כנסת ישראל

ספר שנתי לתורה ולתעודה

כולל בתוכו מאמרים כתובים בידי חכמי ישראל וסופריו בכל מקצעות התורה והחכמה: חקירות דברי הימים ובקרת הספרות, הליכות עולם, כלכלת העם ונמוסי המדינות, חכמת חרשים עם ציורים ותמונות אנשי שם, והשקפות החיים והחברה בישראל ובאדם:

בשני חלקים

החלק הספרותי:

א) בינה במקרא, תלמוד, אגדה ומדרשים.
ב) פרקים בדברי הימים לב"י.
ג) מאמרים בכל ענפי המדעים הכלליים.
ד) השקפות החיים וכל עניני בני עמנו במקומותיהם למושבותיהם.
ה) בקרת הספרות החרשה והישנה.
ו) תולדות אנשי השם מדור העבר וההוה.
ז) ספורים ועלים לשעשועים.
ח) שירים, משל ומליצה.

החלק השמושי:

א) הליכות עולם: 𝔞) במרחבי תבל, ב) במשכנות יעקב.
ב) קורא הדורות ובינה לעתים.
ג) ידיעות המסחר וכלכלת העם.
ד) הלכות מדינה וידיעות נחוצות לכל איש יהודי בתור אזרח הארץ.
ה) חכמת הספורות, או חשבונו של עולם המעשה בכל פנות החיים.
ו) ראשי פרקים מחכמת הרפואה ושמירת הבריאות.
ז) חשבון ודעת המעשים בהנהגות הקהלות השונות.
ח) זכר עולם לכל פועלי טוב בקרב עמם.

עם לוח השנה והידיעות הנספחות אליו והודעות מסוחרים ואנשי מעשה.

שנה ראשונה, ה'תרמ"ז

יוצא לאור על ידי

שאול פנחס ראבינאוויץ.

ווארשא

בדפוס יוסף אונטערהענדלער נ"י, סט.-יערסקיע נומער 32

שנת תרמ"ו לפ"ק

КНЕСЕСЪ ИСРОЕЛЪ

Еврейскій научно-историко-литературный и общественно-промышленный сборникъ.

ГОДЪ I.

Изданіе П. РАБИНОВИЧА

ВАРШАВА

1886.

Дозволено Цензурою
Варшава, Ноября 13 дня, 1886 года.

Варшавская Типографія и Литографія, Трембацкая 11.

תוכן הענינים

חלק ראשון

הזון הספרות.

(בקרת ספרי הדפוס ומכס״ע)

בית המדרש.

כולל מאמרים בביאור במקרא, משנה ותלמוד ומדרשי חז"ל.

אל כופרי „הכנסת" ושוחריה !

בימים האלה נגשנו אל הוצאת והדפסת „כנסת ישראל", לשנת תרמ"ה. בהכד אל עלינו נקוה כי ספרנו זה בשנה השנית יעלה על אהיו הבכור וכבודו יגדל ממנו , בתכן עניניו , בירור המאמרים ואופן כדורם . את הסופרים היקרים אשר נאמנה רוחם לכנסת ישראל נשחר כבוד , כי ישלחו לנו מאמריהם למועד נכון , ואנחנו על משמרתנו נעמוד לעשות כל כה שבבהנו , כי מאמריהם יראו אור להגדיל כבוד הספרות ולהרבות הדעת בישראל .

האיש אשר דבר לו אל בית המערכת יואיל לפנות על פי האדרעססע :

P. RABINOWITZ
Warschau Pawia N. 11 / 7.

פתח דבר

„טוב אחרית דבר מראשיתו" ושמחה לאיש בבואו אל קצה המפעל אשר ימים על שנה עבד בו בחרף נפש, עמל רוח ויגיעת בשרים. כעבד ישאף צל כן שאפה נפש הבונה בית הכנסת לישראל לראות קץ ותכלה לכל עמלו הרב, לעבודתו הקשה, עבודת עורך ומסדר מפעל ספרותי רב הכמות והאיכות „כהכנסת לישראל", עבודה אשר רבו בה המכשולים והתחתים על כל פסיעה ופסיעה, ואשר השביעה נפש עובדה, כעס ומכאובים עם שברון לב מרוח קנאה חמת גבר, וכל נגעי בני אדם אשר לא ינגעו בהם כל אנשי מעשה וכל בעלי מלאכות אחרות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. אמנם כל יודעינו, אשר בחנונו וגם ראו פעלנו יודעים אותנו, כי בהציבנו לפנינו מטרה נשגבה ונעלה, הננו יודעים בנפשנו כי די און בלבבנו להתגבר על כל המכשולים והפגעים הרעים ואוהבינו אלה לא בושו כי בטחו בדברינו · המפעל הכביר כבנין בית הכנסת להורת אמת והשכלה נאמנה קם ויהי, והודות לה' הגומר עלינו, שהחיינו וקימנו אל העת והשעה לראות את בית הכנסת לישראל בנוי לתלפיות ומשוכלל בכל חלקיו ומשפטיו, תאיו ואולמיו ממסד ועד הטפחות, על פי תכניתו ותבניתו אשר התוינו לפנינו בראשית גשתנו אל המפעל הגדול הזה. בית הכנסת לישראל אשר רובי באי שעריו המה בחירי החכמים והסופרים שיצא טבעם בעולם היהדות.

הנה כן נהיתה כנסת ישראל לקנין העם ותצא מרשותנו לרשות הכנסיה כלה. דינה מסור עתה אל דעת קהל המבינים בעם, שופטי צדק ומישרים ומהם משפטה יצא. אחרי העינים הלב הולך, ועיני הקוראים המבינים בראשיהם, לראות את כל הטוב הספרותי, בהאוצר הבלום המלא מאמרי תורה וחכמה, דעת חכמת תרשים ויופי ונעימות, חקירות דברי הימים והחמר רב הערך לבנין בית ספר לקורות עמנו ולגלות עמוקות מני חשך העתים בהגלות לבני עמנו כ"י עתיקים ואור הגנוז זה יובלות בשנים; כל הדברים האלה גלויים וידועים לכל עין רואה את הכנסת לישראל והמפעל לבדו עד לעצמו. מעודנו עד היום לא לבנו ילך להתהדר לפני בני המון רבה, לבוא עליהם בעב הענן ממליצות זרות מבהילות ומתמיהות, להתפוש אותם בלבם ולהעלות בעיניהם אבק סופרים, לא כנו היא המדה הזאת, ומן היום אשר הצבנו רגלינו בשדה העבודה לרבים, נמנענו מלהשתמש בלהטים כאלה. האמת עד לעצמה ואין יתרון לבעלי הלשון.

אולם חק הוא לסופרי עם ועם, בהוציאם דבר חדש לפני קוראיהם לדבר באזני קהלם ולספר להם מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם עדי הקימם את מחשבות לבם, הדבר הזה נחוץ מאד להאיר את עיני הקוראים ולהעירם על כמה ענינים שלא היו עומדים עליהם מעצמם או עברו עליהם בלי שום לב. החובה הזאת שהויבנו לקוראינו, לנו ולהמפעל בעצמו הננו ממלאים היום בדעת נפש ערך הבנין הספרותי, אשר עמלו בוניו בו ברוח דעת, ידים אמונות ולב מתנה.

כבר מלתנו אמורה בשתי ההודעות הגדולות אשר שלחנו ביעקב, כי תעודת הכנסת לישראל היא להוציא לאור את אדיר כל חפצנו, לאחד וליחד את כל פנות האומה לחפץ התחדשות רוח נכון בקרבנו, רוח דעת עצמנו למצוא תשועתנו בנו, כי דעת העולם ודעת העברי את עצמו, אהבת האנושית ואהבת ציון, חבת ירושלים וחובת אורח בעם ובמדינה תהיינה לאחדים בידינו, כנסת ישראל תהיה ספר שנתי לתורה ולתעודת ישראל וכלי שרת לכל החפצים בתקומת עמנו, בהישרת מדותיו ובחזוק רוח המוסר, הדעת וההשכלה בקרבנו. אז הודענו נאמנה, כי כל אלה הראשונים לציון, המה גם האורחים הנאמנים לארצם ומולדתם הם המשכילים באמת, העושים שלום בין שני המשפטים: Homo sum et nihil humanum a me alienum (הנני איש וכל הנוגע להאנושית איננו מוזר לי) עם המשפט, שקיימו להם כל שלומי עמנו המשכילים באמת: Judaeus sum et nihil Judaicum a me alienum puto (יהודי הנני וכל הנוגע להיהדות איננו מוזר לי), שני הכללים אשר יעשה אותם העברי וחי בהם בכל ארצות פזוריו, מראשית כזאת הודענו, שרחוקים אנחנו מבעלי הפלגות בישראל ולא לבנו ילך להתגדר באחד משמות לווי החדשים אשר מקרוב באו בספרתנו, כי חביבים עלינו כל אחינו החובבים את עמם, ובלבד שאהבתם תהיה לא מן השפה ולחוץ, כי אם אהבה שסופה להתקיים ולעמוד גם בפני נסיונות החיים . . . זאת היא המטרה אשר אליה מכֻוָּנים כל חלקי כנסת ישראל ומאמריה הכתובים במחשבה תחלה להראות צדקת משפטנו זה. זאת תורת הכנסת לישראל וזאת תעודתה אשר בשמה תרגול וממנה לא תזוע.

והנה גם אנחנו יודעים, כי נפש עמל עמלה לו ואם אין קמח אין גם תורת חיים; יודעים הננו,

כאשר ידעו לבטח גם קוראינו, כי כל פעל אדם הוא גם למענהו, אך בכל מפעל רוחני אשר לו גם יהי שכרו בצדו נחוץ שתהיה לו שטה שלמה ודעה מיוחדת שהיא נפש הפעולה ורוח כל ענין ספרותי, ורק אז יבנה בית הספרות בדעת ובתבונה חדריו ימלאו אם ידעו בוניו שבנינם הוא בנין-עולם וקנין העם, שעבודתם לרבים תשא במאזנים יחד עם עמלם להם. שרות הסחרנות והתגרנות הספרותית לא תעבירם על דעתם ולא תחליף טבעם וצבעם הדשים לרגעים.

אחרי בארנו את שטת הכנסת, תעודתה ומטרתה אשר שמה לפניה, הננו גם לדבר דברים אחדים באזני קוראינו על הספר ותכונתו כפי מה שעלה בידינו להביאו היום אל קוראינו:

מן העת אשר הוצאת הכנסת לישראל עלתה לפנינו במחשבה ראשונה עדי התקרב המפעל הזה לצאת למענהו, לפני ארבעה ירחים ומני אז עד היום לא חדלה הכנסת לעלות בכמה מעלות טובות: בכמותה, באיכותה, בתמונתה וצביונה ובתוכן עניניה, בהודעותינו הקודמות הבטחנו לתת בהכנסת ש ש י ם ב א ג ע ן ב ת מ ו נ ת ק ו ו א ר ט א ג ד ו ל ה, מספר רב ועצום לעמת המחיר הקל שקצבנו על הספר, והיום הננו נותנים יותר מ ת ש ע י ם ב א ג ע ן בתמונה הנ"ל. החכמים והסופרים אשר הגיעו דברינו אליהם השפיעו על כנסת ישראל רוב טובה שלא היתה יכולה לקבל בשנה אחת, ואנחנו בחפצנו שלא למנוע הטוב מקוראינו, לא חסנו על ההוצאות הכפולות ועל העבודה הרבה, ואחרי כל אלה לולא שמנו חק לנו לעבוד עבודתנו רק עד מועד צאת השנה, כי עתה יכלנו לתת להקוראים יותר מ ש ת י מ א ו ת ב א ג ע ן, הנה כן נאלצנו לבחור הפעם הטוב במעוטו ולהכניס רק את הדברים היותר נחוצים אשר בלעדם לא יכון ספר-עם ומאסף לאומי לכל חקותיו ומשפטיו ושיהיה ראוי להשם הזה במובנו הישר; לרגלי הדבר הזה באו כמה מאמרים יקרי הערך באותיות קטנות (פעטיט) והסדור נעשה באופן מלא וגדוש; ברבוי הכמות לא נגרע דבר מערך האיכות, ונהפוך הוא, כי התוספת הוא כעיקר המאמרים שהיו נועדים ל כ נ ס ת י ש ר א ל, מאמרים הפותחים שערי ידיעות חדשות לפני אחינו, בענפי החכמה ומלאכת מחשבת אשר עד היום לא נודעו עקבותם בספרות העברית אשר היה מדבר בהם כלאחר יד. המאמרים בהמחלקה „מיפיפיותו של יפת" נושאים מדברותם על הלך רוח עם ישראל בדעת היופי והנשגב, הנעימות ומלאכת מחשבת, מאמרים הנותנים לקורא עברית בינה יתרה בחכמת חרשים ומושכים את לבו אל כל הדברים אשר יסודתם בטוב טעם ודעת הנעימות הנפשית. הדברים האלה יוכלו להיות נאמרים גם על חכמת הספרות (סטאטיסטיק) אשר פנינו לה מקום גדול בספרנו, ובהכניסנו אותה לכנסת ישראל, לא העברנו לפני הקוראים מספרים יבשים ואותיות מתות, כי אם דעת חכמים בוקרים וסוקרים את כל המעשים הנעשים תחת השמש באבן בחן ההקירה על נפש האדם ותכונת העמים; חכמת הסטאטיסטיק היא עתה אבן פנה לכל משפטי החברה האנושית וקו המדה למד בו מעלות הרוח של כל עם ועם, ואנחנו בדעתנו את טיב החכמה הזאת וערכה בהפילוסופיא המדינית יגענו ומצאנו את החמר היקר לדעת ה ת ב ל ו מ ל א ה, הארץ ויושבי בה עם מספר בני ישראל, צרפנו ובררנו את כל החמר הרב בדעה והבדלה, בין בר לתבן ומסרנו אותו אל גברא דחזיא למלתא, היודע לתת רוח התקירה במספרים מתים, למצוא דעת וחשבון בכל המעשים הנעשים בישראל ובאדם. כל זאת עשינו על פי חפצנו האדיר לפקוח עיני בני עמנו קוראי עברית על הדעת היהודי את עצמו וכנסתו ודעתו את החיים עם טוב טעמם ונעם המדות המתוקנות כחבר לחברה נאורה באור הדעת וההשכלה באמת.

והנה בכל זאת לא העלמנו עין מהדבר הגדול שהוא נשמת האומה וממנה תקוה וחיים לבני דור הולך ודור בא, היא דעת דברי ימינו. דברי הימים לבני ישראל הוא הים הגדול ורחב ידים, אשר גם אבירי החכמה מאחב"י באשכנז לא מצאו בו ידיהם ורגליהם, עם ישראל מפזר ומפרד זה אלפי שנים בכל קצוי תבל וים רחוקים, גורלו מסור בידי עמים רבים אשר בקרבם הוא יושב, על כן גם החמר הרב אשר ממנו נקח לאבני פנה ומוכדות אל כפר הקורות להעם הזה מפזור ומפרד בכל בתי עקד הספרים, הערכאות השונות ומערכות הממשלות ואוצר כתבי הרשות בכל אתר ואתר; הכתבים האלה המה עדות לישראל מכל המוצאות אותו בארצות פזוריו, על כן לא יבנה בית כזה אם לא יעמלו בו בונים אנשי דעת מכל בני עמנו למושבותיהם במקומותיהם ומונוגרפהים כאלה מחיי הקהלות והתפתחות הישוב העברי במקומות שונות בהקבצם על יד על יד יהיו לבנין נהדר נשגב ונעלה ולא יבנה רק על ידי אנשי מופת, בעלי יכלת ובעלי כבירי כח לב בעמנו, הדבר אשר נשורנו ולא קרוב נראהו ולא עתה ומחשבות טובות כאלה אי אפשר לצרפן למעשה, אמנם לפי דעתנו אחת מתעודות הספר השנתי ל כ נ ס ת י ש ר א ל צריכה להיות העבודה בפנה זאת, ועל כן השתדלנו לתת בספרנו יד ושם לפרקים יקרים ונכבדים בקורות בית יעקב בארצות הצפון והקוראים המבינים ידעו להעריך גם את הפעולה הזאת.

מראש ימות עולם התאמצו המשכילים בעם

למלא אחרי הכתוב „והיו עיניך רואות את מוריך" לספר בשבחם של אבות הכנסיה ושרי התורה והחכמה משנות דור ודור, ואב לבנים יודיע פעולת חכמי העם ומוריו, ואנחנו לרגל המלאכה אשר לפנינו התאמצנו לתת בכנסת ישראל את חיי אנשי התהלה בעמנו מדורות עברו ומן אלה החיים עמנו היום, שהיו נושאי דגל הלאומית הצרופה והטהורה (לא הקנאית והמזויפת אשר לא לישראל היא כי אם לצריו) „הלאומית" שהוראתה על פי מובננו, האהבה הנאמנה לעמנו אשר תביע רגשותיה לא בדבר שפתים כי אם בפועל כפים. הראינו לדעת, כי נושאי דגלנו זה היו הייב ויהיו רבי הפעלים בקרבנו, והיו רבי צבי קאלישער ז'ל למופת לרבני ישראל ורבי אליהו ארשאנסקי למשכיליו, איך לאחד וליחד את אהבת התורה והאומה ביחידא שלים, ידעו נא קוראי הכנסת ויכירו, כי הראשונים לציון הם הם גם העומדים בשורה הראשונה בכל מפעל כביר כח להעלות את העם למעלה למשכיל בתורת החיים כאזרחי המדינה ובניה הנאמנים, ורוגנים ילמדו דעת, כי מקום יש בלב באלה המשכילים לרבים באמת והמים לחבת ציון וחובת איש ישראל להעם והמדינה אשר בתוכם ישב.

הכלל הגדול אשר כללנו לנו בגשתנו אל העבודה הרבה הזאת הוא לתת לקוראינו דברים שלמים ולא חצאי דברים וענינים מקוטעים וכפי מדת היכלת מלאנו אחרי חפצנו זה: לא מצאנו לנכון למלא את ספרנו בתבן וקש הקאלענדאריסתיקא, שהקורא ימצא אותם בלוח השנה הפשוט, ומאן דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא ומי בעל דין ודברים יגש אל סופרי הדיינים בבתי דיני השלום ומצא את אשר יבקש ולעמת זה בחרנו בשנה הזאת בענין שלם לכל משפטיו וחקותיו ושמנו בחלק השמושי את כל תורת הבארזע ודרכי שערי המטבעות (קורסען) בהמדינות השונות, תורה שלמה אשר תבין דעת את הקוראים לוחות הבארזע במכה"ע העברים. על קוראינו לדעת, כי מאסף שנתי לא יוכל לצאת ידי חובתו בפעם אחת, ללמד על רגל אחת את כל התורה אשר שם לפניו המו"ל, הפרוגרם הזה הוא רק קנה המדה להתוות את דרכו וישתלם במשך איזו שנים וע"כ כה שלא ימצאו הקוראים בשנה זאת ימצאו בשנה הבאה אי"ה. אבל זאת נוכל להבטיח כי רק ידיעות שלמות ולא מקוטעות נשים לפניהם וכל דברי חפץ מעולם המעשה יהיו נכתבים על ידי מומחים לאותם הדברים.

הכלל הזה לתת בהכנסת רק ענינים שלמים ולא מקוטעים היה לנגד עינינו גם בהאשכר אשר הבאנו לחותמינו הוא הציור „ציון המצוינת", לא לבנו הלך לתת העתקות קלות מהציורים הקטנים אשר יש להם מהלכים בכל אירופא בין בני ברית ואינם בני ברית, ציורים שאין להם כל שווי וערך מדעי ובחרנו בדבר אחד גדול מאד לכל אלה אשר חוננו בטוב טעם ודעת מלאכת מחשבת הוא מראה ירושלים הבנויה עם כל בתי מועדיה. הציור הזה היה לפני צאתו לאור למראה עיני חכמי הצירים ויודעי עתיקות ארץ הקדושה ויאשרוהו אף מצאו בו חזות הכל בדיוק נפלא עד מאד ובאין מחסור כל דבר. חפצנו היה לתת לקוראינו תמונת הישוב באה"ק וכבר נעשו כל ההכנות לזה, אך מסבת רחוק המקום וכבדות העבודה נתאחר הדבר ולא הספיקה השעה לאסוף התמונות והציורים האלה בהכנסת בשנה זאת. מפני שלרובי הקוראים אין כל הבנה ממלאכת הציור והדפוס, עלינו להעירם, כי כל מלא-אצבע מהציורים הרבים מקדשי בית ישראל ותמונות אנשי השם לא יסלא זהב מחירו, וחכמי חרשים וחרשי עץ ואבן המה כנוקבי מרגליות, כמו כן על הקוראים לדעת, כי כל הטבלאות והמספרים המאירים כספירים אשר ימצאו קוראינו בהמאמרים הסטאטיסטיים, בקורא הדורות ובחשבון החברה כי"ח עלה לנו סדורם בדמים יקרים, העבודה הזאת היא הקשה והיקרה בכל הספר וההוצאות על זה עלו לנו פי שנים ושלשה מהסדור וההדפסה הפשוטה.

והנה כותב הטורים האלה ידע בנפשו, כי המלאכה הזאת שנגש אליה רבה היא וגדולה. מעודנו עד היום לא נסינו ללכת בגדולות ונפלאות ממנו, מעולם לא היינו מהמתאמצים לעלות על הדוכן, גם בשלשת השנים שהיינו עורכים מה"ע-לישראל לא קראנו שמנו על המאמרים אשר נכתבו רק על ידנו והנחנו מקום לקופצים בראש; ידענו, כי ידינו לבדן לא תעשינה תושיה ורק בטחנו בסופרינו היקרים וחכמינו הנאמנים להרעיון העקרי, אשר אותו שמנו לאבן פנת מפעלנו, ובהיות המפעל הזה נשוא על כנפי רוח דעה נעלה ונשגבה, מצאנו און בנפשנו לנסות כחנו בעבודה רבה כזאת ותקותנו זאת לא נכזבה כאשר יראו הקוראים ויעידונו. נפשנו יודעת מאד, כי כל החיל הרוחני אשר עשתה לה „כנסת ישראל" לא בשלנו הוא ורחוקים אנו ממדת אלה המחזיקים טובה לעצמם. פה מקום אתנו להודיע קבל-עם, כי הכנסת לישראל אינה כלי מבטא למפלגה מיוחדה ואין בין כנסת ישראל לחובבי ציון אלא שתוף הדעה בלבד. כבר מלתנו אמורה פעמים ושלש, כי כנסת ישראל לא תבטח בנדיבים, כאשר לא התחר במרעים ולא הקנא בעוסקי בעניני הספרות. „כנסת

ישראל" תדע להוקיר את שמה ולא תזל דרכה לבקש אהבה, לעשות חנף ולשית בחלקות לכל איש יהיה מי שיהיה, כנסת ישראל דורשת שלום כל עובדי עבודתם על הרי-ישראל כי אין לך מדה מגונה בהספרות כצרות עין, כנסת ישראל כשארית ישראל לא תדבר כזב, לא ימצא בפיה לשון תרמית, לא תתהפך ככרום לכמה גוונים ולא תעשה מעשה אחיות עינים לשנות דעותיה חדשות לבקרים. עבודתנו — היא עבודה תמה, חפצנו — חפץ שלומי אמוני עמנו ודורשי קיום התורה והאומה ברוח השכלה נאמנה אשר בלעדיה לא יקום גוי ולא תכון עמדתו בארץ החיים.

באחרית דברינו הננו לבקש סליחת ההותמים הנכבדים וכל אלה אשר חכו על צאת „הכנסת", כי אחרנו מועד צאתה עד ראשית שנת תרמ"ז. כי מלאכת הציורים הרבים המסורה אל בעלי מלאכת מחשבת לא יכלה להיות נעשית למועד נכון (הננו מבקשים מקוני הספר שבמסרם אותו לכריכה לא יסירו ממנו את האדר היקר אשר עליו). נפשנו יודעת מאד, כי בכל עמלנו והפצנו להדר לעלה ולכלל את בית הכנסת לישראל, הוא עודנו נעדר השלמות בכמה וכמה פרטים, אבל הנסיונות אשר קנינו בדמים יקרים ועמל רב המה יהיו לנו לעינים בשנים הבאות והמה יורונו דעה איך להתהלך בדרך סלולה לא נכשל בה.

עם זה הננו מודיעים כי בילקוט העורך נמצאים עתה מאמרים גדולים בכל פנות התורה והחכמה, ספורים ומאמרים בדברי ימי ישרון, אשר רבים מהם כבר נסדרו בדפוס ומאפס מקום בשנה הזאת יבואו בשנת תרמ"ח אי"ה. אל עבודת הכנסת הבאה כבר נגשנו ובמשך השנה כלה נתאמץ בעזר חכמינו הגדולים לשכלל את בית הכנסת ולכלכלו עד מקום שיד השלמות האנושית מגעת.

הננו שולחים את ספרנו על פני חוץ בלב מלא תקוה, כי מפעלנו יהיה מרוצה לעם ויתקבל באהבה מאת טובי עמנו ונבוניו וימינם תאמצנו.

שאול פינחס ראבינאוויץ

ווארשא למועד צאת שנת תרמ"ו.

שלמי תודה וברכה!

בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת . . . . וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמָּלְאוּ׃
(משלי כ"ד)

פה מקום אתנו להביע בפתחי שערים את התודה והברכה אשר ירחש לבנו אל הרבנים, החכמים והסופרים המובהקים, אשר נענו לקול קריאתנו בפעם הראשונה, השלמים האלה האצילו מהודם על „כנסת ישראל" ובאור חכמתם לה חיים חן וחסד. ידענו בעצמנו, כי כל זה היתה לנו על כי מפעלנו זה היה, הוה ויהיה נשוא על כנפי רוח רעיון יקר ומאד נעלה המושך אבירי הסופרים בכחו וזאת תהלתנו. ביחוד הננו מברכים במקום הזה את ידידנו ראש עוזרינו שהיו עמנו במחיצתנו הרב הגדול והוגה דעות, החה"ש רבי וואלף יעב"ץ נ"י, אשר בריתו היתה אמונה את כנסת ישראל מיום הראשון אשר עלתה המחשבה הזאת לפנינו. תקותנו חזקה, כי אחינו החכמים והסופרים ישארו באמנה אתנו גם לשנים הבאות וישמרו את הברית והחסד לכנסת ישראל. גם הסופרים היקרים אשר מאמריהם לא באו הפעם בהכנסת לא ימתחו עלינו מדת דינם. הרבה ממאמריהם, וביחוד מאלה היודעים בעצמם את הכבוד אשר נכבדם והאהבה אשר ירחש לבנו אליהם, נשארו מסודרים ומונחים עד עת רצון ושעת הכשר. הנבונים שבסופרינו ידעו ויבינו, כי יותר ממה שהסופר רוצה להפיץ מעינותיו חוצה רוצה המו"ל למלא את כפרו בדברי חפץ. וגלוי וידוע להם שרצוננו לעשות רצונם, אך מה נעשה אם ישנם בעולם דברים העומדים למעלה מכל חפץ נמרץ ורצון כביר. אחרי הסופרים תודתנו נתונה אל החותמים, אשר בחסדם מצאה ידנו חיל להוציא המפעל כלו למענהו. עליהם נסמכנו כי גם לשנה הבאה ברצות ה' דרכנו לא יעזובונו, וכעתה כן אז יתמכונו בימין צדקם להוציא לפעלו המפעל הגדול שידינו עסוקות בו במשך כל ימות השנה, לכללו ולפארו, להשלימו ולשכללו כיד ה' הטובה על חכמינו וסופרינו באי בית הכנסת לישראל":

המו"ל

מה לפנים ומה לאחור.

בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם
וְשֹׁמֵר תּוֹרָה אַשְׁרֵהוּ׃
(משלי כט יח)

בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְּקָרֶה
וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלֹף הַבָּיִת׃
(קהלת י יח)

א.

אי זה הדרך ישכן אור?

ריב עולמים ומלחמה נצחת בין ההויה וההפסד הננו רואים בחיי כל גוי ומשפחה על הארץ. האדם עיר פרא יולד, ובראשית ימי יצירתו אך בשרו יחזה וראשית חפצו היא להשביע רצון תאותו ההוללה ויצר לבו העקוב. במדה הזאת אשר יתפתחו כחות בינתו ורוחו העלה למעלה למשכיל, יבוא לכלל דעת והבדלה בין הנאה עוברת ובין תועלת קימת, ישכיל לדעת את הערב והמועיל באמת; רוח בינתו תאלפהו, כי לא טוב האדם היות לבדו, ולאט לאט יחדל להיות איש פרטי אשר עיניו אך אל בצעו וחפצו רק להשביע נפשו הבהמית; יכיר וידע, כי גם לתועלתנו הפרטית נאה ויאה לנו לכבוש את יצרנו ולהקריב על מזבח הכלל את מאוינו הפרטיים, יכיר וידע את האהבה למשפחתנו, ללאומנו, להעם והמדינ' אשר בקרבה נשב והאנושית כלה. סוף דבר רוח אזרח וחפץ החיים לטובת האשר הכללי איש איש על פי דרכו — המה אות ומופת על רוח בני האדם העולה היא למעלה למשכיל, כאשר הרדיפה אחרי תענוגות בשרים, הנאות עוברות ובטול חפצי הכלל בשביל מלא כף נחת וקנינים עוברים המה אות על רוח בני האדם היורדת היא למטה והחברה הצפויה אלי אבדון וכליון חרוץ. — אנית החיים של כל עם ועם נשואה על כנפי שתי רוחות: רוח חן והתנונים, רוח חיים ואהבת. חסד המאחדת ומיחדת לב כל בני העם והמשפחה להיות כלם כאיש אחד חברים לעמוד במערכת מלחמת החיים בעד קיומם ונצחם, ורוח חזוית עולה מן המדבר, מפרק חוליות האומה ומשליך קרחו בכל אבריה, מחליש כחותיה ומשים לאל כל תקותיה, רוח עועים מעולם התהו והאפס המשים שממות עולם בלבנו, ממית כל חזון לב והגיון נשגב ונעלה בקרבנו והממלא אותנו — יאוש ומפח נפש. אך אלהי הרוחות לכל בשר הוא גם הנותן משקל לרוחות אלה, והנוהג בחסדו כל דור הוא גם המטביע חותם הנצח על כל משפחות הארץ, אשר עוד לא נסע יתרן מהן, הוא הנותן רוח נכון בלב האומה, אשר בניה עוד לא נטבעו כלם ביון התאות הנמבזות, הממיתות את בעליהן מיתה רוחנית. אלה התאות וההנאות העיברות שהטרידו מן העולם גם אדירי איתן כהרומים הקדמונים, אשר כל תקפם וגבורתם, כחם ועצם ידם לא עמדו להם להאריך ימיהם ביום בא פקודתם, לעת עלה הרקבון בביתם פנימה, בפרוע פרעות בדרכי מוסרם וכבוד אזרח, אשר בו התהללו מלפנים, כעוף התעופף.

אמנם הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו בני האדם, כפי ראות עינינו, אנחנו בעצמנו הם המניעים את הגלגל החוזר בעולמנו, האנושית כלה הולכת ומשתלמת רק ע"י השאיפה אל השלמות, לפנים חדשות והקנינים הגשמיים והרוחניים; כל מפלאות תמים דעים יוצאות לאור עולם רק על ידי התשוקה אשר נטע בקרבנו יוצר האדם אל המאויים הרוחנים והחפץ המרום מנגדנו. התשוקה להשגת המאויים הרוחנים היא כלי שרת אל קנין השלמות, היא תוליכנו מחיל אל חיל ברוח בני האדם העולה היא למעלה, ועל כן נראה — כי בהנחל עליון תכונות שונות לגויי הארץ, בהפרידו בני אדם ללאומים ומשפחות, ויטביע על כל אחד את חותמו המיוחד לו לבדו, נטע בקרב כלם החפץ לחיי עולם ונתן לאיש איש מהם חזון לבו ומשאת נפשו. חזון לב והגיון רוח של כל עם ועם היא נשמתו וחלקו מאלוה ממעל, בם ישגב לעתות בצרה, והם הכרובים הסוככים בעדו, אשר ישגבוהו ישע ובכחם ימצא און לו לעמוד הכן כסלע בלב ים החיים הזועף. אך — באין חזון - יפרע עם, ואם אפס כל הגיון לב, כל רגש נעלה מקרב אישי האומה, אז אות ומופת, כי קרב קצה מלאה צבאה. — „באין חזון יפרע עם" כי נס לֵחוֹ וכחו, אות הוא כי עלה רקב בעצמותיו, עם כזה חולה הוא מחלת הנפש אשר לא על נקלה תֵּרָפֵא, עם כזה לא ידע שלו בנפשו וריב עצמיו איתן, כל היום ישאף חליפות ותמורות, ירעה רוח וירדוף קדים, אך גם בחיל תמורתו לא יעלוס כי נסע יתרו בו והמאבד עצמו לדעת אין לו חלק בהאנושית ואחריתו עדי אבד...

אם נאמנו הדברים האלה, הנה התורה היוצאה מהם היא: שכל המעשים הנכונים לחזק את רוחנו, לשגבנו ישע ולסעדנו נדבה, שכל מפעל אמר והגיון, המעוררים את העם להחיה, מפיחים בקרבו רוח אמץ ותנועה חיונית, הם המה המעשים הנושאים עליהם חותם תכנית ההשכלה באמת, חותם האמת

והאהבה הנצחת אל העם אשר לו נכונו הדברים האלה, המעשים ההם נושאים עליהם חותם תכנית ה ה ל י כ ה ל פ נ י ם בדרך העולה למעלה למשכיל, הוא ה פ ר ו ג ר ס האמתי, אשר יסודתו בהכרת עצמנו לראות ישועתנו — ב נ ו, היא הדעת אשר רב כחה לחדש רוח נכון בקרב העם ולהעמידהו בקרן אורה; אך לעמת זה כל הדברים המיאשים את לב האומה מכל עבודה להפיץ קוממה, המסיחים דעתה מצרכי עצמה והמשפילים כבודה פנימה, כל פתגמי השלילה אשר מוצאם מרוח האין והאפס, כל השיחות הנאות המישנות את האדם על ברכי תאות עוברות והמחליטות את הכח המוסרי, בהם הננו רואים נ ס י ג ה ל א ח ו ר — והולדותירם: יאוש קיצוני ובגידה בעם מעבר מזה, וסכלות, בערות וחשכת מאורי הדעת מעבר מזה.

בשימנו עין על רוח היום המתהלך במחנה העברים בחמש שנים האחרונות נראה גם כן את שתי השטות האלה: ההיוב והשלילה, חפץ הקיום ורוח האפיסה והבטול מבצבצות ועולות מכל דברי ופעולות אישי האומה הנקראים בשם נושאי ההשכלה או האינטי־ליגנציא. ההבדל בין בעלי שתי השטות הוא, שדורשי קיום האומה מוציאים בשפתם ברור מה שהם חושבים בלבם, מביעים דעתם בשפה ברורה: שטובה חכמה עם נחלת אבות, השכלת אירופא עם הדעת את עצמנו והכרת ערכנו; ובעלי הבטול הולכים סחור סחור, את כל דבריהם הם מבליעים בנעימת הפראזה של „ההליכה קדימה" ע"פ המטבע שטבעו המה להם, ורק סוף מעשם הוא עד על מחשבתם תחלה — הטמיעה המחלטת, הכחדת עצמנו ומחיקת רשומי היהדות מכל וכל.

נרדפה נא לראות ולדעת אי זה הדרך ישכן אור?

על שלשה דברים עולם היהדות בארצות פזורינו, עומד: על התורה, דרך ארץ או תרבות והשכלה והעבודה — כלומר חוג־פעולה וענין שהתן היהדות לאנשי לב בקרבנו לענות בו לטובת הכלל היום ולעתיד לבא — התורה היא נשמת ישראל ורוח החיים אשר באפיו, עמנו הוא עם הספר והפורש מן התורה הוא כפורש מחיי לאומנו, כי אורייתא וישראל חד הוא". באין תורה לית מחשבה תפיסה כלל „בלאומיות" ישראל. לכל האומות היושבות על אדמתן ישנה היסטוריה גם מבלעדי הדת והאמונה, אבל להיהודי באשר הוא יהודי אין לו בעולמו המיוחד לו לבדו אלא ד' אמות של התורה המצויה עתה בידינו.

אך היהודי הוא גם בן אדם על האדמה, הוא גם יליד הארץ והעם אשר בקרבם ישב ושם ראה אור עולם, ועל כן כל תורה שאין עמה דרך ארץ, תרבות והשכלה נאמנה, סופה בטלה וגוררת אחריה הפרת התורה מעבר מזה ויאוש מדעת והשכלה מעבר מזה. אין איש בקרבנו אשר לא יודה כי אין תקוה לעם שאינו יודע להלוך נגד החיים, עם השקוע בסבלותו או רוכב שמים בגאותו ועוצם עיניו מראות את הארץ אש נתן ה' לבני האדם ולא יראה האור הגנוז בהתרבות הכללית.

אמנם גם שתיהם תורה ודרך ארץ, או דת והשכלה עוד לא תשביענה אותנו רצון ונפשנו לא תמלא בל חוג פעולה ומעשה רב לכל אנשי לב בקרבנו. ההשכלה בראשיתה תקח לבנו, אך ברבות הימים כאשר תהיה לאחד מצרכי החיים ולאומנות נקיה וקלה, תאבד חין ערכה המוסרי מכבר ולא תהיה עוד לאבן חן בידי בעליה, התורה אמנם סם חיים היא לכל ההוגים בה וכבינה לעתים בספר תולדות ישראל תורנו גם היא דעה, כי בשעה שהיו ישראל מכונים לבם כלפי מעלה, היו מתגברים על צרותיהם והחזיקו מעמד במערכות המלחמה נגד אויביהם מבית ומחוץ, ובשעה שלא הביטו למעלה ויפנו אל רהבים ושטי כזב — היו נופלים. אך גם התורה גם הדעת את דברי ימינו יחזקו לבנו רק שלא ל ה ת י א ש מ פ נ י ה פ ו ר ע נ ו ת, אבל ההתהללות בילדי העבר ל ב ד ם לא טוב, והתורה האמתית היוצאת לנו מחקירת דברי הימים המה ה מ ע ש י ם אשר י ע ש ה אותם האדם ו ח י בהם, היום או לאחר זמן, כדרשת החכמים „היום לעשותם ומחר לקבל שכרם".

האדם נכון לעבוד כל היום, לשאת במנוחה כל יד עמל ותלאה, להיות אסקופה נדרסת לכל דורך ברגל גאוה, אם רק ידע, כי ת ק ו ת ו לא נכרתה, כי יבוא יום ושמש צדקה תזרח גם לו, יום אשר גם רגליו תעמודנה במרחב ולא ישמע עוד קול נוגש. הפטריוטיזם הנשען רק על חזיונות העבר לא ישיב רוח נכאה ולא יגן בעדנו מפני היאוש. טובה תקוה מחיים, אך טובה רק התקוה אשר תוצאותיה המה מעשים ו פ ע ו ל ו ת נ ר א ו ת לעין; עמוד העבודה הוא עמוד התיכון אשר בנין בית חיינו נשען עליו. לא ה מ ד ר ש הוא העיקר כי אם ה מ ע ש ה או חוג פעולה שיש בה תועלת היום וזהר תקוה לעתיד לבא, המעשה והענין לכל בני המפלגות בקרבנו לענות בו יביאו אותנו אל היחוד והלבוב בין כל הכתות ויתן לנו כח לעשות חיל ולהעלות את רוחנו למעלה למשכיל. באין עבודה תמה ומושכלת לפני טובי העם, ינום העם כלו תנומתו, יתהלך כצל או יישן שנת המותה, כי ב ע צ ל ת י ם י מ ך ה מ ק ר ה ו ב ש פ ל ו ת י ד י ם י ש פ ל גם הרוח וידל כבודו מאד. תורה וחכמה יעשו אותנו לבני תרבות, אך העבודה התן לנו עז ועצמה וכבוד אדם פנימה, ויתר רב ממאה מרדות, אלפי למודים והמון סברות תצרף

העבודה את הדעות, תוקק המחשבות, תישר המדות ותעשה אותנו לאנשים שהם מן הישוב.

הנה באנו לכלל המסקנא, כי ההליכה לפנים היא ההתאמצות לעורר בקרבנו שלשת הדברים: תורה, דרך ארץ ועבודה, ואך בשלש האלה יחד נוכל להעמיד את העם בקרן אורה, אך הריסת חוון לב האומה והתנצלות עריה מהר סיני, היא הנסיגה לאחור אשר תוצאותיה הרעות הנה: תגברת הסכלות והבערות מעבר מזה וההוללות וקלות ראש עם הבגידה בברית עם מעבר מזה.

נסורה נא לראות את הדרך אשר הלכנו בו עד כה והמעשים אשר נעשו בשלשת הפנות האלה בארצנו, מקום מושב רוב מנין ובנין היהדות כלה במשך ימי דור אחד, דור האבות והבנים, דור המשכילים הראשונים אשר שתי רגליהם היו עומדות עודנה בהיכל היהדות ודור הבנים אשר הרחיקו לכת אולי... בדרך לא ישובו עוד אלינו, הפתרון על השאלה הזאת ימצאו נבוני דבר בהספר האחד רב הענין והעליליה אשר יצא לאור במשך השנה הזאת בספר „תולדות חברת מרבי השכלה" בישראל בארץ רוסיא, שהוציא לאור גזבר החברה איש חי רב פעלים הרב הגביר האדיר והנאור רבי יהודה (לעאָן) בן משה ראָזענטהאַל. הספר הזה מכיל בקרבו חמר רב הערך מאד.

ב.

לדברי ימי דור אחד בהשכלת העברים ברוסיא.

החברה הזאת, אשר תולדותיה יספר לדור גזברה ואחד מראשי מיסדיה, נולדה במזל טוב ובשעה מוצלחת, בראשית שנות הששים להמאה הנוכחית, כשבת הקיסר החסיד אלכסנדר השני ז"ל על כסא מלכותו ואור חדש האיר על ארץ רוססיא ולדרים עליה, אז זרחה שמש צדקה גם על תולעת יעקב ותקוה טובה היתה משחקת לפנינו, כי לא יארכו הימים ונתעדה כאזרח רענן בקרב הארץ. וכשם שלדתה של החברה היתה בשעת הכשר ועת רצון כן היו מחולליה ומולידיה אנשי לב שאין לנו כמותם בימינו אלה. כענבים במדבר נמצאו או בין אחינו בעיר הבירה שני בני היצהר, האדיר המנוח ר' יוסף יוזל גינצבורג ז"ל ושארו ואיש סודו הגזבר המו"ל את הספר הנ"ל, המה ומתי מספר מטובי אחינו, אשר גורל עמנו נגע עד לבם, חשבו מחשבה רבה ליסד חברה מקוימה מטעם הממשלה, אשר הכליתה תהיה להרים קרן עמנו בכבוד ע"י חנוך מסודר, דעת שפת הארץ ושפת עבר והרחבת חכמת ישרון שהיא היא ההשכלה באמת. מדברי מיסדי החברה וביחוד ממפעלות הראש והגזבר מיום הוָסד החברה עד היום נראה, שכונתם היתה רצויה, לכונן מרכז לא לבד להשכלה, כי אם גם בית מנוס לחכמת ישראל הצרופה, ולא לבד מהתלמוד, כי אם גם מהמעשה לא הסיחו דעתם והיתה לנו הצעת הד"ר הרכבי מיום 27 יאנואר 1880 לעדה, כי על ידה קמה גם האגודה להרחבת עבודת האדמה ומלאכת יד בין העברים שיסד השר האדיר ה. ש. פאָליאַקאָוו נ"י. אמנם אם נעבור על תוכן הענינים, ההצעות וההחלטות, השאלות והפתרונים אשר מצאו מקום באספות הועד של החברה משנות תרכ"ר עד תרמ"ר, עלינו לבא לידי ההחלטה: כי הזרע אשר זרעה החברה בידים אמונות לא נשא פרי ישוה לעמלה הרב. את המטרה הראשונה — התפשטות ההשכלה השטחית שהיא דעת כתב ולשון המדינה, אמנם השיגה החברה — אם אף כי גם בזה עשו את שלהן סבות צדדיות כחקי הצבא החדשים רוח העת וצרכי החיים —. אך בבחינת הרחבת חכמת ישראל והתפתחות הרוח הכללי המאחד ומיחד את כל אישי העם ללב אחד ומחשבה אחת, בבחינה זאת לא עשו ידיה תושיה מכל וכל. לנגד עינינו דור שלם שנתגדל ונתחנך בחסד החברה, מאות תלמידים יינקו משוד תנחומיה, כרובם כן היו לרופאים, מודרי ארץ, עורכי דין ואחדים גם היו לנושאי משרה במדינה ובכלל אנשים שהפרוטה מצויה להם ונחלתם שפרה עליהם, אך כאשר גדלו והצליחו לא עשו פרי ולא הביאו ברכה לעמם, הצמח הזה לא עשה קמח ותקות ראשי החברה כי המושפעים ישובו להיות משפיעים, יתאמצו למצער להרחיב גבול החברה אשר בחסדה נושעו תשועת עולמים, ישלמו את הפרוטות שקבלו ממנה בעת דחקם כפריעת חוב שהיא מצוה על כל איש בעל נימוס ומדות ישרות ואנשי הכבוד כחק משכילים באמת, גם התקוה הזאת עלתה בתהו וקול הקורא אשר שלחה אליהם החברה היה כקול קורא במדבר. המשכילים האלה הראו בעצמם שאינם אניני הדעת, והשם משכיל איננו הולמם. יבואו נא כל חסידי ההשכלה ויגידו לנו פתרון החידה הזאת, יציגו נא את אחינו מבני הדור העבר וההולך אלה מול אלה, את אחינו התמימים בערי איישישאק, מיר, וואלאזין ובכל מקומות מושבותינו בתחום היהודים הפורסים מלחמם לחם עני — להשביע נפשות למודי ה', אחינו המדַכאים אלה המחלקים פרוסתם עם בן הישיבה או הפרוש הסועד על שלחנם לעומת עתודי משכילינו אלה, הרופאים ועורכי דינים שהיו נזונים מן הצדקה ועתה הם יושבים בבתי שן, שלחנם מלא דשן וכוסם רויה ומרוב טובה המה שוכחים עמם ואלהיהם

ולא יחשבו נפשם גם מכלמות ורוק על „היהודים המשמרים הבלי שוא״, יבואו נא ויוכיחו ביניהם, מי משני אלה בעל רוח נדיבה ודעת נקיה, מי המה אנשי לב ובעלי מדות מתוקנות כחק אדם משכיל בארץ? „לא ארכו הימים — יספר המו״ל את תולדות החברה היקרה — ורוח עועים נמסכה עלינו ויתעה בתהו אחדים מצעירינו וכלנו שתינו כוס רעל״ (מבוא צד XIII). לא נדבר על הרוח הזה בכלל, כי בהיותו מכת מדינה לא היה מיוחד לצעירינו לבדם, רוח עועים זה היה קשה לישראל כספחת שבאה אליו מן החוץ, אמנם בכל זה יפליאנו פלא, כי בחורי ישראל היו, שעמדו על דרך מלאה קוצים וברקנים . . . אלה ההוללים אשר הכניסו עצמם לפרצה דחוקה, הלא ידעו, כי בזה הם קובעים נפש אבותיהם ומביאים רעה על המשפחה אשר מקרבה יצאו, הם ידעו כי בנפש עמם הוא ובכל זאת השחיתו באף רחמם ונסחפו בכח רוח עועים אשר משך אבירים בכחו. עוד יותר נשוב נתפלא אם אחרי עבור עשר או חמש עשרה שנה, כאשר תחת האבות החברים הראשונים, קמו הבנים — המה המשכילים אחד אחוז ממאה אשר החזיקו בידי החברה, כי המה „קראו מלחמה על שפתנו הקדושה, לקחו להם קרנים לנגח חומת בית ישראל וימלאו בית ישראל פרצים״, עד אשר ראה הגזבר הנכבד בצערה של שפתנו העלובה, ויאמר להקים לה גואלים ע״י הסופרים המלמדים עליה זכות לאמר, כי היתה כלי שרת להשכלה והסרסרת להתרבות הכללית, כאלו לא היתה דעת שפתנו רק אמצעי ולא מטרה יקרה בפני עצמה.

עוד יותר נשוב נתפלא, אם נראה את עניות התורה וחכמת ישראל הצרופה, אשר העמוד אצלנו על נקודת הקפאון לעמת החיל אשר עשתה ההשכלה השטחית, או יותר טוב ההמונית, במשך עשרים שנה: במדה זו שנתוספו הספסלים לתלמידי ב״י בבתי הספר התחתיים והעליים, במדה זו שנתרבו יודעי כתב ולשון בידיעה שטחית וקלה. כן הלכה חכמת ישראל הלוך ודלה במשך חמש עשרה שנה עד עת התקופה האחרונה. כנידע היו מושבות ב״י בארצות הסלאווים למקומות המקלט להתורה שהיא ידיעת כ״ק, התלמוד ונושאי כליו; התורה היתה לידיעת בית רב לכל בחורי ישראל בארצות הסלאווים באין יוצאים מן הכלל. מימי הגר״א ז״ל נדחה משאתו הפלפול המעקם את המוח וממית את הרגשת הלב, ודרך הלמוד התקרב ביותר אל דרכי הבקרת ונתוח הענינים, שהננו מוצאים אצל יהודי סגלה מהתלמודיים אשר בארצות המערב, על כן היתה התקוה משחקת לפני כל אוהב עמו באמת ובתמים, כי כאשר אל דעת התורה הזדווג גם ידיעת בית רב בהחכמות והלשונות המתהלכות בארץ ולמודי ה׳ יכירו וידעו את דרכי הלמוד ההגיוני, אז ידעו לתת סדר לישנתם ולעשות אזנים לתורתם וחכמת ישרון תעלה כפורחת באדיענן; אך גם התקוה הזאת היתה לנו למפח נפש. בשעה שמכתי התלמוד בחו״ל, כן מבית מדרש הגבוה בברלין מלפנים בשעה שהתלמודי הגדול הד״ר לאָווי עוד תפש ישיבה שם, כן מבימה״ר בברעסלוי עד היום, ואחרון חביב בית סעמינאריום להיהודים המחזיקים במסרת אבות של הגאון ר״ע הילדעסהיימער נ״י, היו לבתים גדולים שמגדלים שם תורה וחכמת ישראל ומדי שנה בשנה הננו זוכים לראות ספרים גדולים ורבי הערך יוצאים משם, להגדיל תורת ישראל ולהאדירה בכל מקצועותיה, היו בתי מדרש לרבנים בארצנו לא לבתים גדולים שמגדלים שם בעלי תורת אמת והשכלה נאמנה, כי אם לבתי גדול (טרייבהייזער) לרבנים על פי הרביר . . . או מורי העם, אשר כרובם עמדו בעצמם, ביחוד בעת האחרונה לפני הסגר הבתים האלה, על מדרגה שפלה מאד גם בהידיעות הכלליות, ורק מתי מספר יצאו מהם אשר היו לסופרים רבי הכשרון ועוסקים בצרכי צבור באמונה, ויתרם היו לבעלי פקודות העובדים לפיהם וגם המעולים שבהם אינם אלא נאים דורשים לעתים מזומנים וכן התמו. זה לנו ארבע עשרה שנה מיום הסגר בתי מדרש הרבנים ובכל זאת לא נמצאו בין מאות אדירי העשר בקרבנו, מאלה המתהללים בשם ההשכלה, חמשים איש שיהיו שקולים נגד איש יהודי אחד כרבי יונה פראָנקל ז״ל בברעסלוי אשר בכח צדקתו לבדו מתנוסס הבית הגדול להורה ולתעודה אשר שם הרביצו תורה וחכמה אדירי איתן בחכמת ישראל כהד״ר ר׳ זכריה פראָנקל והפראָפיסור גראֶטץ? האם נמצא לנו איש רב נאור ועשיר כהגאון ר״ע הילדעסהיימער (שאיננו חי מפי הרבנות, כי ברכו ה׳ בעשר ויש לו כל) אשר יכתת רגליו מעיר לעיר וממדינה למדינה להחזיק בית מדרש לרבנים ומורים בית תלמוד, אשר שם יורו דעה חכמים מופלאים כהד״ר ברלינער, האָפמאַנן והפראָפיסור בארמה ובנו של הגאון הנ״ל החכם המופלא המו״ל את מה״ע Jüd. Presse? ולא עוד אלא שבשעה שהיה הרב הנ״ל במדינתנו ויאסף איזה כך מגדולי עשירינו להחזקת בית תלמוד זה, לא בוש אחד כמה״ע העברים לקרוא אחריו מלא ולכנהו בשם „גוזל את הרבים״, כאלו לא היתה חכמת עמנו ובית אולפנא לתורה וחכמה ענין כללי הנוגע לכל קהלות יעקב ועומד למעלה מן הצרכים הפרטיים התלוים במקום ובזמן. ובשימנו עין אל הספרות העברית בשפת רוסיא לא נמצא גם בה תנחומות לנפשנו. מלבד ספרי החכם המנוח ארשאנסקי, ספר אחד מהעתקת דברי הימים להד״ר גראֶטץ ע״י הד״ר הרכבי וספרם של שני החכמים רש״י פין נ״י

ורח"ל קאצענעללענבאגען ז"ל ע"ד השקפת התלמודיים על המדות והדעות*), לא נראה בהזשורנאליסטיקא הרוססית לעברים את אשר בקשה נפש חובב עמו ותורתו באמת. רוב הסופרים היו למספרים נעדרי הכשרון, הספורים האלה כרובם הם כתובים ברוח קלוס ושבח להמתרחקים מעל לגבול ישראל או גם להיוצאים מתחומו, ובחפץ מיוחד לשאת חרפה ולתת לשמצה את כל אלה אשר לבם לציון (כעין הספור „על פרשת דרכים" [ua пути] הקושר כתרים להאיש ראראווער שהוא יוסף ראבינאוויץ הנודע, ומשפיל עד לעפר את הרוגלים בשם לאומנו), בעוד אשר פרפראות כאלה והעתקות מאמרים קלי הערך הולכים ורבים אצלנו, ספרי מונק, גראֶטץ, צונץ וסאלוואדאר מונחים בקרן זוית, ומלבד החכם הרכבי אין איש מיוצאי בתי מדרש החכמות וזוכה לשם שיהיה גם עובד עבודה מדעית על שדה קורות ישראל.

והנה בכל זה לא החברה היקרה אשמה, פעולות מיסדיה וכונת מחזיקיה עתה הן לשם שמים, הראש והגזבר היו בכל עת שני העמודים יכין ובעז אשר החברה היתה נשענת עליהם והם אצלו עליה מרוחם, רוח אהבה טהורה להיהדות המקובלת וההיסתורית, אך הדור לא היה ראוי לזה ודרכי הפעולה בעצמה היו מלאים חתחתים ומכשולים נכונים למועדי רגל. המכשולים האלה בפרטם הם שלשה: א) פזור הכחות, ב) הצרת צעדיה ע"י ילדי יום מחוץ לגבול פעולתה, ג) והשלישי הכביד, הרוח הכללי אשר צרר בכנפיו את השכלת עמנו בתקופה ההיא: א) פזור הכחות כיצד? החברה פזרה במשך עשרים שנה יותר משלש מאות אלף רו"כ ומזה רק כשבעה עשר אלף לתמיכת הספרות והסופרים; לו הסיחה החברה דעתה מתמיכות קלות כאלה שאינן לא לעזר להסופרים ולא לתועלת מוסרית להספרות, מפני שרובי הספרים האלה היו ממין הזה שאינם מעשירים את הספרות ואינם מרבים את כבודה, ולעמת זה היתה בוחרת ועד תמידי, אשר יקצוב פרס בעין יפה, ומדי שנה בשנה, על עבודות ספרותיות בכל מקצועות חכמת ישראל וע"י הועד הזה העתיקו לשפת רוססיא גם כל הספרים הגדולים מראשי אבות חכמינו באשכנז; לו שמה החברה לבה ביותר לספרים עיוניים ומדעיים, מאשר לספרים מלאכותיים ונעדרי ערך ספרותי, כי עתה מצאה גם שכר לפעולתה והמון קוראי רוססית מילדי העברים היו משכימים ומוצאים שלחן ערוך לחכמת ישראל הנאמנה בכתבם ולשונם; לו שמו ראשי החברה לבם לספרי הוראת הדת התורנית בבתי הספר הכלליים; לו השתדלה לפני הממשלה הרוממה, אשר כל ישעה וחפצה הוא השרשת יסודי הדת והמוסר בלבות בני הנעורים, כי תמסור בידה את הענין הגדול הזה ותגדור גדר בהבקעה הזאת, בתתה תורה שלמה ושטה אחת להוראת הדת לפני כל המורים בכל בתי הספר בממלכה, כי עתה רכשה לה אהבת עולם מאבות הבנים, הגדלים עתה בלי מוסר ומורא שמים, ועינינו לא ראו בפרוע פרעות החנוך בעמנו. ב) הצרת צעדיה מחוץ, מוצאה ממקרי עשר שנים האחרונות הנושאות עליהן חותם תכנית חזרת הגלגל אחרנית, אולם הפרשה הזאת בהיותה עומדת מחוץ לגבול דרישתנו לא נאריך בדברים עליה, והאחרון הכי נכבד: הרוח אשר צרר את משכילי הדור האחרון והמבט הכללי על ההשכלה. מראשית ימי בכורי ההשכלה בארצנו היה עץ הדעת לעץ החיים לכל המחזיקים בו, ביד חזקה ובזרוע נטויה הרכיבו אלוף לראש העם, בזכותים רבים ויפויי כח אין קץ זכו את בניה וחניכיה. בכח הזכותים ההן התרוממו חניכי ההשכלה מעל העם, והיא בעצמה חדלה להיות הגיון לב ותהי למטה לחם והמשכילים היו לאנשים פשוטים אשר אחרי בצעם לבם הולך. הן אמנם גם השטה הזאת הביאה טובה לעולם והחפץ להרבות התרבות בישראל גרמה ע"י תחבולות ועצות שונות את ההפשטות ההשכלה הנמוכה, אבל החכמה והדת נשארו מונחות בקרן זוית באין דורש ומבקש. באין חזון יפרע עם וכל חזון לב כלה נמוג וילך ע"י רוח היום אשר השליך קרחו בכל בתי ישראל, ישראל סבא הליט פניו באדרתו התכנס בבתי מועדו, באותה העת אשר עקבות ישראל החדש תעלולי האחים הביבליים כבר נראו בארץ ועיני משכילי הרבים באמת מבני הדור הקודם היו רואות וכלות.

הנה כן היה הדבר נוהג עד שנת תרמ"א. פתאום שנה הרוח את דרכו, המעולים שבמשכילינו הקיצו לקול הרעמים והזועות שבאו לפשט עקמומיות שבלב. רבים מצעירינו הקיצו מתרדמתם ויראו כי ערומים הם גם אחרי הכתנות האדומות אשר הכינו להם בצאתם בכפרים לדפוק על דלתות בני הארץ לבוא בהם ולהבינם דעת לרוחתם לתשועהם על פי רוחם וחפצם; ראו כי ערומים הם מדעת אומתם והורהם ובכל זאת בעיני בני בלי שם הם משלומי אמוני ישראל; ראו את עצמם

---

*) עד כמה לא ישימו לב משכילינו כותבי רוססית על הלך רוח היהדות מעל לגבולות ארצנו, נראה מזה, כי כאשר עלה במחשבה לפני חכמי ישראל באשכנז, שחכמתם הכללית קודמת לדעתם את היהדות להוציא ספר כללי בשם Die Ethik des in Talmud. מסר הפרופיסור לאצארוס מלאכה יקרה כזאת להאיש ראדקינסזאחן אשר שמו לבדו די לה עיד על מפעליו, וממשכילינו לא נסה אחד מהם לבוא בדברים עם הפרופיסור הנ"ל ולהבינו דעת שספר כזה יצא לאור ע"י חברת מרבי השכלה ואינו דורש רק העתקה.

עד הימים האחרונים, אשר נלאה לשאת משא המושגים המפשטים ולשמוע את השירה לכבוד המאה התשע עשרה, אשר תשביעהו מרורות ותרוהו לענה. הרעיון הזה היה לאבן חן למשוך בו לבות טובי העם, כי אין דבר אשר יקח את לבבנו כהחפץ להושע בישע ימיננו, לתור ולבקש עזרתנו בנו; הרעיון הזה הוא רעיון התחדשות רוח נכון בקרבנו ונתינת כבוד לעבודה המכבדת את בעליה ומעמדת אותו ברשות עצמו, כי כלל גדול הוא שאין לך בן חורין וארון לעצמו כמלומד בעבודה ונוטה שכמה לסבול עלה, וכבר נפסקה הלכה גדולה בבית מדרשם של חכמינו הקדמונים: „ששת ימים תעבוד — חובה". מכל מיני העבודות אין גם אחת אשר תישר המרות ותשביע רצון את עובדיה כעבודת האדמה, המחבבת הארץ על עובדיה ומישרת לב עקוב להבין את כל נעימות החיים שאינם מסורים בידי בשר ודם. היא תלמד לאדם כי טוב פת חרבה ושלוה בה מבתים מלאים כל טוב עם זבחי ריב ושוד וחמסים בקרבם. בכל עם ועם מפלגת עובדי האדמה הוא השרש אשר יעלה וישגשג עץ החיים וממנה פנה ויתד לגוי ועם החיים במקים גדולם (Autochtonen), בני מפלגת אותופתונים כאלה חסרנו זה כאלפים שנה; העם כלו היה לעץ רב הענפים מבלי אשר שרש

זאת תאזרהו חיל ותאמץ רוחו לגשת אל מפעל רב העליליה יתנו עדיתם כי איש כזה הוא מורם מעם ומצוין בדורו ולאיש אשר אלה לו נאוה כבוד ותהלה".

„אך לא כן אנכי עמדי. יודע אני בעצמי, כי אך בשוטטי בעולם האצילות, אז רוחי יאבר נין ואהרומם אל מרומי העיון והמחקר האלהי, אך בכל השאלות אשר בחיים ועולם המעשה יסודתן, קצוץ הכנפים הנני, חוג פעולתי צר מאד ואדע נפשי כי לא נוצרתי להיות רב פעלים ולהתגבר על מכשולים רבים ועצומים. בכל זאת הנני לגלות דעתי, כי בעקרה של ההצעה הזאת (של שיבת ציון) הנני רואה המכשולים הגדולים לא בהסבות מהוצה לנו, כי אם בתכונת לאומנו ובנו בעצמנו".

„עמנו עוד לא הספיק להחקין עצמו במעלות רוחו ועוד לא קנה לו הכשרון לעשות גדולות בארץ. הלחץ אשר התהיו רבץ משנות דור ודור הכחיד מקרבו כל רוח חיים. הן אמנם לא אנהנו אשמים בזה, אך לא נוכל גם כן להכחיש את המוחש והנראה, כי התשוקה הטבעית הנטועה בקרב כל בני האדם לעמוד על רגליהם לבדם, התשוקה הזאת נכחדה מכל וכל מקרב לבנו. כל מעלות רוחנו „צדקתנו והמדות הטובות הנטועות בקרבנו, המה כמעלות קדושים וטהורים המרקיעים לשחקים וישחקו לתבל ומלואה, כל צדקתנו היא: בצקון לחש. ביחיל ודומם, בקבלת יסורין באהבה ומסירת דין לשמים, אך לא בהתרוממות הרוח לפועל כפים ובעבודה ומעשה לשם הרעיון אשר ימלא לבנו".

„לבי יסיתני בשפק והנני אומר, מי יודע אם העם המפוזר והמפורד יתפוץ בעצמו באחדותו, ובאין אחדות בין כל בני האומה אין תקוה לאחרית טובה להרעיון הנשגב הזה".

גזעו בארץ, ובאין שרשים מלמטה קמלו ויבולו גם ענפיו מלמעלה ונשאר בנו העשיריה כאלה וכאלון אשר בשלכת, יחד עם עם ישראל נעקרה גם היהדות ממקום גדולה ולא היתה יכולה להשאר בטהרתה, כי מכיון שנעשה היהודי לסחרן ותגרן ורוכל המחזיר בעירות, היה אנוס לעבור על האזהרה המפורשה שלא לקחת נשך ותרבית, שלא לחבול כל דברי אכל נפש. רובי הדינים הנושאים עליהם חותם הורת חיים ואהבת חסר נתבטלו בהבטל חברה ישראלית החיה חיים מקוריים ועצמיים. קבוץ ישראל מקורי כזה, אם יוסד בעת מן העתים, עתיד להיות למרכז רוחני, להשפיע שפע טל אורות על בני עמנו בכל מושבותינו; קבוץ ישראל כזה הוא מעין הברכות אשר ממנו יעלה ויבוא רוח טהור מכל סיגי הזיות, ורוח מלא מאהבת הורת אמת תורה חיים ותגיע ללבות כל טובי עמנו לחדש רוח נכון בקרב כל בני האומה.

קבוץ כזה אי אפשר להיות כי אם בארץ קדשנו. שם יש ביד היהודי להיות מקורי ועקרי, אותופתוני במובנו האמתי בעבדו בידו את האדמה אשר לכל בה חיי רוחו; בארץ הזאת עוד לא נודעו עקבות המצוקה העקונומיית; בני האדם שם עוד לא יבקשו חשבונות רבים, לא נראו שם חורשי רשע וזורעי על תלמי לב

„איך שיהיה, המפעל הנשגב הזה הוא רב העליליה ולהוציאו למענהו דרושים כחות רבים וגדולים וסגלות מלכים לא יערכוהו ואנכי היודע ועד, כי כל העשר אשר לבני ישראל וכל רכושם הוא רק בשטרות וכתבי אמנת הרצים הנה והנה ומתגלגלים מיד אל יד, אך רכוש רב באמת אין לנו. עוד יותר אפונה אם הרגשת הטובה הכללית ותשוקת העמידה בקרן אורה תכריענה תחתיהן את אהבת הכסף והרכוש הממלא לבות עשירינו ואילו הזהב אשר בתוכנו. לדעתי שעת הכשר להמפעל הזה הוא בשעה שהאיתנים מוסדי ארץ מתנגחים איש מול אחיו, אך לא בעתותי המנוחה ותקיפת הדינות בעולם המדיני וכו'".

„הנני שולח לו בחזרה את הכתבים אשר הואיל אדוני בטובו להמציא לי ועם זה הנני מבטיחו כי הסוד הזה יהיה כמוס עמדי החום בבתי נפשי, ובכל הפץ לבבי לראות את פני האדם הגדול הזה, הנני מבליג על חפצי זה ולבבי ירחש לו אהבה וכבוד גם מבלי אשר זכיתי לראותו פנים אל פנים, והנני מוקירו ומכבדו

ברלין 26 יוני 1770 משה בן=מנחם"

„אם יש עוד ספק בדבר ע"ד בן־מנהם ויחוסו אל לאומיות ישראל, די לדעתנו המכתב הזה, להוכיח, כי בן־מנחם כחכם מופלא בתורת הנפש ידע והכיר הכונת עמנו יתר רב מהמון הסופרים אשר שנים רבות התפלפלו בהסקצוע הזה. הוא חש בנפשו שלא נוצר לגדולות בעולם המעשה, ולא הוא האיש אשר בו תבחר ההשגחה לצאת לפני העם, אבל בכל צרות בני עמו היה לו צר, ודבריו במכתבו זה שנאמרו לפני מאה שנה ע"ד תכונת העם ואלופיו ראוים להיות נאמרים היום, ומי יודע אם לא — גם אחרי מאת שנה מהיום..."

העם עמל ואון כסוברין, כורענין שטעקקער ומרעיהם. שם לא התעותו עוד סררי הכלכלה וריב העבודה והרכוש, מלחמת האיתנים האלה הנטושה עתה על כל אירופא ואמעריקא עוד לא נשמע בארצות אזיא המערבית, ומכיון שלא נודעו שם עקבות התגרה הזאת, לא נמצא גם שם איל הברזל כביסמארק שיהפוך לעשית את היהודים כפרה על כל קלקולי החברה והמדינה. לפני הקבוץ הישראלי אשר יוסד שמה יהיה כר נרחב מאד לפתח את כחותיו הרוחנים מבלי שיהיה דוחק רגלי אחרים ונרחק מהם. הארץ הברוכה והנשמה הזאת התחכה לידי עובדים חרוצים, עובדים בעלי ארך אפים אשר יטו שכמם לסבול על העבודה במשך שנים לא מעטות, באה"ק אין מקום לעם פחז כמים ואצים להעשיר. לפי דעתנו, לו הוציאה ארץ ישראל באמת גלוסקאות וכלי מילת ולו מצאו מלוי ברבית ותגרנים מקום להציב להם יד ושם, כאשר באמעריקא, כי עתה לא היתה אה"ק לנו לארץ חפץ כאשר היא עתה. אך ע"פ תנאי הארץ וחקי החברה שם תקוה טובה משחקת רק להמתישבים בה החפצים לבא אל המנוחה והנחלה בשובה ונחת אחרי שנות עמל ועבודה רבה, עבודה המבריאה את הגוף ומחזקת כחות הנפש, מישרת המדות ומפשטת כל עקמומיות שבלב. בגלל הדבר הזה היה רעיון הישוב ברעיון קיום היהדות והתמדתו, לחביב ונחמד לכל המשכילים באמונה ולאבן נגף לכל המאמינים בהשכלה. — קו אור אחד מן האמת דוחה הרבה מן החשך וקבוץ אחד בארץ קדומים יש בידו לחולל נפלאות בריח היהדות התמה והמושכלה להשיבה אל כבודה הראשון לצרפה ולזקקה, יותר מכל מעשי נערות של התקונים הטפלים והפהגמים הריקים המעלים הבל, וכל תעתועי המתקנים אשר מסוף מעשם נכרת מחשבתם התולה, לקעקע את כל הבירה כלה.

הנה כן בארנו את הרעיון היסודי של ישוב הארץ, הוא הרעיון הלאומי אשר יסודתו בעשית שלום אמת בין הדת והחיים, להשיב לבצרון את היהדות הצרופה והמקורית, לנעוץ קנה בים התולדה אשר יעלה עליו שרטון הלאום הישראלי על אדמת אבותיו האהובה והחביבה לו עד היום כחשעה הראשונה אחרי צאתו טמנה להיות נודד נצחי בעמים ומנור ראש בלאומים. בהרעיון הזה אין בו שמץ דבר מדיני, אף כי ממנו תצא תשועה גם למצב החברתי של עם ישראל, רעיון כביר ונאור הוא אשר הדרו יראה על פני פעלו במשך דורות רבים, אך כל אלה הנותנים לו תכונה מדינית המשנים צורתו המוסרית והחברתית המה מגלים בו פנים שלא כהלכה. מסכימים הננו אל דברי החכם בעל „הצבי", שאחרי אשר הביא דברי הגאון בעל חתם סופר האומר: „אם יצויר חלילה שלא תהיה לישראל ישוב בארץ אבותיו הרי זה נקרא כליון האומה" יאמר באמת וצדק, כי במעשה הישוב אין אף שמץ מדבר מדיני וחלילה גם ליהודי אה"ק לחשוב מחשבות און כפריקת עול מלכות ... כי טובים היו לישראל ימי שבתו בצל מלכי חסד של פרס ומדי מימי המבוכות שהתחילו בימי ינאי. לא לנו להתקנא בירך האומות הנושאות נפשן אל תעודה מדינית; מטרתנו היא: קבוץ ישראלי וחברה ישראלית בתמונת זעיר אנפין, וקטנה כמו שהיא, אך בכל חלקיה ופרטיה, בכל שרשיה וענפיה שתולה בנוה על הרי יהודה. ובדבר הזה צדקו דבריו מדברי החי' מ. רבינוביץ בהמליץ גליון 108, אבל בשום אופן לא נוכל להסכים על הדברים המתמיהים שהשמיענו בעל הצבי לאמר: „אלו היה ישוב א"י דבר של רשות לא היינו אובים לו, הן לא עינינו הראינה זאת ואף גם עיני בנינו ומדוע נחסר נפשנו מטובה בשביל דבר הבא אחר זמן מופלג". דברים כאלה אין להם שחר כלל וכלל והתשובה עליהם הוא כתשובת נוטעי החרוב אל חוני המעגל, כי אם אנחנו לא נהיה המתחילים בהוצאת הרעיון לפעלו מי זה יבוא אחרינו להשלים פעולתנו?

אחרי אשר בררנו הדעה התורנית של ישוב הארץ ננסה נא לראות את הנעשה עד היום אם התקרבו העוסקים בהמעשה הזה אל מחוז חפצם ואם נעשה הצעד הראשון בהמפעל הגדול הזה. ארבעה הם הדברים אשר חיב"צ בעלי הדעה השלמה יכולים לדרוש מראשי מתעסקיהם להוציאם לפעלם במשך שתים ושלש שנים להפעולה המסודרה והמובלת אל המטרה: א) להעמיד במרחב המשפחות הרבות אשר נמצאו באה"ק בשנות הרעמים והרעשים באופן שלא יאלצו עוד להטיל עצמם על הצבור. ב) להתאמץ שהמתישבים יהיו בני הרבות ונוחים זה לזה, עובדים עבודתם בידיהם, פולחים ובוקעים באדמתם, סוף דבר לברוא מפלגת אכרים־יהודים, אך לא אכרים יהודים בוערים כי אם אכרים בני תרבות שיש בהם ריח תורה ומוסר ודעת. ג) שהמתישבים החדשים ימצאו להם אנשי מופת אשר מהם יראו וכן יעשו, אנשים אשר יורום דעה את כל המעשה אשר יעשו והדרך ילכו בה. ד) כי הדר הענין יראה על פעולתו הרוחנית למעלה למשכיל באמת ואמונה. כל הדברים האלה נתקיימו בהנסיון הראשון לישוב הארץ. רגלי שלש מאות המשפחות מלבד אחרות מהנה עומדות במרחב על אדמת אה"ק רובם בחסדי הנדיב ומעוטן בצדקת חוב"צ המעטים עוד בארץ. ה) ברוב הקולוניות נוסדו בתי ספר לתורה ודרך ארץ, כלם עובדים את האדמה בידיהם ועודרים על הרי ישראל בלי לב ולב, והננו רואים לעינינו דור אכרים יהודים אשר יאושר בארץ חלקו; כל

כאברים מדולדלים מגוף האומה וכאיש אשר עזב נחלת אבותיו ואל הנחלה והמנוחה השלמה שהוא רוצה בה לא בא; ראו והבינו, כי לא החרדים אשר שמו כל מעינם בהפצת והרבצת התורה ושמירת היהדות ההיסתורית, אף לא המשכילים הנאמנים מבני הדור הישן היו החולמים בהקיץ, כי אם הם, בהאמינם כי תור הזהב כבר הגיע לבני האדם וכי אפס המץ כלה שוד מן הארץ, אז הודו גם רבים מהם, כי ההשכלה היסודית שהיא דבר השוה והנחוץ לכל נפש, שנעשתה בזמננו לצרך החיים לכל חי, איננה זקוקה עוד לאפוטרופסות יתרה ואף העבודה הוא ענין רב לבני עמנו לענות בו, אז נולד „הפֿאנד להרחבת עבודת האדמה ומלאכת יד בין העברים ברוססיא" אשר טובי משכילינו שבחו לקראתו ויזמרו לכבודו שיר משכיל, אך שירתם זאת נהפכה פתאום לקינה, כי סערות תימן כבר חמה יצאו, יד מדת הדין היתה מתוחה עלינו ובעתותי המצוקה נמס כל לב ורפו כל ידים. החפץ להוציא המון רב מערי התחום ולהושיבם בכפרי הפרזות היה לאין ע"י סבות שאינן תלויות בנו, תקות מיסדי הפֿאנד נשארה מעל, גם המלאכה היתה למבטח בוגד ביום צרה לאחינו, ע"י הישיבה בתוך התחום, דחוקים וצפופים איש על יד רעהו. ההתחרות העצומה על כל ענפי הפרנסות והמלאכות, שלחה מהומה ומגערת בכל משלח יד ודורשי עבודה רבו מנותניה על אחת שבעים ושבעה, האת והמחרשה נטלו ממנו, המלאכה לא התן לנו לחם לשבע, המסחר ירד עד הדיוטא התחתונה, מיום ליום נראה, איך ינתק פתיל החיים לאלפי משפחות, גם דרכי ההשכלה גדורות בגזית ונבולותיה הולכות ומתצמצמות מיום ליום ומשעה לשעה...

באופן כזה כמעט שאבדו החברות להרבות השכלה ולהרחיב עבודת האדמה את משפט ההויה והקיום והוג פעולת שתיהן הולך וצר, זאת ראה גובר החברה המו"ל את הספר נושא דברינו אלה ויערוך קול קורא לחברי הועד בדברים נמלצים ונמרצים, „כי בעת הזאת החוב הראש והראשון להרבות השכלת עמנו ע"י מחקר ובקרת, מוסר השכל ואמונה מהורה", „כי כל הספרים האלה יהיו כתובים בשפתנו הקדושה" הקורא בצדק מוסיף לאמר „כי עלינו להתבונן אל פרור הלבבות השורר בקרבנו וכי אם לא תבוא לנו עזרה, או חלילה עתידה גם תורה גם חכמה שתשתכח מישראל", „כי ברור כשמש שחובת חברתנו להשתמש בשפתנו ולה משפט הבכורה בעת פרוע פרעות בימינו אלה, רק בה יוכלו חכמינו וסופרינו הנכבדים להתוכח ולהורות זור לא יתערב בתוכנו".

בדברים האלה הוציא הכותב הנכבד מלים מלב כל חובב עמו באמת, וישמיע דעתו מפורש שהגיע העת להשיב לבצרון את ההשכלה העברית ברוח אמונה ואהבה נצחת ללאומנו, והדעת ישראל את עצמו, הגיעה העת אשר בקשת ומציאת עזרתנו בנו, הכרת ערכנו ודעת כבודנו צריכות להיות אבני הפנה לכל מעבדנו לטובת הכלל. כי מהיום והלאה אם החברה חפצה להתקים ולהשאיר שמה לברכה בקרב אחינו, עליה לשום לב לבני הנעורים, המלת לב כל עם ועם ונעם תקותו — לבל יהיו עוד נעורים וריקים מכל הגיון דתי, גדר מוסרי וקשר־משפחה. האות הראשון לפריצות גדר המוסר וחובות האדם לאדם בתור אזרח נאמן במדינה הוא הבגידה בברית אחים, והלכה פסוקה היא בבית מדרשה של הפילוסופיא המדינית, שכל אדם אשר זרו לו רגשות המשפחה ולא יחוש בצערם של שאריו וקרוביו, איש כזה משחת מאיש מראהו ואין תקוה טובה ממנו גם להחברה המדינית בתור אזרח בארץ מולדתו. כבר חשכו עינינו לפני שנים אחדות לראות אחרים מבנינו (אם גם מעט ונער יכתבם) יוצאים מקרבנו ונספחים אל מחריבי עולמות ומקעקעי בירות האנושית להביא קצף על עם ישראל, כן חשכו עינינו לראות בינינו בוגדים סוגי לב כאלה המצדיקים דינם של האנטיסימיטים עלינו, ובכל לב יאמינו גם לדברי העלילות היותר נתעבות אשר ישימו עלינו משנאינו ומנדינו. זאת חטאת חפיץ הטמיעה וזה פריה! המשכילים באמת יורו, כי אין לך דבר הגורם הגבורת הסבלות והתרחקות אחינו התמימים גם מן ההשכלה הכשרה כפריעת מוסר והיציאה מן הכלל. כל הדברים האלה כלולים בקול הקורא אשר ערך ה' ל. ר"ט בצאת שנת העשרים ליסוד החברה „מרבי השכלה בישראל", וממנו הננו למדים, כי כהחברה „מפיצי השכלה" וכהפֿאנד ל„הפצת דעת עבודת האדמה" שהיהם תעודתם הראשונה שהיתה להם בעת יצירתם הִנֵּה עתה מהם והלאה, ובחפצו להאריך ימים ולהשאיר ית־ו לדורות יבואו, עליהם לשנות עתה צורתם הראשונה, להעשות לחותם תבנית „התורה והעבודה על הרי ישראל", במקום אין פחד ואין מגור מסביב". תעודת מפיצי השכלת אמת בישראל צריכה להיות מהיום והלאה, לחבב את עמנו על בניו לקבץ נדחים, לקרב קרובים שנתרחקו, ואסוף בקרבנו את כל אלה אשר מקרבנו יצאו ואל החוף העומד ממולנו עוד לא הגיעו...

וכהתורה כן צריכה העבודה להיות על הרי ישראל, במקום שאין הרוחות הרעות מצויות ובמקום אשר נדע, כי זרענו לצדקה ישא פרי תהלה. עבודתנו זאת צריכה להיות תמה ומושכלת, אשר תאחד ותיהד לבות כל המפלגות, בה ימצאו את אשר יבקשו כל בני מפלגותינו: החמים והגאור, החסיד והמשכיל, בעלי התורה והעוסקים בהוית העולם. היא העבודה אשר עליה יאמר גובר החברה, כי יש בכחה „להלהיב ולהמשיך הלבבות"

במעשה המרוצה לעם ואשר ממנו תוצאות לתורת חיים, אהבת חסד, השבת לב בנים על אבות, נשאר לנו רק לבקש ולתור אחרי העבודה הזאת אשר לנו היא.

ג.

חבת ציון

Ein Gedanke, den die höhere Vernunft
gebar, zehntausendmal vereitelt, nie
aufgegeben werden darf.
(Marquis von Posa).

מכל מה שאמרנו למעלה יוצא לנו, כי ההליכה קדימה היא בקשת ומציאת עזרתנו בנו. כל זמן שאנו רואים תנועת הדם החי באברי האומה, אז אות לטובה הוא שעוד לא יבש לשד חיתה ועוד לא נס לחה. אולם בשעה שהראש שובת מעבודתו והידים חדלו מהיות עסקניות, וכל תנועות הגוף אינן אלא מלאכותיות, אז נדע כי עלה רקבון בעצמותינו ושחפת שְׁלֵחָה בקרבנו. חלי התעבות הדם וקפאון התנועה היא מחלה אשר לא על נקלה תֵּרָפֵא. אך הרעשה פתאומית והרעדת כל אברי הגוף תוכלנה לחדש מרוצת הדם ודפיקת הלב. אותות הקרח הנורא והקפאון האיום נראו כנגע בבית ישראל לפני חמש שנים, אז פרח מטה הרשע ציץ זדון האנטיסימיטוס, היא האיבה השמורה בלבות בני עמים רבים אשר בכל שנאתם זה את זה תכלית שנאה הצד השוה שבהם היא שנאתם לעם עברתם לבני שם. האנטיסימיטיזם בא ויטפח על פני המשפט הנפתל של „האשכנזים, המאדיארים, ועוד פלונים ואלמונים בני דת משה", בהראותו לדעת, שהוא קנין כל העמים וברית מלח כרותה בין סובארין ויעלענסקי, שטעקקער, דרימאן ואיסתצי וכל כנותהון; והאם אין זה ראיה מספקת, שהיהודים הם גוי בקרב כל גויי הארץ ובריה בפני עצמה שלא התבטל אף באלף, ועד סוף כל הדורות לא יהיו בני עמנו נבלעים בין האברים בהבלעה גמורה, כל עוד אשר לא ימעיטו הם בעצמם את דמותם ויאבדו עצמותם לדעת. הנה כן נרפאו רבים מהחולים בבולמוס הטמיעה וההתבה (אמאלגאמירונג). כח הדוחה מן החוץ היה לכח המושך מבפנים, וככן קמו בינינו חבל סופרים ומשכילים על דבר אמת, אשר לעבודה ולאחדות יקראו והם הנקובים בשמם „לאומיים", השם אשר עלה גם על שפת לשון מתנגדיהם ואויביהם בגלוי ובסתר.

אך האחדות כשהיא לעצמה מה היא? האהבה הפלטונית לא תחולל נפלאות ולא תוליד גוי לחיים חדשים, וכל דעה שאין בה מעשה ופעולה סופה בטלה וגוררת מפח נפש ויאוש אכזרי. הנה כי כן היה נחוץ למצוא כלי מחזיק ברכת האחדות והתקרבות הלבבות, נחוץ היה להשרות את הרעה הלאומית הטהורה (הרחוקה משמץ שנאה לעמים אחרים הלילה וחלילה) על מעשה רב העליליה, אשר יביא רגש חיים ותנועה בלב העם, לשגבהו ישע ולאורהו בזיקות התקוה. מעשה רב כזה נמצא אז לאחינו ברעיון חבת ציון וישוב ארץ הקדושה.

הרעה הזאת, אף כי לא חרשה היא במחנה העברים וכימי עם עולם ימיה וחכמינו הקדמונים (בספרי) אמרו: „ושמרת לעשות, מלמד ששקולה מצות ישוב הארץ כנגד כל המצות", נראתה לאחינו כזהר אור חדש מתוך החשך אשר כסה את עין הארץ. כל גדולי ישראל שהיו מצוינים במסירת נפשם על קיום הכנסיה שמו את הדעה הזאת על נסם, ומימות רבי יהודה הלוי עד דורנו האחרון הננו רואים, כי כל אלה מגדולינו אשר לבם היה לציון היו גם מצוינים בעבודתם לטובת הכלל *), בכל זאת לא התפשטה הדעה בין העם

---

*) פה מקום לנו להעיר שבמלחמת הסופרים אשר התלקחה זה שנים רבות בין המנוח סמאלענסקין ובני בריתו מצד אחד ואב"ג ויתר המענדעלסאנים למיניהם כצד אחר, עברו אלה ואלה בשתיקה על דבר אחד רב הערך לתולדות הרמבמ"ן והמפיץ אור חדש על הלך רוחו בשאלת הלאומיות הישראלית בכלל ורעיון הישוב בפרט, הוא המכתב אשר כתב בן מנחם כשש שנים לפני מותו אל אחד מבני המעלה (An einen Mann von Stande). על המכתב הזה חופף רוח ההעלם והסוד, כי לא פורש אל מי נכתב וכפי הנראה האיש אשר אליו נערך המכתב היה מבני מרום המעלה אשר ידע להזהר בדבריו, איש הרוח אשר צפה באספקלריא מאירה על שנויי העתים מזמנו עד מאה שנה ויותר. המכתב הזה נמצא נדפס בחליפות המכתבים שבין בן־מנחם וחכמי דורו Moses Mendelsohns Brief wechsel בהוצאת בראקהויז 26 № f. 443 ואשר לרוב חשיבותו בעינינו הננו חושבים לא למותר להעתיקו במקום הזה. ואלה דברי המכתב:

„בן־מנחם לאחד מבני מרום המעלה:

„עלי להודות לפני רום מעלתו, כי ידיעתי בהליכות מדינה שבין עם לעם והממלכות השונות היא דלה וקלה. כל ידיעתי בהפילוסופיא המדינית אינה אלא ממה שקניתי בשבתי בסוד אנשים כערכי, העומדים עמי בשורה אחת בהחברה ומצבם המדיני איננו מרום מנגדי ואיך אוכל אני להרוץ משפט כזה, הדורש ידיעה שלמה ונכונה בדעת הספירות (סטאטיסטיק). בכלל הנני מודה כי הדעה הזאת (של שיבת ציון) היא נעלה ונשגבה, ומחוללה ויוצרה מרחוק הוא איש כביר כח לב וגדל דעה. קנאתו של האיש הרם הזה לתורת הסבלנות, מאסו את ממשלת הכהנים ומחשבותיו הנכונות שהוא חושב על הרמת קרן האמונה הטהורה ורוח הדעת בין העם, כל זה יגיד לאדם הגדול הזה את ישרו, הכמתו הגדולה והגיוני לבו הרמים והנשאים. הבטחון אשר יבטח כהון לבו זה והאמונה בהרעיון הגדול אשר הורת והוגה, עד כי אמונתו

ההנאה (לייבטלעביגע) אוהבי ימים לראות טוב, שאין להם בעולמם אלא השגת חפציהם הקלים והנאותיהם העוברות. לפי ערך כחותיהם הקלים והדלים יכולים חוב"צ להיות שמחים בפעולתם. „בחבלים וצירים" — יאמר אחד מטובי סופרינו הה' יהל"ל „הולידה המחשבה את הדבור ובעצבון וזעת אפים גמלה את המעשה", כל עבודתם היתה בלב סוער, ברוח נפעמה ונדהמה ובחרף נפש, הן אמנם לא כל אף לא חלק נכבד מישראל תקע עצמו להענין הזה, כי אם פרטים אחדים, אנשים היושבים בתוך עמם ואינם לא בעלי עשר ולא נשיאי ישראל, הם פעלו כפי מדת כחותיהם והתמיכה לא היתה גם כדי שביעה לכונן מושב אחד, אך ה' הופיע על עצתם, ואלה המעטים, אשר עבדו עבודתם עבודה תמה וישותו מעצר רעה ומגנת לב כל היום זכו, לראות כשלש מאות משפחות וכאלף וחמש מאות נפש עודרים בלי לב ולב את האדמה, בהארץ אשר עיני היהודי בה מיום הולדו עד שובו לעפרו; ע"י הפעולה הזאת זכינו לראות דמות יהודי=אכר; לכל משפטו ותורתו, יהודי חרד על דתו ומחבב אדמתו, לאט לאט הולכים ורבים גם המתישבים על אדמת הקדש מבעלי היכלת, בעלי עשר תאבי עבודה ובקיאים בה מתישבים במחשבה תהלה להחיות הארץ בידיהם החרוצות. חמשים שנה ויותר מראשית המאה הנוכחית עד שנות החמשים, חתרה בכל עז ממשלה אדירה בתבל ארצה ותבזבז עשרות מילליאנים, מתרומת ב"י, במחשבה טובה להעמיד היהודים יושבי ארצה על הקרקע, והפצה לא הצליח בידה מפני טעמים שאין פה המקום לבארם, אך הטעם העיקרי, כי גוי שלם לא ישנה ארחות חייו כי אם ע"י הנועה הבאה מעצמו (שפאנטאנע) ולא באמצעים מלאכותיים ואך קסם על הרעיון ישא"י למשוך אליו לבות אלפי בני ישראל ולכונן ישובים ישראליים לכל חקותיהם ומשפטיהם, לעשות שלום בין התורה והעבודה, לחבב יגיע כפים על רובי בני עמנו ולהקדישה בקדושת ארץ קדומים. במשך שנות מספר אלה הלכה מחיל אל חיל גם שפתנו שפת ציון בארץ יהודה, ומיום שהתעורר רעיון הישוב נראה על הר ציון ששמם חיים חדשים והננו מרגישים שם דפיקת לב העברי. להארץ הנשמה והגלמודה הזאת, אשר עד היום אך קול שופר שמענו, ודברי שמתות וחרמות הקשיבה אזננו, נקבצו ובאו עתה במספר נכון בניה ובוניה המאצילים עליה אור יקרות כפעם בפעם, ארח הישוב עתה הוא כאור נגה הולך ואור עד נכון היום להיהדות כלה; מי מלל לנו לפני שנות מספר, כי מציון תצא תורת החיים וספרים ע"ד כל מקצועות החכמה כתובים בלשון ששנו לנו חכמינו הקדמונים בשפת המשנה הנאוה והמעונגה — ספרים אשר בצדק קרא עליהם אחד מחכמי ספרתנו, שטובים המה לנו בקולוניא שלמה. הטפת הדם החי והבריא הזה בגוף העם היושב בציון יש בכחה להחלימו ולהחיותו ומטנו ישפע שפע טל של התחיה על הכנסיה כלה. ומי ימלל חסדי הנדיב המסתתר בחביון עזו, שיש בו מדעת קונו ואשר לו דומיה תהלה! את הכוכב הזה העולה על שמי היהדות אחד לאלף שנה גלו לראשונה המעטים האלה אשר באמת „השקיעו כל התפעלותם" במקצוע הישוב. וכל זה איננו שוה להחכם ב"פ והוא קורא מנהמת לבו: מה הרוחנו בהבזבוז הזה? כאלו היה הרעיון הזה ענין מסחרי והפעולה פעולת יחיד הסופר ושוקל את הנשך והמרבית אשר יביאו לו מעותיו שהניח על קרן איזה עסק? מבלי להעלות על הדעת שענין הישוב הוא מן הדברים שישראל אוכל פירותיו בעולם הזה (המה מאות המשפחות המתפרנסות מעבודת האדמה על הרי יהודה) והקרן קימת לעולם הבא...

אולם אם שגה הח' ב"פ בהפרזת המדה, הנה בעיקרי הדברים הדין עמו וביחוד בכל פנות החיים בעמנו מלבד שאלת הישוב, שם רבה העזובה, אין מתעורר בצדק ואין איש שם על לב, כי עוד מעט והדור הבא יגדל באין תורה, דרכי המוסר ומסרת אבות. בנינו אשר יקומו מאחרינו יהיו אך לצרינו ולא לנו... בדברי הח' ב"פ ע"ד מצב התורה והספרות „אשר זה כעשר שנים קפאה והיתה לנציב קרח" הננו מוצאים יותר מקורטוב של אמת, תנחומות הח' געץ, כי עוד לא פסו חכמים מישראל, אינן מספיקין להניח דעתנו, משלשים חכמי הזמן שהוא מונה והולך (אשר א"דים מהם כה' וייזע באמעריקא קשים להיהדות בכפרת) כרובם הם זקנים באים בימים או יושבים באהלה של תורה ואינם משפיעים מטובם על בני דורם, גם הספרים שהם מוציאים לפרקים ואשר כרובם כתובים בשפת עם לועז ונושאים מדברותיהם רק על איזה מקצועות בחקירת היהדות וע"כ אי אפשר להם להפיח רוח חיים בבני דור הולך, החכמים האלה כרובם אינם יושבים בארצות הסלאווים מקום מושב לאוכלוסי ישראל ורוב מנין ובנין היהדות, ואנחנו בדברינו נחזיק שכל תקות היהדות היא אם באה"ק או באותן הארצות הנושבות ממספר רב מאחב"י ודעת דרכי התורה היתה שם לקנין העם משנות דור ודור. באותן הארצות הננו רואים לדאבון נפשנו את התורה וחכמת ישראל שוקעות ויורדות מיום ליום; הישיבות עם מורי חמד למאיה ולאלפים העוסקים בגפ"ת כמלפנים עם המונים המונים אשר ינהרו מדי יום ביומו לבתי כנסיות, לא ישיבו נפשנו, בדעתנו כי אלה המשכימים והמעריבים על פתח בהכ"נ לא ינחילו רוחם לבניהם אחריהם.

וגם בדבר הרעיון אשר היה הדבר האחד המשיב את נפש האוהב עמו, הננו רואים שפלות ידים,

התרשלות, רפיון כח והעדר הרגשה נכונה, מפני הטעם בעצמו שהחכמים ה׳ געץ וחבריו נותנים לו שרק מעטים היו והנם גם עתה האוחזים בו. הכם אחד ומיוחד בזמנינו הראש והראשון להדעה הנשגבה, איש שכל עבודתו היא לשם שמים מבלי פניות זרות ושאיפה לכבוד, כותב באחד ממכתביו: שרואה הוא, אשר דורנו השקוע בעבדות ושפלות הרוח ובמ״ט שערי טמאה של תאות והוללות אינו זכאי עוד להרעיון הנעלה משאת נפשנו, ואם ארבע מאות רבוא אדם לא יוכלו לעשות את מ:שה הנדיב האחד ואף אחד אחוז מעשרה מכל מעשיו, אז אין לך תעודה עניות הדעת ודלות ההרגשה גדולה מזו״. הנה כל ההרגשות תלויות בלב והלב תלוי בכים, ואם עד היום עוד לא מצא הנדיב הזה יוצאים בעקבותיו ומחזיקים פעולותיו אף שלא אלמן ישראל גם בארצות מזרח איירופא מ:ושלים במכמני הזהב, האם אין זה אות נאמן על שפלות הרוח השולטת בקרבנו.

המגרעת האחת השולטת בין בני בית יעקב אשר בארצות הסלאווים והיא המכאבת כל חלקה טיבה בקרבנו, היא הערבוביא אשר ירדה בכל משלה, אחינו בארצות האלה הראו לדעת בכל פעולתם, כי אין בהם רוח הסדרים והדעה המיושבת לפעול ולעשות פעולה מסודרת ואורגנית; כרובם המה פחז כמים, הרעיון לבדו לא ישיב את לבם וכבני עם פחז כמים כמעט שיחלימו דבר חפצים הם לראות תוצאותיו בין לילה, חסרו להם המתינות והסבלנות אשר בלעדיהן לא יכון כל מפעל רב העליליה, הסבה לזאת היא לפי דעתנו: הפרון השכלה ישרה ותנאי החיים המרחיבים דעתו של אדם ומכשירים אותו להתבוננות ברוח נכון ודעה מיושבת; רוב בני העם שקועים במסחר ומעוטם במלאכה, ובעבודת האדמה אף מעוטא דמעוטא לא; כנודע אין לך דבר המטריד את השכל כהמסחר הבוגד אשר על שבכה יתהלך, ועל כן כל אחינו טרודים ומבולבלים תמיד ודעתם מטורפת עליהם לרגלי הטרדות הקשות שאינן נותנות להם עת ומנוחה להתבונן על צרכי הכלל. העדר מפלגה שלמה שתהיה דעתה פנויה להתבונן על המעשים היוצאים מחוג איש פרטי ותועלת עצמית היא הסבה שלא התן לבני עמנו לעשות דבר נכון וקים לארך ימים, על כן הננו חוזרים לדברינו שעתה, אחרי אשר אנשי לב המעטים עשו את כל המוטל עליהם, הגיעה העת לבעלי היכלת אלופינו ינדיבינו שיראו בפעולתם כי ראוים המה באמת לאותו השם. עליהם להשלים את אשר החלו אלה המעטים ברוח אהבת עמם ודעת-נפש הענין שהקדישו אליו כחותיהם הקלים והדלים; יבואו נא הנדיבים האלה להשלים הבנין, לשכללו ולהכשירו ולהעמידו בקרן אורה ולב ומתחילים יהיה שמח אם המצוה תהיה נקראת רק על מי שגומרה.

תשובה מאהבה

וּמִן הַמַּשְׂכִּילִים יִכָּשְׁלוּ... עַד עֵת קֵץ
(דניאל י״א ל״ה)

המכתב להמו״ל אשר קוראינו ימצאו אותו אחרי המאמר הנוכחי, פנינו לו מקום בראש להראות דעת עד כמה חביבים עלינו דברי הסופרים המודים על האמת ורוצים בתשובה. הסופר הנכבד כותב המכתב הזה הוא מאלה אשר שגו באהבתם את עמם וירדו לבנות בית חיינו על עמודי השלילה, אלה גבורי הבקרת, אשר אחרי עינם לבם הלך, ובעינם ראו — אך יופי ונעימות, חן ונעם מעל לגבול ישראל וחשך וצלמות בכל אהלי שם, הסופרים האלה, אשר לא מעטים היו בקרבנו, ובהיותם בעלי כשרון, לא נמנעו מיסר את עמם בקוצי ההתול וברקני הסתירה בכדי להסיר ממנו את האולת — לפי דעתם — הקשורה בלבו. אך גם בשחוק יכאב לב ושחיתי הסופרים האלה לא היתה מעולם לשחוק מהלל, כי אם שחוק מהול ברמעות רותחין וכל דבריהם נכתבו בדמי לבבם, בהיותם דורשים טוב לעמם, אם גם על פי הלך רוחם, המאור שבתורה החזיר את הסופרים האלה למוטב והם משמיעים עתה בקהל, כי נטו מדרך האמת, ולאנשים אשר אלה להם, הדורשים טוב לעמם באמת, ראוי ונכון להעמידם על האמת במקום שנראה איזה נטיה ברעה או להת להם תורה ולהרכין להם בראשם אם צדקו במשפטם.

ידידנו הסופר הזה, בדברו ע״ד ההתעסקות בחבת ציון אומר: „כי הכחות היותר גדולים ונעלים נבלעים בעבודה פרטית והעבודה הכללית מוטלת כאבן שאין לה הופכין״. בעיקר הדבר הננו מודים להכותב, כי הוב׳ הנאמנים מהויבים לפנות לבם גם אל יתר צרכי האומה ולעמוד בשורה ראשונה בין כל החפצים להיטיב דרכי החנוך הדתי והמוסרי, לדאוג לקיום התורה והכמת יערון בקרבנו, מפני שכל הדברים האלה באחדות העם יסודתם וקרובים הם אל חבת ציון „כקרבת אם לבתה״. יתר עניני הכלל: כרפיקת דלתים והמתקת הדינים הם דברים המסורים רק ליחידי סגלה — שקרוב הדבר להם ובפיהם ובלבבם לעשותו ואם אינם עושים הוא אות שגורל עמנו קרוב להם רק בפיהם ולא בלבבם ואם לב עברי אין כאן מה יש כאן? בכל אופן ע״פ מצבנו אי אפשר לנו, בהור אנשים היושבים בקרב עמם, ואינם עומדים במקום גדולים לעשות קטנה או גדולה, על כן ראוי לנו לאחוז בחוג-מעשה שנוכל לעבוד בו מבלי מפריע ופגע רע, וחוג-מעשה שיש בו רעיון — משיב את

האכרים המה עובדים מאהבה, והדבר אשר נבצר גם מאת ממלכה אדירה וכבירה, לברוא מפלגת יהודים אכרים, הדבר אשר נתחבטו עליו רבים מהשרים הגדולים בימי הקיסר ניקולי וישקיעו בו עשרות אלפי אלפים כסף, דבר כזה קם עתה ויהי: חמש עשרה מאות הנפשות העודרות בלי לב ולב על אדמת הקדש, הוא דור אחד אשר יביא גאולה לעולם היהדות, וכבר ראינו שנחה הרוח גם על בני יהודה, המה יושבי אה"ק מאז ומקדם, למאוס לחם העצבים לחם החלוקה, בכספיהם קנו אדמה בקרן בן שמן בגולן בבשן אשר בעבר הירדן ובידיהם הם עובדים את האדמה הזאת ודור יבוא יראה ביהודה וכל עריו אכרים ונוטעים בעדר. ג) ע"י התנועה הכללית באו ונתישבו בארץ הצבי אנשים שהם מן הישוב, וכבר הם מבינים בתי מלאכה ונוטעים כרמים וזיתים, כרובם הם הבקיאים והמומחים לאותו דבר והמה לעינים לכל הבאים עתה להתישב ובידם די כסף להוציא מחשבתם לפעולת ידים. ד) והאחרון הכביד. בשלשת שנים האחרונות היתה אה"ק למרכז רוחני ומציון תצא עתה תורה ודעת שפת עבר: לא דבר ריק הוא קהל הסופרים הנאמנים אשר נקבצו ובאו עתה בארה"ק, שני מה"ע יוצאים בירושלים ומדברים בשפת יהודה ובלשון המשנה הנאוה והמעונגה. מי מלל לנו לפני חמש שנים, אשר ממקום נשמע רק קול הטחנה פני עניים הנטחנים מאת ממוניהם, קול שאון ומריבה בין הבוללים, מהעיר שיאמרו עליה, אשר ממנה תצא ההויה לכל העולם, כי מעיר הזאת יצאו לאור ספרים יקרים כמשנת עולם קטן, ברייתא דמרכבה וארץ ישראל לבן יהודה המדברים ע"ד חכמות חיצוניות בסגנון הנחמד ששנו חכמים בלשון המשנה. אם נצרף כל כחות האינתיליגנציא בכל ארה"ק אשר נקבצו באו שמה במשך חמש שנים האחרונות ויצא לנו חשבון גדול. האינתיליגנציא הזאת תנחמנו בתכונתה העברית ובטהרתה משחוק וקלות ראש אחותה היונית, גם בשחוק ובתירת סופרי אה"ק לא יכאב לב איש ישראל, כי רוח היהדות שפוכה עליהם, וכל קו ואות מדבריהם יאמר: לישראל אני. באופן כזה גם התקוה להתחדשות רוח נכון בקרב הכנסיה ע"י הישוב איננה תקות שוא וכראה גם היא להעמל והעבודה אשר עבדו יחידי סגלה במשך שלשת השנים האחרונות.

הנה באנו עד קצה מאמרנו, כי בעתות הללו אין חזון מעשים אחרים לטובת האומה נפרץ מלבד התורה כהרחבת חכמת ישראל באמת והעבודה על הרי ישראל. בדבר האחרון הזה דרך כוכב מיעקב, כוכב העולה אחד לאלף שנה ומאיר את המבואות האפלות בהגעטטא הישראלית, נדיב אחד השיב לבצרון מאות אבירי התקוה, הוא הנדיב שיש בו מדעת קונו וכמוהו הוא מסתתר בחביון עוז; אך לדאבון נפשנו תקות היהודי האמתי הזה ותקות כל שלומי אמוני ישראל, כי ימצאו נדיבים אחרים אשר יצאו בעקבותיו, נשארה מעל. אחד הוא האיש אשר היה למלאך גואל ומושיע למאות משפחות וכרוב סוכך לכל הרעיון ואין שני לו עד היום; גם חכמת ישראל בארצנו לא מצאה לה גואלים עד עתה, וקול הקורא מאת החכם הגביר הגאור ה' ר"ט היה כקול קורא במדבר, ומי יתן ושני האלופים האלה אשר למעלה נקבנו אותם בשם העומדים בראש שתי החברות להורה (חברת מרבי השכלה) ועבודה (האגד להרחבת עבודת האדמה) יקחו בידם גם את העבודה היקרה אשר אותה נתן ה' ענין לענות בו את כל חובב עמו באמת ותמים, כי יעמידוה בקרן אורה, כי יבואו הם אחרי הנדיב לכלל ולכלכל את הענין היקר והנשגב הזה, לתקנו ולהכשירו ולהעמידהו בקרן אורה, או אז ידעו כי דור לדור יביע תהלתם ושמם וזכרם יהיה חקוק לעד לעולם בספר תולדות העבודה לעם ישראל על אדמת אבותיו.

רוח כביר ורוח נבאה.

רוּחַ אִישׁ יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ
וְרוּחַ נְכֵאָה מִי יִשָּׂאֶנָּה :
(משלי י״ח י״ד)

כל בעלי בינה לעתים וכל חכמי הדורות אשר שמו לאבן פנת חקירותיהם בדעת יסודות החברה והפילוסופיא המדינית, תכונת רוח האדם ונתיבות פליאות הנפש השוכנת בקרבנו, יגעו ומצאו, כי כל בני האדם על פי הלך רוחם ותכונת נפשם נחלקים לשתי מחלקות ראשיות: לבעלי עין יפה, אופתימיסתים השמחים לעולם במתנת חלקם, צופים ומביטים על כל המעשים מבעד לאספקלריא מאירה ומבהקת בשלל צבעים נחמדים על כל הנעשה תחת השמש. בעלי המדה הזאת אומרים, כי כל המעשים נעשו יפה בעתם ועולמנו זה הוא עולם שכלו טוב, עולם מלא אהבה ואהוה צדק ומישרים. לעמתם עומדים בעלי מרה שחורה ורוח נכאה, ידועי חלי הפסימיזם, שרע עליהם כל המעשים שנעשים תחת השמש ובכל פנות שהם פונים הנם רואים תגברת השקר על האמת, את הרע עולה בכף מאזנים במדה הזאת שהטוב שוקע ויורד ועולם מלא פחתת ומגערת, עשק ומרוצה, רשע כסל ועוות הדין. בין בעלי שתי המדות הקיצונות עומדים רוב האנשים מבעלי הדעה השלמה, הרואים את האמת באמצע דרכים, אין בהם לא משלות האופתימיסתים ולא מיסורי הפסימיסתים, בעלי המרה שחורה, בעלי שתי המדות הקיצונות אלה גם בהיותם חכמים מחוכמים עלולים לבא לכלל טעות ולהוציא משפטים מעקלים בכל נטיה יתרה לאחד מן הצדדים, המולידה משפטים כוזבים והשקפות מוטעות, ביחוד כשאנו באים לדון על חזיונות החיים והעתים בחיק איזה חברה אנושית, שאז החפצים מתנגשים והרוחות מתרגשות, על כן תפוג תורה ויצא משפט מעקל.

ההלכה הזאת נזכרנו בשעה שכתבנו הדברים הנאמרים: בפרקים הקודמים, בעוד שאנחנו מדברים על פרעות הרוח בישראל, על אבדת חזון לב מעם, על אפיסת החיים וההרגשה, על הקפאון וטמטום הלב ההולכים ומתפשטים במחנה העברים, והנה ראינו כי יצא חבל סופרים מצוינים, אוהבי עמם וחפצים בתקומתו ובהתעוררותו לחיים, במה"ע „המליץ" לחדש אב ש"ז, לדון בהלכה זאת. הסופרים האלה בהיותם מבעלי שתי הקצוות שהזכרנו לא נמלטו מידי גוזמא והפלגה איש איש על פי דרכו, ולפי שבכמה פנות נגעו בענינים שנתבררו למעלה וכדבר הישוב שבותב הטורים האלה, מבלי להחזיק טובה לעצמו, יש בידו לאמר שגם לו יד ושם בהמפעל הזה ויודע את מוצאיו ומובאיו, אחרי אשר תקע את עצמו לענין הזה ימים על שנה, על כן מצאנו לנכון לפנינו שלא לעבור על הדברים האלה בשתיקה. הרב ההכם ה' בערנפלד הרב הכולל בבירגראד, הידוע לכל קהל קוראי עברית במאמריו הרבים במה"ע לב"י, יצא עתה במאמר גדול בשם „חזות הכל" ששם הוא מתאונן: „על מחלת הקפאון ההולכת ומתגברת בישראל מיום ליום ומשנה לשנה", יעיר בצדק על אבדן התמימות וטהרת המדות, אשר היו לכרובים סוככים על קיום האומה בימי עניה ומרודיה, המדות הטובות האלה שהיו בני ציון מצוינים בהם הולכות ומתמעטות, התורה שהיא סם חיים לנו מיום היותנו לגוי עד היום הזה קרובה עתה להשתכח, אין מעשה רב העליליה שיש בכחו להביא חיים ותנועה בקרבנו ואין רעיון טוב להרעיף רסיסי טל של תחיה על העצמות היבשות; הדברים האלה לא בפירוש נאמרו בדברי ה' ב"פ, אך המה תמצית כל דבריו ומשפטיו. עד כאן דברי אמת היוצאים מלב קרוע ומורתח על שבר עמו ונפילתו הרוחנית, אך מכאן ואילך נשמע דברי רוח „אמרי נואש" הנוזר על ימין ועל שמאל מבלי להבחין בין ענין לענין ומבלי לשקול דבריו בפלס ההגיון. הח' ב"פ יגזר אמר: „בחמש שנים האחרונות בזבז (?!) כל (!) ישראל את כחותיו בא"י ומה יצא לנו מזה"? „כל התפעלות עמנו נשקעה בהרעיון הזה ומה הרוחנו"?

על אמרי נואש אלה התעוררו בצדק לראשונה החכם געץ ואחריו הח' ראבינוביץ והח' סלוצקי, ואנחנו ככתוב השלישי נכריע, כי כאלה, בעלי מרה שחורה כהח' ב"פ ובן בעלי טוב עין, המחליטים כי אין כאן לא הרים ולא צל, שניהם גרשו או מחקו את הסאה איש איש על פי דרכו ולא כונו אל האמת ומצב הדברים כמו שהם בפעל ומעשה.

כל דברי החכם ב"פ על דבר בזבוז הכחות והתפעלות עמנו, אינם אלא כי אם דברי הבאי וילדי דמיונו העז: לא כל ישראל ולא גם חלק נכבד ממנו, לקחו חבל בהרעיון הזה, כי אם אחד אחוז מרבוא בזבו — איזה עשרות אלפים שקל כסף במשך שלש שנים!... ההתפעלות אמנם נראתה, אך לא אצל בעלי היכלת, כי אם אצל הסופרים ואנשי הרוח שאין כחם אלא בעטם וגם מהם החזיקו בו רק אלה שאהבתם לעמם אינה מצומצמת בשיחה נאה מן השפה ולחוץ וכנגד זה רבו עליהם עשרת מונים, המלגלגים הנוהגים קלות ראש לא לבד בחבת ציון כי אם גם בכל קדשי האומה, אלה בעלי השלילה והאפס, בעלי

הנפש, פעולה רבה העליליה, שאישי האומה (אב מעט ואם הרבה) יאכלו פירותיו בעולם הזה והקרן יהיה קים לעולם הבא אינה אלא חבת ציון. על כן לא נוכל לחשוב הפעולה הזאת ל ע ב ו ד ה פ ר ט י ת, כאשר יאמר ידידנו הכותב, והננו רואים בזה הדוגמות רעיון נעלה ופעולה כבירה עם דעה נשגבה ומעשה רב העליליה, העתיד להרש רוח נכון בקרב היהדות. לאות ולמופת כי חוב"צ אינם פוטרים את עצמם מחובותיהם לכל אחיהם ולא יאמרו שהעוסק במצות הישוב, פטור מכל מצות שחייב איש ישראל לעמו, הם חיב"צ בחו"ל — ע"ד בני ארצנו לא נדבר, מפני שאין מספרים בשבחו של אדם וכ"ש בגנותו בפניו — הראשון שהחזיק בדעת הישוב מרבני חו"ל היה הד"ר רילף, אשר כל ימי רבנותו לא עבר עליו יום אחד מבלי פעולה נמרצה לטובת אחיו, ובשעה ששלט חרון אף בעולם ואדירי עמנו הקרובים אל מקום המעשה הראו כל כחם רק בדפיקת דלתים כדלים וברשים לא לעזר ולא להועיל, כי אם להכעים המרורים את שונאי עמנו, היה הוא ובני בריתו הפותח להאמללים שערי רחמים ויכלכלם ויביאם לכרכי הים אף שבעצמו התנגד להיציאה לאמעריקא. מיתר הגדולים באשכנז הננו רואים בשירות חוב"צ את הג'ר"ע הילדעסהיימער נ"י ובנו המו"ל העושים והמעשים להרביץ תורה בישראל יושבי ארצות אשכנז, הראש והראשון לסופרי דברי ימינו הד"ר גרעטץ *), הכלשון הגדול בצרפת הח' לאַיוע בינג ועוד רבים ושלמים, ואלו באנו לכתוב את כל חובבי לאומם וחפצים בבנין הארץ העתיקה ועם זה גם נראה הדרם על פני פעלם להיטיב את מצב הכלל או להאדיר את תורתנו וחכמתנו אין אנחנו מספיקים, ואחרי כל אלה הנה בארנו שהעבודה הזאת לנו היא וכלום אנו מניאים את לב אנשי המעשה להראות כבירות כח לבם ופעולתם ביתר פנות החיים?

ידידנו הכותב כוון אל האמת באמרו „עבודה גוררת עבודה", ועל כן ההתעסקות בחבת ציון מחזקת את הלבבות ומביאה את הרעת בלבנו, כי ב נ ו ב ע ו ז ר ת נ ו והאם גם לזאת לא יקרא: „עבודה כללית"? — ידידנו הסופר יאמר „כי גם אלה המתפארים בישם לאומים לא צדקו יהדו, בחשבם כי כל אשר לא להם הוא לצריהם, לא ידענו: מי גלה רז זה לידידנו הסופר, ואנחנו יודעים כי כאנשים משכילים וזכי הרעיון, מעולם לא עלה על לב המעולים שבהלאומים, לבחון לב וקרב אחיהם, הם אינם יורדים לחיי חבריהם להור כזבובי מות אחרי כל מום רע ולהיות כאינקוויזיטארים ויעזואיטים, כי משכילים הם באמת ובעלי דעת נקיה הם ויודעים כי רוח היא באנוש, ואין אדם נתפש על דעותיו ורגשותיו, ובכל לב המה מודים, כי יש ויש גם פועלי טוב ועושי חסד בקרב עמם שאינם נותנים ידם אל הרעיון ואינם עומדים עמם בשורה אחת. ריב להם להלאומיים רק עם חנפי לב, עם הברומים המתהפכים שבע פעמים ביום למאה גוונים ורואים בעבים את דרך הרוח לגנות אחריו או להתהלך כנגדו לפי מדת תועלתם הפרטית, או עם אלה החנפים מוגי-לב, היראים להוציא בשפתם מה שלבם חפץ, ובעוד שבאמת כל מזמתם היא בטול היהדות וקץ ותכלית לצרות ישראל בגאולתו ותמורתו, הם רואים באינצטנגנינותם שאין הדור עוד ראוי לשמוע דברים באלה ומסתפקים לעת עתה לבוא בטרוניא על המשכילים באמת לאמר, כי מנאצי ההשכלה הם, בעוד שיודעים הם בעצמם, שאין בכל הלאומיים אף אחד שיהיה בועט בתרבות והשכלת אמת, אשר בלעדיה לא יולד גוי ולא תכון עמדתו בארצות החיים. אנחנו לא נדון את חברינו על דברים שבלב ולא נבוא על כל איש בעקיפין, יודעים הננו כי כל הלבבות ה' דורש ורחמנא לבא בעי ומבין שלב עברי דופק בקרב אחינו, יהיה משכיל או חסיד, לאומי או דורש טובת הכלל בכלל, מרבה או ממעיט במצות המעשיות, הנה הוא חביב עלינו כגיפנו. התנאי האחד הוא שאהבתו את היהדות תהיה אהבה שסופה לתתקיים ותוכל לעמוד גם בפני רוח שאינה מצויה....

ידידנו הסופר אומר: „עבודה גוררת עבודה והמהדיל במצוה אומרים לו גמור", אבל במה דברים אמורים, בזמן שהדרך כבושה ולמצער עוד לא כבשוה לכטי הספרות, אבל מה יעשו טובי העובדים הרואים רק שועלים עולים בפרצות, וסופרים שקועים בתאות ומ"ט שערי טומאה מטילים זוהמא בלב אלפי קוראים על כל מפעל טוב בקרב עמנו. ההירוסתתים ההם מראים כחם וגבורתם בהריסה ובקלקול מפני שהיא מלאכה קלה אע"פ שאינה נקיה, ועל כן ראינו שסופרים המתגאים בדעתם האירופאית מגלים פנים בתורה והשכלה — ובהאירופאיזם שלא כהלכה ומוליכים שולל את קוראיהם בדברים שתינוקות של בית רבן יודעים אותם בכדי להטיל ארס ווהמא באנשי עברתם.

כל איש אשר הקנאה ההוללה או הלצנות הפרועה עוד לא החשיכו מאורות בינתו, בקראו דברי הסופרים האלה יקרא מנהמת לבו: „הימים הראשונים היו טובים מאלה"; הימים אשר עין ראתה איך ק נ א ת ס ו פ ר י ם תרבה חכמה, אז יצאו סופרי ישראל הוצץ

*) לסבות ידיעת מכה"ע Js. Wochenschrift יש בידינו להודיע, כי הפרופיסור גרעֶטץ כאז כן עתה הוא מחזיק בהרעיון של שיבת ציון, והוא היה המאציל מרוחו על הנדיב הידוע הי"ו, בהיות דבריו אליו כדברי האורים. הפרופיסור הנ"ל בקש מאחד מטובי חוב"צ, אשר מפיו הננו כותבים הדברים האלה, כי יביע בשמו רגשותיו רגשות אהבה שלמה אל כל העוסקים בהישוב ואל כל חבריו תמימי דעים, חוב"צ בארצות הצפון.

בלב והרבו חזון בספרתנו, ברוח אהבת העם ושפתו והצעירים התחממו לאורם של זקני משכילי הדור וחם להם מחמימותה של דרישת החכמה לשמה, ועתה תחשכנה עינינו לראות כי קנאת סופרים — תרבה קנאה, ומנשמת הקנאה הזאת יבוא קרח בלב הקוראים הצעירים וממהתלותיה — קפאון ברוחם, ובעודם באבם ידעך אור היקרות בקרבם ולא יגה שביב אשו בבואם בימים.

כי ישנם בתוכנו „לאומיים" ויש גם הקוראים תגר עליהם — זאת לא נודענו מפי הראשונים, כי אם האחרונים השמיעונו כזאת. מאז יצאו סופרינו להשמיע קולם מראשית ימי הדין המתוחה על כנסת ישראל משעות החירום, לא ראינו ולא שמענו, כי נועצו נוסדו יחד חבל סופרים חובבי עמם והיו לחברה אשר פיהם יקבנה באיזה שם מיוחד לו יהי גם למשל: „לאומיים בני דת משה", והנה לפתע פתאום קמו נושביהם ויקיצו מזעזיהם להתגולל עליהם בחלומות וברוב ענין להפאות עליהם דברים אשר לא כן ופיהם יקבם בשם „לאומיים" לבעבור הרעימם, כאלו באמת מן השכל ומן הכתוב ומן סברת הכרם, לא לכבוד הוא לאיש משכיל בהשכלת המאה התשע עשרה (במחילה מכבוד מעלתה), לדבר בשם עמו ודברי ימיו בשם נחלתו, וראשית לו ותקותו האחרונה ומכל שכן (אל תפתח פה לשטן) בשם — דתו! ואך כאשר יצאו עליהם עוררים נגלה רז זה, כי באמת נפלגו הסופרים לשני מחנות ודברי הסופרים בשם אהבת האומה וקיומה, המה כתבלול בעיני אניני הדעת הבוחלים בדברי „שטות" כאלה, ואף ע"פ שגם נבוני העם בכל האומה יושבים ועוסקים בדברי „שטות" אלה, ולנים בעמקם של הלכותיהם, אבל אחינו הנוהגים סלסול בעצמם אומרים, שהלאומיות לדידהו לא הוי מומא ולדידן הוי מומא, כי מי כעם ישראל גוי אחד יוצא מן הכלל ומה שנאה ויאה לכל באי עולם אינו נאה ויאה גם לנו. למראה התהפוכות האלה הנה באמת קשה מאד לבצע הריב, כי איך נוכל לתוך בין בעלי דעות שונות המביטים איש על אחיו מנקודת הנגוד המוחלט וביחוד בדברים המסורים אל הלב, ואם לב אין כאן מה יש כאן?

אכן זעף ה' נשא, כי אבדה חכמת חכמינו היקרים ובינת נבונינו הזקנים הסתתרה, חדל חזון התמימות בישראל ושרירות הלב תעשה חיל. איש פלוני וסופר הוא, נסלד ממפת דיו של חברו, וצפה באספקלריתו ממי נפגע, ובדק ומצא כי נפגע מאיש שהוא אוהב את עמו באהבת ציון והנה הפלצת קנאתו השיאתהו לדרוך קשתו באיש עברתו ויתעורר לא לבד על מפגיעו, כי אם על כל נושאי האהבה הזאת אשר בלב איש ריבו. — הנה כן היה שנוי הדעה על איזו מושגים מפשטים לסמל קנאת איש מרעהו, שאין בינה ולתועלת הכלל ולא כלום. משוש דרכם של אוהבי הקנטור וההתנצחות להקיף את הרוגלים בשם לאומם בחבילות שאלות מבושמות והתולים סרי טעם לאמר: מה החדוש אשר בבית מדרשם של הרוגלים בשם הלאום? הפככם! לא אל שום חדוש תערוג נפש חובבי עמם באמת כי אם נותנים הם את לבם להחזיר עטרה ליושנה, שלא להוציא הישן מפני הדש, שבנינו אשר יקומו מאחרינו ילכו לאור חכמת חכמינו ויהיו משבילים אטתיים כמשכילינו מימות עולם כהנגיד, כהלוי, כבני עזרא בדורות הראשונים, והבי זכריה פראנקעל ורבי שלמה ליב ראפאפארט בדורות האחרונים, ולא ישעו ללכת אחרי השכלה כוזבה ומדומית, כאותה ההשכלה אשר הולידה לנו בנים סוררים כפרילוקער, יוסף ראבינאָוויין, עם בני ישראל החדש והאחים הביבליים וכל אביזרייהו, שהברית החתום בבשרנו יהיה חתום גם בבשר בנינו אחרינו. ובעת כזאת אשר הלאומיות תשטוף שטוף ועבור במלא רחב הארץ ותסחף עמים ולשונות, וכל משפחות האדמה עומדות על נפשן, להגן בעד קיומן ואריכות ימיהם, ואנחנו, הן רק בזאת חפצנו, להיות אזרחים נאמנים לארץ מולדתנו ולממשלתנו, ועם זה לא יכחד גם קימנו כי נחזיק את יסודות תורתנו, שהיא נשמת אומתנו לבל ישטפוה המים הזידונים במשבריהם וגליהם ומה מקום למהתלות? כן הדבר, חדל פרזון התמימות מישראל וסופריו, ושרירות לב מתהלכת לרוח היום בקומה זקופה ומפניה יתחבא כל ישר בארם, אשר צד תומתו עודנו במקומו עומד בקרב לבו פנימה.

אבל החונן לסופרים דעת', נתן גם בינה בלב הקוראים התמימים הישרים בלבותם, לבחון מלים ולהרגיש בדברים מבטן מי יצאו, אם מבטן בעלי תם לב, או מבטן בעלי שרירות לב, ומקולמוסו של אדם נכרת רעתו הספונה בטוחותיו, בכל אשר יטנענה בתוך חכו ויכחידנה תחת לשונו; ובכח הבינה הזאת יכירו וידעו כל הקוראים התמימים וישרי הלב, להבחין בין סופרים אשר ידברו בשם האמת בהם לבבם, ובין סופרים אשר ידברו הות נפשם בשרירות לב, ותכם של קוראים אלה יטעם דעת לאשורו: מה הוא תבן ומה הוא בר!

שפ"ר.

מכתב אל המו״ל

כאשר קראתי את דבריך, אשר בם תקראני אתר כבוד, להיות זרוע לך בבנין בית הכנסת לישראל תרפה שברה לבי ואהי בעיני כהיורד הזה, אשר אחד ממכיריו מלפנים יקראהו מרחוק, לבא לשמוח אתו ולפאר בעשרו והדרו את שמחתו, כהיורד הזה הנני נאנח בשברון מתנים ואמר, לא ידידי, לא אנכי האיש אשר אתה מבקש, מקימי לא יכירני עוד ולא אהיה תפארתך על דרכך; נפשי ריקה ולבי חלל בקרבי, אף ניבי נבזה, ועת תציקני רוחי להוציא את האיש העצור בקרבי. גם אז, באין אמר ובאין דברים אשמיע קול, קול יללה ארוכה ותכופה הנתקת לפעמים על ידי אנחות הנשברות ונחנקות מלחץ הלב וקצר רוח. נפשי יודעת מאד, כי עת צרה היא ליעקב עת לבכות על שברו, אך לא עת לדבר; הן דברנו עד כה, אך מה פעלנו בדברינו ? ! —

רועה רוח היה עבדך מאז. האמנתי, כי אדבר נגידים על אזן קשבת. ככל יתר אוהבי העם ראיתי את מחלתו ומשתתו רק בקרבו. אמרתי, כי אנחנו אשמים במצבנו הרע וכי בשלנו כל הרעות והצרות הבאות עלינו. בלב תמים האמנתי, שכאשר כלנו יחד נשים לב להיטיב דרכנו, לשנות לטוב את חיינו בבית, עת נסיר מאתנו את הבעלים והאלילים נכרית, עת נרחץ בנקיון כפינו ואת בית ישראל נטהר, אז גם שכנינו מחוץ יטו אלינו כנהר שלום וכל יושבי תבל יכירו וידעו כי זרע ברך ה׳ אנחנו. גם עת נבקעה הארץ לקול הרעש, יום עשקו זדים את אחינו יושבי ערי הנגב, לא נפלו פני ואהי כצדיק חי באמונתו, ובלבי אמרתי, עת צרה היא ליעקב וממנה יושע. אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלי עון ואחרי אשר לקחנו כפלים בכל חטאתינו, עד צדק ישוב משפט ומלאכי רחמים יכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים ...., אבן עד מהרה נפקחו עיני לראות את שגגתי. המקרים האחרונים למדוני דעת, כי לא באשר אשמנו מכל עם אנחנו מֻכים, אך באשר דלונו מאד, שחה לעפר נפשנו; יען כחגבים אנחנו בעינינו — היינו בעיני שכנינו כרמש, אשר כל רומסיו לא יאשמו.

אך מה עלינו לעשות עתה, למען החיות את העצמות היבשות ולהרים קרן לעם היה כלא היה? הנשוב שנית לחטא את הבית, והבית כלו ממסד עד הטפחות יתגורר ועוד מעט ולא תשאר בו אבן על אבן והיה למעי מפלה! השאלה הזאת נתנה דעת בלבי להבין, כי דעתי קצרה להביא עצה לצרכי עמנו המרובים; אספתי את ידי ואשים לפי מחסום ובלבי אמרתי, הן לא אלמן ישראל מאנשי דעת ותבונה, המה יהיו לנו לעינים בעת צרה כזאת, המה יבאו ויגידו לנו את הדרך נלך בה ואת המעשה אשר נעשה.

תקותי לא רמתני וגם את אשר לא פללתי לראות ראיתי; לא קם נביא אחד מקרבנו אך חבל נביאים וגם שאול בתוכם, שבעים ושבעה משיבי טעם והחכמים אין מספר, כלם קמו בעזרת ישראל לפדות יהודה וישראל; אך כרובם, כן רבו עצותיהם וכרחקם איש מרעהו רחקו מחשבותיהם, ותהי מהומה ומבוכה בין היועצים, זה אמר עלו וזה רדו, זה אמר שבו התחיכם, וזה אמר, הטהרו. ולא אבו החכמים לשמוע איש בקול רעהו, לפלס דרכו ודרך רעהו, ויתפרדו ויקרעו את העם לקרעים, וכמראה אשר ראה הנביא בתוך הגולה על נהר כבר ראינו גם אנחנו; אך לא בעצם תמו וטהרו, כי נתפרדה החבילה ומריבה פרצה בין החיות נושאי הכסא, איש איש מהם יתנאה לאמר, אני ואפסי עוד, ורק רוחי תהי בהאופנים לנחות הכסא בדרך ישכן אור. דרך הנשר בשמים, על כן רמו עיניו ללכת בנפלאות ויבן בשמים עליותיו ובצל שדי יתלונן. הארי עֹז התאזר ויתן קולו, האנכי בן מלכים אתן גוי למכים וכבודי למרמס, אל יערי אשובה אל מעון אריות! שם כבודי חדש עמדי ומקומי יכירני ומי יודע אולי עוד אצלח למלוכה! ויגעה השור בהוקת חזהו, מה ישועתכם, מה כחכם ומה גבורתכם, לא בשמים היא ההצלחה אף לא מעבר לים, רב תבואות בכח שור ועובד אדמתו ישבע לחם! והאדם ידע את חוה אשתו היא אם כל חי, ותלד לו בן ויקרא את שמו הבל, לאמר, הבל יספרו זקנינו, כי הפריד עליון גוים וינחיל לאמים. השמים שמים לה׳ ולכל צבאיו הוא בשמות יקרא, והארץ נתנה לבני אדם ואת אשר יקרא לו האדם בשם זה שמו, אין עם ואין לאם אבן אדם יש, ותורה אחת לו, אחרי רבים להטות, כי זה כל האדם!

בעת ההיא ואנכי ישבתי בעיר המעטירה מ....., לפני המטרה אשר אליה נשאתי את נפשי, קרוב הייתי אל בני הנעורים מעמנו, אשר באו לבקש תורה בבתי החכמה אשר בעיר הזאת ועל כן יכלתי לשום עיני ולבי על דרכיהם לדעת חפצם והגות לבם. כמעט כלם חנו לדגל הארי ועיניהם נשאו אל הרי ישראל. אולם בהקםם נרעכו ממקומם ויאבדו

דרך, שכחו מהר כי לא על ברכם נולדה המחשבה הזאת ולא מלבם יצאה העצה היעוצה. גם אמנם לא ידעו אף לא יכלו לדעת את תבונת העצה לפלס דרכיה, להגות בה ולבא עד תכליתה, ותחת אשר עליהם היה לשבת בכבד ראש ולשמוע את דברי מורי הדרך היודעים את נפש העם, רוחו, תכונתו וכל מחסוריו, הרימו ראש להורות הלכה בפני רבותיהם, ותחת לשמוע עצה היו ליועצים ויתוו דעת בלי דעת ויענו את נפשם בענין אשר לא יכלו למצא בו ידיהם ורגליהם, ויתהוללו ויתגעשו ויקראו עצרה ויעריבו ערבים ויצאו במחולות, בשם כל ישראל, ויערכו שלחן נגד זקני העדה ויאכלו וישתו ויקומו וילכו ויבזו את הבכורה.

הכאלה יראה גבר וידיו לא תרפינה ולבו לא יתיאש לבלי תת אמן לכל דבר ולהטיל ספק בכל מעשה, לבלתי עלות את המעפילים לעלות, ולבלתי שרך דרכו אחרי המתרחקים, כי כאשר לא ירחיקו ללכת אלה האחרונים כן לא יגביהו לעלות גם הראשונים. אלה ישובו אחור וינוסו מהמסכות, אשר יֻכו בבית מאהביהם, ואלה יכשלו אחור מעצר רע ויגון ככלות כחם ונס צלם, ושב איש אל יגונו ואיש אל אסונו ועוד כל ימי הארץ ריב ומשטמה בבית — עשק ומרוצה בחוץ לא ישבותו.

יאוש נורא בא בקרבי ויסע כעץ תקותי וימת כל רגש בי וכל חפץ. על דעתי אויל הנביא, מְשֻׁגע איש הרוח לשקר יעשו עט הבל וריק יעזורו, על כן נאלמתי דומיה ולא אפתח פי, רק נכאים אהגה ובכה אבכה במסתרים על צרת אחי ועל שברם הגדול מים. אבכה על גורל אוהביו האומרים, לרפא את שברו ולקומם הריסותו, אבכה על כי נכרתה האמונה מקרבי ולא אוכל להאמין בכחם וגבורתם. אין חבוש מתיר את עצמו, ותושיה נדחה מעם עני ואביון; אין עצה ואין תבונה להרים קרן לעם, אשר אין שלום בעצמיו; איש את אחיו ישנא, משטמה בבית אלהיו ותרועת מלחמה בקרבו; גם סופריו — אוהביו הנחלים על שברו היו כמריבי כהן, ריב ומצה כל היום. אין שקט לרם נביאיו אל נקמות שוכן בקרבם כל הנוגע בהם ובקציהם אם בהמה אם איש ירה יירה סקול יסקל — היפלא עוד אפוא, כי לא יראה פעלם והדרם על העם, אשר ינוע ויעמוד מרחוק. היפלא עוד, כי תושיה נדחה ממנו וכל מחשבה טובה ודעה ישרה תהיינה כחציר גגות שקדמת שלף יבש.

אין משיח לישראל, יען רבו משיחיו ועל כן גאלה לא תהיה לו. מיום ליום יגדל שברו, ירחב אסונו. המשיחים נצים ומכסים בחרפה איש את רעהו והעם מאמין בכל החרפות ואיננו זז ממקומו.

לו תחת היות משיחים נהפכו לנו לאוהבים פשוטים, כאשר היו חכמי ישראל וסופריו בכל דור, כי אז אולי כבר נחלץ העם מצרה. אמנם כן לא נוכל לדרוש מאנשים שונים שיהיו שוים בדעותיהם ובמחשבותיהם, כי הדבר הזה הוא נגד חקי הטבע אך בכל זאת לנו הצדקה לדרוש מהם שיבאו להסכם אחד על ידי פשר ונטיה אחרי הרוב, באשר כי השעה דורשת זאת. הן חפץ כל המפלגות אחד הוא — להושיע את ישראל, אך האמצעים אשר על ידם יצא החפץ הזה לידי מעשה שונים המה לכל מפלגה או להיחידים המתאמרים, כי עומדים הם בראש כתה הקשורה בדעתם; כי באמת אין לנו לעת עתה מפלגות בחיוב רק אחת, והיא חברת חובבי ציון וכל המפלגות זולתה הנה רק בשלילה, רק חברת חובבי ציון היא חברת קום ועשה, וכל המתנגדות לה הנה כתות של שב ואל תעשה. חברת חובבי ציון, אחרי אשר נכשלה על דרכה אשר היתה בסופה וסערה, התיצבה כעת על דרך ישרה. ראשי החברה כבר נתקררה דעתם, ותחת דמיון, התלהבות והתפעלות — באו שכל ישר, דעת מתונה, הגיון ונסיון, ובעוד שיתר הכתות דָנות ונָצות זו בזו, חובבי ציון כבר עשו מעשה. ומי לא יורה על האמת, כי טוב קורטוב של מעשה מתשעה קבין של מחשבות טובות.

יודעים חובבי ציון, אף לא יעשו שקר בנפשם לחשוב, כי על פי פעלם יש להצליח את רבבות אלפי אחינו הנתונים בצרה, כי לו כזאת חשבו, לא יכלו לעשות מאומה, רק לדבר, ככל יתר בעלי הדמיון, ואחרי שאנחנו רואים שהם בחרו במעשה ולא במחשבה ודבור, עלינו להזהר בכבודם אף אם מעשיהם אינם רצוים מכל וכל, לפי דעתנו. עלינו לפקוח את עיני חוב"צ על המגרעות אשר נראו לפרקים במעשיהם, והם, בלי ספק שבע ביום יברכו אותנו כי באנו לעזרתם, אבל מי יוכל להצדיק את אלה אשר רק רע בפיהם כל היום, וכל חכמתם לשלח אצבע ולהאריך לשון לרגז ולשחק ואין נחת,

ראה, ידידי, הנך נגש כעת אל המלאכה להוציא לאור מאסף לאומי התוכל לערוב פעלך לטוב לבל יעשקוהו זרים? הן שם האורב יושב לך בחדר ידרוך קשתו לפלח כבודך על כי קראת את שמו לאומי, שאל נא את הרובה קשת הזה, מה יתן לו ומה יוסיף, אם בנימין יהיה שמך או יוסף, ובכל עת אשר אשמע תלונות כאלה אשוה נגד עיני את החזיון הנפרץ מאד בערי מושבות ישראל: באחד מלילי החרף עת גאה הקור ומלמד אחד לבוש קרעים עומד בחוץ ומתפלל נגד הלבנה בנגון נעים

ויהי רצון מלפניך, שתמלא פגימת הלבנה ולא יהי בה שום מעוט. השומע מרחוק את התפלה המשונה הזאת, ירמה בנפשו, כי כל הארץ בכלל ובבית המתפלל בפרט, כבר הכל נעשה יפה ורק פ ג י מ ת הלבנה היא היא שרט לנפשו שאינו מניח לו לישון, ובגשתי אל המתפלל ימלא שחוק פיו ויקרא: מלמד שוטה! ואיה אשתך ההרה, ובניה העשרה, ובגדיך הקרועים, ומנעליך המטולאים!!!

אמנם, גם אלה המתפארים בשם ל א ו מ י ם לא צדקו יחדו, בחשבם, כי כל אלה אשר לא להם המה, המה לצריהם, עליהם לדעת, כי מציון לא תצא תשועה ל כ ל ישראל, ואם יצוה ה׳ אתם את הברכה ומעשה ידיהם יכונן ואגודתם על ארץ תוסד ואחריתם ישגה מאד, גם אז יושע על ידם תשועת עולמים, רק החלק הקטן מרבבות אלפי האמללים, וכל יתר העם אשר ישאר על מקומו, הן יקרא לעזרה ה י ו ם ולא ל מ ח ר, ולמען יושע העם כלו לא תצלח בידנו לעשות מאומה, כל עוד שלא יהיה שלום אמת בין כל הכתות והמפלגות, ואם זה יעשה בכה וזה בכה, כאשר היה עד כה, לא נעשה כל מאומה, ולעמנו לא תהי חלילה תקומה, ובדבר הזה תלויה זכות הרבים מאוהבי העם, אשר אין דעתם נוחה מכל המפלגות והכתות יחד, גם מהרצויה והחביבה שבהן, אחרי שסוף סוף הצד השוה שבהן להפריד בין הכתות ולמעט את המעשה; הכתות היותר גדולים ונעלים נבלעים בעבודה פרטית, לטובת חלק קטן מהעם, והעבודה הכללית היותר כבדה, היא טובת הכלל, מונחת כאבן שאין לה הופכין.

בהנוגע לדעות פרטיות אשר על ידן יוכל להושע רק לחלק קטן מן השלם, תוכל כל חברה או מפלגה להתהכם ולקנות תחבולות למען הוציא את חפצה לפעולת אדם על פי הדעה החביבה עליה, אבל אין כל אחת מהכתות בת חורין להבטל מעבודת הכלל. יד כל הכתות תהיינה בהעבודה הזאת וכל הכחות יקבצו אל מקום אחד והיה לכח אחד גדול, אשר לא יבצר ממנו לעשות נפלאות גדולות! כבד מאד לאיש אחד, לו גם יהיה מורם מעם ומאד נעלה, לעורר את רוח העם ולקבץ את כחותיו המפוזרים לכל רוח אל מ ק ו ם א ח ד, אבל נקל הדבר הזה למפלגות, הנה כבר עשו את הפסיעה היותר קשה, כל מפלגה היא מספר רב או מעט מאנשים בעלי כשרון ובעלי רגש והפץ אשר כבר נקבצו יחד ויהיו לכח אחד נכבד בערכו, ובכדי לקרב ולקשר את הכחות הנכבדים האלה, כחות כל המפלגות, לכח אחד מאד נעלה, בנקל מאד, אם תעשינה המפלגות כלן שלום ביניהן: הרבנים והמתנגדים, הצדיקים והחסידים, המשכילים והשלמים כלם חייבים בדבר הזה, כי הצרות והרעות נוגעות לרעה בכל אחת מן המפלגות האלה, ומדוע זה איש איש מסתתר בחביון עוזו מציץ מן החרכים ואיננו נפגע בצרת העם? הן הנגע נראה בכל פנות בית ישראל ואין אחד מבני עמנו אשר יתהלל לאמר, כי עדי לא תגיע ותקרב. הן לכלנו קצר המצע מהשתרע העניות הולכת ומתגברת, התורה מתמעטת, לומדיה ומחזיקיה יצערו מיום אל יום, גם דרכי החכמה סוגים ואבני מכשול על כל פסיעה ופסיעה, ומי יודע אם לא יפסחו בנינו על המכשולים האלה בפסיעה הגסה ללכת בדרך לא ישובו...

ואתה קדוש יושב הנך גם אתה סגור בבית כלאך בעיר מושבך מבלי צאת מפתח העיר והוצה! מדוע ידעו אבותינו בדור העבר למצוא ידיהם בעת צרה וצוקה, אדירי התורה היו תמיד על המצפה, המה אך ראו עב קטנה עולה מרחוק, אך הריחו ריח צרה ויתנו קולם ויחרד כל העם ויקהלו לעמוד על נפשם, אם עצה דרשה העת ותהי עצתם אחת, ואם כסף נדרש ויפתחו העשירים את אוצרותיהם גם הכילי היה לנדיב, כי הרד לבו לקול היוצא מבית האספה קול ה׳ בכח, קול ה׳ בהדר, קול ה׳ שובר לב אבן, ומה זה היה לנו היום, כי אין איש עומד בפרץ, כלנו כשוטים גמורים עומדים אנחנו ו מ ב י ט י ם בעינים לטושות בפני האסון הנורא!

Зарыдалъ бы хоть кто нибудь смѣло
Застоналъ бы хоть громко одинъ.
(фругъ)

לו ידעתי, כי ישמע קול בכיי, אז בכיתי עד כי כלו עיני ברמעות, בכיתי והגדלתי לבכות, עד אשר הרדו ה ש א נ נ י ם לקולי, והוציא ה ר ב את אצבעו מבין אבנטו, והשליך ה ק ד ו ש את מקטרתו מבין שניו, ו ה א ד י ר את אליל זהבו מ ח י ק ו, ויתרדו איש לקראת רעהו ויפלו איש על צוארי אחיו ויתנו קולם בבכי, ויבך כל העם לעמתם קול גדול מחריד נפשות קול שובר לבבות, כי מי ישמע בכית ע ם כ ל ו ומעיו לא יהפכו בקרבו? אך קולי דל הוא, רק אזן יקרע ולא לב ודמעותי גם הנה — מים קרים, נבבה אישן וריחן פג, ומה היא בכיה עָני מְמַעֵט כמוני, אם לא בכיה של חנם!

לא כן אתה, ידידי, הנך שקול כנגד רבים, יען כי הנך הולך על דרכך בכח חברה שלמה ונכבדה היא חברת חובבי ציון, אשר תמנה במספר חבריה רבים מרבנינו הגאונים המפורסמים, אשר בהם יתפאר ישראל, גם רבים מזקני ונכבדי עמנו, הכמים נדיבים, הששים לעשות צדק, ואתה הנך קרוב להם והמה קרובים אליך, בדעה, במחשבה, ברגש ובמעשה; אם אתה תקרא לבכי, קולך לא ישוב ריקם ובכה אחיך

הרב, ובכה אחיך העשיר, ובכה אחיך המשכיל, ובכו כל אחיך אנשי חברתך, האם לא יחרד כל העם לקולם? — ובפרט לעת כזאת, אשר נכון הנך להוציא לאור, מאסף לכל המחנות, אשר תכנהו בשם: „כנסת ישראל", במה תאמר לפאר את העלובה כנסת ישראל ביום תשלחנה על פני חוצות, האם חרוזי פנינים תשים על צוארה, והיא עניה סעורה, עלובה נדהמה; אִם לא רָחמה לא תבא בעדי עדיים, אך נאר של דמעות תקשור בצוארה על חוט של חסד והיה כי יפגשוה אחיה בני בריתה, אשר בצרתה להם צר ושם כל אחד את דמעתו בנאדה דמעות חמות, דמעות רותחות, והיה כי ימלא הנאד ושפכה את הדמעות על הקרח הנורא המכסה על לב העם וימס הקרח, גם יחם הלב! —

ידעתיך ידידי כי מקום יש בראשך לשכן בו שתי מחשבות, מחשבת שלום ארץ ישראל, ומחשבת שלום בני ישראל, ובפרט כי המחשבות האלה קרובות הנה קרבת אֵם לבתה. עבוד עבודתך על הרי ישראל ודבר שלום על כל ישראל, עבודה גוררת עבודה כי המתחיל במצוה אומרים לו גמור חברת חובבי ציון היתה הראשונה לבחור במעשה ובעבור זה רכשה לה נפשות רבות, תהי גם ידה בראשונה בעבודת הקדש, עבודת הכלל, ועתה בתור אחד מחובבי ציון הנאמנים, היה גם מהמעוררים והמעוררים את האהבה בלב כל המפלגות אל שלום בני ישראל, וממך יראו יתר חכמי עמנו המוציאים לאור מ"ע לשנים, לירחים, לשבועות ולימים, כלם ידברו השכם ודבר באזני העם, כי יסיר מקרבו את אלהי הנכר, הקנאה וההתחרות, רוח המחלקת שלא לשם שמים, צרות עין איש באחיו, ויתר המדות הרעות אשר עונותם נשא ובהם אנחנו נמקים, או אז נחלץ עניי עמנו מענים כי תהיה להם הרוחה ונסו יגון ואנחה, וד' עליהם יראה להביא חכמה בלבם ללכת בדרך ישרה, ובלי סופה וסערה, יבאו אל המטרה. וכאשר היה את אבותינו, אל יעזבנו ואל יטשנו, ה' צורנו וגואלנו.

אלה דברי ידידך ואוהבך, הנאמן בבריתך והמוקיר פעלך

ישראל בערנשטיין.

שצעדרין, אור ליום הששי. עשרה בטבת, תרמ"ו.

לסופר יקר וידיד נכבד! מדעתי כי דבריך יוצאים מלב עברי, לב קרוע ומורתח למראה שבר בת עמנו, לא הפצתי לכנוס לתוך דבריך ואת הדברים אשר עלי להעיר על מכתבך ימצאו הקוראים במאמרי הראשי בפרק „תשובה מאהבה". (המו"ל)

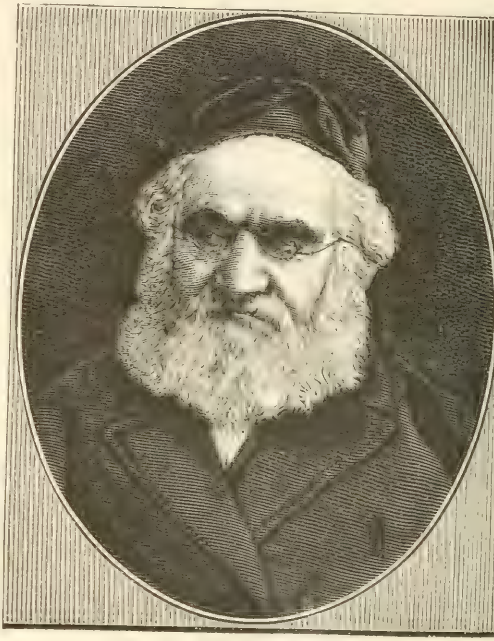
דור ודורשו

הרב הגדול והחכם רבי שמואל יוסף פין מווילנא (נס"ק).

בהציגנו לפניך, קורא יקר, את הרב החכם הזה, לא נאמר לספר תולדות איש מוזר לך ולקהל הקוראים; האיש המצוין הזה נודע הוא לכלנו מתמול שלשום, ונכבד הוא בכל תפוצות ישראל, על ידי פעולותיו היקרות בספרות ישראל, הן בספריו הנכבדים המיוחדים והן ע"פ מכתב עתו היקר „הכרמל"; כן לא נספר בזה פרטי תולדותיו, וקורות ימי חייו אשר לא יכילם הגליון הקצר הזה; רק באנו להזכיר הראשונות ולרשום מעט ממעשיו ופעולותיו הנכברות להשכלת ישראל וחכמתו, גם רשימה מספריו היקרים; וכל אלה רשמנו מעט מספור תולדותיו בעצמו במאמרו הנחמד „דור ודורשיו" (הכרמל שנה ד' לחדשים), ומדברי מכתבו לאחד ממכיריו אשר הרשה לנו להעתיקם, גם ממה שיודעים אנחנו ממקורים נאמנים.

ר' שמואל יוסף פין נולד לאביו התורני הנכבד ר' יצחק אייזיק ז"ל מהורדנא, באור ליום א' סכות שנת תקע"ח או תקע"ט בעיר ווילנא (מאמר „דור ודורשיו" הנ"ל פרק ב') — ועד שנת השבע עשרה למד בחדרים, בישיבה ובקלויז; מקרא תלמוד ופוסקים, ספרי הפלוסופיא הדתית לבני ישראל בשקידה רבה והתמדה גדולה. משנת השבע עשרה החל ללמוד שפת אשכנז ולקרוא מהקלאססיקער בסופרי אשכנז, ואחרי כן שפת רוססית צרפתית ולאטינית והקלאססיקער, עוד בהמשך הזמן קנה לו ידיעה לא מעטה בשפות פולנית ואנגלית. — בהיותו בערך עשרים שנה החל הרוח לפעמו להפיץ תורה וחכמה ברבים, ידיעת לה"ק ושפות אחרות וקורות דברי הימים, עד שנת תר"א (1841) אשר נתיסד אז בעיר ווילנא בית הספר לנערי בני ישראל על יסודות החנוך המתוקן והחכם רשי"ף היה אחד ממיסדיו, ומורה דת ולשון עברית בבית הזה עד עת הִפָּתח בית מדרש הרבנים בווילנא. בשנה ההיא (1841) הוציא לאור ספר 1) „אמרי אמת" (ווילנא) כולל שני דרושים נאמרים בבית הספר החדש אשר היה הוא במיסדיו; הדרוש הראשון אשר קרא הרב החכם ה' וואלף טוגענדהאָלד בלשון אשכנז, והעתיק הוא ללה"ק; והדרוש השני, אחד הדרושים אשר נשא בעצמו לפני תלמידי בית הספר בימי השבת. — בשנה ההיא (1841) גם כן הוציא לאור בווילנא ביחד עם רעו החכם המשכיל ר' אליעזר ליפמאן הורוויץ ז"ל מחברת 2) „פרחי צפון" ח"א, נועד להיות מכ"ע לב"י בארצנו, ואם

כי החוברת הזאת היתה קטנה בכמותה רק ערך ארבעה בויגין, נתקבלה ברצון מאת כל המשכילים בארצנו, ובארץ אשכנז אשר ראו אותה ויהללוה כמבשרת תקופה חדשה להשכלת בני עמנו בארץ רוססיא. בשנה תר"ב (1842) הוציא לאור בווילנא ספר 3) „פועל צדק" והוא העתקת הדרוש אשר דרש בלשון אשכנז ביום חנוך בית האביונים בווארשא הח' ר' יעקב טוגענדהאָלד, ונוסף עליו שיר אחד מקבוצת השירים של רשי"פ נקוב בשם „רבי ישמעאל" שיר ספורי מימי חורבן בית שני. בשנה ההיא הוציא לאור בווילנא קונטרס 4) בהצעת הבחינה הראשונה אשר היתה בבית הספר הנזכר במעמד כל השרים הגדולי' בעיר. — בשנת תר"ד (1844) הוציא לאור בווילנא ביחד עם החכם הירוויץ הנ"ל מחברת 5) „פרחי צפון" ח"ב גדולה הרבה; בכמותה ואיכותה מן החוברת הראשונה, ובאו בה מאמרים שונים נכבדי הערך ממנו. המחברת הזו מצאה חן ושכל טוב בעיני טובי המשכילים בישראל, ומצא את נפשו עוררה להוסיף לעבוד את העבודה הזאת; אך מטעם חקי הצענזוריא היה צריך לבקש רשיון מיוחד על זה, כי ראו את שתי החוברות האלה כמכתב עתי, אף שלא

הרב רבי שמואל יוסף פין נ"י.

יצאו בעתים קבועות, ובהיות הדבר הזה קשה בימים ההם חדלה העבודה לראבון לבּ כל המשכילים בעם. — בשנת תר"ז (1847) הוציא לאור בקאָניגסבערג ספר 6) „שנות דור ודור" היסטאָרישע כּראָנאָלאָגישע דער ביבלישען געשיכטע, בדרך החכם ד"ר צונץ. — בשנה ההיא 1847 הו"ל בווילנא ספר 7) „משא אליעזר" והיא העתקת הדרוש אשר דרש הרב דאָקטאָר ליעווי, דמשק אליעזר של השר סיר משה מאָנטיפיאָרי ז"ל, בבית הכנסת הגדולה בווילנא במעמד השר הנ"ל וכל גדולי העיר. (ההעתקה נעשתה ע"פ השמיעה מפי הדורש, ולא ע"פ כתבו). — עוד חבר בשנה ההיא (1847) והדפיס בווילנא ספר 8) „תלמוד לשון רוססיא" והוא יסודי דקדוק השפה הזאת, בדרך המחברים הגדולים והחדשים, הספר הזה חבר בלשון יהודית-אשכנזית (זשארגאָן) שיהיה להועלת להעם שידעו השפה הזו שהיתה עוד זרה להם בעת ההיא.

בשנת תר"ח (1848) נפתח בית מדרש הרבנים בווילנא, ונקרא מאת הממשלה להיות מורה מקרא ולשון עבר בבית הזה, ועמד במשמרת זו בתחלה בתור מורה במערכות התחתונות, ואחרי כן במערכות

העליונות עד שנת תרט"ז (1856). — בשנת תרי"א 1851 הוציא לאור בווילנא ספר 9) „נ ד ח י י ש ר א ל" חלק ראשון, כולל כל קורות בני ישראל וחכמת חכמיו מיום גלותם מעל אדמתם (חרבן הבית השני), מזמן החרבן עד ימי הרב ר' אברהם בן עזרא בספרד, והרב ר' יעקב תם רבינו תם בצרפת. ובסוף הספר שיר יקר מאד „אש-דת". — בשנת הרט"ז (1856) נקרא מאת הממשלה לעמוד על יד שר הלמודים הגלילי (פאפעטשיטעל, קוראטאר) בווילנא, בתור משגיח כללי על הלמודים בבתי הספר לבני ישראל, ובשאר הענינים הנוגעים להשכלת העם, ובמשמרתו זו עומד הוא עד היום. במשך ימי עבודתו לרבים, הכירה הממשלה אותו לטוב ולכבוד בעד חריצותו והשתדלותו באמונה ותם רוח להרבות חכמה והשכלה אמתית בישראל, וכבדתהו בשני מטבעות (מעדאללען) של כסף, ואחת של זהב, גם קבלה אותו בתור „אזרח נכבד" (פאטשאָטני גראזדאנין), עהרענבירגער) בארצה. —

בשנת תר"ך (1860) הוציא לאור (בווילנא) ספר 10 „ק ר י ה נ א מ נ ה", קורות עדת ישראל בעיר ווילנא וציונים לנפשות גאוניה חכמיה וסופריה, עם מבוא והערות יקרות מאת הרב הגאון החכם הנעלה כו' מו"ה מתתיהו שטראשון ז"ל. — מדעתו את התועלת הגדולה אשר יביאו מכתבי העת להשכלת העם, ובראותו כי נשבתה מלאכתו בזורנאליסטיקא העברית, אשר החל לעבוד בה מיום חדלו „פרחי הצפון" לצאת, הציע בקשתו לעיני הממשלה הרוממה לתת לו הרשיון להוציא לאור מכתב עתי יוצא לשבועות בלה"ק, בצירוף הוספות בלשון רוססיא, ואחרי השתדלות גדולה, קבל הרשיון מעצם כבוד הוד הקיסר המנוח אלכסנדר השני ע"ה, ביום 22 אקטאבר 1859, להוציא לאור מכתב עתי לב"י יוצא לשבועות בשם „ה כ ר מ ל". ויצאו ממנו לאור שנים עשר ספרים (11-22). מן ו' תמוז הר"ך (1860) עד י"ט שבט תרל"א (1871) יצאו לאור שמונה יאהרגאַנגע לשבועות, כי בשנים האחרונות רבו עליו טרדותיו בעסקים אחרים ולא יכול להוציא תמידים כסדרם. ובראותו את המלאכה כי רבה וההכנסה כי מעטה, כי הוציא לאור בתור הוספות גם מכ"ע בלשון רוססיא לשנה א' ב' וג', גם לשנות ה' ו' ז' ח', והקוראים בשפה ההיא היו אז מעטים, על כן שנה את מכ"ע הזה בהסכם הממשלה משבועי לזשורנאל הדשי, בלי הוספות בלשון רוססיא, ומן 14 אקטאבער 1871 עד 14 מארט 1880 יצאו לאור ארבעה ספרים זורנאלים לחדשים, כי מטרדות וסבות שונות, והעיקר כי עיניו החלו אז להיות כהות, לא היה ביכלתו להוציא לאור יותר. — בכל ספרי „הכרמל" ביחוד בחלק הליטעראטורי הנקרא בשם „השרון", באו ממנו מאמרים רבים יקרים ונכבדים מאד בכל מקצועות הדת והתושיה, חכמת ישראל והשכלה אמתית. מלבד השקפות רבות ושונות (לייטענדע ארטיקעלן) על ידיעות כוללות בעניני כלכלת המדינה, ממצב עמנו, חייהם והשכלתם בארצות שונות; גם ספרים מיוחדים לידיעות מיוחדות, אשר לו אספנום יחד, והיו לספרים גדולים רחבי ידים, כמו „תולדות חכמי ישראל בקרים", „על דבר המסורה", „תולדות גדולי ישראל בטירקייא" — „בית הבחירה", „המצפה", והוא בקורת נמרצה על הרבה ספרים חדשים. ועוד מאמרים רבים אשר אין ספורות למו. גם העתקות יקרות חפשיות מספרי חכמינו המפורסמים כמו „מאמר על ההשגחה" להרמבמ"ן ז"ל. „יעקב טיראדא" ספור קורות יסוד המעלה לישוב היהודים הספרדים בהולנדיא בדרך הספור בלשון אשכנז להחכם ד"ר פיליפואָהן. — „בוסתנאי", „החלוץ", „הקדיש לפני כל נדרי", „התפלין", „הירושה" ועוד, כל אלו העתקות חפשיות ממכ"ע „איזראעליט" ואחרים.

דברי הימים לבני ישראל אשר בהם שם מעינו זה מימים רבים, והיה ספרו „נדחי ישראל" אשכול אחד מפרי עמלו במקצוע זה, משכו את לבבו להוסיף אמץ בחקירתם, ובהמשך הימים הרחיב העיון והדרישה בזה, והחל לעבוד מלאכה גדולה לכתוב דברי הימים לב"י כולל כל קורות בני ישראל בארצם ובכל מקומות מושבותיהם וקורות השתלשלות התורה והחכמה בישראל מגלות בבל עד ימי הדור הזה, והוציא לאור בווילנא ספר 23) „ד ב ר י ה י מ י ם ל ב נ י י ש ר א ל" ח"א (בשנת תרל"א 1871), מקיף תקופת הזמן מעת גלות יהויכין עד מות אלכסנדר המקדוני משנת 597 עד 323 קודם ספירת הנוצרים. בשנה ההיא (1871) הוציא לאור בווילנא ספר 24) „סופרי ישראל" קבוצת מכתבים מגדולי סופרי ישראל מימי הנשיא רב חסדאי בן שפרוט במאה השביעית לאלף החמישי עד ימי הדור הזה, כולל חמשים וחמשה מכתבים שונים יקרים ונעלים מאד. בשנות תרל"ד — תרל"ו (1874-76) חבר הוא ביחד עם הרב החכם הנעלה מוהר"ר חיים ליב קאצינעלינבויגין ז"ל, מב"ם חברת „מרבי השכלה בישראל ברוססיא" ספר 25) גדול ויקר מאד, בשם „ק ה ל ת מ ו ס ר ח כ מ ה" בחמשה חלקים, כולל ומאסף את כל המאמרים המוסריים והמחקריים במחקרי הדת הבאים בספרות ישראל מימי ראשוני התנאים עד ימי הדור של הרמבמ"ן (מענדעלזאָהן) ז"ל, מסודר בסדר מדעי, ועל פי סדר הדורות, למען דעת איך השתלשלו הלמודים האלה

בחכמי ישראל, ויצא לאור (פעטערסבורג 1874-76) בהעתקה ללשון רוססיא מכונה בשם „Міровоззрѣніе талмудистовъ“ הנעשה על ידי החכם המפורסם ל. לעוואנדא. הספר הזה מלא תורה וחכמת ישראל אמתית. גם מלאכת האסיפה היתה רבה ועצומה מאד.

בשנת תרל"ז (1877) הוציא לאור בווילנא ספר 26) „דברי הימים לבני ישראל“ חלק שני, מקיף תקופות הזמן „מעת בוא היהודים תחת מלכות היונים אחרי מות אלכסנדר המקדוני עד מלכי בית החשמונאים (משנת ג' תל"ו, עד ג' תרנ"ג לב"ע. — מן 323—106 קודם ספירת הנוצרים). — ע"פ שאלת החברה „מרבי השכלה בישראל ברוססיא“ הוציא לאור בווילנא 1879 ספר 27) „שפה לנאמנים“ (נדפס גם בהכרמל שנה ד' לחדשים). ספר יקר מאד מבאר ברחבה תועלת השפה העבריה להשכלת בני ישראל; משקיף על פני תהלוכות השפה הזאת מימי קדם עד ימי הדור, ואיך היתה ככלי שרת תמיד אל ההשכלה הדתית והמדעית בישראל, ובתוכו השקפה כללית על הפעולות הגדולות אשר פעלה השפה הזאת, ותלמורה להשכלת עמי אירופא בזמן תקומת ותחית המדעים (דאס ווידער אויפלעבען דער וויססענשאפטען).

בשנת תרמ"א 1881 חבר ספר 28) בשלשה חלקים בשפת רוססיא בשם „ראשית יסודי אמונת ישראל“, והשלשה חלקים המה בנוים על שלשה עמודי תבל, תורה ועבודה וגמ"ח והוא קאטעכיזעס נפלא. ונתן הסכמה על ספר זה מאת המיניסטריום להשכלת העם, כי יהיה ספר למוד בכל בתי הספר לב"י. —

בשנת תרמ"ג (1883) החל להוציא לאור בווארשא (על ידי ה"ר נפתלי משכיל לאיתן ור' אברהם צוקערמאן) את כפרו 28) „אוצר לשון המקרא והתלמוד“ (ביבליש-תלמודישעס וואָרטערבוך) ספר גדול הכמות ורב האיכות מאד; מבאר בסדר א"ב כל שרשי המקרא ממעמד החקירות הפהילאָלאָגיות החדשות וכל המלות הבאות בתלמוד ומדרשים על פי מחצבתן והשתלשלות הוראותיהן; עמל ויגע בחבור זה שנים רבות, עד כי הוציא כלי יקר מפז אין ערוך אליו, ולפי ההשערה יחזיק יותר ממאה בויגין בדפוס. — בקיץ זה (תרמ"ו 1886) החלו להדפיס בווארשא ספרו 29) „כנסת ישראל“. הוא ג"כ ספר גדול הכמות ורב האיכות מאד, תולדות גדולי ישראל חכמיו וסופריו שהיו לישראל בכל קצות תבל מזמן הגאונים עד הדור האחרון. מסודר בסדר א"ב שמות אנשים מצוינים יותר מחמשת אלפים, ולכל אחד קצור תולדותיו וספריו. והוא פרי יגיעתו שנים רבות, ספר נעלה ויקר מאד. —כל אלה הם אשר באו בדפוס, גם יש אתו הרבה ספרים יקרים ונכבדים בכתב ידו, היינו ספר 30) „המורה בעמק“; הגהות באורים והערות על ספר „מורה נבוכים“. ההגהות הם מכתיבת יד הערבי אשר הוציאה לאור החכם מונק ז"ל. הבאורים הם בבונת דברי המורה במקומות שצריכים באור, והערות הענינים על המקומות שהשיגו על המורה החכמים הבאים אחריו. — ספר 31) „שום שכל“: באורים והערות על כתבי הקדש לפי מעמד החקירות החדשות בהבנת המקרא והתרגומים. — ספר 32) „התורה והזמן“ לבאר השתלשלות ההלכות והדינים בהמשך הזמן, והקורות והשנוים שעברו עליהם מצד פעולת יד הזמן. — ספר 33) „יסודי השפה“ כללים יקרים וקצור דקדוק ללמוד לה"ק. — ספר 34) „משנה ברורה“ באורים יקרים על ששה סדרי המשניות (מעטים מהם נדפסו בזמנים שונים בהכרמל). — ספר 35) „פרחי לבנון“ ספר יקר בקבוצת שירים נעלים ונשגבים מאד, כי מלבד שהוא סופר ומליץ נעלה, כי כל המעיין בכל מה שהדפיס יתבונן עד כמה הוא כותב בהגיון נמרץ ובדיוק רב, דבריו מרודים ושקולים בתכלית השלמות, הנה הוא גם משורר נעלה ונכבד, כמו שמעידים השירים היקרים בסוף ספריו „פועל צדק“ „נדחי ישראל“ הנ"ל. גם נוסח המצבה שנחקק על קברה של הבאַראָנעססא לאדי יהודית מונטיפיורי ז"ל (נדפס בהכרמל שנה חמישית גליון 24). — גם נמצאים אצלו כמה ספרים יקרים, ומאמרים בלתי מסודרים בכל מקצועות התורה והפילוסופיא, כמו ההמשך מספרו היקר „דה"י לב"י“ ועוד רבים. —

הרב החכם הזה, מלבד יגיעתו ושקידתו העצומה בתורה וחכמה מימי נעוריו עד היום באופן שאין לשער! הוא גם יהודי נאמן לה' ולתורתו, לעמו ודתו בכל לב ונפש. גם הוא חבר טוב לכל עושי טוב. זה כעשר שנים אשר הוא גובר על מעשה הצדקה „צדקה גדולה“ בעיר ואם בישראל ווילנא, והוא אחד משלשת הפרנסים הנכבדים העומדים בראש בתי החסד והצדקה בעיר תהלה זו. — משגיח נכבד על בית „התלמוד תורה“ שנשתנה לטובה ולברכה ביפיו החיצוני ובתועלתו הפנימית, על ידי חריצות והשתדלות החכם היקר מליץ ומשורר כו' מו"ה יונה גערשטיין נ"י. — חבר נכבד לבית מועצות העיר (גאָראָדסקאַיאַ אופראַוואַ), וגם בעניני העיר אחרים ישאלו בעצתו כמו באורים. מדותיו ההרומיות יקרות ונעלות הנה מאד; נדרש לכל שואל ומבקש באזנים קשובות ובענוה אמתית מפיקה חן ורצון. מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות באמת ולב שלם. ואם כי ברכתו

ה' בעשר וכבוד כל ימיו, אך הוא איננו מתגאה על הצבור בשום דבר והוא נוח לכל, כתופש תורה כמשכיל, כחרד על דבר ה', כחפשי בדעותיו. — נותן מלחמו לדל, ומגדל יתומים עניים בתוך ביתו. ובכל אשר הוא עושה, הוא שוקד על דברו לעשותו ולמלאותו לא רק בדבר שפתים, כי גם בפועל כפים ובזעת אפים. וגם עתה לעת זקנתו, ועיניו כהו מעט, אך הוא לא ירפה לא ייעף ולא ייגע, וככחו אז כחו עתה לשקוד על התורה והחכמה בעז ותעצומות, ומגיה בעצמו את ספריו היקרים „האוצר" „וכנסת ישראל". — ואנחנו תפלה מקרב ולב כי יאריך ה' ימיו, יחדש כנשר נעוריו, יחליף כח, וישיב לו אור עיניו אשר המה לאור לכל ישראל, ובשלומו יהיה שלום לנו גם חיים.

„ווילנא, יום ה' י"ד לחדש סיון" לפ"ק (תרו"ם)

חיים ליב מארקאָן

תולדות ימי חיי

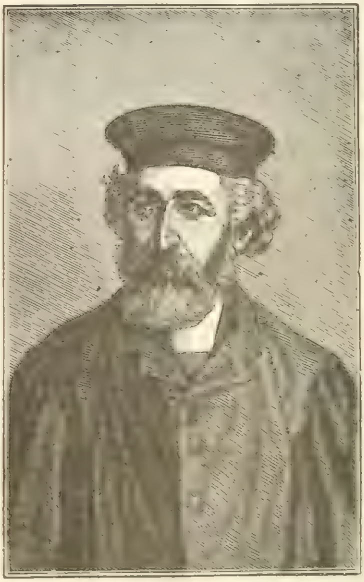
א.

נדרשתי לאשר שאלתני. והנני נותן על ידך בזה את תולדות ימי חיי בקצור נמרץ. אנכי יצחק בן יהודה נולדתי בן שני לאבי ביום הכ"ז לירח שבט שנת תקצ"א בכפר הקטן האָלצהויזען, הנמצא במרחק פרסה וחצי מהעיר הגדולה מארבורג בקורהעססען. בהיותי משחר טל ילדותי נער חלש וקצר-ידים, מנע אותי אבי מן ההגיון עד שנת עשתי עשרה לימי חיי. בעת ההיא נמצאו היהודים היושבים בכפרים, וביחוד באשכנז התיכונה, בשפל המדרגה במצב השכלתם ותורתם, כי היו נעורים וריקים מכל דבר חכמה ותושיה ואף כמצות אנשים מלֻמדה רדו עם אל וויאלו הלוך בדרכיו ולשמור משפטיו וחקותיו; טעמי המצות ופירוש מלות התפלות היו להם כספר החתום, מאומה לא ידעו ולא הרגישו מכל דבר רוחני היוצא מחוץ לתחום עבודהם בשדה אשר עבדו בלי הרף יומם וליל וימצאו בה לחם צר ומים לחץ לפיהם ולפי הנשים והטף אשר ברגלם. אפס כי המכשלה הזאת קצרה ידה להכניע תחתיה את החפץ הכביר הנטוע בלב עמנו משנות עולמים ללמוד ולהשכיל, ולמען תת לבניהם היכלת לקחת לקח ולמלא כרשם מעדני החכמה, התעוררו כעשרים וחמשה בתי-אבות שפלי המצב מתושבי הקהלות הקטנות, בארבעת הכפרים הנמצאים במרחק חצי פרסה מאתנו, ויעשו כלם אגודה אחת וישתתפו בכספם איש איש כפי מִסַּת ידו, וישלחו לקרא אליהם איש צעיר ליטים, משכיל ומלֻמד שכלה חק למודיו בבית מדרש למורים, ויפקידו אותו למורה בבית הספר למתחילים אשר יסדו, ובבית הספר הזה רכשתי לי גם אנכי ראשית למודים. עוד לא מלאה שנה תמימה למיום הוסד הבית הזה, והנה ביום בקר לא עבות הופיע לכפר מגורנו הגענעראַל-סופעראינטענדאַנט, האדון קארל ווילהעלם יוסטי מי שהיה מורה בהאוניווערזיטעט ונודע למשגב גם בתור משורר וחוקר קדמוניות, ויהי כי שמע להשמעות אזנים על אדות בית ספרנו ובהיות חזון בתים כאלה בימים ההם דבר יקר בלתי נפרץ בכפרים אשר סביבותינו, והכסוף נפשו לבקר את בית הספר היחיד במינו הזה, וע"כ בא אלינו ביום אחר בכבודו ובעצמו בלוית כהנים אחדים וינסה את כחנו בלמודי הדת ובידיעות חול ויצא מעל פנינו שְׂבַע רצון וענג, ולנצח לא ימושו מזכרוני כל הדברים אשר דבר אלינו בהפרדו ממנו. „אתם בני, מצאצאי אברהם — היו דבריו אלינו — הנכם זרע ברך ה'. לו רק בקצה מחרשתו יגע החורש אל הלמי לבבכם ואך פעם יפקדם להשקותם ולרוותם, גם אז לא תמיש יונקתם מעשות לבעליה פרי תנובה להלה ולתפארת וכַנָּה נטעה ימינו תעלה כפורחת ותשגשג בהדר גאונה ותשמח אלהים ואנשים. האיש אשר יתבונן לחקר חין ערך תבונת נפשכם וגדל מעלת רוחכם, האיש ההוא על נקלה ישכיל להבין איככה אפוא יצא מקרבכם גואל העמים ותשועת עולמים". אחרי כן פנה אלי ביחוד בדברים האלה לאמר: „ואתה נער אין אונים ורע הפנים, כך ראיתי התבוננתי, כי רוח תוט עמך וכהניו מדבר מתוך גרונך ומלתם על לשונך; כאשר תגדל והיית לאיש, בוא תבוא אלי ואנכי אראנ לך, אנטלך ואנשאך, עד כי יגיע התור אשר זה הקטן גדול יהיה ועול הימים יהיה לגבר חכם בעז". כנודע, לא נתקיימו בי כל אותן העתידות הטובות אשר חש לי במו פיו, וגם בבואי במרוצת הזמן לעיר מאַרבורג להשתלם את עצמי בלמודים, לא מצאתיו עוד, כי כבר הלך למנוחות להתלונן בצל שדי.

במלאת לי ארבע עשרה שנה עזבתי את בית הספר ויהי את לבב אבי לספח גם אותי כאת אחי הגדול לעזור על ידו בבית מסחרו, מסחר מקנה וצאן, אשר פרץ ורחב בארץ בעת ההיא. אבל לא ארכו הימים ויוכח לרעת כי אין לי היכלת גם הרצון לעסק זה, כי כל הימים והלילות היו נשואות עיני אך אל הספרים אשר נתגלגלו ובאו לידי ואשר בלעתי את דבריהם כבכורה בטרם קיץ וירדו כמים בקרבי וכשמן בעצמותי. אז קרא אבי אלי לאמר: „רואה אני עין

בעין כי להיות סוחר כמוני היום לא תצלח לעולם, ועתה לו שמעני כי אז יעצתיך להציב לך יד בתבל בתור מורה בבית ספר למצער, אבל לא כאותם המורים הריקים והפוחזים אשר לא יוכלו להכיר בין צורת צלב לצורת אלף, וע"כ חובה עזה רובצת עליך להביא בטרם כל בלבך דעת ישראל וחכמת תורתו". לתכלית זו שלחני אבי אל העיר גורדנסבערג אשר אצל קאססעל לקחת שמה לקח בישיבה הקטנה אשר יסד לו שמה רב הגליל הגאון ר' מרדכי ווטצלאר ז"ל. בישיבה זו למדתי כשלש שנה משנה וגמרא, ומלבד למוד „השעור" עוד שקדתי שמה יחד את חמשת חברי שהייתי הקטן שבהם על התנ"ך וידיעת דקדוק לשון עבר וגם מלמודי חול לא הנחנו ידנו, ואם כי לא הפיק הדבר הזה רצון מאת הרב, אך גם לא מחה בנו בגללו ולא הפריע אותנו ממלאכתנו, כי ידע ויבן כי אף הידיעות האל נחוצות ודרושות הנה לכל אדם באשר הוא אדם ותָבר אל החברה האנושית.

כעבור שלש שנים ואנכי מלאו לי בעת ההיא שבע עשרה שנה, שבתי בפקודת אבי מגורדענסבערג הביתה. „הלא ידוע תדע — אמר אלי — כי לא עשיתי לי עשר וכספי לא רב הוא וע"כ עליך להשתדל לעמוד אחרי משך עת קצרה על המבחן בתור מורה, למען אשר לא תבצר ממך למצוא בעצמך את נתיבותיך ולהשיג לך ארחות חיים". ואשא את רגלי ואלך אל העיר מארבורג לקחת שמה הורה ביהדות מפי מורי בית המדרש למורי ישראל ולרכוש לי בעזרתם את כל הידיעות הנחוצות לי לדעת למשמרת כהונתי בקדש. כעבור שנה וחצי עלתה בידי לעמוד על המבחן ולהצטין במסה ואחרי ימים מעטים הייתי מטעם הממשלה למורה עוזר בבית הספר למתחילים בעיר גודענסבערג אשר בא בעצם העת ההיא תחת הנהגת והשגחת רב' ומלמדי לפנים רבי מרדכי ווטצלאר ז"ל. במקום הזה כבר בא המקרה לידי להחל עסוק במעשה הצדקה והחסד ולהשכיל אל דל, כי יצאתי לישע עולי-ימים עניים בעלי כשרונות טובים ואתן להם ידים לבא אל המטרה הדרושה להפץ החיים שלהם אם ע"י למוד איזו מלאכה ועבודה או ע"י השתלמות בחכמות ומדעים.

הרב רבי יצחק דקטור רילף נ"י.

אבל מטרתי זו עוד לא הרגיעה את רוחי ובלמודים אשר אספתי בחפני עד כה עוד טרם רויתי את צמאוני להורה ולהעודה ואלך בגדולות מהם ונפשי גרסה לתאוה להסתפח אל בית מדרש החכמות אשר הטה את לבבי

אחריו בשבתי עוד במאַרבורג, ואגמיר אמר בלבי להכין את עצמי למטרה זו. תחת הנהגת פקיד בית הספר הכהן הנוצרי ב ר ו נ נ ע ר ובעזרת בנו תלמיד האוניווערזיטאַט, איש כַּלְכַּד נעלה ואמלל כל ימיו, ההלותי קנות לקח בשפות רומית ויונית וביתר למורי הגימנזיום ואשב בעיר גורדענסבערג עוד כשלש שנים בתור מורה לילדי ישראל ותלמיד יוצק מים על ידי מורים חכמים ומפורסמים, וביום בקר לא עבות עוזבתי להמהון לב רבים וכן שלמים את משמרתי בגודענסבערג ואשוב לכפר מולדתי ושמה הוספתי להשתלם בלמודים בשקידה גדולה ועצומה בעזרת כהן קאטולי אשר ישב בכפרנו, עד כי ביום שלשה עשר לירח נאָוועמבער שנת 1854 עמדתי בעיר מאַרבורג על המבחן לפני מורי האוניווערזיטאַט אשר שמה, ואפיק רצון מהם ויתנו על ידי תעודה מגדת ההלתי כי גמרתי את חק למוד הגימנזיום בכי טוב ומוכשר אני להתקבל אל בית מדרש החכמות. בראשונה שמתי פני לא אל למוד חכמת הטהעָאלאָגיה כי אם אל תורת הרפואה, אך עד ארגיעה הָראיתי לדעת כי לא נוצרתי להיות רופא, ומני אז התמכרתי את עצמי בכל לב ונפש אל הלמודים הדרושים לחפץ המטרה אשר הָקדשתי אליה מאת ההשגחה העליונה, וביחוד למדתי בתשוקה עזה ונמרצה את תורת הפלוסופיה. בימים הראשונים כלכלתי את נפשי בצער ובדוחק, ולמען חלץ את נפשי מן המצר, העמסתי עלי משרת מורה בבית הספר לילדי ישרון במאַרבורג שהיתה פנויה בעת ההיא ואקבל בשכרי מאה וחמשים שקל כסף לשנה. בימים ההם לא גדולה היתה עדת בנ"י במאַרבורג יחד עם שלשת הקהלות הקטנות: א ק ק ע נ ה ו י ז ע ן, ו ו ע ה ר ד א ו ע ל ל ע נ ה ו י ז ע ן השייכות לה, יותר מקהלת ישרון אשר בכפר מולדתי. הימים האלה היו לי ימי מלאכה ועבודה רבה ורבות עמלתי בהם בעמל נפש ויגיעת בשר. חמש שעות ביום הטפתי נאם לקחי באזני תלמידי ואת יתר עתותי היום הקדשתי לשמוע תורת הפילוסופיה מפי מורי האוניווערזיטאַט ולהכין את חק הלמוד הנתן לי מאת המורים ליום המחרת. בירחי נאָוועמבער ודעצעמבער שנת 1857 עמדתי במסה בכתב ובעל פה לפני ו ע ד ה מ ו ר י ם ל מ ב ח ן ד ב נ י י ש ר א ל ולאשרי הצטינתי בלמודי עד להפליא ייסמכו את ידם עלי ויתירו אותי להורות הוראה בישראל, ואת העיר מאַרבורג עוד טרם עוזבתי, ואשב בה עוד כשנתים ימים.

במשך הימים האלה הביא המקרה לידי בפעם הראשונה לקדש שם עם ישראל. ואמונתו ברבים ולתבוע לעיני השמש את עלבונם מאת הרוגנים והגחרים בם. וזה הדבר: שר הפנים ה אַ ס ס ע נ פ ל י ג התאוה תאוה להוציא מיד יהודי העססען גם את ה ק ו ר ט ו ב של חק שווי הזכיות — כי בבַֹאו עוד טרם בא עד כה לידי הויה — אשר קנו להם היהודים בשנת 1831 במחיר שלשים אלף שקל כסף, ולמען הגיה שביב יושר על עברת זדונו ורשעתו, היתה שומה ממנו לקבץ חמר ולבנים לפתרון שאלת היהודים ומטעם זה נתן צו לפקידי בית המשפט להביט בשבע עינים על חיי היהודים, לספור את צעדיהם ולהתחקות על שרשי כל מעבדיהם ועלילותיהם. אז התעוררתי לשלח על פני חוצות את מחברתי הראשונה הנקובה בשם: Zur vertheidigung der Juden mit besonderer Rücksicht auf ihre Stellung und Beaufsichtigung in Hessen Marburg 1858. ר"ל: „ע"ד צדקת היהודים בכלל, ושימת עין בפרט על מעמדם ומצבם בהעססען־ מאַרבורג. באהרית שנת 1859 עוזבתי את העיר מאַרבורג ואהי למורה ולמטיף בעיר הקטנה ק ע נ י ג ס ה ו י ז ע ן אשר בנסיכות הגדולה העססען, ובכהונה זו שמשתי שם כשלש שנים. הזכרונות אשר השאירה העיר המצערה הזאת על לוח לבבי יסובבו כלם על שרשי אותות האהבה והידידות אשר קדמו בהם בני העדה הזאת את פני במדה גדולה ומרובה אשר לא זכיתי אליה עד כה בכל המקומות אשר ישבתי. במקום הזה באת, גם כן בבריה הנשואין את האשה אשר הוכיח לי ה' ואשר מני אז ועד היום הִנֵּה צלי על יד ימיני ועזר נאמן כנגדי ומחנכת ששת ילדי, מהם בת אחת (והיא הבכורה מכלם) וחמשה בנים ותשא אתי יחד חלק כחלק בטרחי ובמשאי. כעבור עת קצרה אחרי התונתי, העתקתי את מקום מושבי לעיר ש ו ו ע ר י ן בירה מעקלענבורג ואהי שמה למורה דת ישראל בבית הספר אשר להעדה משך שלש שנים. פה בא המקרה לידי לעמוד על המבחן לפני מורי האוניווערזיטאַט בעיר ר אָ ס ט אָ ק ואצא מלפניהם ועטרת דאָקטאָר לחכמת הפלוסופיה על ראשי.

ב.

באחרית שנת 1865 נקרא נקראתי מאת עדת בני ישראל ב מ ע מ ע ל להיות לה לרב ולמטיף. בעיר זו מצאתי לפני כר נרחב לאותן הפעולות והעבודות הנושאות בד בבד את טבעי ותכונת נפשי והלך רוחי ואשר נועדתי להן מאת אלהי ישעי. לא ארכו הימים ואבנם בעובי הקורה של חיי החברה במקומי ואחרי משך עת קצרה נבחרתי מאת בני קהלתי לראש ולמשגיח על כל האגודות אשר בה למעשי הצדקה ולהפצת ההשכלה והדעת. בשנת 68=1867 כאשר היה

רעב גדול במחוזות פרוסיה המזרחית ובערי רוססיה הנשענות אל הגבול, ויורש העצר היה בכבודו ובעצמו היושב בראש הועד אשר נוסד על ידו לתמיכת העניים האמללים, הנה בין שלשת האנשים מחברי הועד המקומי למשען העניים בממעמל אשר נתכבדו לבא ולקחת חלק בו, נמצאתי גם אנכי בתור סופר ומזכיר ואין קצה לכל המון העבודות אשר היו עמוסות על שכמי בעת ההיא. בימים האלה וע״י מקרה זה נתגלגל לידי לראות עין בעין את מצב אחינו היהודים ברוסיה בעצם שפלותו ודלותו ולחדור עמוק עמוק על אפני חייהם הרעים והמרים כלענה, ומן היום ההוא והלאה החלותי לדאוג להם בכל לב ונפש ולהקדיש לטובתם את מבחר עתותי, מיטב עמלי וראשית עבודתי. ותהי ראשית מלאכתי לפנות למשכילי כל עם ועם מדינה ומדינה בקול קורא לעזרה, ודברי לא נשארו מעל ויעשו פרי ישוו להם, כי עד ארגיעה החלו נדיבי עם ועם מכל עבר ופנה להרעיף גשמי נדבות לטובת יהודי רוססיה המתמוגגים ברעתם, עד כי היה ספוק בידם להמציא משען מסויים בכל שבוע למאתים ושלשים קהלות קטנות וגדולות, וככף הצדקה אשר נתחלק באופן זה במשך שנה אחת, עלה לסך 121,000 שקל. ויהי מוצא עבודת הצדקה הזאת והקריאות לעזרה והידיעות אשר נפוצו בכל קצוי תבל, כי הועילו הרבה לפקוח את עיני שוכני ארץ על המצב האיום של אחינו בני אמונתנו ברוססיה לעורר בקרב כל בעל לב רגש רגשי חמלה וחנינה להאמללים האלה ולקשר במעדנות האחוה את היהודים היושבים במזרחה של איירופא עם אחיהם שבמערב. מעמדם הרע של יהודי רוססיה היה לשאלה נכבדה ועצומה ורבים וכן שלמים התעוררו לעסוק בשקידה גדולה בפתרונה, ומן העת ההיא והלאה היתה בסדר היום לענין קבוע ותמידי לענות בו.

כל מעשה הצדקה והחסד אשר עשינו קמעא קמעא בפרוצת הזמן הבא באופנים ומקצועית שונים כמו: נתינת ידים לכמה מאות צעירים לימים ילידי רוססיה ללמד אצבעותיהם לעבודה ולהיות נושאי משרה וכהונה בבתי מסחר, הושטת יד עזרה לערים רבות שרופות אש ולקומם הריסותן, המצאת תשועה לאלה אשר ירדו ממצבם ונהדפו ממעמדם בתגרת הזמן ותנאי החיים השמים מועקה במתני אחינו וסוגרים לפניהם שערי הפרנסות ודרכי העבודה והשומת יד.

בכפלי כפלים גדלה עבודתי בעת נחשכו המאורות לבני ישראל יושבי ארץ הצפון וסערות תימן חמה יצאו לקצות בבני עמי יושבי המקומות ההם. עבודתי בעת ההיא לא גדלה כל כך בהושטת עזר ותמיכה להנרדפים, כבהתעוררות ופתיחת שערי רחמים על האמללים, ההתעוררות אשר הקיפה כמעט את כל הארצות ותעבור גם את ים אוקיאנוס, פעולתי ופעולת חברי בפנה הזאת עשתה פרי תהלה. ביום כ״ב לירח מאי שנת 1881 שלח הועד בממעמל את קול הקורא הראשון לטובת רצוצי משפט, עשוקים ושדודים בידי עושקיהם כח. אז באתי בברית אהבה עם אחי בני אמונתי יחידי סגלה בארצות רוססיא, אשכנז ואנגליה, מעט מזעיר, מצנועי ההוד, אשר בסוד אלופים לא באו ובמספר בעלי צורה שבקרבנו לא נמנו, אך אנשי לבב היושבים בקרב עמם ובצרת ישראל להם צר, צרות האומה נגעו עד נפשם ומבלי להתפק באנחות וגניחות, או בלחישה על המכות ודפיקת דלתים, בדבר שפתים אך למחסור, תקעו עצמם בחרף נפש, אל הצלת כנסת ישראל הטובעת בים צרה על ידי עצת חכמינו הנאמנים נוחי נפש לאמר: „מה יעשה אדם ויסורים באים עליו? יודיע צערו לרבים ורבים יבקשו עליו רחמים” ועבודת אהובי ורעי אלה ועבודתי, אני הצעיר באלפי ישרון, לא שבה ריקם, כי נמצאו לנו מכניסי רחמים, אשר הכניסו רחמינו לפני בעלי הרחמים, וכפלגי מים הטו דברינו את לב מלכים והאפיפיור עם השרים היושבים ראשונה בממלכות שונות, לנטות כנהר חסדם אל אלפי גולים ונדחים. והדרתנו נראה על פני פעולתנו בהספר בשפת אנגלית שהוציא לאור הועד מענשענהויז ובגשם נדבות אשר שטף ועבר בכל עיר ומדינה אשר שם דבר האמללים והנודדים הגיע, לנהלם בלחם ולהביאם אל מנוחות שאננות ומשכנות מבטחים.

בנודע נתאסף אז בועד מענשענהויז לבד מאה אלפים ל״ש ויותר. מרבית הכסף הוציאו נדיבי עמים ראשי הועד במענשענהויז על הספקת האמללים לנהלם בלחם ולהביאם לחוף בטוח, אך מכל הסכומים שנתאספו אז נשאר סך מסוים עד היום, שהועד מוציא כפעם בפעם להמטרה הנ״ל.

כל איש היודע את מצב עמנו בהעת ההיא הוא ידע ויכיר מה רבה היתה העבודה הזאת. ומלב ונפש הנני מברך את רעי היקרים שהיו לי לעזר בדבר הגדול הזה. יתר מקרי העת ההיא לכל פרטיהם לא נוכל לתת לפני הקוראים במקום הזה. ועוד יבא יום לספר לדור מעשי הימים ההם שיהיו נזכרים לעד ולעולמי עולמים בספר הולדות יעקב להמאה השביעית לאלף הששי.

הועד המעמעלי משען כסף בסך מסויים לעשרים וחמש קהלות ישראל אכולות אש.

• בעצם הימים ההם החלה היציאה מרוסםיה בהמון עם רב לארצות צרפת ואנגליא וביחוד אל הארץ החדשה, ואז באו ימי עבודה רבה לשגב ישע להנודדים הרבים, להתמכם ולסעדם עד בואם למחוז חפצם. אגב אורחא חפץ אני להעיר בזה, כי עבודתי זו אשר עסקתי בה בשקידה גדולה ועצומה, היתה למרות נטיתי הטבעית והכרתי הפנימית. הלא ארץ רוסםיה גדולה ורחבת-ידים היא — כן השיבותי אל לבי — ותוכל לשאת בתוכה את היהודים הנולדים בה, ומה גם כי רב טוב צפון לה בעם נבון וחרוץ זה אשר ידיו רב לו להועיל הרבה להתפתחות העבודה והמלאכה, החכמה וההשכלה בין בני עמה במושבותיהם השונות. אפס כי שבתי ונוכחתי לדעת כי כל זמן אשר לא יתנו ליהודים לבא ולהאחז בפנים הארץ וישבו כלם כלואים בתחום המבואות המטונפות, בתחום הגעטטאָ החשכה אשר ברוסםיה המערבית, אין להם כל דרך אחרת לחלץ נפשם מן המצר בלתי אם יצא סרח העודף מן הארץ לנוע על אדמת נכר. התמיכה ביד הנודדים עוד לא חדלה גם כיום הזה, אחרי כי היציאה לאמעריקא עוד טרם נפסקה ועוד מרבים העם לעבור את הגבול יום יום, וע"כ עוד רבו טרדותי במקצוע זה ותאכלנה את מבחר עתותי, כי משתדלים אנחנו בזה לאסוף כסף מכל המתנדבים בעם לבית ישראל.

חפצי ונטיָתי להיות לאחי-עזר ולאחי-סמך לבני אמונתי בצר להם ולדאוג בעד חזוק כל דבר אשר לנו הוא בכלל, הם המה הביאו לאויר העולם אם לא את החלק היותר גדול מעבודותי הספרותיות כי אז את החלק היותר טוב והמובחר שבהם. בשנת 1869 נקראתי מאת אצילי בני ישראל בעיר קאָוונא וביחוד מאת שר הפלך ההוא הנסיך אבאָלענסקי לבא אליהם ולטכס עצה יחד ע"ד „יציאת היהודים הסובלים חרפת רעב אשר בעדי הגבול לפנים ארץ רוסםיה", ואז כתבתי את מחברתי: „Meine Reise nach Kowno, ר"ל: נסיעתי לקאָוונא. מחזה הצרות והמצוקות אשר סללו ארחות אידן על בנ"י עמי במשך עשרת השנים האחרונות, שנאת בני הדתות והאמונות השונות זו לזו וקנאת איש מרעהו אשר מצאו להם מסלות בלב בני האדם ברורנו, כל אלה יחד נגעו אל נפשי וירעישו את מיתרי לבבי עד מאד ויניעוני לאחוז בקסת הסופר ולכתוב את ספרי הגדול: „Der Einheitsgedanke als Fundamentalbegriff aller Religionen und Wissenschaft als Verständigungsbasis unter der Gebildeten aller Confessionen und Nationen". Memel 1880 Verlag von Robert Schmidt., ר"ל: „רעיון האחדות כיסוד מוסד לכל האמונות והמדעים, כפשרן וכמתַוך בין משבילי כל הדתות והאומות". מעמעל, שנת 1880 בהוצאות ראָבערט שמידט.

ספרי זה הוא כעין גלוי דעת אשר לא בהררי הדת יסודתו כי אם בתורת הפלוסופיה באופן פשוט וקל להבין, ומטרתו היא להראות לבני האדם הנפרדים זה מזה בדעותיהם ובנטיותיהם, בדתם ובצור מחצבתם, נוה שלום אשר בו ידְבקו ויחָברו יחד במעדנות האהבה ויתקעו כפם איש לרעהו כאחים מלדה ומבטן. בשנת 1882 כאשר נתגלגל המקרה לידי לבקר את העיר מינסק אחרי התבערה הגדולה אשר הוּיָה בה, סרתי בדרך למסעי גם אל ערים אחרות בליטא ופולין מקום מושב בני ישראל מימים ימימה למען התבונן לחקר חייהם ולרדת עמוק עמוק אל עלילותיהם ומעבדיהם במבואות החשבים שהנם כלואים וסגורים בהם, ובקחתי לי לעינים גם את כל המון הידיעות הקודמות על אודותם אשר רכשתי לי זה כמה, כתבתי את מחברתי: „Drei Tage in Jüdisch Russland", ר"ל: „שלשה ימים במקום מושב היהודים ברוסםיה", ובה הראיתי לבאי-עולם וביחוד ליהודי הארצות האחרות את גודל ערך יהודי רוסםיה, ואפיץ אור יקרות על כמה צדדים מחייהם בבית ומחוץ שלרבים וכן שלמים לא היה אף מושג קל מהם וימששו כעורים קיר, ואוכיח להם לדעת כי שקר טפלו זדים על אחינו היושבים ברוסםיה כי מום בם, משחתם בם, ובאמת הנם מצוינים במדות ובמעלות התרומיות וכל מעשיהם באמונה ובישרת-לב.

מעז יצא מתוק, והתלאות והמצוקות הרבות והאיומות אשר השתרגו עלו בשנים האחרונות על צואר אחינו בני ישראל בכל ארצות פזוריהם, הועילו הרבה לעורר ולהעיר בקרבנו את רגשי האחדות וההתחברות, להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם ושיות נדחות אל עדר י"י. עתה ראינו בעליל כי רק בידיעתנו הפנימית את אשר היינו משכבר הימים ואת אשר עוד נוכל לשוב ולהיות כבשנות קדם, לא תבצר ממנו למצוא צרי-נחם ומרפא לנפשנו העיפה והנהלאה בתגרת כל התלאות אשר מצאונו. אך רגשי הכרת ערך עצמנו, התקוה לתחית העצמות היבשות, ליעוד לאומנו ולהרמת קרננו בכבוד באחרית הימים על אדמת אבותיו, אך הם המה הדברים אשר להם העז והתעצומות להעלות ארוכה ורפאות תעלה לשבר עמנו הגדול מני ים. מובן מאליו כי בטרם אשר נשתמש בסמי הרפואה הללו, מוכרחים אנחנו למעום בתחלה

גם איזה סמי-מרורים, היינו כי עלינו לבא בתחלה אל שתי הוכחות בלתי נעימות אלו: א) כי הרגש הלאומי כמו זר נחשב לעמנו ונר אלהים זה לא יגיה את בתי נפשו זה כמה, ב) כי דל ערך הלאומית הישראלית בנוים וכבודה חֻלל בעמים וישימוה לסחי ומאוס וכטיט חוצות לעוברים וידרכו עליה ברגל גאוה. להשיב לתחיה בלב עמנו את האהבה לאומתם ולכל זכרונותינו מימי קדם, זאת היא מטרת מחברתי הנקובה בשם: „Aruchas Bas-Ammi. Jsraels Heilung. Ein ernstes Wort an Glaubens- und Nichtglaubens-genossen". ר"ל: „ארוכת בת עמי. דברים כבושים היוצאים מן הלב לבני ברית ולשאינן בני ברית". שתי המחברות שהזכרתי באחרונה, יצאו לאור ע"י ו. קויפמאן בפראנקפורט ע"נ מיין.

כי הנני משמש בעירי זה כשלש עשרה שנה גם בכהונת עורך מ"ע יומי גדול לפוליטיק ולילדי יום ועבודתי זו פרי תשוה לה. הדבר הזה צריך להחשב כענין פרטי שאין לו שום יחס וקשר עם משמרתי והליכות דרכי בקדש. העמסתי על שכמי את העבודה הזאת מפני שמשכרתי הנתונה לי מאת הקהלה לא השפיקה לי למעמד ביתי ולכלכלת בני משפחתי הרבים באופן נאות והגון לפי מצבי בעירי. אמנם כי במרוצת השנים היתה לי גם כהונתי זאת כלי חפץ למעשי ידי לטובת הכלל באופנים ומקצועות שונים ותהי ברכה לאדם רב.

הנה נתתי לפניך בזה את רשימת קורות ימי חיי וכל פעולותי בזמנים שונים, ובמטותא ממך לבלי הוסיף כל דבר על דברי. הכל רואים בעליל כי לא נוצרתי לגדולות וכי לא הייתי לגבר גדול חכם בעז, כאשר נבאו עלי בימי עלומי. אפס כי עוד טרם נטתה שמשי לערוב ותקותי תשעשעני כי יום נמות צללי חיי עוד ירחק חק, ואין מי אשר יפקוד עלי עוני אם עוד כיום ילך רוחי בגדולות ויגביה עוף ונפשי שואפת להיות גם לימים הבאים לעזר לכל אובד ומר נפש מבני עמי ולהוסיף עשות תושיה בדרך קדש זו בחרתי לי.

כן הוא! נפשי שואפת לעבודה, ושוקד אני על מלאכתי לעשותה.

ד"ר י. רילף

מעמעל. בתחלת ירח אדר, תרמ"ו.

לגלות החֵל אשר באשכנז.

הדברים האלה נמסרו לנו — עפ"י בקשתנו — מאת ידידנו תמים דעים הרב הד"ר רילף, איש חי רב פעלים, איש המופת לרבני עמנו וחכמיו ומחייב אותם להיות לא לבד שרי התורה כי אם גם אנשי-מעשה בקרב עדתם ואומתם, ובכדי לתת תמונה שלמה מחיי הרב להושיע הנושא גם דגל חבת ציון בידו, בחרנו לספר דברי אמת העדים לעצמם כמו שנמסרו לנו בלי תוספת ומגרעת, ועתה מצאנו גם נכון לפנינו לרגל מלאכתנו בספר עתי הצופה ומביט על קורות עמנו בהשנה ההאלפת להציע גם את פרשת מעשיו ומעבדיו הנמרצים לטובת המון עם רב מאחב"י אשר פעל ועשה בימים האחרונים, בימים אשר התחוללה סופה על ראש היהודים ילידי רוססיה ופולין היושבים באשכנז ונמתחה עליהם מדת גזר דין קשה לעזוב את הארץ הם וכל אשר להם וללכת אל אשר תשאם עינם.

רבות עמל ויגע הרב החכם הזה בימים האלה, וכשם שהוסיף דבר הגרוש ותוצאותיו פרק חדש במסכת נגעים אשר אך ה' יודע מתי אפוא נאמר ה„הדרן" עליה, כן יתרו פעולותיו במקצוע זה אשר לא יסלאו בכתם אופיר ואין ערוך להן, פרשה שלמה מאירת-עינים בספר תולדות ימי חייו. ואם הוא בעצמו מרוב ענותנותו עבר עליה במאמרו המובא למעלה בשתיקה ולא נגע בה אף בקצה עטו, הנה מכירים אנחנו את חובתנו לגולל אותה לפני אחינו ולהפיץ עליה אור יקרות, למען אשר יכירו וידעו להוקיר ולחובב את אלה השרידים היחידים אשר ה' קרא לצאת לישע עמו הממושך וממורט מן הוא והלאה ולהיות לו למשען ולמבטח עז על דרכו חשך אשר ילך ויכשל בו זה שנות אלפים.

עוד באחרית שנת 1884, כאשר גברה היציאה מרוססיה אל הארצות אשר מעבר לים אוקינוס ותעלה למעלה ראש, וידי הרב הד"ר רילף היו מלאות עבודה רבה להחיש ישע ועזר להגולים הרבים אשר עברו דרך מעמעל למחוז חפצם, מרביתם נשים וטף אשר נסעו לבעליהן היושבים באמעריקה משכבר הימים, וכלם עניים מרודים, רעבים וצמאים ערומים ויחפים — עוד בעת ההיא כבר גרשו משפחות רבות ואנשים יחידים מאחב"י ילידי רו"פ יושבי ערי אשכנז הנשענות אל גבול רוססיה ונוספו גם המה על המון הנודדים האמללים הדורשים משען ומשענה, ואז פנה הרב הד"ר הנ"ל בבקשה אל ראשי הועד המרכזי בברלין למשען גולי יהודי רוססיה להמציא לו שלשת אלפים מארק לתמיכת הגולים האלה, ויעתר לו הועד וישלח אליו את הסך המבוקש ממנו. לא ארכו הימים והנה עשתה לה השמועה כנפים כי פקודת הגרוש אשר נפקדה כבר על היהודים ילידי רו"פ הנמצאים בערי המחוזות אשר בפרוססיה המערבית, הפקד עוד מעט גם על יהודי רו"פ היושבים במעמעל ובנותיה, ויפל לב כל אנשי העיר עליהם ולא קמה בהם עוד רוח. אבל שבועות חלפו וירחים נקפו ועקבות הפקודה הזאת עוד טרם נודעו, ויתני יהודי מעמעל הנהוגות

לנפשם כי לא תעבר כוס זו עליהם יען כי עירם לפי מצבה ומעמדה בעולם המסחר והמרכלת אי אפשר לה שתכון עָמדתה בארץ אם יופסק משאה ומתָנה את מדינת רוססיה באמצעות יהודי רוססיה, החבלים המרתקים אותה אל הארץ הזאת, ומה גם אחרי אשר למען קדם פני הרעה התעוררו מאליהם לדבר על לב משפחות רבות ואנשים יחידים החיים מן האויר ואין למצבם כל בסיס ויסוד נאמן, לצאת את פני העיר ברצונם הטוב בטרם אשר יגיע עדיהם דבר מלך שלטון ויתנו להם משען כסף להוצאות דרכם לעבור את הגבול ולשוב על עקבם לרוססיה או לשום פעמיהם למדינות הים, ודבריהם גם מעשיהם לא נשארו מעל, כי עזבו אמנם רבים וכן שלמים את מעמעל וילכו באשר התהלכו. אפס כי נכזבה תוחלתם זאת ותהי למפח נפש, ואחרי עבור להם שנת רוחה באין פרץ וצוחה, התחוללה סערת הגרוש בעים רוחה גם על יהודי רו"פ היושבים במעמעל וביתר הערים הקרובות אל הגבול.

„ביום השני לירח סעפטעמבער שנה זו בשעה השמינית וחצי בבקר — כדברים האלה יספר הרב ד"ר רילף בעצמו „בחשבון השנתי מפעולות הועד התמידי במעמעל למשען יהודי רוססיה בשנת 1885" — כמעט יצאתי מביתי ללכת אל בית הספר הנוסד על ידי לנערי עניי בני ישראל ילידי רוססיה לחוג שמה יחד עם תלמידי את חג זועדאָן ברוב פאר והדר כשנה בשנה, והנה פקיד בית המשפט לקראתי ובשורה לא טובה מוצאת בפיו אלי כי כבר הגיעה הפקודה מברלין לגרש מן העיר את כל היהודים הסרים למשמעת ממשלת רוססיה. השמועה המעציבה הזאת הלמה ומחצה את ראשי כרעם ברק ותפלח את כליותי כחץ רעל; נפשי השתוחחה עלי עד מאד בשומי אל לבי כי שתי שלישיות מבני עדת ישרון בעירנו אשר תספור לה אך 1214 נפש, גם שבעים וחמשה תלמידים מבית ספרי אשר בצאתם עתה ממנו יותרו בו אך כשנים עשר נערים, עתידים להיות נִדָּחים ונהדפים כמוץ לפני רוח, נֶסָחים ומוסעים כעיץ ממקו... וּמֻשְׁלָכים כנצר נתעב מבתיהם ללכת בראש גולים בדרך נסתרה בלי משען ומשענה, באין תומך וסועד. נורא הרעיון הזה ומי יכילנו ?! בלב קרוע ומורתח וברוח הוגה אך נכאים כוננתי צעדי אל בית הספר, ובבואי שמה והנה התלמידים יפצחו רנה, יתרועעו אף יתנו קולם בשירי תהלה ותפארת, ברכות והוראות למושל הארץ ולכל בני ביתו, בשירי ידידות ואהבה בלי מְצָרים אל העם אשר בקרבו הם יושבים, אל ארץ מגורם ומקום שבתם. ככלות הרנה והזמרה, פניתי אל התלמידים ואל יתר האנשים הנמצאים בבית ובדברי כבושין יוצאין מן הלב ספרתי באזניהם את כל אשר שמעתי זה מעט מפי פקיד הפאָליצייא ואת אשר נגזר עליהם, ואחתום בדברי לאמר: „מי יודע אם ישאר אף גם נער אחד במקום הזה לעת חגיגת חג זועדאָן בשנה הבאה!" ויתנו כל הנערים את קולם בבכי ונבך גם אנחנו עמהם, אך אמצתי את לבם בה' ובחסדי מלכם ומשיחם כי לא יתן למוט רגלם ויחלץ מצרה נפשם".

אז התעורר הרב הד"ר ויערוך מכתב אל הנסיך ביסמארק אשר שכן בעת ההיא בהיכלו בוואַרצין בבקשה כי ישתדל להמתיק את הדינין ולהקטין מעט את מדת רוע הגזרה, ואחרי עבור ארבעה ימים הגיעה לבית הפאָליציי במעמעל התשובה טעלעגראַפית מבערלין כי על כל אלה אשר ידוע כי בשבתם באשכנז יביאו איזו תועלת להמדינה, לא תחול הגזרה ויכולים המה להִוָתֵר על מקומם. ובכן הנה מסך תשעה וחמשים איש שהיו עומדים מטעם הרשות על הפרק להגרש מן הארץ, נשארו הרבה חפשים לבתיהם.

אחרי כן התחדש דבר הגרוש עוד פעם ושתים על יהודי רו"פ מתושבי מעמעל ותרב תאניה ואניה בעדת ישראל שמה. אך הרב הד"ר לא אמר נואש ולא מנע את עצמו מן הרחמים ושלש פעמים רצופות ערך מכתבי בקשה אל הנסיך ביסמארק לא רק בעד היהודים כי אם גם בעד רבים מהנוצרים ילידי רו"פ היושבים בסביבות הגבול בפרוססיה, וכפעם בפעם מצאו דבריו מסלות בלבו ולא השיבם ריקם, ועל פי השתדלותו נשארו יהודי רו"פ במעמעל יושבים על מקומם, ולאלה המעטים אשר נאלצו לצאת מן הארץ ואין לשנות, האריכו עפ"י בקשת הרב את ימי ישיבתם במעמעל למען אשר תמצא ידם לעשות את ההכנות הנחוצות ודרושות אל הגלות.

בעת ההיא נכנס הרב הד"ר בעובי הקורה בדבר הושטת יד עזרה לכל המון הגולים האֻמללים יהודים ונוצרים, אשר כזרם מים כבירים עלו ובאו לעיר מעמעל, ולתת להם ידים לבא למחוז חפצם: לשוב לרוססיה או לעשות דרכם לארצות רחוקות. לתכלית זו שלח קול קורא ביעקב וידפוק על דלתות לבות כל מתנדב בעם לבית ישראל ועמלו הרב לא עלה בתהו כי אם פרי שָׁוֶה לו, ותעל מכסת כסף הנדבות לסך 81, 34682 מאַרק, לבד עשרת אלפים מאַרק ששלח הועד המרכזי בברלין למשען יהודי רוססיה, וסך 250 משלוחים בארגזים ותבות במסלת הברזל ובהם חבושים וארוזים בגדים ושמלות למכביר וצרכים נחוצים שונים, וכן מצאה יד הרב הד"ר להיות למעוז ולצור משגב לכמה אלפי גולים אשר חשך עולמם בעדם בארצם ויאכוף עליהם ההכרח לנוע על אדמת נכר.

ועוד גדולה מזו ראינו בפעולות הרב הד"ר

לטובת עמו בעת הגרוש, כי קדש את שם ישראל ברבים באופן יקר ונכבד שאין למעלה הימנו. וזה הדבר: בעת אשר העלה שר הפנים ה' פוטקאַמער־ את שאלת הגרוש על שלחן בית נבחרי העם בברלין ויצדיק עליה את הדין בדברים בוטים לבּ כל איש ישראל כמדקרות חרב, ומן היהודים היושבים בין הנבחרים שזה דרכם לחות דעה בכל דבר קטן כגדול אין פוצה פה ומצפצף, אין מתעורר ואין חולה לריב את ריבנו, כי כלמה כסתה פניהם להעיד עליהם כי יוצאי חלצי עם היהודים המה, בעת הזאת התאזר הרב הד"ר עז ותעצומות ובשלשה מאמרים יקרים במכ"ע ייד. פרעססע חוצבים להבות אש פלהות, אש האהבה לעמו ולצור מחצבתו, יצא למלחמת עט על כל טענות שר הפנים ויהרום את כל יסודותיהן וירא לבאי־עולם כי מיוסדות הנה על בלי־מה, על דעות כוזבות ומשפטים קדומים ועל דברים שאין להם שחר, ובשעה שיצא המ"ע קרייצצייטונג שרוח ה' פוטקאמער מדברת מתוך גרונו להשיב דבר להד"ר רילף ולתלות את הקולר על צואר בני ישראל החוטאים והפושעים, השיב לו את חרפתו אל חיקו שבעתים ויצל את כבוד עמו, ויצא כגבור מתוך המערכה, כי ראו כל העם כי אך האמת נר לרגלו ואור לנתיבתו.

הזמן והמקום לא ירשונו לנגוע במאמרנו זה בכל פעולותיו של הרב הד"ר לטובת הגולים בעת הגרוש הראוים להיות חרותים באותיות של זהב על לוח זהב טהור; ולא נשאר לנו אפוא כי אם לסיים בברכה כי יהי נעם ה' עליו ומעשה ידיו יכונן ויוסיף לו שנות חיים ויחזקהו ויאמצהו לעשות חיל ביהודה, והיה לתהלה ולברכה בקרב אחיו בני עמו ועד דור אחרון ינון שמו ככוכב מזהיר בספר דברי הימים לבני ישראל! —

הָרַב אֶת רִיבֵנוּ

תולדות הרב כהר"ר יוסף שמואל ד"ר בלאָך

מאת

דוד גאָרדאָן

הרב כמהר"ר יוסף שמואל ד"ר בלאָך נולד ביום העשרים לירח נאָוועמבער שנת 1850 בעיר דוּקלאַ (Dukla) במדינה גאַליציען. עוד בימי נעוריו הכין לבו ללמודים הנחוצים ליושב על כס הרבנות בישראל. ביחוד למד תורה בעיר לעמבערג מפי הרב הגאון כמהר"ר יוסף שאול נאַטהאַנזאָהן זצ"ל שהיה רב הראשון שם. הרב הגאון הנ"ל מזכיר את תלמידו זה בלאָך (שהיה אז בן חמש עשרה שנה) להתהלה בחבוריו. בעירות מאגדעבורג וליעגניטץ למד אצל מורים מיוחדים כל הלמודים אשר בבי"ס הגימנאזיום. אח"כ שקד על דלתות בית מדרש החכמה (אוניווערזיטאַט) בעיר מינכען במדינת בייערן, ויקשיב לקח אצל המורים הנודעים לשם הם: הפרופיסור גיזעברעכט מורה קורות התבל והפילוסוף הובער. משם הלך לעיר ציריך אשר בשווייץ ושם השלים למודי האוניווערזיטאַט ויצא משם מעוטר בתאר ד"ר פילוסופיא. אח"כ היה לרב בקהלות רענדסבורג בהאלשטיין, קאבילין במחוז פאָזען, בריקס בבאָהמען, ובאחרונה היה לרב הגליל בעיר פלאָרידסדאָרף על יד וויען הבירה, ומצודתו פרושה על הקהלות בהגלילות: קארנייבורג, שטאקערוי וענצערסדאָרף.

חבוריו הראשונים שהוציא לאור היו: א) „מקור והתהוות ס' קהלת" (באמבערג 1872). ב) „לקורות הספרות דעב־ית העתיקה" (לייפציג 1875). ג) „היהודים בספרד" (לייפציג 1875). ד) „שימת עין על קורות התפתחות הספרות התלמודית" (1884). מהחבור האחרון שעשה לו שם בין חכמי ישראל וחכמי אוה"ע יצא לאור רק החלק הראשון. ביחוד נודע שם הרב בלאָך ברבים לשם ולתהלה ע"י הפולעמיק שלו נגד צורר היהודים הגדול הפרופיסור אויגוסט ראָהלינג. בראשונה יצא למלחמה נגד ראש האנטיסימיטים ההוא בכתבי עת שונים ואח"כ במחברות מיוחדות (שלש במספר) שיצאו אור בוויען בשנת 1883. מחברותיו ההן עשו רושם גדול ונעתקו ללשונות צרפת, איטלקית, אונגארית, פולאנית וטשעכית. ויהי בעת המשפט הנורא על אדות עלילת הדם בטיסא־עסלאר באונגארן כתב ראָהלינג אל ראש בית המשפט שם, כי נכון הוא להשבע בשבועה חמורה כי היהודים מחויבים על פי אמונתם לשפוך דם נוצרים לצרכי חגיהם; אז קם הרב בלאך ויכתוב מאמר גדול הכמות והאיכות בארבעה המשכים במכה"ע: „ווינער מאָרגענפאָסט"; זה היה בראשון לירח יולי שנת 1883. במאמרו ההוא האשים את הצורר ראָהלינג ברבים כי נ ש ב ע פ ע ם ל ש ק ר בכונה ובדעת בפנה זו, ועתה עומד הכן לשבע עוד הפעם לשקר. בזה הכריח את הצורר להביאהו במשפט, כי רק זאת היתה כוונת הרב בלאָך, למען יוכל לצרף ולברר הדבר לפני השופטים בראיות נוצחות כי כל אשמות ראָהלינג בשקר נוסדו. בזמן ההוא יסד את מכתבו העתי: „עסטרייכישע וואָכענשריפט" להגן על עם ישראל נגד כל צורריו בנפש ולנפץ את עוללות אשמותיהם אל סלע האמת והצדק.

ויהי כאשר נראתה התנועת האנטיסימיטיסמוס גם

בקרב בעלי המלאכה בעיר פלאָרידסדאָרף (כי בתי מלאכה הרבה שם) לרגלי המהומות והפרעות נגד בני עמנו בעיר פרעסבורג באונגארן, דרש הרב בלאָך באספת בעלי המלאכה והפועלים שם על אדות מצב בעלי המלאכה והפועלי' בקרב בני ישראל בהיותם על אדמתם בארץ הקדושה. דרושו ההוא עשה רושם גדול מאד ויהפוך את לבות בעלי המלאכה משנאה לאהבה את עם ישראל ואמונתו ואת התלמוד. דרושו זה נדפס עשר פעמים בזו אחר זו וגם נעתק להרבה לשונות אחרות ויהי לנס. מלבד החבורי' הנ"ל, הוציא אור עוד חבורים הרב' ואלו הם: „קוועלען אונד פאַראַלעלען צו לעססינגס נאטהאן" (מהדורא שנית, וויען 1881), „יעאן באדין, איין פאָרלייפער לעססינגס" (1882), „עלעמענטאַרשולע אונד ערציעהונגסוועזען ביי דען אלטען פאָלקערן" (1883), „ארמענפפלעגע אונד הייםאַטסרעכט" (1884). אחרי מות הרב כמהר"ש סופר ז"ל שישב בבית המחוקקים בוויען, נבחר הרב בלאָך במקומו, בשנת 1883 מיושבי העירות קאָלאָמעאַ, בוטשאש, סניאטין במדינת גאַליציען, ובשנת 1885 נבחר מחדש, למרות כל עמל מתנגדיו שהפצו לבחור באחד מגדולי אחב"י האסימיליאטורים בלעמבערג,

והנה אם עשה לו הרב בלאָך שם טוב בקרב חכמי העם ע"י חבוריו הרבים, אבל במה נחשב הוא לעמת השם שעשה לו בישראל ובעמים ע"י מלחמתו הגדולה והכבדה שנלחם נגד ראש צוררי עם ישראל בעסטרייך ואשכנז, נגד הצורר היותר מסוכן לעם ישראל בימים האלה ובזמן הזה, אשר עליו רק עליו נשענו כל האנטיזימיטים, ועיני כלם אליו תלויות להת להם אכלם, לאכול את ישראל בכל פה; על ידי המלחמה והנצחון המוחלט על הצורר הגדול ההוא, עשה לו שם עולם לא יכרת עד דור אחרון. הן אמנם גם הצורר שטעקקער הנודע, המטיף בחצר המלוכה בפרוסיא, הרבה להרע לעם ישראל, ויש בכחו להזיק ולהשחית לישראל ואמונתו; אבל כאפס וכאין הוא נגד ראָהלינג. שטעקקער מודה עכ"פ בעצמו כי איננו יודע את התלמוד מאומה ובכל אשמותיו על ישראל נשען גם הוא על ראָהלינג; לא כן האחרון, הוא היה מורה ראשי לידיעת ספרות ישראל בבית מדרש החכמה מטעם המלכות בפראג, ונחשב בעיני כל הנוצרים, גם אלה שאינם בני בלי שם לאחד המיוחד היודע תורת ישראל והתלמוד וספרות הרבנים על

הרב רבי יוסף שמואל דקטור בלאך נ"י
חבר בבית מועצת הממלכה באוסטריא.

בורים, וכל מה שיצא מפיו קדש הוא. ע"כ באמת היה הוא המוליד והמחולל את האנטיזמיטיסמוס בעסטרייך ואשכנז ע"י חבוריו. במשך עשרים שנה משל לבדו בענין הזה, חבוריו נתפשטו בקרב הנוצרים, לא לרבבות רק לאלפי רבבות במלא מובן המספר. חבורו: „דער תלמוד יודע" שבו הוכיח כי אמונת היהודים תצוה להם לשחוט ילדי נוצרים לצרכי החג, נדפס עשרים פעמים, ובכל פעם נמכרו יותר מן ב' מאות אלפים העתקות! הוא, רק הוא, הטיף את הרעל בלבות אלפי רבבות בני עמו הנוצרים, על יד על יד, עד כי נהפכו בקרבם למרורת פתנים והולידו את מפלצת האנטיזמיטיסמוס האיומה והמגועלה כאשר הוא לנגד עינינו כיום הזה ברוב ארצות איירופא. הן אמנם בזמן האחרון קם כנגדו הפראָפעססאָר דעליטש הנודע, כי הבט אל עמל ואון לא יכול עוד, וישם כל אשמותיו לָאַל בחבורים מיוחדים (זכרה לו אלוה צור ישראל לטובה!) אבל לא היה בכחו לנצח את הצורר האיום והנורא ההוא. ראשית כי חבוריו לא נתפשטו בקרב ההמון, רק אצל יחידי סגלה, וזאת שנית כי הנוהים אחרי ראָהלינג אמרו: היהודים שכרו את דעליטש בכסף מלא להמליץ עליהם, ולא האמינו לכל אותותיו ומופתיו, באמרם: מי יוכיח לנו כי לו הצדק? ככה היו כל הדברים יגעים, וזה הגלית הפלשתי הנורא לא חדל מלחרף ולגדף מערכות ישראל ואמונתו, ואין איש בקרב כל ישראל לקום נגדו להכריעהו, עד שקם הרב בלאָך, וימצא אבן חלקה אחת, האמצעי האחד, וירץ המערכה ויקלע האבן במצחו ויפילהו ארצה מבלי הוסיף קום. בעזר צור ישראל הצליח לו להמית את הפלשתי הלז מות רוחני ממש לעולמי עד, לא בחרב ולא בחנית כי אם ברוח, ולכל ישראל היה שמחה ששון ויקר. הרב בלאָך ראה ויבן כי גם אלף חבורים לא יועילו נגד הצורר, כל זמן שלא יצליח לו להוכיח שקריו וזיופיו וזדון לבו באחד מבתי המשפט, ע"פ חקירה ודרישה וחות דעת גדולים חקרי לב, ע"כ אזר כגבר חלציו ויכתוב את המאמר שהזכרנו במכה"ע הנ"ל, באופן כזה שמן הנמנע היה עוד להצורר להשתמט מזה מבלי להביאהו במשפט על אשר חלל כבודו באופן נורא כזה. רבים נסו להכריחהו באופן זה ולא עלתה בידם, אבן אחרי שהופיע המאמר הנ"ל, אלצוהו אוהביו וכל בעלי בריתו של הצר הצורר להביא את הרב במשפט, למען לא תהיה שתיקתו כהודאה, לוזאת אפוא קרא את הרב למשפט ועל ידי זה היתה תבוסתו שלמה. האבן שקעה במצחו ויפול שדוד לדראון נצח.

המקור המשחת שממנו שאבו כל צוררי ישראל בממלכות אשכנז ועסטרייך וגם בארצות אחרות, את

מי שנאתם ואשמותיהם על ישראל ואמונתו היה ביחוד החבור של ראָהלינג „דער תלמוד יודע" (היהודי התלמודי). ובאיזה אופן נתחבר? ראָהלינג בעצמו איננו יודע מאומה מהתלמוד וספרים הכתובים עברית, ואף הקריאה בהם מוזרה לו. הוא אסף מכל החבורים בלשונות שונות אשר חוברו משנות דור דור נגד בני ישראל, וישנה אותם ואת תוכנם ככל הדרוש לחפצו; זייף, האריך ויקצר ככל העולה על רוחו וכן עשה גם להמאמרים מספרי התלמוד וכו', ובכן יצא העגל הזה. הן אמנם קמו חכמים אחרים מחכמי ישראל כהרבנים ד"ר בלאך בפאָזען, ד"ר קראנער בהנובר, יוסף נאקעל בטאטים ואחרים והוכיחו זיופיו ושקריו, אבל ללא הועיל. הוא החליט כי לו הצדקה והנוהים אחריו האמינו בו ולא להרבנים היהודים כמובן. — אז קם הפרופיסור דעליטש בלייפציג, נוצרי מלדה ומבטן, אשר באמת נהירין לו שבילי התלמוד וכל הספרות העברית, והוכיח במחברת מיוחדת כל זיופיו ושקריו של ראָהלינג, ויכנהו בשם: „רובר שקרים צמא לדם"! גם זה לא הועיל עד מה. כאשר נקרא ראָהלינג לבית המשפט בעיר דרעזדען בתור עד יודע דבר בנוגע לענין היהדות, נשבע אז כי בפירוש כתוב בספרי תורת היהודים כי מחויבים הם לרמות ולהונות את הנוצרים וללוש דמם בעוגות המצות וכו' וכו'. אח"כ דרש מבית המשפט בנירעד־האזא ביחום עלילת הדם בטיסא־עסלאר לקחת אותו בתור עד והנהו מוכן להשבע כי היהודים צריכים לדם הנוצרים. אז כתב החכם הר"ר ד"ר מאיר שהיה אז מו"ל מכה"ע „יידישע פרעססע" בברלין, מאמר נמרץ במכה"ע הנזכר נגד הצורר ואמר, כי אם לא יזכיר בפירוש המקום בספרי ישראל שכתוב שם מה שהחליט, אז ידעו ויכירו כל יושבי תבל כי הנהו דובר שקר ואיש בליעל. על זה ענה לו ראָהלינג במכתב פרטי, כי אמנם כן לאו בפירוש איתמר בהתלמוד, אבל מכללא איתמר, והוא מבין כוונת התלמוד כי מותר ליהודי לשפוך דם נוצרי לצרכי החג. ומבלעדי זאת יחשוב למשפט צדק כי באיזה בל"ס נמצא חבור התלמוד בכתב יד אשר בו כתוב מפורש כל מה שהחליט!

אז הופיע הרב ד"ר בלאָך על המערכה בפעם ראשונה, ויצא למלחמה נגד הצורר אשר כל כלי יוצר עליו לא הצליח עוד להכריעהו, גם הוא הוכיח ברבים זיופיו ושקריו. ראָהלינג ההאמץ להוכיח אמתת אשמותיו נגד ישראל ממאמרים מס' הזוהר ויותר ספרי המקובלים, אשר העתיקן שלא כדרכם כמובן ויבאר אותם כדרוש לחפצו. כל זה עשה בעזרת מומרים אחרים שמכרו את עמם ואמונתם בכסף מלא אשר נתן להם ראָהלינג ובעלי בריתו. ראשי הבריוני מהמומרים

שהעירוהו על המאמרים בס' המקובלים וגם זייפו העתקותיהם, היו: אהרן ברימאן (הנודע בשם ד"ר יוסטוס) והאיש אשר ראָהלינג מזכירהו במכתביו רק באות הראשונה משמו .R, אשר עוד בערפל תתלתו מי הוא זה*) עד היום הזה. אז כתב הרב בלאָך את מאמרו הנודע במכה"ע: „מאָרגענפאָסט" שבו כנהו בפירוש בשם: „נשבע לשקר", ועי"ז אלצהו למסור דינו לבית המשפט כנ"ל. כמעט שנתים ימים נשתמט ראָהלינג לעמוד למשפט. בכל פעם שהגיע יום המוגבל, דרש מהשופטים להדיח את היום יען עוד לא אסף כל הידיעות הנחוצות לו. פעם אמר כי נחוצה לו נסיעה לארצות הקדם לחפש אחרי התלמוד כ"י שבו כתוב כי היהודים צריכים לדם נוצרים וכדומה דהויים כאלו. סוף סוף נלאו השופטים לחכות עוד ויגבילו זמן המשפט ליום השמונה עשר לירח נאוועמבר שנת 1885 ולא יעבור עוד בשום אופן. המשפט היה נועד להיות בעיר וויען הבירה, קרית מלכות עסטרייך לפני שופטים מושבעים (שוואורגעריכט). מובן הדבר כי כמעט עיני כל יושבי אירופא היו נשואות אל תוצאות דבר המשפט ההוא. כל האנטיזימיטים וצוררי ישראל בכל הארצות שמחו לראות (כפי שהאמינו) אשמת היהודים מבוררת ע"פ בית דין גדול, ואז ידעו כל יושבי תבל את משחתם של היהודים אשר אמונתם תצוה להם לשפוך דם הנוצרים אשר בקרבם הם יושבים, לצרכי חגיהם! אז תאלצנה גם הממשלות כלן לגרש ולהשמיד עם כזה הצמא לדם הנוצרים. לעמתם קוו בני ישראל וכל אוהבי אמת וצדק כי ע"י המשפט תוסר המסוה מעל פני ראָהלינג הצורר הרע הזה, והכל יכירו וידעו כי איש בליעל הוא, נשבע לשקר, מזייף דברי חכמים ומסלף דברי צדיקים ודובר הות=נפשו בשנאה איומה להתנפל על עם נקי ותם מכל פשע. פתאום, שמונת ימים טרם בא יום הגדול המוגבל לזמן המשפט, בא ליד ראש בית המשפט מכתב מראָהלינג אשר בו אומר כי נסוג אחור הוא מהמשפט, ואין ברצונו להביא עוד את הרב בלאָך בפלילים! ומפני כי לפי החק אין בכח הנאשם להכריח את המאשים להציגהו בשערי המשפט, ע"כ נתבטל המשפט הגדול הזה אשר שלשה עשר יום

*) הרב בלאך, ואחריו התרה החזיק גם הד"ר הירש הילדעסהיימער מו"ל „יידישע פרעססע" בברלין כי זה .R הוא ראדקינזאָהן הנודע כי שהיה מו"ל מכ"ע „הקול" הוא ולא אחר, באמרם כי בכל בעלי בריתו של ראָהלינג אין אחד היודע ספרי המקובלים באר היטב ואשר יהתיל שם משפחתו באות .R וראדקינזאָהן היה בראשונה מהנוהים אחרי למודי הקבלה, טרם שנהיה למתקן הדת. ראדקינזאהן מכחיש הדבר ותועק כי לחנם יחשדוהו. ולה' פתרונים! הכותב

נועדו להמשא והמתן בזה, יען הרב בלאָך בחברת מליץ ישרו הד"ר יוסף קאָפּפּ, השתדלו במשך שנה וחצי להכין אותות ומופתים וראיות ברורות ונוצחות על אמתת אשמתו של הרב כי נשבע ראָהלינג לשקר, וכל חבוריו מלאים זיופים ושקרים, והכל הוכיחו ע"פ סופרים וספרים, ההלטות מלכים ונסיכים ובתי המשפט במשך הרבה מאות שנה, באופן שלא נשאר אף שמץ ספק כי האשמה האיומה של עלילה הדם בשקר יסודה.

במכתבו אל ראש בית המשפט אומר ראָהלינג בנתינת טעם על כי יסוג אחור, כי בעבור זאת יסוג אחור, יען ענין כזה לא יוכל להתברר ע"י בית=דין, רק ע"י ויכוחים בדברי טעם ודעת. מלבד זה אומר, כי מצות הממשלה חזקה עליו לחדול מלדבר בשאלת היהודים בעת הזאת אשר לבות ההמון סוערים כים נגרש. כן מחליט במכתבו כי העדים שנקראו מטעם הבית דין לחות דעתם בעת המשפט בענין זה הם מתנגדיו וכו'. בסוף דבריו מבקש את השופטים שלא יעמיסו עליו לשלם את ההוצאה שהוציא בית המשפט עד היום, וכן כל מה שיהיה עוד לשלם בענין זה. בית המשפט אמנם נאלץ למלא רצונו בדבר המשפט, אבל לא שמע לו בדבר ההוצאה ויחייבו אותו לשלם כל ההוצאה לערך עשרת אלפים פלאָרין.

והנה באמת טעמו של ראָהלינג במכתבו מדוע נסוג אחור, הבל הוא ונוסד על שקר ככל דבריו. אמנם כן נצטוה מהממשלה שיחדל מלהסית את העם על ישראל ע"י חבוריו ומאמריו ודרושיו, אבל לא עלתה על דעתה למנוע אותו שלא יוכיח צדקתו בבית המשפט ולגול מעליו אשמה גדולה כזו כי נשבע לשקר וכל חבוריו נוסדו על שקר וזיופים, זה לא תוכל כל ממשלה לאסור על איש, ובפרט לפרופיסור בהאוניווער=זיטאָט. — אבל האמת הוא כי זה היעזואיט (ראָהלינג הנהו מכת היעזואיטים והוא גרמני גמור יליד אשכנז, ונקרא מן ממשלה עסטרייך למורה בהאוניווערזיטאָט בפראג) ראה כי כלתה אליו הרעה ואין לו כל תקוה להנצל מרעתו ומבוכתו, ורק להנצל מהחרפה הגלויה של פסק הדין בפני קהל עם ועדה, בחר לסגת אחור, אף אם גם ע"י זה הודה בעל כרחו כי נבל הוא, איש רע ובליעל, ונשבע לשקר!

כאשר הביא ראָהלינג את הרב בלאָך למשפט, חפץ הרב לקחת לו למליץ ישרו את אחד מהאדוואַ=קאַטען מאחב"י בעיר המלוכה אשר ישנם שם רבים ומפורסמים, וילך אל אחד מהמצויינים שבהם ויבקשהו לעמוד לימינו. האַדוואָקאַט היהודי אמנם נרצה לבקשתו, אבל אמר כי ייסד עקרי טענותיו על היסוד הזה: „כי אמנם נמצאים דברי הבל ורעות רוח בס' התלמוד והקבלה שיוכלו לתת מקום לטעות בכונתם,

אבל כבר אבד עליהם כלח, והיהודים בזמן הנאור הזה חדלו להאמין בהתלמוד והבליו והנם משכילים בני המאה התשע עשרה וכו׳. מובן הדבר כי הרב בלאָך סרב למסור ענינו בידי איש עברי כזה, אשר ידיעתו בהתלמוד ואמונת ישראל גדולה כידיעת ראָהלינג, ואולי בעצמו מאמין לאשמותיו של ראָהלינג. ע״כ אמר לו: „לא מדובשך ולא מעוקצך!" ויפן אל מליץ נוצרי, בידעו כי איש נוצרי אוהב אמת וצדק, שאין לו כל משפט קדום נגד ישראל ואמונתו, דרוש לחפצו יותר מאיש ישראל אשר בין בעלי התערובות חלקו. ע״כ בחר בהאַדוואָקאַט ה. יוסף קאָפּפּ (Dr. Joseph Kopp) איש נוצרי קאַטאָליקי, והאיש גדול ונכבד ויושב בבית המחוקקים, ומצויין בין האדוואָקאַטען הנוצרים במלכות עסטרייך. הנסיון הורה כי לא שגה במשפטו, ובהד״ר קאָפּפּ מצא האיש שהוא מבקש מאין טוב ממנו. ד״ר קאָפּפּ מעולם לא עסק בידיעת התלמוד וספרות ישראל, אבל אחרי שקבל עליו להיות הטוען של הרב בלאָך בהמשפט הגדול הזה, עשה לילות כימים, ויעיין בשקידה נמרצה ושים לב בכל הספרים בשפות אחרות המדברים מהתלמוד וספרות ישראל, וקרא כל העתקות הנמצאות מהתלמוד והמדרשים, ויעמיק חקר בהם בלי משא פנים, רק באהבה להאמת ויתחקה בעצמו על שרשי כל העלילות והאשמות שמאשימים את ישראל בכל דור ודור, עד כי הכיר לדעת את ערך התלמוד ואמונת ישראל באמת ותמים, ואז נגש אל המלאכה ברוח אמיץ ולב שמח, בידעו כי נלחם הוא בגלל האמת והצדק.

עבודתו ועבודת הרב בלאָך בזה היתה גדולה וכבדה מאד בכל זמן ההכנה, משך שנה וחצי, הם אספו עדות גדולי חכמי הנוצרים נגד אשמת עלילת הדם מחבורים ובתי משפט במשך הרבה מאות שנה בכל ארצות אירופא; כן השיגו בעמל רב הרבה כתבי הדת בענין זה שנתנו ע״י אפיפיורים רבים במשך שנות מאות שעברו; חקי מלכים וקיסרים רבים בפנה זו והכל נמסר בידי השופטים. והנה מלבד זה היה נחוץ למצא גם עדים חיים ונאמנים מבינים יודעי דבר אשר עדותם נאמנה מאד, להכריע בדבר המשפט בין ראָהלינג ובלאָך עם מי הצדק בנוגע לכל המאמרים שהביא ראָהלינג בחבוריו מספרי היהודים. — מובן הדבר כי לזה נחוצים היו יודעי התלמוד והספרות העברית על בורים למען יובלו לחרוץ משפט צדק. השופטים חפצו בראשונה לקרא רבנים גדולים ומפורסמים בזמן הזה לחות דעתם אדות העתקותיו של ראָהלינג מס׳ התלמוד אם נכונות הן או לא. ד״ר קאָפּפּ בחכמתו סרב בזה באמרו, ובצדק, כי תוצאות המשפט ראויות להיות באופן כזה שתעשינה רושם גדול בלבות הנוצרים אוהבי האמת, ולהם לא תהי עדות הרבנים נאמנת כראוי כמובן. אז היתה המבוכה גדולה, השופטים בעצמם אינם יודעים מהתלמוד עד מה, ואת מי יקחו אפוא ליודעי דבר? ד״ר קאָפּפּ הציע לפני השופטים שיפנו בזה בבקשה אל ראשי חברת דורשי קדמוניות ארצות הקדם באשכנז, אשר בין בעלי החבורה יושבים גם האנשים היותר מלומדים בספרות ישראל בכל ארצות תבל, ואין בלתם. בית המשפט כן עשה, וראשי החבורה קראו בשם פרופיסורים אחרים גדולים אשר שמם נודע לתהלה בכל הארץ בידיעתם הגדולה גם בתלמוד וספרי ישראל. החכמים ההם נקראו, אבל לא כלם נדרשו לזה, כי באמת לא עבודה קלה היא זו שהעמיס בית המשפט עליהם: להעתיק פרקים ודפים שלמים מספרי התלמוד, המדרשים וס׳ קבלה ועוד, ולבאר כונתם האמתית, יותר מארבע מאות מקומות כאלו בכל ספרות ישראל היה להם להעתיק ולבאר לפי הצעת ד״ר בלאָך וד״ר קאָפּפּ, מלבד כל המקומות המובאים בחבוריו של ראָהלינג. גם את הפראָפּעססאָר דעליטש הציעו ראשי החבורה, אבל ד״ר קאָפּפּ סרב לקבלהו באמרו כי מפני שכבר יצא דעליטש במלחמת תנופה נגד ראָהלינג בחבוריו ודן אותו ברותחים, לא תהי עוד עדותו מתקבלת אצל בעלי בריתו של ראָהלינג, ע״כ דרש שיבוחרו ליודעי דבר רק נוצרים מלומדים כאלו שעמדו עד היום מנגד לריב הזה. סוף סוף קבלו עליהם שנים חברים מבעלי החבורה את המלאכה המרובה והכבדה ההיא והם: הפרופיסור הגדול ה׳ נעלדעקע והד״ר אויגוסט ווינשע מדרעזדען, הוא ווינשע שהעתיק את כל ס׳ המדרשים לשפת אשכנז ויבארם בטוב טעם ודעת כידו הטובה עליו. גם לראָהלינג נתנה הרשות לבחור מצדו יודעי דבר כטוב בעיניו לעמוד לימינו בעת המשפט ולהוכיח אמתת אשמותיו על ישראל ואמונתו. אבל דא עקא להצורר. את מי מהנוצרים המלומדים המפורסמים והנודעים בתבל יבחר להוכיח לפני בית המשפט כי היהודים מחוייבים לפי אמונתם לשחוט ילדי נוצרים וללוש דמם בעוגות המצות? הן אמנם נמצאים שונאי ישראל גם בין הנוצרים המלומדים, אבל כאלו שמוכנים להעיד ולהוכיח אמתת עלילת הדם ע״פ ראיות נוצחות לקוחות מספרי ישראל, אינם נמצאים מהטעם הפשוט כי מן הנמנע להראות איזה רמז בס׳ ישראל בפנה זו. סוף סוף הציע גם הוא שנים אנשים לפני בית המשפט: הפרופיסור ביקקעלל בעיר אינסברוק בטיראָל וגם את המומר ד״ר יוסטוס, הוא אהרן ברימאן הנודע, מורו בתלמוד. הפרופיסור השיב לבית המשפט כי לא יכול לקבל עליו הדבר באמרו: „אמנם כן הנני אוהב דבק מאד

לראָהלינג זה יותר מעשרים שנה, אבל לחות דעתי ברבר ריבו עם הרב בלאָך לא אוכל מהטעם הפשוט, כי אז אהיה מוכרח להרוץ משפטי נגד החלטותיו ואשמותיו, מפני כי האמת אהובה לי גם מראָהלינג, והחלטותיו בדבר היהודים בשקר יסודם". לא נשאר אפוא לראָהלינג רק המומר יוסטוס, תקותו האחרונה. יוסטוס אמנם היה מוכן לעמוד לימין תלמידו האמלל, אבל בין כה וכה והנה נתפש המומר יוסטוס בגלל תועבות אחרות שעשה, וישליכוהו הבורה. ככה אבד ראָהלינג את משענתו משענת קנה רצוץ, האחרונה שנשארה לו. בין כה וכה ושני יודעי דבר מצד הנאשם כלו מלאכתם המכילה יחד יותר מן ב' מאות באָגען גדולים וישלחוהו לבית המשפט. מובן הדבר, כי הוכיחו כל שקריו וזיופיו של ראָהלינג בראיות נוצחות, ויגלו צדקת התלמוד כשמש בצהרים לפי האמת והצדק. כל זאת ידע היעזואיט מראשית כזאת. לא נשאר לו אפוא דרך אחרת רק לסגת אחור מהמשפט ולברוח מהמערכה כגנב הנמצא במחתרת.

והנה קצר המקום להביא בזה את דברי החכמים יודעי הדבר שהגידו בחות-דעתם אל בית המשפט על דבר זיופי ראָהלינג ושקריו ונכליו בכל החלטותיו בהבוריו על ישראל ואמונתו. תמצית דבריהם הביא הד"ר קאָפּפ, מליצו של הרב בלאָך, בחבור מיוחד שיצא אור בימים האלה, ונביא בזה רק ענינים אחדים שמהם יוכל הקורא לשפוט על כל דרכי הצורר ההוא. ראָהלינג מביא בחבוריו ספר אחד בשפת עברית אשר לפי החלטתו יצא אור בעשרים מהדורות, ובו כתוב מפורש כי היהודים צריכים לדם נוצרים, וקרא בשם את המחבר העברי, ואחרי חקירה ודרישה הוברר כי מחבר כזה וספרו לא היו ולא נבראו. ראָהלינג מביא מכתבים מהרב דק"ק ליאָן בצרפת שחי לפני ארבעים שנה, ובאמת לא היה רב כזה מעולם, והמכתב ברוי ונכתב בפראג ע"י ראָהלינג בעצמו. הוא מחליט בחבורו כי בבית המשפט הגדול בעיר ברלין נמצא מאמר מאת חכם גדול משנת 1749 שבו מחליט ויגיד עדותו כי היהודים צריכים לדם נוצרים. ע"פ חקירה ודרישה בברלין בבית המשפט ואוצר כתביו, נראה כי מאמר כזה לא נכתב מעולם, וכי המלומד הזה שעליו נשען ראָהלינג היה הפרופיסור להשפה העברית מירסוען מראָסטאָק, שאמנם כתב מאמר ע"ד היהדות, לרגלי מעשה שהיה בבאַנקיר אחד בברלין, אשר לפני מותו הניח הון עתק ליורשיו בתנאי מפורש בצואהו שאם אחד מיורשיו יעזוב דתו אז אבד את חלקו בירושתו. בנות הבאַנקיר הזה (הלפן) המירו דתן אחרי מות אביהן ונשאו לאצילים ועי"ז התעורר משפט בין המומרות ויתר היורשים, אז פנו הבנות אל הפרופיסור מירסוען שהיה ידוע לשונא ישראל והוא כתב מגלה שהברית הישנה והחדשה המה אחיות תאומות, שקבלת דת הנוצרים איננה נקראת המרת הדת וכו', אבל בכל המגלה לא נמצא דבר נגד התלמוד והיהודים . . . . .

. . . .

אלה הם הדברים אשר כתב ידידנו המנוח רד"ג נ"ע ימים אחדים לפני פטירתו לשטה של „הכנסת", אך עוד טרם כלה לכתוב מאמרו ותקפה עליו מחלתו ויעל על המטה אשר עוד לא ירד ממנה... עלינו להשלים פה מאמרו בדברים אחדים: ראָהלינג ראה כי כלתה אליו הרעה ובא קצו אמת בצעו ושאפו לנקם בעם חרמי היהודים וינסה להפקיע עצמו מן המשפט, וגם בזה שם כזב מחסהו ויפסול עדותו של החכם ווינשע, לאמר כי יהודי הוא, וכאשר הוכיחו כחשו על פניו והחכם ווינשע הדפים תעודת לדתו וטבילתו בחיק הדת הנוצרית, גם אז לא שב ממזמותיו ויוסף להשבע שבועי שבועות, כי יגלה את מסתרי היהודים, אך כל התנכלותו לא הועילה לו, תור עמידתו לדין הגיע ובית דין הגדול באויסטריא היה נכון להוציא כאור משפט האומה הישראלית, אך ראָהלינג חרד מתעופת יד המשפט וכמורד אור שת חשך סתרו, נסוג אחור מקובלנתו וידמה כי בזה יכסה חרפתו במשאון וקלונו לא יגלה ברבים. אך גם תקותו זאת היתה לו מפח נפש, כי הרב בלאָך והאדון קאָפּפּ הוקיעו אותו נגד השמש בספרו שכתב זה האחרון וכל העם רואים עתה את הכהן הקנאי הזה בנוולותו, כהן אשר נשבע וכחש ויחלל כהונתו ברבים, בהמפעל הזה רצצו ראש תנין אבי האנטיסימיטים באויסטריא. ראָהלינג מת מיתה רותצית והרב בלאָך קדש שם שמים ויעש תשועה גדולה בישראל יושב ממלכת אויסטריא. לדעתנו המפעל הזה הוא היותר נכבד בקורות בית ישראל בשנה העברה וגם ממנו יראו אחינו וידעו ויכירו את ההבדל בין דורשי התבוללות ותערובות, ההִתְנָאוּת והתיפות, חקוי והתדמות אל עמי הארץ, ובין אלה החרדים על קיום היהדות בתור כנסיה וקיום היהודים בתור שבט ומשפחה על פני הארץ. הראשונים המה בעלי הנאה ואוהבי ימים לראות בטובה, ועל כן לא ימצאו לבבם לצאת במלחמת תנופה נגד אויב ומתנקם, מפני שעל הרוב המה מודים במקצת לשונאינו, ואם גם ידברו בשבחם של ישראל, הנה דבריהם, כדברים שהם מן השפה ולחוץ, אינם נכנסים אל הלבבות ואינם פושטים עקמומיות שבלב, בעוד שהאחרונים המה אנשי מעשה המעטים אשר בקרבנו. גם בהמשפט הזה הרב בלאָך מחייב את הרבנים והדרשנים, הנבחרים

והאלופים ויתר גדולי אחינו באשכנז ואויסטריא. עד הרב בלאָך הסתפקו כל אחינו שם בשיחות נאות נגד האנטיסימיטיזם ומכלם לא נמצא איש להועיד את שני כהני און שטעקקער וראָהלינג לצאת המערכה ולקרוע מסוה החנופה מעל פני מחרפי מערכות ישראל. הדבר הזה ראוי הוא להיות לענין לענות בו גם את אלופינו בארצנו המה ראשי החברה מרבי השכלה בין העברים ברוססיא. החברה הזאת היא היחידה בארצנו המקוימת ומאושרת מהממשלה הרוממה, אך לדאבון לב כל אוהב עמו חוג פעולתה הולך וצר, ע"י נעילת דלתי רבים מבתי מדרש החכמה לפני תלמידי היהודים, ע"י סגירת רובי בתי הספר המיוחדים ליהודים לבדם, ע"י האינדיפערענטיזם ההולך ומתגבר בין כל פנות אחינו נתמעטה הפעולה, נסתמו מעינות הכנסותיה, וכל זה רק מפני שלא מצאה בימים האחרונים חוג פעולה, אשר בה תמשוך לב העם בחבלי אהבה אליה, אמנם בעת ובעונה הזאת היתה החובה על אחינו אלה להתבונן אל הנעשה גם במחנה אויבינו, ומאחר שסובארין, פיכּנא ומרעיו קושרים כתרים לאבות האנטיסימיטיזם שטעקקער וראָהלינג, ומאחר שספריו של זה האחרון נעתקו לשפות הסלאווים ונמכרו לאלפים ורבבות, הנה החובה עלינו גם לפרסם קלונם במחנה הרוססים התמימים ולהאיר עיניהם על פעולותיהם ועלילותיהם. על ראשי החברה מרבי ההשכלה להעתיק ספרו של האדון ד"ר יוסף קאָפּ להפיצו ברבבות עקסעמפלארין, בין כל פנות העם הרוססי, אם כזאת תעשה החברה מרבי השכלה וידע העם, כי יש לב מרגיש, עין רואה ואזן שומעת סכל הנעשה בישראל ובעמים, ידע וירגיש חובתו להגדיל את כבוד החברה הזאת ולהאדירה, ואז באמת תוכל לעשות טוב וחסד בקרב בית יעקב בארצנו. המו"ל

כהן מורה לצדקה

בין גדולי עמנו ורבני הקהלות הגדולות לבית יעקב אשר בארצות המערב בדור אחרון זה, אך מעט מזעיר הוא מספר אלה אשר יתעשתו לראות ולהשגיח ממכון שבתם, לא רק לעניני קהלתם ועדתם בלבד כי אם גם לצרכי אחיהם בני אמונתם בכל מקום שהם, אלה אשר לבם ער ופתוח כפתחו של אולם למחסורי האומה הישראלית בכלל ומצב כל אשר בשם יהודי יכֻנה נגע אל נפשם. אחד בין המעטים האלה העומדים לנס עמם, הוא הרב הגדול לעדת ישרון בפאריז, רבי צדוק ב"ר אליעזר הכהן שלים"א.

הרב צדוק הכהן נולד בעיר מאמאוהיים אשר במדינת אֶלזס ביום שמונה עשר לירח פעברואַר שנת 1839. בשנת 1862 כלה את חק למודו בבית מדרש הרבנים אשר בפאַריז, ותנתן על שכמו משרת מנהל ומנהיג את בית התלמוד תורה בפאריז, הלא הוא בית הספר אשר בו ישתלמו התלמידים במדעים הנחוצים להתקבל את במ"ד הרבנים הגבוה (סעמינאריום). בכהונה זו שמש עד ראשית שנת 1868, ואז התעלה למעלת רב משנה להרב הגדול בפאַריז, ובחדש יוני בשנה הנ"ל התמנה לרב הגדול תחת הרב איזידאָר נ"ע.

מיום עלות האיש הדגול מרבבה הזה על כֵּס הרבנות, הקדיש כל כחו לעבוד עבודת העם לשמה, עבודה תמה ומועילה, ויתמכר בכל נפשו ומאודו להטבת מצב אחיו בעיר גם ברוח, ובשביל כך זכה להיות רצוי לכל אחיו למפלגותיהם השונות. יהודי צרפת ארץ מולדתו כיהודי אשכנז ורו"פ כלם יאהבוהו, יכבדוהו אף יוקירוהו ולשמו ולזכרו תאות נפשם, כי לכלם נוטה הוא כנהר שלום, לכלם יופיע כמלאך מושיע, כציר שלוח ממרום לזרוע צדקות ולהצמיח ישועות עלי-אדמות.

הרב הנעלה הזה הוא רוח החיה באופני כל מעשי הצדקה והחסד אשר יעשו אצילי בני ישראל בפאריז חדשים לבקרים, והנהו המוציא והמביא את כל דברי התמיכה ביד רבבות עניים ואביונים מארבע כנפות הארץ הדופקים על דלתות ביתו ויום יום אותו ידרשו להמציא להם ישע ועזרת בצר; והוא לא ייעף ולא ייגע, לא ינוח ולא ישקוט וימלא רצון כל איש ואיש כשאלתו וכבקשתו כפי אשר יוכל שאת ולפי מדת האפשרות והאמצעים העומדים ברשותו, ואך טוב וחסד ירדוף כל הימים.

בין רבני המערב הנהו אחד השרידים היחידים אשר יָקַר באברת חסדו וצדקתו על אחינו בני רו"פ אשר נהפך-עליהם הגלגל ויד המקרה אחזה בציצית ראשם והֵסִרם מנויהם ותטלטלם טלטלה גבר לנוע על אדמת נכר ולבקש להם מוצא ללחם בארץ רחוקה וזרה ובמקום שאין מכירין אותם, וכפעם בפעם ינוד לשברם וישתתף בענים ומרודם גם יחוש לישועתם ולרוחתם ככל אשר תשיג ידו. את פני הגולים העניים האלה הבאים לשחרהו, יקבל בסבר פנים יפות, איש איש לפי ערכו ומעלתו, ואיננו מבים עליהם בעין עקומה כאשר הסכן הסכינו לעשות אחרים במקומו. ובכל המון שאלותיהם ובקשותיהם אינם למשא עליו, ע"כ גדול כבודו בעיני אחיו בני עמו ובכל מקום אשר שמו מגיע, יענדו לו עטרת תפארת, אף יקר ונכבד הוא בעיני הנוצרים אשר ידעוהו וישמעו את שמעו,

ובשנת 1875 הכירתהו גם הממשלה לטובה בגלל מעשיו ומעבדיו הנמרצים לטובת הבריות, והכבדהו באות הכבוד (עהרענ־לעגיאָן), ובשנה העברה כאשר עלהה במחשבה לפני שרי הממשלה בארצו לבלי הוסיף עוד לקחת חלק בכסף הוצאות על עניני דת ואמונה של היהודים, הישתדל הרב הנעלה הזה לבטל הצעה זו בעלותה על שלחן הנבחרים היושבים בסוד הפרלמנט, אף חכמתו עמדה לו להפיק את רצונו והדבר חזר ליושנו להיות כשהיה. כאשר התעוררה התנועה לישוב א"י ברו"ף בעים רוחה, והרה"ג רש"מ הגאון אב"ד בקהלת ישראל בעיר ביאַלי־סטאָק שם פעמיו לפאריז להתיצב שם לפני גדולי עמנו ולדבר באזניהם טובות על הדעה הנשגבה הזאת, וביחוד לקרב אליה את לב הנדיב הידוע, הלא הוא המלאך המושיע אשר נגלה בענן כבודו על כמה מאות אחינו החלוצים הראשונים אשר כעתודים לפני צאן עברו לפני העם להושיב נשמות ארץ הקדש ולקומם סכת דוד הנופלת, — בעצם העת ההיא היו אמונות ידי הרב רבי צדוק הכהן יחד עם ידי גבר עמיתו ואיש בריתו האדון הנעלה ערלאַנגער, הוא השר מיכאל המתחזק על דבר הישוב ולכל בו חיי רוחו, לפנות

תמונת הרב הגדול לעדת ישראל בפאריז.
רבי צדוק הכהן נ"י.

לפני הגאון הנ"ל את הדרך לבא אל הנדיב ולהעיר ולעורר בקרב לבו את חבת ציון ואהבת ירושלים, ומני אז ועד היום ישאהו לבו, לב טהור ונדיב, להריק שבעת ישעו ועזרתו על המפעל הגדול הזה ולשוות עליו הוד והדר ואין קצה לכל הטובות והחסדים אשר יעשה עמו, והי עמנו בו. הנה כי כן הם המה, הני תרי צנתרי דדהבא, שהיו לענין הישוב להעמידו בקרן אורה ולעשותו לפרשה קבועה בעולם היהדות. המכתבים שהחליף הרב הנ"ל עם ראשי חו"צ בזמנים שונים, מלאים המה על כל גדותיהם אהבה טהורה ונאמנה לצור מחצבתו, וכל הֶגֶה ואֹמֶר חוצב להבות אש פלדות, אש תשוקה עזה ונמרצה להיות למשען ולמטה עז להענין הקדוש, לתמכו ולסעדו ולתת לו ידים ולהעמידו על בסים נכון וקים אשר יכון לעד.

נוסף על כל המדות הנעלות והנשגבות, המדות התרומיות והמצוינות אשר נקבצו באו בבתי נפשו להיות לו ללוית חן ולצפירת תפארה ועטרת גאוה לעמו, עוד חננו היוצר גם ברוח כביר ונאור, בלשון מדברת גדולות ובעט סופר מהיר עד להפליא, כי האיש הזה הנהו דרשן נפלא וּמְצֻיָּן במינו ומדברותיו אשר ישא כפעם בפעם באזני בני עמו בלשון צרפת,

נחלים ילהטו ולוקחים נפשות וקסם על שפתיו למשוך אחריו אבירים בכח פיו, ודבריו נוקבים והודרים עד עמקי לב וקרב ועושים רושם עז ונמרץ על השומעים. ועל כלם מלאות דרשותיו שהוא דורש באזני בני הנעורים רגשי קדש ויראת הרוממות להיהדות וטל מוסרו ונאם לקחו אשר ירעיף על תלמי לבות נערי בני ישראל פרי ישוו להם לגאון ולתפארת, כי הנהו מקרב לבם אל אביהם שבשמים ואל כנסת ישראל.

הרב ר' צדוק הכהן נ"י והקן הרבה וכבר חבר כמה ספרים יקרים ורבי הערך, והכי נכבדים מהם הם,

א) Sermons או ספרי דרוש לפני העם.

ב) B. Josepp Zelateur או ר' יוסף הקנאי; והוא חקירה מושכלת בדברי הימים מפיצת אור על יחס משרתי האמונה השלטת על היהדות בימי הבינים. בספרו זה יקדש את אמונת ישראל ברבים ויתן כבוד לעמו.

ג) העבדות אצל היהודים הקדמונים ע"פ התורה שבע"פ והתלמוד.

הרב ר' צדוק הכהן הנהו עתה כבן ארבעים ושבע שנה ועוד ידו נטויה לעבוד עבודת היהדות ולהיות לה לצור משגב ולמטה עז, למקור צדקה ולמעין ישועות, והאל הטוב יתן לו און ועצמה להיטיב ולהפליא חסדיו לאחיו בני עמו ויזכהו לראות בשיבת בנים לגבולם ובנחמת ציון וירושלים ובימיו תושע יהודה.

בחור מעם

תולדות השר והשוע הנכבד ר' שמואל מאנטאגו הי"ו.

האיש הדגול מרבבות אחיו אשר תולדותיו נספר בזה הוא חותם תכנית איש ישראל ברוחו ובצביונו, אדוק באמונתו ואוהב ישראל בכל לבו, נדיב ורב פעלים בכל דברים שבמעשי הצדקה בתוכבי לונדון רבתי; האיש אשר פעמים נבחר לשבת בסוד הפרלמנט ממפלגת הליברלים בעלי ברית גלאדסטאן ביום י"ח נאָוועמבער 1885 ויום השני לחדש יולי 1886 מאת העם היושב בחלק העיר Tower Hamlet. תולדהו זאת הלא היא כתובה על ספר The Biographicol Magazine היו"ל פה לונדון ואשר בו תבואנה תולדות כל אנשי התהלה אשר בארצנו הברוכה.

שמואל מאנטאגו (או „משה בן אלעזר כאשר נקרא שמו בישר:ל) נולד בליווערפול דעצעמבער 1832. שמואל הוא שם משפחת אביו ומנאטאגו — הוא הכנוי שנתן לו אביו תחת השם משה ונשאר לו ולבניו אחריו לשמם וזכרם לדור ודור. בימי נעוריו הקשיב לקח מפי מורים בבית הוריו ואחרי כן בישיבה של מעלה „ליווערפול אינסטיטוציאן", ויבוא בלוית אביו לונדונה בשנת 1847. וזה האיש משה, אשר עליו יסבו דברינו, יסד פה בשנת 1853 בית המסחר הנושא עתה את השם „שמואל מאנטאגו עט קא." עד כמה רחבו ונבכו עסקיו ועד כמה גדול שמו בעולם המסחר נראה, כי כאשר באה הבירוע עד משבר ועמודיה התפלצון ויט משה את ידו החזקה ויניע את גלגלי המסחר ויהי הוא לרוח החיה באופניו לטובת כל הסוחרים בלונדון. השוע מאנטאגו עומד זה עשרים שנה על משמרתו בתור מפקח על מעשי הצדקה לעניי ישראל בבירת בריטניא והבר לראשי כנסיות ישראל ושליחי הקהלות פה, ואין לך חבורה ומעשה הצדקה והחסד אשר לא יטול הוא בה חלק בראש. בשנת 1870 יסד „בית ועזר לפועלי ישראל" העומד ברבע העיר ווייטשעפּיל, אשר חבריו ובעלי שעריו עולים לשני אלפים. על ידו נקנו שלשה בתי התפלה הבנוים להתלפיות בברייטאן, ברבע העיר Lt Johns Wood ובמערב לונדון ברבע Bayswater. בשנת 1875 נבחר מחברת שליח הקהלות לשום פעמיו ירושלימה בלוית הרב הגדול החכם הכולל הנודע לתהלה ד"ר אשער נ"י להתחקות על שרשי תושבי אה"ק, ומאז בא בעצה אחת עם השר לארד נתנאל די ראטהשילד ויסדו את בית הספר הראשון להורה ולתעודה להכמה ומלאכה בעד ילדי ב"י בירושלים, ובשנת 1882 הלך במלאכות הועד מענשענהויז אל ערי גאליציא ע"י גבולות רוססיא להיות עזרה לאלפי הגולים והנרחים וילך אחר הגולה עד לעמבערג ובראדי, ובסוף ימי הקיץ 1884 נסע בלוית גבר עמיתו ואיש עצתו הדר' אשער לראות שלום היהודים עובדי האדמה במערב אמעריקא במדינת קאנאדא. השוע מאנטאגו השתדל בעצמו להיות איש וכל הכבוד אשר עשה לו בא לו בהריצות שבלו ועבודתו הרבה, בקטן החל וראשיתו היתה מצער עד כי סלל לו את הדרך לעמור בסוד אנשי המעלה בהממלכה האדירה והנאורה בממלכות התבל. מהעשר אשר חננו ה' יפזר לא לבד לבני עמו, כי אם גם מחוץ לגבול ישראל יתנו תקף צדקותיו וחסדיו הרבים ושמו נכבד מאד בין אדירי המסחר בכל העולם. במדברו הראשון אשר נשא בסוד הליבעראלים מצא לו און להגיד, כי מאד ינעם לו, אשר אין איש שיוכיח לו על פניו, כי עבר על עקר אחד מעקרי דתו, או כי חלל מוצא שפתיו. בעתותיו הפנויות הוא קובע עתים לתורה ושומע לקח — שעור גמרא — מהרב הג' הדיין המצוין רבי דוב שפייערס נ"י והוא רחים ומוקיר רבנן ואוהב עמו בכל נפשו ומאדו. אשתו הכבודה היא בת הטנות האדיר

מה"ל לואיס כהן וגיסו הוא הנדיב והאדיר בעמו העומד בראש החבורה הכוללת למעשה הצדקה פה לונדון ה' ליאנעל כהן היושב בסוד הפרלמנט, והוא גם גיסו של הארון סעבאַג יורשו של הצדיק ר' משה מונטיפיורי זצ"ל, והצדיק המנוח הוא דוד אשתו של מאָנטאַגו. כאשר נתיסדה פה בשנה העברה חברת „חובבי ציון" היה מאנטאגו לגזבר החברה, ובעמוד עתה העם הבריטנים למנין בבחירת הפרלמנט, יצא כמנצח נגד מתנגדו ממפלגת הקונסערוואַטיווים וליהודי' יושבי החבל וויטשעפיל היתה אורה ושמחה וכלם קראו: „ברוך הבא בשם ה'!" יהי ה' עמו ויעל למעלה בכחו זה להושיע את ישראל.

י. י. הירשביין

תמונת האדון שמואל מאנטאגו נ"י.
חבר הפרלמנט בבריטניא.

כתוספת דברים אל מאמר ידידנו הכותב, הננו לאמר כי יתר רב ממה שכתוב כאן יש לספר בשבח השוע אחינו ה' מאנטאגו; אנחנו היינו עדי ראיה מפעולות הצדקה לחיי אלפי נודדים וגולים שפעלו האדיר הנ"ל עם איש עצתו וגבר עמיתו הרב הגדול בתורה וחכמה הר"ר אשער נ"י בשנת ראינו רעה 1882, ואני — כותב הטורים האלה — בתוך הגולה בעיר לעמבערג. שלשת מטיבי לכת: האדון אליפהאנט והשנים מאחינו נשאו משא עבודתם הקדושה בחרף נפש, ומשעה 5 בבקר עד אחר חצות לילה כמעט בכל יום ראינו אותם ככהנים גדולים העומדים ומשמשים בהיכל האנושית, אז שמנו לנגד עינינו את הנדיבים והחכמים האלה, אשר עזבו היכלי ענג בארץ הדרור ויתענו בכל אשר התענו אחיהם בני אמונתם, נגד המושלים במכמני הזהב בארצנו, אשר לא נקפו את אצבעם בעת שהיתה כנ"י טובעת בים צרה, ומעמק הלב קראנו: הגביר רבי משה שמואל מאנטאגו והרב רבי אשר מחייבים את גבירי ומשכילי ארצנו. בעת ערכנו את המאמר הנוכחי סרו לעירנו שני האורחים הנכבדים האלה הנוסעים לראות שלום אחיהם בארצות הצפון. אנחנו נתכבדנו לבא בסודם פעמים ושלש ועל שאלתנו מדוע יחזיק הנבחר מאנטאגו במעוז גלדסטן? ענה השוע מאנטאגו נכחות, כי באמת לב השר הזה טוב על ישראל, כי טוב החרות ראו אחינו בבריטניא מידי הליבעראלים ולהיהודים כעם ממשך ומרט מן הוא והלאה נאה ויאה לעמוד לימין האירלאנדים רצוצי משפט כאחים לצרה וכיודעים את נפש בני עם רצוץ משפט. מענה השוע הזה מוכיח עוד הפעם צדקת המשפט, כי שמירת המצות ודקדוקן שהוא מצוין בה, איננה סותרת כלל וכלל לרוח אורח וחבת ארץ מולדת אשר האמצנו לבניה במשפט ובצדקה.

המו"ל

רבי יהודה הלוי.

המשא אשר נשא הר"ר אברהם אליהו הרכבי
ביום 21 מֶרץ 1881 בביהכ"נ לישראל בפטרבורג.

נעתק מאת פ̃.

א.

מעט מאד האור שהיה זרוע לאבותינו בשנות קדם על חשכת דרכם הארוכה, מאז גלו מארצם ונתרחקו מעל אדמתם ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר. מעט מוער הם המקומות שבהם מצא העם הנע והנד מנוחתו לעתים, להנחם לזמן מה על אבדן ארצו וממלכתו ולשכוח את עניו ומרודיו והמון תלאותיו המוצאות אותו בארצות נודו. אך כל יודע בינה לעתים יתן עדיתו כי במקומות המעטים שהיתה להם הרוחה, בארצות אשר מצאו מנוח לכף רגלם ותהי להם תקוה כי תהיינה מכון לשבתם עולמים, עד מהרה דבקה נפשם בהן ובעמים אשר בתוכם ישבו, ויעבדו שכם אחד לטובת הממלכות ההן, ואנשים יחידי סגולה ורמי מעלה יצאו מקרבם, אשר בכל תושיה התגלו ויהיו לאור עולם לאות ולמופת בחכמתם ואמונתם וצדקתם אשר תעמודנה עד דור אחרון. באחד המאורות הגדולים ההם הנני לדבר דברי כעת, הוא המשורר והחוקר הנודע ר ב י י ה ו ד ה ה ל ו י ז"ל, אשר הי מסוף המאה האחת עשרה ועד חצי המאה השתים עשרה.

בטרם אחל להגיד כח מעשי האיש הגדול והנעלה בכל משוררי עמנו בספרד, הנני בראשונה לשום עין על קורות עמנו בארץ ההיא, כי להכיר ערך האדם המעלה, נחוץ לדעת את מקומו, כדבר המשורר:

„Willst den Dichter du verstehen,
Musst in Dichter's Lande gehen!"

אין ארץ באירופא אשר בה היו קורות עמנו ארוזות יכבוכית בדברי ימיה כבארץ ספרד, והקשר ההוא היה קיים ועומד עד סוף המאה החמש עשרה. שונות הן הדעות שנתפשטו בעולם על דבר ראשית בוא בני עמנו לארץ ההיא. אחד החכמים הקדמונים בספרד, מהאמאם עמו, כבר להמלך אלפונזי מקסטיליא (במאה הי"א) כי בעלות נבוכדנצר מלך בבל על ירושלים, באו הרבה מלכים אדירים לעזרתו ובראשם המלך היספאנים, אשר על שמו נקראה הארץ בשם שפניא, וארתו פירון חתנו. ויהי כאשר נכבשה עיר ממלכת יהודה והמנצחים הלקו ביניהם שלל אדם, שבויי המלחמה, והנה עלו בחלקם של היספאנום ופירון יושבי חלק העיר, שבו גרו צאצאי מלכי בית דוד ושרי הכהנים, וכלם יחדו הובאו באניות למדינת אנדלוזיא והושבו בערי טולידא, שיביליא וגרנטא. בחרבן ירושלים השני על ידי טיטוס — מספרת ההגדה ההיא — הובילו הרומאים משבי ישראל לשפניא ארבעים אלף איש משבט יהודה ועשרת אלפים איש משבט בנימן ומכהני העם, אך מהאחרונים הלכו רובם ארצה צרפת וישבו שם. ולפי זה היו יהודי שפניא רובם ככלם מזרע המלוכה או למצער משבט יהודה. הגדות כאלה נתפשטו למכביר בין הערבים והיהודים יושבי שפניא, ולאחרונה כאשר צלחה רוח השיר והמליצה על היהודים ההם ומשורריהם ומליציהם רבו ויעשו להם שם עולם, החליטו סופרים אחרים לאמר, כי מאת אבותיהם האצילים היתה זאת להם למורשה, באצלם עליהם מרוחם לכבוד ולתהלה, לשם ולתפארת.

מרום ההגדות האלה אשר ערפל תהולתן אם נשפיל להעמיד רגלינו על בסיס נאמן אשר יסודתו בדברי ימי עולם, גם בהם נמצא כי ישיבת עמנו בשפניא היתה משנות קדומים. חקרי קדמוניות גלו לנו כי עוד במאה השנית לספה"נ פרחו היהודים והנוצרים יושבי ארץ הקודש את הכתוב בעובדיה (א׳ כ׳) „וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב", כי הוא רומז על היהודים היושבים בשפניא, ואם אמנם נטתה בזה דעת העם רק אחרי לשון נופל על לשון, לאמר כי ספרד והעספירידא (שפירושה ביונית „קצות המערב") אחת היא; אבל גם מזה די לראות כי עוד בעת ההיא נחשבו יהודי שפניא ליושבים בה מכבר, או למצער מזמן חרבן הבית השני, ושוא דברו כותבי העתים המכחישים בהגדות המספרות ע"ד קדמת ישיבת היהודים בשפניא, באמרם כי אך מגאוה וגודל לבב יתימרו יהודי ספרד בכבוד מולדתם לאמר כי עתיקה לימים היא. אמנם אין ראיות נכוחות לצמת את מסורת איזה משפחות היהודים ההם, כמשפחות אברבנאל, אלבליא, נשיא, אבן עזרא וכו׳, המתיחשות להולדותן כי הן מזרע מלכי בית דוד או מגזע אצילי ירושלים ושריה; אבל אי אפשר גם להכחישן, בהיות ידוע לכל, כי מדרך בני שם לנצור מכל משמר את מסורת יחוסם לתולדותם מדור ודור, הנה כן דרך הערבים מאז ועד היום הזה, ואם אמנם לא הצליחו בני עמנו לשמור כמוהם את ספרי יחושם ומסורותיהם, בטלטוליהם הרבים ונדודיהם התמידים בכל הגוים ובכל הארצות, — בכל זאת יכולים להיות איזה יוצאים מן הכלל, ובפרט ביהודי ספרד אשר ישר באו שמה מארץ מולדתם — בתוכם יכלה מסורת אבות להשתמר

במשפחות המיוחשות. אכן ע"פ רוח רבנינו ומורינו הצוקה עלינו אין אנ"י משגיחים ביחש אבות ועיקר כבודו של אדם הוא יחש עצמו; בכל זאת הננו מוצאים כי יחש משפחה נכבדה יקר היה לאבותינו מאז מעולם, ועוד בימי הבית השני, בימים הטובים לישראל, בצאת בני הנעורים את העיר ירושלים לחול בכרמים, היה לבנות ישראל השיר הזה: „בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך — אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה" (תענית ל').

איך שיהיה, התיחשות יהודי ספרד למשפחת בית דוד ולאצילי ירושלים ושריה לא פעלה עליהם לרעה לעטוף שית גאוה כאשר יבערו ויכסלו אחרים בהתימרם בכבוד אבות, אך עוררה לבם אל החפץ לשפר מעשיהם ולהשכיל להיטיב ולהיות בעלי נפש ויקרי רוח כאבותיהם מקדם. גם סבות שונות וביותר מצב ספרד המדיני בזמנים ההם עזרו לטובה ליהודים היושבים בה ויהיו ידים להם לעשות חיל במעמדם הרוחני והחמרי, עד כי היו העתים ההן כאורות מאופל בדורות הבינים אשר הושיבו את עמנו במחשכים ויכסו עליו בצלמות. כי אמנם אך טוב היה לישראל בספרד מקדם, בהיות רומא מושלת בכפה, כי גם בהיות בה ממשלת עם וגם אחרי כן במשול בה הקיסרים הראשונים, היתה סבלנות הדת לקו ומשקלת בכל הגוים ובכל הארצות אשר שררה עליהם. בעת ההיא נחשבו היהודים בספרד לאזרחי ארץ וישבעו מטובה ויהנו מזכיותיה ככל יתר תושביה. בראשית המאה החמישית, בעלות עליה עמים זרים כסער ביום סופה, בהיותה לשלל להוונדלים, להסוויווים ולהוולנים, בהיות אך צרה אחת לכל יושבי ספרד — אל נכון כלתה הרעה גם ליהודים; אבל שאון הגוים ההם והמונם חיש קל עבר עם רעתם גם יחד. אחרי כן במשול שם הוועסט־גאָטהים, שהיו נוצרים לכַּת האריאנים, זו הכת הנודעת בסבלנותה, לא ידעו האזרחים היהודים בראשונה כל רע. אמנם מעטות מאד הידיעות שיש לנו על אודות העתים ההן שעברו על „גלות ירושלים אשר בספרד", וגם זה אות לטובה, כאשר יאמר משל הקדמוני: „אשרי העם שעתותיו אינן נזכרות בדברי הימים". רק אחרי כן במצוא הדת הקתולית קן לה בספרד, בעלות עליה הכמרים כשואה ותהי ראשית פעלם לגזור גזרות רעות על היהודים היושבים שם ולהעביר על הנוצרים רוח קנאה אשר לא ידעוה מלפנים — אז החל להשמע בעולם כי גדול כח היהודים בספרד והשפעתם מרובה מאד על הנוצרים היושבים אתם כאחים יחדו. מהאיסורים אשר אסרו אז הכהנים על העם, נדע כי התמידו הנוצרים ללכת ולבוא לבתי כנסיות ובתי מדרשות לשמוע תורת הרבנים ודרשותיהם וימנעו רגליהם מלכת אל בתי תפלותיהם לשמוע בדבר כהניהם המה. כן הסכין העם הנוצרי לפנות אל הרבנים במקום הכהנים ולבקש מהם ברכתם בחריש ובקציר, על הארץ ועל פרי הארץ, ובתוכם היו כאלה אשר שמרו גם את שבתות היהודים ויחוגו אתם את חג פסחם. והנה כל זמן שלא היתה הדת הקתולית שלטת בארץ, נבצרה מהכמרים מזמה לגבור על היהודים, וגם בתמוך רומא בימינם לא עצרה ידם כח להיות על העליונה. אך באחרית המאה הששית, כאשר המיר ריקרד מלך הוועסטגאָטהים את דתו האריאנית בדת הקתולית, ותהי האחרונה שלטת בארץ, מצאו כהניה עז בנפשם לתת נקמתם ביהודים עם חרמם ולכלות חמתם בם. ומאז והלאה החלו כהני הדת הזאת להתאסף לעתים מזומנים, לקבוע חקים ולגזור גזרות ולחבל מזמות להפר שלום היהודים ולגזול מהם עשרם וכבודם ולהורידם ולהשפילם בעיני עם הארץ ולהעיר בלב הנוצרים קנאה ושנאה ובזיון וקצף גדול וחמה שפוכה, למען יתקוממו על היהודים להכותם ולאבדם ו ל ה ש מ י ד ם וכו'. גם המלכים עזרו להשחית, ויקנאו קנאת כמריהם באכזריות חמה ושטף אף, ושמות המלכים ההם, כריקרד, סיזיבוט, ריציסווינט, ערוויג ועריק, הלא הם כתובים בדם אדם בספר דברי הימים ליהודי ספרד.

העת הרעה הזאת נמשכה עד תחלת המאה השמינית. אז באה הליפתה לרגלי מקרה רב הערך אשר שנה פני הארץ ההיא לזמן שמונה מאות שנה רצופות ויחליפֶהָ כליל, בהושיבו בה עם אחר ולו אמונה אחרת ורוח אחרת — ועל פי השנוי והתמורה הזאת נשתנה גם מצב היהודים ותקופה אחרת החלה ל„גלות ירושלים אשר בספרד". אמונת האיסלאם אשר אחרי מות מחמד מחוקקה השתפכה כנחל איתן על כל ארצות אזיא ואפריקא, השליכה אחד ממשבריה וגליה מעבר ללשון הים הגיברלטרי ובשטף עובר סחף הגל ההוא את הוועסטגאָטהים עם כל שאונם והמונם, והיהודים אשר הגיעו עד עפר מחמת הקתולים וקנאתם העזה התנערו מעפרם ויתעוררו לחיים חדשים. דת האיסלאם היתה אז עודנה בנעוריה כימי צאתה מידי מחמד; עוד לא בא עליה הקרח הנורא היצוק כעת על התיגרים התתרים והפרסים ועל כל יתר העמים אשר פרעו שם אזיא לשמצה בארץ; דגל חצי הירח נמצא אז בידי עם חי, הוא העם הערבי הנעלה בכשרונו ובחין ערכו, אשר היה קרוב ליהודים קרבת בשר ורוח בהיותו גם הוא מצאצאי בני שם — והוא שעמד להם להצילם מרעתם ולהוציאם מעבדותם ושפלותם ולהשיב להם כבודם בערכם לא רק במצבם החמרי בשובם להמנות באזרחי הארץ, כי אם גם במצבם הרוחני, בתתו יד להם לאחוז בחכמה ולהבין בכל מדע ומחקר, עד כי עמדו שני העמים האלה

במשך זמן רב על נפי מרומי ההשכלה ויחדו היו בעת ההיא לאור נוגה, ההולך ואור לבני אדם עם יושבי חלד. אמנם קדמו היהודים לקחת חלק גדול בהשכלת עולם; עוד בימי הבית השני יסדו להם באלכסנדריא של מצרים בית מדרש לחכמה ופילוסופיא, אשר האחרון והנכבד במוריהם היה שם החכם הנודע בשם פילון האלכסנדרוני — אך הכמהם ההיא לא הביאה תועלת מיוחדה לעמם, כי על פי יסודותיה והנחותיה הלוטים במשלים וחידות אשר יכוד‍הם בסודות הקבלה, לא יכלה להכנס באמונת ישראל הצרופה ותתפשט ברובה על העמים בעלי האמונות האחרות, ששם התפתחה ביתר שאת ויתר עז. היהודים לקחו חלק בחכמות ומדעים שעברו מהיונים להסורים להפרסים ולהערבים, וביותר גברו להשכיל כאשר הרכה רוח האחרונים עז להגדיל חכמתם ולהאדירה בכפרותם המיוחדה. על הדבר הזה העיר הפרופיסור שליידען בספרו אשר כתב, אולם הספר ההוא לא הגיע לשלמותו ועודנו צריך תקונים והוספות, אך לנו די להביא בזה ראיות אחרות הנוגעות לענייננו.

חקירותיו החדשות של הרב ד"ר יואל מברעסלוי הראו אל נכון כי מיסדי התלמוד בראשית המאה השנית לספה"נ ידעו היטב את כל הדעות הפילוסופיות שהיו ידועות לחכמי זמנם וביותר את דעות אפלטון ותלמידיו ומבאריו שהיו במצרים ושנקראו בשם האפלטונים-החדשים. כתבי יד בלשון ערב שנמצאו זה לא כביר בבית עקד הספרים אשר לממשלתנו בעיר הבירה, הורו לעינים, כי כהערבים בספרד כן הרבו חכמי היהודים בפרס ובבל להשכיל בכל ההכמות והמדעים שנודעו אז בעולם, וגם בלמודי הפילוסופיא עשו להם שם.

בנוגע לספרד בעצמה כבר הורה החכם הנודע למשגב בהקרי ארץ הקדם מהר"ש מונק נ"ע, כי אך שקר נחלו ההושבים כי חכמי ישראל קבלו חכמתם מהמושלמנים הספרדים שהם היו למורים להם; הוא הראה בחכמתו לדעת שזה יכול להיות רק בנוגע להרמב"ם ועוד אחרים כמוהו, אבל מהפילוסוף אביציברון שנחשב זמן רב לראש חכמי ספרד הקודמים באיכות ובזמן ושנתגלה אח"כ כי הוא זה מעוררנו הגדול ר' שלמה בן גבירול ז"ל — יש להוכיח בראיה ברורה כי אם לא קדמו חכמי ישראל את החכמים הערבים בספרד בחקירות הפילוסופיא, אזי למצער לא קבלו מהם כי אם התעסקו בהן בזמן אחד ובמדה שוה כמוהם. לעת הזאת נתגלה לנו עוד יותר על ידי הראיות הרבות שנמצאו על אודות החכם שהיה קודם בזמן להרשב"ג, הוא השר ר' שמואל אבן נגדילה (הנגיד) שהיה משנה למלך גרנטא (נולד בסוף המאה העשירית), שגם הוא עלה בחכמות החיצוניות על כל בני דורו. החיל שעשו להם יהודי ספרד במעלות רוחם גדל כל כך עד כי במשך כמה דורות היו הם הרופאים המצוינים בחצרות המלכים והמורים הראשים בבתי המדרש לחכמות ומדעים; בעזרתם נעשו הלוחות בחכמת התכונה ונעתקו ספרי המדע ללשונות האירופיות.

ב.

עד כה דברתי ע"ד החיל שעשו להם יהודי ספרד בחכמות ומדעים ועתה הנני לספר מעלות רוחם בכח השיר והמליצה. מדרך כל עם ועם המתפתח בכחו הרוחני להראות ראשית אונו בשיר ומליצה בטרם יגמל פריו בענינים אחרים בספרותו — כן הוא בכל העמים והזמנים. אך זה קדם מפעלו בראשית דרכו, לא כן בעבור עליו עתים וזמנים שונים להתפתחותו, כי אז לרגלי החליפות והתמורות אשר תבואנה עליו בהליכות עולם, כל הוצאות רוחו תלויות בגורלו ומעמדו לפי זמנו ומקומו ויוצאות הן לפעלן על ידי מבחר אנשיו שהם שומרי רגשותיו וחושיו והם לו כנשמה לגוף. לכל זמן ועת לכל חפץ עם ועם תחת השמש; יש עת אשר יקדיש רוחו לאמונה ודת, ויש אשר יערה כחו ולבבו לקבוע חוקים ומשפטים לגר ולאזרח בארץ, ויש אשר רוחו ונפשו נתונות להרגשת הטוב והנאה, ואז יביע רגשותיו באמרי שפר ובמליצות נעלות ונשגבות, וכו'. אחת מהעתים האלה באה על העם היהודי אחרי החרבן השני, בהגלותו ובהתפזרו אל כל קצוי ארץ. בעת צרה זו התעוררו חכמיו וראשיו אל החפץ לשנות פני היהדות שנסתפחה עד כה לקרן מזרחית צפונית שעל פני הים הקדמוני ונתדבקה כלה לארץ הקודש, ולברוא להם יהדות כזאת אשר תעצור כח לעמוד מפני כל נסיון ועמל ותלאה אשר ימצאוה לעתים ומקומות שונים ולהשאר בתקפה ובעצם תומה למרות כל המכשילים והפגעים והרדיפות אשר ימציאו לה אויביה בנפש, בגלוי או בסתר, באגרוף רשע או בנכלי מרמה. כל זמן שהמחוקקים היו עסוקים בבנין הגדול והנשגב, זה בנין הרבנות התלמודית, כל זמן שהחכמים והסופרים, התנאים והאמוראים, הסבוראים והגאונים בארו את התורה שבכתב ע"י התורה שבע"פ, אספו את המסורות וסדרו חוקים חדשים ומנהגים שונים באמונה ודת לפי צורך הזמן והמקרים — כל זמן שהיו טרודים בעבודה הגדולה והרבה הזאת, לא יכלו השיר והמליצה למצוא מקום בתוכם; כנור בת ציון הלוקח נפשות בהוד קולו ונעם צלצולו והנשמע עתה בכל היכלי קדש ובועדי אל בארצות הישוב, נדמה נרפה בעת

ההיא לקול נעים ומזירות ישראל הקורא במר נפשו : „איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר ?". אמנם כי במשך העת שעברה בין אחרית ירושלים במלחמתה עם הרומאים ובין ראשית הספרות העברית בהוסדה בספרד נמצאו שירים ומליצות לא מעט, השמורים לזכרון בתלמוד ומדרשים, בתפלות ופיוטים — בכל זאת עלינו להודות כי הזמן ההוא לא היה מסוגל בתכונתו לשיר ומליצה במושגם האמתי, כי כרובם כן נוסדו לסדר העבודה והלמודים.

רק בארץ ספרד שבה רוח השיר והמליצה לפעם את ישראל כבראשונה, לחבר את הנעים עם הנשגב, את הרגש העמוק עם היופי הנעלה, ולהפליא חין ערכם בנעימות אמרי קדש אשר נשמעו מפי נביאיו בשנות קדם, עד כי עין בעין נראה את רוח ה' אשר לבשה את עמנו בשבתו על הררי ציון מרחפת על פני צאצאיו והנה היא שפוכה על „גלות ירושלים אשר בספרד"! אמנם כן, בהתבוננו אל כל אלה תהזינה עינינו את הקשר הנפלא הנמצא ביניהם חרף ההבדל הגדול אשר נראה בעמנו במצבו הרוחני בשתי התקופות ההן, לפי שליחותו אשר בחר לו המקום בהן, שגם היא נחלקה לשתים — כי בהיותו עם לבדד ישכון שקט ושאנן בארצו, היה עליו למלאות דבר ה' רק ביחושו לעצמו: לפתוח לבו לתורתו ולתקעה יתד במקום נאמן לבל המוש מאתו לעולמים; ובצאתו בגולה, בהגיע תפוצותיו אל כל קצות ארץ, היה עליו למלאות דבר ה' גם ביחושו לאחרים: לדבק לבו בחוקיהם ולעבוד אתם שכם אחד בעניניהם הרוחנים והחמרים. מצד האחד עליו לשמור תכונתו ולאומיותו — אשר בלעדיה לא יוכל עמוד ולא תהיה תקוה לאחריתו; מצד השני עליו לשאת עמל לאומים להשתתף עמם בכל מעשי הישוב וללכת עמם רגל ישרה, לפנים ולא לאחור, — כי רק בשתי אלה, בשמרו חיבתו לעצמו ולאחרים, יוכל להתקיים ולעמוד, ומדי תעלה בידו לעשות תושיה בשתיהן, אז יאושר בארץ ולעת ההיא יאמר כי היא „תקופת אורה ויקר בחיי עולמו". תקופה כזאת היתה לו בספרד, בדורות הבינים, כאשר אמרנו בראשונה. אך עוד על זאת יש לנו לשית לב: כי שלומו ואשרו היה לו שם בשני זמנים מיוחדים, האחד הוא בחמש מאות השנים הראשונות לכפה"נ, עד שקבלו הוועסטגאָטהים עליהם את הדת הקתולית, והשני הוא ממאה השמינית ועד המאה העשתים עשרה, בהיותו תחת ממשלת המושלמנים עד שבאו הקנאים האפריקנים, הנודעים בשם אל=מאהדים. הזמן השני נבדל מהראשון לטובה, כי בו הכירו טובי עמנו את הדרך הנכונה הדרושה להעברי לבור לו בארצות גלותו לטוב לו ולאחרים — והזמן השני הזה אותו בחרנו לדבר בו ולהבין מה פעלו בו אחינו שמה.

המאה העשירית נחשבה בצדק לעת הזהב לספרד הערבית. בראשית המאה ההיא הצליח עבד=אל רחמן השלישי, שריד משפחת האמאיאדים אשר נשמדה באזיא מפני מיסדי ממלכת הכליפים=העבאסידים, לחבר את כל הממשלות המחמדיות הקטנות והנפוצות על פני כל ארץ ספרד, לעשותן לאגודה אחת ולמלוך על כלן יחד בתתו נזר כליף על ראשו, אף הראה לדעת כי המלוכה נאה לו והוא נאה לה — כי לצדק מלך ואמת ומשפט היה מכון כסאו, עד כי מלפניו ומאחריו לא גדל כה כבוד הארץ ויקרה חוצה, ושלומה ושלות יושביה פנימה. כמעט כל הממלכות הגדולות בארץ בעת ההיא, קיסרי ביצנץ וגרמניא, מלך נובארה, נסיכי העמים הסלאוים ועוד מלכים ושליטים הרבה, יחד בקשו קרבת הכליף החדש וישחרוהו לבוא בברית עמם. מבורכת ה' היתה ארץ ספרד בעת ההיא בפרי האדמה, בחרושת המעשה ובמסחרה אשר גדלו ורחבו ויפרצו מזרחה וימה. חלק גדול מהשלום והטוב הזה בא ברובו לעבד=אל רחמן על ידי אחד משריו, הוא היהודי רבי חסדאי אבן=שפרוט, שהיה שר האוצר ועל פיהו ישקו כל עניני המדינה וכל שיח ושיג שהיו לה עם הממלכות האחרות. בהיות רבי חסדאי חכם ומלומד ונדיב עשה חיל בהנהגת הממלכה, בלמודי החכמות ובמעשי הצדקה גם יחד. כל גויי הארץ מרחוק ומקרוב עליו השתוממו והתפלאו ועל כלם התברכן בו כל בני עמו, כי הפליא חסדיו להם ובו מצאו עוזרם וישועתם — כי כל החסד שעשתה ממשלת ערב הנאורה ליהודי ספרד עד ימי אבן=שפרוט, היה אך חסד אשר רק לעתים עשתה הממשלה העליונה, ולא תמיד היתה למגן להם מפני עקת שופטיה למקומותם ומפני רעת ההמון אשר הסכין מעודו לחשוב את היהודים לעם שפל ונעבר. אך בעלות האדיר הזה לגדולה ותהי רסן הממשלה בידו להטותה ברוב עוז ושלום ולהביא שלות עולם לארץ ולדרים עליה במשלו לצדק על גוי ואדם יחד — נשתנה הכל לטובה, בהיות לו יד ושם בחכמות ומדעים אשר מצאו בעת ההיא מקום בספרד הערבית, אצל מרוחו גם על בני עמו ובעזרתו הכתה החכמה העברית וספרותה שרש ביהודי ספרד ותשלח ענפיה עד אחיהם באירופא. בלמודי הדת היו עיני יהודי ספרד ככל אחיהם באירופא נשואות אל חכמי בבל וישיבותיה — ואף על זה פקח חסדאי עיניו וממנו נתיסדה ישיבה חדשה לתורה ולתעודה בקורדבא, בהעמידו בראשיה שני גאונים שנשבו מבבל, והם ר' משה ובנו ר' חנוך. למורי לשה"ק גם הם מצאו קן להם בספרד ע"י מנחם בן סרוק

ודונש בן לברט אשר הטה חסדאי אליהם חסדו ויתמכם כגדל צדקו. על ידו חיתה גם רוח השיר בקרב אחיו בני עמו וארצו בהיותו מגן לה; ומקור כל הטובות האלה היתה אהבתו הרבה לעמו, אשר אמצתהו מעודו לפקוח עיני אחיו, להשכילם ולהטיבם ולמשוך לבבם אל ארץ מגוריהם, לאהבה אותה ולהיות אמונים לה ולממשלתה; היא גם עוררתהו לגבר חילים ולבוא בכתובים עם ראשי בני ישראל ורבניהם בכל ארצות פזוריהם, ודבריו הגיעו גם למלך הכוזרים, המושל בעת ההיא על שפת הוואלגא. בעת ההיא היתה רוח השיר שלטת בהערביאים יושבי ספרד, ומהם עברה ובאה גם על היהודים היושבים שם. רוח האמץ והגבורה אשר לבשה את הערביאים במלחמותיהם תמיד את שכניהם הנוצרים, היא חזקה את נטיָתם הטבעית להוציא רוחם בשירי עוז ותפארת. על כל רגשי אהבתם ושנאתם, ידידותם וקנאתם, על כל ארחם ורבעם, ממכתביהם הפרטים ועד אגרות הממשלה — על כלם יחדו היתה רוח השירה שפוכה בעבור חושיהם בם, עד כי גם תעודות המסע נכתבו בשירים וחרוזים. ברוח מלא מאלה התעורר אבן שפרוט לטעת נטעי נעמנים כאלה גם בקרב בני עמו, בקרבו בימין צדקתו את משורריהם ובהרבותו להם שכרם ביד נדיבה. „הצפרים הראשונות אשר השמיעו צפצופם על אדמת ישראל" (כדבר החכם יודע העתים אבן־ראוד) היו שני החכמים המליצים אשר זכרנו: מנחם ודונש — ובהיות הדקדוק וחקרי הלשון ראשית גבורתם בשפת קדש, היו כל שיריהם ערוכים בה בוכוחים כאלה, חוץ משירי התהלה אשר כתבו לכבוד השר הגדול מגנם ומיטיבם בכל עת. הוכוחים האלה היו למוסדות השירים אשר שרו תלמידיהם אחריהם, בההזיק כל אחד בדעת מורו ורבו, בהתאמצו להודיע לכל כי הצדק אתו. והדבר הזה לא לפלא הוא — כי בעת ההיא וגם אחרי כן נהגו כלם לשיר בשירים על כל ענין וחפץ הנתון לבני האדם לעסוק בו. אמנם לשוא נבקש למצוא בהם את רוח השיר האמתית; אך ביגעם לדבר צחות בלשון קדשנו ולהביע הכל באמרי שפר ומליצה רוממה, פנו את הדרך למשוררים האמתים שבאו אחריהם. תוצאות השיר האמתי נראו ביהודי ספרד רק בראשית המאה האחת עשרה, בימי ר' שמואל אבן־נגרילה (הנגיד), הוא האיש אשר היה לאות ולמופת בישראל — כי סופר עני ודל זכה ע"פ כשרונו במליצה ולשון למודים לעלות לגדולה בממלכת עם אחר ולהתנשא לכל לראש. להבין עד מה גדל כשרון האיש הנעלה הזה, די לנו להגיד כי בהיותו משנה למלך וכל עניני הממלכה נחתכו על פיהו בעת מהומה ומבוכה ההיא, עת מלחמה בחרב ובלשון עם הממשלות האחרות — עוד הספיקה לו העת לעסוק בישיבה ולהשמיע תורתו בה, לתת לתלמידיו לקח טוב בכתבי הקדש, לשאת וליתן בחליפות מכתבים עם כל חכמי הדור ההוא, לחבר חבורים בחקרי האמונה ודקדוק ושיר, ולהשיב על כל השירים שנכתבו לכבודו מבלי העלים עין אף מאחד מהם. תהלת שיריו אשר נשמעה מפי המבקרים מבני דורו והבאים אחריו, נתאמתה בימים האלה, בהִמָצא זה לא כביר הרבה משיריו בכתבי יד השמורים בבית גנזי הספרים אשר להממשלה בעיר הבירה. מהם נקל לראות עד כמה עשתה רוח השיר חיל מזמן מנחם ודונש והלאה. ממקלעות חרוזים קשים שנחרזו בעמל רב על דברת כללי הדקדוק וחקר שרשי לשון עבר, התרוממה השירה אח"כ למעלה ותהי כראי מוצק לחיי העם בזמן ההוא, לחזות בה חזות הכל ולדעת כל משאלות לבב האדם וכל המקרים אשר נקרו ויאתיו בעת ההיא. חיי השר המדיני הזה המלאים עמל ודאגה וסכנות אין קץ, נתנו לו ענין גדול לכתוב ממנו ספר „בן־תהלים", המלא שירים וזמירות על המלחמות והמפלות והנצחונות שהיו לבני ארצו ועל הרעות והטובות וכו' שמצאו את בני עמו או את נפשו בימים ההם בזמן ההוא. נסיונותיו הרבים שהיו לו ושראו עיניו בבני האדם בימי חייו הארוכים, מלאו ידו לחבר שני ספרים מלאים משלי מוסר ומליצה חידות, האחד נקרא ממנו בשם „בן־משלי" והשני—„בן־קהלת". ספר ה„דיואן" (קובץ) אשר חבר, גם הוא מלא שירים ומליצות בעניני קדש וחול, בעבודת ה', ברגשות האדם לנפשו, רגשות אהבה וידידות, פרידת רעים ובגד בוגדים, גם שירי יין וכו'.

בן דורו הצעיר ממנו, הוא ר' שלמה בן גבירול אשר זכרנו למעלה, לא התגלה בכל תושיה כמוהו, אבל לעמת זאת העמיק ממנו בחקרי הפילוסופיא אף נעלה עליו ברוח שירתו ומליצתו. בנוגע להראשונה די לנו להגיד בזה, כי החוקרים החדשים מצאו בשטתו ע"ד ההשפעה הרוחנית כי היתה ליסוד מוסר לתורת שפינוזא, ורק בזה נפלגו, כי לפי דעת בן גבירול אין הבריאה כח מקריי כ"א כלי חפץ ביד ה' הבורא הכל, כדבר האמור בתורתנו הקדושה. בשטתו ע"ד כח הבחירה שבאדם, יש דמיון רב לתורת שאָפּענהויער, אך נעלה היא עליה במוסר השכל. גם שיריו מלאים רעיונות עמוקים בדעות פילוסופיות. בהבינו אל חקר כל החכמות שהיו ידועות בזמנו התאמץ בן גבירול בהרבה משיריו להסיר את המסכה הנסוכה על בני תמותה, אשר תעצם עיניהם מראות סתרי כל מעשי בראשית, ואחרי התיאשו פעם להבין מפעלות אלהים ויחש ה„אין סוף" לבני חלוף, הנהו שב ומאמץ לבו לרדת נבכי מצולת החקירה; אך הכל ללא הועיל, ואשר הסתיר ה' מעין כל חי, לא יוכל גם המשורר

לגלות בעים רוחו—ובכן יפול לבו ותשתוחח עליו נפשו.
המלחמה הפנימית הזאת אשר העבידה את בן גבירול כל ימי חייו — שהיא גם היסוד המוסר לספר איוב — לא תדכא בכל זאת את רוח המשורר, ועודנו שב לפעמים למנוחתו — אז ישיר שירי קדש וחול ויזמר משכיל. אמנם גם מהם נשקף אלינו לפעמים החוקר הפילוסופי, בכל זאת נחשב בצדק לאחד מראשי משוררינו, ושיריו וחרוזיו יחדו נעלים המה ביפים והדרם על כל אשר קדמוהו.

ככל האנשים בעלי המדות המבקשים לשוא למצוא את העולם ישר ומתוקן וכלול בהדרו, כן גם בן גבירול לא מצא בעולם השפל את אשר בקש, ובצר לו השתוחחה עליו נפשו ויהי כנורו לאבל ושיריו לקול בוכים. בכל זאת נשארו לנו ממנו גם דוגמאות שירים אשר כתב מטוב לב ובהוכם שיר לעג על איש כילי אשר הקדיש אליו עדת קרואיו ויתן להם מים תחת יין.

השלישי במשוררינו הספרדים היה ר' משה אבן עזרא (בערבית: אבו הרון מוסי) הניפל מבן גבירול ברוח השיר ובעומק הרעיון, אבל לעמת זאת גבר ממנו בכח הלשון, עד כי היה הנקל לו להת לשיריו העברים כל התמונות הנהוגות בעת ההיא בשירי ערב. האהבה אשר הבישתהו משברו גרשתהו מגרנאטה עיר מולדתו ותעצב רוחו, ועל כן גם על שיריו המלאים רגש מרחפת רוח עצב. ומאשר כי רובם נוסדו לימי התשובה והסליחות על כן נקרא „הסלח" או „הסלחן", בכל זאת נמצאו בהמון שיריו שנאספו בשני קובצים (דיואן) גם הרבה כאלה הלבושים מעטה ששון תחת רוח כהה.

כל אלה שהזכרתי בזה יחדו נכבדים הם לעצמם ויקרים בערך ההשפעה שהיתה מהם בעת ההיא על רוח עמנו בספרד וגם באירופא, ועל כן כראי וראוי לדבר בפרטיות על כל אחד ואחד מהם; אבל בפעם הזאת נגעתי רק בקציהם, בהיות כונתי רק לבאר את יחש ר' יהודה הלוי להחכמים והמשוררים שקדמו לבוא לפניו.

מדברי המעטים נראה, כי רוח השיר העברי אשר חדשה נעוריה בספרד, אם כי רבות פעלה ועשתה במשך מאה וחמשים שנה שעברו מימי ר' חסדאי אבן שפרוט ועד ר' יהודה הלוי, לא יכלה בכל זאת להחשב לרוח הלאם כֻּלו, כי שירי החול שנתחברו בעתים ההן היו מקודשים יחדו להרגשות הפייטנים לעצמם לרגלי המקרים שהיו להם או לנפשות הקרובים אליהם, או היתה יסודתם ברגשי אהבה וידידות, בתהלות לאנשי שם וכו', כדרך השירים הערבים, ואם היה ענין כללי לאיזה מהם ליסוד מוסד, אזי הביעו גם המה רק רגשי המשורר לעצמו כפי הנגיעה שהיתה לו מהענין ההוא, סוף דבר: כל השירים ההם נתכנו בערך שירי ערב בהיות להם רוח אחת ונטיה אחת כמוהם ויהי דמיונם כמטעי נכר אשר נטעו באדמת ישראל. בנוגע לשירי התפלה, הנה מלבד השירים שנתחברו במתכנתם של הפייטנים הקדמונים וכמוהם נתחלקו למיניהם הקבועים, כמו: עבודה, סליחה, קרובה, אופן, זולת וכו', נהגו משוררינו בספרד עד ר' יהודה הלוי לחבר שירים וחרוזים על עניני האמונה והמדות ועל מחקרים פילוסופים בצדקת הבורא ובחוקי הנהגת העולם אשר תוכנם יכול להיות אחד לכל עמי עולם ואין בהם מאומה מהלאומיות הפרטית. נוסף על זאת הנה ההשקפות הפילוסופיות וחקרי הנהגת העולם לא לעולם תעמודנה והליפות להן ברוח האדם לדורותיו ולפעמים גם באנשים החיים בדור אחד; לא כן רוח השיר האמתי — אשר אין חליפות לו ולעולם יעמוד. ההבדל הפשוט הזה הידוע עתה לכל, לא נודע בדורות ההם, עד שבא ר' יהודה הלוי וימצאהו ויקבעהו וברוחו הנעלה האצולה עליו ממרומים עלה והתרומם בחין ערכו שכם אחד על כל אלה שקדמוהו.

ג.

בסוף המאה הי"א ובראשית המאה הי"ב החל כח ממשלת הערבים בספרד להתרופף, לרגלי הריבות והמלחמות הפנימיות שהיו לנסיכי המושלמים בין איש לרעהו. בדבר הזה השתמשו הנוצרים יושבי ספרד הצפונית וביותר יושבי קשטיליא, להצר צעדי בני הערב ולהדפם יותר ויותר דרומה, אף שהמלחמות שבהן הצטין הגבור הלאומי ס י ד עוד לא הכריעו את הכף בספרד והנצחון עוד עבר מחיל אל חיל. לרגלי המלחמה התמידית וההשפעה שהיתה עוד להערבים על מדינת קשטיליא, החלה רוח השיר לפעם את יושביה, ואז החלו הגדות שונות על אודות סיד גבורים ומגן ישעם למצוא להן מקום בשירי העם. בעת ההיא היתה עוד רוח סבלנות שפוכה על מדינת קשטיליא, למרות רוח האפיפיור גריגור השביעי, (הוא האפיפיור אשר הבין לקיסר אשכנז נופתו הגדולה בקאנאסא) איש התאונן מרה על המדינה ההיא כי בה „היהודים מושלים בנוצרים" — והמלך אלפונזו הששי בחר לו אנשים מקרב היהודים (שהיו שוים בזכיותיהם עם הנוצרים) להת המשרה על שכמם וביותר בענינים שהיו להממשלה עם הממלכות האחרות. בעת ההיא, בערך שנת 1080, נולד — כפי הנראה — בעיר טולידא (טוליטולה) אשר בקשטיליא הדרומית האיש ההיא אשר נכבדות מְדֻבר בו, הוא ר' יהודה הלוי

(בערבית נקרא: אַבּו=אלחסן אל=לאווי) . לשמוע בלמודי קדש וחול נשלח הנער מאביו ר׳ שמואל (או מעצמו הלך) לספרד הערבית דרומה, ששם היה אז מקור החכמה וההשכלה לכל באי עולם. לפי דעת חוקרים אחרים למד הנער אַבּו=אלחסן תורת אלהים בעיר לוסאנה בבית מדרשו של ר׳ יצחק אלפסי — אך זה ברור כי למד על מוריה את חכמת הרפואה הנהוגה בעת ההיא לכל איש חכם ומלומד, וכאשר הבין לבבו לדעת, כן מהרה גם לשונו לדבר צחות בשפות ערב וקשטיליא ועל כלן הגביר ללשונו בשפת עבר ובה סמכתהו רוח השיר מנעוריו. על שיריו אשר כתב בעודנו נער בן שלש עשרה שנה כבר השתוממו רבים וכן שלמים מהמשוררים הנודעים בשם, ובתוכם ר׳ משה אבן עזרא אשר אהבהו כנפשו. בנחלתו אשר שפרה עליו היה לאל ידו להקדיש עתותיו לספרות ולמדעים. מלבד חכמת הרפואה, ידיעת הלשונות וכחו הרב בשיר ומליצה שקד ר׳ יהודה גם על למודי הפילוסופיא היונית והערבית ויעמיק מעיניו גם בהם.

ככלותו חק למודיו ותמצא כקן ידו לחקר ומדעים, שב אבו=אלחסן (לפי דעת רבים) אל מולדתו בקשטיליא, וגם בהיותו לרופא חכם ומהולל וידיו נמלאו עבודה רבה אשר הוגיעתהו בעת ההיא עד כי התאונן עליה במכתביו לרעיו וידידיו, לא חדל בכל זאת ללמוד ולהשכיל ולהשתלם בכל דבר חכמה ומדע ותושיה. חבורו בפילוסופיא הדתית אשר אודותיו נדבר להלן, מראה בעליל עד כמה גדלה ידיעתו ובקיאותו בכל ספרי היונים והערבים הנודעים לשם בעת ההיא בחכמת הרפואה ובמחקרי הטבע והפילוסופיא. לא נודע עד כה כמה שנים עברו עליו בטולידא במצבו זה, אך מידיעות קצרות ומרמזים הנמצאים באיזה משיריו, נראה כי בנים לא היו לו רק נכד אחד היה לו מבתו היחידה. שם „בת הלוי" נמצא בראשי השורות של קינה אחת שנוסדה לתשעה באב (עיין „מצפה" חוברת א׳) — ומזה יצאה השערה הקרובה לאמת כי זו בת ר׳ יהודה הלוי. כפי הנראה לא מצא לו ר׳ יהודה במקום מולדתו את המנוחה אשר בקש, כי כלתה נפשו לחיות במקום תורה וחכמה ולהיות בקרבת ידידיו החכמים והמשוררים מקרב עמו — החשק הזה לא נתן לו מנוח ועל כן נמצאהו אחרי כן בקורדבא, בחלק ספרד הערבית. בשנת 1140, בהיות משוררנו זה כבן ששים שנה, גלה ברבים את גמר דעתו למלא חפצו אשר עלה על לבו זה כבר (ואולי הוא נדרו אשר נדר במות עליו אשתו) להרחיק נדוד, לעלות לארץ הצבי ולשבת בירושלים עיר הקדש. חבלי

האהבה אשר קשרוהו לצאצאיו, לידידיו ורעיו בארץ מולדתו, לא עצרו כח לעצור ברוחו ולהניאהו מדרכו. פרידתו מצאצאיו וידידיו, נסיעתו דרך ערי ספרד, ירידתו באניה וביאתו למצרים (אשר גם בה היו לו אוהבים הרבה ושם נעצר למורת רוחו זמן מה) ועלותו לאחרונה לארץ ישראל — כל אלה עשו רושם גדול בהמון ידידיו ומכבדיו אשר נשאו אליו נפשם וכל צעדיו ספרו. אך מאז והלאה נתק החבל ונפסקה הידיעה אודותיו, כי נצפנו עתותיו ואחריתו נעלמה מעין כל חי עד היום הזה, — אבל רוח העם צרר אותו בכנפיה, ובכח דמיונו ברא לו הגדה נחמדה ונפלאה, אשר לפיה הגיע ר׳ יהודה הלוי עד שערי ירושלים ובראותו את העיר החמודה לנגד עיניו התרוממה נפשו בעליצותה וכל חושיו בו התעוררו ותצלח עליו רוח ה וישר בקול רם את קינתו הידועה המתחלת במלות „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך". בעת ההיא עבר איש ערבי במקום ההוא ובראותו את נפש היהודי משתפכת ככה באהבתה ואמונתה לעיר הקדש ויחר אפו בקנאתו בו וירמסהו ברגלי סוסו וימיתהו. החוקרים הטילו ספק זה כמה באמתת הספור הזה, כי בשיר „ציון" יש הרווים המעידים כי נכתבו בארץ המערב הרחק מארץ ישראל ומירושלים עיר הקדש, גם לא יתכן להיות כי הרהיב איש ערבי עז בנפשו לעשות אכזריות רצח כזאת בשערי העיר ירושלים, אשר נמצאה אז עם כל סביבותיה בידי הנוצרים נוסעי הצלב, ויד המושלמנים מטה בעת ההיא. ובכל זאת יקרה הגדת העם בערכה הנחמד, המשוה לנגד עינינו את גודל אהבת המשורר לארץ אבותיו היקרה ורוב אמונתו וחמלתו לעיר הקדש מחמל עיניו ומשאת נפשו כל עוד רוחו בו.

אלה הדברים הנודעים לנו מחיי המשורר הגדול הזה ועתותיו אשר עברו עליו, וכאשר נקדשו ימי חייו רק לדברים נפלאים ונשגבים הנעלמים מעיני בשר וערפל חתולתם, כן גם תמו וכלו בדרך פליאה הנעלמה באחריתה ואיש לא ידעה עד היום הזה.

עתה נעברה נא בהשקפתנו על הספרים אשר חבר ר׳ יהודה הלוי. הספרים האלה נחלקים לשני מינים: לפילוסופיא ולשיר, ויחדו תמים המה ורוח אחת לשניהם. בפילוסופיא חבר רק ספר אחד (חוץ מאיזה שירים אשר יסודתם בחקירה עיונית); אבל הספר האחד שקול הוא כנגד הרבה אחרים, כי הוא כולל בתוכו קהלת דעות הרבה באמונה, בפילוסופיא ובמדות ובו צפון לקח טוב לכל קוראיו העברים המשכילים מאיזה מדרגה שהם, עד כי בצדק יש להגיד כי בכל הספרים הכתובים משנות קדם לא נמצא כספר הזה הכולל בקרבו כל חקרי לב האדם, אשר משפטיו תהום רבה והשקפותיו כגבהי שמים, בו טוהר

לב וקדושת נפש נפגשו ואהבת אדם וחבת הלאם נשקו. התחברות כל התכונות האלה מושכת בחבלי קסם לב כל קורא בספר הזה, אשר מחברו איננו דומה להחוקרים אנשי הרוח המבקשים להם חשבונות רבים והנפש לא תמלא מהמה — כי רוחו ונפשו הן הנשקפות לנו מספרו ורגשי לבו החם כמו חי נצבים המה לנגד עינינו. הספר הזה נכתב בלשון שהשתמשו בה חכמי העת ההיא, היא לשון ערב, ושמו ותכונתו כתובים בחרוז ערבי „כִּתַאב אַלְחֻגַּה וַאַלְדַלִיל פִּי נֻצְרַה אַלְדִין אַלְדַלִיל" (ספר הראיות וההוכחות לעזרת האמונה העלובה) ובעברית נקרא „כפר הכוזרי". בספר הזה מבאר אבו-אלחסן את יסודי האמונה העברית, תשובות על שאלות הגוים והמינים ודעותיו וחקירותיו בהנהגת העולם, כתוב בתור וכוח שהיה בחצר מלך הכוזרים בין שלשה בעלי הדתות הראשיות עם פילוסוף מין וכופר. בדבר הזה השתמש ר' יה"דה במקרה הנכבד בתכונתו לדברי ימי אחינו בארץ רוסיא; מעשה שהיה כך היה: במאה השביעית או השמינית התגיר מלך הכוזרים עם כל אנשי ביתו ושריו ורבים מבני עמו אשר גרו בעת ההיא במורד נהר וואָלגא, בקוקז, בקרים וברוסיא הקיובית. לפי הידיעות שבאו ממקורים נאמנים (מן הכוזרים, הערבים והיהודים וכפי הנראה גם מהסלאווים) נקראו חכמים למודי דת מקרב היהודים והנוצרים והמחמדים להתוכח יחד לפני המלך ההוא בטרם בא עם עמו בברית ישראל. הדבר הזה אמת ויציב וראוי להודיעהו לכל פרטיו ולפרסמהו ברבים, כי מקרה נפלא הוא בקורות עמנו בארץ הזאת; אך לא פה המקום, ועל כן אשתפק בזה אשר אגיד, כי חכמים מדינים ותיירים הודיעו בעת ההיא בספרד כי יש ממלכה עברית בארץ רחוקה (זו רוסיא הדרומית), וכי לר' חסדאי אבן שפרוט הנזכר למעלה הגיעה תשובת מלך כוזרי אשר ספר לו בקצרה דברי ימי עמו וההתיהדות אבותיו מלפנים ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם; כאשר נשבתה ממלכת הכוזרים ע"י הנסיך הרוסי סוויאטאָסלאוו (בשנות הששים למאה העשירית) נעו נדו הרבה מהכוזרים לארץ ספרד, לעיר מולדת משוררנו, טולידא, וכותב קורות היהודים ר' אברהם אבן-דאוד ראה בעיניו את צאצאיהם אחרי מאתים שנה (בשנות הששים למאה הי"ב) — כל אלה יחדו יורונו די באר איך נודע לר' יהודה דבר התגירות הכוזרים, וזו אשר העירתהו לחבר ספרו בסגנון ההוא אשר בחר לו. ויען שהספר הוא בנמצא לכל דורשהו לא ארחיב בדברים אודותיו רק בקצרה אודיע תכונתו כדרוש לענינו וכפי הרעיונות הנכללים בדבריו.

זה הוא ההבדל אשר אבו-אלחסן רואה בין ההשכלה היונית ותורת העברים: הראשונה כלולה היא בעבודה יפה לעינים ונחמדה במשטרה החיצון והשנית — בעבודת הטוב והאמת, היקרה בערכה הפנימי. המדות שמנו להם היונים ביחושם לחיי החברה, ערוכות בחשבון וסדרים אשר חליפות למו ועל כן צר כחם לשלוט ברוח האדם ולהכריע יצרו והושיו לטובה; לא כן מדותיהם של היהודים, הערוכות על יסוד הטוב והצדק הנמצא באדם הנברא בצלם אלהים, ויען שהן מדותיו של הקב"ה על כן הן נצחיות כמיהו. הפילוסופיא היונית הסומכת על עצמה, תציץ רק ציצים ופרחים אשר ביבוש שרשם כאבק יעלו ופרי לא יעשו, כי אחרית כל חקירותיה היא רק מינות וכפירה — לא כן היהדות אשר שרשיה תחתיה יהיו והחקירה בה תתן פרי ברכה; ההשכלה היונית היא רק נעימה לאדם והיהדות היא המועילה לו באמת ובצלה תוכל גם ההשכלה היונית למצוא מעמד.

שפלות מעמדם של ישראל בין העמים איננה יכולה בשום אופן להיות לראיה כי הוא איננו הנבחר מכלם, כי ההכנעה והשפלות הלא הן המדות אשר תשתבחנה בהן גם אמונות אחרות. הנוצרים מתהללים בהכנעת מיסד דתם והם אומרים כי כשפלותו של אדם בעוה"ז כן תרום קרנו בעוה"ב, ועל כן ילמדו לאדם דעת כי הטוכה על לחיו הימנית צריך שיתן למכהו גם לחיו השמאלית; המחמדים גם הם מעריצים ומקדישים את תלאותיהם של האנצרים (עוזרי מחמד וחבריו). אמנם כן הוא, התלאות והרדיפות המוצאות את היהודים בארצות שונות לא לרצונם הן — אבל על זה יש לשית לב, כי הלא בידם הוא לאמר מלה אחת ולעשות קץ לכל צרותיהם, אף ימצאו שברם נכון לפניהם מאה לוחציהם ודוחקיהם הנבונים לזכותם ולהשוותם ולעשותם כמוהם; ובכל זאת טוב להם להטות שכמם לסבול ולשאת כל עמל ותקלה וקטטה ומדון ופגע רע והמלה הזאת לא תעבור על דל שפתיהם, ובדבר הזה הלא יודה כל איש ישר ואוהב אמת, כי תלאותיהם של היהודים ראויות להחשב להם לגבורת הנפש, לכבוד ולתפארת.

שמירת דת ישראל ומנהגיה מחייבת את היהודי ע"פ השכל לשמור גם ארחות עולם וסדרי חיי האדם והחברה, לשמור ארחות צדק ואהבה לכל הנברא בצלם אלהים אשר לא תהו ברא את התבל כי אם לשבת יצרה, ועל כן ישובו של עולם הוא העיקר ושמירת הדת הפרטית היא אך טפל לה. כציצערא בשעתו מחליט המחבר שלנו מדעת עצמו כי בלי שמירת חוקי החברה וסדרי החיים לא תוכל אפילו להקת שודדים להתקים ולעמוד בעולם.

דת ישראל איננה מחייבת את היהודי לענות נפשו בסגופים וענוים, כי אם לשמור את הדרך

הממוצע בין הנזירות והיתרון ולהספיק מזון לנפש ולגוף במדה שוה ונכונה, כי בהכריע האדם את הכף לחלק האחד לא יוכל החלק השני להתקים ויחדו יאבדו. כן למשל נראה כי המרבה לו תענוגי בשר יחליש כשרונות רוחו, וכן גם להפך, להרבות בצומות לא תחשב לצדקה לאדם אשר תאותיו מגבלות וכחו חלש וגופו רפה — לאיש כזה טוב כי ידאג לאמץ כחו למען יצלח לעשות הטוב והמועיל. כן לא תוכל להחשב למעלה אם לא ישתדל האדם להרבות הונו או בפזרו מעותיו על חנם, בעוד אשר יש לאל ידו להגדיל כבוד עשרו מבלי התבטל עי"ז מתורה וחכמה ומעשים טובים, וביתר אם הוא מטופל בבנים והוא גם בעל צדקה אשר עשרו והונו יכולים להועיל לו וגם לאחרים.

הצומות והזעקות בימים הקבועים להן אינן עולות בערכן על הענג הנעים שימצא לו האדם בעשותו צדקה וחסד ושארי מע"ט המוטלים עליו מצד תורתו ודתו, ואם הענג ההוא מעורר לבו השמח להודות לה' חסדו בשיר וקול זמרה — אזי נחשב לו לעבודה גמורה המקרבת את האדם לבוראו במדת האהבה האמתית.

לדעת ערוך לכל הדעות והרעיונות האלה, צריכים אנחנו להזכיר, שהדברים האלה נכתבו מאת ר' יהודה הלוי בזמן שנקבעו התעניות והסגופים בבעלי שתי האמונות האחרות, משרבו הנזירים בדת הנוצרית והדרוישים בדת האיסלמית.

נפלא הוא לראות צדקת המחבר וישרת לבו בדעותיו ע"ד האמונות האחרות. מי יודע אם נמצא בדת אחרת בדורות הבינים ההם איש כמותו הרחוק מכל שנאה וקנאה לאמונות ההן. כל קורא דבריו יראה ויבין כי המחבר היה כל כך סמוך ובטוח באמתת דתו ומעלותיה על האחרות עד כי לא נצרך לבקש לה סעד ותמיכה בהנהגת קלות ראש ובזיון באמונות האחרות, ועל כן חלק גם להנה את הכבוד הראוי להן לפי ערכן.

אמנם קטן ישראל ודל ומפוזר ומפורד בעולם במצבו החמרי והרוחני, ובכל זאת הנהו השומר לחוקי אלהיו אשר נמסרו לו מראשית דרכו למסרם גם לאחרים ולתקן עולם במלכות שדי, ועל כן רפה הוא רק בכחו הגשמי ולא בכחו הרוחני העולה על הכל. כלבו של אדם הנוח להתרגש ולהתפעל יותר מכל אברי הגוף כן עם ישראל הוא חולה ומרגיש על עצמו כל נגע ופגע אשר יקרה בגופם של העמים האחרים. אבל תנועתו התמידית בחרדתו לעצמו היא אשר תעמיד לו לבל תתקפהו המחלה להכריעהו כלה. דמיונו כזרע הטמון בחיק האדמה אשר רבות חליפות לו עד אשר כרקב יבלה, אבל מתוך הרקבון יחל להתגבר והכה שרש למטה ואסף אליו את חלקי האדמה הדקים אשר יסובבוהו והפכם לפרי תנובה אשר יעלה ממקומו והיה לברכה. גם היהדות בהיותה מושלכה בקרב העמים רבות חליפות לה, תמיד היא פושטת צורה ולובשת צורה ומקבלת לפעמים פנים חדשות אשר לא יפיקו רצון מעין הרואה, — אבל מעט מעט תקרב אליה את בני האדם אשר סביבותיה לאצול להם מרוחה ולהשפיע עליהם את טיבה וקדשה, חסדה ואמתה אשר קבלה מאת האלהים מלפנים (קויפמאן). הדברים האלה כנים ונאמנים ואמתתם נראה לעין, אע"פ שדעותיה של היהדות מתראות אצל העמים האחרים בתמונה אחרת ובבנוים אחרים. האמת הזאת תורה דרכה בישובו של עולם ע"פ ההשכלה האמתית, כי במדה שהמין האנושי מוסיף להשתלם כן תרבינה בתוכו המדות הטובות שנולדו לו מהיהדות שהיא — הרת עולם. כמה יגיעות יגעו עמי אירופא וכמה צרות ותלאות והרפתקאות עברו עליהם עד שבאו להכרת האמת הפשוטה כי כל בני האדם צריכים להיות שוים במדרגה אחת, כי העבדות מביאה אך רעה לעולם יען שהיא נגד התולדה ונגד טבע האדם — והעיקר הגדול הזה שהוא יסודו של עולם הלא נמצא ראשונה רק ביהדות בלבד! עוד בעת אשר ע"פ חוקי מצרים והודו נחלקו בהן בני האדם למדרגות שונות שהשתעבדו זו לזו, והיונים כבשו את ההילוטים ויכניעום להם לעבדי עולם — כבר הכירה היהדות רק הבדל אחד שיש בעולם, הוא ההבדל שבין האלהים להאדם. האלהים הוא קונה הכל ולפניו כל בני האדם שוים המה, רק תורת משה בלבד הודיעה ופרסמה כי כל המין האנושי נברא מאדם אחד שהוא יציר כפיו של הקב"ה אשר ברא אותו בצלמו כדמותו והוא האדון האחד הקונה הכל, אפס זולתו. וכן פירשו חז"ל את הכתוב „כי עבדי הם" עבדי הם ולא עבדים לעבדים. כמה יגיעות יגעו עמי אירופא וכמה כרכורים כרכרו זה מאות בשנים בסדרי החוקים והמשפטים אשר קבעו להם בין איש לרעהו לפי ערך מצבם ומדרגותיהם עד שבאו לאחרונה להכלל הגדול כי משה רוענו הזקן היה חכם מכלם בשננו לנו בתורתו פעמים הרבה „תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוככם" „חקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ" „כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם" „לא תכירו פנים במשפט" וכדומה, כי לפני כסא דין כלפני כסא של הקב"ה כל בני האדם שוים הם. החכמים היותר גדולים שבאירופא החלו עתה מעט מעט להכיר ולדעת חין ערך תורתנו הקדומה במצותיה וחוקיה בסדרי חיי

החברה, בחלוקת הרכוש והתרבות העושר במקום אחר, בהלכות אישות, בהלכות נבלה וטרפה, במלחמות עמים ובעוד שאלות וענינים הרבה העומדים ברומו של עולם.

אילם הענין הזה נכבד ורחב לעצמו עד כי לא פה המקום לפרטהו כיאות, על כן נעזבה שיחתנו בו ונשובה לר׳ יהודה הלוי.

בדברי הקודמים תארתי מעט מזעיר את מעלות רוחו בחקירות הפילוסיפיא הדתית, עתה הנני לנגוע במקצוע אחר מרוחו הנשגבה — זו כחו לעמו בבת שירתו הנפלאה, אשר הרימתהו בחור מעם והציגהו בראש משוררי עמו ומליציו מעת נסתם החזון. אמנם כן, שירת בת ציון כבר מצאה קן לה בספרד וממרום נשמע קולה במליצה וצחות; אבל כמעט החל משוררנו זה להשמיע הוד קולו והנה כל שומעיו יחד השתאו והשתוממו, אליו הביטו ואליו התבוננו: אם לא הלוי הזה מציון בא, אם לא תשמענה אזניהם שירות היכל מאחד המשוררים אשר נתנו קולם במעונה אלהי קדם, בתוככי ירושלים?!

בעודנו נער כבר הקדישתהו בת השירה לכהן פאר בהיכלה עד כי כראות המשורר הזקן ר׳ משה אבן עזרא את ראשית פעלו ויפג לבו ויקרא בעליצות נפשו לאמר:

. . . .

. . . .

אֵיךְ בֵּן נְעָרִים וּצְעִיר שָׁנִים. יַעֲמוֹס הָרֵי בִין עַל גַּבּוֹ?
אוֹ עוֹל יָמִים יֶהְדּוֹף רָמִים וּבְעוֹד נַעַר הוּא וּבְאִבּוֹ?
הֵן מִשֵּׂעִיר זָרַח לְאִיר אֶרֶךְ עוֹלָם וּמְכוֹן רָחְבּוֹ א).
וּבְיָד רָמָה מֵרֹאשׁ כִּימָה נִשְׁקָה. כִּי לֹא מֵאֶשְׁנַבּוֹ.
אִישׁ כָּמוֹנִי בְּאֶשׁוֹן שִׂכְלוֹ. רָאָה אוֹתוֹ וּבְעֵין לִבּוֹ.
עַל יַד שָׁמְעוֹ הֵבִין דֵּעוֹ. וַיַּרְאֶה אֶת מַטְמוֹן חֶבּוֹ.

. . . .

(משה אבן עזרא, הוצאת דוקעס)

בראשונה התהלך הלוי לרוח העת ויפזר את המתנה הטובה הנתונה לו משמים בהפריזו שיריו והרוזיו לכבוד ידידיו ומכבדיו אשר רבו מיום ליום, ויערוך פזמונים על כל ענין ומעשה שהיה בחייהם, על כל חתונת דודים וברית מילה וכו׳; אבל גם באלה נגלה כשרונו הנפלא וכלם הכירו כי „חיים ומות ביד לשונו".

א) היא מלכות קסטיליה שהיתה תחת אדום. ורמב״ע היה בגראנאדא תחת הישמעאלים, שד״ל.

פעם אחת ערך שיר שטהה מטוב לב לכבוד אחד מידידיו אשר ברכהו ה׳ בכל — ופתאם הגיעה אליו השמועה הנוראה כי ידידו זה בהיותו בדרך נרצח בידי רשע, והנה נהפכה עליצותו לבכי תמרורים ושירו — לקינה לוקחת נפשות. בדבר הזה המשילהו חכם אחד להצייר הגדול רובענס, שגם עליו מספרים כי במשיחה אחת יכול להפוך תמונת פני ילד משחק לבכי. כן אחז הלוי בראשונה בדרך בני דורו לשיר שירים על היין והאהבה והענוגות בני האדם, וגם בהם הראה כחו ומעלות רוחו שבם אחד על כלם, כי מעידו לא נכשל במיהם בהפרזות יתרות ורמיזות מזורים כדרך המשוררים הערבים וחבריהם העברים שהלכו בעקבותיהם בעת ההיא — ותמיד עמד בו טעמו היפה שהברו לו הם לב, טוב טעם ומתק שפתים יהדו.

הנה לעינינו אחד משיריו אשר שר לעת חתונת דודים, ונקרא בשם „זולת לשבת חתונה":

יוֹנָה עַל אֲפִיקֵי מָיִם
תַּאֲוָה הִיא לָעֵינָיִם:
הֵן יֵשׁ לַכֶּסֶף מוֹצָא
וּכְיוֹנָתִי מִי יִמְצָא?
יָפָה רַעְיָתִי כְּתִרְצָה
נָאוָה כִּירוּשָׁלָיִם:
לְאָנָה וְאָנָה תִפְנֶה
לִשְׁכּוֹן בְּאֳהָלִים? וְהִנֵּה
בִּלְבָבִי לְשִׁכְנָהּ מַחֲנֶה
גָּדוֹל וּרְחַב יָדָיִם:
דֵּי דַּיָּהּ לְבָבִי שִׁסּוּ
וַיַּעֲשׂוּ בִי וַיְנַסּוּ
לַהֲטֵיהֶם, אֲשֶׁר לֹא עָשׂוּ
כֵּן חַרְטֻמֵּי מִצְרָיִם:
הוֹד אֶבֶן יְקָרָה הֵבֵן
עֵת תֶּאְדַּם וְעֵת תִּתְלַבֵּן
וּתְמַהּ בַּחֲזוֹת עַל־אֶבֶן
אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם א):

א) כראות פנים יפות צח ואדום, וזה או זה מתגבר לפי ההצלחה

הָ פְּנִי לִי לְצוּף רֹאשׁ פֶּתֶן

כִּי כָל־אִישׁ בְּהוֹן יִתְחַתֵּן

וַאֲנִי לָךְ לְבָבִי אֶתֵּן

מָנֶה אַחַת אַפָּיִם :

לְ הִי שׁוֹשַׁן וְעֵינַי קֹטְפִים ב)

שָׁדַי רִמּוֹן וְיָדַי אֹכְפִים

אִם שִׂפְתוֹתַיִךְ רְצָפִים

מַלְקוֹחַי כְּמֶלְקָחַיִם ג) :

וּ שְׁתֵּי מַחְלְפוֹת כָּאוֹרֵב

מִשַּׂעֲרֵךְ וְאַבְנֵי עֶרֶב ד)

אוֹר לְחָיֵךְ בָּם מִתְעָרֵב

כְּאוֹר בֹּקֶר בֵּין עַרְבָּיִם :

יַ עֲלַת חֵן וְכֶתֶם אוֹפִיר

בִּמְאוֹרָהּ מְאוֹר יוֹם תַּחְפִּיר

וּלְבָנָה כִּלְבֵנַת סַפִּיר

וּכְעֶצֶם הַשָּׁמָיִם :

ח שֵׁךְ אֵין לְנֶגֶד זָהֳרָהּ

לֹא יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ

וְעַל אוֹר יוֹם נוֹסָף אוֹרָהּ

וְיִהְיֶה לְשִׁבְעָתָיִם :

זָ ה דוֹד וְאֵין רַעְיָה לְצִדּוֹ

בֹּאִי הֱיִי עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ

כִּי לֹא טוֹב הֱיוֹתוֹ לְבַדּוֹ

וְטוֹבִים הַשְּׁנַיִם :

קָ רְבוּ לָךְ עִתּוֹת דּוֹדִים

וּבָא מוֹעֵד לִהְיוֹת אֲחָדִים

פֶּן יִקְרַב מוֹעֵד מוֹעֲדִים

לִמְחֹלַת הַמַּחֲנָיִם !

(בתולת בת יהודה, הוצאת שד״ל)

הנפש בכל רגע ורגע, המשורר ממשיל זה לאבן יקרה שמראיה משתנים (סיגן).

ב) הלחיים הם כשושנים, ואני זן עיני בהם, וכאלו עיני קוטפות מאותן השושנים.

ג) אם שפתותיך כגחלי אש, הרי הוא כמלקחים לקבל נשיקותיך.

ד) מחלפות ראשך הן כאורב, כי משערך יוצאים בעין זאבי ערב, למהון ולטרוף כל רואיך.

באחד משיריו היקרים שנשארו אתיו לברכה בעמנו, חוה דעו על חכמת הרפואה שהיתה תורתו ואומנתו — כי פעם אחת חלה ובערכו לו סמים למרפא נשא קולו אל האלהים ברנה ותפלה, כי אך ה׳ בלבדו הוא היודע אם טובים לו הסמים ההם ואם יועילו לו ברוב או במעט. הוא לא יבטח בחכמתו, כי לאדם מערכי לב ולה׳ התשועה.

אֵלִי רְפָאֵנִי וְאֵרָפֵא

אַל־יֶחֱרֶה אַפְּךָ וְאֶסָּפֶה :

סַמַּי וּמֶרְקָחַי לָךְ, בֵּין טוֹב

בֵּין רָע, וּבֵין חָזָק וּבֵין רָפֶה :

אַתָּה אֲשֶׁר תִּבְחַר וְלֹא אָנִי

עַל־דַּעְתְּךָ הָרָע וְהַיָּפֶה : א)

לֹא עַל־רְפוּאָתִי אֲנִי נִסְמָךְ

רַק אֶל־רְפוּאָתְךָ אֲנִי צוֹפֶה :

(דיואן, הוצאת שד״ל)

השיר הזה נכתב באמונתו הגדולה באלהיו ילא להתעלל בחכמת הרפואה אשר באמת יקרה בעיניו ועל כן עסק בה כל ימיו. גם בחבורו „הכוזרי" פקד אותה לטיבה ויביא ראיות הרבה מהתלמוד כי חכמינו הקדמונים התעסקו בה וידם היתה רב להם בחכמת הנתוח, בתורת החיים וכו׳. אבל עוד יותר נגלתה אהבתו ותשוקתו להחכמה ומדעים בשיר נחמד אשר שר פעם אחת בצרתה לו, ובספרו את כל הסבות המביאות אותו לידי עצבון, הנהו מתרונן בפעם אחת ומרהיק כל עצבותיו בתתו בשיר קולו לאמר :

א אֵיךְ אֶפְחֲדָה מֵאִישׁ—וְלִי נֶפֶשׁ

הַתְּאוּ אֲרָיוֹת מִכְּפִירֶיהָ ?

ב אוֹ אֶדְאֲגָה מֵרִישׁ—וּבָהּ חָכְמָה

אֶחֱצוֹב פְּנִינִים מֵהֲרָרֶיהָ ?

א) הסם שאני שותה הוא שלך, בין שהוא טוב בין שהוא רע, כי אני לא אדע מה הוא הסם המועיל לי, אבל אני מניח הענין לבחירתך, שתבחר לי מה שהוא טוב לי, כלומר שתתן בלבי לבחור לי הסם המועיל ולא המזיק, כי אתה הוא היודע מה יפה לי ומה רע לי. ואמר אתה (הוא) אשר הבחר ולא אני, ולא אמר ולא הרופא, מפני שהוא עצמו היה רופא — וראוי היה שיעשה שלש תפלות אחרות, אחת להחולה שאינו רופא, ואחת לקרוביו של החולה המשקים אותו הרפואה, ואחת לרופא ההולך לבקר את החולה, או שיאמר אותה בכל בקר.

ג אִם אֶרְעָבָה—הִנֵּה מְגָדֶיהָ!
אוֹ אֶצְמְאָה—הִנֵּה נְהָרֶיהָ!
ד אֵיךְ אֶשְׁבָה שׁוֹמֵם—וְכִנּוֹרָהּ
אוֹתִי יְשַׁעֲשֵׁעַ בְּשִׁירֶיהָ?
ה אֵיךְ אֶשְׁאֲלָה רֵעַ יְשִׁיחֵנִי
בַּל אֶשְׁמְעָה חָכְמַת דְּבָרֶיהָ?
ו נִבְלִי וְכִנּוֹרִי בְּפִי עֻטָּהּ
גַּנִּי וּפַרְדֵּסִי סְפָרֶיהָ! א)

(זכרון לראשונים חלק א׳, הרכבי)

ד׳.

אבל בכל גדלו ותפארתו של ר׳ יהודה הלוי בשירי חול, יתר שאת ויתר עז לו בשירי קדש, בהם הראה כחו וגבורתו לעמו, בהם עשה לו שם עולם העומד בראשי המשוררים לכל העמים והארצות, כי כמוהו לא היה בזמן הגלות משורר לאומי ואחריו אולי לא יהיה עד דור אחרון. רוב שירי ר׳ יהודה אשר נשארו לנו לברכה עדי עד, קדש הם לאהבת עולם השמורה בין ה׳ ובין עמו הנבחר, זו האהבה הממלאה כל ספרי הקדש, אשר שמה רומם על שפתי כל משוררינו הקדמונים. בדרך אהבה זו אחז משוררנו הגדול ואותה יספר לדורותינו מראשית היותה, בהגלות ה׳ כאב רחמן לבחיריו רצתה נפשו בם, לאבותינו לנביאינו ולכל קדושינו עמם, בבחרו בעמו ישראל בעודנו נער, לאהבה אותו כל הימים, להושיעהו מצריו ולפדותו מכל צרותיו, להוציאהו מכור הברזל, מעבדות מצרים, ולהביאהו אל ארץ חמדה אשר בחר לו להשכינהו כבוד בתוכה; אך כבגדו בו יסרהו למשפט ובהמרותו עיני כבודו

א) בדלת ב׳ „ובה״ מוסב על הנפש, והכנוים מהמלה הרריה ותלאה, מוסבים כפי הנראה ג״כ עליה, או על החכמה. והנה בצואה שם כתיב: „ווכור מה שאמר המשורר בשירו „בן משלי״, אולם דוקעס בכנוי אקספרד (60) העיר, כי השיר הזה מיוחס בטעות להנגיד, וכי הוא מר׳ יהודה הלוי, ובאמת צחות הלשון וקלותה בשיר הזה תעידנה כי מר׳ יהודה הלוי הוא, וכמו כן אין השיר הזה מסגנון המשלים האחרים אשר בכפר „בן משלי״, מפאת זאת נראה כי טעה אבן תבון ביחסו את השיר הזה להנגיד, או אולי טעה מעתיק כ״י הצואה, ואחריו טעה גרעץ.

שלחהו בגולה ויוליכהו בשבי וישביע במרעות נפשו עד אשר השיב ישראל אל לבו ויזכור אהבתו ואמונתו לאלהי חסדו — והנה הוא נושא לבו אל כפים אל אביו בשמים ומרבה אליו התחנונים להאיר אליו פניו ולהשיב לו ששון ישעו ולהחיש לו ישועה בעת רצון, כי לו הצדקה והרבה עמו פדות. כל הדברים האלה לא חדשים הם בעצמנו, אך משוררנו זה חשף זרוע קדשו ויצק עליהם מרוחו ויתן להם לוית חן והנעימה והמדה ויקר תפארת עד כי כל המראות האלה כמו חדשים הם לנו, לא שערום אבותינו, והנם מושכים את הלבבות בחבלי קסם, בעבותות אהבה רבה אשר אין על עפר משלה. מהמון השירים שנשארו אחריו (עד אלף במספר) כבר נודעו כשלש מאות בערך, והם נתקבלו ונתפשטו בכל התפוצות עמנו לכל כתותיו ומפלגותיו לפאר בם עבודתו בקדש מסיביריא ועד הודו, מקצות ארץ כתים ועד קצה גבול אפריקא.

המקצוע השני שבחר ר׳ יהודה לאבן פנה לשיריו הוא — עָנִי עמו האומלל ומצוקתו הגדולה ותלאותיו הנוראות. בראשית מאמרי הוכחתי לדעת כי אך טוב ושלום היה לישראל בימים ההם בספרד; אבל אין לנו לשכוח כי הטוב ההוא לא היה כלול והשלום לא היה שלם כהלכתו, — בשנות הבינים לא יכלו אבותינו לראות בטובה, גם בנוח להם כמעט מרוב צרותיהם עוד רבות שבעה ברעות נפשם וגם בימי אורה היה צללם מדובה מחמהם. עינינו הלא רואות כי גם בדורותינו אלה, בהכיר כמעט כל עמי אירופא הנאורים את ישראל כי גם הוא ראוי להחשב בכלל אדם, גם בהנתן לו זכות אזרחי ארץ, הנה הפה נותן והיד לוקחת. כמה תכלינה עינינו בשבתנו אל השלחן הערוך לשכנינו — הם אוכלים לשובע נפשם ובטננו תחסר ונפשנו ריקה אין כל! ועוד רבים מכאובים לכל אחד מאתנו, מכאובי עצמו, מכאובי קרוביו ומיודעיו ומכאובי כל ישראל. ואם בדורותינו אלה כך: בדורות הבינים, בעתות ההן אשר גורל האנשים והעמים היה תלוי בדעת המישלים והשרים וברצון האבירים האצילים או ההמונים ההשובים — על אחת כמה וכמה! אם בימינו אלה, בהחלק הממשלות המדיניות מממשלת הדת והאמונה, בהכיר כל הממלכות את זכיות בני האדם, בהיות תורת המוסר ונועם המדות לקו ומשקלת בבנין העולם כלו. עוד ימודו לנו ארחות החיים במדה מיוחדה ולבנו יתחמץ וכליותינו ישתוננו בראותנו איך חנפי לב ישימו אף, אנשים חטאים הפורעים מוסר בגלוי יעיזו בנפשותם לגלות למוסר אזנינו ולהשמיענו תוכחתם לבקרים; הצנועים שבהם סובלים אותנו ברעה אשר לא יוכלו להמיש

צוארם ממנה והפריצים שבאורחים ההם נאנחים ונאנקים במר נפשם על מוקדי האינקוויזיציא כי כבו ועל ענויה הקשים כי חדלו מאתנו בימים האלה ובזמן הזה — מה היה אפוא גורל אבותינו בשנים הקדמוניות ההן, בהיות חקי האדם וזכיותיו נעלמים גם מעיני המשכילים שבאומות העולם, בהיות האמונה רוח החיה בכל אופני הממשלה והכמרים הקנאים נתנו קנאתם בלבב כל שומרי דרשותיהם לצרור את בעלי האמונות האחרות ולרדפם באף ולהשמידם מתחת שמי ה׳! ולכן גם בנוח ליהודים מאויביהם כמעט, גם במצאם להם באיזה מקום מנוח לפי שעה, לא יכלו בעלי הנפש שבהם לתת מרגוע לנפשם, וכוס תנחומיהם מלאה רעל לרגעים מחרדת השעה הבאה, מדאגת מחר וביותר — ממצב אחיהם האומללים השוכנים למעצבה בארצות האחרות. המצב הרע והנורא הזה תאר לנו אחד החכמים הנודעים לשם בהציגו אותו לעין כל בדברים האלה: „לו יכלו העמים לצבור כל צרותיהם לעשות מהן גל אחד, אזי היה לישראל הר גדול ונשא העולה עד לב השמים; אם צרות רבות ויסורים רעים ייטיבו את לב האדם המקבלם באהבה, אזי יש הצדקה להיהודים לחשוב את עצמם למוכי לבב ואצילי רוח מאין כמוהם; אם ספרותו של עם ועם נחשבה לעשירה בהמצא בה איזה חזיוני תוגה אשר הוו לו מליציו ומשורריו להעמידם על במות ישחק — מה יקר אפוא חזון העם הזה הנמשך למעצבה זה אלפי שנה, החזון אשר מביטו יחזה ובנפשו יציגהו לעיני כל על במתי ארץ מאז ועד הנה!" (צונץ).

לא נפלאת אפוא כי הדבר הזה אשר עורר לב רבים וכן שלמים ממשוררי עמנו לשפוך עליו שיחם, נגע עד נפש משוררנו זה שבא אחריהם. לבו הרגש נשבר בקרבו על שבר בת עמו ואנחותיו היוצאות מקרב ולב עמוק ומשתפכות בהלך נפשו על מיתרי כנורו הנעים, הנה הן בוקעות ויורדות בלבב כל שומעיהן, הנה הן לוקחות את הנפש ומוציאות את הנשמה! ואף גם זאת, כי בכל נעם שירו ומליצתו הנשגבה אין כל הפרזה והפלגה רחוקה מן הטבע ומן האמת, העון שהמשוררים שקדמוהו הסכינו לרוש בעקביהם ובכל הכבלים והשלשלאות שנתן על רגלי בת שירתו באחוז בדרך משוררי העת ההיא לספור צעדיה ולעשות לרוח משקל בתנועותיה ויתדותיה, קלה היא בת שירתו כנוצת בעל כנף המומר משכיל ואין מעצור לרוחו בהתעופפה למרום ובהרקיעה עמו לשחקים. — הנה לפנינו למשל שיר קטן שחבר המשורר הנפלא בערוג נפשו אל האלהים, כשאפה לחזות פני מלכה בקדש.

לִקְרַאת מְקוֹר חַיֵּי־אֱמֶת אָרוּצָה
עַל־כֵּן בְּחַיֵּי שָׁוְא וָרִיק אָקוּצָה:
לִרְאוֹת פְּנֵי מַלְכִּי מְגַמָּתִי לְבַד
לֹא אֶעֱרוֹץ בִּלְתּוֹ וְלֹא אַעֲרִיצָה:
מִי יִתְּנֵנִי לַחֲזוֹתוֹ בַּחֲלוֹם
אִישַׁן שְׁנַת עוֹלָם וְלֹא אָקִיצָה:
לוּ אֶחֱזֶה פָנָיו בְּלִבִּי בַיְתָה
לֹא שָׁאֲלוּ עֵינַי לְהַבִּיט הוּצָה:

(דיואן, הוצאת שד״ל)

במקום אחר יערוך משוררנו את כנסת ישראל ואלהיה בתור אוהב ואוהבת, הדמיון אשר השתמשו בו כל משוררינו הקדמונים, ואלה הדברים הנשמעים ממנו בינה לבינו:

יְדִידִי! הֲשָׁכַחְתָּ   חֲנוֹתְךָ בְּבֵין שָׁדַי?
וְלָמָּה מְכַרְתַּנִי   צְמִיתוּת לְמַעֲבִידַי?:
הֲלֹא אָז בְּאֶרֶץ לֹא   זְרוּעָה רְדַפְתִּיךָ
וְשֵׂעִיר וְהַר פָּארָן   וְסִינַי וְסִין עֵדַי:
וְהָיוּ לְךָ דוֹדַי   וְהָיָה רְצוֹנְךָ בִּי
וְאֵיךְ תַּחֲלוֹק עַתָּה   כְּבוֹדִי לְבִלְעָדַי?:
הַדְחוּיָה אֱלֵי שֵׂעִיר   הֲדוּפָה עֲדֵי קֵדָר
בְּחוּנָה בְּכוּר יָוָן   מְעֻנָּה בְּעֹל מָדָי:
הֲיֵשׁ בִּלְתְּךָ גוֹאֵל   וּבִלְתִּי אֲסִיר תִּקְוָה?
תְּנָה עֻזְּךָ לִי, כִּי   לְךָ אֶתְּנָה דוֹדַי:

(דיואן, הוצאת שד״ל)

או באופן הזה:

יוֹנָה נְשָׂאתָהּ עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
וְקִנָּה בְּחֵיקְךָ תּוֹךְ חַדְרֵי חֲדָרִים
לָמָּה נְטַשְׁתָּהּ נוֹדְדָה בַיְּעָרִים
וּמִכָּל עֲבָרִים פּוֹרְשֵׂי מַכְמוֹרִים
יְסִיתוּהָ זָרִים בֵּאלֹהִים אֲחֵרִים
וְהִיא בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה לְבַעַל נְעוּרִים
וּבֶן־דִּישָׁן וְדִישׁוֹן   יַחֲלִיק לָהּ לָשׁוֹן
וְתִשָּׂא אִישׁוֹן   לְאִישָׁהּ הָרִאשׁוֹן
לָמָּה תַעֲזוֹב נַפְשִׁי לִשְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל:

הֲלָנֶצַח תַּפָּה תְּהִי גְלוּיַת צַמָּה
בְּזָה וְשַׁמָּה לִמְזֶה וְשַׁמָּה
וּבֶן־הָאָמָה הֶעֱטַנִי אֵימָה
כִּי בְיָד רָמָה קֶשֶׁת רָמָה
וְאָהֳלִי בָמָה לְאָהֳלִיבָמָה
וְאָהֳלִיבָה מַה־־ תְּיַחֵל עוֹד וְכַמָּה
וְאֵין מוֹפֵת וְאֵין אוֹת וְאֵין חָזוֹן וּמַרְאוֹת
וְאִם אֶשְׁאַל לִרְאוֹת מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת
יַעֲנוּ נְבוּאוֹת . הִקְשִׁיתָ לִשְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל :

וּבְנוֹת עֲדִינוֹת הָגְלוּ מִמְּדִינוֹת
מִמִּטּוֹת רַעֲנָנוֹת וּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנּוֹת
וְנִפְזְרוּ בֵּינוֹת עַם לֹא בִינוֹת
בְּלַעֲגֵי שָׂפָה וּבִלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת
אַךְ שָׁמְרוּ אֱמוּנוֹת בָּם הָיוּ אֱמוּנוֹת
וְלֶאֱלִילֵי תְמוּנוֹת מֵאֲנוּ לְהֵזָנוֹת
וְרָמָה בְּמֶרְחָק עָמַד דָּר שַׁחַק
וְדוֹדִי רָחַק וְרוֹדִי דָחַק
וּלְקֵץ יָמִים נִשְׁאַל נִשְׁאוֹל
דֶּגֶל אַחְוָה מֵעָלַי הוּסַר
וְרֶגֶל גַּאֲוָה עָלַי עֹל וּמוֹסָר
וַאֲנִי מְיֻסָּר בְּאַכְזְרִיּוֹת מוּסָר
גּוֹלָה וְנֶאֱסָר וְזָעֵף וְסָר
בְּאֵין מִנְזָר וְמִתְפַּסֵּר וְאֵין מֶלֶךְ וְאֵין שָׂר
וְצָר אֵלַי סָר וְצוּר מֶנִּי סָר
וְהֶחֱרִיב בְּקִצְפּוֹ מְקוֹם מִדְרַךְ כַּפּוֹ
וְהִצִּית בְּזַעְפּוֹ מְזוּזָתוֹ וְסִפּוֹ
וְאֵשׁ קָדְחָה בְאַפּוֹ וַתִּיקַד עַד שְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל :

. . . .
. . . .

(דיואן, הוצאת שד"ל)

רבים נסו להעתיק איזה משיריו ללשונות אחרות להראות להעמים האחרים את יפים וחין ערכם, אבל כיין המשומר אשר לא יורק מכלי אל כלי מבלי אשר יאבד טעמו, כן גם בשירי ר׳ יהודה הלוי שוא כל עמל סופרים להעתיקם מלשוננו הקדושה בכל נעימותיהם ועצמת קסמיהם ולהבות האש אשר יחצוב משוררנו זה משמי קדשו בנשאו אל האלהים נפשו להתהלך בחקר שדי ולדבקה במדותיו, או בהתאמצו להכיר את היוצר ביצוריו או בהשתפכו לפניו במרי שיחו על יצר לב האדם או על גורל עמו כי ברע הוא — יתרון רוחו בכל הוא ובאשר יפנה שם ימצא את הרעיון הנכון ואת המלה הראויה ואת המפתח הדרוש לו בעד כל קוראי דבריו לפתוח סגור לבם ולאסוף אליו את רוחם ונפשם.

אבל החלק המובחר והמופלא שבשיריו הנעלים הם השירים אשר שר לארצנו הקדושה, הראוים להקרא בשם מיוחד: „שירי ארץ ישראל". — השירים ההם שר לעת זקנתו בהרבותו להתבונן אל דת קדשנו, ובהעמיקו חקר לבוא עד תכלית עיקרי אמונתנו הוסיפה נפשו לעוף במרומים ולהיות צופיה הליכות אל מלכנו בקדש. מעט מעט נוכח לראות כי לא נאוה למשכיל ירא אלהים להשתמש לעניני חול בלשון הקדש אשר בה נגלה כבוד האלהים ובה דברו אבותינו ונביאינו וקדושינו משנות קדם — ומאז והלאה נָדַר נֶדֶר להקדישה בצדקה ולשמור כבודה מחללו. רעיון לבו זה נשאהו בהלך נפשו גם אל ארץ הקדש; וכאשר הוסיף להתבונן אל כבודה ויקר ערכה מלפנים ומה שפרה נחלתה בשבת ישראל על אדמתו ומה שפלו נפלו גם שניהם בצאת ישראל ממנה לתעות בארצות נכר כשה פזורה ונרחה ובהשאה ארצו שממה כאם שכולה וגלמודה — כן רבו געגועיה לה כגמול על שדי אמו ותדבק נפשו אחריה ותכלינה עיניו לראותה. בספר הכוזרי שם ר׳ יהודה דברו בפי החכם היהודי הוא „החבר" ותבענה שפתיו תהלת ארץ הקדש בעמדו לפני מלך הכוזרים עד כי התעורר המלך וישאלהו: אם כה יקרה לו ארץ אבותיו, למה זה לא יכון פעמיו באמרותיו לבוא אליה ולחיות על אדמתה? על זה השיב החבר אמריו לו: הובשתני מלך כוזר והעון הזה הוא אשר מנענו כו׳ ואלו היינו מזדמנים לקראת אלהי אבותינו בלבב שלם כו׳, ואין דבורנו השתחוו להר קדשו והשתחוו להדם רגליו והמחזיר שכינתו לציון אלא כצפצוף הזרזיר שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר (הכוזרי בהעתקת הכן סגון). באחרית הויכוח ההוא כאשר בא המלך בברית עמנו ויקבל עליו דת קדשנו יסופר לאמר, כי אמנם גמר החכם היהודי אמר לעלות לארץ הקדושה, וכל בקשות המלך אשר קשתה עליו פרידת מורהו לא יכלו עוד להטות לבו ולהשיב דברו אחור. בזה גלה המחבר העלומות לבו

ומחשבותיו ורגשותיו. אשר משלו ברוחו ובנפשו בעת ההיא.

בשימנו לב להתבונן אל מערכת שיריו אשר כתב בהכינו לבבי אל דרכו, התפעל נפשנו בראותנו את יקוד חשקו אשר התלקח בלבו לארצנו הקדושה מיום ליום עד כי היה לאש פלדות ולשלהבת יה. המערכה הזאת מתחלת בשירים אשר כתב בעוד רגליו עומדות על אדמת ארץ מולדתו בספרד ונפשו נשואה למרחוק אל ארץ אבותיו מקדם. באחד מהם הוא קורא מרחוק לירושלים עיר הקדש לאמר:

יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ תֵּבֵל   קִרְיָה לְמֶלֶךְ רָב
לָךְ נִכְסְפָה נַפְשִׁי   מִפַּאֲתֵי מַעֲרָב:
הֲמוֹן רַחֲמַי נִכְמָר   כִּי אֶזְכְּרָה קֶדֶם
כְּבוֹדֵךְ אֲשֶׁר גָּלָה   וְנָוֵךְ אֲשֶׁר חָרֵב:
וּמִי יִתְּנֵנִי עַל   כַּנְפֵי נְשָׁרִים. עַד
אֲרַוֶּה בְּדִמְעָתִי   עֲפָרֵךְ וְיִתְעָרָב.
דְּרַשְׁתִּיךְ וְאִם מַלְכֵּךְ   אֵין בָּךְ, וְאִם בִּמְקוֹם
צֳרִי גִלְעָדֵךְ נְחַשׁ   שָׂרָף וְגַם עַקְרָב:
הֲלֹא אֶת־אֲבָנַיִךְ   אֲחוֹנֵן וְאֶשָּׁקֵם
וְטַעַם רְגָבַיִךְ   לִי מִדְּבַשׁ יֶעֱרָב:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

בשיר אחר הוא קורא בהשתפך עליו נפשו לאמר:

לִבִּי בְמִזְרָח וְאָנֹכִי   בְּסוֹף מַעֲרָב
אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֵת אֲשֶׁר   אֹכַל, וְאֵיךְ יֶעֱרָב??:
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרַי   וֶאֱסָרַי, בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם   וַאֲנִי בְּכֶבֶל עֲרָב??:
יֵקַל בְּעֵינַי כָּל־טוּב   אֶרֶץ סְפָרַד, כְּמוֹ
יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת   עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

בקינתו הנפלאה הידועה בשם „ציון" תפעם רוחנו לרגשת לב המשורר בעובו עליו שיחו בהביעו רוחו הקשה ואבלו הכבד ותאותו הגדולה למשואית עיר הקדש, ואם אמנם ידועה הקינה הזאת לכל אחד מאתנו בכל זאת לא נוכל להתאפק מהביא בזה אפס קצותה, להעיר את הקורא להתבונן אליה בפעם הזאת ולבוא עד תבונתה.

צִיּוֹן הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירַיִךְ
דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵךְ. וְהֵם יֶתֶר עֲדָרָיִךְ:
מִיָּם וּמִזְרָח וּמִצָּפוֹן וְתֵימָן שְׁלוֹם
רָחוֹק וְקָרוֹב. שְׂאִי מִכֹּל עֲבָרָיִךְ:
וּשְׁלוֹם אֲסִיר תַּאֲוָה, נוֹתֵן דְּמָעָיו כְּטַל
חֶרְמוֹן, וְנִכְסָף לְרִדְתָּם עַל הֲרָרָיִךְ:
לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ אֲנִי תַנִּים. וְעֵת אֶחֱלֹם
שִׁיבַת שְׁבוּתֵךְ אֲנִי כִנּוֹר לְשִׁירָיִךְ:

. . . .

אֶעֱבוֹר בְּיַעְרֵךְ וְכַרְמִלֵּךְ וְאֶעֱמוֹד בְּגִלְ־
עָדֵךְ וְאֶשְׁתּוֹמְמָה אֶל הַר־עֲבָרָיִךְ:
הַר־הָעֲבָרִים וְהֹר הָהָר אֲשֶׁר־שָׁם שְׁנֵי
אוֹרִים גְּדוֹלִים מְאִירַיִךְ וּמוֹרָיִךְ:
חַיֵּי נְשָׁמוֹת אֲוִיר אַרְצֵךְ. וּמִמָּר דְּרוֹר
אַבְקַת עֲפָרֵךְ. וְנֹפֶת צוּף נְהָרָיִךְ:
יִנְעַם לְנַפְשִׁי הֲלוֹךְ עָרֹם וְיָחֵף עֲלֵי
חָרְבוֹת שְׁמָמָה אֲשֶׁר הָיוּ דְבִירָיִךְ:

. . . .

צִיּוֹן כְּלִילַת יֳפִי, אַהֲבָה וְחֵן תִּקְשְׁרִי
מֵאָז, וּבָךְ נִקְשְׁרוּ נַפְשׁוֹת חֲבֵרָיִךְ:
הֵם הַשְּׂמֵחִים לְשַׁלְוָתֵךְ, וְהַכּוֹאֲבִים
עַל שׁוֹמְמוּתֵךְ, וּבוֹכִים עַל שְׁבָרָיִךְ:
מִבּוֹר שְׁבִי שׁוֹאֲפִים נֶגְדֵּךְ, וּמִשְׁתַּחֲוִים
אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ אֱלֵי נֹכַח שְׁעָרָיִךְ:
עֶדְרֵי הֲמוֹנֵךְ אֲשֶׁר גָּלוּ וְהִתְפַּזְּרוּ
מֵהַר לְגִבְעָה, וְלֹא שָׁכְחוּ גְדֵרָיִךְ:
הַמַּחֲזִיקִים בְּשׁוּלַיִךְ וּמִתְאַמְּצִים
לַעֲלוֹת וְלֶאֱחֹז בְּסַנְסִנֵּי תְמָרָיִךְ:

. . . .

אַשְׁרֵי מְחַכֶּה וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת
אוֹרֵךְ, וְיִבָּקְעוּ עָלָיו שְׁחָרָיִךְ:
לִרְאוֹת בְּטוֹבַת בְּחִירַיִךְ וְלַעֲלוֹז בְּשִׂמְ־
חָתֵךְ בְּשׁוּבֵךְ אֱלֵי קַדְמַת נְעוּרָיִךְ:

(העתקה מדויקת מהדיואן, הוצאת שד"ל)

מעט מעט הסכין ר' יהודה הלוי עם אדיר כל חפצו. זכרון ירושלים לא יתן עוד מנוח לנפשו. בנה דמיונו העז יתאר לו את עבודת ה' בהיכל קדשו בשנות קדם עד כי נצבה לפניו כבמחוה מבלי סור

עוד מנגד עיניו וגם בהקיץ גם בחלום עפעפיו יישירוה נגדו. באחד משיריו הוא מספר חלומו לאמר:

אֱלֹהַי! מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יְדִידוֹת
וְקִרְבָתְךָ בְּמַרְאֶה לֹא בְחִידוֹת:
הֱבִיאַנִי חֲלוֹמִי מִקְדְּשֵׁי אֵל
וְשַׁרְתִּי מַלְאֲכוֹתָיו הַחֲמוּדוֹת:
וְהָעוֹלָה וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ
וְסָבִיב תִּמְרוֹת עָשָׁן כְּבֵדוֹת:
וְנֶעֱבַתִּי בְּשָׁמְעִי שִׁיר לְוִיִּם
בְּסוֹדֵיהֶם לְסֵדֶר הָעֲבוֹדוֹת:
הֱקִיצוֹתִי וְעוֹדִי עִמְּךָ אֵל
וְהוֹדֵתִי, וְלְךָ נָאֶה לְהוֹדוֹת:

(דיואן, היצאת שד"ל)

וזה שירו על חלום אחר אשר בו ראה מפלת מלכות ישמעאל:

נַמְתָּ וְנִרְדַּמְתָּ וְחָרֵד קַמְתָּ
מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתָּ?:
אוּלַי חֲלוֹמְךָ הֶרְאֲךָ שׂוֹנַאֲךָ
כִּי דַל וְכִי שָׁפֵל וְאַתָּה רָמְתָּ:
אִמְרוּ לְבֶן־הָגָר: אֱסוֹף יַד גַּאֲוָה
מִבֶּן־גְּבִרְתֶּךָ אֲשֶׁר זָעָמְתָּ:
שָׁפָל רְאִיתִיךָ וְשׁוֹמֵם בַּחֲלוֹם
אוּלַי בְּהָקִיץ כֵּן כְּבָר שָׁמָמְתָּ:
וּשְׁנַת תְּתַיְּן תְּתַיֵּן לְךָ כָּל־גַּאֲוָה
תֵּבוֹשׁ וְתֶחְפַּר מֵאֲשֶׁר זָמָמְתָּ:

. . . .

(דיואן, הוצאת שד"ל)

לאחרונה לא יכול עוד המשורר תת מעצור לרוחו, ויגמול פרי מחשבתו לעזוב את הכל ולשום לדרך פעמיו. אז תחל בלבו מלחמה כבדה בעבור חושיו בו: רגע תגדל עליצותו בזכרו כי עוד מעט ותבוא תקותו ועיניו תחזינה את משאת נפשו, ורגע תרב תוגתו כי קשתה עליו פרידתו מכל הנפשות היקרות אשר אהב סלה; שם נשקפה לו שמחת עולם בהגיעו אל מחוז הפצו היקר לו מחיים, ופה תאבל עליו נפשו בעזבו מקום מולדתו ואוהביו הרבים המתאמצים לעצרהו אתם והמזהירים אותו מלכת אל הארץ הרחוקה ומלעוף כצפור בודד על משואות הרבותיה. כל הרגשות האלה אשר התרוצצו בקרבו מתאר ר' יהודה לפנינו בידים אמונות לכל צבעיהם, עד כי כל קורא דבריו ירגיש בלבבו גם הוא את כל אשר הרה והגה המשורר בלבו הרגש. אחד מידידיו הוכח אליו מלים בשיר ומליצה ויגש לו עצומותיו להשיב אל לבו ולהגזר מהפצו הנעים, — על זה השיב ר' יהודה אמריו לו לאמר:

. . . .

דְּבָרִים אָרְבוּ תּוֹכָם דְּבֹרִים
וְתוֹךְ יַעְרַת דְּבַשׁ קוֹצִים כְּסוּחִים:
וְאִם כִּי לֹא שְׁלוֹם שָׁלֵם יְבַקֵּשׁ
בְּעוֹדָהּ מְלֵאָה עִוְרִים וּפִסְחִים:
לְמַעַן בֵּית אֱלֹהֵינוּ נְבַקֵּשׁ
שְׁלוֹמָהּ, אוֹ בְּעַד רֵעִים וְאַחִים:
וְאִם כֵּן הוּא כְּדִבְרֵיכֶם, רְאוּ חֵטְא
עֲלֵי כָל־כּוֹרְעִים נֶגְדָּהּ וְשָׁחִים:
וְחֵטְא הוֹרִים שֶׁכְּנוּהָ כְּגֵרִים
וְקָנוּ שָׁם לְמֵתֵיהֶם צְרִיחִים:
וְתֹהוּ מַעֲשֵׂה אָבוֹת הֲנוּטִים

. . . .

נְשַׁחֵר אֶת־מְקוֹם שַׁחַת וְרִמָּה
וְנִטּוֹשׁ אֶת־מְקוֹר חַיֵּי נְצָחִים?:
הֲלָנוּ נַחֲלָה רַק מִקְדְּשֵׁי אֵל
וְאֵיךְ נֶהְיֶה לְהַר קָדְשׁוֹ שְׁכֵחִים?:
הֲיֵשׁ לָנוּ בְּמִזְרָח אוֹ בְמַעֲרָב
מְקוֹם תִּקְוָה, נְהִי עָלָיו בְּטוּחִים?:

. . . .

רְאֵה נָא גַם־רְאֵה דוֹדִי וְהָבֵן
וְסוּר מִמּוֹקְשִׁים צִנִּים וּפַחִים:
וְאַל תַּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית
אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי כִּי אִם פְּרָחִים:
וּפִרְיָהּ כִּי אֲדָמָה לֹא רְקוּעָה
וְכִי לֹא אָהֳלֵי שַׁחַק מְתוּחִים:

. . . .

(דיואן, הוצאת שד"ל)

את־י דברי מליצה וחן ותחנונים היוצאים מקרב ולב וערוכים לבהו היהודה, לנכרו אשר נקרא בשם יהודה כמוהו ולהמון אהוביו ורעיו היקרים, נמצא מערכת שירים נחמדים ונפלאים שנכתבו ממנו בהיותו

ברוך, בעברו ארחות ימים. בלב דוי ובנפש עגומה ישא עיניו אל ארצו ומולדתו אשר עזב לנצח, יזכור את צאצאיו מחמדי עיניו ואת המון אוהביו ותלמידיו אשר לא יוסיף עוד לראותם, יתבונן אל נפשו והנה הוא עצור בכלי עץ המשול כחרש הנשבר וצפוי לרגעים אלי אסון מרוח סעה מסער, מלהקות שודדים ומחיתו תהום רבה, ואל סביביו יביט והנה הוא נמצא לבדד בין עדת מלחים השוכים והמון בוערים באדם העומדים מסביב לו, — אבל כל מחשבות הוגה אלה כצל תחלופנה בנשאו נפשו אל קצות ים, ששם יגיע אל מחוז חפצו ועיניו תחזינה את משאת נפשו, את הארץ אשר באהבתה ישגה תמיד, ואת המקומות הקדושים אשר לבו ובשרו ירננו אליהם זה כמה — אז ימצא לו תנחומות אל, נפשו ישובב ולפניו תדוץ דאבה. באחד השירים האלה הוא קורא לאמר:

לְךָ נַפְשִׁי. בְּטוּחָה אוֹ חֲרֵדָה.
לְךָ מִשְׁתַּחֲוָה תָמִיד וּמוֹדָה:
בְּךָ אֶשְׂמַח בְּעֵת אָנַע וְאָנוּד
וְלָךְ אוֹדֶה בְּכָל־נִיעָה וְנִידָה:
וּבִפְרוֹשׂ הַסְּפִינָה לַעֲבוֹר בִּי
כְּנָפַיִם כְּכַנְפֵי הַחֲסִידָה:
וְעֵת תְּהוֹם תְּהוֹם תַּחְתַּי וְתִנְהוֹם
כְּאִלּוּ מִקִּרְבִּי הִיא לְמֵדָה:
וְתַרְתִּיחַ כְּסִיר אֶת־הַמְּצוּלָה
וְיָם תָּשִׂים כְּמֶרְקָחָה יְקוּדָה:
וְצִים כִּתִּים בְּבוֹאָם גַּב פְּלִשְׁתִּים
וְהַחִתִּים נְחִתִּים בִּמְצוּדָה:
וְהַחַיּוֹת בְּהֶרְפָּם לָאֳנִיּוֹת
וְתַנִּינִים מְצַפִּים לַסְּעוּדָה:
וְעֵת צָרָה כְּמַבְכִּירָה. וּבָנִים
עֲדֵי מַשְׁבֵּר וְכֹחַ אֵין לְלֵדָה:
וְאִלּוּ אֶחְסַר מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה
נְעִים שִׁמְךָ בְּפִי אָשִׂים לְצֵידָה
וְלֹא אֶדְאַג עֲלֵי קִנְיָן וּבִנְיָן
וְלֹא עַל־הוֹן וְלֹא עַל כָּל־אֲבֵדָה:
עֲדֵי כִּי אֶטְּשָׁה יוֹצְאַת חֲלָצַי
אֲחוֹת נַפְשִׁי וְהִיא לִי רַק יְחִידָה:
וְאֶשְׁכַּח אֶת־בְּנָהּ פִּלַּח כְּבֵדִי

וְאֵין לִי בִלְעֲדֵי זִכְרוֹ לְחִידָה:
פְּרִי מֵעַי וְיֶלֶד שַׁעֲשׁוּעַי
וְאֵיךְ יִשְׁכַּח יְהוּדָה אֶת־יְהוּדָה??
וְנָקֵל זֹאת לְנֶגֶד אַהֲבָתְךָ
עֲדֵי אָבֹא שְׁעָרֶיךָ בְּתוֹדָה:
וְאָגוּר שָׁם. וְאָשִׁיב אֶת לְבָבִי
עֲלֵי מִזְבַּחֲךָ עוֹלָה עֲקוּדָה:
וְאֶתֵּן אֶת־קְבוּרָתִי בְּאַרְצָךְ
לְמַעַן תִּהְיֶה לִי שָׁם לְעֵדָה:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

במקום אחר הוא שואל לנפשו לאמר:

הֲבָא מַבּוּל וְשָׂם תֵּבֵל חֲרָבָה
וְאֵין לִרְאוֹת פְּנֵי אֶרֶץ חֲרֵבָה:
וְאֵין אָדָם וְאֵין חַיָּה וְאֵין עוֹף
הֲסָף הַכֹּל. וְשָׁכְבוּ מַעֲצֵבָה??
וּבִרְאוֹת הַר וְשׁוּחָה, לִי מְנוּחָה
וְאֶרֶץ הָעֲרָבָה לִי עֲרֵבָה:
וְאַשְׁגִּיחַ לְכָל־עוֹבֵר. וְאֵין כֹּל
אֲבָל מַיִם וְשָׁמַיִם וְתֵבָה:
וְלִוְיָתָן בְּהַרְתִּיחוֹ מְצוּלָה
וְאֶחְשֹׁב כִּי תְהוֹם יַחְשֹׁב לְשֵׂיבָה:
וְלֵב הַיָּם יְכַחֵשׁ בָּאֳנִיָּה
כְּאִלּוּ הִיא בְּיַד הַיָּם גְּנֵבָה:
וְיָם יִזְעַף וְנַפְשִׁי תַעֲלֹז, כִּי
אֱלֵי מִקְדַּשׁ אֱלֹהֶיהָ קְרֵבָה:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

בכלות נפשי לאחרית דרכו, למהר ולראות את המקומות אשר להם כלה שארו ולבבו, קורא נודדנו זה לאניתו בהתהלכו אליה לאמר:

נִמְשָׁה בִּי אֱלֵי צֹעַן   וְיַם־סוּף וְהַר הַחֹרֵב
וְאֶסֹּב אֱלֵי שִׁילֹה   וְאֶל־הֵיכַל דְּבִיר חָרֵב
וְהֵלֵךְ אֱלֵי מַסָּעַי   אֲרוֹן הַבְּרִית. עַד־כִּי
אֲלַחֵךְ עֲפַר קִבְרוֹ   אֲשֶׁר מִדְּבַשׁ עָרֵב:
וְאֶרְאֶה נָוֶה נָאוָה   אֲשֶׁר שָׁבְחָה קִנָּה
וְנִרְשׁוּ בְּנֵי יוֹנָה   וְשָׁכְנוּ בְּנֵי עוֹרֵב:

(דיואן, הוצאת שד"ל)

ביאת ר׳ יהודה מצרימה, פגישת המשורר האהוב את המון מכבדיו ומעריציו אשר צהלו לקראתו בבואו, עצירתו שמה בהתודע אליו כל חכמי הארץ הנודעים בשם, עמל כל אלה בהעתירם אליו להשאר אתם בארץ ההיא אשר גם בה צפונים זכרונות מראש מקדמי קורותיו ודברי ימיו, תשובותיו על כל בקשותיהם ועתירותיהם, צאתו ממצרים ובואו לאחרונה אל מ ד ב ר י ה ו ד ה, אל חרבותיו ושוממותיו בארץ הריסותו — כל אלה יחדו ערוכים בשירים נחמדים ושמורים בספר ה„דיואן" אשר כתב המשורר הנודד בעים רוחו ובהלך נפשו. השירים הנפלאים ההם מושכים את לב הקורא ומעוררים כל חושיו בו, והנה עיניו נשואות אל המשורר הנודד הנשוא ברוח אלהים אל מעון קדשו, ולבו הולך אחריו לנצור דרכיו וכל צעדיו לספור — ופתאם נטשו חבלי הקורא, נתקו מוסרותיו בהנתק מיתרי הכנור הנעים אשר בהם נקשרה נפשו; קול המשורר הקדוש נחבא, ר׳ יהודה הלוי נגרז מנגד עינינו לפתע פתאם, נדמה ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו! כמו שער הוא בנפשו כי בבואו על אדמת הקדש לא קמה בו עוד רוח, כי צר לבו מהכיל המון רגשותיו כי התגברו ובסערה זו התפתחה נפשו ממסגרותיה ורוחו שבה אל האלהים.

מהמחזה אשר שויתי לנגד הקורא יכיר ארחות חיי ר׳ יהודה הלוי והליכות דרכו ומעלת רוחו בהקרי אלהיו ובשירי עמו, וידע על מה זה יקר שמו וזכרו בעיני כל יודעיו — כי צדק והשכל, יראת אלהים טהורה ואהבה לאומית עזה כמות יחדו התלכדו בו ולא התפרדו, יחדו נתנו קולם מכנורו הנעים והנפלא, עד כי נתבונן על כל מעלותיו כאחד ולא נדע לאיזה מהן ראוי היתרון ומה התכונה אשר תקשרנו אליו יתר מכלן.

כבר אמרתי כי בני דורו של המשורר ובני הדורות הבאים אחריו יחד הבינו יקר ערכו וישימו כבוד תהלתו — והנני להודיע בזה דברי אחדים מהמובחרים שבהם והיו מופת לכלם. ר׳ משה אבן עזרא המשילהו פעם בפעם לנביאי אל ולנעים זמירות ישראל. ר׳ יהודה אלחריזי בספרו „תחכמוני" נכבדות דבר בו בהגבירו ללשונו בסגנון משוררי ערב לאמר:

לְלֵוִי כֹּל יְקַר גֵּאָה וְנִקְוָה.
וְהוּא לִוְיַת פְּאֵר עַל רֹאשׁ מְשִׁיחָיו:
וְאִם זָרַח בְּחוּג מַעֲרָב מְאוֹרוֹ.
בְּמִזְרָח מָלְאוּ כֹּל צַד רְקָחָיו:
וּבְקֶרֶב שִׁיר שְׁבָחָיו שָׂם שְׁלָחָיו (?)
לְהִלָּהֵם וְשִׁיתָיו הֵם רְמָחָיו.
וְרַבִּים רוֹצְצוּ אַחֲרָיו וְנִלְאוּ.
מְצוֹא דַרְכּוֹ וְלֹא יָדְעוּ אֳרָחָיו.
וְהוּא בָא בַּחֲדַר הַשִּׁיר לְבַדּוֹ.
עֲדֵי צֵאתוֹ וְסָגַר אֶת פְּתָחָיו:
וְהָאֵל עַל שְׁעָרָיו שָׂם פְּסִילִים.
וְהוּא שִׁבֵּר בְּיַד שִׂכְלוֹ בְּרִיחָיו:
וְהִצְמִיחַ בְּטַל מִלָּיו צְמָחָיו.
וְהִפְרִיחַ בְּמֵי שִׂכְלוֹ פְּרָחָיו:
וְצָרוּ הַלְּבָבוֹת מֵהֲדָרוֹ.
כְּמוֹ קָצְרוּ לְשׁוֹנוֹת מִשְּׁבָחָיו:
וְיוֹם עָרְכוּ חֲכָמִים מִלְחֲמוֹת שִׁיר.
יְהוּדָה הוּא אֲשֶׁר גָּבַר בְּאֶרְוֹ:

(תחכמוני)

משורר אחר הוא ר׳ אברהם הבדרשי (על שם „Beziers" עיר מושבו בדרום צרפת) אומר ל ה ל ו י כי הוא ת ו מ י ה ו א ו ר י ה של שירת ישראל. תהלות כאלה השמיעו עליו הרבה משוררים ומבקרים, חכמים ויודעי עתים, פילוסופים ומטיפים שהיו בדורות ההם, יחד השתוממו והתפלאו כל שומעי שמע המשורר הגדול אבו-אלחסן הקאשטילי; אבל ערכו ה א מ ת י נגלה רק בדורותינו אלה, בהחל רוח הבקרת הנאמנה לפעם את חכמי זמננו אשר החיו את לשוננו בספרותנו החדשה, בקום בתוכנו הכמים ומבקרים כרפאפירט, צונץ ולוצאטו וכו׳. ביותר הפליא לוצאטו לעשות — כי בהוציאו לאור שירים הרבה ב„בתולת בת יהודה" וב„דיואן" ובבארו אותם בטוב טעם ודעת, פקח עינינו לראות את האור הנעלה הגנוז בם ולבוא עד תכונת נפש מחברם הנעלה. אחריו הרבו רבים וכן שלמים להודיע בקהל מעללי ר׳ יהודה ולספר לאחרים תהלתו, בו דברו החכמים הגדולים, הרר"מ זקש א. גייגער, צונץ, קעמפף, גראֶטץ וולצבאך בגרמניא, ד. קויפמאנן היושב כעת בהונגריא, ובענעדעטטי אשר באיטליא. והנני להביא מעט מזעיר מדבריהם.

„כל שיריו — אומר צונץ — כוללים בתוכם הן „וחום ורגש נאמן ... בהתלבש רוחו הרב במלים „מעטות, תחוינה עינינו במעשי המשורר מפלאות אל „מסתתר — כי הלקי שירו כמו ינועו מעצמם ובאפס יד „היה יהיו לנפש חיה. אכן רוח אלהים היא עושה „דברו באיש כזה, אשר לב טהור ברא לו ואש ה׳ „מן השמים יוקדת בו, כאש התמיד הבוערת על

„מזבח הקדש, לנצח לא תכבה ולדורות עולם לא
„תמות גחלתה. זה חלק משכיל ירא אלהים אשר
„בצדקתו וחכמתו יחיה! כשושנה נחמדה אשר ריחה
„ויפיה סמנה יהיו לה, וככל מחמדי הבריאה אשר לא
„תשאל עדייה מחוצה לה, כן נפשו היא הנשקפה
„לנו משירתו בשכל מליה ובנעים צלצול תרוזיה".

חוקר אחר המתחקה על שרשי בת שירתנו בשנות הבינים. הר"ר מיכאל זקש מברלין, נשא משלו על ר' יהודה הלוי לאמר:

„בין משוררי עמנו בספרד הכי נכבד הנהו
„ואהוב וחביב ונחמד מכלם ועוד בשנות קדם הכירו
„ערכו ויפארו שמו וירוממוהו על הכל... אמנם נפלא
„ר' יהודה מכלם בהלך נפשו וביקוד אהבתו לעמו
„ונחלתו, ללאומו ואמונתו, וזו אשר עוררה גבורתו
„בשירי קדשו ובחקרי אלוה עושהו. לבו ובשרו ירננו
„אל תולדות עמו וקורותיו מקדם, ואל כל אשר יהיה
„רוחו אהבתו זו לעמו תנחהו אף נפשו בקרבו
„תשחרהו ובתלאותיו תַּלְּן עינו. אך זה משורר
„לאומי בכל לבבו ובכל נפשו מאין כמוהו! וכל
„אשר קצרה בינתו ממצוא פתרונים לשאלה העמוקה:
„איכה יוכל עם מפוזר ומפורד בכל הארצות ובכל
„הגוים להחשב ללאום, והכי יש מולדת אבות לעם
„נע ונד? הוא ימצא לו תשובה נכונה וקימה במעשי
„המשורר הגדול הזה, תשובה ישרה ויקרה והביבה
„ונאמנה מתשובת החכמים החדשים מקרוב באו,
„המתאמרים לקרב קץ ישעם בהתכחשם לעמם
„ובהשכיחם מלבם זכרונותיו ודברי ימיו והעתים אשר
„עברו עליו מאז ומקדם".

הרך בשנים ואב בחכמה ר' דוד קויפמאן מפעסט הביע רוחו במאמר נכבד המקודש לר' יהודה הלוי, ואלה קצות דבריו:

„עמודי האמונה והלאומיות אשר עליהם נשען
„כל בית ישראל והם חידת תבונתו ועמדתו וקיומו,
„הם גם החידה הנמצאה ברוח ר' יהודה הלוי.
„אהבתו לארץ הקדש, לארץ מולדתנו הנאבדה
„ממנו ועודה לנו, היא יסוד מוסד לאמונתו, הנקיה
„מכל הזיה טפלה, ואמונתו זו תשגב אהבתו ותאציל
„עליה מאורה וישעה, תרב ענותו ותכבוש כעשו
„בחום לבו, תסוב תנחמהו ועל ברכיה תשעשעהו.
„רוח אלוה מלא מאלה בא לו בשיריו הנפלאים,
„בהם נשתומם לראות איך כל רגש דק כערפל קל
„כרוח המרחפת במוצאי בקר וריח לו כיין המשומר
„בענביו — נצב כמו חי לנגדנו ובחמודותיו תלן עיננו;
„בהם נראה איך כל מערכי לב ומשאות נפש
„יכולים להמסר לעין רואה ואזן שומעת. שפת ציון פתחה
„לו אוצרה הטוב ותגל לפניו כל צפונותיה וסגלותיה
„היקרות".

תהלות ותשבחות כאלה וכאלה אוכל לשוות לנגד הקורא, למען דעת איך הכירו כל יודעי בינה ערך ר' יהודה הלוי ויוקירו שמו מאד, ועוד יותר יש להתפלא — כי המשורר הקדמון הזה אשר חי במאה השתים עשרה, מלבד אשר לא אבד שמו במשך שמונה מאות שנה וחצי שעברו, עוד גדל ועלה למעלה! והדבר ברור כשמש, כי כאשר יוסיף עמנו להכיר את עצמו להתבונן אל קורותיו וללמוד היטב לדעת זכרונותיו בספרי קדמוניותיו — כן יגדל וירום שם משוררנו הקאשטילי ויבורך זכרו לעד ולעולם.

עוד אחת עלי להגיד באחרית דברי, כי משורר נפלא שהיה בזמננו, אשר במעלות רוחו וכחו הגדול והנפלא ראוי היה למלא בתוכנו מקום ר' יהודה הלוי במקצוע השירה הלאומית, ואשר מסבות התהפכו בתחבולותיהן וישאוהו וירחיקוהו מעל גבול ישראל — הפליא לעשות ציונים למזכרת המשורר ההוא אשר עותד להיות לו למופת. והנני מדבר בהיינריך היינע, אשר — כידוע עתה — למרות מסוה הכפירה אשר שם על פניו, שמר בלבו אהבה ויראת כבוד לעם ישראל ולתורתו הנאורה וימים ושנים נשא את נפשו לחזות חזון עברי-לאומי אשר קראהו בשם „הרב הבכרבי". ואחרית דבריו היו לפני מותו לאמר: „Ie suis revenu à Iehova„ (הנה שבתי לאלהי ישראל). המשורר הזה הקדיש שיר נפלא למזכרת ר' יהודה הלוי. ושם נאמר:

. . . .

אָכֵן שַׂר הַשִּׁירָה הוּא וּלְגָדְלוֹ אֵין חֵקֶר,
מוֹפֵת דּוֹרוֹ בְּלַפִּיד אוֹרוֹ זֶה כּוֹכַב בֹּקֶר;
מָאוֹר וּמְנוֹרָה נִפְלָאָה וּגְדוֹלָה
בְּטָהֳרַת הַקֹּדֶשׁ לִקְהַל הַגּוֹלָה.

מִשְּׁמֵי זִמְרַת־יָהּ עַמּוּד הָאֵשׁ יָהֵל
וּבְאָרְחוֹת אִיד. לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל;
בִּישִׁימוֹן הַגָּלוּת הוֹלֵךְ נוֹסֵעַ
וּמִיָּדוֹ קַרְנַיִם וְאוֹר זוֹרֵעַ.

תַּמָּה וּבָרָה אִי כֶתֶם וָדֹפִי,
שִׁירָתוֹ כְּנַפְשׁוֹ כְּלִילַת הוֹד וָיֹפִי;
הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת עֵת יָצַר אֱלֹהֶיהָ,
שָׂמַח בְּפָעֳלוֹ וַיִּתְעַנַּג עָלֶיהָ

וַיִּשַּׁק אֶת הַנֶּפֶשׁ הַנָּאוָה וּנְעִימָה
וּנְשִׁיקַת אֱלֹהִים בְּהוֹדָהּ וּבְעֻזָּהּ
בְּכָל שִׁירֵי הַמְשׁוֹרֵר הֵד לָהּ פְּנִימָה
וַיַּקְדִּישֵׁם קֹדֶשׁ בְּחֶמְדַּת־יָהּ הַגְּנוּזָה.

(יהל"ל)

הנה כן נחזה כי רוח המשורר הקאשטילי היא רוח הלאום העברי אשר תחיהו, ועל כן נצחי הנהו גם הוא וכעמו ישראל אשר אהב סלה כן גם שירתו הנפלאה תשאר לעד כמעין נובע מים חיים, כי מוצאם מעמקי מקור ישראל אשר לא יכזבו מימיו, מקרב העם אשר רוחו ולבבו לא יחלפו עד עולם. שירת ר' יהודה הלוי היתה גם ההיה תמיד לעמנו למקור חיים להשיב נפשו ולהחם לבבו ולהשיבו לתחיה — ובכל מקום אשר לב עברי דופק בהמו והרוח תתפעם ברגש נאמן לעם ישראל והנפש המשכלת תתעורר לחקור ולהבין אל עיקרי דת קדש ופעולתה וחלקה בישוב העולם והשכלת בני האדם — שם תמיד קול רעש גדול אדיר וחזק יקרא את הקריאה: „ברוך שם כבוד ר' יהודה הלוי ויהי זכרו קדוש בישראל — כי רוח עמו דבר בו ומלתו על לשונו!".

*) ההרוזים האלה נמצאים בהעתקה שונה מעט, בהשיר הספורי של היינע אשר העתקתו הנחמדה מאת הד"ר המשורר שמד ימצאוה קוראים בהכנסת בחלק השירי. המו"ל

מְגְדַּל הַמֵּאָה

מאת

וואלף יעבץ

לוּ היה ככל הגוים בית ישראל, עם אשר אחרי עיניו לבו הולך, ולוּ היה במלא רחב הארץ ארבע אמות מיוחדות לו לבדו להתקין שם בנין עדי=עד, כי עתה היה לו לבנות מגדל גדול למראה, מגדל כלול ביפיו, בהוד צלמי גבורי ישראל השנים אשר זה מעט מת האחד אחרי מלאת לו מאה שנה, ולאחד מלאו מאה שנה ליום מותו, ולחצוב באבן את פרשת גדולתם זכרון לדור אחרון.

אך חק לישראל הוא לבלתי עשות נפשות לצדיקים באמרו, כי מעשיהם הם הם זכרונם. על כן ככל אשר הוא בינה בארצות גלותו מזבח לאלהיו בשברון לבבו, כן משפטו מיום היותו עד היום, להציב ציונים לגדוליו רק בקרב לבו, והיא שעמדה לו, כי בכל הקרח הנורא אשר אכל את יעקב לא היו רגשותיו לאבן, כי רותחים המה מֻחְכם המשתמר במקום המשומר ובא גם מן הקפאון גם מן המזיקין המתגרים ומקנאים בתפארת ישראל.

כמשפט הזה אנחנו אומרים לכונן את „מגדל המאה" לזכר רב טוב אשר פעלו בן=מנחם ומונטיפיורי בקרב עמם, בספרנו את המעשים שנעשו בשמם ועל פיהם ממות זה עד מות זה, ממשה עד משה.

„ממשה עד משה", שם זה נאה לקרא למאת השנים האחרונות האלה, לתקופה אשר שתי קצותיה הנה בן=מנחם ובן יוסף אליהו, כי שני המאורות הגדולים האלה, זה בחכמתו וזה במעשיו, ושניהם בַּעֲנְוַת צדקם, היו לאותות ולמועדים לקבוע שנים ולחשב תקופות בספר תולדותינו.

אך תחת עשותנו נחת רוח לנשמת הצדיקים, אל נא נחבל ענוים אלה בדברים הקשים להם כמחט בבשר החי, למנות אותם שלישי ורביעי בקדש לאדון הנביאים, דברים אשר לוּ היתה אזן הנכבדים האלה פקוחה, כי עתה מיהו בידנו מחאה גמורה על אשר לכבודם ערבנו את לבבנו לנהוג קלות בדבר היקר בעיניהם פעמים אין מספר מכבודם, בזכרון איש האלהים אשר לגדולתו אין חקר בעיני כל איש נאמן לתורת אלהיו כפלוסוף העברי והשר העברי.

ולא על אלה בלבד נאמר ככה, כי גם אם נשים את הרמב"ם ז"ל משנה לבן עמרם נשגה הרבה מאד, כי מי בעל נימוס שפרקו נאה בהלכות דרך ארץ יגיד שבחו של חכם בפניו ויענה כחשו בפניו בנשימה אחת ובדבור אחד ולא יאשם? אלה הם דברי רבינו משה על משה רבינו: „היסוד השביעי: .... כי הוא אביהם של כל הנביאים ואשר היו מלפניו ואשר קמו מאחריו כלם הם תחתיו במעלה, והוא היה הנבחר מכל מין האדם וכו' וכו'" (פי' המשניות סנהדרין פ"י), ועתה אם ישמע ראש חכמי הגולה זה, אשר דבריו ודעותיו הן הן כל עצמו וכל ערכו בעיני עמו, את קלוסו עולה מתוך עקירת דבריו ובטול דעותיו, מה יענה על זה? כל מה שאתה משבחני אתה פוגמי, אין זה מברך אלא — מְקַנְאֵץ.

כן הדבר, כל עצמו וכל ערכו של הנשר הגדול אשר צרר בכנפיו את רוח כל בית ישראל כלו, הן הן דעותיו שהנחיל לנו בספריו הנעלים. הן אמנם כי הרבה לעסוק בצרכי צבור ואת כבודו הגדול בעיני מלך ושרים שם לכלי חפץ בידו להועיל לבני עמו, בכל זאת לא במעשיו עשה לו שם עולם כי אם בדעותיו בלבד, הוא היה סגן התורה, הסגן הממונה על אוצרות הרוח.

ובכן שונות אָרחות הרמב"ם ז"ל גם במִינָן גם בשיעורן מארחות אנשי השם אשר בהם אנחנו עסוקים. דרכו היתה דרך הרוח, ובראותו כי נפשו עולם מלא הוא, עולם שכלו טוב, עמד והקדיש את עולמו זה כמעט בעודנו נער לתורתו, לאמר: לרוח בני עמו לכל מחלקותיה. לא יד הזמן היתה בו כי אם חפצו היה לו לקו וטעמו למשקלת בכל אשר עשה לעמו. ובכל אשר הוסיף עץ הדעת זה לעשות פרי בכרם בית ישראל לא לצמות הוסיף, כי אם להתעף, כי חכמתו בקרבו חתומה נהנה על כן רוח דעת וחשבון (בעוואוססט=זיין) היא הרוח השפוכה על כל יצוריו, כי מנעוריו עד יום מותו היה הוא המעורר (איניציאַטאָר). לא כן הפלוסוף בן=מנחם והשר מונטיפיורי, הם לא הלכו בגדולות כאלה בימי עלומיהם. זה נכנס לבית רבו ופירש לחכמה, וזה נכנס לבית הספר ופירש לדרך ארץ, ועל לבם לא עלה להיות נותני נשמה לעם ויוצרי רוח בקרבו, ולולא הזמן שבא בטרוניא עם כבוד הדת וצרכי הצבור, כי עתה השתקע בן=מנחם בחקרי לבו ומונטיפיורי בגמילות חסדיו מבלי תת ענף ושאת פרי על אדמת בת עמם. ולולא הזדקר שטן ברמת לאוואַטער, קאָלבּי, „ושוחר האור והאמת", ולולא קם האיש הנעלה דאָהם ליועץ נדיבות, כי עתה במות בן=מנחם מתו עמו דעותיו הטהורות על רוממות עמו, ואלמלא גזרות רעות שנתחדשו על הצבור, כי עתה לא הראנו השר מונטיפיורי את כחו ואת גדלו ואת טובו לבית ישראל. המה הגבורים אשר

כרבות פחד המלחמה ועקת אויב, פן יאמץ לבם וכן יגדל כחם.

על שניהם הוא אומר: אין השם מתיחד על הצדיקים בחייהם, כי מפני שמעשיהם הם זכרונם, והזמן גרם למעשיהם שיבאו, והאדם כל עוד אשר הוא חי מעשיו רופפים בצורתם מפני רוח החיים המתחוללת עליהם. על כן אין שמם נחתם ואין מעשיהם נטבעים למטבע מהלכת בין בני עמם בלתי אם ביום מותם, ביום אשר אין עוד תוספת מצויה ואין שנוי נוהג בילידי רוחם וביצירי כפם. ועל כן גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם כי שעת מיתתם היא שעת סיור נכסים לגנזי החכמה והצדק אשר גנזו בחייהם להורישם לדורות עולם, ועל פי הדברים האלה יש לנו לקבוע את המולד לתקופה האחרונה: ט"ז מנחם אב תרמ"ה, ואת מולד התקופה שלפניה: י"ב טבת תקמ"ו.

א׳

בשנים עשר לחדש טבת תקמ"ו נאסף אל עמיו בברלין הפילוסוף העברי רבי משה בן־מנחם מדעסוי בשנת החמשים ושמונה לימי חייו:

האנשים אשר התנשאו לאפוטרופסים על העזבון הרב אשר הניח, ירדו לבית גנזיו, בדקו ומצאו כי ששה קנינים קנה משה בעולמו ובהם רצה לזכות את ישראל, ואלה הם:

א) טהרת לשון הקדש.

ב) יסוד בתי ספר.

ג) חפץ והשתדלות לזכוי אחיו בזכות אזרח, (עמאַנציפּאַציאָן).

ד) תרגום התורה, תהלים ושיר השירים בשפת אשכנז.

ה) קדוש שם שמים ברבים בקיום מצותיו לעיני העמים.

ו) ודעותיו על היהדות.

המנין הזה, אף כי לא בפירוש נאמר, עולה הוא מכלל דברי כל הסופרים המתהללים בשמו.

אך לו שמו לב להבדיל בין קנין גמור לעסקי שותפות ובין שותפות לפקדונות, כי עתה לא הקימו את שם המת על כל הקנינים האלה ויבררו את מה שאינו שלו מתוך מה שיש לו, ומכבוד עשרו לא נגרע בכל זאת מאומה, כי הכל הולך אחרי רוב הענין ולא אחרי רוב המנין.

טהרת לשון הקדש אמנם ראויה היתה שתנָתן לישראל על ידו, כי בהיות חקות הטעם ומדות היופי מוטבעות ברוחו כמעט מבטן אמו, על כן בבוא שפת עבר אל קרבו בשחר טל ילדותו, קלטה מטוב טעמו, והמעט אשר שב לצאת מקרבו אמנם יצא טהור ומזוקק. אך מעט מזער היו שיריו ומאמריו הכתובים עברית ובטלים במעוטם בהמון כתביו שכתב אשכנזית, אשר השפה הזאת היתה לכלי חפץ בידו, להראות העמים והשרים את יפי יצירי שפת עבר אשר יצרה רוח ישראל מאז היותו לגוי עד ימי הבינים, ואשר על כן תרגם בה את שלשת כתבי הקדש האמורים, דוגמאות מחכמת בעלי התלמוד (פראָבען ראַבבינישער וויזהייט), ופיוטים מר׳ יהודה הלוי ומר׳ ידעיה הפניני, מלבד ספר ירושלים, תמצית דיני ממונות של ישראל והקדמתו להעתקת ספר תשועת ישראל לר׳ מנשה בן ישראל, אשר בכלם היה חפצו לפאר ולרומם את כבוד תורתו ועמו, וככל אשר יגדל כבוד רב סעדיה וחבריו בעיני ישראל אף כי כתבו דבריהם בשפת ערבית, כן לא יעלה על לב איש הוגה מישרים לפגום בכבוד בן־מנחם על כתבו אשכנזית, כי את לשון עמו אהב בכל לבו וידע בכל עמקי תעלומותיה, אך סופר מהיר לא היה בה בכל אשר הודה בפה מלא באחד ממכתביו להירץ הומבורג לאמר: „רק אחד ידעתי מכל חכמי עמי אשר יביע את מחשבותיו בעטו כטוב בעיניו, הלא הוא המחבר „דברי שלום ואמת", „גם עלי יכבד בכל עת להעלות מחשבותי על הכתב".

האחד אשר אותו יחד בן־מנחם, הוא איש ירא ושלם הרב ר׳ נפתלי הירץ וויזיל אשר באמת יחיד היה בשפתו הצחה לא רק בדורו, כי אם עד היום כמעט אין שני לו. מחסור ואונס לא ידע בשפתו והרוך והנוח היו לו סגולה. רוח המקרא היא הנשמה אשר תחיה את כל שיריו, ובדברו על דבר חכמת בינה או תוכחות מוסר היו אצלו שפת המקרא ולשון המשנה למוצק אחד בעל מדה וקצב, אשר לא נראה עוד כמוהו ליופי. בשנת תקכ"ח החל החכם הנכבד הזה להוציא את ספריו „הלבנון" ו„גן נעול" אשר תכליתם היא לעורר את הקוראים להשכיל אל דברי התורה במוב טעם ודעת, להתבונן אל רוח החן המרחפת עליה ממעל ולהביט נפלאות במצפוניה אשר חשפו חכמי המשנה והתלמוד ברוח קדשם, ואם אמנם כי יש אשר האריך במקום שאפשר היה גם לקצר, בכל זאת מי לא יודה כי חדשות נראו בספרים אלה אשר לא נגלו מלפניו גם בחקי הלשון גם בכלכלת החקירה הזאת גם בשפה ברורה ונמלצה. על כן יצא לו שם בכל תפוצות ישראל, עד כי בשנת תקכ"ח לא נמצא בידו אף ספר אחד באיטליא ובפולין („זכר צדיק" בסוף שירי תפארת), כי גם גאוני פולין התמימים והצדיקים, גם רבני איטליא אשר רבים מהם החלו כבר לפקפק בימים ההם, השיבו יחד את נפשם העיפה בבאר החיים אשר כרה להם המחוקק הזה.

למראה שיריו הזכים המלאים תם ונחת, חן וויפי, כנפש אביהם מחולל, אשר עשו להם כנפים בכל מקום אשר דבר ישראל מגיע, התעוררו בחורים לנסות לעשות גם הם כמוהו, עד כי נוסדה בקאָניגסבערג בשנת תקמ"ג „חברת דורשי לשון עבר" אשר במכתב מלא הדרת כבוד שמה אותו לה לאב ולראש, אף הוא נעתר לעמוד על ימינם ולסמכם כל עיד אשר ישמרו את לשון הקדש בקדושתה לבלתי חללה בלצון וקנמור, עגבים ומיטולוגיה, כל עוד אשר תהיה למבטח עז ולכלי חפץ לתורה הכתובה והמסורה אשר היא היתה כל חיי רוחו ושמחת גילו. ובכן היה הוא האב לשפה העברית הנוחה והמזוקקת אשר אצלה מרוחה ברב או במעט על כל כותבי עברית בישראל, ומי יודע אם לא שמו בני ישראל אז את עיניהם לעשות את טהרת שפת אבותיהם קבע, לולא נפל אז דבר בישראל אשר הפיל אור פני החכם הזה על לא חמס בכפו, ועמו גם את אור פני בת שעשועיו, שפת הקדש אשר גדלה בחיקו.

בשנת תקמ"א יצאה מלפני הקיסר יוסף השני מלך אויסטריה פתשגן כתב הסבלנות (טולרנץ-אֶדיקט), להסיר מעל ישראל את החרפה אשר טפלו עליהם האפיפיורים והמלכים אשר היו לפניו, להתיר להם כל מיני עבודה, מלאכת מחשבת ועבודת האדמה, וליסד בתי ספר מסודרים בקרבם. רבי נפתלי הדומה לכנור דוד אשר בגעת בו רוח מנשבת היה מנגן מאליו, כשמעו כי רבני הקהלות לא ישישו לקראת הפקודה הזאת ויש אשר יחשבוה כגזרה, קם ויכתוב מאמר „דברי שלום ואמת", ובו הוכיח בהשכל ודעת כי מצוה על כל אדם מדברי תורה ומדברי סופרים ללמוד לשון ומדע, ולפי דברי חכמי התלמוד דרך ארץ קדמה לתורה, כי התורה היא מעלה יתרה על כל חכמת אנוש וכל הפחות בחשיבות קודם בזמן, וכי יש לישראל לגל את חרפת העמים מעליהם בהעבירם את הלעז המגומגם והמעורבב מתוכם ולהנחיל את בניהם שפה ברורה וצחה, את שפת עם הארץ אשר בקרבו הם יושבים, לבלתי יאמרו עוד בגוים עם נלעג לשון אין בינה בית ישראל. במאמר ההוא הציע לפני הקהלות כי מלבד המקרא והתלמוד ילמדו בניהם בבית הספר גם ראשי פרקים מדברי הימים, ערך הארץ (געאָגראַפֿהיע) ושפת הארץ בדקדוקה. מי ישמע דברים אלה הנכוחים גם מצד עצמם גם מצד צאתם מפי איש תם וישר כרבי נפתלי, ולא ישמח עליהם? מי לא יודה כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ? והלא גם הוא עשה את התורה עקר ואת הלשונות והמדעים מכשירים לה. ובכל זאת נמצאו אנשים אשר גם הם תמימים וישרים ואשר בכל אהבתם את התורה לא טח

לבם מהשכיל כי שפה מדוקדקת טובה ממגומגמת, ומדע מסכלות „וכל תורה שאין עמה מלאכה אין סופה להתקיים", את כל אלה ידעו היטב גאוני פולין הבקיאים במשנתם, ובכל זאת ראו שלומי אמוני ישראל אלה כי רעה נשקפת לתורת עמם מן הטובה הזאת, ועל כן קראו לריב.

בדבר הריב הזה צדקו דברי המאמר אשר חבב בן-מנחם „אע"פ שהללו מתירין והללו אוסרין אלו ואלו דברי אלהים חיים". רבי נפתלי ראה את הדבר מצד עצמו ותדבק נפשו בו כי אין חבר נאה וזווג עולה יפה כתורה ודרך ארץ, ורבני הדור ראוהו במתכנתו אל דורם וידעו או הרגישו כי אם יעתק עם שלם פתאום אל מעמד חדש יבלע לו ויאמר: לאט לי לנער! אך בעת אשר ר' נפתלי ורבני זמנו נפלגו בעולם הזה, עשו שלום במרומים רוח הדעת אשר נחה על ר' נפתלי ורוח יראת ה' השפוכה על הרבנים ויתוכחו יחד באלהי ישראל ומשה עבדו בשעה שישראל היו דומין לבן מלך שעמד מחליו, אז אמר לו פדגוגו: „ילך בנך לאסכולי [בית הספר]" אמר לו המלך: „עדיין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו, אלא יתעדן ויתענג בני במאכל ובמשתה, ואחר כך ילך לאסכולי, כך ישראל יש בהן בעלי מומין משעבוד ועדיין לא בא זיוָן משעבוד" (מדרש חזית פ' סמכוני באשישות), גם ישראל בימי ר' נפתלי והרבנים החולקים עליו היה „משתנה מחליו" אשר חלו בו אויביו, „בעל מום משעבוד", ועל כן צפו הרבנים ברוח בינתם כי אם ישתו בני עמם מעט מכוס חכמת הגוים, יתהוללו ויתגעשו, הלשון הנכריה תדיחם בחלק שפתיה עד כי ימירו את כבודם, כאשר כן היה לחרפתנו ולבשתנו, ובכן לא שתומי עין היו הרבנים כי אם חכמים הרואים את הנולד.

אך גם כבוד רבי נפתלי במקומו עומד, כי אחרי כונת הלב הם הדברים, ולולא הוא אשר אצל מרוחו על בתי הספר, כי עתה עוד הוסיפו הרע באי שעריהם, כי בימי המעל אשר מעלו רוב בני עדת ברלין באלהי אבותיהם, לא עזב אף איש מכל אלה אשר שפת עבר נטע שעשועי נפתלי נגעה בלבם, את עמו ואת אלהיו. אך אם לא היו מעשי נפתלי ראוים לשעתם, לפי דעת הגאונים כי דורו בעל מום היה משעבוד, ראוים הם לדורנו, אשר אף כי עוד לא נשבר עֻלו גם מצוארנו, בכל זאת טעם טעמ גם מעט מפרי זכות אזרח, ואף כי האב הוא לו איננו להוט אחריו, כי יודע הוא כי גם אחרי התעדנו והתענגנו בצל עננו כבוד של מלך חסיד, בא עמלק וילחם עם ישראל ברפי-ידים במלחמת רפידים זאת ראה ישראל כי אהבת עמים משענת קנה רצוץ לו ובי רק

כשהוא מסתכל כלפי מעלה אל רום מולדתו הוא מתגבר ואם לא הוא נופל. עתה בא בו זיו כי מראהו והליכותיו יענו בו כי יודע ערכו הוא ועתה דבר הפרגוג דבר בעתו הוא „ילך בנך לאסכולי", אך לאסכולי המיוחדת לו שתורתי ומצותי היא עקר בכל אשר חפץ ר' נפתלי בשעתו ובכל אשר אפשר לנו בדורנו, אפס כי לדבר על פרשת דברי האסכולי העתידה יצר גבול מאמרנו זה.

גם בדבר הזה, בדבר בתי הספר, נצב בן־מנחם מרחוק, אף כי השתתף בצער ר' נפתלי גם שמח לקראת תקון זה, בכל זאת לא עשה מאומה, אולי צפה ברוח הכמתו כי חבלי לדה אלה יהיו קשים לישראל, על כן אמר בלבבו „יתקיים העולם באחרים". כי במקום שראה רבי נפתלי בחכמו ובתמו גזרות טובות ישועות ונחמות, ראה הוא גזרות כתב ופתשגן כתב הסבלנות היה בעיניו כמתנה שלא בעין טובה (גראֶטץ XI 95), ועל כן בפנות ראשי קהלות אטליה בעצת נציב קיסר אוסטריה הגראף צינצענדארף אל בן מנחם בדבר סדר הלמוד, יעץ אותם ב"מ לפנות אל ר' נפתלי.

בעצתו זאת הוכיח ב"מ כי ר' נפתלי הוא אבי דבר התיסדות בתי ספר ולא הוא, ככל אשר הודה במכתבו להירץ האמבורג כי נפתלי הוא ראש מליצי ישראל בדורו ולא הוא, ובכן אם אמת בפי מלך החכמים כי נותן לעשיר אך למחסור, יש לנו לקיים בזה השבת אבדת שני הקנינים האלה: טהרת לשון הקדש ויסוד בתי הספר לבעליהם הראשונים, לרבי נפתלי.

הרבה יתר מאשר השתתף בן־מנחם בדבר עלוי הסגנון ותקון בתי הספר, נעשה שותף בדבר הזכוי, ואם כי על הזכוי בכללו היתה דעת ב"מ כי לא יֻקח בידי היהודים כי אם יֻתן להם מידי העמים ועל כן יש להם לגרום ולצרד ולסבב ולהציר ולא לדחוק את השעה (בראקהויז אויסגאַבע 640 V), בכ"ז היה הוא המעורר הראשון לזכות היהודים בזכות כל יושבי הארץ. איש היה בעת ההיא בברלין ושמו פריסטיאַן ווילהלם דאהם, אשר בגלל חכמתו בחר בו פרידריך השני לשַׂמו יועץ המלך ושר הערכי (ארכיוו). השר הזה היה מסבים לפתח הפילוסוף מראשית בואו ברלינה בכל גדולי החכמים והשרים בימים ההם, אשר מדי עברם דרך ברלין יסורו אל בית בן מנחם לשמוע חכמתו. בעת ההיא בא אל בן־מנחם פתשגן ספר הזכרון אשר אמרו יהודי אלזס המדכאים להגיש לפני לודוויג השששה עשר מלכם, וישלחוהו אל החכם בברלין לבקרו ולהגיהו. ובן־מנחם ברעתו את לב דאהם הטוב לישראל ובשרונו בענין זה, חלה את פניו לסדר את ספר הזכרון במשפט, ויעש בן דוהם, ותקבן זאת בעיני דוהם להיטיב ליהודי אלזס לבדם, וישם את לבו לפתח את מוסרות כל היהודים היושבים בכל מדינות איירופא ויכתוב את ספרו „על תקון היהודים בדרך זכות אזרח", תהי משכרתו שלמה מאת ה' אלהי ישראל! הספר הזה היה לעינים לכל מלכי איירופא והכמיה מאז החלם להקל את על השעבוד מעל צוארי ישראל, וראשית פריו היה כתב הסבלנות מאת קיסר אויסטריה יוסף השני. מלבד אשר העיר ב"מ את רוח דאהם, קרוב הוא כי גם הספיק לו את כל הידיעות הצריכות בתורת בני ישראל ובסדרי חייהם הנשקפות מדברי דוהם, ובכן רק שותף נוטל חלק בהשאי היה בראשית דבר הזכוי.

לא כן הקנין הרביעי: תרגום האשכנזי, שהוא כלו שלו; התרגום הזה אף כי יצאו עליו מעוררים במחלוקת לשם שמים, בכל זאת ברור הדבר ומבורר, כי כונת הפילוסוף הותיק גם היא לשם שמים היתה; ומה ערבו דבריו בנתיבות השלום אשר יתאונן על ילדי בני ישראל אשר להם לב להבין אמרי בינה ישוטטו לבקש את דבר ה' מעל העתקות חכמי הנוצרים..... הדרך ההוא רב המוקש והמכשיל למועדי רגל ורעה גדולה יוצא משם.... "ומלבד כל אלה ידענו כי לא ברצונו בלבד אך ברצון רעו שלומי אמוני ישראל עשה את מעשהו. המעורר היה הרב ר' שלמה מדובנא אשר גדול היה כבודו בעיני גדולי דורו כאשר נוכיח במשך דברינו, והרה"ג ר' הירש ברלין ובית דינו נתנו להתרגום זה הסכמה כלה אומרת כבוד ובן מנחם מענוה יתרה לא הדפיסה. ואם יצאו גאוני הדור ההוא לריב על התרגום, נכון הדבר כי לא על עצם כבוד בן מנחם היתה תלונתם, כי בכל אשר ידענו לא יצאה כזאת מפיהם, גם לא על טהרת לשון אשכנז יצא הקצף מלפניהם, כי הרה"ג ר' הירש חריף מפונן, החסיד אשר לא מצא עול גם בשלמה מיימון הפוקר באמת, לא יביט און באיש ענו וצנוע כבן מנחם. ואת הגאון המופלא ר' פנחס הלוי הורוויץ ז"ל רב בפפד"מ אשר גם הוא נמנה עם בעלי הריב הלא הרגיזה עיניו מתנשא זאב ולפסרין להרגיה האשכנזי של החכם ר' וואָלף היידנהיים אל „המחזורים הנחמדים הנדפסים ברעדלהיים" (בהזור ש"ע וש"ת בסופו), והרה"ג ר' נח חיים צבי הנזכר בדברי הרב בפפד"מ לועג בהסכמתו למחזור של פסח על „המעתיקים הראשונים האשכנזים אשר בלעגי שפה וכמעט בלשון אחרת ידברו אל העם הזה", וגם שאר גדולי הדור שמחו לקראת „העתקה הדשה אשכנזית תחת ההעתקה הישנה . . . נלעגת לשון אין בינה" (שם), וכל הגאונים האלה לא שנו את טעמם ולא הפילו דבר

מן הרבנות העתיקה, הא למדת כי לא הלשון הצחה נחשבה בעיניהם לחטאה, כי אם כונת המפיצים והמרביצים את התרגום הזה בין העם לא היתה ולא יכלה להיות לרצון לאיש ישראל איהב תורתו ועמו כי רבים היו בברלין בעת ההיא בני אדם שאינם מהוגנים שרצו לקנות להם שם, ויסלו ארחות דרכם אל בית בן־מנחם הפתוח לרוחה בהיות בעל הבית דובר שלום ודן את כל האדם לכף זכות, ובצאתם מאת פניו התפארו כי תלמידיו המה אף כי היו בהם אנשים אשר לא העלו מדעות בן־מנחם ומדותיו אפילו כמלקק מן הים. מחשבת האנשים האלה בדבר התרגום היתה מחשבה זרה מאד אשר לא עלתה על לב המתרגם. והם אף כי כל עוד אשר בן־מנחם חי לא יהדו את שמו על מחשבות אונם, בכל זאת יש אשר הפילו דבר אשר מלא את יד כל אוהב עמו לקרוא מלחמה על התרגום הזה אשר באמת כלו טהור הוא.

יותר הרבה מאשר הרים בן מנחם קרן עמו ודתו בתרגומו אשר חבר לשם שמים בעצת איש ירא אלהים ואשר רק קלי דעת באו ויפגלוהו בדבריהם ובמחשבותם, קדש שם אלהיו ויתן כבוד לתורה בעשותו כל מצות ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו. העניו הזה הצנוע בכל ארחותיו, החכם הישראלי הזה השונא את הוכוחים עם בעל דת אחרת, האומר ילך איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה׳ אלהינו, שמר ללכת בתורת ה׳ ולא סר ממנה ימין ושמאל, אף נזהר לבא בדברים עם חכמי העמים, אולם בבא איש מהם לנסות דבר אליו, אז לא שב מפני כל עד כי ראגו אחיו ומיודעיו גם לשלומו, גם לשלום העם, ויפגיעו בו לבלתי הביע כל רוחו (קיזערלינג 493), ובלשונו הרכה הביע לכבוד תורתו דברים שנונים אשר עד היום יפלא בעיני הקורא אותם איך יצאו מפיו והוא יצא בשלום בלי פגע. לא בוש לדבר בעדותיו נגד מלכים אשר שאלוהו מדוע הוא מחזיק בתורתו, נוח ועלוב היה בדרך ארץ ועשוי לגלי דָת בחפצי שמים (עיין מכתבו לערב־פרינץ פֿאָן ברוינשווייג בסוף ח״ב מספריו במהדורות בראש). בשבת שרים וחכמים על שלחנו לא בא הדר בהדר להחבא לעשות אחת ממצות אלהיו. האיש הזה אשר כל עצמו היה שלום, שלום בין אדם לחבירו, שלום בין אומה לחברתה, לא נואל להחליט, כי הדין מעכב את השלום ועל כן לא עלה על לבו לשטות מפני דרכי שלום מדין תורה או מדברי סופרים, ופעם אחת היה קרוא אל חכם אשכנזי ויפצר בו האשכנזי לשתות מיינו, ויהי כי הציק לו וימהר ויקח את מטהו וינס ולא הוסיף עוד לדבר אליו עד עולם. ומודעת זאת כי גם אם הושיט לו לעססינג כוס יין לא שתהו (קיזערלינג 143). נקי הדעת הזה אשר על טוב טעמו ענדוהו חכמי העמים עטרות לראשם, לא העביר מסרק על ראשו בשבתות וימים טובים (מכתבו לאשתו בימי כלולותיה). סוף דבר לא הניח דקדוק קל מדברי אחרוני האחרונים שלא נזהר בו.

מכל אלה גדול כבוד הקנין הששי, קנין הדעות אשר בהם עשה לו שם עולם לא יכרת. בספריו, ועל כלם בספרו האשכנזי „ירושלים״, שם לבו להוכיח: כי מלבד אשר הטביע ה׳ בלב כל באי עולם את הכשרון לדעת אותו ואת דרכי טובו ואת היכלת לעשות צדקה ומשפט (259) שזאת היא תורת האדם (נאטורעליגיאָן) הכוללת שבע מצות בני נח אשר בעשותם אותן משכרתם שלמה מאת ה׳ (קייזערלינג 496). מלבד כל אלה כרת ברית עם אברהם, יצחק ויעקב אשר התהלכו לפניו ויבחר בזרעם אחריהם להיות לו לממלכת כהנים וגוי קדוש, לעם אשר בכל תורת ממשלתו וכלכלת משפטיו, בדרכיו ומעלליו, בגורלו ובחליפותיו יהיה לאות ולעד כי ה׳ אמת, דרכיו משפט ומעשהו חסד. ביום הוציאו אותם באותות ובמופתים מכור הברזל ממצרים היה להם לגואל ומושיע, ובתתו להם בתבונתו אשר אין להם חקר תורת אמת, היה להם לאלהים ומלך גם יחד. על כן לא נִכרה בעם הזה הדת והמלכות אשה לפני רעותה כי שתיהן הנהונות מרועה אחד נבלעו ותהיינה לגוף אחד אשר אין תהומים במעיו ושמו „תורה״, ויען כי תוכן לבות ה׳ היוצר רוח אדם בקרבו, יודע כי אין אדם שליט ברוח להטיל עליה דעות על כרחה; וכי אפשר לאנוס את האדם למעשים אבל אי אפשר לאנוס למחשבה, כי אם לגרום לה שתבא, לפיכך נתן להם מצות ומעשים, חֻקים ומשפטים אשר יעשה אותם איש ישראל לטוב גם לו גם לכל עמו. והמעשים האלה בהיותם מסורים בידו, נעשים ונפסקים, וחוזרים ומתחדשים בכל שעה, מעוררים על הדעות העליונות הנמסרות לנו בתורתנו והגנוזות בנופי המצות. המעשים האלה המכֻוָנים והמדוקדקים והקבועים בידי נותן התורה, יכשירו את הלב לאט לאט לקלוט את המדות הטובות ויחזקו מעט מעט את הרוח לכלכל את הדעות הנעלות אשר הן הן נשמת גופי התורה, להקומן ולקימן, להחזיקן ולהחיותן, וכאשר יעץ ה׳ בחכמתו העליונה לבלתי הפקד את רוח הדעת ויראת אלהים בידי ציונים אלמים דוממים כי אם בידי מעשה חי ונובע, מתחדש ומתרגש, כן גם את חקות המעשים, את הדינים לא מסר בידי התורה שבכתב לבדה, לבלתי התחתם הדין בספר חתום ולבלתי היות התורה מונחת בקרן זוית ודבר אין לה עם אדם, כי אם את אור עולם אשר לא יועם ולא יכבה, שם באוצר חיים בתורה שבעל פה שהיא חיים למוצאיה בפה. היא מצרכת את הנער

לזקן ואת העם אל חכמיו היא זוקקת את העם איש אל אחיו, בחיי הדעת והמעשה, לקבל תורה מפי סופרים ולא מפי ספרים בלבד. על כן מעטים וסתומים היו החקים הכתובים בספר התורה אשר לא יכון ולא יקום בה דבר כמשמעו בלי תורה שבע"פ הבאה לבאר ולפרש, ליחד ולהרחיב, לרבות ולמעט. ויען כי המעשה גורם לדעה הנאמנה, על כן לא נתנו עקרים במחשבה לישראל כי המעשה הוא העקר מראשו ועד סופו, משרש גזעו עד סעיפי סעיפיו, והמחשבה היא הפ"י אשר לא תאחר לבא בהיות המעשה בתקונו. שטתו זאת דומה היא בכמה פנים לשטת המשורר החסיד ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי. היהדות היא בעיני שניהם דת עסקנית (פראקטיש. לכל דבר שבתורה קדמו הקבלה והתולדת (היסטאריש נאציאנאלעס) המיוחדות לאומה הישראלית, אל הפלפול והפילוסופיא (רעם שפעקולאטיף פהילאזאפהישען) המשותפים לכל האדם. ועל כן התבוננו שניהם כי זכר ברית אבות, יציאת מצרים ומתן תורה נזכרים בתורה ונביאים בתורת זירוז לעסק במצות, ובעבור זה לא פתח ה' על הר סיני: אנכי ה' אלהיך אשר בראתי שמים וארץ, כי אם אשר הוצאתיך מארץ מצרים (262) (כוזרי א' כ"ה), ויען כי עקר החיוב הוא המעשה ואין הקדוש ברוך הוא מצרף מחשבה רעה למעשה, על כן לא מצאנו כי דנו דיני ישראל את האדם על המחשבה שבלב ככהני שאר הדתות, כי אם על המעשה כי אחרי שהתורה היתה, בשבת ישראל על אדמתו, מלכות העם, היה כח בית-דין יפה על המעשה כדין כל מלכות. ואם נתבונן כי לפי הדין אין ענש בלי עדות והתראה, הלא נראה כי העובר עברה כזאת, מורד במלכות גמור הוא ומכוון למרד בה. אולם משחרב בית המקדש, בטלו עונשים וקנסות, כי אם אין מלכות אין ענש, אך אם בטלו העונשים, דיניהם לא בטלו, כי תורתנו נתנה לזרע יעקב לדורות עולם, וגם עתה אשר יסוד המלכות נטלה מן התורה בגלותנו ולא נשאר בה בלתי אם יסוד הדת בלבדה, יחידה היא במינה, בהיותה משעבדת רק את הגוף והידים למען שחרר את הרוח והלב, אשר באה להכשירם ולהדריכם במעשים האלה; ובהיותה מסדרת כל חיי האדם חיי בשר ורוח, חיי המעשה והדעת, חיי היחיד והרבים.

אלה הם דעותיו על היהדות אשר בדבריו עשה אותם לחטיבה אחת בעולם (Unicum), אחת היא ואין דומה לה, וכל המשתף את היהדות ודבר אחר בשם אחד כולל, טועה הוא, וכן יאמר: „שמות הכוללים שבדו להם החוקרים יפיצו אור מתעה על פני הדברים, על כן הסירותים מעל פני; רק סרור, רק חלוק דברים למיניהם תשמע אזננו כל היום, ברעתנו כי ענין פלוני למינו ישכון, כבר יצאנו ידי חובתנו ולא נשים עוד לב לעצמו אם יש בו מתום אם אין. מדוע זה תבקשו שם המין לדבר אשר הוא יחיד בעולמו; לדעה אשר לא תתאים ולא תקביל אל דעה אחרת? הדבר הזה הוא אחד ואין שני לו ושמו „תורת משה" (285) — משפט החכם הישראלי אשר חרץ בדברים האחרונים מודעה רבה היא לישראל לשום לב להכיר את תורתנו מתוכה לבלתי נטות עליה קו חזיון אחר אשר דבר אין לה עמו בלתי שתוף השם בלבד, לבלתי התז ראשה ונקפה שוקיה למען צמצם אותה בקתוביסמוס דל, שכל אחד ואחד עושה לו כדמות יראתו ומניחו בחיקו, כי לא דת בית הכנסת היא, כי אם תורת חיים, תורת הנפש ותורת הבית, תורת האומה ותורת האדם גם יחד.

זאת היא הדמות הרוממה אשר ערך בן-מנחם לתורת אלהיו, ועתה נסורה נא לבקר את הליכות האנשים אשר התימרו כי תלמידיו המה, ונראה אם הלכו בדרכיו אם לא.

ב.

בראשית מאמרנו דברנו על טעם הפגום לתת תוכן אחד למחוקק הקדוש ולחכמי העם. אך אם שגו בזה הרבה מאד, לא נשגה אנחנו אם נערוך חזיון אחד מדור ההשכלה אל חזיון דומה לו בדור המדבר.

משה עלה אל האלהים לכתוב על שני לוחות האבנים את דברי אלהים חיים אשר שמע העם מפיו מתוך האש. וירא הערב הרב אשר בקרב העם כי בושש משה לבא ויקומו ויעשו להם אלהי זהב בתבנית שור אוכל עשב. „עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו" קרא האספסוף בגרון נחר, אם בהמה אם איש, אם נביא ואם עגל אחת היא לנו; השביתו מפנינו דברי אלהים ובחרו לכם הפר! קומו לצחוק ולמחול, לאכול ושתו".

בן-מנחם העלה את חקרי לבו על היהדות על ספר „ירושלים", ויצו לכל עמו לתת את נפשם ואת שלומם כפר כל קטנה וכל גדולה שבתורה, וימת מקץ שלש שנים. ויראו כל העדה כי מת משה ויאמרו גם הם: נעשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו, ויקימו להם את דוד פרידלנדר איש קצר-דעת ורחב-פה לראש ולשר, ואת מרדכי הירץ הרופא לחכם ומורה, ובמקום איש אלהים הקימו עגל זהב, היא אשת מרדכי, הנריעטטה הירץ העגלה היפה-פיה, היא בעלת הכשפים המוכרת עמה בכשפיה ובזנוניה.

האלהים האחרים האלה אשר התלכדו ויהיו לחוט המשלש, המה חבור העצבים אשר היה למוקש בישראל בחמשים שנה.

מתחכמי ברלין בימים ההם לא ראו את השמש מרוב אורה. על לבם לא עלה כי רק על צדקתו וענותו גדול היה כבוד בן מנחם בישראל ובעמים ויאמרו בלבם כי זכה לכבוד זה רק יען כי פילוסוף חריף ומעמיק הוא, מבלי התבונן כי רבים היו חכמים בדורו כמוהו וכבוד בן מנחם איש מהם לא נחל, ואף קאַנט הגדול מאד מבן=מנחם בפילוסופיא לא זכה לכבודו. ויהי כאשר השיב החכם הותיק הזה לאל רוחו וימהרו וימליכו לפלוסוף תחתיו את מ ר ד כ י ה י ר ץ אשר כמעט גדול היה מבן=מנחם בחריפות ועמק דעתו אך לעמת זה לא היה מחדש (ערפֿינדעריש, אָריגינעלל) כמוהו, וישימו את ביתו ועד לחכמים אשר בראשונה לא רק בני ישראל כרו שמה לשמוע מפיו את חקרי קאַנט רבו כי אם גם חכמי אשכנז אשר השכימו לפתח בן=מנחם. גם בן המלך יורש העצר פֿרידריך השלישי בא לשמוע את פרקו. אך החכמים המתונים החלו עוד מעט להשמט אחד אחד, כי בית הועד היה לזנות באשמת האשה בעלת הבית.

עד מהרה נראה כי גלה כבוד מישראל במות בן מנחם, ואשר בימיו היתה מהלקת לשם שמים נהפכה עתה לקטטה גסה מלאה נאצה בידי האנשים אשר קמו תחתיו. בשנת תקל"ב יצאה דת מלפני נשיא מעקלענבענג=שווערין כי ישהו בני ישראל את מתיהם שלשה ימים, וירע הדבר בעיניהם ויכתוב הגאון ר"י עמדן אל בן מנחם כי בכבודו הגדול בעיני מלכים ונסיכים ובלשונו הצחה יחלה את פני הנסיך להחזיר הדבר ליושנו. אף כי בעיני בן=מנחם לא היתה הפקודה הזאת גזרה באמרו אם גופי תורה נדחים מפני חשש ספק פקוח נפש אחת, מנהג כזה על אחת כמה וכמה, בכל זאת ערך את מכתבו אל הגאון הזה בכבוד וענוה ויברר את דעתו על פי בקיאותו הרבה בתלמוד ופוסקים וגם לעדת מקלנבורג השיב בכבוד ואהבה, ולבלתי השיב ריקם את פני הרב הישיש ופני העדה, חבר נוסח בקשה אל הנסיך להקל מעט מתקף הפקודה, ואף כי הגאון ר"י עמדן עמד על דעתו ויסתור את סברת בן=מנחם בתשובה אשר השיב לו, אף העיר הגאון את אזן בן-מנחם על באי ביתו כי בדרכיהם הרעים ישימו שם רע עליו, ולטובתו ולכבודו ייעצהו להסירם מעל פניו, בכל זאת לא נעכר השלום בין הפילוסוף ובן הרב הקנאי בן קנאי. לא כן מרדכי הירץ, גם בימיו התחדשה הפקודה הזאת באויסטריה, ויהי כי התחזק הגאון ר' יחזקאל לנדא ז"ל להחזיק את המנהג בקדמותו, ויקם הפילוסוף הירץ וימלא את פיהו הפילוסופי בּצָה ונאצה אלה ונבלה על הגאון הנכבד ונשוא פנים הזה.

והנה על עצם הענין, שמענו מפי חכם מומחה לדבר זה, הרופא ראש קהלתנו דאָקטאָר נ א ט ה א נ ס ז אָ ה ן, ביום חנכת „אהל הטהרה" בעירנו ווארשא, כי זקני היהודים, בדעתם או בבלי דעתם, הרבו יותר להציל נפשות במהרם לקבור את מתיהם, מיתר העמים המשהים אותם שלשה ימים, באמרו: כי בשלשים שנות משמרת המתים במינכען לא קם עוד אף מת אחד לתחיה. לעמת זאת נכון הדבר וברור כשמש, כי גופת המת בהיותה ממעל לארץ תפיץ קטב ומות סביבותיה, ומי יודע מספר הללי קטב כזה. ובכן לא בוערים היו רבנינו, ולא אכזרים אבותינו. וגדופת הירץ לא הועילה מאומה כי אם להיות אות לבני דור דעה, כי כל החפץ למלא ידו להיות משכיל, תהי ראשית חכמתו, לזרוק אבן אל רבו, וכל המרבה באבנים וברבנים הרי זה משובח, עד כי כל נבזה וחסר=לב לא חשך ידו מהשליך שקוצים על זקני רבנים מפורסמים בחכמתם ובצדקתם, מבלי העלות על לב או מבלי דעת, כי ב"מ, אשר בשמו יתהללו, בדברו לפני מלכים, בהקדמתו לספר חקות היהודים, אשר הגיש אל המלך פֿרידריך השני ויועציו, כתב על אבות הרבנים, מחברי שלחן ערוך, הר"י קארו והרמ"א ז"ל לאמר: „אנשים נאורים מאד בדעותיהם, וקדושים במדותיהם וכבודם גדול מאד בעיני עמם". אף חבב את דבריהם ויבחר להביאם לראיה לחקירותיו (הקדמתו למלות הגיון) וישמח לפלפל בדברי „הפוסקים" עם הבקיאים ועוד יאירו לנו דבריו במכתבו העברי אל אחד מרעיו על רב בנייוויד „ומצוה לכבדו ולהדרו שהוא בן גדולים כריא דאביה המפורסם בחבוריו והוא ממשפחתנו המיוחסת נין ונכד לבעל המפה ז"ל. והיה אם יבאו דבריו אלי כבד אכבדהו כיד ה' הטובה עלי" (קייזערלינג 492). כראות ר' נפתלי הישיש והתמים תעלולי ה מ א ס פ י ם האלה אשר נתנו לשחוק את התלמוד ע"ד הענש בעה"ב ויקם ויכתוב מאמר „חקור דין" לבטל טענותיהם ויפרד מעליהם לבלתי שוב עוד. גם על ביה"ס בברלין נשבר לבו בראותו כי מעט מעט נדחו למודי הקדש כלם מפני למודי החול.

כעת הראשון הקל בקלות דעתו, האחרון הכביד בכובד ראשו. מרדכי הירץ בהיות עיניו אל שטת קאַנט, אל חקי הטבע ואל מלאכת הרפואה, לא הרבה לשום לב אל היהדות לקימה או לבטלה, כי אם לחזות לה מהתלות כי חומד לצון היה. לא כן דוד פֿ ר י ד ל נ ד ר הנוהג בכבדות המדייק עד דקדוקה של נפש. כסוחר עוסק במסחרו, ראה כי היהדות צור מכשול היא בכל משלח יד, כי עליה יצרו צעדי היהודים מהאחז ומהתפרנס כטוב בעיניהם. ויגש דבר אל הממשלה לבקש על זכוי עמו ולא עלתה בידו (תקמ"ח), אחרי כן נכה לצמצם את בקשתו רק על משפחתו המנהצת, ואין שומע. וירע כי רק ב„מלה

אחת שיאמרוה" הפתח לפניהם כל הארץ. ויתן את לבו לרפא את משפחתו ואת עמו, ויערוך מכתב אל הפסטור טעללער לאסוף אותו ואת רעיו אל כנסת הנוצרים, ויתּר לו מעט מעקרי דת הנוצרית, וישיבהו ריקם. האיש הזה אשר לפי דברי ה י י נ ע, נוצר לחתוך ציצית מעל גבי רגלי אדם ורגלי בהמה, התנשא לרופא אמן לעמו, וכרפאו לישראל היתה ראשית עצתו להקיז דם עד צאת כל הנפש אשר בתוכו, וידבר על לב הכהן אשר לו הראה את הנגע כי יזה מעט מים על המתרפא למען ישוב ויחי, אף הורהו משפט לאמר: כה וכה תּוה, ויחר אף הכהן על היהודי הזה אשר ערב את לבו להורות סדר זריקה למזה בן מזה ויגרשהו בחרפה מעל פניו. ויראו בני פ ר י ד ל נ ד ר כי לא נזקק טעללער רופא הנפשות לרופא חולי ישראל, וכי הוציא מביתו החוצה גם את אביהם גם את מגלת הסממנים אשר בידו, כי מאס בנוצרים משנים ומשונים כאלה, וימהרו הם ויתרפסו ויבאו במים כרצון הכהן, וכרצון כל יראיו וכרצון כל עמו מבלי סור עוד מתורת כהנים ימין ושמאל.

מפי אנשים המפקחים את הגלים, אשר היו עפל ובחן בעד מערות אשר מתחת לשממות עולם, שמענו כי מדי הגיח רוח כלואה ימים רבים במקום צר וסגור, אז בנעתו פתאום אל הרוח הנושבת בדרכה ממעל לארץ, תתלקח שלהבת אש אשר תאכל כל סביבותיה. גם רוח בני ישראל המדוכאה במצור ובמצוק זה מאות שנים, אך עמד עמד לה רֶוַח ממקום אחר כמלא פי מחט סדקית, והנה אכלה אש בקצה המחנה עד כי הגביר הישר ר' משה חלפן בברלין אשר מת בשנת תקל"ו, צוה לפני מותו, בצואתו האשכנזית, להעביר את נחלתו מן הבן או מן הבת אשר ימירו את דתם, ומגורתו באה לו כי שתים מבנותיו התנצרו ותנָשאינה לשרים ותשפטנה עם אחיהן לבטל את הצואה. הדבר הזה אשר עלה על לב העשיר הנבון לפרוט בצואתו יוכיח כי מקרים כאלה לא היו בודדים בימים ההם (קייזערלינג 506):

אך גם סכסוך הרוח ברוח, גם קלות ה י ר ץ. גם כברות פ ר י ד ל נ ד ר לא הרבו לשחת בישראל לולא קם שטן לשחק בו, שטן אשר לא ידעוהו מתמול שלשם, אשר בא ובלבל יצועי המשפחה באהל יעקב. ה ע נ ר י ע ט ט ע הערץ פתחה בביתה טרקלין (זאלאָן) נוה שעשועים לאנשי טעם ואוהבי ענג. עד מהרה נאספו שמה גם כל יודעי אהבה בתענוגים מנערי שרי הנוצרים אשר בראותם כי בעלת הבית וחברותיה — אשר לחרפתנו ולבשתנו גם בנות בן-מנחם היו בתוכן — אינן קשות ערף, ההלו להטות לבן מעט מעט אליהם, עד כי הזנו אותן מאחרי בעליהן ואחרי כן מאחרי אלהיהן. ורוח הזנונים אשר טסך גאָטהע בעת ההיא על כל נאות אשכנז כי אין לאדם לסור כי אם למשמעת רגש הטעם, — לאמר: לחשק היצר — ולבחור רק באשר נפשו חפצה, היה לפתחון פה לנשי הזמה האלה לעטות מעטה פלוסופי על תועבותיהן. ויהי במות מרדכי הירץ בעל העשתרת, ותלך אחרי הבעלים אשר ידעוה מלפנים, ותזן רֵעים רבים עד כי באחרונה עזבה את אלהיה ואת עמה.

ומה ידאב לבנו כי גם בנות בן-מנחם נדחו אחרי ההוללים ותהללנה את אביהן ואת עמן בעזבן את אלופי נעוריהן ואת ברית אלהיהן, כל הרואה את מכתב בן-מנחם ע"ד בנות ר"מ חלפן כי המשפט אשר נשפטו את אחיהן נגע עד לבו (קייזערלינג שם) ותוכחתו עם שופטי וויען ע"ד אשת המומר (כתביו 230 בהערה), יקרא בנפש מרה: „דבר שנצטער בו אותו צדיק, יכשל בו זרעו!" אך כאשר לא יעלה על לב איש להרהר אחרי הגאון השר ציטלין מאוסציא אשר גם אותו קרו כאלה, כן חלילה וחלילה לנו לפקוד עון בנות סוררות על אב נקי וצדיק זה, ומי לא ידע כי גם איש אשר אין ערוך אליו בישראל ובאדם, וכל המהרהר אחריו כמהרהר אחרי השכינה לא נפל מכבודו מאומה אף כי ובן בנו נזר לבשת (רש"י שופטים י"ח ל', ב"ב ק"ט:).

מן הקֻבָּה המדינית הזאת, מטרקלין בית ה י ר ץ יצאה החנופה לכל מושבות ישראל, אך לא מולדת-בית היתה רוח תזזית זאת, כי אם מולדת חוץ, יציר כפי ש ל ע ג ל האשכנזי מחבר ספר המגאל: „לוצינדע" אשר ברוחו טמא את אשכנז כאשר טמא בגופו את בתי ישראל. הוא וחביריו, תלמידי גאָטהע המושל הגדול בממלכות האליל, האליל הגדול בממלכות המושל מוויימאַר, באו אל בית ישראל ויחללו את צפונו, וידיחו את בניו ואת בנותיו לעזוב את עמם ולדבקה בעם אחר. ובאשר נעזבה אז בימי השטים „הזקנה המס-כרת" המרבה במחיר „ויושבת בחוץ ומשמרת" מפני הילדה „המקושטת והמבושמת המפתה" המשכרת בלא כסף ובלא מחיר יין ושכר, כן נרחתה חכמת הירץ החמורה בסברותיה מפני אשת הירץ הקלה בדעתה, עד כי היתה חנות של בשם זה, לחנות של נכרים, ומקָאֵי של נכרים ופועלים הנכנסים לשם נכרים, והאשה בעלת הבית וחברותיה לא הטילו מאומה משל ישראל לתוך כיסן של תלמידי גאָטהע המערבים והמשתהפים בביתה בלתי אם את אהבת החקוי, והכשרון הנוח להמיר קדשי ישראל בהבלי נכר. ובכן לא יד החכמה בת בן-מנחם היתה בישראל לרעה כי אם הזמה גרת בית הירץ הנקראה בפי גאָטהע „ברית הצדק" (טוגענד-בונד).

אך גם הנשים הצדקניות האלה לא הרבו להרע לנו הן ורעיהן בעזבן אותנו, לו רק לקחו בלכתן מעמנו את כל בעלי בריתן הנשארים בתוכנו, את האנשים אשר בבל אשר נלאו לאַבד כן הצליחו לזייף את הטוב ואת היפה. תחת אהבת הורים ודודים השמורה בכל חֻמה ובכל טהרתה באהלי יעקב, הרבו בתוכנו ענבים ויהיו לנו אהבים תחת אהבה ותאוות זמה תחת שלום-בית ויתברכו בלבבם כי בדרכי חכמי העמים הם הולכים. אך מה לנו ולהם? לעמים הרבו חכמיהם להיטיב בהוציאם את אהבת דודים מידי הויש גם להביא אותו לכלל רגש מזוקק ומסודר. ואף כי היצר עוד במקומו עומד, בכל זאת רב להם כי דעת נקיה הנהיגו בו. ובכן גדשו המה סאה תחת אשר משכילי ישראל ומשכילותיו בברלין מחקו סאה, כי בישראל חדל היצר זה כמה להיות המושל ברוח הרעים האהובים, ותחת חמדה הפכפכת רמת עינים היתה הנחת השַׁלְוָה והשוקטת השמחה בחלקה לרוח המחיה את אהבת דודים, ויפרח שלום הבית בישראל. ויהי הבית לנוה שאנן למקום טהור אשר לא עבר בו רוח קנאה. האיש והאשה התרוממו לאב ואם, ולבותיהם היו תמים יחדו בבן הילוד או בבת הילודה להם. הנפש הנוספת הזאת הרבתה עוד להסב את עיני הוריה-אל הבית פנימה ולעשותו לבית-אב, למקדש-מעט לעבודת האדם ולעבודת הצדקה; ללשכה אחת במקדש הקדש אשר המחילים שעל גביהם הוא בנוי לא תאי נזירים עריריים ונזירות צרורות הם, כי אם בתי-אבות; ואבות ואמות המה כהניו משרתי האל הקדוש השוכן בקרבו.

רוח צחה זאת, המרחפת על אהל בת ציון הסוגה בשושנים, לא נתנה קטורה באף משכילי ברלין ההתרנים; אלה המדריכים אותנו רק בדרכי העמים, לא שמו לב לדעת כי אף אחד מכל העמים לא העריך את האשה במלא ערכה וקדושתה כישראל. רבניו אמרו: „כל אדם שאין לו אשה, אינו אדם שנאמר: זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם" — „כל אדם שאין לו אשה, שרוי בלא שמחה, בלא טובה בלא ברכה" (יבמות ס"ב). לא ידעו כי כבוד הנשים היה יקר בעיני קדמונינו ככבוד הגברים: „אוהבה כגופו ומכבדה יותר מגופו" (שם); „זילותא דאתתא קשה מדגברא" (רש"י שם); „לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה"; „אתתך גוצא גחין ותלחש לה — "לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו" — „אוקירו לנשייכו" (ב"מ נט). המאמרים האלה אשר אין ערוך לאמתם ולצדקם לא היו אותות פורחות באויר כי אומריהם הנאים בדרושם היו עוד נאים יותר בקיומם. לב מי לא יהמה בקראו (יבמות ס"ג) את הטוב אשר גמלו רב ור' חייא את נשותיהם אשר לא היו טובות מאשת סיקרטוס, ואת חסד אלהים אשר עשה ר' יוסי לאשתו המרשעת גם אחרי גרושיה (ירוש' כתובות י"ד, ג') (ב"ר י"ז). הרבנים ההם שמו את כבוד האשה לתנאי גמור בכתובתה כתנאי שאר כסות ועונה, וראשית דברי הכתובה: ואנא אפלח ואוקיר ואיזון כדת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין לנשיהון. אך כל אלה לא מצאו חן בעיני משכילי ברלין כי להם ערבה רק אהבה מְזוּנת, אהבה לשם העגג בלבד, אהבה שאין לעולם ולאדם צרך נכבוד בה, שדרך בעליה לעשות הנאתם ממנה ושמחתם בה קבע בשעת האסור, עד כי בבא הזמן שהחבה חובה והאהבה מתקדשת בקדושת אלהים ואדם, יקיצו בנפש ריקה, בנפש לא תמלא עוד, בלי חמדה ובלי חפץ יבלו את יתר ימיהם כי התאוה לשמה כרגע תמאס ותצא לזרא מאף העם המתאוים. באהבה כזאת רצו תלמידי הענריעטטע לזכות את ישראל, לפיכך הרבו להם דברי עגבים אשר מלאו אותם רוח, טעם ומוסר. אך ארבעת אלפי שנה ורבבות אלפי ישראל נעורו ויערערו על חוזים כאלה ועל הזיונותיהם ויאמרו לרוחם — קדים, לטעמם — תפלות ולמוסרם — פריצות.

ספיחי המשכילים הראשונים. אשר המשורר הגדול הייני היה אחד מהם, החלו לכבד את האשה בישראל ויכירוה לטובה, (היינע III 318) כי כלי מחזיק ברכה היא לעמה, אך בעיניהם היתה גסה, מחוסרת הנאה, ומואסת כל חן באמרם כי כל חמדת היופי וכל אהבת כלולות אסרה תורה. אולם גם אלה שגו; כבוד היופי היה גדול בעיני ישראל מדור דור: בנחת רוח תספר תורתנו הקדושה לבני יעקב כי לשרה, רבקה ורחל אמותיהם יצא שם ביפין, וכי יוסף, דוד ודניאל בחורי-חמד היו. מלבד הדעה הנשגבה: לא נבראה אשה אלא לבנים", יש עוד דעה אחת „לא נבראה אשה אלא לנוי", על משפט התורה על אהבת דודים, אין לנו כי אם להביא ראיה משיר השירים גם לדעת הפשטנים גם לדעת בעלי הרמז ולהסמיך עליהם את המאמר המחוכם של רבא על האשה בכללה „אם בגַנָּה משתעי קרא, כמה טובה היא שהכתוב משבחה, ואם בתורה משתעי קרא, כמה טובה היא שהתורה נמשלה בה". אין עוד חותם תבנית להאהבה מלא חן, חכמה ותפארת אדם בכל הגוים ובכל הלשונות אף כי בכל הדתות, כמטבע שטבעו לה חכמי ישראל בברכות נשואין המלאות חדות ה' באדם בשלומו ובאהבתו, בשמחתו ובשעשועיו, כי לא תהו בראו כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו. ואלהי קדם אשר נעשה שושבין לאם כל חי עדין הוא עושה „שמחה במעונו" מדי התחתן אחד מבני האדם באחת מבנות חוה, ובלבד שתהיה האהבה הזאת בקדושה ובטהרה; בלבד שלא

ישכחו לברך לפניה: אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות, ובלבד שתהיה מקודשת — „כדת משה וישראל".

אך על האנשים האלה אשר עינים להם לראות זרות ולא לב לדעת את סְגֻלַּת עמם, יאמנו דברי בן־מנחם: „ברז לכם איש אחד מרודפי חשק וקראו באזניו את השירים אשר ״לשלמה אם לא קלון ימלא פניכם!" (285).

ידענו כי עברנו מעט את הגבול אשר גָּבַל לנו הענין ללקוט בשדה אחר, אך יען כי בימים ההם באה לעולם האנדרלמוסיא אשר גרשה את שלום החיים ואת אהבת דודים הכשרה והטהורה ממשכנות ישראל מפני אליל התאוה אשר העמידה בהיכל זה אשת הירץ וחברותיה ושושביניה ותקראנה לה אהבה, על כן ערכנו את לבנו לערוך דמות לשלום הבית ולתורת האהבים ולשאול: מי נדחה מפני מי?

מן המִשְׂמָה הזאת אשר השמה העבריעטמטע בבית נסבה נא עין אל המהפכה הגדולה אשר הפכו הירץ ופרידלנדר וחבריהם בקהל עמם, בקטן החלו ובגדול כלו: ראשית מלחמתם היתה ברבני דורם אשר עליהם העיד הד"ר זכריה פרנקל (מאָנאַטס — שריפט ש. 1864 21) כי נעלו הרבה בתפארת מוסרם על הלועגים להם. מבלי פנות אל דברי בן־מנחם האומר: רק את התלמוד לבדו אנחנו מכירים למקור תושבע"פ, לאמר: לחלק הגדול שבמשפטינו ושבחקותינו (הקדמה לחֻקות היהודים). תורה שבכתב היא המעוט הזוקק אל רֻבּוֹ שהוא תושבע"פ (283), נטה פרידלנדר יד, אחרי כן על התלמוד כֻּלּוֹ כי מסטירין (Mystik) הוא, מבלי שום לב כי כל דבר שאינו אומר אלא דרשני, כהתלמוד אשר לא יתודע לאיש כי אם בסברא ובטעם, הפך גמור הוא ממסטירין, אחרי כן החלו לאט לאט לדחות גם את המטרונה הרוממה והעתיקה, את התורה נלהסירה מגברת יען כי תועבה היא לאשכנזים להיות להם תורה עברית, ויען כי האנשים האלה לבם חסר וטעמם סר עד כי מאסו ויבשו בשלהם ויתכבדו רק בשל אחרים, על כן כאשר ראו כי בני העם האשכנזי בחרו בתרגום האשכנזי של לותר ואת התרגום הרומי אשר לכל הנוצרים זרו הלאה ויהיו לנוצרים אשכנזים ויעשו גם המה כמעשיהם וישימו תחת התורה העבריה תרגום אשכנזי למען יהיו גם הם ליהודים אשכנזים, לא יהודים עברים חלילה וחלילה. ולא חששו האנשים ההם לכבודם פן יאמרו הבריות „רבם דקרו" ויקחו את תרגום בן־מנחם אשר לפי דבריו בהקדמתו עשאו סיג למסרת שהוא סיג לתורה השומרת שלא תֵעָקֵר ממנה אות אחת ויעקרו בה את כל התורה

וינבלו גם את התורה גם את העם גם את החכם אשר אמרו לכבד באמרם כי נתנה תורה חדשה על ידו. אך לא ארכו הימים ולא נפטר פרידלנדר מן העולם עד שגעלה נפשו היפה גם בתורה האשכנזית ויציע בכה"ע למדעי היהדות עצתו אמונה לתת לילדים ספרי מוסר ודברי הימים בשפת אשכנז תחת למוד התורה. היפלא הדבר הזה בפי איש אשר על כרחו ורק באשמת טעללער טת יהודי?.

אין קץ לכל העמל והתלאה אשר הביאו שוחרי התרגום האלה על בת יעקב. כל ספרי ישראל האחרונים אשר לפי דברי בן־מנחם הם עיקר התורה יצאו מאליהם מן הכלל, כי אותם ראו הפתאים כאשר ראו הלותרנים את הספרים הלטינים מעשה ידי הקתוליקים, והבוערים האלה אשר בעיניהם קצב אחד ומדה אחת לאגרוף וחוטם, ששו אלי גיל כי מצאו דמיון (?) כזה בקורות דתם עם קורות דת האשכנזים. מן הלשון הקדושה חמדת שעשועי בן־מנחם אבד כל ערך וכל כבוד, ועל כלם גדעו הבריח התיכון התורה הקדושה בלשון הקדושה המבריח את כל אהל יעקב מן הקצה אל הקצה. שוחרי התרגום נתקו את דורם מכל הדורות הרבים ההולכים לפניהם, ובין גלות אשכנז ובין שאר גליות ישראל הפסיקו במחיצת ברזל באמרם כי תורה אחרת להם ועם אחר הם.

והאולת הזאת עודנה קשורה בלב רבים גם מחכמי עמנו באשכנז. לו אמר רק היינע המשנה טעמו לרגעים כי בן־מנחם היה ליהודים את אשר היה לותר לאשכנזים — התהלה מסופקת מאד לבן־מנחם — וכי הוא פדה את היהודים מן הקתוליקיות היהודית, כי עתה החרשנו. אך מרבית אחינו בארץ ההיא ימלאו ברב או במעט אחרי המשל אשר עלה בפיו, ואנחנו לא נדע אפה מצאו את הדמיון הזה, האם במזג שני האנשים האלה? והלא כלנו יודעים כי לותר היה נוקם ונוטר, פה דובר נבלה, קשה כברזל ומשמר הבלי־שוא; ובן־מנחם נוח ועלוב, מוחל על עלבונו, דובר שלום לכל אדם, רך כקנה ונעלה ומרומם מאד בדעותיו. אם מצאו את התלמוד דומה לקטליקיות? והלא הקטליקיות עוסקת רק באמונותו, התלמוד עוסק רֻבּוֹ במעשים ובמדות, ומעוטו בדעות, ובאמונות (בעקרים) כמעט כלל וכלל לא. הקטליקיות כל גאונה הסתר דבר והתלמוד כל כבודו חקור דבר; הקטליקיות כובשת ומצמצמת את תמצית מחשבותיה באמרים קצובים ופסוקים לאמר: כה וכה תאמינו ואל תרבו שאלה, והתלמוד קורא לכל ישראל: העמק שאלה או הגבה למעלה, קרבו ושמעו את דברי, השכילו ממוצא דבר ודעו מה

תעשו, ובשם ה' יאמר: „הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו" (מדרש איכה פתיחתא דחכימא).

ובכן גם הנושאים גם הנשואים במשל האפר הזה שונים הם תכלית שנוי ורחוקים מן הקצה אל הקצה. אך, נסורה נא לראות אולי נהגו הנושאים השונים בנשואיהם השונים מנהג אחד? גם פה אין המשל דומה לנמשל! לותר עקר את כל אשר היה לפניו ובן־מנחם קִיֵּם את אשר היה לפניו, ובכל הפילוסופים שעמדו להם לישראל, לא היה עוד איש כמוהו אשר במאוני שכלו הכריע כף תושבע"פ את כף תורה שבכתב, עד כי כל ערך התורה שבכתב הוא יען כי היא היסוד לתורה שבע"פ, הכתב הוא הגוף וקבלת אבות היא הנשמה התלויה בה.

וגם כוונת התרגום של לותר הפוכה בתכלית ההפך מכונת תרגום של בן־מנחם. לותר רצה לפסוק את שלשלת הקבלה אשר כחש בה לבלי הזכר ולבלי תפקד ולא תעלה עוד על לב תחת אשר בן־מנחם שם לבו להרגם את התורה למען השב את רגלי התלמידים מאחרי „המתרגמים הנוצרים וכו' שאין בידם קבלת חז"ל" (נתה"ש) באמרו: „ואם יתכן זה לחכמי העמים, לנו לא יתכן, כי לנו התורה הזאת מורשה.... לדעת את המצוה אשר צונו ה' אלהינו ללמוד וללמד לשמור ולעשות והיא חיינו וארך ימינו. וכדי שלא יהיו חיינו תלואים מנגד בשערת הסברא.... לכד, תקנו לנו חז"ל את המסורה וגדרו גדר... ומעתה אין לנו לזוז מדרכה הסלולה ולפלם ארח חיים על פי... סברא ואומר דעת של מדקדק או מניה מלבו.... כי אם כאשר מסרו לנו בעלי המסורה.... על פיהם נבין במקרא.... פעם עפ"י פשוטו ופעם ע"פ דרשת חז"ל, שניהם כאחד צודקים' וכו' (שם). החפץ לעמוד על אמתת הדמיון שבין הרפורמטור האשכנזי ובין הפלוסוף העברי, יִבְּוֹן נא אל הדברים המעתיקים בזה את דברי לותר על ראשי הכנסיה הרומית.

ולמען יהי התרגום הזה לצרך גמור, ולמען יאמרו כי הביא גאולה לעולם, ככל אשר יהללו האשכנזים בתרגום לותר; ועל הבל למען מצא סבה מספקת לעקור את היהדות הקיימת ככל אשר עשה לותר לדתו, התגודדו המון המשכילים ההם על אבותיהם כי פרועים ומקולקלים היו במדותיהם ובדעותיהם ובמוסרם. והתרגום האשכנזי בא לתקן — אף תקן. עם עדת פוטקי שפתים אשר פיהם רחב הרבה יתר מדעתם, לא יעלה על לב איש יודע לשמור כבודו להתוכח. אך מי יוכל לעצור ברוחו אם גם חכם וסופר כפרופיסור גראֶטץ אשר אמנם עשה טובה לישראל בספרו „דברי ימי היהודים" יהליט כי „שתחר רוח בני ישראל ותהָיָתם" היה התרגום הזה (XI 41)! אם

גם איש גדול וחכם כמוהו יוציא מפיו „דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם גרוב גולמי בני ישראל" כי אבותינו היו נופלים במוסרם מבניהם אחריהם וכי רק השכלת ברלין באה להורות לנו צרק אשר לא ידעו אבותיהם ואבות אבותיהם, אז צר לנו מאד להחליט כי מגנע החקוי אשר יצאו מבית ה י ר ץ להרבות שמה ושערוריה בישראל לא נרפאנו עוד, גם אנחנו גם חכמי דורנו, עד היום הזה.

יד החקוי, החומר ומתאוה רק מה שאינו שלו, היתה במרבית סופרינו הקטנים עם הגדולים, לקדש כל דעה ומנהג מולדת חוץ ולזורות כמו רוח מנהגי ישראל ולחלל כל קדש אשר ראו בבית אבותם. אך זעיר שם זעיר שם בסור מעליהם רגע הרוח הרעה ושבו והביטו נכוחות. גם פרידלנדר הרואה רק חובה על הדורות הקודמים כתב: כי בין היהודים „הצדקה מרובה! גטילות חסדים מצויה; אהבת אבות ובנים וקדושת המשפחה עמוקה מושרשת ומיוסדת מאד, מסירת נפש איש לטובת רעהו חזון נפרץ הוא ורק מעט ישמע בקרבם זמה, עשק ורצח" (אגרתו לטעללער 35). לעמת זה האונן פרידלנדר על דורו דור דעה בעיניו, לאמר, „הנה נראו בתוכנו חטאות אשר לא ידעו אבותינו, כחש באלהים! רֹך ומֹרך, עצלות, תענוגות בשר ותפנוקים, כל ילדי שקר אלה אשר הולידו ההשכלה והתרבות בקלקולן נאחזו גם בקרבנו וצפויה היא התמימות כי עוד מעט תִּסָּחֵף בשטף הבזבוז וגסות הרוח" (מובא בגראֶטץ XI 170). ואחרי דברי הודאת בעל דין זה ימלא כל איש ישראל, היודע את עמו מפי ספר החיים לא מפי ספרים אשר כתבו אנשי ריבם בישראל ובעמים.

הן אמנם נודה ולא נבוש כי חסרנו אז דבר אחד אך לא מ ו ס ר כי אם נ י מ ו ס חסרנו, לאמר: לא את הקדושה והטהרה בדברים המסורים ללב, ולא חסד, משפט וצדקה בדברים שבין אדם לחברו, חסרנו, כי אם הטיח החיצון העושה את האדם נאה ומתקבל על הבריות גלה ממנו בעונינו. בגלות ישראל גולה אחר גולה נבלה שפתו, ומכל לשון קלטו מעט והמעטים הרבים האלה עלו כטלאים על גבי טלאים ויהיו ללשון עלגים, ללעז (שואֶרגאָן) אשר אין בו מתום, ואין טעם וסדר ודקדוק נוהג בו. הן אמנם כי בגבול התורה והדעת לא הרבה הלעז לשחת, כי שפת הסופרים היתה תמיד שפת אבותיהם העברים, אשר בכל דור ידעו להביע בה כל מחשבות לבם בכל צלליהן ואורותיהן ועל פי הרוב מצאו סופרי ישראל את ידיהם ורגליהם בכנגון העברי יותר מסופרי אייראָפא בשפת הומית אשר היתה בימים ההם ללשון סופרים בתוכם. אך אם לא הפסיד הלעז לתורה ולדעת מאומה, או

רק מעט הרבה להזיק בדרך ארץ בהוסיפו גם בוז ולעג על השנאה אשר שנאוהו העמים לקים מה שנאמר „כל אחי רש שנאוהו". מי לא ידע כי מכת בלתי סרה היתה הנגע הזאת בבית ישראל אשר פרעתהו לשמצה גם בעיניו גם בעיני קמיו כי ברבר איש לשון עלגים יפול גם בעיניו, לא ימצא ידיו ורגליו במסבה, רוחו תקצר ודבריו אינם נשמעים. אך בכל זאת רק קלקול נימוס היה והמוסר גבוה על הנמוס כגבוה שמים על הארץ, והאיש האומר לחסר נימוס פורע מוסר, אחרי עיניו הוא זונה, שוטה, רשע הוא וגם רוח.

אל תקון הנימוס הועיל התרגום האשכנזי ליהודי אשכנז כי באמת הועיל להם להפוך להם שפה ברורה. אך הלא שמענו זה מעט מעדות פרידלנדר כי הנימוס הזה לא עמד להם לקים בידם את מוסר אבותיהם.

אך אם למרות אניני הדעת ענה ראש משכילי ברלין אמן אחרי מוסר הזקנים, הרבה הָהַעַ ראש משכילי וויען. איש אשר לנבלותו אין קצה ושמו הירץ הומבורג. הוא החל לקטרג ולהוציא שם רע על ישראל באזני הממשלה, הוא אבי הבראָפּטנים והברימנים אשר מעולם. האיש הזה בנעוריו היה מורה לבני בן־מנחם שתים או שלש שנים. ובן־מנחם, אשר כרחב ידו בתורת הנפש בכללה כן קצרה ידו ברעת רוח בני האדם הסובבים אותו, הטה אליו חסד ויכבדהו, עד כי בהרחיק הומבורג נדוד מברלין היו אגרות הולכות ובאות ביניהם. אך מי יודע אם בעצת בן־מנחם היועצה לטובת הומבורג לבלתי שוב לברלין עוד, (בשני למכתביו אליו) לא היה מעורב רגש סתום כי לא טוב הוא גם לביתו. כי בעוד שמונה חדשים רואים אנחנו את הפלוסוף מתוכח בלשון רכה עם מורה ביתו תוכחת נמרצה על ערך מעשי המצות אשר החל הומבורג לבעוט בהם ברגל גאוה באמרו כי מבדילות הן בינינו ובין העמים האומרים לחברנו אליהם באהבה. ובן־מנחם אשר הוכיח לו כי לו לא היה באמת תועלת אחרת למצות בלתי אם בהבדילן אותנו מן העמים גם אז אין ערוך אליהן. כי אין קשה לישראל כספחת הזאת היועצה לו להסתפח על כל העמים בדברי דת וכי גם לעמים יזיק משפח זה מאד בהרבותו חנף ונבלה, ובדברים אלה חתם האיש הרך הזה את תוכחתו: „בכל קשי ערפנו נעמדה נא על נפשנו „לסבל את התחבולות אשר יהבלו לנו אנשי און האומרים כל היום: קרבו אלינו ונקרבה אליכם! המה רק עקב יגדילו וממקומם לא ימושו. כאשר יתאוה הזאב לדבקה אל השה ולהיות עמו לבשר אחד, לאמר: „להביא את השה אל קרבו ולהפוך בשר כשבים לבשר זאבים, כן המה אומרים לעשות לנו" (בחמישי למכתביו). בעוד ששה חדשים הוסיף בן־מנחם לכתוב אליו לאמר: „רחוק אני מן הנחת אשר דעתך נוחה, מרוח הסבלנות השפוכה כיום על כה"ע. כל עוד אשר חפץ התחברות בדברי דת אורב במסתרים, מסוכנת סבלנות כזאת הרבה יתר מרדיפות בגלוי. וכבר חרץ מאַנטעסקיו את המשפט הרע: כי אין מכשיר נאמן להטות לב בעל דת אחרת אל הדת השלטת כסבלנות ודרכי נעם, לא רדיפות וחזק־יד, לפי ראות עיני זאת היא רוח החיה בדרכי הסבלנות שבימינו, לא חכמה וצדק, וע"כ עוד יותר ויותר ראוי לנו, המעט מכל העמים. אשר לא לפתות ולא לְהִפָּתוֹת באו להתכנס ולהתנגש יחד. ובמה? — עוד הפעם חזקה עלי יד שיטתי ותביאני אל דבר מצות המעשה וכו'". (בשביעי למכתביו). כמעט אל איש מבאי בית מנחם לא הרבה — בכל אשר ידענו — להביע את דעותיו בדברים מכריעים ומוכרעים כאלה. ומה הועיל הפלוסוף החסיד לתלמיד שאינו הגון זה? כזורק אבן למרקולים! הדברים והאמת האלה אשר כמעט רוח נבואה שורה עליהם, נשכחו עשר שנים אחרי כן מאדם בליעל זה הולך עקשות פה בהכותו את אחיו בלשון לפני שרי ממשלת אוסטריה כי „היהודים מנשאים עצמם עד לורא, כי המה העם הנבחר, כלם קרושים וכו', עד כי העיז שמואל פניו לבקש לרדות בשאול המלך; כי הם לבדם קרויים אדם וכו' וכי גברה ועצמה בם תאות המשגל (?) באופן נורא מאד". ועצתו היא: „לרחות כל הרבנים ממקומם אחרי כי אין כל תקוה לתקנם, לבטל הישיבות ולמוד עברית וכו', למחוק מכל ספרינו את המקומות שבהם חרפות וגדופים על דתות אחרות או להכין Auto do fé ממש לכל ספר כתוב עברית וכו' וכו' וכו'". הסופר הנכבד ר' אליעזר שולמאן אשר מספרו „מקור ישראל" אנחנו מעתיקים אות באות את דברי הדלטוריא המגֻלָּה הזאת, חותם את דבריו לאמר: „האם לא חוליה נכבדה היא באמת בשלשלת ההשכלה הברלינית?" ואנחנו נדמה כי לכבוד כל הפוחזים וקלי הדעת שקמו בעת ההיא אשר חטאו והחטיאו בפחזותם את ישראל חייבים אנחנו להגיד: כי לא קם עוד נבל בתוכם כהומבורג מדבר תועה ונבלה כמוהו. ואנחנו אשר לא לפרוט את הקורות באנו כי אם להורות את הליכות הרוח בכל יושר דרכה ובכל משובת תעתועיה, נעזבה נא את המקום הזה מעט קט לראות מה פעל רוח בן־מנחם במקום אשר מראה אשה לא היתה לעינים, וקול פושקי שפתים מתהלך לרוח היום לא היה לרוח המושל, באצילי בני ישראל.

ג.

הוכוי היה לחוזץ שקר קסם ואליל בידי אנשי הדור ההוא. הוא האלהים אשר עד היום יקריבו לו בני ישראל את כל קרשיהם לכל חטאתם ויקראו את שמו: איםנציפציון. על מזבחו עלה הכהן פרידלנדר להקטיר ולכפר על כל עדת ישראל את עון אבותיהם. וירא והנה אין פונה אל מנחתו ויאמר בלבו: הן חטא ישראל המאת לא יוכל כפרה, ועתה אעשה נא אני לביתי, ויעש כן, ויעל את חמדת ישראל כליל באש לכפר בעדו ובעד ביתו, ויהי כי נלאה על הבמה גם הפעם, ואלהיו אשר עשו לו ידיו לא ענו לו באש, ויפן אל אלהים אחרים אולי יענו לו במים — הוא בא אל מקדשו להתפלל, ולא יכול, כי הכהן סגר מפניו את הבית מבא, אף עצר את השמים וימנעו רביבים, וירא כי נדחף לצאת, וישב בבשת פנים לאחיו.

זאת היא פרשת גדולת כל הגדולות אשר עשה פרידלנדר בישראל ועמו כל משבילי אשכנז משנת מות בן מנחם עד שנת תקע"א.

תחת אשר המשכילים האשכנזים כרסמו רק את הקליפה, מפרי מחשבות בן־מנחם אשר חשב על היהודים בגבר הקם, אכלו רעיו הצרפתים את התוך ותאורנה עיניהם. אוהב היה לבן־מנחם ולנפתלי רעו ושמו נפתלי הירץ מעדעלכהיים (Cerf Berr) יליד עיר ביסהיים אשר שם פתח בשנת תקל"ח בית מדרש גדול ללומדי תורה ואת גיסו הרה"ג ר' דוד שונצהיים אשר אותו שם נפולון אחרי כן לראש הסנהדרין, הקים לראש ישיבה. לרגלי עסקיו לספק לחיל צרפת מכולת ומספוא, קבל רשיון מאת המלך לודוויג הששה עשר לשבת בשטראסבורג, העיר הסטוגרת לפני בני ישראל בימים ההם. לאט לאט הותרה לו להשתקע בעיר הזאת לקנות בתים לו ולעשרה אנשים מבני ישראל הצריכים לו לעסקיו ולכל דבר שבקדושה, עד כי באחרונה יסד שם קהלה, ואת גיסו שם לרב. ויבן שם בתי עבודה (פבריקאות) ויקן שדות וכרמים, ויעבד את עניי עמו בבית ובשדה, למען כהום פיות דוברי שקר האומרים כי ישראל לא יצלח לכל מלאכה בלתי אם אל הספר עיניו. ויפץ בצרפת את ספר דאָהם על אדות זכוי היהודים, ויט את לב השרים העומדים לפני המלך לדבר טוב על עמו, עד כי פקד המלך על בני ישראל לבחור מתוכם אנשים חכמים וידועים אשר יתיעצו עם שרי ממלכתו על משפט עמם. ויעשו כן, ויבחרו מתוכם אנשי שם ואת נפתלי מעדעלסהיים בראשם. פרי מעשה הנכבדים האלה היה כי העביר מלך צרפת את החק אשר היה חרפה על ישראל ימים רבים; כי העביר הנוגשים את אשר הפקדו על הגבול להרים מכס מכל נפש ישראל כאשר ירימו מכל נפש בהמה.

ולא ארכו הימים, וכסא מלכות צרפת החל למוט ולהתמוטט עד כי נהפך, כלו ומלך נקי וצדיק נספה בעון אבותיו. בקרב הימים האלה החלו שרי מליצי צרפת אשר שמו פניהם לזכות את כל יושבי הארץ בחקה אחת ומשפט אחד, להאיר את פניהם גם אל ישראל. השר מיראבו אשר כל מדינת צרפת היתה כמעט קפולה ומונחת בחיקו היא מלכה ושריה וכל עמה, כתב ספר על גדולת בן־מנחם וזכוי היהודים בשנת תקמ"ז, בהיותו בברלין, וכשמעו את שמע הפילוסוף העברי אשר מת זה מעט. גם כהן נוצרי גרגואר. אשר גם הוא היה מן הנוטלים חלק בראש בהליכות הפוליטיק בעת ההיא, כתב סנגוריא על היהודים. ומה עשו בני ישראל בצרפת למראה הדברים האלה? הגם הם נחפזו מרוב פחד, או מרוב שמחה, לשום את ספר תורתם ואת כתבם המתיחש מרמס לרגלי העם אשר בתוכו הם יושבים, ככל אשר עשה פרידלנדר בשכר ספק לגימא אחת של זכות אזרח? — לא, המליץ הראשון בשפת צרפת בקרב ישראל ישעיה בינג אשר כתב מגלה לשהר את זכוי עמו, קנא קנאה גדולה לכבוד תורתו ומולדתו ויאמר: „אם האנשים הטופלים עלינו שקר יקראו לאיש דָבֵק בתורת אלהיו, שומר הבלי שוא, הנני מברך ב"ה את אחי ואת עמי, כי יהיו שומרי הבלי שוא כל הימים, למרות וואָלטער הזונה רק אחרי עיניו... עת אשר חשך כסה ארצות צרפת ואשכנז, וויושביהן התהוללו באימים קמו בקרבנו סופרים כפילון ויוסיפוס, מהגדסים, תוכנים, משוררים וחכמי חרשים". המליץ הזה לא יתעה בשוא את נפש קוראיו כי מולדתנו עשויה להתבטל, רק כי יכולה היא להשתתף בדעתה עם האומה השולטת, וכה יאמר: „עני לאומים הדרים במדינה אחת, ולהם משפט אחד, ודתיהם השונות תלמדנה מוסר אחד, לא יבדלו איש מרעהו גם ביצר הלב גם בכשרון".

מקץ שנתים ימים אחרי אשר ערך פרידלנדר, תלמיד וחבר לב"מ, בקשה אל ממשלת אשכנז לפרוק את על הרבנים מעל צוארי בני ישראל, ערך תלמיד וחבר אחר לבן־מנחם ולרבי נפתלי הירץ וויזל, איש אשר קטנו עבה ממתני פרידלנדר וחבריו, איש חיל, נדיב רוח ואמיץ לב, יצחק בער שליח קהלות לותרינג גם הוא את בקשתו אל קהל־גוי (נאציאָנאַלפערזאממלונג) לקיים בכל תקף את כח בית־דין ביד הרבנים. זאת היתה ראשית בקשת האיש המרומם אשר ברוב לקחו ובמתק שפתיו הכריע את הכף לזכות הזוכי. ויקן את לב שרי צרפת עד כי היושב ראשונה ענה לו: כי

לכבוד יהיה לעם צרפת לתת מנוחה ורוחה לבני ישראל, וכל הנאספים אספו אליהם את מלאכי בני ישראל ההולכים עם יצחק בער כאורחי כבוד לשבת בתוכם. — פרידלנדר המתרפס ומתאבק בעפר רגלי כהני לותר נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש, ויצחק בער המתגאה בתלמודו וברבנותו הורם עַל לשבת עם נדיבי עמים (תקמ"ט).

כאשר קיים המלך וקהל־גוי בתחלת שנת תקנ"ב את דבר הזכוי לכל משפטיו ולכל חקותיו מבלי עקור אף קוצו של י"ור מן היהדות, נחה הרוח על האיש יצחק בער אשר כמעט מעשה ידיו היתה הישועה הגדולה, ויוציא מכתב גלוי לכל אחיו; מבלי התהלל ומבלי התפאר, רק להאיר עיניהם ולהעיר אזנם על ברכות הזכוי; וכי חייבים הם לדרוש בשלום המלכות בכל לבבם ובכל נפשם, וללמד את לשונם בבֹר רק בשפת הארץ ולהעביר הלעז המגומגם מתוכם ככל אשר יעץ בן מנחם את בני עמו, וכמוהו חתם את דבריו „כי היהודים עשוים להשהנות „רק בצרכיהם לא בתורתם, כמה טובה כפולה „ומכופלת לתורה הקדושה עלינו אשר האירה את „מחשכי גלותנו ותמתק את מרורות כוס התרעלה „אשר שתינו מיד אויבינו, במה נְקַדֵּמֶהָ על כל הטוב „אשר עשתה לנו ולאבותינו! — הלא רק בשמרנו גם „היום את תורתנו הזאת, ללכת בה בכל לבבנו ובכל „נפשנו, לבלתי רום לבבנו לשכוח את שם אלהינו „בימי טובה ורוחה, למען דעת כל עמי הארץ כי „ישראל גוי אחד בארץ, אשר עמד כסלע בלב ימים „למול כל גל ומשבר, כל פגע ומפגע אשר ישאפו „לבלוע אותו חיים זה אלפים שנה — או הלבעבור „זה אמץ ה' את רוחנו לשאת ולסבול כל הדורות „הרבים ההם ולעמוד בנפשותינו על תורה... למען „נמעול בה מעל כאשר יאור גם לנו היום?" .

בסגנון זה דבר גם בנו מיכאל בער אשר הוציא בשנת תקס"א „קול קורא לכל ממלכות הארץ" בשפת צרפת על העשוקים הנעשים „להפרורים „המפרפרים, לנפיצות עמו האמלל אשר התהדר „בימי קדם בהדר גאון היכל קדשו, במרום מולדת „חכמת אלהים אשר בקרבו... אנחנו הם בני העם „אשר חבלי מות ובלהות החיים משחק היו לו, אשר „לא נסחף ולא נהדף משטף מים הזידונים אשר שטפו „גוים ואלהיהם. זכרונות מני קדם יון ורומי, כצללים „נהלכו, ושארית ישראל ילפתו ארחות דרכה, „במעקשים ובעקלקלות זה אלפי שנה; כשן סלע מצוק „אשר לא הדפנו כל רוח ולא תפיצנו כל סערת „חמה, נותרנו רק אנחנו לבדנו מכל משפחות „האדמה".

גם בשנת תקס"ו בשנה אשר קרא הקיסר נאפוליאָן מועד מראשי ישראל יושבי ארצו להשיב על שאלותיו אשר שם לפניהם, לא נפל לב יצחק בער ולא הפיל מדרכו כמלא שערה אף כי כבר ההלה החרות בעת ההיא למוט לפני דבר מלך שלמון נורא על כל סביביו. ויהי כי נועד יום המועדה להיות ביום השבת ערב את לבו להציע לפני קריאי מועד לדחות את המועדה ליום אחר משום חשש חלול שבת, בדבר הזה דומה הוא פרידלנדר לבן מנחם אשר גם אותו הבהילו שוטרי המלך לעמוד לפניו בפוטסדם הרחוקה מברלין שלשה מיל ביום השבת, אך בטרם הלך שמה בצרת נפשו שאל התרה מפי בית דין (קייזרלינג 122).

לו היתה בברלין בימים ההם מועדה כזאת כי עתה שמו המשכילים את עיניהם ואת לבם לְפָרֵק ולגרד כל זכר למולדתם, לא כן קריאי מועד אלה ליפמאן Cerfbeer בן נפתלי מעדעלסהיים דבר באזניהם את הדברים האלה: „שכחו את מולדתכם למקומותיכם „לא אלוסים לא ספרדים ולא אשכנזים אנחנו, כי אם גוי אחד המפוזר ומפורד בכל הארץ אל אחד לנו, ותורה אחת אשר תצונו לדרוש בשלום המלכות אשר במשפטה נחיה!".

האיש הגדול יצחק בער המגן לעמו ומעוז להורתו לא זע ולא חת לדבר על עמו כאשר עם לבבו אל השר Molé הקשה לישראל, אשר לא רכות וחלקות דבר אל קריאי מועד בשם אדוניו. ואלה דברי יצחק בער: „העם האמלל ומורדף בלי חשך „נאמן לאלהי אבותיו כל הימים, העם אשר את „המות לא יירא ומצוק לא יפחד, עוד כְּמוֹ אומר „כבוד, כי גוי מעולם הוא, איתן בל ימוט משאון „לאומים, ראשית גוים וקדמי ארץ מכורתו, אחריתו „אחרית כל היקום... אורחי צרפת, ובני ישראל „אנחנו, קומו נא ונשא ידינו קדש ונשבעה להיות שתי „אלה יחד: צרפתים בעמדנו בנפשותינו על ארץ מולדתנו „היקרה, ובני ישראל בשמרנו את תורת אלהינו. על „שתי אלה אנחנו נשבעים למלכנו הקיסר באהבה".

אך נשאלה נא מדוע רחקו משכילי צרפת ממשכילי אשכנז כרחוק מזרח ממערב? האמנם המקום גורם כי בצרפת בהתנדב עם ובהשכילו ירום וירחב ויחבק בזרועותיו מלא עולם, תחת אשר האשכנזי בהניח לו מעט מעצבו ומרגזו, או בהעלותו על לבו אולי ינוח לו, יקשה ויצר, יסוג וינזר אל תוכו, יהדף וידכא את כל הקרב אליו, יתנכר ויתכחש אל כל מְיֻדָּעָיו מאז, הגם על בני ישראל היושבים בארץ אשכנז נאצלה רוח אשכנזי להפרד מעל אחיהם, ועל אחינו יושבי צרפת נחה רוח צרפתית לאהבה את עמם בכל

לכם ? — חלילה לנו להגיד כזאת, פן ישימו הקוראים את חלקנו עם מציבי גבולות בישראל למספר העמים אשר בקרבם הם יושבים. אין זאת כי אם משכילי אשכנז אשר כהו עיניהם לנגה כבוד בן מנחם אשר נחל מחכמי העמים ושריהם, לא העמיקו לראות בדמות בן מנחם את הפתוחים ההדים הדקים המבדילים בינו ובין גדולי העמים העוטרים אותו כי אם את הַקַּוִּים הקלים המשותפים גם לו גם להם, וכל אשר היתה עם הפילוסוף הנערץ הזה בתפוסה אחת, סקרה עיניהם בסקירה אחת; לא אותו ביפי חכמתו, כי אם אותו ואת תפוסתו בתפארת גדולתו, ובבן יותר ראו מאשר התבוננו, על כן לא את תורת בן מנחם, כי אם אהבת העמים אליה חמדו ואותה רדפו, ובאהבה הזאת נתנו ויבזו את כל הון בית אביהם, הפרו את האחוה בינם ובין אחיהם יושבי ארצות אחרות, למען היותם מופנים מצד זה לסגור בבשר אשכנז תחת הצלע אשר לָקחָה מהם בנגעם בכף ירך יעקב, ועל כן לא שמו לב לדעת עת ומשפט ולכוון את השעה. לא כן בני ישראל יושבי ארץ צרפת המה לא היטיבו דרכם לבקש אהבה, כי אם לאמת דרשו משפט וימצא להם לעת מצוא לעת אשר לב עם צרפת היה פתוח לזכותם, ויען כי לא ראו משכילי צרפת את בן מנחם לעינים על כן ראוהו לַלֵּבָב והנח עליהם רוחו המלאה אהבה וכבוד לעמו, עד כי כמעט סגנון אחד עולה לדבריו בספריו, ולדבריהם בקהל עם, על ישראל ועל תעודתו הרוממה.

הצמח הרך אשר שתלו ידי אצילי בני ישראל לצבי ולכבוד בצרפת, עלה כיונק ויוצא פרח נחמד למראה, את הסנהדרין, ויעש פרי ימים רבים אחרי כן: כי הארץ ההיא היתה מטע לשם כל „ישראל חברים" שם שלם על אומה שלמה אשר לדאבון נפשנו פגמו אחינו האשכנזים בשם הגדול הזה באמרם להפרד מאחיהם ולעשות להם „כל ישראל חברים אשכנזית" דבר מֻבְדָּל מתוכו. מירכתי הארץ הזאת עלה בימינו נשיא כענן כבוד וינף גשם נדבות על נחלת אבותינו הנלאה ויפקוד ארץ וישוקקה ויעשרה. אך אל נא נשא דע למרחיק, נשובה נא אל אחינו באשכנז ונראה כי בכל היותם לטרח באהבתם היתרה והנעתרה, לא העלו להם כי אם יסורים ושנאה תחת אהבה, כי כותבי פלסתר קמו, בשנת תקס"ג — תקס"ה, אשר מלאו כפריהם עשק ונלוז, עמל ונבלה, רמיה ומרמה על בני העם האמלל היושב לבטח עמם וימלאו את ארצם איש עברה וקנאה. אך בפעם ההיא לא מהרה מאד רעת בני ישראל כדרכה פעם בפעם, כי שלטון צרפת אשר החלה לשפוך ממשלתה בעת ההיא על בני האשכנזים לא נתנם לקום על ישראל, ויתהי הפורענות שוהה לבוא, עד סור עול צרפת מעל צוארי אשכנז אז היתה הרוחה לאשכנז ותקם צרה לישראל. מכתבי-עמל נעורו עוד הפעם בשנת תקע"ה לשום דופי ולדבר תועה ונבלה על בית יעקב ויזרו גפרית אשר בהריחה אש קנאת עם התלקחה לשלהבת בוערה בכל ארצות אשכנז בשנת תקע"ח תקע"ט.

ומה עשו משכילי אשכנז בעת ההיא? אחדים מהם נואלו להצדיק עליהם את הדין; בסניגוריותיהם אשר כתבו על ישראל לא דרשו משפט, כי אם בקשו רחמים ויכנעו לפני אויביהם לבקש להורות להם דרך ישרה אשר ילכו בה לבלתי הטריח עוד גוי צדיק כאשכנז לפנות מעסקיו ליסר את בת יהודה השובבה לטוב לה (גרֶאטץ XI 263). אך קרבו ימי החנופה, החלקות והמחמאות למות מקרב אחינו בני אשכנז, כי להמתכחשים והמתנכרים, הממירים והמומרים אשר הדיחו כל רעה המיטו כל און על ישראל אשר הבעיסוהו בהבליהם זה ימים רבים, הקים ה' אורבים מתוך ביתם, שני אנשים מבני ישראל חכמים ונבונים, אשר לחרפתם ולבשתם נגרפו ונסחפו גם הם בזרועות השטף, ויעזבו את עמם ואת אלהיהם, אך בשבט פיהם ובשוט לשונם רבו את ריב חרפתם גם מיד אשכנז בעלת הבשר גם מיד הבוגדים הקלים והכבדים אשר שמו את אשכנז ואת אלהיה למשא נפשם. שם האחד משני המליצים האלה אשר לא קם עוד כמוהם באשכנז בֶּארְני והשני הייני אשר מאומה לא לָקחו בידם מנחלת ישראל בלתי אם את הַפַּלְפֶּלֶת האחת החריפה וירפאו בה את ספרות אשכנז התפלה מריח הפה, הבא על עון לשון הרע, וימררו בה את חיי צוררי היהודים, ויטאטאו במטאטא השמד משאות שוא ומקסם כזב, אשר חזו להם משכילי ברלין בהקי"ן ובחלום.

על שני האנשים האלה רבו מאד חלוקי הדעות. זה אומר כי בֶּארְני נטה יותר אל ישראל וזה אומר כי נפש הייני דבקה יותר בעמו, על דעתנו רחוקים היו שניהם ממקור ישראל כי ראו בילדותם את המשכילים אשר התנשאו לאפיטרופסי היהדות בפהזותם ובניולם, ואת גדולי הרבנים חסרי כל הלקת הטיח אשר הוא לבדו כל כבוד אנוש כדור רם עינים, ויעלימו את עיניהם מתורתם וממולדתם. אך בהיות רוחם נדיבה, בינהם חדה וטעמם טוב מאד, על כן בריב בֶּארְני את ריב משפט האדם מיד עושקיו כח, עלתה באזני גם צעקת עמו מפני נוגשיו, וילחם בשונאי ישראל בזעם אפו, ובלעגי שפתו, מלבד אשר מרד לאשכנזים את פ עולהם אל חיקם, עשה באלהיהם שפטים בהציגו את גאֶטהע, האליל הגדול והגבוב המושל ברוח אשכנז, ערום ועריה, כי איש אין לב הוא, אין מוסר

ואין מישרים, ואת תורתו אשר נתן לאשכנז ולאירופא, הורת הזמה והבשת קרע לגזרים, וישם אותה ואת כל המחזיקים בה, היוצאים ידי חובת מוסר וצדק ביפי טעם, עפר תחת כפות רגליו. המליץ הזה במלחמתו זאת, מבלי דעת למי הוא נלחם, נתן כבוד גדול לתורת אבותיו (אף כי לא אֲהֵבָהּ יען כי לא יְדָעָהּ), כי הוריד מעל כנו את אלוה מָעֻזִּים זה, את ההפך המובהק לרוח עם ישראל אשר בשיטת גאֶטהע היה למטבע מהלכת בקרב הארץ, יען כי הנאתה קרובה. בתגבורת הטעם על המוסר נלחם כמעט כל ימי חייו, האין זאת מלחמת תורת אמת בהבלי נֵכָר ?

ברות משפט, אשר היה לרוח חיים בבארני כל ימי חייו, היה הייני נופל ממנו, הוא התעסק בספריו בצרכי רבים לא לשמם כי אם לשם סניף למליצותיו. וגם למאוייו אשר הביע בהם היתה דרכו שונה מדרך בארנע כי אחרי מראה עיניו הלך, וישנה את טעמו לרגעים. אך לעמת זה נעלה עליו בדעתו הנקיה אשר בה חשף מצפוני כל נעלם, בנוח עליו רוח הוללות, נתן כל חכמה, כל מוסר וכל קדש ללעג ולקלס, כי ילד שובב היה כל ימיו; אך בסור מעליו לרגעים הרוח הרעה הזאת אז ראה כל טֹהַר בטהרתו, אז נשא מדברותיו בשפת בני אלים על הדר שיבת עם עולם, על כבודו ועל גדלו, על מרום מולדתו ועל רום תעודתו, אז יבחין עמקי תעלומות נעם בחיי העם הזה גם בגלותו אשר חמדת כל הגוים כאין נגדן. ספור „הרב מבכרך" אשר ראשיתו היא כל שאריתו מצבת זכרון היא לאח נפשע זה.

בעינו החדה ראה עמל גם בזיו הרפֿורמא היהודית אשר הבהיק בעת ההיא מסוף אשכנז ועד סופה, והך עינים לרבבות בסנורים. גם דרך חברת מרבי התרבות בישראל (קולטורפֿעראיין) אשר גם הוא אמר להלָּות עליהם לא מצאה חן בעיניו.

אף כי למראית עין גבהה תקנת יאקאָבזאהן על דרך פֿרידלנדר גובה שמים כי יאקאָבזאָן ב ר פֿ ו ר מ א אשר הנהיג, ובהוד והדר אשר נתן לתפלת הצבור אשר קרא לה שם חדש „עבודת ה'" (גאָטטעס-דיענסט) השיב רבים אל הדת אשר בלעדי זה רחקו ממנה. בכל זאת אם נעמיק להתבונן נראה כי מדה אחת לשניהם, אך תחת אשר פֿרידלנדר הדיח את בני ישראל אחרי הנכר, הביא יאַקאָבסזאָהן את הנכר אל הקדש, העמיד צלם בהיכל. הן אמנם כי טוב וישר הוא להשתחות לה' בהדרת קדש, כי גדולינו לא מאסו בסדרי היופי והנגון על פי חקי המוסיקא היה רצוי בעיניהם, וכן נמצא בתשובת הב"ח קכ"ז המתרת בפירוש כל הנגונים אפילו אם דומים הם לנגוני העמים כל זמן שאינם מיוחדים לעבודתם, — אך העושים פרט קטן זה הבטל

במעוטו לעמוד התָּוֶךְ אשר כל בית ישראל נשען עליו, ומקיימים גם על הפרט הקטן הזה מצות: איכה יעבדו וגו' (דברים י"ב ל') והמכַוְנים גם את מלבושיהם, גם את כל תכסיסי עבודתם, אל עבודת העמים, זר מעשיהם, נכריה עבודתם, עבודה זרה בטהרה היא. על תולדות הרפֿורמא ועל תולדות תולדותיה לא נדבר הפעם, כי כבר ערכנו לה דמות לכל תהפוכותיה במאמרנו „לברית עם לאור גוים" הנדפס במ"ע „המליץ" סוף 1884. אך לפי דרכנו פה נעיר כי התהפוכה הגדולה אשר התהפכו הרפורמים בתחבולותיהם לקרא גם על הקלקלה הזאת את שם בן-מנחם אשר כל חפצו בכל ספריו היה רק להבדיל בין היהדות ובין כל הדתות, חוצפא יתרא היא. לו אמרנו להביא ראיה לדברינו מדברי בן מנחם, כי עתה היה לנו להרפיס פה מן הקצה אל הקצה כל כתבי בן-מנחם.

כאשר היטיב הייני לראות את היסוד הרעוע של הרפֿורמא, כן העמיק לבחון את חברת מרבי התרבות בכל רום עיניה וקצר ידה. החברה הזאת, מרבי התרבות בישראל (קולטורפֿעראיין) נוסדה בברלין בראשית שנת תק"פ בידי שלשה אנשים צעירים לימים, הלא המה: האיש הגדול יום טוב ליפמאנן צונץ, אֶדואַרד גאַנז ומשה מאָזער. עד מהרה נלוו עליהם גם שני זקני המשכילים פֿרידלנדר ובן דוד. מכל הגדולות אשר אמרו לעשות בישראל לא נעשה דבר, בלתי אם בית ספר ומכתב עת למדע היהדות אשר לא יצאו ממנה בלתי שלש חוברות. מקץ שלש שנים נדמתה החברה הזאת כקצף על פני מים, ומלבד ריט'ל צונץ הנאמן לחכמת ישראל ומלבד פֿרידלנדר ובן דוד שמהו ביהדותם מחמת זקנה, המירו כמעט כל ראשי החברה את דתם אף כי נ ש ב ע ו כלם לבלתי עזוב את אלהיהם כל הימים. על כל הדעות והמאמרים אשר במכתב העתי הזה אין שוה לנו להוציא משפט, כי כבר אבד עליהם כלח. אך על המגלות העפות ההן אשר מרוח בכנפיהן יצאה דעת קדים בסערת חֵמה לגזול את שני לוחות הברית מידי אדון הנביאים ואת ספר התורה מזרוע תפארתו נדבר דבר.

שם הדעת הזאת היא: „בקרת המקרא העוקרת" אשר לפי ידיעתנו היה לאַצארוס בן-דוד הראשון אשר הנהיג אותה בישראל „בכה"ע למדעי היהדות" תקפ"ב. שם התאמץ להכחיש את דבר מתן התורה בידי משה והייני אשר גם הוא לא היה ארוק מאד בדתנו ולעמת זה אוהב היה לבן דוד, קרא את הדברים וימצא אותם ואת מופתיהם סרי-טעם, ועל פי הרזון והיבשת, הקור והכבדות אשר לחקירה זאת, הוציא משפט כי ראויה היא יותר להיות קבועה באחד כתבי העת הלותרנים הצנומים, כארבעים שנה לפנים מלהזדקר בבת ראש

בכתב מדע האומר להדש נעורי עם עתיק ימים אשר לא נם עוד להו (הייני XIX 98).

צר לנו המקום לדבר בזה על עצם בקרת המקרא הנוהגת ועל ערכה, אך זאת נגיד בפה מלא כי מני אז החלה החקירה הזאת, מלאה יד כל איש מדבר גדולות, המתהלל כי יודע הוא אשדודית וזמזומית, וכי היה לו נלגול מחילות בעיי בבל השוממה וגלי אשור התרבה, למלא בחרבנו זה את חסרון דעתו בשפת עבר ולבטל בקליפת השום כל הגיון ישר וכל חקר נכון אשר רוח וחיים בו מפני תקוניו ושבושיו השוממים והרוממים אשר אין טעם ואין ריח בהם. הכהנים הלותרנים ודרשני הרפורמא, אשר רבים מהם החלו ללמוד צורת האותיות העבריות בהיותם בני ארבעים, ראו את המקרא ואת לשון הקדש בכלי זכוכית צבועה ומבוקעה שעל עיניהם הכהות, כהיכל ארוני בזק, כהיכל מלא מלכים מְקֻצָּצִים שפרקיהם מפורקים ועורם נָגַע ויִמְאָס, מבלי תת לב כי בקיעי כלי-ראי המנופץ המה רואים כהבורות פצע וכשברי יד ורגל. יעבירו נא את הָאֹפֶר הזה מעל עיניהם וראו כי תורת ה' תמימה, כלה יפה ומום אין בה, וכי לא היא, רק מתקניה צריכים תקון ורפואת הנפש ורפואת הגוף בתוך שאר חולי ישראל.

ומה נואלו רבים מן המשכילים לתלות גם את החקירה הזאת בבן-מנחם וברוחו אשר שם על עמו מבלי ראות כי הקדמתו נתיבות השלום, היא מחאה נמורה מתחלתה ועד סופה על כל „מדקדק או מגיה מלבו" „העושים דברי התורה כחומה פרוצה יעלה כל איש נכחו ועושה בה כרצונו והם מוסיפין וגורעין ומשנין בתורת ה' וכו' כפי מחשבות לבם והשגתם ועל ידי זה פעמים שלא יקראו בתורה את הכתוב שם כי אם את העולה על רוחם". היש ציור נאמן לבקרת זאת מדברי בן-מנחם אלה? ואנהנו לפי דרכנו עינינו נשואות אל היום אשר בו יחלו חכמי עמנו לכלכל את דברי התורה בכלכלה עברית, לאמר: עפ"י משפט הלשון העבריה לברה ועפ"י רוח העם העברי, אשר אמנם שנה את פניו אך את טעמו לא שנה. העם הוה הוא הגוף, והתורה היא הנשמה אשר תחיהו, ובעולם הזה נשמה בלא גוף אינה רואה ואינה נראה. ע"כ נחשב בעינינו מאמר אחד מדברי חכמי המשנה, התלמוד והמדרש, בהיותו פרי רוח עם חי למקור לבקרת המקרא הנאמנה, יותר מכל המון הלוחות והמגלות והמצבות של מצרים אשור ובבל, אשר מרביתן אין די בהן להפקיע אף את עצמן. הן אמנם כי בדברי קדמונינו יש הרבה פרחים אשר למראית עין אין בהם כל פרי, אך מי לא ידע כי בעבור עליהם רוח בקרת צחה, יִמָּצא שם גם אכל למכביר.

אמת הדבר כי לא תצא לנו כנגה תפארת תורתנו ונביאינו בלתי אם בלשון נקיה ומסודרת, ע"כ יש לנו ללמדה לבנינו בשפה ברורה, שפת הארץ בדקדוקה, אך לא בתרגום קצוב וקבוע לדורות, כי חונט הוא את תורת חיים, שם אותה בארון מחושק בחשוקי ברזל. תרגום השבעים אשר ששו אנשי אלכסנדריה לקראתו, הוביש ששון מחכמי א"י, עד כי היה קשה להם יום זה כיום שנעשה בו העגל שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (סופרים א' ז'), ובא לעולם השך שלשה ימים (בה"ג הלכות תענית). תרגום עקילס לא נוצר כי אם להוציא מלב המינים, ותרגום רב סעדיה — מלב הקראים, ותרגום בן-מנחם — מלב מתרגמי אשכנז ההולכים אחרי לבם. כל התרגומים האלה על כרחם נוצרו כרבר בן-מנחם כי כל עוד היתה לשון הקדש שגורה בפי העם, לא הוצרכו להתרגם בלשון עם לועז, „ואם יוכל איש לדלות מבאר מים חיים, מדוע יחצוב לו בארת נשברים?" (נתה"ש). התרגומים הקצובים ילבישו את מחוקקינו ונביאינו מלבוש נכרי ובעינינו לא ייטב לראות את זקני ישראל אלה יוצאים רעולים כערביים, או מדויהם כרותות בחצי כנערי בני אשכנז, כי אנשי אלהים אשר ראינו עולים מן הארץ, מאדמת כנען, עוטי מעיל המה, מעיל שפת עבר, היא שמלתנו אשר לא בלתה מעלינו זה ארבעת אלפים שנה, בכל המדבר הגדול והנורא אשר עברנו, היא הלבוש הַגָּדֵל עמנו כלבוש החמט שֶׁגָּדֵל עמו.

באמרנו כי התרגומים הרעו, חלילה לנו להת דופי בכונת המתרגמים השלמים; כֻּלָּם כונו בתרגומם רק לשם פירוש. הטהורים ההם נקיים, והשוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין. אך זאת היא רעה חולה, כי השוטים והמקלקלים מצוים בכל זמן ובכל מקום. וכאשר הערים הרקליוס קיסר להקים שטן את תרגום עקילס לתורת ישראל, כן השתמו משכילי ישראל כאלף ומאתים שנה אחרי כן למלא את כל בתי ישראל תרגום מאין עוד מקום להורה. אך יותר הרבה מאשר גרם התשמיש הרע של התרגום לתורה שתשתכח, גרמה בקרת המקרא להקשיה את הלב מכל כבוד מולדת (נאציאָנאל-שטאָלץ), כי בראות העם עתר ענן אבק נִדָּף ברוח בער מפי הוללים וישם מאפל על מחמדי הקדם ויאמרו: אכן היו קדשינו לשַׁמָּה! ומודעת זאת כי רק עם הראה ראשית לו יעשה לאחריתו, ומה נפלא הדבר כי לאצארוס בן דוד אשר הביא את בקרת המקרא אל גבול ישראל, הוא היה הראשון אשר הביע בפה מלא כי אין ימות המשיח לישראל, כי הטמיעה (אַססימילאציאָן) היא תשועתם ותקותם האחת, ובכן בקרת המקרא העקרת והטמיעה תאומים נולדו בנות אב אחד בברלין הנה, אך לא בנות בן

מנחם, כי לדעתו עוד לא נתקיימו נבואות ישעיהו, ועל בית שני הביע את דעתו „כי לא זאת המנוחה והגאולה האמתית היעודה לנו מפי נביאי ה'" (נתח"ש).

משתי הנגעים האלה אשר נגענו לאצארום בן דוד בחכמתו, לא נרפאנו עוד עד היום. בקרת המקרא לא חדלה עוד לשום שַמות בכתבי קדשנו ברוח בער ובבלי דעת ובלי בינה במקרא; ושכחת המולדת היתה נר גם לרגלי אנשים גדולים וטובים מפרידלנדר ובן דוד, גם לאיש כגבריאל ריעסער אשר התכבד ויתהלל בדתו. גם החכם הנדיב הזה אשר התכון כל ימיו לטובה, ויבז בעיניו את המשכילים המחליקים והמלקקים, דחה את המולדת מפני הזכוי. תוצאות דעתו זאת כי גם הוא נלוה אל עדת הרפורמים, כי הרפורמא שמה על שכמה את העבודה הנכבדה הזאת, השכח מישראל את ראשיתו בבקרת המקרא, והכרת את אחריתו במעשה הטמיעה (אססימילאציאן) במחותה כל זכר לגאולה העתידה. ומה יפלא בעיני המתבונן כי איש גדול כמוהו אשר בלי ספק שם פניו לדעת את עמו, האמין כי אמונת ישראל לאחרית הימים היא לכבוש את כל העולם כלו, וירע בעיניו גאון אולת העם המקוה כי יביא הגואל לבני בניהם את ממשלת כל הארץ (שטעללונג דער בעקעננער דעס מאָזז. גלויבענס צד 4), מי ידע כמה הועיל לנו הכם כזה לו למד תורה בילדותו לא מפי הקתיכיסמים אשר גם את הסעיף השנים עשר ממנו לא ידע כהוגן.

ד.

אך בעת ההיא הקים ה' איש חיל בעמו, אשר שם לבו לטהר את ישראל מכל טמאותיו ומכל חטאתיו אשר החטיאו אותו נביאי השקר משכילי ברלין; ולהוציא את הנדה מן הקדש אשר שמו שקוציהם שם אבות הרפורמא. שם האיש הזה ר' יצחק ברנייס אשר היה לרב לעדת החרדים (שטרענגפראָמי־מען) במבורג בראשית שנת תקפ"ב. איש ירא אלהים בכל לבבו ואוהב עמו בכל נפשו; בקי בכל חדרי תורה וחוקר מעמיק מאד. הוא שם את לבו להכיר את המקום אשר תמלא היהדות בעולם, ולבחון את העולם במתכנתו אל גויי הארץ ומה בקש ה' מידו ומה ישראל פקד ונטל עליו, בכל תולדות הגוי הגדול הזה ובכל דברי ימיו בכל פרק מפרקי זמני קיומו ובכל שטה המתחדשת ברוח העם ראה גדולות ונצורות. בשטת ב"מ דבק ולא סר ממנה בתתו גם הוא את מצות המעשה לבלי מכטא לרוח אלהים אשר שם בקרבו בנפתו נשמת חיים באף גופי תורה. אך באחת לא טובה בעיניו שטת ב"מ אשר לא שת לבו לחקר הדורות מראש, ובינה לאחרית הימים. אך באמת נקי ב"מ גם מעון זה כי באמרו (276) בספרו ירושלים „כי יצר לו ה' את ישראל לעם אשר בגורלו וחליפותיו „היה עד לאומים וכו'" מבריו הוא בגלוי כי חלק לו בבינה לעתים.

ממרום כסא חכמתו בזה ברנייס בשאט נפש גם את השכלת ברלין המתבחשת, גם הערמומיות הקטנות הנעשות למען הזכוי, אשר לא מאס בו גם הוא, אך היה בעיניו רק הנאה עוברת אשר אין שוה לגוי מעולם לתת בו את כל מחמדיו מימי קדם: הדעה הנעלה אשר החזיקו בה הרפורמים כי לאור גוים נתן ה' את עמו, אך בערמתם הללוה בזִוגם אותה על עצת הפזור והטמיעה לא צמחה על אדמתם. הדעה ההיא בעצם תמה ובטהרתה לברנייס היא, ובעיניו היא אחות מבטן לתורת המולדת. הוא הֵצר את גבול דרשות המטיפים (פרעדיגטן) השדופות והריקות אשר באחרונה קצה בהם גם נפש הרה"ח צונץ וישם תחתיהן דרשות מלאות וטובות, שפניהן חלקות ונהררות בשפה ברורה צחה ונמרצה, ותוכן רצוף דעת אלהים וידיעת התורה. ומהיות חפצו רק ללמד דעת את העם, מִעט בדרשות בית הכנסת ותחת זה הקהיל קהלות בבית וילמדם תורה בכל מקצועותיה. החכמים החוקרים יודעי העתים אשר קמו בימים ההם שמו את הדעת הרוממה הזאת, דעת תולדותינו, למדע, והוא קדש את המדע הזה בקדושת התורה בשומו אותו סיג להורה ומשמרת למשמרתה.

אם נתבונן כי עקר שטת ברנייס למעשה היה מעשה המצות יצא כנגה כי לא אבי הרפורמים היה בן מנחם, כי אם אבי החרדים (הנקראים שלא בדיוק אורתודוכסים) המשכילים, באשכנז, אשר מאז קם ר' יצחק ברנייס להם לראש ולכהן מורה היה להק להם לאחוז בנמוסי העם אשר בקרבו הם יושבים ובכל ענפי מדעי החול ולגדל ולרומם על כל את היהדות, להחזיק בה בכל מאמצי כח ולבלתי הפיל ממנה דבר קטן או גדול ככל אשר עשה בן מנחם בימיו.

תלמיד ותיק לר' יצחק ברנייס הוא הרב הצדיק ר' שמשון רפאל הירש רב לעדת המהדרים בפפר"מ אשר הוא פרסם בספריו היקרים „חורב" „בן עוזיאל" „וישרון" „נפתולי נפתלי" הכתובים אשכנזית, את תורת רבו אשר הוא לא העלה כמעט על ספר.

כאלו היה מעט בעיני חכמי דור זה לתקן את אשר עותו ההולכים לפניהם מימות פרידלנדר, הקדיש איש גדול את כל ימי חייו לבטל את כל החלומות שחלמו להם המתפלספים מימות פילון האלכסנדרוני והלאה. האיש הזה הוא שלמה ליב שטיינהיים פילוסוף מעמיק עד מאד, בקי בכל חדרי תורת הטבע, וסופר

מהיר בשפת אשכנז. בקרת קאנט, העוקר הרים וטוחנם ברוח אפו, הורתהו לפרק כל שטה וכל מדה לפרקיה. ויהי בשומו אל הפילוסופיא פניו וימצא כי בת המיתולוגיא היא, תערובת דמיונות שאין החכמה בת חורין להפטר מהם כל עוד לא מלאה כח לבקר את עצמה ולשפוט אם אמת לאמתה היא דוברת או בצל צלמי החושים היא משחקת. האדם אשר מראה עיניו ומשמוש ידיו קדמו לבינת לבו יחוש וירגיש תחלה ואחרי כן יתבונן; יחוש וירגיש תמיד ורק לפרקים יתבונן, ועל כן גבר בנפשו החוש על החפץ, ובעולמו החומר על הרוח, ובעבור זה לא יכלו כל דתות הנכר וכל שטותיהם בפילוסופיא להמיש את צווארם מעול תורת עלמות החמר (עווינקייט דער מאַטעריא) המתקוממים לאויב ולשטן לרוח אלהים הנלחמה בו ויכול לא תוכל לו, בהיותו תקיף כמוה וכביר ימים כמוה. על כן היה האונס, אשר רצון לא ידע כי אם חמת כח וכבד יד, לחוט משוך על כל תורות הנכר. האונס הזה שם בעיניהם השמים כברזל ואת הארץ כנחושה על אלהים ואדם יחד, כי שניהם לא יוכלו להתרומם מעל לגולם העכור השם משקל לרוחם ונותן להם חק ולא יעבירוהו. המעמיקים בתורות ובחכמות האלה מלאו את הארץ שכרון ויגון. העמים, אשר החמר והכח הגס היצוק בו היה בעיניהם ראש מסבי כל היקום הכלל הכולל את הכל, שמו את החמר לאלהים ויעבדוהו בתועבות זמה ורצח, וגם את אלהיהם שמו למנאפים ולמרצחים ויקדישו קדש קדשים את החמר ואת כל הנבלות הנלוות בו. ועמי תורת הרוח (אידאעליסמוס) כמו דת הודו והרומות לה, אשר לפי דבריהם נאצל החמר מן הרוח ויהפך לאויב לרוח ומבקש רעתו התענו בסגופים לכפר על נפשם חטאות אשר לא חטאו המה ואבותיהם; ויתפללו כל היום כי יעלה בתהו כל היקום בן החמר מקור כל טומאה ותלאה עמל ואון. — עוד כל העמים מתהוללים בילדי שקר אלה אשר ילד הדמיון לפלפול המהרש (דעמאָנסטראטיוועע שפעקולאַציאָן) וה' נראה אל אברהם יצחק ויעקב ויודע להם דרכיו ועלילותיו כי הוא לבדו צור עולמים, אחד ואין שני לו, אין אונס ואין מדי לפניו, כי כל היקום מעשה ידיו ואם יעלים עיניו רגע מן היקום כלא היה יהיה, ואת האדם ברא בצלמו ויתן עליו מהודו להיות גם הוא מושל ברוחו מעין דוגמא של מעלה. ובכן אין מקום עוד לאדם לשכרון להשתכר בתענוגות בשר למען שבות רישו ועניו כי יקר הוא בעיני אלהיו ואיננו אנוס במעשיו אבל הוא אחראי עליהם; אין מקום ליגון כי אין בעל הרחמים נפרע מאדם על חטא שלא חטא. אין מקום לעבדות ולשלטון האדם באדם לרע לו כי כל בני אדם בני אב אחד הם אשר יצר אלהים בצלמו. סוף דבר תורתנו הקדושה גאולה שלמה היא לנו פדות נפשנו מאלילי האולה האונס והרשע. וסמנה המובהק הוא חדוש העולם שהפילוסופיא הפלפלנית (שפעקולאטיווע פ') בהיותה בת הדמיון בן החמר בורחת ממנו כבריח הרמיון תמיד מפני האמת אך דרך הבקור הבוחן (פריפענדע קריטיק) מטיל על האדם את דעת החדוש על כרחו. — את שטתו זאת חזק שטיינהיים בראיות ובמופתים אשר ישתוממו עליהם כל מתבונן בם. בחכמים החדשים אשר אמרו למצא בדת פרס את מקור תורת משה נלחם מלחמת מצוה עד רדתם. ספרו „אָפֿפֿענבאַרונגסלעהרע", אף כי לא נקה גם הוא משגיאות רבות, פתח שער חדש בחקר חכמת התורה.

עת אשר עלו החכמים האלה מארץ המדע על במת בת ציון לדבר נשגבות על רוח ה' המתפעם בתולדות עם ישראל ועל חכמת אלהים אשר בקרבו השמיע עוד חכם עברי את קולו מצרפת ארץ התושיה (רעאַליטאַט) על דבר סדרי הישוב, תקוני המדינה צרכי הרבים ונמוסי התרבות על פי היהדות. הרופא סאַלוואַדאָר בספרו „תקון העולם כדת משה וישראל" Institutions de Moise et du peuple Hebreu 1829 הוכיח כי רב גבול התורה מגבול דת בית הכנסת, כי מכלכלת היא את כל דברי החיים במשפט דברי היחיד, המשפחה, האומה וכל מין האדם, וכי כל חקרי חכמי העמים במקצועות אלה כשיחת ילדים נחשבו למול הרום והעומק אשר לכל מצוה ממצות התורה. השטה הזאת תרים את ערך התורה גם בעיני בעלי דרך ארץ ואנשי מעשה בראותם כי חיים היא לעולם, שוקדת על תקנת האדם גם בעולם הזה, כי היא בת המלך החפץ בחיים. כל פרט מפרטי השטה הזאת הוא כלל לעצמו, על כן לא נוכל לה לערוך דמות בזה, אך זאת נגיד כי בדרכו זאת היה סאַלוואַדאָר תלמיד מובהק לבן מנחם יותר מפרידלנדר וסיעתו, כי גם כל עצמו של ספר ירושלים לא בא כי אם להוכיח כי תורתנו הקדושה תורה שלמה היא אשר כל צרכי האדם קדושים הם לה, גם צרכי הגוף גם צרכי הרוח, ורק יד הפרידלנדים, היתה נטויה עליה לשבץ ולכרכב בה עד כדי הקבעה בדפוס הצר אשר הכינו לה.

בימים ההם יצא באיטאליא איש אוהב מוסר מאין כמוהו, להרחיק בשבט פיו את האולת הקשורה בלב הפרידלנדים כי עם בני ישראל בהיות עיניו רק אל תורתו כל היום אין לו חלק במוסר עד כי נואלו ולא בושו להחליט כי התורה ככתבה וכלשונה לא תצלח להנחילם מוסר כי אם בתרגומה האשכנזי.

הרב ר' שמואל דוד לוצאטו, המפורסם ברוב חכמתו וישרת לבבו, הביע בפה מלא כי כנגוה שמים

על הארץ גבהו דרכי בני ישראל בצדק ומשפט ומישרים על דרכי יון וחכמיהם, אשר עד היום הזה לאותות ולמופתים המה לכל עמי אירופא, וכי גם החכמים אשר קמו בישראל אחרי תִּיתּוּם התלמוד אם לקחו שמץ דבר מתרבות בני יון רומי וערב נתנו דופי בצדקתם המשומרת ובאה בטהרתה מימות עולם; על כן נעלו בעיניו בעלי התוספות התמימים, אשר לא היו בפי הפרידלנדים די חרפות וגדופים עליהם — על חכמי ספרד, אשר מעולם החליקו אליהם המשכילים בלשונם, בדבר שד"ל על רבינו תם „היה מבחין יפה בין התכונות הישראליות אשר „הן למורשה להלמידיו של אברהם אבינו, אשר „האחרון שבהם בזמן היה רש"י ותלמידיו, ובין „התכונות היוניות והישמעאליות אשר היו לנחלה „להלמידיו של בלעם" (כרם חמד ד' 35).

על דברי רבינו גרשום ורש"י ז"ל כתב לאמר: „הדברים היוצאים מלב טהור ונכנסים ללב טהור „הם תהלתנו ותפארתנו המעידים על התכונות „המיוחדות לעם סגלה אבל הכתבים שיצאו „מתחת ידי חכמי היהודים תלמידי יון וישמעאל, בין „בדורות אחרונים בין בדורות קדמונים, כלם, בין „שיהיו ספרי חכמה או שירים נחמדים לא יוכיחו אלא „שהיהודי הוא אדם ככל האדם, ומי יכחיש זה? ומה „צרך להביא עדים לדבר פשוט כזה? אבל מה שראוי „להוכיח ולברר בראיות ועדים, הוא כי התורה והנביאים „ורבותינו הם לבדם מדריכים האדם בדרך ישרה וכו'" (אוצר נחמד מחברת ב' 174). חולק גדול היה שד"ל על הרפורמא עד כי בימי נעוריו בשמעו כי הנהיגוה בהמבורג הצטער מאד (גרֶאץ XI 426 הערה ב'), בשכל טוב חרץ משפט, על תהפוכות הרפורמים והמזלזלים במצות, בספרו „מוסר הדת הישראלית (27—32). על משפטו הישר בדבר ערך המצות תעיד לנו דעתו אשר חִוָּה על מצוה אחת אשר הומבורג, פטרבער וחבריהם קלי הדעת שפכו עליה לעג „הלכות הנדה מרבים את האהבה בין היהודי לאשתו, כי היהודיה היא בכל חדש ככלה חדשה וזה עקר גדול בהצלחת הבית והאומה" (אוצר נחמד מחברת ב' 181) גם עם חובבי הבלי בקרת המקרא מולדת חוץ דבר קשות: „חלילה לי להשתתף עם מי שאומר וכותב כי חכמי הגוים האחרונים שמו קץ לחשך בהבנת המקראות... זה לי ארבעים שנה ויותר שאני משתדל להבין ספרי הקדש בלי משא פנים לשום מפרש קדמון יהיה או אחרון, וראיתי כי החוקרים ההמה לא הועילונו כלום בהבנת המקראות אבל ברו להם פירושים רחוקים מאד מדרכי הדבור העברי והרעיון העברי ואיך אשתתף עם מי שאומר שהם שמו קץ לחשך" (שם 203) גם מדרכי החכם הזה אשר בכל היותו הוא הגדול בחובבי עמים בדורו ואשר עשה את החבה הזאת חובה בכל ספריו (מוסר הדת הישראלית § 46; הערה לדיואן ר"י הלוי שיר ו' הערה ב' ועוד במקומות רבים) היה הוא גם האחד אשר אמר להבדיל בין דרכי ישראל לדרכי העמים; גם מדרכי החכם הזה נביא ראיה לדעתנו כי חכמי ישראל הדבקים בתורתם ובמולדתם מבלי סור מהן הם הם חובבי עמים הם. (במאמרנו חכם עדיף, כנסת ישראל) את שטתו הנכבדה כי המוסר לישראל הוא, ורק לישראל, ונחלת בני יון הוא רק הטעם; היתה לרוח החיה כמעט בכל מאמריו וספריו. והתמים הזה אשר כמעט לא מלא פיו שחוק מימיו כתב בהרוזים מאמר התולים על שותרי מוסר היונים והאירופים בשם „אטיציזמים" לאמר „תורת בני יון" (ציון יאָסט ת"ר).

מה נעלו ארבעת האיתנים האלה על משכילי ברלין הסרסרנים והפשרנים המשביחים את המקח ומוזילים מן המחיר, העושים סחורה בדתות ומוכרי גוים ומשפחות. ר' יצחק ברניים בא להורות כי ישראל עם עולם הוא כי אור גוים הוא, כי כגדול ראשיתו כן תשגה אחריתו, ובכן שונה ישראל מכל העמים בהליכות תולדותיו — שטיינהיים בא ויוכח כי הפילוסופיא של כל העמים רעועה היא ויצוריה עצבים הם שמעצבים את בעליהם, אין שמחה ואין נחת בהם, וכי הפילוסופיא הברורה והפשוטה, הגמורה והחלוטה, אשר אין דופי ואין סלף בה גם ברוח גם במעשה, היא היהדות. ובכן נעלה ישראל על אחיו העמים גם בפילוסופיתו — סאלוואַדאָר יצא ללמד כי אין ערוך לכל תורת התרבות ותקון המדינה אל תורת משה וישראל, ולו היתה היא נר לרגלי משפחות האדמה כי עתה לא רבו תלאותיהן ועמלן. ובכן יחיד ישראל גם ברוח תורתו — לוצאטו האיר עיני עמו על רוח המוסר החיה בקרבו ובקרב גדוליו וחכמיו אשר לא תעו ללקוט בשדה אחר, וכי שונה המוסר הזה ונבדל בתכלית ממוסר כל העמים אשר בו יתהללו כל היום — ובכן מיוחד ישראל גם בארחות מוסרו.

את מעשי ידי החכמים הגדולים יוצרי ההיסטוריא בישראל החוקר הפילוסופי ר"נ קראַכמאל, הגאון ר' ש"י ראפאפורט והחכם הגדול ריט"ל צונץ לא נוכל לסמן בסמן מובהק, כי בהיותם דורשים את גופי המעשים השונים כונו את לבם אל כל מחקר לפי הראוי לו ובכן כרבות מדרשיהם כן ירבו מערכי רוחם. ויען כי לא את תולדות המדע לשמן, כי אם את דעת הקהל בישראל המשנה את טעמה לפי חליפות הרוח הנאצל מן המדע אנחנו מודיעים בזה. הננו להעיר אזן קוראינו על דבר אחד לכבוד החכם צונץ ז"ל שהלך לעולמו זה לא כביר, ונראה כי מעורו קיים ת"ח כל זמן שמזקינין וכו'. לדתו וגדולו היו בימי השכלת

ברלין המזויפת, בכל זאת דבק לאהבה בספרי חכמי ישראל וישם את לבו להרביץ תורה בקרב עמו ביסדו את חברת מרבי התרבות בישראל, אך החברה הזאת ידענו מה היה לה.

במאמרי צונץ הראשונים עוד נודף מעט ריח מרבי התרבות (קולטורפעראיין), בספרו „גאָטטעס־דיענסטליכע פאָרטראַגע" 1832 נושבת רוח אחרת אחרי כי התרועע עם הגאון שי"ר, בכל זאת אין לנו להעלים כי כל הספר הזה נתחבר להוכיח את צורך הרפורמא. אך ככל אשר התיאש ר' נפתלי בשברון לב מבית הספר הברליני ומן המאסף אחרי אשר ראה כי העוו דרכם, כן הסב החכם צונץ את פניו בשאט נפש מן הרפורמא אחרי התבוננו את מזמותיה. ויהי כי הוכיח גייגער אבי אבות הרפורמא במכתב לצונץ על פניו על אשר הפליג בשבח מצות מילה ותפלין וילעג ויהלוצץ עליו ועל אשתו אשר החלו להחמיר בהלכות איסור והיתר, וישב לו צונץ אל חיקו תשובה נמרצה כראוי לו לאמר: „הנה תנוד לי כי עמדתי „מלכת, כי אחור נסוגותי... הדת עצמה קובעת „לעצמה; רק היא, טובת הכלל והמקובל באומה יהיו לנו „לעינים אנחנו צריכים לרפורמא לא הדת; את „הקלקולים יש לנו לעקור מקרבנו לא את מורשת „קדש. הדובר סרה על התלמוד בימינו, מעשה משומד „הוא עושה" (נאַכלאַס גייגער 184), מכתב זה כתוב בשנת תר"ה.

ארבעת החכמים אשר הרבינו לדבר בהם נתנו בינה בלבנו כי אין לנו להתרפק ולהתדפק ברוחנו על אלה אשר רוחנו זרה להם, ונהפוך הוא כי למען נשמור את קדשי תורתנו ומולדתנו יש לנו להנזר מהם. והדברים הנמרצים אשר יצאו מגדול חכמי אחינו באשכנז המה פיוס גמור לתורת ישראל ולמולדתו, ואנחנו בני ישראל יושבי ארצות הסלאַווים נושאי דגל התורה הן מאסנו בהשכלת פרידלנדר כי מזויפת היא, אך את חכמת צונץ הננו מקבלים באהבה וברצון, כי ברוח האיש הנעלה הזה התפייסו התורה והחכמה, ומחזיקיהן בני ישראל יושבי אשכנז ויושבי ארצות הסלאַווים אשר עתה נעבור אליהם. ובברכה נצא מאת פני אחינו האשכנזים: ברוכים אתם לה', כי כמה יגיעות יגעתם להנהיג את הסדר ואת הטעם בקרבכם אשר גם בלעדיהם לא יכון עם וכמה חללים נפלו בכם חללי בשר וחללי רוח, ואנחנו משכימים ומוצאים כל אלה מתוקנים לפנינו, אך בכל זאת לא רק מקבלים אנחנו כי אם גם נותנים, גם מגזרים אנחנו, כי כאשר הקימותם אתם בקרבכם פילוסוף שר החכמה אשר ידענו להוקירו, כן הקימונו גם אנחנו גאון שר התורה אשר נקוה כי תדעו גם אתם להעריצו, ובכל אשר שהרנו את פניכם כן נבקש להתכבד להקביל את פניכם במקומנו. הנה דלתותינו פתוחות וזרועותינו נטויות, ועתה בואכם לשלום!

ה.

כאשר חגגו אבותינו את זכר פדות נפשם בערב יום הגאולה, נתנו להם שתי שעות לעבודתם זאת לעבודת בית המקדש „אחת לפלפולה ואחת לעסיקה" (צור טהעאָרעטישען בעהאַנדלונג אונד צור פראַקסיס) — ירושלמי פסחים ה' א' — גם באחרית הימים האלה נתנו לנו שני יובלות „אחד לפלפול ואחד לעסוק", ויען כי טבע הפלפול אין אדם עומד עליו אלא אם כן נכשל בו, על כן לא שם אותו ה' בפי יושבי ארצות הסלאַווים המרובות באוכלוסי ישראל פן ירבה שם כושל, ולא בארצות אחרות מפני שעמן מועטים, כי אם בארץ אשכנז. שם החל הפלפול שתחלתו היתה ניסה ונפילה. משנת מות בן־מנחם והלאה נשמעו בעסקי הדת והאומה סברות זרות מאד, הררים נתלו בשערה, תלמידים שלא שמשו כל צרכם ולא חששו לקמחם, חברו כתרנגולי בית בוקיא ויקראו בלא נעימה וישנו בלא זמרה הלכות של דופי, ולא עוד אלא שהיו מורים מתוך משנתם. מעט מעט קם השאון לדממה, ההמולה חדלה ודברי חכמים החלו להשמע בנחת, דברים אשר לא שמעתן אזן מתמול שלשום. משנת הקצ"ה עלו כפורחת פקיעי ארבעת ראשי הדעות אשר פרטנו בפרק הקודם המרחיבים והולכים עד היום, ובכן עשה הזרע, אשר זרע בן מנחם ואשר היה לרקבון — פרי תבואה. אז מלאה שעת הפלפול (ספעקולאַציאָן) ושעת העסוק או ימי המעשה באו הימים אשר בהם תחל היהדות להיות עסקנית (פראַקטיש), אך אם החקירה גדלה שעשעיה בארץ החקר באשכנז, נאחז המעשה בארץ אשר שם רבו אחינו, כי מעשה תלוי בקהל יאמרו קדמונינו (הוריות ג'), ורוב קהל ורוב מנין של ישראל הוא בארץ רוסיה ופולין.

בתחלת ימי ההשכלה בברלין, בעוד אשר בן מנחם חי ובתמתו לא הביט און באנשים הסובבים אותו ככל האנשים המכבדים אשר מפני כבודם יתראו אליהם גם הריקים עטופים בטלית שכלה תכלת, התחמק משם החכם ר' שלמה דובנא, כי התבונן כי העוזרים אותו ואת בן־מנחם במלאכת התרגום והבאור פורקים מעליהם עול תורה ומצות, ויעש דרכו למטרפולין של תורה בארצנו, לווילנא; היא העיר אשר יצאו ממנה אילי התורה הגאונים בעל חלקת מחוקק, בעל הש"ך ובעל באר הגולה. גאתי ווילנא

אוהבי חכמה היו (קריה נאמנה דף 61) ורבים מהם עסקו בדקדוק שפת עבר ובספרי בעלי אספות. רבינו שבתי כהן בא בכתובים עם הסגן מאגיסטער וואלענטיני ווירדיך במכתב עברי מלא חן (בכורי העתים תק"צ 43). בראשית התקופה, אשר בה אנחנו עוסקים, שכן כבוד הרב הדומה למלאך ה' צבאות אשר כל מעשהו והליכותיו היו כאחד קדושי קדם, הגאון החסיד רבינו אליהו זצ"ל. האיש הזה המקֻדש כל ימיו לתורת ה', היה אבי הבקרת הנאמנה, הוא ולא אחר. אך אבי הבקרת בכבודה ולא בפחזותה ח"ו. בדבר אחד מדבריו יפיל חומות בצורות לארץ, ובכל נקודה כלולה ומצמצמת עבודת רוח רבה מאד. ראש לכל הלמודים היה לו המקרא בתכלית דקדוקו, ואחריו המשנה ואחריו התלמוד. לתלמידיו הורה דרך כי בלמדם מסכת, ינתחו אותה לנתחיה, לדעת מי המה תנאיה ואמוראיה, מי ומי החולקים בה, וכמה מספר המחלוקות (הקדמה לפאת השלחן). היש לנו עוד סדר נאה מזה? הבקרת אשר היתה נר לרגלו, הורתהו להרחיק את הפלפולים ואת החלוקים „כי בהם ירבה הפשע ויגדל העון ויפסד הדבור הנעים ויגורש האמת מעדת ה'", (הקדמת בנו הג' לש"ע א"ח). מאהבתו את הבקרת אמר לבנו הרב הגדול מו"ה אברהם ז"ל „שהוא משתוקק להעתקת „היוסיפון להרומים שעל ידם נוכל לבא אל מטרת „כונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים בדברם „במקומות רבים בעניני ארץ קדשנו ובית מקדשנו „ותהלוכות שרי קדשנו בימי קדם ההם וכו'" (אגרת הגאון המקובל רא"ש מאמטשיסלאָוו אל המליץ ר' קלמן שולמאַן בראש ס' מלחמות היהודים ח"ב). ולא את ספרי ישראל בלבד הכתובים בשפת נכר התאוה לראות מתורגמים לשפת עבר, כי אם העיר רוח יודעי לשון וספר להרגם גם ספרי החכמה הכתובים בידי כופרי הנכר ללשון הקדש, ותכלית משולשת היתה לו בזאת: להרים קרן ישראל ולסתום פי שוטנינו בזוי נפשנו, להפיץ ולהרבות את המדעים בקרבנו ולתת חן וכבוד, משפט וסדר, רוח ונשמה אל תורתנו הקדושה. ואלה דברי הרב ר' ברוך משקלאָוו בהקדמתו להעתקת ספר אקלידס, שכתב עוד בחיי רבינו זצ"ל על משפטו בדבר המדעים: „שמעתי מפי קדוש כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות שארי החכמות, לעמת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד, וצוה לי להעתיק, מה שאפשר, ללשוננו הקדושה מן החכמות... וישוטטו רבים ותרבה הדעת בין עמנו ישראל, ותסור שאון לאומים אשר ישאון לעמתנו: איפה חכמתכם? ונמצא שם שמים מתחלל". ועתה מי לנו סניגור גבבר ונערץ למדעים מגאון עוזנו זה!

ולא בתשוקתו בלבד יצא רבינו ידי חובת חכמה כי גם עסק בה, ויקבע עתים לעסק החכמה כנראה מחבוריו שחבר בהנדסה ובתכונה (קריה נאמנה 153), את חכמת הנגון אהב ורומם מאד וידבר נפלאות על כחה האדיר ועל ערכה הגדול בעיני התורה, מחכמת הרפואה אשר חפץ בנעוריו ללמדה למעשה (פראקטיש) ולא נתנו אביו, ידע היטב את תורת הנתוח (הקדמה לפאת השלחן), חכמת הדקדוק ידע על בוריה, והעסק באלה לא היה בעיניו בטול של תורה אלא קיומה כי כה אמר: „כל החכמות נצרכים לתורתנו הקדושה וכלולים בה" (שם) וככל אשר שם גם את החכמה לתורה, כן כלכל את שתיהן במשפט אחד, כי כהרחיקו את הפלפול אשר כחו אינו אלא בפה מן התורה, כן אהב גם בחכמה רק את הענינים שיש בהם ממש ולא את הפלוסופיה אשר עד אשר צרף אותה קאַנט לא היתה באמת כי אם עמל של פה. בכל זאת נשא פנים ויכבד את פלוסופי ישראל, וכמה פעמים הזכיר את ספר המורה לשבח, וכאשר באו אנשי קנאה להפגיע בו לגעור בהרב הדיין ר' יהודה הלוי אשכנזי אשר יקרא לעתים מזומנים פרק במורה הנבוכים באזני שומעי לקחו בביהמ"ד הישן, ויגער במביאי הדבה: „הרבינו משה יורה ואני אפיר? מי יתן חלקי עמו!" (קריה נאמנה דף 152 ודף 280).

הגאון החסיד הזה אשר בדורות רבים לפניו ולאחריו אין דומה לו בכבוד ובגדל, ברח מן הגדולה, שנא את הרבנות ולא הדפיס ספר בימיו. אך הגדולה היתה מחזרת אחריו, כי גאונים וחכמים נהרו אליו מרחוק ומקרוב וישתו בצמא את דבריו, ואלה שמות האנשים העוטרים את כסא כבודו אשר קבלו תורה חכמה וצדק מפיו: אחיו הגאון החוקר החכם ר' ישכר בער אשר חבר „פירוש יקר מאד" מלא רוח חכמה על התורה „על פי חכמת הלשון והדקדוק", באורים על התלמוד, פירוש על ש"ע יור"ד, מהנדס מובהק היה, תוכן וגעאָגראַף (קריה נאמנה 20), ואנחנו זכינו לראות ממנו ספר שרשים ללשון ארמית בכתב־יד בשם „מיני תרגימא" — היום הוא בבית אוצר הרה"ח ר"ר ברלינער — שם התפֻּתַּה הגבר הזה למבקר בוָּקֵן העושה את בקרתו קבע — את שמות המטבעות, המדות והשקלים הנהוגים בזמן התלמוד יכוון היטב ובדיוק גדול אל שמותיהם בספרי יון רומי וערב אשר לפי ראות עיני הקורא בקי היה בלשונותיהם. כאשר אצל רבינו מרוחו על אחיו להיות חוקר לאמתו, נתן מהודו על בנו הרב החכם ר' אברהם זצ"ל. הוא היה גם סופר מהיר ומבקר מומחה, ומחקרו הנכבד מאד על המדרשים אשר לדבריו „אפס קצהו הראה" בהקדמתו „לאגדת בראשית" היה לעינים לגדול מבקרי ומננו

החכם צונץ ז"ל. גם חבר ספר ערך הארץ *) (געאָגראַפֿיע) **) שני החכמים הרמים והנשאים האלה בן ואח לרבנו, עדים נאמנים הם על רוח הדעת אשר נחה סביבותיו; עוד בן ואח היו לו, גדולים בתורה ביראה ובגמ"ח, שם האח הגאון ר' אברהם בעל ספר מעלות התורה ושם הבן הרב הצדיק ר' יהודה ליב, הגדול שבתלמידיו. האיש אשר פרסם תורת רבו ויפץ מעינותיו חוצה, היה הגאון רבן של כל רבני רוססיה ר' חיים מוואָלאָזין ז"ל, הוא האיש אשר הרבה הרבה יש לנו יהודי רוססיה להחזיק לו טובה על אשר נתן לנו תורת אמת. כל רמז וכל הגה של רבו, קדש קדשים היה בעיני האיש הנעלה הזה, המפורסם לנקי הדעת, בעל שכל טוב ויודע רוח בני האדם. וכאשר חשב הוא בכל בינתו החדה והעמוקה את נפשו כאין למול כבוד רבו, כן גם אחיו הג' החסיד ר' זלמן מוואָלאָזין, הטהור בכל מיני טהרה, בכל כשרונותיו הנשגבים ומדותיו הרוממות היה „חרד חרדת קדש" בעמדו לפני רבו. מבית מדרש רבינו יצא איש אשר גדול היה כבודו בעיני הקסריה כתרינה השנית עד אשר ליועץ המלך נתנחהו (האָפֿראַטה), והוא השר הגאון ר' יהושע צייטלין אשר ארמונו היה למקום מנוס ומשגב לכל גדולי הדור במדינתנו, אשר שמה התאספו כל „העדרים לתורה ולחכמה" (קריה נאמנה 277). כאשר הפיץ הגאון ר"ח מוואָלאָזין את תורת רבינו אליהו בכל ערי ליטא, כן האיר את רייסין באור תורתו, איש נעלה ומרומם הרב הגדול ר' בנימין ריבלעש משקלאוו, איש אשר הליכותיו היו בדרך חסידי הפילוסופים הקדמונים, ומלבד תורתו השלמה והמלאה, חוקר מובהק היה בידיעת הטבע ומתעסק הרבה בתורת המוצקים, הנטיעה, העוף והבהמה והרמש. הגאון החרוץ ר' מנשה מאיליע היה גם הוא משומעי תורת רבינו אליהו ובקרתו החדה והחריפה מידו הוא לו. ומה רבו עוד האנשים היקרים אשר הוציאו לאור את ספרי רבם הגדול ואשר העבירו עמם את שיטתו עד מעבר לים, עד ארץ אבותינו הקדושה, אשר גם את האהבה הגדולה לערשנו זאת ירשו ממנו. כל אחד מן האנשים הנקובים בשמותיהם יתר פרשה שלמה בספר דברי ימי עמנו זה בחכמה ובבקרת גמורה, וזה בדרכי הלמוד הפשוט והמסודר

*) נדרים כ"ב: עיין רש"י, ר"נ, הרא"ש והערוך

**) גם חבר ספר „רב פעלים", וכשמו כן הוא, כי רב הוא וכי הפליא פעלו בספרו זה. כי הוא יעבור בעין בקרת נמרצה על כל מדרשי חז"ל ואגדותיהן למקומותם בשמותם ומקורם אים, ואיפה הם מובאים בספרים ישנים גם חדשים, קדמונים ואחרונים, ועוד לא זרחה השמש, אור הדפוס, עליו עד היום הזה. והנהו נמצא אצלי בכתובים בכתב ידו ממש, ונכון לבי בטוח בה' כי יסובבני חסד ויעזרני להוציאו לאור עולם בקרב הימים.

המגית שמ.ון פ.זה ח.נעם

שהנהיג, זה בכשרונו הנעלה וצדקתו הטהורה אשר היה בה למופת לרבים וזה בגדולתו בעיני מלכים ושרים. ובכל זאת בעבור היותם רק יהודי פולין לא זכו להזכר בספר „דברי ימי היהודים" להסופר הנכבד גראֶטץ אפילו מן הצד בעוד אשר דבר חבור ספר „בשמים ראש" אשר אין לנו ממנו אלא זיופו ואינו ענין בלתי אם אל תולדות הספרות, יסופר בתורת מארע גדול, ומה נעשה אנחנו יהודי פולין אשר מאס בנו הסופר הזה? לו עבר עלינו בשתיקה, כי עתה שתקנו גם אנחנו, וככל אשר לא יקרשו ממלכות הארץ מלחמה על ארץ סינים הפורשת על כדור הארץ את ממלכתה לכל מקומותיה למושבותיה ואת יתר הארצות תצמצם רק בחוט דק המתוח סביב, כן לא נבוא אנחנו בריב עם הסופרים הנוהגים מנהג בני מקומם, העושים את אשכנז עקר בדברי ימי עולם ואת מין האדם טפל לה. ישמח נא בן השמים (מלך חינא) בעולם של עץ שבידו ויתברך בלבבו כי כבודו מלא עולם, וכל העמים והממלכות אינן כי אם קו ירק המקיף את העולם ועין כל בריה לא תצר בו כל עוד אשר יתהלל, לא כן כאשר יחל לקצות ולנשל בעמים אחרים היושבים לבטח עמו, אז יודיעו הבטלים בדמיונו כי עודם קימים בחושיהם. לו היו יהודי פולין מבוטלים רק בלבב, כי עתה קבלו מן הסופרים הטוב הנמצא ועל הטוב אשר יחסר דנו אותם לכף זכות אך מה נאמר אם איש גדול וחכם פוגע תמיד בדרך הלוכו בכבוד יהודי פולין אשר לא ראה מהם בלתי אם פאת הזקן וכנף הבגד עד כי מלאו לבו לקרא את הבתים אשר יצאו מהם הגאונים ר' שבתי כהן, ר' חיים יאיר בכרך ורבינו אליהו וגם אבות הבקרת הנאמנה — לא המזויפת — הג' ר"צ חיות, רש"ל ראפאפארט ור"מ שטראשון בשם „החורים האפלים הצרים והמכֻבכים אשר בפולין בתי מדרש יקרא להם" (XI 104). אנחנו לא נוכל לדבר מאומה, אך יעמדו נא יצורי חֶמֶד אלה, הדברים אשר יצר ברוח פיו, ויעידו למי בשת הפנים אם ליהודי פולין הנעלבים או להסופרים היודעים לנבל פיהם גם בלשון צחה. ליהודי פולין גם שערי הנקמה נעולים להנקם ככל אשר ינקמו העמים מישראל או יהודי ארץ אחרת מיהודי פולין, נקמת הפרט מן הכלל. אנחנו לא נוכל לפקוד את עון סופרי יהודי אשכנז על יהודי אשכנז יותר מעל יהודי פולין, כי בעינינו לא פולנים אנחנו והם לא אשכנזים, כי אם יהודים כלנו, יהודים ע ב ר י ם אשר גבולות ארץ לא יבדילו בינינו, אך למען דעת כי גדופה לא מדה יהודית אשכנזית ולא מדת חכמים היא, יענה נא על דבר הפרופיסור היהודי

האשכנזי הזה פרופיסור יהודי אשכנזי אחר: „רק האיש אשר אין לו לב לדעת את הטובה הגנוזה באוצרות הבתים האלה יכחיש את חכת הנאצל מהם על הנער המרגיש ובעל הכשרון להשכילו, לתת בו רוח ולעורר כשרונותיו הנרדמים. כל אוהב אמת אשר לא יעלים עיניו ממנה יודה, לרצונו או על כרחו, כי הישיבות הן הנה גדלו לישראל את כל גדוליו ואת כל חכמיו" (Biographie des etc. A. Eger 1838 Seite 3) הדברים האלה יצאו מפי הפרופיסור הנכבד הרב ר' שאול אייזיק קעמפף נ"י רב בפראג על דבר ישיבה ליססא הנחשבת בעת בא אליה רבו הגאון בשנת תקכ"ט על ערי פולין. ומדוע רחקו שני הפרופיסורים האשכנזים היהודים במחשבותיהם איש מרעהו? יען כי החכם הנכבר פרופיסור רש"א קעמפף היה תלמיד לרבינו עקיבא איגר וממנו למד לראות ללבב ולא לעינים, ואף כי גם בעיני קעמפף גדול מאד כבוד הנימוס החיצון (אשר יש כי יחסר לכמה אנשים וקהלות בפולין, ואסון גדול הוא להם באמת), בכל זאת ידע כי יש שם עוד דברים שהם נעלים על הנימוס, הלא המה התורה והמוסר שהכל חייבים בכבודם.

אך אם יש מקום לבעל דין לחלוק על אבדן הסדר והנימוס אשר יותר מדי זלזלו בם המון העם מבני ישראל יושבי פולין לרע להם, הנה העיד ר' נפתלי על גדולי העם „כי זכו לתבונות יקרות ומדות תרומיות: „שפלות הרוח וענוה, טהרת לב וקדושת המחשבות, „נוהגים בצניעות ובמדות משובחות שהן דרכי הנמוסיות „ודרך ארץ במדרגה עליונה" (דברי שלום ואמת 27). ובמי נתקיימו מדות אלה יותר מרבנו אליהו וביתו ותלמידיו ועל כן קבלו רואי פני הגאון בכבוד גדול את ר' שלמה דובנא, אשר חבר באור ותקון סופרים. הגאון ר' זלמן מוואָלאָזין כתב לו הסכמה, אשר הביע בה את תקותו כי רש"ד „יתאמץ לחבר חבורים גם על נביאים וכתובים" (קריה נאמנה 160). העניו ר' יהודה ליב מוואשילישאָק כתב על פירוש רש"ד „שיר השירים אשר לשלמה קדש קדשים אשר אזן וחקר בתקון סופרים" (שם 229). הגביר החכם ר' יוסף פעסעלעס אשר העריץ והקדיש את שם רבינו אליהו, היה אוהב ומכבד גדול לבן-מנחם ומטיב ועושה חסד לר"ש דובנא, והסכמתו לר"ש דובנא הנעתקת אל ספר קריה נאמנה (322) מצבת זכרון לחכמתו, לבינתו ולנדבת רוחו. כמעט כל נכבדי ווילנא תמכו בידי ר"ש דובנא להוציא אור את פירושו בדרך הפשוט. אהבת הפשט אשר הנהיג רבינו אליהו בווילנא, היתה עליהם להדפים בפפד"א חומש בשלשה תרגומים ובמבחרי באורי הפשטנים. והמפרשים אשר היו להרה"ג ר' יששכר בער אחי הגאון לעינים, הם המה אשר בם בחרו בן-מנחם ור"ש דובנא לכלכל את תרגומם ופירושם על פיהם (עיין קריה נאמנה 207 ונתה"ש). ובכן לא הוברר הדבר אם מווילנא יצאה הפשטנות או מברלין. חכמי ווילנא הגו כבוד לבן מנחם, והגביר ר' יוסף פעסעלעס היה משוחרי תרגומו האשכנזי והחכם ר' משה מייזל כתב לר"ש דובנא על בן מנחם „אדם הגדול בענקים גדול מרבן שמו" (שם 264). שלום אמת היה בימים ההם, ויושבי בירת התורה לא הטיחו דברים על מטרפולין של השכלה. החנוך הנרצה לרבינו אליהו, הוא הוא אשר הציע ר' נפתלי בדברי שלום ואמת. הגאון הצריך את התלמיד: א) להיות בקי בראשונה כל כ"ד ספרים עם הנקודות והטעמים ערוכים בכל ושמורים, ב) ועל צבאם דגל חכמת הדקדוק, ג) ואחר זה צוה להיות ששה סדרי משנה שגורים בפיו עם כללי פירושיה. אחר הזהיר על דרכי העיון בים התלמוד וכו' (הקדמת בני הגר"א לש"ע או"ח), ומדבריהם עולה כי צוה לבלתי הכנס התינוק למשנה כל עוד אשר איננו בקי במקרא. ור' נפתלי אומר כי על התלמיד: א) להיות בקי תחלה בדברי המקרא לעמוד על כונת פשוטן עד שידע תחלה כמה פעמים נכתב דבר זה בתורה ולמה נשתנו מליצותיהן במקומותיהן זו מזו (דברי שלום ואמת 37), ב) כשילמד על דרך זה שנה תמימה, יחל הרב ללמדו דקדוק (שם 40), ג) וכשיהיה בקי ומורגל באלה... אז יביאוהו לחדר שלומדים בו, משנה ותלמוד (שם 42). ומי יודע את הטובה אשר באה לישראל לולא שָׁלחה רוח רעה מעבר מזה מן החכמה אשר החלה להודיף אחרי מות בן-מנחם, ומעבר מזה מן רוח השקר אשר באה מעבר המדבר ותהי בפי תועי רוח לשטה אשר בעיניה היא למעלה מכל בקרת, ובעיני מבין דבר לאשורו למטה מכל בקרת, לשטה המדברת נפלאות אשר לא תבין גם היא גם שומעיה. שתי הרוחות המזיקות האלה אשר נפגשו, הרבו את האיבה ואת החשד בקרב ישראל. הבוז והלעג התפל מזה והעזות המתפארת בגאון אולתה מזה, עקשו כל דרך, הצרו כל צעד, הרצון היה לאונם והנחת לרגז. הן אמנם כי רבינו אליהו הציב לו יד, אך במות שר צבא ה' לא קם איש תחתיו למפקר צבא מלחמה בחיל וכח ורוח כמוהו. הַתָּוֶךְ המוצק היה להבקע, ושני הקצוות הלכו הלוך וחזק, לצרור איש את רעהו, להפר תורה ולהחשיך אור החכמה באהלי יעקב.

ימים רבים אחרי מות רבינו אליהו (תקנ"ח) לא זזה עוד אהבת החכמה מתלמידיו השומעים בקולו, וכבית הנשיא חסדאי בן שפרוט באחרית ימי הגאונים, כן היה היכל הרב השר ר' יהושע צייטלין אחרי ימי הגאון בית ועד לחכמי ישראל. מלבד גדולי התורה אשר באו לקחת תורה מפיו ואשר ישבו בהיכלו

באוסציא לחבר ספרים ברוח רבנו אליהו על התלמוד, ישב שם הרופא החכם ר׳ ברוך משקלאָוו לכתוב שם ספריו, ובית מצרף (בימישעם לאַבאָראַטאָריום) הכין לו שם השר הגאון. החכם הפלוסופי ר׳ מענדיל לעפין מסאַטאנאָוו חבר שם את ספרו היקר „חשבון הנפש״. שם עסק החכם החסיד ר׳ בנימין ריבעלעס בחקר הטבע למעשה (פראקטיש) וילקט שם יום יום מיני עשב, פרחים ושרשים להתבונן וללמוד בם. סוף דבר, התורה היתה שם בכלל חכמה וחכמה בכלל תורה, גם בכל פולין עשו בני ישראל חיל גם בתורה גם בחכמה ובדרך ארץ. בעת אשר יהודי פולאני, זַלקינד הורוויץ מקאָוונא תלמיד הגאון בעל שאגת אריה אשר בא עמו לעיר מיץ, היה מראשי המדברים והעוסקים לטובת הזכוי בארץ צרפת גם בדבריו הנמלצים גם במעשיו הנמרצים (גראֶטץ XI), הוציא הרב ר׳ הירש בן ר׳ יוסף רב בחעלם בשנת תקמ״ט מחברת „על דבר תקון מצב היהודים לעשותם אזרחים מועילים״ (הג׳ ר״מ שטראַשון ז״ל קריה נאמנה 303). כאשר נגזרה גזרת גלות על היהודים יושבי הכפרים בקורלאַנד בשנת תק״ל, ערך היהודי הנכבד בנימן שפייער מריגא אל הקסירית קטרינא מכתב קובלנא בטוב טעם ודעת על הגובערנער ברוין. בימי הקיסריה הגדולה הזאת, היה דבר כל המיניסתרים פה אחד לעשות את ישראל לאזרחים גמורים ולפתוח את כל ארצות רוססיה לפניהם, אך יען כי דבקה הקיסריה בדברי הקדמונים, על כן שבו דברי היועצים ריקם. בראשית ימי ממלכת הקיסר פויל היה איש מבני ישראל ושמו נטע חיימאוויטש מוכתר בשם יועץ המלך (האָפראַטה). בידו וביד השר לובאָמירסקי הפולאני האוהב לישראל, עלתה להפר מחשבת דערשאַווין הרעה אשר חשב על היהודים, אשר אותו שלח הקיסר לסובב בכל מושבות ישראל ולבחון את מעשיהם. אך גם הקיסר הישר הזה גם בנו אלכסנדר הרחמן (כן יקרא אלכסנדר הראשון נ״ע בפי סופרים רבים), הטו חסד אל ישראל מבלי פנות אל דערשאַווין הנרגן.

בשנת תקס״ז נשמע שמע הסנהדרין הצרפתית ברוססיה, ויתן הקיסר אל לבו להסב את לב יהודי ארצו מן הסנהדרין הזאת, וינתן כתב הדת לכל שרי המדינות לדבר על לב היהודים ולהגיד להם כי דבר בליעל יצוק בה, להפר תורה ודת בישראל ולהפוך את כל העם למרגלי צרפת. ותקטן עוד זאת בעיני הממשלה ותפקוד על בני ישראל לבחור מתוכם אנשים לשבת בפעטערסבורג עם שרי הועד המפקח עליהם, ויבחרו את ר׳ זונדל זאָננענבערג מגראָדנא, את ר׳ ביינוש בארַאָן ואת ר׳ מיכל איזעַיבאַט כמאָהיליב ועוד אנשים אשר נקבו בשמות ויסעו מוויטעבסק פטרבורגה, וימתיקו סוד עם שרי הועד. והמוכס פרץ אשר היה איש חכם (חתן הגאון ר׳ יהושע צייטלין) — ואשר לתרפתנו המיר כבודו ודתו אחרי כן הוא ואשתו עמו — עמד למעוז בעת ההיא למלאכי ישראל, הוא והשר ספעראַנסקי האוהב ישראל ויסכלו את עצת הצורר דערשאַווין. המלאכים האלה אנשי חיל היו, ובידם נתן ה׳ תשועה לאחיהם, כי הטו את לב הממשלה להעביר מעליהם את גזרת מס הכפול אשר הטילה עליהם קטרינא, ולהפקיע את הקהל מנתינת דין וחשבון לאצילים אשר על אדמתם הם יושבים, לפטור את היהודים הנוסעים מתעודת האצילים המעידים כי אינם חיבים להם מאומה ולהחזיק את כח הרבנים בידם ככח כהני כל הדתות. המלאכים התענגו לשמוע מפי שרי הועד כי היהודים בכל מקום שנעשו לאזרחים, נאמנים הם למלכות, עוסקים בישוב העולם, מצליחים את נפשם ואת האדמה אשר הם יושבים עליה.

החכם הדורש טוב לעמו ארשאנסקי ז״ל אשר ממנו ידענו כל פרשת הדברים האלה חותם את דבריו (במאמרו „לתולדות ישראל בתקופות האחרונות בארצנו״), כי המלאכים האלה היו בקיאים בטיב האנשים ובטבע הענינים, ידעו לפשר בין אונם המסבות אשר לא ישוב מפני כל ובין הרצון של השרים יועצי נדיבות, הבינו לכוון את השעה, להרך את הקשה ולהמתיק את המר ולבלתי לכת בגדולות ובנפלאות מהם.

כמעט נתנה הדת בשנת תקס״ד לפתוח שערי בתי הספר והמדרש גם לבני ישראל, באו רבים מנעריהם בשערים ההם. אך תקותם לא באה להם. התלמיד הראשון לישראל ברוססיה, שמעון לוי השלים חקו בדורפט ולא נסמך ולא נתהרבב, יען כי לא רצה לעזוב את דתו. מורי בית המדרש הורו כן והמיניסתר הסכים על ידם, קרוב הדבר, כי לרגלי מראות אלה וכאלה רפתה רוח שוחרי ההשכלה כל ימי אלכסנדר הראשון, כי אחרי עלות הקיסר נקולי על הכסא, החלו ימי יסוד בתי הספר ברוססיה ופולין. בשנת תקפ״ו נוסד בווארשא בידי אייזנבוים בית ספר לנערים בשם בית מדרש הרבנים Szkoła rabinów אשר באמת לא היה נאה לו שם זה, אחרי כי גם אחד לא יצא מן הבית הזה לרבנות*) — אפילו בטעם

*) הגאון רע״ק איגר זצ״ל בהיותו בווארשא בקרהו אייכנבוים וישחרהו לבקר את בית מדרש הרבנים, והגאון העניו הזה נעתר לו וילך שמה וישאל את הנערים דבר בתלמוד ואין מגיד לו, במשנה, במקרא, ואין קול ואין עונה, וישאל את אייכנבוים: „היכן רבנותם של אלו?״ ויען הבית הזה פרוזדור הוא להכשיר ללמודי רבנות ולא לגמרם, ויען הגאון: „אם כן הנה היוצא כזה איננו רב, כי אם ערב רב...״

הרפורמא — ורק למען כבד את הבית על פני העם קראו לו שם זה. בשנת תקפ"ח נפתח בית ספר בריגא בידי מנחם ליליענטהאל, באודיסה בידי בצלאל שטערן, ובקישינוב בידי יעקב אייכנבוים. בווילנא הפיץ את רוח השכלת ברלין המליץ המפורסם ר' מרדכי אהרן גינצבורג הבא מעירו מסאלאנט. אשר אחרי כן הקים שם בית ספר הוא ושלמה זלקינד. בעת ההיא נוסדה בוואלין חברת „שוחרי אור והשכלה" בידי דקטר ראָטטענבערג מברדיטשוב, גם בווילנא גם בבריסק נוסדו אגודות כאלה. ליליענטהאל וראָטטענבערג היו שואלים ודורשים בדבר תקון העם עם גדולי המשכילים באשכנז: פהיליפסאָהן, מאנהיימער, אויערבאך אשר ששו לקראתם וינחום בעצתם. ומה יפלא בעיני המתבונן כי המשכילים האשכנזים הנקובים, אשר כבר שמו לב להתבונן על גדולת עמם, רוממות דתם וערך תלמודם, לא אצלו במאומה מרוחם על המון משכילי רוססיה בימים ההם. ובכל אשר הרבו הומבורג ופטר בּער בדורם חנופה וחלקלקות מרבה להכיל לשרי העמים וגדופה ונבלה, הוות ואון על אחיהם המרכאים, כן התניפו התליכו גם המה למי שתקיף מהם וירמסו ברגל גאוה על אחיהם ויתנו את עמם לחרפה ולגדופים. אף כי ראשי העם לא הקשו את ערפם ויאמרו לקבל את הטוב מן ההשכלה לשמה, ובלבד שתהיה נקיה ממחשבה זרה, עד כי בנסוע ליליענטהאל לווילנא (תקצ"ז או תקצ"ט) בפקודת הקיסר להגיד לראשי העדה את חפץ הממשלה, שאלהו הגביר הצדיק הרב ר' חיים נחמן פרנס ז"ל אם יוכל ליליענטהאל להבטיח את העם כי נקי חפץ הממשלה להשכיל את העם משמץ מחשבת העברה על דת. ויהי כי השיב ליליענטהאל בדברים היוצאים מן הלב: ומי יוכל לערוב בעד לב מלכים אשר אין לו חקר? אך בשם ה' הנני נשבע כי לו התבוננתי שמץ מנהו, כי עתה חלילה היה לי לנגוע בזה אף באצבע קטנה. ויעתר ר' ח"נ פרנס ויאות גם הוא גם הגאון המגיד המפורסם ר' זאב וואלף ז"ל להרים ששת אלפים רובל ממכס הבשר ליסוד בתי ספר. משם נסע ליליענטהאל למינסק, ויאמרו לו אנשי העיר: „לו זכו כבר היהודים בזכות אזרח, כי עתה בחרנו בכל לב בהשכלה כי ההשכלה מעוררת התאבון והזכוי שובר את הרעבון, אך כל עוד שלא נתנו להם זכיות, ידענו כי יעזבו רבים מהם את דתם למען שבור רעבונם ויהיו מומרים לתאבון". גם על רבים מאנשי עיר ווילנא נאצלה רוח בני מינסק, ותעל חמת „דורשי אור והשכלה" באפם עד להשחית. וימהרו ויוציאו קול קורא אשר בו השליכו שקוצים על הרבנים כי הם ראשית חטאת הקהל — כסגנון הומבורג — וידרשו ליסוד בתי ספר בכל עיר ופלך, קביעות קונסיסטוריום ורדיפת רבי החסידים. הסניף לדורשי האור בבריסק הוסיף על קול הקורא הזה את ההצעה ל א נ ו ס את היהודים לשנות מלבושיהם, לאסור את הנשואין לפני עשרים שנה, להוציא קתיכיסמוס (למוד עקרי הדת) על פי קונסיסטוריום, לדרוש מאת הממשלה להוציא את התנורים מבתי המדרש וחדרי תפלת החסידים.

רוח טירוניא וקטרוג מרחפת על פני המגלה הזאת, אשר לא קול קורא כי אם קול נוגש יאמר לה. הרוח הזאת, רוח חמת מציק רודה באף, היתה להוט משוך על ההשכלה. רבים מהם נאה היו דורשים בשבח ההשכלה ומכל הגה דוחקת ובולטת הנאת עצמם עד לגעל נפש (ספר הזכרונות ב. נאטאנזאָהן במכתב צד 91). החנופה מעבר מזה, והגאוה והבוז מעבר מזה ידכאו רוח הקורא את הדברים הנכתבים בידי רבים מן המשכילים בימים ההם. תחת אשר היה להם להטות את לב העם אחריהם, הדפו אותו באיבה ותגדל גם שנאת העם להם, וכאשר נגזרה גזרת גלות בשנת תר"ב על יושבי על הכְּפָר לעזוב את בתיהם, אז נבאשו המשכילים בעם מאד, כי אמרו ליליענטהאל דובר גזרה כזאת. הגזרה בטלה והמיניסתר אוואראָף בהיותו בשנת תר"ג בווארשא, התאמץ להסביר לבני ישראל כי אין חורש רעה בסוד המלכות על דת יהודית. ולמען קנות את לב בני ישראל, יעץ אוואראָף לקרא עצרה בפטרסבורג לרבני ישראל, ויסובב ליליענטהאל שנית בערי מושב ישראל ויוציא לאור את „אגרת מגיד ישועה" תר"ג, ואחרי כן צוה אוואראָף את ליליענטהאל לכתוב בשם הממשלה מכתב כבוד למונטיפיורי ולכרמיהו לשבת בתוך הועד ולחות דעתם. ובאמת היתה הקריאה לשני שרי צבאות ישראל אלה אשר התפרסמו בימי דמשק, אבן חן להטות את לב העם. אך בעת ההיא רפו גם ידי המוציא והמביא לפני המשכילים, כי מלבד אשר נגלה ליליענטהאל מפי אוואראָף כי הממשלה דוחקת את השעה בדבר יסוד בתי הספר, ואם לא ימהרו ליסדם, כלה ונחרצה מעמה להושיב את בני ישראל על ארץ גזרה (סיביריא) בתורת אכרי הממשלה, נודע לו עוד דבר אחר כי לא מגורת שוא היה פחד הזקן הרב ר' חיים נחמן פרנס, ויברח פתאום וירד באניה לבא אמיריקה. משם הודיע ימים רבים אחרי כן כי אחרי מותו יצאו כתביו בדבר הזה לאור.

אגודת המשכילים הנראית מרחוק כמוצק אחד, הֻכתה בימים ההם בקיעים בקיעים. רבים „משוחרי האור" אצלו מרוחם על המיניסתר הנדיב אובאראָף בסגנון הומבורגי, עד כי בהצעתו (רעפעראַט) שמכר אל הקיסר, מגנה הוא מאד את התלמוד, כי פורע הוא את מוסר בני ישראל ועל כן, יש להורות את המקרא

ושפת עבר בדרך סותרת את התלמוד — מדרש אגדה — ולהשאיר מלמוד התלמוד רק כמלא פי מחט שרפון. אם את הדבר הזה תעשה הממשלה — הותם המיניסתר את דבריו — הטה את לב היהודים להכיר את אמתת העקר שהכל תלוי בו — בדבר הזה לא ישגו דורשי האור — ומה היא חותם תכנית התרבות הכוללת, הלא היא תשועת גופם ונשמתם בעולם הזה ובעולם הבא. — אין לנו הצדקה להתאונן על שרי הממשלה ומיניסתר אוואראף בראשם אם ערכו להם דמות כזאת אל התלמוד כי רק מפי המשכילים „דורשי האור" ידעוהו ואת משפטם הלא שמענו מתוך דבריו. קרוב הדבר כי אחדים מדורשי האור בלב ולב שמו בפי המיניסתר את הדברים אשר כתב הוא בנקיון כפיו (כי מיניסתר נוצרי איננו חייב להשיב לב ישראל אל דתו אם משכילי היהודים יבעטו בה). אך בכל זאת נמצאו בין המשכילים יראי אלהים אשר בהודע להם המזמות אשר המון המשכילים חומסים על תורת עמם ויבדלו מהם. בצלאל שטערן חלק תמיד על ליליענטהאל ויאמר כי השכלה מובאה מן החוץ שאיננה יוצאת מלב העם הרע תרע לישראל. ואולי בגלל הדבר הזה עזב את חבריו אשר שת ידו עמהם ביסוד היכל התפלה באודיסה ויבחר „לקבוע תפלתו בבית כנסת אחר" (ספר הזכרונות 69). המשכילים השלמים הכירו מהר כי רוח השקר אשר מסכו המחליקים על ההשכלה תלד רוח, חכם אחד מתון ונאמן לעמו החי עוד עמנו, כתב בשנת תר"ו אל החכם הגדול רי"ב לעווינזאהן לאמר: „אחלה פניך הפעם אשר תשים אל לבך לקנות את לב זקני עמנו כאשר קנית את לבות בחורי הדור החדש, לא לגנוב את לב העם, כי אם לקנות אנכי שואל מעמך היום, לקנותו באהבה ברחמים כאשר קניתני בחכמה ובמליצת האמת (ספר הזכרונות 81). יש מחכמי המשכילים שהסתלקו מבית מדרש הרבנים אשר היה למרכז להשכלה בראותם כי אנשים שאינם מהוגנים מטפלים בו. ויש מהם אשר עמדו בראש המפלגת הגדולה הדבקה בדתה ובמולדתה (רעליגיעז-נאציאנאל) ויערערו על הבית הזה בסתר ובגלוי. מכתב החכם הבקי בספרי ישראל ר' אייזיק בן יעקב ותשובת רי"ב לעווינזאהן אליו יפיצו אור על בימ"ר הרבנים בווילנא במתכנתו אל העם ואל טובי משכיליו. בן-יעקב שם במכתבו לפני לעווינזאהן את הדברים אשר „מתנגדי בימ"ר" הרבנים דורשים; או מה עם ישראל בכל ארצות דורש: „הלא רק תורה ויראת ה' עם חכמה ומדע", „להיות כל איש ישראל ירא את ה', נאמן לאלהיו „ולמלכו ודבק בתורת אלהיו... „בית מדרש הרבנים" „בית מנוגע הוא ומשחתו בו מראשיתו ולא זו „הדרך ישכן בו אור החכמה והשכלה בארצנו וכו' וכו'" (שם 113). על עצם הדבר לא נוכל עמוד, כי המלקט השמיט את הפרקים מפני הכבוד או מפני השלום. אך מאד יקר לנו לדעת כי גם ריב"ל העיר בביהמ"ר בתחלתו לכוון דרכו ע"פ הראוי, כי כן כתב בתשובתו: „רבים מאנשי עירך (ווילנא) קפצו בראש ורצו ברגע אחד לתקן הכל, ולא עוד אלא שבחרו לתכלית זה הענין הגדול והקדוש איש כזה אשר איננו מוכשר לזה ואני כתבתי אז תיכף לאנשי עירך המצוינים להזהר בזה... אך דברי היו כשחוק בעיניהם ומן אז משכתי את ידי מכל הענין הזה ולא חפצתי יותר להתערב כנודע לרבים, וכן כאשר פתרתי כן היה לדאבון נפשנו" (115). דברי החכם הגדול האלה מתקיימים בראותנו כי כל מעשה ממעשי המשכילים מחאה הוא אל כל דבר מדבריו, ככל אשר מעללי משכילי ברלין בימי פרידלנדר היה הפך ממש לדברי בן מנחם אשר בכמה פנים דומה אליו החכם הגדול לעווינזאהן. לא קם עוד כמוהו חובב ומחבב את המדעים ואת המלאכה בישראל ומליץ נאמן לתורתו ולעמו, סניגור לתלמוד בכל פרטי פרטיו. ספריו היקרים תעודה בישראל, בית יהודה ורבבל הכתובים לכל הקהל, יאירו גם עיני חכמים מופלגים, ורב גדול ונכבד בישראל כר' מתתיהו שטראשון ז"ל הודה בפה מלא במכתבו לריב"ל על „תעודה בישראל" לאמר „אך ספרו זה שמני לאיש" (ס' זכרונות 49).

אשרי האיש שזכה להעמיד תלמידים כאלה, כי נחה רוחו על תלמיד כר"מ שטראשון ז"ל, אשר משפטו תמיד על תורת פרידלנדר ועל ספיחיה וסחישיה היה „אין לנו חלק בדוד בשנותו את טעמו" (קריה נאמנה 304) ולא על הפוקרים העוקרים יענו דבריו אלה: „הה! מה עלתה בימינו? כי כל כך הותרה הרצועה לדרוש דרשות של דופי... ככה ידמו היום קצת סופרים עשות למו יד ושם כי יבאו הרוס דבר המקובל באומה לקדוש וגדול מימי קדם... ובעקבה ידברו רוש מהול בנפת נגד הנבואה בכלל ובפרט... ומכחישים כל הנסים המסופרים בתנ"ך והשגחת ה' על ישראל עמו בפרט וכדומה... יסירו את הנזר והערות מנשיא אלהים ויעטרו בכתר מלכות קרקר פני השפחה... נגד הכופרים הללו והחדשים ראוי ונכון לדבר ולהרוס עניניהם בכל מה דאפשר" (ס' הזכרונות 49). לאחר מחכמי הסופרים אשר נזהרו באמת כל ימיהם לבלתי פגוע בכבוד איש, הורה דרך לאמר: „אל תצאו בעקב קצת מחברי זמננו הדוברים עתק על קדמונינו וכנגדם הרבו לחנוף את החדשים" (שם 93). הוא התחזק בכל עז להשבית את הסיגים מן התורה אשר בם השביתו מטהרה אנשים בוערים תרשי

משחית. הוא היה הראשון בדורנו אשר הוכיח כי מטה העז אשר שלח הקראי פירקאוויץ מקרים לנערי המשכילים לרדות בו את הרבנים ואת התלמודים הוא שענת קנה רצוץ; כתבי הקראים החדשים המתפארים במתת שקר שמהם „למדו" אחב"י שלמות לשון עברית וחכמת הפלוסופיה אשר באמת הוא ב„הפך" (שם 93) באולת הקשורה בלב משכילי הדור כי חוקרי העמים (אשר באמת קשה להם בעוה"ר גם הקריאה העברית) יודעים לבאר את המקרא יותר מבני ישראל, נלחם בכל כחו. וכנודע לכל קוראי ספריו מלחמתו עם גיזוניוס. ולבקרת המקרא הנוהגת אשר שנא אותה תכלית שנאה, השכיל למצא כלי נשק משכל מאד, את ההתול. ויעש גם הוא כמעשה חכמי השבוש ויחרוץ משפט כי התחת „המבליג שוד על עז" (עמוס ה', ט') אשר באמת הוא כלו מוקשה (?) צריך לכתוב שור על עז ועוד תקונים טובים ונאמנים כאלה (את מקומו לא זכרתי). סוף דבר, את הבקרת המזויפת הזאת נתן לשחוק בארצנו ואולי היא שעמדה לנו למנוע את הנגע הזה מבוא בגבולנו. ולא רק את התורה ואת החכמה ואת מחמדי הקדם אהב ויחבבם בכל לב וילחם להן, כי אם גם את מוסר ישראל במעמדו בדורות האלה הרים וירומם עד מאד, ולא נואל ולא החניף להגיד כי נופלים בני ישראל במוסרם מכל העמים, ונהפוך הוא כי שקר להראות לבאי-עולם כי נעלה המון בני ישראל על כל המוני העמים הרבה מאד. ומה ירום וירחב לב כל איש ישראל בקראו את דבר רוממות מדות היהודים במתכנתם אל העמים (במקומות רבים מאד ובפרט „אחיה השלוני" דף 117=129). בכל אהבתו את החנוך המסודר למד זכות על התמימים אשר דעתם קצרה מהבין את הטוב הצפון בו. ואם רע גם בעיניו כי התמימים האלה יחזיקו עוד את החנוך בקלקולו, לא הפשיט כבודם מעליהם ויעד בהם „עדות נאמנה" כי נמצא בכללם „יראי ה'... תמימי דרך ושומרים מצוה... לומדי תורה... ההמון הרב נבונים ובקיאים מאד בטיב דרך ארץ ובעלי צדקה ועוד ועוד. לבעבור זאת חוב קדוש... להסב את העם אל המסלה הישרה הממוצעת... לא בכפיה וחזקה כי אם באהבה ובמתינות רבה וכמו שמצוים החכמים לדרוש ולתור אחרי מומי מנהגים משחיתים לבערם... כן מן הצרך לבדוק גם אחרי מומי ההשכלה הבלתי צרופה... לדעת מה היא הנסבה שנתהלפה ההשכלה הברורה בהשכלה מזויפת (ס' הזכרונות 181). תרומה גדולה ונכבדה הרימה וואלין בהתהה לנו את האיש הנעלה הזה אשר לא ישכח שמו מפי בני ישראל יושבי רוססיה ופולין.

אך בודד היה איש זה לכל משפטו ומעשהו במדינות מולדתו, ומי יודע אם לא מעטו תלאותיו וחבלי לדת סדרי החנוך, לו היתה ליטא מקום מושבו. הן אמנם כי למראית עין החלה ההשכלה בוואלין ובשאר מדינות הדרום, כי אודיסה וקישינוב קדמו ביסור בתי ספר כשליש עשרה שנה לווילנא ובברדיטשיב נוסדה החברה הראשונה „שוחרי אור והשכלה". אך דבר זה היה בעוכרינו, כי נולדה השכלה על ברכי אנשים אשר לא גדולי תורה כי אם נבוני לחש היו למראה עיניהם על כל מדרך כף רגל בארץ אשר רב מאיר עיני חכמים בהלכה היה לחרפה ולפריצות; ומחשיך עצה במלין בלי דעת — לקדושה לכבוד ולתפארת; בארץ אשר מאס העם בדעת המקרא והתלמוד לאמתם ויבחרו בספרי דמיונות לרגלי הרוח אשר התרגשה לבא לעולם משנת תק"ו והלאה; במקום אשר התורה כפשוטה היתה לשמה ולשרקה ואמונת חכמים (בלשון סגי נהור) שקולה כנגד כל המצות ומכרעת את כלן, — בארץ כזאת אם שמעו האנשים אשר קצה נפשם מעט או הרבה בתהפוכות אלה כי עוד שְׂטָה אחת שָׂטָה בעולם והשכלה שמה, אשר כל הממלא ידו לה מעבירין ממנו עול התעלולים האלה, מהרו ויכרעו על ברכיהם וישתחוו לבבואה שלה ויאמרו לה: „אלי את!" ויען כי נשכחה התורה זה כששים שנה במקומות האלה והמעט אשר נותר עוד משנות קדם נזרע כלאים יחד עם מעשה לחשים, על כן געלה נפשם בבת אלהים זאת ויפלו בזרועות ההשכלה המגוהצת בת פרידלנדר אשר פשתה מאד בימים ההם.

לא כן העיר ווילנא. שם התרוממה התורה למעלה ראש בימי רבנו אליהו ואחרי כן, שם אך שלום דרשו וכבוד הגו להכמת בן-מנחם אשר הכלית שטתה כי ביהדות המעשה עקר ובתורה תורה שבעל פה עקר, ובכן היא הצורה השלמה לתורת רבנו אליהו אשר הורה כל ימי חייו. על כן נחל ר' שלמה דובנא המליץ בין ווילנא וברלין כבוד מתלמידי רבנו אליהו ורואי פניו, ובתתם לו כבוד לא שכחו לפקוד את בן-מנחם לטובה ולברכה. ואנשים היו בווילנא אשר השתמשו בשני כתרים כי הרב ר' יהודה הורוויץ „אסיא דק"ק ווילנא" כתב: „החסיד האלהי גאון הישראלי מו"ה אלי' נר"ו נשיא ק"ק ווילנא היקרה" (הקדמו לספרו היכל עונג) וגם „ראש חסידי הפלוסופים ותלמיד נאמן אל החכמים... מו"ה משה מדעסוי נ"י". פה לא צררו התורה והחכמה אשה את רעותה כי שתים שהן אחת היו, על כן גם ימים רבים אחרי מות רבנו אליהו לא זזו תלמידיו מחבב את החכמה, והמשכיל הראשון בווילנא הרב ר' צבי הירש קאצינעלינבויגין היה אוהב ואהוב להגאונים הגדולים ר' שאול קאצינעלינבויגן

ור' אבלי מפאָסוואָל זצ"ל, ומה היתה ראשית דרך השכלתו, לסדר את המקראות על פי סדר מדות של ר' אליעזר בש"ר יוסי הגלילי, השכלת רבנו אליהו, — השכלת הבקור והסדור היא. הרב הגדול הזה היה משורר נאה מאד.

לו הוסיפה זכמת בן=מנחם להיות הרוח הנושבת בווילנא כאשר החלה, כי עתה היתה התורה בתקפה, כי רוח רבנו אליהו מרחפת ממעל לה וגם הדעת נפוצה מעט מעט בקרב הימים בנחת, כדרך הכמת בן=מנחם, ולרגליהם היו התקונים באים מאליהם; כי העם המכודר ברוחו עד מהרה יכתדר במעשיו ובצרכיו. אך קדמה ובאה הרוח ממשכילי וואָלין, אשר מבלעדי השכלה לא ראו כי אם את הקלקלה אשר בארצם. מרת נפש באה ההשכלה ההיא ותרב את המספחת גם בליטא, וככל אשר בזו הוואָלינים תורת רבותיהם מקדם, למדו גם הליטאים לבזות תורת מוריהם הגדולים, ותהי ההשכלה לסמל הקנאה, המשלחת מדנים בין אחים. רוח חכמת בן=מנחם נדחתה לפני השכלת פרידלנדר, ותורת רבנו אליהו חשה מפלט לה אל בתי המדרש והישיבות, אך רוח רעה שולחה בינה ובין החכמה לדאבון נפש כל איש ישראל, כי האנשים אשר התהללו בשם החכמה החזיקוה בחזקת פסול, בדבריהם ובמעשיהם, בעיני תופשי התורה.

תופשי התורה נזורו אל בתי המדרש כאשר אמרנו וייראו להושיט אצבע אל המדעים, אך בכל זאת עמדו על משמרתם באמונה וישימו את כל לבבם להגדיל תורה, אף עלתה בידם למרות כל המוקשים אשר יקשו להם צורריהם המשכילים ויצורו ויתהמו את התורה בתלמידיהם אשר רבים מהם היו לגאונים גדולים מאד גם בתורה גם במוסר ובדרך ארץ. אך דבר אחד חסר להם, והוא — דעת לשון המדינה אשר לו ידעוה, כי עתה היתה להם גם לנשק גם למגן בפני המשכילים, כי רבים היו בקרבם אשר בבינתם העמוקה, בטוב טעמם, וברוחם המלאה אוצר כל טוב חכמי ישראל וממשליהם, היו יכולים למשוך אבירים בכחם. אפס כי אחת חסרה להם כאמור למעלה, הדבר אשר החיים והמות בידו — הלשון.

הדבר הזה אשר חסר להם היה כמעט הקנין האחד אשר קנו המשכילים בעולמם, כי רבים מהם בימים ההם לא ידעו דבר בלתי את הלשון. אפס כי בכל זאת, בכל התלאה אשר מצאתנו מיד המשכילים חיבים אנחנו להחזיק להם טובה, כי הם הביאו בנו את צרך דעת שפת העם לידי הרגש גמור. ועוד יותר מזאת כי שמו לב להביא טעם וכדר בלשון הקדש, דבר אשר אין די תודה וברכה בפינו להאנשים ההם. עוד ידע ישראל במשך הימים את הכה אשר יצקו בו בדבר הזה. הם בראו לו ניב שפתים ויוציאוהו מידי שפת ספרים ויביאוהו לכלל לשון מדברת בכל הודה והדרה, בכל כחה ועזה. הלשון המטהרה היתה תפארת גאון נערי ישראל וזקניהם ברוססיה ופולין, אשר החלו להוכח כי לא אסופים מן השוק המה, כי אם עם גדול ונכבד ולא עם לעז הוא. השפה הזאת היתה אחרי כן לכלי מחזיק ברכה, לבריח התיכון המבריח את אהל ישראל להיות אחד. הן אמנם כי תחלת דברי פי בעלי הלשון היו ריבות שפתים או דברים אשר אין להם שחר, אך מי ישים לב אל הילד אם פיהו ידבר חכמות או מבלי דעת מלין יכביר? דיו לתינוק שהוא מדבר, שהוא שולט בלשונו וכשיגדל תתישב דעתו עליו. אר"ם הכהן לעבענזאָהן ומיכה בנו היו משוררים נעלים מאד, ר' אברהם מאפו דובר צחות ורמ"א גינצבורג סופר מובהק.

יתרון יש לסגנון העברי אשר יצרו היהודים יושבי ארצות הסלאַווים על סגנון מעשה ידי האשכנזים בימי המאספים. כי באשכנז לא נברא אלא לנוי ולשעשועים כסגנון היוני והרומי בימי תחית המדעים (Benaissance), ובארצות הסלאַווים נברא לצרך גמור. כי ההמונים המונים מבני ישראל היושבים בארץ הזאת, הרגישו תמיד ביניהם רגש שתוף המולדת (איין נאַציאָנאַל=צוזאממענגעהאָריגקייטסגעפיהל) הדורש לו בהוקה כלי מבטא, אך כאשר החל העם להזדכך, הזדכך גם הוא, בליטא נוסף עוד דבר אחר. כאשר נכבשה ארץ פולין בידי מרום עם הארץ וירהק נדוד עד כי שפת פולין הצרופה נשכחה כמעט בארץ הזאת ושפה אחרת לא באה עוד תחתיה, ובני ישראל כבר החלו להרגיש צרך לשפה מסודרת ומטהרת ויקומו ויזקקו ויטהרו את שפתם העתיקה. אשרינו, אשרינו כי זכינו לכך. משכילי אשכנז הפרידו בין אחים ומשכילי רוססיא השיבו לב בנים על אבות ולב אחים על אחיהם. ברוכים אתם לה'! הכל מחול לכם! הכל שרוי לכם! כי בקנין אחד קניתם עולם מלא!

ז.

בעת ההיא אשר בארץ אשכנז החלה השכלת פרידלנדר המזיפת לערוב מפני חכמת ברנייס ושטיינהיים, כאַלוואַדאָר ולוצאַטו; וברוססיה היתה צרורה וחתומה תורת אלהים חיים מבוקרת כהלכתה ביד ציר שלוח מרום רבנו אליהו; ומבין שאון הגלים אשר שאפו לבלוע חיים את ישראל ואת תורתו עלתה מן הרחנה שפת בת ציון הרכה והענוגה, — בעת ההיא והנה איש עולה מפאת ים ומטה אלהים בידו להשבית שאון ימים, לעשות שלום בעם ה' ולקרב עצם אל עצמו. שם האיש הזה: משה מונטיפיורי אשר היה

לישראל לאב. באנגליה ארץ המעשה גדל איש המעשה
ומיד שני אבות העולם הלל ושמאי קבל שני דברים.
משה קבל תורה מהלל: אם לא עכשו אימתי? (אבות
א׳ י״ד) ומשמאי: „אמור מעט ועשה הרבה“. ביראתו
הגדולה את אלהיו ובאהבתו הנאמנה את עמו, היה
הוא האחד בכל ישראל אשר כמעט לא יצא עליו כל
מערער, אשר מראהו בלבד מלא את לב כל ישראל
יראת הכבוד, הרוממות והאהבה, עד כי שם מונטיפיורי
היה בעיני העם לשם נרדף עם חבת התורה, ישראל
וירושלים. ויען כי ברוח העם אנחנו דוברים, לא באנו
לפרוט בזה את דברי ימי חייו ואת פרשת הגדולות
אשר עשה לעמו אשר צר גבול מאמר זה מהכילם.
אך את ערכו הגדול הננו אומרים לצמצם במועט מחזיק
את המרובה בסמן אשר מסרנו במאמרנו „ערך מונטיפיורי
בתולדותינו“ (המגיד תרמ״ה) „הוא העמיק הרחיב את
רגש טובת הכלל ויעשהו לקנין קבוע לכל העם.
בראשונה היה רגש זה מצומצם בעיני כל שר וגדול
אשר קם בעמנו רק בטובת ישראל הדרים עמו במלכות
אחת. להם היה מלמד זכות ומליץ יושר לפני מלך
ושרים ומעוז לעתות בצרה. אך מקיר המדינה וחוצה
לא היו רגילים לצאת ולהושיע. ובכן היה הרגש
ההוא אך רגש טובת הקהלה והגליל, עד
שקם השר משה ויחלץ את הרגש ההוא מן המצר
וירחב את גבולו מסביב לכל מקום אשר דבר
היהודים ודתם מגיע, ויהי לרגש טובת אומה
שלמה... ולמען קרב אחד אל אחד את ענפי עץ
יהודה אשר נטשו נטישותיו, שלוחותיו עברו ים, העמיק
לרדת אל השרש אשר ממנו הסתעפו כל הענפים
הנפוצים עד קצוי ארץ. השרש הזה הוא חבת ירושלים,
אשר כל זמן שישראל משתתפים באהבתה נמצאו כלם
מכונים את לבם למקום אחד, תקוה אחת תחיים ודרך
אחד לכלם. ובכן היה לו ישוב ארץ ישראל למיטב
מכשירי האחדות אשר היא היתה ראש מאוייו“. „משה
מונטיפיורי — אמרתי שם — הוא משה עמו, על כן
הרגישו בו בני עמו דבר קרוב גם בפיהם ובלבבם,
דבר אשר יוכל להשתתף בו כל אחד מישראל שתוף
רב או מעט. הדבר הזה הוא רגש ער וחי לתורה
ולישראל וחפץ נמרץ להחיות את הרגש בקרבו ובקרב
בני עמו“. ועתה אני מוסיף על דברי ההם: כי בני רוסיא
ופולין אשר משאות נפשו היו קדושים בעיניהם מעיני אחיהם
ביתר הארצות, הכירו את כל הטוב הצפון בנפש אחיהם
הגדול הזה, ותדבק נפשם בכל דרכיו. בו האמינו יראי
האלהים, ואם אותו ראו מוכתר בכל נמוסי איירופא
העלו על לבם כי לא בעצם הנמוסים משחתם, כי אם
בעושים אותם כסות עינים להפר תורה. מונטיפיורי הוא
לאות ולעד כי לא שנאו העם את הנמוס כי אם חשדוהו,

יען כי הדורשים בשבחו היו תמיד עוזבי תורה,
על כן חיתה רוח רבים מן התמימים אשר לא כר טעמם,
בראותם באיש הכבוד הזה גם את התורה בקדושתה,
גם את הנימוס בכבודו. השר האהוב בכל לב לכל
העם מקצה, היה לְיָהֵד נאמן להלות בו את כל רגשי
האומה המזקקים מטשטושן. החבה היתרה אשר הראה
לבני רו״פ בווילנא ובווארשא בשנת תר״ו הוא ואשתו
יהודית היהודית שקמה אם בישראל, היתה כשמן על
לב היהודים שוכני הארצות האלה אשר גורל אחד להם
בפרטם ולישראל בכללו כי שנואים הם גם בעיני אחיהם
על יתרון הכשר חכמה כי לא רק „שנאָרער“
יקראו מתחכמי אשכנז לענייי עמם בפולין בגרפם אותם
כי אם גם שם „פאָללאַק“. כל צללי אפל אלה אשר
היו מבדילים בין יהודי רוססיה ופולין ובין יתר אחיהם
כלו כעשן מאור פני משה. הוא היה אבי האחדות
בישראל. קהלות דמשק, ווילנא, רומי וטאַנגר היו לפניו
שוים לטובה לעדת לונדון. השר הזה בכלותו את
מעשיו לטובת אחיו הנדכאים באחת הארצות, ישוב
ונשא עיניו והניף ידו אל המקום אשר בחר בו ה׳, אל
ציון חמדת נפשו ונפש עמו, לשום אדמת קדשה למוצא
למחית בני ישראל היושבים עליה, ולנס ולדגל לכל
בניה הנמושים בכל ארצות תבל.

הדבר הזה, ישוב ארץ ישראל, אשר היה לצרך
מרגש ולמנוס האחד לתקות ישראל בימים האחרונים,
קנה בעת ההיא רק את לבות התמימים בעם. אולם
בעיני שכורי הזכוי היה למנוד ראש — כי עצרו מצחוק
בקול גדול לכבוד השר אשר גם לטובת הזכוי פעל
ועשה כאחד מהם או יותר מהם — אך בכל זאת נוצרו
דב־ים רבים בימים ההם אשר ברבות הימים היו
למכשירים לדבר הישוב וחבת הארץ. הסגנון העברי
אשר גדל וייף בכל הוד והדר על אדמת רוססיה ופולין,
הזכיר תמיד לבני הנעורים ברוח געגועים וכליון נפש את
חמדת ימי הקדם. הסגנון הזה הכשיר גם המריץ
רבים מגדולי הסופרים ליסד כתבי עתים בשפתנו
העתיקה, „המגיד“ ביד רא״ל זילבערמאַנן, „הכרמל“
ביד זקן חכמי עמנו בדורנו רש״י פין, „המליץ“ בידי
החכם הישיש ר״א צעדערבוים, „והצפירה“ ביד החכם
המפורסם רח״ז סלאָנימסקי. הכתבים האלה שיצאו אור
אחד לשבוע ואשר נפוצו עד קצוי ארץ — כי בשפת
ישראל נכתבו — יצרו שתוף בדעות ודעת הקהל בישראל.
והרב הנכבד האוהב את עמו בכל לבו ר׳ דוד
גאָרדאָן ז״ל שהלך לעולמו זה מעט אשר הוא היה
הרוח החיה באופני „המגיד“, החל להיות לרבבות אלפי
ישראל לפה זה כעשרים ושלש שנים במאמריו המלאים
הכמה ואהבה לעמו: „דבר בעתו“ (המגיד 1869
№ 27—34), „בשובה ונחת תושעון (שם ...). הרב

הירא ושלם ר' צבי הירש קאלישער מטהארן, הרב ר' יהודה חי אלקלעי מבלגרד בסערביא והסופר האשכנזי מ. העסס, החלו להוציא ספרים ומאמרים איש איש עפ"י דרכו לחיות את רגש האומה ושיבת ציון הנרדם בקרב ישראל. עוד השלמים האלה עושים כה וכה ובצרפת נוסדה אגודה אשר לולא היה לה כי אם שמה בלבד, דיה היא לתת נשמה לעם מפוזר ומפרד. שם האגודה הזאת „כל ישראל חברים" אשר מלבד הזכוי והחנוך, הרימה תרומה גדולה מכחה ומכספה אל „מקוה ישראל" להת לבת ציון הנרהה יתד וגדר במקום הקדש בהקימה ביפו בית ספר לעבודת אדמה. ואם נעלה על לב כי המחשבה הזאת היא פרי מעללי כרמיהו האיש הנערץ בישראל ובעמים, אשר ממשלת צרפת הפקידה גורלה בחיקו פעמים, ואשר אהב את עמו בכל נפשו ובכל מאדו, ואשר נלחם מלחמת זכוי אחיו כל ימיו, נמצאנו למדים ממנו שלשה דברים: כי הישוב הוא דבר העשוי להתקים, כי איש ככרמיהו מוחזק הוא לבר סמכא ולא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן בתורת תקון האומה, כי איננה סותרת במאומה לאהבת ארץ מגורים, כי מי אוהב לצרפת ככרמיהו? וכי אין חבת ציון גוזלת את משפטי הזכוי מן המחזיקים בה. מאור צדקת הקיסר החסיד אלכסנדר השני נ"ע אורו העינים והלבבות החלו להתקרב ומעט מעט שתו החרדים והמשכילים ידם יחד; זקני הרבנים הכירו את כח דעת הקהל ויחלו להפיץ דעותיהם בכתב עתי אשר בחרו להם, הוא „הלבנון" להה' ר' יחיאל ברילל במיינץ, ויהיו לְהִכָּבֵד גם בעיני רבים מן המשכילים, בראותם כי הרבנים אשר היו בעיניהם כאנשים שאין להם אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, שפתם אתם ומלומדי טוב טעם ודעת המה. חוקר חריף קם לסדר את שאלות הצבור שנתחדשו ויקבע עליהן חותם האומה ויורה דרך לפתרונם ובספר „החיים והיהדות" גלה את ערבוב הדעות של בעלי הריפורמא האומרים לתקן את דתנו המתוקנת ובאה מימות עולם, ובספרו „ריב עמי" הגיה אור על בלבול המעשים של בעלי הטמיעה (אססימילאציאן) האומרים להפשיט את צורת האומה מעל ישראל ומסתפקים בקשר חוט דק של כנסת הדת לבדו ומכלכלים את כל מעשיהם במשפט המעגל הזה. את דבריו אלה אשר סדר בסדר פילוסופי רצוף ובקצור נמרץ לקהל החכמים, הביע איש אחר מליץ מני אלף הסופר המפואר ר' פרץ סמאלענסקין ז"ל במכתב החדש „השחר" בשפת יתר ובלשון צחה מאד, הוא הסיר את לב נערי בני ישראל מאחרי אלילי „האססימילאציאן" והשכלת ברלין, עבודה יקרה ונכבדה מאד אשר רק באחת לא עלתה לו, כי נכשל לטפול את כל חטאות פרידלנדר וחבריו על ראש צדיק בן־מנחם, ואנחנו

ידענו כי בן־מנחם בקבלו מכתב מאיש מתחפש חתום בשם איש אמיד (איין מאנן פאם שטאנדע) [במכתביו צד 492 מהדורת בראקהויז] אשר הציע לו בדבר ישוב א"י, השיב לו כי אף כי אין לו ידיעת בית רבו בתורת הפוליטיק, כי רק בדעות כל כשרונו וקטן הוא במעשים, מודה הוא לו כי הענין גדול מאד, אך למען השלים את העצה היעוצה הזאת — יאמר בן־מנחם במרוצת דבריו — יש להכשיר את העם במדות הפעולה והמעשה תחת אשר ביטיו גדולים היו רק במדות המשא והסבלנות, לחיות או לברוא רגש האחדות בלב כל העם, ולהביא לידי מזומן את עשר העם אשר עתה כל עצמו אינו בלתי אם באמנה; יעיין נא הקורא בדבריו במקומם ויראה מה עמקו מחשבות הפלוסוף העברי אשר חלילה וחלילה לו לאמר להבליע את ישראל בגוים.

עוד זכו ישראל, ועל כלם אוהבי הזכוי, לראות את שאלתם עולה על שלחן מלכים בימי הברית בברלין (בערלינער טראקטאט) בשנת תרל"ח ומלאכי חברת כל ישראל חברים באו בתוך מלאכי כל עם ועם להגיש משפטם לפני מלכים ויועצי ארץ. אף לא מנעו הרוזנים האלה את חסדם מהם ויחזיקו את דבריהם על ממלכת רומניה, כי על מנת כן הם נותנים לה זאת שאלתה כי התן ליהודים חופי שבטה ולכל יושבי הארץ משפט אחד וחקה אחת. אך עוד אוהבי הזכוי וכל העם שמחים בתשועתם על עם הרומיני הקטן בגוים, והנה נפלו שם דברים כזרע לענה שרש פורה ראש, ואת בכורי פרי עץ זה לקח בטנא הכהן שֶׁקֶר מורה שקר לקהל גדול אשר קרא להם בשם „צוררי בני שם" וישם להם לחק לרדוף באף את עם אלהי אברהם בדבור, בכתב ובמעשה. ומות מושל באדם צדיק הקיסר החסיד אלכסנדר השני נ"ע היה לאות לבני מרי לעשות ביהודים כטוב בעיניהם לבוז ולבזוז, להשמיד ולהרוג ולחדש דברים אשר נשכחו זה מאות שנים, רדיפות, שמדות ועלילות דמים. ומה גדלה הַבְּעָתָה בראות העם כי לא מום עובר היא השנאה האיומה הזאת כי אם מום קבוע אשר לא במהרה ירפא גם המכה גם המוכה ממנה בבואה מחמת קנאה, והקנאה באה מיתרון הכשר חכמה אשר גם אין שוה גם אי אפשר לישראל לְהִבָּטֵל ממנה.

ועיני משכילי רוססיה אשר גם הלשון העברית בטהרתה, גם אוכלוסי ישראל המרובים עמדו להם לבלתי הכרת מקרבם את רגש המולדת, נפקחו מהר לראות כי אין מעוז ומנוס משגב ומקלט לישראל כי אם ארץ ישראל; כי לגרים יחשבו כל הימים בארצות לא להם וכן יהיו בעיניהם אף אם יהיה לב המלכות עליהם לטובה, ועל כן נשאו את עיניהם ולבם אל משא

נפש אבותיהם מאז, אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותיהם. ואף כי יורעים הם כי גם על הארץ הזאת שוממים אויביהם, בכל זאת יען כי הארץ הנשמה הזאת רחבת־ידים לפניהם לעבוד את אדמתה ולשבוע מטובה, ישובו ללמוד שכה מעשה אבותיהם מעולם את עבודת האדמה והמרעה, והיה כי יאחזו שם אז לא ימנע השולטן את חסדו להגן עליהם כאשר יגן על יתר יושבי ארצו, ומלכי איירופא השמחים לעשות חסד, יטו גם הם את חסדם אל גוי עתיק ימים שומר אמונים ושם יחום לב הישראלי העובד אדמתו, בדעתו כי האדמה הזאת ירושת אבות היא לו.

רגש האומה אשר נעור לקול המהומה והמבוכה התודע לעם בתורת המולדת. אחרי אשר נבדקו לאור השכל הישר כל סגלות עם ישראל כל כשרונותיו ומדותיו, כל תקוניו ונמוסיו בבית ובחוץ בדורות הקודמים ובדור זה ויכוונו את התרבות העבריה אל תרבות היונית הנוהגת ויעבירו את מטפחת הבקרת על שניהם, ויסר האבק מעל פני העברית והנה היא נוה ומעננה דשנה ורעננה, ומעל היונית סר הכחל והסרק והנה פנה זיוה, אבל בשרה, צמקו פניה ותדבק נפש הנער ישראל בבתולת בת ציון היעודה, לו מימי עולם.

מה רם לב איש ישראל היודע להוקיר את נבוני עמו בעלי הכשרון בראותו ראשי המשכילים, המשכילים באמת, התיצבו בראש הדבקים במולדתם. בהם ראינו מה נחוץ למולדתנו לברא לנו גבול מעשה (פראקטישעס געביעט). כי גם משה איש האלהים לפני הוציאו את ישראל מארץ מצרים נתן להם מצות שיתעסקו בהם כי „לא המדרש עקר כי אם המעשה", ועל כן שמו הדבקים במולדתם את משה מונטיפיורי על נס, כי הוא איש המעשה! אשרי את כל דרשות השרים אשר קראו מועד בדבר דמשק סים הוא בדברים האלה: „לא עת היא לדבר ולשמוע חלקות, אם טוב בעיניכם לא יעצרני דבר, הנני שלחוני ואלכה" (גראֶטץ XI 532). אך יען כי „גדול תלמוד שמביא לידי מעשה", יש לנו לפקוד למובה את בן־מנחם האיש אשר לנו הוא, אשר אנחנו הלכנו בדרכיו ולא הפרידלנדרים אשר מידו לנו הרעת את נפשנו (זעלבסט בעוואוסטזיין). הוא הורה לנו בדבריו ובמעשיו לאחוז בדרכי הגבור הקרמוני, היושב בשבת תחכמוני (שם כ"ג י"ד) אשר יאמר עליו „בשעה שהיה עוסק בתורה היה מתעדן כתולעת ובשעה שהוא יוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ" (מ"ק, ט"ז), הוא הורה לנו להכבר בשלנו, ולולא הוא שהיה לנו מי יודע אם קם בתוכנו איש כמונטיפיורי וכברמיהו.

אחינו, אהובי לבנו! זכרו נא את דברי קדמונינו: „אין אליהו בא אלא לקרב את המרוחקים... ר' יהודה אומר לקרב ולא לרחק, ר' שמעון אומר להשוות את המחלקת וחכמים אומרים לעשות שלום ביניהם". על כן לא טוב הוא לבעוט בכבוד גדולי עמנו, ואף כי איש כבן־מנחם אשר בכל קורט מדמו לנו היה, לנו העברים המחזיקים במעוז תורתם ובמולדתם, ולא לאלה המשנים טעמם לבקרים או לרגעים, הוא הורה לנו כי התורה וישראל יחידים הם במינם.

וגם עוד דבר אחד אנחנו שואלים מהם, כי ככל אשר כל העמים נבדלים בתורת מולדתם ממולדות יתר העמים כן נעשה גם אנחנו. גם אנחנו נורה לכל באי־עולם כי מולדתנו שונה ממולדות כל העמים; תחת אשר כלן שמו להק להגיד ולנדות את כל העמים, למצוא להם עון ולשטנא אותם ולאמר לא נברא העולם רק בשבילנו, אנחנו לא נאמר כן, כל העמים יקרים הם בעינינו, כי חובב עמים ה' אלהינו. אך יען כי חביבה עליו כל אומה כצורתה, ורוצה הוא בקיומה כאשר היא, על כן אין לנו להתערב ולהתבולל רק את מצות ה' אלהינו אנחנו עושים ואת כבודנו אנחנו שומרים בהנזרנו מן העמים. אך חלילה לנו משטת המולדת אשר פשטה באיירופא לשלח מדנים בין עמים. אם שטת המולדת באירופא פרי השפרטנים והרומאים אשר כל כבודם ומשושם היתה החרב וכל עמי הארץ היו צפוים להיות למספוא בפיה. מולדתנו היא כשרה ועשויה על פי דיני ישראל שלא נתנו אלא לצרף את הבריות ולשום שלום בעולם, כדבר שנאמר „דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום".

הררים תלוים בשערה.

על דעת קודמה שהכמה שבה בין חמה ומפסקת בין הכחות קנה וכנד אחד להעבירה מן העולם, ועל כן כנו להזכיר הפסק נפשם על הגימטריאות הסו כמין לזכרי רימות לזון ולבושת מכה את דין והלכה או מדה טובה ומוכר עדק. ואם כמה טובים זאת זקן המסכתא או נעשה סמוכין לגברי חז"ל כגון המורים לכם ויאמר כהנם! אבל נמצאו כמעט דרכים המובאים הדומים באלה לבני בזר בתורה שלמה, אפ"ה לבי דוי. גם חכמי הדורות האחרונים לא נתן מספרים מאלה וכן כנו מגלים את הרב הגדול רבי שלמה אלקבץ הלוי ז"ל בספרו "מנות הלוי" אחר שהביא כמה גימטריאות בשם הריקה התם מאמרו "ומה ויהו עיני רואים נהכמה דברים נגמרים במלה זו". עיני הרואים לא הראינה מאומה רק אסמכתות לגד וכל איש יש בידו לדרוש כמין חמר ולתקן גימטריאות בכל העולה על רוחו, ועל כהמשמע אחד אומר לו הראהו נותנ "כי לא דבר ריק הוא מכם" עולה בגימטריא "גימטריאות", אל תבהל על אך לקבל דברים כהויתן שהכל ביד הכרו מגדו לכרהות לך "כי נגע הוא מכשל והדק" הוא ג"כ בגימט' גימטריאות, ואם כן הדבר הקיל ועל כל הדבר גדור יש פנים לכאן ולכאן וכמו שהראה הגאון יעב"ץ בהמה מספריו. מכ"מ לא הכב אלו מלות, אתם נלנים סוף בהמה עולים לעמוד לכליתם אלא רלה לרמז כלל על ענין הטוב שנהגו אהרין חסידים ואנשי מעשה. אבל הוא רמז ואסמכתא במלא לסמוך על זה. כן כשמלו "אברים ויגבה כהאבן ובמעון יסוד לי", ועלה ביד בעלי הגימטריאות לגו, ב"כהאבן ובמעון" עולה למספר "אברים ומגבה" (עם הכולל), לא כוון יעקב אבינו לזה, אבל נכון המספר ממילא. והוא רמז ואסמכתא יפה. וכן כשמלו "האדרגינוס" בגימט' "זכר וקנבה", לא בעלה בעל הלכון על לבו גימטריא כזאת, אבל הוא המן יפה. וכן כשלמו הוכנים "דוד מלך ישראל חי וקים" עולה בגימטריא "ראש חדש" הגילה לנו לסגולת על דעתו שלה זה טמו חז"ל במ' ראה כהנה בשלהו אה זה הסימן, אבל כהכתב כחוכב מלא על פי מקרה בגימטריא בלוה בכל זה (בריה ברוגה עולם לגאון ר' לויזיק ז"ל).

"הכינו כתה לתוקפא וכו'" שהוקינו מלך יהודה בגימטריא "רבן יוחנן בן זכאי" הוא ג"כ רק מקרה שעלה ביד הדורש (קהם כלולים).

וכן "הכמים ושנשתפים אשר יכיון" עולה בגימט' "יעבה הוגו כשמואל" הינו אלא מקרה במלא הדורש ע"י הזדו והכרך כלוכו.

וכן "כאשר ליהיך" עולה בגימ' "רוב אהד גפוף ורוב כבניב נבסמה" הינו הגא האסמכתא קרובה וכן "ובמת בם מרים" בגימטריא "נכאן רמז לכפוק המים מן המה" הוא דרך מקרה שמלאת הדורש.

וכן "כלו תפלות דוד בן ישי" בגימ' "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" הוא מקרה הגון, וכן "ויקן הנער" בגימט' גרבוס סיב המגיד" הוא המן שעלה ביד בעל הגימטריאות.

עד דמגריתהו גרמי כי הכי "גרמי" בגימט' "יעל קנ"ה" אבו ואבלו נבאה ברינה בי רבה כל יתר הסלבות (המכרכ"א בה"ה. עלה ביד הגאון (המכרכ"ה למנות בגרמי בגימ' "יעל קנ"ה").

"אהב הוא מקילה בשמך הולך מסוף העולם ועד סופו, ואמרו עד רבי עקיבא הולך גלום שמאמרי ר"ע בכ"ם כמה תקפ"ד כמספר "מסוף העולם ועד סופו" והלכה כמותו בהמ"ש הלכות כמנין "הולך גלום".

"לפני הואר השבבים" בגימ' "מכול ויש אל יבוא במקום של לויב" (בו"ש זכרון יוסף). וימעוד יהושע בקהל יהודה וירושלים בבית ה' לפני הואר השבבי" הר"י שהזכו דברים הרבה ואמרו מכול יום אל יבוא למהנה לויה (כוריות כ') והוא המן יפה.

"וממן אל השבח בגימ' וכי אלהים לפמכם לפה", גם בגימט' זה היה כדי בנת יפול עלה וממרוד "המשבה" בגימט' "זה לפני הבר גאון" (הרוקה). "משבה מרכבה" בגימטריא: "יעקב, יוסף מבס", "מרכבה שלמה" בגימטריא "אברהם יצחק יעקב".

"בלבה שאלו הלהה הירין לזמן" בגימ' "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו". "מקום" בגימט' "וה' אלקים הים", "לתמת מגיה בגימט' "דוד". במים בגימ' "יצחק יעקב", "תפלה" בגימ' "יצחק רבקה". "ביבנה" בגימ' "אבתר". "משה רבינו" בגימ' "בריג", "ספה אמה" בגימ' "לבק" וכן כמה גימטריאות זולתם.

אולם אם נמיר כרלימה ונגיה מקום למחבי הבנות לחבור גימטריאות בכל העולה על רוחם, אז הגילה תפוג תורה ויש ניתנו לחבור גימטריאות משונות כמו כהנה ובמים אור לאבן ומנג נגע, על כן זאת הפלה היפולה אלא לשיות כלל וכלל מחבבי הבנות האלה ובזה לא ניתן מקום לבעלי דינים לחלוק ולהמציא גימטריאות בל דופי ולדרוש גם כן כמין המר. כוף דבר הגימטריאות האלה אולי היו טובות בשקן לשיות כמין יתד לתלות עליהן אתו הדבש טובה ומוכר השכל, אבל משיק שרבו מגרוים על המדה הזאת, שומר כבוד התורה ירחק משם.

אליעזר הכהן צווייפעל.

פתרון לחידתו של הגר"א זצ"ל.

גאון הגאונים רבינו אליהו מווילנא בבאורו לתיקון פ' משפטים אומר בזה"ל: "לו אל המווה, פשוטה דקרא גם התורה כבדה, אבל שהלכה עוקרת את המקרא, וכן ברוב על פרשה זו וכן בכמה פרשיות בתורה, וכן מגדולת תשב"פ שיה הלכה למשה מסיני והיא מתפשטת כתובה תורה, הוץ המלות שבאו במגלף בשם מיברים, וכמ"ש שבית ה"ב המה מפסקי מה דליבי דקיימי מקמה הי"ת ולא קיימי מקרא בגבורה רבא האלו בה"ת כתיב המבחים ואמו רבנן בורי חדא וכן באסור ורוב חיקים, ע"ב צריך לידע פשוטה של תורה לידע התורה" עכ"ל.

במכ"ע "הצפירה" בשנה תמינית גליון 17 מובאים איזה באורים על הדברים הסתומים האלה מאת ר' שמואל לויכטמאן ומר' יהושע ששיר, ובטוב האמר עליהם הרב צוויפעל בספרו "הגיון" נד 148 כי לא נתקבלו על לבנו, כי גם אחרי אשר כלו בנוים בהמלות "שבאו במגלף" והרב לכם הר"ת "במדה"ב" או "במדבמת"ב" לא עלתה עוד אתוכה לגודם זאת, ומי לא יהנה להבין את דברי הגאון האלה, אחרי שאנתו רואים את כל דבריו כאן איך כמה מדברים מהכיד הנגע על התשב"פ ועם בין ההלכה השוקמת את המקרא ובין המשה הפשוט, ואיך נמצן להבין את הכוונה נחוץ להבין את הפשט, ואפ"ה לא נודאי כתכוון הווגה פמעקה בדבריו "הוץ מן המלות שבאו במגלף בשם מיברים", ואחרי רוב עיון ראיתי, כי היו לנגד עיני הגאון במה שהנו הדברים האלה, מאמר אחד בירושלמי מגילה פרק א' בזה"ל "מהו מגלף? ר"י בשם רב שמואל ברבי יצחק מה שהתקינו לך הלופים, משה כיוה כבריר שלא יהנו הכמים לגוים כומד ובכבו התינוקות, אמרי איתון נעביד בית ובדה דלא יכמל, אמרין שם דין דכתיב מ"ם מ"ם נו"ן נו"ן צד"י צד"י פ"ה פ"ה כ"ף כ"ף? ממאמר למאמר מנאמן לנאמן מצדיק לצדיק מפה לפה מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה, ובת"ר בהאבית בהתלתו מפורשים הדברים עוד ביתר באור בז"ל: "ממאמר למאמר, ממאמר של הקב"ה למאמר של משה; מנאמן לנאמן, משקב"ה שנקרא אל מלך נאמן למשה שנקרא נאמן דכתיב בכל ביתי נאמן הוא; מצדיק לצדיק, משקב"ה שנקרא צדיק דכתיב צדיק ה' וגומר למשה שנקרא צדיק דכתיב צדקת ה' עשה, מפה לפה, מפיו של הקב"ה לפיו של משה; מכף לכף, מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה, וכיוצא הואן יעמדו חכמים גדולים ליבראלין וי"א ריא"ה ור"ש סירי עכ"ל, ואחרי אשר ראינו אלמו כי אלו הכלמים האלה מה הלאותיות מגלף לשמוד זכרון ולמדום נאמנה איך התורה נמסרה בלי שום אמצעי מהקב"ה למשה ורק מפה לפה ומכף לכף, ואחרי שהמקבל והמקבל כמה נאמנים וצדיקים אשר ע"כ אין להטיל שום ספק ח"ו בכל הכתוב בתורה ואין בה שום הסבון ויתרון אף על מלה אחת, ואחרי שהגאון בגודל רוחו ובקיאותו בכל הדרי כפי התורות בכתב ובע"פ, הבלים, כי ע"פ חג ההלכה עוקרת את המקרא, ופשוטה של תורה שבית הומר, והתורה שבה ההלכה המפקיע ח"ש בהתומר לפשטו ולפרשו ולהקיק גם כפי הסברה ואשר יש ע"ז הכיון עוד ממשה מסיני (וזה הוא מגדולת תשב"פ), לא יעלו בכל שם בקרב אחד, ואשר ע"כ נחוץ מתחלה לידע פשוטה של תורה שבית כתובה למען ביודע התורה, והוא כי לא יחשוב את הדרשות לשנות הפשט כי זה לחוד וזה לחוד, אבל להבין את דבריו הפשוקים אשר ההזיר שעשה לכוות את התורה שבכתב בשם "מגלף" ע"פ הדרשה מירושלמי. כי היא נמסרה לא ע"י אמצעי והכבור בין הקב"ה למשה, ולא ע"י העתקה ורק מפה לפה, וזה הוא שאומר: כי המלות שבאו במגלף בשם מיברים, לא כן ההלכה המתפשטת ע"י הוהמה את התומר לשבר לפשטים או לאמר פירוש שהכיות יש כאן, כידוע לבקיאי התלמוד. כך נראה לי לפי עניות דעתי, ואיה אם יפיקו רצון הדברים האלה מפוני המשכילים והיה זה שכרי.

מ. א. שאצקעס

ע"ד הנקודה אשר על הרא"ש שבמלת "אשר"

בכתוב: ונירם אבד חשבון עד דיבן ונשים עד נפח אשר עד מידבא (במדבר כ"א ל').

הנקודה אשר על הרי"ש במלת אשר הנ"ל, היא אחת מהעשר נקודות שבתורה (הנזכרו במסורה במדבר ג' ל"ט), ועל כלם פירשו חז"ל, ואמרו עליהן מה שאמרו, אם למנין הגדה ומוסר, או לענין הלכה ודין. ובזה לא לדבר על כל העשר נקודות המלאות בתורה נאתי הנה, רק לרגל דבר הדש (להעתי), המיוחד רק לנקודה זאת, שמצאתי, אותו לפלא לפני הקוראים היקרים, והמה ישפטו לנכון או לקרב.

העשר נקודות אשר בתורה, כפי הנראה, ישנות עתיקות הן, והמסורה וחז"ל העירו עליהן, ואין ביניהם שום פלוגתא, כאשר פליגי בהסברים והמלאים שיש בהבדל גדול ביניהם. ויש מחז"ל שיהבו הנקודות הכן לצורת הבוקר, וכה לשונם (באדר"נ פ"ג): וי"א למה נקוד?

אלא כך אמר עזרא, אם יבוא אליהו ויאמר: למה כתבת אותן? אומר לו כבר נקדתי עליהן, ואם יאמר יפה כתבת, („כנר", כן כתיב לפנינו במדרש, ולדעתי נשתבשה מתיבת „כבר" דקודם. וכן ליתא באדר"נ פל"ד) אמחוק נקודותיהן מעליהן.

מהמאמר הנ"ל הזה נראה, כי הנקודות שעל האותיות והתיבות, הנה בתור ספק שנסתפק עזרא מפאת שמצא לפניו נוסחאות שונות, ולא ידע למי היתרון, יצא ידי שניהם, כתב את האות (או את התיבה) ונקד עליה (או עליהן), כדרך כל כותבי ומעתיקי כ"י שמניחים במקום שטעו וכתבו עוד הפעם תיבה אחת או אף אות א', דרכם לנקד עליהן, להורות כאלו אינן (ראה לדוגמא את מאמרי הרב רח"י פאלאק, והרב ר"ז שטערן, בביהמד"ר, לרא"ה וויים, ח' תמוז).

והנה לדעת היש אומרים הנ"ל, אין לנו כלל לחקור ולדרוש אחר כל טעם והנה מדוע ולמה נקוד על מלה פלונית (או על האות), אחרי כי רק בתור ספק נקד עליהן, ואם יבוא אליהו (בנ"א: „משה") ויאמר לו יפה כתבת, יעביר (ימחוק) את הנקודה מעליהן".

לעומת הדעה ההפכית הזאת, מצינו להז"ל שיחסו את הנקודות האלו ממש לקבלת משה מסיני, ולכן תרו בכל המקומות, למצוא בהן טעם לשבח, ולא רק איזה אגדה ודרוש, הרבו למו למצוא בנקודות, כי אם גם הלכות. ודינים ידייקו מהנקודות (ראה לדוגמא פסחים צ"ג ע"ב, וספרי בהעלותך ועוד ועוד), ורק על ר' מאיר לבדו, מצינו שאמרו חז"ל בפירוש: דר' מאיר לא דריש נקודי (מנחות פ"ז:).

ואם כי הנקודות בכלל, היתה כמו קבלה בידי חז"ל שמוצאיהן מקדם קדמה, אולם טעמיהן, לא היו מקובלים בידיהם, לכן אין לנו תיבה שנקודה עליה, שלא נמצא בה טעמים שונים מחז"ל, זה בכה וזה בכה. לדוגמא ע"ד הנקודה שעל הרי"ש שבמלת אשר שלפנינו, אמרו בספרי בהעלותך פס"ט: כיוצא בו, ונשים עד נפח אשר עד מידבא, נקוד עליו (על הר"ש) שאף מלהלן היה כן, וכן בילקוט תורה תהל"כ, ובמד"ר פ"ג, הוסיפו עוד טעם א': וי"א מלמד שלא החריבו האומות אלא מדינה", וכן באדר"נ שם, וראה שם נוסחת הגר"א, (פי' „אמת יברים", בש"ס בהדפס ד' ווילנא.

נראה מכל אלה, שהטעמים שהטעימו לנו חז"ל בנקודות, לא היה להם בקבלה, רק דרשות מדרשות שונות, והלכות ודינים, שהיו להם בקבלה תלו בנקודות הכן.

אחרי אשר הבאנו דעת חז"ל ע"ד הנקודות בכלל, וע"ד הנקודה שעל הרי"ש הנ"ל בפרט, נסור ונראה איך העתיקו המתרגמים הקדמונים (אשר דבר אין להם עם חז"ל) את המלה „אשר" הנ"ל.

התרגום השמרוני יתרגם את הכתוב הזה: וארמון מבדה חשבון עד דיבון ושבינן עד דנפח „אוקדהו" על מידבא. נראה, כי בתורת השמרונים היה כתוב מלת „אשר" בלי רי"ש, והמתרגם הבין את הא' והש' כאלו היתה נקודה אש (בציר"ה האל"ף), וכן יעתיקו השבעים לפי עדות החכם אייכהארן בחלק הראשון מספרו: איינלייטונג אין דאס א. ט. — וכן מחז"ל ידעו מהנוסחא הזאת (או שדרשו את הכתב שרבה על הנקודה) ממש באמרו (ב"ב ריש ע"ט) ונשים עד נפח, עד שתהא אש שאינה צריכה נפוח. וכן בילקוט תורה עפ"כ הזה.

אחרי הדברים האלה, אדמה, כי לא אחטא ועון יחשב לי, כי אביא עוד השערה חדשה בדבר הנקודה הזאת ואומר:

בכתבת מצבת מלך אשמנעזר מלך צידונים (הכתובה בשפת צידון — צור — ובכתב היתן כתב עברי [הייט של בני עבר הנהר, או כתב ליבונאה, ראה מ"ע הנ"ו]) מצינו, כי דרך השפה ההיא (הקרובה מאד לשפת עברית) לכתוב מלת הצטרפות „אשר" (שלפנינו, אל"ף, שי"ן, רי"ש) רק „אש" (אל"ף, שי"ן) בלי רי"ש בסוף. כמו באות II: „במקם אש בנת" ובהעתקה עברית: במקום אשר בניתי. בגליון IV: „וכל אדם אש פתח". בעברית: וכל אדם אשר יפתח — שם — „אם אש יצא אית הלת משכבי אם אש יעמסן" — בעברית: „או אשר יצאו את הרון משכבי או אשר יעמסוני וכן עוד הרבה באות V, אשר הקורא יוכל לראות בחקירת הפראפעססאר מונק ז"ל בספרו הנדפס ע"ד המצבה ההיא (פאריז 1856. מצד 10 עד 13).

ולפי חקירת הרב הנודע ד"ר הרכבי יחיה, ע"ד כתבת מצבת משע מלך מואב (הלבנון שנה שביעית) נודע לנו, כי כתב הכנעני הקדום וכתב ושפת בני מואב קרובים המה מאד לשפת צר וצידון, ואחיות הנה לשפת עברית. לכן יש לשער, כי משה רבינו העתיק את כל אמרות המושלים (מהכתוב: על כן יאמרו המושלים: באו חשבון וגו' עד סוף הכתוב: ונירם אבד חשבון, במדבר כ"א. 27 — 30) ככתבם וכלשונם (ואולי היה כתוב כן על מצבת אחת) ולכן העתיק: ונשים עד נפח אש — (אל"ף, שי"ן) בלי רי"ש — עד מידבא. והכונה באל"ף שי"ן למלת ההצטרפות „אשר" (שלפנינו) ואז היתה נודעת ההוראה על נכון. ואח"כ כאשר נשתכחה הוראת ההצטרפות רק באותיות אש (אל"ף שי"ן), לכן הוכרח עזרא בשנותו את הכתב (ראה המאסף צד 30) להוסיף „ר" (רי"ש) למען לא נטעה לפרש (אל"ף שי"ן בלי רי"ש) כמו אש בעברית, כאשר טעה תרגום השמרוני והשבעים. ורק למען לא תשכח לדורות כי איננה מהאריגינאל, כתבה (את אות הרי"ש) ונקד עליה. כן נראה לי, השומע ישמע והחדל יחדל. ולפי זה, נעמול לשוא, בחקירת דקדוק מלת „ונירם" „ונשים" וכן ביתר מליצות הכתובים האלה (ראה המפרשים והמבארים, וכן בעלי הדקדוק בספריהם, וספרי הפרשים) כל עוד שלא יתגלו לעיני חוקרי לב כתבת מצבות כאלה, מזמן ההוא, ואז נראה אור. וה' יראנו נפלאות מתורתו, כי הנקודה הקטנה הזאת (לפי חקירתנו) תנקר את עיני המבקרים החדשים, אשר יאחרו זמן כתיבת תורת משה, לפחות עד עז"א, היתכן יוכל היות, כי מזמן כתיבת התורה עד עזרא הסופר, שעברו כאלף שנים, יהיו המורים לפני עזרא מאמרי: על כן יאמרו המושלים וגו' עד סוף הענין, ככתבם וכלשונם ממש ואף עם יושר הכתיבה שלהם, כמובן למשכיל אמתי, מבלי הארכות כי אין פה המקום.

ט"ו סיון, תרמ"ו, קיוב.

א. ד. דובזעוויץ

הערה לתולדות הרמ"א

כל כותבי קורות ישראל בקראקא, מזכירי הרמ"א ורושמי ספריו, לא הודיעו לנו מאומה אם הוא בכבודו ובעצמו הוציא לאור הדפוס בחייו את המפה שפרש על שלחן הערוך מהרב ר' יוסף קארו ז"ל. ורבים מצאו בזה מקום להתגדר ולחשוב, אבל לא בצדק, כי אחד מתלמידיו אסף והעתיק אחר מותו הגהותיו מגליוני הש"ע שלו שהוסיף והגיה אולי רק מקצת הספרים ולא הלכה למעשה. א"כ לא על הרמ"א תלונתנו ובחנם התמרמרו נגדו איזה משכילים לכנוהו בשם הרב המחמיר.

והנה הרב בעל שפתי ישנים שהיה קרוב לזמנו, מזכיר לדפוס ראשון מש"ע עם הגהות הרמ"א קראקא של"ח ואחריו נמשכו כל רושמי הספרים, ועדי אהרן הר"י בן יעקב ז"ל באוצר הספרים אות ש' 701 וגם בעל עיר הצדק ותבל החכמים והסופרים שבאו נגדו, ובעדו, לא נגעו בזה מאומה.

ואנכי לרגל מלאכתי, בתולדות חכמי ישראל וספריהם, יגעתי זה ימים רבים למצוא פתרון שאלה הזאת, אם הגהות הרמ"א נדפסו פעם ראשונה בחייו? או אחר פטירתו?

יגעתי ומצאתי האמן. כי בא לידי שלחן ערוך ישן וקרוע (מונח למשמרת באוצר הספרים, הפתוח על יד בהכנ"ס ברחוב טלאמאצקא בווארשא) התבוננתי בו וארא כי נעלם מעיני העדה עד כה דפוס הראשון מש"ע עם הגהות הרמ"א שהדפיס הרב בעצמו בשנים האחרונות לימי חייו. ואלה הטורים הכתובים בסוף חלק א"ח.

אמר משה איסרליש מקראקא ברוך ה' אלקי ישראל אשר הביאני עד הלום ללקוט ולגמור ספר אורח חיים מלקוטי לקט שכחה ופאה אשר הניח החכם הכולל הגאון מהר"ר יוסף קארו ש"ן. — ונקרא היריעה כתוב:

הן קראה היריעה והידיעה מתפשטת בתוך עדת ישראל הודעתי נאמנה כי זה האיש כמ"ר נתן ב"ר משה ז"ל הפעל לי"ו עשה [ככל] מאמרי כתו לכונית מעלומות הס' הלז לאור בית הדפוס וכו' הם מעתיר שמואל בן הקדוש ר' יצחק פיהם ז"ל הי"ד פה ק"ק קראקא. ש' אדר ראשון של"ח לפ"ק.

וזה השער מחלק יו"ד

שלחן ערוך. מטור יורה דעה. חברו הגאון מופת הדור החכם השלם. מהר"ר יוסף קארו זלה"ה. עם חדושי דינים הרבה תאר תדקדוקי. ספרים ראשונים שהשמיט הגאון קארו ז"ל והמציאם הגאון מהר"ר משה איסרלש זצ"ל עם מורה צדק מנהגי ק"ק פולן, רוסן ליטא. פיהם. מערכן ואשכנז. ברורים כיום שליטי מה שהוסיף הגאון משה מדעתו. נדפס תחת ממשלת המלך בטעפינום יר"ה ותנשא מלכותו. יראה זרע יאריך ימים אמן. פה ק"ק קראקא. ותהי ראשית מלאכתו בראש חדש כסלו לשנת ופרע הנה אנכי של"ת וכו'.

על ידי המחוקק יצחק בן כה"ר אהרן ז"ל מפרוסטיץ יצ"ו.

והר"ש פיהם המגיה הנזכר, כתב בהקדמתו בדף ב' ע"ב וז"ל עד כי בדורנו קם החכם וכו' המהר"ר משה בן כבוד הר"ר ישראל הנקרא איסרל ז"ל ועשה הגהות וכו' על כל הש"ע מהר"י קארו ז"ל מהארבע טורים. הש"ע מחלק א"ח כבר נדפס ויצא לאור משפטו וטיבו. אין גם אחד אתנו מהם כהיום כי כולם נמכרו לרוב חיבתם ותועלתם. והש"י יודע וישראל הוא ידע כי בכל מאמצי כחי עבדתי עבודת הקדש מגולה ומסותרת את הגאון מהר"ר משה איסרלס הנ"ל בין בחייו בין אחר מותו. מצאתי דבריו ואוכלה ויהיו בפי כדבש למתוק וכו'.

מכל זה ידענו כי הרמ"א ז"ל אסף ולקט מנהגי קהלות אשכנז פולין וליטא להשלים מלאכת הרב בית יוסף ולהניח המפה על שלחנו.

(ע"ד התנגדות הרבנים בני דורו עיין מה שכתב הגרמ"ש ז"ל במכתב רחובות קריה בסוף ס' קריה נאמנה להחכם המפואר רש"י פין יחי' צד 330) ויצא החלק האחד ואינו כי נמכר במשך שנים אחדות ולא נשאר עד אחד

עד אחד כפי עדות האיש רב בעניה הנודע ר"ש פיהם וזאת היא ההיינה כי נאבד ההלק הראשון ואינגו, יען מבנת בל"ה והלאה נדפסו כל הד' חלקים ביחד ונשאר בח"א הכלי אין תבן בו, ולא מדע עד כה. ואם ימצא אחד מהקוראים הנכבדים איזה תועלת ממאמרי הלז והיה זה שכרי.

שמואל ווינער

עמר השכחה

א) הרב הגאון החכם המובהק ר' נחמי' הירש חיות ז"ל בס' "מבוא התלמוד" שלו, כתב: "הרי שמצאתי דבורה נקרא כן, ע"ש שדרש בירושלמי (מגלה פ"א, תענית פ"ב) על קרא ונדברך עביתי", ובמח"כ שגה שמאמר זה איתא ג"כ בויק"ר פ' כ"ב, ושם הלשון "א"ר שמואל הקב"ה ה"ל", וא"כ נראה שמ"ש בירושלמי "דבורה" הכוונה על הקב"ה, וכמ"ש המפרש במגלה שם הובא בסה"ד ע' ר' שמואל דבוריה, ובפי' חדש לעין יעקב ירושלמי תענית פ"ב, ודע שגם בירושלמי מגלה שם צ"ל "דבורה ה"ל" וכמו שהוא הלשון בירושלמי תענית שם, וכן הובא לשון הירושלמי דמגלה שם בסה"ד ערך הנ"ל, ולו לא שגה הרב רנב"ח ז"ל את דברי הגאון בס"ד שם, לא כתב את שכתב:

ב) שם בלשון הרשב"א שהביא "ועגין רבה ורבא" וכתב ע"ז הרב רנב"ח ז"ל בהג"ה, שכוונת הרשב"א היא הכא דבלהו לרבה בלמא מרקיע — ויותר נראה שכוונת הרשב"א היא הכא דמפורש על רבא בתענית דף כ"ד ע"ב יעו"ש:

ג) הרב הנזכר בהגהותיו לברכות דף ה' ד"ה תלמוד, כתב "שהקב"ה מסר למשה מדות הנדרשות והחכמים מוציאים מכללים אלו" ולא זכר להביא שכן איתא לבדיא במדרש רבה וילמדנו המכונה תנחומא פ' כי תשא, וגי' כל התורה כו' אלא כללים כללים למדו הקב"ה למשה יעו"ש:

ד) בס' פתח עינים להגאון החיד"א ז"ל למס' עירובין פ' יו"ד (והוא בעין יעקב סי' ל"ט) כתב הא דגוזל מגמלה "דהכי איתמר ברבה ריש פ' שופטים חזה רשב"א בראש כמיבתא" ושכח להביא שהתלמוד ערוך הוא בחולין נ"ז ע"ב:

ה) הרב הנזכר בהגהותיו למו"ק דף ה' כתב הא דלהדרגה דאמר כל הלומד בפנים כו' בזוזו מתהדר הגמרא, ושכח שכבר קדמו בזה הרב הס"ד בערך ר"י הנביא ובהקדמה, אמנם מ"ש הרנב"ח ז"ל בהג' לדף ס"א ד"ה המחיכו, תמוה לי הלא ר"ש לא הזכיר שם כלל מרבה כ"א כתם כא אמור רבנן כו' ע"ש וצ"ע:

ו) הרב הנזכר בהגהותיו לב"מ דף פ"ד ע"א, הא "דאזיל עבך להבית את ערק ללודקיא", תמה הא אמרינן בשבת דף ל"ג ע"ב יוסי שבתק יגלה לציפורי, ושכח שכבר קדמו בזה הגאון הס"ד בערך ר' יוסי, וכתב שצ"ל בשבת שם "יגלה מציפורי", ואני מכבר כתבתי זה על גליון הירושלמי לתקן תמיהתו "איך גזר המלך שיגלה לציפורי הלא הוא ואבותיו היו בציפורי", ועתה ראיתי שקדמני בזה הרב הס"ד ושמחתי:

ז) הרב הנזכר בהגהותיו לסנהדרין דף ל"ג ע"ב, הא דפירש"י בר כוזיבא ממלכי הורדוס היה, כתב שאין הדבר כמ"ש רש"י יעו"ש, ושכח שכבר קדמו בהשגה זו הרב הס"ד ה"א ד"ה דור בני אחר החורבן:

ח) בלקוטים מתשובות הגאונים שבסוף ס' עין יעקב (ווילנא תרל"ז דפוס ראם), הובא מאמר אחד מגאון, הא דפסחים ד' מ"ט, ע"ה אסור לאכול בשר, ומותר לנוחרו כו' יעו"ש, ופירוש כזה מצאתי לבדיא בילמדנו המכונה תנחומא, ריש פ' תרומה, שאמר "כל כהן שאינו בן תורה אסור לאכול על קברו תרומה" ואח"כ מפרש המדרש בעצמו "דכיון שאינו בן תורה אינו יודע להבדילם" יעו"ש, והרב ר' ח"ז בביאורו על יוסף רבה לשבת שם בספר נהגה:

ט) הרב הנזכר בהגהותיו לחולין דף ה' ע"א, הא "דהעורבים הביאו לו תרי סבתי דאחאב" בגיה שבתנחומא פ' משפטים ובויקרא רבה פ' י"ט אמרו "דהעורבים הביאו מבלהו דיהושפט" ושכח להביא מהקודם והוא בב"ר פ' ל"ג:

י) בסדר הדורות ח"ב אות ד' "דניאל חייטא חבר קריא ויקרא רבה פ"ס ל"ב" ושכח להביא מהקודם והוא בב"ר פ' כ"ד דמלל חייטא אמר ועבדה כתיב:

יא) שם אות יו"ד "ר' יאשיה דדריה בזמן ר' יוחנן ור' אלעזר" ושכח להעיר שבירושלמי דכלאים ובב"ר פ"ק נראה שר' יאשיה היה תלמיד ר' יוחנן. דאמרו שם "ר' יוחנן מפקד כו' ר' יאשיה הוה מפקד כו' אמרין ליה רבך אמר כדון ואת אמר כדון" כן אמת שבתנחומא ליתא זה, אמנם מהב"ר והירושלמי היה לו להעיר:

יב) שם אות ש' שמואל הבא המוה דרב שמואל בר אמי (סוטה דף יו"ד ע"ב) ונראה מזה שלא היו מכירין שלא יהיה שם המין ומותגו אחד עכ"ל, והנה קדמו בזה הרב עין יעקב בסוטה שם, ובענין זה ונדומים

לו יש כמה סתירות בש"ס לשאלות רי"ח ז"ל, ובהגהותי לגרי"ח האלכתי בזה והב"מ:

יג) הרב ישועות יעקב בעל ס' תהד"א פ"ב ה"א בשם מארע אחד בהתימת התלמוד היה מבר בניס קודם התחלת אלף החמישי ובמח"כ שגה כי התימת התלמוד היה בשנת ר"ס לאלף החמישי, וכמ"ש בסה"ד הגאון בזה, ואחר זה לא קשה מידי במה שהקשו שם יעו"ש:

יד) הרב הגאון ר' ישעיה ברלין ז"ל בסוף ספר "מיני תרגימא" שלו, כתב הא דתהלים ס"ו י"ד "ודבר פי בצר לי" שדייק פרש"י מ"ש ונ' תחדל לנדור לא יהיה בך חטא (דברים כ"ג) וא"כ אין עשה זה דוד שאמר שם "אשלם לך נדרי" ע"כ אמר "ודבר כי צר לי" דבשעת צרה נאמר, וכמ"ש בתוס' חולין דף ב' ע"ב ד"ה אבל, עכס"ד הרב הנ"ל, כי אין הספר כעת לפני להעתיק דבריו נאמנות, ובמח"כ שגה שכ"ז מאמר הוא בב"ר פ' ע' "ודבר פי בצר לי שנדר מלוה בעת צרתו מהו לאמר לאמר לדורות כו' יעו"ש (להערה זו העירני מורי ורבי הרב ר' שמואל זלמן מנחם פרידמאן כו' מו"ץ בעיר מולדתי האלאשק):

טו) הרב הנזכר בהגהותיו לש"ע או"ח סי' ל"ב סעיף י"ד, תמה על מ"ש בשו"ע "ובודק ממש לפרשת והיה אם שמוע", וכתב שאולא המפתפינא הייתי אומר בנ"ל "ובודק ממנו לפרשת והיה כי יביאך" ואחד שאחריו ע"ז בהתפילין, ושכח שכ"פ לבדיא הלשון רי"י אלאשכנדרי בהובא בב"י שם, ובדור הוא בש"ס נפל בשו"ע, הן הגיה הגר"א מווילנא בגאוה וכ"כ בס' ברכי יוסף ובשם יד אהרן. גם הובא הלשון בשו"ע הנ"ל, ושם ירא"ה איך מאד שגה בגוזא הרב שאלות קשות הובא בשמו בשו"ת בהלה להחזיק בשבות בזה, ונעלם ממנו ג"כ שהר"ס לבדיא שם:

טז) בס' כוכבי אור בהוספות לבעל ה' הס"ד נגיה בספר "ר' אבא בריה דרב (תג"ש ס"ב וס"ג). ומכאן קלא רחיב לאבי האומרים דאבא הוא לשון חשיבות ועיקר שמו הוא רב, דהוחק לומר שנולד לאחר מיתת רב, דידוע דרב חי ש' שנה, ודחוק לומר שבשנת הבלה מלום יולד תמים בן עכ"ל, ואני אומר שאינה ראיה כלל שאפשר שנולד בחייו ובכ"ז נקרא על שמו, כי אולי לא מצא או מה (ואם שהה יש מקומות שאין חברין בזה. וכמו שהעיד הגאון חיד"א בס' ברית עולם לבעל ה' חסידים) וכאשר מצינו בעירובין דף פ"ה נוטים בן נוטים, ואיה שם שאבא היה עדיין חי, כן אמת שבערוך הגי' בן ננס ובס' יוחסי התנאים הגי' בן נחם, אמנם עכ"פ לגי' הגמ' שלנו אינה ראיה, ובפרט בדבר שפליגי בזה קמאי דקמאי רש"י ותוס', ושמה הוגיות הש"ס נראה כהפך מזה, ואגב אעיר שבמאמר הזה עצה שם דאיל קרי בי רב הוא שכתב "ואם על אברהם אמרה שרה בלבן אחר וגו' כ"ש בחור רב" ויעוין בברא"שית רבה ריש פסוק י"ז:

יז) גם הנזכר בסופו כתב "שע"ד שכ' הרנב"ח ז"ל דיש הרבה תנאים ואמוראים שנקראו ע"ש ההלכות שאמרו, יש לומר על ריש לקיש שנקרא כן ע"ש שאמר בב"ר ס' ע"ג לקישא דלבן" ולא דק בזה, אחר שהרב רנב"ח ז"ל כתב לבדיא רק על "החכמים אשר לא בא זכרם רק לפעמים מעטים בבי התלמודים בהלכה אחת או בהגדה אחת" ולא יתכן לומר זה על ר"ל שבכל התלמוד מלא ממנו בהלכות ובאגדות, שיקרא שמו על הגדה אחת שאמר, והוא נרכה — ובשבח דמג"ט לר' יוחנן שאמר עליו לא כבר לקישא — היכי בר לקישא (ב"מ דף פ"ד ע"א) ואם מדבריו! כתב בכל ההפלגות שאמר שם על ר"ל, שבכל דבר היה מקשה כ"ד קושיות ומפרק כ"ד פירוקי, לא מצא לכנות אותו כ"א על אגדה זו שאמר, ובפרט שפליג עמו ר' יוחנן שם (פ' ב"ר פ' ע"ג) אלא ודאי שכן היה שם אביו, וכן איתא ג"כ ר' יהושע בן לקיש (תוספתא סנהדרין פ"ק) ור' יהודה בן לקיש (הובא בסה"ד, ולא ידעתי המקור). ואגב אעיר שראיתי בספר השנתי "האסיף" הראשון, להרב מפורסם א' וואהל שכתב על ר' אבא בר ממל, שנקרא כן ע"ש ההלכה שאמר "אתי ממל מפרכתא". והנה מלבד שמצינו שהוא שם מקום מעבר בהגבי בית ממל (עירובין נא) ר"א אזל לממלא (ב"ר ריש פ' נ"ט) מה יענה על מה שמצינו לאחד קדוש לו בזמן, ונקרא ג"כ בשם זה, והוא ר' יהושע בר ממל (ע' נזיר כח ע"ב) אלא ודאי שהוא שם איש, ואין להאריך בזה:

יח) הרב ר"א ליכטענשטיין מחבר ס' עמודי שמים ונאולת הולה בהסכמתו לס' עץ יוסף בעל הילמדנו המכונה תנחומא כתב הא דאי בסה"ד "בר' תנחומא בר אבא למד לפני רב הונא הכהן" בג"ש לפי איזה רב הונא למד, דר"ה תלמודי לא היה כהן כו' והילו לפני ר"ה שקדוב אבר מת בחיי רבינו הוא רבי עכ"ל, ובמח"כ שגה כי גם ר"ה זה לא היה כהן וכדאי' לבדיא בירושלמי כלאים ובב"ר פ' ל"ג שאמר עליו רבינו "שהוא מן יהודה ומן דכריא" ובאמת לא אדע מה מסופק בזה כלל, הלא בסה"ד (ע' ר' תנחומא וע' רב הונא הכהן) מבואר לבדיא שלמד לפני אבא הונא הכהן בר אבין, ואמר הוא כי כמה ר"ה נמצא, וע' במדבר רבה פ"ג — ותמה אני על הרב הס"ד שכ' בע' רב הונא תלמודי, "וג"ש בירושלמי מע"ש פ"ב, ר"ה לא לקח מעשר, א"כ נראה שהיה כהן" ולא שגים באולי הוגה בירושלמי הוא על ר"ה הנ"ל:

צבי הירש לעווין

מִצְפָּה

מאסף חדשי (זשורנאל) אשר יכיל בקרבו מאמרים הנוגעים ליהודים וליהדות לפנים והיום, עם ציורים ותמונות.

יוצא לאור ע"י
אלכסנדר הלוי צעדערבוים בס"ט פעטערבורג
שנה ראשונה ה' תרס"ו

לא תמול הנהו החכם המו"ל „המצפה" כי זה יותר מהצי יובל שנים הנהו מו"ל מכ"ע לישראל וזה כמה בהנוהו הקוראים גם ראו פעלו; ואולם ענותו תרבנו לגלות דעתנו בהמאסף „מצפה" אשר לפני שנה החל להוציא לאור, הלא כה דבריו אל כל קהל קוראיו מעל „רמת המצפה" בראש החוברת הראשונה: הנה לפניכם קוראים נכבדים החוברת הראשונה מהמאסף „מצפה" „שפטו על המאמרים הבאים על הוכם כברם, לפי הרושם אשר יעשו בלבבכם, בלי משוא פנים, מבלי ישית לב מעט מי יצאו הדברים ומי קבצם וסדרם, למען לא תקלקל אהבה או שנאה את השורה" רצונו של אדם גדול כארז זהו כבודו, והננו לשפוט לפי הרושם אשר עשו מאמרי המצפה בלבנו, הננו זוכרים מאמר חז"ל: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" כפשוטו ע"פ דעת חז"ל „המקום גורם", נפשנו יודעת מאד „כי הזמן שאנחנו חיים בו איננו ראוי לברך עליו ברכת שהחיינו וקימנו לזמן הזה" — אשר אין חפץ בו, כי לא ימלא אף שמינית שבשמינית מחפץ נפשנו, ע"כ כל הדברים יגעים" וע"כ נודה גם אנחנו יחד את המו"ל לאל גומל עלינו בראותנו את ארבע החוברות ממאסף עברי עם ציורים ותמונות, היוצא ברשיון המלכות בעיר הבירה של ממלכת רוססיא הרחבה בימים האלה בזמן הזה, למלאות חפץ רבים אשר מצאו לנחוץ להוציא מאסף חדשי כזה בארצנו, „מצפה חוברת ראשונה, מאסף אשר רוח הלאומי דובר בו וחפץ האמונה תחת לשונו". נפסח על יתר דברי המו"ל באותו מאמר שבו יראה את כבוד המצפה לכל הקוראים, אחרי כי המו"ל נתן לנו רשיון וגם בקש ממנו לשפוט לפי הרושם אשר יעשו המאמרים שבאו בהמצפה בלבנו ובכן נעבור את הרמה ונבוא אל המצפה פנימה, —

השיר הראשון „יהודה חשמונאי במצפה" הוא שיר למודי (דידאקטיש), מלבד נעם הלשון ותבונת השיר, השכיל התבם צ. שערשעווסקי לכוון השעות ולהציב ההקבלה (פאראללעל) בין שתי תקופות רבות העלילה בקורות עמנו ומחזה מול מחזה. תקופת התעוררות הרעיון הלאומי בימי החשמונאים כאשר קם אנטיוכוס להשמיד שם וזכר לישראל ואמונתו בעזר פריצי בני עמנו ההילוניסתים, ומחזות החיים בימינו האלה אשר מכל שונאינו מחוץ רבו מכחידי קימנו מבית, אחים נפשעים מקרית היהדות כ„בני מקרא" ו„ישראל החדש" בני התערובות, בעלי הטמיעה ובעלי ההנאה, המשקים את ישראל לא כוס הנחומים כי אם כוס התרעלה לישנהו שנת המוהה, עתה אשר

הַמְּבוּכָה בָּאָרֶץ עַתָּה גָּבְרָה
הַבֹּגֵד בֹּגֵד. הַשֹּׁדְדִים יָשֹׁדוּ

שירים ומאמרים ממין הזה אשר רוח העת החיה דובר בם הם מביאים תועלת לתחית ישראל יותר ממאה תוכחות והוכחות ע"ד תעודת עמנו ונצחיותו.

המאמר „ירושלים" הבא אתר השיר הוא מהמעולים והמשובחים שנכתבו בשפתנו ע"ד שרידי קדשנו, הסופר המהיר החכם א"ש הוא אחד מהמעטים שבקרבנו, אשר מדי הסיעם גפן ישראל ממצרים, ופרת הגפן והיה לנטע נעמן בהיכל ספרותנו ככל דבר היוצא מתחת עטו של הח' הזה הוא מזוקק שבעתים ודבש וחלב תחת לשונו, אבל בכל זאת לא נכבוש בקרבנו האנחה המתפרצת לצאת מקרב לבנו, כי „נחלתנו נהפכה לזרים" וכל דברי המאמרים לקוחים מחכמי העמים אשר ירצו אבני עיר האלהים ועפרה יחוננו, ומבני עמנו, סופרי ישראל אך מעטים המה אשר עסקו במקצוע הזה; מובן הדבר שלא נשים אשם נפש הסופר הלאומי הזה, אשר בחפצו לתת לנו תמונת „העיר שחברה לה נפש העברי" נאלץ לרעות בשדה אחר, וללקט אבני קדש משדה ספרות העמים, המוקירים זכרונות ישראל יתר רב מאלופי עמנו ושועיו, אשר כרובם כן יתנכרו לתורת וליקהת אומתם. אך כטובו ויפיו של המאמר הזה כן לא ישיג את התועלת הנרצה הציור אשר בצדו, מפני שהוא כלו, רק שחור על גבי לבן, בלי כל קוים ותוים, בלי דעת חכמת חרשים, ולו היה מצורף אל המאמר ציור מחקה עלי לוח גדול, כי עתה היתה תועלתו כפולה ושניהם היו תאמים לחפץ אחד להעלות זכר ירושלים על לבנו ולחבב ציון על בניה.

בשני המאמרים „מלכיות וזכרונות" נראה את הח' המו"ל כדרכו תמיד מתאמץ לקיים מצות הזכרון, להזכיר לעמו את המקום והזמן אשר הוא חי בם, להיות לזכרון בספר תולדות בית יעקב את כל פרשת

המעשים בשנות ראה רעה, וממנו נלמד לדעת שלא להתיאש מן הפורעניות שלא יפול לבנו עלינו גם למראה הרעות בימי „התקופה הזועמה", ולא ירום לבנו בהופיע עלינו שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ידע נא עם עולם, כי אך בו בעזרתו, ואם אין הוא לו מי לו... הן אמנם נפשנו מאד יודעת, שבשם שאין מגידים לאדם לא גנותו ולא שבחו בפניו כן אי אפשר לרשום בספר מאורעות ימינו עם משפט חרוץ עליהם, מפני שרובי הדברים אינם נקראים ואינם מתרגמים ועומדים מחוץ למחנה הבקרת, אמנם בואו ונחזיק טובה לסופרים הסופרים כל דמעות כנ"י ומשימים אותם בנאדה של ההיסתוריה הלאומית, להיות לעינים לשופט רמים היא התולדה שאין לפניה לא משא פנים ולא מקח שחד והיא התחרוץ משפטה על גוי ועל אדם יחד.

המאמר „יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים" הוא מהמעולים שבהספרות הפולמית וכתובה בדעה מיושבת ודעת נפש צדקת הענין שהסופר נושא את נפשו אליו וחזון לבו. הח' יהל"ל יעלל לפנינו מראה איום ונאלח, מראה זרות ותהפוכות, כי נמצא בעמנו בוגדים, בעלי הנאה אשר השחוק והתפלות היו להם לטבע שני, וגם בהרגע אשר כנסת ישראל היתה טובעת בים צרה, אמרו הם שירה להאות לבם העקוב ושחוק פרוע לא פסק מפיהם, מראה שונאי ציון, אשר ברפיון רוחם וערמת הסוחרים אשר בקרבם לא יהנם לבם להגיד דעתם מפורש והנם מתאמרים מפקידה לפקידה, אל כל אשר ישאם הרוח, גם להוב"צ ילמען סבב בכחש את הקוראים הפשוטים הם לובשים אדרת התמימות למען כחש, שאל ישאלו שאלה התם: אטו כולי עלמא לאו חובבי ציון נינהו ?- אל האנשים בראותם שיש תועלת והנאה בדבר יאמרו גם ארץ חמדה לצאת ידי חובתם, ובאותה העת בעצמה לא ימנעו עצמם מהטלת זוהמא בעצם הרעיון, חופשים תעלומות לב ושמים עלילות ברשע; הח' יהל"ל יהפך ידו גם על הכרומים המתהפכים לכמה גוונים, אשר מדי ראותם, שחפץ ה' הצליח בידי העובדים עבודת האומה לשמה ויקם להם נדיב ומושיע, אשר באמת רק ע"י זכאים נתגלגלה זכות כזאת, אז יתהפכו אלה הכרומים וילבשו צורה חדשה לאמר: אך זה היום שקוינוהו; כי גדולי עולם יקחו את הענין הגדול הזה תחת ידיהם, ומה נעמו דברי המדרש שהביא הח' יהל"ל, אשר היו לקו ולמשקלת לכל חובבי עמנו באמת מאז ועד עתה: „בני אדם שיוצאים למלחמה, כל זמן שהם מתיגעים ידיהם מתרשלות, אבל ישראל אינם כן, אלא כל זמן שהם מתיגעים הם שמחים ואומרים נלך נירש ארץ ישראל (ספרי בהעלותך). בכלל

הראה הח' יהל"ל הפעם את כשרונו לא לבד כמשורר וחוזה חזיונות כי אם גם בדעת משפט החיים, כפובליציסט מהיר להשיב מלחמת סופרים שערה נעטור נא על פני השיר „הנשיא המשא" שלא נברא אלא לשעתו כמלאכי השרת האומרים שירה ופוסקים ונציב ציון לכבוד השיר הזאב והשועל ונאמר: חמרא למריה לדאליצקי וטיבותיה לשקייה להמו"ל אשר נתן מקום לשיר כזה, בדעתו עת וזמן לכל חפץ.

הספור בשלשה חלקים מאת יקותיאל בערמאן בשם היתומים הוא נעים ומושך את הלב. נפלאים מעשה הספור הזה כרוב ספורי החוזה חזיונות הזה אבל אין כל רוח בו, אין כל רוח ביצירי רוחו של המספר והנם הולכים רק לרוח הזמן והמקום אל כל אשר יצום המספר ופעמים שנה המספר בעצמו את המקום בלי כל צורך כמו שהעתיק הכרך מווילנא לנויארק וגם את תכונת יצירי רוחו שנה מערמה לחכמה ומחכמה לאולת בלי כל סבה. עד עתה נדפס רק החלק הראשון וכמלא עמוד וחצי מהחלק השני אם נזכה לזמן צאת לאור כל הספור אז נוכל להוציא עליו משפט חרוץ.

המאמר „משפט ישראל בעמים" מאת לעווינזאָהן, תחלתו בחוברת ראשונה וסופו בחוברת השניה, וכבר הגידו רבים משפט מאמרי לעווינזאָהן בנדון זה, ואיתמחי גברא להאיר עיני התאבים להתחקות על קורות במאמריו היקרים על כמה תקופות ופרשיות שלמות בספר תולדות יעקב.

המאמר רב הענין בכל המאמרים בארבע חיבורות המצפה הוא המאמר „ארבע תקופות" מהחכם הרב הד"ר בערנפעלד, הרב לעדת ישראל הספרדית בבילגראד. לא נוכל לעבור על פני המאמר מבלי תת גדל להסופר ההוגה דעות אשר משנתו משנת חכמים סדורה לו וגם לב רגש ופתוח כפתחו של אולם אל הדברים אשר בקורות ישורון יסודהם. הוא גם צופה ומביט על השתלשלות הדעות בקרב אחינו בני מערב אירופא בדורו של הרמבמ"ן ואחריו, אך בכל דבריו לא מצאנו רעיון יסודי ושטה ערוכה, הוא עובר בחפזה על כמה ענינים הדורשים בקרת והדבור ברחבה וכעוף המרפרף הוא נוגע ואינו נוגע במצב הרוחני של היהודים באשכנז וצרפת, על יהודי ארצות הסלאווים לא ישים לבו כלל וכלל, ובכל דבריו נראהו מטפס ועולה מטפס ויורד ולא יבוא לכלל החלטה ומשפט חרוץ ובכל חפצנו לקבוע התחומים במאמרו לא באנו לכלל ידיעה את הארבע התקופות. בדברו ע"ד יהודי צרפת, כמעט שהעלים עין מהתפתחות הרוחנית של אחינו בארץ הזאת עוד לפני ימי המהפכה מפעולת היהודי הליטאי יליד קאָוונא זאַלקינד הורוויץ, החכם סערף בעער ידומיהם, בכלל הוא מדלג על המקרים

ומקפץ על סדר הזמנים והנהו יוצא מענין לענין, כן יעשה בשעה שהוא מדבר על בן מנחם ושפלות היהודים באשכנז אשר כבהמות נחשבו להטיל עליהם מס לגלגלת בעברם מהגמוניא להגמוניא, הוא שם דעתו על באַ־נע והתמרמרותו על העשק והמרצה הנעשים להיהודים רצוצי משפט, ומשם נושא מדברותיו על היינע ושב אחרי כן אל בן מנחם. לרגלי הסגנון הזה אין להתפלא אם גם לפעמים נראו בדברי הח' הזה סתירות גלויות, כמו בצד 15 יאמר שגבריאל ריעססער היה חכם בחכמת ישראל ובצד 16 יחזור מדבריו ויאמר, כי גבריאל לא ידע תורת ישראל ומשפטו האחרון זה הוא אמת ויציב, כי ריעססער היה בעל לב עברי, רב ומושיע לבני עמו, מליץ יושר בעדם והיהדות היתה לו למטה עז וזר תפארה; אין ספק שלו היה חי ריעססער עמנו כהיום, שהיה עומד בשורה הראשונה מהנלחמים על קיום האומה הישראלית ותחית היהדות, אבל תורני לא היה כלל וכלל, וע"כ נמה גם אחרי הריפורמא ואביו היה כהן־מורה לבני ההיכל החדש בהאמבורג. כללו של דבר מאמרו של החכם ב"פ הוא אוצר בלום, מחזה משלל צבעים המשביע רצון את קוראיו, אך נפשם לא תמלא ותורת הקורות אשר תאלפנו דעת מן ההוה והעתיד מנסיוני העבר לא נמצא במאמרו לרגלי עירובי תחומים ועירובי תקופות אשר בו.

המאמר או הספר „חדשים גם ישנים" הוא אוצר הדש מלא ישן ומבלי להאריך בדבר הרשימות ושרידי השירים שמצא החכם והחוקר קדמוניות הד"ר א. הרכבי נ"י בעקד הספרים בפ"ב שכרובם כבר בא זכרם אצל שד"ל צונץ ויתר החוקרים נכבדו מאד שני המאמרים: „גלות קיוב וערי ליטא משנת רנ"ה עד רס"ג" והמאמר לקורות המסרה והדקדוק, בראשון יגולל החכם הרכבי לפנינו תמונת גלות ישראל בליטא ורוססיא הקטנה בימי המאה החמש עשרה וחדש הלכה בבית מדרש לקורות ישראל כי העיר מנבראן היא קיוב מתא דיתבא ע"נ דניעפער, ובזה נפל הקיר והחיץ התפל אשר בנה פירקאוויץ המזייף הנודע מלבד הציונים ומראה מקומות מהגרושים והרדיפות שסבלו בני עמנו בליטא ורוססיא הקטנה והאדומה בשנות ראינו רעה בארצות נגב אירופא, — לדאבון נפשנו המאמר הזה וחברו ע"ד קורות המסרה לא נשלמו בהמצפה והחלק היותר נכבד לקורות עמנו ע"פ „עדות הגוים המסיחים לפי תמם" לא בא בהחוברת השלישית.

אחרי כוף מאמר ירושלים שבחוברת השניה יבוא מאמר „ישראל ועמים" או מצב ארץ כנען לגבולותיה ותיצאותיה כו', המשא אשר נשא הפרופיסור חוואָלסאָהן באספת חכמי האקדעמיא בס"ט פעטערבורג, העתקת ה"ש, המאמר הזה כלו יפה אף נעים כי יתאר לנו ארץ אבותינו לגבולותיה ותיצאותיה וכו' בכשרון נעלה, בעל המשא השכיל לבאר הכל בשום שכל והמעתיק השכיל לשום את דברי בעל המשא כאלו נאמרו אלינו עברית.

המאמר „העומדים והמהלכים" מאת משה איזמאן, ספרו „בפרוע פרעות בישראל" וממאמריו שכבר נדפסו, נראה כי החכם הזה הנהו הוגה דעות באמת, לא פטיט המעלה גרה את אשר קרא ושמע, אך חוקר היורד לעומקה של הלכות הלאומית הישוב, ואף כי חוזה לבו יגיד לנו ולעתים רחוקות הוא נבא, בכ"ז בכל דבריו הוא שומר דרכי ההגיון ועל כן לא נשים לבנו גם אל שפתו וסגנונו הקשה להתעכל בכמה מקומות, כי שמר אורח עולם ודבריו בנחת נשמעים.

המאמר הראשון הוא „היהדות בזמן העבר" מאת פ. מיעזעס. כונת הכותב במאמר הזה נכרת מהדברים האלה: „התולדות היוצאות לנו בכלל מ מ ח ק ר י ה א ח ר ו נ י ם ה א ו ח ז י ם ב ש ר ש י ה ד ב ר י ם ה נ ו ד ע י ם ל נ ו שתורת משה לא היתה מעולם לא פילוסופיא, ולא אמונה ולא תורת אלהים (Theokratie) אך תורה מדינית בכלל, הכוללות חקים ומצות ומשפטים ישרים וצדיקים לטובת הקבוצי והמדיני (?) וכל תכליתם הוא בעצם ועיקר התאשרות תמידית של האומה על האדמה הזאת ולמען ייטב לה על הארץ הזאת לא זולת זה". הדעה הזאת איננה חדשה בימינו אלה ואין בכחה להשביע רצון לא את החרדים המאמינים ולא את בעלי הדרור, כאלה כן אלה לא ימצאו נחת בהגשמת התורה וחפצה רק להתאמץ בהשגת המטרה הארצית בחיים בלי כל חזון לב והאמונה בנצחיות הנפש; אבל הסופר המאמר מצא לנהוץ לאמר בראשית מאמרו, כי „אסון הוא להיהדות כי לא ירדו לסוף דעתה ולא הגיעו עד תכונתה בכל ימי היותה, מראשית התפתחותה והשתלשלותה במשך הדורות, שעברו עד הזמן האחרון, לא מצד דורשיה ומחזיקיה בעמנו ולא מצד זולתנו אמונות השולטות; לא מיהודה ולא מארמאי לא מחכמים ולא מפשטנים והדיוטים, גם לא מיהודי סגולה בעמנו ואנשי עליה, ומהמנהיגים הגדולים ואנשים העומדים בראש עמנו ודתנו בדור דור ודורשיו כו' ואך שקר נחלו והנחילו לנו חכמי וסופרי הדורות הראשונים והאחרונים עד הזמן הזה!" הדברים האלה עושים שרטת בלב הצנועים ורושם המעורר שחוק בלב המשכילים, אם כל ההדיוטות והחכמים שהיה בעמנו בכל הדורות לא ירדו לסוף דעת היהדות כהכותב ולא הגיעו עד תכונתה, מה יועילנו הכותב הזה במאמרו? וכי אפשר לסמוך על

דעת! איש אחד שיבוא ויאמר זו היא היהדות בעוד שכל היהודים שקדמו לא חשבו אחרת ליהדות? אין יהדות אלא מה שרוב היהודים שבכל הדורות מחזיקים אותה ליהדות ולא מה שיאמר איזה איש שזו היא יהדות, ואפילו חכם וסופר, גדול בתורה ופילוסוף שאומר שכל היהודים לא ידעו מה היא יהדות והוא בא ומורה לעם מה היא, הרי הוא בעינינו כמשתטה בכונה או כמו שנכנס בו רוח שטות, זה פרי הצעד לפנים ולא לאחור באופני הדרשה והבקור החפשי בכלל שהכותב מתפאר בו, אלמלא היה הכותב הוגה דעות ולא חוקר חפשי, לא היה צריך לאמר שכל ישראל עד הימים האלה לא ידעו ולא הבינו מה היא היהדות ורק הוא ירד לסוף דעתה, אלא שהיה יכול למצוא מאמרים רבים בדברי חכמינו ז"ל המסייעים לדעתו כדרך שמצא ראיות לדעתו מדברי הז"ל בהערה למאמרו צד 7. (אגב אורחא נעיר, כי כבר דבר בענין זה בארוכה ה' ברודס בהבקר אור במאמר מיוחד הנקרא על שם הענין „ספרא דאגדתא"), אלמלא שם לו הכותב לקו ולמשקלת את הבקור החפשי לא היה צריך להחליט בהערה למאמרו צד 12 שפרשת שום תשים עליך מלך נכתבה בתורה אחרי היות שאול למלך בשביל שאלת ר' יהודה שהביא מספרי פ' שופטים: „והלא מצוה היא מן התורה לשאול להם מלך כו' ולמה נענשו בימי שמואל?" כי אם אין דעתו נוחה מתשובתו של ר' יהודה, אפשר היה לו לפרש את הכתוב כר' נהוראי שאמר שם: „הכתוב בגנאי ישראל הוא מדבר שנאמר כי לא אותך מאסו כו'" אבל רוח הבקור החפשי התגבר על הכותב ויתאוה תאוה לעמוד על פסגת הדרישה והחקירה היותר הפשית היום ומי ישיבנו?

יתר הענינים הבאים בהמצפה המה רק פרפראות לספר הדשי והרחבת הדבור עליהם אך למותר. אחרי העבירנו לפני הקורא את רובי הענינים בהמצפה בארבעת חבורותיו נחתום בדברי המו"ל האומר, כי כפר־עתי הוא כראי מוצק אל הדעות השוררות בתקופה ידועה בחיק העם, דעות חדשות לבקרים, ומי יתן ועלתה ביד המו"ל לחזק את הספר החדשי למען אשר לחדשים יבכר פרי קדש הלולים, פרי חכמת ישראל באמת למרבה ההשכלה הנאמנה בבריתה עם ישראל ואמונתו, יעודו ואחרית תקותו.

הבקר אור

והלכו לאורו כל מבקש דעת בבני ישראל להשכיל ולהיטיב.

וּכְאוֹר בֹּקֶר יִזְרַח־שָׁמֶשׁ
בֹּקֶר לֹא עָבוֹת.
(ש"ב כ"ג ד')

יוצא לאור ע"י

אברהם בער גאטטלאבער

שנה שביעית תרמ"ו ווארשא

מכתב העתי החדשי הזה אשר הופיע בראשונה כשש שנים רצופות בלעמבערג וזה כארבע שנים הדל מלהפיץ אורו לב"י, חזר ונער שנית ויטע אהל אפדנו בארצנו. והנה אף כי הרב המו"ל מיום תפשו עט סופרים בכפו, נודע הוא לאוהב עמו ולהובב לאומתו, כאשר יעידו עליו השירים הטובים בס' הנצנים („ציון" „הגיון למשורר" „בתולת ישראל") וביתר השירים הגדולים „נצר ישראל" „משפט ישראל בעמים" וכאלה שיצאו לאור במה"ע, ואשר היום נראה ברור איך אהבתו לאחיו הנגשים והנענים תמלא את כל חלל לבו; אולם האהבה הזאת התפרצה ביתר עז לרגלי ההתעוררות הגדולה ותשוקת רבים מסופרי עמנו לדרוש טובתם לארצנו הקדושה ולאומתנו העזובה, כי הבקר אור קבל צורה הדשה, בחפצו להיות לפה ולמליץ אל ההתעוררות הזאת, להחזיק במעוז הרעיון של אהבת ארץ אבותינו משוש תפארתנו ושיבת בנים אל חיק לאומתם, לבל יוסיפו להסתולל ולהשתולל עם בני התערובות, אשר על כן בחוברת הראשונה בשיר הנחמד „אסירי התקוה" מסיים הח' אב"ג בחרוז הקורא לעמנו בקול אדיר וחזק:

המלט וצא! אל תבט אחריך
לך עמי, לך אל ארץ אבותיך
. . . .
מי בכם בלאומו לא מעל מעל
יהי ה' אלהיו עמו — וְיָעַל!

אחריו יאיר נתיב המכתב הגדול „זה ינחמנו" מאת ה' חג"י המדבר רתת עם בעלי ההתבוללות, המתנכרים לאחיהם ועומדים מרחוק ביום צר ומצוקה, וגם הוא יכלה מאמרו לאמר: „אך זה ינחמנו כי החל רוח חיים לבוא עתה בהעצמות היבשות, רוח לאומי נופח באברינו המדולדלים והמפורדים, עד כי גם אלה אשר שכחו את עמנו וכו' שבו עתה אלינו ובאהבה רבה דבקו בלאומנו וישימו עינם ולבם אל ארץ ישראל,

אשר בה צפון כעת הרעיון כי עם אנחנו, ויש תקוה כי רבים מתישנים שנת ההתבוללות והבגד בעמם ישובו עתה אל אדמת ישראל, ויקיצו לחיי עולם ובירושלים ינֻחמו!" גם ממלא מקום המו"ל ה' צ"מ במאמרו „ארבע שנים כבמחזה" יבטיחנו, כי הב"א בקומו עתה לבנות שנית הריסותו יפלס לו נתיב להיות משען עז לאחינו הישרים בלבותם, ויפתח שעריו לאלה הסופרים אשר ידרכו בעקבותיו להרים קרן עמם ולמצוא תחבולות במה להציב גבול אלמנה וכו', עד כי יראו אלה המטים עקלקלותם ומתחכמים ללאומתם ויבושו ממבטם ויחפרו משברם.

למגנת לבנו לא יצאו לאור בשנה זו רק ארבע חוברות, ועליהן נעוף עין ונעביר לפני הקורא את העדיות שבהן.

בחלק המדעי עלינו לחלוק מקום בראש להמאמר „אגרת בקור הבקרת" מאת ה"ר וואלף יעבץ ברוח באר וברוח משפט ובלי משוא פנים, בשכל טוב ובחריצות ידים סותר הסופר החכם השלם הזה עד היסוד את הבנין הידוע אשר בנה זקן המבקרים הרי"ט צונין ז"ל בחבורו (גאָטטעסדיענסטליכע פֿאָרטראֶגע) ע"ד סה"ק עזרא, נחמיה דה"י, ובדברים כמתלהמים יכה על קדקד מבקרי המקרא הבאים אל מקדש ה' בכשיל וכילפות. — מבין שורות המאמר: „הערות לס' מבוא התלמוד להד"ר ראבינאוויטץ" מאת ש"י הורוויץ, יצהירו דברים אחדים הראוים להשמע בקהל חוקרי ישראל, דורשי הק ומשפט. שני מאמרים גדולים וטובים יתנוססו מאת הד"ר שפירא: א) בקרת לבקרת" על אודות שירי יל"ג, ועיקר כונתו בזה המאמר, לפי דבריו, לענות גם הוא חלקו בענינים רבים מחיי ישראל, כמו שעשו המבקרים שלפניו, שרק השירים היו להם לקו, ר"ל יתד להלות בהם מרבית שיחותיהם. בדברי הסופר הזה השוטפים שטוף ועבור ברוב ענין כזרם מים כבירים, נמצאו דעות טובות ומחשבות חשובות בנוגע למחלת ישראל ולרפואתו, גם באור גדול ורחב ידים להשיר „האמונה והדעת", אך בקצה דבריו יפריז מעט על המדה בהתמרמרו על הצרפתים אשר העמידו יד-תפארת (מאנומענט) לוויקטור הוגאָ הכותב הזיות(!!!) בחייו ולסמאלענסקי נוכל להעמיד אחרי מותו מאנומענט גדול!!!) מהסמרטוטים והניירות אשר עליהן נכתבו חרפות וגדופים וכו'; ב) „דרך בת עמי" (חוברת ד'), בו ישא מדברותיו על דברים העומדים ברום עולם היהדות, וביחוד נפלאו מחשבותיו בענין התיחדות הגוף אל הנפש לפי רוח היהדות האמתית (צד 186), אך גם במאמר זה הפריז להביא את מאמר ההמוני, כי היהודים לא שנו את מלבושיהם במצרים (צד 177) וכבר ידוע כי הלבושים לא נזכרו כלל לא בתלמוד ולא במדרש, ולפלא שגם אב"ג בעצמו יאמר ג"כ בשירו „אסירי התקוה" הנ"ל:

לא שנו לשונם ושמם ובגדמו
על כן קם מקרבם מושיע למו!

ומלבד שזה הוא ללא אמת הנה עוד סותר דברי עצמו בהנצנים צד (90—98), ודברים כאלה יכולים לתת פתחון פה ותואנה למתנגדי בעלי הלאומיות. — על המאמר „עלים למבחן" מס' „אדרת אליהו" הלא הוא הערות ותקונים לס' התשבי מה' לעווקאָוויץ, ושיש בו דברים טובים ומועילים, כבר העיר אחד הסופרים בהמגיד מה שראוי להעיר. — ראוים עוד לשבח המאמרים „אור חדש" על כמה מאמרי חז"ל מאת הר"א שאצקעס, „פשוטו של מקרא" מאת הרי"י וויסבערג חוברת ד' גם „תבנית שיר היהוד" להר"ו רייפֿמאַן נ"י.

בחלק השירים יאתה תהלה לשירי המו"ל אשר גם בימי זקנו לא פג טעמו וריחו לא נמר ומה נחמד שירו במלאת לו ע"ה שנה. המשורר לא יביט על האמונה בהשארת הנפש מנקודת הראות של רבים מחבריו המתנחמים רק בזאת שנשמותיהם צרורות בצרור עלי ספריהם לבד, וזה כל חלקם בעולם הנצחי, אך הוא יאמר (צד 159) בפה מלא:

לא אמות כי אחיה, לי נפשי תביע
על כן אנוח, אשקטה ארגיע
לבי בקרבי לא יסער להפיצני
שלו ושאנן עבודתי אעבודה
להגות ולכתוב על משמרתי אעמודה
וכי יקראני אל, אמר: הנני!

כן גם טובים ונעימים השירים מאת הד"ר ש. מאנדעלקערן והד"ר יצחק ראבינאוויץ — הכתובים באצבע שפת עבר ובטוב טעם ודעת.

בחלק הספורים נמצאת חתיכה הראויה להתכבד, ה"ה ספור אריגינאלי „סכת דוד הנופלת" מאת רי"ש טראַבֿממאַן, אשר לא נוכל לחרוץ עוד משפטנו עליו טרם נשלם עד תמו, אך סגנון לשון המחבר ודרכו להרבות בציטאטים מספרים רבים וגם כספרו „אגודה אחת" וכו' בלי ספק יתנו ענין להחוקרים לענות בו, יש שידרשו לשבח ויש שידרשו לגנאי, וללצני הדור די לקרוא את האמור על שער הספר: „מעשה שהיה הוה ויהיה כל ימי השמים על הארץ בכל דור ודור ומדינה ומדינה ועיר ועיר" לירות חצי התוליהם; אך רבים גם ימצאו נחת בסגנונו זה, ואיש לפי חכו יטעם טעם. — ספור „הרוכל" העתקת ה' מייזל, כתוב בשפה צחה ונמרצה ומושכת לב הקורא. על כל אלה נפלאים במינם: „זכרונות ימי נעורי" (ח"ב) מאת

המו"ל אשר יתנו חומר לקורות ההשכלה בין יהודי רוסיא ביחוד בוואָליניען ובנגב רוסיא, אך ע"ז נעיר את כותבם לבל ירבה בד אט ים, כי מה לנו לדעת אם יצא מעיר פלונית ביום ג' או ביום ד', בערב או בבקר וכמה שעות הלך למסעיו, ודברים כאלה אינם כדאים להכתב בספר, כמו שלא היו כדאים בעיני הכותב אבות אשתו השניה (והיא בעצמה בכלל) אשר לא נרשמו שמותיהם בס' הזכרונות, וברבות הימים נשכח שמם וגם שם מקומם מזכרון הסופר (חוברת א' צד י"ט).

לא נוכל לעבור בשתיקה על המאמר „מכותלי ביהמ"ד" מאת ר"א צוקערמאן, הבולטות ויוצאות מחוץ להפראגראממא של הב"א, ובקראנו אותה עלו על לבנו דברי המשורר:

Съ кого же они портреты рисуютъ?

כה יסופר על אודות הריב והמדון אשר התפרץ בבית המדרש בין הגבאי הישן ובין החדש מקרוב בא (שמעיה ושלומיאל) ובין אמותיהם הזקנות שפרינצא וגנענדל בעזרת הנשים - בנשף בערב יום שמיני חג העצרת לפני ההקפות בליל התקדש חג שמחת תורה. הסופר יעביר לפנינו בעצם הלילה הזה איש יהודי הולך באמצע הרחוב עטוף במטפחת אדומה על כתפיו, כברה על ראשו, מטאטא בימינו ותפוח אדמה בשמאלו (רמז על הלולב והאתרוג ?) ועל צדו נער שובב, אשר בידו סיר נחשת, ובמקל וגולה על ראשו יתופף על הסיר בלי הרף וכו' בא נבהל לבית התפלה ונערים שובבים אין מספר סבבוהו, ובמחולת המחנים רקד כבן ראמים וכו'; גם יציג לפנינו תמונת הערל משרת העדה והאשפתות, אנדרעוס עם כלבו השחור, אשר הציל ממות את נפש הרב, שבמעט טבע במים עזים בטבלו בשבלת הנהר בערב יום הכפורים (הכלב היה מלומד בנסים האלה ע"י אנדרעוס אדוניו), וכתם כל המהומה והמבוכה והמבוסה שבין שני הגבאים, שנתקיים בהם: על דאטפת אטפוך וכו' החליטו הרב ושבעה טובי העדה להעביר את הגבאות מעל שכם איש יחידי בחור מעם, וכזכר להתקון הגדול הזה ולאות מפלת משרת הגבאות, לקחו את כלי שרת שלה, את האבנט השוור משי ויאפדו בו אנדרעוס, והלבישוהו את בגדי הכבוד והובילוהו כחתן יכהן פאר תחת החופה וכלבו השחור על יד ימינו, וישירו לפניו גם את השירים אשר שרו לפני הגבאים, וכ"ז נעשה בפומבי בביהמ"ד. החוכה הזאת, שנתהללה ע"י הערל (במתכוון) והבתולות מאנו עוד לקבל קדושין תחתיה, נתנה במתנה לאנדרעוס והוא מכרה לידי המאסף דברים מקדשי ישראל, והיא היא המתנוססת באוצרו של „ליטאָפסטאַנסקי" צורר ישראל, אשר יראנה לשוקרי על דלתות אוצרו במחיר ויספר קורותיה, אשר מן המקור הזה נתפרסמו ויודעו גם להסופר ויכתוב בספר זכרון לדור אחרון „למען ידע כל גבאי כי לא לעולם חסן ולא יפסע עוד על ראשי עם קדש".

אם הספור הזה היה יהיה לסגלה ולשמירה בעד מחלת הגבאות ויביא את התועלת הנרצה — לא נוכל להגיד מראש. אך זאת נדע נאמנה, כי אם ספורים כאלה יאותו להיות צפירת תפארה או צלוחית של פליטון למה"ע היוצאים יום יום, וכצאתם יוציאום קוראיהם למוצאות ולמח... הלא לא יצלח בשום אופן להוסיף כבוד והוד למ"ע חדשי, אשר הציב לו למטרה נכבדה שהזכרנוה בראש מאמרנו זה, ודי לחכימא ברמיזא.. בין כה וכה יואילו נא אילי הכסף לתמוך בידי החכם אב"ג למען יוכל להוציא את החוברות במועדן ולא תשרכנה דרכיהן, וגם יוכל לבור לו סופרים הגונים לעטר בם קרנות מכתב עתו לכבוד ולהפארת, כי אם לא יעשו כן הלא תקותנו נשארה מעל וכמו שקרא המשורר:

וְהָיוּ הָעֲנִיָּה, שְׂפָתֵנוּ הָעִבְרִיָּה,
יְהִירָה תַּמָּה וּנְקִיָּה, וַאֲשֶׁר נַפְשָׁהּ לֹא חָיָה
אֵיךְ יִזְכֶּה לְאוֹר הַבֹּקֶר?!

יש סדר למשנה.

המסדרונה

כללים ויסודות בדברי תורה, בהלכה ואגדה, דקדוק והגיון הלשון ומסורות וכו', יוצא לאור בירושלים עה"ק ע"י הרב רבי חיים הירשענזאהן נ"י.

אחת מהפעולות היותר יקרות שהנה תולדות התנועה לישוב אה"ק, היא התחדשות רוח נכון בין למודי ה' אשר באה"ק ותחית השפה העתיקה שפת עבר בארץ קדומים וערש האומה הישראלית. זה מאות בשנים, אשר זקני ת"ח וצדיקי הדור עולים לאה"ק אחרי סיור נכסיהם בעולם הזה וגמר חשבונם עם עולם העשיה. מן רובי העולים המקיימים בעצמם „אדם כי ימות באהלה של תורה", מקבוץ אנשים שאין להם בעולמם אלא ד' אמות של תורה ותפלה, לנו המשפט לחכות, כי יהיו למאירי עיני הגולה בחשכת העתים, בעת שמאור התורה כמעט כהה ברוב ארצות פזורינו ואורה שוקע והולך במדינות המערב. לדאבון נפשנו לא נתקימה עד היום גם תקותנו זאת, ומימות הגאונים גבורי התורה בעל פרי חדש, ר"י חאגיז בעל

פירוש עין החיים על משניות וכנו ר' משה המקנא קנאת התורה הטהורה מבעלי ההויה, לא קמו באה"ק גאונים גדולים ושרי התורה אשר יפיצו אור חדש על פני התורה. הסבה לזאת היתה, התגרה בין הכוללים למיניהם והרוח חזית אשר מלא את אוירא דא"י והדברים עתיקים. אולם גם בפנה הזאת ראינו אור חדש מאיר על ציון ובניה. מימי התנועה להישוב עבר רוח טהור גם על בני ירושלים, השפה העבריה קמה לתחיה ותלבש מלכות והוד עלומים ע"י שני מה"ע המופיעים בקרבה וביחוד „הצבי" אשר אין ערוך אל שפתו הצחה והנעימה, ובו ובהספרים במקצעות המדע היוצאים לאור על ידי מעריכיו נמצא חמדה גנוזה ואוצר נחמד לרובי המלות הַתְּכוּנות, ילדי ימינו אשר חיות הנה בלשון חכמי המשנה והתלמוד, כאשר נבאר הדבר במקום אחר. אמנם מה רבה שמחתנו בהגלות לפנינו אור יקרות במכה"ע „המסדרונה", אשר מעריכו שם לפניו המטרה הנשגבה לעשות אזנים להורה, להציב ציונים ולהשליך עוגנים בים התלמוד, להאיר באור בקרת את המבואות האפלות אשר רבים מחכמי תעודה לא ימצאו בהם ידיהם ורגליהם. תחת לבאר ברחבה את מטרת מה"ע נביא פה הדברים המעטים מאחי המחבר הרב ר' יצחק הירשענזאָהן במה"ע הצבי גליון ל"ב, דברי אמת שהם עדים לעצמם בענין הזה:

„שאלות רבות עומדות היום בתיכבי ישראל ומרעישות „עולמות ומבקשות תפקידן כשאלת המחיה ושאלת „החנוך וכיו"ב, אבל שאלה גדולה מאלו היא שאלת: „תורה מה תהא עליה? כי בהפתרה ונפתרו אתה „כל שאר השאלות מאליהן.

„עתה נתחדשו עלינו הצרות, שטן בני בלי שם „יצא מבטן שאול לסכסך אדם באדם ולהביא שואה „על בית ישראל שנית עתה לך עמי בוא בחדרך. „והנה כר נרחב לפנינו בשדה התורה אשר לא עֻבד „כל צרכו. הגיע הזמן לעשות אזנים לתורה ולהביא „כל חכמותיה בשטה מסודרה על פי כללים הגיונים „למען תהיה תורת ה' בפינו הטיבה אחת ולא יכבד „על איש איש מעמנו למצוא את האמת בדרך סלולה „וישרה מבלי יתע בנתיבות הפלפול המסיבכות מאד. „ולתכלית זה יש לשום יד ומרכז לכל תופשי התורה „הגדולים למען יתאחדו בו שכם אחד לעשות ולפעול „בהשקפה אל המטרה הגדולה הזאת. והדבר הזה שאין „בכח יחיד לעשותו על מתכנתו בתכלית השלמות, „הלא לא יבצר ממשפחת סופרים ממדינות שונות „ומארצות שונות אשר יתאחדו כלם בלב אחד להביא „איש איש מנחה לה' מאשר הורהו רוח בייהו, ולפי „דרך הלמוד אשר הסכין בו, כי חכם הרזים חלק „מחכמתו דרך אור מיוחדת לחכמי כל ארץ וארץ „ובהתאחד כל הדרכים השונים אל המרכז האחד ויצא „לנו אור בהיר אור צח ומצוחצח כאור שבעת הימים. „ואותו המרכז איפה יהיה אם לא בירושלים עיר הקדש „תלפיות תל שהכל פונים אליו וכבר הובטחנו ע"י „נביא: כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

„היסודות הכוללים אשר עליהם תוסד המסדרונה:

„א) לבאר סדר וחלוקת כל ספר מתורה שבכתב, „וחלוקת כל מסכת במשנה והלמוד ומדרשי ההלכות „בתושב"פ וסדר וחלוקת כמה ספרי ראשונים הנחוצים „לידע מוצאיהם ומובאיהם.

„ב) לבאר חלוקת כל ענין וסוגיא שיטה והלכה „לפי מחלקותיהם בדרך כלל למען לא יבלבלו הענינים „זה את זה והוא בית שער לשערים המצוינים בהלכה.

„ג) כללים-וחלוקים דקים וסברות שנתחדשו „בספרי האחרונים לכללים מיוסדים בהלכה ואגדה.

„ד) כל כלל ויסוד מדברי חכמינו ז"ל כמה דברים „חורז וחודר מספרם וסימנם.

„ה) יסודות בדרכי הדקדוק, והגיון ומסורות, „ובאור מלות תלמוריות ומדרשים ושמות עירות ואנשים „הבאים בהם, והלשונות שהיו חז"ל רגילים בהן.

„ו) ציון מאמרים מורים ומרמזים על יסוד דעית „כתות חכמי לב בטבעיות מוסריות וחכמת אלהות.

„ז) מחיי וזמני החכמים ודרכי הספרים.

„ח) ממצב כללי של האומה הישראלית מיום „הוסדה ועד עתה.

„ט) שאלת הזמן בעניני הלכה לרגלי התחדשות „מכונות חדשות בעולם לעורר ולברר ההלכה שנוגעת לענין דינא.

„י) איזה ספרים שראוי לעשות לתכלית אזנים „לתורה ובאיזה אופן יסודרו, וידיעות ספרים שנעשו „לתכלית זה ובקורת עליהם, וידיעות ספרים כתבי „יד הנמצאים באה"ק וגבולותיה מסביב.

„יא) במחברת שבסוף כל שנה יבואו מכתבים „מחכמי לב המטכסים עצה בענין אזנים לתורה".

בחמשת החוברות אשר לפנינו נראה כי הקים המו"ל את נדרו. רובי המאמרים כתובים ממנו ומחכמי תורה והעודה הרבנים המחזיקים במסרת אבות במדינות אשכנז. מן המאמרים היותר נכבדים המה: „המדרגה והמשרה" אשר דבריו ע"ד ה„נידוי והשמתא" „ותכונת המצות המעשיות בהתורה הישראלית" המה נכונים לכל דורש דעת רוח התורה.

ספר הכללים מר' אליהו הלוי באליסנדריא האיטלקית, תלמורו של הגאון בעל פחד יצחק, הוא מאיר עיני כל תלמיד עם מבין בהליכות התלמוד.

החמדה הגנוזה הזאת הביא לנו הרב החכם והחוקר קדמוניות רבי אברהם דוקטור ברלינער נ"י ונביא ממנו לדוגמא כלל אחד :

„תקלה אין המשנה יוצאת מידי פשוטה :
„כמו שהרבות נתונה לפרש
„במקראות כפי רעיונגו ובלבד שלא יכריע ויפרש שום „דין שיהא סותר דעת בעלי הגמ' כן הרשות נתונה „לפרש המשנה אפילו נגד מה שפירשו בגמרא , ובלבד „שלא , כמו שמצינו בהשנת דברי ב"ה במשנה ה' פ"ה „דנזיר אינו נזיר אלא מי שלא נתקיימו דבריו , דבגמרא „אמרינן אימא מי שנתקיימו דבריו , והרמב"ם מיישב „הלשון באופן אחר כמ"ש התוי"ט שם דכייל הכי כללא „עיי"ש. (א"א חברי"ס הבאתי דברי התוי"ט בחוברת ב' „רמז למ"ד עי"ש כל דברי עד רמז רכ"ד , ודבר זה „מרומז גם בדברי הגר"א ז"ל שמביא הגאון בעל פאת „השלחן בהקדמתו , מובא בחוברת ג—ד במאמר ידי"נ „הרב הגדול מו"ה דר' האפמאן נ"י אות של"ג , לענין „חסורי מחסרא שכתב בשם הגר"א דידע לתרצה אליבא „דחד תנא שאליביה כתמה רבי ע"ש , שבלתי כלל זה אין „מקום לדברים אלו כלל , וגם בכלל זה בפירושו למשנה „ברכות פ"ז משנה ג' אחד עשרה ואחד עשרה רבוא , כתב „וז"ל פירוש אחד עשרה ואחד עשרה רבוא אומרים כמו , „אך החילוק הוא במאה אומר כו' באלף אומר כו' ברבוא „אומר כו' עכ"ל. ובגמרא דף נ' מקשי הא גופא קשיא אמרת „אחד עשרה ואחד עשרה רבוא אלמא כי הדדי נינהו והדר „קתני במאה אומר באלף אומר כו' אמר רב יוסף לא קשיא „הא ריה"ג הא ר"ע) , וגדולה מזו מצינו שלפעמים הגמרא „מייתי דין א' מפסוק א' , והרמב"ם מביא פסוק אחר כמו „בדין ז' ימי אבלות וכו' *) .

מי היודע כמה כרכורים כרכר בהמקצוע הזה הגאון הגדול בעל אלפי מנשה ונפתולי אלהים אשר נפתל עם אחדים מבני דורו ע"ד איזה פירושים במשניות , ידע ויבין עד כמה נכבדו הדברים הנאמרים מפי אחד משרי התורה אשר חי לפני מאה שנה ויותר . מאד נכבדו גם המאמרים מהרבנים הגדולים : רבי עזריאל הילדעסהיימער , הד"ר רבי דוד האָפּמאַנן וכו'. באחת נתפלא מדוע יִפקד בהמה"ע הזה מקום אדירי התורה בארצנו , כי במקום שרבני וגאוני אשכנז ואה"ק עומדים גם רבנינו יכולים לעמוד ומדוע זה לא יקחו חבל בעשית אזנים להורה וסדור משנתנו והבאתה לידי שיטה ערוכה בטעמי הגיון ודרכי הלמוד הנכונים , הלא

---

*) כעין הפירוש הזה באר הגאון ר' מנשה מאיליע את משנת שנים אוחזין בטלית זה אומר אני מצאתיה וכו' , עיין כפר בן פרת מכתב ראשון .

מצוה שהזמן גרמא היא ואם לא עכשיו יתעוררו להיות באגודה אחת כל שרי התורה בארצות שונות , אימתי ?

אך על דבר אחד נעורר את הרב המו"ל , והוא על שם המה"ע „המסדרונה" שאינו מחוור כלל וכלל לכל איש בעל טוב טעם . השם הזה הונה על בנין או אולם שלפני הבתים אשר חדרים רבים פתוחים אליו , ולפי הענין והמטרה יותר היה נאות לקראו בשם ששמשו בו חכמינו בעלי המשנה „הסדרן" ואז היה יודע כל איש את הכונת המה"ע ודרכו בקדש . אמנם לא השם הוא העיקר וביחד עם כל דורשי אחרית ותקוה טובה להורת ישראל בארץ ישראל ובארצות הגולה ע"י סדר למשנת חכמים , נקרא להעורך : עלה והצלח ! ומציון תקום תשועת התורה התלמודית לחבבה על בניה ולקבוע בה מסמרות ובימיו ובימינו התקים בנו נבואת החוזה : כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים .

ספר ההשלמה לסדר נזיקין , המשלים הלכות הרי"ף ז"ל לרבינו משולם ב"ר משה בר' יהודה ז"ל מבדריש עם הערות ובאורים מאת מוציאו לאור , יהודה לובעצקי , חלק ראשון בבא קמא ובבא מציעא , נדפס בפאריש בשנת תרמ"ה לפ"ק .

הפעם ראינו בהתקיים דברי חכמינו „תורה מחזרת על אכסניא שלה" . מי מאחינו לא ידע שהתורה התלמודית המצויה עתה בידינו נתנה לנו מורשה מחכמי ישראל בצרפת , אלה החכמים הפרשנדתים רש"י ובעלי התוספות מצרפי ומלבני התלמודים אשר היו במאה האחרונה לאלף הרביעי והראשונה לאלף הששי , עת נהפך חיל גוים מעמי המערב על ארצות המזרח , וכל הארץ רגזה התחתיה בזעם אף קנאת דת ההוללה , סערת הקנאה אשר חמה יצאה לעשות הרג רב בבני עמנו בארצות המערב ע"י נוסעי הצלב ובין הרועים והזאבים , בין בני אדום וישמעאל כמעט שנבקעה שה פזורה ישראל , בעתותי החשך אלה נמלטו אבותינו נוחי נפש אל אהלה של תורה להגיה אורה על העם ההולכים בחשך הצרות התכיפות והרציפות , בימי מגור מסביב אלה , בעת מחוץ שכלה חרב נוסעי הצלב בימי צר ומצוקה אלה נולדו לנו המאורות הגדולים , רש"י , הרשב"ם , ר"י איש תם , השר מקוצי עד ר' אלעזר ממיץ , המה שרי התורה אשר לאורם נסע ונלך ומימיהם אנו שותים עד היום הזה . אולם לא ארכו

..ים הטובים להורת ישראל בצרפת הצפונית, כי לא יכלו עוסקי התורה עמוד בפני הצרות אשר התרגשו אז לבא לעולם, ולעמת זה זרחה שמש צדקה בדרומה של הארץ הברוכה הזאת בפרובינציא המדינה, ששם לא שררה קנאת הדת בכל תקף עוה כבארצות איירופא התיכונה. כענבים במדבר נמצאו בני היצהר יושבי המחוז הזה בתקופת ימי הבינים, עת השך כסה ארץ וערפל לאומי איירופא הנוצרית, שם בפרובינציא הנצו אשכלות השיר והזמרה ולב אביריה היה פתוח אל כל יופי ונשגב, חכמת חרשים ונעימות־יה. גם לאחב"י היתה שם הרוחה כמעט והישיבות הגיעו למעלה עליונה. בערים שם ישבו כסאות למשפט התורה בלוניל ומונפייליער, במארשילא ונמשי (Nîmes), חכמי הורה והעודה שעמדו לישראל בנגב צרפת עמדו גם בקרן אורה, ידם האחת היתה מחזקת בתורה תמימה משיבת נפש איש ישראל ובידם השנית הביאו אל קרבם גם פרי עץ הדעת, כידוע לכל קורא דברי התשובות שהיו בין חכמי לוניל והרמב"ם ז"ל, ובהיותם גבורים בתורה והוגי דעות, התאמצו שיהיו דבריהם נאמרים לאמתה של תורה בסדר ישר ורוח הגיוני. מן המצוינות שבמשפחות החכמים והסופרים היתה משפחת רבינו משולם, בניו וחתניו ונכדיו וכל בני המשפחה הברוכה „שהיו גדולי ואצילי ארץ ועמודי העולם והעתיקו מספרי החכמה על פיהם וקראו אותם על שמם" (בס' מנחת קנאות לר' אבא מרי דף פ"ה במכתב רבי משה בר שמואל להרשב"א בהביאו ראיה שאין חטא בלמוד החכמות החיצוניות), המשפחה העשירה, אשר בניה פזרו הון עתק על העתקת ספרים ישנים מערבית לעברית ורבי משולם העיר את ר' יהודה אבן תבון ראש המעתיקים להעתיק הספר חובת הלבבות (ר' בנימין בעל המסעות), נכדו של רבינו משולם זה מצא כר נרחב לפניו למלא ולהשלים את ספר הרב האלפסי בעל המצית התלמוד (קאמפענדיום) ולהוסיף עליו כל הסוגיות ומסקנות ההלכות שהשמיט הרב הנ"ל, למען יהיה קצור התלמוד ערוך ככלי שלם למענהו בהלכות שמורין כן. הקדמון הזה כנראה מספרו היה נוטה בכמה דברים אל רבינו זרחיה הלוי בעל המאור, אשר הוא ואבי המחבר רבי משה, פעמים נחלקו ופעמים הושוו בדעותיהם בשבתם בבית חבר „במגדל לוניל מרביץ התורה".

והנה הספר היקר הזה היה טמיר ונעלם זה כשש מאות שנה, עד אשר נתגלגלה זכות השבת אבדת המרגלית הזאת על ידי הרב הגדול ר"י לובעצקי נ"י מורה צדק לבני רו"פ בפאריז, להוציא לאור את החמדה הגנוזה מבית עקר הספרים של הבארָאן גינצבורג נ"י, ולולי בא אחינו זה לפאריז, מי יודע עד כמה היו עוד דברי הקדמון ושר התורה רבינו משולם מכוסים באבק ספרים, כי התורה אשר היתה נחלת אחב"י בצרפת בראשית האלף הששי יצאה משם ותתקע אהלה בפולין, עד כי חורה עתה על אכסניא שלה. ספר „ההשלמה" הזה היה שגור על פי גדולי ההוראה כהרשב"ש, המהרי"ק ובעל כפתור ופרח שהיה תלמידו של הראש והבל־בו, אך בג' מאות השנים האחרונות לא נשמע עוד ממנו דבר. אמנם הרב ר"י לובעצקי לא הסתפק בהעשירו את הספרות התלמודית עשר רב כזה, כי אם גם יגע ומצא דרכי המחבר ונתיבותיו והפיץ אור חדש גם על תולדתו ובית אבותיו בהמבוא היקר, שרק מעטים מאמרים היסתוריים בינינו כאלה. בהמבוא הזה יגולל לפנינו הרב המו"ל מחזה יקר ונעים, מהתרוממות הרוח ואור ההשכלה התורנית אשר האירה מושבות בני ישראל בימי החשך והאפלה בכל ארצות איירופא. גם כל דברי המו"ל בהמבוא כתובים בשפה לנאמנים ובלשון חכמים תיטיב דעת הענין שהוא עוסק בו, ומי יתן וימהר להוציא גם את יתר חלקי ספר ההשלמה עם תורתו — תורת ההשלמה — ועל זה יברכוהו כל אוהבי הספרות התלמודית והוגי דעות בתורת ישראל.

Sermons et Allocutions par Zadoc Kahn
Grand Rabbin de Paris (Premiere Serie).

דרשות ומדברי נאוה שהטיף צדוק כהן, רב הגדול דפאריז, מערכה ראשונה.

מי לא יבין כי הדרשות אשר יטיפו מורינו ומטיפינו מעל הבימה בשעת התפלה, גם אם ירעישו באותו רגע את לבות השומעים, אך הדברים הטובים ששמעו לא יוכלו להשמר בלבבם ובכליותיהם לארך ימים, כי שמעו אך לא ראו את הקולות, מה שאין כן הדרשות הכתובות בספר, דרושות הן תמיד לכל חפץ הקוראים. על כן יאמר משל רומי: „דברים שבע"פ פורחים באויר ודברים שבכתב ערוכים ושמורים לעד".

והנה מצד אחד היתרון לדרשה הנשמעות מפה לאזן, כי המטיף בנעים קולו ובעז מדברותיו פועל על הרגשת השומעים לקהו ועל דמיונם, אפס לעמת זאת יתר שאת לדרשה נדפסה, כי קוראה יוכל לקרוא אותה במתון ובשימת עין בוחנת, גם לקראה שנית אם לא הבין חירותיה בפעם הראשונה; נוסף ע"ז מקשיבי דברי המטיף בבהכ"נ הם רק אחיו בני דתו ובמספר מצומצם, אך כשיתחברו מליו בעלמא ע"י הדפוס, יעלו ויבואו ויגיעו גם לידי אחיו אשר לא זכו לשמוע מדברותיו ביום הקהל וגם לידי אשר לא מבני

ישראל המה. והנה יש ויש מטיפים אשר יכבשו נבואתם ממכבש הדפוס וישתמרו מלהוציא לאור את דרשותיהם וזה מפני שלש סבות אלה: א) כי המטיף עני הוא בדעת ולא יוכל לחדש מלבו מדי שנה בשנה דרשות חדשות, ומפני הלחץ זו הדחק הנהו חוזר ושונה מדי שנה בשנה או שנתים את כל הדרשות שאמר כבר, מדעתו היטב כי דבריו שפרחו באויר כצפרים עפות כבר נשכחו מלב שומעיו והרי הוא כמביא לפניהם אֹמֶר מן החדש; אולם אם יוציא דבריו לאור בדפוס, הלא לא יהיה בטוח, אם לא קרא אחד מן הבאים לשמוע דרשתו ביום חג — את הדרשה הזאת בעצמה איזה רגעים טרם בואו לבית הכנסת. ב) רבים הלוקחים לשונם וינאמו נאם דרשות שלמות של אחרים, ולא יעיזו להדפיסם על שמם, פן יתפשו ונחשבו לגנבים גמורים, ג) יש ויש מטיפים אשר כחם אך בפיהם, בעמדם על הבימה נפת תטוף שפתם, אמות הספים ינועו לקול קריאתם, יעלות החן האורנה פניהן לעמתם ממרומי היציע, וכל ההמון יענו קדוש וברוך לעמתם, אפס כמעט כלו הקולות והברקים, והקיצו כל השומעים ויראו כי לבם ריק; כי באמת כל הדרשה היתה רק אגודת פרחים מנאמים נעימים, וחבר קולות אדירים ממשברי ים להבעית את העם, היוכל מטיף כזה להדפיס דרשותיו? — המטיפים אשר שלש אלה לא דבק בם, לא ימנעו גם מלהוציא דרשותיהם לאור להביא בזה את התועלת הנאוהה, ובכן רחבה ונסבה מאד ספרות הדרוש, אין קץ לדרשות אחרות הנדפסות מפקידה לפקידה ואין תכלה לחבורים שלמים גדולים וקטנים היוצאים לאור יום יום, הטובים טובים מאד כדרשות יעללינעק, והרעים רעים מאד כדרשות לייִמדאָרפֿער, מלבד ספרים גדולים רחבי ידים מאספי מיטב הדרשות כאספות (קייזערלינג וראהמער). אכן בארץ צרפת הספרות הזאת עודנה צעירת ימים ומעטה מאד ובכלל מעטים הם הספרים הכתובים צרפתית, אשר על ידם יוכל היהודי החושק לחקור ולדרוש אחרי הרוח השורר באמונתו ובדתו להרוות בהם את נפשו השוקקה, על כן טובה גדולה עשה הרב הגדול צדוק כהן להיהודים וליהדות בצרפת בהוציאו את דרשותיו לאור. כל הקורא בם יראה וישכיל לדעת כי הרב הזה הוא כמעין המתגבר, שפתו נחמדה נצחה, רעיוניו גבוהים ורמים, אף כתובים ברוח נכון ובהשכל עד שכל איש פשוט יבינם עד היסוד בם, כל דבריו מיוסדים על אדני כה"ק והתלמוד ובנויים לתלפיות על אהבת הלאום וחבת ירושלים. זכרונות ישראל מימי עולם ושנים קדמוניות יציג לפניו כמו חיים וקימים לפנינו, יאמר כתוב במאמרי חז"ל ובכה"ק אך לא בדרך עקלתון, וכדרך שעושים לראבון נפשנו

רבי המטיפים, אך באורח ישר *). דבריו ומליצותיו מושכים את הלב ודרשותיו לא יארכו הרבה ולא יהיו למשא על הקורא דרשה בבת אחת. בדרשותיו נפגוש זעיר שם זעיר שם התנצלות והצטדקות בעניני היהודים והיהדות (Apologie) יען כי גם בצרפת עוד לא נודעה היהדות לשאר עם הארץ בעלי דת נצרת בעצם תמה וטהרת קדשה, ועוד רבים הטופלים עליה דברים שלא היו ולא נבראו, באמרם כל היום כי היהדות לא תדע רק את אלהי הנקמה והאכזריות אשר לא ירע רחם וכי תורתו הורתו לבזות כל מלאכת עבודה וחרשת כפים וכדומה דברים אשר אין להם שחר, ואשר בכל זאת ככסף עובר לסוחר יעברו מיד ליד ומפה לפה, עד כי גם רבים מצעירי בני ישראל יאמינו בהם! — ביחוד עלינו להודות להרב צדוק כהן על דרשותיו אשר נכונו לבני הנעורים, לתפוש אותם בלבם ולקרבם לאביהם שבשמים ועמם בארץ. מי יתן והיה את לבב הרב הגדול צדוק כהן להביא לנו במהרה בקרוב את המערכה השניה מדרשותיו למען ישמעו העם ויקראו וילכו בארחותיו, וכל בני הדור באורו יראו אור!

Étude sur le livre de Joseph le Zelateur par Zadoc Kahn (Paris 1882)

חקירה ע"ד ספר יוסף המקנא מאת צדוק כהן (פאריז תרמ"ב)

בימי הבינים, ימי הרת חשך וצלמות, היו הכומרים משרתי הדת הקתולית אדוקים מאד לדתם; אמנם לא שמו לבם אל הלמודים הטובים אשר בה להורות מוסר השכל למחזיקים בה כי אם עבר עליהם רוח עועים ויתאמצו בכל עוז להביא תחת כנפי אמונתם את בני אמונות אחרות, היושבים בארצות הקתולים, וביתר שאת שמו פניהם אֶל היהודים ויחבלו תחבולות להעבירם על דעת קונם, כי חשבו את היהדות כסלון ממאיר וכקוץ מכאיב אל הדת הנוצרית, או כאמונה בלה, אשר אבד עליה כלח ומצוה לבערה מן הארץ. ביהוד הכבידו אכפם על היהודים בזרוע כח ובאכזריות לב במאה הי"ב, ומצב ישראל בארץ צרפת בעת ההיא היה מורה מאד. אפס לא תמיד באו לכוף את

*) לא נוכל עצור במלין על שגגה שפלטה קולמוסו של הרב בכתבו (בדרשה הראשונה) שנסך המים בימי החג היה נעשה ע"י כה"ג הלבוש שמונה בגדים, כי באמת זאת נעשה ע"י כהן של המשמרת, ולא ע"י הכה"ג כמבואר בגמרא דסוכה וכנודע לכל תלמיד עם מבין.

היהודים להמיר דת בחזקת היד, כי אם השתדלו להגיע אל המטרה הזאת גם ע"י כחם שבפיהם, וכפעם בפעם באו בעקיפין על חכמי ישראל וקראום להתוכח עמם ולהוכיח להם מן כה"ק ומן התלמוד, כי הדת הקתולית היא האמתית, ואנחנו היהודים כצאן תעינו. בימים האלה נתקיים בנו לא אחת ולא שתים המשל „מניה וביה אבא ניזל ביה נרגא", כי המומרים המלומדים ברב או במעט היו זרוע להכומרים בידיעתם בספרות העברית, או כאשר עלו לגדולה נוספו על צרינו והתוכחו עם הרבנים לפני קהל ועדה. כן נודע ומפורסם בדה"י הוכוח שהיה בצרפת בחצר המלך לודוויג הקדוש ואמו בלאנקא די קאסטיליא, בין המומר ניקולס עם ארבעה רבנים שנת (1240); בספרד בחצר מלך אראנגאן יעקב הראשון בין המומר פולוס כריסטיאנוס והרמב"ן ז"ל שנת 1263.

בעיר טורטוזא בפני הפאבסט בענעדיקט הי"ג בין המומר דע סאנטא פֿע הלורקי עם חכמי ספרד, ובהוכם החכם ר' יוסף אלבו בעל העקרים ז"ל (שנת 1413).

מלבד הוכוחים הגדולים שנעשו בפומבי ובעסק גדול לעיני רבי המלוכה ואדירי ארץ, התחרו גם הכומרים וההגמונים איש איש בעירו להכריח את הרבנים לבוא להתוכח עמהם גם בוכוחים קטנים על איזה פסוק או מאמר התלמוד אשר עלה על לב הכמר לדרשהו לשבח דת הקתולית או לגנאי דתנו. ע"פ רוב הסתפקו הרבנים רק במלחמת מגן, והשתדלו רק להציל כבוד תורת ה' וכבוד חכמי התלמוד, אך לפעמים לא נמנעו גם מלהביא מלחמה בשערי אנשי מצותם, הגידו ולא כחדו את המגרעות בספרים כתבו אנשי ריבם ודבריהם הסותרים זה את זה, ועוד ועוד. ויען כי רבני הדורות האלה היו באמת חדרי השכל וכל רז בספרות ישראל לא אנס להם, לכן היתה ידם תמיד על העליונה ויצאו בתפארת הנצחון, ומתנגדיהם בבשת פנים ובפחי נפש, אשר ע"כ צוו הרבה מהפאבסטים במפגיע על הכומרים ואסרו אסר עליהם לבל יוסיפו להתוכח עם היהודים ולא ישאו בזאת כלמה על הדת הקתולית.

יש מן הרבנים שכתבו דברי וכוחיהם על ספר, למען יעמדו למשמרת, ומהוכם ילמדו גם אחרים להשיב לשואליהם דבר. הספרים היותר נכבדים ונודעים במקצוע זה, הלא הם ס' הנצחון הישן למחבר אשכנזי קדמון (במאה הי"ג) ע"פ סדר הנו"כ, הוציאו לאור וואַגענזייל עם תרגום לשון רומי; ס' הנצחון לר' יום טוב מילהויזען; ס' חזוק אמונה לר' יצחק הטראָקי, ועוד רבים אשר השם „וכוח" נקרא עליהם (הלא הם כתובים באוצר הספרים לבן-יעקב מנומר 32 והלאה). אפס על כל הספרים האלה יעלה בעוזו מדברותיו ובחדודו הס' יוסף המקנא או תשובת המינין הנמצא עוד בכתובים בהביבליאטיקא הנאַציאָנאַלית בפאריז, בהביבליאָטיקא וויקטור עמנואל ברומא, ובהביבליאָטיקא אשר בהאמבורג; והוא כולל בתוכו כל המענות שהשיב ר' יחיאל הפאריזי תלמידו של ר' יהודה החסיד, כאמור בסה"ד ג"כ על פי סדר כה"ק.

והנה אמנם כבר נסו הכמי הדור לדרוש ולחקור ע"ד הספר הנפלא הזה איש כמסת ידו: צונץ, דוקעס, כרמולי, גראֶטץ, בערלינער (אשר במחברתו פליטת-סופרים הביא איזה דפים ממנו לדוגמא) ושטיינשניידער; אולם לא אחד מהם הספיק לרדת לעומקה של הלכה זו, כאשר הצליח הרב הגדול צדוק כהן בספרו הנקוב „למעלה ראש", הכולל בתוכו תשעה פרקים, כלם אהובים כלם ברורים לקוראיהם בשום לב: א) שם הספר. ב) מחבר הספר. ג) זמן חבור הספר בצמצום. ד) ע"ד יוסף האפיסיאלי, אבותיו ומשפחתו. ה) החכמים והרבנים הנזכרים בספר. ו) המתוכחים הנוצרים המובאים בו. ז) המדינות והמקומות שנזכרו בו. ח) המבטאים הצרפתים שבאו בו ובאורם. ט) השאלות העקריות אשר עליהן יסובו צירי הספר ומקצת הטו"מ או השו"ת, והחכם המחבר מוכיח כי מה נכבד הספר הזה לידיעת דברי הימים וגם לחקרי לשון. — מסבה ידועה לכל נבון לא נוכל להביא פה איזה דוגמאות מן השו"ת הנ"ל לפני קוראינו. — ובכן יהי שם הרב הגדול ר' צדוק כהן מבורך על הטוב אשר עשה עם ספרות ישראל להעשירה בספרו זה, אשר ממנו ישאבו כל כותבי קורות ימי עמנו. —

Der nationale Zwist und die Juden in Oesterreich von Dr. J. S. Bloch

הריב הלאומי והיהודים בעסטרייך, מאת ד"ר י. ס. בלאָך, וויען 1886

הספר הזה כולל אספת מאמרים שונים, ולמטרה אחת פונים, שהוציא הרב הד"ר בלאָך במכתב עתי „עסטרייכישע וואָכענשריפט". ננסה נא לתת לפני הקוראים מעט מהרבה הטוב הנמצא בספר הזה, אחד אחוז מעשרה, בלשון פשוטה וקצרה.

המאמר הראשון (הראוי להקרא בכל בתי הכנסיות לישראל, ואף ארץ צרפת במשמע, בכל שבת שמברכין) ידבר על האנטיסימיטיזמוס בכלל, אשר זה יותר מעשר שנים יתהלך בארץ כדבר, יטרוף על ימין ועל

שמאל ואין מידו מציל, בראשונה יצאו שוטני בני שם רק לריב עם השחתת הקאפּיטאליסטים על תרמית הבּאָרזנאַנער וכדומה, אך מעט הוכיחו לדעת כי חפצם לשוב אל ימי הבינים עם כל חברותיה הנבדלות, אשר בתוכן לא יכול להתערב זר, וכל מגמתם לכרות אכל מפי היהודים. האנטיסימיטיזמוס שהיה בתחלה רק רעיון לבד וענין לסופרים לענות בו, קרם עור ועצמות ויהי לחיה רעה ומשכלת אכלה ומרקה בשניה את כל חלקה טובה ביהודים וביהדות. שארית חמות יהגרו לשלול מאתנו משפטי אדם תחת השמים ומשפטי אזרח במדינה ומחמתם ישתו כל ההמון הרב, אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם. האנטיסימיטיזמוס הוא חוט המשלש; יעורר שנאה על ישראל באשר הוא לאום אחר Rasse יקניאהו ע"ד דתו השונה מדת השלטת ויגרה בו על אדות מצב רכושם וקנינם Capitalismus ע"כ לא במהרה ינתק; ובשנים אחרי אשר הכה כבר שרש בין כל מפלגות עם הארץ ומיום ליום יפרח וישגה למעלה ראש. באונגארן נבחרו אנשים ריקים ופוחזים לשבת בסוד הרייכּסראַטה, אנשים אשר בכל ימי חייהם לא עשו כל דבר טוב, רק הצטיינו בשנאתם לישראל. מורי בתי הספר בעסטרייך, הלא הם המחנכים את הדור החדש אשר שתו ידם לרעה עם אויבינו. בתי המשפט יעשקו משפט היהודי ובכל מפלגות העם תעלה להבת השנאה הכבושה ותאכל סביבותיה, ומה יעשה ישראל לעת רעה כשתפול עליו פתאום? לא הצעירים, לא הפּאַברי־קאַנטים הגדולים ולא האצילים יחושו לרוחתו לישועתו. אין לו תקוה כי אם לשאת עיניו אל הממשלה שממנה יבוא עזרו, אמנם הלא רבים ממשכילי היהודים יבעטו בה, נתנו לה כתף סוררת והיו לצריה ולמתנגדיה; וכבר הורה לנו הנסיון כי שני היהודים אשר הכעיסו גם כעס תמיד את ממשלת פּרייסען בריבם עמה ועם מזכירה, הם הם היו נסבה כי המזכיר הזה איל־הברזל הפך לבו לשנוא את ישראל כלו תכלית שנאה, וממקבת בור שנאתו הקרה איבת האנטיסימיטים כורם מים כבירים שוטפים. — אמת הדבר כי היהודי איך שיעשה ימצאו עליו תנואות: אם ישב לבדד ולא יתערב עם העמים אשר יושב בקרבם, יאשימוהו כי יבדל עצמו מן הקהל ובודד הוא במועדיו, ואם ישתדל לבוא בברית אהוה עמהם יקראו אחריו מלא לאמר: אל נא תהי עלינו למשא, ואהה לא קרוא! אם יקמץ היהודי בהוצאותיו יקראו לו כילי, עכברא דשכיב אדינרי, ואם ירבה בהוצאות ובני חברתו יהנו מעזרו, יצעקו כי היהודים הם אוהבי מותרות ומבלי כסף ללא הועיל; אם יעמוד העברי מרחוק להפּאָליטיק, יאמרו כי חסר לב הוא לחוש ולדאג בעד אשר ארץ מולדתו, ואם יענה חלקו גם הוא בהליכות המדינה יכנוהו עז פנים; אם יבוא בקהל המשמאלים מתנגדי הממשלה, יצוהו כי כרוביא כי היהודי מפריד אלוף ומשלח מדנים בין אחים, ואם ימנה במספר המימינים ויתמוך בידי הממשלה יתאוננו עליו כי יעמוד תמיד לימין התקיף ואל החלש לא ישים לב, ובכן באה העת ליהודים לדאוג על נפשם לחיש עתידות למו ולחבל תחבולות לעצור בעד זרם מים הזידונים. הן רבים הם משונאינו, אנשי שפתים, הנוסעים מעיר לעיר להשמיע לקהם נגד היהודים במקהלות עם (פאָן־שענערער ואהוות מרעיו) ומחברות רבות והמדברות בגנות היהודים והיהדות יציצו יום יום כבמהין ופטריות, — ואחב"י לא ישימו לבם לכל זה, באמרם: „אין דבר! הן אנשים אנחנו לא נשמע לקח הרוגנים ופתקי־אוילים לא נקרא, ומה לנו עוד!" אפס נזכרה נא ואל נשכח כי מתי מספר אנחנו, ובנו בחר ה' להרחיב הדעת בארץ, כי כל יושבי חלד אחים הם וחלילה לאיש לשנוא את רעהו ע"ד לאומתו או דתו ואמונתו. נחלץ חושים, נתאזרה עז ונהיה מוכנים תמיד לעמוד על נפשנו ביום קרב, כי לכך נוצרנו ולכך נבחרנו! עוד בימי קדם קראו השוטרים לפני המלחמה: מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו וגו', אכן להאנשים אשר הזכרונות הקדושים והנשגבי' מימי נעוריהם לא נמחו מעל לוח לבם, להאנשים אשר לא יבגדו בדגל עמם, דגל מתנוסס זה יותר משלשת אלפים שנה, להם אנו קוראים בקול גדול ולא יסף: „קומה ונקומה, נתחזקה בעד שארית עמנו, נגבר חילים להכות צוררינו אחור ולגונן על לאומתנו גנון והציל, סכוך והמליט!"

במאמר השני יתחקה הכותב על שרשי האנטיסימיטיזמוס, ויוכיח באותות ובמופתים, כי הנאַציאָנאַליזמוס אשר הכה שרש על אדמת אשכנז בשנים האחרונות, הוא שהביא עלינו את כל הרעה הזאת! וגם ההתבוללות, אשר אמרנו בצלה נחיה בגוים היתה לנו לא לעזר ולא להועיל כי אם לדאבון נפש ולמגנת לב, ובשנים בארץ עסטרייך הרבה לאומיות מתחרות זו בזו ומתקנאות אשה ברך חברתה, והיה אם יתרועע היהודי אל האשכנזים או אל הרומענים יקומו המשעבים עליו להראותו קשה, והפולאנים יהזיקו בקדקדו להפילו למדחפות. אשר על כן אין טוב לנו כי אם להיות „יהודים, — יהודים יושבי מלכיה עסטרייך" ובצדק אמר הפילוסוף הארטמאַן: היהודים כבר סללו לפניהם דרך ישרה להתקרב יותר ויותר אל עמי הארץ, והנה בא האנטיסימיטיזמוס להשיבם מן הדרך הזה לשוב ללכת אחורנית. אפס החכם הזה יחליף את הסבה במסובב, ולא יבחין מי בא בעקב מי!

במאמר השלישי יוסף לבאר בפרוטרוט את

הרעיון, כי רק בתוך היהדות עצמה ובכחה נעשה חיל, אם רק לא נבוש בה בשער, כי היהודי הנחשב ליהודי רק בעבור שנולד יהודי ואינו מתגאה ביהדותו, אינו כדאי כי יקרא שם יהודי עליו. עינינו הלא הרואות כי חמת האנטיסימיטים נשפכה בעצם וראשונה לא על היהודים היראים השלמים באמונתם, כי אם על המשכילים, הרופאים, עורכי דין, תלמידי האוניווערסיטעט וכו', ועל מה שוא אפוא יצא היהודי בחפזון לרוח העת להפוך בתי הכנסיות להיכלי תפלה ואת הרבנים לכהני הדת, למחות מן סדר התפלות זכרונות ימי צרה ומצוקה ובקשות על העתידות שהבטיחו לנו נביאי האמת והצדק, להתאמץ בכל מאמצי כחו לחקות בכל מנהגיו והליכות ביתו את העם אשר הוא שוכן בקרבו, — והעם הזה יחשבהו בכל אלה לזר ולנכרי! ומלבד שאין לקוות מהם כי יתעוררו להראות סבר פנים יפות לישראל, כי אם גם יקראו תגר על השתנות ההקים לכל בעלי אמונה ולאום ומתחרטים על זכות האזרחים הנתן לישראל זה כבר.

המאמר הרביעי... אפס לו נחפוץ ליזול וליחשוב כי רוכלא תוכן כל מאמרי הספר יארכו דברינו מאד והיו לספר שלם, כי כל דבריו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, אך לא נוכל לעבור בשתיקה על המאמר הנכבד הנקוב בשם: „העֶרר ראַהלינג אונד הערר פֿריעדריונג" בו יכה זרוע אף קדקד את ה' פֿריעדריונג, המו"ל את מה"ע „דרייטשע וואָלקסשריפֿט", והוא איש יהודי מבעלי ברית האסימילאַציאָן וגם נדבק בו מאבק האנטיסימיטים, כי לפעמים גם רוחם דובר בו ומלחם על לשונו. ה' בלאָך ילמדהו לדעת כי לא טוב הוא עושה לאחיו היהודים בהשתדלותו למשכם אחרי מפלגת בעלי הלאומית האשכנזית, יען כי ליהדות, המוסרה על פנת יקרת כה"ק, לאומית מיוחדת בפני עצמה. המחבר מביא את דברי רענאַן והיינע על גדל מעלת תורת ישראל וספרי הקדש אשר יאירו עיני בני האדם בכל אפסי ארץ ואיים רחוקים, וליהודים יתנו גם עצמה ועז להיות שוקט על שמריו גם בימי מהומה ולשום בהם כל מעיניו גם בהמיר ארץ ובמוט ממלכות; ישים על נס את כל הטוב הנמצא במשכיות כה"ק, ויוכיח לדעת כי פֿריעדריונג לא קרא בהם בהלכה וע"כ הוציא משפט מעקל, כי לא נמצא בהם כל היופי אשר בספרי האָמער, כי באמת עוד יתר שאת להם עליו, כאשר יתר שאת לס' תהלים על שירי פינדלור; עוד ידבר דברים כמתלהמים ונכברים מאד נגד צוררינו בעניני האמונה, שאין אנו יכולים לפרטם פה. שוב יטה ידו להרשים בספרי האָמער אך לפי כחו וגבורתו יהולל איש ילפי סה"ק — ע"פ חכמתו וצדקתו, וזה כל פרי תפארת ימי המשיח, כי תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. דוד מלך ישראל לא זכה לכל הגדולה והכבוד בעולם היהדות בשביל גבורתו והכותו את גלית הפלשתי, אך בעבור מזמוריו, ואדרבה מלחמותיו הן שגרמו לו שלא זכה לבנות את הבית. גם שלמה לא שאל עשר ונפש אויביו, אך לב נבון לשמוע משפט. ועוד כמה מעלות טובות ליהדות על ההעללעניזמוס: בענין האישות ודרכי הצניעות, בדבר מצב האשה. בדבר שפיכת דם ומדת החמלה, בדבר תמיכת ידי העניים, אהבת המלאכה וכל העוסקים בה, אהבת גרים הבאים להתישב בארץ וכדומה, כה יציב המחבר את חקי היהודים והיונים מחזה מול מחזה, ולאמת יוציא משפט, כי כגבוה שמים על הארץ כן גברה היהדות על כל בנות גילה לפנים וגם לא נס לחה ולא תם כחה! ספרים כאלה הם מגן ושמש לאחב"י ומי יתן וירבו ויעצמו בינינו בכל מקומות מושבותינו; ועל הרב החכם ה' בלאָך נוכל לקרוא בפה מלא: שפתים ישק משיב דברים נכוחים!"

Что такое Еврейство?

отъ Ф. М. Геца

С.-Петербургъ 1885

היהדות מה היא?

מאת פ. מ. געטץ

„חן מקום על יושביו" יאמר משל הקדמוני, "ודן דור על בניו" נענה אנן אבתריה. מן העולם ועד העולם לא ימנעו בני האדם לשיר שירה חדשה לכבוד דורם החדש, שהוא דור טהור בעיניהם דור גלוי עינים, החוזה נכוחות לא שערום בני הדורות שקדמוהו, וכאשר רמו עיני בני דורו של פעריקלעס היוני בתקופת ההפרחה לכל חכמה ומלאכת מחשבת בארצות יון, כאשר התגאו במפעלות דורם הרומיים בימי עמדם על פסגת ההצלחה ויחבקו זרועות עולם בשברם חקם על גוי ואדם יחד, כן זבו דרכי אטילא וטארקוועמאַדא בעיני רוב בני דורם. כל דור צדיק בעיניו עד שובו אל חיק הנצח ודור אחר יקום וחקרו ומתח עליו מדת דינה של ההיסתוריה שאין לפניה לא משוא פנים ולא מקח שחד. גם אנחנו בני עם לבדד ישכון מאז ומעולם ובגוים לא נתחשב, לא היינו, ואיננו הוים גם היום, בני חורין להפקיע עצמנו מפעולת התקופה הנוכחית שאנחנו פועלים בה ונפעלים ממנה, באונס או ברצון בני דורנו הננו והזמן והמקום

מטביעים את חותמם על הלך נפשנו, התפתחות דעותינו וארחות חיינו וכל מה שיש באומות בזמן מן הזמנים יש גם בישראל. אחת התכונות המיוחדות לזמננו היא המון השאלות המתחדשות בבית מדרשה של החברה האנושית, שאלות שלרוב פשיטותן לא נשאלו עד היום. ממין השאלות האלה גם השאלה — היהדות מה היא? לפני חמשים שנה לא היתה שאלה כזאת צריכה לפנים והשואל לא היה אלא מן המתמיהים, מפני שכל באי עולם, בני ברית ואינם בני ברית, ידעו שהורתנו היא בית חיינו, שישראל סבא הוא חי וקים, עם אחד בארץ אשר עריצי גוים לא הכחידוהו מגוי וכל כלי משחית יוצר עליו לא יצלח, אולם בדור טהור בעיניו, כרורנו זה נולדה השאלה לראשונה על ברכי תרבות אנשים מתחכמים אשר מקרבנו יצאו, אנשים אשר היהדות ההיסתורית היא כקוץ מונד בעיניהם ומכשול על דרכם ועל כן התאמצו להמעיט דמות האומה ולצמצמה בארבע אמות של היכל התפלה, התגוי והצפצוף של המטיפים הלוקחים לשונם ונואמים נאם, נגוני מנים ועוגב ושירי מקהלה עם הקמת איזה עקרים ויסודות, משפטים מפשטים בל ידעום המתקנים בעצמם. בשנים האחרונות כאשר גבר האנטיסימיטיזם בארץ רבו מצד אחד שבי פשע השבים אל עמם ואל אלהיהם (בתחלה אל עמם והדר אל אלהיהם) החפצים לדעת את מהות היהדות ועצמותה, ומצד השני רבו גם האנטיסימיטים יוצאי ירך יעקב אשר כבר התנצלו עדים מהר חורב ובהיות רגלם האחת עומדת מחוץ לתחום היהדות והשניה בתוך התחום הם מתאמרים עוד להתקן עולמנו במלכות המֶדע, להתת ליהרותם הקלושה והכמושה פנים מסבירות לרוח היום בהכריתם כל תקוה לעריכת נר האומה ובהשביחם מקרבנו זכר ציון וירושלים עם כל זכרונות האומה מימי קדם, לעת כזאת קמה השאלה: „היהדות מה היא?" ותתצב לפנינו לדרוש פתרונה, ושאלה כזאת הנשאלת עתה בענין ודורשת תשובה כהלכה נשאלה ע"י החכם והסופר המובהק רבי פייוויל משולם געץ נ"י בהמחברת אשר לפנינו. רוב סופרי ישראל לא יצאו ידי חובתם בבירור השאלה הזאת, תחת לשין בעומקה של הלכות הנאַציאָנאליזם, להציב ציונים להכונת האומה, לנתח השאלה לנתחיה באופן מדעי והגיוני, עפ"י דעת הספרים והסופרים העוסקים בתורת החברה (סאָציאלאָגיע) והפילוסופיא המדינית, הכניסו עצמם אל מלחמת העט ע"ד התולדות המסתעפות מהעיקר הלאומי או נגעו בקצה השאלות העקריות כענף שמרפרף נוגע ואינו נוגע, על כן בואו ונחזיק טובה להח' געץ שהעמיד לראשונה את פתרון השאלה הזאת על בסיס מדעי, אף שגם הוא קצר במקומות אשר החקירה בהם רובה יפה ומעוטה קשה.

החכם ג. מעביר בסקירה אחת את דעות רוב החכמים ע"ד מהות הלאומיות ומשתדל לבטל דעת האומרים שאין לישראל אלא תורה, כלומר שהיהודים הם חברה דתית לבדה. הסופר מביא דעות חכמים אחרים הרואים את מהות הלאומיות בארץ או בשפה מדברת בפי כל בני משפחתה ושבט ידוע, ואחרי אשר יבטל דעתם יבוא לכלל ההלטת המושג (דיפיניציאָן) כי „הלאום הוא קנין רוחני והומרי, מדעי ומדותי, קנין משותף אל שבט, אשר אנשיו אחוזים ודבוקים איש באחיו בקרבת משפחה ואחדות ההרפתקאות דעדו על בני השבט מיום היותו לגוי ועד עתה, אחדות המשפחה וגורל אחד בתולדות אדם יטביעו חותמם על בני משפחה ידועה ויעשו אותה מוכשרת להיות כלי שרת אל תעודה גבוהה בהשכלה האנושית ומשפט החברה" לדברי המחבר, התכונה הזאת איננה על פי מקרה, כי אם תולדה מחויבת עפ"י טבע בני המשפחה, מבנה גום, ארחות חייהם והתפתחותם המוסרית, התעודה הרוחנית אשר לעם ועם תחובב את בניו להלחם בעד קיומו, וכל האותות האלה המגבילים מהות האומה עודם נמצאים בבני עם ישראל, אשר לא חדל להיות לעם בפני עצמו, מפני שהיהודים שמרו את משפחתם בטהרה מתערובות דמים עם בני הנכר, וכל ישראל חברים ואחים לצרות רבות ורעות אשר השיגום מיום היותם לגוי עד היום הזה, והחותם טבוע על כל פני אישי האומה; ההשקפה הזאת שהיא נכונה בעצמותה, לא נתחזקה מהסופר בהוכחות וראיות וכללים מגדולי החכמים בפנה זאת, אף שהיה בידו לעשות את מדברי פיכטע בדרשותיו ע"ד הלאומיות, והגהות החכם בלונטשלי ע"ד חיי הרוח הלאומי שהוא נושא את עצמו וכלול בכל אישי האומה ועוד חכמים רבים ונכבדים, גם קצר במקום שראוי להאריך ולבאר כהלכה את שטת ההוכחה ההיסתורית שרבים מהחוקרים חוככים בה. ההחלטה הזאת שההשכלה המסוגלת לעם ועם היא תעודתו הנותנת לו משפט הקיום וארת החיים, היא הנחה שרבו עליה מימינים ומשמאילים והסופר לא הביא דברי שניהם בכדי לבוא לידי מסקנא; לעמת זה אי אפשר שלא להסכים לדעת הסופר, שלעם ישראל הדת והלאומיות מתלכדות ולא מתפרדות וכל האומר להפריד בין הדבקים האלה אינו אלא טועה, כי איריתא יישראל הד הוא, אמנם גם הפנה הזאת אישתמיטתיה לו ולכל גדולי הסופרים למקצוע זה להעיר, כי סבת אחיות ודביקת לאומיות ישראל בתורתו, הוא מפני שתורתנו היא תורת חיים, תורה מעשיית ולא אמונית, מפני שתורתנו נוסדת לא על הדעות כי אם על הפעולות ובהיות הפעולות

מתקיימות ביותר כאשר ישראל שרוים על אדמתם וחיים חיים שלמים המיוחדים להם לבדם, הנה אחד מנושאי הלאומיות הוא ארצנו העתיקה, וכאשר צוה משה את ישראל להקים אבנים אחרי עבור העם את הירדן וכניסתם לארץ הנבחרת ולכתוב על האבנים „את התורה באר היטב" אחרי כן היה „דבר משה והכהנים אל כל ישראל לאמר: היום נהיית לעם ושמעת בקול ה' אלהיך ועשית את מצותיו ואת חקיו (דברים כז), הרי לפנינו הגבלה שלמה על מושג עם ע"י הארץ והחקים, הגבלה שלמה ומפורשת כל צרכה בלי אבק סופרים ופלפולי מתפלספים.

נעזב נא את החקירות העיוניות שאין פה המקום לבוא עד תכליתן ונעבור בתעופת עין על חוות דעת הסופר היקר הזה בשאלת היום. אחרי אשר יוכיח בשבט פיו את „האשכנזים בני דת משה" ויערה המקור המשחת אשר ממנו יצאה התורה הזאת, התורה היוצאת מבית מדרשו של פרידלנדר ומרעיו, אחרי חרצו משפט על בעלי הטמיעה והתערובות, ישוב יהפוך ידו גם על הלאומיים הדורשים בשבח ישוב אה"ק, וכמעט שנראהו נצב כצר אל המעוררים הראשונים להישוב, לא נוכל להעלים עין מהסתירות הגלויות במחברת אשר לפנינו. בצד 13 יאמר: „אחרי חרבן הבית הראשון בהיות ישראל בגלות בבל ואחרי אשר גם שפת קדש נשכחה מהם ובניהם היו חצים מדברים אשדודית, היתה דיה לשיבת איזה עשרות אלפים לארץ אבותיהם להחיות רוח האומה ולהחדש פני ארץ יהודה השוממה", ובמקום אחר, כשהוא עורך מלחמה נגד הפלשתינים הוא אומר: „נניח כי כל המעקשים אשר לפני המפעל הזה — ישוב אה"ק — יושמו למישור ובאה"ק יתישבו איזה עשרות אלפים משפחות האם בזה יושע יהודה?" על הדברים האלה נשיב בקצרה: חובבי ציון אינם נותנים לבם כלב אלהים, אינם הולכים בגדולות ונפלאות. לא פה המקום לבאר את כל הגיון לבם וחזיון רוחם, אך זאת נאמר כי אלה המיחסים להם מחשבות מחשבי קצין הם שוגים ומשגים, כלל גדול הוא שבשפלות ידים ימך בית היהדות ובזמן הזה אין חוג פעולה אחרת לפני אוהבי עמם מלבד חבת ציון. הקבוץ המסודר באה"ק והשבת בנים אל עבודת האדמה בארץ אבותינו יצמיחו פרי תהלה ויחדשו רוח נכון בקרב העם, ודורות יבואו יזכו ויראו ישוב מתוקן או חברה ערוכה בכל תנאי החיים ולפי רוח היהדות ההיסתורית אשר דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה המה נתיבות חכמה וארחות חיים, ישוב אחד באה"ק הוא כלי שרת להכשר העם לחבת הקדש ואהבת העבודה יותר ממאה מרדות, אלפי הקוגים ויסוד בתי מדרש במקום וזמן אשר בכל פנות שהננו פונים נראה רק מצודים וחרמים ותנאי החיים שהם לרועץ לרוח היהדות. הישוב באה"ק היא אבן פנה לבנין עדי עד, נקודה מאחדת בני עם מפוזר ומפורד. גם דעת התורה וחקירתה אשר תצא מציון ערש אומתנו ואמונתנו, תהיה תורה שלמה מרוצה ומקובלת לכל בני הגולה, תורת אמת ואהבת חסד. סוף דבר! חובבי עמנו באמת רואים בחבת ציון ושיבת בנים לעבודת אדמתה הענין האחד אשר בכחו לעשות שלום בעולם היהדות ובזמננו הדבר הזה הוא יסוד היסודות ועמוד העבודה הקדושה אשר לפני העובדים עבודתם על הרי ישראל, וכל טענות החכם בעל המחברת נגד הפלשתינים נוסדו על אי־ידיעה את העקרים אשר היו ליסוד מוסד למפעלות חובבי ציון הנאמנים.

באחרית דברינו הננו מביעים חפצנו, כי יואיל הסופר המובהק הזה לשוב אל פרשת הלאומיות הישראלית ולבאר השאלה הגדולה באר היטב, לא בתור מסה (פערזיף) ונגיעה קלה, כי אם בחקירה שלמה המקפת וכוללת חקרי גדולי החכמים ודעתם על מהות הלאומית בכלל והיהדות בפרט; בפנה הזאת יש ויש מקום להתגדר גם בדלית פנינים מימי התלמודים, המדרשים והילקוטים, והח' הזה אשר לבו שלם עם היהדות ההיסתורית והמקובלה ראוי לעבודה יקרה כזאת, אשר בעבורה ישא ברכה מאת כל אוהבי עמם באמת ותמים.

ספר ארץ ישראל

על טבע הארץ הזאת, ימיה ונהריה, הריה ועמקיה וטבע אקלימה והצמח והחי אשר בקרבה, יעריה וכפריה,

חברו אליעזר בן־יהודה

ירושלים תרמ"ג.

חוט של חן והסד משוך על הספר הקטן הזה, אשר עליו נוכל לאמר באמת, כי הוא מועט מחזיק את המרובה. בצדק מתאונן, החכם המחבר בהקדמתו, כי עד הימים האלה, אך מעט עשו הסופרים בעמנו במקצוע החקירה ע"ד „הארץ הקטנה" הזאת וסופרי בני ישראל לא שמו עיניהם ולבם לה יען ארץ אבותיהם היא ועל המקום הזה נקרא שם ישראל עד היום.

סבת המחזה המעציב הזה איננה רק תאות הטמיעה, כי אם עוד טעמים אשר לא נאבה לפרטם במקום הזה ואשר נבליעם בנעיצה.

הספר אשר לפנינו מצויין הוא, כן בתכנו הפנימי וכן בלבושו, זו שפתו הפשוטה, הצחה והנעימה

המושכת את לב הקורא בחבלי אהבה אל ארץ קדומים. רחוק הוא מחברנו זה, לבלבל את הקוראים בפטומי מלים ומבטאים זרים, הממלאים מוח הקורא משפטי שוא ותפל ומשכיחים ממנו עקר הענין. המחבר הזה נאה לספרו, כי תושב אה"ק הוא חוב"צ אשר מעטים שכמותו בדורנו ושפות עברית וערבית שגורות בפיו ומדבר בהן כבשפות חיות, ועל כן לא יקלקל את השמות הערביים בהעתיקו אותם לעברית ולא יהפוך הורם למשחית. האמנם, החדשה הזאת להשתמש במלות ערביות בתמונה עברית אינה חדשה, וכבר אחזו בה המעתיקים הגדולים בני משפחת תבון, אשר העשירו שפתנו עשר רב ע"י ידיעת שפת ערב. אמנם כן, הדבר הזה צריך להעשות בידים אמונות ותרוצות מאד וע"י חוקרים גדולים ומומחים בידיעת הלשונות, ולהתחיה הזאת, או להרחבת שפת עבר ע"י אחותה הערבית נחוצה גם ידיעת הלשונות העתיקות: צורית, סורית ואשורית ויתר לשונות בני שם, ובנוגע להשמות המלאכותיים וההמצאות החדשות, הנה גם הערביים בעצמם אינם מוצאים בהם ידיהם ורגליהם ומבלעים ומשחיתים את המלות האירופיות, ומה הועילנו החלטת המחבר לבדו שזה הכלי או ההמצאה יכונה בשם ידוע, אם השם לא היה לקנין העם ויותר טוב להשתמש במקום הזה במלות אירופיות כמו שהשתמשו בספ"ק בשפת פרס. כל הדברים והחקירות אשר בספר „ארץ ישראל" הביא החכם המחבר משלו, או אשר קרא ומצא בספרי החכמים ויקרא שמם עליהם וזאת תהלתו, שאינו תולה עצמו באילן גדול. ומצד אחר הוא יודע את עבודתו הקדושה ולא ימשך כעור אחרי הסומא, להעתיק ספר כתבו אחד מבני עם הארץ ולתת להקוראים ידיעות לא נכונות עפ"י כה"ק כעד מפי עד נכרי מסיח לפי תמו, החכם בן יהודה נתן לנו תורה שלמה שאנחנו רוצים בה, וגם הדברים אשר קבל מחכמי האומות היה בוחן ובודק, מצרף ומבקר ומשנתו סדורה ונקיה. אם ילך המחבר בדרכו זה ובסגנונו ביתר החלקים אז יביא רב ברכה לחובבי ציון באמת האומרים א ר ץ ח מ ד ה היא לא רק לצאת מידי חובותיהם, כי אם בכל נפשם ומאדם, גם יצרף אל מחברותיו מפת ארץ ישראל, כי עתה ידע גם בר בי רב דחד יומא, כי ספר מחקרי ארץ בלי מפה הוא כנשמה בלי גוף והמפה תהיה רשומה דוקא בלה"ק; ספר מחקרי ארץ הקדושה אינו נעשה לשם מסחר, ובכל חפצנו בישוב הארץ עלינו להודות שערי אירופא שאינם עומדים בקשר ויחס מסחר עם מירון ויבנה, או שכם ובית=לחם, האיש השולח מכתבים לאה"ק ייגע וימצא נוסחת האדרעססע בכתב ולשון רומי ולא בשביל דבר קל כזה נעשה מפה במחקר הארץ; ידיעת גלילות ארץ הקדושה נחוצה ביחוד להבנת כתבי הקדש וקורות ישראל, ומה יעשו תינוקות של בית רבן ההוגים בספרי הקדש בשפת עבר ואשר המורה חפץ להאיר עיניהם בתכונת ארץ קדומים והם אינם יודעים ששכם בעברית הוא Nablus בלועזית וכי גאַזאַ ועזה אחת הם? ובכלל אולת היא לאמר שמפת ארץ ישראל אינה צריכה להיות בעברית לעברים, כי אם בלועזית לעברים והסברות כאלה אינן אלא כי אם אחיזות עינים. ומי יתן ואחינו בן יהודה יוסיף שנית ידו להעשיר ספרתנו בספרים מועילים כאלה אשר כמותם ירבו בישראל להפיץ דעת ארצנו הקדושה.

ספר דורש לציון נכבדות מדובר ע"ד ישא"י
מאת חיים יעקב קרעמער
הובא לביהד"פ ע"י יעקב פפירשטיין ווארשא תרמ"ז.

הקצוות יחברו, הוא הדבר אשר הננו רואים בכל דור ודור, בעת מלחמת הדעות והרוחות בחיק החברה האנושית וכל בעלי בינה לעתים יספרו לנו, איך כאשר הצמח מארץ דעה חדשה, להשכיל למעלה את העם ההולך בחשך, להביא בקרבו רוח נכון ולהעמידו בקרן אורה, והנה נראה, כי בני הכתות והמפלגות השונות אשר עד היום צררו איש את אחיו בעברת זדון, בהוללות קנאה ושנאה המקלקלת שורת הבינה הישרה, בני הכתות האלה עושות שלום ביניהם עד עדן ועדנים, למען החזק מעמד נגד הדעה החדשה להם ולעמוד בקשרי מלחמה נגד כל הנוהים אחריה. כדבר הזה הננו רואים גם ברעיון של ישוב אה"ק, אשר כיונק עלה לפנינו, בתקופת העת אשר חשך עולם המערב לפני האומה הישראלית, כאשר אבדנו דרכי החיים ונהיה כספינה המטורפת בים התלאות. הרעיון הזה מיום התפשטותו במחנה העברים לקח לבות כל שלומי אמוני עמנו והמשכילים באמת, ובכל זאת — כענין חדש בעולם היהדות — נמצאו לו מתנגדים בשתי המפלגות הצוררות זו את זו, מעבר מזה קמו לנגדו המתבוללים ובעלי המטיעה, המחזיקים בדעתם ואומרים שאין תקנה לישראל אלא בטולו ברוב, מעוט דמותו והכליון הרוחני. ומעבר מזה התקוממו למולו החרדים מקצה האחרון, אשר זה פתגמם, כי כל חדש אסור מן התורה, כי אין לעם עולם לנקוף באצבע קטנה להצלתו ולקיומו, כי אם לחבוק את ידיו ולאכול את בשרו, הנה כן נראה אלה מזה בעלי הנאות עוברות, רודפי החקוי וההתנאות החיצונית מתאמצים להשקות את ישראל כוס שכרון, להחליש כחותיו ולעשותו ללא=עם, ואלה מזה מאפילים מוחו בהזיות ועושים אותו ללא=אדם לעד ולעולמי עולמים. הנה כן נפגשו בעלי שתי הקצוות וחפצי שניהם עולים בקנה אחד — להניא את העם מחפץ קיומו, ולהרוס מחשבות חובבי האומה וחפצי תקומתה באמת וצדקה.

המחברת אשר לפנינו נועדה לפשט עקמומיות שבלב עקוב ולהבינו את רעיון הישוב ועל מה יסודותיו הטבעו. הכיפר הנכבד מביא חבילות ראיות מאבות הכנסיה ושרי התורה שבכל דור ודור: מר"י הלוי עד

הר"י קארו, מאבי בעלי הסוד הרמב"ן עד הר"מ אלשיך עד רבי יעקב חאגיז ובנו הקנא הגדול לטהרת האמונה מהזיות ש"צ ר' משה חאגיז, עד אחרוני האחרונים הגאונים רצ"ה קאלישער ור"א גוטמאַכער ז"ל מגריידיץ, כי מצות הישוב היא חובת הגוף ואהבת ארץ קדומים ובנינה היתה אבן פנה לכל גדולי התורה ועמודי היהדות המקֻבלת, אחרי כן יהפוך פניו כלפי דורשי התבוללות ובאמרי נעם לוקחי נפשות יוכיח דרכם על פניהם בטוב טעם ודעת, כי לא חוב"צ — כי אם המה הממעטים דמות האומה, אך המה הדעת מאסו ויקראו להדמות קופיית — השכלה, ופריקת עול חכמה ולהכחדת עצמנו — הליכה לרוח היום; וכי לשוא יתיפו ויעגבו אחרי מנדיהם, כי נכתם עין מולדתם לפניהם כי אך נפשם יבקשו. המחברת הזאת תסיר את מסוה הצביעות גם מדורכים קשתם רמיה, המרכינים ראשם לכאן ולכאן, אלה אשר שנאתם להישוב כבושה בלבם ובכ"ז הנם מוגי לב ולא יעיזו להגיד בפה מלא את כל אשר בלבבם ומהם אשר מעת לעת העבור עליהם הרוח להתחמם לאורו של הישוב וליהנות מזיוו. מליצת הספר צחה ונעימה וככחו במדברו הנאוה, בנעם נאמו ומיטב הגיונו, כן יראה כחו וכשרונו בספרו זה להלביש רעיוניו בבגדי החמודות ובדברי משל ומליצה אשר ישבו שבי אדם וכפלגי מים לב הקוראים בידו להטותו לרוח חפצו, אפס כי זעיר שם וזעיר שם הננו רואים שגיאות בשמוש הלשון ומעטאפֿארים שאין דעת טובי טעם סובלתם כמו: בצד 13 „והצפעונים המפרישים יקהו שניהם בחמאת הציוויליזאציא" מעולם לא שמענו כי יקהה איש שניו בחמאה. בצד 17 „יזחלו עיניהם", בצד 55 „מלא לוגמיו תציר גגות" מלא לוגמא הונח על שתיה ולא על אכילה. השגיאות המעטות האלה יש לתלותן בשגירא דלישנא, ואשרי מי ששגיאותיו ספורות. ובכללות הספר מצוין בסגנונו הנעים ומליצתו הצחה והנעימה, וכמוהו עוד לא בא ספר דורש בשבח הישוב בשפה לנאמנים, ובצפיתנו נצפה, כי הספר הזה ימצא לו מהלכים בכל פנות עמנו וקרא העם את אמרות הסופר היקר ודבריו הנאמרים באמת ויוצאים מלב נתון אל רעיון קיום האומה הישראלית, למשוך לב רבים בחבלי אהבה לארץ ולחבב ציון על בניה.

ולארץ אבותינו. דברי ימי המסע והעבודה בארץ הקדושה בשנות התרמ"ב ותרמ"ג מאת ז. ד. לעוואנטין.

אם נאמנו דברי חז"ל „שמגלגלין זכות ע"י זכאי" אין זכאים בדורנו, כמיסדי הישוב „ראשון לציון". ביסוד הישוב הזה הונח אבן פנה לבנין עדי עד על אדמת יהודה. כתשע משפחות, אשר לא נסו מחמת המציק ואשר בארץ מולדתם היו איש איש מהם בעל בעמיו ובעלי עשר ונכסים, עלו לארץ הקדושה לשם חבת ציון והתחית ארץ הקדושה. היקרים האלה הניחו כל כספיהם על קרן הישוב והאדון פֿיינבערג עוד הגדיל לעשות, כי עלתה בידו להטות לב נדיבי עמנו, אשר לו דומיה תהלה, כי יעמיד במרחב את הישוב הראשון שנוסד באה"ק ע"י אחינו עולה הגולה מארץ הצפון. בין המצטיינים ליותר בפעולתם זכורים לטוב שני האדונים בני בית לעוואַנטין אשר קנו האדמה ליסוד המושב, העולה היום כפורחת והנהו אבן חן המושבת אליה כל טובי עמנו אשר חבת ציון תמלא את לבם, אשר על פי סדריו ומשטריו, ע"פ ההנהגה ע"י מנהליו האדון הירש הי"ו ומשנהו האדון אסאָוועצקי. פעולת המיסדים לא שבה ריקם, וע"פ דבר הנדיב הנוהג בחסדו את עולם הישוב, המושב ראשון לציון מרהיב עיני הנוסעים בבתיו הבנוים להלפיות, בכרמי חמד ומטעי תפוחי זהב, ובעבודתם הפכו מדבר חול לעפרות זהב וקרן בן שמן ומקום חיים ועבודה למאות נפשות.

בספר אשר לפנינו יספר לדור את כל המוצאות את המחבר ואשר הגיע אליו מיום דרכו רגליו על אדמת הקדש וכל ימי שבתו שם עד שובו לארץ מולדתו, שפת המחברת נעימה וקלה ומדברת ללב הקורא, ביחוד צדקו דבריו בדברו ע"ד „כל ישראל חברים" וכל תקף פעולת האדון הירש לטובת הישוב. אמנם ע"ז ידאב לבנו, כי בדרך הלוכו הוא פוגע בכבוד אנשים שכל חובבי הישוב חיבים בכבודם; כותב הטורים האלה, אשר דבר הישוב קרוב אליו, יודע בנפשו, כי כרחוק ממקום המעשה אין לו הצדקה לחרוץ משפטו על פעולת המתעסקים שם, אך זאת ידע כל איש העובד עבודתו לרבים, כי לפתח הפעולה חטאת השגיאה רובצת, והשרידים המעטים אשר נפחו רוח חיים בהישוב ומרוחם, רוח יהודי לאומי, אצלו על רבים מאתנו צריכים להיות נוחים זה לזה וכל דבריהם בנחת נשמעים.

נס לגוים. העתקת הספור הגדול מאנקרעד מאת בנימין דיזראעלי לורד ביקאנספֿיעלד, מאת יהל"ל.

ישנם גם „מפורסמות" שצריכים ראיה, מפני שלרוב טובם ויפים כקוצים המה בעיני בעלי הטינא והקנאה, שאין להם בעולמם אלא ד' אמותם של אהבת עצמם והנאת בשרם, וגסות הדעת והרוח לא תתנם לחוש ולהבין את כל אשר יחוש האיש בעל חזון לב המתפעל על דבר אמת וענוה צדק, כמפורסמות האלה הוא הספר של האיש הגדול בדורו, אשר מקרב עם עולם יצא ועל שם הגוי האדיר והנאור בתבל ארצה נקרא; הספר הנשוא על כנפי רוח האהבה לגזע ישישים ואבן ישראל ונעתק מאת אחד מאבירי הסופרים והמשוררים בזמננו. אמנם מראשית צאת הספר לאור, באו עליו ברועים ומקלות, בעלי האפס אשר בקרבנו, הממלאים כל הללה של היהדות ליצנות ובדהנות וחוצפה שגיאה ובשביל פניות צדדיות הטו על הספר והסופר קו תהו ואבני בהו, מפני שגיאות אחדות שנמצאו בהחלק הראשון. אמנם הקורא המבין דבר לאשורו ימצא, כי ספר כזה רצוף שושנים ופרחים נחמדים על כל עלה ועלה, הגיוניו נעלים וניבו נאוה ועוד יותר ירנין לב הקורא בזכרו, כי לא רק בשפת עבר נבראה הבריאה הנחמדה הזאת, כי אם בשפת בריטניא וקולה הולך בכל השפות המתהלכות בארצות הנאורות, קול קורא בכח אהבה רבה ואהבת עולם לעם עולם, להמשפחה הנפלאה היושבת בסתר המדרגה ואשר תחכה ליום אחרון, כי יהפוך ה' שפה ברורה לכל העמים וישיבה אל נויה וכבודה הראשון. כאמור למעלה חשף המעתיק היקר את כשרונותיו הנעלים בשני החלקים האחרונים, וכל החן והנעם הוצק בם. ספרים כאלה לא ישובו ריקם כי אם ירוו את הארץ ותציאו צמח ברכה לעמנו האמלל. — המו"ל.

משפט ספרים

אשר שפט

הרב דר. אברהם אבלי עהרליך

מדרש תנחומא הקדום והישן מיוחס לרבי תנחומא ברבי אבא על חמשה חומשי תורה אשר היה טמון וספון בכתב יד באוצרות הספרים עד כה. יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם..... ערוך וסדור... וגם מבוא גדול... מאתי שלמה באבער מלבוב.

(Wilna, Romm, 1885. gr. 8°. 212, 222, 134, 114, 168 u 57. SS.)

כבר ידענו כי מדרש תנחומא אשר היה נמצא בידינו עד כה איננו מדרש תנחומא שהיה לראשונים (עיין שם הגדולים חלק א׳ בשם יהודה עבאם סוף סי׳ נ"ג וחלק ב׳ בשם תנחומא סי׳ ס"ח). אבי חכמת יהודה ומגיד תעלומותיה הר"ר דוקטור צונץ בספרו „דיע גאטטעסדינסטליכען פֿאָרטרעגע דער יודען" (ברלין 1832, עמוד 226 — 238) שקיל וטרי אם מדרש ילמדנו ומדרש תנחומא אחד הוא ואם אין, ושם הראינו לדעת כי שונים זה מזה המה ולא נוכל לשפוט על תכונת מדרש תנחומא אשר לפנים מן תבניתו אשר עמנו היום (שם עמוד 230). חכם עדיף מנביא, כי אחרי עבור חמשים שנה ויותר מאז כתב הדברים האלה בספר זכינו לבוא מדרש תנחומא האמתי אל ידנו, כי נגלה בקהל ע"י הרה"ח נודע ביהודה שם תפארתו מוהרר"ש באבער הי"ו. אם אמת הוא שהכל תלוי במזל, בוראי גדול מזלם של המדרשים שבאו אל יד החכם ההוא אשר רָחַב לבו כאולם ובקי בכל פנות ספרי ישראל והוא חרוץ ועושה מלאכת ה׳ באמונה, דמינו כדבורה זו שהיא מוצצת דבש פרחים אין מספר למיניהם, כך איננו מניח דבר גדול וקטן אשר לא ישים לבו אליו, והיתה חוות הכל מזוקקת שבעתים.

כאשר ראינו את מדרש התנחומא הנ"ל יוצא בהדרו כן נפלאנו על מלאכת הרב המו"ל, כי בפעם הזאת הוסיף להראות את עוצם ידו וכח מעשיו כי רב, החלק הראשון הוא ספר בפני עצמו מבוא גדול ורחב ידים בעל מאה וששים דפים כתובים פנים ואחור על כל המגיע אל הספר בכלל ובפרט. המבוא הזה יש בו עשרים פרקים. ואלה הדברים אשר יערכם בם לנגדנו: א) שם הספר מחברו וזמנו (עמוד 3 — 7), ב) התנחומא והילמדנו והנחומא הנדפס בכלל (עמוד 7 — 10), ג) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בפרט וההבדל שביניהם (עמוד 10 — 19), ד) מאמרי תנחומא הנדפס הנמצאים ואשר אינם נמצאים בכ"י שלנו (עמוד 19 — 24), ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו (עמוד 24 — 28), ו) הלכות ופסקי דינים המובאים בתנחומא כ"י ומתחילים בלשון ילמדנו רבינו (עמוד 28 — 42), ז) שמות התנאים והאמוראים המובאים בתנחומא כ"י ע"פ סדר א"ב (עמוד 42 — 62), ח) רשימת המלות זרות הנמצאות בו (עמוד 62 — 72), ט) המדרשים אשר השתמשו בתנחומא (עמוד 73 — 86), י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו (עמוד 86 — 116), יא) תכונת תשעת כתבי יד (עמוד 116 — 151), יב) איזה כתבי יד נמצאים עוד (עמוד 151 — 160), יג) כל הוצאות התנחומא הנדפס (עמוד 160 — 163), יד) נוספות בתנחומא הנדפס במנטובא (עמוד 163 — 180), טו) רשימת המאמרים אשר הביא בעל הילקוט בשם תנחומא סתם ואיה איפוא הם נמצאים לפנינו (עמוד 181 — 192), טז) רשימת המאמרים אשר הביא בעל הילקוט בשם ילמדנו (עמוד 193 — 194), יז) רשימת הערכים אשר בעל הערוך מביא בהם את הילמדנו (עמוד 195 — 199), יח) רשימת מאמרי ילמדנו ע"פ סדר התורה ואיפה הם מובאים בערוך (עמוד 199 — 200), יט) רשימת הערכים אשר הביא בם הערוך את הילמדנו לספר שמות ואיפה נמצאים המאמרים בתנחומא הנדפס (עמוד 201 — 202), כ) העתקת פרק י"ב לספר הדרשות של צונץ עם הערות (עמוד 202 — 212).

לעיני המו"ל היו תשעה כ"י או שלמים או אפס קצתם. גם בהוציאו את המדרש הזה הלך בדרכו לבור לו אחד מהספרים (כ"י אוקספורד א׳) ולשום אותו עיקר, והדרך הזה אין רוחי נוחה הימנו כאשר ברהתי כבר. ועל דעתי כ"י רומי א׳ טוב ממנו ונוסחאותיו על פי הרוב ישרים ונכוחים המה מנוסח כ"י אוקספורד.

במבוא שלו הוכיח הרב המו"ל בראיות מחוכמות כי שלשה ספרים נקראו בשם תנחומא ולא ראי זה כראי זה. האחד הוא המדרש אשר הוציא עתה לאור ע"פ כ"י (והוא הקובץ הראש והראשון למדרשי חז"ל על סדר פרשיות התורה), השני הוא אשר נמצא אתנו ברפוס עד עתה, והשלישי הוא מדרש ילמדנו אשר אבד לנו בגלות התל (ורק כפר שמות עודנו שמור אתנו במדרש תנחומא הנמצא עמנו ברפוס כי כלו העתק בו משם לבד משתי הפרשיות האחרונות).

בחקירותיו לא נלאה המו"ל מכל העמל והיגיעה הרבה עד אשר מצא חקר הדבר. רק אתת הגז ואתת

הנה ראינוהו פוסח על שתי הסעפים כאיש אשר לא ימצא ידיו ורגליו. ואלו היה מניח הדבר בספק במקום שאין רוחנו משגת החרשתי, כי כן נאוה לחוקר המכיר את מקומו לבלתי יעמוד על דעתו ואל בינתו אל ישען להרים לו הרים תלולים על שרטון שבים פן יפלו ויכסו אותו ואת כל הבנין אשר בנה כמו רמים. אפס כי רוח אחרת עמו פעמים רבות, לראשונה יסד את הבית ויכוננהו על תלו, אחר נשבה רוחו בו ויהרסהו פתאום ויבהו רסיסים. הנה כי כן זכר ראשונה (במבוא דף ב׳) אחד מן המקומות (פ׳ בחקתי סוף אות ה׳) „רבי תנחומא ברבי" וכתב אולי צ"ל בר אבא (כדעת גראֶטץ בספר דברי הימים אשר לו, מהדורא תנינא חלק ד׳ שלהי עמוד 495 והוא גרס תמיד ברבי אבא תחת ברבי, ובעצמו כתב אח"כ לאמר: „ולפעמים נוסף על שמו הכנוי בי רבי (או ברבי) ופירש שהוא שם כבוד לגדולי הדור. — כבר כתב צונץ בספרו על המדרשים (עמוד 309) כי היה רבי תנחומא דר באנטוכיא ובגליל ושאר מקומות, והרב ר"ש באבער במבוא שלו עמוד 6 חפץ להוכיח בראשונה כי היה מקום מושבו הקבוע באנטוכיא ממה שאמר רבי תנחומא (ב"ר י"ט סי׳ ה׳) השאלה הזו שאלוני באנטוכיא, ואח"כ כמתחרט הוא אומר „אפשר שגם ר׳ תנחומא לא היה דר באנטוכיא אלא שבאקראי בא שם". אמנם כן הוא כי אין להוכיח מן המאמר ההוא אם דר שם דירת קבע ואם דירת עראי ואיננו מורה בלתי אם שהיה (פעם אחת) באנטוכיא ושם שאלוהו אותה השאלה.

שני המופתים האלה יורונו דים כי אין לסופר להוביל את הקורא אל בית מלאכתו להראותו את השבבים ואת הנבבא הנופלים מתחת למשור ולמגרה, כי עליו להשלים את מלאכתו עד תֻּמה ואז יגישנה לעיני הרואים, כי למה יכרכרו עמו יחדו כל הנהו הברכורים אשר נכוה רוחו בהם ולבו סחרחר.

ולמען יראו גם הרש"ב גם הקורא כי לא שפת חלקות אדבר, לא אמנע מהוכיח את הרב המו"ל על פניו אשר לא בחר בכל עת לשון חכמים מיטיבת דעת אמת ברורה וכי החיש מפלט לו אל רעות רוח. תחת אשר היה לו להודות על האמת מבלי בוש כאשר עשו קדמונינו ז"ל, הלא כלנו בני אדם נחנו ועלולים לשגות ואין אתנו יודע הכל ולא יחטא ונוקש במחשבות לבו ובאמרי פיהו. ועתה ראה נא במבוא עמוד ו׳ הוא מראה לדעת כי היה מדרש תנחומא כבר לפני מסדר הפסיקתא דרב כהנא אשר לקח הרבה פרשיות שלמיות ממנו והשתמש בו. ובהערה שם הוא מוסיף ואומר: „אמנם אם שאול ישאלני אדם מה זאת הלא דבריך סותרים דברי עצמך, הן במבואך להפסיקתא כתבת (צד 4, כצ"ל) מסדר הפסיקתא" וכו׳, ותירץ מה שתירץ. אולם קורא המבוא לפסיקתא (סי׳ ב׳) לא ימיש לבו מן למוד הראיה כי כבר היתה הפסיקתא מסודרת ועומדת לפני בעלי התלמוד. והיה כל רואה ישר וחוזה נכוחות יאמר אבל נחם המחבר עתה על מחשבתו אשר חשב בתחלה בעת הוציאו את הפסיקתא לאור. הלא הוא בעצמו לא נמלט מלכתוב בהערה כאן כי נתישב בדבר ומצא מה שמצא. ומה אפוא לו כי יתהפך בתחבולות? תחת כן מה ערבה עלי הודאת פיו אשר הודה (במבוא אשר לפנינו בראש עמוד 80) לאמר: „בתחלה חשבתי כי התנחומא השתמש בפסיקתא ולקח את כל זה מן הפסיקתא (עיין מה שכתבתי במבוא להפסיקתא אות ט׳ סי׳ ה׳) אבל כעת ראיתי כי להפך הוא". על פי ההודה הזאת אשר נתן לפנינו אתי שפיר שבתחלה דמה בנפשו כי הפסיקתא קדמה כל כך ויכול סדור שלה להתיחס לרב כהנא הראשון; אכן לאחר זמן נחם על דברו ויבן כי איפכא מסתברא ולכן דבריו הראשונים יפלו אבטלים מאליהם והכל על מקומו יבא בשלום אמת.

בהערה דף ד׳ ומעל"ד למבוא הוא בא לפשר דברי המעריך ערך תנחומא לבלתי היות סיפא סותר לרישא והוא מוסיף תבת כ׳ע׳ת ללא צורך וללא אמת. כי אם תאמר שבאמת היה רצונו של המעריך להגיד שנתבאר לו אחר זמן, כך היה לו לומר: והנה לפנים חשבתי כי תנחומא אינו נמצא כלל, ואולם עתה נתבאר לי כו׳. אכן באור דברי המעריך פשוט לפי ענינו, ואלה דבריו: „והנה תנחומא (ר"ל הקדמון) אינו נמצא כלל (ר"ל ברפוס), ואולם נתבאר לי שיש ממנו ארוך וקצר (ר"ל כתובי יד)", ותו לא מידי. ועיניך הרואות כי הרב שי"ר נ"ע בהערה 19 לתולדות רבינו נתן פירש דברי המעריך „אינו נמצא" כלומר „לא שכיח". ואין כאן שום סתירה.

במבוא עמוד 56 „ר׳ לוי בר סיסון". שם בהערה קצ"ו כתב שצ"ל בר סימון והוא הנזכר בגמרא דילן חולין קמ"א ב׳ (ושם כתוב לוי ולא ר׳ לוי). אפס במקומו פרשת צו ד׳ (דף ט׳ הערה מ"ב) רוח אחרת היתה אתו ותקן לוי בר סיסי. והוא הנכון כי כן מצאנו בירושלמי ובב"ר מכל אשר העיר שם.

במבוא דף ל׳ ד"ה רבותינו הביא נוסח ילמדנו רבותינו (!) תולדת י"ב, ועוד ילפינו רבותינו (!) מקץ י"א. אין זה כי בחפזו כתב כן.

שם עמוד 94 שורה 20: שבע, צ"ל ארבע.

שם עמוד 152: „יתרון אדם מן הבהמה הקבר שכן קורין בלשון יוני קבר אניא". כתב הרב המו"ל כאן בהערה ה׳ וז"ל: לא מצאתי המלה יונית וכו׳.

אולם נכחד ממנו כי היא *εὐνὴ* אשר הוראתה היא מִטָּה, מִשְׁכָּב, מקום שם ינוחו יגיעי כח, ולכן נקרא כן גם בַּקֶּבֶר (בעטט, לאגער, גראַב).

שם עמוד ע"ח שורה א': אשל הדיוט המיבא שם יש לקרוא על דעתי כך: conditio sine qua non, ר"ל תנאי אשו' אי אפשר זולתו, וארישא קאי „שאלמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים". ונראה שיש כאן ערבוב דברים.

שם שם שורה ה': מ ח ש ב ו ת ם ש ל י ט ה ר ע. נראה שטעות סופר יש כאן וצ"ל מ ח ש ב ו ת י ו ש ל י צ ר ה ר ע.

שם עמוד 160 פרק י"ג סי' א'. שנת הדפוס הראשון עודנה מוטלת בספק אצלי, שאם באמת כוונת הרשום בכתב שער הספר „פרה ורבה" לומר שהיתה תחלת מעשהו בשנת ה"א ר"פ (ואות ה' של פ ר ה מורה על האלפים כדברי המו"ל) לא אוכל להבין מה זה אשר הוסיף שם ב פ ר ט ק ט ן ולא ל י צ י ר ה כשם שכתוב בסוף הספר שנת ה' ר פ"ב ל י צ י ר ה? ואולי לא כוון אלא לשתי האותיות הראשונות לסימן פרה ורבה ר"ל פ ר.

בספר בראשית רמז א': ומנין שנבראו ביום שני, פי' שם בהערה ב' לאמר: „ר"ל הרקיע והמלאכים", כי על בריאת הרקיע ביום שני לא היה צריך להביא ראיה שהרי כתוב כך בהדיא במעשה בראשית אלא על בריאת המלאכים לבדם קאי.

שם: מיכאל היה עומד בצפון וגבריאל בדרום. בהערה ה' חפץ להשוית את המדות וכתב לאמר: „צ"ל להפך מיכאל בדרום וגבריאל בצפון". אלו הייתי אני המו"ל לא הייתי משנה דבר. והרי הוא בעצמו (כאן עמוד 10 הערה צ"ג ובפסיקתא שלו דף ג' ע"א הערה מ"ו) אוחז בנוסח מיכאל כלו שלג (מן המים, שר הברד) וגבריאל כלו אש (מן האש, שר של אש), ולפ"ז הלא נכון יותר לתת את מיכאל בצפון וגבריאל בדרום!

שם רמז י"ב (עמוד 8): „כן הוא ס י ב ה של דבר", עיין הערה ע'. תבת ס ב ה משובשת שאי אפשר לצרפה אל מה שכתוב אח"כ. וצ"ל ס ב ר ו של דבר כראיתא בכ"י רומי (לא ס ב ר ן) ובילקוט וכו', ופירושו עי' במאור עינים מאמר קול אלהים (ד' ווילנא עפ"י קאססעל עמוד 12).

שם הערה ע"ב. הגירסא הנכונה נמצא בכ"י רומי „באותה שעה הוא א פ י ל ו ס (אלא שצ"ל סמ"ך בסופו ולא מ"ם) לעולם והוא מזדעזע". שאין אני מסכים לא לפי' בעל מאור עינים שם (pallium velum,) ולא לשאר הפירושים. והנה באורו של דר' (palla לוי ואחריו קאָהוט שהם פירשו את המלה ל' גערה, לא ישר בעיני מפני שגם התבה היונית *ἀπειλεῖν* אינה אלא גערה בדברים. ולי נראה שהתבה נקראת א פ י ל ו ס *ἔπιλλος*, ר"ל מביט ומסתכל (אַנבליקענד), ולפ"ז אתי שפיר ע"פ הכתוב ה מ ב י ט לארץ ותרעד. ובמדרש תהלים פסוק המביט לארץ הוא מתרגם אל נכון „הוא מ ב י ט בעולמו". והבת מ ס ת כ ל הנמצאה בערוך ערך אפליון אינה אלא פירושו של א פ י ל ו ס כי אבד טעמו ברוב הימים. ואין מקום לבעל הדין לחלוק ולאמר כי תבת *ἔπιλλος* לא מצאנוה בספרי היונים הקדמונים, שאין מכאן ראיה על יצירת תבה מן התבות בימים מאוחרים. הרי לפניך שם מ ס י ן, ר"ל מָנוֹת (missus= Tafelgänge) אשר בתחלת ספר בראשית (אות ב' עמוד 2), וגם אותו לא תמצא בספרי הכותבים הקדמונים, וכהם הרבה מאד אשר לא נאמר עליהם ראה זה חדש הוא שכבר היו לעולמים בפי העם אלא שלא בא זכרם בספרים עד שבא סופר פלוני והשתמש בם. גם ראה נא מה שכתב צונץ, בספרו גד"פ עמוד 237.

שם רמז כ"ד (עמוד 18): לפיטטו. אולי הוא לשון *λεπτότης* ר"ל דקית (של בגדים) וכן נוסח כ"י רומי ל ב ט י נ ו ן *λεπτόνητον* ר"ל מעשה אורג דק.— ליגנון *λαγῷον* (sc *δέρμα*) ר"ל עור ארנבת, ואולם *λαγώς* אינני אלא ארנבת ולא עורה אף כי כתוב כן במוסף הערוך. — ס י ס ט י ן ובכ"י רומי ס ו ס נ י י ן, נ"ל שצ"ל ס ס ג ו ו ן, הלא הוא תחש (עי' באוצר שרשי לשון כשדי להרב דר' לוי ערך ססגון).

פרשת נח הערה ע"א (דף י"ז): על פי כ"י רומי גם כאן הנוסח ב ק ט י ו ת. שרש המלה מצא הרב ד"ר ל. אייזלר (Leopold Eisler, Beiträge Zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde, II. Teil, Wien 1876, 8°), עמוד 73, שהוא לי' *κύτος*, cutis (וטיב יותר *σκῦτος*) עור וּכְבָהּ.

שם הערה ע"ד (עמוד 34): הן דמחית ג י י ת, אין כאן מקום לא ללשון גודל וגאות כפי' בעל מתנות כהונה ולא ללשון כליון כפי' המיוחס לרש"י, שהרי מוסב על לשון הכתוב משפטיך תהום רבה, ואם כן אין אנו מצפין כאן אלא ללשון עומק וירידה (עד לחייו). אכן גם פי' הרמ"ל לשון גיא הוא רחוק כי אי אפשר לכוון את הפעולה לשם הזה. ואשר אני אחוה לי הוא לשון גּוֹ גַּוָּא גַּוָּיתָא, כלומר בכל מקום שאתה מכה אתה חודר עד קרב איש ולב עמוק בעומק התהום.

פרשת לך לך הערה כ"ג (עמוד 60): „פלייטון הוא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מ ו ו ר ד י ם". גם פה גם בלקח טוב דף י"ט הערה ט"ז צ"ל מִנְּרְדִּים, כי כן פולייטים הוא שמן העשוי מן

עֲשָׂה עשב גֵּרְדְּ (Nardenblatteröl, Nardensalbe).

שם הערה ס' (עמוד 64): „בכ"י רומי א' פרדיגמטיא". ונכון הוא παραδειγμάτιον משל ומופת. παραδειγματισμός איננו לשון בוז וקלון אלא עונש שיש בו כדאי להיות מופת לרבים (עקזעמפלארישע בעשטראפונג).

שם הערה ע"ב (דף ל"ג): „מוה נראה כי פולין ופלפלין דומין להתחלף ואינו ניכר, ווה אינו כי פולין הוא עלה בל"י". תמה אני איך נראה מוה מה שהוא רואה, הלא התבה היתה נעולה וסתומה? ולטעמיה א"ב פלפלין בזהובים נמי יתחלפו? אתמהה! אף לא גרסינן כאן פילון אלא פולין, והוא שנאמר בספרא (אשר זכר אותו) הול בפול.

שם שם: „חלב חמור בקטב (צ"ל בקטף)". ספר משובש אירע לידו, ובספרא אשר הוציא הר"ר א"ה וויים נמצא בקטף אל נכון. גם הלום ראיתי כי באו אל ידו ספרים מוטעים והוא מוכרח לתקנם מסברא דנפשיה, כמו בפרשת נח דף ט"ו הערה כ' הוא מגיה ר' יהודה הלוי במדרש תנחומא הרגיל ריש פ' נח תחת ר' יהודה הללו, ובספר אשר לפני ישנו אל נכון הלוי.

שם הערה ק"כ (דף ל"ה): „פלסטין... וכן בלשון רומית falsatio". לא מן השם הוא זה כי התבה הרומית המאוחרת מאד היא משרש fallere. אין זה כי המלה יונית.

שם הערה קכ"ד (שם): „שבת לאו זמן תפלין". אולי מפני כך השמיטו יתר כ"י תבת בשבת (עיין הערה קכ"ב).

שם הערה ק"מ (עמוד ל"ו). צ"ל ὁμόνοια.

שם הערה ק"ע (עמוד 74): „והוראת מלת לגיון ידועה והיא יונית ורומית". אף כי גם מוסף הערוך כתב „פירוש בל' רומי ויון" איננה אלא רומית legio וממנה לקח לו גם הסורי את התבה הזאת.

פרשת וירא הערה כ"ב והערה כ"ו (דף מ"ג): „ולדעתי... שצ"ל ואל גבעת הלבונה". יישר כחו ותילו שבודאי כצ"ל ואין לזוז מוה, כי מה ענין קרא דיהושע לכאן.

שם רמז י"ו והערה ק"ז (דף מ"ח): כך תוריכום (?)... וכיון שמת וכו'. לו היה אמת שענינו מהומה ושאון רגשת העם כדעת דוקטור קאָהוט, אחת היא לנו אם נגרום תוריכום או תוריבום (τάραχος θόρυβος). אבל תמה אני איך שייך לשון מיתה אצל מהומה ושאון? ומי יאמין לו שדרש שבלול לתרי אפי „שבלת ועוד שָׁבְּוּל" (!) ותרי לה"ב „כמו שבלול" הוא המשל ולא הנמשל. לכן (עד הגלות גגלות נסח ישר יותר) אין לנו בלתי אם לאחוז בנוסח

הילקוט (תהלים תשע"ו) תורינוס (tyrannus τύραννος), ר"ל מושל קם מאליו אשר לא שם חק גבול רצונו ועל חמס יהיה. (ואולי דרש תבת נֹפֵל מן הַנֹּפְלִים ἐπιπίπτοντες βίαιοι, כלומר אנשי חמס הבאים ומתנפלים על בני אדם, כתרגום עקילס וכאשר העיר הח' דעליטש). והיה אחרי מותו ונפל ביתו עמו כי לא יעמוד ושמו לא ינון לפני שמש, „למה שהוא תורינוס" שמלך מעצמו ולא העם המליך אותו. (תבות „שנאמר כמו שבלול" יש למחוק מן הספר וברם בילקוט ליתנייהו). — ואי בעית אימא קרא תוריכטס (θωρηχθείς, θωρηκτής, θωρακίτης thoracatus), ר"ל בעל שריון, איש מזוין אשר עז לו וכח בידו ואחריו כל אדם ימשוך בעורו כי נתן חתיתו בארץ ופחדו נפל עליהם בחייו; ולפי שלא הטיל אימתו על הצבור אלא בשביל הזין אשר עליו ומפני ידו הקשה, ולא בעבור גדל רוחו ונדיבת נפשו היה מוראו וייראוהו עם שמש, לכן במותו יִמַּס בעש חמורו, והענין אחד הוא.

שם הערה קכ"ד (דף מ"ט) פירש לשון המדרש (ב"ר פרשה נ' אות ג') קאלמין ע"פ לשון יון כדעת מוספיא (κάλλιμος כצ"ל), אכן זה אין הוראתו אלא יפה. ולי נראה שגם קאלמין היא תבה רומית (כמו פגן חברו), הלא הוא columen כלומר ראש ועמוד, כהדא דאמר ליויוס caput columenque imperii Romani, (ואגב אורחא אעיר כי יש לקרוא באותה ההערה התבה היונית μεθόριον).

שם רמז כ"א (שם): „כיון שנכנס למרינה התחילו המוכסין (?) שלו". כתב שם בהערה קכ"ו לאמר: „ובכ"י רומי בטעות טכסין וצ"ל מוכסין". ואני אומר איפכא מסתברא כי אם נגרום מוכסין העקר חסר מן הספר ולא פירש מה התחילו (והיה לו להוסיף לאמר „לגבות את המס"), אלא העקר כנוסח כ"י רומי, ופי' טכסין (τάξεις) סדרי ממשלתו ופקודתו.

פרשת תולדות רמז ב' והערה ח' (דף ס"ג): „מהו יודע ציד צידיו סורנא". נ"ל שהוא Σειρήν, Σειρῆνες כלומר צד בפיו ובחלקת לשונו. (ואולי כן גם במדרש איכה רבתי פרשה ד' אות י"ט ובויקרא רבה ריש פרשה ט"ו „לשון יוני הוא סירין סירין". עיין בערוך ערך פרני וערך סורין, ועיין Sachs, Beiträge (I 25).

אכן הפעם אומר לעטי בַּיָּהּ וללשוני דומי, לא עלי המלאכה לגמור, רק הראיתי את כובד העבודה ורוב המלאכה אשר קבל עליו הרב המו"ל, ואף כי חפץ ה' צלח בידו עוד הרבה לעשות בו כדי שיהיה דבר מתוקן ערוך בכל, אך עוד דבר אחד אזכיר

אשר לא שם המו"ל לבו אליו אף כי לא על נקלה נעלם מעיניו דבר מן הדברים הנוגעים בענינו. בהוספה לפרשת דברים עמוד 6 נאמר: אדריינוס הרשע וצ"ל אספסיינוס, ככל אשר כתב כבר ר"ע מן האדומים בספרו מאור עינים חלק אמרי בינה שלהי פרק י"ב (הלא הוא עמוד 188 ד' ווילנא להוצאת רד"ק יחיה) וז"ל: „אך מה שראיתי בתנחומא על הכתוב ראה החלותי תת לפניך אדריינוס הרשע כשכבש את ירושלים היה מתגאה לומר כבשתי בכחי א"ל ריב"ז וכו' ע"ש נ"ל טעות בהכרח.... ספורי ריב"ז היו עם אספסיינוס". (בתנחומא הרגיל המאמר הזה איננו, ועיין אמרי בינה פי"ט עמוד 231 לדפוס הנ"ל שאמר וז"ל יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יתר על שלש מאות שנים כו').

קוה אקוה כי בשוב הרב המו"ל להדפיס את התנחומא שלו יוסיף שנית ידו להעביר את השבושים הרבים אשר עלו בו בפרט בתבות הלועזיות (שם הנהר תברוש, פרשת וארא רמז ט"ו עמוד 30, הוא Tiberis, ולא Tibrus כבתוב בהערה קב"ט שם) ובמראה מקומות (כגון במבוא עמוד 8 שורה 14 תחת ד' צ"ל י"ט; שם דף ו' שורה ז' מלמטה: תחת 3 צ"ל 4; בראשית דף מ"ט שורה 18 מלמטה: תחת ב' צ"ל ג'; שם עמוד 108 שורה ג' מלמטה: תחת צ"ו צריך להיות צ"ז):

אוצר כלי חמדה

(מכתב)

אל המו"ל...

שאלת ממני כי אתוה דעי אף אני על טבעי הצמחים המבצבצים ועולים על שדמות הספרות העבריה חדשים לבקרים. הקשית לשאול זאת מאתי, מאת איש בא בימים וידוע חולי, ואולם להשיב פניך ריקם ולדחותך בקש לא אוכל ולא אחפוץ. דע יקירי! כי החבור היותר נכבד ויקר ערך אשר הופיע בארצנו בשנים האחרונות הוא בל"ס ספרו של הרה"ח הגדול רש"י פין נ"י המכונה „האוצר" אוצר לשון המקרא והמשנה גם יחד. אנכי אשר במשך ימי צבאי עלי ארץ הרבה יגיעות יגעתי גם במקצוע הזה ואחותי כמעט דרך הרב המחבר נ"י לרשום לי ולתועלתי על שולי הערוך ואוצר לה"ק לבן-זאב מלות עבריות רבות אשר במשך הזמן קבלו צורה חדשה והוראה מיוחדת במשנה ובמדרשים ובדב"א והיו לאהדים בידי [כאשר הראיתי זאת לרבים מכירי], אנכי — כבעל הנפיון — יודע להכיר ולהוקיר ביתר שאת מעשה ידי המחבר הנעלה אשר נתן ה' בלבו ענין לאסוף ולכנוס, לברר ולערוך, לשפוט ולהכריע כיד רוח מבינתו הטובה עליו, ועבודה זו היא באמת עטרה שהילמתו, כי מי זה גבר כמוהו אשר שערי ספרותנו הקדומה פתוחים לפניו לרוחה וכל רז לא אנס לו?

הן אמנם לדעתי עוד לא בא מועד לשפוט מישרים על הכונת החבור רב הכמות והאיכות הזה עד אשר יהא מונח לפנינו כלו או רובו לכה"פ ורק אז נדע ברור סדורו ושטתו כי „ד"ת עניים במקומן ועשירים במקום אחר" [ירו' ר"ה פ"ג], אך גם לזאת אשא פניך לבטל דעתי מפני רצונך, ואף כי אין בידי כלי אומנות — ספרי חכמי הדור לעזוי וקאהוט וכיוצא בהם — הדרושים למלאכה כזאת, הנני לשלוח לך לע"ע הערות מעטות כפי אשר עלו על לבי בעת אשר עברתי ע"פ ארבע ההוברות הראשונות. בתוהלתי להעיר את רוחך על חין ערכן בפרט ועל הקירת הלשון בכלל; ישמע חכם כמוך, ויוסיף לקח.

הוברת א' ערך אב „ובהשאלה לחכמים מופלאים בישראל שהרי אבות העולם וכו' (עדיות א' ד') והוא כנוי כבוד להלל ושמאי" עכ"ל. — נכון להעיר פה כי השם „אבא" לבד היה בימי התנאים הקדמונים תאר של כבוד ויקר, פעם כמו „רבי": אבא שאול, אבא אלעזר בן דולעאי, אבא יוסי [ע' יוחסין והקדמת הרמב"ם לס"ז] ופעם כמו „מר"; אין קורין לעבדים אבא פלוני וכו' [ברכות ט"ז, שמחות פ"א] יעויין רש"י: כעין שקורין עתה מר. לפי הנראה, בימים המאוחרים ובפרט מעת שראשי הכנסיה הנוצרית נקראו בשם „אבות" (patres eclesiae) הדלו בא"י לכנות את גדולי הדור בתאר אבא ורק בבבל היה נהוג לפעמים תמורת רב או מר, וכן מצאנו שרב נחמן קרא לרבה אבא [פסחים מ'] ופי' רש"י: לשון רבנות, ועוד בימי הגאונים נודעו עקבות הכנוי הזה „לאדונינו אבינו" [שערי צדק] אבא בתור שע"פ נמצא לרוב.

שם, ע' אבשלום. ראוי להזכיר כי השע"פ „אימא שלום" [דביתהו דר"א אחתיה דר"ג] נתהוה בל"ס מן השם אבשלום „לזוכרים בהלוף אב לאם, וזה יוכיח כי השם אבשלום היה נהוג אז בישראל אף כי לפי ידיעתי לא נמצא בתלמודנו כ"א בברכות כ"ב „ר"נ בן אבישלום".

שם, ערך אדם „בטעם הגזרה הזאת (אדם מן אדמה) נראה שהוא לא מפני שהאדם נוצר מן האדמה וכו' כ"א לפי שהוא נברא לעבוד את האדמה וכו', ולפי"ז עיקר הוראת השם אדם הוא עובד אדמה

ושומרה" ע"כ. — רעיון יקר וחדש הוא לי ואולי גם חכז"ל רמזו לזה במה שאמרו „כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם" [יבמות ס"ג] ר"ל, אם אין לאדם קרקע להצמיחו ולהפריחו לא נאה לו השם אדם המונח בעצם וראשונה רק ע"ש עבודת האדמה המוטלת עליו.

שם, ע' אַחֵר „ובגמרא נקרא אלישע בן אבויה בשם „אחר" כנוי לגנאי ע"ש ששנה מעשיו ודעותיו לרעה" ע"כ. — גם השם alienus בל"ר (הנגזר מן alius=אחר) נאמר על המתרחקים א"ע ונעשים זרים לאיזה דבר ובבחינת השכל (mens) על חסרי דעה ומשתגעים. ולפי הנראה יחסו חכז"ל את ההוראה המתרחבת הזאת גם להשם אחר בל"ע, ובמובן הזה אמרו „לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' וכי אלהות הן? אלא שאחרים קורין אותו אלהות [אלהים של אחרים ע' מ"ע], ד"א אלהים אחרים שהם עושין את עובדיהן אחרים" [מכילתא פ' יתרו].

שם ע' אחר. והנה איל אחר וגו'. — גם אונקלוס תרגם „דכרא חדא" ורש"י שהרגיש בזה השתדל לפרשו. העתקת הוואולגאטא past tergum (מאחוריו?).

חוברת ב' ערך איזבל. „ובהרכבת השם אין אנו יודעים כ"א טעם החלק השני „זבל" הדומה לשם זבול בהוראת מעון" ע"כ עיי"ש. כן הוא דעת הבלשן פירסט המעתיק את השם איזבל „דיא אונבעוואָהנטע" (אי=זבול—קייש), ול"נ כי השע"פ איזבל מורכב מן אי (אי כבוד, אי נקי) וזבל ממש אשר הוא הרגומו של „דמן" ומורה בכלל על גלל וצואה לכלוך וחלאה, ופתרון השם איזבל יוכל להיות ע"פ ההשערה: „אוהבת ושומרת הנקיות" — דיא ריינליכע". ידעתי כי גם השערתי איננה חפשית מן הזרות ולא נרויח בזה הרבה, אבל המקרא מסייע לי ויוכיח במישור שכן הוא בל"ס, כי רק עפ"י ההרכבה הזאת יאיר לעינינו חדודו של יהוא באמרו „דבר ה' הוא וגו' והיתה נבלת איזבל כדמן על פני השדה בחלק יזרעאל אשר לא יאמרו עוד זאת איזבל". [מ"ב ט' ל"ו — ל"ז] ושעורו: עתה כאשר נתקיימה נבואת אליהו ונבלתה מושלכת כדמן עד כי לא מצאו בה כי אם הגלגלת וגו' לא יאמרו עוד זאת א י ז ב ל בשלילה (המורה להפך על הנקיות) רק זבל ודמן תקרא. וזה לשון נופל על לשון נפלא ונמרץ מאד כאשר מצאנו כעין זה בשמות פרטיים (ע' רות א' כ').

שם, ערך איש. „ויתכן שבמובן כזה (איש בהוראת אדון ובעל בעמיו) נאמר אנטיגנוס איש סוכו יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים" (אבות פ"א) עכ"ל. — שמחתי לראות כי כוונתי לדעת גדול, גם אני מאז שערתי בנפשי כי „איש" בסמיכות לשם איזה מקום ועיר ענינו „שר וגדול" לא יליד או תושב העיר הזאת רוקא, כאשר הורגלנו לבאר, ודוגמתו גם בלשונות אייראפיות ...Monsieur de ...Herren von וכדומה. בכל משך ימי ב"ש ועד סוף תקופת התנאים ותחלת האמוראים נמצאו הרבה מאד שנעטרו בתאר הזה המורה על מדרגת מעלתם במקום ההוא; תודוס איש רומי, ר"א איש ברתותא, ר"נ איש בית הדלי וכו', יוסף איש הוצל, ר"י איש כפר עכו, ישמעאל איש כפר ימא, יעקב איש כפר נבוריא [על אודות זה האחרון יעוין ב"ר פ' ז', במ"ר פ' י"ט וירו' פ"ב דיבמות, ולפי הנראה לא היתה רוח חכמי דורו נוחה מדרשותיו ובכ"ז לא מנעו ממנו הכנוי הראוי לו ע"פ מעמדו המורה לדעתי יותר על איזה התמנות ופקודה של יקר וגדולה כבעל הפלגה בתורה]. אות ומופת על אמתת ההחלטה הזאת הוא כי ברצותם לציין ארץ מולדת או עיר מושבו של איזה חכם, רגילים היו להשתמש בתוספת יו"ד התארי כמו הבבלי, הארבלי, הגלילי, או במלת היחס „דמן"; ר"א דמן עכו, ר"א דמן קסרי, יעקב דמן צור, אבדימי דמן חיפו וכדומה הרבה (ובפרט בירושלמי ובמדרשים) ולא בשם „איש". אמנם גם בימי האמוראים לקחו לפעמים השם „איש" במובן „אדון ושר" כמו אישי כ"ג, איש הר הבית המובאים מהרב המחבר נ"י [וויש להוסיף עוד „יועזר איש הבירה" ערלה פ"ב משנה י"ב], ועפ"ז יתבאר טוב טעמו של מאמר רבא „יצר הרע בתחלה קראו הלך ולבסוף קראו אורח ולבסוף קראו איש שנאמר ויבא הלך לאיש העשיר וגו' לעשות לאורח וכתיב ויעשה לאיש הבא אליו [סוכה נ"ב], ר"ל היצה"ר בראשיתו יבוא אלינו בהכנעה רבה כהלך ואח"כ כאורח אשר גם הוא בתחנונים ידבר, ואם לא נאזור חיל להתגבר עליו בעוד מועד, אז היה יהיה ל א י ש, אדון ושליט בכל בית חומרנו.

שם, ע' אמן. יש להוסיף כי חכז"ל השתמשו בהפעיל של הפעל אמן בקשור עם מלת היחס „אל" בענין נתינת איזה חפץ יקר ערך לפקדון (אַנפֿערטרויען), כמו ואני מאמין קדושתי ותשמיש ביתי אליהם [במ"ר פ' א'], ובקשור עם „על" להפקיד ולהעמיד איש על הנהגת איזה דבר (צום פֿערוואַלטער איינזעטצען), ומזה: למה"ד לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו (ב"ר צ"ח).

שם, ערך אנין. „אניני הדעת" [פסחים קי"ג, ג' חייהם אינם חיים וכו'] מבאר הרה"מ אסטנס (צארטפֿיהלענד). לא רחוק בעיני כי „אניני הדעת" הן המה האנשים סרים וזועפים ההולכים כל היום קודרים ועצבים מבלי רגש שמחה הנקראים בפי כל „בעלי מרה שחורה" (היפאָכאָנדריסטען) אשר באמת חייהם אינם חיים, וכבר השמעתיך יקירי! כי שהע"צ „דעת" יש לו בלשון המשנה והתלמוד הוראות שונות למיניהן

ואחת מהן היא כמו „לב" (הערץ — געמיטה) בלשון המקרא, ואנינות הדעת היא בעיני כמו „עצבת לב" [מקביל אל „לב שמח", משלי ט"ו י"ג] כאשר „נקיות הדעת" [נקיי הדעת שבירושלים וכו' סנהדרין כ"ג] מתאים לע"ר עם „טהרת הלב" ואין פה המקום לאמת את דברי ביתר באור.

חוברת ג' ערך בחור. „העומד בפרק ימי עלומים ובא ביחוד על הפנוי" ע"כ. — ממאה הי"א והלאה השתמשו בשם בחור לצעירי ימים בין פנויים בין נשואים וכן ג"כ בחורה ע' ס"ח ועוד. ונכון להעיר כי במשך שנות הבינים נמצא לפעמים „בחור" כמו תאר הכבוד גם לאנשים באים בימים, יעויין לדוגמא שו"ת מהרי"ל (אינו כעת בידי) „בחור נהמר" על ר"י א"ז ועוד, ואז היא בל"ס בינוני פעול והרבוי בְּחוּרים. וידוע כי „בחור" היה ג"כ שם משפחה בישראל.

חוברת ד' ערך בכור. הרה"מ העיר דברים של טעם על מאמר רבי דוסא בן הרכינס „את קטן יש לי ובכור שטן הוא" [יבמות ט"ז ע"א] ומסיים: „והנראה שהיו קורין לבכור בכור שוטה דרך חבה שלא תשלוט בו עין הרע, ואפשר שבמובן זה נאמר גם בכור שטן" ע"כ. — רב צמח גאון בערוך שלו מבאר בכור שטן: בכור מאם, ובעל ס' היוחסין המביא דבריו הוסיף „שאולי פירש זה כי התלמוד קורא לבכור האם בכור שוטה". הגאון שי"ר בהערותיו להולדות רבינו נתן [בכוה"ע לשנת תקי"ץ] מביא שבתנג"א גרס בגמרא עצמה „בכור שוטה" ובצדק העיר ע"ז „ונראה שכן היה גורס רב צמח" עיי"ש. וא"כ אין ספק כי אצל הקדמונים הגירסא היותר נכונה במאמר הנ"ל היא „בכור שוטה" והיינו בכור מאם. גם מצאתי בהגהות הש"ס להרה"ג המבקר ר"צ חיות וז"ל „בעין יעקב הגירסא „בכור שנון" ושמעתי להגיה כאן „בחור שנון" ונחלף בין ח' לכ"ף" ע"כ. ואולם כשאני לעצמי מאד מאד אפונה אם בזמן קדום כזה בימי רבי דוסא בן הרכינס נהגו להשתמש בתאר „שנון" לחדי שכל ומפולפלים. התארים: שיננא [שבת קנ"ב, סנהדרין פ', נדה י"ג, ע' ערוך בשם י"א] וחריפי דפומבדיתא [סנהדרין י"ז] וכדומה נולדו ימים רבים אח"כ בתחלת ובמשך תקופת האמוראים.

שם, ערך בצע. הרה"מ הביא כמנהגו הוראית תלמודיות וביניהן יחתיך דין בין אדם לחבירו ע"ד הפשרה (בצוע, אסור לבצוע). המובן של פשרה בין בעלי דינים הוא באמת נתהדש במשך הזמן בעור ל"מ (ע' המשביר), ויען כי לרגלי המו"מ התמידי שהיה ביניהם וכין הרומאים לקחו מהם בהכרח בטוים רבים הנוגעים לדיני ממונות. נקל לשער כי גם בהרחבת המושג של „בצע" באופן הנ"ל נהגו חכז"ל ע"פ תבנית ל"ר כי הפעל decidere (de-caedo) שמובנו כעין פעל בצע בל"ע: קצץ, גרע, (אבשניידען, אבהויען) כולל בתוכו גם ההוראה של פשר דברי ריבות בין איש לרעהו (איינגלייכען, אַבפינדען...)

שם, ערך בצק. הרה"מ מביא בצק החרש (פסחים מ"ו) ולא פירש מאומה אף כי הוא טערמינאָ־לאָגיא תלמודית שאינה מובנת בלי באור בצדה. והנה ענינו ידוע „בצק שאין ניכר אם החמיץ" אך מדוע שמו אותו „הרש" לא נוכל לדעת ברור וכל הטעמים המובאים [עיין פי' המשניות להרמב"ם רש"י ותויו"ט] אינם מספיקים. ואולי נתנו חכז"ל להשם חרש איזה הוראה צדדית וכמו בל"ר surdus [חרש, טויבער] נאמר לפעמים גם על איש בלתי נודע [אונבעקאַנט] או על דבר בלתי ניכר (אונמערקליך) כן גם המה כנו בצק החרש „שלא ניכר בו סימני חמיצותו" ואין בידי להכריע.

העתקות מלות עבריות לל"א הנמצאות בארבע החוברות שקראתי טובות הנה ומסכימות עם כוונת הענין, אך איזה מהן מצאתי בלתי מדויקות, וערבתי את לבי להעיר עליהן: חוברת א' צד 9 מעתיק הרה"מ „תאות המשגל": ליידענשאַפט, ואולם שהע"צ ליידענשאַפט בל"א מורה רק על התפעלות ותנועה חזקה בנפש האדם במובן רע וטוב ולפעמים היותר טוב. — חוברת ב' צד 93 „זכרן זאת והתאוששו (ישעיה מ"ו) היו לאנשים בעלי דעה והשכל: „זיך מאַנגליך, פערשטאַנדליך בענעהמען" צ"ל פערשטאַנדיג [אולי הוא טה"ד]. — חוברת ג' צד 232 עלילת שקר ברויה: עררויכטעטע פאַלשע פערלייםדונג". הכפלה מיותרת כי מלת פערלייםדונג לבדה כוללת בתוכה מושג השקרות שאין לה רגלים ודבת שוא, ויותר טוב היה להעתיק פאַלשע אַנגעבערייא אָדער פערלייםדונג. — חוברת ד' 283 „ויהי בונה עיר" (בראשית ד' י"ז): „מויער־ער" יותר נכון שטאַדטערבויער־גרינדער, כי כן עיקר כוונת המספר שהיה מיסד עיר מושב לא כי היה בונה בתי חומה. — שם צד 304 הפעל „בקר" במובן הקירת דבר למורי והבאתו במשפט: „קריטיקירען" צריך להעתיק: „קריטיזירען".

והנה בכונה רשמתי פה המגרעות המעטות האלה לבל תחשוב בלבך כי אך לעלה ולקלס באתי, אך במה נחשבו לעמת כמה מעלות טובות ומכופלות האצורות בספר „האוצר", אוצר כל כלי חמדה, אשר בתמונה הזאת ראשון הוא לכל מדרשי מלים הכתובים עד כה בלשון עברית. — ועתה ידידי, הגיחה לי כי נגוע מחלה ואיש מכאובות אני מנעורי ועד היום הזה, והימים ימי הקיץ תובעים אותי בפה לפרוע הובי ל ע צ מ י ו ל ב ש ר י; לעסוק ברפואה הנצרכות,

לשאוף רוח צח ולשתות מי באר. ואם יחיה אלהים עמדי להחלימני ולהזק ברכי הכושלות, שוב אשוב לדבר עמך על הכונת החוברות הבאות וגם על שארי ספרי מדע חדשים גם ישנים.

יחיאל מענדעלסזאהן:

מלואים

אחרי דברי ידידנו הרב החכם הנעלה כותב המאמר אשר לפנינו, הננו גם להוסיף דברים אחדים בהערה על חין ערכו של הספר היקר האוצר מהרב הגדול רשי"פ. ביחוד לעת כזאת אשר ההגיון בספרי קדמונינו וידיעת התלמוד הולכים ומתמעטים לדאבון נפשנו גם בין אחינו יושבי ארצות הסלאַוים, רבה מאד הנחיצות לאסוף כל עשר השפה וחמדת הלשון הגנוזה בספרי התלמידים ובעלי האסיפית ביחד עם אוצר שרשי לשון עבר, וספר מלים כזה — בשפת עבר — הכולל בקרבו שרשי שפת עבר עם השמות והפעלים אשר בלשון התלמוד והמדרשים לכל נטיותיהם ודרכי שמושיהם, עוד לא היה בידינו עד היום — ספרי החכמים והבלשנים המופלאים הרבנים קאָהוט ולעווי, מלבד שנכתבו בשפת אשכנז, הנם יקרי המציאות ועל פי מחירם אינם יכולים להיות מצוים בידי הסופרים, אשר כרובם אינם חוסים בצל הכסף. מדי דברנו בפרשת השמות המלאכותיים והמבטאים התוכניים בשפתנו, לא נוכל להעביר מבלי להעיר על דבר אחד נכבד מאד לתחית השפה והשתלמותה, בעשר שנים האחרונות נשתלמה שפתנו ונתעשרה במבטאים ושמות ע"י הסופרים המיטיבים, אשר נכו את כחם לכתוב בשפת עבר ספרי חכמה וענינים מעולם המעשה. ביחוד הפליאו לעשות במקצוע זה החכם ד"ר פאריעס בספרו תורת החיים, החכמים סופרי אה"ק רי"ם פינס ובן־יהודה, אשר התאמצו להכניס תחת כנפי שפתנו גם המון מלות משפת ערב אחות העבריה, החכמים יעב"ץ, שערשעווסקי במאמריהם, המשורר יל"ג בשיחותיו הנאות, הרשי"פ בעל האוצר, הרב צוויפעל במאמריו המחוכמים, החכם כותב המאמר אשר לפנינו, ועוד רבים וכן שלמים, המה יגעו ומצאו גואלים לכמה וכמה מלות מלאכותיות, למאות מושגים אשר גם בהשפות החיות לא נמצאו רק בהשאלה משפות יון ורומי. והנה בכל העשר שנתעשרה השפה ע"י הסופרים האלה, עוד לא נעשו דבריהם לקנין עולם לה. עד היום לא באה הסכמה כללית אם באמת ראוי והגון להשתמש במלת „קמיזה" על המושג Elasticität, אם באמת התרגום הנכון להמלה Осадокъ הוא „קיפה", האם נוכל להשתמש אבוזאץ.

בכתבנו דבר ע"ד חכמת הבאָמאַניק את העקון בשם „פמוּמֶמֶת" (ע"ז י"ג) הגבלת המלות „תלדה ותרגמה" בהלכות שחיטה, „להדיא" על „דירעקט", „וקה" על „ערבינדליכקיים" ועוד ועוד. על כל הדברים האלה לא באה עד היום ההסכמה הכללית וההשתמשות בהמבטאים הרבים האלה היא כחומה פרוצה ותורת כל אחד בידו. ולא לבד שלא נגבלו דרכי ההוראה בהשמות והמלים האלה, כי אם גם צורתן וקריאתן עוד לא נודע אל נכון. למשל המלה תבלין נקראת תַּבְלִין בעוד שקריאתה הנכונה תֶּבֶלִין. להסיר את המכשלה הזאת ולהתיר הרצבות השפה, ראוי היה ליסד חבר חכמים (אַקאדעמיע) דורשי שפת עבר וכמגונה, אשר תעודתו תהיה לאסוף ולכנס את כל ההלכות המתחדשות בבתי מדרשם של הבלשנים, לקבוע מסמרות בדרכי השמוש של המבטאים התוכניים ולעשותם לחק ולא יעבור לכל סופרי ישראל. חברות כאלה לטהרת השפה והתעשרותה ישנן אצל כל העמים המשכילים ועלינו לאחוז בדבר הזה בדרכי המיתוקנים שבהם. מאד ישמח לבנו אם דברינו המעטים אלה יתנו יד לטובי החכמים לצרף וללבן את השאלה הנכבדה הזאת לספרותנו בימינו.

המו"ל

שירי ס. ג. פרוג. פטרסבורג 1885

(С. Г. Фругъ Стихотворенія С. Пб. 1885)

„Изъ пламя и свѣта
Рожденное слово"
Лермонтовъ

רבים וכן שלמים השבו למשפט, כי בימינו הנאורים האלה, ימי התפתחות המדעים עד להפליא, ימי ההמצאות הגדולות בחרשת המעשה ובכל מלאכת מחשבת, ימי התקונים העצומים בהליכות המדינות והיי החברה להועלת הכלל כלו, ימי ההתאמצות וההשתדלות להביא תועלת ממשית וחמרית לבני חלד, אפס מקום עוד למשוררים אבירים וחזי חזיונות נשגבים, כמו שהיה בדורות שלפנינו. אחד מגדולי חכמי אשכנז, מומחה וכבר סמכא בענינים כאלה, הלא הוא לודוויג פּפויא, הרהיב גם־עז בנפשו להגיד עם הספר (פריע שמוריען, צד 241) כדברים האלה: „מי יודע, לו היה חי שעקספיר במאה הי"ט, אם לא היה יושב בשבת הפרלמנט או בסוד יועצי המלכות, ולא היה חוזה חזיונות ורוכב על כנפי הדמיונות, וקרוב לודאי כי לו נולדו גתה ושיללער בימים אלה, כי עתה הרבו

להתעסק בפילוסופיא ולהשכיל בהליכות המדינה (פאָליטיק) ולא שלחו ידם למליצה ושיר כלל וכלל". גם הפרופיסור הברליני, החוקר המצוין דיבוא=ריימאָנד אחז בדעה הזאת, ובמחברתו „קורות הקולטור וחכמת המדעים" דבר דברים כמתלהמים, ויאמר בלזות שפתים: „לו היה גתה בזמן הזה צעיר לימים, כי עתה לא מלאו לבו לכתוב ספריו: ווערטערס ליידען, גאָטץ=פאָן=בערליכינגען ופויסט!"

אמנם החכמים האלה נבאו ולא ידעו מה נבאו, ורק קורטוב של אמת נמצא במרבית דבריהם, אמת הדבר כי כל איש ואיש אשר חננו ה' יתרון הכשר (טאלענט) או רוח כביר (געניע) בצאתו לאויר העולם וכאביב ימי ילדותו הנהו עוד ככלי ריק, העומד נכון לקבל אל תוכו הוריו ומוריו, חבריו ובני דורו, העולם בכלל, הלמודים הנסיון והמקרה. אפס כל הפעליות האלה בבואן אל בית=הקבול של בעלי הכשרון, אל מוחם וכליותיהם, תתלכדנה יחד, תצרפנה בכבור המצרף, ותשובנה כלולות בהבניהן ובצביונן אשר נתנו להן בעליהן אלה. אכן כל אחד ואחד יתן להן צורה מיוחדת, דמות מצוינת בכמות ואיכות, ובסגנון לשונו כמו יחתום טבעתו עליהן. ע"פ הרוב יתנו אנשי הרוח אותותם אותות בעודם בקטנותם. וכבר אמר החכם מכל אדם: גם במעלליו יתנכר נער; והז"ל: בוצין בוצין מקטפיה ידיע, וכן כל העמים במשליהם יש להם פתגמים כמו אלה, ולכן הנקל לכל מורה מבין, הבוחן ובודק את הנטיות הטבעיות אשר לתלמידיו, להגיד מראש מה יהיה משפט הנערים: איזה לחכמת החשבון וחקרי הטבע ואיזה למחקרי ארץ ודברי הימים, איזה ללמודי המוסיקא, לחקרי לשון או לדקדוקי השפות, ואם לא ימצאו הנערים על דרך הייתם אבני נגף גדולים ומפריעים חוקים ההוכמים בערם את הדרך, בלי ספק תתקיים בהם נבואת רבם. את כל זה נראה ברור גם בנוגע לרוח המליצה, השירה והחזיון; אך באחת נפלאה מתת השירה והחזיון משאר כשרונות בני אדם בחכמה ובמלאכת מעשה. כל איש ואיש גם אם לא תננו הטבע בכשרון גדול, ד"מ, לחכמת החשבון, אם ישקוד על החכמה הזאת בהתמדה גדולה זמן ידוע ירכוש לו את החכמה הזאת ויוכל לאמר: יגעתי ומצאתי! אם יתנו לפניו שאלה הנדסית פשוטה יפתרנה ע"פ הכללים הידועים לכל שוקד ופתרונו יעלה יפה בלי כל משגה, אות באות כפתרון אשר יתן לה גם הגדול שבחכמי ההנדסה, ע"פ הדרך הכבושה, ולא נכר שוע לפני דל. וכן בכל מלאכה אעפ"י שאין להמתלמד בה נטיה טבעית אליה, ההכרח יאלצהו להשתלם בה מעט מעט, עד כי יעשה חיל, אמן יקראו לו ושכר הרבה יטול, משא"כ במליצה ושיר, אשר בלי כשרון אמתי, לא יצליח כל השוקד עליהם, ואם גם אחרי קריאה רבה בספרי המשוררים ורוב עמל ויגיעה לחקות אותם לכל פרטיהם ודקדוקיהם יתרוז איזה חרוזים זעיר שם זעיר שם ויחברם לשירים וגם לספרים שלמים, הנה כל מבין פרק בשיר הקורא בהם שתים ושלש דלתות, יכירם כי לא זרע ברך ה' המה, וכמו שהודה והעיד בפה מלא אחד החורזים, באמרו על עצמו בדרך שיר:

„רצון הטבע היה לעשותי חייט ותופר
ועל ידי רצוני ורצון הורי נעשיתי לסופר,
אך לשוא אחזתי עט וספרים חברתי
אם לאחוז מחט, מרצע בתבל נוצרתי"

ולסופר או משורר ע"פ אונס כזה אומרים: זיל גלוג לאמך ולאביך, כי נשתנו עליהם סדרי בראשית! בעינינו ראינו לא אחת ולא שתים להפך, האבות השתדלו שיהיו בניהם רצענים, סוחרים וכדומה, אך רוח המליצה אשר היה מקשקש לפניהם כפעמון לא הניח להם לישון, עד שמצאו את שאהבה נפשם ויעש להם שם בארץ, כאשר יעידו עדות נאמנה האנס זאקס הסנדלר, פרייליגראט וגם היינע, ובכן לא יפלא בעינינו כי בימי קדם, בעת אשר מלאכת הכתיבה לא היתה עוד חזון נפרץ בארץ, כבר נמצאו משוררים גדולים (לא סופרים כפשוטו של דבר) ושיריהם אשר חוללו והולידו בע"פ נתפשטו בקרב העם קל מהרה, ובין גדולי המשוררים נמצאו גם עורים שהומי עינים לרוב, אשר קנו להם שם גדול עד עולם, ויהיו לנס ולמופת, כי באמת נחה עליהם הרוח ויתנבאו במחנה! —

כל משכיל על דבר יתבונן, כי כל המליצים והמשוררים, המצטיינים במעלותיהם ובתבונותיהם. מנוגע אל הצורה אשר יתנו אל הגיוני רוחם והחומר אשר יבחרו למבנה היכלי דמיונותיהם הם תלויים במקרים רבים: בתכונת מזג הארץ שנולדו בה, בלשון עמם, בהנהגותיהם ודרכי חייהם, במצב האמונה וההשכלה במדינותיהם וכדומה; אשר ע"כ נאמנו מאד דברי גתה:

„ווער דען דיכטער וויל פערשטעהען
מוסס אין דיכטער'ס לאַנדע געהען"

אבל כל המקרים החיצונים האלה וכיוצא בהם לא ישנו את עצם תכונת המשורר והחוזה, ולא יהפכו משרשו את נטיתו המיוחדת לו מלדה ומבטן. לו היה יופענאל חי בימינו, כי עתה לא כתב סאטירותיו בלשון רומי, אלולי הרומיים לא עלו על שפתו וגם תאכן הסאטירות היה באופן אחר, אך בלי ספק גם עתה לא חדל מהכות בשוט לשונו את הנלווים במעגלותם, לפי המגרעות אשר בקרב העם בזמננו. יתכן להיות כי גאָגאָל בעת ההיה לא היה כותב את ספרו „הנפשות המתות" או את „המבקר" (רעוויזאָר), אך היה מפלס לו נתיב אחר והיה מתאר לפנינו בתרט טיפים אחרים, כשטשעדרין (הוא סאלטיקאָוו) בדורנו. שיללער בזמנו כתב החזיון הנפלא „קאַבאַלע אונד ליעבע", כי בימיו היה עוד הבדל עצום בין האפרתים והאורחים. אבות הארץ מצצו את לשד בניהם וימכרום לעבדים ולשפחות מעבר לים ואת כסף מחירם נתנו ביין ובשכר ויבנו להם טירות וארמונות כתבנית אשר ראו בווערסייל, אשר היו ברבות העתים לעיים וגלי מפלה מאין יושב; ולו היה שיללער בימינו היה מוצא דרך אחרת וגלגולי סבות שונות מאלה להלביש בהם את רעיונותיו, לפי חיי החברה שלפנינו. סוף דבר אם ה' יחונן את איש בחירו במתת החזיון והשירה, לו תקום ולו תהיה המתנה הזאת, ויוציאנה לפעולת אדם בכל מקום ובכל זמן ועדן, אך הכל לפי רוח

העת אשר יחיה בה, ועינינו הרואות שבכל דור ודור, מראשית ימות עולם ועד ימינו אלה בכלל, יקומו משוררים ומליצים בעלי חזון, ומתת השירה לא חדלה מלהנתן לבני אדם, ברב או במעט. — והמשורר אנאזטאזיוס גרין אמר את הפתגם הנודע: „ערסט מיט דעם לעצטען מענשען ווירד דער לעצטע דיכטער פאָן דער ערדע אויסוואַנדערן".

הדברים האלה עלו על לבנו בבואנו הפעם להטיף מעט מלין על אדות שירי ה' פֿרוג. כמעט נקרא ארבעה וחמשה חרוזים ממעשה ידיו, לבנו יגיד לנו כי דבר לנו עם משורר אמתי, משורר לירי, בעל כשרון גדול מאד; רוח נעימות וחן שפוכה על שיריו, וכלם יענו ויאמרו: בני אב אחד אנחנו! התכונה המיוחדת למרבית שיריו היא — אהבת עמו ולאומו במלא מובן המלה הזאת, וע"כ בצדק לו נאה ולו יאה הכנוי „משורר לאומי". ממילא מובן כי לו נולד המשורר איש הרוח הזה בזמן אחר לפנינו או לאחרינו, גם אז היה רוח השירה מרחף על פני פעלו והיה מליץ מצוין בדורותיו. אמנם יתכן מאד, כי שיריו היו מקבלים צורה אחרת לרגל עתו ומקרי ימיו. ואם לפי תכונת רוחו לא היה מוציא מפי עטו כשירי הבאַראָן דע־תרנגול (גאָלדענבערג) ואחזות מרעהו בשעתם, היה מוצא ענינים רבים אשר שר עליהם לעתים מזומנים, ככל בעלי הלירִיק. אמנם כמעט החל כשרון מליצתו להתפתח ולהולל שירי הגיון, והנה רוח צפונית עזה נשבה במיתרי כנורו — ויהי לאבל ולקול בוכים. התלאות הרבות אשר מצאו את אחינו בשנים האחרונות, הרעמים הגדולים אשר הרגיזו ממשכנותיהם אלפי משפחות (לא נבראו הרעמים אלא בשביל לפשט עקמומיות שבלב אמרו חז"ל) הם היו גם נסבה אל תוכן שיריו ואל האנחות העמוקות אשר יוציא המשורר מקרב ולב עמוק ברובי שיריו על שבר בת עמו, וספרו כלו כמו מכוסה ומעולף בצעיף שחור מקצה ועד קצה. על זה רמז גם המשורר בשירו הראשון Призывъ, וכן אמר מפורש בספרו, בשיר הרביעי:

* *
*

Сладко были тѣ видѣнья...
Годы шли—, и вотъ, для насъ
Роковаго пробужденья
Пробилъ страстный, грозный часъ!...

והיה אם יחפוץ המשורר לנוח ולהנפש מעט קט מעצבו וסערת לבבו, אין לו כ"א להסב עיניו אל שנות קדם, להחיות בדמיונו את העת אשר עמו היה שרוי על אדמתו בשלות השקט וברוב כבוד והדר, ועל התנחומין האלה יקרא המשורר (בחרוז האחרון משירו השני Надъ библіею) מכאב לב:

Память о счастьи быломъ
Розы въ вѣнкѣ гробовомъ...

עד ארגיעה יתעורר ויקיץ מתרדמת דמיונו, עיניו תראינה את דמעת העשוקים ואין להם מנחם, יזכור ההגדה ע"ד „כוס הדמעות" (Легенда о чашѣ), וגם עינינו דמוע תדמע בשמענו אותה מפי המשורר הנעלה הזה, אשר לבבו יתחמץ בקרבו והוא ישתומם על המון הצרות והעלילות שהתגוללו על עמו בעבור שמירת אמונתם, שנצטוה עליה מפי הגבורה, וממיני ככר ירדה להם השנאה בעד אש־דתם ותורתם (Прометею) וזה אלפי שנים אשר שנאת חנם הזאת תוריד רבבות אנשים חיים שאולה. המשורר בכל זאת לא יאמר נואש. מאמין הוא באמונה שלמה כי יבוא יום ויד האמת תהי על העליונה, אך לבו יאמר לו כי היום ההוא עוד ירחק חק, ובטרם בואו יעלו עשבים בלחייו (Пѣсня жизни), כי איך נוכל לקוות קרבת הקץ, אם עוד בדורנו המתימר באהבת אדם, יקומו תרבות אנשים חטאים להפר את האחוה ולעשות בשם אהבת עמם שערוריות נוראות ונאצות גדולות, ככל אשר עשו הכהנים הזידונים בימי הבינים בשם אלהי האהבה והרחמים והסליחות. (Двѣ Картины) ומה עזה הרושם אשר יפעלו על לבבנו המלים האחרונות משירו זה:

Картина Эта
Не кончена еще...

כי מי זה יוכל להגיד מראש את אשר צפון לנו עוד בחיק העתיד, אם לחסד או לשבט חלילה. על כן יקרא המשורר לעמו לבל יהיה כאיש נדהם ולבל תרפינה ידיו ביום צרה; מסהר רעם ישמע קול שדי ללכת למסעיו קדימה (Евр. мелодія) ולא יחדל להלחם בכל מאמצי כחו, אף כי לפי ראות עיני בשר במה נחשב הוא מול רבבות הקמים עליו, אך אל נא ישכח כי האמת מחסהו והיא תתן לו עז ועצמה להכריע שונאיו אף כי אמצו ממנו שבעתים. (Давидъ и Голіаѳъ).

אם אמרנו להעביר לפני הקוראים את תוכן כל שירי הספר הזה ולהגיד על כל אחד ואחד מה טובו ומה יפיו, כי עתה יעלה מאמרנו לספר גדול כספר השירים עצמו. כי הנה גם השירים אשר מאיזה סבה נכתבו בעת אשר עוד לא נתבשל כל צרכו הרעיון הגדול הצפון בהם, או לא הספיק המשורר להרחיב בהם הדבור כפי השעור הראוי להם, גם הם נפלאים במינם (ראה ד"ם השיר На Могилѣ), וגם אם לפעמים תוכן הענין אינו לירי ובגלל זאת יחלש כח המליצה המיוחד להמשורר, בכל זאת שפתו אתו וצוף דבש על לשונו (כמו החלק השני מן השיר Старое горе), ומה נאמר ומה נדבר מן השירים המעולפים ספירים, כהשיר Изъ Средневѣк. картинъ ודומיהם?

והנה אם מראשית אמרנו אמור כי פֿרוג הוא משורר לירי, הננו להגיד קבל עם כי יש תקוה כי מעט מעט ירום ונשא ויעלה למעלת משורר דראמאטי, חוזה חזיונות, כמאה עדים נאמנים יעידו לנו שני „שירי עלילה" הבאים בסוף הספר, והם מעשה ידי אמן נפלא. בשיר הראשון „רבי אמנון" השכיל מאד ברוח מליצתו לפאר את הספור הזה בכל מיני פאר הדמיון, והקורא ישתומם כן על סגנון לשונו (אשר יתחרה חליפות עם פושקין, לערמאָנטאָוו ונעקראַסאָוו גם יחד) כן על הגיונו העז והכביר... אפס נחשוב לא למותר להעיר את המשורר להסיר ממנו את

המכתא Сатрапы (צד 153) כי מה לאחשדרפני פרס ולהקורפירסט מהעססען ? או גם הכנוי Отрокъ להשר היועץ (צד 184), ובכלל לפי דעתנו הקלושה מיותרים בשיר הזה שני החרוזים הממוצעים שעל צד 152, וביחוד החרוז האחרון, המתחיל Все тихо и мрачно на старомъ кладбищѣ. כי מחליש ומרפה את הרושם החזק אשר השאירו אחריהם החרוזים שלפניו, ובשגם שכבר השתמש בו המחבר בקצה שירו Арфа. — השיר השני Послѣднее свиданіе המיוסד על המעשה (הידוע ומפורסם) בבנו ובבתו של ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול שנשבו לב' אדונים ואמרו נזווגם ונחלק הולדות — אין ערוך ליפיו ולחין ערכו, ולא ראינו כמוהו ליופי בין כל השירים הנוסדים על ענין זה, שקראנו לעתים שונות בלשונות שונות. וגם השיר אשר כתבתי גם אני על ההגדה הזאת בשפת עבר, אך בדרך אחר ובסגנון אחר כמובן, דנתי בגניזה אחרי ראותי את מפעל ה' פרוג ואת ידו החזקה.

ע"כ נאמר להמשורר הצעיר הזה: לך בכחך זה והושעת לעמך ולשירי לאומתו על אדמת רוסיא הגדולה והרחבה, ולאחינו אילי הכסף נזכיר כי עליהם המצוה להתמך בידי רב־הכשרון הזה, למען יוסיף יאמץ ידו לכתוב מעלות רוחו על ספר להשכיל להיטיב לנו ולבנינו, אשר לראבון נפשנו רק את שפת הארץ ישמעו, ולכל בית ישראל יהיה לכבוד ולתפארת.

—on —n.

משלי יהושע להאיר אור לישרים, לאלף חכמה ומוסר ולהבין אמרי בינה ממיטב דברי חכמי הקדם וחכמי זמננו. אנשי המופת. מאת יהושע בן־מנחם שטיינבערג (מהדורא שלישית) ווילנא תרמ"ה.

מראש ימות עולם ומקדמי שנות דור ודור ובקרב כל עם ועם תחת השמים היו המשלים מצוים בפיות האנשים ושגורים על דל שפתותיהם, גם מבלי דעת מי ומי הוא מחוללם ומולידם. „המשלים, או אמרי בינה, נפלאו בקצר מליהם, בהדר מבטאיהם ובעז הגיונותיהם, ורבם היו מפארים בחרוזים ובלשון נופל על לשון, עד כי על נקלה יתחקו בנפש השומע". הפתגמים האלה, מעטי המלין ורבי המחשבות, היו כנר מאיר נתיב להעם, והנב נודעים למדי בשמות: מאקסימען, פאראבילען, גנאמען, פראווערביא וכו', כל ספרות עם ועם עשירה בספרים שקבצו משלי העם, או משלי החכמים והסופרים, גם הספרות העברית, מלבד ס' משלי והמשלים הנוספים על פי העתקות השבעים לספר משלי והמפוזרים בשאר כה"ק, בס' קהלת וכו', יש לה עוד מן המין הזה ס' בן סירא (בהעתקות שונות), ספר פרקי אבות, ספר מבחר הפנינים, משלי מוסר ופתגמי חכמי יון מאת החכם בן־זאב (בס' ראשית למודים), משלי אסף מאת ר"י סאטאנאוו, ארח צדקה (ממחבר לא נוקב בשם, רק באותיות ב. צ. ורוב משליו נעתקו בטוב טעם מאת הס' פראווערביאלי פהילאסאפיק של פאפע האנגלי), משלי הר"ב מאנדעלשטאמם, ובלי ספק ישנם עוד ספרים אשר לא נודעו לי, או אשר לא אזכיר הפעם, אפס לא ראיתי גם אחד אשר משליו הצטיינו בסגנון לשונם הנחמד, בשכל טוב ובחריצות יתרה, כספר משלי יהושע או אור לישרים. ידיעת הרב המחבר בחמש שפות אירופיות וכחו הגדול בשפת עבר גם שקידתו הגדולה והעצומה על מבחר פועל כפיו זה. הלא הם שעמדו לאסוף ולכנוס את כל הסגלה הזאת; יותר מאלפים משלים נפלאים ונחמדים וכלולים בע"ח קאפיטולים, שמהם ס"ו כל קאפ' כולל בתוכו ענין מיוחד כרשום עליו, והנשארים אף אם נקובים בשמות מיוחדים לא יסובו על ענין אחד מיוחד. דעת לנבון נקל, כי בין המון משלים כאלה ימצא הקורא המשכיל לפעמים שחסרונם מן הספר היה לא מעלה ולא מוריד, ורק תבניתם המחוטבה כתבנית המשלים שבס' משלי תקנה לבבו, ד"מ „טוב גור את פתן במאורתו, ואל את אשת מדנים וכעס" (קאפ' נ"ח י"ג) „מעטות בנות חן, שחין ערכן יאריך ימיו אחרי בלותן (שם כ') מאי קא משמע לן ? „תן בכוס עינך עד לא תשתנה, ראה לך אשה בטרם תקחנה (שם ג'), חז"ל בעתם יכלו לפסוק דין: אסור לאדם שיקדש אשה עד שיראנה, אבל עצה כזו בימינו אך למותר היא, אטו בשוטה עסקינן ? — בקאפ' ל"א מ"ג מונה במספר ילידי הכילות גם עשק וגזל, וחכמים בחכמת הנפש (פסיכאלאגיע) יעידו כי רוב הכילים אינם אנשי חמס ולא ישלחו בעולתה ידיהם אבל עוכרים הם רק את שארם; ובקאפ' נ"ו ג' נתן לפנינו פתגם שראוי באמת לרונו עכ"פ בגניזה, וזה הוא: „הלדעת החקר תכן שנות אלוה, הן אל יודע כל גם הוא לא ידענו" אך מתי מספר מאחב"י גם מהנאורים והמשכילים יודו להמחבר בעד זמורה זר זו ! ישנם זעיר שם זעיר שם בס' זה גם חטאים ברקדוק (ועם מרקדקים גדולים כשטיינבערג עלינו לדקדק כחוט השערה), ד"מ בקאפ' ע"ו ז': „לעמל עמל ופריו, ולא־עת לאבדם לריק" צ"ל לאבדָם והמקף שבין המלות ולא־עת ישחית את כוונת הממשל, והקורא יעמוד נבוך מבלי דעת חפצו ומגמתו, האין זאת ? יכתוב הרסִים באתנח ופתח וצ"ל בקמץ, וכן להפך מי־אפסָים בלא אס"ף (קאפ' ע"ח פ"ג; ע"ב א'). עבדות ינקד ברגשות הד' ובאמת צ"ל רפה ע"מ מלכות (ע"ד ט"ו). לפעמים ישתמש בבטויים אשר באורם גם בכה"ק קשה ורבו הפותרים השונים, ואיך יוכל הקורא הפשוט להבינם. ד"מ: ושְׁפוּ מומיו לא רֻאו (ל"ח, א) האנתו מי ימיר (נ"ח י"ד). בהביאו משל מסופרי שפת עבר שקדמוהו ישנהו ברב או במעט לפי דרכו, אך לא תמיד השנוי עולה יפה. ד"מ בקאפ' נ"ח ט"ו נמצא הפתגם: „מה־יתרון לדבק לבשר אחר, אם הנפשות שתים" והוא לקוח מספר המכהמים לבן־יעקב, סימן 41, בהוספת מלת „לדבק" והיא אך למחסור ! אף גם זאת נראה שבהקאפ' האחרון „חירות מני קדם" לא תמיד שאב אותם המחבר מן המעין הראשון, ועד נאמן לדברינו, כי על פסוק ד': ממלח אין לעשר

להעמידו ימים רבים" (כתובות ס"ו ע"ב) העיר, כי לדעתו זה הוא הבאור האמתי למשל הקדמוני „מלח ממון חסר" (קרי חָסֵר) וכו' ופירוש החכם דוכום הסר (לענין צדקה) הוא חסר טעם וגם גירסת בוקסטאָרף חֶסֶד אינו חסר של אמת, עכ"ל ההערה. אפס לו הציץ המחבר בגוף הגמרא היה רואה שפירושו של דוכום הוא דברי רש"י ז"ל („הרוצה למלוח ממונו, כלומר לגרום לו שיתקיים יחסרנו לצדקה תמיד") וגירסת בוקסטאָרף הלא היא כתובה תוך כדי דבור בהגמרא: „מלח ממון חסר ואמרי לה חסד" ולא היה הולך כסומא אחרי הראַבבינישע בלומענלויבע של דוכעס.

אמנם מגרעות קטנות אלה וכאלה בס' גדול יקר מפנינים כזה, אינן אלא ככתמים קטנים על פני המאור הגדול, ולא יגרעו מאומה מערך המחבר וספרו גם יחד. גם ההערות המחוכמות אשר שת המחבר נוספות להרבה פרקים מספרו, כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ואינן רק „מִצּוּי המדות" כי אם גם „ברורי המדות" גם חקרי לשון הבאים בהן לפעמים המה דברים הראוים להשמע ומתקבלים על הלב. סוף דבר הספר הזה הוא באמת „לוית חן לספרות ישראל" וכל שוגה בו יחכם!

—סח —ה.

Zeitschrift für die Geschichte der

Juden in Deutschland

(מכתב עת לקורות היהודים באשכנז)

„הועד לקורות היהודים" (היסטאָרישע קאָממיססיאָן) בבערלין, גמר אמר להוציא את המכתב עת הזה פעם אחת ברבע שנה, ונועד בשביל מאמרים וחקירות בקורות ימי היהודים באשכנז, ולידיעות מכתבי יד ומכתבים נדפסים יקרי המציאות, המפיצות אור על קורות ימינו באשכנז. ההוברת הראשונה שיצאה עתה לאור מכילת בראשונה מאמר כפול בשם „לזכרון משה בן מנחם" החלק הראשון הנקוב: „משה בן מנחם והיהדות" הובר מה' ד"ר יעקב אויערבאך, והמאמר השני הנקוב „משה בן מנחם והספרות האשכנזית" כתוב מידי ה' פּראַנץ מונקער. עוד מאמר גדול ונכבד מאד בשם „לקורות יהודי אשכנז בימי הבינים הראשונים" מה"ר האָניגער ימצא בהספר אשר לפנינו, מלבד מאמרים קטנים. ואנחנו נדבר דברים אחדים על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. המאמר של אויערבאך בשם „משה בן מנחם והיהדות" נבנה על היסוד של הספר „משה בן מנחם" מן הרב החכם קייזערלינג. החדשות אשר מביא לנו ד"ר אויערבאך במאמרו זה הוא השקפתו על היחס אשר היה בין בן מנחם ובין היהדות ואת אשר עשה ופעל בגללה אם במחשבה תחלה או מבלי דעת ראשונה (בעוואוסט אונד אונבעוואוסט) ואויערבאך מראה לנו את הפעולה הגדולה אשר יצאה ע"י ב"מ להיהודים ולהיהדות, דברים אשר בדרך כלל המה ידועים לכל קורא משכיל. אויערבאך הוא אשכנזי בכל לב ונפש, אבל גם רועה אמונה, ובזה הוא תלמיד ותיק של בן מנחם, ועל כן הוא מתאמץ גם לפתור את הסתירה בין השכלת מענדעלסזאָהן ובין אמונתו, אשר היה מדקדק במצוה קלה כבמצוה חמורה, ואומר כי לא מצות אנשים מלומדה היו מעשי מענדעלסזאָהן ולא בגלל כי חפץ למשוך אחריו את כל בית ישראל, כי אם האמין גם בלבו, אשר יש צורך בכל הנימוסים של הדת, אשר המה הקשר האחד אחר הגלות לקשר את עם ישראל המפוזר ומפורד בין העמים בכל הארץ. נעימים הם דברי אויערבאך במה שאומר: „רבים חשבו ורבים חושבים עוד גם היום, כי היהדות נתקשה והיתה לאבן וכל תכליתה היא רק הנימוסים החיצונים וכל רוח אין בקרבה. אבל מה נואלו החושבים כזאת! תחת הנימוסים החיצונים המתים ימצאו כחות חיים אין מספר, והיהודי המכיר את כתבי הקדש, עומד ומשתומם הפלא ופלא, אם ישמע אשר הכנסיה הנוצרית אומרת על כל הקי המוסר והצדק „הכל שלי!", כי הוא מוצא אותם בספרי קדשו בטרם הופיע עוד אורו של המיסד דת הנוצרית". אויערבאך פרשה לו גם להביא את דעת בן מנחם בבקרת, והוא מתאונן עליו, אשר במאמרו המלתי נשלם: „וואָלע גאַטטעס אָדער דיע גערעטטעט פּאָרזעהונג" היא מתאמץ להראות אשר העולם הוא בתכלית השלמות ובן מנחם יאמר: „הדעה אשר כל חלקי הבריאה המה בשלמות והחלקים בהתאחדם לאחד הם בתכלית השלמות, אנחנו מוצאים בתורה: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". ואויערבאך מוצא כי לא נכון להעתיק „בסופערלאטיף" (זעהר גוט) ובלי ספק שכח את המקרא אשר הבאנו עתה, ובן מנחם תמך פה את יהדותיו באמת על התורה, כי ביום השלישי של הבריאה וכן ביום הרביעי והחמישי כתוב תמיד „וירא אלהים כי טוב", ואז נבראו רק חלקים בהתולדה, ובן מנחם אומר כי החלקים האלה היו בשלמות והוא מוצא זאת בהכתוב: „כי טוב" אבל ביום הששי כאשר נגמרה הבריאה כלה כתוב: „והנה טוב מאד" וזה הוא מה שאמר ב"מ: „והחלקים בהתאחדם לאחד הם בתכלית השלמות".

המאמר השני „משה בן מנחם והספרות האשכנזית" מפּראַנץ מונקער, מראה לנו פעולת בן מנחם בספרות האשכנזים, ופעולתו לא קטנה היתה; מלבד מה שכתב בשפה צחה ונעימה, הנה הביא גם רוח חיים בהספרות ההיא בדרך כלל, על ידי רעיוניו הנשגבים ועל ידי שנגע בכמה סעיפי המדע והעיר חכמים אחרים להרחיב את הענין, וביחוד פעל הרבה בשדה הפילוסופיה, אף אם לא יצר שטה חדשה, חצה העמיק חקור בהשטות שמצא והפיץ אור גדול עליהן.

המאמר „לקורות יהודי אשכנז בימי הבינים הראשונים" הוא יקר הערך מאד. הוא מראה לנו עולם חדש בקורות היהודים. אנחנו רואים כי היה להיהודים כמעט שווי הזכיות עם הנוצרים עד חצי המאה השתים עשרה, והיהודים לא נתנו את כספם בנשך ותרבית, כי אם היו סוחרים גדולים וכמעט היחידים אשר מסחר העולם היה בידם, הם עשו מסחר עם ארצות ואיים רחוקים ומוטות כנפי המסחר הגיעו עד ארץ הודו וארץ סינים, ומשם הביאו כל טוב ארץ הקדם ואניות רבות היו בידיהם וישימו

בימי כל הימים נתיבה. את מסחר הנשך ותרבית למדו היהודים אחר כן מהכנסיה הקתולית, כי בראשונה אך היא נתנה ידה אל עסקים כאלה וכהנים רבים ובתי מקלט רבים עשו עשר ולא במשפט על ידי המסחר הזה, כן אנחנו רואים אשר היהודים היו גם בעלי אחוזה ונחלה ושדות רבים היו להם.

המאמרים הקטנים אשר בחוברת רבע השנתית הזאת הם: „יהודי שהמיר דתו ונעשה הגמון במעטץ" „היהודים והמאַנגאַלים" ו„דפוסי היהודים" וכלם מועילים להפיץ אור על קורות היהודים באשכנז. ואנחנו תפלה כי יתפשט המ"ע האה בכל תפוצות ישראל כי ברכה בו, אך לא טוב עשו המוציאים אותו לאור, אשר רבו במחירו והוא שמונה מארק לשנה וחוברת אחת שלשה מארק.

Gesinnungstüchtigkeit des jüdischen Stammes

v. Josef Ritter von Wertheimer

כאשר קראנו בהספר הזה, רחפה השאלה על שפתינו: „מה העבודה הזאת לכם?" כשאנחנו לעצמנו, נפשנו יודעת עד מאד, אשר כל חקי המוסר והצדק אשר הונחו ליסוד מוסר בתורתנו הקדושה, לא נשרשו מעולם מתלמי לבבנו, ותמיד ששנו לעשות צדקה וחסד לכל איש אף אם דתו ואמונתו שונה היא משלנו. ולהראות להעמים מעלות רוחנו? המה הלא רבם ככלם יודעים זאת אל נכונה, ובכל אלה הננו לשכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם. ומה יתן ומה יוסיף לנו אם נרבה כחול אמרים להראות תמתנו וישרת לבנו, הלא שומע לא יהיה לנו ואף אזנים אטומות נמצא? אבל כאשר חשבנו שונות על אודות הדבר הזה, ראינו כי הספר המונח לפנינו יכול להביא תמיד איזה תועלת, ומה גם אם הוא כתוב בשפה חיה, אף אם ימעט מספר הקוראים מהנוצרים בו, הנה גם המעטים אשר יקראו בו, יראו את האמת המאירה מכל שורה ושורה וידעו כי לא כהצעקה הבאה עלינו היא באמת ובתמים. ואם נציג עוד את המחבר הנכבד לעינינו ונראה את הדרת השיבה אשר העטרהו ואת שערותיו הלבנות, אז תבוא יראת הכבוד בלבנו לראות איש זקן מאד, העומד על ירכתי בור, עוד מלא כח עלומים לעמוד ולהגן על בני עמו מבחוץ, מלבד מה שעשה לטובת עמו בתורת ראש חברת „כל ישראל חברים" בוויען, ואנחנו כורעים ברך לפניו וקוראים: „עלה והצלח זקן נכבד! כונתך רצויה וגם מעשיך רצוים!

המחבר הזקן הנכבד, הראה בספרו זה לעיני כל, את פעולת היהודים בכל ענפי החכמה והמדע, הרשת המעשה והמסחר, וביחוד הוא מראה את צדקת היהודים אשר עשו תמיד לכל נרדף אף מאמונה אחרת ומביא כמה ראיות לדבריו מספרי העמים, אשר אין איש יכול להכזיבם.

Die Ethik des Juda Halevi

v. Dr. Frankel-Grün Rabbiner in Kremsier

הרב הזה מציג לפנינו את המשורר הגדול רבי יהודה הלוי גם בתור מחבר את ספר הכוזרי, כי הוא מוצא אשר הנוסח של הלשון בכתבי רבי יהודה הלוי ונוסח הלשון של ספר הכוזרי אחד הוא, והוא — הרב ד"ר פראַנקעל — מתחקה על שרשי שטתו בלמודי המוסר ומוצא אשר שטתו בהכוזרי היא מתנגדת מן הקצה אל הקצה לשטתו של רבינו בחיי בחובות הלבבות. על פי דעת פראַנקעל לקח לו רבינו בחיי את כל אבני הבנין לשטתו מהפילוסופיה והמך אותן על כתבי הקדש למען תת ברק יהדות להן, לא כן רבי יהודה הלוי הוא לקח את כל אבני הבנין מהיהדות בעצמה מספרי קדשנו והתלמוד. רבינו בחיי נתן להיהדות פנים עצובים, ורבי יהודה נתן לה פנים שמחים ומאירים, והוא מתנגד לאלה האומרים אשר האדם יכול לקנות לו עולמו בצומות וסגופים ולכן הוא מזהיר לכל איש לבל יענה את נפשו כי לא לרצון הוא בעיני אלהים, וביחוד הוא מתנגד לרבינו בחיי האומר כי העיקר הוא המחשבה והעיון, כי לפי שטת רבי יהודה העיקר הוא המעשה והפעולה, ד"ר פראַנקעל הולך ומלקט את כל למודי המוסר המפוזרים בהכוזרי ועושה מהם אגודה אחת ואומר כי הם נושאים בד בבד עם למודי המוסר בתורתנו ולכן המה למודי המוסר של הלוי גם למודי המוסר של כל עם ישראל.

באחת לא נוכל להודות לד"ר פראַנקעל: הוא אומר אשר צלח לרבי יהודה הלוי לפתור את הסתירה בהדעה של הבחירה החפשית ברצון האדם, ואם אמנם דברי הלוי הם מכולאים בפז בדברו מהסתירה אשר בה, אבל הסתירה עוד במקומה עומדת ולעולם תעמוד!

Reminiscenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw vom Jahre 1829 bis zu seinem Lebensende (1875)

Moritz Feitel

(זכרונות מהעת אשר היו לי מהלכים עם לעאָפּאָלד לאָוו)

להכיתב תולדות היהודים באונגארן בהמאה הזאת וביחוד להכותב את קורות הריב אשר פרץ בבית ישראל בין המחזיקים בנושנות ובין ההולכים קדימה, יהיו הזכרונות האלה למעין לא אכזב לידיעות נכבדות, ואף אם מחבר החוברת הזאת הוא נוגע בדבר, בכל זאת נכרים דברי אמת. המחבר היה אוהב נאמן להרב הגדול המפורסם לעאָפּאָלד לאָוו אשר עשה גדולות ונצורות בספריו המפורסמים והביא רוח חיים חדשים בלב יהודי אונגארן. המחזיקים בנושנות לא יכלו כפר לו על כי הפיץ הרב אור על כל סביביו ויחשבוהו לכופר, ולמען הורידו מכסא הרבנות בפאפא, חצבו

כי כל האמצעים המובילים להמטרה הזאת מותר להם, והם הלשינו עליו, בשנת 1848 בעת המרידה, לפני הממשלה כי ירו בקושרים והוא הובא לבית האסורים ולולא גדולי היהודים והנוצרים שקמו לעזרתו כי עתה נחרץ עליו משפט מות. וכאשר לא עלה ביד הקנאים להורידו דומה, ההירו בפרעסבורג את דמו וישלחו מכתבים לפאפא אשר בהם היו כתובים גם הדברים האלה: והרב שלכם אסור להתעסק עמו בין בחייו ובין במותו ואסור לקברו ומצוה להשליכו לפני הכלבים, ואפילו אם כלבים אוכלים אותו ולוקקים את דמו אסור להבריחם מעליו. כללו של דבר ה"ה ממורידין ולא מעלין". כן שלחו הקנאים מעיר פאפא שני מרגלים לתור בקאניזא במקום שהיה רב מקודם, אם לא ימצאו אנשים החפצים להעיד בכתב אשר הרב עבר על חקי הדת. ושם שמעו כי הרב למד שפת הגר אצל מורה נוצרי אשר היה כהן בראשונה, ויחשבו כי על נקלה יעורו את עיניו בשחד והם הלכו אליו ויתנו לו חמשה עשר ארומים כי יכתוב להם אשר הרב אכל בביתו טרפות והוא כתב להם כי הרב אכל גבינה, והמרגלים הוסיפו לו עוד חמשה ארומים כי יכתוב אשר הרב אכל גם בשר והוא כתב כשאלתם ואחר כן אמר כי ילכו עמו להשופט לאשר ולקיים דבריו בחותם השופט, וכאשר באו אל השופט ספר לו המורה מרשעת המרגלים אשר חפצו לשחדו. השופט צוה להביא את המרגלים לבית הכלא אך אחד נמלט ועל השני חרץ משפטו לשבת בבית האסורים שנה שלמה.

אחת לא נוכל לכפר להמחבר על אשר מרשה לו לפעמים מבטאים נגד הקנאים אשר הם בוטים כמדקרות חרב בלב כל יהודי. המחבר הזה כתב מאמרים אחדים גם בשפת עבר בהמ"ע „בן חנניה".

Aus der Vergangenheit
für die Gegenwart,
Social und literarhistorische
Vorträge und Essays
von Dr. J. S. Bloch
Abgeordneter des österr. Reichsraths
Wien 1886.

הרב ד"ר בלאָך אשר שמו ידוע להקורא העברי, על ידי אשר קדש את השם, וקנא לעמו, לחכמתו ולספרותו במלחמתו עם ראש צוררנו ראָהלינג, וגם יכול לו והכריע החתיו עד כי לא יכול קום עוד! הרב הזה עוד הגדיל לעשות לנו בספריו אשר כתב בשפה חיה בשפת אשכנז, אשר מהם גם הנוצרים יראו ונוכחו, אשר אם אמנם קטן יעקב במספרו, אבל לא קטן הוא בדעה ובמוסר. מספריו אלה יראו אשר זה העם הקטן, גדול הוא בדעותיו הנשגבות ובאהבתו לכל מין האדם יתר הרבה מאד מהעמים הגדולים היונים והרומאים הקדמונים. ד"ר בלאָך לא יבא בוכוחים אשר המה ללא עזר וללא הועיל עם שונאינו. הוא איננו תולה יתדותיו על ענין הנוגע אך לנו עם ישראל, ענין אשר יסודתו אך בהיהדות ולעשותו להציר אשר עליו יסב מדברו, כי אם בוחר לו ענין כללי, הנוגע לכל החברה האנושית, לענות בו. את הענין הזה הוא מנתח לכל עצמיו, מהחקה על כל שרשיו, מחפש אחר מקורו ומראה לנו את התפתחותו ומרוצתו בכל דרכו הרב דרך ארצות העמים הקדמונים, גם דרך ארץ כנען הקטנה מכלן, ומצייר לנו תמונה נאמנה שהיה להענין הזה בכל מדינה ומדינה, ואת התמונות האלה הוא מציג בשורה אחת, והבאים לראותן ישפטו בעצמם מי ומי היפה בכלן. ד"ר בלאָך אשר לא לבד בספרותנו גדולה היא ידיעתו, כי אם בכל ספרות העמים הקדמונים והחדשים, על נקלה ימצא לו את כל הצבעים הנדרשים להתמונות השונות האלה.

בספרו „מן העבר בעד ההוה" מביא לנו הרב המחבר מטעמים רבים ושונים, ואנחנו נשלח את קצה מטה הבקרת אשר בידנו לטבול אותו בכל מאמר ומאמר ונבהין את טעמו. ראשונה נפגע במאמר הנקוב „הפועלים אצל העמים הקדמונים". הקורא היודע עד כמה נכבדה היא „השאלה" „שאלת הפועלים" או שאלה הזאציאלית, אשר עלתה בימינו על שפת כל לשון, להקורא הזה לא למותר יהיה לדעת את מצב הנרחים מחברה האנושית האלה בשנים קדמוניות, כי אך מן העבר יכולים אנחנו ללמוד על ההוה. תכלית למוד דברי ימי הימים היא, כי נלמד דבר מדבר, לראות ולהתבונן איך התהלכו הדורות לפנינו בדרך החיים, ואיך נלך אנחנו. אנחנו רואים את היתרונות והחסרונות של העמים הקדמונים, ונוכל לדמות מעשינו למעשיהם ולראות אם בחרנו בדרך הטוב או הרע. כן גם בהשאלה הזאת אשר לפנינו, אם נלך שנות מאות ואלפים לאחור, לראות ולהתבונן על מצב הפועלים אצל העמים הקדמונים כמו העברים, היונים והרומאים, אז נדע בשל מי היא הרעה ומי הוא האשם בדבר רוע גורל הפועלים בכל ארצות אירופא.

עמי אירופא אשר הם מצור אחר חוצבו עם היונים והרומאים, מצור האריים. נחלו גם את כל הדעות והלך נפש של היונים והרומאים. שני העמים האלה הם עוד גם עתה לסמל דמות שוה ההתחקות וההתחרות (נאַכאַהמונגס אונד נאַכווייפרונגסוועריטה) לכל גוי ארצות המערב, והתורה החדשה המיוסדה על תורתנו אשר הביא להם מיסד דת הנוצרים, לא עצרה כח עוד לשרש את הזרות והדעות הנשחתות אשר שתלו היונים והרומאים על תלמי לבבם. עוד גם עתה הם למודיהם ושפתם, דתם ואמונתם לראש פנה בלמודי בתי הספר והחכמה באירופא, והעמים האלה לא יחושו את הרעל אשר הם מניחים אל קרבם ואשר ישקו את בניהם ובנותיהם ביחד עם הלמודים האלה, יען כי מתוק הוא לחך. אך פה ושם וימצא אחד בין העמים, אשר ירגיש את הזרות, האכזריות והאי־מוסר אשר למודי היונים והרומאים מכילים בתוכם. כי תבונת יוצאי חלצי האריים וחוג מחשבותיהם הם לא כתבונת עם ישראל ומחשבותיו.

„האָמער" אשר כל העמים הרימוהו מעל כל המשוררים שחיו עד היום הזה, ואשר בכבוד אל יכבדוהו, כל שירי המשורר הזה יסבו על ציר אי־מוסר מאין כמוהו, הם מיוסדים על נאפופי אשה נצורת לב אשר שטה תחת אישה ותמעל מעל בו לברוח מפניו עם שאהבה נפשה, וכל שבטי ועמי היונים יצאו חוצץ כלם ללחום מלחמת שנים רבות, לא לענוש קשה את הנואף והנואפת, כי אם להשיבה לחיק אישה הראשון, אשר כלתה נפשו אליה ואשר חכה בכליון עינים, על הרגע לחבק את אשתו, המשרכת דרכה, בין זרועותיו.

עתה נראה מה בפי בלאָך בדבר הענין שהוא דן בו. הוא שואל: במה נחשבו הפועלים בעיני היונים אשר כל עמי המערב כורעים ברך לפני הפילוסופיה שלהם ולפני רוח חרשת המעשה המפעמת בקרבם? ומה נחשבו הפועלים בעיני הרומאים אנשי החיל ויודעי בינה לעתים, אשר על פי סדר החקים אשר להם חיה תחיה אירופא כלה עוד גם עתה? פועלים כמו שהם נמצאים עתה בארצות אירופא, לא היו להם כלל, כי אם עבדים (סקלאַווען). כל החברה היונית והרומית היתה מיוסדה על עבודת העבדים. ומבלעדי העבודה הזאת לא היה כל קיום ומעמד להחברה ההיא. היונים והרומאים בעצמם לא שלחו ידם בכל מלאכה ועבודה, ולא אחזו באת ומחרשה, כי להעדר הכבוד היו נחשבים כל אלה בניניהם. הם בלו כל ימיהם רק בשיר וזמרה בתכסיסי המלחמה ובדברים הדומים. והעבדים עברו עבודת פרך כל הימים למלאות את מחסורי אדוניהם. ומה רע ומר היה גורל העבדים, הם עמדו עוד במדרגה שפלה מהבהמה. ליקורג המחוקק חקים הדשים להיונים, ואשר כל עמי אירופא מעריצים ומקדישים את שמו, העמיד את העבדים במדרגה אחת את הנכסים ויעש אותם לרכוש וקנין המדינה. להעבדים לא היה כל חק החוסה עליהם ולא כל צדקה לרכוש להם איזה דבר והייהם היו נתונים בידי אדוניהם לעשות בהם כטוב בעיניהם. ואם המית האדון את עברו לא קרהו כל עון ועונש. טהוקידידעים מספר אשר פעם אחת, בעת שלום ושלוה, הומתו בחומות לאַצעדע־מאָניען מאתים עבדים הנקובים „העלאטען" יוצאי חלצי העם אשר ראשון ישב בהארץ ומגוע אחד עם היונים, על לא חמס בכפם, ורק כי לא היה להיונים עוד חפץ בעבודתם ולמותר היו להם. הרומאים בימי טיטוס הלכו לצוד ציד עבדים כמו שהולכים לצוד חיות טורפות. בימי טיטוס אשר אחד מאחינו, הלא הוא יאזעף פלאוויוס, לא מצא די מלים לספר מחסדיו וצדקותיו ואחריו החרו החזיקו כל המון הסופרים עד ימינו אלה אשר עלה בידי אחד מגדולי סופרי דברי הימים בצרפה לגלות את פני הלוט מטיטוס ולהראות קלונו וערותו לעיני כל. זענעקרא מספר אם שבר העבד איזה כלי, קצץ האדון את ידיו, ועל כל חטא קל היתה הצדקה בידי האדון לענות את העבד באכזריות חמה, להביא ברזל נפשו, ליסרהו בשבטים ולשבר את עצמות ידיו ורגליו לרסיסים ועוד אכזריות רבות כמו אלה. אם המית אחד העבדים את אדוניו, אז בני מות היו כל העבדים. מעדיוס פאַלליאָ נתן את עבדיו לברות לדגי הים אם שברו לו איזה כלי. אם היה דבר משפט לאחד הרומאים והוא ירא כי עבדיו יעידו להותו, הכרית את לשונם מחכם. נגד האכזריות האלה הוכרחו היהודים, אשר כבר נאנחו תחת עול הקשה של הרומאים, לקום וליסד חקים העוצרים בהאכזריות הנוראות ולהוסיף בזה עוד חקים אחרים על החקים הצדיקים שהיו להם מכבר (עיין קידושין דף כ"ה צד ב'). אם אמר נאמר לספר אך את המעט מכל האכזריות שמביא ד"ר בלאָך במאמרו אשר לפנינו, אשר עשו היונים והרומאים נגד העבדים, הקצר היריעה מהכיל, אך זאת הננו להגיד אשר גם פילוסופי היונים והרומאים המפורסמים לתהלה, לא הביטו און בהאכזריות שנעשו להעבדים ולא ראו כל עמל בעבודתם. וכן גם מלומדי דת הנוצרית וכהניה כמו אויגוסטינוס וטהאמאס אַקווינא, לא מצאו כל עון אשר חטא בעבודת פרך של העבדים ויאמרו, כי כן יסד אל וגזרה היא מלפניו ועליהם לקבלה באהבה. ומה עשו עמי אירופא אחר היונים והרומאים? העמים האלה המתפארים בהשכלתם וחכמתם, במוסרם וצדקתם, הנושאים את שם הציוויליזאציאָן והקולטור על שפתם תמיד ונשבעים בשם האהבה של איש לרעהו, האם הסירו המה את העבדות מביניהם? חלילה! הם נתנו לה עוד תקף ועז על ידי חקים וכריתות ברית שכרתו ביניהם, לבל יעמוד עם אחד לשטן לעם שני בדרך מסחר הנפשות, ומצב העבדות הזה נמשך יתר מאלף שנה. מי לא יזכור את המלחמה אשר נלחמה אמעריקא הצפונית את הדרומית אשר לא חפצה לקרוא דרור לעבדיה? לעמת זה גולל בלאָך לפנינו תמונה של העבדים או היותר נכונה לאמר, של הפועלים בארץ כנען, כי עברים כמו בארצות יון ואיטליה ושארי ארצות אירופא לא היו שם כלל, ואנחנו רואים, כי העם הקטן אשר לבדד שכן ובגוים לא התחשב, העם אשר הוא עתה לבז ולמשסה, ללעג וקלס, העם הזה עמד במדרגת המוסר והצדק ובאהבתו לכל אדם, למעלה מעל כל העמים הגדולים!

ד"ר בלאָך מביא את כל המקומות בתנ"ך, בתלמוד ובמדרשים, הנוגעים לחקי העבדים או הפועלים, ואשר למותר נחשב להביאם פה שנית לפני קורא העברי, מהמקומות האלה יראה כל איש, עד כמה צדקו החקים האלה וכל החקים אשר לנו, אשר היו שוים לגר ולאזרח, ומהם יוכיח ד"ר בלאָך, כי הפועלים לא עמדו במדרגה שפלה מיתר האדם בישראל, וכן הוא מראה לדעת מכמה מקומות אשר המלאכה לא היתה בזויה להיהודים וכי נהפוך הוא, היא היתה לכבוד ותפארת לכל איש, וכל גדולי התלמוד והמשנה היו פועלים ואומנים כהלל הזקן, רבי עקיבא ור' יוחנן הסנדלר ורבים כמוהם אשר עמדו בראש העם ובראש ההשכלה והחכמה, לא כמו אצל היונים והרומאים, אשר לחרפה גדולה היתה להם העבודה והמלאכה ותכלית שנאה שנאו את הגר והעיקו עליו בחקיהם ולא נתנו לו כל אחוזה ואחיזה בארצם. ד"ר בלאָך אומר, כי אין להתפלא אשר היו חקים צדיקים וביהוד חק שווי הזכיות להעם הקטן בארץ הקטנה, אשר היתה מסגרת משלשה עבריה מארצות גדולות ומעמים גדולים, אשר היו להם חקים מעיקים ומציקים, כי החמלה והאהבה לכל מין בני האדם כבר הכו שרש בלב היהודים

בהיותם עבדים בארץ מצרים וידעו את נפש העבד והגר, ולהיהודים לא היו מפלגות שונות בחברתם, כמו רמים ושפלים, או אצילים ואפרתים אשר לקחו להם קרנים לשאול זכיות מיוחדות כמו בין העמים האחרים. חק אחד היה לכלם וצדקה אחת. „הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו" אמר מלאכי וכל שבטי העמים מגזע אחד יצאו, מהראשון אדם נולד, והתלמוד עוד החזיק את הרעיון הזה באמרו, אשר מכל העולם נצבר עפרו של אדם הראשון, ורצונו לאמר, אשר הצדקה לכל אדם ללכת ולשבת בכל ארץ כטוב בעיניו, לאכול מיבולה ולשבוע מפריה וטובה כהאזרח ויליד הארץ.

את אשר הבדיל את פועלי היהודים לטובה מפועלי כל העמים האחרים, הוא יום השבת, יום אשר שבתו מכל מלאכה ונפשו מעמל כל השבוע. היום ההוא היה בארץ ישראל יום מנוחה ומרגוע באמת, לא כמו שנעשה אחר כן ליום תפלה ולמוד, ואות להדבר הוא כמו שכבר אמר הפראָפעססאר מיכאֶלים, אשר גם הגרים והעבדים מהגוים האחרים וגם החיות והבהמות נחו שבתו ביום השבת, והם לא הלכו לשמוע אל הרנה ואל התפלה, ולהפועלים בכל ארצות אירופא להודות לעם ישראל בגלל יום השבת הזה, אם כי הנוצרים הביאו את יום הראשון תחת יום השבת, אבל לולא מנוחת השבת לא היתה להפועלים גם מנוחת יום הראשון. את רב הטוב הצפון במנוחת השבת הכיר באירופא ראשונה החכם הנודע הצרפתי Proudhone. הוא אומר: „הרוח החדשה אשר הפעם בקרבנו עם שטותיה על אודות חקי המדינה והתושבים, אשר אינן מביאות כל פרי, ופלפוליה בדבר הסדרים של חברת האדם, וכחה אשר נסה לרוץ וללכוד את החפש וההשתוות, הרוח הזאת לא המציאה ולא הביאה עוד לאור עולם, אף תקון אחד הדומה אך במעט להתקון של יום השבת".

ד"ר בלאך בחפצו להראות העמים את יפיה של תורתנו ולחזק את דבריו בדבר העבדים, מחליט, כי לא ימצא בעברית אף השם במלא מובן הרעיון להמושג „סקלאווע", כי השם „עבד" בעברית בא מ„עבודה" והיא מלאכה וגם נביאי ה' היו נקראים „עבדים", אך אנחנו נוכל להסכים עמו רק בזאת, אשר השם „עבד" לא היה שם פרטי רק להמושג „סקלאווע", כי אם גם למושגים אחרים, אבל המושג „סקלאווע" היה כלול גם בהשם „עבד", כי הלא עבדים (סקלאווען) היינו במצרים כמה מאות שנים, ואיך לא ידענו לכנות את מצבנו? אבל בחפץ לבב נסלח לו על הדבר הזה, כי הוא נשא את המאמר אשר לפנינו באספת פועלים נוצרים, ואף אליו לנו להודות כי לא פשה נגע צרעת האנטיסעמיטיסמוס בעור בשר הפועלים באוסטריה, כי הוא במדבריו אשר נשא לפניהם כמה פעמים, לא נתן להצרעת לפרוח בעורם.

כן כשאנחנו לעצמנו הננו מוכרחים להודות כי העבדות (סקלאווערייַ) היתה בימים קדמונים גם בין עם ישראל, אף אם לא באופן אכזרי כמו אצל העמים האחרים. חקים אחרים אשר הקים משה בדבר העבדים היו קשים מאד, ואף אם אמר: וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם ינקם", הנה הוסיף לאמר גם: אך אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא. והדברים האלה שורטים שרטת בנפשנו, אבל לא נוכל לשום אשם את נפש מחוקקנו הגדול, כי היה אנוס בעת החשבה ההיא להניח דברים רבים על מקומם אף אם רוחם זרה לו, כמו מעשה הקרבנות, אשר העמים האחרים הקריבו זבחי אדם לעצביהם, והוא התאמץ להסיר למצער את האכזריות, והחליף את זבחי האדם על זבחי בהמה, כן גם בענין העבדים, אם לא היה לאל ידו להסיר את העבדות מכל וכל, התאמץ למצער להיטיב את גורל העבדים ולהנעים חייהם, ופקודתו אשר פקד: „לא תסגיר עבד אל ארוניו", מכפרת על דבריו: „אך אם יום או יומים יעמד לא יקם", כי בפקודתו זאת אלף להאדונים לחיות בטוב ובנעימים עם עבדיהם לבל יברחו:

אחר המאמר „הפועלים אצל העמים הקדמונים" נבוא אל המאמר, „חקי הגרים והעניים" (היימאטס= אונד אַרמענרעכט). הרב החכם ד"ר בלאך ילך לשיטתו גם בהמאמר הזה. הוא מציג מערכה מול מערכה את תמונות הגורל של הגרים והעניים אצל העמים האחרים ותמונות גורל הגרים והעניים אצל עם ישראל. ומה אנחנו רואים? אצל העמים האחרים הקדמונים וביחוד אצל היונים והרומאים היה גורל הגרים כגורל עוף השמים, אשר כל אחד יכול לעשות עמהם כטוב בעיניו. חקי ליקורג היו קשים כספחת להגרים. בשפארטא היה הצרך בידי הגר לשבת רק ימים אחרים. אם העיז הגר לבוא לאחת האספות של העם, אחת דתו היתה למות. כל הארץ היתה אז סגורה ומסגרת גם להיונים בעצמם, כי גם היוני נחשב לגר אם עזב את עיר מולדתו והלך לעיר אחרת. בן עיר אחרת לא יכול לקנות לו כל אחוזה ונחלה או לקחת לו אשה מבנות העיר אשר לא נולד בה. בן מות היה יליד שפארטא אם הלך לחוץ לארץ מבלי רשיון ממשלתו. כן היו להיונים חקים רעים רבים אחרים נגד הגרים, וגם הרומאים לא היו טובים מן היונים. למצוה נחשבה בעיני הרומאים לגזול את רכוש הגר ולקחת אותו לעבד, וכן היה גם אצל הגרמנים הקדמונים. הגר לא מצא כל חק החוסה עליו. ד"ר בלאך הולך ומונה את כל חקי העמים הנוגעים להגרים עד כי יבא לחקי אויסטריה השוררים עוד עתה ומראה לדעת את האכזריות בהחקים האלה. לא תעבור שנה אשר לא יגרשו מוויען מאחד עשר אלף עד שלשה עשר אלף איש, אנשים נשים וטף, אשר ישבו שנים רבות בהעיר ובניהם רבים אשר נתנו מלאכה ועבודה לכמה אנשים והיו למקור מחיה למשפחות רבות ובהפוך הגלגל עליהם וירדו מנכסיהם ואין לאל ידם להביא אות ומופת כי לחמם נתן ממלאכתם או ממסחרם, אז בלי חמלה יגרשו כגנב מן גו, ושוטרי הממשלה ילוו אותם עד מקום מולדתם, ואם העדה שם לא תחפוץ לקבלם, הם נעים ונדים ממקום למקום כקין בעתו. אלה המה חקי אויסטריה גם עתה! לעמת החקים האלה מביא ד"ר בלאך את חקי תורתנו אשר המה כלם צדיקים וישרים ואינם עושים כל הבדל בין גר ואזרח. ד"ר בלאך מחזק את דבריו עוד בהראיות אשר בימי שלמה היו בארץ ישראל גרים רבים, ומספרם עלה למאה וחמשים אלף ושלשת אלפים ושש מאות, ואומר גם אשר אצל

מלכי ישראל ויהודה היו אנשים רבים מן העמים האחרים אשר נשאו משרה גדולה על שכמם, כמו דואג האדומי אביר הרועים אשר לשאול ואתי הגתי, אבל תם אני ולא אדע מאין לקח ד"ר בלאָך את הידיעה כי דואג האדומי ואתי הגתי לא היו יהודים? האם בגלל כי נקראו: „אדומי וגתי" או בגלל כי אמר דוד לאתי: „כי נכרי אתה"? הם נקראו כן על שם מקום מולדתם ואתי ישב גם בגת ולכן קראהו דוד „נכרי" ולוא היה אתי מעם נכרי כי עתה לא היה נשבע בשם „יהוד" אלהי ישראל. יהודים רבים גרו אז בין העמים שכניהם, כמו שגרו רבים מהעמים בין היהודים, והיהודים שנולדו וגרו בין העמים האחרים היו גם נכנעים להם והוכרחו גם למלאות חובתם להארץ אשר בה ישבו. בימי שאול גרו עברים רבים בין הפלשתים, וכאשר נלחמו על שאול ועמו, הוכרחו העברים ללכת עמהם למלחמה נגד עם ישראל, ורק כאשר נגפו הפלשתים, השיבו העברים גם המה את צור חרבם אל לב הפלשתים ויהיו עם ישראל. כן הדבר בספק בעיני מה שאומר החכם ד"ר בלאָך כי העמים נקראו על שם ארצם כמו המצרים, היונים והרומאים, ורק היהודים לא נקראו על שם ארצם, כי ארצם נקראת „ארץ כנען" והם נקראים „עברים". לפי דעת החכם ד"ר רובין — במאמרו היקר „ארץ העברים בהמליץ שנת 1882 — היתה הארץ הזאת נקראה ראשונה „ארץ העברים" ורק אחר כן כאשר בא הכנעני וישב בארץ, נקראה הארץ על שמו ושם זה נשאר לה, אבל אם גם לא נודה להחכם ד"ר רובין, הנה גם השם „עברים" הוא לפי דעת רבים יען כי בעבר הנהר ישבו אבותינו ואם כן היו נקראים כמו כן על שם מקומם וארצם.

הרב ד"ר בלאָך מראה לדעת גם את ההבדל הרב בין חקי העניים של העמים ובין חקי העניים של ישראל. אריסטאטעלעס נלחם נגד הדעה אשר כל האנשים שוים הם וחק וזכות אחד לכלם. ווירגיל מספר מפילוסוף גדול אשר הקשיח לבו לעניים ואביונים, לפי דעת פלויטוס הוא אכזריות לא צדקה אם נותנים לעני להם ומים, יען כי הנותן מאריך במפעלו זה את ימי העני. פלאַטא חפץ כי השוטרים יגרשו את כל העניים והאביונים למען תפדה ארץ „מהחיות" האלה. אם יחלה העני ונופל למשכב אל יעיז רופא להתת לו צרי. החמלה היא לפי דעתו סכלות גדולה מאין כמוה, והיונים והרומאים שמעו בקול מוריהם. חקי העניים של עם ישראל היו ההפך מחוקי היונים והרומאים. עניים כמו שנמצאו בין העמים וכמו שנמצאים עתה לאלפים ולרבבות אשר אין כל להם וסובבים על הפתחים לא היו בין ישראל כלל, כי מחוקקנו הגדול דאג להם. מלבד המצוה של לקט שכחה ופאה ומלבד המעשר מן השדות הוכרח כל איש ישראל להתת מעשר גם מן שכר מלאכתו ומסחרו והמעשר הזה נתחלק בין העניים, והאביונים אשר ראו ימים טובים וחלקם היה שמן השיגו כל מחסורם גם סוס לרכיבה.

כן מראה לנו החכם ד"ר בלאָך במאמרו: „החנוך בין העמים הקדמונים", כי כגבוה שמים מארץ כן גבהו מחשבות העברים על דבר החנוך ממחשבות היונים והרומאים. היהודים בידעם כי החנוך הוא ראש

פנה לבנין המוסר והאשר בלב האדם הרימו את המורים מעל כל האדם ויתנו לו כבוד אלהים „מורא רבך כמורא שמים", והיונים והרומאים נתנו את החנוך בידי העבדים ולחרפה גדולה היתה להם להיות מורה ושפכו על המורים בוז ולעג תמיד.

ד"ר בלאָך מביא לנו בספרו זה עוד מאמרים אחרים שנדפסו ראשונה בהמ"ע „אָסטערדייטשע וואָכענשריפט אשר הוא מוציא לאור, והם כלם אהובים ונחמדים. ובסוף ספרו הוא מביא לנו מאמר יקר בשם „לעססינגס נאַטהאַן", בו הוא סותר הדעה של רבים מסופרי העמים אשר החליטו: כי אצל היהודים לא ימצא איש כנתן של לעססינג יען היהודים אינם סבלנים בדת, וד"ר בלאָך מראה באותות ומופתים, כי שקר בפיהם, בפי הסופרים, כי אין גם סבלן בדת כמו עם ישראל, ואנחנו נודה לו בנפש חפצה.

וואלף שור

חק ומשפט

Институтъ убѣжища у древнихъ евреевъ въ связи съ уголовнымъ и государственнымъ правомъ Моисея и Талмуда и сравнительно съ институтами убѣжищъ у древнихъ Грековъ, Римлянъ, въ средневѣковой и новой Европѣ. Историко-юридическое изслѣдованіе Н. М. Голубова. Выпускъ первый. С.-Петербургъ 1884.

(חק מקומות המקלט לישראל בימים הקדמונים על פי דיני נפשות, ומשפט המדינה של תורת משה והתלמוד וערכם לעומת חקות מקומות המקלט להיונים והרומיים בימים הקדמונים ושל עמי אירופא בימי הבינים ובהעת החדשה. חקירה בדברי הימים ותורת המשפטים מאת נ. מ. גאלובאוו, ספר ראשון. פטרבורג 1884).

כמשפט כל בני אדם בעלילותיהם, דרכיהם ומשלוח ידם, משפט המחברים במעשה ספריהם — אין משפט אחד לכלם. יש בבני אדם אשר דרכיו משפט, ארחותיו מישרים ומעשהו באמונה ולא יבוש בהפקד מעשיו לעין כל, ויש אשר דרכיו נלוזים, נתיבותיו עקשים וכל מלאכתו רמיה, ועושה בזה

מחסהו וחשף סתרו לבל תודע תרמיתו ויגלה קלונו, וגם במחברים יש אשר הוא עמל בחכמה ובכשרון לכתוב יושר דברי אמת, להגדיל תורה ולהאדירה, ועל כן משאת המבקרים לא יפחד ואימתם לא תבעתהו, ונהפוך הוא, כי עוד יחכה ליום קום מבקר להגיד משפט ספרו בשער, ויש אשר הוא עושה ספרים בעמל גו ויגיעת בשר בלי דעת ובלי תבונה ובלי שום לב לדבריו רק למען עשות לו שם מחבר ולתת את ספרו בכסף. מחבר כזה יירא מפני המבקרים ויחת מפני הבקרת, ואם יאמר מבקר לשום מחבר כזה על נס להראות קלונו נגדה נא לכל העם, והתהפך המחבר מסבות בתחבולותיו, לשום מכשולים על דרך המבקר ולחבל את מעשיו למען תהיה האמת נעדרת.

אכן לא בכל עת יצלח להמבקר לדון את שהתקיף הוא ממנו ולגלות פשעיו, ויש אשר תצלח מרמה ביד המחבר לכסות פשעיו; גם לא בכל עת יצלח להמבקר חפצו להגיד למחבר חכם ישרו בשער. הבקרת נתנה בידי המולי"ם וכטוב בעיניהם יעשו, לכסות פשעי רעיהם ולבלי לגלות צדקת המחברים אשר לא בדרכיהם ילכו ולא כמשפטיהם יעשו.

זה שתי שנים מאז נדפס הספר אשר לפנינו. אם נפתח את „ספר הזכרונות אשר לועד מפיצי השכלה בין היהודים ברוסיא" נראה, כי רבות נדברו חברי הועד בהאספם לעתים מזומנים על דבר ספר כזה, כי מצאו חפץ בו ויבקשו למו סופר חכם, אשר ידע לערוך בספר דיני נפשות של היהודים על פי תורת משה והתלמוד לעמת דיני נפשות אשר לעמים ויוכיח למי מהם היתרון, ולא מצאו. אחת היא לנו, אם קלע ה' גאלובאָוו בספרו זה אל המטרה, אשר הציבו למו חברי הועד אם לא. המשפט הזה להם הוא, כי מי יודע מחשבות לבם מבלעדיהם? אך מדוע מכל בה"ע שבשפת עבר ושבשפת המדינה לא השמיעו את משפטם עליו לשבט או לחסד, זולתי אחד אשר איננו עוד אתנו? הן לא שיח ושיג להמחבר בספרו זה, כי אם דבר לו אלינו, כי יביא במשפט את משפטינו, ויכתוב את ספרו תרגום למען ישמע גם העם אשר בקרבו אנחנו יושבים, ומדוע לא יודיעו אם טוב עשה המחבר בעמו או הרע לעם אשר ילדו כאשר יעשו רבים בימינו לחרפתנו ולבשתנו? ומדוע החרישו כ"ע העברים ולא הגידו משפט הספר בשער? הלא שאלה היא ותהי לשאלה!

אך אל נא נעמיק שאלה ולא נדרוש במכוסה ממנו, נתבונן במה שהורשינו ונעביר את תכן דברי הספר לפרקיו ונדע אם יש לנו חפץ בו אם אין; ואולם גם על הקדמתו לא נפסח, למען נדע את אשר אמר המחבר לתת לנו בספרו ונדע אם שמר מוצא שפתיו אם לא.

מראש הודיע המחבר לקוראי ספרו, כי לא חדשות ונצורות יגלה לפניהם בספרו ובכל זאת יקוה כי הקוראים ימצאו בו חפץ ואשר ימצא בו מגרעות ישים אל לבו את המקום שבו חבר את ספרו, כי הרחק הוא מחכמים סופרים וספרים (בכתוב המחבר את ספרו ישב לחוף ים הקרח) וישפטנו בצדק.

כדברים האלה השמיענו המחבר בהקדמת ספרו, ובעברנו על פני הספר בשום לב וראינו והנה כדבריו כן הוא, כי אמנם יש ויש לנו חפץ בספרו ועל כן נסלח לו גם על השגיאות המעטות הנמצאות בו מדי נזכור את המקום שבו כתב המחבר את ספרו.

הספר נחלק לשני חלקים. בחלק הראשון יבאר המחבר את תורת מקומות המקלט של היונים והרומיים בימים הקדמונים ושל עמי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים. החלק השני יחלק לשנים, בהמחלקה הראשונה יבאר המחבר את יסודי תורת משה והתלמוד, ערך המקדש והכהנים ומשפט המלוכה, ובמחלקה השניה יבאר המחבר את תורת מקומות המקלט לישראל על פי דיני נפשות של תורת משה והתלמוד.

נעביר בקצרה את דברי הספר לפרקיו ונבקר אחריהם.

בפרק הראשון יחקור המחבר. מי המה מיסדי חק מקומות המקלט, ואיפה נוסדו מקומות המקלט בראשונה, ומביא דעת חבל סופרי דברי הימים, כי במצרים נוסדו מקומות המקלט בראשונה ומהם קבלו היהודים לדעתם את תורת מקומות המקלט, וראיה לדבר, שכשיצאו ישראל ממצרים מיד קבלו עליהם תורת מקומות המקלט, ועל זאת ישיב המחבר, שאם באנו לסמוך על הראיה הזאת היינו צריכים לומר, שגם אמונת האחדות, נתינת משפט אחד לכל מפלגות העם, חלוקת הרכוש בין העם במדה שאפשר להיות ועוד ועוד, קבלו היהודים מהמצרים; וזאת אמנם לא יחליט כל מי שיודע תורת ישראל בשום אופן. כל מה שנמצא בתורת משה על דבר מעשה ארץ מצרים הוא רק שלא לעשות כמעשה ארץ מצרים אך לא לחקות מעשה המצרים.

המחבר, בכתבו לועזית ללועזים, מצא לנחוץ להביא עדים לדבריו, אבל אנחנו העברים אין לנו כל צרך לעדותם. מקבלים אנחנו את הדין הזה אבל לא מטעמו של המחבר ולא בשביל העדות שהביא, מפני שאתם מספיקים ויש מקום לבעל דין לחלוק עליו ולהשיב על טעמו. המחבר משוה את הדעות שבתורת משה למצות עשה שבין אדם לחברו ולומר מצות עשה במה מצינו מדעות, שכשם שהדעות לא קבלו ישראל מאת המצרים כך מצות עשה לא קבלו מהם, אבל לא ראי אלו כראי אלו. אין לך אדם בעולם, יהיה מי שיהיה חכם או כסיל, גדול או קטן, משעבד או בן חורין, שאיננו חוקר מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור וכיוצא בחקירות האלה, ועל כן לא יפלא הדבר מה שקבלו ישראל על עצמם להאמין שאין אלהים אלא אחד כמעט שיצאו ממצרים, ולא יפלא גם מה שקבלו עליהם לתת משפט אחד לכלם לאזרח ולגר, לחלק את הארץ לשבטים, להרבות לרב ולמעיט למעט וכדומה, מפני שכל החקים האלה המה תולדות יסוד היסודות שאין אלהים אלא אחד; אבל בכל זאת יפלא הדבר איך קבלו חק מקומות המקלט עד שעברה להם תקיפת חיים שאינם תלואים בדעת אחרים ועד שהספיקו לדעת, עד היכן מגיע אצלם כח הנקמה ועד כמה הם זהירים בדבר, שכל אלה יכולים לגרום לקבל חקים כמוהו או שלא לקבל, ושעל כן קשה להשיב על האומרים, כי חק מקומות

המקלט קבלו אבותינו מן המצרים, שאף על פי שהתורה צוותה שלא לעשות כמעשיהם המקולקלים אפשר הדבר שצותה לעשות כמעשיהם המתוקנים. אולם גם המחבר בעצמו איננו מסתפק בתשובותיו הראשונות ומוסיף לבאר, שאי אפשר לומר שלהמצרים היה הק מקומות המקלט, יען שמטרת חק מקומות המקלט היא להציל את הנרדפים מפני חמת הרודפים, ואם נחליט שלהמצרים היה חק כזה, עלינו לומר, שבכלל לא היו המצרים משעבדים זה לזה ולא השתררה אחת הכתות על העם כאות נפשה, ושעל פי עקרי דת המצרים יש תקנה לעוברי עברה (המחבר פתח ב נ ר ד פ י ם סתם וסיים ב ע ו ב ר י ע ב ר ה) ובאמת אין הדבר כן.

הכהנים ואנשי המלחמה — יאמר המחבר בשם ברוגש — היו שתי הכתות הראשיות במצרים. העם נחלק למחלקות על פי מלאכתם ומשלוח ידם וכל העם למחלקותיו היו משעבדים לשתי הכתות האלה מבלי לקחת חלק במשרה ושלטון.

שלטון הארץ היה תמיד ביד אחת מהכתות האלה — יוסיף לאמר בשם קארר — ובכל עת היו נבדלות שתי הכתות האלה מהעם. הנה היו אדוני הארץ, ובעלי האחוזות עבדו את אדמתם כהוכרים ואריסים, וכאשר גזר קעאָפּס על כל המצרים לבנות עמודים, לא גזר אלא על שאר העם והם אלה שהיו לעבדים להכהנים ואנשי המלחמה. מהדברים האלה נראה, כי נמוסי המצרים הקדמונים לא הסכימו את רוח המשפט והצדק.

אחרי כן יביא המחבר את דעת קארר על אדות יסודי הדת של המצרים, שנוטה להאמין, כי גם אחרי המות נכרו, עפ"י אמונת המצרים, הכהנים ואנשי המלחמה לפני שאר העם, ומביא ההלכתו, שרק לכהנים ואנשי המלחמה היתה ה ש א ר ת ה נ פ ש, אבל יתר העם נתגלגלו נשמותיהם אחרי מותם בגופים אחרים וכיון שחטא איש שוב אין לו תקנה.

אחרי כן יוכיח המחבר שאי אפשר לומר, שבפרס או בארץ סינים נוסדו מקומות המקלט בראשונה ומביא ראיות לדעתו מנמוסי המדינות האלה ומשפטי דתיהן, ובחקרו אם אפשר לומר שבארץ סינים נוסדו מקומות המקלט בראשונה יוסיף לאמר בשם ניבור. שאף אם נניח, שבאמת נוסדו מקומות המקלט בראשונה בארץ סינים, אי אפשר לומר שמיושבי הארץ ההיא קבלו יתר העמים לכונן מקומות המקלט, מפני שלא היה כל יחס לארץ ההיא עם יתר הארצות בימים הקדמונים. אחרי כן יוכיח שאי אפשר לומר, שמקומות המקלט נוסדו בראשונה בארץ הודו, ומביא את דברי באָקל האומר, „שלשה חלקי היושבים בהודו נקראים בשם „סודרים" והמה כלם משעבדים: אחד הסודרים שישב על כסא אדוניו מגרשים אותו מן הארץ או עונשים אותו בע.ש שיש בו צער ובשת; מבזה אדוניו בדבורו שלא בפניו שורפים את פיו; מחרף ומגדף את אדוניו שורפים את לשונו; מרגיז את אדוניו חיב מיתה; ישב על הסדין שישב עליו אדוניו עושים אותו בעל מום; הקורא בכתבי הקדש מפני שנפשו חשקה בתורה שופכים חמאה רותחת לתוך אזניו, והלומד אותם עד שידעם על פה נהרג; חטא

ועשה שלא כהלכה ענשו חמור מענש בן תורין שחטא; מי שהרג את אחד מן הסודרים חיב על הריגתו כאלו הרג התיל, כלב או עורב; אחד מבני הורין שנשא אשה מבנות הסודרים נופל לגיהנם, מפני שעשה נבלה ונשא אשה שאינה הוגנת לו; חק הוא בהודו כי כל הנקרא בשם „עובד עבודה" יהיה לחרפה ומדאגה מדבר, פן ינכרו העובדים ולא יודעו נתן חק לבל יעשו עובדי עבודה עשר; משפט הוא בארץ הודו אשר גם אם האדון יוציא את עבדו להירות איננו בן חורין מפני שאין איש יכול להוציא לחירות את מי שהטבע שם אותו לעבד

על פי הדברים האלה יחליט המחבר, כי גם בהודו לא נוסדו מקומות מקלט בראשונה, ובכן יאמר המחבר בסוף הפרק הראשון: „אחרי כל אלה נחשוב למשפט, כי בצדק החלטנו, כי לא לאחת ממלכות אויא גם לא לממלכת מצרים העתיקה היו משפטי המדינה ויסודי הדת שעל פיהם היה אפשר שיתיסדו בהן מקומות מקלט. בפרקים הבאים נוכיח, כי משפטים ויסודי דת כאלה היו רק לישראל ולהם חיבים עמי הארצות להודות על תקנת מקומות המקלט".

הארכנו והעתקנו דברים רבים שהביא המחבר בפרק הזה מספרים וסופרים שונים על דבר יסודי הדת ומשפטי המדינה של העמים הקדמונים, לא מפני שבכל כך הכביד עלינו הדבר שלמד המחבר מהם, אלא מפני שהדברים האלה לעצמם ראוים להאמר לעברים בלה"ק ובכל לשון שמדברים אליהם, שאין אדם עומד על דבר תורה ומבין את הטוב הצפון בהם עד שהוא מתבונן בחקות העמים הקדמונים ומעשיהם, ואיננו יכול להכיר את האור הגנוז בתורת משה והתלמוד עד שהוא מתבונן עד כמה שגו העמים הקדמונים ויתעו בתהו לא דרך; ובעקר הדבר מאי דפשיטא ליה להמחבר, כי לא נוסדו מקומות המקלט בכל הארצות שחשב, מפני שחקי דתיהן ומשפטיהן אינם טובים וישרים ואי אפשר שהמחזיקים בהם יחושו לתקנת הנרדפים — לדידן מספקא לן, כי כבר מצינו שהיו מקומות המקלט ליונים ולרומיים הקדמונים, אף ע"פ שלדעת המחבר בעצמו (ראה להלן) לא יסדו אותם היונים והרומיים מפני שחשו לתקנת הנרדפים ולא היו לדעתו בתי מקלטיהם לטובת הנרדפים כלל.

בפרק השני יבאר המחבר משפט מקומות המקלט אשר ליונים הקדמונים ומביא דעת מאנטעסקיע ובולמערינק האומרים שהיונים בעצמם עשו להם בתי מקדשיהם למקומות מקלט על פי רוח דתם, ומשיב עליהם, שעל פי אמונת היונים הקדמונים, אין תקנה לחוטאים, כי אלילי היונים קנאים ונוקמים הם, יכמיהם כעובדיהם המאמינים בהם ירדפו את החוטאים גם אחרי מותם. למען הראות מה רבו הבלי אמונת היונים הקדמונים יביא את דברי קסענאָפּאַנעס בן דורו של פיתגרוס, על אדות הומירוס והזיודוס, שלדבריו יתכו לאלילי היונים דברים שהם מגונים ומדות שהן נשחתות גם בעיני בני אדם כמו: שנאה, נאוף, אונאה ועוד, ואיסאָקראַד בן דורו של פריקל מחייב את משוררי היונים, על אשר יספרו שהיו מעשים באלילי היונים שלא יספר אדם שהיה בשונאו כמו: שהאלילים אכלו את זרעם, סרסו את אבותיהם וזנו את אמותיהם,

אחרי השיבו על מאנטעסקיע ובולמערינק יחוה דעתו, כי קדמוס, הראשון למיסדי מקומות המקלט בארץ יון, בנוסו מארץ כנען בעת שכבשו ישראל את הארץ, ידע את חק המקלט של ישראל ע"פ מנהגם בימים ההם, שהמקלט קלט גם את המוידים (ראה להלן) והנהיג מקלט כזה גם ליונים, כי אי אפשר לומר, לדעת המחבר, שקדמוס קבל תורת המקלט מהכנענים, אחרי שלא מצינו בשום מקום בדברי הימים שהיו להכנענים מקומות מקלט. גם בהחלטה הזאת יש לפקפק ויש להשיב להמחבר: ממה נפשך, אם „לא מצינו" ראיה, להגם מרחת בפרק הראשון להוכיח, כי לא היו מקומות מקלט להודים והסינים, אחרי שלא מצינו בשום מקום שהיו להם מקומות מקלט, ואם אין „לא מצינו" ראיה, אפשר לומר, שגם להכנענים היו מקומות מקלט כאותם מקומות המקלט שנוכחו אחרי כן בארץ יון, שהיו מקומות הקדש ושהיו קולטים מוידים כשוגגים ושמהם קבלו גם היונים גם היהודים לנהוג דין מקלט במקומות הקדש ושיהיו קולטים מוידים כשוגגים, כמו שהביא המחבר בפרקים הבאים ממה שנאמר באנשי שכם שבאו אל צריח בית אל ברית להנצל מפני אבימלך (שופטים ט' מ"ו) וביואב ואדוניהו שהחזיקו בקרנות המזבח (מ"א א' נ') אע"פ שבפירוש נאמר בתורה שאינן קולטות אלא ערים ושאינן קולטות אלא שוגגים, כי ימים רבים הלכו בני ישראל בדרכי העמים אשר ישבו בקרבם, כמו שכתוב פעמים רבות בכתבי קדש.

בפרק הזה עוד הוסיף המחבר להביא ראיות מספרים ודברי סופרים, כי דברים הרבה קבלו היונים מהעברים.

הפרק השלישי, הוא המשך מענין הפרק השני ובו יעמיק המחבר הקר על כל משפטי מקומות המקלט של היונים. קוראי הספר ימצאו חפץ גם בחקירות המחבר בפרק הזה, ומהן ידעו להבחין, מה בין חקי מקומות המקלט של ישראל לחקות מקומות המקלט של היונים, אך אנחנו נפסח על דבריו בפרק הזה, מפני שכל עקרו לא נכתב אלא בדרך אגב.

בפרק הרביעי יחקור את חקות מקומות המקלט של הרומיים וגם בו ימצאו הקוראים חפץ. הן בעקרי חקירותיו על אדות חקות המקלט של הרומיים והן בהדברים המסתעפים מהם כמו: הלכות עבדים והלכות מלוה ולוה של הרומיים בימים הקדמונים ותוצאות כל חקירות המחבר בשלשת הפרקים האלה, השני, השלישי והרביעי, הנה כי היונים קבלו את חק תקנת מקומות המקלט מהעברים, על פי מנהגם בימים הראשונים עד שהנהיגו ערי מקלט ככתוב בתורת משה, והרומיים קבלו את חק מקומות המקלט מהיונים ולשניהם היה החק הזה לרועץ, מפני שמקומות מקלטיהם קלטו שוגגים ומזידים, ועל כן נתרבו ביניהם שופכי דמים וכל עושי תועבה.

הפרק החמישי, הוא הפרק האחרון מהחלק הראשון ובו יבאר המחבר את חק מקומות המקלט של עמי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים, ומוכיח מדברי הימים, כי לא טובים היו חקי מקומות המקלט של עמי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים מחקי מקומות המקלט של היונים והרומיים בימים הקדמונים, ובכל זאת נהגו העמים דין מקומות המקלט בבתי תפלותיהם עד המאה התשע עשרה. אמנם, במשך העת הרבה מאז נוכחו עד שכמלו נמצאו רבים במלכי הארצות אשר עמלו לבטל את חק המקלט. גם רבים מהאפיפיורים שמו לבם לתת למקומות המקלט חקים טובים ומשפטים [illegible] הפאפסט גרעגאר התשיעי (1227-1241) שתקן שלא יקלטו בתי התפלה את הרוצחים ועושים בעלי מומים ונתן טעם לדבר: „שכן מצינו בתורת משה", אך בכל זאת הרבה חק מקומות המקלט להרע לעמי הארצות כל ימיו.

מפרק הששי יתחיל החלק השני של הספר, שבו יבאר המחבר את חק המקלט של ישראל עפ"י חקי המדינה ודיני נפשות של תורת משה והתלמוד; אך עד שהתחיל המחבר לבאר חקי ישראל ומשפטיו מצא לנחוץ לבאר את יסודי דת ישראל ועקרי אמונתו יען שהם הם הרוח החיה אשר בהחקים והמשפטים. המחבר אוחז בשיטת הסופרים האחרונים המחליטים, שרצון תורתנו הקדושה היא לזכות אותנו בעולם הזה, [illegible] מכתבי קדש [illegible] ה"ל וגדולי הפוסקים ודברי חכמים רבים מדורות האחרונים, והכל בסדר נכון ובדרך קצרה. ובכלל אין לנו מה להעיר על דבריו, כי השיטה הזאת מודעת לקוראי הספרות החדשה למדי. מי שקרא ושנה ומחזיק בשיטה זו אינו מוצא עוד חפץ בראיות ובמשא ומתן של הלכה זו, ומי שאיננו מסכים לה, אפילו אם נביא לו כל הראיות שבעולם לא ננצח אותו. כל מה שטרח המחבר בפרק הזה לא טרח אלא בשביל הקוראים מעם הארץ אשר אנחנו יושבים בתוכו ובשביל אלה מבני עמנו אשר לא ידעו עברית בהלכה, ולא קראו ולא שנו דברי חכמינו ומוסרינו האחרונים, שעל פי רוב יבוזו תורתנו מפני שאינם יודעים אותה ודנים אותה על פי השמיעות ששמעו מפי תינוקות של בית רבן שלמדו הימנו אלפא-ביתא והושבים שנתנה רק להכביד עול על הבריות ולצערן בעולם הזה כדי לקבל שכר בעולם הבא.

ומה טוב היה לו האילו מורי דת ישראל בבתי הספר הכוללים לכרות אזן לתלמידיהם, בהבינם אותם לדעת את נשמת התורה והטוב הצפון בהחלק המדותי אשר בתורת משה. על מורה הדת אלה לדעת ולהבן את רוח חניכיהם, ובחפצם לחבב את היהדות על בנינו, עליהם להאיר עיניהם באור תורת חיים ואהבת חסד, כי יכירו וידעו את יסודי היהדות המוכריה הכוללים בחלק המוסרי והמשפטי, אשר בתורתנו. [illegible] היה יתר שאת על הספורים הפתגמים הקרים, אשר לא ישביעו רצון את התלמידים מהמחלקות הגבוהות שכבר הבשילו כל צרכם לדעת את החיים מפי סופרים וספרים. מורי הדת בזמננו צריכים להשכיל ולדעת איך להכניס בלבות הנערים האהבה להורתנו ולהורותם דעת, כי היא: תורה שלמה, תורת חסד, המפשטת כל עקמימיות החברה; גם זאת יעשו המורים כי עתה לא יבושו בני יעקב ופניהם

לא יהורו עוד, בשמעם כי עם עכם נקרא עליהם, לא יבואו ליקחת אמם ושם יהודי לא יהיה להם להגא כאשר אנחנו רואים היום לדאבון נפשנו.

אחרי כל אלה לא נמנע מלהעיר על דברי המחבר במקומות שונים מפרק הזה. בסוף דבריו בהערה 4 לצד 59 יביא ראיה לאמונת השארת הנפש מן התורה, ממה שנמצא פעמים רבות בתורה הדבור „האסף אל עם", ולדעתנו אין המליצה הזאת מכרעת. כמו כן קשה להסכים לדעת המחבר בדבר מקום מנוחת הנפש אחרי מות הגו ע"פ הראיות שהביא שם. בצד 61 יביא את האגדה ע"ד עלית משה למרום הנמצאה בשבת פ"ח (בטעות מציין בספר „ע"ה") ויעתיק את תשובת משה להמלאכים לאמר: „כלום למצרים ירדתם? כלום נשים אתם נושאים לכם?" והתשובה האחרונה לא נמצאה בתלמוד אלא „לפ-עה השתעבדתם? כו' קנאה יש ביניכם? יצה"ר יש ביניכם?". בטרם נצא מאת הפרק הזה נעתיק את דבריו בהערה השניה לצד 56, כי יקרים המה בעינינו מאד ונקוה כי גם הקורא ימצא בם חפץ. „אין כל ספק — יאמר המחבר בשם מאַקאַריי ושירנער — כי הרבה מפלוספי העמים הקדמונים ידעו מעצמם או שקבלו מחכמי ישראל, שאין אלהים אלא אחד, אך הידיעה הזאת היתה אצלם רק דעה מפשטה ולא פעלה עליהם יותר מאשר הפעל החקירה הפלוסופית בדבר ידיעה ובחירה וכיוצא בה על דרכי האדם שבינו לבין חבריו. בנוגע להחיים המדינים לא הביאה להם הידיעה הזאת כל תועלת, יען שסעיפי אמונת האחדות של העברים: שכל בני אדם שוים בעיני ה', ושראוי להת משפט אחד לכל האנשים ויתר עניני מוסר ודרך ארץ, לא היו נודעים כלל להפלוסופים ההם, ועל כן בשעה שהודו שאין אלהים אלא אחד, באותה שעה לא נמנעו לומר, שהרשות נתונה לאנשים להעביד את רעיהם בפרך ולקחת לעבדים שבויי מלחמה ולוים שקצרה ידם לשלם חובותיהם ולהרוג ילדים חלשים, וכי מה הפרש יש להעבד המעונה או לאחד מאשר הנרדפים בין שרודפו ומצר לו עובד אלילים לשרודפו ומצר לו מאמין שאין אלהים אלא אחד? מה נחשבה הוראת האחדות של הפלוסופים הקדמונים, בהיבם את הנשים בנגוע האברים את האנשים בהיותן ערומות ובהתירם את הזנות לפנויות?" הדברים האלה יחזק המחבר מדברי ספרים וסופרים ואנחנו השמטנו את הציונים מפני שאין רצוננו לשקר ולהרחיק עדותנו, למען יאמין הקורא, כי הבאנו ממרחק דברינו. בהערה 1 לצד 68 יביא המחבר את דברי קאהר, כי עוד לפני משה מלך בהינא Tchuen-hion (2514=2436 לפני כה"נ), אשר התנגד למנהג הקרבנות, וכאשר לא מצאה ידו לבטלן כל עקר, השתדל להמעיטן בכל מה דאפשר, ולפי זה, יאמר המחבר, האגדה על דבר מלוכת משה, עד שהוציא את בני ישראל ממצרים, שנים רבות באיזה מדינה, כמרומה לי — יאמר המחבר — במדינת הינא, היא אגדה שיש לשום אליה לב". והנה אלמלא נמצאה אגדה כזו היה מקום לבעל דין לחלוק על דברי המחבר בפרק הראשון, שהביא

בשם ניבוור, שלא היה כל יחס לעם הינא את יתר עמי תבל בימים הקדמונים ולוטר, שאפשר שאותו המלך או אחר הקדים את משה בחק המקלט כדרך שהקדימו להתנגד למנהג הקרבנות, ומשה קבל את חק המקלט בהיותו בהינא, אבל באמת לא מצינו בשום מקום שמשה מלך בהינא אלא בארץ כוש (ספר הישר פרשת שמות).

בפרק השביעי יחקור המחבר, מפני מה לא קלט בית המקדש את החוטאים, כדרך שקלטו מקדשי האלילים, ויבאר את ערך המקדש והעבודה על פי תורת משה והתלמיד, משפטי הכהנים ויחוסם אל העם. הפרק הזה לא נופל בערכו מהפרק הקודם וכמוהם ערך שלשת הפרקים הבאים. בפרק הזה ימצא הקורא הרבה השערות נכונות, אשר לא שערון עוד חוקרי טעמי המצות שקדמו להמחבר, ומפני שרבות הן על כן נמנע להביא אותן לפני הקורא בזה ויעיר רק על איזה מקומות מהפרק הזה כדרך שהעירונו בפרק הקודם.

בצד 74 בהערה יוכיח המחבר מהמקרא: „המערת פריצים היה הבית הזה" הנאמר בירמיה, כי כל השנים שסרו בני ישראל מאחרי ה' היה להם המקדש למקום מקלט לקלוט את כל החוטאים כדרך שקלטו מקדשי האלילים. אבל מהמקרא שלפניו: „הגנוב רצוח ונאוף כו' ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה" לא משמע שהכתוב משתעי במבקשי מקום מקלט. בצד 78 יביא את מאמרם: „בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים" ויציין: כתובות ע"א, והמאמר הזה לא נמצא שם אלא בשבת ל"ב וממקומו מוכרע שקאי על שאין לו לשלם נדריו ולא על מי שיש לו ומשלם ואין זוונו של המאמר הזה את שני המאמרים האחרים שהביא המחבר שם עולה יפה. בצד 81 בהערה 3 יצאה שגגה מלפני המחבר באמרו בדרך אגב שמותר לישראל להתפלל בבתי עכו"ם, ובאמת לא מצינו את ההיתר הזה בשום מקום, ועיין ברמב"ם בפרק השביעי מהלכות עכו"ם והקותיהם הלכה ו' והלכה ח', שמשם משמע להפך. ועיין עוד בסנהדרין ס"ב, וביותר משמע כן מסנהדרין ע"ד ע"ב וע"ה ע"א, שפירש שם הגמרא, שמה שהודה אלישע לנעמן באמרו לו, „לדבר הזה יסלח ה' לעבדך בבא אדני בית רמון להשתחוות שמה והוא נשען על ידי והשתחויתי" והשיב לו אלישע „לך לשלום", שהוא רק מפני שלא היו ישראל בשעה ההשתחויה ובכגון זה נקרא בצנעה. מפני שלא נצטוו לקדש את ה' בתוך הכותים, אבל אילו היה הדבר בפרהסיא, במעמד ישראל, לא הודה לו, ואם כן משמע שלא לבד שאסור להתפלל בבתי עכו"ם אלא שעוד יש בדבר זה גם משום חלול השם.

באותה הערה יוכיח מדברי התנחומא (ויקרא פרשת כ"ב) ממה שנאמר שם שמותר לקרות את שמע בין בישיבה, בין בהליכה, בין בשכיבה ובין בקימה, שאין חובה ליכנס לבית הכנסת להתפלל, ובאמת קריאת שמע להוד ותפלה להוד ואף על פי שהלכה כבית הלל, שמותר לקרות שמע בכל ענין, וכל העובר על דברי בית הלל (מפני שרוצה להחמיר על עצמו כבית שמאי) חייב מיתה (ברכות

י"א), מכל מקום חובה להתפלל בבית הכנסת, וכל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס בו להתפלל נקרא שכן רע (ברכות ח'), ולא הוציאו חכמי התלמוד מכלל זה, לפטור מתפלה כל עקר, או מהתפלל בבית הכנסת אלא ה"ח שתורתם אומנתם. וכנגד זה לא דק המחבר לחומרא בסוף הערה זאת, וכתב בשם התלמוד, שתפלה דרבנן וק"ש ושמונה עשרה דאורייתא, ובאמת מה שאמרו „תפלה דרבנן" על שמונה עשרה אמרו ולא על שאר תפלות, שאין סתם תפלה בתלמוד שחייבים להתפלל אותה בכל יום אלא תפלת שמונה עשרה בלבד.

בפרק השמיני יחקור המחבר, מפני מה לא הגינו מלכי ישראל על החוטאים, כדרך שהגינו מלכי האומות הקדמונים ומלכי אירופא בימי הבינים ובימים האחרונים. ויבאר את משפט המלך על פי תורת משה והתלמוד, ומתי ואיזה מלך היו ממליכין על ישראל, וערך המלך בעיני שמואל הנביא המושח את המלך הראשון על ישראל.

בכלל יקרים דברי המחבר בפרק הזה עד מאד. המקום והזמן, שבהם יצא ספרו לאור היו בעזרו, להפיץ דעות נאמנות לרוח תורת משה, שאי אפשר לגלות אותן ברבים בימים האלה ובזמן הזה. הדברים שהביא המחבר בצד 100 בשם מדרש רבה הנדפס בשטעטטין בשנת 1836, בפרשת שופטים, המה פנינים יקרים, אשר לא זכינו לראותם בכל ספרי המדרש הנדפסים במדינתנו, כי ידי זרים משלו בהם וישמיטו דברים מדברי ר' יוחנן ומדברי ריש לקיש לא השאירו מאומה. ואפריון נמטיה להמחבר שבמעט הדברים שצלחה לו להביא בספרו פתח לנו פתח להבין כמה גדולים דברי חכמים במקום הזה, אשר אף אפס קצתם ראינו בדברי המחבר וכלם לא ראינו; אולם גם הרמב"ם שפסק להלכה, שנצטוו ישראל על מנוי המלך, אעפ"כ העיר והוסיף בכל הדברים שפסק ע"פ התלמוד, שהמלך מותר בהם, שאין הדברים אמורים אלא בשעת המלחמה, ובסוף פרק ד' מהלכות מלכים יאמר: „ובכל אלו הדברים (האמורים שם למעלה שם ע') דינו (של המלך) דין, ובכל יהיו מעשיו לש"ש (כלומר: ובלבד שיהא מעשיו לש"ש), ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, לשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמת ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם מלחמותינו*), וכנראה רחוקים דברי הרמב"ם בהלכות מלכים מדברי התוספות סנהדרין כ' ע"ב, במה שחלקו בין מלך על כל ישראל (ויהודה) למלך על ישראל בלבד, ופסקו, שהמלך רשאי לקחת שדה איש וכרמו בחנם, אבל איננו רשאי לכוף אותו שימכור לו שדהו וכרמו, והמגדול עוז ככסך את דברי הרמב"ם בדברי התוספות וקרב רחוקים בזרוע. בעלי התוספות דקדקו בפרטי הדינים ולא השו שיהיו כלם מכוונים לחפץ אחד, ולא הרגישו אלא בשעה שמצאו דבר והפוכו באותו פרט, כגון זה, שהתלמוד מתיר למלך לקחת שדה איש

*) ועיין בספרי פ' שופטים את דרשת ר' נהוראי על המקרא הזה. שהיא הפוכה מדברי הרמב"ם מן הקצה אל הקצה.

וכרמו וממעשה אחאב וכרם נבות נראה שגם המלך אינו רשאי לעשות שלא כדין. אבל כיון שעלתה בידם לחלק בדבר באיזה פרט, שהתלמוד מתיר לקחת בחנם ואחאב ואיזבל רצו לכוף את נבות למכור להם את הכרם, שוב לא קשה להם מידי, אף שהדברים קל וחומר; אבל הרמב"ם לא שם לבו לדקדוקים כאלה, כי אם ירד לעומקה של הלכה ואל הרעיון הצפון בה, ובראותו כי דברי החכמים נראים כסותרים את דברי התורה והנביאים, ובחשבו שדבריהם נתקבלו להלכה, יגע לפרש אותם באופן שיהו דברי חכמים קימים גם לרוח תורת משה ודברי הנביאים.

זהו מה שנראה לנו בדעת הרמב"ם; ואולם באמת נראה לנו לשער, שמה שנמצא בסנהדרין (שם): שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ כו' הוא רק דעת יחיד, דעת ר' יהודה בר' אלעאי, כמו שמביא המדרש רבה פ' שופטים את המאמר הזה בשמו, וכמו שנמצאה הדעה הזאת בשמו גם בספרי פרשת שופטים, ולא דעת ר' יוסי כמו שנמצא בגמרא, כי דעת ר' יוסי בענינים האלה היתה הפוכה מדעת ר' יהודה, כמו שנראה מהמעשה המסופר בשבת ל"ג ע"ב דיתבי ר' יהודה בר' אלעאי ור' יוסי ור' שמעון בן יוחאי כו' יהודה שעלה יתעלה כו' יוסי ששתק יגלה לצפורי. ונראה שמפני שר"י הי' חשוד בעיני המלכות לפיכך גזרה עליו גלות, ולפי זה, מה שאמר ר' יוסי בסנהדרין (שם): כל מה שנאמר בפרשת המלך, מלך מותר בו, אין רצונו לומר, מותר מן הדין אלא שהוא מתיר לעצמו לעשות כן. ועל כן פליג עליה ר' יהודה ואמר, שלא נאמרה, אלא כדי לאיים, כלומר, שבאמת איננו עושה כן אלא שנאמרה כדי שתהיה אימת המלך עליהן, כמו שפירש רש"י, ולפי זה יהיו דברי רבים מחכמי התלמוד בהלכה זו קימים גם לפי פשטא דקרא ואין צרך עוד להוסיף עליהם ולפרשם כמו שעשה הרמב"ם, או לפסוק את דבריהם מן המקרא בסכינא דפרזלא כמו שעשה המחבר אשר לפנינו, כי הכל על מקומו יבוא בשלום.

בפרק התשיעי יחקור המחבר, מפני מה לא קלטו מקלטי ישראל את העבדים כדרך שקלטו מקלטי העמים האחרים, ומבאר את מצב העבדים אצל העברים בימים הקדמונים, כל דבריו על אדות משפט העבדים אצל העברים ישרים ונכוחים ומכוונים לדברי תורת משה והתלמוד, וכנגד משפט העבדים אצל העברים הוא מביא את משפט העבדים אצל העמים הקדמונים ואצל עמי אירופא בימי הבינים, ולא למותר נחשוב להעתיק בזה מעט מהמשפטים האלה. איסור חמור היה להיונים להוציא עבדים לחירות; כל מי שהיה לו עבד היה מלקה אותו אחת בשנה אע"פ ששמע תמיד לקול אדוניו; כל עבד שהיה נאה היה נהרג במיתה שעל ידי יסורין; העבדים לא היו לובשים אלא עור כלב; פעמים שהאדונים גזרו על העבדים ליהרג והיו מתאספים האדונים בשדות להרגם כדרך שהורגים חית השדה, כל מי שלא עשה מום בעבדו הבריא היה נענש ע"פ הדין; אחד מן האדונים שנהרג ואינו ידוע מי הרגו, נהרגים כל עבדיו, ארון שרצה להכות את העבד לחי, צריך העבד לתת לו את לחיו כדי שיכהו מכה גדולה; האדונים שברומי היו מקצצים

את אברי עבדיהם לפני פתחי בתיהם כדרך שבני אדם חוטבים עצים, ואף בצרפת, בימי הבינים, היו חותבים האדונים את אזני עבדיהם ומסרסים אותם ע"פ הדין; באשכנז היו קושרים האדונים חבילות עצים גדולות על צוארי העבדים בשעה שהשתמשו בהם לדישה במקום דברים שמשאם כבד, כדי שלא יוכלו לתת גרעינין לתוך פיהם. כך היו עושים באשכנז אנשים לאנשים בימי הבינים ובתורתנו כתוב: לא תחסם שור בדישו, וזהו ההבדל שבין ישראל לעמים.

בפרק העשירי יחקור המחבר, מפני מה לא קלטו מקלטי ישראל את הלוים שאינם יכולים לשלם, הגרים, האלמנות והיתומים, כדרך שקלטו מקלטי העמים, ויבאר את מצב הלוים שאינם יכולים לשלם, הגרים, האלמנות והיתומים אצל העברים. כמעשה המחבר בארבעת הפרקים הקודמים מעשהו בפרק הזה: בפנים הספר יבאר את משפט ישראל בדבר שהוא עוסק בו, ובהערותיו יביא את המקור לדבריו מתורת משה, התלמוד והפוסקים, ויביא את משפטי העמים לעמת משפטי ישראל להראות מה רב ההבדל ביניהם, אך באחת שגה המחבר בפרק הזה, שהוא אומר בצד 121 בשם התלמוד, שמיתת ב"ד דוחה שבת, ובאמת לא נמצא מאמר כזה בתלמוד, ואדרבה הלמוד ערוך הוא בידינו, בסנהדרין ל"ה ע"א: אין רציחה (כלומר: מיתת ב"ד) דוחה שבת.

באותו צד בהערה 1 ישער המחבר, שמה שקבעה דתנו לחובה את מצות הצדקה כמו: לקט, שכחה, פאה ומעשר עני, וכן הכנסת כלה ובקור חולים שמקורם בתלמוד, ולא הספיקה בהערה כללית, שראוי לכל איש לעזור לרעהו, הוא מפני שלא רצתה לסמוך בענינים כמו אלו על נדבת לבו של כל איש ואיש שיעשה בחפצו, ועל כן קבעה אותן לחובה ומסרתן לב"ד להשגיח עליהן, ובעיניני קרוב הדבר יותר לומר, שבאמת הכפיה על הצדקה היא מעקר הדין, מפני שכל מה שאדם מקבל מאת הצבור ושאפשר הדבר שיקבל, חובה עליו להשתתף עם הצבור בו וכופין אותו על הדבר להשתתף עם הצבור, וכיון שעניות היא גלגל החוזר בעולם ואפשר לכל אדם שיהיה צריך לקבל צדקה וגם מה שאדם נהנה בכל יום אינו נהנה אלא משלו בלבד, שהרבה אנשים משתתפים עמו עד שמוצא פת לאכול ובגד ללבוש, לפיכך כופין את כל אדם על הצדקה לתת משלו לאחרים, אבל כל מה שאי אפשר לאדם שיקבל מאחרים, אין כופין אותו לתת, וע"כ אין כופין לצאת למלחמת הרשות וכל הירא ורך הלבב שב לביתו ולא יצא למלחמה, מפני שאין בני אדם נותנים לו היים ועל כן איננו מחויב למסור את נפשו בשבילם, וכופין למלחמת חובה או למלחמת מצוה, שאלמלא לחמו ישראל בשבע אומות לא היתה א"י שלהם ולא היה להם מקום לשבת, וכל מי שרצה להשתתף עמהם בתבואות המלחמה, לקחת חלק בארץ, היה צריך גם להשתתף עמהם לצאת למלחמה.

מפרק האחד עשר תתחיל המחלקה השניה של החלק השני מהספר, שבה יבאר את תורת מקומות המקלט לישראל ע"פ דיני נפשות של תורת משה והתלמוד והפרק הזה כולל השקפה על משפטי ישראל בכלל והשקפה על משפטי ישראל קודם מתן תורה בפרט, ממה שהכתוב מספר באברהם שאמר: הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אותי (בראשית ט"ו ג'), וביעקב שאמר: עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (שם ל"א ל"ב), ובשבטים שאמרו: אשר ימצא אתו מעבדיך ומת (שם מ"ד ט'), ומהמשפט שהוציא יהודה על תמר ומעשה שמעון ולוי באנשי שכם, שומע המחבר, כי קודם מתן תורה היו נהוגים בישראל משפטים אחרים שהחזיקו בהם מעצמם ועל פי רוחם, אבל כשם שאין כל ספק שהיו לאבותינו קודם מתן תורה משפטים אחרים מהמשפטים שיש לנו עתה, כך אין כל ספק שלא כל מה שאמרו ושעשו, אמרו ועשו על פי המשפטים שהיו להם, שאם כן נרבה מחלקת באבותינו ונעשה אצלם את התורה לכמה תורות: בתורתו של אברהם אבינו היה כתוב שאין בני הפילגשים חשובים כבנים ולפיכך אינם יורשים עם בני הנשים בנחלת אביהם ובתורתו של יעקב אבינו היה כתוב שבני השפחות חשובים כבנים; בתורתם של שמעון ולוי היה כתוב שהמוציא שם רע חייב מיתה ובתורתו של יהודה היה כתוב שדינו להיות נמכר לעבד ותורתו של ראובן פטרה אותו כל עקר; ולא עוד אלא שהיו לאנשי ארם ולמצרים תורות טובות משל אבותינו, שבתורתו של יעקב היה כתוב שמותר לתת הצעירה לאיש לפני הבכירה, ובתורתו של לבן הארמי היה כתוב שאסור לעשות כן; בתורתם של יעקב ובניו היה כתוב שהגנב חייב מיתה, ובתורתם של המצריים היה כתוב שהגנב נמכר לעבד. אין משפטים אלא מה שנעשים על פי ב"ד ולא מה שאדם עושה לעצמו, שאין אדם רואה חובה לעצמו ועושה מה שלבו חפץ ואין דנים ע"פ מי שחטא, בין שידע שחטא באותו דבר ובין שלא ידע שחטא, שכן מצינו שחייב דוד מיתה את העשיר הגוזל כבשה מחברו העני וטבחה והתורה צותה לשלם המשה. גם בהמשפטים שהיו לאבותינו קודם מתן תורה, כמו משפט יבום ושרפת שומרת יבם שזנתה, נראין יותר דברי הרמב"ן והמורהו, שהיו אבותינו נוהגים בהם על פי נימוסי העמים שבימיהם ולא שקבלו אותם מעצמם כדעת המחבר. לדעת המחבר, עד שנתנה תורה היו אבותינו עונשים במיתה גם הורגי נפש איש בשגגה, מפני שמצינו שאמר הכתוב בבראשית ט' ו': שופך דם האדם באדם דמו ישפך ולא חלק הכתוב בין מזיד לשוגג, ומוסיף להביא ראיה מהמקרא שלפניו: מיד כל חיה אדרשנו, ואומר: והלא דברים ק"ו, ומה חיה שאיננה בדעת כלל ענש אותה הכתוב, אדם בן דעת ששגג עאכ"ו, אבל אי משום הא לא איריא, שאפשר שענש החיה הוא לא מפני שחטאה אלא מפני שדרכה להזיק ובכגון דא נאמר: ובערת הרע מכל מקום. עוד יביא המחבר את דברי קיסטיאקאָסקי בספרו Учебникъ общ. Уголов. пр. שמהמקרא: וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו (בראשית ד' ט"ו), מוכח שגם היהודים נהגו דין מקלט בקדש, כדרך שנהגו יתר העמים הקדמונים, ונהגו לקלוט גם את המזידים, והמחבר סובר כותיה במשמעות הכתוב ופליג עליה, במה שאינו מחלק בין קודם מתן תורה לאחר מתן תורה. והנה אין אנו רוצים להגיד

בזה, עד כמה יש לסמוך על הספור הזה, לדון על פיו את משפטי ישראל בימים הקדמונים, מפני שאין אנחנו רוצים להסיג גבול חוקרי קדמוניות, אך לא נמנע להעיר כי כפי המסופר בפ׳ בראשית, שב קין בתשובה ונחם על אשר הרג את אחיו, ובכל זאת לא מחל לו ה׳ כל עקר, וכעין הספור הזה מצינו גם לאחר מתן תורה באחאב בכרם נבות (מלכים א׳ כ״א), ובדבר כחה של תשובה עיין יומא פ״א, קדושין מ״ט ושלהי פרק יש בערכין ונו״ב מ״ק ס׳ כ״ו.

בסוף הפרק האחד עשר יחלק המחבר את דברי ימי משפט מקלטי ישראל לשלש תקופות. התקופה הראשונה תמשך עד ימי מלוכת שלמה, ובה קלטו מקומות הקדש, וקלטו מזידים כשוגגים; התקופה השניה תתחיל מימי מלוכת שלמה ותמשך עד המאה הרביעית לפני סה״נ, ובה נהגו ערי מקלט על פי תורת משה, והתקופה השלישית תתחיל מזמן כנסת הגדולה ותמשך עד חרבן הבית השני, והיא תקופת חק ערי מקלט על פי משפטי התלמוד.

החלוקה הזאת אמנם חדשה היא, אולם כבר הבאנו דברי המחבר וראיותיו, שבימים הראשונים היו נוהגים היהודים דין מקלט במזבח ובבתי אלהים, ושבאמת נראה ממה שבאו בעלי מגדל שכם אל צריח בית אל ברית להנצל מפני אבימלך, וממה שיואב ואדוניהו החזיקו בקרנות המזבח להנצל מפני שלמה שהיו נוהגים דין מקלט לא לשוגגים בלבד, ואת אשר ראה לחלק בין תורת ערי מקלט עפ״י תורת משה לתורת ערי מקלט ע״פ משפטי התלמוד, יבאר בפרק השנים עשר, בפרשו את פרשות הרוצחים על פי פשוטו של מקרא. והננו להביא בזה את תוכן דבריו בפרק השנים עשר.

ממה שלא חלק הכתוב בשמות כ״א י״ב, י״ח כ״ג לפטור ממיתה את הרוצח שלא התכון להרוג כי אם להכות והכה הכאה שאין בה כדי להמית, שומע המחבר, שהתורה מחייבת את הרוצח מיתה אע״פ שלא התכון להרוג אלא להכות ואעפ״י שהכהו הכאה שאין בה כדי להמית, ולא חלק הכתוב לדעתו רק בין שהכה במזיד ושלא ברשות לשהכה בשוגג או ברשות, שכשהכה במזיד ושלא ברשות, חייב הרוצח מיתה בכל ענין, אבל כשהכה בשעת מריבה, שגם חברו עשה שלא כהוגן, אין הרוצח חייב מיתה אלא אם כן לא נתרפא הנרצח עד כדי שיקום והתהלך בחוץ על משענתו משעה שהוכה עד שעה שמת, ואם הנרצח הוא עבד שתחלת ההכאה היתה ברשות אינו חייב עד שימות העבד באותו יום. ובמקום שאי אפשר לב״ד לדעת אם היתה ההכאה במזיד או בשוגג, הדבר תלוי במה שהרג את הנרצח: „אם בכלי ברזל הכהו.... מות יומת הרוצח" (במדבר ל״ה ט״ז) „ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו... מות יומת הרוצח" (י״ז), או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו.... מות יומת הרוצח (י״ח), „ואם בשנאה יהדפנו או השליך עליו בצדיה (אפילו השליך כלי שאין בו כדי להמית) מות יומת המכה (כ׳, כ״א), „ואם בפתע בלא איבה הדפו, או השליך עליו כל כלי בלא צדיה, או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות (כלומר: שהתברר בב״ר שהכהו בלא צדיה ובלא ראות).... ושפטו העדה... והצילו העדה את הרוצח, והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו"... (כ״ב כ״ה). וכדי שלא נטעה לחשוב שהתורה צותה לשלוח לערי מקלט גם את מי ששגג במיתה והזיד בהכאה, לפיכך חזר משה במשנה תורה (י״ט ד׳ ה׳) ומפרש ביתר באור, שאינו נפטר ממיתה אלא מי שהכה את רעהו בבלי דעת, כגון שבא את רעהו ביער לחטוב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרות העץ ונשל הברזל מן העץ. ע״פ הדברים האלה יהליט המחבר, שעל פי פשוטו של מקרא איננו גולה אלא מי שהרג את הנפש ע״פ מקרה, כלומר, שעקר ההכאה היתה בשוגג והרוצח לא התכון לא להרוג ולא להכות, ולפי זה ישער המחבר שלא היתה כונת התורה לענוש את הרוצח שהכה את חברו בשוגג ולחייבו גלות, כי אחרי ששגג בעקר ההכאה דין הוא שלא יתחייב כלום, אלא שהתורה צותה להכין ערי מקלט לשוגגים כדי שלא ימיתו אותם גואלי הדם כאשר יחם לבבם.

הבאנו בקצרה את דעת המחבר בפירוש הכתובים שבפרשות הרוצחים, שבמשפטים, מסעי ושופטים, ונניח מקום להמבארים והפשטנים להתגדר בו, להוות דעתם כותיה או שלא כותיה, ואנחנו נסורה מזה ונלכה לדרכנו. המחבר ישער, כי הפרשות האלה מדברות ברציחות שלא היו בהן עדים כלל, או שהיה בהן עד אחד או שהיו עדים בשעת הרציחה, אבל אין עדותם ברורה לחייב את הרוצח על פיה, ועל כן ב״ד מוכרחים לדון ע״פ אומדנא. ההשערה הזאת תמוהה בעינינו, והרי בפרוש אמרה תורה בפרשת הרוצחים שבמסעי: „כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרוצח ועד אחד לא יענה בנפש למות, ובפרשת הרוצחים שבשופטים: „לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת בכל חטא אשר יחטא".

כמעט כלינו את דברינו על אדות דברי המחבר בפרק הזה, ואולם עוד הערה אחת לנו להעיר על אשר לא כתב המחבר בספרו ולא זכר על אודותיו. הרבה טרח המחבר בפרושי הכתובים שבפרשות הרוצחים. לברר איזה רוצח היה צריך לגלות לערי מקלט ע״פ תורת משה, אבל שכח לבקש ראיה או זכר לדבר מן הנביאים שהיו נהוגות ערי מקלט למעשה, ואם אמנם אין ראיה לדבר אבל יש זכר לדבר ממה שאמר הנביא בשם ה׳: „גלעד קרית פועלי און עקבה מדם: וכחכי איש גדודים דרך ירצחו שכמה" (הושע ו׳ ח׳-ט׳), וכן יפרש התלמוד (מכות י׳ ע״א) את מלת שכמה שר״ל לשכם ולא אמרו „אל תקרא" כדרך שאמרו בכל מקום בדרשם את הכתיב, וגלעד ושכם הנה שתי ערי מקלט, ולפי זה נראה שגם בימי הנביאים היו גולים לערי מקלט רוצחים שהכו אנשים במזיד והרגום בשוגג שלא התכוונו להרגם אלא להכותם, או שלא נתברר שהתכונו להרגם, ולפי זה יפה תירץ אביי בגמרא (שם) על הקושיות, בעבר הירדן תלת בא״י תלת? מאי שנא מהאי גיסא ומהאי גיסא דמרחקי ומאי שנא מציעאי דמקרבי?" — „בגלעד שכיחי רוצחים, בשכם נמי שכיחי רוצחים", כלומר: אנשים שרגילים להכות את רעיהם, ופעמים שמכים עד

שממיתים *) ואין אנו צריכים עוד לשנויי דחיקי של התוספות.

הפרק השלשה עשר הוא הפרק האחרון מספר הראשון, ובו יבאר מפני מה החמירה תורה ברוצחים, ומה ראו חכמי התלמוד להקל עליהם ולהוציא את הכתובים ממשמעם, ובין כך יבאר מפני מה החמירו בחקירות ובדיקות העדים ומה טעם הצריכו התראה. את הכל יבאר בטוב טעם ודעת ודבריו נכוחים למבין וישרים למבקשי דעת. הפרק הזה הוא כעין חתימת הספר הראשון ופתיחת הספר השני, המבאר את תורת המקלט ע"פ דיני נפשות של תורה שבעל פה, ובעמוד המחבר בפתח ספרו השני לקח מעט משמנו ומדבשו ויתן לנו למען נטעם ונדע כי ברוך טעמו. מהמעט אשר טעמנו בפרק הזה מחקירות המחבר בדיני נפשות של התלמוד, נראה ונוכח, כי לא המדרש היה העקר לרבותינו בעלי התלמוד, ולא בשביל דקדוקי סופרים הוציאו את הכתובים ממשמעם ודנו את דיניהם, אלא בשביל שרצו לזכות את הזכאי ולחייב את החייב, ובהאמינם חקר בתכונות בני דורם, יצאו לדון בדברים חדשים, ומחפצם לחבב את תקנותיהם על העם, העמידו את דבריהם על דברי תורה. אם אמרנו להראות בזה כבוד דברי המחבר בפרק הזה, היינו צריכים להעתיקם כמו שהם מבלי לגרוע מהם דבר, ועל כן נסור מעט לעבר השני ונראה את אשר יעשה שם. הבה נרדה נא למטה ונעלה פנינים אחדים מהערותיו. בהערה השניה לצד 155 ימנה המחבר את כל העברות שחיבים עליהן מיתת ב"ד ועולה מספרן לשש עשרה, וכנגד זה יביא מדברי הימים, כי בספר דיני נפשות של קארל החמישי נמנו ארבעים וארבע עבירות שחיבים עליהן מיתה; בספר המשפטים של המלך אלעקסיי מיכיילאָוויץ, הנדפס בשנת 1649 — חמשים וארבע, בספר המשפטים של פטר הראשון — מאה, במאה השמונה עשרה היו עונשים בצרפת במיתה על מאה וחמש עשרה עברות, בבריטניא — על מאה וששים, והיו עונשים במיתה על עברות חמורות וקלות, על הגנבה בשעה שיש להחמיר על הגנב, או כשגנב כל שהוא שלש פעמים: על גנבה שבבית ועל האונאה ורמאות בזמן שראוי להחמיר, או את מי ששנה ושלש בחטא, על גנבת נשים ברצונן, על האיום, על סיוע ידי הבורחים בבית האסורים, ויש שהיו מחיבים מיתה גם את הכורת עץ מיער שאסור לכרות ממנו, ויש שהיו מחיבים מיתה את הקובל לפני המלך שלא כדין, ויש שהיו עונשים במיתה את הגר שהורתנו צותה עליו, שלא להונות אותו ושחיבה אותנו לאהוב אותו.

בהערה 3 לצד 164 יביא את משנתם (מכות ז' ע"א): „סנהדרין ההורגת אחת לשבעים שנה נקראת חובלנית", ובנגדה יביא מדברי הימים, שבצרפת המיתו משנת 1760 עד שנת 1770—478 איש; באנגליא, בימי ממשלת היינריך השמיני, המיתו 7200 גרים לבד. מספר הנהרגים על פי הדין

*) על כוונת אביי בתשובתו, העירני המחבר מדי דברי אתו בענין הזה.

בימי מלוכת עליזאַבעטא עולה עד 18000 ולכל שנה משנות ממלכתה עולה 45. משנת 1810 עד שנת 1826 הוציאו באנגליא 18380 משפטי מות. המספרים האלה יורונו למדי, עד כמה עלו חכמי התלמוד בערכם על מחוקקי דיני נפשות של העמים אשר חיו לפנינו עוד לא רבות בשנים, ובשימנו אל לבנו את הדבר הזה נברך באמת ובלב תמים: ברוך שהבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת!

הנה באנו עד הגבול, כי בפרק הזה כלו דברי המחבר בספר הזה, ואם נבקש אחת לאחת ונמצא חשבון מכל אשר מצאנו בספר ונראה, כי רב יתר ממה שקוינו מצאנו. אמור אמרנו למצא בו תורת מקומות המקלט ע"פ תורת משה והתלמוד והנה לפנינו: יסודי הדת, תורת המדינה והורת עבודת אלהים, ודבריו במשפטי המקלט מעטים בספר, הזה והכל ערוך בטוב טעם ודעת ובסגנון קל ונוח להשמע, את זה לעמת זה עשה המחבר, ובחקרו כל אלה פקד את משפטי העמים ויערכם לעמתם, אך עוד לא כלה המחבר את מלאכתו, כי עוד לו ספר שני ובו נכבדות ידבר בדיני נפשות של ישראל על פי התלמוד, ואולם זה שתי שנים מאז יצא לאור הספר הראשון, ואך מעט מאד מספר הספרים שמכר ורב יתר מאשר מכר נתן במתנה לבני ברית ולשאינם בני ברית, אבל עוד רב מספר הספרים אשר אתו, ועל כן לא יוציא עוד לאור את ספרו השני.

לא במסבימים חלקנו, ואין את נפשנו להלל את ספרו השני לפני הקוראים בטרם ראה אור, אף כי ראינוהו וקראנו את הכתוב בו. ואולם זאת נקל לדעת לכל איש, כי בשבת המחבר עתה אתנו, תחת אשר בחברו את הספר הראשון ישב לחוף ים הקרח, תמצא ידו לשכלל את הספר השני מן הראשון וגדול יהיה כבוד הספר השני מן הראשון.

יוסף ליב פריידקין.

שָׁלוֹם וֶאֱמֶת

סניגור, מליץ יושר ופרקליט לעם ישראל והורתו, מול מגידי פשעיהם, מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל. ווארשא, תרמ"ה

בהקדמת הספר אשר לפנינו, צד 32, שנה לנו המחבר בבקרת משנה זו: „כשם שבקרת כל ענין או ספר שנושאו גדול ונכבד, הגונה וראויה וגם נחוצה ומוכרחת, כך הבקרת שנטפלת לענין פחות ומה בכך, היא אבוד זמן והוצאת דעת לבטלה; וכשם שמשובחת הבקרת הכשרה, כך מאוסה ומגונה היא המופקרת. הגדרים המבדילים הבקרת הצנועה מן החצופה הן: א) שהראשונה מבקרת את הנאמר, והשניה גם, או רק, את האומר. ב) שהראשונה מבקרת רק תוכן נקודת הענין המבוקר, והשניה מגלגלת עליו חובות צדדיות. ג) שכונת הראשונה היא רק לשם ברור האמת, או לשם לטישת הטעם והיופי, והשניה מכונת לשם

גאוה, שנאה וקנאה. ד) שהראשונה מתחלת במלאכתה מיד, והשניה מציעה הצעות הבליות וליצנות שאין להנושא שום צורך בהן. ה) הראשונה מבררת דעתה בשיחות נאות ובלשון נקיה, והשניה מתאמצת להפליג בגנויות וחרפות לבטלה. ויקרה עוד לפעמים, שדעת אחת להמבקר והמבוקר בעצם הענין, אלא שסגנון לשונו של המבוקר, נתן מקום קטן לטעות מעט ואינו צריך כ"א הערה ותקון מה". מי שרוצה לפסוק הלכה כר' אליעזר במשנתו זאת, יפרשנה ויתרצנה שלא יהיו דבריה סותרים זה את זה, אבל אנחנו הננו מוסרים מודעה מתחלה, שאלמלי נמנו הסופרים והקוראים וגמרו לקבוע הלכה כר' אליעזר במשנתו זו ופסקו: שכל בקרת שאיננה מבקרת רק את תוכן נקודת הענין המבוקר בלבד, הרי היא בקרת חצופה ומופקרת, לא היינו מעיזים גם אנחנו פנינו, לבקר אחרי הספר הזה, מפני שאין כונתו בבקרת הזאת לשם ברור האמת של תוכן נקודת הענין שעליו דן המחבר; הענין גדול כל כך עד שאי אפשר לצמצמו כביכול בנקודה אחת, ולפיכך אי אפשר לברר אותו במאמר אחד של בקרת, ואי אפשר למבקר לנגוע בו רק כלאחר יד: להודיע להקוראים מה טיבו של הספר ולהעיר על סדור הדברים והמטבע שטבע המחבר בספרו. ואע"פ שאין בדברים כאלה משום ברור האמת של תוכן נקודת הענין שעליו דן המחבר, יש בהם משום לטישת הטעם והיופי. אפשר שאין דעת המחבר נוחה מבקרת כזו, ולא קבל עליו אחריות בקרת כזו למפרע, אבל אין בכך כלום, שכיון שיצא הספר מבית הדפוס, הרי הוא יוצא מרשות המחבר לרשות הקוראים והמבקרים, וכשם שאין המבקרים מחוייבים לקבל את דעת המחבר בתוכן נקודת ענין ספרו, כך אינם מחויבים לקבל את דעתו בבקרת.

אל נא יהיו הטעם והיופי קלים בעיני המחברים, שלא כל אדם הוא בעל נפש יפה שאיננו מקפיד על הטעם והיופי. רוב הקוראים איסתניסים הם, וכשאתם נותנים להם חכמה מפוארה בכלי מכוער, אינם מקבלים אותה מכם. הרבה ספרים נדפסים בלו אצל המחברים ולא נתפשטו בעולם, מפני שמחבריהם לא ידעו להטעים את דבריהם וליפותם, וכל מחבר שיודע להטעים את דבריו וליפותם זוכה שיתפשטו ספריו בעולם וקונה לו שם טוב על ידי ספריו. שמא תאמרו: מה לנו ולשם טוב? אין אנו כותבים ספרים אלא כדי להיטיב לבריות ולא לעצמנו? הוו יודעים, שכל מחבר שקנה שם טוב ע"י ספריו, סימן הוא שהביא בהם טובה לעולם, וכל שלא קנה שם טוב ע"י ספריו, נוח לו ולבריות שלא נדפסו משנדפסו, ועכשיו שנדפסו, צריכים המבקרים לפשפש ולמשמש בהם ולבקר בתוכן נקודת הענינים שהמחברים דנים עליהם ובצדיהם, שמתוך כך ילמדו המחברים הבאים אחריהם, לכתוב בשביל הקוראים דברים נאים ומתקבלים.

יהי רצון מלפני הקורא, כאלו הקדמנו עד כאן הקדמה למאמרנו, ויכון מעתה לשמוע קול מבקר, ויצא ידי חובתו.

מי שיש לפניו שני שבילין אחד של אור ואחד של שלג ומתירא להטות בשל אור שמא יכוה ובשל שלג — שמא יצטנן, הרי הוא הולך באמצע, ומי שמבקר ספר ויש לו לספר בשבחו של המחבר ובגנותו ומתירא להתחיל בשבח ולסיים בגנות, שלא יאמרו הבריות: הכל הולך אחר החיתום; ולהתחיל בגנות ולסיים בשבח, שמא יתחיל אדם לקרות ולא יגמור, ונמצא דן את המחבר לכף חוב, הרי הוא צריך לכון את דבריו כנגד דברי הספר שהוא מבקר, ועונה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ומודיע בתחלה, שיש לו לספר בשבח המחבר ובגנותו ואיזה דברים מכריעים. לפיכך הננו מודיעים מתחלה שיש לנו לספר בשבחו של המחבר ויותר מטה שנכתוב, היה ראוי להכתב, אלא שמקום המאמר הזה גורם לקצר. ויהי רצון כאלו סיימנו לכולא שבהא דספרא הדין ומה שנעיר על חסרונותיו ליבטל וליהוי בעפרא דארעא.

כשנעבור על פני כל הספר בשום לב, נאמר בפה מלא, כי הגדיל ה' צווייפעל לעשות בספרו זה מבכל הספרים שחבר לפניו, אבל עד שנעבור על פני המאמר הראשון וחלק קטן מן המאמר השני יהיו לנו דברי הספר למשא. היתר שעליו תלה המחבר את כל כבוד ספרו, הוא ספר „נתיבות עולם", אשר יצא לאור כחמשים שנה, ואשר השיב כבר על כל טענותיו החכם ריב"ל ז"ל בספריו „אחיה השילוני", ו„זרבבל", ועל כן בתחלת העיון בספר אשר לפנינו איננו ממשיך את הלב, כי מה לנו לקרוא סניגוריא חדשה כנגד קטיגוריא ישנה, בשעה שמקטריגינו שעודם חיים עושים עצמם כחרשים שמדברים ואינם שומעים, וחוזרים על כל הקטיגוריות שקטרגו עלינו שונאי ישראל משנים קדמוניות, ומוסיפים עליהן עוד קטיגוריות חדשות שבודאים אותן מלבם ואינם משגיחים בכל התשובות שמשיבים להם? ואולם בבואנו לעיקר דברי הספר, אז נשכח את בעל נתיבות עולם, טענותיו ועלילותיו ונשכח, כי קוראים ספר סניגור ונחשוב ברעתנו, כי קוראים אנחנו ספר העוסק בדרכי המשנה ובדרכה של תורה וחקירת דברי הימים לתורה שבעל פה, שאין בין עקר דברי הספר הזה להספרים שעוסקים במקצוע של בקרת התלמוד, אלא מה שהמה משערים השערות חדשות ודנים בדברים חדשים מדעתם, והוא איננו דן אלא ע"פ השמועות שקבלנו מרבותינו במשנותיהם ובתלמודם, ושקבלנו מהמחברים שהיו אחריהם בספריהם וכמעט שלא חדש המחבר מדעתו כלום. כן הוא ספר סניגור וכן משפטו, לא הסניגוריא שבספר היא העקר בו, כי אם החקירה בתורה שבעל פה, ועל כן הוא עומד בשורה אחת את הספרים שנכתבו בענין זה מרז"פ, מרמצ"פ ומראה"ו, ולא טוב עשה המחבר בזוגו חקירת תורה שבעל פה לתשובותיו על שאלות בעל „נתיבות עולם", שאף על פי שיש להם ענין זה לזה, אין זווגם עולה יפה. הערבוביא הזאת מקלקלת את הטעם ומקטין את ערך הספר ופעולתו על הקוראים, שכל מי שאין דעתו יפה ורואה שהמחבר פותח בהקדמות שלא מן הענין ובדברי סניגוריא כנגד קטיגוריא ישנה, הוא פורש ומושך את ידיו מן הספר,

ובהתמעט הקוראים תתמעט הטובה שהביא המחבר ע"י ספרו בעולם.

נקרא נא את הכתובת שעל השער השני להספר ונסתכל בספר ונראה, אם רצויים מעשי המחבר ואם חביב עלינו סדורו של הספר. הספר „כולל חמשה מאמרים: המאמר הראשון נקוב בשם: פרוזדור, כולל מאמרים בודדים ושירים, ובכללו הוא כדמות „הקדמה ופתיחה להספר". אם נתבונן במאמר הזה, אשר יכול 48 עמודים, ונראה, כי באמת הנהו כולל מאמרים ושירים בודדים שאין להם כל ענין לא זה לזה ולא לעקר הספר. אמת הדבר, שמעוטם דברי חפץ ורובם דברי הורה, שאסף המחבר מספרים שונים, אבל מה מקום להם בהקדמת הספר? ומה ראה המחבר לגבב עלינו דברים בהקדמתו ולמלאותה מראי מקומות כרמון? המחבר אמנם יודע להשיב על השאלות האלה בדברי „החכם הרוסי קאַראַמזין ז"ל„ ומתפאר „לסתום פיהם של אלו (השואלים) ולמלא אותן חצץ" (צד 46), אבל מה נעשה, אם לדעתנו הקושיות האלה במקומן הן עומדות ואין כל תשובה מדברי קאַראַמזין עליהן?

נעבור דרך הפרוזדור ונבוא לטרקלין, הוא המאמר השני הנקוב בשם „משובב נתיבות, כולל תשובות חשובות, בלתי גנובות, להמסית המרעיש עולם, בעל נתיבות עולם". המאמר הזה הנהו באמת טרקלין יפה בתוכו, אם נסיר ממנו את התשובותיו לבעל נתיבות עולם, שאין להן עתה כל מקום, ומה גם במאמר הזה שעקרו בקרת תורה שבע"פ, גם בעקרי תשובותיו על טענות בעל נתיבות עולם יצא מענין לענין ומרבה בדברים דרך אגב ובין כך הוא מקלקל את טעם המשא ומתן. למשל, דבריו על אודות השראת השכינה (65—69) כשהם לעצמם הנם טובים ונכוחים ונקראים בנעימה, אבל הדברים שערב באמצע ע"ד הכניסה במנעלים בבהכ"נ והשואת הרגלים בשעת התפלה מקלקלים את הטעם ומשחיתים את היופי. בצד 56 הוא מצדיק את דעת חז"ל, שאין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע בשבעים לשון, ע"פ דעת הרמב"ם בהלכותיו, שהמספר שבעים הוא בדרך גוזמא וכונתם, שידעו רוב הלשונות המדוברות בהארצות אשר סביבותיהם. ולפי מה שכתוב ברעיא מהימנא פ' ויקרא, הכונה במלת „לשון" — „פנים", ור"ל בשבעים פנים, וז"ל רעיא מהימנא כפי שהעתיק בעל הכתב והקבלה בפ' דברים: „ומתמן הוו ידעין סנהדרין שבעים לשון, דאינון שבעים פנים להתורה", ועיין בהכתב והקבלה במקום הנזכר. מצד 75 עד צד 79 יעתיק ע"ד מחלקת שבדחז"ל כדי להוכיח, „שטעם „אחד בעצמו מתהפך לכמה גונים, ובכח הקדמה „והנחה אחת לזכות ולחיוב כאחד, שאחרי שיובנו „וידוקדקו דברי שני החולקים, נמצא ששניהם צודקים „בצד מה, באופנים ובזמנים ידועים". הערה הזאת כשהיא לעצמה אמנם נכונה היא, אבל מסופקים אנחנו אם יש לנו צרך לבקש עליה ראיות כל כך, מפני שבאמת היא פשוטה וקלה, ואלמלי היה המחבר מסתכל יותר בפנימיות המחלקת שהביא, בלי ספק לא מתח בחדא מחתא את המחלקת בענין קריאת שמע, אם היא דאורייתא או דרבנן, את המחלוקת של ר' ישמעאל ורשב"י, אם צריכים להנהיג בתורה מנהג דרך ארץ, לחרוש בשעת חרישה, לזרוע בשעת זריעה ולקצור בשעת קצירה, או לסמוך שתעשה המלאכה על ידי אחרים, ולא ערבב את המחלוקת בענין, אם אוהב ושונא כשרין לעדות או פסולין. את המחלקת אם נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, או נוח לו שנברא משלא נברא. המחלקות הראשונות יוצאות לדון בדבר אחד ואין להם כל ענין לכלל תורה שבעל פה, והשניות — יוצאות לדון על הכלל כלו. אפשר שאין בין אחד מבעלי המחלקות הראשונות לחברו בכללות עניני העולם ובדברי תורה ולא כלום, אבל בעלי מחלקות השניות הפוכה דעת אחד מדעת חברו מן הקצה אל הקצה בכל דבר. העולם טוב בעיני האחד ורע בעיני חברו, התורה נעשית אצלם כשתי תורות וישראל היה חטיבה אחת בעולם בעיני אחד ויוצאי מצרים בעיני חברו. המחלקות האלה מורות אותנו לרדת לסוף דעת רבותינו וללמוד סתומות מן המפורשות, ומתוך המחלקות האלה נכיר כמה גדולים דברי חכמים. לדעת המחבר הודה רשב"י בכלל לדברי ר' ישמעאל החולק עליו, שכן מצינו במנחות צ"ט שאמר: „אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית יצא ידי חובת לא ימוש„, ובנדרים מ"ט: „ארשב"י, גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה". אבל אי אפשר לומר, שבשעה שחלק רשב"י על ר' ישמעאל שאמר, שצריכים להנהיג בתורה מנהג דרך ארץ, הודה לו בכלל. ובלי ספק עברו שנים רבות משחלק על ר' ישמעאל עד שהודה לו, וקרוב הדבר לומר שאל השנוי הזה, בדעת רשב"י, מכוונת האגדה המסופרת על אודותיו (שבת ל"ג) שמתחלה „כד הוי חזי אינשי דקא כרבי וזרעי אמר, מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, ואחרי כן חזר מדעתו הראשונה ויהיב דעתיה לתקוני מילתא' ובלי, ספק הליטו בעלי האגדה בספור ישיבתו במערה מעשים ידועים בזמנם שעל ידם החליף רשב"י את דעתו. מההשערה הקרובה הזאת נבוא להשערה רחוקה ממנה, על דבר מחלקת בית שמאי ובית הלל, אם נוח לו לאדם שנברא משלא נברא או להפך, שבאמת קשה הדבר לומר, שהיו מחולקים בית שמאי ובית הלל בדבר זה, ושבמשך שתי שנים ומחצה חזרו רבים מבית הלל לומר כבית שמאי ונמנו וגמרו (כאלו היה הדבר נוגע לדינא): נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, ועל כן נראה לנו לשער, שהברייתא הזאת, שנו חכמי התלמוד שבזמן בית שמאי ובית הלל או שלאחריהם, בדרך בקרת, על איזה מחלוקת של שני הבתים האלה, שהיתה נמשכות שתי שנים ומחצה, ואחרי כן נקבעה הלכה כבית שמאי, והיה הדבר קשה להחכמים, מפני שלדעתם לא היתה מכוונת לתקנת העולם. וכהאי גונא מצינו שהפליגו חכמי התלמוד, בספרם את גזרת י"ח דבר שבהם הוכרחו בית הלל להודות לבית שמאי, ואמרו, בשבת פ"ק, שהיה אותו היום (שגברו בית שמאי על בית הלל) קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל. ההשערה הזאת ישרה בעינינו בעקרה, אבל לא יצאה מכלל השערה רחוקה, מפני שאין אנו יודעים לאיזו הלכה נאמרו הדברים. ואלמלי נתנה רשות לתלות דלא תניא בדלא תניא היינו משערים כי שתי השנים ומחצה שנזכרו בברייתא זאת הן בכלל שלשת

השנים שנזכרו שם בברייתא שלפניה, שחלקו בהן בית הלל ובית שמאי: הללו אמרו הלכה כמותנו והללו אמרו הלכה כמותנו (כלומר, שהיה הדבר תלוי ולא נודע מי ינצח את מי) ובסוף יצאה בת קול (דעת הקהל) הלכה כבית הלל. ואולם לאחר שתי שנים ומחצה משלשת השנים האלה נפסקה הלכה כבית שמאי בדבר אחר, ואולי בי"ח דבר, ואין בין הברייתא הנשניה בשבת לבין הברייתא הנשנית בעירובין אלא שנוי הלשון בלבד.

נעזוב את ההשערות שאינן יוצאות מכלל ספקות לעולם ונשמע מה ידבר המחבר בתקות ישראל לעתיד, והנה הוא מעתיק הוראות רבים מחכמי ישראל שגם המה לא ידעו לאיזה גמול יקוו ובאחרונה יביא (צד 88) מאמרם ז"ל במדרש, וז"ל: „נתקבצו כל ישראל אצל „מרע"ה ואמרו לו משה רבינו אמור לנו מה עתיד „הקב"ה ליתן לנו לעתיד לבוא? אמר להם איני „יודע מה אומר לכם, אלא אשריכם ישראל מה „מתוקן לכם", עכ"ל. — „מרע"ה אינו יודע מה יאמר להם" — חזר המחבר על דברי המדרש בשמחו על המציאה שמצא, ומרוב שמחתו שכח לציין את מקום המאמר הזה ובשמחתו לנו צר, כי לא ידענו איפה מקום המאמר היקר הזה.

עד כאן דברי אגדה, מכאן ואילך דברי הלכה כי מצד 89 החל המחבר לעסוק בחקירת ההלכה וחוקר דרכי חז"ל בדרשותיהם וכונת הלשונות: דבר תורה, התורה אמרה, פלוני תקן, כך מקובלני וכיוצא בהן מהלשונות המורגלות במשנה ותלמוד, טעם מדות ק"ו וג"ש ובכלן הביא דוגמאות הרבה מן התלמוד לחזק את דבריו ולקיימם, כיד החקירה והדרישה בתורה שבעל פה הטובה עליו.

החקירות האלה אינן חקירות לשונות ופרוש המלות בלבד, כי הן הן גופי תורה שבעל פה, ועל ידיהן יצרפו, יתבררו ויתלבנו דברי חז"ל בכללות תורה שבעל פה. החקירות האלה מרחיבות דעתו של אדם, נותנות לו תורת אמת ונוטעות בו חיי עולם, וכל ספר העוסק בחקירות האלה מביא רוב טובה בעולם, וזה הוא הדבר אשר אמרנו מראש, כי לא הסיניגוריא שבספר היא העקר בו כי אם החקירה והדרישה בתורה שבעל פה.

אחרי מאמר „משובב נתיבות" יבוא מאמר „עזרת נשים מצב הנשים וזכיותיהן ע"פ התורה שבכתב ושבעל פה". המאמר הזה כתוב ברוח משפט ובדברים של טעם. אמנם נופל הוא המאמר הזה מהמאמר שלפניו בתוכו, אבל נעלה הוא ממנו בצביונו ובברו, כי דבריו נאמרו בסדר נכון ובסגנון יפה. אך על שתים נעיר במאמר הזה: א) על הטעם שנתן לדבר מפני מה הבנים יורשים את אביהם ואין הבנות יורשות את אביהן במקום שיש בנים,? שהוא מפני „שהבת היא או נשואה כבר, או שעתידה להנשא לאיש, שירש או שיירש את אביו, והבן נושא אשה שאינה יורשת את אביה ונמצא שהבן והבת שוים הם וזכות אחת להם; שמה שהבת מפסדת בירושת אביה מרוחת היא בירושת חותנה, וכנגד מה שהבן לוקח גם חלק אחותו בירושת אביהם, אין אשתו לוקחת חלק בירושת אביה, ויצא השכר בהפסד וההפסד בשכר" (צד 239). להטעם הזה אין כל טעם, כי אלו היו הבנות יורשות ולא הבנים, גם אז היה יוצא השכר בהפסד וההפסד בשכר, ואם כן הקושיא במקומה עומדת: מפני מה בנים יורשים ואין בנות יורשות ומפני מה נוציא שכר בהפסד והפסד בשכר? ואפשר לתת טעם לדבר, מפני שבדורות הראשונים היו האנשים עוסקים בעבודת השדה והנשים בעבודת הבית וגם בימי חז"ל היו האנשים נושאים ונותנים והנשים מגדלות את בניהן וכל אשה כבודה ישבה בבית, ואלמלי ירשה עשר ונכסים היו יורדים לטמיון ועל כן הבנים יורשים והבנות מתפרנסות, ובזמן שהנכסים מועטים הבנות מתפרנסות והבנים מחזירים על הפתחים (כתובות כ"ח). ב) על תשובתו על שאלות בעל קול סכל, מפני מה המגרש את אשתו וזנתה מותרת להזור לבעלה ואם נתקדשה לאחר ומת אסורה? על השאלה הזאת השכיל המחבר להשיב בתשובה צודקות ונכונות (ראה צד 249), ואנחנו נטעים את דבריו ונוסיף עליהם; כשם שחששה התורה להקנת האיש כך חששה להקנת האשה, וכשאסרה על האיש להחזיר גרושתו משניסת, משום טובת שניהם אסרה, שכיון שניסת לאחר פעם אחת אחרי גרושיה מבעלה הראשון שוב איננה קשורה בו, וכשהנשא לו שנית, יריבו ויתקוטטו זה עם זה עד שיגרשנה שנית, כדרך שעשה בתחלה, מה שאין כן אם תנשא לאחר, שאפשר שיאהבו זה את זה ויהיה שלום ביניהם, וכל שלא ניסת לאחר אחרי שנתגרשה מבעלה, סימן הוא שנפשותיהם קשורות זו בזו אלא שמקרה קרה ורחקה ואין לך דבר שאין לו שעה, ולפיכך כששניהם רוצים להתקרב מצוה עליהם להתקרב; זנתה האשה אחרי שנתגרשה, ראוי שלא תנשא לא להמגרש ולא לאחר, שמא תזנה תחת בעלה, אבל אין גוזרים גזרה שהיא טובה לזה ורעה לזה משום ספק, ושמא עשתה תשובה ולא תעשה עוד שלא כהוגן?

שני המאמרים האחרונים, הם „דרכי שלום" ו„קול ושוברו". במאמר הראשון יעתיק המחבר דיני תורה שבעל פה בדברים שבין ישראל לשארי האומות, והמאמר השני „כולל הצדקת ראשי מאמרים הנראים כזרים שנמצאים בדברי חז"ל ושהשתמשו בהם שונאינו מדור דור", וגם בו אין כל חדש, ועל כן נצא ידי חובתנו אם נכלה את דברינו ונצא בשלום.

הנ"ל

פרץ בן משה סמאלענסקין ,

זמנו וספריו .

בכדי ספדו ספדיא ! כי נהי ובכי לא יקימו את המתים מקבריהם ורפאים בל יקומו משאול אף אם נעשה מספד כתנים , לו גם אם נשפוך לבבנו כמים ובשוקים וברחובות יסובבו סופדים לאלפים . קול בִּכְיֵנו על מות גבורי ישראל , גבורי הספרות והרוח , הנעדרים אחד אחד מקרב צבא המלחמה , ההולכים להם מאתנו בדרך לא ישובו , — הקול הזה קול ענות חלושה הוא , — והאם זה ינחמנו מעצב הנפש ומרגז הלב ? חצי גויתנו כבר היה לברות לשני האנחות המסתערות מקרב לבותינו כסופה עת שר וגדול יפול בישראל , ואדם אין להתיצב במקום ההולך ולשלם נחומים לאבליו ; אבל מה יושיענו הבכי ? . . .

ויש עוד רעה חולה מזאת ; לפעמים יתגנב הספק וילחש באזנינו לאמר : האֻמנם התעצב באמת נפשנו ולבבנו האם נכוֹה ירגז למראה כל הגבעות המתנשאות על פני ככר־הנצח ובטנן קבר לאנשי המעלה בקרבנו ? ! האם באמנה לא קול מלין , כקול הד הרים או קול ענות , בלי רוח ונשמה , בלי רגשת הלב , בלי סערת הנפש , — כל התאניה ואניה אשר כמו שמע באזנינו פעם בפעם בגוע אחד מהמאורות הגדולים אשר האירו לעמנו ? ! אולי באמת כבר באנו עד דכא , כי נכחד עצמנו ו ע מ נ ו כָּלו אולי כבר נשקף שאולה עד כי עוד לא נדע עוד לא נחוש את הרעה עת תבואנו ? ! —

יוכל היות ; כי הן חדל ישראל להתחשב בלאומים , הלא גם בקרב לבבו לא עוד לבדד ישכון , הן עמנו בעט ברוח עמו ויבחר לו בדרך העמים שכניו או אדוניו וילך לו בחקות הגוים כי אהבם , — ומה לו ולמורים מקרבו ? הן חכמינו ומאורינו הלא הטיפו תמיד לרוח ישראל ותורתו , והמאור שבתורה הלא החשיך את אור הגוים אשר לאורו הואילו בני עמנו הלוך ולא נתנם לישון שנת עולם בחיק נכריה , — ולמה זה ועל מה זה יבכו אפוא על מותם אם גם בעודם בחיים קרא אליהם גם תמיד : „אל תטיפו"! . . ומה להעם ולהם ומה להבדילם ?

כן היה אבל מה שהיה לא יהיה עוד ! הנה ימים באים . . לא , הנה הנם הימים הטובים האלה , לעינינו ובימינו הגיעו , אשר אליהם כלו עיני טובי העם מיָּמִים כמה , וישראל הכיר את הצור ממנו חֻצב וישב אל אחוזתו ואל תורת אמו , ויט אזנו לשמוע דברי מאשריו הנאמנים בברית עמם ! עד הפעם הוכיח עמנו כי לא לגאוה תחשב לו אם יקרא לעצמו „עם הרוח", כי לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח , ביד דעה נשגבה , ביד רעיון רם ונשא , להשיב אותו מחליו ולהפיח נשמת חיים באף העם כלו . בדעה נלקו ובדעה נרפאו . רעיון שוא , רעיון ההתבוללות , הוליכם חשך ולא אור ויציבם על דרך לא טוב , ורעיון נשגב , רעיון הלאום , האיר להם את הלילה וישיבם לגבולם . שנים אחדות עוד טרם עברו והנה הדעה הלאומית היתה לראש פנה ולהל שכל פנות העם פונים אליו . שקר אתם דוברים , אתם יוצאי ירך סובלט החרני וטוביה העבד העמוני וגשם הערבי , כי אך סופרים אחדים המ צ י א ו את התנועה הגדולה אשר אנחנו עדים עליה ולב העם בל עמה . הנה היא אוחזת בכל קצות העם ממסד עד הטפחות , היא תפרוץ ימה וקדמה אל כל חיי העם , והרעיון הזה הוא מעין חיים ומקור תקוה לכל ישראל . עצמות יבשות אשר כמעט כבר נס לחם חיו ויעמדו על רגליהם והנם מתנבאים במחנה ישראל . התבוננו נא אל הצעירים , זכרו נא את צלם דמות תבניתם לפני עשר שנים , תבנית בני נכר לכל משפטם וחקותם , זכרו נא איך היו בנינו ובנותינו נהונים לעם אחר , עם כל חפציהם תקותיהם ורגשותיהם פנימה — ואיך שבים המה עתה אל עמם , איך יעטו עתה אל השלל רב , זה תורה ומעשים טובים , ואיך מכירים ומוקירים המה את המורים הנאורים אשר לאורם ילכו בבקשם נתיבות עמם הנפלא והנהדר , בעבר ובעתיד .

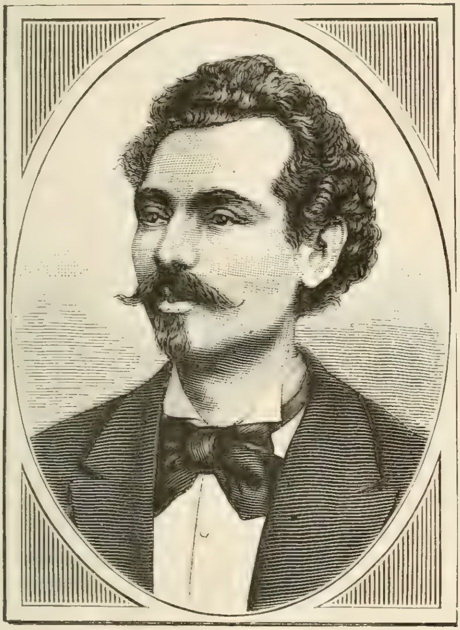
ובין המורים הנאורים אשר עוררו את בני הנעורים בימינו ובדורנו חלק ונחלה לפרץ בן משה סמאלענסקין שכם אחד על אחיו הסופרים . לא רב עתה מספר הצעירים בקרב עמנו אשר יוצר הספורים הנפלאים בשפת עבר מוזר להם , אשר לא שמעו את שם המחבר „עם עולם" „עת לטעת" וכאלה , אשר לא ידעו מי ברא מבטאים קלים לשפת עבר ויתן רוח חיים בקרבה . מספרם קטן ודל — ואוי להם . אולם המון הצעירים , קהל הקוראים , יודעים את השם הנכבד הזה , והמה שואלים זה לזה : איה שוקל ואיה סופר את פרשת ערך סמאָלענסקין ומה פעל לישראל ולשפתו ?

מאמרי זה ינסה להשיב על השאלה הזאת .

א.

צור ילדנו נשינו , ולכן אך יבאו ימים טובים לנו נשכח רגע את הרעה שהיתה לנו בשכבר הימים ;

אולם כאשר תחלוף כענן גם הטובה וישובו העבים להקדיר את החיים, אז אך אז נתן לב להכיר ולהבדיל בין הטובות ובין הרעות, להציבן מערכה מול מערכה. בהימים הטובים שהיו לישראל ברוסיא בימי אלכסנדר השני נשכחו כמעט מלבנו הימים הרעים שהיו לישראל בארצנו בשנות הרבע השני למאה שאנו מונין עתה לפני מלוך הקיסר החסיד אלכסנדר השני. המכות הגדולות אשר הֻכו אחינו בתקופות הקודמות, בהיותם עוד תחת ממשלת הדוכסים הפולאנים, עוד לא זרו ולא חבשו ולא רככו בשמן ועור חדש עוד טרם קרם עליהן מלמעלה. ובגלל המכות האל היה העם לכל עובר לזועה ויעורר געל בכל נפש היפה. ובאמנם לא נתהלל במתת שקר כי טובים ונהדרים היו פני אחינו אז ההפוכים בתגרת יד מצבם בלאומים לעניים ברעת וברות וכל עין רואה העידה עליהם: יאה עניותא לישראל. המון בית ישראל היה כצאן, כעדר בקר אשר פני אחד להמה, והרואה מרחוק לא יפלה בין האחד ובין השני כמו תמונה אחת לכלם. דרך אחד ומנהגים אחרים ושפה אחת היו לכלם, וכמעט גם עין אחת היתה לכל העם הגדול הזה בהשקפותיו על העולם ומלואו, על החיים וצרכיהם. באין כל תענוגות

פרץ בן משה סמאלענסקין

החיים ומנעמיהם, נרדפים כל היום על צוארם מעוני וממחסור, תועים כשכורים לבקש אכל להם ולהטף הרב אשר ברגלם, ועל כל צעד גזל משפט וחמס לעין השמש — אשר על כן ישבו בארץ אך כעוברים ושבים, כאורחים נטו ללון, כי מצבם נטל עליהם. כי ביד מי הֻטל גורלם הלא ביד האצילים הפילאנים — והמה לא בקשו חשבונות רבים כל ימי חייהם בכל מעשיהם, לא בחייהם הפרטים ולא במעלליהם בידם אל קיום ממשלת עם פולין, וכל אחד מהם קים בעצמו: „לי היום — לי הנצח". ואם כבה עשו לעמם ולארצם, אם לא דיגו לטובת האכרים עבדיהם לימים יצרו, האכרים אשר כל חייהם חיי גוית והמה אך המה היו עמודי התוך אשר כל ארמנותיהם וטירותיהם בצרותם היו נשענים עליהם ועל עמלם — ואף לא לשום לב לכונן על יסודות נאמנים את חיי היהודים שכניהם ולבנות להם בית. חיי האדונים היו ציץ פורח, וחיי היהודים — עלה נובל. לו עינינו תמונת החיים בימים ההם מחזה אל מחזה וזועותיהן יבעתונו. מעבר מזה האדונים מתהוללים „והנה ששון ושמחה, הרוג בקר ושחוט צאן, אכול בשר ושתות יין, אכול ושתו כי מחר נמות" ולעמתם כנסת ישראל אבלה

ושוממה כמו מנהמת כיונה: „ושנאתי את החיים כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש כי הכל הבל ורעות רוח". האצילים התענגו היום על רוב טוב באמרם בלבבם הן מחר נמות ולמה זה נחסר את נפשנו מטובה היום! והיהודים גם המה אמרו הן מחר נמות ונזכה לחיי עד ונבוא לעולם שכלו טוב, ומה זה אפוא אף אם נחסר היום את נפשנו מעט, נאכל אך למלא רעבון נפשנו ודי לנו. ומשתי ההשקפות השונות האלה אשר אשה תרחק מרעותה כרחוק מזרח ממערב יצאה תולדה אחת: לא שמו לב לדאג ליום מחר כי יבוא. אך תחת אשר האצילים בעלי עשר ונכסים ראו בטוב ומשכו את בשרם בכל תענוגות החיים ויאבדו לאט לאט את כל אשר הנחילום אבותיהם מעולם, — הנה איש ישראל היה נע ונד בארץ להשיג קב חרובין ולחם נקורים להשקים רעבון גויתו הפתיות הדורשת את חלקה כל עוד לא רחם ה' את בעליה להסתירו בסתר כנפיו; לישראל לא נבנה בית ולא נטע כרם, המגדלים אשר בנה לו הוא פרחו להם באויר, העם לא התערה כאזרח על אדמתו וכצל עובר היה בארץ.

וחייו כלם כֻּסו בצללים; מיום גיחו מרחם עד שובו אל העפר היו חיי העם הזה בארץ הזאת מלאים צלמות ואי־סדרים. אמנם שקדו אחינו ללמד לבניהם תורת ה' ודרכי המוסר הדתי, נתנו להם חנוך מתאים עם השקפותיהם וצרכי הזמן ההוא, אך משנת התלמידים לא היתה סדורה, וילמדו את התורה בלי כל משטר, בלי כל מנוח לגוף ומבלי כל הבלין להמזון הרוחני אשר הלעיטו בו את הנערים בחזקת היד וברצועה הורשת על גביהם. זאת הורת החדרים, אבותינו אז אמנם דאגו גם אל החנוך הכללי ביסוד בתי תלמוד ובתי ישיבה בכל עיר ועיר. עתה דבר יקר הוא כי תכונן העדה בית ספר, כתבנית בתי החנוך החדשים, על חשבונה, אבל בימים עברו לא היתה עדה כמעט בישראל אשר לא בנתה בכספה בתי תלמוד לנערי ישראל. הבתים האלה הטביעו את חותמם המיוחד על כל הבאים בתוכם להקשיב לקח, והחותם הזה אות נצח יהיה על פניהם לעולם לא ימחה. מצב רבים מבתי הספר של הקהלות עמד על מדרגה אחת כמצב החדרים והצד השוה שבהם ששניהם לדבר אחד נתכונו — לעשות את כל תלמידיהם לרבנים יושבי על מדין.

הנער עודנו נער — והנה עבותים על זרועותיו, רחים על צוארו; כבר נשא אשה גם הוליד בן או בת או שניהם ואולי גם כלו שנות אבלו פתבגו על שלחן חותנו, והנער עודנו נער, עמודי גויתו עודם רופפים ובשרו כבשר ילד קטן. ומה נכבד היום בהגלות גגלות אחד הצעירים סרוח על הספסל ומדיו חשופים עד המפשעה ומלמדו להועיל עומד עליו ברצועתו ומונה אחת ואחת; והנה פתאום אנשים ונשים מתפרצים אל הבית בקולי קולות: מז"ט, כי בן נתן להצעיר המֻכה ורעיתו הקטנה בת י"ד שנה המליטה בן בשעה טובה. בעון התחתונות של בסר שהיו נהוגות אז בישראל מתו ילדים רבים או חיו בארץ חלשים בלא כח, חלי ומדוה היה מנת כוסם כל ימי חייהם, ולרגלי המקרים הרעים האלה נתחזקו בקרב ההמון אמונות טפלות שונות, ורפואות הבל מצאו להן מהלכים בתוך הנשים על האנשים. אז גברה גם החסידות והעש ממשלה בארץ וכל מי שרצה ליטול את השם „בעל שם" בא ונטל. לרגלי התחתונות טרם באה עת דודים הזקינו צעירי בני עמנו עוד באביב ימיהם, כי עודם בימי עלומיהם כבר נטל עליהם גורלם לשחר לטרף להמציא מחיה רבה, בהיותם אבות משפחות שלמות ולכלכל חסרון הנפשות הרבות אשר בראו. כח העלומים פס בלא עת, טל ילדות תרַב על מצח עוד טרם זרח שמש הנֹער, ובימים ההם ובעת ההיא אשר בן עם הארץ עוד יתהלך קוממיות, ישבע נחת ממתנות הטבע והחיים, פניו מפיקים עוז וכלו אומר כח וגבורה, — הנה בן עמי הלך לו שחוח תחת סבל החיים, גויתו כבר כפופה כאגמון, על פניו ילין צלמות ושיבה זרקה בו. נשמה בריאה תבחר לשבתה גוף בריא ורוח נכון ישכון בקרב לב חי. לכן לא היה כל רוח חיים באף צעירינו, לבבם היה נמוג לקול עלה נדף ולא נועזו להרים ראש ולדבר משפט לפני איש אשר זרוע לו. אימת כל „אדון" החרידה אותם משבתם ובקול נגיד ומצוה שמעו את דברי כל בעל כפתור נחשת, ויפחדו כל היום מפני חמת כל מציק ומציר, ואף שלח איש אגרוף נסוגו אחור לו גם היה בעל האגרוף אחד מאחיהם.

אז באה ונהיתה ממשלת עמי בעמי לרע לו. גם בקרב השפנים ימצאו עריצים ואבירי לב לעמת יתר אחיהם, והעריצים האלה יתגברו על החלשים לגזול מהם את מלא הקמץ תבן ואת מעט החשש אשר מצאו להם בחרף נפש; וגם על עם ה' אשר לבבו התמוגג כבר מעצר רעה ויגון התנשאו עריצים מקרבו לדכא אביוני ארץ ולשומם כעפר לדוש. ואביוני הארץ היו — כל בית ישראל... בקרב קהלות ישראל נמצאו אז „גבירים" אשר אם כי עשרם לא רב היה, אך בכל זאת גם המעט אשר להם די היה לתתם עליון על אחיהם האמללים, והמה אדוני העם, עיני העדה ומאשרי הקהל. כל טוב העדה ביד הגבירים נתן, כל משרות הכבוד ומבחר העליות להם נפלו לחבל, ומלפניהם יצא משפט ההערכות להשמיע על

השקלים בכל עת אשר ימצאו לנכון להם. הרבנים היו עוזריהם על ידיהם, כי מי יוכל לדין עם מי שתקיף ממנו, והרבנים, הלא היו עניים מרודים באים עד פת להם ומחכים אל חסד גבירי עדתם יד הגבירים היתה תמיד עם יתר „ראשי הקהל" העריצים, שנבהרו תמיד מפחותי ההמון, זוללים וסובאים, ותחת אלה רגזה ארץ ישראל ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, כי חמס ושוד מלאו כל הארץ וצדק ומשפט כשלו ברחובות. ומפני כי היו כל העם היו אחוזים ושלובים איש בחיי רעהו ודבר לא היה להם עם חיי בני עם הארץ ויהיו תמיד כמעט בודדים במועדם, לכן מצא לו הצבור און לו לשלוח את כל חצי מגפותיו אל לב הפורש ממנו. ומטה זעם נתן מאת הממשלה ביד ראשי העם להכות בו אחור את כל אשר ימרה את פיהם — עבודת הצבא היה מטה זעמם ושבט מוסר בידם. כל יוצא צבא בישראל יצא אך על פי הקהל וראשיו, — וכל איש אשר דמיו רָתחו ולבבו התחמץ למראה דמעת העשוקים ויחפוץ להרהר אחרי המעשים הרעים שנעשו לעיניו ויזכור את כח ראשי העדה כי המשל ופחד עמהם, וישם יד לפה ועלי דמיו הלוהטים כאש התעלם שלג עולמים — וידום סלה...

ב.

מכל הא דכתיב ומפורש לעיל יתאר הקורא לעצמו את צלם דמות עמנו בימים ההם, ומן הארץ יעלו לפניו הנוטים מעולם אשר נתבשמו בתורה ולכן עמדו ימים רבים, אבל רוח חיים אין באפם. אולם יד חזקה נגעה בהחנוטים האלה וקול רעם קרא באזניהם: „קומו על רגליכם והיו!" מלך אדיר וחזק, היודע ערך פקודותיו וחפץ במלואן, נתן עיניו ביהודים להחליף ולהמיר את חייהם ולסעף פארה במערצה את מנהגיהם מקדם עד בלי תכלית; אם נתבונן אל חקי המלך ההוא בכל הנוגע לעמנו בארצנו נשתומם לראות, כי חיי אחינו היו נגלים כספר אז לפני המלך, עד כי דברים רבים אשר אז היו ברורים ונאמנים נחשבים בימינו עתה בין הדברים הצריכים עיון גדול. עלילת הדם, למשל. בעיני המחוקק היתה תמונת יהודי בתור איש צר ומצוק נאחז בתורה ומצות מכף רגלו ועד ראשו, עני רוכב על חמור עמוס לעיפה ספרים גדולים וכבדים—זה היה צלם דמות היהודי, ובתור אדם המעלה כזה ראה אותו הקיסר ניקאלאי הראשון ויתן את לבו להטיב את חייו החמרים, גם את על סבלו, עול התורה והמצוה אשר כמעט רבץ תחתיו, ובראשון החל, ובאחרון כלה.

לבקרים יצאו חקים לא שערום מראש ופקודות שונות על דבר היהודים. ואם אמנם מטרת החקים והפקודות כלם היתה, כאמור בתוכם, „לבעבור היטיב מצב היהודים", להעלותם אל תר מעלת האדם ולהשוותם אל עם הארץ", גם היתה כונת המחוקק רצויה „ללמד את בני ישראל להתעסק בעסקים חדשים הכשרים ולמנוע אותם משלות באסורים את ידיהם כאשר עשו עד כה", אבל בין כה וכה שָׁלח רזון בעצמות ישראל. ומה נורא כרזון בקרב עצמות יבשות! כי הנקל היה לשבור ליהודים את מטה לחמם עד כה, נקל היה להשוטרים והפקידים לגרש את כל ההמון האמלל אשר התגורר בכפרים בין האכרים ויסחרו מסחרם, — אך למצוא להם מזונות הדשים קשה היה כקריעת ים סוף: עץ חיים חדש עוד טרם נִטַּע ואלפי משפחות ישראל נשארו בעוני ובחסר כל. ומפני כי כל זה נעשה ברעם וברעש, ביד חזקה ובזרוע נטויה כדבר מלך שלטון, לכן אין פלא כי אך זמן מצער טרם עבר והנה כל הבארות אשר מהם שאבו היהודים האמללים את פרנסתם הצטמה והשדופה נסתמו אחד אחד, והמה תעו בישימון ויאבדו דרך. הממשלה בטובה אמנם הרשתה אז ליהודים עסקים הדשים ותפתח להם דלתי פרנסות אחרות, אבל היהודים עוד טרם היו מכשרים אז להוציא דבש מסלע ושמן מחלמיש צור...

אך לא נעשה שקר בנפשנו לאמר, כי אך הרע לבדו נתן ליהודים לפני המשים שנה; לפניהם היה הרע גם הטוב ובידיהם היה לבחור אם בזה או בזה: אם להיות יהודי ולסבול עמל ותלאה או לנחל כל טוב הארץ! אך בני בלי שם החרשים אשר מקרוב באו בדקו ומצאו, כי נר ישראל לא יכבה אף אם אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש עליו ומכיון שנולד יהודי שוב אין לו תקנה עולמית; אולם אז עוד חשבו כי יש להיהודי תקוה, אשר מריח מים יפריח, ולכן פרשו ידיהם כל היום אל הסוררים מדרך אבותיהם הטוב אולי יבאו לשכון כבוד בתוכם וינחלו עולמם בחיים. והנה עד לפני מאה שנה לא שמו מחוקקי רוסםיא את לבם כלל וכלל אל היהודים המעטים אשר נמצאו אז בגבול הממלכה. אולם בראשית המאה הנוכחית, בעת אשר כבר באו תחת ממשלת רוסםיא הנפות אשר לפנים על ממלכת פולין נחשבו, אז ראו כי נחוץ לבא חשבון על אדות דרכי העם הזה ומשפטיו, אז החלו להתבונן אל התורה הרבנית ועם זה נגלה החפץ להחליש פעולתה בקרב ישראל.

מן הסבות הרבות אשר בשבילן עמלו המחוקקים להצר צעדי התורה הרבנית היתה אחת אשר מוצאה משנות קדם וזה הדבר: עוד בימי המלך יואן בן וואסיל במאה השש עשרה נתגלתה בקרב העם היושב במחוזות רוסםיא הפנימית מינות ההתיהדות (жидовствующая ересь). לפי רוח העת ההיא נדונו אלה אשר רוח המינות הזאת נצנצה בהם בשפטים קשים. אך התועים האלה לא שבו בתשובה שלמה, כ"א הסתירו את דעותיהם מעיני השמש, ויהי כאשר מלך אלכסנדר הראשון ורוח מלא אהבת אדם וחפש הרעת עבר על פני הארץ, יצאו גם בני הכת הזאת מחריהן וינסו דבר אל הממשלה לשחרה חסד, כי תניחם לחיות ע"פ חקי דתם. אז בדקו ומצאו, כי כאלף וחמש מאות משפחות נמצאות בהפלכים: ווארא‍נעזש, ארעל, טולא וסאראטאוו שנתפשו בהמינות הזאת והמה מתנהגים במנהגי ישראל בשמירת שבת, מצות מילה, גיטין וקדושין וכו', אז הוציאה הממשלה חקים רבים לגדור בפני המינות שלא תתפשט, חקים שאי אפשר לנו לבארם במקום הזה. בין החקים האלה נמצאה גם האזהרה לבל ישבו היהודים אף ישיבת עראי, בכל אותם המחוזות שנמצאו שם שומרי שבת או בעלי מינות ההתיהדות.

ובהשנים הראשונות לממשלת הקיסר ניקולי

יצאו חקים רבים הנותנים זכיות ויפויי כח להיהודים העוזבים דתם.

ואח"כ יצאו חקים רבים נגד דת ישראל ונגד הספרות היהודית: ע"ד בתי הספר ובתי הדפוס לספרי ישראל, גם יצאה פקודה לקחת מאת היהודים את ספריהם ולעבור עליהם בקולמוס הבקרת. בראשונה גזרו על הספרים אשר המבקרים יכירום כי תוכנם מזיק; אבל עוד מעט ונמצאו מחמירים לאסור את כל הספרים שנדפסו בחוץ לארצנו, ונתקבלה ההצעה לשרוף באש את כל ספרי היהודים אשר אין הותם הצענזוריא עליהם. את ההצעה הזאת הציע שר הפנים ביום השביעי לירח מארט 1844 שחל להיות ביום הפורים שנת תר"ד.

וביום המחרת נולד פרץ סמאלענסקין, באותו הרגע אשר הגו המתבוללים את הגיהם ואשר בחזון לבם ראו את הטמיעה להאשר הנצחי של האומה הישראלית, באותה העת בעצמה נולד הסופר אשר ילחם בכל כחו נגד המתבוללים מבני הדור ההוא. אצבע ההשגחה היא המכוננת צעדי המקרים לרוח הפצה.

ג.

התמונות מחיי בני ישראל בארצנו פנימה והוצה אשר הראית, הקורא, לדעת בשני הפרקים הקודמים, הן הנה אשר ראיתי בחזון הספורים הרבים מעשי ידי ה' סמאלענסקין; כל אלה המה לא בני-עולם הדמיון והיכלת, אך המה מקרים שהיו ומעשים שנעשו ואשר מהם ברא לנו סמאלענסקין ספוריו הנפלאים המתארים בשרד בהיר את חיי הדור ההוא לכל משפטיו והקותיו ומנהגיו, והנפשות יצורי הסופר יוצאות ובאות לפנינו והננו רואים את חיי הזמן ההוא כבאספקלריא מאירה. כי זה הלא היה כל חפץ סופרנו כי יעלה השחר על החיים ויאיר נתיב על דרכי בני ישראל; לא כאשר שגו רבים לחשוב כי סמאלענסקין בגשתו להוציא את „השחר" יתוסף כרגע כפסל הדש בבית מדרשם של „המשכילים" ויצא ללהום את מלהמותיהם, וכי בכלל המלחמה תהיה מגמת פניו להגן על ההשכלה מכף רודפיה כאשר עשו כתבי-העתים בשפת עבר כל ימי היותם ואך זה היתה מטרתם. „זאת לא זאת!" — קורא ה' סמאלענסקין בפתח דברו לשנה הראשונה מהשחר; „מטרת השחר תהיה להפיץ אור על דרכי בני יעקב, לפקות עינים עורות אשר לא ראו אור ההכמה ולא יבינו ערכה, להגדיל תפארת שפת עבר ולהרבות תומכי בימינה. ומאשר כי לא כל בוזי הכמה ושפת עבר בדרך אחד ילכו, לכן תהיינה גם דרכי אלה אשר יאמרו להשיבם מדרכם ולהביא חכמה בלבם שונות אשה מרעותה". בפתח דברו זה יחלק את העם לשנים: ההצי האחד הולך בחשך ומואס בחכמה מפני כי שמו אפר על עיניו שלא באשמתו, ולכן אך לשוא נריע עליו אחרי אשר סבות שונות נסכו עליו תרדמה, ואשר על כן עלינו להאיר מעט את עיניו ולהעירו לאט משנתו; והחצי השני תועה בסורו מדרכי אבותיו ללכת תהו לא דרך. וספרותנו העבריה אז לא שמה לב אל רוח שתי המפלגות האלה ולא התבוננה אל מעשיהן ותשם כל היום עיניה ולבה להגדיל תפארת ההשכלה, לשיר שירי תהלה לרוח הזמן וכל מפעלותיה היו המשך עבודתה לטובת הפצת החכמה בישראל, וזאת העבודה

אשר החלה עוד מימי הרמבמ"ן. סופרי שפת עבר צהלו ושמחו אז מטוב לב בראותם כי הואיל העם הלוך אחרי עצתם, „ישרון לקץ אהב את ההשכלה", ובניהם עושים חיל בלכתם לפנים מיום אל יום. אולם טהורי עינים ראו לדאבון לבבם כי אם אמנם —

הנם הולכים קדימה שנה שנה
אך. . .
מי ידע הגבול עד מתי? עד אנה? —
אולי עד מקום — משם לא ישובו . . .

וגם הסופרים הטובים החלו להתאונן — כי אפסו קוראים וקונים ספרים בשפת עבר — אות נאמן כי מצב הספרות ברע הוא. ותלונות כאלה על חסרון הקונים ומעוט הקוראים נשמעו לא רק מפי הגי הזניא וספריא אשר נות היה להם ולהספרות כי יחדלו לקרוא את „חבוריהם", כי אם גם הסופר המיוחד ה' מאפו הגה נכאים בהקדמתו להלק השלישי מספורו „עיט צבוע": „נפלה נפלה שפת עבר!" ובהחל המשורר יל"ג את התקופה התדשה אשר בשיריו, קרא באנחה:

הוי, כי יחוש עתידות, מי יודיעני
אם לא האחרון במשוררי ציון הנני
אם לא גם אתם הקוראים האחרונים?!

ויאוש נורא כזה התהלך אז בין טובי סופרינו מבלי דעת למי המה עמלים. ספרים טובים לא נכתבו בשפת עבר, או נכתבו מעט מזעיר, ביותר הסתפקו בילדי נכרים, בהעתקות משפות זרות, ויעתיקו ספרים אשר דבר אין להם ולישראל; ובמכתבי העתים אשר לבני ישראל התהלכו נערים, וכה"ע היו כבתי הספר אשר כל צעיר ההפץ ללמד את ידיו למשוך בשבט סופר ובא לו אל אחד מכה"ע וינסה שמה את כחו, ומרבית העוזרים — הסופרים בשפת עבר עבדו עבודתם במהיר — אשר שלמו המה, הסופרים. . . ובעת אשר בקרב כל בתי מערכות כה"ע אשר לכל השפות מדקדקים עם המאמרים, מנקים ומיפים את השפה, ובמובן שגיאה נגד הקי הלשון ודקדוקה מאן דכר שמה, הנה היה שדה ספרותנו העברית מרמס לרגל שור והמור והרש שוטה וקטן והמאמרים היו מלאים שגיאות אין מספר. ובאלה היו לסופרים, לנושאי דגל הספרות! והאם יפלא אפוא אם כל אלה אשר טעמם עוד עמד בם ולב מבין להם הסבו את עיניהם מספרותנו ויטשוה לבלי פנות אליה וישליכוה ככלי אין הפץ בו?!

את זאת ראה סמאלענסקין עוד מראש ויצר את „השחר". הוא התבונן אל הצעדים אשר עשו בני עמנו במסלות החיים, והנה רוח ההשכלה לבדה, וזאת ההשכלה אשר היתה עד כה רוח החיה באופני ספרותנו העברית החדשה ותבדל בינה ובין הספרות הישנה. הרוח הזה עוד לא יעצר כח להניע את גלגל הספרות בכח ועז כמלפנים, אחרי אשר ההשכלה כבר מצאה לה מסלות בלבב עמנו, החיים נצחו את הארון ולרגלי זה ניטל פטמה של הספרות העברית; כי אם בדרכי ההשכלה כבר בחרו, — מה תתן אפוא ומה תוסיף להם עוד הספרות הישנה להם הלכה אחת בכל יום, הלכת ההשכלה, הלכה אשר כבר קימו וקבלו אותה עליהם ועל זרעם? ואחרי אשר שפה אחרת ודברים אחרים לא היו להספרות העברית בלתי אם לשיר על מראות הטבע או להטיף מוסר למורדי אור, והדברים

האלה שכבר נשנו פעמים רבות כבר יצאו מאף הקוראים ויהיו להם לזרא, לכן אין פלא אם רבים מצעירי הימים שאלו זה לזה; „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה הזאת?" ונגד אלה יתמרמר סמאלענסקין בכל עוז רוחו בדברו על השחר והדרך אשר יבחר בו. הלא כה דבריו כאש: „מה תתן לנו שפת עבר? ישאלו — אני אשמיעם מה תתן היא לנו: היא תתן לנו כבוד ועז, היא תקשרנו מעדנות להקרא בשם ישראל. כל העמים יציבו להם מצבות אבנים, יבנו מגדלים, ישפכו דמם כמים לבל ימח שם עמם ושפתם מקרב הארץ, המה כלם ייחלו בכליון עינים ליום ישועה עת תשוב הממלכה להם, ואם היום ההוא ירחק חק לא יחדלו מצפות; ואנחנו אשר אין לנו לא מצבה ולא ארץ, לא שם ולא זכר, רק המצבה האחת הזכרון האחד הנשאר לנו מחרבות מקדשנו, היא השפה העבריה, והמה יבושו או ימאסו בה, — לכן המואסים בשפת עבר ימאסו בהגוי כלו, לא שם ולא זכר להם בקרב בית ישראל, בוגדים המה לעמם ולאמונתם!" אם לא נתפלא אולי בעת על הדברים האלה, אחרי אשר עתה היתה רוח אחרת את בני עמנו ורוב חכמינו שבו אל עמם, אבל כמה כח לב דרוש היה אז לאיש מקרב „המשכילים" להשמיע דברים כאלה, — אז, בעת אשר כל משכיל עברי שש ושמח על נצחונות הרעפֿארם באשכנז וישחק מקרב לב על אלה הרבנים אשר עוד יסרבו לחקות כקוף את מעשי הגוים ואשר עוד לא ימהרו להשכיח את זכר ציון וירושלים מקרב עדתם. כח לב גדול מאד היה דרוש לאיש אשר בדרשו את הדעת ובהטיפו לעמנו חכמה והשכלה עלה על רעיו המשכילים, ובכל זה לא בוש לאמר קבל עם, כי לא לבשת ולא לחרפה לנו האמונה כי יבוא קץ לגלותנו וכי עוד יבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל, כאשר לא יבושו כל העמים אשר בצפיתם יצפו לפדות נפשם מיד זרים. התקוה הנעלה הזאת נותנת לנו כח ועז לסבול עמלנו ותלאותינו, וזאת התקוה ירשת פלטה לנו מהעבר. „ולכן ידעו כלם מראש — יגלה ה' סמאלענסקין את אזן כל הקוראים — כי כאשר נטיתי ידי על המתקדשים החנפים, כן גם ארים את ידי על המתחכמים הצבועים אשר ידיחו את בני ישראל בחלקת לשון מאחרי ירשת אבותיהם". ואזכיר את הקורא עוד הפעם כי הדברים האלה יצאו מפי סמאלענסקין שמונה עשרה שנה לפנים, בשנת תרכ"ח, בעת אשר כל סופרינו התעלסו באהבים עם חזיונותיהם הישנים והתרפקו על דודיהם הברלינים, והדרך אשר בחר לו סמאלענסקין עוד לא עבר בה „משכיל" אז.

ובכן היה חפץ ה' סמאלענסקין להשיב התועים אל עמם, לא להכנים את עם ישראל תחת כנפי השכינה השרויה בין הגוים, אך להביא את היהודים בברית ישראל; ובהאמינו כי ישראל ואורייתא כולא חד הוא, כי השפה והלאום לא יפרדו ודבוקים זה בזה, לכן נגש להוציא את חפצו איתן לפעולות אדם — על ידי שפת עבר, ויצא להאיר נתיב על דרכי בני עמנו בעבר ובהוה. כי חסרון דעת דברי ימי עמנו היה תמיד לאבן נגף ולצור מכשול לצעירי בני עמנו; הן על לוח כתבי הקדש נכתבו תולדותינו אך עד שוב הגולה מבבל לבנות את הבית השני, וכל הקורות את עמנו בתקופות האחרונות המה או כספר החתום בעיני העם או ידיעותיו בענין זה הנה צנומות ושדופות קדים ורובן היו בכזיב בלדתן. ויש אשר המקרים נודעים להם, יודעים המה גופא דעיבדא היכי הוה, אך נעלמות מעיניהם הסבות אבות המקרים והמעשים, הדבק אשר יאחז את כל המקרים יחד בחוברת, את הבריח התיכון המבריח בדברי ימינו מן הקצה אל הקצה. גדולים חקרי לב מקרב עמנו אמנם כתבו עלי ספר את דברי ימי נודנו בגוים, אבל דבריהם נכתבו בשפה זרה אשר להעם, לרבים מקרב החפצים לדעת את פרשת גדולת עמם ותולדות מחצבתם, היא שפת לא ידעוה. קשה היה לישראל היום שנכתבה התורה יונית, כי אם אמנם על ידי זה ראו כל העמים והשרים את יפי תורתנו, את החסן והיקר אשר לנו, אבל לישראל הלא נשתברו הלוחות: וזאת היתה גם למן העת אשר החלו חכמי עמנו לכתוב בשפת אשכנז את הגות לבם בחכמת ישראל וחקירותיהם בכל הנוגע לתורתנו ולדברי ימינו. כי אם אמנם על ידי הדבר הזה בראו תקופה חדשה לחכמת ישראל וכאשר היתה חלק ונחלה בספרות הערבית לחכמת עמנו כן מקום רחב ידים עתה לתורתנו בספרות אשכנז, אבל הלא עלינו להודות כי בני עמנו אך בעמל נפש יוכלו לשאוב מים חיים מן הבאר הזה, — „וזאת התורה שם משה לפני בני ישראל" כתיב, לא כן שפת עבר, אשר אם מעט ואם הרבה היא עודנה שפת העם ומובנת כמעט לכל הגברים, ביותר בארצות אשר רוב בנין ורוב מנין של היהודים יושב שמה. ויהי חפץ סמאלענסקין כי יחדלו חכמינו לכתוב את חקירותיהם בתורה ובדברי הימים לבני עמנו בשפות זרות וישמיעו את רבי תורתם יהודית למען ישמע העם בדברם עמו; ולכן הלל תמיד את החכמים אשר שבו לכתוב עברית ויתן בחבה יתירה מקום בהשחר לספרים ומאמרים מרבני ודר"י אשכנז ובצאת לאור כל ספר חדש במחקר ובדברי הימים לעמנו בשפת עבר קרא תמיד בעליצות נפש: בא גד! ויבשר בקהל הקוראים את צאתו במשפט צדק ובבקרת נאמנה אשר על פיה ידעו הקוראים מה לזרות ומה לחבר. ואעידה לי את הספר הנפלא „דור-דור ודורשיו" להרב הגדול מו"ה אייזיק הירש ווייס, אשר אך סמאלענסקין נתן מהלכים לחלק הראשון והשני בקרב הקוראים במשפטיו הנאמנים על אודותיו בהשחר.

חכמת ישראל ודברי ימיו בשפת עבר — המחצה האחת מחפץ סמאלענסקין והמטרה אשר הציב לו, כי המה הלא רק על מצב עמנו בעבר ידברו; אולם חפצו הלא היה — וגם זה נחוץ מאד גם אז גם עתה — לפקוח עיני בני עמנו על דרכיהם אשר ילכו בהם עתה, בהוה. כעשר שנים ויותר עבדו מכתבי עתים בשפת עבר את עבודתם על הרי ישראל קודם עלות „השחר", מכ"ע יוצאים לשבועות, ובכל חפצי לבלי הקטין פעלי החכמים יוצרי העלים, עלי בכל זה להשמיע אמת, כי במשך השנים אשר הוציאו את כתבי-עתם לא התרוממו על הבמה הראויה להם, ולעמלם לא היה כמעט ערך ספרותי. כה"ע הנכרים הרבו פלפולים בעניני הדיפלומטיה וסכסוכי המדינות, מלאו את העלים חדשות ילדי יום אשר אין איש שם אליהם לב והחלק הספרותי היה מלא „הערות חדשות ומועילות" מעין אלה אשר עליהן כבר אמר חכם אחד כי החדשות אינן מועילות

והמועילות אינן הדשות. המכ"ע השבועי הראשון „המגיד", בראשית יצירתו עוד לא התרומם אז למעלת מ"ע לאומי נכון ונשא על כנפי הדעה הנשגבה של ישוב אה"ק, כי רוח החכם רד"ג נ"ע עוד לא נשבה בו, וזמן הולדו (1857) מוכיח עליו, כי אחרי מלחמת קרים התעורר בתוך בני עמנו החשק לדעת הדשות וקורות הימים. כתבי העתים אשר נולדו אחרי אחיהם הבכור החלו אמנם להראות כי איזה מטרה נכונה לפניהם ואותות חיים נראו בהם, אבל האותות האלה היו עוד חלשים מאד.

אך סמאלענסקין מראשית דרכו השמיע דבריו בספוריו הרבים בשפה ברורה, קרא לכל הכתות השאנות בעמנו בשמותיהן האמתים ועין בעין ראינו את חיינו יום יום מתארים בשרד אמת. ביותר נתן סמאלענסקין אל לבו להדור עמוק עמוק אל אחת המכות היותר כואבת אשר הכינו בית מאהבינו — סדרי הקהל והעדה אשר היו נהוגים בקרב ישראל. על ידי ספוריו המלאים היים, כתובים בשפה צחה, נשגבה ברעיוניה ובכ"ז קלה במליה ובמבטאיה, ברא סמאלענסקין קהל קוראים גדול מאד, עד כי ספוריו נמכרו ונדפסו ונמכרו לאלפים מבלי שים לב כי המו"ל לא הוזיל את מהיר סחורתו. ספורו הראשון „התועה בדרכי החיים" רכש לו שם עולם, וכה"ע רבים וגדולים בשפות שונות כתבו מאמרים לשפוט על תכונת הספור ההוא וערכו ועל אדות כשרון כותבו. אינני הורץ בדברי אלה משפט הספור הזה אשר לא בדברים אחדים נוכל לעשות זאת, וכי במקום שידבר על אדות כל ספורי סמאלענסקין שם לא יפקד, כמובן, גם משפט „התועה"; אבל משמיע אני בזה דבר כהויתו — דבר אשר לא נעשה לספור בשפת עבר עד סמאלענסקין.

אולם בנוגע למחצה השניה הזאת ממטרת סמאלענסקין, היינו להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בהוה ע"י ספורים, תמונות ממחזות החיים והשקפות על מצב הקהלות, — בזה הסכים גם סמאלענסקין כי שפת עבר נתנה לא למעט כי אם לרבות, וגם הוא הרשה לכתוב בשפות זרות את כל אשר לישראל בהוה. כי עלינו הלא לתאר את החיים בשלל צבעיהם, ואם כן עלינו לדבר גם בשפה אשר החיים וצרכיהם נהתכים על פיה. — אך נסורה מראש לראות את השקפות ה' סמאלענסקין ומבטיו על דברי ימי עמנו והתורה אשר תצא לבני עמנו מזה אשר נתבונן בשום לב בספר תולדותינו.

ד.

אין אני בא לא לטמא ולא לטהר, — לא אטה משפט צדק, אך גם אין חפצי ומטרתי להלל ולשבה את שם סמאלענסקין ולאמר לפניו הללויה, ולכן אל יתעה נא איש להשוב כי מביט אני על סמאלענסקין כעל הוקר הדת או רואה אני בו כותב דברי ימי ישראל. מראשית עבודתו היה סמאלענסקין אך זשורנאליסט, — אמנם זשורנאליסט רב הכשרון, אשר התבונן אל חקר דברי ימי עמנו בתקופות רבות ולמד את דרכי העם אשר נשא הזון לו; זשורנאליסט חמוש בכל כלי הנשק הדרושים למלחמת הסופרים: ידיעה שטחית בכל ענפי המדע, לשון למודים ושפה לוקחת לבבות, רוח משפט עשוי לבלי הת, ועל כלם—אהבה רבה, אהבת עולם, אל הדבר אשר למענו הוא נלחם ואמונה שלמה בדעותיו. בדור האחרון הזה יולדו זשורנאליסטים כאלה במספר רב לספרות הרוסית על ברכי הסופרים בלאגאָסוויעטלאוו, קאָרש וכדומה, בלמדם אל דרכי הצרפתים הענציקלאָפעדיסתים, אם כי, כמובן, רב המרחק בין המורים ובין התלמידים . . . התכונה המיוחדת של הסופרים האלה: לשפוט ולשאת מדברותיהם על כל דבר וכל ענין, מבלי דעת אל נכון אף ענין אחד, לחוות דעה ולהשיב תשובה על כל שאלה ושאלה טרם למדו לדעת לפרטיה אף שאלה אחת; הסופרים האלה אינם יורדים לעולם לתוך עומקה של הלכה, נזהרים בלשונם לבלתי הרוץ משפט ולא ישוב, אך המה עומדים מלמעלה, מרחפים על פני כל השאלות והענינים אשר ישאו עליהם דבריהם כעוף המרפרף, נוגע ואינו נוגע. צרכי החיים ומצב ההשכלה של עם ועם יולידו סופרים דרושים להפצו, ולחפץ עם הרוסים נהוצים סופרים אשר כל בם כאלה, מפני כי דברי תורה עניים המה אצלם, ועל כל שאלה וכל ענין אשר יוציאו ההיים מנרתקם אין להספרות הרוסית סופרים מומחים לאותה שאלה או לאותו ענין—, ספעציאליסתים בלעז—, ולכן עצום מאד מספר סופרים כאלה בספרות ארצנו, וסופרים כאלה נהוצים מאד ומביאים תועלת רבה וגדולה בהבינם את העם בלשון קלה את אשר לו לדעת משאלות הזמן, מתולדות הטבע ומקרי הימים שעברו. סופרים כאלה נחוצים גם להקוראים העברים בשפת עבר — וסמאלענסקין היה אבי הסופרים מהמין הזה בשפת עבר. לו היו ידיעות נכונות מכל הנוגע להיהדות והשקפות מיוחדות על כל השאלות בעולם הספרות העברית, ובשרונו הנערה עמד לו להתיצב בראש הספרות על ידי הידיעות האלה, הוא לא בטא את תמצית הפצו בשפה ברורה, השמיע את דעותיו במבטאים כוללים, במלים יפות ובניבים נחמדים, יען כי היה זשורנאַליסט כאשר אמרתי. הוא אמנם היה גם רב הכשרון כזה, אשר לפניו לא היה כמוהו בספרות העברית, אך חלילה לי לעות משפט, וטרם אחל לנתח לנתחיהם את מאמריו וספריו ראיתי הובה לעצמי להקדים את הדברים האלה כי אין משוא פנים במשפט:

„השחר" עוד טרם עלה והנה אנה המקרה ליד ה' סמאלענסקין להשמיע את דעותיו והשקפותיו על שאלות רבות בדברי ימי ישראל. כי בימים ההם הופיע הספר „דער יודישע שטאַמם" בשפת אשכנז להדרשן והחכם הנודע ד"ר אהרן יעללינעק ובמשפט הספר הזה מצא לו סמאלענסקין להתגדר בו, ויכתוב ספר גדול בשם „אבן ישראל" בהשחר שנה ראשונה אשר בכמותו לא יקטן מגוף הספר „מטה יהודה" עצמו, וכל מבין יבין כי לסמאלענסקין היה הספר הזה אך תואנה ופתחון פה להשמיע לרגלי צאתו את כל אשר בלבבו על אדות ההתהפוכות הנמצאות בדברי כל הכותבים דברי ימי עמנו.

מי הוא ישראל, מה משפט העם הקטן והדל או הגוי הגדול הזה הנודד בגוים ותועה בארץ זה אלפי שנים ומה דמות נערוך לו, לתכונות נפשו ולרוחו?

הספרים והסופרים אשר כתבו חכמי הקורות על אדות תולדות ישראל ומשפטו לא יתנו מענה נכון ותשובה ברורה, תשובה אחת ואין שניה לה, על השאלה הזאת. ואמנם נפלא בעינינו לראות את החכמים יודעי העתים וקורות בשנות דור ודור נפרדים בדעותיהם על דבר עם ישראל מן הקצה אל הקצה, אלה מחללים ואלה מהללים: האחד יגדיל וירים עד לשמים תפארת מנהג, דרך או דעה, והשני ישפוך לעג כמים על המנהג, הדרך והדעה ההיא; האחד יספר בשבחן של ישראל כי רחמנים בני רחמנים המה ולא יוכלו לראות ברעה אשר תמצא את אחיהם ואנשי בריתם, והשני יבזה להם באמרו כי רכי הלב המה, יעצמו עיניהם מראות דם ולבם לב שפנים, ועוד הכתוב השלישי אומר כי אוכלי אדם המה ודם ישתו יין נסיכם; האחד אומר כי בני ישראל יאמינו בכל הבל וכל דבר שוא ותפל קדש להם, והשני יאמר כי בנים כחשים הננו, אין בנו אמונה. וכל אלה השופטים על דרכנו, כפי הנראה, צודקים במשפט ומחזקים את דבריהם באותות ובמופתים מדברי ימי עמנו — והלא גם קשה ערף לא יכחד כי משפטים כמו אלה תהפוכות המה! ולמען שים את העקוב למישור ולמען התיר את השאלות אשר תולדנה בלב כל איש דעת למראה התהפוכות האלה הנראות בדברי כותבי תולדותינו, הקדים סמאלענסקין דברים ברחבה על דבר דברי הימים בכלל, כפי אשר הורו את התורה הזאת ראשי החכמים בדורנו, ומן הכלל יצא ללמד על הפרט, על דברי ימי ישראל, למען יוכל לערוך אלה מול אלה, ובהציבו את שני הענינים האלה, תולדות העמים ותולדות ישראל, מערכה מול מערכה, נוכח לדעת כי הלכה אחת נשתכחה מאת כל כותבי ימינו, ולרגלי הדבר הזה תעו בחשך ויאבדו דרך; המה מדדו את ישראל באמת כל הגוים, ועל פי המדה הזאת קצבו את ערכו — ובזה שגו מאד כי לא ככל העמים בית ישראל! לא כמשפט כל העמים נשפוט את ישראל, ועוד זאת כי כותבי תולדות ישראל אשר לא מקרבו יצאו לא עשו כמנהגי כל סופרי דברי הימים ללמוד לדעת את כל הענינים הנחוצים לדעת אל נכון חיי העם, ולא נוכל להאשימם על זה כי אולי לא מזדון עשו כי אם מפני כי כבד הדבר הזה מאד בנוגע לעם ישראל. „ללמוד לדעת תכונת העמים אשר להם ארץ וממלכה ושפה היה נקל מאד, והאיש אשר נפשו אותה לדעת כל אלה יבוא אל ארצם, יתהלך עמהם ימים מספר, ישים עינו על דרכיהם וילמוד את שפתם וספרותם וכבר השיג מבוקשו. אך לא כן אם יאמר איש לכתוב את דברי ימי עם ישראל אשר אין להם לא ארץ ולא ממלכה והנם מפוזרים בכל קצות הארץ וגם שפתם (שפה לדבר) אין אתם". הוא אשר דבר כי לא ככל הגוים עם ישראל, ושבט משפט כל העמים עליו לא ינוח.

אולם הלא עתה תולד השאלה, איזה הדרך שיבור לו כותב תולדות ישראל, ובעקב השאלה הזאת אוחזות עוד שאלות אחדות ונשימן בזה לפני הקוראים, כפי אשר הוציאן במספר גם סמאלענסקין אך אחזנו דרך קצרה.

א) את מי מכותבי דברי ימי ישראל הצדק: האם בפי אלה אשר יהללוהו, או אלה הנותנים שמו לשמצה?

ב) מה היא הנסבה אשר הולידה הדעות השונות ההפוכות על דבר בני עמנו וטבעו?

ג) עד מתי לא ישימו החכמים קץ לדברי הריבות ע"ד ערך עם ישראל ותכונות נפשו?

ד) ומה היא הסבה אשר הולידה את השנאה האיומה בקרב העמים לישראל?

על שתי השאלות הראשונות נמצאה לפי דעת סמאלענסקין תשובה מספקת בהמשפט אשר הרץ מראש כי כותבי דברי הימים לא בחרו בדרך הנכונה לכתוב תולדות ישראל, ובמדדם את דברי ימי ישראל ותכונותיו בחבל כל העמים שגו מאד, ולכן יש אשר שני הצדדים יחד יצדקו ויש אשר, להפך, יחד יחטאו להאמת, והיא היא הנסבה אשר הולידה את התהפוכות, ואת שתי השאלות האחרונות יחבר אל אחת, וכמובן האחרונה, ע"ד מקור שנאת העמים לישראל, חביבה יותר לפניו כי כמה קולמוסים נשתברו לפתרה,— ומדוע זה לא ייגע גם סמאלענסקין למצוא לה פתרונים? והנה רבים יגזרו אמר כי שנאת כל העמים לישראל או על ברכי שנאת הדת נולדה יען כי „דתיהם שונות מכל עם", או כי יקנאו העמים ביהודים על כי להם כשרונות טובים והרוצים במלאכתם וביותר במסחר וקנין, או על הנזר המון ישראל מדרכי תבל שכניו, ומאס בחכמה וילך לו בדרך גבלו לו ראשונים. אבל לו רק אלה הנה הנסבות אשר הסבו את לב העמים אחרנית מאחרי בני ישראל, כי אז לא היתה השנאה הזאת כללית, ולא שמה את קנה בכל מקום ובכל מצב; כי אז שנאום רק כהני האמונות האחרות ויתר הארוקים, בעת אשר עינינו הרואות כי גם חפשים בדעותיהם כוואלטער וכדומה, אנשים אשר אין כל אלהים במזמותם וכל אמונה אבדה ונכרתה מפיהם ומלבבם, יבדילו גם המה לרעה את בן אמונת משה מבן אמונה אחרת; או כי רק בעלי המלאכה והסוחרים מבני הנכר קנאו בישראלים בני אומנתם, — ועל ישראל הלא ידברו תועה גם החכמים והחוקרים והסופרים, אשר דבר אין להם עם סוחרי הארץ ובעלי האומנים; או כי צוררי יהודה היו רק העמים ההולכים לאור הדעת, — וישראל הלא נתן למשל ולשנינה גם בפי העמים ההולכים בעצכם בחשך, אות ומופת הוא כי לא רק אלה הנה הנסבות לשנאת ישראל, ולכן יהרץ סמאלענסקין משפטו כי השנאה באה לרגלי סבה נעלמה אחת, אשר רב כחה מאד, והיא — כי מצב בני ישראל ברע הוא, ההצלחה שמה להם סתר פנים, ולכן היו ללעג ולהרפה בגוים. לו היה ישראל גוי איתן וכביר כח כי אז יראו מפניו ויתנו כבוד לשמו, אך אחרי אשר כבודו גלה ממנו בהגלותו מארצו אל ארץ אחרת, — מי יאהבהו ומי יכבדהו? ולכן, יהרץ סמאלענסקין משפטו, אין דרך אחרת להושיע למו בלתי אם לתת להם כח ועז כמו לכל העמים וישובו ויעמדו על רגליהם ויחיו.

המשפט הזה חדש הוא, ויוכל היות כי משפט צדק הוא, הן לא רק רע לב האדם מנעוריו, ולכל הפחות האדם אוהב להתראות כעושה משפט וצדקה, ואולי מאמין הוא ביושר לבו וצדקתו; ובכל זאת תחזינה עינינו בדרכי החיים את בני האדם דוחפים למרחפות את

הנכשלים, משנים בדרך אף את העורים, וישקו מי רוש את אלה אשר ה׳ הדמם, הן אם ה׳ לא ישמור אותם— יחשבו בלבם — מדוע נשקוד אנחנו לשמור ? אם ההצלחה הסתירה את פניה מאתם, — אנחנו מה כי נאיר פנים אליהם ? וכן הוא גם בטבע העמים, ואולי צדק סמאלענסקין בהערותו בזה מקור השנאה לישראל. הלא זה הדבר אשר דבר גם הנסיך הרוסי וולאדימיר סויאטאפאלקוויטש בבוא אליו היהודים הכוזרים לדבר על לבו ולהביא אותו ואת עמו בברית אמונתם, „אם קצף ה׳ על אבותיכם קצף, ויפזרם בחטאותיכם בארצות ונחלתכם נהפכה לזרים, איככה אפוא תעיזו להורות תורתכם לנכרים? הלבעבור אשא גם אני מוסר אלהיכם באתם הלום להביאני בבריתכם ?״ — אולם מה הוא „הכח והעז״ אשר חפץ סמאלענסקין כי ינתנו לישראל— אין פורש אותם, כי בספרו זה „אבן ישראל״ הוא בא ברוב ענין, עד כי בעמל רב ימצא איש את תוכן דעותיו ומשפטיו; במאמר הזה חפץ סמאלענסקין להגיד את כ ל לבו, ותפסת מרובה לא תפסת. כל עמלו היה, לפי הנראה, להשמיע ראשי דעותיו בדברי ימי ישראל ולשום לפני הקוראים את ההשקפות אשר הנה תהיינה לו לאבני הפנה בבנינו אשר החל. אולם מרוב דברים וחקירות אין קץ יצאו הדברים סבוכים ולא בשפה ברורה, ואולי גם סמאלענסקין עצמו הרגיש את חסרון הספר הזה, ולכן לא חזר להדפיסו בספר מיוחד, כאשר עשה ליתר ספריו; ואת הדעות אשר רשומם נכר בספרו „אבן ישראל״ הרחיב והשמיע בדברים יותר ברורים בספר אשר שלח החוצה אחר הראשון, ספר אשר בגללו קנה לו סמאלענסקין שם עולם — בספרו „עם עולם״.

ה.

הדר סמאלענסקין ובהו בספרותנו לא נראו על השנה השניה „מהשחר״ בכל תקף בלתי אם בשנים שלשה מאמרים קטני הערך; אולם גם במאמרים הקטנים ההם לא יסור מדרכו וריח הרעיון הלאומי נודף מהם מאד. לראשית השנה השמיע סמאלענסקין את השקפותיו על פרוד הדעות בקרב בית ישראל פנימה, והודיע כי אמנם יודע הוא בעצמו כי הדרך אשר ילך בה לא תמצא חן גם בעיני שתי המפלגות הראשיות יחד, גם בעיני המשכילים גם בעיני הישנים, אך הוא יוסיף בכל זאת ללכת בדרך זו בחר לו. כי לו נפרדו שתי המפלגות האלה בזה, אשר האחת תאמר להחזיק בכל והשנית תחפוץ להרוס את הכל כי אז עוד היה ביד איש ללכת באמצע לאמר: אני לא אבחר בכל ולא אהרס הכל; אבל באמת שתי הקצוות אשר לפלגות ישראל כמעט נוגעות זו בזו; המחזיקים בנושנות יוסיפו דינים על הקים, והמחדשים גם המה בהרסם את הבנין הישן ויבנו בנין אחר חדש ימלאו אחרי רבבות דינים וחקי המדה, ולכן אין עוד דרך ממוצע ביניהם אשר נוכל לאמר עליו טוב הוא, כי גלה שלום ואחדות מישראל: אשר על כן על כל העם לשוב למקורו הראשון ולהחדש בקרבו רוח נכון, רוח ישראל, ולהתאחד יחד. ויוסף בשנה ההיא להתאסף תחת דגל החברה „כל ישראל חברים״, ולאות ולמופת כי כל כחו של ישראל הוא אם יהיה גוי אחד בארץ, הראה סמאלענסקין על הרעש שהיה בשנה ההיא שנת תרל״א באדעססא. שמה ישפוך סמאלענסקין מרי שיחו על הבוגדים אשר למען הות נפשם ימכרו את עמם ואת כבודו, ויעיר למוסר את אזן בני עמנו ללמד את בני יהודה קשת, קשת הסופרים ומלחמת העול, כי ירבו להם אחינו בארצנו כתבי העתים בשפת הארץ גם למשוך לב המולים הערלי״ם, למען לא יעותו משפטנו. סמאלענסקין היה מן המיוחדים הצופים ברוחם על אחרית המעשים ורואים את הנולד. ועל כן אמר: „מי יודע אם לא יבאו עוד שנים אשר לא יהיה עוד לנו חפץ גם בארצות אשר עתה נשב במו שקט שאנן, כי יש לאל יד מקרה אחד להשפיל אותנו ולגזול משפטנו ואין אומר השב״. וכל זה יבואונו על אבדנו דרך עמנו, ודברי הימים יורונו כי על חטאות כאלה יוסרו בני ישראל מוסר אכזרי.

ובשנה השלישית „להשחר״ הואיל סמאלענסקין באר את הדברים האלה, אז היתה שאלת „התקונים בדת״ מלאה כל כתבי העתים וטובי הסופרים בשפת עבר היו עסוקים למצוא פתרונים לה, עד כי היה בלתי אפשר כי יחשה סמאלענסקין לבלתי השמיע גם את דעתו הוא על אדות השאלה הזאת, — ויקם ויכתוב את הספר „עם עולם״. בפתח דברו אל הספר אמנם יאמר כי תוכנו הוא אך על אדות התקונים והחדשות אשר יעשו ואשר יחפצו לעשות בימינו, אבל באמת שאלת התקונים לו גם עתה אך כסות עינים, אך פתחון פה להשמיע דעותיו, אך בקעה מצא והתגדר בה. כי זה דרך כל סופר נאמן להשתמש בכל מקרה ובכל מעשה אשר יעשה להשמיע את הגות רוחו, כי לרגלי המקרה או המעשה ימצא לו אזנים קשובות ויבין אז יותר איך לדבר אל קהל קוראיו למען יבינו את שפתו ויתבוננו אל דבריו; המקרה והמעשה המה רק אסמכתות, ואיידי דאתו להכי ישמיעו את דעותיהם הכלליות.

וכן היתה הפעם שאלת התקונים, רק כיתד לתלות עליו הגיוניו בספר הזה.

משוט בארץ בא רוח התקונים ויהי לרוח שקר בפי נביאי ישראל בקהלות אשכנז; בילק עלה הרעפארם על הארצות ההן וינה בכל גבול ישראל: והלך בבראנשווייג, ועבר עד לייפציג ומטות כנפיו מלא רחב ארץ הפילוסופים. מטיפים ורבנים יצאו להטיף תקונים מתקונים שונים בדת ישראל, מטיפים ורבנים אשר לא שמשו כל צרכם במקדש התורה והתלמוד, ואשר כל חפצם היה לקחת להם תקף ועז, שררה וגדולה, בהיותם כהנים לדתם, כאשר נתן הכח בידי הכהנים הנוצרים. המתקנים האלה בנו בתי-מקדש לשם אלהי ישראל כהיכלי הגוים שבניהם ויבחרו להתפלל בדרך הפרוטסטנטים ובשפתם, וישלחו את ידיהם בכל חיי היהודים לשנותם לפי הרוח החדש אשר אותו שאפו באות נפשם. אין עיף ואין כושל בנביאים האלה, כלם למדו את התורה על רגל אחת וכל דמתקרי רבי ודוקטור מתקן ומחדש כהעולה על רוחו. העם לא נצב כצר נגד תקוני „הרבנים״ ולא התנגד אל הסדרים החדשים אשר המורים מכוננים בקהלותיהם, כי לרגלי ההשכלה והמדעים אשר בחרו בהם בני עמנו באשכנז עוד מימות הרמבמ״ן כבר עזב ההמון את תורת ישראל ויטשו את

דרכי אבותיהם בסדרי הייהם. בני ישראל בארצות אשכנז היו, ועודם גם עתה, גמולי מחלב האמונה עתיקי משדי הדת, אין מי יודע תורה ואין מי יבין שמועה. התלמוד היה להם לעגי שפה, ושפת הקדש— לשון אחרת „והיה להם דבר ה' צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זעיר שם זעיר שם" ולכן נוקשו ונלכדו בפח אשר שמו להם המתקנים באמרם להם כל היום: אלה אלהיך ישראל! יודעי התורה היו אחד בעיר ושנים במדינה— ומה כחם כי יתנגדו ?!

זאת היתה לארץ אשכנז, ובעת ההיא בשלה ההשכלה האַפִּיציעלית גם בארצנו. בתי הספר התרבו ומספר תלמידיהם עלה, ורוח בקרת-עברה על פני הספרות הרוסית. יודעי הספרות ההיא יזכרו את הרוח הנעלה אשר התהלך אז על פני כל הספרות, את השאלות הגדולות אשר עסקה הספרות בפתרונן לטובת „האשר הכללי", את השלילה הקיצונה אשר היתה נשואה תמיד על שפתי הסופרים בעת ההיא; החפש והדרור מלאו כל חדרי הלב וכל המטיפים נבאו להוצאת ישן מפני חדש. אז התעוררו גם אחדים ממשכילי וסופרי ישראל ויטיפו לתקן את הדת, באמרם לקדם ע"י התקונים את הרעה אשר תמצא את דת ישראל, כבוא רוח החפש לגרש גם את רוח התורה אחרי המצות המעשיות אשר בני הנעורים כבר דשים אותן בעקבם. אל התקונים בארצות אשכנז הביטו ומרחוק הביאו משא והזון גם להעם היושב אתם, — אך לא זה העם ולא זו הארץ; הגפן אשר הסיעו החפצים בתקונים מארץ אשכנז לא שרש בארץ ליטא; גם הרבנים, גם ראשי הקהלות ואף גם המון העם לא מצא חפץ בהתקונים אשר אמרו הסופרים לעשות בדת ישראל, ותהי להפך כי עוד יצאו כלם חוצץ בהרב נוקמת נגד „האפיקורסים". אוסרי המלחמה ההיא היו: אחד מגבורי התורה אשר רכש לו ההשכלה, יצא מכותלי בית המדרש ותלמודו בידו ואהבתו לעמו בקרב לבו, ואחד ממליצי דורנו חמוש בנשק הסתירא אשר ירה חצים שנונים בלב הרבנים ויחלק להם עקיצות באפו ועל צבאם חנו עוד רבים מהמשכילים.

ועל סמאלענסקין היתה החובה לעשות כזאת, להשמיע גם את אשר בלבבו על אדות שאלת התקונים. כי כבר החל קהל הקוראים לרנן אחרי הסופר הזה אשר אין פותר למי הוא, אם לבני הדור החדש או לבני הדור הישן — ביחס אל שאלת התקונים, ורבים גזרו אמר כי פוסח הוא על שתי הסעפים. כי פעם ראוהו מדבר ברוח חפש ופעם ישוב וידבר כאיש אשר כל חפש והקר זרו לרוחו; המחדשים לא קרבו דבריו כי הגיד לא בסתר כי פעולתם איננה רצויה בעיניו, וגם מנגדיהם לא מצאו בהם חפץ כי נכתבו ברוח חפש אשר לא ידע מתג ורסן, ולכן הקדיש את הספר „עם עולם", לברר וללבן את מצבו בנוגע לשאלת התקונים בדת.

אבי חפץ התקונים הנטוע בלב העמים כלם הוא ההתחקות, וכן הוא גם בישראל. חפץ התקונים בדת מצא מסלות בלבב בני ישראל בצאתם בעקבות העמים ובהחזיקם בארחות החיים, בדעות ובמנהגי העמים שכניהם, ובמהרם לטעת אותם על אדמת עמם מבלי ראות כי זמורה זרה לא תצלח לשאת פרי על אדמת ישראל, ואולי עוד תשחית את יתר העצים הרעננים השתולים שמה זה רבות בשנים ואשר בצלם ראו חיים ונחת. רבים מבני עמנו קראו גם המה מלחמה בשער על אמונתם ועל כהניהם, המה הרבנים, ולא שבו אל לבם כי לא ככל העמים בית ישראל; „לישראל אין מלך ושר אשר יכבידו עליו אכפם להחזיק בתורה אשר ישימו כהניו לפניו, וגם כהנים שומרים על התורה אין לו, כי היא מורשה קהלת יעקב, על כל העם החובה לדעת אותה, ואמנם רוב העם ידענה; ואם ימאן העם לקבל עליו חקים חדשים אז אין מצוה עליו במפגיע לעשות כזאת, כי כחפץ לבו קבל את תורתו ובחפצו יוכל להסירנה באין מכלים דבר". לא לישראל לאמץ חיל להפריד בין האמונה ובין הממשלה; אחרי כי אין לו ממשלה, לא לו לקום בפני כהניו אחרי כי אין לו כהנים, אחרי כי העם כלו הוא ממלכת כהנים, — ואת מי אפוא ילחמו, האם את העם כלו? אבל הלא אם יחפוץ העם בתקונים יעשם בעצמו ואין מוחה בידו, ואם לא יחפוץ בם אז אזלת יד כל איש להתם לפניהם. דרך ארץ קדמה לתורה, והעם בהיוו יום יום מרגיש היטב מה לו לקרב ומה לו לרחק, מה יכבד עליו כמשא כבד ומה נקל לו לשאת על שכמו, ומנהג מבטל הלכה אמרו הז"ל.

אך באמת תורתנו היא תורת חיים ורוב הדינים נולדו מהאהבה העזה לאמונה ודת, מהחפץ הנאמן לחזק אשיותיהן הרבו תקונים ודינים, והעם קבלם ברצון כי אז מצא חפץ בהם, אז בימי הבינים, עת אשר כל העמים הרבו דינים ותקים בדעותיהם ויעש גם ישראל כמוהם, אז בעת אשר משפטי התורה וחקי הדת היו לו שלומים ונחומים בעד כל חמדת התבל אשר גזלו ממנו. ובכן החדושים אז נבעו ממקור טהור — מאהבה למורשת קדומים; אבל המחדשים בימינו באשכנז הלא יחפצו לבטל גם עקרים מהדת, כמו האמונה בביאת הגואל, ואלה אשר כזאת יעשו לא לאמונה יגברו בארץ. כי הדת בישראל היא האגודה האחת אשר תאחד ותאגד את לב כל בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם, ולכן לא חלק האלהים לבד היא האמונה הישראלית אך גם כארץ וממלכה ושפה וכל יתר המוסרות אשר על ידיהם העמים בלאומים יתחשבו, וחלילה לכל אוהב עמו לנגוע לרעה באחד מיסודי הדת פן ערער יתערער כל הבנין ולא תשאר כל אחרית וזכר להעם הזה; ולכן המתקנים החדשים המעבירים את בני ישראל גם על עקרי הדת המה בוגדים, — לא רק בני ממר לאמונתם אך גם בוגדים לעמם.

ו.

סמאלענסקין יחלק את התקונים בהדת, אשר יש את לבב המתקנים לעשות, לשתים: א) תקונים באמונה, תקונים פנימים בדברים שבלב התלוים בדעות; ב) תקונים בדרכי העם, היינו במעשה, תקונים חיצונים.

והנה אם אמת כפי המתקנים כי כל ישעם וכל חפצם להקל את העול הכבד מעל שכם העם, הלא התקונים ממין הראשון, הדברים התלוים בדעה, אשר לא בפועל יעשו ולא יראו לעין זר בעשות אותם, לא יכבידו אכפם על העם, לא יפרידו בינו ובין העמים

בדרכי החיים, לא יתיצבו לשטן על דרכו במסחר
ובעבודה, וגם היהודי המאמין בכל לא יחדל לרגלי
אמונת לבבו לבנות בית ולנטוע כרם ולהתעסק בישובו
של עולם, ותחת כבד המשא של האמונות והדעות לא
ירבצו שלומי אמוני ישראל, והמה רוב היהודים בערי
פולין ורוסיא, בריטניה וצרפת. נשארו אם כן אפוא
התקונים בדרכי החיים, תקונים בדרכי העם החיצונים,
כי יתקע לו יתד בין העמים שכניו וכי ידע ישראל עת
ומשפט החיים, להשיבו מדרכים הרעים אשר דרך בהן
בימי הרעה, עת רֻדַּף על צואר ולא נתנו לו ידים למצוא
חית ידו בכבוד מפרי חכמתו או מעמל כפיו, — אבל
אם בתקונים כאלה נמצא חפץ, אז אין לנו לגזור
גזרות, לאסוף אספות, לבנות בתי מקדש חדשים
ולהבדל מתוך הקהל, ולשום את דגלנו אמונה ודת.
אל תקונים כאלה נשואות גם עיני החברה „כל ישראל
חברים" ובראש הומיות, בכל המקומות אשר בני ישראל
נדחים שמה, תתן קולה: „שובו שובו מדרכיכם בית
ישראל, בקשו דרך הכמה בקשו נתיבות מלאכה,
בקשו מסחר בכבוד ויושר, למדו בניכם לדעת שפת ארץ
מגורתכם, בקשו קרבת העמים שכניכם, למדו ידיכם
לעבוד עבודת האדמה, צאו מבור כלאכם, ברחו מחורי
עפר אשר נחבאתם שמה כי עם סגלה אתם". והחברה
הזאת תעשה זאת מבלי התערב בכל אמונה ודת,
וכמעשה החברה הזאת יוכלו לעשות ולהטיף כל בעל
בעמיו כל נשוא פנים בעירו וכל נכבד בארצו — ותקון
הדת מאי עבידתיה? מה לתקוני הדת ולצרכי החיים?

אך לו התאמצו המתקנים לתקן בעמם את חיי
בני עמנו לפי צרכיהם להיטיב להם, כי אז אולי לא
שמנו לב אל הדגל, דגל הרעפארם בהדת, אשר המה
נושאים והללנו את מפעלותיהם הנאותים לפי צרכי
החיים; אבל באמת לדאבון לבבנו אחרת נהוה. לא
אל התקונים החיצונים ישימו המתקנים את לבם, לא
להשיב את ישראל ממצבו הנורא ולהעמיד במרחב
רגלו, אך המה כל מעינם ישימו בתקונים פנימים,
בתקונים אשר דבר אין להם עם החיים, בתקונים
התלוים אך בדעות ובדברים המסורים אל הלב — לתקן
את דרכי העם בקרבו: בעניני העדה, בעבודת בית
ה', בחקים ומשפטים שונים, גם בכאלה אשר נתנו
לדורות. ואם אמנם לעשות סדרים במנהגי בתי הכנסיות
ועוד תקונים כאלה תקונים בלתי יתרים המה גם לפי
דעת סמאלענסקין, אך בראותנו כי ראשית מלאכת
המתקנים לתקן את בתי התפלה לפי רוח העמים שכניהם
וכי יתגרו שארית כחם לעקור התקוה להגאל וכל זכרון
ירושלים מלב אחיהם — אז נתבונן למקור החפץ
לחדש ולתקן; והמקור הזה משחתו בו ולא ממקום קדוש
יהלך, ויסודו בחקותם את דרכי הגוים ובחפצם לשכוח
את צור ממנו חֻצבו ולבחור להם אלהים חדשים לא
שערום אבותיהם מראש. אבל ישראל הלא היה תמיד
נאמן למקורו הראשון, וקוה ליום ישובו בניו לגבולם
ואז יהיה הוא אור לגוים ולאמים למשפטו ייחלו, ולא
לו לבקש תורה כפי עמי הארץ. על ישראל לא נטל
גורלו ללכת בדרך הגוים שכניו, אחרי אשר הוא בעצמו
עודנו לא במתים נחשב, כי רוח חיים בו. כי בהגרשו
מארצו, ביום הגדול והנורא ההוא, ביום זרהו אל
בארצות, צץ ופרח רעיון חדש ותקוה חדשה, יום

גאולה נולד ביום מפלתו, שם את גוו כעפר אך לבו
ברזל ונחשת לבל ירך במלחמתו, וברגע בא שמש
ממשלתו זרח שמש תקותו. ותהי לדל התקוה הזאת
לעזר ולאמץ רוח, היא אשרה אותו מבפנים ותחזק
את רוחו בקרבו, ושנאת כל העמים לבני ישראל אמצה
את לבבם גם מחוץ, ויהי אדיר בגוים, עז שבאומות;
שנאת כל העמים לבני ישראל יצרה את העם הזה
בתמונת עם שוכן לבדד, עם בודד במחשבותיו חזיונותיו
ותקותיו, והתקוה הזאת היא רוח החיה באופניו ונשמה
באפו. והגוי אשר תקוה כזאת לו, העם אשר תקותו
כבר עמדה לו להחיותו אלפים שנה ולהצילו מתעצומות
המקרים ומבין שני מסבות הזמן — למי אשר אלה לו
הוא לא ימצא חפץ להזור על הפתחים לבקש בלויי
סחבות או גם בגדים מגוהצים לשום עליו, למען יתהדר
לעיני שכניו, כי הדר זקנים — שיבה וכבודו הדש
עמדו תמיד למרות הבגדים הבלים אשר עליו.

ואם לא תאמינו, אתם המתקנים, כי אך אז היה
דרך ישראל צלחה עת היה נאמן לרוחו, וכי דרכיו נלוזו
בכל עת אשר עזב את הדרך התוה לו היוצר והמחוקק
הראשון אשר הבין מאד את נפש העם אשר ידיו
עשוהו — נייתי ספר דברי הימים ונחזה; ובהתבוננו
בספר תולדות ישראל מפורש ושום שכל והבן במקרא
אז נוכח כי המשפט הזה אשר הוציא סמאלענסקין צדק
הנהו. נשקיפה נא על תהלוכות הדת והאמונה בישראל
מראשית היה לגוי, אז נבין גם אל חקר ימינו. תורת
משה היא תורת אמת, תורת חיים, כי „אין עץ חיים
אלא תורה". תורתנו לא תבקש לעשות את מחזיקיה
למלאכי אלהים, להנזר מחמודות התבל וסגלות החיים,
אך גם לא תתנם לרדת מטה ולהקבר „בקברות התאוה"
והתשק המכלות מנפש עד בשר, מרוה עד גו; ביד כל
איש לאכול ולשתות ולהיות בארץ, אך גם להיטיב
לאחרים ולבלי קפוץ את היד מן האח האביון ולהעניק
את מְכי האלהים מן הגרן ומן היקב. תורת חיים היא,
ולכן בהמר ארץ וכאשר שונו פני החיים, אז על העם
לשמוע בקול השופטים אשר יהיו בימים ההם, אשר
ידעו עת ומשפט ויהנכו את העם על פי דרכו בימיו. לא
חקים ומשפטים, הטובים לדור הזה וירעו לדור הבא,
שהמה חקים ולא יעבורו לעולם, כי אם תורה הצריכה
למוד על פי הדעת והשכל, והיא לא תהיה לאבן
מעמכה גם לדור אחרון כי במחשבה יסודה, ולכן היא
תורת אמת, תורת חיים. כהני האמונה הישראלית
ושומרי משמרתה לא יכלו להתנשא על עם ה' כי חלק
ונחלה לא היה להם בקרב אחיהם, אחוזה לא היה להם
בארץ כי ה' הוא נחלתם, לא נתנה להם משרה
להשתרר על העם בכח הזרוע והרכוש, רק כתר שם
טוב היה על ראשם בהיותם עבדי ה' לשרת לפניו,
והמשפט בין איש לרעהו והממשלה הכללית היו בידי
שופטים וזקנים מקרב בני העם, גם הקים ה' מקרב בני
העם „מבניהם לנביאים ומבחוריהם לנזירים", כי המצוה
היה לשנן את התורה לכל העם, ועל הכהנים היה
אך „לשאת אפוד ולהקטיר קטרת" ולשרת את העם
בהביאו את קרבנותיו אל המזבח. אולם ברבות
הימים, כאשר הרבה העם להביא את זבחיהם לה'
ולמצוא חפץ במשרתי המקדש, החלו הכהנים להתנשא
על העם, והעם לעמתו קרא: כלנו קדושים ומדוע

התנשאו, עד כי מצאו אוהבי העם לנחוץ להלחם לא רק נגד זובחי הזבח כי אם גם נגד רעיון הזבחים, בדעתם כי כל הימים אשר תעלה מנחה לריח ניחוח לא יחדל גם כהן מקריב קרבן, וכל עוד ימצא העם חפץ בקרבנות מחים ובבהנים יהיו קרני המזבח קרני ברזל בידי מקריבי הקרבן לנגח בהם את העם ולהשתרר עליו, ולכן השמיעו תורה חדשה ורעיון חדש: אין חפץ לה' בעולה וקרבן וקטרת תועבה היא לו. הכהנים התנשאו על העם וזה היה נגד החפץ המחוקק, כי באמת על פי רוח התורה אך האלהים לבדו יוכל להתנשא על עם סגלתו ולא בן אדם חציר ינתן, כי העם כלו הוא ממלכת כהנים אשר רק ה' הוא מלכם, ואף בחפצו לדבר בגנותן של ישראל הוא אומר אליהם שום תשים עליך מלך.

אולם הדעה הנשגבה כי יהיה ישראל עם חפשי בתכלית, לבל יעבוד את איש, וגם הכהנים הנגשים אל ה' יהיו רק עבדים, עבדי ה', ולא מושלים, וכי גם המלך אשר ישימו עליהם לא ירים את לבבו על אחיו, כי רק האלהים הוא המושל האחד — הדעה הזאת לא האריכה ימים הרבה. בני עלי הכהן לא ידעו את ה' ומשפט הכהנים את העם, עד כי כותב הספר שמואל לא ימנע מקרוא אותם „בני בליעל", והעם לא התיצב נגד מעלליהם הרעים, כי דבר ה' היה יקר אין חזון נפרץ ולא ידע העם כי זה נגד התורה, ובמת גם כהני העמים סביבותיהם לא טובים היו מבני עלי הכהנים, ולכן חשב העם בלבבו כי כזה צריך להיות, כי זה משפט הכהנים את העם. ושמואל הרואה, אחד מבני העם, מצא נגד זה סגלה נכונה, כי למד את העם תורה ועל ידי „בני הנביאים" דפיץ ברבים את חקי האלהים ואת תורותיו. אולם כאשר זקן שמואל בקשו להם בני ישראל מלך „ככל הגוים", ואם כי בחר שמואל את המלך ממשפחה צעירה משבט בנימין אך בכל זה גבה לבו כאשר היתה המשרה על שכמו, ולא שמע עוד לקול נביא העם, ואת הטאותיו הוא שם על ראש העם, באמרו כי חמל העם על מיטב הצאן, וגם כאשר שלה יד אל הכהונה להקריב קרבן הצדיק את נפשו באמרו כי נפוץ העם מעליו. אז הלך שמואל וימשח למלך על ישראל את אחד הרועים מאחרי הצאן, יוצא ירך מואבית, ובימיו היה באמת העם נאמן לרוחו, והמלך הזה לא שכח את הובותיו לעמו ולארצו ולאלהיו, אבל מעז לא יצא מתוק ומגוית הארי לא רדה ישראל דבש. בני דוד השחיתו את דרכם על הארץ; האחד זנה את אחותו, השני דרג את אחיו ומרד באביו ויבוא אל נשי אביו לעיני כל ישראל, השלישי הרים יד במלוכה למרות עיני אביו, והרביעי אשר עלה על כל אחיו בחכמתו, הנה לעת זקנתו המו נשיו את לבבו, והנטיה להתחקות והתדמות אל העמים שכני ישראל נראו בו ביתר שאת אחרי התחתנו בבת פרעה וירבה כבוד ממלכתו ע"י פאר ויופי. סלסול והתנאות להתפאר לפני העמים בעמל בני עמו. אך העם זכר לו חסדי דוד אביו הנאמנים ועל כן לא מרד בו.

אך חיש אחרי מותו מרדו בבנו, ועשרת השבטים הלכו אדר אחד מבני העם אשר הוכיח את שלמה, ואשר כפי הנראה מדברי הנביאים אחית ושמעיה היה ירבעם נאמן לעמו ואיש גבור חיל. לרגלי זה הלק לב העם ויזנו עשרת השבטים אחרי האלילים וימקו בעונם ויגלו מעל אדמתם, וגם יהודה ובנימין אשר לרגלי בית המקדש עברו מעט מעט את ה' עזבודו ברבות הימים ויטשם ה' מעל אדמתם גם המה ויגלם בבלה.

וגם בימי הבית השני נראתה המלחמה הזאת. אוהבי העם התאמצו כי ישוב עם ישראל אל מקורו ולחיות על פי תכונתו ורוחו, ולעמתם חסרי לב ונעוי לב עמלו בכל עז ללכת בחקות הגוים ולהתבולל בין העמים, אך איזה עשרות אלף מבני הגולה שבו אל ארצם עם עזרא ונחמיה, וכל העם נשאר בגולה ויאבד מתוך הקהל, כי אוה את ארץ שביו למושב לו. והשאננים האלה בטח התנגדו אל עלית עזרא עם הגולה לבנות את הרבות ערי יהודה. וגם בקרב העולים היתה מלחמה כמעט כל ימי שבתם על אדמתם: מעבר מזה שרידי הנביאים, תלמידי עזרא, אנשי כנסת הגדולה, כת הפרושים ויתר אוהבי העם, ומעבר מזה — שרידי הסגנים מבני יהודה אשר ידם היתה ראשונה במעל, אוהבי היונים ודרכיהם, כת הצדוקים, האדומים מושלים ביהודה, כהנים לוקחים כהונה בזרוע ויהר פריצי בני עמנו. הראשונים נאמנים לרוח עמם ומפיצים בקרבו הדעות אשר תורתנו נוסדה עליהן, והאחרונים מתהדרים למצוא חן בעיני הגוים שכניהם ומוליכים את ישראל חשך ולא אור ללכת בדרכי העמים.

אולם לרגלי המלחמה הזאת אשר כמעט תמיד נראתה בקרב מחנה בני ישראל צמחו שתים רעות: נושאי דגל התורה ואוהבי העם, בראותם את המכות הגדולות אשר הכו אחינו ועמנו פעם אחר פעם בבתי הגוים, החלו למאס בכל יפיפותו של יפת, שמרו את בניהם מן ההגיון ומכל מדעים זרים והכמות חוץ, גם נמצאו קנאים לתורה אשר יצאו נגד מנגדיה בחרב נוקמת, ובעקב הרעות האלה אותות שלישיה, כי בעלי התורה, אלה בקנאתם לה ואלה בחפצם לכסות על הטאם כי למדו תכמות ומדעים, שמו כלם סיגים וגדרים לשמור עליה מכל צד והוסיפו הומרות על הומרות אשר לא כתובות בתורה ולא לפי רוחה, עד כי נאספו המרים חמרים; ואיש לא נגע בהחמרים האלה לרעה, יען כי התורה יקרה מאד לכל העם ואם כן גם תולדותיה כיוצא בה, והנוגע בה כפושע בעמו ובממלכתו. ולכן בבוא איש להסיר את הדינים והסיגים והחומרות אשר רוחם באמת זרה לרוח התורה ואשר נתקדשו אך מרוב ימים, אין דרך אחרת לפניו כי אם לבחור גם הוא בדרך הקדש: לכתוב ולהורות: בכתב ובלמוד הביאו את צואר העם בעול הדינים וכן נסיר את העול מצואר העם על ידי הכתב והלמוד. כי זו כחה של תורת ישראל במחשבה ולא במעשה, ולכן תהיה אמונת ישראל גם כיום הזה כאשר היתה לפני אלפים שנה — תהיה לא רק בפי רבבות עם ישראל אך גם בקרב המפלגות הקטנות אשר נפרדו מעליה, יען כי התורה, הלמוד, משאת נפשם. ואם ידע העם את התורה, ואם נשמיע מפורש קבל עם כל אשר נחשב בדת ואמונה ונעורר את לב כל בני ישראל ללמוד דברי הנביאים והמחוקקים, אז יבין העם מה לעשות להחקים אשר אין להם שרש וענף בדת ישראל. ועלינו לעשות את מלאכת הקדש הזאת על ידי שפת עמנו, שפת

הקדש, שפת עבר, למען אשר יהיה לאל יד העם בכל ארצות פזוריו לשמוע איש שפת רעהו.

ז.

כל הרעיונות האלה על דבר לאום ישראל, השתלשלות דתו, תקותו לימים יוצרו, ומה יעשה ישראל לתקן את בדק בית מקדשו, המה כמלאים בפז, במשבצות הזהב, בהטוב שבספרי סמאלענסקין — בספרו „עם עולם". ולא על הנם קשר הספר „עם עולם" כתרים הרבה לקונו, לא על הנם הלל אותו גם הד"ר אברהם גייגר ז"ל, אם כי נכתב כלו לא לפי דרכו, וכן לא על הנם נטשה המלחמה בגלל הספר הזה מצד סופרי „הלבנון" נגד סמאלענסקין, בהוציאם עליו ועל כפיו זה כל דבת שוא וכל כזב ושקר . . .

אך לא איש כסמאלענסקין יחת מפני גערת כסילים, ולא הוא יעזוב את דרכו אשר בהר לו בעבור תלונות הקנאים. הוא לא עשה כזאת גם בהיותו נער את הסופרים, עוד בשבתו באדעססא ושמו לא היה נודע בקהל הסופרים, גם אז לא נשא פנים להרודים בשפת עבר בעיר ההיא, ולא הלך כבהמה בבקעה לא לבד אחרי המרפים ה' בעלינסאהן, אשר זה דרכו היה בקדש להעביר תער בקרת על בשר הספרים הנדפסים בבית דפוסו, אך גם לא בקש למצוא חן בעיני ה' צעדערבוים והעשות כמעמים להמליץ שיצא אז באדעססא בהפין המו"ל; ה' סמאלענסקין ידע גם אז ערך לדבריו והתגדר במעשי עטו, בדעתו בנפשו כי הוא אך משפט ידבר, ורק את אשר ישים משפט צדק בפיו אותו ישמור לדבר, ולכן אין עליו לירוא מפני איש, ואם עתה תקצר עוד ידו לעשות כזאת, אבל האמין אמונה שלמה כי עוד יבוא יום וימצא אזנים קשובות לשמוע גם דברי אמת ומשפט צדק ודברים בלי משוא פנים, באמונתו זאת היה כל הימים, והאמונה הזאת נתנה לו כח לעשות חיל בהלחמו נגד המקרים וההתחתים הרבים אשר על דרך הסופרים והספרות, למרות המכשולים אשר מצא כמעט על כל מדרך כף רגל בשנים הראשונות להוצאתו את „השחר", ואשר באמת אך די היה ביד אחד מהם למנוע את רגל ההולך מדרך כזה, הוסיף את ידו להוציא את „השחר" ולהעשיר את ספרות ישראל בספרים רבים ונכבדים מאד, ולא במתת שקר התהלל כסמאלענסקין בראשית השנה הששית כי השחר לבדו הוא אוצר לספרות ישראל, אוצר גדול ונכבד, כי באמת הדבר כן הוא. לא רק בחקירות בדברי ימי ישראל לבד עשה „השחר" חיל, אך גם במליצה ושיר, בבל המינים של ספרות ההוד וההדר הגדיל לעשות, בתתו לפני קהל הקוראים ספורים יפים לקריאה ושירים ערבים ונחמדים, ספורים המתארים את חיי בני ישראל בזמן הזה ושירים הנוסדים על חיי בני ישראל, אשר כמעט אין דומה להם בכל הספרות הקודמת „להשחר". הוא הורה דרך חדש ויתן מסלה חדשה לפני הסופרים והמשוררים העברים, לאמר: כזאת ובזאת עשו ואז תצליחו במעשיכם. אמנם רב היה העמל אשר נשא סמאלענסקין בעבור יציר כפיו, ולא אחת נטל עליו גורלו לפרש בידיו אל יהודי הסגולה בעמנו לעזור לו בעבודתו, אך ברבות הימים ראה כי לא זרע אל קוצים, ובעבור ארבע

שנים „להשחר" מצא לו המו"ל און לו להודיע גלוי לכל כי מוצא „השחר" נכון על עמודים חזקים, וכי עצר „השחר" כח גם לכלכל את יוצרו.

הנה כי כן חי סמאלענסקין שנים אחדות בנחת וישמח לראות את מטע ידיו עושה פרי תהלה בארץ, שש ושמח לראות כי סופרים רבים יוצאים לעזרתו, עד כי עוד לא נטל רק עליו לבד למלאות את כל ההוברות, ובשנה החמישית כתב רק מאמרים אחדים מעטי הכמות והאיכות, ואך את חלק הספורים עבד כמעט הוא לבדו, וכמעט עד יומו האחרון אך לו לבד היה ההלק הזה „בהשחר" לנחלה. מעטים אך גם טובים היו הימים האלה לסמאלענסקין, עד כי גם החל להשוב מחשבות לבנות לו בית בקרב ישראל, וה' הקרה לפניו רעיה לפי חפצו ורוחו, ואשר אך המות האכזר הפריד בין הנאהבים בלי עת . . . הוא בנה ביתו בכבוד; כי בעת ההיא כבר יצא שמו לתהלה גם בקרב עדתו; וראשי חברת „כל ישראל חברים" אשר בוויען בחרו בו לשלוח אותו לארץ הדמים, לרומניה, להתבונן על מצב אחינו שמה ולהקור ולדרוש על אדות צרכיהם, ידי אמנם תקצר לספר לדור את פרטי המסע לרומניה ומה פעל במלאכותו זאת, כי הספר אשר כתב בשפת אשכנז בהמשה הלקים על דבר מלאכותו נמסר לשולחיו, והמה הדפיסוהו במספר עקזעמפּלארים אך לפי מכסת יחידי הסגלה אשר בחרו לשלוח את הספר להם; אולם ערך המלאכות הזאת יקר בעיני מטעם אחר. אך האיש היודע את נפש הגר, היודע את ערך היהודי-הליטאי בארץ אשכנז, אשר בניה החכמים והסופרים גם מאחינו (ואולי אך מאחינו . . .) יביטו על הליטאים מראש צורים בגאוה ובוז ובמעט יחסרוהו מעט מאדם; היודע את מצב המשכיל האוטאדידאקט בקרב המשכילים בערים הגדולות באירופא, אשר שם רק שמא קא גרים, לא המעשה עיקר אלא השם, כתר שם טוב עולה על כל הכתרים, וכל איש אשר לא בלה חק למוחו באחד מבתי המדרש ואין לו תעודת דאָקטאָר או מאגיסטר וכו' — לאיש אשר אלה אין לו אין כל מעמד בהחברה ולא יבוא בקהל; היודע את מצב הסופר העברי בפרט בהברת „משכילינו" וגבירינו —— אך האיש היודע את נפש הגר הזה הוא יבין מה גדול היה כח סמאלענסקין בנצחו לו מצב כזה בקרב עדת וויען, ולהחזיק בה מעמד עד כי שמה החברה כ"ח מלאכות נכבדה כזאת על שכמו! ואמנם נראה הדבר כי רכש לו סמאלענסקין מקום בקרב עדתו, עד כי השמיע את דבריו בהשחר בנוגע למעשה הצדקה בוויען, במאמרו „משכיל אל דל" אשר באמת רק למען עושי צדקות בוויען נכתב, ואך סמאלענסקין כדרכו תמיד נתן גם להענין הזה תמונת שאלה כללית, מבלי הסיח את דעתו רגע מהשקפותיו המיוחדות על הלאום ועל רוחו ועל ערך ישראל בעמים.

השקפותיו אלה שלחו לפעמים מדנים ותגרות קטנות בינו ובין יתר הסופרים אשר על דגל המשכילים נחשבו. כן עברו דברים אחדים בינו ובין ה' ליליענבלום, ראש הסופרים שהתעסקו אז בכפירותיו בפתרוני „שאגות החיים", בגלל דברים אחדים אשר הטיח ה' סמאלענסקין כלפי הסופרים ההם במשפטו על הספר „בית המדרש" להמטיף ה' יעללינעק. סבת התגרה הקטנה הזאת

היתה, כי בשעה שהתעסקו אחדים מסופרינו בשאלות הנוגעות להיטיב את החיים של בני עמנו, חייהם יום יום, וכמובן חפצו כי ישמע קהל הקוראים בדברם אליו וכי ילכו יתר הסופרים בעקבותיהם, נאלצו לקפח מעט את פעלי הסופרים ההוקרים בקדמוניות ישראל, וישלחו חצים שנונים אל לב אלה היושבים שבעה נקיים על טפת דיו כחרדל אשר פלטה קולמוס של איזה פייטן קדמון. כי כשם שבימינו אלה כל נער החפץ להיות סופר ימלא את ידו ויכתוב, כן היתה אז מלאכת החקירה בקדמוניות כעיר פרוצה אין חומה, והצופה אשר „להמגיד" וכן יתר כה"ע העברים היו מלאים על כל גדותים באורים בורים בכתבי הקדש וחקירות שקערוריות בקדמוניות ישראל; והסופרים המבקשים „חיים" צחקו על משבתי „החוקרים" האלה מקרב לב. אולם מכיון שלקחו להם רשות להתל לא הבהינו בין טובים לרעים, וגם נערים שובבים העיזו מצח לקרוא מלא ולשלוח אצבע ולדבר און מול חכמת ישראל והחקירה בקדמוניותינו בכלל, — ונגד זה התמרמר סמאלענסקין ויוכיח את דרכי רעיו הסופרים על פניהם, וירא להם את משוגתם גם בדבר התלמוד בכלל וערכו הנעלה בספרות ובדברי ימי עמנו, ויציע לפניהם את כל ההכן והיקר אשר יוציאו לנו ההוקרים בקדמוניות, וכי אך בעמל ההוקרים בנה הח' גרעטץ את המגדל הגדול אשר תפארת הוא לכל העם, את „דברי ימי היהודים". ה' ליליענבלום ענה לסמאלענסקין על תוכחתו דברים אחדים, ויבאר לו כי המצב החמרי של אחינו ברוסיא לא יתנם להתעסק בחקירות, וכן עברו ביניהם דברים אחדים וכן התמו.

אולם לא ארכו הימים והנה פרץ נבעה בחומת הסופרים „המשכילים"... כי עד העת ההיא, למן היום אשר נולדה „הספרות החדשה" היתה לסופרי שפת עבר שפה אחת ודברים אחדים, לא נפלגו למפלגות רחוקות אשה מרעותה מרחק רב, כלם הטיפו כל היום לדעת ולהשכלה, וכל עמלם ויגיעם היה כי יתיצבו כל בני ישראל על דרך החנוך האירופי, למען יהיו אירופאים גמורים ויהיו בכל מקום שהם בנים נאמנים לארצם, עד כי לא יכר בן יהודה לפני בן עם הארץ. בשנות תרכ"ח-תרל"ב' אמנם באה „שאלת התקונים" ותפריד מעט בין הדבקים, כי לא כל הסופרים הדורשים השכלה דרשו בפרשת התקונים, אבל הלא בשאלת התקונים קא מפלגי, אבל בנוגע „להשכלה" כולי עלמא סבירי לה, כי כל סופר אשר השמיע את דעתו בענין אחר, כל מי אשר אחרת חשב, הנה חלקו נכון לפניו בין „מורדי האור" ובקהל „המשכילים" לא יבוא.- ימים עברו, והנה החלו טובי המשכילים להתלחש ולגלות לצנועין „כי סוף סוף תלונת היראים והחרדים לאמונתנו ולקיום אומתנו על ההשכלה ועל המשכילים יש לה יסוד ושרש, וראו בעליל כי ההשכלה אשר המה נותנים את נפשם עליה תשקם במשך הימים מי ראש, ותביא להם נעצוץ תחת הברוש". הנה הנם עמלים לטובת הצעירים לחנכם על ברכי ההשכלה, אבל ראו לדאבון לבבם כי „בעלי ההשכלה — משכילים הם וחכמה להם ויקר להם; אבל בנים כחשים הם הבועטים באבותם ובוזים ליקהת אם ומתבישים בשם ישראל". את הדברים האלה גלה ה. גאורדאן לאחד מטתי סודו, וכל אנשי לב ראו זאת בסביבותיהם, וגם סמאלענסקין בראשית מפעלו על שדה הספרות דבר נגד ההשכלה המזויפת ויטיף לחת התורה ולרוח הלאום, — אבל הדברים האלה והמבטאים האלה „רוח התורה", „רוח הלאום" „כח ישראל" „תעודת עמנו" וכאלה היו מוזרים לאזן הקוראים העברים, ולכן לא יכלו, כמובן, הסופרים בשום אופן לחשוב את סמאלענסקין כמתנגד חלילה אל ההשכלה מטאת נפשם והזון רוחם, אחרי אשר את דגל הדעת הרים עוד גבוה מן הלוחמים מכבר הימים, והוא „סמאלענסקין", נלחם נלהם עם הקנאים בחמה עוד יותר שפוכה ובזרוע עוד יותר נטויה, ולא נשא פנים לשום איש ולשום דעה, ויתן החפש לכל איש לדבר בעניני דת ואמונה והקר אבות כהעולה על רוחו, וכל „המשכילים" צהלו לקראתו ויקראו לפניו אברך. בספרו „עם עולם" וכן ביתר המאמרים הגדולים והקטנים ואף כי בספוריו אמנם הראה סמאלענסקין כי פרי ההשכלה אשר אנהנו מלעיטים את צעירי בני עמנו בסר הכה ויבואו בקרבם לצבות בטן הדת ולנפיל ירך האומה, אבל כבר באה העת לחדול מדבר בחידות וברמזים, להשמיע דבר ברור ולפקוח את עיני העם על דרכיו. „צופה הוא השחר לישראל — יאמר סמאלענסקין בראש ספרו עת לטעת — כי אך למען ישראל וקורותיו ודרכיו ותכמתו נוסד, צופה הוא אשר יתכונן להעבר ויתהקה על שרשי רגלי ההוה אך לישראל, והלילה לו מעצום עיניו לבלי ראות את הנעשה בימיו ולעיניו".

ובימיו ולעיניו אמנם נעשו מעשים אשר די היה בידם לפקות גם עיני עורים ולהשיב מני דרך את התועים. בעת ההיא יצא ברוסיא חק עבודת הצבא הכללית, ובחנוך נערי בני ישראל נראה פתאום פרץ על פני פרץ. כל אבות הנערים הניסו את עויליהם אל בתי הספר אשר לעם הארץ, בתי הספר אשר לא היה בהם חלק ונחלה לדת ישראל, תורתו ושפתו, וכדרך אחינו מאז לאחוז באחת מן הקצוות, כרכו את כל ספרי התורה והתלמוד ויניחום בקרן זוית, ולעיני כל האבות היתה רק מטרה אחת — להשכיל את בניהם ולעטרם בעטרת רופא או מליץ או חכם הרשים. וכאשר עמלו לפנים כל האבות לעשות את בניהם לרבנים ומורי הוראה, וימנעו את נפשם לתכלית זאת מכל טוב ויתנו את אגורתם האחרונה בעד למוד התורה והתלמוד, כן התאמצו עתה יתר מכפי יכלתם להכניס את צאצאיהם התחת כנפי ההשכלה מבלי חסות לא על יגיעם ועמלם למצוא מוצא לכסף הרב הנחוץ לחנוך בניהם, גם לא על הלול המצות אשר בניהם תלמידי הגימנאזיום אינם שומרים אותן כמצוה עליהם; ויגדל אולי הקרבן האחרון הזה מן הראשון, ותרב המבוכה אז בכל בתי האבות, והמגדל המהומה בכל משפחות ישראל... נחוץ היה להוריד את ההשכלה מכסאה, נחוץ היה לפקוח את עיני בני עמנו למען יראו את התהום הנורא אשר המה בידיהם יציעו לרגל בניהם, את הגבול אשר עדיו מוליכים המה את צאצאיהם מבלי שוב עוד, וכי אם אך יוסיפו ללכת בדרך אשר התיצבו עליה אז אין יודע מה יעשה לשם ישראל הגדול. נחוץ היה להוריד את הנזר הקדש מעל ראש ההשכלה, ומפני כי היתד הנאמן אשר כל כבוד השכלת בני ישראל ההדשה היה תלוי עליו היה אך בן-מנחם, — לכן קם סמאלענסקין להכות את הכפתור למען ירעשו הספים: לדבר משפטים עם בן-מנחם ולחסרנו מעט מכבודו. יוכל היות כי התחבולה הזאת

אשר בה בחר סמאלענסקין להתנפל על ההשכלה החרשה בעד התנגדותה ללאומיות ישראל — התחבולה הזאת לא בצרק וביושר נעשתה; יוכל היות כי גם סמאלענסקין אולי ידע כי בן-מנחם לא ראה את האותיות מראש ולא על ראשו יחול עון התהפוכות הנוראות אשר עינינו הזו אותן בדרכי אחינו במאה הזאת, את השאלות והספקות האלה. יפתור לו איש איש כהעולה על רוחו וכפי אשר יורנו רוח מבינתו, וגם אני חדל אני להשמיע כי צדק סמאלענסקין בכל משפטיו, — אולם זאת יודה כל איש כי כח לב חזק מאד גם אמונת אומן בדעותיו דרושים לאיש היוצא למלחמה נגד אבי ההשכלה החדשה, נגד הרמבמ"ן, אשר כבר נמנו וגמרו כי מימות משה ועד משה לא קם כמשה, ואולי יודו ישרי לב גם על הדבר הזה, כי למען יתעוררו טובי הסופרים ויתברר ויתלבן מצב הענינים ולמען הביא תמורה נמרצה בהשקפות הסופרים על ההשכלה, לא היה דרך אחרת לפני הנלחם, כי אם לקרוא קשר על נשיא ההשכלה והמשכילים העברים, —על בן-מנחם!

ויצא סמאלענסקין למלחמה נגד — אך לא נגד בן-מנחם, לא נגד האיש, כי אם נגד אחת הדעות, נגד רעיון שוא אחד, אשר לפי משפט סמאלענסקין אך בבן-מנחם האשם, כי החלה הדעה הזאת לציץ על הרי ישראל.

„מה אנו בית ישראל: אם עם אחד או רק בני אמונה אחת?" — ישאל סמאלענסקין, ופתרון השאלה הזאת, אשר כמעט לא נשאלה עד כה, הוא סלע המחלקות בין כל אלה אשר תמיד היו נאמנים בברית עמם וחפצים בקיום האומה לעולם, ובין האומרים כי אך נודדים אנחנו בגוים ותקומה לא תהיה עוד לנו בארץ; הראשונים אומרים כי ישראל גוי הוא בארץ, עם הוא וכזה יהיה לעולמים, והאחרונים תמהים איש אל אחיו: איפה ימצא בתבל עם בלי ארץ, בלי ממלכה, בלי שפה מיוחדה, בלי משפטים לנפשו, בלי כל אשר יעשה את העם לעם נבדל — ולכן אך בני אמונה אחת אנחנו; על דעת הראשונים לישראל לאחוז בכל עז במנהגי אבותיו, בשפת עמו מקדם, בזכרונותיו מימות עולם, בתקותו כי ישובו עוד בניו לגבולם, לבלתי הבנע תחת רוח עמים זרים — כי עוד יש גם לישראל הדל תקוה ותולעת יעקב עוד לא מתה, והאחרונים לעמתם אומרים: הלא אבדה תקותנו נגזרנו לנו, ולכן נשכחה נא את אשר היה לנו ונלכה ונתבולל בתוך העמים ונהיה ככל הגוים, ואך בזאת נפרדה כי לא נאמין בכל אשר יאמינו המה; ועל דברת סמאלענסקין אך בן-מנחם יצא להורות את הדעה הזאת, והוא הוא אבי הרעיונות האלה אשר נתפשטו בראשונה בין תלמידיו בברלין ואחרי כן התערו הרעיונות האלה כאזרח רענן כמעט בכל ארצות איירופא; כי בן-מנחם היה הראשון אשר העריץ והקדיש את החקים ולא את הרוח. אמנם מוזר הדבר מאד כי תחת אשר כל המשכילים יחשבו תמיד להרמבמ"ן לצדקה שמירתו את החקים והמצות ולא עזב את דרכי אבותיו בהיו ובביתו, הנה סמאלענסקין יחשוב לו את זאת לחטאה, באמרו כי בהראותו לכל איך זהיר הוא על המצות והחקים ולא לבו, הראה בן-מנחם את דעתו, כי כל כבוד היהדות המה אך הדינים והחקים המתים, הדינים והחקים אשר יעשה אותם האדם כמכונה, מצות אנשים מלומדה, המה אך המה תוכן היהדות, ואם אך נשמור לעשות אותם כתורה וכמצוה, אז יהודים אנחנו; ומפני כי בדרכי החיים בארצות איירופא, לרגלי ההשכלה וההתחברות אל עמים זרים, החקים אינם נשמרים, הדינים מוסרים, והמצות נפוצות לכל עברים, וכל התורה תעשה שברים, הנה יבין כל מבין כי היהדות לא לנו היא, וכן המקום הזה רק כברת ארץ קטנה בין פארן ובין אפל, רק צעד אחד אל ההתבוללות הגמורה... הננו שומעים עתה את רוב המטיפים והדרשנים והמורים בקהלות ישראל באשכנז קוראים באזני בני ישראל: לא בני עם אתם כי אם בני אמונה אחת, ולרגלי הדעה הזאת עמדו מפלגות ונהיו פרעות בישראל עד כי רבים שכחו את אלהי אבותם וינזרו לבשת ויעזבו את דגל עמם, — ויגזור סמאלענסקין אמר כי אך בן מנחם ראש לכל המטיפים האלה, באשר המה מעריצים את שמו ותורת משה רבם השני בתוך מעיהם, ולכן אך בן-מנחם הוא הגרם בנזקין, ואך לרגליו גלה אחוה ושלום ורעות ולאומיות מישראל!

פתרון השאלה: מה אנו, אם בני עם אחד או בני אמונה אחת, הוא קנה המדה ביד סמאלענסקין למד בו את פעולת רבים מגבורי ישראל בעתות שונות. שכל חד, לב מלא רגש חם, אהבת עולם לעמו, פה ממלל רברבן — היתרונות האלה אשר בהם הצטיין סמאלענסקין בכל עבודתו הספרותית מלאים על פני כל הספר „עת לטעת" ביתר שאת, אך בנוגע למשפטו על דבר בן-מנחם אספוק מאד אם הצדק אתו. כי האמנם עד דור בן-מנחם ועד אשר בגד בעמו דור ברלין, דור עקש ופתלתל, לא היו מפלגות בישראל, מפלגות אשר השתוו ברעותיהן אל דעות מטיפי אשכנז?! הן עוד מיום היות ישראל לגוי קמו בקרבנו מפלגות אשר תחת עבוד את האלהים, את רוח התורה, העריצו אך את החקים ואת המשפטים, אשר כלאו את רוח ישראל בסוגר הקים ודינים, כמו אך בהם כל חיי רוחו. האמנם לכת אחרי זרים, הקות מעשי הגוים שכניהם, נטיעת דעות זרות ומנהגים לא שערום על הרי ישראל, בהירת דרכי העמים — המה פרי אך דור ברלין?! כבר היה לעולמים, תורת ישראל ספגה אל קרבה בימי חייה הרבים דעות ומנהגים ודרכים אין מספר, ובאופן אחר לא יכול להיות, אחרי כי תורת חיים היא, ועל החי יפעלו סביבותיו ברצון ובאונס, ובן-מנחם כה הוא כי ילינו עליו?! עון הדור ההוא איננו תלוי בבן-מנחם, כי האיש הגדול הזה הלא לא רדף אחר גדולה וכבוד, לא התרומם כמורה ומנהל, ורק למענו ולמען צאצאיו כתב את כל אשר כתב, ומה פשעו אפוא כי דור אחד עוד טרם עבר אחרי מותו והנה קמה ונהיתה עת מבוכה ומהומה בכל הארץ, עת „התהפוכה הגדולה", והמבוכה הזאת אשר סכסכה עם בעם ואזרחים באזרחים ותקרא קשר ומרד במחצית איירופא, שנתה את פני החיים מקצה, והיהודים בגרמניא אבדו דרך ודור אחד פרע מוסר הפר חק?! מקרים כאלה לא הדשים המה בדרכי התבל, ובכל עת אשר תגיח סופה מהדר ותתחולל בארץ אז תראינה עינינו תהפוכות כאלה; ואחרי הסערה ישובו החיים לקדמותם והיו כשהיו. גם הרוח המתעה הזה חלף ועבר מעט, ואחר כן הלא שבו יהודי גרמניא אל מקורם וביד חרוצים החלו לעבוד עבודתם על שדה עמם

ויצמיחו קרן לתורת ישראל ולספרותו ויתאמצו להיטיב את מצבם במדינה ברוח ובגשם בכח הכמתם ובעמל כפיהם. ואם יש מקום להתלונן על היהודים בגרמניא — הנה לא על אלה הקרובים אל דור בן-מנחם אך על אלה הקרובים אל דורנו אנחנו, על הרבנים והמטיפים אשר קבו אחרי החכמים והחוקרים ויאמרו לתקן את הדת על פי רוח דת לוטהער, ויורו ללא תורה וללא חכמת ישראל, ויתנשאו על כל עם ה׳; המטיפים האלה אשר לא ידעו עד כה מהכמת ישראל, המסרסים את הכתובים ומעקמים את דברי חכמינו מבלי הבינם ומראים פנים בתורה שלא כהלכה, והמה מוליכים את צאן מרעיתם אחר המדבר. ויוכל היות כי סמאלענסקין קרא קשר על הרמבמ״ן אך למען עורר את העם בתרועה גדולה לבל ילכו כבהמה בבקעה אחרי המורים המתעים האלה, הנותנים דרכים לישראל אשר לא יתכנו לפניו, והמה קוראים לעצמם תלמידי בן-מנחם והולכים בעקבותיו ובשמו יעשו את מעשיהם זר מעשיהם, — ולכן אולי מצא כמאלענסקין לנחוץ לפניו במלחמתו את המורים המתעים האלה לדחוק גם את רגלי כסא כבודו של בן-מנחם בעצמו. אם אלה היו מחשבות סמאלענסקין הנה רחוק מלבבי לגזור אמר כי ביושר ובצדק עשה כזאת, אך לבבו המלא רגש ואש קדש אולי הכריהו אותו לבוא במשפט ולדבר דברים כמתלהמים גם על גדולים וטובים אב אך במעשיהם נטו עליהם בעיניו קו חשד כי לא היו נאמנים לרוח עמם; וזאת תורת המלחמה.

בכלל הראה סמאלענסקין בספרו „עת לטעת״ כח לב גדול מאד, אם אך נשים לב כי במלחמתו זאת הקים לו לאויבים את כל המפלגות בישראל. כי לכן העת אשר יצא סמאלענסקין לדבר משפטים עם השכלת ברלין ואת יוצרה נבאש נבאש בעיני רבים ממשכילי רוסיא ופולין, אשר עד העת ההיא אך המה החזיקו בו. בארץ אשכנז לא עוררו דבריו סער ומהומה; ראשית, יען כי מעטים בכלל הקוראים עברית שמה, ושנית, כי הקוראים באשכנז למודים לשמוע משפט וחקר דברי הימים, וגם על דבר בן-מנחם השמיעו שמה הכמי לב משפטים שונים, והה׳ יאָסט בעצמו שפט את „הירושלים״ לא לטובה, ולכן לא התעוררו על הדבר הזה. אבל הקוראים בארצנו אשר על פי הרוב האמינו במשה מענדעלסזאהן כאשר האמינו ברבותיהם הקודמים, ומשפט ובקרת ברוח הפש וחקר שמעו אך לעתים רחוקות, המה התעוררו וירגנו באהליהם על סמאלענסקין מדוע הוא מתנפל על בן-מנחם, כמו יש מקום להשוד כי בקש סמאלענסקין את בן-מנחם לתת לו את בתו לאשה ולא נאות לו, ולכן הוא מתנקם לו להוריד ערכו! ואחד מראשי המשכילים ברוסיא, המשורר אב״ג, אשר היה מעוזרי וסופרי „השחר״, מצא לו את העת ההיא מבשרת לפניו לברוא מכ״ע הדשי חדש בשם „הבקר אור״, אשר בחפצו ובמטרתו השתוה אל השחר, ואך נלחם עם סמאלענסקין בעד כבוד בן-מנחם וערכו בדברי ימי ישראל; ואת המלחמה הזאת הרים אב״ג על נסו ובעד עמלו להגן על הרמבמ״ן הפץ לרשת את מקום סמאלענסקין ולהצר את צעדי „השחר״.

אך לא איש כסמאלענסקין יחת מפני גערת אב״ג ובאלה. הוא נטה את ידו לבלע את כל אשר השב כי תוצאות הנה ממקור השכלת ברלין, וגם על „שאלת היהודים״ אמר כי בת ההשכלה ההיא היא. החם והרגש ארחו לחברה את סמאלענסקין עד תמו לכתוב את כל הספר הזה. והנטיעים אשר יש את לבב סמאלענסקין לטעת בכרם ישראל בבוא עתה, לפי דבריו „העת לטעת״ הן המה אשר כבר היו שתולים בבית עמנו והפריחו בהצרות ישראל, ואמנם יש תקוה כי אם נשים עליהם עין לטובה אז גם עתה יתנו פרי תנובה ודשנים ורעננים יהיו; הנטיעים האלה המה — שתילי התורה והדת, לבנות בתים לתורה ולהכמה בקרב ישראל בכל הארצות. התורה היתה תמיד לישראל עץ חיים אשר עפיה שפיר ואנביה שגיא ומזון לכלא-ביה, וכן יהיה גם עתה. לרגלי השכלת ברלין נשתכחה התורה מישראל, ולכן גם כח מורי הדת עוד לא גדול בתורה כאשר בתחלה, וביד המטיפים להשמיע מעלות רוחם וחזון לבם את אשר לא צוה ה׳: ולכן נחוץ לפלס נתיב בקרב העם לתורה ודעת, נחוץ להשיב עטרת התורה ליושנה, נחוץ ליסד בתי ספר לרבנים ומורים כאשר היו לנו ישיבות ובתים לתורה בכל העתות והדורות אשר עברו על עמנו, וישראל יעצר כח לעשות זאת אם אך יחפוץ בזה בכל לב, כי עם קשה ערף העם הזה והפצו — איתן! —

ה.

אך שקט אך שלוה בקרב בני האדם בעודם בשחר טל ילדותם. זה הכח לימי הילדות, כי לא יפרידו בין הילדים מרחק רב איש מעל רעהו, כמעט שפה אחת, דברים אחדים ותבונה אחת לכלם, בעין אחת כמעט יביטו על החיים, וגם העני והעשר לא יבדילו ככה בקרב הילדים כאשר בין הגדולים. אולם אך יגדלו הנערים ויבאו בימים וכל אחד ואחד מהם יצא לעבודתו בשדה החיים, אז יראה כי שונים המה, תמונת העדר תהלוף מהמונם, וכל אחד ואחד הולך על הדרך אשר התוה לו טבעו ומצבו בהחברה; ואז כבר תחזינה עינינו כהות מתנגדים, אנשים נצים — ובילדותם כאחים וכרעים התהלכו, ותמונת מלחמת החיים נצבת לנגדנו בשלל צבעיה. את זאת נראה בדרכי החיים בכלל וגם בפרט, וזאת נראתה גם בספרותנו החדשה. בהיות הספרות במצב ילדותה העתעשעו הסופרים כילדים איש את אחיו ויעשו מעשה נערות, כבר היה להבדיל בין איש לאחיו על פי חפצו ומטרתו כי חפץ אחד ומטרה אחת היתה כמעט לכלם: להתהדר בפעמוני זהב למען צלצל בחרוזי השירים, להאחז בזנב הסוס הקטן בעל הכנפים ולהתנשא על מרום הר המליצה, ולקשור כתרים לשפת עבר כאשר יעשו הילדים במשחם למלך את אחד מבני גילם. אז לא היו מפלגות בקרב הסופרים, כי האם ראינו מעולם פלגות בקרב ילדים? אבל עת הילדות עברה, ובקרב הסופרים נראו זעיר שם זעיר שם אנשים, ועוד אנשים כאלה אשר לב להם לשפוט ולהבין מה לזרות ומה להבר; אנשים אשר ראו כי הספרות נוצרה לעבוד ולשמור את החיים, — והחיים ים זועף הוא, ולא יסבול שעשועים, שחוק ילדים ומעשה תעתועים, ויזרו את הפעמונים ואת הרמונים, וישלחו מידם את זנב הסוס הצועה ברב כח אל הפרגס, ויחדלו מהתנות אהבים עם „השפה היפה השרידה היחידה״. אז נפוצה גם הספרות לפלגותיה כאשר יפרדו בני האדם

בדרכי החיים, וכל אשר הוסיפה ספרותנו החדשה להתרחק מימי ילדותה ותתיצב על דרך החיים ותבוא בשנים, כן נתרבו בקרב כהניה בעלי דעות שונות ומפלגות מיוחדות. והשחר אשר בכלל העיר את בני הנעורים להזכירם כי תר ילדותם עבר, האיר נתיב גם על המפלגות אשר בקרב הסופרים העברים ביחס אל דברים רבים ושאלות רבות בדרכי החיים, ובהיותו אמיץ לב בגבורי הספרות היה סמאלענסקין תמיד הראשון להשמיע בשפה ברורה כל דעה חדשה וכל משפט חרוץ.

כן ראינו אותו בא בדברים עם אחדים מעוזריו ומסופריו על דבר דעה חדשה אחת אשר אמרו הסופרים ההם לנטוע על הרי ישראל. באמצע שנות השבעים נראתה מפלגה אחת בקרב מחנה הסופרים העברים, כי בלב אחדים מהם, אשר מרביתם נדדו מארץ רוסיא לארצות אשכנז, נולד החפץ לפלס נתיבות בין אחינו להכרת האמת במנהגו של עולם, ויכוננו להם מכ"ע מיוחד לדבר יהודית וחותם „האמת" שמו על דגלו. רבים נלוו אז אל הסופרים האלה, בחשבם אז כי לשאלת היהודים לא יהיה לעולם פתרון; וזאת היתה מטרת מכ"ע „האמת" לתת להקוראים העברים תבונה למען יכירו וידעו את סבת סבלותם וענים. המה נטו מן הדרך הכבושה להוכיח את אחיהם המשוקעים בהבליהם, באשר כל ההבלים האלה אינם סבה, כי אם תוצאה מסובבת מסבה כללית הקשורה באופני החיים של אחינו, — ומה בצע אפוא לזרות מלח על פצעי האמללים וידיהם קצרה מהושיע?! כי כל עוד שלא ישתנו סדרי החיים אין גם עצה ותבונה להיטיב מצב ישראל, וההטבה הכללית תבוא רק עת יכירו כל בני האדם לדעת ולהבדיל בין הטוב ובין הרע, בין קדש לחול; ויהי חפץ הסופרים האלה ללמד דעת גם את ישראל בשפתם ובשונם, כי אם יכירו על מה ומדוע המה עשוקים ורצוצי משפט יתגברו ויתאזרו להשתתף עם יתר העשוקים לדרוש משפט מיד עושקיהם כח. בראשונה האיר סמאלענסקין פנים להדעה הזאת, יען כי סופרים מהירים התעסקו בשאלה הזאת בכשרון ובדעת, ולו גם היתה הדעה הזאת זרה לרוחו גם אז לא יוכל כל מו"ל לבלי הדפים שיר כמו „כשרון המעשה". אולם אחרי אשר יצאו הסופרים מרשות „השחר" וישבעו לדגל האמת, לא השמיע סמאלענסקין כל משפט חרוץ על המכ"ע ההוא לא לרעה ולא לטובה, ואף השמיע כי הדבר הזה חדש הוא בספרותנו ועוד טרם בא מועד להשמיע משפט על אודותיו. אולם באחרית הימים הפך סמאלענסקין עורף אל הדעה הזאת ואל השטה אשר האמת הטיף בקהל, אם כי קרב אליו את בר-דרורא ואת יתר הסופרים כאשר חדלו לבנות את הבמה אשר החלו לבנות לעצמם בהיכל שפת עבר. ביותר עפר סמאלענסקין בעפר את הצעירים מאחינו אשר בעת ההיא התימרו בשם מבקשי אמת ויחזו חזיונות שוא לפתור שאלות עולם; נגד אלה, אשר הביאו שואה עליהם ועל הוריהם ובתעלוליהם הביאו מבוכה ומהומה במשפחות רבות בישראל, שלח סמאלענסקין חצים שנונים וישת להג כמים בחלק הרביעי מספרו „התועה בדרכי החיים" ובספוריו הקטנים אשר הדפים בהמביט.

כמעט מבלי משים הזכרתי את „המביט", זהו המכ"ע לשבועות אשר הוציא ה' סמאלענסקין בשנת תרל"ח, אם כי בתחלה לא עלתה במחשבה לפני לדבר על אודותיו; אך איידי דאתי לקרוא בשמו, אי אפשר עוד להפטר מבלי הגד דברים אחדים גם על אודות פועל סמאלענסקין זה בהספרות העברית. בעת החל סמאלענסקין להוציא לאור את המכ"ע הזה היתה השעה מכשרת מאד. ריקים ופוחזים באו לכהן במקדש הספרות השבועית, ויתנו קולי קולות בבית ספרותנו כבבית מרזח, וריבות וקטטות מלאו על פני גליוניהם. המגיד נאסר אז לבוא ברוסיא, המליץ עוד לא יצא לאור, וכל אשר לו חך טועם מאחינו הקוראים עברית בקש לו מכ"ע בשפת עבר אשר ידבר על גוי ועל אדם יחד כאשר יעשו כל הרדקטורים בכל השפות ולהדפים מאמרים אשר יורו דעה להקוראים למען דעת תבל ואשר עליה. אין על מכ"ע כזה להיות אוצר לשפת עבר ולחכמת ישראל כהשחר, לא יכביד על הקוראים בחקירות או בפלפולים להעביד את מוחם, אך יתן להם גליון למקרא, עלי חמד לריח ניחוח, להשיב נפשם רגע, ולו יכלנו לרדת עד עמקי תולדות כתבי העתים, כי אז אולי חרצנו משפט, כי „המביט" הוליד את „היום" אשר החל הד"ר קאנטאר להוציא בשנה הזאת מדי יום ביומו, ורוח המביט נחה על היום, אם כי עלינו להודות כי להמביט היה ערך ספרותי רב יתר מאשר להיום. ואם אמנם סמאלענסקין לא הצליח בו והמביט לא הוציא שנתו, אבל הוא שגה במפעלו זה כסוחר, בחפצו לתת מכ"ע למען הקוראים ברוסיא מחוץ לארצנו והיא לא תצלח, אבל ביהם אל הספרות והחפץ והמטרה אשר למכ"ע כזה עלתה ביד סמאלענסקין להביא את יצורו החדש אל המטרה הדרושה. ביותר הצטיין סמאלענסקין בהמביט בספוריו הקטנים, אשר בהם הציג למשל ולשנינה רבים מבני הנעורים, וביותר את אלה מהצעירים אשר הטיפו את תורת כל האדם ואחוות-הרכוש, משירי אנשי „האמת"...

סמאלענסקין אמנם לא הראה פנים שוחקות להורים מנתיבות עולם, ולא מצא נחת בפתרון שאלת היהודים אשר הציעו בעלי ברית „האמת", אבל השאלה בעצמה, שאלת היהודים, הלא השמיעה את קולה: דרשוני וחקרוני, ואל סמאלענסקין היה להרים גם את קולו הוא בין הפותרים. כי באחרית שנות השבעים הגיעו ימים אשר לא היה בהם לאחינו חפץ. לא רק ברומעניא פרס ומאראקקא, הארצות אשר שאלת היהודים שמה לעולם עומדת, אך גם בארצות המערב התעוררה ותקבל פנים חדשים לא שערום רבים מראש, ותהי למלה בפי רב אדם, ויזוררו אחינו ויפקחו את עיניהם. בעת ההיא התנועעו גם אחינו בארצנו ממקום עמדתם, ויתעוררו לעבודה ולמעשה. כל ימי ממלכת המלך החסיד אלכסנדר השני ז"ל אמר אמרנו כי הנה עוד מעט ותנתן לנו זכות אזרח ואז מאליה תפתר שאלת היהודים, כי נוכל להיות בארץ ולבהור לנו משלוח יד בכל אות נפשנו ולפי כשרונותינו, ולא יהיה עוד מקום לשאלת החיים של היהודים. אבל שנים עברו ועל צואר הממלכה השתרגו תלאות שונות, ואל בני ישראל לא שמו לב לפתור פעם אחת ולא יסו את שאלתם. וכתם המלחמה בעד הסלאווים אמרנו כי עתה יוחן גם יהודה

וגם איש ישראל יושב רוסיא ירוחם, גם כבר ראינו את צל ההרים כהרים, והשבנו את „ועד הרבנים" בשנת תרל"ט לאתהלתא דגאולה. התקות האלה כלו כעשן כלו, ומצב עמנו היה נורא מאד. ובראות העם כי מחוץ מנגד נגעיו עומדים, זכר את הפתגם „אם אין אני לי — מי לי", כי הסופרים אשר רבו אז בקרבנו כבר הפיחו בעמנו רוח חיים לחשוב על אודותיו ועל מצבו, וירא ויוכח כי אם לא תושיע לו ידו הוא, אז אפסה כל תקוה לקום עוד. והצרכים מתגברים והעניים מתרבים ורבים מאד תמהים איש אל אחיו ושואלים זה לזה את השאלה הישנה הכתובה בספר התורה: „מה נאכל ?". ברור כשמש כי למען למצוא מקור למחיה נחוץ לשלוח יד לעשות מאומה, אבל — מה לעשות ?

ויבוא הגביר פָּאלְיאַקָאָוו וירם תרומה גדולה אשר כמוה לא הרים עוד אחר מאהינו בארצנו, ויכונן את „אוצרו" להפיץ עבודת האדמה ומלאכת יד בין אחינו בארצנו, ותחת דגל „האוצר" נאספו המונים המונים מאחינו, כי כחמשה עשר אלף איש התעוררו לקול הקריאה ויביאו את נדבתם. והתקופה הזאת היתה נעלה מאד ולא במהרה תשכח מקורות ימי אחינו בארצנו. המקרים הרתיחו כסיר את מצולת כה"ע העברים אשר רבו אז, אחינו בכל ארצנו היו כמרקחה, ועת היתה לאנשי הלב בקרבנו לעבוד בקרב עמם, ומה ששו ומה שמחו רבים מסופרינו כי יקומו אנשים להוציא את חזיונותיהם מאז לפעולת אדם. הלא אך ביד עבודת האדמה ומלאכת יד להציל את ישראל ברוסיא מחרפת רעב, — והנה גבירי עמנו נכונים לתת את היכלת להנצל לכל החפץ כי יעמוד לו רוח והצלה. כל הסופרים צהלו בקול גדול לעמת המיסדים, כי באמת שני הענפים האלה, עבודת האדמה ומלאכת יד, עץ חיים המה בארצנו ועליהם יוכלו לחיות מספר רב מבני ישראל, והסופרים נבאו לנו כי עוד מעט וישראל ישב בארצנו תחת הגפן ותחת התאנה . . .

אך ברית כרותה להטבע כי לא כל בני האדם ישתוו בדעותיהם. מול המטיפים לעבודת האדמה ונגד המשמחים את נפשם בתקוה טובה לראות בקרב הימים קולוניות יהודים חדשות, — נמצאו גם קטני אמנה אשר לא האמינו בתקוה הזאת, אשר הטילו ספק בהוצאת הרעיון של עבודת האדמה ליהודים ברוסיא לפעלו, ולא אך בהוצאת הרעיון כי אם גם באמתתו . . . בעלי הספק האלה לא הביטו על התנועה הגדולה אשר בקרב ההמון, — ההמון הנכון להשליך את נפשו אל כל תהום ולאחוז בכל אשר תהזינה עיניו אם אך תקוה נשקפה לו מזה; המון בני ישראל הנתון בצער ובחסר כל, אשר מצד האחד נכון הוא להאחז כטובע בראש שבלת, ומצד השני יהבק את ידיו כמתיאש ואוכל בשר זרועו מבלי האמין בישועה. הן ההמון זה דרכו לעולם יהום וישוקק, לו תבונת עדר, עדר ה׳, קל הוא ברעתו ונמהר במשפטו ובדעותיו, ועוד בשבבר הימים קראו להמוננו „עמא פזיזא" — ומי ישים לב במה יבחר ובמה ימאס ההמון ברגע הזה ?! בעלי הספק האלה אשר אמרתי לא שמו לב אל תרועת הסופרים בני ההמון ויביאו את מצב ישראל ואת רעיון עבודת האדמה במשפט. וסבאלענסקין השמיע בשפה ברורה בהשתר כי הבל ורעות רוח כל רעיון „האוצר", ולא מזה תצא

תשועת ישראל. כי „שאלת היהודים" איננה שאלת היהודים, כ״א שאלת החיים של היהודים, והיא לא פנימית כי אם חיצונה, „לא בתוך העם המכשלה אשר נוכל להראות עליה הנה זאת היא המכשלה ועליכם להסיר את אבן הנגף מקרבכם, כי אם המכשלה הזאת היא תחת יד שונאיהם אשר יכאנו להשליכה מירם ויוסיפו לעשותה למקל הובלים כל עוד אשר יהיה בידם הכח". לו היתה הדרך כבושה לפניהם כי אז הלכו בה בני ישראל מדעת עצמם בחפץ לבב, אבל אם סכו דרכיהם בסירים והתחתים יכבו על פני כלם, מה נועיל אם נקרא להם: זה הדרך לכו בו ? עני בני ישראל גדל בארצנו לרגלי מצבו בארץ, ולשנות את המצב לא בידנו הוא — ולכן עזרתנו הבל, והחברה להפיץ עבודת אדמה בין אחינו מה תהא עליה, בעת אשר אסור ליהודים להתנחל בארץ ? סופרים רבים מצדדי הרעיון, וגם ה. צעדערבוים בתוכם, השמיעו אז „כי אם אך יהיו מקרבנו אכרים אוהבים ועובדים את אדמתם, כמה שיהיו, אז יסכר פי דוברי הוות עלינו, ונוכל להוכיח כי היהודי מסוגל ומוכשר לכל עבודה, וכי מאות אחדות קולוניסטים יצלחו לשנות משפט עם הארץ, שריה, אלופיה, אציליה וסופריה וגם את ממשלתנו הגבוהה על ישראל ועל תכונתו". אבל איש כסמאלענסקין לא יכול לקבל את המשפט הזה, כי ידע וגם בעיניו ראה עברים לרבבות עובדים את אדמתם במהוזות רוסיא החדשה, ובמה אפוא יגדל כח המאות האחדות לתקן את אשר לא יכלו לתקן רבבות הקולוניסטים העברים ? הסופרים החכמים האלה נסו גם להצדיק את הדינים הקשים המתוחים עלינו, אחרי אשר בורחים אנחנו מכל עבודה קשה ונמאס בעבודת האדמה מפני כי עבודה קשה, עבודת פרך, היא; אבל לא איש לב ישים לבו למשפט הבל כזה, כי באמת אין כיהודי עם קשה עורף לשאת כל עמל ותלאה, ואף גם זאת כי איש לב יודע, כי זכות אזרח לא כאתנן הנתן לבני האדם, לא כמתנה בעד הנהגה טובה, לא כפרס בעד עמלו — אך מפני כי בן-אדם הוא, בן הטבע, ופרי הטבע נחלתו המה, נחלת כל בן האדם וגם בן ישראל בכלל. „הן המסחר בכלל הוא אך כחש ומרמה, ולכן הצדק והישר כי יחדלו בני ישראל החיים על המסחר ממסחרם וישלחו את ידיהם לעבוד את האדמה, למען יאכלו את לחמם ביגיע כפים ולמען יהיו עושים ואוכלים ולא רק אוכלים בלבד" — כדברים האלה שמענו מפי נביאי „עבודת האדמה ליהודים", מבלי שים אל לב כי ארצנו תמצא חפץ נמרץ באנשי-מסחר מבניה, ולו אך יכלנו להרחיב את סחרנו במלא רחב הארץ, כי אז יצאה תועלת רבה לסחר הארץ ע"י היהודים. ובכלל איך נוכל לצוות על אנשים אשר מרבית ימי חייהם בלו בעבודה אחת ובמשלח-יד אחד, כי יבקשו להם דרכים חדשים ועבודות חדשות למקור מחיתם אשר לא הסכינו בהם. האדם החפשי הוא בבחירתו, זה בורסי וזה בשם, וסבלות מאין כמוה לאמר, כי הצדק והישר יחייבו את האדם לבחור בזה ולמאס בזה. המה אומרים: אך עבודת האדמה גן עדן היא לפני אחינו, והמסחר לא יכלכל את מחסוריהם כי משענת קנה רצוץ הוא. גם זה הבל; כי מי לא ידע כי עבודת האדמה היא המדרגה השניה בסלם הדעת והתפתחות בני האדם, אחרי צאת האדם

כמצב הפראים המחיים את נפשם מציד היה ודגים, אחריה ילמד האדם את אצבעותיו מלאכת יד, ואחר כן יעלה עד מעלת המסחר, ומכיון שהגיעו בני ישראל למעלת המסחר הנה כבד מאד לסגת אחור.

ממילא מובן כי גם סמאלענסקין איננו מתנגד לכונן קולוניות בעד אלה העצלים או הנהשלים מדרך החיים אשר לא יעשו כל מלאכה, ולהם יודה כי מצוה רבה היא להרגילם לעבודת האדמה למען ימצאו איזה מחיה לנפשם ויגדלו גם דור יולד להם על ברכי העבודה הזאת, וקולוניות כאלה טוב כי יוסדו באה"ק או גם באמעריקא. אך להשוב את עבודת הארמה במקור ישועה לכל העם הוא הבל ורעות רוח.

* * *

פה אכלה את דברי, אם כי באמת עוד לי מלים הרבה על אודות סמאלענסקין ופעלו. אולם בשנים האחרונות יצאו המקרים תכופים, ואם כי סמאלענסקין היה כמעין המתגבר ולא חדל לשאת משא והזון לעמנו עד יומו האחרון, אך יד מכ"ע היוצא לאור אחת בחדש, וגם זה ברלוגים רבים, היתה קצרה אז להניע את גלגל המקרים לפי חפצו. „השחר" לא יכול להראות עוזו על המקרים אשר יצאו דחופים ומבהלים ועל פעלי החלוצים אשר יצאו לעבוד עבודת הכלל בעתות הרעות האל. אז מלא את מקום „השחר" העברי „השחר" הרוסי, המכ"ע „ראזסוויעט" אשר גם הוא נשא נס לכל אוהבי עמנו בארצנו ויעבוד עבודת הקהל בידים אמונות ובלב מתנה, ועל דבר עבודת „הראזסוויעט" ויתר דברי ימי העת ההיא כבר כתבתי במכ"ע „המליץ" שנה העברה את מאמרי „מאחורי הפרגוד", ודברי ההם ימלאו את מאמרי זה ויהיו לאחדים ביד הקורא.

ובאשר היה סמאלענסקין ראש הזשורנאליסתים בשפת עבר כן היה גם ראש כותבי ספורים בשפתנו, ועל כל איש החפץ לשוות לנגד עיניו את כשרון סמאלענ-סקין לכל פרטיו להתבונן אל הספורים הרבים אשר כתב ואל הנפשות הנפלאות והרבות אשר יצר בהם בכשרון וברב דעת, כי אבני הן המה בעטרת הסופרים אשר אנחנו מניהים עתה על קברו — וזה יהיה תוכן המאמר השני אשר אנסה כתוב בהכנסת בשנה הבאה. אך מי יתן ויעשה אחר את המלאכה הזאת בלעדי, ואמנם עתה הגיעה העת כי ישימו הסופרים יודעי משפט ובקרת אל פעלי סמאלענסקין, ועתה במה לא ימנעו אותם מזה אדוני כה"ע העברים כאשר עשו זאת בעוד סמאלענסקין חי והשחר זורח, כי במותו הלא נסתם החזון והדלה גם הקנאה.

מרדכי בן הלל הכהן.

יער קאזיביר, מחוז מאהילעוו.
סוף תמוז, תרמ"ו.

לנשמת עשה השיר

פרץ סמאלענסקין

אם האדם עץ שדה – העם יער,
סופריו עצי מאכל ופרחיו נדיביו;
ודבר־עצב לראות אחרי הסער
עצי פרי ופרחים נופלים בסביביו.

עץ עשה פרי הדר היית, פרץ,
בתנובתך ממתקים השבעתנו
ובעודך רענן נגדעת לארץ
ומתקך חדל... הה מה עברתנו!

אגדת פרחים נובלים לי לקחתי,
בזמנם גם הם הדר יערם היו,
ולכליל על קברך אתם הנחתי –
כי־ראשי שתו, דמעתי רויו.

זו כל כחי לך, אח אבד ורע!
מנחה הרבה אין שמן ולבנה.
אל נא תעט בה; הן כי לא יודע
כי מותר לא בקשה נפשך הנבונה

עדים לנו על זאת כל ימי חייך!
כל ימיך למובת עמך עמלת,
עמלת עד כלות בשרך ושארך,
עמלת ומצא עבר לא יהלת.

מחוץ ומבית את ריבו רבת
ולך גם נפשך לא היתה לשלל;
אל מול המלחמה החזקה קרבת
אף נפלת על במתיך חלל.

לציון קנאה גדולה קנאת פרץ,
נפשך ונפשותינו אליה נשאת
אך מנגד ראית את הארץ
כראות חוזה־לב – ושמה לא באת.

בספריך בית ישראל העשרת
ולביתך אחריך מאום לא הורשת;
אשה ויתומים המשה השארת –
הזה הצאן ההגה על מי נטשת?

ובכל תופש בנו כנור ונבל
כיונק מארץ ציה עלית
אל טל אל מטר, אל דמן וזבל
ולעץ עשה פרי – פרי הדר – היית.

הנה איש צמח צמחת מתחתיך,
לבך נשאך ובהתנשא נבלת;
מחסר מים חיים נם לחך
וכקש יבש מלא אכל אכלת.

גורלך גורל העצים כלמו
על הרי ישראל פרים ישאו;
אי־מזה מי מלא ימצו למו
אם גם במקורם המים לא באו?!

כי מה כל עמנו ומה ספרתו?
חלל גדול, ענק שכב למצבה;
כל הארץ כלה מקום קברתו
ומספריו – הכתבת על המצבה!!

יהודה ליב גארדאן

משא מדבר ים

עוד איזה דוגמאות

מ„פשטא דקרא"

מאת מאיר״י

כסופות בנגב וקול קורא במדבר, משמיע דבריו באין לו שומע, ומי ישעה כיום למדברי זה, הבא לבאר חידות מקדם? הן המבינים בעם, אנשי השם שיצא טבעם בעולם, יעצמו עיניהם מלהביט בפני ילד זה החדש, כי יאמרו בלבבם מה ילמדנו זה? מה ידע את אשר לא נדע? המשכילים המתימרים בהשכלת אייראפא, הלא יבוזו ליקחת אם זקנה, השפה העבריה, אשר לדעתם אבד עליה כלח; המתקדשים והמטהרים, הם יתעבו וישקצו את כל העוסק במקרא, אין להם חלק בהגיון ולא נחלה בפשטות הכתובים, ביען כל תעלומות ונסתרות נגלו לפניהם; וגם המעט הבינונים אשר בתוכנו, יתמהו ויאמרו איש לרעהו: האין די לנו בכל הפירושים הראשונים והאחרונים, כי בא גם זה לשית עליהם נוספות? אמרתי בלבי עת לחשות לכנס דברי לבלתי השחיתם ארצה, אבל נעהרתי ונמצאתי לידידי החו׳ מו״ל „כנסת ישראל" ובטלתי רצוני מפני רצונו שמצא לטוב לקבוע מקום לאיזה דוגמאות מבאורי כתבי קדש הנמצאים אתי, בתוך שארי מאמרי תורה וחכמה הממלאים מציבות חבורו הנ״ל, ואולי המצא ימצא אחד מני אלף שימצא קורת רוח גם במדברי זה והיה זה שברי.

משלי ט״ז 11 „פלס ומאזני משפט לי״י, מעשהו כל אבני כיס" „דאס באלאנסירען אונד דעס גוועטשעס גלייכגעוויכט, געהארט דעם עוו., זיין ווירקען, דאס אלם אלל דיא געוויכטשטיינכען" באור: הכתוב הזה רוצה להודיע אשר צדקו יחדו כל משפטי ה׳ וכל פעלו תמים, ובמקום אשר יאמר הלועז ע״ז הענין „הארמאָניע דער נאטור=געזעטצע" יאמר המלך החכם „דאס באלאנסירען" (כי הוא הוא עצם המובן של השם „פלס"), כי הדמיון מפלם הוא יותר מכוון אל אמתת הענין של הנמשל, מכפי הדמיון של שווי הקולות (הארמאָניע), יען כי געימת הומר ע״י ערך נכון של הקולות, איננו יוצא משווי הקולות מכל וכל, כי זה הוא „מאגאטאן" ואין בו שום ערבות; ונעימות הזמר היא יוצא רק מן הרמת והשפלת הקול בסדר נכון וממוצע, לפי הכרעת אזן השומעת, ולא כן אמנם שווי המשקל ע״י פלס (באלאנסירען), כי זה יוצא אם הענינים השנים שקולים בד בבד ואין לאחד שום יתרון על השני, כי זה לעמת זה עשה ה׳, ולכן זהו כוונת זה הכתוב, אשר כל משפטי הבריאה הם שקולים ומכוונים שלא יכריע שום דבר על זולתו, כידוע אשר לו התגבר איזה כח או איזה חומר, יותר מכפי הראוי בסדרי הטבע, אזי תצא מזה השחתה והריסה, ומעשה ה׳ הוא הוא כל אבני כיס המכריעים את מאזני משפט לבל ימו לצד אחד 1).

---

1) רש״י פי׳; משפט „ומטיצת" בלעז, פרעון עונות האדם בפלס ומאזנים, „מעשהו", הוא פעלו של אדם הוא באבני כיס. וקשה דלא נזכר אדם בזה הפסוק? וגם הגאון מלבי״ם באר על דרך הנ״ל. באורו ותרגומו של החו׳ איכל, שזה הכתוב נמשך אל פסוק הקודם לו „קסם על שפתי מלך", ואומר: כי אף שהמשפט נתון ביד המלך, בכ״ז ה׳ משגיח על משפטו, ולכן מבאר „מעשהו" היינו מעשהו של המלך, הם המה כל אבני כיס. אבני המשקל: ומתרגם „וואגע שאלע דעס רעכטס האלט דער עוויגע, דעס פירשטען האנדלונגען אונד דיא געוויכטשטיינע", וקשה חרא מהו „כל" שנתערב בזה הכתוב בלי שום צורך והבנה? שנית היתכן שהקב״ה שוקל כביכול את המשפט שלו בדבר בני אדם ע״י המעשים שעושה המלך? ואם רוצה לומר שע״י מעשיו של המלך הוא שופט אותו בעצמו, א״כ היינו הך מה שפי׳ רש״י ויתר המפרשים? ומה שתקן לומר ולתרץ את הכנוי של „מעשהו" שהוא נמשך אל המלך שנזכר למעלה, אין זה תרוץ נכון, כי באמת הדין הזה הוא עם כל בני אדם ולא עם המלך לבד. (וי״ל דה״ק דקאי זה כלומר למקסם בשפתיו קסם גו׳ במשפט לא ימעל פיו, מבנת יתרון משפט המלך על שאר שופטים, בשביל שהנחת ההשם כי לב מלכים ביד ה׳. ואומר שמאזנים לה׳ והמלך מעשהו הוית כל אבני כיס כל מיני סיטונים, בעלת ה׳ הנחהו לפלס גיבוים ולהיות. המו״ל). החו׳ צונץ תרגם „וואגע אונד וואגשאלען וויא עס רעכט איזט, זינד זאכע דאס עוו., זיין געשעפט אללע געוויכטשטיינע אים בייטעל", מי שרוצה לפלפל, בידו להכניס בכלל דבריו את הדברים שבארתי, אמנם לדידי דבריו סתומים ותמוהים ואין בהם שום טעם וריח.

עפ״י מה שהוכחתי בראיות נכוחות בספרי מתקלה״ק, אשר המובן מן שרש „פלס" הוא שווי המשקל, והכרעת המאזנים שיהיו שקולים זה כנגד זה, בארתי אלו הכתובים שהם קשי ההבנה, ואגב אורחא הנני מביא באור יתר המקראות (תהלים נ״ח ב׳): האמנם אלם צדק תדברון, מישרים תשפטו בני אדם", לפי דעת כל המפרשים המובן מן אלם כמו אלם. אמנם הגאון מלבי״ם ז״ל ראה ויבן, כי טוב לתרץ המקרא כהויתו בלי איזה שנוי בנקודתו, באר אלם מן מאלמים אלומים והצדק אתו, ובספרי מתקלה״ק בשרש אלם מבוארים כל המושגים הנכללים בזה השרש, אשר כלם ממקור אחד באו ויש התיחסות ביניהם, ומה שמצינו (תהלים נ״ו א׳) בארתי ג״כ לפי המובן מן מאלמים אלומים, היינו על ידי היונה המלומדת לאגד ולחבר את הרחוקים „טויבענפאָסט=פערבינדונג",

משלי ט"ו 13 **רצון מלכים שפתי צדק, ודובר ישרים יאהב: 14 חמת מלך מלאכי מות, ואיש חכם יכפרנה; 15 באור פני מלך חיים, ורצונו כעב מלקוש: 16 קנה חכמה מה טוב מחרוץ, וקנות בינה נבחר מכסף:** תרגום: 13 „איזט דער אויסשפרוך דער גערעכטיגקייט, דעז וואונש דער קאָניגע; זאָ בעגינסטיגט ער דען רעכטספער־טהיידיגער". 14 „שאָן זינד דיא טאָדעסבאָטען דעס קאָניגכגרימעס, אונד דער וויזעמאנן בעשוויכטיגט עס. 15 „מיט דעם אויפלייכטען דעם קאָניגסגעזיכטעס קאָמט לעבען, אונד זיין וואָהלוואָללען גלייכט דער וואָלקע דעס שפּאֶטרעגענס". באור אלו הכתובים: ידוע אשר בכל בתי משפט של הממשלות המתוקנות, יש על כל דבר דין ומשפט קטיגור וסניגור, הקטיגור הוא המציע לפני השופטים את העול הנעשה והוא הנקרא „פּראָקוראָר", והסניגור הוא העומד מצד הנדון ללמד עליו זכות, ולכן אומר הכתוב 13, שאם רצון מלכים שהדין יהיה דין צדק, ושלא יטעו הדיינים לפי ההשקפה הראשונה על מעשה הרשע, אזי רצונו של המלך לאהוב את הדובר ישרים היינו המליץ והסניגור, והולך ומבאר פסוק 14, שגם אם נכונים מלאכי מות של חמת המלך, הנה יכולת באיש החכם לכפר את המתו, באופן הנאמר פ' 15, שהמלך יאר פניו ובאור פניו יהיה חיים, רצונו ישוב להיות כעב מלקוש, אשר הגם שהוא מסתיר אור השמש, בכ"ז הוא מביא טובה לעולם ע"י גשם מלקוש; וזהו הענין של הפוך מדת הדין למדת רחמים ע"י מליץ יושר, שהגם שמדת הדין עודנה מכסה את המאור של פני המלך, עם כל זה מזה תצא אחרית טובה; ואמתת זה הענין נמצא בכל ספורי התוה"ק מכל מה שקרה לב"י, שמשה רע"ה הפך מדת הדין למדת הרחמים בתפלתו וטענותיו הנכוחות, עד שנתרצה ה' והאיר פניו לב"י, וגם הסתרת פנים שהיה מקודם נתהפך לטובה כמו עב מלקוש, לפי שבזה נתגלה חבתם של ישראל אשר בשצף קצף הסתיר פניו רגע מהם, למען יחון אותם בחסד עולם (ישעיה נ"ד 8), ובזה תתיישב הקושיא, איך משתנה כביכול רצון ה' בתפלה ותחנונים, והמבין יבין ואין פה המקום להאריך עוד; ומסיים בפ' ט"ז בשבחו של המליץ יושר, ואומר מה טוב הוא לקנות חכמה מאיש חרוץ, וזהו קנות בינה, שהוא נבחר מכסף, ולפי דעת כל המפרשים סגנון הלשון אינו עולה יפה, כי כלל גדול הוא שבכל מקום שבאה מלת מה בקשור עם שם מפשט כמו: מה טובו, מה יפו, מה גדלו, מה אדיר, כל אלה מורים על הפלגת הענין בלי שעור, באלו הוא דבר פלא שאין דוגמתו, וע"כ מה זה שהוסיף בדוגמא „מחרוץ", כאלו ר"ל טוב מחרוץ, ואולי ישנם עוד דברים טובים מחרוץ? ובמה נחליט כי מלבד „קנה חכמה" אין עוד טוב מחרוץ, וכן הוא תרגום של פ' 16 „וויא פאָרטהיילהאפט איזט וויזהייט פאָן איינעם געשיקטען ערווערבען; דא פערנונפטערווערב איזט ווינשענסווערטהער אלס זילבער איזט" 2).

כי בהיות דוד שבוי אצל הפלשתים בגת, שלח ע"י יונה שהיתה כזימנת אתו את המכתב הזה, אמנם בפסוק שני באר השם עולת כמו עולה; ומלבד השגה זו הקטנה, לענ"ד פירושו דחוק, ואינו מתישב היטב, לכן הנראה בעיני אשר „אלם צדק" הם שני שמות מפשטים הבאים בסמיכות, ובאורם כמו חבורה ואגודה של צדק „טוגענדבונד", ונרדף עם השם „קשר", רק „קשר בוגדים" מכונה תמיד קשר לרעה, אבל „אלם מכונת אגודה לטובה; ילפיכך זהו תרגומו בל"א: „טהעט איהר אין וואהרהייט איינען טוגענדבונד פערקינדען, דאס איהר דיא מענשען רעכטשאפען בעאורטהיילט" (שם ג') „אף בלב עולת תפעלון, בארץ חמס ידיכם תפלסון", המובן מן „עולת" הוא כמשמעו כמו עולות וזבחים ע' תקן; כופרים במדבר כ"ח, 27) ובאור הכתוב אשר אף העולת אשר בלב תפעלון, שמנדרים בלבם להביא עולה וזבח, הוא רק בשביל לפלס ולהכריע בהם על שווי המשקל את חמס ידיהם בארץ, וזהו תרגומו: „אויך די גאנצאָפּפער דיא איהר איס הערצען בעצוועקט, איזט דאמיט איהר אויפוויעגען וואלט אייער הענדע רויב היעניעדען", והער לזה (ישעיה ס"א ח').

(משלי ה' ו') „אורח חיים פן תפלס, נעו מעגלותיה לא תדע". באורו: השמר פן יעלה על לבך לעשות איזה הכרעה נגד אורח החיים, כי אז נעו מעגלותיה, ובא בסימן נקבה מן מעגלה, להפריד המובן מן מעגל, כי מעגלה הונח על שביל הצר או מעברה, פוסשטעג, ומעגל הונח על הרמת הרגל לפּסוע „אויסמארשירען", ויתר הבאור במחקלת"ק. וזה תרגומו: ווילסט דוא פיללייכט דעם לעבענספּאדע איין גלייכגעוויכט האלטען, זאָ וואנקען איהרע געלייזע אָהנע דאס עס מערקסט.

2) לפי דעת כל המפרשים בא כתוב 15 כמו החלפת ודבר קים ובחור אשר רצון מלכים הוא שפתי צדק וזה נגד נסיון היומי, גם הפעל יאהב בלשון יחיד אינו נקשר עם מלכים ל' רבים. הפסוק 14 כמעט כוחר לשלפניו, כאומר, אם יכעוס המלך אזי חמתו מלאכי מות, ורק איש חכם ישיב ויכפר חמה, ואנה אפוא רצון מלכים אוהבי שפתי צדק, דברי ישרים? הכזה ימהר לכעוס ולהזמין מלאכי מות? פסוק 15 ע' באור הגאון מלבי"ם ז"ל שרוצה להסבירו כנמשך לפסוק ראשון המסיים ואיש חכם וגו', אבל אינם עולים יפה ע"ד הפשט, וע' ג"כ באורו לפסוק 16 קנה חכמה, דבריו טובים ונכוחים, אמנם עוד יש להקדק על התדמות הבינה למטבע של כסף, ולמה אמר „קנה חכמה" ואח"כ „וקנות בינה", ולהלן יתבאר הכל עם עוד דקדוקים בזה, ומתחלה הנני לבאר את השרש חרוץ, כי בזה השרש מכנים הרבה מושגים, רק לפי הענין שידובר במקום ההוא בכתבי קדש, ובאוה"ש מביא ה' מובנים ע"ז השרש. א' גזרה מוחלטת, כליון חרוץ, ב' חריפות ושנון, למורג חרוץ, ג' השתדלות וזריזות, מחשבות חרוץ, ד' זהב וסגולה, בירקרק חרוץ, ה' סדק או הפירה, תריץ או יבלת, רהוב וחריץ; ועוד יש שם גבינה, חריצי החלב. והגה רש"י ז"ל (שמות י"א 7) ד"ה „לא יחרץ", מכנים את כל

משלי ט"ז 27 איש בליעל כרה רעה, ועל שפתיו כאש צרבת: 28 איש תהפכות ישלח מדון, ונרגן מפריד אלוף: 29 איש חמס יפתה רעהו, והוליכו בדרך לא טוב: 30 עוצה עיניו לחשוב תהפכות, קורץ שפתיו כלה רעה: לפי פירושם של כל המפרשים קשה להבין את הלמוד היוצא מכל אלו המאמרים; ולכן הצגתים

המושגים השונים בגדר אחד, וז"ל: אימר אני חרוץ לשון שנון היא לא יחרץ לא ישנן", ומביא הרבה פסוקים שמתבארים במשמעות זו, ותמיהני שעוד נמצא ככה פסוקים שא"א לפרשם בגדר שנון, כמו: „חרוץ או יבלת" (ויקרא כ"ב 22), „כליון חרוץ" (ישעית 22), „בעמק החרוץ" (יואל ד' 14), „הרוצים ימיו" (איוב י"ד 5) שגם רש"י עצמו פי' שם מענין גזרה מוחלטת, ע"כ הייתי אומר שעיקר הוראה כן „חריץ" הוא סדק וחתך המפסיק ומבדיל דבר שלם לשני חלקים; ומזה נגזר השם חריץ בלשון חז"ל על סדק והפירה בקרקע, וכן בפירש"י (דניאל ט' 25) וזה לשונו: „וחריץ הם חריצים שעושין כביב להוכה"; ואולם גם הכלי שהיא חרה ובת יעשה החתך, ג"כ תקרא בשם חרוץ, וכן בל"א חריץ „שפאלטע" וכלי המבקע נקרא „שפאלט-מעסער", ובלה"ק בא לפעמים למורג חרוץ (ישעיה מ"א 15), ובחרצי הברזל (ש"ב י"ב 31), בחרצות הברזל (עמוס א' 3), ולפעמים בנפרד בלתי שם הכלי כמו „בחרוץ יודש" (ישע' כ"ח 27), ומצאתי כן בכ' הקונקורדאנציא שרש חרץ ס"ב, שבאורו כריתה ותתוך ועמו שם לכלי ברזל המחתך, וכמו כן השם „שחוט" מורה על גוף הנשחט, וגם על כלי שחיטה „חץ שחוט" (ירמיה ט' 7) וע' רש"י, ועוד יתבאר להלן; ולפי זה פי' הכתוב „ירפד חרוץ עלי טיט" (איוב מ"א 22), כי חרוץ הוא המקביל אל הדודי חרש שלפניו, והענין אחד במלות שונות, ובאורו חדודים הם תחתיו דומין כחרש, וחרוץ החד ושנון הראוי לחתך ולבקע, ירפד עלי טיט הוא רפידתו הנוסף על הטיט שבקרקע הים אשר ירבץ שם. ותרגמו: „שארפען זינד שערבען אונטער איהם, דיא שניידע בעטעט ער צום שלאם הין", ודומה לזה תרגם החכם צונץ, והושאל השם חרוץ על הזהב הטוב הנוח להתפשט עד שיהא דק מאד חד ושנון עד שבאפשרי להכניסו בחריצין ובקיעין דקים מן הדקים (פיין גאָלד, געדיעגענעס גאָלד); ויכול להיות אשר המיבן מן חריצי החלב (שמואל א' י"ז 18), כמו שתרגם הח' צונץ „קאָזעשניטטע" וע' כוף הערה, ובענינים רוחנים הושאל השם חרוץ על שכל חד ושנון, כי בכח בינתו יכול לחתך ענין קשה, להבדיל ולהפריד בין ענינים הדומים לפי השקפת שארי בנ"א, וכן השם בינה נגזר מן שרש בין (עיין באור רמבמ"ן שמות ל"א 3, שמבאר תיבת „ובתבונה" לפי שהבינה היא הדעת להבדיל בין דבר לדבר); ובא השם חרוץ להורות על החוך הדין כמו שמשתמש בעל לה"ק לומר גזר דין או גזרה שמוצאם מן פעל גזר, גם פס"ד מן פעל פסק הפסקה, ובל"א געשייד (מן שיידען) על איש חרוץ, גם ענטשיידען על גמר דין, (והשם „אורטהייל" הוא ג"כ מקורו מן טהיילען ומלת „אור" נוספת להורות על מקור החלוקה, ככל המצטרף למלת „אור", אורקוועללע, אורשפרונג), ולפ"ז באור של כליון חרוץ הוא כמו כלה ונחרצה, ענטשיעדענע טילגונג, וכן אם חרוצים ימיו (איוב י"ד 5): ווענן זיינע טאגע ענטשיעדען זינד, בייא דיר איזט דיא צאהל זיינער מאָנאטע וגו'; ומזה המובן בא ג"כ הפעל אז תחרץ (ש"ב ה' 24): דאנן ווירסט דוא ענטשיידען, וכן אתה חרצת (מלכים א' כ' 40):

לדוגמא להראות איך הם מבוארים בטוב טעם ע"ד הפשט מבלי שום דוחק וזרות בלשון, ואומר: כי כל אלו הכתובים קשורים ושלובים זה בזה, ובאים להזהיר ולהתרות בדברים נמרצים, ולצייר לעינינו בצבעים מזהירים את השתלשלות הרעות המתגלגלות ובאות ע"י התקרבות של איש בליעל הפורק מעליו עול תורה ומצות, וזה תרגומו: 27 „וויהלט דער רוכלאָזע

רעכט איזט דיין אורטהייל, דוא האסט עס ענטשיעדען; והמובן מן לא יחרץ (שמות יא 7), לע"ד הוא שלא יפסיק ויבדיל הכלב את לשונו, היינו שישאר דבוק לחכו, ויתורגם: „קיין הונד ווירד זיינע צונגע לאָזשיידען" (שליטצען). היוצא מדברינו שכ"מ שבא השם חרוץ בדרך השאלה על איש נבון, יתורגם: געשייד שארפזיניג כדעת רש"י ז"ל ולא כמעמיה, ועפ"ז תרגמתי הפסוק. לא יחרוך רמיה צידו, והון אדם יקר חרוץ (משלי י"ב 27): „דער בעטרוג ערגאטערט ניכט זיין פאנג, אבער איין קאסטבארעס מענשענפערמאגען איזט דער געשיידטע (געשיקטע), ומעין זה באר הגאון מלבי"ם ז"ל.

ומעתה המבין במקרא הלא ימתק בפיו טעם הכתוב הזה, כי טוב עד מאד קנה חכמה [היינו קנית החכמה, כי קנה מורה על הפעולה הנעשית, ערווערבונג], שע"י רוב חכמת תבא בלבו הבינה, להבין ולהבחין החילוק הדק שבכל דבר שכלי, ושונה מקרא זה מפסוק „ודעת מחרוץ" (שם ח' 10), וגם מפסוק „טוב פריי מחרוץ" (שם ה' 19), יען כי שם דעת הונח על הכח השכלי לבד, שלא התרחב עוד ע"י קנית החכמה, ובא ללמדנו שהדעת יותר טוב מסגולת הזהב המוב, וכן פרי החכמה; אמנם בזה הכתוב שאומר להפלגה היותר גדולה, כי כן מורה החבור למלת „מה", פה הוא מדבר מקנית החכמה, לא מן כח השכלי, גם לא על פרי החכמה. והנני מביא באורי לשני מקראות בישעיה (י' 22): כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב בו כליון הרוץ שוטף צדקה: (23) כי כלה ונחרצה ארני אלהים צבאות עשה בקרב כל הארץ" וע' העתקת המאספים מן הח' מאיר אבערניק וגם העתקת הח' צונץ, שלע"ד אינם מתאימים עם תוכן הכתובים; גם אין כם המשך אל הקודם ועם שאחריו, כן באורו של הגאון מלבי"ם ז"ל רחוק מאד, ועפ"י הקדמתי שתיבת חרוץ כוללת שתי משמעות, א' החך כרק חריץ, „שפאלטע", „ריס"; ב' כלי עושה החתך והסדק, „שניידע", „שפאלטקלינגע", יתבארו הכתובים בשום שכל, ואומר: הנביא משתמש פה בשרש חרץ לב' המושגים הנ"ל לשון נופל על לשון, קורא למקום הכליון שם חרוץ, כמו שמצינו (יואל ד' 14) שמכנה את עמק יהושפט הנז' בפסוק 12, ע"ש ששם ישפוט ה' את כל הגוים, גם בשם „עמק החרוץ" כי חרוץ מורה על החריץ והבקע, שלונד, שלוכט, קלופט, וגם על הגזר דין שהוא החותך, וכאן הוא אומר: אשר אם עמך ישראל יהיו אח"כ כחול הים (מי יהיה?) הוא השאר אשר ישוב בו, יען כי הצדקה תהיה כנחל שוטף, לשטוף את החריץ שנחרץ בו הכליון, וזה תרגומו מלה במלה בלי שום הוספה וגרעון: „ווירד איינסט דיין פאלק ישראל וויא זאנד דעס מעערעס זיין, איזט עס דער אין איהם צוריק קעהרענדע (בערייענדע) רעסט; עס דורכשטראָמט נון מילדע דיא שלוכט דער פערטילגונג". (פסוק 23) „דענן פאללענדעטעס אונד ענטשיעדענעס פאללפיהרט דער העדר, דער גאָטט דער הערשארען, מיטטען דעס גאנצען עררדרייכס'. (24) „אבער זאָ פערקינדעט

באָזהאפּטעם אויף, זאָ איזט שאָן אויף דעססען ראנדע וויא צעהרענדעס פייער". 28 „זאָ איין פּאַראַקטערלאָזער מענש רעגט אויף צוויסטיגקייט, אונד איזט דער אויפוויגלער דער דען הויזהערר ענטפּרעמדעט". 29 „איין זעעלענרייבער איזט ער, דער זיינען נאָכסטען בעטהאָרט, ביז ער אויף דעם אונגליקסוועגע איהן פּערלייטעט". 30 „שליעסט ער זיינע אויגען, (או: ווערעלט ער מיט דען אויגען), איזט עס אום פּערקערטהייט צו ערזיננען; שליטצט ער זיינען מונד, זאָ האט ער דאס באָזהאַפטע פאָללענדעט".

באור: 27 זה הכתוב אומר בדרך כלל: שאיש בליעל כשהוא כורה שוחה רעה, אזי גם על שפת הבריה, היינו תיכף כשמתחיל לכרות, מתראה המשחית כאש צרבת היוצא מבטן האדמה, וכולל בלשון „שפתו" שני המושגים, היינו „שפת פה" וגם „שפת בור", ובפסוקים 28 29 הולך ומבאר בדרך פרט, את העלילות של הבליעל הזה, ואומר, מתחלה הוא איש תהפוכות, המתהפך בתחבולותיו לשלח מדון בין איש לאשתו, או בין איש לרעהו; אח"כ הוא הנרגן המלמד חוב לאיש על אשתו ולאשה על בעלה,

---

דער הערר, גאָטט דער העערשאַרען, דוא מיין פאלק בעוואָהנעריין ציונ'ס תאפט ניכט צו פירכטען" וגו', כי כן נתקיימה נבואה זו, שבא סנחריב ובלבל כל העולם כולו, ועם ה' שנשאר בציון נשאר לפליטה גדולה, בכדי שיתרבו כחול הים, ובא לשון נופל על לשון, הפעל „כלה" על משמעות השלמה וסוף, לעמת שאמר „כליון" מענין השחתה ואפיסה; וכמו כן הפעל „נחרצה" על משמעות התוך וגזר דין, לעמת שאמר „חרוץ" להוראת המושג חריץ ועומק; ומי שיש לו חיך לטעום, יבין נעם המליצה שמכנה חכליון כמו חריץ ונקיק צר ומצוק, שאין מנוס לנטות ימין ושמאל.

ואלולי דמסתפינא הייתי אומר דבר חדש, שבכל מקום שהושאל השם חרוץ לסמן דבר יקר וסגולה, הוא נרדף עם השמות „חרט" „חרת", ומורה על פתוחי חותם הנחקק על אבנים יקרות דנקראים „אבראקסאס, אבראקסאידען" בלעז Abraxas Abraxaiden ושם האומנות ההיא נקראת „אינטאגליא" Jntaglio ובמלאכת מחשבת זו מצטיינים בני עמנו גם בימינו אלה כירוע, ואומנות ההיא מעשרת את בעליו כמו נוקב מרגליות שנמצא במדרשי חז"ל, ולוטשי אבנים טובות; ולפ"ז הבאור, הנה השם חרוץ הבא על זה המובן, הוא מסמן את הציורים והפתוחים ולא החומר, וצריך לתרגם ליטאגליפהיק Litogliphik, ועוד היום אלה אבני שהם המפותחים נחשבים בין סגולות היותר יקרות, ואצורים בגנזי מלכי ומכמניהם, וכן כל מעשה הרט של האומן תרומי המפורסם לתהלה באומנות זו שמו בענוועטא צעליני; ובזה נבין האמור (משלי י 4) ויד חרוצים תעשיר, גם (תהלים ס"ח 14) ואברותיה בירקרק חרוץ, מובנו: מיט גאָלד געלבען (געגילבטער) גראוואור, ותיבת „קריטצען" בל"א הוא דומה במבטא ומובן לתיבת חריץ, ויכול להיות שנשתרבבה מלה"ק כמו כמה תיבות אחרות, „נפול" „פאלען", „דית" „ריבען", ועוד כמה וכמה תיבות כמבואר במחקלה"ק אשר לי בכתובים. ומה שמצינו (שמואל א' י"ז 18) „עשרת חריצי

עד אשר יעלה בידו להפריד אלוף נעורים; או כשישלח מדנים בין אחי המשפחה הוא מפריד את אלוף הוא הראש בית אב שהחזיק במעוז השלום, אח"כ בנקל לו לעשות חמס, או לחמוס כבוד רעהו ואת הלחם שהוא אוכל בטמאו את אשתו, או שימלא הורית טרף בעת שיטיל מהומה בין שלוים ושקטים; ולא עוד אלא שבסוף יפתה את רעהו להוליכו לאבדון בדרך לא טוב, היינו שיפתה אותו להשכיח רישו ויגונו בשכרות ובכל מעשה תועבה ונבלה; ומסיים בפ' 30 לכפול הענין של פ' 27 במלות שונות, והפעל „עוֹצֶה" הוא נגזר מן השם „עֵצָה" שהונח על סוף השדרה, ויש לו התיחסות עם השם „עץ" וגם עם השורש „יעץ", אשר עיקר מושגם, הוא דבר שבכחו לעמוד מצד עצמו (זעלבסטשטאָנדיגעס), וגם להיות מעמיד לדברים אחרים (אונטערשטיצענדעס), (ומבואר אצלי באריכות במחקלה"ק).

החלב", אפשר לומר שהיו חלות אשר נאפו בחלב, ועפ"י השו"ע נצרך לסמן אותם בשביל שלא יכשלו שומרי תורת לאכלם עם בשר, ולפיכך נקראו חריצי החלב ע"י החריצים שנעשה בהם לסימן ויתורגם „מילכשטריצעל", וכמו כן נקראו גרעינין של ענבים בשם חרצן, בשביל החריץ שבאמצעיתם ובשביל חריפות מעמם, ובשביל זו האומנות נקרא כל איש חכם ונבון וחושב מחשבות בשם חרוץ (כמו שנקרא מחוקק וע' באור רמבמ"ן בראשית מ"א 8 ד"ה „חרטומי", שלפיכך נקראו חכמי מצרים חרטומים, לפי שהשכילו לרשום ציורים ותמונות וסימנים על גוף קשה, ובי היו מעלימים סודות חכמתם, וזהו הנקרא „היראָגליפענשריפט"); ולפיכך השם הרט מורה התקיקה על כל דבר שהוא קשה, כמו ברזל נחשת וגם על עץ, והשם חרץ מורה הקיקה על אבנים טובות „אבראקסאס", והשם חרת מורה על חקיקת אבנים מעבר לעבר, אזור בלעז, כמו שמבואר חרות על הלוחות, ואמר „מזה ומזה הם כתובים משני עבריהם".

וע"פ אותו הבאור על השם חרוץ שמקורו חריץ או חרת הייתי אומר שגם השם „כתם" הונח על אותו האבן, כי עיקר מושגו של כתם הוא „רושם" „סיגנאטור" „פערצייכניס", והעד (ירמיה ב' 22); ומזה נגזר השם „מכתם" שהוא נרדף עם השם מכתב, וההבדל אשר הכתב הוא באותיות מבוארות לכל, והמכתם הוא ברשימות הידועות רק לפרטים ויחידים, והושאל השם „כתם" על תכשיט מוהב שנחרתו עליו רשומות, שהיה חשוב בתכלית החשיבות, ולפי זה יתורגם (שה"ש ה' 11): „זיין הויפט איזט איינע פיינגאָלדענע צייכנונג", כי כן רגילים להשתמש בכל שארי לשונות, להמשיל הפלגת היופי למלאכת צייר וחושב, בל"א „געמאָלדע", בל"ר „קארמינא", לסמן פני אדם היותר יפים, ואין אנו נזקקים לומר שחסר מלת „על".

ויש עוד קצת ראיה מן שרש „חרש" שמשתמש על שתי אלו המשמעות, על מלאכת מעשה חושב „קונסטארבייט", הן חרשת עץ ואבן (שמות ל"א 5) והן חרשת נחשת וברזל (בראשית ד' 22) והושאל ג"כ על חושב מחשבות עמוקות, כמו (ישעיה ג' 3) עיין אוה"ש, ויתר הענינים השייכים לשרש חרש מבואר במחקלה"ק שלי.

באורי מזמורים

מאת

מאיר איש שלום

מורה בביה"מ בעיר המלוכה וויגא

א. מזמור ק"י

לְדָוִד מִזְמוֹר

כל מלכי יהודה נקראים על שם דוד כמ"ש ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם וגו' (הושע ג' ה'). ויסוד זה המזמור הוא על יהואש שנמלט מידי עתליהו המרשעת ונהגדל בהחבא בבית ה', והיה בן שבע שנים במלכו כמסופר במלכים ב' י"א ודהי"ב כ"ב וכ"ג:

נְאֻם יְהוָה ׀ לַאדֹנִי

שֵׁב לִימִינִי

עַד־אָשִׁית אֹיְבֶיךָ

הֲדֹם לְרַגְלֶיךָ:

כשבת המלך בבית ה' על הכסא אשר הכינו לו בראש העמוד אשר שם ישבו כסאות לבית דוד — כי אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד ורק הם המה יושבים לימינו של מקום בבית מקדשו — אז שרו לפניו המשוררים הדברים האלה, שה' צוהו למלך לשבת על ימינו עד ישית איביו עתליה המולכת ושריה וכהני הבעל הדם לרגליו. וענין ישיבת הימין כי לה' לבדו המלוכה והמלך הנבחר הוא כבן בכור כמ"ש הוא יקראני אבי אתה וגו' אף אני בכור אתנהו וגו' (תהלים פ"ט), ואומר אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן (שמואל ב' ב'), והוא יושב במסבה לימינו של אביו כי הגדול באמצע ושני לו מימין ושלישי לו משמאל, ושני למלך הוא הכה"ג כי כתר מלכות עולה ע"ג כתר כהונה כמ"ש והקימותי לי כהן נאמן וגו' והתהלך לפני משיחי וגו' (ש"א ב') והוא משמאלו של מקום.

מַטֵּה עֻזְּךָ יִשְׁלַח יְהוָה מִצִּיּוֹן

רְדֵה בְּקֶרֶב אֹיְבֶיךָ:

עַמְּךָ נְדָבֹת בְּיוֹם חֵילֶךָ

בְּהַדְרֵי־קֹדֶשׁ מֵרֶחֶם מִשְׁחָר

לְךָ טַל יַלְדֻתֶיךָ:

מטה עוזו שלח לו ה' מציון הכהנים והלוים באי השבת, והתנדב עמו (וענין עמך נדבות כענין בהתנדב עם והמתנדבים בעם דשירת דבורה) ביום הילו בקומו למלוך, ועתה ירדה בקרב אויביו ולא יחת מפניהם, וילדותו תהיה לו כטל לפי שנתגדל בהררי קדש מרחם משחר ולמד לדעת את ה' ומשם יצמח ויעשה פרי למעלה (וענין שחר כמו השחרות דקהלת).

נִשְׁבַּע יְהוָה ׀ וְלֹא יִנָּחֵם

אַתָּה־כֹהֵן לְעוֹלָם

עַל־דִּבְרָתִי מַלְכִּי־צֶדֶק:

עתה הסבו המשוררים את פניהם כנגד יהוידע, באמרם כי הוא יהיה כהן לעולם כאשר נשבע לו ה' לאהרן ולא ינחם לעולם, ויסיר מפניו אלה העומדים לכהונה מקצות העם, ותהיה כהונתו על דברת מלכי צדק שהוא מלך ירושלים עיר הצדק, (וכנה את המלך מלכי צדק שכן נקראו מלכי ירושלים מקדם מלכי צדק ואדני צדק).

אֲדֹנָי עַל־יְמִינְךָ

מָחַץ בְּיוֹם־אַפּוֹ מְלָכִים:

יָדִין בַּגּוֹיִם מָלֵא גְוִיּוֹת

מָחַץ רֹאשׁ עַל־אֶרֶץ רַבָּה:

ה' אשר מחץ מלכים ביום אפו בימי יהושפט אשר נתן את פניו לדרוש לה' הוא יהיה על־ימינך. ה' אשר מחץ את מלך בני עמון שהיה ראש על ארץ רבת בני עמון הוא ידין בגוים מלא גויות. והזכירו אותו המאורע לפי שאין לפני יהואש מלך אשר דבק בה' עד יהושפט, והזכירו מחץ מלך בני עמון שהוא היה העיקר באותה המלחמה הגדולה כמסופר בדהי"ב כ' (ובני עמון היו בראש כמוזכר שם פסוק י' כ"ב וכ"ג אלא שבפ' א' נזכרו בני מואב תחלה לפי שבאו מעבר לים המלח והנו בעין גדי כמוזכר שם).

מִנַּחַל בַּדֶּרֶךְ יִשְׁתֶּה

עַל כֵּן יָרִים רֹאשׁ:

וכיון שהזכירו מהצלחת יהושפט יאמרו שאותו המלך אשר משחו יהוידע גם לו יעשה ה' נסים כמו שעשה ליהושפט כדי שיתגבר על אויביו, והוא גם הוא ישתה מנחל בדרך כמו שאירע ליהושפט, כמסופר מלכים ב' ג' כה אמר ה' עשה הנחל הזה

גבים גבים וגו׳ לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ההוא ימלא מים, ועל כן ירים ראש.

ב. מזמור צ״ב

מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת׃

זה המזמור יסדו יהוידע על יום השבת הגדול שהוסרה בו מלכות עתליה המרשעת, כאמור במלכים ב׳ י״א שתמורת המלוכה נעשתה ביום השבת עפ״י פקודת יהוידע לשרי המאות והרצים, אז נהרג מתן כהן הבעל ושבה העבודה והכהונה למטה אהרן ובני לוי.

טוֹב לְהוֹדוֹת לַיהוָה
וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן׃
לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ
וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת׃
עֲלֵי־עָשׂוֹר וַעֲלֵי־נָבֶל
עֲלֵי הִגָּיוֹן בְּכִנּוֹר׃
כִּי שִׂמַּחְתַּנִי יְהוָה בְּפָעֳלֶךָ
בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ אֲרַנֵּן׃

ענין הבקר והלילה בענינם במזמור צ׳ שימי הענוי ושנות הרעה הוא קורא אותם לילה והקב״ה הוא שומר בו אמונתו עד יציץ בבקר חסדו, והנה שמחו ה׳ בפעלו להכין כסא דוד.

מַה־גָּדְלוּ מַעֲשֶׂיךָ יְהוָה
מְאֹד עָמְקוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ׃
אִישׁ־בַּעַר לֹא יֵדָע
וּכְסִיל לֹא יָבִין אֶת־זֹאת׃
בִּפְרֹחַ רְשָׁעִים ׀ כְּמוֹ עֵשֶׂב
וַיָּצִיצוּ כָּל־פֹּעֲלֵי אָוֶן
לְהִשָּׁמְדָם עֲדֵי עַד׃

ענין אלו הדברים מבואר שמחשבות ה׳ עמוקות שפרחו רשעי בית אחאב ויציצו כהני הבעל להשמדם עדי עד, ועל זה יענו הלוים במקהלות:

וְאַתָּה מָרוֹם לְעֹלָם יְהוָה׃

וחוזר המשורר ופורט במפלתן של אלו הרשעים ובמה שגדלו ה׳ ואמר:

כִּי הִנֵּה אֹיְבֶיךָ ׀ יְהוָה
כִּי־הִנֵּה אֹיְבֶיךָ יֹאבֵדוּ
יִתְפָּרְדוּ כָּל־פֹּעֲלֵי אָוֶן׃
וַתָּרֶם כִּרְאֵים קַרְנִי
בַּלֹּתִי בְּשֶׁמֶן רַעֲנָן׃
וַתַּבֵּט עֵינִי בְּשׁוּרָי
בַּקָּמִים עָלַי מְרֵעִים
תִּשְׁמַעְנָה אָזְנָי׃

שנתפרדו פועלי האון וקרן כהונתו הורמה והשמן שנבלל ונמשח בו עודהו רענן, כי כל מחשבות קמיו ידע וראה ושמע את אשר עם לבבם, ועתה יענו הלוים במקהלות:

צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח
כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה׃
שְׁתוּלִים בְּבֵית יְהוָה
בְּחַצְרוֹת אֱלֹהֵינוּ יַפְרִיחוּ׃
עוֹד יְנוּבוּן בְּשֵׂיבָה
דְּשֵׁנִים וְרַעֲנַנִּים יִהְיוּ׃

ואמרו צדיק כתמר וגו׳ כנגד יהוידע שישגה כארז ויפרח כתמר, ועל שאר הכהנים והלוים יאמרו שהם שתולים בבית ה׳ ובחצרותיו יפריחו ועוד בשיבה ינובון ויהיו דשנים ורעננים, ועתה חוזר יהוידע וחותם ואומר:

לְהַגִּיד כִּי־יָשָׁר יְהוָה
צוּרִי וְלֹא־עַוְלָתָה בּוֹ׃

והוקבע זה המזמור במקדש ליום השבת לזכר עולם שהוחזרה עטרת הכהונה ליושנה, וחברו עם אותו המזמור מזמור ה׳ מלך וגו׳ כדי לשורר מענין היום.

ג. מזמור כ״ד

לְדָוִד מִזְמוֹר

המזמור הזה נתיסד למינוי ומשיחת המלך בעלותו לבית ה׳ לשבת ראשונה בעזרה שמלכי בית דוד יושבים שם. והנה מקהלת לוים הולכים לקראתו ומזמרים:

לַיהוָה הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ
תֵּבֵל וְיֹשְׁבֵי בָהּ׃
כִּי־הוּא עַל־יַמִּים יְסָדָהּ
וְעַל־נְהָרוֹת יְכוֹנְנֶהָ׃

ויזרזוהו בזה אשר לא יתנשא בלבבו כמלכי הגוים לאמר לי הארץ כמ״ש ותהי הארץ לפרעה

(בראשית מ"ז), כי הארץ לה' היא כמ"ש כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי (ויקרא כ"ה), וכן אמר דוד וכי מי אני וגו' כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו (דהי"א כ"ט). והנה בעלותו בהר הבית ישוררו:

מִי יַעֲלֶה בְהַר־יְהוָה
וּמִי יָקוּם בִּמְקוֹם קָדְשׁוֹ:

ומקהלת המלך מהדרי הארץ וגדוליה עונה לעמתם:

נְקִי כַפַּיִם וּבַר לֵבָב
אֲשֶׁר לֹא־נָשָׂא לַשָּׁוְא נַפְשִׁי
וְלֹא נִשְׁבַּע לְמִרְמָה:

לאמר כי הגון הוא לכך עפ"י מעשיו ותכונת רוחו כי הוא לא ישיא את העם לדבר שוא ולא יפר את אשר נשבע להם, ובקרבם אל הבית יצא לקראתו הכהן הראש לברכו ואומר:

יִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת יְהוָה
וּצְדָקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ:

ויעמיד לפניו מחלקות הכהנים שומרי משמרת בית ה' כי באו לשחר פניו ויקרא את שמו יעקב בשם כלל האומה כי כבוד האומה כבודו.

זֶה דּוֹר דֹּרְשָׁיו
מְבַקְשֵׁי פָנֶיךָ יַעֲקֹב. סֶלָה:

ועתה ישאו המקהלות את קולם במענה השיר אחת עונה ואחת אומרת:

המקהלה הא'

שְׂאוּ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם
וְהִנָּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם
וְיָבוֹא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד

המקהלה הב'

מִי זֶה מֶלֶךְ הַכָּבוֹד

המקהלה הא'

יְהוָה עִזּוּז וְגִבּוֹר
יְהוָה גִּבּוֹר מִלְחָמָה:

וחוזרת המקהלה הא' ועונה

שְׂאוּ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם
וּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם
וְיָבֹא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד:

המקהלה הב'

מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכָּבוֹד

המקהלה הא'

יְהוָה צְבָאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד. סֶלָה:

וכל ענין השיר להורות ההבדל שבין מלכי יהודה למלכי הגוים כי רק ה' הוא המלך באמת והוא מפקד צבאות למלחמה ולו הגבורה והכבוד כי לו הארץ.

ד. מזמור ט"ו

מִזְמוֹר לְדָוִד

המזמור הזה נתיסד למנוי דיין בסנהדרין שהיה דיין בעירו ועתה נבחר להיות יושב בלשכת הגזית. והיא שיר במקהלות. מקהלה אחת המקבלת פניו בבואו ללשכת הגזית, והמקהלה הב' מאחיו ורעיו ההולכים עמו לכבודו.

מקהלה א'

יְהוָה מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ
מִי־יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ:
הוֹלֵךְ תָּמִים וּפֹעֵל צֶדֶק
וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ:

והנה הודיעוהו המדות המבוקשות למי שירצה זכות להיות ביושבי לשכת הגזית והמקהלה ההולכת עמו עונה ומעידה עליו:

לֹא רָגַל | עַל לְשֹׁנוֹ
לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה
וְחֶרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל־קְרֹבוֹ:
נִבְזֶה בְּעֵינָיו | נִמְאָס
וְאֶת יִרְאֵי יְהוָה יְכַבֵּד
נִשְׁבַּע לְהָרַע וְלֹא יָמִר:
כַּסְפּוֹ לֹא נָתַן בְּנֶשֶׁךְ
וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח

וזאת המדה האחרונה מורה שבמדות הדיינים המזמור מדבר, והנה מקהלתו מעידה על התנהגותו ותום דרכו ומאמר נשבע להרע ולא ימיר הוא ע"ד התנאי אם היה נשבע להרע לא ימיר דברו ולכך נשבע בעבר וימיר בעתיד. וראש הסנהדרין מקבלו ואומר:

עֹשֵׂה אֵלֶּה לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם:

והיה תמיד מדייני ישראל הכשרים הדנים דין אמת לאמתו .

ה, מזמור י"ט

לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד :

המזמור הזה יסודו בעבודת שהיית בביהמ"ק וכפי ששנינו בתמיד אחר שהאיר השחר ברכו יוצר המאורות ואח"כ קראו עשרת הדברות ופרשת שמע ואחר העבודה גמרו את התפלה, וכמו כן ענין זה המזמור מג' חלקים חלק הא' מדת היום ומדת הלילה והוא מב' חצאים .

א) הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד־אֵל
וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מַגִּיד הָרָקִיעַ :
יוֹם לְיוֹם יַבִּיעַ אֹמֶר
וְלַיְלָה לְלַיְלָה יְחַוֶּה דָּעַת :
אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים
בְּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם :
בְּכָל הָאָרֶץ יָצָא קַוָּם
וּבִקְצֵה תֵבֵל מִלֵּיהֶם
ב) לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם
וְהוּא כְּחָתָן יֹצֵא מֵחֻפָּתוֹ
יָשִׂישׂ כְּגִבּוֹר לָרוּץ אֹרַח :
מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם מוֹצָאוֹ
וּתְקוּפָתוֹ עַל־קְצוֹתָם
וְאֵין נִסְתָּר מֵחַמָּתוֹ :

והחלק כנגד התורה שמברכין וקוראין ומונה חלקי התורה ומסיים בשבחן .

תּוֹרַת יְהוָה תְּמִימָה
מְשִׁיבַת נָפֶשׁ
עֵדוּת יְהוָה נֶאֱמָנָה
מַחְכִּימַת פֶּתִי :
פִּקּוּדֵי יְהוָה יְשָׁרִים
מְשַׂמְּחֵי־לֵב
מִצְוַת יְהוָה בָּרָה
מְאִירַת עֵינָיִם :
יִרְאַת יְהוָה טְהוֹרָה
עוֹמֶדֶת לָעַד .
מִשְׁפְּטֵי יְהוָה אֱמֶת
צָדְקוּ יַחְדָּו :
הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב
וּמְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנֹפֶת צוּפִים
גַּם עַבְדְּךָ נִזְהָר בָּהֶם
בְּשָׁמְרָם עֵקֶב רָב :

ועתה הוא מסיים בחלק התפלה, וענין התפלה הוא על טהרת הנפש .

שְׁגִיאוֹת מִי יָבִין
מִנִּסְתָּרוֹת נַקֵּנִי
גַּם מִזֵּדִים ׀ חֲשֹׂךְ עַבְדֶּךָ
אַל יִמְשְׁלוּ־בִי
אָז אֵיתָם וְנִקֵּיתִי מִפֶּשַׁע רָב :
יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי־פִי
וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְהוָה
צוּרִי וְגֹאֲלִי :

ו, מזמור כ'

לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד :

יסוד זה המזמור הוא לעת צאת למלחמה, יהיו מקריבין קרבן קודם יציאתם לקרב, כמ"ש ויקח שמואל טלה וגו' ויהי שמואל מעלה העולה ופלשתים נגשו וגו' (שמואל א' ז'), ואומר ויאמר שאול הגישו אלי העולה (שם י"ג), והיה הכהן שואל אח"כ באפוד כמ"ש ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלהים (שם י"ד), ואומר ויאמר אל אביתר הכהן הגישה האפוד (שם כ"ג), והכהן המקריב מתפלל בעד המלך :

יַעַנְךָ יְהוָה בְּיוֹם צָרָה
יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב :
יִשְׁלַח עֶזְרְךָ מִקֹּדֶשׁ
וּמִצִּיּוֹן יִסְעָדֶךָּ :
יִזְכֹּר כָּל מִנְחֹתֶיךָ
וְעוֹלָתְךָ יְדַשְּׁנֶה סֶלָה :

והזכיר אלהי יעקב כמ"ש ואעשה שם מזבח לאל העונה אתי ביום צרתי (בראשית ל"ה), ונקרא יום המלחמה יום צרה כמ"ש כה אמר חזקיהו יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה (מלכים ב' י"ט).

והתפלל שהקב"ה יזכור מנחתו וישלח אשו משמים וירשן עולתו, ומקהלת אנשי חיל עונים בתפלה:

יִתֶּן לְךָ כִלְבָבֶךָ
וְכָל עֲצָתְךָ יְמַלֵּא:
נְרַנְּנָה | בִּישׁוּעָתֶךָ
וּבְשֵׁם אֱלֹהֵינוּ נִדְגֹּל
יְמַלֵּא יְהוָה כָּל־מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ:

ואח"כ הכהן מגיש האפוד ושואל באורים, ומודיע בשמחה כי הכל יצלח להם,

עַתָּה יָדַעְתִּי—
כִּי הוֹשִׁיעַ יְהוָה מְשִׁיחוֹ.
יַעֲנֵהוּ מִשְּׁמֵי קָדְשׁוֹ
בִּגְבֻרוֹת יֵשַׁע יְמִינוֹ:

וכאשר מקהלות אנשי החיל שומעים הבשורה הטובה הזאת ירונו ויצוהו:

אֵלֶּה בָרֶכֶב וְאֵלֶּה בַסּוּסִים
וַאֲנַחְנוּ | בְּשֵׁם־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נַזְכִּיר:
הֵמָּה כָּרְעוּ וְנָפָלוּ
וַאֲנַחְנוּ קַּמְנוּ וַנִּתְעוֹדָד:

והכהן המקריב ושואל באורים מסיים התפלה:

יְהוָה הוֹשִׁיעָה
הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם־קָרְאֵנוּ:

ז. מזמור ל"ח

מִזְמוֹר לְדָוִד לְהַזְכִּיר:

התפלה הזאת היא תפלה מזכרת, חברה דוד בעת שמעו מהריגת נוב עיר הכהנים וירע בנפשו כי הוא סבב הדבר בכחשו לאחימלך כמ"ש ידעתי ביום ההוא כי שם דואג האדמי כי הגד יגיד לשאול אנכי סבותי בכל נפש בית אביך (שמואל א' כ"ב).

יְהוָה אַל בְּקֶצְפְּךָ תוֹכִיחֵנִי
וּבַחֲמָתְךָ תְיַסְּרֵנִי:
כִּי חִצֶּיךָ נִחֲתוּ בִי
וַתִּנְחַת עָלַי יָדֶךָ:
אֵין מְתֹם בִּבְשָׂרִי
מִפְּנֵי זַעְמֶךָ

אֵין שָׁלוֹם בַּעֲצָמַי
מִפְּנֵי חַטָּאתִי:

ואחר שהתפלל והגיד את צערו הוא מתודה על חטאתו ואולתו אשר מלא נקלה:

כִּי עֲוֹנֹתַי עָבְרוּ רֹאשִׁי
כְּמַשָּׂא כָבֵד יִכְבְּדוּ מִמֶּנִּי:
הִבְאִישׁוּ נָמַקּוּ חַבּוּרֹתָי
מִפְּנֵי אִוַּלְתִּי:
נַעֲוֵיתִי שַׁחֹתִי עַד־מְאֹד
כָּל הַיּוֹם קֹדֵר הִלָּכְתִּי:
כִּי כְסָלַי מָלְאוּ נִקְלֶה
וְאֵין מְתֹם בִּבְשָׂרִי:

וחוזר ומתנצל עצמו איך בא הדבר ומה גרם לו שכחש לפני אחימלך הכהן איך שהיה נע ונד בצרה ברעבון ובחוסר כל ונפשו נגעה עד מות.

נְפוּגוֹתִי וְנִדְכֵּיתִי עַד־מְאֹד
שָׁאַגְתִּי מִנַּהֲמַת לִבִּי:
אֲדֹנָי נֶגְדְּךָ כָל־תַּאֲוָתִי
וְאַנְחָתִי מִמְּךָ לֹא־נִסְתָּרָה:
לִבִּי סְחַרְחַר עֲזָבַנִי כֹחִי
וְאוֹר עֵינַי גַּם הֵם אֵין אִתִּי:
אֹהֲבַי | וְרֵעַי מִנֶּגֶד נִגְעִי יַעֲמֹדוּ
וּקְרוֹבַי מֵרָחֹק עָמָדוּ:
וַיְנַקְשׁוּ מְבַקְשֵׁי נַפְשִׁי
וְדֹרְשֵׁי רָעָתִי דִּבְּרוּ הַוּוֹת
וּמִרְמוֹת כָּל־הַיּוֹם יֶהְגּוּ:

ועתה חוזר ומתודה על ששתק בשמעו כי הובא אחימלך למשפט ולא הודיע כי הוא חטא בדבר, ומתנצל על זה כי סמך על ה' שיציל את עבדו ויענה את צדקו והוא ירא לנפשו מהגיד הדבר.

וַאֲנִי כְחֵרֵשׁ לֹא אֶשְׁמָע
וּכְאִלֵּם לֹא יִפְתַּח־פִּיו
וָאֱהִי כְּאִישׁ אֲשֶׁר לֹא שֹׁמֵעַ
וְאֵין בְּפִיו תּוֹכָחוֹת:
כִּי לְךָ יְהוָה הוֹחָלְתִּי
אַתָּה תַעֲנֶה אֲדֹנָי אֱלֹהָי:

כִּי אָמַרְתִּי פֶּן יִשְׂמְחוּ לִי
בְּמוֹט רַגְלִי עָלַי הִגְדִּילוּ :

והנה עתה הוא יודע שחטא ומתירא ומתודה על כל זה אשר לא יעזבהו ה׳ ויחיש לו עזרה כנגד אויביו :

כִּי־אֲנִי לְצֶלַע נָכוֹן
וּמַכְאוֹבִי נֶגְדִּי תָמִיד :
כִּי עֲוֹנִי אַגִּיד
אֶדְאַג מֵחַטָּאתִי :
וְאֹיְבַי חַיִּים עָצֵמוּ
וְרַבּוּ שֹׂנְאַי שָׁקֶר :
וּמְשַׁלְּמֵי רָעָה תַּחַת טוֹבָה
יִשְׂטְנוּנִי תַּחַת רָדְפִי טוֹב :

ואחר שדבר על עניניו בהפך או על אויביו שהוא נכנע ונדכה על חטאתו והם חיים עצמו ואשר ישטנוהו לא כי רעה עשה רק תחת רדפו טוב הוא מסיים בתפלה :

אַל תַּעַזְבֵנִי יְהוָה אֱלֹהַי
אַל תִּרְחַק מִמֶּנִּי :
חוּשָׁה לְעֶזְרָתִי
אֲדֹנָי תְּשׁוּעָתִי :

ועתה דבר לי אל הקורא. הנה העברתי לפניך שבעה מזמורים אשר סלותי לי בהם דרך חדש נגד המפרשים שקדמו לי. ולא באתי להלאותך בפירוש כל דבור ומליצה שבאלו המזמורים כי אחשוב בלבי כי קראת בכל אלה אשר האריכו באלה הדברים הן מפאת הלשון והן מפאת דרכי השיר והמליצה. אמנם כונתי לכונן השקפתך כי יש למצא עוד נתיב במזמורי תהלים אשר לא הלכו בו מבאריהם, ויפלו כמה קושיות ותמיהות שהרבו חכמי הבקרת בספריהם מבלי לעשות המזמורים קרעים קרעים ומסדריהם כאנשים לא ידעו בין. ולא אומר כי לי נגלה אור האמת אבל זאת אומר כי מתקבלים הדברים על לבי, והיה כי תמצא גם אתה שדברי מתקבלים על הלב דיי.

הערות במקרא

א) בבאור מלת גפר (בראשית ו׳ י״ד) אומר הרש״ד: „ול״נ שמין הארז הגדל בארץ אררט נקרא כן שתרגום אררט קרד ותרגום גפר ג״כ „קדרום", וכן מצאנו עוד ג׳ פעמים „אררט" בפסוק, והם: והטה נמלטו ארץ אררט וגו׳ כלם מתורגמין „קדרו" ואף שנדפס „קרדו" נראה שט״ס הוא, ולפי שהתיבה נעשתה במדינה ההיא או סמוך לה צוה לעשותה מהארז המובחר הגדל שם. ולפ״ד יגע על הנם לשבש את התרגום בכל הג׳ פעמים רק למען הטותו אל השערתו הרחוקה, כי ארץ אררט מתורגמת בשם קרדו (ולא קדרו) יען כי שם ימצא עם הקורדען נוסעי בעדר, כידוע לכל יודעי גלילות הארץ אשר ארץ קורדיסטאן לא רחוקה היא מהרי אררט ושוכנת על גבול ארץ ארמעניען מקום שם ימצאו ההרים האלה, ועם הקורדען זה דרכם למו לעזוב בימי הקיץ את משכנותיהם הבטוחים ולנסוע עם עדריהם על ההרים לתור להם מרעה טוב, ועוד בימים קדומים בנה אחדרפן פרסי, על צלע הר אררט במקום מושב הנקרא ארגורי טירות עז ויקיפן בחומות בצורות ומגדלי עז להגן עליהם מהקורדען, (עיין מאמרי „הרי אררט" הצפירה שנה ה׳ נומר 1) וע״כ יכנה התרגום אונקלוס את ארץ אררט בשם ארעא קרדו. אולם מלת גפר יתרגם בשם קדרום, והוא לפי הנראה העץ הידוע בשם „צעדער" הנכתב בשפות העמים באות C אשר יבוטא ג״כ כמו אות K כי העץ הזה יגדל לרוב בארצות אזיען וגם יב״ע ותרגום הירושלמי יתרגמו קדרונין ובמדרש רבה נמצא כמו כן, ויען כי התלמוד יחשב אותו למין ארז כמאמרם ארבעה מיני ארזים הם: ארז, קדרום, עץ שמן וברוש, ושם ארז יתרגמו כל המעתיקים החדשים בשם צעדער (ואולי שאבו גם הם ממקור התרגום הזה) כוון אל נכון גם תרגום אונקלוס פה בהעתקתו לשם צעדער הידוע, אך לא מפאת אשר יגדל שם על הרי אררט.

ב) מדן נשמע נחרת סוסיו (ירמיה ח׳ ט״ז) עיין באור ר׳ שלמה זאכס (ווילנא תרי״ב) אשר יתמה, איך ישמע מנחלת דן אשר היא במערב א״י קול האויב ההולך מבבל? במחילת כבודו לא חבין כונת המקרא או שכח מקרא מלא (שופטים י״ח כ׳) ויקרא שם העיר דן בשם דן אביהם. כי העיר ליש אשר כבשו בני דן וישבו בה היא במקצוע צפונית מזרחית לארץ ישראל ודרך שם ילך האויב מבבל לא״י ולא דרך נחלת כל השבט אשר אצל הים, ובזה סרה תמיהתו, ולחנם נלחץ לבאר כי מוסב על הר הקול כי דוחק גדול הוא. ועד״ז בארתי גם את הכתוב „יהי דן נחש עלי דרך" כי בהיות עיר נחלתו דן על אם הדרך ההולכת מבבל ומארם יהיה תמיד לנחש נושך עקבי האויב אשר יפרץ לא״י ממזרח וממערב.

מנחם מענדיל מירלינסקי

מדרש אספה

בין המדרשים אשר נאבדו באורך הזמן ואינם נמצאים בתבל, יש להשב גם המדרש הזה, והיה נקרא בשם „מדרש אספה" על שם התחלת דרשותיו על הכתוב אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז), ואם היה נמצא רק על הכתוב הזה או היה גם על פרשיות אחרות אין לברר, באשר נאבד מאתנו, וחבל על דאבדין ולא משתכחין. שיורים מעט מזעיר נשארו ממנו בילקוט, וגם הרוקח הביאו בה' תפלה סי' שכ"ג, וגם מובא בס' רזיאל הגדול (ולדעת איזה חכמים ס' רזיאל מיוחס לבעל הרוקח), ולהלן תמצא המאמרים המובא ממנו בספרים הנ"ל. בעל שם הגדולים (ח"ב אות מ' סי' ס"ב) הביאו רק מאשר מצאו בילקוט, והוא בעצמו לא ראהו. הרב החוקר הגדול מהרי"ל צונץ בספרו היקר על הדרשות (דף רע"ט) מונה את המדרש הזה בין הרבה מדרשים שנתחברו, וחשב שנמצא ברומי בוואטיקאן קובץ 103 (בלי ספק כאשר מצא ברשימה של אסימאני), וכאשר קראתי את דבריו לא נחתי ולא שקטתי לחקור ולדרוש אם נמצא המדרש הזה באמת ברומי, ואחר החקירה והדרישה נתברר לי, כי הקובץ 103 איננו מדרש אספה, רק נמצא בו מאמר קטן על הכתוב אספה לי. ;התחלת המאמר מהקובץ הזה לא נמצא בילקוט, רק והמשך נמצא גם בילקוט ברמז תשל"ו רק באיזה שינויים קטנים כאשר יראה הקורא להלן, וכפי הנראה החל הסופר להעתיקו ולא השלים העתקתו או נאבד ואיננו. הכ"י הזה הנמצא בוואטיקאן הוא בתמונת 8° כתוב על נייר ועל קלף מכיל ק"י עלים וכתוב בכתב רש"י. תחלת הספר הוא פי' על הסודות להר"ר אברהם אבן עזרא על התורה (עיין אוצר הספרים צד 471 סי' 475-476 שנמצא בכ"י ב' ספרים פי' על סודות הראב"ע), וסובב הולך עד דף ל"ג, בדף ל"ג כתוב איזה נוטריקון או גימטריאות, בדף ל"ד ע"ב נמצא ביאור מקצת סודות לראב"ע, ונמשך עד דף נ"ט ושם נרשם שם הסופר וזמן הכתיבה היינו: „נכתב שנת הקצ"ו ליצירה במדינת ניאמן דעל כף ימא יהושע בירב' יהודא הרופא", ובדף נ"ט ע"ב כתוב המאמר מהדרש על אספה לי, עד דף ס', בדף ס"א כתובים איזה גימטריאות, ובדף ס"ו מתחיל ס' שערי צדק ע"ד הקבלה (עיין אוצר הספרים צד 604 סימן 1121, 1122, 1126), בדף צ"ו כתוב ספר יחוד

השם עד דף ק"א ע"ב ומשם ואילך דברי קבלה ושמות עד סוף הספר.

השיורים אשר נשארו בילקוט והביאם בילקוטו הם בפ' בשלח רמז רס"ב, במדבר רמז תרפ"ד, בהעלותך רמז תשל"ו, שם רמז תשל"ט, עוד הפעם שם על לא כן עבדי משה, עוד שם רמז תשמ"ב, קרח רמז תשס"ג, פינחס רמז תשע"ג, ואתחנן רמז תתמ"ה, ועיקר המאמר מן המדרש הזה הוא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו על הכתוב אספה לי שבעים איש, אבל חסר הציון „מדרש אספה". המאמר הראשון שם המתחיל אספה לי שבעים איש בשעה שאמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש אמר משה היאך אני עושה כו' עד הסיום שנאמר והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר, הוא מתנחומא שלנו בהעלותך אות כ"ב עד סוף אות כ"ח עיין מה שהעירותי בתנחומא שם הערה ק"ז שבעל הילקוט השמיט מאמר גדול, ואחר סיום המאמר הנ"ל נמצא בילקוט מאמר אחר המתחיל אספה לי שבעים איש כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה ואלו הן: שבעה ימי [פסח ושמונה ימי] החג ור"ה ויו"כ ועצרת ונ"ב שבתות. הרי שבעים כו' עד באחרונה אמר לא אוכל אנכי לבדי וגו', על המאמר הזה חסר הציון ואין ספק שלקוח מן הילמדנו הנאבד, כי במאמר הזה נמצא משל למלך שהיה לו בן ועשה לו פרגוג והיה מוליכו לאיסכולי, מובא בערוך ערך אסכולי בשם ילמדנו באספה לי, וראיתי בבה"ג ה' סופרים סי' ע"ה הביא אספה לי שבעים איש כנגד שבעים אומות כו', ד"א למה שבעים כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה לישראל, שבעת ימי הפסח ועצרת ור"ה ויו"כ ושמונת ימי החג וחמשים ושתים שבתות שיש בשנה הרי שבעים ע"כ, והמאמר הזה מן ד"א למה שבעים הוא הוא המאמר שהביא הילקוט, אשר העירותי כי נובע מהילמדנו, ובמדרש במ"ר פי"ד אות י"ב נמצא הדרשה על שבעים שקל כנגד שבעים ימים טובים כו' הוא מן מדרש תדשא; ובדרך אגב אעיר בבה"ג שם איתא ד"א למה שבעים כנגד היותנטין של ישראל שנאמר בשבעים נפש, גם זה מובא בערוך ערך אמתנטין בשם הילמדנו ויש לתקן שצ"ל כנגד אוותנטין עיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא כי תשא הערה ק"י, ואחר סיום המאמר הזה בילקוט מתחיל אספה לי שבעים איש אמר משה כיצד אעשה אם אבחר חמשה מכל שבט כו' עד הסיום ורם ומכיר, הוא מן מדרש אספה וחסר הציון „מדרש אספה", והמאמר הזה נמצא גם בקובץ 103 הנמצא בוואטיקאן, עד הסיום הרי שבעים ואחד זקנים, רק בשינוים קטנים בשמות השבעים איש.

והנה בילקוט שם אחר הסיום הרי שבעים ואחד זקנים, נמצא מאמר סתום אשר נשתבש ואין דורש ואין מבקש לתקנו, וכאשר הוא בכל הדפוסים כן הוא גם בדפוס ראשון דפוס שאלוניקי משנת רפ"ו. וזה תארו: „וכתבנו אם מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים זכור לטוב, ולמד אותם בתרבץ מוגה ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון". ואחר זה נמצא בילקוט שם: פנים אחרים מראובן חנוך ופלוא כו' והוא הוא המאמר שהביא בהתחלתו רק באיזה שנויים בשמות השבעים איש והוא רק נוסחא אחרת, ואין ספק שהמלות וכתבנו כו' הוא סיום מאיזה סופר שסיים וכתבנו ר"ל שמות של שבעים איש מפי רב שמואל, הוא חד מגאוני סוריא והוא רב שמואל בר מרי והיה לגאון בשנת ד"א תק"ז (וביוחסין השלם צד 205 בטעות תק"ס במקום תק"ז) ובימיו היה ר' שמעון קיירא שחבר ספרו בשנת ד"א תק"א והמלה „אם" מיותרת או צ"ל אותם והמלות „אחי של פנחס ומרים" הם סתומים ואין להם פתרון, ואולי צ"ל אחי ופנחס ומרי כי נמצא גם גאון בשם אחי אבל לא מצאתי זכרון לגאון בשם פנחס או צ"ל וכתבנו על פי פנים אחרים של רב שמואל בר מרי זכור לטוב, גם הסיום ולמד אותם בתרבץ מוגה ורבנא [צ"ל בתרבץ מ־נא ורבנא] חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון, הכוונה שלמד את הדברים האלה בישיבה של רב חנינאי גאון. והנה ר' חנינאי כהנא הוא רב חנינאי גאון בר רב הונא ונקרא גם אחונאי כמו שהעיר בצדק הגאון מהרש"ל רפאפורט כ"ח ח"ו צד 240. ובתשובות הגאונים שערי צדק ח"ר שער ג' סי' י"ב איתא יש בידינו פסק דין שכתב אדונינו מר רב חנינאי כהנא בר הונא ריש מתיבתא תלמיד רב יהודאי גאון ז"ל, ובבה"ג ה' בכורות (דפוס וויניציא דף קל"ח ע"ד) נמצא: אילו פירושי דפריש מר רב חנינאי ריש מתיבתא בשאילתא דכלך [צ"ל דכלה] ור"ל שאלה שדרש ביומי דכלה, וכן בה' גיטין (דף ק"ט ע"א) בעו רבנן קמי מר רב חנינאי גאון בבלה רבתי [צ"ל בכלה רבתי]. ונמצא עוד גאון אחר שנקרא רב חנינא כהנא בר אברהם גאון בשנת ד"א תקמ"א וביוחסין השלם צד 206 הביא שהיה לראש עד ד"א תקמ"ב והסירו ראש גלות והוא מאוחר מעט לר' חנינאי הנ"ל עיין כ"ח ח"ו צד 241.

ודעת הגאון הרש"ל רפאפורט ז"ל כי המאמר הסתום שהבאתי מהילקוט הוא דברי בעל מדרש אספה, כי בכ"ח חוברת ששית כתב י"ד סי' י"ח הביא וז"ל אחשוב כי בימי רב חנינאי ובישיבתו נתיסד מדרש אספה עיין ילקוט בהעלותך על מקרא אספה לי שבעים איש בבאור שמות כל השבעים ההם ומסיים: וכתבנו אם [צ"ל אותם] מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים [אולי צ"ל ומרי] זכור לטוב ולמד אותם בתרבץ מוגה [או מוצא] ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון ע"כ, והיותר מסייע לי שיש כבר בבה"ג שלפנינו סוף ה' סופרים ההתחלה ממדרש אספה ע"ש למה שבעים כנגד שבעים ימים טובים וכו', ועיין ילקוט שם, ולא נמצא זה במקום אחר כי אם במדרש הזה, ואין ספק שנוסף ג"כ בבה"ג מתלמידי תלמידו רב חנינאי שכתבו המדרש ההוא, וזה דבר חידוש, ועיין עוד בילקוט להלאה בסדר בהעלותך נרשם כמה פעמים מדרש אספה ועוד באיזה סדרים אחרים עכ"ל, והחוקר והתייר הגדול מהריט"ל צונץ בספרו על הדרשות כתב מדרש אספה נתחבר בבבל במחצית הראשונה ממאה התשיעית, וא"כ לדעתו הוא לערך ד"א תר"ם, וכאשר הביא הגאון הרש"ל רפאפורט כי בימי רב חנינאי ובישיבתו נתיסד המדרש הזה א"כ היה זה בערך תק"ם היינו 780 למספרם, ויען כי לא נשתיירו בידינו רק איזה מאמרים מהמדרש הזה, לא נוכל לברר זמנו, גם המאמר הסתום המובא בילקוט וכתבנו אם מפי רב כו' כסה בעלטה, ולא נודע מי כתב הדברים האלה אם לא מאיזה סופר, ויתבררו ויתלבנו הדברים כאשר נגלה לעינינו המדרש הזה בצביונו ובתארו או נדע פשר דבר, ולדאבון נפשנו לא נמצא המדרש באוצרות הספרים, והנה אביא לפני הקוראים כל המקומות אשר מובא מאמרים ממנו וגם המאמר הנמצא בוואטיקאן בקובץ 103 עם קצת הערות עליהם, ואם הקוראים ימצאו בזה קצת תועלת ישמח לבי.

לקוטים מהמאמרים שהביא הילקוט ואיזה מחברים אחרים בשם מדרש אספה

א) (ילקוט בשלח רמז רס"ב וילקוט קרח רמז תשס"ג) [וירב העם עם משה] (במדבר כ ג) וש"ה שפתי כסיל יבואו בריב (משלי יח ו), היו תובעין מי יתן מותנו ביד ה' (שמות יז ג); ולו גוענו [בגוע אחינו לפני ה' (במדבר שם)] מהו לפני ה', משל לבן מלכים שלא היה לו תרבות, והיה עולה לכתלים ולאילנות כנגד אביו, הולך למקום החיות כדי שיהא אביו מצטער, כך היו אלו אומרים אנו מתים שיהא מצטער עלינו, ולא עוד אלא שנשבע לאבותינו לתת לנו את הארץ:

ב) (במדבר רמז תרפ"ד פינחס רמז תשע"ג)

[וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו', שאו את ראש כל עדת בני ישראל וגו' (במדבר א א ב)] בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אומות העולם בהן, מה ראו להתקרב יותר מן האומות, סתם הקב"ה פיהן ואמר להן הביאו לי ספר יוחסין שלכם, שנא' הבו לה' משפחות עמים (תהלים צו ז), כשם שבני מביאין, [שנאמר] ויתילדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א יח), לכן מנאם בראש הספר הזה אחר המצות, אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני (ויקרא כז לד), ואחר כך וידבר ה' [אל משה] במדבר סיני [וגו'] שאו את ראש כל עדת בני ישראל, שלא זכו ליטול את התורה אלא בשביל היוחסין שלהן: גן נעול אחותי כלה וגו' (שה"ש ד יב), אחת היא יונתי תמתי (שם ו ט), שמעו האומות אף הן התחילו מקלסין להן, ראוה בנות ויאשרוה וגו' (שם שם), לא עשו אלא כשבאו לשטים ויחל העם לזנות (במדבר כה א), שמעו האומות אותה העטרה שהיה בידן כבר היא נטולה מהם אותו השבח שהיו משתבחין הרי בטל שוין חן לנו, כשבאו לידי נפילה זקפן המקום, שנאמר אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהלים צד יח), גנף המקום את כל מי שנתקלקל והעמידן על טהרתן, שנאמר ויהי אחרי המגפה (במדבר כה יט):

ג) (בהעלותך רמז תשל"ו) אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז) (א) כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה ואלו הן: שבעה ימי [פסח ושמונה ימי] החג, וראש השנה, ויום הכפורים, ועצרת, ונ"ב שבתות, הרי שבעים: (ב) דבר אחר כנגד שבעים נפש שירדו למצרים: (ג) דבר אחר אספה לי שבעים איש משל למלך שהיה לו בן ועשה לו פדגוג, והיה מוליכו לאיסכולי והוא היה מביאו אוכל על ידיו ושותה על ידיו, משגדל הנער התחיל הפדגוג צווח לאביו, אמר לו איני יכול לעמוד בטרחת בנך בעצמי, עשה אחר, אמר ליה המלך הייתי מבקש לומר לך כן, אלא שהיתה בעורה בעיני, מפני שאתה גדלתו, ועכשיו שנתת לי רשות לך עשה, כן הבן אלו ישראל, שנאמר בנים אתם לה' (דברים יד א), הפדגוג זה משה, שנאמר כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב), והיה משה זקוק להאכילן, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), וזקוק להשקותן [שנאמר] עלי באר (במדבר כא יז), ומזהירן על המצות ועל התורה, ובאחרונה אמר לא אוכל אנכי לבדי וגו' (דברים א יב):

ד) (שם ברמז הנ"ל) (ד) אספה לי שבעים איש. אמר משה כיצד אעשה, אם אבחר חמשה מכל שבט ושבט, נמצא חסר עשרה, ששה מכל שבט, נמצאו יתרים שנים, מה עשה, הביא ששה מכל שבט ושבט, ומשבט לוי ארבעה, אמר ידע אני בשבט לוי שהוא עניו ומקבל ממני, משבט ראובן העמיד: חנוך, כרמי, פלוא, אליאב, נמואל, זכור. משבט שמעון: ימין, יכין, צחר, אהד, שאול, נמרי. (ה) משבט [לוי]: עמרי, חנניה, נתנאל, ידעא, בן סתרי, ומשה על גביהן. משבט יהודה: פרח, רן, יונדב, בצלאל, שפטיה, נחשון. משבט יששכר: צחר, עזא, יגאל, פלטי, עתניאל, חגית. משבט זבלון: סרד, אלון, סורי, אהליאב, אליהו, נמשי. משבט בנימין: סניאב, כסלון, אלידד, אחיטוב, אחיאל, מתניה. משבט אפרים: יאיר, יועזר, מלכיאל, אדונירם, אחירם, סטור. משבט דן: גדליה, יגאל, אחינעם, אחיעזר, דניאל, שריה. משבט נפתלי: אליוחנן, אליקים, אלישמע, סומכוס, זבדי, יוחנן. משבט גד: חגי, זרחי, קיני, מתתיהו, זכריהו, [שוני]. משבט אשר: אשור, שלומי, שמואל, שלום, שכניהו, אחיהו, הרי שבעים ואחד זקנים: וכתבנו אם מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים זכור לטוב ולמד אותם בתרבץ מוגה ורבנא חנינאי כהנא ראש ישיבה וגאון:

ה) (שם ברמז הנ"ל): פנים אחרים. מראובן: חנוך, פלוא, חצרון, כרמי, זכור, נמואל. משמעון:

(א) בבת"ג ה' סופרים סי' ע"ת איתא אספה לי שבעים איש כנגד שבעים אומות שאם יתיעצו על ישראל לתרוג אותם תפלת שבעים זקנים סותרת עצתם. ד"א למה שבעים כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה לישראל שבעת ימי הפסח ועצרת ור"ה ויוה"כ ושמונת ימי החג וחמשים ושתים שבתות שיש בשנה, הרי שבעים ע"כ, והוא המאמר שלפנינו, ובמדרש במ"ר פי"ד אות י"ב נמצא הדרשה על שבעים שקל כנגד ע' ימים טובים כו' והוא ממדרש תדשא:

(ב) ד"א כנגד שבעים נפש. בבת"ג שם ד"א למה שבעים כנגד היותנטין של ישראל שנאמר בשבעים נפש. יש לתקן שצ"ל כנגד אוותנטין, עיין בפסיקתא פסקא כי תצא הערה ק"י וראיתי בערוך ערך אתנטין שהביא בשם ילמדנו על אספה לי שבעים איש הביא המאמר הזה רק בטעות כנגד אמתנטין של ישראל צ"ל אוותנטין ונתחברו האותיות וו ונעשית מ'.

(ג) ד"א משל למלך כו' והיה מוליכו לאסכולי, המאמר הזה מובא בערוך ערך אסכולא בשם ילמדנו באספה לי.

(ד) המאמר הזה מובא בכ"י רומי קובץ 103 באיזה שינויים. ובעל הילקוט הביא עוד נוסחא אחרת ורשם „פנים אחרים" כמו שהעתקתי באות ה'.

(ה) משבט לוי כן תקנתי ובכל הדפוסים נשמטה מלת „לוי".

ימין, אהד, יכין, צחר, שאול, נמרי. (מללי) [מלוי]: עמרי, זתואל, חנניה, כתרי, ומשה על גביהן. מיהודה: ארח, ערוך, יונדב, בצלאל, שפטיה, נחשון. מישכר: צעיר, יעקן, יגאל, פלטיאל, עתניאל, חוני. מזבלון: סרד, אלון, כורי, יהלאל, אליהו, נמשי. מבנימין: כנאב, כסלון, אלדד, מידד, אחיטוב, מתניה. מדן: בוקי, יגלי, אחינעם, אחיעזר, צרי, חננאל. מנפתלי: אלישמע, סומכוס, זבדי, יוחנן, אלחנן, אליקים. מגד: (שוני) [חגי], זרחי, קינן, מתתיהו, זכריהו, שוני. מאשר: פשחור, שלמי, חננאל, שלום, אחזיהו, שבניהו. מיוסף: יאיר, יועזר, פלטיאל, אדוניה, רם, מביר:

ו) (שם רמז תשל"ז) ויעמד אותם סביבות האהל (במדבר י"א כ"ד) באהל הדברות שהוא חוץ מן המחנה. שני אהלים עשו, אהל לעבודה ואהל לדברות, וכמדת הפנימי כך היה החיצון, והלוים היו משמשין זה וזה בעגלות, שנאמר (ו) ושמרו את משמרת אהל מועד לכל עבודת האהל (במדבר י"ח ד'), שני אהלים עשו, וכן ארכו שלשים אמה על רוחב עשר כפנימי, שכן אתה מוצא ויאסף שבעים איש מזקני העם ויעמד אתם סביבות האהל (במדבר י"א כ"ד), העמידן שלשים בצפון ושלשים בדרום, ועשרה במזרח, ומשה כנגדן במערב, ואחד היה עומד בתוך אמה:

ז) (שם רמז תשל"ט) כתיב והאיש משה ענו מאד (במדבר י"ב ג') וכתיב והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (שם ל"ב י"ד), הוי קשה היה אלא שהיה שולט ביצרו, אמר הקב"ה הרי משה מופרש מענוה ואינו מבקש צרכו כשם שבקש על כבודי מי לה' אלי (שמות ל"ב כ"ו) אף אני מבקש כבודו:

ח) (שם שם) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז'), הראיתיו מה למעלה מה למטה, מה לפנים מה לאחור, מה שהיה ומה עתיד להיות, משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו אפוטרופין הרבה, זה ממונה על חפץ זה ואחד ממונה על כולן, כך יש מלאך ממונה על האש וזה על הברד וזה על הגובאי ומשה שליט בכולן, משל למה הדבר דומה לעשיר שקונה קרקעות וכותב (ז) אונאות לשם אוהר, אמרו עכשיו הוא אומר שלי הן, אמר ליה נאמן הוא, כך הקב"ה ברא העולם

(ו) כן תקנתי ובילקוט מובא הכתוב בשיבוש.

(ז) אונאות פי' בל"ז שטרי מכירות.

מתוך התורה וקראה לשמו של משה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), א"ל עכשיו יהא אומר אף אני שותף בעולמו, אמר הקב"ה בכל ביתי נאמן הוא:

ט) (שם רמז תשמ"ב) אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו (במדבר יב יב) יש אדם אומר אעקור שיני שנשכה את לשוני, אקטע ידי שהכתה בשרי, אין הצדיקים מושלין בעצמן אלא באחרים:

י) (קרח רמז תשס"ג) וירב העם עם משה (במדבר כ ג) מדת הדין כשאדם כועס על שנים נותן פניו בקטן, ואלו נתנו פניהם בגדול, ועוד שהיה אהרן חביב עליהם, שהיה אוהב שלום ורודף שלום כו' (ח).

יא) (פינחס רמז תשע"ג) ויהי אחרי המגפה (במדבר כה יט) כו', פה מובא המאמר שהבאתי לעיל באות ב' מרמז תרפ"ד:

יב) (ואתחנן רמז תתמ"ה) לא תנסו את ה' אלהיכם (דב"ים ו טז) נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב (ט), נוח לעלות לבימה וקשה לירד, ועינו ושל אדם קשה לו מכל, משל למה הדבר דומה לאשה שעשתה כשפים לעצמה שלא תלד, באו הרופאים לרפאותה, אמרה אין אתם יכולים אני עשיתי לעצמי, שנאמר עיני עוללה לנפשי (איכה ג נא), אמר דוד אני עשיתי לעצמי שאמרתי למקום המות נברא בשביל אשתו של אדם, וזוגהו לי ואני עוקרו שהוא מפיל בחירים מערבב התגים מעביר מלכים, אברהם אבינו נמסר בידו, וכן האבות והשבטים, בחנני ה' ונסני צרפה כליותי ולבי (תהלים כו ב) (שאני) [שאיני] מן הראשונים, אדם באשתו לא עמד אני עומד, נח נשתכר ואני כוס ישועות אשא (תהלים קטז יג), אברהם חנן את המלכים ואני עד הכרית כל זכר באדום (מ"א יא טז), יצחק כהו עיניו ואני [לא אשית לנגד עיני וגו'] עשה סטים שנאתי (תהלים קא ג), יעקב הריב עם המלאך ואני נצחתי אותו, דכתיב ויאמר למלאך המשחית [בעם רב עתה] הרף ידך (ש"ב כד טז), ראובן בכור ואני [אף אני] בכור אתנהו (תהלים פט כח), שמעון ולוי קנאו בשכם ואני בגלית, יהודה גור אריה יהודה (בראשית מט ט) ואני כלב האריה [דכתיב אשר לבו כלב האריה (ש"ב יז י)], [ומבני] יששכר יודעי בינה [לעתים] (דה"א

(ח) ומן וש"ה שפתי כסיל מובא בילקוט בשלח רמז רס"ב והבאתי לעיל באות א'.

(ט) נוח לעלות לבימה, בימה מלה יונית בנין גבוה לדרוש ברבים או לדון וגם להרוג.

יב לג) ואני (בכל) [לכל] דרכיו משכיל (ש"א י"ח יד). זבלון בים [דכתיב זבולן לחוף ימים ישכון (בראשית מט יג) ואני ושמתי בים ידו (תהלים פט כו). דן נחש [דכתיב יהי דן נחש עלי דרך (בראשית מט יז)] (י) ואני נחש, נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט כא) ואני משוה רגלי כאילות (תהלים יח לד). גד גדוד יגודנו [בראשית מט יט] ואני (הארדוף) [ארדוף] אחרי הגדוד הזה (ש"א ל ח), אשר שמנה לחמו [בראשית מט כ), ואני אכלתי לחם הפנים. יוסף יפה תאר [דכתיב ויהי יוסף יפה תאר (בראשית לט ו)] ואני איש תאר (ש"א טז יח). בנימין בין כתפיו שכן (דברים ל"ג י"ב) ואני בונה אותו. בחנני ה' ונסני (תהלים כו ב) א"ל המקום לא תוכל לעמוד, משל למה הדבר דומה למלך ששלח לגיונותיו להחריב עיר, אמר אפוטרופוס אחד אני אחריבנה, משל לגבור שצד אריה בא אחד למושכו, א"ל אני בקושי הפשתי אותו וזה אומר תן לי למושכו, אמר הקדוש ברוך הוא לדוד ותאחז במשפט ידי (דברים לב מא) ואתה מבקש להשפט, שפטני אלהים (תהלים מג א):

יג) (ה"ר אלעזר מגרמיזא בספרו הרוקח הי' ברבות ס' שכ"ג) יא) הביא וז"ל: במדרש אספה לי כשעלה משה למרום וסיים קרית שמע התחילו המלאכים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו, והלך משה והתקין שיהו אומרים אותה בחשאי:

יד) בספר רזיאל הגדול (דף ז ע"א) הביא ח"ל: ואמרינן במדרש אספה קטן וגדול שם הוא (איוב ג יט) הרי הן שוין, משל לשנים שירדו למלחמה אחד עלה (יב) והתרים שלו מקובע עטרות, ואחד עלה כל גופו מקובע חצים, איזהו גדול הוי אומר זה שעלה בעטרות, כך הרשע מת חוטמו נמק וכו'.

(י) ואני נחש עיין שבת נ"ה ע"ב ארבעה מתו בעטיו של נחש כו' ע"ש.

(יא) וברוקח שם אחר המאמר הזה הביא: רבנן אמרי כשעלה [משה למרום שמע מלאכי השרת מקלסין ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כו', הוא בדב"ר פרשת ואתחנן אות ל"ו. ומובא גם בטור אורח חיים סימן תרי"ט ובמנורת המאור סי' רצ"ו. ובסגנון אחר באבודרהם דף כ"ה ע"ב ורבינו בחיי הבאתי בלקוטים ממדרש אלה הדברים זוטא צד 32 וע"ש הערה י"ד:

(יב) והתרים שלו פי' מגן וצנה בל"ו:

טו) (כ"י וואטיקאן קובץ 103 צד 59) מתחיל: „שמות שבעים זקנים שהיו עם משה" ויאמר ה' למשה אספה לי שבעים איש מפני מה אמר ה' למשה אספה לי שבעים, מפני שעתידים ישראל להחלק לארבעה דגלים, ארבעים כנגד ארבעים יום שבהם נתנה תורה לישראל, נשתיירו שם שלשים, עשרים כנגד עשרים מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים ואלו הן עשר במצרים ועשר על הים נשתיירו שם עשרה, שבעה כנגד שבעה ימי נקיים שבנות ישראל מתחיבות עליהן, נשתיירו שם שלשה כדי לקיים מצות זימון בשלשה ומצות שפטים בשלשה. ד"א אספה לי שבעים אמר משה לבצלאל דבר זה אמר לי הקדוש ברוך הוא אספה לי שבעים איש ואיני יודע היאך אחלק אותם, אחלק אתם ששה מכל שבט ושבט נמצאו יתרים [שנים], חמשה מכל שבט ושבט נמצאו חסרים [עשרה], ששה משבט אחד וחמשה משבט אחד הריני מטיל מהומה בין השבטים, אמר לו בצלאל למשה, משה רבינו דבר זה קשה עליך, אמר לו הן, (יג) אמר לו כתוב (יד) אגרות ופתקין ותנם בתוך קלפי וראה כל מי שעלה לראש שרשה, הרי הוא עולה לראש, כל מי שאינו עולה לידי שלשה אינו ראוי שתשרה עליו שכינה מן השמים, הלך ועשה כן מכל שבט ושבט ששה, חוץ משבטו של לוי שלא עלה בידו אלא ארבעה, מיד עמד משה ונשקו לבצלאל על ראשו, אמר לו אשריך יהודה שבצלאל בן אורי בן חור יצא מחלציך, (טו) התחילו ששה משבטו של ראובן תחלה ואלו הן: חנוך פלוא כרמי אליאב נמואל (טז) זבוד. משבט שמעון ימין אחד יכין צחר שאול (יז) זמרי. משבט לוי (יח) עמרם (יט) נתנאל

(יג) המאמר נשתבש ונמצא לנכון בספרי בהעלותך פיסקא צ"ה ירושלמי סנהדרין סוף פ"א דף י"ט ע"ג ותנחומא בהעלותך סי' כ"ב וע"ש בהערות שלי. גם במדרש במ"ר פט"ו אות י"ט.

(יד) מלת אגרות מיותר ואין ספק שהוסיף מעתיק אחד לפרש מלת פתקין.

(טו) המאמר הזה מובא בילקוט בשם מדרש אספה כמו שהבאתי לעיל באות ד' ובאות ה' ויש שינוים בשמות וקשה להגיה ולתקנם.

(טז) זבוד בילקוט שם הגי' זכור.

(יז) בילקוט שם בנוסח א' ובנוסח ב' הגיה נמרי.

(יח) כ"ה גם בנוסח א' ובנוסח שני בטעות אירי.

(יט) כ"ה בילקוט בנוסח א' אבל בנוסח ב' (אות ה') כתוב זתואל וצ"ל נתנאל.

(כ) יוחנן (כא) זרו בן סתרי ומשה על נביהן . משבט יהודה (כב) זרח (כג) אודו יונדב בצלאל שפטיה נחשון . משבט יששכר צוער (כד) עזן יגאל (כה) פלטיאל עתניאל (כו) חגי , משבט זבלון סרד אלון (כז) סודי (כח) אליאב אליהוא (כט) נמשי . משבט יוסף יאיר (ל) עזי (לא) מלכיאל (לב) אדונירם (לג) יהורם יכין . משבט בנימין סנואב כסלון אלידד בנו אחיטוב (לד) אחיאל ומקניה . משבט דן (לה) גדליה (לו) יגיאל אחינועם אחיעזר (לז) חניאל ושדי .

(כ) בילקוט בנוסח א׳ ובנוסח ב׳ מובא חנניה במקום יוחנן .
(כא) השם זרו ליתא בילקוט נוסח ב׳ ובנוסח א׳ מובא ידעו .
(כב) כ״ה בילקוט בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ ארח במקום זרח .
(כג) בילקוט בנוסח א׳ מובא במקומו דן ובנוסח ב׳ ערוך .
(כד) בילקוט בנוסח א׳ עוא ובנוסח ב׳ יעקן :
(כה) כ״ה גם בנוסח ב׳ , אבל בנוסח א׳ פלטי .
(כו) בילקוט בנוסח א׳ חגית ובנוסח ב׳ חוני .
(כז) בילקוט בנוסח א׳ ונוסח ב׳ סורי ברי״ש .
(כח) בילקוט בנוסח א׳ אהליאב ובנוסח ב׳ יהלאל .
(כט) כ״ה גם בנוסח ב׳ אבל בנוסח א׳ נפשי .
(ל) בילקוט בנוסח א׳ וב׳ יעזר .
(לא) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ פלטיאל .
(לב) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ בטעות אדניה רם וצ״ל אדונירם .
(לג) בנוסח א׳ אחרים סטור ובנוסח ב׳ מכיר והסר שם הששי .
(לד) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ מובא במקומו מידד .
(לה) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ בוקי במקום גדליה .
(לו) בנוסח א׳ יגאל ובנוסח ב׳ יגלי .
(לז) בנוסח א׳ דניאל שריה ובנוסח ב׳ חנגאל צרי .

משבט נפתלי אלחנן אליקים (לח) אלישמע סומכום זבדי יותנן . משבט גד (לט) חגי וזרח ושוני (מ) וקנז (מא) ומתניהו (מב) וזבדיהו . משבט אשר (מג) פשחור (מד) שילם ושמואל ושלום (מה) ואחיה ושבניה :

את כל זה ראיתי להביא לפני הקוראים , ואבקש מכל השוקדים על בתי אוצרות הספרים כי יתאמצו בכל כחם לחפש ולדרוש אחר המדרש אספה הנאבד ואיננו אולי ימצאנו , ומה׳ ישאו ברכה ומשכרתם תהי שלמה .

שלמה באבער

לבוב בחדש אדר תרו״ם

(לח) כ״ה גם בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ אלישע .
(לט) כ״ה בנוסח א׳ אבל בנוסח ב׳ שונם בטעות וצ״ל חגי כמו שתקנתי בפנים .
(מ) בנוסח א׳ קיני ובנוסח ב׳ קינן .
(מא) בנוסח א׳ וב׳ מתתיהו .
(מב) בנוסח א׳ וב׳ זכריהו .
(מג) כ״ה גם בנוסח ב׳ אבל בנוסח א׳ בטעות אשור וצ״ל פשחור .
(מד) בנוסח א׳ שילומי שמואל שלום ובנוסח ב׳ שלם חננאל שלום צ״ל שלמי שמואל שלום .
(מה) בנוסח א׳ אחיהו שנניהו ובנוסח ב׳ אחותו [illegible] במקום לשניגו אחיה שבניה .

קונטרס בין הפרקים

הערות ובאורים

לפרקי רבי אליעזר.

מאת

ש. י. פין

א) פרק ג. קורקסי השמים וכו'. בין קצות הארץ וכו'. להבנת המאמר הזה וביותר כמה מאמרים בפרקים הבאים ראינו להעתיק דברי הגם קדמון ר' שבתי דונלו שהיה בימי רבינו סעדיה גאון, מפירושו לברייתא דשמואל בתקופות שדבריה עולים בקנה אחד עם הדברים הנאמרים בזה בפרקי דר"א, ומשלימים ומבארים אותם, עד שכמעט נוכל להחליט שממקור אחד יצאו. והנה בנוגע אל המאמר שלפנינו אומר ר' שבתי „קצותיו (של הרקיע) למטה עד הארץ, וים אוקינוס מסביב, סביב יש ארץ תהו ובהו כדכתיב בספר ישעיה הלא ידעת וגו' בורא קצות הארץ, והיא הארץ איננה נושבת ובאותה הארץ דבוקים קצות הרקיע סביב סביב" (ר' יוסף קרא בפירושו על איוב סימן ט' פסוק ט"ה) נראה מזה שקצות הארץ הוא שם מיוחד למקום מיוחד.

ב) פרק ו. כל הכוכבים משרתים וכו'. ענין השרות הזה הוא כנוי אל ההשפעה שמשפיע השופע על המקבל בעולם הגלגלים, ולהיות שכל אישי הגלגלים משפיעים איש איש לרעהו, כן העליון אל מה שתחתיו ממנו במקום, וכן התחתון אל העליון ממנו כנודע כי כלם פועלים ומתפעלים והנזרים חלילה. וזה ענין כל הכוכבים משרתים לד' כוכבים של שעות. והם הכוכבים שבגלגל העליון שנחלקים למ"ח צורות, שהם משפיעים על ז' כוכבי לכת, וכו' וכלם משרתים לי"ב מזלות וי"ן כוכבי לכת אלה הם שבים ומשפיעים על י"ב מזלות שהם בכלל מ"ח צורות הגלגל. אבל בתחלה הוא מונה את השבעה ואח"כ את הי"ב, על פי הסדר המפורש בספר יצירה, שמתחיל בשבעה כפולות, ומסיים בי"ב פשוטות.

ג) יש מהם מצ"ב עין הערה הסמוכה.

ד) ובשלש מאות וששים וששה מעלות. בספרו של ר' שבתי דונלו בענין זה נאמר: א) וזה הגובה

הפתוח חלונות חלונות במזרח וחלונות חלונות במערב ממקום מזרח, תקופת טבת שהיא מזרחי דרומי ועד מקום מזרח ותקופת תמוז שהיא מזרחי צפוני [ועד מקום מזרח] יש חלונות פתוחות קפ"ג, תשעים ואחת מקרן מזרחי דרומי של תקופת טבת ועד המזרח התיכוני ואמצעי שלתקופת ניסן, ותשעים ואחת ממזרח התיכוני שלתקופת ניסן ועד קרן מזרחי צפוני שלתקופת תמוז ובאמצע בתוך בינתים בין תשעים ואחת חלונות שבקרן צפונית דרומי לבין תשעים ואחת חלונות שבקרן צפונית [מזרחי] יש חלון אחד באמצע ושמה חלון נוגה ובצד החלון הזאת מצד צפוני שלה יש חלון אחת ושמה תעלומה. ובה האור יוצא וכו'. החלון שבקרן מזרחי דרומי של תקופת טבת נקרא שמה בלגה והחלון שבקרן מזרחי צפוני שלתמוז נקרא שמה נעמון. בתקופת תמוז מתחיל השמש לזרוח מחלון נעמון וכו', ויורד מצפון לדרום חלון אחר חלון צ' חלונות, ולשתכלינה צ' חלונות, יש חלון אחד ושמה הדר וכו' הרי תשעים ואחת חלונות וכנגד לו את החלון מצד הדרומי יש החלון ששמה נוגה. תקופת תשרי וכו', ב) החלונות שבצד מזרחי צפוני מספרם צ"א ונחשבות מתחלת קרן מזרחית צפונית מחלון נעמון ועד חלון הדר, וזה החלון ששמה הדר מחשבון צ"א, ונחשבות מתחלת קרן דרומית מחלון בלגה עד חלון תעלומה וזאת החלון ששמה תעלומה מחשבון צ"א היא ובין חלון תעלומה לחלון הדר יש החלון ששמה נוגה הנה הוא מספרם קפ"ג. כאלו החלונות שבמזרח שהם קפ"ג יש כנגדם במערב קפ"ג חלונות הם מבואות של שמש, והשמש הוא החמה בכל יום הוא זורח מחלון אחת ושוקע ובא במבוי אחד במערב שכנגד החלון שבמזרח ע"כ: והנה הרואה יראה אשר הסרון קטן יש פה במאמר המסומן ב), לפני המאמר ונחשבות מתחלת קרן דרומית וכו' והראוי [החלונות שבצד מזרחי דרומי צ"א] ונחשבות מתחלת קרן דרומי מחלון בלגה וכו'. והענין שהוא חושב החלונות המזרחיות החצי המזרחי מחלון נעמון לחלון בלגה דרך המזרח התיכוני תקופת ניסן. עכ"פ נלמד מן הדברים האלה, כי נמצא ג"כ חלון בשם הדר בסוף תקופת תמוז לצד תקופת ניסן שעולה במספר הצ"א, וכן שהחלון תעלומה שהוא בסוף תקופת טבת לצד תקופת ניסן שעולה ג"כ במנין צ"א, ועם החלון נוגה שבאמצע בתוך, נשלם המספר קפ"ג. וממה שמפורש שכאלו החלונות שבמזרח שהם קפ"ג נמצא כנגדם במערב ג"כ קפ"ג חלונות ובצירוף הנאמר לפנינו בפרקין שנותן החלון הדר במרומי תקופת תשרי יתבאר לנו כי כן עולה הוא החלון הדר בחשבון צ"א. וכי נמצא בנגדו בסוף תקופת טבת לצד תשרי בקרן דרומית מערבית ג"כ חלון

תעלומה המשלים מספר צ"א וחלון נוגה בינתים באמצע המערבי התיכון שמשלים מספר קפ"ג. ומעתה יבואר לו ענין המאמר כולו לפנינו כזה: ובג' מאות וששים וששה חלונות החמה יוצא ונכנס במזרח [ובמערב] צ"א (יום) [חלונות] בקרן דרומית מזרחי [תקופת טבת עד ניסן] צ"א (יום) [חלונות] בקרן צפונית [מזרחי תקופת תמוז עד ניסן] וחלון אחד באמצע ושמו נוגה, [הרי קפ"ג] והשלים בזה מספר קפ"ג שבחצי המזרחי. ועל פי המבואר בדברי ר' שבתי נראה כי יש למלאות חסרון כאן נראה לעין: וכאלו החלונות שבמזרח שהם קפ"ג יש כנגדם במערב. ומעתה מתחיל תנא דידן להתוות תו המסלול של החמה: בתקופת תשרי מתחיל מחלון נוגה [שהיא החלון האמצעית והחלון בכלל ועובר את החלון תעלומה שמצדו לצד דרום ואז ימי התקופה צ"ב לפי מספר החלונות] והולך וכו' לחלון שבתאי [הוא בלגה] בתקופת טבת מתחיל מחלון שבתאי וכו', עד שהוא מגיע לחלון תעלומה [שהוא החלון הצ"א ועולה בחשבון והתקופה ימיה צ"א], בתקופת ניסן מתחיל מחלון תעלומה (היינו מנוגה שלצד תעלומה משמאל, ועובר דרך החלון הדר ראש תקופת ניסן לצד תמוז) שבו האור וכו' עד שהוא מגיע לחלון נעמון (ואז ימי התקופה ג"כ צ"ב לפי מספר החלונות) בתקופת תמוז מתחיל מחלון נעמון וכו' עד שהוא מגיע לחדר, (החלון שעולה בחשבון בסוף תקופת תמוז לצד תשרי, והתקופה ימיה צ"א). ונמצינו למדין עוד שאם באנו להשוות מספר החלונות מוכרחים אנחנו לקבל שתי תקופות מתשעים ואחד טבת ותמוז ושתי תקופות מתשעים ושנים, תשרי וניסן, וענין המעלות הם מדות המסלול שלחמה על הכפה מן החלון שהיא זורחת משם עד חלון מבואה, שחלקו גם אותן לשס"ו. ואולי יש לאמר כי המאמר כנגד ימות (שנות) החמה, שייך אח"כ בסוף חשבון שס"ו של החלונות. — ופה הגירסא ש"ס ורומז אל החלוקה של כל ענין על ש"ס מעלות שקבלו וקיימו כל חכמי המזלות.

ה) **והשכינה לעולם במערב.** ומסיים רבי שבתי: שנאמר סלו לרוכב בערבות.

ו) **וחלון א' יש באמצע הרקיע ושמו מזרים.** ובדברי רבי שבתי מפורש: שהוא בין מזרחי דרומי שלתקופת טבת ובין מזרחי צפוני שלתקופת תמוז.

ז) **החמה שלש אותיות של שם וכו'.** יתכן שרומז אל שלש אותיות אמש הנקראים אמות בספר יצירה (פ"ג) ומפרש יותר בפ' וי"ו אחד על גבי שלשה, שלשה על גבי שבעה (אותיות בג"ד כפר"ת שרומזות לשבעה כוכבי לכת ושבעת ימי השבוע) ושבעה על גבי שנים עשר (אותיות ושנים עשר מזלות וי"ב חדשים) וכולם ארוקים זה בזה ואפשר שראוי לגרוס כאן שלש אותיות של א מ ש.

ח) **החמה קרנותיו ופניו וכו'.** בדברי ר' שבתי באופן אחר מפורש יותר וז"ל: חמה גלילה היא כמו גלול וכביצה גלולה ויש לה ארבעה פנים לארבעה צדדים הצד האחד כחו חם ולח והצד השני כחו חם ויבש והצד השלישי כחו קר ויבש והצד הרביעי כחו קר ולח. כנגד ארבע תקופות השנה. בתקופת ניסן נהפך הצד שלחמה שהוא חם ולח להיות למטה על הארץ ויהי הזמן חם ולח עד שלשה חדשים וכו' וכו' ואם לא היתה החמה ממוסבת לארבע מסבות לא היה העולם יכול לעמוד. עכ"ל —

ט) **פרק ז. וכל השעות משרתות לבנה [ללבנה] בלילה.** יתכן שהכוונה אל ששת הכוכבים מכוכבי לכת זולתה. והם שצ"ם חנ"ך הנקראים לעיל כוכבים של שעות, ואחרי שכל אחד משמש רק שעה אחת, יאמר שהם משמשים אותה שנים שנים בכל פנה מפנות העולם שהיא פונה לשם. וע"כ בשעה שמתחיל לשרת בדרום גומר ומתחיל שוב שנית כשבא למערב כי שנים בדרום שנים בצפון שנים במזרח הרי ששה וחוזר להתחיל במערב מאותה שהתחיל בדרום.

י) **כל מאורי אור הגדולים.** הם הנחשבים בחגירת המזלות שנחלקות למ"ח תמונות שבכללן ג"כ י"ב המזלות וכמפורש בדברי ר' שבתי שהתמונות האלה נקראים מאורות ומלכים.

יא) **נתונים בדרום.** גם זה מפורש עפ"י ברייתא דשמואל בפירושי ר' שבתי, שאמר: כי עגלה משרת את התלי והתלי למזל והמזל לגלגל והגלגל חוזר כגלגל דלי המים והמזלות כסדנים (כסרנים ?) ותלי כמלך ועגלה כמנהיג: ופירוש דבריו כי הידוע שהעגלה היא הכוכב הצפוני שנחשב כראש הבריח התיכון שהוא התלי העובר מצפון לדרום, ע"כ העגלה משרת את התלי ר"ל גורמת תנועתו וסיבובו ובכח התנועה הזאת יתגלגל הדלי וימשוך עמו כל המזלות ואחריהם את הגלגל של שבעה כוכבי לכת. כי כבר ידוע אשר הם משרתים ומשפיעים אלה על אלה. וזה ענין המאמר שלפנינו שהעגלה נתונה בצפון בקצה הציר הצפוני והשאר בדרום למטה ממנה באורך התלי. —

יב) עד ח׳ שעות גדולים. לפי המבואר בתשב״ץ (ח״א סימן ק״ה) ראוי לגרוס פה מ״ח. כי אחרי שפירש הרשב״ץ ז״ל מאמר הגמרא דר״ה עשרין וארבע שעי מכסי סיהרא אמר וז״ל: ודע כי לפי דקדוק החכמה הזאת אי אפשר שלא תתכסה הירח כי אם כ״ד שעות לפי שהם אומרים כי י״ב מעלות ממעלות הגלגל קודם המולד היא נסתר הירח וי״ב מעלות אחר המולד. ואי אפשר שתלך כל זה הלבנה בכ״ד שעות והיותר קרוב הוא ב׳ ימים, על כן פירשו אלו השעות כל אחת כפולה שהם מ״ח שעות וכן מצאו מפורש בפרקי ר״א עכ״ל. וענין גדולים שאמר יתכן שרומז אל שעות שלמות שוות מכ״ד ביום ולילה ולאפוקי משעות הנקראות זמניות שהם מיוחדות י״ב אל היום וי״ב אל הלילה ומשתנות לפי אורך וקיצור היום והלילה. (עיין תשב״ץ ח״א סי׳ ק״ב). ולהמשך המאמר שלפנינו ראוי לגרוס עד מ״ח שעות גדולים, בין ראש מולד הלבנה ובין סוף מולד הלבנה.

יג) פרק ח. אלא על ידי שהיה מבור והיה משרת ביום ובלילה. יתכן שענין השירות היא חשבון העיבור הנתלה בחשבון הימים והלילות, ועדי משרת ביום ולילה. ואמרו על ידי שהיה מבור, ר״ל, שלפנים היתה העבודה בבכורות כידוע, ובשמות רבה פ׳ ט״ו אמרו למה נקראו ישראל בני בכורי וכו׳ ולכך מסר הקב״ה סוד הלבנה לישראל וכו׳.

יד) פרק ט. בה השרוין מן המים לויתן נחש בריח וכו׳. החכם הקדוש בעל המאמר הזה פתח לנו פתח גדול בשתי המלות „נחש בריח" שהוסיף בשמית התארים על השם לויתן, להבנת ענין גדול ונכבד בענין הלויתן והשחוק שמשחק עמו הקב״ה, שכבר נשפך עליו דיו הרבה. ויתבאר ענינו אחרי שנקדים הצעה אחת. ידוע כי את התלי שהוא בריח המולות קראו החכמים הקדמונים תנין, לויתן, נחש־בריח נחש־עקלתון. וכמפורש בברייתא דשמואל שאמרו בה וז״ל: בא ולמד כשברא הקב״ה שני מאורות וכו׳ וי״ב מזלות ברא תלי מנור המאורות ונטוהו ברקיע הזה מקצה אל קצה, כבריח כנחש עקלתון כדכתיב בספר איוב [כ״ו י״ג] ברוחו שמים שפרה חוללה ידו נחש בריח, נחש בריח זה התלי ע״כ. וכן אמר הראב״ע שם וי״א כי הוא התלי ונקרא נחש בעבור שהוא כמו מעוות, ובריח שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה. וכזה פירש ג״כ בישעיה: על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון (ישעיה כ״ז א׳). והרד״ק (שם) אמר וי״מ לויתן נחש בריח התלי שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה גם הוא עקלתון ועליו נאמר חוללה ידו נחש בריח, וכן הוא בפרקי דר״א התלי

מנור המאורות ונטוי מן הקצה אל הקצה כבריח נחש עקלתון (ולפנינו חסר המאמר בפר״א ומצאנוהו כתבניתו בברייתא דשמואל שהבאנו). והנה אם נקבל דברי החכמים האלה בכנוי השמות אשר לתלי, יקשה עלינו איך יתכן שתהיה כוונת הפסוק במה שהזכיר שני מיני לויתן ואמר: על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון, לענין אחד, אם לא שנאמר שהם ענינים חליקים ובדרך פירוש הקדמונים שהם ברייתא דשמואל ופר״א (המובא ברד״ק) יתכן שנאמר שאחד מהם כנוי לתלי המולות והשני לתלי הכדור הארצי, והוא הקוטר המבריח מן הקצה אל הקצה מצפון לדרום (ערדאַקסע), ואולי רמז לזה ר׳ יוחנן במה שאמר על ויברא אלהים את התנינים, זה לויתן נחש בריח, לויתן נחש עקלתון כדכתיב ביום ההוא יפקוד ה׳ וגו׳ על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון (בבא בתרא ע״ד ע״ב). ויתכן שאור הלויתן הוא שהוא לדעתו בדרך פירושי הקדמונים ז״ל קוטר הארץ העובר דרך המרכז. ורמזו חז״ל בענין מריבת הקיאת המים, שאמרו ז״ל בן דוי המים הירים כששמעו שאמר להם הקב״ה יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד לא לדרום ולא לצפון אמר להם אלא היו פורין [illegible] דרים ידיו בקועות, פתרן הקב״ה מכבש ויאמר להם [illegible] של לויתן אמרתי לכם הולך מנין שכן [illegible] אל מקום זה יכתת ידכם זה מקומו של לויתן שנאמר לויתן זה יצרת לשחק בו (שמות רבה ט״ו). אור המעיין [illegible] המליצה הזאת בענין המסטר, והראיה מן אל מקום זה יסדת, יאיר לדורותנו שלויתם על הקטון המרכזי והיא הבלימה בפי הקדמונים, שעליה נאמר תולה ארץ על בלימה (עיין רלב״ג), וזה סוד הבעיטה באוקינוס והריגתו כמבואר לנו בהעדותינו על המדרשים. הדברים האלה למדנו מן שתי המלות נחש בריח שהוסיף בעל המאמר הנפלא הזה כשם תאר אל הלויתן, שמסכים עם דברי ר׳ יוחנן שהזכרנו, ועלינו להודות לזכר קדשו ז״ל כי האיר עינינו במאור חכמתו. ומעתה יפורש ג״כ מה שאמר מדורו במים התחתונים (שמסכים עם המפורש במדרש רבה שהבאנו, מצורף עם הכוונה שאולי כוון להבדילו מן הנחש בריח שהוא תלי המולות שמדורו במים העליונים לפי המקובל אצל הז״ל כי ממעל למולות מקום מים שנקראו עליונים, וכפשטות הכתובים בבראשית וכמ״ש והמים אשר מעל השמים) ובין שני סנפיריו הבריח התיכון של ארץ עומד (מאמר מליצי לכסות סוד הדברים). ובזה נוסה ג״כ הבין ענין השחוק עם הלויתן, שהוא ע״ד כנוי אל תנועת היסודות ההויה התמורה וההעדר, שכרוכים איש בעקב רעהו והזורים חלילה

כמחולות המחנים. וכבר מצאנו השחוק נרדף למחול וע"ד שאמרו עתיד הקב"ה להיות ראש חולה לצדיקים (ויקרא רבה י"א). ומה נמרצו אמרי חכמה של חכמינו הקדושים שחלקו שעות ההעסקות של הקב"ה כביכול בדרך שהאוזן שומעת: ואמר רב יהודה אמר רב י"ב שעות הוי היום, שלש שעות ראשונות יושב ועוסק בתורה (ההנהגה העליונה כידוע), שניות יושב ודן את כל העולם כולו (ההשגחה הפרטית באישי האדם), שלישיות יושב הקב"ה וזן את כל העולם (ההשפעה הפרטית להחיות את כל נבראיו), רביעיות יושב ושוחק עם לויתן (תנועת היסודות הארציות ההויה והתמורה) (ע"ז ג' ע"ב). ויתכן שכבר היה הפירוש הזה ידוע בעיקרו אל הראב"ד ז"ל בעל הפירוש לספר יצירה, שכן בהקדמתו הנפלאה אמר: רביעית יושב ושוחק עם לויתן, יסוד. וידוע כי בשם יסוד כוונו המקובלים הקדמונים, ענין המשכת הכחות פעם לדבר ופעם לתמורה (דרך אמונה לר' מאיר בן גבאי סי' טי"ת) ובדבר הכוונה בעטיפת הענינים במעשה המליצה והמשל לכסותם ולהעלימם על דרך שאמרנו, כבר אמר הרב רבינו יצחק הישראלי „שכך היה מנהג החכמים בזמן הראשון להסתיר החכמות ולדבר בהם ע"ד משל וחידות וכוונתם בזה היתה כדי להגדיל החכמות ולפארם ולהדרם ולהסתירם מהמון העם שאינם הגונים" וכו' (יסוד עולם מאמר ב' פרק י"ז) ובכלל ההעטפה המליצית הזו נכנס גם סוף דברי תנא דידן שאמר: וכל התנינים שבים מזונו של לויתן וכו', שאף אם נוכל לפתרם עפ"י דרכנו, הנה מצאנו כי טוב לסמוך על דברי הרב המורה באופן פירושי משלי הנביאים שיבואו לפעמים במשל דברים רבים מאד שלא לתוספת ענין כי אם ליפות את המשל או להפליג בהסתיר הענין הנמשל (עיין הקדמת מו"נ), ולפי המבואר נראה כי אין להחליף הלויתן נשוא השחוק של הקב"ה עם הלויתן המוכן לסעודה כידוע כי הם שני מינים מתחלפים ביסודם אף שהם מתדמים בשם, ומה גם כי ענין הסעודה משל ומליצה לענין אחר כידוע (עיין זוהר פ' תולדות), ועם כל זה יש אצלנו פירוש ענין הסעודה מבשרו של לויתן כענין נמשך מן הלויתן נשוא השחוק אך אין זה מקומו.

טו) **פרק י. פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה. כיון שעשו תשובה וכו'**, בתנחומא פ' ויקרא ליתא לשלש מלות האחרונות האלו ושם הגירסא שלחו לירושלים להחריבה ועשה הקב"ה וכו', וזה נוסחא נכונה ומבטלת קושית הרב בעל יפ"מ (בירושלמי סנהדרין פ"א) שמקשה שאם עשו תשובה איך יאמר והקב"ה שולח רוגזו על ישראל, ותירוצו דחוק, אמנם דבר השליחות של יונה לירושלים לא נמצא רמז במקרא ואף מתנגד לדברי חז"ל שאמרו: אמר מר שנית דברה עמו שכינה שלישית לא דברה והא כתיב הוא השיב את גבול ישראל וכו' כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא ועיין מה שתרצו שם (יבמות צ"ח ועיין תוספות ד"ה רב נחמן), ואם היה שדבר עמו על עסקי ירושלים לא נשמטו מלהקשות גם מזה. והרב ר' יוסף אבן חיון בפירושו על תרי עשר (נמצא אצלי בכ"י) אמר: והמתרגם נתן טעם (לבריחת יונה) כי מלפנים נבא על חורבן ישראל ושבו בתשובה ולא נתקיימה נבואתו והיו קוראים לו נביא השקר, וזהו שאמרו במלכים הוא השיב את גבול ישראל ור"ל שהשיב אותם בתשובה וידע שגם עתה ישובו אנשי נינוה ויקראו לו ג"כ נביא השקר ע"כ, נראה מזה כי ענין השבת הגבול נקשר עם נבואה על חורבן, ואולי מן התרגום הזה (שלא נמצא לפנינו) נבעו דברי הספר וערבוב דברים יש כאן.

טז) **אמר להם לא אכחד וכו'**, בכתוב נאמר ענין הגורלות קודם אמרו שאוני והטילוני, ואולי סמך בעל המאמר על מה שנאמר: כי ידעו האנשים כי מלפני ה' הוא בורח כי הגיד להם, שהרי לא מצאנו שהגיד להם את זה, ויצא ללמד כי גלה מזה אגן רב החובל בהעירו אותו משנתו ואמר לו מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך, שלא מצאנו שקיים דברי רב החובל לקום ולהתפלל, ואולי השיבו יונה כי אין לו פנים לקרוא אל אלהיו אחרי שחטא כנגדו וכי אין לו כי אם לתת נפשו כפרת פשעו. וזה קרוב לפשטות הכתובים ויתכן כי מן שנאמר עד סוף הפסוק אין כאן מקומו.

יז) **אמר לו יונה הוליכני אצלו וכו'**. אולי למדו זה ממה שאמר בתפלתו הארץ בריחיה בעדי לעולם, וכמו שאמרו לענין (לעיל פרק טי"ת) ובין שני סנפירים הבריח התיכון של הארץ עומד, (ועיין הערה י"ד בסוף).

יח) **פרק יא. שמימי ירדן סובבין את כל ארץ ישראל**. חז"ל אמרו: ירדן יוצא ממערת פמיים ומהלך בימה של סיבכי (סמכי) ובימה של טבריא ומתגלגל ויורד לים הגדול (ב"ב ע"ד) ובמקום אחר ומהלך בימה של סיבכי (סמכי, ירושל' שקלים פ"ו) ובימא של טבריא ובימה של סדום והולך ונופל לים הגדול (בכורות נ"ה). והנה כבר ידענו מספרי גלילות הארץ, כי הירדן מקורו מבין הרי הלבנון קרוב לעיר דן בצפון ארץ ישראל והולך בסתר מחילות הארץ עד מערת פמיאס היא בניים, ומשם יוצא על פני הארץ, וזה

שיחסו חכמינו ז"ל יציאתו הראשונה למערת פמייאס ועובר דרך ים סבכי, סמכי, ששמו במקרא מי מרום, ומשם לים טבריא הוא ים כנרת ומשם נופל לים המלח ואינו יוצא משם. אמנם על היות מימי ים המלח עומדים ואינם נופלים ומשתפכים לים אחר נתקשו חכמי הטבע לדעת איה אפוא תוצאותם של מי הירדן הנופלים תמיד לים המלח והוא מכנים ואינו מוציא? ואמרו קצת מהם כי הירדן יש לו מחילות בארץ בקרקעיתו של ים המלח שדרך שם נופל לים הגדול. (עיין מה שכתב הרב החכם ר"ש מונק בכפרו ארץ ישראל בל"צ,) ומזה יתבארו דברי המאמר שלפנינו: סובבין את כל ארץ ישראל (כי דן הוא בראש צפון והים הגדול בסוף מערבית דרומית. חציין למעלה וכו' וחציין למטה. ועיין בבא בתרא במקום הנ"ל שמי הירדן הולכים ובאים להשקות את הלויתן שהוא בים הגדול וזה מסתבר נ"כ לפי המשך המאמר שלפנינו. ואולי הגירסא שלפנינו אינה מכוונת.

יט) פרק י"ב. עד שהיה לבדו נקרא שמו אדם, ר' יהושע בן קרחה אומר. ע"ש בשר ודם. יתכן שהגירסא הנכונה ר' יהושע בן קרחה אומר עד שהיה לבדו וכו' ע"ש בשר ודם ומשבנה לו עזר וכו' נקרא שמו איש. והיא אשה. וכו'. והנה דבר גדול השמיענו התנא הזה, בפירוש פשט הכתוב הצווח פרשוני והלצוני מן הספקות שהטילו בי המפרשים, איך קרא אדם לעזרו אשה כי מאיש לוקחה והרי לא שמענו שם איש לאדם עד פה, ומדוע לא בא השם אישה מן איש (ע"ד שירה מן שיר) אם היה שנגזר ממנו, והמוסכם מן המדקדקים שאין אשה משרש איש כלל, כעדות הדגש, המורה לדעת המדקדקים על חסרון נו"ן והיתה כחכמת ר' יהושע בן קרחה להשמיענו, כי אין המאמר לזאת יקרא אשה וכו' סוף דברי אדם, כי אם דברי ה', ולשון התורה נמשך אל הכתוב הבא אחריו על כן יעזב, והשעור לזאת (בא כטעם מלת הקשור. אחרי ששויתי עזר על גבר מן הראוי שיקראו להם שמות בבחינת ההצטרפות התחדשה אשר התחדשה כשמות אב ובן אח אחות ועל היות ההצטרפות הזאת היא היותר גדולה שבכל מיני הצטרפות שבעולם, נבחר שרש אחד אש שבא מן אשש לשיגזרו ממנו שני שמות (אות אל אש התשוקה הבוערת בם להצטרף ולהתאחד, וסימן אל ההתחברות השלמה שאין בה פרוד כשלהבת בגחלת, וכאחיזת שתי אשיות) וממנו נעשה השם איש לזכר בתוספת י' (לסימן הנגזר) והשם אשה בתוספת הא' הנקבה, ומסיים ואומר על כן יעזב וגו' ודבק באשתו, וזה שרמז לנו התנא באמרי אמת ממותקים בצוף מוסר השכל: עד שהיה לבדו נקרא שמו אדם ע"ש בשר ודם, ומשבנה לו עזר אשה נקרא שמו איש והיא אשה, מה עשה הקב"ה (קורא השמות האלו), נתן שמו ביניהם י"ה וכו', והמקרא קצר ושעורו: לזאת יקרא לה אשה ולו איש כי מאיש לוקחה. וזה ישוב נכון בפירוש הכתוב ע"ד הפשט, והעד כי חז"ל יחסו קריאת השם אשה לה' ית' ולא לאדם הוא מה שאמרו: לזאת יקרא אשה מכאן שנתנה תורה בלה"ק ר' פנחס ור' חלקיה כשם שנתנה תורה בלה"ק כך נברא העולם בלה"ק (ב"ר י"ח, ועיין פ' ס"ח), והכוונה שהשתמש הש"י בלשון הקדש בעת הבריאה ובקריאת השמות של הנבראים, ולא יקשה עוד ממה שאמרו חז"ל אדם הראשון בלשון ארמי ספר (סנהדרין פ'). ועיין מה שכתבו בזה ר' יצחק ערמאה עקידה שער ח"ת) והיפ"ת (ב"ר י"ח סימן ז') והרמבמ"ן בהקדמת אור לנתיבה.

כ) פ"ק יג. ונתפקחו עיניו וקהו שיניו. בשתי המלות האלו רמז לנו החכם הקדוש הזה סוד גדול בענין חטא עץ הדעת אשר לא עמדו עליו חכמי דור ודור, וזהו כי קהיות השנים הוא תולדת אכילת בסר וכמפירש כל אדם האוכל בוסר תקהינה שניו (ירמיה ל"א למ"ד), וזה עצומו של חטא אכילת פרי העץ, שקדם האדם לאכלו בוסר קודם שנגמל פריו כפי הראוי למזג ותכונת כחות הנפש, אשר אם היו הולכים ומתגלים ומתפשטים בהדרגה בשמירת הסדר ומבלי חסרון המזג אין רע, ומה גם שזו היא מתכלית יעוד האדם בעל הבחירה החפשית כידוע, וכבר מפורסם אצל החכמים הקדמונים, מעשה אבות סימן לבנים, ועיין הרמב"ן בפירושו על התורה במקומות שונים ובעל העקידה בשערים הראשונים). וע"ד כעל המאמר הזה יהיה חטא עץ הדעת רמז ותוכחת מוסר לכל בני האדם, לבל יהרסו לשלוח ידם בעץ הדעת קודם בוא העת הנכונה והשעה הכושרת לזאת, ובוסר גומל יהי נצה, ואות ומופת על חלישות כח האדם לעמוד כנגד התשוקה בנשק השכל, ועל היותו מנוצח תמיד מידה, הורם לעלות ולאחוז בסנסני העץ, ומקהה שניו בפרי בסר, והבן. (ועיין הערה כ"א) וזה דרך ר' יהושע בן קרחה לדרוש שמות (ב"ר מ"ג מדרש רות פ' א').

כא) פרק יד. מה היה לבושו של אדה"ר עור של צפורן וכו'. יתכן שרומז על הלבוש החזק והקשה אשר היה למגן על האדם בעד הרגשה המהירה, והמחישות החזקות קודם אכילתו את פרי עץ הדעת

ושרק אח"כ נתחדשה לו ההרגשה שהיא הדעת טוב ורע, ויודע שהצפורן הוא מהחלקים הבלתי מרגישים באדם.

כב) פרק טו. רבי אליעזר אומר אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר. הנראה לדעתי כי זה מוסב על הכתוב את קולך שמעתי שמובא בפרק הקודם והוא כענין ד"א את קולך שמעתי אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר ומה דבר ראה נתתי לפניך וכו', והוא דרך ודוי שהתודה אדם לפני המקום והתנצל סבת החבאו, כי הוא שמע באזנו שאסרת לי את אכילת עץ הדעת טוב ורע ואנכי עברתי על צוויך על כן יראתי ואתבא, והוציא התנא את דבר ה' באיסור אכילת עץ הדעת בלשון הכתוב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וכו', להשמיענו עומק המכוון בענין האזהרה, שהיתה הערה וגלוי דעת מאת הבורא ית' כי האדם בעל בחירה חפשית ובנפשו הוא לבחור בטוב ולמאוס ברע, [ואשר ע"כ יתכן לו הצווי כי לא יצווה מי שאין בו דעה כמו שהקשה הרב המורה מו"נ א' ב')], ופקח אזניו לדעת כי השכר והעונש כרוכים בעקבי הטוב והרע, ושהטוב הוא החיים והרע הוא המות, וזהו כי ביום אכלך ממנו מות המות. וכבר ידוע מדרך מדרשות לשום פסוקים מאוחרים בפי קרמוני הקדמונים ע"ד מליצה לרמז על תכונת המדברים באותה שעה, ונראה עוד כי מתחלת המאמר אמר הקב"ה לישראל היא התחלת מאמר אחר פתיחת הענין של פרטי תכונות הדרכים השתים, והקדמה אל הפ"ק הסמוך שמדבר מגמילות חסדים, כי כמו זה דרשו חז"ל את הפסוק רודף צדקה וחסד על גמילות חסדים לכלה עיין ירושלמי פאה פפקא וגמילות חסדים, דכתיב רודף צדקה וחסד, ושם דרשו את הכתוב על רב שמואל ב"ר יצחק (ועיין ב"ר נ"ט), ועפ"י התרמות הענינים נקשרו ונסתבכו המאמרים. —

כג) וכן הוא קורא לאליעזר אמר לו הקב"ה אתה עשית עצמך כחוט המשולש וכו', יתבאר עפ"י מה שנאמר בירושלמי שבת פרק המצניע ומפורש בבמדבר רבה ד' בשבח אלעזר והקטנתו א"ע לפני המקום, א"ר יהושע בן לוי אלעזר היה דוכנין „ראה שררה שהיתה בידו ואת סבור מפני „שהיה אדם גדול נוהן לאחרים שיטענו את הכלים וכו' „אלא הוא עצמו היה טוען והאיך היה טוען שמן „המאור בימינו וקטורת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד „של יום תלויה בזרועו ובין הערבים וכו', כמין „צלוחית קטנה היה תולה באפונדתו וכו', הרי שהוה מסובב מכל שלשה עבריו במשאי כלי הקדש, ימין שמאל ופנים, ונאה על זה אמרם פה אתה עשית עצמך כחוט המשולש, אף אני קורא עליך זה הפסוק תמים תהיה וכו' שיתאחדו אצלך כל מחשבותיך, בכל פנות שהם פונות אל תבלית אחת היא אהבת ה', ע"ד שהתאחדו כל צדדי הגוף בעבודתו לפניו ית'.

כד) פרק טז. שנאמר במאזנים לעלות וכו'. בויקרא רבה כ"ט אמר ר' חיא עד שהמה עשוים הכל בתוך מעי אמם הם יחד, ופירוש במאזנים כמ"ש היפ"ת שגזרה זו עפ"י המזל וכאלו נשקלים זה לעמת זה כי לפי הרמותם במזלם הם מזדווגים, וענין חדש שמזלו מאזנים ענין אחר לו ודרש אחר.

כה) פרק יז. מיד עמד דוד וכו' והתפלל ואמר לו על שאול. יתבאר עפ"י הנמצא במדרש שמואל פ' כ"ח ביתר באור, וז"ל: על שאול שלא עשיתם עמו חסד ועל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים, ולפי המשך המאמר שלפנינו כי בתחלה אמר לו הקב"ה „על שאול" סתם (כדרך תשובת האורים שהיתה קצרה תמיד וכמפורש במדרש שמואל שהתחיל שואל באורים) והבין דוד שעל חטאיו של שאול, ע"כ הזכיר דוד שבחיו של שאול אינו שאול שבימיו וכו' ואז באה לו התשובה שענין על שאול היא החטא שחטאו לשאול שלא עשו עמו חסד, שהוא עדיין בחוצה לארץ, וזהו אתם בארץ והוא בחוץ לארץ.

כו) פרק יח. בית שמאי אומרים שמים נבראו תחלה שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. להיות הימין קודם לכל דבר לשמאל ומעשה שמים מיוחס אל הימין למדו מזה שהם נבראו תחלה, אמנם ההוכחה שנבראו כאחת היא מסוף הפסוק קורא אני אליהם יעמדו יחד וכמפורש בב"ר א' שראית רשב"י הוא מן סוף הפסוק הזה, שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחד.

כז) וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד. ענין השאלה הזרה הזאת והתשובה שלו כהלכה שבצדה יתכן שיתבאר עפ"י מה שהעירו חכמי המחקר המשכילים על דבר אמת, שלא נעלה על מחשבתנו הלילה שהעולם הוא ככלי מעשה אמן אשר כצאתו מיד פועלו שוב אינו צריך לו, אבל הוא ית' מחיהו ומחרשהו בטובו בכל יום תמיד ואלו תסור השגחתו רגע יבטל העולם לבטלה, וזה כוונת המאמר היקר שלפנינו, שדקדק על מה שהוציא הכתוב שלימות בריאת השמים בלשון ויכלו השמים אשר יש במשמעותו ענין שלימות מוחלטת ויציאה מיד הפועל לגמרי מגו"ף לזה שנאמר ויכלו בלא זכר שם פועלם

[כמו שהעיר ר' יצחק עראמה (עקידה שער ד') והאברבנאל על פסוק זה], ואמר וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד עוד [תחת השגחתו ית' ומכחו], והלא כבר נאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (שענינו שכבודו שוכן בקרבם וממלא אותם כאשר ימלא הנפש את הגוף), ועל זה באה התשובה, אלא שכלו ממלאכת מפועל [פועל] ומצווי והכוונה כי הרצון במה שאמר ויכלו אינו אלא שהגיעו לשלימות הצורה הנרצית בבריאה ולא חסרו עוד כל מין שלימות איזה שתהיה, וכמו שאמרו חז"ל על מעשי בראשית בקומתם ובצביונם נבראו, ולזה סמך המאמר אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים וכו' כלית במלאכת פועל, שהרי בבחינה אחת יתכן שנאמר עליהם שכלו, אבל רחמיך וחסדיך אל תכלא היינו השגחתך והנהגתך התמידית היא הלא היא אינה פוסקת לעולם שאם תכלא וכו' אין אנו יכולים לעמוד, ובא השם ישראל תחת שם כלל האדם, וראית הפסוק אסמכתא בעלמא.

כח) **פרק יט. שהם ומעשיהם און.** דקדק לאמר כן לצאת ג"כ ידי חובת הבאור שבארה דביתהו דר' מאיר בפסוק זה מי כתיב חוטאים חטאים כתיב (ברכות ט' ב') ואגב השמיענו הפירוש הנכון בדברי האשה החכמה הזאת, כי השם חַטָּאִים שהוא ע"מ הדגושים הוא נבדל מן חוטאים במשקל הקל כהבדל השם גונב מן גַּנָּב, שהקל הוא בבחינה שהפעולה היא מקרית לו, ומשקל הדגש מורה שהתעצמה בו הפעולה כתכונה מוחלטת, והחַטָּא רשע יקרא, ולא החוטא וזהו שאמרה מי כתיב חוטאים, שהיה במשמע פועלי כל דבר פעולה בלתי נכונה אף במקרה, חטאים כתיב, והרי ענינו רעים גמורים ומוחלטים שכבר סגרו לפניהם דלתות התשובה, ובזה יובן סוף דבריה שפיל לסיפא דקרא ורשעים עוד אינם וכו' אלא בעי רחמי עלייהו דלהדרי בתשובה ורשעים עוד אינם, וכל זה נכלל באמר שלפנינו שהם ומעשיהם און, שכבר נתעצם בהם החטא ושב תכונה מוחלטת בהם. —

כט) **אבל צרתן כזית רענן.** הענין כי הזית כשהוא רענן ומבושל כל צרכו אינו צריך לכבישה יתרה לתת שמנו ומיד כשנוגעים בו הוא נפצע ושמנו נוטף, וזה משל נאה על צרתן של ישראל שהצרה הזאת תגדל כל כך והתבשל כל צרכה עד שהיא נבקעת באפס יד והישועה כרוכה בעקבה וכמ"ש ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה למ"ד, ז"ין) הצרה תגרום והחיש הישועה, והלשון נופל על לשון כי הפעל צור כולל כבישה ומועקה, ויתכן שלזה הביא בעל המאמר שלפנינו את חצי הפסוק השני: ותבט עיני בשורי, שדרש בשורי כמו בצורי הצרים והמעיקים אותו כמו שכובשים את הזית ושעור הכתובים לדעת המדרש בלותי (בליתי וצרתי) בשמן רענן (כזית רענן), עד שעד מהרה תבט עיני בשורי בכובשי ושלא יארך זמן הכבישה אף מה מעט, ודרש בשמן כמו כשמן וגם יונתן תרגם ותבט עיני בשורי ואסתכלתי עיני באובדנא דמעיקי, ומצאנו שם שמן משמש לזית כמו ועץ שמן שהוא כמו ועץ זית, ויתכן עליו התאר רענן שנופל על הפרי ולא על המשקה, וכת"י הזית עבוף, וכמו שמצאנו גם להפך שהעץ נקרא זית עלה זית ועיין ערובין י"ח תוספת ד"ה מרורין כזית.

ל) **פרק כ. ר' אליעזר אומר מן העור שהפשיט הנחש עשה הקב"ה כתונת כבוד לאדם ולאשתו.** עור הנחש היא חלקה ועשויה חוליות וחלקים דקים בקשקשות להקל לו תנועתו לעלות על העצים ולהתקפל עליהם ולהחליק בחורי עפר וכפים, וזה אחת מן הטובות שעשה אדון כל היצורי', להקדים רפואה למכת וחולשת יצוריו, ולהבין להם אמצעים וכלים להועיל להם מהוותם ולעמוד להם בשעת דחקם וכמו שדרשו חז"ל, אף קללת של הקב"ה יש בה ברכה אמר אילולי שאמר לו הקב"ה על גחונך תלך היאך היה בורח לכותל ונכנס לחור וניצל (ב"ר כ') וכמו שאמרו על היעלים: הרים הגבוהים למה נבראו בשביל היעלים מה יעלה זו תשייה היא מתיראת מן החיה וכו' (שם י"ב.) וסגנון השיר שנתנו בפי הנחש, סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים מעיד ע"ז. והנה לפי דרכנו בפירוש עור הצפורן שהיה על אדם קודם החטא ושנפלה ממנו אח"כ (ע' לעיל הערה כ"א לפרק י"ד) שהענין שנשאר האדם אחרי חטאו ערום מן המכסה שהגינה עליו מכל הרגשה ומחישה, ויהי למפגע לכל מקרה ופגע מצד ההרגשה והתשוקה, אמר החכם הקדוש הזה: שהיה מחסדי הבורא להצמיח לו ישעו מצרתו זאת. ולהפך את ההרגשה העירומה לכלי מגין ומחסה עליו בעצם מהירות הפעולה הנתנה לה, וזה ע"י ההבחנה הנחוצה הנתנה לו לדעת את הרע הצפון בעקב כל הרגשה ותשוקה, למען אשר יתעורר מהרה להנצל ממנה ע"י קלות הרגשה בעצמה וע"י פזזות ידי שכלו ותבונתו. וכמו שאמר הכתוב ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו. ומה מאד נפלא המשל של עור הנחש הנתנה לו לעזר ולהצלה ע"י קלילות תנועתה וחלקת חלקיה. וענין ירושת הכתונת לנמרוד וכו' שבפרק כ"ד הוא דרך אגדה.

לא) **פרק כה. ר' חנינא אומר נגלה הקב"ה וג' מלאכים על א"א** וכו'. עד סוף המאמר. **ממה**

שלא השמיענו ר' חנינא שליחות המלאך השלישי נראה לגרום ושני מלאכים, והכוונה כי השם ית' ושני המלאכים הם השלשה אנשים וזה עדות ברורה על אמתת פירוש הרב המורה שאמר: כי כאשר הקדים כלל והוא שהשם נראה אליו התחיל לבאר איך היתה צורת ההראות ההיא, ואמר שתחלה ראה שלשה אנשים (מו"נ ח"ב מ"ב). וממה שהביא ר' חנינא לראיה על מעשה סדום את הפסוק ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה, עדות ברורה כי מראה המלאכים כלול במראה ה', כי השם ית' ומלאכיו אחד הם ורצונו פושט צורה ולובש צורה והכל מיוחס לו. והנה אם צדקה תפיסת הרמב"ן ריש פ' וירא על המורה בענין רוחניות המראה, דברי הרב המורה נאמנו בענין סדר המראה בדרך הכלל והפרט ותנא דמסייע ליה. וכן להלן: הוא יושב ואני עומד שנאמר והוא יושב פתח האהל וכתיב והנה שלשה אנשים נצבים עליו (פ' כ"ט). ואגב השמיענו ר' חנינא דעתו בפשט הכתובים, ויקומו משם האנשים וישקיפו על פני סדום ואברהם הולך עמם לשלחם. וה' אמר המכסה וכו' ויאמר ה' זעקת סדום. שהענין הוא שאחרי אשר קמו משם האנשים ובתוכם ה' משם ושמו פניהם ללכת סדומה ואברהם יצא אחריהם לשלחם, הנה טרם הפרדם ממנו אמר ה' (ששכינתו היתה כביכול במספר המלאכים) המכסה אני וכו' וגלה לו מחשבתו אשר חשב על סדום ויאמר ה' זעקת סדום וכו'. והרשב"ם פירש בדרך קרובה לזו (עיי"ש). ויש להעיר כי הרב המורה מסתייע מדברי ר' חייא הגדול במדרש שאמר, לגדול שבהם אמר (ב"ר מ"ח). אבל לפנינו במדרש מפורש וזה מיכאל. (ועיין האברבנאל על דברי המורה.

לב) פרק כו. עשר שנים ג' בכותא וו' בקרדי. בגמרא: אמר רב חסדא עיברא זעירא דכותא זה אור כשדים (ב"ב צג). אמנם הרמב"ן ז"ל על פסוק על פני תרח אביו הוכיח עפ"י מה שקבל מתלמידים יושבי הארץ ההיא שהיא עיר בעבר הנהר בארץ ארם (מיסופאטאמיע) בין הרן ואשור רחוקה ממדינת בבל ובינה ובין חרן כמו וי"ו ימים. וקרדי שהזכירו פה ובגמרא (קרדות) יתכן שהוא המחוז דשעזירה הנקרא ג"כ קארדו. ועל שמו שם כל הפלך קורדיסטאן בגבול מיסופאטאמיע. ובדבר המאמר הזה יענו ויעידו ג"כ חכמי הצבה. עיין טורה נבוכים (ח"ג כ"ט).

לג) פרק כח. ואין העיט אלא בן דוד. יתבאר עפ"י שאמרו חז"ל נחלה זו ירושלים שנאמר העיט צבוע נחלתי לי (זבחים קי"ב ירושלמי מגלה פ"א.) ירושלים ובן דוד מלכה ענין אחד להם.

" חוץ משתי ידות שעה. הרב ר' מרדכי ראש בעל מגדל דוד כפי שהביאו בעל מאור עינים (פ' מ"ג) אמר בבאור הענין, כי לפי המוכח מפרק מ"ח, (ועיין פ"ו) מזה הספר דאלף שנים של הקב"ה הם אצלו יום של י"ב שעות בכן יום שלם של ב"ר הוא לו ית' ב' אלפים, ותחלת היום יחשב מראשית מלכות פרס ג"ב שנה אחרי חורבן בית ראשון, אולם ממה שמוציא התנא שעור שתי ידות השעה משעור שקיעת החמה נמצינו למדים כי ביום של י"ב שעות הוא מדבר והיא אלף שנה ולא אלפים ואם נחשוב התחלת האלף מראשית מלכות פרס שהיא ג' ש"ץ לב"ע אחרי נכוי שתי ידות השעה שהוא נ"ה שנים וחצי יהיה סופו דשל"ה. ובסוף הזמן הזה היו באמת ימים של פקידה גדולה לישראל בבטול ישיבות גבל משנת ד"ש והפיוטן ר' שמעון הגדול בקרובה של ב' ר"ה המתחלת „אמרתך צרופה" רומז אל המדרש הזה ואמר: להודיע שאין מושלים אלא יום אחד מיומו של יוצר הרים חוץ משתי ידות שעה בשעורים כשהחמה נוטה במערב שתי ידות שעה מבהה אורים וכו'. לפי הנראה לקח לו את הרמז הזה למדת זמן אחר ואולי מחורבן הבית השני (ועיין מה שכתב הגאון רשי"ר בב"ח זיי"ן מ"א).

לד) מכאן אתה למד שאברהם וכו' וישן מכח התפלה. כתב הרב ר' יוסף אבן חיון על וישכב וירדם דיונה וז"ל: הלילה שהנביא יתרשל מהתפלל אבל אמרו וכו' וישכב וירדם שהתפלל דרך שכיבה ונפילה וכו' וירדם אין ענינו שינה אלא כמו ותרדמה נפלה על אברם כי מצד הדבקות נפסק פועל החושים שהם הכחות החיצוניות, וכמו שיקרה לאנשים שלא יראו ולא ישמעו והם נרדמים ע"כ. וזה מסכים לענין המאמר שלפנינו.

פרק כט. שביום כפורים נמול אברהם וכו'. קאי כשטת ר"א ור"י דאמרי תרווייהו בפסח נולד יצחק וכמו שפירשו דבריהם בגמרא „קאי בחג וקאמר לה בניסן" ראש השנה י"א ע"א ועיין תוספות ר"ה אלא דקאי.

לה) (שם) וכל ערל לא יאכל בו וגו'. המאמר הזה עד מן הקבר אין כאן מקומו ואולי מקומו להלן אחרי הענין בטעם שמל אברהם את עבדיו שהוא שלא יטמאו את ארוגיהם במאכליהם ובמשתיהם והיה מסיים כמו ראיה לדבר: שנאמר וכל ערל לא יאכל בו האמור בקרבן פסח ומוסיף ולא יגע בקדש (בצ"ל ולא במקדש) ישראל. היינו בכל אשר הוא מהור וקדוש לישראל ואולי למדו את זה ע"ד דרש ממה שנאמר באותו ענין ואו יקרב לעשותו ומרתיציא

הכתוב התיר באכילה בלשון התר קריבה לעשיה ש״מ שהערל נאסרה לו גם הקריבה ונגיעה ומסיים (כי) הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר. ולפי״ז מלת ישראל מוסב אל מקדש (או קודש) וצ״ל. לפניו. ובמפורש בפסחים (צ״ב) שהפרישה מן הערלה כפרישה מן הקבר ונ״מ להיכו הואת שלישי ושביעי, ועיין רש״י פסחים ס״ט א׳ ד״ה ענוש כרת, ויתכן לומר כי בהוכפת מלות ולא יגע בקדש אי במקדש, רומז למה שאמרו הז״ל: דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו מדברי יחזקאל בן בוזי (מ״ד ט׳) למדנו וכו׳ עי״ש (מו״ק ה׳ ע״א) ועיין רש״י. —

לו) פרק ל. ע״ש בעו בניו של ישמעאל קדר. המאמר אומר תקנני ואולי הגירסא הנכונה היא. עם בניו של ישמעאל שקראו על שם בנו קדר, שנאמר לקדר וכו׳, נקראו גם בני קדם שנאמר קדמה אל ארץ קדם. והענין כי בעל המאמר דייק על מה שאמר הכתוב ולבני הפילגשים וכו׳ בל״ר ולזה אמר כי בני קטורה נקראו ע״ש ישמעאל ובניו והראיה שבמקום שמזכיר קדר הוזכרו ג״כ בני קדם. שנאמר לקדר על ממלכות חצר וכו׳ וסוף הענין עלו אל קדר, ושדדו את בני קדם. וידוע כי בשם קדם נקראי כל הארצות המזרחיות לארץ ישראל כן ארם שהיא מזרחית צפונית וכן ערב שהיא מזרחית דרומית, וידוע ג״כ כי מושב בני ישמעאל הוא בערב.

לז) ע״ש שישבו באחוזת קין וכו׳. וזה על דעת הא״ל שחבר הוא יתרו אשר היה כהן מדין, ומדין אחד מבני קטורה. א״כ מצאנו שארץ מדין נקראת ג״כ קין ואמר הדורש הטעם בזה מפני שישבו באחוזת קין שנאמר עליו וישב בארץ נוד קדמת עדן ועיין להלן פ׳ מ״ד.

לח) פרק לא. לידע את לבו אם יכול לעמוד וכו׳. ז״ל הרמב״ן בפרשת העקדה: ענין הנסיון הוא לדעתי בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת וכו׳ יקרא נסיון מצד המנוסה אבל המנסה ית׳ יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל להיות לו שכר מעשה טוב. וזה שאמר לידע את לבו אם יכול לעמוד ולשמור.

לט) הוא המזבח שהקריבו בו בני נח ובניו. הרמב״ן ז״ל בפסוק ולך לך אל ארץ המוריה, גורס „שנאמר ויבן שם אברהם את המזבח מזבח אין כתיב כאן אלא את המזבח שהקריבו בו הראשונים" וזה נראה עיקר. וכתב עוד שזה טעם ת״א על: ארץ המוריה לארעא פולחנא ור״ל בארץ אשר יעבדו שם האלהים.

מ) פרק לג. ובנו והכינו והתקינו. יתכן שכפל הפעלים רומז לצאת ידי חובת שתי הדעות שמצאנו על דבר עשיית העליה רב ושמואל חד אמר עליה פרוצה היתה וקרוה. וחד אמר אכסדרה גדולה היתה וחלקיה לשתים (ברכות י״א).

מא) בא וראה מן שלום בן תקוה וכו׳ ומה היה עושה. אולי דרשו זה משמו בן תקוה ומלשון מקוה מים:

מב) בא וראה משאול בן קיש. יתכן שרומז בעל המאמר אל מה שהפצירה האשה בעלת האוב בשאול לאכל להם והיא מהרה וזבחה את עגל מרבק אשר לה, שהלשון הזה מורה שלא היה לה כי אם עגל אחד ומן הכתם היתה האשה למודה בכך היינו בהכנסת אורחים, וזה כח הצדק הנמצא בה שבשבילה זכתה להיות גרם לתחית המתים, ויהיה המאמר הזה כתוספת על מעשה הצרפית והשונמית.

מג) וי״א צדיקים הרבה כיוצא בו עלו עמו. באגדת שמואל (פ׳ כה) נדרש זה על אמרה אלהים ראיתי עולים בל״ר, ואמרו שם וי״א צדיקים הרבה עלו עמו. וכן ראוי לתקן פה. ולפי זה מה שנאמר מקודם ועלו עמו אחרים מיותר. ובחגיגה (דף ד׳ ע״ב) אמרו: דאזל שמואל ואתייה למשה בהדיה (עי״ש):

מד) אמר הנביא רבונו ש״ע יש בך כח וכו׳ אלא אמר וכו׳ כאלו לא האמין. בב״ר פ׳ י״ט הזכירו תשובת יחזקאל הזאת לשבח ואמרו עליו שמצאו בקי מכלם (ועיין יפ״ת). ואולי לא פליג בעל המאמר שבפרקין על המימרא ההיא, כי שם אמרו בבחינת היתרון שהיתה לתשובתו על תשובת קין בלעם וחזקיה, אבל באמת לפי שהקב״ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, מצאו שמץ דבר גם בדבריו של יחזקאל. ואגב נעיר שהלשון לפנינו הוא מגומגם ונמצא מתוקן עפ״י הנוסחא שהיתה לפני היפ״ת „אמר לו יש בי כח להחיותם או לאו א״ל ה׳ אלהים אתה ידעת ולפי שלא האמין וכו׳".

מה) פרק לד. ר׳ עזריה אומר כל הנשמות חוזרות ונאספות וכו׳ הצדיקים עם הצדיקים וכו׳. עיין רש״י והרד״א על פסוק ואתה תבא אל אבותיך ור׳ מנשה בן ישראל אמר שפירוש אל אבותיך היינו, הראשונים בזמן או במעלה והשיבות יקראו אבות כמש״ה״כ שאל אביך, וזה שהבטיח הקב״ה לאברהם הוא שיבוא לאבותיו החסידים הראשונים שמתו הבל חנוך נח (נשמת חיים מ״א פ״ג). והנראה שאל זה כוון בעל המאמר הצדיקים עם הצדיקים וכו׳,

מו) ז׳ ימי האבל וכו׳. הנראה שראוי לגרוס ז׳ ימי האבל שתקנו מפני שאז מתחיל הגוף להתליע. והוא נסמך על דברי בר קפרא בטעם ג׳ ימי הבכי שאמר: תקפו של אבל אינו אלא בשלישי עד תלתא יומין נפשא תייבא על קברה סבורה שהיא חוזרת כיון דהיא חמי דאשתני זיותן דאפוי אזלא לה ושבקה ליה הה״ד אך בשרו עליו יכאב (ב״ר ק׳) ובזוהר פ׳ ויחי א״ר יהודא כל שבעה יומין וכו׳ (ועיין נשמת חיים מ״ב כ״ט):

מז) מה עשה נפח ברוח פיו ונזרקה בו נשמה. לעיל (בפרק זיי״ן) כשהוא מדבר בבריאת צבא השמים אמר: אבל בצבא השמים יגיעה הרבה נאמר בם שנאמר וברוח פיו כל צבאם מה עשה הקב״ה נפח ברוח נשמת פיו ונבראו כל צבא השמים וכו׳. ועניננו כמו שהעיר הרב הגאון מהר״ב (שם) לרמז שצבא השמים הם היים משכילים(וע׳ מו״נ ב׳ ה׳ עקידה שער ה׳). והנה המאמר הזה בא ללמד על המאמר ההוא ויגיד עליו רעו כי זה דעת הז״ל בקדש והבא ללמד נמצא למד, שבריאת הנפש המשכלת היא מכונה בשם יגיעה אצלו כביכול, והוא הערה נפלאה מאד להתיר את הספקות אשר הטילו חכמי המחקר בענין קשור הנפש עם הגוף (עיין עקידה שער וי״ו) אשר מכחם נמו לאמר שהנפש היא שכל נקנה (רלב״ג בספר המלחמות א׳), או כח היולי והכנה (הנרבוני בפירוש המורה), או כח מקבל התעצמות (ר׳ יצחק עראמה עקידה שער הנ״ל) וכבר השיגו עליהם החכמים בעל נוה שלום (מאמר חי״ת) ובן ישראל (נשמת חיים מאמר ב׳), ודעתם נאמנה עם קדושי חכמי ישראל הקדמונים שהנפש היא עצם נבדל אלהי מתחבר אל הגוף ברצון הבורא ובכח תבונתו הנעלית מכל מחשב, ולפשט את כל העקמומיות שבלב על דבר החבור הזה, קרא אותו בעל המאמר שלפנינו בשם יגיעה לפניו ית׳. ובא וראה כמה גדולים דברי חכמינו שהשמיעו לנו במאמר קצר בן שלש תיבות „ונזרקה בו נשמה" למודים גדולים ונפלאים בחכמת תכונת הנפש מבטלים רובי הספקות שהטילו החוקרים בזה. וזה כשנעיין היטב בטעם המאמר הזה נלמד ממנו: א) שהנפש עצם נבדל נזרק ובא בגוף מחוצה לו. ב) כי הוא כח אלהי, עתיד ומוכן להשתלם בהקנות מדעים וברבות הצדקה, כמי שזורק דבר מידו והוא הולך ועושה את שלו לגרום פעולות שונות כפי המקום באשר הוא נופל שם. ג) כי הנפש התגלה לפתע פתאום בגוף לשעת הכושר מבלי אשר נוכל לשער ולקצוב לזה עת ומועד מיוחד וכל דבר ההתגלות וההארה הזאת בזריזות ובמהירות מופלגת מאד לית מחשבה תפיסה בו כלל. ד) כי הרשות נתונה והבחירה בידה ואין ידיעתו ית׳ מכרחת אותה כלל וכאלו היא יצאה כביכול מרשותו ונזרקה מידו. וכל אלה הלמודים הם שנתקשו בהם החוקרים, ומכללם גם בעל העקדה שער הנ״ל ולא יכלו להולמם עם אמונת אצילות הנפש ועוד לנו בזה דברים אשר יארך זכרם פה ויתבארו אצלנו במאמר מיוחד נקוב בשם כבוד הנפש.

מח) כל הגופות נוגעים [נגועים] בעפר וכו׳. (עיין נשמת חיים (מ״א ג) שפירש שדעת חז״ל שהגויעה היא בערך אל הגוף והוא פרוד ההרכבה. והאסיפה היא בערך אל הנשמה אשר בהיותה נצחית קרינן בה נאספה אל עמיה, ע״כ אמרו גויעה ואסיפה קאמרינן (בצדיקים).

מט) פרק לז. מה עשה הקב״ה שלח לו מלאך להושיעו. דומה שבעל המאמר הזה אינו סובר שהמלאך הזה היה שרו של עשו כפירוש חז״ל במדרשות, ושההתאבקות היתה התעצמות המלאך להפילו, כי אם מלאך שלוח מאת ה׳ לעזרו, ושמו ישראל וההתאבקות היתה לחזק רוחו ולאמץ כחותיו, כדרך ההרגל בתנועה שמחזק הגוף, ואולי דעת החכם הזה בפירוש ויאבק כמו שפירש רש״י ז״ל בעיקר הוראת הפעל מלשון התקשרות והתחברות. ואולי זה טעם ת״א ואשתדל שהוא לשון פצוי והפצרה ולא התעצמות ומלחמה, ותיב״ע ואתבחש שהוא ג״כ מענין זה (עיין פירושו). וע״ד בעל המאמר הזה, יהיה הפסוק: וירא כי לא יכל לו, מוקדם במאמר ומאוחר בענין ומקומו אחרי הפסוק לא אשלחך כי אם ברכתני, או אחרי סוף הפסוק: ועם אנשים ותוכל. ובאמת הדעה הזאת היא היותר נבונה ומסכמת יותר אל פשטות הכתובים, ואף תהל אור גדול על ענין השליחות של המלאך, אשר לדעתנו יתבאר עפ״י הרמז שרמז לנו בעל העקידה בפירוש מאמר חז״ל: שיעקב חזר על פכים קטנים" כי נטרד יעקב אחרי התפל יותר מראי ושלוה קראוהו בענין זה בשם יעקב. והענין כי בהיות יעקב על ארץ טמאה עד (כפי הנאמר בפרק הקודם) שאמר לו הקב״ה: שאיני יכול לשכון שכינתי עליך בחו״ל, והוא גם בבית לבן משתדל תמיד להנצל מנכליו ע״י המצאות ותחבולות של חול וכמעט שקעה שמש מעלתו הקדושה וכמ״ש: שפחד פן יגרום החטא, אז הופיע עליו רוח ממרומים ושרו ומלאך מגינו (שאמרו עליו שנקרא שמו ישראל) בא לעוררו על התשובה לשוב ולטהר נפשו הקדושה ולהקדישה כליל לכבוד עבודת הש״י. ובכח ההופעה הזאת נלחם עם יצרי מחשבותיו מאז עד כי גבר עליהם, וחפץ הנפש

הקדושה נצח את חפצי הגוף וזהו ענין ותקע כף ירך יעקב, ואולי שלזה רמז החכם בעל המאמר הזה באמרו שהעידו המלאך על אשר שכח נדרו. והרב הגדול הח׳ ר״ש מונק בספרו „ארץ ישראל״ שגם דעתו נוטה לדעה זו, אמר שאולי זה פירוש הכתוב: וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו (הושע י״ב ד׳) שהחצי השני מן הפסוק הוא פירושו של החצי הראשון, ובא לבאר ענין השררה על המלאך שלא היה בהתעצמות מלחמה כי אם: בכה (יעקב) ויתחנן לו, שהרבה בכי ותחנונים כדרך השבים, ובזה שרה אל מלאך ויוכל לו ועלתה בידו. וזה פירוש יקר.

נ) ולהתעכב שם. הכוונה שלא רצה לשוב לארץ אבותיו מפני פחד עשו וחשב להתעכב במעבר יבק וע״ד שפירש הרשב״ם ז״ל שרצה יעקב לברוח דרך אחרת ונתכוין שלא יפגשנו עשו והמלאך עכבו שלא יוכל לברוח. וע״ד הז״ל בא המלאך להעירו עוד כי אם לא ישוב לארץ אבותיו לא יקיים את נדרו וכאלו שכחו.

נא) פרק לה. בכתב נוטריקון. יתכן שכוון אל הכת השמרוני, שנקראו בפי חז״ל גם בשם כתב עברי וכתב לבונאה, וכמ״ש בררו להם ישראל כתב אשורית ולשון הקדש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמית. מאן הדיוטות אמר רב חסדא כותאי, מאי כתב עברית אר״ח כתב ליבונאה (סנהדרין כ״א). והנראה שקראו את הכתב הזה נוטריקון ע״ש צורת האותיות שהם משונות מעיקרות ושבורות ונראים יותר כמו סימנים ולא כאותיות. ואולי מטעם זה קראו חכמינו ז״ל את הכתב הזה ג״כ בשם רועץ או רעץ (סנהדרין שם וירושלמי מגילה פ״א) מלשון תרעץ אויב. והנה בפירוש השם לבונאה דעת המהרש״א בח״א שהוא נגזר משם לבן הארמי ושמטעם זה נקרא כתב עברי ע״ש עבר הנהר, ולא נראה לנו כי מלבד מה שהבדילו הז״ל במקום הנ״ל בין כתב עברי ולשון ארמית, הנה מפורש במסכת סופרים שכתב עברית להוד וכתב ארמית להוד (פ״א הלכה ז׳ וי״ן) ועיין מאור עינים פ׳ נ״ו ומובא שם גם צורות אותיות השמרוניות. ועיין מערכי לשון ערך לבונאה.

נב) ובוכין. הבכיה היתה ע״ד שהיתה קשה להם העתקת התורה לעובדי ע״ז וכיהע אמרם ז״ל בענין העתקת התורה לתלמי שהיה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (מסכת סופרים א׳ ז׳).

נג) ועוד שבטלו מלאכת שמים שתי שנים והיה עד שנת היובל. הגירסא אינה מתוקנת כי לפי המקובל בסדר עולם ובתלמוד ארכו ימי הבטול ממלאכת הבנין שמונה עשרה שנה וצ״ע ואמרו ז״ל עד שנת היובל נראה שסמך על מה שנאמר שם בענין שנחמיה כרת אמנה לשלח את העבדים חפשי ולהשיב את השדות הממושכנות לבעליהם (עיין נחמיה פ׳ ה״א).

נד) פרק מ. וירד לתוך הסנה. דומה שדעת בעל המאמר שהסנה שירד עליו ה׳ אינו מיוחד לשוכת עץ ממין ידוע כי אם גם שם מקום לרגלי ההר (הר חורב) שהוא מלא קיצים ממין הסנה. ומה שמחזק את הפירוש הזה הוא הדבר הנפלא שמביא הרב הנרבוני בענין הסנה וז״ל: דע כי הר סיני הקרוי עליו שהאבנים הנמצאים בו יצויר עליהם הסנה ואחד מנכבדי ברצלונה מבני חכמי הביא עמו מהאבנים ההם וכו׳, וראיתי בו הסנה מצויר בתכלית הציור ציור אלהי בגוון מתחלף לגוון האבן ושברתי האבן לחצאין ונמצא הסנה מצויר בשטח כל חלק וכן חלקתי כל חלק לחצאין ונמצא הסנה מצויר בשטח כל חלק בפנימיותו וכן פעמים רבות עד תום החלקים כדמות הבטנים ועדיין הסנה בהם (מורה נבוכים א׳).

נה) פרק מד. ועקבות רגליו לא ראו. יתכן שיתבאר עפ״י שכתב הרב המורה בפירוש שתוף השם רגל שהוא משותף לענין הסבה ופירש הפסוק: ועמדו רגליו ביום ההוא שענינו יתקיימו סבותיו כלומר מסיבביו (מו״נ א: י״ג כ״ה) ור״ל הסבות אשר הוא סבתם והם מסובבים ממנו והם סבות למה שיתחדש (הנרבוני). וזה כוונת בעל המאמר שראו את הקב״ה: ראו כבודו ונפלאותיו ולא ראו עקבותיו לא הבינו את הסבות והמסובבים שגרמו שנוי בטבע המציאות, וענינו שהוכרחו להאמין שהנפלאות הם שלא כדרך הטבע.

נו) פרק מז. וכל ישראל עומדים חוץ לאהליהם. הרמב״ן בפירושו על התורה באותו ענין מעתיק את המאמר הזה בקצת שנוים נראים מתוקנים וראיתי להעתיקו. עוד כל ישראל יצאו חוץ לאהליהם וראו את משה כורע על ברכיו והם כורעין על ברכיהם נופל (על) פניו ארצה והם נופלים על פניהם ארצה פורש את ידיו לשמים והם פורשים ידיהם לשמים, כשם ששליח צבור מתפלל כך כל העם עונין אחריו, והפיל הקב״ה את עמלק ואת עמו ביד יהושע: ומסיים הרמב״ן ז״ל ואם כן יהיה טעם ומטה האלהים בידי לומר כי באשר עלה אל ראש הגבעה וראה את עמלק נטה ידו במטה להביא עליהן מכת דבר וחרב ואבדן כענין הנאמר ביהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה כי בעת היותו מתפלל וכפיו פרושות השמימה לא יתפיש בידו דבר.

נז) **פרק מז. על כל הרשעים נתת לי רשות.** לפי גרסת בעל העקידה צ"ל: נתת לי רשות על כל העולם ועל ישראל לא נתת לי רשות. והמאמר שלא לבטל קרבן ישראל ליתא שם, (שער ס"ג). ובאמת אין לו סמיכות ענין פה.

נח) **מה מלאכי השרת וכו'.** לפי גרסת בעל העקדה חסר פה: מה מלה"ש יחפי רגל אף ישראל יחפי רגל (שער ל"ה, ס"ג) ובענין קפיצין (עיין ירושלמי ברכות) המלאכים אין להם קפיצין מה טעמא קרבת על חד מן קמייא קיימיא. ועיין רא"ש יומא פ"ח סימן כ"ד.

נט) **פרק מז. ונתפרדו הלחיים.** לפי הנראה חסר פה מאמר לפני זה והראוי: לפיכך נתן לו הקב"ה את הזרוע: שהוא מדה כנגד מדה שאמץ זרועותיו, ובגמרא: דורשי חמורות היו אומרים הזרוע כנגד היד (חולין קל"ד) וכן הוא בספרי פ' שופטים.

ס) **פרק מח. התחיל מקלל אותו ונטל בחרב שפתיו.** ע"ד מליצת הכתוב והכה ארץ בשבט פיו, וברוח שפתיו ימית רשע. והרמב"ן על פסוק הלהרגני אתה אומר, כתב וז"ל: ואני תמה א"כ מי הגיד לרשע כי משה הרגו אולי סמך ידו עליו ויקללהו בשם וזהו ויך וכו'. ואולי זה כוונת בעל המאמר התחיל מקלל אותו וכו':

סא) **פרק נא. וחכמים אומרים שמים וארץ עתידים ליעבר.** כל המאמר הזה מובא בתשובת הרשב"א (סימן ט) באיזה שנוים בגרסות וראיתי להעיר על קצת מהם. א) כאן כאדם שהוא קורא בספר וגולל אותו. ושם: קורא בספר תורה וגולל אותו והוזר ופותח וקורא וגולל אותו. ב) כאן כאדם שהוא פושט את טליתו והוא מבל אותה, ושם: ומקפל אותה והוזר ופותח ולובש ומהדש אותה למקומה. ולא נמצאה שם מלת מבל כלל, שאין לה פי'. ג) כאן וביום השלישי מחדש אותם ומחיה אותם ומקים אותם, ושם: מחדש את הכל ומחיה את המתים ומקיים אותם. ד) כאן עתידים ליעבר ולהתחדש, ושם: עתידים ליבול. ה) כאן להודיע שהוא מכלה. ושם: להודיע שיש אל מכלה ואינו בולה ואין עוד רעה, ו) כאן ואין עוד צרות חדשות, ושם: ואין הצרות הראשונות, — ובטעם סמיכות דבריהם ז"ל בנחמות העתיד על הכתובים האלו שנאמרו כיעודים לעם ידוע באבדן ממלכתו אמר הרשב"א ז"ל: דע כי זה כולו וכיוצא בו לא נתכוונו בו החכמים לאמר כי במקום ההוא נאמר המקרא על הענין אשר אמרוהו הם אלא שהכתובים אומרים ורומזים ולפי שהענין ההוא יקרה בסוף הזמנים כענין הכתוב ממש וכמו שהענין מקובל בידיהם אמר הנביא ממש אבדן הממלכות ההם יבטיל מלכותם בטול גמור שיקרה להם לעולם בסוף הזמנים. ועל הדרך הזה יבא כל מה שתמצא להם ז"ל בברייתא בזה לדעת ע"כ. והדברים האלו נאמרים מפי הרשב"א כנגד דעת הרב המורה בפירוש הכתובים האלה (מו"נ ג' כ"ט):

סב) **ג' כלפי הדרום וכו' עד ומהן נמשכים וירדו הערבה וכו' ונכנסין אל ים המלח וכו'.** ענין הלוקת הנחלים לארבע פאות הארץ וטעם המאמר כולו יתכן שיתבאר עפ"י מה שאמרו חז"ל בתוספתא דסוכה הביאה רש"י ז"ל ביחזקאל בענין האמור „להיכן יוצאין לימה של טבריא ולימה של סדום ולים הגדול" וירדו הערבה זו ימה של טבריא ובאו הימה זו ימה של סדום אל הימה המוצאים זו ימה של אוקינוס. וידוע כי הימים האלו הם לשלש רוחות העיר ירושלים ימה של טבריא שהוא כנרת הוא לצפונה, ימה של סדום (ים המלח) למזרחה, ים הגדול (ים התיכון) למערבה. הרווחנו בזה שמצאנו תכלית תוצאות המים לשלשת הימים האלו, כדי לרפאותם היינו למתק מימיהם ולהפרותם, (ירושלמי שקלים פ"ו). וחסרה לנו עוד הרוח הדרומית שלא נתפרש הים שבה ותכלית ביאת המים לשם, ובאמת אין בדרום ירושלים שום ים כלל. ואולי היתה דעת בעל המאמר שלפנינו לכלול את מדבר יהודה תתיז שהוא בדרום א"י מערבית לים המלח ויפרש לשון שבמקרא הערבה על המדבר הזה וכמו שקרא ביהושע בית הערבה: במדבר בית הערבה (יהושע ט"ו ס"א), ולהיותו כמעט רובו כבולו מקום שמם, יבואו המים להשקותו ולרפאותו, וזה שאמרו בזה: **וירדו אל הערבה וכל שדה וכרם שאינן עושין פירות** וכו', מוסב על השדות והכרמים במדבר יהודה, שאינן נותנים יבולם כראוי מפני מעוט המים. ובירושלמי (שקלים פ' ו') מנו ארבעה ימים והוסיפו ימה של סמבי „אל הגלילה הקדמונה זה ימה של סמבי וכו'", הרי מפורש שרצו לתפוס מספר ארבעה, אמנם אין בידי ליישב הגירסא הזאת כי ימה של סמכי שהוא מי מרום הוא למעלה מים טבריא לצפון ארץ ישראל ואיך יצאו המים מירושלים ויבואו תחלה אל מי מרום וישובו אח"כ וירדו לאחור אל ים טבריא, וטבריא באם הדרך למי מרום, וצ"ע. עכ"פ ממוצא דברינו אלה יתבארו דברי הפרק, ויושר נכח עמנו כי הוא צריך תקון וישוב בגרסותיו.

דברים בשם אומרם

הרב המאוה"ג וכו' מו"ה יוסף אלחנן לבית לוי ז"ל רב ומ"מ דק"ק סערהייא, בעהמ"ח ס' עינות מים.

נתונים מאת ט"ף שפירא מעיר סייני *)

א) בעבור, למען

כל אשר יולד ע"פ תבל ארצה לא יתכן בלתי סבה המסבבת איתו הדבר, כי אין מסובב בלתי סבה, שהסבה מוקדמת תמיד להמסובב, ואולם בשמיעת הענין הנעשה יתכן שישמע השומע דברים כהויתן, רצוני, שיודיע לו המספר הסבה עם המסובב, או שישמע המסובב קודם הסבה; ובד"מ אם איזה איש הרויח באיזה עסק, הנה העסק הוא הסבה והריוח הוא המסובב; ולפעמים ישמע השומע ספור הסבה שהוא העסק עם הריוח המסובב, ולפעמים לא ישמע רק הריוח שהוא המסובב לבד ולא הסבה שהוא העסק, עד כי ישאל עליו ויודיעהו לו. והנה הראשון מן המספרים האלו הזכיר הסבה קודם המסובב, והשני הפך הדברים והזכיר המסובב קודם, ושני המספרים האלה צריכים למלה המצרפת הסבה עם המסובב ולהיטיב דעת מהו הסבה ומהו המסובב, ולמען לא יכשלו בלשונם הניח בעל הלשון שתי מלות מצרפות הסבה עם המסובב, כי המזכיר הסבה מקודם ואחריה רעותה ממשך המסובב ישמש במלת „בעבור" ששרשו עבר והב' היא שמושית, ור"ל בשביל הסבה שעבר נמשך זה המסובב, כמו: הנה אנכי בא אליך וגו' בעבור ישמע העם וגו' (שמות י"ט ט'), הכוונה שיהיה זה סבה למה שישמע העם. אבל על המזכיר המסובב קודם הסבה עליו לשמש במלת „למען", שלדעת הרד"ק שרשו מען מל' מענה ותשובה והל' מורה כמו להשיב תשובה, שר"ל שהמסובב נמשך מהסבה פלונית, והיא כמו: למעני למעני אעשה (ישעיה מ"ח י"א) ר"ל שאעשה הפעולה הזאת מסבת עצמי. ולכן כתיב למען ייטב לי בעבורך וגו' (בראשית י"ב י"ג), כי אמירת „אחי" הוא המסובב ונמשך מסבתו שייטב לי, ופעולת ההטבה נמשך מסבת שרה, ולכן אמר בעבורך ולא למענך. וכן: למען הציל אותו מידם (שם ל"ז כ"ב), היינו שכל האחים היו שוים בשנאת יוסף, וגם ראובן כמוהו כמוהם היה מקנא בו על חלומותיו ועל דבריו, וא"כ למה אמר ראובן: אל תשפכו דם? עכ"א הכתוב שהיה זה לפי שצר לו על הצער שימצא את אביו, וא"כ מאמר: „אל תשפכו" נמשך ממאמר שרצה „להשיבו אל אביו". וכן: ויאמר כדברך למען תדע וגו' (שמות ח' ו'), ר"ל אעפ"י שאינך כדאי לזה וא"כ הלא יהיה לפלא באזני השומעים על אמרו כדברך, כי למה אחניף אותך בדבר שאינך ראוי לזה? למען תדע, מסבת שתדע כי אני ה' עושה זאת. וכן: למען ירבו ימיכם וגו' (דברים י"א כ"א) ודו"ל.

כלל הדברים כי המשך המסובב אל הסבה יאמר בלשון בעבור, והמשך הסבה אל המסובב יאמר בלשון למען, ובזה אני מבין דקדוק עצום בתוה"ק; כי במאמר יצחק לעשו (בראשית כ"ז) כתיב: ועשה לי מטעמים וגו' בעבור תברכך נפשי, וכן במאמר רבקה ליעקב כתיב: והבאת לאביך ואכל בעבור וגו', אולם אח"ז בשעת מעשה כתיב: „הגישה לי ואכלה מציד בני למען תברכך נפשי", הלא דבר הוא? אך לפי הנחתנו בדיוק אמרה תורה למען במאמר הגישה לי וגו'; כי מתחלה חשבו יצחק לרשע, ויהיו המטעמים סבה למשוך ע"י ענין הברכה, אולם אחרי אמרו: כי הקרה ה' וגו', וא"כ חשב שאולי חזר בתשובה וראוי לברכה מצד עצמו זולת המטעמים, וא"כ לא יהיו המטעמים רק לשכר בעבור ברכתו, ולפי"ז נהפך בו הברכה סבה, והמטעמים היא המסובב, וע"כ היטיב לומר למען, שהמטעמים מסובב מסבת הברכה, —

ובזה אשכחנא פתרא למאמרם ז"ל (ברכות ז' א') „והיינו דאמר להו נביא לישראל: עמי זכר נא וגו'; מאי למען דעת צדקות ה'? אר"א א"ל הקב"ה לישראל דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי וכו'". אשר לכאורה לא ידענו כוונת קושיתם ע"ז מאי למען דעת וכו', וכי השתלשלות הענין שהיה בין בלק ובלעם דבר קטן הוא, ואטו מלתא זוטרתא היא שהלך לעקור אומה שלמה והזר וברכן, וא"כ מה זה ששאלו: מאי למען דעת? אולם הקשו על דקדוק לשון הכתוב, שלפי הפשט משמע שהזהירם על הזכירה, ע"ד זכור את אשר עשה לך עמלק, שע"י החקירה הזאת יתחקה בלבם שידעו צדקות ה' וחסדיו, וא"כ תהיה הזכירה סבה והידיעה מסובבת, וא"כ הי"ל: בעבור דעת וכו'? וזהו שהקשה ר"א מאי למען דעת, בעבור דעת מבעיא ליה? ע"כ פירש באמת שהזכירה תהיה מסובבת מידיעת צדקת ה', וזהו שאמר דעו כמה צדקות וכו' באותן הימים ומסבת הצדקות האלה ראוי לכם לזכור זאת תמיד לבל יליזו מעיניכם, וא"כ מסובבת הזכירה מהצדקות ונופל ע"ז לשון „למען", והבן.

ב) מִפְּנֵי מִלְּפָנַי.

הֲרָאִיתָ כִּי־נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי־
נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו וגו' (מ"א כ"א כ"ט)

הסר מסבת המתקומם ומתנגד למולו, נאמר שסר מפניו, אולם על ההכנה המקומית וההתיחקות בטרם ביאת

*) הנני נותן בזה לפני הקוראים הנבונים שנים שלשה גרגרים מן האילנות ששתל דודי הרב הגדול ד"ל בכל מקצעות ספרותנו ולא זכה ליהנות מפריו; בחייו היה נחבא אל הכלים, העוני אשר התנחל לרוב לרבנינו השוקטים על שמריהם ונזונים מפרים גז עדריהם, ובמותו, עניית יורשיו אחריו תמעיטנו. זה תשע שנים עברו מיום הניחו כתביו לפקדון; ולירושת עולם בידי, ואין הפרוטה מצויה לתת להם שם ושארית בקרב עמנו; עכשיו, שקרא הזמן לדוד ודורשיו וחכמיו לבנות בית לכנסת ישראל, להכין אותה ולסעדה ברות דעת וברות באר, הריני מוציא את פריו לברכה לפני הקוראים הנכבדים, וכי ימתקו לפיהם ואוסיפה עליהם כהנה וכהנה.

ט"ף שפירא

המתנגד העומד למולו, נאמר שסר מלפניו; ובד"מ, אם השוכר הראשון יפנה כליו מן הבית מחמת שהשוכר השני צריך לכנוס בו נאמר עליו שסר מלפניו, והיינו שיצא מן הבית טרם שבא השוכר השני בבית; אבל בשכבר נכנס השני בבית, ומחמת שצר לו המקום הוכרח השוכר הראשון לפנות כליו משם, נאמר עליו שסר מפניו, הרצון, מסבה המכרחת אותו. והנה ביהושע כ"ג כתיב: ויורש ה' מפניכם וגו', ובפ' י"ג שם כתיב: ידוע תדעו וגו' להוריש את הגוים האלה מלפניכם. והטעם, כי מתחלה כשבאו ישראל לרשת את ארצם עד שהוכרחו הגוים לפנות א"ע משם נופל לשון מפניכם, אבל אח"ז שסובב על הגוים הנשארים בארץ, שאם יצאו הם ויכינו מקום לישראל יכנסו במקומם, נופל לשון מלפניכם בלמ"ד. וכן (שם ו' א') ויריחו סוגרת ומסוגרת מפני בנ"י, הרצון בהכפל, שהיתה סוגרת בעד אחרים לבוא בתוכה (והוא ע"מ פוקדת) ומסוגרת בעד הדרים בתוכה, והכל מפני ב"י, מסבתם אשר הקיפוה למלחמה; ובשמואל (ב' ז' ט"ו) והסדי וגו' אשר הסירותי מלפניך, לא אמר מפניך, כי באמת לא סר שאול מסבת דוד, כ"א בעונו נטלה מלכותו ממנו, והסרתו היתה הכנה מקדמיית למלכות דוד; וביונה (א' ג') „ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'", „כי ידעו האנשים כי מלפני ה'", ולא אמר מפני ה'? כי אין לברוח מפניו ית', אך שהיתה בריחתו מסבת הנבואה שלא תחול עליו בחו"ל.

כן הוא בענין התשובה הנודעת בהבדל אופני ההערה אליה, שהמדרגה הראשונה היא שישוב עצמו מחוזק הכרתו את ה', והפחותה ממנה היא שישוב בעת שתבואהו תוכחת הבורא ית', והכלמתו על רוע מעשיו ומפעליו ע"י נביא דורו וכו' (עיין חוה"ל שעה"ת פ"י). והנה על השב מעצמו בטרם תבוא אליו תוכחת ה' נופל ע"ז לומר כי נכנע מלפני ה', אולם השב מחמת שהציקתהו רוח הנבואה מנביא הדור, נופל עליו לומר כי שב מפני ה', הרצון מסבתו ית'. ובזה נבוא אל באורי הכתובים שלפנינו, כי כרצות ה' להודיע לאליהו אשר לא תועיל תשובת אחאב לכלות הפשע לגמרי, כ"א זכות תשובתו תועילנו לתלות העונש לבד, ואעפ"כ יביא הרעה בימי בנו, וידע ית' כי יפלא בעיני אליהו גם הוא מדוע לא תועיל התשובה לגמרי? ע"כ יצא לחלק בין אופני ההערה אל התשובה, כי אם היה אחאב שב מעצמו בלי שום התעוררות זולתו, היתה באמת תשובתו תשובה הגונה, עד שהיה נמחק העון לגמרי, אולם הראית כי נכנע אחאב מלפני? וכי ראית בעיניך שיהיה נכנע מלפני? כלומר שתהיה הערתו אל התשובה מעצמו עד שתגדור הכנעתו בשם מלפני? הלא לא נכנע אלא מפני! ר"ל מסבת שהציקוהו דבריך ביעוד קשה ומר ובהוכחות עלי עון; ויען כי נכנע מפני ולא מלפני, לא תוכל תשובתו זאת להתם חטאת לגמרי, אפס בזאת ירצה לו שלא אביא הרעה בימיו, רק בימי בנו, מאחר שלא היתה תשובתו תשובה הגונה מהתעוררות עצמיית כראוי.

דברי חכמים וחידותם.

תנו רבנן בשעה שהפיל נבוכדנצר חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש כו' פתח (נבוכדנצר) יאמר אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין מלכותיה מלכות עלם וגו', אמר ר' יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו (של נ"נ) שאלמלא בא מלאך וסטרו על פיו, בקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים, ופי' רש"י ז"ל שהיה נבוכדנצר משבח (להקב"ה) שירות ושבחות נאות יותר מדוד ואלמלא אמרן היה הקב"ה נוטה אחריהן יותר מאחרי השירות שעשה דוד, עכ"ל (סנהדרין צ"ב ע"ב). הפליאה הנשקפה מהמאמר הזה תפליא לבב כל הקורא עד כי יעמיק שאלה: היתכן כי נבוכדנצר הרשע אשר כָּרַע לַבֵּל נִבְזֶה מדוממים, אשר הרס את הארץ הקדושה ושרף את מקדש ה' ועשה הרג איום ורצח נורא ברבבות אלפי ישראל, היתכן כי היתה לאל ידו לגנות כל שירי וכל התשבחות הרמות והקדושות אשר אמר דוד משיח ה' ונעים זמירות ישראל, אשר רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו ואשר לא נתן שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה עד אשר מצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב? היתכן כי אלמלא בא מלאך וסטרו על פיו היה משבח לאלהי ישראל שירות ותשבחות נאות יותר משירי דוד ותהלותיו ותשבחותיו בספר תהלים והקב"ה היישב תהלות ישראל היה נוטה אחריהן יותר מאחרי שירי דוד? הלא לרשע כנבוכדנצר יאמר ה' מה לך לספר תהלתי, ובוצע ברך מנאץ הוא את שם קדשי!—. להסיר את הפליאה הזאת נעתיק בזה מאמר חז"ל במדרש תנחומא סוף פרשת וארא וז"ל: נבוכדנצר כשהיה בצרה אמר כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד' ל"ד), אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' ישמעאל בר נחמן אלולי שהקב"ה דן את הלבבות והמחשבות קִלֵּס נבוכדנצר בפסוק זה כשם שֶׁקִּלֵּס דוד בספר תהלים, נבוכדנצר אמר משבח ודוד אמר שבחי ירושלים את ה' (תהלים קמ"ז), נבוכדנצר אמר מרומם ודוד אמר ארוממך ה' כי דליתני (שם ל'), נ"נ אמר מהדר ודוד אמר הוד והדר לבשת (שם ק"ד) עכ"ל המדרש תנחומא. והנה על פי מאמר המדרש הזה דעת לנבון נקל כי בשגגת המגיהים והמדפיסים הראשונים נפלה שגיאה קטנה במאמר ר' יצחק במסכת סנהדרין ותחת בקש נ"נ לגנות צ"ל לקלס כמו שהוא במדרש תנחומא, ור"ל שנבוכדנצר בקש לקלס להקב"ה כל השירות והתשבחות שאמר דוד בספר תהלים לולא

כמרו המלאך על פיו. וכל המיטיב לראות יראה ויבין כי כמו שקלס נ"נ בפסוק כען אנא נ"נ משבח ומרומם ומהדר אותן הקלוסין שקלס דוד בספר תהלים כמפורש בתנחומא, כן קלס נ"נ גם בפסוק אתוהי כמה רברבין וגו' אותן הקלוסין שקלס דוד, נבוכדנצר אמר מלכותיה מלכות עלם ודוד אמר מלכותך מלכות כל עולמים (תהלים קמ"ה י"ג), נ"נ אמר שלטניה בכל דר ודר והוד אמר וממשלתך בכל דור ודור (שם שם), וכן בקש נבוכדנצר לקלס כל השירות והתשבחות שאמר דוד בספר תהלים אך בא מלאך וסטרו על פיו ונאלמה לשונו בפיהו וחדל לקלס עוד כמו שבקש בתהלים, כי הקב"ה הבוחן לבבות והיודע מחשבות ידע כי אף אם לשון אותו הרשע לשון זהב הוא, אך לבו לא נכון ומחשבתו לא נאמנה עם אל, וכמו שכתוב במדרש תנחומא הנ"ל, ואחרי הדברים והאמת האלה עולים שני המאמרים הנזכרים (במס' סנהדרין ובמדרש תנחומא) בקנה אחד ושפה אחת ודברים אחדים לשניהם, ואין כאן המקום להאריך עוד. והנה כל מבין דבר ההגהה יבין כי על נקלה יוכל המגיה לשגות ולהחליף תיבת לקלס בתיבת לגנות הקרובות במבטא —

ר' מני הוה שכיח קמיה דרבי יצחק בן אלישיב א"ל עתירי דבי חמי קא מצערו לי, אמר ליענו ואיענו, אמר קא דחקו לי, אמר ליעתרו ואיעתרו, אמר לא מקבלא דביתאי עילאי, א"ל מה שמה חנה תתיפה חנה, אמר קא מרדה עלי, אמר תחזור חנה לשחרירותא, וחזרה חנה לשחרירותה (תענית כ"ג.)

כל העובר על פני המאמר הזה יעמוד משתאה, ולבי ישתומם בקרבי התחת אלהים הוא ר' יצחק בן אלישיב עד כי בהגה היוצא מפיו הוא מוריש אף מעשיר, משפיל ומרומם, יהפוך דְּפִי לְיֹפִי וְיֹפִי לדֹפִי? וכבר התלוצצו על זה חומדי לצון המלעיבים בדברי חכמינו ז"ל מקצר יד וחסר לב להבין דברי חכמים וחידותם, ומבלי הלאות את הקורא בדברים הרבה, נגלה אור פני כונת המאמר הזה בדברים קצרים: ר' מני התאונן באזני ר' יצחק בן אלישיב כי האנשים אשר עשו להם עשר בעסקי חותנו העשיר ורב עסקים, מגדילים עליו עקב ומונים אותו על אשר היא מחובשי בית המדרש ואינו יודע הליכות עסקי התבל, כדרך אנשי שחץ כאלה להתל בת"ת ולהבזותם, ויחר אף ר' יצחק על האנשים ההם ויקנא לכבוד התורה ויאמר לר' מני כי יבקש את חותנו להדף אותם ממצבם ולהסירם מעל פניו ולא יתן להם מקום בבית מסחרו ובכל עסקיו וישובו להיות עניים כבתחלה ואז יכנע לבבם הערל ולא יזידו עוד להתל ולהבזות את ת"ח היושבים לפני ה'. ויעש כן ר' מני, וחותנו המוקיר רבנן, קצף על האנשים ההם וליסרם על זילותא דת"ח גרש אותם מהסתפח בעסקיו ויהיו עניים מרודים. אך הם בצר להם ובידעם כי רק מאת ר' מני באת עליהם הצרה הזאת ויקדמום ימי עוני, התרפסו וירהיבו אותו וידחקוהו ויאלצוהו בדברים להעביר חטאתם ולדבר עליהם טובות לפני חותנו להשיבם אל כנם ואל משמרת עבודתם, ור' מני ספר זאת לר' יצחק וישאל בעצתו איכה יעשה, ור' יצחק יעצהו לשמוע אל תחנוני האנשים ההם אחרי אשר שבו מדרכיהם ולא יוסיפו עוד להבזות ת"ח. ויחל ר' מני את פני חותנו להשיב אותם אל כנם והם שבו להיות עשירים. וכל הדברים האלה יספרו הז"ל במליצה קצרה ובלשון חכמים כדרכם. ור' מני זה התאונן עוד פעם אחת לפני ר' יצחק כי אשתו שחורה ולא מצאה חן בעיניו וצר לו מאד בגלל הדבר הזה. וישאלהו ר' יצחק מה שמה, ובהגידו לו ר' מני כי חנה שמה, אמר לו ר' יצחק תתיפה חנה, ר"ל היפה את עצמה בבגדים יפים ותשים עליה עדיה וחליתה ותפארת העכסים והשביתים ואז יראה בעיניו כי כשמה כן היא חנה שמה והיא יעלת חן, כי בנות ישראל יפות הן אלא שעניותן מנוולתן. וכל זה רמז ר' יצחק בתיבת תתיפה בבנין התפעל כמו מתעשר, מתרושש ורבות כאלה, כידוע לכל. ור' מני עשה כעצת ר' יצחק וילבש את אשתו שני עם עדנים ויעל עדי זהב על לבושה ותתיפה חנה ותשא חן בעיני כל רואיה עד כי האמינה כי היא באמת יפת תאר ויעלת חן ותתגאה ביפיה ותבז לר' מני בעלה ותמרד בו, ויצר לר' מני יתר הרבה מבתחלה ויתאונן עוד הפעם לפני ר' יצחק, ור' יצחק יעצהו להסיר מעליה את הכשיטיה וקשוטיה ובגדיה החמודות ובזה יסור מעל חנה גם חנה ותחזור לשחרירותה, זאת היא כונת המאמר הזה והמבין מליצות הז"ל וחידותיהם, חכו יטעם את נעם המליצה במאמר הקצר הזה ואבמ"ל.

קלמן שלמאן

הכללים שבמשנה ובתוספתא

מאת

חיים אפפענהיים

רב דקהל מהארן.

הספרים בכלל הם נכתבים על שני אופנים, יש שהמחבר כותב באריכות ועורך את רעיוני רוחו בפנים מסבירות ובהרחבת דברים, כאלו אמרם בעל פה עד שנקל להקורא להבין את דעתו ושיטתו בעניני החכמה והמדע שנכללים בם, וכמה שנסתעפו מהם, ויש שהמחבר כותב בלשון קצרה בלי לומר רק מה שהוא נחוץ להענין שבו הוא עוסק בחשבו שמה שלא יעשו רוב דברים יעשה זך לקחו ומתק שפתו. ומטעם זה כל הקורא בספרים הנכתבים באופן השני צריך לדקדק על כל מלה ומלה והלשונות אשר ישתמש בהן המחבר וכמו כן על המשך המאמרים והרכבתם באשר שלא באקראי נסדרו באופן שהם לפנינו אלא במועצות ודעת, להאיר עיני הקורא ולהשכילו בינה. והנה אם כן הוא בכל הספרים הנכתבים בדרך קצרה עאכו"כ בהמשנה שלני שמלבד שנכתבה בדרך קצרה אינה כוללת ילדי רוחו של חכם אחד, שהלא ידענו שעקר מלאכתו של ר' יהודה הנשיא בחבור המשנה, היתה לאסוף את ההלכות ורבי הקבלות והדעות של חכמי הדורות שנשנו בבתי מדרשים שונים, ולהוציא מהן עיקרי הדברים ולסדרם כפי השגת רוחו, והכל בלי יתור לשון, פעמים כמו שהיו שגורים בפי ת"ח, ופעמים עם תיקון הלשון והוספת דברים מדעתו, וכבר הוכחנו במקום אחר (תולדות המשנה פ"ז, בית תלמוד ח"ב 344) שרבי לא רצה לחבר ספר החוקים, אלא ספר אולפנא של הלכה, אשר יהיה לת"ח לעינים, לשאת ולהת בה, ולדמות מלתא למלתא, כדי להבין ולהורות ולדעת להיכן הדין נוטה, וספר כזה כולו אומר דרשוני, כי אין ספק שכל מה שנאמר במשנה הוא בדיוק, ובמקום שיש יתור לשון, עלינו לחקור מה זה ועל מה זה, לאיזה תכלית האריך המחבר, אשר דרכו לקצר, וכמו כן מאיזה טעם סידר את ההלכות על דרך זה ודומיהן. והנה אף שחז"ל דקדקו בלשון המשנה מאד, וכמה דברים נתבררו להם עי"ז וכמה דינים והגבלות הלכות הוציאו מתוך מדרש מאמרי המשנה וסדרם. אבל מפני שעיקר מגמתם היתה, לפרש את המשנה כדי לחתוך את הדין מתוך שקלא וטריא, מקום הניחו לנו להתגדר אחריהם, כי כמה דברים שהם קשים להולמן, יבוררו מתוך תולדות המשנה, ואם אמנם שגם הם הכינו את לבם, לחקור גם על ענין זה, עכ"ז ע"פ רוב לא הודיעו לנו בתלמוד רק מה שיועיל לנו, כדי להוציא את הדין לאמיתו.

מן הענינים הנוגעים בעיקר מחקרי המשנה והתפתחותה הם הכללים שנשנו בה בהרבה מקומות ונשנו בלשון „כללו של דבר" או „זה הכלל" או „כלל אמרו" או „כלל אמר ר' פלוני", פעמים נשנה הכלל תחלה ואח"כ פירושו, ופעמים נשנו איזה הלכות תחלה, וסתם בזה הכלל, פעמים דקדקו בגמרא כלל לאתויי מאי ופעמים לא דקדקו בזה. ועתה יש לנו לברר, מי הם הראשונים, אשר העמידו כללים, אם בכל המקומות הכלל קודם להלכה, או איפכא שהכלל נתחדש ע"י ההלכות, וכמו כן ערכן של הכללים ולאיזו תכלית נאמרו, וכן יש לעיין בדבר הכללים שנשנו בתוספתא ולא נשנו במשנה או להפך או שנשנו בשתיהן בשנוי לשון, שאפשר שיאירו לנו החקירות האלה נתיב על יחס התוספתא למשנתנו, ועל אהרות ממין הזה.

א) אין ספק שכמה כללים היו להם בקבלה מימים קדמונים, וראיה לזה שמצינו כלל אחד שנשנה בלשון ירושלמי: כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו וכו' (ב"ק ט') אשר בוראי הוא מן הדורות שהיו רגילין להשתמש בלשון זה, וכמו כן מצינו כללים שנחלקו החכמים הקודמים בפירושם והגבלתם, כגון הכלל כל שאתה יכול להרבות ספיקות וס"ס ברה"י טמא ברה"ר טהור (טהרות פ"י) שנחלק ר' אליעזר בהגבלתו, או הכלל כל הנשים דיין שעתן (נדה פ"א) שנחלקו שמאי והלל בפירושו, וכהנה כמעט בכל מסכת ומסכת, וכן מצינו בספרא (פ' שמיני פרשה ז') שהעיד חזקיה אבי עקש לפני ר"ג הזקן כל שאין לו תוך בכלי חרס אין לו אחורים, ומאמר זה נשנה בכלים (פ"ב מ"ג) בלשון זה הכלל, ועיין עוד בירושלמי (שקלים פ"ה), ומטעם זה יש לומר מה ששנו כלל אמרו הם כללים שקבלו מימים קדמונים. ואותן כללים ישנים כוללים ע"פ רוב עיקרי הדינים של איזה הלכה או חלקי ההלכה, כגון כלל אמרו בפאה (שם פ"א. מ"ד), כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ וכו' או כלל גדול אמרו בשביעית (שם פ"ז) שהם כוללים עיקרי דיני הלכות פאה והלכות שביעית, דהיינו מאיזה מינים חייב להניח פאה, ובאיזה מהם נוהג קדושת שביעית, ואיזה מהם צריך לבער כשיגיע זמן הבעור, וכן כלל גדול אמרו בשבת (פ"ז) שהם עיקרי הדינים של אותו הפרק מהלכות שבת, שבו יבורר, איך יתחייב קרבן אם שגג ועשה מלאכה בשבת או בשבתות הרבה ודומיהן, וכן זה

הכלל במקדש, כל המסיך את רגליו טעון טבילה וכו' (יומא כ"ח) שכולל עיקרי הדברים מהתנהגות טהרה יתרה במקדש, וכמו כן כלל אמרו בנזיקין (תוספתא (ב"ק פ"ג), לכן דקדקו לומר באיזה מן ההלכות נאמר הכלל, כגון כלל אמרו בפאה, כלל גדול אמרו בשביעית, ומפני שאלה הכללים הם עקרי הדברים וגופן של איזה הלכה לא דקדקו בהן בעלי התלמוד לומר, כלל לאתויי מאי 1); ואל תשיבני מסוגית הגמ' ביבמות (כ'), ששאלו על מה שנשנה שם כלל אמרו ביבמה וכו', כלל לאתויי מאי? דברור הדבר שלא שאלו זה רק על לישנא כל שהוא איסור ערוה וכו' כמו שמצינו בכמה מקומות, לכן לא דקדקו זה רק על הרישא ולא על הסיפא דבסיפא ששם לא נאמר רק על איסור מצוה ואיסור קדושה, אבל לא נאמר כל שהוא, או ושהוא איסור מצוה ואיסור קדושה, וכן משמע מדברי הרמב"ן והרשב"א שם, דעיקר הדיוק לא היה רק על הרישא של המאמר כל שהוא וכו' ואותן כללים ישנים היו כדבר מוסכם בעיני החכמים, וליכא מאן דפליג עליהם רק שפעמים פליגי בפירושם ובנוסחתם, כגון בשבת (ע"ה ע"ו). עוד כלל אחר אמרו כל הכשר להצניע וכו' דלר"ש לא נאמרו רק למצניעיהם ולר"ש בן אלעזר יש לשנות נוכחת כיפא דכללא, ע"כ לא הזכירו בתוספתא הך עוד כלל אחר אמרו והעתיקו (פ"ח) רק כללא הרשב"א, אמנם סתם משנה דלקמן (צ:) אתיא ג"כ דלא כרשב"א, ומטעם זה ברור הדבר שרבי העתיק הך כללא כמו שהיה נשנה במשנת דר"ג או במשנת של אחד מן התנאים הקודמים. והנה מצינו (פסחים מ"ה:) שנחלק ר' נתן על מה ששנו, כלל אמרו בטהרות (שם פ"ח מ"ו) כל המיוחד לאכילה טמא עד שיפסל מאכילת הכלב וכו', אמנם זו אינה טענה, דבאמת יש לומר שזה הכלל לא נתקבל דהכי איתא בתוספתא (שם פ"ט) 2): ר' אליעזר אומר משקה כרוח מטהר והשיבו לו אין משקה יוצא ידי הפרה ואף לא ידי העופות ומשמע שגם ר"א חולק על זה הכלל, אמנם בשאר כללים ישנים לא מצינו עוד שנחלקו.

ב) רבי הכללים הללו, אף שלא נשנו אלא בעין הלכות מופשטות, בלי להראות את מקורן עכ"ז נראה שיצאו להם מתוך מדרשי הכתובים, וחז"ל השתדלו ג"כ להביא ראיות עליהם מן הקרא כגון כלל גדול אמרו בשבת ושאלו בגמ' על כל פרטי הדברים שבכלל

1) ודקדקו רק מחיש לטעם (פסחים נ"ו: ועוד במקומות) מן פרטי הדברים.

2 ובתוספתא לא שנו הך כלל אמרו במהדגת.

מנא הני מילי, וכן כלל גדול אמרו בשביעית (פ"ח) כל המיוחד למאכל אדם אין עושין ממנו מלוגמא לאדם וכו' והביאו בירושלמי (שם) ובבבלי (ב"ק ק"ב) ראיות לזה מן הקרא, אך פעמים נכללו בכללים הללו דברים שהם רק מדרבנן כגון כלל אמרו ביבמה כל שהוא איסור ערוה לא חולצת ולא מתייבמת, איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתייבמת, ופירשו במשנה איסור מצוה היינו שניות מדברי סופרים, וכמו כן הכלל שאמרו במעשרות (שם פ"א) עיין בפי' הר"ש שם וכללו עוד כללים. ובעקבות הללו הלכו התנאים האחרונים שגם הם העמידו פעמים כללים מתוך מדרשי הכתובים, כגון הכלל שנשנה בשם רשב"ג (חולין פ"ח): כל דבר שמגדל בו צמחים מכסין בו ושאינו מגדל וכו', שנובע מתוך מדרש הקרא וכסהו בעפר כמבואר בספרא (פרשת אחרי פרשה ח' פ"ו) כלל אמר רשב"ג: מה עפר מיוחד ומגדל צמחים ומכסין בו, אף וכו' יצא דבר שאין מגדל צמחים אין מכסין בו, ועיין בגמ' שדרשו ג"כ את הקרא וכסהו בעפר, ונתוכחו אם רשב"ג פליג על הת"ק או לא. אמנם בתוספתא נאמר הכלל בהרחבת דברים דהכי איתא שם (פ"ו) זה הכלל כל שהוא מין עפר בולע ומצמיח מכסין בו. עכ"ז יש לומר דאתיא כרשב"ג דכל שהוא מין עפר היינו כב"ה שאמרו דמצינו שקראה התורה לאפר עפר ור' ישמעאל שאמר (סוטה ט"ז) דבענין זה הלכה עוקבת את המקרא דהתורה אמרה בעפר והלכה אמרה בכל דבר שהוא מגדל צמחים (ירושלמי קידושין פ"א ה"ב); רק שצריכין להיות רק כדי שיהיו בולעים ומגדלין צמחים.

ג) מהראשונים שהעמידו כללים ונקראו על שמם, הם ר' אליעזר וחבירו ר' יהושע, ועתה נעיין בכללי דר"א. הנה ר"א למד 3) ממה שאמרו חכמים בקטנה שנתקדשה ע"י אמה או אחיה, שתצא בלא גט ושצריכה רק מיאון שאין לבעלה זכות בה עד שתגדיל ותבעל (יבמות פ"ט:) וכמו כן נשנה משמו (שם ק"ז:) אין מעשה קטנה כלום אלא כמפותה, בת ישראל לכהן אוכלת בתרומה, בת כהן לישראל אוכלת בתרומה, ובתוספתא (שם והעתיקו אותה שם ק"ח) שנו את הדברים משמו בזה הלשון, אין מעשה קטנה כלום ואין בעלה זכאי לא במציאתה ולא במעשה ידיה וכו', כללו של דבר שאינה כאשתו אלא שצריכה מיאון ופירשו בגמ': דרבנן תיקנו מיאון כדי שלא תצא בבדי, וכל הרואה יראה שבכונה שנה ר"א העתקת הלכה זו והעיד את הכלל לרווחא דמילתא. דהנה העתקת

3) עיין בית תלמוד (ה"ר 312).

ההלכה כמו שהיא במשנה, אינה מבוררת. דאיך אפשר לומר שהיא כמפותה, הלא הרבה חילוקי דינים יש כאן, כגון דמפותה צריכה קידושין, אם מהר ימהרנה לו לאשה וקטנה זו א"צ קידושין דכשתגדיל ותבעל הרי היא כאשתו (עיין תוס' לעיל פ"ט ד"ה כשתגדיל וכו') ומטעם זה תיקן ר"א את ההלכה ושנאה כמו שנאמרה משמו בתוספתא כללו של דבר אינה כאשתו. הרי לן שר"א העמיד את הכלל כדי לברר את דבריו. והנה המשנה לא זזה ממקומה והעתיקה את ההלכה כמו ששנאה ר"א בראשונה, אמנם מסדר התוספתא העתיקה כמו ששנאה ר"א אח"כ בהרחבת דברים ובתיקון הלשון, וכיוצא בו הנה בנזיר (ט"ז) פליגי ר"א ורבנן בג' דברים: אם אמר הריני נזיר ונטמא יום ו', לרבנן סותר את הכל ולר"א אינו סותר רק שבעה; אמר הריני נזיר ל' ונטמא ביום ל', לכ"ע סותר את הכל; אמר הריני נזיר ק' יום ונטמא ביום ק', לרבנן סותר את הכל ולר"א אינו סותר רק ל'; נטמא ביום ק"א לרבנן סותר ל' ולר"א סותר שבעה, ושיטת ר"א העתיקו בתוספתא שאמרה ר' יהודה משמו והוסיפו שם זה הכלל שאמר ר' יהודה משום ר"א, כל שנטמא ביום שראוי להביא קרבן ויש לו לסתור (יש גורסין לספור) סותר ל' וכל שנטמא ביום שאינו ראוי להביא קרבן ואין לו לסתור אינו סותר רק שבעה חוץ מימי טומאתו. והנה אין ספק שר"א רצה לברר לנו את טעמו בזה הכלל שהעמיד, דהוא דרש והימים הראשונים יפלו עד שיהיו ראשונים ואחרונים כמו שאמרו לקמן (י"ט:), לכן אם אמר הריני נזיר סתם ונטמא ביום ל' דבדיעבד מותר לגלח ביום ל' וכן אם אמר הריני נזיר ק' ונטמא ביום ק"א, אינו סותר משום דליכא ימים אחרונים ואין לו לספור, ומה שסותר שבעה חוץ מימי טהרתו הוא כדי שיביא את קרבנו בטהרה, ור"א למד תגלחת טהרה מתגלחת טומאה: מה תגלחת טומאה ז' אף תגלחת טהרה ז' וקים להו לרבנן כל ז' יומין אתיא מזייא כדי לכוף ראשו לעיקרו כמבואר לקמן (ל"ט:). ואם אמר הריני נזיר ל' ונטמא ביום ל' וכן אם אמר הריני נזיר ק' יום ונטמא ביום ק' דליכא ג"כ אחרונים דאחרונים צריכין להיות לכה"פ ב' ימים אינו סותר את הכל, אמנם סותר ל' כדדריש ריש לקיש (לעיל ו'): זאת תורת הנזיר ביום מלאת ימי נזרו, התורה אמרה נטמא ביום מלאת תן לו תורת נזיר, דהיינו ל' יום, ולשון סותר את הכל שאמר ר"א בנזיר ל' יום, לאו דוקא הוא, אלא אם נטמא ביום ל' חל עליו תורת נזיר דהיינו ל' יום, הרי לן שר"א העמיד את הכלל כדי לברר את טעמו. והנה כמה דברים יש לדקדק מתוך זה בסוגיא דנזיר (ו' י"ז) אך לא רציתי להאריך, אמנם ברור הדבר שלפי זה הכלל שאמר

ר"י משום ר"א יתורצו כמה קושיות, וכן יש ללמוד מזה שהלשון ראשון בפי' רש"י (ו' :) עיקר. ובדרך זה הלכו ג"כ שאר תנאים 4) כגון דגמירי להם שאין קרבנות ציבור טעונין סמיכה חוץ משתים וסבר ר"ש שהן פר הבא על כל מצות ושעירי ע"ז, ור' יהודה סבר שעירי ע"ז אינן טעונין סמיכה (מנחות צ"ב), ובתוספתא שם הוסיפו כלל אמר ר' שמעון, כל הבא על עבירת מצוה ידועה ודמו נכנס לפנים, טעון סמיכה, וכל שאין וכו' וזה כמסקנת הגמ' שם דדרש: וסמך ידו על ראש השעיר דכתיב בשעיר נשיא לרבות שעירי ע"ז לסמיכה, אמנם שעיר יה"כ נכנס ג"כ לפנים ואעפ"כ אינו טעון סמיכה ומשו"ה הניח שצריך להיות דמו שעיר נשיא שבא על עברות מצוה ידועה.

ד) השני שנקראו הכללים על שמו היה ר' יהושע ונראה שהוציאם מתוך הלכות ישנות או מתוך טעמן. ודרכו לערוך את ההלכות הישנות תחלה ואח"כ את הכלל ואח"כ פירושו של הכלל או את ההלכות שנתחדשו ע"י הכלל, כגון הלכה ישנה היתה כל הנבלות מצטרפין זה עם זה לענין טומאה, וכן דם השרץ ובשרו מצטרפין זה עם זה לטמא (מעילה י"ז) ומזה יצא לו הכלל דמצטרפין רק אותן ששיעורן וטומאתן שוה דומיא דנבלה ודם השרץ ובשרו, אם חסר תנאי אחד אין מצטרפין וממנו הוציא כמה הלכות כמבואר לקמן במשנה, וכמו כן למד שם (ב') מן ההלכות קדשי קדשים שנשחטו בדרום מועלין בו וכו', הכלל דכל שהיה לו שעת היתר לכהנים אין מועלין וכו' משום דצריך להיות רק קדשי ה' וכו' שהיה לו שעת היתר לכהנים הוא ג"כ קדשי כהנים, ואח"כ מפרש איזה שיש לו שעת היתר לכהנים, ועד"ז נשנו הדברים בזבחים (פרק ב') הלכות ישנות תחלה ואח"כ הכלל למדו מהן ואח"כ פירושו וההלכות הנובעים מן הכלל, הרי לן הלכות הקודמין לכלל, והלכות הנובעין מן הכלל.

ה) מצינו לר' יוסי שתיקן הלכה ישנה ושנה אותה בזה הכלל באמרו שהעתקת הלכה ישנה היא לשון כפול, אמנם עיקר כונתו היתה להתקנה ולבררה כפי שיטתו בפירוש ההלכה ובמה שנסתעפה ממנה. תנן בכלים (פ"ב מ"ג) זה הכלל כל שאין לו תוך בכלי חרס ואין לו אחוריים, דגזה"כ היא בכלי חרס, אם יפול דבר טמא אל תוכו נטמא כולו ואם אין לו תוך אינו מקבל טומאה, ולפי שיטת הגמ' (בכורות ל"ח) כך הוא פירושו, כלי חרס שאין לו תוך כאותן שנמנו במשנה אין לו דין טומאה אחוריים

---

4) וכן מצינו לר' יהושע בתוספתא (פ"ה ס"י).

רגזרו רבנן בכלי חרס, על משקין שנגעו בתוכו של כלי, שיטמאו כולו, נגעו באחוריו יטמאו רק אחוריו; אבל נגעו המשקין בכלי חרס שאין לו תוך לא יטמאו כלל. וזה אמרו (שם פכ"ה מ"א): כל הכלים יש להם אחוריים ותוך, פי' כלים שיכול להשתמש בהם בכל מקום, אם הופכו יש להם דין אחוריים ותוך, אם נטמא מאחוריו לא נטמא תוכו, נטמא תוכו נטמא כולו. ועוד שנו (שם מ"ז) כל הכלים יש להם אחוריים ותוך ויש להם בית הצביעה, פי' אם נטמא בית הצביעה אחוריו טהור וכן איפכא, ונחלקו ר"מ שם ור' יוסי בהגבלת הלכה זו דלר"מ נאמרה הלכה זו גם לידים הטמאות, פי' אם היו ידיו טמאות ונגעו בבית הצביעה אינו חושש שמא יטמאו משקין שאחרי הכוס מחמת ידו ויטמאו את הכוס. ור' יוסי סבר שבענין זה חוששין ולא' נאמרה הלכה זו רק לידים טהורות, פי' אם אחורי הכוס טמא וידיו טהורות אינו חושש שמא נטמאו משקין שעל גבי ידו מחמת הכוס ויטמאו ידיו, וכל זה לענין תרומה אבל כלי הקדש אין להם אחוריים ותוך ואין להם בית צביעה (שם מ"ט). והנה לר"מ דמיירי בכלי טהור אתיא שפיר דבקדש גורינן בית צביעה שאין להם משקין שמא יגע באחוריו שיש בו, אבל לר' יוסי דחוששין בכה"ג גם בתרומה אין הלשון מדוקדק, ומטעם זה אמר ר"י על הלכה זו (תוספתא ב"ב פ"ג) זה לשון כפול אלא כל שיש לו אחוריים ותוך יש לו בית צביעה וכל שאין לו וכו', והכי איתא ג"כ בחגיגה (פ"ג מ"א) אחוריים ותוך ובית הצביעה בתרומה אבל לא בקדש, וגם שם (בתוספתא) אמר ר"י כדברים האלה בקיצור, דמאחר שההלכה ישנה כמו שהיא במשנה אינה מבוררת לפי שיטתו כמבואר בירושלמי (חגיגה שם) תיקן את ההלכה והעמיד את הכלל. וכמו כן מצינו לר' טרפון בענין זה שהוא סבר (מ"ח) שלא אמרו כל הכלים יש להם אחוריים ותוך ויש להם בית הצביעה רק לעריבה גדולה דדוקא בעריבה גדולה יש הפרש בין אחורים ובית הצביעה, שאם נגע בידים טמאות בבית הצביעה אינו חושש שמא נגע במשקין שבאחוריו לכן העמיד גם הוא (תוספתא כלים שם) כלל באמרו זה הכלל נטילתי באחת צביעתו באחת נטילתו בשתים צביעתו בשתים מקום אחיזתו שם צביעתו, כיוצא בו (פרה ח') אמר ר' יהודה זה הכלל דבר שהוא משום מלאכה בין עמד בין לא עמד פסול, דבר שאינו משום מלאכה עמד פסול לא עמד כשר. והנה בהלכות שנשנו קודם לכן לא נזכר החילוק בין עמד ללא עמד, אמנם נראה שלר' יהודה היתה עוד הלכה ישנה בענין זה כמבואר בתוספתא שם מי שהיו מימיו על כתפו ומיאנה בפניו וכו' עמד פסול לא עמד כשר, ומשו"ה הרכיב את ההלכות יחדו והעמיד את הכלל, ורבי העתיק את הכלל שאפשר שהסכים עמו, אמנם הלכות ישנות העתיק כמו שהיו שגורין כפי ת"ח או כמו שהיו במשנת דר"מ, ורבי פירש את הדברים באמרו שהחילוק שיש בין עמד ללא עמד אינו רק בדבר שאינו משום מלאכה ובזה תירץ את ההלכות שלא יהיו סותרין זה את זה, וכיוצא בזה בתוספתא (יומא פ"ד) אמר ר' יוסי זה סימן (פי' זה הכלל) כל הנוטל מבחוץ ונותן מבפנים וכו' ג"כ לברר הלכות ישנות בעבודת יוה"כ שהן מר' שמעון איש המצפה ולקיים את הגירסא שנסתפקו בה כמבואר בירושלמי (פ"ה ה"ו) ועיין עוד בבבלי (יומא נ"ט).

ו) הנה ראינו שבמה כללים נשנו בתוספתא משמו של איזה חכם אשר לא מצאו להם יד ושם במשנתנו, פעמים נראה שהמשנה הסכימה עם הכלל ופעמים נראה שלא הסכימה, ודבר זה יפיץ מעט אור על יחוס התוספתא למשנתנו. הנה ראיתי להחכם ר' אריה שווארץ בספרו (תוספתא סדר מועד ויחוסה למשנתנו ח"ב), שרצה להוכיח שרובי המשניות שבתוספתא הן מה שהשמיט ר"י הנשיא ממשנת דר"מ או מה ששנאן בשנוי או בענין אחר ודומיהן. אמנם ממה שהבאתי לעיל יש להוכיח, שהתוספתא כוללת ג"כ הרבה מאמרים ממשנת שאר חכמים, כגון ממשנת דר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון שלא נשנו במשנתנו באשר שרבי החזיק ע"פ רוב במשנת דר"מ, כי אין ספק שהכלל שנאמר בתוספתא משום ר"א בנזיר נלקח ממשנת דר' יהודה, והכלל שנאמר בכלים משום ר' יוסי נלקח ממשנתו ורבי העתיק בכלים את המשנה ישנה כמו שנשנה במשנת דר"מ שחולק על ר' יוסי בזה, וכמו כן כמעט בשאר כללים שהעתקתי לעיל מהתוספתא בשמם של חכמים הללו, אך שפעמים נראה שרבי הסכים עמהם בזה, ואעידה: א) תנן התם (ב"מ צ"ד) כל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל ואמרו בגמ' דפליגי ר"מ ור' יהודה, דר"מ סובר אף בדבר שבממון תנאו בטל ור"י סובר בדבר שבממון תנאו קיים, ובתוספתא (קידושין פ"ג) נאמר סתם זה הכלל כל המתנה על מה שכתוב בתורה דבר שבממון תנאו קיים דבר שאינו של ממון תנאו בטל, וזה כשיטת ר"י, הרי לן שהתוספתא הוציא את הדברים ממשנת דר' יהודה ורבי שנאן כמו שנשנו במשנת דר"מ. ב) איתא בתוספתא (זבחים פ"ג) הקומץ ומקבל דמו מבחוץ פטור, זה הכלל כל שהוא משום עבודה וראוי ליקרב בפנים חייבין עליו בחוץ וכל שאין וכו' וזה כלישנא דספרא (פ' אחרי פ"ד) ועיין במשנה (שם קי"ב). והנה בגמ' אמרו אשר יעלה עולה מה העלאה שהוא גמר עבודה אף כל שהוא

עבורה, ואם אמנם שנראה שאין נפקותא בזה לדינא כמו שהעיר הרב בעל מסורת התלמוד לספרא, עכ"ז לישנא ותוספתא היא כסתם ספרא וידענו שסתם ספרא ר' יהודה. ג) תנן בבכורות (ו') החשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות החשוד על המעשרות אינו חשוד על השביעית וכו' זה הכלל החשוד על דבר לא דנו ולא מעידו וכלל זה נשנה לקמן (לה"ט משום ר"מ, ואמרו בגמ' שהמשנה החשוד על השביעית וכו' דר' עקיבא סתימתאה היא, וללישנא קמא שם פליג ר' יהודה וסבר החשוד על השביעית חשוד על המעשרות, וללישנא בתרא פליג ר"מ וסבר החשוד על המעשרות חשוד על השביעית, ושיטת ר"מ לאו בפירוש נאמרה אלא שהוכיחו אותה מדאמר ר"מ החשוד על דבר אחד הוי חשוד לכל התורה כולה, ובאמת לישנא בתרא צריך תלמוד, אמאי אמרו שר"מ פליג רק בחשוד על המעשרות שיהיה ג"כ חשוד על השביעית שלפי רעתו חשוד לדבר אחד הוי חשוד לכל התורה כולה, יהיה החשוד על השביעית ג"כ חשוד על המעשרות, אמנם לפי מ"ש הרמב"ם בפי' המשנה חשוד רק על איסור שהוא כמותו באיסור או פחות ממנו אבל לא על מה שהוא חמור ממנו בשום צד מן הצדדין, שפיר אמרו דר"מ פליג רק בחשוד על המעשרות אבל בהשוד על השביעית מודה דאינו חשוד על המעשרות משום דאיסור שביעית אינו חמור כל כך כאיסור מעשרות. והנה לקמן (ל"ו) אמרו על הך דר"מ החשוד לדבר אחד חשוד לכל התורה כולה דהיינו דוקא במוחזק שעבר עבירה דאז הוי חשוד לכל התורה, ולפי פי' זה דעת לנבון נקל שאין מקום ללישנא בתרא, ומטעם זה פירוש המשנה כך הוא החשוד על השביעית וכו' מי שהוא חשוד על איסור אחד אינו חשוד על איסור אחר רק אם חשוד על איסור דאורייתא חשוד ג"כ על איסור דרבנן, זה הכלל החשוד לדבר אחד לא דנו ולא מעידו פי' אינו יכול לדון ולהעיד באותו דבר אבל בשאר דברים יכול לדון, ולהעיד ודוקא אם רק הוא חשוד על דבר אחד אבל במוחזק שעבר עבירה הוי חשוד לכל התורה כולה, ולפ"ז אתיא המשנה כר"מ ור' יהודה פליג על המשנה וסבר החשוד על השביעית חשוד על המעשרות מפני שבמקומו היו נזהרים מאד באיסור שביעית עד שהיה בעיני המון עם חמור מאיסור מעשרות אבל בשאר מקומות אפשר דמודה שהחשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות. 5) ועתה ראה זה הצעת הלכות הללו בתוספתא (פ"ג) החשוד על השביעית חשוד על המעשרות ויש שחשוד על המעשרות ואינו חשוד על השביעית חשוד על זה חשוד על טהרות וכו', וכל מי שיש לו לב להבין יראה שזו היא משנת דר"י דבמקומו היו נזהרין מאד באיסור שביעית ומטעם זה חשוד על השביעית חשוד ג"כ על המעשרות אמנם החשוד על המעשרות אין לומר שיהיה ג"כ חשוד על השביעית, דאף שאיסור מעשרות חמור מאיסור שביעית, הנה במקומו של ר"י היה איסור שביעית בעיני העם חמור מאיסור מעשרות, והלכות דלקמן העתיקו בתוספתא כר"י בן קפיסאי ועל הך דאפי' עשרה בתוך הבית אינן נאמנים הוסיפו שהחשוד על דבר אחד לא דנו ולא מעידו וגרסו רבי במקום ר' יוסי. ד) תנן באהלות (ספי"ג) זה הכלל הטהור ממעט והטמא אינו ממעט. והנה הלכות שנשנו שם קודם זה הכלל הן ממשנת דר"מ כמבואר בהדיא במשנה שרק שהחכמים נחלקו בלבונה שממעטת מפני שעפרה טהור אמנם על הכלל שהעמיד ר"מ לא נחלקו ובתוספתא (פי"ד לפי גירסת הר"ש) איתא זה הכלל שאמר ר"י כל טומאה שאינה מן המת או שהיא מן המת ואינה מצטרפה עם אותה הטומאה הרי זה ממעטת. ויש חילוק גדול בין ב' כללים הללו דמטעם זה פליג ר"י על ר"מ ואמר כזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ ורומיהן דממעטין, הרי שבמשנה נשנית רק משנת דר"מ ובתוספתא נשנית ג"כ משנת דר"י. ה) וכמו כן הך דאיתא שם ר' יהודה אומר בהן ג' מדות (פי' כללים) משום ר"ע הוא ג"כ משונה ממה שנאמר במשנתנו (שם מ"ד) בענין זה. ו) תנן במעשר שני (פ"ב מ"א) כל ששבחו ניכר השבח לפי החשבון וכל שאין שבחו ניכר השבח לשני, ובתוספתא (ספ"א) נאמר זה הכלל שאמר ר' יוסי כל שהותיר במדה שבחו ניכר השבח לפי החשבון לא הותיר במדה שבחו ניכר השבח לשני, והמעמיק בירושלמי שם בפלוגתא דר' יוחנן וריש לקיש יראה שכללא דר"י אינו דומה לכללא דמתניתין ותוספתא שנה כאן משנת דר' יוסי. ז) איתא בתוספתא (מנחות פ"ה) זה הכלל אין המנחות נפסלות אלא בארבעה דברים בקמיצה בהילוך במתן כלי ובהקטרה וכו' וזה הוא משנת דרבי יוסי משו"ה לא הזכירה לבונה דר' יוסי סבר אין המתיר מפגל את המתיר ומטעם זה לא תספיק מחשבתו על הלבונה בשעת קמיצה כמבואר במשנה ובגמ' (שם י"ב). ח) איתא בתוספתא (כלים, ב"מ ספ"ט) זה הכלל כל טומאה ששוה מטה למוזרן כגון הזב והשרץ וכו' וכל טומאה שלא שוה מטה למוזרן כגון טומאת מת והזבה בתוך עשרה טפחים חיבור לטומאה הנטמא בזב, יתר על כן אינו חיבור, וזה שיטת ר' יוסי בכלים, (פי"ט ועיין בפי' הרא"ש שם והר"ש דחק בני' התוספתא) הרי

5) עיין בתוספות יו"ט ולפי דברינו יבורר הכל על נכון:

לן שהתוספתא שנאה כאן סתם משנת דר׳ יוסי כו׳ אמרו בתוספתא (סנהדרין פ״ה) לענין פסולי עדות, זה הכלל כל שתחלתו כשר וסופו כשר כשר, תחלתו וסופו פסול או שתחלתו פסול וסופו כשר פסול, ונזכרו הדברים בב״ב (קכ״ח). והנה במשנה (סנהדרין כ״ז:) שנו היה קרוב ונתרחק כשר ואמרו בגמ׳ (שם כ״ח:) שזה כדעת ר׳ יוסי הגלילי שלמד מן הקרא ואל השופט אשר יהיה בימים ההם אם היה קרוב ונתרחק כשר 6) והוסיפו שם שהלכה כר״י הגלילי ומשמע שיש מי שחולק עליו, והתוספתא שנאה משנתו של אותו החכם החולק, ויש לי עוד להביא ראיות לזה, אמנם הצעתי רק המשניות שהן נוגעין לעניננו ולמותר יהיה להעיר, שכמה כללים נשנו בתוספתא מן החכמים שהיו בני דורו של רבי, רק שהיו קשישי ממנו כגון ר״י בן שמעון, ורשב״א, ולקמן אדבר עוד מענינים הללו.

פעמים הרכיבה התוספתא איזה כללים שנאמרו במשנה לכלל אחר, כגון הכללים בזבחים (צ״ח: ק״ז.) שנתאחרו בתוספתא (שם פי״א) בזה הכלל כל שיש לו בבשר יש לו בעורות וכו׳ חוץ מן העולה וכו׳, אך מצינו באיזה כללים שנאמרו מפי חכם אחד שפעמים חורה ושנאם התוספתא במקום אחר סתם ובשנוי לשון קצת כדי ליחסם לענין של אותה מסכתא או פרק כגון הכלל שאמרו בנזיר (נ״ו: ובתוספתא פ״ה) משום ר׳ יהושע, כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה חייבין על ביאת המקדש וכמו כן בתוספתא (אהלות פ״ד) משמו של ר׳ יהושע, חייבין על טומאת מקדש וקדשיו נשנה במכות (תוספתא פ״ד) בענין טומאת כהנים בזה הלשון: זה הכלל כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליו לוקה, וכיוצא בו הכלל שאמר רבי עקיבא (פסחים ס״ו תוספתא פ״ה) כל מלאכה שאי אפשר לעשותה מערב שבת דוחה את השבת וכו׳ נשנה במנחות (תוספתא פי״א) בזה הלשון: המנחות אינן דוחות לא את השבת ולא את הטומאה חוץ מחביתי כהן המשיח מפני שיש לו זמן קבוע, זה הכלל כל שיש לו זמן קבוע ואין יכול לעשות מערב שבת דוחה את השבת וכל שאין לו זמן קבוע ויכול לעשות מע״ש אינו דוחה את השבת.

ה) פעמים העתיקו כלל אחד מפי איזה חכם אבל הוא לא חדשו אלא שקבלו מן החכמים הקודמים, כגון בפסחים (מ״ח) בפלוגתא דר״ג ור״ע שאמרו משום ר״ע זה הכלל תפח תלטוש בצונן ובגמ׳ הוסיפו שר״ע השיב לרבן גמליאל ואמר אין לך אלא מה ששנו חכמים זה הכלל תפח תלטוש בצונן, וכבר הערנו שכמה כללים שנשנו במשנה סתם הם מן החכמים הקודמים כגון בשקלים (פ״ו מ״ו), זה הכלל כל שהוא משום חטא ומשום אשמה ולקח בו עולות הבשר לשם והעורות לכהנים שנובע ממדרשו של יהוידע אשר ממנו השיב ר׳ שמעון לר״י (תמורה כ׳ זבחים ק״ג).

ט) הכללים למד על פי רוב מתוך הלכות ישנות כמו שאמרנו לעיל. אך לפעמים הוציאו אותן מתוך הוראת חכמים במעשים שאירעו כגון בבכורות (ל״ה:) ופעמים ג״כ ממה שנראה להם שהיא טעמן של איזה תקנות חכמים כגון ביבמות (פ״ה ובתוספתא) שאמר רשב״א מפני מה אמרו אלמנה לכה״ג יש לה כתובה מפני שהוא פסול והיא פסולה וכל מקום שהוא פסול והיא פסולה קנסו אותו ליתן כתובתה ומפני מה אמרו שניות מד״ס אין להן כתובה מפני שהוא כשר והיא כשרה וכל מקום שהוא כשר והיא כשרה קנסו אותה בכתובתה כדי שתהא קלה בעיניו להוציאה ור״מ אמר שם טעם אחר. וכמו כן נראה שהכלל שאמרו בברכות (מ״ד) כל שהוא עיקר ועמו טפל מברך על העיקר ופוטר את הטפל יצא להם מתוך טעמן של תקנת חכמים דהברכה ראשונה נבראת ברכת הנהנין א״כ אינו מברך על השביעה רק על מה שנהנה ממנו אמנם על הדברים שהם טפלים למה שנהנה ממנו שיגרמו רק שלא תתבטל הנאתו ודומיהן אין צריך לברך שאין זה בכלל ברכת הנהנין.

י) כדרך שהעמידו כללים כדי לברר את דעתם ואת שיטתם בענין אחד או כדי ליתן טעם לתקנת חכמים, כן העמידו כללים כדי להראות לנו טעמן של הלכות מפני שע״פ רוב קבלו את ההלכות סתם בלי שנאמר בהם טעמן ומקורם. וזה על שני דרכים, פעמים הוציאו כלל ישן שכבר נודע להם לומר שזה הוא טעם או מקור ההלכות ששנאו שם ופעמים חדשו את הכלל לפי מה שנראה להם שהוא טעמן של אותן הלכות, ועל אותן כללים דקדקו לאתויי מאי, הכללים יש לדון שהם בודאי ישנים כגון בכלים (פ״ב מ״ג), זה הכלל כל שאין לו תוך בכלי חרס אין לו אחוריים, שהוא בודאי כלל ישן כמו שאמרנו לעיל והמשנה העתיקה כדי להורות לן מקור הלכות ששנו קודם לזה הכלל וכמו כן בכלים (רפכ״ז) וכיוצא בו בשקלים (פ״ב מ״ד), מותר עשירית האיפה, מותר קיני זבים, קיני זבות וקיני יולדות וחטאות ואשמות, מותריהן נדבה. זה הכלל כל שבא לשם חטאת ולשם אשמה מותריהן נדבה, שהכלל אינו מרבה שום דבר רק שהזכירוהו כדי להודיע שזה טעמן של אותן הלכות שנאמרו שם, והכלל גופא נובע ממדרשו של יהוידע, וכן במעשר שני (פ״א) שגם שם נאמר הכלל כל שהוא חוץ לאכילה ולשתיה ולסיכה מדמי מעשר שני יאכל כנגדו, כדי לתת טעם להלכות שנשנו

6) ע׳ בפי׳ המזרחי פ׳ כי תבוא.

קודם לכן אין לוקחים עבדים וכו' אין מביאים קיני זבים קיני זבות וכו' מדמי מעשר שני ואם הביא יאכל כנגדם, אבל הכלל בעצמו נראה שהיה נודע להם כבר, שלמדו אותו מתוך מדרשי הכתובים, וכן אמרו במגילה (כ"ב) על מה ששנו שם בענין מספר הנקראים לתורה בימים שונים זה הכלל כל שיש בו מוסף ואינו יו"ט קוראין ארבעה וכו' שאינו בא רק כדי להורות כל דטפי ליה מילתא מחבריה טפי ליה גברא יתירה, פי' שזה הוא טעמן של ההלכות בענין זה וכמו כן מצינו כללים שאף שאפשר שהם נתחדשו מתוך ההלכות שנשנו קודם לכן עכ"ז אינן מרבים כלום, וגם הם לא נשנו אלא כדי לומר שזה הוא טעמן של ההלכות, כגון בגיטין (נ"ג) חרש שוטה וקטן סומא ונכרי פסולין להביא את, הגט אפי' קטן ונתגדל או חרש ונתפקח וכו' פסול אבל פקח ונתחרש וחזר ונתפקח וכו' כשר. זה הכלל כל שתחלתו וסופו בדעת כשר, וברור הדבר שזה הכלל אינו מורה רק טעמן של ההלכות. וכיוצא בזה בטהרות (פ"ח מ"ז) המאבד ביום ומצא ביום טהור, ביום ומצא בלילה, בלילה ומצא ביום ביום ומצא ביום של אחריו טמא. זה הכלל כל שעבר עליו הלילה או מקצתו טמא, פי' דטעמן של הדברים הוא דאם עבר עליו הלילה או מקצתו חוששין גם ברה"ר שמא נגע בו אדם טמא, אמנם הדבר אינו תלוי באיזה זמן אבד או באיזה זמן מצא רק אם עבר עליו הלילה או לא, וכן שני הכללים ביבמות (ק"ח) גבי גט אחר מיאון ומיאון אחר גט באו כל אחד ואחד לברר טעמן של ההלכות שנשנו קודם לכן, ועל שני הכללים הללו בודאי יש לדון שנתחדשו להם מתוך ההלכות, מפני שהמשנות סותרין שם זה את זה, כמו שאמרו הברא מי ששנה זו לא שנה זו וטעמא של כל אחת ואחת נשנה בזה הכלל שאמרו עליו פעמים שנו את הכלל בשם חכם אחד וגם הוא אינו בא אלא כדי לפרש טעמן של ההלכות, כגון בביצה (י"ד:) משלחין כלים וכו' אע"פ שיש בהן כלאים והן לצורך המועד אבל לא סנדל המסומר וכו', ר' יהודה אומר אף לא מנעל לבן מפני שצריך אומן. זה הכלל כל שנאותין בו ביו"ט משלחין אותן, פי' דלר"י זה הוא טעמן של ההלכות לפיכך מוסיף אף לא מנעל לבן מפני שבמקומו לא היו נועלין מנעל לבן עד שמשחירין אותו א"כ אינו בכלל כל שנאותין בו, ועפ"ד זה יבורר לנו סוגית התלמוד בפסחים (מ"ב מ"ג) דתנן התם אלו עוברין בפסח כותח הבבלי וכו' ר"א אומר אף תכשיטי נשים זה הכלל כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח הרי אלו באזהרה ואין בהם משום כרת, ואמר בגמ': תניא אמר ר' יהושע וכו' וכי מאחר ששנינו כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח למה מנו חכמים את אלו,

וכבר נתקשו בזה בתוספות הלא אצטריך לאשמועינן שהן בלאו ולא בכרת ועוד דת"ק ששנאן לית ליה הך כללא אלא זה הוא דקאמר עי"ש, וכמו כן הקשו האחרונים על הך דאמרו לקמן: מאן תנא דהמץ דגן גמור ע"י תערובות ונוקשה בעיניה בלאו? הלא ר"א דס"ל בהדיא כן. והנה בספרים שלנו נפל טעות ולפי כ"י מינכען לא היה אותו המקשן שהקשה וכי מאחר ששנינו וכו' ר' יהושע שהוא אחד מן התנאים הראשונים אלא ר' יהושע בן לוי שהיה מן האמוראים וכן יש למחוק המלה „תניא" ובמשנה יש לגרוס ר' אלעזר במקום ר' אליעזר, כמ"ש בעל המאור, ובעלי תוספות נסתפקו בזה לפי שהיתה לפניהם גירסא שלנו שר' יהושע התנא היה המקשן, ור' אלעזר שהוסיף אף תכשיטי נשים הוא מן התנאים המאוחרים והיה חברם של ר"מ ור"י אף שהוא צעיר מהם לימים. והנה כונת הגמ'. כך היא דר"א נתן טעם בזה הכלל שאמר להלכות שנשנו במשנה זו ואמר שלפי טעם זה עוברין ג"כ על תכשיטי נשים, וע"ז הקשה ריב"ל וכי מאחר ששנינו כל שהוא ממין דגן וכו' פי' דלפי טעמו של ר"א במשנה לא באה להורות לנו שאלו אסורין באכילה רק שהמשנה הודיעו שאלו רק באזהרה ואין בהן משום כרת ומטעם זה מוסיף אף תכשיטי נשים, אמאי פרטן התנא, הלא ידענו שהן אסורין, דהמשנה לא באה רק לומר עונשן א"כ מאיזה טעם הצריכה לפרוט את הדברים, וכמו כן מקשו לקמן מאן תנא וכו' דלפי פירושו של ר"א במשנה דבר מוסכם הוא דכל אלו הם בלאו מאן תנא שסבר כן, דאם לא מצינו לאחד מן התנאים שסובר כן דעל המיץ דגן גמור ע"י תערובות ועל נוקשה בעיניה עוברין בלאו מנא ליה לר"א לומר שזה הוא טעמן ולחדש כלל דליכא מאן שמסכים עמה. וכל המעיין יראה שהצעת שמעתתא עולה על דבר זה יפה, ועיין בתוספות יו"ט (כלים פ"ב בכורות פ"ד) מה שהעיר בכמה משנות ולפי דברינו יש טעם לרובי הכללים הללו.

יא) מצינו כללים שאינן מרבים על הפרטים שנשנו קודם לכן אמנם אינן שוין להם רק בענין אחד ופעמים נראה לפי השקפה ראשונה שאינן שוין להם כלל, כגון בסוכה (י"א: הדלה עליה את הגפן וכו' וסכך עליה פסולה, אם היה סיכוך הרבה מהן או שקצצן כשרה, זה הכלל כל שהוא מקבל טומאה ואין גידולו מן הארץ אין מסככין בו וכל דבר שאינו וכו'. וכבר העיר הרשב"א בחידושיו שאין הכלל מעין הפרט דקתני מעיקרא אלא דשוה בפסולו לחוד ולא בטעמא. אמנם נראה שהכלל היה להם בקבלה והעתיקו אותו כאן משום סיפא דמתניתין או שקצצן כשרה דאז לא הוי מן העשוי ובזה דבר שגידולו מן הארץ כשר, ואפשר שלוה

כוון ג"כ הרמב"ם בפי' המשנה, וכמו כן בתוספתא (שבת פ"ב): כלים שנטמאו באב הטומאה אין מטבילין אותן בין השמשות וכו' ושנטמאו בולד הטומאה מטבילין אותן בין השמשות. כלל אמר רשב"א דבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת אין עושין אותו בין השמשות ודבר שאין חייבין וכו' עושין אותו בין השמשות. והנה הכלל נראה, שאין לו שום יחס להפרט וכמעט יש לומר שהוא סותר את ההלכה לגמרי, דטבילת כלים בשבת אינו אסור רק מדרבנן משום דנראה כמתקן. אמנם טעמה של ההלכה הוא אם נטמא באב הטומאה נראה כתיקון גמור אבל בולד הטומאה דמן התורה אין הכלים נטמאין בולד ואין צריך להטבילו רק לתרומה כמבואר בפי' רש"י (ביצה י"ח) אינו אלא תיקון קצת ומשו"ה מותר בין השמשות, ולזה העתיקו את הכלל שאמר רשב"א דמן הכלל למדנו דגם בדאורייתא מחלקינן בבין השמשות, בין איסור שזדונו בכרת ושגגתו בחטאת, לאיסור שאינו חמור כל כך. כמו כן מחלקינן באיסור דרבנן דהיינו בדברים שאסורין משום שבות, אם הוא תיקון מעליא או לא. וכיוצא בו שם (פי"ד) מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל לצביים והחרדל מפני שהוא מאכל ליונים, ר"ש בן גמליאל אומר מטלטלין שברי זכוכית מפני שהוא מאכל לנעמיות, אמר לו ר"נ א"כ יטלטלו חבילי זמורות מפני שהן מאכל לפילין, זה הכלל כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותו וכל שאינו מן המוכן אין מטלטלין אותו, וגם כאן נראה שהכלל אינו דומה למה שנשנה בהלכה. אמנם ברור הדבר שהכלל בא להורות טעמה של ההלכה לפי דעת ר"נ דלרשב"ג מטלטלין כל דבר שראוי למאכל בהמה או חיה, אבל לרבי נתן כל היכא דליתא ברשותיה אין מטלטלין רק אותן דברים שהן למאכל בהמה חיה ועוף אם דרך בני אדם לגדל אותן. וזה הוא שאמר ר"נ זה הכלל כל שהוא מן המוכן מטלטלין אותן וכו' כונתו שרק הדברים שהם למאכל בהמה חיה ועוף שדרך בני אדם לגדל אותן חשבינן כאילו הן מן המוכן.

יב) מצינו כללים שנראים שהם כעין משנה יתירה, אמנם פעמים באים כדי לאמת את הדבר שכך קבלו את ההלכה כמו שנשנה במשנה ופעמים ג"כ להורות באיזה ענין נאמרו ההלכות וכמו כן להרחבת דברים שלא יפול בהן ספק, כגון בכלים (פט"ו מ"ד) כל התלוין טמאין חוץ מתלוי נפה וכברה של בעל הבית דברי ר"מ, וחכמים אומרים כל התלוין טהורין חוץ מתלוי נפה של סלתין וכו' מפני שהן מסייעין בשעת מלאכה, זה הכלל העשוי לסייע בשעת מלאכה טמא לתלוי טהור. ועתה יש לדקדק לאיזה צורך חזרו ושנו זה הכלל. הלא הכלל גופא נאמר בהדיא בהלכה דתלוי נפה של סלתין וכו' טמאין מפני שהן מסייעין בשעת מלאכה ושאר תלוין טהורין, אמנם לפי העתקת שיטת ר"מ בתוספתא (שם ב"מ פ"ד) משמע שהוא סבר שלא נאמרה הלכה זו כענין ששנו אותה החולקין עליו דהכי איתא שם משמו כל התלוין טמאין ולא טהרו אלא נפה תלוי וכברה של בעה"ב בזמן שהוא משל שני ראשין מצד אחד, פי' דאז נראה שאותן תלוין אינן מחוברין תמיד ויש להשתמש בהן אע"פ שאין התלוין עמהם. והנה לפי שיטת ר"מ צריכין לומר שהעתקת ההלכה כך היתה כל התלוין טמאין ומשו"ה יש להוציא רק אותן שנראו שאינן מחוברין תמיד דר"מ לא שמע רק שטהרו תלוי נפה וכברה של בעה"ב וכו' לא כן החולקים עליו כי להם היתה קבלה אחרת והיא ששנינו בעדיות (פ"ג מ"ט) ד' דברים ר"ג מטמא וחכמים מטהרין ומנו ביניהם תלוי המגררות, והנה תלוי המגררות מחוברין תמיד ואי אפשר להשתמש במגררות אם אין התלוין עמהם א"כ מאיזה טעם מטהרין חכמים? ועוד הנה נאמר דרק בזה נחלקו ומשמע דבשאר תלוין לא נחלקו דיש מהן שהן טהורין ויש מהן שהן טמאין אלא דטעמא דר"ג היא כמ"ש הראב"ד שם דתלוי המגררות טמאין משום דפעמים מסייעין בשעת מלאכה וחכמים מטהרין מפני שאינן עשויין לסייע, אמנם התלוים שאינן מסייעין בשעת מלאכה, אף שנראין שהן תלוים תמיד, בין לר"ג ובין לרבנן טהורין, ולפ"ז הוצרכו לשנות כל התלוין טהורין חוץ וכו' מפני שמסייעין בשעת מלאכה ומטעם זה דקדקו לומר, זה הכלל וכו' להודות שכך היא הצעת ההלכה ושהדבר אינו תלוי רק אם עשוי לסייע בשעת מלאכה או לא אמנם אינו תלוי אם הן מחוברין תמיד או לא. וכיוצא בו הכלל כל שחבר לו מן החמור ממנו טמא מן הקל ממנו טהור (כלים פכ"ז מ"ג), והמעיין במשנות שקודמין לזה הכלל יראה שגם כאן נראה הכלל כמיותר, אמנם ברור הדבר שגם כאן בא הכלל להורות באיזה ענין נאמרו ההלכות דדוקא כסדר שנשנו במשנה מצטרפין לקל שבהן דהיינו אם הוא קל ממנו רק במדרגה אחת כמו שפי' הר"ש שם וזה שדקדקו „מן החמור ממנו" „מן הקל ממנו" וכן בתוספתא (ב"מ פ"א) גבי שנים אוחזין בטלית וכו' שהוסיפו כללו של דבר אינו נשבע רק על חצי טענה פי' דהלכה זו נאמרה בכל ענין בין אם כולה שלי או רביעית שלי בין אם אחד אומר כולה שלי והשני אומר רק מקצת שלי וכו' וכן בתוספתא (סנהדרין פ"ו כתובות פ"ב) לעולם העדים יכולין לחזור בהן עד שנחקרה עדותן בב"ד נחקרה עדותן בב"ד אינן יכולין לחזור בהן זה הוא כללו

של דבר העדים שהעידו לטמא ולטהר לקרב ולרחק לאסור ולהתיר לחייב ולפטור, עד שלא נחקרה עדותן בב"ד אמרו מבודין אנו הרי אלו נאמנים, משנחקרה עדותן בב"ד אמרו מבודין אנו אינן נאמנים, היינו ג"כ שהלכה זו נאמרה בכל ענין תהיה העדות מה שתהיה, אך אפשר לומר שכאן בא הכלל ג"כ לאפוקי מדר"מ שאמר (כתובות י"ח:) אינן נאמנים לפוסלו, וקצת משמע כן מירושלמי (שם) שהוסיפו על הך ברייתא עשו העדים החתומין על השטר כמי שנחקרה עדותן בב"ד. וכיוצא בו בתוספתא (אהלות פ"א) המות בין באדם ובין בבהמה וכו' וכו' ובין בנבלות ובין בטרפות ובין בשקצים ובין ברמשים טמא וחייבין עליו משום פגול ונותר וטמא ומטמא בכזית במשא ובעדשה במגע, כללו של דבר המות הרי הוא כבשר לכל דבר. וכלישנא זו נאמרה ההלכה ג"כ בפסחים (תוספתא פ"ו), וכל זה להורות שהדברים נאמרו בכל ענין. וראיה ברורה לדברינו מהא דתנן (ב"ק צ"ג:) הגוזל עצים ועשאן כלים צמר ועשאן בגדים משלם כשעת הגזלה, גזל פרה מעוברת וכו', זה הכלל כל הגזלנין משלמין כשעת הגזלה, ולמדו בגמ' (פסחים ל"ה) מזה הכלל דבכל ענין משלמין כשעת הגזלה אפי' היתה שוה מעיקרא ד' זוזי ולבסוף רק זוז אחד משלם ד' זוזי, הרי דהכלל בא להורות דבכל ענין נאמרה הלכה זו, ומה שאמרו שם (ב"ק צ"ו:) כלל לאתויי מאי, הנה בכ"י מינכען היתה הגירסא כל לאתויי מאי וכן הוא גירסת הרי"ף וכן פי' בנימוקי יוסף שם ולקמן אברר עוד את הענין.

יג) הנה ידוע שע"פ רוב באים הכללים לרבות מה שלא נאמר בהלכה בפירוש אך פעמים דקדקו בגמ' כל לאתויי מאי ופעמים לא דקדקו, וכבר העיר בזה הר"ש מקינון בספר הבריתות (לשון למודים שער ב') ואמר שבמקום שלא דקדקו בגמ' כן באמת יש לומר שכל לא בא לרבות אמנם לא נתן טעם לזה, ור' מנחם עזריה מפאנו כתב בתשובתו (סי' קכ"ב) דבכל מקום כל לרבויי אתא אף אם לא שאלו בגמ' כל לאתויי מאי עלינו לדקדק מה שמרבה הכלל, אך פעמים יש לומר דלסימנא בעלמא נקט או דלגופא הוא צריך. הן אמת שיש להביא ראיה להשערה זו, משום דמצינו שפעמים דקדקו רק דרך אקראי בעלמא כל לאתויי מאי, לא כדי לפרש את המשנה אלא כדי להקשות על איזה אמורא או כדי להביא ראיה לדבריו מתוך המשנה, כגון במכות (ז':) ובחולין (ס"ט) ועוד במקומות הרבה, עכ"ז יש לעיין בענין זה, שאפשר אם נחזור על איזה כללים יבורר לנו על איזה מהם יש לדון בודאי שבאים לרבות ועל איזה מהם אין לומר כן, הנה במקום שנאמר הכלל,

ואח"כ מנה המשנה פרטי האנשים כגון הכל מעריכין הכל ממירין, בודאי לאתויי אתא כמבואר בריש מסכת ערכין, דשם הציע התלמוד רובי המשניות שנאמרו ע"ד זה, ומפרש מה שמרבה בהן מלת הכל, במקום ששנו את הכלל יש ג"כ דבר היוצא מן הכלל, יש לומר דלישנא כל לגופא הוא צריך או דנקטיה רק לסימנא בעלמא, כגון הנך שנזכרו בנדה (מ"ט נ' נ"א): כל המטמא מדרס מטמא טמא מת ויש שמטמא טמא מת ואינו מטמא מדרס, וכהנה עוד כללים שם שפירשו בגמ' רק מי שיוצאים מן הכלל אמנם לא דקדק מה שיש לרבות מן מלת כל, ולישנא לאתויי אינו שם בדקדוק ובברכות (מ"ד:) גרסו לאפוקי, אבל במקום שמתחיל המאמר במלת כל והמשנה לא הזכירה שיש שיוצא מן הכלל, יש לחקור דפעמים מורה כל על כל הפרטים ובזה השם בא בלשון רבים כגון כל הגוים כל הימים, ופעמים מורה על חלקי הפרט ובזה השם בא בלשון יחיד כגון כל הבא לצבא שפירושו כל אחד ואחד שבא לצבא כל העושה מלאכה. והנה אם הכלל הוא מענין ראשון והמאמר אין לו יחס למה שנאמר לפניו או שהענין מתחיל במאמר כזה, בודאי כל לגופא נאמר ואין לרבות ממנו שום דבר, כגון כל הזבחים שנשחטו וכו' (זבחים רפ"א), כל המנחות שנקמצו וכו' כל האסורין לגבי מזבח וכו' (תמורה רפ"ו), ואם מצינו שדקדקו במאמרים כאלה על לשון כל, לא דקדקו כן אלא לאפוקי מדעת איזה חכם שסבר שיש שיוצאים מן הכלל כגון כל הנשים דיין שעתן וכו' ואמרו בגמ' (נדה ג') לאפוקי מדר"א, שאמר רק ד' נשים דיין שעתן והו לא, דמאחר שאמר שמאי כל הנשים וכו' משמע שלא נאמרה הלכה זו רק על ד' נשים אלא על כולן, א"כ חולק על ר"א, וכן מה שאמרו (זבחים ס"ח) על הא דתנן כל הפסולין שמלקו מליקתן פסולה ואינן מטמאין בבית הבליעה, בשלמא לר' יוחנן שאמר זר שמלק אינו מטמא בבית הבליעה סכין מטמא כל לאתויי זר, אלא לרב שאמר זר וסכין מטמאין בבית הבליעה כל לאתויי מאי?, אין טענה נגד הוכחתנו דכוונת הגמ' כך היא דבכל הפסולין יש לפרש על שני אופנים, או שיש לומר כל הפסולין לעבודה דמשמע נמי זר ונשים או שיש לפרש כל הפסולין מן הכהנים. והנה לפי דעת ר' יוחנן אתא שפיר דהמשנה כוונה על אותן פסולין שנשנו לעיל (ל"א:) כל הפסולין ששחטו שחיטתן כשרה שהשחיטה כשרה בזר בנשים וכו', ובאה המשנה כאן לומר שאף שהמליקה פסולה בזר עכ"ז אינה מטמאה בבית הבליעה, אלא לרב על כרחך צריך לומר שהמשנה לא כוונה על הפסולין שנאמרו לעיל דהיינו על הפסולין לעבודה מכל העם דלפי דעתו

מליקת זרים ג"כ מטמא בבית הבליעה, אלא ודאי שהמשנה כוונה רק על הפסולין מן הכהנים בלבד, א"כ כל למאי אתא, דלפי זה לא היה לו להתנא לומר כל הפסולים דהא יש פסולין שמליקתן מטמאה בבית הבליעה וזה ברור, ולישנא לאתויי זר שאמרו על ר' יוחנן לאו דוקא הוא, דלר"י משמע כל הפסולים דהיינו מן כל העם, אחד כהנים לוים וישראלים ואין מי שיוצא מן כלל זה אלא דנקטו הלשון לאתויי מפני שהקשו על רב כל הפסולים לאתויי מאי, דלרב אינן הפסולין שנשנו לעיל א"כ לא שייך לשון כל וכן אין לומר דלגופא נקט, ובפרט שהיה לו לומר כל הפסולין מן הכהנים, אמנם במקום שהמאמר נמשך על ההלכות שנאמרו קודם הכלל כגון כל הגוזלנין משלמין כשעת הגזלה ע"פ רוב דקדקו כל לאתויי מאי; דהנה בהלכות שלפני הכלל כבר דברה המשנה מן הגוזלנין שמשלמין כשעת הגזלה א"כ כל אינו בא אלא לרבות מה שלא נאמר בהלכות שקודמין לזה המאמר. וכן יש לדון על המאמרים שמתחילין בלשון כל מקום כגון כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית עין וכו' שאין לרבות ממנו כלום, כגון הכללים בכתובות (מ' :) ובחולין (כ"ו :) רק אם נאמר כל מקום בסוף המאמר כגון בבכורות (מ"ו) אפי' לנחלה בכל מקום בזה דקדקו כל מקום לאתויי מאי שכאן נראה באמת שהוא כמיותר לכן אמרו שהך אפי' לנחלה בכל מקום בא לאתויי הא דתנו רבנן עיי"ש. ומה שדקדקו בגמ' (פסחים ח') על הא דתנן כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה כל לאתויי מאי, הוא מטעם שראינו שנתקצרה פה המשנה כמו שאמרו לקמן (ח') שתי שורות במרתף מאן דכר שמיה הכי קאמר כל מקום שאין מכניסין בו חמץ וכו' ואוצרות יין ואוצרות שמן נמי א"צ בדיקה. והנה אחרי שהתנא מונה בסוף המאמר איזה פרטים באמת נראה כל כמיותר. ועיין בספר הקנה 7) שכתב שהמשנה ישנה היתה כמו שהעתיקוה בגמ' רק שרבי קיצר פעמים את ההלכות הישנות והכללים שהם מענין שני, פי' שמורים על חלקי הפרט כאין לישנא כל אחד ואחד אם נאמרו רק כדי לפרש טעמן כבר אמרנו לעיל שהדעת נוהגת שאינן באים לרבות רק כגון במכות (ט') ר"ש אומר יש שונא גולה ויש שונא שאינו גולה, זה הכלל כל שהוא יכול לומר לדעת הרג אינו גולה ושלא לדעת הרג ה"ז גולה, דמשמע בפי' שכל בא לרבות אף שהכלל הוא פי' טעמא דהלכה דהעתיקו כונתו לומר שאינו תלוי הדבר אם היה לו שונא אלא אם הרגו לומר. וזה הוא שאמר כל שהוא יכול לומר לדעת הרג (פי' אפי' היה לו שונא) ושלא לדעת (פי' אפי' לא היה לו שונא). ואין צריך לומר אם הכללים נאמרו לתכלית זו כדי לפרש טעמא של הלכה בודאי באין לרבות.

יד) פעמים אמרו על לישנא זה הכלל לאתויי מאי ופעמים לא דקדקו רק על לישנא כל הנאמר אחר זה הכלל ופעמים דקדקו כן על שניהם, ואם הכלל הוא מרחב ומוסב ג"כ על נגודו השתדלו פעמים לומר מה שיש לרבות מן כל חלקי הכלל. וטרם אבוא לבאר את הדברים ראוי להעיר שבכמה מקומות נפל טעות בספרים שלנו שגרסו כלל או זה הכלל לאתויי מאי וצריך לומר כל לאתויי מאי וכבר הזכרתי לעיל מענין זה וקצתן אזכיר לקמן במקומן. הנה הלשון זה הכלל מרבה דברים על אופנים שונים. האחד: אם המשנה הציעה על איזה ענין כמה דינים שהם מסוג אחד ושייר מקצתן, בזה בא הכלל לרבות את אלו שלא נזכרו כגון בבכורות (מ"ו :) קדשים שקדם מומן להקדשן ונפדו שהתנא דברייתא הולך ומונה כל פרטי הדינים שבהן וסיים: כללו של דבר הרי הן כחולין לכל דבר ואין לך בהם אלא מצות עילוי בלבד, וכן בסיפא אם הקדשן קודם למומן שהתנא הולך ומונה פרטי הדינים שבהן וסיים: כללו של דבר הרי הן כהקדש לכל דבריהם ואין לך בהם אלא היתר אכילה בלבד וקאמרו ע"ז כללא דרישא לאתויי שחטן בחוץ דפטור וכללא דסיפא לאתויי חלבו. הנה התנא הורה לנו ברישא בקדם מומן להקדשן שיש להם כל דיני חולין כגון לענין בכורה ומתנות כהונה ודומיהן, ומשו"כ יש לרבות מן כללו של דבר שגם אם שחטן בחוץ יש להם דין חולין דפטור, וכמו כן בסיפא, והוא שאמרנו לעיל שהכלל בא להורות שההלכה נאמרה בכל ענין. השני: אם המשנה הציעה על איזה דברים שדין אחד להם ושייר מקצתן או שהציעה ג"כ הפוכם שיש להם ג"כ דין אחד רק שהוא הפוכו של הראשון ושייר מקצתן מן הדברים הללו, בא זה הכלל לרבות את אלו, כגון בשקלים (פ"ו מ"א) מעות שנמצאו בין השקלים לנדבה, קרוב לשקלים יפלו לשקלים, לנדבה יפלו לנדבה, מחצה על מחצה יפלו לנדבה וכמו כן בין עצים ללבונה וכו' יש לו ג"כ דין זה דהולכין אחר הקרוב להקל מחצה על מחצה להחמיר. וכמו כן במגילה (כ' :) כל היום כשר לקריאת המגילה ולקריאת ההלל ולתקיעת שופר וכו' כל הלילה כשר לקצירת העומר וכו', זה הכלל כל דבר שמצותו ביום כשר כל היום דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה (כך היא גירסת הרי"ף וב"י מינכען

---

7) אל תתמה שהבאתי ראיה מספר הקנה, כי מה שנשאר שם בענין זה נראה שהוא העתקה מסדר תנאים ואמוראים הגדול.

והרב המאירי ולקמן גרסו כל לאתויי מאי ולא כמו שהוא בספרים שלנו זה הכלל לאתויי מאי), הנה המשנה השמיטה כאן כמה דברים ובפרט מאותן שמצותן בלילה כגון טבילת נדה ויולדת, אמנם הם נכללו בזה הכלל כמו שפירש הרב המאירי, וזה ברור דמאחר שהתנא למד מן ההלכות הקודמין שהן בודאי הלכות ישנות דדבר שמצותו ביום כשר כל היום ודבר שמצותו בלילה וכו' נראה עין בעין שגם אלו כשרין כל אותו הזמן שמצותן בהן, אבל מלשון זה הכלל אין לרבות רק אותן הדברים שבודאי נשמטו מן המשנה, ומלשון כל מרבי בגמ' סידור בזיכין ואכילת פסחים, שהם דברים אשר אם לא נאמר כל, לא היינו יכולין לומר בבירור שנכללים בזה הכלל משום דאיכא מאן דפליג עליהם, וכיוצא בו בחולין (מ"א:) השוחט לשם עולה וכו' שחיטתו פסולה ר"ש מכשיר וכו' השוחט לשם חטאת וכו' שחיטתו כשרה, זה הכלל כל דבר שנידר ונידב השוחט לשמו פסול ושאינו נידר ונידב השוחט לשמו כשר, וקאמרו בגמ' דהכלל אתא לאתויי לשם עולת נזיר דפסול ולשם עולה יולדת דכשר, אמנם מה שיש לרבות מן לשון כל לא פרשו בגמ' ואפשר שכל בא כאן לרבות אף אם לא נדר כדרך המתנדבים לאפוקי מדר"ש כדכתבו בתוספתא שם. וכן בנדה (נ"ו:) שמונה התנא הדברים שהכותים אינן נאמנים בהן וסיים זה הכלל דבר שחשודין בהן אינן נאמנים ואמרו בגמ' זה הכלל לאתויי תחומין ויין נסך שאינן נאמנים לומר עד כאן תחום שבת או שלא נגע עכו"ם ביין זה מפני שלא קפדי באיסורים הללו, כונתם דהתנא מנה הדברים שחשודין בהן להקל, אמנם לפי טעמא של הלכה מפני שהכותים אינן נזהרים אלפני עור לא תתן מכשול, בודאי סבר התנא שאינן נאמנים ג"כ על האיסורין שלא קפדו בהן. השלישי: אם לא ידענו בבירור שהתנא השמיט איזה דברים מן המשנה מפני שיש לפקפק בהן אם הן דומין בכל ענין להנך דמתניתין, אם מה שנאמר אחר זה הכלל, מתחיל במלת כל, יש לומר שזה הכלל מרבה על משפט הכלל ותנאיו, וכל מרבה על נושא המשפט ותנאיו, כגון זה הכלל כל הגזלנין משלמין כשעת הגזלה, אמרינן לעיל שזה הכלל בא להורות שאף אם הוזלה הגזלה משלם ביוקר אם היתה בשעת הגזלה ביוקר, וכל בא להורות על הגזלנים שקנו את הגזלה ע"י שינוי הבא מעצמו כגון עגל ונעשה שור (ב"ק צ"ו:) וכן בבכורות (ל"ח) זה הכלל כל שהוא לדעתו אסור ושלא לדעתו מותר שכל מרבה על נושא המשפט ותנאיו, כל שהוא לדעתו לאתויי גרמא; שלא לדעתו לאתויי מסיח לפי תומו, ואם הכלל אינו מתחיל במלת כל יש לרבות על שניהן, כגון בהוריות (רפ"א) זה הכלל התולה בעצמו חייב התולה בב"ד פטור, ואמרו רישא לאתויי מבעט בהוראה (שנופל על נושא המשפט) וסיפא לאתויי הורו ב"ד וידע שטעו וחזרו בהן (שהוא מתנאי המעשה), וכיוצא בו זה הכלל דבר שגופו איסור ושאינו גופו מותר זה הכלל לאתויי קלוס (חולין ס"ט) ובמקום שמרבי מכל חלקי הכלל הוכיח הרשב"א בחידושיו מסוגית הגמ' במכות (ו':) דניחא לבעלי תלמוד לרבות על נושא אחד כדי לאוקמי כל חלקי הכלל בחד סגנונא דומיא דרישא דמשנה, ודברים של טעם הם.

טו) יש כללים שהם רק כעין גדרים בעלמא, ובהן נראה שאין למעט מן הלשון כל, דלגופא הוא צריך, כגון בתוספתא (כלאים פ"ו) זה הכלל כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה מין ירק וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן, שהכלל אינו בא אלא לפרש על איזה מין נופל שם ירק ועל איזה נופל שם אילן:

טז) מצינו כל שנראה לפי ההשקפה כאלו הוא ממעט כגון שלא נאמר רק על פרט אחד ולדוגמא ר"ש אומר כל שהכסף בידו ידו על העליונה, וקאמרו בגמ' (ב"מ מ"ז:) מוכר הוא דמצי הדר ביה לוקח לא מצי הדר ביה, פי' אם הלוקח לא משך ולא נתן מעות בודאי לא קנה ובמאי יכול לחזור (ועיין בשיטה מקובצת שם) ומשמע דהכלל לא נאמר כאן רק על פרט אחד, ורש"י פי' במשנה כל שהכסף בידו וכו' מי שיש לו הכל, אמנם גם בזה לא יבורר הדבר דעכ"פ ראינו שכל בא כאן למעט, אמנם נראה דלא ממעטו רק מן הלשון שהכסף בידו, שפירושו מי שיש לקבל את הכסף דהיינו המוכר אם קבל את הכסף ידו על העליונה, ולפ"ז אין זה מיעוט מלשון כל דאדרבה מלשון כל מרבה כל מוכר או כל מי שיש לו לגבות מעות אם קבל את המעות ידו על העליונה, וזה דומה להכלל כל שאינו בזה אחר זה אינו בבת אחת (עירובין נ') שפירשו בתוספות כל שאינו יכול להיות בזה אחר זה. וכן משמע מהעתקת ההלכה בתוספתא דשם נאמר ואמר רבי לעולם ידי מוכר על העליונה וכשם שהמוכר יכול לחזור בו כך הלוקח יכול לחזור, ור"ש אומר המוכר יכול לחזור בו והלוקח אינו יכול לחזור בו שכבר קבל הלה את מעותיו, פי' שרבי סובר שגם הלוקח יכול לחזור אם נתן מעות ולא משך וקאתי ר"ש למימר שאין זה מסכים עם הכלל ל ע ו ל ם ידי המוכר על העליונה אלא כך צריך לומר ידו של המוכר הוא על העליונה אם קבל המעות, ובשל"ה (חלק תורה שבע"פ כללי הש"ס) מצאתי כתוב וז"ל וצריך לומר שמביא ראיה מן הכללות להוליד דין למוכר בכל נושא שיוזדמן מן הראוי שמי

שהכסף בידו ידו על העליונה, הלכך המוכר שהכסף בידו יכול לחזור בו, ועיין בתוי"ט, ולפי דברינו יבורר הענין ביותר, וכן בכל מקום שדקדקו בגמ' בכלל למעט כגון כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ וכו' בפסחים (נ"ו), לא דקדקו כן מלשון כל כאילו מורה „רק" אלא שדקדקו כן מפרטי דברים שבמאמר כגון אוכל — למעוטי ספיחי סטים, נשמר — למעוטי הפקר וכו', וכללים כאלה מצינו בכמה מקומות שיש לפרשן על דרך זה כגון בב"ב (נ"ו) כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר וכתבו בתוספות שם דמלשון כל יש לרבות הכרכים שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל ומלשון הראהו ממעטינן בגמ' קיני וקנזי שנתנו לאברהם אבינו אבל לא הראה הקב"ה אותן למשה, הרי לן ריבוי ומיעוט בכלל אחד, ומתוך הערות הללו יבורר לן שקלא וטריא של הגמ' (חולין נ"ד) בדבר פלוגתא דר' יוחנן וריש לקיש שנדחקו מאד בעלי תוספות לפרשה. אמנם כונת הגמ' כך היא, הנה התנא מונה ח"י טרפות וסיים זה הכלל כל שאין כמוה חיה טרפה, וברור הדבר שבזה הכלל נכללו הטרפות שלא נשנו במשנה זו כמבואר לעיל (מ"ב), אמנם המאמר כל שאין כמוה חיה טרפה יש לפרש על שני אופנים, או שכונת התנא היא לומר שכל בהמה שיש לה איזה חולי שעי"ב אין כמוה חיה טרפה כמו שדרשו (שם ל"ב) חיה אכול, אינה חיה לא תאכל, ולא צריכה שתהיה המכה או החולי דומה לאותן שנזכרו ברישא דמתניתין רק אם יוצאת ע"י ריעותא זו מכלל חיה טריפה, או שיש לומר שבמאמר זה יש רבוי ומיעוט שלשון כל מרבה כל החלאים אף שיש לה לחיות, רק שהחלאים צריכין להיות דומין להנך דמתניתין, משום שרק הנך ח"י טריפות נאמרו למשה מסיני, או כעולא ששמונה מיני טריפות נאמרו למשה, א"כ כל מרבה מי שיש לה חולי או מכה ממיני המכות והחלאים הללו 8) ושאין כמוה חיה ממעט מי שיש לה חולי או מכה שאינה ממינים הללו. ועתה יש לחקור על מה שאמר רב מתנה בוקא דאטמא דשף מרוכתיה טריפה, אם זה הוא כפי כללא דמתניתין או לא, וקאמר ר' יוחנן מאחר שנראה שבוקא דאטמא וכו' דומה קצת לנטולי (כמ"ש הר"ן בחידושיו) אף שאינו דומה לגמרי, יש סברא לומר, שבאמת גם זה נכלל בכלל כל שאין כמוה חיה טריפה, אמנם אחרי שהתנא שנה אלו טריפות דוקא פי' רק אלו והדומין להם לגמרי יש למעט מהך שאין כמוה חיה אותן שאינן דומין להנך שמונה

---

8) אף שיכול לחיות.

ברישא, ומטעם זה בוקא דאטמא וכו' כשרה, ור"ל סבר הך דרב מתנה אינו דומה כלל לאותן שמונה התנא ברישא, ומשו"כ הייתי אומר שהיא כשרה, אמנם אחרי שהתנא שנה לקמן אלו כשרות דוקא, אין לנו עוד טעם וסברא לפרש את המאמר כל שאין כמוה חיה טרפה שיש בו ריבוי ומעוט, אלא שצריכין אנו לומר שמרבה כל החלאים ומכות אף שאינן דומין להנך דרישא, ומטעם זה, בוקא דאטמא דשף מרוכתיה טרפה, ראיתי להעיר עוד פה על הא דתנן בנדרים (ס"א:) עד הקציר וכו' אינו אסור עד שיגיע זה הכלל כל שזמנו קבוע ואמר עד שיגיע, אסור עד שיגיע, אמר עד שיהא, אסור עד שיצא, וכל שאין זמנו קבוע, בין אמר עד שיהא בין אמר עד שיגיע, אינו אסור אלא עד שיגיע, ופירשו בעלי תוספות והרא"ש והר"ע מברטנורה דעד הקציר משמע עד שיהא, רק משום דאין זמנו קבוע אינו אסור אלא עד שיגיע, ומשמע מזה דעד סתם, היינו עד שיהא, לפ"ז יש לתמוה על רישא דמשנה עד הפסח אינו אסור אלא עד שיגיע (שם ס':) דמשמע עד סתם רצה לומר עד שיגיע, ואף שפי' הר"ן הטעם משום דבלשון בני אדם אין עד ועד בכלל עכ"ז לא יבורר הענין, דא"כ עד סתם לא הוי אלא כעין עד שיגיע ואמאי אמר התנא עד הקציר וכו' אינו אסור אלא עד שיגיע, טפי הוי לו להשמיענו אף אם אמר עד שיהא הקציר אינו אסור אלא עד שיגיע הואיל ואין זמנו קבוע. אמנם נראה שזה הכלל הוא מן המשנה הישנה, ואף שלא שנה רבי אותו בתחלה, הנה ידוע שמצינו הרבה משנות שנסדרו ע"ד זה, ואם נעיין בזה הכלל, יצא לנו דבר והפוכו, דמן הלשון אמר עד שיגיע שבזה הכלל, יש ללמוד דוקא אם אמר עד שיגיע, אבל אם אמר עד סתם, משמע עד שיצא, וכן יש למעט מן הלשון אמר עד שיהא הפוכו דדוקא אם אמר עד שיהא, אבל אם אמר עד סתם משמע שרצונו לומר עד שיגיע, ומאחר שאין ללמוד מן הכלל על משמעות לשון עד סתם, יש לנו לומר דעד סתם משמע עד שיצא אם לא דמוכחא מילתא מטעם אחר שרצונו לומר עד שיגיע, לכן אמר התנא עד הקציר וכו' אינו אסור אלא עד שיגיע, לא משום דעד סתם משמע בעלמא עד שיגיע, אלא משום דקציר אין זמנו קבוע. אמנם רישא דמתני' עד הפסח, דמיירי אם אמר קונם יין שאני טועם, בודאי הדעת נותנת שכוון לומר עד שיגיע משום דמצוה לשתות יין בליל פסח, ואף שנחלקו לקמן (ס"ג:) על ר' יהודה לא נחלקו רק אם אמר בפירוש עד שיהא פסח דאז אין לנו להרץ דבורו לומר שרצונו היה רק עד שיגיע, אבל באמר סתם עד הפסח בודאי יש

לנו לתרץ דבורו, שלא אסר עליו היין אלא עד שיגיע הפסח, ולפ"ז הכל עולה יפה. ואם תשאלני: איך מלאה לבי לנטות מפרושי הראשונים? אף אני אומר לך, שיש לי ראיה מן התוספתא (שם פ"ד) דאיתא התם, כפי העתקת כ"י ערפורט, ר' יוסי אומר בראשונה היו אומרים, הנודר הנאה מחברו סתם עד הפסח, אין אסור אלא עד ליל פסח (פירוש משום דרצונו לומר עד זמן שחיטת הפסח); משחרב בית המקדש אמרו כל היום כולו אסור. הרי לן בהדיא דעד סתם, לא משמע בהחלט עד שיגיע, ובאמת החכמים שקבעו הלכה זו סברי שהלשון עד סתם, אינו משמע עד שיהא וכן אינו משמע עד שיגיע, אם לא דמוכחא מילתא מאיזה טעם, אלא דעד סתם משמע כל אותו היום; דלדעתם אף בלשון בני אדם אמרינן עד ועד בכלל, ולפי דבריהם השמיענו התנא בהך עד הקציר וכו' אינו אסור אלא עד שיגיע דאותו היום נמי אינו אסור דכל שאין זמנו קבוע עד סתם, עד שיגיע משמע 9).

יז) במקום ששנו רק חלק אחד מן הכלל יש ללמוד ג"כ על נגודו, לדוגמא בשביעית (פ"ו מ"ב) עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר וכו' כלל אמר ר"ע כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל עושין אותו בסוריא, שהוא לפי פי' הגר"א ז"ל, כל שמותר לעשות בא"י ע"י שנוי, כגון בתלוש, עושין אותו בסוריא אפי' בלא שנוי, וכל שאסור לעשות בא"י אפי' ע"י שנוי, כגון במחובר, אין עושין אותו כלל בסוריא, וכמו כן לפי פי' הר"ע ברטנורה שם. וכן למדו מהא דתנן (ב"מ צ"ד): כל שאפשר לו לקיים בסופו והתנה עליו בתחלתו תנאו קיים, דמתניתין אתיא כיהודה בן תימא, דאמר כל תנאי שאפשר לו לקיים בסופו והתנה עליו בתחלתו תנאו בטל, דמכלל הן שבמשנה אתה שומע לאו; ודבר זה נראה לי שהיה לבעלי תלמוד לעינים במקום שדקדקו על מה שנאמר במאמרים שמתחילים בזה הכלל מה שיש לרבות מהן לדקדק כן על כל חלקי הכלל משום דנראה דמטעם זה טרח התנא לשנות כל חלקי הכלל, אמנם זה דוקא אם חלקי הכלל הם מתנגדים בכל ענין, דרק בהנך כללים יש לומר מכלל הן אתה שומע לאו, או הפוכו, ומטעם זה אין ללמוד מהא דתנן (ראש השנה כ"ט): זה הכלל כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן, לומר הא כל שמחויב בדבר מוציא את הרבים ידי חובתן, משום דאיכא טומטום ואנדרוגינוס שהם מחויבין בדבר מספק עכ"ז אינן מוציאין את הרבים, רק דאנדרוגינוס מוציא את מינו וטומטום אינו מוציא אפי' את מינו, ולמותר יהיה להעיר שיש ללמוד מחלק אחד של הכלל על נגודו, רק במקום שאינו אלא דבר ונגודו; אבל במקום שיש אופן שלישי מיוחד ביניהם, אין ללמוד ממנו, כגון בהך דכתובות (מ"א) זה הכלל כל המשלם יתר על מה שהזיק אינו משלם ע"פ עצמו שאמרו שאין ללמוד מזה הא פחות ממה שהזיק משלם ע"פ משום דיש כאן ג' אופנים, יתר על מה שהזיק, כמה שהזיק, ופחות ממה שהזיק, ומה שהעירו שאם תהיה העתקת הכלל המשלם כמה שהזיק וכו' שיש ללמוד ממנו, לא היינו לומדים רק מתוך מה שיש למעט מלשון כמה שהזיק כפי טעמא של הלכה.

יח) אף שבעלי התלמוד דרשו את הכללים שבמשנה בריבוי ופעמים ג"כ בריבוי ומיעוט ודקדקו מאד בהן, עכ"ז אמר ר' יוחנן (עירובין כ"ז) אין למדין מן הכללות אפי' במקום שנאמר בהן חוץ. והנה אין כונתי להרבות מלין על מאמר זה, ושנויי הדעות של מפרשי התלמוד בדבר פירושו והגבלתו ודומיהן, הלא הם כתובים על ספרי כללי הש"ס, אמנם באתי להעיר רק מה שנוגע לעניננו. ותחלה אני אומר כאשר נתפשט הדבר כחוק בלי יעבור, דדברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרן בכתב או שאסור לכתוב הלכות (גיטין ס':). ההכרח הכריח את החכמים, להשתמש באיזה אמצעים לתועלת הזכרון, ומטעם זה עשו את התורה ספורות ספורות, או שחברו כמה הלכות יחד בלשון „אין בין זה לזה" (מגילה פ"א), „זה מעכב את זה" או „זה אינו מעכב את זה" (מנחות פ"ג ופ"ד), „כשר בזה פסול בזה" (חולין פ"א), „כל מקום שיש דין או משפט זה אין בו דין אחר" (שם), אלו דברים שיש להם משפט זה או שאמרו מטעם זה ודומיהן, וכמו כן השתדלו לכלול איזה הלכות בכלל אחד כדי שלא יהיו צריכין לפרוט את כולן, או כדי להורות את טעמן או באיזה ענין נאמרו 10) ודומיהן כמו שאמרנו לעיל, ובאמצעים הללו ובפרט בהעמדת כללים לתכלית זה, השתמשו ג"כ התנאים המאוחרים וכל אחד ואחד הרבה לחדש כללים כמו שמצינו לר' יהודה שאמר (ספרי פ' האזינו): לעולם יהא כונס ד"ת

9) ובעוד לפני הפסח פליגי ר"מ ור' יוסי בפי' הלשון לפני אם הוא עד קמי' דפסחא או עד דמפנא (קידושין ס"ד).

10) ובפרט במקום ששנו את המאמר בלשון כללו של דבר כמו שאמרנו לעיל, ועיין בשיטה מקובצת (ב"מ מ"ד) מה שנאמר שם על מה דאיתא בתוספתא שם כללו של דבר כל שנקנה קונה.

כללין שאם כונסן פרטים מיגעין אותו, משל לאדם שהלך לקסרי וצריך מאה זוזי וכו' אם מצרפן ועושה אותן דינרי זהב פורט ומוציא בכל מקום שירצה, ואף ר' מאיר שהרבה לחדש הלכות (קדושין ב' :) מרגלא בפומיה (פסחים ג' :) לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה וכמעט הפריזו פעמים בזה על המדה, כגון במקום שהכלל נאמר בהרחבת לשון קצרו אותו והעמידו כלל חדש מתוך כלל ישן בדרך קצרה, ולדוגמא בסוף מסכת שבועות : זה הכלל, כל המשנה מחובה לחובה, מפטור לפטור ומפטור לחובה פטור, מחובה לפטור חייב. זה הכלל כל הנשבע להקל על עצמו חייב, להחמיר על עצמו פטור. ומטעם זה סבר ר' יוחנן שע"י השתדלות הקיצור נשמטו כמה דברים מן הכללים, פעמים סמך התנא שיש להוציאן מתוך לשון כל או מתוך מדרש ריבוי ומיעוט, כי התנאים בעצמן דרשו את ההלכות הישנות על דרך זה כמו שנאמר משום רבן שמעון ב"ג בתענית (י"ח), ופעמים באמת לא חש התנא להודיע כל הפרטים היוצאים מן הכלל או שנתחדשו הדברים אחרי שהעמיד את הכלל, אמנם כבר העירו מפרשי התלמוד שאין לומר אין למדין מן הכללות רק במקום דמוכחא מילתא.

ולדעתי יש להוסיף על זה, דהתלמוד ערוך הוא בידינו (ירושלמי פאה פ"ב) אין למדין לא מן ההלכות ולא מן התוספתות וכו' אלא מן התלמוד וכמו כן בב"ב (ק"ל :) וכן מצינו שהיו מקנתרין לאלין שמורין הלכה מתוך משנה (סוטה כ"ב) ובעין זה נאמר ג"כ מר' יהודה (ב"מ ל"ג :) מפני שהתלמוד הוא עיקר, והמשנה אינה רק כספר אולפנא של הלכות, לכן גם הכללים הם לתכלית עיוני בלבד ולא כדי להורות מהן הלכה למעשה בכל ענין, וראיה לדברינו שמצינו בכללים שהדעת נוטה, שנאמרים לתכלית מעשי, לא אמרינן שאין למדין מהן, כמו שכתב בעל המאור (פ' אלו טריפות) בשם הר"מ ברבי יוסף על הכללים במשנה גבי סימני עופות (חולין נ"ט) שהן כללים גדולים וחזקים שרירין וקיימין ולא אמרינן בכי הא אין למדין מן הכללות שהרי לסימנים נאמרו (פי' דמטעם זה הם לתכלית מעשי) ואם אינן כללות הראוין ללמוד מהן אינן סימנים וכיון שנאמרו לסימנים אנו למדין מהן עכ"ל. הרי לן שבאמת יש כללים שהן כעין הלכות פסוקות מפני שנאמרו לתכלית מעשי, כגון הני דלסימנים נאמרו, אבל רובא דרובא של הכללים נאמרו רק לתכלית עיוני ומשו"כ אינן אלא כשאר משנות, שאין לקבוע הלכה מהן בלי תלמוד ועיון ושקלא וטריא, והכללים שהזכירו שם (עירובין כ"ז) כדי להביא ראיה שאין למדין מהן, מורין ג"כ כמו שאמרנו, כגון הכלל : כל מ"ע שהזמן גרמא נשים פטורות, ואמרו הא איכא מצה שמחה והקהל, ובאמת מצות הקהל ושמחה נאמרו בפירוש בתורה ומה שנאמר בפירוש בתורה לא חש התנא להוציא ובמצה איכא פלוגתא, אבל עיקר כונת התנא היתה בזה הכלל כדי שלא יהיה צריך להרבות בהלכות, וכן הכלל שהזכירו שם בטימאת זב, גם בזה יש לומר, שמה שיצא מן הכלל הוא הלכה שנתחדשה, כי פעמים נתחדשו הלכות או שנחלקו בימים מאוחרים על הלכות ישנות ופעמים חדשו כמה הגבלות הלכות, עכ"ז המשנה לא זזה ממקומה ושנה רבי את הכלל כמ' שנשנה בתחלה כמבואר בב"מ בתלמוד דהמשנה לא זזה ממקומה, ומטעם זה הוצרך ר' יוחנן לומר אין למדין מן הכללות ובפרט מפני שהוא סבר הלכה כסתם משנה, ואף שאין למדין מן הכללות עכ"ז נשאו ונתנו בהן להורות מה שנכלל בהן ומה שיצא מן הכלל לדוגמא בסוגית הגמ' (קדושין ל"ד והלאה), וכבר מצינו גם להתנאים הראשונים שהלכו בדרך זה כגון בקידושין (ל"ז) ר"א מוסיף אף הערלה וכן במסכת ערלה (פ"ד מ"ד) כל המחמץ והמתבל והמדמע בתרומה בערלה ובכלאי הכרם אסיר, ב"ש אומרים אף המטמא, וב"ה אומרים לעולם אינו מטמא עד שיהא בו כביצה וכן בתוספתא (נגעים פ"א) כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו דברי ר"מ, וחב"א אף לא נגעי ביתו וכו', כל הנדרים אדם מתיר חוץ מנדרי עצמו, ר' יהודה אומר אף לא נדרי אשתו וכו', הרי שגם התנאים האחרונים דקדקו בענין זה. סוף דבר שעיקר כונת ר' יוחנן היתה לומר שהכללים ע"פ רוב אינן אלא לתכלית עיוני בלבד לכן אין לקבוע הלכה מהן, אם לא שידענו בבירור שנאמרו לתכלית מעשי, וגם אין לחשבן כסתם משנות.

והנה ידעתי גם ידעתי שיש עוד לחקור בענין זה ושיש להעיר על כמה שאלות ודקדוקים, אמנם כדי שלא להאריך עוד אמרתי לשום קנצי למלין, ודי לנו כעת לברר עיקרי הדברים, ואם מלאכתי עוד לא נגמרה, הנה תמכתי יתדותי במאמר התנא לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה.

חכם עדיף

מאת

וואלף יעבץ

נביא וזקן למי הם דומין ? למלך ששולח שני פרלמענטרין למדינה, על אחד מהן כותב: אם אינו מראה לכם חותם שלי וסמנטרין שלי אל תאמינו לו, ועל אחד מהן כותב: אע"פ שאינו מראה לכם חותם שלי האמינו לו . . . כך בנביא כתיב: ונתן אליך אות או מופת; ברם הכא: על פי התורה אשר יורוך. (ירושלמי ברכות א׳ ג)

„הכל תלוי במזל ואפילו ספר" יאמרו קדמונינו. יש ספרים אשר ישבעו חרפה מידי ראשי העם וחרפתם זאת תעמוד להם להרבות קוראיהם ולהטעימם אל חכם במתק מים גנובים, ויש ספרים אשר מרוב הכבוד הסוכך כענן להם יהיה למעין חתום לכל איש אשר בנגלות, ולא בנסתרות, נפשו חפצה; אמנם כי טוב ויפה לעם להנזר מן החבורים אשר מעמקם ורומם לא נתנו להקרא בלתי ליחידי סגולה, אך אם מכבוד מדומה וחבה יתרה ישמר העם משלוח יד לנגוע בקצה הספרים שמתחלתם למענו נכתבו, ואם לכבוד החכם יעלימו אזן משמוע קול דבריו, מי יודע אם יקר כזה יהיה רצוי ומקובל לחכמינו נוחי נפש אשר להם שמוע משבח טוב.

הספר הנודע בשם „תנא דבי אליהו" אשר אין ערוך אל יראתו הטהורה ומוסרו הטוב, ואשר כמעט אין דומה לו בכל ספרי קדמונינו בסגנונו הנוח להשמע באזני כל העם מקצה בלי כל פירוש ובאור, נחל גם הוא חלקו בכבוד הזה, כי שם „אליהו" המהולל בצלצלי שמע; מעשה רב ענן (כתובות ק"ה) אשר העריםו המדפיסים להעלות על שער הספר למען השביח מקחם ופירוש הרב בעל זקוקין ז"ל אשר היטיב להגיהו אף פרשהו על פי דרכו הנוטה לדרך סוד, שלשה אלה הרימו את הספר בעיני העם במרומים רבים. התמימים הסתירו פניהם מהביט אל הקדש וינועו וישתחוו מרחוק. מביטי נפלאות הרבים עתה בעם מביטים ומביטים ומי יודע אם דבר מה נראה להם, והמשכילים הלא זה דרכם להקל בכבוד כל דבר אשר ירוממוהו אחיהם התמימים, מבלי ראות עוד אם טוב הוא ואם רע, ובכן מונח הספר הזה בקרן זוית מכוסה בכבוד ואבק ואין איש שם על לב לגשת אל צדיק נעזב זה ולשאול את פיו לשמו ולמולדתו!

על כן נסורה נא לשמוע דעת גדולינו על שם בעל הספר ועל דורו:

התחכם דון יצחק אברבנאל בנחלת אבות פרק ד׳ שרש י"ד בדברו על מאמר אחד שבספר זה יאמר עליו: „שהוא דעת יחיד שבמדרשו של חכם אחד שהיה שמו אליהו", והגאון באר שבע בתוספותיו לפרק חלק כתב לאמר: „תנא דבי אליהו, ואל תטעה לחשוב שזה אליהו הוא אליהו הנביא, אלא הוא התנא הרשום בהקדמת סדר זרעים להרמב"ם אצל חוני המעגל סוף פ"ז" עכ"ל. הדברים האלה נעתקו ככתבם וכלשונם מאמרי בינה פרק מ"ד לראש המבקרים ר׳ עזריה מן האדומים, והנה שם תנא הדומה בשמו, בעיני המחדש ובעיני המבקר, לאליהו הוא הכהן הגדול אליהועיני בן הקף הנזכר במס׳ פרה ג׳ ה׳. ובדברים נכוחים תפס הרב אוולאי את הגאון ב"ש כי אליהועיני הוא שם אחד אשר לא יחצה לשנים לעולם, ואמת הוא כי שם שלם הוא אשר חברו בו שלש מלין „אל ה׳ עיני", ע"כ בשבעת פעמים שנזכר שם זה בעזרא, נחמיה ודברי הימים, רק שתי פעמים הוא מלא ובחמשה מקומות הוא חסר ה"א כשם „יהונתן" הכולל בקרבו „ה׳ נתן" ונכתב יונתן חסר ה"א, וגם הרב ר׳ עזריה חזר מדבריו והודה לדברי האברבנאל האומר כי ברור הוא כי לא מעשה ידי הנביא הוא מבלי החליט עוד לו זמן קבוע.

הרב בעל שנות חיים הנוטה לנסתרות אשר לא עלה על לבו לקבוע מדרש על זמן חבור ספר זה ואשר רק לצרך דרושו הביא דברי תד"א, הזכירו לתמו בתורת חכם ולא בתורת נביא „והרב הגדול תנא דבי אליהו תירץ" וכו׳ (פ׳ לך) ושם באותו הדף ע"ב „והרב הגדול מ׳ אליהו פ׳ מצרע הביא וכו׳" ובפ׳ כי תצא קורא לו „מהר"ר תד"א" שם כבוד הנוהג לגדולי ישראל שקמו אחרי חתום התלמוד, לא לנביאים שהיו בזמן בית ראשון. ובכן נגמר הדבר בשלשה בתי דינים שבישראל: הרבנות והבקרת והקבלה אשר באי כח לעינינו הם: הג׳ באר שבע, המבקר מאור עינים והמקובל שנות חיים, והשר יצחק אברבנאל הכולל את כלן בבת אחת, כי הס׳ תד"א מעשה ידי חכם ולא מעשה ידי נביא. את אשר הבינו או הרגישו החכמים האלה אותה ידע חכם קדמון אחד ידיעה ממש, כי מחבר הספר הנכבד היה ימים רבים אחרי חתום התלמוד, ועדות הברורה המכֻוָנת הזאת נשמרה לנו בבית אסף אורח חיים מ"ו; שם מובא מאמר „משבלי הלקט" (במודפס לא נמצא) לענין „לעולם יהא אדם ירא שמים" של תפלת שחרית, שהמקור הראשון לתפלה זו הוא תנא דבי אליהו כ"א וז"ל: „תנא בסדר אליהו רבה, „העטופים ברעב אין רעב אלא מדברי תורה שנא׳ „וכו׳ ועל אותו הדור הוא אומר לעולם יהא אדם ירא „שמים בסתר וכו׳, ורבינו שלמה הנהיג שלא לאמר „י"ש בסתר וכו׳ וה"ר בנימין אחי אומר שראוי לומר „בסתר, שלא אמרו אבא אליהו, אלא כנגד

„דורו של גזרות אמר, שגזרו שלא לקרות ק"ש „ולא היו יכולין להיות יראי שמים בגלוי, וז"ש וחייבין „אנו לומר לפניך תמיד שמע ישראל וגו' וע"כ הוא „אומר ברוך מקדש שמו ברבים לפי שבשעת הגזרות אין „שמו מקודש ברבים אלא בסתר" עכ"ל, ובכן הודיע לנו ה"ר בנימין אחי הפוסק הקדמון רבינו צדקיה ב"ר אברהם הרופא בעל „שבלי הלקט" כי שם המחבר הוא „אבא אליהו" הרשום בתחלת פרק ט"ו בתד"א זוטא: „אמר אבא אליהו (והוסיף המעתיק) זכרו לטובה ולברכה", ופרק זה ראוי מצד ענינו להיות כעין הקדמה כי הוא פותח בשבח התורה ולומדיה ובשבחן של ישראל אך, משגגת בסדרן הוטל כמעט אל סוף הספר 1).

על פי הדברים האלה יתבאר לנו מדוע יזכיר בעל הספר את אליהו הנביא מדי דברו אליו, בדרך גוף שלישי לא בדרך מרבר בעדו, חוץ ממקום אחד שחשב המעתיק לתקן ונמצא מקלקל 2).

עוד יותר מאשר נחזיק טובה לה"ר בנימין אחי רבי אברהם הרופא על נקבו את שם בעל הספר, נברך את זכרו על הודיעו לנו את דורו הסתום במקום זה ומתפרש ממקום אחר מתשובת רב שר שלום גאון השמורה בסדר רב עמרם דף י"א, ואלה דבריה: „לומר פעמים באהבה אין מנהג בישיבה ובבל כולה אלא בתפלת מוסף (בקדושה), מפני שכשנגזרה גזרה שלא לקרות קריאת שמע כל עקר, היה קורא אותה ש"ץ בהבלעה בעמידה בכל (קדושה של) תפלת שחרית בין בחול בין בשבת, כיון שבטלה הגזרה... אמרו חז"ל שבאותו הדור נקבע אותה במוסף כדי שיתפרסם הנס לדורות וכו'", בהרחבה שיש לתשובה זו בספר הפרדס סימן ד' נמצאה תוספת דברים אלה: וכל הצבור היו אומרים בלחש שלא יבינו המינין וכו' שנתחברו עם היונים והיו מריעים לנו ובשביל הפחד לא היו יכולים לומר מלכות שמים בקול כי האורבים ידעו עד ארבע שעות זמנה לקרות, ואחר ארבע היו האורבים הולכים וישראל מתאספים יחד בסתר ובפחד.. ובתוך הקדושה היו אומרים פעמים באהבה.. כיון שבטלה הגזרה והיו פורסין את שמע בתקיעות (?) וקול רם ובלא פחד, קבעוה במוסף ונהגו לאומרה בקול גדול לפרסם כי על הנס תקנוה וכו'. מן הדברים האלה יש להתבונן כי בשני דברים לא יכלו אבותינו בשעת הגזרה לקיים מצות ק"ש כתקונה

1) הפרקים הבאים מפרק ט"ו ואילך אמנם יש בהם דברים אשר נראה כי לבעל הספר הם ואולי רובם, אך כל מתבונן יראה בם כי נשתנו מעין בריתם הראשונה, שמות התנאים שבראש כל פרק, ושם ר' אליעזר הנוטל שם חלק בראש, מעוט התוכחות ורבוי העתידות כל אלה דברים שאינם מצוים הרבה בשאר פרקי הספר. פרק ט"ז לתדא"ז רובו לקוטי ברייתות. פ' י"ז הוא פ' קנין תורה בחסרון מאמר „שנו חכמים" ור' אליעזר במקום ר' מאיר במשנה ראשונה ונוסף עליו מאמר בן בג בג ובן הא הא ומאמר ר' חנניא בן עקשיה אר"א אר"ח ת"ח מרבים שלום וספור קטן לקוטי גמרא וספור זכות הנפטר ע"י אמירת ברכו של בנו. פ' י"ח הוא כלו לבעל הספר אלא שנוסף שם ר' יוחנן בראשו. פ' י"ט נראה ג"כ כלו לבעל הספר וענינו נקמת עמלק. כ' כ"א נחמות לימות המשיח ונצחון ישראל על העמים, שניהם רבי הציורים עזים ובהירים מאד אך בהוספה הנעתקת מן הילקוט התוצצת בין פרק כ' לפרק כ"א תלו בו ידי זרים במדה גסה מאד. כ"ב דרשה לימים נוראים ונזכר לת"ח שאינם מלמדים תורה לע"ה. כ"ג דרשה לסליחות. כ"ד אין טוב אלא תורה לעה"ב. כ"ה בשבחו של אאע"ה — הדברים בעצמם בפרקים אלה לבעל הספר הם אך לא בצורתם ובסדורם.

2) ד' פעמים נזכר אליהו הנביא זכור לטוב בספר זה וכלם בדרך גוף שלישי: מפני מה זכה אליהו הנביא והחיה את המת (א' ה'), וכן בימי אליהו הנביא (א' י"ז), עד שיבא אליהו ובן דוד (ב' א'), שהרי אהאב שאל את אליהו התשבי (ב' ז'). מלבד זה יש ספור אחד הבא שתי פעמים בספר זה במקום אחד נזדייף לשם שמים ובמקום השני שכח המעתיק לזייפו, וזהו: פעם א' היו רבותינו חולקים... מהיכן אליהו בא? באתי אליהן ועמדתי לפניהם ואמרתי... אין אני באתי אלא מזרעה של רחל (א' י"ח). כל הרגיל בסגנון ספר זה הקרוב כמעט לצחות ישתומם על כבדות הסבפא „אין אני באתי" אך אם נשמיט סן הפעלים שבמאמר את אותיות תי"ו יו"ד סימן גוף ראשון ואת רגל נו"ן של אליהו נקצר לוא"ו, יצא לנו מאמר כזה: בא אליהו ועמד לפניהן ואמר: „אין אני בא אלא מזרעה של רחל" ומאמר זה בהשמטת תי"ו יו"ד ובקציר נו"ן נשמר בספרנו (ב' ט"ו) ולקוח מבראשית רבה פ' ע"א, עוד שם זה נזכר בתורת כתובת לראש חלק שני מעשה דבי אליהו הנביא ארז"ל לעולם יהא אדם ערום ביראה ומענה רך וכו' ועוד בו בפרק (ב' א') משום דבי אליהו.. מי לא ישתומם בראותו את מרגלא בפומיה דאביי (ברכות י"ז) שומה בפי הנביא ולא עוד אלא שהוא קורא לו רבותינו? אך ברור הדבר כי המאסף הראשון רשם בראש חלק שני מעשה רבי אליהו כלומר אבא אליהו, כי אבא פלוני הוא כמו מר פלוני (רש"י ברכות ט"ז) ואחרי כן כאשר הוחל לקרוא בשם אליהו הנביא על הספר הרגיש המעתיק כי נביא רבי לא יתקרי ויחליף את הרי"ש בדל"ת וליתר תוקף ועוז הוסיף על שם העצם אליהו את שם התואר הנביא, תדע לך שהוא כן, שבו בפרק נזכר עוד הפעם שם זה: משום דבי אליהו אמרו לעולם יהא אדם כשור לעול וכו' (ב' א'). ומה יפלא בעינינו בראותנו מאמר זה מעותק בילקוט וירא כצורתו אך תחת „משום דבי אליהו אמ"ו" גורס שם משום אדם אחד אמרו מדוע זה לא הזכיר בעל הילקוט אגדה זו בשם אומרה? אך ברור כשמש בצהרים כי במקום זה היה כתוב „משום רבי אליהו" הוא בעל הספר הנקרא בפ' ט"ו תד"א זוטא ובדברי הר' בנימין אבא אליהו וגם בעל הילקוט באספו את מאמר זה אל ילקוטו לא כתב משום רבי אליהו ככל אשר נכתב בנוסח ספרנו ונשתבש אל מלת דבי אליהו, כי אם משום אבא אליהו ושם זה כתב בראשי תבות „משום א"א" ובא מעתיק תועה והעתיק „משום אדם אחד".

האחת, לקרא בקול ולקיים „שמע, השמע לאזנך" ויערימו להבליע את „שמע" בקדושה, כי נמוקם שהיה עם האויבים לאסור את שמע, הוא היה עמם לבלתי אסור את הקדושה המשלשת אשר פירשוה על פי דרכם, ועל כן אחרי זמן ק"ש היו האורבים הולכים ושלוחי הצבור ערבו את לבבם להשמיע לאזנם את יחוד השם, אבל רק בהבלעה. והשנית, כי נבצרה מהם לקיים קריאת שמע בעונתה, „כי האורבים היו ממתינים שם עד שלש וארבע שעות" ועל הדבר הזה לא מצאנו שום תקנה בתשובת „רב שר שלום" „ובפרדס", אף כי הכל יודעים כי ק"ש בזמנה חמורה הרבה יותר מקרא ולא השמיע לאזניו או לא דקדק באותיותיה שנפסקה הלכה כדברי שניהם להקל (ברכות ט"ו); אך באמת לא שגו חכמי הדור ההוא בדבר שאפילו תלמיד בן יומו איננו נכשל בו, והתפלה „רבון העולמים לא על צדקותינו" וכו' וקריאת שמע קטנה שבתוכה, היא התקנה שהתקין „אבא אליהו" לאמרה שחרית ביחיד בקומו ממשכבו סמוך למטתו בזמן קימה, על כן הוא מסיים את הכתובת אשר ממעל לתפלה הזאת „וישכם ויאמר".

ובכן למדנו כי רב שר שלום, בעל הפרדם והר' בנימן בן ר' אברהם הרופא כוונו לדבר אחד לגזרה שנגזרה על אבותינו ואשר בדרך נס נצלו ממנו, ועתה אין לנו לבקש בלתי אם מקום הגזרה ואת זמנה, ובהמצא אלה לנו, יודע גם דור אבא אליהו ומקומו.

אם נחקור את שלשת העדים הכשרים האלה, לא נציל מפי רב שר שלום דבר, כי הוא מדבר רק על גוף המעשה ולא על השעה שהתרגשה הצרה הזאת לבא לעולם. מדברי ה"ר בנימן נבין, כי בימיו היה זמן הגזרה הזאת דבר מפורסם על כן רמז עליו מבלי הודיע את הידוע. לא כן בעל הפרדם, מדבריו נדע לעמוד על דבר הזמן והמקום בצמצום. התוספת הקטנה הנמצאה בספר הפרדם כי היונים הנוצרים היו הגוזרים הודיעה לנו, כי קיסרות ביצאנץ הוא המקום וכי אין להקדים את הגזרה לפני שנת פ"ה לאלף החמישי (325 למנין הרגיל) שנת עלות קאָנסטאנטין הגדול על הכסא אשר אז נעשתה ידם תקיפה! אך בכל זאת עודנו תועים ככבש במרחב, כי משנת פ"ה עד תרי"ט, שנת מות המודיע הראשון רב שר שלום, הן חמש מאות וארבע ושלשים שנה, וקיסרות ביצאנץ רבת מדינות היא, ועתה מי יגיד לנו באיזו שנה מן השנים הרבות ובאיזו מדינה מן המדינות השונות, היתה זאת?

מן המקום נעמוד על הזמן ואם חן מקום על יושביו נכיר כי מקום אבא אליהו היה בארץ ישראל. בכל דבריו נראה כי אבותינו בימיו עובדי אדמה היו, חטים ושעורים; פול ועדשים וכל מיני קִטניות היה בעיניהם מיטב ברכת ה' (א' י"ט); „למפנקי רבני מערבא אלה הרגילים בשמן, וסיכה להם כשתיה, נחשב שמן לסוך לצורך ומחסור כלחם לאכול ובגד ללבוש" (ב' ה'); מגדלי בהמה דקה בא"י והמינים היו רעים בעיניו. וכל אלה הם דברים אשר יכירם מקומם בארץ ישראל; חושש היה ועושה סיגים ומזהיר את העם לבלתי הכשל בספק אכילת טבל ופירות שביעית (א' י"ב י"ג); ואת האשה שתהא קוצה חלתה בטהרה (א' י"ח); ויספר לעם, ענש כהן שהאכיל לבהמתו תרומה (א' י"ג). כל אלה. יעידו כי מארץ ישראל היה, כי בחוץ לארץ לא גזרו על הדמאי בזמן הזה, כי ספק תרומה בחוץ לארץ בזמן הזה הוה תלתא דרבנן, ותלתא דרבנן ודאי לא גזרינן.

זכרון הנס הנאמר בתשבה והמפירש עוד יותר בפרדס יוכיח, כי לא היה שם בטול גזרה סתם, כי אם תשועה ביד רמה, כי לו בטלה לרגלי השתדלות מצד ישראל או מנדיבות מושלי ביצאַנץ, כי עתה לא התגרו בתקיף מהם אשר בחיקו מוטל גורלם אם לשבט אם לחסד לקרוא בקול רם ובלא פחד ולעשות פרסום ופומבי לדבר, אין זאת כי אם ידם רמה על צורריהם ותקומה כזאת היתה לישראל לפני לוחציהם בשנת שע"ד בבא שַׁרְבַּרָאֵי שר צבא פרס על אדמת ישראל, והגבור הנדיב בנימן איש טבריא עוזר לו גם בכסף גם בגדודים אשר התיצבו עליו מכל גבול ישראל, או שקטה הארץ ארבע עשרה שנה, ואם התחזק הרקליוס קיסר בשנת שפ"ח ויך בישראל מכה רבה בעצת כהניו ויפר את בריתו אשר כרת עמם, מהרה גם רעתו מאד. כי בשנת שצ"ח נכבשה הארץ לפני כליף אוֹמַר ומני אז היו ימי שקט לישראל וברעתם כי עיקר היחוד קדוש מאד בעיני המחמרנים ובכן לא יזיד איש עוד להמיש תורת היחוד מפיהם, על כן נחשב גם כבוש זה להם לישועה ועל כן שמו את לבם לפרסם הנס לדורות 3).

---

3) שני מניני השנים הנזכרים תדא"ר ב' ותד"א ל"א, ידעתי כי סותרים הם לזמן שקבעתי, אך אם נעמיק להתבונן נראה כי נטפלו מן המעתיקים, המנין הראשון נתלה בברייתא מסנהדרין צ"ז, וע"ז ט'. וזה לשונה: „ו' אלפי שנת העוה"ז, ב' אלפים תהו, ב' אלפים תורה, ב' אלפים ימות המשיח ובעונותינו שרבו יצאו מה שיצאו" עכ"ל הברייתא והוסיף בעל הספר למאמר „יצאו מה שיצאו" תוספת באור לאמר: „ונכנס שעבוד

אף כי בתנא דבי אליהו נזכרה רק הצרה, בכל זאת אין ספק כי ראו עיניו את דלדול ממשלת ביצאַנץ המתנוונת והולכת בארצות הקדם כאמרו: „ושבר על לוחצינו כמו שעינינו רואות בכל יום תמיד" (א' ג'), אך קרוב הוא כי בטרם בוא שנת הרעה (שפ"ח) נאסף הצדיק ולא ראה ברעה אשר מצאה את עמו מיד הרקליוס, כי רק אנחות תשמענה בספרו ולא זעקת שבר. על הפרי אשר תשוה לבת עמו מלכות ישמעאל הפושטת בימיו, ידע להוציא משפט לאמר: „מפני מה חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים ולשתי ממלכות? כדי לשמור את ישראל" (א' כ').

אף כי ימי היונים היו ימי צרה וחשכה לישראל והנכרים היו מושכים את בשרם (א' י"ט), בכל זאת היה להם גם כסף וזהב גם שדות וכרמים (א' ה') ככל אשר היה לאבותינו תמיד בשבתם על אדמתם, ככתוב בדברי יוסיפום ושנוי ומשולש בתלמוד ובמדרשות. העושר המופלג אשר נמצא אז בידי היחידים, הספיק ביד בנימין איש טבריא לכלכל את כל מחסורי צבאות ישראל העוזרים לשר צבא פרס להציל את עמם ואת ארצם מיד לוחציו, אך לפי העולה מדברי הספר נמצאו בין העשירים אנשים אשר העוו דרכם אשר היו „משכימים לשוקים ונשבעים לשקר, חומדים נכסי חבריהם ונשי חבריהם" (ב' כ"ב); ונושאים נשים הרבה שלא לשם פריה ורביה (א' י"ח), אין ספק כי הקלקלה הזאת נולדה על ברכי העשירים בהשתתפם בשחוק הרצים ובעלי הרכב לבושי הירוק ולבושי התכלת אשר היו נהוגים אצל הביצנטינים בימים ההם אשר ראשיתו היתה חלוקי דעות בדת ואחריתו מכות מות. בידינו אין עוד לערוך דמות למשחק כזה בקרב עם כישראל אשר דבר אין להם עם עסקי דתות אחרות ומחלוקת בעקרי דתם שלהם לא היתה מצויה ביניהם מעולם; אך נכון וקים הוא כי לא היה בלתי אם חקֵי דרכי יון כעין זה שהיה בימי אנטיוכוס, חקוי בלי טעם וריח (עיין גראֶץ V 15). גם מן העת ההיא נשמר לנו מקרה המשוה לנגד עינינו דמות תהפוכות הקופים ואמץ שלומי אמונים במשפחה אחת: „מעשה בבת אחת שהיה אביה חבר לנכרי, היו אוכלין ושותין ומטיבין את לבם יחד, אמר הנכרי לאביה: תנה את בתך לבני לאשה, התרצה לו אביה, הרגישה הבת בדבר והחרישה לו, כשהגיע זמן חופתה עלתה לראש הגג והפילה עצמה לארץ ומתה" (א' כ"א). קרוב הדבר כי למראה השחוק והוללות כאלה ותולדותיהן נשא בעל הספר מדברותיו: שלא ירבה אדם שחוק שיחה ותפלות... אין שחוק אלא ג"ע... ואין שחוק אלא ע"ז... ואין שחוק אלא שפיכות דמים (א' י"ג). ומה נכונו ומה יפו דברים אלה בעתם ובמקומם... גם בנימן איש טבריא אשר היה מעוז לעמו בעשרו ובאמץ לבו עד כי לא בוש להגיד את לבבו אל הרקליוס קיסר, אשר התארח בביתו בטבריא, לא עמד בנסיון וביום צרה המיר כבודו! (גראֶץ V 28).

על כן צדקו דברי בעל הספר אשר בא לכלל זה: אין צדקה באה אלא מתוך עניות, ואין גמילות חסדים באה אלא מתוך עניות, ואין אדם לומד תורה אלא מת"ע, ואין אדם ירא שמים אמת"ע (ב' ה'); כי לפי הנראה מכל דבריו, היה הדור בכללו דור ישרים מאין כמוהו, עוד לא מצאה יד האויב בעת ההיא להשפיל כל רום אנשים בישראל; עוד לא חובלה רוח העם מפני העול הכבד אשר שמו הצוררים על צואריו; בני העם היו בנים בעלי קומה העוסקים בתורה ומקיימים מצות (א' ו'), וככל אשר הערימו הצוררים בנכליהם לבצור את רוחם כן התחזקו הם להבין להשכיל ולהיטיב; „כמה בעלי בתים יש בישראל שאין להם פרנסה ועוסקים בתורה בכל יום, כמה עניים יש בישראל שהגוים מושכים את עורם מעליהם ועוסקים בתורה, כמה סומים יש בישראל שאין להם מזונות ונותנים ומלמדים את בניהם תורה" (א' י"ט), „ומשגרין אותן למקרא למשנה לגמרא ודרך ארץ (א' ב'), „ועושים את כל מעשי ידיהם הטובים

בתוך ב' אלפים של ימות דוד, ואחרי הבאור הוא מוסיף את הטעם „שנאמר עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו אשר צות מימי קדם וגו' מרוע עשה ה' ככה? בצע אמרתו השלים גזרתו אשר צוה, מימי קדם משנות השעבוד הוסיף על ימי החרות, אם טוב הפירוש הקשה חוה אם לא, ברור הוא כי פסוק זה נתינת טעם על כניסת השעבוד בכללו בימי החרות לא על מספר יותר משבע מאות שנה, שדחק ונכנס בין הבאור ובין הטעם, ואם כן הנחת מנין זה ועקירתו שקולות הן, ואם נוסיף על כף המאזנים את רגילות מעתיקי המדרשים בימים הקדמונים להבליע בתוך הספרים את זמן העתקתם כמו זמן „תשע"ו" ועתה הוא כבר תתשנ"א לחרבן בית חיינו האמור בפסיקתא א', אשר גבוב הזמנים יוכיח תוכחת בלתי סרה כי מעשי ידי מעתיקים הם, יכריע את חכף לעקירת מנין השנים שאנחנו עסוקים בו שאיננו בשום פנים תוליא בשלשלת המאמר; אך אם יאמר איש עוד לפקפק כדברנו זה נדמה כי יודה לנו בראותו את מנין השני, בעל הספר מחלק את ימות עולם לחמש שטות וכך הוא מונה: מדורו של מנשה עד שנבנה בית שני שטה שלישית ומשנבנה הבית עד ימות בן דוד שטה רביעית וכו' (א' ל"א), ובכן בנין הבית השני הוא ראשית השיטה ותחלת ימות בן דוד היא סוף, ועתה היש מקום וצורך לחצוץ בין שני אלה ומשנחרב הבית עד עכשיו תת"ק שנה מה ענין תחרבן לכאן? אין זאת כי אם תוספת כפלה והפסק גמור, על כן נהגתי כנהג הגאון שי"ר והפרופיסור גראֶץ אשר לא חששו להקדים את זמן הפסיקתא מבלי הבט אל מניני השנים המאחרים אותה (גראֶץ V 496).

בשתיקה" (א' י"ט). דרכי נעם אלה מסכו רוח חן ותחנונים על אהל בת ציון עת רוח זנונים היתה שפוכה על כל נאות העמים ותהי האשה בישראל עזר כנגדו, עזר להעמידו על רגליו, עזר להאיר עיניו (א' ט'), ואת נפשם נשאו יחד „לבן בכור לאביו ואמו שמחדש דברי תורה והכל שמחים בו" (א' י"ח); להמתיק את כל מרורות חייהם היה סם אחד בבית גנזיהם ושבת שמו: „אדם עושה מלאכה בפני אויביו כל ששה ונח בשביעי שוכח כל צער שהיה לו... בשביעי נתרצה עם בניו ועם בני ביתו" (א' א'); „השבת לקדשו, במה אתה מקדשו? במקרא ובמשנה, במאכל ובמשתה" (א' כ"ו), ובעבור זה נשתה גבורת הכמרים ובכל הטורח שטרחו להשכין לעפר את כבוד בית ישראל ולעפר אחריו בעפר, לא את כל העינים מצאה ידם להכות בסנורים ובכל אשר היה בימי הקיסר תודוס הראשון (Theodosius I), היו נדיבי יון ומטרונותיהם כרוכים אחרי דרכי ישראל, בתי תפלותיהם ובתי דיניהם, עד כי בשבתות ובמועדים באו המה ונשיהם בבתי הכנסיות לשמוע דברי אגדה מפי הרב אשר משכו את לבם מאד; לשמוע קול שופר בראש השנה וסדר עבודה ביום הכפורים (גרעץ IV 386) בחרדת קדש כן רחש לבבם, גם בדור בעל הספר, כבוד לישראל ולתורתו; „עיר שיש בה גוים ויש בה עשיה בתים מישראל שמשכימים ומעריבים בבית הכנסת ובבית המדרש, אף על פי שהגוים חונים סביבותיהם הם מכבדים אותם ויראים מהם" (א' י"ח); יראת הכבוד הזאת שהיו המימי הנכרים מכבדים ויראים את ישראל, יצאה מידי רגש ותבא לכלל מעשה. בשנת בא הפרסים על ארצה ישראל ועול הכהנים סר גם מעל צוארי ישראל גם מצוארי יון, אז נוספו גרים רבים על בית ישראל, עד כי אחד מנזירי היונים עזב את טירתו על הר סיני ויסע לעיר טבריא ויבא בברית ויקרא את שמו אברהם ויהי למגן ולמליץ לישראל ולתורתו (גרעץ V 25). למראה גרים כאלה היתה בעיני בעל הספר עדות לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל, ועל פסוק „עלמות אהבוך" שדרש ר' ברכיה על הגרים, ממה שאתה מביא אורה לעולם שמך מתגדל בעולם ומה היא האורה גאולה ... הרבה גרים באים ומתגיירים ונוספים עליהם. (עה"ש רבה פסוק לריח שמניך) דרש בעל הספר: אפילו אומות העולם מכירין בחכמה ובבינה, בדעה ובהשכל ומגיעין לגופה של תורתך, אוהבים אותך אהבה גמורה בין שהוא טוב להם, בין שהוא רע להם (א' ו'). בעת אשר בא גר הצדק אל קהל ה' באו עוד גרים רבים עד כי מנה בעל הספר שלש מדות בגרים: „יש גר שהוא הולך לישא אשה מישראל... ומיד שהוא עושה תשובה אמר הקב"ה: כשם שהוא בקש מכם מנוחה תנו לו מנוחה, שנא' וגר לא תונה כי גרים הייתם וגו', יש גר... אומר בלבו מתי אתגייר ואהיה ביניהן של ישראל שאכילהן יפה ויש להם שבתות וימים טובים... ומיד שהוא עושה תשובה אמר הקב"ה: כשם שאני אהבתי אתכם כך אתם תאהבו אותו, שנא' ואהבתם את הגר כי גרים הייתם וגו' ויש גר שהוא כאברהם אבינו אם היה הולך ומפשפש בכל אומות העולם כיון שהוא רואה שהאומות מספרות בטובתן של ישראל אומר בלבו מתי אתגייר ואהיה כמוהם ואכנס תחת כנפי השכינה, עליו נאמר ואל יאמר בן הנכר וגו' ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו ולאהבה את שם ה'" (א' כ"ט). המאמר הזה מלבד אשר הוא חותם תכנית מלא אהבה ורצון, הוא ציור נאמן לחמדת ישראל אשר גברה על חמדת כל הגוים בעיני רבים מעמי הארץ בימים ההם. אך בעיני בעל הספר יקרו רק הגרים בני המדה השלישית, אך את בני שתי המדות הראשונות הצריך תשובה על קבלם את התורה להנאתם ויוציא משפט: „ובשם ישראל יכנה אלו גרי אמת" (א' י"ח), ולנו רב לנו ללמוד מדברי בעלי המדה השנית, כי בעיני חווי נכוחות גדלה ותיקר התרבות (ציוויליזאציאָן) העברית התמימה מתרבות היונית בכל הודה והדרה. אשרי הדור שבעלי דינו מודים לו! בנחת רוח קרא בעל הספר „גרי החור מעידין בדור!" (א' ו'); בארבע עשרה שנות הרוחה התעורר העם אשר זה יותר ממאה שנה נאסר עליו לבנות בית הכנסת ובכל עיר קטנה עמדו ובנו ביהכ"נ ובית המדרש ושכרו להם חזנים ושכרו להם מלמדי תינוקות למען היות להם „בתי מדרשות מרובים בישראל" (א' י'), ואולי יסדו גם את „בהמ"ד הגדול שבירושלים" (א' ט') הנזכר פעמים הרבה בספר. קרוב הדבר מאד כי גם האגדה הצחה והענוגה הטתה בחמדת שעשועיה לב נדיבי עמים ואת כח האגדה יביע בעל הספר במאמר נמרץ מאד: „בלי נשמע קולם אלו ההלכות, בכל הארץ יצא קום אלו ההגדות שמקדשין שמו הגדול בהן" (א' ב').

פרשת דברי ימי הדור הזה תהיה לנו למסגרת למראה דמות האיש שאנחנו אומרים לכלול בהדר הצבעים מן קרן הפוך אשר הכין לו 4).

4) הפרופיסור גרעץ (V 318) אמר להוכיח, כי מחבר זה נתחבר באיטליא במאה השמינית לאלף החמישי. אך אותותיו

אבא אליהו היה סופר (א' א') על פי הסימן אשר מסר מעירו „מעיר גדולה אני של חכמים וסופרים" (ב' א'), קרוב הדבר כי מושבו היה בעיר טבריא אשר מימות ר' יוחנן היתה למטרפולין של תורה, אך לא תמיד היתה שבתו בעירו ובארצו, כי עובר היה בכל מקומות מושבותן של ישראל (ב' י') להורות ולהוכיח עד כי היה גם בתוך הגולה שבבבל (א' י"ח), וגם בני ישראל גם בני עמים בקשוהו לשבת אתם ולתת לו את כל מחסוריו (ז' א'), אך הוא לא אבה ולא שמע אליהם לעזוב את מקומו מקום התורה.

בכל אשר בדבריו על בני עמו נמצאהו דר בשני עולמות שנאצלו מרוח המושל העולה עליהם, יש אשר יתאונן על בני העמים שהם „מאספים קהלין ובאים לבזו ממונם של ישראל" (א' א'), ובלב נשבר ישא עיניו השמימה לאמר: „רבונו של עולם יעלה עלבוננו לפניך מה שנעשה לנו בכל שעה" (א' י"ח), ויש אשר ימלא שמחה ויקרא: „ישראל תחלתן קשות ונחת רוח בסוף" (א' ב'), כן תראה עיננו במשליו ובתוכחותיו, ערב נעים ממדות המתוקנות של בני יון הנכבשים ובני ערב הכובשים; חכמי התורה נחשבו בעיניו לעבד זקן שיש למלך שהוא מלמד את בניו דרכים נאים ומעשים טובים, כשנכנסים בניו ועבדיו מניח את כלם ואוהב את העבד הזקן.... אמר ... אלמלא זקן זה שמלמד את בני דרכים נאים ונעימים מה יהא עליהם? (א' י"ד), ומשפט בני יון עם עבדיהם שבויי הרבם, אם מביני מדע היו העבדים למסור להם את בניהם ללמדם לשון וספר ולהנהיל אותם כבוד חכמים.

גם את המתוקנות שבדרכי הערביאים הורה לקהל עדתו: „כל הסועד עם חברו אפילו פת במלח... יחזיק לו טובה" (א' י"ח), וזאת היא אחת מן המדות שנשתבחו בהן בני ערב, כי ברית מלח עולם כרותה בין אוכלי „מלח מחבית אחת", לאהבה איש את רעהו כל הימים.

אולם כל העתים העוברות אך כחליפות צללים ואורות חלפו מבלי הזיז במאומה ממקומו את האיש שכולו לב ורוח, „יראתי מתוך שמחתי ושמחתי מתוך יראתי ואהבתי עלתה על כלם" (א' ג'); החוט המשולש הזה הוא חוט החסד המשוך על כל דבריו ומעשיו. שמח היה בעולמו, לא הטיף לצום ולתענית, אף גזר אמר: כל הקץ בחיים טובים בעולם הזה

לא ראינו, כי גם הוא לא הראה אותם לשום בריה חוץ מדבר אחד שאמר כי: „ושבר על לוחצינו כמו שעינינו רואות בכל יום תמיד" רומז אל התוגרים אשר פשטו בימים ההם על גלילות איטליא. אם אין יתד אחר לתלות עליו קביעות המקום והזמן בלעדי זה, מוטל הדבר בספק גדול מאד, כי רבים היו המקומות והזמנים, כי ארבע מאות שנה כותתו גוי בגוי בכל אירופא ובצפון אפריקא בכל ימי התקופה הגדולה הנודעת בספר דברי הימים בשם תקופת תנודת העמים (פֿאָלקער וואַנדערונג), ומי זה ישמח לאיד חבירו בהיותו עמו בצרה? כי לפני הפראים ההם לא גבר יהודי לפני בן עם אחר, לא כן בני ארץ ישראל בימי שרברצי הפרסי, אז היו הם כמעט הכובשים וכמעט בגבורת ימינם ובאמץ רוחם עשה שר צבא פרס חיל, יצאו מצרה לרוחה ויתבוננו חסדי ה' בכל הבא על אויביהם. אך הגאון שי"ר רצה לקבוע מקום בבבל לספר זה, המתחבר גם לפי דעתו, בזמן הנזכר בתוך הספר פעמים רבות ובבכה"ע „תולדות רבינו נתן" הערה 43 כתב, כי במקום אחר בירר זאת ואנחנו לא זכינו למצוא את המקום ההוא. אך בלי ספק הטעמים שנתן למחקרו זה הם הם האמורים מפי החוקר צונץ ז"ל בגאָטטעסדינסטליכע פֿאָרטראֶגע. כי ידיעת המקומות והמרחקים שביניהם בבבל ודברי התלמוד הבבלי השגורים בפיו, יעידו כי בבלי הוא; נגד זה נערוך את הראיות שבגוף מאמרנו ונוסיף עליהן, כי מלבד אשר יש נוסעים הבקיאים בטיב המקומות שעברו יותר מן היושבים בארץ ההיא; ומלבד כי אין דרך האדם להרחיב הדבור בקהל עם על טבעי המקומות ומרחקיהם הידועים לכרבית השומעים אשר להעירם ולעוררם הוא בא, לא לנסוך עליהם רוח תרדמה; מלבד אלה הלא נראה כי ספורו על היותו בבבל תוא בסגנון בן ארץ ישראל: „פעם אחת הייתי מהלך בתוך הגולה שבבבל ונכנסתי לעיר גדולה של ישראל ואין בהם נכרים כלל" וכו' (א' י"ח), דרך הספור הזה הוא כספור חדשות לאנשים היודעים רק מעט מאחיהם שבבבל על כן איננו נוקב שם העיר ומודיע להם: כי גם בבבל יש ערים שכל יושביהן בני ישראל; כי בני בבל ידעו זאת ואין צורך להודיעם; והמלה גולה איננה יכולה להיות שגורה כי אם בפי בן ארץ ישראל, התושב את ארץ מגוריו לארץ מולדתו אפילו בהורבנה כשהיא שוממה; ואל ישיבני איש מגמרא דר"ה כ"ג: „מאי גולה פומבדיתא"? ידעתי כי כן, ואין ספק כי עיר גדולה זו פומבדיתא היא אך גולה נקראת רק בפי בני א"י, יען כי שם היה רוב הישוב הישראלי ותחלתו, ושמה היו מסיאין משואות, על כן נודעה לעם בא"י יותר משאר גלילות בבל, אך בפי בבלי, ברור הדבר ומבורר כי לא יכלה להקרא כן, ואדרבא, יען כי היא חשובה משאר הגלילות בקדמות ישוב ישראל וברבוי אוכלוסיהם, הרי היא לגבי כולן כעין ארץ מולדת לישראל ושאר המקומות לגבי דידה גולה ניגהו ואין היא חשובה גולה אלא כנגד א"י בלבד.

וגם המוסר הפרוע שם בין ילדי בית הספר, אשר מתי בעונותיהם מאתים בשנה אחת, כאשר יספר (א' י"ח), הפוך הוא בתכלית ההפך מן המוסר הטוב בבית הספר הנשקף מכל דבריו בכל פרקי הספר.

ובכן נמצא כי בבל היה מקום אחר שונה ונבדל ממקום מושב בעל הספר — ועל דבר התלמוד הבבלי השגור בפיו, אם נעמיק מעט נראה: כי לא את החלק הבבלי שבתלמוד זה, כי אם את החלק המשותף לשני התלמודים, המשנה, הברייתות ומאמרי האמוראים הראשונים הוא דורש ומטיף. וזה לנו האות, כי כל דבריו עברית צחה, חוץ משני דברים שהוא גורס בלשון ארמי: תוכחת ישעיה לחזקיה שלא רצה לישא אשה (ברכות י') (א' ח'), ומעשה אחאב ועובדיה (סנהדרין ל"ט): מאי א"ל אר"י הכי אמר ליה (א' כ"ד). ולו גם נאמר כי תלמוד בבלי היה שגור על פיו לא יקשה מאומה כי אין ספק כי בתר דעיילוה למר זוטרא ריש גלותא בריש פרקא נתפשט תלמוד בבלי בא"י.

סימן רע לו (א' י"ד), גם את חזון אהבת אחים חזה במחזה בהיר ועלז: „שני אחים... קורים ושונים זה עם זה ושמחים זה עם זה ואוכלים ושותים זה עם זה עליהם הוא אומר מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד" (א' י"ג).

סוף דבר: שמחה ונחת רוח מרחפת על כל היוצא מפיו עד כי גם דמעותיו הטהורות על צרת עמו כרסיסי טל ילדות יתנוססו בבת עינו המלאה אור ותום, ושמחתו זאת היתה מתוך יראתו הגדולה את אלהים, ושתי אלה, אשר אהבתו העולה על כלם היא הרוח הסובבת והסוכבת אותן, תעידינה כשני עדים נאמנים על דברי יוסף בן מתתיהו כי כת הפרושים הם היו תופשי תורת חיים ואהבת חסד בישראל, ופרישותם לא היתה להדוף באיבה את אחיהם הנופלים מהם בחכמה או את העמים; וכל עצמה איננה באה כי אם להנזר מכל טומאה, מכל נבלה ומדה רעה המצוית בין אלה אשר לא ישימו לבבם על דרכיהם.

אבא אליהו בהורותו: שלא יאכל אדם עם עם הארץ (עם הבוערים בעם) מפני שממעטים במעשרות ונחשדים על השביעית... ומספרים לשון הרע (א' י"ב), הודיע כי תקנת חכמים עודנה בתקפה יען כי יש בעם הארץ אנשים אשר מדותיהם הרעות עוד לא זזו ממקומן. אך חלילה לחסיד זה למדוד לכל עם הארץ במדה אחת, „עם הארץ שיש בהם דרך ארץ ומרחיקין עצמם מדבר מכוער" (א' כ"ז) יקרו בעיניו מאד מאד וכה אמר: חסידי עם הארץ אף על פי שלא קראו ולא שנו, הואיל והקריאו והשנו את בניהם ואין בהם ע"ז, ואין בהם חמס וגזל, ואין בהם גלוי עריות ושפיכות דמים הקב"ה מביא אותם ומושיבם אצל הצדיקים (ב' י"ב). בין מדות טובות שמנה למשה ואהרן הוא מונה את כונתם הרצויה ואת מעשיהם הרצוים לעשות „שלום בין ישראל תלמידי חכמים לעם הארץ" (א' י"ח), „ואע"פ שאין בישראל דברי תורה אלא ד"א" (א' י"א) תבאנה עליהם כל הברכות הכתובות בספר התורה.

כאשר היה בכל פרישותו החמורה מלא אהבה ורצוי לכל אחיו ולא בקש מידם דבר בלתי אם ד"א, כן דבר הרב הזה שלום לכל הגוים, ואם הורה: לא יאכל אדם עם נכרי על השלחן (א' ח'), נתן טעם לדבריו שכל האוכל עם הנכרי... מאבד את בניו ומפיל אותם בחרב ומגלה אותם מארצם (שם). דבר הנראה רומז על מעשה שספרנו זה מעט על בעלי התקוי אשר בלי ספק לא היה מקרה יחיד בדור ההוא.

בכל זאת היה מכבד ואוהב את כל העמים בכבוד גמור ואהבה שלמה. את המסכה הנסוכה על כל החנפים הנבלים אשר בכל עם, וגם בישראל, המורים היתר לנפשם להונות את בן עם אחר ודה אחרת, בלע ברוח פיו לאמר: „אם הוא מכחש לנכרים, הוא מכחש לישראל" (א' כ"ח), ועל טענת איש אחד שהיה מפקפק בתורה שבע"פ ומחליט על פי דעתו כי אין איסור מן התורה להונות את הנכרי, השיב לו: בני כתיב לא תעשוק את רעך, רעך [הנכרי] הרי הוא כאחיך ואחיך הרי הוא כרעך (א' ט"ו), ועל כן הפך תמיד בזכות גדולי העמים הנזכרים במקרא: „אשור שהיה איש כשר... יפת שכסה ערות אביו... עשו שהיה בוכה ומתאנח... ואויל מרודך שנהג כבוד לאביו שבשמים" (א' כ') ובדרשותיו טרח להנחיל את שומעיו הדעת, כי אין עם ואין אדם בארץ שינעלו לפניו שערי קדושה, וכי אין הקב"ה דן את העמים כי אם לפי מעשיהם לא לפי אמונתם. גם על העבדים שפך את רוחו הנדיבה בהורותו: ואף העבדים שהם י"ש הרי הם בכלל אשרי (א' י"ז). ובחוקת היד קרא הקדוש הזה: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין ישראל בין נכרי, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי המעשה שהוא עושה, רוח הקדש שורה עליו (א' ט'). כהניך ילבשו צדק אלו צדיקי אומות העולם (ב' כ').

קרבו נא חכמים יודעי ספר ויודעי העתים, העידו והגידו, הנשמעו עוד דברים כאלה מפי כהני אחת הדתות על עם אחר ועל כנסיה אחרת אשר מררו את חייו? וזכרו כי דור אבא אליהו דור של שמד היה וצרותיו לא הקשיחו את לבו, ואתם נמהרי לב האומרים כי הפרישות (צוריקקהאלטונג) השחיתה את דרכי בני ישראל, גושו ובושו, שמעו את דברי הפרוש הקדוש הזה ודומו סלה.

אל הנס אשר נשא בראש ספרו „ד"א קדמה לתורה" (א' א') נאמן הוא בכל דבריו, בכל המקום אשר יזכיר תורה, או מקרא משנה וגמרא, שם יזהר להוסיף את מלת דרך ארץ 5)

בכל הספר אינו זז מלחבב את דרך ארץ על קהל שומעי לקחו. על דעתו לא נתנה לגרע יעקב

---

5) מן הצרוף הנוהג תמיד בספר זה שמצרף ד"א לשאר הלמודים, נראה לי לשער, כי מסכת ד"א שנתחברה בא"י אחרי חתימת התלמוד היה למודה נוהג בבתי הספר.

ואם נסיר ממסכת זו שני הפרקים הראשונים, אשר לפי העולה מדברי הקדמונים שייכים הם למסכת כלה, מסכמת היא לצרכי החנוך.

אם יש רגלים לדבר זה, כי פרקים מן המסכת היקרה הזאת נשנו בכל בתי הספר, יש להוכיח מה נעלו אבותינו בארצם בדעותיהם במדותיהם ובתקנותיהם.

א"י אלא כדי שיעסקו בתורה וילמדו דרך ארץ (א' י"א), על כן הוציא משפט: „אפילו אין בידו אלא מקרא וד"א שכרו מונח" (א' ב'), ובכל אשר מצא כת או יחיד שישנו בד"א אף על פי שאינו בתורה וביראת חטא הגיד ישרו: „אע"פ שאלו הכהנים (כהני דגון) היו עובדי עבודה זרה, היה בהם ד"א" (א' י"א), „בבית ראשון אע"פ שהיו עובדי ע"ז היה בהם ד"א" (א' י"ד), „ירבעם בן יואש שהיה נוהג כבוד בנביאים" (ב' ז').

אף כי דרך ארץ יקרה בעיניו מאד „וגם מי שאין בידו לא מקרא ולא משנה וקורא קריאת שמע שכרו מונח" (א' ב'), בכל זאת הביע בפה מלא כי אם אין תורה אין כלום „ואין עור וחרש ואלם, אלא מי שהוא חסר דעת בדברי תורה" (א' כ"ב), ואף כי המצות חביבות מאד התורה חביבה עוד יותר, כי המצות אין להן כח להאיר אלא כאור הנר בלבד, אבל התורה מאירה מסוף העולם ועד סופו (א' ג'), ולא נתנה התורה אלא לקדש שמו הגדול (א' כ"ח), על כן כל הנזקק לתלמידי חכמים כאלו עושה רצונו של אביו שבשמים, וכל היודע להוכיח ומוכיח, הרי הוא עושה קורת רוח לפני קונו (א' ג'), ויען כי היתה התורה בעיניו מיטב כל הטובות עד כי הוא „מקיש את הת"ח הצדיק אל אלהים... והוא חי לעולם" (א' י"ד) רצה לזכות בה את כל ישראל ויצו לאמר: אדם שאין בו דברי תורה הכניסהו לביתך ולמדהו ק"ש ותפלה פסוק אחד או הלכה אחת (א' כ"ז), אך חלילה לתלמיד חכם לחלל כבוד תורתו לעשותה קרדום לחפר בה; ת"ח הנהנה משלו ואינו נהנה משל אחרים, עליו הכתוב אומר: אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו וגו' (ב' ט"ו).

ומי יראה את התורה הזאת בהעביר אבא אליהו את כל טובה על פנינו ולא תחשק נפשו בה? פה יאמן דברו „ואהבתי עלתה על כלם" כמשמעו.

החכם הזה הנוטה תמיד אל הדרשה מרחק להרחיקה במקום אשר תוכל לפגום את האהבה הקדושה לו מאד: ואהבת לרעך כמוך, יכול שאינו אלא כנגד הקב"ה... ת"ל הוכח תוכיח את עמיתך (א' י"ח), (עיין פירש"י שבת ל"א ד"ה דעלך סני לשון ראשון); אל יאמר אדם אעשה רצון אבי שבשמים ואניח כבוד אבי ואמי (א' כ"ז); העולם כלו של הקב"ה ואין הקב"ה מבקש מן האדם רק שיכבד אב ואם (א' כ"ז). בדברו על הקרבנות יאמר: תקן הקב"ה שני כבשים... אמר כלום הסרתי דבר שאבקש מכם? ומה אני מבקש מכם? אלא שתהיו אוהבין זה את זה ומכבדין זא"ז (א' כ"ח). כאשר השוה מורא אב ואם למורא שמים כן הדריך גם את האבות בדרך ענוה: „הוה עניו לכל אדם ולאנשי ביתך יותר מכל אדם" (ב' ד'). בדבר הזיוג הורה

את עמו למאוס ברתוקות כסף ולבחור תחתם עבותות אהבת חסד, ואלה דבריו: שני בני אדם שהם ממשפחה אחת... ראוי לעשיר שישא את בת העני שהיא משבטו וממשפחתו הוא לא עשה כן... עליו נאמר: הלא אב אחד לכלנו וגו' מדוע נבגד איש באחיו וגו' (ב' ג').
גם את הרשעים נתן לרחמים בעיני העם: „אימתי יבאו כל הברכות, אם תשמע בקול ה' אלהיך ותלך בדרכיו שהם דרכי שמים. ומה הם דרכי שמים? שהוא רחמן ומרחם אפי' על הרשעים ומקבל אותן בתשובה שלמה וזן ומפרנס, כך תהיו רחמנים" (א' כ"ו). האיש הגדול אשר שם לבו לצרף את הבריות טרח להוציא מלבם את הדעות הכוזבות שהשתרשו בעת ההיא בין עמי אירופא, כי הפוגם אפילו במחשבה גיהנם כלה והוא אינו כלה וכי כל מין האדם ישא בעון אביהו הראשון דרש: אמר הקב"ה אם אני משמר לו חובות הראשונים אין העולם עומד (א' א'), ולמען פתוח פתח לבעלי תשובה לבלתי יאמרו הרשעים עונותינו עברו ראשינו ובהם אנחנו נמקים אין ישועתה לנו באלהים, חוה את דעתו כי „הצדיקים נענשים על הקלות והרשעים אינם נענשים אלא על החמורות" (א' ב'), וגם אם יענוש ה' את הרשעים לא לעולם יקצוף, הצדיקים עומדים על עפרן של רשעים ומבקשים עליהם רחמים והקב"ה מעמידן (א' ג').

כל היודע פחד השאול ואבדון אשר שמו כהני העמים וסופריהם על כל קטנה שבקטנות עד כי קצרה כל נפש בעמלה, הוא ידע את חסד אלהים אשר עשה אבא אליהו איש אלהים בהפיצו דעותיו הנוחות והטובות כי אל צדיק ה' ולא יעשה עולה, כי הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ ממדת השקר ומדת העולה (ב' ג').

על כל מחמדי נפשו אלה, על התורה ועל מין האדם בכללו, גדל וינשא את האומה הישראלית: „בני אדם אומרים תורה קדמה אבל אני אומר ישראל קדמו" (א', י"ד) „אף על פי שהכל שלו אין שמחתו אלא עם זרעו של אברהם בלבד" גם שני מאמרים אלה גם יתר מאמריו בדבר עמו, עמוקים ורבי ערך מאד לשעה ולדעת לכל מתבונן בם וגם עליהם יאמר דבר הר' בנימין, לא אמרן אבא אליהו אלא כנגד דורו כי דבר על לב אחיו וינחם אותם כי לא יטוש ה' את עמו לא יפר בריתו אתם ולא ישליכם מעל פניו, „אהובים אתם לי מתחלה ועד סוף" (א', ט') „הקב"ה אין לו אחים אלא ישראל שאינו שונא אותם לא בעה"ז ולא לימות בן דוד ולא לעה"ב" (א', י"ט) „נשבע הקב"ה שלא יחליפם באומה אחרת ולא ימירם בעם אחר ולא יכולה אותם" (א', כ"ד) „מלה"ד למלך שנשא אשה על אשתו הראשונה וכו'" עיין שם (ב', י"ט) מלא געגועים

וכליון נפש היה מתאנח על כבודו של הקב"ה ושל ישראל ומצפה שיהא שלום בין ישראל לאביהם שבשמים (א' י"ד), במבטא זה „שלום בין ישראל לאביהם שבשמים" נכר עובר של שטה עתידה להתחדש כחמש מאות שנה אחרי כן ברוח ר' יהודה הלוי הנראה עוד יותר טבועה ומפותחת בכל פתוחיה יתר ובכל תתוך אבריה בדברו זה: א"י תרומה מכל הארצות; ירושלים תרומה מכל א"י; מקום בהמ"ק תרומה מכל ירושלים; ישראל תרומה מכל העמים וכו' (ב' ב').

ככל אשר נראו בו ראשית סימני יצירת הולד לשטה המסוימת בימינו היטב כן נמצאהו עושה אזנים לתורת בקורת תולדות עמו ותולדות האדם, שטה שלא נגמרה עוד יצירתה גם בדורנו. את דבר תולדות מין האדם בכללו כלכל הרב במשפט הזה „כל דבר שעתיד להיות בסוף כבר נעשה מקצתו היום" (א' ג'), משפט ישר כי אין סירוגין ואין הפסקות בשלשלת המסבות וכי אור דברי הימים כאור נוגה הולך ואור הולך ומוסיף.

אך על הדברים שנזרקו מפיו בבקרתו ימי הקדם בישראל, יען כי הם כלל שהוא צריך לפרט, יש עם לבבנו לקבוע מדרש לבד אם יחיינו אלהי החסד.

ואתם חכמים יודעי העתים אם מצאתי בדברי אלה חן בעיניכם; ואם האיש אשר ראינו בתחלה בחזון מועף ביעף קרמו פניו לצורה בולטת ומוצקת ואת קולו אשר שמענו מתוך האש מדבר אלינו בדברי חכמים בנחת נשמעים קחו נא עבודתי רצון מידי ושימו מקום לאבא אליהו לפי כבודו בין חכמי ישראל חבריו. שימו לב והטו אזן לדבריו, כי חכם עדיף מנביא, ואע"פ שאינו מראה לכם חותם אות או מופת.. האמינו לו בלא חותם" כי בזקן שכמותו הוא אומר על פי התורה אשר יורוך! —

* * *

בהפרדי מעבודתי זאת, רואה אני חובה לי להזכיר דברי שני חכמים אשר גם הם כתבו על דבר „תד"א" ולהצטדק מדוע נטיתי מדרכם. החכמים האלה אשר שם האחד ד"ר באַבער (גראֶץ מאָנאַטשר שנה כ"ג דף 266) ושם השני, אשר כבר יצא טבעו בעולם, החכם הגדול ר' חיים אָפּפּענהיים רב בטהאָרן (בית תלמוד שנה א' דף 265), שניהם כוונו לדבר אחד, שנתחבר ספר זה בבבל בשנת תשכ"ח לאלף החמישי, וגם החכמים הנכבדים ההם יגעו כמה יגיעות להשלים בין הזמנים האמורים בפ"ב ובפרק ל"א „בתד"א רבה" (אף כי אין שלום גם בין שניהם, כי לפי הזמן הראשון נתחבר בשנת ת"ש (בצמצום) ולפי השני בשנת תשכ"ח) וכיון עוד זמן שלישי „תשעים יובלות ול"ד שנים" (נראה שנתחלפה אות ל' לצ' הקרובה לה בצורתה וע"כ נשתבשה הגירסא צ"ד שנים) (א' ו'), אשר לפי זמן זה, נתחבר תקל"ד לאלף החמישי ועל כן גרעו, היסיפו ודרשו ככל אשר עשה גם הגאון החוקר שי"ר. מי לא יראה כי הרבה יגיעת בשר ומעט נחת רוח בעבודה הקשה הזאת; אך לפי שטתי תסור כל היגיעה, כי אומר אני שהזמנים השונים הם מעשה ידי מעתיקים שונים ובשנת תקל"ד ת"ש, תשכ"ח, נעתק הספר הזה שנתחבר בשנות ש"ע עד ש"פ לאלף החמישי.

על דעת החכמים הנכבדים ההם, ההולכים בדבר הזמן והמקום בשטת החוקרים הגדולים שי"ר וריט"ל צונץ, הוסיפו עוד דבר משלהם, כי יעדו תעודה אחת לכל דברי בעל הספר ויעשוהו שליח לדבר מצוה, שלוחא דרבנן, לבקר את נפוצות ישראל ולהוציא מלבם את הדעות הכוזבות שהשרישו שלוחי הקראים בעת ההיא (במאה השמינית) ואת כל התכלית הזאת מצאו כבושה ומצומצמת רק בחצי פרק אחד (א' ט"ו), מכל החמשים וששה פרקים שבספר הזה ושם נפרטו שש שאלות ששאל: „אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה" על רחיצת ידים ועל שחיטה מן הצואר, על דם מהלכי שתים, על גול אח, על איסור החתון בבת, ועל שבעה נקיים — על דעתנו, ועל דעת כל בקי מעט בתלמוד, היו תמיד בישראל סוררים שפקפקו מעט או הרבה בדברי סופרים, ולעמתם הקראים אמנם התפרצו בפני רבותינו אך פקרו ממקום אחר, אבל מכל שש המצות האלה, לא זולתו בלתי אם בנטילת ידים ובשבעה נקיים, אבל בשחיטה הלא ידענו כי בכללה דקדקו בה גם הם, בדם אדם או בנשואי הבת, ידענו כי כל איש שישנו מן הישוב יהי מי שיהיה, לא יעלה על לבו להתיר לו ליהנות מדבר שנפש כל אדם קצה בו. ומבלעדי זה, לו היה השואל קראי גמור, בעל שטה, כי עתה טוב היה לבעל הספר לבלתי הוציא את הדינים היקרים האלה מן הכתובים, כי אם לשנן לו את האמת, כי התורה ככתבה ספר חתום היא, ואם אין קבלת אבות אין כלום; אין חכמה, אין מוסר ואין דרך ארץ. ולמה לו לדחוק ולהכנים את הדברים בפשוטי הכתובים, למען חזק את הקראי באולתו כי תורה שבכתב בלבדה מספקת? — המסקנא הזאת שהיה מעלה בעל הספר מדברי השואל עצמו היתה הרבה יותר חזוק לדברי סופרים מסיום אחת מתשובותיו „ומכאן היה רבן גמליאל אוכל חוליו בטהרה", דברים אשר אין להם שום תועלת בהשמעם על אזני מלעיג על דברי חכמים,

בלתי אם עלבון כבוד התורה. — גם את דברי הרה"ח ר"ח אפפענהיים על שאלת השואל בדבר גזל אח לא אבין, כי לפי דברי החכם הזה שאל השואל את בעל הספר, למען הוציא ממנו כי הרבנים מורים היתר בגזל נכרי, והלא שאלתו היתה על גזל אח, עושה מעשה עמו, ותשובת בעל הספר גם היא על אחיו מישראל? ואת דבר גזל הנכרי לא בתורת שאלה בדבר הלכה כי אם בתורת וידוי מעשה הזכיר השואל גם את ענשו שקבל בעולם הזה הודיעו. ואחרי כן הורה בעל הספר כי גזל נכרי אסור מן התורה, ובכן מה תואנה התאנה הקראי? הרי זה בא לבזות ונמצא מתבזה, סוף דבר! לא קראי בעל כתה ושטה היה השואל, כי אם הדיוט בעל עבירה מתפלסף אשר אוי לו מיוצרו ואוי לו מיצרו; ובעל הספר אשר לא ועד הרבנים, כי אם ה' אלהים שלחהו ורוחו, מצא ארבע כתות בישראל: מי שיש בידו מקרא, משנה, גמרא ודרך ארץ; מי שיש בידו מקרא, משנה וד"א; מקרא וד"א; ומי שאין בידו אלא ד"א בלבד, וגם את הדיוטא התחתונה הזאת אהב בעל הספר בכל נפשו (עיין בגוף מאמרי) ושיחה זאת לא היתה במאה השמינית עם קראי טכל בבבל, כי אם במאה הרביעית עם הדיוט תמים בארץ ישראל ובעל הספר רצה להחכימו ולהורותו אף עלתה בידו. — גם את ימי בית שני לא היה מגנה בעל הספר לו אמר להפוך את לב הקראים (בית תלמוד 310). — חכמים „ורבנים" 339 אינה ראיה כי הפך הוא לקראים כי פעמים רבות מצינו בירושלמי ומדרשות „ורבנין אמרי" ואז לא היה עוד זכר לקראים. — אחרי שובי נחמתי (א' ו'), שפירש החכם הזה „אחרי שובי מדרכן של קראים" (339), איננו מוסב על הקראים בשום פנים, כי קודם לו נאמר: „קרא ושנה ולא שמש ת"ח, דומה כמי שנתעלמה ממנו הלכה, שנאמר כי אחרי שובי נחמתי" ואם מוסב על הקראים, ביצד יתקיים ושנה ולא שמש ת"ח וכי שמוש ת"ח בלבד הוא חסר והלא גם משנה חסרה לו? — אך אדמה כי החכם ר"ח אפפענהיים לא קבע מסמרות על שטתו זאת ובעינו היפה התבונן כי הגדות רבות נאמרו „לאפוקי מדעת הפרסים עובדי אש" (343), ומודעת היא כי במאה השמינית לא היה עוד זכר למו אחר כי נכבשה פרס לפני המחמדנים, ואם התחבאו בנקיקי הסלעים בקצוי ארץ אין צורך לרב ישראלי לדרוש ברבים על אמונותיהם כי אין אדם נכשל אלא במה שעיניו רואות. ואשר אומר החכם הזה (340) (להשלים בין הדבר שעמד עליו בדעתו הנקיה ובין שטתו ההולכת בדרך הבביעה לרבים מימות הגאון שי"ר), כי החבר שהתוכח עם בעל הספר היה חבר מסתתר, כי לפי שטתו אין לו דרך אחרת להחליט, כי עובדי אש בגלוי לא נמצאו עוד במאה השמינית, הדבר הזה לא יקום ולא יהיה, כי תקיף גדול היה החבר בהיכל המלך ולפי הנראה היה מכהן שם כי כן כתוב שם: פ"א הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם... תפסוני והכניסוני לבית המלך... וראיתי שם... כלי כסף וכלי זהב... ואמרתי אל נקמות ה' וגו'... בא אלי חבר אחד... אמר לי אם תאמר לי דבר אחד שאני שואל אותך... לך לשלום... אמרתי לו... אמר לי וכו' וכו' (א' ב'). ממאמר אל נקמות ה' רואים אנחנו כי תפסוהו בתפיסה כמו „שדור דבי קיסר נקטינהו" (ב"ב י'), כשנתפס ר"א (ע"ז י"ו:), ויבא החבר ויקרא לו דרור בשכר חכמתו כאשר אמר לו „אם תאמר לי דבר זה לך לשלום" כמו לך לנפשך. מן הדברים האלה יש לשמוע כי היה החבר בבית המלך „לאב ולכהן" — גם בפירושו למשל השבוי והפשפוש (343) נראתה כתירה גלויה לשיטתו העושה את בעל הספר שליח להלחם עם הקראים. — גם על בעל שבלי הלקט כתב החכם הזה כי לא כוון יפה מלת „בסתר" כי עוד מלבד זה נמצא מלת „בסתר", ומחע העלים החכם הזה את עיניו ממלות „בא"י מקדש את שמך ברבים" המובאים שם, ובאמת יש דמיון פנימי בין קדש את שמך על מקדישי שמך וקדש את שמך בעולמך ובישועתך וכו' ובין הוא מושיענו והוא ישמיענו ברחמיו שנית לעיני כל חי שבקדושה, וגם הה' באלער הרגיש באיסור דם דגים והגבים ובראיות שבעל הספר מביא לדעותיו מתפלות הרבנים את רפיון שטתו; אך על דברים אלה לא אדין עם הרב באלער כי רשות לכל אדם להגות כאשר עם לבבו. אך מהוע זה החליט כי בעל הספר נהג במדת ענוה על כרחו רק למען הדמות לעליונים, לאליהו הנביא, אשר באדרתו התכסה? הלא כל בקי בספרי חכמי ישראל ידע כי מרביתם נוחים עלובים וענוים היו, ואיש מהם לא לבש אדרת שער למען כחש. ודוקא באליהו הנביא אשר בעיני החכמים והעם מעוז לעתות בצרה הוא מורה נאמן ומלאך הברית נמצא מעט קפדנות. פינחס זה אליהו, בזה נאמר אשר קנא לאלהיו ובזה נאמר קנא קנאתי. „כי אתא הוה מיבעית ליה" (כתובות ק"ו) אבא אליהו קפדן הוא (סנהדרין קי"ג).

לעמת זה היו לי לשמחת לבב דברי הרב החכם הגדול ר"ח אפפענהיים כי בכבוד גדול ידבר על בעלי המדרש בכללם ועל בעל הספר בפרטו. אך לעמת הטעם לשם הספר אשר נתן צפור שמים זה אליהו שסבב את כל העולם כלו (מדרש תהלים) וגם

בעל המדרש הזה היה עובר בכל מקומות מושבותן של ישראל, אדמה כי מבואר וניכר מתוך הספר כי שם מחברו אליהו, וכשם ששם העצם אליהו נוהג בישראל זולת שם הנביא, כן שם התאר אבא נוהג זולת אבא הנאמר בסנהדרין קי"ג על הנביא לרמז אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, ואבא הנאמר בכל מקום הוא תואר כבוד כאשר רמזנו למעלה בהערה 2, ולפי הידוע שבעל הספר „סופר" היה ותעודת הסופר שנהגה בישראל מימות עזרא היתה להשכיל את העם וללמד תינוקות, ראוי הוא עוד יותר להקרא אבא שם כבוד בפי התינוקות „ינוקי דבי רב ונקטי ליה בשפולי גלימיה ואמרו ליה: אבא אבא הב לן מטרא" (תענית כ"ג:).

ובכלל אדמה כי כשם שאי אפשר לתולדות איש גדול בלי קביעות היסטורית כן אין טוב לרוח עמנו לטבוע עליו חותם צר של זמנו לבדו, גם את בעל הספר הזה אשר כלו טהור קדש לא נוכל לעשות לשליח בית דין כי אם למלאך מאת ה' אשר בא להורות את רוממות התורה שבכתב ושבעל פה את טובה ואת יפיה, וכאשר הבדיל ר' יהודה הלוי בין אלהי אריסטו אלהי ההקשה ובין אלהי אברהם „שאליו תכסופנה הנפשות" כן הבדיל הוא לטובה את תורת ה' אלהי ישראל אשר חותמה אמת דגלה אהבה ושמה שלום.

באור „מליצה תלמודית"

במס' מנחות (דף כ"א ע"א) תניא, במלח, יכול תבונהו? ת"ל תמלח, מאי תבונהו, אמר רב אשי יכול יתן בו טעם כבינה? ת"ל תמלח. מה מאד קשה הוא לעמוד על מליצת הגמ' „יתן בו טעם כבינה", החסרה מלח וטעם ובינה להבינה. אבן לדעתי המליצה נאותה מאד על פי מה שראיתי בהקדמת ספר נודע ביהודה (מהדורא תנינא) בזה"ל: „כאשר נודע לחכמי הטבע שעמדו על הבחינה כשחלקו גוית האדם לחלקיו ע"י חכמת הכעמיא, נמצא שגוף האדם מורכב משמן וסיד ומלח, ומצאו במופת שכל אדם אשר בעת חייו היה יותר חריף ובעל שכל, יש בו יותר מחלקי מלח, ובזה יש לפרש כוונת חז"ל במס' קידושין (דף כ"ט ע"ב) אם היה בנו זריז וממולח, ורבים לא ידעו לפרש מה הוא זה ממולח, אבן הכוונה הוא שבנו ממולח שיש לו חלקי מלח הרבה", עכ"ל. וזהו מליצת התלמוד יכול יתן בו טעם כבינה? ר"ל יתן מלח הרבה, כי הבינה תתיחס למלח, וס"ד כאשר כל המרבה בבינה הרי זה משובח, כן נמי במלח, ת"ל תמלח כדרך בני האדם, ולא יותר, ובאמת אמרו חכמינו „אל תתחכם הרבה" כי גם מלח הרבה לא טוב, ומעתה מליצת התלמוד מליצה ישרה היא, והענין ברור.

יהודה מעשיל הכהן צירקעל
חופק"ק באריסאוו.

1) במ"ע המגיד תרל"ט גליון 46 במאמר „אחוה דעה גם אני" הביא שם חכם אחר להראות המקור להפתגם „אהנע פאספאר קיינע גידאנקען" מדברי חז"ל במדרש ע"ש. ומזה נראה בעליל כי חכמי התלמוד ידעו הסבות הראשיות לחכמת ובינת האדם. והנה החכמים הקדמונים הרומיים היו מכנים תבונת הנפשיות, ד"מ בלשונם „סאלעס' (דבר שכלי „אין סולסוס" (דבר תפל כסלות) והוא מתאים עם מליצת התלמוד מנחות וקידושין „ממולח", ואולי זהו ג"כ מליצת חז"ל (שבת ד' חולין י"ב קי"ג) „לכי תיכול עלה כורא דמלחא, אז אוסר לך". ר"ל כשיהיה לך לב להבין, המתיחס למלח, לפי אגדת הרומיים. והנה בבאור תיבת „ממולח" בקידושין, היה נ"ל, עפ"י הנודע, י האיש אשר ידיו רב לו בפלפולה של תורה, בשם „פלפל" יכונה, ולכך האיש העוסק במקרא של תורה הנקראת מלח (עיין תבי"ז מאמר ראשון פרק ח') יאות לתקרא בשם „ממולח", וממולח הוא התואר להעוסקים במקרא.

שמואל אלכסנדראוו

שושן פורים תרמ"ו,

בֶּן־מִשְׁלֵי

(פְּרִדִיּוֹת)

א.

אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה
כִּי לִקְנוֹתָהּ רָחוֹק מִכְרָהּ ;
אֹרַח לְחַיִּים שֹׁמֵר מוּסָר
וְאֹרַח לְעֹשֶׁר שֹׁמֵר קְשִׁיטָה .
אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דָעַת
וְכֹסֶה דַעַת אָדָם עָרוּם .
אַנְשֵׁי מַדַּע יֵשׁ כִּי לֹא יָבִינוּ דָבָר
וְנִבְעֲרֵי דַעַת יָבִינוּ כֹל .
אֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן
אַף כִּי אֶל בִּינַת אֲחֵרִים .
אִוֶּלֶת קְשׁוּרָה בְּלֶב נָעַר
קְשָׁרוּהָ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת .
אִם חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָּךְ
וְהָאֱוִיל מֵמֵר גַּם לַאֲחֵרִים .
אַל יַאֲמִין לִבְּךָ לְכָל דָּבָר
וְאַל תִּלְעַג לְכָל דָּבָר .
אַל תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר מִבִּינָתֶךָ
כִּי הַבִּינָה לֹא תַעֲשִׁיר בְּעָלֶיהָ .
אֲנִי חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה
וְסִבְלוּת לְבוּשָׁהּ שָׁנִים .
אַל תּוֹכַח כְּחָכָם פֶּן יִשְׂנָאוּךָ
הוֹכַח כַּלֵּץ וְיֶאֱהָבוּךָ .
אַל תַּחֲרֹשׁ עַל רֵעֲךָ רָעָה
אִם לֹא גְמָלְךָ טוֹבָה .
אֹהֵב נֶאֱמָן מִי יִמְצָא
וְשׂוֹנֵא נֶאֱמָן אֶת מִי לֹא יִמְצָא .
אִישׁ עָשִׁיר נִשְׁפָּט אֶת אִישׁ עָנִי
דוּד־נְחֹשֶׁת מִתְרוֹצֵץ אֶת סִיר־חָרֶשׂ .
אֵין חָכְמָה וְאֵין עֵצָה וְאֵין תְּבוּנָה
לְנֶגֶד הָאֶגְרֹף .
אַשְׁרֵי אָדָם מַפְחִיד אֲחֵרִים
וְאֵין פַּחַד אֲחֵרִים לְנֶגֶד עֵינָיו .

אָמַר עָצֵל קוּף בַּחוּץ
וְלִרְאוֹתוֹ אֲמַהֵר לָכֶת .
אֵין פִּתְגָּם מַעֲשֵׂה הָרָעָה נַעֲשָׂה מְהֵרָה
אַף כִּי מַעֲשֵׂה הַטּוֹבָה .
אַדִּיר חֵפֶץ הָאָדָם בְּכֶסֶף
וַיִּשְׁמְרֶנְהוּ לְעֵת אֵין חֵפֶץ בּוֹ .

ב.

בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה
כִּי לְמָכְרָהּ אֵין קֹנֶה .
בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל תְּדַבֵּר
וּבְאָזְנֵי חֵרֵשׁ אַל תְּנַגֵּן .
בַּעֲנָשׁ לֵץ יֶחְכַּם פֶּתִי
וּבַעֲנָשׁ פֶּתִי יָלִיץ לֵץ .
בִּקֵּשׁ בַּעַר חָכְמָה בְּסִפְרוֹ וָאָיִן
וַיִּשְׁלַח יָדוֹ בְּסֵפֶר אֲחֵרִים .
בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד
וּמְבַקֵּר בִּמְבַקֵּר .
בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע
וּבְרֹב תַּעֲנוּגִים לֹא יֶחְדַּל עֹנִי ;
בֹּטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ הוּא יִפּוֹל
וּבוֹלֵעַ חֵיל זָרִים לֹא בִמְהֵרָה יוּשַׁל ,
בְּלֹא דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב
וּבְלֹא כֶסֶף רָעָה רַבָּה .
בְּצֵל הַחָכְמָה תֵּדַע יוֹם קָרָה
וּבְצֵל הַכֶּסֶף יֵחַם לְךָ תָּמִיד ;
בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת
וּבְכֶסֶף וּבִשְׁטָר וּבִיגִיעָה .
בָּז לִמְעַט לֹא יַשִּׂיג רָב
וְקֹבֵץ עַל־יָד יַרְבֶּה .
בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת
וּמֵיְיָ לֵב מַתָּנָה .
בִּמְקוֹם גְּדוֹלִים אַל תַּעֲמֹד
וּבְמוֹשַׁב שְׁפָלִים לֹא תֵשֵׁב ;

ג.

גַּם לְרֵעֵהוּ יִשָּׂנֵא רָשׁ
עַל כֵּן יַעֲלִימוּ מִמֶּנּוּ עָיִן ;

גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ
וּשְׁפַל רוּחַ יִהְיֶה לָבוּז.
גַּם בִּשְׂחֹק יִכְאַב לֵב
גַּם בְּדֶמַע יָגִיל לֵב.
גָּזֵל וּמִרְמָה וּפִי תַהְפֻּכוֹת
מַטּוֹת עֹז לַמִּסְתָּר הֵמָּה;
גַּם לָרֹכֵב בִּשְׁמֵי שְׁמֵי קֶדֶם
הוֹן יִתֵּן בְּקוֹלוֹ קוֹל עֹז.

ד.

דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים
עַל כֵּן אֵינָם נִשְׁמָעִים.
דְּבַשׁ יֹאכַל אָדָם דֵּי שָׂבְעוֹ
אַךְ לַכֶּסֶף לֹא יֵדַע שָׂבְעָה.
דּוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא
וְהוֹלֵלוּת הוֹלֶכֶת וְהוֹלֵלוּת בָּאָה.
דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו
וּבוֹ יַגִּיעַ לִמְחוֹז חֶפְצוֹ וְרֹאשׁ בָּאָרֶץ.
דִּבְרֵי עֲוֹנוֹת גָּבְרוּ מֶנִּי
וְדִבְרֵי מִצְוֹת גָּבַרְתִּי מֵהֶם.
דִּבְרֵי חֲכָמִים כַּדָּרְבֹנוֹת
עַל כֵּן יִשְׂנָאוּם הַכְּסִילִים לְבִלְתִּי יִתְמַשְּׁלוּ כַּבְּהֵמוֹת.
דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו
וְאִם יַצְלִיחַ יִיֹּשַׁר גַּם בְּעֵינֵי אֲחֵרִים.

ה.

הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ
וְהוֹן נָדִיב עֹז קִרְיָתוֹ.
הַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַקּוֹל
בּוֹ תָּרֹן לְשׁוֹן אִלֵּם.
הוֹן יוֹסִיף רֵעִים רַבִּים
וּמְרֵעִים רַבִּים יָסוּף הוֹן.
הֵן אִישׁ אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ
אַף כִּי אִשָּׁה.
הַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ
אַךְ לֹא עַל בְּשַׂר רֵעֶךָ.
הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמוּתוּ
וַיְכַבְּדוּ לִבָּם לִבְלִי יֵדְעוּ.

הוֹרֵנִי יְיָ דַּרְכֶּךָ אֲהַלֵּךְ בַּאֲמִתֶּךָ
אִם כָּל אָדָם יֵלֵךְ בּוֹ.
הַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַכֹּל
אַךְ לֹא אֶת הֶעָנִי.
הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת הָבֶל
אַף כִּי הַזִּקְנָה וְהַשֵּׂיבָה.
הַחָכְמָה תִּתֵּן חָכְמָה בְּלֵב כָּל חַכְמֵי לֵב
וְהַכֶּסֶף יִתֵּן חָכְמָה גַּם לְנִבְעֲרֵי לֵב.
הָאֱלֹהִים עָשָׂה אָדָם יָשָׁר
וּבְנֵי אָדָם יַעֲשׂוּ אֱלֹהִים עֲקַלָּתוֹן.
הָלַךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל
וַיְאַלֵּף דַּרְכָּהּ לָלֶכֶת בַּלָּאט.
הַכֶּסֶף יְכַפֵּר עָוֹן
כִּי הוּא כְּבֹרִית מְכַבְּסִים.
הָאֱמֶת עֲרוּמָה וּצְנוּעִים בְּנֵי אָדָם
עַל כֵּן יַעַצְמוּ עֵינֵיהֶם מֵרְאוֹת בָּהּ.
הַחֲזֵק כְּלִי בַּכֶּסֶף אַל תֶּרֶף
נִצְּרֵהוּ כִּי אַךְ הוּא חַיֶּיךָ.
הוֹי חֵי חַיֵּי עָנִי
לָמוּת מוֹת עֲשִׁירִים.

ו.

וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ
יֵשׁ מָתוֹק לוֹ כִּי יִזְרַח וְיֵשׁ טוֹב לוֹ כִּי יָבוֹא.
וִיחְיֶה הָאָדָם וְיָמוּת הָאָדָם
יֵשׁ יִשְׂמַח בְּחַיָּיו וְיֵשׁ יִשְׁאַל מוֹתוֹ.
וְדַע כִּי גַּם שִׂמְחַת הַחַיִּים גַּם אֶבְלָם
כַּחֲלוֹם יָעוּף.
וָאֵרֶא בַּפְּתָאִים
כִּי אַךְ חֶלְקָם מֵאֲשֶׁר בָּאָרֶץ.

ז.

זָהָב בָּאֵשׁ יִבָּחֵן
וּבֶן אָדָם בַּזָּהָב.
זֵעַת כָּל חוֹלֶה אַחַת
וְחוֹלֶה כְּלִי יָזַע שְׁתַּיִם.

זֵכֶר צַדִּיק *) בְּפִי חָסִיד לִבְרָכָה
וְזֵכֶר חָסִיד בְּפִי צַדִּיק לְמַתָּנָה.
זְאֵב בְּעוֹר כֶּשֶׂב
חָנֵף בִּכְסוּת אֱמוּנָה.
זְבוּב עֹקֶץ בָּרִיא וְחוֹלֶה
וְנֶשֶׁךְ נוֹשֵׁךְ עָשִׁיר וָרָשׁ.
זֹהַר מִתְחַכֵּם כְּזֹהַר מִתְעַשֵּׁר
יוֹפִיעַ עַד אַרְגִּיעָה.
זַךְ וְיָשָׁר פֹּעַל אָדָם בְּעֵינָיו
וְעָלָיו יִלְעַג אִם אֲחֵרִים יַעֲשׂוּהוּ.

ח.

חָכְמָה חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה
וְאִוֶּלֶת שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה.
חֲנוֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ
גַּם כִּי יַזְקִין נַעַר יְהִי.
חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת
וּכְסִיל אָדָם יְפַזֵּר עַל מִצְוֹת.
חַטָּאִים תְּרַדֵּף רָעָה
וְרָעִים יְרַדְּפוּ הַטְּאָה.
חֵן יִמְצָא מַחֲלִיק לָשׁוֹן
וּמוֹכִיחַ לְאָדָם יִנְחַל קָלוֹן.
חָכְמָה קָרְאָה מִי פֶתִי יָסוּר הֵנָּה
וַיָּנֻסוּ הַפְּתָאִים לִבְלִי יַכִּירוּם.
חָכְמָה נִסְתָּרָה וְאִשָּׁה נִסְתָּרָה נִשְׁתָּווּ
סוֹדָם כָּמוּס לְיוֹדְעֵי חֵן.
חָכָם מַסְתִּיר חָכְמָתוֹ
כִּיפַת תֹּאַר מַסְתֶּרֶת יָפְיָהּ.
חוֹטֵא אֶחָד יְאַבֵּד טוֹבָה הַרְבֵּה
וְטוֹבָה אַחַת תּוֹלִיד חוֹטְאִים רַבִּים.
חַלְלֵי הַמַּחְסוֹר רַבִּים הֵם
וְיוֹתֵר מֵהֵמָּה חַלְלֵי הַמּוֹתָר.
חֶרֶב לֹא הוּחַדָּה וְלֹא מְרוּטָה
חָכְמָה בְּלִי מַדָּע.
חֶזְיוֹנוֹת לֵיל יִדְּדוּ בַבֹּקֶר
וְחֶזְיוֹנוֹת עֲלוּמִים בִּימֵי הַזִּקְנָה.

---

*) אין מבארים את המבואר, וכן ביתר המקומות הלאה.

ט.

טוֹב לִשְׁמוֹעַ גַּעֲרַת חָכָם עַל כְּסִיל
מִשְּׁמוֹעַ שִׁיר כְּסִילִים עַל חָכָם.
טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב וְעָשִׁיר
מֵאָח רָחוֹק וָדָל.
טוֹב עַיִן יְבֹרָךְ מַתַּת יָדוֹ
וְרַע עַיִן יִתֵּן וְכָעַס.
טָמַן כֵּלַי כַּסְפּוֹ בְּצַלַּחַת
וּמְחַסֵּר נַפְשׁוֹ מִטּוֹבָה.
טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל
מִלֶּכֶת אֶל בֵּית נָבָל.
טוֹב אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו
מֵאִישׁ אֱוִיל בְּעֵינֵי אֲחֵרִים.
טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל
מִלֶּכֶת בָּטֵל בִּרְחוֹבוֹת קָרֶת.
טוֹבָה בְעִתָּהּ מְגֻלָּה
מֵאֵימָה מְסֻתָּרֶת.
טַל מַשְׁכִּים הוֹלֵךְ
הַבְטָחַת מֵפִיחַ כְּזָבִים.
טְפָחוֹת נִתְּנוּ יָמֵינוּ
וְנַאֲמִין כִּי אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּתָם.

י.

יִרְאַת יְיָ אֱוִילִים בָּזוּ
וְלַחֲכָמִים גַּם עוֹלְלוֹת לֹא הִשְׁאִירוּ.
יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי כָל אִישׁ
אַךְ לֹא כָל אִישׁ רָאָהוּ.
יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ אָרֶץ
וּבוֹגְדִים עַל בָּמוֹתֵימוֹ יִדְרֹכוּ.
יֵשׁ צַדִּיק עֹבֵד בְּצִדְקוֹ
וְיֵשׁ צַדִּיק יַעַבְדוּהוּ בְּצִדְקוֹ.
יֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּתוֹ
וְיֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בְּשֻׁלְחָנוֹ.
יָמִים יְדַבְּרוּ הֶבֶל
וְרֹב שָׁנִים יוֹדִיעוּ הֲבֵל הֲבָלִים.
יֵשׁ גֶּבֶר יִחְיֶה וְיִירָא מָוֶת
וְיֵשׁ יִירָא מַר מִמָּוֶת.

יַד הָרוֹצִים תִּמְשֹׁל
וְיַד עֲצֵלִים תַּעֲבֹד ;
יֵשׁ צַדִּיקִים אֲשֶׁר מַגִּיעַ אֲלֵיהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַסּוֹחֲרִים
וּלְנוֹשֵׁיהֶם יִפְשְׁטוּ רֶגֶל גַּם הֵם .
יָדוֹ יִקְפֹּץ כִּלַּי מְשַׁלֵּם גְּמוּל
וּפִיו יִפְעַר בִּתְשֻׁאוֹת חֵן .
יֵשׁ אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח
וְיֵשׁ אָח נִפְרָד מֵאוֹיֵב .
יֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּה
וְיֵשׁ צַדִּיק מַאֲרִיךְ בְּנַאֲקָה *) ;
יִתְרוֹן לָאָדָם עַל כָּל חַי בַּדִּבֵּר
וְהוּא יַהַפְכֵהוּ לְחִסָּרוֹן .
יִתְרוֹן לָאָדָם עַל הַבְּהֵמָה בַּדִּבֵּר
וְעַל הַכְּסִיל בִּשְׁתִיקָה .

כ.

כְּבוֹד הַלֹּוֶה הַסְתֵּר דָּבָר
וּכְבוֹד הַמַּלְוֶה חֲקֹר דָּבָר ;
כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינַיִם
כֵּן הֶעָנִי לִקְרוֹבוֹ הֶעָשִׁיר .
כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים
וְכָל יְמֵי עָשִׁיר לֹא טוֹבִים .
כָּל דֶּרֶךְ אִישׁ יָשָׁר בְּעֵינָיו
אַף דֶּרֶךְ יָשָׁר עֲקַלָּתוֹן בְּעֵינָיו .
כֹּבֶד דְּאָגָה וְנֵטֶל הַיָּגוֹן
וְשֶׁפֶק־לֵב כָּבֵד מִשְּׁנֵיהֶם .
כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים
וְעָשִׁיר אַף לֵילוֹתָיו .
כִּצְרוֹר אֶבֶן בְּמַרְגֵּמָה
כֵּן נוֹתֵן לַבַּעַר סֵפֶר .
כָּל פְּלִיאוֹת אֹהֵב הַכְּסִיל
אַךְ לֹא פְּלִיאוֹת הַחָכְמָה .
כָּל כְּאֵב וְלֹא כְאֵב לֵב
כָּל חֶסְרוֹן וְלֹא חֶסְרוֹן כִּיס .
כּוֹס זָהָב הַדִּמְיוֹן
אַךְ רֵיק הוּא וְיַיִן אֵין בּוֹ .

---

*) סדין

כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה
וְהַפֶּה אַחַר הָעַיִן .

ל.

לְשׁוֹן הַחֲכָמִים תִּטְעַם דָּעַת
וּלְשׁוֹן אֱוִילִים תִּטְעַם מַמְתַּקִּים .
לֹא נָאוָה לְנָבָל שְׂפַת נָבוֹן
אַף כִּי לְנָבוֹן שְׂפַת נָבָל .
לְעַוֵּת בְּנֵי אָדָם נֶגֶד *) יְיָ
אַף כִּי מַעֲשֵׂי יְדֵיהֶם .
לֵב אָדָם יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ
וְלֵב כִּילַי קְשִׁיטוֹתָיו .
לֹא כָל דִּבְרֵי פִּי חָכָם חֵן
וְלֹא כָל אִמְרֵי סָכָל הוֹלֵלוֹת .
לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל
כִּי אֶל עֵבֶר לֹא יִפְנֶה וְתִכָּשֵׁל בּוֹ .
לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב
וּכְפִי שִׂכְלוֹ כֵּן מַעַרְכֵי לִבּוֹ .
לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן
כִּי חֲסִידָיו יִהְיוּ עָלָיו סִתְרָה .
לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל אִישׁ
וּלְפִי עָשְׁרוֹ יְכֻבַּד אִישׁ .
לְכָל חֵפֶץ יֵשׁ עֵת וּמִשְׁפָּט
וְלֹא לְכָל עֵת וּמִשְׁפָּט יֵשׁ חֵפֶץ .
לֹא כָל אֹהֵב מוּסָר אֹהֵב דָּעַת
וְלֹא כָל אֹהֵב דַּעַת אֹהֵב מוּסָר .
לְכָל עֲבֹדָה רָאִיתִי קֵץ
רְחָבָה הַבַּטָּלָה מְאֹד .
לֹא יֶאֱהַב הַסֵּדֶר לְפַזֵּר
לֹא עִתֵּךְ וְלֹא כַסְפֵּךְ .

(המשך בשנה הבע"ל אי"ה)

ראָסטאָוו על נהר דן

צבי הכהן שערשעווסקי

---

*) כמו להטות משפט גבר נגד פני עליון (איכה ג' ל"ה).

רבי יהודה הלוי

(על פי היינע)

מאת

דר שלמה מאנדעלקערן

א.

תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי, אַף־חִכִּי יִמַּק בְּלֹעִי
יִתַּן בֶּעָפָר פִּי, תֵּאָלַמְנָה הַשְּׂפָתַיִם
תִּשְׁכַּח יְמִינִי, מִקָּנָהּ תִּשָּׁבֵר אֶזְרֹעִי
אִם־אֶשְׁכָּחֵךְ גַּם־רֶגַע, הַבַּת יְרוּשָׁלַיִם !

אִמְרוֹת שְׁבוּיֵי צִיּוֹן, אֲמָרוֹת מָרוֹת כַּלַּעֲנָה
מָלְאוּ כָּל־חַדְרֵי בִטְנִי, כָּל־רָבַבֵי הַפָּעַם,
קוֹל קִינִים הֶגֶה וָהִי כְּמוֹ אָזְנַי תִּשְׁמַעְנָה
קוֹל הֲמוֹן גְּבָרִים שָׁרִים, עוֹרְרֵי עֶבְרָה וָזַעַם,

וּבְהִתְעוֹפֵף נַפְשִׁי עַל־כַּנְפֵי הַהִגָּיוֹן
אֶחֱזֶה קְוֻצּוֹת זְקֵנֵיהֶם, צִלְלֵיהֶם יְסֻבּוּנִי
אָנָּא הַגִּידוּ לִי, אֶקְרָא לְצַלְמֵי־חִזָּיוֹן,
מִי־בָכֶם יְהוּדָה הַלֵּוִי? פָּנָיו הַרְאוּנִי !

אֶפֶס כְּצֵל עוֹבֵר חִישׁ חָלְפוּ צַלְמֵי חֶזְיוֹנִי
אֶל־דְּבָרַי לֹא שָׁעוּ, בְּעֵינֵיהֶם לֹא יָקַרְתִּי
כִּי רוּחוֹת שְׁמֵי־עָל יִבְזוּ נִיב אֱנוֹשׁ כָּמֹנִי,
אַךְ גַּם בִּלְעֲדֵיהֶם אֶת הַלֵּוִי הִכַּרְתִּי :

תָּוֵי פָנָיו יְעִידוּהוּ, מִצְחוֹ זַךְ כַּשֹּׁהַם
רַעְיוֹנוֹת מֵאֲלִיפִים מִמַּעַל לוֹ יְרַחֲפוּ,
עֵינָיו נוֹצְצוֹת כִּבְרָקִים, מְפִיקוֹת זִיו וָנֹעַם
בְּדַאֲבָה חֲרִישִׁית עָלַי יַחַד נִשְׁקָפוּ,

שִׂפְתוֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים, נֹטְפוֹת צְחוֹק מָהוּל בַּתּוּגָה
הֵן נָתְנוּ לִי אֹתוֹתָיו, הֵן הִנֵּה בוֹ עָנוּ,
מְקֻבָּלוֹת וּמְתֹאָרוֹת כְּמוֹ בַּשֶּׂרֶד וּמְחוּגָה
בְּשִׂפְתֵי־חֶמֶד כָּאֵלֶּה רַק מְלִיצֵי־יָהּ הוּחָנוּ

גַּלְגַּלֵּי מַרְכְּבוֹת הָעֵת הַשֹּׁקֵט לֹא יוּכָלוּ
הַשָּׁנִים כַּעֲנָנִים תְּעוּפֶינָה כָּלָהְנָה :
מִיּוֹם לֶדֶת יְהוּדָה אֱלֹהֵיךְ הַנֶּצַח הוּבָלוּ
בְּעֶרְכְּךָ זֶה כְּבָר חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה יוֹבְלוֹת שָׁנָה.

בְּקִרְיַת תּוֹלֶדָה אֲשֶׁר בְּקַסְטִילְיָה הַהֲלָלָה
שָׁם רָאָה לְמִבָּרִאשׁוֹנָה קַרְנֵי הַחֶרֶס,
עַל־נְהַר תַּחוֹ, גַּלֵּי זְהָבוֹ יְרֻצוּן כְּאַיָּלָה,
שָׁם שׁוֹרְרָה לוֹ יוֹלַדְתּוֹ אֶת־שִׁירֵי הָעֶרֶשׂ :

בְּאֶרֶץ הַשְּׂפָנִים 1)
פַּרְדֵּסִים וְגַנִּים,
גַּנּוֹת וּכְרָמִים
וְכָל־מִינֵי בְשָׂמִים,
כְּפָרִים עִם־נְרָדִים
וְכָל־פְּרִי מְגָדִים,
אֶל־חֵךְ יִמְתָּקוּ
וּשְׂפָתַיִם יִשָּׁקוּ ;
אַךְ תּוֹרָה וְחֻקִּים
כְּנֹפֶת מְתוּקִים,
אֶת־לִבְּךָ יֵיטִיבוּ
אֶת־נַפְשְׁךָ יָשִׁיבוּ.
בַּר־בִּטְנִי יְהוּדָה !
תּוֹרָה וּתְעוּדָה
רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ
וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ !

* *
*

בְּאֶרֶץ הַשְּׂפָנִים
גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים,
לִבָּם מְאֹד חָרֵד
אֶל לְשׁוֹן סְפָרַד,
הָאָמְנָם זוּ שָׂפָה
צָחָה גַּם־יָפָה,
וּנְעִימוֹת הוֹמִיָּה
שְׂפַת קַסְטִילְיָה ;
אַךְ מָנָה יְפֵה־פִיָּה
הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה,
אוֹצַר כָּל־תּוּשִׁיָּה
וְרַבַּת עֲלִילִיָּה,
עֲנֻפָה וּפוֹרִיָּה
לָהּ תְּהִלָּה דוּמִיָּה,
בָּהּ אִמְרֵי שֶׁפֶר
תִּכְתֹּב בַּסֵּפֶר !

* *
*

בְּאֶרֶץ הַשְּׂפָנִים
חוֹרִים וְהַשְּׂכֵנִים,
רַבֵּי אוֹצָרוֹת
וַאֲבָנִים יְקָרוֹת,
אֵלֶיהָ יוּבָא בַצִּיִּים
חֵיל כָּל הָאִיִּים,
סֹחֲרֶיהָ יַעֲשִׁירוּ
לְכָל־הוֹן יַגְבִּירוּ ;
אַךְ דְּבַר אֱלוֹהַּ
גָּבוֹהַּ מֵעַל־גָּבוֹהַּ,
וְיָקָר שִׁבְעָתַיִם
מִזָּהָב פְּנִינִים,
וּבְהֵן יוֹמָם וָלַיִל
בַּתּוֹרָה עֲשֵׂה חָיִל,
אָז יָדוּךְ צֶאֱצָאֶיךָ
וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ !

* *
*

בְּאֶרֶץ הַשְּׂפָנִים
נִשְׂגָּבָה שַׁאֲנַנִּים
הַמּוֹנִים הַמּוֹנִים
בְּטִירוֹת וְאַרְמוֹנִים
נִלְבָּשָׁה כְסִגְנָנִים
שָׁנִי עִם־עֲדָנִים
טוּב הָאָרֶץ נֶאֱהָבָה
וְאֶת־מַלְכָּה נֶהְלָלָה,
אַךְ מִי־זֶה יוֹדֵעַ
וּלְיָדֵנוּ יִתָּקֵעַ,
מַה־יֵלֶד יוֹם
לִלְאֹם וָאֹם ?
הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה
הִיא אֶבֶן הָרֹאשָׁה,
וּכְבָבַת עֵינַיִם
נְצֹר זֵכֶר יְרוּשָׁלַיִם !

בִּלְשׁוֹנָהּ מִלְּלָה הָאֵם וּבְיָדוֹ מִלֵּא אָבִיהוּ
וַיְנַהֲלֵהוּ בְּיַד חָרוּצִים וּבְרוּחוֹ הַקָּשָׁה,
רֵאשִׁית לִמּוּדִים הוֹרָהוּ לֹא בְּאִמְרֵי פִיהוּ
כִּי אִם בְּתוֹרַת אֲדֹנָי, לִקְהִלַּת יַעֲקֹב מוֹרָשָׁה;

אַךְ לֹא בִּשְׂפַת הָאָרֶץ, כִּי פְשׁוּטָה הִיא וְעָרָה,
אוּלָם בִּשְׂפַת־קֹדֶשׁ, שְׂפַת הַר־סִינַי הַר־הַפְּלָאוֹת,
בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ הַחֲמֻדוֹת הֵחֵל קְרוֹא אֶת־הַתּוֹרָה
אוֹתִיּוֹת בְּנוֹת אֶרֶץ אַשּׁוּר, אוֹתִיּוֹת הַמְרֻבָּעוֹת.

עוֹד בְּשָׁנִים קַדְמֹנִיּוֹת, בִּימֵי יַלְדוּת הֶחָלֶד
מִכְתַּב אֱלֹהִים זֶה בִּיפִי תַבְנִיתוֹ הוֹפִיעַ
וּבְכֵן גַּם יְשַׁעֲשַׁע תָּמִיד נֶפֶשׁ כָּל־עוֹלָל וָיֶלֶד
לִקְרַאת מְרֻבְּעֵי־פָנִים אֵלֶּה יָשִׂישׂ אַף־יָרִיעַ.

הִנֵּה כִּי־כֵן דִּבְרֵי תוֹרַת מֹשֶׁה בִּשְׂפַת עֵבֶר
בְּקוֹל הֲמוֹן שִׁירָה וְזִמְרָה מִפִּי יְהוּדָה נִשְׁמָעוּ,
נְגִינוֹת קֹדֶשׁ הָאֵל יָסְדוּ סוֹפְרִים חֹבְרֵי חֶבֶר
לִמְקוֹמוֹתֵיהֶם בְּמַשְׂבִּתֵיהֶם „טְעָמִים" נִקְרָאוּ.

חֵן הוּצַק בִּשְׂפָתֵי הַיֶּלֶד, מַה־נָּאוָה מִדְבָּרוֹ
גַּם הִפְלִיא לְבַטֵּא כַּמִּשְׁפָּט אֶת־אוֹתִיּוֹת הַגָּרוֹן,
וַיְרַנֵּן טַעַם „שַׁלְשֶׁלֶת" בְּכָל־תָּקְפּוֹ וַהֲדָרוֹ
כִּצְלִיל רִנְנַת הַזָּמִיר עַל־חֲבַצֶּלֶת הַשָּׁרוֹן.

גַּם תַּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס הַגֵּר, פֹּעַל יְדֵי צַדִּיק תָּמִים
אֲשֶׁר הִשְׂכִּיל אֶל־סִתְרֵי תוֹרַת־יָהּ וּמַצְפֻּנֶיהָ,
אַךְ שְׂפָתוֹ שְׂפַת לַעַז „אֲרַמִּית" כִּנּוּהָ חֲכָמִים
כִּי מִן־אֲרָם תְּהַלֵּךְ, מֵהַרְרֵי קֶדֶם מוֹצָאוֹתֶיהָ.

עַל־מִשְׁפְּחוֹת לְשׁוֹנוֹת בְּנֵי־שֵׁם הֲכִי גַם הִיא נֶחְשָׁבָה
אָכֵן נְעִמוֹת נְאֻמֵי הַנְּבִיאִים מֶנָּה נֶעְדָּרֶת,
יֶתֶר שְׂאֵת וָעֹז לִשְׂפַת־קֹדֶשׁ הַנַּעֲלָה וְנִשְׂגָּבָה
וְהָאֲרַמִּית לְעֻמָּתָהּ כְּשִׁפְחָה לִפְנֵי הַגְּבֶרֶת.

תַּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס הַלָּז הָיָה לַחְמוֹ לֶחֶם שְׁמֵנָה
בְּעֹדֶנּוּ בְּאִבּוֹ הִטָּה אֵלָיו אֹזֶן קַשֶּׁבֶת,
וּשְׂפַת־אֲרָם גַּם הָיְתָה לּוֹ עֶזְרָה וּמַשְׁעֶנֶת
עֵת אֶל־שֻׁלְחַן „הַתַּלְמוּד" הִקְרִיבוֹ אָבִיו לָשָׁבֶת.

כִּי הִנֵּה בְּשַׁחַר טַל יַלְדוּתוֹ, בְּעוֹדוֹ נָעַר
בְּמִשְׁנַת רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא הֶרְאָהוּ בְרָכָה,
אַחַר אֶל־הֵיכַל הַתַּלְמוּד פָּתַח לוֹ שָׁעַר
וַיַּנְחֵהוּ בְּאֹרַח תְּבוּנוֹת, אֹרַח „הַהֲלָכָה":

וְהַתַּלְמוּד מַה־הוּא? הֲלֹא הוּא בֵּית־תַּכְסִיסֵי־מִלְחָמָה
אַךְ לֹא־בַחֲרָבוֹת וּבַחֲנִיתוֹת יַעַרְכוּ בוֹ קְרָב,
גִּבּוֹרֵי הַתּוֹרָה יִתְנַגְּשׁוּ, יֵאָבְקוּ שָׁמָּה
בְּשִׂים שֵׂכֶל וְהַעֲמִיק עֵצָה אִישׁ אִישׁ יָדָיו לוֹ רָב;

בְּמַעְגָּל יָרוּצוּ עַל־פִּי „מִדּוֹת" שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם
יִתְרוֹצְצוּ יַחַד, יִלָּחֲמוּ מִלְחָמָה נִפְלָאָה,
וְגִבּוֹרִים אַנְשֵׁי־שֵׁם, לְנַגֵּחַ לָמוֹ קַרְנַיִם
הֵם חַכְמֵי יְשִׁיבוֹת יַבְנֶה, פּוּמְבְּדִיתָא וּנְהַרְדְּעָא.

פֹּה לִמֵּד יָדוֹ לַקְּרָב, אַךְ בְּקֶשֶׁת לֹא־רְמִיָּה
בְּפִלְפּוּלִים לֹא־נִפְתָּלִים יְמִינוֹ בְּכֹחַ נֶאְדָּרִי,
אֲשֶׁר עַל־כֵּן הִפְלִיא עֵצָה גַּם הִגְדִּיל תּוּשִׁיָּה
בְּסֵפֶר אוֹצַר כָּל־חֶמְדָּה, זֶה סֵפֶר „הַכּוּזָרִי".

אֶפֶס כַּאֲשֶׁר אוֹר־מִשְׁנֶה יְחַלֵּק הָרָקִיעַ
מִשְּׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים בַּשַּׁחַק הוּשָׂמוּ,
הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרַת עֻזָּהּ תִּרְפָּא גַּם תַּפְגִּיעַ
וְיָרֵחַ יָקָר הֹלֵךְ קַוָּיו תָּמִיד יִנְעָמוּ;

כָּכָה גַּם בִּרְקִיעַ הַתַּלְמוּד לְאוֹר מִשְׁנֶה מְעֻנָּה
לַהֲלָכָה וְהַגָּדָה יִפָּלֵג שֶׁטֶף אוֹרֵהוּ,
„בֵּית־תַּכְסִיסֵי־מִלְחָמָה" קָרָאתִי לָרִאשׁוֹנָה
וְגַם־לַשֵּׁנִית שֵׁם אִתִּי, יָדַעְתִּי אֲכַנֵּהוּ:

„גִּנַּת הַבִּיתָן" זֶה הַשֵּׁם פִּי יִקְּבֶנָּה,
בָּהּ כָּל־מַעֲלוֹת רוּחַ, יִצְרֵי מַחְשָׁבוֹת נְטוּעִים מְחֻכָּמִים
כָּל־מַחֲזֶה נַעֲלֶה וְנִשָּׂא לֹא אָצְלוּ מִמֶּנָּה;
הַאָמְנָם גַּן־פְּלָאוֹת כָּזֶה כְּבָר הָיָה לְעֹלָמִים;

הִנֵּה כָמוֹהוּ גַּם־הוּא בְּאֶרֶץ בָּבֶל יְסוּדָתוֹ
עַל־בִּקְעַת שִׁנְעָר שָׁם עֹלְלוּ עֲלִילוֹת גְּדֹלוֹת וְרָמוֹת,
כְּאַחַד שֶׁבַע מִפְלְאוֹת תֵּבֵל הִתְנוֹסֵס בְּגַאֲוָתוֹ
הָרָה וְהֹגָה מִלֵּב מַלְכָּה אַדִּירָה שְׁמִירָמוֹת [2],

שְׁמִירָמוֹת הַמַּלְכָּה עוֹדָהּ יַלְדָּה קְטַנָּה וּמִצְעָרָה
צִפֳּרֵי הַשָּׁמַיִם כִּלְכְּלוּהָ אַף גִּדְּלוּהָ,
וְכַאֲשֶׁר צָלְחָה לִמְלוּכָה עַל־כִּסֵּא עֹז וְתִפְאָרָה
דַּרְכֵי צִפֳּרִים וְאָרְחוֹתָם גַּם אָז לֹא עֲזָבוּהָ.

רַכָּה וַעֲנֻגָּה לֹא נִסְּתָה הַצֵּג רַגְלָהּ עַל־אָרֶץ
הִתְהַלֵּךְ עַל־אַדְמַת־עָפָר כְּכֹל יוֹנְקֵי שָׁדָיִם.
מְקוֹם שָׁם תִּרְמֹסְנָה רַגְלֵי כָל־בְּהֵמָה וָשֶׁרֶץ.
וַתִּטַּע לָהּ גַּן עֵדֶן, תָּלוּי בֵּין אֶרֶץ וְשָׁמָיִם.

וַיִּיף בְּרֹב גָּדְלוֹ הַתָּמָר וּבְרוֹשִׁים רַעֲנַנִּים
עַל־בָּמֳתֵי עַמּוּדֵי עֲנָק הַבְּנוּיִם לְתַלְפִּיּוֹת,
רִמֹּנֵי זָהָב וּפִרְחֵי הוֹד בֵּין עֲרֻגוֹת שׁוֹשַׁנִּים
פְּסִילֵי שַׁיִשׁ וּשְׂכִיּוֹת חֶמְדָּה עִם־גֻּלּוֹת עִלִּיּוֹת.

בְּבִינַת בּוֹנִים אָמָּנִים כָּל־אֵלֶּה חֻבְּרוּ נִסְמָכוּ
עַל־מַעְבְּרוֹת צְרֻרֹת וּגְשָׁרִים קְטֻרִים כְּמוֹ חֲלָאִים,
כְּזַלְזַלֵּי גֶפֶן שֹׂרֵק יַעֲלוּ שׁוּר, יַחְדָּו יְסֻבָּכוּ
וְכָל־עוֹף כָּנָף יְקַנְּנוּ שָׁם בֵּינוֹת לָעֳפָאִים.

שָׁם צִפֳּרִים אַבִּירוֹת מַזְהִירוֹת בִּשְׁלַל צֶבַע
מַעֲמִיקוֹת חֵקֶר כָּל־הַיּוֹם, אֵין הֶגֶה בִּלְשׁוֹנָן
וְצִפֳּרִים קְטַנּוֹת עֲדִינוֹת, עָפוֹת מַהֵר אֶל־גֶּבַע
אַךְ מְצַפְצְפוֹת וּמַהְגּוֹת, אַף־לֹא יַחַר גְּרוֹנָן.

שָׁם נִשְׁמַת כָּל־חַי תִּשְׁאַף רֵיחַ מוֹר וְקִנְּמָן־בֶּשֶׂם
עַל יְקַר כָּרִים וִירַקְבֵּק חָרוּץ רוּחַ צַחָה נִשְׁפָּכָה,
לֹא יַשְׁבִּית מְטַהֲרָהּ. כַּאֲשֶׁר לֹא יוּעַם הַכֶּתֶם,
אֵד עוֹלֶה מִן־הָאֲדָמָה, מִן־עֵמֶק הַבָּכָא.

הַהַגָּדָה גַּם־הִיא גִּנַּת בִּיתָן כָּזֹאת הִנֶּהָ:
יַעֲרֵי אַלּוֹנִים וּפַרְדֵּס רִמֹּנִים מְעוֹפְפִים בָּרוּחַ
כָּל יְצוּרֵי דִּמְיוֹן עַז יָלִינוּ בֵּין שְׂדֵרוֹתֶיהָ;
אֵלֶיהָ יַעֲלוּ הֹגֵי הַתַּלְמוּד וְיִתְהַלְּכוּ לָשׂוּחַ.

אִם־קָצְרָה נֶפֶשׁ הָעֶלֶם בַּעֲמַל הַפִּלְפּוּלִים
אִם בַּהֲלָכָה מְמֻשָּׁכָה בִּינָתוֹ מַלֶּכֶת עָמְדָה,
אָז יְשִׁיבֶנָּה יְרַפְּדֶנָּה בְּתַפּוּחֵי קֹדֶשׁ הִלּוּלִים
אָז יִשְׁאַף רוּחַ נְדִיבָה בְּתוֹכְכֵי הַהַגָּדָה.

הֲכֹל הַיּוֹם יַחֲרֹשׁ הַחֹרֵשׁ וִיפַלַּח אַדְמָתוֹ?
הֲלֹא אִם־חֹם שֶׁמֶשׁ בְּחֵמָה יַךְ עַל־רֹאשׁוֹ וְקָדְקֳדוֹ
אָז יַעֲזֹב לִרְגָעִים אֶת־אִתּוֹ וּמַחֲרַשְׁתּוֹ
וּבְצֵל אֵלָה עֲבֻתָּה יִנָּפֵשׁ מִמַּעְבָּדוֹ.

הַהַגָּדוֹת הַנֶּחֱמָדוֹת מִמְּקוֹר נֶאֱמָן נָבָעוּ
בִּשְׁנוֹת קֶדֶם דּוֹרוֹת עוֹלָמִים חוֹלְלוּ נוֹלָדוּ,
עַל־מִסְתְּרֵי אֵל אֵלִים וְאֶרְאֶלִּים בְּחִידוֹת יִשְׁתָּעוּ
רָזֵי עוֹלָם כַּחֲרוּזֵי פְּנִינִים יַחַד נִצְמָדוּ.

עַל־נְצוּרוֹת סוֹד הַיְצִירָה וּשְׁכִינַת אֵל הַכְּבוּדָּה
עַל־אֲבוֹת הַקֹּדֶשׁ, חֹזֵי יָהּ וּצְבִי מַלְכֵי יְרוּשָׁלָיִם
עַל־גְּאוֹן מַקְדִּישֵׁי שַׁדַּי וְעַל שֶׁבֶר גִּבּוֹרֵי יְהוּדָה
שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם לַהוֹרֵג עַל־קְדֻשַּׁת שֵׁם שָׁמָיִם.

הַדִּמְיוֹן וְהַגּוּזְמָא הָיוּ לִכְלֵי חֵפֶץ בִּידֵיהֶם
חִידוֹת, מְשָׁלִים וַהֲתֻלִּים לִסְגֻלָּתָם בָּחָרוּ,
לְעוֹרֵר יְשֵׁנִים מִתַּרְדֵּמָה, לִפְקֹחַ עֵינֵיהֶם
לְהַטּוֹת לַמּוּסָר אָזְנָם וּלְבַל יִכְסְלוּ וְיִבְעָרוּ;

לָתֵת מַרְפֵּא לִשְׁבוּרֵי רוּחַ, לְחַבֵּשׁ לְעַצְּבוֹתָם
לְחַזֵּק יְדֵי פְּלִיטֵי יְשֻׁרוּן הַנִּדָּחִים בַּלְאֻמִּים.
לְהָבִיא תִקְוָה לַנּוֹאָשִׁים וּלְחַזֵּק לִבּוֹתָם
כִּי עוֹד יוֹסִיף יִזְרַח לָמוֹ אוֹר יֶשַׁע וְנִחֻמִים.

כְּמַעְיָן מִזְעָר יִזַּל יִינַק מֵרֹאשׁ נִקְרוֹת צֻרִים
יֵלֵךְ הָלֹךְ וָרָב וְהָיָה לִנְחָלִים נִכְבַּדֵּי מָיִם.
כֵּן רֵאשִׁית הַהַגָּדָה מִצְעָר, סִפּוּרֶיהָ סִפּוּרִים
וְאַחֲרִיתָהּ יִשְׂגֶּא מְאֹד — מִדְרָשִׁים רַחֲבֵי יָדָיִם.

אֶל גִּנַּת הַהַגָּדוֹת אָז יֵרֵד יְהוּדָה הַנַּעַר
יִשְׁאַב יִשְׁאַף רוּחַ צַח וְרִגְשֵׁי לִבּוֹ נֵעוֹרוּ,
יִתְעַנֵּג עַל־שְׁתִילָיו, יִשְׁתַּעֲשַׁע לְנֹגַהּ הַסַּהַר
אַף יִטְעַם מִיַּעֲרַת הַדְּבַשׁ — וּשְׁתֵּי עֵינָיו אֹרוּ;

חַדְרֵי מַשְׂכִּיּוֹת לִבּוֹ חֶרְדַּת קֹדֶשׁ הֲדָרָה
לַהֶבֶת שַׁלְהֶבֶתְיָה אֶת־בָּתֵּי נַפְשׁוֹ הֵאִירָה;
אָז יָחוּשׁ כִּי רוּחַ מִמָּרוֹם עָלָיו עָבָרָה,
כִּי נָחָה עָלָיו רוּחַ אֱלֹהִים, רוּחַ הַשִּׁירָה.

יש משוררים נפשותם רוח רגש תמלאנה
אפס כמו גלי ים זועף מליהם תעברנה,
זמרותיהם כלן בלי־סדרים פרצות תצאנה,
יען מתת לרוח משקל ידיהם תקצרנה.

אולם יהודה רד עם־חקי הזמרה כלמו
ועם־משפטי השירה היה נאמן כל־הימים,
ושקל בפלס כל־שיריו ושכלה אין במו;
גם־זאת נחלת שדי היא, נחלת משורר תמים.

כי לא רק חכם נודע לשם בארצות באיים
לא רק הוקר אדיר ונאור היה זה הגבר,
אך גם כהימן וכאסף ראשי משוררי הלוים
משורר מרום ונשא מאד, נשר ארך האבר!

אמנם כן, משורר מפלא לעשות מאין כמהו,
כוכב השחר לבני־יהודה היתה שירתו
וכמנרת המאור האירה חשכת ליל תהו,
משורר כביר ונשגב הוא, אין־חקר לגדלתו.

כעמוד האש אשר־הלך לפני העם בליל
בנסע ישראל במדבר, ארץ נמלחה,
כן לפני ארחת הגלות החל יצעד בחיל
לנחותה בדרך העולה קדמה מזרחה!

קשט ותם שירתו, זכה צחה וברה
בנפשו התמימה ונעימה ביקר חמדותיה;
עת יד אלהי הרוחות נפש זו יצרה
שמח ביצור כפיו וישש משוש עליה,

וישק למו־פיו את־הנפש הנאהבת,
וצלצל משק נשיקת־יה על־פה ומצח
בכל־שירות המשורר אזננו קשבת
כי בנשיקת אלהי השירה קדשו לנצח!

כבכל־פעל גבר, כן במליצה, שיר ושיח
לא־ישגיב איש בכחו בלתי אם אדני יחננו,
האיש חננו יה — בכל אשר יפנה יצליח
גם בשירו גם בשיחו לא־יחטא לא־יסלף דרכו.

למשורר כזה, אשר חן שדי חופף עליו
איש רוח יקרא לו, מופת הוא לבני דורו,
בממלכת הרעיונות בכל־מעלליו ומפעליו
שלטון בלי־מצרים לו, ילך ויסע לאורו.

דין וחשבון יתן רק ליוצר רוחו ונשמתו
רק בידי מחוללו לשפטו, להאשים או לסלח,
אפס העם על־תבונת כפיו ועל־דברת שירתו
הן יוכל המיתו, אך לשפטו לא יעצר־כח!

ב.

„על־נהרות בבל, משאון דכים צללו אזנינו
שם ישבנו גם־שפכנו דמעה כנחל מים,
על־ערבים בתוכה תלינו כנרותינו
על־אלוני בכות תלינו עגב ומצלתים". .

התדע שיר־קדומים זה? הבאת עד־תכונתו?
זה החלו בקול בכיה, תאניה מעוררת
מעט מעט ירעש יתגעש, יהים בקול יללתו
כהמות דוד נפוח על־האח המבערת.

זה שנות אלפים מעי רתחו ולא־דמו
לבי יתחמץ בקרבי ובחיקי כליותי כלו;
רבות צררוני מנעורי, רבות בי נלחמו
חנם הרבו פצעי וכל־דמי לבי הרעלו.

בשחין רע הכיתי מכף רגלי עד־קדקדי
נחלה מכתי אנושה, מכת איוב דמיונה,
גם חרש להתגרד בו הלא אין יש בידי,
רק העת ככלב תלק זב פצעי בלשונה.

רב־תודות לך, הכלב, בריר שפתיך תחנני
הן תקל מכאבי. אך התרפא מכת צלמות?
הה, רק המות לבדו מחליי יחלימני,
אפס הן נצח ישראל אני, בן־אל־מות...

הַיָּמִים קַלּוּ מִנִּי אָרֶג, נֶחְפְּזוּ לָלֶכֶת
הַשָּׁנִים תְּנוּסֶינָה כְּעֹפֶר עַל־הָרֵי בָתֶר,
וְיַד עֹשָׂה פֶּלֶא תִּתְמֹךְ בָּאֹרֶג וּבְמַסֶּכֶת
תֶּאֱרֹג תִּקְוַת חוּט הַמִּקְרִים, תְּרַקֵּם בַּסָּתֶר.

רַק קוֹלָהּ יִשָּׁמַע וְעֵין רֹאִי לֹא תְשׁוּרֶנָּה
וּמַה־זֹּאת הָרִקְמָה נִבְעַר כָּל־אֹרֵג מִדָּעַת,
בִּלְתִּי הָאֱלֹהִים לְבַדּוֹ, רַק הוּא יְדָעֶנָּה
אַךְ לוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת. לֹא לְבֶן־אָדָם תּוֹלָעַת.

הַיָּמִים קַלּוּ מִנִּי רָץ, מַה־נֶּחְפְּזוּ לָלֶכֶת,
הַשָּׁנִים חִישׁ תַּחֲלוֹפְנָה, כִּצְבִי מְדַלֵּג עַל־הֶהָרִים,
וְדִמְעַת עֲשׁוּקִים כְּקֶדֶם אַרְצָה נִתֶּכֶת
וּדְמֵי עֲנִיִּים נְקִיִּים עוֹד בְּמוֹרָד נִגָּרִים.

הָרִשְׁעָה תַּעֲרֹץ אָרֶץ, עַל כֹּל זְרֹעָהּ רָמָה
תִּטְרֹף כִּנְמַר־שֹׁקֵד. תֹּאכַל וְתָדֹק בְּשִׁנֶּיהָ;
וּדְמָעוֹת וְדָמִים גַּם־יַחַד תִּבְלַע הָאֲדָמָה
כְּאֶל־מַלְקוֹשׁ תִּפְעַר־פֶּה וּתְכַסֶּה עַל־הֲרוּגֶיהָ...

הָהּ רִשְׁעָה בַּת־תָּפְתֶּה, אֵיךְ אֲכַלְכֵּל מַעֲלָלַיִךְ?
מַה־יִּרְתַּח הַהוֹד! מִכְּסֵהוּ נִקַּע כְּאֶבֶן הַקָּלַע!
אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר יִתְעוֹרֵר עַל־יוֹצְאֵי חֲלָצָיִךְ
אַשְׁרֵי שֶׁיֹּאחֵז עוֹלָלַיִךְ וְנִפֵּץ אֶל־הַסָּלַע!

רוּחַ בְּמִנִּי הֱצִיקַתְנִי, נִלְאֵיתִי נְשֹׂא מַתְלָאָה
רוּחַ עִוְעִים תְּקָפַתְנִי וּמְרֵרָתִי נִשְׁפָּכָה.
אַךְ דִּבַּרְתִּי וְרָוַח לִי. סָרָה הָרוּחַ הָרָעָה
יִשְׁקֹט הַהוֹד עַל־גֶּהָלָיו — וַהֲמָתִי שָׁכָכָה.

וְהִנֵּה זֶה הַכְּרוּב (לְרִכְבֵי דִמְיוֹנִי סוּסָתִי)
בְּרֶגַע עָמַד מִשְּׁמַיִם וַיָּלֶט פָּנָיו בִּכְנָפָיו,
הִתְנַעֵר הָלַךְ רוּחַ וַיַּצְהֵל פָּנָיו לִקְרָאתִי
וּכְמוֹ דָבָר לָאַט עִמּוֹ יְקָחֵנִי בְּעַפְעַפָּיו:

הִנֵּה־נָא שָׁב אַפְּךָ אֲדֹנִי. הֲדַל גַּם־כְּאֵבִי
הֲתָשׁוּב אֶל־גֵּיא הַחִזָּיוֹן, מְקוֹם רַגְלִי צָעָדָה
הַאֶשָּׂאֲךָ שֵׁנִית אֶל־בְּחִירְךָ יְהוּדָה הַלֵּוִי? —
וָאֶרְכַּב עַל־כְּרוּב וָאָעוּף, וָאֵרֶא סְפָרָדָה.

אָמְנָם כֵּן בְּחִיר הַמְשׁוֹרְרִים הוּא. לוֹ שְׂאֵת וָיֶתֶר
מִכָּל־בְּנֵי גִילוֹ יֶחְכַּם בִּמְלֶאכֶת שִׁיר וּרְנָנָה,
הוּא מֶלֶךְ בְּעוֹלַם הָרַעְיוֹן. עַל־רֹאשׁוֹ הַכֶּתֶר
כִּי חֲנָנוֹ אֵל־חַנּוּן שְׁאָר רוּחַ וְלֵב מַתָּנָה.

וּבְרוּחוֹ הַכַּבִּיר בָּרָא לוֹ לַבְּקָרִים חֲדָשִׁים
שִׁירִים מִשִּׁירִים שׁוֹנִים. מְאֹד נִפְלָאִים לְמִינֵיהֶם
שַׁלְהֶבֶת־יָהּ יֹקֶדֶת בָּם. אֵשׁ קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים
אַף־נַפְשׁוֹ נְשִׁיקַת־אֵל תַּצְהִיר בֵּין שׁוּרוֹתֵיהֶם!

הַאָמְנָם לֹא נֹפֵל הוּא הַגִּבּוֹר רַבִּי יְהוּדָה
מִכָּל־מְשׁוֹרְרֵי זְמַנּוֹ. בְּשֵׁם טְרֻבַּדוּרִים נִקְרָאוּ,
כָּל־תֹּפְשֵׂי מִנִּים וְעֻגָב בְּאֶרֶץ צָרְפַת הַחֲמוּדָה
שֶׁשָּׁם תַּפּוּחֵי זָהָב עֲצֵי גַנִּים יִשָּׂאוּ.

בִּמְדִינָה הָעֲדִינָה הַזֹּאת, יְפֵה נוֹף וְהֶבֶל
בְּעֶלֶז עֲלִיזֵי רוּחַ וְנַפְשָׁם גָּרְסָה לְתַאֲבָה. (3)
עַל־עֲלָמוֹת שִׁירָה פָּרְטוּ עַל־פִּי כִנּוֹר וָנֶבֶל
לִבָּם רָחַשׁ יְדִידוּת, חֵן וָחֶסֶד חֵשֶׁק וְאַהֲבָה.

מַה־יְּפֵיפִיָּת עֵת הַזָּמִיר, נָעַמְתְּ עַד־אֵין חֵקֶר!
עֵת הֵמִירוּ כְּבוֹד אֱלֹהֵי אֱמֶת, צֶדֶק וּמֵישָׁרִים
בְּתַבְנִית אֱלִיל הָאַהֲבָה, מִקְסַם כָּזָב וָשֶׁקֶר
וְלִבְנוֹת הַשִּׁיר הִשְׁתַּחֲווּ הַשָּׁרִים עַל־הַכְּבָרִים.

תְּפִלּוֹת כֹּהֲנִים עָזְבוּ הַכֹּהֲנִים הַנְּזִירִים
נִזְרֵי הַמְשׁוֹרְרִים חָבְשׁוּ עַל קָרַחַת רָאשֵׁיהֶם,
עַל־אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים כֻּלָּם שָׁרוּ בַשִּׁירִים
וְהָאַבִּירִים אָהֲבוּ כֵן וַיַּעַזְרוּ עַל־יְדֵיהֶם.

הֵם הָרַכָּבִים שֹׁקְדִים עַל־טִירוֹת וּבִירָנִיּוֹת
בְּגָאוֹן יִרְכְּבוּ עַל סוּסִים אַבִּירִים וּמְיֻזָּנִים,
כֻּלָּם הָרְזוּ הֲרוּזִים וַיְשׁוֹרְרוּ בְּרָאשֵׁי הוֹמִיּוֹת
לִכְבוֹד נְשֵׁי־חֵן בְּחָרוּ עָשׂוּ תָמִיד כַּוָּנִים.

אֵין שִׁיר וּמִזְמוֹר בִּלְעֲדֵי אֲהוּבָה וְרַעְיָה
רַק הָאַהֲבָה יֹלֶדֶת הַזִּמְרָה, שִׁירִים מְחוֹלֶלֶת,
בְּאוֹפַנֵּי הַשִּׁירָה הִיא לְבַדָּהּ רוּחַ הַחַיָּה
וְשִׁירָה קְשׁוּרָה בְּאִשָּׁה צְעִירָה כְּשַׁלְהֶבֶת בְּגַחֶלֶת!

גַּם לִיהוּדָה הַלֵּוִי הָיְתָה אַיֶּלֶת אֲהָבִים
לָהּ הִקְדִּישׁ כִּנּוֹרוֹ וּבְנַפְשָׁהּ נַפְשׁוֹ נִקְשָׁרָה,
אַךְ לֹא כְּרַבָּבִים שָׁר עֲגָבִים עַל אֲשִׁישֵׁי עֲנָבִים
גַּם לֹא כִּשְׁאָר יַעֲלוֹת חֵן אֲהוּבָתוֹ הַמְּאֻשָּׁרָה.

לֹא כְלוֹרָא כְּלִילַת הַהוֹד, הַנַּעֲרָה הַיְפֵה־פִיָּה
בְּעֵינַיִם מְאַזְּרוֹת זִיקוֹת וְכִידוֹדֵי אֵשׁ בֹּעֶרֶת
הִצִּיתָה לֵב פֶּטְרַרְקָה. נְעִים זְמִרוֹת אִיטַלְיָה
בְּשִׁבְתּוֹ בֶטַח בְּהֵיכַל־הַתְּפִלָּה, בְּיוֹם צוֹם וַעֲצֶרֶת:

לֹא כְעַלְמָה בְּרֹאשׁ בַּחוּרִים עֹרְכֵי מִשְׂחָק לְפָנֶיהָ
וְזֹאת הַיָּפָה בַּבָּנוֹת, עַל־הָאַרְמוֹן הַגְּבֶרֶת
נִזְרֵי עֲלֵי זַיִת לַמְנַצְּחִים תְּחַלֵּק בְּכַפֶּיהָ
בְּתוֹךְ הָמוֹן חוֹגֵג, לְשֵׁם לִתְהִלָּה וּלְתִפְאָרֶת;

אַף־לֹא כְּאִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת בְּשִׂיחַ סוֹד מְשׁוֹרְרֵי אַהֲבָה
לִשְׁפֹּט עַל־חֻקֵּי אֲהָבִים לָהּ נִתְּנָה הַמִּשְׁמֶרֶת,
בְּדֵי־חֵקֶר וּבְרֹב מְזִמּוֹת, בְּגֹדֶל לֵבָב וּבְגַאֲוָה
עַל־אֹדוֹת רִיב נְשִׁיקַת־פֶּה מִשְׁפָּט חָרוּץ גֹּזֶרֶת...

הָרַעְיָה אֲשֶׁר בָּחַר רַבִּי יְהוּדָה לִסְגֻלָּתוֹ
עֲנִיָּה עֹטְיָה הִיא, אַלְמָנָה שְׁכוּלָה וְגַלְמוּדָה,
הַשִּׁמָּמוֹן כִּסָּה פָנֶיהָ בִּצְעִיף חֲתֻלָּתוֹ
וּשְׁמָמָה מִימֵי עוֹלָם: יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה!

עוֹד בְּשַׁחַר טַל יַלְדוּתוֹ הִיא לָקְחָה כָל־לְבָבוֹ
לָהּ צָמְאָה נַפְשׁוֹ כָּמַהּ בְּשָׂרוֹ, קִרְבָתָהּ שָׁאָפוּ,
בָּהּ הָגָה כָל־הַיּוֹם, גַּם בִּתְנוּמוֹת עַל־מִשְׁכָּבוֹ
לְשִׁמְמָהּ וּלְזִכְרָהּ כָּל־עַצְמוֹתָיו בִּרְעָדָה רָחָפוּ.

מִדֵּי אֶל־תּוֹלְדָה מֵאֶרֶץ־קֶדֶם סָר אֹרֵחַ
חָרַד אֵלָיו יְהוּדָה, לְהַקְשִׁיב רַב־קֶשֶׁב מֵאִוְּיוֹ,
וְעַל־דִּבְרַת אֲהוּבָתוֹ הַהֵלֶךְ כִּי יְשׂוֹחֵחַ
הָמוּ מֵעָיו עָלָיו, כִּשְׁנֵי יִתְאַדְּמוּ לְחָיָיו.

הִנֵּה שָׁם נִצָּב הֵלֶךְ, אֶחָיו עֹטְרִים סְבִיבֹתָיו
תַּלְתַּלֵּי רֹאשׁוֹ מִמּוּל עָרְפּוֹ כַּכֶּסֶף לָטֹהַר,
זְקָנוֹ כְּלִבְנַת הַשֶּׁלֶג יֹרֵד עַל־פִּי מִדּוֹתָיו
אַךְ קְצֵהוּ הַפָּה שָׁחוֹר, כְּמוֹ יָשׁוּב לִימֵי נֹעַר...

כִּפְנֵי מַלְאַךְ אֱלֹהִים נֶהְדָּרוּ פְּנֵי זֶה הָאֹרֵחַ
אֲשֶׁר שָׁב מֵחוֹנֵן עֲפַר צִיּוֹן, מְרַצּוֹת אֲבָנֶיהָ
עֵינָיו מְזָרוֹת עֹצֶב, מִקֶּרֶב לֵב יֵאָנֵחַ
וַיְקוֹנֵן עַל־יְרוּשָׁלַיִם, יֵבְךְּ עַל־מִשְׁבַּתֶּיהָ:

„פְּלָצוּת בִּעֲתַתְנִי, אָחִי, מָלְאוּ מָתְנַי חַלְחָלָה
עֵת כַּפּוֹת רַגְלַי עַל־אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ דָּרָכוּ,
יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה הָיָתָה, מוֹרְאָה וְנִגְאָלָה
עַל־כָּל מַחֲמַדֶּיהָ כֻּלָּם שִׁקּוּצִים הָשְׁלָכוּ.

„מְקוֹם עוֹד יָאִירוּ עִקְּבוֹת נְבִיאֵי הָאֱמֶת וָצֶדֶק
לֶקַח טוֹב וַאֲמָרוֹת טְהֹרוֹת כְּטַל אוֹרוֹת הִזִּילוּ,
שָׁם קוֹץ וְדַרְדַּר יַעֲלוּ, סִירִים מְבוּכִים וָחֵדֶק
הֵד חֳרָבוֹת נִשְׁמָע, בְּנוֹת יַעֲנָה וְאֹחִים יְיֵלִילוּ.

„מְקוֹם אֲוִיר חַיֵּי נְשָׁמוֹת כְּבְגַן עֵדֶן יָפוּחַ
מִנְּשָׁמַת אֵל עוֹד יִתֵּן רֵיחַ נֵרְדְּ וְקִנָּמוֹן,
שָׁם צִפְעֹנִים וְתַנִּים בְּאַוָּתָם יִשְׁאֲפוּ רוּחַ
וִירוּשָׁלַיִם כֻּלָּהּ הָיְתָה לְסֵמֶל שַׁמָּה וְשִׁמָּמוֹן!

„קִרְיַת רַבָּתִי עָם אֵיךְ נָשַׁמּוּ חוּצוֹתֶיהָ
רְחֹבֹתֶיהָ יַחַד אֵיךְ נֶהֶפְכוּ לְמִדְבַּר שְׁמָמָה,
כְּגַלִּים עַל־תַּלְמֵי שָׂדַי כֵּן רַבּוּ חָרְבוֹתֶיהָ
מָעוֹן לְכָל־שֶׁרֶץ וָרֶמֶשׂ, וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁמָּה;

„בְּבִקְעֵי הַחוֹמָה קָאַת גַּם־קִפּוֹד יָלִינוּ
שָׁם יִנְווּ זֹחֲלֵי עָפָר, לִילִית תַּרְגִּיעַ,
שׁוּעָלִים מִבַּעַד לַחֲרַכִּים לָצִיץ יָהִינוּ
שָׁם מִשְׁכְּנוֹת מִבְטַחִים לָמוֹ, אֵין מַחֲרִיד מַפְגִּיעַ.

„עַל־מִגְדְּלֵי הַרְרֵי צִיּוֹן עַד־עָבִים הִגִּיעוּ
כִּפּוֹתֵיהֶם הַמּוּפָזוֹת כִּשְׁמָשׁוֹת הֵאִירוּ,
הֲדַר כְּבוֹד מַלְכֵי יְהוּדָה וּגְדֻלָּתָם הִבִּיעוּ
וְשִׁלְטֵי הַגִּבּוֹרִים עֲלֵיהֶם כַּבָּזָק הִזְהִירוּ;

„עַתָּה פִּתּוּחֵיהֶם כְּשֵׁבֶר נֵבֶל יוֹצְרִים נִשְׁבָּרוּ,
עַל־כִּפּוֹתֵיהֶם עָלוּ יֶרֶק דֶּשֶׁא וַחֲצִיר גַּגּוֹת,
הַחוֹמוֹת שְׁחֹרוֹת כָּעוֹרֵב, עַרְעֵר הִתְעַרְעָרוּ
אֲבָל עָטְפוּ כֻלָּן וּכְמוֹ בְּקוֹל מַר מְנַהֲגוֹת.

„האמנם תבכינה החומות, תרדנה מים
בתשיעי לירח אב, יום יד האויב גברה
מועדי אל ומקדשיו בו נשרפו פעמים,
בעינים מלאות דמעה זו הזיתי ואבכרה:

„הנה ביום צום זה המגדלים גם הם יבכיון
מבינות לאבני אלי נטפי מי נהו,
שרידי עמודי ההיכל במרירות יהמיון
המתוצים ונפוצים תחת שואה יתגלגלו.

„גם פרא ועירוד אחרי כל־ירוק ידרשו
יתורו מרעה למו, דרך הנה פני ים
כמעט יבואו אל־החלקה חיש אותה יטשו —
על־אבני המפלה לבל־יתנגפו רגליהם.

„אך זעיר שם ערבי, יליד ארץ מלחה וערבה
בלוי מלחים על־מערמיו. בידו חצים וקשת
עם־גמלו יעבר על־העיר המשלחה ונעזבה
וילחך עשבה וחצירה בעל תאמי־הבשת.

„אפס שכינתיה גם על־הריסתיה תשכנה,
וחסידים יראי אלהים באזניהם שמעו
בת־קול יוצאת מן־החרבה מנהמת כיונה:
אוי לבנים בעונם קרני עזם גדעו;

„אוי לבנים בגלל גלוליהם בם מאסתי
והנחתי חמתי בם, הבאתי הקרן,
בחטאתיהם כי עצמו מאד מקדשי הרסתי
והנם רצוצים ולחוצים בכל כנפות הארץ;

„אך אוי ומר גם לעשקיהם, אכליהם יאשמו
יום נקם בלבי, אל־חיקם אשוב כפלים,
ואת־בני ארחם, אל־ארצם ישובו ינחמו
כי אנחם את־ציון ואבחר עוד בירושלים!“

כהנתק פתיל־הנערת בהריחו לשון להבת
נתקו מורשי לבו הרך, רוחו חבלה
מדי אמרות כאלה שפת ארח דובבת —
ותכל נפשו לראות את־אהובתו האמללה.

בכל אשר הוסיף לדרש בכתובים והגדות
והרבה להעמיק חקר בחכמה מכל־בני דורו,
כן פרצה תשוקתו לירושלים עשר ידות
אף בה שם כל־מעיניו, היא היתה ישעו ואורו.

לתשוקת משורר אין קץ, אין דלתים ובריח!
את־נפשו יקריב על־מזבחה, לא יירא שחת...
כן ראיתי את־רודלה, משורר משכיל מצליח
אביר הטרבדורים, בהיכלו שבע נחת —

בשוב מרעיו מארץ קדם ולהיכלו באו
על־בנות חן ושכל טוב איש אל־רעהו נדברו
אז על כוס יין מלא הרבבים נשבעו
כלם יחד איש לא־נעדר אמר גזרו,

כי מליזנדה שרתי בטרפולים הבירה
בצבי תפארת ורם עולה על־כל־בנות חיל,
כי מכלל יפי והצנע לכת זאת הגבירה
ובין נשי חן תאיר כירח בין כוכבי ליל...

אז נפש המשורר אחרי מליזנדה דבקה
לה הקדיש כל־שיריו. כנרו עם עגבו
רעיה לא־ראה רוח חיים עליו יצקה
ותהי משאת רוחו תמיד, כל־חשק לבו.

מיום ליום גברה אהבתו ותהי כאש בערת
ותערג נפשו לראות יפתו עין בעין,
בעברו ארחות ים הדביקתו מחלה מבערת
ובבאו טרפולים כל־תקותו היתה כאין.

הן אמנם בעיני בשר את־ידידות נפשו ראה.
אך שירתו האחרונה טרם כלה באזניה
חרב מות לא־חמל על־לבו נגעה
שמורות עיניו סגרו — ויפל מת לרגליה.

בשני משוררים אלה פגע אסון בשבט עברתו
גורל אחד לשניהם. בלא־עתם ראו שחת;
אך זה בימי הרפו ירד לראות פני אהובתו
והיא עודה לקחת נפשות וכתמר פרחת;

וִיהוּדָה בָּא בַיָּמִים. כִּמְעַט זָרְקָה בּוֹ שֵׂיבָה
לִרְאוֹת רַעְיָתוֹ הַזְּקֵנָה עָבַר מֵי אַפְסָיִם,
וַיִּפֹּל לְרַגְלֵי שׁוּלַמִּית הַשּׁוֹמֵמָה וַחֲרֵבָה
וַיַּנַּח רֹאשׁוֹ הַשָּׁדוּד עַל־בִּרְכֵּי . . . יְרוּשָׁלָיִם;

ג׳.

אַחֲרֵי הַכּוֹת אַלֶּכְּסַנְדֶּר הַגָּדוֹל בִּזְרוֹעַ־כֹּחַ
אֶת־דָּרְיָוֶשׁ קָדוֹמַנּוֹס, מֶלֶךְ בָּבֶל וּפָרָס,
עַל־יַד אַרְבֶּלָה הוֹרִיד חֵילוֹ כְּבָרִים לְטִבּוֹחַ
קִרְיַת עֻזּוֹ שָׂרַף בָּאֵשׁ, מִבְצָרָיו הָרַס;

כָּל־הָאֲרָצוֹת וְכָל־הַגּוֹיִם הָיוּ לוֹ לְשָׁלָל,
הַהֵיכָל, הַרְמוֹן הַנָּשִׁים, גִּנְזֵי מַטְמֹנִים
נֵזֶר וְשַׁרְבִיט, כְּלֵי זָהָב וְכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת קָלָל
סוּסִים וְשֶׁנְהַבִּים, קַרְנוֹת־שֵׁן הָבְנִים וַאֲדַרְכֹּנִים,

בִּלַּע כַּתַּנִּין כְּבוֹד פָּרָס, חִלֵּל גְּאוֹן כָּל־צְבִי
נַפְשׁוֹ הִרְחִיב כִּשְׁאוֹל, בִּטְנוֹ שָׂבְעָה לֹא יָדָעָה,
וַיִּירָא דָּרְיָוֶשׁ פֶּן גַּם־אוֹתוֹ יוֹלִיךְ שְׁבִי
וַיְמַהֵר לְהִמָּלֵט וּלְהִנָּצֵל מִכַּף רָעָה.

וּבְאֹהֶל אַפַּדְנוֹ יַד הַמְנַצֵּחַ חָתְרָה
וַתִּמְצָא שָׁם אַרְגָּז קָטֹן, כֻּלּוֹ זְהַב פַּרְוָיִם;
מְשֻׁבָּץ בִּפְנִינִים וּמְעֻלָּף בְּכָל־אֶבֶן יְקָרָה
נֶחְפָּה בְּפִתּוּחֵי חוֹתָם מַחֲמַדֵּי עֵינָיִם.

וּבָאַרְגָּז הַזֶּה הָיוּ אֲרָזִים וַחֲבֻשִׁים
כַּדְכֹּד וְשֹׁהַם, חֲרוּזֵי מַרְגָּלִיּוֹת וְאַלְמֻגִּים;
אַבְנֵי חֵפֶץ בִּידֵי חָרָשִׁים מְמֹרָטִים וּלְטֻשִׁים
עֶדְיֵי דָּרְיָוֶשׁ מִדֵּי הִתְעַנֵּג בַּתַּעֲנוּגִים.

אָז יְהַלֵּךְ אַלֶּכְּסַנְדֶּר אֲבָנִים יְקָרוֹת וּמִכְלָלִים
לְבְהִירֵי גִּבּוֹרֵי חֵילוֹ, לְפָאֵר וּלְשַׁעֲשׁוּעִים.
וּבְחַלְקוֹ מְלֵא שְׂחוֹק פִּיהוּ וּלְשׁוֹנוֹ הֲתָלִים:
עַל־גְּבָרִים כְּנָשִׁים, אֹהֲבֵי שְׁלַל צְבָעִים וְצַעֲצוּעִים.

אֶת־מַטְבַּעַת דָּרְיָוֶשׁ, הִיא חוֹתַם הַמַּמְלָכָה
אֶבֶן שֹׁהַם גְּדוֹלָה, עַל־עָפָר אֵין עָרוֹךְ אֵלֶיהָ,
שָׁלַח אַרְצָה מוֹקְדוֹן, אֶל־אִמּוֹ מִנְחָה וּבְרָכָה
וַתְּהִי לָהּ לְוִיַּת־חֵן לְאַחַד עֲנָק מִצַּוְּרֹנֶיהָ.

גַּם לֹא־שָׁכַח אֶת־מוֹרֵהוּ הֶחָכָם כְּקֹהֶלֶת,
כִּי אֶבֶן נֹפֶךְ חֲמוּדָה, יְקָרָה עַל־אַחַת שֶׁבַע
שָׁלַח אֶל־אַבִּיר חוֹקְרֵי יָוָן, הוּא אֲרִסְטוֹטֶלֶס
לְשִׂימָהּ בֵּית נְכֹתֹה, בֵּית־אֹסֶף סְגֻלּוֹת הַטֶּבַע;

גַּם מַחֲרֹזֶת מַרְגָּלִיּוֹת מָצָא תוֹךְ הָעֲדָיִים
נַחֲלַת שַׁלִּיטֵי פָרָס מִשָּׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת,
אוֹתָהּ הִקְרִיב אֶשְׁכָּר, מָנָה אַחַת אַפַּיִם
אֶל־עַלְמָה אֲהוּבָה, מִן־הַמְּחֹלְלוֹת הַיְפֵה־פִיּוֹת.

בֵּין מַחְלְפוֹת דַּלַּת רֹאשָׁהּ שָׁתָה אֶת־הַמַּחֲרֹזֶת
תָּאִיס הַבַּת הַשּׁוֹבֵבָה, הוֹמִיָּה וְסוֹרֵרָה,
בַּעֲלִיצוּת נַפְשָׁהּ עוֹדָהּ מְכַרְכֶּרֶת וּמְפַזֶּזֶת
בְּהֵיכַל פֶּרְסֶפּוֹלִיס הַבְּעִירָה בִּצְדִיָּה בְּעֵרָה.

נְקַם קוֹרִנְתְּ מוֹלַדְתָּהּ לָתֵת בְּדָרְיָוֶשׁ הַפָּצָה,
וַתַּשְׁלֵךְ לַפִּיד בּוֹעֵר בָּאַרְמוֹן וּבַצְּרִיחַ,
בְּכָל־אַרְבַּע פִּנּוֹתֵיהֶם לַהֶבֶת אֵשׁ פָּרָצָה
וּמְהֵרָה קַל נֶהֶפְכוּ כֻלָּם לְדֶשֶׁן וָפִיחַ.

אַחֲרֵי מוֹת אַלֶּכְּסַנְדֶּר תָּאִיס לְאִישׁ הָיְתָה,
אֶת־תַּלְמַי מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְבַעַל לָהּ בָּחָרָה,
וּבְמוֹתָהּ בְּעִנְיַן רָע, בְּמַחֲלָה אֲשֶׁר־לָהּ יָאֲתָה
אֶל־אַחַד כֹּהֲנֵי מֹף הַמַּחֲרֹזֶת נִמְכָּרָה.

אַךְ מִידֵי הַכֹּהֲנִים שָׁבָה הַמַּחֲרֹזֶת וּבָאָה
אֶל־בֵּית תַּלְמַי, שַׁלִּיטֵי אַדְמַת־חָם וּמַלְכֶיהָ,
בֵּין עֲדֵי קְלֶאוֹפַּטְרָה הַמַּלְכָּה גַּם הִיא נִמְצָאָה
וַתָּלֶן כָּל־הַיּוֹם כִּצְרוֹר הַמֹּר בֵּין שָׁדֶיהָ.

נִצְרַת־לֵב זֹאת מִבְחַר הַמַּרְגָּלִיּוֹת לָקְחָה
יִתְמַחֵן עַד־דַּק וַתִּזֶר עַל־פְּנֵי יֵין מִשְׁתֶּיהָ,
הוֹסֵף בְּזֹאת עַל־חֵין יָפְיָהּ הַמַּלְכָּה בָּטְחָה
לְלַכֵּד לֵב אַנְטוֹנְיוּס בְּרִשְׁתָּהּ, בְּעָצְמַת כִּשְׁפֶיהָ.

כַּאֲשֶׁר פָּשְׁטוּ הָעַרְבִיאִים עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם
לָכַד עַמְרוּ אֶת־אַלֶכְּסַנְדְּרִיָּה בַּעֲזוּז מִלְחָמָה.
וַיָּבֹז רַב בִּזָּה וַיִּשְׁלֹל שָׁלָל מְלֹא חָפְנַיִם
וְגַם אֶת־הַמַּרְגָּלִיּוֹת מָצָא בַבִּזָּה עִמָּה.

וּבְבוֹא בְנֵי־עֲרָב עַל־אֵירוֹפָּא בְּרַעַם גְּבוּרָתָם
בִּסְפָרַד תָּקְעוּ יִתְדָם. שָׁם מֶמְשַׁלְתָּם נוֹסָדָה,
הֵבִיאוּ אִתָּם שָׁמָּה חָכְמָתָם, דָּתָם וּשְׂפָתָם —
וְגַם מַחֲרֹזֶת־הַמַּרְגָּלִיּוֹת הוּבְאָה סְפָרָדָה.

כַּלִּיפֵי קוֹרְדוֹבָה עֲנָדוּהָ עֲטָרוֹת לְמִצְנְפוֹתָם,
וְעֶבֶד־רַחְמָן הַשְּׁלִישִׁי, הַמְּהֻלָּל בְּרֹב גְּבוּרָתוֹ
מְהִיר צֶדֶק וּמְשׁוֹרֵר, שָׂמָהּ עַל־לִבּוֹ כַּחוֹתָם
בְּצֵאתוֹ לִכְבֹּשׁ־לוֹ לֵב סוּלַיְמָה אֲהוּבָתוֹ.

מִתְּגְרַת יַד אוֹיְבִים זְרוֹעַ הַכַּלִּיפִים נִשְׁבָּרָה
כִּכְאוֹתָם מִגְּרוּ לָאָרֶץ, מַמְלַכְתָּם נֶהֱרָסָה
נוֹצְרִים יָרְשׁוּ אַרְצָם — וְגַם הַמַּחֲרֹזֶת הַמְּפֹאָרָה
בְּאוֹצַר מַלְכֵי קַסְטִילְיָה מִנִּי־אָז הִתְנוֹסָסָה.

בְּאֶרֶץ קְנַאתִדָּת הַלֵּזוּ, מְקוֹם שִׁלְטוֹן הַכְּמָרִים
עַל־צַוְּארֵי הַמְּלָכוֹת הוֹפִיעוּ הַמַּרְגָּלִיּוֹת,
בִּהְיוֹתָן בְּבֵית מִשְׂחָק, בִּרְאוֹתָן מִלְחֶמֶת הַשְּׁוָרִים
וּבְלֶכְתָּן עִם־הַכְּמָרִים הַחֹגְגִים בְּרָאשֵׁי הוֹמִיּוֹת.

גַּם בְּשִׁבְתָּן עַל־בָּמוֹת רָמוֹת וּבְנוּיוֹת לְתַלְפִּיּוֹת
וּמְדוּרוֹת עֵצִים לִפְנֵיהֶן עִם־אֵשׁ מִתְלַקַּחַת,
וְרֵיחַ מִשְׂרְפוֹת יְהוּדִים מְרוּדִים, צְלוּיִים כִּגְדָיוֹת,
כַּעֲתַר עֲנַן קְטֹרֶת לְאַפָּן וּכְרֵיחַ מִרְקַחַת.

בְּכֹל אֲשֶׁר הִתְעִיבוּ עֲלִילָה שַׁלִּיטֵי סְפָרַד
כֵּן לְאַרְצָם הִרְבּוּ הָרַע. אַדְמָתָם עָכָרוּ
עַד־כִּי שֶׁמֶשׁ אָשְׁרָם וְעָשְׁרָם עֶשֶׂר מַעֲלוֹת יָרַד
אוֹצְרוֹת הַמְּלוּכָה רוֹשָׁשׁוּ. כְּמוֹקֵד נִחָרוּ.

וּלְבֶן־יְהוּדִי קָרְאוּ עֵת אֲחָזוּם חֲבָלִים וְצִירִים
וַיְהִי מֶנְדִּיצַבַּל שַׂר־אוֹצָרוֹת, אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן...
הוּא הֵרִיק אֶת־בָּתֵּי מִקְלַט הַנְּזִירוֹת וְהַנְּזִירִים
וְגַם אֶת־הַמַּרְגָּלִיּוֹת נָתַן בַּעֲבוֹט וְעֵרָבוֹן.

לְקֵץ הַיָּמִים בְּאַרְמוֹן מוֹלִירִי בְּפָרִיס הַבִּירָה
הַמַּרְגָּלִיּוֹת בַּהֲדָרָן עָלוּ מִן־הַנְּשִׁיָּה
עַל־חֶלְקַת צַוְּארֵי הַכְּבוּדָה, עֲדִינָה וּגְבִירָה,
אֵשֶׁת הַשַּׂר שְׁלֹמֹה רוֹטְשִׁילְד — אִשָּׁה עִבְרִיָּה.

אַךְ לֹא־כֵן הָיָה גּוֹרַל הָאַרְגָּז וּמִקְרֵהוּ,
הוּא לֹא הִתְהַלֵּךְ מִיָּד לְיָד בְּהֵיכְלֵי כְּמָרִים וְשָׂרִים,
כִּי אַלֶכְּסַנְדֶּר הַגָּדוֹל בּוֹ חָשַׁק וַיְפַלְּטֵהוּ
וַיַּאַסְפֵהוּ אֵלָיו, תִּפְאַרְתּוֹ לֹא נָתַן לְזָרִים.

בּוֹ הִצְפִּין שִׁירֵי הוֹמֵירוֹס, הוֹד עַמּוֹ וּכְבוֹדוֹ,
עִוֵּר גְּלוּי עֵינַיִם, עַל־גִּבּוֹרֵי יָוָן נְגִינָתוֹ,
שִׁירָיו אָהַב אַלֶכְּסַנְדֶּר בְּכָל־נַפְשׁוֹ וּמְאֹדוֹ
וַיַּצֵּג הָאַרְגָּז עַל־הַשֻּׁלְחָן — לִפְנֵי מִטָּתוֹ.

גִּבּוֹר נַעֲרָץ זֶה מִדֵּי עַל־עַרְשׂוֹ בִּקֵּשׁ מָנוֹחַ
לֹא־נָתַן לְעַפְעַפָּיו תְּנוּמָה וּשְׁנָת לְעֵינַיִם
טֶרֶם שִׁירֵי הוֹמֵירוֹס לְפָנָיו יִשְׁטַח שָׁטוֹחַ
וּבְשׂוּם לֵב יִקְרָא בָּמוֹ דְּלָתוֹת שָׁלֹשׁ אוֹ שְׁתַּיִם.

וּבִתְנוּמוֹת עֲלֵי־מִשְׁכָּב, בִּנְפֹל עָלָיו תַּרְדֵּמָה
מִן־הָאַרְגָּז יַעֲלוּ הָעֲנָקִים, גִּבּוֹרֵי הֶחָיִל
אִישׁ אִישׁ מֵהֶם יַחְשֹׂף יָדוֹ וּזְרוֹעוֹ רוֹמֵמָה
וְקֶסֶם מִפְּעָלָם יִרְאֶה הַמֶּלֶךְ בְּחֶזְיוֹן לָיִל...

הוֹמֵירוֹס כַּבִּיר רוּחַ! בִּנְעוּרַי גַּם אָנִי
בִּמְלִיצוֹת שִׁירֶיךָ, יוֹמָם וָלַיְלָה הָגִיתִי,
בְּחַבְלֵי יֹפִי וָנֹעַם אָז אַחֲרֶיךָ מְשַׁכְתָּנִי
וּמֵאַהֲבָתִי אֵלֶיךָ, אָמְנָם רַבּוֹת נָשִׁיתִי.

בְּחֶלְקַת שְׂפָתֶיךָ קָנִיתָ לְבָבִי גַּם־כִּלְיוֹתָי
חָכְמַת חַכְמֵי עַמְּךָ הָיוּ בֵּין עֵינַי לְטוֹטֶפֶת,
וַתֵּקַל אָז בְּעֵינַי גַּם־חָכְמַת מוֹרַי וַאֲבוֹתָי
נַפְשִׁי וְרוּחִי הִתְמַכְּרוּ אֶל־יְפֵהפִיּוּתוֹ שֶׁל־יֶפֶת.

יְמֵי יַלְדוּת נָגוֹזוּ, עִמָּם גָּז חִישׁ גַּם־חֲלוֹמִי
יָמִים הוֹרוּנִי בִינָה, שָׁנִים אִלְּפוּנִי דָעַת.
חַשְׁתִּי אֶל־אָהֳלֵי־שֵׁם, שַׁבְתִּי יָשַׁבְתִּי עַל־מְקוֹמִי
לִשְׁאֹב חָכְמָה בְּשָׂשׂוֹן מִמְּקוֹר בְּנֵי־עַמִּי נוֹבַעַת.

וּבְכֵן סְלַח־נָא לִי הוֹמֵירוֹס, בְּהִיר מְשׁוֹרְרֵי הַיְּוָנִים!
סִלְחוּ־נָא לִי פִּילוֹסוֹפִים. אֶת־שִׁמְכֶם אֲכַבֵּדָה,
יִסְלְחוּ־לִי גַּם חָרָשֵׁי אֶבֶן, יֹצְרֵי פֶסֶל וְאָמָּנִים
אִם־בְּאָזְנֵי כָל־הַיְּוָנִים אַגִּידָה וְלֹא אֲכַחֵדָה:

לוּ נָפַל הָאַרְגָּז הַלָּז לִי בַּנְּעִימִים חֵבֶל
גַּם־אֲנִי כְּאַלֶּכְּסַנְדֶּר לְאִישׁ אַחֵר לֹא אֶתְּנֶנּוּ,
(לוּ רַק הַמַּחְסוֹר לֹא יַכְבִּיד עָלַי הַסֵּבֶל...)
אַךְ בְּשִׁירֵי הוֹמֵירוֹס כָּמֹהוּ לֹא אֲרַפְּדֶנּוּ;

אֶת־שִׁירֵי רַבִּי יְהוּדָה אֲקַבֵּץ אֶל־חֹבֶרֶת אַחַת
כָּל־שִׁירֵי אֲהָבִים, שִׁירֵי שַׁבָּת מוֹעֵד וָחֹדֶשׁ,
מְאוֹרָה אוֹפָן וּגְאֻלָּה, זוּלַת פִּזְמוֹן וְתוֹכַחַת
גַּם שִׁירֵי מַסְעוֹתָיו כֻּלָּם, שִׁירֵי חֹל וָקֹדֶשׁ;

לְסוֹפֵר אָמָן אֲשַׁלֵּם מִמֵּיטַב כַּסְפִּי וּזְהָבִי
לְכָתְבָם כְּתִיבָה תַמָּה וְיָפָה עַל־גְּוִילֵי תִפְאֶרֶת,
וּכְתֻמָּם יַחַד אֶל־תּוֹךְ הָאַרְגָּז אוֹתָם אָבִיא
שָׁם יָנוּחוּ בְּכָבוֹד, וְהָיוּ לְפְאֵר וּלְמִשְׁמֶרֶת,

וְאֶת־הָאַרְגָּז גַּם אֲנִי אַצִּיגָה עַל־שֻׁלְחָנִי
הֶעָרוּךְ בַּחֲדַר מִשְׁכָּבִי, שָׁם עַל־יַד מִטָּתִי,
וּבְבוֹא אֲחֻזַּת מֵרֵעַי לְשַׁחֲרֵנִי בִּנְוֵה מִשְׁכָּנִי
אָז יִשְׁתָּאוּ, אַף יִשְׁתּוֹמְמוּ עַל־כְּלִי חֶמְדָּתִי:

זֶה יַרְבֶּה לְהַלֵּל זְהָבוֹ הַמְּזֻקָּק שִׁבְעָתָיִם
וְזֶה יְפָאֵר אֶת־הֲדַר מְלַאכְתּוֹ, מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת,
זֶה יְשַׁבַּח הַתְּמוּנוֹת הַמְּשׁוּחוֹת בְּצֶבַע רִקְמָתָיִם
וְזֶה אֶת־אַבְנֵי הַיְקָר הַנּוֹצְצוֹת כְּבָרָק שַׁלְהֶבֶת;

אַף־אֲנִי בִּשְׂחוֹק אֶעֱנֵם: רֵעַי, שִׁמְעוּ־נָא עָדָי!
בַּמֶּה נֶחְשָׁב הוּא הָאַרְגָּז הַזֶּה בִּיקָרוֹתֵיהוּ
מוּל הָאוֹצָר הַנֶּחְמָד אֶל־קִרְבּוֹ צָפְנוּ יָדָי?
הוּא לֹא יְסֻלֶּה בַפָּז, פִּטְדַת־כּוּשׁ לֹא תַעַרְכֶהוּ!

עֲדָיֵי הָאַרְגָּז הֶבֶל, נֶחְשְׁבוּ לְנִבְלֵי־חֶרֶשׂ
מוּל הָאֲבָנִים בְּתוֹכוֹ, הוֹד יִפְעַת שָׁמַיִם יָרִיקוּ,
אַבְנֵי אֹדֶם אָדְמוּ מִדַּם לֵב בְּאֵשׁ־דָּת בֹּעֶרֶת
וְאַבְנֵי בָרֶקֶת מִנֹּגַהּ נֶפֶשׁ בְּרוּכָה יַבְרִיקוּ.

גַּם־מַרְגָּלִיּוֹת טוֹבוֹת פֹּה בָּאַרְגָּז נִצְמָדוּ
עִם־מַרְגָּלִיּוֹת דַּרְיָוֶשׁ לֹא יִשָּׁקְלוּ בְמֹאזְנָיִם,
יַעַן לֹא כָאֵלֶּה מִשֶּׁרֶץ שְׁקוּצִים נוֹלָדוּ
מֵחֶלְאַת צָב חוֹלֶה בִּתְהוֹמוֹת־יָם וְנַהֲלֵי מָיִם;

הָאָמְנָם הַמַּרְגָּלִיּוֹת בְּאַרְגָּז זֶה נִמְצָאוּ
יָצְאוּ מִמְּקוֹר נֶפֶשׁ טְהוֹרָה כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים,
מִמְּקוֹר נֶפֶשׁ עֲמֻקָּה מִנִּי־יָם הוּצְּה נָבָעוּ
וּבִיקַר תִּפְאַרְתָּם יַעַמְדוּ עַד־עוֹלְמֵי עוֹלָמִים;

הַמַּרְגָּלִיּוֹת הָהֵן הֵנָּה נִטְפוֹת הַדְּמָעוֹת
אֲשֶׁר נָטְפוּ מֵעֵינֵי הַמְשׁוֹרֵר רַבִּי יְהוּדָה
בְּבְכוֹתוֹ עַל־מַשְּׁאוֹת עִיר אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת
וּבְהִשְׁתַּפֵּךְ נַפְשׁוֹ אֶל־חֵיק בַּת־צִיּוֹן הַשְּׁדוּדָה,

פְּנִינֵי הַדְּמָעוֹת הָאֵלֶּה הֹרְזוּ אַחַד אַחַד
עַל־חוּט זָהָב מָשְׁזָר בִּידֵי צֹרֵף חֲכַם חֲרָשִׁים,
וַחֲרוּז אֶחָד בְּלֻלְאוֹתָיו יְחַבְּרֵן כֻּלָּן יַחַד
וַתִּהְיֶינָה לְשִׁירָה יְקָרָה, שִׁירַת קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים!

זֹאת הַשִּׁירָה קִינָה הִיא, בְּכִי וּמִסְפַּד תַּמְרוּרִים
בְּכָל־מִשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב עַל־כָּל־אַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ
לֶעָפָר יֵשְׁבוּ וִיקוֹנְנוּהָ זְקֵנִים עִם־בַּחוּרִים
יוֹם בָּא שֹׁד מִשַּׁדַּי, יוֹם עָבְרָה כִּלָּיוֹן וָקֶרֶץ,

הֲלֹא הוּא יוֹם מַר וְנִמְהָר, יוֹם תּוֹכֵחָה וְצָרָה
יוֹם קָרָא לְבַת־צִיּוֹן: „הוֹרִידִי עֶדְיֵךְ מֵעָלָיִךְ!“
וּבָנֶיהָ בִּנְיהֶם יִשְׂאוּ קִינָה, יִזְעֲקוּ מָרָה
וִיתַנּוּ: „צִיּוֹן, הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירָיִךְ!“

כָּל־עַם־יְהוּדָה יְקוֹנְנוּהָ בִּבְלוֹת כָּל־קִינוֹתֵיהֶם,
כִּי בַעֲזוֹב יְהוּדָה מוֹלַדְתּוֹ וַיִּדַּד צִיּוֹנָה
לְחַנּוֹת לְמִקְדְּשֵׁי־אֵל, לִשְׁפֹּךְ נַפְשׁוֹ עַל־חָרְבוֹתֵיהֶם
„צִיּוֹן“ הָיְתָה שִׁירָתוֹ – קִינָתוֹ הָאַחֲרוֹנָה:

רַגְלָיו יְחֵפוֹת, עַל־רֹאשׁוֹ אֵפֶר וְשַׂק עַל־חֲלָצָיִם
לְבוֹ סֹעֵר כַּהֲמוֹת יָם לְגַלָּיו, רוּחוֹ חֲבָלָה
כֹּה יִקְרַב אֶל־הַקֹּדֶשׁ, יִקֹּד שֶׁבַע אַפָּיִם
יִכְרַע עַל־שְׂרִיד עַמּוּד־הֵיכָל, עַל־מְעִי מַפָּלָה;

שַׂעֲרוֹת רֹאשׁוֹ כְּגֶפֶן שֹׂרֵק שָׂרִיגֶיהָ הִלְבִּינוּ
עַל־שִׁכְמוֹ וְעַל־חָזֵהוּ יַחַד כִּכְפוֹר נִפְזָרוּ,
כַּמַּת הָווּ פָּנָיו, עֶצֶב וְיָגוֹן בָּם יָלִינוּ
אַךְ עֵינָיו בְּחוֹרֵיהֶן כְּעַפְעַפֵּי שַׁחַר נָהָרוּ;

מַר צָרַח הַלֵּוִי, יֶרֶב תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה
וְצַלְמוֹ נִדְמָה אֶל־אַחַד הַצּוֹפִים, חוֹזֵי אֱלוֹהַּ,
לַגֶּבֶר רָאָה עֳנִי — הַכֹּהֵן בֶּן־חִלְקִיָּה
רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן קָרָא מִסְפֵּד, עוֹרֵר בְּכִי וָנֹהַּ.

דִּמְעוֹת יְהוּדָה עַל־עַפְרוֹת צִיּוֹן כְּגַלִּים נִגָּרוּ
כִּרְבִיבִים עֲלֵי־עֵשֶׂב הִרְעִיפוּ עַל־רִגְבֶיהָ;
לְקוֹלוֹ תִּתְּהוּ הֶהָרִים סָבִיב הַר־קוֹלָם עָצָרוּ
גַּם הָרוּחַ מִדֵּי עָבְרָה עָמָדָה, רָפוּ כְנָפֶיהָ;

כּוֹס חֳרָבוֹת. קָאַת גַּם קִפּוֹד חֲרָדוֹת לָבָשׁוּ
הֶחֱרִישׁוּ דוּמִיָּה. לִפְצוֹת פִּיהֶם לֹא הִרְהִיבוּ.
תַּנִּים וִיעֵנִים מִסָּבִיב בִּרְעָדָה נִגָּשׁוּ
וּכְמוֹ בְּחֶמְלָה רַבָּה לְקִינַת הַמְשׁוֹרֵר הִקְשִׁיבוּ.

אֶפֶס בְּעוֹדֶנּוּ מִתְפַּלֵּשׁ בָּאֵפֶר וּמִתְיַפֵּחַ
וּבַחֲלוֹם שִׁיבַת צִיּוֹן נַפְשׁוֹ עֹז דֹּרֶכֶת,
עַל־סוּסוֹ עָבַר עַרְבִי, אַכְזָר וּמְרַצֵּחַ
וַיִּתְקַע בְּכִלְיוֹתָיו לַהַט חֶרֶב מִתְהַפֶּכֶת!

כִּמְעַט כָּלָה זֵד יָהִיר מַעֲשֵׂה הַשַּׁעֲרוּרִיָּה
חָמַק עָבַר מֵעֵין רֹאִי, עִקְּבוֹתָיו לֹא נוֹדָעוּ,
נֶעֶלְמוּ סוּס וְרֹכְבוֹ כְּמוֹ יָרְדוּ שְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה
כְּמוֹ פָּצְתָה אֶרֶץ פִּיהָ וּשְׁנֵיהֶם חַיִּים נִבְלָעוּ.

אַךְ הַמְשׁוֹרֵר לֹא קָם וְלֹא זָע. קִינָתוֹ לֹא חָדֵלָּה
וַיֵּז נִצְחוֹ עַל־עָפָר. הִתְבּוֹלֵל עִם־דִּמְעָתוֹ.
„בְּשׁוּבֵךְ אֶל־קַדְמוּת נְעוּרָיִךְ" עֵת שְׂפָתוֹ מִלֵּלָה
אֶל־בֵּית אָבִיהָ כִּנְעוּרֶיהָ שָׁבָה גַּם־נִשְׁמָתוֹ.

אוֹ אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי אֲדֹנָי אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ:
לֹא יִשְׁמְעֵאלִי פֶּרֶא אָדָם, שׁוֹפֵךְ דָּם כַּמַּיִם
הֵבִיא חַרְבּוֹ בְּלֵב יְהוּדָה. קִפַּד כָּאֹרֵג חַיֵּיהוּ
כִּי אִם־מַלְאַךְ מִמְּרוֹמִים, רוֹכֵב עַל־כְּרוּב שָׁמָיִם;

כִּי שָׂרָף מֵעִם־אֲדֹנָי יְרוּשָׁלַיְמָה שָׁלוּחַ
לְהוֹצִיא נֶפֶשׁ יְדִידוֹ מִתּוֹךְ עֵמֶק הַבָּכָא,
לָשֵׂאת אוֹתָהּ חִישׁ קַל, לַהֲבִיאֶנָּה עַל־כַּנְפֵי רוּחַ
אֶל־שִׂיא זְבוּלֵי עֲרָבוֹת, אֶל־מְעוֹנוֹת הַבְּרָכָה.

שָׁם קִדְּמוּ פְּנֵי יְהוּדָה אַלְפֵי שִׁנְאָן רִבּוֹאתָיִם
גַּם אֲבוֹת יְשֻׁרוּן וְהַנְּבִיאִים בְּתוֹכָם הוֹפִיעוּ.
הַלְוִיִּם, שָׂרֵי קֹדֶשׁ עָרְכוּ מַקְהֵלַת מַחֲנַיִם
וּבְשִׁירָה מַעֲשֵׂה יָדָיו בִּזְמִירוֹת לוֹ הֵרִיעוּ.

„שׁוּבִי, יְחִידָה, אֶל־מְנוּחָתֵךְ, שׁוּבִי
תָּמִיד לְכִסֵּא הָאֱלֹהִים שֵׁבִי;
כִּסְאוֹת אֲדָמָה מָאֲסִי. הֲתֵדְעִי הֲכִי
עָלִית אֱלֵי־מָרוֹם וְשָׁבִית שֶׁבִי;
הִשְׁתַּחֲוִי וּתְנִי לָאֵל כָּבוֹד וָעֹז
וּמְקוֹם בְּנֵי אֵלִים תְּהִלּוֹת הָבִי!" *)

ד.

בְּאָזְנֵי רַעְיָתִי יָפָתִי קָרָאתִי שִׁירָתִי
וַתַּקְשֵׁב אֵלַי רַב־קֶשֶׁב בְּהַשְׁקֵט וּבִדְמָמָה.
אַךְ עֵת עַל־אַרְגַּז דָּרְיָוֶשׁ הִטַּפְתִּי מִלָּתִי
לָטְשָׁה לִי עֵינֶיהָ יוֹנִים. גַּם פָּנִים רָעֲמָה:

בִּמְרִירוּת־לֵב נֶאֶנְחָה וַתַּעַן לִי אֲמָרֶיהָ:
לוּ אֲהַבְתַּנִי אִישִׁי כַּאֲשֶׁר גַּם בְּעֵינַי יָקַרְתָּ,
לוּ זָכַרְתָּ לְרַעְיָתְךָ אַהֲבַת כְּלוּלֹתֶיהָ
כִּי עַתָּה אֶת־הָאַרְגָּז בַּחֲדָרֶיךָ לֹא נָטַרְתָּ:

מַה־בֶּצַע אִם־יַעֲמֹד תָּמִיד עַל־שֻׁלְחַן הַפָּנִים
מַה־מּוֹעִיל אִם־בְּיָפְיוֹ רֵעֶיךָ נַפְשָׁם יַשְׂבִּיעוּ.
הֲלֹא טוֹב לָנוּ לְמָכְרוֹ בְּכֶסֶף אַלְפַּיִם מָנִים
וּלְמַלֹּאת דֵּי מַחְסֹרִי, מְנוּחַת לִבִּי יַפְרִיעוּ.

הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי מוֹדַעְתֵּנוּ חֵלֶץ הַפְּלוֹנִי
כְּבָר קָנָה לַאֲהוּבָתוֹ שִׂמְלַת מֶשִׁי צְחוֹרָה
וְלָמָּה־זֶּה אֵפוֹא יִגָּרַע גּוֹרָלִי. אֶשָּׂא קְלוֹנִי,
הֲלֹא אֲנִי אֶשְׁתְּךָ אֵרַשְׂתָּ־לָּךְ כַּדָּת וְכַתּוֹרָה.

---

*) דיואן לריה"ל, הוצאת שד"ל, סימן ה'.

גַּם־מֶרְכָּבָה מְרֻקֶּדֶת נָתַן אֵילוֹן הַזְּבוּלֹנִי
אֶל־רַעְיָתוֹ הָעֲנֻגָּה. הִיא חֲבֶרְתִּי צִפּוֹרָה,
וּמַה־מְּאֹד תִּכְלֶינָה שְׁתֵּי עֵינַי, מַה־יִּגְדַּל יְגוֹנִי
בִּרְאוֹתִי אוֹתָהּ רֹכֶבֶת, וַאֲנִי בְּרַגְלַי אֶעֱבֹרָה!

וּלְשִׁירֵי יְהוּדָה מַה־זֶּה חָרַדְתְּ כָּל־הַחֲרָדָה?
הַמְעַט אִם־אֶחְתְּלֵם בְּתַכְרִיךְ־בּוּץ וְתוֹלַעַת שָׁנִי,
עָלָיו אֶקְשֹׁר חוּט תְּכֵלֶת סָבִיב כְּצָמִיד וּצְעָדָה
וַאֲנִיחֵם יַחַד עִם־הַשֵּׁרוֹת, מִנְחָה נְתַתָּנִי;

אוֹ אֶל־בֵּית מְלֶאכֶת אָמָן מַשְׂכִּיל אֶשְׁלָחָה אוֹתָם
לְמַעַן יַלְבִּישֵׁם כָּתְנוֹת עוֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים
וְצִפָּה זָהָב טָהוֹר שְׂפָתָם, מִסְגְּרוֹתָם וְגַבּוֹתָם
וַאֲשִׂימֵם בָּאָרוֹן עִם־יֶתֶר סִפְרֵי הַחֲכָמִים.

גַּם זֹאת פְּלִיאָה דַעַת מִמֶּנִּי, חֵי נַפְשִׁי וְגֵוִי!
כִּי מֵעוֹדִי מְאוּמָה לֹא שָׁמַעְתִּי, לֹא רָאִיתִי
עַל־דִּבְרַת מְשׁוֹרֵר עִבְרִי, רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי,
אַף־כִּי־חֹק לְמוֹדֵי בֵּית־סֵפֶר גַּם־אֲנִי כִלִּיתִי...

בִּלְשׁוֹן רַכָּה עָנִיתִי לָהּ: שִׁמְעִי נָא יוֹנָתִי,
אִם עַל־דְּבַר יְהוּדָה בְּבֵית־סִפְרֵךְ לֹא קָנִית דַּעַת
אוֹת נֶאֱמָן הוּא, כִּי חִנּוּךְ בְּנוֹת עַמִּי נַעֲרָתִי
עוֹד חֶסְרוֹן רַב בּוֹ, מְעֻוֶּתֶת כֵּהָה וּמְגֻרַעַת.

אֵיךְ תּוּכַלְנָה בָּנוֹת כָּאֵלֶּה בִּהְיוֹתָן לְנָשִׁים
גַּדֵּל בָּנִים אֹהֲבֵי עַמָּם אַהֲבַת־בִּלְתִּי־סָרָה,
לְחַמֵּם מִלְחֶמֶת אֲחֵיהֶם הָרְצוּצִים וְהַנִּגָּשִׂים
וּמִתְיַמְּרִים בְּגָאוֹן לְאֻמָּם גַּם לְעִתּוֹת בַּצָּרָה?

הַאֻמְנָם בְּבֵית־סֵפֶר תִּקְנֶינָה שֵׂכֶל וּבִינָה:
לְכָל־הֲנוּטֵי מַלְכֵי מִצְרַיִם לִקְרוֹא בְּשֵׁם לָמְדוּ
וּלְהוֹצִיא בְּמִסְפַּר כָּל־גָּלְמֵי שַׁלִּיטֵי כִינָה
שֶׁבִּן־לַיְלָה הִשְׂתָּרְרוּ וּבִן־לַיְלָה אָבָדוּ;

לָדַעַת שְׁמוֹת סוֹפְרֵי עַם וָעָם, חֲדָשִׁים גַּם־יְשָׁנִים,
שְׁמוֹת חִבְּרֵי כִּפּוּרֵי־בַדִּים, יִצְרֵי עָמָל עֲלֵי־חֹק
וּשְׂפַת צָרְפַת הַיָּפָה תִּלְמַדְנָה רַבּוֹת שָׁנִים
לָבוֹא הֶדֶר בְּחֶדֶר, לַהֲגוֹת בְּסִפְרֵי פּוֹל־דֶּי־קוֹק:

לְהָבִין בְּמִסְתְּרֵי עֲצֵבֵי תַגּוּיִם מָשָׁל וְחִידָה,
לְמִן־הֲדַר כְּבוֹד יְפִיטֶר הַגָּדוֹל וְאִשְׁתּוֹ יוּנוֹנָה
עַד־יִצְרֵי מַעַלְלֵי הַקְּטַנִּים, אֲמוּר וְקֻפִּידָה...
אִם־עַל־אֵלֶּה נִשְׁאָלֶן, תְּמַהֵרְנָה עֲנוֹת נְכוֹנָה.

אֶפֶס אִם פִּי הַצְּעִירוֹת הָהֵן נוֹסִיף נִשְׁאָלָה
עַל־דְּבַר מְשׁוֹרְרֵי יְשֻׁרוּן, נְשָׁרִים גְּדֹלֵי הַכְּנָפַיִם
אֲשֶׁר חָיוּ בְּתוֹר הַזָּהָב, בְּעֵת הַמְּהֻלָּלָה
כִּפְרֹחַ חָכְמַת יְהוּדֵי סְפָרַד כְּאֶרֶז עַל־מָיִם;

אִם־נִשְׁאָלֶן עַל־שְׁלֹשֶׁת כּוֹכְבֵי הַשִּׁיר וְהַתְּעוּדָה
פַּאֲתֵי תֵבֵל הֵאִירוּ כִּבְרָקִים בָּאֲפֵלָה:
שְׁלֹמֹה בֶּן־גְּבִירוֹל, מֹשֶׁה בֶּן־עֶזְרָא וִ י ה וּ דָ ה
שֶׁבְּחָכְמָתָם וּבְשִׁירָתָם כָּל־יְמֵי עוֹלָם נִתְהַלָּלָה;

אִם־נִשְׁאָלֶן עַל־שְׁאָר הַחֲכָמִים, גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ
כְּרַבִּי שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד וּמַיְמוֹן, אַנְשֵׁי פֶלֶא,
הֲלֹא אָז כִּפְסִילִים אִלְּמִים תַּעֲמֹדְנָה לְפָנֵינוּ
כָּל־חָכְמָתָן תִּתְבַּלָּע, בִּינָתָן תִּיגַע וְתֵלֶא...

לוּ תֹאבִי לְמַלֹּאת הַחֶסְרוֹן, שִׁמְעִי נָא לַעֲצָתִי,
הֵן עוֹד גּוֹאֲלֵךְ חַי, טֶרֶם גָּוַע וַיֵּאָסֵף
מַהֲרִי נָא לִמְדִי שְׂפַת עֵבֶר, בִּטְחִי בִי בְּעֶזְרָתִי
אָנֹכִי מְלַמְּדֵךְ לְהוֹעִיל, חִנָּם אֵין־כָּסֶף!

אַךְ מִבָּתֵּי־מִשְׂחָק וְזִמְרָה מִנְעִי נָא רַגְלֵךְ
לִשְׁלוֹם רֵעוֹתַיִךְ דִּרְשִׁי רַק אַחַת בַּחֹדֶשׁ,
גַּם אַל־תַּרְבִּי שִׂיחָה עִמָּהֶן בְּבוֹאָן אֵלַיִךְ
וַאֲנַחְנוּ לְבָדָד יַחַד נִשְׁקֹד עַל־לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ.

לִתְקוּפַת הַיָּמִים, כִּמְעַט תַּעֲבֹר שָׁנָה אַחַת
וּשְׂפַת עֵבֶר תֵּדְעִי הֵיטֵב, כִּי לִבִּי בָטוּחַ,
בִּקְרוֹא שִׁירֵי בֶן־גְּבִירוֹל וּבֶן־עֶזְרָא תִּרְוִי נַחַת
וּמַה־גַּם בְּשִׁירֵי יְהוּדָה אֲהוּבִי, כַּבִּיר הָרוּחַ.

שְׁלֹשֶׁת אֵלֶּה גִּבֹּרֵי הַשִּׁיר כְּמוֹ בְּרִית כָּרְתוּ
כִּבְרִית־הַשְּׁלֹשִׁים בְּשַׁעֲרֵי רוֹמָא וְעַל־שְׂדֵי לָחֶם,
אוּלָם לֹא לִלְכֹּד אֲרָצוֹת וְאִיִּים אֶת־לִבָּם שָׁתוּ
כִּי אִם־לִרְכֹּשׁ לָהֶם כִּנּוֹר דָּוִד מִבֵּית־לָחֶם.

אַלְחֲרִיזִי הַסְּפָרַדִּי (גַּם שְׁמוֹ יְהוּדָה לֹא שָׁמַעַתְּ)
חִבֵּר סִפּוּרִים חֲרוּזִים. הוּא סֵפֶר „תַּחְכְּמוֹנִי"
הַטּוֹבִים מִסִּפּוּרֵי הֲרִירִי, אֲשֶׁר יָדַעַתְּ
עַל־פִּי תַּרְגּוּם רִקֶּרְט, לֹא־בִשְׂפַת עֲרָב כָּמוֹנִי;

וְהִתְלָיו חַדּוּ מֵהִתְלֵי וָלְטֵר הַצָּרְפָתִי
וּבְחֹפֶשׁ־רוּחַ קִדְּמוֹ זֶה — כְּבָר שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה
(הֲנִיוֹנֵי וָלְטֵר הֵן מָצְאוּ חֵן בְּעֵינַיִךְ, יָפָתִי),
עַל־אֹדוֹת הַמְשׁוֹרְרִים הָאֵלֶּה כֹּה אָמַר וְעָנָה:

„שִׁירֵי שְׁלֹמֹה עָמְקוּ עַד־מְאֹד, רַעְיוֹנָיו נִשְׂגָּבִים
כָּל־חֹקְרֵי חֵקֶר־אֱלוֹהַּ עֲלֵיהֶם יִתְמָהוּ.
יְפֵי־תֹאַר שִׁירֵי בֶן־עֶזְרָא, תַּבְנִית הֵיכָל מְחֻטָּבִים
כָּל־הֹמְדֵי מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמָּן אַחֲרֵיהֶם יִנְהוּ;

אַךְ בְּשִׁירֵי יְהוּדָה עֹמֶק וָיֹפִי יַחְדָּו חֻבָּרוּ.
כֻּלָּם מְקֻטָּרִים בְּאַבְקַת לְבוֹנָה זַכָּה וָמֹר.
מִכָּל־הַהֹלְכִים לְפָנָיו עַל־כֵּן אִמְרוֹתָיו יָקָרוּ
כָּל־קֹרְאָיו יִקְרְאוּ: הֶאָח, חַמּוֹנוּ רָאִינוּ אוֹר!"

וּדְעִי לָךְ כִּי לֹא רַק שִׁירֵיהֶם נִשְׂגְּבוּ וָרָמוּ.
גַּם דִּבְרֵי יְמֵי חַיֵּיהֶם נִפְלָאִים הַפְלֵא וָפֶלֶא.
אַף־הֵם יְשַׁעַשְׁעוּ אֶת־נַפְשֵׁךְ, אֶל הִבֵּךְ יִנְעֲמוּ;
אֶעֶרְכָה לְפָנַיִךְ הַפַּעַם אַךְ־מְעַט מֵאֵלֶּה:

חֹטֶר מִגֶּזַע יִשַׁי הָיָה מֹשֶׁה בֶן־עֶזְרָא
הוּא וּשְׁלֹשֶׁת אֶחָיו, אֶזְרָחֵי קִרְיַת גְּרַנַּדָּה,
אֶל־חָכְמַת יְשֻׁרוּן הָיוּ מִבְטַח־עֹז. מִשְׁעָן וְעֶזְרָה
כֻּלָּם בֵּרַךְ אֵל בָּעֹשֶׁר, גַּם בְּחָכְמָה וּבְמַדָּע.

הַצָּחִים שְׁלָשְׁתָּם רָאוּ טוֹבָה, שְׂמָחוֹת שָׂבָעוּ
הִתְעַנְּגוּ עַל־רֹב שָׁלוֹם, נַחֲלַת עֲלֵיהֶם שָׁפְרָה;
אַךְ דַּרְכֵי מֹשֶׁה הִתְעַוְּתוּ וּנְתִיבוֹתָיו לָעוּ
כּוֹס הַתַּרְעֵלָה עָלָיו פִּתְאֹם עָבְרָה.

לֹא אֵשׁ מִן־הַשָּׁמַיִם עַל־בֵּיתוֹ נָפָלָה
לֹא שֹׁדְדִים בָּאוּ עָלָיו, הֵשַׁמּוּ אֶת־נָוֵהוּ
לֹא הָיְתָה רָעָה שִׁכְּלָה צֹאנוֹ, טְרֵפָה אָכָלָה
לֹא פֶגַע־רָע פְּגָעוֹ אוֹ נֶגַע נָגַע בְּאָהֳלֵהוּ;

הָאַהֲבָה אַבְנֵי אֵשׁ־פְּלָדוֹת עַל־רֹאשׁוֹ קָלָעָה
הָאַהֲבָה כְּשֹׁד מִשַּׁדַּי שָׁדְדָה חָמְסָה מְנוּחָתוֹ.
כְּחִיתוֹ טֶרֶף קָרְעָה סְגוֹר לִבּוֹ, דָּמוֹ בָּלָעָה
וּבְמַכּוֹת נֶאֱמָנוֹת דִּכְּאָה לָאָרֶץ חַיָּתוֹ!

לֹא בְּבַת אֵל־נֵכָר חָשַׁק מֹשֶׁה, בְּאַהֲבָתָהּ שָׁגָה
וּמִצְוַת אֱלוֹהִים־חַיִּים לְמִפְגָּע לוֹ הָיְתָה,
לֹא אֶל־בַּת גָּדוֹל וָרָם מִמֶּנּוּ נַפְשׁוֹ עָרְגָה
אַף־לֹא אֲהוּבָתוֹ בָחֲלָה בוֹ, צַלְמוֹ בָּזָתָה;

בְּבַת אָחִיו הַבְּכוֹר בָּחַר, גַּם הִיא אֲהֵבַתּוּ נְדָבָה
וּבְזִקֵּי אַהֲבָתָהּ רָתַק כְּמוֹ בַסּוּגַר וְחַחִים,
אַךְ אֶחָיו עָמְדוּ לְשָׂטָן לוֹ, תּוֹחַלְתּוֹ נִכְזָבָה
אֲהוּבָתוֹ הָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר — לְאֶחָד מִן־הָאַחִים

בְּיוֹם נָכְרוֹ וְאֵידוֹ, עֵת נוֹחֲלָה אָבְדָה תִקְוָתוֹ
יֵשׁ מֵאַנְשֵׁי שְׁלוֹמוֹ עֲזָבוּהוּ, עָמְדוּ מִנֶּגֶד
וְיֵשׁ גַּם זָדוּ לִזְרוֹת מֶלַח עַל־מַחַץ מַכָּתוֹ
בֵּין אַחִים שִׁלְּחוּ מְדָנִים וַיִּבְגְּדוּ בוֹ בֶּגֶד.

תְּפִלָּתוֹ בְּמוֹ־פִיהוּ וּבְיָדוֹ מַטֵּה־הַהֵלֶךְ
נָטַשׁ בֶּן־עֶזְרָא מוֹלַדְתּוֹ — וַאֲהוּבָתוֹ הָרַבָּה
וַיִּרְחַק נָדוֹד מֵעִיר לְעִיר וּמִפֶּלֶךְ אֶל־פֶּלֶךְ,
אַךְ הָאַהֲבָה לֹא סָרָה וַתְּשִׁיבֵהוּ עַד־דַּכָּא.

אָן יֵלֵךְ אִישׁ מֵרוּחָהּ, אָן יִבְרַח מִפָּנֶיהָ?
אִם־יַעֲלֶה גִּבְעוֹת־עוֹלָם כְּעֹפֶר עַל הָרֵי־בָתֶר,
אִם־יֵרֵד קִצְבֵי אֶרֶץ עִמְקֵי תַחְתִּיּוֹתֶיהָ
מִיָּדָהּ לֹא יִבְרָח, מִפָּנֶיהָ לֹא יִסָּתֵר.

עִמּוֹ תִּסַּק שָׁמַיִם, עִמּוֹ גַּם שְׁאוֹל תַּצִּיעַ
וּבְכָל־מְקֹמוֹת מַחֲבֹאָיו לֹא תֶחְדַּל עַצֶּבֶת,
כָּל־עוֹד לִבּוֹ יָחוּשׁ בְּקִרְבּוֹ, לֹא יִשְׁקֹט יַרְגִּיעַ
כִּי בֵיתָהּ בְּקִיר־לִבּוֹ וּבַחֹמָה הִיא יוֹשֶׁבֶת...

בְּהִלָּךְ מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ בְּנֵי־קֵדָר, קֹדֵר בְּלַחַץ
אַנְשֵׁי חָמָס הָעַרְקִים צִיָּה עָלָיו הִתְנַפְּלוּ,
אֶל־גַּבֵּי סוּס אַבִּיר קְשָׁרוּהוּ אֵלֶּה בְּנֵי־שָׁחַץ
וַיִּסְחָבֻהוּ אֶל־הָעֲרָבָה וּבוֹ הִתְעוֹלָלוּ:

עַל־שֶׁכְּמוֹ נָתְנוּ כָל־מְלָאכָה נִמְבְזָה וְשִׁפְלַת עֵרֶךְ
לִשְׁפּוֹת אֶת־הַסִּיר וּלְהַשִּׂיק תַּנּוּר וְכִירָיִם,
אַף־אִלְּצוּהוּ בֹּקֶר וָעֶרֶב לִכְרֹעַ עַל־בֶּרֶךְ
לַעֲשׂוֹת דַּדֵּי הַפָּרוֹת וּלְהוֹצִיא חֲלֵב־שָׁדָיִם.

וַיְהִי הַיּוֹם, עֵת בִּמְלַאכְתּוֹ זֹאת יָדוֹ יָגָעָה
רוּחוֹ הֱצִיקַתְהוּ — וַיְשׁוֹרֵר וַיְמָרֵר בַּבֶּכִי
וַיִּשְׁמַע הַכֹּהֵן, יִלְלַת שִׁירָתוֹ עַד־לִבּוֹ נָגָעָה
אָז נִכְמְרוּ רַחֲמָיו וַיִּמַּח דִּמְעָתוֹ מִלֶּחִי;

דְּרוֹר קָרָא לוֹ הַשַּׁלִּיט. שִׁכְמוֹ הֵסִיר מִסֵּבֶל
וּלְבוּשֵׁי תִפְאֶרֶת נָתַן לוֹ לְכַסּוֹת חֶרְפָּתוֹ,
גַּם בַּמִּנְחָה קִדֵּם פָּנֵיהוּ, בְּמִנִּים וָנֵבֶל
וּבְמִכְסַת כֶּסֶף לָשׁוּב אֶל־אַרְצוֹ וְאֶל־נַחֲלָתוֹ.

אֶפֶס מֹשֶׁה הוֹסִיף נְדוֹד וַיֶּהְגֶּה אַךְ־נְכָאִים
גַּלְמוּד עֲרִירִי הָלַךְ גּוֹלֶה, מִבְּלִי רֵעַ וָעֵזֶר,
וַיּוֹלֶד אֶת־„הֶעָנָק“, שִׁירִים בְּתַרְשִׁישׁ מְמֻלָּאִים
וּלְקָדְקֹד בֶּן־עֶזְרָא נְזִיר אֶחָיו יִהְיוּ כַּנֵּזֶר.

זֶה חֵלֶק מְשׁוֹרְרִים, מִיּוֹם בְּרוֹא אֵל אֶרֶץ וְשָׁמָיִם
כָּל־יְמֵי חֶלְדָּם יִזְרְעוּ אֶל־קוֹצִים, שָׁמִיר וָשַׁיִת
תַּאֲוָתָם תֹּאבֵד, מַר יִבְכָּיוּן וַיַּחַרְקוּ שִׁנָּיִם,
אוּלָם כְּבוֹד מְלִיצִים יַנְחִילוּם — נִזְרֵי עֲלֵי־זָיִת!

כֵּן גַּם־אַפּוֹלוֹ, אֲבִי־כָל־תֹּפְשֵׂי כִנּוֹר וָנֵבֶל
לַשָּׁוְא רָדַף אַחֲרֵי דַפְנָא , לֹא בָהּ רָאָה בְרָכָה
כִּמְעַט תָּפַשׂ אֹתָהּ בַּכָּף, תִּקְוָתוֹ הָיְתָה הֶבֶל,
לְנֵזֶר עֲלֵי־דַפְנָא יַעֲלַת־חֵן בְּכַפּוֹ נֶהְפָּכָה.

כְּבֶן־גְּבִירוֹל מִדֵּי אֲדַבֵּר — אָשִׂיחָה וְאֶהֱמָיָה,
גַּם הוּא שָׂבַע מַמְרוֹרִים בִּטְפָחוֹת יְמֵי חֶלְדֵּהוּ
חֶלְקוֹ לֹא שָׁמַן בָּאָרֶץ, אַף־כּוֹסוֹ לֹא־רְוָיָה
רַק הַנֵּזֶר יָצִיץ עַל־מִצְחוֹ, לֹא יִבּוֹל עָלֵהוּ!

עוֹדוֹ יֶלֶד צָעִיר וָרַךְ אָבִיו וְאִמּוֹ נֶאֱסָפוּ
גַּם אָח וְאָחוֹת לֹא הָיוּ לוֹ, רְפֵה־כֹחַ אֵין־אוֹנִים,
אָכֵן חַסְדֵּי אֲבִי־יְתוֹמִים עַל־רֹאשׁוֹ חָפָפוּ
רוּחוֹ אָצַל עָלָיו וְלִבּוֹ כֵּן כְּלֵב בֶּן־הַשְּׁמֹנִים.

בִּימֵי הַבֵּינַיִם, יְמֵי חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה נִרְחַת
עֵת כֹּהֲנִים הוֹזִים פֹּחֲזִים בָּאֵימִים הִתְהֹלָלוּ,
עֵת מַשְּׂאוֹת שָׁוְא וָרִיק הָיוּ לַדָּת שְׂאֵת וְסַפַּחַת
אֵל־אֵלִים לֹא הִכִּירוּ, מִדַּעַת דְּרָכָיו נוֹאָלוּ;

אָז נֶפֶשׁ בֶּן־גְּבִירוֹל תָּשִׁיר עֱזוּזֵיהָ וּמִפְלְאוֹתָיו
עַל־חוּג שָׁמַיִם תִּתְהַלָּךְ, תַּרְקִיעַ לִשְׁחָקִים;
כָּכָה יְזַמֵּר הַזָּמִיר וִיצַפְצֵף מַנְגִּינוֹתָיו
מִדֵּי יְרַחֵף עַל־אֲהוּבָתוֹ — שׁוֹשַׁנַּת הָעֲמָקִים.

גַּם שִׁירֵי שְׁלֹמֹה אַבְנֵי חֵפֶץ הֵם, פְּנִינִים וְאַלְגּוּמִּים
אוֹר־הַגָּנוּז גָּנוּז בָּם, כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת יָאִירוּ,
נֹגַהּ לָמוֹ כִּנְגֹהוֹת טוּרֵי הָאוּרִים וְהַתֻּמִּים
וְאַבְנֵי שִׁיר „כֶּתֶר־מַלְכוּת“ גַּם כֶּתֶר מַלְכוּת יַחְפִּירוּ.

אַף „מְקוֹר חַיִּים“ לַחָכְמָה רִאשֹׁנָה יָדָיו פִּתָּחוּ,
וְהַחוֹקְרִים אַנְשֵׁי שֵׁם בְּרָזֵי עוֹלָם יִתְבּוֹנָנוּ:
מִמְּקוֹר נֶאֱמָן זֶה שָׁאֲבוּ, מִלִּקְחוֹ לָקָחוּ
וְשֵׁם עוֹלָם „פְּלַאטוֹ הָעִבְרִי“ לוֹ נָתָנוּ.

פְּעָמִים שְׁלֹשִׁים רָאָה בְּחַדֵּשׁ פְּנֵי־אֲדָמָה הָאָבִיב
וּכְבָר בְּכָל־הָאָרֶץ יָצָא שֵׁם מְקוֹרוֹ וּמִזְמוֹרוֹ.
כָּבוֹד וָהוֹד עִטְּרוּהוּ כָּל־הַחֲכָמִים מִסָּבִיב
וּמְשׁוֹרְרִים כֻּלָּם צָהֲלוּ לְצִלְצְלֵי קְנֵי כִנּוֹרוֹ.

אָמְנָם אִם־חִצֵּי אַהֲבָה לֵב בֶּן־עֶזְרָא פִּלְּחוּ
בְּנֵי אִמּוֹ נִחֲרוּ בוֹ, מְרָרוּהוּ עַד־זִקְנָה וְשֵׂיבָה;
חִצֵּי חֲמַת הַקִּנְאָה עַצְמוֹת בֶּן־גְּבִירוֹל פִּצֵּחוּ
בִּדְמִי יָמָיו הֲדִמּוֹ זָר, נוֹטֵר שִׂטְנָה וְאֵיבָה.

בְּקָרְדָּבָה הָעִיר הַהוֹמִיָּה, מְקוֹם מְגוּרֵי שְׁלֹמֹה
גָּר גַּם מְשׁוֹרֵר עֲרָבִי, שָׁכֵן קָרוֹב אֶל־נָוֵהוּ,
אֶפֶס עַל־אוֹדוֹתָיו הִתְחָרְשׁוּ כָּל־אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ
כִּי נוֹפֵל הוּא מִשְּׁלֹמֹה, וּמָךְ מְאֹד מֵעֶרְכֵּהוּ.

וַיִּשְׁמַע וַיִּנָּאֵץ, קִנְאָתוֹ בָּעֲרָה כַּתֹּפֶת,
כְּשָׁמְעוֹ זִמְרַת שְׁלֹמֹה מְרֵרָתוֹ לָאָרֶץ נִשְׁפָּכָה
וְשִׁירָתוֹ הַנְּעִימָה, הַמְּתוּקָה מִדְּבַשׁ וָנֹפֶת
אֶל־חֵךְ הַמְקַנֵּא הַלָּז לְלַעֲנָה וָרֹאשׁ נֶהְפָּכָה.

קִנְאָה תַּצְמִיד מִרְמָה, תְּלַכְנָה בָאֹפֶל כַּדֶּבֶר
וּלְרַגְלֵיהֶן יֵצְאוּ חֵצִין קֶטֶב מְרִירִי וָרֶצַח;
כֹּה הֵבִיא קַיִן עַל־אָחִיו הַשֹּׁד וְהַשֶּׁבֶר
כֹּה יַעֲשֶׂה כָּל־מְקַנֵּא הַיּוֹם וְכֹה יוֹסִיף לָנֶצַח.

גַּם־לֵב עֲרָבִי אִישׁ־תַּחְבּוּלוֹת גֹּרַשׁ טִיט וָרֶפֶשׁ
אֶל־בֵּיתוֹ מָשַׁךְ אֶת־שְׁלֹמֹה בַּעֲבֹתוֹת עָרְמָתוֹ,
בַּלַּיְלָה קָם עָלָיו פֶּתַע וַיִּרְצָחֵהוּ נֶפֶשׁ
וּבְיַרְכְּתֵי הַגִּנָּה קָבַר חֶרֶשׁ אֶת־גְּוִיָּתוֹ.

וְהִנֵּה זֶה פֶּלֶא, כָּמֹהוּ לֹא הָיָה לְעוֹלָמִים:
עַל־גַּל קִבְרַת הַמְשׁוֹרֵר חִישׁ־קַל תְּאֵנָה צָמָחָה
וּבְטֶרֶם עוֹד יַעֲבֹר עָלֶיהָ גַּם־חֹדֶשׁ־יָמִים
וַתֵּיף בְּגָדְלָהּ וַהֲדָרָהּ, הֵצִיצָה צִיץ גַּם־פָּרָחָה.

פַּגֶּיהָ חָנְטוּ בְלֹא־עֵת, לֵב רוֹאֵיהֶם לָקָחוּ
כָּל־טֹעֲמֵיהֶם שָׂבְעוּ דֶשֶׁן וּמַה־מְּאֹד הִתְפַּלָּאוּ,
כִּי הַתְּאֵנִים הָאֵל רוּחַ־נְעִימוֹת בָּם מָסָכוּ
נַפְשָׁם הִתְהַלְּכָה בִגְדֹלוֹת, גַּם־חֶזְיוֹנוֹת רָאוּ.

וַיֵּצֵא בָעִיר שֵׁמַע זֹאת הַתְּאֵנָה הַנִּפְלָאָה
וַיָּשִׂיחוּ בָהּ כָּל־יוֹשְׁבֶיהָ מִזָּקֵן וְעַד־נָעַר
וּבְכֵן גַּם לְאָזְנֵי הַכַּלִּיף הַשְּׁמוּעָה בָּאָה
בְּשִׁבְתּוֹ עִם־יוֹעֲצָיו וַחֲכָמָיו לִשְׁפֹּט בַּשָּׁעַר.

וַיְצַו לְהָבִיא מִן־הַתְּאֵנִים, וַיִּתְמַהּ עַל־הַפֶּרִי
כִּי אֱמֶת הַשְּׁמוּעָה נוֹכַח בְּאָכְלוֹ אַחַת מֵהֵנָּה,
וַיַּחְלֵט כִּי יָצוּק בַּתְּאֵנָה דְּבַר־קֶסֶם וָמֶרִי
וְלִפְנֵי הֲדוֹם כִּסְאוֹ הִבְהִילוּ אֶת־בַּעַל־הַתְּאֵנָה.

אַךְ הָעַרְבִי לֹא חָת, לֹא יָדַע עָוֶל בֹּשֶׁת
אֶת־שֵׁם הָאֱלֹהִים לַשֶּׁקֶר נָשָׂא עַל־לְשׁוֹנוֹ,
וַיָּשֶׂם לִבּוֹ כְּאֶבֶן־שַׁיִשׁ וּמִצְחוֹ כִּנְחֹשֶׁת
וַיֹּאמֶר כִּי אֲדֹנָי שָׁלַח הַבְּרָכָה בִּמְעוֹנוֹ.

דִּבְרֵי כַחַשׁ וְתִפֵּל לֵב הַכַּלִּיף לֹא הִרְגִּיעוּ,
בְּקוֹצִים וּבַרְקָנִים צִוָּה לָדוּשׁ אֶת־בְּשָׂרוֹ
אָז רַק אָז הִתְוַדָּה וּשְׂפָתָיו פִּשְׁעוֹ הִבִּיעוּ,
עַל־רַגְלָיו שָׂמוּ נְחֻשְׁתַּיִם וּמוֹטָה עַל־צַוָּארוֹ.

רַבֵּי הַמֶּלֶךְ וּזְקֵנָיו וְכָל־הָעָם בְּרַגְלֵיהֶם
בָּאוּ הַגִּנָּה לְמַשְּׂאוֹת הַתְּאֵנָה מִשָּׁרָשֶׁיהָ,
וְהִנֵּה זֶה גּוּפַת רַבִּי שְׁלֹמֹה נִגְלְתָה לְעֵינֵיהֶם
אַךְ הִיא לֹא תְּבְאִישָׁה וְרִמָּה לֹא עָלְתָה עָלֶיהָ.

לְהוֹבִילָהּ לִקְבוּרוֹת חָרְדוּ כָּל־יְהוּדֵי סְפָרַד
גַּם כָּל־הָעָם מִקָּצֶה נָתְנוּ לָהּ כָּבוֹד אֵין־קֵץ,
וּלְרוֹצְחָהּ הוּשַׁב גְּמוּל, חַסְּסוּ עַל־קָדְקֳדוֹ יָרַד
כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה תָּלוּ אוֹתוֹ עַל־הָעֵץ!

* * *

הִנֵּה אִם־עַל־קִבְרַת שְׁלֹמֹה הַתְּאֵנָה פָּרָחָה
וּמַשְׁחִית נֶפֶשׁ הַצַּדִּיק נִצְמַת בְּיַד־הַפֶּשַׁע,
עַל־גַּל הַמַּפֵּלָה, מְקוֹם נֶפֶשׁ יְהוּדָה נִרְצָחָה
לְבֵית־יְהוּדָה עוֹד יָצִיץ וּפָרַח עֵץ־הַחַיִּים וָיֶשַׁע.

עֵץ־הַחַיִּים זֶה יִשָּׂא פְּרִי־קֹדֶשׁ לִצְבִי וּלְגָאוֹן
עֵינֵי אֲבֵלָיו יִפָּקַח לֶאֱהֹב צִיּוֹן וְקָדָשֶׁיהָ;
כָּל־תֹּמְכָיו יְאֻשְּׁרוּ בָּאָרֶץ, לֹא יִהְיוּ לְדֵרָאוֹן
צִיּוֹן תָּשִׂישׂ בֵּאלֹהֵי יִשְׁעָהּ, וְרַב שְׁלוֹם בָּנֶיהָ!

לייפציג, אדר שני התרמ"ו.

הערות אחדות להשיר ריה"ל.

1) ההרוזים האלה הוא שיר הערש אשר שם המשורר המעתיק בפי אמו של הלוי הם הוספה מדיליה ולא נמצא באוריגינאל של היינע. בכלל יודו לנו הקוראים המבינים, אשר אין להם למשום טעם השירה, וכל אלה אשר קראו שירו של היינע, כי לא היה באפשרות לתרגם השיר כצורתו מבלי שיאבד את טעמו הטוב ויעורר רק פלא ותמהון בלב הקורא העברי, כי במקום שאנו מוצאים גדולתו של היינע כאמן השיר והמליצה הנה מוצאים גם אי־ידיעתו בקורות ישראל ודברים רבים כתב על פי טעות גוי ויגלה פנים בדברי ימי ישראל שלא כהלכה. ביחוד מצא החלק הרביעי מדברים שאינם נקראים ואינם מתרגמים לעברים. המעתיק שלנו בהיותו בעצמו משורר ואמן אמון לא מצא עצמו זקוק להיות עבד כפות להיינע בכל המקומות האלה, ועם זה לא סר אף במקום אחד מהרעיון הראשי של המשורר ויצא השיר שלם מזוקק ונקי מכל הזרות והטעיות וכתוב ברוח הלוי, כנשם נאומו ומיטב הגיונו.

2) המלכה שמירמוס היא אשת נינוס מלך אשור, הספורים עליה ההולים כמעשה ההגדה לאמר, כי אחרי מות אישה כבשה שהתיה ארצות פרס ואפריקא וידה היה בכל ארצות אזיא המערבים, את בירת הממלכה נינוס פארה בגני העדן התלוים בין השמים והארץ ובהשמתה הרבה שפכה מדברי ערב לגנות עדנים, שמירמוס היתה לגויי אזיא המערבית אחרי כן לסמל הגבורה ותאות האהבה התמוגים.

3) המשורר מציג לנו מחזה מול מחזה, חזון לב משוררי עברית, אשר נפשם דרכה עז והתגבאה אל אל אלים, כי המשוררים היו גם החכמים ומורי דעות הבודדים היחידים בדורות ההם, ומידם קבלה אירופא את יסודות הפילוסופיא המודה כמבואר גם גדולי חכמי עמים כשלייבניץ ושפינוזא ועוד, לעמת משוררי העמים בימי הבינים אשר השירה מצאה קן לה רק בשירות האבירים (ריטטער) והדרי אפל בתי המקלט. באשר כי החזון המדעים והחקירה התפשטות לא נפרץ עוד בארץ לא מצאו המשוררים ענין מחזה ונשגב לתלות עליו הגותיהם מלבד תאות האהבה התמוגים, ובנבים העדינות אשר הלו מתפשטן גם על כה ידי האבירים על מערכת הקרב היו גם הבתולות מתפעלות על המשוררים והמליצים.

המו"ל

חֶסֶד בַּבֹּקֶר

הַסְדֵי יְיָ כִּי לֹא תָמְנוּ...
חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ
(איכה ג׳ כ״ג כ״ד).

ר׳ שמעון ב״ר סימון אמר מכח שאתה מחדשנו לבקרים אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו.—
(מדרש שוח״ט מזמור ק״ד)

עַל כָּל צַעַד, אֶל כָּל עֵבֶר כִּי נִשְׁעֶה,
נִרְאֶה חַסְדֵי אֵל, מִסְפָּר עָצְמוּ;
וּלְהוֹדוֹת לוֹ עַל כָּל חֶסֶד וָיֶשַׁע,
כָּל אֹמֶר וּמִלָּה עוֹד לֹא שָׁלֵמוּ;
אַךְ מִכָּל חֲסָדָיו עוֹד נוֹסָף נוֹקֵר,
חַסְדּוֹ מִתְחַדֵּשׁ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר.

וּבְעוֹד לַיִל יִמְשֹׁל עִמּוֹ גַּם פַּחַד,
מַה־נּוֹרָא הֶחָלֶד, אָיֹם מַרְאֵהוּ;
קֶבֶר הוּא כֻּלּוֹ אֶל כָּל יֹשְׁבָיו יַחַד,
יַצִּיעַ אֹפֶל, דְּמָמַת מָוֶת מְכַסֵּהוּ,
וּכְפֶגֶר כָּל אִישׁ בּוֹ יִשְׁכַּב יָנוּחַ,
הַיָּשֵׁן דּוֹמֵם עַל עַרְשׂוֹ סָרוּחַ.

גַּם גִּבֹּרִים רוּחַ עַמִּים יִבְצְרוּ,
אַחֲרֵי אָדָם כִּבְעִיר רַהַב יִהְיֶצְבוּ,
מֵעָצְמַת הַשֵּׁנָה גַּם הֵם אֻסָּרוּ,
צַר כֹּחָם יֶחֱלָשׁוּ, שׁוֹלָל יִשְׁכָּבוּ,
וּכְחַלְלֵי חַרְבוֹתָם יוֹמָם יִקְטֹלוּ,
אֵין אוֹנִים עַל עַרְשָׂם לַיְלָה יִפֹּלוּ.—

כֵּן תֵּבֵל תֵּהָפֵךְ אֶל גֵּיא צַלְמָוֶת,
בַּלַּיִל הַפָּרוּשׂ עַל כָּל אַפְסַיִם;
וּתְנוּמָה כַּמָּוֶת כָּל אִישׁ מַשְׁכֶּבֶת,
כְּמֹהוּ גַּם הִיא סָגְרָה כָּל עֵינַיִם,
וּבְחַיָּיו חַיֵּי אִישׁ תָּשׁוּד כַּקֶּטֶב,
אַךְ לִשְׁגוֹת בַּחֲלֹם מִמָּוֶת לוֹ תֵּיטָב.—

פָּתַע הַבֹּקֶר שָׁם יַעַל גָּבֹהַּ,
חֶסֶד שַׁדַּי מֵהוֹד סָרַח סָרוּחַ,
אוֹר פָּנָיו קֶרֶן מִנְּדִיבוֹת אֱלוֹהַּ,
טַלְלֵי אוֹרוֹת טַלָּיו חַיִּים וָרוּחַ,
לָנִיס הַחֹשֶׁךְ, לְהָאִיר תֵּבֵל מִתַּחַת,
וּבְהֵרוֹגֵי לַיִל חַיִּים לְפַחַת.—

וּבְמַלְאֲכוּת חֶסֶד מֵאֵל שָׁלוּחַ,
בְּגָאוֹן שְׁלָחוֹ בָּא זֶה מַלְאַךְ מוֹשִׁיעַ,
חֶסֶד וּנְדִיבוּת יִזְרַע עַל כָּל רוּחַ;
וּכְקוֹל שׁוֹפָר חָזָק יָעִיר יָרִיעַ
„עוּרִי תֵבֵל! הָקִיצִי מֵתֵי לָיִל!
מֵתִים הָקִיצוּ וִחְיוּ חַדְּשׁוּ חָיִל!״

כִּגְוִיָּה אַחַת תֵּבֵל חַיִּשׁ נֵעוֹרָה,
תָּקִיא מֵתֵי לַיִל בִּטְנָהּ בָּלָעָה,
מִנְּדִיבוֹת בֹּקֶר, מִזִּיו יָהּ נֵאוֹרָה
וּכְרֶגַע הַחַיִּים גַּם אוֹרָה נִמְלָאָה;
לִנְוֵה־הַחַיִּים נֶהְפַּךְ קֶבֶר הָאָרֶץ
וּשְׁאוֹנָהּ מִכָּל עֵבֶר יִפְרֹץ פָּרֶץ

לִכְרֹעַ עַל בֶּרֶךְ כָּל רֶגֶל תָּחִישׁ,
שָׁם בִּפְאַת מִטָּה, בִּכְלוֹת הָאַשְׁמֹרֶת,
וַהֲמוֹן תּוֹדוֹת כָּל רוּחַ יָצִיק לַחַשׁ,
וּתְפִלָּה מִכָּל לֵב עוֹלָה כַּקְּטֹרֶת,
כָּל פֶּה מִתְפַּלֵּל, כָּל שָׂפָה הַלְלָה
חַסְדֵי יָהּ חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים סֶלָה!

עַמִּי! אִם בָּא* לֵילְךָ* לֵיל שֹׁד* וָנֶהִי
קַוֵּה אֶל גֹּאֲלֶךָ, בּוֹ תַּעַשׂ חָיִל
יָאִיר לְךָ יוֹם, וּגְאֻלָּתְךָ בּוֹ תְּהִי
עוֹד יֵרָאֶה אֱמוּנָתוֹ בַּלַּיִל
וִיעִירְךָ אֶל בֹּקֶר אוֹר שִׁבְעָתַיִם
יִזְרַח מִשְׁדוֹת צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם...

. . . .
. . . .

וִיכַנֵּס שָׁם אֵל יִשְׂרָאֵל לִכְנֶסֶת
וּלְשֵׁבֶט מִשְׁלִים יֵהָפֵךְ הַמִּתְרַגֶּשֶׁת —
שָׁם גַּז לֵילְךָ עִם בַּלָּהוֹת אֵין חֵקֶר
וִיקִימְךָ וִיחַיֶּךָ חֶסֶד בַּבֹּקֶר.

יששכר בעריש הלוי איש הורוויץ

הַנּוֹדְדִים בַּלָּיִל

(משא רומיניא)

מִסֵּתֶר עָבִים צֵא נָא, יָרֵחַ כֶּסֶף!
מַה נַּחְבֵּאתָ לִבְרֹחַ מֵעַיִן רֹאָה?
הָאִירָה לִי רֶגַע — אַחַר תֵּאָסֵף
אֶרְאֶה נָּא מִי הֵם בְּלֵיל סַגְרִיר וּמְשׁוֹאָה
כִּדְמוּת צַלְמֵי בַלָּהוֹת יִתְנוֹדָדוּ
הַרְחֵק שָׁמָּה יִסָּעוּ אוֹ יִצְעָדוּ?

דֹּמִּי סְעַת־שֶׁלֶג! הֶרֶף נָא, סַעַר!
בָּרָד וָגֶפֶן חֲדָלוּ! שָׁם קוֹל יִשָּׁמֵעַ
קוֹל בּוֹכִים אֶשְׁמָע, קוֹל זָקֵן וָנַעַר
יְלֵל אִשָּׁה, בְּכִי עוֹלָל, אַף אֶנְקַת גֹּוֵעַ
קוֹל כַּחוֹלָה, כְּמוֹ הָרָה תַּקְרִיב לָלֶדֶת
מִי הִיא הָאֹרְחָה בַּחֹשֶׁךְ נֹדֶדֶת?

קָרְבָה הָעֲגָלָה וָאֶלְטֹשׁ עָיִן —
עֲגָלָה בָלָה אֲחוּזָה בַּחֲבָלִים
סוּס אֶחָד יִסְחָבֶנָּה וְכֹחַ אָיִן
קֹדֶם כֹּרֵעַ וְזוֹעֵף עַל הַבְּעָלִים
כִּי בְּאֶשׁוֹן לַיִל, לֵיל סוּפָה וּמְבוּכָה
עִם מַשָּׂא לְעֵיפָה יַדְרִיכֻהוּ מְנוּחָה.

וְהוּא דַל וְרָזֶה, מֵעָיו הֳמַרְמָרוּ
מִסְפּוֹא לֹא יָדַע רַק קַשׁ וָתֶבֶן
וּבְמַעֲמָסָה כָּזֹאת אוֹתוֹ יַאַסְרוּ
הַגַּרְמָיו בַּרְזֶל וּבְשָׂרוֹ אִם אֶבֶן?
מָה אַכְזָר הָאָדָם לוֹ עֹז וָכֹחַ
נֶפֶשׁ חַיָּה לֹא יִתֵּן תֵּת מָנוֹחַ!

וּבָעֲגָלָה — עֶרֶב רַב חֳמָרִים:
פְּאַת מִטָּה, צֶלַע שֻׁלְחָן דּוּד וְקַלַּחַת
קְרָעִים וּסְחָבוֹת, שִׁבְרֵי כֵלִים מְפֻזָּרִים
וּבֵינֵיהֶם נְפָשׁוֹת — מִשְׁפָּחָה אַחַת.
בְּלֵיל גַּלְמוּד וְסָעָה — מֵאַיִן וּלְאַיִן?
גַּם כֶּלֶב בַּחוּץ הֵן לֹא תֵרָא עַיִן!

גַּם כֶּלֶב יִמְצָא פִּנָּה, מַחֲבֵא וּמְלוּנָה
נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא וְעָלָיו תָּחֹס עָיִן
וִיצוּרִים אֵלֶּה גּוֹרָלָם מַה שֻּׁנָּה!
וּבֵית אָב כֻּלּוֹ — מֵאַיִן וּלְאַיִן? — — —
עִמְדוּ נָא! מִי וּמָה אַתֶּם לִי הָבִינוּ!
„עִבְרִים אֲנַחְנוּ, מִן הַכְּפָר גָּלִינוּ"

וַתַּעֲבוֹר הָעֲגָלָה — וּשְׁרִיקוֹת אוֹפַנִּים
צִלְצַל הַצְּרָרוֹת, אֶנְקַת נֶפֶשׁ גֹּוַעַת
אַנְחוֹת הַגְּדוֹלִים עִם יִלְלַת הַקְּטַנִּים
וְשַׁוְעַת מִתְיַפַּחַת לָלַת כֹּרַעַת,
כָּל אֵלֶּה צָרַר סַעַר־שֶׁלֶג בִּכְנָפָיִם
וַיָּהֹם וַיִּתְחוֹלֵל הָעֲלוֹת שָׁמָיִם — —

וְהַשָּׁמַיִם קֹדְרִים, יַשְׁלִיגוּ בְּזַעַף אַף
חָפְרָה הַלְּבָנָה, פָּנֶיהָ לָאֲדָמָה
וּמֵרָחוֹק רַק נִשְׁמָע צַעֲקַת הַטַּף
וְצִפְצוּף יוֹנֵק בְּגִיחוֹ מֵרֶחֶם עַתָּה
שַׁעֲטוֹת פַּרְסוֹת הַסּוּס וּמְשֵׁק חֲבָלָיו
וְקוֹל נַחֲרוֹ תְּלוּנָה עַל רִשְׁעַת בְּעָלָיו . . .

יהל"ל.

אֲנִי תְּפִלָּה

זְנַחְתָּנוּ, פְּרַצְתָּנוּ, אֵל נוֹרָא עֲלִילָה!
אֵין מַרְפֵּא לַמַּכָּה, כֵּהָה לַשֶּׁבֶר
אֵין קֵץ לַצָּרָה אֵין עֵצָה וּפְלִילָה
תַּכְרֵת כָּל תִּקְוָה, תְּבִישֵׁנוּ מִשֶּׁבֶר —
בֵּית יַעֲקֹב קִיר נָטוּי גָּדֵר הַדְּחוּיָה
וּבְכָל זֹאת לֹא שָׁב אַפְּךָ וְיָדְךָ נְטוּיָה!

וּלְרַצּוֹתְךָ לֹא נוּכַל — קָשָׁה הַזַּעַם
דִּמְעָה שָׁפַכְנוּ — כּוֹס הַחֵמָה נִמְלָאָה
צָעַקְנוּ לַחַשׁ — וַיֶּהֶלְמֵנוּ רָעַם
נִתְכוּ שַׁאֲגוֹתֵינוּ — נִתְכָה הָרָעָה.
אֵין נַפְשְׁךָ אֶל הָעָם אוֹתְךָ הִכְעִיסוּ
וְזִכְרָם כִּי יַעֲלוּ חֲמָתְךָ יַצִּיתוּ.

נוֹרָא אַתָּה אֱלֹהִים בְּנָקָם וְשִׁלֵּם
וּבְעַד עַמְּךָ זַעַמְתָּ לֹא אַעְתִּירָה
לֹא אָעִיר אַהֲבָה שֶׁתֶּחְפָּץ וְתַצִּילֵם
פֶּן יִבְעַר אַפְּךָ חֲמָתְךָ אָעִירָה
לֹא אֶתְפַּלֵּל בְּעַד עַמִּי — פֶּן אֶהְיֶה לְמוֹקֵשׁ
רַק אַחַת שָׁאַלְתִּי אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ :

כִּי תִשְׁמַע קוֹלִי וּלְעַם לוֹעֵז אַפְגִּיעַ —
נָטַשְׁתָּ עַמְּךָ בָּנֶיךָ תַּקְשִׁיחַ
קָרְבָה אֶל צָרֵינוּ עָלֵימוֹ תּוֹפִיעַ
וְשָׁכַנְתָּ בְּתוֹכָם וַאֲלֵיהֶם תַּשְׁגִּיחַ
וְלֹא יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ אִם רֶוַח וְהַצָּלָה
יַעֲמֹד לָנוּ מִזֶּה וְלֹא נֹאבַד כָּלָה.

שִׁכּוֹר כִּי יֵצֵא וְהוּא תֹּעֶה בַדֶּרֶךְ
וְכָשַׁל וְסָפַק בְּקִיאוֹ בְּעֶבְרֵי פִּי פַחַת ;
אוֹ שִׁפְחָה כִּי תָקוּץ בַּעֲבֹדַת פֶּרֶךְ
וּמִפְּנֵי גְבִרְתָּהּ בְּהֶחָבֵא בֹרַחַת —
הַבַּיְתָה וְרָאָה הַנְּפָשׁוֹת הָאֵלֶּה
הַט שָׁמֶיךָ וְנֶגֶד הָעָם תַּעֲשֶׂה פֶּלֶא ;

צַוֵּה לְמַלְאָכֶיךָ יִשְׂאוּ עַל כַּפַּיִם
הָשֵׁב לְבִצָּרוֹן אֶת הֲלוּם הַיָּיִן
וְאֶל גְּבִרְתָּהּ הָאָמָה מִשְׂרֶכֶת דְּרָכַיִם
וְלֹא יִהְיוּ כְּבָשָׂר שֶׁנִּתְעַלֵּם מֵעַיִן
פֶּן יֵצֵא קוֹל : אֲכַלְנוּם דָּמָם חָמַדְנוּ
וְנֶאֶסְפוּ עָלֵינוּ וְהִכּוּנוּ — וְנִשְׁמַדְנוּ !

יַלְדָּה מְשַׂחֶקֶת כִּי תִטְבַּע בָּרֶפֶשׁ
יָעוּף בִּיעָף גַּבְרִיאֵל אוֹ מִיכָאֵל
יִשָּׂא עַל אֶבְרָתוֹ וְיַצִּיל הַנֶּפֶשׁ
בְּטֶרֶם יַצִּילוּהָ יַלְדֵי יִשְׂרָאֵל
פֶּן תִּפֹּת הָאֵם אוֹ יִתְאַנֶּה הָאָב
יֹאמְרוּ : בְּלַעֲנוּהָ ! וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב.

עַל הָאִכָּרִים בַּכְּפָרִים שָׁב וָנָעַר
חֲנִיכֵי הַחֲנֻיּוֹת וְעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה
רוּחַ יִרְאָה רוּחַ אֱמוּנָה תְּעַר
כִּי חַגָּם וְשַׁבַּתָּם יִשְׁמְרוּ כַּהֲלָכָה
פֶּן יִשְׁתּוּ לְשָׁכְרָה וּבְהִלּוּלוֹת רָעָה
יָקוּמוּ לְצַחֵק בָּנוּ — וְהִנֵּה מִתְלָאָה !

עֵינֶיךָ אֱלֹהִים מְשׁוֹטְטוֹת בְּכָל הָאָרֶץ
אַךְ בְּחִירֶיךָ לְךָ תְפִלָּה מְרַבְּתָיִם
וּתְחוֹפֵף עֲלֵיהֶם תִּצְּרֵם מִפָּרֶץ
בִּשְׁמִירָה יְתֵרָה וּבְשִׁבְעָה עֵינָיִם
אָנָּא ! מִבְחַר צָרֵינוּ תִּבְחַר וּתְקָרֵב
וַאֲלֵיהֶם תַּשְׁגִּיחַ הַשְׁכֵּם וְהַעֲרֵב ;

חוֹקֵר הוֹגֶה דֵעוֹת תִּשְׁמוֹר מִמְּשׁוּגָה
פֶּן יִשְׁגֶּה וּבָא הַיְּהוּדִי וַחֲקָרוֹ
חוֹקֵר יִרְאָה וְכָעַס אִישׁ הָרוּחַ מְשֻׁגָּע
וּבְרֹב לִקְחוֹ יַטֶּה אֶת עֹשֵׂי דְבָרוֹ
לִנְקֹם בַּיְּהוּדִים לְנַשְּׁלָם וּלְהַדִּיחָם
נְבָלִים הֵם כֻּלָּם אֵין שָׁוֶה לְהַנִּיחָם.

וּלְרוֹזֵן הַצְלִיחָה עֲגָבִים בַּעֲשׂוֹתוֹ
תִּבְחַר רַק בּוֹ הַצְּנוּעָה הַמְזֻמֶּרֶת
עַל פְּנֵי אֲצִילֵי יִשְׂרָאֵל תְּכַבֵּר אוֹתוֹ
לְבִלְתִּי יִזְעַף לִבּוֹ מִקִּנְאָה בֹּעֶרֶת
וּלְכָל עֲדַת יְשֻׁרוּן יֵהָפֵךְ לְרוֹעֵץ
וְיָצָא חוֹשֵׁב רָעָה בִּהְיוֹתוֹ לְיוֹעֵץ....

אֶל סוֹפְרִים עֹרְכֵי כִּתְבֵי עִתִּים שׁוֹנִים
וּלְקָרְדֹּם יַעֲשׂוּ עֵט לַחְפֹּר בּוֹ אֹכֶל
הָבִינָה קוֹרְאִים הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
גַּם שִׂיחַ וְשִׂיג בְּטוּב טַעַם וָשֵׂכֶל
וּבְמִשְׁמַנֵּיהֶם אַל נָא יִהְיֶה רָזוֹן
וּבְשַׂר הַיְּהוּדִים לֹא יְהִי לָמוֹ לְמָזוֹן.

וּשְׁמוֹר מִכָּל רָע מִמִּכְשׁוֹל וָפֶגַע
כָּל אֶזְרָח בָּאָרֶץ מִגָּדוֹל עַד קָטָן
לְבִלְתִּי עָלֵינוּ רָעָתָם יָמִיטוּ כָּל רֶגַע
לְבִלְתִּי יִתְאַנּוּ לָנוּ כִּי נַחְנוּ לָמוֹ לְשָׂטָן ;
בָּרְכֵם טַהֲרֵם נַקֵּם מִשָּׁוְא וּמַדּוּחַ
וְנַקֵּנוּ מִפֶּשַׁע רָב וְנִשְׁאַף רוּחַ . —

וְאִישׁ כִּי יָמוּךְ מֵאַחֵינוּ הַיְּהוּדִים
יִבָּדֵל מִקְּהַל הַגּוֹלָה לִמְצֹא כֹּפֶר
חַזֵּק נָא לִבּוֹ לְבִלְתִּי יִשְׂבַּע נְדוּדִים
וְלֹא יִנָּחֵם לְעוֹלָם עַל עָפָר וָאֵפֶר
בְּחֵיל תְּמוּרָתוֹ יַעֲלֹם כֻּלּוֹ שַׁאֲנָן
לֹא יֶחֱרַף לְבָבוֹ כִּלְיוֹתָיו לֹא יִשְׁתּוֹנָן .

פֶּן יָקֻצוּ מְזַעְזְעָיו בְּתוֹכָחוֹת עַל אָוֶן
מַזְכִּיר עָוֹן לְהִתָּפֵשׂ נִהְיָה כֻּלָּנוּ
וּלְהַחֲרִישׁ לִבּוֹ כָּנוּ יַדֶּה אָבֶן
וּלְזַכּוֹת אֶת אָרְחוֹ יְנַבֵּל אוֹתָנוּ
וּבְכִתְבֵי עָמָל שִׂטְנָה וּבִזָּיוֹן
יִתְּנֵנוּ לְדֵרָאוֹן לֹא נוּכַל נִקָּיוֹן .

*

* *

אֵל שַׁדַּי ! הַקְשִׁיבָה וַעֲשֵׂה אַל תְּאַחַר
וּתְהִי לָנוּ הָרְוָחָה וּלְךָ נְקָמָה
כִּי כָל חֲסָדֶיךָ נְתוּנִים לְעַם אַחֵר
וְעַמְּךָ תְּלָאִים בִּשְׂעָרָה דַקָּה נֶעֱלָמָה
וְנַחַת רָעֵי גוֹיִם לָמוֹ נֶחָמוֹת
הַמְעַט מִמְּךָ הַאֵין דַּי לְךָ אֵל נְקָמוֹת ?!....

יהל״ל

לְעַלְמָה עִבְרִיָּה וְהִיא מִתְנַכֵּרָה .

יָפָה, יְפֵה־פִיָּה, אַתְּ עַלְמָה עִבְרִיָּה :
עֵינַיִךְ הַשְּׁחוֹרוֹת — כּוֹכָבִים מַזְהִירִים !
עַל רֹאשֵׁךְ תַּלְתַּלִּים — יִתְנַשְּׂאוּ כַּגַּלִּים
אַתְּ הוֹד עֲלוּמִים, אַתְּ שִׁיר הַשִּׁירִים !
אַךְ הָהּ, עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

כִּי לְלֹא אֱמֶת, אַתְּ „יוּלְיַא״ חוֹתֶמֶת
וּשְׁמֵךְ בַּקֹּדֶשׁ רִבְקָה אוֹ שָׂרָה !
מִדַּבְּרֵךְ : קֶע, קִי פַאַרדָאָן וּמערסי
שְׂפַת עַם לֹעֵז הִיא וּלְעַמֵּךְ זָרָה
וּבְכֵן עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

הֲמוֹן שִׁירַיִךְ, מַנְגִּינוֹתַיִךְ
מִצִּיּוֹן רָחָקוּ עֹרֶף לָהּ פָּנוּ ;
שִׁירֵי אֲהָבִים, מַנְגִּינוֹת עֲגָבִים
לֹא לָנוּ הֵמָּה, אֲחוֹתִי, לֹא לָנוּ !
הָהּ עַלְמָה עִבְרִיָּה !
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

אַלּוּף לִנְעוּרַיִךְ לָךְ בָּחֲרוּ הוֹרַיִךְ
נַעַר מַשְׂכִּיל גַּם דָּגוּל מֵרְבָבָה
מֵעֵינוֹ הַיָּפָה נֶפֶשׁ טְהוֹרָה נִשְׁקָפָה
עַל מִצְחוֹ מְרַחֶפֶת מַחֲשָׁבָה
אַךְ הָהּ, עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לְחֲתָנֵךְ נָכְרִיָּה !

לֹא חֲסַר דֵּעוֹת, גַּם בַּעַל הַפֵּאוֹת
אִם כִּי אֲרוּכִים מִדֵּי הֶעָנָו,
הוּא לְעַמּוֹ לֹא זָר וּבְצָרָתוֹ לוֹ צָר
וְזֹאת הִיא הָעֲנָנָה עַל פָּנָיו
אַךְ הָהּ עַלְמָה עִבְרִיָּה
גַּם לוֹ אַתְּ נָכְרִיָּה !

כִּי .... שְׁכוֹר הֲדַל אִישִׁים
כְּיָתֵד נֶאֱמָן תָּקוּעַ בִּלְבָבֵךְ ;
כִּי לִבֵּךְ תָּאַב כַּפְתּוֹרֵי הַזָּהָב
הוּא חֲלוֹמֵךְ בַּלֵּילוֹת עַל מִשְׁכָּבֵךְ
הָהּ עַלְמָה עִבְרִיָּה
אַתְּ לָנוּ נָכְרִיָּה !

ל. פרין

הַנַּעַר וְהָאוֹפָן

חָרַשׁ בַּרְזֶל, עֹשֵׂה חִשֻּׁקִים לָאוֹפַנִּים וְגַלְגַּלִּים
אֶל־נַעֲרוֹ מְשָׁרְתוֹ צִוָּה : „קוּמָה מַהֵרָה רוּצָה
הָבֵא אֶת־הָאוֹפָן הַלָּז אֶל־בֵּית רֹאשׁ הָאֲצִילִים
הֲלֹא הוּא כְּאַלְפַּיִם אַמָּה מִקִּיר הָעִיר וָחוּצָה!״
אֶל־מִצְוַת אֲדוֹנָיו שָׂמַח הַנַּעַר קַל הָרַגְלַיִם ;
כִּי מִי לֹא יִבְחַר הִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ וְשָׁאוֹף רוּחַ
מֵעֲבוֹד כָּל־הַיּוֹם קָשֶׁה, מֵעֲלוֹת שַׁחַר עַד־עַרְבַּיִם
לַהֲלִיק פַּטִּישׁ. לַהֲלוֹם פַּעַם וּלְהָשִׁיב הַמַּפּוּחַ ?
בְּחִפָּזוֹן הֵרִים אֶת־הָאוֹפָן, קָחוֹ עַל־הָאֶזְרוֹעַ
וּפְעָמָיו גַּם הֵרִים וַיְפַזֵּז חִישׁ כְּאַחַד הַצְּבָאִים.
אֶפֶס לֹא הִרְחִיק הָעֶלֶם בְּלֶכְתּוֹ כֹּה הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ.
כִּמְעַט חָלַף עָבַר צַעֲדֵי מִסְפָּר, כְּמֵאָה וְאַרְבָּעִים,
מִמַּשָּׂא הָאוֹפָן יָגְעָה זְרוֹעוֹ אַף־רָפְתָה יָדֵהוּ
וַיַּעֲמֹד עַד־אַרְגִּיעָה לְהִנָּפֵשׁ וְלִמְצוֹא מָנוֹחַ,
וַיִּקַּח וַיִּסְבְּלֵהוּ עַל־כָּתֵף. שָׂם עַל־שִׁכְמֵהוּ
וַיּוֹסֶף לֶאֱחֹז דַּרְכּוֹ הָלְאָה בְּרֹב אוֹנִים וְאֹמֶץ כֹּחַ...
הַשֶּׁמֶשׁ יָצְאָה בִּגְבוּרָתָהּ, חַמָּתָהּ בָּעֹז נִתֶּכֶת,
וּבְטֶרֶם יַעֲבוֹר הַנַּעַר הַמְסַבֵּל עוֹד צְעָדִים מֵאָה
חֻבַּל שִׁכְמוֹ מִפְּנֵי־עֹל. וַיִּיעַף וַיַּעֲמֹד מִלֶּכֶת
וּמֵעַל־מִצְחוֹ וּלְחָיָיו נָטְפוּ נָזְלוּ רְסִיסֵי זֵעָה
אָז רָאָה הָעֶלֶם וַיִּתְבּוֹנֵן כִּי לֹא מֵחָכְמָה עָשָׂה
לְהַעֲמִיס עַל־גֵּוּוֹ מַשָּׂא לַעֲיֵפָה. עֹל כָּבֵד וָטֹרַח,
וַיִּקְשֹׁר חֶבֶל בָּאוֹפָן ; וּלְבַל הֱיוֹת עוֹד כְּאֶבֶן מַעֲמָסָה
סְחָבָהוּ בְּחֶבֶל סָחוֹב וְשָׁמוֹט עַל־פְּנֵי כָּל־הָאֹרַח.
אָכֵן גַּם־עֲבֹדָתוֹ זֹאת הָיְתָה לוֹ כַּעֲבֹדַת פֶּרֶךְ,
כִּי אַף־אָמְנָם חֲלִיפוֹת עָמַל בִּימִינוֹ גַּם־בִּשְׂמֹאלוֹ
לֹא עָבַר גַּם הַחֲצִי, וְנַפְשׁוֹ קָצְרָה בַּעֲמַל הַדֶּרֶךְ
בִּרְכָּיו כָּשְׁלוּ וּמְנַהֶמֶת לִבּוֹ נָתַן בִּבְכִי קוֹלוֹ :
„אוֹי נָא לִי, שָׁוְא שָׁקַדְתִּי ! אֶל־מְגַמַּת חֶפְצִי
מָתַי אָבוֹא ?
הַיּוֹם רָפָה לַעֲרוֹב וַאֲנִי יָגֵעַ וּרְפֵה יָדַיִם !״
גַּם־בַּאֲדוֹנָיו הִתְקַצֵּף, קְלָלָה נִמְרֶצֶת קִלְּלוֹ בִּלְבָבוֹ
עַל־כִּי נָטַל עָלָיו מַשָּׂא כָּבֵד מִמֶּנּוּ פִּי־שְׁנַיִם...
וַיַּעֲבֹר אִישׁ עַל־פָּנָיו, אֶת־יְגוֹנוֹ שָׁמַע וַעֲמָלוֹ רָאָה,
וַיִּקְרָא הוֹי נַעַר אֱוִילִי, נְבוּב־לֵב וַחֲסַר־נֶפֶשׁ,
אַךְ לָרִיק תְּכַלֶּה עִתְּךָ, הִנְחַלְתָּ לְךָ עָמָל וּתְלָאָה!
גַּם־אֶת־הָאוֹפָן וִידוֹתָיו עוֹלַלְתָּ בֶּעָפָר וָרֶפֶשׁ !
קָחֵהוּ נָא הַצִּיגוֹ נְכוֹנָה. עַל־בָּמוֹתָיו הַעֲמִידֵהוּ
וּמְיֻשָּׁר יַעֲמֹד לְפָנֶיךָ, כְּגַלְגַּל עַל־צִיר הָעֲגָלָה
וְאַךְ כְּפַעַם בְּפַעַם בִּימִינְךָ קָדִימָה הַדְחְפֵהוּ
וְגָרֹן הַגַּלְגַּל כַּדּוּר אֶל־מְקוֹם זֶה נַפְשְׁךָ שָׁאֲלָה

* *
*

מִדֵּי אֶחֱזֶה הֲלִיכוֹת הַלַּבְלָר פְּלוֹנִי אַלְמוֹנִי
עַל־דְּבַר „שְׁאֵלַת הַיְּהוּדִים״ יֶאֱסֹף רוּחַ בְּחָפְנָיו,
יַרְבֶּה עֵצוֹת כַּחוֹל לְהַצִּיל עַמֵּנוּ מִשֹּׁד וָעֹנִי,
יַרְבֶּה לַהַג כַּמַּיִם וְאֵין דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו ;
אֶתְמוֹל רָץ כִּצְבִי קֵדְמָה. הַיּוֹם יָעוּף עַל כַּנֶּשֶׁר
וּמָחָר הוּא מַסְמֵר נָטוּעַ. סַרְטָן הוֹלֵךְ אֲחוֹרַנִּית,
פַּעַם בְּכֹה וּפַעַם בְּכֹה יָנוּעַ אַף־יִלְאֶה לִמְצוֹא אֹשֶׁר
וּבְאָבְדוֹ דֶּרֶךְ יִרְגַּז תַּחְתָּיו. יִתְהַלֵּךְ קְדֹרַנִּית ;
אַחַר יִתְנַעֵר שֵׁנִית. יוֹסִיף לִבְנוֹת הַיִּץ וְלִטְפֹּל טוּחַ
יְעַוֵּה יְעַקֵּשׁ מְסִלּוֹתָיו וִיסַלֵּף דַּרְכּוֹ כְּיוֹצֵא דוֹפֶן...
מִדֵּי אֶחֱזֶה רוֹדֵף קָדִים זֶה, אֱוִיל רֹעֶה רוּחַ
אֵלָיו פִּי קָרָאתִי מָשָׁל נָשָׂאתִי : הַנַּעַר וְהָאוֹפָן!

ד״ר ש. מאנדעלקערן

הַנַּעַר הַטֹּבֵעַ בַּבֹּץ.

בְּאַחַד הַכְּפָרִים יָשַׁב הָאִישׁ נָבוֹת
בְּמָלוֹן לָאֹרְחִים — לוֹ נַחֲלַת אָבוֹת;
וְלוֹ אֵשֶׁת חַיִל,
וּשְׁמָהּ אֲבִיגַיִל,
וּבֵן יָחִיד לִשְׁנֵיהֶם, יֶלֶד שַׁעֲשׁוּעִים,
נֶעֱזָב וּמְשֻׁלָּח — כִּיחִידִים הַפְּרוּעִים.
וַיְהִי כִּי שָׁלַח יְיָ אֶת הַבְּרָכָה
בַּאֲסָמֵיהֶם וּבְכָל מִשְׁלַח יָדָם,
וַתֶּרֶב עֲלֵיהֶם עֲבֹדַת הַמְּלָאכָה,
עַל כֵּן לֹא יָכְלוּ שִׁית לֵב אֶל הַנַּעַר,
וַיַּעַזְבוּ יַלְדוּתוֹ לַאֲנָחוֹת
בְּיַד אַחַת הַשְּׁפָחוֹת
וְאֶת שַׁחֲרוּתוֹ בְּיַד מוֹרֶה בַעַר —
וַיִּגְדַּל כָּעַיִר וַיְהִי פֶּרֶא אָדָם. —
וּמִתַּחַת לַגִּבְעָה אֲשֶׁר עַל יַד הַבַּיִת,
בְּמָקוֹם עָמַד מִלְּפָנִים בֵּית רֵחַיִם,
בִּצָּה עֲמוּקָה רַחֲבַת יָדַיִם
וּכְסוּיָה חֲרֻלִּים עִם שָׁמִיר וָשָׁיִת.
שָׁם חָמַד לָשֶׁבֶת הַנַּעַר הַפָּרוּעַ
וְלַעֲנוֹת מַשְׂכִּיל עַל שִׁיר הַצְּפַרְדֵּעַ,
עִם הַבֵּן לִשְׁכֵנָם הָרוֹעֶה שָׁמוּעַ,
שׁוֹבָב כָּמוֹהוּ אֲשֶׁר בָּחַר לוֹ רֵעַ.
פִּתְאוֹם נִשְׁמַע בַּבַּיִת קוֹל שָׁאוֹן וַהֲמֻלָּה
כִּי נָפַל הַיָּחִיד אֶל תּוֹךְ הַמְּצוּלָה...
וַתִּתְחַלְחַל אֲבִיגַיִל וַתִּצְעַק מָרָה:
„אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי אֲבוֹי לְיוֹם צָרָה!"
וַתִּקְרַע אֶת בְּגָדֶיהָ וַתִּסְפֹּק כַּפַּיִם.
„מָה אֻמְלָלָה אָנֹכִי אִשָּׁה קְשַׁת רוּחַ!
„לַיְלָה לֹא אֶשְׁכָּב, יוֹמָם לֹא אָנוּחַ,
„גַּם אֶל בַּר בִּטְנִי מַחְמַד עֵינַיִם
„כְּאֵם רַחֲמָנִיָּה לֹא אוּכַל הַשְׁגִּיחַ;
„כִּי גַם אֶת נַפְשִׁי אִם אֶקְרַע לִשְׁנַיִם
„לַעֲשׂוֹת אֶת הַכֹּל לֹא אוּכַל הַצְלִיחַ...
„הוֹדִיעֵנִי מַה־פִּשְׁעִי, אֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם,
„כִּי לְאִישׁ רוֹעֶה רוּחַ וּמְרַדֵּף הֶבֶל,
„גֶּבֶר לֹא יִצְלַח לְכָל דָּבָר בָּאָרֶץ,
„כִּי אִם לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, נָפַלְתִּי חֶבֶל?!
„עַד כַּמָּה פְּעָמִים צָעַקְתִּי מָרָה,
„כִּי נָכוֹן לָנוּ יוֹם אֵיד וָקֶרֶץ,
„יוֹם חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה, יוֹם אֵבֶל וְצָרָה,
„אִם לֹא יִסָּתֵם פִּי פַּחַת הַמְּצֻלָּה;..
„אַךְ הוּא כְּפֶתֶן חֵרֵשׁ הָאֹטֵם אָזְנַיִם
„וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ — וַיְחַבֵּק יָדָיִם...
„וְהִנֵּה בָּא פַחְדִּי! אֲהָהּ מְרַצֵּחַ!
„אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי הִנְנִי שַׁכֻּלָה!
„אִישִׁי שִׁכְּלַנִי — לַשָּׁוְא אֶתְיַפֵּחַ..."

כֹּה צָעֲקָה הָאֵם, וַתֵּבְךְּ וַתְּיַלֵּל,
וַתְּחָרֵף אֶת אִישָׁהּ וַתָּאַר וַתְּקַלֵּל. —
„הַסִּי אֵשֶׁת מְדָנִים, סָרַת טַעַם,
פּוֹתָה אֵין לֵב. בַּת בְּלִיַּעַל!"
קָרָא נָבוֹת בַּחֲמַת אַף וָזַעַם,
„לֹא בִי הֶעָוֹן, אִם בְּמֶרֶד וּבְמַעַל
„פִּנַּקְתְּ אֶת בְּנֵךְ וַתְּגַדְּלֶנּוּ פֶּרַע!
„אַךְ הַפְּצַר וָמֶרִי הָיָה הַזֶּרַע
„זָרַעַתְּ עַל לִבּוֹ — וְזֶה לָךְ פִּרְיֵהוּ!..
„קָרָאתִי לוֹ מוֹרֶה — וַתְּגָרְשֶׁנּוּ,
„בְּאָמְרֵךְ כִּי עַל בְּנֵךְ יַכְבִּיד אַכְפֵּהוּ;
„קָרָאתִי לַשֵּׁנִי — וַתְּשַׁלְּחֶנּוּ,
„יַעַן בָּא בְנֵךְ וַיְמָרֵר בַּבֶּכִי
„וַיֹּאמֶר כִּי הַכֵּה הִכָּהוּ עַל הַלֶּחִי;
„הַשְּׁלִישִׁי לֹא מָצָא חֵן בְּעֵינַיִךְ
„כִּי אָרְכוּ פֵּאוֹתָיו וּשְׂפָמוֹ אֵימָה
„עַל הָרְבִיעִי קָצַפְתְּ בְּאַף וּבְחֵמָה

„כִּי עָשָׂה שְׁפָטָו וַיִּסַלְסֵל בַּשַּׂעַר
„וַיֵּלֶךְ בָּעֶרֶב לָשׂוּחַ בַּיַּעַר .
„כֵּן אֶת הַחֲמִישִׁי
„וְכֵן אֶת הַשִּׁשִּׁי .
„הֲרָאִית אֶת כֹּחָךְ וְעֹצֶם יָדָיִךְ ;
„חֲרַפְתִּים גִּדַּפְתִּים לְעֵינֵי הַנַּעַר ,
„עַד דַּרְכֵּךְ זֶה גַּם אוֹתוֹ לִמַּדְתְּ ,
„וַיִּמְרֹד גַּם אוֹתִי כַּאֲשֶׁר מָרַדְתְּ ,
„וָאֵקַל בְּעֵינָיו כַּאֲשֶׁר הֲקִילוֹתִינִי :
„וַאֲנִי מָה עַתָּה כִּי עָלַי תָּלִינִי ?!..."
כֹּה נָצוּ גַּם נָעוּ וַחֲמָתָם שָׁפָכוּ
הַהוֹרִים הַשְּׁנַיִם בְּרַעַשׁ וַהֲמֻלָּה ,
עַד כִּי בְּהַצּוֹתָם יַחַד שָׁכָחוּ
גַּם אֶת בְּנָם הַטֹּבֵעַ גַּם אֶת הַמְּצוּלָה .
וַיְהִי כִּי הוֹצִיאוּהוּ — אוֹי אִם לֹא רְחָמָה !
וְהִנֵּה הוּא מֵת — וְלֹא נוֹתְרָה בָּם נְשָׁמָה ...

* * *

לָכֶם הַמִּשְׁפָּט , הוֹי סוֹפְרֵי עַמֵּנוּ !
הִנֵּה שָׁפַךְ יְיָ חֲמָתוֹ עָלֵינוּ ,
וַיָּבֵא עָלֵינוּ עָמָל וּתְלָאָה :
צָרוּ צְעָדֵינוּ , יָדֵינוּ אָסָרוּ
מִיּוֹם אֶל יוֹם הָהּ שְׁלָוֵינוּ יִצְעָרוּ
אֵין מִפְלָט מִצָּר — אֵין מָנוֹס מֵרָעָה ...

חֲמַת עַכְשׁוּב מִמַּעַל וּפְתָנִים מִתַּחַת ,
נָנוּס מִפַּחַד וַנִּפֹּל בַּפַּחַת ...
וּמַה תַּעֲשׂוּ אַתֶּם בִּימֵי זֹאת הַפְּקוּדָה ?
תָּרִיבוּ תִּנָּצוּ , וַתְּשַׁלְּחוּ מְדָנִים ,
תַּפְרִידוּ בֵּין אַחִים , תַּלְבִּינוּ פָּנִים ...
הֲזֹאת הִיא הַתּוֹרָה , אִם זֹאת הַתְּעוּדָה ?!

וּמַה הִיא הַמַּצָּה , מַה זֹּאת הַמְּרִיבָה ?
מַה סֶּמֶל הַקִּנְאָה הַזֹּאת הַמַּעֲצִיבָה ?..
טוֹב לָנוּ כַּלְאֻמִּי כִּמְבַקֵּשׁ תִּקּוּנִים ,
כְּחָפֵץ בְּרַבָּנִים וּבְחִנּוּךְ בִּסְדָרִים ,
כַּדּוֹרֵשׁ לְצִיּוֹן וּכְבוֹחֵר בַּחֲדָרִים — !
אִם יִהְיוּ אַךְ כֻּלָּם מְשֻׁלָּמֵי אֱמוּנִים !..
הִתְאַחֲדוּ הֵימִינוּ וֶהֱיוּ לַאֲחָדִים ,
וְאַל תִּהְיוּ כַּמּוֹץ לִפְנֵי רוּחַ קָדִים ,
סוֹפְרֵי יִשְׂרָאֵל , הַמּוֹרִים לוֹ דֵעָה !
עֻצוּ דַּבֵּרוּ — אַךְ דַּבְּרוּ בְנַחַת ,
אֵיךְ יִנָּצֵל עַמְּכֶם מֵעֶבְרֵי פִּי פַחַת —
אָז יוֹשַׁע שַׁדַּי וּבָכֶם נִוָּשֵׁעָה ! ...

זאב הכהן קאפלאן

ריגא כ"א שבט תרמ"ו .

הַמְזַמֵּר וְהַתַּרְנְגֹל .

הַמְזַמֵּר בַּכְּלוּב יָשַׁב וַיְשׁוֹרֵר
שִׁיר נָעִים לְהַפְלִיא , לוֹ תִּמְעַט כָּל תְּהִלָּה ;
אַךְ פִּתְאֹם לְתֻמּוֹ הִתְאַנַּח הַמְשׁוֹרֵר
וּפִרְקוֹ בַּשִּׁיר עַד חֶצְיוֹ לֹא כִלָּה ...

„מַה קָּרְךָ יַקִּירִי ? — הַתַּרְנְגֹל שְׁאָלָהוּ
כִּי פִתְאֹם נֶאֱלַמְתָּ , רוּחֲךָ חֻבָּלָה ?"..
—„אֲהָהּ כִּי זָכַרְתִּי — הַמְזַמֵּר עָנָהוּ
כִּי פֹה בִּכְלוּב־צַר חָפְשָׁתִי נִגְזָלָה .

נַפְשִׁי בַּמַּסְגֵּר וּמֶרְחַב־יָהּ אַיִן
לָעוּף כִּהְיוֹתִי עִם לַהֲקוֹת צִפֳּרִים ,
בֵּין אַרְזֵי־אֵל רָמִים אוֹ פְּרָחִים נֶהְדָּרִים
וּלְרַנֵּן לֵב רֵעַי שָׁם עַל הָעָיִן !..

וּשְׁכוּלָה גַּלְמוּדָה בְּקִנָּהּ יוֹשֶׁבֶת ,
שָׁם עַתָּה רַעְיָתִי וְתִמָּרֵר בְּעַצֶּבֶת
כִּי הָלַךְ וְאֵינֶנּוּ דוֹדָהּ מִנֹּעַר !
הָהּ מִי יוֹדִיעֶהָ כִּי שָׁבוּי הִנְנִי ,
וּלְבוֹגֵד בְּאַהֲבָה אַל־נָא תְּתַנֵּנִי —
כִּי עַתָּה שְׁלַוְתִי גַּם פֹּה בְּבֵית סֹהַר !..

„שְׁחֶתְךָ הַמְזַמֵּר — הַתַּרְנְגֹל הִבִּיעַ ,
כִּי חֵלֶק לְךָ אֶל קוֹל עוּגָב בַּגָּרוֹן

וּמָה הַתּוֹעֶלֶת בְּשִׁירִים עֲרֵבִים
הֲיִמַּלְאוּ מֵעֶיךָ בִּימֵי רָעָב וְצָרָה ?
אוֹ לֶחֶם וָמֶלַח יוֹשִׁיטוּ לָרְעֵבִים
וַעֲרֻמִּים יְכַסּוּ בֶּגֶד בַּקָּרָה ?!..

לֹא אַחַת מֵאֵלֶּה יַעֲשׂוּ שִׁירֶיךָ, —
וּמִדַּת קְשִׁי־יוֹמְךָ מָה רַבָּה בַּתֵּבֵל !
כִּי מוּקְשִׁים לָךְ שָׁתוּ—וּפַת בְּמָעוֹן אֵבֶל
כְּאָסִיר אֶל בּוֹר תְּהִי כָּל־יָמֶיךָ !..

אַךְ לֹא כֵן אָנֹכִי הַתַּרְנְגֹל עִמָּדִי !
חַיַּי — בִּרְצוֹנִי, חָפְשִׁי — בְּיָדִי :
כִּי כִשְׁרוֹן מְשׁוֹרֵר אֵין בִּי מִנֹּעַר !
וְעַל כֵּן לַעֲצָתִי לוּ תִשְׁמַע, בֶּן עֹנִי,
קְרָא־נָא מִן הוּא „קוּקוּרִיקוּ" כָּמֹנִי :
אָז תֵּצֵא עַד־עוֹלָם מִסְּגוֹר בֵּית הַסֹּהַר !..

* *
*

כַּתַּרְנְגֹל הַזֶּה שָׁמַעְתִּי מְדַבְּרִים
רֹב עֲשִׁירֵינוּ, אֶל מְשׁוֹרְרִים וּמְחַבְּרִים —
מִבְּלִי שֶׁיִּשְׁאֲלוּ אֶת־לִבָּם, לֵב אֶבֶן :
„אַרְיֵה כַּבָּקָר אֵיךְ יֹאכַל תֶּבֶן ?"!..

ס. ס. דאליצקי.

אֶרֶץ הַצְּבִי

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם רִמּוֹן פּוֹרֵחַ
וּפְרִי עֵץ הָדָר בְּעֳפָאִים זוֹרֵחַ ;
רוּחַ חֵן שָׁם יַהֲלֹךְ עַל שַׁפְרִיר שָׁמַיִם,
שָׁם תָּמָר וַהֲדַס רוֹם יִשְׂאוּ כַּפַּיִם ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם גֶּפֶן אַדֶּרֶת
תַּאֲרִיךְ בַּדֶּיהָ תַּבְשִׁיל עִנְּבֵי תִפְאֶרֶת ;
הַתְּאֵנָה שָׁם תִּפְרַח אַף תַּחֲנֹט פַּגֶּיהָ,
הָאֵלָה כַּלִּיל תָּשִׁית צֵל עֲנָפֶיהָ ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ בַּרְזֶל אֲבָנֶיהָ,
שֶׁמֶן חָלָב וּדְבַשׁ יָזוּבוּ צוּרֶיהָ
אֶרֶץ צֹאן וּבָקָר כָּל מֶגֶד שָׁמַיִם
עֲיָנוֹת וּתְהוֹמֹת נַהֲרֵי נַחֲלֵי מָיִם ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ בָּהּ בָּחַר אֱלוֹהַּ,
עָלֶיהָ לַבְּקָרִים יָרַד מִגָּבְהוֹ ;
עִם הָאָבוֹת שָׁם דִּבֶּר בַּחֲלוֹם הַלַּיִל
וּבְחִירָיו שָׁם הָלְכוּ מֵחַיִל אֶל־חָיִל ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ לָהּ עַמּוֹ הִסִּיעַ
אֲבִי הַנְּבִיאִים, עַד־הַגְּבוּל הִגִּיעַ ;
שָׁוְא לַעֲבוֹר הַיַּרְדֵּן הִתְחַנֵּן לֶאֱלוֹהַּ,
רַק רָאָה מֵרָחוֹק מֵהַר הַגָּבֹהַּ ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שִׁבְטֵי־יָהּ יָרָשׁוּ
וּבְמִלְחֲמוֹת תְּנוּפָה שָׁם חַרְבָּם לָטָשׁוּ
וּמְשִׁיחֵי־אֵל שָׁם עַל־כִּסְאוֹתָם יָשָׁבוּ
וּנְבִיאִים לַהֲבוֹת־אֵשׁ מִשְּׂפָתָם חָצָבוּ ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם שׁוֹרֵר הַמֶּלֶךְ,
אֹיְבָיו הִכָּה לֶחִי הֶעֱבִירָם בַּשֶּׁלַח :
כָּל־אֶבֶן מִקִּיר שָׁם גְּבוּרוֹתָיו תַּבִּיעַ,
כָּל כַּפַּיִם מֵעֵץ שָׁם מִזְמוֹרָיו יָרִיעַ ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁם שַׁעַר שָׁמַיִם
בָּנָה מֶלֶךְ חָכָם בִּתְבוּנַת כַּפָּיִם,
שִׁיר הַשִּׁירִים שָׁם שָׁר וּמְשָׁלָיו הִבִּיעַ
אַף קוֹל הַקֹּהֶלֶת בַּקָּהָל הִשְׁמִיעַ ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שָׁרְוְתָה דָמֵנוּ
עֵת גָּבַר הָאוֹיֵב וַיָּרֶב חֲלָלֵינוּ,
הַמִּקְדָּשׁ שָׁם עָלָה כָּלִיל הַשָּׁמַיִם
וִיתוֹמִים הָיִינוּ נִשְׁפַּכְנוּ כַּמָּיִם ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ לָהּ כָּל־תּוֹחַלְתֵּנוּ,
עוֹד שָׁמָּה בַּקֹּדֶשׁ יַזְקִינוּ שָׁרָשֵׁינוּ :
עַל־עַמָּהּ הַמֻּרְדָּף הִיא נוֹגָה נִשְׁקָפָה
נַפְשֵׁנוּ הַמָּרָה לָהּ כָּלְתָה נִכְסָפָה ?

הֲיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ הִיא תִפְקֹד בָּנֶיהָ,
נִדְחֵי צִיּוֹן תֶּאֱסֹף תִּשָּׂא בִּכְנָפֶיהָ ;

עֵת יָבוֹא בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ
וִיחַדֵּשׁ יָמֵינוּ יִשְׁעֵנוּ יַפְרִיחַ ? . . . .

אהרן אליהו פומפיאנסקי

ריגא ה׳ טבת תרמ״ו .

א.

חֲזוֹן „כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל"

בַּת צִיּוֹן . . . . עוּרִי רוּחַ קָדְשֵׁךְ עוּרִי הַנֵּבֶל .

(גארדאן)

בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיִל אָזַרְתִּי כֹחַ ,
אֶל־אֶרֶץ הַקֶּדֶם עַפְתִּי רָאִיתִי ;
נָפוֹת שׁוֹנוֹת עָבַרְתִּי בְּלִי מָנוֹחַ ,
וּמִשּׁוּאוֹת צִיּוֹן פִּתְאֹם חָזִיתִי .

אַךְ גַּלִּים נִצִּים בְּכָל עֵבֶר וּפִנָּה ,
אַךְ שְׂרִידֵי אַדֶּרֶת בַּת עֵינִי חָזָתָה ;
תַּחַת פְּאֵר וְרִנָּה — אֵפֶר וְקִינָה ,
תַּחַת רוּחַ גְּבוּרָה — עַבְדֻת וְקַלָּסָה .

פֹּה שָׁבַת מָשׂוֹשׂ , וַתֵּרֶב תַּאֲנִיָּה ,
חָדַל שָׁאוֹן , וּשְׁאִיָּה יֻכַּת שָׁעַר ;
גַּם אַרְזֵי לְבָנוֹן יִשְׂאוּ אֲנִיָּה ,
שַׁח רֹאשָׁם , נָס לֵחָם , נֶחֱשַׂף הַיַּעַר .

מֵעַי הָמוּ בְּהִתְבּוֹנְנִי בְּנֶפֶשׁ הוֹמִיָּה ,
אֵיךְ שַׁמָּה וְצִיָּה פֹּה מִכָּל אֲפָסִים ;
פֶּתַע רָאִיתִי עֲלֵי חָרְבוֹת מוֹרִיָּה
דּוּמָם יוֹשֵׁב אֶחָד מִשַּׂרְפֵי שָׁמַיִם .

וָאֶתְחַנֵּן אֵלָיו ; תְּנָה לִי הַחֶרֶב
פֹּה לְרַגְלֶיךָ עַל חוֹמֹתַיִם תָּנוּחַ ;
אֶנָּקֵם בָּהּ מִצָּרַי , זְאֵבֵי עֶרֶב ,
אֲמַחֲצֵם , אֲכַלֵּם אֱזָרֵם לְכָל רוּחַ .

„לֹא !" עָנָה הַשָּׂרָף — בִּדְמֵי מִלְחֶמֶת
לֹא יִוָּשַׁע יִשְׂרָאֵל ! קְחִי זֹאת וְצוּרִי תְּעוּדָה !
— וַיָּשֶׁט לִי תַּחַת חֶרֶב נוֹקֶמֶת
כִּנּוֹר דָּוִד נְעִים זְמִרוֹת יְהוּדָה ! —

ב.

לַמְנַצֵּחַ בִּנְגִינוֹת „כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל".

נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל מְחֹלֵנוּ

(איכה ה׳ ט״ו)

רוּחִי חֻבָּלָה — מְנַגֵּן לִי אֶקְחָה ! . . . . . .
הֵטִיבָה נָא שִׁירָה , נַפְשִׁי אוֹהָבֶת ;
אָנוּשׁ כְּאֵבִי חַיָּתִי לֶעָפָר שָׁחָה ,
חוּשָׁה , הַשְׁמִיעֵנִי שִׁירֵי עַצֶּבֶת .
הַמַּנְגִּינוֹת הָאֵל בִּי תְּאַזֵּרְנָה
זִיקוֹת הַתִּקְוָה תַּחַת הַשָּׁמָיִם ;
גַּם לַהֲבוֹת לְבָבִי מַהֵר תְּכַבֶּינָה
מִשֶּׁטֶף הַמַּיִם תִּזְרוֹמְנָה הָעֵינָיִם .
לֹא לְמַנְגִּינוֹת שָׂשׂוֹן וְשִׁירֵי גִילָה ,
תְּהִי עַתָּה אָזְנִי קַשֶּׁבֶת ;
אַךְ שִׁירֵי נֶהִי , מְנַגֵּן , הַשְׁמִיעַ בִּחִילָה ,
אֶבְכֶּה , אֶבְכֶּה כִּי חָרָה לִי עַד מָוֶת .
אִם גַּם בָּעַמִּים נִהְיֵיתִי לִקְלָלָה ,
שִׁירֵי צִיּוֹן אֶשְׁמַע בְּלֶכְתִּי שָׁחוּחַ ,
נִירֵי אָמְנָם לֹא אִבַּדְתִּי סֶלָה .
אֶבְכֶּה , אֶבְכֶּה , וְשֵׁנִית אַחֲלִיפָה כֹחַ !

יהושע לעווינזאהן

לְיוֹנַת אֵלֶם רְחֹקִים !

לכנסת ישראל אשר בארץ רומניא .

מַה לָּךְ יוֹנָתִי , מִי קִצֵּץ לָךְ כְּנָפַיִם ! ?
מִי הִפִּיל לָךְ אוֹר פָּנִים , כִּתֵּת רַגְלַיִךְ —
וּלְמַעַצֵּבָה תִּשְׁכָּבִי , בֵּין שְׁפַתָּיִם ,
וּמָה הֵנָּה הַדְּמָעוֹת , שָׁם בְּעֵינַיִךְ — ?
וְנוֹזְלִים אֵלֶּה אֶרְאֶה — נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד !
לַשֶּׁבֶר אֵין שָׁבֶר , אֵין הֵד לָאֵיד —

מַה לָּךְ יוֹנָתִי , מִי קִצֵּץ לָךְ כְּנָפַיִם ! ?

הֵן כְּאבוֹת חֲדָשִׁים, לִבֵּךְ יִבָּקַע —
אֵשׁ תֹּפֶת בֹּעֶרֶת, עַל דַּל שְׂפָתַיִם,
וְדַבֵּר לֹא תוּכְלִי, גַּם אֵין כָּל שׁוֹמֵעַ, —
תֶּאֶלְמִי תִּכָּלְמִי, נֶאֱלַמְתְּ דוּמִיָּה, —
רַק מֵחַגְוֵי הַסֶּלַע, — הִנֵּךְ בֹּכִיָּה,

הִנֵּךְ בֹּכִיָּה, וּכְבָר יָבְשׁוּ הָעֵינַיִם —
עֵת תַּחַת פַּרְסוֹת נְחוּשָׁה, דּוֹמֵם תִּשְׁכָּבִי,
בְּאֵין הֲפֻגוֹת, תּוֹרִידִי דִּמְעָה כַּמַּיִם,
הַאִם מִנַּחַל אַכְזָב, לָךְ נַחַם תִּשְׁאָבִי?
מַה תּוֹעֶלֶנָה הַדְּמָעוֹת, לַשֹּׁד לַקָּרֶץ?
אִם הֵנָּה כַּמַּיִם — תִּשָּׁפַכְנָה עַל אָרֶץ — —

עַל אֶרֶץ תִּשָּׁפַכְנָה — מִי יִפְתַּח הַנֹּאד?
— קַבֵּץ מַיִם רוֹתְחִים, שִׂימֵם לְמִשְׁמֶרֶת —
אֵין חוֹלֶה עַל שֶׁבֶר, עַל קָלוֹן עַל שֹׁד
לֶהָבָה בָּךְ תִּבְעַר, מְעֻבָּרִים בְּעֶרֶת
כַּבּוֹת אֵשׁ זֶה, לֹא דַי דִּמְעוֹת עֵינַיִם —
לֹא יְכַבּוּ הַלַּהַב, כָּל נַהֲלֵי מָיִם,

אַךְ עֲצוֹר לֹא תוּכְלִי, לֹא יִשְׁאֲלוּ הָעֵינַיִם
עֵת לֵב מָלֵא כַּיָּם, הֹלֵךְ וְסֹעֵר —
הֵם דִּמְעָה יוֹרִידוּ, דִּמְעָה כַּמַּיִם
כַּבּוֹת אֵשׁ תֹּפֶת, בִּלְבָבֵךְ הַבֹּעֵר,
אַךְ הֵם כְּשֶׁמֶן עַל אֵשׁ, יַגְדִּילוּ הַמְּדוּרָה
וּכְבָר גַּם דַּי בָּכִית, מָלְאָה הַמְּשׂוּרָה, —

עַל מָה רִאשֹׁנָה, תִּבְכִּי תִּתְיַפָּחִי? —
אִם עַל הַמַּכּוֹת, שֶׁהֻכֵּית בֵּית מְאַהֲבָיִךְ —
תִּדְאֲגִי תִּתְמוֹגְגִי, מַר תֶּאֱנָחִי —
אוֹ אַחַיִךְ נִחֲרוּ בָךְ, הֶעֱמִיקוּ פִּצְעָיִךְ — ?
כְּעֶסוּךְ גַּם כָּעַס, הוֹי סֹעֲרָה עֲנִיָּה!
וּלְבֶגֶד בּוֹגְדִים כָּאֵלֶּה, הִנֵּךְ בּוֹכִיָּה — —

הוֹי יוֹנַת אֵלֶם, לָמָּה תִּתְאַבָּלִי?
אִם מְהָרְסַיִךְ אֵלֶּה, מִמֵּךְ יָצָאוּ —
זִכְרִי נָא עֲנִיָּה, זִכְרִי וַחֲדָלִי,

הֵן לֹא חֲדָשִׁים הֵמָּה, מִקָּרוֹב בָּאוּ
בֵּין שׁוֹשַׁנֵּי חֶמֶד, עִנְּבֵי רוֹשׁ יִצְמָחוּ —
אַךְ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת, תַּחַת חֲרֻלִּים יְסֻפָּחוּ,

מַה לָּךְ יוֹנָתִי, מִי קִצֵּץ לָךְ כְּנָפַיִם?
עַל מְקוֹמֵךְ תִּרְבְּצִי, וְתַחְבְּאִי לַקָּרֶץ —
הַאֵין עוֹד כָּל פִּנָּה, תַּחַת הַשָּׁמַיִם
מְקוֹם בּוֹ תָּנוּסִי, מִשֶּׁבֶר וָפֶרֶץ — ?
הֵן בְּרֶגֶל תֵּרָמְסִי, יוֹם יוֹם כְּתוֹלַעַת
וְעוֹד רֹב יָמִים, לֹא הוֹרוּ לָךְ דָּעַת??

הוֹי יוֹנָה תַמָּה, קְצוּצַת כְּנָפַיִם!
מִי נָסַךְ עָלַיִךְ, רוּחַ תַּרְדֵּמָה — ?
שְׂאִי נָא אֻמְלָלָה, מִסָּבִיב עֵינַיִם
וּרְאִי עַל כָּל צַעַד, בּוּז וּמַשְׂטֵמָה —
שִׁמְעִי מִסָּבִיב, לַעַג הַשַּׁאֲנַנִּים,!
הַעֶבֶד יִשְׂרָאֵל, אוֹ חֶבֶר צוֹעֲנִים — ?

מִקְּלוֹנֵךְ, שָׁכַחַתְּ גְּאוֹנֵךְ, אֲהָהּ שָׁמַיִם!
וְעַל גְּחוֹנֵךְ כָּרֶמֶשׂ, חֶרֶשׁ תִּזְחָלִי —
עַל מִשְׁכָּבֵךְ יִלְעֲגוּ, מִכָּל אַפְסָיִם —
אִם רֹאשׁ תָּרִימִי, אוֹ שֶׁבֶת תִּשְׁפָּלִי
הַאִם סָפָה כָּל תִּקְוָה, תַּמָּה תוֹחֶלֶת?
הַאִם נִסְגַּר כָּל שַׁעַר, בְּרִיחַ וָדֶלֶת — ?

לָךְ אֶרֶץ קְדוּמִים, תּוֹשִׁיט יָדַיִם —
תְּלָמֶיהָ יְרַוּוּ נַחַת, עוֹד דֶּשֶׁן יִרְעָפוּ,
אֶרֶץ נִשְׁכָּחָה, זֶה שָׁנִים אַלְפָּיִם
עוֹד עֲפַר אַרְצָהּ, בָּנַיִךְ יִשְׁאָפוּ,
תִּרְדִּי מַיִם, עוּפִי עַל כְּנָפַיִם
עַל מְרוֹמֵי הַר צִיּוֹן, וִירוּשָׁלָיִם! —

יצחק ראבינאוויץ איש קאוונא.

פעלז 16 דעצעמבער 1885

מַשְׂאַת נַפְשִׁי .

שֶׁמֶשׁ אָבִיב , נָטָה יָמָּה
עַד לִקְצוֹת שָׁמָיִם ;
זִיו חַכְלִילִי הוּצַק שָׁמָּה
תַּאֲוָה לָעֵינָיִם .

סָבִיב תִּשְׁלַט שַׁלְוַת הַשֶּׁקֶט
עָלֶה כַּל יִתְעוֹרֵר ,
עַל רֹאשׁ גַּבְנוּן בָּדָד דּוֹמֵם
יוֹשֵׁב לוֹ הַמְשׁוֹרֵר .

מַה נָּעַמְתָּ הוֹד הָאָבִיב !
הוֹדְךָ מִי יַשְׁמִיעַ ;
תִּקְוַת אֱנוֹשׁ כִּי תְבוֹאֶנָּה
יוֹם אֶל יוֹם יַבִּיעַ !

רוּחַ נוֹאָשׁ יָשׁוּב יֶחִי ,
יַחֲשֹׁב רֹב מַחֲשָׁבוֹת ;
יִשְׁכַּח מֹרֶךְ , רִפְיוֹן גֵּוֹ ,
יִשְׁאַף אַךְ נִשְׂגָּבוֹת !

***

סָבִיב תִּשְׁלַט שַׁלְוַת הַשֶּׁקֶט –
הַס ! קוֹל מַשַּׁק כָּנָף . . .
רוּחַ צַח עַל פְּנֵי עָבַר ,
יָנַע גַּם כָּל עָנָף .

הִיא הַחֲסִידָה חַשְׁרַת אֵבֶר ,
זַכַּת גֵּו כַּסֹּלֶת ;
שָׁם בִּמְחוֹזָהּ , הָלְאָה , מָעְלָה
תֶּחֱצֶה יָם הַתְּכֵלֶת ! . . .

הָהּ ! מִי יִתֵּן כַּנְפֵי נֶשֶׁר
לִי , גַּם לִי תוֹלֵעָה !
אוֹ כָאָדָם , לוּ אַךְ חָפְשִׁי
אֵשֵׁב אוֹ אֵצֵאָה .

אָז אָעוּפָה , אֶפַּע קֵדְמָה ,
– שָׁם שָׁר , מֵת הַלֵּוִי –
שָׁם עַל שַׁדְמוֹת בָּר וָפֶרִי
חִישׁ יֶהֱשַׁךְ כְּאֵבִי .

אֵיךְ , אֵיךְ אַדְמַת קֹדֶשׁ
רוּחִי לָךְ הוֹמִיָּה ;
אֲוִיר אַרְצֵךְ חַיֵּי נֶפֶשׁ
מַרְפֵּא גַם לַגְּוִיָּה .

אֲוִיר אַרְצֵךְ חַיֵּי נֶפֶשׁ
יָעִיר בִּי הִגָּיוֹן ,
מַחֲזוֹת נֹעַם , מַחֲזוֹת קֹדֶשׁ
אֶרְאֶה בְּחִזָּיוֹן :

שֶׁמֶשׁ מַזְהִיר הֵאִיר אָרֶץ ,
יַבְרִיק טַל עַרְבָּיִם
שִׁיר הָאִכָּר , בָּרִיא , רַעֲנָן ,
נִשְׁמַע מֵאַפְסָיִם .

קוֹל הֶחָלִיל מִשְּׂפַת הַנַּחַל –
רוֹעֶה יַשְׁקְ הָעֵדֶר ;
קוֹל שִׁיר נָעִים , שִׁירַת עַלְמָה
שָׁם בִּפְנִים הַחֶדֶר .

עֲלֵי שַׁדְמוֹת בָּר וָפֶרִי
אֶעֱבוֹד גַּם אָנֹכִי ;
אֶעֱבוֹד , אָשִׁיר , אֶשְׁאַף רוּחַ
אוּלַי יָשׁוּב כֹּחִי !

אֶשְׁכַּח עָצְבִּי , תּוּגַת נַפְשִׁי
עַל תִּקְוֹתַי כֻּלּוֹ ;
יָמִים טוֹבִים , חַיֵּי שֶׁקֶט ,
נֶגְדִּי עוֹד יִצְהָלוּ .

אֵיךְ , אֵיךְ אַדְמַת קֹדֶשׁ
רוּחִי לָךְ הוֹמִיָּה !
לוּ גַּם אַתְּ , גַּם אֲנִי יַחְדָּו
נָשׁוּב עוֹד לִתְחִיָּה ! . . .

ה'מ'צ'ר כאנע

רְגֵי פַּלֵּט.

וּבְהַר צִיּוֹן תִּהְיֶה פְלֵיטָה.
(עובדיה א׳ י״ז)

הֱקִיצוֹתִי – וּלְהֲוֵי עַמִּי אֶתְבּוֹנֵן
כִּי הֻמְּכוּ הֻכְּאוּ וּתְלוּאִים מִנֶּגֶד,
וּבְלִבִּי אֵשׁ וּבְכִלְיוֹתַי אֶשְׁתּוֹנֵן:
אֵיךְ עָלָיו סָבִיב שָׁתוּ בֹּגְדֵי בֶגֶד!

וּנְפוּגוֹתִי לִרְאוֹת כִּי אֵין אִישׁ עֹזֵר
קָטֹן נִתַּן עַמִּי בָּזוּי בָּעַמִּים,
מִיָּמִין וּשְׂמֹאל אֶגְרוֹף רֶשַׁע גֹּזֵר
וּלְבִלְעוֹ יִשְׁאֲפוּ שֹׂטִים גַּם צַמִּים.

וָאִיקַץ כַּשִּׁכּוֹר מִיֵּינוֹ מִתְרוֹנֵן —
וָאֶבְכֶּה הִסְתּוֹפֵף בָּךְ יְרוּשָׁלַיִם!
וּבִלְבָבִי, צִיּוֹן! עֲפָרֵךְ אֲחוֹנֵן
וַתִּצְמָא לָךְ נַפְשִׁי כַּצָּמֵא לַמַּיִם.

גַּם אֲבוֹתַי, צִיּוֹן! אֵלַיִךְ עָרָגוּ
וְלַהֲרָרַיִךְ הֵרִימוּ פְּעָמַיִם,
אַךְ הֵם מֵחִבּוּט בַּקֶּבֶר דָּאָגוּ
וַאֲנִי אֶדְאַג פֹּה מֵחִבּוּט בַּחַיִּים.

רַק לַאֲבוֹתַי לֹא נָשַׁמּוּ הַמְּסִלּוֹת
וַעֲלִיזֵי לֵב עָלוּ וּבְאֹמֶן־תְּמִים:
כִּי יָנִיסוּ גֹּוִים מִגִּלְגּוּל מְחִלּוֹת —
וַאֲנִי אָנִיס גֹּוֵי מִגַּלְגַּל פֹּגְרוֹמִים.

הֲלַמֵּתִים, צִיּוֹן! תַּעֲשִׂי חֶסֶד־פֶּלֶא:
כִּי בָךְ יֶחֱסוּ עֵת לִקְבָרוֹת יוּבָלוּ,
וּמֵחַיִּים, יֶחֶרְדוּ לָךְ מִכֶּלֶא
תִּכְלְאִי חַסְדֵּךְ בַּחַיִּים כִּי יִשְׁאָלוּ? —)

לֹא כְּאֵל עִיר מִקְלָט אֵלַיִךְ אָנוּסָה
כְּנָם מִגֹּאֵל, שֹׁפֵךְ דָּם, רֹצֵחַ,
אַךְ גֹּאֵל אֵין לִי יִפְדֵּנִי מִמְּבוּסָה
וָאֲמַלֵּט נַפְשִׁי לִבְלִי אַרְצֵחַ.

לֹא גַּם כְּבֹרֵחַ הַפֹּשֵׁט רֶגֶל
לָנֹשִׁים בּוֹ מַשָּׂאת זָהָב וָכָסֶף
אַךְ לַעֲבֹד אַדְמָתֵךְ הֵן אָרִים דֶּגֶל
כִּי חֶרְפַּת רָעָב מִמֶּנִּי תֵאָסֵף!

צבי הכהן שערשעווסקי.

מִפִּי עוֹלְלִים.

„שותא דינוקא בשוקא דאבוה או דאמא“.

נָטַשְׁתִּי הֲמוֹן עִיר וָאֵצֵא לָשׂוּחַ
הַרְחֵק מֵאָדָם וּמִשְּׁאוֹנָם הֶבֶל,
וּדְרוֹר לִי חָלַמְתִּי: צִפּוֹר בָּרוּחַ
נִמְלְטָה מִפַּח חָפְשָׁה מִכֶּבֶל! —

וָאֵלֵךְ בַּמִּישׁוֹר בַּגַּיְא וָגֶבַע
וַיַּרְקֵדֶשֶׁא נָתַן אֶל אַפִּי רֵיחַ,
וּמֵעֵינַי שׁוֹטְטוּ בִּנְאוֹת הַטֶּבַע
וָאֶמָּלֵא עֲלוּמִים וָאָרֹן שָׂמֵחַ.

הָעִיר וּמְתִים בָּהּ אָז מֶנִּי נִשְׁכָּחוּ
מִקְסַם־חֵן קָסַם לִי פֹּה הָאָבִיב,
וָאֵלְכָה שְׁפִי בַּשָּׂדֶה בָּאָחוּ
וּמְנוּחָה וָשֶׁקֶט עֹטְרִים לִי סָבִיב.

גַּם כָּל הָאָדָם שֶׁכַּחְתִּי בַּתֵּבֵל
תַּרְמִיתָם תַּבְלִיתָם עַל לֵב לֹא שַׂמְתִּי,
פֹּה שָׁפְרָה לִי נַחֲלָת וַיִּנְעַם חֶבֶל
וַעֲלוּמֵי נַחַת חָלַמְתִּי חָלָמְתִּי.

וּבְלִבִּי שָׁאַפְתִּי עֹנֶג וּרְוָחָה
וָאָחוּשׁ כִּי רַגְלַי קַלּוּ כָּאַיָּלָה,
הֶאֱמַנְתִּי כִּי פַּסּוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה
וּבַתֵּבֵל תָּשֹׁר אַךְ אַהֲבָה סֶלָה!

וּלְחַבֵּק אָמַרְתִּי תֵּבֵל כֻּלָּהּ —
וָאָסוּר שָׁם לִרְאוֹת בִּשְׂחוֹק הַבָּנִים
הַתִּנּוֹקוֹת וּמְפַתְּחִים סָבִיב לַגֻּלָּה

וּבְקִנֵּי צִפֳּרִים הֵם יִדּוּ אֲבָנִים .

„הַרְפּוּ בָנַי וּתְנוּ לָמוֹ מַרְגֵּעָה
לַצִּפּוֹר מִקִּנָּהּ אַל תְּאַמְּרוּ ; נוֹדִי״
וַיִּתְּנוּ קוֹלָם : „אֶת מִי תּוֹרֶה דֵעָה ?
מִי שָׂמְךָ שֹׁפֵט עָלֵינוּ ? הַיְהוּדִי !״

אָז גָּז חִישׁ חֲלוֹמִי – וָאֶזְכֹּר הָאָדָם
וָאֶזְכֹּר הָעִיר וּמְתִים בָּהּ הַהוֹלְלִים ,
וָאֶזְכֹּר כַּעְשִׂי כִּזְכֹר כָּל מַעְבָּדָם
גַּם כָּל כָּם זְלוּת בִּנְתִי מִפִּי עוֹלְלִים .

בִּנְתִי מֵהַבָּנִים תּוֹרַת הָאָבוֹת
לֶקַח הַמּוֹרִים גַּם שִׂיחוֹת הַנָּשִׁים –
וַתִּזַּל בַּת־עֵינִי אָז דְּמַע־נְדָבוֹת :
הוֹי אֵלֶּה הַגְּדָיִים יִהְיוּ לִתְיָשִׁים !

צבי הכהן שערשעווסקי .

קָדִימָה*)

דבר אל בני ישראל ויסעו
(שמות י״ד ט״ו)
קומו ולכו כי לא זאת המנוחה .
(מיכה ב׳ י׳)

עֵינְךָ לֹא כָהֲתָה עוֹד , עוֹד לֹא כָשְׁלָה הַבֶּרֶךְ
וּמֵרֹב שָׁנִים , עַמִּי לֹא בָלָה מַטְּךָ ;
וְלָמָּה זֶה תַּעֲמוֹד נָבוֹךְ עַל אֵם הַדֶּרֶךְ
וַתּוֹרֶד לָאָרֶץ כְּמִתְיָאֵשׁ רֹאשְׁךָ ? !
הֵן לֹא נַלְמוּד תֵּנֶךְ : שׁוּרָה הֲלֹא יַחַד
שָׁבוּ לְךָ בָנֶיךָ ! הָאֵר לָמוֹ פָּנִים ,
הוֹשִׁיטָה יָד ; וּבְלִי מָגוֹר וָפַחַד
אִתָּם לַדֶּרֶךְ פְּעָמֶיךָ הָרִימָה .
וּבֵין שְׂדֵרוֹת שָׁנִים וּמַדְוִים נֶאֱמָנִים
הַלֵּכוּ קָדִימָה !
לְקוֹל צִלְצְלֵי שִׁירַת קֶדֶם הָרֵם הַפַּעַם !
לְרַגְלָם יִקְרָאוּךָ יָמִים יֻצָּרוּ . . .
„קוּמָה וָלֵכָה !״ הֵן יִשְׁאַג הָרַעַם :
וְסוּפָה וָסַעַר לְךָ זְמִרוֹת יְסָעֲרוּ . .
וּלְקוֹל שְׁאוֹן הָרַעַם וְיִלְלַת סוּפָתָה
לַדֶּרֶךְ הַקֹּדֶשׁ פְּעָמֶיךָ הָרִימָה ,
וּבֵין גּוֹיִם אֵיתָנִים וְחַשְׁרַת עֲנָנִים ,
עַמִּי עַם קְדוּמִים , גּוֹי כַּבִּיר שָׁנִים ,
לֵךְ לְמַסָּעֶיךָ בְּלִי פַחַד וּבְעָתָה
קָדִימָה ! קָדִימָה !

אבנר

---

*) תרגום משירי משוררנו בשפת רוססיא ה׳ פרוג .

הַטִּפֵּשׁ .*)

(Дуракъ)

אִישׁ טִפֵּשׁ כִּפְשׁוּטוֹ, רֵיק מִכָּל־תְּבוּנָה
הָיָה בָּאָרֶץ. וַיְחִי עַל־טִפְּשׁוּתוֹ.
פִּיו אֶת־לְבָבוֹ עָבַד בֶּאֱמוּנָה
וַיִּמְסֹר לַכֹּל סִמָּנֵי סִכְלוּתוֹ.
כֹּה חָיָה זְמַן כַּבִּיר וַיִּשְׂמַח שָׂמֹחַ
בְּשַׁלְוַת הַכְּסִילִים עָלָיו שָׁפְרָה:
אַךְ לְאַט לְאַט הִתְגַּנְּבָה אֶל אָזְנָיו הַבְּרָה
כִּי שֵׁם לוֹ עַל־פְּנֵי חוּץ לִכְסִיל וְרֵיק מוֹחַ!
אָז נִבְעַת הַטִּפֵּשׁ. מִפַּחַד תָּשׁ כֹּחוֹ —
וַיְבַקֵּשׁ תַּחְבּוּלָה לַעֲצֹר בַּשְּׁמוּעָה
עָלָיו מַעֲבִירִים כִּי רָזוֹן בְּמוֹחוֹ.
בִּקֵּשׁ — וַיִּמְצָא. וַתְּהִי לוֹ חֵץ תְּשׁוּעָה!..
בְּצֵאתוֹ הַחוּצָה, מַכָּרוֹ פְּגָשֵׁהוּ
וַיְהַלֵּל בְּאָזְנָיו צַיָּר רַב תְּבוּנוֹת
הַמַּפְלִיא לַעֲשׂוֹת צִיּוּרִים וּתְמוּנוֹת.
„הַאֻמְנָם לֹא תֵדַע. הַטִּפֵּשׁ עָנָהוּ
„כִּי כָל־נְבוֹן־דָּבָר עַתָּה יְבַזֵּהוּ
„וּמְלֶאכֶת צִיּוּרָיו כְּבָר הָיְתָה לְזָרָא?
„אֵין זֹאת — לֹא יָדַעְתָּ מֵיטִיב מִמֶּנּוּ!..“
אָז נִכְלַם מַכָּרוֹ — וַיּוֹדֶה כִּי שָׁגָה!

— מַה־טּוֹב סֵפֶר זֶה, הֶגְיוֹנָיו מַה־נִּפְלָאוּ!
מִשְׁפָּטוֹ בְּאָזְנָיו אִישׁ אַחֵר הִשְׁמִיעַ.
„אֵיךְ בֹּשֶׁת לֹא תֵדַע, הַטִּפֵּשׁ הִבִּיעַ
„לְהַלֵּל בְּאָזְנַי קֻפַּת שֶׁל שְׁרָצִים?!..
„הֲטֶרֶם יָדַעְתָּ כִּי פִגּוּל הִנֵּהוּ,
„בּוֹ יַד חַכְמֵי לֵב עַד כֹּה לֹא נָגָעָה?!
„אֵין זֹאת — לֹא בִינוֹתָ בְּטוֹבִים כָּמֹנוּ!
אָז נִכְלַם גַּם זֶה — וַיּוֹדֶה כִּי תָעָה!
— רֵעִי אַלְמֹנִי מַה־תָּם הוּא. צָנוּעַ!
כָּמוֹהוּ אִישׁ יָשָׁר עֵינַי לֹא רָאוּ.
אָמַר לוֹ שְׁלִישִׁי — וְהַסָּכָל עָנָהוּ:
„אִישׁ מוּפְתָּךְ זֶה הוּא נָבָל יָדוּעַ!
„הֵן יֵדַע בָּעִיר גַּם תִּינוֹק בֶּן־יוֹמוֹ
„כִּי לִבּוֹ כַּיְעֵנִים מֵהוֹרָיו הִקְשִׁיחַ!
„וְאֵיכָה לֹא תֵדַע. אַתָּה אִישׁ שְׁלוֹמוֹ.
„כִּי שָׁדַד אֶת־אָבִיו וְאִמּוֹ הִבְרִיחַ?!
„אֵין זֹאת שֶׁלֹּא תַבְחִין בֵּין טוֹבִים לְרָעִים!..“
אָז נִכְלַם הַמְהַלֵּל — וַיּוֹדֶה כִּי שָׁגָה!
וַיְהִי לוֹ. מִן הוּא. שֵׁם רֵעוֹ לְחָגָא,
וַיִּדֹּר לְהִזָּהֵר בַּיָּמִים הַבָּאִים!

כֹּה שָׁפַט הַטִּפֵּשׁ כָּל־מוֹעִיל לְהַרְפּוֹת
בִּתְשׁוּבָה רַק אַחַת כִּי רֵעוֹ הַבָּעַר...
וּלְעִתִּים עוֹד שָׁת עָלֶיהָ נוֹסָפוֹת:
הַאֻמְנָם בִּגְדוֹלִים עוֹד תַּאֲמִין כְּנַעַר?!
— אִישׁ קָשֶׁה הִנֵּהוּ! בַּעַל מָרָה שְׁחוֹרָה!
כָּל יֹדְעָיו מִקֶּדֶם אֹמֶר גְּזָרוּ,
אַךְ רְאוּ נָא כִּשְׁרוֹנוֹ. אֲחֵרִים אָמָרוּ,
עֵט סֹפֵר לְשׁוֹנוֹ, מְפִיצָה אוֹר תּוֹרָה!

וַיֵּצֵא לַטִּפֵּשׁ עִם אַחַד הַגְּדוֹלִים,
וּמֵעַתָּה כָּלִיפָה בַּגַּל כִּשְׁרוֹן כִּנָּהוּ.
עַד [illegible] אַחַד הַמְּ[illegible]ים
וּבְכַדּוֹ עַל־מְבוּנוֹ צַפְצָפָה שָׂמָהוּ,
וַיְהִי לוֹ הַטִּפֵּשׁ לְצַפֵּה וּמְבַקֵּר
וְדַרְכּוֹ לֹא שָׁנָה אַף כִּמְלֹא נִימָא:
„שֶׁקֶר — הַחֵן כָּל־נֹעַם לִבְרִיָּה
„הֶדְיוֹט כָּל־מְהַלֵּל אוֹ חָנֵף וּמְעַקֵּר!

„שָׁמַיִם לֹא זַכּוּ, חָשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ,
„אֵין נֹעַם בַּמּוֹעִיל, כִּי מוֹעִיל כְּבָר אָיִן!
„עֲנָקִים — גַּמָּדִים, רְאֵמִים — בְּנֵי רֶמֶשׁ,
„הֲבֵל רָזִים — הֶבֶל, תְּמִים־דֶּרֶךְ — קַיִן!“

*) העתקה מן „Стихи въ прозѣ“ של טורגניעוו.

עַתָּה כִּי כָבוּ כָּל־מְאֹרוֹת רָקִיעַ,
הוּא מֵאִיר בְּעַצְמוֹ לָאָרֶץ וְלַדָּרִים!
וּבְיִרְאַת הַכָּבוֹד יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ נְעָרִים
וְהוּא קַרְנֵי אוֹרוֹ עֲלֵיהֶם יַגִּיהַּ...

יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ נְעָרִים, אַף כִּי יֵדְעוּ
כִּי אֵמוּן בִּגְדוֹלִים יִתְּנוּ רַק שׁוֹטִים!
אַךְ מַה־לָּמוֹ לַעֲשׂוֹת?.. אֵיךְ לֹא יִירָאוּ?
הֵן יִהְיוּ לָבוּז כְּבוּרִים וְהֶדְיוֹטִים!
וּמִי גֶבֶר יַחְפֹּץ הַפְּנוֹת אֶת־קְטַנִּים?
כֹּה יִחְיֶה הַטִּפֵּשׁ בֵּין מוּגֵי־לֵב שַׁאֲנָן,
לְסֶגֶן הָעוֹרֵךְ הָיָה וְעָלֵהוּ גַם רַעֲנָן —
כִּי מַחֲסֶה לַטִּפְּשִׁים תָּמִיד בֵּין שְׁפָנִים!..

* *
*

מַה־מָּתְקוּ דְבָרֶיךָ, טוּרְגֶנְיֶעוו הַיָּקָר!
וּמִי עוֹד כָּמֹנִי יָחוּשׁ טוּב טַעְמָם!
הֵן אֶרְאֶה גַם בָּנוּ מְבַקְּרִים בְּנֵי־בָקָר
וְטִפְּשִׁים אֲחֵרִים הַצּוֹפִים לְעַמָּם —
בִּזְבִיוֹת עַזּוּתָם הִתְנַשְּׂאוּ לְמוֹשְׁלִים,
וְלָמוֹ יִשְׁתַּחֲווּ — יַעַן יִתְּנוּ קוֹל רַעְמָם:
לְהוֹרִיד מִשְּׂאֵתָם הַמְּאֹרוֹת הַגְּדוֹלִים!..
הַטִּפְּשִׁים הָאֵלֶּה בַּאֲבַק שַׁעַר הָאֹפִים
אֶל מִקְדַּשׁ הַסִּפְרָה לַדּוּכָן הֵם עֹלִים,
וּבְרוּחַ הַשְּׁלִילָה מִנֹּעַר יְפַעֲמָם
הִתְנַשְּׂאוּ גַם עָלוּ אֶל מִגְדַּל הַצּוֹפִים;
שָׁם טַלִּית מְצֻיֶּצֶת לָמוֹ תִלְבֹּשֶׁת
וַאֲפֵר עַל־עֵינֵיהֶם יָשִׂימוּ טֹטָפוֹת...
וּבְעַזּוּת נִמְרָצָה, לֹא תֵדַע כָּל־בֹּשֶׁת,
כָּל־קָדוֹשׁ בְּעַמָּם בְּפִיהֶם לַחֲרָפוֹת.
„מִקְצָה מֵהֵמַת מְאוּם"—נָקִי וְטָהוֹר!
„טוֹעֶה שֶׁאֵינוֹ מַרְגִּישׁ"—הֶבֶל וְנָאוֹר!
טוֹרֵף הוּא „חָתוּל" הוּא — אֲרִי שֶׁבַּחֲבוּרָה!
„בְּתֹרִים וַעֲפָלִים (?) יָצוּד בַּמְּאוּרָה"!..
חוֹבֵב אַדְמַת צִיּוֹן — „טוֹב עַמּוֹ בּוֹלֵעַ"!
בּוֹנֶה חֳרָבוֹת עַמּוֹ — „הַבִּירָה מְקַעְקֵעַ"!
כְּסְפוּ בְּנֵי־עַלְיָה עַד סוֹף כָּל־הַדּוֹרוֹת,
אֵין צַדִּיק, אֵין חָכָם, כָּבוּ כָּל־הַמְּאֹרוֹת!
רַק הַטִּפְּשִׁים לְבַדָּם כַּכּוֹכָבִים יַזְהִירוּ —
כִּי בַמִּשְׁפָּט הַזֶּה סִכְלוּתָם יַסְתִּירוּ!..
וּמַה־יַּעֲנוּ הַקּוֹרְאִים? — הֵם עֹמְדִים מַרְעִידִים
וְרֹאִים מֵרָחוֹק הַקּוֹלוֹת וְהַלַּפִּידִים:
„צִיטַטִים" צָרְפָתִים, „פְרָזִים" נִשְׁבָּרִים
צִיּוּנִים בְּרִיטַנִּים, מוֹדָעוֹת מַבְהִילוֹת
לְתָאֵר טִפְשׁוּתָם בְּמַעַרְכֵי תְהִלּוֹת —
עָפִים בְּרוּחַ כְּעַל־כַּנְפֵי נְשָׁרִים!
כָּל אֵלֶּה עַל־הַצִּבּוּר יַפִּילוּ בַלָּהוֹת
וּבְיִרְאַת הַכָּבוֹד כֹּרְעִים הַנְּעָרִים...
קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, יִתְּנוּ קוֹל זְוָעוֹת.
קְדוֹשִׁים הַטִּפְּשִׁים לְאֵל הַמּוֹשָׁעוֹת
שֶׁשָּׁנָה הָעִתִּים וַיַּחֲלִיף הַיָּמִים:
וְסִכְלוּת תְּכַסֶּה בְּעֶלְבּוֹן חֲכָמִים!..

מ. מ. דאליצקי.

מאסקוי, בחדש אדר שני, תרמ"ו

* *
*

בִּכְנַף אֶרֶץ צָפוֹן, תּוֹךְ שֶׁלֶג עוֹלָמִים,
בָּדָד בַּשָּׂדֶה, עוֹמֵד בֵּית מַרְזֵחַ;
וְאֵצֶל הַצִּנְצֶנֶת יְהוּדִי אֻמְלָל וְנִדְכֶּה
יֵשֵׁב וַיְנַמְנֵם עַל מוֹשָׁבוֹ שָׁחוֹחַ.

וְרֹאֶה בַחֲלוֹמוֹ: שָׁם בְּאֶרֶץ הַקֶּדֶם
בַּת צִיּוֹן אֲהוּבָתוֹ, חֶמְדַּת חַיָּיהוּ.
שְׁזוּפַת הַשֶּׁמֶשׁ, כְּמוֹ כֵן תֵּשֵׁב גַּלְמוּדָה,
עֲנִיָּה סֹעֲרָה, לֹא רֻחָמָה כָּמוֹהוּ...

א. ל. מינץ *)

מאסקוי, בירח ניסן, תרמ"ו

*) העתקה משפת רוססיא עפ"י המשורר ה' אבראמאוויץ.

משנת עולם קטן

בריאתא דמרכבה (Principien der Chemie) חברה והדרה עברית ד"ר בנימין ערשופסקי והגיהה ותקן לשונה הרב החכם השלם ר' יחיאל מיכל פינס. — ירושלם תרמ"ו (1886).

תקופות ועתים שונות עברו לשפת עבר מעת החלה לחדש כנשר נעוריה. שפת קדש אשר הראתה בראשונה כחה ועוזה בשירים, במליצה נשגבה, ובספורים נעימים וערבים, שמה אחרי כן פניה אל מרחבי תבל ומלואה, אל החכמות והמדעים שבהם נבראו שמים וארץ, והדבר גם על העולם אשר נתן אלהים בלבנו „מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר". אז נפקחו עיני סופריה לראות כי רב מחסורם אשר יחסר להם, ושפת המקרא לבד לא תמצא להם לכל חפציהם, וישיתו עצות בנפשם ויחפש רוחם למנות את החסרון, בקשו וימצאו אוצר בלום בלשון המשנה, ובתים מלאים כל טוב בתלמוד ובמדרשים, ויקחו להם מכל אשר בחרו, ויעשו אותם מטעמים לקוראיהם אשר בלעום כבכורה בטרם קיץ. הדבר אשר היה לטעין ישועה למביני דבר, אשר עשו מעשיהם בטוב טעם ודעת, נהפך לרועץ ביד האנשים שלא שמשו כל צרכם, כי התנפלו גם הם על האוצר הזה כגנב גובי, וישחיתו כל חלקה טובה בשפת קדש, וירבו פצעיה חנם, כי לא ידעו את משפטיה ויעותו הישרה לעשות עצה ולא מנה ולנסוך מסכה ולא רוחה; עד כי בחסד בניה בוניה — מהרסיה ומחריביה — אלה, אשר קראו לנפשם דרור מדעת השפה ומכל משפטי ההגיון, יש לנו כיום הזה שפת בבל בכל צבי עדיה, בכל מחמדיה אשר היו מימי קדם (בטרם עלה עליה הבורת זה כמאת שנה!) בלולה במקרא במשנה בתלמוד ובלעז כל לשונות הגוים, כאלו נעשו כל העמים והלשונות — ובתוכם גם עמקי שפה משמוע — אגודה אחת לשחד מכחם בעד אחותם הבכירה, לתת לה כבוד ויקר ולשוות עליה הוד והדר, ועוד מעט ובאה גם האחות הקטנה בת המאה הזאת — שפת הוואלאפיק — לשית לראשה לוית חן ולהפפיק מים ומזון לסופרים העברים. כן עשו לנו סופרינו הקטנים עם הגדולים, וישחיתו ויחבלו כרם שפת עבר, כי בנים זרים ילדו ויצאו מהם בריות משונות „ונבראו להם קנטורין", וכל איש אשר עוד עמד בעמו בו, האבל נפשו על העליה אשר עלתה שפתו עתה על גרם המעלות, יתר הרבה מאד מאשר הרדה עליה בעת התעופף כבודה; כי אמנם העליה הזאת ירידה היא שאין למטה ממנה, כי היה המעט בעיני סופרינו, לקרוא להם לעזר את בנות הנכר במקום אשר קצרה יד אמם הזקנה שפת המקרא והמשנה להושיע להם, כי גם בענינים פשוטים ובמעשי יום יום, אשר גם תינוקות של בית רבן ידעו להביע חפצם ולכלכל דבריהם בשפה ברורה, לא ימנעו מהשתמש בשפתם הבלולה והנשחתה והיא תפארתם! — ישים נא הקורא המבין את עיניו על מכתבי סופרינו ומאמריהם היוצאים לאור חדשים לבקרים, שאין בלשונם לא מקרא ולא משנה ולא תלמוד כי אם ערב מלים נכריות מקובצות מעטים רבים ומליצות ריקות, אם לא יתן צדק לדברינו, ואם לא יקרא אתנו יתר את המקרא: אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו! —

מה ירחב אפוא לב כל אוהב עמו בראותו כי שפת עבר תתנער עוד הפעם מעפרה, תקום ותעמוד על רגליה, תרחיב צעדי אונה והלך מחיל אל חיל. מירושלים יצאה שארית ופליטה מהר ציון, כי רוח חכמה ודעת נשב הפעם על יושב ירושלים ואיש יהודה וישם דברו בפיהם כהין ברור, עד כי לא יבצר מהם לדבר בכל העולה על רוחם בכל דבר חכמת בינה, אף אמנם פמן יפה להם ויפה לעולם כי לא ישפיקו במליצות שחופות קדים, ובספורים מלאי דעת רוח, כי אם יקדישו את כחם לחכמות ולמדעים, אשר כלי מחויק ברכה הם לעולם ובאין חזונם נפרץ יפרע עם.

הספר אשר שמנו את שמו לאות על מאמרנו זה, יתן עדהו כי יש לשפת עבר אחרית ותקוה. חכמת החמיה א) בתמונתה עתה, אשר ידובר עליה בספר הזה, היא פרי עמל החכמים האחרונים; ומי מלל לנו כי שפתנו אשר זקנה זה כבר ויאבד עליה בלח, תדבר אתנו דברים ברורים ומובנים, ותפתח שפתה אתנו בחכמה אשר גם בימי נעוריה, בהיות כחה חדש עמה, לא שמעה את שמעה, ומעולם לא שמעה ולא האזינה ולא לקחה אזנה שמץ מנה, כי כלה חדשה מקרוב באה, וכל מליה עתה נבראו ולא מאז ולפני יום ולא שמעתם; ובכל זאת הנה הראה החכם שונה ההלכות, כי מצאה כקן ידו, להריק אל שפתנו ענינים ומושגים לא שערום אבותינו, וילבש אותם מחלצות. שפת המחבר היא סגנון לשון המשנה טהורה ונקיה המסוגלת ביותר לדברי חכמה ומדע, ומדברו ברור וצח יפה אף נעים מעשה ידי אמן ורק במקומות מעטים זעיר שם וזעיר שם נטה מבלי משים אחר לשון המקרא ב) ולא נפריז על המדה אם נאמר, כי מיום ששנה לנו בן מימון בידו החזקה את הלכותיו על קה"ח בלשון המשנה, אשר כלל בהן את חכמת

א) השם חמיה עתיק לימים הוא מאד, וכבר נזכר השם Scientia Chimiae בפי כופר אחד אשר חי בסוף המאה השלישית למספרם ונגזר לפי דעת רבים מן השם חם, כי אדמת חם (מצרים) מקור מחצבתה ויש גוזרים אותו מלשון חום בעברית. המלה הזאת כבר קנתה מקומה בכל לשונות הגוים, ובין מחברי עמנו היה המעתיק ר"י אבן תבון אשר הזכירה בראשונה בתמונת כמיא, ואת המתעסקים בה קרא בשם כמיים ובעלי הכמיא (הוה"ל שער הבפתון, כוזרי מ"ג פרק כ"ג ונ"ג), ונכון גם לנו להכניס את האורח ההגון הזה, אשר לא מצא חן בעיני שונה ההלכות להכירו, ולתת לו משפט אורח גם בתוכנו, ומי יודע אם לא מכלנו הוא ואיננו מישראל?

ב) ומצאו עד עתה (פ"א מ"א) במקום עד עכשיו, שלא עמדו עליהם עד עתה (פ"ב מ"ה) במקום עדיין, אלה לאלה (פ"א מי"ב וי"ט) במקום אלו לאלו, תבאישנה (פ"ג מי"ג) במקום יבאישו. וביותר נראה זה במבוא הקצר אשר בראש הספר: „שים אותו באויר והיה להלודה" במקום „והוא נעשה הלודה"... „ושבה ההלודה והיתה לברזל מפני שתפרד החלודה להלקיה, החמצן יזדוג אל הפחם ויצא לאויר ולא ישאר אלא הברזל" במקום „החלודה חוזרת ונעשית ברזל מפני שהחלודה מתפרדת החמצן מזדוג לפחם ויוצא לאויר ואינו נשאר מהחלודה אלא הברזל בלבד". שהגיעום (פ"א מי"ח) במקום שהכיעום. בפרק שלישי (מכ"ט) הוא אומר הומצות השמנונית כיצד, ויותר נכון לומר שם איזו היא חומצת השמנונית. המחבר כותב בהתך ומנקדה בשני סגולים תחת אשר הראוי לכתוב בהתוך. תחת מלות גופים פרועים (פ"א מי"ד) יתכן לדעתנו יותר לכתוב גופים בני בלי תאר (אמארף).

התכונה לפי מעמדה בימיו — מיום ההוא לא נראה עוד ספר חכמה כתוב בסגנון מאד נעלה כזה. המחבר הוא רופא מלומד ויודע את חכמת החמיה על בוריה והיא שעמדה לו להציעה לפנינו כפי ערכה ומצבה כיום הזה; כי אמנם חדשות ונצורות נגלו להכמים במשך עשרים השנה האחרונות, אשר שנו את פניה ויחליפוה, עד כי כל מי שבא לכאן ותלמודו בידו מימים הראשונים, יעמוד ולא יכיר מראה ותמונותיה לנגד עיניו, ולכן הקורא העברי, אשר כל חכמתו במקצוע הזה שאובה מקמץ הספרים (אם שם זה נאה להם) הכתובים עברית, אל נא יתפלא בראותו עולם חדש לנגדו.

אולם אם נשוב ונשאל את נפשנו מה מטרת הספר הזה ומגמת פני כותבו מה היא? אז לא על נקלה נמצא פתרון. חכמת החמיה בנויה כלה על הבחינה והנסיון, רק אחרי אשר עלתה ביד החכמים לאסוף כעמיר גרנה נסיונות שונים והמון מעשים רבים, רק אז מצאה ידם בימים האחרונים למצוא השקפה כוללת על כל החכמה הזאת לכל כללית ופרטיה, ולהבין אל נכון סדר בנין הגיפים הממלאים חללו של עולם, כחותיהם ופעולות חלקיהם איש על אחיו. כמשפט החכמים המלמדים דעת את העם כן משפט העם המתלמדים, אך לישוא נשים לפני משפטים כלליים וחקים מפשטים, כי לא ישמע את שפתנו, בטרם נברר לו את הכל במשל, בטרם נערוך לנגד עיניו בחינות ומעשים רבים, ונבינם לו אחד אחד, כי אז רק אז ימצא און לו להכירם הכרה ברורה, לעמוד על סוד פעולותיהם ולרדת לסוף דעתנו. אחת היא על כן אמרתי, כי סתומים ותהומים יהיו דברי הספר לקוראיו, אשר יבקשו לקחת מפיו תורה אשר לא שמעוה בלתי היום, וכל עמת שבאו כן ילכו ומאומה לא ישאו בעמלם ג). ולו היתה מגמת פני המחבר ללמד את קוראיו את אשר לא ידעו, כי אז בלי ספק החטיא את המטרה, ונוכל לקרוא עליו ועל עדת קוראיו: התנאים מבלי עולם הם שמורים הלכה מתוך משנתם!

אמנם מדת הספר לבדו, כי קטן הוא מהכיל תורה שלמה בחכמת החמיה (כל הספר יכיל עשרים עמודים), תאלפנו לדעת מגמת פני המחבר, ומחשבתו נכרת מתוך מעשיו כי לא להורות הלכה לתלמידים נתכון בהלכותיו הקצובות ששנה כאן, כי אם להיות לעינים להכמים אשר ישאם לבם לחבר ספרים בחכמה הזאת, ולהיות בידם לקנה המדה, לכלכל דבריהם במשפט, ע"פ השמות והכנויים אשר ערך למענם בספר הקטן הזה; כל ישעו וחפצו היה לברוא להכמת החמיה ניב שפתים, ולבדות לה לשון שישתמשו בה המחברים מהיום והלאה, לגדור את גדרה לבלתי יעלו עליה קמשונים ויכסו פניה חרולים אשר יכוה כל העובר עליהם. אולם היודע את כל העמל והיגיעה אשר עמלו הכמי העמים והוקיריהם לברוא להכמת

ג) הקורא אשר עבר על כל הספר ויקרא גם מספר החמיה הנוגעים לצמחים ולחיים, לא ידע עוד אל נכון להבחין בין התרכבה וההתלודה אשר מלא הספר מהן, מה סבתן ובמה זבירן כאשר יקרו לפניו.

החמיה שפה ברורה ומובנת השוה לכל נפש, כמה בתי ועד לחכמים נקראו בכל הארצות, לכונן שפה דרושה לכל חפציהם, שמורה בכל וערוכה ע"פ טבע הענין ושקול הדעת הישרה, „כמה דיו נשפך וכמה קולמוסים נשתברו" ובכל זאת לא הגיעו עוד למחוז חפצם, להיות להם שפה אחת ודברים אחדים, ולא באו עוד לכלל דעה אחת — האיש הזה יתמה וישתומם: היתכן כי דבר שנתחבטו עליו הכמי עם ועם ולא עלתה בידם, בא זה והושיטו לנו בקנה? — אמנם כן, לא צלחה עוד ביד החכם לכונן בדבר הזה שיטה קבועה, שאין להרהר אחריה עוד, אבל בכ"ז הרבה לעשות ואם בדברים שונים לא נסכים לדעתו, עלינו לזכור כי לא יוחל ארץ ביום אחד, על כן אל נא נבקש גדולות. החכם הזה החל להראותנו את הדרך נלך בה, ועתה יבואו נא הכמי עמנו וכלו את מעשהו, וגם אנחנו נקח לנו בזה את הרשיון לשום לפני הקורא את אשר ראינו להעיר על דבריו.

החכם המחבר זרה הלאה את השמות המבוהלים, „עצמים פרדיים" „חלקים בלתי מתחלקים" ויבחר לו תחתם את השם „אטום" אשר פנים עבריות לו, אף שאין הורתו ולידתו בקדושה. אמנם רואים אנחנו את דברי החכם המחבר, ונוח לנו להשתמש במלה שנתקבלה בכל הלשונות, אף כי לא לנו הוא, כמעשה כמעשה ענה אשר מצא את הימים. אבל בפעם הזאת אין אנו צריכים לעם אחר ולא לנו להבנים זרה אל תוך ביתנו, כי מלת „פרודה" הנמצאה במקרא, שהוראתה ושרשה יוכיחונו בפקירה אחת את ענינה, שהוא גרגר קטן שהתפרד תכלית פרוד, תמלא את מקום צרתה, ויתר שאת לה כי איננה צריכה להכמת אדם, כי כבר השתמשו בה הסורים הקדמונים, ומשוררם יותנן בן צובי בשירו „על ארבעת הקושיות" (הובאו דבריו במכה"ע „צייטשריפט פיר דיא אלטטעס־טאמענטליכע וויסענשאפט מאת שטאדע שנת 1882 צד 68) בדברו על שיטת אפיקור יאמר: „מן פרדא לם ועוריתא דבשבריא מתחזין אתקים כלהון גושמא" הלא מן החלקים הדקים הנראים בקרני אור השמש (תרגא דיומא, יומא כ׳:) נעשו כל הגופים. והנה החכמים האחרונים מבדילים בין החלקים הדקים מן הדקים, אשר גם יד כחות החמיה קצרה מחלק אותם יותר, שקראום אטומים, ובין החלקים הדקים, שאין מתחלקים יותר ע"י מעשי אנוש ותחבולות כחות הטבע (פיזיקאלישע מיטטעל), אבל יכולים להזור ולהתחלק ע"י כחות החמיה, שקראום מליקילים, Molekül, מלה מחודשת בתמונה מצעירה (Diminutivum) מן השם Moles בלשון רומי שהוראתו לאמט, מאססע, קלומפען. כל מליקיל לפי זה מרכב ממספר אטומים ממין אחד או ממינים שונים. וגם לשם הזה נמצא במקרא שם רגב המתאים עם השם Moles, ונדמה כי כל איש יתן לו משפט הבכורה על פני מלת פרידה שהשתמש בה המחבר לענין זה, ובפרט שנזכר השם הזה בענין בריאת העולם, בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו (איוב ל"ח ל"ח, יומא נ"ד: שמות רבה פי"ג).

בדבר שמות היסודות, אשר רובם ככלם נתגלו בימים האחרונים, ונקראו בשמות לקוחים מן הלשונות העתיקות, ע"פ אחת מסגלותיהם, לא אחז המחבר

בשיטה אחת; יש מהם שתרגמם לשפת עבר עפ"י הוראת שמם: ארמן, זרהן, המרן, הכלן, ויש מהם שהשאירם בהויתם, אחר שנותו פניהם מעט לתת להם תמונה עברית. וכאן הבן שואל: מה נשתנו אלו מאלו? שאלו הותרו לבוא בקהל בגויותם, ואלו נתגיירו בעל כרחם שלא במובהם? ומדוע לא נתן פנים חדשות גם ליסודות הברום, היוד, הכלור, המלור, הסלן, והפלור, ולא קראם: באשן, סיגלן, ירקן, ארצן, ירחן, נוזלן? — הדבר הזה גם בעינינו יפלא, אחרי אשר סיף סוף הוזקק להביא זרים הוך ספרו, מדוע משך את מקצתם חסד ועל הנשארים קשתה ידו? ומדוע לא הפנים גם הרוביד, הפספיר, האלומין והכסין למחיצה שנכנסו לה חבריהם? — בטוחים אנו, כי אף הנקרנין לא היו תופסין אותו על כך, וכולם יודו כי השמות האלה נקראים ככתיבתם ולא מתרגמים, ודינם ככל שם המיוחד (אייגעננאַמען), שכל הלשונות מקבלים אותו כמות שהוא, אף שכל אחת מתאמצת להחליקו מעט לפי רוח בני עמה, שיהא נדמה להם כאומתם. — ככה נהג המחבר בעצמו סלסול יותר מדי, בבנותו Alkohol בשם כוהל, ולא כתבו בתמונתו הערבית אלכחול (הוראתה התמצית הטובה והנבחרת בדבר מה) שנתקבלה בכל לשונות איירופא, אחר שמצאנו במקרא שם אלגביש; וכן דחק עצמו להנם לקרוא את האלקלים בשם שתיות ד) אמנן ויכול היה להשאירם בעינם „אלקליות", אחר שקבל בעצמו את השם קליון למתכת Kalium. אבל יפה עשה המחבר בקראו את יסוד המימי, החמוצי, והחנקי (כאשר כנום עד כה) בשם מימן, המצן, הנקן, כי בהוספת הנון הסיר מן המלים האלה את הוראתן המיוחדת, ויעשם לכוללת ומפשטת, אך הוספת הנון במלת פחם ששנהו לשם פחמן אך למותר היא, אחר שרוב בנינו של הפחם הוא הפחמן לבד. — גם השכיל המחבר לעשות בהוסיפו ליסודות רבים אותיות יון המקבילים להוספת ium ברומית, אבל מדוע עזב את שיטתו הישרה הזאת ויבדל לרעה את שלשת היסודות Barium, Rhodinm, Thorium וקראם ברי, רד, מורי ולא בריון, רדיון, טוריון ששמות כאלה במשקלם נזכרים בהלמוד? ומדוע לא קרא את היסוד Indium בשם דומה לו הנדיון שנמצאה דוגמתו בתלמוד, ויתן לו את השם הודית שהוא יחיד במינו? ומדוע קצר את השם Uranus לשם אור ולא לשם אורן? — קריאת המחבר ליסוד silicium בשם צורית ולא בשם חלמיש, ושנותו את השם פלטין לשם פלומת, אין להן כל סבה מוצאת, כי אם אהבת החדשות לבד.

מדי דברי בשמות היסודות הפצתי לחוות דעתי גם אני, לקרוא למתכת הצינק (בפי המחבר צינקה) בשם בעץ, שכפי הנראה מדברי התלמוד (מנחות כח:) של בעץ של אבר ושל גסטרון (בדיל), הוא מתכת ממיני הבדיל והעופרת ואיננו אחד מהם, לולא יראתי פן יקצוף עלי הקורא, וישים חלקי עם הקנתרנים, ויאמר שבכל מקום שהמחבר מתיר אני אוסר, ובמקום שהוא אוסר אני מתיר, ואולי עוד יענה בי כחשי,

---

ד) השם שתיה אשר נתן לבאזע ודקיקות למיקראָרגאניזמען ראויים הם להתקבל בסבר פנים יפות ועליהם נקרא „כל מן רין סמוכו לנא"!

שמתכת הצינק לא היתה ידועה בימיהם, על כן אניח את הדבר להקורא לעשות בו כטוב בעיניו. —

את היסודות שאינם מכלל המתכות (Metalloide) מכנה המחבר בשם אנתכות, בהוסיפו על המלה העברית משרש נתך אל"ף השוללת (a privativum) בלשון יוני, כי לא טוב בעיניו השם שנתנו לו מחברינו „בלתי מתכותיים", ובזה הדין עמו, אבל גם יציר כפיו איננו יפה תאר ויפה מראה. ואחר אשר יגעו כל החכמים בדי ריק, לא אירא עוד פן ישחק עלי חברי, אם גם המצאתי לא תמצא חן בעיניהם, ואציע לפניהם לקרוא אותם בשם מטלוניות. השם מטלון נמצא במדרש (במ"ר פ"ו) למכרה מתכת, ולדעת קצת אח לו במקרא מטיל ברזל (איוב מ' י"ח), והוספת אותיות „נית" היא סמן ההקטנה, להורות שיש להמלה רק דמיון מעט עם המלה שעליה נוספה, כמו השום והשומנית (כלאים א' ג'), סופגנית וכיוצא בהם, וזו גם הוראת מלת Metalloid. והבוחר יבחר את הרע במעוטו!

הרכבות ה) החמצן שאינן מולידות חומצות קורא המחבר בשם חלודה, וטעמו ונמוקו עמו, מפני שהן נולדות ע"י זווג המצן עם אחת המתכות (פ"ג מ"ב) ו). בשם הזה כבר השתמשו בו המחברים שקדמוהו, ובכ"ז אנו הוכבין בו, כי ההרכבות ממין הזה (אָקסידע), אינן מיוחדות למתכות בלבד, כי אם גם ליסודות שאינם בכלל המתכות, ובאמת קורא המחבר להרכבות הנקראות בשם Hydroxide בשם חמצן מימן, ולהרכבות הנודעות בשם Kohlenhydrate בשם פחמן המצן מימן, הרכבה שאין שפת עבר קולטתה יפה. ובראותי את כל הלחץ הזה, הרהבתי עז בנפשי להכנים לשפתנו עוד שני ילדי חוץ, אשר מצאו להם מקלט כבר בספרי התלמוד; ואכנה את מחלקת האָקסידע בשם קוססות, מלשון עשר קוססות למאה (ב"ב צג:) חבית אחת ומצאה חומץ... שלישית ומצאה קוסס (ב"ר פ"ל) שענין המלה הזאת נטיה להחמיץ. ואף שאין המלה הזאת נמצאת אלא ביין (כי על כן נשמרנו מהשיב על המחבר, שמלת חלודה נאמרה לרוב בברזל ובנחשת נוכר שהוך, מדאגה מדבר פן יאמר לנו מול קורה מבין עיניך!) מכל מקום נוכל להשתמש בה גם לשאר דברים, כדרך שהשתמשו בלשונות אחרות בשם החצוב מן השרש הזה Oxide (ודעתי נוטה להחליף בכלל את השם חמצן לשם קססן כאשר הוא בכל הלשונות). ואת הרכבות ההידראָקסידע נכנה בשם קוססות הדריות, אחר אשר

ה) המחבר בודה מן השם הרכבה, כאשר ינוס איש מפני הארי, ומשתמש במקומה במלת מרכבה שיש לה הוראה אחרת שאין לה ענין לכאן, ומדוע? אם מפני שהוראת המלה במשנה, אינה מכוונת בצמצום עם ההוראה שאנו צריכים לה, ששם לא נאמרה אלא בצמחים (במקומות רבים) ובחיים (פסחים נ"ד), חרי הוא עצמו משתמש בשרש הזה הרבה, כח המרכיב, מורכב, מתרכב? ואם משקל השם לא מצא חן בעיניו, הרי הוא נמצא מפורש במשנה (שביעית ב' ו')?

ו) אין דברים אלו מדוקדקים היטב, שיש מתכות שמולידות חומצות בזווגן עם החמצן, אלא שמספרן מעט, ורובן לא עמדו עליהן חכמים אלא מתוך הסברא ושקול הדעת, עפ"י הרכבותיהן עם מיני המלח, אבל לא עלתה בידם להוציאם ולבראותם משם.

גם חז"ל לא נמנעו מהשתמש בשם הזה (סוכה ל"ה: ונמצא מורכב גם למלים אחרות הדרוקן הדרופיקוס וכוזמה), ונאמר לפי זה: מים שיצא מתוכם כל המימן שבהם ונכנסה מתכת במקומו הרי זו קוססת (אקסיד), לא יצאה אלא פרודה אחת של מימן ונכנסה מתכת תחתיה הרי זו קוססת הדרית (הידראָקסיד), וכן נקרא להרכבת Kohlenhydrate בשם הדריות הפחם, אבל את החומצה שנמצא בה חמצן ומימן כאחד, שהמחבר קורא אותה בשם „חומצת המצן שקוית מים" — שם מוזר כי לא נמצא שרש שקה בבנין הקל — די לנו לכנות בשם חומצה קוססת כאשר כן שמה בלשונות אחרות (אקסיזייערען) — ואחר התנו מקום למלת הידור, נוכל לגדור את החומצות השונות למיניהן, לפי מדרגת הרכבת החמצן והמימן שבהם, ונאמר חומצת ההידור הפשוט [NO_3 HO] הכפול [SO_2 $(OH)_2$] המשולש [PO $(OH)_3$] והמרובע [Si $(OH)_4$] במקום מאָנאָ-די-טרי-טעטרא-הידראט אי איין-צווייא-דרייא-פיר באזישע זייערן.

והנה החמצן מזדוג ליסודות אחרים ועושה עמהם קוססות בערכים שונים, והמחברים לא הסכימו בקריאת שמם לכלל דעה אחת, ומפני זה אין שמותיהן שוים בספרים שונים, והקורא יפגוש לרוב בשמות האלה סובאָקסידע, סובאָקסידולע, היפאָקסידע, אנטער אָקסידע, אָקסידע, סעסקיאָקסידע, סופער אָקסידע, היפער אָקסידע. אולם בימים האחרונים בחרו החכמים בדרך קצרה ונכוחה, בהוסיפם למלת אָקסיד מספר המורה על ערך החמצן בתוך ההרכבה, ובכן יצאו להם השמות מאָנאָ-די-טרי-טעטרא-אקסידע, ואין לנו כי אם לצאת בעקבותם ולקרוא אותם קוססת פשוטה, כפולה, משולשת, ומרובעת וכו' עד"מ קוססת המנגן הפשוטה [Mn O], קוססת המנגן הכפולה [Mn O_2], קוססת הכרום המשולשת [Cr O_3], קוססת הרוהן המרובעת [Ru O_4]. — אולם המחבר שונה רק שתי מדרגות בהלודות, חלידה שהמצנה אחד ושהמצנה שנים (פ"ג מ"ז), ולכן הוא קורא לזו בשם התחיה ולזו בשם שניה, וטעות הוא בידו. — והנה נמצאה גם הרכבה אחד שפרודה אחת וחצי של המצן נזקקת לפרודה אחת של שאר היסודות ונקראת בלשון העמים sesquioxid ומפני שאין לנו בלשוננו מלה אחת אשר תורה על המספר אחד וחצי, נקרא להרכבות כאלו בשם קוססת משולשת של הברזל הכפול, של מנגן הכפול ושל הנדיון הכפול [Fe_2 O_3, Mn_2 O_3, In_2 O_3].

שמות מיני המלח: נתרון מכולר, נהרון מגופר, נתרון מחומץ מכולר, נהרון מגופר מכולר אין חום של חסר משוך עליהם, והשמות נתרון הכלור, נהרון הגפרית, נתרון כחומץ הכלור, נתרן מחומץ הגפרית נראים נכונים יותר, ועדיין קריאת שמות למיני המלח צריכה תלמוד, ובפרט אחר אשר נפלה שיטת בעלי השניים (דואליסטען) ובעלי האחדות (אוניטאריער) ירשו מקומה, ואין פה המקום והעה לדבר על אדותם ברחבה. —

מיני אלכהול הנודעים בשם איין-צווייא-דרייא-ווערטהיגע אַלקאָהאָלע שתמונתם, C_2 H_5 OH, C_2 H_4 $(OH)_2$, C_3 H_5 $(OH)_3$ ראוי לכנותם בשם אלכהול פשוט כפול ומשולש, אבל המחבר קורא להם כוהל תתרון שני ושלישי. השמות האלה מכוונים יותר להרכבות אחרות הנקראות: פרימאָרע, סעקונדאָרע, טערטיאָרע אלקאָהאָלע, שתמונתם C_3H_7OH, C_4H_9OH, „C_2H_5OH אלכהול ראשון שני ושלישי. — את השמות Butan, Isobutan יכנה המחבר בשם הבוטן והבינונית והיה יכול לכתוב מחמאה ומחמאית כי מלת Butan היא המינה הרשה ממלת butyrum שהיא בלשון רומי חמאה. את הבורית (זייפע) יכנה המחבר בשם סכון במקום צפון או ספון (לגירסת הערוך) הנזכר בגמרא (ב"ק צג: נדה סב.) ולא אדע אם נמשך בזה אחר לשון ערבי שאין לו פ"א דגושה והבי"ת ממלאה את מקומה או מפני שמלות צפין וספון יש להן גם הוראות אחרות וחושש הוא לטעות.

מתקנית הענבים (טרויבענצוקער), שהוא גוף מיוסד (קריסטאַלינישען מאַסען), תמונתה C_6 H_{12} O_6 + H_2O = C_6H_7 $(HO)_7$, א"כ היא מן הבוהלים השביעיים, והמחבר כולל אותה בכלל, החמישיים (פ"ג מב"ב); ולא עוד אלא שהתמונה שהוא נותן C_6 H_7 $(OH)_5$ אינה עולה יפה עם הגדר שנתן בעצמו (מב"א), שבוהל חמישי הוא שיצאו מפחמנית המימן חמשה אטומים של מימן, ונכנסו תחתיהם חמשה של המצן ומימן והוא C_6 H_9 $(HO)_5$?

בפרק שלישי במשנה כ"ח אומר המחבר: „נודוג כוהל שלישי לאחת מהומצות השמנוניות הרי זו שמנונית C_3 H_5 $(OC_{18}$ H_{35} $O)_3$ [1]. אך לשוא יעמול הקורא להבין סוד הזווג הזה כי לא ימצא, מפני שהמחבר קצר בלשונו ובתמונתו יותר מדי, וכך היה לו לומר: הרי זו שמנונית מעורבת במים.

$$C_3\ H_5\ O_3\ (C_{18}\ H_{35}\ O)_3 + 3\ H_2\ O$$

שמנונית מריכמיארין — מים

$$=\ C_3\ H_5\ (OH)_3 + 3\ C_{18}\ H_{36}\ O_2$$

כוהל שלישי — הומצת שמנונית

ודבר ידוע הוא, כי כשרוצים להוציא את הגליצרין (אלכהול משולש) מתוך שמנונית המריכמיארין, דנים אותה ברותחין, ומביאים עליה סלון של קיטור רותח מאד, והיא מתפרדת להומצת כמיארין ולגליצרין.

בדרך כלל הננו רואים את הפרק האחרון כמלאכה שלא נגמרה כל צרכה, ונראה שלא עבר המחבר על פני המשניות האחרונות שבספרו, להקנן ולסדרן כראוי, ולפיכך אין סדר למשנתו, ואין אנו מוצאים בה את „סדר השתלשלות הענינים מן הקודם אל המאוחר" אשר העיר עליו בצדק הרב רי"ם פינס בהקדמתו. משנה כ"ט מקומה הראוי לה אחר משנה כ"ה ואחריה משנה כ"ו. — במשנה כ"ז וכ"ח נראה עירוב פרשיות וכך היה לו לשאתם:

כ"ז. כשם שהשהיות מזדונות להומצות ויוצאות מביניהן מלחות, כך הבוהלים מזדווגים להומצות

---

[1] כצ"ל ובטעות נדפסה אות X במקום אות O.

ויוצאים מבניהם עתרים, כוהל שיצא המימן מתוך קבוצת ח"מ שבו ונכנסה תחתיו קבוצת פ"מ שניה ($C_2H_5OC_2H_5$, $C_2H_5OCH_3$) או קבוצת פח"מ מחומצה פחמנית ($C_2H_5OC_2H_3O$) חוזר הכוהל ונעשה עתר. נוהג כוהל שלישי וכו'. ומחצית המשנה כ"ז כוהל וכו' עד ונעשה כוהלית, ראוי לחבר עם המשנה כ"ו הקודמת לה.

גם חלוקת כל ההרכבות הפחמניות לששה סוגים צריכה לפנים ולפני לפנים.

עוד מלה אחת באה בתוך הספר, אשר הפצתי לדבר על אודותיה, את כי דבר אין לה עם חכמת החמיה. את הגוף הידוע בהנדסה בשם Pyramide יכנה המחבר בשם שנונית ח) מחוקצעת (צד 6) כאשר יקראוהו בל"א בשם שפיטץ זיילע וע"ד שקראוהו קדמוני המחברים בשם מחודד האצטוונא, אולם טוב מסניהם השם שנתן לו הגר"א בספר איל משולש והוא „צדיף" מענין העושה סוכתו כמין צדיף (סוכה י"ט.); ואולי ייטב בעיני הקוראים לקרוא אותו בשם טוריז, כמו דשפי להו כי טוריז (שבת צ"ח:), לגירסת הערוך המובאה בקיצור בהגהות רי"ב, וכ"ה בפירוש ר"ח הנדפס בש"ס ווילנא, אלא שנפלה שם ט"ס ובמקום ופריך ר"י דשפי להו כי טידי צ"ל כי טריז, והמגיה שלא ראה את דברי הערוך הוסיף וקלקל במקום שרצה לתקן. ומפורש עוד יותר בתשובות הגאונים (הוצאת הרכבי) סי' כ"ו: רק גורסין אנו כי טירוז וטלה בלשון פרסי היא והוא שם נציב (עמוד) שהיה לפרסיים משופע מפה ומפה.

מן הדברים והאמת האלה יראה הקורא, כי יקר הספר הזה בערכו ורב טוב צפון בו, והשגיאות המעטות אשר מצאנו בו, לא לבד כי לא הפלנה אור פניו, כי עוד תעלינה את רום ערכו כי „אשרי מי ששגגותיו כפירות", ומה גם כי רבות מהנה הן מן הדברים התלוים בטעם, שאין דעות בני אדם שוות בו, אשר ע"כ יאמר משל הקדמוני, שאין מתוכחים עליהם: De gustibus non est disputandum, ואין לנו כי אם לשחר את פני המחבר, לאחוז בדרכו הישרה, ולעשות עוד ספרים מועילים וערבים, כתובים בטוב טעם ודעת ובסגנון יפה המיוחד לו, וכל אוהב את שפתו ודורש טובת עמו יודהו ויברכהו על פועל כפיו.

חיים יחיאל בארנשטיין.

ווארשא, בחדש החמישי, התרמ"ו.

ספרי חברת מקיצי נרדמים

לשנת תרמ"ו

המפעל היותר נכבד אשר יצא למענהו בהשנה העברה בשדה הספרות העברית וחכמת ישראל, היא היקיצה (באשרנקוה להיי עולם) של חברת „מקיצי נרדמים" אשר כמעט נצבהה והוזה ונתיסדה עתה בידי אבירי תושיה ואנשי חיל רבי פעלים בחכמת ישראל: הד"ר א. הרכבי והרב ד"ר ברלינער נ"י. תעודת החברה הזאת נשגבה ונעלה, לרצות את אבני-קדש, אבני בנין ומסע לבית ההיסתוריה העברית וחכמת חכמינו מימי עולם ושנות דור ודור, להעלות מני תהום הנשיה ולהציל מפי הזמן המבלה את הבל הכתבים אשר בבתי עקר הספרים החבאו, לגלות עמוקות מני חשך, להסיר אבק סופרים מעל מעשי ידי אבות העולם ושרי התורה אשר קמו בקרבנו ולהשיב לבצרון את עמרי השכחה אשר נשכחו מאת בני עמנו בסגות העתים ובמשך ימי הגלות המר והארוך. החברה היקרה „מקיצי נרדמים" אשר תכליתה לא לפלפל בשאלות הזמן ההוה כי אם להזכיר נשכחות, היא כמעט האחת אשר לא תשים גבול לפעולתה בין ארץ לארץ ורבה פעלה בשנה הראשונה להתעוררותה שנית לתחיה.

שלשה ספרים נפתחים לנגד עינינו, וכל אחד מהשלשה הוא דבר חשוב הקובע ברכת הנהנין לעצמו. מהשלשה הכי נכבד הספר „פחד יצחק" אות „קוף" ו„ריש". הספר היקר הזה אשר חובר בידי הרב החכם רבי יצחק לאמפרונטי ז"ל אין ערוך לו בשאר הספרים ממין הזה. הוא ספר ילקוט וכל-בו — לעקסיקאן — ערוך ודרוש לכל ההוגים בתלמוד והספרים המסתעפים ממנו. מהספר הזה נדפס בוויניציא מאות „אלף" עד אות „מם". הכתבים הנותרים מן „נון" ומעלה היו גנוזים בבית עקר הספרים אשר בפאריז. החמדה הגנוזה הזאת יצאה לאור עולם ע"י החברה „מקיצי נרדמים" בשנים הראשונות ליצירתה מן אות „נון" והלאה ועם זה גם הוסיפו ראשי החברה להדפיס את האותיות שכבר נדפסו למען יהיה הספר הזה כלול בהדרו בידי החברים. באותיות קוף וריש בהספר הכללי פחד יצחק, כמו ביתר האותיות יבואו ענינים רבים ושונים בכל מקצועות היהדות התלמודית, ומלבד בקיאותו וחריפותו עוד יגדיל תושיה ובבקשו למצוא פשר דבר בכמה שאלות הנוגעות לאו"ה יקח תורה מפי חכמי אוה"ע בכל ידיעות הטבע, גם שנא את הפלפול ונתן היתרון לסיני על עוקר הרים (נ"ה) — רק בזאת לא ידדתי לסוף דעתו שהוא אומר „טוענה הגמרא בגאון הוא לרב האי גאון (ק"נ ע"ב) ואני הפעוט לא אדע המקום בתלמוד אשר בו תהיה נמצא המלה „גאון" וצע"ג.

וכרוך לראשונים מחברת רביעית תשובות הגאונים רב שרירא ורב האי בנו ועוד כמה גאונים עפ"י כ"י באוצר הספרים הקיסרי בפעטערבורג מאת אברהם אליהו הרכבי.

התשובות האלה נדפסו רק עד סימן שפ"ו והתשובה שפ"ו נקטעה באמצעיתה והחכם המאסף ד"ר הרכבי עשה הערות והוסיף נפך רב משלו. היינו הדפיס בשולי הדפים כל מראי המקומות מהתלמוד והמדרשים, והציונים אשר בהספרים שאחרי חתימת התלמוד יבאו בסוף החבור בתור הערות. החכם המאסף ישעשענו בתקוה טובה, כי בחוברת הב' תבוא העתקת התשובות מערבית לעברית עם מבוא גדול מבאר את כל הדבר הקשה בהתשובות האלה. קונטרסים כאלה המה מפיצים אור לא לבד על כמה מילי מעלייתא להלכה בעומקה של הלכה, אך גם יפקחו עיני יודעי בינה לעתים לדעת את מצב הדעת והשתלשלות הקבלה, ארחות החיים והדרכי ההשכלה הדתית והנימוסית בין העם במקומות וזמנים ידועים ונותנים ענין רב לקוראי הדורות לענות בם. יהנה הקיבוץ היה עוד לא נשלם והחכם המאסף מבטיח להביא לנו את הערותיו בהחוברת הבא וע"ב

ח) מלת שנונית שלא הובאה בכל ספרי המלים) נמצאת בתוספתא והעתיקה גם ר"ש (טבול יום פ"א מ"ד) אבל רואה אחרת לה והיא מין בושם.

גם עלינו לחכות עד צאת לאור החלק השני. אולם בכל זאת לא נוכל לעבור בשתיקה על איזה תשובות, המראות בעליל, כי הורת חיים ודרכי נעם היו לנר על נתיבות העסק בהלמוד לגאונינו קדמונינו אלה. כן נמצאו בתשובה סימן ש"פ דברי פי חכמים חן בפתרון כוונת חז"ל ע"ד עמי הארץ לאמר: „כי התלמידים הסומכין את עצמם על ההיצוניות שבדברי הברייתא: עם הארץ אסור לאכול בשר ומתירין לעצמן ממון של ע"ה, התלמידים האלה ראוים לנהרם ביוה"כ שחל להיות בשבת, ואלו היה ממון של ע"ה מותר היה ממון של התלמידים האלה מותר מפני שהם כעם הארץ, כאהרים האומרים שאפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים זה הוא ע"ה, ואלו שמשו התלמידים האלה ת"ח לא היו אומרים כך שאפילו גוים ממונם אסור, אלא הכונה היא שע"ה אינו בקי בהלכות שחיטה עד שלא ידע הדין אם כשר הוא או טרפה וכו'", עיי"ש כל התשובה אשר ממנה נראה עד כמה גברה אהבת אדם בלב אבירי הגאונים האלה. בהתשובה סימן ס"ו ד"ה שמא כתב רב סעדיה שירת הים וטעה הסופר וכתב „אברהם" וכן בתשובה רע"ב, על הא דאמר רבא שור ושור פסולי המוקדשין וכו', ובתשובה סימן של"ד בבאור הגאון על הסוגיא: תודה שהזיקה גובה מבשרה ואינו גובה מלחמה וכו', וראה שהגאונים שמו לבם ביותר לחלופי הגרסאות, וכי גם בימיהם עלו חרולי השבושים בספרי התלמוד והחשיכו את ההבנה הישרה, ובכמה מקומות נשתרבבו המעיות ע"י ההגהות שנעשו בגליון הספרים, וע"י מעתיקים נבערים נכנסו ההגהות בפנים הספרים, וכמה קושיות ותירוצים עם פלפולים נאמרו על דברים מפליאים לכאורה את הוגה התלמוד ויסודתם הוא רק שבושי המעתיקים וחלופי הנוסחאות. גם בדברי הגאונים אלה נמצאו הרבה מאמרי התלמוד בנוסחא משונה ממה שבספרי התלמוד אשר לפנינו, ובלי ספק לא יעבור החכם המאסף עליהם בשתיקה בהערותיו להלק השני. מדי דברנו בהתשובות האלה הננו להעיר שבסימן שע"ו מביא דברי בעל הלכות גדולות ומיחסו לרבי שמעון מקאירא ועדות הגאון שהי קרוב לזמן המחבר של בה"ג שקולה בעינינו להכריע נגד דעת הרבה מבעלי אסופות המיחסים את הספר הלכות גדולות למחברים אחרים. על כל השאלות השונות הננו מחכים להשיבה מההערות שתבאנה מאת המאסף בחלק השני כאשר כתבנו.

הספר השלישי אשר הוציאה לאור חברת מקיצי נרדמים הוא „קובץ על יד", הוא מאסף הכולל בתוכו כמה דברים עתיקים ובפרטו נמצאו בו ששה מאמרים והכי נכבד בהם הוא מאמר „מורה מקים המורה" או אספת שירים על הרמב"ם וספריו. המאמר הזה מחזיק בקרבו 64 שירים על הרמב"ם עם הערות מאת הד"ר מ. שטיינשניידער. מהשירים רבים כבר נדפסו אך רבים עוד לא ראו אור הדפוס עד היום והרב ההכם המנוח ר' מתתיהו שטראשון כתב רשימה מהחכמים אשר השירים האלה מיוחסים אליהם. המאמר השני הוא: מליצה „אמרי נועם יקר ישראל" מאת משה יקאר בן יצחק, וסיום המאמר הוא בר"ח אלול בשנת ק' לאלף הששי בעיר guadalaxara מקים מושב החכם רבי שמואל מוטט ומשה די ליאון. המליצה הזאת הוציא לאור המגלה עמוקות מני חשך החכם הגדול והחוקר דברי ימינו הרב הד"ר אברהם ברלינער נ"י אשר מצא אותו בבית עקד הספרים אשר בהוואטיקאן ברומא, והמאמר הזה כלו איטר כבוד למחברו ומוציאו לאור. מאמר הג' אגרת התשובה אשר גם אותה העלה הד"ר ברלינער מתהום הנשיה ויוציאהו לאור עולם בנמצאה אותה בין כ"י אשר בוויאטיקאן, האגרת הזאת מיוחסת לר' יצחק לטיף ע"פ דעת החכמים: מרדכי שמואל גירונדי, ר"מ שטיינשניידער ור"ש שענבלום, אגרות מהר"י לטיף דן לידעיה בן נחשון והיא יקרה מאד במליצותיה ותוכן עניניה ול"ח תשובות נכללות בהמאמר הזה ומכלם נודף רוח ההקירה החפשית והנטיה להתאים את המקובל באומה אל המתקבל אל השכל. בתשובה סימן ב' מביא ספר בן סירא המכונה יהיאל בן עזריאל ולא אדע מי הוא?

המאמר הרביעי הוא שיר „שערי עץ חיים" מר' בנימין בר אברהם הרופא ממשפחת הענוים אשר רשם את שמו בנימין בראשי החרוזים ובסופם. החכם צונץ בספרו – Zur Geschichte מיחסו להחכם בנימין Fanti ולדעת הח' ברלינער Ponte או Fonte מקומות באיטליא (עיין בהספר Magazin für die Wissen-Schaft des Judenthums II Jahg. S. 141).

המאמר החמישי דברים אחרים על פירוש ראב"ע ז"ל כ"י ברומא, והמאמר הששי הוא „צבי מודח" ב"ח, קובץ שירים מהאחים יעקב ושמואל פרנסים בכפרם תעלולי נתן העזתי ושבתי צבי המשיח השקר, ובכופו שירה הזוגית מהח' פרנצים בשנת ת"ל בעיר פירנצי באיטליא לשיר במקהלה ובכמני זמרה. נושאי השירה הם: להקת משוררים, ילד, יצר הרע, יצר הטוב, כת נדוגים בגיהנם, בת נוהי עדן. השיר הזה יפה להלל מאד ואחרי כן יבוא ספור מעשה ש"צ ונתן העזתי מר' עמנואל פרנסים, ואחרון אחרון חביב מאמר „חבר לאברהם" מאת החכם שניאור זקש ע"י האלוף האדיר והגאור רבי דוד בארון גינצבורג. השיר הזה חובר לכבוד הראב"ע בהתגוריו בארם נהרים, הנה השיר עם הערות החכם זקש שניהם כאחד טובים. מהשיר הזה נראה כי היה להראב"ע יד ושם גם בחכמות המלאכותיות (שם בית ח'). ומה יקרו לנו דברי הח' זקש בסופו, כי המשורר מכנה את הראב"ע בשם גביר, וידעת היום והשבות אל לבבך, כי משוררינו הקדמונים ז"ל לא הניחו התאר „גביר" על בעלי כיסין כמו שאנו עושים היום, כי אם על גבירי הדעת ואבירי התורה והתושיה, כמו שכנה הראב"ע בשם הכבוד הזה את רבינו יעקב איש תם מבעלי התוספות.

כל הספרים האלה מעידים בשפה ברורה על המטבה אשר הביאו חכמינו היקרים העומדים בראש החברה להכמת ישראל ודעת דברי ימיו, יהי ה' עמהם ויאמץ זרועהם להוציא עוד חמדות גנוזות כאלה, ושמם ינון לעד לעולם בספר הולדות ספרותנו וחכמת קדמונינו.

א. אלטשילער

עיר ובהלות *)

או

מחתת רוזן.

ספור מחיי בני עמנו בארצנו במאה העברה

מאת ל. לעוואנדא.

מתורגם על ידי א״ש פ

שמש תמוז הבוערת כאש שקעה כעבור היום ויהי ערב. רוח צח חרישית נשבה באור החם המלא אבק לוהט, ונפש כל היקום היתה ותהלך כח. השמים טהורים והארץ שוקטת, ואנשי נישוויז אשר יבש כחרש כחם משרב וחם כביר, יכלו לשמוח אלי גיל ולשיש כי ימצאו קרה — לולא נתנה להם שכבת הטל אותותיה אותות, כי צל עב לא יהיה, לגשם מטרות אין תקוה, ויום מחר כי יבוא ושבה השמש ופערה כשאול פיה ומנשמת אפה התן חום כתנור בוערה מאופה; חום אשר ממנו יבשו כל עלי העצים ונבל כל ירק הגנות. דלתי הבתים וחלונותיהם פתוחים לרוחה זה כמה, יומם לא יסגרו וגם בלילה לא ינעלו, כי בימים ההם ובעת ההיא היתה העיר נישוויז, ככל ערי המצער בליטא המברכה, ריקה מגנבים ומשוטרים — כי היתה עיר שכלה יהודים וחוץ מארמון הדוכס ראדזיוויל שעמד לבדד הרחק ממנה כמטחוי קשת, לא נראה ולא נמצא בתוכם כל איש נכרי, וגם מתי מעט הערלים והערלות שהיו בה, לשרת את הקהלה ולעשות בה כל עבודה קשה אשר לא יעשה היהודי בידיו, וביותר בימי השבתות והמועדים, הימים האסורים לישראל לעשות כל מלאכה ועבודה — מעט הנפשות האלה שעשו להם היהודים הסכינו עמם מעודן עד כי לא יכלו עוד להחשב בתוכם כנכרים. יהי נא הערל פראָקאָפּ לנו למופת! זה האיש פראָקאָפּ איש שיבה ובעל צורה אשר זקנו הלבן ארוך ויורד על פי מדותיו, העומד על משמרתו להשיק את התנור בבית מרחץ הקהלה — הנה הסכין מעודו לדבר יהודית כאחד האדם ולערבב בה אמרות לשון הקדש ושיחות התלמוד כאחד הלומדים, וכל בני העיר הסכינו עמו עד כי הילדים קראו לו להומם ר׳ פראָקאָפּ, והוא הסכין לשמוע שם הכבוד הזה נוסף על שמו העצמי עד כי אם נועז חלילה איזה נער לקראו בשמו בלבד, לא אבה עוד סלוח לו ויתן עליו בקולו בקראו יהודיה בחמת אפו לאמר: „הוי שקץ! הן דרך ארץ אין לך, גם תורה ויראת שמים אין לך, מובטחני בך כי סופך להיות משומד, ואנחנו נקרא עליך „כן יאבדו!״.

רק באחת נכר הזקן כי לא ממעי יהודה יצא — כי שתה לשכרה, אבל זה רק קרה פעם אחת בשבוע, ביום השבת קדש, בהסירו את המנורות משלחנות „בעלי הבתים״, ובשכר זה קבל מכל אחד כוס יין שרף ופרוסת חלה; את החלה טמן תמיד מבעד לכתנתו אל תחת בית השחי, לא כן המשקה — אותו הגיח תמיד אל פיהו, כי לא יכול הצפינו, ועל כן היה לעת הצהרים „מבושם״ מעט, ואז ישיר ר׳ פראָקאָפּ ברחובות עיר „השומר שבת״ ו„יום זה מכובד״ — אבל בגנבה לא שלח ידו. כן גם יתר הנכרים לא פשטו בגנבה ידם מעודם, כי למדו אל דרך היהודים לכל מנהגיהם ומדותיהם וכמעט גם דתיהם — ובעד מי אפוא היה לאנשי העיר לסגור בתיהם? — רק הרפתים בלבד נסגרו בעתותי לילה, לשמור את הפרות והעזים לבל יצאו לשוח בעיר ולבקש להם אבלם ושקוים מאשר לא נכון להם; אולם בימים האחרונים הדלו לסגור גם את הרפתים, כי עיפה נפש כל בהמה מחום ומרעב, ותשבב למעצבה ברוב שרעפיה בקרבה ובאפס חפץ לנוע ממקומה ולהתהלך בחוץ. רק תיש הקהלה האמון אצל ר׳ קרפל השמש בבית הכנסת הגדול, הוא בלבד היה אסור בעבותים אל עמוד הקלון אשר בחצר בית הכנסת, כי יצרו העז לא נכנע גם בצוק העתים ויסיתהו תמיד לעזוב משמרת כבודו להתר אחרי לבבו ואחרי עיניו ולעשות מעשים אשר לא יעשו — ועל כן מדי ראותו ירח יקר הולך ואור בהיר בשחקים והוא חבוש לעבותיו וחבליו בל ינתקו, צרח מר ויתן קולו קול עז אשר נשמע מסוף העיר ועד סופה. אנקת האסיר הזה החרידה רבים משנתם ותפל עליהם אימתה ופחד וכלם חשו עתידות למו, אלה נתנו אותותיהם אותות כי יהיה גשם על הארץ ואלה הוכיחו ויחלטו הממנו כי עוד יגדל היובש והשמש תוסיף ללהט את האדמה מבראשונה; אך הוא לא כן דמה — הוא זעק בחבליו על מר נפשו הכמהה לנשיו וכלותיו, המובצות היום בכל פנות העיר השוקטה מבלי בוא אל האסיר הבודד לנחמהו ולשמחהו מיגונו.

אולם בערב ההוא נשבתה דומית העיר ואנשיה יחד נקבצו באו לחצר ביהכ״נ הגדול הסבוב בבתי עץ גדולים וקטנים, מהם גבוהים בעלי שתי קומות

*) Гнѣвъ и милость польскаго магната. Восходъ за 1885 г.

ומהם שחים לארץ אשר מחצית גויהם מכוסים בגשישי עץ ומחציתם בתבן וחציר. תפלת המעריב כלתה זה כבר ובכל זאת לא שב העם לאהליו ויחדו התנגשו על מקום אחד. בעלי הקומה שבהם עמדו על בהונות רגליהם ויאריכו צואריהם בהטותם עיניהם אל חלונות הקומה השנית אשר לבית ההדור מכלם בארובות העשן הטוחות בסיד ומשוחות בנתר, בעוד אשר לכל יתר הארובות יחסר העדי הזה ולהן מחשוף הלבנים אשר לגבי תֶמר גביהן כמו שיצאו מידי עושיהן. בפתח המבוא עמד השמש ר' קרפל יחד עם שני סגניו ובידיהם רצועות עבות לגרש בהן את ההמון הנדחק אל חפתח לבוא אל הבית פנימה, אף שבתוכו לא היה בפעם הזאת כל חדש — לא נשמעה זמרת החזן אף לא דרשת המגיד, גם חג חתונה לא יכול להיות שם בעת ההיא, כי הערב ההוא היה ערב שבעה עשר בתמוז, עת אשר ערבה ליהודים כל שמחה ואין כל זבח משפחה,— ובכל זאת נדחקו כלם בכל מאמצי כחם ויעבידו עבודה רבה את השמש וסגניו, כי כאשר הוסיפו להדפם כן גדלה באלה התשוקה להתפרץ ולבוא הביתה. זעה כנהל גולה מפניו הרוים, מצוארו הכחוש ומהודו הגלוי, והאמלל יגע בעמלו בהתאמצו לשוא להדוף מפניו את בני „החברה הלבנה" המתגרים בו למען הרעימו.

— הגם לך דבר אל חדר הקהל? המבלעדיך לא תוכל האספה להתקים? — קרא בחמתו בהרקו שן ובאחוז בערף כל הקרב הקרב אליו — אם בעל דברים אתה, הנני אליך!

ובדברו נטה ידו על „החבר" וישלח בו את כל מגפותיו. „החבר" צעק מרה וההמון מלא שחוק פיהו ויוסף להתנגש ולהלחץ אל הדלת, בתקותו לנשל מפניו את ר' קרפל ושני סגניו העוזרים על ידו בכף, ברצועה ובאגרוף.

— קרפל! נשמע מלמעלה קול איש אחד בהושיטו בעד אחד החלונים קדקד שער צהוב ועליו תציץ כפה ישנה ושמנה המלאה נוצה מכרי המטה וכסתותיה.

— מה? — שאל השמש בהרימו ראשו ובהושיטו צוארו אל חלונות „חדר הקהל" — הסו שדים ושעירים! הניחו לי לשמוע מה שידברו!

— ההלכת אל ר' שבנא?

— ואיככה לא אלך? האם לא אדע את אשר עלי לעשות?

— ומה?

— הוא ענה כי כרגע בוא יבוא.

— כרגע! ואנחנו הלא מחכים לו זה כשתי שעות! רוצה נא אליו עוד הפעם והגידה לו כי הקהל נאסף במלואו והאספה נעצרה בגללו. הרב יהיה כבר בא, ואנחנו לא ללון פה באנו.

רגע אחד עמד קרפל על מקומו בעקמו את פניו ובגרדו בחמה את מפרקתו ורקתו חליפות — כי התעצל לכתות רגליו בליל החם הזה ולענות כחו בדרך רחוקה עד בית ר' שבנא העומד בקצה העיר בקרבת הארמון. אבל מה היה לו לעשות? הן ר' גדליה, אשר ראשו נשקף אליו בעד החלון, סופר הקהל הוא, והאיש קשה ונוקם ונוטר כתלמיד חכם, אף על פי שהוא לא קרא ולא שנה מאומה, אך „בהתחכמו" בתלמידי חכמים למד גם הוא להקפיד על כבודו עד מאד, ואם הוא צוה איכה ימרה את פיהו? ומי הקשה אליו וישלם? על כן מסר את רצועתו לידי אחד מסגניו ובצוותו להם לבלי תת ל„השקצים" לבוא אל חדר הקהל, שם מגבעתו על ראשו ומעילו העליון על כתפיו ויקח מטהו בידו וישא את רגליו וילך אל ר' שבנא.

אבל מי זה ר' שבנא אשר אליו יחכה כל הקהל ביחד עם החריף הגדול והירא אלהים מרבים ר' יעקב שמואל הרב דמתא?

לא אדם קטן הוא ר' שבנא, כי אם גביר גדול, קצין העיר, ומסחרו פרץ בארץ ממינסק ועד פינסק ומבברויסק ועד בריסק. מעסקיו הרבים התכלכלו מאות משפחות הנפוצות על פני כל השטח המרבע ההוא והמברכות את המקום אשר זכה אותן לשרת לאדוניהן הטוב והנדיב הזה. אמנם לפי עשרו הרב יכול להחשב לגביר גדול גם בעיר גדולה, ובכל זאת אוה את נישוויז הקטנה למושב לו, יען כי רוב עסקיו היו עם הדוכס, זה הנסיך ראדזיוויל הנודע בשמו „פאנע קוחאנקו" (אדון אהוב), כי כן הסכין לדבר עם כל איש גם בהסגירו חיתו לממיתים — וממנו היה לו כל העשר והכבוד הזה. אולם גם אם לא היה את לבב ר' שבנא לגור בנישוויז, לא יכול לבצע חפצו, כי כן היה אליו דבר הדוכס האדיר בצוותו עליו במפגיע לאמר: „היהודי שלי, פאנע קוחאנקו, דרוש להיות תמיד בקרבתי, למען אוכל לתלותו על העץ או לשחק עמו בנרדשיר *) בכל עת ובכל שעה שאחפוץ — כי עם מי אשחק זולתו? הלא כל האנשים אשר לי חמור חמורתים המה, האף אין זאת, פאנע קוחאנקו?

— לא אדע, אדוני האדיר והמרומם — נסה ר' שבנא לסבב פני תשובתו בחפצו להזהר על נפשו, ברעתו כי האנשים אשר לו הם האצילים והאדונים רואי פניו.

*) שאך-שפיעל. (פי' המשחק להרמב"ם מנת כוס)

— מה ? — התלקח הנסיך עדי רגע ופניו האדימו כתולע — האתה תרהיב עז בנפשך להגיד כי לא תדע ? היהודי, פאנע קוחאנקו, מחויב לדעת את הכל, ואם אתה לא תדע הלא שמעת דברי באמרי כי חמורים הם כלם גם יחד — ואיככה יעוז ראש כלב כמוך, פאנע קוחאנקו, לדבר דברים כנגדי ולמרות מוצא שפתי ?

— לו יהי כדברך — נענה ר׳ שבנא לו לאחרונה.

— כן הוא, חמורי חמורתים; אבל דע לך גם זאת, כי הנסיך ראדזיוויל גם הוא חמור כמוהם, חמור גרם, האף אין זאת, פאנע קוחאנקו ? — אמר הדוכס בהשיבו ידיו אחור ובהקריבו את פניו האדומים אל חוטם ר׳ שבנא להביט ישר אל עיניו הגדולות המפיקות חכמה ודעת.

— ר׳ שבנא עמד כל עוד רוחו בו מבלי דעת מה לענות על שאלה קשה כזאת.

— הנסיך ראדזיוויל הוא ... נסיך אדיר המושל ממשל רב כמלך הארץ — ענה לאחרונה בשערו בנפשו כי אך במענה כזה ישיב חמת השר המשתולל.

— נסיך ... מושל ... מלך ארץ... שנה השר אחריו בעקשו פיהו בקרצו בעיניו ובהניעו בידיו — מי זה לא ידע כי נסיך אני, מושל אני, ומלך ארץ כשחוק הוא בעיני, כי במה נחשב מלככם זה לי ? הוא עני, אביון ועבד עבדים, וראדזיוויל — הוא ראדזיוויל; אך זה דבר אחר, ואנכי הלא אמרתי לך כי חמור הוא ועליך להאמין בי, כי ראדזיוויל, פאנע קוהאנקו, שומר אמת לעולם ועל דברתו לא יכזב — הי — חכחך בגרונו ברעהו עם לבבו כי שוא ודבר כזב הן זה משוש דרכו — כן הוא, שומר אמת לעולם וזה העיקר, ועתה אתה הגידה נא אם לא חמור הוא, פאנע קוחאנקו ?

— ר׳ שבנא גרד רקתו עד שפך דם, הניע בכתפיו ושפתיו כמו נאלמו ובלשונו אין מלה.

— השוב שבת להתנגד לי? — התקצף השר שנית בעשותו את שפמו הימני — הוי היידוקים! הוי שר המצודה !

על סעיפי הדלתות אשר ממול חדר המשכית — שבו דבר השר ההולל את דבריו עם היהודי שלו — נראו פתאם מעבר האחד המין היידוקים גדולים כענקים, ומעבר השני — פקיד המצודה קטן הקומה ובריא הבשר. לב ר׳ שבנא נפל בקרבו עד הברכים, פניו הלבינו כשלג וברעד וחלחלה נפל ארצה לרגלי הדוכס ויבך ויקרא:

— אדוני האדיר! לו יהי כדברך, חלילה לי מהתנגד לך, כדבריך כן הוא !

— אל מה הסכמת, כלב נבזה, פאנע קוחאנקו? — הקרהו השר בשיתו ידיו לאחוריו ובהשתוחחו על היהודי השוכב לרגליו כל עוד נשמתו בו — הגידה דבר ברור ואשמע !

— אנכי ... אנכי ... אדוני האדיר ... ח ... ח ... חמור ק ... ק ... קטן מאד.

— לא, פאנע קיחאנקו — הגיה הנסיך את דבריו — לא קטן כי אם גדול, גדול עד מאד.

— לו יהי כדבר אדוני הגדול. אנכי לא אעיז בנפשי להתנגד לדבר אדוני.

— טוב הדבר, אמר השר בצרדו באצבעותיו — האמת היא מהדברים שעליהם העולם עומד, יאמרו המושלים. קום ועמוד ! הנך יהודי הכם, בגדיך נקיים, וגם בנרדשיר תיטיב לשחק. התזכור משחקנו בבית המלון? אתה דמית בנפשך כי איזה מעניי האצילים משחק עמך, ולא ידעת כי אנכי אנכי הוא. ועתה הנה מצאת חן בעיני במשחקך הטוב ובהברתך הנקיה בלשוננו הפולנית, על כן משכתיך חסד, ומעתה והלאה תסחר על אדמתי, אתה תביא לי את כל הדרוש לארמוני — התעבדני באמונה ?

— בכל לבי ונפשי.

— התהיה לי ככלב נאמן ?

— כעשרה כלבים כאחד.

— טוב הדבר. ואתה אדוני בעל המצודה — פנה הנסיך בדבריו אל האציל הבריא והשמן אשר עמד אצל הפתח בתמר מקשה, בידים פשוטות למטה כגזרי עץ ובעינים בולטות כנכונות לצאת מחוריהן — תן לבן־לא־אמון זה חלקת אדמה בקרבת ארמוני, ובמשך שלשה ירחים בנה לו עליה בית ועליה ורפת ולולים וכו׳ וכו׳, ומעתה והלאה אל יניע רגל מקיר העיר וחוצה מבלי שאול את פיך ! השמעת, פאנע קוחאנקו ?

— שמעתי נסיכי האדיר — ענה הפקיד בהשחו ראשו כפי צוארו הקצר.

— ועתה סורו לכם מעלי, פאנע קיהאנקו! — אמר הנסיך בהניהו להם ביד, לאות כי יכולים הם לצאת מאת פניו.

הנה כן נקדש היהודי העני וההלש להיות בסוחרי הנסיך ראדזיוויל. הקידושין האלה לא יכול ר׳ שבנא לזכור מבלי אשר תאחז בשרו פלצות, ומאז והלאה הנה זה עברו יותר מחמש עשרה שנה, ובמשך העת הזאת השתנה ר׳ שבנא כלה עד כי כל יורעהו מלפנים יעמוד ולא יכיר מראהו. הוא עשה עשר רב, וישמן ויתעדן, גם קומתו ישרה כמו גבהה במדתה, גם בראש

נמלא והתעגל, גם שם הכבוד „מרנא" נִתַּן לו בקהלתו ויהי גביר וקצין עירו לכל מראהו והליכותיו. חסד הנסיך גבר עליו עד כי גדל כבודו בעיני כל עבדי אדוניו וגם בעיני האצילים שוכני הסביבה, העניים והאביונים המלקטים תחת שלחן הנסיך. בחסד הזה השכיל ר' שבנא להשתמש גם לטובת אחיו יושבי הקהלה עד כי היו גם המה שבעי רצון הנסיך ושריו. בהיות דבריו תמיד עם השרים האצילים, למד אל דרכם „לחיות וגם להחיות" ויתאמץ בכל כחו להשפיע מטוב אדוניו גם על אחיו ברוב או במעט. וכן הוטב גם להם בגללו עד כי נשאם לבם לזכור חסדי אדונם מקדם, הוא ראדזיוויל „השחור", אשר היה מגן ליהודים בכל עת, מאהבתו אותם או משנאתו את היעזואיטים אנשי חרמו, כי היה אדוק בדת קלווין וישטום את שוטניו בנפש.

אבל עת רעה באה זה מקרוב על יהודי נישוויז, וזה הדבר: נפש הרוכס בחלה פתאם בארמונו ההוא, אשר בו דבקה נפשו מעודו, ויחדל מבוא בו, ויבחר תחתיו לצוד צידו ולהתהולל בנכסיו האחרים או בארמונו „נאליבאָקי" אשר בביעלסק. ומאז סר הנסיך מארמונו בנישוויז סר צל נישוויז מעליה ותשב לעניה ומרודיה ותה' עזובה וגלמודה בכל יתר ערי ליטא הקטנות, אשר יושביהן הסרי כל והמונן מתי רעב. כי כל סחר העיר היה רק בהתהולל הנסיך כדרכו, בהרבותו הגיו ומועדיו להמין האצילים בעלי האחוזות הקטנות השוכנים בקרבתו, אשר כל תקותם בו וממנו יחיו ויתכלכלו. ולכן מדי התנוסס הדגל המשוח שחור ולבן על ראש הארמון, היתה נישוויז הומיה מאדם ומלאה המון אצילים שירדו מנכסיהם, פקידי חיל שפטרו ממשמרותיהם, ועוד ארונים ושרים כאלה ההולכים בטל באפס מעשה ובאין אף מקום ללון, הנמשכים עירה נישוויז בהמשכם אחרי השוכן על פניה, הארון אשר הם מבקשים — ועל רגלם באה הברכה בחנויות ובבתי היין והמלון. בימים אשר נדרש הנסיך על פי פקודת רופאו לתת מרגוע לנפשו — אחרי מלאו כרשו יתר מדי במשתה שמנים אשר עשה להמון קרואיו כדרכו — בימים ההם מלאה העיר המון אצילים בטלים, אשר במלבושיהם הישנים והמטולאים התהלכו בגאה וגאון מחנות לחנות — לקנות דברים קטני ערך, הדרושים להפצם או לחפץ משפחותיהם, או ממלון למלון — לשתות מי דבש או שכר או כל משקה אשר יעשו היהודים בידיהם, ולאכול דגים מפוטמים או אווזות צלויות או כל תבשיל ובריה אשר תעשינה היהודיות לעיניהם. סעודת הבראה כאלה היו לפעמים נחוצות לארונים ההם עד מאד — כי הנסיך ההפכפך אשר חליפות ברוחו לרגעים התנהג עמהם בַּכַּחַ, פעם פטם אותם עד בקעה בטן וישקם ויטבלם וישקיעם ביין הונגריא עד מחנק

נפש, ופעם נתן להם לחמו במשקל ומימיו במשורה כלאנשים יהועי הולי, ולולא היהודים שהיו להם לישועה במאכליהם ושקוייהם אשר הבינו למו, אזי שכנה דומה נפשם. נקל להבין כי בעד כל אלה הגיעו השלומים מן הארמון ולא מצרור הארונים הנקוב — וגם זה היה ליהודים לישועה, כי ממנו היו לְשֶׁבֶר תוצאות, — אבל ברדת הדגל מראש הארמון, בסור הארון מעליו, סר גם צל העיר מעליה — כי נהפכה לשממה, על כבריה התהלכו הגדיים וכל עוף בית למינהו, החנויות לא נפתחו עוד, בתי היין והמלון נדמו יחד — והיהודים חפו ראשם, יחד נאנחו במר נפשם על צוק העתים, כי אבדה „הפרנסה" ונעדרה, ומאין יבוא עזרם?

הנה זה כשנתים ימים כאשר חדל הנם להתנוסס, הרוכס עזב את עירו הבירה ועני היהודים בעיר העזובה גדל מנשוא ונפשם קצרה בעמלם. טובי העיר האמללה וזקניה התאספו פעם בפעם אל „חדר הקהל" או אל בית רבם הר"ר יעקב שמואל, לשית עצות בנפשם איך להעיר את ה' לחמול על עמו ולהטות לב הרוכס לטובה לארמונו בנישוויז — אך נלאו ברוב עצותיהם וישועתם רחקה. ומה היה להם עוד לעשות ולא עשו? הלגזור תענית צבור? כבר הרבו לצום ולהתענות עד בלי די; היבקשו חטאים נעלמים? אבל כאלה לא נראו ולא נמצאו בקהלה הקדושה הזאת; לדרוש יהדו אל המתים ולהשתטח על קברות הרבנים, צדיקי יסודי עולם? בתחבולה הזאת מאנה נפש הרב, כי נחשבה בעיניו למנהג ארמי. בכל זאת לא חדלו ראשי הקהל להועד לאספותיהם מדי שבוע בשבוע, אולי יפקח ה' את עיניהם ויביא חכמה בלבם לדעת מה יעשו. אספה כזאת נועדה להיות גם בערב הזה אשר אמרנו.

ב.

— עוד הפעם אברכך בערב הזה, פרומא גאָלדא היקרה! נאנק קרפל השמש ברפות כחו בהשקעו על הספסל העומד בהדר האיתון אשר לבית ר' שבנא — אוי לי כי עיפה נפשי עד מאד, כל היום לא ישבנו רגלי במרוצתי אנה ואנה וגם בלילה לא יתנו מנוח לנפשי — אמר בהסירו מגבעתו רחבת השולים ובהניפו אותה אל מול פניו להשיב רוחו.

פרומא גאָלדא אשת ר' שבנא, אשה בעלת קומה ובריאת בשר ופניה היפים מלפנים מפיקים טוב לבה, והיא עודנה בחצי ימיה, כלה לבושה שחורים ובלי כל עדי ונוי — לאות אבל שלשת השבועות שבהם נתאבל על חרבן ירושלים.

—אל ימהר האדם לרוץ ארח וטוב כי יעשה

דרכו לאטו כאין רודף אחריו — השיבה אמריה להשמש בפתחה בחכמה פיה.

— ואם ילך האדם לאטו, הכי לא ייעף וייגע בחום הנורא הזה, רחמנא ליצלן? — ענה קרפל בחדלו לנופף כובעו ובהחלו למחות זעתו מעל פניו וצוארו בכנף מעילו הארוך.

— אם חפץ אתה לשתות כוס מי חמץ קרים; אתננה והיתה לך למשיבת נפש.

— ולמה לא אחפוץ כגדל חסדך? הלא מי חמץ כאשר לך אין בכל העולם.

פרומא גאלדא צעדה אל הארון העומד באיתון ותוצא בקבוק נחשת קלל ותרק ממנו אל כוס נחשת ותושט להשמש אשר קם ממקומו.

אח, פרומא גאלדא, יגדיל ה׳ בריאותך לי — אמר במחותו כף בכף — למה זה תטרחי בכבודך ובעצמך כל כך בשבילי? חי נפשי כי למראה הזה כלמה תכסני.

— ומה בכך? — ענתה פרומא גאלדא בהניחה לו ביד — שתה לבריאותך כאות נפשך.

קרפל שם כובעו על הכפה המכסה את ראשו וישא ברכת „שהכל" בקול רם וירק את הכוס בפעם אחת עד תומה, והאשה מלאה את הכוס שנית.

— לא אדע במה אשיב תודות לך — אמר קרפל בהתלקקו — כי אמנם החייתני, יתן לך ה׳ חיים ובריאות עד העולם!

— אל נכון באת שנית לקרוא את זקני? — שאלה פרומא גאלדא בהשיבה את הבקבוק למקומו.

— ואל מי זה אבוא זולתו? — ענה קרפל — הן הקהל יושב ומחכה לו ואת הלא תדעי כי בלעדי ר׳ שכנא שיחיה איזה אספה תוכל להיות?

— כאשר אחוה לי אני אך שוא יחכה הקהל לבעלי — השיבה האשה בשבתה על מלאת בכסא אשר בפתח הקרוב אל החדר הפנימי — גם אתה קרפל לחנם כתית רגליך הנה. הזקן שלי לא יבוא היום אל האספה.

— ולמה זה? הלא הבטיח כי בוא יבוא!

— אמנם כן, הבטיח, וכבר היה נכון ללכת, אך הסוכן אשר על הארמון בא ויעצרהו אתו, ועודנו יושב עמו בחדרו ואל נכון יאחר שבת עד חצות לילה ואולי גם עד הבקר, כי „תשעה קבין שיחה" להסוכן כמו לנשים.

— היתכן אפוא כי תהיה האספה באין פני הגביר עמה?

— ומה בכך? היו בטוחים כי לא יקצוף על זה מאומה. זקני הוא איש טוב ואל כל מה שיגמור הקהל לעשות יסכים גם הוא. ומה דבר האספה היום?

— הדבר הלא ידוע, הכל בדבר הדוכס.

— תמה אני ולא אדע איך לא יקוצו אנשים בעלי שכל בהוסדם כל הימים על דבר אחד אשר אין בידם להועיל עד מה! ואם גם אלף פעמים יועדו לאספותיהם — היצלח? הדוכס אינו חפץ לבוא, ומי יאמר לו מה תעשה? הן „לב מלכים ושרים ביד ה׳", ואם ה׳ גזר אמר להסיר צלנו מעלינו, מה יוכל הקהל לעשות? יסר יסרנו ה׳ על עונותינו הרבים, כי לא נתפלל בכונת הלב, כי לא נשמור את השבת כראוי, כי לא נרבה עשות צדקה — אמנם רבות חטאנו ופשעינו עצמו מאד.

— אמנם כן הוא — נענה השמש לדבריה — אבל העל כן נשב בחבוק ידים מבלי עשות מאומה? הקהלה אינה נותנת מנוח לרבננו וזקנינו, כי כלם רעבים ללחם בשבתם באפס פרנסה ומחיה, ועד אשר ישיב הדוכס אל לבו לשוב אל עירו יתמו יושביה לגוע.

— ובמה תוכלו לאכוף את הדוכס לשוב?

— זאת רעתנו כי אין לאל ידנו, ה׳ ירחם! — ענה השמש בהאנחו מרה — ובכן אפוא אך שוא ניחל לר׳ שכנא לעת הזאת?

— כן הוא כאשר אמרת.

— אם כן יהי לך ליל מנוחה! היי בטוב פרומא גאלדא! — אמר השמש בשומו כובעו על הכפה אשר מעל לראשו ובפנותו לצאת.

— לך בשם ה׳, ר׳ קרפל! — השיבה פרומא גאלדא בקומה ממישבה — אך ברוך מזכיר נשכחות! — אמרה פתאם בתפשה בידה בכים עור התלוי על סינורה מן הצד — הא לך וקנית ממתקים לילדיך! — ובדברה תקעה בכפו שתי אגורות כסף.

— רב תודות לך, פרומא גאלדא, וה׳ יגמלך טוב ויתן לך ארך ימים ושנות חיים כעל כל תגמוליך עלינו! — קרא השמש בעינים מאירות ובפנים צוהלים — לא ממתקים אקנה, אך צרכי השבת הנה נמצאו לנו לשמחת לבבנו.

קרפל נשק את המזוזה וילך לדרכו, ולבו שמח בקרבו על המתנה ההגונה אשר הגיעה לו פתאם לרוחתו לישועתו.

על דבר הדוכס אשר הסתיר פניו מנישוויז עירו, נדברו שנים אנשים בלילה הזה בחדר הרביעי אשר בבית ר׳ שכנא, הנשקף אל הגן המלא עצי פרי. החדר ההוא היה גדול ורחב ידים, הוא חדר המשכית, הוא חדר הספרים ולשכת הכתיבה כאחד; כל כליו פשוטים אך עשוים ומוצגים בטוב טעם ודעת; הקיר האחד מלא שדרות רחבות המלאות ספרים גדולים המכורכים בעור שחור והנוצצים לעין בעבי גביהם. בספרים האלה הגה ר׳ שכנא אך לעתים רחוקות, כי היה טרוד תמיד בעסקיו הרבים אשר הדריכוהו מנוחה, ובכל זאת מדי שובו מווילנא הגדיל מספרם בשיתו עליהם

נוספות — כי ספרי התלמוד ונושאי כליו היו בעת ההיא עדי תפארת לבית כל איש ישראל ואף כי בבית גביר וקצין בעירו; אל הקירות האחרים עמדו ארונות מלאי ספרי חשבון וגליונות ותעודות. שם נמצא גם שלחן הכתיבה, העשוי מעצי אלמוגים ותמורות ופטורי ציצים לו מסביב ובתוכו תבות גדולות וקטנות, גלויות ונסתרות — תשורת הדוכס ראדזיוויל אשר בה כבדהו באשרו, כי מצא חידה אחת אשר הרה והגה הדוכס מלבו ושני ירחים לא נתן בה מנוח לכל האנשים הקרובים אליו, מאצילי העם ועד צעיר הצידים אשר לו. בשלחן הזה לא השתמש ר׳ שכנא לעבודה, כי היה לו לעדי תפארה ולמזכרת כבוד; אליו הביט תמיד וינהר ולבבו פחד ורחב, ופעמים אחדות ביום הסיר האבק מעליו במטפחת המשי המונחת שם לדבר הזה. על כל אנשי ביתו צוה מקרוב אליו, גם לפרומא גאלדרא לא נתן לגשת אל יקר עדיו זה, פן ישבת מטהרו ממגע ידים ומנשמת רוח אפים; באמצע החדר עמד שלחן לא גדול אך יפה במראהו, כלו משוח בששר ירוק וארבעה כסאות ירוקים כמוהו לארבע פאותיו. מישבות הכסאות איתן וגביהם גבוהים ופטורי צעצועים בראשיהם; נוסף על כל אלה ארון עץ חבוש בברזל, העומד בפנת החדר; מורה שעות הנשקף מבעד לתיבה הנשענת אל הקיר ושלחן קטן ועגול המלא חורים במכסהו לעמידת קני המקטרות — אז יהיה החדר עם כל אשר בו לנגד עינינו כבמחזה.

בערב היום ההוא היה השלחן מכוסה במפה אדומה ועגילים שחורים על פאותיה מסביב ועליה שתי מנורות כסף עבות וכבדות ובהן תקועים שני נרות דונג לבן הדולקים כעת באור בהיר נחמד לעינים; באמצע השלחן בקערה יפה מלאה קרח כתות עמד כד כסף ובו מי דבש — המשקה הישן השמור במרתף בעל הבית לעתים מזומנים; שני גביעי הכסף המורקים עד החצי נתנו עדיהם כי לא להרהיב עין הוצג כד הכסף בזה כי אם למלא גם הנפש ממנו, כי מעת לעת פקדוהו שני האנשים המוסבים עליו; שניהם זקנים לימים, שניהם בריאי בשר ועמוסי בטן, יחדו טובלים הם בגביעיהם את שפמם אשר עקבות שיבה החלו להודע בו, ואחרי כל טבילה וטבילה הנה האחז בכד ידם למלא את הגביעים לבל יחסר המזג.

אחד הגברים האלה הוא האיש אשר כבר שמע הקורא את שמעו, הוא ר׳ שכנא בעל הבית וגביר העיר נישוויז, והשני — הוא האדון רייטאן הסוכן אשר על ארמון הדוכס בנישוויז, שניהם ידידים נאמנים ושניהם אהובים וחביבים לאדון אחד אשר יעבדוהו לאמונה ועל כן משכם חסד. יחדו הסכינו שני האנשים האלה עד כי נדברו תמיד בלשון „אתה", כדבר איש אל רעהו, מבלי כל שמושי הכבוד ותארי דרך ארץ הנהוגים בפולין בין אנשים הקרובים במקום ורחוקים בלב. מחום המשקה אשר שת על חום היום נוספות השליכו שניהם מעליהם את בגדיהם העליונים; ר׳ שכנא ישב במכנסיו הדקים אשר על בשרו, רגליו יחפות ותקועות בסנדלי בית ועל כתנתו אין מאומה בלתי אם הטלית קטן בלבד, והאדון רייטאן אחרי השליכו מעליו את בגדו הפולני ונעליו הגבוהים וההקועים מאחריהם בגלילי ברזל כדרך הצידים, השאיר עליו רק את כתנתו וגם בה קפל את בתי הידים עד מתחת לשחיו. לרגליו שכב כלבו האהוב, אשר מאז הובא אל ביתו נקשרה נפשו בו ולא נפרד ממנו לעולמים. שני הרעים שתו מי דבשם, הקטירו מקטרותיהם הארוכות וישוחחו איש את רעהו בענין גדול אשר אליו הם נושאים את נפשם. מעת לעת נדמו יחד ברוב שרעפיהם בקרבם, ועל כל החדר השלך הס, לא נשמע בלתי אם תנועת מורה השעות בהליכתו ונחרת הכלב השמן והעצל, אשר נרדם בשכבו על מקומו ושנתו ערבה לו.

— למה זה שכנא נאלמת דומיה? — שב רייטאן ופתח שפתיו עמו — הלא לשמוע עצתך באתי, ואם ממך אבדה עצה, מאין יבוא עזרי?

— הלא זאת עצתי לך: לחכות — ענהו ר׳ שכנא בהחליקו בידו את זקנו הארוך והשחור אשר החל להלבין מקצתו.

— לחכות עוד! — קרא רייטאן בחמת רוחו — לא, לא זאת העצה היעוצה, כי כה עוד תכלינה עיני שנים הרבה וקץ לא יהיה לעמלי. הן האדון נוסע עתה מפאריז לקארלסבאד, והאדון ווישנעווסקי כותב אלי כי בקארלסבאד ישארו שני ירחים ובוויען — שלשה; מוויען יסעו ויעברו לקונסטנטינופול או לרומא. אם לרומא — אז ישאר הנסיך שם מי יודע עד כמה, כי יאחר צאתו עד אשר יעברו ימי השמחות וההלולים וימי הצומות שאחריהם ואז ישאר גם לחג הפסח — ולי הלא יקר כל יום העובר לבטלה, כי עת לעשות לביתי ולנכסי, אשר אך צלמות ולא סדרים להם בלעדי.

— שלח שמה אפוא משגיחים טובים אשר יצלחו למלא מקומך.

— משגיחים טובים! ואים איפה הם? הלא כלם גנבים ושודדים. אכן אין טוב לי כי אם לעזוב עבודתי ולעשות לביתי והאמת אגידך כי קצה נפשי בעבודתי להנסיך אשר אך עמל וכעש תשביעני.

— אבל גם שברך לא עשוק — ענה שכנא בלשון ערומים — הלא שלשה נכסים רכשת לך, וכאלה לא יתגוללו ברחובות לכל עובר לו יהי.

— שלשה נכסים! — קרא רייטאן בעקשות פה —

ומה בכך ? הואילה נא והלק ערכם לשכר עבודת פרך שעבדתי אותו זה עשרים שנה, כמה יעלה המחיר לשנה ? הלמען הכבוד עבדתי להמשוגע הזה מאז ועד הנה ? הן לא נופל אני בחסד ה' מכל אצילי בני עמי. בימי המלך סטיפאן באטוריי נחלו אבותי כבוד גדול, ומקומם הכירם בחיל הארץ, בכהונת הדת ובשער המלך; מצד אמי נצר אני משרש ההיטמאן חרקעוויץ — ובמה נחשב לי אפוא כבוד עבודתי את ראדזיוויל ? ואולם כל עוד הייתי איש צעיר נקל היה לי לשאת ולסבול מנהגי האדון הכסיל הזה וכל שגעוניו ושגיונותיו, והעבודה נחשבה לי לשחוק ושעשועים; אך הנה קרבו ימי הזקנה, עוד מעט וימלאו לי שנות החמשים, ועת לי להיות גם אני חיי אדם ולהיות ארון לעצמי בהיות לאל ידי, ואף . . . וגם . . .

— ומה האף והגם ? הגידה אל תחרש ! — אמר ר' שבנא בשומו עין בוחנת בחברו המדבר עמו, אשר עצר פתאום במלים וישח ראשו ויחל לעשות את שפמו ולמעכהו ימינה ושמאלה, מעלה ומטה.

— עוד דבר לי אליך ידידי — שב רייטאן לדבר אחרי העלותו כיחו וניעו וידו עברה על שרידי השערות הקצרות אשר לראשו מסביב לקרחתו הרחבה — עוד דבר אחד יש לי אליך אשר לא הגדתיך עד כה אף לא עלה על לבי להגידו לך; אך הלא פושק שפתים אני ואשר עם לבבי לא אוכל לכחד, ולכן הנני לגלות לך סוד כמוס החתום בלבי, וזה הדבר — אך אמסוך נא לי בראשונה את כוסי להוסיף אמץ, פן תכסני בושת פני והאלמנה שפתי בעת לדבר.

בכל אמר ומלה אשר יצאה מפי רייטאן גדלה תשוקת ר' שבנא לדעת סוד חברו וידידו, וימהר ויקח את הכד ויריקהו אל תוך גביע רעהו ובחפזו נשפך המשקה על כל המפה.

— הטיבות לעשות שבנא ארוני — צהל קולו ויתופף במקטרתו על הרצפה עד כי התעורר כלבו הנרדם ויקפוץ ויעמוד על רגליו ויט ראשו אל מול אדוניו לדעת מה זאת, ובראותו כי אדוניו לא ישית אליו לבו התנודד בכל גופו ויגהר וישב וישכב ברחבה על מקומו כבראשונה — הטיבות לעשות וזה לי לסימן טוב ומזל טוב, כי זה אות להשפעה וברכה בבוא חפצי.

— העון הזה לא יכֻפר לי מזקנתי — אמר ר' שבנא בפנים זועפים בגרדו את רקתו הימנית — ומה לעשות להסתירהו מנגד עיניה ? הלא בעש תאכלני באפה ולה תהיה הצדקה.

— אל יחרד לבך על זה — הרגיעהו רייטאן בנשאו כוסו המלאה ובהזהרו לבל ישפך המשקה בטרם יגיע אל פתחי פיהו — את העון אקח עלי ועל צוארי ובי לא תכלה שבנאה שרתי את זעמה, באהבתה אותי מאד; אתה אל תבט אל ענותת וצניעותה בעודך לנגדה, כי מאחרי ערפך נתנה אהבים וכיונים נהגה, אך אשמרה דרכי מחטוא בלשוני פן יעבור עליך רוח קנאה ותבקש להמיתני במהמה.

— רב לך לפשוק שפתים, דבר דברך ואשמעה ! הלא סוד כמוס עמך ואותו הואלת לגלות לי.

— עוד מעט ואגלהו לך, אך הניחה נא לי לרחוץ מעט את גרוני בטרם אדבר דברי — ובדברו עשה בידו השמאלית את שפמו העב והארוך ובימינו הפך הגביע אל פיהו ויבלע משקהו בגמיעה אחת. אז השיב את הגביע על מקומו ויעשן מקטרתו ומפיהו עלה עתר ענן הקטרת כעשן מארבה, ויען ויאמר: עתה שבה נא והקשיבה דבר אשר באמת אין בו כל פלא ובכל זאת גדול ונכבד הוא אלי — — כי הנה גמרתי בלבי לקחת לי אשה.

— לקחת אשה ? — שאלהו ר' שבנא כמשתומם, ורוחו רפתה בקרבו בשמעו כי אך זה כוף כל הסוד אשר למענו האריך נפשו עד כה.

— אמנם כן הוא: לשאת אשה ולהיות לאיש, כי האמנם עוד לא הגיעה עתי ?

— אכן הגיעה העת, אבל . . .

— אתה חפץ לשאל אותי אנה אוליך את אורסולא אהובתי מלפנים ? דע לך אפוא כי אורסולא איננה נמצאה עוד בארמון. אנכי מצאתי מנוח לה ולילדיה . . . היא לא תניאני עוד מקחת לי אשה באשר אבחר. בחירתי היא יפת תאר וטובת טעם ומחֻנכה בדרך השכל וגם שני כפרים לה לנחלה ואף לבה נוטה אחרי, כי מצאתי חן בעיניה ונכונה היא לתת ידה לי בכל אות נפשה. כן הוא — הוסיף לדבר בעשותו שפמו להוסיף חן — למרות הזקנה הקופצת עלי בכלות העשר החמישי לשנות חיי, עוד אפיק רצון מנשים יפות, הו נפשי ! ולא נפלאת היא כי מצאתי חן בעיני אלישבעת היפה־פיה. גם אמנם רמזתי לה כי חפצי בה, והיא לא הובישתני משברי, ואת אביה הזקן ההולל משבתי אחרי עד כי לא יהיה עוד גם הוא לשטן לי; אך זה ענין רע: כי בחורים הרבה סביב שתו עליה וכדבורים יסבוה, וירא אני פן יכבד עלי לעמוד מפניהם ולנגד עיני יקחנה אחד מאלה ויסע כעץ תקותי — על כן אץ אני לצאת לחפשי ועיני תכלינה לשיבת הנסיך מדרכו, אך הוא בושש לבוא ונפשי קצרה בתוחלתי הממֻשכה.

— ולמה לא תכתוב אליו דבריך באשר הוא שם ?

— בהיותו מעבר לגבול הוא מפנה עצמו לבטלה, ומעודו לא ישיב דבר על כל אשר ישאלוהו מפה .

— אוי עצתי לך אמונה להבות לו עד שישוב .

— ומה מני יהלוך אם אעזבהו כרגע ? העבד עולם אני לו או מקנת כספו כי אשב יהיל ודומם לפקודתו והפצו ? הן עבודתי בידי היא, אם אחפוץ — ועבדתי, וכי אמאן — ויצאתי לחפשי עוד היום הזה, ועוד זאת אעשה, כי אסתיר עקבותי מעיני הנסיך ובקש אותי וחפשני כממטונים ולא ימצאני .

— ההוא יבקשך ולא ימצאך ? הנסיך ראדזיוויל יחפש אדם ויבוש מהפצו ? הלא את כלנו ישא רוחו וכלבים נרוצה לצוד ציד להביא . גם אם תחתור בשאול משם יקחך ויתלך על העץ, ואז תהיה חפשי לנפשך להגישהו בפלילים ולדון עמו דיני נפשות בבית שופטי המדינה או בסוד שרי המלוכה, כי השופטים והשרים יהדו מאפס ותהו נחשבו לו ושאתם לא תבעתהו מאומה .

— עוצה לי אפוא עצה אחרת, הלא הכם לבך וממך לא יבצר מאומה — ואיככה לא תחוש לעזרת ידידך ואוהבך הבורע ברך לפניך להושיעהו בצר לו ? הזאת משכרתי חלף אמונתי וידידותי לך ולכל בני עמך, אשר מעודי הייתי להם לגואל ומושיע ולפעמים השלכתי גם נפשי מנגד לשאת זעף אדונגו המשגע בהשיבי אפו מהם .

התלוגה הזאת נגעה עד נפש גביר העיר, וביותר בראותו את פני רייטאן כי סרו מאד בכלותו דבריו בחמת רוחו ; מלבד חמלתו לידידו הכהו גם לבו בדעתו כי הסוכן הטוב אשר על ארמון הרוכם בנישוויז הרבה באמת להיטיב לכל היהודים יושבי העיר, אשר כמעט בכל יום ויום נדרשה להם עזרתו, והוא לא השיב פניהם מידו והמיד האמין למלא משאלותיהם כבל אשר היה לאל ידו : אם הבינו עצים להסקת בתי המדרש ובית הרחצה, ואמרו להבין — ועד מהרה נתן פקודתו להמון אכרים למלא את הצר בהכ"נ עצים כאשר יוכל המקום לנשוא ; אם נדרשו להם עצי בנין לתקן בדקי בתיהם — וצוה הסוכן להכין להם צרכם במגורות העצים אשר בחצר הארמון ולתתם להם ככל אשר יבקשו ; בערבי פסחים שלח תמיד להם ולזקני הקהל עגלות מלאות הטים, תפוחי אדמה וקשואים ועופות, להלקם לעניי העיר ואביוניה, למען יוכלו גם הם לשמוח בהגם כמשפט . סוף דבר : רייטאן הטוב היה כמלאך חסד לכל היהודים יושבי נישוויז, הנבונים לביא למיני באש ובמים — ועל כן הכה לב ר' שבנא אותו בשמעו תלונת האיש הטוב הזה, בדעתו כי באמת כדאי וראוי הוא ליגע את מוחו בעבילו ולמצוא לו את העצה אשר הוא מבקש ממנו בבטחו בחכמתו ותבונת לבו ; הדבר הזה חשב לחובה לו ולאחיו בני עמו, אשר מי יודע מה יעשו לו אם יודע להם כי השיב הגביר את פני רייטאן גואלם ומושיעם, מבלי עשות לו את אשר בקש ממנו .

— הרף מאף ועזוב חמה פעליקס ידידי ! — דבר ר' שבנא על לבו בהציגו מקברתו הצרה — ברגע הזה אחל לחשוב מחשבות, ואם יהיה ה' בעזרי אמצא לך עצה נכונה ; אך שבה נא דומם ואל תנוע ואל תפתח שפתיך עמי, פן הבלבל מחשבותי והרעית לנפשך .

רייטאן נענע לו בראשו לאות כי פקודתו תשמור רוחו . אז קם ר' שבנא ממקומו ויסיע את כפת ראשו אל מפרקתו ויעבר ידו על מצחו ויחלק את זקנו ויהל ללכת בהדרו הנה והלום, בגררו סנדליו אחריו ובחכבו את כפות ידיו זו בזו ומפיהו נשמע לאטו קול נגון אחד הפיוטים האהובים לו, אשר אליו הסכין מדי העמיק לחשוב ברוב שרעפיו בקרבו . מצחו הגבוה החל להתכוין לקמטיו ולהזיע, עפעפי עיניו סגרו עד החצי והוטמו השמיע קול נחרה דקה . מכל אלה נראה בעליל כי הוא מעביד עתה את מוחו עבודה גדולה . רייטאן החריש וישב דומם מבלי הנוע וכאשר החל כלבו להתעורר מקול שעטת הסנדלים בהתגוררם על הרצפה לרגלי בעליהם, שם רייטאן את שתי אצבעותיו על שפתיו, מזה הבין הכלב כי עת לחשות, וישב וישח ראשו על כפות רגליו והתנמנם כבראשונה .

ג.

כעשרים רגעים נמשכה לר' שבנא עבודת מוחו בזעת אפיו עד אשר בגע עבודתי הקשה, אז נפל על כסאו וישאף רוח וינח לו וישב כמשפטו ... פניו להשיב נפשו . התבאר נא עלי פעליקס — ... לאחרונה בהאירו פניו אל רעהו — כי הכמתי עמדה לי למציא לך עצה נכונה . אקוה כי עתה גם היטב ישבע וגם הגדי ישבע, אך הניחה נא לי עוד מעט ואשאפה רוח, כי עיף אנכי מאד .

פני רייטאן צהלו משמן . בראשונה קפץ מכסאו לחבק את ידידו ולנשקהו מנשיקות פיהו, אך דברי ידידו האחרונים עצרוהו לשבת על מקומו ולהבית למוצא פי ר' שבנא, אשר האמין בחכמתו הגדולה ודבריו היו לו תמיד כדברי האורים .

— זאת עשה — החל ר' שבנא אחרי שובו למנוחה — זאת עשה וייטב לך — דיבק אחרי בן

בסרקו באצבעותיו את זקנו — שכב על מטתך והתהל, ולמען יאמינו כי אנושה מחלתך האנח ותאנק בלי הפוגות — הלא תוכל להאנק ולגנוח דיך ?

— יכול אוכל לאנוק כחלל עד אשר תשמענה נאקותי גם בנכסי נאליבאקי אשר בביעלסק .

— אנחנו, כלומר: לא אנחנו כי אם הרופא מרדכי החצוף יחבישך ויכסה כל גופך ברטיות הרדל וזבובי ספרד וכל יתר נגעי בני האדם.

— לבי יחיל מאד מהנגעים האלה המרבים מכאובים לארם בעקיצותיהם אימה — השיב רייטאן בעקמו פיהו ובהתגרדו במפרקתו כאלו כבר נגעו בה העקיצות ההן לחבורתו ולפצעו — זבובי ספרד הלא כזבובי מות הם לי ומי ישאם ?

— הוי מה טפש לבך ! — גער בו ר׳ שבנא — הבעד הסמרטוט יכיר האדם וידע את אשר בו ? אנחנו נמרחהו ברונג או בהלב ולא יותר, הכי בער באדם אנכי כי אצוה לאיש בריא להדאיב בשרו בזבובי ספרד או אף בחרדל ?

— צדקת ממני, כי צרופה אמרתך מאד.

— ובכן חולה אתה ונפשך קרובה לשחת — הוסיף ר׳ שבנא להשמיע עצתו — ומרדכי החצוף ילאה ברוב עצותיו וכל תרופותיו לבלי הועיל, אז נשלח שני רצים, האחד ירכב לסטאלאוויץ להביא את הרופא המומחה אשר בנכסי הארונים לבית לאסקי, והשני — לארמון ארוננו בביעלסק, להביא משם את הארון נאפרוקעוויץ, כי ימלא מקומך בחליך, והוא הלא יאות לזה — האף אין זאת ?

— העור תשאל ? הלא השועל הזקן הזה לוטש עיניו מכבר לנכסי ארוננו בנישוויז ותמיד הוא כורה שוחה לרגלי.

— זאת מורעת לי ועל כן עצתי אמונה לשלוח רק אחריו ולא אחרי סוכן אחר.

— ומה תהי אחרית דבר ?

— אחר כן אתראה פנים עם הרופא ואגלה לו סודנו הכמוס ואורהו מה לדבר ומה לעשות. והיה כבוא נאפרוקעוויץ הנה, והגיד לו הרופא כי חולה מסוכן אתה ומחלתך היא מין נגף אשר יוכל להרבק גם באחרים. הדבר הזה די יהיה לנאפרוקעוויץ להרחיקך מזה כרגע לבל יבלע לאחרים בגללך וכשוב הנסיך מדרכו ושאל את פיהו: איה רייטאן? ידע מה להשיב ואיך לטפול שוא על דבר שקר ולהראות מה זך וישר פעלו; אז יהללהו הנסיך וישיב תודות לו וישימהו לסוכן על נכסיו פה, ואותך ישכח כלה וזכרונך ימוש מלבבו לעולם.

— אבל מי יודע אם באמת ישכחני כלה ? הלא תדע כי הסכין עמי זה כמה, עד כי נשבע פעם אחת באלהים, כי לא יפרד מעלי עד עולם, וגם כי יבקשני האלהים מידו לא יאבה ולא ישמע לו.

— הלא תדע את ארוננו, ומה הן שבועותיו כי תשית אליהן לבך ? היום ידור וישבע לעשות כן ומחר ימיר שבועתו ויחלל נדרו. הרחק מעליו דרכך ורחק גם לבו ממך, ואי זה מקום בחרת לשבתך ?

— בקרבת מאהילנא, שם רכשתי נכסי, שם אושיב את אלישבעת אהובתי וגם את אביה אקח אלי ויהרו נראה חיים.

— ושם הסתר מנגד עיני ארוננו ולא ידע מקומך איה. אף לזאת שית לבך, כי הארון נאפרוקעוויץ יעמול דיהו להסיר זכרונך מלב הנסיך — ואם לא יצלח חפצו בידו, תבואנה בנותיו אחריו ותבצענה מחשבתו. הן עיני הבנות ההן תבלינה זה כמה לבוא לשבת בארמון נישוויז — כי פה תמצאנה להן אנשים בחורים אשר יארחו לחברה עמן לעשות שעשועים לנפשן.

— האח שבנא ידידי ! קרא רייטאן במהאו כף — קסם על שפתיך ודבריך כדברי האורים. עתה הלא תראה כי בהפצך לא יבצר ממך מזמה; עתה רוח לי וכמו חלב ודשן תשבע נפשי; עצתך טובה מאד עד כי לא אדע במה אורך על הישועה אשר עשית לי בחכמתך הרבה.

— אולי יהיה לאל ידך להשיב לי כגמולי ולהציל גם אותי מרעה ? שאלהו ר׳ שבנא בקרצו עיניו בערמה.

— הגידה, צוה עלי ואעשה ; — קרא רייטאן בתודה בקפצו ממקומו — אנכי נכון לבוא למענך באש ובמים.

— לא זאת אבקש ממך, כי אם את עצתך הטובה.

— ובדבר מה ?

— בדבר כובע השבת אשר לי.

— אך זו מחלה נושנה — אמר רייטאן בקול נואש ויצנח על מושבו בעצבון, כי קצרה ידו מהושיע — אם אתה לריק יגעת מאז ועד הנה להציא ממסגר אסיר ולהשיב לך ששון ישעך, מה אני אפוא ומה תבונתי כי אמצא תחבולה לרוחהך לישועתך ?

וזה דבר המעשה הישן והנושן: בימי הצומות להנוצרים, בעת אשר הנסיך ראדזיוויל, כחק לקתולי אדוק, חדל מהיות כלו משקה ומהתהולל ומהשתולל בדרכו, ויבלה ימיו בשעשועי שקט בחדר משכיתו,

ויהי מבחר שעשועיו צחוק הנרדשיר. אז היה ר' שכנא יוצא ובא אליו יום יום, כי הצטיין היהודי בשחוק הזה שכם אחד על כל חבריו ובכל הגוף ההוא לא נמצא לו מצחק נפלא כמוהו, ובשבתם לשחק נתן הנסיך ערובתו צמד סוסים או שתי מנורות כסף או טבעת מעלפת ספירים או חפץ אחר יקר המחיר, ולעמתו נתן ר' שכנא איזה דבר קל הערך כערכו ומצבו הוא. ויהי היום — לפני חמש שנים — וידרוש ראדזיוויל מאת חברו היהודי לתת ערובתו את כובע שַׁבַּתו, בעל הזנבות, בתנאי אשר אם יאבדהו לאדוניו לא יוכל עוד לקנות לו כובע אחר כי אם לעשות שבתו ומועדו חול ולשאת על ראשו את הכובע הפשוט אשר הוא נושא יום יום. לר' שכנא נקל היה להסכים לזה בלב נכון ובטוח בחכמתו והצלחתו, כי יהיה הוא הזוכה בשחקו עם ארוניו כדרכו; אבל לאידו והותו בגדה בו חכמתו כמו נחל והצלחתו עזבתהו בפעם ההיא — ויהי הכובע נחלה לראדזיוויל אדוניו, אשר שמח שמחה גדולה על הנצחון שנצח את „היהודי שלו", וימחא כף ויצחק בקול גדול ויקפוץ בעליצותו עד קורת ביתו ויתגלגל ככדור בחדר משכיתו, ויצו לירות בכלי התותח כיום מלחמה. מקול רעמו בכלי תותחו בחצות הלילה חרדה נישוויז, ויושביה אשר נמו שנתם רעדו יחדו, כל ברכים הלכו מים וחיל אחזם כיולדה. ובכל אלה לא אמר הנסיך די, ויהי בבקר וישלח מלאכים לבשר לכל השרים והאצילים אשר סביבותיו כי חג גדול לראדזיוויל ביום שמחת גילו. הרצים יצאו דחופים לעשות כדבר אדונם וכל שכני ראדזיוויל ורעיו ומיודעיו הקרובים והרחוקים וכל עבדיו ומשרתיו ואנשי חילו שומרי ראשו הרגלים והרוכבים ובראשם רייטאן רוכב על סוס לבן כיום מועד, יחד נקבצו באו נישוויזה ויחנו כדור על בית היהודי ויוציאו משם את כובע שבתו וישאוהו על נס ויעבירוהו אל ארמון הנסיך בהמון חוגג, ברעש תפים ובתרועת חצוצרות ובקולי קולות מכל כלי התותח אשר במצודה. סוף דבר! הענג והצהלה היו לבלי חקר והשתיה והשמחה בארמון ראדזיוויל לאין סוף, והשחוק היה ליושבי נישוויז וסביבותיה עד למרחוק. רק בבית אחד ערבה כל שמחה והשחוק נהפך לאבל ויגון רב — הוא בית ר' שכנא הנעלב, כי נגזרה הגזרה על הגביר דמתא, על ראש הקהלה ירא האלהים, השומר מצותיו והמכבד שבתותיו ומועדיו יותר מגופו — להסגר בימי הקדש ולשבת דומם בביתו מבלי בוא לבית הכנסת, לבלי לכת לברך את הרב וזקני הקהל כחוק, וגם מבלי צאת החוצה — כי איך יתראה לעיני כל בכובע החול כאבל על מת או כעם הארץ? הלא כל רואיו יפטירו בשפה ובוז יבוזו לו! הנה כן היתה אבדתו אבדה שאינה חוזרת ועצבונו עליה — פצע אשר לא יוכל להרפא. כמה פעמים חפץ לקחת את כל העשר והכבוד והחפצים והיקרות שבאו לו מידי אדוניו בצחקו עמו מאז ועד העת ההיא ולהשיבם לו במחיר כובע שבתו, כי ישיבנו לו או כי יניחהו לקנות ולשאת כובע אחר תחתיו; אבל ראדזיוויל הכביד לבו ויאטם אזניו משמוע אל קול תחנוניו.

— תנאי התנינו מראש, פאנע קוחאנקו — השיב תמיד אמריו לו — ועלינו לשמור תנאינו מחללם; האיש ישר אתה אם לא?

— ישר, אדוני הרם.

— וגם אני איש ישר, ולא נאה לאנשים ישרים לחלל מוצא שפתם, ואף כי איש סוחר כמוך אשר רק באמונתו יחיה.

לשוא העתיר ר' שכנא אמריו, לשוא בכה ויתחנן לו בכרעו על ברכיו ובנשקו את רגליו — כי בכל אהבת האדון הזה ל„היהודי שלו" ובכל הטוב והחסד אשר הרבה לעשות לו, הקשה כאבן לבו בדבר הזה וכל התחנונים היו לא לעזר ולא להועיל. למרות רוח אדוניו ההולל ולעבור על פקודתו לא מצא ר' שכנא עוז בנפשו, כי מי יודע מה יעשה לו! מי הקשה אל ראדזיוויל וישלם?

הדבר הזה מרה ועצב את רוח הגביר וישיבהו עד דכא, וכל כבוד עשרו והצלחתו בעסקיו כיד ה' הטובה עליו לא שוה לו, ויהי בעיניו לאמלל מכל בני האדם ויקנא גם בעני שבעניי עירו, כי טוב לו ממנו.

— הלא צעיר השמשים, הדופק על החלונות והפתחים לקרוא את אנשי העיר להתפלל, מְאֻשר הוא ממני, כי לו המשפט לשאת כובע שבתו „כאשר צוה ה'", ואנכי הגביר הראש והראשון בקהלתי עשוק צדק ורצוץ משפט מכל האדם אשר על פני האדמה — כן עוז עליו שיחו בכל יום שבת ומועד בספקו על ירך ובהכותו כף אל כף, כי נשבת משוש שבתו וחגו היה לו לחגא.

לזאת כלתה גם נפש ר' שכנא, ככל היהודים היושבים בנישוויז, לתשובת הנסיך לביתו. ובעוד אשר קוו הם למו למצוא לחמם בהמצאו, כלו עיניו מיחל לדבר היקר לו מלחם חקו — כי עוד לא נואש מתוחלתו הממושכה, אולי יהום עליו אדוניו, אולי ירחם בעת רצון וישיב אליו ששון ישעו בהשיבו לו את שבות כובעו. וביותר כלתה נפשו לדבר הזה בעת ההיא, כי הנה קרב המועד האחרון לכלולת בתו היחידה אשר אֹרָשָׂה זה כבר, והחתונה נדחתה מעת לעת ומזמן לזמן, וכל זה רק בגלל הכובע העצור בארמון הנסיך — כי איככה יוביל את בתו אל חופתה בכובע החול אשר יהיה משאת עליו חרפה! והמחותנים לא יאבו סלוח לו, כי את כבוד בנם הלא יחלל ובגד אבל ביום חתונת דודים הלא סימן רע הוא להזוג ולכל הקרואים גם יחד.

— אם חס ושלום לא יבוא הדוכס לחג הסכות — היו דבריו — אזי יוכל השדוך להבטל ולהיות לאפס, ושדוך כזה עם בן הרב מבריסק בכבודו ובעצמו איפה נמצא תמורתו? כמה יגיעות יגעתי, כמה כרכורים כרכרתי וכמה כסף וזהב פזרתי עד שזכיתי להדבק בברוך כזה, ועתה הנה חפצי ממני והלאה ותקותי מפח נפש — כי קפץ הרב וישבע באפו כי לא יוסיף לחכות עוד למועד מועדים כאשר עד כה, ובאמת מה זה ימריצהו לחכות? הלא כל גבירי עמנו בווילנא ובמינסק יתברכו בשדוך כזה בהכבדם להתחתן במשפחת הרב מבריסק אשר כבודו מלא עולם — והנער מה טוב הוא ומה נעים! הן כלו ענוג ורך, כלו רק עצמות ועור, אין בשר בגופו ואין כל מפת דם בפניו — עליו נתקיים „אדם כי ימות באהל", כי מחמש שנים ומעלה כבש את עצמו בארבע אמות של הלכה והתורה התישה כל כחו ותעשהו לעלוי גמור כיד ה' הטובה עליו — ואיה אפוא אמצא לבתי פריידא בן זוג כזה? הלא אם אחפש בנרות בכל העולם כלו לא יראה ולא ימצא כמוהו!

המחשבות האלה מרו ועצבו את רוח הגביר האמלל בחושו עתידות לו, עד כי לפעמים התעורר לשום נפשו בכפו, לנסוע סלוצקה, לקחת משם את פריידל בתו ולקנות לו כובע חדש לשבת ולחוג חג כלולתה בעיר בריסק „כאשר צוה ה'"; אך בהשיבו אל לבו נשתה גבורתו וינחם על מחשבתו, מדאגה מדבר פן ילשינהו ר' ירוחם ממאזיר אל אדוניו הנסיך והביא עליו רעה אשר לא יוכל להמיש צואריו ממנה. הסוחר ר' ירוחם ממאזיר היה איש ריבו מאז, אשר צמתתהו קנאתו בר' שבנא על הטוב אשר מצאהו בבית ראדזיוויל, ויהי לו למפגע בכל עסקיו ויארוב לו בכל עת, אך עד כה קצרה ידו מ־גוע בו לרעה, ועל כן ירא ר' שבנא אותו, פן במעשהו זה יתן חרב ביד אויבו עז להנקם בו ולהפילהו למשואות. זאת השיב אל לבו ויגמר אמר לשאת בשרו בשניו ולהתאפק עד שוב ראדזיוויל מדרכו, אולי יחוס, אולי ירחם עליו לאחרונה וישמחהו כימות ענהו; ואת פריידל בתו היפה הניח בבית אחיו בסלוצק, מיראתו לגדל אותה אצלו בנישוויז, פן יהיה לה יפיה למוקש בנשוא הנסיך אליה עיניו והוא הלא איש אשר אין מעצור לרוחו.

בכל זאת היתה אך פריידל תקותו בימים האחרונים ועליה השליך יהבו כי ממנה תבוא ישועתו בשוב הנסיך מדרכו — כי ישלחנה אליו להתחנן לפניו על נפשה להחיש פדות לכובע אביה ולא יהיה עוד למפגע לחתונתה ואשרה, והנסיך הלא הוא איש המכבד את הנשים, ולא יוכל להשיב פני אשה בעמדה לפניו לבקש על נפשה. אך לגמור בלבו לעשות זאת לא יכול ר' שבנא בטרם ידע תעלומות הנסיך בדרכו עם הנשים בשנים האחרונות האלה, ובזאת יכול רק רייטאן להיות לו לעזרה, כי הוא העומד בסוד אדוניו ויודע כל מצפוניו. ועל כן פנה אליו בדבריו בפעם הזאת להוציא מלבו מלין ולדעת את אשר יעשה.

— מה אומר לך ומה אדבר ידידי ורעי? — אמר אליו רייטאן בשמעו את העצה היעוצה — עצתך טובה מאד, כי אמנם לא ישיב הנסיך פני אשה בבקשתה, כי זה כבוד כל אציל פולני לכבד את הנשים יותר מגופו, ואף כי בבקשה קטנה כזאת אשר באמת קלה היא מאד לעשותה. ובכל זאת יש סכנה בדבר, כי בתך יפה היא עד מאד ובעיניה השחורות עצורה אש פלדות אשר גחלים יבערו ממנה.

— אם כן הלא נבערה עצתי והיא לא תצלח.

— זאת לא זאת — הוסיף רייטאן אמריו לו — באמרי כי יש סכנה בדבר לא דברתי נכונה, כי באמת אין רע — אנכי אערבך.

— ועל מה תבטח כי לא תבואני רעה?

— בטוח אני בנסיך אשר שנה דרכו בשנים האחרונות האלה ואיננו עוד כאשר היה.

— האם קפצה עליו זקנה?

— לא הזקנה קפצה עליו כי אם רוגזה של העלמה וואיזשבונאווא.

— ומה היה הדבר? ספרה נא לי — בקש ר' שבנא ולבו חרד בקרבו בשמעו כי היה מקרה בארמון הנסיך והוא לא ידע מזה עד מה.

— האמנם לא תזכור את אשר היה? — שאל רייטאן וישתומם — אמנם כן, בעת ההיא לא היית פה כי אם בגדאנסק (דאנציג), והמקרה לא נודע בין החיים, כי צוה הנסיך במפגיע להסתיר סודו ואשר יגיד דבר ותלה אותו על העץ. אך ממך לא אכחד מאומה, רק השבעה נא לי כי לא תספר זאת לאיש!

ר' שבנא הבטיחהו כדברו ואז ספר לו רייטאן את המקרה האחרון שהיה לראדזיוויל, באהבהו עלמה יפה בת אחד האצילים העניים, אשר חשקה נפשו בה עד מאד עד כי אבה לקחתה אחרי כבוד ולשיתה לו לגברת, והיא הובישתהו משברו ותבעט בו בהדבקה באיש אחר אשר אהבתהו לאמונה. ובראותו כי כל התחנוניו ללא הועיל, הגר חמתו וישבע באפו לכבשה לו ביד חזקה. ויהי בלילה ויצו לרייטאן לחבוש חמשה סוסים ולקחת שלשה אנשים מגבורי עבדיו. וירכבו יחדו עד בואם אל נכסי האדון העני אבי העלמה ההיא. שם היתה מלחמה בין עבדי הנסיך עם עבדי האדון, אשר הוכו מפניהם אתו יחדו. ופתאם יצאה העלמה לקראתם, וכראותה את המהומה והמבוסה הואילה להחיש עזרה לאביה, ויחתפנה הנסיך בזרועותיו ויאבה לסחבה אחריו,

אך היא גברה עליו ובהתנערה ממנו הכתהו על הלחי עד כי נשמע צליל המכה באזני כל. הנסיך שב בבשת פנים בדרך אשר בא וביום השני עזב את ארמונו, ומאז והלאה הנהו נופע במרחקי ארץ מבלי שוב אל נוהו. אך באשר הוא שם תמונת וואיושבונאווא לנגד עיניו, כי דבקה נפשו אחריה ובגללה לא נפתה עוד לבבו על כל אשה שבעולם.

פתאם עצר רייטאן בכלים ויט אזנו להקשיב קשב, כי נשמע לו קול תרועת חצוצרה, ויקרא ויאמר:

— במוח אני בקול הזה כי ציר ממהר שֻׁלַּח מהנסיך הנה. הבה ארוצה להארמון ואדע מה זאת, ואם תהיה בשורה מוצאת אידיעך, עוד היום ולא אכחד ממך דבר.

וכהרף עין שת לבושו עליו ויברך את רעהו וימהר וירץ הארמונה. גם כלבו התעורר משנתו ויגהר ויתגודד וירץ אחרי אדוניו.

ד׳.

כאשר נשאר ר׳ שבנא בחדרו לבדו, החל ללכת הנה והנה, בהניעו בידיו ובהשמיעו לאטו קול נגון הפיוט האהוב לו אשר אותו הסכין לזמר מדי עמקו מחשבותיו. זמן רב היה תפוש ברוב שרעפיו בקרבו עד כי לא התבונן בבוא פרומא גאָלדאַ החדרה להסיר את הכלים מן השלחן. כראותה את המפה הרטובה ממשקה והמדבקה ממהק הדבש השפוך עליה, השתוממה ופניה רעמו, אך לא הגידה דבר במאנה להפריע את אישה ממחשבותיו, רק בפנותה לצאת העוה פניה ותאמר לו.

— עד ענה תשב בחדרך? הן חם הלילה ואור בחיר הוא בשחקים — קומה והתהלך בחוץ! כי אם כה תשאר על מקומך, ונהמת באחריתך בשוב אליך כאב הראש.

— הראש? אי זה ראש? — שאל בעלה בעמדו פתאם על מקומו ובשומו בה עיניו התועות והמשוטטות במרחקים.

— אי זה? הלא שלך לכניך ולמה זה תשאל?

— איפוא הוא?

— הוי משוגע! הלא בין כתפיך הוא שוכן. למה זה תביט כה אלי? האמנם לא תכירני?

— האח, פרומא גאָלדאַ! — קרא ר׳ שבנא בשמחה כמו אך עתה הכירה — ומה אמרת לי?

— אנכי אמרתי כי טוב לך לצאת מעט לשוח ברחובות עיר ולשאף רוח, ואם לא — והיה ראשך להלי.

— הצדק אתך, פרומא גאָלדאַ. אכן אשה חכמה את! צוי אפוא ליעקב ונתן לי את כובעי ואבנטי ומקלי.

— וגם את מעילך?

— מובן מאליו כי לא אתהלך בחוץ בבגד התחתון בלבד.

ר׳ שבנא לבש בגדיו ויחגור אבנטו ויקח מקלו בידו ויצא החוצה, ואחריו יעקל משרתו, נער בריא וחזק אשר התיפה תמיד ויסלסל בכל עת בפאותיו היפות, וכן עשה גם בפעם ההיא בהיות ידיו ריקות ובטלות באפס מעשה.

הרחוב אשר בו עמד בית הגביר דמתא היה הרחוב הראשי, כי אמנם יחידי היה בעיר, אפס זולתו. הרחוב ההוא נמשך ברחבה מגבול העיר צפונה ועד הארמון אשר עמד על הר נשפה נגבה. ושתי שדרות עצי אלה ואלון לשני עבריו מזה ומזה, והדרך ישרה וסלולה והבתים בנוים במשטר לכל ארכו עד כי היה באמת יפה למראה עין. אף אמנם נקל היה לשמור מראהו לבלי ישתנה לרוע, — כי חיי העיר, כלומר: מחית יושביה לכל מעשיהם ופרנסותיהם, התאחדו במבואיה האחרים, ששם היה השוק עם כל החנויות והשלחנות ובתי היין והמלון ובתי המלאכה והאמנים וכל יתר הבתים והבנינים השונים, אשר בהם ובסביבותיהם התנגשו התושבים והאורחים יחד, למרבה הטרדה והעמל כהמון נמלים השוקדות על רגביהן בחם קיץ, ועל כן נשאר הרחוב הגדול פנוי בכל עת, חוץ משבתות וימים טובים, שבהם יצאו בני ישראל לשוח בו, בשלבם ידיהם כלפי אחוריהם, אחרי אכלם לשבעה כברכת ה׳ עליהם. אז היה כר נרחב לעם מדשני ענג להתהלך עליו ברהבה, לשאוף רוח צח ולהתענג על מראה ארמון הדוכס, אשר מעודם לא שבעו עיניהם לראותו.

בערב ההוא נמלא הרחוב אדם רב כביום שבת ויו״ט. כל יושבי העיר עם נשיהם וטפם וכל אשר להם נאספו נקבצו עליו מכל עבר ופנה, איש באשר היה לבוש ברגע שמלפניו; יחד קפצו ממקומותם מבלי שית לב אל מראיהם ושמלותם; יחד נהרו שמה כל עוד נשמתם בם ויתחלקו לקופות קיפות בשאונם והמונם, בהרימם קולם ובהניעם בידיהם ורגליהם וגם בראשיהם — כי דבר נפל בעיר אשר החריד אותה על יושביה ויניעם בה כאשר ינוע בכברה.

— ערב טוב לך, ר׳ שבנא, ערב טוב! — ברכו ההמונים את הגביר הנישוויזי בהתחלקם מלפניו ובפתחם לו דרך לעבור ביניהם.

— שנה טובה לכם, רבותי, שנה טובה! — ענה הגביר בנענעו בראשו לכל עבריו ובלכתו בצעדי גאון

אל עבר פניו — מה לכם כי נזעקתם ברחוב ותגידו שנה מעיניכם בעת לישן ?

— אנא ר׳ שבנא — ענוהו מן ההמון — בחם צח ובליל בהיר כזה מי זה יפתר לעלות על משכבי ולישן ?

— מעט שנות, ר׳ שבנא, מעט תנומות לבטן ריקה — ענהו איזה איש גבן, ברמזו על העת הרעה שבאה על היהודים יושבי נישוויז.

לדברים האלה עוה ר׳ שבנא פניו ויאנח במרירות, וילך הלאה לדרכו, בדפקו על הקרקע במטהו הגדול והכבד.

— ציר ממהר רץ לפני רגע הארמונה — נשמע קול איש אחד בגשתו אל הגביר — היודע אתה זאת, ר׳ שבנא ?

— ידעתי, ידעתי.

— השלוח הוא מהרוכם ?

— לא אוכל דעת, ואולי מהרוכם.

— הציר גדול ונכבד — הוסיף האיש אמריו לו — הוא הריע בחצוצרה ועל הזהו נשא ילקוט עור.

— אל תאמין לו ר׳ שבנא — הכחישהו הגבן, והוא איש אמן עושה רקועי פחים — על הזהו לא היה כל ילקוט, רק אמתחת המספוא תלויה היתה מתחת לכר הסוס, ולא יותר.

— לא אמתחת כי אם ילקוט.

— לא ילקוט כי אם אמתחת.

— ילקוט ולא אמתחת !

— אמתחת ולא ילקוט !

— ילקוט !

— אמתחת, אמתחת ולא יותר !

— האם טחו עיני מראות ?

— ואנכי האם חדל עינים אני ?

— לא עינים לך כי אם חטוטרה גדולה והיא על גבך.

— ולך לחיים עבות אשר עוד מעט והדענה את ידי.

— אולי תדעו, רבותי, אם כלתה האכפה או לא ? — שאל ר׳ שבנא בחפצו לשים קץ לריב בעלי הדברים אשר עוד מעט ויעברו מדבר שפתים לפעל כפים — כי היה הגבן מהיר חמה הקורא למהלומות בכל עת.

— כלתה, כלתה — ענוהו מצד האחד.

— לא, לא כלתה — ענוהו מצד השני.

ר׳ שבנא נטה עם משרתו הצדה אל מבוא אחד ההולך אל הככר אשר בניניו צפופים וצבורים זה על גב זה, הוא הנקרא „רחוב היהודים" או „חצר בית הכנסת". אך כמעט עבר צעדים אחדים במבוא ההוא, והנה קולות הרבה נשמעו מאחריו, הקוראים: ר׳ שבנא, ר׳ שבנא! הביטה נא וראה! מן הארמון יצאו המון רצים דהופים, ומספרם רב ועצום מאד.

ר׳ שבנא הסב פניו וישב אל הרחוב הגדול. והנה רוכבים אחדים עברו על פניו בין ההמונים אשר התחלקו לפנות לפניהם הדרך, ורץ אחר רץ ממהר להשיג את רעהו ולהקדימו, ועתר ענן האבק עולה מטעמות פרסות הסוסים ומכסה את כל הרחוב עד מהנק נפש.

— אחד! שנים! — החלו היהודים לפנות מספר להצירים המשים ועוברים על פניהם — שלשה! ארבעה! חמשה! חמשה רצים! חמשה צירים רוכבי בסוסים! לא לחנם הם רצים! הלא דבר הוא, והלואי שהוי זאת לטובה ולא לרעה!

— אמן! אמן! — ענה כל הקהל הקדוש וברגע נאנקו דום ולבבם הולם פעם, כי מי יודע את הצפון להם מהחדשה הנהותה, אם תהיה לשבט או לחסד! בן עמקו מחשבותיהם ואיש איש שער בנפשו האותיות לאחור באין אמר ודברים, מיראתו להפריע את הדומיה השוררת בכלם. על כל הרחוב ההומה מאדם לפני רגע השלך הס, כי נדמו כלם יחדו עד כי נשמע מרחוק לא רק קול שעטות הסוסים הרצים כי גם נשמת רוח אפיהם והוד נחרם במרוצתם.

המון הרצים אשר הרגיזו את כל העם העירו גם את ר׳ שבנא לחשב דרכם, לדעת מגמת פניהם מה היא, ויפן אל משרתו ויאמר:

— יעקל, לכה אל חדר הקהל והגידה להרב ולהזקנים, כי מבקש אני אותם לטרוח ולהתאסף אל ביתי ולחכות עד אשר אשוב. הנה אנכי הולך הארמונה ואולי אעצר שם עד הבקר.

כדברו זאת החליק את זקנו וייטב כובעו על ראשו ויחזק לבו וישא רגליו וילך אל הארמון, אשר חלונותיו הזהירו בשלל צבעיהם לנגה ברק הירח, ויהי דמיונו כהיכל קסם המרחף ברוח ויסודתו פלאיה.

— פנו דרך, הטו מני ארח! — נשמעו קולות הרבה מתוך ההמון בנטותו הצדה לתת להגביר מקום לעבור — הן ר׳ שבנא שלנו — יאריך ה׳ ימיו ושנותיו! — הולך הארמונה ומשם, יביא לנו בשורות טובות ישועות ונחמות כיד ד׳ הטובה עליו.

— יתן ה׳ והיה! — ענה ההמון פה אחד, בהחישו לפנות דרך לפני הגביר העובר — לו יגיעו הדברים מפיכם לאזני ה׳, ושומר ישראל ירחם שארית ישראל, כי בא מועד.

ובחצר הארמון לפני מעון הסוכן רבה המהומה, וכל העבדים מראש המשרתים את פני הנסיך ועד צעיר הנערים ועד השפחה הרוחצת בבית המבשלות, כלם נעורו והתגודדו. הרכבים חבשו את הסוסים וראשיהם פקחו על המרכבות ויבקרון לכל עבריהן, והנפחים וחרשי הברזל עברו בפטישיהם ומלקחיהם מרפת לרפת ומאורה לארוה וידפקו ויהלמו וירבו עלילה.

ורייטאן עומד על היציע ומעילו על כתפיו ורצועתו בידו והנה הוא מצוה ומפקד, מאיץ ומתעבר, קורץ בעיניו, רוקע ברגליו וחורק בשניו על המון העבדים בקראו לרגעים:

— עושו, חושו בני חם! עורו עורו ממקומכם, בני בליעל, ואל תעמודו!

— ומה הירי״ד הזה לכם? — שאל ר׳ שכנא בעברו מן הצד על פני העבדים והמשרתים הרצים הנה והנה ובקרבו לאטו אל היציע.

— הוי שכנא! — התאונן רייטאן מרה וכמעט חפץ לתת בבכי קולו — העבודה הגיעה עד צואר, הראש סובב הולך, ובני חם אלה מקצרים ימי בהאריכם עתם, נרפים הם יחד וממקומם לא ימושו.

— ומה החדשה הנהיתה?

— הואילה נא ובוא בחדרי, שם על השלחן מונחים שני מכתבים גלוים, קרא בם והדע פשר דבר ואנכי על משמרתי אעמודה, כי רבה העבודה ואין קצה להכונה, ועם הבקרים האלה הלא אעמול עד הבקר וידי לא תעשינה תושיה.

ר׳ שכנא עשה כדברו בהוציא הגליון מהתכריך הראשון אשר היה סגור חותם צר, הוא חותם תבנית הנסיך, ויקרא מעליו את הדברים האלה.

„פאנע קוחאנקו! הנני שב נישוויזה, כי קצתי בחיי ורב לי לנוע ולנוד כנפש חוטאת בעולם התהו. הנה שבעתי נדודים, עברתי קצוי ארץ וממלכות רחוקות ששם אף ארוחת ירק טובה בעיני לא ראיתי, ומה טעם חזיר רך קפוא בקרח ועשוי בצונן וחזרת — מזה לא ידע גם החכם וואלטער אף שמץ דבר, ועוד לפילוסוף יתחשב! — כן, כן הדבר, פאנע קוחאנקו. לך וכתוב הדברים על לוח לבך, כי בכל הגוים והממלכות אין עם חכם ונבון כעם פולין. אקוה כי אמצא אהלי בנישוויז יושב על משפטו, ואם לא — וידעת את ידי, פאנע קוחאנקו!

ראדזיוויל דוכס"

וזה דבר המכתב השני:

„פעליקס ידידי! הנה אנחנו כעת בקרולעוויץ (קאניגסבערג) ופנינו מועדות נישוויזה. נסענו לקארלסבאד ועדיה לא אתאנו. אמנם הגענו אליה אך לא באנו בתוכה, יען כי ברדתנו במרכבה במורד ההר אשר לרגליו תשתרע העיר קארלסבאד, לא נראה לנו אור נר אף מבית אחד, (הדבר היה בשעה השנית אחרי חצות לילה). „הכן עושים יושבי קארלסבאד? — קרא הנסיך בהושיטו ראשו בעד דלת המרכבה — כלם הוזים שוכבים וישנים על משכביהם? אם כן אפוא, תערב נא להם שנתם, יחלמו להם חלומותיהם כאות נפשם. לא נכון להנסיך ראדזיוויל לעורר את בעלי המלונות ההם מתרדמתם — הפך בסוסים, רכב, והשיבם בדרך באו! „הרכב הפך בסוסים, אבל בעלותנו ההרה באישון לילה עם כל הכבודה אשר אתנו, כמעט נפזרו עצמינו לפי שאול, וברוך ה׳ כי נצלנו. רק אחד הרוכבים הרצים מלפנינו צנח מעל סוסו והמרכבה עברה עליו וכרגע עלתה נפשו השמימה. אך הכסיל הזה דמו בראשו, כי לא ידע להזהר... ונפש נסיכנו עודנה עצובה כמלפנים, ולפעמים תפעמהו רוחו הרעה ואז חיי כלנו תלואים לנו מנגד. הרופא אמר כי אלה תוצאות געגועיו בכלות נפשו לשוב אל מקומו ומולדתו. אנכי אינני רופא חכם, ובכל זאת אחרת אחשבה לי, — כי אלה תולדות הפצע הישן אשר לא נרפא עד הנה, כי נאמנים פצעי אהבה. כן דרך הנשים, אם תמצא האחת מסלות בלבב גבר, אז אנוש הלב מכל כי ישבר ואין מרפא. על כן איענץ פעליקס ידידי, הכינה לאדוננו פגישת כבוד עד אין חקר! הרבה לך עמל נפש ויגיעת בשר ואל תצר עינך בכסף וזהב אשר תוציא למכביר, אולי תרצה בזה פני אדוננו וימצא מרגוע לנפשו ולא יוסיף עוד להדאיבנו ולדכא לארץ חיתנו. — והנני רעך וכו׳.

באגושעוויץ, שר המעון"

ככלות ר׳ שכנא לקרוא, שב אל היציע.

— כאשר אחוה לי הנך עושה התכונה ומסדר את המערכה לפגישתו — אמר לרייטאן בקרבו אל המושב אשר לירכתי היציע.

— העוד אוכל להשקט במכוני לעת הזאת? — השיבהו רייטאן בקרבו גם הוא לשבת על המושב אשר ממולו.

— אבל לשוא תאיץ במעשיך כי עוד חזון למועד. צא נא וחשוב: הנה הם כעת בקרולעוויץ, על הדרך נמצאות ערי קאָוונא, גראָדנא, סלאָנים, ועוד ערים ועירות אשר יעצרו בהן מדי עברם, לנוח בלילות ולהנפש בימים מעמל הדרך. בעיר גראדנא בלבד ישאר הנסיך לפי דעתי למצער שבוע אחד, כי השר טיזענהויזען לא יתננו לעבור בטרם יראהו

את כל בתי החרשת ובתי האוצר וכל המעשים אשר עשה בעירו ונהלהו. בטוח אני בלבי כי עוד שלשה או ארבעה שבועות יעברון בטרם ישוב האדון אלינו.

— ומי יוכל דעת לנכון מתי יבואו? — השיב הסוכן בחמת רוחו — אולי בעוד שלשה ירחים ואולי בעוד שלשה ימים. והעזובה רבה מאד בקרב הארמון עד כי הם אני ולא אדע מתי אצלח להשיבהו על משפטו. ובעיר אין פועל ואין עוזר לי, כי אנשי החיל, הרגלים והפרשים יחדו נדו גם נעו בכפרים ובנאות שדי, ועלי הלא היו כלם לאספם, להלבישם ולהורותם את כל אשר להם לעשות, איש לפי ערכו ומשמרתו. אף אמנם תקצר ידי לעשות כל זאת בלבדי, ועל כן אצתי לשלוח ציר ממהר לשר האלף מוראווסקי, למען יעזור לי להכין הכל לפגישת דודו האהוב. יתן ה׳ ומצאהו הציר בנאליבאקי ולא ידרש להרחיק נדוד לווילנא, לווארשא או למערעץ, ששם יתנה אהבים עם ידידות נפשו. ומה אעשה לאביר הצידים ווישנעווסקי, והוא שותה שכור כל הימים ולא יצלח עוד למאומה! אשר אחזה לי אני, נהוץ להחליפהו ולהעמיד איש אחר על משמרתו. אי לזאת יצר לי, כי הוא גבור ציד היודע מעשהו ובו יבטח האדון הנסיך כבגבורות ישע ימינו. הנה כן אחי רבה עבודתי ואין קצה לדאגה — ועודך אומר אלי: עוד חזון למועד. ואולם עצתי אמונה לאחיך בני בריתך, כי ימהרו יחישו מעשיהם גם המה. הלא גם הקהל דרוש לקדם פני האדון בשובו אל נוהו.

— אנחנו נעשה הכל כמשפט, כי נצא לקראתו בספר תורה ובזמרות נריע לו.

— הבזמר „מה יפית"?

— לא „מה יפית", כי יש לנו די זמרות זולתו. אכן גם עלי להחיש מעשי — הן כל הקהל והרב בראשם מחכים לי בביתי. אשובה נא אליהם ואודיעם דבר. ועתה היה שלום, פעליקס ידידי!

— כה לחי, שכנא, כה לחי! חכה נא ואצוה להאיר הדרך לפניך.

ולמה לי זאת? הן מאורות השמים עוד לא כבו ולאורם אחז לבטח דרכי.

בכליון עינים ותאות נפש חכו יהודי נישוויז אל שוב גבירם מארמון הדוכס. כלם האמינו בלבבם כי אך טוב יבשר להם בשובו משם והחדשות ישמיעם אשר תהיינה להם לישועה גדולה. לבם היה בטוח כי לא רעה הודיע הציר אשר בא הארמונה, כי לא מת הדוכס אדונם כי הנה זה כחצי שעה עברה וגם אבל לא הורם בראש המגדל אף הפעמונים לא השמיעו בטרום קולם; אין זאת כי אם בשורה בפי הציר, המבשר כי שוב ישוב האדון אשר הם מבקשים, אל התקוה הזאת נשאו נפשם זה כמה בצפיתם לישועה, אך פג לבם מהאמין כעת, בדעתם כי עודנו יושב מעבר לגבול, במרחצאות החמים, ואותם לא יעזוב עד תם כל הקיץ — ומי יודע אם גם לעת ההיא ישוב למקומו! כי הנה זה שנתים ימים אשר עזב את ארץ מולדתו לבלי שוב אליה גם לימים אחדים לצוד ציד כדרכו מלפנים — ומה אפוא הבשורה אשר יכול הציר להביא, ומה הטובה הצפויה להם ממנה? זאת חשבו כלם בלבם ונפשם כלתה לתשובת גבירם אולי ידעו ממנו שמץ דבר, ובהנשא נפשם אליו נשאו גם רגליהם מבלי משים, ומעט מעט קרבו הגיעו עד אגנות הפרחים העומדים בשורה ומכסים את כל הכר הנרחב אשר לפני מעון הדוכס. בחרדתם על עז נפשם נסוגו אחור וינועו ויעמדו מרחוק, ועד ארגיעה שבו עמדו רגליהם לפני הארמון, כמו דחפם כח נסתר להביאם אל המקום ההוא אשר יראו מלפניו. ובנועם כה הנה והנה בין אמץ לב והרדת נפש קראו איש לרעהו: „לאט לכם, אחים, לא ברעש! הס!" וכן הגדילו יחדו את הרעש עד כי גדלה המהומה ורגע רגע נכונו להגרש בחרפה מאת העבדים ההיידימאקים הרצים שם דהופים. אך כאשר נראו פני ר׳ שכנא בשער הארמון כבוהו גם סבבוהו עד ארגיעה ויחדו נדחקו אליו בהדפם איש את רעהו עד כי עוד מעט ויהי מרמס לרגליהם.

— השמרו לכם, רבותי, ואל נא תרמסוני בשער! — קרא ר׳ שכנא בקפצו לאחור ובפרשו ידיו להגן על נפשו.

— ומה החדשות אשר שמעת, ר׳ שכנא? — שאלוהו הקרובים אליו בשעטם ברגליהם ובהדפם בצד ובכתף את ההמון הרב הנדחק אליהם מסביב.

— אכן שמע ה׳ אל קול תחנונינו — ענה ר׳ שכנא בצעדו לאט ובהושיטו ידו מלפניו לפתוח לו דרך בין ההמון השת עליו מסביב — הדוכס שלנו נכון לשוב נישוויזה.

— מה זה הדבר? הוא שב אלינו? — שאלוהו השומעים, ומבלי הכות לתשיבתו הפנו אליו ערף וירימו ידיהם למעלה ויניעו אותן כהגה ביד המלח ויקראו בקול יהדו: „הס! שמעו נא רבותי! השקטו ושמעו הדשות! הדוכס ישוב, הדוכס נוסע ושב הנה!"

— הדוכס נוסע? — שאלו אחריהם כל ההמון הרב, ויחד מחאו כפים ויהיו נכונים לצאת במחול מגילת לב — האמת נכון הדבר?

— ר׳ שכנא בעצמו אמר זאת, והוא הלא ידע דבר אמת.

— מהלל שם ה׳! — עתה תהיה פרנסה בעיר.

בקול הקריאה הזאת נחלקה העדה כלה והתפרד לאגודות ולחבילות אשר עברו ברחוב ברעש ושאון. רגע עמדו על מקומם ורגע שבו ללכת, כלם יחד שמחים ועליזים ומהתלים ומתלוצצים איש באחיו וגבר בעמיתו מטוב לב. כל פנים צוהלים, כל הידים נעות ולפניהם הדוין דאבה. כלם בטחו בישועתם כי עתה תהיה להם הרוחה, ואיש איש הגה בלבו את אשר יעשה להרחיב צעדיו תחתיו. זה חשב להגדיל מסחרו, זה — לתקן את ביתו ההרוס וזה — לפרוע את חובותיו אשר אינם מניחים לו לישון, וזה — להשיא את בתו הבוגרת אשר זה מקרוב מלאו לה ארבע עשרה שנה. סוף דבר: תשובת הדוכס נישוויזה נכונה לשנות הוות הכל ולפחת חיים חדשים בעצמות היבשות, אשר רק אליו קוו ואליו יחלו ובו היו חיי האומללים ההם תלואים כל הימים ובלעדהו כצל כנמותו נדמו, כקש נדף וכחציר יבש — אכן חציר העם!

— כורו הצדה! פנו דרך! — קרא יצחק הגבן בלב שמח בקפצו באמצע הרחוב ובסחבו אחריו את יעקב הארוך, זה ידידו ורעו אשר לפעמים התקוטט עמו ויקראהו למהלומות ולפעמים דבק בו בכל לב ויהי נכון להת נפשו כפרו. בידו האחת אחז עתה בזרוע רעהו ובשנית עצר על ראשו את כפתו אשר צנחה לרגעים אל מפרקתו, ובקול דק ורם ההודר לאזני השומע עד הנפש, ישר שיר העם:

„דער רבי האָט געהייסען לוסטיג זיין" (הרבי צוה לשמוח ולהתעלם) ויצא במחול משחקים. ההמון סר מפניהם וימלא שחוק פיהו ולשונו רנה. כלם מחאו כף והידד כדורכים ענו, ומקול מצהלותיהם דרכה נפש המחוללים עז ויחלו לכרכר ולרקד כתישים זועמים, וברקדם כן קפצו על זקני הקהלה השבים עם הרב דמתא מן האספה הרבה.

— מה המחול הזה לכם? — שאל הרב בחמה בשומו עיניו בהמחוללים ובההמון הגדול העומד סביבותם — החג שמחת תורה לכם היום?

— הדוכס נוסע ובא אלינו — ענו המחוללים בהעצרם ממשובתם, וכלמה כסתה פניהם עד כי לא נועזו להרים עיניהם אל הרב המדבר בם.

— ועל כן באה שמחה בלבבכם עד כי תרהבו בנפשכם לצאת במחולות בערב יום שבעה עשר בתמוז? השכחתם את הכתוב: „טוב לחסות בה׳ מבטוח באדם, טוב לחסות בה׳ מבטוח ב נ ד י ב י ם"? לכו לבתיכם וסעדו לבכם לפני בוא הצום הגדול והנורא מכל צומות השנה — שובו כלכם לבתיכם ואל העפוהו!

ההמון נמוג והלום בשמעם לפקודת מורם ורבם וברעתם עם לבבם כי הצדק אתו.

ה׳.

ביום השני שָׁנתה הוות הכל בעיר נישוויז ופניה לא היו לה עוד. ככר השוק, אשר נרדמה ללב החי, שבו יתאחדו כל התנועות וממנו לחיים תוצאות, הככר ההוא כמו שב להחיה אחרי הויתו. זה כמה כחלל מת אשר בא רקב בעצמיו, ותחי העיר נישוויז בגללו, ותשאף רוח ותתעורר מתרדמתה ותשב לפעלה ולעבודתה.

גם הצום הגדול והחום הנורא אשר קרבו יחדו לענות נפש היהודים המתענים ולהגדיל המית מעיהם הריקות, גם אלה מאפס ותהו נחשבו ליושבי העיר הזאת, אשר החליפו כח וישקדו על מעשיהם בשמחה ובטוב לב; אין רעב וצמא בעדתם ואין עיף וכושל במרוצתם. כמעט כלו תפלת שחרית עם הסליחות הקבועות ליום ההוא, אזרו כלם חיל ויצאו יחד לפעלם איש לפי עסקו ומעבדיו. על דעת הרב ועל דעת ב"ד פתחו החנונים את חניותיהם; בעלי בתי המשתה מלאו שלחנותיהם משקאות ופרפראות, ובעלי בתי המלון בצפיהם לאורחים ועוברי דרך הרבו התכונה בבתיהם פנימה וחוצה, וירחצו רצפותיהם ויטוחו בדקי הקירות וידביקו נְיָר חדש על קרעי החלונות במקום הזכוכיות השבורות או הנעדרות כלה, וימלאו חדרי מ ש כ י ת ם כלי מושב וכלי משכב איש כאשר מצאה ידו. והסוחרים שכרו להם עגלות אכרים ויסעו אל הערים הקרובות לקנות סחורת ידם במעשה ארג ורקמה ועדיים עם כל כלי שעשועים וצעצועים למלא בהם את חנויותיהם הריקות. סוף דבר, הכל הובא במשטר וסדרים, הכל הוכן לקראת ה פ ר נ ס ה, אשר השפעתה עתידה להשתפך כנחל איתן בכל רחובות העיר ומבואיה. רק הנשים הזקנות הבטלות מכל עבודה ישבו על יצועי האדמה אשר לבתים מסביב, אצלן ועל זרועותיהן ילדי בנותיהן וכלותיהן, העוללים והיונקים הצועקים ומיללים בכלות נפשותם לאמותיהם הטרודות בעבודתן בבית פנימה או בהתקוטטן עם שכנותיהן חוצה על מערר או יעה ועל קערה או עריבה *) או מכתש אשר שאלה האחת מרעותה לרגע אחד ותשכח מהשיב עד כה. לעתים אשר יחדל הריב ותחדלנה הזקנות מהתערב בו, יערב עליהן שיחן בשלחן לשונן כחץ שחוט להוציא דבה ולדבר בבנות הדור הזה המשחיתות

---

*) מולדע.

הדך או בספרן אשה לרעותה נפלאות בעלי השם ומעשי שדים ומתים וגלגולים ורוחות, המשים בעולם התהו ובאים לעולם התחתון להרגיז נפשות ולהחריד חתנים וכלות הרות ויולדות יחדו, קרוב להן ישתעשעו הילדים הקטנים המגוללים ברפש והמגואלים מכף רגל ועד ראש וגופיהם אשר לא רוחצו זה כמה מכוסים כתנות מלכלכות ומטונפות העשויות מבד עב מלאכת ידי האכרים שוכני הכפרים, הילדים האלה משתעשעים ירדו בעשותם להם מרחצאות כנפשם, במלאת האחד כנף כתנתו חול רב ככל אשר יוכל שאת ובשפכו אותו כמים על ראש השני הממהר להוף בו את ראשו ופניו וידיו ורגליו. וכל הגדולים היו טרודים ועסוקים בעניניהם לכל מעשיהם באפס עת להביט אל הילדים המשחקים ולהתבונן אל מעשיהם — כי היה די להם בזה שלא נשמע קול בכים, כי לא צעקו ללחם אף לא נצו יחדו ולא שלחו צפרניהם איש בפני רעהו.

לעת הצהרים נראו על השוק המון עגלות וקרונות וכל כלי מרכב אשר בהם שטו באו עניי האצילים שוכני הסביבה. בהודע להם כי עוד מעט ויבוא נישוויזה האדון אשר הם מבקשים, מגנם וצור ישעם המכלכלם ומשביעם רצון, אשר לו קוו ואליו יחלו ולישעתו כלו עיניהם שכם אחד על היהודים יושבי העיר. שכבת אבק דק כסתה את פניהם ולבושיהם ועגלותיהם וסוסיהם הדלים והרזים אשר ממראיהם נכר כי מאד רשו בעליהם ורעבו המה למן העת אשר יצא הנסיך מאת המקום ההוא בנסעו למנוחות ובעזבו אותם לאנחות. בעמדם באמצע השוק לא אצו האדונים לרדת מעל מרכבותיהם, כי אם נשארו על מקומם בשאתם סביב עיניהם להתבונן אנה יפנו ואיפה יחנו אבל לא כביר נתנו היהודים להם לחשוב מחשבות — כי מהחנויות, מבתי היי"ש והמלון שות שתו אליהם להמונים ויסבום כדבורים ומכל עבר נשאו קולם להאורחים היקרים בקרוא איש איש אותם אליו, ונשיהם ואמותיהם ובנותיהם וקרובותיהם מהרו אחריהם למשוך את האדונים אליהם להביאם בצל קורותיהם.

— אלי אדוני, אלי סורה פאנאטשעק! נשמעו קולות הרבה הקוראים ברמה להחריש את האחרים — כי הלא אלופי מאז ומיודעי מקדם אתה.

— יקהבם אפל עם כל שדי שחת! — ענו האצילים באטמם אזניהם לכל החרישה מהצעקה הגדולה והמהומה הרבה והנוראה.

— הנה יש לי בעד אדוני הרם הדיר טוב ונחמד — קרא יהודי ארוך מאד אשר עצמותיו שֻׁפּוּ מרזון, פאותיו גדולות וזקנו דק וקצר וכפתו על ראשו גבוהה וחדה בסופה — הנה החדר טוב ויפה ונחמד...

בארמון! — פתח בשפתיו את אציל זקן אשר הכרת פניו ענתה בו כי לא צפון משכל לבו.

— כארמון? שאלהו האציל בקרצו בעיניו הקטנות ובשחקו מטוב לב על היהודי המדבר בו.

— האמינה לי ארוני — ענה היהודי הנשאל — כי לו כֻּסו הקירות בטסכת נייר צבוע, כי אז היה החדר ראוי להיות למעון כבוד להנסיך ראדזוויל בכבודו ובעצמו, חי נפשי אדוני!

-- ומה שלום הפשפשים הנמצאים בו? — שאל האציל ברעתו עד כמה יש לסמוך על תהלות החדר הנשמעות מפי בעליו זה.

— פשפשים?! שנה היהודי שאלתו אחריו, בפרשו כפיו ובהשתוממו למשמע אזניו, ומאין ימצאו שם פשפשים? הן כל החורים והסדקים העשנתי בעלים מרורים ומשחתי בעטרן ובנפט — והפשפשים מאין ימצאו עוד?

— ומה אם בכל זאת לא נכחד קימם ועודם בהדר?

— אז לא יחשבו עוד לפשפשים — ענה היהודי מניה וביה — כי אם למין זבובים אשר רק במראיהם דומים הם מעט לפשפשים.

— חא, חא, הא! — פער האציל בשחוק פיהו בהוציאו מחצנו ילקוט ומקטרת — הדשה תשמענה אזני, כי יש זבובים הדומים מעט לפשפשים, אך אין את נפשי לבוא בקרבת המין החדש הזה ולדעת במה כחו גדול. היש מטה בהדר?

— גם מטה גם שלחן וכסא וארון יש בו, וגם מורה שעות על הקיר ובו עגור המצפצף נפלאות בקולו בהשמיע הפעמון את השעה, כללו של דבר: החדר הזה ארמון הנהו לכל משפטו.

— ומה מחיר ארמונך?

— הנני רואה כי אדוני לא יאהב עשות דברים, ועל כן לא ארבה במשא ומתן ואומר לאדוני את המחיר האחרון, והוא — זהוב אחד וגדולים חמשה לשבוע.

האדון הניח חתיכות כפוג על מקטרתו ובהחלו לחצוב אש בצור ובברזל עשות אמר בקורת רוח ובנפש מתונה.

— לא יקר מחירך בעד ארמון אשר גם הנסיך ראדזיוויל יאות למושב לו; אבל יָקָר המחיר ממני וכיסי לא יכילהו. גם זאת לך לדעת, כי לי אין חפץ בכריך וכסתותיך, כי מוליך אני את מצעי וכרי אתי.

— אם כן הדבר, אזי אסתפק בזהוב אחד.

— ואנכי אדמה כי די יהיה לך בעשרים גדולים.

— עשרים וחמשה .

— עשרים ולא יותר .

— ה' עמך, אדוני, לו יהי כדברך, אנכי לא אוכל להתוכח הרבה. השמעת? — קרא היהודי פתאם אל הרכב היושב במנוחה על מושבו — הרף משנתך, עצל, קומה ועבור אל המלון!

— אנה?

— אנכי אראך .

ובדברו אחז ברסן הסוס ויטהו אל עבר פני ביתו, בשרקו, בצללו בשפתיו ובנשאו קולו בקריאה, בצעקה ובתחנונים ובמשיכת הרסן ובהעברת יד על צואר, לעורר את הסוס להרים פעמיו ולהחיש בואו; אך הסוס אטם אזנו משמוע, עד אשר קצה נפש היהודי בעמלו ולו עצר כח אזי העמים על שכמו את הסוס ואת העגלה והיושבים בה לשאתם חיש מהר אל מלונו ולשוב כרגע אל השוק, אולי יצלח לו להביא עוד ארח אחד בצל קורתו, אל הארמון השני אשר הכין לו.

במקום אחר היתה השיחה הזאת בעת ההיא בין אחד האורחים ובין האיש העברי אשר עבר על פניו.

— הערשקא! — קרא ממרום עגלתו אציל בריא ושמן אשר פניו ארומים ושערותיו חורות ושפמו צהוב, בהרימו קולו לבעל בית יי"ש אשר נשא בידיו שתי כנפות בגדו להחיש מרוצתו בהתחמקו כנחש עקלתון בין העגלות והמרכבות והמון האנשים אשר מלאו את כל פני השוק.

— מי זה קורא אלי? — שאל בעל המשקה בנשאו סביב עיניו הבוערות כגחלי אש — האח! אדוני שר הדגל! — קרא בהכירו את האיש הקורא בשמו וברוצו אליו כאילה שלוחה.

— „שולים לעך", (שלום עליכם) הערשקא! — ברך האדון שר הדגל את היהודי בהושיטו אליו ידו.

— „לעך מיך" גם כן — ענה הערשקא בנשקו את היד השלוחה לו — רב לי כי מצאתי חן בעיני אדוני להכירני.

— ואיך לא אכירך, איש נבל ובליעל? הלא כל אשר היה לו דבר אליך פעם אחת לא ישכחך עוד כל ימי חייו.

— „הים"... ענה הערשקא בלעגי שפה ויסר כפתי מעל ראשו וישתחו ארצה — לא נבל ולא בליעל אני כי אם יהודי פשוט, והאדונים ימשכוני חסד כי באמונה אני עושה עמם. יאריך ה' ימיהם וכגמולם ישיב להם בהשביעם ליהודי רצון ובתתם לאיש עני כמוני להשתכר אגורה אחת או שתים. היודע אדוני שר הדגל את ההדשה הנהיתה?

— היא אשר העלתני מן המערה אשר לי ותמשכני נישוויזה. הן יש את נפשי לבקש את הנסיך לאספני בגדוד חילו, ומה דעתך, הערשקא, החשב אעשה בזה?

— אין זאת כי אם בחלה נפשך בהליכות ביתך ושדה נחלתך.

— אם ריקות הידים, אז שוא כל יגיע כפים.

— אמנם כן הוא — השיב הערשקא אמריו לו — בלי מזומנים אין מחותנים.

— כן, כן הדבר, ומאין אקח את המזומנים אשר נעדרו ממני זה כמה?

— הקצרה יד גבירנו להלוותם לך, אדוני?

לא ידו קצרה מתת, כי אם ידי מקחת עוד. זה כבר לויתי ממנו חמש מאות זהובים ועוד לא השיבותים לו. גם ברוך יהיה, כי לא הציקני ולא נשה בי עד הנה. אמנם איש טוב וישר הוא אף על פי שיהודי הנהו. בחדש האביב באתי ואבקשהו לשוב ולחכות לי באין לאל ידי לשלמו, ועל זה ענה הוא ואמר לי: „הוי אדוני שר הדגל, למה זה יחרד אדוני שר הדגל אם אנכי לא אחרד? אם יהיה כסף לאדוני שר הדגל, אז יבוא אדוני שר הדגל בעצמו ובכבודו וישיב לי את חובו. הן יודע אני את אדוני שר הדגל כי איש בטוח הוא, ועל כן אבטח ולא אפחד". כן היו דבריו אלי, חי נפשי!... אולם עוד חזון למועד אשר נדבר בעסקינו, ועתה הנה חפצתי לשאול ולדעת: היש לך דגים?

— יש ויש אדוני, אברומה חיה צלויה עתה אתי על מחבת.

— אין אני חפץ באברומה כי אם בדייב.

— גם זה תמצא נכון לפניך — כי הנה דייב חי מבושל עתה בקלחת, כלו מפוטם ומלא בצלים ופלפלים וכל מיני בשמים עד כי בנגוע בו יד אדוני שר הדגל ולקק את אצבעותיו מטוב טעם.

— הוי הערשקא! — גער בו האדון — הלא תדע כי געלה נפשי בדגים מפוטמים, שהם מאכל יהודים, לא אוכל שאתם.

— אתך הסליחה אדוני שר הדגל — מהר הערשקא לכבוש כעסו — כי כח זכרוני התעני מאד; אבל בקלחת השנית יבושל עתה דייב כמו שהוא, ולו מרק טוב ונחמד, עד כי לו טעם ראדזיוויל ממנו, אזי לא סר עוד מעליו כי אם בקש עוד ועוד עד כלותו.

זאת לדעת, כי הכבין הערשקא לשקר מעט בלשונו: האברומה נצלחה והדייב נבשל לא במחבת

ובקלחת כי אם בכח דמיונו של בעל המשקה, ולבו נשאהו לכחש ברעתו עם לבבו כי גם אם יהיו הדגים בירכתי שאול משם יעלם להתם אל פי אורחיו לעת ידרשום, ואף כי להאדון שר הדגל — בו בטח לבו כי גם אם יצוהו להעלות לויתן בחכה, יסתפק בכל זאת אם־ינתן לו דג מלוח, מבושל בחמץ ודבש, ומצא לו.

— והחדר הקטן האם פנוי הוא עתה? — הוסיף שר הדגל לשאל את הערשקא אשר חדרו חמד לשבתו יען כי קרוב הוא אל המשקה והמאכלים אשר אליהם נשא את נפשו.

— הוי פנוי ונקי ועשוי למשכן רוזני ארץ.

— אזי אסור אליו לשכן שמי בתוכו.

— סורה אדוני, שר הדגל, סורה אליו אם נא מצאתי חן בעיניך!

אף אמנם מצא הערשקא חן בעיני האדון שר הדגל, ובכל אות נפשו דרש לשבנו ובא שמה, בהיות צרורו נקוב לעת ההיא באין בו אף אגורה אחת לשבתו בנישוויז בצפיהו לישועת הנסיך. והערשקא קבלהו גם הוא בכל אות נפשו, בדעתו יושר לב האדון שר הדגל כי חוב ישיב ושלם ישלם לו לעת תמצא ידו.

רבע שעה טרם עבר ועדת האדונים העניים ודרעבים מצאה לה מחסה בצל קורות „הארמונים" אשר הכינו היהודים להם, ויחלו לאכול ולשתות ולשבוע מטוב בעליהם עד בוא האדון אשר הם מבקשים ופתח להם את אוצרו הטוב כידו הנדיבה. אחרי שברם רעבון נפשם התרחצו כלם ויגלחו זקנם ויעשו שפמם ויחלפו שמלותיהם וילבשו תלבשת אבירי עמם וישימו המגבעת המרֻבעה על ראשם ומעיל יחק עם כפתורים לבנים על גבם ויחגרו חגורות משי במשבצות כסף *) ומלילותיהן כסף וזהב, וישימו נעלים אדומים על רגליהם ולנעלים דרבונות בולטים מאחריהם עם גליליהם הסובבים על ציריהם. וכן יצאו הוציץ כלם חגורי חרב עקומה כמנהג התוגרמים, ויעברו בכל שאונם והמונם אל ארמון הנסיך, להתיצב לפני האדון הסוכן ולשחר פניו בכבוד וגם לחקור לדעת מתי יערך השלחן הגדול בתחתיות הארמון, ששם הכין הנסיך להאכיל ולהשקות את כל ההמון הזה כנפשם שבעם.

כמעט שקבלו היהודים את אורחיהם הראשונים והנה שבו איש אל פתח ביתו וחנותו על יד דרך, בצפיתם אל יתר האורחים אשר יבואו אחריהם. אבל שוא

*) קוּאסטען.

צפו וייחלו עד בוש — כי לא בא עוד אף אחד. ויהי הדבר לפלא בעיני כל ולכאב אנוש ללבב אלה אשר לא הצליחו עד כה להביא אחד האורחים בצל קורתם.

האמנם זה כל המון האדונים אשר הכביני לבוא פעם בפעם לקדם פני הדוכס? — שאלו איש לרעהו ויתמהו תמה — ומה יאמר הדוכס על זה? והוא הלא יאהב מדי היותו בזה לראות את העיר מלאה שאון מהאורחים אשר יתאספו אליה להמונים וכמשק גבים ישוקו בה:

— הידעתם אחי? — קרא אחד מבעלי המשקה אשר אהב לחקור הליכות עולם ולשפוט על מעשי העמים והמדינות — הידעתם את אשר אגיד לכם? — שאל את עדת שכניו בסגרו עינו האחת ובקמטו את מצחו לאות כי עמקו מחשבותיו, ובשאלו כן החשה וידם להגדיל תשוקת שומעיו לדעת מה בפיהו. אף אמנם הצליח חפצו בידו — כי עד ארגיעה עזבו איש את דלת ביתו וחנותו ויקרבו ויעמדו סביביו ועיניהם נשואות ואזניהם נטויות להקשיב קשב.

ומה הואלת להגיד, ר' פתח? שאלוהו בעלי הבתים בראותם איתו מחליק זקנו ומחריש.

— ר' פתח השתעל ויכעכע ויעל ביחו וניעו ואז פתח את סגור עינו ויתן קולו בלב נכון ובטוח כי כמחשבתו והשערתו כן הוא.

— אשר אחזה לי אני אות הוא כי שוב ישוב העם לעורר מדנים ולהתקומם בשערים כדרכו.

— מה זה הדבר? — קראו בעלי הבתים ויגילו ברעדה — ועל מה זה יריבון? הלא מלכם בראשם, והוא יושב לכסא במנוחה זה כמה בווארשא או בקראקוי, ומהאספה הרבה אין פוצה פה ואין מכלים דבר.

— במנוחה ישב לכסא, תאמרו אתם? השיב ר' פתח ויעצם עינו שנית למען דעת כי מחשבותיו תהום רבה — ומה אם לא כן הדבר ומנוחתו נעדרה? הן שבתכם בעיר מצער ועל כן לא תדעו את הנעשה והנשמע בעולם. כמוכם לא ידעתי גם אני מאומה עד השבוע העבר באחוז דרכי לקנות לי יין ושכר, ואפגע במלון אדון אחד ממיודעי מקדם היושב בקרבת העיר נאוואגרודאק, והוא ספר לי חדשות הרבה אשר לא אזכרן מרוב, רק זאת אזכור, כי לפי דבריו אבדה המנוחה ונעדרה מארץ ויושבי בה, כי אמנם יושב המלך על כסאו, אבל שבתו לא לרצון היא לרבים מאדוני הארץ, כי נבאש בם והמה לשואה יבקשו נפשו.

— אבל מי ומי אדוני הארץ הקמים עליו? —

השתאו השומעים למשמע אזנם — הלא כל ראשי האצילים למשפחותיהם שארי בשרו המה, ואיך ירימו יד כנגדו והוא עצם מעצמם ובשר מבשרם ?

— אכן לא יעשו הם זאת ; אבל יש אחרים אשר לא עצמם ובשרם הוא והם חפצים להושיב לכסא אחד מקרוביהם המה. הלא גם בו בחרו רק מתי מספר באספתם בטרגאוויץ, ויתרם התגודדו בעיר באר ויבעטו בו מראשית דרכו, ולולא היתה יד חמאסקאלים עם הראשונים אזי בושו מעצתם ומחשבתם הופרה ולא זכה פאניאטאווסקי להיות למלך בפולין כאשר לא אוכל אני כיום להיות לרב בק"ק בריסק.

— ואולי רק לבעבור זאת שוב ישוב הדוכס הנה בדעתו כי ימי מהומה הגיעו ומלחמה קרובה לבוא ? — אמר אחד השומעים לתמו.

— יכול להיות כי כדברך כן הוא — נענה לו בעל המשקה היודע נסתרות.

— האין את נפשו לעלות לכסא ולהיות למלך בארץ ?

— גם זה יכול להיות, אבל אז לא אקנא בו אני, חי נפשי, האמינו לי, רבותי, לו שאלני איש לאמר: מה יש את נפשך, פתח, אם להיות מלך בפולין או גביר בנישויז כר' שכנא ? — אז בחרתי להיות כר' שבנא ; כי אך זאת המנוחה, בהתענג האיש על רוב שלום, כאשר פרוטתו נכונה לפניו, ממנה יתן לעני ויבורך, ועל פני כל העם יכבד — איש כזה אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא ; אבל המלך במה נחשב הוא ? הן יושב הוא לכסא ובבטנו לא ידע שלו ; כל הימים יפחד פחד, פן יתקומם עליו אחד השרים והחרידהו ממושבו, או לאספה יועדו וקראו עליו מלא או שוב ישוב העם לעורר מדנים ורגז ושחק ואין נחת.

— אכן מנהג פולין הוא כמנהג אבותינו מקדם, בטרם בא טיטוס הרשע והחריב מקדשנו — ענה אחד בעלי הבתים אשר היה יודע ספר וקורא בעין יעקב ומדרש.

— ועל כן בא יומנו וקרב קצנו — השיב ר' פתח אשר גם הוא ידע דברי הימים והעתים אשר עברו על אבותינו לפני החרבן — „לא חרב המקדש השני אלא על שנאת חנם" ! השנאה הזו היתה בעוכרינו, והיא תביא הקרץ גם על פולין — הלא ידוע הוא כששני כלבים נושכים זה את זה בגלל עצם שמצאו, יבוא השלישי העומד מרחוק ויחתפנה לו.

— נאמנים דבריך — הסכים לו בעל הבית הקורא ושונה בעין יעקב ומדרש — לו היה שלום אמת בין מלכינו וכהנינו ואלופינו, אזי לא הצליח אספסינוס וטיטוס בנו לכבוש את ירושלים עירנו ולשרוף את מקדשנו, בעונותינו הרבים !

— ואנכי זאת אשיב אל לבי — אמר פתח אשר בחר להגות בהוה ולא לזכור העבר — לו הייתי אני תחת פאניאטאווסקי אזי קראתי עצרה ואספתי את כל הארונים והאלופים לאספה אחת, וכה אמרתי להם: שמעו נא אהובי וידידי ! הן עינים אתם אותי על היותי למלך עליכם, אבל דעו נא כי גם אנכי לא אשמח בחלקי בהיות לי עבדים כמוכם, כי מה בצע בעברותכם אם כלכם יחד ממרים הייתם עמי מאז ידעתיכם ועד הנה. ולכן אם יש את נפשכם להמציא מנוחה לכלנו, הבה, כרתו עמי את הברית הזאת: „תנו לי מאת אלף דינרי זהב, פחות מזה לא אקח אף פרוטה, מאת אלף אדומים במזומנים כי תתנו לי אז אפרד מעליכם בשלום ויהי ה' עמכם כאשר היה עם אבותיכם, ומלכותכם תנו לטוב בעיניכם, שימו עטרתכם בחיקכם או על ראש האיש אשר תבחרו לכם — לי אחת היא, אנכי לא אתערב בעסקיכם ! אך את מאת אלף האדומים שקלו על ידי וחיו לכם בטוב ובנעימים" — ועתה הגידו נא רבותי, האם לא טובה עצתי אשר יעצתי בזה לתת בה מרגוע לנפשות כלם ?

— ווי להאי שופרא דבלי בארעא — התלוצץ אחד השומעים — לו היית משנה למלך כי אז נדמו כלם וייחלו למו עצתך.

— וי וי אומר גם אני לנפשי — השיב בעל המשקה בשחוק גם הוא — לו הייתי קרוב למלכות אז יעצתי טובה לביתו ואלמדהו דרך תבונות אשר בה באתי על שכרי ונהי גם שנינו מאֻשרים בארץ. אבל גם על זה אקרא וי וי — כי הנה נטו צללי ערב ומהאדונים לא בא איש הנה ורק לחנם בשלתי אף צליתי צלי למענם, ואנה אשא את כל אשר הכינותי לשובע נפשם ? הן לביבות גבינה בלבד הכינותי כשלש מאות.

— הלביבות תצלחנה לך לסעוד לבך אחרי הצום.

— לא למעני דשנתי אותן וארבה להן חמאה וגבינה — כי לא ר' שכנא אני. לחם, מי חמץ ובצלים הם המה מאכלי ושקויי, ומשכרתי כיום הזה לא תספיק לי אף לאלה.

— אבל הלא אמרת כי ימי מהומה הגיעו — שאלהו אחד מהעדה.

— ומה בכך ?

— ואיפה יעמוד חיל הדוכס ?

— הדוכס מחזיק את חילו במדינת וואהלין,

שם צפון שכר טוב ומחיה רבה לאחינו, ואנחנו פה ברעב נגוע מבלי משים — ה׳ ירחם! אבל הס! מה זאת? השמוע שמעהם?

כל החונים על ר׳ פתח מסביב יחד נדמו עמו ויעצרו נשמת אפם ויטו אזן ויקשיבו קשב — כי הנה מעבר הרחוב הגדול נשמעו קולות מוזרים אשר לא ידעו מה הם.

הקול השופר הוא או החצוצרה? — קראו כלם יחדו — האמנם עוד צירים חשים באים אלינו?

וכדברם שׂוּ כלם רגליהם כאילות וירוצו אל הרחוב הגדול לדעת מה זה ועל מה זה.

ו.

אל הרחוב הגדול חשו רצו גם יתר בעלי בתי העיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, למגדול ועד קטן למזקן עם איש שיבה ועד העוללים והיונקים אשר על זרועותיהם — והנה לעיניהם המראה הנפלא הזה!

על שמונה סוסים אמוצים גבהי קומה עטופים שית ארום ועל שפתו משבצות כסף מסביב לה ומלילות זהב גדולות ועבות מכל קצותיו, עברו לאטם שמונה רוכבים בארבעה טורים, שנים שנים לטור האחד, כלם לבושי מחלצות שלל צבעים רקמתן ועדייהן פניני זכוכית וקשקשות זהב עם נקודות הכסף, ועל ראשיהם צניפים ירקרקים משובצים זהב וכסף. שמאלן אוחזות ברסני סוסיהן ובימינם — חצוצרות נחשת, והם תוקעים ומנגנים יחד את נגון סאבעסקי להליכות הצבא ולמסע המחנה. במרחק חמשה צעדים מהלהקה הזאת, עבר נער יפה בעמדו ברגליו על סוס קטן והוא אדמוני עם יפה עינים ושער ראשו צהוב וקווצותיו הארוכות משתלשלות ממול ערפו מסביב, ועליו רקמה כמראה עור האדם הדבקה בגויתו לכל אבריה עד כי נראה לעין כמו הוצג במערומיו, ושתי כנפים מהֻשקות לו מאחריו ודגל אדום מתנוסס מעל לראשו, מעל הנס אשר ביד ימינו. בין הטור השני והשלישי ללהקת הרוכבים צעד לאטו גמל גדול ועל דבשתו ערש ויצוע, ועל הערש שמיכת משי מעשה פסים ומתחת לשמיכה כגוף אדם אשר התכנס ויתכסה בה עד כי לא נראו פניו החוצה. מאחרי המחנה עברו שלש מרכבות גדולות הרהומות לסוסי אברים, ארבעה ארבעה לאחת, והסוסים אחוזים בחבלי פשתה כהה וכן גם מתגם ורסנם, כמנהג האברים.

כבוא כל המחנה ברחוב הגדול עד המקום אשר דרך שם יעברו אל כבר השוק ואל כל החוצות והמבואות והחצרות אשר מסביב לו, נשמע פתאם קול שריקות מתחת לשמיכה המכסה את הערש אשר על הגמל, לקול הזה נדמו החצוצרות ויעמוד כל המחנה. השמיכה השלכה הצדה והאיש השוכב שם קפץ ויעמוד על רגליו וישת ידיו על חלציו ויתן קולו קול עוז מעל הגמל אל כל ההמון הנאסף שם ויקרא לאמר:

— גוטען מארגען, אידען!

— האח! הנה זה האדון טראם־טאם! קראו יהודי נישוויז קול אחד בהכירם את רעם ומיודעם מכבר ועליצותם גדלה עד כי כרגע שות שתו כלם אליו להחזיק ביד ימינו ולברכהו מקרב לבם.

שם רעם ומיודעם זה הוא — סיניור טראמאַנטאַנא, איש איטליא הנודע להם בכיסו ובכוסו, בשכרותו ובשובבותו וגם — בטוב לבו. להאיש הזה היו פקודות הרבה בארמון הרוכס, הוא היה ראש בית המשחק, ראש המשוררים והמנגנים, ראש המחוללים והמחוללות, המבין כחמר מלבוש להגי המסוה, הלץ המתלוצץ לפני הנסיך כטוב לבו, המרקד בחבל, המאחז עינים, בעל אוב המדבר מחציו, העומד פה וקולו נשמע מכל מקום אשר יחפוץ; הוא היה המסדר את המערכה בכל שחוק ומשחק ושיר ומחול ובכל חגים לשמחה ומועדים לששון אשר עשה הנסיך ראד־זיוויל בארמונו — ועל כן היה טוב ורצוי לכל אנשי הארמון ואהוב וחביב להנסיך אשר בלה עתותיו וישמח לבבו בשיחותיו ובמהתלותיו, בהמצאותיו ובכל מעשי נפלאותיו וגבורותיו — ב ש ת י, כי היה גבור לשתות יין ולסבוא שכר מאין כמהו, ואיש לא עמד מפניו בהתערבו אתו במשתה יין נסיכם. אך בכל האהבה והחבה המודעת לו בארמון הנסיך לא יכול להשאר זמן כביר על המקום הזה, ותמיד התחמק ונעלם מן העין בהמלטו לימים ולשבועות למבואות המטונפות אשר מסביב לשוק העיר, ומיראתו חמת אדוניו שנה פניו ובגדיו ויחלף תארו ומראהו, וכן עבר מבית לבית אשר כלו משקה וישת ויסבא וישחק עם הנערים והנערות וישתעשע עם הילדים והילדות וישק את כל עובר ושב ואת כל אשר פגש בבית וברחוב — עד אשר הורק כיסו כלה ולא נשארה עוד בצרורו אף אגורה אחת, אז שב הארמונה למשמרתו ולעבודתו ולכל מעשהו כבראשונה, בהניחו חמת הנסיך בדבר שחוק אשר מצא לו ברגע ההוא או במענה אשר בדה מלבו לאמר, כי לווילנא נסע לקנות איזה דברים הנחוצים לו למחזה חדש, לעשות שעשועים לנפש אדוניו.

— ואם שקר הדבר, פאנע קוחאנקו? שאלהו הנסיך בהחשדו אותו במה שיש בו.

— אז יצוה אדוני בחסדו לתלותי — על צוארי הבתולה פטרונילליא.

הבתולה פטרונילליא היא אחת משתים עשרה הסוכנות אשר על בית הנסיך והיא יפה־פיה ונחמדה

להלל אשר אהבוה כל השרים רואי פני ראדזיוויל וגם שר האלף מאראווסקי בן אחותו של הנסיך התנה אהבים עמה ולשמה ולזכרה תאות נפשו.

— הוי ערום ונקלה! קרא הנסיך וחמתו שככה — הראית את העץ אשר בחר לו? הן בתליה כזאת לא תבהל גם נפש צדיק תמים.

— ואנכי האם אמרתי כי נפשי בחלה בה?

וכן הצליח הערום הנקלה לשכך חמת אדוניו ולהרגיע רוחו עד שיבו להתחמק מפניו ולהמלט אל היהודים יושבי העיר. על כן לא נפלאת היא כי אהבו כל היהודים ההם את האיטלקי העלז אשר נחשב בעיניהם לאשכנזי — כי דבר אליהם בלשונם. ועל כן מרה עליהם נפשם בהפקר מקומו זה כמה, ומקומו נפקד מאז עזב הנסיך את ארמונו, כי היה אז האיטלקי אך למותר וכל אחות מרעהו, כל חבל המנגנים והמשחקים והמרקדים — אך למחסור. ומאז והלאה נע ונד עם מחנהו בשוקים וברחובות הערים ובנכסי השרים אדוני הארץ, לאסוף כסף בהמין ולהוציאהו חיש מהר בדרכו וכמנהגו מעודו. הציר הממהר אשר שלח רייטאן אחריו לבקשהו ולהביאהו הארמונה להיות גם הוא נכון לקראת הנסיך השב אל מקומו, מצאהו אצל אחד השרים באחוזתו אשר לו בקרבת נישוויז, וכן שב האדון טראמאָנטאָנא עם אחות מרעהו אל עבודתו ומעשהו ויבוא נישוויזה.

בקפצו מעל הגמל ארצה חבק את מיודעיו היהודים אשר סביב שתו עליו, אז שב והשמיע את קול שריקתו ויספוק את כפיו ויקרא:

— האָללא — האָ! אללע מארשע! אחת, שתים, שלש!

ברגע הזה נפתחו מסכות העגלות ומתוכן קפצו המון משחקים ומשחקות, מחוללים ומחוללות, צוענים וצוענות, ננסים וענקים, כושים ולצים ומאחזי עינים וכל האספסף הנראה והנשמע בבתי המשחק והשעשועים, פני כלם נופלים וקמוטים משברון ושובבות עולם והם משוחים בפוך ומתולעים בשרק אדמדם ועל בשרם תלבושת פלאים המבריקה בשלל צבעים להכהות עינים. כעמדם על רגליהם החלו לחלץ עצמותיהם להחליק בגדיהם להיטיב שערותיהם ולפרק אצבעותיהם ויגהקו ויפהקו וירוקו איש אל עבר פניהו, ואחרים מהם החלו עד ארגיעה להראות נפלאותיהם, וירקדו איש על גב אחיו ויתגלגלו ויתפקו בכל חוליותיהם ויצוריהם, ויהי לנס.

מאריקיטא, אֵיךְ, איפה את? — קרא טראמאָנטאָנא פתאום בהתבוננו אל מחנהו ובראותו כי נפקד מקום המשחקת הראשה. וימהר ויקפוץ ויעלם באחת העגלות ואחרי רגע צנח מבנה לאטו ועל זרועותיו עלמה ישנה ונרדמה אשר מעור פניה הכהה נכר כי מבנות הצוענים היא, והעלמה יפת תאר וטובת מראה, שערותיה הארוכות והשחורות כעורב עזובות ומקֻלחות וקוצותיהן נפלו בלי סדרים על חזה התנופה ועל צלעותיה האחוזות בחשן תכלת משזר בחוטי זהב עם כוכבי כסף. הנערה היפה והישנה יקרה בעיני אביר המשחקים עד כי היה נקל לו גם כבד משאה וירם פעמיו אל השוק ואחריו עבר כל המחנה, והסוסים והעגלות וכל הכבודה אשר לרגליהם נשלחו ישר הארמונה.

כמעט באו על השוק והנה כל בתי היהודים נפתחו לפניהם במרחביה ולהקת הקומידיאנטים התפרדה לכל רוח ויבואו שמה כרעים וידידים מאז ומקדם, ויברכו את כלם לשלום בקראם אותם בשמותם. עד מהרה נראו החצובות *) על כל אח וכירה ומתחתיהן הושקה האש ועליהן הוצגו סירים וקלחות ומחבות, בהם החלו לבשל ולצלות ולאפות כל מאכלי תאוה ומעדני חמדה.

וכל יושבי הבתים, מאיש ועד אשה מזקן ועד נער ומגדול ועד קטן יחדו סבו את האורחים היקרים לעבדם ולשרתם, זה הגיש מים לרחצה, וזה מפה לבנה לנגב את הבשר, זה הביא ראי מוצק וזה נקה את הבגדים ואת הנעלים אשר לאורח האחד או השני, סוף דבר! ידי כל מלאו עבודה אשר שמחה את לבבם, בתקותם להשתכר אגורה אחת או שתים. ה„קומידיאנטים" קבלו עבודתם מידיהם כחובה ולא כרשות, ויערו גאון וגבה וירעמו פנים ויגערו לרגעים ויתנשאו כאדונים על עבדיהם, והיהודים שמעו גערותיהם והחרישו, בלבם שחקו על גאות האביונים האלה אשר רובם ככלם בני בלי שם, אספי חוץ וזולות לבני אדם, אך למראה עין שחו לפניהם וישיתו בחלקות ויעשו חנף ויתרפסו ויכנעו כעבדי עולם בכלות שארם ולבבם למצוא להם שבר ולהחיות ברעב נפשם. הנה כי כן נערכו סדרי החיים בממלכה ההיא, בהחלק כל תושביה לאדונים ועבדים, עד כי להמון הממוצע, לאנשי הבינים, הם המה היהודים המתגוררים בה, לא נשארה כל מחיה אחרת בלתי אם ללקט את העצמות מתחת לשלחן אחרים. בלקט הזה למדו להתרפס ולרהב את האחרים, לשבוע בחרפה ולשתות כמים לעג השאננים ולשאת במנוחה כל עמל ובוז ונגע ופגע אשר לא ישא מעודו כל בעל נפש כל עוד לא שכח ערכו ולא נסע יתרו בו. היהודים שכחו ערך עצמם זה כמה בהמון הלאותיהם ומצוקותיהם והעתים אשר עברו עליהם, ואף כי יהודי נישוויז, העיר הנשכחה מני רגל, הרחוקה מעסק וממסחר ומכל משלח יד ומחית נפש — ולא נפלאת

*) דרייפוס.

היא כי מבלתי יכלת אף להתפרנס וזה מזה, השתוחחו ויכנעו יחדו גם מפני ארונים כאלה שהיו במחנה הסיניור טראם=טאם . . . אך לבלי קפח שכר הבריות ההן, יש להודות כי כענים כן גדל רעבונם, ובטרם עברה שעה אחת אבדו כל זכר להמאכלים שהכינו יהודי נישוויז ביום ההוא, גם שלש מאות הלביבות שעשה ר' פתח נכחדו מהם כלה ולא נודע כי באו אל קרבם — כי עוד לא אמרו די ויצוו במפגיע לתת להם עוד כהנה וכהנה.

— היהודים נכונו בכל חפץ לבבם להדש את המערכה ולהכין מחדש את המטעמים לאדונים ההם; אך פתאם נשמעו פעמי השמשים הדופקים על הדלתות ועל החלונות בקראם בקול:

— אידען, אין שול הערר=ר=יי=ן!

וכל יושבי העיר השליכו את עבודתם מידיהם ויחישו פעמיהם אל בית הכנסת להתפלל מנחה ומעריב כמשפט.

ביום השני תיכף אחר תפלת שחרית היתה אספה רבה בחדר הקהל. שם היה הרב דמתא עם טובי העיר וגם ר' שבנא נלוה עמם, ויחדו המתיקו סוד איך להרבות התכונה ולשפר מעשיהם לכבוד הדוכס בבואו העירה. ויגמרו אמר לפגשהו בשני מקומות כאחד: לפני שער עירו ולפני היכל כבודו. לפני השער יקדם הרב דמתא את פניו בעמדו תחת חופת כבוד וספר התורה בידו ואתו כל כלי הקדש, משרתי הקדש. הרב יקרא „ברוך הבא!" ואחריו יתן הש"ץ והמשוררים בשיר קולם בברכת „מי שברך"; ולפני מעון כבודו יהבה לו ר' שבנא עם טובי העיר וזקניה. שם יוציאו לו לחם ומלח, ו„כלי הזמר" ישמיעו לפניו מנגינות „שושנת יעקב". לדבר הזה נמנו וגמרו לשלוח ולקרוא להחזן דק"ק מיר לבוא עם להקת משורריו נישוויזה, כי אין חזן לעיר הזאת מאז מת עליה הש"ץ שלה, ר' עזור פייפיאל עליו השלום, כי לא נמצא לה עוד כמוהו, — ולהביא „כלי זמר" מק"ק סלאנים, המפורסמים למיטיבי נגן ומרבי שיר על כל התונות עשירי ישראל מאין כמוהם. כל היציאות החזן והמשוררים והמנגנים קבל ר' שבנא על עצמו, וכה היה דברו עם ראשי עדתו: „הן החזן דק"ק מיר הוא „מנגן" גדול ובעל „גרון" נפלא, וגם „בעל תפלה" ידוע לשם — ולכן אם יאבה להשאר בקהלתנו הקדושה ולא יוקיר בשברו, ונתתי לו שם ושארית בתוכנו ולא יעזוב עוד את נישוויז עד העולם". התנאי הכפול הזה נתקבל בשמחה עצומה ובתודה רבה להגביר דמתא שיחיה, אשר בנדבת לבו לא ישא פני כל חזן להמציא לנישוויז לאחרונה חזן נעים זמירות כמצות ה' עליה וכברכתו עליו.

— עתה יש תקוה כי נשמע את „העבודה" כראוי, עבודה שתהיה לשמי ולשמה — נדברו כלם איש אל רעהו בחככם את ידיהם משמחה ומטוב לב, בדעתם כי בכל הוני ישראל אין מסדר את העבודה ואין משמיע נגינתה ביום הכפורים כהחזן דק"ק מיר המפליא לעשות ושמו הולך „מסוף העולם ועד סופו".

— „העולם" אומר — השמיע אחד מהם אמריו למו — כי בהגיעו לתפלת „אנא השם!" ישמיע שאגת אריה עד כי קירות בית הכנסת יחד ירגזון והנשים המתפללות בעזרת הנשים נופלות ארצה ומתעלפות.

ובכל אלה עוד לא כלתה התכונה, עוד שאלה גדולה עמדה ודרשה תפקדה: איך צריכים ראשי הקהל וגם כל יהודי נישוויז להתלבש ביום בוא הדוכס, אם בבגדי שבת ויו"ט או בבגדי חול? — כי הנה מיום אתמול החלו שלשה שבועות האבל ואולי עוד יבוא הדוכס בתשעת הימים לירח אב, שאז נוהגים אבלות גם בשבת ואין לובשים כי אם בגדי חול! השאלה הזאת נתנה ענין גדול ורב לפני הרב דמתא לענות בו, ורבות יגע בעמלו להמציא פשרה נכונה בין שני הדברים הסותרים זה את זה, ולדלות עצה ממעמקים איך לצאת ידי שניהם.

— זאת עשו, רבותי, — החל הרב כהתמו לחשוב מחשבות — הן מצד האחד רואים אנחנו במסכת יומא דף ס"ט עמוד א' כי כבוא אלכסנדר מוקדון לשערי ירושלים לבש הכהן הגדול בגדי כהונה ונתעטף בבגדי כהונה ומיקירי ישראל עמו ואבוקות של אור בידיהם — משום עת לעשות לה' הפרו תורתך; אבל מצד השני אין לנו לשכוח כי אלכסנדר מוקדון היה גדול במעלה מהדוכס שלנו ולא הרי זה כהרי זה — ולכן אפוא זאת נעשה: אם בלילה יבוא הדוכס ופגשנוהו בבגדי החול, כי מתוך החשכה לא יבחין הדוכס בין בגדי שבת לבגדי חול, ואם ביום יבוא — אז נתכסה במעיל השבת ממעל, על בגדי החול אשר יהיו על בשרנו מתחת. ועל כל פנים לא נשא את כובע השבת על ראשנו — כי זה לכולי עלמא אסור.

— קרפל! — קרא אחד הזקנים אל השמש העומד בפתח החדר — השמעת את דברי רבנו שיחיה? עוד היום תכריז את הכרוז הזה בבית הכנסת אחרי תפלת מעריב.

— טוב הדבר — ענה קרפל — הרי יהיה לנו הכרוז בקריאה בלבד או גם אדביקהו על כותלי בית הכנסת ובתי המדרש?

הזקנים נענו לו ויאמרו לדבק טוב.

המועצה כלתה והרב וכל יקירי העיר נפרדו והלכו לבתיהם. גם ר' שבנא שב לביתו בצעדו לאט ובפסיעות מדודות כדרכו, ופתאם נשא את עיניו וירא והנה יעקב משרתו רץ לקראתו.

התרוץ אחרי, יעקל? — קרא בהרימו אליו קולו מרחוק.

— כן אדוני, „בעל הבית" — ענה המשרת בשומו ידו על לבו ובשאפו רוח בכבדות ממרוצתו הרבה.

— ומה זה ישאף הרוח? האם קרה אסון בבית?

— אנכי לא אדע מאומה אף לא ראיתי כל רע — ענה המשרת בקרבו אל אדוניו — אך בעלת הבית האיצה בי לאמר: רוצה וקרא לבעל הבית כי יבוא כרגע הנה, כי הדבר נחוץ.

— ומה הדבר ההוא?

— הסוכן אשר על הארמון בא והנהו מחכה לך.

— הזה כל דבר ההרדה? השתאה ר' שבנא וירק בשאט נפש, ויוסף ללכת לאטו וידדה כדרכו עד בואו אל ביתו.

שם בהדר משכיתו מצא את האדון רייטאן יושב משמים ופניו לבנים כשלג, עד כי נבהל ר' שבנא ממראה עיניו בהגיד לו לבו כי לא טובה השמועה אשר הביא.

— מה לך פעליקס כי כה נפלו פניך? — שאל ר' שבנא בקרבו אל ידידו ובהתבוננו אל מראהו.

— קרא זאת ותדע מה לי! — ענה הסוכן בתתו לידו מכתב ובנפלו כחלל על הכסא הקרוב אליו.

בידים רועדות מחרדת לב פתח ר' שבנא את המכתב ויקרא בו את הדברים האלה לאמר:

„פאנע קוהאנקו! הן התערבתי עם סאפעהא כי בחדש יולי אסע ואבוא נישוויזה בעגלת חרף, ועל כן הנני מצוה לך פאנע קוהאנקו לישר לפני מסלת שלג ממלינא אחוזת נחלתי ועד ארמוני בנישוויז, ואם לא תעשה כזאת אוי נשבעתי לך פאנע קוהאנקו בשם אלהי ישעי כי אשחית מאיש מראך וכל עצמותיך אפרק — כי לא להנסיך ראדזיוויל להתהלל במתת שקר, והוא דבר ולא יקימנה?

ראדזיוויל דוכס.

— ומה תאמר על זה? — שאל רייטאן את ר' שבנא ככלותו לקרוא.

— מה אומר ומה אדבר? כפי הנראה יצא שם כלה מדעתו — ענה ר' שבנא בהשליכו את המכתב על השלחן ובהחלו ללכת בבית הנה והנה.

— והידוע תדע את אשר אעשה אני לו?

— ומה?

— אנכי זאת אעשה: אנכי אצית אש בארמונו מכל עבריו ואברח מפניו אל קצוי ארץ, ואז יוכל לנסוע ולעבור אל נחלתו על בטנו או על גבו — כי אחת תהיה זאת לי.

— לא פעליקס, כזאת לא תעשה ולמה זה הפשוק שפתיך על הנם? הלא טוב מזה כי נתיעץ על צפונותינו.

— ומה תועלינה כל עצותינו? ולו גם עשר שנים תבקש עצות ותחבולות לא תביא שלג בחם קיץ ולא תסול מסלת חרף בחדש יולי.

בכל זאת לא חדל ר' שבנא מהליכותיו הנה והנה, אחרי כן ישב אל השלחן וישען בראשו על שתי כפות ידיו ויעצום עיניו ויהשוב מחשבות.

— חשוב לך כאות נפשך, ואנכי אשקטה במכוני ואראה את אשר תמציא לי — אמר רייטאן בקומו מכסאו ויקרב אל השלחן הקטן אשר בפנת החדר וימלא את המקטרת ויעל עשנה כעתר הענן.

לאחרונה פקח ר' שבנא את עיניו וישאן אליו.

— היש לך עצה, גבר הכם בעוז? — שאל רייטאן בלעגי שפה.

— כמדומה לי שיש ויש — ענה ר' שבנא בהחליקו זקנו מטוב לב.

— פתח פיך אפוא ויאירו דבריך!

— אל נא תלעג לי כי אין דבר העומד בפני הכסף.

— מוצא לכסף יש ויש, כי שתי חביות דינרי זהב הנני להוציא מאוצר הנסיך אם רק אוכל בהם לבצע חפצו.

— בדינרי זהב ההם נישר בקיץ מסלה לעגלות החרף.

— ומאין תקח שלג בחם קיץ?

— האם לעגלות החרף יצלח רק השלג בלבד?

— ומה אפוא נתן תמורתו?

— אנכי אדמה כי המלח יצלח כמוהו לבצע חפצנו בו.

מלח?! שאל רייטאן בהשיבו אל לבו — נניח כי המלח יצלח לזה, אבל איה אפוא נמצאהו בהמון רב לרפדהו על פני כל הדרך?

— ראשית דבר יש לי די מלח באוצרותי במקומות שונים, ושנית יודע אני כי ישנו למכביר בעיר גראדנא באוצרות השר טיזענהויזען. אנכי אסע אליו ואבקשהו להשאיל לי את כל המלח אשר אתו למשמרת לימי החרף — כי כל ימי הקיץ סגורים בתי החרשת על מסגר ופועליהם לא ישובו עד עת הבציר, ולעת ההיא השב אשיבנו לו והמלח הרב ההוא יחד עם המלח אשר יש לי ישפיק לרצף בו את הדרך גם עד שתי פרסאות ויותר, ומה תאמר על עצתי זו היעוצה לך?

— אנכי זאת אומר לך — ענה רייטאַן בהשבו עם לבבו — אתה קום ועשה את שלך, ועיני לא תצר בדינרי הזהב אשר באוצרות ראדזיוויל, ולא תהום על עבדיו האכרים להעבידם לאלפיהם עד עשותם ועד הקימם מחשבת לבך. אבל דע לך גם זאת — כי אם בכל זה לא תצא עצתך לפעלה, אז תחת מסלת התרף אכין לאדוננו המשֻׁגע חומת אש אשר תגיע עד לב השמים ומלאכי מעלה יזיעו מהמתה. זאת אעשה לו וידע את תנואתי.

—אל נא באפך! — הרגיע ר׳ שבנא את לב רעהו בשיתו ידיו על כתפיו — בטח בי כי הכל יגמר לטובה לנו ולרצון לאדוננו הנסיך, אשר פקודתו דרושה להיות קדש לנו, כי מלחמו נאכל ומטובו הלא נשבע, אנכי לא אשכח תגמוליו וגם אתה אל נא תשכחהו, ועשה רצונו בלבב שלם ובנפש חפצה, כי לו יאתה.

ז׳

שלשה שבועות עברו מאז הגיעה הבשורה כי שוב ישוב הדוכס נישוויזה. בעיר קם שאון ותהי כמרקחה. האנשים בה רבו פי חמשה בהקבץ אליה כל האצילים מסביב, כל האוכלים מטוב הנסיך הנחכים לעזרתו והמצפים לישועתו, גם כל בעלי המלאכה, הפועלים והעובדים להושיב הארמון על משפטו ולעדות את העיר כיום מועד. לבעלי הבתים בנישוויז לא נשאר עוד אף חדר אחד או עליה או פנה אחת אשר לא מלאו האורחים הבאים מקרוב ומרחוק בתוכה לגור. בבתי המשתה והאכל נדחקו המוני אדם מן הבקר ועד הנשף לחקור ממסך ולמלא גרונם ובטנם מכל מאכל אשר יאכל ומכל משקה אשר ישָׁתה. המשקאות והמאכלים נמלאו ותורקו עד בלי די, גם בחנויות גדל המקח והממכר, המשא והמתן, ולכל היהודים בנישוויז היו הידים מלאות עבודה והבתים מלאי פרנסה והעת עת שלומים לכל העוני והמחסור אשר מצאום במשך שתי השנים העברו — והם מנעו מפיהם אכל ומעפעפיהם תנומה בהיות עיניהם ולבם רק אל המון אורחיהם לעשות חפציהם, לתת מאוייהם ולמלא כל משאלותיהם. אכן לא בכסף מלא קנו האורחים מהם את כל אשר דרשו, כי הכל לקחו בהקפה, בבתיבה בנתר עלי לוח וקיר; אבל גם הם לא קנו סחורת ידם במזומנים, כי אם באמונה לקחו מכל אשר מצאו, ובחדול הסוחר מתת בהקפה ומבטוח באמונתם, בא ר׳ שבנא ויגמלם חסד ויגאלם מיד נושיהם בכסף אשר הלוה להם בלי נשך, לתמוך בידיהם כי מטו. על זה היתה לו קופה מיוחדה השמורה בידי פרומא=גאַלדא רעיתו, אשר שמחה אלי גיל מדי באה מצוה כזאת לידה, להחזיק בידי אחד

בעלי החנויות במוט רגלו, ככלות כחו.

„מידה אני לך מלך חי וקים — נתנה תודה לה׳ במועל ידיה — שזכית אותי בעוד מצוה אחת לעשותה בחיי, והיה זה שכרי למועד השמור לי אחרי מאה ועשרים שנה".

ולבל יקפח שכרה לעתיד לבוא, לבל יטען בעלה על המצוה לאמר: „כֻּלה שלי!", היתה לה תעודה כתובה וחתומה ממנו ומאֻשרה מהרב דמתא ומקוימה בפנקס הקהל, כי מחצית הגמול השמור לר׳ שבנא בעד מצות „גמילות חסדים" מגיעה לזוגתו האשה מרת פרומא=גאלדא לעת תבוא על שכרה לקבל חלקה בעולם הבא. והשטר ההוא היה לה למשמרת עולם להניחו בקברה לעת פקודתה לגבות בה את חובה מבעל הפרעון, ממי שהכל שלו והכל מתֻקן לסעודה אצלו.

העבודה והתכונה לקבלת פני הדוכס נגלתה ותשלם עד תמה. שערי נצחון נבנו במבוא העיר, מסלת התרף סלולה בשכבת המלח המכסה פני כֻלה. כל עבדי הנסיך ואנשי חילו לבושי מכלול כלם ועומדים על משמרותיהם כמשפט. מספר השָׂרים והנוגנים נמלא כחוק, והסיניור טראַמאַנטאַנאַ נתון במשמר וסגור על מסגר לבל יברח ממקומו לעת ידרשוהו; האורים מוכנים לכל הארמון מסביב להאיר לקראת השר בבואו — ולבחון את העברים ואנשי המשמר אם ישמרו תפקידם כראוי, השכיל רייטאַן להחרידם לעתים מזומנים בהדלקת אבק פורח, ביריַת כלי התותח ובצלצלי הפעמונים כברגע בוא הנסיך העירה.

גם היהודים נכונו לקראת הדוכס כראוי לו. החֻפה עשויה כפֹּרֶכת מן המובחר וארבעה כלונסאות הדשים המשוחים בצבע ירקרק עמדו הכן באחת פנות העזרה אשר לבית הכנסת. התֵּבה הגדולה אפויה כהלכתה; „כלי הזמר" נקראו מסלאנים לבוא והחזן דק"ק מיר כבר בא, כבר בחן את „כליו" בתפלת „מוסף" אשר נשא בשבת „חזון" להפליא. לקולו החזק והָעָרֵב צללו אזנים וצהלו פני כל, מר׳ שבנא הגביר דמתא ועד ר׳ פראַקאַפ הערל דמתא יהד שמחו ויעלצו בו וירוממו שמו לתהלה.

„לא! — דבר פראַקאַפ על לבו בכבדו את בית הכנסת בשבת ההיא אחרי התפלה — „מוסף" כזה עוד לא שמעה אזני מעודי. הן מי לנו גדול כר׳ עוזר פייפיאַל עליו השלום — ובכל זאת לא הגיע גם הוא בנגון „תכנת שבת" עד קרסוליו של זה. לדבר הזה יסלח לי ר׳ עוזר פייפיאַל במחילת כבודו, „שטאַ פראַוודא טאַ ניע גריעך (האמת נתנה להגיד) — הוסיף ר׳ פראַקאַפ בלשון האכרים בהתגלות לבו.

סוף דבר! הכל היה עשוי, הכל היה מוכן ומזומן לקראת הדוכס לקדם פניו בבואו, וכלם הכו

לו מיום ליום ומשעה לשעה, אבל איש לא ידע מתי יגיע היום והשעה, גם האדון רייטאן לא ידע מתי יגיע התור אשר יבוא הנסיך אל מקומו, כי הכל היה תלוי ברצון הנסיך וברוחו המשתנה לרגעים — ועל כן חכו כלם במנוחה, גם היהודים לא חרדו לעת בואו, בדעתם עם לבבם כי עוד ימים אחדים יעברו עד צאתו מבית יערו הנמצא בקרבת העיר, ששם אוה להרגיע ושם החל לחוג ולשמוח ולעשות הלולים כדרכו.

אבל פתאם היתה רוח אחרת עמו ותשנהו כליל...

ערב תשעה באב בא, הוא הערב אשר בו נהגו היהודים לשאת נפשם למרחקי ארץ אשר להם היתה בימים מקדם ולבכות על שברם באבוד מהם נחלתם, חפשיותם וערכם בבני אדם... מה גדלו אבותינו מיסדי דתנו אשר קבעו חקים כאלה השמורים מאתנו לשנות עולם לדורותינו! בהם יתעורר לעתים העם המפוזר והמפורד בכל העולם, הנגש והנענה בעבדות עולם, בהעלותו על לבו זכר שלומו וגדולתו ותפארתו מלפנים, והם יאמצוהו תקוה כי עוד ישגב ישע לימים יוצרו, כי עוד גאולה תהיה לו וכבודו ישוב אליו לעת קץ, כי בכל עבדותו ומצוקתו בהוה, כל עוד לא שכח את העבר עוד לא אבדה תקותו לעתיד, כי יהיו הימים האחרונים טובים מאלה. החבל המאחז את ההוה עם העבר הוא יקשרהו גם אל העתיד — כי בעקב העבר וההוה יאחז כל עתיד ובאשר ישנם שם הוא, וכל עוד הקשר הזה אמיץ בלב עם כבוש ונעבד, אין לו לאמר נואש, אין לו להחשב בעיניו כמתי עולם אשר אבד זכרם מחוון העתים, כי עוד לא נסע יתרו בו, עוד חזון למועד ואחרי נפלו יקום יחיה מעפרו ויחדש כנשר נעוריו להוסיף עשות דרכו בנתיבות עולם, ואולי עוד תהיה תפארתו על דרכו זו ביתר שאת ויתר עז מבראשונה... אבותינו מחוקקינו ידעו זאת ועל כן קבעו את המנהגים האלה אשר יזכירונו קורותינו מקדם והעתים אשר עברו על עמנו, למען אשר בהיות לנגד עינינו מחזה העבר לא תאבד תקותנו לימים העתידים לבוא... אבל האם הגיעו האבות מחוקקי הדת אל מטרתם הרמה והנשאה? על זאת יסיתני לבי בספק — יען כי הבנים שומרי הדת בהסתפקם במנהג אשר ישמרו לעשות כהלכתו, לא ישימו לבם אל טוב טעמו ויהי להם רק מצות אנשים מלומדה, מבלי הבין דרכו ומבלי בוא עד תכונתו; הנה שפתיהם מדובבות לתמם, אבל הלב כחרש; הנה הם שופכים דמעות כנחל, אבל לא על הטוב שאבד מהם כי אם על הרע שהגיע אליהם; הם יזכרו את העבר, אבל לא יראו בו כל קשר עם ההוה והעתיד — וכן יתקלקל החק העיקרי אשר כונה נשגבה יצוקה בו וישתנה ויהיה למנהג תפל, והתחבולה לגדולות ונכבדות תהפך ותהיה לתכלית קטנה ולמטרה שפלה אשר כל הרואה אותה ישחק עליה ובוז יבוז לה.

יהודי נישוויז, הם כל הסוחרים, החנונים והתגרים, בעלי בתי היי"ש, אנשי המלאכה וכל אנשי הקהלה אשר בפניהם המפיקים תשוקה למחיה ופרנסה יכיר הרואה כי חושבים הם על דבר גאולה וישועה כעל אודות השלג של החרף העבר, וכי מחכים הם יותר לביאת הדוכס (הנסיך ראדזיוויל) מלביאת הגואל המשיח — יהודי נישוויז הכינו נפשם לקיים את החוק המוטל עליהם על פי „השו"ע": לבכות על חרבן ירושלים ועל שרפת בית המקדש. בכל הבתים עלה אד תבשיל החלב, העתיד למלא בטנם לפני הצום הגדול אשר ימשך יותר מיום המים. בכל בית ובית בקרבת התנור עמד ספסל קטן אשר היתה משמרתו בפעם הזאת להיות במקום שלחן, אליו נסמך בעל הבית בהורידו את כובעו עד החוטם ובלעסו מאפה עגול (крендель) עם ביצה־קשה ומפולשה באפר כירה — לאות אבל גדול ויגון קודר. ככלותו מעשהו קם האיש ויחד עם אנשי ביתו וילדיו הזכרים נע ממקומו ובאנחות ואנקות ובגהיקות ופהיקות מתבשיל החלב אשר מלא בטנם התנהלו כלם לאטם אל בית הכנסת, לשמוע אל האיכות של ירמיהו הנביא ולקרוא את הקינות שיסדו הפייטנים ולשפוך דמעות ולבכות על חרבן ירושלים כמצוה עליהם מאז. בפעם הזאת התעתדו יהודי נישוויז להשפעה מרובה בדמעות, בדעתם כי מאת ר' שבנא הגביר דמהא נקרא למקרא הקינות החזן דק"ק מיר, אשר בקולו יעורר הלבבות וירגיז הנפשות עד כי גם אבן מקיר תזעק ותיליל מרה. אף אמנם לא שגו יהודי נישוויז בחשבונם, — החזן דק"ק מיר פעל נוראות בכחו על לבות השומעים ועל כל חושיהם בם, עד כי היה כל הבית יורד בבכי וקירות ביהכ"נ המו כהיללה הגדולה והנוראה — כי השתפכו נפשות כלם בנהרי נחלי דמעה אשר שטפו מעיניהם בלי הפוגות. גם הילדים בכו מבלי דעת מאומה; גם יצחק הצורף, האיש הגבן אשר היה לבו קשה מצור החלמיש, ובהיותו קטן אמנה ואפיקורוס גדול מאן מעודו להצטער על השרפה הגדולה שהיתה בעיר גדולה לפני שנים הרבה. ואולי עוד בימי המלך „סאָבעסקי" (כן היה דברו תמיד על אדות חרבן ירושלים לפני ידידו הנאמן יעקב הארוך חרש העצים), — גם קשה הערף הזה התעורר הפעם מבלי דעת ובהכבו את ראשו הקרח בגב רעהו הארוך והרק בכה ויהמה ויגעה כעגל הנעקר בעל כרחו מדדי אמו: „שמרון קול תתן מצאוני עוני, לארץ נכריה יצאוני בני, ואהליבה הזעק נשרפו

ארמוני, ותאמר ציון עזבני ה'", שנה בקולו אחרי החזן וירעש ויגעש ויתגעש ופתאם החל לתופף באגרופיו בכל מאמצי כחו על גב רעהו היבש כחרש, עד כי נאנק המוכה מרוב מכאובו ויקפוץ לאחור הרחק מרעהו ומהתעורותו היתרה.

רק בדבר אחד שגו יהודי נישוויז בחשבונם וזה הוא: ברגע ההוא אשר פרש החזן דק"ק מיר בידיו אל ארון הקדש ויקרא בקול קורע לבבות „עד אנה בכיה בציון ומספד בירושלים, תרחם ציון ותבנה חומות ירושלים", ברגע הזה הורם נס על מגדל הארמון בנישוויז לאות כי בא הנסיך ראדזיוויל בצל קורתו.

בעצם העת ההיא אשר ישבו בבית הכנסת לארץ ויחלו לקרוא מעל הספר את קינות ירמיהו, רכב ציר שלוח על סוס קל לבשר כי מרכבות כבוד הנסיך קרובות לנישוויז. אז נתן רייטאן אות — וכל אנשי הארמון, הרוכבים והרגלים שותו אל שער הגנזון אשר הזהיר ברגע ההוא באור יקרות מאלפי מנורות ולפידים אשר סביב שתו עליו. ויהי בנסוע הנסיך ואחות מרעהו בעגלות ההדר, והמון רוכבים עוברים לפניו ואבוקות בידיהם, והנה כל האצילים אשר חכו לו עמדו על יד השער בשתי שורות מזה ומזה ויחד נתנו בשיר קולם: „טאַ פאַן, טאַ פאַן, טאַ דאָבראָדזיי נאַש" (זה הארון, זה הארון, זה איש חסדנו); המנגנים הריעו בכלי שיר בהשמיעם את נגון סאָבעסקי למסע המחנה ומן הסוללות הרעימו כל כלי התותח, סוף דבר! הכל נעשה כסדר וכמשפט, איש איש נמצא על מקומו ועל משמרתו אין נגרע דבר. רק היהודים בלבד בהעמיקם נפשם בקינותיהם לא שמעו מאומה ולא יצאו לקדם פני אדונם כמשפט, ורק כאשר יצאו מבית הכנסת נודע להם כי הרוכם כבר בא והם לא קדמו פניו ולא ברכוהו בבואו!...

אז נפלה אימתה ופחד על כל יושבי העיר ויותר מכלם על הר"ר יעקב שמואל הרב דמתא, על ר' שבנא הפרנס ועל יתר זקני הקהלה. „העון הזה לא יכפר לנו — חשב כל אחד בלבבו בלכתו לביתו בראש חפוי ולב הרד — השחוק הוא לבלי קהה רצון ואולי עוד להעיר חמת הנסיך הזה מהיר החמה אשר בחרות אפו יוכל לעשות מעשים אשר לא יעשו!... בלילה הזה נדדה שנת רבים ולא יכלו לעצום עיניהם מיראה ורגז ומפחד רעה. הר"ר יעקב שמואל והגביר ר' שבנא לא עלו גם על ערש יצועם, כי בהיותם לכל לראש שמו אשם נפשם כי בראשם העון הזה אשר בגללו מי יודע מה יהיה לכלם! „זאת לנו בעונותינו הרבים — חשב הרב בלב נשבר — כי נשאנו נפשנו אל בוא הרוכם ונשם תקותנו בבן תמותה שהוא רק בשר ודם. אוי נא לנו כי חטאנו! בפינו נשאנו תפלה לאלהי מרום ובלבנו שמנו מבטחנו באדם לרבל דמה המשיל בחרס הנשבר, כחציר יבש וכו', רחמנא לצלן!".

ובהשפילו שבת על הספסל הנמוך נשען בראשו על ידיו וימתין עד „חצות".

גם ר' שבנא לא נתן מרגוע לנפשו ובלכתו בחדרו הנה והנה חשב עם לבבו לאמר: מי יתן ויכלתי לדעת את כל הנראה והנשמע פעת בארמון! השם הרוכם אל לבו כי נפקד מקום היהודים בבואו או לא? ומה אמר בהתבוננו על ככה?... אמנם בטוח אני ברייטאן כי לא יכסה ממני מאומה ועוד בלילה הזה יחיש ויגידנה לי — ולכן יהיה לי הלילה הזה ליל שמורים, ועל משמרתי אחכה עד בוא רייטאן אלי ויודיעני דבר.

ובהשפילו שבת על הספסל הנמוך נשען בראשו על ידיו ויעמיק במחשבותיו וימתין עד בוא אליו דבר רייטאן מארמון הרוכם.

— שבנא! — נשמע אליו קול פרומא-גאלדע מחדר המטות — למה זה לא תשכב לישן? הלא מחר יעירוך בבקר השכם, כי כן היה דבר השמש כי תפלת השחרית תחל בחצי השעה הששית.

— אל נא הדאגי לי, כי יודע אני מועדי! — ענה ר' שבנא וישב לחשוב מחשבות.

רק איש אחד ישן בלילה ההוא ושנתו ערבה לו — הוא קרפל השמש. אכן רבות מחשבות בלב איש ולו לא נתכנו עלילות! האיש הזה גמר בלבו לבלי תת שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה — הלילה הזה הקדיש לבצע חפצו במחשבה אחת אשר עלתה על לבו זה כבר, אשר אם יצלח להוציאה לפעלו ואשר בארץ הלקו לטוב לו ולביתו ולהטף אשר לרגליו.

כי אמנם קצה נפשו בפרנסת השמשות אשר לא תחיה את בעליה, אשר מעודו לא הספיקה לו לחם חקו, ובצוק העתים השיבתהו עד דכא והקרב לשאול נפש ילדיו הרבים בהתעטף עליהם נפשם מפני זלעפות רעב, ולהוסיף יגון על מכאוביו היתה קיבתם בריאה ובטנם ריקה בכל עת. הלחם היבש אשר הביא להם בעמל נפש ובדאגה אין קץ נטחן בין שניהם כבין רחים ורכב, רגע נתנו עיניהם בו ואיננו אף לא נודע עוד כי בא אל קרבם. בין כה וכה והילדים גדלו והילדות בגרו והנה הנערות עולות כפרות הבשן ויהד עליו התמלאו, עוד מעט ותקרב יתבוא עת פקודתן, עת לעשות — לכסות שער ראשיהן, כי לא נכון לבת יהודי כשר לאחר שבת בבית אביה בבתוליה — ומאין יקח ואיפה ימצא את עשיריות הזהובים הפולנים הנחוצים לנשואי כל אחת ואחת? האביון הזה כבר נסה להמציא לו שכרו מן

הצר, וינסה כחו בשרכנות, אבל לעסק הזה היה ר׳ קרפל גבר לא יצלח בימיו — כי היה איש תם וישר ולא ידע עשות חנף ולבחר לשון ערומים ולדבר תהפוכות ולהבר ארור המן עם ברוך מרדכי ולבוא על שכרו כנהוג. ומה היה לו אפוא לעשות? איך ימצא לו רוח והצלה ומאין יבוא עזרו?

בכל זאת לא אמר נואש ותקותו אמצתהו כי קרובה ישועתו לבוא, על פי סוד כמוס הידוע לו, על פי התחבולה נפלאה אשר לא יבצר ממנו לעשותה אם רק ידע לעמוד מועדה ולכון את שעת הכושר ואת הרגע המסוגל לה. וזה הדבר: הגדה אחת יש בעמנו על פי מסרת קדומים אשר יסודתה נעלמה מעין כל, כי בתשעה באב, ברגע ההוא אשר תגיע חצות לילה, יפתחו שערי השמים, ואשר ידע לכַוֵן את הרגע ההוא ולבקש דבר מה מאת ה׳ מן השמים, לא תשוב בקשתו ריקם ועד ארגיעה יבוא חפצו ככל אות נפשו, בקש ר׳ קרפל לדעת פשר דבר, על מה ולמה לא ישקדו כל באי עולם לעשות כדבר הזה ולמלא כל משאלות לבבם עדי רגע — אך שוא שאל לנפשו, כי לא מצא מענה. אולם יבושו הנרפים ריקם כי לא ידעו עת לכל חפץ; לא כן ר׳ קרפל, הוא לא התעצל בנפשו ויהי נכון לקראת הרגע ההוא לשקוד עליו בכל מאמצי כחו, רק זאת היתה מבוכתו — כי לא ידע מה לבקש ואיך לבקש ומה יהי נוסח בקשתו הדרושה להיות במלה אחת או לכל היותר — לא יותר משתים, למען אשר יוכל לבטא אותן כהרף עין ברגע ההוא המסוגל לזה. ומה אפוא יבקש? היבקש כי ימהר הרוכם לשוב ולבוא נישוויזה? הלא על זאת תתפלל כל הקהלה זה ירחים הרבה, וכבר צמה צומותיה ותרב זעקותיה עד בלי די. ומה לו ולהרוכם מבואו נישוויזה? בית יין איננו מחזיק, חנות אין לו וידיו לא תצלחנה לכל מלאכה — ומה בצע בבוא הרוכם או מה מנהו יהלוך אם עוד יאחר שובו כהנה וכהנה? — היבקש ביאת הגואל המשיח? זאת לא יכול מפני שלשה טעמים: ראשית דאג ויירא פן לא הגיע „הקץ", והיה כי ירחוק את השעה והרה אף ה׳ על אשר האיץ בו קרפל השמש להעלות את בני ישראל לארץ אבותיהם לפני בוא קץ הימין... שנית הלא ידוע הוא כי לפני ביאת הגואל יבוא „חבלו של משיח" והיו מלחמות גדולות ועצומות, מלחמות „גוג ומגוג", ור׳ קרפל הירא והחרד מפני כל מחלקה שהיא, איך ישא משא הגוים הנלחמים, את טרחם וריבם, את רעש התופים תרועת החצוצרות, רעם כלי התותח, מעוף כדורי המות ולהט החרבות וברק החניתות וכל כלי הזין והנשק היכולים להביא ח"ו לידי שפיכות דמים, רחמנא לצלן! בדבר הזה החזיק ר׳ קרפל מעודו בדעת עולא וכמוהו אמר בדבר ביאת הגואל: „ייתי ולא אחמיניה!", טוב מזה כי יבוא אחרי מאה ועשרים שנה, כאשר יאסף קרפל אל אבותיו וינוח בשלום על משכבו בבית מועד לכל חי, והיה כי יבצע המלך המשיח את כל מעשהו במלחמות גוג ומגוג, אז יבוא קץ הימין ויגיע זמן תחית המתים, ויחד עם כל ישני אדמת עפר יתעורר ר׳ קרפל וינוע ויעבור בגלגול מחילות בדרך ישרה עד שערי ירושלים... ושלישית מה בצע גם בביאת הגואל והוא איננו מזרע הכהנים אף לא מבני הלוים ואין לו אפוא כל תקוה לקחת הלקו בתרומות ומעשרות. אמנם טוב מאד היה לו נתקימה נבואת ר׳ חייא ברבי יוסי שאמר: „עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת" — כי אז יוכל לקחת לבנותיו חתנים תלמידי חכמים ולתת להם מזונות על שלחנו עד שיספיק כל אחד ואחד לעשות לו „חדר" בפני עצמו ולהיות לְמלמד; אבל מי זה לידו יתקע כי לא יבוא דבר שמואל, שאמר: „אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, שנאמר: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ": ברור הוא כשמש כי אז יכניסוהו ברשימת „האביונים" הנזונים רק מלקט שכחה ופאה — ובמה טובה הפרנסה הזאת מפרנסת השמשות בבית הכנסת בקהלת נישוויז? הכדי וראוי לו למען „הקבצנות" הנשקפה לו לעתיד לבוא, להתגיז ארץ ושמים ולהקדים ביאת הגואל ולהביא חבלו של משיח? הלא טוב מזה כי יבקש דבר מה אשר בו ייטב לו ולזרעו אחריו; אבל מה אפוא יבקש?

ימים ושבועות התהפך ר׳ קרפל בתחבולותיו ויגע ברב כחו למצוא לו שתי מלות אשר תכילנה את כל הדרוש לחפצו להיטיבו באחריתו. אך „יגעתי ולא מצאתי אל תאמין" — כי אמנם מצא לאחרונה את שתי המלות אשר בקש, והן: „כפת=אדומים", לאמר: כפת הראש מלאה דינרי זהב. אם כזאת תהיה לו אז בוז יבוז להרוכם וגדולתו, גם כל ראשי הקהל וגבאי בית הכנסת מאפס ותהו יחשבו לו, כי לא נופל יהיה מהם, ותחת היותו שמש ומשרת הקהלה, גביר יהיה לאחיו כמוהם, גבאי יהיה בבית הכנסת כמוהם, ובעמדו לימין הקורא תהיה ידו אוחזת ביד הכסף להורות באצבע על כל הכתוב בספר התורה כמוהם.

— סוסיא=בתיה! — קרא בקול נגיד ומצוה לאשתו שתומת העין בשובם בערב ההוא מבית הכנסת — רפדי לי יצועי על גל האשפה אשר בחצר, כי שם אשכב ואישן בלילה הזה.

— אי זה רוח עברה עליך כי תבקש לך כזאת? — השיבה סוסיא=בתיה בהביטה אליו בשאט בנפש — לך ושכב למעצבה על מקומך ואל

תבקש לך חדשות! הן הכסת קרועה ובלויה גם בלעדי זאת, ואם תניענה ממקומה ותסחבנה על החצר ועשית כלה אותה ומה תעשה באחריתה?

— ירוק אירק בך ובכסתך הישנה! השיב קרפל בגאוה ובוז, בתקעו שתי בהונות ידיו בחגורתו הבלה אשר במתניו — דומי לי והתהוללי למחר, והיו לך תחתיה עשר כסתות הדשות, מלאות וטובות.

— הי, הי! — נהמה סוסיא־בתיה בתתה באישה את עינה האחת ולבה השתומם בתוכה — ומאין יבוא לך עשר כזה? האוצר בלום מצאת או את אליהו הנביא פגשת והוא הריק לך ברכתו?

— חשבי לך כאות נפשך; אבל דעי וראי כי לשבת „נחמו" הבע"ל, נהיה כלנו לבושי מחלצות ומעדנים נאכל וממתקים נשתה אנחנו וילדינו ככל הגבירים אשר בארץ, אנשי השם.

קרפל דבר דבריו אלה בגאון ובבטחה עד כי גם לב סוסיא־בתיה לא יכול עוד להסיתה בשפק, ותבטח בבעלה כי אמת יהגה חכו ואין זאת כי אם בדרך נס עשה עשר רב לפתע פתאם, והכבדהו בלבבה ותחל להתנות אהבים עמו, והשנה קולה העב וגרונה הנחר ותאמר לו בהגה אהבה כיונה הומיה:

— קרפל עטרת ראשי! הנה נא הואלתי לדבר אליך ועתה אל נא יחר לך בשאלי את פיך: איזה בגדי שבת החשוב לעשות לי?

— כלם יהיו ממשי מעשה פסים כמלבושי אני.

— ולמה לא תעשם לי מרקמת זהב וכסף?

— יען כי די לך גם במשי מעשה פסים.

— אך כילי הנך ורע עין! — קראה סוסיא־בתיה ותשת על פניה העקומים נוספות בעקשות פיה.

— אם כילי אני או לא, אחת היא לי, ואחת דברותי ולא אשנה: רקמת זהב וכסף לא אלבישך, כי גם המשי יעלה לי בכסף רב אשר לא על נקלה תמצאיהו.

— אנא עשה לי למצער את החשן מרקמה כזאת!

— לא!

— את המטלית המכסה על החזה!

— לא ולא!

— הלא מצער הוא ובכמה החשב לך?

— רב לך סוסיא־בתיה, אל תוסיפי דבר! — קרא קרפל בחמתו וירקע ברגלו — הלרוששני את אומרת? הוי אשת כסילות הומיה וסוררת! זה מעט נמצאה עליה בלויי סחבות ועתה היא מבעטת גם בבגדי משי הנתונים לך, מי ראה רציחה כזאת ומי שמע כאלה! אנכי לא אחשה, אנכי אקרא על זה חמס בשערים!

— הס! למה זה תצעק עלי? — חננה סוסיא־בתיה קולה בהתאמצה להשיב נפש בעלה למנוחתה — הלא לא ביד הזקה אקח ממך. אם תחפוץ להעתר לי — טוב, ואם לא — ועשית כאשר עם לבבך. אנכי לא אזמינך לבית דין בעבור זה, אף לא אבקש ממך ספר כריתות לימי זקנתי, ולמה זה חרה לך?

— את לא תבקשי ספר כריתות, — אבל השמרי לך מהעלות חמתי... לכי ועשי כדברי, ואל תרבי שיחה עמי, כי לא עת לי עתה לשחת דברי עם אשת כסילות הומיה ובל ידעה מה. קין לדברי רוח, לכי ורפדי יצועי כאשר צוית!

בפעם הזאת נכנעה סוסיא־בתיה מלפני אלוף נעוריה אשר עדה גאון וגבה כדרך הגבירים — ותלך ותוצא את הכרים והכסת ותרפדם על גל האשפה ותך בחבילות נוצותיהם עד אשר השתטחו למישרים ותכן לבעלה משכב רך ונעים אשר על דעתה יכול גם הדוכס לקנא בו. וקרפל הרטיב ראשי אצבעותיו במים ויקרא ברכת „המפיל" וישתרע על יצועו בגמרו בלבו לבלי תת שנת לעיניו כל הלילה ולהיות עיניו פקוחות אל השמים הבהירים ואל הכוכבים המזהירים, עד אשר יפתחו שעריהם וקרא את שתי המלות והריקו לו ברכה עד בלי די. ולבל יאחר את הרגע הנכון שם שתי כפות ידיו על ראשו ויתקע צפרניו בכפתו הרשנה והשמנה להיותה נכונה לפניו ברגע ידרשנה.

ח׳.

גם שנת הנסיך ראדזיוויל נדדה בלילה ההוא, כי היה דמו פחז כמים ועורקיו לא שכבו. את לבושו פתח מכפתוריו אך לא הסירהו מעליו ובאחזו בקנה מקטרתו הארוך נע בחדרו הֵנה וְהֵנה וישם וישאף מקצר רוח, לרגעים מרט את שפמו אשר שיבה זרקה בו ושפתיו מלאו זעם ונשמת אפו כנחל גפרית בערה בו. פגישת הכבוד אשר הוכנה לו לא הרגיעה את רוחו ועוד הוסיפה להרגיזהו ולהבעיר כאש אפו. מלא כעש וחמה בא הארמונה, ויגרש מפניו את כל בני לויתו ובתוכם גם את בן אחותו, את מוראווטקי שר האלף, וימהר ויבוא אל הדר משכיתו, בהשליכו מעליו בדרך הלוכו את נעלי ידיו ואת כובעו ואיזה ממלבושיו ועדייו אשר עליו. ורייטאן אשר הבין אל מראה אדוניו כי הסער נכון לבוא, חשב מזמות להרגיע רוחו בהכינו לו בחדר משכיתו את הדברים אשר אהב אדוניו ואשר נתנו שעשועים לנפשו בימים

מקרם , את העגור המלֻמד לדבר כלשון בני אדם הציג בכלובו על תחתית החלון הפונה אל הגן , ואת החתול הסיבירי אשר אהב אדוניו לצחק בו הושיב על המצע , ועל השלחן הניח את מכתב העתי הנודע לשם בעת ההיא, אשר בהתוליו השנונים שמח תמיד לבב ראדזיוויל ויסר מעליו רוחו הרעה . אבל בפעם הזאת היו כל התחבולות האלה ללא הועיל — כי כבוא הנסיך אל חדר משכיתו ויבט בעינים מלאות חמה על כל סביביו ותהי ראשית מעשהו לקחת את השוט התלוי על הקיר וליסר בו את החתול הנבהל והמשתומם בקראו אליו בחמתו : „לעזאזל פאנע קוהאנקו , לעזאזל קָךְ לָךְ !" וכן לא חדל מהכותו עד אשר באה חכמה בלב החַיָּה ויקפוץ וינס החוצה . אחר כן ראה את העגור שוכן בכלובו , ויפתח את החלון וישלך אל הגן את הכלוב ואת העגור אשר בו בקראו לאמר : „שם פאנע קוהאנקו , שם מקומך !" , ועל עלי מכתב העתי לא שת גם עינו , אך ירוק ירק אל עבר פניו ויחל לנוע בחדרו הנה והנה כארי זועם הסגור בכלוב , וקול צעדיו נשמע למרחוק .

אבל מה זה הרגיזהו ככה וירתיח כה את דמו הנשחת בפרעותיו בחיים ? למה זה ועל מה זה נתכה כאש חמתו עד כי היה כמשֻׁגע אשר רוח רעה תבעתהו ?

זה הדבר אשר היה בעוכרי נפשו : כי בהיותו בדרך בתחנות האחרונה אשר לפני שער עירו , הגיעהו צרור מכתבים מקראקוי, מווארשוי, ומווילנא , בהם נמצאו דברים אשר היו למורת רוחו . שם נאמר כי תקונים הרבה עתידים להיות בהנהגת המדינה והממשלה , כי הרבה דברים נמצאו בהנהגה הקודמת אשר לא הפיקו רצון מושלי הארצות האחרות , הקרובות והרחוקות . אמנם רחוק היה לב הנסיך מענינים כאלה , והליכות עולם זרו לרוחו בהיותו רק לנפשו , ברדפו רק אחרי תענוגיו ושעשעיו מבלי שית לב לכל אשר סביביו ; בכל זאת נמשך לפעמים אחרי סכסוכי האספות , בהיותו אחד מראשי אלופי ליטא , אשר רבים סרים למשמעתו ורבים מהם הנותנים לו כתף סוררת בהחלקם לפלגותיהם כדרכם . במכתבים ההם קדמו בעלי המפלגות השונות את פניו בחנפי לעגי מעוג , בהתאמצם למשכו אחריהם שלחו לשונם ברעה ויביאו אליו דבת האחרים השאטים אותו בנפש — היוצא מדברי כלם היה כי אף אחד מהם לא יכבד אותו , את הנסיך ראדזיוויל , כערכו , ויחדו בוז יבוזו לו ולתכונת רוחו ולכל עלילותיו בחייו . זאת נוכח לראות ברור כשמש על כן התחמץ לבו בקרבו ונפשו ירעה לו .

ובכן אפוא יחשבוני לאיש שוגה ופתי ! — קרא בחמתו ופניו האדימו כתולע . ויקח את המכתבים ויקרעם לגזרים ויפיצם וירמסם ברגליו — אך הנני להם , עוד מעט וידעו את תנואתי ! יאספו נא יחד אספה , אז בוא אבוא אליהם ובשוט אשר בידי ארשום את דברי חכמתי על עורם ובשרם , אשר יעמדו להם לזכרון כל ימי חייהם , וידעו אז כי הנסיך ראדזיוויל יודע לכלכל דבריו במשפט וזרועו מושלה לו לשום משמרו בתוכם .

ברגע ההוא הוגד לו כי עגלות החרף עומדות לפניו הכן , ובקרעו את כל הנותר מהמכתבים ישב בעגלתו בחמה עצורה כאש בקרבו , וכן עבר דרך עירו ויסר אל ארמונו .

כאשר בצע מעשהו בחתולו ובעגורו נשאר בודד בחדרו . ברגז לבו נדדה שנתו מעיניו , כי רָתחו מעיו ודמו היה כמרקחה . הוא בקש לו רק במי לכלות חמתו , ובאין לו איש כזה הוסיף התגעש כי חרה לו עד מות . פתאם עמד רייטאן בפתח החדר .

— מה לך פה ? — שאלהו הנסיך באפו .

— הנה רץ בא ! — ענה הסוכן בעמדו לפניו בכבד ראש .

— מאין ?

— מווארשוי .

— ומה הביא אתו ?

— בידו מכתב מראש שרי הממשלה , מהשר זאמאיסקי .

— קחהו מידו והביאהו הנה ! —

— גם בו לא אמצא בלתי אם שוט לשון או דברי תהפוכות ; לשון חנף השלוחה מחצר המלך או דברי נרגן מאחת הנשים הצובאות שם — אמר הנסיך בגשתו לשבת אל השלחן — אבל בנפשי נשבעתי כי שוט מוסרי יעבור גם על עור הגאיונים רואי פני המלך . אנכי אקרע עורם מעליהם , אנכי אשחית מאיש מראיהם — אז ילמדו דעת ליראה את שם הנסיך ראדזיוויל ולא יעיזו עוד להתעלל בו בזדון לבבם .

אבל לא כאלה היה מכתב השר זאמאיסקי — כי בלשון אחרת דבר בו , ואלה היו דבריו :

„הוד כבוד המלך ושרי האספה מלאו את ידי לחוקק חקים חדשים בעד כל יושבי ארצנו ולתת גם משפטים חדשים ליהודים היושבים במדינות המלוכה ובמחוזות השרים למשפחותם למקומותם — אי לזאת אכבדה נא לפנות אליך אדוני הנסיך בבקשתי : להמציא לי את הידיעות הנחוצות על אדות היהודים הנמצאים תחת שבט ממשלתך — ועל זה ישיב תודות לך עבדך הדורש שלומך וטובתך .

אנדריי זאמאיסקי" .

— השידים ! — קרא הנסיך בקפצו ממקומו כמו נשכהו נחש ממכתרים — הם הפצים לפרוש כנפיהם על השידים אשר לי, אשר קנין כספי המה. אך שוא תבקשו כזאת, פאנע קוחאנקו, וזאת לא אתנכם לעשות, פאנע קוחאנקו! אנכי אדון לנפשות השידים אשר לי, אני ולא אחר, אני ולא מלך ולא איזה אספה שתהיה. אם אחפוץ — וגרשתי איתם כלה מנחלותי, או אדושם ואדיקם והיו אפר תחת כפות רגלי. איש בתבל לא ימנעני מעשות בהם כאַות נפשי. הוי רייטאן!

הסוכן שב ועמד על מפתן החדר.

— כמה ושידים יש לנו בזה? — שאלהו הנסיך ושפתיו מלאו זעם.

— שלש מאות ושמונים ושבע נפש, אנשים ונשים יחדו.

— וכלם חיים ובריאים?

— כן הוא אדוני כאשר דברת.

— ומדוע זה נפקד מקומם בבואי העירה? ולמה לא יצאו לקראתי, לקדם פני אדונם ומושלם?

רייטאן עמד נדהם ולא ידע מה לענות.

— אתה, פאנע קוהאנקו, לא תדע, לכן שמעה לי ואגדך פשר דבר — הוסיף הנסיך לדבר והמתו בערה בו עד להשחית — השידים הם ערומים ונוכלים מאין כמוהם; הם הריחו באפיהם מרחוק כי רוח חדש נשב מחצר המלוכה; בווארשוי הושבים מחשבות להוציא אותם מתחת עול סבלותנו, ועל כן הם נועזים למרות עיני כבודי והנם שולחים את הזמורה אל אפי: הא לך זאת, פאנע קוחאנקו, יאמרו, כי לא עוד אדון הנך לנו ואת מוראך לא נירא ודעת דרכיך, פאנע קוחאנקו, לא נחפוץ עוד.

— כי אדוני הרם והנשא! — הנן הסוכן קולו בתקותו לפקוח עיני אדוניו ולהראותו כי שגה בראה — אנכי היודע ועד כי מאד כלתה נפשם לתשובתך אדוני, אף הרבה הרבו התכונה לפגשך בכבוד גדול כאשר לך אדוני יאתה, ואין זאת כי אם משגה היה אתם באחרם למועד מבלי הדעת.

— מבלי הדעת! הא הא הא! היהודים שגו מבלי הדעת! היהודים, פאנע קוהאנקו, לא ישגו לעולם, הם ידעו תמיד מועדם וימצאו עת לכל חפץ. הם ערומים ונוכלים היודעים מראשית אחרית, להם הוש חוק כחוש הכלב בהריחו; הכל גלוי לפניהם ואין כל נסתר מנגד עיניהם; הם יודעים דרך הרוח גם בטרם יפוח. הם הריחו עתה מרחוק את החדשה בטרם תצמח ועל כן סרו ממני בבגדם בי ויפנו אלי ערף ולא פנים.

— הנה נא הואלתי להעיד עדותי לפני אדוני הרם והנשא — הוסיף הסוכן הטוב להצדיק נפש הנאשמים — כי נאמנים הם לך בכל נפשם ומאדם, ויום ולילה לא יחדלו מהעתיר אל אלהיהם בעד שלומך וטובך, ולחנם תקצוף אדוני הרם והנשא על האמללים האלה. תנני נא אדוני הרם והנשא וארוצה העירה וכרגע ארע מה היה להם ולמה נפקד מקומם בבוא אליהם האדון אשר אליו הם נושאים את נפשם.

— מקומך אל תנח! — קרא הנסיך הזועם בהניעו אליו ביד — אנכי אחרת אעשה להושידים שלי, אנכי אתנהג עמם על פי דרכי וידעו כי ראדזיוויל אני. יחוקקו להם שם חוקיהם בווארשוי, יכתוב לו המלך ועבדיו משפטיהם כאות נפשם, אך לא פה בנחלותי אני, פה אני המלך בחסד עליון, אני המחוקק בארץ ממשלתי, אפס זולתי. ואתה פאנע קוחאנקו זאת עשה: לך ואספת תיכף את עבדי ההיידוקים ורצועותיהם בידיהם, והקיפו את העיר מכל רוחותיה לבל תצא ממנה אף נפש אחת, וביום מחר בצהרים תקבוץ את כל השידים אל רחוב העיר אל מקום אחד וירית בם מכל כלי התותח אשר על הסוללות בפעם אחת, לבל תשאר מהם אף נפש אחת. ההבנת את דברי, פאנע קוהאנקו?

— ל — ל — לא! — נהפך הסוכן בלשונו וישא עיניו בחרדה אל אדוניו אשר נדמה לו כי השתגע כלה — אך... אמנם... אנכי אבין הגיגך, אדוני הרם והנשא, וארע כי צחוק תעשה לך.

— המצחק אני בעיניך? — שאל הנסיך ועיניו גם הן נטיו אל עבדו לראות אם לא השתגע הוא — לא עת שחוק עתה לי, פאנע קוהאנקו, והנני נשבע לך באלהי ישעי כי לו יכלתי לקבוץ אל היהודים גם את כל אדוני הארץ, ומלכם בראשם, כי עתה לא נמנעתי אף רגע מלכלות אותם עם השידים גם יחד.

— אבל כי אדוני, שלש מאות ושמנים ושבע נפש!...

— אבל איזה נפשות הן? הלא נפשות ושידים ארורים ונבזים, אשר כל אוכליהם לא יאשמו — כי מה בצע בחייהם? הלא אך לחנם יטמאו את אדמתי.

— אבל אדוני הרם והנשא! הלא עד כה משכת להם חסדך והפקדם בטוב ישועה ורחמים...

— כן עשיתי כאשר חפצתי, ועתה אחרת אחפוץ. ומי יאמר לי מה תעשה? עד כה נשאתים ועתה בחלה נפשי בם וחייהם היו עלי למשא — ולבל יוסיפו עוד להיות לשכים בעיני ולצנינים בצדי הנוצרים הטובים, הנני לשלחם בדרך כל הארץ והיו כלא היו.

— ובכל זאת...

— רב לך, פאנע קוזאנקו, אל תוסף דבר! — בהלהו הנסיך בחרונו ברקעו ברגלו ובנופפו עליו ידו — לך ועשה כאשר צויתיך ומהר לעת הזאת לא תשאר בנישוויז אף נפש אחת מכל העם הזה, הנבזה והנמאס בעיני. לך כרגע ואל תעמודה!

— עוד זאת חשך אלהים לי, כי לפני הפרדי מזה אסבלה בשחת נפשי ואגאל כפי בדמי נפשות נקיים, יען מה? יען כי כן חפץ המשֻׁגע הזה! — הגה רייטאן ברוחו הקשה בצאתו מאת פני ארוניו, והמחשבות האלה דפקוהו בלכהו עד כי החל האיש הבריא והכבד לרוץ בחפזה בחום הלילה ההוא. רוחו קצרה עד מחנק נפש, אגלי זעה נזלו ממנו כגשם שוטף, ובכל זאת לא שם מעצור לרוחו וירץ בכל מאמצי כחו למהר ולבוא אל ידידו עז, אשר דבקה נפשו בו ואשר לעת מחר עתידה נבלתו להתגולל בתוך הרחוב בין כל חללי אחיו הצבורים למאותיהם! הרעיון הזה דכא לארץ חיתו ויכס עליו בצלמות, ולבו הכהו בכתר בשומו אשם נפשו כי ממנו יצאה הרעה על כל יהודי נישוויז, בהחרישו מהם מבלי הודיעם עת בוא הנסיך העירה — כי בשקדו על מעשהו ובהיותו אץ ונמהר בעת ההיא לפגוש את אדוניו, לא זכר את היהודים וישכחם, ועתה הנה יחדו ערוכים כצאן לטבח, בא יומם, קרב קצם, ומידו היתה זאת להם!

מרגע לרגע גדלה מצוקת האיש הטוב הזה עד כי לא עצר עוד כח ללכת, ויעמוד על מקומו יפרש כפיו ויבך. אבל פתאום זכר כי לא עתה העת לעמוד, כי כל רגע ורגע ייקר מהון רב, וישב וירץ לדרכו ויפול כאבן אלגביש בבית ר׳ שבנא אשר שב על משמרתו ויחכה לו כל הלילה.

ט.

בעת ההיא והמיועד להיות גביר בנישוויז, הוא קרפל שמש ביהכ״נ והקהלה, שכב במרחב על יצועו אשר רפדה לו אשתו על גל האשפות כחפצו. ידיו אוחזות בכפתו השמנה ופניו מפנים למעלה ועיניו הבוחות מביטות אל זהר הרקיע ושומרות את שערי השמים לעת יפתחו להריק לו ברכה עד בלי די. גם כי עיפה נפשו ממרוצתו בערב ההוא וחבלי שנה אחזו שמורות עיניו, לא חדל בכל זאת מהתבונן בהקיץ אל עבר פני השמים הבהירים כספיר לטהר, אף הכמתו עמדה לו למצוא עבודה לנפשו לענות בה לעת ההיא בהפטרו מכל עמל החיים — כי שם לבו למנות מספר לכוכבים, ויספור וימנה את צבא השמים ויתפלא הפלא ופלא בראותו כי כאשר יוסיף למנותם כן ירבו וכן יפרצו לעיניו במרחבי שחקים, עד כי נדמה לו הרקיע כמו רֶקֶם כלו מכוכבי אורה; אלה ירוצצו כברקים וינוצצו כספירים, ואלה יהלו באור כהה וידמו בלבנת מראיהם כנטפי חלב עזים אשר זרקו שמה מבלי חפץ.

— הוי מי יתן והיה לי מספרם בדינרי זהב או אפילו בזהובי פולין! — חשב בלבו בהגיע בחשבונו עד ארבעת אלפים! אבל אחרי שובו נחם בהשבו עם לבבו כי במלוא כפתו ימלא שפקו למדי, ואל נכון יתנו מדה מלאה ואולי גם גדושה — כי שם בעולם האמת אין כל אונאה ותרמית. ובאמת מה מהם יהלוך? המעט כסף וזהב יש לה׳ באוצרו הטוב? ...

אבל לא כביר עסק קרפל בחכמת החשבון ובמספר הכוכבים, כי עיניו אשר החלו להסגר נמשכו עד מהרה אחרי מחזה חדש הנראה אליו מפאת צפון — ששם עב קטנה עלתה ככף איש ובעלותה למעלה כן נראה דמותה כמראה הכפת הישנה הרפודה תחתיו. רגע אחד עמדה על מקומה במרומי שחקים ופתאם שטה לפאת דרום והנה עב אחר עולה לקראתה ומראהו כדמות פני הסינור הישן המצמד על מתני כוסיאבתיה אשתו! עד מהרה התלכדו שני העבים יחדו והנה חשכו משחור ומראיהם כפרכת האבל הערוכה ושמורה לימי החרבן. אז החלו להתגדל ולהשתרע חיש מהר עד כי ברגעים אחדים כסו את כל הרקיע. הכוכבים נעלמו ממסלותיהם וענן כבד כסה עליהם בצלמות. מרחוק נשמע קול רעם בגלגל וברקים לוהטים התעופפו כחצים ובני רשף, מגור מסביב. האמנם יהיה גשם מטרות אשר יסוכך בעברתו על שערי השמים לבל יוכלו להפתח אף רגע? — חשב קרפל בלב הרד ונפשו ירעה לו על הגשם הבא ללא עת... פתאם הרשו אזניו מקול רעם נורא ואדיר הנשמע ממעל לו, אך הוא אמץ לבבו ויזכור כי עתה עת ישות נחת רוח ליוצרו ויקרא בפה מלא: „ברוך ... שכחו וגבורתו מלא עולם!" ... אז נפקחו עיניו וירא והנה מקצות קדים עולה ראש גדול מאד ופניו פני זקן ואיש שיבה והוד שפמו איכה וזקנו וקוצותיו תלתלים לבנות כשלג. לב קרפל הגיד לו כרגע כי את מיכאל המלאך הראינה עיניו. וראש מיכאל עולה מעלה מעלה בכפת השמים עד הגיעו אל מרום קצה, ובתפישת העין חשב קרפל ומצא כי מדת כל גופו היא לא פחות ממהלך ת״ק שנה... בהגיע ראש מיכאל עד המקום ההוא עלה עוד קדקד שער מתהלך בקדשו מקצות מערב, וגם לו דמות איש זקן ושיבה — וגם אותו הכיר קרפל כרגע וידע כי זה המלאך גבריאל. שני המלאכים עטופים שחורים ובתי ידיהם רחבים מאד

וחגורותיהם כמראה הקשת בענן ובידיהם מטאטאי אש גדולים ונוראים, המאורים זיקות ומהם כידודי אש יתמלטון בלי חשך. שני המלאכים קרבו עמדו פנים אל פנים תפושים ברוב שרעפיהם בקרבם. מעט לעת הוציא כל אחד מחיקו קרן גדולה מאד ולה מכבה בכף טהור המכסה על פיה הרחב, ומראה המכסה כפני הלבנה במלואה. את שתי הקרנות הכיר ר' קרפל כהרף עין כי הן קרני שור הבר, והמלאכים פתחו מכסיהן בקול שריקות כקול השופר בתקיעה הגדולה, ויתנו איש לאחיו להריח מהן אבק טבק מהול בשמן אפרסמון, והריח מלא את כל פני השמים ויגיע עד אף קרפל השמש אשר הכיר ברגע ההוא כי זה ריח גן העדן, וימהר ויברך בכונה גדולה ברכת „בורא מיני בשמים".

אז נשמע לו קול רעש גדול אדיר והוק הבוקע ויורד דרך העבים, ואזניו הקשיבו את המלות המשׁשבות והולכות מכוף העולם ועד כיפו לאמר: „כלו כלו, פנו דרך, הריטי מבשיל מדרך ע ע ע מ!!!

ככלות הקריאה הזאת קרצו מיכאל וגבריאל בעיניהם איש אל אחיו ויקפלו בתי ידיהם למעלה ויהלו לטאטא את הרקיע מחשבת העבים ויפנו אותם עד קצות השמים ששם נערמו ונצבו כמו נד, וכהרף עין נראו פני הרקיע עם רבבות הכוכבים הזורעים בו. למראה הזה חיתה רוח קרפל וישב להביט השמימה בלב נכון ובטוח בישועתו.

והנה קול ממרום נשמע: „פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים!"

וחרדה גדולה נפלה על קרפל, כל עצמותיו רחפו, עניו התנקשו יחד וחיל אחזהו כיולדה.

— העת הגיעה, הרגע הנערץ קרוב לבוא, עוד מעט ויפתחו שערי השמים — ומי יודע אם אעצר כח, אם לא אתעלף ברגע האיום ההוא או אשכח את שתי המלות אשר בהן תלויה ישועתי!... אנא אלהי אבותי, אלהי אברהם יצחק ויעקב, אנא אל תשליכני מלפניך! אנא הושענא והושיעה נא!

„פתחו שערים!" נשמע הקול ההוא בקראו שנית.

ומיכאל וגבריאל השליכו מטאטאיהם הצדה ואיש איש הוציא מחיקו מפתח אש איום ונורא במראהו.

— אשמנו, בגדנו גזלנו, דברנו דופי — החל קרפל להתודות ולכפר בני שופט עליון, מיראתו פן יבוא קצו ברגע ההוא ובעצם התמו יגוע.

„פתחו שערים!" נשמע הקול בפעם השלישית.

ומיכאל וגבריאל הניעו באצבעותיהם במקום אחד בתוך הרקיע ואחר כן תקעו יחד מפתחותיהם

במקום ההוא ויסבום על ציריהם — והנה שערי השמים נפתחים במרחב ועיני קרפל כהו מאור יקרות אשר האיר אל עבר פניו.

— כ-כ-כפה! — הספיק השמש לבטא בשפתיו ואז — פקח את עיניו, אבל כרגע שב ויעצמן, כי לא יכול נשוא את האור הגדול הבוקע ויורד אליו מאת העששית המאירה אל עבר פניו והקרובה אליו עד כי נגעה בקצה חוטמו.

— מה מאד חזקה עליך שנתך, ר' קרפל! — נשמע אליו קול בעל העששית — זה כמה עומד אני עליך ומתאמץ להעירך ולעוררך מתרדמתך, ואתה מאנת להקיץ.

— הוי! מה? קרא קרפל בשממון בקפצו מעל האצפה — איפה אני? מי זה פה? ואיה כפתי?!

— הלא אנכי יעקב מיודעך, משרת ר' שבנא; ולמה זה חרדת ככה? הן כפתך על ראשך היא ואיש לא נגע בה.

— יעקל? — שאל קרפל בלב פג, כי עוד לא האמין למראה עיניו — ומה לך פה? האתה עוררתני משנתי? ואנכי האמנם ישנתי?... הוי ואבוי! — קרא ויבך מרה — אכן ישנתי לאידי ובכן אחרתי המועד, אללי לי!

— אל נא תשתוחח, כי עוד לא אחרת מן המועד! — נהמהו המשרת בפתקי במלא פיהו — עוד שעה אחת נשארה עד החצות, אך זקני הקהל דרושים להקיץ משנתם כרגע, ואנכי שלוח אליך לשלחך אליהם להעירם. גם אדוני ער בלילה הזה אף לא עלה על ערש יצועו.

— ר' שבנא? ואיפה הוא? מה מעשהו עתה? ולמה זה לא עלה על ערש יצועו?

— אני לויתיו על דרכו הנה; הוא הלך להרב ר' יעקב שמואל. גם הרב עודנו ער, כי לא יתן שנת לעיניו.

— ומה הדבר אשר נפל בעיר?

— זאת לא אדע, אך ר' שבנא עצוב מאד ושתי פעמים נתן בבכי קולו, וזה אות וסימן רע, לכן מהרה וכלה לעורר את הזקנים משנתם! לך לשלום ר' קרפל ואנכי אחזו בחבלי שנה עד כי כבד לי לעמוד על רגלי. אלכה נא לנוח ולתת לעפעפי תנומה.

י"ז

חצות לילה הגיעה. בביהכ"נ דק"ק נישוויז לאור הכהה העולה משׂדי הנרות הקטנים ערכו „תיקון חצות",

המתפללים היחפים שמו אפר מקלה על ראשם וישבו לארץ באחום בידם האחת את ספר התפלה ובשנית נר שעוה דק. בראשונה קראו הכל בלחש ובמתינות רוח, אף נשמעו מתוכם פהיקות המתנמנמים האחוזים בחבלי שנה.. אבל מעט מעט התעוררו בקריאתם וירימו קולם, עיניהם נמלאו דמעה ומקורות לבותיהם החלו להוציא אנחות ואנקות והקול הלך וגדל עד כי גדל מאד ותהי זעקה גדולה ובכיה מרה ויללה עצומה בהשמע הדברים האלה:

„זכור ה׳ מה היה לנו הביטה וראה את חרפתנו.
נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים.
יתומים היינו ואין אב, אמותינו כאלמנות...
עבדים משלו בנו פורק אין מידם.
עורנו כתנור נכמרו, מפני זלעפות רעב.
נשים בציון ענו, בתולות בערי יהודה.
שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו.
נפלה עטרת ראשנו, אוי נא לנו כי חטאנו!"

אוי! הוי! אח, אח, אח! געו המתפללים בבכיה בהשתפך עליהם נפשם. אז הוסיפו לקרוא:

„קול ברמה נשמע ביללה, קול נהי מציון המהללה.
השבתי ימים הייתי גברת, ביד ה׳ עטרת תפארת.
ועתה אני שחרחרת, טבעתי בבור ביון מצולה...
הייתי ככלה בתוך אפריון, וענן יומם על מכון הר ציון, השלכתי לחוץ כעני ואביון, בגדי לקח צר ואני אמללה...

עד מתי ה׳ ביום זה לעמרך
במר תיליל עדתך ?....
עד מתי ה׳ תשכח שאון קמיך
ושממות היכלך ונפוצות לאמך ?
עד מתי ה׳ אשכבה בין שפתים,
ובין תנור וכירים ? ...
„עד מתי ה׳ רשעים יעלוזו,
עד אן תצעק בשבי אמתך,
אלהים, באו גוים בנחלתך!"

„עד מתי ?" שואלים הנכם אחי אסירי התקוה; אבל עד מתי תתפלשו בעפר קרקע ביהכ"נ ותשאלו קירותיו „עד מתי ?", מבלי נכות להניע אף באצבע קטנה להפש ולמצוא תשובה נכונה לשאלה העמיקה הזאת, שעליה לא היתה ולא תהיה אף לא תוכל להיות כל תשובה מקירות ביהכ"נ עד העולם ? — הן כל זמן שתשאלו „עד מתי ?" בשבתכם כה למעצבה, תהי השאלה עומדת אתכם יחד על מקום אחד

„Aide-toi meme-et Dieu t' aidera" יאמר הצרפתי, „На Бога надѣйся а самъ не плошай" יאמר הרוסי, „קוה אל ה׳", אבל „חזק ויאמץ לבך" יאמר גם העברי; אך דבריו הם רק מן השפה ולחוץ מבלי שית לב להבין אל חקר כונתם, על כן לא תעשינה ידיו תושיה ותשועתו רחקה לבלי קץ.

תפלת „חצות" עברה. עמוד השחר עלה וזמן תפלת „שחרית" הגיע, אבל התפלה עוד לא החלה, כי עוד לא בא הרב דמתא ולא הגביר ר׳ שבנא ולא אחד מזקני העדה. מקום כלם נפקד בפעם הזאת, מרגע לרגע חכו אל בואם, אבל הם בוששו לבוא, ויהי הדבר לפלא בעיני כל. מה זאת ? שאל כל אחד לנפשו, הן רבנו יחיה לא אחר מעודו לבוא לביהכ"נ ואף כי ביום כזה!

קרפל, הוי קרפל! נשמעו קולות אנשים בהבשל כח הסבל, ויחפצו להאיץ בהשמש ללכת אל הרב ואל זקני הקהלה לחקור לדעת מה זה אחרו פעמיהם לבוא. אבל גם פני קרפל לא נראו בביהכ"נ, כי בהשהותמן גם הוא על זאת החיש פעמיו להרב דמתא לדעת למה זה ועל מה זה. אז הוסיפו כלם להתפלא הפלא ופלא, כי נפקד גם מקום קרפל הדרוש לעבור לפני התבה להתפלל שחרית. אחדים החלו לפחור פחד ולבם נקפם מבלי דעת... פתאם בא קרפל במרוצה, פניו חורו כסיד והודו נהפך עליו למשחית מאימה ופלצות, ובכפכו את כפיו קרא בקול נחר כמו באה נפשו עד מחנק: „הוי אחים! נוסו המלטו על נפשכם, החישו מפלט לכם!" ובקראו נפל על מעלות ארון הקדש וימרט משער ראשו ויאנח ויאנק ויבך כילד.

— מה זאת ? מה זה היה לנו ? שאלו כל העומדים בסובבם את קרפל מכל עבר ובהביטם אליו בשממון.

— הוי, אחי, אחי! הקץ בא, בא הקץ, המקום ירחם עלינו! יליל קרפל בהכותו כף אל כף וברעדו בכל עצמיו בחלחלה נוראה.

— אי זה קץ ? למי הקץ ? הגידה אפוא ואל תרב לענות נפשנו!

— הנה יחלנו ורוממנו לביאת הרוכס, אוי לנו מתוחלתנו כי באה.

— מה זאת נהיתה ? הגידה נא דבר ברור אם יש אלהים בלבך ואל תוסף להחרידנו!

— החרדה מה זו עשה ? הן הקץ בא ואחת היא אם תחרדו או לא.

— אבל הגידה נא מה זאת!
— „האינכם יודעים מאומה ?
— ומאין לנו לדעת אם גונח הנך ומיליל מבלי דעת.

— מה אומר ומה אדבר ? הדבר פשוט מאד : הדוכס — ימח שמו וזכרו ! — הדוכס, מי זה פלל לשמוע כזאת על האדון הזה אשר הטה תמיד חסדו לנו ? הדוכס... ואולי לא באשמתו הוא ואויבינו הביאו דבתנו רעה אליו — המעטים הם אויבינו ?

— התגיד לנו אם לא ? הוי נבלה פרוחה ! — קרא יצחק הגבן בחרות אפו בקפצו אל קרפל ובתפשו אותו בכפי צוארו — התגיד לנו לאחרונה פשר דבר ?

— הוי, הוי גזלן ! — צרח השמש בהאבקו בידיו ורגליו עם הגבן הזועם — מה זה התנפלת עלי ? הלא שפתי ברור מללו, הדוכס...

— ומה הדוכס ? מהרה הגידה אם חפץ חיים אתה .

— הדוכס נתן צו להמית את כלם .

— את מי ? — שאלו כלם מבלי הבין אל דבריו .

— אותנו יהודים אמללים, אותנו, את כלנו, את כל היהודים הנמצאים בעיר הזאת .

— ואיככה תהיה כזאת ? קראו כל השומעים ועיניהם קמו בחוריהן מפלצות אשר בעתתם .

דומית מות היתה ברגע אחד בכל ביהכ"נ, כלם כמו נאלמו, נהפכו לאבן, אבדה בינתם ורוח אפם נאסף.

רגעים אחדים עברו, בהם היו כלם כהולמים ואיש לא ידע איפה הוא ומה היה לו . מעט מעט החל רוחם לשוב אליהם, אז הביטו איש אל רעהו ויתמהו כי חורו פני כלם וכשלג הלבינו . איש לא מצא עוז בנפשו לדבר דבר ויחדו נאנקו דום, גם קרפל המרבה שיחה ישב דומם כאבן על מעלות ארון הקדש וידיו על לבו וראשו מוטה לארץ מבלי הוציא אף הגה אחד או אנחה אחת, כמו יצאה נפשו בהוציאו מפיהו את השמועה הנוראה ויהי לפסל עץ אשר לא יחוש ולא יחשוב מאומה !

הדומיה הזאת אשר מבלי אמר ודברים הביעה יאוש נפשם, נפסקה פתאם ממחנה נשי ישראל ובנותיהן הקטנות והגדולות אשר באו בהמון לחפש את בעליהן, אבותיהן ואחיהן בספקן כפים בקול יללה ונאקת שבר . לקולן התעוררו הגברים כלם ויחדו החלו לנוע ולצעוק מרה מלב נשבר ותהי מהומה ומבוכה בביהכ"נ ואיש לא שמע שפת רעהו.

— אל הרב ! אל ר' שבנא ! — נשמע קול אחד, וכל אשר היו בביהכ"נ מהרו אל הפתח כעדר הרחלים שתרדו מרבצן וידחקו וילחצו ויפילו ויעברו איש את רעהו , כמו היתה כל ישועתם וחייהם תלוים בהרב ובר' שבנא, ובמשך עברו שני רגעים נשאר הבית ריק מאדם .

השחר עלה וערפל מלא אדי לילה החל זה מעט להנשא מעל הארץ ולברוח מפני קרני השמש אשר החלו ברגע הזה להופיע מפאת קדים . עיני כל קדמו אשמורות, כל יושבי נישוויז מזקן ועד ילד יחד הקיצו משנתם, כי השמועה הנוראה שטה עברה מפה לפה בכל העיר, וברות אחד ורגש אחד חרדו כלם אל הצר ביהכ"נ ברחוב בתי התפלה ששם מעון הר"ר יעקב שבואל, יועצם ומנחמם בכל עת צרה וצוקה, בתקותם למצוא עצה ועזרה מפיהו גם הפעם . כלם נדחקו שם יחדו עד אפס מקום, כלם הכו בעינים כלות לצאת רבם רועם הנאמן להם מאז ועד הנה, אף אמנם היו גם בעת הזאת כל מעיניו בם, כי מחצות לילה ועד השעה הזאת העמיק סוד עם ר' שבנא וכל טובי העיר .

לאחרונה יצא הרב אליהם נשען על ידי ראשי הקהלה — כי היה חלוש מאד מזקנה, מיקיצה בלילה הזה ומהשמועה הנוראה אשר האבידה שארית כחו . ראשו וידיו נעו מבלי מנוח ומעיניו נשפכו דמעות כנחל וירדו על זקנו הלבן היורד על פי מדותיו .

— אל בית הכנסת, בני ! אמר בקול רפה ולב נשבר בנשאו עיניו להעומדים מקרוב — אל בית הכנסת לכו ושם אשמיעכם דברי .

הדברים האלה עברו מפה לפה וכל הנמצאים שמה מהרו אל בית הכנסת. שמה הלך גם הרב עם ר' שבנא ועם כל ראשי הקהלה .

נשען על זרועות קרפל ונאנח בשברון מתנים עלה לאטו על המעלות אשר לפני ארון הקדש, ויפן אל קהל העומדים ובקול רפה וחרד הנפסק לרגעים מבכי תמרורים נשא מדבריו לאמר :

— רבותי ! בעונותינו הרבים הננו עתה בצרה גדולה ובסכנה נוראה, אנחנו כלנו חטאנו והרשענו וה' הצדיק אשר כל משפטיו אמת ואמונה כמעללינו יעשה לנו . אמנם שמע ה' קול תחנונינו ויתן לנו את בקשתנו : אנחנו התפללנו אל בוא הדוכס והנה זה בא ; אבל מי יודע אם היתה תפלתנו זו לרצון לפניו ואם לא יסרנו למשפט בעשותו בקשתנו, ואולי רק ליסרנו קשה שמע אל קול תפלתנו . והנני לבאר ע"פ משל מתורתנו הקדושה : כאשר קצה נפש ישראל במן אשר ירד להם מן השמים ובהתאוננם על משה רועם קראו „מי יאכילנו בשר !" אז עשה ה' את בקשתם ויתן להם בשר לשובע נפשם ויגז שלוים מן הים אשר אספו העם חמרים חמרים, „הבשר עודנו בין שניהם — אומר הכתוב — טרם יכרת ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד". מזה נראה כי מה שימלא ה' לפעמים רצון המבקש לא תמיד יחשב לאות רצון מלפניו ולפעמים יהיה להפך . הושעני מאד , רבותי , פן נתקים בנו מאמר חז"ל בפסחים : „כפא דחטא

נגרא בגויה נשרוף חרדלא" כלומר: הכף שחקק האימן בה ישרוף לשונו בחרדל שיאכל ממנה. אנחנו התפללנו אל ביאת הדוכס ועתה הנה זה בא — ויביא עלינו משפט מות! רבותי, זאת אחרית אלה השמים תקותם בבשר ודם!

— אוי, הוי, אבוי, אללי לנו! — קראו כל השומעים בספקם כף על ירך ובבכותם מרה — ברור כשמש כי בידינו הבאנו עלינו את הרעה הזאת, בעונותינו הרבים.

הרב שאף רוח ויוסף לאמר:

— רבותי! יוכל מאד להיות כי בא קצנו והשעות האלה הן האחרונות בחיינו, יכול להיות כי מחר לעת כזאת נעמוד כלנו לפני כסא שוכן מרום; אבל חז"ל אמרו: „אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים", כי הקב"ה כל יכול ואין גבול לחסדיו — ועל כן אין לנו להתיאש ולמנוע מתקוה. הגביר שלנו יחיה ואחרים מזקני העדה עמו קבלו על עצמם מצוה הבאה במסירת נפש: ללכת אל הדוכס, לנפול לרגליו ולבכות ולהתחנן לפניו על נפשנו להשאירנו בחיים. הן „לב מלכים ושרים ביד ה'" ואם ירצה השם, אז הדוכס אשר התאנף בנו יהפוך רוגז לרחמים ותהיה הצלה לנו ואנחנו נושע בה' תשועת עולמים.

— לו יהי כדברך, הלואי שתקוים בנו זאת! — קראו כל השומעים בנשאם מרום עיניהם ובהביאם לבב תקוה.

— אבל רבותי! — הוסיף הרב — חז"ל אמרו במגלה: „לאו בכל יומא איתרחיש ניסא", ואתם הלא תבינו מה ירומון מלי, — אם ח"ו, אל תפתח פה לשטן... אזי יקומו נא נפשות קדושי הרוגי מלכות, אשר מהרה נזכירה שמותיהם בספר הקינות, והיו הם למופת לנו במותם על קדוש ה', ללמוד מהם איך ראוי לבני ישראל למסור נפשם לאלהיהם וכי עד הנשימה האחרונה אין להם לשכח את ה' ותורתו הקדושה והיקרה להם מנפשם. על ר' עקיבא, ר' יהודה בן בבא, ר' חנניה בן תרדיון, ר' אליעזר בן שמוע, על ארזי הלבנון אדירי התורה אלה בא המות ברגע ההוא אשר בו ישבו על התורה ועל העבודה בשמרם מצות ה' — הבה נעשה גם אנו כמוהם, ואם בב"ד של מעלה נגזר דיננו למיתה, אזי נמות נא בקימנו מצות אמונתנו ואז נזכה לחיי עוה"ב, לחיי הנצח — כי הלא אנחנו אין אנו חיים בשביל העוה"ז כי אם בשביל העוה"ב, וליהודי האמתי הכל חד הוא אם יחיה עוד שנים אחרות או לא; בכל יום ובכל רגע עלינו לחכות אל המות ולהיות נכונים אליו בכל עת... וע"כ רבותי, בטרם יעבור עלינו מה, נחל תפלת שחרית, כי הגיע העת וכבר עלה השמש!

כן אמר ובעזרת קרפל השמש ירד מעל הבימה. הדברים הקצרים האלה הראו פעולתם הדרושה, כי הרגיעו את לב כלם ויתנו תקוה ואמץ בלבם לשאת את כל אשר יטול ה' עליהם. למצער עברה החרדה, כי היאוש מעליהם והתחיהם באה בלבם הכנעה גמורה לקבל הכל לטובה מאת ה' מן השמים.

„אדון עולם אשר מלך" החל קרפל להתפלל וכל העם אחריו, ותפלת השחר החלה כסדרה וכהלכתה, כאלו לא היתה כל סכנה צפויה להם מקרוב. החזן דק"ק מיר לא חמל על „כליו" ויגעה כשור, עד כי בהגיע תור קריאת קינות „ציון", נחר גרונו עד אשר עבד עבודתו בידיו ולא בקולו, ויבך מרה ובלב תמים אולי יותר מעל חרבן ירושלים על אבדן קולו בעת לעשות, באותו הרגע אשר בו הפיץ להראות נפלאות בקינות ר' יהודה הלוי הנוגעות עד הנפש. בלב תמים בכו ויילילו מרה גם יהודי נישוויז, וגם המה אולי לא הרבו בכי על הצרה הישנה כמו על הרעה החדשה אשר לנגד עיניהם. אבל הרעיון הזה כי הרעה החדשה היא תוצאת הצרה הישנה, כי לו עמדה עוד ירושלים על תלה, אזי לא היתה נישוויז העיר השפלה בעולם ולא ידע ישראל את אדונה הדוכס המשוגע, אשר בעיניו נדמה היהודי כפרעש נבזה — הרעיון הזה לא עלה על לב כל איש נישוויז וגם על לב הר"ר יעקב שמואל, אשר רב כבוד תורתו ויראתו את ה', אבל בקורות העתים לא ידע עד מה — ועל כן לא הבין גם הוא את הקשר שיש בין העבר וההוה. על רבים מרבני העבר וההוה נוכל לאמר בצדק כי למדנותם גדולה כל כך עד כי לא יבינו עוד מאומה, כי בעד יער התלמוד לא יראו את העצים הצומחים בו ועל כן בעורים יכשלו בכל כפים ושרש אשר לרגליהם, ואתם יכשלו כל העם ההולך אחריהם...

בשעה העשירית, ככלות התפלה בביהכ"נ הלכו כל יהודי נישוויז על חצר המות כמנהגם מאז, לבקר את קברות אבותיהם וקרוביהם ישני עולם. ור' שבנא וכל טובי הקהלה הלכו בעת ההיא הארמונה, אל הדוכס.

הדוכס ראדזיוויל ישב על יציעו המפנה אל הגן ויגמא בעצלתים את הקאַפע הנכון לפניו למשתה הבקר, בהקטירו מקטרתו משפופרת ארוכה משֻׁבצת פנינים ומעלפת ספירים. ממולו ישב בן אחיו, שר האלף מאַראווסקי, אשר בשתותו קאַפע גם הוא קרא לפני דודו איזה מכתב עתי מהלוציץ, אשר התוליו והדודיו עוררו לרגעים את לב הדוכס וימלאו שחוק פיהו.

בטבוא הבית אל מול פני היציע עמד השר רייטאן, פקיד הארמון והמגדל, ויחכה למוצא פי אדוניו. חמת הארון מאתמול שככה ומנוחה ושלום מלאו מקומה, וזה האות: כי החליק הדוכס בידו את החתול אהוב לבבו אשר שכב על המצע המשתרע לרגליו. הפקיד הטוב השב את העת הזאת לשעת הכשר להעיר רחמיו להשיב חמתו מהשחית ולהסיר את הגזרה הרעה אשר גזר אמש על היהודים בהרות אפו, ויודיעהו ויאמר לו כי הנה הקהל בא ומחלה פני הדוכס להתו בוא לפניו.

— הקהל? — שאל הארון ופניו רעמו בחמה כביום אתמול — ואיפה היה הקהל בשוב אדונו לאחרונה אל אהלו אחרי נועו ונודו בארצות זה יותר משנתים ימים?

— אבל גדול היה ליהודים ביום אתמול לזכר חרבן ירושלים עיר קדשם, וכלם התפללו ויבכו לפני אלהיהם בבית תפלתם.

— טוב הדבר — ולעת הצהרים תוליך את הזשידים אל הככר אשר בטבור העיר והטפת עליהם געם ברכה מכלי התותח הטובים והמשובחים אשר אתי, ומצא להם. — הלא שתים שלש יריות די תהיינה להניח מאתים או שלש מאות על מקומם לבלי המיש — האף אין זאת, אדוני שר האלף? — שאל בפנותו אל בן אחיו.

— הכל לפי המורה ויריתו, אם עינו וידו אמונה לכונן אל המטרה — ענה בן אחותו במניחת שופט בקי ויודע דעת.

— הנה נתתי בידך את היריה ומטרתה, ואם כי היתה עבודתך מעודך בחיל הרוכבים, בכל זאת ארמה כי ידוע תדע פני כלי התותח. אולם גם הפקיד אשר על גדוד חילי ידע לירות אל המטרה לבלי החטיא, כי זאת היתה עבודתו מלפנים.

— כדברך כן הוא — ענה שר האלף.

— ומה אענה אפוא להקהל המהבה? שאל רייטאן בפיק ברכים מרגשת לבב.

— להקהל תביא את ברכתי שלום ואהבה, ויען אשר כל איש נוצרי דרוש לאהוב לרעהו כמוהו, הנני מברך את הקהל ואת כל יהודי נישוויז כי יזכו לעלות ולבוא בשלום — אל העולם הבא. ובשתי השעות שיש להם עד הצהרים יאכלו נא לשבעה את ה„קוגעל" שלהם ואת ה„צימעס" שלהם ולא יצר להם עוד למות — כי הלא רק על „הקוגעל והצימעס" בלבד חיים הם על האדמה.

— צום גדול ליהודים ביום הזה; מאתמול קדמו להתענות ומן הערב ועד הערב לא יאכלו ולא ישתו מאומה.

— צום גדול? — קרא הדוכס בקפצו מכסאו כאיש נבהל — ולמה לא קדמת להגיד לי זאת? לא, לא אוכל לשלחם השמימה ביום צום, פן יאמרו שם: הנה האנשים אשר היו דורות אחדים בצל בית ראדזיוויל יצאו ממנו רעבים ובנפש ריקה. לא, היה לא תהיה כזאת, כי לא לכבוד היא לי... ולכן הניחה את הגמול ליום מחר או טוב מזה ליום השלישי, למען אשר ירבו לאכול ולשתות עד העת ההיא כאשר יוכלו שאת ויבואו שמה שבעים ומפוטמים כנזירי הברנרדינים — התבין אל דברי?

שביב תקוה התנוצץ מעיני הפקיד הטוב, אשר בהעברת המועד בטח כי תעבור גם הגזרה כלה.

— התואל אדוני כרוב טובך להודיע להיהודים בפיך את החסד אשר אתה עושה להם? — הערים הפקיד לשאול את פיהו.

ולמה לי זאת? — ענה הדוכס בלי חמדה — הלא בבואם לפני יחלו לבכות ולהתחנן ולנשק את רגלי, ומי יודע פן ירכו את לבי עד אשר תעבור עלי רוח חנינה וארחמם.

— ומה ממך יהלוך, אדוני? הלא בידך הוא להמית ולהחיות ומי יאמר לך מה תעשה?

— אמנם כן הוא — השיב הדוכס אמריו לו — נפשי יודעת זאת; אבל ראה נא איך צפון משכל לבך עד כי לא תבין מאומה, — לכן אבינך אני ואתה דע לך: באמת לא מצאתי עד כה בעברי היהודים כל דבר און, עד כי כמעט צר לי על האמללים האלה, אבל עלי החובה לעשות להם כלה, להראות להמחוקקים שם בווארשא, שהיו עלינו למשא בתקוניהם הבל, כי אני האדון ליהודים הגרים על אדמתי, אני ולא אחר, — התבין אפוא מה ירזמון מלי?

— אנכי בנתי לרעך, אדוני, אבל סלח נא לאשר אשאלך: מה חטאו היהודים האמללים האלה אם במקום אחר נמצאו להם מרחמים דורשי שלומם וטובתם?

— ומה לי ולהנבזים האלה כי אשית אליהם לבי אם חטאים המה או לא? אנכי דרוש לעשות בם כפי אשר יורני רגש כבודי, כבוד דוכס, כבוד ראדזיוויל.

— כן אומר משל הקדמוני: „כשהארונים נאבקים יחד אז יהיה ראש העבדים לחלי".

— כן דבר המשל, וכן יהיה לעולם.

הפקיד הניע בראשו וידום רגע — ומה יהיה לשבנא סוחרנו? — שאל אחרי כן בנסותו דבר אל אדוניו, אולי יצלח לו להציל למצער את נפש שבנא ידידו מרדת שחת — הגם אותו תצוה להציב לכלי התותח למטרה?

— הדבר מובן מאליו, כי במה טוב הוא מכל יתר אדיו הנכבדים ?

— ועם מי אפוא ישחק ארוני במשחק הנרדשיר ?

„בנרדשיר ? נרדשיר ... בטא הדוכס בשפתיו בהעמיקו להשוב — ובאמת עם מי אשחק בנרדשיר ? הלא משחק כמוהו לא במהרה ימצא וגם בארצות אשר עברתי לא מצאתי כמוהו . מה נפלאו הליכות הנבל הזה בצחקו ! מה ערום לבו ומה כביר כח שכלו והריצותו במשחק הזה !

— ובכל זאת הלא גברת עליו ותזכה ממנו את כובע השבת אשר לו בשחקך עמו — החליק שר האלף בלשונו בעשותו חנף לדודו .

— ובכמה נחשבה הפעם ההיא נגד אלפי נצחונותיו ? זאת עשה אפוא — קרא השר בפנותו אל הפקיד — את שכנא, את שכנאתו ואת שכנאיו הקטנים תשאיר בחיים ; ולמלא את המספר תשלח שני עבדים חמושים לארוב על הדרך ולתפוש שנים שלשה יהודים אחרים — כי לא מעטים הם היהודים הנעים ומכתופפים בסביבות נישוויז, ומנית בהם את החסרון .

— ואם יהיו היהודים האלה של אדון אחר ?

— אזי תגיד להאדון ההוא כי חלף שנים שלש נפשות יהודים אתן לו עשרה מיהודי הגרים בנאליבאָק או במקום אחר מנכסי ולא יגיע לו נזק מידי, ובכלל אין לבקש חשבונות כאלה משכן טוב כמוני, כי בעל גמולות אני וידי רב לי .

הפקיד הניע ראשו שנית ולבו התחמץ בקרבו למשמע הדברים הנוראים הנשמעים מפי האדון האכזרי הזה על אנשים חיים ותמימים אשר נקל בעיניו לאבדם מבלי משים . אך לא נועז להשיב עוד על דבריו, מיראתו להעיר עליו חמת המשגע הזה, ובלבו גמר אמר להחיש ולהתפטר ממשמרתו ועבודתו אשר כבדה עליו מנשוא . גם אם התתן לי מלא ביתך כסף וזהב — השב עם לבבו בצאתו מאת פניו — לא אוסיף עוד לעבדך, כי נירא אתה, אכזרי מהיתו טרף, לב אבן לך ולא לב בשר . אך שוא יכבו רבים על פשעיך באמרם כי רעתך כסלתך ומרוב טובה השתולל ותלך שובב בדרך לבך . אנכי לא אוסיף עוד לעבדך, ואם תמאן לשלחני להפשי ושלחתי ידי בך ונקמתי ממך את דמי כל הנפשות הנקיות אשר שפכת באיבתך, בגאונך והתבך וזדון לבבך ; אנכי אטרפך באפי, ארמסך בחמתי, אחנקך בידי או אשים רעל ביין משתך וקראתי דרור לארץ אשר נלאתה נשוא את זדונך ורוע לבבך כי רב ומשובותיך כי עצמו מאד !

יא

ויהודי נישוויז אשר חיו ככל אחיהם בני עמם בלי חשבון ודאגה לאחריתם, כבוא אליהם הבשורה כי דחה הדוכס את ענשם לשלשה ימים, שמחו מאד על השמועה . „ברוך ה' יום יום !" קראו איש לרעהו בהתנחמם בלבם — „בשלשה ימים רבות חליפות תוכלנה לבוא", ולולא היה היום ההוא יום „תשעה באב", אזי היה להם היום הזה לחג גדול והחזן דק"ק מיר עם כל קהל משורריו יחד הרימו קולם ויראו כחם וגבורתם בברכת „מי שברך" להדוכס רב החסד ... כי שפלה רוח היהודים בטלטוליהם ונדודיהם הרבים וילמדו להשתפק באמת בכלב ולשמוח בחלקם בעצמות יבשות המושלכות אליהם לפעמים תחת השלחן ... מכל המעלות הנמנות להאדם החי לא נשארה להם בלתי אם דאגתם לקבתם, הדאגה הזאת מלאה כל נפשם וחיתם ופוטרת אותם מכל יתר הדברים הדרושים להאדם המעלה כל עוד נפשו בו . „מה יתאונן אדם חי ? דיו אשר הוא חי". כן הגו יהודי נישוויז בשנות מאה מלפנים, וכן נדברים המה יחד עם כל יתר אחיהם גם בזמן הזה, — כי אחרי רדתם בגורלם עד מדרגת החי ההולך על ארבע, הנם מסתפקים בדיקם ושמחים במעט וסובלים בהכנעה ובשפלות הנפש את בעיטת כל רגל הדורכת עליהם בגאוה, כמו אבד מהם כל רגש אדם וכל חוש אנוש — ועל כן לא נפלאת היא כי בהודע ליהודי נישוויז החסד שעשה דהם דהוכס, שבה נפשם כמעט למנוחתה, כמו נהפכו שלשת הימים ויהיו לשלשה דורות . וכן נפרדו וילכו איש לביתו ואיש לבצעו מבלי שית אל לב דאגת מחר, ונשיהם קפלו את בתי ידיהן והתכבנה בסינריהן וידיהן מלאו עבודה להכין הבשיל ולביבות גבינה לסעודת הערב ככלות הצום — המטעמים ההם אשר לא בכל יום יושמו לפני בעליהן לאכול ממנעמיהם .

אבל לא כן היה החסד הזה בעיני האחרים, אשר גורל יהודי נישוויז כמו זר נחשב להם, הם — האצילים העניים גרי העיר והארמון בעת ההיא . לבם התחמץ בקרבם על המשפט החרוץ אשר הוציא עליהם הנסיך ההולל, ויחד התגודדו כמו נגע הדבר עד נפשם .

— מה החדשה הזאת ואי זה רוח עברה על האדון הזה ? — קראו איש אל רעהו בחמת רוחם במשכם שפמיהם הארוכים — מי ראה כזאת ומי שמע כאלה ? לא יעשה כן במקומנו, לערוך זבח לאדם רב, ולהכרית עיר ומתים ביום אחד ! ומה פשעו היהודים האמללים כי נתכה עליהם כה כאש חמתו ? ואם יש

בהם עון — ישים נא עליהם ענש כסף או יצוה ראשי קהלם להקבץ — וליסרם כחק, בשבטים — ולא בכלי הותח. לא, „פאנע דאבראדעיו" (אדון החסר), זאת — „ניע פאָזוואָליעמי" (לא נניח), הן נסיך אתה ואלוף בעמנו, אבל גם אנחנו, „פאנע דאבראדעיו", לא פסילים אלמים כי נראה עמל ונחרש; כי לנגד עינינו יכריתו נפשות למאות ולא נשים על לב. הם אמנם „ושידים" המה, „ניעדאָוויארקי" (לא אֵמון בם), אבל גם הם בני אדם החפצים חיים כמונו, לא צאן ובקר הם כי יֵערך להם זבח בהמון רבה; גם צאן ובקר לא ישחטו על חנם מבלי חפץ. לא, „פאנע דאבראדעיו", אך שוא יעצת בשת לביתך והיא לא תצלח — „ניע פאזוואליעמי !".

— אבל מה נעשה להפר עצתו?

— אנחנו זאת נעשה — ענה אחד מהם, הוא האדון שר הדגל הנודע לנו משיחתו עם הערשקא — היש את נפשכם, „פאנאָווע", לשמוע עצתי?

— דבר דבריך, פאנע שר הדגל ונשמעה! — ענוהו בקול אחד.

ושר הדגל התגבה *) להיטיב קולו ויאמר: באישון לילה, כאשר ינוחו כלם על משכבותם והחשך יכסה ארץ, נגש בלאט אל הכוללה ונסיר כלי ההותח ממקומותם, נסחבם הלאה ונצפנם במקום נעלם ואיש לא ידע מזה זולתנו — אז יבוש הנסיך מעצתו ולא תקום עוד מחשבת אונו.

— ואנשי החיל העומדים על המשמר?

— וכמה הם יחדו? הלא רק חמשה, ובמה נחשבים המה? ברגע אחד נאסרם ונמלא פיהם הצץ ולא יוכלו עוד להשמיע במרום קולם. — ומה עצתי בעיניכם, „פאנאווע"?

— טובה עצתך כאשר נדמה — השיבו אחרים ולבם לא נכון עמם.

— לא! — ענה אציל אחר, הוא האציל הזקן אשר בא לגור בארמון היהודי, בהדר ההוא אשר בו מצא את „הזבובים הדומים מעט לפשפשים" — לא טובה העצה הַיְעֻצָה, כי באין כלי תותח יצוה הנסיך לירות בקני רובה, באין קני רובה — יצוה לבתק את כלם בחרבות או לדקרם בחניתות ורמחים או לפוררם בעצים ובאבנים, — היוצא מזה הוא כי ליהודים לא נועיל ורק לנו נשחית, כי יחר אף הנסיך בנו ויגרשנו כלה מעל פניו, ומה בצע בחפזנו?

— כנים דברי פאן סטולדזינסקי, חי ה'! — קראו כלם יחדו וגם אלה אשר הסכימו

*) רויספּיען (מסכת ד"א, וע' הטסביר).

בראשונה לעצת שר הדגל נתנו צדק לדברי האציל הזקן — אבל מה לעשות ואיך נבטל מעשינו במשפט כי יהיה הזאב שָׂבֵעַ וגם הגדי שָׁלֵם?

אנחנו זאת נעשה — השיב פאן סטולדזינסקי — לי עצה מוצאת להסב לב הנסיך כי ינזר מהפכו ויִנָּחֵם על הרעה אשר הוא חושב לעשות.

— ומה עצתך?

— עצתי היא — ענה פאַן סטולדזינסקי בהוציאו מחיקו את ילקוטו ומקטרתו כמנהגו — עוד היום... לא אדוני, לא היום, כי רד היום מאד, אך מחר בבקר השכם אחרי תפלת השחר נקומה ונלכה יחד אל הכהן הראש ונחלה את פניו כי ידבר הוא על לב הנסיך להשיב חמתו מהשחית. הרועה הנאמן הזה לא ישיב בקשתנו ריקם, כי איש טוב הוא, קדוש ה' מכובד ולבו טוב על „הסטאַראָזאַקאָנים" (בעלי הברית הישנה) ואת רבם הזקן יאהב ויכבד אף יתוכח עמו לפעמים בעניני האמונה והדת, כי הוא קורא ומבין דבר גם בספרים אשר להם, הוא מְלֻמָּד גדול, ולולא היה מוצאו ממשפחה עניה באצילינו אזי כבר היה לאב ולבישוף. הנסיך יכבדהו מאד ומוצא שפתיו קדוש לו, כי כהנו הוא הסולח לעוניו והגומל משדה נפשו — ואם הוא יאמר לו „שב ואל תעשה", לא ימרה את פיהו ולא יפר דברו. הנה כן תבוא ישועה „להזשידים שלנו" מבלי כל קשר ומרד ושערורה בתוכנו.

הדברים האלה ישרו מאד בעיני כלם, בהכירם כי טובים ונכחים המה.

— נאמנים דברי פאַן סטולדזינסקי, חי ה' וחי הושענו! — קראו כלם כאיש אחד וימחאו כף — אמנם כן הוא: בישישים חכמה וארך ימים תבונה. אנחנו נעשה כדבריך, אבל אתה, „פאנע דאבראָדעיו", תהיה לנו לפה לפני האדון הכהן, כי דבריך נמלצו מאד והגות לבך תבונות — לכן היה נא אתה לנו לראש; אתה תדבר עם האדון הכהן ואנחנו נענה אחריך אמן.

— טוב הדבר — ענה הזקן ולבו שמח בקרבו על הכבוד אשר נחל — לא זו הפעם הראשונה אשר אכבדה לדבר דברי עם הכהן הראש, כי זה דרכי מדי בואי העירה, לסור אל הדר מושבו ולשיח עמו בהקותינו — כי שיחת כהן חכם ומלמד כזה טובה ללב ומועילה לנשמה, ומדי אצא מאת פניו אחוש בנפשי כמו הוקל משאה וחיתי באור אראה.

— הי, הי — שחקו אחרים מבני גילו — אל נכון עצמו המאיך איש זקן אם כה תרבה ללכת אל האב הכהן.

— כי לא בקדושים חלקי, זאת אדע אני יותר מכם; אבל כי עצמו חטאי מאלה הבאים להראות את

פני הכהן רק פעם אחת בשנה — כזאת לא יגיד לכם גם הכהן בעצמו, היודע מצפוני וכל תעלומותי מנו לא נכחדו.

האצילים עשו כעצת האדון סטולדזינסקי ויבחרו להם שבעה אנשים מבחיריהם, ללכת בבקר השכם אל האדון הכהן. והאדון סטולדזינסקי סדר כל הלילה את הדברים אשר יגיד בבואו לפני הכהן, למען יכירו חבריו וידעו כי לא לחנם בחרו בו להיות להם לפה, ויערוך שיחה ארוכה המְעֹרבה במלות לטיניות הלקוחות מכתבי הקדש ומספרי התפלות; אך כבדה עליו העבודה לסדרם בעל פה כראוי, ובכל זאת לא אמר נואש, ויהגה ויערוך ויסדר כל הלילה עד הבקר. גם בלכתו עם עדת חבריו לבוא אל הכהן לא פסק פיהו ממשנתו, וישנה וישלש את מליצתו הנשגבה עד בואו לפני חדר הכהן, ובקרבו אל הפתח כן שכח הזקן תלמודו וכל מליצתו הרוממה כילק פשטה ותעף. אז הניע ראש ויעזוב את הלקח הלטיני אשר הכין לו ויגמר בלבו לדבר בלשון אביו ואמו כאחד האדם ולהוציא מפיהו מלים בכל אשר ישים אלהים בלבו.

הכהן קבל את כלם בסבר פנים יפות, כדרכו עם כל הבא אליו להשמיע בקשתו או לשאול לעצתו, ובשמעו את הדברים הנאמרים לו ענה ואמר:

— ברוכים אתם לה' על אשר שקדתם להודיעני את הרעה הנשקפה ל„הסטאראָזאַקאָנים" הגרים במקומנו. ואנכי לא ידעתי וגם הנסיך בדברו אתי ביום אתמול לא הגיד לי מאומה ממחשבתו הנוראה אשר הוא חושב לעשות. גם כי לא יתנני לבי להאמין כי כלה ונחרצה מהנסיך לעשות תועבה כזאת — כי בכל שגיונותיו הוא איש טוב ולבו לא ידע מכל הרעות אשר הסבינו אבותיו לעשות בחייהם — ואולי אך צחוק יעשה להיהודים אשר העלו עליהם חמתו בדבר לא אדע שחרו; בכל זאת הנני נכון למהר ולְהֵרָאות את פני האדון הנסיך ולדעת מה היה לו. איך שיהיה, בטחו נא בי כי בכל כחי אתאמץ להניא את הנסיך ממחשבתו ולא אתנהו לעשות תועבה כזאת ולשפוך דמי נפשות נקיים על לא חמס בכפיהם.

ראש העדה השלוחה נפל על ברכיו וישק את יד הכהן המדבר בצדקה.

— ואתם בני! — קרא הכהן בלב נרגש — בבואכם להמליץ טובה על רעיכם, על אחיכם אשר בצלם אלהים נבראו כמוכם, נתתם שמחה בלבי ותמלאו נפשי גיל וְהֶדְוַת ה', בראותי כי זרע הטוב והצדק אשר התאמצתי לזרוע בשם ה' בקרב עדתי, הכה שרש ועשה פרי למעלה. ועוד הפעם הנני מגיד לכם את הדברים אשר הסכנתם לשמוע ממני מעל הבמה בבית תפלתנו: „אהבת אדם" זו היא הצדקה הנאמנה אשר תהיה לרצון לפני ה'. האהבה הזאת לא תבדיל בין עם לעם ובין דת לדת, כי כל בני האדם כאחד יצורי אלוה הם, אשר בראם בצלמו כדמותו, למען דעת כל עמי הארץ כי יחדו בנים הם לה' אלהי עולם. אחד הוא אלהינו שבראנו לכבודו ומצוה אחת היא אשר בה קדש את כל באי עולם — זו מצות „ואהבת לרעך כמוך". כן עשיתם אתם, בני, ועל כן אשמח בכם ואגילה באלהי ישעי כי זכני לראות זאת בעיני. ברוכים אתם לה'!

וכל השליחים נפלו על פניהם וישתחוו. והכהן ברכם עוד הפעם בהעבירו עליהם ידו שלש פעמים ימינה ושמאלה, מעלה ומטה כדת, אז שלחם לשלום.

— ומה תאמרו „פאנאָווע" עתה? — קרא האדון סטולדזינסקי לעדת חבריו בשובם מדרכם מלאי שמחה וגיל, על כל הטוב אשר שמעה אזנם מפי הכהן הנכבד — הטובה היתה עצתי אשר יעצתי?

— הניפו אותו למעלה! — קרא איש אחד מתוך העדה, לתשובה על שאלתו זו.

— יהי כן! — השיבו כלם יחדו וכרגע הונף הזקן בידיהם והוטל מהם למעלה *) בקראם בקול גדול: „וויוואט!" (להיים!)

— הניחו נא לי, פאנאָווע, אנא, הניחו נא! — התחנן פאן סטולדזינסקי לאחרונה, כי לא נעמה התנופה הזאת לעצמיתיו הישנות — עוד דבר נחוץ לי אליכם, על כן הניחו נא, פאנאָווע, ואגידנו לכם.

„הפאנאָווים" הניחו לו ויעמידוהו על רגליו.

— זה הדבר אשר הואלתי להגיד לכם — אמר הזקן בשאפו רוח ובמחותו זעה מעל פניו אשר האדימו כתולע — הן לא נוכל לדעת מראשית אחרית, ולמען אשר לא יבטחו „הסטאראָזאַקאָנים" בישועתם ללא עת ולא יגדל עוד יגונם בהכזב תוחלתם, עלינו לכחד אמרינו מהם לבל ידעו מאומה מכל אשר עשינו לרוחתם לישועתם. יבקשו להם גם המה עצות מרחוק, ואם לא תצלח עצתנו אנו אולי תצלח עצתם המה והיו לשארית ולא ימחה שמם מקרבנו, הישרו דברי בעיניכם, פאנאָווע?

— מאד ומאד! — — —

אף אמנם לא אבדה עצה מיהודי נישוויז ולא נבצרה מהם מזמה, — הם לא שכחו את הרעה אשר נגד פניהם ובאספה רבה שהיתה לטובי הקהלה ביתר

---

*) חק התנופה ידוע בעם פולין לאות אהבה וכבוד לבחירם רצתה נפשם בו.

עם הרב ר׳ יעקב שמואל, נמנו וגמרו: א) להתענות ולצום בשלשת הימים ההם עד אחרי הצהרים. ב) לקרוא בכל יום ויום בתפלת שחרית ומנחה „אבינו מלכנו" ולומר אה"כ תהלים ומעמדות. ג) אסרו על נשיהם ואפילו על כלותיהם לשית עליהן עֲדִין, לקיים מה שנאמר: „חבי כמעט רגע עד יעבר זעם".

יב.

והכהן הראש שקד על פעלו ובעבור שעה אחת לצאת השליחים מאת פניו, שם פעמיו אל הנסיך וידבר אתו ככל אשר הורהו לבו הטוב, אף הוקו עליו דבריו, ובכל זאת שב ריקם מאת פניו — כי גם בהכיר הנסיך עותתו לא שב ממנה, באמרו כי זאת נשבע באפו להראות לשרים ולמלכם כי הוא האדון באחוזות נהלתו ולא המה, ובדבר הנוגע לכבודו לא ישוב מפני כל, ואם רע הדבר בעיני האלהים הן לא קצרה ידו מלכפר פניו במנחה ונדבות ואף בצומות וסגופים — ומדברו לא ישוב, כי לא לכבוד לו להתנחם וההוא דבר ולא יקימנה?

בדברים לא יוסר האדון הזה — חשב הכהן עם לבבו בשבתו אחר כן אל שלחנו המלא ספרים וכתבי יד אשר בהם הגה יומם ולילה — אין טוב לנו כי אם להוליכהו שולל בדרך לבו. וה׳ אלהים יסלח לנו על מזמה זו חשבנו, בבקשנו להציל משחת נפשות יצוריו ולא ישפך דם נקי בקרב ארצנו.

ובדברו קרא לעבדו ויצוהו לרוץ הארמונה ולבקש את האדון רייטאן למהר ולבוא אליו.

רייטאן בא כדברו ויחדו המתיקו סוד ויתיעצו על צפוניהם. משם יצא רייטאן שמח וטוב לב.

— יחי האב הכהן! — הגה פי רייטאן ברדתו מהמדרגות — כי עמו מקור חכמה ולו עצה ותושיה. —

עד מהרה תרוץ העת ואתה תם הכד הנסיך. עברו שלשת הימים אשר נתן ראדזיוויל ארוכה ליהודי נישוויז, ותור הענש הגיע, בא היום הנורא אשר בו עתדו כלם לזבח. ביום ההוא העירו היהודים שחר ויקומו בבקר השכם. רבים מהם נסו לעזב את נישוויז בלאט, אבל העיר היתה סוגרת ומסוגרת מהמון היידוקים ואנשי חיל אשר עמדו למשמר על כל מוצאיה ומבואיה. מחמת השומרים האלה ושוט עברתם שבו היהודים על עקבם, כלם נאנחים ונאנקים מאימת השעה הבאה אשר תסגיר חיתם למםיתים. ובכל זאת לא חדלו מיחל לישועה אשר אולי תבוא להם בדרך נס ופלא.

כן נאספו יחדו אל בית הכנסת. שם עמדו וישבו דומם, ראשיהם שחו לארץ ולבם נמוג והלם ומראיהם — כעדר בקר וצאן בבית המטבחים. במבוכתם זו לא מצאם לבם אף להתפלל שחרית, וגם כאשר עבר קרפל השמש לפני התיבה וישמיע קולו „אדון עולם אשר מלך", לא ענה איש דבר ויחדו נדמו ולא פתחו פיהם. אז עזב את מקומו וישב גם הוא בתוך העם, וכמוהם חכה למות או למעשה נסים...

ולא לשוא הכו — כי אמנם נעשה להם נס ותוחלתם באה. כי בהגיע השעה העשירית רץ בא ר׳ שבנא לבית הכנסת בידים פרושות למעלה ובקול קרא „הֻנַּח והֻצְּלָה!" נפל ארצה ויתעלף. כלם מהרו אליו ויניעוהו ויגידוהו ויטלטלוהו מלטלה וימעכו ידיו ולבו וילחצו רקותיו בחוזקה ויזרקו עליו מים קרים עד אשר שבה רוחו אל קרבו ויחי. על כפים נשאוהו אל הבימה ויושיבוהו על כסא אליהו, שם נגלו מערומיו לעין כל — כי בהחיש ר׳ שבנא להביא את הבשורה שכח ללבוש בגדיו והנהו ערום ועריה בשת. אין עליו בלתי אם הטלית קטן אשר על כתנתו והכפה אשר על ראשו. זאת ראה עתה גם ר׳ שבנא ויצחק בבשת פנים ויגל ברעדה ויאמר:

— אנכי אצתי לבשר לכם ישועתנו עד כי שכחתי גם לשים עלי שמלת גבר — ובדברו נשא סביב עיניו אולי המצא תמצא לו כסות או שַׂלְמָה לכסות מערומיו. וימהר ר׳ קרפל וישם את בגדו העליון על כתפות הגביר דמתא ויכסהו. אז קם ר׳ שבנא ויעמוד על רגליו ויספר דבריו באזני כל קהל עדתו העומדים סביביו ועיניהם ונפשם נשואות אליו לשמוע את הנסים ואת הנפלאות שנעשו להם מן השמים.

— לא בזכותנו, רבותי, כי אם בזכות אבותינו קדושי עליון באה התשועה הגדולה לנו כיום הזה. בחסד עליון נצלנו מרעה ונפדינו מיד שאול. הדוכס נסע מזה ולא ישוב עד יום מחר, ולפני צאתו צוה לעבדיו לשמור פקודתו לעשותה ולהוציאנו להרג ביום הזה כי ינטו צללי ערב.

כל העומדים מסביב לו הביטו איש אל רעהו ויתמהו, וישובו להביט אל ר׳ שבנא במבוכה גלויה, והוא הוסיף ויאמר:

— אך אל נא תחרדו, רבותי, פקודתו תעשה רק למראה עין ולא בפעל כפים, וכה יהיה הדבר: בעצם העת ההיא אשר ישמע קול רעש הפים מארמון הדוכס בוא נבוא כלנו יחדו, אנחנו ונשינו וטפנו, אל כבר הרחוב. אז יורו עלינו בכלי התותח, אך הכלים ריקים יהיו, אין בהם כדורי מות בלתי אם אבק שרפה. זכרו זאת ואל תחרדו כי לא תאֻנה אליכם כל רעה. והיה

כשמעכם את קול הרעם ונפלנו כלנו ארצה כחללי מלחמה, וכהתמם לירות נקומה ממקומנו ונשובה בשלום איש לביתו באין מכלים דבר. זה הדבר אשר יהיה וכאשר שמעתם כן עוד תחיו ואתם דעו לכם.

— הכן צוה הדוכס לעשות? — שאלו אחרים בתאות נפש.

— לא הדוכס — ענה ר׳ שבנא — כי אם ... אבל לא לכם לדעת זאת, כי כוד כמוס הוא לעת הזאת ובעתו הדעוהו. ואתם שמרו הדבר בלבבכם ועשו ככל אשר השמעתיכם!

— אם כן אפוא — נתן ר׳ קרפל קולו קול עז — אם הדבר כן הוא, אזי ... „אדון עולם אשר מלך" ... ובפעם הזאת ענה כל הקהל אחריו, ותפלת השחרית החלה בכונה גדולה וכדבקות עצומה, בהשתפך נפש כלם בדמעות גיל ובקול תודה והלל לה׳ האלהים על הנס אשר עשה עמהם להפליא.

בערב ההוא נעשתה עצת הכהן הראש בהוסדו עם רייטאן לעת הבקר. התפים המו וירעשו בעיר נישוויז, כלי התותח הרעימו מעברים, הפעמונים צלצלו והיהודים נפלו על פניהם ארצה, איזה מהם השמיעו גם אנקת חללים — אחר כן קמו יחדו ויניעו את האבק מעל בגדיהם וילכו איש איש לביתו לאכול סעודת הערב כברכת ה׳ עליהם.

למחרת היום ההוא, כשוב הנסיך אל ארמונו דרך עירו, השתומם למראה עיניו והיטב חרה לו בראותו את כל יהודי נישוויז וזקני הקהלה והרב בראשם יוצאים ומריעים לקראתו בזמירות ובכלי שיר ובקול גדול הקורא בכח: „יחי אדוננו הדוכס לעולם!" —

— מה זאת? — קרא בהמה גדולה בהשקיפו בעד הלון מרכבתו — רייטאן! — קרא בזעם אפו להסוכן הנצב שם — האם כה, פאנע קוהאנקו, שמרת את פקודתי לעשותה?

— פקודתך שמרה רוחי, אדוני הרם והנשא! — ענה הסוכן באמץ לב וברוח נכון — אנכי עשיתי ככל אשר צויתני ויותר מחצי שעה יריתי על ההמון הזה בכלי התותח, חי ה׳ וחי נפשי!

— הנני מאמין לך, פאנע קוהאנקו, כי באזני שמעתי את קול הרעם ביום אתמול בשבתי בנכסי. אבל איכה נשארו בחיים? האמנם גם כלי תותח עליהם לא יצלחו?

— לא, אדוני הרם והנשא, כלי המות עשו את שלהם, ובעיני ראיתי אותם מראש הסוללה נופלים יחדו כעמיר מאחרי הקוצר ולא נשאר בהם אף אחד, אבל...

— מה? — שסע הנסיך את דבריו בעינים נעות ובאזנים נטויות להקשיב קשב ולהבין דבר.

— כאשר שלחתי את עבדינו בעגלות ובקרונות לאסוף את החללים ולקברם, לא נמצאה על המקום ההוא אף גוית איש אחד, כי היו כלם ויעמדו על רגליהם ומבלי דבר דבר הלכו להם לבתיהם כמו לא ידעו מאומה מכל אשר קרם.

— מה זאת תשמענה אזני! — קרא הנסיך בחרדה גדולה בהחישו להעביר ידו על לבו ולהתקדש באות הצלב — חי ראשי כי זה שלא כדרך הטבע ואין זה כי אם מעשה שטן או כשפים ...

פני הנסיך הלבינו, כל עצמותיו רחפו, עיניו קמו בחוריהן והודו נהפך עליו למשחית. לרגעים קם ממקומו במשכו את שפמו ובשיתו ידו אל צוארו, כי נדמה לו כמו תלחצהו יד כסתרה השטה מחנק לנפשו, ויתגסה, ויחכך בגרונו ויתאמץ להעלות כיחו וניעו וישאף רוח כתנים, אך נשמת אפו נעצרה ורוחו קצרה. לאחרונה חגר שארית כחו ויקפוץ מעל מרכבתו ויחטוף שוט הובלים מידי אחד ההיידוקים וירץ אל היהודים בחמת כחו, אך לא קרב אליהם כי אם מרחוק הניף השוט נגדם, בקראו בקול פחדים ובנפש נמוגה מאימת מות אשר נפלה עליו:

— כורו מעלי מתי עולם! אל תביטו כה בעיניכם המזרות זועה! גשו הלאה רוחות טמאות, כי המקום הזה אדמת קדש הוא!...

ובקראו הרים עליהם שוט ידו אבל ברכיו כשלו באין מעמד, והסוכן ואחרים מאציליו תרדו אליו ויחזיקו בו לבל יפול ארצה.

— שאוני והביאוני אל הכהן הראש! — קרא בקול הרדות בהנשאו אל מרכבתו — ימהרו ויבואו הנה עם כל כלי הקדש, והזו על המקום מים קדושים והעבירו את הטומאה מעל נחלתי, ושבו הרוחות לשאולה!...

וכן הושב אל מרכבתו, וכחץ מקשת שנה עברה אל בית הכהן הראש.

במנוחת לב שמע הכהן מפי הנסיך את כל אשר קרהו ולא פטר בשפה ולא הניד עפעף עד אשר כלה הנסיך לדבר, אז נתן מרגוע לנפשו ויען ויאמר:

— אם בעיניך אדוני יפלא הדבר הזה, בעיני לא יפלא. אך לשוא חרדת אדוני את כל החרדה הזאת, כי הדבר הזה לא חדש הוא ומי לא ידעהו!

— מה זה תבענה שפתיך, אדוני הכהן? — קרא הנסיך בפרשו את כפיו — אנשים מתים היו, נבלות קמו — האין זה פלא גדול? ואיך לא ארגז תחתי?

— אבל אדוני הנסיך — הוסיף האב אמריו לו — בהפך שכחת איזה מתים ואיזה נבלות ראו עיניך. היהודים היו אם לא?

— כלם יהודים, יהודי אשר היו בנישוויז, ומה בזאת?

— הבדל גדול יש בזה ואיככה לא ידעת זאת?

— אנכי לא אבין מאומה, פאנע קוחאנקו, אדוני הכהן!

— אם כן הוא, הטה אלי אזנך אדוני ותדע פשר דבר.

נפש הנסיך גרסה לתאבה, לדעת את הסוד הכמוס, ויקרב את כסאו אל מושב הכהן ויכן לבו ויט אזנו להקשיב קשב רב קשב.

— זה הדבר — אמר הכהן בהטותו ראשו גם הוא אל עבר פני הנסיך — היהודים גולי עולם הם אשר מוצאם מקדם ותקופתם על קצות תבל ואחריתם לשוב אל הארץ אשר ממנה הגלו בעונותיהם. בימים ההם ובעת ההיא תעלינה כל עצמות אבותיהם מקבריהם והיו ועמדו יחדו בעמק יהושפט לשמוע משפטם החרוץ. זה חלק אלה אשר ימותו בעתם בהפקד עליהם פקודת כל הארץ; לא כן אלה אשר יומתו בידי אדם — כי ישארו עצמותיהם במנוחה על מקומם ותחתיהם יעמד למשפט האיש אשר היה ברוצחי נפשם, ונשא הוא את עונם. ובחמלת ה' עליך אדוני הנסיך, בדעתו כי רב חסד אתה ומרבה להיטיב, הפליא לך חסדו אשר הוא עושה רק ליחידי סגולה בתוכנו — כי החיה את היהודים אשר נפלו חללים מידך, למען ישאו הם את עונם לעת קץ בכל אשר נגזר עליהם, ואת נפשך הציל ויחשכה משחת בלי ביום הזה.

— אם כן אפוא — קרא הנסיך ולבבו פחד ורחב למשמע אזניו — יחיו להם השודקים ההם כאות נפשם וידי לא תהיה בם! אין אני חפץ עוד במותם למען אשא אני את עונותיהם, כי רב לי בעונותי אני, כי אמנם פאנע קוחאנקו, קטנתי מכל החסד אשר עשה ה' עמדי לעת הזאת ולא כפעלי שלם לי. הוי, אדוני הסוכן, בואה נא הנה!

רייטאן בא החדרה ויבט אל הכהן הראש, אבל הוות פניו לא הגידה לו מאומה, וכמעט נפל לבו בקרבו; אך בשומו עיניו אל אדוניו, ראה את רוח התנוגה השפוכה על פני הפתי ברגע ההוא ונפשו שבה למנוחתה.

— ומה? פאנע קוחאנקו — שאל הנסיך בקומו ממושבו ובשומו שתי ידיו על כתפות סוכנו — „השודקים" שלנו עודם חיים?

— חיים וקימים, כאשר חזו עיניך מישרים.

— כלם? ואף אחד לא נעדר?

— אדמה כי כן הוא אדוני כאשר דברת.

— הלא תדע כי אין נפשי לתשובות כאלה, פאנע קוחאנקו! — קרא הנסיך בחמה בהדפו את הסוכן מפניו — לא לרמיזתך אשאל, כי אם דבר ברור תשמיעני אם חיים המה כלם; אתה הערב לי את האנשים ההם, ואם יודע לי כי נעדרה מהם נפש אחת ונגזרת!

הסוכן השתאה למשמע אזניו ולבו הגיד לו כי הנה שב האדון לכסלה בתהפוכות דרכו.

— אבל חרדה גדולה נפלה עליהם כשמעם את רעם כלי התותח, האף אין זאת?

— אנכי אדמה כי עוד בטרם סר אליהם מר המות כבר פרחה נשמתם מאימת מות.

— האם לא שתתה האימה לבריאותם?

— הדבר הזה יכול מאד להיות, — כי אמנם הצחוק הוא רעם כלי תותח אשר הרעיש עליהם כחצי שעה בלי חשך? רעם כזה יש בכחו להבריע גם את השור הבר ולהורידהו דומה.

— אם כן אפוא זאת עשה, פאנע קוחאנקו: הוציאה מאוצרי דינרי זהב כמספר נפשותם, הוציאה להם חבית מלאה יין הגר, אבל מהיין הישן השמור באוצרי — התשמע פאנע קוחאנקו? — יאכלו נא לשבע נפשם, ישתו להם לרויה וייטיבו את לבם וישובו לאיתנם. ואם יש בהם חולה, צוה לרופאים וירפאוהו ויחלימוהו על חשבוני אני, — השמעת?

— שמעתי אדוני וכמצותך אעשה.

— גם זאת עשה — הוסיף הנסיך בקחתו כובעו בידו — שלח לעת הערב על הכפר ההוא את טראמבאנטאנא עם כל נושאי כליו: המנגנים, המשחקים, הלצים ומאחזי העינים, הדובים וכל ילידי ההפת אשר לו; יקומו ויעמדו שם יחדו תחת כפת השמים וישחקו לפני אנשי העיר בלי מחיר, והיהודים שלי יביטו נא ויתבוננו ויתענגו על המראה וישישו בשמחה מטוב לב, — השמעת?

— שמעתי אדוני הרם והנשא.

— ואתה תגיד להם, כי האדון ראדזיוויל כאשר היה אדונם כן יהיה, ועוד אדון טוב כמוהו יבקשו בכל העולם ולא ימצאו. אנכי בוז אבוז לשרי המלך החכמים בעיניהם, אבל ביהודים אשר לי היה לא תהיה ידי; יחיו להם בצלי עד בוא קצם, ימצאו להם רחמים בעיני ה' גם בעמדם לפניו למשפט בעמק יהושפט ולא יוסיפו לדאבה עוד, — השמעת?

— הכל יהיה כדבריך, אדוני.

אף אמנם היה הכל כדברו. „ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר" — כי כימי הפורים ראו נפלאות: היגון נהפך להם לשמחה והאבל ליום טוב, „והעיר נישוויז צהלה ושמחה".

יג.

עברו ימים אחדים. נפש הנסיך ראדזיוויל נחה מעצבה ורגזה והמתו על שרי ווארשוי שככה.

— האפל יקהם עם כל מועצותיהם גם יחד! — חשב עם לבבו — הם יועילו כה לארצנו בתקנותיהם כאשר יועיל קנה רצוץ לגדר הדחויה, או כאשר תועיל התחבושת זבובי כפרד לנפש כת — אבל מה לי ולהם? הן יש לי רב וכביר תמצא ידי לתת מעדנים לנפשי ולראות בטובה כל ימי חיי. אני הצני נערתי מפולין עם כל שאונה והמונה; ידאגו לה אלה אשר ינעם לנפשם לצרור רוח בחפניהם ולאסוף מים בכברה — ואנכי מה?

וכדברו כן עשה. בארמונו שבו הסדרים לקדמותם ויהיו הגים ומועדים לשמחה ולששון ולמשתה ולשכרון ולשעשועים עם כל תענוגות בני אדם להמון האורחים האצילים אשר נהרו שמה חליפות; אלה באו ואלה שבו ואיש איש לקח לנפשו מכל הבא בידו. כלם שאבו בששון ממעינות התום רבה בהיות להם הון הנסיך למקור חיים וכנהר אשר לא יכזבו מימיו. גם ליהודים הוטב בגללם; ככתר נישוויז עלה כפורחת, בתיהם מלאו פרנסה וידיהם עבודה רבה אשר לקחה לבבם עד כי שכחו ראשונות והרעה אשר רחפה עליהם זה לא כביר כמים עברו זכרו. לא שתו לב אף לכתוב אותה זכרון בפנקס הקהל, אשר בו רשמו כל דבר קטן אשר נפל בקרבם. איש איש נתן את לבו ונפשו אל ההוה. את העבר לא זכרו ואל העתיד לא התבוננו. כי אמנם לא היו ימים טובים לישראל יושב נישוויז כימים ההם, — הדוכס הסיר כעשו מעליהם ואימתו לא בעתהם; כלם שמחו על המחיה ועל הכלכלה, ולמרבה הפרנסה רבו השדוכים והחתונות מיום ליום, ובני ישראל פרו ורבו וישרצו ויעצמו שם כבארץ מצרים מלפנים. החזן דק"ק מיר נשאר לחזן בק"ק נישוויז — ומה להם עוד? ולו בא איש ואמר להם: הנה באה העת, רבותי, לקום ולעלות לארץ ישראל — אזי גרשוהו מעל פניהם בחרפה ובוז; לו בא אליהו הנביא בכבודו ובעצמו ואמר להם: „רבותינו, הגיע זמן ביאת הגואל, דרשוהו בהמצאו, קראוהו בהיותו קרוב!", אז אולי קראוהו בפיהם מבלתי יכלת להעיז פנים נגדו, ובלבם חשבו: „מה טוב היה לו בא אלישע תלמידו תחתיו והביא לנו את הברכה אשר שם באסוך השמן... והריקו כליט יין שרף עד אין סוף וגדלה הפרנסה עד בלי די!" —

כזאת וכזאת חשבו בלבם כל היהודים היושבים בנישוויז — הוץ מאיש אחד, הוא ר' שבנא, אשר בקש את הגאולה באמת ובלב שלם — לא לנפשו, כי אם לכובע עֲבָתוֹ השבוי בארמון הדוכס זה כמה, — כי להשיב את שבות כובעו הערה אז כל כחו ולבבו, ולמענו גמר בלבו לעשות דבר אחד אשר עלה במחשבתו, בדעתו כי עתה עת לעשות, בעוד לב הנסיך טוב עליו והשעה שעת רצון והנגה. לבעבור זאת שלח את אשתו לעיר סלוצק להביא משם את פריידל בתם, אשר בה קוה להקים מזמתו ולבצע חפצו. כשוב פריידל אליו השתומם עליה כל יודעיה מלפנים, כי גדלה הילדה והנה בגרה וגמלה כיפה פרי תאר ותהי לנערה רבת חן ורבת קסם, הלוקחת נפשות ביפיה והמלהטת גחלים בעיניה השחורות, עד כי גם רייטאן אשר הסכין עם הנשים מעודו נבהל מסבבה ולא ידע נפשו.

— יקהני אפל! — חשב בלבו ויסלסל בשפמו בהתבוננו בכתר אל הנערה היפה בהתרפקה על אבותיה האהובים לה — עד כה דמיתי כי הפאננא וואָזשבונאוונא היא היפה מכל הנשים, אבל במה נחשבת היא נגד השד הזה!... עלמה יפה־פיה כזאת נמצאת רק בהגדות ובבפורי מעשיות, ולולא ראיתיה בעיני, חי נפשי כי לא האמנתי לכל משמע אזני — כי אין כמוה כלולה בהדרה. האח, מה יפו שערותיה! מה נהדר ראשה ומה נחמדו כתפותיה וכל יצוריה עם כל הליכותיה ותנועותיה!... הוי שבנא! — קרא אל רעהו בצאת פריידל רגע אחד מחדר מושבם — הפעם ראיתי כי ערום אתה ואיש מזמות מאין כמוך!

— ואי זה ערמה מצאת בי? — שאלהו ר' שבנא בצחקו מטוב לב.

— יתרון ערמתך בכל הוא — כן כסית מזמה רבה בהרחיקך את אוצר חמדתך מנישוויז מושבך, כי... מי יודע מה ילד יום?

— אנכי יודע את אשר אני עושה — השיב ר' שבנא בפנים נועמים — ואולם... מי יודע? אולי גם עתה עוד סכנה צפויה...

— לא — ענה רייטאן בלב נכון — עתה אין כל פחד וסכנה בדבר. הלא זה דברי אשר הגדתי לך לפני שבועות אחדים, כי הנסיך איננו עוד מה שהיה מלפנים: דמיונו ככוס אביר לעת זקנה, ככלות כחו ממרוצתו בחיים... ולולא איכלי לחמו המפתים אותו להרבות במשתה ושמחה, לולא מלחכי קערותיו החונים עליו מסביב, אזי הזיר את נפשו מכל תענוגי בשרים אשר כבר יצאו מאפיו ויהיו לו לזרא. גם בהתהוללו לא ימצא עוד שעשועים לנפשו, ובעת אשר כלם ירנו ויצהלו סביביו בשחוק ובשכרון ובשירים ומחולות, הנהו יושב משמים ומפהק במלא פיהו על כל שאונם והמונם כי מהבל הם יחד.

— משהוקין אומר כדבר המלך החכם מכל אדם : „הבל הבלים, הכל הבל" .

— כדברך כן הוא . אבל כאשר אוסיף להתבונן אל בתך היפה־פיה, כן אוכח לדעת כי היא מאלה נשי החן אשר ענוה וגאון מתאימות בהן, ואמיץ לבו בגברים יפול מפניהן ולא יעוז לגשת אליהן . הן אנכי ידע דרך נשים ועל דברתי לא אכזב, — ועל כן תוכל להשקט במכונך, כי לא תאֻנה אליה רעה .

אז החלו להכין את הנערה למשלחתה, ואם אמנם ידעה לדבר כן בלשון פולין, כי מילדותה הסבינה עם הארונים האצילים השוקדים על דלתות אביה כל הימים, וכאשר גדלה למדה גם קרוא בספרים ולדבר צחות בשפה ההיא — בכל זאת הואיל רייטאן לערוך לה אמרים אשר תשמיעם באזני הנסיך, למצוא חן בעיניו ולהטות לבבו לטובה . ויכתוב לה מדברותיו על הגליון אשר נתן לה ללמוד ממנו בעל פה . הנערה קראה ושנתה את הדברים, אך לאחרונה השליכה את הגליון מעל פניה .

—לא, אדוני הסוכן — אמרה אליו בהעמידו אותה למבחן לעיני אבותיה — הניחה נא לי ואל תדרוש ממני לדבר את הדברים אשר שמת לפני, פן אשגה בדבר שפתי והייתי בעיני הנסיך כמתעתעה . הן לשוני אתי ואת אשר עם לבבי אותה אגיד להנסיך, ובה' אשים מבטחי כי לא יבצר ממני לבקש דבר בעד אבי היקר, ובכל אשר תשים האהבה בפי אותה אשמור לדבר .

— אבל יראתי פן יפול עליך פחד הנסיך ושאתו תבעתך .

— הים הוא אם תנין כי אפחד ואיראהו ? אנכי אדבר דברי ואם יזעף עלי ויגער בי אז אברח מפניו ואעזבהו .

— אך זו גבורה נמרצה ! — קרא רייטאן במלאו שחוק פיהו ובמחאו כף — אם תחפוץ הדבר בו ואם לא — תעזבהו בחרפה ותברח ; ובכן תעזבי גם כובע אביך ותאמרי נואש ?

— לא — ענתה הנערה בהומתה — אנכי אברחה ועד ארגיעה אשובה אליו ואוסיף לבקשהו, לחלות פניו, לבכות ולהתחנן לו, ואז אראה אם יוכל להשיב פני הבת המעתרת אליו בעד אביה בדבר קטן כזה .

— ואם בכל זאת לא יעתר לך ? — הוסיף רייטאן לשאול, בהפצו לדעת כל מערכי לבב העלמה הנעימה אשר בחמודותיה לנה עיט ובתומתה קנתה בליותיו ולבו .

— אם בכל זאת לא יעתר לי — ענתה הנערה — אז אגיד לו בבכיו כי בער באדם הוא וכגדולתו כן רבה אולתו ומשובתו .

— אנא ממני לבל אפילה, כי קנדה היתי מנשוא ! — קרא רייטאן בקוצר רוח משהוק פרוע אשר התקיפהו למשמע אזניו .

— לא בתי האהובה, הלילה וחלילה לך מהגיד כזאת ! — קרא ר' שבנא בקפצו ממקומו בחרדה .

— חי נפשי כי כזאת וכזאת אגיד לו — צעקה הנערה הנחמדה בהתאדם פניה בכעש — אתה אבי יקירי לא תדעני ; אנכי עשויה לבלי חת, ואם יכלימני איש ... אוי ... יזהר נא מפני ... כי לא אשא פני כל, יהי מי שיהיה ! —

אבל את בתי לא תדעי את הרעה הנשקפה לכלנו אם כה תדברי אל מושלנו עז — הוכיח אותה ר' שבנא אשר נבהל מאד מדבריה — העתוק הוא לך ? הידוע תדעי את הנסיך מי ומה הוא ? הלא זה ראדזיוויל !

— הניחה נא לה, שבנא ידידי ! — התערב רייטאן בדבריו, בהשיבו אותו מאחרי בתו הנלהבה — בענינים כאלה לא תדע עד מה . אנכי אערבך ובחותי הנני נשבע לך כי אם לא תמשול הנערה־השדה הזאת ברוח נסיכך לשום עליו מתגה ורסנה — אוי חמור תקראני ועיר בן אתונות תכנני . יהי נא כובע שפריך נחשב בעיניך כאלו כבר נמצא בצל קורתך — כי נערות כאלה לא תשובנה ריקם והפצן בוא יבוא מעולם . אנכי רק על זאת אתפלא : מאין באה לך ילדה תמה ואבירת לב כזאת ? נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי בבנות עמי כזאת מימי !

אך להנם השתומם האדון הזה על המראה — כי לא הסכין בעיר הקטנה לראות ולדעת את אשר תוכלנה בנות ישראל להיות, אם לא יפריעון הריש והעושר מהתגדל בעמן ובדתן כראוי . כי העוני ישפיל נפשותן וישיבן עד דכא, והעושר ירים לבבן ויעבירן על דעתן עד כי לא תכירנה עוד מקומן . פריידל גדלה בבית איש חכם ונבון וירא אלהים, אשר בעשרו לא גבה לבו, על כן לא רמו גם עיניה . באהבתה את אבותיה הושיבתם מרום על כל השרים והאצילים המשכימים לפתחם, ואמונתה ודתה שמרו עליה ותלמדנה אותה להצניע לכת ותתנינה לה לוית החן השפוך על נפש תמה וברה נוסף על יפי תארה וחמדת מראה — החן הזה הנעדר מבנות ישראל בימים האלה, אשר אמונה ודת לא תדענה והכמתן ודעתן היא שובבתן, בהשכלתן המדומה ישאן לבבן להתנשא על עמן ובית אביהן, על כן תאבדנה דרך ובהמרותן תלן עיננו .

פעם אחת בבקר לבשה פריידל בגדיה החמודות ותעד עדיה ותלך עם אביה אל ארמון הנסיך .

— הנה, נערה עבריה באה להראות את פניך, אדוני הרם והנשא! — אמר רייטאן להנסיך אשר ישב בחדר משכיתו וידיו אחוזות באהוב לבבו, הוא ההתול המלמד הרובץ אצלו על יצועו.

— אין זאת כי אם תאנה בפיה על אנשי הקהל — אמר הנסיך באחזו בערף ההתול להושיבהו בחיקו — טוב הדבר, הביאה אותה הנה ומלפנינו משפטה יצא.

כעבור רגע עמדה פריידל ברוח נכון ולב אמיץ בפתח החדר, והיא מתנוססת ביפיה והדר גאונה וספיר גזרתה.

— גואלי וכל קדושי! — קרא הנסיך ויתר ממקומו ופניו חורו מחרדת לב — את מי אני רואה? הוי אסתרקא! הגם את קמת מקברך ותשובי לתחיה? הוי עבדי ומשרתי!...

וכקראו כן החל לסגת לאחור בהעבירו ידו על לבו ימינה ושמאלה, מעלה ומטה. הכרת פניו הלבנים כשלג ענתה בו כי הוא חושב לנפול ולהתעלף. ופריידל גם היא נבהלה ממראה עיניה ותחל לסגת אחור מבלי דעת, אך בהביטה אל רייטאן העומד מאחריה והקורץ לה בעיניו נתנה אמץ בלבה ותשב אל מקומה.

— אדוני הרם והנשא — החלה בקולה הדק הנעים כקול הזמיר בזמרו משכיל — לא אדע למי תדמני ואשוה, אך זאת אדע, כי לא אסתרקא אני כי אם פריידל אמתך בת עבדך הנאמן, הוא שכנא הסוחר הגר בעירך.

לשון הנערה הרכה וקולה הנעים הרגיעו לבב השר הנבהל בחפזו. נפשו החלה לשוב למנוחתה והוא שב אל כסאו, אך עיניו עוד נטויות אל הנערה ולבו עודנו משתומם בהוכו.

— בת שכנא? — שנה אחרי דבריה בצנחו לאטו על כסאו — אולי בת שכנא את, אבל מי פלל לראות כזאת!... רייטאן! — קרא אל סוכנו אשר בא החדרה — הביטה נא אל הפאננא הנצבת בזה, והגידה אם לא דמיונה כמראה פני אסתרקא אהובת המלך קאזימיר הגדול, אשר תמונתה תלויה על הקיר בחדר התמונות אשר לי?

— כן הוא אדוני הרם והנשא, גם אני אתבונן ואשתומם על המראה — השיב רייטאן בלב נאמן, כי באמת נדמתה פריידל אל אסתרקא כשני עפרים תאמי צביה, ויתפלא מאד על אשר לא הכיר זאת בעצמו עד כה.

— ואם כן — אמר הנסיך — הלא לא לחנם נבהלתי מראות. אנכי דמיתי כי את אסתרקא המתה תראינה עיני, ומבלי שים שקר בנפשי אודה ולא אכחד כי מאד נורא מפני מתים השבים לתחיה... ועתה את ילדה נעימה, מה יש בפיך להגיד לי, השמיעיני נא ואדעה!

— בקשה אחת לי אליך אדוני הרם והנשא — החלה פריידל דבריה בתומתה ויושר לבה — בקשה אשר אולי קטנה היא בעיניך אבל גדולה היא אלי.

— תהי בקשתך גדולה כאשר תהי, אנכי לא אשיב פניך מעשותה.

— בקשתי זאת היא: הן אנכי נערה מארשה...

— ומי זה המאשר באדם אשר רכש לבבך לאהבה, עדינה?

— הוא בן הרב מבריסק.

— אזי הוא „שיינע מארײנע?" *)

— כן אדוני: רבנינו ומורינו הם „שיינע מארײנע" בינינו כאלופיכם ורוזניכם אשר ביניכם. אנכי הנני בת הסוחר הנאמן בבית הנסיך ראדזיוויל הרם והנשא, ולי הצדקה והכבוד להתחתן עם בן הרב הנכבד בכל גבול ארצנו.

— שמע נא, שמע נא רייטאן! — קרא הנסיך בשמחה בקרצו בעיניו אל סוכנו — הלא היא, פאנע קוחאנקו, חכמה גדולה, חי ראשי!

כאב כנתו — השיב רייטאן בתומתו.

— השתהויתי כי מצאתי חן בעיני אדוני, אבל מה בצע בחכמתי ואנכי נתונה בצרה גדולה!

— הגידי לפני צרתך אולי תמצא ידי להושיעך.

— זאת מבוכתי, כי הנה זה לי שלש שנים אשר ארשתי לאיש, והכל עשוי ומוכן לי — וחתונתי עוד תרחק חק, כי איש אחד עומד לשטן לי, והוא גדול וכביר כח אשר איש לא יעמוד מפניו — זולתך אדוני, אם תואיל בחסדך להיות מגן בעדי.

— ומי זה הרשע העריץ, האויב הרע והאכזרי אשר ערב את לבו להיות לשטן לעלמה יפה ועדינה וחכמה כמוך?

— הוא לא רשע ולא אכזר כי אם איש טוב ורב חסד ואמת — אך... לפעמים... ילך מעם שולל... בשרירות לבו...

— ומי הוא זה ואי זה הוא?

— הוא האדון הרם והנשא, הוד כבוד הנסיך ראדזיוויל.

— אנכי?

— כן אדוני הנסיך!

— ובמה זה הייתי למפגע לך?

---

*) לעג הפולנים לשם „טרנא" הנתון מלפנים לנכבדי ישראל.

— בזה אשר שבית שבי את כובע השבת אשר לאבי; בלעדי הכובע ההוא יום חתונתי לא יבוא.

— חא, חא, חא! — הרעים הנסיך בקול שחקו באחזו בשתי צלעותיו מקצר רוח — השמעת, פאנע קוחאנקי? — קרא בפנותו אל רייטאן — בלעדי כובע השבת לא הוכל הנערה לבוא אל חופתה — ואנכי לא ידעתי מה רב ערך האוצר הבלום אשר זכיתי לרכוש לי מאת שבנא בשחקי עמו, אוצר אשר לא יסלה בכל הון — כי בו תלוי שלום משפחתו ואשרה. הפעם אבינה על מה זה העתיר כה שבנא אלי תמיד להשיב לו את כובעו, אשר בעיני יעלה מחירו לשלשה או ארבעה אדומים ולא יותר. אי לזאת, ילדה נעימה ואהובה — קרא אל פריידל בהאירו פניו אליה — אם אמנם מאד יצר לי גאבור לנישוויז אוצר נחמד כמוך, בכל זאת אין את נפשי להפריע אשרך ולהפר נפשך מטובה, ואשר מנעתי מאביך בשחוק אשר עשיתי לי, לא אוכל למנוע ממך. עוד היום אוציא ממסגר אסיר! עוד היום אשיב לאביך את שבות כובעו בהמון חוגג ובשמחה ובשירים כביום אשר נפל שבי בידי.

— פריידיל השתחותה להנסיך ותשק ידו בתודה.

— אבל האמנם אך זאת כל בקשתך הגדולה? — שאל הנסיך באהבת חסד.

— רק זאת אדוני ולא יותר.

— לא טוב הדבר אשר העשי, בתי — הוסיף הנסיך אמריו לה — לבקש חסד מראדזיוויל יאות בדבר גדול מזה, ולא באיזה כובע לשבת, או אף לשבת שבתון — כי מצער הוא מערכי.

— ידעתי אדוני ידעתי כי רבה חטאתי בהטרידי הדר כבודך בדבר כזה הקטן מאד בעיניך, אבל בקשה אחרת לא היתה לי בלעדיהו.

— אזי בקשי לך מהר ומתן, כי הלא כלה את.

— רב לי בכל הטוב אשר עשית אדוני עם אבי, בנפול לו חבל בנעימים לקחת ממך רצון. כי מאז הגדלת אליו הסדך באור פניך ראה חיים אף נהלת שפחה עליו, ואנכי בת יחידה לו ותודות לאלהים ולך אדוני לא יחסר לי מאומה.

עיני הנסיך וסוכנו נפגשו ויחד התפלאו על יושר לבב הנערה הנחמדה ועל צחות מליה.

— אבל פאנע קוהאנקו — קרא ראדזיוויל בלב רגש — אני דורש ממך כי תבקשי ממני חסד אחרי בואך בצל-קורתי, כי לא אוכל לשלחך מעל פני ריקם.

— אם כן אפוא — אמרה הנערה בהכמתה — אכבדה נא לחלות פניך אדוני, כי תואל נא בטובך להופיע בהדר כבודך על ראש שמחתי, ובזה יגדל חסדך עמדי והייתי מאֻשרה בעיני ממתים מחלד.

עליצות נפש הנסיך גברה למשמע הדברים האלה וכמעט הואיל לנשק את הנערה הנעימה מנשיקות פיהו.

— גם בקשתך זו קטנה מאד — אמר הנסיך בקומו מכסאו ובגשתו אליה — על חתונות בתולות עבריות הסכנתי לבוא גם מבלי הקרא, ועל כן גם במלאי בקשתך זו נפשי לא תמלא; בקשי לך אפוא, פאנע קוחאנקו, חסד אחר ואעשנו.

בפעם הזאת נבוכה פריידל מבלי דעת מה לבקש.

— רייטאן! — קרא הנסיך לסוכנו — היה אתה בעזרתה, קומה ולמד אותה את אשר תבקש!

— אנכי אלמדנה כדברך אדוני — ענה רייטאן בשמחה — אבל בקשתה לא תשוב ריקם גם בדבר אשר אורנה?

— לך והורה אותה כאשר עם לבבך ואנכי אמלא הכל.

— טוב הדבר — אמר רייטאן ויט את הנערה הצדה וילחש דברו באזנה, אז סב מעליה ויעמוד בפנת החדר. ופריידל צחקה בקרבה ותיטב את ראשה ותקרב אל הנסיך ותאמר:

— אם יש את נפש אדוני לעשות לי חסד ואמת, אזי ארהיב עז בנפשי לחלות פניך... הואילה נא לשלוח את האדון רייטאן לחפשי ולפטרהו ממשמרתו!

— הנסיך השתומם וכמעט חרה אפו בפריידל וברייטאן.

— את הבקשה הזאת שמת אתה בפיה? — שאל אחר כן את סוכנו אהוב לבבו בהביטו אליו בעצב ולא ברגז.

— כן הוא אדוני הרם והנשא — השיב הסוכן בעינים שחות ובראש מטה לארץ מבלי העז בנפשו להביט ברגע הזה אל פני אדוניו.

— הכה קצה נפשך בעבודתך איתי, פאנע קיחאנקו, והגמר אמר לעזבני לעת זקנתי, לעת אשר דרושה לי עזרת אנשים נאמנים, אנשים אשר הסכנתי עמם מעודי ואשר הסכינו אלי. גם המה?

— זאת לא זאת, אדוני היקר! — הצטדק רייטאן — נפשי לא קצה בעבודתי, ולו יכלתי אזי בכל חפץ לבבי נשארתי אצל אדוני ואיש חסדי עד צאת נפשי; אבל הנה באה העת לעשות לביתי... לשאת לי אשה... כי אנכי האחרון בכל בית אבי, ואם אמות ערירי ואבד שם וזכר למשפחת רייטאן העתיקה. זאת תמריצני לקחת אשה ולהקים לי זרע אמת בעוד עתותי בידי.

— הנסיך השח ראשו וידום.

— הנה זאת חקרתיה כן היא — אמר אחר כן בנפש נכאה — בעודני באבי נמשכו כלם אחרי ויבקשו קרבתי, ועתה לעת זקנה ישליכוני וככלות כחי יעזבוני לנפשי. אבל מה לעשות? האהבה לא תלקח ביד חזקה, אף אמנם אחת הבטחתי ולא אמיר דברי... פאננא שכנאה! בקשתך תֵעשׂ. הנך חפשי, פאן רייטאן, ובידך עתותיך לעשות כחפצך! התחתנו לכם, פרו ורבו ומלאו את הארץ, ורק אנכי בודד אשאר במועדי, ערירי אלך ובגפי אצא ואיש לא יבכה עלי במותי: „אבד פתי מן הארץ" — יאמרו עלי ברדתי אָבֵל שאולה. ואולם ידברו המה דבת נפשם אחת היא לי, וירוק אירק בפני כל.

כדברו זאת קם ויעמוד במלא קומתו, ויעש את שפמו ויקרא:

— עבדים, אתיו הנה!

על מפתן הדלת נראה אחד עבדיו משומרי הסף.

— הבו הנה יין הגר! — קרא בקולו — שלחו אלי את טראמאנטאָנאָ. אקוה כי השכור הזה לא יעזבני אם לא אגרשהו אני מלפני... ועל התונתך, פאנע קוהאנקו, אבוא ואהיה, חי נפשי! ואתי כל השרים רואי פני אשר נשארו באמנה אתי.

בדברו זאת ברך את פריידל ואת רייטאן וישלחם.

הם יצאו מאת פניו. לבם שמח בקרבם, כי תאות לבם נתנה להם ומשאלותיהם נמלאו; ובכל זאת המו מעיהם להנסיך, כי עצבו רוחו הטובה בעת ההיא, אשר היה כטל על עשב רצונו.

עַל בִּרְכֶּךָ אַתָּה חַי *).

1.

אִישׁ זָקֵן יֹשֵׁב בַּיַּעַר בַּמְּעָרָה —
מֵי מַעְיָן יִשְׁתֶּה, מַאֲכָלוֹ פַּקֻּעוֹת
בֶּגֶד עִדִּים לוֹ הַכְּסוּת בַּקָּרָה
לִבּוֹ בוֹ חָלָל — כִּי נוֹאָשׁ מִתְּשׁוּעוֹת.

2.

הוּא גֶּבֶר לֹא יִצְלַח עָלֵי זֶה הֶחָלֶד
וּבְנַפְשׁוֹ לֹא יַאֲמִין, כְּבַעַל אֵין לוֹ שָׂכָר
אֵין אָח לוֹ וָרֵעַ, אֵשֶׁת וָיֶלֶד
לָגִיל אֶל גִּילוֹ אוֹ לִבְכּוֹת לַשֶּׁבֶר!

3.

לִפְנֵי פֶּתַח רִבְצוֹ רָאַתְהוּ עֵינִי
דּוֹמֵם כָּאֶבֶן, מָט גַּם דַּל־כֹּחַ:
„מָה חַי זֶה יְחִי. אֵלַי הוֹדִיעֵנִי
וּבְנַפְשׁוֹ רֶצַח לֹא יִשְׁלַח שָׁלוֹחַ?!"

4.

„רָאִתִי, וּדְבָרַי אָזְנוֹ שָׁמֵעָה,
גַּם הֱשִׁיבַנִי — וּתְשׁוּבָתוֹ נִמְרָצָה:
„מִכָּל עֵץ הַיַּעַר אָח לֹא אֵדָעָה
„שֶׁהֱנִיף עַל גִּזְעוֹ וּבַדָּיו מַעֲרָצָה!"

5.

„כָּעֵץ כֵּן אֶחְיֶה. — כִּי עַל כֵּן צֻוֵּיתִי!
„עָלַי כִּי נָטַל — גַּם אֶשָּׂא, אֶסְבְּלָה
„וְקֹשִׁי יוֹמִי זֶה אִם כִּי לֹא בִינוֹתִי:
„הֵן פֹּה נִטַּעְתִּי — וּבְכֵן אֶחֱלֹה!"

6.

„לֹא יָדַי עִצְּבוּנִי תַּחַת שָׁמַיִם
„וּלְמוֹשַׁב הָאָרֶץ לִי לֹא אִוִּיתִי
„לֹא נַפְשִׁי צָרַרְתִּי בִּצְרוֹר הַחַיִּים
„כֵּן לִבִּי לֹא יִדְאַג גַּם אֶל אַחֲרִיתִי!"

ואב הכהן קאפלאן

---

*) על פי דברי הוראַטיוס לאַרם.

תמונות וצללים

מחיי החלוצים הראשונים והאכרים באה״ק

מאת

זלמן דוד בן יהודה ליב לעוואנטין

א.

באו זרים נחלתנו

העיר אשדוד היתה ידועה לי מימי חרפי בהלו נר מלמדי על ראשי, כמקום מושב סרני הפלשתים, ובבאי אשדודה, ביחד עם רעי יוסף, לרגלי נסיעתנו עזתה, אם כי לא קוינו למצא מנוח ללון הלילה באחד מבתי סרניה, אך בכל זאת דמינו בנפשנו, כי המתורגמן והערבי בעל הסוסים יובילו אותנו, כדרכם תמיד, אל בית ראש העיר, אחד מזקני הערבים, ללון עד הבקר.

ירח יקר הולך והכוכבים ממסלותם בתבלת הרקיע האירו על בתי הכפר, שדותיה וגניה, ואנחנו עברנו את הכפר ונבא עד גדר חצר אחד גדול אשר הכרתיו כרגע, כי לא בית אחד הערביאים הוא, בלתי אם ידי יליד איירופה כוננו אותו. בית גדול ורחב ידים בעל שתי מכפלות בנוי מאבני גזית יתנוסס בתוך החצר ובקרן אחד מהחצר עומד עוד בית אחד גדול ועתר ענן העשן העולה מארבה-גג הבית אף קול רעש והמית אופני הקיטור בלכתן שנשמע מבית וחוצה הראוני לדעת כי מכונה של קיטור תעבוד עבודתה פנימה.

— בית הרחים של הארמי (ארמענער) יִדְלָף הוא ופה ננוח הלילה — אמר לנו המתורגמן ברדתו מעל סוסו.

— התדע את ארון הבית? — שאלתיו.

— כן אדוני, פעמים רבות הייתי בביתו בנסיעתי עזתה ויקבלני בסבר פנים יפות. ואם רק אומר לו, כי „אורחים נכבדים" כמוכם באו אליו וישמח לקראתכם מאד.

ירדנו מעל הסוסים והמתורגמן הלך הביתה לבשר לארון הבית מביאת „אורחים נכבדים".

בעוד רגעים אחדים שב המתורגמן ביחד עם איש צעיר לימים אחד מילידי הערביאים ויבקש אותנו בשם אדון הבית לבא פנימה. — הלכנו אחריו ויעל אותנו הגגה.

תחת כפת השמים הטהורים על רצפת הגג ישב איש אחד כבן ארבעים שנה נשען על כרים אחדים ויעשן את מקטרת האשישה. ובהתראנו לפניו עמד וישאל לשלומנו בשפת צרפת.

— אחיי, אדוני, הסירו נא את בגדי הדרך מאתכם ותלינו פה הלילה, — אמר הארמי בהושיטו ידיו אלינו.

— תודות לך אדונינו, ענינו לו.

סרנו את מעילנו מעלינו ושנים ממשרתי הבית הביאו אדרות שער גדולות וטובות ואף כרים אחדים ויציעו על יד ארון הבית ונסב כמנהג אנשי המקום.

— מאיזה ארץ אתם, — שאלנו אדון הבית.

— מארץ ר...

— מדי שנה בשנה יבואו הנה אורחים רבים מארצות אנגליה וצרפת ומעולם לא ראיתי עוד ילידי ר... בין הנוסעים, לבד אלה ההולכים ירושלימה להשתטח על קברי הקדושים.

— העתים ישתנו ועמם גם רוח בני האדם, ענה לי רעי, — היו ימים לפנים אשר אהבנו לשבת בית אבל עתה רבים המה גם בנו, אשר נפשם תכסוף ללכת להור בארצות רחוקות ואף כי בארצות הקדם אשר להם תערוג נפש כל איש, אם רק שאר רוח לו.

— ואתה אדוני מאיזה ארץ אתה? — שאלתיו.

— ארמי יליד סטמבול אנכי. —

— וימים רבים לשבתך פה?

— כחמש שנים עברו למן היום שבאתי יפו ואשלח שמה במסחר ידי וזה כשתי שנים שבניתי לי פה בית הרחים ואבוא הנה להשתקע.

— מתבואותיך תטחן פה למסחר או מתבואות האכרים סביבותיך? — הוספתי לשאול —

— הטוחנים רבו פה מאד מתכפרים סביבותי ואם גם יומם ולילה אטחן לא אמצא לנחוץ לסחור בעצמי, בקמח. — אמנם הוסיף הארמי בהתהותו את הגחלים מעל ראש האשישה, — ככר רחב ידים גם למסחר פה והנני קונה תבואות האכרים הערבים ואשלחם ליפו ותודות לאל הנני רואה ברכה בעמלי. —

— והכרמים אשר סביבות ביתך לך המה? — שאלתיו.

— יש לי רב, אדוני, גם כרמים גם שדות בסביבות אשדוד, ענה הארמעני, ונחלתי שפרה עלי, כי במחיר מצער השגתיה מאת הערבים. מחר בקר, טרם תלכו לדרככם אנהגכם ואראכם את נחלותי פה —

הוסיף האדון ידלף בקומו מעל מושבו וילך לצוות להכין לנו מקום לנוח.

— בעיר אשר אנחנו חותרים ומשתדלים למצא לנו מקום בארץ אבותינו ונבלטים שונים יתרידו את לבבנו לאמר כי נשמה האדמה מאין יושב ורק לריק נכלה כספנו וכחנו למצא לנו פה מנוח אשר ייטב לנו — אמר אלי רבי — הנה נפגוש פה על כל פסיעה ופסיעה איירופיים התוקעים להם יתד במקום נאמן; סוחרים, קונים, מוכרים ועוסקים בישובה של עולם אף שמחים בחלקם.

— האם לא יתחמץ לבבנו בקרבנו לראות, כי בעת אשר אנחנו יושבים על פתחי העמים ונבקש אותם לספח אותנו אל בתיהם — באו זרים נחלתנו, יטעו כרמים, יזרעו שדות אף יבנו בתים ויענדום ביפיפותו של יפת! ואחינו שבאו הנה, יושבים בירושלים צפופים, דחוקים, איש יאכל בשר רעהו וינועו ברעב, בעת אשר מקומות רבים יש בארץ אשר יוכלו לשלוח שמה במלאכת יד ומסחר ידיהם ולחיות כדרך כל הארץ...

— קומו ולכו אחרי אדוני — קרא אלינו אדון הבית בעלותו הגנה — הנה אנכי פניתי מקום לפניכם ללון ולנוח מעמל הדרך.

הלכנו אחריו ויבא אותנו אל אחד מחדרי ביתו ונלן שמה הלילה ולמחרת בבקר קמנו ונשם פנינו עזתה.

ב.

במלון האורחים.

כשעה אחת וחצי טרם באכה עזתה בדרך ההולך מיפו תלך המסלה בין עצי זיתים רעננים המרהיבים עין הנוסע עד להפליא, ורק זעיר שם זעיר שם יהפרו נטיעי יקר אלה ותחתם יראה הנוסע שדות הנושאים יבול למכביר, חטים ושעורה. העיר עזה יושבת בדרום ארץ פלשת כשעה אחת מחוף הים התיכון וכחמש שעות מגבול הארץ. יושבי העיר המה כעשרת אלפים איש ובהיותה יושבת על הדרך העולה ממצרים לארץ הקדושה וליתר הארצות הנמצאות בצפון פלשת וסוריא וכעיר האחרונה אשר בקצה ארץ פלשת הנה מרכז המסחר. הגויות רבות ימצאון שמה אף סוחרים גדולים העושים מסחר עם עם הארץ בני הערבים ומרכלתם יוצא מחוץ לארץ דרך הים התיכון לחפי תוגרמה, מצרים אף גם איירופה. — בעבור הנוסע האיירופי דרך השדות הדשנים, יערי עצי הזיתים ויתר נטיעות הדר הטבע ומחמדי בת עין — ועשה עליו רושם חזק בבואו העירה ובראותו חוצותיה הצרים והמעקלים, כדרך כל ערי הערבים ובתיה האפלים הבנוים בלא סדר ומשטר — ואחרי כל עמל הדרך לא יוכל למצא לו מנוח בבית אחד שחמתו מרובה מצלתו ואוירו זך וטהור כאשר הורגל בארץ מולדתו.

בטלנו רצוננו מפני רצון מטרתנו הקדושה אשר אליה אנחנו נושאים את נפשנו ונסור אל חצר בית מלון אחד אשר להערבים.

אחדים ממשרתי הבית קדמו אותנו בסבר פנים יפות ויקחו צקלוננו מעל אוכפי הסוסים ויביאו אותנו הביתה וכמנהג אנשי המקום עוד טרם שאל את פינו הביאו מקטרת האשישה וצלוחית „קַהְוָה" ויגישו לפנינו. ואדון הבית בראותו אורחים איירופים באו אליו ויבא גם הוא וישב על צדנו וישאל לשלומנו בכבוד וענוה.

החזרנו לו שלום ונשאל מאתו אם יגורו איירופיים בעזה.

— האדון רפש — ראש כנפת האנגלים — ענה הערבי, בשם הזה יכנו הערבים את שלוחי המסיתים הבאים מארץ אנגליה, לצודד נפשות ברשתם ולהפיץ דעותיהם בקרב עם הארץ בני אמונת מחמד.

— וזולתו אין איש מארצות אירופה?

— אין אדוני — ענה הערבי — אבל כל האורחים האיירופיים הבאים הנה יסורו לבקר את בית האדון רפש, כי איש חכם ונבון הוא. אף כסף תועפות לו — הוסיף הערבי לספר לנו — כי הוא מכיסו בנה פה בית ספר, בית מרקחת לסמני הרפואה וסמנים יתן לכל הדורש, חנם אין כסף. וגם הוא במח קונסול אנגלי — גמר הערבי בחפצו להאר לנו את גדולת רפש ורב עשרו ולא מצא כרגע תאר אחר מתאר קונסול אנגלי שהוא שם הכולל לחכמה וגדולה במקום אחד.

— ואחיכם יסורו אל ביתו ללכת בעקבות אמונתו?

— יש כעשרה איש מהנופרים... — ענה הערבי בקול נמוך, בנמגמו תחת לשונו המלה האחרונה שהיא שם גנאי לאלה מהערבים הבאים בית המסיתים.

— התוכל לתת לנו איש היודע את הדרך עד כפר דיר־בלַח דרומה? — שאלתיו.

— בנפש חפצה, למען הדרת כבודכם, — ענה הערבי. אבל — הוסיף אחרי דומיה ממשבה — הכפר דיר בלַח היא בין הבידואינים ויותר טוב לפניכם כי תשחרו את בית האדון רפש ואז יתן לכם איש חיל ללותכם בדרך.

הערבי הביא לפנינו עוד כוסות „קַהְוָה" ויאמר אלינו:

-- אם תחפצו ללכת אל קבר שמשון „הנביא" אוכל ללוות אתכם .

— תודות לך!

— והאדון רפש בטח אחד מיוצאי ירך יעקב הוא — אמרתי לרעי — כי רבים המה פה אלה שמכרו מקור מחצבתם בעבור נזיד עדשים וילכו לעבוד אלהים אחרים, למען כרות זמורות מכרם ישראל .

— כן, שמו מעיד בו — ענה לי רעי — אולם המקום הזה ראוי הוא כי נשים אליו לב וכי נחקרהו ונתור אותו כיאות . ומאין איש אחר פה, אשר נוכל לדבר עמדו בלשון ההוא שמבינים אנחנו, בלתי עזרת המתורגמן — נסור נא אל בית האדון רפש אולי נציל מפיו איזה דבר הנוגע למטרת נסיעתנו .

— נחזיק בדרכי אלה האומרים שהמטרה מקדשת האמצעים ונלך להתהות על קנקנו של זה האיש — עניתי לרעי.

ג.

בבית הסרסור .

באחת מפנות העיר עזה עומד בית האדון רפש; דרך רחוב אחד צר, יבואו אל חצרו אשר מצדו הפונה אל הרחוב איננו נבדל מיתר חצרות העיר, אבל בבואנו פנימה נגלה לפנינו בית גדול ורחב ידים, יפה אף נעים . קירותיו משוחים בששר, מעשה צעצועים, חלונותיו גדולים ושקופים ואולם גדול ומהודר סובב אותו; לפני הבית כבר אחד קטן נטוע בעצים ופרחים שונים הנותנים ריח ניחוח . בבואנו החצר פנימה פגש אותנו אדון הבית אשר סבב על יד הפרחים להשקותם וישאל לשלומנו בשפת צרפת, כדרך אנשי המקום לפתוח בשפה הזאת לאמר:

— מאיזה ארץ אתם, אורחים נכבדים?

— מארץ ר... אנחנו — ענינו לו.

— ההדברו בשפות אנגליה או אשכנז?

— שפת אשכנז נשמע, ענה לו רעי .

— אם כן סלחו נא לי, כי אבקש אתכם לדבר עמדי אשכנזית ואחלי אדוני באו נא אל ביתי.

ובהושיטו שתי ידיו אלינו הביא אותנו אל חדר אחד גדול . כלי הבית המה יפים ומהודרים, כדרך עשירי איירופה ואדרות שער טובות וגדולות יכסו רצפת הבית . ישבנו לבקשתו על הכסאות שהובאו לפנינו והוא פתח את פיו וישאל אותנו לאמר:

— לאן מגמת פניכם — אדוני ?

— נוסעים אנחנו — עניתי לו — הבאים לראות את ארץ הקדושה, ארץ הפלאות זאת אשר המשוך אליה כל חובבי קדמוניות ונעבור בדרום יהודה ונבא עד עזה ומגמת פנינו ללכת עד קצה ארץ פלשת ואחרי כן נשוב לדרכנו .

— אבל הלא היום ירד ולאן תלכו עתה? לינו פה הלילה ומחר תלכו לדרככם ואנכי אשלח היום להגיד לשר העיר — הוסיף האדון רפש, כי יזמין לכם איש חיל ללוות אתכם בדרך.

— האם נחוץ פה שומרים בדרך? — שאלתיו .

— אין כל פחד ומגור מהערבים הבידואינים פה כאשר ידמו האיירופיים ואנכי רק במקלי אשר בידי אעבור בארץ לארכה ולרחבה, אפס לפני נוסעים המוזרים להבידואינים הנני דורש בכל עת משר העיר איש חיל, למען תהיה הפארתם על דרכם אשר המה הולכים עליה. — אולם — הוסיף אחרי דומיה ממשכה — לא אשלח להגיד לו בלתי אם אקראהו אלי, כי איש משכיל וידידי הוא הפחה, הבא תמיד אל תחת קורת ביתי — גמר רפש, בחפצו להראות לנו את כבודו וגדולתו, כי יבא הפחה אל ביתו בשעה שהוא דורש אותו . ויקם מעל הכסא וילך אל שלחן הכתיבה ויכתוב דברים אחרים על הגליון ויתנהו במעטפה וימסרהו אל יד המשרת הכושי וישב עוד הפעם אליו .

— היום הגיעני מכתבי העתים האנגלים — ענה האדון רפש בלקחו גליונות אחדים מעל השלחן — ולבבי יתפלץ בקרבי למקרא השערורית הנעשות לעין השמש בארצכם עם אחינו היהודים . ומה מאד שמחתי בהיותי לפני ימים אחדים ביפו ובשמעי מפי הקונסול האנגלי, כי באו אחדים מאחינו מארץ ר... לקנות פה קרקעות ולהתישב, אולי גם אתם אדוני — אחדים מהחלוצים? — הוסיף לשאול אחרי דומיה ממשכה .

— אמנם כן גדול כים שברנו, עניתי לו — ולא אפונה כי לבך כלב איש משכיל יתפלץ בקרבך בשמעך, כי זכות האדם באשר הוא אדם נרמס בראש כל חוצות, אפס אתפלא לשמוע מאתך איך תכנה את היהודים בשם אחיך, בעת אשר אין לך עוד חלק ונחלה בישראל ...

לא אכחש מאתכם אדוני, כי אמנם עזבתי מקור מחצבתי, אבל בכל זאת לבי הומה אהבה וידידות לעם ישראל ואם רק לא תבחשו מאתי מטרת נסיעתכם, הנה אוכל להועיל לכם רב . זה שנים אחדות לשבתי פה; יודע אנכי שפת הארץ, תושביה נמוסיה וחקיה. הבידואינים יושבי פלך עזה יכבדוני עד מאד והנני פה כאב וכראש לכל הערבים מקטנם

ועד גדולם. הפלך עזה הוא ככר רחבת ידים ואנכי כבר השמעתי דעתי לפני הקונסול האנגלי כי הפלך הזה הוא היותר מוכשר להתישבות היהודים ובכל לבבי ונפשי חפץ אנכי להיות לכם לפה ולעמוד על ימינכם.

— אם כדברך כן הוא — ענה לו רעי — נגיד אנחנו ג"כ לך האמת אבל בלא משא פנים. קבלה הוא בידינו שכל מי שאינו משתתף עם הצבור איננו רואה בנחמתו, ומובן הדבר שכל מי שאינו חפץ להשתתף עמדו איננו חפץ ג"כ לראות בנחמתו, ולזאת אם כי לא נוכל להכחיש מלפניך מטרת נסיעתנו, אולם לא נוכל להאמין בהאהבה והידידות אשר ירחש לבב אחד מאנשי בריתך לעמנו.

— טובה תוכחת מגֻלה מאהבה מסֻתרת — ענה האדון רפש.

— אבל דעו נא אדוני, כי אנכי מגמתי פה לא להפיץ דעותינו בין בני ישראל בלתי אם בין הערבים.

— גם בזה לבבנו לא ילך עמכם, עניתיו — אנחנו לא רק נגד הענפים שתחפצו לעקור מכרם ישראל, בלתי אם גם לבנו לא ילך לקראת החפץ לנטוע זמורות זר באהלי בני שם. אולם בזאת נאות לקבל טובתך בנוגע לעסקנו, אם רק כסרסור תהיה אצלנו ואם רק כסרסור נאמן תהיה וממרה אחרת לא נראה במפעלך נכבדך ונרחיש תודה לך.

— כדבריכם כן יהי! — קרא רפש בעליצות — רק כסרסור אהיה אצלכם ותוכחו לדעת, כי רחוק אנכי מאיזה מטרה אחרת.

ו.

בחברת הפחה:

הדלת נפתחה ומשרת הבית קרא לאמר:

— הפחה בא והנהו עומד בחצר!

— בקשהו הביתה פנימה — ענה רפש בגאון:

פחת העיר בבאו החדרה דרש לשלום אדון הבית ואחרי אשר הציג אותנו אדון הבית לפניו כנוסעים העוברים בארץ הקדושה ברך גם אותנו בשלום. החזרנו לו שלום בשפת צרפת ויבקש סליחתנו כי לא יוכל לדבר אתנו צרפתית וידבר את האדון רפש אנגלית ויהי הוא המליץ בינינו. וישאל מאתנו לאן מגמת פנינו. ענינו לו על שאלתו ויחל לספר לפנינו, כי טרדותיו רבות הנה כעת לרגלי קריאת האנשים לצבא ולרגלי מדידת והערכות קרקעות רבות שהיו מוחזקים אצל הבידואינים והעומדות כעת להמכר.

— וסוף סוף — גמר הפחה באיבה מסתרת — ישארו כל הקרקעות בפלך עזה בידי שנים שלשה אנשים אשר רק המה הקונים הראשים פה וזולתם אין איש.

— אבל מדוע זה ירחיקו הסוחרים אחמוד ומיגידי את עצמם מלקנות קרקעות — שאל רפש את הפחה — הלא גם להם כסף הועפות.

— אנכי זה כמה פעמים הצעתי לפניהם והמה דוחים אותי בלך ושוב — ענה הפחה.

— הסוחרים אחמוד ומיגידי — ענה לו רפש — המה מידידי ורעי ואנכי אדבר על לבם, כי יקנו את הקרקע, אשר על יד נחל גרר.

— טוב מאד תעשה — ענה הפחה — אם רק תעלה זאת בידך.

— הככר אשר על יד נחל גרר — אמר רפש — הוא ככר זבת חלב ודבש, ולו היה ביד אנשים בעלי מעשה המבינים את ערכו, כי אז יכלו לבנות שמה עיר גדולה אשר תוכל להיות בהמשך הזמן לעיר מרכלת ולמרכז כרמים, זיתים שתילי עצי התותים וכדומה.

— ולא רק נחל גרר בלתי אם כל פלך עזה — ענה הפחה — אבל מה נאמר ומה נדבר: מאין איש תשם הארץ — גמר הפחה ויקם מכסאו.

— התוכל לתת להאורחים האלה איש חיל ללוות אותם עד קצה ארץ פלשת? — שאל רפש את הפחה.

— בלב ונפש חפצה — ענה הפחה — מתי ילכו מפה?

— מחר בבקר — ענה האדון רפש.

— טוב — ענה הפחה — אנכי אצוה היום כי יבא מחר איש חיל הנה וילך עמם.

— תודות לך אדונינו — ענינו גם אנחנו לו.

ויושט הפחה ידו אלינו ויאמר:

— לכו לשלום ואולי עוד אתכבד להתראות עמכם בשובכם.

— שמחים אנחנו בחברתך.

הפחה הלך לו והאדון רפש הביא לפנינו מפת גלילת הארץ ויראה לנו המקומות העומדים להמכר ויאמר אלינו:

— לא רק הפחה שהנהו איש משכיל ודובר עמדי אנגלית מוקיר ומכבד אותי — בלתי אם גם כל נשיאי הערבים והבידואינים רעי צאן סרים למשמעתי ופקודותי ישמרו רוחם, ואם רק יש את נפשכם לתור את הארץ בסביבות עזה, אשלח היום לקרא הנה את אחד מנשיאי הבידואינים, היודע היטב את גבולי הארץ והוא ילך עמכם ויראה לכם את אלה המקומות העומדים להמכר, והיה אם ימצאו חן בעיניכם יש ביכלתי לקנות אותם ע"י ידידי אחמד ומיגידי הערבים אשר יקבלו מאתי עבור טרחתם סכום קטן, למען יעמדו המה על הקניה ולא איש איירופי ולא יעלו מחיר הקרקע.

הסכמני להצעתו ללכת עם אחד מהאנשים הבקיאים פה ונאמר, כי אחרי שובנו מדרכנו נראה את אשר לפנינו ונשיב לו אמרים.

— מחמד! — קרא האדון רפש למשרתו הכושי. הכושי בא ויעמוד לפני אדוניו.

— התדע שכונת הנשיא איברהים? — שאל אותו רפש.

— יורע אדוני — ענה הכושי — כשלש שעות מעירנו דרומית מזרחית.

— כן, קחה את קנה הרבה של האנגלי ורוצה מהרה אל אהל הנשיא. בבאך הדרוש לשלומו בשמי ותאמר לו, כי דבר נחוץ לי אליו ואבקשהו לבא אלי.

— מוצא שפתיך קדוש לי — ענה הכושי ויכרע לפנינו ויצא לדרכו.

בצאת הכושי בשליחות אדוני כבר פנה היום ואתה לילה ואנחנו עזבנו את בית האדון רפש ונלך ללון הלילה.

למחרת בבקר, אחרי אשר שטנו מעט בחוצות העיר ונתבונן על הושביה ומרכלתה, באנו ביתה רפש והנה הנשיא איברהים כבר בא ומחכה עלינו. דרשנו לשלומו וישבנו על ידו.

— האדון רפש — החל הנשיא — אמר לי כי חפצים אתם לשום בארץ סביבות שכנותי ואבא ללותכם בדרך.

— תודות לך אדונינו על טוב לבבך — ענינו לו.

— הלא דברתם את הפחה אתמול והוא בטח הזכיר את שמי לפניכם? שאל הנשיא.

— כן אדוני — עניתי לו — כבד יכבדך הנשיא כי בן חיל אתה ולך נאה ולך יאה להיות נשיא וראש לערתך.

— הפחה אמנם יורע זאת — הוסיף הנשיא להתפאר — ואתם תראו את ערבי וגדלי כאשר תבאו לשכנותי.

ה.

באהלי הבידואינים.

כשתי שעות לפני חצות היום יצאנו מעוה ללכת דרומה, וכשעה אחת אחר חצות באנו עד הכפר דירי בלך היושבת כשעה אחת מחוף הים, מוקפת סביבה שדות דשנים ועצי תמרים לכביר. זקן הכפר יצא לקראתנו וישאל לשלומנו בענות הכבוד. לבקשתו באנו לחצרו ונשב תחת צל תמר אחד ונשת כוס קהוה וננפש כשעה אחת ואחרי כן עברנו הלאה ונלך בדרך כארבע חמש שעות הלוך וסבוב שדות ושכונות בידואינים ונבא עד נחל גרר לפנות היום.

הככר הזה שהיה לפנים מקום משכן יצחק אבינו — הוא שכונת הנשיא איברהים. נחל קטן מחלק אותו לשנים והנחל ריק; מים לא יעברו בו רק בארות אחדות נמצא שם, והערבים יקראו להן „בארת הנביא יצחק", ומשני עברי הנחל נטוים שורות שורות אהלי הבידואינים רעי צאן. אילנות אין שם וכל הככר זרוע חטה ושעורה וכמטחוי קשת הלאה מהאהלים נפוצים עשתרות צאן ובקר, סוסים וגמלים למכביר.

באנו עד אהל אחד גדול העומד בקצה השורה הראשונה שהוא אהל הנשיא איברהים. השמש החלה לשקוע בפאתי הים ויאריכו צללי האהלים מזרחה. חרדת קדש אחזתני בראותי בעיני את המקום הקדוש הזה, אשר בו צרור פרק אחד בדברי ימי יצחק אבינו. אבימלך מלך פלשתים ופיכל שר צבאו כמו חי התיצבו לנגד עיני. וזכרתי את „מאה שערים" אשר מצא יצחק אבינו פה את „מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה" שהיה לו... אבל הנשיא איברהים נגש אלי ויבקשני לרדת מעל סוסי ולבא אל אהלו.

אהל הנשיא איברהים אחוז ביתדות חזקים מעורות גמלים ומקושט באדרי שער חטובות אטון מצרים ופרס. בבאנו האהלה הציעו על הרצפה כסתות וכרים משוזרים שש והכלת. ערבי אחד הגיש לפנינו מקטרת האשישה והשני לקח את המדוכה וישם בה זרעוני הקהוה וישב על פתח האהל וידך במדוכה את זרעוני הקהוה הדק היטב והכה במדוכה להשמיע קול, אשר יבשר בזה אל יתר גרי האהלים, כי אורחים סרו אל אהל הנשיא למען יבאו גם המה לקדם את פניהם. — כעבור רגעים אחדים באו עוד שלשה ערבים מעוטפים במעילי הבידואינים ובשלם נעליהם מעל רגליהם דרשו לשלומנו וישבו על ידינו.

— האורחים האלה — אמר הנשיא איברהים אל הערבים — כמה אנשים גדולים ונשאי פנים והפחה בעזה אף האדון רפש בקשוני ללוות אותם בדרך ולשוט עמדם פה.

— ברוכים יהיו לאלוה! — ענו הערבים.

— אף לא מהאנגלים הכופרים המה, בלתי אם מבני ישראל — הוסיף הנשיא לספר להם.

— אנחנו ובני ישראל — אחים אנחנו; חי מחמד! — ענה האחד.

— מאיזה ארץ המה? — שאל השני.

— מארץ מ... — ענה הנשיא.

— הקנים אתם דברים עתיקים? — שאלני השלישי.

— אם רק יש אצלכם נקנה — עניתי.

— כמה הם מספר בני שבטך השוכנים פה אתך — שאלתי את הנשיא.

— יותר ממאה משפחות — ענה הנשיא.

— ומקנה רב לכם פה?

— לאלפים ימנו — ענה הנשיא בגאון.

— וקרקע לזריעה יש לכם רב?

לה' הארץ ומלאה ואנחנו לצרכנו נחריש ונזרע.

— האם כל שבטי הבידואינים לא יזרעו למען למכור תבואות שדותיהם? — שאל אותו רעי.

— ישנם בינינו רבים הזורעים הרבה ומוכרים תבואות שדותיהם לסוחרי עזה — ענה הנשיא בהגיחו עתר ענן האשישה אל פיו — אבל אנכי אינני ראה בזה תועלת.

— מדוע?

— הבינה נא למצבנו — ענה הנשיא וישת כוס הקהוה — סוחרי עזה יקנו מאתנו תבואות שדותינו במחיר מצער מאד ולמה זה אפוא נעמול לריק למען מלאות הוריהם זהב?

— אצלנו באירופה — ענה לו רעי — יעמול האכר רק להשיג קרקע במדה מרובה ואז לא ידאג עוד פן לא ימצא לו קונים אשר ישלמו לו בכסף מלא עבור עבודתו.

— לו היו פה אירופיים, כי אז בטח הוטב מצבנו פה — ענה הנשיא בהביטו בפנינו ובפני רעיו הערבים.

— אבל נשיאנו — קרא אחד הערבים — האירופיים יביאו כפירה בנו ויטו את יושבי העירות מדרך האמת.

— אל תדבר כדברים האלה, עבדול פתח — ענה השני — לא כל התמרים בני גובה אחד!

— כן תדבר — ענה השלישי — כבר מלתי אמורה, כי בני ישראל אחים המה לנו.

— ואם גם את יושבי העירות יטו אחדים מהאירופיים אבל לא אחינו יושבי האהלים — אמר הנשיא בקחתו את מקטרת האשישה אל פיו — הטרם שמעתם מפי את מקרה שני העגלים.

— לא, נשיאנו, ספר נא לנו!

— שני עגלים רכים בני שנה אחת היה לבידואיני אחד, החל הנשיא לספר, בהתותו את הגחלת על ראש האשישה — וילך למסעו בדרך רחוקה וימסור את העגלים על יד ערבי בן כפר אחד לגדלם ולהניקם שדי פרה אחת, ויקצוב לו שכרו ארבעה מיגידי כסף אם לא יקח את חלב הפרה לצרכו בלתי אם להעגלים תהיה משך שנה שלמה. ויקר מקרה כי לקח בן הכפר מעט חלב משדי הפרה ויתן לכבשה אחת אשר היתה באמנה אתו ואת העגל האחד האכיל ביום ההוא רק מים ותבן. ככלות השנה שב הבידואיני וישלם הארבע מיגידי כסף ויקח את העגלים מיד האכר ויאסור אותם במחרשתו וילך לחרוש שדהו. הנה הוא הולך במחרשתו ועגל אחד מעד קרסוליו ויפול על יד המחרשה ויקח הבידואיני את העגל וישיבהו אל הערבי ויאמר לו: ראה רמיתני, מהעגל הזה גנבת חלב חקו פעם אחת...

הבידואינים שמעו את הספור בדממה וככלותו לספר ראה ראינו, כי שמחו מאד ויעטו גאה וגאון ויורו להנשיא כי אמנם עם חכם ונבון המה הבידואינים וכל רז לא אנס להם.

* *

*

לנו באהל הנשיא ולמחרת בבקר קמנו ללכת לדרכנו. הנשיא התארח אתנו בדרכנו עוד כדרך חמש שעות ואחרי כן נפרדנו איש מעל רעהו באהבה ושלום.

זלמן דוד בן יהודה ליב לעוואנטין

מים שאין להם סוף

(הומארעסקא)

מי בעירנו עיר זאלישטשיק לא ירע את י ע ק ב ב ע ר החזן פנים אל פנים, או מי לא שמע את שמעו? קומתו דמתה לננס; גבננים לו מפנים ומאחור; ראשו העגול ככדור, שכן רביץ בין שני כתפיו, וצוארו היה כלא היה; חוטמו שרוע ושניו העליונות עקומות כפצירה פים וגדולות מאד עד כי נתעו מן השפה ולחוץ; שחוק מרגיז לב רובץ לפתחי פיו, חופף עליו כל היום; עינו הימנית הכתה בעורון והשמאלית החלה כהה וכמו תמק בחורה, ובכל זאת אהוב ורצוי הוא לכל יודעי נגן ומביני שירה וזמרה, כי קולו כקול החליל וכקול המצלתים יחד — על זאת אעידה לי עדים נאמנים את כל בני עירי אשר הקשיבו נעים זמרותיו עת שר במקהלות „ממקומך" ובטרם החל לשיר „מתי תמלוך בציון", הרבה מנגינותיו בטעם בני תוגרמה ובני קדר עד כי נבהלו כל השומעים! הקשיבו רב קשב, שפת לא ידעו שמעו וילבשו חרדת קדש. אין אזן אשר לא נמלאה משטע ואין פה אשר לא נסה לשאת רנתו על דל שפתיו ולהרעים בקול

כמוהו. מהנערים המנצחים בנגינות ברחובות קריה בצאתם בערב לחפשי „מחדר כלאם" עד הזקנים הפוצחים רנה בליל התקדש השבת, בשבתם מאחורי התנור אחרי אכלם לשבע והומים קְרָבים עד כי תאחז התנומה שמורות עיניהם — והמית שפתותיהם עוד לא חדלה; כלם מעוים פניהם כמו בלעו שממית היים אל פיהם, כלם מעקמים שפתיהם, כלם מרחיבים נחירי אפם, כלם פוערים פיהם כשאול, וכלם מנפחים את גרונם כדור נפוח ומשימים ראשי אצבעותיהם בקנה צוארם, כמו ייראו לבל יבקע — אך לשוא! י ע ק ב ב ע ר החזן הוא אחד ואין שני לו.

ובכן תדעו את החזן כי נפלא הוא, ומדוע לא תדעו גם את אשתו הנפלאה? אמנם נפלאה היא בנשים! היא נבוהה משכמה ומעלה מכל רעותיה, גם עשתה פימה עלי כסל ותהראה בעבי גבי מגנה כגבור ערוך למלחמה; פניה ארוכים; מצחה רחב ונסב למעלה; חוטמה ארוך כחוטם הנשר; שפתה העליונה עבה כעוגה הפוכה ונחירי אפה מתנפחים תמיד כמו לא תחדל רגז, אף סביבות עיניה אימה כי גבות ארוכות ושהורות להן וכמו גבותן מלאות עינים.

ועל האשה הגדולה הזאת עבירה רוח קִנְאה ותקנא את בעלה כי ימעל בה מעל וישא עיניו אל רעותה שרה העגונה היושבת אתם בבית אחד. ושרה העגונה היא אשה דלה ורזה, דקת הבשר ורעת המראה, פניה כפני אשה מצרה, לחייה קמטו ולא עת, עיניה נמקות בחוריהן ולשונה תמק בפיה מזלעפות רעב ומעצר רעה ויגון, כי זה שלש שנים עזבה בעלה אותה וששת ילדיה בעירום ובחסר כל ורק לשמע אזן שמעה כי נסע לארץ רומניה ועד היום ההוא עקבותיו לא נודעו. העגונה הזאת עובדת כל היום עבודתה בזעת אפים, היא תופרת כתנות במחיר ותטוה בתי רגלים מעשה רשת להשתכר לכלכל את ביתה לחם לפי הטף ובדמעותיה תמסה מלאכת כפיה עד כי עששו עיניה מבכי על בעלה אשר בגד בה בגד בוגדים והיא נצרתהו תמיד כאישון עינה.

את האמת אגיד ולא אכחד כי לא על חנם לבשה חולדה — זה שם אשת החזן — קנאה כמרה, לא לשוא משבה על בעלה קו של חשד ותטפול עליו אשמה וחטאת מרי. הלא אישה, אישה הוא כדת משה וישראל ולה הצדקה הכח והעז לכלות כל חצי חמתה בו; לה הצדקה לשפוך עליו לעג כמים גם חרפות ונאצות מרבה להכיל ועמה המשל ופהר למרר את חייו, אף על לא חמס עשה. ובכן מדוע תמאן שרה העגונה הכלם ובשמעה ריבות שפתיה תאנח בשברון מתנים? אף מצח אשה זונה לה להגיד לא בסתר כי חולדה נותנת את פיה לחטיא את בשרה. הלא כה

דברי העגונה „הן לו ישוב אישי אלי כי עתה רחצתי את רגליו ובתאות נפש שתיתי את מי הרחצה!" ומי שמע כזאת מפי בת ישראל מצניעה לכת? — היא לא תדע בעת להביע אהבתה אל אישה באמר ודברים וכדי בזיון והרפה!

ומבלעדי זאת אף החזן העמיק סרה וירבה הרע, כי בעת אשר אשתו התקיטטה עם העגונה ותכעיסנה גם בעם לבעבור הרעימה, הנה אז נמס לבו בקרבו לקול בכית העגונה וימהר לנחמה מיגונה ולהפיח תקוה בלבה כי עוד ישוב בעלה אליה ונכו יגון ואנחה.

כדברים האלה דבר י ע ק ב־ב ע ר החזן על לב שרה הנוגה והשוממה, העזובה ועצובת הרוח וחולדה שמעה מוסר כלמתה ותתגעש והתעבר — קצף אין אונים.

ולענות נפש חולדה ולמצוקת לבבה אין קץ בהתגעשה כים נגרש ופיה מלא אלה, נאצות וגדופים אין מספר ובעלה ישב דומם וינענע ראשו. גם אם נחר גרונה בקראה ותרגז החתיה הוא כרחל נאלמה לא פתח פיו. ורק בראותו כי היא כבר העירה עליו כל המתה וכמעט נחה מזעפה, כי כמעט נלאתה לקלל ולחרף, אז החל הוא לשיר בקול נעים וערב, בקול חודר כליות ולב כמו לא אליה ישים לבו ורק מהגמרא הסגורה על פיו ילמוד: „תניא אמר ר"ג פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי כפינה אחת שנשברה והייתי מצטער על ת"ח שבה ומנו ר"ע וכשעליתי ביבשה בא וישב ודן לפני בהלכה אמרתי לו בני מי העלך? אמר לי דף של ספינה נזדמן לי ועל כל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי. מכאן אמרו חכמים: אם יבאו על אדם המים הזידונים, מים שאין להם סוף, מפי אשה רעה ינענע להם ראשו".

בכל עת אשר שמעה חולדה את הדברים האלה מפי בעלה, והיא לא ידעה אף לא הבינה את פתרונם, בערה בה חמתה עד להשחית. אבל הפעם עלה חרון אפה עד מרום קצו ויעבור כל חק וגבול כי לשרה העגונה בא מכתב מיד בעלה ובו יבשרה, כי תכון לקראת בואו הביתה בעוד ימים אחדים ויהפך לה יגונה לששון ואבלה למחול. ו י ע ק ב־ב ע ר החזן שמח שמחה טהורה וגלויה בקראו דברי המכתב ויקרא בששון לבב: הכי לא אמרתי לך בתי כי תשועתך קרובה לבוא וצדקתך להגלות, אם אך תנענעי ראשך לכל גל וגל שיבא עליך. נכון לבי בטוח כי גם אישך נטבע בים צרה אבל דף של ספינה נזדמן לו ועל כל גל וגל שבא עליו נענע לו ראשו.

עתה היתה מביכת חולדה וכהר מקיא אש וגפרית הרבתה שאון והמולה והשבע שבועי שבועות כי אם לא יגיד לה פשר הדברים האלה אז תרעיש עולם ומלואו, תרגיז הארץ תחתיו, תציק לו ולא תתנהו

השב רוחו. אבל החזן הנעים את זמרותיו כפעם בפעם רק כי עתה הוסיף וישר: „אמרתי באותה שעה כמה גדולים דברי חכמים שאומרים „מים שיש להם סוף אשתו מותרת" ; מים שאין להם סוף אשתו אסורה..."

אבל מדוע נאלמו פתאום המלים האחרונות על דל שפתיו ויחדל לשיר? ומדוע שב אחרי רגעים אחדים שחוק קל על שפתיו ופניו כמעט אורו?... עד מהרה התעשת אל לבו ויבאר את כל דברי ר"ג לפני אשתו דבר לא נעדר. והולדה הראהו לדעת כי לא השה אלַהַ חכמה, כי נטתה אזן לשמוע בלמודים, ולמענה על דבריו התפרץ שחוק אדיר וחזק מפתחי פיה ותקרא בלעג שפתים: „הוי כסיל ובער! האמנם סוד כזה צפנת בלבך? הלא בכל לבבי ובכל נפשי הודיתי לאל הגומר עלי לו באו מים עד נפשך ולו נשארתי עגונה כל ימי חיי. וגם נפשי יודעת מאד כי לך לא יוזדמן דף של ספינה ולא תנענע ראשך על כל גל וגל — בלתי אם ביבשה".

כמעט רגע נבהל החזן למשמע אזניו אבל עוד אחת מעט ויצחק בקרבו וישיב אמריו לה במנוחת לבב: „אם אך בזאת חפצת ימלא ה' משאלה לבך כי טוב לי מותי מחיי"...

אחר הדברים האלה התהלך החזן ימים אחדים תפוש ברוב שרעפיו כמו יבקש עצה והתחבולה להציל את נפשו ולמצוא ישע ופדות אשר בהם ירוץ ונשגב כל הימים או לשום קץ לחייו ולחלץ מצרה נפשו...

ויהי ביום הששי לשבוע, בערב שבת אחר הצהרים, והימים ימי קיץ וכל האנשים אשר נהרו כיום ביום אל נהר הדניעסטר לרחוץ במים את בשרם ראו גל של בגדי איש צבור כל היום על אבני הקלע המנפצות בקצה הנהר, המעיל משתרע כמצע מתחת ועליו המכנסים והכתנת והמגבעת והמנעלים והפוזמקאות והכסות בעלת ארבע הכנפות; ראו כן תמהו כי האיש אשר הבגדים לו המה, נעלם מעיניהם ויבקש ולא נמצא.

צללי הערב כבר נטו ויקם שאון והמולה רבה בעיר. חדלה התפלה בבתי הכנסיות, שבת משוש השבת כי כל בני העיר מנער ועד זקן טף ונשים, כלם רצו מבהלים ודחופים להכיר לדעת בגדי הטובע במצולות הנהר ואולי עוד לא נדחה תושיה, אולי עוד לא אבד כל מפלט לו — בלב כלם נוספה רוח אמץ ותקוה להחיש ישע ופדות להאובד והאמלל.

והמהומה גדלה עד למאד בראותם כי הבגדים בגדי יעקב בער החזן האהוב והרצוי לכל בני העיר, כלם ספקו כפים ויניעו ראש. ותתצב חולדה על שפת הנהר והשא אבל ומספד קנים הגה והי על „הודה וכבודה" כי גלו ממנה, על „הדרה" כי נסע ועל „צבי חמדתה ונזר תפארתה" כי צללו בעופרת במים אדירים, גם כל המקוננות ויודעי נהי בכו ויילילו על שברה הגדול מני ים. ותרב האניה ואניה בקרבם עד כי הקיפה יללתם את כל הנהר וישא גם הוא גליו ומשבריו ויקונן מרה בשאון דכיו...

אך פתאום, הה בהלה וזועה! כמוכה בשגעון התיצבה חולדה הכן ותקרא בקול איום ומזור: חדלו בכי ומספד! דף של ספינה נזדמן לו ועל כל גל וגל שיבא עליו ינענע לו ראשו!

עדי רגע נאלמו כל הנאספים דומיה ויעמדו משתאים ונדהמים כהלומי רעם וברקים. דממה איומה שלטת מסביב אין קול ואין צוחה בכל הפיות הפעורים בתמהונם בלתי אם המית הנהר בשאו גליו ומשק קול הטחנה ורעש הגלגלים בבתי הרחים אשר מעבר להנהר המשתקשקים ושואנים כשאון מים כבירים בהשתפך עליהם המים מן השקת ושבים אל הרהטים. וברגע ההוא נשמע גם קול ברמה, קול שירה וזמרה היוצא מהחורבה אשר על הגבע ממול הנהר, קול כקול החליל וכקול המצלתים יחד; קול כקול החזן בשפות בני תוגרמה ובני קדר בטרם החלו לשיר את „המתי תמלוך בציון".

אי שפה אשר העצר כח לתאר את האומה החשכה אשר נפלה על כל הנאספים? אי לשון אשר די מלים לה להביע את המבוכה ואת הזעקה בנוסם כלם מנוסת חרב ובהתאמץ איש מרעהו ואשה מאחותה לקדם לברוח מן המהפכה? הן גם בבאם איש ואיש אל ביתו, והבית מלא אורה, לא קמה עוד רוח בהם, עוד צללו אזניהם כקול החליל וכקול המצלתים יחד ובלבם שקקו שפת בני תוגרמה ובני קדר המשיקות אשה אל אחותה כמשק גבים וכל מתניהם מלאו חלחלה. — ואמנם מי זה יתפלא וישתומם על זאת? הלא מעולל ויונק ועד איש שיבה הכל יודעים כי החרבה היא משכן לשדי שחת ושכנו בה בנות הפתה ושעירים ירקדו שם, ולב מי לא ירגז, בשר מי לא תאחז פלצות לזכר החרבה ההיא ויושבי בה? ועתה שמעו כלם באזניהם קול השעיר בקראו אל רעהו ובהשמיעו נגינות בקול כקול החזן להחריד כל לב, שומו שמים שערו והרבו מאד!

אולם כל החרדה הזאת מאפס ותהו נחשבה לְעֻמַּת הרדת לב חולדה. כעבור רגעים מספר בראותה פתאם את בעלה החזן לפניה בבאו הביתה לבוש בבגדיו ויקרא בשמחת לבב: „הנה הודך וכבודך, הדרך, צבי חמדתך ונזר תפארתך שב אליך! שישי ושמחי אתו!"

לבן פני מת אורם תולע הוא ותנועת עלה נדף מפני רוח סערה מנוחה ושלות השקט היא בראותה את פני חולדה ברגע ההוא וכל עצמותיה רחפו.

ובכל זאת לא אעשה בנפשי שקר לאמר כי חולדה התעלפה מפחד ולא נותרה בה נשמה. הן אשה חזקת לב היא ואחרי רגעים אחדים אחרי אשר התבוננה היטב בפני בעלה והוכח לדעת כי אמנם חי חי הוא התאוששה ותזעק בקול מצוה: אישי מי העלך?! והחזן ענה אותה בהשקט ובבטחה ויאמר: „קורה של ספון החירבה נזדמנה לו ועל כל גל וגל שהעלה הנהר מרחוק נענעתי לו ראשי — בדעתי כי לא עלי יעבור יעמו״.

לא ארכו הרגעים וחולדה הרחיבה עוד הפעם פיה כשאול ותאמר ליסרהו קשות על פשעו וזדונו, על מעלו ומריו. אבל עתה הפך י ע ק ב = ב ע ר החזן את פניו ואת ידו ויקרא בקול עז: „הסי ודומי בת בליעל פן ישקיע הודך וכבודך, הדרך, צבי חמדתך ונזר תפארתך בחבל לשונך. הלא עתה נוכחתי לדעת כי ללב אשה רעה אין חקר, כי לבה הוא מים שאין להם סוף וכבר באה העת כי אַתְּ תנענעי ראשך על כל גל וגל שיבוא עליך ולא אני.

דוד ישעיהו זילבערבוש

מגלת תענית

מאת ריב״ל.

וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם אֵת אֲשֶׁר
תִּמְצָא אֱכוֹל אֱכוֹל אֶת הַמְּגִלָּה
הַזֹּאת וְלֵךְ דַּבֵּר אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל:
(יחזקאל ג א)

הקדמה

המגלה הזאת אשר אני אתן לפניך קורא יקר, עתיקת ימים היא יצירת דורות עולמים, כאשר התזינה בה עיני מישרים לראות נכוחה ולבדוק עד שיד בינתם מגעת; כן חזותה תוכיח עליה, כן יענו בה סגנון לשונה, צורתה וצביונה, וכן יעידו ויגידו גם תוכה וברה. ואני המעתיק לא אתנהג עמך הקורא כאותם המעתיקים אשר נהגו סלסול בעצמם, לקשט את העתקתם בכל מיני קשוטים ותכשיטים, בהמון נוסחאות וגרסאות ובהגהות והערות רבות, בהקדמה ארוכה וסרוחה, רחבה ועבה, והיא מקטרת ומבשמת מור ואפרסמון, אהלות וקציעות וכל ראשי בשמים, עד שהקוראים הפשוטים מתעטשים כעזים מריח הקטרת. אמת הוא שסופרי ישראל המשכילים בשעה שמגיעים אל יעלת חן זו, אל ההקדמה המקושטת בכחל, סרק ופרכום, בועטים שם ברגלי עטם, ומתיזים עליה צרורות ועפר, ומקעקעים את כל הבירניות והמגדלים אשר בנו המעתיקים לתלפיות, אך בכ״ז המעתיקים אינם משגיחים באלה, ואינם נמים גם ברותחין, הם עושים את שלהם, מרבים דברים מרבים הוכחות מרבים ראיות שנוקבות ויורדות עד התהום; ומעשה במעתיק אחד שמצא אגדה אחת שהיתה מוטלת באשפה, והיו תולעים רוחשות עולות ויורדות עליה, והיה מתעסק בה וראה בנוסחא אחת שהיא משונה מחברותיה, ובא להודיע את חבריו בהקדמתו ויאריך בה ימים רבים ולא הספיק לגמרה עד שיצאה נשמתו, ועל מצבתו לזכרון כתבו לדור אחרון הטורים הללו:

פֹּה נִגְנַז הָאָרוֹן   מֵרֹב עָמָל וְחָרוֹן   מִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן
עִם שִׁבְרֵי נֻסְחָאוֹת   בַּאֲרִיכַת הַקְדָּמָתוֹ   נִשְׁבְּרָה גְוִיָּתוֹ
בְּחַיָּיו דָּמָה לְשָׁרוֹן   הָיָה בְעִוָּרוֹן   נִחַר הַגָּרוֹן
בְּפִרְחֵי גִרְסָאָתוֹ.   מֵרֹב מְרָרָתוֹ   וַיֵּצְאָה נִשְׁמָתוֹ:

ואני הצעיר במעתיקים, שחיי יקרו לי מהקדמתי, אין את נפשי לטייל עמך הקורא ארוכות וקצרות, ולבוא בעקיפין עמך בטענות ומענות עקומות או ישרות. אין את נפשי לצבור לפניך צבורים צבורים של נוסחאות ולהסתכל בפרצופיהן אם דומות זו לזו. אין את נפשי להוגיעך או לפייסך בדברים רבים, להציע לפניך אלפי השערות להוכיח מבטן מי יצאה המגלה, מי אביה, ומי ילדה, באיזה זמן ותקופה וכדומה, כל אלה אני מניח לך הקורא מקום להתגדר. ואני אומר כאשר אמר זקן הסופרים ה׳ צוויפעל באחד מספריו וז״ל: „האמת אינה מרויחה כלום ע״י פתויי דברים ופטפוטי מלים, שהם אינם אלא חנופה וקטרת תועבה באף מעוטי שכל ומרובי אמונת שוא והבל!״ ובכן אתה הקורא, קום וקרא את המגלה הזאת וחוה דעתך עליה, ואני אך אל תכלית המגלה הזאת ואל מטרתה אטיף דברים אחרים, ואומר:

כבר חכמים הגידו וסופרים התבוננו, כי כשם שההלכות והדינים, התקנות והסייגים המקיפים את כל תורת משה והתלוים ביתדותיה התקועות במקום נאמן, שהם הם חקים ומשפטים המתיחסים אל חיי איש ישראל ומצטרפים אל הנהגתו בבית ובחוץ. הדינים והמשפטים הללו נקראים דברי סופרים או תורה שבעל פה, והם הם שנקבצו ונקבעו במשניות ובריתות, וכן בתלמוד בבלי וירושלמי המבארים אותם לכל פרטיהם ודקדוקיהם. וכל עקר תכלית ההלכות וחומר הדינים הללו, תלויים במקום ובזמן, הנם לישר רק את האדם לפלס לו נתיבה ודרך סלולה בחייו, לבל יטה בעקלקלות ולא יגע בקדש לקצץ בנטיעות; כן התאוששו והתעוררו קדמונינו לעורר גם את רוח ישראל לתחיה, להחיות את רגשותיו, ולהפיח חיים ברעותיו והשקפותיו הפנימיות, לפתוח את סגור לבו ולפקוח את עיניו כי יחזה מחזה שדי, השגחת ה׳ ההופפת עליו בכל הזמנים ובכל המקומות, לתכלית זו נכתבו ונתחברו מדרשי האגדות אשר יסודתם לא בזמן ולא במקום, כ״א לכל מקום ולכל ימי עולם; בם יחזה הרואה אשר עיניו אינן טרוטות וכרוכות במטלית עבה, קורות ישראל מדורות עולמים וקורותיו לשנות דור ודור; בם יחזה כל גלוי עינים, דור דור ודורשי רעתו, דור דור לוחציו ומוזיו, דור דור ומכיו ומעניו, עד סוף

כל הדורות. רוח ה' הדובב שפתי חז"ל ברבבות נהרי נחלי שמן מדרשיהם, ודבש אגדותיהם, נתנו לו לב אביר ורוח נכון, עוז וגבור לשאת כל רעה ותלאה ולא יפון. גם יהיו ללולאות חוברות לחבר את בית ישראל והיה האהל אחד. ומה נאמנו דברי רנ"ק (מונה"ז) בדברו על האגדות לאמר: „עז בידם לתת חיות ועצמה ליעפי הצרות, להעיר נרדמים ולחבר נפרדים". האגדות היו למצרף לישראל לצרף רוחו ולזכך את מחשבתו, לדחות מקרבו כל סיגי אמונה כוזבה ולקבוע בו אמונה אמן בה' וללכת בדרכיו, מה הוא רחום וכו'. ומה מאירים ומזהירים אמרי חז"ל (ספרי עקב) רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם, למוד אגדה, שמתוך כך אתה מכירו ותדבק בדרכיו; ולא עוד שאגדות מעוררות בקרבנו את התקוה לעתיד, לקיום יעודי הנביאים, נצחיות האומה, שיבת ציון וכו' וכו', ואם נבוא חשבון נמצא כי יגדל כח החלק האחרון מן הראשון. ומה נמלצו ונשגבו בזה אמרי חז"ל (ב"ב קמה) עתיר נכסין עתיר פומבי זהו בעל הגדות וכו' עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמועות. הרי הראה כי רבים מחז"ל נתנו יתרון אל חלק האחרון, ויש שקראיהו גם בשם חקים (כריתות י"ג) החקים אלו מדרשות. ומה נעלים נמלצים ונמרצים הדברים אשר אמרו (אדרן פ' כ"ט) כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, זה גבור ואינו מזוין, כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזין בידו, יש בידו זה וזה גבור ומזוין. הכונה בזה לדעתי הקלושה היא: הלא מודעת כי הגבורה היא כח טבעי, אחת מקניני הגוף מלדה מבטן ומהריון, מחובר אליו ויגדל עמו, עד כי הגבור והגבורה יתאחדו והיו לדבר אחד. וע"כ יתר שאת ויתר עז וגבורה טבעית על גבורה מלאכותית, הוא הזין הממלא מקומה של הגבורה הטבעית. ולפי זה נאה ויאה המשל „מדרש ואין בידו הלכות, זה גבור ואינו מזוין" מפני שתכלית המדרש כל עקר היא להביאו חיים אל הרגש הדעת והתקוה וכו' והוא בבחינת גבורה טבעית שידה על העליונה על ההלכות שאינן אלא גבורה מלאכותית, כדמסיים „הלכות ואין מדרש, חלש וזין בידו", והדברים מפורשים ומבוארים לפקחים.

והנה אחרי השמעתיך כל זאת, הלא גם אתה הקורא תשית לבך לדעתי, וכמוני תכיר לטובה את המדרש או את המגלה הזאת שהורתה ולידתה בקדושה, כי גם הוא (המדרש) ככל המדרשים מלא מאורעות מחיי כנ"י, ומעשים טובים או רעים מאנשים פרטים, שמהם תצא תורה ודעת אל הכלל כלו. ולא לבד לעת ההיא שממעיה יצאה המגלה, אך גם לעת ההוה ולימים הבאים, למען ידע ישראל מה פעלו לו אוהביו ומרחמיו, ומה עשו לו שונאיו ובעלי דבביה.

והנני להודיע בפתח שער המגלה בבאה לכל קורא מבין, כי בהעתקתי לא שניתי ממטבע הכ"י אף כמלא נימא, ולפעמים (אם כי יקר החזיון הזה) אם ההכרח הביאני לידי כך להוסיף מלה, הביאותיה בסוגר בשני חצאי עגולה כזה () כי יראתי כי העדר ההבנה ישימני לחרפה, וכמאמר המשורר עמנואל: „מה יעשה מעתיק הספר ולא יהיה לחרפות? ישים עליו נוספות", גם בבאורי השתמטתי מבאורים ארוכים, ורק בארתי את המלות הזרות אשר באו במגלה, וגם זאת בקצרה ובצמצום גדול, ואני מבקש סליחה מאת המעיינים, אם טעיתי לפעמים בהעתקתי מפני טשטוש הכתב, אם לא ציינתי מקום איזה פסוקים כראוי, או אם השמטתי הציון כל עקר, או שלא בארתי המלות הזרות די צרכן, על חטאים אלה וכאלה יסלח לי הקורא; ואני מזכיר בזה דברי המדקדק והפילוסוף ר' יוסף כספי ז"ל, בספרו „עמודי כסף ומשכיות כסף" פרק י"ט, וז"ל: ואיך יחשוב שום יודע מה ענין חבור ספר, כי המחבר בהביאו בספרו פסוקים ומאמרים למאות ולאלפים, שלא יגרע או יוסיף או ישנה שנוי אחד מה שראינו עושה רושם טעות במובן? האם כל רגע ורגע שירצה לזמור פסוק מה בעת טרדתו בספרו, יקח המקרא ויטרח למצוא המקום? אבל זה פלא לשוטים שלא ידעו מהו חבור ספר. ועל כמו זה הענין אמר אבן גאנח בספר הרקמה: „ואלו ירע ההמון מצוקות בעלי החבורים, לא היו מלעיגים במצאם טעות מה בספריהם". עכ"ל.

ולפניך אלהים יושב שמים, אכרעה ואשתחוה אפים, אהללך במקהלות כֹּהֲנִים, כי עזרתני זה פעמים *) להוציא כ"י עתיקים לאור הצהרים, ולבארם ולפרשם בשוּבַיִם **) עד כי גם חכמי לב הקריבו לי תודות רבותים. עתה בפעם השלישית אמצני נא מרפיון ידים, אורך ואמתך ישלחו לי קרנים, והצילני מדין קשה ומבקרת חצופה שקשים כאש ומים, החייני אל רוכב שמים, להוציא לאור יתר הכתובים שת"י זקוקי שבעתים, ואזכה לראות שיבת יהודה וירושלים.

כ"ד המעתיר אל אל עליון, כי יחוש גאולה ופדיון
לבת עמי השותה כוס בזיון, הנטושה בחרב ציון,
יושיבנה בנוה שאנן ואפריון, בציון גיא חזיון.

המעתיק והמבאר **יוסף ברילל:**

מינסק בירח האביב תרו"ם לפ"ק.

מגלת תענית

דרש בן-יהודה מ"ד רבים אומרים מי יראנו טוב וכו' (תהלים ד ז) אלו פושעי ישראל שאומרים לפני הקב"ה, רבש"ע מי יראנו הטוב ההוא שמתעדנין בו רשעי ארץ, ואין טוב אלא גאולה, שנאמר (רות ג) אם יגאלך טוב יגאל. נסה עלינו אור פניך אלו שלומי

---

*) משנת מבקרים. ומדרש סופרים.

**) הבאורים לשני הספרים הללו.

תכן המאמר ופירושו כך הוא: רבים מפושעי ישראל מבקשים לנפשם אותו הטוב הבא ע"י הגאולה השלמה שאינה נקנית כ"א ע"י התבוללות גמורה והלוטה. כי גאולה יש לה ב' הוראות. א) ענין דרור וחפש, כענין שנאמר שמות ע"ו י"ג: עם זו גאלת, שפרושו קריאת דרור. ב) ענין התקרבות (פערוואנדשאפט) כמו (ויקרא כ"ה) ואת גאלו הקרוב. בשתי אלה אינן באות כ"א באמצעות ההתבוללות. שלומי אמוני ישראל מבקשים רק אור פני ה', והוא משל יפה אל ההשגחה לטובה כענין (במדבר ו' כ"ה) יאר ה' פניו אליך, כי השגחת ה' היא לנו גם להתנוסס, כלומר גם בחשך סתרנו ובחשך גלותנו היה אור השגחתו לנס לנו להאיר חשכנו וללכת אחריו, (והוא אחד הנסים שנעשו לנו, כי שם נס במשנה הוראה משה גם שענינו דגל שבמקרא), וזהו הכונה של המדרש הזה שבפיוס: בכל ימי הרעה לא היה לנו אלא הארת פניך שהיות נסנו ודגלנו. ולפי זה יאיר לנו באור הכתוב „נסה עלינו אור פניך" כלומר שיש לנו לנס את אור פניך. והבן.

אמוני ישראל שאומרים כן בכמה צרות בכמה שעבודים, בכמה הריגות ורדיפות יסורים וענוים שעברו עלינו בכל דור ודור, בכל ימי הרעה לא היה לנו אלא הארת פניך, שהוא נסנו ודגלנו כמה ד"א ה' נסי, ועל שלותם וטובם של האומות אינן עצבין, ולא רעה עיננו בדגנם ותירושם כי רבו, שנאמר (תהלים ד ז) נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו, בשלום יחדו אשכבה ואישן, אמרה כנ"י, רבש"ע אין אנו מבקשים ממך רק כי שלום אמת יהיה לנו עם אוה"ע ולבטח תושיבנו, שיהיו מושבותינו בטוחים מפחד רעה. ר' יובל הפרסי אומר אל תקרא תושיבנו אלא תְּשִׁיבֵנוּ שתשיב אותנו לארצנו.

ת"ר לפי שראה ישראל שיומו מתמעט והולך, ולאומיותו נבלעת, אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי, והנני חוזר לתהו ובהו, וזו היא מיתה עולמית שנקנסה עלי מן השמים, עמד ופשפש במעשיו ובמעשי עילם, בתעלומות דור ודור ובהמון נסתרות שמבראשית, כיון שראה והתבונן בתקופות העתים ובחליפות הזמנים שבהרבה דורות חשכו לו המאורות וישובו לאורם, שבהרבה דורות עמד עליו נחשול שבים שבלעהו והקיאהו ליבשה, כיון שראה זאת אמר מנהגו של עולם הוא. ר' ופסי אומר אדרבה היא בעצמה רקבוביתא היא, צא ולמד שבל אותן השנים שכנסת ישראל שרויה בגולה ועד אותה השעה כמה פתחים כמה מאורעות היו לה, שהיה בה בהם להעמידה על רגליה כי תשוב לגבולה אלא שדעה משובשת ומחשבה מקולקלת ונפסדת נכנסה בה והיתה מתיאשת מכל תשועה נאבדה כל תקוה, שנאמר (ישעיה סד) בעשותך נוראות לא נקוה, ומכיון שנכנסה בה רוח תזזית זו, היה לבה מלא חלחליות רעית וזמיונין של הזיה שמצננין חמימות הלב, ומכבין אור הדעת הישרה ומרפין את הידים, והיתה כנ"י דנה ק"ו בעצמה ואומרת: ומה הראשונים שלבם היה פתוח כפתחו של אולם, שתפוח עקבם היה מכהה קלסתר פנים של יתר בני האדם שבדורם, ואעפ"כ לא זזו ממקומם, ולא עשו מאומה, ולכל גל וגל שבא עליהם נענו בראשם; ואני שתשש כחי, וכהה מאור עיני, ופני נהפכו כשולי קדרה, עאכ"ו שאין לי רק לחבב את היסורין ולקבלם באהבה לקיים מה שנאמר (ישעיה נ ו) גוי נתתי לְמַכִּים וּלְחָיַי לְמֹרְטִים, ולישב במנוחה כמה שנאמר (איכה ג כו) טוב ויחיל ודומם לתשועת ה'. וע"ז אמר הנביא (ישעיה סג) ושנת גאולי באה ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך ותושע לי זרועי, מלמד שלא יאמר ישראל אלך ואשכב ואנוח עד קץ הימין, עד יתקע בשופר גדול, ולא אעשה מאומה, ת"ל ותושע לי זרועי, ונאמר (משלי א ה) ונבון תחבולות יקנה, ונאמר (קהלת ט) טובה חכמה מכלי קרב.

פליגי בה חכמים. ר' שמעון בן לוי אומר משום בר קפרא איוב בימי אברהם היה, ויש אומרים בימי יעקב היה, לוי אמר בימי שבטים היה ור' לוי בר חמא אומר איוב בימי משה היה, רב אמר בימי מרגלים היה, ור' אליעזר אומר איוב בימי שפוט השופטים היה, ר' יהושע בן קרחה אומר בימי אחשורוש היה, ר' נתן אומר איוב בימי מלכת שבא היה, וחכמים אומרים בימי כשדים היה, וההוא מרבנן יתיב קמיה דרבי שמואל בר נחמני יתיב וקאמר איוב לא היה ולא נברא, ור' יובל הפרסי אומר איוב היה בכל דור ודור ועד שנות דור ודור יהיה ויחיה, אין איוב אלא כנסת ישראל כי חושבנא דישראל כחושבנא דאיוב. תניא דמסייע ליה ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אומר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה אני הוא איוב כד"א מי גבר ישתה לעג כמים (איוב לד ז) נאמר כאן לעג ונאמר רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים (תהלים קכג ד) מה שם כנ"י היא המנהמת כיונה אף כאן כנ"י. איכא דאמרי הכי אמר יובל הפרסי איוב היה ונברא למשל, וכנ"י אומרת רבש"ע לא איוב אני בעיני ובעיניך, כל מה דאתית על איוב אתית עלי במדה מרובה. באיוב כתיב ויבא גם השטן בתיכם, שטן אחד, ועלי עומדים הרבה שטנים לשטני. באיוב כתיב רנו בידך אך את נפשו שמור, ובי גם הנפש יקח. באיוב כתיב כשדים שמו שלשה ראשים, ובי כל צרי היו לראש שנאמר (איכה א ה) היו צריה לראש. באיוב כתיב אש אלהים נפלה מן השמים, ובי אש עלתה מן הארץ שנאמר (תהלים עח כא) ואש נשקה ביעקב וגם אף עלה בישראל. באיוב כתיב רוח גדולה באה מעבר המדבר, ובי הרוח באה מן הישוב, שנאמר (ישעיה כה ד) כי רוח עריצים כזרם קיר. באיוב כתיב ויקח לו חרש להתגרד בו, ואני נחשבתי לנבלי חרש, שנאמר (איכה ד ב) בני ציון היקרים המסלאים בפז, איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר. באיוב כתיב

שיומו מתמעט יומו פירושו אורו, והוא ע"ד הכתוב ויקרא אלהים לאור יום: בשביל שסרחתי כלומר בשביל חטאי המקולקלים והמעוותים, ואני גרמתי לעצמי את החשך: והנני חוזר לתהו ובהו הוא המשך מרעיון „ולאומיותו נבלעת" כמו „שעולם חשך" הוא מרעיון „יומו מתמעט" והנה. והכונה של והנני חוזר לתהו הוא בטול מציאות לאומיות לגמרי: פשפש במעשיו שמא מעשיו גרמו לו: וישובו לאורם הוא נגד „יומו מתמעט ועולם חשך": והקיאהו ליבשה הוא נגד ולאומיותו נבלעת והנה היטב: רקבוביתא כמו רקב בעצמים. תרגום עש (ישעיה נא) וכן עש (איוב כו) רוקבא או רקבוביתא והוא שם לתולע קטן שעל ידו נפסדים הבגדים, ופה הכונה שהיא בעצמה כלומר ההתבוננות שהתבוננו ישראל בתקופות העתים וכו' שעל ידי זה אמר מנהגו של עולם, היא בעצמה הרקב לבנין האומה: תזזית רוח רעה: חלחליות עניני החלאות ותולדות עין בעכור: וזמיונין הוא תרגום של עצבונות: תפוח עקבם תפוח (אפפעל בלעז) שם פרי כדורי, והושאל לכל דבר בשם תפוח על שם הכדוריות שבו: נענו בראשם שרש ענה בנפעל מורה על ההכנעה והשפלת הראש, וכן ע' ההכנעה, כמו נעניתי עד מאד (תהלים קיט קז).

פליגי בה חכמים עיין בבא בתרא פ"א י"ד: **חושבנא דישראל** וכו'. פי' ישראל במספר קטן משלם ואיוב מספרו ג"כ יו"ד במספר קטן. תניא ר' יהושע דסיכנין וכו' עד ישתה לעג. המאמר הזה מובא בילקוט שמעוני איכה סי' תתק"ת: אין איוב אלא כנ"י. לפי דבריו משמע שאיוב משל הוא, והוא בעצם לא היה ולא נברא, והוא כדעת ההוא מרבנן, ולפי הה"ד א"ו היה רק יקרא את כנ"י ג"כ בשם איוב, מפני שבכל אשר קרה את איוב קרה את כנ"י והוק.

כל צרי היו לראש פירושו כל אחד מצרי היה נראה לראש. כמו שופטים (ז כ) שלשת הראשים (אבטהיילונגען) כי כל דבר המחולק כל חלק ראש לעצמו. והכונה כי כל אחד מהצרים שבא אליו בדומה לו ויהיו לאגודה אחת.

שנאמר ואש נשקה וגו' נראה שהדורש מפרש פעל „נשק" מענין עליה (אויפשטייגען) והוא כמו (תהלים קלט ח) אם אסק שמים, ועקרו בארמית כמו (דניאל ג כב) די הסיקו לשדרך שפירושו העלו, והמשנה (כלים ה ו) אם מסיק מלמעלה. ויהיה וגם אף עלה כפל לשון של אש נשקה.

והוא יושב בתוך האפר, ואני מתפלשת בעפר ואפר. באיוב כתיב אחרי כן פתח איוב את פיהו, ואני לא אפתח פי שנאמר (ישעיה נג ז) כשה לטבח יובל וכרחל לפני גוזזיה נאלמה ולא יפתח פיו. באיוב כתיב ויקלל את יומו, ואני מקללת יומי ולילי.

ת"ר לעולם אל ישנה אדם א"ע בין בני אדם, לא ילבש ארוכים בין הלובשים קצרים, לא ילבש לבנים בין הלובשים שחורים, לא יתקשט ולא יסלסל בשערו, לא ימשמש בעיניו, ולא יתלא בעקביו שכל אלה מוציאין את האדם מן העולם. תניא דמסייע ליה שבשביל משקל ב' סלעים מילת שלקח יוסף משאר אחיו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו בניו עד הדיוטא התחתונה. א"ר ופסי תכשיטי נשים וחיי עדנים קפחו והחריבו הרבה ערים בישראל. מיתיבי והלא הכתוב אומר (שמואל ב יד) בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני עם עדנים המעלה עדי זהב על לבושכן, משמע שבנות ישראל היו מתקשטות? שאני התם שבארצם היו.

תנא דבי רב מ"ד (שופטים ה ו) רוכבי אתונות צחורות יושבי על מדין והולכי על דרך שיחו. רוכבי אתונות צחורות אלו תלמידי שטעקקער וסיעתו, שהולכין ועיברין מעיר לעיר וממדינה למדינה ומבריכין ונוטעין יחירין של איבה ומשטמה לישראל בלב יושביהן, ומגלגלין עליו חובין, ובודאין עליו עלילות ומעילות ועושין את פניו שחורות כשולי קדרה. יושבי על מדין שיושבין ודנין דיני שקר ורמיה. והולכי אלו בני בלי־שם, השונים הלכות חדשות וגזרות חדשות על ישראל להכביד עליהם מסים וארנוניות. על דרך אלו בעלי הסאציאליזם הדורכים ברגל גאוה על ממלכה נימוס ושלטון. שיהו אלו צוררי ישראל שהם סופרים ומולי"ם, שכל שיחתם בספרותם ועליהם רק היהודי. ר' ופסי דריש הכי, רוכבי אתונות צחורות אלו שונאי ישראל שכוברין את התבן בכברה, ומבקשין שם צחורות, לקיים מה שנאמר (איכה ג יו) ויגרס בחצץ שני, מקנטרים אותו בדברים, חורצים לשונם על כל כשרון וחריצות שבישראל, טופלין עליו כל עון ופשע, חושדין אותו ברמים ורצח, בחרבות לשונם ובפיהם שהוא כמורג

חרוץ המה חופרין בורות ושיחין, חריצין ונעיצין, בלבא דעמא דארעא. ושופכין בהן קיתוניות של דיו מהול ברפש של גדופה וחרפה. יושבי על מדין א"ת מדין אלא מדון שמגרים מדון וריב בין ישראל לאוה"ע. וי"א על מדין מדן שיושבים ואוגדין חבילות חבילות של עונות ופשעים של ישראל ומעלין אותן בכף מאזנים, עד שכף מודנא של חובין מכרעת ומחייבין אותו כליה. והולכי על דרך אלו ראשי סנהדרין של בני בלי־שם, שמוליכין את עם הארץ כבהמה בבקעה בשיחתם. מקול מחצצים: שמורים חצים ואבני בליסטראות אל לב ישראל, ומעמידין מחיצות וחציצות בין עם לעם. בין משאבים א"ת משאבים אלא מבאישים שמבאישים את ריחן של ישראל. שם יתנו צדקות ה' שמצדיקים הדינים המתוחים על ישראל. צדקות פרזונו אל תקרי פרזונו אלא פזרונו שפזורים בין אוה"ע.

מ"ד ארץ נתנה ביד רשע (איוב ט כד) היך אפשר לומר כן? אלא ארץ נתנה בידו של אותו רשע שיושב וכותב בידו דלטוריא על כל ישראל שבארץ רומניה ובזוהמת פיו ובארס שפתיו הוא מטמטם את לבות השופטים ומסמא את עיניהם, הדא הוא דכתיב פני שופטיה יכסה (איוב ט כד). ואמר ר' יובל הפרסי בוא וראה כמה חביבה הדבה והדלטוריא על צוררי ישראל אלה וסיעתם, שבשעה שעמי הארץ הנפשות לפורחות, חשופי שת דאזלין ערטילאין, נתעסקו בביזה, והם נתעסקו בדבה להצדיק עליהם את הדין. אמרו: לא חרבה עיר פלונית אלא שבשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה, ולא חרבה עיר אלמונית אלא שבשביל שהיו שטופים באונאת נכרים, קריה פלונית מפני שידי יושביה היו מלוכלכות בשפיר של נשך ובשליה של תרבית, וקריה פלונית מפני שיצאה לתרבות רעה, שהיתה בה גנבת דעת מרמה וערמומיות, משוא פנים ומקח שחר, לכך נמחו יושביה מן העולם,

---

שלקח יוסף נראה שהדורש הזה הולך בעקבות הדורש (סימן ט) ביוסף הוא הנ"ו.

דיוטא חורה ומעמד, עיין אוצ"ה: קפחו ענינו כריתה מעוט והכרון כמו נקפה את חוקיו (הושע ח ו) אין הקב"ה מקפח שכר בריה אלא (גיטין כ"ט) כי תרגומו של וערפתו ותקפית.

מבריכין מן ויברך את הגמלים (בראשית כד יא) ענינו כפיפה (קנימן להכטן, בייגען) פי' שכופף ענף או זמורה וטומנה בארץ, למען יקלוט ויצמח ממקום הרוח, וכן במשנה (כלאים ז) המבריך את הגפן: יחור ענף ודרש רוכבי כמו בורכי מן המתהפכים כמו הנה כבה: ובודאין עליו עלילות ודרש אתונות כמו הואנות כנות ועלילות לברע (געלעגענהייט בלעז) ודרש צחורות כמו שחורות בחלוף זסבר"ן: והולכי אלו בני בלי־שם השונים הלכות וכו' להכביד עליהם מסים וארנוניות פה הרחיב הדורש בתי הוראות במלת הולכי. הא' מלשון הלכות, כי תרגומו של משפט (איוב לו) הלכתא. והוא ע"ד אל תקרא הליכות אלא הלכות (מגילה כח) והשורש הב' מן בלו והלך (עזרא ד יג) שהוא מין מס ומכס (שטייער): הדורכים ברגל גאוה דרש דרך מן דורכים (טרעטען) או שהוראתו כמו בתלמוד דרכו של איש פירושו הנהגתו. ולפי שבעלי הסוציאליזם מתנהגים במנהגים הדתים לא בערום ראבונים ע"כ המכה למלת דרך: שכוברין ענינו להפריד האוכל מן הפסולת ע"י הנפה נכברה ודרש רוכבי כמו כוברי (זיפען): חורצים לשונם וכו' חושדים

אותו ברמים ורצח וכו' חריצין ונעיצין כל אלה דרש הדורש במלת צחורות. הפך זה והפך זה דכולא בה: חריצין ונעיצין הפירות בקרקע (שפאלט, לוך, קליפטע).

וי"א על מדין מדן וגו'. נראה דדרש מדין כמו מדן שפירושו הגילה (ביגדעל) כמו (סוכה י"ב) הזה הסוגה כבה דכוה קים תרין מדמי אבא, וכן בשבת לג. והרחיב בדרשה גם הוראת מאזנים כדמתרגם התרגום ירושלמי על "מאזני צדק" מודנא, וזהו שמביאים ומעלין אותו בכף מאזנים וכו': שמוליכין ויש לפי דעת הדרוש הולכי מן ילך בכפפיל שענינו הנהגה והולכה בין שבמית ובין מוכרים כמו (איוב יב טז) מוליך יועצים שולל: מחצצים בפיעל מורה לאמר על היורים בחצים, ומצורף לזה הוראת חצץ כמו (איכה ג') ויגרס בחצץ וזהו אבני בליסטראות: ומעמידין מחיצות וחציצות ויהיה מחצצים מן חיץ כמו (יחזקאל יג י) והוא בונה חיץ, ומזה במשנה מחיצה וחציצה, ויצרף הדורש את הוראת ב' השרשים הנ"ל במלת מחצצים והבן.

א"ת פרזונו אלא פזרונו כלומר הפזור שהם מפוזרים בין אוה"ע הוא מצדקות ה', כדי שלא יכלו ויאבדו. והוא כדעת ר' אושעיא (פסחים פז) שאמר: צדקות עשה הקב"ה עם ישראל שפזרן בין האומות:

היאך אפשר לומר כן? פי' פשוטו של מקרא מורה, שהארץ נתונה ונמסרת בידו של רשע, כלומר שבידו כל כך גדולה עד כי הארץ ומלואה עומדת ומיושבת בתוכה, ע"כ ישאל היך אפשר לומר כן, וידרוש בידו כתבת קטיגוריא על כל ישראל שבארץ: בזוהמת פיו ובארס שפתיו כלומר במאמריו המלאים זוהמא וארס:

להצדיק עליהם את הדין כלומר על ישראל, שהאויבים והדתים הם לכל הרעה. נבה: קרקר ענין נקב (ברעכן, לאכמען), והוא פעל מן קרקור שכן נקרא שריקת הצפרדעים, ובעברית הוראתם ענין חוב והוצאה מן הקול הנשמע בעת השריקה.

ומפני שקרקרו כצפרדעים באזני הנכרים לכן הנכרים קרקרו בבתיהם, ומפני שהיו מלסטים את הבריות, גוזלין וחומסין, לכן לסטים גזלנים וחמסנים באו עליהם, ומפני שהיו כותשים תולשים באנשי המקום לכן עיירות נכתשות כהורמס ונתלשות ממקומן. א"ר שפטיה בקש סוברין לפטור את להקת היהפים שבכל העולם מן הדין, אמר: יהודי דיהפים קטלוהו לית דין ולית דיין. תנא כמה כרכורים כרכר אותו רשע בעובדא דרצח שהיה בקרתא חדתא היושבת בשפלה, שהרגו היהפים י"א נפשות נקיים, שכל פתחון פה לא מצא להתיר את דמם ולהצדיק עליהם את הדין; מלוי ברבית לא יכול לומר מפני שהיו עניים מדולדלים; חמסנים לא יכול לומר מפני שמצאו את לחמם בזעת אפם ובעבודה קשה שמפרכת את הגוף; דוחקים רגלי התושבים לא יכול לומר מפני שמעטים היו ומעוטם בטל בששים רבוא של עם הארץ, ולא נחרבה אלא על שם סופה, מפני שאותו רשע ראה באספקלריא המאירה (נ"א המלוכלכת) שלו שעתידים י"א הנפשות הללו לפרות ולרבות וסוף כל סוף תמלא אותה העיר אותם ובניהם ידחקו רגלי התושבים ושעתידים העניים הללו להתעשר ויהיו מלוי ברבית רמאים וגנבים, ע"כ נוח להם ונוח לבריות שנהרגו זכאים ולא יהרגו חיבים, ובזה נחה דעתו של אותו רשע על מדת הדין הקשה שנמתחה על י"א הנפשות האמללות אשר אבדו בצדקתם.

אמר רבי יוזפא הסקנמי יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע וסוברין שמו, שאלמלי לא בא מלאך וסטרו על פיו של קולמוסו, בקש לגנות כל המדות המשובחות והמעלות הטובות וההנהגות המעולות שנשרשו בלב משה איש האלהים מלידה ומבטן, אך מכיון שראה באספקלריא שלו שתשש כחה של דלטוריא להפוך את הקערה על פיה, ולומר על טוב רע, ראה שכל באי עולם משבחים ומפארים מעריצים ומקדישים סדרי חייו והנהגתו בתורת אלהים ואדם, ההפך בלשונו בקשת רמיה ואמר: עברי הוא על פי תולדתו, ונוצרי גמור על פי מחשבותיו ומעשיו, ועל כן אמרו חכמים: קשה היה צערו של השטן הזה יותר מצערם של ישראל, ושבחיו של משה היו כמחט בבשרו החי.

אמר ר' יוסף בן יהודה כשם שנצטער אותו רשע ובן־סורי שמו על אותו צדיק וזקן שזכה להרבה כתרים, כך נצטער על אותה צדיקת וילדה שקדשה שם שמים ברבים. דתניא משה איש אלהים זכה להרבה כתרים, לכתר זקנה מופלגת, לכתר שם טוב, לכתר מדות משובחות ומעלות מעולות, לאוהב את המקום ואוהב את הבריות, לאוהב את הצדקות ואוהב את המישרים, נושא בעול עם כל עם ומשתתף בצרתו ומכריעו לכף זכות, שמעשיו מרובין מחכמתו, עד שנעשו כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, עין טובה ורוח נמוכה, חסיד ישר ונאמן, שהנוי והעשר והכבוד והגדולה והחכמה והשיבה נאים לו. שרוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו. ובשעה שהגיע לפרק המאה והרצים יצאו דחופים מכל מדינה ומדינה מקצוי ארץ ואיים רחוקים וישאו ברכה לראש צדיק, שעליו נאמר (תהלים ע"ב י') מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו. באותה שעה כשראה בן־סורי בכבודו של משה נסמית עינו האחת, וכשהוסיף להסתכל בכבודה של כנסת ישראל, וראה שהיא מטפחת על כרסה ואומרת: שישו בני מעי שצדיק זה יצא מכם, שישו בני מעי שגואל זה היה טעון בכם, מיד פקעה עינו השנית ונעשה סומא בשתי עיניו. וכששמע בת קול מכרזת ואומרת: יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו ויתברכו בו כל גוים יאשרוהו, ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ (שם עב יז יח יט) נעשה חרש שתי אזניו. באותה שעה נתכרכמו פניו של אותו רשע ונשתנו ככרום ואח"כ הושחרו ונהפכו כשולי קדרה, בשרו נעשה חדודין חדודין ודעתו נטרפה עליו, קפץ ואמר: העבודה! שמשה זה אשר אתם משתבחים ומתפארים בו, אך גופו עצמו ובשרו שלכם, ונפשו ורוחו ונשמתו שלנו הן. ועל אותו רשע נאמר (חבקוק א ד) כי רשע מכתיר את הצדיק על כן יצא משפט מעקל. וע"ז משיבה רוח הקדש (שם ה) ראו בגוים והביטו והתמהו תמהו, כי פעל פועל בימיכם לא תאמינו כי יספר. ראו בגוים אם תמצאו איש כמשה? והפעלים אשר פעל בימיכם שמא אחד מכם פעל ועשה כמוהו? מי מכם פתח חרצבות רשע? מי מכם התיר אגדות מוטה, או שלח רצוצים חפשים? מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו? אנכי העירותיהו בצדק וכל דרכיו אישר! הוא יבנה עירי וגלותי ישלח!

דרש רבינו ופסי מ"ד (יחזקאל טו ב) בן אדם מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה אשר היה בעצי היער. הפסוק הזה לא נאמר אלא כנגד בני התערובות האומרים: עד מתי נהיה בגוים כבריה משונה, שעיניה טרוטות צרניות דומעות דולפות וטורדות. אזניה צרומות סדוקות ומעוכות, שערותיה תלושות, רגליה קטועות וידיה גדומות וקטומות, וכל אבריה מדולדלים מגוידים ומרוסקין, וכל גופה נשוף ברגלי אדם וברגלי בהמה,

---

קרקר ענין צעקה (שרייען, לארמען) והוא פעל מן קרקור וכן נקראה שריקת הצפרדעים, ובערבית הוראתה ענין הרוס והובאה מן הקול הנשמע בעת ההריסה.

כותשים הוראתה כמו כתות (צערמאלמען, צערריבען): על שם סופה פי' לפי דעתו כן: וסטרו על פיו. פי' הכה כמו (נדה ל) בא מלאך וסטרו: לגנות לשון גנות ודופי: משה איש האלהים משה מונטיפיורי: דלטוריא ענינו רכילות (ב"ר יט) התחיל כו' התחיל ומר דלטוריא לבוראו: בתורת אלהים באדם פי' בין אדם למקום ובין אדם לחברו: על פי תולדתו כלומר שנולד על ברכי העברים: ונוצרי גמור ע"פ מחשבותיו ומעשיו מחשבותיו ומעשיו אינם ראוים ליהודי, עיין במכ"ע המליץ וכו'.

צדיק וזקן. משה מונטיפיורי.

מטפחת שלאגען שלעגט. ספקתי על ירך תרגומו מפחא על ירכא: פקעה צערפלאטצען, צעררייסען. והוא כמו בקע בעברית: נתכרכמו פניו ונשתנו ככרום ענינם אחד (ברכות ו) וכרום שמו וכיון שהשמש זורחת עליו מתהפך לכמה גוונין וכן (ב"ר ל"ד) נתכרכמו פני רבי. כלומר נשתנו לרעה. תרגום ופני כלם קבצו פארור (נחום ב יא) ו"פ כולהון אתהפיאו אכרום הוכמין כקידרא: חדודין כמו שדרכו על כסוק ויחד יתכו, ואמר רב ששת כל הרב הדם על גבו, ובמקום אחר שנשבר גבו חדודין חדודין, פי' קטעים קטעים מרוב צער. ועקרו מן המקרא (איוב מא כב) חדודי חרש: יצא משפט מעקל נראה שדרש מלת יצא כמו יוצאה בשפיל.

טרוטות (טיעף בלעז) פי' מגיבות במקומותיהן, וי"מ טרוטות שנורות שאינן פתוחות אלא מעט עיין בכורות מד: צרניות נפתלות: והוא מלשון צירים שבמקרא: מורדות נגרבות, תרגום כיס נגרף (ישעיה נג) כימא דמריד, והוא ענין הגודש והטעם: צרומות ענינו חתוכות וקרועות: גדומות לשון כריתה ותקון: קטומות שבורות וחתוכות: נשוף נעת,

ברגלי הזאב והדוב הארי והנמר והברדלס ? עד מתי ישכו בשרנו הזבובים והיתושים, ודמינו ישתו ימצו יעלעו ינמעו צרעה פשפש ועלוקה, נחש חפפית הזוית סממית ועקרב ? אלפים שנה בערוב אשר כלו עינינו ליום שיקוים בנו מקרא שכתוב (ישעיה יא ז ח ט) וגר זאב עם כבש וגו׳ ופרה ודוב תרעינה וגו׳ לא ירעו ולא ישחיתו וגו׳, אבל תקותנו לא באה כמד"א (שם נט ט) נקוה לאור והנה חשך לנגוהות באפלות נהלך, נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה, כשלנו בצהרים כנשף באשמנים כמתים, רשע מוליד רשע רשיעי מיניה. והדבר הזה יש לו מקרא ויש לו מליצה ויש לו משל. יש לו מקרא כמד"א (שמואל א כד) מרשעים יצא רשע, ויש לו מליצה (ישעיה יד כט) כי משרש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף. ויש לו משל דאמרי אינשי מה ילדת חיפושיתא קרוצי בישי מינה. הלא אבותינו שהריחו רק ציקי קדרה, מקצת צרתן של מלכיות, קצרה רוחם ; אנו שאנו מובלעין בתוך מעיהן כמה ימים וכמה שנים וכמה קצין וכמה עבורין עאכ"ו, הלא הכתוב אומר (ישעיה ס יט) והיה לך ה׳ לאור עולם, ונאמר (שם ד) והלכו גוים לאורך. וכיון שמלאנו את תפקידנו באמונה, ואור יהודו ואחדותו השפענו על כל הגוים, בכל ארצות פזורינו די צרכם, ועלינו כבר נאמר (שם מד כו) ועצת מלאכיו ישלים, השתא מטא זמנא להתבלבל ולהתבלע וכבר צוח גם ירמיהו הנביא (איכה ד יח) קרב קצנו מלאו ימינו, ואין מלא אלא קץ השלמת ערך זמן המוגבל שנאמר (ישעיה מא ב) מלאה צבאה. ודבר זה למדנו מחזון דניאל איש חמודות שנאמר (דניאל יב ו) ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור עד מתי קץ הפלאות ? ומה ענהו האיש לבוש הבדים אחרי הרימו ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם : כי למועד מועדים וחצי, וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה, אין נפץ אלא נעור וערבוב כדמתרגם התנערי מעפר (ישעיה נב ב) התנפצי מעפרא, ככלות הערבוביה וההתבוללות של עם קדש אז תכלינה כל אלה וכן יעצנו הושע בן בארי הנביא דכתיב (הושע ח) אפרים בעמים הוא יתבולל, ומבלי ההתבוללות אפרים היה עוגה בלי הפוכה אכלו זרים כחו והוא לא ידע, וכיון שיתבולל אין עוד זרים. על בני התערובות האלה יקרא האל בן בוזי, בן אדם מה יהיה עץ הגפן, ואין גפן אלא ישראל שנאמר (הושע י יא) גפן בוקק ישראל, הזמורה הוא הענף המשובח בענפים כמד"א (בראשית מג יא) קחו מזמרת הארץ. ומנין שישראל נקרא זמורה שנאמר (שמואל ב כג א) ונעים זמרות ישראל. אל תקרי זמירות אלא זמורות, ועל זה יצוח הנביא מה יהיה סופו של עץ הגפן אשר מבריכין אותו בעצי היער, היוקח ממנו עץ לעשות למלאכה (יחזקאל טו ג), ואין עץ אלא אפרים ויהודה שנאמר (שם לז יט) הנה אני לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם

נמעך. תרגום ויטתן (שמות לג כ) וכף : ברדלס מין היה הוכנת וטורפת : צרעה וועספע בלעז.

חיפושיתא מין שרץ שקורין שקרפיון בגעז : קרצי היה שרץ רעה ממנה (עיין מת"כ שה"ש א׳) : מבריכין נוטעים.

עליו את עץ יהודה ועשיתים לעץ אחד והיו אחד בידי, ואין מלאכה אלא הבדל מעמי הארץ, נאמר כאן מלאכה ונאמר בעזרא בהקבץ כל אנשי יהודה ובנימין ירושלים להוציא נשים נכריות והנולד מהם, והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים (עזרא י יג). וכן נאמר כאן יהד (יחזקאל טו ג) אם יקחו ממנו יתד להלות עליו כל כלי ונאמר (עזרא ט ח) להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד במקום קדשו, מה שם לבלי התערב זרע הקדש בעמי הארצות אף כאן להרחיק הערבוביא וההתבוללות, ולהלן הוא אומר (יחזקאל טו ו) כאשר עץ הגפן בעץ היער וגו׳ ונתתי את פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם, מלמד שההתבוללות לא הושיעם מידי. ומנין שכל הפרק הזה קאי על ההתבוללות ? אמר ר׳ אייבו נאמר כאן (שם טו ח) יען מעלו מעל ונאמר (עזרא ט ב) כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקדש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה מה שם התבוללות אף כאן התבוללות. וא"ר אייבו תיפח רוחם ונשמתם של מתבוללים שמקלקלין את מעשיהם כמו דור המבול שעליהם נאמר (בראשית ו יב) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ מלמד שנזדווג הזאב עם הכלב התרנגול עם הטווס, וכן שנינו מאי דכתיב לריח שמניך מה השמן הזה אין מתערב בשעור משקין, כך ישראל אינם מתערבין באומות.

ת"ר תשעה הם שיצא להם מוניטין בעולם, ז׳ של בני בלי שם ושנים של ישראל. ואלו הם : סוברין, ראהלינג, שתקר, אקסקאוו, אשתצי, פיכנא, אזמידאוו, ושנים של ישראל מונטיפיורי והנדיב הידוע.

סוברין מהו מוניטין שלו ? שה פזורה מכאן ואריות ונמרים מכאן. ראהלינג מהו מוניטין שלו ? התלמוד מכאן ואותיות שקר מכאן. שתקר מהו מוניטין שלו ? פה ממלל רברבן מכאן וגדוד הזהב מכאן. אקסאקאוו מהו מוניטין שלו ? קסת הסופר מכאן דם ואש ותמרות עשן מכאן. אשתצי מהו מוניטין שלו ? יונה קצוצת כנפים מכאן ופרס בפה פעור מכאן. פיכנא מהו מוניטין שלו ? יהודי נודד מכאן ומקל והרמיל מכאן. אזמידאוו מהו מוניטין שלו ? עיר ההרס מכאן ומקרקר קיר מכאן, אלו הן של בני בלי שם. מונטיפיורי מהו מוניטין שלו ? זקן וזקנה מכאן וירושלים עיר הקדש מכאן, והנדיב הידוע מהו מוניטין שלו ? מחרשה ומעדר מכאן ופרזות פלשתינא מכאן. מאי קראה ? אמר ר׳ יובל הפרסי דכתיב (זכריה ד י) שבעה אלה עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ, א"ת עיני ה׳ אלא עוֹיְנֵי. שאיל ההוא צורבא מרבנן לרבינו יובל הפרסי. מונטיפיורי והנדיב הידוע מנין ? אמר ליה שטיא שפיל לסיפיה

טווס ספויה בלעז, תרגום והוכיים (מ"א י׳ כ"ב) וטווסין : וכן שנינו (מדרש שה"ש א׳).

מוניטין שם (רוף), וי"א מטבע בלשון רומי וככל אחד : שה פזורה מכאן ואריות ונמרים מכאן. פירושו כך : שני דברים יש לו למטבע הגיוניו ופעולתו כל סימים שם פזורה ישראל והאריות ונמרים להכות בה, כלומר שני המושגים המאוחדו בלבו, ודעו זה שבות המוניטין שלו נתפרסם בעולם. וכן כל מוניטין ומוניטין אשר ימנה הדורש מתהלכים על דרך זו.

פרזות מושבות (קאלאניס בלעז) : מאי קראה פי׳ על ז׳ של הוס"מ קא שאיל : עויני שונאי כמו (שמואל א יח ט) ויהי שאול עוין את דוד.

דפסקא שנאמר (שם יא) ואען ואומר אליו מה שני הזיתים האלה על ימין המנורה ועל שמאלה ויאמר (יד) אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ.

תניא דבי רבינו ופסי בר יהודה שאלו את רבינו ופסי: הסציליזמות והאַנטיסימיטיזמות איזה מהן נבראה תחלה? אמר להן מחלוקת ר"י וחכמים היא. ר"י אומר סציליזמית נבראה תחלה ואח"כ אנטיסימיטיזמות, משל למלך שעשה לו כסא ומשעשאו עשה אפיפורין שלו. וחכמים אומרים אנטיסימיטיזמות נבראה תחלה ואח"כ סציליזמות משל למלך שבנה לעצמו פלטין, מתחלה בונה את הבנין הקטן, ובשעה שרואה שהבנין עולה בידו הוא מרחיב ועושה ממנו בנין גדול. ר' יובל הפרסי אומר משום ר' אובי במחשבה סציליזמות קדמה ולמעשה אנטיסימיטיזמות קדמה. א"ר יהפא הלבלר תמיהני האיך נחלקו אבות העולם על בריאת סציליזמות ואַנטיסימיטיזמות, אלא שניהם נבראו באילפס וכסויה, אמרו עליו על ר' ופסי שהיה עומד והוהה, עבר לפניו ר' יקמואל ושאל בשלומו פעם ושתים ולא השיבו שלישית השיבו בבהילות, אמר ליה מה זה בן־יהודה? א"ל מעיין הייתי מה בין סציליזמות ובין אנטיסימיטיזמות, א"ל מעיד אני עלי שמים וארץ שאינני זז מכאן עד שתודיעני מה שידעת. אמר לו מסתכל הייתי במעשה בראשית ובעלילות דור ודור וראיתי שאין בין שניהם אלא אצבע אחת. נהפך ר' יקמואל ואמר אלך ואומר שמועה זו לתלמידי בשמך. אמר לו ע"ז אמר הכתוב (משלי ה יז) יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך, לפי שקשה הדבר לאמרו וא"א לפה לפרשו, ר' רקמן מלונא שאיל את ר' אובי מהו סציליזמות ומהו אַנטיסימיטיזמות? אמר ליה אמשול לך משל הגיגית הזו במה מכסין אותה? בכלי חרס, מפני שהוא מינה, ר' אפרים מקסינאה אומר, סצליזמות עיקר ואַנטיסימיטיזמות טפל לו והוא הולך ונמשך כחבל אחר הדלי.

ובית הזיתים לעיל. אלה שני בני היצהר. ע"ד מליצה יקרא את מינטיפיזמי ואת המטפסיליד בשם: בני בני היצהר, כמהירים הפלס. כי „יצהר" נגזר מן השם לכרים כמורה על הגנורת הסור כמעלה העליונה.

הכל כמנהג עם הארץ

תמונה מחיי היהודים בני הדור החדש בגאליציא

כתובה בשפת אשכנז

מאת **נתן נטע סאמועלי**

ונעתקה לשפת עבר

מאת **דוד ישעיהו זילבערבוש**

דור טָהוֹר בְּעֵינָיו
וּמִצּוֹאָתוֹ לֹא רֻחָץ.
(משלי כט)

הגבירה יעַאנעטטע, אשר לפנים קרא שמה בישראל „אסתר יוטא", היא צופיה הליכה ביתה, הלא כה תתהלל כל היום תמיד במו פיה, על פי דרכי בני עם הארץ לא תגרע דבר: — „שושנים ופרחי החמד על יד חלון חדרה, כלב קטן יפה אף נעים בחיקה ובליל התקדש השבת לא יאכל כל בשר!"

אמנם לא לעתים רחוקות תנקש הגבירה יעַאנעטטא באמרי פיה ובמעלליה תתנכר כי „אסתר יוטא" היא, אבל רק אחת השחרה אומנתה מוסר, רק יצא הגה מפיה, רק הלטוש עיניה לה והיא התעורר לשוב מאון, לתקן את אשר עותה בבלי דעת, להיטיב דרכה.

מי זאת האומנת? הלא היא בתה פרי בטנה „אלגא היפה", היא ולא אחרת!

ואלגא היפה לא רק את אמה למדה טוב טעם ודעת הליכות עולם כי אם גם את היינריך ברוקמאן אביה ושם היינריך לפנים הירשקי (צבי בכינויו).

הן שניהם היו חסרי טעם, שניהם לא למדו מנעוריהם ולא אמון בם. הוא היה בימי בחרותו משרת בבית מלון אורחים אשר בעיר קטנה ר. מקום המחוזה, והיא — מבשלת. לא ארכו הימים והמה גדלו והצליחו ויעשו עשר. אם במשפט או לא במשפט אחת היא הלא אוצרותיהם רבו ועליהם לנהל את ביתם כבית אחד העשירים נכבדי ארץ. ובכן מי יורה דרכם. מי יאלף ארחותם ומי יבינם שמועה?... הבה! הלא אין טוב להם בלתי אם לבקש תורה מפי בתם — ותהי הבת לאבותיה לאומנת.

ומי הורה את הבת דעה? — שאלה נבערה. היא הפיקה לתבונה נפשה ולבב חכמה הביאה. הן ימים מספר שמעה לקח בבית הספר אשר בבית המקלט לנזירות, ושמה מצאה חכמה דיה — שנאת היהודים עד בלי די, מעט מעט צלצל המנענעים על פי המנים גם צפצוף מלים מספר בשפת צרפת; אכן שמה מצאה „אבן ההכמים" והאבן הזאת היתה לראש פנה, עליה בנתה מגדל חכמתה כמו רמים, הקימה בהוניה מבלי כל עוזר ותומך בידה. כנפש עיפה למים קרים כן צמאה נפשה לבינה בספרים ותקרא בשום לבב את כל ספורי סי, דומא ופויל דע קאָק וכן רבים ספורים כמו אלה המלמדים דעת ומוסר השכל.

את כל התורה הזאת למדה אלגא היפה על רגל אחת וחזיונות ודמיונות, רעיונות ומשאות שוא, הגיונות ושגיונות, נכוחות ומהתלות עלו ברוחה בלולים יחדו. גם בקרב לבבה פנימה מצאו התחבולות העלמות היפה־פיות ומקסם כזביהן קן למו. והלך נפשה וחזון רוחה ותעתועי לבבה יחד בראו לה את דמות סמל אהובה ביום שידובר בה: נער אשר שער ראשו צהוב דק, קוצותיו תלתלים ועיניו כתכלת השמים.

וכמעט ידעה הבת נפשה כי לה נתכנו עלילות, כי כבר אספה בחפניה חכמה ודעת הרבה, כי כבר

תדע היא להלוך נגד החיים, כי עתה לא יבצר ממנה מזמה וזה החלה לעשות ללמד גם לאבותיה הועי רוח בינה והשכל. ויהי פתגמה: „אך לא יהודית!" — על כן היתה ראשית מעשיה להוציא ישן מפני חדש, לבער מן הבית כל דבר אשר יקרש בעיני אבותיה היהודים, להסיר כל זכר הימים הראשונים מנגד עיניהם, להאביד שרידי ימי ענים ומרודים, לטהר את הבית ממסד ועד הטפחות ולחדש את פניו והליכותיו. ביום ההוא נתנה לאמה את הכלב הקטן כי תשאהו בחיקה תמיד כל היום כאשר ישא האמן את היונק — הלא ככה תעשה גם אשת השופט כל הימים. אחרי כן הכינה חדרי משכית ועליות מרוחים ובהם כל שכיות החמדה וכל כלי יקר אף נשפי=חשק בסוד משחקים ועליזים. דעת לנבון נקל כי רק אורחים אשר לא מזרע היהודים היו קרואים כפעם בפעם אל המשתה, הן אלגא תשמור דרכה ולא תט, אלגא תשוה את פתגמה לנגדה תמיד, את פתגמה: „אך לא יהודית!"

אבותיה לא מרו ולא עצבו את רוחה, לא המרו אמרי פיה, הואילו הלוך אחרי צו, מלאו כל עצותיה וכל משאלות לבבה — למדו היטב.

אביה היה תלמיד מקשיב ובלי רב עמל העירה לו אזן לשמוע כלמודים. לא אכחד כי לפעמים הטה עקלקלותיו ויסע אל העיר סאדיגורא לכפר פני רבו במנחה בהאמינו כי מידו לו כל החיל הזה, בכל זאת נטה לבו לתבונה, בכל זאת נאץ כל קרש. בכל זאת הוקיר רגליו מבית התפלה וגם כל פקודות בתו שמרה רוחו. הוא הזיל למענה זהב מכים וכסף לא חשב, הכין לה בגדי חמודות בעיר פאריז הבירה וילבישה שני עם עדנים ויעדה עדי, אף לא חשך מנפשו עמל ותלאה לשוט ברחובות קריה ולצוד לה ציד את העורבים הששים לרוץ ארח אל קן כל יונה נחפה בכסף, את שרי החיל, למען יהללו את יפיה והדרה באזניה ולמען ישתוממו על חכמת לבה — סוף דבר, אביה כבר חדל מהיות „צבי המשרת" ויהי „לאדון היינריך ברוקמאן" לכל משפטיו וחקותיו, דקדוקיו ופרטיו.

לא כן אמה, היא לא על נקלה מחתה זכר הימים הראשונים מעל לוח לבה, לא על נקלה התכחשה לתהלוכותיה בנעוריה בית המכשלות בהיותה סרה למשמעת אדונים יראי אלהים וחרדים אל דברו. אסתר יוטא המבשלת שאפה מעורה יראת שדי בכל פה ולא באפס יד תשנה בתה את טעמה. היא אמנם נשאה את הכלב הקטן בחיקה ואת ההשכלה על דל שפתה אבל נפשה נקעה ממנה ולבה בל עמה. בשכבה — „וקריאת השמע" התמלטה מבין פתחי פיה

כקול היוצא מן המכונה, ובקומה ממשכבה — ושפתיה נעות, משמרות לצפצף תפלת הבקר בבלי דעת וחשבון, כמעט הציגה כף רגלה על מפתן הבית — וכמו יד נעלמה נשאה את כפה למרום ותגע „בהמזוזה". בנפול בתה יחידתה למשכב ופיה ירק אל מול מכסה יצועה שלש פעמים — לבל תשלוט בה „עין הרע".

לא כי הזידה אסתר יוטא על ההשכלה למרות עיני כבודה, חלילה „להגבירה יעָנעטטע" מעשות כדבר הזה! אבל לא ידעה נפשה ותהי תפלתה ויהי גם מעשה תבליתה מצות אנשים מלומדה. זה דרכה מנוער, זו כחה לאמונה משחר טל ילדותה היה ברבות השנים עצור בעצמותיה, בא כמתהלך בכל בדי אורה ויצורי גוה, התבולל במוח עצמיה, ברמי עורקיה עצביה וגידיה, ויהי כגעת בה רוח קל ויחרידה כלה. עת קרבו „הימים הנוראים" לבוא, אז ערכוה בעותי אלוה ותהי כנרהמה. כחצות הלילה חרדה ממשכבה אל בית התפלה „לאמר סליחות", ולאור הבקר כְּהָדָה דרכה אל בית המועד לכל חי להתנפל על קברי המתים. את נר הדונג ליום הכפורים ערכה בחפץ כפיה ותכפל שלשה פתילים האחד בעד בתה יחידתה והשני בעד אישה והשלישי בעד נפשה ועל כל פתיל ופתיל הפילה „תחנתה" שעות מספר ותריד בשיחה; בכתה התחננה והענה בצום נפשה. סוף דבר „אסתר יוטא" לא נתנה פוגת „להגבירה יעָנעטטע" והדריכה מנוחה. — הה, הבת יגעה באמה בדי עמל וכמעט תם לריק כחה!

אולם גם הבת הוגיעה את אבותיה, גם היא הַסִּבָּה למו עמל ויגון. הנה ימים רבים נלאו למצוא איש אשר תבחר בו. לא כי מעטו הגברים המבקשים חסד נעוריה ונהפוך הוא כי התכבדו כארבה ובחיל כבד באו יום יום לדרוש מזוזות פתחה. ואם הפלא הוא? הלא עור פניה קרן וגם אמה הבטיחה על דברתה כי „כשטף מים" תמהר לדבר בשפת צרפת וכי בפרטה על פי המנים אז כל שומע „כאובות חדשים יבקע", ומבלעדי זאת הבטיח גם אביה לתת לה שלוחים ארבעים אלף כסף בשטרי המדינה. ובכן בתולה אשר חננה אלהים בכל המעלות והמדות שמנו חכמי זמננו בבנות הדור החדש, האם לבתולה אשר כזאת לא יקרא דרושה? לא, זאת לא זאת! אבל הלא נפלאה בבתולות היא „אֶלגא היפה" ונפלאים גם מעשיה, יצרי מעלליה ומשאלות לבה. הבתולה המשכלת אשר בחזון רוחה וכבר היתה לנגד עיניה דמות הסמל שאהבה נפשה, היא תשגה באהבתה וכבודה לאחר לא תתן. על כן כל עמל הגברים הצמאים לאהבת כלולותיה נשאר מעל, כל חכמתם התבלעה וכל תחבולותיהם הסתתרו.

ויהי היום ויבא איש צעיר לימים ושמו ארנאלד ויעגפריער להתיצב לפניה ולשאת נפשו אליה.

הנה מועד התמהמהו עבר והאיש חלף הלך לו. בלב מלא תקוה וגם רגזה ודאגה נגשה האם אל בתה.

— ומה תאמרי בתי חיתי?

„בתי חיתי!" — התגעשה הבת.

האם שמעה מוסר כלמתה ותבן לה.

מה שגיתי הביני לה? — שחה מעפר אמירתה.

— „בתי חיתי!" — שחקה הבת בלעג שפתים — בוז לך, כדבר אחת היהודיות הדברי!

— אם כן הוריני ואדעה. —

— „יפתי!" — כן יאיר פתח דבריך!

— יהי כן בתי יפתי...

— „בתי יפתי" — מלאה האומנת שחוק פיה — אמנם לך נאה חתן אשר כזה, לך יאה!

— ומה עול מצאת בו בתי ח...

— בתי חיתי, עודך שוגה באולהך! — נתנה עליה אלגא בקולה.

מה אמולה אסתר יוטא! „היתה" נותרה כעצם בגרונה לא לבלוע ולא להקיא.

— ומה עול מצאת בו יפ...תי? — התאמצה האם לדבר כן.

— מה עול? אין כל עול ואין כל נפתל ועקש, אבל יהודי הוא לכל משפטיו וחקותיו! — התרגזה הדרושה — הכי לא ראו עיניך את חוטמו הארוך כחוטם הנשר וגב וגבה לו ממעל?

עתה הבינה האם לשכל מליה — ולא נועזה להשיב אותה דבר.

ויהי היום ויבא איש אחר ושמו מאריץ גרינשפון להתיצב לפניה ולשאת נפשו אליה — וחוטמו טוב תאר כחוטם פסל מעשה צעצועים.

— ומה משפטך עליו יפיתי? — שאלה אמה בלב בָּזֶ אחרי צאתו מן הבית.

— „גרינשפון". — התפרץ שחוק אדיר והזק מבין פתחי פיה — „הגבירה גרינשפון" — שם נאה ליהודיה והיא נאה לשמה — אמנם לבבכם לא יהרף ובעיניכם לא ירע אם בתכם הכבד בשם „הגבירה גרינשפון" ותהי למלה בפי כל!

וישתומם האב ותשתומם האם על חכמת לב בתם. הנה זה עתה נפקחו עיניהם לחזות נכוחות — „הגבירה גרינשפון" אמנם אך זה שם מנאץ!

האח, הנה בא אחר וארטהור שערשעווסקי שמו, ארטהור שערשעווסקי! רק לו תקרא הבת מכובד — הלא אין בשמו אף צלצל יהודית!

ובעינים מלאות זיו ומפיקות נגה התנגשו אבותיה לשמוע משפטה ושאתה, בהבטחם כי עתה אין בפיה תוכחות...

„אולם אך זה עגל לא לָמד!" — הרעימה הבת בקול גאונה, „חי אני אם לא זה. עתה מארץ ציה הוא בא!"

— מה תהוי בו יפתי? —

— הלא גם ראשית למודי טוב טעם והליכות עולם כמו זרה נחשבה לו — התאזרה גאות וקנאה — מי בער בימינו אלה ולא ידע, כסיל ולא יבין לנשק בבואו ובצאתו את יד גברת הבית למו פיו? אך זה פרא למד מדבר!

לב גברת הבית גבה, עיניה רמו כמעט והתנפח כברבור אבוס בהכינה מושבה על אחד הכסאות ואת ידה הנכלמה, העבה והשמנה כרגל עגל מרבק העבירה כפעם בפעם על חלקת עור כלבה אשר נשאה בחיקה — כגבירה יעצֶנעמטע מלדה ומבטן.

— תחי בתנו נשמת אפנו לארך ימים! — אמרה אסתר יוטא אל בעלה בצאת אֶלגא מן הבית, ותשאף הפעם האם רוח כי פתחה למיטריה והדבר באשר עם לבבה בשפת עלגים, חמדתה מימי קדם — מעיני בתנו נשמת אפנו לא יכחד דבר, היא חוזת הכל החוזה. את האמת אגיד, הירשקו יקירי, כי לבנו טפש כחלב, כי עינים לאחד מאתנו ולא נראה, כי על עפעפינו צלמות. הכי לא צדקו כל משפטיה יחדו? הן אף את ידי לא נשק — איך הגידה בתנו תחיה? — זה הפרי למדבר!

— „פרא למד מדבר" — התקן האדון היינריך ברוקמאַן את דברי אשתו וישתק בכל פה, הן הוא לא פעם אחת נכבד בכבוד השם הזה בהיותו משרת בבית מלון אורחים על כן היה נצור על דל שפתיו.

אכן פעמים אין מספר נכונו לאבותיה עתות־המצוא להמתיק יחדו סוד ולהתפלא על חכמת לב בתם. הן דורשיה אלה לא היו האחרונים אשר „אֶלגא היפה" השיבה פניהם ריקם. לעשרות באו לבקש פניה ויצאו דחופים ודפויי ראש. בכלם מצאה דופי, זה התנודד במהלכו וירחיב צעדיו ורעהו עשה מרחה בהשתחותו לפניה ולא הטעים את ה„נסוג אחור", ובא השלישי אשר עבר הק בפקדו ראשונה את נוה ויסר את בתי־הידים מעל כל כפותיו ובספר החקים להתהלכות־נדר־בעלמה כתוב מפורש ושום שכל כי אין לו להסירם רק מעל בהוגות ידיו, והרביעי הפר ברית, כי בעלותו במעלות נתן את האשה ההולכת עמו לעבור לפניו, ונעלמה ממנו הלכה מפרשת בספר הליכות עולם לקנוגע (אל תקרי הליכות אלא הלכות), והחמישי שאול חטא, כי בשבתו לפניה הבין מושבו על כל הכסא

תחת אשר היה לו לשבת רק על אפס קצהו, שבת־וטפוף. וכן עוו חטאו ופשעו כל אחיהם־לצרה, כלם התגברו במעלליהם כי יהודים המה, כלם עברו את מאחד החקים האלה, כלם עברו — ונענשו.

ובכל זאת ברבות הימים מצא איש את חידתה ותמצא ידו לקחת את לבבה.

ויהי לתקופות הימים ובימי הקיץ בהתגוררה היא ואביה באחת מערי ארץ אשכנז אשר שם מעיני הרפואה; ושמה מצאה בין האורחים הרבים את שאהבה נפשה, שמה ראתה את סמל אהובה בדמותו ובצלמו: עלם אשר שער ראשו צהב דק, קוצותיו תלתלים, קומתו דמתה לתמר ועיניו כתכלה השמים לטהר, גם אין ערוך להוד וההדר אשר שפכו העשוי בטוב טעם ישוה על שפתו העליונה. ומה נאוו חמוקי בדי עורו ויצורי גוו, מה יפו פעמי הליכיו וטפחות צעדי אונו, וְהִשְׁתַּחֲוָיָתוֹ מה נעמה, גם לבוש מכלולים על פי מדותיו, כלו אומר כבוד הוד והדר, כלו נוטף מר ואהלים וכל ראשי בשמים — אין תנועה אין גם אחת אשר תענה בו כי הוא זה יהודי! ובכל זאת עברי הוא בן אחד העברים בעלי בית חרשת המעשה בארץ אשכנז.

אביה כמעט לא האמין למשמע אזניו בגלותה לפניו את לבבה כי כבר מצאה בזה את בחירה רצתה נפשה בו. אבל מפתח שפתיה היה לו לחובה ולמצוה. עד מהרה בקש האב את קרבת האיש הצעיר לימים וימשכהו אחוה להעמידהו לפני בתו ולשחר את פניו כי יכבדהו לבוא אל בית מלונו ולרוות דודים בחברתו. הלא נפשו ידעה מאד כי בתו היפה תשא חן וחסד לפניו ובאהבתה ישגה תמיד. ואמנם כמעט אסף את הצפור אל הפח הנה כבר מצאה יד „אַלְגַא היפה" לפרוש עליו רשתה, לשלוח קרנים מעיניה לו ולהרהיבהו בקסם חנה ובכל תחבולות עלמה יפה־פיה. גם לא אכחד כי צדה הפעם ציד רך וטוב, כי כנף רננים נעלסה אספה במכמרתה.

אַלְפָאנס עפשטיין — זה שמו — היה בן יחיד לאביו איש האוצרות, גדול העליליה ובעל בית חרושת המעשה בעיר ברלין המעטירה. אביו לא חשב כסף גם לא חשך מנפשו עמל ותלאה לחנכהו בתור אדם המעלה ולבנו שאר רוח ויתרון הכשר דעת וחפץ לבב לשמוע כלמודים. ויהי הנער טוב תאר ויפה עינים גם טוב השכל וטוב הלבב, בן יופי וחכמה נפגשו לשון למודים ולב מתנה נשקו. ואף גם זאת כי היה המוציא והמביא בכל בית אביו השולח סחרו עד קצוי ארץ ואיים רחוקים.

„אבל האם תמצא נערה כאלגא חן בעיני איש אשר כל אלה לו, בעיני איש חכם ונבון היודע להלך נגד החיים ?" אמנם מחכמה שאלת על זה! אענה גם אני חלקי. אולם בני הנעורים אף ברב חכמתם לא יבקשו חשבונות רבים. יופי הפנים והלקת שפתי נערה הומיה ידיחו לבם ובחבלי תחבולותיה יתמכו. הן גם יופי גם יפעה „לאַלְגַא היפה" והיא גם הטיבה דרכה להראות את הדר תפארתה בכל עת ולחשוב מחשבות להוסיף על נפשה לוית חן ולכלול יפיה! היא עשתה את כל מעשיה בחשבון ובמשפט ובכל זאת העמידה פניה כמו נצפנה ממנה מזמה. ומפתח שפתיה המלאות והאדומות כשושנים, תנועת מקלעות שער ראשה השחורות, תנועתן בלי משטר וסדרים על רקתה הזכה בהטותה את ראשה הצדה, כליון הנפש והאש הלוהט הנשקפים יחד מבין עפעפיה בהתבוננה אל גבר, מערכי יצורי גוה המרהיבים כל עין בהתנועעה כמעט על ימין ועל שמאל כמו בלא ראות, רוח החן השפוך עליה בשבתה לפרוט על פי המנים הלא הוא הקסם המשכיח גם את רוע מנגינתה, קולה הערב ושחוק הקל המרחף על פתחי פיה בהצהילה פניה — כל אלה התחבולות עצרו כח לעור עיני צעיר לימים ולהבעיר מוקד בלבו, אם גם לא לארך ימים.

מעת עד עת הרבה לבקר בהיכלה, בהתהלכה לשוח הלך כצל על יד ימינה, אף בצאתה היא ואביה השדה לשאוף רוח צח במסבי העיר הנה הוא התארח עמהם לחברה וגם לא לעתים רחוקות הראה אותה לדעת כי לבו נוטה אחריה בקטפו למענה שושנה נעימה או כי האיר פניו ויט אליה חן ושלום. ובעת ההיא חמסה אַלְגַא מזמות להתעורר עליו, לשים אסורים לאמר עבותות אהבה על ידיו ולמשכהו ברשתה — כדגים שנאחזים במצודה.

ויהי כראות אביה כי קרבו זה אל זה, כי אַהֲבָתָם תגבר חילים מיום ליום והנה גם הוא לא אחר המועד וישלח אליו חרש איש הבינים לגלות את אזניו בלאט כי גם האב וגם בתו נוטים אליו כנהר שלום ולאמץ את לבו לבוא ולבקש מאת אַלְגַא אהבת כלולותיה ומאת אביה את ברכתו — ולבו יהי סמוך בטוח כי לא ישיבו את פניו ריקם.

אַלְפָאנס עפשטיין חכם ויבן כי איש הבינים שלוח מאת האדון ברוקמאַן ויגל כבודו והעלוונה כליותיו כי אמנם הפעם דבקה נפשו אחרי אַלְגַא היפה. ובכל זאת התעשת אל לבו כי לא עת הגלות אהבתו לפניה בטרם ידע ארחות דרכה בעיר מולדתה ובבית אביה. האמנם הסיתהו לבו בשפק ולא יעוז באהבתו? — מי יודע? ואולי גם הוא לא ידע אל נכון חשבון מעשהו, אבל השיב את איש הבינים דבר כי נכון הוא לבוא ארצה גאַליציה בירח דעצעמבער הקרוב לבוא למען קחת דברים עם עורבי מערבו ואז יכבד לפקוד גם את

נוה הארון ברוקמאן ויתעתד לשאת נפשו אל אָלגאַ היפה ולנסות אליה דבר. ולעת כזאת עליו החובה והמצוה לשאול את פי אבותיו ולבקש מלפניהם כי יופיעו על עצתו ועל הפץ לבבו, אף אם לבו נכון בטוח כי המה לא יכהו בו.

הלא זה רבות הגידו לא כחדו כי יתנו לו לבחור חברתו ואשת בריתו כלבבו.

אף באזני אָלגאַ השמיע כי ישיש מאד מאד על בואו בימי החרף ארצה גאליציה וחלקתו תברך בארץ אם יתראה אתה פנים בבית אביה — ואולי יתענג על חברתה ימים רבים.

ויהי עד כה ועד כה וימי הקיץ עברו ועת שובם הביתה הנה באה. אָלגאַ ואביה וגם הארון עפשטיין נסעו ביום אחד לדרכם ושבו איש איש אל ארצו ואל ביתו. היום ההוא היה יום מסה ודאבון לבב לאָלגאַ היפה אשר נפשה גח'ים להטה באהבתה את עפשטיין וגם הוא לא על נקלה עזב את אהובת נפשו — אבל הלא הירח דעצעמבער לא יאחר מועד בואו, עוד כארבעה ירחים!

ואָלגאַ שבה אל מולדתה ואל בית אביה ותהי כנפעמה באהבתה העזה, כגבר עברו יין הטוב ההולך למישרים לא לשכרה כי אם להרים ראש ולבב. סמל דמות אהובה מלא את כל חדרי לבבה, בו שמה כל מעיניה והגיגה, הוא היה שיחתה כל היום ושעשועיה בחלום חזיון לילה. כל חושיה בה סערו מאד ותהי זאת לה להרגיע המית רוחה בהחלה ביום באה לביתה לעשות סדרים חדשים בבית אביה וכמו הפיחה נשמת חיים בכל כלי חפץ ובכל אבני הקיר ולוחות הרצפה ותברא להם ניד שפתים לקרוא בגרון בלי חשך: „הכון לקראת אלילך אָלגאַ!" כלי חמדה הדשים מקרוב הובאו להוסיף הוד והדר על פאר חדרי משכית ותפאר ותיפה את קירות ההיכל בתמונות מרהיבות כל עין ובמראות שלוטשים היקרים מכל יקר, ובין כה וכה לא שכחה גם את חובתה לאבותיה ללמדם בינה. הן עתה עליה לשום עין פקוחה לבל יעשו מדחה בבאו הוא. והפעם המתה אמה אזן קשבת ללמודיה. הלא גם כל ישעה וכל חפצה להתראות לפני חתנה לוקח בתה כגבירה יעאָנעטטא. הפעם טאטאה הבת במטאטא השמד כל עקבות „היהודית" עד בלתי השאירה להם שריד כמעט. ואמה ראתה והחרישה, לא נעזה לדבר דבר. רק „מהמזוזות" נפרדה האם האמללה במפח לבב ותוגיון נפש — הן עתה פתוחים השערים והדלתות לכל שעירי שתת ושדי הפתח, ובכל זאת לא הגישה עצומותיה ולא דברה משפטים את בתה ברעתה כי כל תוכחות פיה ישא רוח — הן אָלגאַ תשוה את פתגמה לנגדה תמיד, את פתגמה: „הכל כמנהג עם הארץ".

ויהי עד כה ועד כה וירח אחר ירח עבר, החרף הנה בא ועל פניו חלף החדש נאָוועמבער וגם החדש דעצעמבער בא אחריו וימי משוש חגי הנוצרים וגם משוש לבב אָלגאַ היפה הנה בא — הלא הוא אַלפאָנס עפשטיין.

אַלפאָנס עפשטיין מהר ביום בואו העירה בטרם צהרים אל בית הארון ברוקמאן להדות בשמחה את פניהם, כחק וכמשפט ליודעי טוב טעם.

ולב אָלגאַ היפה בוער באש אהבתה והולם פעם למראה פניו. הן אין ערוך ליפיו וחכמתו; מה ברוך טעמו, מה טובו הליכותיו, ותנועות יצורי גוו מה נאוו! בכל ניד שפתיו וניד עפעפיו, בכל מצעדיו ומסבותיו שובע חן ונעימות; אף שפתותיו נטפו מור בנשקו את יד גברת הבית למו פיו -- וגברת הבית נתנה כרגע את כפה העבה והשמנה אל חיק בנדה, כמו התחכמה לנשיקתו הנעימה לבל ימר ריחה וטעמה יעמוד ימים רבים, מה דמות נערוך לנעם נאמו ונחת שבהו בחברת אשה? למנות רגעיו כן ידע ואף כמעט רגע לא יאחר מועד צאתו ובאו, את הכל עשה יפה בעתו — אל מי נדמוהו וישוה? הוא תפארת־אדם, מכף רגלו ועד קדקדו הוא כאחד מהורי הארץ!

דעת לנבון נקל כי אבות אָלגא שחרו את פניו לבוא להתעלם בהברתם גם לעת ערב. והיא הופיעה על שאלתם ובקשתם, לא באמר ודברים כי אם בעינים מלאות זיו ומפיקות כליון נפש.

בצאתן עלה ששון העלמה עד מרום קצו, כמו היה הבית מלא אורה שמחה ששון ויקר וכמו רקדה הרצפה תחתיה ותרם גם את כפות רגליה לצאת במחולות.

— לא יאמן אב יקר, אחת דברתי לא יאמן! — התרועעה אָלגא ברננה מגולה בנפלה על צוארי אביה ותחבקהו בזרוע כח.

— ומה לא יאמן, ילדה סכלה?

לא יאמן! — שנתה ותשלש את דבריה בתרועת גיל — האף אין זאת אב יקיר לי? לא יאמן, עפשטיין איננו יהודי. הכרת פניו, חין מהלכו, מבנה גוו, ניב שפתיו — האף אין זאת אב יקיר לי כי לא יאמן?!

אם כן גם זאת לא תאמן כי את יונתי בת ישראל את — החליק אביה את לשונו.

— אני יהודיה; חאַ חאַ חאַ אני יהודיה! לו היו כל בנות ישראל יהודיות כמוני היום! — אבל נחשוך את דברינו אלה לעת אחרת ועתה אשאלך אב יקר: היבא הוא בערב?

— ילדה פתיה, הכי לא שמעת כמוני מפיו כי יבא, אמנם בא יבא ולא יאחר! —

— אם כן, אב יקיר לי, עלינו להכין מאומה.—

— ידעתי כי כן, אבל מה? —

— בטרם כל נקרא מועד את כל נכבדי העיר, יתאספו יחדו ויראה הוא כי את מכובדים אנחנו נמנים ואתם נתרע — האף אין זאת אב יקיר לי?

— היטבת אשר דברת, כרגע אסור למשמעתך, הנני נחפז ללכת — אמר האב היקר בחפזה בקול משרת בבית מלון אורחים ויפן שכמו ללכת.

— אבל אבי יקירי — קראה אָלגאַ אחריו — אנא לכל תקרא אף אחד מהיהודים... רק מבני עם הארץ!

— ילדה סכלה! הלא כדבר אחת הילדות הפתיות תדברי היום את דבריך. אי זה הדרך בא עליך הרוח לחשוב עלי כזאת? הכי אקרא אנכי יהודים אל המשתה? ההסכן הסכנתי לעשות כה מתמול שלשום? הן לא תמול אנכי! היום בערב יועדו בביתנו יחדו כל השרים והשופטים והחורים אשר בעיר, איש מהם לא יעדר: ווערבעל השופט ואשתו, גריעזואָוו סגן השופטים ואשתו ושתי בנותיו, ברעאונאָוו פקיד האוצרות יחד עם אשתו ועם כל מרבית ביתו, מלבד ציעגעלהיים שר האלף ועוד רבים משרי הצבא הבאים יום יום אל ביתנו — חדלי יונתי דאגה, היום ננסכה בשמחה ונתעלסה באהבים והיה המון משחקים ושאון עליזים משתנו!

הבה! — מחאה אָלגא כף — אל בינתך אשען אבי יקירי! אבל הלא תדע הלא תבין אבי יקירי כי עלינו לערוך השלחן ביין שמפאַניה ובכל מאכל אשר יאכל, במטעמים ומעדנים לרוב, וגם לוחות המשחק לא יחסרו, וכן כל דבר הפיץ ושעשועים.

— הכל כאשר לכל עלי, ולא יבושו כל הבוטחים בי! — ענה האב בגאון משרת פושק שפתים וימהר לעזוב את הבית.

— אמי יקרתי, נשמת נשמתי וחיי רוחי, אמי טובת הלבב! — התנפלה אָלגא הפעם על צוארי יולדתה.

— ומה שאלתך ומה בקשתך בתי המשוגעה בבנות! — קראה אמה בחן שפתים ולבה עלץ בקרבה.

— „המשוגעה בבנות!" — רעמה אָלגא פנים והתרפק על אמה באהבה — השם הזה לא ינעם לי!

— ובמה אכף לך, במה אקדם פניך? —

— אם תקראיני קראי נא אותי: „ילדה פותה" — אבל לא כאחת היהודיות?

— ובכן מה שאלתך ומה בקשתך ילדה פותה? —

— הגידי נא לי אמי יקרתי, האמנם כי טוב תאר הוא? —

— „כבן מלך" — כל רואהו לא יכיר כי מזרע היהודים הוא!

— השכלת לדבר אמי יקרתי! — ששה אָלגא אלי גיל ותמלא פני אמה עתרת נשיקות — „כל רואהו לא יכיר כי מזרע היהודים הוא!"... הידעת אמי יקרתי את אשר אני הושבת להכין אל המשתה?

— ועתה ילדה פותה, מה היא ההדשה אשר תחשבי הפעם להביא הביתה?

— אין כל חדשה בלתי אם יש את נפשי להעלות נרות „בעץ־המשיח". —

— מה תגידי, בתי המשוגעה בבנות?!—
התגעשה אסתר יוטא ותרגז החתיה — הלא זה מעשה הגוים!

— „מעשה הגוים!" את אמי יקרתי עוד לא חדלת מלכת אחרי ההבל — העמידה אָלגאַ את פניה כמו תתמרמר ותשפל לארץ עיניה — ומה הוא העול? הן היום בערב ליל התקדש חג הלדה לבני עם הארץ... הלא אם טובה ויקרה יפה ונעימה את — הוסיפה לשית בחלקות לה — ואת הלא תחפצי כי הוא יקחני לאשה... האף אין זאת אמי יקרתי?

— אמנם, בזאת חפצתי! —

— אם יאיר הבית מכבוד כל נרות האילן אז ישיש הוא בדי גיל — האמנם אמי יקרתי, כל רואהו לא יכיר כי מזרע היהודים הוא? יראו נא האורחים הנכבדים את דרכי חיינו ויתנו גדל לנו... ואף כי הוא... הוא...

— אבל ילדה נעימה, הלא תציקי לי עד להתחנק באמצך אותי למו לבך... אם כן, באהבתי אותך אתנך לעשות כזאת!

— הידד, אמי יקרתי — התרוננה אָלגא — הא לך נשיקה בשכרך, אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש... אולם אם יקרה ועדינה הלא תמהרי תחישי פעמיך לקנות את האילן — פן עוד אחת מעט ונעביר המועד.

— האמנם נחוץ הדבר? אולי נחכה כמעט. —

— נחוץ, נחוץ עד למאד!... הא מגבעתך בראשך נתתי וגם מעילך הנה לפניך מהרי נא מעשיך אמי יקרתי!

אָלגאַ עוזרה על יד אמה לעטוף את מעילה וכמו הרפתה בזרוע כח אל הדלת.

אבל יפתי — הסכה אסתר יוטא את פניה בעמדה על מפתן הדלת — אולי נחדל מעשות כדבר הזה?

— לא לא אמי יקרתי, חלילה לנו מחשוך את הטוב בהיות לאל ידנו לעשות! — השיבה אַלגא בבטחה — הן גם בבית אביו יעלו שנה בשנה את הנרות „בהאילן"... האף אין זאת אמי יקרתי כי את תחפצי להביאני במסירת הברית עמו?

— אם כן אלכה — השפילה האם מארץ קולה ומבלי משים נגעה ידה במקום אשר שם היתה המזוזה בטרם יום — כקצוץ רגל השולח ידו כפעם בפעם אל שוק הירך.

כמעט עמדו רגלי האם מאחורי הדלת והמזוזה ותמהר ותציא אַלגא מטלתחתה לולאות משי בשלל צבעים רקמה וגם נרות דונג הנחמדים למראה ושושני חמר אשר זה מעט הובאו מגן החרף, ותשלח ידיה לענור את הלולאות והשושנים עטרות לראשי הנרות אשר יאירו הלילה באילן הנוצרי.

כעבור חצי שעה והנה אמה שבה ושתי שפחות נושאות את האילן אחריה;

כל הבית הוא עתה כמרקחת, שאון והמולה בכל עבר ופנה. העבדים והשפחות רצים מבהלים ודהופים מחדר לחדר וידיהם מלאות עבודה, אלה מנקים את רצפת ההיכל למען היות לה ברק ואלה עשים סדרים בכל כלי הבית ועורכים את השלחנות ומכינים את הכסאות, וגם בחדר המבשלות תכבד העבודה על הידים העמלות, וידי אַלגא וידי אמה אמונות לפאר וליפות את האילן בכל פאר והדר.

ובין כה וכה והנה גם האב בא ולחייו אדומות כתולע וישום וישאף יהד בהרהיבו צעדיו ללכת.

— כלם יבאו — קרא בשמחה כשמחת מרים דגל הנצחון, כאשר יגילו בחלקם שלל — כלם יבאו, כלם, ועוד רבים וכן נכבדים, שרי וחורי הארץ... הא לכם כל דבר מאכל וכל דבר הפץ אשר קניתי, וגם משרתי ההנויות מביאים שפעת צרי נכאת ולט, מטעמים ומעדנים לרב!

עדי רגע החל להריק את אמתחת בגדו והנה ענבים, צמוקים, שקדים, בקבוקי יין, תיבות דגים־ממחים ולוחות המשחק. — את הכל הריק מאמתחת בגדו כמו היה לפנינו באַסקאַ הַמַּהֲגִי באמתחתו העמוקה והרחבה אשר אין לה שולים מתחתיה.

לשמועה כי „כלם יבאו" גדלה השמחה עד למאד — ולמה ימנעום מכבוד אשר כזה, אלה האורחים טובי הלבב? הלא בבית היהודי המה מיטיבים את לבם, בבית היהודי מלא נחת שלהנם דשן וכוסם רויה, ואף גם זאת כי עת אזל הכסף מכיסם והנה יסבו פניהם אל היהודי ולשונם יהליקון לאמר: „הערשקו מחמד לבנו, הלא תלוה אותנו מאומה!" והערשקו מחמד לבבם לא ישיב פניהם ריקם, אמתחתו פתוחה לפניהם תמיד. —

אתא ערב, בכל חדרי הבית תופע נהרה. מנורות לעשרות תפיצינה אור יקרות והמראות הגדולים אשר על הקיר מאליפים את זהרם וברק נגהם.

בערב היום ההוא התיפה אלגא בכל הדרה להרהיב את אהוב נפשה ולצודד לבו לפורחות. רביד אבני חן מנוצצות כברקים התנוסס אל עבר פניה לעצור בעד מקלעות שער ראשה השחורות כעורב ומבינות להתלתלים נשקפה חבצלת פורחת בחן ונעם. מלבושה שש ומשי כליל לבן ומעשה שבכה וגם ממעל לו לולאות ושבכים ושולי רקמה, ותוף העלמה במאד מאד ותתנשא מבגדיה החמודות כהאלילה אפרודיטא מקצף מי הים.

על פי פקודתה התיצבו אבותיה הכן לימין הדלת ולשמאלה לקדם את פני האורחים הנכבדים בְּבִיאָה.

והאורחים הנאהבים והנעימים לא בוששו לבוא. צלצל החרבות השמיע מרחוק כי בני מארס, בני אליל המלחמה המה הבאים ראשונה;

אחרי אשר ברכו את אדוני הבית לשלום הואילו פנות באלגא היפה ולהצהיל אליה.

שר ותפת! הנה היום כלולה את בהדרך עלמה יפה! — התעורר ציגעלהיים שר האלף בעמדו לפני אלגא, ואחריו החרו החזיקו כל שרי הצבא לשית בחלקית לה ולהפליא לעשות חנף כיד הכחש והכזב הטובה עליהם.

עד מהרה באו גם האורחים אשר לא משרי הצבא, ברעגאוו פקיד האוצרות, שפל קומה ומשחת מאיש מראהו, הוא בא שלוב זרוע אשתו הגבוהה השופת החזה כאחד מחסידי פולין. גריוואוו סגן השופטים איש גבה קומה ודל בשר אשר חוטמו מלא אבעבועות גם מראה תכלת־אדמדם לו ויהי לעמוד הכבוד לאליל היין; גם הוא בא עם חברתו ואשת בריתו והיא אשת מדנים קטנה בקומה, חסרת שנים, גם עיניה אמיצות כעיני החתול — ואחריהם שתי בנותיהם הירקרקות והיבשות כרים והגביהות משכם אבותיהן ומעלה, גם עוד רבים וכן נכבדים אנשי המעלה, שרים ושרות, בחורים וגם בתולות יחדו באו, והאחרון הכביד הלא הוא ווערבעל השופט איש מדה והארו כפסל צעצועים, כלו מקשה ושפמו עשוי בטוב טעם; אף הוא בא בלוית אשתו העגולה ככדור ושמנה כעגל מרבק;

מבלי אשר שאל איש את פיו מהר השופט לבקש סליחה, על כי בושש לבוא בהבטיחו על דברתי כי היה הדבר נחוץ לו ולאשתו לבקר בהיכל ידיד לבם הנסיך בראנגראַווסקי ולפקוד את נוה מחמד נפשם השר

גימפלאָוויטש אף ללכת לדרוש בשלום יתר מרעיהם הנסיכים וחורי הארץ .

— אמנם כן ! מהרה גם אשתו לדבר גדולות ותלמד לשונה להנעים קולה כקול אחת האצילות ולהמתיק כזביה בפיה — אמנם כן , חסד גדול עשינו הפעם עמכם בבואנו אל המשתה , הן הלילה היה לנו לישון ולנוח כי למחר הננו קרואים אל מחול המשחקים אשר בהיכל מחמל עינינו הנסיך פ. ושם נצא במחולות , נתעלס באהבים ונרוה דודים בחברת כל הנסיכים והנסיכות מאהבינו עד אור הבקר ; האם כח אבנים כח בן אדם כי יצא בלילה במחולות ולא יתן שנה לעיניו ולעפעפיו תנומה , האם בשר ילוד אשה נחושה ? !

האדון ברוקמאן והגבירה יעאָנעטטע החליפו מבטיהם בגאוה ובגדל לבב . — אבל נפשם ירעה להם על כי גם האדון עפשטיין לא שמע את שיחתם כי עתה נוכח לדעת את מי המה מארחים לחברה „אלה אבות אלגא היפה" .

ובעת אשר מעבר מזה התחרו השופט ואשתו להגדיל פיהם ולהפיח כזבים בהתאסף יחד קהל האורחים הנכבדים סביבם , הנה מעבר השני שם במקצוע ההיכל תחזינה עינינו מחזה מרהיב עין ולב בהשתפך לב אלגא אל חיק רעותיה בנות גילה לפנים בבית הספר אשר בבית המקלט לנוירות אלה שתי בנות השופט הירקרקות .

האמנם הזידה אֶלגאַ היפה לשבת בחברת הפרות רעות המראה ודקות הבשר למען תזהיר היא ככוכב מבין מפלשי העבים ?

מה נעים המחזה בהאירן פניהן אשה אל רעותה ובהבטיחן חליפות כי כידידותן בשחר טלֿילדותן כידידותן עתה . אֶלגאַ לא בסתר הגידה כי כל כליותיה תעלוזנה לחזות הפעם בנעם פני רעותיה בגדלן וביפין , ואף הן ששו אלי גיל לראות את אלגא בעצם זהרה והודה ; אף הן ששו , ומרוב ששון לבן — נהפך ירקון פניהן למשחית .

האדונים אשר לא משרי הצבא לא אבו לבלות את עתם בהבל ויושיבו את נשותיהם בחברת שרי החיל , והמה התאספו סביב השלחנות הקטנים להחל את משחקם . לוחות המשחק נגולו לפניהם ואיש איש נתן אגורות כסף בהתבה הקטנה אשר על השלחן . גם האדון ברוקמאן דאג להמשחקים לבל יחר גרונם ויעמד על כל שלחן בקבוקי יין לרב . ויהי גריוואָוו סגן השופטים הראשון אשר ברך את המשחק על כוס יין מלא וישנה וישלש את כוסותיו ואת ברכותיו עד המשחק החל .

בתחלה התאמצה אלגא להאיר פנים אל כל האורחים ולהתעלס בחברתם אבל מרגע לרגע הוסיף לבה לפעמה ולא ידעה שלו בקרבה ותקצר רוחה בשבתה יחיל ודומם וידיד נפשה טרם יבא .

אבל הנה הוא בא . אבותיה ברכוהו בקול גדול לשלום — ולבה הולם פעם למראה פניו .

הוד פניו ומבנה גוו גם הדר כבוד חמוקי בדי עורו וצעדי אונו הרהיבו את כל האורחים בהעמדו לפניהם . גם לא יאמן כי יסֻפר — האדונים חדלו עד ארגיעה משחק .

— הידעת סידאָניא ? — מהר השופט להגיד בקול גדול לאשתו — האדון עפשטיין ישוה בתארו לאהוב לבנו הנסיך הצעיר ר. !

יצור נפלא ביצורים ! — המו שפתי סגן השופטים בהגיחו כוס יין אל פיו .

— שד ותפת ! — הריע שר האלף במחוא כפים — לו היה שר הפרשים כי עתה היה כלול בהדרו !

גם כל מבטי הנשים כוננו עליו ולא שבעו עיניהם מראות אותו ביפיו והדרו . עד מהרה נוכחו לדעת כי לא רק מראהו נאוה כי אם גם חכו ממתקים וכלו מחמדים קסם על שפתיו . הוא השכיל להנעים את מדברותיו בחברת נשים ויסב את שיחתו כפעם בפעם לפי רוח השומעים ; הוא ספר באזניהן את פרשת מסעותיו השונים ויתאר לפניהן את כל רחשי לבו ומקרי חייו , ויבן וידע לעות את יעף דבר בפזרו על כל מדברותיו וספוריו התולים קלים ונעימים . ואמנם לא ארכו הרגעים והנשים החרו החזיקו לקחת אותו בעפעפיהן , למצוא חן בעיני האיש הרגול מרבבה . — ואלגא ? היא נפעמה מכל מראה עיניה ומכל משמע אזניה וברוב משושה הואילה כפעם בפעם לחבק אחת מרעותיה הירקרקות ולנשקה מנשיקות פיה — אולי עשתה בזדון להראות לו את גלילי ידיה ואת שפתותיה המעלפות ספירים בתתה את פיה להשיק שפה ,

אולם אף אם למראה עינים שם עפשטיין כל מעיניו בחברת הנשים לשעשע את לבן , בכל זאת התגנב כפעם בפעם להעיף עין על כל האורחים אשר בההיכל ולהתבונן בהם ובמעלליהם . ואמנם מרגע לרגע גדל השאון ורבה ההמולה בכל מקצועות ההיכל , כי היין הראה את ידו החזקה וזרועו כי קשתה להרבות שאון .

עתה העירים האדון עפשטיין לבקש סליחה על התרחקו מחברת הנשים בהגידו כי אכף עליו חפצו לעשן את קנה מקטרתו ; כזב למו למען יוכל לשבת באחת הפנות ולהתבונן היטב בכל החברה באין מפריע .

אבן הארון עפשטיין ראה בעיניו ובאזניו שמע ולבבו הבין דעת הרבה, הרבה מאד, וישכיל משפט.

הנה ההיכל מלא תשואות. המשחקים יהמו כהמות ים לגליו, כקול המהנה אשר אחר הרהים וגם כידודי אש מעיניהם התמלטו — הן השחוק לא היה להם עתה לשעשועים כי אם נפשם גחלים להטה לבצוע בצע ולרדוף מעשקות. שרי הצבא יצהלו אל הנשים ויתהוללו בהן וידרכו לשונם קשתם לדבר מהתלות ותועה. אשת השופט יושבת סרוחה על כסאה, קנה מקטרתה בפיה ועשנו מתמר ועולה כעשן הכבשן מבין פתחי פיה ומנחירי אפה — הן ככה תעשה גם ידידות נפשה הנסיכה לאפקאוויטש. שתי האחיות הירקרקות מלחשות אשה באזני רעותה ומפרישות כנחשים צפעונים, ואמן אשת המדנים והסרת השנים, היא יושבה גם היא על אחד הכסאות וידיה מלאות עבודה; היא הקעה צפרניה החדות במכסה המשי אשר על הכסא והעשה בו נקבים נקבים ותקרע בו קרעים ותהיינה ידיה אמונות להאביד ולכלות...

מי יודע למתי התבונן עוד ומי ימנה מספר להמעשים אשר נגלו לעיניו לולא נגשה אליו עתה הגבירה יעאָנעטטא ותפריעהו ממחשבתו.

האם מצאו דרכי ביתנו חן בעיני אדוני? — שאלה הגבירה.

מאד אתענג על חברתכם — השיב עפשטיין אחריו לה — הן הבית מלא אורה שמחה ששון ויקר! —

— האמנם יחשוב הארון בלבבו כי רק היום יום חג לנו — אמרה הגבירה יעאָנעטטא בקול גאונה — כל ימינו נבלה בטוב ובנעימים, כיום כיום לנו חג ומשתה! צופים אנחנו הליכות ביתנו על פי דרכי בני עם הארץ, לא נגרע דבר... הלא תאמין בי ארוני אם אגיד לא בסתר כי כל באי ביתנו יארחו לחברה את נסיכים הורים וסגנים!

האמנם? — הטעים עפשטיין את דברתו.

הנה כי כן, כל יהודי לא יהרוס לבוא אל ביתנו וגם נמנע רגלינו מנתיבות היהודים, זה רבות, רבות בשנים... בתנו אלגא תהי לארך ימים, היא אומרת תמיד כל היום: „אך לא יהודית!"

שחוק קל ונעים רחף על שפתי עפשטיין.

— ולו ראה אדוני — הוסיפה הגבירה יעאָנעטטע לפשיק שפתים — את הכבוד והגדל אשר כל הארונים האלה נותנים לשם אלגא בתנו... מה אמר ומה אדבר? המה יכבדוה ככבוד אלהים!... ושרי הצבא, הן הם כורעים ברך לפניה ומשתחוים להדום רגליה. הידמה ארוני כי יעבור יום והמה לא יבאו לראות פניה? לא! בביתנו יאכלו, בביתנו ישתו ויהיו בני

ביתנו... ובימי הקיץ, אין יום אשר אחד משרי הצבא לא יביא לאלגא בתנו אגודת שושנים; לו חפצת אדוני כי עתה הראיתי אותן לך. אמנם נבלו עתה כלן, אבל עודן נמצאות בביתנו, חמרים חמרים!

מי יודע למתי הרחיבה הגבירה יעאָנעטטע פיה ומי ימנה מספר לכל הצפונות אשר גלתה, אבל בתה התבוננה מרחוק כי אמה תכביר במלים ותירא לבל תלכד באמרי פיה והדבר „יהודית" באזני הארון, על כן החישה לשים קנצי למליה ותקרב מעדנות, הלוך וטפוף ואגודת שושנים בידה.

— עדי רגע יכיר כל רואך עלמה כבודה ועדינה — שם עפשטיין דברתו אל אלגא — כי דבקה נפשך אחרי שושני חמד...

אלגא העמידה את פניה כמו שתה בשמים פיה ותדבר גבוהה גבוהה.

— האח — קראה בהרימה עיניה היפות כחווה מחוה שדי וגלוי עינים — האח, מה תכלה נפשי אל בני אלילת הפרחים, בני פלאָרא הנחמדים למראה וטובים להשכיל!

— זאת היא הגית־לב מאד נעלה, היא מתת אלהים להתפאר — העיר עפשטיין — כי אלה הבנים יאלפוני דעת גדל ערך יפי הטבע על יפעה זרה, טוב טעם הנעם בעצם תמו בטרם חלו בו ידים להשביתו מטהרו ולהפוך הודו למשחית!

ולרפות כח החץ השנון לבל ימחץ לב העלמה הכבודה והעדינה הנה הושיט לה כרגע את זרועו וישחר את פניה בחן ונעימות ללכת לימינו אל הדר־הזמרה למען תפרוט אתן יחד על פי המנים „במנגינת ארבע ידים".

עתה הופיע לנגד עיניה כשרון נעלה לא שערתהו בו עד היום ההוא! בידים אמונות יעיף אצבעותיו על המנענעים ובכל צלצל וצלצל הוא מעשה חשב — הנה הוא מפליא נגן!

ומחדר השני נשמע משק כמשק גבים גם קולות מקולות שונים, קול המשחקים ברגעם ונגינות שותי שכר וצהלת שרי הצבא והוללות הנשים הכבודות. אולם עתה השבית קול ענות גבורה את כל ההמון, קול ארון הבית בקראו בכח.

— לארוחת הערב, אדוני ושרותי, אנא לארוחת הערב! —

בשאון והמולה קמו הארונים והשרות ממושבם ויתיצבו הכן במערכה שנים שנים איש ואשתו.

עוד אחת מעט והנה כל האורחה הכבודה לפתה ארחות דרכה ותעבור דרך הדר־הזמרה במשטר וסדרים צמד צמד לבד — מערכה ארוכה וממשבה ואדוני

הבית נחשלים אחריהם כהמאסף אחר המחנה.

אלגא התנשאה ממושבה ובשחוק קל ונעים המרהיב לב הואילה לשחר את פני האדון עפשטיין לקותה גם אותה אל השלחן הערוך, ומה יכול האדון עשה? הוא הושיט לה את זרועו בשובה ונחת ויתהלכו גם המה מאחרי אדוני הבית בקצה המערכה.

— הנה מה טוב ומה נעים! — הריעה כל האורחה הכבודה תרועת שמחה בבאה אל הדר האבל.

על השלחן הערוך בקבוקי יין אין מספר ומטעמים ומעדנים לרב, שם בתוך מהנוסם „אילן-הנוצרי" בנגה זרהו כליל שלהבת מפיצה אור יקרות והוא מעוטר באלפי נרות דונג הנוצצים כמראה הקשת בשלל צבעיהם ומפארים בלולאות משי נהמדות למראה ובשושנים פורהות...

— הנה, אילן-נוצרי! — לא יכול גם עפשטיין להתאפק.

— אלגא בתנו הלא תבין הלא תשכיל לחשוב מחשבות לעשות מעשה חושב! — התפאר האב.

— אם היא תבין, אם היא תשכיל! ומי יבין ומי ישכיל חוץ ממנה? — השלימה האם ההלתה — הן היא צופיה הליכות ביתנו ולולא היא שהיתה לנו מי לנו?

— אבל אב יקר, אבל אם יקרה! — השפילה אלגא קולה בחן וענוה צדק — קטנתי מכל התהלה, לא ידעתי נפשי מה הנה הגדולות אשר עשיתי...

— אמנם — הוסיף האב מבלי שים לב אל דברי בתו — אין כל פלא, היא תארח לחברה רק עם בנות עם הארץ ודבר אין לה עם היהודיות!

— היא תתרועע עם בנות נדיבי עם הארץ! — קראה האם בגאון.

— אמנם כל רואה יכיר כי אל דרך בני עם הארץ תלמדו וכמעשיהם תעשו! — הופיע גם עפשטיין על תהלת אבות אלגא.

— ואם לא השחוק היה לו אחזנו בדרכי היהודים? — שחקה אלגא בכל פה ותתרפק על דודה — ... אבל מה זה היה לך אדוני? — התעוררה אלגא — הנה כמו בא זכרון-מה לפניך!

— אמנם כן הוא — ענה עפשטיין בהסירו בנחת את זרועו מעל זרועה — ופליאה דעת ממני כי שכחתי כדבר הזה, אכן לולא אילן הנוצרי כי עתה נשכח זכרו מלבי!

— האמנם? — התחלחלה אלגא מאד — הלעזוב אותנו האמר אדוני? נפשי ירעה לי ולבי עלי דוי — הצטדק עפשטיין — אבל דברי נחוץ עד למאד ולא אוכל התמהמה עוד!

— אבל בשם אל אלהים! — התגעשה הגבירה יעֶאנעטטע — הלא אדוני לא יעשה לנו כדבר הזה!

— צר לי כי נטל עלי — הבטיח עפשטיין בהוד קולו בנשקו בטוב טעם את ידה למו פיו.

— אבל עול ימים, עצתך לא תקום, היה לא תהיה! — ענה אף השופט חלקו — סידאניא!... הלא תזכרי עוד ולא תשכחי את מאמר אהוב לבנו השר לאשיטצקי... הוא היה אומר: „הנשבים יחד — יחד יתלו!"

— צר לי מאד — הצטדק עפשטיין ויחמיר התולים לו — כי היום אין עתותי בידי לתת את נפשי להתלות!

הן גם ההולו ימתיק בפיז מבלי הבאב כל לב. אף כל הנשים הכבודות הגידו לא כחדו כי מאד מאד נפשן עליהן תשוח אם האורח האהוב והרצוי יעזוב את חברתן.

אבל עפשטיין אדוני! — התחננה אלגא בכליון כליות — אנא הכבד ושב בביתנו כל הערב!

— אמנם אף אם כבודי יגל מאד ולבי בקרבי ירום ונשא על כי עלמה כבודה ועדינה כמוך תשאל כזאת ממני — ענה עפשטיין בהושיטו לה את ידו להפטר מפניה בחן ונעימות וטוב טעם כאחד נדיבי הארץ מלדה ומבטן — בכל זאת צר לי כי לא אוכל היום התמהמה, ובחפץ לבב הנני להגיד לך את דברי למען תוכחי לדעת כי דברי נחוץ ואין להשיב!

— ובכן יגד נא אדונינו — ענו ואמרו הבת ואבותיה יחד כלם — מה הוא הדבר הנחוץ אליו לעשותו!

— להדליק נר של חנוכה! — ענה עפשטיין בהשתחוותו לפני כל האורחה הכבודה בהשתחויה לא-יהודית. ויתחמק לצאת — לבלי שוב עוד.

הילדות

(מספר הזכרונות לשלמה דאלקסי)

בימים ההם — ואני עודני נער, נער קטן, באביב ימי חיי.

נר אלהים טרם יכבה אז מעל ראשי; טרם אכל מעץ הדעת, אשר אוכליו יאשמו וידעו כי ערומים הם; טרם אדע את ים החיים הזועף הסוער בשאון זרמתו, ובהמון גליו — האדם במה נחשב הוא; טרם אדע את יצר לב האדם כי רע הוא ואיש את רעהו חיים בולע; טרם אדע את כל התהפוכות אשר נעשו בשכבר הימים, הנעשות עתה בימינו לעינינו ואשר עוד תעשינה והעשינה אל אלהים הוא היודע עד מתי; טרם אדע הסבלות והרשעה ההולכות קוממיות ומשימות שמות בבני האדם, הן העלוקות, אשר לרגלן דורות למאות ולאלפים כבר התגלגלו תחת שואה ותכם עליהם הארץ ועוד כאלה וכאלה מגיחים מחיק העתיד להיות גם הם לברות למתלעות בנות הפתה האלה, אשר לא תדענה שבעה, — טרם אדע כל אלה ומה מאושר הייתי בחיים! כגן עדן נדמתה אז הארץ לפני. — הידעתם את הארץ הזאת מה היא? — ל. עיר מולדתי, גדלה כמלא כף איש, השוכנת ברודה ונלמודה בעמקי הבצות והאגמים שבמחוז מ. בליטא ודבר אין לה עם התבל ומלאה, — זאת היתה ארצי, עולמי, הכל כאשר לכל, ומאומה לא ידעתי בלעדה בחיים, כי היא לבדה לעולם מלא נחשבה לי אז ורבה וגדולה היתה בעיני... וגם „הארץ" הזאת הידעתי אותה כמו שהיא? הידעתי לשום עין על „רחוב היהודים" ולהתבונן על חיי תושביה, כלם עניים מרודים, אשר בנפשם יביאו לחמם, לחם צר? הידעתי לשום לב ולהתבונן אל הוות פני שכננו, אברהם החיט, בעת אשר ביום הראשון בבקר ראיתיו הולך אל שער העיר וילקוטו עם כלי מלאכתו על כתפו? הנה הוא הולך אל אחד הכפרים להור לו מלאכת יד בבתי האכרים, יען כי תושבי ל. לא ירבו למו לתפור בגדים חדשים לבקרים, גם מספר החיטים הוא רב מאד מהמדה הדרושה, וזה ימים אחדים כלתה מלאכתו ומני אז ישב בטל ולא עשה כל מאומה, אשר לזאת שם פניו עתה אל „הסביבה", אולי יזמין לו ה' משלח ידו וימצא טרף לביתו; הוא כבר הרחיק כמאה צעדים מביתו, והנה אשתו קוראת אחריו מלא: אברהם! אברהם! שובה, דבר לי אליך!... הוא שב. „מה לך עוד? — אבל, תענה האשה בקול בוכים, מה יעשה פה עם אלה? ובדברה תראה באצבע על שתי העלמות הקטנות, רעות המראה ודקות הבשר, העומדות אחוזות בבגדה משני עבריה, מזה אחת ומזה אחת, מלבד היונק הצמוד לשדיה — מה אעשה פה עמם, ואתה לא השארת לי מאומה? הלחם אזל מכלינו, תפוחי אדמה יש לנו עוד מעט, אך כמיהם כאין, כי עוד שני ימים ואף זכר לא יהיה למו, ומה אעשה אז? הילדים לא יאבו לדעת אם תמצא חית ידך או לא, המה יבקשו את שלהם, ומה אתן למו, את נשמתי? ולנוספות לצרותי יראה אנכי לבל תפול חלילה דבורקה למשכב: כל הלילה התאוננה, כי ראשה עליה יכאב ולא ידעה שלו, וגם עתה הלא תראה איך חורו פניה כשיד... „נסי נא ללכת אל משה החנוני ושאלי מאתו להת לך בהקפה מעט קמח, הבטיחי לו, כי בשובי על יום השבת לביתי אשלם לו בתודה רבה". — אבל הלא אחת אמר, כי לא יוסיף ליתן, כל עוד שלא נשלם את המגיע לו מכבר. „ומה תחפצי בכן ממני? מה אוכל עשות, הפצה את לעכבני פה, לו יהי כדברך, אשאר אצלך, אך מזה לא תושע, הלא תדעי בעצמך, כי פה אין עבודה ואך טוב לי ללכת אל הכפרים, אולי יחוס ה' ויזמין לו משלח ידי, כי אז אי"ה אשוב על יום השבת לא בידים ריקות... היי שלום". ובדברים האלה הנהו פונה שכמו והולך את דרכו, ועל פניו הגסים יתגלגלו אגלי דמעות... אמלל! הוא בעצמו בוש לבכות, בן ארבעים שנה הוא היום ולא דבר חדש הוא לו לסבול עוני ומחסור, גם לבו איננו עוד לב אשה, כי כבר נקשה די צרכו תחת ידי הדחקות הזועמה והמרה, אשר לא עזבתהו מיום הולדו עד עתה, ועדי אובד כמוהו — לא לדמעות הוא, על כן הנהו מנסה כפעם בפעם למחות בקצות בתי ידיו את אגלי דמעותיו, אך הן בעצמן תדלופנה אשה אחרי אחותה על לחייו הצנומות והדלות... אלה הן דמעות העניות מהקצה האחרונה; ככה יכול לבכות רק העני המדוכא בהשתפך עליו נפשו למראה עולליו הרעבים והערומים; דמעות כאלה לא תחמנה את לב האדם, לא יקילו מכאוביו, לא יביאו בכנפיהן איזה נחם פנימי לנפש האובד: הדמעות האלה הן יבשות וקרות, מרות ומארורות... מר לו מר להעני הזה לעזוב את אשתו וטפיו בחסר כל, ולהושיע איתם אין בידו, למצער לעת עתה! אך עוד לא אבדה תקותו, והנהו חוגר שארית כחות לבקש לו מוצא למחית ביתו, אולי יחוס אולי ירחם השוכן בשמי מעלה... כפוף תחת סבל ילקוטו העמוס על שכמו משא לעיפה הנהו נושא את רגליו בכבדות והולך... הידעתם מדוע יכביד עליו תרמילו כל כך? — בילקוטו זה, מבלעדי כלי

המלאכה, אצורים גם כלי הקדש — זה כחו לאלהיו, אל אלהי ישראל, משגבו הוא ומשגב כל עמו לעתות בצרה! שמה ערוכים הטלית והתפלין, שמה מונח סדר התפלה העב, ספר התהלות לבן ישי גם הוא לא נעדר שם, כי העני הזה גם בגורו בבתי הנכרים, הרחק מאחיו בני אמונתו, לא ישכח אף רגע את חובתו לאלהיו, ערב ובקר וצהרים ישא רנה ותפלה לאל חי, על פתותי לחם נקודים (כי הבשיל אשר לא כדת לא יבוא אל פיו ויהי מה) יברך את האל הטוב „הזן את העולם כלו ונותן לחם לכל בשר". מעט הכסף אשר יעלה בידו לצבור בזעת אפו, בישבו בקדקד כפיף יומם ולילה ועוסק במלאכתו, מעט הכסף הזה ינצור כבבת עינו ואף אגורה אחת לא יוציא על מותרות. לא יתן בכוס עינו, לא יפנק את בשרו, יען נפשו יודעת מאד, כי אשתו וצאצאיו מחכים בכליון עינים על יום הששי, יום אורה ושמחה להם, כי בו יקוו לחזות בשמחה את פני האיש הדואג בעד מחסורם. — הנפשות היקרות האלה לא ישכח, תמיד הן לנגד עיניו, וזאת כל נחמתו בעניו ובעבודתו, כי בשובו לביתו, אם רק האל הטוב יהיה בעזרו, יחלצן מן המצר וימלא מחסוריהם הרבים... שובו נא הביטו בזה אברהם החייט למועד ששת ימים, בחזרו לביתו על יום השבת! הכרת פניו תען בו, כי אכן מצא את אשר בקש, כי הזמין לו ה' מבוקשו ומספר כסף כבר ערוך ושמור בצלחתו: משא ילקוטו אשר על כתפו לא הוקל מכפי שהיה לפני ששת ימים, אך מה רב הוא ההבדל בנפשו פנימה — אז, ובנפשו פנימה — עתה! לא בכבדות ישא עתה רגליו, לא בעצלתים וברוח נבאה ילך, פניו לא יפיקו עוד רגשי יאוש ושממון! אברהם ידפיק עתה את רגליו בחוקה והולך הוא: השמש כבר פנתה לערוב, לנגה קויה האחרונים נשקף ראש בית התפלה כמהולע באש פלדות. עוד רגעים אחדים — ועת קבלת שבת יגיע: לא הצחוק הוא לאברהם, עתה ירים את פעמיו בחוקה וימהר בלכתו, לא יביט הנה והנה, לא יעמוד לנוח אף רגע, רק הלאה הלאה יעשה את דרכו, ופניו מועדות להעיר ל... יהי שם ה' מברך! אברהם לא יחלל את השבת, כי הגיע למטרת חפצו בעוד מועד, פניו מכוסים באבק הדרך ובאגלי זעה, אך מה בכך? העת עתה לשום לב לעניגים נקלים כאלה — ויום השבת הנה בא, הנה גם בבתים אחדים יאירו הנרות והשלחן ערוך! מבית דוד הגבנוני הגר בקצה העיר, בעד החלון הפתוח לרוח היום, נשקפת עקרת הבית, לבושה בגדי שבת, טהורה ורחוצה למשעי „כבת מלך" אמתית, ובהתבוננה באברהם החייט ההולך בחפזון, לבוש בבגדי חול קרועים ומטולאים ופניו שחורים משכבת האבק ומקרני השמש הלוהטת — תקרא אליו: הוי, אברהם, מרוע אחרת כה מבוא? עוד מעט וכל בני העיר ילכו לבית התפלה לקבלת שבת, ואתה עודך עם ילקוטך על כתפך... אברהם בהחפזו ללכת כמעט לא ישמע את מדברותיה, אך מפני הכבוד ישיב לה שתים שלש מלים: גם זו לטובה, הנה, ואנכי יראתי, אולי אהיה מוכרח להשאר עוד באם הדרך ולשבות שם את שבתי... עוד מעט קט — ואברהם עומד על פתח ביתו. ומה רבה השמחה בבואו! הילדים, בראותם מרחוק את אביהם הולך, רצו לקראתו בקול שאון והמולה הקיפוהו מכל עברים; אשתו גם היא, אשר זה לא כביר גמרה דבר הטמנת החמין, יצאה פתח הבית ובפנים צהלים שאלה בשלומו, ועוד רבתה השמחה, בהודע הדבר, כי לא בידים ריקות בא אדון הבית. — ואנכי, תאמר הרעיה בהפזה, כבר התיאשתי ולא האמנתי, כי בוא תבוא, אחרי רואי, כי כבר שקעה השמש, ואתה עוד לא באת, אך הודות לה' לסוף הנך בצל קורתך על יום השבת... לשאול בפרט אדות המוצאות אתהו במשך כל ימי השבוע גם לספר לו איך היתה נפשה ונפש עולליה בששת הימים ומאין מצאה לה עזר — לכל אלה לא עתה העת; עתה היא טרודה להכין לו מים ומטפחת, למען ירחץ בעוד עת פניו וידיו ויוכל עוד ללכת לבית התפלה, כי הלא שבת היום. ואברהם, אם כי אחר לבוא, אך זריזותו ועזרת אשתו הן שעמדו לו, כי בא לבית התפלה, בטרם עוד עלה החזן הבמתה לקרוא „לכו נרננה"... ובצאת „העולם" מבית הכנסת לשוב איש איש לביתו, תראו גם את אברהם בין ההולכים, הולך לו לאט לאט, מלבושו העליון מוטל על ארכובותיו, כארח „בעלי הבתים" הנכבדים, ובלי חפזון, בשלות השקט, בנעימות ובכבוד, יכון צעדיו לביתו... הזה הוא אברהם, אשר עוד לפני שעות עתים חשך משחור תארו והוא רץ בחפזון עם סבל ילקוטו על שכמו? מי הוא זה ואי זה הוא שרביט הקסם הנפלא, אשר נגע בהאיש הדל הזה ובין רגע הפך סמל דמות תבניתו, עד כי כמעט יכבד הדבר להכירהו כי הוא אברהם החייט, הוא ולא אחר?! אכן „הנשמה היתרה" היא המפלאת לעשות בהקסמים אשר בידיה; שבת מלכתא אף היא על ידי „מלאכי השלום" הראה אותותיה אותות... בואכם לשלום, מלאכי השלום! אם ידכם תקצר לחלץ עני מעניו! אם בששת ימי המעשה דבר אין לכם עם ארצנו השפלה והמונה ושאונה גם יחד! אם העולם כמנהגו נוהג ואתם — מה לכם פה ומי לכם פה, כי תשימו לב לאלה בני תמותה השוכנים שם בשפלה, רחוק רחוק מכם, ועומדים תמיד על עברי

פי פתח! אם כבה הפיץ יוצר הכל, ואתם, עבדיו הנאמנים, מחפצו לא תסורו ימין ושמאל, — הנה למצער עתה, עתה ביום השביעי, יום הקדוש, אחד ואין שני לו, עתה — אתיו הנה, הה מלאכי מעלה! הנה, הנה, מלאכי השלום! תפיצו אור יקרות על אהלי העניים המרודים האלה, תנו חיים למרי נפש, הביאו למו בכנפיכם זיקי נחם וישע, רפאות ותקוה, אהבה ורחמים! ששת ימים ברפש העוני עד צואר יחצו — אלה האובדים והנדחים; ברן יחד, כוכבי בקר — לא למו ירונו; סוד שיח הזמיר — לאזנם לא יגיע; הוד חי העולמים השפוך על בריותיו, נעם הטבע ושפוני טמוני חמודותיה, ברק זהר החיים וצבי עדים, — לא למו, לא למו, הה יושבי חשך וצלמות! בעבור פת להם חרבה, בעבור נזיד עדשים, יתאבקו העניים האלה בכל ימי חייהם, יקריבו עולה כליל מבחר כחותיהם, יעבדו יומם וליל בלי הרף, יעבדו, ילחמו, ישאו כל יד עוני ותלאה — עד כי יפלו בנופלים, עד בוא המות ובלא עת ירים את מגלו על השבלים הדקות והצנומות האלה ויורידם שאולה, והמה טרם יראו אור... הנה זאת היא תבנית החיים לבני עוני האלה בששת ימי החול; אך בא שבת, באה מנוחה לעולם; סורו נא, מלאכי עליון, לבית אברהם החיט, שמה תמצאו עתה אנשים שבעים רצון ופניהם צהלים, שמה תראו עתה גבר וביתו מתענגים על רב שלום ושמחים בחלקם, שמה תראו טהר ונקיון מסביב; השלחן ערוך, הנרות יאירו, בכל פנות הבית ישוררו שלום ושלוה, חדלו עצב ויגון חדלו, עתה יחיו גם בני עוני האלה ולא ידאבו עוד... בואכם לשלום, מלאכי השלום!...

... ובצר לי, באשר נוע תנוע הארץ תחתי ומעמד לא אמצא; כאשר גלגל הזמן יאהזני בערפי ויהדפני מדחי אל דחי; כאשר אראה מבחר תקותי הטובות כנופצות לרסיסים ואשה אחרי אהותה תפרדנה ממני, מבלי אדע אם תשובנה אלי עוד; כאשר אראה את „הים הזועף, רב המצולה, רחב הידים" מסתער בשאון זרמתו ובשוא גליו ימשכני אחריו אל כל אשר יהיה רוחו ללכת, ואנכי כרחל נאלמה לפני גוזזיה לא אמצא לי ידים לצאת מתוך המהפכה ולהעמיד במרחב רגלי; כאשר אראה משברי הים ההומה ההוא סביב ישיתו עלי ובשאון דכים יהדפוני אחור, עד כי אור השמש יסתר מעיני ומכל עברים חשך ישופני, — אז, בהתעטף עלי נפשי, אשים פני לכם, זכרונות ימי ילדותי היקרים... אליכם, אליכם, מחמדי, ישאני רוח דמיוני, ולנגה נגדכם אמצא לי לפעמים נחם במעט קט, רוחי הנכהה תיטיב פנים וכמו אור חדש עלי יופיע... הן קטנתם, זכרונותי, וכמה הנכם נחשבים, עולמכם כלו „על ראשו, ועל כרעיו ועל קרבו" הלא כמוהו כאין מול העולם האמתי, אשר הנני נתון בו עתה; אך למרות כל אלה, מה רבו זיקי האור והחום ההודרים לכל בתי נפשי פנימה, מדי אשובה אהפוך בכם, זכרונותי הנעימים... עתה, כאשר עינים לי לראות ולהתבונן על כל הנעשה במלא רחב הארץ הגדולה, ובהלך רוחי אחוזה המון עמים ומדינות עם ארחות חייהם ותהלוכותיהם, ידיעותיהם ומדותיהם, עליותיהם וירידותיהם; עתה, כאשר כספר נגלו לפני מחזות החיים עם המון צבעיהם הרבים והעצומים, כלם שונים ונפרדים איש מרעהו, ורק במלחמת היקום יתאבכו ויתלכדו ויהי לאש פלדות השם את ים החיים כמרקחה, — עתה, בתוך הזרם השוטף הזה, לא תאמר לה נפשי די, ויש רגעים מרים, אשר ארגיש בקרבי איזו „ריקות" מוזרה, אשר מנפש ועד בשר תכלה אותי והחיים כלם עם המונם ושאונם יאבדו ברק זהרם בעיני והיו לי כדבר אין חפץ בו; — ואז, בימי ילדותי, בהיות עולמי קטן וצר ומגבל מכל עבריו, ראשו אחוז בבית אבותי, וסופו — בהבלי החדר ובית המדרש, אז היתה נפשי מלאה על כל גדותיה מהחיים אשר סבבוני, החיים היו מלאים ושלמים בעיני ולריקות לא נמצא בקרב נפשי מקום... הנפש הרכה והצעירה מצאה לה חמר למדי בכל פנות שפנתה: גם בחוג חיי בית אבותי עם צרכיהם ומחסוריהם, שמחותיהם ודאגותיהם; גם בבית המדרש היחידי אשר בעיר ל. ובמר-בית ספריו השונים עם הקדמותיהם והסכמותיהם; גם בספורי ספרי הקדש, בחזוני הנביאים, אגדות העין יעקב, המעשיות אשר בספר הישר, ביוסיפון ובשבט יהודה; גם בהחדר, בלמוד שעור גמרא הקבוע מדי שבוע בשבוע, בהשאלות אשר הפלאתי לשאול את פני רבי ולהביאו במבוכה; גם בשכבת הירקרק דשא, אשר השתרע על פני כל השוק שלפני בית המדרש ואשר שמה היה לנו כר נרחב להשתעשע ולהתהולל בלוית כל „הבריא" כאות נפשנו; גם בהנהר הקטן עם מימיו הזכים כעין הבדלח, אשר ילפות ארח מרוצתו על יד העיר; גם בהגנות ובהשדות העוטרים את ל. מכל רוחותיה; והיער הקטן, כמאה צעדים מהעיר. הכי בכתב כל אלה גם הוא לא ימנה? ויום השבת, יום מנוחה וענג, אשר נתן לך לנוח בו מהעבודה הרבה אשר עבד בך בששת ימי המעשה, הכי ערכו מעט הוא? הנה נגמרה סעודת הצהרים; „הגדולים" קמו מהשלחן ובעצלתים הלכו למו איש לעברו לשכב ולנוח, זה על מטתו, זה על ערמת חציר בהארוה

וזה באיזו פנה מסותרת, אשר לא תשורנו עין רואי וגם הזבובים הזידונים לא יגעו בו לרעה; אך אנחנו, הנערים הקטנים בני הדור הצעיר, אנחנו לא לבנו יהלוך לבלות את יום השבת, אשר אין כמוהו במספר יתר הימים, „במעט שנות, מעט תנומות, מעט חבוק ידים לשכב"; אמי תפצר בי לבל אלך החוצה ובחבה תוכיחני על פני, כי אך נערים שובבים בני בלי שם, ימצאו עתה ברחוב, ואולם לנער אשר כמוני נער „בעל־הביתי" אשר ב"ה לא רבים כמוהו במלא רחב העיר ל., נאה ויאה לשכב על משכבו ולישן שנת הצהרים כאחד הגדולים: „שכב, בני, שכב — תקרא אלי אמי האוהבת אותי בכל חום אהבת אם לפרי בטנה — הלא רואה אתה כי היום בוער כאש ואנה תלך? הא לך כר, וישנת שעות אחרות, וקמת — אז אתן לך פשטידא ופרפרת כאשר אהבת, אחר תלך על שעות שתים להחדר, ואם ככה אתה עושה, ארחמך הבן יקיר לי..." אך לשוא תשחת אמריה אמי האהובה: שומע אין לה! שבלי הרך אומר לי, כי הפעם אתי הצדק ואם ביתר ימי השבוע „משעבד" אנכי לשמוע לכל אשר יצווני אבותי ומלמדי, אך הלא שבת היום יום דרור, ומי זה יכול להפריעני ללכת לכל אשר תאוה נפשי, ומה גם כי לא להתהולל ולקרוא למהלומות אני הולך, רק לשוח ולהשתעשע בחברת בני גילי, ובזה הלא אין כל רע... אמי גם היא בראותה כי דבריה לא יעשו פרי, תרף ממני ותעזבני חפשי לנפשי, ובכן חפצי לאור יצא! עתה הנני על פני הרחוב ועתותי בידי לעשות כטוב בעיני; אך מה לעשות? עוד היום גדול, השמש עומדת בחצי השמים וקויה הבוערים ילהטו על כל סביבותיהם, הרחובות ריקים, דומיה שאננה שוררת מסביב, כל בני העיר הוזים שוכבים, כי אכן לא לשוא יאמר „שינה בשבת תענוג"; מה לעשות? בעצלתים הנני שם פני לבית המדרש, אולי משם תצמח לי הרוחה... יעברו רגעים אחדים ולבית המדרש הריק עתה מאדם יתאספו רובי חברי ומיודעי: זה יעמוד על יד „העמוד" ויתן בשיר קולו ונערים אחדים יענו לעמתו והיו ללהקת משוררים; השני יעמוד אצל „הלוח" הנדבק אל הקיר ומפליא לעשות, במוצאו פתרון להראשי תיבות היותר חמורות, אשר גם „הגדולים" עליהם יתקשו; השלישי יעלה על הבימה ויחפוץ להקות את המגיד, אשר נשא לפני ימים אחדים מדברותיו; אך בכל אלה לא ימצאו רובי הילדים חפץ, והנה נמצא אחד הנותן עצתו ללכת אל היער. „אל היער!" — יענו קול אחד כל הנאספים, וחיש קל תצא העצה מן הכח אל הפועל, עיפים ויגעים מטורח הדרך יגיעו כל בני החבורה למחוז חפצם, אך מה רב הוא הענג, אשר ישבעו עתה חלף כל עמלם ואגלי הזעה אשר נטפו למכביר על פניהם ששזפתם השמש! שם, בין סבכי היער, בצל עצים רעננים, ישבנו עתה בטח בדד הילדים הרכים האלה, ינוחו מדרכם ומחום היום וישאפו את רוח היער הצח המשיב נפש... על פני כל היער השלך הס, גם רוח קל לא יפריע את הדומיה, גם צפרי שמים לא יתנו עתה בשיר קולם; רק מעת לעת פתע לפתאום תתראה איזו צפור מסתר קנה, חיש קל תחלוף מענף לענף, העלים הרכים יתנודדו תחתיה אנה ואנה, הצפור תרים קול ותצפצף והנה היא נטושה במרום חוג השמים, כלנו מביטים אחריה ומבלי משים עינינו נשואות אליה עד אשר תתעלם מן העין... והנה אכר נוסע דרך המסלה הצרה העולה בתוך היער, לאט לאט יהלוך על יד סוסו, ועל ראש העגלה המלאה לה עמיר „עד לב השמים" ישב בנו הקטן וחליל בפיו: בעיני קנאה מתבוננים אנחנו אל „המאשר" הזה ואל מרום שבתו... אחד מאתנו, בן המוכס היודע לדבר „גוית" יברך את האכר, אשר יכירו מאז בשם ה', והאכר משיב לו תודה לשמחת כלנו, כי גאות נלבש להמראה הזה, אשר כמעט כגדולים נחשבנו, בשיחת ילדים התמימה וטהורה תעבור עלינו העת חיש קל בשבתנו יחד בשלות השקט בצל היער, והננו נושאים מדברותינו על גוי ועל אדם יחד, כי כל החדשות מהימים האחרונים אשר היו למלה בפיות אנשי ל. ברב או במעט ידועות גם לנו ואיש איש ממנו יגיד גם הוא את חות דעתו. — „השמעתם, ילדים, דבר חדש?" — יספר דוד יעקב, אחד מהחבריא והוא הגדול שבתוכנו, נער כבן שתים עשרה שנה — בתיה „הקטנה" תחלוב חלב מן הקיר, ומהחלב הזה תעשה חמאה לממכר...

— אבל איכבה תעשה זאת? — ישסע ילד אחד דברי המספר.

— הטרם תדע? מכשפה היא ועל ידי כשוף תוכל לעשות דבר זר ונפלא כזה.

הילדים השומעים כל אלה באזנים קשובות יפערו פיהם מתמהון.

— ומדוע לא יהרגו אותה? — ישאל ילד קטן, המצוין בתוך בני גילו בזכרונו הרב ובבקיאותו בחומש, הלא כתוב במשפטים: מכשפה לא תחיה?

על השאלה הכבדה הזאת לא ימצאו מענה. רגעים אחדים שוררת דומיה מסביב.

— אבל אם כן — ישאל אחד הילדים בנגון, כמו הוא לומד גמרא — אם כן מדוע היא עניה המכשפה הזאת? הלא היתה יכולה לחלוב ולחלוב ולחלוב כל היום עד אין שעור, ואז הלא היתה עשירה?

— עשירה?! אולי באמת יש לה ממון הרבה,

אך צפון הוא אתה ולא תחפיץ לגלות.

— חכם! ומדוע ילך גרשון בנה בטל ולא תתן אותו ללמוד בחדר? ואנכי ראיתיו פעם אחת בבית המדרש בין מנחה למעריב והוא יושב ובוכה, ואשאל אותו מדוע יבך, ויגד לי כי לא אכל עוד היום והוא רעב, ואם היתה אמו עשירה, הלא היתה יכולה לקנות לחם ולתן לו, ומדוע היה רעב?

— אנכי אגיד לכם. אנכי — קרא בקול אחד הילדים, אשר כלנו חשבנוהו לתם ולסכל ותמיד לעגנו עליו ועל דבריו — אם תחלוב כל היום הלא יכאבו לה ידיה.

על התשובה המחוכמת הזאת שחקו כל הילדים וקול צחוק פרץ מסביב. אנחנו כלנו, בכל מעוט ידיעתנו אז את החיים כמו שהם, כבר הבננו לדעת, כי במקום שכר מרובה לא ישימו „הגדולים" לב לכאב הידים.

לקיל צחוק חבריו נבוך מעט הילד התם וכחפצו לתקן עותתו הוסיף לאמר: ואם תחלוב ותחלוב בלא הפוגה איפה תקח כל כך כלים לצקת לתוכם את החלב? ואם כל הקדרות תאסוף ומצא לה? — הדברים האלה נאמרו בשפה רפה ובהשפילו את עיניו, כי לא ידע בעצמו אם היטיב לדבר, או עוד קלקל את אשר חפץ לתקן, ולזאת בוש להביט בפני חבריו; אך כה רבה עוד מבוכתו, כאשר לדבריו האחרונים התפרץ צחוק הילדים ביתר שאת וביתר עז... פני הילד החמים אדמו כתולע וכמו להסתיר מעט את מבוכתו השפיל פניו לארץ ויחל לחטט באצבעותיו בקרקע שבבת הדשא אשר ישב עליה.

— גוי! — הרעים עליו אחד הנערים בקול — הלא שבת היום ומדוע תעקור את העשבים?

מבוכת הילד גדלה עוד יותר ועל עפעפיו נראו דמעות.

— הנך בוכה — אמר אליו המספר הראשי, דוד יעקב, בקול נגיד ומצוה וכאשר ידבר הגדול אל הקטן — הנך בוכה, ומדוע תתערב בדברים אשר לא תבינם? לו שתקת, כי אז הלא לא היינו צוהקים עליך...

— ככתוב — הגיד עוד ילד אחד את חלקו גם הוא, הוא הילד אשר זה לא כביר הצטיין בבקיאותו במשפטים ובכלל אהב תמיד להביא ראיות מאמרי הכתובים — ככתוב: גם אויל מחריש חכם יחשב!

שמחת הילד באמרו זאת האירה פניו ומבטו הפיק רגשי עוז וגאון, כאלו אומר: רק אנכי אדע לכוין תמיד את המקראות דבר בעתו ולהגיד לפעמים דבר הכמה, ואתם, אם כי גדולים הנכם ממני בשנים, אין בכם מי שידמה אלי. ובאמת גם אנחנו הבטנו בעיני קנאה על „הבקי" הזה ותמיד היה לנו לפלא, כי לכל ענין שידובר ימצא הוא מקרא נאות, וגם „הרבי" הללו זה כמה על כשרונו זה. אחד מאתנו, אשר רוח קנאתו כנראה עברה גבול, לא יכול התאפק ובשפתי לעג שם פניו להילד „בעל הכתובים" ויאמר אליו: אתה כאשר תגדל תהיה למגיד ואז כאשר יאספו בעדך אגורות אתן גם אנכי את נדבתי.

הילד „הבקי", אשר מעודו לא אהב להעביר על מדותיו וידע תמיד לשלם למריביו שבעתים אל חיקם, לא נשאר גם עתה בעל חוב להנער המהתל ויען ויאמר: באותה עת אשר תהיה אתה לרב, אז אהיה אנכי למגיד.

— ימאין ידעת, כי לא אהיה רב? — ענה השני ברגש, יען כי כבר החל לבעום — בעל „פסוק" אתה ויודע אתה פסוקים אחדים בעל פה, אבל גמרא מי יודע יותר? על מי צעק הרבי ביום החמישי? מי לא ידע את הרש"י ההמורה? בעל זכרון אתה וזאת שכחת!

— כן, כן, בעל זכרון אנכי ואם חפץ אתה אזכירך נשכחות, כי ביום החמישי העבר ושלפני העבר לא ידעת גם אתה במחילת כבודך את הגמרא והרבי לא צעק עליך, אך השביעך בחרפה ויכה אותך לחי, הלא תזכור עוד המטעמים ההם? האף אין זאת, ילדים, כי זוכר הוא?

הריב הולך הלוך וחזק. יתר הילדים יקחו גם הם בו חלק. ממעמקי העבר יזכירו עתה איש לאחיו עונות ראשונים, כי ביום החמישי פלוני לא ידע זה את הגמרא, וזה לא ידע את ההוטש, וזה לא ידע את הרש"י, את זה הכה הרבי, ואת זה קרא בשם „גוי", „בור"... מי יודע מה היתה אחרית מריבה כזאת, אשר מרגע לרגע גברה חילים עד למעלה ראש, לולא העיר אותנו אחד החברים, כי השמש החלה כבר לרדת לפאת ים, ועת לשוב העירה ההדרה, לבלי יתאנף בנו הרבי על אשר אחרנו מועד השנות פרשת השבוע עם הרש"י...

הנה ימי החרף הגיעו עם לילותיהם הארוכים, ואנכי — כמו חי יעמוד הדבר לנגד עיני — עודני נער קטן, כבן שמונה שנה... ימי הבטול, הם הימים הידועים בשם „בין הזמנים", עברו חלפו למו, והנה הגיעה העת להחל ללמוד מחדש בהחדר; אך לא למשא הוא לי ונהפוך הוא כי הנפש הרכה היא עוד שבעת רצון מהתמורה הזאת, יען כי כבר היה לי לזרא ללכת כל היום בטל ולסובב בחוץ מבלי כל עבודה, ועוד גם זאת כי בלכתך בטל, כמעט מבלי רצון הנך נאלץ להתחבר להנערים השובבים בני החברה הלבנה,

והתחברך עמהם הלא לא יהיה לך לכבוד, אך לבשת ולחרפה... על יד בית המדרש יקראו חבר נערים למהלומות, ובאין לך מה לעשות הנך לוקח גם אתה חלק בהצחוק הפרוע הזה והנך שוכח בחומשך, כי בן האלקשי אתה, בחיר הילדים בעירך, ותהי כאחד מהם לעשות מעשיך זר מעשיך; אבנים וצרורות יעופו מכל עברים וגם אתה בתוכָם... אך אהה למקרה מר, כי ירט הדרך לנגדך, החטאת המטרה ואבנך נפלה ישר לתוך חלון בית המדרש... הזכוכית תתפוצץ ברעם וברעש, ולקול נפילתה ימחאו הנערים כף וישחקו על משבתיך: המה האכזרים, יהתלו בך, המה יתלוצצו מטוב לב, ואתה כנציב שיש תעמוד על עמדך וממקומך לא תמוש ולא תדע מה לעשות ומאין יבוא עזרך... עיניך לנכח מביטות על החלון השבור וברגע הראשון קשה לשכלך הרך להבהין איך נקרה זה פתאום... עוד רגעים אחדים ועיניך רואות — כי גדול כים שברך! אוי ואבוי! ומה תאמר האם, בהשמע לה הדבר הרע הזה? האם הרחמניה! היא תתפאר בי, לא אחת ולא שתים הללה אותי בפני לפני רעותיה, כי ילד טוב ונחמד אני וכל רע לא תשמע עלי, כי לא דרך יתר הנערים — דרכי, כי גם זבוב על הכותל לא אגע; ועתה?... והנעשה הלא אין להשיב, ויהי מה... לבי ילחץ בקרבי, על עפעפי יתראו דמעות, אך בחזקה אתאפק ולא אבכה, למען לא יוסיפו חברי ללעוג עלי... ובה אעזוב את החבורה ההומיה, קול מצהלותם יגיע לאזני מרחוק, אך אנכי ארחיק נדוד לאיזו פנה מסותרת, אחורי בית המדרש, ושמה, באין רואה אותי, אשב בדד ומר אבך... דמעות חמות תשתפכנה כזרם שוטף; בהלך רוח דמיוני אחזה לי חזיונות מעציבים, אשר גם לזכרם יתמוגג לבי בקרבי: עת תפלת המנחה לא רחוקה היא, עוד מעט והמון רב יתאסף לבית המדרש, איש את רעהו ישאלו מי הוא אשר שבר את החלון, וחברי הרעים כלם בקול יענו: הוא, הוא, שלמה, שבר החלון, ועלי יראו באצבע... „הגדולים" כי יתבוננו, ואנכי הנני עומד נבוך, מבלי דעת מה לעשות בעיני, בידי... פני כשיד ילבינו, עיני אשפיל לארץ, רגע ליום יחשב לי, והנה השמש הולך וקרב אלי, ובאחזו בלחיי באצבעותיו העבות והמגואלות יאמר אלי בקולו העב: כן, שלמה, גם אתך בתוך החברה הלבנה, גם אתה תקרא למהלומות ותשבור את החלונות, ואנכי הלא חשבתיך לנער טוב, אך חכה נא, אנכי אספר זאת לאמך וידעת... פה יתאספו עלי עוד „גדולים" וכלם ישיחו בי... הה! לו פצתה אז האדמה את פיה ותבלעני חיים, כי אז טוב לי! אנה אוליך את חרפתי ומה אשיב למו על תוכחתם? ובערב בבואי הביתה ואמי תשאלני ברגז

מה נהיתה עם בבית המדרש?.. — פה אתן את קולי בבכי עוד יותר, בצבעים שחורים ועכורים יתאר לי דמיון ילדותי עתידות היום והערב הנכונים לי, ולבי יתמוגג בקרבי... הה „הגדולים" האכזרים! — אחשוב בקרבי ושני אחרק מכעס ופלגי מים ירדו עיני — לו סלחו לי הפעם, לו לא זכרו לי את עותתי (הנעשה הלא אין להשיב), ובאמור למו חברי, כי אנכי שברתי את החלון, אז יצעקו עוד עליהם ויחרפום ויתנו עליהם בקול, כי הם האשמים, הם הסבו לשבור החלון, ואנכי — הנני כעצם השמים לטהר, גם השמש יגש אלי ובאהבה וברחמים ידבר אלי רכות: אל תירא, שלמה, לא יעשה לך דבר, נקי אתה, אותם, את החברה הלבנה, ייסרו על אחת שבע, אולם אותך ידענו כי נער טוב אתה להפליא, ורק מקרה הוא לך... ובבואי הביתה אמי גם היא תקדם את פני בדברים טובים, דברים נחומים: סכל, מה לך כי בכה יראת! ומה בכך אם שברת החלון? אין דבר, אל תירא ואל תפחד, אהבתיך, בני יקירי, כי ילד טוב ונעים אתה... הה, הגדולים אבירי הלב! מי ימחה בידם להיות טובים ולסלות ולרחם ילד טוב ואמלל כמוני היום... אמלל! כן, פה אשב בדד וגלמוד, הנני יושב ובוכה תמרורים, וחברי שם יצחקו וישתעשעו... — ובחשבי ככה הנני ממרר בבכי יותר ויותר, כמו חפץ אני להוכיח לי לעצמי, כי באמת אמלל אנכי עד הקצה האחרון, אך בהדמעות האלה כרוך איזה ענג פנימי, וכל אשר אוסיף לבכות כן אוסיף להרגיש בעומק נפשי איזו שמחה מסותרת, איזה תענוג רוחני, אשר בעצמי לא אבין ולא אדע מקורו... וככה הנני שוכח ברגע עצם אסוני, הוא מקור דמעותי מראש, ואני בוכה — רק יען כי ינעם לי לבכות, כרגע הנני שוכח גם את החלון, גם את השמש, גם את שובי לביתי בערב, והנני בוכה רק באהבתי אותי ובהחמלתי עלי... דמעות אהבה ורחמים הן, דמעות נחם וישע, דמעות התרככות הלב וההתרגשות הנפש... ובחדלי לבכות, בבוש מקור דמעותי, יקל לי ובנפש שוקטת אעזוב מקום אבלי והתבודדותי, כאלו באמת אחרי הדמעות הכל נשתנה לטוב ואין לי עוד לירא מאומה...

מצב כזה, לבלות שעות שלמות בדמעות מהולות בתקוה ופחד, היה שכיח מאד בעתותי „בין הזמנים", ולזאת הנני שמח עתה בהחל הלמוד מחדש בהחדר, ועוד גם זאת כי התמורה גדולה ורבת הערך עומדת הכן לבאת לאור „בחיי", התמורה אשר בכליון עינים אחכה לה בכל יום שתבוא, כי יקרה ונכבדה היא בעיני, בידעי נאמנה, כי היא תרוממני עָל ועל כסא כבוד תושיבני, — הלא הוא, כי יצאתי מידי המלמד דרדקי

ונכנסתי לחדר ר׳ יעקב אליה... ר׳ יעקב אליה! — אם אתם לא ידעתם לא אותו ולא פרשת גדולתו, אבל אנכי יודע היטב, יודע אנכי, כי הוא הוא בחיר המלמדים בעירנו ושמו נודע למשגב בעיר ובסביבותיה וטובי הילדים יעלו בגורלו; יודע אנכי, כי השיבוה מיוחדה היא לי להסתפח להדרו ולהמנות במספר תלמידיו, כלם נערים גדולים ממני בשנים ולומדים כבר גמרא עם תוספות, ואחדים מהם יניחו גם תפלין, בעת אשר אנכי הנני ילד רך בן שמונה שנה... חברי מקודם נשארו גם על הזמן הבא אצל המלמד דרדקי, ורק אנכי נתרוממתי וזכיתי להתקבל לר׳ יעקב אליה... ויען מה? יען כי — אני שלמה, בן האלקשי, נער טוב וחשוב, נער אשר לו כשרונות טובים גם על למודו הוא שיקד ונושא חן בעיני כל רואיו... בעיני בוז אביט עתה על „הילדים הקטנים" ההם אשר נשארו שם בשפלה, בהחדר שלמדתי בו עד הנה, הברים היו הם לי בימים עברו, אבל עתה? עתה דבר אין לי עוד עמהם! המה ינגנו עוד בכל התוף „מהפך פשטא", ערב ובקר וצהרים יתפללו בהחדר בשעה שרבם עומד עליהם ושומר את פיהם לבל יבליעו „דפים" אחדים, וגם רבם בעצמו מי הוא והכמת מה לו (עוד לפני שבועות אחדים בהיות רבם זה רבי גם אני, היה בעיני מרום ונשגב ומהשבת פגול לא עלתה גם על לבי לבקר אחריו ולמצוא בו מגרעות, ועתה פתאום, אך יצאתי את פניו, ורוח אחרת היתה אתי למתיח עליו קו בקרת וזומה ולשומו לאל אותו ואת חכמתי גם יחד), הלא כקליפת השום הוא נחשב נגד רבי החדש וכמוהו כאין! ואנכי מן הוא והלאה אתפלל בבית המדרש ביחד עם הגדולים, חפשי לנפשי, כי מלמד נכבד כר׳ יעקב אליה לא יתטפל עוד בענינים נקלים כאלה להשגיח על תפלת תלמידיו, ורק ללמודיהם ישים לב, כי זה העיקר... כמה מעלות טובות מנו לר׳ יעקב אליה והעולה על כלן היא, כי „בעל פסוק" הוא ויודע הוא להסביר מקרא לתלמידיו באופן מאד נעלה, ולהמשיך את לבם של התינוקות בדברי אגדה ובדרשות הקדמונים...

ובהעבירי לפני מחזות ימי עלומי כמו חי העמוד לפני תמונת ר׳ יעקב אליה מלמדי, פניו הדלים והרזים, לחייו הצנומות, פאותיו הארוכות, את זקנו המְדֻבְלָל פרא, טליתו הקטן עם ציציותיו הכרוהות, תמונת המלמד העובד עבודתו הקשה העוררת בשר ורוח, תמונת אמלל ואיש כצל נהלך.

ולי מה יקרה התמונה הזאת! האמנם אם למראה עינים ישפטו לא תשא חן בעיני רואיה, ולהאיסטטניסים, לאגיני הדעת, לבעלי ברית יפיפותו של יפת, תהיה גם לגעל נפש וערף יפנו לה; אבל מי אשר ללבב ישפוט, להתוך, להגרעין, ולא להחוץ, להקליפה, מי היודע להוקיר לב אנוש מפז, הוא אחרת יאמר... מבעד להמעטה הכהה המעלפת על התמונה הזאת והמשימה השך סתרה — נשקף לב אדם מלא אהבה וחום, רגש וחיים, נעם וטהר; והדבר הגדול הזה — לב אדם — המעט הוא לכם? הנקל לכם, שלוי עולם, כי לבבם פתוח לרוחה לכל מרום וקדוש, לכל יפה ונשגב: אמונים עלי תולע אתם ורפידתכם ארגמן, מעמל אנוש אנוש לא ידעתם, כי הכל מוכן ומזומן לפי התכם, מאכלכם בריאה וכוסכם רויה, עוני ומחסור לא יגעו בכם לרעה, ומעת צאתכם מבטן אמכם עד אשר לקברות תובלו — ארץ רבה המלאה ברכת ה׳ לכם, לכם תפול לחבל בנעימים, השחר כי פרוש הוא על ההרים; ירח כי יקר יהלוך בשפרירי שמי טהר; כוכבי בקר כי ירונו; השמש בגבורתה כי תהל ותפיץ חום צח; חמודה שושנה כי תפרח בכל הודה והדרה; ארזי הלבנון כי ישיקו בענפיהם לרוח היום וישמיעו חידות מני קדם; מעין זך כי יפכה מקצוי ההר ובהמולה נעימה ילפות ארח דרכו, — כל אלה החמודות למי הם, אם לא לכם, המאשרים בהבל? מחזות הטבע בכל צבי עדים וגאון תפארתם לנפשות מי ידברו רמות ונשגבות, לנפשות מי יטיפו גבוהה גבוהה על אלהים חיים ומלך עולם, על מרחבי אין קץ, על חיי נצח, על יפעת עולמים, — למי, אם לא לכם, בני ענג ורך? המה, העניים המרודים, הפועלים המדוכאים, אשר מבקר עד ערב יכתו על פת לחם יבש, המה, האמללים, ידועי עוני ומחסור, רעב ומחלה, כל נגע ופגע, המה אשר פניהם הכרמרו ולחייהם קמטו בלא עת, בלא עת קדרו — המה לא לבם יהלוך להתענג על מפלאות תמים דעים במרחבי בריאתו הכלולה בהדרה — כי נתונים נתונים הם להלמות עמלים ועל מזבח קשי יומם יעלו עולה כליל... במחשכים ישבו, תחת שואה יתגלגלו, באשר יתהלכו — השך וחלקלקות דרכם, מכל עברים אבני נגף וצורי מכשול יקיפום, ראשיתם — עוני, ואחריתם — כל נגעי בני אדם, ומה למו בכן ולחמודות הטבע הגאונה. המתנוססת בשלל צבעיה מרהיבי בת עין? למו, הה בני עוני! אשר דרכם נסתרה וכל תקוה לא נשקפת למו, למו מה יתן ומה יוסיף ברק זהר הטבע בת־הנדיבים אשר ככלה הערה כליה? עבודה קשה המפרכת את הגו והרוח גם יחד מנת הלקם כל היום, עד בואם שאולה מנוחה ושלות השקט לא ידעו, בבקר יאמרו מה נאכל ערב, ובערב — מה נאכל בקר, דאגת מחר לא תרף מהם ועד בית עולמם הלום, הילדים ערומים ויחפים וגם לחם לא ישבעו,

לכל מחלה ולכל נגע הטה השעירים הראשונים המשתלחים לעזאזל, — ובתוך מי מדמנה כאלה, בתוך יון מצולה כזאת, בתוך כל הרפש והזהום האלה אשר אחריהם תהום רבה, לב מתנה ונפש נדיבה — מאין ימצאו? ממקור נתעב ונאלח אשר חשך ישופנו איזו הדרך ינבעו מים חיים קרים נוזלים להשיב נפש ולהחיות רוח? פה אנחות תתפרצנה, דמעות תזולנה, אנקות אסירים ישמעו, פה יבכו ויאוררו, פה איש את רעהו יצודו חרם על מלא כף חציר, פה חשך ולא אור! — ואם איש אשר מקומו הוא בתוך עמק הבכא הזה ועד בוא חליפתו לא ינתק מוסרות עולו ולא יצא להפשי מן המהפכה הזועמה, אם איש אשר כזה לבו עוד לא נקשה בקרבו ויהי לאבן, אם לאיש אשר כזה עוד לב׳ הם בקרבו, לב אדם, לב מתפעל ומרגיש אהבה וטוב, — הבו גדל לו, אתם השאננים המתענגים על רב טוב! לפני נר האלהים הבוער שם בשפלה, בהתהיות החיים, כרעו ברך והוגנו עפרו, אתם ילדי ההצלחה, זרע ברך ה׳! ומה בכך אם תאר ר׳ יעקב אליה איננו נחמד למראה? מה בכך אם „פאותיו ארוכות בודרות בלי סדרים על ראשו=קרח"? מה בכך אם „מבין הסחבות שתי ציציות סרוחות"? — זה העני, אשר תענוגות החיים עם כל חמודיהם זרו לו, עם להיוו הנקמטים, אשר בלא עת קדרו ועם פניו אשר חמרמרו — כמה אור והום יפיץ בלבות תלמידיו הרכים, צעירי הצאן, העוטרים אותו מסביב! שורו נא הנה, אליו החדרה ביום החמישי, בישבו בחוג תלמידיו השונים על משנהם שלמדו במשך כל השבוע! והגמרא שלמדו בהשבוע הזה, עליכם לדעת, היתה חמורה, חמורה מאד; ים התלמוד ירתח במרקחה, יפרק הרים וישבר סלעים, יבנה ויסתור, יקשה ויתרץ, רש״י גם הוא צועה ברב כחו והנהו נאלץ הפעם לצאת מגדרו ולדבר ברחבה להסביר הענינים הסביכים וימציא פשר. — והילדים קטנים ומוחותיהם רכים! רבות עמל ר׳ יעקב אליה במשך כל השבוע, הרבה נטפי זעה ירדו על פניו, עד אשר עלתה בידו להבינם בינה, את הילדים האלה, ולהעבירם שלום דרך הים הסוער הזה; אך עמלו לא עלה בתהו ויעשה פרי ישוה לו! אכן לא לחנם יאמרו על ר׳ יעקב אליה, כי מלמד נפלא ונעלה הוא ומכל עברים מקטר מגש לשמו ולזכרו!... שורו נא בזה הילד הקטן, היושב שם בקצה השלחן, פניו פני כרוב, לבנים ורכים וטהורים כעצם השמים, עיניו יונים, קיצות פאותיו תלתלים, מצחו צח כשלג, ומגבעתו הקטנה, מבלי משים, נטושה במרום ראשו, והנהו יושב שקוע בהגמרא הגדולה המונחת פרושה לפניו ומנגן בקולו הרך והנעים את פלפולי התלמוד... עת המבחן הוא עתה, לדעת ההצליח רבו בעמלו שעמל בו ואם יש שכר לפעולתו; אך מהסקירה הראשונה תוכלו לראות, כי גם הרבי גם התלמיד שבעים רצון והכל על מקומו יבא בשלום; בפנים צוהלים, בקול עז, ברגש, בזמרה ילך הנער הרך לבטח את דרכו על פני משברי ים התלמוד המתנשא פה בשוא גליו. אות הוא כי ידע ויבין את אשר למד, לא יכשל בלכתו, לא יגמגם, לשונו לא תתנהל בכבדות, דברי הגמרא סבוכים ומעורבים בנוספות רש״י יצאו כמו חיים, מאירים ושמחים, איש אחרי אחיו, מפי הילד, וכגבור משכיל יקלע אל המטרה ולא יחטיא; שלובי יד עם התלמוד יעלה הרים ירד בקעות, יבנה ויסתור גם הוא, יקשה ויתרץ, ולאט לאט ישים ההדורים למישור ויפנה הדרך ללכת הלאה, הלאה... רגע יהן בקולו וינהום כמו בזעם, אות הוא, כי פה יפליא התלמוד לשאול ולהביא כל הענין במשעול צר, אשר אין ממנו לנטות ימין ושמאול; אך עוד רגע — ואחד מעוקרי ההרים התלמודיים מצא הוצאות ויסר את המכשולים הצרה, והנה קול הילד ישתנה גם הוא, לא ינהום ולא ירגז, רק בנעימות ובהשקט, כנחל שוטף, יתנהל לו הלאה ופניו מועדות למטרת חפצו... ובכל העת הזאת הרבי יושב מנגד לתלמידו, ובהביטו אליו ישר אל עבר פניו ישמע ויקשיב בשלות השקט לכל הגה היוצא מפיהו... למראה הילד התם והרך המנצח בכל תומו על פלפולי התלמוד ועושה חיל — תופע נהרה על פניו גם הוא ושביבי ששון מעיניו יתמלטו; במבטו החודר לכל יצורי הילד נשקף אוצר מלא נעם ואהבה, חום ורגש... ככה, בעינים כאלה, תביט האם המאשרת על פרי בטנה, היונק הצמוד לשדיה, כאשר כח לו בפעם הראשון לאחוז בהבלי עריסתו התלויה ולהחזיק מעמד לבל יפול... האמנם לפעמים דרוש הוא ר׳ יעקב אליה לצאת לעזר כמעט קט להגבור הצעיר הנאחז בסבך מלחמתה של תורה; הנה הילד הגיע למרום פסגת הפלפול בהענין המדובר, פה ינתק בחזקה ובפעם אחת כל הקשר הגרדי, אשר זה יותר מדף שלם שזרוהו ויעבתוהו, ומכל עברים, מפנים ומחוץ, נתנו לו און ועצמה; יותר מחצי „עמוד" רש״י, המשתרע לכל רחב הגמרא וכרסו בין שניו, מקדש הוא כלו להבנת המקום הקשה הלז אכן לא השחוק הוא לעבור שלום אורח כזה! הן אמנם לב הילד לא יפול בקרבו ונכון בטוח הוא, כי גם פה לא ינטה הצדה וסוף סוף יגיע למטרת חפצו; אך מכל זאת, בהנשאו לאט לאט אל מרום הר=הפלפול „התומך בגאותו שחקים" ובהעמיקו כל שכלו וכל כחות נפשו בעמקי הענין המסובך לאין חקר, נראה הוא עין בעין, כי הילד ילך עתה בזהירות יתרה, כמו חרד

הוא על נפשו לבל יסור מבלי דעת ימין או שמאל, ולרגעים יעמיד את פניו ובעיני שאלה יביט בפני רבו, כמו חפץ הוא ממנו אות לדעת, אם איננו תועה הוא מהדרך הנכונה... ורבו, היודע היטב עד כמה כבד הוא לעבור דרך השביל הזה, יושב ושומר את פיהו, צחוק קל מרחף על שפתיו והוא מנענע לו בראשו מלמעלה למטה, לאמר: הן, כן דברת! ולפעמים, כאשר יעמוד הילד רגע קטן כמו נבוך מעט, כי אם גם יבין היטב, אך לא ימצא די מלים להגיד באר היטב את כל אשר בחובו, אז כלאחר יד, מבלי משים, יפליט גם ר׳ יעקב אליה שתים שלש מלים, הילד יתעודד וישוב לדרכו... עד כי — ברוך השם! השעור נגמר והילד יצא בשלום באופן מאד נעלה! פני הילד — פני להבים משמחה ומהתרגשות פנימית וחיצונית. — „בן, רבי, ידעתי היום את הגמרא!?" יאמר הילד, חציו כמו שואל וחציו כמו אומר דבר ברור, אשר אין בו שום ספק. — „ידעת, ידעת, בני! ילד טוב אתה, טוב מאד". יענה הרבי, באחוז באהבה בלחי הילד — ושניהם שמחים! ישמח הילד, כי על פני כל חבריו יכבד, גם אבותיו משנה אהבה יאהבוהו לשמע התהלות אשר פזר לו רבו במלא חפנים, אך ר׳ יעקב אליה — לשמחה מה זו עושה? הידעתם מקור שמחתו איה? — הוא שמח, בראותו כי לא יעשה מלאכת ה׳ רמיה, הוא שמח לראות נצר מטעו עושה פרי הלולים ומיום ליום יוף ויגדל..... המסכן הזה ישכח כרגע עניו ורישו ומאושר הוא באהבתו לתלמידו הרך, אשר יחזה לו גדולות, כי יהיה לרב בישראל. הן לו, לר׳ יעקב אליה, לא תהיה הרוחה, גם אם הילד ילך הלוך וגדל ויהיה ראשון לראשונים, ומזה לא יושע מכל צרותיו ועל עולמו לא יופיע אור, גם משאות לא ישא מאבות הילד, יען כי גם הם עניים הם, ורב למו אם יעצרו כח לשלם את המגיע מהם, אך אוהב הוא את הילד הזה אהבה שאינה תלויה בדבר, אוהב הוא אותו, יען כי תלמידו הוא, יען כי ילד טוב ונחמד הוא, אוהב אותו כאב את בנו... והיום, עליכם לא לשכוח, יום החמישי הוא, ובידי ר׳ יעקב אליה אין עוד כסף די צרך ההוצאות הרבות הדרושות לשבת, ולעת ערב בשובו הביתה, כאשר אשתו תקדם את פניו בהשאלה הנהוגה ביום החמישי „מעות לעשית את השבת", אז יתגרד בגבחתו וישיב לה תשובה הנשמעת לשני פנים, כי ירא ממנה לגלות לה האמת הערומה כמו שהיא בלא כסות עינים; ולבסוף, כאשר ההכרח יאלצהו להגיד דברים כהויתם, יודיע לה בשפה רפה ובהשפילו עיניו לארץ, כי לפי עתה אין בידו מאומה, אך למחר... אשתו תשסע אותו בתוך דבריו והתן עליו

בקול, כי למחר לא תספיק לה השעה לקנות קמח וללוש ולאפות, ורק עתה הוא הזמן ליתן ולא לדחות למחר... ור׳ יעקב אליה עומד ושומע ובפיו אין תוכחות, כי גם נפשו יודעת מאד, כי צדקה הפעם ממנו... „מדוע תעמוד כבול עץ ותשתוק? — תוסיף האשה להתרעם — עוץ לך עצה והבה לי את הנצרך לשבת; ואם אין בידך, לך אל אחד „הבעלי בתים" וקח מאתו שכר למוד"... — אבל הטרם תדעי, יפסיק את דבריה בקול שפל וכאלו יודה בזה על עון אשר חטא, הטרם תדעי, כי כל „הבעלי בתים" כבר שלמו לי איש איש יותר מכפי שיגיע מהם עד הנה... „אנכי לא אדע, אתה תן, ואם לא, אז תוכל לדעת מראש, כי „שבת לא אעשה לך" ואעזוב לך הילדים לעשות עמם כחפצך... לי אחת היא: כאשר אבדתי אבדתי!" „המלמד הנכבד בעיר — תוסיף האשה בלעג מר — ר׳ יעקב אליה! ילדי הגבירים ילמדו אצלו, ולבסוף אין לו אף על חלות לשבת... אוי לי ואוי למזלי — תאמר האשה בקול בוכים — הלא גם לאשת מנקה=ארבות=העשן טוב ממני; לו מתי ולא ראיתי את צרותי, כי למה לי חיים מרים כאלה? ועבריה אמללה כמוני למה היה לי להולד על פני תבל? (כאלו שאלו את פיה ובה היה הדבר תלוי, אם כדאי הוא לעבריה אמללה להולד) מדוע קדמוני ברכים ומה שדים כי אינק"... הנוסח הישן והנושן הזה, אשר כבר קדמה איוב, כנראה היה רגיל מאד בפי האשה ולזאת ישטפו מדברותיה כזרם מים כבירים מבלי הפוגה, ור׳ יעקב אליה, כי לא יכול עוד נשוא את המבול הזה, יצא החוצה... בן עוני! אנה יפנה, אנה ילך, ועזרו מאין יבוא? מבלי נוע יעמוד על מקום אחד על פני הרחוב טבוע ברוב שרעפיו בקרבו ומשים עצות בנפשו למי יפנה לעזרה בצר לו... לרפאל המוכס, אשר בנו ילמד אצלו, והוא הלא הנהו „גביר" העיר ובמה נחשב לו ליתן להמלמד עוד שקל אחד מראש בעד הזמן שיבוא... אך הלא יורע ר׳ יעקב אליה נפש הכילי הזה, כי לשוא ישחיר פניו כשולי קדרה ויבקש ממנו משען: הוא, קשה הלב, לא יענוהו ולעמת שיבוא כן ילך... „ואולי לאשת האלקשי? — יתשוב בכה ר׳ יעקב אליה בלבו והוא עודנו עומד על מקומו — אמנם לא עשירה היא, אך לב טוב חנן לה ה׳ ואולי היא תחלצני מן המצר... אבל היא הלא כבר שלמה לי בעד חצי „הזמן", בעת אשר מהחרף עברו רק שבועות אחדים... וביום החמישי העבר, כאשר מלא בושה וכלמה בקשתי ממנה עוד שקל והיא לא שבה פני ריקם, חשבתי לי כמו חובה להגיד לה, כי לא אוסיף עוד להלאותה בבקשות עד חצי „הזמן", ועתה עוד הפעם!... ומוצא אהר

הלא אין... ויהי מה — אלכה!" ור' יעקב אליה, בהשמיעו את המלה האחרונה בקול, כאלו בזה יתאזר עז ביתר שאת, יעזוב את מקומו ויכונן את צעדיו לבית האלקשי; אך כל אשר יקרב להבית הזה, כן ירף רוחו בקרבו וכן יוסיף שכלו להוכיח לו בראיות שונות, כי דרכו זה לא יתכן, כי לשוא הוא הולך ואיך ישא פניו לבקש אחרי מדברו של היום החמישי העבר... ובהשבו ככה והנהו עומד כבר על יד פתח הבית. מה לעשות? רגע יעביר בידו כמתיאש ולאט לאט יהל לסגת אחור: „לשנות אפל! אלכה לי עתה לבית המדרש ואשב ללמוד, ולמחר נראה, אולי יזמין ה'..." אך פה הנהו נשאר עוד הפעם על מקום עמדתו: „ואיך יזמין ה'? האם מן השמים יוריד לי? ומה אעשה מחר? איפה אקח אז? והיא „לא תעשה שבת... והילדים... ומה יאמרו הבריות?..." ככה יכביד אכפו השכל הבריא בהוכחותיו הקרות והיבשות, אשר מהן אין לזוז, והמסכן רואה, כי אין דבר אשר יצילהו מלכת הפעם לבקש... „לך, לך! — יקרא אליו איזה קול פנימי כמו בחמה שפוכה — לך! מה אתה עומד פה? הלא רואה אתה, כי ברירה אחרת אין לך!" ור' יעקב אליה עודנו עומד והושב! מה יחשוב עוד האובד בעניו? — לו שאלתם אותו בעצמו, גם הוא לא ידע להשיב לכם נכוחה. באמת לא יחשוב עתה מאומה, ולא יסתפק עוד אם ילך או יחדל, אך פשוט חפץ הוא לאחר עוד על רגעים אחדים את זמן כניסתו להבית ואת בקשתו... הה! מה ימר לו להעני המדוכא הזה לבקש הפעם! לבו בקרבו ימס ויהי למים; אך... פתאום, כמו בחזקת היד, יצער הלאה, הדלת תפתח — והנהו בתוך הבית... אמי, הילדים ובתוכם גם אנכי ועוד שנים שלשה אנשים ממכירינו יושבים על יד השלחן הארוך העומד במקצוע הבית; מבלי חמדה, ברגלים כושלות יגש ר' יעקב אליה אל השלחן, אמי תבקשהו לשבת, אך הוא עומד נבוך... רגעים אחדים שוררת דומיה מסביב, המסובים, וביחוד הילדים, יביטו בו בתמהון... לסוף תשאל אותו אמי: מה לכם, ר' יעקב אליה? ולמה באתם? — „אין דבר, אין דבר", יגמגם המסכן בלשונו. ופתאום, מבלי שום סבה צודקת לזה, ישים פניו אלי, תלמידו, וישאלני מה אני עושה... להשאלה הזאת יכסה אודם קל את לחיי (מבלי דעת בעצמי מדוע) ולא אענה מאומה, אך הכרת פני תען: למה תשאל, והלא רואה אתה, כי אני יושב אל השלחן ביחד עם אמי ועם הילדים, ומה עלי לעשות עוד? הן לא עת למוד עתה ואינני בהחדר... (דבר פלא הוא, כי תמיד מדי בוא „הרבי" לביתנו, היה לי כמו למועקה בצדי, ואיזה רגש זר, אשר לא ידעתי מהותו וטיבו, הביאני כמו במבוכה: לא ידעתי איך אשב, איך אעמוד, איך אדבר ומה אדבר, השפלתי את עיני, הבטתי בלא מטרה אל נקודה אחת, התאדמתי... וכל זה לא מפני כי יראתי מפני רבי או כי בשתי ממנו, לא! בשבתי ביחד עם רבי בהחדר במשך כל היום והערב הייתי שמח וטוב לב ודברתי כל העולה על רוחי גם עם חברי גם עם רבי בעצמו; אך פה, בביתנו, לעיני אמי ולעיני יתר הילדים, לא יכול שכלי הרך למצוא את הנקודה התיכונה איך להתנהג במצבי החדש והזר הזה, בעת שהרבי יושב אתי לא בהחדר, במקום שאדע רק את למודי, אך פה בביתנו, במקום שיש לי „עולם" אחר, אשר להרבי דבר אין לו עמדו...) ר' יעקב אליה ירגיש בעצמו, כי לשאלתו אין מקום עתה, ולזאת ירף ממני... בלשון עלגים ובכבדות יפנה עתה לאמי, אך מאומה לא יבקש, רק יספר לה, כי אין בידו „על השבת" וכי לא ידע תוצאות ממצבו המר...

והמסכן המדוכא הזה היה יכול לפני שעות אחרות להיות כמעט מאושר למראה תלמידיו היודעים היטב שעור למודם וההוגים באות נפש בפלפולי התלמוד! ביום החמישי, הוא היום המר והנמהר, אשר ידע כי רגעי חשך נצפנו לו בבואו בערב הביתה, היה יכול לשכוח עניו ומרודו ולבו עודנו פתוח לרגשי אהבה ושמחה למראה ציץ פורח המתנוסס ביפי עלומיו! אכן, כנראה, שלר' יעקב אליה שני עולמות: הבית והחדר. בהראשון — עוני ולחץ וכל נגעי בני אדם, ובהשני — אור, תורה, אהבה, ענג... שמה יעשה מלאכת ה', שמה כלו הוא נתון להתלמידיו, ללמדו, וגם אשתו לא תעיז להפריעו בתערומותיה, יען כי אחת צוה עליה, לבל תדרך גם כף רגלה על מפתן הדרו. זוכר אנכי, כי פעם אחת לא שמה אשתו לב לאזהרתו ותבוא אליו החדרה לדרוש ממנו כי ילך אתה בדבר עסקי הבית למקום פלוני אלמוני, אז התרומם ר' יעקב אליה — האדם החלש הזה, אשר אשתו דרכה עליו ברגל גאוה והיא משלה בו — ממושבו, ובהכותו באגרופו מכה רבה על השלחן, קרא בקול עז ובזעם: עד כמה פעמים הלא הזהרתיך, לבל תבוא אלי החדרה, כי שכיר-יום אני ופה צריך אני ללמוד, השמעת? ללמוד, ולא להתטפל בך ובעסקי הבית... הדברים, אשר יצאו מעומק הלב, לא החטיאו המטרה, והאשה עזבה כרגע את החדר, אך עוד כשעה שלמה אחרי כן לא יכול עוד ר' יעקב אליה לנוח מזעפו ולשוב למנוחתו התמידית. האשה המבישה! — נהם לרגעים בין שניו — הפצה היתה, כי אעזוב את החדר והילדים ואלך אתה אל כל אשר תחפוץ. — ככה

ידע ר' יעקב אליה להבדיל בין שני עולמיו, בין הבית והחדר, ולבלתי תת להראשון לכנוס למחיצתו של השני; בהחדר — תורתו אומנתו! פה לבו פנוי לצאן מרעיתו אשר הפקד על ידו והנהו יושב ומלמד מן בקר עד ערב, כהיום כן מחר, וכמחר כן היום, זה עשיריות בשנים, ולא ייעף ולא ייגע ומלאכת ה' באמונה הוא עושה... אלה הם חיי ר' יעקב אליה עד בוא חליפתו...

הנה חנוכה!... עוד בבקר, בקומי משנתי, כבר הרגשתי בקרבי איזה רגש נעים אשר חיה את רוחי, ובלבשי את בגדי רננתי מטוב לב ולרגעים רקדתי כבן ראמים — ואהיה שמח. „ערב חנוכה היום", אמרתי בקול מצהלות לאמי, וכי השתומם לבי לראות, כי אמי לא תשים לב לדברי, כאלו בעיניה אחת היא, אם ערב חנוכה היום או יום „פשוט" כשאר הימים... באתי להחדר וחברי גם הם יצוהלים ושמחים, ובכל אשר מסביב נראה, כי היום הזה נשתנה משאר הימים, כי ערב חנוכה הוא! הרבי לא יכביד עלינו היום בלמודים, גמרא לא נלמד כלל, כי על הפרק עומד — הלכות חנוכה... והרבי הבטיח לנו לקרוא עמנו מהיוסיפון ספורי הנפלאות והתשועות אשר עשה ה' לעמו בהימים האלה ובזמן הזה... ובמלאו הבטחתו זאת, ישבו הילדים מסביב לו, צפופים ודחוקים, יען כי כלם יחפצו לשבת מקרוב להרבי, ובאזנים קשובות ישמעו כל הגה היוצא מפיהו... „רבי! — ישאל אחד הילדים — מי הצטיין יותר בגבורתו, יהודה „מהחומש" או יהודה המכבי?" הרבי ידום רגעים אחדים, כאלו גם הוא יתבונן בדבר לדעת מי ביזמת עלה על רעהו בגבורתו, ולבסוף יענה, כי יהודה „מהחומש" עולה על יהודה המכבי מה בגבורתו — והנהו מחדש את קריאתו אשר נפסקה באמצע... ואנכי הנני יושב ושומר — ומתענג; לבי הרך מלא אז שמחה ואהבה על כל גדותיו; אני אוהב את אבותי, את בני הבית, את הרבי, את החברים, את כל הילדים; את המכביים, האחרונים אני אוהב, יען כי על ידיהם באה חנוכה לעולם, ולולא הם, כי אז הייתי יושב עתה ולומד גמרא, כמו ביום „פשוט"... היום יעבור, והנה — לילה, באים אנחנו לבית המדרש — והנה הוא מלא להקות ילדים מכל החדרים, כלם שמחים וצוהלים, הומים ורועשים, רוקדים ועוברים בחפזון מפנה לפנה... והגדולים רואים ולא יעשו לנו דבר גם לא יגערו בנו, היום אנו רשאים, היום הותרה הרצועה, וחפשים הננו! אחר תפלת המנחה — והחזן עולה להדליק את הנרות בהמנורה הגדולה המתוברת למרומי הכותל בפאת דרום... בהמולה ובקול שאון יתאספו כל הילדים מסביב להחזן, ובעמדם כלם ועיניהם נטויות אל המברך, יענו „אמן" בקול, עד כי האזנים תצלינה וכותלי בית המדרש יזדעזעו, „והגדולים" רואים ושומעים כאלה — וצוחקים גם הם. איש לא יגיד דבר לנו, רק יודא העור בעינו האחת, אשר ריב עולם לו עם הילדים בבית המדרש, לא יוכל גם עתה להתאפק, ואם כי אין ידו שולטת בנו לעת כזאת לעשות לנו רעה, אך בכל זאת יחרוק בשניו בעברה „שקצים!" אך „השקצים" לא יגורו ממנו, סר כחו, חנוכה היום! אחד הילדים ישלח לשון לעמתו — וקול צחוק פרוע יתפרץ מכל להקת הילדים, גם אחדים מהגדולים יצחקו, ויודא יוסיף לכעוס, אך אין לו שומע...

כן, ליל חנוכה הראשון הופיע, ואנכי בלוית כל הילדים כגילי יצאנו לחפשי מהחדרים על משך הערבים של שבוע תמים. לא דבר קל הוא! באמצע החרף, לא בין הזמנים! הרשות בידך לבלות את הערבים הארוכים כטוב בעיניך, באין מוחה בידך! הערבים הנהוגים, אשר התנהלו למי בעצלתים לאט לאט איש אחרי אחיו בלא שום שנוי ותמורה, היו כברים מנשוא: — בבית המדרש אחר תפלת הערבית, כמעט נגמר הקדיש האחרון, שאחרי „עלינו", העם מתאספים חבורות חבורות לספר מתבל ומלואה, ממה שהיה ומה שיהיה, אשר ראו הם ואשר אבותיהם ספרו למו; מרחוק הנך נוטה אזן וחפץ לשמוע את מדברותיהם, אך לא לך להשאר פה ולשמוע את המסופר, לא! לך ללכת אל החדר ללמוד עד השעה העשירית! מה יגדל אז החשק להיות „גדול", למען תוכל גם אתה לשבת חפשי באחת החבורות ולדבר ולשמוע ככל הטוב בעיניך! איך תקנא אז „בהגדולים" היושבים, איש איש וכלי מקטרתו בפיו, ואין החדר כל מזמותיהם! „... והפריץ לא היה אז „בחצר", כי נסע להעיר" — יספר אברהם נח הרש העצים על אדות אחד המקרים ממרד הפולאנים האחרון — „ובין כה וכה באו „יונים" ויקיפו את החצר, והנה נשמע קול קנה רובה, עוד מעט והשערים נפתחו, הזעקה הקיפה את כל החצר, היונים באו ויחלו..." אך מה החלו — לא שמעתי עוד, כי עלי לעזוב את בית המדרש וללכת אל החדר... כל הון דעלמא הייתי נותן אז, רק כי יניחוני להשאר פה ולשמוע את כל אשר יספרו אדות הפריץ, החצר, היונים, קני הרובה. אך כל חשקך וקנאתך בהגדולים לא יעזרו אף כמלא השערה, בלא רצון הנך נושא רגליך בכבדות לעזוב את בית התפלה עם מסבות המדברים והמספרים, והנה עוד הפעם לנגד עיניך החדר הצר והקטן, אשר רק זה כשעה עברה

מעת אשר לא ראיתיו, עוד הפעם תראה את הנר המפיץ אורו הכהה רק על יד השלחן, והכהלים השחורים הנם כסוים בצללים ארוכים ושונים במראיתם ובתנועתם, עוד הפעם הספרים פרושים על השלחן, עוד הפעם תשב על המקום התמידי, החברים מסביב והרבי בראש, פניו זועפים, אף הוא כנראה אינו שבע רצון לשבת עתה כלוא בהחדר, ובכן הנך משפיל את עיניך להוך הגמרא הגדולה, הנך מעמיק שבלך הרך בפלפולי התלמוד עם מפרשיו ומפרשי מפרשיו, ובאופן כזה עליך לשבת ארבע שעות רצופות בלא הפסק! מה תארך אז העת! — ערבים קשים כאלה יתנהלו למו איש אחרי אחיו במשך כל החרף, והנה פה פתאום — חנוכה! חופש, משחקי הילדים, לרוץ על שכבת השלג הזך, להתחלק על הקרח, לגנוב נר מהשמש ולשבת בפאת מזרח נשען על העמוד עם גמרא גדולה פרושה עליו, ללמוד בעצמו חפשי, אות באות כאיש גדול, ומה גם אם תרגיש, כי מרחוק עליך יביטו, בך יתבוננו וידברו בלי תפונה מעין דברים כאלה: „העלם הזה הוא שוקד על למודו, נער טוב הוא, במשך העת יהיה למדן גדול והיה לתפארת לאבותיו, אשר גדלו מטע נחמד כמוהו", הלב הרך ימלא אז ענג, כאשר הדמיון יצייר לך תהלות כאלה נאמרות עליך מהרבה אנשים המביטים עליך בעיני חן. שם בפאת מערב, אצל התנור הגדול, ישחקו נערים אחדים במשחק הל"א ומעת לעת, כנהוג, תתלקח ביניהם מריבה, ולואת ירעים עליהם השמש בקול גאונו על אשר באו „להפוך את בית המדרש", — ואתה הנך שומע זאת, תביט בעיני בוז על הנערים הנקראים מהשמש בשם „בנים שובבים" ותרגיש את ההבדל הרב אשר בינך וביניהם: המה — „חברה לבנה", הרמה בלבך, ואנכי — נער טוב העתיד להיות למדן, ותחת לשמוע גערת השמש הנני לתהלה בפיות הרבה אנשים המתפלאים שם לא רחוק ממני על התמדתי בלמודים. אך רגעי ההתמדה יעברו חיש קל, הילדות תעשה ותדרוש את שלה, לא להעמיק חקור בלמודי התלמוד לבך הרך יהלוך בעת החפשי, והנך בוחר ללכת אל התנור ולהשתעשע שם בחברת כל הנערים אשר כגילך; בין רגע יסגרו דפי הגמרא, להתהלות לא תשים עוד לב והנך אצל התנור וגם אתה תקח חלק במשחקי החברים. עתה יצעק השמש גם עליך, עתה יעטרך גם אותך בשם הכולל „חברה לבנה", אך מצעקתו לא תחת, כי רבים אשר אתך מאשר אתו. עוד רגעים אחדים וגם בית המדרש עם משחק הל"א נעזבים, והנך ביחד עם „החברה" על פני הרחוב... יקר יהלוך הירח על שפרירי שמי נֹהר, השלג הצח אשר עינו כעין הבדלח אף הוא יפיץ אור יקרות מתחת, הנך מרגיש איזו נעימות מיוחדת — נעימות החיים, החפש והילדות... אך הקור חזק, חזק מאד ובלי רצון הנך נאלץ לשוב שנית אל בית המדרש. מה לעשות עתה? עוד הערב גדול, משחק הל"א כבר יצא מאפך ויהי לך לזרא, גם לא תרגיש עתה שום רצון לקחת מחדש את הגמרא, ומה גם כי בית המדרש הוא עתה ריק מאנשים ולא תשמע עוד תהלות על שקידתך; מפני כל אלה הנך שם פניך אל ארגז הספרים העומד בצד מערב, אולי תמצא שם ספר אשר ינעם לחכך, והנה נקרה לידך הספר „עליות אליהו"... הרבה ימים, ירחים, שנים, נפלו למצולות ים הנשיה למן העת המאושרת הזאת, אך בכל זאת את עוד אזכור, כאלו היום נקרו הדברים, את הרושם העז אשר השאיר בלבי הספר ההוא. מה נהפעלה אז נפשי הצעירה, בשוותי לנגד עיני תמונת הגאון הנעלה וכביר הרוח, אשר דמיון ילדותי פארה עוד בצבעים מזהירים ובציורים נחמדים, ילידי התמימות והילדות! רעיון אחד מלא אז כל חדרי לבבי, אולי אוכל גם אנכי להיות מעין הגאון מווילנא, גם אנכי, אמר לי דמיון ילדותי הלוהט, גם אנכי אתחיל ללמוד מן הוא והלאה עשרים שעות רצופות ביום, גם אנכי אישן רק שתי שעות ובחצי הלילה אתגבר כארי להגות על דלתי התורה, עד אשר אהיה בקי בש"ס ובפוסקים, ארע בע"פ את כל התורה ואז אלמד גם חכמת הנסתר ומצפוני התורה, גם דרשות כל חג וחג יגלו לי מטרומים, ואז אזכה להמדרגה הגבוהה לדעת איך בחמשה חומשי תורה רמוזים ספרי התלמוד והפוסקים, אשר כבר ישנם ואשר עוד יוצרו, כל שבע החכמות וכל המקרים שכבר היו לעולמים ואשר עוד יבואו, כל אלה אמצא מפורש בהתורה, ואז, האח! אז אמצא גם את שמי רמוז בתורה כהגאון, ובכל אלה יגדל שמי ושמעי ילך למרחקים, בתוך רבבות אלפי ישראל, בכל תפוצות הגולה, וכל דבר הקשה בדת ודין אלי יביאו לחרוץ משפט... מחזות כאלה וכאלה יצר לי אז רוח דמיוני, עד אשר פעם אחת — הדבר היה ביום השבת לעת הערב — גמרתי בלבי להחל להיות מתמיד ולהתנהג בחסידות, התפללתי אז תפלת מעריב בכונה עצומה, לא הרביתי שיחה עם חברי, רק תיכף הלכתי לביתי ובקשתי מאמי לתת לי נר גדול אשר ידלק כל הלילה, יען כי לא אחפוץ לישן, אמרתי, רק ללמוד ולשנות את הגמרא; אמי שחקה עלי, אך בנשקה אותי בכל חום אהבת אם, מלאה את חפצי ותתן לי נר גדול, ואנכי ישבתי ללמוד בקול. עוד היום עומד חי לנגד עיני הענג הנפלא אשר שבעתי אז. עסקתי אז בסוגיא עמוקה בתלמוד המלאה שאלות ותשובות עמוקות, אשר בכל

זאת הבנתי אותן היטב בשבלי הרך. המורה שעות השמיע שעת אחת עשרה, בני הבית כלם כבר נתנו שנת לעיניהם, הנם הווים שוכבים ורק קול נחרם ישמע מעת לעת; דומיה עמוקה שוררת מסביב, על הרחוב השלך הס ואף קול עלה נדף לא יגיע אלי, רק אנכי יחידי, אנכי נער בן עשר שנה, יושב נשען על השלחן, נר כהה עומד ממולי, הגמרא פרושה לנגדי ואנכי מנגן בקול נעים וערב את פלפולי התלמוד, פעם ארים את קולי ופעם אשפילו, הכל לפי הענין, כפעם בפעם באמצע למודי, בעצם איזה ענין עמוק, בעצם הזמרה המתחזקת מרגע לרגע, פתאום אפסיק בלמודי ונוטה אזן, אולי אשמע דבר מה, אביט מסביב, אשקיף בעד החלון לתוך הרחוב: חשכת ליל ודומית השקט מסביב, הס!... רגעים אחדים אני יושב טבוע ברוב שרעפי בקרבי, איזה ענג נעלם ימלא כל בתי נפשי, אני מאושר, מי ידמה אלי, רוח דמיוני ישאני אל תהום מחשבות שונות מבלי ראשית ומבלי תכלית, אשכח תבל ומלואה, בעינים פתוחות מביטות אל תוך מחשכי הלילה בעד החלון אני חולם בהקיץ... אך כרגע ואני מתעורר מהשנה אשר דמיוני נסך עלי והנני שב ללמודי, קול מנגינותי ישמע עוד ביתר שאת וביתר עז, וכה אני מעמיק יותר ויותר בהליכות למודי, הרגעים יעופו חיש קל, חצות הליל כבר הגיעה גם עברה, מעט מעט החל השנה להכביד עלי אכפה, עפעפי יחלו להתדבק איש לאחיו, אני מרגיש כי קולי הולך הלוך ושפל, לאט לאט אשפיל את ראשי, עד אשר לסוף אשענה על דפי הגמרא וחבלי השנה יסגרו את עיני.... מבין ערפלי שנתי אשמע קול נעים, קול אשה, מעורר אותי, קול אמי הוא המחלקת את לחיי בידיה הרכות, תרומם את ראשי מעל השלחן ותפשוט ממני את בגדי, תבקשני ללכת אל המטה לישן, ואנכי לא אתנגד לה וברגלים כושלות אלך אחוז בידיה, עד אשר תניחני על מטתי, בכבדות אריד את ראשי על הכר, אך עוד אזני שומעות קול אמי קורא אלי באהבה: „בני יקירי, הלא לא קראת עוד קריאת שמע?" — ושפתי נעות בעצלתים ובלא חמדה: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד.... ולא אעצר עוד כח ואישן... ושנתי מה מתוקה ומה שוקטה היא!... ילדותי, ילדותי! מה נעמת לי, הה, צל חיי המאושרים! כצל את לי בעת, אך עוד לבי יחם בקרבי וימלא רגשות מרובבות, מרי אזכירך ואהגה בך...

החדר! רבים וכן שלמים יתנו אותך לשמצה ואת שמך לגדופים; עליך יאָמר, כי אתה היית והנך בעוכרי ישראל ושרש פורה ראש ולענה אהה לאלה הצאן, אשר ישקום לרויה מנחל „עדניך"! עליך יאָמר, כי יליד ימי הבינים אתה, יליד הגעטטאָ החשכה, ולזאת בניך אשר יחנכו על ברכיך — בנים הם לסדרי חיים אשר כבר עברו ובטלו מן העולם, ולא יצלחו להחיים החדשים הנאורים, לא יצלחו למאת תשע עשרה; כהנה וכהנה יאָמר עליך, חדר עברי; אם כל הדברים האלה מראש ועד סוף אמת הם — קשה להוציא משפט חרוץ בדרך העברה בעלמא; אך זאת נדע כלנו, כי קרוב לבוא עתך ויומיך לא ימשכו; אם יצר לנו על זה, או לא — אחת היא; אך הזמן עושה ויעשה את שלו, והנהו הופך, משבר, הורס, הסדרים הישנים נופלים, וחדשים אשר לא שערום אבותינו יבואו במקומם, כי לכל זמן... חק נצחי הוא, וקצרי הראות לשוא יתגרו שארית כחותיהם להסום לחק הברזל הזה את הדרך בחיים. ובכן צאתך לשלום, חדר ישן ונושן! אתה, מלמדיך, מנהגיך, סדריך, מעלותיך, חסרונותיך, כלכם, כלכם, צאתכם לשלום! הנכם יורדים מהבמה; משלחתכם עלי אדמות כבר כלתה את תפקידה, והנה קרוב היום, אשר בטן הנצח הבולע את כל היקום יסתיר גם אתכם מעיני השמש... כי יקום דור חדש בישראל, אשר לא ידע את החדר, לא ידע את למודיו ואת סדריו, כי על משואותיו יכוננו בתי ספר אחרים, חדשים מקרוב באו, ובנים יולדו לישראל פנים חדשים יקבלו בבתי ספר ההם... עולם כמנהגו נוהג: הללו נובלים והללו נוצצים; וכי נאבה לעצור בחזקה את הגלגל החוזר בעולם — הלא ברחים של רוח נלחמה... אך בעת אשר רבים בזכרם את החדר יחרקו שן ובעברתם כי קשתה ישפכו עליו קיתון של רותחין ולסחי ולמאום ישימוהו; תחת אשר רבים גם מאלה ששתו מים מבורו ידו עתה אבן בו וזכרו בלבד יעורר בקרבם געל נפש, — אנכי לא כן עמדי! החדר, מדי יעלה על לבי, לא יעורר בקרבי רגשי בוז ומשטמה, ונהפוך הוא, כי בתוך כל זכרונות ילדותי היקרים והנעימים לי לא יפקד גם מקומו. אמת הדבר, כי מנקודת ראות הקבה, הדורשת תפקידה יום יום ויהי מה, לא אוכל להיות אסיר תודה להחדר: מלחמת הקיום בעתותינו אנחנו היא רבה וכבדה, ולעשות חיל בהמלחמה הזאת דרושים הרבה הרבה למודים וידיעות, דרוש חנוך נכון והגון, דרוש אמץ גו ורוח, — והחדר הדל, התם והפשוט מה הוא כי יעצר כח, להעניק את חניכיו בכשרונות כאלה המוזרים לו מעקרם? בהגעטטאָ צרה וחשכה מקומו, ברחוב היהודים אשר העולם חשך בעדם יקח

עמדתו, בימי הבינים לבש בארץ גזעו, וחוג דעותיו והגיוניו היא צר ומוגבל מכל עברים ומר׳ אמותיו לא יִרָאֶה ולא יִרָאֶה ההוצה, — והדל אונים כזה, יתר הפלטה מתקופה בלה ונושנה, האי סבא אשר כבר אבד טעמו והנהו עומד על פי פתח, הלא נכריה עבודתו בתוך זרמת החיים החדשים המתנוססים בכה עלימיהם לגאון ולתפארת ומלא כל הארץ כבודם! כן, כי אראה את כל הנעשה מסביב, כי אראה הכון החכמות, הידיעות והדעות, כלן מיבנות, ברורות, נאורות, מועילות! כי אראה כל הגדולות אשר עשה רוח האדם, בהשכילו לדעת משפטי חקי הטבע ולהשתמש בהם; כי אראה פלאי הרשת המעשה, אשר חדשים לבקרים יתרהבו וישתלמו ולתועלתם אין חקר, — כאלה ובאלה כי אראה, וכי אתבונן, כי רבם ככלם הם פרי „בית הספר האירופי", ואם גם נניח, כי הוא איננו המקור היחידי אשר יעצר כח לגדל מטעים רבים ועצומים כאלה התומכים בגאותם שחקים, אך למצער הלא לא יפקד מקומו בתוך יתר המקורים המשקים את „ערוגות הבשם" ההן ועושים אותן לברכה בקרב הארץ, והוא, בית הספר האירופי, הוא הוא שהעמים על שכמו את העבודה הגדולה להכין פועלים מהירים, בעלי שכל וטוב טעם, אשר יעבדו באמונה „בהערוגות" ההן ואשר ידעו להשתמש במו ולהוציא מהן את התועלת הנרצה, — ולעמת „בית הספר" הזה כי אציג במערכה את „החדר העברי" עם חוג דעותיו ולמודיו, סדריו ומטהותיו, אשר הרבה הרבה מהם כבר העלו חלודה וריח קברים נודף מהם — אז מה מרום ונשגב יופיע הראשון, ומה קטן ודל — השני! אז מבלי משים התגנב בלבי תוגה הרישית על אשר החבלים לא נפלו לי בנעימים להכתפה להראשון... אז יאחזני רוח עצב ויכה את לבי לרסיסים, בשוותי לנגד עיני כל הטוב אשר אבדתי בעולמי בהיותי הניך השני, אשר ידו הקצר להציב את בניו במערכה על שדה מלחמת החיים ולעצור עמדתם, לבל יצטרכו לבקש אחרית...

אבל יש רגעים, אשר נקודת ראות הקבה וצרכיה אורה הלאה ממני, כי נפשי בקרבי לא תמצא בה קורת רוח; יש רגעים, אשר החיים ימשכוני אחריהם בעבותות אהבה לא בתארם המלאכותי, לא בהיותם נשקפים לי מבעד לרכבי האש וארבות הקיטור, לא בעברם תחת מאכלת החכמה החדשה המנתחת איתם לנתחים ונותנת למו צורה חמרית וגסה, צורה אשר למראיתה בלבד יקר לב האדם בקרבו, וכל רעיון מפשט, כל הגיון רוחני, בעוף יתעופף ולא נודע מקומו איה, — לא בתמונות כאלה יוליכוני החיים שבי בהקסם אשר עליהם, רק בתמונתם השלמה ובצביונם הטבעי מששת ימי בראשית, בטרם הרים האדם המתחכם את המסכה לדעת „מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור"; בתמונתם הרוחנית והמסתתרת, אשר תעניק למו האמונה הטהורה והתמימה, היא האמונה אשר בלי מופתים הותכים תראה לנו בכל פנות החיים רוח נבוה, טמיר ונעלם, אשר ידו בכל משלה וברצון הפשי ינהיג את הבניה הנפלאה הזאת... אז לא אוכל ולא אובה עוד להתחקות על שרשי מהצב החיים לדעת ראשיתם ואחריתם ואנה פניהם מועדות, לא אוכל ולא אובה להביא את „אנושיותי", את נפשי, את רוחי, את מבחר הגיוני, לבית מלאכת ההרכבה וההפרדה ולהפכם להמרים אשר בידים יתפשו; אז ארגיש, אאמינה — ורב לי... אז אראה את החיים והנם מכוסים והתומים, ואנכי מה כי אבלע את פני פרכת הקדש; פרטי החיים והשתלשלות חקיהם הטבעים והנצחים יסתרו אז מעיני ובמקומם אראה כח נעלה, כוללי ובלתי בעל תכלית „הפותח את ידיו ומשביע לכל חי רצון" — אז אראה ואבין את החיים אשר בספרי הקדש מקומם, הם החיים, אשר במו יש אלהים, דת, נפש, רוח; הם החיים, אשר במו יופיע ה׳ באש-דת לעמו, במו עיני ה׳ אל יראיו לעזור אותם בצר להם, במו יעמוד בן עמרם למליץ בין ה׳ ובין האדם, במו ישפוך בן ישי זמירותיו ותחנוניו בחיק יוצר הכל, במו ירעים בן אמוץ את מדברותיו ההוצבים להבות אש ובשם אלהיו יגיד לעמו מה טוב, במו יתאונן איוב אל קשה יומו והאלהים יענהו משמי קדשו, במו יסבול עם שלם אלפי שנות נדודים ותקותו לא תעזבנו כי ה׳ עמו והוא יעזרנו בצר לו; והחיים ההם בן „בית ספר האירופי" לא יוכל ולא יאבה להבינם, כי לא לו המה ולא זו הדרך...

ואז, בהרגעים המאושרים ההם, כאשר נפשי תמצא לה מנוח בקרבת החיים האלה, אז אזכור גם את „ההדר" — ורגשות חמים, מלאים נעם ואהבה, ימלאו כל חדרי לבי... אזכור, כי הפסוק הראשון, אשר למדוני שם היה: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ"; אזכור את ספורי התורה בלוית פירוש רש"י וברוחו ואת הרושם העז אשר השאירו בהנפש הצעירה, עד כי השרישו גזעם בנפשי פנימה וכל הרוחות שבעולם לא יעקרום עוד מאיתן מושבם; אזכור את חזונות הנביאים, תועפות מליצותיהם, רוח אלהים הדובר בם, תקפם ותפארתם, תמימותם ורוממותם...

האמנם לא העתיקום לי בשפה חיה צחה, אך למה לי ההעתקה, אם בהיותי בן עשר שנים כבר יכלתי לשתות ממעין חיים זה במקורו בעצמו, כי

שפת הנביאים הללו להיות לי מתה... אזכור גם את התלמוד, את חדודיו, את אגדותיו, את ספוריו, את נפלאותיו אשר רוח קדם נושב במו, — כאלה וכאלה כי אזכור, אז אבינה, כי החדר הוא שנתן לי את „הרגעים המאשרים" ההם, הוא שנטע בקרבי דעת חיי ספרי הקדש ויתנם לי לאחוזת עולם הקשורה ואחוזה בכל מורשי לבי ונפשי, — הוא, הוא, החדר הדל, התם והפשוט, ולעמתו „בית ספר האירופי" גם אם יאבה, לא יעצר עוד כח... לא זו הדרך...

והדור הבא, בנינו אשר יבואו אחרינו, המה לא ידעו עוד את החדר, המסלה הצרה והנושנה הזאת לא למו היא! למו פתוחה לרוחה דרך רחבה וסלולה, דרך נאורה וחיה, דרך „בית הספר האירופי"; המה ילעגו על „רגעים" כאלה, יען כי לא יבינום: דרכם היא אחרת וחייהם הם אחרים... בזכרונותיהם הם, כי יכתבו בספר, תשב רוח אחרת... הה, אלי, אלי! מה גדול הוא התהום הרובץ בינינו!!

אבל הכי באמת יהיו בזה יותר מאושרים בחיים? הכי באמת יבינו יותר את סוד הבריאה, יתקרבו יותר להמטרה הדרושה, ימלאו יותר בשלמות תכלית האדם ותעודתו עלי אדמות? — מי יודע!!...

זלמן עפשטיין

בעגלה בזמן קריב.

(מספרי חוות קשה אשר אתי בכתובים*)

יורדי הים באניות
המה יראו מעשי ה'.
ועוברי בעגלה במסלות הברזל
המה יבינו אל פעלי בני אדם.

א.

הרוסי והבלטי**) על דברת בני ישראל.

המכתב, אשר באני יום אחד בטרם יתקדש ליל חג האביב, אכף עלי לעזוב את ביתי וללכת אל עיר וו. הרחוקה ממני מהלך יום תמים.

---

*) פרק אחד ממנו („והיו עיניך רואות את מוריך") בא בהמליץ מספר 84,85,86 לשנת תרמ"ד.

**) מדינות קורלאנד, ליפלאנד ועסטלאנד הנמצאות על חוף מפרץ ים הבלטי (Baltischer Meerbusen) נקראות יחד בשם המדינות הבלטיות (Baltischer Provinzen) ועל כן יקראו התושבים והאצילים אדוני הארץ (Edelleute, Barone) שמה את עצמם בשם בלטים (Balten).

יסכר פי המשטינים, הדוברים עתק על עם ה' לאמר: אך לרועץ ולא להועיל הוא לכל עם ולכל גוי אשר הוא יושב בקרבו; כי כל עמלו רק לפיהו ולצרור בכספו, ואין ברכה בכל מעשה ידיו, בלתי אם לו לבדו ולנפש אשר עשה... לכו נא אל חצר המסלות בעיר רוכלת עמים כעיר הזאת, אשר אנכי יושב בקרבה, לכו נא שמה לעת צאת המסעים ובשובם לבוא; שיתו לבכם להמון היוצאים והבאים אתם, ספרו ופקדו אותם ללשונותם לגוייהם, ודעו וראו, אם לא רב מספר הנוסעים מבני ישראל על הנוסעים מכל עם ומכל גוי אשר בארץ בכל ששת ימי המעשה, ואם לא ריקם תלכנה הלוך ושוב עגלות רבות בימי השבת והמועד לישראל... ומי יאכל ומי יעשיר מכסף תועפות זה, אשר יביאו הולכי דרך אלה אל אוצר בעלי מסלות הברזל ואל אוצר המלכות אשר תקח חלקה?...

מוצאי שבת היה, אך הספק הספקתי להתפלל ערבית ולהבדיל בין קדש לחול, וכבר היה בית הנתיב מלא אנשים ונשים, זקנים ונערים משומרי השבת, ככלוב מלא עוף. זה בא בילקוטו וזה בא בתרמילו, זה באמתחתו וזה בשקו, וכלם כאחד אצים ורצים הנה והנה, חשים ונגשים איש ברעהו, נהדפים ודוחפים איש את אחיו וקוראים זה אל זה בקול גדול. כהמון מים רבים יהמיון וכשאון ימים כבירים ישאון; כי עוד מעט ונשמע קול הפעמון האחרון, וישרק החליל ועשה ארבת הקיטור, זיקי אש יתמלטו, ונסע רכב האש ממקומו, ואחריו תמשכנה העגלות המלאות, ועברו כחץ מהר ואינן... והאנשים, אשר פגרו מתאכף אל אחת העגלות, ישארו תחתם ואבדו את משנה הכסף אשר שלמו, (יען כי בפעם הזאת לא תצאנה העגלות השלישיות), והחג יהפך להם לחגא. גם אנכי חשתי לתור לי מקום לשבת באחת העגלות, ואחרי הניחי את מעילי ואת אמתחת ידי על יד איש צעיר לימים אשר ישב באחת הפנות, יצאתי לנשק את בנותי ולהפרד מאוהבי אשר באו לשלחני.

בשובי למקומי ראיתי ואנכח, כי שטר המנהל את מוצא שפתיו ולא הביא אל הקופה, אשר נתן לי מקום בתוכה, בלתי אם איש אחד בא בשנים מבני מרום עם הארץ הזאת, עד כי לא היו בה בלתי אם האיש, אשר עזבתי את מעילי אצלו, האיש הזקן ונשוא הפנים ואני עבדך, ידידי הקורא. לא כאלה היה חלק האנשים, אשר ביתר הקופות בכל מלא רחב העגלה, כי כאסיר אל בור וכעמיר אל גרן אספה כהן אספת אנשים, נשים וטף, עד כי היו מלאות מפה לפה. ויען כי לא היה להמון האמתחות והמלתחות, התבות והשקים, הכרים והכסתות, אשר הביאו הנוסעים האלה אתם, יען כי לא היה לכל הכבודה הרבה הזאת מקום על המגרעות, אשר תחת הספון, על כן מלאה את פני כל קרקע העגלה עד אפס מקום לרגלי בעליהן היושבים, ועל כן כנפו רבים מהם רגליהם תחתם, וישבו כבני התוגרמים, ויתרם עמדו על רגליהם נשענים על הקיר, או ישבו צפופים על הכבודה.

„תודה לך אדוני", אמרתי לשכני בשפת המדינה הזאת, על כי שמת עינך על הפקדון, אשר הפקדתי אתך, וגם כי שמרת את מבוא הקופה, לבל יתערב זר בתוכנו.

„אין דבר", השיב האיש בשפה הזאת, אך לשונו ענתה בו, כי לא מבני הארץ הזאת הוא. „אין דבר, כי מה עשיתי? ובכפס הפעה הנני נכון לשרת את עמיתי בכל אשר תמצא ידי, והיה זה לי לכבוד ולהועיל, כי כאשר יעשה איש כן יעשה גם לו; ולא תכון חברת בני האדם על הארץ אם איש את רעהו לא יעזורו ולאחיו לא יאמר: הנני לשרתך".

אמנם כי כבר האירו הנרות בכל העגלה, אך יען כי ישב האיש בפנת הקופה תחת העששית, על כן כסה צל הכובע אשר בראשו את פניו ולא יכלתי לראותם ואומר: „הנה נא לא אוכל לראות את פניך אדוני, אך סיך יענה בך כי רוסי אתה, ועתה, הוספתי בשפת רוסיה, דבר נא דבריך בשפת עמך, כי שומע אנכי".

„אנכי לא עשיתי מאומה", ענה האיש בשפת רוסיה צחה עד מאד, „ורק ענות האנשים האלה היא הרבתנו להשאר לבדנו בכל הקופה, בעוד אשר הם יושבים איש בכתף רעהו ורגליהם תחתם. ובאמת אך ענוה יתרה היא, אשר תמנע את האדם מקחת לו בהזקה את המשפט אשר קנה לו במיטב כספו, ואשר יגרעו ממנו לא בצדק. הנה האנשים האלה בכסף מלא שלמו את מחיר מקום שבתם בעגלה הזאת, כמונו אתה אדוני ואני עבדך; ואם עפלה לא ישרה נפש המנהל בו, לבכר אותנו על פניהם ולעשות בהם כאשר יעשו הטה בשקיהם ובאמתחותיהם, הלא יכלו לשבת אתנו בזה גם מבלי שאול את פינו, ואף כי המה

הרבים ואנחנו המעטים. ולא זו בלבד, כי גם לא נסה איש מהם דבר אלינו לשאל כזאת מאתנו; גם לא רבו את המנהל הנבל הזה בהיותו אתם, ולא התאוננו עליו גם אחרי צאתו מזה, כאלו לא עשה אתם רע ולא גזל משפטם... ואני אודה ולא אבוש, כי נהפך לבי בקרבי, ולולא פני אדוני אני נושא, כי עתה כבר קראתי לשנים שלשה מהם העומדים על רגליהם, לשבת אתנו בזה, כי רב המקום לנו; ורק את בואך אדוני חכיתי ועל כן החשיתי ואתאפק׳.

„ומדוע זה יעשה המנהל הזה משנה רעה, לגזול משפט הרבים ולהדר פני היחידים?” שאלתי לתמי, „הלא מוזר אנכי לו וגם שחד לא לקח מידי.

האם למענך אדוני עשה כזאת, או למען שכננו זה היושב אתנו?” „למעני? ... הן גר אנכי בארץ הזאת: תמול באתי הנה במסלה ההולכת מחוץ לארצנו, והיום אלכה לי הלאה על המסלה הזאת, ומי ידעני ומי יכירני? אבל האינך רואה אדוני, מי המה האנשים אשר גזל משפטם? הלא עברים המה!... ומה זה עוד תשאל „מה זה ועל מה זה?...” יהודים המה, והאם גם ליהודים משפט וצדקה בארץ?!...” — וכדברו כדברים האלה אדמו פניו כתולע ועיניו נוצצו כברקת. מדי דברו הסיר פעמים ושלש את כובע הצמר אשר על ראשו, וימח זעה מעל מצחו. ואנכי הוגעתי את עיני בחזקה ואתאמץ לראות, אם לא תענה בו הכרת פניו אי מזה עם ומשפחה הוא. ואף כי גם פניו גם שפתו ולשונו כתמם כן העידו בו כי איש רוסי הוא, בכל אלה למראה עיני ולמשמע אזני התגנב אל לבי הרעיון כי אחינו בשרנו הוא, על כן החרשתי ולא עניתי דבר. אך האיש היושב אתנו, ואשר היה נשקף עד כה בעד החלון אשר על ידו, הסב פתאם את פניו אלינו ויאמר אל האיש הדובר בי: „נעים לי לשמוע דברי חן כאלה מפי איש צעיר לימים כמוך אדני, נעים וערב לי לראות כי לא אבדה אהבת המשפט והצדק ולא נכרת רוח היושר מלבב בני הדור החדש הזה, אשר על פי דברי המתקדשים והמטהרים בימינו כבר הדל להשכיל להיטיב, וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, וכל חפצו וכל ישעו רק לבלע ולהשחית. אבל בכל אלה, — אל נא ירע בעיניך ארוני, — הנה ומי שנותיך לא הגיעו לשלשים?”

„ימי שני חיי עשרים ושמונה”.

„אם כן אפוא צעיר אתה לימים מבני ובנותי, ועל כן אל נא יחר בעיניך, אם אומר לך, כי בתם לבבך הישר נמהרת מעט במשפטך”.

„דבר, ארוני, ואשמעה, אולי רוב שנים יודיעו חכמה”, ענה העלם כמהתל.

„אמנם כי כל איש, אשר רוח הדעת, רוח היושר ורוח אהבת האמת והצדק נוססה בקרבו, (ומה גם אם הלקו בחיים על פי התורה אשר באהבת האדם יסודה), כי איש כזה לא יאמר קשר לכל אשר יאמרו „בני בלי שם” קשר, ולא יוכל להצדיק את מדת הדין הקשה אשר מדדו ועוד ימדדו בה גוים רבים ועצומים לבני העם המפוזר והמפורד הזה מן הוא והלאה, גם אנכי אינני חפץ להצדיק את נפש המנהל הזה ולאמר, כי בישר ובצדק מעשהו. אך על המחזה הראשון אומר לך ארוני, האחת, כי לא על פי רגשי הלב יתנהגו הגוים והממלכות בארץ; וזאת שנית, כי החזות הקשה הזה אשר חזינה עינינו, כי לא אחד הוא דעם והגוי בארץ אשר נקעה נפשו מאת העברים, ולא אחת היא הממלכה אשר הגרע מהם את משפט האזרחים; כי מאז שלחו אלהי המשפט מעל פניו ויגרשו מנחלתו אשר הנחיל לאבותיו ועד היום הזה, לא היה שבט ומשפחה בארץ אשר לא שת את גו הגוי הזה כחוץ לעוברים ובשרו כעפר לדוש; ועוד גם היום אחרי אלף שנים פעמים, אחרי אשר האיר אור הדעת לארץ ולדרים עליה, והצדק והישר ישבו בכא למשפט, גם עתה אין גוי ואין עם בארץ, אשר בכל לבו ובכל נפשו יאמר לישראל: „אחי אתה”... ורק מאשר הזקה עלינו מצות העת להתנהג לעין רואה במדת החסד והרחמים, מצאו שתים שלש ממלכות את לבן לשום קץ לעמל הגוי הזה, וגם זה רק בספרי החקים והמשפטים ולא בפעל כפים... כל החזיון הזה הלא יהיה לנו לאות אמת, כי אמנם לא מקרה הוא אשר קרה לעם הזה, כי אם יד ההסתוריה, או יד האלהים עושה זאת, ובני האדם מה הם, כי גלין עליהם? והאלהים השב משטרו בארץ; הן לא יתן מוט לצדיק, כי אם פעל אדם ישלם וכמעללי גוי ישיב לו. הנה כי כן משפטי ודעתי על אודות העברים בכלל, ועל אודות המנהל הזה, הגוזל את משפט האנשים האלה בפרט, כבר אמר חכם אחד: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו” וחק ומשפט הוא גם בימינו, כי אין דנין את האדם שלא בפניו בלתי אם נקרא למשפט וימנע מבוא, ולו ידענו אנחנו את אשר אולי ידע האיש הזה באנשים האלה, כי עתה אולי ידענו גם כן כי בישר ובצדק יתהלך אתם וכל עולתה אין בו”. את הדברים האלה דבר האיש בנחת ובלשון רכה בשפת רוסיא צחה; ואנכי לא הסירותי את עיני מפני הנדבר היושב אצלי. פעמים ושלש שנה מראהו, אשמורות עיניו ודלתי שפתיו נדו גם נעו. פעמים נזח ממקומו, כאלו חפץ לקום מתחתיו, אך אנכי מבלי משים אחזתי בידו ותרגז בכפי. פתאם הסיר את הכובע מעל ראשו ויתנשא מעט ויאמר: „האם כלית לדבר אדוני?”

„עוד דברים שנים ואחר אחדל”, ענה האיש.

„כי עתה כלהה נא לי, ארוני; למצער אצא לי ואשובה, ואז אשמע מה בפיך עוד”.

העלם קם בחמת רוחו ויצא אל העגלה והאיש הדובר בו שב ויתן את ראשו בחלון הפתוח ויתענג על מראה הירח והכוכבים אשר האירו בעצם זהרם. גם אנכי קמתי ממושבי ואשים עיני על האנשים היושבים אתנו בעגלה, והנה כלם עברים, ורק בקופה האחת אשר בירכתי העגלה, ישבו ארבעה אנשים ושתי נשים מבני הלטושים, Letten, Лотыши ושנים מבני האשכנזים שותי שכור. בקומי קמו גם שנים שלשה מן העברים אשר הכירוני, ויברכו אותי בשלום. „השמעתם אחי?” שאלתי בלאט.

„שמענו את הכל, אך לא הבינונו כי אם מעט; ורק זאת ידענו, כי אגרנו הציר אשר יסובו דבריכם עליו.

„שמעו והחשו אחי, ואל תפריעו אותנו”, אמרתי בלאט ואשים ידי על פי, ובטרם אשב שב גם העלם וישב על מקומו. גם האיש הדובר בו הכניס את ראשו וישם פניו אלינו ויאמר: עוד אחת לא צדקת בשפטך אדוני, באמרך, כי ענות העברים עצרה בעדם מלריב את המנהל ומקחת להם את משפטם מאתנו ביד חזקה. וזה לי האות כי לא ידעת את העברים ואת דרכי לבם, ולו ידעתם, כי עתה ידעת גם את זאת, כי אך מרוך לב ומאפס רגש כבוד אדם בנפשם יכופו ראשם כאגמון בכל מקום אשר קצרה ידם מהושיע להם בנכליהם ובתרמית לבם, ועל כן יזהרו מלדון עם שתקיף מהם, וישמרו מלעמוד במקום גדולים מהם. אך גם נא דבר אליהם במקום אשר עוז להם, אם לא לעפר אדוש ידושוך...

„ואחרי כל אלה”, אמר האיש ויקרב אל העלם, כאלו חפץ ללחש לו באזנו.

„ואחרי כל אלה, מי יודע מה אתם בשקיהם המגואלים ובאמתחותיהם המצוררות והמטלאות, הרבים והעצומים האלה?... כי מדוע זה לקחום אתם אל העגלה לשכב ולשבת עליהם ולא נתנום אל הכבודה, כאשר עשינו אני ואתה אדוני, וכאשר יעשה כל איש ישר? הלא דבר הוא!... וזאת לך לתשובה גם על שאלת פיך, מדוע לא נסו דבר אלינו לבקש להם מקום לשבת אתנו? יען וביען כי לא ישרה נפשם בם ובכספם ידבק מאום, ולבם היודע את יושר אתם, יחרד לרגעים ויפחד מפני עלה נדף, על כן יגורו מפני כל איש אשר לא להם הוא, ובחרו לשבת על פנת גג בחברת בני בריתם אשר כמוהם, מהתערב בזרים אשר אולי יבינו לצפוניהם, פן תגלה תרמית לבם ונפלו ברעה...

עוד דברי האיש בפיו ופני העלם חורו כשלג, עיניו יצאו מחוריהן ויאירו כשני גחלי אש, לחיו השמאלית החלה לנוע ומתחת לשפמו היורד על זקנו הרך נגלתה השפה העליונה במקצוע הימני. פתאם קם ממקומו ויעבר את ימינו על מצחו, על עיניו ועל פניו ויאמר כמתאפק:

„סלח נא אדוני ואשאלך. האם ידעת את האנשים האלה כלם גם יחד ואת מעשיהם, או לכל הפחות את האחדים מהם?” —

„עברים המה”. השיב האיש בשחוק, ומה לנו לדעתם עוד?

„עברים המה ומלאכת העברים מלאכתם!... ומי לא ידענה?”...

— כן דברת, אדוני, השיב העלם, וקולו רעד מכעס ורגז, כן דברת. כי נמהרתי במשפטי, וכן דברתי גם אנכי, כי רוב שנים יודיעו חכמה, תוסיף כמהתל; אך המשפט המעוקל אשר הוצאתי, לא על אודות האנשים האלה הוא ולא על

הסנהל, כי אם עליך אדוני... שפתיך הממהרות לדבר צחות בלשון עמי ומולדתי השיאוני לחשוב עליך, כי אם גם לא ממי עמי יצאת, הנה בקרבו חיית ודרכיו למדת; גם הכרת פניך תענה בך, כי מבני מרום עם הארץ אתה, אשר על כן אמרתי כי רוח אדם המעלה מפעמך, ומשפטי פיך ירומו ממשפטי החשכים בעם אשר בשפל ישבו ובשפל תהלך נפשם... אך מחשבות לבך והלך נפשך אשר גלית לפני בזה, למדוני דעת, כי שגיתי הרבה, והנני רואה כי מהורי הארץ הזאת אתה ומאציליה... כי בלטי אתה, אשר כהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו, כן יהפך לבו לתת צדק לאיש אשר לא דרכו דרכיו ולא מחשבות לבו מחשבותיו, בלטי אתה, אשר אם תכתשנו במכתש בעלי, לא יסורו קשי ערפו ועוז פניו ממנו... ועל כן לא יפלא עוד בעיני לשמוע מפיך דברי חכמה כאלה; וגם על מעשה המנהל לא אתמה תמוה, כי הלא רק במקום אשר המשגיח מקשיב על דבר אמת וצדק, רק שם יהיו גם המשרתים צדיקים... ואך את זאת אגיד לך, (ואתה במובך תסלח לי, כאשר הנני כולת לך על דבריך) כי חכמתך ודעתך אלה אשר הודעתני בזה, לא מלבך ולא מלב בני ארץ מכרותיך יצאו, כי אם מלבב אנשי חשך ואפלה מגרת אשר חיו לפני מאות בשנים, בטרם נגה אור הדעת וההשכלה על שמי אירופה, ואשר השאירו שמם וזכרם אחריהם בספרי דברי הימים לבני האדם לחרפת נצח ולדראון עולם..."

„הבעבור כי זקנה האמת, על כן בוז נבוז לה?" השיב האיש במנוחה ובלעג. —

„אבל הרגע נא, עלם יקר, ואל תתן את פיך לחטיא את תבונתך!..."

„את תבונתי? היש תבונה בלבב איש, אשר לא מבני הבלטים הוא וגם דמי הדורנים (Teutonen) לא יזלו בעורקיו?"

„את תבונתך ואת דעתך" ענה האיש ויעמד פניו. „לבי ינבא לי, כי לב רגש מלא אהבת צדק בקרבך, על כן אמרתי, אל תתן את לבבך לחטיא את תבונתך".

„ואתה אמרת, אדוני, אל תתן את פיך לחטיא, ולא את לבבך?" —

„כן הוא. אבל הטרם תדע, איש צעיר לימים, כי לבני הנעורים לבבם בפיהם ורק לזקנים פיהם בלבבם?"

„אמנם כי איש תבונות אתה, גם זקן ונשוא פנים; אבל הלא תדע גם אתה אדוני, כי יש חכמים אך להרע, וכי הזקנה לא תסיר את האולת הקשורה בלב האדם?"

„ואת החכמים והזקנים כאלה ימנו גם בני הבלטים?"

„כן הדבר, כאשר שמעתי".

„הלא זה הדבר אשר דברתי, לאמר: אל תתן את פיך, או את לבבך, לחטיא את תבונתך!"

„היש את לבבך לבאר את דבריך?"

„יש ויש! אך שתים אשאלה מטך אל תשיב את פני".

„שאל אדוני, כי לא אשיב את פניך".

„ראשית שאלתי ובקשתי, כי לא תרגז בשמעך ולא תקצוף בדברך; כי לא בכעס וברגז יצא משפט למענהו. וזאת שנית: הנה אנכי, מבלי אשר חפצתי ומבלי אשר דמיתי, גליתי לך, מי ומה אני; ועתה אל תכחד ממני, כי כמישרים אשפוט גם אנכי עליך לאמר, כי ממי יהודה יצאת, או אולי גם היום עוד עברי הנך מן „המלומדים אשר בהם?"

„ואם עברי אני בעיניך, כי עתה הלא משנה רעה עשית לדבר באזני דברי עתק כאלה על אחי ועמי! ואיה הנמום היפה אשר יתפארו בו אחיך הבלטים?... אך אל נא יפול לבך עליך אדוני, כי לא עברי אנכי ולא בן בנו של עברי, איש רוסי אנכי מבטן ומלדה וגם אבות אבותי אך רוסים היו, ולאות אמת, כי כנים דברי, אגידה לך את שמי ושם משפחתי בטרם נפרד איש מרעהו".

„חבה יתרה נודעת לי ממך אדוני, כי תהפוך בזכות אנשים אשר לא קרובים הם אליך גם לא ידעתם מתמול שלשום. אמנם כן, רב טוב לבך וגדולה מאד צדקת נפשך!"

— ובכל אלה קרובים אלי האנשים האלה, עצמי ובשרי הם ככל האדם אשר בארץ הנבראים בצלם אלהים כמוני; ומה גם כי בני ארץ מולדתי המה אשר בצרתה גם להם צר ואך בשלומה גם להם שלום. ואם לא ידעתים, הלא גם אתה אדוני לא ידעתם מתמול שלשום, ובכל אלה לא יתרפך לבך לתתם לבני בליעל רק יען וביען — כי עברים המה?!...

„ואם כן, הלא גם הבאראָנים הבלטים עצמך ובשרך המה, גם לא ידעתם כאשר לא אדע אנכי את העברים האלה,

— אף כי באמת די לי לדעת רק כי עברים המה — ומדוע זה הפך לבך לשנוא את הבלטים האלה ולא תאבה להפוך גם בזכותם, עד כי תכבר גם את העברים על פניהם? הוא הדבר אשר דברתי לך מראש, לאמר: אל תתן את פיך לחטיא את תבונתך!" —

„לא לבי הלך לשפוט באף את בני ארצך ולאמר כי הכל סר, יחדו נאלחו. וגם המעטים בהם, אשר ידעתי אל נכון כי לא למשפט ישורו ולא בצדק ינהגו, גם עליהם לא תאמר נפשי כי השחתו משרש וכל דבר טוב לא ימצא בהם; אך דבר בליעל אחד יצוק בם, אשר בגללו יגרע ערכם בעיני כל משכיל על דבר אמת וצדק מערך כל האדם אשר לא יהי צדיק בארץ ולא יחטא... ורק בדבר האחד הזה אשר יוזדו בו, לא תהיה להם כל תחנה בעיני ובעיני כל אוהב אמת ודורש משפט בארץ...

„ומה היא חטאת בני הבלטים האלה, אשר בגללו ינתנו בשפל תחת כל שפל מן החוטאים והפושעים, אשר בארץ?" שאל האיש ויהי כמצחק.

— „גאותם וגאונם ולא כן בדיהם! ענה עול הימים מנהמת לבו, כי לא על העברים בלבד המה משליכים נעלם ומגדילים עקב ברגל גאוה ובוז, כי אם על כל איש ואיש מכל גוי ומכל משפחה אשר בארץ מולדתנו... כי בעיניהם אך המה החכמים והנבונים, הרוצים והמשכילים, הישרים והתמימים אשר בכל מלא רחב ארצנו, ובני יתר המשפחות היושבות אתם, הקרובים אליהם והרחוקים מהם, אך בני בלי תרבות המה, בוערים ולא ידעו, רפי ידים וחסרי לב, אשר ידיהם לא תעשינה תושיה, אנשים אשר לא לאמונה יגברו בארץ ואת כל הישרה יעקשו... ולא לבד כי בוז יבוזו לכל אשר לא אציל בלטי יקרא, כי גם את חלקו במשפטי האזרחים יגרעו ממנו, כאלו רק להם לבדם נתנה הארץ... ולולי תעמוד הממשלה לימין הנחלשים העשוקים ורצוצי המשפט, כי עתה לא היתה להם תקומה בפני העריצים האלה. ועל כן אל נא יחר בעיניך אדוני, אם אשוב על דברי אשר דברתי לאמר: כי לא יפלא בעיני לשמוע מפיך את המשפט הקשה אשר חרצת על העברים האלה, אשר לא ידעת מי ומה המה..."

„ואחיך הרוסים כלם כמוך אהב יאהבו וכבד יכבדו את העברים?" שאל האיש בלעג. — „ומי הגידלך, כי אוהב אנכי את העברים, וכי אהבה אני דורש ומבקש להם גם מאת כל איש, אשר בארץ? רק אהבת משפט ואהבת מישרים הנני דורש מאת כל איש לכל אדם אשר בארץ, ורק באשר הוא אדם ולא באשר הוא נוצרי או עברי, או באשר הוא בלטי או רוסי, או הודו או כושי, יען וביען כי אב אחד לכלנו, אל אחד בראנו, ואיככה נוכל ונבגד איש באחיו?... ועל דברת אחי הרוסים אשר שאלת, אומר לך, כי הרוסי בכלל לא ישנא איש בלבבו גם לא יבוז לכל אדם בנפשו; ואם לא יאהב את העברים גם לא יתן להם כבוד ויקר, הוא רק מאשר לא יוכל איש המהלך בתמו לאהוב ולכבד את אשר לא קרב אליו להיות עמו. יען כי לא בתבונתו יכבד ולא בשכלו יאהב איש תמים האמון על פי דרכו, כי אם בלבבו ובנפשו. ואך אם יקר מקרהו, כי קרב יקרב איש אליו וימים ושנים יתהלך עמו, אז כרע כאח אהב יאהבנו וכבוד ויקר יעטרהו, מבלי הבט אל צור מחצבתו ואל תורת האמונה, אשר הוא חי על פיה, לא נכר לפניו נוצרי לפני עברי ורוסי לפני צרפתי... אבל ההיה תהיה כזאת בין הבלטי ובין הרוסי, ואף כי בין הבלטי ובין העברי?... לא תקום ולא תהיה! אמנם כי יש גם בקרבנו אנשים הנראים כשונאים את העברים בלבבם וכמבזים אותם בנפשם, ואשר עוד יתעיבו עלילה להעיר ולעורר עליהם שנאה ומשטמה בקרב העם: הלא המה כותבי הפלסתר כסובארין, גליצין, פיכנא ודומיהם; אבל מלבד כי האנשים האלה אך מספר המה ונער יכתבם*), הנה היודע את לבב הרוסי בכלל ואת לבב האנשים החטאים האלה בפרט, ידע אל נכון, כי גם שנאת האנשים האלה את העברים אך למראה עין היא, וכי באמת לא משנאתם אותם יעשו זר מעשיהם, כי אם מקנאתם בם, או מאשר העיר האחד מהם את אפם וחמתם עליו, ומבלי אשר יוכלו להנקם באחד הזה ולכלות חמתם בו, על כן ישלחו ברעה את פיהם ואת עטם להתנפל על כל עמו ולהשליך שקוצים על כל מולדתו. אף אמנם כי תועבה גדולה יעשו האנשים האלה, לפקור על הכלל את עון

*) הנני מעיר לקורא הזה, כי הדברים האלה נכתבו בשנת תר"מ.

היחידים; אך נכון לבי בטוח מאד, כי לו הואילו היחידים ההם, אשר הם נחרים בם, לכפר את פניהם ולעשות אתם ברכה, או לו השכילו מליצי ישראל הבאים לדבר אתם משפטים בשערי כתבי עתיהם ולהוכיח כחשם בפניהם, לו השכילו המליצים האלה לעצור ברוח הרגז והכעס אשר בלבם (בישר ובצדק), וידברו דבריהם בשובה ונחת ובלשון רכה, מבלי שפוך גפרית הלעג ומלח המהתלות על מדורת הפלמיק להרחיבה ולהאדירה — לו היתה כזאת כי עתה — בימיני נשבעתי — כבר הרפו מנאציהם ומלשניהם מאף, כבר עזבו את חמתם וחדלו לעולם מהיות לרועץ לבני ישראל ולמכשול ולפוקה גם לבני עמי ואחי, ההולכים בתמם ולא ידעו לחרוש כל רעה על היושבים לבטח אתם...

„אמנם כי אהבה רבה אהבת את העברים, חמלה גדולה חמלת עליהם! רבה וגדולה אהבתך אותם עד כי קלקלה לפניך גם את שורת הדין, אשר אתה דן את אחיך בני עמך לאמר, כי בהם השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים..."

— לו יהי כדברך, ענה עול הימים בשפתים דולקות, לו יהי כדברך... אבל הלא תתן תודה אדוני, כי אם יתן איש עברי, או גם איש רוסי לא לבד את כל הון ביתו, אבל גם את נפשו ובשרו באהבת איש מחורי הבלטים, הלא בוז יבוזו לו?...

„לא אוכל לכחד כי כן הדבר", ענה האיש בשובה ונחת; „אבל התשים אשם את נפש חליש הגבור על כי לא יארח לחברה את כלבי הצאן?... ומלבד כל אלה, העל האהבה יחיו העמים והגוים, אשר בארץ, איש את אחיו? ומה לי ולאהבת אנשים, אשר זרו לי מבטן ומלדה? מה לי ולאהבת אנשים, אשר לא הלך נפשם הלכי ולא דרכי לבי דרכיהם? גם הלשון, גם החנוך, גם הכשרון לכל מעשה, גם הטעם וגם ההרגל, הכל כאשר לכל, אשר על פיהו יחיה האדם גם יגדל וישתלם בארץ, יפרידו בינינו, והאהבה מה זו עושה?... אנו אין לנו בלתי אם להתהלך כרעים וכאחים עם אנשים ישרים בני תרבות כמונו; ורק על פי תורת אדם המעלה ועל פי מצות העת נמשוך חסדנו גם לשפלים ונבזים... אך רחשי לבנו ורגשות נפשנו — רק לנו הם ואין לזרים חלק בהם: לנו לבדנו הם, ואותם נתן רק אל הטוב והישר בעינינו!..."

— לא אשוב לשנות את דברי אשר דברתי בפה מלא לאמר: „לא אהבה, כי אם משפט צדק ואהבת חסד הנני דורש גם אנכי מאת כל איש לרעהו. גם על תוכחתך במשלך על אדות הליש והכלב לא אשיב דבר. אך אחת אשאלך, אדוני, הודיעני במובך: המבני ברית החרשה אתה?

„ושאלתך זאת מה זו עושה?"

— אם מבני בריתנו אתה, אדוני, הלא תדע כי לא רק את הצדק והישר ולא לבד את המשפט ואת הנכוחה תדרוש מאתנו התורה החדשה הזאת, כי אם אהבה, אהבה ואהבה!... לא לבד אהבה לטובים ולישרים, לא לבד אהבה לרעים ולחטאים, אבל אהבה גם לאויבינו ולמשנאינו!... ומה זה תדבר את דבריך עוד? התורה שלישית, חדשה מן החרשה, לכם בני הבלטים?!...

„דברי מחוקקנו אלה אינם ככתבם וכפשוטם, כי אם דברי מליצת ומוסר ליחידי סגלה, ולא דברי חק ומשפט לגוים ולממלכות. כי לו היה לנו לחק ולמשפט, לתת למכה אותנו על הלחי האחת גם את השנית, כי עתה לא היה כל חק וכל משפט בארץ, ולמה זה נתן לנו שופטים ושוטרים בכל שערינו?... אך הנה קול שריקת החליל ומרכבת האש עצרה את מרוצתה; אות הוא כי קרובים אנחנו למקום תחנותנו. גם קול הרעב והצמא דופק בקרבי, על כן נרדה נא ונסעדה לבנו, אחר נשוב ונדבר עוד".

אכול ושתה, אדוני, בכל אות נפשך, ואנכי את מקומי לא אנה, כי לא אוכל לעזוב את האמתחת אשר אתי, בידי האנשים האלה, אחרי שמעה אזני מי ומה המה; גם כבדה היא מלקחתה אתי, השיב עול הימים כמהתל. אך הנה אמרתי להגיד לך מי אנכי, על כן הואל וקחה את כתובתי זאת.

„האין את נפשך לדעת גם את שמי?" שאל האיש ויושט לו גם הוא את כתובתו.

— את מכבדי אכבד, ענה עול הימים, ויקחנה מידו.

הבלטי יצא את העגלה ושכני קם ממקומו ויאמר אלי: שאני, אדוני, עיף ויגע אנכי, כי לא נתתי שנת לעיני מתמול שלשום, על כן אם לא ירע בעיניך, כי עתה אשים את המסות על העששית.

„עשה כלבבך" השיבותי אנכי, ואחרי מלאו גם האנשים היושבים ביתר הקופות, ויאמרו פה אחד: עשה כלבבך ואיש ממנו לא יפריע את מנוחתך.

„אל לכם אדוני", ענה האיש, „חלילה לי מהיות לכם למפגע, עשו איש הישר בעיניו, ואנכי הן יחרו אשכבה ואישן כי עיף אנכי, על כן גם קול הרעם בגלגל לא יעירני משנתי".

אחרי דברו כזאת שם את אמתחתו מראשותיו, אסף את רגליו על מושבו ויתכס בשמיכה. רגעים אחדים היתה דממה דקה בכל העגלה ולא נשמע כה בלתי אם נחרת שני השכורים אשר בירכתי העגלה, גם הלטושים והנשים היושבים שמה נמו שנתם, ורק אחת, והיא הצעירה משתיהן, אשר שם אחד הישנים את ראשו על ברכיה, התעודדה לרגעים להוציא את ימין הישן מתחת למטפחת אשר עליה ובכל פעם פתחה את עיניה ותכס סביבותיה.

פתאום נפתחה הדלת ברעם וברעש והמנהל בא ואחד מנושאי הסבל אתו ויקרא בקול גדול לאמר: איפה ישב בזה הכרן הזקן? ובטרם יענהו איש מאתנו נגש אל המגרעת אשר מעל ראשי, ויורד משם אמתחת עור קטנה, אשר עליה היה מצומד פח נחשת קלל ועליו מפתחות ארבע אותיות: F. ק. P. R. גמיות ואיה הכרן? שאלתי לתמי.

„הכרן לא ישוב עוד הנה, כי לקח לו מקום בעגלה אחרת", השיב המנהל ויצא ברעש ואת הדלת סגר אחריו.

כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל

נַעַר אֶחָד חָלַם חֲלוֹם בִּשְׁנָתוֹ
וּלְפָנָיו הוּכָנוּ מַעֲשֵׂי מִרְקַחַת
אַךְ אֵין בְּיָדוֹ לְמַלְּאֹת בָּם תְּשׁוּקָתוֹ
בְּאֵין לוֹ כַּף הַמַּטְעַמִּים לָקַחַת;
מֵאָז וָהָלְאָה — יְעָצוּהוּ כִלְיוֹתָיו —
שָׂם לוֹ הַנַּעַר כַּף מְרַאֲשֹׁתָיו;
אוּלָם, מֵאָז מָצָא לוֹ הַתַּחְבֻּלָה
גָּז הָעֹנֶג, אָבְדָה חִישׁ הַסְּגֻלָּה.

* *
*

יִשְׂרָאֵל גַּם הוּא חָלַם בְּהָקִיץ חֲלוֹם
כִּי נָכוֹן לְפָנָיו כָּל טוּב הָאָרֶץ
רַק לִהְיוֹת מָכְשָׁר קַבֵּל טוּב וְשָׁלוֹם
עָלָיו לְהִתְאַמֵּץ גַּם לִפְרֹץ פָּרֶץ;
וַיִּלְמַד, וַיֶּחְכַּם, לִשְׁכֵנָיו הִתְקָרֵב
עָשָׂה כְּמַעֲשֵׂימוֹ, בַּגּוֹיִם הִתְעָרֵב
אוּלָם מֵאָז גָּז הָאֹשֶׁר, נָמוֹג וַהֲלֹם
אָפְסָה הַטּוֹבָה, וַיִּקַץ וְהִנֵּה חֲלוֹם!

גראיעווע בפולין

אברהם מרדכי פיורקא

בדרך בצאתי

מעשה שהיה

מאת

וואלף יעבין

א.

— אַחרת המועד — קרא לי השוער בחפזו לבא אל בית הנתיבות וחבילתי בידי — הנה הצלצל השלישי.

— הלא עוד שעה תמימה למועד צאת המחנה (צוג)? — שאלתי.

— הטרם תדע כי השתנו אתמול סדרי סלוק מסעות?

שמעתי את שם סדרים ושנוייהם — ואָדום, כי זכרתי את התלאה אשר מצאה את עמי מיד אויביו בשם „קלקולי סדרים" ואקבל באהבה וברצון להתענות מספר שעות בנדודים וחבוק ידים.

ומרכבות הקטור עמו, שטו לדרכן, ובית הנתיבות נשם נדם כלו ולא נשמע בו בלתי אם צלצלי הצנצנות והצלוחיות בהרחצן בידי הסוכנת השמה בזיביהן וסודרת אותן על שלחן המרזח ופעמי הסבל (הפורק ומוען את הכבודה בנסוע המחנות ובבואן), המתהלך בכבד ראש ובכבד רגל ומשמיע קול בצליל מעותיו, אשר הוא מונה מיד ליד. השוטר חובק את ידיו, עושה שפמו ומפהק. מכל הנפשות האלה, אשר אין להן בעולמן בלתי אם ארבע אמותיהן בלבד, לא מצאתי לי חבר לשית עמו שיחה כל שהיא למצא הפוגות ליגון לבי אשר יעור, מדי שבתי בדד למן היום אשר ראיתי המשסה אשר נשסו בתי בני עמי. עוד לי שתי שעות לשבת שם. אך הבה נא ואצאה כי עוד רגע יבא הנה המחנה אשר יצא זה מעט מתל-פרס בַּתַּחֲנָה הקרובה, כי מעודי אהבתי להתבונן על השר הממונה על הדרכים וקיטור שמו; השר הנבהל הזה ההולך על גחון מלא מים ולבו בוער באש, ירוץ בצואר נטוי גרון ועיניו ישית לנטות בארץ; יומם תכהינה ובלילה יהיו כלפידים. עתה ישום ישאף, מנחיריו ינדוף עשן וקולו כקול מפוח נחר; עטישותיו ונחרותיו סדורות וחטופות, רצופות וקטופות, ... הפעמון נתן אות, המחנה עמד מלכת, האקטורים*) מהרו, את

*) קאָנדוקטאָרען, צוגפיהרער, (מכילתא בשלח: כי ברח העם) משרש ago, egi, actum.

הבריחים העבירו, הדלתות פתחו והנוסעים ירדו איש וילקוטו בידו ויבאו אל הבית — ואני נותרתי בחוץ ואתבונן באיתן הנורא הזה המעתיק הרים בכחו ופני עבד כושי פניו. — הגידה נא שר שרים! מי נתן אותך עבד? כי אתה שם ברכב אש וסוסי אש ככפוי שד נרדף על צווארו, אל מקום זה יסד לך אנוש דכא? האמת הדבר, כי למען ההם חטאת לא תוכל כפרה, נגזר עליך להיות נע ונד כל הימים, עבד לרבים נושא אותם על כתף ומרדף בלי חשך? האמת הדבר? או יען כי צוררים לך העגלונים על כי התחרה את הסוסים הנותנים להם לחם ויין בעד מלא כף קש יבש, יאמרו ככה? — וישום וישרוק ויאנוק כחלל רהב ויגח ויחפז לדרכו, ולשאלתי — אין עונה ואין פונה.

שבתי אל בית הנתיבות והנה איש כבן עשרים ושתים שנה בא אל הבית ויפן כה וכה ויגש אל המרזח ויצו למסוך לו כוס שכר, ומתחת לְכִּסְכְּתָּרֵי הזכוכית הכפוים על הקערות הוציא אשפר אחד וחלת להם חמאה אחת ויקח את כוסו, מגתו ופתו וילך לתור לו מקום לאכלה. פתאום פגעו עיניו בי נִגַּבְּ איש את רעהו.

— שלום לך בנימין — קרא בגשתו אל שלחנו — שמחתי לראותך פה, הגם אתה הולך בדרך מלך?

— לא חֲבֵרִי ידידי, בדרך יבוק אני הולך ובעוד חמשה ועשרים רגע יבא הנה המחנה ההולך שמה, ולך עוד להוחיל שעה וחצי.

— אם כן הדבר — אמר חלדי — אל נא נבלה את מעט הרגעים היקרים בדברים בטלים, כי במצא תלמיד חבר את חברו לא אוציאהו חלק. ועתה אלכה נא ואביאה שנים שלשה בקבוקי יין, צלי ארנבת וגבינה והטבנו את לבנו עד צאתך מזה.

— אי זה רוח עבר עליך — קראתי — הלהאבילני דברים אשר תועבה המה לי אתה אומר? הלא ידעתני מתמול שלשום!

— כל עוד אשר היית ברשות הוריך לא קראתי לך לאבול מזבחי, מפני דרכי שלום, לבלתי שלוח רוח רעה בינך ובין הוריך, אך הידוע אדע כי גם אחרי צאתך מרשותם, וחכמי המורים מלאו פיהם תהלתך ויסמכו את ידיהם עליך, לא ימסו אסורי חבלי השוא מעל ידיך?

— מה לתהלות חכמי המורים ולאסורי מאבלות? שאלתי ואצחק —

— יען כי הכם מוסמך כמוך הולך את חכמים — ענני — וחקים אלה יתנו את הדבק בהם לצחוק בעיני חכמי עמים.

— והלא יותר מאשר אני מתהלך בין חכמי

עמים, בתוך עמי אנכי יושב. ואם אפיר הקים אלה לא לצחוק אהיה בעיניהם, כי אם כלועג להם, לאלהיהם, להורתם ולמולדתם.

— ולמולדתם? שנה את אחרית דברי כמשתומם — הגם אתה נדחת אחרי השוטים העוזבים ארץ מיושבת ומתוקנת, וחכמה והרבות ללכת לנוע במדבר ערב? עלם אהד הולך רוח ידעתי אשר נדר נדר להסתפק בשלשים פרוטות ליום כל עוד לא תמצא ידו להוציא לחמו מן האדמה אשר יעבוד במדבר ההוא, האין זה משגע? — זאת דבר ויתן קולו בצחוק.

— מי יתן ידעתי ואמצא את המשגע הנעלה והנדיב הזה, קראתי — כי עתה ענדתיהו עטרה לראשי.

— אמנם שוה מאד לדרוש ולתור בחכמה למען עזב חמדת אירופא ולהיות אכר באחריתו — הוסיף חלדי לדבר וללעוג.

— לא אֶתְוַכּח עמך יקירי, כי אתה בן דורך אתה, דור אוכל לתאבון, ותאבונו ישכיל פיהו וימלא אותו תוכחות לערוך משפט עם כל הנוטים ממנו ימין ושמאל, ואני בן עמי אני אשר לא יפצה פיהו לבא בדברים כאלה, בלתי עם איש אשר יודע הוא בו כי מושל הוא ביצרו ולבו ברשותו. וחברינו, אשר לעגת להם, יקרים לי מאד, ובאשר ילכו הם, הולך גם אני; עמם עמי ואלהיהם אלהי! —

— מה היה לך! — קרא חלדי — והלא כל הימים שהיינו משמשים יחד במדרש המדעים הלכת מנגד לבני שאון ההם, לבד מאשר התהלכת עם אֲנַיָּעם חברנו, ומי הפך פתאום את לבבך?

— גם אני עם גם כל חברינו ידעו היטב את אשר עם לבבי, אך אין דרכי לכלות כחי בדבר שפתים, כי פרקי הפתגם: „אמור מעט ועשה הרבה" תלוים זה בזה ובסור האחד לא יקום השני, על כן בחרתי לחשוך פה למען שמור את חֻמי בקרבי, אך אשימה נא קץ לדברי כי לא להפנות אלי באי עולם, ולזכות או לצורד נפשות באתי, כי גם בזה — איש ישראל אנכי.

צלצלתי והמלצר נגש ואצתי להגיש לי כוס חמים ומעט תפיני שקדים ואשלם לו ואוכל ואשת וחלדי שתה את כוסו, ויאכל את הבשר את אשר לפניו ויצחק ויאמר: אני שותה ואתה שותה, אני שותה צונן ואינני נופה, ואינני מזיע והצונן יהפך לחום בקרבי להרבות דמים ולהוסיף כח, ואתה שותה חמי חמים ומצחך נכוה מן האד העולה מהם והברא לא יבריאוך ותחת דם יתנו לך רק זעה; ראה נא אחי את תמרות הקיטור העולים מבוכך מתגוללים ומתבוללים יחד לעתר ענן קטרת, אחרי כן ידעכו ממקומם, יפוצו איש לעברו, יעופו יסופו ואינם, מעט מעט יפוג החום מן המים אשר מתחת וגם אד לא יוסיף לעלות.

— כן ידידי — הוספתי על דבריו — אלפי שנים נפוצו הטללים האלה לכל רוח, עלו בתהו ויאבדו, עד שבא הכם אחד ולִמֵּד כי הבל נדף זה אם יאסף בתהבולה ונתן בכלי והיה לאיתן כביר ונאור, ויד כל הכם תְּבַוְנֵהוּ ותסדרהו לעשות את אשר רבבות ידים לא תעשינה. — אך, הנה קול הפעמון, המחנה בא ואתה שלום... — ויחבק את ידי ויקרא שלום שלום ואקח את חבילתי ואצא ויצא עמי גם חלדי, והנה קול המולה קול מחנה ההולך וקרב. עוד מעט קמו עמדו כל מרכבות המחנה.

ב.

עוד הפעם תקעתי כפי לחלדי ואעל אל אחד האתיקים (נעבענציממער) במרכבה אשר לא היה איש בהוכו ואשב שם על הַמִּכְפַּק, הוא הכסא אשר אין שם כי אם כדי מושב איש אוזר; במושב כזה טוב לאיש אשר יסע יחידי בלי מודע. אחרי כן עלה שר זקן תולה ועוד שני גברים ואשה אחת כבת שלשים מעלפת בצעיף, כלם אנשים לא מבני ישראל המה, וריח התמרוקים מלא את כל האתיק. האקטור חש ויעל אור בעששית כי היום רד מאד ויפן וירד, ויך ברלת וינעול. המחנה החל לזוז ממקומו בנחת והאשה נגשה אלי ותאמר:

— הואילה אדוני ופנה לי כרב חסדך את מקומך כי טוב הוא להשען ולהרדם בו. ואתה אדוני הלא גבר אתה רגיל בדרכים יותר מאשה, ואף כי אין דרך היהודים לכבד את המין היפה אבל הלא אתה מן הצעירים היודעים מה טוב ומה נאה.

לשמע הדברים האלה עברה עננה קלה על פני הזקן, ואני אמרתי בהנערי לעמוד:

— אמנם, שרתי, אתברך בלבבי לדעת מעט את הטוב ואת הנאה, אך לא אף כי יהודי אני כי אם יען כי יהודי אני יודע אנכי לותר משלי למין הכושל, ובכן בכל לבבי הנני לפנות את מקומי לך, אשה כבודה, לולא היה פה ארון זה הכושל שבכלנו...

— היהודי יורנו דרך ארץ?! — קפץ ויקרא איש בריא בשר, כרשו מתקשקשת בלכתו ועיניו גדולות כשתי נלות זכוכית כהה — עוד מעט ושנית לנו פרק בתלמוד; הנשמע או נראתה נבלה כזאת להשיב פני אשה ריקם!

— הלא זה דברי — עניתי — כי גם אנחנו יודעים לעשות נחת רוח לנשים, אך יען וביען כי

תרבות אבותינו טהורה ועתיקה, מחמרת היא בבקור חולים ובהדור זקנים יותר מכבוד נשים. על כן שמרתי את מקומי לישיש החולה עד אשר ישב איש איש על מושבו, כי ידעתי ארחות אחינו בני אירופא עם המוסר אשר כל עוד שרגש החמדה איננו מזדקק לו לא ישים אליו לב.

הזקן נעור ממקומו ועיניו מלאו רגז על בעל הכרש אשר התגעש לשמע דברי אלה, רק האשה לא נתנתהו לקום ולהתעורר ותאמר אל חורפי:

— הרף נא אחי, אם פוגע אתה בכבוד ארוני זה, הלא בכבוד אבינו היקר אתה פוגם, אשר את ריב שבתו רב מידינו ואשר בשלו אנחנו הולכים להנעים ולהקל עליו דרכו. ואתה ארוני — אמרה אלי — שא נא לי כי נגעתי בכבוד עמך בתחלת דברי עמך, אמנם נואלתי לשום את החולבים היושבים על נכסינו ואת הרוכלים המחזירים שם למופת לכל בני עמך, אשר אין ספק כי יש אנשי חכמה וצדק גם בתוכו.

— אם מצאתי חן בעיניך, שרתי — אמרתי בהשתחויתי אליה — הושיבה נא את אביך הנכבד על מקומי, כי למענו נשאתי חרפה מיד איש אשר לפי העולה מדבריך חייב הוא בכבודו יותר ממני, וחרפה כזאת ערבה עלי מכל ענג ומכל כבוד. ואתה ארוני הישיש הנכבד קחה נא ברצון מידי את המקום אשר פניתי לך.

והזקן הטה את ראשו ברב חן ויגש וישב, ואני ישבתי על מקומו, ואיש ריבי כבש פניו באשנב ולא הוסיף להביט גם בפני, גם בפני כל ההולכים עמו. ואחרי שישב הזקן על מקומי ענה ואמר:

— לו היה מוסר אביכם לעיניכם, כי עתה בשתם לשאת על שפתיכם שם נוצרי או יהודי; רוכל או חולב בדברכם על הדעת והמוסר, כי כלנו אדם אנחנו. כמה יגיעות יגענו, אנחנו הזקנים תלמידי המאה הקודמת, דור הפילוסופים, להכשיר את לב בנינו אל תורת האדם; אל הומנות*) אשר לא תבדיל בין עם לעם ובין דת לדת, והנה רוח באה מעבר המדבר, רוח בער ותך את בנינו בתמהון לשנוא כל עם נכרי ולקרא לשנאה הנבלה הזאת אשר היתה לשטה בידם — „תורת המולדת" (טהעאָריע דער נאַציאָנאַליטאֶטען)! לב איש זקן ידאב בקרבו, בראותו את מעשי ידיו בטלים בחייו! — על הצעירים — כי אין מעצור לרוחם — לא אקצוף, כי הדם הוא הנפש בקרבם ולא הרוח, אך על חברי הזקנים החכמים כי שנו טעמם לרוח היום וינודו כנוד הקנה במים, חרה לי עד מות! אות הוא לי, כי שגיתי שבעים שנה לחשוב קנה רצוץ למטה עז!

— למשיבת נפש דבריך לכל אוהב צדקה וחסד, ישיש חכם ונכבד — אמרתי — אך בחסדך תרשני לאמר דבר אשר הוגד לי בשם חכם מובהק: „תורת המולדות טובה היא מאד, והרשעים והשוטים שקלקלוה עתידים לתן את הדין".

— בדברים אלה יש הרבה להימין ולהשמאיל, ידידי הצעיר — ענה הזקן, ואיש גדל קומה ועיני תכלת מפיקי עז ונעם לו, נגש אלינו ויאמר:

— שאו נא לי ארוני כי אפריעכם, ואתה ארוני השר, זכר נא כי הדבר קשה לך ברבויו, גם עברו ששה רגעים יתרים על השעה אשר לך לקחת את הסמים. — ויען הזקן:

— טוב דברת, ארוני הרופא, ולקולך אשמע, אך דבר גדול דבר ארוני הצעיר הזה על התרבות העברית העתיקה ואותה אני חפץ לשמוע מפיו. אולי ייטב בעיניך, ארוני הצעיר — אמר בפנותו אלי — להשתעשע עם הרופא החכם בדבר הזה, כי בדברים האלה כים אחד לשנינו ומן הטוב אשר ייטב לו ייטב גם לי.

— בכל לבי נמצאתי לפקודתך ארוני, אם רק לא אכבד בדברי על ארון זה.

— אמצא נא חן בעיניך ארוני להכירני — קרא הרופא ויתן ידו לי.

— ונפשי תיקר בעיניך ארוני לרעת את שמי, עניתי.

ונגד את שמותינו איש לרעהו ואקח מידו את הכרטס אשר לו ואתן לו את שלי. והרופא אמר אל השר:

— עתה ארוני תן שנת לעיניך ובתך תשמור עליך ואני וארוני הצעיר נשב באתיק הקרוב, למען יטהר עליך האויר, כי את האשנב לא נוכל להניח פתוח בעת אשר אתה ישן. —

בדברו זאת הוציא בקבוק של הַפְּתִּקִי*) ויצוק אל כף כסף וישקהו וימהר ויסעדהו, ובתו שׂמה כפת קטנה מראשותיו ותכס את מרגלותיו בשמיכה ותשב מנגד לו והזקן שאלני בשפה רפה, כי היה עיף:

— עד אנה תסע ארוני? —

— עד פסגה — עניתי.

— ואנחנו נסע עד הַתַּחֲנָה שלאחריה — אמר הזקן — ואולי אישן בעת רדתך, ועתה ארוני הָיֵה

*) הוּמאַניטאֶט (ילקוט פינחס).

*) אַפּאָטהעק (ע"ז פ"ב).

ושלום! שמחתי מאד להכירך, כי נער נבון יהיה לאיש חכם ומי יודע אם ירבו חכמים כאשר עם לבבנו בדור הבא, כי הם רק לתחבולות חכמה יקראו לא לצדק ולמישרים! —

— ולך אדוני הישיש, יתן ה' שלום בעצמיך וימים על ימיך יוסיף, ועיניך תראינה את מין האדם מחדש נעוריו בחכמה ובצדק כאשר חזו נביאי עמי! —

— אמן! ענה הזקן — כדברך כן יהי! — ויעף וירדם, ואני והרופא יצאנו על ראשי אצבעות רגלינו דרך הפתח הפונה אל האתיקים האחרים ונשב בהאחרון שבהם. הרופא הוציא מקופת כסף סִגָרָה, ויצת אש בה ויקטר וקופתו פתח גם לפני, ואברכהו ואומר לו כי אינני מקטר, ואחרי אשר עברו בינינו פמוטי מלים, התגלגל הדבר בפי הרופא לאמר:

— דע לך אדוני, כי אוהב אנכי את עמך אהבה עזה, — ואל הפצר בי להגיד לך מה ימריצני לאהבה אותו — על כן ברכתי את טעמך הלילה הזה, כי במשפט כלכלת את דבריך, אך אם טוב אני בעיניך, הודיעני את דבר כבוד האשה בישראל אשר אמרת.

— הנני לעשות רצונך אדוני ככל אשר תשיג ידי. —

— בכל לבי הייתי תאב לדעת, אם גם הגוי העתיק הזה, ידע להוקיר את האשה ככל אשר הוקירוה עמי אירופא.

— לא אדוני, באירופא היה כבוד האשה פרי חמדה, לא פרי מוסר, כי האבירים (רימטער), אילי הברזל, אבות השעבוד והעבדות, הם הולידוהו ויגדלוהו בחיקם, ומי זה יואל להאמין? כי האנשים האלה, אשר דמים ואבדן שמו להם למשלח יד ובדמעות עשוקים רחצו, עמדו למעוז למין הכושל.

— אבל אדוני — קרא הרופא — איכה תכחיש את המפורסמות והלא כלנו יודעים כי גם בימי האבירים נתן כבוד לנשים?

— עליה אני דן, עניתי — ידעתי כי במקום השעשועים והחשק בטרקלין*) נתן לה כבוד, לא יען כי אשה היא, כי אם יען כי נקבה היא, ובועד „טרידענט" נמנו וגמרו כי רק האיש נברא בצלם אלהים ולא האשה.

— ובאיזה מקום זכו הנשים בישראל? — שאל הרופא.

— יען כי אבותינו לא היו בני טרקלין מעולם — אמרתי — כי אם אבות משפחה, בעלי

*) זאלאָן.

דרך ארץ *), על כן חששו ליפוי כח המין הכושל מן המין התקיף, לא במקום החשק כי אם במשפחה וגם במקום המשפט וליתרון זה קראו בשם „חִנָּא" **) לאמר: חן וחנינה למין הכושל, ושם זה מביע רגשות לב יותר משם הצרפתי Politesse אשר אין מקום בו ללב ובשר בהיות כלו צפוי וטיח.

— אמת נכון הדבר — אמר הרופא — אם היתה זכות הנשים לרוח משפט ליושבים על המשפט, אות הוא כי רוח נדיבה זאת מוטבעת היא עמוק עמוק בלב העם, לא כרגש טעם עובר, כי אם כרגש מוסר קבוע. סוף דבר, צדק ומשפט אני רואה בזה, ושני אלה גדולים המה מכבוד. אך מי יכחד כי הליכות חן וחסד עם המין הכושל נתנות הבל בנעימות החיים ודרכי נעם אלה טרם הראיתני בעמך?

— אם על פי כלל זה המסור ביד כל עם וביד כל אדם נוציא משפט, דבר גדול, נתלה בגדול; יצא לנו כי גדול מאד כבוד הנשים בישראל, כי אבותינו תלו מדה זאת באלהים ובמשה, ויספרו לנו כי בלכתו לדבר על לב העם לקבל את התורה, צוה לו ה' לדבר לנשים — בלשון רכה. הגדה כזאת עדה נאמנה היא לרוח העם.

— אבל ההיתה הגדה זאת רק שיחה נאה בעיני ראשי דתכם? — שאל הרופא — או הורו על פיה הלכה למעשה?

— רבני ישראל, אמרתי — קראו מקרא מפורש: „בדמות אלהים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם ויקרא את שמם אדם" ויבאו לכלל דעה: כי כל השרוי בלא אשה אינו אדם; כאלו ממעט את הדמות.

— ובכן המעט מחכמי ישראל כי בעיניהם אין מין האשה נופלת מן האיש, כי אם עוד זאת החליטו כי אין הדמות ערוכה בכל גם לאיש, כל עוד אשר אין לו אשת ברית. — בכל לבי ברכתיך! קרא הרופא ברגש — על אמרי נעם אשר אצלת לי מרוחך ומחיי בית ישראל וספריהם ומדוע לא ידעו כל אחיך למצא המדות כאלה בתוכם?

— לא עמוקות מני חשך הוצאתי לך בדברי אלה — אמרתי ואצחק — כל זה גלוי וידוע לכל קורא בספרי עמי.

— ואם כן, מדוע לא ידעו בני עמך להתכבד בשלהם על פני כל העמים?

— הכבוד הגמור לעם הוא הדעת את ערכו,

*) פראַקטישע מאַננער.

**) צאַרטע אויפמערקזאמקייט (כתובות פ"ד וש"כ)

אך להתהדר לפני אחרים רק גאוה היא המעוררת קנאה לבין אֻמות העולם. —

— טובים דבריך מאד — הסכים הרופא על ידי — אך היודעים אחיך את ערך עמם? והלא המה כמעט הראשונים להשליך שקוצים על ישראל.

— אחינו הנאמנים הוקירו את עמם ואת כל התלוי בו מאד ודבר לא המריצם לכון את תרבותם אל תרבות עם אחר. גם מעוט ידיעתם במדע אשר חוץ לגבול תורתם לא הספיק בידם קָו (פּאראַלעללע) פזה, והמתכחשים בהוכנו ההליכו בעיני הגוים ויתלוצצו עמהם יחד על יקהת אם, לא מהיות באמת מקים ללצון, כי אם למען התנשא על אחיהם, אי למען הבדל מקהל הגולה. עתה השתנו הדברים, אויבינו בעמים השמיעונו תרועות מלחמה, וידעו הנאמנים כי עת לעשות לביתם להודיע לבניהם כי נעלו על צוריהם בתרבותם העתיקה. והמתכחשים גם הם ראו כי שוא יבקשו מעֹז מאויב וישובו אל אחיהם. עתה באה עת לחקור ולדעת את ערכנו, נאצה ומשטמה תועבת נפשנו, אך להתרפס ולהחליק לשון חרפה היא לנו!

— לו נחה הרוח הזאת על נערי בני ישראל זה כשלשים שנה לפנים! — נאנח הרופא — כי עתה מי יודע אם רבו היום האמללים הדולגים על המפתן, אשר מקור ישראל עזבו ומים הזרים לא היו להם לרויה, אנשים אשר בכל אשר יוסיפו להתרפק ולהתרפק על העמים התקיפים כן יוסיפו שנוא אותם! האיש אשר באולתו היה לעמו אח נפשע ולבני עם אחר אח חורג, נוח לו שלא נברא... אך כבר עברה חצות לילה — הפסיק פתאום הענין ויקרא בהוציאו בחפזון את אורלוגן (אוהר) הזהב מחיקו — אקומה נא ואראה אם ישן החולה.

ויקם וילך על ראשי אצבעותיו וירא והנה כלם ישנים ויקרב אל החולה ויגהר עליו ויט אזנו וישב אל מושבו ויאמר:

— ברוך ה' כי ירוח לחולה משעה לשעה, השיבה ה' לטובים! ואלי אמר — ולך עוד לנסוע שתי שעות וחצי, אני לא ישנתי זה שני לילות ועתה אשכבה נא ואישנה ואף אתה עשה כן. — וילט פניו באדרתו ויתמוך את ראשו אל פנת מסעד הכסא, ועוד רגעים אחדים נשמע קול צלצל מכה בעצלתים, והמחנה עמדה מלכת וירם הרופא את ראשו מעט, ואני נגשתי אל האשנב, והנה דומה והשכה מסביב ולא נראה בלתי אם איש רץ ועששית קטנה מתנוססת בידו מכה בפטיש על כל אופן, ולא נשמע בלתי אם קול הקיטור תוסס כנחרת איש גוסס וקול האקטורים סובבים ברלהוה בנעלם אותם ורשפי אש אדומה כרסיסי דם לוהטים מעופפים באישון לילה. החזיון הקודר הזה נלוה יחד ויהי ברוחי לאחדים עם דברי המשא אשר נשא, זה מעט, הרופא. בגשת האקטור אל אתיקנו הוציא הרופא מקופת קטרתו שלשה סיגרים ויתן לו ויבקשהו כי יעוררנו בבואנו אל התחנה אשר לנו לרדת שם וישב וישכב. המחנה החל לנוע ואני קרבתי אל העששית ואפרוש עליה את מסוה התכלת התלויה לה בצדה למען האפל מעט ואשב על מקומי ואתפלל ערבית במנוחה ואט את ראשי על מסעד הכסא לנום מעט.

— מה עושים עתה הורי היקרים בביתם? — עלה על לבי — הישנים הם אם ערים ושואלים זה לזה „מה יעשה כעת בננו, הישן הוא אם ער?" אך נאוה לאיש כמוני לאהוב ולכבד ולא לגעגעו, אשרי האיש אשר משפחתו היא על ארץ מולדתו, אשר יוכל לחבק את שניהם בפעם אחת ואוי לאיש אשר נטל עליו להתגורר, אשר בקרבו אל משפחתו ירחק ממולדתו ובקרבו אל מולדתו ירחק ממשפחתו! — אך עד מהרה השיבותי אל לבי: פה נואלתי לחטוא לאלהים בהתאונני על גורלי; איש ברוך ומברך אני וכל איש ישראל, כל עוד אשר בקהל עמו יחד כבודו. אמלל הוא רק האיש, כאשר שוה לנגדי זה מעט הרופא, אשר באחיו בני אמו נחרה, ואחיו החורגים לא יוכלו דברו לשלום וגם לשוב הביתה לא יתנוהו עוד, לו אמלל יאמר. בהגותי זאת בלבי, קם הרופא ממושבו כמתמוה וישאלני:

— מדוע זה לא תישן אדוני?

את תפלת הערב גם את תפלת הדרך התפללתי ועתה אלך לי אל האתיק הקרוב ונתתי שנת לעיני.

— מה טוב לגבר בהיותו בידו, לשפוך לב ולהרגיש כטוב בעיניו מבלתי ירוא, פן יתפש ואשם בתפשו שם אלהיו! — קרא הרופא וישתרע מלא קומתו על הדרגש ויסב פניו אל הקיר ויישן אי אמר לישן. ואני יצאתי אל האתיק הקרוב כי גם שם דרגש מרפד מקצה הקיר עד קצהו ואפתח את החלון והנה קיטור חמיץ משיב נפש נשוא על כנפי רוח צח עלה באפי מן החורש ויחייני, ואתבונן על האורה הנורקת מן אשנבי מרכבות המסלול על מחשכי ארץ וארא כי מתהרה היא לרוץ עם המחנה ולא תלאה, אך לא על חלקת מעגלי ברזל מלוטש היא שָׁטָה, כי מקולעת ומושלכת היא סחוב והשלך על קוצי המדבר ועל הברקנים, על היאורים ועל האגמים, על הבצאות ועל הגבאים,

— אך שוא תשחיתי הודך, אורה נעימה, להולכי חשכים, כי לא יחפצו בך! כמתי עולם יהורו הנעצוצים השואפים על עפר ארץ לנגה ברק אורך. הצפרדע החורקת ושורקת לה בנחת בחשך שירי־מים, הנרר

בהחבא אל בין חציר והדום; הגנב הנחבא באחת הפחתים, יתן בעפר פיו ויקלל; אף מאת תמימי דרך לא תשאי ברכה, כי בהיותך נחפזת לדרכך לא תובלי האיר כימי עולם כימי צאתך מכף יוצרך! —

הסבותי עיני ואשתטח על הדרגש ואישנה ....

כתם שעה ותשע התעוררתי ואעביר תנומה מעל עפעפי ואוסף להביט החוצה והנה עלה השחר, אבני הציונים גם ערמות החציר רוחצו ביד טל משכים כסיד לטהר, העצים הקרובים לי רצים לקראתי והרחוקים נסבו יחד במעגל סביבות המחנה, עד כי החלו עיני כהות למראה מחול המשחקים, לבושי ירוק אלה. ואשב לי אצל החלון אשר מעבר השני אשר אין יקר שם בלתי אם שדה, וארא בתלמים הנראים ארוכים עד בלי שמים והנה הם סובבים הולכים כגלגל, כחשורי אופן, כי ככל אשר ירחקו כן יוסיפו לנוע וככל אשר יקרבו אלי כן ינוחו, ומכון שבתי ממקומו לא ימוש. כן האדם בעיניו, גם בטלטלו דומה הוא על נפשו כמרכז לכל היקום, אף כי הכל קבוע יותר ממנו. אך אל נא אשא דעי למרחוק, אביטה נא בקרוב לי, ראה גם ראה! שומר הדרך העומד יחף פתח האהל ונס אדום בידו, נעלם כרגע, הוא, נסו, אהלו, גנתו הקטנה ובארו הנשבר גם יחד; בן האכר לבוש כתנת ומכנסים וראש לו תמוך על כף המעדר, עד תם כל המחנה לעבור על פניו, שב עתה אל עבודתו בחפץ כפים ואביו המתנהל לאטו לרגלי הבקר החורשת על ידו בשפלה לא שעה על תנור העשן ולפיד האש אשר עבר ברעש על גבול חלקת שדהו. רק בעיני קצר עין, השם רכובו קטור, נדמית אכר תמים, לילד קטן ובקרך כעגלים בני שנה. עמד נא על הקרקע, וראה כי גבר אתה, חסון כאלון, ורב תבואות בבח בהמתך. — הסוס הכפות בשתי רגליו ודוהר כאיש צולע על ירכו, השור המושך בעול, הפרה המרקדה, הנער חשוף ראש ורגל, הרועה האווזות הצפות על פני הברכה ומשקשקות ראשיהן במים פעם אחר פעם, כל אלה מאד קטנו בעיני, אבל מה נקיו. מה נהנו עד כי היתה חזות הכל כמראה מחוקה על לוח ביד חרש צירים .... פתאום רדף עתר ענן עשן על פני הלוני, ויכס על כל המראה אשר התענגתי עליו. העשן סר כרגע ואת עב הטל אשר העיב העשן באפו את חלוני מחיתי במטפחתי, אך כל החמודות עוד אינן! וכלב גדול נובח מול פני המחנה וקולו לא ישמע מפני שאון הקטור והטלטלה. סב אל אחרי כלב עז נפש! ויסב — אך הס, הנה החליל מריע תרועה גדולה, אוציאה נא ראשי ואראה, והנה מרחוק כאלף אמה נשקף לי כתף בית נתיבות, סוד בסיד לבן וגג אדום לו. הנה חבילתי בימיני ומתפי ומקלי כרוכים יחד בשמיכה בשמאלי, הפעמון צלצל, המחנה עמד, האוקטור פתח ויקרא: „פ ס ג ה!" ואני קמתי וארד.

כמתו חץ עברתי את אולם בית הנתיבות הקטן ואמסור את שטר הכבודה לסבל אשר שם את מרצופי על שכמו וילך אחרי, והנה מעבר לבית שלש עגלות קטנות רתומות עגלה עגלה לסוס אחד ואקרא: „מי לַדִּבְרַת?" ויסב עגלון אחד מעם הארץ את אחוריו אלי, ויאמר:

— לפלסטינא יוליך את אדוני החצרון הירושלמי הזה. —

ויהודי אחד נגש אלי חבוש כובע עור עזים מוקרח בראשו ואזור עור במתניו ויסר את כובעו ויאמר:

— הנה עגלתי לפניך, אדוני, נאה ומרוחת ורחבת ידים וסוס קל כנשר, חד כזאב ערב, בשעה אחת תהיה שם.

כסה את ראשך, רבי קרוב — אמרתי — כי יהודי אנכי, חצרון ירושלמי כמוך, אך הגידה מה משכרתך?

— רק שלשה שקלים תשקול על כפי, שלשה לא יותר, כי הטספוא יקר מאד והשלג רב... לא לא, הפרנסה לקתה אמרתי ובוגרת יש לי להשיאה ושכר למוד לי לשלם כי ראש חודש הוא והשבת קרובה לבוא! ....

— רב לך ידידי, אמרתי — אך מה אעשה כי יצחקו עלי בדברת על הרבותי בשכר עגלה על אחת שלש.

— ומי יודעך שם? ומי ישאלך כזאת? ומה ימריצך להגיד שם כמה נתת לי? ענה ושאל כאחת חכם הסוסים.

— מי יודעני? הלא אמתי דודי הוא וידעתי כי ברדתי תהיה זאת ראשית שאלתי.

— אם כן הדבר — שנה פתאום את טעמו — אם ר' אמתי שיחיה, אם ר' אמתי נרו יאיר הוא דוד אדוני, לא אשאל כי אם ששים פרוטות; אך יתנם נא לי אדוני טרם בואנו שמה ואל נא תגיד לו כי דרשתי מידך יותר.

— ואם ישביעני להגיד דבר אמת מה אעשה? — שאלתי בצחוק.

— אם ישביעך נקי אתה ממני אך נכון הדבר בעיני כי לא ישביע את ארוני.

— אם לא ישביעני לא אגיד מאומה.

— כן יעשה אדוני כאשר אדוני דובר — קרא העגלון בעליצות — וה' יתן לאדוני חיים ארוכים ורוב נחת. —

— לנו ולכל ישראל — עניתי — אך תנאי אחד אני מתנה עמך כי לפני שתי שעות לא אוכל לצאת מזה, כי לא אוכל לעורר את דודי בטרם בקר.

— מתערב אני עם אדוני — קרא העגלון בצחוק גדול — כי ר' אמתי שיחיה יצא זה שעה השדה ולפני צאתו הוא מתפלל ושונה את פרקו.

— ובכן הוא מתפלל שחרית בלילה? אך גם לי לטול את ידי ולהתפלל בטרם באי אליו.

— שנות חיים ושלום יתן ה' לאדוני; מי שמע כזאת ומי ראה כאלה, בדור הזה, כי צעיר לימים הדור בלבושו כאדוני, אשר כארזן ממרום עם הארץ נראה בעיני, יטול ידיו ויתפלל, אין זאת כי אם כמשפחת ר' אמתי אדוני.

— היש בעל אכסניא יהודי במקום הזה?

— החניה קטנה היא ואכסניה קבועה אין שוה להחזיק פה, אך כל יהודי הבא הנה יסור אל כוחר התבואה. אלכה נא ואראה אם הקיצו אנשי ביתו?

בעוד רגע שב ויאמר: „הקיצו ועתה אקחה נא את המרצוף על עגלתי ואקרבה שמה. ועתה אדוני עלה על העגלה או לך אחרי ברגליך.

באתי עד בית קטן והנה בפרוזדור נצבת אשה כבת המשים, טובת עין, בפתח הדר נקי, ותאמר:

— ברוך הבא, יבא נא אדוני אל החדר הזה ויגד מה תאוה נפשו.

— קנקן מלא צונן וגם מעט המים במורק לרחוץ מאבק דרכים.

האשה שבה נושאת מים חמים במורק נחשת קלל, וקנקן נחשת מלא צונן ובורית בכלי, ואלונטית לבנה מקופלת ותשם לפני ותשאל:

— מתי אשלח להוציא את כלי הרחצה ולהביא חמים לשתות?

— בעוד חצי שעה. —

— הלא החמים כבר בשלו ואתה אדוני עיף.

— אך בכל זאת ארחצה נא ואחרי כן אשתה.

וארחץ ואטול ידי ותחי רוחי ואחליפה גם את שמלותי, כי אמרתי עוד רטובה האדמה מטל ובכן לא יכסני האבק ועתה אבואה נא אל דודי כבא אל איש נשוא פנים כמוהו. אחרי כן הוצאתי את תְּפִלַּי ואתפלל ותפלתי לא כלתה עוד והנה מיחם נוצץ ממורט מובא אל הבית ביד נער כבן שבע עשרה שנה והאשה נושאת על רקוע פח צלחת זכוכית מלאה כִּכַּר כברי סלת, חמאה והלב וכוסות ובזיכיהן ותשם על השלחן. ובראותה אותי מתפלל אמרה אל הנער בלאט: „מהר שפוך את המים אשר במורק ומלא את הקנקן צונן כי אם מתפלל הוא כאחד מאתנו אולי

נוטל הוא גם את ידיו?" וימהר ויבא ותצא האשה והנער ואני נטלתי את ידי ואוכל ואשתה ואסעד את לבי ואומר: הן אמנם ידעתי כי ידרשו פה פי שנים מאשר ידרשו במקום אחר, אך בכל לבי אני נותן, כי לבי שמח, בראותי את הסדר והנקיון אשר גָלו ממנו כאשר גלינו מארצנו שבים להאחז בנו ואולי נשוב גם אנחנו אל המקום אשר רחקנו ממנו, וארחץ את ידי ואת שפתי במים אחרונים כי הם הם מחקי הנקיון והתרבות אשר רק מהחכמינו מלולים בהם וחכמי עמים ממלאים פיהם תהלתם. ואברך על מזוני ואשיב אל לבי למה לי להתנורר עוד שעה, אקומה נא ואעשה את דרכי, כי השמש יצא על הארץ. אך אלכה נא ואשלמה לבעלת הבית. באתי אל המלון אשר מעבר לפרוזדור נכח פתח חדרי, והנה איש גבה קומה ודל בשר, זקנו הארוך והשחור הפך לבן בקצהו, מקפל טליתו וכורך את תפליו, נגש אלי בנחת ונתן לי שלום.

— שב נא ר' קרוב — קרא וישם לי כסא ובן קטן נגש גם הוא ויתן לי שלום ואברכהו ואומר לו:

— כמה לי לשלם אדוני שכר דירה ומזון?

— ככל אשר שלמי מלאכי אלהים לאברהם אבינו, אך בן להקופת השנה אל תתן לי, לו יחיו אלה אשר הנני בהם ה'. ואני שחקתי ואומר:

— אל נא תהתל בי כי נחפז אני לדרכי.

— חלילה לי מקחת מאומה בעד תורת אלהים ותורת האדם. הכנסת אורחים זאת היא מצותנו האחת בכפר הזה. אך היש לך ר' קרוב עגלה טובה?

— בעגלת הפתי החרוץ יסע האורח הזה — ענה הבן בקול. ויגער בו האיש:

— עד כמה פעמים הגדתי לך כי אסור לכנות שם להברו, אם תוסיף כזה עוד הפעם ענוש תענש. אך השמת לב כי יסעד יקה העגלון את לבו?

הנער נכלם ויסוג אחור ויען בקול דממה:

אמי האכילתהו בבית המבשלות נזיד ולחם.

ואני שחקתי ואשאל:

מה טיבו של „עבר זה? ומדוע זכה לשם טוב כזה?

חכמתו איננה יתרה — ענני בעל הבית — אך חריף ומלא עצה הוא בכל דרכיו ואין רגע אשר לא יִנָּקֵשׁ באמרי פיו וככל אשר יחפוץ להחליץ כן יוסיף להלכד, על כן יקראו לו „פתי חרוץ".

— איה האשה הכבודה אשר קדמה את פני בלחם ומים וברכתיה!

— שרה שרה — קרא האיש, ותבא האשה ותעמוד לפני ואומר לה:

— במה אכפר פניך, אשה יקרה, על העיוז להטריח עליך ואני נטלתי לי רשות לפקוד ולצוות, כי אמרתי באכסניא אני. איכה נואלתי! במה אתרצה לך לכפר עוני?

בחשבך את בת עמך לבת אברהם אבינו ולא לפונדקית — ענתה האשה הנבונה בענות גאון. — ואומר:

— ברוך ה' כי נתן בנים ובנות לאברהם אבינו אשר אין לו לבוש בהם; ואלהי אברהם יהיה עמכם!

— לך לשלום, לך לשלום! — קראו אחרי האיש והאשה וילווני עד העגלה ויאמר האיש אל העגלון:

— מהר נא ערמת תבן נקי מן הגרן ושים פה למושב, כי תבנך היה לירקון ולא נאוה לאיש כזה לשבת עליו. הוי יקה יקה, מתי תהיה לאיש! ואתה חיים בני הבא נא את השמיכה אשר על עגלתנו ופרוש על התבן. — ויעש כן.

— ואתה יקה זכר נא להשיב את השמיכה בבואך הנה.

— זכור אזכור — ענה בכל פה ובכל לב, ואעל על העגלה והפתי החרוץ הרעיש את סוסו ואסע.

מדי צאתי ממרכבות הקטור לנסוע בעגלה, תחיה רוחי, אף כי המרכבות ההן נוחות הן ומרֻוָחות וסתם עגלה מעין כף הקלע היא, כי שם אסיר אנכי ביד אדונים קשה, ביד האוקטור שר בית הסהר הסוגר עלי ואין פותח ופותח ואין סוגר; שם הכרטס עקר ואני טפל: חיב אני בתשלומיו, חיב אני בשמירתו, חיב אני לנדר שנה מעיני ולהשליט עלי קרח ורוח בלילה למען הרגיע רוח האוקטור ולהראותו לו כי הכרטס עודנו חי, עודנו קים, עודנו חדש כנתינתו — ופה בעגלת ר' יקה, הנני בן חורין, לא יבקש ממני בלתי ששים פרוטות, בלי שום כרטס ובלי שום אוקטור, בתנאי מפורש שלא אגיד לר' אמתי ששאל יותר.

— מדוע זה, ר' יקה — שאלתי את העגלון — מדוע זה תבקש ממני, כי אשקול את כספך על כפך בטרם באי אל נוה שלום?

— יש לי טעם בדבר.

— אי זה טעם, הלא תגיד לי?

ויפן כה וכה פן יש שומע בעלטה את סודו ויאמר:

— לך אדוני אגיד: בערב הפסח מת לי סוסי ויהפך לי חגי לאבל, ויהי בערב ויֻגד לר' אמתי וישלח ויקראני אליו ויאמר: „אל נא תעצב, במוצאי יום טוב הראשון תבא אלי וחשבנו מחשבות לבלתי יכרת מפיך אבל. ואתה יקה הלא איש חכם אתה ומה היה לך כי נטרדת היום עד כי לא הכינות לך משקה לארבע כוסות ובשר?" „יהודית בתי" נתן קול והנה בתו באה לבושה לבנים והעמוד לפניו „תני לר' יקה חנן יין צמוקים, הין מי דבש ועשרה מנים בשר, כי נפשו מרה לו במות סוסו" ותמהר הנערה הצדקת ותעש ככל אשר צוה אביה. ונברך, אני ואשתי ועוללי, ראשונה את ה' ואחר את ר' אמתי ובתו. ויהי במוצאי יום טוב הראשון, ואבא אליו ויצו להוציא לי סוס טוב כארֻנתו ויתן לי, — הוא הסוס אשר אנחנו נוסעים עליו, יאריך לי ימים ושנים! — נפלתי לרגלי ר' אמתי ולא ידעתי מה אומר ומה אדבר, שחקתי ובכיתי ואומר לו: מתנת חנם, במה זכיתי? ויצחק ר' אמתי ויאמר: „שלם תשלם לי עד פרוטה אחרונה. אך סדר התשלומים כה יהיה: שלשים שקל מחיר הסוס, ובכן בכל מוצאי שבת הסע עמי אי עם אחד מבני עד רתמה הכפר הקרוב ותשיב, ושקל לנסיעה שקל לנסיעה יְנַכֶּה לך עד הם כל שלשים הנסיעות" — ארבעה חדשים עברו ולא נקראתי לבוא עם סוסי, ויהי במוצאי שבת האחרונה וישלח לקרא לי ואבואה ותשב אשתו, בתו ושני בניו ויסעו, ויהי בבואנו רתמה, ויאמרו נסעה נא עד גדרותים, ואעש כן, ויהי בשובי ויאמר יהודה בנו: „אבי צוה כי תבוא אליו" ואבא וימסוך לי כוס יין שרף ואשת ויתן לי צפיחית בדבש ואוכל, ויאמר לי: „עד גדרותים צויתי את אשתי לנסוע, כי עת לגבות את המגיע לי ממך, וזה ארבעה חדשים ומאומה עוד לא נכיתי ועתה לא אוכל עוד לנכות סכומים קטנים כאלה; לא שקל כי אם שלשה שקלים תשלם לי פעם בפעם, ועתה שכר הנסיעה הזאת אשר ארכה כמעט שעה וחצי שוה היא בעיני ארבעה שקלים. הא לך שקל אחד ושלשה ינכו ממחיר סוסך". ועתה אמרתי בלבי, אם כלה היא מר' אמתי לגבות את כל המגיע לו בזמן קרוב, אולי יאמר לך: תן לי בחשבוני את ששים הפרוטות ואני לא השארתי בביתי מאומה, על כן נזהרתי להתנות עמך כי תתנם לי בטרם בואך שמה.

— החכם עיניו בראשו — קראתי ובחוקה התאפקתי משחוק.

לא אתהלל בחכמתי, אך יהודה בן ר' אמתי נער חכם בתורה הוא, ולא יעשה דבר מבלתי שאול את פי ושם אחר לא יקרא לי בלתי „חרוץ".

— מי הגיד לך כי חכם הוא?

— ידעתי כי המלמד והמורה ימלאו פיהם תהלתו כי הוא גדול בתורה ובכל החכמות ועוד להם אח קטן כבן שבע ושמו יעקב ואותו לא ידעתי. זאת תראה כי כלם כאחד טובים ויפים כבני מלכים. אך כלם לא ישינו ביפים ובטובם את אחותם יהודית, שמעתי אומרים כי בני עשירי עולם חשקה נפשם בה

להתחתן והיא השיבה את פניהם באמרה: כי אם לא יהיה האיש גדול בתורה, וירא אלהים, מלבד אשר עליו להיות בקי בכל שבע חכמות, לא תהיה לו לאשה. — את דרך כל הבנים ידעתי, אך דרך בנו הגדול אשר שב זה מעט מעיר חדשה נסתרה דרכו ממני ואנשי הכפר יאמרו כי אין רוח אביו נוחה הימנו, כי לדעתו הוא הכם מאביו.

ולא הוסיף עוד יקה לדבר כי שם לבו אל סוסו אשר כלתה לו זה מעט הדרך הכבושה ויחל לנהוג בכבדות בין החולות, וישום הסוס וינד בראשו ובלעדי אנחת העגלה ודברי יקה, המדבר סוסית על לב בהמתו, אין הגה ואין קשב, כי בכל עצי לבנה הדקים המפוזרים בחרש הדל והקלוש אשר משני עברי הדרך, אין נודד ענף. ויקה היודע נפש בהמתו ירד וילך ברגליו וארד גם אני ואלך עד אשר חדל החול. ויאמר יקה:

— הנה באר מים על יד המלון הזה. אשקה נא את סוסי. —

— ואת בעל הסוס אשקה אני — אמרתי ואוציא שלשים פרוטות מכיסי, ואתן לו וישמח על חכמתי ועל כספי ויתגרד בראשו. ויעורר שוט וירץ הסוס עד נטותו אל פתח אהל אשר מוטות כנפיו גם תבנו מגיעות כמעט ארצה. וימהר יקה נַיֵרד, נַיַהל, נַיָעַר אל השקת ויאחז ברסן הסוס ויוליכהו וישקהו שם, ואני התהלכתי ואסובבה בעולם הקטן והשקט. — צוף-צוף-צוף! נשמע קול נערה חפוית ראש ויחפה היוצאת מאחורי הגדר ומקרקרת להרנגולים. ומכל עבר ופנה רצו עפי התרנגולות ואפרוחיהן ברגלים כושלות ובכנפים פרושות לשבוע רצון מיד הגבירה היחפה הזאת. לקול הקורקור (געשנאַטטער) הקיץ הכלב הרובץ פתח הבית משנתו וילק בשרו סביב סביב, ויעמוד על רגליו בעצלהים ויתמודד מלא ארכו, וינער, וירח כה וכה וישב וישכב. הסוס צהל קולו ואנחנו עלינו והשט עגלתנו חיש מהר.

— הנה נכסי ר' אמתי — קרא יקה — הדרכים רצופות הציץ, הבתים מסוככים ברעפים ואת כל השדות אשר אתה רואה מסביב לו המה. — ואביט על כל סביבותי והנה כיריעת רקמת תשבץ פרושה על כל הככר תלמי ירק וכתם אדום ורוח צח, העוברת כעב קל על פני הקמה, תכה בה גלים; טורי עצים שתולים מזה ומזה לדרך. — לפני צאת העגלה מבית לשדרות הזכירני יקה את דבר ששים הפרוטות ואתן לו ויסב ויעבור בין שתי שורות בתי חמר, אשר מדה אחת וקצב אחד לכלם עד באו דרך שער איתון אל חצר רבוע אשר אגן אבן גדולה כקוכת איש הנכונה על מכד אבן, נשקפת מבין מגדלות שושנים, קבועה בה בתוך ויעמוד פתח הבית, באתי אל

האולם הפונה חצרה, אשר אין בו מאומה בלתי אם שלחן גדול בתוך וכסאות ערוכים אצל הקירות מסביב, ואל השלחן המלא ספרים, כלי סופרים וכתבי עתים, ישב איש כבן חמשים ושש, יפה תאר עד מאד. ואקרב אליו ואשתחוה ואשק את ידו ואומר:

— ברוך אתה בשם אחיך יחידך א מ נ ו ן אבי!

— האמנון מחמדי הוא אביך ואתה בנימן בנו? היהיה כדבר הזה? — ויקם פתאום מכסאו ויבט בי מספר רגעים — אתה הוא, אתה הוא! ויפול על צוארי וישקני ויחבקני. כאשר הרפה ממני ראיתי כי רטבו עיניו — השלום למחמדי נפשי, להוריך היקרים, התמימים והישרים? האמת בפי השמועה, כי עוסק אתה בתורה כמשפט לבית עמיהוד? —

לא יכלתי השב אותו דבר, כי נפעמתי למראה האיש הזה הדומה מאד בתארו לאבי, אך הסון הוא כאלון, זקנו וקוצות ראשו הסדורות לו תלתלים כשלג הלבינו, קומתו יצוקה ומוצקת אך בכל זאת פניו מלאו רך ונעם ובכל מדברו והליכותיו ילין עז. גם בגדו השחור ושפת פי כתנתו המגהצת הנשקפה מבעד לו והכפה הקלה שבראשו ישוה עליו הוד; אך תחת דברי פי הוצאתי לו את מכתב אבי ויענני:

— מכתב אחי יהידי לרצון לי תמיד, אך לא היום, כי צר עיני ברגעים אשר בם אוכל לדבר בך פה אל פה. — וישם את המכתב בחיקו, ויצלצל והנה משרת עברי בא — שמעון! חבוש לך סוס ורוץ גרדותימה ואמור לאשתי, לבתי ולבני כי ימהרו כלם הנה, כי ארח יקר ונכבד מאד מאד לי, בנימן בן אחי אמנון, הושה אל העמוד.

ויתן לי המשרת שלום, וארא כי בית איש ישראל הבית הזה, אשר בכל יראת הכבוד אשר יהגה המשרת לאדוניו — אחיו הוא. וימהר ויצא. ויאמר:

— איה דודתי הכבודה וכל בניך, דודי?

— אשתי, בתי היחידה ובני כלם היום בבית אחי אשתי. הבנים נקראים לראש החדש, כי אין בנים לאחי אשתי, אך אמש היתה בערה בכפר ההוא ואבוא שמה גם אנכי ואשתי ובתי לראות מה נעשה שם, וברוך השם כי האש אשר אכלה את הכפר לא היתה באחי אשתי לרעה ואשובה אני בטרם בקר והם עודם שם. — האמת בני כי אומר אתה לנסוע לארץ אבותינו?

— נדר נדרתי, על כן קדמתי לבא הנה למען אוכל לחסות בצל קורתך כשבעה ימים אם לא אכבד עליך. אך איככה ידעת, דודי, כי שמתי פני אל ארץ ישראל, הלא אבי הגיד לי כי לא יכתוב אליך מאומה עד בואי הנה ומי הוליך הנה את הקול?

— תלמיד חבר לך ואניעם שמו, בעברו דרך פסגה שמע כי הנחלה הזאת לעמיהוד ויסר הנה לשאול לשלומך ויודיעני את כל דרכיך. — ויצלצל ויקרא — שימו להם! וישימו. ויאמר: הלא האכל אתי לחם, בני.

— התפללתי אף אכלתי בפסגה. —

— על הפלתך בני לא אשאלך כי לפי דברי אניעם מדקדק אתה בדברים כאלה מאד, ולו ידעת בני כמה אוהבים קנית לך בדרכך זאת; יהודית בתי ובני יהודה אשר כבשרונם כן צדקתם שמו אותך למופת למן העת ההיא מבלי אשר ראו אותך מעודם. — אף אולי בני התן מעט שנה לעיניך כשעה ותצי עד שוב בני הנה ואני אצא ופקדתי בשדה למען אוכל היות נקי בביתי כל שבעת הימים.

— כן אעשה דודי הנכבד — אמרתי ויוליכני דרך אולם רחב ידים — כלו אומר כבוד אף אין שמץ בוזוז בו — אל חדר מרווח ויצו להביא את מרצופי וחבילתי הנה ויאמר הנני מפנה את הדר עבודתי לפניך. הרגיע נא מעט על הררגש ופה הנה מים ובורית. ויחבקני עוד הפעם באהבה ויצא.

המנוחה היתה לי דבר יפה בעתו להסכין ולהשלים עם הרושם אשר לא פללתי שעשה בי האיש הזה במראה ובחין ערכו, כי היה בעיני כשריד מן השרים הגדולים מימי מלכי בית דוד עת לא השפילו עוד זרים כל רום אנשים בישראל — נשאתי עין מסביב על כל התכונה אשר בחדר: והנה ארון מלא ספרים מכל מקצעות התורה' מדפסים וכתובים זה מאות בשנים יכסו את הקיר האחד מקצהו ועד קצהו מן הספון עד הקרקע; מעבר מזה ומזה לחלון שני ארונות קטנים רבי חמד, האחד מחזיק ספרים הנוגעים לישראל הכתובים בלשונות אחרים, והשני מבחר ספרי כל עם ועם, גם בצחות גם במדע; וכדור כדור נתון על כל ארון: כדור הארץ על האחד וכדור מערכת השמים על השני, וממעל לארונות פרושות על הקיר מפת ארץ ישראל מעשה ידי אמן: מפת הישוב ומפת הטבעי ועל נציב שיש ערוכה שלחת אבן גדולה מעשה צעצועים כלה, ועל שפתה מסביב חרותים כדברים האלה: „יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חייך שלום על ישראל". גם כל כלי שלחן העבודה הנתון על יד החלון חרשת עץ ואבן הם מעשה ידי יוצר חרש הבאים מארץ אבותינו. לא ידעתי אם נעתקה כברת ארץ מנחלת יהודה ותטל הנה או עתידה זו שתעקר ממקומה ותקבע בארץ ישראל... אך אשמעה נא בקול דודי ואנוחה, כי הלילה הזה לא ישנתי וגם לפני צאתי מביתי נדדה שנתי, ולהראות בחבלי שנה על עיני לא נכון לי. ואשען על הדרגש ואישן. — בהקיצי משנתי אשר ערבה לי מאד, ראיתי על האורלוגן והנה החת אשר אמרתי לנמנם שעה וחצי, ישנתי שלש שעות תמימות. ברור היה הדבר בעיני כי כבר באו כל בית דודי לקדם את פני, והנה האורח סרוח על המטה וישן. ובכל זאת תחת לבוש על עצלותי שמהתי כי רוח נכון התהדש בקרבי ולבי טוב עלי וארחץ במים ואיטיב את ראשי ואוצא מן המרצוף את בגדי כבודי ואלבש — עוד אני משיב ידי על תלתלי ועל בגדי והנה קול דופק על דלתי.

יבא — קראתי. והנה דודי בא ויאמר:

הטיבות בני כי ישנת עד כה ואני עשיתי את שלי ואצו על בני הנעורים לבלתי עבור על פתח החדר למען תנוח מנוחה שלמה מעמל הדרך ולבך יהיה ער ונכון להתעלס אתנו, ועתה יבא נא יהודה בני, אשר אותו הפקדתי לשבת ולהתהלך אתך כל ימי היותך עמנו פה.

ויבא עלם כבן שש עשרה שנה יפה עינים ושחר שער פניו מהוטבים ברב חן, וישתחו ויתן לי יד.

— שלום עליך אח נחמד ונעים! — קרא לי.

— שלום! היה לי לאח — עניתי לו בהבוּתי אותו אלי ובנשקי לו.

— אחים אתם בני מאז, כי אם בני בנים כבנים, בני אחים כאחים, ויתן ה' יאהבו בנינו איש את רעהו כאשר אהבנו אני ואמטן איש אחיו. אך בא נא בני והצגתיך לפני אשתי ובתי.

בצאתי מן החדר והנה אשה טובת מראה כבת חמשים לקראתי.

הזה הוא בן שרה יבמתי ורעותי הטובה? — אמרה — ברוך אתה בני לה'! העוד רב טובה ויפיה, כאשר היה בשבתנו יחד?

— הימים הטובים האלה, אמרתי — נזכרים לאמי וכמעט לא יחדל יום אשר לא תהגה בך.

עוד דברי בפי והנה דודי אשר יצא זה מעט, שב הוא ואחותו נערה כבת תשע עשרה שנה, בקומתה דמתה לאביה, הולכת רומה, על שפתיה משוך חוט חסד. והיא נגשה בחן ובכבוד אלי ותשתחו ותאמר:

— ברוך באך אדוני בצל קורתנו, את שמעך הטוב שמעתי ועתה ישמח לבי כי עיני ראתך.

— ברוכה את וברוך טעמך עדינה — עניתי ואשתחוה.

— אתת אבקשכם — קראה דודתי אלינו — ארון והודי עדינה ושרתי לא ישמע על פניכם, כי אם

אח ואחות, בנימן ויהודית תאמרו כי אחים אתם לא אדון ולא גבירה.

יהודית אָדמה ותצחק ואני אמרתי:

— הלא זה דברי, דודתי הכבודה, כי הרבה לי ללמוד פה — ויהודית אמרה:

— אם רק אמת לאמתה יהגה חכנו בכל פטומי מלין, כדבר אמי היקרה, הנני אומרת לך באמת ובתמים כי מאד ישמח לבי לשמוע מפיך את שלום דודי ודודתי, אך נבואה נא אל הלחם כי השלחן ערוך. — ונבא אל החדר גדול ונאכל שם בצהרים. בקומנו מן השלחן אמרה יהודית:

— עת לעשות בביה, הנוח נא אמי היום ותשאל לשלום יבמתה ואני הנני נפטרת מעמכם הורי היקרים ובנימן, אחי — על פי חפץ אמי — וכתם שעה אהיה גם אני לשות עם ארחנו הנכבד — זאת דברה ותם ראשה בחן ותלך. ודודי אמר אלי:

— הגד נא לי בני הנעימה היתה דרכך הנה? — ואען:

— מבורסקי עד פסגה נקריתי לשבת באתיק אחד בין שרים וראשית דבר המסבה נתנה מקום לי להתוכח.

— להתוכח! — שנה דודי — ואולי בדברי דת? טוב בעיני לראות את בן אחי גבור במלחמה של תורה אך עם בני עם אחר אין לנו להתוכח, כי לא להפנות כל באי עולם שולחנו.

— חלילה גם לי להתוכח על דברי דת — עניתי — רק למען הטהר מן העונות אשר יטפלו אויבינו על עמנו התוכחתי.

— התכנת בני את רוח אנשי מלחמתך ותדע כי צדיקים הם? — חקרני דודי.

— גם צדיקים גמורים, גם רשע גמור, גם בינוני היו בתוך ההולכים עמי, אמרתי, הבינוני התגרה בי ינחם וישב בתשובה שלמה. הרשע הגמור נלחם בי וינגף לפני, לא מכח ידי, כי אם הצדיקים הגמורים היו הקנאים הפוגעים בו, ואני כליתי את מלחמתי לא בחרב ולא בחנית, כי אם בשלום; אך הבינוני נא דודי, למה לנו לחקור את צדקת האיש הנלחם בנו, אנחנו אמת נדבר ואם צדיק איש ריבנו, הלא הדריכהו לטובה, ואם רשע הוא תהי נא ידה בו ותתקפהו לנצח?

— „בהיות הדור זכאי" — ענה דודי ואמר — ואף הקטגור מבקש אמת, דורש משפט, אז חיבים אנחנו לברר דברים לאמתם לכבוד האמת ולטוב לנו; לא כן בדור זה, אשר שנאת העמים אותנו היתה לשנאה לשמה, היום אם פוצים אנחנו פה להצטדק בזיון אנחנו נוהגים בנוי עתיק ימים וגורמים לו רעה".

— „ובכן, קראתי — הנשב תחתיו ונדום?"

— „יפה שתיקה בזמנה מדבור שלא בזמנו" — חרץ דודי משפט — לשונאינו אין שום בסים של מוסר שיסמכו עליו, ורק זדון ומדון יאהבו. על כן כל עוד אשר תחתינו אנחנו עומדים לא תמצא יד שונאינו הבוערים להוריד רירם, כי אם על המעט הסמוך ונראה להם. וכאשר ילאו קרא בגרון באין עונה ובאין ענין, יעלו מעליו, כי באפס עצים תכבה אש; לא כן אם, למען הוציא אור משפטנו, נוציא את אוצרות הקדש אשר אצרו אבותינו במכמני החיים והספרים, אל מקום התורפה, אל מקום אשר שכורים הלומי יין בַּהֵמָּה סופקים שם בקיאם לשחוק ולמחתה, יבאו הערלים והתעללו בכל חמדת ישראל ובוז וקלון לא ישבות.

— „ואם כן, קראתי ואשמח, יגל לבי, כי רק באזני איש אשר בכל לבו חפץ לדעת דבר לאמתו דברתי את דברי".

— „מה היה ענין השיחה? ספר נא לי!"

— מטרוניה אחת בקשה ממני להחליף עמה את מושבי ותאמר לכבדני, באמרה, כי רואה היא אותי נעלה על כל עמי בהלכות דרך ארץ, ואען: כי יען אשר בן עמי אני הנעלה במוסרו על כן בכל לבי הנני מפנה את מקומי, אך לא לה כי אם לאביה החולה. האשה לקחה מוסר והכלם והכפר את פני, ואהיה, איש חסר לב, אמר לתבוע את עלבונה מידי, ויגער בו אביו החולה, והנכבד הזה חִלָּה את פני להשתעשע עם רופאו ההולך עמו ולהודיעו את דבר כבוד הנשים בישראל, אשר רמזתי עליו בתוך דברי.

— ובמה הוכחת לרפא את הדבר? שאלני דודי.

ואספר לו את כל דברי השיחה וייטב בעיניו וישאלני: האוכל לדעת את שם הרופא? כי בזמן הזה יקר למצא בין העמים איש מהפך בזכותנו.

— שם הרופא רעואל הנלוה אל השר בן־טוב השב אתמול מדרכו אשר הלך בה להתרפא.

— אם כן הדבר הכל מתבאר היטב, אך הגד נא אם ההודעת בשמך לבן־טוב?

— עם השר הנדיב הזה לא הרביתי שיחה, כי ראיתי כי הדָּבָר קשה עליו.

— לו ידע כִּי בן עמיהוד אתה, אמר דודי, כי עתה שש עליך מאד, כי שבן קרוב ואוהב נאמן בכל לב ונפש הוא לו, וגם רעואל הוא רופא ואוהב לביתי

אך האמלל הזה לא יתודע לאיש, אשר לא ידעהו כתמול שלשים.

— עיני ראתה רוח כהה מרחפת על פני האיש היפה הזה ואנודה לו. כמעט הוציא רוחו, אך פתאום התאפק ושרש דבר נמצא בו לא יכלתי לדעת.

— נער בעל כשרון היה רעואל — ספר דודי — ויברח מישיבת זבלון ואיש לא רדפו — אל בית מדרש הרבנים. וַיְשַׁלֵּם שם את חקו, ויבא אל בית מדרש הרפואה ויהי לרופא צבא. וייף מאד בגדלו ובמראהו ובמדי שר החיל אשר לבש, ויהיו לו מהלכים בין מרום העם וישא חן בעיני כלם וישבעו באזניו שבעי שבועות, כי כל רואיו לא יכירוהו כי מזרע היהודים הוא. תחת השב ריקם תהלה כזאת כמשפט לגבר הכם, שש עליה כעל כל הון, עד כי נפתה לבבו להפר ברית אלהיו ולדבקה בעם אחר. ויבז בעיניו את עמו ויבוש בהם ואף הם הלכו מנגד לו. אך לא ארכו הימים לאלה אשר בחלקות שתו לו, החלו לקנא בו אחרי אשר העלוהו בחרמם, באמרם כי זר הוא, כי כושי לא יהפוך עורו ויהודי את דרכו. ימים רבים נלחם בהם להוכיח כי לא נופל הוא מהם. פתאום הפך את לבו וישלח ידו אל הספרים הכתובים על דבר ישראל, ויגבה לבו בדרכי אבותיו, אשר כון אל דרכי יתר העמים וימצא אותן עשר ידות על אשר אָמר, וינהה אחרי בני ישראל, ויקץ מפני חבריו ההולכים אחרי לבם כל היום, וימאס בהם ובשעשועיהם, ויוסף עוד אפס לחרות בו ויבאישו את ריחו בכל מסבה כי יהודי גמור הוא, וינזר מהם ויבא אל המקום הזה, ויבחר לשבת בכפר גדרותים הקרוב, למען יפטר מן המסבות אשר היתה זרה להם, ובלעדי ביתו ובית בן־טיב דבר אין לו עם איש, בלתי עם דלת העם, אשר יקראוהו לחוליהם.

— עתה אבינה את האיש הזה, קראתי — על מה יפיקו כל דבריו געגועים ותוחלת נכזבה, על מה כלו אומר נואש.

— יבואו נא אבי ואמי אל הגן — נשמע קול יהודית הבאה ומעֻברת לבנה רחבה הגורה במתניה — עם נכון המיחם. ומנשה ויעקב אחי, אשר שבו זה מעט מדרכם, יקדמו פני ארחינו... — ונקם ונעבור בגן מלא עצים רעננים עתיקי ימים ונעל על גבעה קטנה אשר שלחן עגול תקוע ברגלו אחת בארץ, סביבותינו ספסלים ומוסך ממעל הסוכך על היושבים ביום הגשם. על השלחן המכוסה לבן היה ערוך מיחם ממרם, תוסם רותח וצנצנות ערוכות על כניהן, גם סוכר, גם תפינים קלים נתונים איש איש בכליו. מן הספסל קם ערם כבן עשרים שנה, טוב תאר, אך עיניו עמוקות מעט בתוריהן. ונער כבן תשע שמח

וטוב לב. ויגשו אל דודי ואל דודתי וישקו את ידיהם, ואחרי כן אמרה לו דודתי:

— זה מנשה בני, וזה יעקב בן זקוני. ועתה גשו נא אל בנימין בן דודכם ותנו לו שלום — וישתחו מנשה בקורת רוח, ויעקב הקטן תקע לי כפו ויקרא: שלום עליך! השלום לדודי ולדודתי, היש גם לך אח קטן כמוני אשר יהיה לי לחבר?

— כן בני. קרא הזקן לבן זקוניו. שמך נאה לך, בן אתה ליעקב אבינו אוהב את הבריות ומקבל את האדם בשמחה — ויהודית השומעת לאו מכלל הן, ראתה כי קדרו מעט פני אביה ותערם להשיאהו לדבר אחר ותאמר:

— החמים מובים המה אך חמים וטובים מהם דברי חכמים ומאד ידאב לבי כי הפסקתים.

חודי הנבון הבין ערמת כתו ויאר פניו אליה. והשיחה נסבה על שלום בית אבי, ונשת, ונשנה ונשלש. וניטב את לבנו. כתם השתיה שם דודו את ידו על שכמי ויאמר: קומה ונתהלכה מעט ונעבור את הגן, ואת החורש אשר מאחריו ונצא אל דרך רצופה חצץ, אשר שני טורי אלונים לה מזה ומזה. והנה שר חיל ועבדו רוכבים על שני סוסים. וירד השר מעל סוסו ויתנהו לעבדו ויאמר: „הוליכהו הביתה, ואני ברגלי אבואה", ויגש אל דודי ויתקעו כף, ודודי הציגני לפניו ונשתחוו איש לרעהו, ונשיח על דברי ממלכות הארצות ועל דבר צבאי החונה בסכות על יד הכפר, ונלך הלוך ודבר. והנה איש מסכן נגש אליו ופורש ידו ויאמר לו דודי אי מזה אתה? — ויאמר: מבצקת עבדך — שלום עליכם, אמר דודי בתתו ידו לו, עליכם שלום, ענה העני — „אתה ידידי בא אל הבית הלבן הזה, שם יותן לך מקום ללון ושלש סעודות, עשרים פרוטות לדרך או עגלה לקהלה הקרובה. אך על הפתחים אל תחזר", ויברך העני את דודי וילך אל הבית המראה לו, ושר החיל אמר לדודי:

— אל יחר לך אדוני ואשאלך, יודע אני כי חפץ אתה בהשכלה ובתרבות בני איירופא ומדוע זה לא תשים גם בעדהך לחק כי ישב העני תחתיו, ישוב יהתפלל כל היום, והאיש אשר ידבנו לבו יסור אליו ויתן לו? — ויען דודי ויאמר:

— גם בעיניך אדוני אל ירע אם אומר לך, כי לא כל הדעות שוות. אנחנו בני ישראל יתחמץ לבנו מדי ראותנו, כי העניים, הנבראים בצלם אלהים כאחיהם העשירים, אנוכים הם להפך עין, להחליק לשון, להטות ראש הצדה, לחבוק ידים אל לב, לזמר ולרנן תפלות ובקשות כל היום, בשביל מה? בשביל ספק ספקא של פרוטה אחת, אשר ישליך, בגאוה ובוז איש, אשר אולי לא נשא שם אלהיו על שפתיו

זה כמה. חרפה היא לעם אשר לא יפתח את כיסו, בלתי אם יתבונן המקבל להראות כי ירא ושלם הוא. אם אמנם בכל לבו ובכל נפשו הוא עובד את אלהיו, גם בגלוי גם בסתר, גם שלא על מנת לקבל פרס מכם, ולמול שברו מידכם בעולם הזה. איך לא תבושו להעלים עין ממנו מאה פעמים, ולתת לו פעם אחת מתנה בזויה ומועטת כואת? אם אמנם תוכו כברו הלא קדוש הוא לכם באמת, ומדוע תתנו כלי צנוע כזה להתבזות בעונותיכם בראש כל חוצות? ואם רק למען הרך לב אבן ישא רנה ותפלה ולבו בל עמו, הוא נקי מעונו, כי חסר לב העשירים וחסר לחמו ונקיון שניו נקה ינקהו, לו היתה כואת בקרבנו, בימי אבותינו, כי עתה נתנו לו תחת פרוטה אחת שתים, לא לשם צדקה, רק לבלתי יברך ברכה לבטלה. — ויען שר החיל:

— איש מלחמה אני מנעורי, אך מלחמת סופרים לא אלחם בך, ידעתי כי באלה הגבר עלי. ובכן שלום יהיה בינינו, שלום בן עמיהוד ידידי. ויחזק לב דודי בשתי כפיו ויתן ידו לי וישתהו וילך. ודודי אמר אלי:

— האיש הזה נדיב לב וטוב עין הוא, ויודע להוקיר את מי שגדול ממנו בחכמה. ובכל זאת יש יעלה על לבו, כי אנחנו נואלנו מכל עם, כי רוחנו צר מהכיל את הדעת העמוקה והרחבה, כי הקבצנות בור שאינו מתמלא הוא וכי יש באנשיה בני אדם שהדלות והשפלות לא הניחו להם כל מדה טובה. כל זה גלוי וידוע לנו ומה נעשה? הגלות הוא השרש והקבצנות הוא פריה, כל עוד אשר יושבים אנחנו צפיפים בארץ, והעובדים רבים מדי העבודה, הניכל לאמר לנודד ללחם: לך עבוד? רק אם יאסף ישראל אל נוהו יאסף מצרעתו זאת, ושבה המספחת בבשרו צהה, ענוגה ובריאה, אך עד העת ההיא חיבים אנחנו לפרוש מלחמנו רק בהיות לנו לחם, אך מיד חובת כבוד הבריות שאנו חיבים גם לאחינו האביונים אין אנו נפטרים לעולם, וכל המתעלם אפילו מן המהויר על הפתחים, הרי זה אכזרי גמור, ואיש אין לב ישראל בקרבו, לבו אחרי בצעו, לחמו לנפשו, ושמחתו אינה אלא שמחת כרסו ושמחה זו קלון, כאשר דבר הפילוסוף העברי הרמב"ם. — בשובנו ללכת הביתה מצא דודי את יעקב בנו הקטן שש כגבור לרוץ ארח.

— אחרי מי אתה רודף בני? שאלהו דודי — „צפור לכדתי זה שלשה ימים, וימלט, והנה נער בא ויגד לו, כי קנן בערוץ האלון אשר על יד בית יוחנן הכרדי, ועתה ארדפה נא אחריו, אולי אשיגנו".

— חלילה לנו בני ללכוד נקיים במצודתנו לנו לרעת את נפש צפור נודדת מן קנה. ויכלם הנער אך אביו החזיק בידו וייטב פניו אליו. ואלי אמר דודי:

— החזון אשר חזו חכמי ישראל, לאחרית הימים: יפיפותו של יפת ישכון באהלי שם יעד על אמתת דבריהם: ‚חכם עדיף מנביא, כי רק הטה חזו בנבואה הראשונה את הטובה האחרונה. בהיות החסד והשלום נשמת חייהם התירו לבוא בקהל ישראל גם את בני העמים האסורים מן התורה (ידים ד׳ ד׳), ניחום היו להעמים לבלתי הקיר היכה למסורתם ולמידותם, לא כן למדות הגיבורות בגיים האלה. אם יפיפותו של יפת ראו כי טובה היא, זכה וטהורה, ויתאוו ליום אשר תשכון כבוד באהלי שם, אך את חמימותו של חם, אותה זהו הלאה וישנאו כל הימים. נמרוד בן בנו, אשר החל להיות גבור ציד בארץ, היה תועבה לתלמידי הנביאים, אשר נבאו על החרבות כי תהיינה לאתים, על כן נראה את חכמינו חולקים כבוד לחכמת יון אשר נחה עליה רוח יפת, וחולקים מחלקת גדולה על תרבות בני רומי, תלמידי חם, המה גבורי הציד אשר מעולם, ואם יש צפור שמים, אשר קשת נמרוד לא תשיגהו, יורידוהו ארצה בזמרת נבליהם בכנור צור אשר בידם. גם אותנו יגררו בחרמם ילכדו באמרי פיהם — לא לנו ללכוד צפרים, לא לנו!

והמון צפרים עפו מבין עפאים, וירנינו באזנינו מוצאי ערב, ויחושו ויטושו למעונתם. מלאכי קהל העוף המה אשר באו לברך את האיש אשר דבר טוב עליהם גם העצים הטו ראשם בתשואות חן, אות הוא כי טובה עין האורחים הרעננים האלה בחופי צלם. ובכן שתים זו שמענו: נופל האדם מעץ השדה, וטוב חלק עוף נודד מגורל עם גולה.

באני הביתה ותעבירנה השעות בספירי עלים בית אבי, אשר הפגיעו בו דודי ודודתי לספר להם בכל פרטיו. ותרבינה השאלות והתשובות, הזכרונות והפתרונות השנינות והמהתלות עד האספנו איש איש אל חדר משכבו.

ויהי בקר ויהי ערב יום אחד.

ג.

שכבתי ואישנה ושנתי ערבה לי מאד, אך לפנות בקר לא יכלתי עוד לישון, ולבלתי עורר את אנשי הבית התהפכתי עוד על משכבי עד הם השעה החמישית. קמתי, רחצתי, לבשתי ואקרב אל החלון, וארא כי גשם רב ירד על הארץ בלילה, ואני לא שמעתי. הנקעים אשר בחצר ובגן מלאו מים, המטר

חדל והעבים לא פרו, וזעיר שם וזעיר שם יטפו עוד העצים והגגות מים. יצאתי דרך האולם אל הגן, ואט הצדה אל תחת המוסך העובר על יד הגדר לכל ארך הגן, ואעבור עד קצהו, הבטתי מבעד לשבכה, והנה ילדים וילדות כבני שש כבני שבע מבני האכרים העברים חושפים שולי בגדיהם עד הברכים. וברחצם את רגליהם הקטנות והצחות במימי הנקעים, יפוז מטוב לב, וישירו גבורות גשמים, לאמר:

1.

אֵל חָנָן
מִי עָנָן
שָׂדֶה וּשְׁדֵמָה
יִרְוָיו
יִשְׁתָּיו
אָדָם וּבְהֵמָה

2.

יָפוּחַ
הָרוּחַ
יֶהֱמֶה כְּכִנּוֹר
יִתְגּוֹלְלוּ
יִתְבּוֹלְלוּ
מַיִם בְּצִנּוֹר

3.

הַשֶּׁמֶשׁ
כָּאֶמֶשׁ
יָלִין צָהֳרָיִם
בָּלָעוּ
כָּלָאוּ
הֶעָבִים מָיִם.

4.

יָרִיקוּ
יַשִּׁיקוּ
זִרְמֵי מֵי עָבוֹת
יַטִּיפוּ
יָצִיפוּ
גֶּשֶׁם נְדָבוֹת.

5.

הַבָּרָק
אוֹר זָרָק
תֵּבֵל חָוְרָה
יַרְעֵם קוֹל
יְחוֹלֵל כֹּל
אֶרֶץ נִשְׂעָרָה

6.

מֵיִעַם
הָרַעַם
אַל תִּירְאִי אֲדָמָה
כִּי בְרָכָה
הָפְכָה
לְעֵדֶן שְׁמָמָה.

7.

מִי עָנָן
אֵל חָנָן
אָחוּ וָתֶלֶם
יִרְווּ
יִשְׂמָחוּ
יָשִׂישׂ וָעֶלֶם.

יצאתי אל העדה היפה המכשכשת במים ואשאלם:

— מאין תדעו ילדים את השיר הנעים הזה? ותקרב נערה קטנה ותשא ראשה אלי ותאמר:

— מאין נדע? מאין לנו לדעת? כלנו יודעות, גם צפורה יודעת, גם שפרה בת רחל דודתי יודעת, גם מלכה אחותי הקטנה ממני יודעת, כלנו, כלנו יודעות.

— „היודעים גם אתם נערים לשיר בשירים?" ויען אחד מהם:

ומדוע לא נדע? ויתן אצבעו על פיו ויבט ארצה, כי נכלם להרים פניו אלי.

— שירו נא לי נערים מן השירים אשר ידעתם — ויבושו הנערים ויורידו לארץ ראשם. אם כן לא אפריעכם, אמרתי ואלך, כמעט פניתי ללכת שמעו אזני מאחרי את קול הילדים, שבים לשירם ולזמרם.

אשריכם ילדי כפרים! הטבע התמימה היא הורתכם היא מורתכם. תואמים יולדתם לה עם התום ועם הכח, על כן שאננים רעננים תהיו כל ימיכם. אך אתם ילדי שעשועים, נטעי נעמנים, לא בנויכם אתם שתולים, קומו וצאו לכם אל המקום אשר אמר ה', שם יברכם כל פרח קטן, כי אח מבטן הוא לכם; תקרם פניכם בחן כל שושנה נוה ומעונגה, כי אחותכם אוהבתכם היא, שם לא תשמעו את קול השירים קוצי המדבר הבוערים כמו חרון כל היום: „בתוכנו לא הנחלו כי סורי נכר אתם, זמורות זר". שם תמוצו תינקו מן השדים, אשר נכונו להחיות אתכם לעם רב.

שבתי הביתה ואשב בחדרי רגעים אחדים, והנה קול דופק בדלת בלאט „יבוא" אמרתי, ויהודה בא ויברכני ברכת השחר, ויגד לי כי היום נסע כלנו אל העיר הקטנה נַחֲלַיִם הקרובה.

— מאד ינעם לי, אמרתי — לבקר את עיר מולדתי זאת, אשר בה גדלתי עד מלאה לי שתים עשרה שנה — עודני מדבר והנה יעקב הקטן בא ומתלונן על אחיו הגדול לאמר:

— ראיתי את כלכם מתחרשים ומתלחשים גללו הרכב מכון את המרכבה, אין זאת כי אם נוסעים אתם אל אחד המקומות ואותי לא תקחו.

— אם תצוה להביא לנו המים, עתה — אדבר עליך טוב באזני אבינו ונסעת עמנו. — וידלג כאיל וימהר וישב ושמעון אחריו מביא חמים, ונשת ונתפלל ונאכל ואחרי כן נגש אלי יעקב ויאמר:

— לך נא אתה ארוני ודבר באזני אבי, כי את פניך לא ישיב כי אורח אתה.

ואלך אני ויהודה אל דודי לבקש ממנו ודודי היה כממאן ויקרא:

— תורה מה תהא עליה? מי יצילני מעון בטול תורה? —

— ע"כ אלמד מחר כפלים — אץ הנער לענות.

— ומי ערב בדבר? — הוסיף האב להחטר.

— אנכי אערבנו — קראתי אני.

— טוב הדבר — ענה דודי — אך דע לך כי תורתו מידך אבקש.

— מידי תבקשנו. — ויקם הדבר, וימהר הנער ויקח את מעילו וישק לאביו ולאמו וירץ החוצה וישב על המרכבה בטרם עוד אָסרו אליה הסוסים. וישב שבת ודדה ויעורר שוט ויט בידיו וישרוק בשפתיו.

המרכבה נאסרה ותעמוד פתח הבית בחצר החיצונה, ואביגיל דודתי ויהודית בהה לבושות בגדי דרך, עלו והשבנה ואני ומנשה ישבנו ממולן ובין ארבעתנו בתוך נדחק יעקב הקטן, לא עומד ולא יושב, ויהודה עלה לשבת עם הרכב, והמרכבה יצאה מן החצר ותעבור בין שני טורי בתים, ומדי עברו יצאו ילדים בכתנות בפתחי הבתים להתבונן בנו; עד מהרה נסבו הבתים אל אחרינו, אנחנו נוסעים מעבר מזה והשמש רצה בגבורתו מעבר מזה וחרש העצים בתוך, ותכהין עינינו מנפץ רסיסי הפז, אשר היא זורקת מבעד לענפים הירקרקים. העצים נסוגו אחור ועינינו לא הוסיפו לראבה, כי מתוק האור וטוב לעינים ורק האורחים הרעננים ההוצצים בפניה בעבי גבם, האומרים: לנו השמש, לנו הצדקה והמרפא אשר בכנפיה, המה יחשיכו עינינו והמה יוריקו את פנינו.

הרכב החל לעצור בסוסיו, ויצנח ממושבו ויבט כה וכה ואחרי כן עמד וירד ממושבו ויאמר אלינו:

— הנה אבדה בדרך הוו המעכבת אשר בגליל האופן ועתה אשובה נא וארוצה אולי אמצאנה. וירץ כברת ארץ ולא מצאו וישב אלינו ונרד מעל המרכבה ונעבור ברגלינו לבוא עד הכפר הקרוב והרכב התנהל לאטו אחרינו. ויד השמש היתה עלינו לטובה ותתכס עב זכה ועבי שחקים צחים שטו כמלאכים קלים על פני תהום תכלת הרקיע; מתוך קול המון הזבובים הרומשים על פני האחו, נשמע מרחוק קול מכה בפטיש, כאשר קרבנו נראתה לנו דרך המלך אשר התחצה את דרכנו לשנים, ואיש כבן חמשים וחמש שנה, גדל קומה וגדל כח אשר אין עליו בלתי אם כתנת, מכנסים וטלית קטן מפוצץ אבנים להציץ ועוד יהודים רבים עובדים הרחק איש מרעהו את העבודה הקשה הזאת בחפיץ כפים.

— „ה' עמך!" קרא יהודה אל האיש בגשתו אליו.

„יברכך ה'!" ענהו וימח הזעה מעל פניו.

— הגידה נא לי, רבי קרוב, מה משכרתך ליום? — שאלהו יהודה.

— בעזר האל אשר יתן לי כח ועצמה אשתכר עד חמשה שקלים לשבועה.

— הבאלה תכלכל את ביתך?

— לו היה התני זכרונו לברכה חי, כי עתה הסתפקתי גם במעט מזה; אך הוא הלך לעולמו ועלי עזב את אשתו היא בתי ושני בניה יחיים ה' ועלי

לנהלם בלחם ולשלם בעד הילדים שכר למוד למען ידעו מה ה' דורש מאיש ישראל. ועתה אל ירע בעיניכם אדוני אם אשוב אל עבודתי, כי שביר יום אני ועלי לכלות חקי יום ביום. — ויברכני וישב אל עבודתו ואנחנו הלכנו אל דרכנו עד בואנו אל בית הנפח ואיש טוב לב וחסון כאלון, בגדי בד קלים על בשרו וזרועותיו החשופות כגידי ברזל שורגו יצא לקראתנו ויקרא:

— שלום עליכם, אדוני, ידי לא אוכל תת לכם כי מלאה היא שחור. — ויישאלנו מה חפצנו ונגד לו. וירץ אל המפוח ואל הסדן וימהר לעשות את הוו ויוצא, ונשלם ונעל על המרכבה ונבא מקץ שעה אל נחלים עיר מולדתי.

ד.

עוד בעינה עומדת נחלים הקטנה, דבר לא השתנה בה, כי אם זעיר שם חדש בית ישן גג חדש לראשו. מה גבהו הבתים האלה בעיני בהיותי ילד, ומה רחבו אז השוקים, ומה שפלו אלה ומה צרו היום.

— אל בית קרובנו ר' הרן נסורה — אמרה דודתי — אל הבית אשר היה לאביך, שם נולדת, שם גדלת.

וייטב הדבר בעיני מאד, ותעמוד העגלה פתח הבית. העץ הנטוע על יד השער הניע לי ראש לאמר: הימים הראשונים היו טובים מאלה! יד הרעם היתה בי ותרעץ את מבחר ענפי! ואנודה להזקן המדולדל על הודו כי פנה — ירדנו מעל המרכבה והנה ר' הרן איש בריא ושפל קומה ומקטרת ארוכה שטוחה לפניו ואשה דלת בשר טובת עין יוצאים לקראתנו ומברכים אותנו בכל לב, והאשה אמרה:

— לא אשגה אם אומר, כי זה בנימין בן נעמי, רעותנו הטובה. — והאיש השתומם

— האדוני בן ר' אמנון? כראות פני אלהים ראיתיך, ברוך הבא — ויחבקני ונבא אל הבית והנה החדרים התנכרו לי כי שנו את מראיהם ומדתם, האחד היה לשנים והשנים — לאחד. אך התנור הירק לא שנה את טעמו, עודנו עומד בפנת החדר ומיטיב אלי את פניו החלקים כאז בימי ילדותי. כאחד יצורי עולמים היה תנור זה בעיני בעודני ילד, כי אותו ראו עיני לראשונה בטרם עוד ראו ארץ ומלואה. מעשי הצעצועים שבראשו נדמו לי כהמון בריות שמבראשית, ודמות התמורים והפקעים המשוקרים נחשבו לי כתבנית אשר על פיה נוצר כל עצי השדה וכל צמח האדמה. גם עתה כראות פני מודע מאז ראיתיו. במראהו בלבד,

מבלי בַּבֵּר דבר הזכירני את הדברים אשר היו לי עמי בעודני קטן והוא גדול במלא קומתו כיום הזה, לא כן נזכר לי מראה בעלי הבית הקרובים לאבי, רק לבלתי השב פני הטובים האלה נעתרתי להגיד להם, כי לאחרונה הכרתים וישמחו והאשה בעלת הבית קראה:

— במה נכבד ארחים יקרים כאלה! —

זאת דברה ותרץ אל בית המבשלות. והאיש כפר לדודתי אשר שאלתהו לשלום ביתו ופרנסתו, כי אין עוד בית יין לו, כי לא משל ברוחו לשמוע בקר רוח את הגדופים ואת לעג השאננים, אשר גדפו וילעגו על ישראל, האצילים הקטנים וכהני הכפרים אשר במסבי העיר הבאים לשתות מיינו. — בצרת כי תהיה בארץ — על ישראל יצא הקצף, אם זל מחיר בר ולחם — יאשם יהודה, אם העלו סוחרי הודו על מחיר האורז — בפשע־יעקב כל זאת.

— ואומר אל לבי — כלה האיש את דבריו — הלא רק שתי נפשות אנחנו, בית ומעט כסף חננו ה׳, ושתי פרות חולבות וגן ירק מטה לחם הם בעיר קטנה, ועתה יהיו נא מזונותי קשים מעט, ואל יהיו מסורים בידי בשר ודם אלה.

כן דבר האיש בעל הבית, מזונותיו היו קשים רק מְ ע ט ולא הרבה, כי בכלותו לדבר באה האשה והפרוש מפה צחה כחלב ותביא ביצים טרופות, פת בחמאה, גבינה ולביבות ושכר. ונרחץ ונסב ונסעד את לבבנו. בעלת הבית הביעה בתוך הסעודה את שמחתה, פרותיה כי השביחו ונותנות לה שפע חלב, ופני האיש נהרו בהגידו לנו, כי כל האכל אשר יאכל פה יבול אדמתו הוא והחלב בהמתו. ואני אמרתי בלבי: אשרי האדם שמתקלם בארצו כך! התהלל איש תמים, התהלל כל עוד אשר שכחו היחפים בעצלותם לבוסס את הלקקך ולשיכם את גרונך, לערוף את פרותיך ולהכות את בעליהן מכות הדרי בטן. ביום פקידה, ביום שבת היחפים למשפט לא תזכרנה לך חטאות השקותך פקידי העיר והגליל בלא כסף ובלא מחיר ממבחר יינך, גם צדקות השרים והכהנים אשר בחכמתם ובצדקתם לא אבו לשלם בעד יין משתיהם ליהודי אוכל את חלב הארץ, לא תעלינה על לב. כי אם הטאתך זאת לא תכופר לפני חכמי היחפים נקיי הדעת, וכי הרעיון האלה, כי שלחת את ידך לשמור ולעבוד את האדמה אשר לא לך היא, אדמת הקדש, אשר הם ואבותיהם לקו חמשים ומאתים מכות פעמים באהבה, בכל יום, בידי מאהביהם, המביעים לה היום כל אהבתם כי רק אנחנו מוצצים את תמצית דמם אשר לא מצצה רצועתם באהבתה אותם, — חלום טוב אתה חולם, נום שנהך נומה, ואל יבהלוך רעיונות וחלומות, ואל יעוררוך מכות ומהלומות, נום שנתך נומה, שכב זקן שעשועי שכב, שכב ילד זקן שכב.

עוד האיש והאשה מדברים עם אביגיל ועם בניה, על ברכת ביתם, ואני התחמקתי בלט ואל נוה שעשועי ילדותי אל חצר מולדתי, אמרתי לבא אל סכת החג, והנה היא נעולה. משם הלכתי ואבא אל הגן ואעבור עד קצהו, שם קדמני באהבה ספסל האבן אשר נשאני על גבו מני רחם, אשר נתן לי תמיד להניח עליו את כל כלי עבודתי, עבודת המשחק, ולא התלונן עלי מימיו. מלבד פעם אחת אשר רצתי נפלתי, ויגוף מצחי בו ויצא ממנו דם. אפס גם בפעם ההיא היה בי העון, כי אני הייתי אץ ברגלי והוא נקי, כי תחתיו עמד כתמול שלשום מלא מנוחה ושלום, ובלי כל עון אשר חטא הכיתי אותו בכפי הקטנה, אך לא יספתי להכותו מכה רבה כי ידי הִכתה ותשא מכאובים יותר ממנו, אז היה הדבר לפלא בעיני, ועתה לא אוסיף עוד להתפלא כי יום יום תראה עיני כי זרוע המַּכָּה מכנה תשבר, הממית לו הכין כלי מות וכל הכתוב לחיים לא ימות לשחת „יד הזמן בכל קראתי, גם בספסל ורקה שיבה כי בקצהו האחד היה לירקון" — „לא לא" השיבותי אל לבי בהושיבי להתבונן בו „כל אשר כח אבנים כחו לא יהיה לרקבון, אם רק יפקד לימים מימים, צמחים עלו בו, ולא בזרוע גדולה הסיעם יד הרוצים משרשיהם". בין הימים הנזכרים למראה מודעי הדוממים בא לפני זכר היום אשר בו התגנבתי כן הבית לשבת בדד על כפסל זה ולקרא את ספר מסעי ישראל לבנימין השני. יום קטנות זה, יום ראשית קריאתם בספרי עבר, חל להיות באחד לחדש אייר. האביב שר המרת העלומים רובץ שקט בחם צח עלי אור, ואזניו קשובות אל החלקות אשר יחליק לו הזמיר במתק שפתיו, מה רכו מחמאות פיו! לקול צלצלי תרועתו נעורו נהפזו הנצנים לקום ממטתם הרעננה וישבחו בשת עלומיהם כי ערומים הם, וקרני השמש אשר בשמים ממעל, נשקו ביתר עז אל טרפי צמחי הארץ מתחת, וישישו עליהם כבני אלהים אשר באו אל בנות האדמה, והעצים אשר מסביב הביטו ונהרו. בעת ההיא לא היה עוד משפטי להגות בספר הגה והבט, כי אם לקרא קרא ודבר. וישמעו גם הצפרים לקול הקורא, העץ והעשב הקשיבו רב קשב לכל היוצא מפי, האלה העתיקה אשר כלאה צבאה גם היא נאנחה על צרות ישראל בארצות הקדם הכתובות בספר, ואף אשר הנחל הנשקף מנגד הזקן, המדבר ואינו שומע, ההומה כל היום בשאון מימיו, גם מאזנו הכבדה לא נחבא קולי וישרוק וינע ראשו וזקנו על העשוקים הנעשים תחת השמש. מבין סבכי הגן יצא

או איש עוטה בגדי בני קדם וראשו חבוש במצנפת שני ותכלת — איש ירושלים הוא המתארח בבית אבי זה ירח ימים — ויגש ויתבונן בספרי ויאמר: „מה ידע זה ולא ידעתי אני, ומה חפץ לך בדברים שבכתב, בהיות לך בפי דברים שבעל פה". וישב על ידי ויספר לי שמועות משמועות שונות: על קול נהי הנשמע בציון בהטות איש אזנו אל הארץ באשון לילה, וכי אבני כותל המערבי תרדנה מים בליל תשעה באב, וכי בלילה ההוא עוד ירד ה' צבאות מכסא קדשו לקרא לבכי ולמספד על ביתו כי חרב ועל בניו כי גלו משלחן אביהם, מתי עולם, האבות האמות והנביאים, עולים מקברותיהם אל הר המוריה לספוד לבתולת בת ציון ולבכותה, ישיש נהדר בקדש ואדמה על ראשו, אברהם אבינו, מדבר משפט עם התורה החוגרת שק על כי לא מצאה מענה בהרשיע אלהים את בני בניו, ובוכה בכי גדול מאד, איש שיבה על פניו הוד נורא תומך בגבהו שחקים משה איש האלהים קוצף קצף גדול ואומר להכות חרם את כל צבא השמים, על אשר לא מנעו אורם, מאוכלי צאן ידו, צאן תפארתו, והשמש היראה לנפשה, התחנן קולה לכפר פני האדם הגדול בענקים. וארץ תרעש ושמים ירגזו לקול בכי אלהי ישראל השואג על עמו ועל נוהו ולא ינחם, והנה אשה עצובת רוח, לבושה שק ואפר, אצה רצה מדרך אפרתה, באה ומתרפקת על הדום רגלי אלהינו, רחל היא המבכה על בניה, השמים והארץ לא יעמדו, בפני קול בכיה, מעצמת כאב ונעם יחדו יסיפו. „בתי" נשמע קול שדי „עשי למען שמי ומנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה אף אני, למענך אעשה ולנוה צדקם ישובו מחמדי במנך, אל נא תבכי נפש טהורה, ואל נא תהמי!" ככלותו לדבר עולה השחר, וכבוד ה' נעלה מעל ההר, הקדושים המתים שבים למנוחות, והחיים בירושלים מתאספים לאנחות, להתאבל ולקונן, לרגלי ההר אשר עמדו עליו זה מעט רגלי ה' צבאות ורגלי חסידיו, אך בצום החמישי האחרון בשנת הגאולים, אז ככלותו לדבר באזני רחל אמנו את הדברים אשר ידבר לה מדי שנה בשנה, אז ירעם אל בקולו נפלאות: „יהי אור!„ — ואור חדש נשפך על ציון, ורוח חדשה על כל בשר, בן נולד לבית דוד, ירושלים חברה לה יחדו, ישראל שוכן לשבטיו, וה' אלהי ישראל מלך.

„מה רב כחך, הגדה נוחה ונעימה". המו קרבי בזכרי את דברי השמועה הזאת, הרבה יותר תנחילי לאדם בילדותו אהבה לדתו ולעמו מאשר ינחילוהו אלפי סברות ופלפולים בהיותו לאיש. הרגש אשר ילדך הוא יוצר האהבה, הוא עושה, הוא כוננה, והשכל הוא רק אחד מן הסריסים אשר העמד לפני יעלת חן זאת לבלי התתן לזרים הודה למען תהיה תמימה באהבתה עם הנער ישראל אשר אליו תשוקתה. אומן נאמן הסרים, אך עץ יבש הוא אשר מנע אלהים ממנו פרי בטן, ממנו לא יבנה עם אם בת הרגש הרכה והענוגה לא נתנה בחיקו.

עודני הוגה בזכרון שעשועי ילדותי הסבוכים בחזיוני אהבתי לארץ אבותי והנה העשן העולה באפי היה כמבשר, כי קול רגלי אדוני המקטרת אחריו, לא פתאום יבא האדון בעל הבית, לפניו ילך עשן, ואחרי העשן מקטרת, ואחרי הקטרת זקן, ואחרי הזקן יבא הזקן בכבודו ובעצמו. אך בפעם הזאת התחרה עוד חלוץ אחד לרוץ לפניו — בשמאל בעל הבית המקטרת ובימינו גליון מודפס מתעופף ומתנופף אל המקטרת, לסטרה על פיה, על הרבותה להעלות עשן על לא דבר, והיא גם היא, יעשן אפה לשרוף את הגר הקל הזה, בהבל פיה. ובעל הבית איש רודף שלום לא נתן את בעלי הריב לקרבה זה אל זה — ויושט לי את הגליון ויאמר:

— שמעתי עליך כי בעל לשון הקדש אתה, ע"כ הבאתי לך את מכתב העתי העברי ועתה אדוני קרא נא והגידה, התהיינה מלחמות? כי למן היום אשר שבר נכרי הקטן את הרואות אשר היו על עיני, לא אוכל לכוון לי עוד רואות טובות.

באמונה שלמה האמנתי לו כי בלא רואות לא יוכל לקרא ואקח מידו את המכה"ע ואומר לו:

בכל לבי אקרא לפניך, אך ראשונה נקרא נא על אדות ישוב ארץ ישראל.

— חי נפשי, כי לא אדע — אמר האיש — כי גם אנשים בעלי שכל כמוך ידמו כי זאת היא הגאולה וכי נערים אשר התלקטו שמה יביאו את המשיח ויבנו את בית המקדש! הלא צחוק הוא בעיני בעלי בתים באים בימים, הבקיאים מעט יותר בטיב העולם מן הנערים.

— צחוק הוא גם בעיני — אמרתי ואצחק.

— כן אהבתי, קרא ר' אהרן — גם בר' אמתי מלחמה לי תמיד, כי חכם ולמדן הוא יותר ממני, אך בבינה ישרה לא נופל אני ב"ה ממנו בשום פנים, ומוכיח אני דרכו על פניו, כי איש נכבד כמוהו ישים חלקו עם אפרוחים שלא נפקחו עיניהם; עם נערים שאינם יודעים שום עסק או משא ומתן לאמתו. בתחלה — כאשר לא ידע להשיב על תוכחתי — שחק ועתה עברתו שמורה לי למן היום אשר לא נתתי להופר חברת חובבי צאן במקום הזה. בכל כחי נלחמתי ברודפי קדים אלה, גם יכלתי! גם באשתי היתה לי

מלחמה כי לא נתנתני לבא בריב, ואני לא חתי מכל אלה! כי ב"ה שכל בעלי בתים שכלי.

— ואם מלחמה לך בר' אמתי, באשתך ובחובבי ציון, מדוע זה תבקש עוד מלחמות גם במכ"ע? האיש אשר ב"ה שכל בעלי בתים שכלו, לא הבין כי מהתל אני בו ויען:

— כי בהיות מלחמה העסק מתרבה והפרוטה מצויה.

— הגם במלחמתך בהוב"צ ההרבו עסקים?

— אכן ריב חוב"צ תריב מידו והלא זה מעט אמרת כי מעשיהם לצחוק הם גם בעיניך?

— צחוק היו בעיני חובבי ציון, לו נתנו לבבם כלב אלהים, ללכת בגדולות מהם, להביא את המשיח ולבנות בית המקדש, כאשר אמרת; לא כן חוב"צ הנאמנים, אוהבים הם את עמם ואת ארץ אבותיהם בוחרים שעבוד בארץ אבותיהם מגלות בארץ לא להם, בוחרים הם לאכול יגיע כפם ואת פרי האדמה אשר נשבע ה' לאבותיהם לתת להם, מהיות נזונים מהאויר: בצמצום באיסור ובצער — בארץ אויביהם. זאת תעודת חובבי ציון, וה' הטוב בעיניו יעשה ויביא את משיחו ויבנה את ביתו בעת שיעלה רצון מלפניו!

ור' הרן שלא מצא מענה פטרני במאמר זה:

— מה נעשה לדורנו, הביצים תתחכמנה מן התרנגולות.

לא ידעתי אם לברך על חכמת זו התרנגולת או זה התרנגול הנותן לשבוי בינה, או, הנותן לבהמה לחמה למען שים קץ לשיחתנו העיפותי עיני על דברי ממלכות הארצות שבמכתב העתי ואומר לו ראשי דברים, ויתן לי את תודתו כי „בעל מסביר" אני יותר מחתנו, וייטב לבי. הוא נטל רשות לפקוד את גנו וילך, ואני מהרתי לקרא דברי ישוב א"י ואמצא שם מכתב מירושלים המודיע כי בני ביל"ו יש שכר לפעולתם וכי עוד מעט יקצרו בחורי חמד אלה ברנה את אשר זרעו ברמעה. ויעלץ לבי ותבוא בי רוח ותעמידני על רגלי ואקום ואלך ואצא מן הגן אל המישור הגדול המכוסה ירק דשא; המישור הזה לא חסר דבר ולא הוסיף דבר למן היום אשר עזבתיהו, לא כן האדם. מה רבו העתים אשר עברו על לבי מאז הייתי משחק במקום זה. לפני גדודי הצבא אשר פה התפקדו, התיצבו בכובעים, שלפו חרבותם וישתקשקו בכלי נשקם, פסעתי גם אני ורגלי רגל ישרה, כוננתי קול פעמי אל קול הצעדה אשר לגדודים. ובקרא שר הגדוד „הימינו!" „השמילו!" „נשק על שכם"! מהרתי עשיתי גם אני כאשר עשו כל אנשי הגדוד, רק תחת קנה שרפה היה בידי גיד ברזל מלוטש אשר הוצאתי מְמראשותי ערש ברזל ישנה, ועל ירכי חרב עץ, ושר

עשה לי משרת בית רבי להשעה באב. ושר החיל, איש שמן, שחק בכל לבו ובהנו מרום רכובו. בשובו אל מעונו אשר היה לו בבית אבי, שם ידו על שכמי ויכני מכת אוהב פעמים: „אתה תהיה לאיש גבור חיל". ואשמח מאד על דבריו ואעל על לבי את להט הרב גאותי אשר תהיה מצומדת על מתני; את כובע הנהשת אשר אחבוש לראשי ואת צליל הדרבונות אשר הצילינה שתי רגלי ואת מדי הצבא אשר ידבקו על בשרי ולשמחתי לא היה קץ. גדלתי ואבינה כי לא כלי הנשק לבדם הם כל עצם עבודת הצבא, כי אם הגבורה ואלחם בחברי ויהי כי רמה ידי ויגל לבי וכאשר מטה ידי ויחר לי מאד, כי נפשי מרה לי על נבואת שר החיל פן תעלה בתהו. בעת ההיא קראתי בבית רבי בספרי הנביאים הראשונים את הגדולות אשר עשו גבורי ישראל ותדבק נפשי עוד יותר בתכסיסי המלחמה. אחרי כלותי את ספרי הנביאים הראשונים, החלותי ללמוד ספרי הנביאים האחרונים: כי יבא יום וכתתו עמים חרבותם לאתים, אז רפתה רוחי ואדע כי רק כל עוד אשר יכתתו גוי בגוי — ילמדו מלחמה. וירע לי כי באחרית הימים לא תשוב עוד עינינו לראות צבאות חיל בתפארת עוזם. לא ארכו הימים ואצא עם בית אבי לשבת בעיר גדולה ואראה שם את חיל המכבים ואתנחם, כי העודת חיל זה לא הכה ופצוע, כי אם — גנון והצל. וירוח לי בזכר: כי צובאים באלה יהיו לנו גם על הר ציון ומכפתוריהם וקנותם לא יפול דבר. — כל אלה חזיונות ילד, או נער, אשר נשק נוצץ תאוה לו לעינים. אך מי מלל אז כי יום הולך וקרוב אשר לא נראה עוד כמוהו בכל הארץ ובכל הגוים, ללכוד ארץ לא בחרב ולא בחנית, כי אם באתים ובמזמרות — כאלף וחמש מאות נפש יוצאי צבא שמו מעדר על שכם ומגל בכף וישימו שבעה ראשים ויבאו אל ארץ כנען בטח ואיש לא עמד בפניהם, כי לא לשפוך דם באו האנשים, כי אם להריק ברכה; לא להכות ארץ חרם, כי אם — לשום ערבה לעדן, לא להשיא מות, כי אם — לפחת רוח חיים. — ומי הם החלוצים, במי נאסרה המלחמה? בנערי בני ישראל! ומספר החלוץ — כחמשה עשר איש! ומה גבורתם? ארך אפים ומשול ברוח! — „בית יעקב לכו ונלכה" קראו — וילכו — ויבוא ויצליחו!

ברוכים אתם לה' ולעמו, בני ביל"ו! בדרך גבורי העם הזה אשר מעולם תלכו, תרבות אנשים לכם, אנשי חיל, כי בקול שרי צבאות ישראל אתם שומעים: „איזהו גבור — הכובש את יצרו", „טוב ארך אפים מלוכד גבורי ישראל כלכם, לא בני הקשת השופכים את דם האדם, כי אם בני היצהר המריקים מעליהם את הזהב! עליכם יאמן דבר הנביא: „לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות!"

ברכה לראש משביר

לכבוד חג היובל למלאת שבעים שנה להרה״ח הארז בעל „המליץ״.

יום השלישי לירח אלול שנת התרמ״ו היה יום חג יקר ונכבד לכל אחינו חובבי ספרותנו ויודעים ומוקירים את פעולת איש רב פעלים, העובד עבודתו לרבים ועודר בלי לב ולב על הרי ישראל במשך יובל שנים; ביום הזה מלאו שבעים שנה לזקן המולי״ם העברים בארצנו, הרב החכם הדורש טוב לעמו, רבי אלכסנדר בן יוסף צעדערבוים נ״י.

בכל עם ועם ישנם אנשים רבי הפעלים וכבירי כח לב, אשר זכר שמם לבד הוא כספר זכרונות ודברי תקופה שלמה בקורות העם, המה אנשי המופת ואנשי לב השרידים היהידים אשר חייהם כלולים בחיי האומה ובשמם אחוזים וקשורים המון מעשים טובים, פעולות נמרצות ורבי העליליה, כונות רצויות עם תקונים רבים ושלמים; בין אנשי מופת כאלה המעטים בתוכנו יחד כבוד הרב החכם רבי אלכסנדר בן יוסף בעל חג היובל היום.

הארז היה מראשוני המולי״ם מכתבי עתים בשפת עבר בארצנו — אחרי „המגיד״ אשר יצא לאור בחו״ל, — הוא גם הורה והוגה הרעיון הגדול והנכבד, בשעתו, להורות דעה את העם ולהעלותו למעלה למשכיל על ידי מכתב-עת בשפה בלולה המובנת לכל המון בית ישראל יושבי ארץ רבה רוססיא; המחשבה הזאת יצאה על ידו לפעלה וה„קול מבשר״ מלפנים והצ״ב היום הרבו לעשות טובה בקרב עכם, להביא הדעה בלב הרמונים ובני העם ההולכים בחשך; יתר רב מזה הוא פעולת „המליץ״ המתהלך במחנה העברים זה חמש ועשרים שנה ומיום הראשון לצאתו נראה בו דמות מ״ע שחזותו מוכיח עליו ועל רוח מוציאו לאור, מכתב עתי, הנוסד על מטרה רוחנית אהובה והביבה להלק גדול מן העם, ובו נראה חפץ נמרץ להרהבת דעות יסודיות על דבר השכלה עמנו ומצבו בעם, בחברה ובמדינה. כל קוראי „המליץ״ מיום היותו ועד היום יעידוהו, כי ידעו אותו ולאן פניו מועדות, בהדעות אשר החזיק המו״ל נהן את נפשו עליהן ובדבר הזה היה קשה כארז ולא נד כקנה, מזה נראה כי עבודת הארז בהספרות היתה עבודה תמה לשם הרעיון והדעה אשר מלאו את בתי נפשו בעתים שונות. בהמ״ע שיצאו על ידו קרע חלונות בבית האפל ויסיף לאור ולהשכלת אמת, לחכמת ישראל ודעת העולם, אך כאשר נהפך עלינו האופן זה חמש שנים וגלגל הזמן שב אחרנית, טובי העם ראו כי בני דור הולך אכלו את קליפת ההשכלה ותוכה זרקו, היה הארז מן הראשונים להגיד לעמו: שובה ישראל עד ה׳ אלהיך! והשיבה לבצרון את כבוד התורה, חבת האומה והאמונה ולמסרות אבות אשר גלו מאתנו; מן הראשונים המדברים ברוח השכלת אמת לתקומת האומה והשבת לב בנים אל אבותם. מן כל המולי״ם החיים אתנו היום לאי״ט, אין אחר אשר נלחם בחזקה נגד קפאון הרוח והרקבון המוסרי אשר כנגע נראו בבית ישראל כהמליץ. הנה כן היה המה״ע הזה לראי מוצק על תמונת היהדות בדורנו לרוח היום המתהלך במחנה העברים בשלשים שנה האחרונות.

הרב החכם בעל חג היובל הוא אחד מזקני הסופרים והחכמים הוגי דעות בקרבנו, שקיימו בעצמם מצות הלמוד ומעשה רב; זה לנו שלשים שנה שהננו רואים את הרב בעל חג היובל בשורה הראשונה בין העובדים עבודתם לישראל בהגיע תור פעולה כבירה וההתעוררות נמרצה במחנה העברים, במשך העת הזאת לא נעשה בעמנו בארצנו דברים נכברים, מבלי אשר היה הארז מהמעוררים הראשונים, וביותר רכש לו תודת כל חובבי עמם בקנאתו קנאה גדולה לשם ישראל מאת הצורר ליוטאסטאנסקי, וע״י פעולתו רעץ ראש הנין זה ויסר הנגע מעל בית ישראל. עוד יותר הראה את כביר כח לבו וחפצו הנמרץ בפעולתו הרבה בדבר משפט עלילת הדם בקוטאים, להוציא כאור משפטנו וצדקת עמנו כצהרים. שני המפעלים האלה הם שתי פרשיות מאירות עינים בדברי ימי ישראל יושבי ארץ רוססיא, והם לבדם דַים להנחיל כבוד ויקר, להאיש אשר גם לעת זקנתו לא ייעף ולא ייגע לחבב ציון על בניה ולהפיץ בעם אור תורה והשכלה נאמנה.

הידיעה מחג היובל הזה הגיעה אלינו כמעט בעצם יום החגיגה. התן היובל לא מצא לנכון לפרסם בקהל את היום הזה הנאדר במערכי תהלות לכבוד אחד מזקני ספרותנו, ועל כן לא בא גם מאמרנו זה בין יתר המאמרים ממין הזה וחשבנו לנכון לקבוע פה מקום לברכתנו. יוסיף ה׳ ימים על ימיו ויאמץ כחו לעבוד עבודת עמו בידים אמונות, רוח נכון ולב מתנה, להפיץ דעת היהדות הצרופה בקרבנו, ולחבב ציון על בניה ברוח דעת והשכלה נאמנה.

המו״ל

משא מאהליב ע"נ דניעפר.

העיר מאהליב גדולה כארבעים אלף מספר תושביה, ומאחינו ב"י נמצאים בתוכה כחמשת עשר אלף נפש, אין עסק ומשלח יד אשר לא יחלו בו ידי בני עמנו, סוחרים, ובע"מ שונים, חייטים, רצענים, חרשי עץ וחרשי ברזל כמעט כל תנויות העיר ממלאים אותה אחינו בערבתם המובא ממאסקווא מלאדז, ומצאריצין-נופט וד"מ ומלח, הכל כאשר לכל הוא משלח ידי אחינו, ובכ"ז העוני שוררת בחזקה בין הבע"מ, וכן בין אלה החיים מן הרוח, ושקר בפי אלה מנדינו האומרים כי בני עמנו יבקשו למו אך פרנסות קלות, ונהפוך הוא, אין עבודה אשר יכבד להם אך להשיג ממנו טרף לביתם, רבים פה נשאי סבל על כתף או על עגלות קטנים, את מי הראו מטפס ועולה על גג חומה גבוה למשחה בששר, ולנקית ארבות העשן, ומי עולה בסלם ויסחוב אחריו דלי עם מי נתר עד המכפלה הרביעית? כל אלה אך עבודת בני עמנו המה, אך בהיות עירנו הרחק ממסילת הברזל ועומדת היא כמקוה מים אשר אין לה תוצאות לנהרות, וכל פרנסת בני העיר אך זה מזה, ממילא מובן אשר אין הקומץ משביע את הארי, ואם כי ברך ד' את עירנו בגבירים אחרים, גבירים גדולים אשר יוכלו להתהרות את גבירי ערי הבירה, אך אין להגבירים האלה כל קשר עם מפלגות הבע"ב והבע"מ, ואך מגבוה יביטו על המפלגה הנמוכה, וע"כ אין סדר ומשטר במעשה הצדקה להחזיק בידי הבע"מ אשר מטה ידו, ובעלי הנשך פושטים עורם מעליהם, הן אמנם ישנו ג"ח בעיר אשר הניחו שמה הגבירים לפנים איזו סך, אבל מה יושיע זה לאיזו בע"ב הדורש איזו עשרות רו"כ להחליף בח עסקו, ובג"ח לא ישיג כ"א חלק חמישי או רביע מאשר שוה עבטו, ובזה תמה התועלת המעטה אשר הביא לעני בעת דחקו. *)

וכמו כן ישנם חברות רבות בעירנו, כמשפט צדקת וישרת לב בני עמנו אשר לא פסקו חברות רבות מהם מאז הלכו בגולה להושיע לבני אביון ולדכאי רוח, אבל כלם אבד עליהם כלח ואינם הולכים לרוח הזמן אשר ישנה את פני כל. למשל: החברה הקדושה הנקראת חברא קדישא או חברא גחש"א, אשר מנהיגיה יתנהגו במישרים, לא יבואו בעקיפים את יורשי הון, ועם אביוני אדם יעשו חסד של אמת, אך לעומת זה הרבה חברות מתנהגות בלי כל סדרים והסבה לאי סדרים באלה הוא התזקת רוב מנהלי עירנו—בשתי ידים בנושנות, יען כי כן הוא המנהג מאז, ולא יתנו לב כי בדור מחוסרי אמנה הננו חיים עתה, וכן הוא המנהג והסדר בהתלמוד תורה בעירנו, הת"ת הוא היתד והפינה אשר כל כבוד בית ישראל תלוי עליו, בה יתפאר ישראל מאז היה לגוי ואבי הנביאים הבטיחנו כי לא תשכח מפי זרענו, ואשר ע"כ בכל עיר ועיר אשר מספר ב"י נחתים שמה, יעשו אגודה רבה או מעטה, ולפיה ישכרו מורים ללמד בני עניים אשר לא יוכלו לשכור להם מורים, ללמדם תורת ד', והמשכילים אל דל עוד אחזו בשיטת התנא האלקי, „יפה ת"ת עם דרך ארץ". ובמקום אחר אמרו דרך ארץ קדמה לתורה, ולזאת ישכילו בערים רבות לצרף אל הת"ת עוד איזו מלאכה ללמד לנערים, מלאכה המחיה את בעליה, ונערים כאלה אשר אין תקוה נשקפת להם להיותם מורי הוראה בישראל, ילמדו איזו מלאכה, וגם אלו אשר כשרונותיהם תעידנה עליהם כי תורתם תהי אומנותם, לא עת עתה לגדל ת"ח שאין בהם דעה אשר לא יבינו למצער את לשון המדינה, ואשר ע"כ ישכרו להם מורים, או צעירים משכילים יתנדבו ללמדם חנם—אשר ב"ה נמצאים עתה בכל עיר טובי לב כאלו החפצים בכל לבב להלק מתבונתם לצעירי בני עניים—אבל לא כן הוא גורל הת"ת בעירנו, מנהיגיה ומנהליה יזהרו מאוד לבלי לפתות חלון של איזו הכמה או מלאכה בבית אפל הזה לראות את הנגעים אשר יצמיחו בבשר בני עניים אלה, בכונתם הרצויה ובמעשיהם האינם רצוים בדור הזה, יראים המה מאיזו קורטוב של דעת שפת המדינה או איזה מלאכה, להטיל בדבש הגמרא אשר ילעיטום מלמדיהם כל היום, פן לא יוכלו לעמוד מפני ריחה וישליכו תורת ד' אחרי גיום כאלו נועדה הת"ת אך לגדל רבנים מורי הוראה בישראל לעולם האצילות בין אלה די מדרהון עם בני אנש לא איתוהי, ועוד יתרה עשה הגביר הנכבד רמ"ש באהבתו את התורה הנית קרן קימת אלף רו"כ אשר הרבית מהם יתחלק לאלה הילדים אשר יצטינו בלמודם גמרא להגדיל בזה קנאת סופרים וכן חלק להם בידו לפני שבועות אחדים בשמעו את למודם, לאחד נתן שלשים רו"כ. ולהשני שנים עשר רו"כ. להשלישי חמשה רו"כ. היש כונה טובה ורצויה כזאת? מי יתן ויתעוררו יתר גבירנו לבקש עצה במה להיטיב מצב אחיהם האומללים כהגביר הזה אשר יקום תמיד על נדיבות. — אבל מה יושיע זה ליתר הילדים אשר לבם צפון מהשכיל הויות דאביי ורבא? והויות העולם יסתירו מהם, וגם אלה אשר חננם ד' בדעה להבין מעט בגמרא מה יהי אחרית אלה, המעט לנו בטלנים כי עוד נשית נוספות עליהם באלה צעירי הצאן אשר יגדלום להיות עניים מהוגנים למען ימצאו כר נרחב לזרוע עליו קשיטות צדקתם? אך מה נתפלא על הת"ת אשר זולת השני גבירים הרה"ג רי"פ והגביר רמ"ש היא כאבן שאין לה הופכין, נראה כה יעשה בעירנו— ואולי עוד כיוצא בזה בהרבה ערי ישראל—אבות הילדים אף אבות כאלה אשר עוז בידם לשלם למורי ילדיהם ממיטב כספם, האם יתנו לב ללמוד ולחנך את הנער עפ"י דרכו? האם פקחו עיניהם אף פעם אחת להתבונן על טובי סופרינו אשר אל חכם שופר במכ"ע לעורר את בני עמנו לשום לב על אבן פנה זו אשר כל בית ישראל יתכונן עליו? גם אלה אשר בסתר לבבם יכירו כי לא טוב להלעיט עתה את מוח הנער דרשות כמלפנים ולהושיבהו כל היום על הגמרא מבלי לדעת תחלה התורה עפ"י דקדוקה ותולדות ב"י וספרי נביאנו, עכ"ז יתנו היתרון להמלמד האוילי אשר איננו יודע מכל אלה מאומה, ואך יגעה [מלה רבתי עפ"י המסורה] כשור עם הילד בגמרא אשר בבואו אל בית הספר אשר לעמי הארץ יהיו כל למודיו ללעג ולמשחק לו יחד עם מורו ועם אבותיו, ואז יהי' גם הוא נוסף על שונאינו להוביש צור מחצבתו, כי את כל אשר למד בביצה וב"ק ישכח הכל. ואך מעט מזעיר יזכור, כמו למשל יודעים זאת כל הילדים בעירנו אשר עוג מלך הבשן הלך כל ימי המבול אתר תיבת נח, יודע כי המלאכים אשר השלכו משמים ארץ המה נקראים נפילים—והמה נתנו עיניהם בבנות האדם— *)

---

*) וכראות העזובה הזאת הגביר הנכבד הר"ר ישראל ראטנער נ"י נוה לעוטה דברו לכתוב בשם ראשי בני העיר מכתב בקשה אל הרשות לאשר ולקים את חברת ג"ח כמשפט, אך לא עלתה בידו מפני המפריעים, הגביר הנכבד הזה לו יאתה תודה ותהלה מבני עירו על היותו תמיד להם למליץ טוב לפני השרים היודעים להוקיר ערכו ועבודתו לטובת ההשכלה הכללית בהקימו בית החומה הגדול לבית ספר „הרעאלי" ברוב עמל וטורח רב ובזמן קצר. והגביר הנכבד הזה יודע הוא להשתמש בכלי הפז הזה בעד אחיו האומללים להיות בעדם תמיד לפה. בעת ישקדו בהמון רב על דלתיו על כל מקרה אשר יקרם—וכן רובי צדקותיו בחורף העבר לקנות מספא לעגלוני העיר העניים להציל בהמתם אשר מהן תוצאות מחיתם ושר הפלך הכיר לו טובה קבל עם. וכן לכל דבר בצדקה יקום על נדיבות.

*) ויותר התרגזתי בהיותי לפני בנתים מורה תנ"ך בבית ספר הנוסד פה אשר אז נקבצו ובאו ת"י כארבעים נערים בני עשר ושתים עשרה שנה ממלמדים שונים, ואסדר לפניהם הסדרה וירא אליו ד' כו' „ואפי ועשי עגות כו'" ויקפוץ בראש נער אחד ויריוס לי כי דבר לו להשמיעני, ואשאלהו מה עמו? ויאמר הן ידעתי סבת העגות למה נאפו אז, יען כי פסח הי' ואפה א"א מצות, הוספתי לשאול את הנערים ולמה אוכלים אנחנו מצות? ואין מגיד לי כי נעלם מכלם אחרי למדם כמעט כלם גמרא ותימה עם רש"י—הטעם למה אוכלים מצות, עד אשר לבש עוז נער כבן שלש עשרה שנה, ויאמר ידעתי מורי ידעתי! הגד נא לי עניתיו, ויען יען כי בעת הזאת פרסה שרה אמנו נדה! הדבר הזה הי' כחץ שנון בלבי, להסביר לנער דברים כאלו בטרם ידע טעם המצוה הראשית המצוה לאומתנו. הישמע כזאת? וכאשר הבינותים מצה זו שאנו אוכלים על שום מה, כפי הכתוב בתורתנו, הי' בעיני כלם כחדשה אשר לא שמעו מעולם, והרי כל אלה שאלתים

ועוד ענינים באלה העומדים ברומו של עולם, אשר בהיות הנער לאיש מבין בספרים ומה גם בגמרו חק למודו בבתי ספר ימלא פיהו צחוק על למודיו ונוסף גם הוא על שנאינו לבזות את צור חוצב ממנו, חיי ראשי אם לא ראיתי בן גביר נער בן שבע שנים אשר למד אצל מלמד מובהק הנודע לכל אשר למד עמו חומש ספר בראשית כפי כשרון הנער, ובטרם גמר את ספר בראשית הוציאוהו מידי המלמד הזה ונתנוהו אל יד מלמד אשר הבטיח ללמוד עמו גמרא, וכן הקים את דברו, עזב את ספר בראשית אשר לא יביא למלמדו כל תועלת וילמוד עמו מסכת ביצה פ"א, אשר בזה יגדל המלמד בעיני אמו אשר תשמע בארץ מרחקים בשבתה שמה במרחצאות החמים עם רעותיה—כי אישה איננו תמיד בביתו—והיא אשת החיל תחנך הילדים, בשבתה כל ימי הקיץ חו"ל במרחצאות, ובימי החורף בעירות גדולות, ואך בן משק ביתה הזקן וכסיל הוא המוציא והמביא סדרי הלמוד—בתתו אותם להמלמד המרבה לו בשכר סרסורותו—ומה נוחיל מחנוך כזה אם לנו יהיו מחנכים כאלו אשר לא ידעו מספרותינו מאומה, אם לצרינו יהיו אחרי אשר ימלאו כרסם מדברי סוברין—הננו רואים כזאת בעינינו מעשים בכל יום, ומה יעשו עוד המלמדים הערומים לכסא את עיני האמהות המשכילות החפצות כי בניהם יהיו גם מפולפלים בגמרא, גם יחבקו זרועות עולם לדעת כל הוי עולם, אחרי אשר ילעיט את הילד בן שבע שנים גמרא כל היום—לפי דבריו—נקרא לפניהם אחרי כן איזו ספר מדעי, כמו מסתרי פאריז? והדומה לו, והנער בשובו בערב יגמגם לפני אמו את אשר שמע היום מרבו, ובאשר איננה מבינה את אשר יספר לה, תשאל את פי מלמדה בבקרו בביתה בערב, מה טיבו של הספור מבת המלכה ומירה אשר יספר שלומקע? והמלמד לובש גאות כמדו ויאמר אינני כשאר מלמדים לכסות מתלמידי איזו ספורי חכמה, ויוסיף להעניק גם לגברת הבית מספורו, ועמה ועם האמהות יכבד, האם מתברכת בלבבה כי עוד מעט ובנה יהי רצוי בעיני ד' בהיותו תלמודי, ובעיני בני אדם כי ינהרו לו שבילי מסתרי פאריז, לשוא ייעצו אוהבי עמנו במכ"ע איך להנהיג סדרי הלמוד ובאיזו מיטאדע, אין מיטאדע טובה לנער המתחיל מספורי תורתנו אם אך יבינוה לנער עפ"י דרכו בהגיון ישר, ולהרגילו לאט לאט בתורתנו ודברי נביאינו ובדקדוק כפי כשרונותינו, וכפי שניו כן יעשה בלמודיו, ולא להעמיס עליו דרשות מבהילות, ומה גם להלעיטהו בגמרא בטרם ידע היטב דברי נביאינו ומליצת כתבי קדשינו—כאשר כבר צותו ע"ז גאוני עולם קמאי ובתראי, ומה גם בימים האלה אשר על המורים להזהר בדבריהם עם תלמידיהם אשר זבוב אולת אחת ממלמד אוילי, יבאיש שמן רקח הנער בהיותו לאיש משכיל קרא ספרים הצונים, לא כן הנער אשר למד מבורו בהגיון ובמשטר ישר תורת ד' התמימה, עפ"י מפרשים פשטנים גדלים חקקי לב הנותנים כבוד לתורתנו, אף אם יזקין ואף אם יקרא כל היום בספרי הצונים ואף באלה הנותנים שם ישראל לשמצה, לא יזיזו רוחות כאלה אותו ממקומו, ונהפוך הוא כי עוד ילחום מלחמת עמו עם מנדיו, כאשר ב"ה רבים הם אתנו באלה בחסד אל, כן ירבו.. וכן ישנן חברות רבות בעירנו, וזכר כלן לברכה כי כונת כלם רצויה להשכיל אל דל, אך מהיותם כלם אחוזי נושנות אין להאריך בהם. אבל הפעם זאת אנהגך הקורא אל עזרת נשים, אל החברות אשר יסדו הנשים הכבודות בעירנו, שמה תרוה נחת, שמה תראה כה בין קשיות עורף הגברים אשר ישתבחו בהם, ובין קלות דעת הנשים אשר תתנהגנה בהן, הגברים יודעים ומבינים חסרון הנהגתם בכל הדברים הנכבדים אשר הזכרתי ובכ"ז קשה להם לשנות את דרכם לעשות כמתוקנים, והנשים בקלות דעתן, הלא ספרי חשבונות ברור ומזוקקים, אין במפעליהן לא קנאה ולא תחרות, מטרת כלן לדבר הטוב והמועיל, אשר תשמחנה במפעלן אלקים ואנשים. — החברה האחת אשר כוננו ידי העדינות, היא אספת יתומות עזובות, זה שנים רבות אשר תתעסקנה בהן העדינות בעירנו ומנצחות עליהן ואשר הנה פועלות הראשיות בכל דבר החברה הזאת הנה הגבירה העדינה המשכלת גאלדע שור אשת הגביר ר"מ שור, ושניה לה העדינה ציפע הארטענשטיין עם אחותה תחי', הן הנה רוח החיה במפעל הזה, וכה משפטן,

אם הי' אבינו הראשון אברהם גם הוא מיולדי מצרים, אבל גם הוא גם לוט בן אחיו איפה מלות? ויענוני היתכן כי עזבו אותו במצרים, אך נכון יאה גם הוא בין כל העם, כה ידעו התחלת ספורי תולדות עמנו בידי מורים מובהקים כאלו.

הסה שכרו להם בית רחב ידים, ותושיבנה שמה איש שומר ומנקה את הבית, ואשתו מבשלת מזון להילדות אשר נשארו יתומות, אשר תתאספנה יום יום בבקר אל הבית הזה ושמה תנתן להן ארוחת הבקר, ואחר תבאנה המורות, הן הנה נשים או בתולות תופרות אשר תלמדנה אותנה לתפור, גם נשים עדינות תבאנה ותלמדנה אותן איזה יומה לכתוב ולקראת—אך זה מקרוב שכרו להן מורה עבריה המלמדת רוסית המקבלת שכרה בעד למודה, גם כותב ללמדן לכתוב בשפת עמנו, והנשים העדינות אך תבאנה להשגיח ולנצח עליהן, ובשעה השני' אחר הצהרים תאכלנה ארוחת הצהרים, הגדולות בהן עושות עבודתן עד הערב והצעירות תלכנה לביתן, גם בגד לכסות מערומיהן תנתן להן, והנערה אשר התחנך בבית הזה שלש שנים תצא מזה ויודעת לכתוב ולקרא עברית ורוסית, ויודעת היטב מלאכת התפירה לפרנס את עצמה בכבוד, וכבר ישנן אחרות אשר כוננו להן בתי תפירה—מאיסטערסקאיע—בפנים רוסיא, אך לדאבון לב כל מתחקה על שרש דבר קצרה ידי הכבודות האלה להרחיב את חוג המפעל היקר הזה, כי אין תומך ידיהן, מקור כל הכנסתן הוא אך נדבות ידי נשים עדינות ואין הקומץ משביע את הארי, כי כן לא תוכלנה לאסוף אל הבית יותר מחמשים נערות, וגם זאת בתכלית הקימוץ. ולולא קצרו ידי הכבודות להרחיב חוג מפעלן כי ימצאו להן מן העיר לעזור, כי אז גדול יהי' כבוד הבית הזה מכל החברות הנמצאות בעיר, כי העדינות האלה שפיל ואזיל עבודת מצותן הגדולה, באין מחלוקת, ותחרות יאיבד אך כלן עושות לשמה יהי נועם ד' עליהן וברכת האובדות העובדות ומביאין להמן בכבוד עליהן תבוא. וכן ראויה להפארת ולתהלה החברה השנית אשר כוננו ידי הנשים העדינות בעירנו הנקראת „חברת נשים"—פראוען פעראיין—ונוסדה בשנת תרכ"א אשר אז אספו כך 500 רו"כ והניחו לקרן קימת, והעמידו עליהן מצות לתת כל אחת מהבאות בברית חברתן כפי אשר תקבל עליה מדי חדש בחדשו, מטרת החברה הזאת להלוות לעני בשעת דחקו איזו סכום לתמוך בידו באיזו משלח ידו, והלוה ישלם מדי שבוע בשבוע מעט מעט כפי יכלתו ובמעט ההלו הכבודות לעשות מלאכתן אמונה, ותגדל מפעלן ותרבנה סעיפות פעולתן, להלות לדלים, ולהלביש ערומים, ולתת נדבתן לידועי חלים להחזיקן ולאלמנות נדכאות, ולביה"ח, ולתת איזו נערים עזובים ללמדם אומנות ושמע פעולת חברתן נשמע, עד מאסקווא עד אזני אשת הרוזן הנדיבה המפורסמ' ראזאריע מאריאני—בהיותה מולדת עירנו, ותושט למו יד ישע עד כה בשש מאות רו"כ, ויהי כך הכסף הנקבץ בחברתן והיוצא כפי הרשימה המונחת לפני בחשבון ברור עד כדי 16292 רו"כ. —כמה נפשות החיו במפעלן זה? ואם כי רבות נשים כבודות בעירנו עשו חיל בלקחן חלק בהמפעל—הזה כפי התקנות הכתובות בפנקסן—יהי זכרן ברוך, אבל אלה עלו על כלנה, הגבירה העדינה יקרת הנשים גאלדע שור, ושניה לה מאדאם ציפע הארטענשטיין, והגבירה העדינה המשכלת הכותבת והמנהלת חשבונות החברה כלה, כאחד הגברים המלומדים, ה' פייגע לאנדא, ראויות הכבודות האלה שתהינה למופת לכל החברות אשר יתקנו הגברים, בצניעותן ובהשכלתן לדלים, והכל בשקט ובנחת, מבלי פרוד הדעות, ובקשת הכבוד, אשר אמנם הגברים בחברתם לא ינקו משמץ פניות איש לפי דרכו. ד' יכלה!

ובהיות אנשי עירנו רבים ומנהיגיה בכלל, מבני הדור הישן, אשר אם אמנם אינם רעי לב חלילה, לאמר לא יתנו ולא יתנו אחרים, נהפוך הוא פה אך יתחברו אנשים בעלי הרגשה ויפיץ נמרץ—ענערגיע—יעמוד בראש כל דבר שבצדקה, כי אז הנקל הי' בעירנו כבכל ערי ישראל לתקן תקנות טובות בכל מעשה הצדקה, כי יפתחו ידם לכל הפושט יד אבל באין בינינו אנשים כאלו מדר הצעיר, ע"כ התנהג בכבודות רב כל פועל טוב, ורבה העזובה ברבי החברות, בעת

*) עתה זה מקרוב העמידו עליהן מלות העלמות העדינות בת הגביר ה' ר"ש סמעלינג נ"ע, ושניה לה העלמה הכבודה בת ר"י מירקין, לתת גם הנה ילדים עזובים לבע"מ טובים ללמדם אומנות, וכפי הנשמע נתנו כבר כעשרים נערים לבע"מ והטילו עליהם כסף רבה מנדבות אשר הלשכה גם הנה מעדינות כמו כן, הנקלה היא זאת מעשה הבתולות היקרות האלה ועזרתן לעניי בני עמנו? ברכות האוהדים האלה עליהן תבוא, —

אשר ברב ערי ישראל התעוררו „אגודת חובבי ציון" לתמוך בידי אלה מאחינו אשר עלו חלוצים לעבוד את אדמת הקדש להורות דרך לבאים אחריהם, ויקומו גם בעירנו ליסד חברה כזאת גם לעשות אזכרה להשר הצדיק מאנטיפיורי ויהי בעיני גדולי עירנו כמשתוללים. ואך בעמל רב צלחה בידי אחדים מהם לאגור אנשים הרבה לאגודה אחת ולאסוף מעט כסף ליד הגבאי הנבחר—. והנה פה מקום אתי לעשות אזכרת נצח להאברך המנוח הלך בתום אהוב לכל יודעיו כמוהר"ר אברהם אדלער ז"ל אשר יגע בכל מאמצי כחו לחזק פה את האגודה ולא עצרוהו כל יגיעה ללכת בימי החג לעשות „מי שברך" ולאסוף נדבות, הוא היה למדן — כי למד בנעוריו בישיבת „מיר" גם כותב צחות בשפת קדשנו ומושלם בשפת המדינה, והיה אהוב ומרוצה בעיני כל יודעיו, ולמגינת לב אוהביו הרבים, ואביו הישיש, ולדאבון נפש חובבי ציון פה, עזב את ארץ החיים ואת אשתו וחמשת ילדיו העזובים — י"ב לחדש טבת שנת תרמ"ו — ומאז שבתה התנועה בין חו"צ בעירנו — ד' יחונן עפרו.— והנה אחרי כל היגיעות האלה אשר עמלו מחזיקי החברה הזאת, ואחרי כל העבודות אשר עבדו בה כה אספו, וכמה הוא הכסף אשר עלה בידם לקבץ? על בני עירנו יצדק מאד מאמר הנביא „ציון היא דרש אין לה"!.

בתי כנסיות ובתי מדרשות בעירנו חדשים גם ישנים — ישנם אשר עבר עליהם יותר ממאה שנה — כחמשים בערך, מהם מהודרים בתכלית ההדור אשר נאה להם השם „ביהכנ"ס", „בית תפלה". כמו ביהכנ"ס הנפלא של הג' המנוח ר"ש צוקערמאן אשר הג' המנוח ז"ל כלל יפי' וידמה בלבבו להיותו בית תפלה לכל גרי הרחובות המהודרים אשר הביהכנ"ס הזה עומד ביניהם, אבל שוא היתה השערת הגביר הנכבד הזה. כי מי מבני עמנו ישליך את מניניו ואת בית מדרשו גבול האלמנה, הנוטה לפול ומעלה צחנה, אשר אמנם בו חלקו שמנה מעליות שמגות וילך לנוע בביהכנ"ס מהודר אשר שם בעליו עליו? ושמה לא יוכל לתבוע חלקו בפיו עליה שמנה כפי כבודו אשר ימוד לו, ואך אחת בשני ירחים ישליכו לו איזו עליה אשר לא תואר ולא הדר לה, ואשר ע"כ הגבירים או אפילו בע"ב אשר כל אחד יכול לבנות לו במה לעצמו ימנע רגליו מביהכנ"ס כזה, ולא יבקרוה כ"א אלה הגרים ברחוב סביבותיה הקרובים אליה, ע"כ לא גדלו הכנסותיה כפי ערך הוצאותיה, עכ"ז בבואה עתה לידי גבאי אשר יעבור עבודתו עבודת הקדש בלי לב ולב, הרים את כבוד ביהכנ"ס הזאת עד להפליא בפארו אותה במעקה — גאלעריע מהודרה לעזרת נשים — ובמשחו אותה בששר, ובמנורות יפות עד להלל מאד. זכרה לו אלהיו לטובה. — הוצאות והכנסות הביהכנ"ס הוא לערך שמונה מאות רו"כ לשנה, והגבאי הנכבד ה' ק' יכלכל כל זאת במשפט במדות השווי; והביהכ"נ השניה הראויה לתהלה יחד עם העוסק בה באמנה הוא ביהכנ"ס תנ"ך הנזכרה בהאסיף שנה ראשונה הנבנה מהדש, אחרי השרפה, ע"י הנגיד הנכבד ר' דובער ברודא, הוא כלל את הבנין המפאר הזה ברוב פאר והדר הראוי למקדש מעט, ומאז הקימו בהשתדלותו הרב, לא זזה ידו ממנו לשכללו בהוד והדר באשר יוכל, מנהל בהשגחה מדויקת ומצומצמת את הוצאותיו לבלי תלך אגורה אחת לאבוד — כמנהג בבתי מדרשות אחרים. וכן יתנהג ביהמ"ד של פ"ץ (פועלי צדק) עתה בידים אמונות ובויושר, השלשה בתי כנסיות האלה אשר הזכרתי, להם דרשנים מובהקים יראי אלקים מופלגים בתורה, היודעים לרעות במקל נועם להטיף מוסר לעניי צאן עמם, בכל יום אחרי תפלת המנחה, ובשבתות ומועדים, להם שפתי חן בדמיהם דבריהם בלשון למודים לדעת לעות את היעפים מעבודתם, דבר ד', ואך בעד הדבר הגדול הזה ראוים מנהלי בתי כנסיות אלו לברכה ולתהלה, בהיות החנוך כזה, פרוע לשמצה, והצעירים מהבע"מ אינם יודעים מאומה, והמטיפים המובהקים יודעים לקרב את לבות שומעיהם לדבר ד', ומי זה יוכל להעריך יקרת התועלת הגדולה הצומחת מזאת, — ויתר בתי מדרשות ומניינים אשר בעירנו, יהי' נא בעיני הקורא כאלו הייתי פורטם, כי למה איגע את הקורא ללכת אחרי לבקרם, מה ימצא שמה סחי ומאוס סביבותם מבחוץ, עפ"י רוב, וצלמות ולא סדרים מבית, הצד השוה שבכלם—אף אלה המהוללים—כי כמעט בטלה בעיני בני עמנו קדושת בתי כנסיות ובתי מדרשות! יתפלץ לב האוהב עמו לראות השיחות והצחוק במקומות המקודשים ואף בעת התפלה, ולא לפלא הוא אשר המכ"ע מלאים מהשערוריות הנעשות בהם הקטטות והמהלומות בעד כבוד מדומה, עליה או הקפה, אחרי אשר מרוב הרגלו בהם באין מורא ובאין קדושה וכמו בבית אסיפה (קלוב) יתקבצו בו למצא חפצם ולדבר דבר ולמה לא יקראו בו גם למהלומות לזה הבא בגבולו לשלול ממנו כבודו? אך ד' הטוב יכפר בעד... „לא אדבר עוד כי היינו לבוז ולכלמה בעיני הגוים מנדנו, אף כשאנו לעצמנו כה נאמר ונדבר, הכזה יהי קדושת המקדש המעט? הזה הוא רצון אלקי ישראל להתגודד ולעשות אגודות אגודות לבנות בתי מדרשות רצוני, בתי תפלה רבים כגלים על תלמי שדי *) להרבות בעליות ולהמעיט כבוד השוכן בם, בהיותם בנוים בכל מבואות המטונפות בלי תואר והדר, ואוצרים בתוכם לעג לכל בית ישראל. ואם אמרו (בירושלמי שקלים) על הרבוי בהוצאות ליפות את בתי כנסיות, וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות כו" מי לא הוו ת"ח דילעון באורייתא כו'— מה היה אומר בעל המאמר האלקי אם ראה בתי מדרשינו הרבים, האם לא אמר וישכח ישראל את עושהו ויבן הרבות וצריכים להרבות במפטרים, מי לא הוו יתומים ערומים הצריכים ללמדם תורה ואומנות? ואם יהיו בתי כנסיות מעטים ומתוקנים, ועליהם גבאים אנשים יראי ד' ושל צורה — אשר בחסד ד' לא אלמן ישראל מאנשים ישרים י"א, לא יצאו כל הקלקולים הרבים לבוא בערכאותיהם ע"ד בזוי הקדש! אבל מצא אותנו דברי החוזה בקראו במר נפשו: „כי נטשת עמך בית יעקב". נטשת ועזבת בית יעקב לאומיותך ולא תעשה גם כמתוקנים שבאומות, המה ידאגו לאמונתם לבל תחולל, לא כן אתה בית יעקב, אם יאמר איזו אוהב עמו לדאג ולכתוב בעד לאומיותו, יתנפלו עליו מכל עברים, תורתך נעזבה, בתי מקדשיך חללו ע"י אשר אין איש שם על לב ואתה מחריש, ועד מתי, ד' אלקים אתה ידעת! —

הנחלה על שבר עמו מאיר בעלקינד

---

*) כה גבר החשק מכל חברה וחברה להתגודד ולעשות לו בית תפלה לבדה, עד אשר גם עניי הסנדלרים לוו לכפי פנתים כסף על וועכער וקנו להם בית בתחת המבואות הצרות והמגועלות ויבלמו ויהבער אך להביא נפשם ביום השבת בעליה שובה ודשנה.

משא ביאליסטאק

בברכת ישרים תרום קריה
בטוב צדיקים תעלץ קריה.

מה טוב חלקי ומה נעים גורלי אשר מנית לי אדוני המו״ל, לעריך לפניך כל סדרי הקהלה פה, המשטרים והסדרים השוררים בה, כל בתי הצדקה והחסד המתנוססים כאבני נזר בתוכה, ולתתם לזכרון עולם בהמחלקה „קהלת יעקב" אשר בספרך השנתי „כנסת ישראל". שפרה עלי עבודתי זאת, כי לרגל המלאכה אשר לפני הלכתי בין ערוגות הבשם ללקט אורות יקרים ושושנים נחמדים, בכל פנה שפניתי לא עלה בידי חוח, אך מלא חפני אריתי מור ואהלות עם כל ראשי בשמים; ועתה הא לך צרור המור דודי, שימה בנאדך הלא בספרתך, ונתנה ריחו למרחוק, תהי נא עירי ביאליסטאק למופת לאחיותיה הצעירות והכבירות ממנה לימים, יצרפו על ידה רבים כי ממנה יראו וכן יעשו.

במעשי הצדקה והחברות אשר אין חזיונם נפרץ בקהלות רבות הארכתי בסדריה למען ילמדו מהם יהר הקהלות, לא כן עשיתי באלה הידועים לכל, ויסלח לי הקורא אם הארכתי במעשי צדקות וחברות רבות שיש פה, כי לא בי האשם גם לא בקהלתי, רק באלה שאין להם כמו אלה.

מצב הקהלה בכלל

אך שלוה אך שקט בקהלתנו פנימה, שלות השקט חופף בין כל מפלגותיה מבית ומחוץ, קהלת ישראל פה, אשר עד עשרים וארבעה אלף נפש אדם ימצאו בה, שוקטת על שמריה שלוה ושאננה, והבנים לא יתרוצצו בקרבה לנגח איש את רעהו. אין פרץ ואין צוחה בבתי הכנסיות והמדרשות, אשר מספרם יעלה לשלשים גדולים לבד מנינים אין מספר, גם מכס הבשר השם שמות בקהלות אחיני בארצנו, גם באבן נגף זאת לא הגפנה רגלי עדתנו; כי המתעסקים בצרכי צבור פה באמונה הם עושים, ולא יבריחו ולא יעלימו זה מזה, עד כי עומדים למעלה מכל שמץ חשד ודבה רעה, וגם להרחיק מהם לזות שפתים ועקשות פה יפרסמו חשבונותיהם נגדה נא לכל בני עירם

חובת התרומה לצבא תמלא עדתנו בגריזות מדי שנה בשנה, הצעירים אשר עליהם יעלה הגורל לעבור בצבא לא יפקד מקומם גם לא יאחרו המועד, (מלבד בשנה האחרונה אחרו המועד בסבות שונות), ובעלי הזכיות הנפטרים לביתם יתנו כפר פדיון נפשם להנחלצים לצבא עד כי יגיע לכל אחד מן היוצאים בצבא סך הגון, לא פחות משתי מאות רו״כ, ועי״ז לא יחולל שם ישראל בעמים ולא יתעמר ביהודי אחיהו איש.

בין השומרים משמרת הקדש פה ישורר שלום ואהבה. הודות להרב הגאון נר ישראל והדרו ר' שמואל מאָהיליווער לאוי״ט האב״ד דפה האוהב את השלום ורודף שלום, ובחכמתו הגדולה וענותנותו עושה שלום במרומיו וישרה שלום על כל סביביו וינהג על טבועי שלום את עם מרעיתו. ואם לפעמים יתקדרו שמי השלום בעב קטנה ככף איש מהרה יפיץ ענן אורו, כי מנוגה נגדו עבים יעבורו, והוא מעביר על מדותיו במדה נפרזה ובורח מאבק ריב ומצה כמטחוי קשת. יאריך ה' ימיו ובצל כנפיו נחסה ונתלונן וישכין בתוכנו אהבה ואחוה שלום וריעות.

מצבנו הגשמי בכלל הוא טוב ממצב אחינו ביתר ערי ליטא החיים היי צער ודוחק. אך פה הננו תלוים ביתר שאת בהתחלפות הזמנים והשתנות העתים, יען עירנו היא רוכלת עמים הנפוצים בכל רחבי ארצנו, והנה עולה ויורדת לפי מצב המסחר בכל המדינה כלה. יש שנים אשר עירנו תעלה ותפרח ותלך מחיל אל חיל, ויש שנים אשר בשפלה תשפל העיר ותרד מטה מטה, בכלל נחלקו בני עירנו לשתי מחלקות: א) סוחרים בעלי מדרגות שונות, ובעלי בתי חרשת המעשה, ב) בעלי מלאכה, על הרוב טוים, צובעים אורגים ועושים יתר העבודות הדרושות בבתי חרשת המעשה, גם אומנים בכל ענפי המלאכה כמו: חרשי עץ וברזל, תופרי בגדים ומנעלים וכרומה. בשנים אשר המסחר ירום ונשא וגבה מאד אז היא עיר הומיה השואות מלאה מרוב אדם המשתקשקים ברחובותיה, מקצוי ארץ רוסיה ינהרו המונים המונים לקנות מרכולתה; גלמי אָטון לבגדי אנשים ונשים, על הרוב הראוים לימי החרף וגם מעט לבגדי קיץ, ואז ישמח המוכר, וישמחו אנשי הבינים, גם בעלי בתי האכסניה לא יתעצבו, יגילו האורגים והטוים, והעיר כלה צהלה ושמחה. ולעמת זאת בשנים שרכי המסחר אבלות, אז כל פנים קבצו פארור, אין לך יום שלא תצלנה בו האזנים מרעם השממת כספים, שבת משוש המוכרים הדל שאון הקונים וההוצות נשמו; עשרה יהודים יחזיקו בכנף קונה אחד הבא לפעמים, וולזול המחיר הולך וגדול, שנות השבע תשכחנה כמת מלב, ושנות הרעב תמשלנה ממשל רב עד אשר יוסב האופן על הסוחרים, המסחר והרושת המעשה ירדו

מטה מטה, ובעלי בתי המלאכה יכרעו ירבצו תחת נטל משא הסחורות אשר נערמו חמרים חמרים ואין קונה, אז יפלו ולא יוסיפו קום, והעובדים יפוצו לכל רוח ומבקשים עבודה ביד חוקה, (בשנת 1883 הגיעה המריבה בין האורגים ואדוניהם עד לכס שר הפלך בהוראדנא, והוא בקש את אדמו"ר הגאב"ד ומלא את ידו לפשר בין הנצים) עד יהפך הגלגל והמסחר יציץ ופרח עוד הפעם, ואז עולם הפוך עינינו רואות, עליונים למטה ותחתונים למעלה, סוחרים חדשים יעלו על הבמה, ואלה אשר נתרוששו בשנות ראינו רעה הנם פקידים בבתי המסחר החדשים. —

מצב המוסרי וההשכלה — אם כי בכל עיר ועיר ובכל עם ועם תמצאינה שתי מפלגות נפרדות במצבן הרוחני: מפלגת האצילים בני מרום עם הארץ (אינטעליגענציע), ומפלגת המון העם (פעבעל), אך בין היהודים בעירנו עוד רב יתר ההבדל בין שתי המפלגות האלה. אצילי בני ישראל פה מצוינים הם במוסר ובהשכלה באופן נעלה מאד, ובם נחזה צלם דמות היהדות כמובנה האמתי. אנשי חסד ורודפי צדק המה, ידיהם פתוחות לרוחה לכל דל וקשה יום, ידיהם פתוחות בכל עת לעזור לאחיהם כמו להיחידים כן להכלל כלו. כל זאת יוכל כל איש להתבונן מפרטי בתי החסד והצדקה אשר אציגם בפרק זה. מעטים המה הקנאים בתוכנו אשר תחת מסוה קנאת ה׳ יפיחו קריה ויעוררו מדנים בין אחים, כן מעטים המה אלה אשר ישליכו כל קדש אחר גום ויחללו אמונתם לעין השמש. וכמעט אין גם אחד אשר יתן ערף לעמו בשאט נפש ולא ישתתף בצערו. רוב אצילינו יודעים את התורה והחכמה, בהם תורה והשכלה נשקו אמונה וחכמה נפגשו. אם יבוא איש באחד מבתי המדרש אשר הגבירים מתפללים בהם ויראה אצל כותל המזרח אנשים יהודים בפניהם ומלבושיהם ומהם כאלה המתפללים בכונה והתלהבות יחשוב בלי תפונה בלבו כי אך תופשי תורה הנם ותורתם אומנתם והכמת מה להם והשכלה רחוקה מכליותיהם, אך אם יאבה להתחקות על שרשיהם אז יתפלא הפלא ופלא בהתודע לו כי אלה היהודים באמת יודעים את התורה ובקיאים בספרות ישראל ובספרות העמים במיטב הגיון, ומשמשים בשפות החיות המתהלכות בארץ, ועטרת חכמים עשרם, אשכלות כאלה מעטים המה בדורנו ביתר קהלות אחינו, וכעץ כן פריו כי גם את בניהם יחנכו על ברכי התורה והמדע, צעירים מצוינים וסופרים מהירים בשפות שונות נמצאים פה למכביר, מגודלים בנעוריהם במוסר וד"א. האבות לא יתרשלו מהשגיח על ביתם בעינא פקיחא, ופקדו אותם בידי מורים

היודעים את דרכי החנוך ופדגוגים טובים הנמצאים פה במספר לא מעט. נפלא הדבר פה כי כמעט כל הבנות לומדות ג"כ שפת עבר ומהן כבר עשו חיל בלמודן ובין מושבים בשבט סופרים יתחשבו, ובין הנשים העדינות נשי האצילים רבות יודעות שפת עבר ומהן סופרות ומשוררות עד כי תוכלנה היות למופת לבנות גילן בערים אחרות אשר להכמת ישראל נתנו כתף סוררת. זאת היא הדרך אשר בה ילכו נכבדי עירנו, ומי יתן ויצאו כל בני עם ה׳ בעקבותם. אך לעמת זאת נופל מצב המון עם במוסר וד"א לפי ערכם נגד המון העם שבערים אחרות בליטא, אמת כי בעלי המלאכה הזקנים מדור עבר עודם מחזיקים בתומתם, יש להם חברות חיי אדם ומשניות ובאים לשמוע תורה ומוסר, אבל בין הצעירים שבהם ישנם גם כן אלה שפרקו כל עול מוסר וד"א, ובזמן שהם בטלים ממלאכתם הם הולכים פרועים לשמצה, הסבות לזה שתים הנה לדעתי: א] כי דרכי החנוך אצל המון העם אבלות בשביל המלמדים מדיוטא התחתונה שאינם יודעים להדריך את בני העם במעגלי יושר וארחות חיי התורה. ב] הנערים והבחורים פה יחלו להשתכר בבתי חרשת המעשה בטרם עוד ריחים על צוארם לפרנס אשה ובנים, וכבר אינו כמוך על שלחן אביו ואינו זקוק לו, ואם הפרוטה מצויה תמיד בכיס והכיס תלוי בצוארו, מה יעשה הבן שלא יחטא, וגם כי יזקינו לא יסורו מדרכם התחבולה האחת להקן המעוות הוא רק בהרמת קרן התלמוד תורה לנערי ב"י מדלת העם והמכשלה הזאת תחת המנהיגים ובידם לתקן תקון גדול כזה בעדתנו.

מלבד כבוד הגאון האב"ד דפה שליט"א הרועה את עדתו בשלום ומישור וראש וראשון לכל דבר טוב ומועיל לתקן בעדתו, עוד ראוי לתהלה כבוד הרב הגביר הנדיב רב פעלים ורצוי לרוב אחיו ה׳ יהיאל דוב וואָלקאָווסקי, כי מלבד בית החולים המפואר אשר הוא המוציא והמביא בו ומכלכלו בהשכל ודעת, עוד הוא מתעסק בכל צרכי העיר וכל הענינים נחתכים על פיו, ואף כי טרוד הוא במסחרו אשר פרץ בארץ (כן יפרוץ) מפנה את לבו לדאוג לבני עמו ועדתו ועונה לכל איש הדורש עצתו ועזרתו, הוא נדיבות יעץ ועל נדיבות יקום, ובני עירנו יודעים להוקיר חין ערך הגבר הרם הזה ואחרי דברו לא ישנו. כן יצטיין הרב החכם יקר רוח ושוחר טוב לעמו ה׳ מאיר מארקוס הרב מטעה"מ פה בעבודתו לטובת עדתו, עליו נוכל לאמר כי לא שררה הוא נוטל כ"א עבדות, ויכול להיות מופת לבני גילו המשתמשים בתגא דידיה, הרב מארקוס ימלא חובת משרתו

וגם הוא שוקד לטובת בני עמו, וע"כ הוא חביב ואהוב לבני עירו.

התפתחות בתי חרשת המעשה בין היהודים בביאליסטאק ואגפיה.

לפנים היתה עיר ביאליסטאק תחת ממשלת פרוסיה, והיתה מלאה חרשת המעשה כמרבית ערי פרייסין. ובשנת 1808 באה תחת ממשלת רוססיא עפ"י שלום טילזיט, ונשארו בה בתי חרשת המעשה לעשית אַטון אשר אדוניהם היו אשכנזים. היהודים לא נועזו להחל בעבודה זאת ברמותם כי רמה ונשגבה מהם המלאכה הזאת, ורק האשכנזים אשר — לדעתם — כל רז לא אנס להם, יכולים להתעסק בעסק פֿאבריקאציאָן, ומפקחים על הפֿאבריקים דרושים לגמור חוק למודם בבתי הספר העשוים לתכלית זו בפרוסיה, וע"כ היו היהודים כאסקופה הנדרכת לרגלי האשכנזים וסרסורים למכור תוצאות בתי מלאכתם ולהביא ברכה אל כיס האשכנזים והם גרמו עצמות. בבוא ארח אשכנזי בביאליסטאק במקלו ותרמילו ושמלתו לעורו ואך הוציא הנה מפיו כי יד לו בבתי הרשת המעשה לעשית אטון, עד מהרה נמצאו לו יהודים רבים בעלי כסף אשר הספיקו לו די כסף הקמת פאבריק גם צמר וכל החמרים הדרושים לו, והוא השיב להם בתורה חליפין בסחורה שיצאה מבית הפאבריק שלו אחרי אשר השתכר על אחת שבע, והיהודים עמדו כעניים בפתח האדון הזה. — ואם כי כבר היו בתי חרשת המעשה לישראל בעיר וואלקאוויסק וראָזינאָי, יהודי ביאליסטאק לא האמינו עוד כי יצליחו לנהל בתי מלאכה כאלה אשר רק אשכנזים המדברים אשכנזית ואשר בלי ספק למדו כל השבע חכמות ובתוכן גם את המלאכה הזאת יצליחו בה, וע"כ זחלו וייראו ולא נסו להחל במלאכה הגדולה הזאת ורק שרתו את האשכנזים בכל חריצותם בעולם המסחר והועילו להעשירם.

כה עברו עשרות בשנים, האשכנזים גדלו והעשירו ועיני היהודים רואות וכלות, עד אשר יצאו בשנת 1850 שני יהודים מגדרם ויכוננו בתי חרשת המעשה, המה הנבירים ר' נחום מינץ 1) ור' סענדר בלאָך עפ"י עצת אשתו החכמה מלכה רייזיל. המה יצאו ראשונה כנבורים להראות קבל עם כי גם להיהודים לבב כמו להאשכנזים וכי גם המה יוכלו לנהל בתי חרשת המעשה. המה נהלו את הפאבריקים איזה שנים אבל לא ראו ברכה בבתי המלאכה האלה, מהעדר נסיון וחסרון בטחון בגבורת ימינם ודעתם לנהל בתי מלאכה בלי עזרת האשכנזים וע"כ לא יכלו עמוד ימים רבים, ורק אחרי נפלם החרו החזיקו אנשי מעשה ליסד בתי חרשת המעשה הלא המה הסוחרים ה' י"ש באריש, בראיינין עם זאבלודאווסקי, ה' א' האלבערשטאם 2) ועשו סחורות טובות, ויען כי כבר נמצאו בין היהודים טווים אורגים וצובעים היודעים בטיב המלאכה הזאת, לא פקדו עוד חכמי הרשים מאשכנז על בתי המלאכה רק הם בעצמם ובעלי המלאכה השכילו את עצמם מיום ליום עפ"י הנסיון והמה עשו והצליחו. הן זה דרכם של היהודים מאז ומקדם, בראותם את בני עם הארץ עוסקים בדבר אף כי ברכה בו לא יהינו לנסות כחם ולעשות כמוהם, כמו תעלומות חכמה אשר לא ידעו לערות מקורה חוץ עיניהם, אבל אך יתחיל יהודי אחד או שנים אשר שאר רוח להם לעסוק בזה ומעשיהם יצלחו בידיהם כמעט קט, אז עד מהרה יצאו העברים מחוריהם ורבים יתחרו לעשות כמוהם. ובכן רבו כמו רבו בתי הרשת המעשה של יהודים וחדשים לבקרים יציצו מעיר, ובשנת 1859 מעת החלה מסלת הברזל לעבור דרך עיר ביאליסטאק פרצו מאד בתי חרשת המעשה לעשית סחורות בד מצמר גפן, אך בשנת 1864 עלה מחיר צמר גפן למעלה ראש בסבת מלחמת האזרחים באמעריקא, ויען כי אך בתי אריגה היו פה ולא בתי מטוה ע"כ נאלצו הסוחרים לקנות חוטי בד שוורים בעיר לאדז, ושמה רהבו ונבנו בתי חרשת בין לטויה ובין לאריגה והמסחר פרץ שמה לכל קצוי ארץ, ע"כ לא יכלו הסוחרים פה לעמוד בקשרי ההתחרות (קאנקורענץ) עם הסוחרים מלאדז אשר גדלו והצליחו מיום ליום וסוחרי ביאליסטאק נאלצו לסגת אחור מעשית אטון בד אחרי כי לא היה עוד כל חשבון להוסיף במלאכה הזאת, רק בתי מלאכה לאריגת צמר-כבשים נותרו על תלם ועוד גדלו והפריחו מאז החלה מסלת הברזל להתפשט בארצנו, אך בכל זאת עמדו בתי חרשת המעשה אשר להאשכנזים במדרגה יותר גבוהה מבתי חרשת המעשה אשר ליהודים, כי האשכנזים עשו סחורה מובחרה מצמר טוב ומובחר לפי המדע החדשה, והיהודים נאלצו להוריד את המחיר לשליש ולרביע ממחיר סחורות האשכנזים, וע"כ פרצו להן סחורות היהודים דרך לערי רוססיא פנימה ובכל רחבי ארצנו. כה היה מצב הדבר עד שנת 1876.

---

1) הוא הראשון אשר הביא לפה מכונת קימור בטרם עוד היתה גם בהפאבריקים האשכנזים.

2) בנו הגביר הבאנקיר המפורסם ה' היינריך האלבערשטאם היה היהודי הראשון שלמד חכמת חרשת המעשה לאריגת צמר בברלין, וגבר חק למודו באופן נעלה והיה המפקח על פאבריק אביו.

בשנות 1876-7-8 , כל משך ימי המבוכה והמלחמה בארץ הקדם, הצליח המסחר הזה מאד, ורבים מן היהודים עשו הון ואספו כסף תועפות והעיר ביאליסטאק עלתה על גפי מרומי ההצלחה, ואז נעשה התקופה חדשה לבתי חרשת היהודים פה, ובתי חרשת המעשה קטנים עם גדולים נתרבו בה משנה לשנה, והשתלמות חכמת המלאכה נשלמה אצלם לאט לאט עד כי היום הגיעו להכלית השלמות במה שנוגע לידיעה פנימית ועמוקה בטיב המלאכה. אין עוד כל מַאָדע חדשה אשר תצא מבריטאניא או מפאריז אשר לא יעשו היהודים כמוה תיכף ומיד אחרי רואם התיכה קטנה הנשלחת למבחן. לפנים עברו ימים על שנה טרם הצליחו היהודים לעשות מאדע כדפוס של האשכנזים פה, ובין כה וכה השתכרו האשכנזים כנפשם שבעם, ואחרי אשר המאדע כבר עברה ובטלה החלו היהודים לעשותה, לא כן עתה, כהאשכנזים כן היהודים לא יאחרו רגע מעשות כתבנית המאדע החדשה, ואף גם בעלי בתי חרשת המעשה היותר קטנים העושים סחורות גרועות ומוכרים במחיר מצער גם המה לא נופלים בעשית המאדע, ובין לילה יתקבצו הארון ופועליו ויטכסו עצה על דבר תכונת המאדע החדשה איך להוציאה אל הפועל, ובבקר כבר הכינו לזה מסכת וארג, ובעוד ימים מעטים והנה סחורה ממאדע החדשה במרכלתו. על בתי חרשת המעשה הקטנים המוכרים סחורתם בלא הון יתפלאו כל חכמי חרשים איך ישכילו לעשות סחורה אשר חזותה החיצוני יפה להלל ולמכור בחצי שויה, ועתה נסתם החזון כי יבואו הנה אשכנזים ליסד פאבריקים ולנהול כבוד והון כמו בשנים קדמוניות, ורק האשכנזים אשר מכבר הימים התערו כאזרח רענן והשתמשו בחסרון ידיעת היהודים לעשות להם הון עתק, רק אלה בהיותם עשירים מופלגים עוד עומדים על תלם ויצליחו.

עתה ימצאו תחת ידי היהודים בביאליסטאק ועָרי השדה אשר סביבה, קנישין, הורידאק, מיכאלאווא, וואשילקאוו, זאבלודאווע ועוד בתי־מטוה ע"י מכונת הקיטור, בתי צביעה בתי ארג וכו', במספר רב מאד, אך בשנה 1882 נהפך האופן לרעה, והנם מחכים לימים טובים מאלה.

נכון הדבר כי למען הרם מצב המסחר יעשו להם היהודים בית־אסף לסוחרים להועד שם לפרקים ולמכם שמה עצה ע"ד הרמת קרן סחורות ידיהם, ושמה יבואו לכלל דעה אחת לבלי לזלזל המחיר כאשר בנוהג שבעולם, כי זאת היא הסבה הראשה להריכת המסחר, וטובה לא מעטה תצמח להם ע"י בית אסף כזה.

ועד המפקח על עניים (קאמיטעט).

לפנים התנהגה מעשה הצדקה פה כבכל ערי ישראל בלי כל סדר ומשטר. בני עירנו נתנו צדקת לכל הפושט יד, וכל מבקש עזרה לא השיבו פניו, וברבות הימים התבוננו בינה כי באופן כזה מעשה הצדקה איננו שלם, כי העניים אשר כבר הסכינו לסובב על פתחי נדיבים, אם כי מתחלה הביאם ההכרח לידי כך, לא יעזבו עוד את לחם הקלוקל הזה אשר ממנו פרים נמצא בכל עת בלי כל עמל ועצבון להור אחרי ענין לענות בו אולי ימצאו ממנו לחמם בזעת אפים, ומהם כאלה אשר כבר קבצו סך מכוים ובכל זאת ערב להם להם עצלות, ללחך פינכא ולקבץ פרוטות פרוטות, הם מתרוששים והון רב, ובהדי הוצא לקי כרבא, כי בשביל הרמאים לא יסביר הבעה"ב פניו להאביון אשר באמת עיניו כלות לפתותי הלחם ובלעדם יגוע ברעב, כן יש הרבה יורדים ממצבם ומטה ידם לכלכל ביתם בלחם, וחרפה שברה לבם להושיט יד ולבקש עזרה, ואף אם גדול רעבון ביתם ותכוף לארץ נפשם, ועל עפעפיהם צלמות, לא יאבו להשחיר פניהם ולבקש נהמא דכסופא, ולאלה אין דורש ואין מבקש אין פונה לרוחתם לישועתם כי אין איש יודע מהם עד מה, ורבים מהם אשר לוא החזיקו בידם המטה באיזה סך אז לא נמוטו פעמיהם והחליפו כח לנהל פרנסתם ושבו לחיות מיגיע כפים ולא הטילו עצמם על הצבור — את המכשלה הזאת ראו רבים מאצילי עדתנו ובשנת 1869 התעוררו שלשה מטיבי לכת מנכבדי עדתנו הרב מטעה"מ ה' מ' מארקוס וה' אברהם פייביש בלומענפעלד וה' מאיר וויינריך, וייסדו „ועד המפקח על עניים". ה' מארקוס השתדל בזה לפני הממשלה והשיג רשיונה לכונן ועד כזה. ההכנסה היתה: 1500 רו"כ ממכס הבשר לכל שנה. ערך שמונה מאות רו"כ לחדש נדבות הגבירים והבע"ב, נדבות מאורחים נקבץ לערך ארבע מאות רו"כ לשנה בס"ה 11500 רו"כ לשנה, ותהי ראשית פעולתם למנוע את העניים מלסובב על בתי הנדיבים רק כל אחד ואחד יגיש בקשתו להועד בהציגו תעודה מהבע"ב הגרים בשכונתו המעידים על מצבו ומכסת אנשי ביתו, והועד קצב לכל אחד ואחד פרס לכל שבוע כפי ראות עיניו, לעניי ערים אחרות המתהלכים מעיר לעיר נתנו כתב תעודה לסובב על פתחי נדיבים שלשה ימים ולאחרים היוצאים מן הכלל האריכו את הזמן, ואחרי כן נתנו להם למזון איזה סעודות ושכר הנסיעה לשלש התחנות על מסלת הברזל, ובכן הכל על מקומו בא בשלום: העניים המדולדלים אשר בסבת זקנתם

או חולשת גוף אין עוד תקוה כי יתפרנסו מיגיע כפם, השיגו די ספוקם מבית הועד, ואלה אשר עוד כחם במתנם ורק מתהפוכות הזמן בא רישם ועוד יש תקוה לאחריתם, השיגו משען מעט די לחם צר, אך בתוך כך היה להם ידים לתור ולבקש עבודה ומלאכה, ובהמר העת לטובה נמצא להם איזה מקור מחיה ותחת לקבל נדבות מבית הועד עוד מצאה ידם לתת נדבתם להועד. גם אלה אשר ירדו מנכסיהם ובאו עד ככר לחם לא בושו מלגלות אזן אחד מחברי הועד ועל ידו השיגו משען מדי שבוע בשבוע, ולהעניים הסובבים מעיר לעיר לא נתן הועד ידים לשהות פה כ״א איזה ימים ולפטרם לשלום, אך לא להשתקע פה ימים על שנה ולהצר בזה צעדי עניי העיר. בית הועד הזה עמד על תלו משך ארבע שנים עד שנת 1873 ואח״כ נהרס בסבות התנגדות איזה מראשי הקהלה. בשנת 1879 חזר ונתיסד, וגדול כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, כי הכנסותיו רבו וסדריו ומשטריו ראוים להלל ושבח. ההכנסה: ממכס הבשר 5000 רו״כ לשנה, ולפעמים עוד יותר; נדבות הגבירים והבע״ב לחדשים הגיעו מתחלה לערך 1300 רו״כ לחדש, אך לדאבון לב הן מתמעטות והולכות עד כי יגיעו עתה לערך 800 רו״כ לחדש, מספר החברים המתנדבים מראש היו 1400, ובשנה הזאת רק 700, מסך 20 קא״פ עד סך 24 רו״כ לחדש; מנדבות מקריות תתונות ובריי״מ וכדומה יתאסף עד סך 2000 רו״כ לשנה; מעזבון המנוח הגביר ר׳ אהרן שבתי גארדאן יותן 300 רו״כ לשנה, המנוח ר׳ קאפיל כהנא עזב סך 200 רו״כ לקופה זו; לפני חג הפסח יאסף למעות חטים מהגבירים והבע״ב סך 1700 רו״כ, ועוד הכנסות עד כי תגיע ההכנסה עד סך 26000 רו״כ לשנה. — ועתה נתרחב חוג פעולת הועד הזה בכל ענפי העזר האפשרי. כל עני המקבל פרס קבוע מן הועד ישיג פנקס קטן כמו המקבלים פרס מאוצר הממשלה, וע״י הפנקס הזה הוא מקבל קצבתו בכל שבוע. לפני חג הפסח יקבל פרס משנה ויותר, וכן לפני כל החגים יוסיפו על הפרס, אך עוד דבר אחד היה חסר להשלמת מעשה הצדקה בתכלית השלמות, והוא: היורד ממצבו שהיתה נתוצה לו עזרה בבת אחת למען הקימו על רגליו פעם אחת ולא יוסיף לנפול, לא מצא לפניו דרך לצאת מן המצר, והפרס שקבל מדי שבוע בשבוע לא רפא שברו רפואה שלמה כ״א האריך חייו המרים, ועתה הוסר גם החסרון הזה, כי בשנת 1878 יסדו הנשים העדינות והכבודות ביניהן חברת „סומך נופלים" כעין סניף לבית הועד המספקח על עניים, אשר על אודותיה אדבר עוד בפרטות, ועתה ישיג כל עני, אשר יש לו חפץ בסך מסוים בבת אחת, כל הפרס הקצוב לו לשנה ולשתי שנים בבת אחת, במסרו פנקסו שיש לו מבית הועד לחברת „סומך נופלים" והן יגבו תחתיו את הפרס מדי שבוע בשבוע, ובעד אנשים כאלה ישלם כעת הועד לחברת „סומך נופלים" כך ששים רו״כ לשבוע.

מראשית הוסד הועד הוקמו שנים עשר נציבים לפקח עליו, הלא המה: הרבנים הגבירים הנדיבים ה׳ אליעזר בלאָך, ה׳ מענדיל זילבערבלאט, ה׳ אברהם יפה, ה׳ פייוועּ ברי״מ זאבלודאָווסקי, ה׳ אברהם יצחק טיפערמאס, ה׳ משה נח פינס, ה׳ חיים שאול פינס, ה׳ ידידיה פערלים, ויתר מרעיהם הראוים להתהלה בעד פעולותיהם הנמרצות לטובת הועד הגביר אזרח נכבד לדורותיו לעאָן זאבלודאָווסקי, הה״ג דוד יעקב צעמערינסקי והרב מ׳ מארקוס.

בית חומה גדול בנוי להלפיות בשלש מכפלות עומד ברחוב הסוחרים והוא שייך לבית מחסה לזקנים, ובו מצוה משולשת: בית ועד למפקחים על עניים; בית מחסה לזקנים; יד חרוצים (עיין להלן). בו יתועדו חברי הועד לפרקים, שמה יתרצו משפט כל אלה המגישים בקשותיהם, יבקרו ספרי החשבונות ובכל חדש וחדש יעשו חשבון כללי מהכנסה והוצאה וידביקוהו בכל בתי המדרש.

בשנה הנוכחית יקבלו מבית הועד עזרה בתמידות 400 משפחות. במשך שמונה חדשים האחרונים הושיטו עזרות מקריות לששים אנשים ושלמו שכר הנקה לארבעים מיניקות אשר מסרו להן ארבעים ילדים הנעזבים מהוריהם.

חשבון הועד (קאמיטעט) למעשי הצדקה בביאליסטאק לשש שנים ושמונה הרשים מראשית הוסדו 1 תמוז תרל"ט עד 1 אדר א' תרמ"ו.

שנה	נדבות תמידיות		נדבות מקריות		מכס הבשר		שופרות (ביכסען)		חבות משנה העברה		הוספה על הג		מעות חבים		סך הכנסה		סך התוצאה	
א'	14885	12	1354	20	5914	33	170	78	"	"	694	25	1773	87	24792	55	24904	4[illegible]
ב'	13419	37	2062	52	7674	90	182	19	461	62	724	"	1744	47	26270	07	26157	1[illegible]
ג'	11266	34	1985	56	7066	60	141	84	638	75	610	80	1657	70	23367	59	23368	1[illegible]
ד'	8882	12	1654	34	8179	18	321	21	3371	96	590	25	1713	96	24713	02	24659	6[illegible]
ה'	6689	22	3715	89	4757	50	125	88	3242	85	565	50	1605	40	20755	56	20755	50
ו'	5855	55	1177	75	7084	50	99	78	3001	97	416	30	1630	59	19266	44	19381	92
ז' שמונה חדשים	4462	48	944	90	3577	50	66	"	1849	20	393	65	"	"	*11393	78	11339	35
															150559	01	150566	16

* נכלל בזה 100 רו"כ שכר דירה מבית המטבחים שהחלו לקבל משנת תרמ"ה.

בית החולים

בשנת 1840 נוסד ביה"ח ע"י הגביר הנדיב ה' סענדר בלאך. ההכנסה היתה קטנה, אך מנדבות מקריות, בית החולים היה שכור, אך בשנת 1860 נדב הגביר, אזרח נכבד לדורותיו, הנדיב המפורסם ר' יצחק זאבלודאָווסקי בית חומה וחצר גדול לביה"ח, ומאז החלו לקבל ממכס הבשר סך 1500 רו"כ לשנה לכלכלת הבית. ר' יצחק זאבלודאָווסקי ז"ל הניח אחריו סך 4,500 רו"כ באוצר הממשלה בפ"ב לקרן קימת לביה"ח והפירות יקבלו מדי שנה בשנה, גם סך 3000 רו"כ עזב לבנין עוד בית חומה על חצר ביה"ח; הסך הזה לא הספיק כ"א לבנין הכתלים, ע"כ עמד הבנין איזה שנים בלי השלמה עד שנת 1864, ואז העמים על שכמו עבודת הצדקה הזאת הרב הגביר נדיב ושיע ה' י"ד וואָלקאָוויסקי והוא השלים את בנין הבית ויפארהו וישכללהו בחדריו תאיו ואילמיו לפי טעם בתי החולים הגדולים אשר באירופא, ובהשתדלותו הואילה הממשלה לתת משנת 1878 ממכס הבשר סך 7000 רו"כ כל שנה לביה"ח. ה' וואָלקאָוויסקי הביא סדרים טובים וישרים בביה"ח, נקיות וטהרה, הדרים מרווחים להחולים, מזון לכלכלה עצהיו"ט, משרתים ומשרתות די צורך, בית מרקחת הסמים לצורך ביה"ח וגם לכל חולי העיר העניים, בית המרחץ ובית הכביסה, בגדי בד וכתנות טהורים ונקיים, 48 מטות בששה חדרים גדולים, חדר רחב ידים לצורך הנתוח למרפא; רופא אמן יבקר דבר יום ביומו, שני חובשים יושבים שמה בתמידות, אין דבר נעדר מכל הנחוץ לחולים. וכאשר שלחה הממשלה סגל חבורה לבקר את כל בתי החולים בארצנו, הללו מאד את ה' וואָלקאָוויסקי בפניו ואמרו לו כי בין כל בתי החולים העברים אשר ברוסיא יצטיין ביה"ח הזה, ואני אוסיף מדילי כי לא נופל הוא בסדריו גם מבתי החולים הגדולים אשר בוויען הבירה כאשר ראו עיני, וברכות לראש משביר ה' וואָלקאָוויסקי השוקד על דלתותיו יום יום.

ההוצאה תעלה עליו עד 12000 רו"כ לשנה. ההכנסות לכל שנה: 7000 רו"כ ממכס הבשר; 1200 רו"כ תבואה מבתי המעון השייכים לביה"ח. הגביר הנדיב ר' אהרן שבתי גאָרדאָן נ"ע הניח בית חומה גדול אשר הכנסותיו תעלינה למעשה צדקות שונות, ומזה 150 רו"כ לביה"ח, ה"ר מרדכי זאבלודאָווסקי השאיר אחריו בית לבית המטבחים, ויקחו מאת חוכר מכס הבשר שכר דירה 300 רו"כ לביה"ח. ה"ר משה רבינשטיין הניח אחריו קרן קימת והפירות למעשה צדקות שונות. ומזה לביה"ח 160 רו"כ, הכנסות

מנדבות הנקבצות מחתונות ובריתים ועוד נדבות מקריות. ר' יצחק זאבלודאָווסקי התנה בצואתו כי לעולם ישגיח על ביה"ח גם אחד מבני משפחתו. הראשים המפקחים על ביה"ח הרבנים הגבירים הנכבדים: ה' י"ד וואָלקאָוויסקי, ר' מרדכי ב"ר אהרן שבתי גארדאן, ה' דוד זאבלודאָווסקי, ה' ח"ש פינס, ה' סענדר מעדאָווניק, ה' יצחק באריש, ה' יוסף יהודה ווייסבערג, ה' א"ש סאפירשטיין.

בית אסף זקנים

הגביר ר' משה מאלץ נ"ע הניח אחריו סך 7000 ח"כ „למצוה רבה", והתנה כי מכסף הזה יעשו איזה בנין לדבר מצוה והמפקחים ישלמו שכר דירה לצדקות שונות. את הכסף הזה קבלו ברשותם הגבירים הנכבדים ה' י"ד וואלקאוויסקי, וה' יעקב שלמה באריש, וה' ליב יעווינן, ויחלו לבנות בית חומה גדול ורחב ידים לתכלית „בית אסף לזקנים". גם מעזבון ר' ישעיה ליפשיץ קבלו סך 3000 רו"כ והמותר ממכס הבשר ונדבות יחידים, והמה השלימו את מלאכת הבניה שעלה לסך 20,000 רו"כ. הבנין הוא בעל שלש מכפלות בחדרים מרווחים וחלונים שקופים משלש רוחותיו. ביציע התחתונה בתי המבשלות, בית הכביסה ומרתפים לצרכי הזקנים. בהיציע השניה: רביע הבית בית ועד להמפקחים על עניי העיר; רביע, מקום אספות לנכבדי הקהלה לפקח על צרכי העיר ומחצה, בית ועד ליד חרוצים. ביציע השלישית שמונה חדרים מרווחים לזקנים וזקנות החוסים בצל הבית הזה, המשה חמשה בחדר אחד. לעת עתה יחסו בבית הזה 32 זקנים וזקנות. בהחדרים אשר ביציע הגג: ביהמד"ר לזקנים, מעון להמשגיח, בתי אוצר לבגדים וכלים. הבגדים הראשונים להזקנים נתן מעזבון ר' א"ש גארדאן. הכנסה לכלכלת הבית ממכס הבשר 4000 רו"כ לשנה מלבד נדבות שונות.

המפקחים על הבית הזה: ה' י"ד וואלקאוויסקי, ה' מרדכי גארדאן, ה' י"ש באריש, ה' א' האלבערשטאם, ה' ח"ד זאקהיים, ה' אליהו מיילאך, ה' בער וואַלק, ה' זאמע יאַנאָווסקי, ה' ליב יעווינן, ה' ישראל ליפשיץ.

יד חרוצים.

בשם הזה תכונה חברה נכבדה אשר מטרתה לדאוג לאחרית יתומים עניים ועזובים. החברה הזאת נוסדה בשנת 1870 ע"י הנכבדים ה' א"פ בלומענפעלד, וה' מ' וויינרייך, וה' משה ראטנער. מתחלה נוסדה על יסוד נדבות פרטיות מבני העיר שעלו לסך 600 רו"כ לשנה. כשלש שנים עמדה החברה ובמשך העת ההיא מסרו לבעלי מלאכה שונים כארבעים נערים. בכל יום שבת נועדו הנערים למקום אחד להתפלל ולמדו שם סדר השבוע, וע"י סבות שונות נתפרדה החבורה ונותר בקופתה 1000 רו"כ. ובשנת 1882 חדשה נעוריה ברשיון הממשלה. ההכנסה כעת היא 3000 רו"כ אשר יקבלו הממונים ממכס הבשר. ואלה המה האופנים אשר על פיהם תתנהג החברה: למסור על חשבונה שבעים וחמש נערים יתומים ועזובים אשר אין תומך להם, לבעלי מלאכה שונים, כל נער לאומנות הראויה לו לפי מצב מבנה גויתו וכשרון בינתו; מבני שתים עשרה שנה עד ארבע עשרה שנה, אחרי אשר יבחנו כי תמימי דרך המה ויסורו למשמעת; האומן אשר אליו ימסרו נערים דרוש שיהיה מצוין במלאכתו ובלתי שוגה ביין ויש בטחון בו כי ימלא כל התנאים אשר יחייב עצמו בשטר ההתקשרות. ואלה המה התנאים: הנער ילמד אצלו משך שלש שנים ועליו ללמדו היטב את המלאכה ולהשגיח עליו ולכלכלו בלחם לשובע; בכל ימי השבוע מחויב להתת לו הפשה על שעה אחת בין הערבים ללכת לבית הועד ללמוד שם מלאכת כתיבה תמה, עברית ורוסיש, מן המורים אשר יותו לכל חניכי החברה, וביום השבת ישלחו להתפלל בבית הועד ובצהרים ללמוד סדר השבוע; אם הנער לא יקשיב לדבריו או ימרה את פיו, יתאונן תיכף באזני ראשי הועד; האומן יקבל שכרו כפי אשר ישוו ביניהם (ערך 20 רו"כ). החברה תלביש ותנעיל את כל הנערים כל ימי משך למוד המלאכה בבגדים מצוינים ומיוחדים אך לחניכי החברה, בימות הגשמים בגדים חמים, ובימות החמה בגדים קלים, ובהיות הנערים מצוינים בבגדיהם יאלצו לפלס דרכם ולא להלוך שובב, בידעם כי שבע עינים צופיות הליכותם ולעתים לא רחוקות יבואו הראשים בבתי האומנים לראות איך יתהלך האומן עם חניכיהם ואם יעשו חיל בלמודם. נעים לראות איך הנערים יוצאים מבית ועדם בסדרים ישרים וכולם מלובשים בגדי השרד שלהם. כן תדאג החברה לכל צרכיהם בכל משך ימי למודם. בכל שנה יוצאים כעשרים וחמשה חניכים מתחת ידי ארוניהם מוכתרים בתעודת אומן הנתון להם מבית הפקידות לאומנים וימצאו לחמם בכבוד, ועל מקומם יבואו נערים חדשים ותמיד לא יחסר המספר משבעים והמשה. כאשר יבואו לבית ועדם יתלה כל אחד את הנומער שיש בידו על הטבלא המסוימה בנומערין. ואם לא יבוא אחד אז יפקד מקומו על הטבלא והממונים יכירו כי פלוני ופלוני לא בא וישאלו עליו. יש לקוות כי אומנים כאלה יהיו להפארת לעמנו אחרי כי יודעים הם גם לשון וספר ומחונכים במוסר ודרך ארץ, וכבר נמסרו חניכים לאומנים שהיו בעצמם חניכי החברה

והמה ישגיחו על חניכיהם ביתר שאת מכל בעלי אומניות.

בראש ההנהגה עומדים הגבירים הנכבדים: ה' לעאָן זאקהיים, ה' ברוך ליפשיץ, ה' עבער וואלקאווסקי, ה' אברהם טראַפ, ה' אליהו הערש היילפערין, ה' קלמן גאלבערג, הרב ר"מ מארקוס, ה' א"פ בלומענפעלד, וה' מאיר וויינרייך, ואלה האחרונים ראוים לברכה ותהלה על מפעליהם לטובת החברה בכל מאמצי כחם וכל מעינם ישימו בה, כאב על בניו ישגיחו על היתומים האלה וברכת האובדים העובדים האלה עליהם תבא.

הגביר האפּאָטהעקער ה' יוסף ווילבושעווין נ"ע בהיותו בחיים חיותו היה כל משוש דרכו להשגיח על הנערים ותמך את החברה באונו והונו, אך לפתע פתאום קטפו המות בקיץ העבר, יהי זכרו ברוך.

אך עוד מלאכה אחת שאין בידי החברה ללמדה את חניכיה, והיא מלאכת אריגת-צמר בהפּאבריקים פה. למלאכה הזאת לא יקובלו כ"א נערים אשר יש להם בית ומזון ובשנה הראשונה יעבדו הנם רק על מנת להתלמד, ועוד עליהם לתת סך הגון להאומן המלמדו, ובשנה שניה יקבל שכר מועט, אך ברבות הימים בהיותו גרדני חרוץ, ישתכר לחמו לשובע, ואם יצטיין בשכלו להיות בקי בטיב המלאכה הזאת ולבוא עד תכונתה, עד כי יש בכחו לסדר תמונת האריגה על המסכת, ובראותו איזה גולם מהתיכת ארג-צמר ממאָדע חדשה ישכיל לעשות בתבניתה, אז יהיה מאושר בארץ, כי הרבה אדונים קופצים עליו וירבו משכורתו עד שנעשה אדון לעצמו, אך החברה לא תוכל למסור לאומנות זו יען נעריהם המה יתומים עזובים ואין להם בית ומזון, וע"כ מוכרחים למסרם רק לאומנים אשר יתנו להם ארוחתם ארוחת תמיד על שלחנם. ויש לקוות כי אם תרב הכנסת החברה, תמצא עצה ותחבולה ללמד את חניכיה גם מלאכה זאת.

כן מן הראוי כי מנהלי החברה הזאת יעשו חוזה עם מנהלי הת"ת והמה ימסרו להם את הנערים היתומים אשר הגיעו לשתים עשרה שנה ואין תקוה כי ישגו ויעשו חיל בלמודים; ובכלל ראוי כי תתאחדנה שתי החברות האלה לעבוד שכם אחד לטובת בני העניים בכל המקצועות שאפשר להיטיב באחריתם ולעשותם ליהודים כשרים טובים בעיני אלהים ואדם.

בתי גמילות חסדים;

בית גמילות חסד נוסד מאז ע"י הגאון האב"ד דפה ר' זאב וואלף בעל מראות הצובאות זצללה"ה; ומלבד בתים השייכים לו העולים לערך חמשת אלפים רו"כ נקבץ קרן קימת מזומנים ערך חמשת אלפים רו"כ להלוות לדלים על עבוטים בלי נשך ותרבית; אך ברבות הימים נתרוקנה הקרן קימה זו מסבות שונות ונשארו אך כשמנה מאות רו"כ, ומני אז נסגר בית החסד הזה ולא השיגו העניים בעת הצורך הלואה בלי נשך אך נאלצו לנפול בידי המלוים ברבית. אך זה איזה שנים מאז שכן כבוד בתוכנו הגאב"ד ר' שמואל מאָהיליווער שליט"א עורר את לבות נדיבי עירנו לבנות הריסות בית החסד הזה ולמלאות חרבנו. הנדיבים קמו על נדיבות ע"י התעוררות הגאב"ד וביד נדיבה הריקו כסף עד כי קבץ הרב סך הגון למטרה זו; אך אז נהיה פרוד הדעות בין מנהיגי העדה, אחרים אמרו להעתיק את מקום גמילות חסד ממקומו שעמד בקלקולו למקום אחר ולכוננו מחדש בתקנות חדשות, ואחרים התנגדו לזה, עד כי נחלקו לשתי רשיות. הנכבדים ה' א"פ בלומענפעלד, וה' אברהם יפה, וה' יחזקאל פּריידקין, וה' אייזיק הארארישץ הוקו את בדקי גמ"ח הישן, רפאו את הבית ההרום משבריו וקבצו מנדבות שקבלו מחברים חדשים שהכניסים בתור חברים מעשרים וחמש עד חמשים רו"כ מכל אחד כסף מקנה, ועוד מנדבות מקריות, ועתה עולה הקרן קימת מזומנים עד 3000 רו"כ. את הבית הביאו במשטר וסדר נכון, שני אוצרות ברזל להם מקום גנזי המשכנות. עד שתי מאות רו"כ מכניסים מדי שנה בשנה מנדבות החברים. הוק שמו להם לבלי להלוות רק על משכון אשר יש בו בטחון על כסף הלואה, ורק על משך ששה חדשים וכהנה תקנות ישרות. ה' א"פ בלומענפעלד מכנים ראשו ורובו להגדיל ולהאדיר תכונת הבית, ובכל יום ויום הוא שוקד שמה, עד כי לא יצטרכו להוצאות יתרות לנאמן ומשרתים.

בית גמילות חסד שני — בשנת תרמ"ה התבונן הרב הגאון האב"ד שליט"א כי רבים מן העניים הדורשים הלואה על משכנות לא ישיגו מבוקשם, כי הגמ"ח הראשון לא הספיק להרבים הדורשים עזרתו, ע"כ גמר אמר לכונן בית גמ"ח חדש על מוסדות קאפיטאל גדול, ויעורר את גבירי ונדיבי עדתנו ויקומו כאיש אחד חברים, ומלבד נדבותיהם ביד נדיבה עוד עשו כולם שכם אחד לקבץ נדבות עד כי קבצו לקרן קימת סך 10,000 רו"כ, אז בנו בית חומה להכלית בית גמ"ח בחצר „בית מחסה לזקנים" וקנו כל הדברים הנחוצים לבית גמ"ח ואחרי כל ההוצאות נשאר בקופתם 6000 רו"כ מזומנים. את הכסף הזה הקדישו לתכלית הלואות על משכנות לכל מי שידרוש עד סך 50 רו"כ, על משך זמן ששה חדשים, ואם ישלם הלוה שליש מסך הלואתו ישאר המשכון עוד משך ששה חדשים ולא יפכר,

זמן מכירת המשכנות אשר בעליהם לא פדום בזמנם קבעו בכסליו וסיון, למען תמצא יד הבעלים לפדות את עבוטם בחדשים שאינם לפני החג, גם בזמנים האלו מצויה עבודה ומלאכה לבעלי אומנות. תוכן כסף המאוזל בשנה זאת 9000 רו"כ, מספר הלוים 1625, הוצאות לכלכלת הבית לא תעלה רק עד 300 רו"כ לשנה, והנדיבים המפקחים על הבית הזה יאמרו לאסוף נדבות התמידיות עד לסך 400 רו"כ לשנה להוצאות למען לא תגרע הקרן קימת, ועודם מתעסקים להגדילו ולהאדירו. כל התקנות והסדרים אשר שמו להם לחוק בבית הזה מלאים חנינה חסד ורחמים. ביחוד ראוים לברכה ותהלה הגבירים הנכבדים ה' לעאָן זאקהיים, ה' ליב יעוונין, ה' זלמן יאנאווסקי, אשר יבקרו כפעם בפעם את הבית וישגיחו על סדריו ויחגרו כחם להוסיף בו עוז ועצמה ע"י כסף נדבות אשר נקבצו עד היום:

מיסדיו הראשונים המה הרבנים הגבירים הנדיבים ה' י"ד וואלקאוויסקי. ה' מרדכי גארדאן, ה' ח"ד זאקהיים, ה' י"ש באריש, ה' לעאן זאקהיים, ה' אליהו מיילאך, ה' סענדר מעדאווניק, ה' זלמן יאנאווסקי. וניספו עוד שני משגיחים ה' פישל באריש, וה' עבער וואלקאוויסקי, ובראשם הרב הגאון האב"ד שליט"א.

הנדבות לקרן קימת בית גמ"ח עד מאה רו"כ: ה' מ' גארדאן 1100 רו"כ (מהם שש מאות רו"כ בתורת הלואה), ה' י"ד וואלקאוויסקי 550 רו"כ, ה' ח"ד זאקהיים 500 רו"כ, מעזבון ר' ישעי' ליפשיץ 500 רו"כ, ה' אליהו מיילאך 300 רו"כ, ה' לעאָן זאקהיים 300 רו"כ, מעזבון ר' קאפל מילגער 200 רו"כ, מעזבון ה' ליב ציפעס (שאפיר) 200 רו"כ, ה' י' ווילבושעוויץ 150 רו"כ, ה' י"ש באריש 100 רו"כ, ה' שמואל ראָזענטהאל 100 רו"כ, ה' סענדר מעדאווניק 100 רו"כ.

„סומך נופלים".

אם כי כבר נוסד בעירנו בית גמילות חסד, אבל מה יעשה העני שאין לו עבוט ולא יכול להוציא משכבו מתחתיו? גם בגמילות חסד לא ישיג כ"א סך קטן ורק על משך ששה חדשים ואינו יכול לפטור את החוב קמעא קמעא, ומה יעשה בעל הבית היורד מנכסיו ומסחרו נשבר לרסיסים באיזה סבה? לזאת התעוררו בשנת 1878 הנשים הכבודות והנדיבות ה' באשע רבקה בלאך, וה' נחמה פערלים נ"ע ליסד חברת „סומך נופלים" ומטרתם להלוות לאלה אשר מטה ידם עד סך מאה רו"כ, ולשלם את החוב מעט מעט בכל שבוע ושבוע עד משך שלש שנים, וילוו רק לאלה

אשר יעשו בהכסף סחורה ופרנסה ויש תקוה כי יבנו עי"ז וישובו לכבודם הראשון, לבטחון יביאו או משכנות או שטרי חוב מאנשים בטוחים אשר יערבו ערבתם כי ישלמו בעתם. חבירות נמצאות בהחברה 180. כל אחת תשלם מן 15 קאפ' עד 2 רו"כ לחדש. עד עתה נאסף בקופת החברה סך 12000 רו"כ. תשע מאות אנשים כבר נעזרו ע"י החברה בהלואות. תוכן כסף המאוזל בכל משך ימי החברה סך 45000 רו"כ, גם ילוו לאלה המקבלים פרס קבוע מבית הועד התומך עניים על הפנקסים הנתונים להם מאת הועד. רבות משפחות אשר נושעו תשועת עולמים ע"י החברה הנכבדה הזאת, ומי יודע אם לא כבר חבקו אשפתות והטילו עצמן על הצבור או גועו בזלעפות רעב לולא קמה החברה בעזרתן בעוד מועד. — אך קופת החברה עוד לא תספיק לעזור לכל אלה הדורשים עזרתה. ולפי דברי המפקחות הנכבדות הנן מוכרחות להשיב ריקם בקשות רבים, ע"כ ראוי ונכון כי נדיבי עירנו יריקו נדבותיהם בשפע מרובה לקופת החברה הנכבדה הזאת אשר יסודתה בקדש לתכלית נעלה ונשגב, למען תוכלנה המפקחות לרוות צמאון רבים מן המדולדלים המצפים לעזרתה.

המפקחות הנכבדות על החברה הזאת הנה הנשים האצילות והנדיבות: ה' לאה וואלקאוויסקי, פייגיל גארדאן, בריינדיל בלאך, היה לאה קאנעל, מאפלע כהן ממונה על האוצר, שרה זאבלודאָווסקי מפקדת על ספרי החשבונות ומקבלת בקשות הדורשים עזרה, זיסיל ראָזענטהאל ממונה על הדרישה וחקירה.

תלמוד תורה.

התלמוד תורה עומדת פה משנים כבירות, לפנים יצאו ממנה מופלגים גדולים בתורה. ארבעה בתי עץ שבהם הת"ת המה שייכים לה, ובעת ימצאו בה 450 תלמידים, מהם 275 בני העיר, 175 הבאים מסביבותיה. 15 חדרים עפ"י מדרגותיהם בה, ובהם ילמדו חמשה עשר מלמדים. בשני חדרים הראשונים, דרדקי המלמדים קרוא עברית, ארבעה חדרים: התחלת חומש, חומש, חומש עם פי' רש"י. שלשה: התחלת גמרא, גמרא. שלשה: גפ"ת. שלשה: גפ"ת ומהרש"א. (ונ"ך להיכן הלך?). בהמדרגות העליונות ילמדו לרוב התלמידים מערי חוץ, כי בני העיר כבר יוצאים בהגיעם למדרגה שביעית. בני חוץ יכולכלו עפ"י המנהג הישן לאכול ארוחתם בבית איש יומו, ורבים מן הגבירים יתנו ארוחות לעשרים נערים ביום אחד בכל שבוע, אלה אשר יחסרו למו ארוחות יתן להם המשגיח לחם נדבות. הכנסותיה לשנה: 1500 רו"כ ממכס הבשר, 750 רו"כ מנדבות תמידיות ומקריות, 100 רו"כ

מהקערות בעיה"כ, 200 רו"כ נדבות ביום הפורים, 100 רו"כ מעזבון הג' ר"מ מאלץ, 75 רו"כ מעזבון הגביר הנדיב רא"ש גאָרדאָן, 20 רו"כ מעזבון ר' צבי בר"מ ש"ב, 135 שכר דירה משוק הדגים, 500 רו"כ מעות חלה ושופרות להישיבה, 500 רו"כ שכר למוד מנערים הבאים מחוץ לעיר, בס"ה הכנסה 3,880 רו"כ לשנה. ההוצאה לשנה: 2,500 רו"כ לשנה שכר למוד לחמשה עשר מלמדים ושלשה מורים לכתיבה תמה ושפת רוססיא, 800 רו"כ משגיחים, שמש ושומר החצר. 200 רו"כ עצים להשקה, 300 רו"כ ספרים ותיקונם. 200 רו"כ לבדק הבית, ס"ה ההוצאה 4030 רו"כ לשנה. נרות, כנדבות.

אין עוד תהלת הת"ת בחשבון הזה, כי ההוצאה יתירה על ההכנסה 150 רו"כ, וחרפה שברה לבנו בהעריכנו הכנסות צנומות כאלה לת"ת שיש בה 450 תלמידים השקולה כנגד כל המצות. ועי"כ אין ספוק בידי המנהלים לשלם שכר למוד להמלמדים כ"א 60% רו"כ לחצי שנה. עיר ביאליסטאָק אשר תניף גשמי נדבות לכל דבר טוב ומועיל תקפוץ ידה מתלמוד תורה?! ועי"ז ידי המנהלים אסורות ולא יוכלו להרימה משפל מצבה כראוי לעיר ואם בישראל ומצוינה בבתי צדקה וחסד.

ארבעה מיני ת"ת יש בערי ישראל: יש שבהם למוד בסדרים, למוד בלא סדרים, סדרים בלא למוד, 3) לא למוד ולא סדרים. לאיזה מין לחשב את הת"ת מפה לא אדע בנפשי, כי היא גל נעול מעין חתום, ואם נאמין לאשר מפי השמועה שמענו, אז המדרגות העליונות, היינו הישיבה ואיזה חדרים לפניה ערוכות ושמורות ללמוד גמרא בטוב טעם ודעת, אך בהמדרגות הראשונות רבה העזובה.

הגבאים המה הרבנים הגבירים ר' שמואל ליפשיץ, ר' ברוך פריידענבערג, ר' ליב פערילמאַן, ר' יוסף רענדעל, ר' שמואל ראָזענטהאל, ר' אייזיק מערדאָוויק, ר' יעקב שמואל זאבלוראָווסקי.

חוב קדוש מוטל על נדיבי העיר לשחד מכחם וכספם לטובת הת"ת, וחוב קדוש מוטל על המנהלים

להיטיב הסדרים; ראש לכל דבר יקבעו המנהלים לבא מדי חדש בחדשו לבחון את הנערים, ובכל סוף הזמן לקרוא לנכבדי העיר ורבניה לבחינת הנערים ועי"ז תרב ההכנסה, וסדרי הלמוד ייטבו מיום ליום.

מאכל כשר לאנשי הצבא.

כל הימים אשר עמדו פה גדודי צבא רוכבים לא נמצאו בהם יהודים, אך בשנת תרמ"ג באו לפה למעמד ומצב גדודים רגלים ובהם רב מספר היהודים וכמעט כלם לא יאבו להתגאל בפת בג המלך וידרשו להם מאכל כשר. ולזאת התעורר הגאב"ד דפה שליט"א ויעש חברה למטרה זו, ומאז ינתן בכל יום ויום ארוחה אחת לכל צבא היהודים, אשר בקיץ בעת תחנה המחנה סביב לעיר יגיע מספרם עד תשע מאות איש, ובכל ימות השנה כשתי מאות איש. שתי פעמים בשבוע יבושל בערב בשר. על הארוחות ישגיחו שרי הגדודים כי יהיו מאכלים טובים ובריאים. ההוצאה לימי הקיץ עולה עד סך 2,000 רו"כ, ובכל ימות השנה 80 רו"כ לשבוע. ההכנסה מן החברים מן 10 קא"פ עד 3 רו"כ לחדש, (מלבד אחד אשר יתן 6 רו"כ לחדש), גם מנדבות מקריות. בכל שבתות השנה המצוינות כמו שבת ר"ח, חנוכה, ארבע פרשיות, ימכרו בכל בתי המדרש העליות לטובת החברה הנכבדה הזאת.

המתעסקים בזה המה הרבנים הנכבדים: הרה"ג ר' יהונתן אבעלמאַן מ"ץ דפה, ה' דניאל יוכנאוועצקי, ה' משה ראפאפאָרט, ה' מיכאל ליפשיץ.

עזרה ליולדות.

אם כי כל ימי עני רעים, אך אין לשער גורלו המר בעת אשתו תכרע ללדת, קר וקרח ואימה חשכה ישבנו בארבע פנות הבית; הבנים צועקים ללחם ומיללים בקול מר צורח ופורש אין להם; אם הבנים מתהפכת בציריה, על יצוע שק ותבן תחיל תזעק בחבליה; אבי המשפחה מכתת רגליו לקרוא מילדת לעזרת אשתו, נודד הוא ממילדת למילדת בלב מלא צרה ויגון, כי כלן ישיבו פניו בשמעם שמו, כי עני מפורסם הוא, ומה להם לצרה הזאת, לנדד שנה מעיניהם כל הלילה בלי תשלום גמול?... ומי ימלל עקת לב המשפחה האמללה הזאת ומצוקות נפשה גם אחר הלדה למז"ט, עצמו מספר! — ע"כ יהולו ברכות על ראש האשה הגבירה הנדיבה ה' טויבע קאמינקא החומלת על דל ותחדור להביט על מצב זה, ותכונן חברה „לעזרת היולדות", ולעזרתה קמו הנשים העדינות והכבודות: ל. וואלקאוויסקי, ה' וואלקאוויסקי, סטיריל פריידענבערג, פעשע צעבעניאָווסקי, רבקה מיילאך, באשע ליפשיץ,

---

3) לפני איזה שנים בקרתי בית ת"ת מצוין בסדריו בעיר גדולה לאלהים, ובעמדי בחצר ירדו כל התלמידים להנפש בין הלמודים וכמעט ברכתי ברכת הנהגין בראותי פניהם המפיקים שמחת וטוב לב. „שאלת קטנה אשאל מכם בני" אמרתי, וכרגע סבוני, „הגידו לי מה שם אחות אהרן הכהן"? אמרתי אליהם: ומה השתוממתי בראותי כי כלם פערו פיהם וידומו כגלמים. אחרי רגעים קפץ אחד ואמר: הגר! וירם ראשו כמנצח. שחוק עבר על שפתי, וכל הנערים אמרו: היפלא אפוא כי הוא יודע, הלא זה אך מקרוב בא לבית הת"ת, ועוד לא הספיק לשכוח מה שלמד אצל מלמדו....

נחמה הארארישין, מאטעל כהן, דינה וויינרייך, חיה לאה קאנעל. הנשים הכבודות האלה אספו קרן קימת לזה 500 רו"כ ועוד ידן נטויה, כן עשו חברות 180 המשלמות מן 15 קא"פ עד 1 רו"כ לפני כל רגל, חמש פעמים בשנה, גם ימכרו „שיר המעלות" ליולדות עשירות אשר תשלמנה בעד זאת כנדבת ידן. החברה הזאת תאסוף עד 700 רו"כ לשנה. לכל יולדת עניה יתנו 2 רו"כ ולהמילדת 1 רו"כ, גם כתנות ובגד הנחוצות ליולדות עניות. ואם כי עוד לא נוכל לאמר כי מלאנו חובתנו להיולדות העניות בהעזר המעט הזה, אך הצלה פורתא יש בזה. וראוי כי הכבודות האלה תוספנה אמץ להרבות הכנסת החברה ולהושיט עזרת להאמללות האלה כל צרכן.

על דבר אחד אעיר את אזני העדינות (אשר רובן תבינינה שפתי): יולדת או חולה עני, אשר לפי מצב בריאותם נחוץ לתת להם מרק תרנגולת, מה יעשו אם אין להם קרוב לרובל בכסף כמחיר תרנגולת שלמה? ואם גם ישיגו את הכסף הזה אם יעבטו עבוט, הלא אך חלק הרביעי מן העוף יאכלו בו ביום והמותר לא יצליח ליום מחר ולמחרתו, והנם נאלצים לקנות מחדש תרנגולות, גם בעה"ב בינונים יסבלו מזה כי יוציאו כסף חנם. ע"כ העצה היעוצה ממני בזה, לתת לאשה הסוחרת בשוק איזה משען לבעבור תקנה תרנגולות ואחרי השחיטה תחלק את כל אחת לארבעה חלקים, ותמכרם בריוח קטן אצל חנויות הבשר ובטוח אני כי במשך הזמן תעסוקנה בעסק זה כמה נשים מדלת העם והמצאנה בזה חית ידן, כי גם העשירים יקנו מהן, ובזה תפקחנה עיני החולים העניים. כן נחוץ למצוא התחבולה כי החולה שאינו עני כל כך ואינו חפץ בעזרת חנם, להמציא לו לקנות יין טוב רביעית הלוג או חצי רביעית ולא יאלץ לשלם יותר מרו"כ בבת אחת ולקנות בקבוק יין שלם.

לינת הצדק.

חברה נכבדה, אשר עוד לא שמענו כמוה והיא יחידה במינה*), נוסדה פה בשנת תרמ"ה, והיא חברת „לינת הצדק". מטרתה לבקר כל חולי העיר בין עני בין עשיר, ולשלוח מן החברים שנים אנשים משמרים לחולה לכל לילה, להפוך משכבו ולהשקותו השקוים למרפא ולשרתו בכל הדרוש, יען עפ"י רוב בני הבית עיפים ויגעים מעמל היום גם אינם יודעים היטב להתהלך את החולה. כל חבר אשר יגיע מועדו ללכת אל המשמר, או ילך בעצמו משעה $10\frac{1}{3}$ עד $5\frac{1}{2}$ בבקר, או ישכור על מקומו איש אחר. החולים העניים ישיגו עוד מהחברה הזאת כל הדברים הדרושים לחולה כמו: יין ביצים, סמי מרפא בלילה בעת אשר שערי ביה"ח סגורים, גם כל כלי החבישה והרפואה הנדרשים לכל מיני חולים תמציא החברה. תמיד כל הלילה יושבים על המשמר ועד אנשים בבית הנועד לזה, וכל דורש עזרת החברה יפנה שמה. החברה הזאת ראויה לברכה ותהלה, ומי יתן כי תהיה לארך ימים.

הגבאים המה: הד"ר הנודע לתהלה ה' יוסף חאזאנאוויץ, ה' יעקב וואָלף, ה' משה מרדכי מאנישעוויץ, ה' שמואל ברומער, ה' יצחק לעווינבון, ה' דן קאנעל, ומזכיר החברה ה' ליב חזן.

*) חברות פועלות צדק כאלה ישנן גם בעירנו (המו"ל).

הכנסת אורחים.

ההכנסה מנדבות תמידיות ומקריות, 300 חברים בחברה זו, מהם המתנדבים בכסף מזומנים, ומהם הנותנים ארוחות להאורחים כפי הסדר. בית גדול ורחב ידים יש להחברה הזאת והוא מעון להאורחים אשר לא תמצא ידם לשלם בעד מעונם בבתי אכסניא. עד שני שבועות יכול כל אורח להתמהמה שמה. מזון ששה סעודות ינתן לו לשלשה ימים. הגבאים: ה' סענדר מעדאָווניק, ה' פייווע זאבלודאָווסקי, ה' שמואל ברומער, ה' יצחק ניימארק, ה' אליעזר כ"ץ, ה' פיילוט מאקאָווסקי.

מביני שבת.

האורחים העניים הבאים לעיר גדולה יסבלו הרבה ביום השבת, כי לפעמים יועדו רבים מהם בבימ"ד אחד, עד כי רב מספרם והבע"ב המקבלים אורחים על שבת מעטים המה לעומת האורחים הרבים. ומה גם כי בעירנו אשר הרבה אנשי חיל יהודים יחנו בה ולהם נתן ארוחתם ביום השבת בבתי הגבירים והבע"ב עד כי אפס עוד מקום לאורחים, ע"כ יסדו בשנת תר"ם חברה מביני שבת, והמה מכינים מזון שלש סעודות בבית הנועד לזה (בשנה זאת קנו בית לתכלית זה) ובערך שבעים איש אוכלים שם מדי שבת בשבתו. יותר משלשה שבתים לא יתנו לאיש אחד, וההוצאה תעלה לכל שבת ערך ארבעים רו"כ, לימי הפסח 400 רו"כ. נדבות תמידיות אין לחברה זו כ"א מקריות. ובכל בית מדרש יתנדב איש אחד או שנים לקבוץ על יד לצורך השבת. ועל טוב יזכרו המתעסקים הראשים: ה' ליב גאלדשטיין, וה' ישעי' כהן.

בית מקלט לזקנים.

סמוך לבית מועד לכל חי הישן, עומד בית ושמה יסתופפו זקנים וזקנות חלשים וחלשות הצועדים ליומם האחרון, ובערך חמשה עשר אנשים נמצאים בו

תמיד. עד העת האחרונה היתה רבה העזובה בו, ועתה התעוררו לחמלה עליהם הנשים הצדקניות: ה' חישה לאה וויינרייך, וה' עטיל ליטווין, וידאגו לטובת הזקנים הגועים מחסר כל. מצוה רבה לחזק את ידיהן בנדבות הגונות כדי להספיק את הזקנים בכל צרכם.

הובבי ציון.

בשנת 1881־2 התעוררו פה הרבה אנשים לעשות לטובת עובדי האדמה באה"ק. בראשם עמדו רבנים גבירים ומשכילים, ובפה מלא נוכל לאמר, כי ראשון לציון הנה הנם, והם הנם ראשוני הראשונים לחו"צ שנמצאו כעת בכל רחבי ארץ, האנשים האלה עשו בגופם וממונם לטובת הרעיון הזה עד כי הכה שרשו עמוק עמוק על תלמי לב רבים מבנ"י. כעת ישנם פה תומכי עבודת האדמה באה"ק למזכרת משה מונטיפיורי נ"ע בערך שלש מאות איש בסך שני אלפים רו"כ לשנה. גם רבים מבני עירנו הנם כעת אכרים באה"ק. המַעֲשִׂים למעשה הצדקה הזאת המה: הד"ר חאזאנאָוויץ, ה' יעקב וואָלף, ה' ברוך פריידענבערג, ה' מ' מארקוס, וה' אהרן יהושע שפירא, ועוד רבים וכן שלמים העושים בכל נפשם ומאדם לטובת ישוב א"י.

חברות שונות:

„חברה מזהירי שבת". עבודתם לדבוק הודעות בכל בתי המדרש זמן הדלקת נרות בשבת, גם יגרלו בגורל כעשרה פוד חלות לחם בכל ערב שבת, והזוכה בגורל יכובד לחלק את החלות לעניים על יום השבת.

„חברה מורים". המורים הנכבדים פה נוסדו לאגודה אחת (כעת עד ארבעים חברים) וכל אחד יתן שלשה רו"כ לשנה, ומן הקופה יעזור המורה לעת תמוט ידו בסבת מחלה או חסרון תלמידים.

„חברת מלמדים". כמעשה המורים יעשו גם המלמדים, והנני להעירם כי ישימו לעיקר מטרת החברה לעזור לחבריהם הדורשים עזרה, אבל לא לעשות יד אחת נגד כל אלה אשר יעמדו חוץ לחברתם, כי לא תהיה תפארתם על הדרך הזה.

בבית ספר הרעאלי פה יש 76 תלמידים מבנ"י, רובם לא מבני העשירים. מורה האמונה ותורת ישראל הוא הרב החכם ה' מ' מארקוס. חברת „יד חרוצים" תקבל בכל שנה סך 500 רו"כ ממכס הבשר לשלם בעד התלמידים העניים שכר הלמוד בבית הספר 40 רו"כ לשנה כחוק, וגם חברה נוסדה מנוצרים ויהודים לעזור להתלמידים בלי הבדל דת והדירעקטאר הוא היושב בה ראש. עד שנת 1881 הלכו רוב תלמידי בנ"י הלאה הלאה מגבול ישראל, ומני אז יתקרבו לאט לאט למקור מחצבתם, ורבים מהם לומדים שפת הקדש.

צדקות שונות.

בסניף להועד המפקח על עניים יעשו הנכבדים ה' פייווע בלאָך, ה' חיים שיינפינקעל, ה' אברהם דוד יואלזאָהן. ה' דניאל יוחנעוועצקי, ה' משה ברייססקער, ה' שמואל הערש כהן, כי המה יקבצו כסף 600 רו"כ לקנות בהם עצים להשקה, אשר יחלקו לעניים עפ"י הקאמיטעט.

הרבנים המופלגים ה' שמואל כהן, וה' פיילוט מאקאָווסקי יאספו מדי שנה בשנה עד סך שלש מאות רו"כ וישלחו לביה"ח שבעיר דרוזגעניק בעד העניים המתרפאים שם, גם ממכס הבשר פה יקבל הביה"ח ההוא סך מסוים.

בית הקדש שני יש פה, הבית הסמוך לבית הקברות החדש, שמה ימצאו מקלט המהדורות אשר יפליט אותם בית הכנסת אורחים, שמה יעשו מעשים מכוערים בכנור תוף וחליל וי"ש משתיהם.

חברה קדישא.

וה' ברך את אברהם בכל, מאי בכל? ר"מ אומר שלא היתה לו בת (ב"ב ט"ז ע"ב). את המליצה הזאת אני אומר על העיר המהוללה ועשירה בבתי חסד ומעשי הצדק ביאליסטאָק, כי ה' ברך אותה בכל, כי אין לה „חברה קדישא". — הקורא בלי ספק ידמה בלבו כי המתים פה יתגלגלו בחוצות ונבלתם כסוחה אחרי כי אין פה חברה קדישא, זאת לא זאת! המתים יטהרו ונקברים בזריזות כדת וכדין ולא ילינו גם פה את המת, אך גם לא ישמע המת בעת טהרתו לא גדופי השמשים והחברים ולא יריח ריח היי"ש הנודף מהם, כמו בערים אשר החברה קדישא תשלוט שלטת, כי פה בית הקברות עומד תחת שלטון הגבאי דביהכ"נ הגביר ה' סענדר מעדאָוויניק. המתים נקברים שורות שורות עפ"י חמש מדרגות. כסף קבורה יתן כל איש לפי המדרגה אשר יבחר, מן 1 רו"כ מדרגה החמישית עד שלשים רו"כ מדרגה הראשונה. מתעסקים עם המתים יש פה ג"כ חנם, והמה יתענו ויעשו סעודה בכל ט"ז כסלו, ומי יתן והתנהגו באופן זה גם בערים אחרות ויתמעט מחלקות ושפיכת דמים מישראל, כי אין פתיחת הקבר בלי דם, ועל טוב יזכר שם הגביר הנכבד ה' יעקב וויינרייך ז"ל שהוא הביא את הסדרים החדשים והישרים בהחברה קדישא, יהי זכרו ברוך!

הסירו דמים!

אחרי תארי כל ההוד והתפארת התופף על כל

בתי החסד והצדקה, מר לי מאד לפצות פה ולהורות באצבע על מגרעת אחת השוררת עוד בקהלתנו ואחרי מום לבקר, אך אשרי מי שעונותיו ספורים. בית המרחץ והמקוה אשר לעדתנו, מקום הטינופת הוא! געל נפש יחזיקנו בצעדנו בו. גלוי וידוע לפרנסי קהלתנו התקלה היוצאת עי"ז. יש אשר יפירו חק ויחללו את הקדש והפרצה רבה! ורבים ורבות יחרפו נפשם ויבאו בסכנה במאנם לחלל את הקדש ולעשות בניהם ממזרים. גבירי ונדיבי עירנו! הטו און ושמעו להוכחות הרב הגאב"ד בענין זה, הסכיתו ושמעו לעצת הנשים העדינות היועצות לצדק בזה, עשו כעצת אחדים לכונן בית מרחץ ומקוה על אקציות. אם כה או כה אך עשו! הבינו בית מרחץ נקי לבני עירכם, הכינו מקוה בשרה ונקיה לנשותיכם ולנשי עניי העיר לא תלכנה עוד שלש ארבע נשים באמבטי אחת להתרחץ במי שופכין בבית קר ולבוא לידי סכנה; לא תרדנה עוד למקוה מים רעים עכורים וסרוחים עד ששערותיהן יסובכו למקלעות יתלכדו ולא יתפרדו.

נתתי לפניך היום, קורא יקר, קשט אמרי אמת דבר דבר כהויתו, ותקותי תשעשעני לראות ב„הכנסת ישראל" שנה שניה רבות מקהלות ישראל מתחרות לעשות כקהלתנו, גם אזכה לראות כי מעשה הצדקה בקהלתי ישגשג וייף בהדרו, ותוסרנה כל המגרעות הקטנות והכתמים הפחותים מכגרים אשר זעיר שם וזעיר שם. — ובשביל שלא יאמרו הבריות, כי יען לא ראיתי הסדרים ובתי החסד בקהלות אחרות ע"כ עיני התעוני לראית בקהלתי אך ציצים ופרחים, ולא עקרבים וחוחים; חן מקום על יושביו לכן אני מחפא על עיר מולדתי, כי כלום אדם מעיד על אמו שזנתה וכו'? הנני חותם

חַיִים יעקב קרעמער יליד ווילנא.

אדר ב' תרמ"ו ביאליסטאָק

מחוז טריפולי שבאפריקא

(Tripolitaine)

המחוז הגדול הזה, הוא באפריקא, בין תונים ומצרים. מספר כל תושביה, יעלה לערך מיליון וחצי נפש ארם, ואולי יותר, אך אין הדבר ברור, יען קשה מאד להביא אותם במספר. ורבים מהם יושבי אהלים ורועי עדרי צאן ובקר, והממשלה יר"ה לא שמה לבה לצמצם מספר תושביה.

העיר הראשית נקראת טראבלס (טריפולי) כשם המחוז, והיא מושב הפחה הגדול (גובירנור גיניראל) וראש שרי הצבא, ותחת ממשלתו ארבעה פחות (מוטיסאריף), פחת במס, פחת גביל, פחת פיזאן, ובנותיהן, פחת כנגאזי, (וזה כשלש שנים נתעלה פחת כנגאזי להיות גובירנור גיניראל תחת הממשלה הראשית שבקונסטאנטינופול).

בערי סוריא שבאזיא, יש עיר קטנה הנקראת גם כן טראבלס, והיא נקראת בלה"ק סינים (כמ"ש הרדב"ז בח"ב סי' תרנ"ז והר"מ גאלאנטי בסי' כ"ה) ובלשון הגרמה טראבלס שאם, ועמים יקראוה טריפולי די סוריא. והמחוז הזה יקראוהו טראבלס גרב, או טריפולי די בארבריאה.

מושב בני ישראל במחוז הזה, הוא עתיק יומין, ובזמן הריב"ש והרשב"ץ זלה"ה כבר היה קהל גדול מישראל בטראבלס, כמבואר בתשובותיהם. והיה קהל חשוב ונכבד כמתבאר מתשובת הרשב"ץ בח"א סי' ן', גם בנו הרשב"ש בסי' תקע"ו כתב על גט אחד הבא מטראבלס.

ובימי הרדב"ז ז"ל בעוד היותו במצרים, מזכיר בתשובתו (בח"ר סי' ק"ר) השביה שהיה בטראבלס, והשבוי שהיה בזמן שביתו כבן שש כבן שבע, כבר היה באותו זמן בן ל"ה שנים, ווידוע שהרב ז"ל אחר שעלה ממצרים מלך עשרים שנה בירושלים וצפת (כמ"ש בשה"ג מע"ס אות ד'), ולפי זה קרוב לומר שהיא השביה של שנת ר"ע שכתב בס' הדורות שנלכדה העיר הגדולה טריפולי די אפריקי, ואולי היא היא השביה שנשבית בה הנערה יאקותא שמזכיר הרדב"ז (בישנות סי' כ"ד ובס' דברי דוד סי' נ"ז) והר"ל ן' חביב (בפסק הסמיכה דשי"ט) ושם כתב הרלב"ח כי היו בטראבלס שמונה מאות בע"ב והיו בה חכמים ונבונים.

אכן מרוב הצרות והתלאות אשר עברו על ראשם, במשך שנים מעטות לא נשאר מהם בשנת שי"א רק ארבעים יאודים, כשלכדה המלך של

קושטא, ואותם לקח לחלקו גדול הדרוגיאות (כמ"ש בס' נחלה ליהושע סי' ה').

ולפי הנראה שגדול הדרוגיאות לא הוליכם שבי אלא הניחם במקומם, כי בשנת ש"ם עלה הרב ר' שמעון לביא זלה"ה (המחבר ס' כתם פז ושאר ספרים) מעיר פ"ס במארוקו, ללכת לא"י ויבא עד טריפולי, ומצא אותם מנוערים מתורה ומצות, וכדי לזכות את ישראל לא נסע לא"י, ונשאר בה ללמדם תורה וכמעט שגיירם, (כמ"ש בשה"ג מע"ס אות ש'), אף הוא הרביץ תורה הרבה ותקן תקנות רבות בעיר הזאת, ומכללם כי בליל שבת ומועד אומר ש"ץ העמידה בקול רם, ותקנתו זאת היתה בודאי, לפי שלא היו בקיאים בה, ועתה אע"פ שנתבטל הטעם לא בטלה התקנה, וקבלה ביד זקני העיר, כי הרב ז"ל עלה לשמים בשנת הש"ס, ונקבר בעיר הזאת, אך לא ידע איש את קבורתו.

ומאז ועד עתה נתרבה הישוב בעיר הראשית ואנפיה משנה לשנה, אך בימי ממשלת הערביים היא משפחת הקאראמאלי, אשר משלו בארץ ממשלה בלתי מוגבלת, ונתנו חתיתם גם על גוים וממלכות איירופא, כי ידם היתה רב להם לשלול ולבוז את יורדי הים באניות, עד שהיו מוכרחים איזה ממשלות לשלם מס למושל הארץ הזאת, למען אנשיו שודדי הים, לא יגעו לרעה במספר אניותיהן ואנשיה.

ובימי הממשלה העריצה ההיא, היה למשסה יעקב וממונם לבוזזים ולא היה איש ישראל בטוח לא בחייו ולא בהונו, כי אם רוח המושל המקשיב על דבר שקר, עלה עליו, והיה נותן רשות למשחיתים משרתיו, לא היה נשאר לאיש ההוא שריד ופליט, וגם נפשו לא היתה לשלל, ובחמלת ה' על עמו, השיב גמול להממלכה החטאה ההיא, ותפול למשואות נצח, ואחריה קמה וגם נצבה, הממלכה הישרה והחסידה ממלכת אדונינו המלך החסיד השולטאן האדיר יר"ה, אשר לצדק ימלוך, וכל משרתיו הפחות והסגנים עושים בשמו צדק ומשפט, וחופשה נתן לעם ישראל, ככל יתר אזרחי הארץ אין נגרע דבר, ובהיות גדלה שנאת התוגרמים להערבים, מאשר ישנאו הערביים את הישראלים, על כן גדלה אהבת התוגרמים, והם כל בעלי הפקודות ושרי הממשלה המחוזית, לעם ישראל, ולוא היה נמצא בהם יודעי ספר ולשון המדינה ותורקית, כי עתה רבים מהם נשאו משרות כבודות ונעלות מהממשלה.

הנהגת העדה, היתה מלפנים, למנות עליה ראש אחד, אשר היה כעין שוטר ורודה בעם, ליסר החוטאים והפושעים גם במקלות, אך כאשר באה הממשלה החדשה, ותתן צו לבלתי הכות עוד את הרשעים במוסר אכזרי, ורק עד הממשלה יבא דברו, ואם ראוי לעונש הוא יאסר במשמר. ובדבר הזה רפו ידי היושב ראש, אשר גם ממשלתו היתה בלתי מוגבלה, בממשלת הארץ, ועל כן רבה המהומה בקרב הארץ, וגם עניני העדה הפנימים בחומרי ובמוסרי, הלכו בלא סדרים, וימים רבים להעדה הגדולה הזאת בלא מנהל ומורה.

עד אשר המל ה' על עמו, ויתן להם את המורה לצדקה, הוא הרב הגדול מופת הדור כנש"ק כקש"ת מו"ה אליהו חזן נ"י, אשר בשנת התרל"ה ליצירה בא אל העיר הזאת בתור שד"ר ציר שלוח מעה"ק ירושלים ת"ו, וראשי העדה גביריה ושריה וחכמיה, שמו את עינם עליו, כי הוא האיש הראוי להיות לראש העדה רב ומו"ץ, כי בו נקבצו כל המדות הטובות והישרות, מלא רוח חכמה ודעת ויראת ה'. ויביאו לו לשמו מאמר המלך השולטאן החסיד יר"ה (פירמאן) אשר בו ממנהו לראש בתאר הכבוד „חכם באשא" וגם כבדהו באות הכבוד ממדרגה השלישית, וישם רביד הזהב על צוארו, וילבש אותו בגדי שש כאחד השרים היושבים ראשונה וישם את כסאו בבית המשפט הגבוה של המחוז (אידאר, מיגליש) אשר הפחה הגדול עומד בראשו.

וכאשר ישב הרב נ"י על כסא ממשלתו, שם אל לבו לתקן תקנות ולעשות גדר לתורה בענינים הרבה, וגם את הכנסות והוצאות העדה הביא במשטר נכון וישר, וישם גזברים ואמרכלים וסופרים הגונים.

ראשית מעשיו היתה, חסד של אמת, לתקן חומה גבוהה בבית עלמין, אשר הוא קרוב אל הים, ומדי שנה בשנה, בקום רוח סערה, היו גלי הים עוברים את גבול הב"ע, ושוטפים במרוצתם עצמות שוכני עפר, ובהשתדלותו הנמרצה נבנית חומה חזקה לצד הים, אשר הוצאותיה עלו ליותר משלשים אלף פראנק.

גם קנה חצר גדולה ורחבת ידים, לצורך ת"ת, ואם חפצו יצליח בידו לבנותה כמו רמים ולהושיב בה כל ילדי הת"ת, יהיה הבית הזה לכבוד ולתפארת להעדה הקדושה הזאת.

גם בהשתדלותו נבנו חמשה בתי כנסיות אשר מטו אשיותיהן לנפול מרוב שנים, ועתה נבנו ברוב פאר והדר ונתרחבו הרבה מאד: וכל הבא אל הבתים הקדושים ההם, ישמח בלבו על פאר בית אלהינו ויתן כבוד להרב הגדול נ"י אשר טרח ויגע בבנינם ובקבוץ נדבות לצרכם, וברוב ימי הבנין היה הולך בעצמו ובכבודו לנצח על הבונים כי יעשו מעשיהם באמונה.

גם בית אסף הזקנים, אשר בשם „עשרה בטלנים"

יקרא, ויש בו יותר מארבעים זקנים, לומדים כל היום תורת ה׳, נבנה לתלפיות ובסדר נכון.

ובשנה שעברה השתדל אצל הפחה הגדול, ולקח מקום פנוי שהיה בתוך רחוב היהודים, ויבנה בו פונדק גדול, לצורך מכירת הבשר ולא יתערבו עוד חנויות היהודים עם חנויות הגוים המוכרים בשר טרפה, והכנסת הפונדק הזה הקדיש אחד הגבירים שהוציא מכיסו הוצאות הבנין, לצרכי קנית חטי דפסחא.

מספר הבתי כנסיות יעלה עד שלשה עשר, ובתי מדרשות שמתפללים בהם בקביעות, ששה, יחד תשעה עשר.

חדרי ת״ת, מלבד החצר הגדולה שעוד לא נבנתה כראוי, אחד עשר, ועוד חמשה מלמדים שיושבים בבתי כנסיות ומלמדים שם.

ישיבות, שלומדים שם בתדירות ת״ח ובחורים משנה וגפ״ת הם ששה. ובכל אחת, יש ראש ישיבה המנהל סדר הלמוד, ויש להם פרס קבוע מהק״ק, גם יש הרבה ת״ח שעוסקים במסחר ובכל יום בבקר טרם יצאו לפעלם ולעבודתם, הולכים אל הישיבות ההם ללמוד שעור קבוע מהש״ס ומפרשים, יחד עם שאר חכמי ישיבות הקביעים.

רוחצים וקוברים ונושאי המת, לערך מאה איש, העובדים מאהבה איש על משמרתו מבלי שום פרס, רק כי הם פטורים ממשא מלך ושרים כדין הת״ח, הם מתחלקים למשמרות, ועל כל משמר ומשמר אחד גבוה עליהם, ועל כולם גזבר ראשי המשגיח על כל תהלוכותיהם.

בקור חולים, מטרתה בעיר הזאת, לשליח רופא ורפואות חנם לעניים, וגם בשר ושאר דברים הצריכים להחולה חנם אין כסף. קופת הקהלה נותנת סך הגון לזה, והשאר מנדבות בני העיר, והיא מתנהגת ע״י הגזבר היקר ס׳ יצחק הנונה ה״י העובד מאהבה בכל כחו וראוי לתהלה ולכבוד.

אורחים, אלו העוברי ארח המסבבים בעירות, מקדם היה המנהג לתת לכל אחד בהכ״ן אחד או שנים לפי כבודו, לעשות בו נדבה, וגם היו הולכים לכפרי המדינה, אך כאשר רבו ההולכים ובאים, וביניהם בנ״א שאינם מהוגנים, היו לטורח על המתנדבים בעם, גם הממשלה המחוזות, אשר פחדה פחד ממרגלי חרש, נתנה צו כי שום איש זר, יהיה מחמרי ישראלי או נוצרי, לא יוכל ללכת לכפרי המדינה, אם לא ברשות מיוחד מהפחה הגדול דוקא אשר קשה מאד להשיגו, על כן עמדו ותקנו, שכל בני הכפרים ישלחו נדבותיהם בכל שנה, ליד גזבר מיוחד, בעד האורחים להעיר הראשית, וגם היא התן נדבתה ליד הגזבר ההוא, ולכל אורח הבא, אם ת״ח הוא יתנו ג׳ פראנק בעד אכילת ג׳ ימים, ולאיש פשוט שני פראנק, ואחר ג׳ ימים יקח נדבתו מסך חמשה פראנק עד עשרים פראנק לכל היותר, ותו לא מידי, ובתנאי שלא יסבב בהנויות.

על כן ראוי שישימו זאת על לבם, אלו המחזרים בעירות, לבל ייגעו לריק.

הנהגת העדה, בכלליה ופרטיה, על ידי חמשה גזברים, ושני סופרים, תחת השגחת הגבירים זט״ה והראש הוא החכם באשי נ״י אשר עיניו פקוחות על כל דרכי העדה בגשמי ורוחני. גזברי הקהלה יתועדו יחד עם הרב הגדול החכם באשי ואחד או שנים מדייני העיר, פעם אחת בשבוע, להתיעץ בעניני הקהלה, ופעם אחת לששה חדשים יתועדו יחד עם הוט״ה לראות השבון הכנסה והוצאה ולתקן תקונים להבא.

בית דין, דייני הקהלה הם ארבעה או חמשה, יושבים ודנים דיני ממונות ואו״ה וכיוצא, ביום ב׳ וה׳, וכל ריב וכל נגע יבא אליהם, ומעטים הם אשר יגישו משפטם אל שופטי המדינה, והאיש אשר ימרה את פיהם, ישלחוהו לפני הרב החכם באשי נ״י והוא יכריחהו לשמוע את פסק הב״ד, והדבר אשר יקשה מהם יתועדו יחד עם הרב נ״י בגמר הדין.

שוטרי העדה, גם בעניני הבאות והירופין ומריבות, לא יבאו אל הממשלה, רק אל הרב יבאו, והוא ישפוט ביניהם, לשלם קנס, או לאסור בבית הסהר, והכח ביד הרב, נתון מאת הממשלה, לאסור במשמר הממשלה, ולהתירם כאות נפשו, כי רבה אמונת הממשלה באמון רוחו, עד שלא תהרהר אחריו כלל, ויען העיר רבתי עם ולא יוכל לבדו שאת משא כל העם, על כן מנה שוטרים מיוחדים נקראים בשם מוכתרים רק כדי לברר מפי עדים ולברר טענות הבע״ד, והם יכתבו לו קצורן של דברים אחר הבירור, והוא ישפוט בצדק.

הכנסות והוצאות. הוצאות הקהלה לרבנים ות״ח ות״ת ובק״ח ותכריכי המתים ואורחים ועניים ויתומים ואלמנות, בכללות השנה, סך שבעה וששים אלף ושלש מאות פראנק.	67300
והכנסותיה בכללותם סך תשעה וארבעים אלף וחמש מאות פראנק.	49500
חסר סך שבעה עשר אלף ושמונה מאות פראנק.	17800

הסך הזה יושלם מנדבות אנשי העיר בפסח ושבועות וביית ומס המלך ושבר קבורה ומצוה מילה וכדומה.

מספר בני ישראל. תושבי המחוז, כפי ההשערה הקרובה אל האמת.

טריפולי עיר הראשית	7500
עמרין כפר הסמוך בערך שעה	500
תאגורה " " שלש שעות	100
זנזור " " " "	65
	8165
פחת גביל כשלשה עירות הסמוכות קסיר, דסיר, מאענין, וקבלה בידם כי שם היה משכן הגאונים הקדמונים.	785
גוריאן, ובני עבאס	550
זאוויא	310
	9810
פחת כמס בעיר הראשית שנתישבו מחדש	150
זליתין	550
מצראתא עידר ומאטין	610
מסלאתא	720
	11840
פחת כנגאזי גם אם היתה כעת למחוז מיוחד בכל בעניני הדה והקהלה היא סרה למשמעת רבני טריפולי.	760
דירנא	150
ס"ה י"ב אלף ושבע מאות וחמשים, יוסף ה' עליהם כהם אלף פעמים אמן.	12750

הן אלה הדברים אשר יכולתי לברר אודות המחוז הזה בימי שבתי בו, ועוד אשוב אדבר, אם יהיה אלהים עמדי, על מנהגיהם וארחות חייהם בפרטות, וגם על אודות כפרי המחוז ומנהגיהם השונים, אם אמצא חן בעיני הרב המו"ל, ואם דברי יעלו לרצון לפני קהל הקוראים והיה זה שכרי.

אנכי איש שד"ה

קהלת ישראל במינסק

א׳

בתי הכנסיות והישיבות

מספר ב"י בעירנו בעת ההוה עולה לסך ארבעים אלף איש, ויש להם ארבעים בתי כנסיות מלבד מנינים רבים. חמשה בתי תפלה אחוזת הקהלה המה וכלם בנוים לתלפיות וכלולים ביפים ובהדרם, כמה מהם הנם קנין אגודות וחברות שונות, ואחרים מהם שייכים לאנשים פרטים שבנו אותם מכספם, וכמעט בכלם המצאנה ישיבות לתורה ולתעודה.

המון הגאונים והרבנים הגדולים אשר שכנו כבוד בעירנו מקדמת דנא 1) הועילו הרבה להפיץ את מעינות ההורה בעירנו ובהערים אשר סביבותיה ע"י הישיבות הגדולות אשר יסדו בה, ואשר מרחוק ומקרוב נהרו אליהן צעירי ב"י לשתות בצמא מי הבאר אשר חפרוה שרים במחוקק במשענותם. גם בימינו אלה עוד רבו הישיבות בעירנו ועל דלתות כל אחת ישקדו כמה עשרות בחורים ממקומות שונים וכל מחסוריהם על נדיבי עם אלהי אברהם בעירנו. הישיבות הגדולות והמצוינות ביותר שמוצאן עתיק יומין, הן: הישיבה של האשה בליומקע, ישיבה קטנה, והישיבה אשר בבית התפלה לשואבי-מים.

בית תלמוד תורה

איש חשיב אחד חשוך-בנים היה בעירנו ושמו ר' אליהו הענדילס, ובחפצו לעשות לו שם עולם אשר לא יכרת, בנה את בית הת"ת מכספו, וישם את כל מעיניו בהנהגתו ובכלכלת דבריו. אחריו היה המפקח על הבית הגביר ר' משה בר' אהרן גינצבורג ז"ל, ועוד בחייו קבל מידו את ההנהגה ר' יוסף צוקקערמאן ז"ל, אשר משך חמש עשרה שנה הקדיש את כל כחותיו, את כל יגיעו ועמלו לדבר הגדול הזה ויהי רוח החיה באופניו, ולאות תודה על טרחו ומשאו נתכבד מאת הממשלה בשני מטבעות של כסף. אחרי מותו לפני שנתים ימים, נתנה המשרה הכבודה הזאת על שכם חתנו האברך הגביר הנכבד ר' משה חיים ברודא נ"י ועל ידו יעזרו במלאכת הקדש הזאת ארבעת הנבחרים האלה: ה' דובער פינס, ה' דובער זעלדאָוויטש, ה' מרדכי סאָלאָמאָנאָוו וה' הלל קלעבאַנאָוו נ"י. בימיהם החל בית הת"ת להצטיין בסדריו הטובים, במתכנת הלמודים ובהנקיון והטהרה השוררים בו, ועתה יש תקוה כי ישגשג בהדר גאונו ויעשה פרי ברכה לתהלה ולתפארת. הכנסות הבית הנן: א) נדבות מיחידים לשבועות ולחדשים ולעתים מזומנות; ב) מקופות של צדקה; ג) ממכס הבשר. מספר מלמדי הבית: ארבעה; סגניהם ארבעה, מורים שלשה: לשפ"ר, למלאכת החשבון וליופי הכתב.

מספר התלמידים היה בשנה העברה . .	334
מהם יתומים מאב ואם אשר כל מחסוריהם על הת"ת	145
מספר הנערים שקבלו תמיכה בכסף, בבגדים ומנעלים	189

מספר הנערים שלקחו לקח גם בלמודי חול עולה לסך 106. מלבד התלמידים אשר ילמדו למודי קדש וידיעות חול. עוד נמצאו בבית הת"ת ילדים קטנים במספר 228 שלמדו רק את הלמודים העבריים.

הכנסות משנת 1885 החולפת.

מנדבות יחידים, מאת הדירקטור על ביה"ס לעם במחוזנו, מהג' ר' חיים לוריא, מהג' ר' בער זעלדאָוויץ,

1) שמות כל הרבנים והגאונים האלה ימצא הקורא במחברתי „ע"ד קהלת ישראל במינסק".

מהר"ר מערדים והאשה שערשעווסקי, מפקיד הבית ר' משה חיים ברודא. שכר החנויות והבתים קנין הת"ת, מקופות על צדקה, ממכס הבשר . . 83 3185
הוצאות הבית עלו בשנה הזאת לסך 14 4355
נמצא שבשנה החולפת היתה ההוצאה
עודפת על ההכנסה בסך . . . 31 1169
ואת הסך הזה חייבת חברת הת"ת לפקיד הבית הג' ר' משה חיים ברודא נ"י. ובכן ברוכים יהיו כל מנהלי ומנהיגי הבית בשם ה' על עמלם ויגיעם הרב לטובת בני העניים, אשר אך מהם תצא תורה לעם ישרון!

ב

החברות ובתי החסד בעירנו.

כמו שאמרתי למעלה עשירה עירנו בחברות ואגודות למטרות שונות, מהן המיוסדות להחזק התורה ומהן ששמו להן את מעשה הצדקה לקו ולמשקלת, כמו: חברת שומרים לבקר, חברת תהלים, פדיון שבוים, חברה משניות, מעבר יבק, חברת נושאי סבל, חברת אוהבי חסד, חברת פועלי צדק, חברת תומכי תורה, הכנסת אורחים, בקור חולים ואגודת המורים והמלמדים. אם אמרתי להטיף בזה מלתי על כל אחת ואחת מהן בפני עצמה ולהארך כמו לכל פרטיהן, יארכו הדברים ויהיו לספר גדול ורחב ידים שלא יכירנו פה מקומו 2) וע"כ אשא בזה מדברותי, אם כי בקיצור נמרץ, רק על הכי נכבדות מהן, והן: חברת תומכי תורה, בקור חולים, אוהבי חסד וחברת הפועלים.

חברת תומכי תורה

נוסדה לפני ט"ו שנים ע"י הרה"ג ר' שאול לעווין ור' ישראל אשכנזי ור' ישראל הוטנער, ומטרתה היא לתמוך בידי פרושים הלומדים תורה בקביעות בבתי תפלה שונים אשר בעיר, עד אשר יצאו מוסמכים להוראה. הכנסת החברה היא מכסף נדבות לשבועות ולירחים שיתנדבו כמעט רוב הבע"ב יושבי עירנו, וכסף ההוצאות על כלכלת הפרושים שמספרם עולה לעשרים איש הוא 60 רו"כ לשבוע, כי מרביתם מתגוררים בעירנו עם אשה ובנים. ראשי המתעסקים בחברה זו בימים האלה המה: ר' ברוך מרדכי, ר' גרשון אברהם בערגער, ר' יעקב מאיר מהאראדאק והר"ר שמשון בר' גדליהו מאוורע הי"ו ועוד כמה אנשים יראים ושלמים נלוו להם להתמכם ולסעדם בדבר מצוה זו. הנאמן על הכסף הוא הג' ר' דובער פינס נ"י.

בקור חולים

החברה הזאת תתן סמי-מרפא לחולים עניים רבים בכל העיר ולפעמים גם צרכים אחרים להקמת בריאותם ולחזוק גוָם; אף תשלח אליהם את אחד הרופאים עושה דברה בכל עת שלא ע"מ לק"פ להתבונן אל הלים ולגהות מהם מָזור. הכנסת החברה היא מנדבות יחידים וממחיר נוצות העופות אשר ישָחטו

2) במחברתי „ע"ד קהלת ישראל בדינבסק" הרחבתי הדבור על אודות כל אחת בפני עצמה, ועיין שם.

בבית המטבחים אשר להעדה, ותעלה לסך אלף והמש מאות רו"כ לשנה, וכסכום הזה היא מוציאה במשך השנה. בראש החברה עומד הרב מטה"מ החכם ר' אברהם חנליש נ"י ועל ידו הג' ר' מ"ח ברודא, וגזבר הכסף הוא הרב ר' דובער באמפי. זכרה להם אלוה לטובה!

אוהבי חסד

את החברה הזאת יסדו נושאי משרה ושומרי משמרת בבתי המסחר בעירנו עוד בשנת תרל"ו ע"פ אופנים טובים ותקנות מועילות, ותכליתה ותעודתה היא: להיות לאחי-עזר ואחי-סמך איש לרעהו בשעת דחקו. מספר חבריה בעת הזאת עולה למאה איש. הכנסתה היא: 300 רו"כ לשנה מכסף נדבות החברים לשבועות, ומאתים רו"כ בערב יוהכ"פ ולעת הקלפי. בשנה העברה הוציאה החברה על עזר ותמיכה להחברים שונים שגלגל מצבם ירד אחורנית סך 500 רו"כ, וארבע מאות רו"כ הוציאה על שכ"ת מעון לבית תפלה ועל יתר הצרכים השייכים לו וכיום הזה נמצא בקופתה סך 500 רו"כ במזומנים. הכסף נֶאֱצָר וּנִתְכָן בבית האוצר של הרה"ג ר' יוסף צוקקערמאן ז"ל.
ראשי החברה המה; ר' אברהם פאדאלסקי, ר' שלמה בורשטיין, ר' חיים ראבינאוויץ, ר' זאב וואלף פאשקאוו ור' ניסן גאלובאוויץ נ"י. בימים האלה מתעתדים האדונים הנזכרים האלה לבקש מאת הממשלה רשיון על הברתם כמעשה האגודות למשרתי בתי המסחר בעיר דינאבורג ואודיכה, ואם יפיקו מאויים והפצם יצלח בידם, כי אז יש תקוה טובה לאחרית האגודה היקרה הזאת.

חברת הפועלים

נוסדה בשנת תרי"ח ע"י ר' יהושע העללער ז"ל, ומטרתה להפיץ את ידיעת התורה בין בעלי המלאכות מספר החברים עולה למאתים איש בית תפלה מיוחד להם מורשה מאת הממשלה הנקרא בשם „ר' איסרס הדר" על שם ר' איסר אשר ילמד לפניהם בכל יום שעור גמרא בחול, ושעור משניות וחיי אדם בימי השבתות, הודות להחברה הזאת, לא חזון יקר הוא בימינו אלה לראות בעירנו כמה בעלי מלאכה שהיו אנשים פשוטים, ועתה נהיו ליודעי ספר ויושבים ועוסקים בשעות הפנויות שלהם בספר כלומדים מובהקים.

חברת חונן דלים

נוסדה בערך לפני 70 שנה, ומני אז ועד עתה מתנהלה היא בסדר נכון ובמשטר ישר והפעול ישועות בקרב עירנו. היא תחלק לחם בכל שבוע לדלת העם, לעניו ולאביוניו המרובים, אף תתן להם כסף מזומן חדשים לבקרים. ראשי מנהלי החברה המה: הרב ה' א. חנליש, ר' בנימין פאליאק, ר' יצחק ראגאווין, ר' ליפא גאלדבערג ור' שמואל אהרן ליסבער נ"י.

בית החולים

נפתח בשנת 1829, והנהו אחד מבתי החסד אשר תוכל עירנו להתפאר בו ולעדות גאון וגבה נגדה נא כל הערים אשר סביבותינו. הבית הגדול ורחב

ידים הזה בנוי כמו רמים לתלפיות ברב פאר והדר ולו שתי מכפלות וחדרים רבים, ומהם שמונה לשכות, ארבע לאנשים וארבע לנשים מספר המטות עולה לשבעים ולפעמים יתוספו עליהן עוד חמש מטות. כן יש לבית החולים גן יפה ונחמד למראה עושה פרי, בית תפלה, מרחץ, בית מרקחת, והכי נכבד הוא בית המחסה לזקנים וחלשים ובעלי מומים, אשר בימים האלה נמצאים המה במספר 80 נפש אנשים ונשים. הבית הזה יתנהל ע"פ תקונים טובים וסדרים ישרים לפי רוח העת החיה וטוב טעמה, וברכה בו לעניי עירנו והערים הקטנות הקרובות אלינו ולאביוניהן.

ההכנסה בשנת 1885 עלתה סך	16,455 ,01
הוצאה בשנה ההיא על ביה"ח	8068 94 ½
על בית מחסה לזקנים	5356 92 ½
נשאר בהקופה	3029 14

מנהלי בית החולים המה: ר' שלמה גאָלדבערג, ר' חיים לוריא, ר' חיים גינצבורג, ר' אהרן ליאַחאָווסקי והג' ר' אליהו ווייסברעם נ"י. כן ראוי להזכיר בזה לתהלה ולברכה את ועד הנשים העדינות והכבודות הממציאות להחולים כל מיני שקוי ונפת צופים, והרנגולות מפוטמות להשיב נפשם, להבריאם ולהחלימם ולהחליף כחם. שמות המתעסקות הכבודות האלה, הם: האשה פּייגיל אלמנת הרה"ג ר' יקותיאל זוסמאַן הכהן ראַפּאַפּאָרט נ"ע, איטע גינצבורג, שרה ליאַחאָווסקי, וזאַבלוראָווסקי. ישלם להן בעל הגמולות כפעלן הטוב ותהי משכורתן שלמה מאת רופא חולים, צור ישראל וגואלו!

ג'.

מצב ההשכלה ובתי ספר לעברים בעירנו.

השכלת ב"י בעירנו תצעד בצעדי ענק קדימה מיום ליום מבלי הבט אל כל המון המכשולים המונחים על דרכם, ואם יָצרו את צעדיהם בבית הגימנזיום, לא נדחה מהם תושיה ממקום אחר. מספר התלמידים היהודים בהגימנזיום בעירנו עולה בשנה זו לסך 87 נפש, והמה אלה לא חדשים מקרוב באו אליו, כי אם ימצאו בו משנים עברו. בשנים האחרונות לא נתקבל אל הלשכה השלישית ומעלה אף תלמיד אחד מב"י, ובשתי המחלקות הראשונות ולשכת ההכנה (приrот. кл.) נתקבלו תשע עשרה יהודים.

בבית הרעאַל-גימנזיום נמצאים לערך 50 תלמידים מב"י, ובבית זה עוד יראו לבני-שם פנים מאירות, והיה כל נער עברי מבקש השכלה בעירנו, וסר אל הבית ההוא והשלים חפצו. שני בתי ספר עברים למתחילים ישנם בעירנו, ובעליהם אנשים פרטים המה. האחד הוא בית ספר לנערים ונערות בשתי מחלקות של ה' ראַקאָווישציק; מספר התלמידים עולה לסך 45, בחורים ובתולות יחדו. הכנסות הבית שתים: 300 רו"כ לשנה מקופת הנרות, ופרס הלמוד שיקובל מכל תלמיד. השני הוא ביה"ס לנערים לה' לעדער. מספר תלמידיו: 42, והכנסתו היא מפרס הלמוד שיקובל מאת התלמידים.

בית הספר לחרשת המעשה

בית הספר הזה נפתח בעירנו לטובת נערי ישרון מבני העניים בהשתדלות הרב מטה"מ החכם א' חנליש נ"י ביום הכ"ב לירח אָקטאָבער שנת 1879, ומני אז ועד היום הזה מתנהל הוא בטוב טעם ודעת ובמשטרים ישרים ונכונים ויעשה פרי תנובה לגאון ולתפארת. שלש מחלקות לבית, ותוכן הלמודים אשר ילמדו בו, הוא: שפ"ר, תורת החשבון, מלאכת הכתב והשרטוט, ובמחלקות העליונות ילמדו גם דברי ימי עולם וידיעת גלילות הארץ, לבד לשון עבר ודת ישראל. שתים הנה המלאכות אשר תלמדנה בבית הזה: מלאכת חרשת הברזל וחרשת עץ. מספר התלמידים בשנה זו הוא: 112. 60 נערים לומדים עבודת חרשת הברזל והנותרים נמצאים בחדר מלאכת חרשת העץ. למיום הִוָּסד הבית הזה, כלו בו 46 תלמידים את חק למודם, אשר רובם העתיקו בעזרת החברה „למרבה עבודת האדמה והמלאכה בין יהודי רוססיה" את מושבם לפנים הארץ ויאחזו בה ועוסקים כל איש במלאכתו ורואים פרי ברכה בעמלם, ואחדים נסעו לאמעריקא ואחד לא"י והנם שמחים כלם בחלקם ושבע ביום יברכו את מיסדי ביה"ס הזה ואת מפקחיו ומנהליו. קרן הקימת אשר לבית הזה עולה לסך 2,500 רו"כ הנאספים מנדיבים שונים בעירנו ומשני נדיבי עם בערים אחרות. 550 רו"כ נדב הגביר הנדיב ר' קלונימוס זאב וויסאָצקי ומאה רו"כ נדבה אשת הגביר ר' אברהם זאַק בספ"ב.

הכנסות הבית משנת 1885	5812, 14
הוצאות הבית עלו בשנה ההיא לסך	5912 14

לפני שלש שנים נוסדה לטובת הבית הזה חברת נשים כבודות, ומטרתה להלביש ולהנעיל את התלמידים ולתת להם את מחסוריהם הנחוצים,

הכנסותיה משנה העברה . . .	2866, 49 ½
והוצאותיה	1531 08
נשאר בקופת הועד סך	1335 41 ½

המפקח על בית הספר לחרשת המעשה הוא הרב מטעה"מ החכם א' חנליש ועל ידו עוזרים במלאכת הקדש הזאת עשרת האדונים הנבחרים האלה: הרב הדקטר יוסף לונץ, ה' מאגיסטר גאַברילאָוויץ, ה' מאגיסטר נאטהאנסאָהן, הג' ה' י' זוססמאַן, הג' הלל קליבאַנאָוו, הג' יעקב ליאַבאָווסקי, ה' מ' פּאָליאַטשעק, ה' וו. סירווינט, ה' חיים גינצבורג וה' דאַבראָבאָטאָוו נ"י.

המפקחות על ועד הנשים הנה: היושבת בראש מאַדאַם לונץ, מאַדאַם זשאַנעמבא ליאַחאָויוסקי, מ' טהעאָפּילים ליאַחאָווסקי ופרענקל.

המשגיח על הבית הוא הרב המורה החכם רבי יהודה זאב נפך נ"י. כן ראוי להזכיר בזה לתהלה את מורה לשון עבר בבית הזה והוא המשכיל הנכבד והנעלה ר' יקותיאל זוססמאַנן קאַפּילעוויטש נ"י.

הנה כי זאת היא תורת עדת ישרון במינסק בכלל ובפרט, ויהי נעם ה' עליה ומעשה ידיה יכונן! —

שמואל ליב ציטראָן

מינסק בירח אדר שני, תרמ"ו.

חברת כל ישראל חברים.

(Alliance israélite universelle)

חוג פעולתה, מעבדיה, רובי צדקותיה וכל הליכותיה בתפוצות עמנו בארצות שונות.

נסדר על פי הבוללעטין אשר הוציאה החברה לאור במלאת לה שנת עשרים וחמש ביום ראשון לחדש מארץ 1885 בפאריז *).

א.

מטרת החברה ומגמת פניה

להגן בעד כבוד האומה הישראלית בכל עת ובכל מקום אשר יחולל; להושיע לאדם רב השולחים את ידיהם במלאכות המחיות את בעליהן והמביאות תועלת למין האנושי; להלחם נגד שנאת הדעת והתאוות הרעות תוצאות העבדות; לעשות את כל אשר בכחה למען הגדיל השכלת בני ישראל ביסדה בתי ספר ובתי מלאכה לנערי ונערות ישראל; למהר לעזרת ולהצלת ישראל ולהרים את מצבו על ידי שנויים רוחנים ומוסרים. זאת היא עבודת החברה אשר לה הקדישה את נפשה, לבבה ומאדה.

העבודה הזאת יקרה ונעלה היא עד מאד, ואין איש ישר הולך, יהיה מאיזה עם ואמונה שיהיה, אשר לא תישר החברה בעיניו ואשר לא יחד כבודו בקהלה, והיא תקבלו בזרועות פתוחות, כי חפצה וישעה משלבות הנה לחפץ וישע כל העמים ושאלת היהודים — לשאלת הציוויליזאציאָן באשר היטיבו לדבר מיסדי החברה באמרם: „שונאינו הם שונאי מין האדם ומורדי האור, עזרתנו היא הכרת הטוב ואהבת האדם, דגלנו דגל משפט וצדקה ומטרתנו לחוק האחוה בין אישי החברה הכללית להשרישה בלב בני האדם.

ואלה המה הדברים הרחוקים מהחברה ואשר אין לה כל חלק ונחלה בתוכם:

א) שאלת הפוליטיק. מנויה וגמורה היא בסוד בני החברה שלא לקחת כל חלק בשאלות הפוליטיקיות העקונומיות והלאומיות ולהתיצב מרחוק בעת אשר עליהן ילחמו בני ההשקפות השונות, כי לא זו היא דרכה, כי דרכה בקדש להתאמץ אשר כל בני האדם יוכלו להתאחד ולדגול ברגל אהבת ה״ע ותורת האדם.

ב) שאלת האמונה, כי גם מזה רחוקה היא מאד ורחוק הוא מחפצה להרחיב אמונה, להרבות גרים ולהושיע למפלגות הטהעאָלוגיות ברב או במעט.

ונקראה החברה ישראלית לא יען אשר לא תחפוץ להושיע לבני דת ואמונה אחרת או לקבל מהם משען, חלילה לה מזאת ונהפוך הוא כי פעמים רבות מהרה לצאת לישע להם, כמו בעת רדיפת הנוצרים בליבאַן בשנת 1860 ועוד, וגם רבים המה הנוצרים באי החברה, ורק יען כי אך היהודי נרדף תמיד מההמון; אך לו מלחמה ברעות הקדומות ובשנאת הנם אשר הושרשו בלבות העמים זה מאות בשנים; אך עליו יבאו בכל פעם גזרות רעות וחקים בלתי ישרים ולפעמים גם קשים ומרים כלענה; אך הוא משלך ונעזב כערער בציה, כי בעת אשר תקראנה את הנוצרים רעה אז כל אחיהם יתעוררו לצאת לישעם ולכל מפלגה ומפלגה יש עם וממלכה אשר תמהר לעזרתה להלחם בעדה ולגונן עליה; כן יסוך מלך רוסיא ועמו על בני האמונה הפראַוואָסלאַווית; ממלכת צרפת נלחמה בעד הנוצרים אשר בסוריא, וממלכות הפרוטעסטאנטיות תושיענה לאחיהן הפרוטעסטאנטים. לא כן היהודי אין לו לא מלך ולא שר, לא צבא ולא ציר אשר יגין עליו, לכן נצרך הוא יותר לעזרה מכל שאר בני האדם, ולכן תתעסק החברה בשאלתה יותר מבשאלות העמים האחרים.

ונקראה עוד כללית יען אשר בני החברה מכל הארצות המה ואמנה המטרה הגדולה אשר תמיד נגד פני החברה אי אפשר לה שתהא מגבלת בין גבול מדינה אחת כי אם כללית תהיה לכל אוהבי-אדם. כן תתאמץ החברה להשריש בלב כל איש את האהבה לארץ מולדתו ולעניניה, כי בבתי הספר אשר נוסדו על ידה בתוגרמה תלמד לנערי בני ישראל את הלשון, את דברי הימים ומחקרי הארץ אשר לעם התוגרים; בבתי הספר אשר בבילגאריא ורומעניע תלמד להם את הנהוץ לארצם, וכן תעשה בכל מקומות מושבותיהם ללמדם לדעת את שפת הארץ אשר ישבו בה, למען יהיו בנים טובים ונאמנים למלכם ולארץ מולדתם.

דרכי החברה ומעשיה.

בדבר הטבת מצב עם ישראל כבר שלחה החברה את דבריה כי כל מעשיה הנה לבקש מזור ותרופה

*) מלבד הדברים שבאו בהבוללעטין נכללו בזה עוד דברים שבעל פה שנמסרו מאת אחינו האדיר והנא״ר הראש והראשון לכל דברים שבקדושת האומה הישראלית רבי מיכאל ערלאנגער נ״י, ונכדרו ע״י האברך היקר ה׳ מענקין ובסיוע הרב הג׳ ל. לובעצקי בפאריז. והננו מביעים במקום הזה את תודתנו להנכבדים היקרים, אשר ידם תכון עם „כנסת ישראל״ לספר לדור פעולת צדקה לחיים של החברה תרוממת. (המו״ל)

למכותיו, להפיץ אורה על הדברים אשר ערפל תהלתם ולבקש עזר וישע מאת מלכי הארצות ולהסמך על חסדיהם. ואמנם לא מנעו מעולם כותבי העתים אשר לכל עם ועם את עטם לדבר טובות על היהודים בקרוא אותם החברה לישע לה, והממלכות האדירות והנאורות אשר באירופא הראו לה תמיד את חסדן ותרבינה צדק לעשות למען היטיב את מצב האמללים בארצות שונות, ומעולם לא פרשה החברה אליהן את כפיה לשוא בהתחננה על נפש אחיה ודי היה לה בהשמיעה באזניהן את הקורות להם והנה מהרו לבקש את משפטם הנגזל. כן תמצא מגן ומבטח עז במלכי רוסיא, יון ותוגר למען היהודים היושבים בארצם; במלכות צרפת אנגליא רומי אוסטריא ואשכנז — למען אחיה המפוזרים בכל קצוי ארץ; במלכות ספרד למען היושבים במארוקא וגם ממלכות בעלגיא הולאנד שווייץ והמדינות־הנאגדות אשר באמעריקא הרבו לעשות למענה טוב וחסד, אות ומופת הוא לרוח היושר והמשפט ואהבת האדם אשר בהם התפאר החברה הזאת ואשר על כן ימצאו דבריה מסלות בלב מלכי הארצות ונסיכיה.

ובדבר הטבת מצבו הרוחני והרחבת הדעת וההשכלה בעם ישראל עשתה החברה את מעשיה ביתרון השכל, ביסדה בתי ספר בארצות רבות הקרובות והרחוקות כאשר נראה להלן את כל מעשי תקפה וגבורתה בדבר הזה, וכדאי וראוי הוא להתבונן היטב על הדבר הזה למען דעת להוקיר את טיב הבתים האלה אשר נוסדו בארצות המזרח והדרום (אסיא ואפריקא) ואשר ירב מספרם עוד מעט גם בארצות אירופא ואשר יפעלו פעולה גדולה על ילדי היהודים בדבר החנוך, ההשכלה, למוד מלאכה.

עוד תושיט החברה את ידה להיות למשען להספרות הישראלית ולסופרי היהודים הראוים לזה על פי השטאטוטען.

הנהגת החברה

המנהיג הראש לכל החברה הכללית הוא הועד הראשי אשר בפאריז (Comité central) אשר יכיל בקרבו גם את ראשי כל הועדים האחרים אשר תחתיה קריאי מועד אשר יקראו לקחת חלק בהאספות ולחוות את דעתם בהתיעצם על טיב החברה על דרכיה, מעשיה ומפעלותיה.

תחת הועד הראשי יעמדו הועדים אשר בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר אשר יקראו ועדי מדינה וועדי עיר ואשר יעמדו בין היחידים בני החברה אשר בעירם ובין הועד הראשי להביא אליו את דבריהם, את הועד הראשי יבחרו כל ראשי החברה הכללית אשר בכל הערים ובכל הארצות.

התפשטות החברה

ראשונה לכל המדינות היתה אחרי מדינת צרפת, מדינת איטאליא אשר באה בסוד החברה ותתן את ידה לה. הסבה לזאת היה קירוב הלשונות ודרכי החיים וההשכלה אשר עזרו לקרב גם את הלבבות והדעות. אחרי כן בסוף שנת 1864 באה תוגרמה, מדינות הסקאנדינאווים והשפאנים אשר באמעריקא, אשר מאז בואם הביאו ברכה רבה אל החברה, ובסוף שנת 68 גם אונגארן, אנגליא, הולאנד, בעלגיא ושווייץ; ההתקרבות מצד אשכנז אשר נהיה במשך הימים לעמוד חזק להחברה, קטנה היתה עוד בשנת 68 ואך משנת 69 החלה לעלות בצעדי און מעת שלחו אספות ברעסלויא ולייפציג את דבריהם אל החברה ומעת נהיה הד"ר לאנדסבערג מנוחתו כבוד הרב בליגניץ למטה עז ולמשען לה ובאחרונה באו גם המדינות־הנאגדות אשר באמעריקא ואשר יביאו להחברה עזר לא מעט.

וזה מספר בני החברה הישראלית הכללית בסוף שנת 1884 למדינותיהם לארצותם.

מדינה	נפש אדם
אנגליא	50
אנהאלט	23
אָלדענבורג	20
אונגארן	1935
אוסטריא	157
איטאליא	709
באדען	602
בייערן	2522
באסניען	17
בעלגיען	184
בראזיליען	44
ברוינשווייג	35
בולגאריען	883
גרענאדע החדשה	19
גרעציא	114
דענעמארק	198
העססען	520
הולאנד וקולוניותיה	1367
ווענעצועלע	26
ווירטעמבערג	404
זאכסען	121
זערביען	40
טירקייא איירופית	1936

טירקיא אזיתית	383
טריפאָלים	27
יאפאַן	1
לוקסעמבורג	51
מאראקא	247
מעקלענבורג	38
מעקסיקא	4
ארצות הברית באמעריקא	696
מצרים	356
עלזאס לוטרינגען	1365
פערו	14
פארטוגאל	15
פרייסען	8887
פראנקרייך וקולוניותיה	4789
רומעניען	551
רומעליען	201
רוסיא ופינלאנד	129
שוועדען	123
שווייץ	497
שפאניען וקולוניותיה	10

סך הכל 30310 נפש אדם

הערה. סך הכסף המובא אל אוצר החברה מכל מדינה ומדינה לא יהיה תמיד לפי ערך הנפשות, כי ימצאו יחידי סגלה אשר נדבתם שקולה כנגד נדבת אנשים רבים, כן ינדב איש אחד בפאריז כמכסת כסף התרומה משנים עשר אלף איש וכמוהו עוד.

חברות אחרות הדומות להחברה הכללית.

בשנת 1871 יסדו היהודים אשר באנגליא חברה גדולה הנקראת בשם „אגודת יהודי בריטאניא רעית חברת כל ישראל חברים" (Anglo-Jewish Asscoia-tion in connexion wi the Alliance israélite universelle), החברה הנכבדה הזאת היא מולדת החברה הכללית ותכונתה תכונת החברה ההיא, ואין כל הפרש ביניהן רק בזה אשר העמוד בפני עצמה ולא תחת הועד הראשי אשר בפאריז, אך עם זאת מדי יום ביומו ירוצו הועדים אשר בפאריז ואשר בלונדון את מכתביהם זה אל זה. יתאמצו להשיג מטרה אחת בדבר הצלת היהודים והטבת מצבם, ובכל שנה ושנה תשחר החברה האנגלית מכחה ותשלח כסף רב בעד בתי הספר אשר להחברה הכללית למען הגדילם ולהרים קרנם.

גם היהודים אשר בווין יסדו בשנת 1873 חברה בדמות החברה הכללית בשם „חברת היהודים אשר בווין" (Jsraelitische Allianz zu Wién), רק היא תבדל מהחברה הכללית במטרתה אשר היא אך להיטיב את גורל היהודים ילדי ארץ אוסטריא, אך בכל זאת לא תשכח גם היא את כלל ישראל, וכבר הגדילה לעשות למענו זה פעמים אחדות ובפרט בשנת 1881.

[ואף כי נבדלו חברות האנגלית והאוסטרית מהחברה הכללית, בכל זאת ירב מספר בניה בכל שנה, כאשר יראה הקורא בלוח המספרים אשר לפניו].

בשנת	מספר האנשים	כסף הנדבות	כסף כל ההכנסה מאספקולאציה	ההיצאה
1862	1112	פראנקים	פראנקים	
1863	1386			
1864	2878			
1865	3900			
1866	4610	28452	35410	23283
1867	6826	36072	47678	49208
1868	9158	46367	67028	60411
1869	11364	69904	82914	85159
1870	12526	79352	99363	90937
1871	13370	37263	58162	54789
1872	14797	78068	95978	83710
1873	16252	105152	138952	128779
1874	18226	113384	154744	149715
1875	20272	113131	164525	143397
1876	20312	121813	155626	144350
1877	21289	139336	161501	182344
1878	19297	145215	183950	159691
1879	20650	162060	250764	218207
1880	22443	165997	280013	251510
1881	26166	163902	283336	277186
1882	27225	182497	293309	333209
1883	28252	172969	337832	371583
1884	28416	228727	408727	433728
1885	30310			

הערה. חשבון ארבעת השנים הראשונות לא נתפרסמו כי מצער הוא, וכן יחסר פה חשבון שנת 1885 יען לא כלתה עוד השנה בהכתב הדברים האלה.

מלוח המספרים הזה יראה הקורא, כי יגדל מספר בני החברה כמעט במדה שוה לכל שנה ושנה, ורק שנת 75 תראה לעינינו כי רבתה על השנים האחרות במדה נפרזה, וכן שנות 78, 79 כי נמעטו מאד. אך באמת תשונה גם הנה ורק יען אשר באו אנשים רבים בסוד החברה מבלי להכיר את החיוב אשר לקחו בזה על נפשם ומבלי למלאותה ולכן נאלצה החברה מעט מעט להרחיקם מתוכה אשר על ידי זה נצער מספר בני החברה, וכן נהיתה בשנת 83 במות

הד"ר לאנדסבערג סבה חדשה, כי היו אז אנשים אשר לא הביאו את כסף התרומה אל האוצר, ולכן ימעט סכום הנדבות אף כי יגדל מספר האנשים בערך ארבעת אלפים איש. ואל נתפלא כי עם כל אלה ירבו סך הכסף הנמצא בהקאססא בשנת 83 משנת 82, כי הרבוי הזה יבוא מנדבות גדולות אשר הרימו יחידי סגלה בשנה ההיא.

שנת 71 היתה באמת לא טובה להחברה, אך יחידה היא באיכותה כי שנת מלחמה היתה, וממנה נוכל לשפוט מה גדול השלום ומה רע בבוא חרב על הארץ.

משנת 79 יעלה כסף הקאססא בפעם אחת כערך חמשים אלף פראנק על השנים האחרות (חוץ מעוד עשרים אלף פראנק כסף התרומה הבאים בסבת רבוי בני החברה). הסבה להרבוי הפתאומי הזה היתה נדבת הבאראן הירש אשר ירים בכל שנה ואשר תעלה עתה לסך 47,000 פראנק, נדבת החברה הישראלית האנגלית אשר הזכרנו למעלה ואשר תשלח בעד בתי הספר, ועוד נדבות אחרות אשר נשלחו למען בית הספר אשר בירושלים ואשר מרביתה ע"י הועד „מאָנטאַגי" בלונדון.

עוד יראנו לוח המספרים אשר הצגנו למעלה שאף שתדאג החברה שלא תהא הוצאה מרובה כל כך על ההכנסה, בכל זאת מאנה גם כן לצמצם מאד ולברוא על ידי זה קרן קימת אשר תהיה לה לקיום ולמגדל עז כאשר תעשינה הברות אחרות. כי אם אמנם טוב וראוי היה לה מאד הדבר הזה, אך הקרן הזאת צריך להבראות רק מנדבות גדולות ותרומות רבות אשר יביאו אלופי יהודה ושועיה ולא על ידי צמצום מהנדבות השנתיות. לעת עתה די הוא להועד אשר בפאריז אם ימצא באוצרה כסף אשר על ידו יוכל להמנות כל הסרון אשר יבא לו במקרה, כל הוצאה גדולה מקרית, ואשר יחזיק בידה גם בעת רעה, וקרן כזאת תמצא באמת ביד החברה ואשר עלתה בשנת 1884 לסך 259,578 פראנקים.

מעשה הבאראן הירש

האיש אשר הגדיל לעשית למען החברה ואשר יקריב כסף רב בכל שנה על מזבח אהבתו לעמו הוא הבאראן הירש. מנדבתו הגדולה השנתית כבר דברנו למעלה ועתה נוסיף עוד להזכירו לטוב. הבאראן הזה הניח באוצר החברה סך אלף אלפים פראנק לקרן קימת ואשר יעלה המרבית לחמשים ושלשה אלף פראנק מדי שנה בשנה ויקדישו למעשה הרחבת בתי הספר והתפשטות ההשכלה בארץ תוגרמה. תודות לאיש הזה ולנדבת רוחו כי על ידו יוכלה החברה ליסד בתי ספר חדשים בארץ תוגרמה, להגדיל את אלה אשר היו כבר ועל כל אלה למצוא מנוח לכף רגלה גם בקונסטאנטינופול וליסד גם שם עשרה בתים כאלה, מקום אשר רבו מאד המעקשים והמכשולים לפני החברה ואשר עמל וכסף רב היה דרוש לה להגותם מן הדרך.

וזה חשבון הבודושעט לפי ההכנסה וההוצאה השנתית:

הכנסה

	פראנק
נדבות שנתיות	190,000
מתנות	20,000
הכנסות שונות	44,000
תרומת הכסף אשר ירימו בעד בתי הספר חברת היהודים האנגלים, ועד מאָנטאַגי ועוד נדיבי עם אחרים	40,000
נדבת הבאראָן הירש	47,000
מרבית הקרן קימת אשר להבאראָן הירש	54,000
נדבות התמידיות	5,000
ס"ה	400,000

ההוצאה

הוצאות כלליות, שכר הבתים והסיפרים	38,000
הדפסת הבוללעטינים השונים בכל חדש ובכל רבע השנה בלשון צרפתית ואשכנזית; כסף משלוחם, כסף הפארטא בעד מכתבים	16,000
בתי ספר ללמד בני ישראל אומנות, מסעות שונות, משגיחים עליהם, בתי ספר להמורים, בית הספר לעבודת האדמה אשר ביפו	325,500
לחפץ ההשכלה בארץ רוססיא . .	8,000
בית עקד הספרים	2,500
הוצאת ספרי מדע והזמיהם . . .	5,000
מקנת השטרות בעד הנדבות התמידיות	5,000
ס"ה	400,000

מהלוח הזה יראה הקורא לדעת, כי מהסך ארבע מאות אלף פראנק ימלאו התשלום השנתי אשר ישלהו בני החברה והמתנות רק את החצי והנשאר יבא מעזרת החברות השונות אשר יביאו אל החברה הכללית; ממרבית הקרן הקימת אשר הניח הבאראָן הירש למשמרת בעדה ומהנדבה ההגונה אשר ירים הבאראָן הזה בכל שנה.

עוד יראה הקורא כי מההוצאה הכוללת של ארבע מאות אלף פראנק יעלו 325,500 על עניני בתי

הספר והרחבת הדעת וההשכלה בחיר מפעלות החברה, ואם נחשוב עוד 8000 פראנק אשר תתן במטרה הזאת לבני רוסיא ועוד 7,500 בעד הדפסת ספרי החכמים ובעד בית עקד הספרים, יעלה סך כל ההוצאה הזאת לערך 341,000 פראנק או $^{7}/_{8}$ של כל ההוצאה.

לא תתעסק החברה בהוצאת ספרים ועלים משמיעי חדשות אפילו הם כתובים עברית כי אם בספרים השייכים להחברה ובספרי מדע כמו ספרי המחקר והחינוך. הדברים הרבים אשר יעשו מכתבי העתים למענה לא יעשו בעד מחת כסף כי אם בחנם למען הישר והטוב, כי זה כל כבוד הפרעססע להחליץ חושים למען חובת האדם ולמען הציוויליזאציאָן.

כמו כן לא תתעסק החברה במעשי הצדקה, כי אָם היא לכל הכלל ולו תדאג אבל לא למען אנשים יחידים, ולכן בבוא חלילה אסון או רעב על מדינה או מחוז כלו, מחויבת היא לעשות את כל אשר בכחה להושיע כאשר כן אמנם עשתה ליהודי טונים, מאראקא, פרס, טירקייא ורוסיא, אבל להלק נדבות ליחידים, הוא מתנגד ליסוד ולמטרת החברה.

עוזרי ותומכי החברה

העוזרים היותר נכבדים על יד הועד הראשי, הלא המה ועדי המדינות והערים אשר יתאמצו בכל כחם להרחיב את החברה ולהגדיל מספר הבריה בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר ואשר באמת הם המה אבריה ועמודיה אשר עליהם תשען. אחריהם יבאו רבני הגלילות ורבני הערים, ההוגים והמורים, ראשי כל עדה ומנהיגי כל חברה וכל השרידים היחידים הישרים בלבותם דוברי טוב לעמם ואוהבי ישראל בלב אמת אשר אהדים מהם, שתמכו בימין צדקם את החברה מראשית ימי הוָסדה, נפרט בשמותם ודם: הד"ר לאנדסבערג, רב בליגניץ; הד"ר שווארץ, רב בקולן; הד"ר לעוו, רב בסעגעדין (באונגרן); סיר פראנסים גאָלדשמיד בלונדון; קארל נעטטער מיסד בית הספר לעובדי האדמה אשר ביפו, ושני נשיאי החברה (הפרעזידענטים) היותר נכבדים: הד"ר מונק אשר הרבה להעשיר את השכלת היהודים ולפאר את שם ישראל בספריו, וה' אדאָלף קרעמיע אשר התנהג בנשיאותו שש עשרה שנה והיה אהוב ונחמד לכל אדם ורצוי לאחיו מנהיגי החברה. ובשלישית תביאנה החברות האחרות אשר אף כי עומדות הנה בפני עצמן בכל זאת לא ישכחו צור חצבו והם חברת היהודים-האנגלים; הקונסיסטואר הכללי בצרפת, אשר נדבר ממנה במאמר השני „בית נדיבים"; חברת שלוחי הקהלות אשר בנויאָרק (Board of Delegates), חברות „בני-ברית" וקשר-של-ברזל באמעריקא, וחברת שלוחי הקהלות אשר בלונדון.

ב

מצב היהודים בארצות אירופא ואת אשר עשתה החברה למענם.

1 רומעניא

בשאלת היהודים אשר ברומעניא וסערביא התעסק החברה מעט היותה — וזה כשבע עשרה שנה אשר לא תתן שנה לעיניה ותנומה לעפעפיה ותעמול בכל כחה להושיע להאמללים אשר בארצות האל, להצילם מיד עושקיהם כח ולהוציא ממאסר נפשם.

השתנות בקורות ארץ רומעניא.

וואלאכיא ומאלדויא, אשר היו נפרדות זו מזו ומשועבדות לממלכת הטירקייא, יצאו מעבדות לחרות ותהיינה לממלכה אחת בפני עצמה על ידי השלום והברית אשר נכרתו בפאריז בשנת 1856 ובשנת 1858, כי נמצאו בתוכן אנשים נכבדים יודעי בינה לעתים אשר נבדלו לטוב ויראו את שאר רוחם בחכמת הפוליטיקא ובאהבתם הרבה לארצם, עד כי היו לגאון לארץ מולדתם וימצאו חן בעיני אילי ארצות איירופא ובעיני כותבי העתים אשר לעמים הנאורים, אשר השמיעו את דעתם בקהל כי ראוות הנה שתי הארצות ההן שתשים איירופא את עיניה עליהן ותתמוך בידיהן להסיר את הכבלים מעליהן ושתקבלינה את הציוויליזאציאן מאחותיהן ממלכות איירופא; וזאת אשר הסבה את לב המלכים הגדולים להוציאן משפלת מצבן, בתקותם כי בהמס האסורים אשר על ידיהן תמס ילכו גם כל הדעות הנפסדות והמנהגים הרעים והפראים ילדי העבדות. ואל הרבי העמים הנאורים אציליהם ומאשיריהם ילכו יושבי רומעניא ומהם ילמדו את כל המדות הטובות והחקים הישרים תפארת ממלכות אירופא לעיני יושבי תבל. מובן הדבר מאליו, כי גם היהודים יושבי ארץ רומעניא קוו לטוב כי בהלקח העול מעל כל הארץ גם מצבם יוטב ובהתחרות ארץ רומעניא עם ממלכות איירופא לעשות במעשיהן ולהראותן כי לא שקר ענו בה מאהביה, תעשה גם חסד ומשפט לבניה הנאמנים אף כי ממי יהודה יצאו.

אך לא כן היו דרכי העם הזה ועד ארגיעה נוכחו המלכים לדעת כי שמו כזב מבטחיהם וכי שגו מאד בראה. כי אחרי אשר חייבו הממלכות את רומעניא בכרתם אתה ברית שתתן לכל בניה זכות אורח ומשפטים ישרים בלי הבדל אמונה ולאם על פי חקי הארץ, התפלאו מאד לראות כי ימצא עוד ברומעניא חק קשה ומר מאד בין החקים אשר נתנו בשנת 1831

ואשר נוסדו על חקי הרצח והשוד אשר לימי הבינים כי על פיו יהודי ארץ רומניא לא אזרחיה המה כי אם כגרים יחשבו וכל חלק ונחלה אין להם בתוכה, והחק הזה היה בעוכרי היהודים כי ממנו הולידו אחרי כן המחוקקים הרעים עוד חקים אכזרים וגזרות רעות אשר השיבו את היהודי עד דכא ויעשוהו כדגי הים וכרמש לא מושל בו. אך בכל זאת לא התיאשה עוד החברה מתקותה כי יוטב מצב היהודים גם שם, בהשענה על מושל הארץ ההיא אשר בימים ההם ואשר נראה כאיש אוהב כל אדם וגם היהודים, ולכן שלח הועד הראשי אשר בפאריז דברי שלום ואמת אליו על ידי ציר צרפת היושב בבוקארעשט, והוא גם הוא השיב אמריו אליו בחן וחסד, ואחרי כן בשנת 1866 שם נשיא החברה ה' אדאָלף קרעמיע בלכתו קונסטאנטינופול את פניו גם בוקארעשטה להיות היא למליץ יושר לעמו לפני שרי רומעניא בהתאספם להתיעץ על דבר הקונסטיטוציאן אשר יותן לארץ, והמה — השרים — קבלוהו בסבר פנים יפות ויתנו אזן קשבת לדבריו הנשגבים אשר דבר ביתרון השכל, ויבטיחוהו לקבל את הסעיף הששי אשר הואיל המיניסטער לסעפו בהקונסטיטוציאן ואשר השוה את היהודי יליד הארץ לכל אזרחיה כן בזכיות האזרחים וכן בזכיות מדיניות; ויבכן יצא ה' קרעמיע מבוקארעשט שמח וטוב לב בחשבו כי עוד מעט וזכות אזרח גם יפרח לעם נדח בארץ רומעניא.

הריסות בית הכנסת אשר בבוקארעשט.

גם בפעם הזאת לאל נהיתה תקות היהודים. כי ביום השבת בשלשים לחדש יון בהתיעץ השרים על דבר הסעיף הששי אשר הזכרנו, נהיתה מהומה גדולה בחצר בית המועצה, כי נקהלו יושבי רומעניא לאלפים לאים על המחוקקים דורשי טובת היהודים ולגרשם ביד חוקה מהבית. נשענים עליהם פתחו צוררי ישראל את פיהם גם בבית-המועצה ויהי ריב ומדון עד אשר הסירו את הסעיף המשחת הבא להתת זכות אדם לבן ישראל, וההמון הרב שכור יין הנצחון הלך בתרועה וקול הידד אל בית כנסת היהודים אשר החלו לבנותו ויהרסוהו, ומאז החלה עת רעה ליהודים יושבי הארץ ההיא, כי את המושל יעאן קוצא אשר הניא את יושבי הארץ ממעשיהם הרעים הורידו מגדולתו בשנת 66 ויושיבו תחתיו את המלך קארל מבית האהענצאָלערן, אשר עם כי נכמרו רחמיו לראות בצרות היהודים, הנה אולת ידו מיסר את המרעים כרעתם ושונאי יהודה ירימו ראש.

עוד רעה חדשה נהיתה בארץ, כי נתנו היהודים ביד בית המשפט השלישי אשר מרבית אנשיו ישלחו במסחר ובמלאכה את ידיהם, והמה אשר עינם צרה בסחר היהודים יחפשו עלות חפש מחופש למען קחת נקמתם מהם, וההמון אף כי חי תמיד עם היהודי בריעות, בכל זאת נקל מאד להעיר בקרב לבו את הדעות הקדומות ואת התאות הרעות ולהסיתו בבני דת אחרת, ובכן נהיתה מעט מעט שאלת היהודים לעם רומעניא לשאלה ראשית, וכל ריב וכל מצה אשר יהיה בין המפלגות השונות בדרכי הפאליטיק יושבת כרגע אם אך ינתנו היהודים כפר נפש בעלי הריב.

רדיפות על פי הק.

הרדיפות האלה החליפו עוד כח משנות 66 ועד 70, כי מצאו להם סעד ויסוד בחוקי המדינה הקונסטיטוציאָנעלים. ובאמת רדיפות על פי חק (אף כי מיד מרצח נחקק) עוד רעות הנה מכל הצרות כי ירבו המרעים חמס ושוד, יאכלו צדיקים בכל פה ודם נקים ישתו וימחו את פיהם ויאמרו צדיקים אנחנו ולא חטאנו כי כן צוו עלינו המחוקקים...

בספר החקים (Codicivil) כתוב, כי ינתן זכות אזרח ליהודי יליד הארץ וכי גם בחוקים המדיניים יקח חלק אם אך ימלא את חובת הנאטוראליזאציאָן כאשר יעשו בני ארצות אחרות בחפצם להחשב על אזרחי הארץ, ומה עשו בעלי הקאנסטיטוציאן? המה גזרו שלא ישיג כל בן ארץ אחרת את הנאטוראליזאציאן אם לא נוצרי הנהו. מובן הדבר כי את החץ הזה כוננו על יתר רק לפלח את לב היהודי... כן גזלו ממנו כל זכות האכרים ויושבי הכפרים באמרם, כי מצאו חקים כאלה בספרי החקים הראשונים ובהשענם עליהם גזרו את הגזרות האלה: שאין כל רשות ליהודי להשתקע בכפרים ובסביבות הערים, ואם ימרה, אז הצדק ביד שכניו הנוצרים לגרשו ביד רמה; שלא ימצאו ביד היהודי לא בתים ולא שדות ולא כרמים ולא בתי מסחר כי אם בערים לבדן; שאסור ליהודי גם לקבל בחכירות לא שדות ולא מלון אורחים ולא בתי משתה אשר בכפרים או על אם הדרך, והחק אשר נתן בשנת 73 עוד הכביד גזרתו: שאין כל זכות לאיש למכור משקאות בכפרים הגדולים והקטנים, בבית משקה או במלון אורחים אפילו אינם שלו, בין על הדרך או רחוק ממנה אם אין לו זכות הבחירה בקהלתו — אף כי הזכות הזה כבר לֻקח מהיהודים קודם לזה — על כן נשבר על ידי החק הזה כל מטה לחם לאלפי אביוני ישראל.

אך לא רק על היהודים יושבי הכפרים באו הצרות האלה כי אם גם על היושבים בערים הגדולות עד כי אין מקום ואין תקומה ליהודי בארץ רומעניא. כן לֻקח ממנו הזכות להיות עורך-דין (גזרת 1864)

לסחר בסמי הרפואה (1869), בטאבאק (1872), להיות לו משרה על מסלות הברזל (1871), לקחת חלק בעבודות ובסחר הממשלה (1868), ולא בחלקי הארץ אשר יובא כסף ממכרם לאוצר המדינה (1869).

ובכן אין כמעט כל זכות וכל משפט ליהודי רומעניא אף כי נוטלו עליו כל החובות והמסים והארנוניות; אין לו משרה בצבא אף כי נתן לו הזכות ליהרג למען ארץ מולדתו במלחמה, ועל כל אלה אבדו יותר מעשרים אלף יהודים את מחיתם בפעם אחת על ידי החק משנת 1884 אשר אסר עליהם לחוור במרכלתם בעירות.

החקים הרעים האלה העיקו ליהודים עוד יתר מהרדיפות אשר להמון, אשר תקצר כל יריעה להכילן וכל עט לתארן ואשר נכתבו על ספרי דברי הימים לא בדיו כי אם בדם, בדם אנשים נקים אשר נשפך דמם כמים בלי כל עון וכל סבה! בדם נשים שאננות אשר השלכו במצלות או נתענו על ידי המרעים, בדם עולל ויונק אשר נפצו אל הסלע!!!

מעשי החברה

בכל עת צרה וצוקה אשר באה על יהודי רומעניא לא מנעה החברה את נפשה להפיץ אורה על הדברים אשר הפצה ממשלת רומעניא להסתירה! כי הציגתם בצלמם הנמבזה לעיני כל יושבי תבל והפל את תחנתה לפני המלכים האדירים אשר היו למגן לארץ רומעניא כי יהיו לסתרה על היהודים המרדפים, והמה שמעו תמיד לקול תחנתיה וישלחו דברי מחאה אל מלכות רומעניא. כן הבטיח המלך נאפאלעאן השלישי את ה' קרעמיע בשנת 1867 „כי לא תסבול ארץ צרפת את רדיפת היהודים ותעשה בכל יכלתה להשביתם". ובעצם השנה ההיא כתבו כל צירי הממשלות היושבים ביאססי אל מלכות רומעניא אחרי אשר נעשו בה שערוריות בשנה הזאת „כי חובת משרתם האלצם לדבר בשפה ברורה נגד המעשים הרעים והפראים אשר נעשו ליהודים", וישנו את הדברים האלה גם ביום הט"ו לחדש אפריל שנת 1868, וכן כתב המיניסטער לעניני חוץ אשר באוסטריא על הדבר הזה, ואחרי כן בשנת 1872 נקהלו כל הצירים היושבים בבוקארעשט ויערכו שטר=מחאה בשם כלם על אשר לא שפטה הממשלה את השודדים אשר באיזמאאיל וביקלאוו.

ומה ענתה ממשלת רומעניא על המכתבים הרבים ההם? תחת לשמוע בקולם, ליסר את הפושעים ולשנות את מצב היהודים, הליטה פניה בעור כשב והסתר את כל החמס והשוד תחתיה. אין לערוך ואין לשער את הכזבים הרבים ואת השקרים אשר בדאה מלבה להפיק את מעשיה מן הקצה אל הקצה ואין להגיד את כל העקיפין ואת כל הארחות העקלקלות אשר עליהן תבא להרע ליהודים. — ברוב החקים הקשים אשר נגד היהודים לא נזכר שם „ישראל" כי אם „בן ארץ אחרת" אך היהודי כמוהו יחשב ואך למענו נעשו. את הנאטוראליזאציאָן לא יוכל להשיג „כל בן נכר אשר לא מדת הנוצרית", ישיבת הכפרים אסורה לכל איש אשר אין לו רשות הבחירה בעדתו", והזכות לחוור בעירים לקחה מכל יושבי הארץ אך „הרשות נתונה לשופטי העיר להחזירה לאשר יישר בעיניהם!"

אך אם חפצה ממשלת רומעניא לכסות את מעשיה במשאון, הנה לא חבקה החברה את ידיה בעצלתים ותראה לכל העמים את נבלותה ותגלה את ערותה בקהל, עד כי בכל הממשלות, בכל בתי= המועצה ובכל מכתבי העתים נשמע קול אחד קול דורש אמת ומבקש משפט לעם ישראל, ורבים שלחו פעמים אין מספר את דבריהם ואזהרותיהם אל הממשלה ההיא שתעצור בעד הרעה, וכי היא אך היא אשמה בדבר הזה, וממשלת המדינות=הנאגדות אשר באמעריקא הוסיפה עוד לעשות בשלחה את היהודי פייקסאָטאָ למלאות את מקומה בבוקארעשט. ועל ידי זה אם אמנם לא פסו הרדיפות כלן הנה בכל זאת שבתו כמעט קט.

ובשנת 72 אחרי הרדיפה אשר נהיתה באיזמאאיל נקהלו בבריסעל כל ראשי החברה אשר בצרפת ואשכנז ואנגליא ובעלגיא והולאנד ואמעריקא ובראשם ה' קרעמיא להתיעץ על דבר יהודי רומעניא ויישר בעיניהם מעשה היהודים ההם אשר שלחו אל בית= המועצה אשר לארצם מכתב לבקש מאת השרים „כי ינתנו להם חקים טובים ושווי זכיות באשר כי גם המה בנים נאמנים הם למלכם לארצם ולמולדתם", כי באמת בחכמה עשו את הדבר הזה לבקש ישע מאת שרי ארצם מבלי להשען על תשועת אחרים. אחרי כן גמרה החברה אמר להושיע להם בכל אשר תוכל ולהרבות גם בארצם הדעת והתבונה וליסד בתי ספר גם להם אף כי נמצאו להם כבר בתי ספר בערים הגדולות.

ובשנת 1876 בפרוץ המלחמה בין הטירקייא ובין סערביא ומאנטענעגרא התאכפו עוד הפעם ראשי החברה מארצות שונות ובאו פאריזה, ובתקותם כי באה העת לעשות שלחו אל אספת צירי הממלכות אשר נקהלו בקונסטאנטינופול מכתב גלוי לבקש מהם כי בהציבם גבולות עמים וחקי ארצות יסירו גם את אבני הנגף אשר שמה ממשלת רומעניא ליהודי ארצה ויישרו

לפניהם הדרך למען יוכלו להשיג שווי זכיות כראוי להם וכמוהו שלחו כל ועדי המדינות אל מושלי ארצם.

קונגרעס בערלין

אספת הצירים אשר בקונסטאנטינופול ההטיאה כנודע את מטרתה ותבא מלחמה בין רוססיא ובין טירקייא עד שנת 78 אשר הֻכו הטורקים והתאסף הקונגרעס בבערלין לעשות שלום בין ארצות הריב. אז שלחה החברה את מכתביה אליו כמכתבים אשר עשתה לפני שנתים ימים, ותבחר גם אחדים מתוכה אשר ידברו על הקונגרעס בעד היהודים היושבים בארצות המזרח ובארץ רומעניא, וממלכת צרפת תמכה בידיהם עד כי נגמר הדבר בהקונגרעס ונתן להק ביום שלשה עשר להדש יולי לשנה ההיא „כי לא יוכל ההבדל בין אמונה ודת להיות ליסוד ולסבה למנוע מיושבי ארצות סערביא ורומעניא ובולגאריא ורומעליא את הזכותים האזרחיים והמדיניים”.

מצב היהודים ברומעניא לעת הזאת.

אף כי הוטב מעט מצבם על ידי מפעלות החברה והקונגרעס, אף כי הוסר הסעיף השביעי אשר הרע מאד ליהודים מספר החקים, אף כי נתן להם הזכות להשיג הורת אזרח במלאת לו השנה הראויה לכך וכשמונה מאות יהודים אשר עבדו בצבא נהיו באמת לאזרחים; בכל זאת גורלם עוד ברע הוא מאד, עוד לא שבתו הרדיפות והמהומות; עוד יתחכמו שונאיהם היושבים על מדין להרע להם; עוד לא בא הקץ על ענים ומרודם ורעות אחר רעות וצרות מצרות שונות יתגוללו עליהם ויעיקום מאד מאד. אהה! עד מתי ה׳ אלהים! ....

2 סערביא

עם הסערבים לא ירע ליהודי ארצו כשכניו הרומענים, אם מפני כי רך לבו מטבעו או כי יעצרו מושליו בעדו בידם החזקה, או יען כי מספר היהודים לא רב הוא בארץ ההיא (כאלף ושמונה מאות איש), אך גם בקרבו ימצאו פותרים ועושי מלאכה אשר יקנאו ביהודי ויסיתו בו את ההמון עד כי תקראנה גם שם לפעמים רדיפות וגזרות ליהודים.

השתנות בקורות המדינה סבת להשתנות במצב היהודים.

מהשנים הראשונות אשר למאת התשע עשרה ועד שנת 1842 כל עת אשר מלך בית האָבערנאוויץ, לא ברע היה מצב היהודים, כי המושלים ההם שמו עיניהם עליהם לטוב ויתנו חקים ישרים וזכות אזרחים לכל ילידי ארצם בלי הבדל. אבל אחרי אשר נגרשו מלכי בית האבערנאָוויץ מכסאותם והוקם תחתם קאַרא געאָרג אשר חשב לו להוב להשיב למושיעיו טובה על ידי אשר יעצם את עינו מהיהודים יצא לאור חק חדש אשר גזל מהיהודים איזה זכיות; כי גרשו לאט לאט מאת כל הערים והכפרים אשר בתוך המדינה ונאלצו לשבת כלם בעיר בעלגראד; כי נסגרו כל בתי מסחרם אשר היו להם בתוך המדינה ועל ידי זה רוששו מאד. ואף כי הונח להם במעט כשבת מילאָש הזקן על כס סערביא, כי אמר המושל הזה להיטיב את אשר הרעו ההולכים לפניו ויתן ליהודים הרשיון להאחז גם בתוך המדינה. אבל קצרה מאד עת מלכו ובמלוך אחריו בנו המלך מיכעל נטה און קשבת לשונאיהם ולא עשה כאביו. ואך עברו חדשים אחדים למלכו ויגורשו היהודים עוד הפעם מהערים אשר בתוך המדינה וכן היו רדיפות וגירושין בכל שנה ושנה עד שלום בערלין.

מעשי החברה הכללית.

כי לא פרצו אז הרדיפות ביתר שאת ויתר עז וכי שבתו אחרי כן כלהן, נוכל להודות בזה את החברה כי היא עשתה את כל אשר היה בכחה למען עצור בעד הרעה, ובכל עת אשר שלחה את דבריה אל מלכי ארץ סערביא קבלו אותם בחן והכד ויבטיחוה לעשות כבקשתה. כן שלחה החברה את בקשתה אל ממשלת סערביא בשנת 1863 ובשנת 64, וכן דבר אחד מראשיה הסיר פֿראַנסים גאלדשמיד בבית המועצה בלונדון בעד יהודי סערביא ואחריו התיצב ה׳ קאַמאָנדראָ אשר מהועד הראשי, לפני המושל מיכעל בהיותו בקונסטאנטינופול לבקש מלפניו על עמו. על ידה שלחו ממלכות אנגליא אוסטריא צרפת ואיטאליא דברי מחאה בשנת 69 ואחרי כן הבטיח המושל הצדיק מילאן אותה פעמים שונות כי עוד מעט ותבוא עת טובה ליהודי סערביא וזכות כל אדם יותן גם להם.

שלום בערלין

ואמנה מלא המושל הישר הזה את הבטחתו, כי מעת אשר נעשה השלום בבערלין הוטב גם ליהודי סערביא. הסעיף השלשים וחמשה מהשלום הזה ישוה את יהודי סערביא לכל אזרחי הארץ לכל חקיה ומשפטיה והמושל מילאן ושריו יתאמצו להחזיקו על מכונו. ואלה הדברים אשר שלח המיניסטער ליוסטי״ן אל כל שופטי הארץ:

„על פי הסעיף השלשים וחמשה מהברית אשר נכרת בבערלין לא יוכל ההבדל בין אמונה ו׳אם

להיות לסבה למניעת החקים האזרחיים והמדיניים להושבי ארץ סערביא... הדבר הזה אשר יתאים עם חפץ חקותינו ועם ההודה אשר עלינו להשיב אל המלכים הגדולים ישבית כל ריב וכל הבדל אשר היה בארץ עד עתה...

והחקים ההם קימו וקבלו מחוקקי ארצנו ולכן חקים קבועים יהיו וכל שופטי הארץ וכל שריה יעשו על פיהם. ואם המצא תמצא כי לא יתאימו החקים הישנים עם אלה החדשים או אז ישן מפני חדש תוציאו".

3 רומעליא המזרחית ובולגאריא.

שתי הממלכות האל אשר נהיו על ידי שלום בערלין נוסדו גם כן על יסודי השלום ושווי הזכיות לכל אדם, כי הקונסטיטוציאן אשר נתנה בבולגאריא ורומעליא המזרחית בשנת 1879 תביע חק כי כל ילידי בולגאריא לאזרחי הארץ יחשבו וכי יהיו כלם שוים לכל חק ומשפט, והיהודים אשר שם אמנה יכירו תודה לארץ מולדתם ובעת הקראנה מלחמה ילכו בלב שמח ויערו את נפשם למענה על שדי-קטל.

בארצות ההן יוכל כל איש יהודי להיות מן הבוחרים והנבחרים הן בענין פוליטיקי והן בענין אורחי. — בשנת 1880 נבחרו שלשה יהודים לשבת במושב יועצי האזרחים. הממשלה תהן מכספה להרב-הראשי אשר בסאָפיא ומשגיחיה יבקרו את בתי הספר אשר יסדה שם החברה וישימו עינם עליהם. ובשנת 84 בקום מרעים להאשים נפש היהודים בעלילת דם, בערה הממשלה אחרי המחשבה הרשעה הזאת ותגרש כלה מגבוליה והכהנים ומכתבי העתים מלאו אחריה ויהיו בעוזריה.

יהודי בולגאריא יפתחו את לבם אל רוח הציוויליזאציאָן וההשכלה השוררות בכל הארצות הנאורות, ימלאו בלב חפץ ובשמחה את חובתם לארצם ומולדתם ויצעדו בצעדי און על סלם הדעת והאשר. כה יתן אלהי ישראל בלב כל יושבי תבל לחום עלינו ולהיטיב עמנו כאשר יעשו הבולגארים והרומעלים.

4 רוסיא

מלכי החסד אשר משלו על רוסיא שמו תמיד עיניהם לטוב על יהודי ארצם ובכל אשר יכלו לפי המקום והשעה היו עליהם למגן ומחסה ביום צר להם. והמושל הצדיק והחסיד אלכסנדר השני הנצב"ה הרבה להיטיב להם מכל ההולכים לפניו, וגם אל החברה הכללית הראה המושל הזה בראשונה פנים שוחקות, ואם כי נאסר עליה אחרי כן לעשות את מעשיה וליסד שם בתי ספר, הנה תעמול החברה להתמוך ביהודי רוסיא בכל אשר תוכל ואשר לא נגד רצון הממשלה.

הרעב בשנת 1869

הרעב אשר היה בשנה ההיא הרע מאד לעניי היהודים ברוסיא ופולין, כי רבים היו המשפחות אשר גם לחם צר ומים להץ לא היה להם ויגועו בעוני ובחסר כל. וכשמוע החברה את הדבר הזה אספה אספת כסף בראשית כל למען הקל מעט מעליהם את ענים ומרודם, ואחרי כן נקהלו ראשי החברה בברלין להתיעץ עליהם ושנים מהם נשלחו רוסיה לראות בעיניהם עני אחיהם, ובשוב המלאכים השנים הציעו הראשים לפני החברה מועצות אחדות אשר אמנם טובות היו מאד אך כבד להוציאן אל הפועל מסבות שונות, ובכן גמרו את הדברים האלה:

א להתמוך בידי היהודים אשר נתן להם הרשיון מאת הממשלה לשבת בהמחוזות הרחוקות אשר בתוך המדינה לצאת מהערים אשר על הגבול המלאות כצאן אדם ולהתישב בערים אחרות:

ב לשלח משפחות אחרות אמעריקה ולהושיען להאחז שם ולשלוח ידיהם בעבודת האדמה במלאכה או במסחר.

ג ליסד בתי מחסה לבעלי אומנות בקעניגסבערג ובערים אחרות אשר ילמדו את נערי יהודי רוסיא מלאכה וישיעום אח"ז לפרנס את נפשם ונפשות ביתם בכבוד. וחוץ מזה גמרו ראשי החברה לדבר על לב קהלות שלמות ויחידים לקחת בסתר כנפיהם את היתומים הנעזבים אשר מתו הוריהם מתגרת הרעב.

עוד בשנה ההיא החל הועד אשר בקעניגסבערג לעשות זאת ובמשך שנה אחת נתישבו 675 אנשים באמעריקא וועד המשולחים אשר שם קבלם בידידות ואהבה ותתמוך בידיהם; 220 יתומים לֻקחו אל בתי אנשים אוהבי אדם אשר שמעו לקול החברה, ובתי מחסה לנערי ישראל נוסדו בקעניגסבערג, מעמעל וקולן. — איש מכבה שמו שלח חמשים אלף פראנק ליסד בית מחסה ליתומים רוסים והועד אשר בבערלין עשה מצדו להחזיק בידי המיטיבים עד כי בשנת 73 עלה מספר הנשלחים לאמעריקא לשמונה מאות נפש והיתומים אשר כלכלום החברות שלש מאות, ומעשה הצדקה הזאת ללמד את נערי רוסיא מלאכה נשאר לחק להחברה עד היום הזה.

שנות 81-82

ובשנות 1881-82 כאשר הסיתו מחרחרי ריב את ההמון בישראל אשר רבות סבלו בימים ההם, למרות כל היגיעות הרבות אשר יגעה הממשלה להקים את הסערה לדממה, גמרה החברה לצאת לישע

להנודדים אשר עזבו את עריהם ולא ידעו אל מי יפנו ואנה ינוסו (ולא היא בלבד כי אם בכל הארצות נוסדו חברות שונות למפעל הזה והנוצרים התחרו ביהודים) — אסף הכסף אשר עשתה למענם הביא פרי ברכה על כך א׳ וחצי מיליאן פראנק ועוד מיליאן התנדב הבאראן הירש לבדו וכן הביא ועד אשר נתאחד על ידי הבאראן אלפהאָנז דע ראטהשילד קרוב למיליאן פראנק וסכום הכסף הרב הזה נוסף עוד על ידי הועד אשר בלונדון Mansionhouse וע״י הועד אשר בבערלין.

מה לעשות?

השאלה הזאת התיצבה נגד עיני הראשים בכל תקפה כי לא בכסף ולא בזהב לבדו יושע ישראל כי עצה וגבורה למלחמה נגד צוק העתים ופרץ הדעות והאמונות. בראשונה שמו את עיניהם לארץ הקדושה מקוה ישראל ומקום קדשו כני אז לשלח שם את הגולים, אך עד מהרה נחמו מהמחשבה הזאת, כי אם אמנם אך מהארץ הזאת הבא ישועתה לנו ואך בזכור היהודי את ארץ אבותיו ובהתישבו בה יוכל לקוות לצאת למרחב... עתה היתה השעה דחוקה מאד ולא עת להשוב מחשבות לימים יוצרו ולכונן בזה את אשיות הישוב כי אם למהר ולהביא את המשפחות הרבות אשר נקהלו על הגבול אל מקום שאנן ובוטח, מקום אשר אין זכר לריב אמונה ומשפחות, מקום דשן ושמן אשר ארצו זבת חלב ודבש ומהרריו יחצבו נחשת וברזל וזאת היא אמעריקא לבדה; אל הארצות ההן אשר קבלו כבר את אשר שלחה החברה בשנת 69 גמרה לשלוח גם בשנת 81 וההברות אשר היו באמעריקא חברת המשולחים, ח׳ ישועה לנודדים, ח׳ אוהבי יהודה, החברה אשר בפילאָדעלפיא ועוד אחרות קמו כלן לקבל את הנשלחים, וה׳ קארל נעטטער אשר יכר את ביה״ס לעובדי האדמה ביפו שם את פניו אל בראדי מקום אשר חנו הנודדים לישועתם ויבחר מהם כאלפים איש אנשי חיל וישלחם אמעריקה בעזרת הועדים אשר באשכנז ובעלגיא.

אבל אך תם המעשה הזה ויבא שני תחתיו, כי התחדשו המהומות בשנת 82 ותתאספו עוד הפעם כעשרים אלף איש בבראדי ולעמבערג, ולכן מהרה החברה לקרא עוד הפעם עצרה בבערלין וגמרה לעשות כמעשה השנה העברה והועדים אשר באנגליא אוסטריא ואמעריקא עזרוה גם בפעם הזאת. הקאמיטע מאַנשאָן הויז לבדה שלחה בשנה ההיא יתר משמונת אלפי נפשות אל המדינות השונות אשר באמעריקא.

ואל השנים עשר אלף הנשארים בבראדי, שלחה החברה את ה׳ ווענעציאני אשר השכיל לעשות ויבחר מהם הראוים לאמעריקא וישלחם אמעריקה חמש מאות איש הביא אתו פאריזה (היין מאלף איש אשר באו לפניהם), והחברה והבאראן ראטהשילד דאגו להם ותתן להם לאכול ובגד ללבוש וכסות לכסות מערומיהם ודירה וכל תשמישיה, ואחרי כן הביאה אותם אל בתי מלאכה אל מקומות ממקומות שונים, וגם עתה ינתן עזר להם אם אין ידם משגת ע״י הועד המיטיב מעשה ידי הבאראן־ראטהשילד, ורבים מהגולים הביא ה׳ ווענעציאני אל הקהלות אשר בצרפת בעיר ועיר, ואת אלה אשר לא היו ראוים לעבודה ומלאכה לפי ראות עינו החזיר לרוסיה כי כבר חלפו עברו המהומות בהתפטר המיניסטער איגנאטיעוו מפקודתו ויבא תחתיו ה׳ טאלסטאי.

קולוניות באמעריקא ואחדות גם בא״י.

על ידי הכסף אשר נאסף באמעריקא ואשר שלחה החברה אל הגולים שמה, נתמכו האנשים ההם עד אשר מצאו מלאכה כי הובאו אל בתי עבודת מלאכה ולעבודת האדמה, ונוסדו עוד קולוניות קטנות במקומות שונים כמו קולונית החברה, קולוניה קרעמיע, קולונית בית לחם יהודה, קולוניה אדעססא החדשה, קולונית מונטיפיורי, קולונית לאסקער.

ועוד אחדות אשר מספר יושביהן יעלה לסך שתי מאות משפחות או אלף נפש.

אחרים מהנודדים עלו ציונה וייסדו קולונית ראשון לציון אשר אצל יפו ויהודי רומעניא גם הם יסדו שתי קולוניות ראש פנה ושמרון בעזרת ועד רומעני ובעזרת היהודים אשר בכל הארצות*).

ג.

בתי הספר, למוד מלאכה. הוצאת והרחבת ספרי חכמה.

המעשה הזה הוא היקר והנכבד מאד בעיני החברה ולו תקדיש מרבית כספה וכחה.

בתי הספר אשר להחברה ימצאו כעת בכל הארצות אשר סביב לים התיכון: מטאנגיר ועד טונים, מסמירנא ועד קאיפא ועד ביירוט, מסאלאניקי ועד ים הדארדאַנעלים ועד קונסטאנטינופול. בטירקיא

*) בפעם שניה אדבר גם ממצב היהודים בשאר חלקי התבל ואת הישועות הגדולות אשר עשתה להם החברה.

ועד הבאלקאן וצפון הים השחור, בבולגאריא ורומעניא, באסיא ועד בגדד, במאראקא ועד העיר פֵעץ יפיצו את מעינות הדעת ויביאו ברכתם לנערי בני ישראל. כי בכל הארצות ובכל המקומות אשר ימצאו הבתים האלה יאירו את היושבים בקרני אור הציוויליזאציאן והדעת ומפניהם ינוס חשך. הנערים אשר עדי נוסדו בתי הספר היו כלואים כל היום בחדרים צרים וחסרי הנקיות והבריאות ואשר כל למודם היה לומר תפלות ופיוטים ולבארם בלי שכל וחן, ילכו עתה אל בתי הספר אשר להחברה, ירגילו את נפשם ללמוד ולחיות בסדר ומשטר נכון, להכיר את נפשם ולהוקיר את כבוד האדם בכלל, וממורים אשר ידעו היטב לחנך וללמד את בני הנעורים ישמעו לקח וילמדו את כל הדברים היותר נחוצים לאיש על דרכי חייו, כמו: שפת הארץ אשר ישבו בה, ידיעת גבולותיה ומחוזותיה והסתרית עמם ולשון אחת אירופית אשר על ידה ישאבו מבאר הספרות האירופית ובה יקראו את הקורות אשר קרה לכל עם ועם, את מסעי התירים הגדולים ואת אשר המציאו ואשר השמיעו חכמי דור ודור.

התפשטות בתי הספר

הבתים האלה אשר בראשונה הביטו עליהם היהודים בחשד או לא הביטו עליהם כלל, שבו עתה להיות רצויים להם במאד, כי נוסף על ילדי הערים אשר בהן נוסדו הבתים, יבאו עוד מסביביה לקחת לקח מפי המורים, והערים שבנותיהן התהרנה לעשות כמעשה החברה ותיסדנה גם הנה בתים כמו אלה, או אז תושיט להן החברה את ידיה באהבה ובכל אשר בכחה תעזור להן להוציא את מחשבתן לפעולת כפים; כי תושיען בדבור ובמעשה, בעצתה ובכספה, תתן להן ממוריה ומספריה ותשמח במעשיה בראותה כי לא שוא היה כל עמלה, וכי עץ הדעת אשר שתלה בארצות אשר נבערות היו מכל דעת, יכה שרשו מתחת ויגדל למעלה עד כי יהי לעץ עשה פרי אשר מפריו יאכלו וישבעו כל אלה אשר תחת דגל הדעת וההכמה יצבאו והציוויליזאציאן מטרתם.

והטובה אשר תצא מהבתים ההם ליהודים אמנם גדולה היא במאד ברוח ובגשם. בערים רבות כמו בהאלעב, אנדרינופול, קונסטאנטינופול, רוטשוק, סמירנא ועוד אחדות כבר יסדו התלמידים הראשונים חברות קטנות בפני עצמן ללמד את הנערים את יסודות הדעת והשפות ובכספם יתמכו את החברה מטיבתם במעשיה, והאבות אשר גם תמונות האותיות מוזרות היו להם יקראו עתה מכתבי עתים עבריים ומדיניים וספרים מועילים, כי בניהם נהיו למורים להם. ויושבי הארץ בעלי אמונות אחרות יסדו גם הם בתים כבתי החברה אשר לפעמים תתן גם להם מורים וספרים, ונערים רבים אשר לא מבני ישראל יבקרון את בתי הספר אשר להחברה אשר מעת יסדתם הודיעה בקהל רב כי כיהודי כנוצרי וכמושלמני יבאו בם. ומה נעים הוא לראות בארצות אשר שנאו את היהודי ויבזוהו, נערים נוצרים ומושלמנים, איירופים ואזיתים, טורקים יונים וארמענים יושבים עם נערים יהודים על ספסל אחד לומדים בחברתם ומדברים אהבה וידידות כדרך חברים המקשיבים לקול מורה אחד. ובאמת זאת היא אחת מהדרכים הישרות שיבור לו עם ישראל להפוך את איבת זולתו לאהבה, כי בהיותו עמו בבית ספר אחד ובלקחו לקח ממורה יהודי, יראה לדעת כי אך שוא ושקר בימין המוציאים דבה עלינו וכי רחב לב היהודי לקבל אהבה ואחוה מכל איש ולהשיבם לו משנה וכי רבו המדות הטובות אשר תקננה בלבו... גם צירי הממלכות ישימו את עינם לטובה על הבתים ההם וטוב לבם וחסדם ליהודים המרדפים עוד יגדל ע"י זה, ועל כל אלה תפעל הדעת גם על מצב ישראל החומרי כי יקל על הנערים למצא מקום ועבודה בבית איש סוחר, אצל הקונסולים ואצל הממשלה, ליסד בית מסחר בפני עצמם, לבא בדברים עם בתי המסחר והמלאכה הגדולים אשר באיירופא ובצר להם בארצם ובעזבם אותה ללכת אל תשאם רוחם, גם אז יאכלו את פרי למודם והידיעות אשר אספו בעת למדם בבתי הספר יושיעום למצא את מחיתם בכל מקום שיהיו שם.

אופן התיסדות בתי הספר.

מעשה בתי הספר אשר גדל כעת והתפשט במקומות רבים היה בראשונה קטן מאד מסבת חסרון הדברים הנחוצים לזה. „כל התחלה קשה היא“ יאמר משל הקדמוני וכן היה גם בזה. לאט לאט עשתה החברה את מעשיה; את הכסף הראשון הנמצא לה נתנה לבית הספר אשר בטעטואן וכל נדבה ומתנה אשר קבלה יעדה ליסד בתי ספר. בשנת 1864 יסדה את ביה"ס לילדים אשר בטאנגיר; בשנת 65 — את ביה"ס הראשון אשר בטירקייא האזיתית בעיר בגדד, בשנת 67 — את ביה"ס אשר באנדרינופול, בקונסטאנטינופול לא נוסד כי אם בשנת 74 כי רבו שמה לפני החברה המעקשים והמכשולים. שטח העיר הזאת יגדל מאד והיהודים מפוזרים ומפורדים בכל חלקי העיר ובכל פרוריה הרחק זה מזה, הדברים הנחוצים לחיי האדם יקרו מאד והיהודים אשר ישבו בהעיר הזאת יחיו בלי כל קשר ומשטר, וכל זאת הכבידה על החברה מאד את

מלאכתה אך תהלה להבאראן הירש כי על ידי נדבתו הרחבה הוקל על החברה עבודתה ועלתה בידה להשיג גם שם את מאויי לבבה. — ובשנת 78 נוסד ביה"ס הראשון אשר בטונים; בתי הספר אשר בבולגאריא רומעליא נוסדו שם אחרי המלחמה האחרונה אשר היתה על חצי האי הבאלקאני; ביה"ס אשר בירושלים נוסד בשנת 82, ואשר בפעץ בשנת 83.

ואחרי אשר כבר יסדה החברה בתים רבים לנערים החלה לעשות כמו אלה גם לנערות. ובאמת נחוץ הדבר במאד מאד לנשי היהודים בכלל ולאשר בארצות המזרח בפרט כי ילמדון דעה ויראון את הדרך איך לחנך את ילדיהן. כי החנוך אשר יכה את שרשיו עמוק עמוק בלב הנער, עד כי גם בהזקינו לא יסורו ממנו, החנוך רב הפעלים הזה, כמעט כלו ביד אם הילד הנהו; ולכן בדעת האם למאוס ברע ולבחור בטוב, לאהוב את התלמוד ואת המלאכה ולשנא את הבטלה והעצלות, לכלכל את ביתה בסדר ובמשטר נכון; או אז תחנך גם את בניה ובנותיה על פי דרכה עד כי יהיו רצוים במחשבותם ובמעשיהם בעיני אלהים ואדם. ולנטוע את הדעת הזאת על תלמי לב הנערות יסדה החברה למען את בתי הספר.

למוד אומנות

גם הדבר הזה נחוץ הוא מאד ובחסרו לא יקום גם התלמוד. ומה יפה אמרו חכמינו „כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה" כי יקרה פעמים רבות אשר אף כי למד הנער הרבה ואסף בחפניו ידיעות שונות, בכל זאת לא ידע אנה יפנה ובמה ישלח את ידיו, ולא אחד כי אם רבים המה אשר ישארו כל ימי חייהם בעירום ובחסר כל או יהיו לרוכלים המחזירים על הפתחים; ולמען הסר את המכשלה הזאת מדרך בני הנעורים התאמץ החברה ללמד אותם אומנות אשר תחיינה את בעליהן (כי במקומות רבים אשר יקטן המסחר מאד וגם עבודת האדמה דלה, המלאכה היא הדרך האחת לאיש יהודי להחיות את נפשו). ואמנם כבדה גם העבודה הזאת עליה, כי בערים רבות לא יחפצו האומנים אשר לא מבני ישראל ללמד לנער יהודי את עבודתם וכל עמל החברה להפיק את מזמת לבבם לטוב יעלה בתהו. אך החברה לא תתיאש מכל, ולכן תביא בכל עת ועת אחדים מנערי המקומות ההם פאריזה ותלמדם מלאכות שונות בבית-הספר-לבעלי-מלאכה יהודים אשר בפאריז ואחרי כן תשיבם אל ארצם למען ילמדו את מלאכתם גם לאחיהם.

גם לנערות ישראל ההלה החברה ללמד מלאכה בשנת 1884 בעזרת הבאראן הירש הנ"ל. אך אחרת היא הדרך הזאת מלמוד מלאכה להנערים, כי לא יתכן לתת את הנערות לבעל מלאכה אשר ילמדן אומנות, ובכן יסדה החברה חוץ מבתי הספר אשר בם ילמדו גם לתפור, עוד בתי מלאכה ללמד אותן מעשה הבגדים והכתנות, לטוות ולארוג וכל המלאכות האחרות הראויות לנשים להתפרנס והבתים ההם יעמדו תחת השגחת נשים חכמות המלומדות ובקיאות בדברים אלה, בתי מלאכה כמו אלה ימצאו כעת באדרינופול, קונסטאנטינופול, דאמאס, רוסטשוק ובמירנא ובלב החברה ליסד עוד כמוהם.

ובשום הקורא את לבו אל הדברים אשר נכתבו ואל החשבונות והטבלאות אשר אעביר עוד על פניו יראה לדעת כי רבות פעלה החברה להיטיב את מצב בני הנעורים ולהאיר את עיניהם באור הציוויליזאציאן. —

סך הנערים והנערות תלמידי בה"ס ובתי המלאכה	9000
סך המורים	300

וזה חשבון הכסף אשר תוציא החברה למענם (ונכללו בזה גם הנדבות אשר ישלחו אליה חברות אחרות ואנשים נדיבי לב למטרה הזאת)

בתי הספר לנערים	126,678 פר'
לנערות	39,320
למורים	54,000
לעבודת האדמה אשר ביפו	40,000
ס"ה	259,998
למוד מלאכה לנערים	44,970
בתי הספר ללמד את הנערות אומנות	5,120
ס"ה	50,090
הוצאות על הנסיעות, על הספרים	
ושאר הדברים הנחוצים	10,000
משען למורים	5,000
סך הכולל	325,088

וזה חשבון הסך הכולל אשר יעלה על כל הבתים ההם. כי לא בכסף החברה לבד יכונו כי אם גם כל עדה ועדה התמוך בבתי הספר אשר לה.

הוצאות החברה	325,088
הוצאות הקהלות	
לבתי הספר לנערים ונערות . . .	360,410
למוד מלאכה לנערים	2,220
בתי הס' ללמד את הנערות אומנות .	1,850
ס"ה	689,568

זוה סדר בתי הספר ובתי המלאכה עם מספר הילדים וסך הכסף ושמות הערים לפי סדר השנים, בה״ס אשר לא נכתב סך הילדים ומכסת הכסף סגורות הנה עתה.

בתי הספר

עת הוסדם	שמות הערים	נערים או נערות	מספרם	הוצאות כוללות לכל שנה ושנה	משען החברה
1862 אקט.	טעטואן	נערים	308	9074	5824
1864 אפריל	טאנגאר	נערים	450	14260	4780
1865 פעבר.	באגדאד	נערים	200	12467	4544
1867 מערץ	וואלא	נערים			
= נאוו.	אנדריינופול	נערים	166	7808	2250
= נאוו.	מאגאדאר	נערים			
= נאוו.	מאגאדאר	נערות			
1868 אפריל	לאריס	נערים			
= אקט.	פאריז (למורים)	נערים	25	40000	40000
1869 יול	האלעב	נערים	117	7260	4000
= דעצ.	ביירוטה	נערים	130	4550	1500
= דעצ.	שומלא	נערים	132	5470	1000
1870 אפריל	אנדריינופול	נערות	218	10650	5420
= מאי	יפו (לעבודת האדמה)	נערים	37	40000	40000
1872 מאי	ווידין	נערים	93	7781	1040
= יון	לאראש	נערים			
= יול	רוסטשוק	נערים	160	7650	800
1873 אויגוסט	סאלאניקי	נערים	297	35000	3000
= אויגוסט	סמירנא	נערים	251	20200	5950
1874 יאנוו.	כאסאקאוו	נערים	163	6300	700
= אפריל	רוסטשוק	נערות	92	4766	1000
= מאי	פאריז (למורים)	נערות	13	14000	14000
= יון	שומלא	נערות	74	3150	1900
= סעפטמ.	סאלאניקי	נערות	333	24500	3000
1875 יאנוו.	קונסטאנטינופול דאגהממי	נערים	107	7140	2400
= יול	קונסטאנטינופול באלאטא	נערים	125	8507	4500
= אויגוסט	קונסטאנטינופול התקועי	נערות	162	7904	3000
= אקט.	קונסטאנטינופול גאלאטא	נערים	105	17908	4400
1876 יון	קונסט. גאלאטא (אשכנזי)	נערים ונערות	181	13036	4000
1877 יאנוו.	קונסטאנטינופול התקועי	נערים	93	6749	2800
1878 יאנוו.	ביירוטה	נערות	100	4000	1000
= יאנוו.	דארדאנעלל	נערים	125	4753	2000
1878 מאי	סמירנא	נערות	250	10224	2250
= יול	טוניס	נערים	969	72000	11740

עת הוסדם	שמות הערים	נערים או נערות	מספרם	הוצאות כוללות לכל שנה ושנה	משען החברה
1878 יול	ווארנא	נערים	79	5000	700
1879 פעבר.	טאנגאר	נערות	167	7000	2600
= מאי	פיליפאפאלים	נערים	210	11435	3100
= אויגוסט	קונסטאנטינופול גאלאטא	נערות	151	12300	1800
= אויגוסט	קונסטטפל קוסקינגושוק	נערים	115	7190	2000
= אקט.	סאפיא	נערים	477	21280	3850
= אקט.	לא קאנייא	נערים			
= דעצ.	אלכאזאר	נערים			
= דעצ.	טאטאר באזארדשיק	נערים	144	5500	700
1880 יון	דאמאס	נערים	135	7974	3000
= אויגוסט	קונסטטפל. דאגהאמאמי	נערות	64	4160	1500
1881 אקט.	קונסטאנטפל. אור תקועי	נערים	96	5000	1700
= אקט.	קונסטאנטפל. אור תקועי	נערות	99	3745	1250
= אקט.	קאייפא	נערים	104	4704	1500
= אקט.	יאמבאלי	נערים	101	4400	1000
1882 אפריל	ירושלים	נערים	125	34500	34500
= מאי	טעטואן	נערות	124	3000	1400
= יון	טוניס	נערות	281	7870	5300
= יון	קונסטאנטינופול באלאטא	נערות	138	5500	2500
1883 יאנוו.	שומן	נערים	280	10980	2800
= יאנוו.	מעהדיא	נערים	56	3275	600
= אקט.	פעץ	נערים	100	8000	4000
= אקט.	דאמאס	נערות	88	4790	2700
= אקט.	סאפיא	נערות	200	12630	2000
= אקט.	טאטאר באזארדשיק	נערות	70	3058	700
	סך הכל		8880	620408	259998

סך כל בתי הספר לנערים 32 מספרם 6256
לנערות 17 מספרן 2624
סך הכל 49 8880

בתי למוד המלאכה

עת הוסדם	שמות הערים	נערים או נערות	מספרם	הוצאות השנה	תמיכת ממש
1882 אפריל	אלעפ	נערים	26	2000	500
1878 סעפט.	אנדריאנופול	נערים	30	2400	1000
1874 סעפט.	באגדאד	נערים	22	1200	
1879 פֿעבר.	שומלא	נערים	18	1620	
1878 יאנ.	קונסטאנטינופול	נערים	37	10580	
1883 נאוו.	דארדאנעלל	נערים	8	600	
1883 אויגוסט	ירושלים	נערים	50	6000	
1881 יול	פֿיליפופול	נערים	20	1200	
1879 אויגוסט	רוסטשוק	נערים	18	1620	
1867 דעצ.	סאלֿאָניקי	נערים	28	3000	
1883 נאוו.	סאמאקאָוו	נערים	16	1050	
1878 יול	סמירנא	נערים	41	4500	
1873 יון	טאנגער	נערים	19	1000	
1882 מאי	טאט. באזארדשיק	נערים	18	1200	
1874 יאנ.	טעטואן	נערים	17	1000	
1878 יול	טונים	נערים	58	6000	720
1884 אויגוסט	קונסט. באלאַטא	נערות	15	800	
1884 סעפט.	קונסט. גאלאַטא	נערות	12	720	250
1884 נאוו.	דאמאס	נערות	10	1000	600
1884 יול	רוסטשוק	נערות	18	600	1000
1884 אקט.	סטירנא	נערות	20	2000	
	סך הכל		501	50090	4070

אחרית דבר מאת המו"ל

אחרי אשר ראו קוראינו את כל פרשת החברה הרוממה ומה הגיע אליה במשך חצי היובל למיום הוסדה, הנה מעצמה תִּוָּלֵד השאלה: במה כח החברה הזאת יפה למשוך לב אבירים אחריה ובמה עשתה לה כל הכבוד הזה להיות לאבן הראשה, חותם תכנית אחדות כנסיתנו ותל שכל פיות בני עמנו בכל מקומות פזוריהם פונים אליו ? התשובה על השאלה הזאת ימצאו הקוראים בראש המאמר הנוכחי, בשני יסודות החברה אשר מהם לא תסור והמה יהיו לה לעינים בכל פעולותיה היום ולאחר זמן: א) ההתרחקות מעניני מדינה וההתערבות בריב המפלגות. ב) ואשר תעמוד מנגד אל כל הדברים המסורים אל הלב, עניני האמונה ותקונים בדת. יוצר החברה ובוראה מרחוק רבי יצחק קרעמיא היה איש מאנשי המעשה בדורנו, אשר עיניו היו בראשו, כי האמונה ואף הדקדוק במצות המעשיות לא יפריעו כלל וכלל את היהודי מיציאת ידי חובתו לעמו ארצו ומלכו בתור אזרח נאמן להמדינה והממלכה, ועל כן כל ישעו וכל חפצו היה ללמד בני יהודה דעת את טיב המלאכה ועבודה ביגיעת כפים, לחנך את בני עמנו על פי דרכם — דרך אמונה עם העסק בישובו של עולם. אחינו שבצרפת הבינו שרק ע"י הדעת ישראל את עצמו והכרת ערכו, ע"י אחדות כל בני בית יעקב נוכל לחדש רוח נכון בקרבנו, על דגל החברה כי"ח כתובים הדברים לאמר: „לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח תורת חיים ואהבת חסד". לא תכהה ולא תרוץ אך גם לא תיעף ולא תיגע בפעולתה, פעולת הצדקה לחיים בכל תפוצות בני כנסת ישראל. רוח יוצרה רבי יצחק קרעמיא נ"ע חופף עליה עד היום, וכמהו כן התלכדו ולא התפרדו גם בה שמירת הברית והחסד לאדם קדמאה וישראל סבא, אהבת ארץ מולדת וחבת ציון ומורשת אבות. כי באמת גם לדבר הישוב בארצנו הקדושה — משאת נפש רבבות בני עמנו היום, תוצאות מהחברה כי"ח. קרעמיא ירה אבן פנת הישוב ביסדו את „מקוה ישראל" אשר אלו לא נבראה, כי אם בשביל שמה לבדה דיה. הדברים אשר דבר השר קרעמיא ביום הקהל בשנת 1862 לעת יסוד התקוה ישראל ראוים הם לְהַשְׁמַע גם מחובבי ציון היותר נאמנים היום, דבריו אלה הם לנס עתה לכל חוב"צ הנאמנים. ביסוד הפֿערמא „מקוה ישראל" יצא דבר הישוב מכלל הגיון לב לכלל מעשה בתפארת בית ספר וחנוך ליונבים ועובדי אדמה ומקום מנוס להחלוצים הראשונים אשר הסופות בנגב הסעירו אותם ממקומם ויביאו אותם לאה"ק. ראשי החברה הרב רבי צדוק הכהן והאדון ערלאנגער השר מיכאל, המתחזק על דבר הישוב היו המפנים את הדרך לפני הגרש"מ שליט"א אב"ד בביאליסטאק בהתיצבו לפני הגדיב היקר נ"י, הם פתחו להרב הנ"ל שערי רחמים ויכונו עת רצון ויום תשועה למאות עובדי אדמת הקדש. — הוא המפעל הגדול אשר ממנו פנה ויתד לתקופה חדשה בהיהדות והדר הגדול — חנוך עובדי אדמה מאחב"י על אדמת ארצנו העתיקה, ההר הזה היה עתה למישור לפני זרבבל...

והנה אף שעל פי תורת החברה אין לה חלק ונחלה בדברים המסורים אל הלב ואמונות ודעות, הנה במקום הורתה ולדתה — בארץ צרפת — פעלה רבות ונצורות גם בהרחבת חכמת ישראל ודעת ספרותו. מחוק החברים לחכי"ח יצאה האגודה להרחבת דעת היהדות. אשר השר אלפֿונס ראָטהשילד הוא לה לראש ומפקידה לפקידה העשיר את ספרות ישראל בהוצאת ספרים מפיצים אור על קורות האומה והתפתחות היהדות. הספרים אשר יצאו מאת מזכיר החברה האדון איזידאר לאֶב נ"י המה מלאים דבר ודעת את עולם היהדות — הנה כן עשתה והצליחה חכי"ח לבנות בית נאמן בישראל, בכח האהבה ללאומנו, משפט צדק ומישרים על דברי ימינו והחפץ הנמרץ לחדש רוח נכון בקרבנו ע"י אהבת העבודה, חבת עמנו והאנושית כלה.

בית נדיבים

מאת

דובער בן יוסף מענקין

ירברו בני שונאינו ומנדינו סרה, יפתחו פיהם ויאריכו לשון למולנו, אף ישלחו את ציריהם צרי יהודה אלה אל כל הארצות ואל כל הגוים אשר שארית ישראל בקרבם לדבר עליו תעה, לנבל את שמו ולשום עליו עלות אשר הסמר בשר שומען; אך אם גם כאלה וכאלה יעשון בכל יום, רק את לבות הבוערים בעם ימשכו אחריהם ויעלה בידם להעיר בהם משטמה אל גוי קו קו אשר כל מוצאו ירדפהו אף כי זכה נפשו וחפה רוחו מפשע בכל עת ובכל מקום היותו. אבל אחינו הנוצרים המשכילים והנבונים, חלילה להם משמוע לקול דברי המסיתים האלה ולעות משפט, כי המה בכח שכלם וביד תבונתם וידיעותם, ידעו היטב את תכונת היהודי, את אמונתו באלוה אחד, אלוה אמן אשר נתן לו תורה ישרה המלאה חקים טובים ומשפטים צדיקים; את התחזקו תמיד לעשותם ולחיות על פיהם, ואת המדות הטובות אשר יְרֻשָּׁה הנה לו מאבותיו ואשר נשרשו על תלמי לבבו הרך מטבעו בקנה ואשר המס ימס לקול בוכים כדונג בשמש, וכי כל הדברים הרעים אשר ישמיעו עלינו צוררינו הרעים בכתבי פלסתר ובדרשות של דופי אך מלבם יצאו, מלב תרמית אשר לא ידע רחם, אשר זרה לו כל הרגשה אנושית והמלא אהבת נפשו (עגאאיזמוס) על כל גדותיו ושנאה וקנאה ותחרות וריב ומשטמה לכל חי לכל בשר...

המדות הטובות אשר בהן יתפאר ישראל מעת היותו לגוי ואשר תפארת הנה לו על דרכו אשר יתהלך בהיותו בארץ לא לו, העמודנה בראש שתי אלה: רחמנות וגמילות חסדים, ואשר באמת מהן לכל המדות הטובות תוצאות, כי הִנֵּה הסכנה עליו מכל עול ותניאינה את לבו מעשות כל רע לרעהו, כאשר היטיב להשמיע לנו הלל הנשיא בהפכו את מצות עשה „ואהבת לרעך כמוך" ללא תעשה „מאי דסני לך לחברך לא תעביד" כי באמת אחת הנה; כי האוהב למין האדם לא בנקל יעשה רעה לרעהו אשר לא עשה לו כל עול ולא יקום ולא יטור לשונאיו.

ובהיותי בפאריז הגדולה והיפה אשר צבי היא לכל הערים, נתתי את לבי להתחקות על דרכי אחי פה, להביט אל מעשיהם ומנהגיהם ולראות בעין פקוחה איך יקימו המה את חובת האדם לאדם ומה אשר עם שתי המדות אשר הזכרתי: איך ירחמו דל ואיך יגמלו חסד לרעיהם. ואת אשר ראיתי ושמעתי אותה אשמיע באזני אחי אשר ברוסיא קוראי „הכנסת", למען יוכחו לדעת כי אף כי לא אלמן ישראל מצדקה וחסד בכל מושבותיהם, יתר שאת ויתר עז לאחי אשר בפאריז במעשי הצדקה והחסד, כאשר תחזינה עיניהם בהעבירי על פניהם את המשפחה האחת העומדת בראש כל החברות וכל נותני צדקה ועושי טוב וחסד לרעיהם העניים, הבריאים והחולים, ילידי הארץ וגרים בלי כל הבדל, הלא היא המשפחה הנכבדה לעמה משפחת דע ראטהשילד אוהבת עמה ודורשת שלומו בכל לבבה.

ואין ברצוני וביכלתי לספר את כל הטובה אשר עשתה ואשר העשה המשפחה הזאת לעמה ולארצה — כי גם למען הישוב בא"י הרבה להיטיב — ולהללה, כי תיגע עיני ותלאה ידי מכתוב את כל הדברים על ספר, ומה יתן לה התהלה אשר אספר אני? הלא כלא תחשב בעיניה, כי רבה היא התהלה אשר יפזרו לה אנשים גדולים וטובים ממני, כי לפני מלכים תתיצב בל תתיצב לפני חֲשֻׁבִים; אף גם לא תחפוץ בתהלה וכל מעשיה אשר תעשה בסתר תעשה אותן, כי אך למען היטיב לאחיה הנדכאים הנושאים לה עיניהם כל הפצה; ורק למען זאת הואלתי לספר אחד מני אלף מעשיה, למען הציגה לאות ולנס לאחי העשירים אשר ברוסיא, החפצים גם הם בטובת עמם ובאשרו, כי ילמדו המה ממנה להשכיל ולהיטיב. כי נתינת הצדקה בלי חשבון ובלי סדרים ובלי ידיעה שלמה ממחסור העני איננה ראויה כמעט להקרא בשם „צדקה" ומעט היא התועלת אשר תביא לנכה רוח, ואל אחי אלה אשר כונתם אמנם רצויה היא במאד אך מעשיהם עדן לא רצוים המה כראוי, אליהם אקרא: הביטו וראו במעשי המשפחה הזאת, אשר עם כל גדולתה, עשרה וכבודה לא תשכח את אחיה האמללים בכל מרחבי תבל ואת דכא ושפל רוח; ובהשכל ודעת חלקה את מעשי הצדקה לחברות שונות אשר לכל אחת ואחת מעשה אחר אבל לכלם מטרה אחת להקל מעל המדוכאים את משא החיים אשר כנטל החול יכבד עליהם, ועליה נאמר „אשרי משכיל אל דל!" הביטו וראו למעשיה, ממנה תראו וכמעשיה תעשו! — ולכן עד מהרה ירוץ דברי ולא אדבר רק על החברות הנכבדות אשר בראשן יעמוד אחד משלשת האחים הנכבדים: הבאראָנען עדמונד, אלפֿהאָנז וגוסטאוו או אחת מנשותיהן הכבודות ואשר במיטב כספם ובחכמת לבבם ינהלון.

א הקונסיסטואר

הקונסיסטואר יפקח על כל הדברים הנוגעים לאמונה ודת ודרך החיים הישראלים כמו על מנהגי הקהלות, על בתי הכנסיות, על הרבנים והמורים והשוחטים והמוהלים והגבאים והשמשים; על ת"ת, על חברה קדישא ועל צדקה גדולה, ויחלק לשני חלקים.

הקונסיסטואר הראשי אשר תחתיו תעמודנה כל הקהלות הנמצאות בארצות צרפת ואלגיר. ראשיה: ה' איזידאָר, הרב הכולל לכל ארץ צרפת ואלגיר; באַראָן אלפֿאָנס דע ראטהשילד פרעזידענט; ה' בעדאריד, וויצע פרעזידענט ועוד ארבעה עשר חברים.

ומחלקת הקונסיסטואר אשר לפאריז אשר התעסק ביחוד עם עניני פאריז, ראשיה: צדוק הכהן, רב הכולל לעיר פאריז; באראָן גוסטאוו דע ראטהשילד, פרעזידענט; וה' מיכאל א) ערלאַנגער, וויצע פרעזידענט ועוד ארבעה חברים.

ב חברת צדקה גדולה;

מעשיה: לתמוך את העניים בכסף; ליתן להם בעת החרף פחמים להחם; כירת העם וחברה קדישא.

א) בהזכירי את האיש היקר הזה ה' מיכאל ערלאנגער, לא אוכל להתאפק מתת כבוד לשמו: כי מעטים המה בני עליה כמוהו. האיש הזה זכה לשני שלהנות; לו תורה וגדולה במקום אחד. הנה ישכיל לדבר בשפות המהלכות בארצות המסחר והדרושות לו לסחרו אשר פרץ, ימהר לכתוב ולדבר צחות בשפת צרפת אשכנז אנגליא וערב ואולי עוד, ובכל זאת יתן את הבכורה לשפת עבר אשר שגורה היא לו כמו בארץ הקדושה אהובת נפשו וחיי רוחו נולד. ואם יחפוץ איש יהודי לבקש ממנו דבר או אז יכתוב אליו בשפת הקדש ויבטח כי ישמעו דבריו. נכבד הוא האיש בעיני כל יושבי פאריז, כיהודים כנוצרים, יודעיו ימלאו פיהם תהלתו וראשי עמנו יאהבוהו כאה. כמעט בכל החברות אשר אזכיר את שמן יקח חלק וייטיב לאדם רב כי דבריו נשמעים תמיד ולבו יחפוץ לעשות אך טוב והסד לכל אדם בכלל ולאחיו בפרט. ואם כי סוחר הוא ממעלה הראשונה יסחר אל ארצות רבות ועד מצרים ועד פלשתים ילך סדרו ועתו מצומצמת לו במאד מאד, בכל זאת יקח לו מועד בכל יום לשמוע את בקשות אחיו העניים ויושיעם בכל אשר תמצא ידו והוא בין הראשונים אשר ירצו שיתן ויתנו אחרים, עושה ומעשה, כי נוסף על זאת אשר ירבה לפזר מהונו ישתדל לפני ראשי החברות אשר חבר הוא להם, למען המבקשים עזר ממנו, ועל כל אלה עוד יצנע לכת עם אלהיו. בית סחרו סגור על מסגר בימי שבת ומועד, תפלתו קבועה לו בכל יום, מנהגי ישראל קדושים בעיניו ואת יראי אלהים יכבד (ecce homo!), כן חי החכם החוקר ה' בער גאלדבערג נ"ע בימיו האחרונים חיי שלוה בלי עמל ודאגה רק על ידי גדבת לב ה' ערלאנגער ורבים עוד ומי יתן וירבו כמות בישראל.

הבית הזה ימלא בכל יום לפני עת הצהרים אנשים ונשים, אשר כל אחד יבקש עזר מהקאמיטע הזה. ואם אמנם צרכי עם ישראל מרובים ואין הכור מתמלא מחוליתו, הנה עם כל אלה לא ישוב ממנה דך נכלם, כי תעזרם בכל יכלתה: לאלה תתן משען כסף גדול או קטן כערכו וכערך מחסורו; לאלה תתן שטר לאות כי יותן לו פחמים להחם, או לחם ותבשיל בכירת העם ומצות על הפסח לפני הפסח; בעד אלה תשלם דמי מעון; לזה תבקש מלאכה ותתמוך בידו למצא בעמל כפיו את מחיתו ולזה תתן מכתב מסע על מסלת הברזל וצדה לדרך. והצדקה הזאת גדולה היתה מאד לפני שנים אחדות, אך משרבו העניים (ורמאין, בלעז שנאָרער, בכלל) בפאריז במספר עצום מאד, נאלצה החברה להקטין את נדבותיה, למען לא יקח האחד פי שנים והשני יפטר בלא כלום. — עוד עשתה החברה כירה=לעם (פֿאָלקסקיכע). אשר יאכל שם כל איש בעד מחיר מצער בשר ומרק ולפת, וטובה רבה היא לעניי אדם אשר תגעל נפשם במאכלות אסורות. — עם החברה צדקה גדולה תתאחד החברה משען ליולדות. החברה הזאת אשר רוב מנהליה נשים, תעזור ליולדות עניות בעת לדתן, כי תשלח אשה אחת מנשי החברה, אשר תבקר את היולדת בביתה ותשמע מפיה את אשר יחסר לה, ואז ינתן לה מהחברה כסף וכתנות בעד היולדת ובעד הילד, מכסה בד מצעות ושמיכה, מילדת ומוהל, ועל איזה שבועות או ירחים כסף בעד מינקת.

— בראש הנשים האל תעמד אשת הבאראָן סאלאמאן דע ראטהשילד.

ג בית מהסה ליתומים.

הילדים העניים אשר מתו עליהם הוריהם ואין מי יחמול עליהם ויאסף אותם הביתה, יבאו אל הבית הזה וימצאו בו מעון לנוח, לחם לאכול ובגד ללבוש עד אשר יגדלו וילמדו מלאכה. — הבית הזה נוסד על ידי הבאַראָן סאלאמאן והבאַראָנין קאראָלינע דע ראטהשילד ואם האחים מאֵד' יאַמס אשת המנוח ה' יעקב ראטהשילד. המה נדבו סך עצום להיות לקרן קימת אשר מפריה יכלכלו חמשים ילדים בהיציע התחתונה שהוצאתם תעלה לסך 800 פֿראנק לכל אחד והיציע השניה תשאר חפשי לאחרים להתגדר בה. אף גם נמצאו אחרי כן יחידי סגלה אשר התנדבו ג"כ אחד אחד כפי יכלתו, עד כי ימלא עתה הבית מפה לפה. — פרעזידענט: באַראָן עדמונד ומשנהו אחיו גוסטאוו דע ראטהשילד; ושלובי יד עמהם ילך ועד הנשים המשגיחות על היתומים ובמספר החברות

תהיינה כל נשי משפחת ראטהשילד; הבאראָנין קעניגס־ווארטהער ועוד רבות.

ד ועד לבתי הספר

אם כי רבים המה בתי הספר אשר להממשלה הנמצאים בצרפת בכלל ובעיר פאריז בפרט ובהם יוכל כל איש כקטן כגדול ללמוד ככל אשר תאוה נפשו; אך יען אסרה הממשלה הרעפובליקנית ללמד בבה"ס אשר לה דברים הנוגעים לכל דת ואמונה, לכן יסד הועד הזה שלשה ב"ס מיוחדים לנערי ונערות בני ישראל אשר בם ילמדו גם את דבר אלהים ודתו ויסודי האמונה. ועוד שלשה ב"ס ימצאו ליהידים מהממשלה, אבל תלמידי בה"ס האלה ילכו ג"כ אל בית מיוחד אשר יסד הועד ללמוד שם עברית.

בראש הועד יעמדו הרבנים הראשים: ה' איזידאָר וצדוק הכהן; באראָן עדמונד דע ראטהשילד פרעזידענט ועוד תשעה ושלשים חברים.

לילדים אשר יבקרו את בתי הספר יִתֵּן ארודת הצהרים בכל יום, שתים ושלש פעמים בשנה מלבושים ונעלים וכתנות וגם מתנות ינתנו לטובים שבהם בעבור חריצת למודם. — עם הועד הזה יתאחד ועד הנשים אשר תשגחנה על התלמידים, על אופן למודם והתנהגותם, על אכילתם ומלבושיהם; וכפעם בפעם תבאנה הנשים הכבודות להעיד על פי הראיה. פרעזידענטין: אשת הבאראן גוסטאוו דע ראטהשילד.

ביה"ס לרבנים ות"ת. מנהליו הרבנים הראשים: ה' איזידאָר וצדוק הכהן; באַראָן גוסטאוו דע ראטהשילד; ה' מיכאל ערלאַנגער ועוד חמשה חברים.

ה בית החולים ובית אספת דלים.

הבית הזה אשר אליו יאספו 134 חולים, ועניים במספר 150 נוסד ע"י הבאַראָן והבאראָנין יאַמס דע ראטהשילד ובו ינתן רפואות לחולים ומאכל ומשתה לחולים ולבריאים עצהי"ט, גם בית עקד ספרים ימצא בו. וזה חשבון המטות:

חולים, גדולים	86	מטות
ילדים	36	—
מיניקות	12	—
ס"ה	134	—
עניים בריאים	150	—
ס"ה	284	מטות

מנהלי הבית: באראָן אלפֿהאָנז דע ראטהשילד; הרבנים הראשים ועוד שבעה חברים ובתוכם באַראָן גוסטאוו דע ראטהשילד וה' ערלאנגער. דירעקטאָר על הבית ה' ווייל; הרופא הראשי ה' לעווען; רופא פצעים (כירורג) ה' מאַרק ועוד שלשה אחרים.

ו חברת מחסה לבעלי אומנות.

נערים. את הנערים אשר יחפצו ללמוד מלאכה תביא החברה אל בתי מלאכה שונים, תשגיח עליהם ותתמוך אותם עד יגדלו וידעו את המלאכה או אז תעזרם החברה למצא עבודה ולהחיות נפשם ונפש משפחתם. ראשי החברה: באראָן אלפֿהאָנז דע ראטהשילד; הרבנים הראשים ועוד חברים רבים ובתוכם הבאַראָנים: ארטהור ועדמונד דע ראטהשילד וה' ערלאַנגער.

נערות. גם להן יעשה כאשר לנערים. כי יובאו אל הנשים העובדות במלאכות שונות הראויות לנשים להתלמד ונשי החברה תשגחנה עליהן ותתמוכנה את משפחתן, ולמובחרות שבהן ינתן גם נְּדָה כבא עת כלולתם. ראשי החברה: אשת הבאַראָן יאַמס ראטהשילד פרעזידענטין; אשת הרב הכולל איזידאָר וויצע פרעזידענטין ועוד חברות רבות, ובתוכן כל נשי משפחת ראטהשילד.

ז בית מחסה לזקנות.

הבית הזה נוסד על ידי ה' לעאָן מאָים ומטרתו לאסוף אל תוכו את הנשים הזקנות אשר יחפצו לשלם מחיר לא רב ולחיות בהשקט ובבטחה. מנהליו: ה' לעאָן מאָים; באראָן עדמונד דע ראטהשילד; הרבנים הראשים ועוד חברים אחרים.

ישלם ה' לעושי טובה כטובתם, ירים קרן עמו ושונאיו יראו ויבושו.

חברת יהודה חסיד

כולל

תולדות החברה הזאת, וכל מה שעברו עליה מראש ועד סוף, ע"פ מקורים חדשים ונאמנים.

מאת

דוד כהנא

רבים מאחב"י יושבי פולניא נהו מאז אחר הקבלה בכל נפשם, ובעת שיצא ספר הזוהר לאויר העולם נתקבל שם בכבוד גדול, ורבים החלו מהר לשום כל מעינם בו, ולהתנהג על פי דרכו, וספרי המקובלים ובפרט ספרי קבלת רמ"ק נדפסו שמה לרוב, והרבה מהם באו לפולניא מדפיסי איטאליא והיו יקרים בעיני העם מאד א) וכאשר יצאה אחרי כן קבלת האר"י מצפת ונתפזרה מהר על פני תבל ע"י מהרח"ו, ומהר"י סרוג, ושלמה שלומל, וגורי האר"י הרבים, אז מצאה הצלחתה בפולניא, כי רבים נמשכו חיש אחריה והלכו בנתיבותיה, וגם קבלו על עצמם לקיים את כל תקוני התשובה שהורה להם האר"י לקרב הגאולה. בשנת ה"א תכ"ו ליצירה כאשר יצא ש"צ וסיעתו בעזרת הקבלה להתעות רבים בערמתו, נפתו יהודי פולניא אחריו מאד, ויאמינו בו ימים רבים אף אחר שהמיר דתו, והרבה אנשים מכת ש"צ באו אחרי כן אליהם לפולניא בתור מגידים, משולחים, ומקובלים מא"י, ובראשם מרדכי אייזענשטאט, אברהם קונקו, וחיים מלאך וכרומה, והם ראו לפזר בין העם ספרים רבים בקבלת האר"י, וימלאום בכפירות ושיטות של כת ש"צ הנשחתה ב) ומזה מצאו הנוכלים האלה את מחיתם והצלחתם, כי ספרי קבלה היו יקרים אז בעיני העם מאד, וכמעט אין כסף נחשב נגדם, וכל אשר מצאו כתוב בהם היה קדש קדשים ולא הרהרו אחרי דבריהם מאומה ג) ועל ידם יצאה כתה חדשה בפולניא בשם חסידים ואנשי מעשה כמו שהיה בצפת, אשר התנהגו ע"פ הזוהר וקבלת האר"י, ויענו את נפשם מאד בצומות וסגופים, טבילות, תפלות, בכיות, כונות, ודקדוקי המצות והבטיחו על הגאולה שתהיה בזמן קרוב ד).

בראש כת החסידים האלה קמו אז שני אנשים; שם האחד היה ר' יהודה חסיד בן ארבעים שנה, איש מקובל ולא למדן ה) והיה מק"ק שידליץ הסמוכה להראדני ו) ובנעוריו הלך לאיטאליא וישב בשנת תל"ח בעיר ווירונא ששה חדשים ללמוד שם את לשון איטאלקית, ויצא אז לאסור הרקיקין הרקין בפסח, כי נעשין נפוחין באפיתן, אך רבני איטאליא יצאו נגדו בשו"ת להתיר אותם ז) ואחרי כן שב יהודה חסיד לפולניא, ויאסוף אליו תלמידים רבים, ובראשם משה בר' ישעיה כ"ץ, גדליה מסעמיאטיטש, זלמן פישהוף וכדומה ח)! ושם השני היה חיים מלאך, והוא היה למדן ומקובל גדול, והרבה שנים ישב בפולניא

א) עד שהרמ"א (ר' משה איסרלש) קרא תגר בס' תורת העולה (ח"ג, פ"ד) על רבים מהמון העם הקופצים ללמוד חכמה זו וז"ל; בזמן הזה שנדפסו ספרי קבלה כגון הזוהר, והרקנט, ושערי אורה אשר כל מעיין מתבונן בהם, והכל הוא מבואר לדעת המעיין בהם, אעפ"י שדבריהם אינן מובנין על פי האמת שאין מקובל מפי מקובל, ולא זה בלבד שהמשכילים יבינו בה, אלא אפילו בעלי בתים שאינן יודעין בין ימינם לשמאלם בחשכה יתהלכו אינן יודעין לפרש סדרה או פרשה בפי' רש"י קופצין ללמוד קבלה, וכל זה גורם להם שהדור יתום בעונות נתמעטה החכמה כ"כ שאיסתרא בלגינא קיש קיש קריא, וכל אחד שראה בה מעט, מתפאר בה ודורש ברבים ועתיד ליתן את הדין, עכ"ל.

ב) עיין בספרי אבן התועים (צד נד) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' מטפחת ספרים הוצאה שניה (צד עז) בזה"ל: ביחוד עכשיו צריך שמירה מעולה ועצומה שלא להכשל בכתבי פלסתר חקקי און ומכתבי עמל של ש"צ שר"י ותלמידיו הארורים אשר התערבו בין ספרי המקובלים, ביחוד כתבי האר"י נזדייפו מאד על ידי המתועבים הללו, עכ"ל.

ג) עד שיצא בשנת תפ"ו הרב הגאון מהר"י קצנאילנפוגין להזהיר את העם בש"ק שובה להתרחק מכל ספרי קבלה שנדפסו משנת תכ"ו והלאה, וכן נעשה בברלין ע"פ פקודת האב"ד מו"ה מכיל חסיד ז"ל (עיין בס' תולדות יעב"ץ צד נט).

ד) עיין בס' תה"ק מאת הגאון יעב"ץ (צד נו); ובס' יידישע מערקווערדיקייטען מאת שאר (סדר ו, צד נח).

ה) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' תה"ק (צד נו) שבאמת לא היה (רי"ח) למדן כמו ששמעתי מפה קדוש אמ"ה ז"ל.

ו) עיין בס' חבת ירושלים (דף נח) דפוס ווילנא תרל"ה; ובס' קב הישר (פרק ח) יאמר שם, ר' ישעיה החסיד ספר לי בשם ר' יהודה חסיד ז"ל; וכן יאמר שם עוד (פרק יא) בזה"ל: שמעתי אומרים בשם החסיד ר' יהודה משידלאווצי ז"ל, שאמר כן על אותן אנשים אשר בוגדים בנשותיהם והולכים למדינות מרחקים להיות שמה מלמדי תינוקות, ואח"כ המה עוסקים באיזה משא ומתן וקובצים על יד על יד להרבות מעות וממון רב, ובלי ספק שהן נכשלים בעון ראית קרי, ואח"כ כשרוצים לילך ולחזור לבתיהם אזי באים עליהם שודדים וגזלנים ולוקחים כל אשר להם, ואותן האנשים לא ידעו כי מכל טפת קרי נברא מזיק אחד רחמנא ליצלן, ואותן המזיקים נדמים כאנשים ולוקחין ממנו כל המעות שלו, עכ"ל.

ז) עיין שו"ת הרמ"ז (סימן נב) ושו"ת דבר שמואל (סימן רלד) ועיין ביאהרביכער לד"ר ברילל (חלק ב, צד ריב).

ח) משה בר' ישעיה כ"ץ חבר ספר בשם ברית מטה משה, והוא הגדה ש"פ עם ב' פירושים; גדליה מסעמיאטיטש חבר ספר שאלו שלום ירושלים, עיין להלן; זלמן פישהוף חבר ספר זמירות ישראל נדפס בפפד"מ בשנת תע"א; ויאמר שם (דף ג ע"ב) והייתי

והורה חכמת הקבלה לתלמידים רבים, ואחרי כן הלך לתוגרמה ויבוא בחברת כת ש"צ, והתראה ג"ב פנים עם שמואל פרימו איש סודו של ש"צ המשיח, ואחרי כן שב חיים מלאך לפולניא לעשות שם לכת ש"צ נפשות רבות, והראה לדעת בראיות רבות ע"פ ספר הזוהר וכתבי המקובלים, כי בשנת תס"ו יבוא ש"צ המשיח, וכגאולה הראשונה כן צריכה להיות גם כן הגאולה האחרונה, וכמו שמשה רבינו היה נעלם ארבעים שנה במדבר כוש, כן גם ש"צ מחויב להיות נעלם ארבעים שנה משנת תכ"ו עד תס"ו, ואחרי כן יתגלה בהדר גאונו; ורבים מן המון העם האמינו בדבריו מאד, ונמשכו אחריו בכל נפשם ס) ואף בעיני אנשים נכבדים ורבנים היו החסידים האלה במעלות קדושים וטהורים, יען דרשו לפני העם מוסר ותוכחות ויעוררו את לבם לשוב אל ה' בכל נפשם.

ומרוב החשבות והבערות אשר השתררו אז בארץ, לא ידעו רבני פולניא את הרע הנורא הכרוך בעקבי הכת הזאת, עד שהרב והאב"ד ר' שאול מקראקא שאל במכתבו את הגאון הגדול מו"ה צבי אשכנזי הנקרא „חכם צבי" אודות הכת חסידים, יען כאשר נתגדל בארץ המזרח בלי ספק נודעים לו מעשי המקובלים האלה; והחכם צבי השיב לו במכתבו להזהר מהם ובפרט מהמלאך הרע חיים מלאך, והגיד לו את מעללי כת ש"צ באריכות י) ועל ידו יצאו מיד רבני פולניא ברוב חמה לרדפם ולגרשם מן הארץ, עד אשר רבים מהם היו מוכרחים בשנת ה"ס לעזוב את אדמת פולניא, וילכו להם לא"י לקדם את פני המשיח, ובראשם היו: יהודה חסיד, וחיים מלאך.

ויהי כאשר עזבו החסידים האלה את אדמת פולניא, הלכו רבים מהם למעהרן ואונגארן, ושם עמדו להנפש ולחכות עד שיתאספו כלם יחד ולשום פעמיהם לא"י, ובכל יום ויום באו אליהם עוד הרבה חסידים, ויעל מספרם עד אלף וחמש מאות איש יא)

בר מזליה עם מורי הקדוש והטהור ר' יהודה ראש לכל החברה קרישא; וכן יאמר עוד בסוף הספר בזה"ל: אמר הקטן שמעתי מפי אחי ורעי הקדוש מהר"ר אליעזר מק"ק קוניץ נר"ו, איך ששמע מפי הקדוש הרב ר' יהודה ראש לחברה קדישא, שמשנת ו' פ"ד דמס' זבחים מסוגלת מאד לאטרת.

ט) עיין בספרי אור וחשך מאמר ג' באריכות.

י) עיין בס' תה"ק (צד נו).

יא) עיין שאר בס' הנזכר (ספר ו, צד נח) ומתחלה יצאו רק ל"א משפחות מפולניא ועלו במספרם מאה ועשרים נפש, אך אחרי כן נוספו עליהם עוד, ועלו במספרם אלף וג' מאות (שאר שם, צד סב), והח' פעטער בעער בס' קורות הכתות (חלק ב, צד רצח) יאמר כי עלה מספרם יותר מאלף וחמש מאות איש.

ובתוכם היה הרב החסיד קלונימוס, והרב ר' נתן נטע מהגנו, והרב יעקב ווילנא, וישעיה חסיד מזבארז, וואלף הלוי מלובלין, ור' גדליה מסעמיאטיטש וכדומה; והראש ר' יהודה חסיד, ור' נתנאל, ור' יצחק, ור' שאול יצאו לסובב בערים רבות לאסוף רב כסף בעד חברתם יב), מאשכנז הלכו לאיטאליא ומשם לפראנקפורט דמיין, ומשם באו לוויען; ובכל מקום בואם קבלו היהודים את פניהם בכבוד גדול, ור' יהודה חסיד היה לבוש בבגדי משי לבנים, כי צבע לבן הוא בחינת חסד לדעת המקובלים יג) והשלשה חסידים הנשארים הלכו בבגדי מתים מבד לבן, וכל ימי השבוע ענו את נפשם בצומות וסגופים ולא אכלו עד אחר צאת הכוכבים, ורק משבת לשבת בא בשר אל פיהם, גם לא שכבו במטה ולא ישנו יותר משתי שעות במעת לעת, זכל הלילה ישבו והגו בספרי המקובלים ובראשם בספר הזוהר יד) ובבקר הלכו מדי יום ביומו לטבול את עצמם במים, ור' יהודה חסיד דרש בהרבה בתי כנסיות בהתעוררות גדולה, והגיד לפני העם דברי מוסר ותוכחות ובכה רב בכי, והעיר את רוח העם בקולו החזק להוריד ג"ב נחלי דמעות, והגיד כי קרובים ימי המשיח לבוא, ועם ספר תורה בזרועו הלך ג"ב אל לשכת הנשים והגיד להם דברי כבושין ומוסר בקול יללה; והרבנים באשכנז ראו את מעשי יהודה חסיד וסיעתו ולא מיחו בידם, כי יראו מהמון העם אנשים ונשים אשר נמשכו אחריהם ושמם נקדש ונערץ בעיניהם מאד טו).

והרב והגביר ר' שמואל אפפענהיים אשר ישב אז בוויען ושמו היה גדול בעיני קיסר עסטרייך, תמך ברוב כסף את החסידים האלה, וגם השתדל להשיג להם מכתבי מסע, ושתי אניות אשר ילכו בהן דרך נהר דאנוי לקאנסטאנטינא; אבל רק מתי מספר הלכו דרך זה לא"י תחת השגחת חיים מלאך, והנשארים

יב) עיין שאר בס' הנזכר (צד נט).

יג) ובפולניא היה מנהג להלביש ילד בבגדים לבנים לבל ישלט בו עין הרע, עיין בס' הלכת אחרונה לר' ליב עפשטיין.

יד) ובעל שה"ג במע"ס (אות ז) יתפאר כי יש בידו זוהר חדש שהיה של מר זקנו אבי אביו כמ' ישעיה ז"ל מוגה הגהות רבות אמתיות מרבני אשכנז ז"ל, מקובלים שבאו בחברת הרב יהודה חסיד ז"ל בשנת תס"ג.

טו) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בס' תה"ק (צד נו): אח"כ עמד ר' יהודה חסיד בבתי כנסיות ודרש תוכחה בהתעוררות גדול ובכית רבה, ועשה רושם אצל המון העם וכו', גם הלך לבית הנשים והוציא ס"ת והביא עמו בחיקו לבית כנסת של נשים וכו' אעפ"כ לא עצרו כח הרבנים ז"ל למחות בידו וכו', אולם דבר הוצאת ס"ת שלא לצורך מיחה בידו אמ"ה ז"ל בכח הזרוע וגזר עליו בחרם שלא יעשה כן.

שהיו רבים במספרם הלכו דרך ווויניציא לא"י תחת השגחת יהודה חסיד טז).

בשנת תס"א בשלשה ימים לחדש חשון באו החסידים לירושלים, ולערך חמש מאות איש מתו בדרך, והנשארים התישבו בירושלים בחצר בפ"ע אשר קנה למענם ר' יהודה חסיד, ונקרא עד היום בשם חורבת ר' יהודה חסיד יז); אבל רע ומר היה גורל החסידים ויד ה' נגעה בם, כי אחר שלשה ימים בששה לחדש מר חשון תס"א מת ר' יהודה חסיד, ונקבר בירושלים במערה קטנה במורד הר הזיתים יח) והחסידים נשארו כצאן בלי רועה, ובצרה גדולה כי אפס להם כל מזון ומחיה, ולא ידעו מאין יבוא עזרם; ואנשי ירושלים לא תמכו אותם בעת צרתם, ולא נתנו להם מנוחה בתוכם כי יראו לנפשם לבל יגרע חלקם מן הכסף הנשלח להם מחו"ל יט) ומרוב צרה ויגון נפזרו החסידים לכל רוח. רבים מהם לערך מאה אנשים קבלו עליהם את דת מחמד, כי ראו שתוחלתם נכזבה, ובמקום רוח והצלה באו עליהם צרה ומצוקה כ) ורבים מהם שבו לאייראפא ובראשם גדליה מסעמיאטיטש כא), ישעיה חסיד חתן יהודה חסיד אשר התחבר אחרי כן לכת ש"צ במאנהיים, ויצא להגדיל המבוכה בין היהודים, ועבר על שבועתו אשר נשבע להרבנים כב) ואחדים מהם קבלו עליהם באשכנז את דת הנוצרים ובראשם ר' נתנאל כג), וואלף הלוי מלובלין אשר היה בן אחות של יהודה חסיד, והוא התנצר בשנת תס"ז בעיר רעדלינג, ושנה את שמו לפראנצסקים פיליפ, ושמחה חסיד התנצר בעיר באמבערג ושנה את שמו למתיה, והיה אחרי כן לרופא בין היהודים כד).

המנהיג השני חיים מלאך נשאר עוד בירושלים והיה ראש לחברה קטנה מכת החסידים, והורה להם לכבד את ש"צ כאלהים, ולהאמין בתלת קשרי דמהימנותא, גם עשה דמות צלמו של ש"צ מעץ, ואנשי סיעתו נשאו אותו בבית תפלתם ורקדו עמו במחול ושרו לפניו שירות ותשבחות כה) ורבני ירושלים ראו את מעשיהם אבל לא יכלו לעשות להם אז מאומה, רק ראו בכל כחם לגרש את חיים מלאך מא"י, ויעבור ח"ם בהרבה ערי תוגרמה וידרוש לפני העם דרשות של דופי בקבלה ובכפירות של ש"צ, והדיח רבים אחריו, גם הוציא קול ברוב ערמתו כי רבים מאנשי ירושלים יאמינו בש"צ; ויהי כאשר נתפרסמה בירושלים דבתו הרעה שהוציא על אנשי עיר הקדושה, התעוררו שם אחדים מבני ישראל מעדת האשכנזים, וישלחו בשנת תס"ה שליח מיוחד חרש עם מכתב אל רבני הועד מד' ארצות בפולניא, ויגידו להם את רשעת כת ש"צ הזאת, ויבקשו מאתם לצאת לעזרתם, כי אין ידם משגת ליסר אותם או לגרשם בלתי עצת הגדולים אשר בארץ המה כו); וכל זאת עשו להסיר את חשד ש"צ מעליהם, כי יראו לנפשם פן ישמעו אנשי חו"ל את דבת ח"ם, ולא ישלחו להם את נדבותיהם; ובין כה וכה בא ח"ם לקאנ־סטאנטינא והחל גם שם להדיח רבים; אבל רבני קאנסטאנטינא החרימו אותו בחרם חמור שתי פעמים, וילך לו לאשכנז כז) ובשנת תע"ה בא לאמשטרדם, אבל לא מצא שם מנוח לכף רגליו וילך לפולניא להסית ולהדית עוד רבים אחריו, כי החסידים השרישו שם שרשים רעים בכל עבר ופנה; ומהם יצאה אחרי כן כת יעקב פראנק אשר הצרו לישראל ימים רבים.

אבל בעת המבוכה הזאת יצא בפולניא האיש המופת ר' ישראל בעש"ט ממעזיבוז והורה דרך חדש

טז) שאד בס' הנזכר (צד סג).

יז) עיין בספר חבת ירושלים הנזכר (דף נח) וז"ל: ושוב בא הרב ר' יהודה חסיד ז"ל משידליץ הסמוך להוראדני, ונתיישבו ק' אשכנזים והיה להם חצר בפ"ע (ובעו"ה מחמת רוב החובות נשבת רגל אשכנזי מירושלים ת"ו, ונאמר לי שראה שם"ח בח"י ר' יהודה חסיד הנ"ל ור' נתן ז"ל) ועד היום נקרא חורבת ר' יהודה החסיד ז"ל. עכ"ל; ועיין בס' ת"א (ח"ב, דף כח) למהר"י שווארץ; והחורבה נקראת על שם ר' יהודה חסיד הנזכר, ולא שני יהודה חסיד היו כאשר יחשבו אחדים, והשאלה איך זכה ר' יהודה החסיד שלנו, אשר ישב בירושלים רק ג' ימים, לכל הכבוד הזה להקרא החורבה על שמו; איננה שאלה כלל, כי ר' יהודה הסיד הנזכר היה גדול שמו בעיני רבים בפולניא, וכן הזכיר שמו ר' משה קאשמאן בספרו נוהג כצאן יוסף (דף ם) בזה"ל: וכן נהג מוה"ר יהודה חסיד ז"ל שנסע עם חבורה קדישא דיליה לירושלים תוב"ב; וכן הזכיר בעל שה"ג חברת ר' יהודה חסיד לשבת שהיה מא"י (עיין לעיל). והחורבה נקראת על שם רי"ח, יען קנה אותה בעד הכסף הרב אשר אסף בערים שונות, ואם ישב ר' יהודה חסיד שלנו רק ג' ימים בירושלים מה בכך.

יח) עיין בס' תה"ק (צד נו) ובס' שאלו שלום ירושלים ובס' ירושלים מהת' לונץ (צד קטז) וקצת מדרשת רי"ח נדפס בס' אורי וישעי.

יט) עיין פעטער בעער בספרו הנזכר (צד רצט).

כ) פעטער בעער בס' הנזכר (צד רצט).

כא) חבר ספר בשם שאלו שלום ירושלים כולל ספור מסעי איש ישראל היוצאים מפולין בחברת רי"ח לא"י, וכל קורות וקינה על מות ר"י תחסיד הנ"ל, גדפס בברלין תע"ו.

כב) תה"ק (צד עה) ובס' שבירת לחות האון (דף נה).

כג) פעטער בעער בס' הנזכר (צד רצט).

כד) שאד בס' הנזכר (צד סג).

כה) תה"ק (צד נז).

כו) תה"ק (צד נח).

כז) שם (צד ס) והדברים באריכות עיין בספרי אור וחשך מאמר ג'.

בדרכי החסידות, והוא ממש ההפך מדרכי יהודה חסיד וסיעתו, ומדרכי המקובלים הקדמונים; ואמר הבכיה היא רעה מאד ועיקר התשובה הוא שישוב האדם מדרכו הרע, ואפילו נכשל בעברה אל ירבה בעצבות, והתפלה בשמחה גדולה יותר מתפלה בעצבות, וכל דבר שיעשה האדם יחשוב בזה שהוא עושה נחת רוח לבוראו, ואפילו בדברים גשמיים, ויותר טוב לעבוד את ה' בשמחה בלי סגופים וצומות כי הם גורמים עצבות, ואל ידקדק בדקדוקים יתרים בכל דבר שיעשה, שזה כונת היצר הרע לעשות לאדם מורא שמא אינו יוצא כח) ובדבריו אלה לקח הבעש"ט לב רבים, ורוח חיים הביא בהחסידות, ויעש לה נפשות רבות, ואחרי כן יצא עם עוד הרבה רבנים נגד בני הכת פראנק אשר דברו סרה על ישראל כט).

בשנת תס"ט יצא כשליח מצוה מא"י, ר' נתן נטע מהנגנו אשר בא לירושלים בחברת ר' יהודה חסיד, וילך לאשכנז לדפוק על פתחי נדיבים להעלות ארוכה לשארית הפליטה מהחברה הזאת, אשר נשארה בירושלים בעירום ובחסר כל, ובידו הוליך ספר בכ"י בשם מאורות נתן, אשר חבר ביחד עם המקובל יעקב ווילנא, והוא פירוש על הספר מאורי אור קבלת מהר"ם פאפירש, והדפיסו בשנה הזאת בפפד"מ בהסכמת הרבנים ורבני א"י; ושותפו יעקב ווילנא נשאר עוד בירושלים ולמד שם בבהמ"ד של הגביר ר' יעקב פעררא מאמשטרדם ל) אבל נגרש אחרי כן מירושלים, ויבוא לקאנסטאנטינא, ובעיר קטנה הסמוכה לקאנסטאנטינא ושמה: ארטא קייואי, נדפס אז בשנת תע"ט ספר תקוני הזוהר עם הגהותיו ע"פ האר"י ז"ל לא) ומשם בא יעקב ווילנא לאיטאליא ונתקבל בכבוד גדול, כי לא נודע להם מה שעברו עליו; ובשנת תפ"ה בהיותו בעיר פיראדא נתן הסכמתו על הספר פחד יצחק להרב והרופא מו"ה יצחק לאמפרונטי לב); גם מדי עברו בשנת ת"ץ המשולח מצפת ר' ישראל קמחי דרך אקונה, הראה שם להרב ר' שמשון מפורגו, ספר התקונים שעשה ר' משה חיים לוצאטו, אשר ברעתו להביא אותו תחת כור יעקב ווילנא לג);

ובסוף ימיו שב יעקב ווילנא לירושלים ושם מת ונקבר בשפולי הר הזיתים לד).

אחר מות ר' יעקב ווילנא עבר בנו חיים ירוחם ביהד עם איש אחד מאיר די שיגורא בהרבה ערי אייראפא לה), כאיש מקובל ושליח מצוה מגליל העליון עיר צפת, ובידם היה מכתב גדול מלא תהלות ותשבחות לאמר: האחד ה"ה החכם ושלם והכלל זה סיני מקובל אלהי פום ימלל רברבי יציבא בארעא, ודבורו עושה רושם רשימה וחקיקה ותציבה עמודים שבעה, עד המשך נהורא ומדליק המנורא מעילא לתתא, כבוד הרב מו"ה חיים ירוחם נ"י, בן לאותו צדיק כמוה"ר יעקב מיקירי ק"ק ווילנא, המפורסם בדורו לשבח, המגיע לכתפין דא"א, משיך לז"א, ארבע מוחין כלילן בתלתא, דין גלי רזין עמיקתין ומסתרין בספרו יאיר נתיב שחבר זצ"ל לו).

וע"י המכתב הזה אשר היה מזויף מהחל ועד כלה, אספו הנוכלים האלה רב כסף, וגם שם חיים ירוחם היה לכבוד ולתפארת, ובהיותו בשנת תקי"ד בווינא, שמע מהר"י אייבשיץ אודות המקובל הגדול הזה, וישלח לו את פירושו על החמשה קמיעות ממיץ למען יגיד את דעתו עליהם; וחיים ירוחם השיב לו מיד במכתבו, כי שם את עינו על הקמיעות ועל פירושו, וראה שדבריו כנים וישרים, וכל המהרהר אחריו כאלו מהרהר אחר השכינה לז) וכאשר נתפרסמו הדברים האלה, לא רצו רבים להאמין כי מפי המקובל חיים ירוחם יצאו רק מהר"י אייבשיץ זייף את חתימתו, עד שאחד מאוהבי מהר"י אייבשיץ היה מוכרח לכתוב אליו לווינא, שיקיים את דבריו עוד הפעם, וחיים ירוחם יצא לקיים את דבריו בכל תוקף בפעם שנית; גם מדי עברו הרב שלמה שלום מק"ק סופיאה דרך האמבורג קיים עוד את החתימה חיים ירוחם, כי ידע והכיר את החתימתו היטב.

כח) עיין בס' צוואת ריב"ש (דף ד ח ט) ובספרי אבן אפל (פרק כ) באריכות.

כט) עיין בספרי הנזכר (מן פרק כא עד כו).

ל) עיין בס' מאורות נתן בהקדמה.

לא) עיין בס' אוצר הספרים לבן יעקב (צד תר"ע).

לב) וחתם את עצמו בזה"ל; כה אמינה, מדובא ומעונה, מגורש מירושלים כצפור נודד מן קנה.

לג) עיין כרם חמד (חלק ג', צד קמט).

לד) עיין בס' ירושלים מלונץ (צד קכא) ויאמר שם כי על אבן קברו לא נחרת כל כתבת; וכן יאמר עוד, כי בתקוני הזוהר אשר נדפס בקאנסטאנטינא בשנת ת"ק, יש שם הגהות מהרב הזה גם מבנו (חיים ירוחם) והראשונות מסומנות במלת „ימין" ר"ת יעקב מווילנא ירושלמי נ"ע; ומזה כי בשנת ת"ק היה עוד בחיים חיתו.

לה) וכה יאמר חיים ירוחם בהסכמתו על ספר הפרדס בזה"ל: ובכח אשר בידינו מגאוני א"י, וקונסטאנטינא, וכמעט אחריהם כל גאוני ארץ אשכנז, ומדינת ליטא, ופולין, ורוסיא, ואונגריא, ומעהרן, ופיהם, ומרק, וצרפת, ואשלעז.

לו) המכתב הזה בשלמות נדפס בראש ספר הפרדס לר' יהודה ליב עפשטיין, ועיין להלן; והר"ת דא"א הוא: דאריך אנפין; וכן לז"א הוא, לזעיר אנפין; ויאיר נתיב נקרא הפירוש שלו על הס' מאורי אור קבלת מהר"ם פאפירש המזכר מקודם.

לז) עיין בס' לח"ע (דף ע ע"ב).

אבל בעת שהיה חיים ירוחם על במתי הצלחה בעיר וויען, בא שמה פתאום משולח מא"י מעיר הקדושה ירושלים, ושמו ר' פייביש ובידו היו כתבים רבים מרבני א"י שהגידו את ערמת הנוכל הזה חיים ירוחם, שאכל מעות רב מארץ הקדושה ע"י כתבי פלסטר ומרמה, ור' פייביש תבעו בדין להוציא בלעו מפיו, והב"ד בווינא הטילו על המשולח החדש ר' פייביש שיברר זכיותיו וחתימותיו ע"פ רבני איטאליא המכירים אותם ובקיאים בהם, ור' פייביש עשה כדבריהם ונסע לוויניציא להביא משם עדותו וקיום כתבי זכותו, ויירא חיים ירוחם כי ברע הוא, ויפחד מאד כי עוד מעט יודע ערמתו בקהל רב, וישכור לו חיים ירוחם מרצח לארוב על המשולח ר' פייביש בדרך, וירדוף אחריו הרוצח וישיגהו על אם הדרך ויפצעהו בראשו, אך נעשה לר' פייביש נס שנזדמנו לשם עוברי דרכים ויראו את המעשה ויצילוהו ויביאוהו למלון אחד; ובחמלת ה' עליו נרפא ר' פייביש מן המכה, ונשאר לו רושם צלקת עמוקה ארוכה ורחבה בראשו מצד הפנים סמוך לרקתו, ונתן לר' פייביש כתב מבית המשפט, ונחתם ג"כ מיהודים שהיו קרובים אל מקום המאורע, להיות לעדות בידו על כל אשר קרהו, אבל בין כה וכה נמלט חיים ירוחם מווינא כצבי מיד, וילך לו לתוגרמה לח), אולם אחר ימים אחדים שב עוד הפעם לאשכנז, ועבר עם שותפו מאיר די שיגורא בהרבה ערים כמשולחים מא"י מגליל צפת, ואספו ע"י כתבי פלסטר שלהם רב כסף, כי לא נודע לאיש את מעשיהם הרעים; ובשנת תקי"ם היו הנוכלים האלה שניהם בעיר קאֶניגסבערג, ונתנו שם את הסכמותיהם על הספרים, הלכה אחרונה, והפרדס אשר חבר הרב ר' ליב עפשטיין אב"ד מקאֶניגסבערג, וחתמו את עצמם בזה"ל: כה דברי שלוחי ומורשי מגליל העליון עיר צפת תוב"ב בחדש אדר הנהדר בפרט ובשנת זכרון לפני ה' תמיד, עכ"ל; אך מאז עקבותיהם לא נודעו.

בשנת תקכ"ד בא לאמשטרדם איש זקן ושמו חיים באסקאוויטץ, והדפיס שם בהסכמת הרבנים חומשים עם פירוש רש"י, ראב"ע, ורשב"ם, וגם פירושו בשם תוצאות חיים, והגיד על עצמו כי נולד בירושלים, ואביו ר' יעקב היה בן הרב מו"ה חיים קראקווער דיינא רבא וריש מתיבתא דק"ק נ"ש, והיה מחברת ר' יהודה חסיד, ועלה עמו לירושלים, ואחר

לח) עיין בס' שבירת לחות האון (ד' ג ע"ב), ומלת צלקת נמצא בגמ' כתובות (דף ע"ה) נשכו כלב ונעשה מקומו צלקת הרי זה מום וכו'.

מות אביו ר' יעקב שב עם אמו לחוץ לארץ אל משפחתו, ושם נשא אשה והיה לדיין בעיר באסקאוויץ, אך מחמת סערת הקנאים שהמו עליו, עזב את מקומו ובא עד אמשטרדם, וכאשר בנים לא היו לו רצה ללכת משם לא"י ולשוב לעיר מולדתו ירושלים; ואמר כי הרבה תלאות ומקרים רעים עברו עליו, ועד זקנה ושיבה עוד מנוחה לא מצא לט), אך הרבה אנשים נדיבי לב באמשטרדם חמלו עליו ויתמכו אותו בכספם למען יגיע למחוז חפצו, אבל לא נודע אם בא לירושלים, והוא היה האחרון אשר התיחש לחברת ר' יהודה חסיד, והתפאר בה מאד.

לט) עיין בהקדמתו בתחלת ספר בראשית, ובסוף הס' דברים, ויכול להיות שהאיש הזה חיים באסקאוויטץ בר' יעקב, שעלה לא"י בחברת ר"י חסיד, שנה את שמו בסוף ימיו לבל יכיר אותו איש, והוא הוא חיים ירוחם בר' יעקב ווילנא, או נאמר שחיים באסקאוויטץ היה באמת איש אחר, והדבר הזה צ"ע.

זכרון בספר משפחה

תולדות אבי זקני

ר' דוד בר' מאיר הכהן ז"ל

מאיר נתיב על קורות היהודים באדעססא

מאת נכדו

דוד כהנא

הקדמה קטנה

אמר המחבר: מצאתי בין כתבי אבי מו"ה יצחק ז"ל ספר קטן בלה מרוב ימים; ויהי כאשר שמתי עיני עליו ראיתי לשמחת לבבי, כי אבי זקני וגם חותנו ר' יצחק ז"ל, כתבו בספר הזה ענינים שונים בכתב ידם, זה משך כמה שנים, ויש בו גם פרטים אחדים הנוגעים לקורות חייהם, וגם לקורות היהודים באדעסא, אשר כמעט ערפל חתולתם; ובראותי זאת אמרתי לכתוב הדברים האלה על ספר לזכרון לדור אחרון, וזה החלי:

א.

אדעסא אדר ראשון תרמ"ו.

בעיר זאסלאוו בפלך וואהלין במקום ששפך הצורר חמי"ל ימ"ש בשנת ת"ח את כל חמתו על

היהודים א) נולד אבי זקני ר' דוד הכהן בשנת ה"א תקכ"ט ליצירה. אביו ר' מאיר היה איש תם וישר, אך לא איש עשיר, וכאשר היה אבי זקני עוד צעיר לימים מתה עליו אמו, ונשאר הוא ואחותו הקטנה צפורה יתומים בלי אם; וישא אביו ר' מאיר אשה אחרת, ולה היו שלשה בנים מבעלה הראשון, והיא היתה אשת חיל ועקרת הבית, אבל אשה רעה מאד, ועל ידה מצא בעלה ר' מאיר את מחיתו; ולא ארכו הימים והיתום הזה אבי זקני היה כקוץ מכאיב בעיניה, ותרדה בו בפרך ולא נתנה לו לחם לשבע, ואביו ר' מאיר היה כגבר אין אֱיָל, ולא יכול לריב אתה בעד בנו, גם היה בידה כחמר ביד היוצר; ואחר ימים לא כבירים גרשה את אבי זקני מביתה, וילך לו במר רוחו אל בית המדרש, ושם ישב והגה בתורת ה' יומם ולילה, וילדי העשירים חמלו עליו וינהלו אותו בלחם, כי היה עלם נחמד וטוב שכל, והוא שנה עמהם את לקחם אשר למדו בבית רבם. ויהי היום וימצא אבי זקני מטבע כסף קטנה על פתח בית המדרש, ויבוא ויספר הדבר לאביו בלב שמח, אבל הוא העריב את שמחתו ויאמר לו, אחרי שמצא הכסף על סף בית המדרש ע"כ הוא קדש, ועליו להשליך המטבע חוצה לקופה של צדקה מתן בסתר, ויעש אבי זקני כאשר אמר לו אביו, ואף כי לבו הכה בקרבו ויצר לו מאד, יען מצבו היה אז רע ומר, ערום ויחף בלי מזון ומחיה, ולא ידע מאין יבוא עזרי.

אבל בחמלת ה' עליו שלח לו פתאום עזר מקדש, כי בעיר בענדער ישב אז על כסא הרבנות איש נכבד ויקר רוח, ושמו ר' יצחק, ולו היה בן אחד ושבע בנות, ויהי בהגיע התור כי בתו הבכורה רייזע תנשא לאיש, עבר הרב ר' יצחק בהרבה ערים, לבקש חתן לבתו מבני עליה ב) ויבוא לעיר זאסלאוו וירא שם את אבי זקני יושב בבית המדרש, והוא עלם נחמד גבה קומה ויפה עינים, וישאל לאנשי המקום על אורותיו, ויאמרו לו כי הוא ממשפחה נכבדה, רק אביו ר' מאיר ימצא את פרנסתו בעזרת אשתו השניה, ואין לאל ידו לכלכל את בנו; ויבחן הרב ר' יצחק את אבי זקני וירא כי גדול כחו בלמודים, ויחל לדבר על לבו אם יאבה ללכת עמו לבענדער, והוא יתן לו את בתו לאשה, ויואל אבי זקני ללכת ויאמר טוב הדבר, וחיש מהר לקח הרב את אבי זקני חרש בעגלתו, ויסעו שניהם מזאסלאוו ולא הגידו לר' מאיר מאומה; ויהי בהיותם באם הדרך שלח אבי זקני

להגיד לאביו, כי הולך הוא עם הרב ר' יצחק לבענדער, והוא יתן לו את בתו לאשה. כשמוע אביו זאת חרה אפו עליו מאד, מדוע הלך מאתו בלא ידיעתו, גם חשב לקחת בערו רב כסף כנהוג אז בפולניא; אבל אבי זקני השיב לאביו במכתבו לאמר: אבי אתה עזבתני, וגם גרשתני מביתך בעצת אשתך המרשעת, ולו לא שמעת בקולה כי אז היה הייתי ברשותך, אך כעת הנני ברשותי, ואת הטוב בעיני אעשה, כי אם אין אני לי, מי לי?

ויבוא אבי זקני עם הרב ר' יצחק לבענדער ויתן לו את בתו הבכורה רייזע לאשה, וישב בביתו בכבוד וישם כל מעיניו בתורת ה'; אחר שנה נחלתה אשתו במחלה עזה מאד והמת לתוגת נפשו, ויהי כעבור ימי האבל ויואל אבי זקני לעזוב את בית חותנו, ויאמר לו הרב ר' יצחק: בני! אל העזוב אותנו, שבה נא בביתי עוד שנה, ואתן לך בתי השניה רחל לאשה, כי עוד היא צעירה לימים, הלא יעקב אבינו חכה על רחל בת לבן שבע שנים, ומדוע לא תאבה לחכות על רחל בת יצחק שנה אחת; ויעש אבי זקני כדבריו, ואחר שנה נתן לו את בתו רחל לאשה, ויאהב אותה מאד כי היתה אשה חכמה ויפת תאר, וישב אבי זקני בבית חותנו בשובה ונחת, וישם כל מעיניו בתורת ה'.

ב.

בעת ההיא כבשו הרוסים מידי התוגרמים את העיר והמבצר בענדער, בכ"ג כסלו שנת תקמ"ט ג) ואחר כריתת ברית שלום בעיר יאססי בשנת תקנ"ב בין התוגרמים והרוסים, בא חבל הארץ בין נהר בוג ונהר דניעסטער עד הים השחור לנחלת עולם להרוסים, אז עלתה בלב הקיסרית עקאטערינא השניה, לבנות על שפת ים השחור עיר מושב, במקום שעמד הכפר קטן הנקרא חאדזיבייא, ובשנת תקנ"ד נתנה צו להשר דעריבאַס להוציא את מחשבתה מכח אל הפועל, ונבנתה העיר החדשה ונקראת בשם אדעסא, ובימים מעטים היתה אדעסא לעיר גדולה, כי עמים רבים מארצות שונות נהרו אליה ויבנו להם בתים, והממשלת תמכה אותם בכספה ד) ובתוכם באו שמה רבים מאחב"י מרחוק ומקרוב, והיו ג"כ בין האנשים הראשונים שיסדו עיר

א) עיין בס' יון מצולה (דף יא ע"ב) דפוס ווארשא.

ב) עיין בס' הנזכר (דף כט).

ג) עיין בס' קורות מטלכות לד"ר ערנסט הערמאנן, נכתב בשפת אשכנז, הלק ששי (צד רס"ה) ופרט השנה למספר הנוצרים היה עשרה ימים להרש נאוועמבער שנת 1789.

ד) עיין בס' историческій Очеркъ Одессы
А. Орловъ, Одесса 1885, עיין שם מן צד 1 עד צד 15

ארדעסא, כנראה מנוסחת המצבה הראשונה אשר הציבה פה על שדה קברות הישן לעדת בני ישראל, וז"ל:

פ"נ

איש תם וישר

מוה"ר מאיר בר' יצחק

הלוי

בא למנוחתו תקנ"ג

י"ג אדר

תנצב"ה

בשנת תקנ"ה עלה מספר התושבים בארעסא מכל העמים אנשים ונשים עד שני אלפים ושלש מאות וחמשים, ומספר בני ישראל היה מאתים וארבעים ושש נפש, ובשנת תקנ"ו התאספו היהודים יחד בימי חנוכה ועשו להם חברה קדישא הנקראת גומלי חסדים של אמת, ואיש אחד ר' משה בר' גרשון מעיר וויניציא כתב אז הפנקס בהוד והדר ובו מ"א תקנות, והתקנה הראשונה היא, כי יכתבו להם ספר תורה, לקיים מה שנאמר: ועתה כתבו לכם וגו' ה) והחברה הזאת נפלגה ג"כ לבקור חולים ולהעלות נר תמיד; ובשנה הזאת נתיסד בארעסא בפקודת הממשלה אולם=המשפט הנקרא מאגיסטראט, ובתוך האנשים אשר נבחרו לשבת שם, נבחר ג"כ איש יהודי ושמו ר' מאיר עלמינאוויטש ו) וגם בין ראשי ומנהיגי העיר נבחרו אז ג"כ יהודים, ובשנת תקנ"ט נבחר היהודי טבל לעזעראוויטש ז); ובכל יום ויום נתרבה העיר באנשים, ויעל מספר הבתים בעת ההיא עד שמונה מאות ושלשים ותשעה, וליהודים היה אז בית תפלה, ובשנת תקס"ב עשו להם גם בית חולים ח). בשנת תקס"ג נתעלה הדוכס רישעליע לשר העיר, ומספר כל התושבים היה אז שמונה אלף נפש, והוא עשה גדולות לטובת העיר, ונתרבה על ידו באנשים ובבנינים רמים ותהי לסחר עמים, ובימים מעטים במשך חמש שנים, עלה בשנת תקס"ח מספר כל התושבים עד שנים עשר אלף וחמש מאות נפש.

והיהודים בארעסא ראו אז כי מספרם הולך ורב והיו לעדה גדולה, ונחוץ להם לבחור רב נכבד אשר ינהל את עדתם במועצות ודעת, וישימו את עיניהם על חותן אבי זקני הרב מבענדער, כי שמו

ה) דברים (לא יט).
ו) עיין בספר הנזכר מקודם (צד 45);
ז) בס' הנזכר (צד 67).
ח) בס' הנזכר (צד 74).

היה נודע להתהלה, ויחלו את פני ר' יצחק כי יבוא אליהם, ולקבל עליו את משרת הרבנות, ולהיות הרב הראשון בארעסא, וחותן אבי זקני נעתר לבקשתם רק בתנאי שיתנו לו שכר ארבע מאות רובל סוג לשנה, וגם מאה ושלשים רו"ס על הוצאות הדרך, ולתת לו עוד בית לשבת ולתקן אותו היטב על חשבון הקהל; וראשי העדה קבלו עליהם התנאים האלה בנפש חפצה ונגמר הדבר בכי טוב.

ג.

ויבוא הרב ר' יצחק לארעססא עם כל בני ביתו, בחדש אלול שנת תקס"ט ט) וגם אבי זקני ואשתו רחל באו אתו, ורבים מראשי העדה יצאו לקראתם בצבים ובמרכבות ויקדמו את פניהם בכבוד וברוב שמחה, ויתנו להרב ר' יצחק בית לשבת עם בני ביתו בחצר בית הכנסת ברחוב היהודים, אשר היה נחלת העדה, ושם ישבו יחד כל כלי הקדש כמו הדיין, החזן, והשוחט, וכרומה, ויתקן היטב הרב ר' יצחק את הבית על חשבון העדה י) וישב על כסא הרבנות וינהל עדתו בתום וויושר, אבל לא האריך ימים רבים, כי בשנת תקע"ב ז' תשרי בשד משדי בא פתאום לארעסא דֶּבֶר כבד מאד מארץ המזרח, ורבים חללים הפיל, ויהי מספר האנשים שמתו במגפה עד י"ב כסלו שנת תקע"ב, אלף ושבע מאות ועשרים נפש, ונסגר כל בית מבוא, וגם החנויות ובתי התפלה נסגרו על מסגר, ואיש לא יצא החוצה, ומי שנחלה במחלת הדֶּבֶר הובא מהר אל המבצר הקטן הנבנה על שפת הים, ושם ישב האמלל במר נפשו סגור ומסוגר ועיניו צפו אל מות יא). בהמחלה הנוראה הזאת נחלה גם הרב ר' יצחק ואשתו ברכה, ובתו גאלדע, והובאו אל המבצר ושם מתו שלשתם בשנת תקע"ב, ונקברו ביחד הרחק מן העיר עם כל

ט) פרט השנה שבא ר' יצחק לארעסא ושאר הענינים מצאתי כתוב בספר הקטן הנזכר בהקדמה.

י) ואעתיק פה כדבר נפלא את כל החשבון בפרטות כאשר רשם בכתב ידו, כי לא רצה שיאמרו עליו שנהנה מכסף העדה, והוא: תשעה רוביל חלונות, שבעה רוביל בעד תנור שאפין, בעד רובא שמונה ועשרים רוביל, שנים עשר רוביל בעד ט"ו מאות ציגיל, ד' רוביל בעד חמר וחול וסיד, עוד תשעה גר' לנקות הבית וההויז מן החמר, עוד כ"ב גר' וחצי להביא הציגיל, עוד חמשה גר' לתקן הכותל של הבית השני, ס"ה ששים רו"ס ושלשים ושש גר' וחצי, ועלה בכסף שלנו כעת לערך 15 רו"ח.

יא) עיין בספר история Одессы, К. Смольяниновымъ Одесса 1853, ст. 163.

האנשים שמתו אז במגפה, אשר עלה מספרם בזמן חמשה חדשים עד שני אלפים ושש מאות וששים נפש, ועליהם נצבר עפר וחול רב, ויהי להר גבוה עד היום הזה.

אחר מות הרב ר' יצחק נשארה עדת בני ישראל באדעססא שנים אחדות בלי רב, ואבי זקני היה לדיין ומורה צדק על מקומו, אך לא רצה לקבל שכר מן העדה, כי היה איש עשיר ויעש מסחרים שונים, וגם היה שולחני והחליף מטבעות, וזכה לשני שלחנות כי הוא ישב עם שלחן אחד ברחוב היונים, ואשתו רחל עם שלחן שני בשוק ישן. וה' ברך את אבי זקני בכל, בבנים ובבנות ובכל אשר יפנה יצליח, ורבים מצאו את מחיתם על ידו.

בשנת תקע"ז נתקבל ר' ביריש בר' ישראל איסר מעיר נעמיראוו לרב באדעססא, והוא היה הרב השני אחר מות ר' יצחק, אבל לא ישב פה ר' ביריש ימים רבים, כי היה איש ירא ה' ואיש קנאי מאד, ונזהר בכל נפשו על שמירת המצות, ויקלל בקללות נמרצות למי שעבר עליהן, ועל ידי זה הסב לו אויבים רבים, ובלכתו פעם אחת בלילה ברחובות העיר, התנפלו עליו אנשים מרי נפש ויכו אותו באגרוף רשע, ויעזוב ר' ביריש את אדעססא קרוב לשנת תקע"ח ויהי לרב בעיר חערסאן עד יום מותו.

בשנת תקע"ט קנה לו אבי זקני בית וחצר בשוק ישן והכנסה ממנו עלה לשנה עד ש"ן רו"ס, וישב בה כעשר שנים; וכל מעשי אבי זקני ומסחרו היו באמונה, ומכל הרוח שהרויח מדי שנה בשנה נתן ממנו מעשר לעניים, ובזמן עשר שנים משנת תקע"ט עד תקפ"ח עלה כפי חשבונו הכנסה מן הבית והחצר שלו, עד שני אלפים ושבע מאות והשעים רו"ס, והרים מזה תרומת מעשר לעניי העיר, חמש מאות ושלשים והמשה רו"ס, והכל כתב בספר בהשבון נכון; גם תמך את בני אם חורגתו ונתן להם כסף ומתנות בכל עת, ואמר להם ראו אמכם רצתה להרוג איש מאושר כמוני, אנכי לא אוכל למחול לה עונה עד עולם.

בשנת תקע"ה כאשר עזב הדוכס רישעליע את אדעססא והלך לו לפאריז, ועל מקומו בא הגראף לאנזיראן, אז עלה מספר התושבים עד עשרים אלף נפש, ושמונה אלפים בתים; ובכל יום ויום נמלאה העיר אדם רב מכל עמי הארצות, מאשכנז, צרפת, אנגליא וכדומה; ורבים מאחב"י ממחוז גאליציא וביחוד מעיר בראדי באו הנה, והיו לעדה קטנה בשם בראדיים, וישלחו במסחר ידיהם ויעשו להם עשר רב, כי הארץ היתה מבורכת, וכחר ים השחור היה גדול מאד.

ד.

בשנת תקפ"א החלו היונים בארצות המזרח למרוד בהשולטן מאראד השני, ובראשם היה הכהן הראשי בקאנסטאנטינא ושמו גרעגאר החמישי, ויחר אף השולטן עליהם ויצו לאסור את ראשי המורדים מן היונים, ולימר מהר את הכהן הראשי שלהם גרעגאר השני במשפט מות; ובעשרים לחדש ניסן תקפ"א בחג הפסח, ביום הראשון לחג הנוצרים, נתלה הכהן מידי התוגרמים על פתח בית ארמונו, ואחרי כן נסחב הכהן המת הזה בחוצות העיר קאנסטאנטינא, והמון רב ובתוכם גם יהודים רצו אחריו כנהוג, ויקשרו התוגרמים אבן על צוארו וישליכוהו הימה; רבים מן היונים ברחו לנפשם מפני חמת השולטן בערים שונות, ורבים מהם באו לאדעסא ברוב עוני ולחץ וערומים ויחפים הלכו בחיצות העיר יב), ויהי אחרי ימים אחדים ויראו היונים אשר הלכו באניה לא רחוק מקאנסטאנטינא את גופת הכהן גרעגאר צפה על פני המים ויקחו אותה ויבואו עמה מהר לאדעסא; ובבקר ביום הראשון בשני לחדש תמוז תקפ"א יג) נקבר הכהן הזה בבית תפלת היונים בכבוד גדול ובעם רב, כי מספר התושבים עלה אז עד ארבעים אלף נפש יד).

ויהי כמעט נקבר הכהן הראשי גרעגאר, התנפלו היונים ורבים מדלת עם הרוסים שואפי שלל, על היהודים האמללים, ויחלו בשעה התשיעית בבקר להכות אותם ולבוז את רכושם, והיונים והרוססים עשו מקודם ביניהם הווה, להחל את מעשיהם הרעים בפעם אחת בג' מקומות מחלקי העיר, במקום אשר ישבו שם יהודים לרוב, ולכבסות את מעלליהם הרעים הוציאו קול כי היהודים בקאנסטאנטינא יצאו להתעולל בהכהן הראשי שלהם בעת אשר נסחב בחוצות העיר בפקודת השולטן טו).

הסער הנורא אשר יצא על היהודים הרגישו

יב) עיין בספר Novellen und Dichtungen von Heinrich Jschokke 6 B. S. 284 Aaran.

יג) עיין בספר הנזכר (צד 283) בשנת תקפ"א הל ר"ח תמוז ביום השבת פ' קרח ולמחרתו ביום הראשון, והיה אז שני ימים ר"ח, ובשבת ר"ח תמוז התפלל בבית הכנסת החזן הנפלא ר' שלמה קאשטין וכל העם מצאו נחת, וביום א' בבקר הוכו היהודים, ולפי מספר הנוצרים הוא י"ט לחדש יוני שנת 1821.

יד) עיין בס' של מסאקע הנזכר (צד 282).

טו) עיין בס' הנזכר (צד 294) ועיין בס' קורות תמאת הי"ט לגערוויניוס חלק ה' (צד 216) ולדבריו לא היה הכהן הזה חשוב מקודם בעיני היונים, רק כמאמר העולם: אחרי מות קדושים אמור.

שוטרי העיר מקודם, ויגידו לאחרים מבני ישראל לבל יצאו מפתח ביתם החוצה, ולבל יפתחו את חנויותיהם, אבל הפראים והאבזורים שואפי טרף באו אל ביתם, וישברו החלונות והדלתות, ויכו אותם בגזרי עצים וישפכו את דמם, ויקחו את כל אשר מצאו, ואחרים מבני ישראל נהרגו ורבים נפצעו, ורבים התחבאו בחורים וכפים טז) ויבאו הפראים לבית תפלת היהודים ויעשו שמות גם שם, אך שוטרי העיר החלו אחר הצהרים לעשות סדרים ויצאו ליסר בשוטים את הפראים בראש כל חוצות, גם גשם ומטרות עז שלח ה' מן השמים להציל את עמו מיד שוסיהם; רבים מן הפראים נאסרו במאסר, והרבה משפחות מבני ישראל נשארו בלי לחם, וכל הון היהודים נאבד בענין רע.

בעת שהיו הפרעות בעיר ישב אבי זקני בשובה ונחת אצל שלחנו ברחוב היונים ולא ידע מכל הנעשה, אך בשמעו את קול הרעש אחזתו פלצות, ויקח מהר את צרור כספו וירץ חיש אל שוק הישן, להציל את אשתו מתוך ההפכה, אבל בבואו שמה לא מצא אותה, כי כבר הלכה לביתה שהיה לא רחוק מן השוק, ואבי זקני הלך חיש לביתו, אך בדרכו פגע בו מחנה אחד מהמון העם יונים ורוסים, אנשים רעים ומשתתי המרות מאד, ויכו אותו באכזריות חמה וילכו לדרכם, ומרוב פחדו כי חייו היו תלואים לו מנגד, לא ידע אבי זקני באיזה מקום הוא כעת, ואנה הוא בא, וילך באשר הלך ולא יכול למצוא את ביתו! ויפגוש בו מחנה שני וישליכהו ארצה, ויכהו בפעם השנית, ויקם ויתעודד וירץ במכתו האנושה הלאה, ויפגש בו מחנה שלישי ויכהו בפעם השלישית, וירץ אבי זקני בכל כחו, עד אשר בא אל בית נמוך וגגו היה משופע ופתוח מלמעלה, וברוב פחדו נתן ה' עצה בלבו כי יבקש מפלט לנפשו על הגג, ויעל אבי זקני על גג הבית ויתחבא שמה; ובשמעו כי נחה שקטה המהומה ויתגור שארית כחו, וישב אל ביתו מלא פצעים וחבורות, ויהי כראות אנשי ביתו אשר חבו עליו בכליון עינים איך שב אליהם מכה ומענה ודמו נוזל על

טז) כן ספר לי א"ש נאמן כי הוא בעצמו בהיותו עוד צעיר לימים התחבא עם הרבה אנשים במרתף עד אשר נחת שקטה העיר, ורק אנשים אחדים נהרגו, ודברי הכותב בסה"ע Югъ נדפס באדעסא בשנת 1882 חדש יאנואר (צד 208) כי י"ז אנשים נפצעו עד מות וששים נפצעו בפצעים קטנים, אין להם כל יסוד, וכן עוד שקרים הרבה בהמאמר הזה, ולא ידע באיזה יום הוכו היהודים, וכדומה, ורק השנאה מדברת מתוך גרונו ולא יותר.

פניו, ויצא לכם ויבכו בכי תמרורים, וירחצו אותו במים קרים, ויעשו לו מהר תחבושת ותשב רוחו אליו, אבל נחלה מאז במחלת השחפת, וישכב על ערש דוי ימים רבים.

ה.

כמעט עברו ימי הפרעות נשאו ראשי העדה את הרב ר' ראובן מוטאמיר בן הרב מקאנסטאנטין ישן להיות רב באדעסא, ויבוא בשנת תקפ"א וישב על כסא הרבנות עד שנת תקצ"ה, ואחרי כן הלך לו לקאנסטאנטין, וחתנו ר' מיכאל צבי היילפערין אשר היה פה דיין, נבחר אז לרב מטעם הממשלה וישב על מקומו. בשנת תקפ"ו בכ"ח כסלו נפתח פה בית הספר לנערי בני ישראל, וכל עמל היראים והחסידים לבטל את הדבר הזה היה אך לשוא, והחכם ר' אפרים ויטטענפעלד יליד ברלין היה המשגיח הראשון על בית הספר החדש, ואחר מותו נבחר החכם ר' בצלאל שטערין מטארנופאל ויבוא בשנת תקפ"ח לאדעסא, וינהל את הבית הזה ברעת ובכשרון יז).

בשנת תקפ"ט מכר אבי זקני את ביתו בשוק ישן, ויקן לו בית אחר בעד חמשת אלפים רו"כ ברחוב עקאטערינסקע; וארבע עשרה שנה שכב אבי זקני על ערש דוי, מן העת שהכו אותו האבזורים, ויודה לה' חסדו שהציל אותו מידם, ולא נתנהו למות בראש כל חוצות; בימי שכבו על ערש דוי באו אליו אנשים רבים לשאול עצתו כאשר ישאלו באיש אלהים; וכל היום ישב והגה בתורת ה', וידע ששה סדרי משנה על פה. ומן הכנסת הבית, וממסחרים שונים אשר עשה בשותפות עם אנשים אחרים, מצא את מחיתו בכבוד; ומלבד שהיה אבי זקני איש תם וישר, היה ג"כ איש נבון וחכם, ולא האמין בצדיקים ויהודים טובים אשר רבו אז בארץ, ואמר: כל איש יהודי השומר מצות ה' ונושא ונותן באמונה ולא ירמה לשום אדם, הוא יהודי טוב; פעם אחת שאלה לו אשתו רחל לאמר: מפני מה שכן פלוני יקום בכל יום ויום באשמורת הבקר וילמד תורה בקול גדול ובנגון, ואתה תשב והקרא בהורה ואין קול ואין קשב, ויען לה אבי זקני ויאמר: חבית ריקה תתן קול, אבל מלאה לא תתן קולה, אל תקנאי בו זוגתי כי עם הארץ הוא.

יז) אודות בית הספר הזה בפרטות עיין בס"ע הבקר אור לשנת תרל"ט (צד תרצב) ובלוח ישראלי לשנת תרמ"ג מאת ח"י גורלאנד (צד עב).

פעם אחת בא אליו איש נכבד ויספר לו כי היה לו דין תורה עם איש אחד אצל דיין פלוני, וכפי דעתו הטה הדיין את משפטו, ויגד לאבי זקני את כל הענין, וירא אבי זקני כי אמנם כן הדבר, ויתן לו עצתו כי יתבע את הדיין לדין לפני הרב והב"ד, ויעש כן, ואחר רוב דברים חרצו הב"ד משפטם כי על הדיין לשלם יען הוציא משפט מְעֻקָל, ונדחה גם כן ממשמרתו, יען כל דיין דמפקינן מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא. פעם אחת הוגד לאבי זקני כי כלתו תפחד ותירא משדים ורוחות מאד, ויאמר לה, בתי, דעי כי מי שיפחד משדים ורוחות הוא מלא עונות, ומאז חדלה לפחוד מהם. כל ימיו חרה אף אבי זקני על האנשים ונשים שיחרפו ויגדפו את העלמה בבוז וקלון אם הרה ללדת, ואמר שאין לרחותה בשתי ידים, כי הילד כשר והיא תוכל להיות אשה צנועה וחסודה; גם אמר להדיינים כי אם יבוא לפניהם משפט בין חתן וכלה אחר חתונתם, שיעמדו תמיד לימין הכלה, ויעשו שלום בין איש לאשתו.

בשנת תקצ"ה כאשר הרגיש אבי זקני כי קרב קצו קץ כל בשר, קרא לאשתו רחל, ושני בניו יוסף ויצחק; הוא אבי היקר ז"ל, ושתי בנותיו יוכבד וברכה, וגם לחתניו, ויברך אותם ויאמר אליהם כי ישבו יחדו באהבה ושלום, ויצו לקרוא את כל אוהביו הרבים לראות את פניהם, ולברכם לפני מותו, ואמר מי יודע אם בעולם הבא נתראה איש את אחיו, כי אולי יהיה לכל איש מדור בפני עצמו; גם אמר כי מוחל וסולח הוא לכל אדם שעשה לו רעה בחייו, רק לאם חורגתו אינו מוחל לעולם; ויצו לבניו לבל יכתבו על אבן מצבתו שבחים רבים ותארים גדולים; ובשלשה עשר לחדש אדר, ביום השבת לעת ערב נאסף אל עמיו בן ס"ו שנה, ונפשו עלתה השמימה; וביום הראשון י"ד אדר אחר הצהרים נקבר פה בכבוד גדול בחצר מות הישן, והרבה אנשים הלכו אחר מטתו, וזאת כתבו בניו על מצבתו:

פ"נ

איש חשוב

הרבני המופלג בתורה

מו"ה **דוד** בר' **מאיר הכהן**

דיין צדק בפה אדעס

נפ' י"ג אדר תקצ"ה

תנצב"ה

אחר מותו השאיר לאשתו ובניו את ביתו וחצרו וכלי כסף ושמלות, וגם כסף מזומן, והם חלקו ביניהם כאשר צוה להם אביהם בשלום ושלוה.

לפנים והיום.

(לדברי ימי ישראל ברוסיא הלבנה)

עד כמה צדקו ונאמנו דברי האומרים, כי תולדות ישראל בכל ארצות פזוריהם בכל תקופה ותקופה נושאים עליהם חותם תבנית אחד, — יוכל לשפוט כל המתבונן בשום לב ובעינים פקוחות, הרדיפות והתלאות אשר במו נמלאו דברי ימי עמנו רק פושטים צורה זו ולובשים צורה אחרת, אבל הסבות והמקרים המה נצחים, לא ישתנו ולא יתחלפו. דור הולך ודור בא — ותלאותינו המתחדשות לבקרים מיום גלותנו מעל אדמתנו לעולם עומדות ואין בהפרט אלא מה שבכלל. הנני להביא פה לפני הקוראים מעשים אחדים שהיו וקרו לפני שתי מאות ושלשים שנה בפנה אחת מארצות פזורינו — אבל מה יכלכלו בתוכם? — לא צבע רקמתים, לא זר פרחים, בלתי אם נאד אחד של דמעות שנשפך מעיני משפחות רבות ונפל לים התלאות והד קול אנקת אסירי מות שנשמע מבין האנחות הרבות הסוערות על ראשינו זה כאלפים שנה, — וזהו פרק קטן אחד בדברי ימי עמנו!

היהודים באו לעיר מאהליב אשר על נהר דנפר במאה הששה עשרה — ובימים ההם כבר נראה כי האורחים האלו לא הפיקו רצון מאת אורחי העיר, ויעלילו עליהם עלילות שונות כבכל דור ודור כי נגע צרעת המה בתוכם וסבות המה לכל תקלה וקטטה ולרגלי אי־ידיעתם איך להתנהג עם האש ישלחו תמיד להבה בבתי העיר וירוששו בזה תושביו; וקורא הדורות בעתות האלו האדון טרובניצקי, כחבר נאמן למתנגדי בני שם בזמנתו, פוסק הלכה למעשה בספרי זכרונותיו, כי רק היהודים אשמים בשרפת הבתים אשר באו לעתים לא רחוקות בעיר מאהליב.

ועולם כמנהגו נוהג; אורחי העיר בחפשם אחרי תחבולות להתפטר מהיהודים, כאלו המתיקו סוד עם זקני הכפרים בימינו אלה, יגישו כתבי בקשה לפני מלכי פולין לתת להם הרשיון לגרש את היהודים מתוכם. ולזאת נפגוש במאה השבע עשרה פקודות רבות, אשר מטרתן להצעיר צעדי העברים ולהמעיט זכותיהם בעיר מאהליב.

סיגיזמונד השלישי בפקודתו מן 23־טען

יולי 1626 1) נתן רשות לבית הפקודות בעיר מאהליב לגרש כל היהודים מתוך העיר ולתת להם התמורת אדמתם ובתיהם בעיר, אדמה במורד העיר, הנקרא „פרור בית הכנסת", וצו נתן כי יבנו שמה בתיהם בסדר ומשטר. המקום הזה נקרא עד היום „פרור בית הכנסת" וכל תושביו לבד מעוטא דלא מנכר — המה יהודים.

שש שנים אחרי כן, בשנת 1633 בששי לחדש מארט קיים וולאדיסלאוו הרביעי את הגזרה הזאת בפקודתו אשר אפס קצה נעתיק פה:

„בחפצנו לראות עיר מאהליב בנויה בנוה ובמשטר נכון ולהרחיק כל ריב ומדנים הבאים לרגל' פזור בתי העברים בין בתי הנוצרים מסכימים אנחנו בטוב לבבנו אל הזכות הנזכר למעלה (כלומר: פקודת סיגיזמונד השלישי) ומרשים אנחנו לאורחינו בעיר מאהליב לגרש את היהודים מגו העיר ומשוק המסחר. והיהודים בלקחם תמורת בתיהם ואדמתם בעיר חלק כזה בשפלה, ששמה נמצאו בתי תפלתם, מחויבים לבנות שמה בתים בסדר ומשטר אבל בשום אופן לא בפזור" 2).

בשנת 1646 בחמישי לחדש אפריל הואיל וולאדיסלאוו הנזכר לקיים בפקודתו את הפסק דין שנעשה בהסכם כל בית הפקודות ואשר הוסיף עוד להכביד את עלו על היהודים, באסרו עליהם גם קבלת בתים במשכנתא ובחכירה, למען הרחיק מריב ומדנים ומשרפת הבתים המביאים אנשים שונים באלו הבתים ששמה יגורו היהודים: — „מצוים אנחנו לבלי תת רשיון ליהודים לגור בבתים ובנחלאות של האורחים המקומיים הן בפנים העיר והן במגרשיו אף לא להכור להם ולא למכור ברשותם בדרך התקשרות, וכל העובר על זה יהיה מחויב להשיב כל ההפסד שיגרום בזה" 3).

בשנת 1654 נפלה עיר מאהליב תחת ממשלת רוסיא, והמלך אלקסיי בן מיכאל בפקודתו אשר נתן לאורחי מאהליב ביום לקחו אותם תחת שרביט מלכותו גזר אֹמר על היהודים לבלי יגורו כלל בעיר מאהליב.

הפקודות האלה שבאו תכופין זו אחרי זו הסירו מעל בני ישראל את מגן החקים החוסים תחת כנפיהם כל אורחי הארץ ואשר אלמלא מוראם איש את רעהו חיים בלעו. והמצב הזה היה הסבה להאכזריות הנוראה אשר על פיה התנהג עם היהודים שר האלף לצבא רוסיא קונסטנטין פוקלונסקי. הספור הזה מובא אצל קורא הדורות בימים האלה כדברים האלה.

„בשנת 1655 במלוך בארץ רוסיא המלך הנסיך הגדול אלקסיי בן מיכאל ובארץ פולין המלך ייאן קאזימיר בן סיגיזמונד, בשנה השנית אחרי אשר כבש המלך הרוסי את העיר מאהליב יצא שר הצבא הליטי הנסיך ראדזיוויל עם צבאותיו בפקודת המלך ייאן קאזימיר והסענאט הפולני, מגבול פולין, ללכת ללחום על מאהליב ולכבוש אותו אליו. בהודע מחשבת הנסיך ראדזיוויל לשר האלף הרוסי קונסטנטין פוקלונסקי, מהר עם צבאותיו לבא מאהליבה להגן על העיר לבל תפול בידי הפולנים ויעבור את ראדזיוויל. ויהי בבואו מאהליבה צוה לתושביו לצאת מפרורי העיר ומגרשיה ולבא אל תוכה, למען הסתר על הגבעה הנשאה, ואחרי אשר עוד לפני שנה בשנת 1654 הואיל הוד המלך אלקסיי בן מיכאל לקיים בפקודתו בקשת אורחי מאהליב לגרש את היהודים מהעיר ופוקלונסקי בבאו ראה כי היהודים יגורו עוד במאהליב נגד פקודת הוד מלכותו, — הבריח אותם לצאת מהעיר, טרם עוד באו צבאות הליטים, למען המעיט מספר התושבים בעת המצור, ויבטיח לתת להם שומרים על דרכם ללכת ארצה ליטאה. היהודים נגד חפצם ורצונם היו מוכרחים לשמוע לקול פוקלונסקי ויחלו להכין את עצמם לעזוב העיר וללכת בגולה. ופוקלונסקי צוה על היהודים להתאסף מחוץ לעיר ולהתחלק לשתי מחנות, האחת תעמוד מאחרי כפר פעצערסק על השדה בצד שמאל מהדרך העולה לכפר טאראסאוויצי, והשנית על הדרך העולה לפאליקאוויץ 5). שתי המחנות האלה עמדו על מקומם ויחכו על השומרים אשר הבטיח פוקלונסקי לתת להם ללוותם ארצה ליטאה. אבל פוקלונסקי בא מהעיר ביחד עם צבאותיו המזוינים ויך את היהודים הרוג ואבד עד חרמה על מקומם, ויבוז את כל שללם וזהב וכלי יקר הרבה. כלי היקר והזהב היו טמונים

1) הפקודה הזאת איננה נמצאת במקומה בארכיו של בית פקודות העיר (מאגיסטראט) ורק תוכנה נמצא בפקודת המלך וולאדיסלאוו הרביעי. —

2) הפקודה הזאת נכתבה על קלף. עליה תלוי ארגז קטן של נחשת לבן מקושר בתקות, חוט משי של תכלת ובהארגז נויספנקא דמלכא בולטת ברונג"ארום והיא נמצאת בארכיו של בית הפקודות מעיר מאהליב במספר 6 ובבעלארוסקי ארכיו מספר 32. —

3) הפקודה הזאת נמצאת בבית עקד הספרים אשר להזעמינאריום המאהליבי ונדפסה בבעלארוסקי ארכיו 35 №.

5) על המקום הזה עומד כעת בית ועל ידו יער האדון צעשקא. המקום הזה ידוע לתושבי עיר מאהליב בשם „קיר פוקלונסקי".

בכברי הלחם אשר הצטידו הגולים על דרכם ובמקלעות שערי ראשי הבתולות, ויקבור את הנהרגים על מקומם. אחרים מהיהודים אשר לא הספיקו עוד לצאת מעיר ותוצה, בשמעם ע"ד הריגת אחיהם, נפל פחד המות עליהם ויבקשו את פוקלונסקי להביאם בדת הנוצרית ויעש בקשתם. אולם כלם כמעט בימים מעטים שבו לאמונת היהודים.

היהודים אשר במאהליב יבאו בימי הקיץ למקום הנקברים לבכות על אחיהם שנהרגו על קדושת השם בידי פוקלונסקי.

* * *

אנחנו לא נוכל להחליט בבירור באיזה שנה שבו היהודים להאחז במאהליב, רק זאת נדע כי לא ארך עליהם גלותם, יען כפי הנראה מפנקס עדת בני ישראל, כבר עבר עליו יותר משלש יובלות. ופקודה אחת שיש בידינו כתובה ותחומה בידי רוזני וקציני עיר מאהליב בשנת ה' אלפים תקל"ה הראנו לדעת, כי בימים האלה היו קהלות שלמות ומסודרות בכל הפלך. וברה לנו הפקודה הזאת אשר ממנה נוכל להוציא משפט אמת, כי בימים האלה לא היתה רבה העזובה בעניני העדה, כאשר בימינו אלה, בלתי אם סדר ומשטר נכון שרר בכל הפלך. כל עדה ועדה היו לה מנהיגיה ופרנסיה ומבוררי עדת עיר מאהליב היו עומדים בראש בני ישראל בכל הפלך והבריהם היו יוצאים ונשמעים בכל הקהלות. ואלה דברי הפקודה:

„שלום לאלופים המסובלים מנהיגי ק' שאמוב יצ"ו, הוקף גזרתנו עליכם בחרם יב"ן לגזור אמר בחרם הנ"ל על הש"ץ ונאמן דקהלתכם שיבריז בבה"כ ובהמ"ד בפקודתנו בחרם הנ"ל, שכל מי שיודע להעיר לה"ה המרומם מוהר"ר אברהם במוהרי"ל בענינים הנצרכים למוהר"א הנ"ל יבא לפני ב"ד בקהלתכם ויעיד כד"ת, והב"ד מוזהרין ועומדים לגבות עדות כד"ת וליתן הג"ע למוהר"א הנ"ל בכתוב וחתום בכל ישונה ח"ו. ולתוקף ועוז באנו עה"ח. הכ"ד רוזני קציני נגידי מבוררי דחמשה קהלות מדינתנו יצ"ו ביום א' י"ד אייר תקלמד"הא פה ק"ק מאהליב יצ"ו". בראש הפקודה הזאת שנכתבה על נייר עב בולט חתימה באותיות עברית: „חותם העודה דכל גובערניע מאהליב" ואצל החתימה חתום סופר העדה. ובסופה — חתימת ידם של הרוזנים והקצינים. —

* * *

בשנת 1835 היתה את לבב הממשלה למשוך את היהודים לעבודת האדמה ותתן להם חפש מתשלומי מכס וחפש מעבודת הצבא על משך 25 שנים. ובשנת 1839 נתנה להם חפש מעבודת הצבא על משך המשים שנה אם יקבלו קרקע לעבדה ולשמרה על משך הזה. — סכום רב עמד אז על הקרקע, אך בראש המושבות האלה עמדו אז אנשים כאלה אשר לא בעצה ותבונה כלכלו את הענין החדש והקשה הזה, בלתי אם באגרוף שוטר! לא נתנו להם די צרכיהם ולא עזרו להם בשעת דחקם, כאשר כבר הראו זאת לדעת סופרים רבים, — ולכן נשמטו רבים ממושבותיהם, אבל בכל זאת יחשבו גם עד היום בפלך מאהליב 77 מושבות ליהודים עם אדמה סך 8413 דעסאטין וסכום הגברים והנשים הנחשבים במדרגת עובדי האדמה עולה עד 5980 נפש. מהם עוסקים בעבודת האדמה בפועל 2200 נפש וסך 1800 נפש עזבו נחלתם אשר לא נתנה להם יבולה וימסרו אותם לאחיהם היהודים ולשכניהם הנוצרים, ויתרם עוסקים במסחר עם עבודת האדמה. — לבד המושבות האלה החזיקו היהודים עד שנת 1881 נחלאות בחכירה מאדוניהם בסכום 286 נחלאות בכל הפלך. — עד אשר יצא החק בשנת 1864 אשר אסר על היהודים לקנות קרקעות בפלך מאהליב קנו להם היהודים בכל הפלך שבע נחלאות, אשר שטח אדמתם עלה עד 2220 דעסאטין ועד 1882 היו ליהודים שבע עשרה נחלאות על שם אחרים ואשר שטח אדמתן עולה עד $17222 \frac{1}{2}$ דעסאטין.

המספרים האלה יראונו לדעת, כי לא כצעקתה הבאה על היהודים על עזבם עבודת האדמה ועל בחרם במסחר — כן הוא! לולא מכשולים ומונעים מן החוץ העומדים לשטן להם, כי אז כבר נתנו מעט מעט כספם ועמלם באדמה, ואף כי גם אז לא חדלו צעקות שונאינו ומנדינו, אשר בודאי היו מוצאים בנו עונות ופשעים אחרים, אבל אולי לא היה מצבנו אז ברע כאשר הוא עתה, בעת אשר אחינו יושבים צפופים ודחוקים בהעירות ואיש את בשר רעהו יאכל ולא ישבע, אולם במצבנו עתה אין לנו אלא ד' אמות של המסחר ובפנה הזאת נראה המספרים האלה:

בשנת 1881 היו בפלך מאהליב ששים בתי־מסחר אנגרא לייי"ש וסך 57 מאתם ליהודים. מן סכום 1378 בתי מרזח לממכר היי"ש היו בידי היהודים 1231. מן 75 בתי שרפת היי"ש — היו 51 בידי אדוניהם; 18 מהם בחכירה ליהודים, 6 — לנוצרים. בתי הרחים, לבד מעוטא דלא מנכר, כלם בידי היהודים. מן 60 בתי בי דואר — 48 מהם בידי היהודים, לבד בעלי העגלות שהמה כלם יהודים.

החנויות לממכר סחורות שונות כלם בידי היהודים גם הנשים לא ישבו בבתיהן על האח, בלתי אם בחנויות עוזרות על יד בעליהן וגם מנהיגות בעצמן. ואם רק נעבור בשוק תאחזנו שער בראותנו את הנשים העניות אשר בביתן הכינו תבשיל רחצו וכבסו ואחרי כן תצאנה לפעלן מהבקר עד הערב. המסחר הוא בשפל המדרגה, אשר על כן, ע"פ הרוב, תעבוד האשה גם עבודת הבית בחנות, תתפור השוור גם בימי החרף בשעה שהקור חזק... ואלו המה המאֻשרים, אשר עליהן יראו לנו באצבע שונאינו ומנדינו, כי „המסחר" כלו בידי היהודים הוא...

נפחים, נגרים, העושים תנורות — רבם יהודים; אופים, חייטים, סנדלרים, תופרי כובעות, כורכי ספרים — כלם יהודים.

על פי המספר בשנת 1881 היו בפלך מאָהליב 151169 יהודים אנשים ונשים לבד היהודים העובדים את האדמה. מהסכום הזה בחעירות הגדולות 54451; בהעירות הקטנות 67499, בהכפרים — 29219 איש.

זלמן דוד לעוואנטין

מאהליב ע"נ דניעפר בחדש אדר שני תרמ"ו

בְּחַג הַסֻּכּוֹת

מֻעֲלֵי הַלּוּלָב תְּבַקְשֵׁנִי:
עֲשׂוֹת לְךָ מַעֲשֵׂה צַעֲצוּעִים;
לְמַלֵּא בְּקַשָׁתְךָ הִנְנִי —
וּתְהִי לְךָ, בְּנִי, לְשַׁעֲשׁוּעִים.

מִכַּפַּת הַתָּמָר הַיְרוֹקָּה
אֶעֱשֶׂה לְךָ טַבָּעוֹת — טַבָּעוֹת...:
וּמֵהֶן — שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה,
לָתֵת עַל צַוָּאר לְהִתְנָאוֹת:

לַעֲלֵי הַלּוּלָב מֵאֶרֶץ הַצְּבִי
כִּי תַבִּיט — תַּעֲלֶה עַל לִבְּךָ, בְּנִי:
אֵיךְ חָיָה לְפָנִים עַמֵּנוּ...

וְהַשַּׁלְשֶׁלֶת הָאֲרֻכָּה הַזֹּאת
תָּמִיד תִּהְיֶה לְךָ לְאוֹת:
מֶה עַתָּה בַּתֵּבֵל חֶלְקֵנוּ...

א. ל. מינץ

מאסקווא, בירח ניסן התרמ"ו. *)

*) השיר הזה חובר בשפת המדינה מאת ה' גליקקמאנן ובא ב„הוואסחאר" 1885.

משא רומא

אשר נשא הבלשן הגדול והחוקר המהולל בספרות עם ועם דר. א. ברלינער לפני סגל החבורה לדברי ימי היהודים וספרותם בפראנקפורט על נהר מיין.

מאת

משה יחזקאל גוטפּארב

אי-שגגת האפיפיור, האב הקדוש שברומא, המגדל הנבנה לתלפיות, אשר אשיותיו על ארץ נוסדו וראשו הגיע השמימה; הבנין הגדול אשר רבת עמלו בוניו, בו עד כי נשלמה מלאכתו ביום שמונה עשר לירח יולי שנת 1870; המקדש הזה אשר בנוהו כמו רמים נפל נפל רגע פעם אחת לקול רעם כלי-התותח של חיל צבא איטאליא אשר באו בשערי עיר רומא, בשער פיא (Porta Pia) בשעה 11 לפני עת הצהרים ביום העשרים לירח סעפטעמבער בשנה ההיא. המלך וויקטור עמנואל הושיט את ידו הגדולה והחזקה על רום תפארת הבנין הגדול והנשא הזה ויז לארץ נצח ממשלת האב הקדוש בתבל ארצה; המגדל הזה אשר עליו השתוממו רבים נהרס עד היסוד בו ויפול למשואות נצח, ותחת עיי מפלתו נקברו גם כל החקים המעיקים והמשפטים הרוצצים אשר העיקו ואשר רוצצו את עם בני ישראל ימים רבים ואשר מרכז כלם היה — הגעטטאָ — רחוב-היהודים!

רחוב-היהודים! זאת היא מפלצת השחת אשר העמיקה הרחיבה כשאול את פצעי היהודים האמללים, והגעטטאָ אשר ברומא הוא הוא אשר ממנו יצאה הרעה לכל עם ישראל כמעט בכל מקומות מושבותיהם. — אך הנה בא היום שקוינוהו, זה הוא יום העשרים לירח סעפטעמבער 1870 החרות בצפורן שמיר על לוח לבות היהודים ברומא כיום צאת אבותיהם מארץ מצרים מעבדות לחירות, ואשר זכרונו קדוש יהיה לכל אשר בשם ישראל יכונה כל ימי השמים על הארץ. — הברק הנורא אשר יצא מפיות כלי-התותח האיטאלקים האיר את חשכת האפלה אשר פרשה מטות כנפיה השחורים והאיומים על יהודי רומא אשר היו סגורים ומסוגרים בחלק העיר הנקרא על שמם (sic!) בליל ארוך של שלש מאות וחמש עשרה שנה (1555 — 1870); בריחי הברזל אשר שמו אסירים על ידי יהודי רומא, על חייהם הרוחנים

והגשמים גָּדְעוּ, שערי בית-האסור נפתחו לפני הנענים והרצוצים, ענויי גו ונפש, אשר כסו עליהם בצלמות מאות בשנים, וכקול השופר בשנת היובל נשמע קול התרועה: „וקראתם דרור בארץ לכל יושביה!"

הימים האחרונים של הגהעטטאָ הרומי דבוקים ואחווים עם אבדן ממשלת הארץ של האפיפיור כסבה עם הפעולה; שבר מטה נוגש והנגשים חדלו; צלמי בלהות של הגעטטאָ, אשר הפילו חתיתם על העם היושב בו, חלפו עברו, אם גם לא כלו עוד כל אותות ההרס והחרבן אשר הסבו להם חיי בית-האסור הזה — כי לא ינכרו אותותם בפעולותיהם ותוצאותיהם, המתמידות עוד בלב האומה.

חמש עשרה שנה עברו מיום בו נשא וויקטור עמנואל מלך איטאליא את נס החפש ודגל החירות על מרומי רומא, ואת העיר העתיקה, אשר עטרת תפארת השיבה חופפת עליה הרבה מאות בשנים ואשר גם כסו עליה בעבטיט מסורת קדומים, החלה לצעוד בצעדי ענק גם על דרך החיים לרוח הזמן הנוכחי, ותהי גם עיר התבל, כאשר היתה עד כה אך עיר העתיקה; אך כתם אחד עוד נראה בתוכה, כתם נורא, נתעב ומגאל אשר הזכיר עוד לפעמים את עמי איטאליא את העול הנעשה בתוכם, והכתם הזה אשר הכה בחרפה לחייהם הוא — הגעטטאָ המקומי, (ראם לאקאלע געטטאָ), כי אם הפשים היו יהודי רומא לנפשם, ובידם לגור באשר יגורו, אך זכר ענים ומרודם עוד לא נמח, והרחוב אשר סגרה עליהם את דרך החיים טרם נהרסה, וירא עם איטאליא את חרפתו ויתאושש, ובראשית השנה העברה נִתַּן צַו להכחיד את הכתם הנתעב הזה מחוצות רומא לבל ינכרו עוד אותותיו, והגעטטאָ נהרס עד היסוד בו והיה כלא היה.

הימים האחרונים ההם של הגעטטאָ אשר ברומא, כימי 1870 כימי 1885, הנני להעביר על פניכם, אך אדמה כי לא למותר יהיה לנו לשום את לבנו כמעט קט ראשונה לדברי ימי הגעטטאָ הרומי מראשית הוסדו עד אחרית הריסותו.

* *
*

השם „געטטאָ" אשר לא באו עוד עד תכליתו האמתית וגם יהודי איטאליא לא יכלו עוד לבררו כדת, ואשר על כן דמו כי המלה „גיטו" אשר תמצא גם בספרים כתובים עברית תשוה להמלה „גט" ופירושה „ספר כריתות", המלה „געטטאָ" הזאת כבירה היה לימים גם מהגעטטאָ בעצמו, וזכרה בא ראשונה בעיר וווענעדיג בשנת 1516, כי כן נקרא אז חלק

העיר אשר ישבו בו היהודים, יען כי היה נשקף על פני ככר העיר אשר שמה היה בית-מלאכה ליציקת כלי-התותח (קאַנאָנענגיעססעריייא) „געטטאָ" (getto) בשפת איטאליא, ומשם יצא השם הזה ויהי לשם עצם כללי ויִקְראו בו כל המקומות המגבלים למושב היהודים בערים אחרות, וכאשר כן הוא הדבר במלת „קאַטאַקאָמבען" אשר למערות הקברים מתחת לאדמת עיר רומא אשר השאילו את השם הזה מן הקבר הראשון אשר חפרוהו על יד קאַטאַקאָמבאם).

האפיפיור פאויל IV הנקרא קאראפפא, איש נעאפאל, היה הראשון אשר ענד לראשו את זר התהלה לאסור על יהודי רומא לשבת בכל העיר, ולהגביל את ישיבתם אך בחלק אחד ממנה; הוא הוא אשר עוד בהיותו נמנה את הקארדינאלים הצליח לו להחזיר את עטרת האינקוויזיציאָן ליושנה, והוא הוא אשר כיהודים כנוצרים שמחו על מותו ביום שמונה עשר לירח אויגוסט 1559 ויקללו אותו קללות נמרצות. הנוצרים הרסו את מצבתו ויסחבוה בחוצות רומא עד הקאפיטאל מקום שם החליטו לפוצצה לרסיסים, „יען כי הרבה האפיפיור להשיא להעיר ולהבל כלה".

היהודים קראו לו „המן" בגימטריא 95, המספר המתאים עם המספר היוצא מן „טיאטינו", כאשר כן נקרא האפיפיור הזה „המהעאטיני" על שם העיר טהעאטא (Theata) אשר ישב בה בתור הגמון (בישאף).

מן העת ההיא שמורה אתנו רשימה בכתב-יד כדברים האלה: „לזכרון שמחת עולם נרשום בזה, כי בבקר יום העשרים לירח אויגוסט 5319 באה אלינו פה מאדענא השמיעה ממית האפיפיור טיאטינו הנקרא בשמו פאויל, אשר ערבב את האדמה ברשעתו, הפיל חתיתו על כל הארץ, חלש על גוים, המה ממלכות, הצית אש המלחמה ויאזר זיקות המדון ויבא רעה גדולה על ארץ איטאליא, ביותר לאחינו היהודים. הוא הוא אשר נתן מהלכים למצנפות היהודים, אסר אִסר על סחר הכסף וירבה להביא עלינו צרות רבות ורעות אשר לא באונו כמוהן מימי חרבן הבית השני. את רכושנו בזז לו ואותנו לקח בשביה. האלהים יקים לנו אפיפיור חדש אשר לבו יהיה טוב לישראל וירפא את פצעינו".

אך ארבע שנים וארבעה ירחים משל האפיפיור הזה העריץ בעריצים, וכל הרעה אשר המיט על יהודי רומא בפרט הלא נכללת היא וכתובה בדברי ימי שלש מאות והמש עשרה שנות עוני ויגון, שואה ומשואה של חיי הגעטטאָ אשר מידו בא ואשר הוא הטביע את חותמו לכל העת הרעה ההיא. האפיפיור הזה לקח מהיהודים את בתיהם אשר היו להם בכל העיר בית-

האורחים ויגבול להם מקום מיוחד לשבת על שפת נהר טיבער הימני, והוא החלק הצר בכל העיר, אשר אווירו המשחת העלה צחנה ובאשה ויולד חליים רעים ונאמנים. הרעות הרבות והענויים הקשים אשר היו קשורים ואחוזים בההבדל הזה אשר נבדלו מכל אורחי העיר נלמד לדעת — אם אך המעט מהם — במרוצת דברינו, אך דבר אחד הנני לספר באזניכם, אשר כחוט השני יעבור דרך העת הרעה ההיא מראשית ימי הגעטטאָ ועד אחרית ימיו, והדבר הזה הוא — משפט שבירות-הבתים (מיעטהסרעכט) של היהודים. אחר כי נאנסו היהודים לפי פקודת האפיפיור מן 12 יולי 1555 להבדל מיתר אורחי העיר ולהסגר בחלק מיוחד אשר היה מוקף חומה ושעריו סוגרו לעת ערב אין יוצא ואין בא, היו היהודים נתונים בידי ארוני הבתים של החלק ההוא לעשות בהם כרצונם, ואלה האחרונים ידעו את אשר לפניהם ולא התמהמהו להעלות את שכר הבתים למעלה ראש עד כי לא יכלו היהודים לשכור להם מעון צר לשבת, עד כי האפיפיורים אשר עלו על כסא פעטער אחר פאויל הרביעי ראו חובה לנפשם לשום גבול וקצב לשכר הבתים ולשום בזה מתג ורסן באף ארוני הבתים, אשר לא אמרו הון, כאשר כן עשה פיוס IV ביום 27 פֿעברואר 1567, ויקצבו שכר הבתים אשר על היהודים לשלם ואשר לא יוזיד כל איש לבקש יותר, וגם צוה על ארוני הבתים לבלי לגרש את היהודי הגר אתו כל עוד אשר ישלם את שכר מעונו בעתו, ואך אם נחוץ יהיה לחזק את ברק הבית, אז יוכל ארוני הבית לבקש מהיהודי הגר בביתו המשה למאה ממכסת הכסף אשר ישלם בעד מעונו. החוקים הפרטים הנוגעים בדבר נקבעו גם המה. ובמרוצת העת נהיה לחק ומשפט אשר היהודים קראו לו „חזקה". השם הזה קבלו גם הנוצרים ובתי המשפט הרומאים בשם „Jus Gazaga" (משפט החזקה), והוא, כי שכר הבית אשר נקצב פעם אחת היה ירושת עולם להאיש אשר גר בבית איש אחר, ובידו היה למכור את משפטו זה לאחר, להחליפו ולהמירו, לתתו בתור מהר לבתו, להנחילו לבניו אחריו ולתתו גם בערבון, כי המשפט הזה — משפט-החזקה — היה לפי הקי הארץ הנכתב והנחתם בטבעת האפיפיור. — פעמים רבות היה החק הזה מקור נאמן לדברים טובים ומועילים, כאשר כן צוה האפיפיור אינאצענץ XII ביום 30 אפריל 1698 להעלות את שכר הבתים בשנים עשר למאה ולתת את הכסף הזה לקופת עדת היהודים. האפיפיור הזה הוא הוא אשר בראותו את מצב עם יהודי רומא כי נורא הוא מאד, לרגלי החקים המעיקים אשר סגרו עליהם את דרך המסחר וסתמו להם כל מוצא לכסף עד כי דלו ורשו מאד, צוה להלוות להם מאת אלף שקודי (הוא שקל איטאַלקי אשר מחירו שונה) ברבית מצומצמת (מאָססיג). — דברים טובים ומעשי חסד כאלה אינם בודרים במועדם, ובצדק נוכל לאמר כי מימי קלעמענס VIII, והוא כמעט מראשית שנת המאה השבע עשרה עד שנת 1870, יפרדו דברי ימי יהודי רומא והיו לשני ראשים, אשר האחד מהם מלא גזרות קשות וחקים מעיקים אשר נתנו והופרו והוזרו ונתנו, והמה החקים אשר דבר להם עם הגעטטאָ, עבדים ושפחות נוצרים, איסור נחלאות ואחוזות; והראש השני אוצר בתוכו אספת חקים פרטים, מהם טובים מעט, מהם רעים, משפטים ישרים ומשפטים רוצצים, אם גם לא בשבט ברזל, אשר נתנו והוציאו האפיפיורים, ואשר דבר להם עם הנהגת הממשלה.

בימי האפיפיור פיוס IX שמשו שני ההפכים האלה בערבוביא. בבוא אליו מלאכות סגל חבורה מעדת היהודים ברומא לברכהו בעלותו על כסא פעטרוס הבטה הבטיח להם להטות אליהם חסדו, ולאות כי אמנם לבו טוב על היהודים נתן צָו, כי יִמָנו עניי יהודי רומא גם הם במספר העניים אשר ישפיע עליהם מטובו, נתן גם את לבו להכתיר את הרעות האחוזות בעקב הגעטטאָ, עד כי יכלו הנכבדים בעדת היהודים לגור בכל חלקי העיר באין מוחה בידם, וביום תתו תחנה (Amnestie) לכל בני העיר, זכר גם את היהודים, ולבד הלחם הרב אשר צוה לתת להם עוד נתן צָו להעניקם גם שלש מאות שקודי. וגם היהודים ידעו להוקיר את האפיפיור החדש הזה ויתנו כבוד לשמו ויקחו חלק גם הם בהתלהבות השמחה אשר שמח כל העם לקראת האפיפיור רב חסד הזה.

Dr. Mose Finzi הוציא לאור שיר-תהלה ובו כתובים כדברים האלה: Dolce in punir, in perdonar un dio, questa é la vera imagine di Pio. „רך במוסרו, אלוה בסליחתו, וזאת היא תמונת פיוס הנאמנה". עדת היהודים ברומא הגישה לו ספר-זכרון (Album) רב הפאר ובו שיר נחמד בשפה עברית, רומית ואיטאלקית ועליו כתוב כדברים האלה:

„אל פיאו הנעלה האפיפיור הנשא והנעלה, הנגיד תם הישר הראוי לגדולה, החכם החסיד במעלה, כלו יושר, ווכות פניו הדר מלכות; קהלת ישרון יושבת ברומא הבירה, בכניעות גדולה ובמורא, עובדר בשמחה ומגשת מנחה.

עוד בשנה ההיא — אחרית שנת 1846 — נראה לעין כל עני עם בני ישראל יושבי הגעטטאָ ברומא בשבט עברתו! בימים ההם עלה נהר הטיבער על גדותיו וישטוף בזרם מימיו הרבים והעצומים אר הגעטטאָ ויכס על הבתים אשר ישבו בהם היהודים

עד הקומה הראשונה, ואת האמללים הצילו בסירות רוגה מרדת שחת. אז ראה האפיפיור את האסון הנורא והאיום הזה ויתן בחסדו הרשיון להיהודים לצאת ממקום אסורם (אשר שעריו שערי הברזל נסגרו מדי יום ביומו לעת ערב) ולשבת ביתר חלקי העיר כל עוד לא ישובו המים ויחסרו והבתים יהיו עוד רטובים מן המים הזידונים.

עוד הרבה האפיפיור לעשות חסד עם היהודים, כי בירח פעברואר 1847 הסיר את הנמוס אשר העטה חרפה וכלמת עולם על יהודי רומא, כי חק היה להיהודים מימים ימימה לבוא עד הקאפיטאל ביום הראשון של חג-המסכה (קארנעיוואלל) להנוצרים ולהציג בכריעת ברכים מס שמונה מאות שקודי לרגלי זקני יועצי העיר ולבקש מהם לתתם שבת בהגעטטאָ גם בימים הבאים. אז ישיב להם זקן היועצים (סענאטאָר) דבר לא בפיו כי אם בכף רגלו, כי ידרוך עליהם בכף רגל גאוה, ואת חק החרפה הזאת — לא את המס — צוה האפיפיור להסיר מעל היהודים הנכלמים. אך עוד גדולה מזו התעתדה לבוא! הימים ימי ירח מאָרץ שנת 1848; דעת הקהל התעוררה מתרדמתה, רוח חדש בא בקרב העם תחת רוח העועים אשר מסכו עליהם שנים רבות; אנשים ישרים הגידו בפומבי, כי רע בעיניהם העול הנעשה ליהודי רומא; אחד האצילים ואזעליא (Marchese Massimo Taperelli d' Azeglio) שמו הוציא אז לאור מחברת יקרה, אשר בדברים חוצבים להבות אש הוכיח בה לעין כל את צדקת היהודים בבקשם להיטיב מצבם, והכהן הצרפתי (Abbé) (אמבראמסלי) הרהיב עוז בנפשו לשאת מדברותיו „על הסבלנות" בבית התפלה הגדול „Santa Maria di Trostevere" הנשען על רחוב היהודים הישנה, ודבריו עשו רושם גדול על שומעיהם עד כי רבים מהם שכחו את קדושת המקום ויקומו ממקומם ויגלו את הפצם להרוס את חומת הגעטטאָ ולתוץ את אבניו.

גלוי־דעת־הקהל הזה לא עבר על האפיפיור בלי כל רושם ועל פי הצעת שר־השוטרים אשר לו, העורך־דין גאלעטטי, הקים פיוס IX את הפקודה הנפלאה והפתאומית לגדע את בריחי הברזל ולהרוס את חומת הגעטטאָ, ובליל התקדש חג המצות, עת חגגו עדת היהודים את ליל השמורים, בשנת 1848 בירח אפריל בשבעה עשר בו, בשעה התשיעית בלילה, נשמע קול הפטיש הראשון אשר הכה בכח על חומת הגעטטאָ, ומי יתאר את ששון היהודים אז ועליצותם בהודעם מהחסד הגדול הנעשה להם — כי את דבר הפקודה הסתירו מהם? מי ימלל את שמחת לבב בהִשָׂנות לעיניהם מעשה „יציאת מצרים"! כי כאבותיהם לפנים יצאו גם הם בעת ההיא מעבדות לחירות, ובלב מלא רגשי גיל קראו אז יהודי רומא את „ההלל", ויודו לה' הסדו ויספרו מעשיו ברנה; מקרב ולב עָמוק מלא רחשי תודה קראו בקול עז: „הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו!" ובעינים זולגות· דמעות שמחה וגיל קראו: „מן המצר קראתי יה, ענני במרחב-יה!" — אמנם כן, למן היום אשר בו יצאו אבותינו ממצרים לא חגגו עוד בני ישראל את חג המצות כאשר חגגו אותו יהודי רומא בשנת 1848, ועד היום הזה יזכרו להאפיפיור פיוס התשיעי, את חסדו זה, אם כי לא ארכו הימים וכל התקות הנעימות אשר העירו בלבם שנות 1847-48 חלפו כצל, גזו חיש ויעופו.

פיוס התשיעי שב מגאַעלאַ (Gaela) ואתו יחד שבו כל החקים המעיקים אשר העיקו על היהודים מאות בשנים וימשכו עוד עשרים ושתים שנה, עד העת אשר למרות קול הקריאה הגדולה מאי־שגנת האפיפיור, אשר השמיעו כהניו, נשמע גם ליהודי רומא קול משק כנפי העת החדשה אשר חשה לרוחתם לישועתם!

כאשר נוכל לבאר את הכתוב בספר תורת משה: „ויָמת מלך מצרים אשר העביד את בני ישראל בפרך בעבודה אשר הכבידה את אכפה עליהם ולא נתנה אותם להוציא את כל רוחם, ויאנחו הפעם וימצאו און בלבם להתלונן על רוע מצבם, ויזעקו הפעם על דבר ענים הנורא", כן נוכל לאמר גם מהיהודים האמללים אשר בהגעטטאָ הרומי: המקרים המדינים הגדולים של שנת 1870 נתנו לראות גם באיטאליא קרני אור שחר של העת החדשה, אשר שלח את קוי זהרו גם אל מחשכי נאות היהודים, עד כי הרהיבו עז בנפשם להאנח בשברון מתנים ולהתאונן מר באזני האפיפיור על ענים ומרודם בספר-זכרון (דענקשריפֿט) אשר כתבו אז יהודי רומא בירח יולי שנת 1870. הספר הזה תתום היה עד כה ולא נגלה עוד בקהל, והיום הננו לקרוא אותו באזניכם, אדונים נכבדים, בהעתקה נאמנה כפי אשר אך תהי לאל ידי.

האמנם ידעתי כי לא רב הוא הענג אשר תמצאו בספר־הזכרון הזה ודבריו לא יעדנו בדשן נפשכם, כי המה הד קול זעקת שבר, הד קול אנחה ממושכה המתפרצת מעמקי לב נשבר ונדכה אשר בצרתה לו ישוַע; הד קול נפש נענה הוא אשר למשופטה התחנן להסיר על סבלה כמעט קט ולהלצה מן המצר; אך הלא לא המנעו לנוד להאמללים האלה, אשר נפשם ברעה התמוגג; הלא תאנחו גם אתם בשברון מתנים לְעֱנוּת קהלה נכבדה כקהלת יהודי רומא הכבירה לימים מכל קהלות היהודים בארצות פזוריהם, ואף גם זאת כי גם תבאו על שכרכם בהוכח לדעת לאחרונה מפעלות

אל נורא עלילה על בני אדם, ועין בעין תראו כי יש אלהים מושלים בדברי הימים, ותקות עניים לא תאבד לעד, ומבין מצרי שאול ובלהות שחת ומוקשי מות יוציא את הנפש הנענה לאור באור החיים, חיי חפש ודרור, ושפתיכם תבענה תהלה לגולל חשך מפני אור, ובחררת קדש תקראו: ברוך משנה עתים! —

* * *

ועתה שמעו את דברי הספר יקר הערך אשר כתבה עדת יהודי רומא בירח יולי 1870 אל האפיפיור, והקשיבו לקול זעקתו:

אב קדוש!

זקני וצירי קהלת ישראל ברומא, עבדים נאמנים להוד קדושתך, נופלים לפני כסא קדשך ומביאים את רחשי התודה של אחיהם בני אמונתם, על ידי חסדיך הרבים והנעלים אשר הרבית, אב קדוש, לעשות עמהם חיתה ורבתה העדה הזאת: תקוה נעימה תחוקה והעודדה, יען חפצך הנעלה ירשה לה לגשת בשמה אל הוד קדושתך בתחנה. במלאם חובתם לנפשם ירהבו המשתחוים בענוה רתת להאר לפני קדושת חכמתך ורחמיך את המצב הרע של בני אמונתם. מי יתן ויעלה רצון מלפניך, אב קדוש, להשקיף ממרום כסאך בחסד על האנשים, אשר אם כי יהודים המה, הלא על עמך יחשבו החוסים בצלך.

הוד קדושתך נתן להם הרשיון לקחת להם בתי־מושב ובתי מסחר מחוץ לגדר מושבם מלפנים. לאט לאט הרגישו כי על הרוב לא הביא אתו הרשיון הזה את פעולות החסד ותוצאותיו אשר בלי תפונה חשבה להשיג בזה עצת הוד קדושתך; כי כן לאשר צרות הנה מאד הרחובות אשר הורשו היהודים לשבת בהן, וכן לאשר רב הוא מאד העם היושב במקומות ההם (אשר בלעדי זאת נמעטו המקומות לבתי מושב ונצערו שם מאד לרוב הארמונים ובתי החסד, כן לעניני האמונה וכן למעשה הצדקה, אשר ימצאו שמה, עד כי נשארו עוד הרבה משפחות ברחובות הישנות, אם כי צרות הנה מאד מהכיל את כל האנשים היושבים שם ואשר ירבו מיום ליום), כל הדברים האלה ביחד הפרו כל עצה ותחבולה להתפשט, וזאת היא הסבה כי דחוקים המה עוד המעונות מאד, והתנגשות התושבים עם כל התוצאות הרעות האחוזות בעקב הדברים האלה עודן קיימות כלפני עשרים ושתים שנה.

הפעולות הרעות ההן תֵּרָאינה ביותר ברחוב אצצימעללע וברחובות האחרות הנקובות בשמן קאטאלאנא ופיומארא. הרחובות ההן הנושבות מהעניים בעם, אשר רובם המה מאספי בלויי סחבות ומוכרי כפות־נעלי־עור (זאָהלען), הרחובות ההן מסודרות וערוכות בדרך המזיק מאד לבריאות, יען כי כהעם היושב בהן כהבתים דוחקים איש את רעהו ומתנגשים זה בזה.

ברחובות אצצימעללע וקאטאלאנא האויר והאור מעטים המה מאד, אך לעתים רחוקות תחדור להן קרן אור שמש, ובכל אלה אנוסים הם יושביהם כברחוב פיומארא לגור בחדרים צרים אשר בדיוטא התחתונה (ערדגעשאָסס) ואשר המה גם חנויותיהם. עוד רע מזה יפעל הענין ההוא על האנשים היושבים ברחוב פיומארא, היושבת מאד בעמק, ובעלות נהר הטיבער על גדותיו יביא לה רעה רבה, ומימיו הרבים אשר ירטיבו אדמת הרחוב ההוא זמן רב המה המקור למחלות איומות, אשר לפעמים עצומים הם חלליהם.

לא מעטה מזה היא הרעה אשר יביא להיהודים האסר האוסר עליהם לעשות להם חנויות מחוץ לגדר מושבם, אם נשימה את לבנו אליו מנקודה אחרת. אם יחפצו היהודים ההם להרחיב את חוג פעולתם גם על יתר ענפי החיים אשר מחוץ למסחר הבגדים, או יפגשו לפעמים על דרכם מעצורים אשר לא יוכלו להתגבר עליהם. האמנם יביטו חליפות על הרבה מענפי המסחר, חרשת המעשה והמדעים; אולם מצבם הרע אשר הובאו בו בחוקת היד, לא יתן לכל תקוה נעימה לשעשע את נפשם, אם ישימו את פניהם לדרך אחר מדרכי החיים. ענפי מעשי החרשת הנחשבים למעשה הארג (Textil-Industrie) היו לפנים אך בידי היהודים, אשר על פיהם נעשו כל עניני המסחר במקצוע זה בעיר הבירה הזאת, מבלי להזכיר עוד מפלגת תופרי־הבגדים לשם מסחר; וזה עשרות בשנים אשר קמו סוחרי־חוץ וסוחרי העיר להתחרות אתם, כן במכר־לאחדים (en détaile) וכן במכר־בהמון (en gros), ואלה האחרונים יקרעו מהם חלק גדול ממחיתם, כי אוצרות מרכלתם המרהיבים עין הרואים בהפאר וההדר אשר ישיתו עליהם מחוץ, ימצאו ברחובות המרכז של העיר, אשר העשירים בעם נחתים שם, תחת אשר סחר היהודים נגבל אך למקום אחד ברחובות צרות, אשר אך זעיר שם וזעיר שם תעבור בהן רגל איש. לסבה הזאת אבדו רבים מהם את כל הונם ורכושם ובתי מסחרם נהרסו עד היסוד בם; אחרים יחזיקו עוד מעמד אך בעמל רב וברגזה, מפחד הימים הבאים; עוד אחרים, והמה העשירים שבעדה, אשר אבדו כבר אם מעט ואם הרבה במסחרם, ראו את האסון הנשקף אליהם במסחרם בעתיד, ראו כי עשוקים המה משפט האחוזה (רעכט דעס גרונדבעזיטצעס)

אשר ערב להם בעד הונם ורכושם, וישאו את רגליהם וילכו להם לארצות אחרות בעזבם לאנחות אנשים רבים אשר מהם היה לחמם נתן וגם היו לעם משען עז ביום צרה, ואשר מיום ליום יגדל ענים ומרודם.

בלי תפונה לא נכחד מחכמתך הרבה, אב קרוש, כי במקום שם כה יתנגשו העניים בפעולותיהם הלא־נעימות כבד הוא מאד להחזיק את בתי החסד לישראל, אשר על הרוב יוכלו לעמוד אך בעזר נדבות אנשים פרטים, כאשר עיני הוד קרושתך רואות בהשקפה הכללית הסגורה בזה. כי מצד האחד יחסרו, כאמור למעלה, נדבות העשירים אשר יצאו מזה ואשר באהבה רבה דאגו לטובת הבתים ההם לסעדם ולהמכם ולנהלם בעצתם וגם להיטיב מצבם, ולא נשארו להם אפוא כי אם הכנסות קטנות בלתי־מפרשות (אונבעשטיממט) לעמת ההוצאות הרבות והגדולות אשר לא יוכלו לעבור עליהן מבלי שים אליהן לב; — מצד השני רוע מצבם של האנשים אשר בידם דרכי הבתים ההם לפקח עליהם ולדאוג לכל מחסוריהם, רוע מצבם זה לא יתנם לשום את לבם בלי חשך למחסורי בתי החסד ההם, אשר כאשר ירבה ענים של בני העדה בימים האחרונים כן ירבו ויגדלו גם המחסורים. להסיר את מר המצב הזה יחסרון להעדה הזאת סדרים נכונים אשר לא יתביאי המטרה, יען הדרך אשר יתוה החק וחסרון האמצעים ישימו מעצורים ומעקשים על דרך העדה.

האמנם הקימה העדה בית־ספר למתחילים לאמונה ודעת, אולם ענויי כפן יעזבו בני העניים את בית־הספר בעודם רכים וצעירים לימים למצוא להם פת לחם לאכול ולהשקיט את רעבונם, כי אבותיהם לא יוכלו להביא לחמם לפי הטף — ולכסות את מערומיהם בבגד עדים אשר גם זאת אזלת יד הוריהם לתת להם: פעמים הוא רוכל, פעמים מאסף בלויי סחבות ובלויי מלחים, סוחר בעצי גפרית, נער משרת, קונה כפות נעלים בלים, שואב־מים ונושא־סבל, אך עבודה אחרת לא ידע לעולם — וזאת היא מחיתו לרוחו ולנפשו, ואלה המה המחיה והכלכלה לכהיתיו הרוחנים והמוסריים! — לא לו להראות לעין כל את עור כפו הנקשה מרוב עבודה; לא לו להתגאות בנטפי זעת אפו אשר תאכילהו לחם! מצוקותיו הרבים הטביעו את אות הקיקלון במצחו, ועזוב לעניו ויגונו מבלי כל עוזר ותומך, עשוק כל האמצעים להתגבר עליהם ולהכניעם, נכון תמיד לצלע, יכנע הוא תחת שבט עניו, ולאט לאט ישוה להשבט המכה אותו, הוא — עָניו ואסונו, והיה הוא ועָניו אחד. במצבו זה חללה לו גם לקוות הרוחה, במקום שם ימצאוה אחרים בעבודת הארץ והממשלה; על פי כח המתעורר בקרבו ירגיש כי עשוק הנהו מכל חמדת החיים, וביאושו הנורא יאבד את אמונתו בכבוד האדם, בכבוד עצמו וגם יאבד דרך. גם כבוד חיי המשפחה יקל מאד ויאבד את ערכו; כי שם בחדר צר ואפל, אשר יושביו נכונים לכל איד ופגע של העוני המר, ישתרע אך מצע אחד ועליו שכבים סרוחים — מבלי שים עוד לב להאויר המשחת אשר ימלא את חלל המקום הצר הזה — האב עם אשתו וילדיו הרבים באין הבדל המין ולא יתבוששו.

האמנם יודעים המה המפקחים על עניני העדה את ההרום במדות המוסר והחליים הרעים הבאים לרגלי תוצאות נוראות כאלו, אולם איככה יוכלו לקדם את פני הרעה במקום שם ירבו העניים למאות הרבה, וכלם ישאו ויסבלו עד כי קשה כח הסבל? ובכל זאת, בקראך אב קרוש, גם לערת היהודים לבוא ולחסות החת צל כנפי חסדיך ולקחת חלק בנדבות הממשלה, לא נתנו לה הממונים על מעשה הצדקה הזאת כי אם שלש מאות שקודי, בעוד אשר מספר העניים הידועים והנכתבים בספר עולה לאלפים נפש אדם. ואלה האנשים אשר מצבם לא טוב ולא רע, אלה הבינונים, כלו כחם במלחמתם עם המעצורים העומדים להם תמיד לשטנה על דרך החיים בתור אזרחים; עיפים הם מעקת המס הכללי והפרטי, המה: המס אשר ישלמו כל אזרחי העיר, והמס אשר הדרוש מהם עדת אמונתם. כן נטל עליהם לשלם מס מדי שנה בשנה מכסת כסף לשני בתי חסד אשר להנוצרים הקתולים. לבית הנקרא „Casa pia der eatechumen„ ולבית הנוזרים (das Kloster der canvertiten) שהמירו את דתם, שני בתים אשר מטרתם להביא את היהודים במסרה דת נצרת. ובלעדי זאת עמוסים הם עוד מסים שונים אחרים הנוסדים על מצבם היוצא מן הכלל. עליהם לשלם גם בעד הוצאות הסוכנים אשר על הבית ההוא בעצמו, אשר כל יהודי לא יבא בקרבם, ובכל פעם כאשר נטל עליהם לחדש אחר שתי שנים את תשלומי מס הכסף והמסחר יתאוננו רע על אשר ישיתו עליהם עוד נוספות, כי במשך הזמן ההוא אבדו אחדים את כספם בענין רע ולא יוכלו לשלם עוד לצרכי העדה, ועל הנותרים אפוא למלאות את החסרון, ואז גם ישימו אשם את פקידי העדה באמרם, כי יעשו כטוב וכישר בעיניהם, וישיאו עליהם עון עול ורשע; ופקידי העדה בעצמם מוכרחים לעשות את לבם אבן לבלי לקצוב את תמיכתם לפי גודל האסון, כי אם לפי מספר המבקשים, ולבם עליהם דוי על כי יחסרון למו הכח והאמצעים להעלות את מצב המוסרי בקרב עדתם במעלת השלמות.

המעמד הזה המתנגד לחקי הטבע והיעודים

הלא־נכונים והלא קימים (צווייפעלהאַפט) בעד מצבם האזרחי של העדה הישראלית הזאת, המה הנסבה למצוא עליהם תאנות, תלונות וחשד. — האפיפיור פיוס הרביעי כבר התאונן מר על המצוקה הזאת, אשר לפי דבריו השתלמה לרגלי גלוי אגרות ברוח השליחים (אפאָסטאָלישע בריעפע) של פאויל הרביעי שקדמהו: quarum ut accepimus practexta per calumniam et cavillationes nonnillorum vestris facultatibus inhiantium literas ipsas in multis praeter ipsius praedecessoris intentionem interpretantium, vos diversimode vexati et inquietati fuistis. „שמענו כי עֻנֵּיתֶם ותחרדו ממנותתכם באופנים שונים על ידי חשד וקלס של אנשים אחרים אשר מצאו חפץ בתֹּאֲנָה הזאת לחמוד את הונכם ורכושכם ולפתור את הוראות מי שקדמנו למעלה מכוונתו". היוצא ממצב הדברים הוא, כי כל איש אשר ימצא תועלת בדבר או אשר אך יחפוץ, יקח לו לרעת היהודים את מדת הדין הקשה בחקים הנוגעים עֲלֵיהֶם, ביחסם להם מדה קשה מאד ומבלי כל שנוי ותמורה, אשר הוא נגד האמת, עד כי אחדים ירחיבו את האסורים האזרחים כפי מעלות רוחם וימתחו את דינם הקשה על ראשי עבדי הממשלה ההם כפי חפץ לבם. ריב ומדון כי יהיה ביניהם יחליטו אחדים כי אין להיהודים להגיד עדותם נגד אינם־יהודים בדברים אשר לתורת האזרח; אחרים ישלחו את ידיהם גם לספרי המסחר ואחדים מסופרי השטרות (נאָטאַר) יאמינו עוד היום, כי חלילה לו להיהודי להיות עד בדברים שבפומבי או בכל דבר התקשרות.

נעצרים על דרכם לרדוף חכמה ודעת ערך הכבוד ותרשת המעשה, נאנחים תחת עול המסים אשר נטל עליהם יותר מעל כל האזרחים האחרים, אשר לא עליהם יהיו המסים ההם, משפטם נחרץ לשבת בעצלתים ולהביט בשהוק המר של הכפן והרעב, חסרון הבגדים לכסות את מערומיהם ואבדן מדות המוסר של הרבה משפחות עניות — במצב רע ואיום כזה התפלאו עליהם מעולם כל ישרי לב, כי עוד לא עממה בקרבם גחלת חובת האדם, כי לא נדעך עוד שביב הכבוד מקרבם ועוד לא נגע יתרם בם!

ופה נחוץ יהיה, אב קרוש, להביט מעט לאחור, לזכור ימות עולם ולהתבונן לשנות מאות עברו לדעת, אם אמנם לא נשתנו לעולם האופנים אשר מהם תוצאות לכל המצב הנורא הנוכחי של היהודים, ואם לא המיר רוח החקים המעיקים את תכונתו לעולם.

מבלי להזכיר מאורות אחרים בהכנסיה הקתולית האירו ס"ם גרעגאָריא וס"ט בערנארדא בזהר שמש צדקה וחסד לעדת הישראלים, וקרנים מיד החסד הזה בתכונת רוחם של ראשי דת נצרת, ברוח האפיפיורים הנעלים והנשאים אלכסנדר II., קאליסטא II. אייזען, אלכסנדר, קלעמענט, קעליסטינא, אינגאצענץ השלישי בשם הזה, וגרעגאָר IX, אינגאצענץ IV, ניקאָלא IV, קלומינס IV. לזכרון עולם לכבוד המאורות הגדולים האלה ועוד אחרים בחבר הכנסיה הכיר ועד נכבר מעדת היהודים*). אשר כל אחד מחברי הועד נודע לתהלה בכשרונותיו ובמדותיו הנעלות, ואשר התאספו בעיר גדולה באירופא בראשית המאה הנוכחית, את רוב יקר ערך עמודי הכנסיה הקתולית ויתנו כבוד לשמם.

בנוגע למשפטי ההנהגה האזרחית אשר האפיפיורים שמרו לעשותם בדברים הנוגעים להיהודים עבדיהם, או אם חפצו לתת להמשפטים ההם מהלכים גם במדינות אחרות, נוכל להגיד נאמנה, כי המשפטים ההם נשאו עד ימי נשיאות מארטין, ועד בכלל, את חותם החסד עליהם, ודבר החסד הזה ראוי עוד יותר ליקר ותפארת, אם לא נשכח את העול הנורא ורשעת־הדמים הנעשה בעת ההיא לעם ישראל ביתר ארצות אירופא, וביותר בימי מסע הצלב. החובה להגיד, כי אמת נכון הדבר, אשר אחר הימים האלה מצאו את היהודים ההם צרות רבות ורעות אשר לא ידעו מעולם, וכן אמת נכון הדבר, כי ברוח המחוקקים עלו לא לעתים רחוקות משפטי הסבלנות והחסד על הנסבות למשפטים הקשים. לפעמים נראה את יד החסד הזאת בהסרת החקים כלם, לפעמים נכיר אותותיה בהתם לעבור על החקים המעיקים מבלי לשום לב לזה, בידעם ערך ההשתנות ביחוסם האזרחי של היהודים, אשר הסבה העת או מדת הדין הקשה אשר מתחו עליהם. יחוסם האזרחי הזה היה, לפי הנראה, מוכשר להשתנות הרבה פעמים תחת ממשלת אפיפיור אחד או תחת אפיפיורים שונים:

אלכסנדר III כתב להגמון ממארסייל, כי לא נחוץ להכביד על היהודים את אכפם ולהכריח אותם למכור את שדותיהם, בלבד אם לא ישלמו את המעשר: „בנוגע להשדות אשר יעבדו היהודים רוח אחד לנו ולחכמתך אשר הדע לאכפם בחזקת היד לשלם את המעשר ולסלק את ידם כליל מאחוזותיהם" —

גרעגאָר IX מצא טוב ונכון הדבר אשר יתן

*) Raccolta degli Atti dell' Assemblea degli Jsr. di Francia. Livorno II p. 152

מלך פורטוגאל בידי היהודים לבדם את משפט החכירות (Monpol=Pactungen) ויקצוב את תרומת המס כל עוד היו נוגעים בבית=דין הכנסיה. „ואם יעלה בלב המלך מפורטוגאל לתת את הכנסותיו בחכירה להיהודים, אז יאבה נא לשלוח לגבות המסים איש אמונים נוצרי, אשר לא יהשדוהו הכהנים הקתולים ובתי התפלות, אשר על ידו ישיגו היהודים, מבלי להזיק להנוצרים, את משפטי הממלכה (רעגאליענ=רעלכטע, Jura regalia).

מַארְטִין V אשר בעלותו על כסאו האמין כי לו המשפט למתוח את מדת דינו הקשה על יהודי צווִינְיָאן (Avignon) הטה מיד הסרו לכל בני אמונתם, עד כי החכם האדון גאעטאנא מאריני יבטיח בספרו אשר כתב על רופאי האפיפיורים (דברי פיו המה): „הוא היה כה נטוי להיטיב את מצב היהודים, כאשר אולי לא עשה כן אפיפיור לפניו".

ואמנם כן הוא. אחרי החקים משנת 1418 ומשנת 1422 המלאים רוח הכד להיהודים, יצא עוד בשנת 1429 חק אחד, אשר על פיו הושוו זכיות האזרחים של היהודים עם כללי זכיות כל העם. אולם אייזען IV הוריע במלחמה האחרונה אשר פרצה בספרד נגד ממשלת הערביאים (מוירען) גלוי לכל, כי היהודים והואראצענען אשר במדינות לעאָן וקאַסטיליען לא יכשרו לשאת עליהם כל משרה בממשלה וליהנות מזכיות אחרות אזרחיות, ובתוכן לרפאות חולים אשר לא מבני אמונתם. אחר כן הרחיבו ניקָאלא וקאליסטא III את הפקודות ההן גם על היהודים והואראצענען אשר ביתר ממשלות הנוצרים, בעוד אשר הוא נגד חק ישן נושן, אשר על פיו אסור להעמיד את היהודים השלוים והשקטים מטבעם במחיצה אחת עם המושלמנים אשר רעות בלבבם כל היום. בכל איפן שיהיה יִוָּכַח כל איש מהדברים הנאמרים מטה, כי המדה הקשה של פקודות כאלו נגד היהודים לא היתה לארך ימים, וימיה לא ימשכו. בכל זאת לא למותר הוא להזכיר כי להפצרת נ ו ש א י = ד ג ל = ה צ ב א (Gonfoloniere) אשר לנציבי ושרי הצבא של קָארנעטא הרשה ניקָאלא V לדאטיללא ובנו אברהם לרפאית החולים ב ק אָ ר נ ע ט א, מ א נ ט א ל ט א ו ט ש י ו ו י ט אָ ו ו ע ק י א. עוד זאת, כי סיקסטוס V העמים ביום העשרים לירח יוני 1476 גם על הרוקחים את החק אשר ערך חבר הרופאים ברומא ואשר קיים האפיפיור ההוא בחותמו ביום העשרים לירח דעצעמבער 1471, ואשר על פי החק ההוא לא יוזר כל איש או אשה, נוצרי או יהודי והוא איננו מאגיסטער או כי לא כלה חק למודו בבתי המדרש הגבוהים, לרפאות כל אדם אם בסמי מרקחת למחלות פנימיות או בכל סמי

התחבשת למחלות חיצוניות. הפקודות האלה המקוימות מאיננאצענץ VIII ביום 25 פעברואר 1486 נתקיימו אחרי כן בפקודת קלעמענס VII ביום 8 סעפט' 1531, אשר נדפסה 1626 ברומא, כאשר כן היו באמת הרבה בתי-מרקחת בידי היהודים בכל ימי המאה העברה, כאשר יוכל כל איש להוכח מהחקים של החברה הנכבדה לבתי המרקחת של עיר הבירה הזאת, אשר הכריזו בשנת 1787 ונתקיימו בידי האפיפיור של הימים ההם פיוס VI. — חלילה לנו לעבור בדומיה גם על דבר האמת הזאת, אשר בימי נשיאותם של פיוס II, סיקסטוס IV, ואיננאצענץ VIII רפאו ברשיון האפיפיורים רופאים יהודים גם לחולים שאינם מבני אמונתם, כנראה מתעודות נאמנות בידי מ א ר י נ י הנזכר, המראה באצבע על רופא יהודי אשר גר בימי לעָא בחבל הכנסיה מס"ט לעאָנאַרדא ואשר רפא את כל אדם אשר בקש עזרה מידו; ועוד יזכור מַאריני יהודי אחד בעת ההיא, אשר לפי דברי מכתב הקארדינאל אשר על בית האוצר (cardinal=cam- merlengo) משנת 1515, שרת בתור רופא העיר אַנאַנייא (Anagni), א מ א ט א ל ו ז י ט א נ א בספרו curationum Medcinalium יקרא בשם את היהודי א ב ר ם א ל א י א אשר היה רופא פצעים במאה ההיא בעיר פ ע ז א ר א אשר שם היה גם ל ו י ד א ד י א ב ל א נ ע ס בתור חכם ורופא אמן של הקארדינאל ק ר י ס פ י.

נכבד הוא להעיר, אשר לפי הנראה הוטב מאד מצב האורחי של היהודים בימי נשיאותו של אלכסנדר VI, כי בבוא היהודים אשר גורשו מספרד למדינות שונות באיטאליא ואחר כן נתקבלו גם בטאסקאנא הקרובה, אז לא יראו רבים מהם לבוא גם בהוך גבול האפיפיור וגם לעיר הבירה, אשר בנו שם שני בתי תפלה, הנקראים גם היום ק א ס ט י ל י ע ן ו ק א ט א ל א נ י ע ן אשר באו מהארצות ההן לגור שמה.

בשנים הראשונות לנשיאותו של פאוילוס III חי איש יהודי ו י א ק אָ ב שמו אשר כהן פאר בתור פרופיסור להכמת הרפואה בבית הספר הראשי ברומא, כאשר כן יחליט מ א ר י נ י הנזכר לפי תעודתם של ק א ר ט א ר י ו ק א ר א פ ּ פ א, וכאשר יברר פ ִ י ל י פ פ א מ א ר י א ר ע נ א צ צ י בספרו אשר הוציא לאור על דברי ימי בית המדרש הגבוה הזה ויחזק עדותו ברשימה נושנת אשר מצא.

נשיא הכנסיה ההוא הסיר בפקודתו מן 15 פעברואר 1543 מעל היהודים את משפט חברת האמנים (Gerichts= barkeit der Zunftherren) ובעת ההיא קים בתם לבב את כל הרשיונות אשר נתנו להם הנשיאים שהיו לפניו ויתר ראשי הכנסיה. על רוח הטוב והחסד הזה

יעידו גם דברי הקארדינאל סאדאלעטא, כי לפי דבריו, לא היו בכל ימי נשיאותם של האפיפיורים האחרים ימים טובים לישראל אשר יחוננו ברשיונות טובים ומלאים חסד וחנינה כימי נשיאותו של האפיפיור פאויל III אשר אז לא אך נחלו כבוד ויקר, ויתן להם חקים טובים ומשפטים ישרים, כי אם גם נתן להם הרשיון לחגור כלי מלחמה.

המצב הזה נשתנה בימי פאויל IV אשר מתח מדת דין קשה על ראשי היהודים בפקודתו cum nimis מירח יולי 1555, אשר הביאה עליהם שואת פתאום ויואשו מחיים. הכריחם למכור את אחוזת שרותיהם, לשבת אך במקום צר הנבדל מכל העיר ולעשות להם שם את חנויותיהם, לא הניח להם בשדה המסחר כי אם חלקה אחת מלאה חתחתים ומעקשים, היא — המסחר בבלויי סחבות ומלחים, צוה על הרופאים לבלי להחיש עזרה לחולים נוצרים המבקשים עזרתם ועוד ועוד.

אולם חלילה לכחש את האמת, כי האפיפיור הזה שב ויודע ביום 20 אויגוסט ש"ז גלוי לכל על ידי הקארדינאל סגנו: העברים יוכלו לעשות ולפעול בכל מלאכת מחשבת.

אולם פיוס IV בפקודתו המתחלת בדברים: Dudum a felicis מן 27 פעברואר 1562 הודיע בין יתר הדברים אשר שם לבו אליהם לטובה: „בחפצנו ללכת בעקבות הרבים שקדמונו ולעשות כמעשיהם, הננו למשוך את חוט חסדנו על מצבבם". הקל את עול החקים ההם בתתו הרשיון ליהודים לקנות להם שדות ובתים ולפתוח להם חנויות מחוץ לגבול אשר גבלו להם ראשונים. האמנם אמת נכון הדבר, כי גם הרשיון הזה היה מוקף גדרים וסיגים רבים, אך לעמת החקים הקשים של ימי נשיאות פאויל החיה הרשיון הזה את רוח היהודים ויחזק את לבם הרפה.

פיוס V העביר בפקודתו מן 19 אפריל 1566 את התקונים של הנשיא שקדמהו והחזיר את חקי פאויל IV ליושנם. אבל ירח ימים אחר כן הודיע על ידי משנהו, כי יוכלו היהודים לעבוד במקצעות אחדים של חרשת המעשה ובתוכם לצרוף את הזהב וללטוש את האבנים הטובות.

לב גרעגאָר XIII היה יותר נטוי לשפוט את היהודים בחסד וברחמים, כי הרשה להם לשוב ולקנות שדות אחדים בקרבת בתי תפלותיהם, אשר לקחו מהם לפנים בחוזקת היד, הסיר מעליהם, כאשר עשה פאויל III, את משפט חברת=האמנים, ובשומו את לבו למצב הרע של העדה הישראלית, מחק חלק גדול מספר חובתה ובזה הקל הרבה את עול סבלם.

אך עוד יותר הרחיק עצמו סיקסטוס V ממדת הדין של פאויל IV ופיוס V, כי ביום 22 אקטאבער 1586 הוציא פקודה גלויה מלשכת המעשה אשר להאפיפיור, ודבריה הראשונים: „יען כי חפצנו לעשות כמעשה האפיפיור פיוס IV וכמעשה הרבים והנשיאים שקדמונו, הננו לדאוג לטובת מצב היהודים"; בתוך יתר הדברים השיב להיהודים את משפט המעון, את משפט העבודה בכל מלאכת חרש וחושב ומשפט המסחר, הרשה להם לבנות למו בתי תפלה בכל הערים, בכפרים ובכל הארמונות והמצודות אשר במדינה, לקחת חלק בראש בכל עניני האזרחים כאשר יהנו מהזכיות ההן יתר אזרחי הארץ, ולהרופאים הרשה להחיש ישע גם להחולים אשר אינם מבני אמונתם.

בהכילים הראשונות אשר בפקודת האפיפיור קלעמענס VIII: „העורון וקשיות ערפם של היהודים" השיב בשנת 1593 הנשיא הזה את חומרי הדינים של פאויל IV ופיוס V, גרש את היהודים מכל מדינות מלכותו, לבד רומא, אנקאנא ואוויניאן, אך אחרי ירחים אחדים קרא להם לשוב לארצו.

איננאצענץ XI יתראה אולי קשה נגד היהודים, כי אסר עליהם מלאכה אחת אשר בין יתר הדברים אשר נאסרו עליהם אולי היתה האחת היוצאת מן הכלל, ואשר ממנה היה להם תוצאות לְרֶוַח מעט; אך לאחרונה הראה להם גם את רוב חסדו, בהמצאו לבקשתם וידבר עליהם טובות לפני ממשלת ווענעציען להוציא לחפשי יהודים אחדים אשר לוקחו בהור שבויי מלחמה במארעא, ולהשיג את מטרתו צוה להושיב ועד מיוחד לשפוט בדבר הזה.

איננאצענץ XIII הקים בשנת 1724 את חומרי הדינים של פאויל IV ופיוס V וקלעמענס VIII וענין אחד שם לו למטרה, לאסור על יהודי אוויניאן וקארפענטראס את סחר המשי ובגדי המשי. לא ארכו הימים ויושב לבקשתם ועד מיוחד לעיין בדבר, אשר ממנו השיגו את הפקודה נגד החק הנזכר.

בין הדברים האחרים יאסור קלעמענס XII בפקודתו מיום 2 פעברואר 1733 אשר הוציא בכל גבולות ממשלתו וביחוד בפעררארא, אשר הוציא ע"י ראש הסגנים הקארדינאל גואדאנייא, על היהודים לקחת חלק בחכירת כל דבר מסחר (Monopol). אולם ביום 28 אויגוסט של השנה השנית שם את לבו לבקשת העיר ההיא ולטובת יושביה היהודים, העביר בחתימת ידו את פקודתו הראשונה. בענעדיקט XIV, אשר לפי הנראה מדברי הפקודה של ארכיוי העיר ההיא (Magistrat) הביט בשאט נפש על הרשיון ההוא של קלעמענס XII ויבז לו, נתן לו גם הוא אחר כן, ביום 15 מאיי בשנה ההיא, לבקשת העם ההוא

מהלכים בארץ עם מכתב הקארדינאל וואלענטי, סופר המדינה.

אם נסב את עינינו מחוג המחוקקים ונשים את לבנו למעשה השופטים, אז לא יבצר ממנו להביא מופתים ודוגמאות המוכיחים לעין כל, כי הרגישו אז ההכרח להרחיב את חוג פעולת היהודים בתוך אורחי הארץ, ונשיאי הארץ לא הביטו בעין רעה על הרחבת הגבול הזה שגבלו להם ראשונים.

עוד ביום 3 יולי 1581, בעת אשר החקים הקשים של פאויל IV ופיוס IV העיקו עוד על עם היהודים הודיע, לבקשת העדה הזאת, ראש לשכת המשפטים, כי יכולים היהודים לקחת להם מהנוצרים למשרתי ביתם.

בשנת 1620 בקשו תופרי הבגדים הנוצרים את בית משפט הגבוה (קאממערגעריכט) ברומא, לאסור על העברים אשר בעיר הזאת לעשות בגדים הדשים, ויהיו נשענים בבקשתם על החקים הקשים של קלעמענס VIII, אולם השופטים חרצו משפטם לטובת היהודים.

בני-חבר-האחוה (אָרדענספערברידערונג, Gongregation) העירו בשנת 1621 את השפק, אם על הנוצרים לכלכל את היהודים אשר שמו אותם במאסר על דבר נשיון-כסף (שולדהאפט), ובית המשפט הנזכר חרץ גם בדבר הזה, למרות החקים השליטים אז בארץ, את משפטו לטובת היהודים, „יען כי לפי סדרי זכיות הכלל נצטוו לכלכל את אסירי הנוצרים, לכן להחק הזה תקף ועז גם בדברים הנוגעים לאסירי היהודים, כי נהנים הם מזכיות הכלל" .

המפקחים על בתי האסף לתוצאות הארץ (Conservatoren) אשר ברומא נתנו בשנת 1652, לבקשת חברת העושים במרדעת ובאוכף (זאטטלער), חק אשר על פיו אין לכל אדם, אם סוחר בבגדים ישנים ואם יהודי, למכור הפצים חדשים הנחשבים למלאכת המרדעות, גם לבלי לעשות דבר הנחשב על המלאכה ההיא, וגם כי חלילה להם להיהודים לתקן כל כלי עגלה וחפצים אחרים אשר למלאכת ידם, ובמכרם לא ישנו אותם, כי אם ימכרום כאשר קנום בלי כל שנוי. לרגלי הדבר הזה לא נמנעו היהודים להגיש את עצומותיהם אל השופטים ויתאוננו רע על מעשה החברה ההיא, ויועצי האפיפיור אשר בהקאפיטאל הואילו לבאר בפני הקארדינאל אשר על האוצרות בימים ההם, כי אין להחק הזה כל שווי וערך.

בשנת 1726 השיבה האינקוויזיציאָן הקדושה אשר ברומא, ריקם את פני הסוחרים בחפצים ישנים עם הפקודה המקוימת מאת האפיפיור בענעדיקט XIII אשר כתבו שמנה על היהודים, כי יעשו מקנה וקנין וגם יש להם חנויות מחוץ לגבול מושבם. בית המשפט הזה יסד את מהאתו על שתי ההלכות דומות אשר נדרשו מהקארדינאל אזינייא (Asinei) אשר היה לפנים שר בית המשפט הזה ומההגמון מבאיאנא אשר היה סגן הממשלה בימים ההם; שניהם החליטו אמר לטובת היהודים. סגן הממשלה הואיל לברר, כי אם ישימו את עיניהם בחקי הזכיות ובפקודות האפיפיורים, אז ימצאו כי בפירוש הורשה להיהודים לפתוח להם חנויות מחוץ להומת הגעטטאָ, ומלבד כל אלה, הנה אם ישימו את לבם לכל המעשים הנעשים עד העת ההיא, או יתברר הדבר, כי במשך חמשים שנה היו תמיד בתי אוצר להיהודים וחנויות מחוץ לחומות הגעטטאָ; ואף גם זאת, כי לא בסתר היו מעשיהם, כי אם לעיני כל העם. המה עשו תמיד סחורה בפומבי במטלטלין וסחורות שונות, וברשיון הגלהבים שבראשי בתי הנזירים, כאשר הם המנהיגים והסגנים הנעלים, ואשר לא לעתים רחוקות מצאו מכשולים על דרכם ויתנגשו עם חקי המשפט, בחפצם להוציא את דבר משפטם לפעולת ידים.

„אל יאמרו כי לרגלי המסחר הזה מחוץ להגעטטאָ תוכלנה לבוא סכנות המרד והרמת-יד (אויפלעהנונג), כי אם לא תוכל סכנה כזאת לבוא לרגלי המסחר בבלויי סחבות אשר יעשו היהודים באין מפריע מפנים לתחום מושבם, ובהרבה בתים ברומא, אף כי בטבור העיר, אז אין כל פחד סכנה כזאת לנגד עינינו מאוצרותיהם או חנויותיהם אשר להם שמה לעיני כל העם. ובאמת לא קרה עוד מעולם, כנודע לנו עד כה, בכל מקום דבר אשר יאמר עליו, כי לרגלי הרשיון הזה נעשה דבר שלא כנכון או שעריריה, אף לא צמחה ממנו כל סכנה קטנה, כאשר יעידו פה אחד כל כהני המקומות אשר שם אוצרות היהודים, אם כן אפוא רחוק הוא מאד הדבר מן הסכנה אשר הורו עליה המשטינים, ואף גם זאת כי מרשיון כזה תצמח טובה רבה גם להנוצרים ברבות המוכרים, וביחוד בקנית המטלטלים הנחוצים לפעמים לקנותם בלי אחור, והיהודים מסתפקים במועט, אם כן אפוא יוכלו לפי הנראה לתת הרשיון" וכו'.

הקארדינאל אנזידייא יחליט גם הוא, „כי כן לאשר לא הושבה פקודת פיוס IV במקצוע זה, כאשר יוכיח המנהג הראוי מאד לשום אליו לב, וכן בעבור זאת למען לא יקחו מהיהודים את המסחר בחפצים ישנים הנחוץ להם להחיות את נפשם, ואנשים נכבדים לא יחפצו ללכת לרחובות הגעטטאָ לקנות להם כלי בית וחפצים אחרים, לכן יוכלו לתת

להיהודים לפתוח להם חנויות גם מחוץ לגדר מושבם". ועוד הוסיף על דבריו, כי גם בימים הראשונים היו להם חנויות כאלו בּ ס. מ א ר ק א, פ י א צ צ א ק א ל א נ נ א ועל י ד ה ק א ר ז א.

בשנת 1737 השיב ריקם הקארדינאל אשר על הלשכה את בקשת הסוחרים הנוצרים אשר נשענו על המשפט אשר קימו כל חברי לשכת המשפטים; הבקשה הזאת תמכה יתדותיה על החקים הנזכרים של אינגאצענץ XIII ומטרתה היתה לאסור על היהודים המסחר בסמים (שפעצעריייען).

בשנת 1774 לא קבלה האינקוויזיציאן הקדושה ברומא, למרות מחאת ההגמון ב ו ז א ל י נ י, את תלונת הסוחרים בקנבוס היושבים ב א נ ק א נ א, אשר התאוננו מר על היהודים שמה, על אשר יכינו את המין הזה וגם יעשו בו סחורה. כן לא יחסרון דוגמאות מכהנים נכבדים, יורעי בינה לעתים בדברי מדינה, אשר הכירו את ההכרח להיטיב את מצב היהודים עבדי הממשלה, ובאמת שמו בשנת 1764 מזכיר המדינה ט א ר ר י ג י א נ י ובשנת 1773 הקארדינאל הנאור ב א ר ג ה ע ז י ציר פ ע ר ר א ר א, בהפצם לרפאות את מחץ הנזק הרב אשר הסב היוקר הגדול בשנים ההן, את פניהם אל היהודים ויבקשו מהם בדברי כבוד ותהלה לדאוג לשבר רעבון המדינה ולקנות בר כאשר אך יוכלו, ובזה הוריעו גלוי לכל, כי הורמו המכשולים אשר היו על דרכם בענף המסחר הזה.

לבר כל אלה שוה הוא להעיר, כי הכירו יודעי דת ודין מהוללים ובתוכם אנשים רמי המעלה מממשלת הכהנים, אף כי גם בלבם מצאה עוד דעת הקהל קן לה ולא נוכחו עוד לדעת את כשרונות היהודים בתור אזרחים, בכל זאת הכירו את היהודים לחלק נכבד מאזרחי העיר, ומוכשרים המה ליהנות מכל זכיות האזרחים, וגם העירו על הדבר אשר אחדים מהם עובדים עבודתם בבתי פקודות העיר.

לתת עוד יותר תקף ועז לדבריהם, אספו הנכנעים החתומים מטה בההוספות הה"לטית ומשפטים מתאימים ממורי דת ודין נודעים לתהלה, כאלה המה: מ א ר ק א ר ד ד י י א ז ו ז א נ י, פ ר א נ צ ע ס ק א ב ע צ י א ועוד ועוד.

בכל אופן הנקל הוא, אב קדוש, להָבִין כי מן הנמנע היה אשר שטת הממשלה החדשה שהביא פאויל IV בהחקים אשר חקק להעיק על היהודים, עם כל מעשה החסד אשר עשו אחרי כן הנשיאים להיהודים, אם בפירוש ובפומבי ואם אשר הסכימו עליהם בשתיקה כי עשו עצמם כלא רואים, עם כל משפטי הצדק והישר של בתי המשפט שברומא, ועם כל הכמתם ותבונתם של מורי הרת, כי מן הנמנע היה אשר השטה החדשה הזאת לא תביא ברגלה כל עוני רעה ויגון על היהודים האמללים. מוכרחים היו למשוך את ידיהם מענפי חרשת שונים אשר עד העת ההיא יכלו לעשות בם כטוב וכישר בעיניהם, ובזה אבדו מקורים רבים אשר מהם היו תוצאות להרבה דרכים ואמצעים להגדיל את ענפי חרשת ההם. מוכרחים היו למכור את נחלותיהם ואחוזותיהם בעיר וכפר ויאלצו לקחת מחיר מצער מאד, החלק החמשה עשר מכפי שוים, כנראה מספרי דברי הימים אשר ידבר בם על אדות הדבר הזה.

לפעמים מנעו הקונים הנוצרים לשלם את כסף המקנה אשר קבלו על עצמם לשלם להמוכר היהודי, ובלי תפונה אמרו בלבם, כי הממשלה אשר תרדה את עם בני ישראל בפרך תעמוד לימינם בדבר הזה, כאשר ישמעו הדברים האלה מתוך דברי אגרת־החקים (בוללע) של פיוס IV המובאה למעלה.

בין כה וכה וכסף ענושים (Contributionen), ידועים ובלתי ידועים, קצובים ובלתי קצובים אשר תחת על סבלם כרעו גם בימים הרעים ההם אשר מנעו מהם חיי האורחים, אלה אשר שם עליהם קלעמענס VIII, אורבאן VIII, קלעמענס IX — לא פחות מזה המסים הכבדים אשר שם עליהם האפיפיור אורבאן ההוא והכסף הרב אשר היה להם להוציא בימי נשיאותו של האפיפיור אלכסנדר VII (יאשר העבדים הה"מ יעברו על פרטיהם בשתיקה), כל הדברים האלה הביאו את עדת היהודים עד ע ב ר י פ י פ ח ת ו י ה ר ס ו ב מ ע ט ע ד ה י ס ו ד א ת מ צ ב ם אשר מיום ליום הלך הלוך וקשה, כאשר יעידון על זה פקודות האפיפיורים אשר פקדו למען הביא סדרים נכונים בעניני העדה. יד הרעה הזאת היתה הרבה מאד בעוכרי רוח העדה ותבא בלבם יאוש נורא מאד אשר יכלה חמתו בם.

זאת לא זאת! האמללים האלה, רצוצי ה ה ו ה, יראים מחמת ה ע ת י ד, נבדלים מהחברה האזרחית, הלכו הלוך וחסור בזכרון האנשים ולא נכרו עוד בחוצות, ויחד עם זה אזלת ידם ללחום נגד מלשני בסתר והולכי רכיל אשר כלם יחד עליהם התמלאו, על חייהם בבית ובחוץ, על אמונתם ויראתם את אלהים, ועל דברי ימיהם העתיקים — עד כי קצצו כנפי רוחם, ותחת אשר היו נודעים לאמיצי־הרוח, הנם כעת רכי־הלב, כי כשל כחם וגברים אין אונים המה, והדבר הזה ימעיט ערכם בעיני בני עירם וארצם, ורעה חולה מזה, כי יפחת ערכם וימעט כבודם בעיני האפיפיורים הנעלים והנשאים, תחת אשר לפנים היה כבודם תמיד גדול מאד בעיניהם. הלא הם אשר העידו במעשיהם על כשרונות היהודים לזכיות חיי החברה.

רבי בנימין ממודילא יספר בספר המסעות שלו, כי בהיותו ברומא בימי נשיאותו של האפיפיור אלכסנדר III מצא שם חבר אנשים אצילים מבני אמונתו, נכבדים ומאד נעלים, חפשים מכל מס ועבדים נאמנים להאפיפיור אלכסנדר, אשר מצאם כנים וישרים לעמוד לפניו ולשרת.

אולם יען כי יוכל היות אשר עדותו של הנוסע הזה איננה נאמנה, כי אולי צדדית (פארטייאיש) היא, באשר הוא יהודי, לכן נכונים המה ההתומים מטה להביא עדותם של אנשים אחרים אשר לא ימשכו עליהם כל קו חשד: ראשונה — היא תעודת ספר המאסף לדברים נכבדים אשר נכבדות ידברו בם בשיחות (אונטערהאַלטונגען) האב (Abbe) גבריאל נאד (Naude) והד"ר גוידא פאטין, שני סופרים צרפתים מהוללים של המאה השבע עשרה, ושם נמצא כתוב, כי לפנים בחרו להם האפיפיורים נושאי משרה יהודים. שניה — תעודת גיאוואנני פֿריינד (Giovanni Freind) אשר בספרו לדברי ימי חכמת הרפואה ירים את פעולות היהודים בשדה החכמה הזאת אשר הצטיינו בה עד להפליא, ואחר הזכירו כי מושלים אחרים בחרו להם את רופאיהם מעם היהודים, יוסיף עוד, כי גם האפיפיורים שלמו במיטב כספם להיהודים הרופאים אשר בחרו להם מקרב עמם. וזאת שלישית — היא תעודת מאריני הנזכר, אשר דבריו בתור מפקח על הארכיום (Archiv) של הוואַטיקאַן מיוסדים על אדני אמת ויסודות חזקים, נעלים המה אפוא דבריו על כל שפק, והוא יספר, כי לפעמים היו נשים יהודיות ממונות בחצרות האפיפיורים ומהן שומרות ומכבסות את בגדי הפשתן (וויססצייג) אשר להארמון. במרוצת דבריו האחרים יודיע על אדות הרופאים ורופאי הפצעים אשר האפיפיורים הנעלים של שנות המאות האחרונים לאלה אשר יזכיר פֿריינד בספרו, לקחום להם לרופאי בשרם. עוד יוסיף לדבר אדות אחדים מחכמי היהודים אשר האפיפיורים באניפאץ IX, מארטין V, אייזען IV יוליוס II לעאָ X, קלעמענס VII, פאויל III ויוליוס III מצאו חפץ רב בחכמתם.

שתי הפקודות של באניפאציוס IX, האחת ביום הראשון לירח יולי 1392 והשנית ביום הששי לירח אפריל 1399 תשימנה זר תהלה ועטרת כבוד לראש היהודי אנגעלא די מאנועל. בהפקודה הראשונה נשאו האפיפיור בין רופאיו ואוהביו נאמני-ביתו, ובשניה נתן לו את התעודה המקוימת בחותם זקני יועצי העיר (סענאט) אשר הכירו אותו ואת הוריו לאזרחי עיר רומא.

יוליוס III קים בפקודתו מן 14 מאיי 1504 רשיונות שונים אשר נתנו לרופאו שמואל צרפתי, (Samuele Zarfati) האפיפיור אלכסנדר VI ומלך הצרפתים, ובתוכם הכח והעז לסמוך את ידיו על הניכי הרופאים ולקראם בשם אשר ייטב בעיניו, וישימהו לאוהבו נאמן-ביתו החוסה בצל כסא קדשו. אותות חסד כאלה הראה גם לבנו יוסף צרפתי, והאפיפיור לעאָ X הקים גם הוא אחר כן ביד שניהם, האב והבן, את הרשיונות האלה וכל הכבוד הזה. ובמות האב הקים זאת עוד הפעם ביד הבן, האפיפיור קלעמענס VII בפקודתו מן 25 פֿעברואר 1524. להאפיפיור האחרון הזה גם רופא יהודי ויצחק צרפתי שמו, אשר בידו הפקיד את שלומו ואשר יודיעהו במכתבו מן 13 נאָוועמבער 1540: „בהתקף והעז הנתן לנו וכו' נשא את ראשך בין אוכלי שלחננו התמידים, ומהיום הזה תמנה בהספרנו במספר יתר חברי המשפחה האוכלים ארוחת תמיד על שלחננו".

עוד פקודות אחרות אשר מצא מאריני בהארכיום של הוואַטיקאַן נוגעות אל רופאים יהודים. המפקח הנוכחי של הארכיון הזה, האב הנכבד אויגוסט טהיינער הוציא לאור זה לא כביר בספרו „אספת זכרונות" Collectio Monumentorum פקודה כזאת אשר נתן האפיפיור הנשא אינגאצענץ VII ובה קים את התאר „אזרח רומי" אשר נתנוהו זקני יועצי העיר לאליה די סאבאטא.

מן גיאקאמא מאנטיני אשר בידו הפקיד פאויל III את שלומו יאמר מאריני, כי עשה ספרים הרבה והעתיק הרבה ספרים משפת ערב, עברית ורומית, ואת האחד הקדיש להאפיפיור לעאָ X, והשני לפאויל III, וכי געזנארא המדבר עליו יחריץ משפטו: „כי חכמתו הרבה עוד תוסיף לאשרהו ויהולל בה על פני כל העם". מאריני יחתום את מאמרו על דבר מאנטיני ההוא לאמר: וזה האיש גראציאדיא מאנטיני, אשר אליו כתב קארא לרומא בשבתו בבתי הרחצה מקאפראניקא בירח אויגוסט 1554 כאל אוהב נאמן וחכם מהולל אשר ישים תקותו בו כי ישיבו לאיתנו, זה גראציאדיא האם איננו איש עברי, אחיו או מיוצאי חלציו של גיאקאמא מאנטיני?"

כן הצטיינו היהודים ההם בחכמות אחרות, אשר על כשרונותיהם המובים כבעל הכשרונות של אחרים מבני אמונתם העידו רבים בעיר הבירה הזאת, כחכמים וכמושלי ארץ הלובשים בגדי ארגמן וכאפיפיורים.

בין החכמים אשר לקח אתו קארל הגדול מרומא להורות דעת להעמים החוסים תחת צל ממשלתו, נמצא את היהודי קלונימוס (Kalonymos).

בספר המלין התלמודי אשר חבר במאה האחת עשרה נתן בן יחיאל הרומאי (נתן בעל הערוך) ואשר ממנו יוציא בארטאלאצצי (Bartolocci) משפט, כי מחברו היה חכם גדול בכל המדעים, מצאו תמיד תועלת גדולה כל אלה החכמים אשר דבר להם עם החכמה הזאת.

המשורר הנעים אימאנועל (Jmmanuel) וכאשר יתארהו דע ראססי מדקדק גדול, מבקר נפלא ומבאר גדול במקרא (Exeget), הרבה כבודו ותהלתו באהבתו של דאנטע אליגהיערי (Dante Alighieri) שאר בשרו של החכם המהולל הזה הוא הפילוסוף גיודא ראמאנא (Giudo Romano) אשר הניח אחריו אור יקר אשר הפיצה חכמתו הרבה בכתבי היד הנמצאים ממנו בבתי־עקר־הספרים ברומא, פלארענץ, מינכען, לונדון ואוקספורד.

מצרפתי בנו של שמואל, אשר היה רופאו של יוליוס II יבטיח פיעריא וואליריאנא (Pierio Valiriana) בספרו (de infelicitate Literatorum) כי היה פילוסוף ומהנדס גדול, ורבה היתה ידיעתו בחכמות היונים והעברים, וכן בשפת רומית עד כי „עלה על בני דורו ברומא בצחות שפתו במליצה ושיר..... ולבד כל אלה היה יקר ערך ותבונת רוחו טהורה ונקיה מכל שמץ דופי".

הקארדינאל המהֻלל Egidio הראש וראשון לחבר נזירי האויגוסטינים (Ceneral des Ordens der Augustiner) למד את השפה העברית מהסופר (ליטעראט) המהֻלל אליה לעוויטא, אשר לפי דברי דע ראססי כלכל את כל מחסוריו ימים רבים.

רייכלין, הראשון אשר הביא את למוד השפה העברית אל הנוצרים, למד את כלליה מפיר, עובדיה ספורנו, אשר היה רופא, פילוסוף וחכם אלהי מהולל מאד.

פיקא דעללא מיראנדאלא (Pico della Mirandola) ההגמון מס. מארקא קבל באהבה את העתקת ספרי אווערראעס (Averroës) ואריסטוטלוס אשר העתיק משפת רומי אברהם באלמעס, פרופיסור בבית מדרש המדעים בפאדובה והקדישם אליו.

אלכסנדר VI קבל באהבה את הספר אשר כבדהו בו באָנעט דע לאטטעס (Bonet de Lattes) ואשר בו כתב על דבר ידיעת ותועלת טבעת התכוניי (אסטראָנאָמישער רינג) אשר המציא לרשום בו את מצב השמש והכוכבים ולדעת על ידו את שעות היום והלילה.

סיקסטוס V קבל ברצון את ספר המלים בשפת עברית־איטאלקית־רומית אשר חבר והקריב אליו הרופא והסופר המהולל דויד דע פאמיס, וכן את השיחות (געשפראֶכע) על דבר התועלת והדרך החדש (מעטהאָדע) אשר המציא להבין ולעשות את המשי הקדיש להאפיפיור ההוא מאיר מאגינא (Meir Magino), אשר במכתבו אליו מן 4 יולי 1587 נתן לו רשיונות אחרים בענף המסחר הזה. נכבד הוא להעיר על הדבר אשר בארטאלאצצי בספרו הגדול (Bibliotheca rabbinica), אחר כי הרבה לדבר על חלק אחד מספרי מיימונידוס (הרמב"ם ז"ל) במאמר כללי, עוד העיר את אזני הקוראים על שנים מספריו, האחד: אגרות לחכמי לינעל, אשר הכתב־יד מהן ימצא בבית עקד הספרים של הוואַטיקאַן, והשני: אגרות לחכמי מארסייל, ובארטאלאצצי יוסיף על זה כדברים האלה: „האגרת הזאת תתאים עם האגרות הקודמות ואת אשר ידובר בשתיהן נגד חכמת האצטגנינות מצא חן בעיני האפיפיורים הרומאים, וביחוד בעיני סיקסטוס V בפקודתו המתחלת: „בורא השמים והארץ" ואשר תמצא באספת פקודות האפיפיור ההוא תחת נוממערא 144.

אולם החתומים מטה יעבירו פה טובות ורעות, צרות ונחומים בעת אחת, למען הוכיח כי אם נתבונן אל הדבר לא נמצא כי שתה לה ממשלת האפיפיורים הנעלים והנשאים את הגבלת היהודים ליסוד מוסד, אשר לא יתן לכשרונותיהם הטבעים של היהודים עבדיהם להתפתח, וכי חסדי שנות דור ודור הרבו תמיד לְהַפרות ישע להשתלמות הרוח ותקון המדות בערכם ויחושם האזרחי.

ועל כל אלה יקוו החתומים מטה, אשר זה דרכם תמיד לברך את שמך, אב קדוש, בלב רגש ובדמעי תודה, כי לא יבושו משברם ולא לשוא היו דבריהם מענים הנורא, אשר עוד יוסיף לענותם עד כה כהיום הזה, כי אם יחדרו עמוק עמוק בלבך המלא אהבת אב רחום לבניו, — אי־הבריאות של הבתים הישנים של היהודים, המעצורים השונים אשר לא יתנום לעבוד בכל עבודה חפשית, במלאכת מחשבת ובחרשת מעשה ידי אמן ובהרבה מלאכות־יד, משפט ההגבלה לנחלת שדה וכרם, המאון אשר ימאנו סופרי־שטרות אחדים לקבל עדותם של היהודים, העניות הגדולה אשר התרבה ותגדל מיום ליום ותעיר פחד בכל לב, המעט אשר לבתי החסד של היהודים אשר לא תספיק לקדם את פני הרעה הגדולה הזאת הנשקפת אליהם או להקל את אכפה, תרומת המס אשר לא במדה נכונה ירים ועד האוצרות מדי שנה בשנה מהיהודים לטובת שני בתי חסד קתולים, פחד אלה האנשים אשר עוד לא רשׁשו כלה, מפני קרבן הכסף הרב אשר עליהם להביא לרגלי המסים הנזכרים,

ואשר ידרשו מהם עניני אמונתם, ועוד קרבנות כסף אחרים לשלם את הנשיון אשר נשו אחרים בבתי החסד, אי־היכלת וקצר־ידים למצוא תחבולה ועצה נכונה להיטיב את החנוך בין העניים ההולכים ומתרבים יום יום — כל אלה, הה, אב קדוש, נצב לפניך באופן נורא מאד, עד כי לא אך מעשי החסד והרחמים מהאפיפיורים שקדמוך יעירוך לעשות כמעשיהם, כי אם עוד הרבה יותר מזה ימצא לבך הטהור, כי לא נכון לחשוך את מעשה החסד לעת אחרת, כי אם למהר ולהחיש מעשיה, כי praupres facti sumus nimis „דלים ורשים הננו מאד", ותפלת עבדיך ההתומים מטה, אשר יתפללו אל הוד קדושתך בקול דממה דקה, הוא קול תפלת ארבעה אלפים ושמונה מאות נפשות עבדיך התפים לרגליך!

הקשיבה־נא, אב קדוש, לקול שועתנו, האר את פניך אל עם ישראל, למען ידעו עוד יותר את פעולות יקרת רוחך ונרבת לבך אשר לפני שמש עולם ינון בם שמך הנעלה לעד לדור דורים".

* * *

מגלה עפה מלאה קינים הגה והי! גליון גדול ועליו קוים שחורים המתארים בצבעים שונים ענות עמי! ספר ארוך ובו דברי הימים לבית ישראל אשר השחירו בם את פניהם כשולי קדרה!! —

ערכי הבקשה לא הספיקו לחבר את ההוספות אשר אמרו להוסיף עליה לברר וללבן את אמתת דבריהם — שהר יום העשרים לירח סעפטעמבער 1870 האיר על שמי איטאליא ויחשיך בזהרו את קרני ההוד של ממשלת האפיפיור על הארץ. רומה היתה הפעם עיר איטאלקית, ועוד בימים הראשונים לדבר הגדול הזה הנעשה בעולם המדיני ואשר קולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, ביום השלשה ועשרים לירח סעפטעמבער, הגישו היהודים ברומא בלב נלהב מכתב תודה להמלך וויקטור עמנואל בידי שר־הצבא קאדארנא, וכאשר יביעו בו את רוחם, הרגישו בלבם החובה להגיד להמלך את התודה הרבה אשר ירחשו אליו לבם בתור איטאלקים, רומאים וישראלים. הגעטטאָ הרוחני אמנם כלה וילך רגע פעם אחת, אבירי החקים אשר שת הגעטטאָ על ידי יהודי רומא הוסרו אך נגעה יד המקבת בשערי רומא, אך לא כן הגעטטאָ המקומי, אשר ימיו נמשכו עוד חמש עשרה שנה עד השנה העברה. האומנם בדו מכתבי העתים דבר שקר מלבם וישמיעו לקהל קוראיהם, כי היהודים לא יחפצו לעזוב את הגעטטאָ, אך לוא היה נכח האמת דרכם כי אז הגידו לא כחדו, כי היהודים לא כי לא יחפצו, כי אם לא יכלו לפנות ערף להגעטטאָ, ואיככה יכלו לעשות כן, ולהסב את לבם ליאש ממשפט ההוקה (jus Gazaga) אשר הזכרנו, אשר אך הוא לבדו נשאר להם לפלטה מכל אשר היה להם, ובלי כל תשלום נזק? על הדברים האלה הרבו השופטים לחקור ולדרוש, עד כי לפני שנתים חרצו משפטם לטובת היהודים. כהיום הזה הנה יסיר הגעטטאָ את בלויי הסחבות אשר התכסה בו ימים רבים ולבש מחלצות; חוצית הגעטטאָ הצרים והמלאים רפש וטיט, צחנה ובאשה, יפנו מקום לחוצות רחבים מרהיבי עינים, אשר יתנוססו תחתם. אמנם עוד יארכו הימים בטרם ישכחו יהודי רומא כליל את המכות אשר הכו לא בידי מאהביהם, ובטרם ירפאו את פצעיהם האנושים משנות מאות רבות. בעשרת שנים האחרונות התרו בכל עז לגדור את הפרצות הרבות אשר נפלו בחומת עדתם ולתקן את בדקי בתי החסד שלהם, אשר כראשונים כאחרונים מטו לנפול תוצאות עבודתם הרבה הזאת נראו בפקודת המלך ושרי ממשלתו מיום 27 סעפטעמבער 1883 אשר בו הקים את תקנת הקהלה החדשה, ובפקודתו מיום 26 פעברואר 1885 אשר בו הקים את התחברות כל החברות, עשרים ושש במספרן, לקהלה אחת בשם Opere di Benificenza.

כן הוא! עשרים ושש חברות לעניני האמונה ולמעשה הצדקה יסדו היהודים ברומא בימים היותר רעים ויתמכום עד היום הזה לבל יפלו בנופלים. את כל לקחו מהם, עשקו את נחלתם, חקקו להם חקי־און, חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, מנעו מהם כל משפט אזרח, על משלח ידם, על כל מלאכת מעשה אויביהם ידם הדה; אך רוח אל חי היה בקרבם והרוח הזה לא ירא איש, וכל יד אנוש לא עצרה כח להניד אותו מקרבם, כי — אין שלטון ברוח! והרוח הזה הוא הוא אשר העירם תמיד לעמוד על המצפה ולשמור את כל עניני האמונה, את חובת היצור ליוצרו וחובת האדם לאדם, לאחיו בני אמונתו!

המדות הטובות האלה הן הנה שעמדו להם בימי צרתם לעודדם ולחזקם בכל עתותי הרעה, לבל יפלו שדוד תחת סבל החקים המגבילים ויוכלו קום בפני לוחציהם ומעניהם אשר כבר כלו ואינם בעוד המה חיים וקימים אתנו היום, חיים באמונתם וקימים במעשיהם הטובים, כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה, וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט, אמר מרחמך ה'. —

חג היובל

למלאת שבעים שנה לחיי החכם משה שטיינשניידער

ביום ג׳ כ״ג לחדש אדר שני (26 מאֶרץ) מלאו שבעים שנה להחכם הגדול והמפואר הד״ר משה שטיינשניידער נ״י בברלין, הנודע לשם ולתהלה בעולם הספרות ע״י ספריו וחבוריו הרבים והנפלאים שהוציא לאור, ברוב פאר והדר חגג את החג הגדול הזה, כי מכל עברים ומכל הארצות הקריבו לו גדולי חכמינו וידידיו הרבים דברי ברכה ושלום. גם כבדוהו בתשורות נכבדות למזכרת היום הזה 1) וע״כ אחשוב לדבר בעתו להודיע להקוראים הנכבדים תולדות ימי חייו בקצרה: משה שטיינשניידער נולד בשנת 1816 בעיר פרָאסניץ (במדינת מאָהרען) הנודעת לתהלה ע״י הרבנים הגדולים שכהנו בה פאר והרביצו תורה בישראל. אביו ר׳ יעקב שהיה אחד מגדולי המשכילים ודורשי חכמה ותושיה בעת ההיא הכנו על ברכי התורה והחכמה וישתדל בכל עז כי יהיה בנו איש רצוי בעיני ה׳ ואדם, וה׳ חנן את הנער בכשרונות נפלאים וברצון חזק להשתמש בהם בשקידה נמרצה, „ויגדל משה" וישקוד על דלתי הלשונות והמדעים הנחוצים לאדם באשר הוא אדם בבקרו בית ספר כללי, „ויצא אל אחיו" וילמוד תורה מפי מורים מומחים ומפורסמים. משנת הי״ג לימי חייו שמע לקח מפי הרב הגאון ר׳ נחום טרעביטש מפראָסניץ (מחבר ספר „קובץ על יד" על הרמב״ם), וכאשר נלקח הרב הזה בשנת 1832 אחר כבוד לעיר ניקלסבורג הלך עמו שמה וימצא די מחיתו בתתו לקח בשפת צרפת ואיטליא. אך לא ארכה העת ויעזוב שטיינשניידער את העיר הזאת ותהי ראשית דרכו לפראג, שם שם מעיניו בחכמת הפילוסופיא, בידיעת הלשונות ובחכמת ההוראה (פּעדאַגאָגיק) ויצלח בלמודיו מאד. בעיר הזאת התרועע עם איש יליד באָהמען בשם אברהם בעניש שלמד שם חכמת הכירורגיא ויעזור על ידו ועל יד ה׳ אלבערט לאָווי ברעיון שעשועים שהגה לבם, והוא, לכונן ממלכה לישראל באה״ק. במהרה נפרדו אנשי הרוח האלה ממנו וישימו פעמיהם לענגלאנד, אולם ש. יאש את לבו מהרעיון ההוא בחשבו אותו לדבר

1) גם ב׳ מחברות חוברו ויצאו לאור לכבוד היום ההוא:
א) „Die Schriften des Dr. M. Steinschneider" v. Dr. A. Berliner. — ב) D. Divan des Abraham iben Esre v. Dr. Jacob Egers.

שלא יצא לפעולות אדם לעולם — גם אולי ראה והכיר בנפשו: כי לא על הדרך הזה עליו לצאת לישע ישראל וכי אותו יערה ההשגחה העליונה לקום לעזרת אלמנת ישראל, היא ספרותנו העתיקה שהיתה אז עזובה ושוממה, מפוזרת ומפורדת בירכתי הביבליאָטהעקען בכל ארצות תבל. „אין לה מנחם מכל אוהביה (מלבד החכם ריט״ל צונץ ז״ל) כל רעיה בגדו בה ויהיו צריה לראש", לעורר רפאות ולהקיץ נרדמיה ולהראות לכל העמים ושרי החכמה את יפיה. — בשנת 1836 עזב את פראג ויסע לוויען. שם התרועע להחכם לעאָפאָלד דוקעס וישקוד בחברתו על דלתי דברי הימים להספרות האריענטאלית בכלל והעברית החדשה בפרט. לא טובה היתה העת ההיא לו, כי מכשולים ומעקשים רבים היו אז על דרכו, כי הממשלה אסרה בעדו לבקר את בית המדרש הגבוה ללשונות הקדם ואף בעמל רב עלתה בידו להשיג רשיון לשמוע לקחים אחדים, אולם לא שם על זה לבו ויוסף עוד אמץ לשקוד לבדו בביתו בסורית וערבית ויהגה גם בבאורי כתבי הקדש בחריצות, וכל אלה אך בשעות הפנויות לו מעבודותיו האחרות, שעל ידן מצא מחיתו ודי ספוקו, כי כהן אז במשרת מורה בבתי שרים גדולים כהאחים ליבנאָווסקי 2). בשנת 1838 הוציא לאור את הספר „באר לחי רואי", והוא קבוצת מאמרי מוסר לקוחים מספרים עברים צרפתים ואיטליאנים ונעתקו לשפת אשכנז על ידו. באביב שנת 1839 נאלץ לעזוב את בירת עסטרייך ויסע ללייפציג ויצק שם מים אצל החכם המהולל פליישער, אך עוד בהרף השנה ההיא בא לברלין ויקשב שם לקח בהאוניווערזיטעט ויכרות ברית ידידות נאמנה עם החכם צונץ וילמד אותו אלוף לראש. כמוהו ראה ויוכח, כי אם נחפוץ שכבוד בית ישראל, שהולל בידי זרים ועריצי גוים, יחודש כקדם וכל העמים יכירו וידעו צדקתנו ויוציאו משפטנו לאור, עלינו החובה מצדנו להרים קרן חכמת ישראל בלאומים ולעשות לה שם עולם לא יכרת כלאחת החכמות המתהלכות בארץ 3) להרעיון הנעלה הזה הקדיש צונץ ימי חייו ויעש בו גדולות ונצורות כנודע ובדרך הזה אחז גם שטיינשניידער ולא נטה ממנה עד היום הזה, אך נשובה נא אל תולדותיו. בברלין לא התמהמה אז הרבה, כי בשנת 1842 שב לפראג ויקבל עליו משרת מורה בבית ספר לנערות, אך כהונתו זאת לא השביתתו מעבודתו בחכמות ומדעים ויוסף עוד להגביר חיל בחכמת ישראל וישא ויתן הרבה עם החכמים הגדולים מכּל זקש

2) Jüdisches Literaturblat Jahrg XV № 13.

3) שם.

ושלמה רפאפארט, גם כתב אז מאמרים נכבדים במכה"ע כוללים ובהמכה"ע של החכמים פירסט יעללינעק ופראַנקעל ואחרים, וכאשר הלך החכם זקש בערלינה (בשנת 1845) לכהן פאר בקהלת ישראל פה, שב גם שטיינשניידער הנה ויתקע פה אהלו עד היום הזה. בימי המרד משנת 1848 לקח ש. גם הוא חלק גדול בהספרות היומית ויהי לסופר קבוע להנאַציאָנאַלצייטונג 4) אך עד מהרה החליף עסקו זה בטוב ונכבד ממנו, כי נקרא נקרא לאוקספורד, למען יכין רשימה פרטית ומדעית מכל ספרי הביבליאָטהעק הבאָדעליאַנית שאבד עליהם כלח ולא נודעו עקבותיהם בשערים. בעבודתו זאת שעבד בשקידה נמרצה כעשר שנים רצופות עשה לו שם גדול בעולם הספרות בכל ירכתי תבל, כי אוצרות גנוזים גלה לדורשי חכמה ויעל ספרים אין קץ שנשכחו כבר במצוקת העתים מתהום הנשיה, והיא הערה מקורם ויורה דרכם, ויספרם וימנם לאחד אחד ויחק שמם למזכרת עולם בספר הרשימות שלו בשם „Catalogus librorum in bibliotheca Bodeleina“ שהוציא לאור בברלין משנת 1852 עד 1860, הלוקח חלק בראש ספריו בכמותו — הוא מחזיק יותר משלשת אלפים דלתות 4° ! — ואיכותו, אך עלינו לספר עוד איזה דברים נכבדים מתולדותיו לפני הזמן ההוא. עוד בשנת 1844 הראה ש. את עוצם יד חכמתו וכח הבקרת שלו בהאספה הראשונה לחכמי לשונות הקדם מאשכנז ושאר הארצות שהיתה בעיר דרעזדען על ידי מדברותיו הנפלאים „ע"ד החלקים הזרים הנמצאים בשפת עבר החדשה ויחוסם ושמושם להכמת השהוות הלשונות (לינגוויסטיק)" שהוציאם לאור בחוברת מיוחדה בפראג בשנת 1845. ומעת ההיא שמו החכמים לב להמאמרים והספרים שחבר ויעטרוהו חכמי האוניווערזיטעט בלייפציג בשם הכבוד „דאקטאר" לפילוסופיא בשנת 1850. אולם הרבה יותר מחכמת הלשונות משבה עליה ידיעת דברי הימים להספרות (ליטעראַטורגעשיכטע) את לבו ויקדיש לה כחו ביתר שאת. בשנת 1849 הוציא לאור מאמר גדול ונכבד מאד בשם „ספרות ישראל" נדפס בהרעאל-ענציקלאָפעדיא לערש וגרובער (Ject. II Bd. 27), בו פרש כשמלה ע"פ חקירה מדעית ובמועצות ודעת את תכנית כל ספרי ישראל ותולדותיהם. המאמר הזה (שנעתק בשנת 1857 לאנגלית בספר מיוחד) עשה רשם גדול בספרות הכללית, כי כמתכנתו לא נכתב לפניו, גם אחריו הד"ר דוד קאססעל הוא היחיד שנסה ידו לכתוב ספר דברי הימים לספרות היהודים ע"פ דרך החקירה והעיון. — מלבד רשימת בית עקד הספרים הבאָדליאני הנ"ל הוציא ש. עוד רשימות נכבדות לאור עולם כמו „רשימת כתבי היד מהביבליאטהעק של האקאדעמיע בליידען", שם 1858, עם עשר טבלאות ליטאָגראַפיות המחזיקות דוגמאות מכתבי יד של הקראים, „רשימת כ"י עברים מאוצר הספרים של הממשלה במינכען (שם 1875) עם דוגמא מכ"י של התלמוד הרשום במספר 95 ורשימות כה"י מהביבליאָטהעקען של המבורג וברלין, שהוציא לאור אח"כ. בשנת 1858 החל להוציא לאור בברלין מכה"ע לביבליאָגראַפיע בשם „המזכיר" שהוא מנהלו עוד היום, ובו הוא רושם כל הספרים והמכה"ע החדשים מדי שנה בשנה בו' חוברות, עם הערות מחוכמות ותוספת מאמרים ספרותים נכבדים מאד, אך עבודת הביבליאָגראַפיע שלו היא מעטה עוד בערך עבודותיו האחרות על שדה הכמת ישראל, כי ספרים ומאמרים רבים עתיקי ימים הציל מים הנשיה ויוציאם לאור בפעם הא', ואזכיר פה אך את היותר נכבדים:

א) עץ חיים והוא שיטת הפילוסופיא הדתית להקראי אהרן בן אליהו מניקאמעדיא ע"פ ב' כ"י, י"ל בפעם הא' על ידי ש. ודעליטש עם הערות רבות ותוצאות דברים רבים מכ"י ערבים על אדות תולדות הפילוסופיא של המתמדנים לייפציג 1841.

ב) מאמר היחוד להרמב"ם שנעתק מערבית לעברית ע"י ר' יעקב נתן, י"ל בפעם הא' עם באורים רבים בשפת עבר ותמצית דברי הספר בקצרה בש"א עם מכתב להמו"ל מרש"ל רפאפארט, ברלין 1846.

ג) שני המאורות, כולל שני מאמרים יקרים: א) מאמר היחוד להרמב"ם. ב) ג' תשובות בחכמת האסטראָנומיא מראב"ע על שאלות ר' דוד בן יוסף הנרבוני נדפס בפעם ראשונה ברלין 1847.

ד) צוואת ר' יהודה אבן תבון לבנו שמואל וצוואת הרמב"ם לבנו אברהם ומשלי הכמים ע"פ כתבי יד שמצא בהביבליאטהעק הבאדליאנית עם באור תכונת הענינים ותולדות המחברים בש"א, יצא לאור ע"י ש. לכבוד אביו ר' יעקב בפראסניטץ ליום הולדת השבעים שלו, ברלין 1856.

ה) הסידור של ר' סעדיה גאון נדפס בתור כתב יד ברלין 1856.

מלבד כל אלה חבר עוד ספרים רבים בענפי מדע וחקירה שונים ויגלה צפונות והרשות שלא שערן

---

4) שלא לתת מקום למעות בדברו אלה אעיר בזה, כי מחשבותי בזה לא כמחשבות כמה הכמים ורבנים בארץ אשכנז, אשר הרעיון הזה היה למלה בפיהם ויתלו בו תלי תלים של דרשות ללא צדק ויצדיקו בזה דעתם ומעשיהם להסיר את שפת קדשנו מגבירה, להרים סמנה העברה ולתתה לשפת אשכנז המושלת בארץ; לא אחריהם ילך לבי ולא מזה אראה תשועה לישראל, כ"א כליון ואבדן ר"ל, כי מה יתן ומה יוסיף לנו הכבוד שיאצילו העמים לספרותנו העתיקה, שבאמת הורמה ע"י הכמינו באשכנז למעלה גבוהה בתבל, אם בני עמנו בעצמם יתנו לה עורף, יבגדו בה ולא ישתדלו להנחיל שארית מ־מרינו מימי קדם לדור יבוא, שאך אם תהי ידיעת שפת עבר וספרי קדשנו בעצם טהרתם נפרצה בקרבנו, אז לא לשוא יהי עמל הכמינו וזכה לראות את הברכה והמרפא שהביאו בכנפיהם.

סכומג

איש לפניו בדברי ימי החכמים הערבים והעברים בימי הבינים, וביחוד ראוי להזכיר מאמריו הנפלאים אדות הרמב"ם, ר"ס גאון, ר"ש יצחקי, ר' שלמה אבן גבירול, ר' שמ׳אל הנגיד שנדפסו בהקאטאלאג הגדול שלו שיצאו לאור בשנת 1857 בחוברת מיוחדה וספרו הנכבד ע"ד תולדות הפילוסוף העברי אלפאראבי וספריו ויחוסו לתולדות חכמת יון אצל הערבים שנדפס בפעטערסבורג 1869. גם בתולדות חכמת הרפואה וההנדסה גלה חדשות ונצורות ויוציא לאור את הספרים היותר עתיקים בהחכמות האלה כמו ספר „משנת המדות" לר' אברהם בר חייא הנשיא והוא הספר הראשון בש"ע בחכמת המדידה שהוציא לאור לכבוד שנת השבעים לריט"ל צונץ ע"פ כ"י במינכען ורומי עם מאמר על דרכו ושיטתו בהחכמה הזאת, ברלין 1864, פרקים אחדים מחכמת הרפואה והסמים מאת הרופא דאָנאָללא וספר „סמי מרפא" להרמב"ם שהוציא לאור בפעם הא' בש"א עם הוספה אדות משפחת אבן צהר, ברלין 1873, גם על שחוק השאך אצל הערבים והיהודים שם לבו ויגל תולדותיו במאמרו ע"ד הספרות הערבית אדות שחוק השאך שנערך ע"פ כרר השנים (נדפס בספר תולדות השאך להחכם Von der Linde 1872 וע"ד שחוק השאך אצל היהודים ברלין 1873.

אם נשים עוד לבנו אל המאמרים הרבים מאד שכתב החכם ש. במכה"ע שונים לחכמות ומדעים 5) אז נתפלא הפלא ופלא על רחב לבו, על תבונתו החודרת בכל מקצועות החכמה, על כח זכרונו הנפלא; אולם עוד יותר נשתומם על שקידתו העצומה והנמרצה, כי כל אלה פעל ועשה בשעות הפנויות לו מעבודותיו התמידיות שמהם לחמו נמצא, כי לא על ספריו הוא חי, כ"א עוד משנת 1859 הוא המורה הראשי בבית הספר של החברה הנקובה בשם „Veitel-Heine-Ephraim'sche Stiftung" בברלין, גם הוא מנהל

5) הד"ר בערלינער מונה ברשימת הספרים של ש. ש ש י ם מכ"ע ומאספים ש׳נים בשפות שונות שכתב בהם ש. מאמרי חכמה ורובם גדולים ונכבדים הראוים לצאת לאור בפני עצמם ע"ש.

משנת 1869 את בית הספר לנערות ב"י בטוב טעם ובאמונה. המשרות האלה אם גם קטנות הנה בערך נושאם, הראוי בלי תפונה לכהן פאר כאחד הפראָפּעס־סאָרים היותר גדולים בבית מדרש גבוה, נותנות פאר והדר לבעליהן ביתר שאת, כי הן מעידות על אמן רוחו ולבו להיהדות, על אהבתו הנמרצה להחכמה, הבלתי תלויה בדבר, וביחוד על תם רוחו וענותו שתבדילהו לטובה מכמה חכמים בזמננו.

אקוה שיהי׳ להקורא מושג נכון מערך החכם הגדול הזה שנכתר עתה גם בכתר הזקנה למעריך עבודתו בכרם בית ישראל להפארת ולכבוד לבני עמנו עד עולם, ועל שדה החכמה הכללית להועלת אין קץ לכל דורשי חכמה ומדע 6) וע"כ כל איש ישראל האוהב עמו וספרותו יהגה לו רחשי תודה וכבוד בעד עמלו הרב ומפעליו הנשגבים וממעמקי לבו יברכהו שיאריך ה' עוד ימיו בשלום ובנחת; וכאשר עלתה בידו עוד בשנה האחרונה לחבר ספר נכבד שקבעה עליו האקאדעמיא הצרפתית מחיר רב (הוא „רשימה שלמה ומסודרת מכל הספרים שנעתקו) בש"ע בימי הבינים מספרי הפילוסופיא ויתר המדעים בשפות יונית, ערבית, או גם רומית" 7) כן יוסיף עוד אמץ לעבוד עבודת החכמה ויזכה לראות בכבוד ישראל וחכמתו.

כנפש הכותב

יצחק שלמה זלמן פוקס

ברלין ר"ח ניסן שנת תרו"ם לפ"ק

6) צדקו מאד דברי הח' בערלינער בהקדמתו להרשימה הנ"ל שספרי ש. בחכמת ישראל יוכיחו בעליל, שהיא תשלח קרנים לכל החכמות והמדעים ותפעל עליהם הרבה לטובה, כי אף כי רובם יסודתם בהררי קדש ישימו לפנינו חומר רב וגדל הערך גם במדעים אחרים כמו בתולדות הספרות הערבית, בידיעת כתבי היד הספוורים בתבל, בתולדות חכמת הרפואה מאטהעמאטיק ואסטראנאמיע.

7) בסוף הרשימה הנ"ל.

חג היובל

למלאת שבעים שנה לחיי החכם שניאור זק"ש

האדם הגדול הר"ר שניאור זק"ש הי"ו, ראה אור עולם ביום ששי בשבת הוא יום א"ח של חג השבועות בשנת התקע"ו לב"ע 17 Juni 1816 בעיר קטנה קיידאַן הקרובה לעיר הגליל קאָוונאָ אשר בגליל זאַמוט ברוסיא. אביו הרב הג' הבקי הנפלא מוהר"ר צמח זק"ש זצ"ל, אשר היה מו"ץ ואח"כ גאב"ד בעיר זאַגער. היה הטר מגזע משפחה רמה ומיוחסה בישראל. הוא היה בן לר' מהתיהו בן הרב ר' צמח בהרב ר' אורי בן הרב ר' אברהם זק"ש מווילנא המכונה בפי כל בשם: ר' אברהם דייטץ. אמו מרת רחל נ"ע היתה בת הרב ר' בנימין ביינוש ז"ל, אשר היה דיין ומ"מ בשאַוויל ואח"כ אב"ד בקהלת וויעג׳נאָלי.

ר' שניאור זק"ש היה הבן השלשה עשר להוריו, כי אחיו הקודמים מתו על פניהם בנער.

במלאת לו שנה והצי הביאו אביו לזאַגער, ובהיותו בן ד' שנים הביאו אביו אל חדר מלמד מקרי דרדקי ושמו ר' דוד כהן, ובהיותו כבן שש שנים למד התחלת גמרא, ומני אז לא הקשיב לקח עוד מפי מורה רק אביו בעצמו חנכו בתלמוד, ובכל עש"ק שמע מפי אביו מפרש פרשת השבוע עם פירש"י והמזרחי.

עוד בשחרות ימי עלומיו, עת החל הרש"ז כנטע שעשועים, לפרוח ולהעלות נצה, התעוררה בו התשוקה לדרוש ולחקור בקדמוניות ישראל ולהיות מחבר ספרים. ויקרא את כל ההקדמות מאוצר ספרי אביו, עד כי בני גילו אמרו עליו כי שניאור בן הרב יודע בע"פ כאלף הקדמות מספרים ישנים. בהגיע הר ימי בואו בברית נשואין, הכין לו חבור קטן בשם „שותא דינוקי", כולל מליצות וחרוזים על מוסר והנהגות ישרות ע"פ א"ב בר"ת שמו ושם אביו ומשפחתו, והספר הזה לקחהו ממנו בסתר אחד מבני משפחתו אשר כבר שבק הל"ח.

בעיר זאַגער היה חי בעת ההיא איש חמודות ואיש תבונה, פרנס ומנהל העדה ר' יהושע קלמן שמו, אחד מידידיו של רמ"א גינצבורג נ"ע. האיש הנכבד הזה היה תלמודי ודובר צחות בלשה"ק. ושחר את פני אביו הרב כפעם בפעם לשאול את פיו בעניני הקהלה ובדיני ממונות, והרש"ז הכירו כי חכם לבב הוא ויבקרהו בביתו. האיש הזה השפיע רב טובו עליו בהתו על ידו ספרי השכלה למקרא אשר הועילו

מאד להתפתחותו. ובביתו קרא את „הכרם חמד" ואת המאמר הנפלא „הסידות והכמה" לר' יצחק ערטער הנדפס בחוברת ב', אשר עשה רושם גדול בלבו; ומני אז החליט בדעתו לנסוע לבראָדי לראות את פני החכם ערטער ז"ל; ומבלי להקניט את הוריו סבבם בכחש, כי הולך הוא להסתופף תחת צל כנפי הורת הישיבה בווילנא.

בבאו לווילנא נוכח לדעת כי אין כל תקוה לפניו להשתקע שמה מפני חסרון מחית נפשו, ועפ"י עצת הח' רמ"א גינצבורג הלך משם לעיר קטנה וואַשילישאָק, וישקוד שמה על דלתי התורה בתור פרוש כשנה תמימה והנדיבים בעיר הנשמה ההיא תמכוהו בכבוד.

ויהי מקץ שנים עשר חדש, עזב את העיר וואַשילישאָק, וילך משם לעיר דובנא, קהלה גדולה ומפוארה בישראל, ובהשתדלות איזה נכבדים שמה השיג איזה נערים להנכם, בשכר, בתלמוד ותנ"ך, אשר הספיק לו די מחיתו, יעש שמה כשנה תמימה. ויהי כי ארכו לו הימים בדובנא, ובאשר כי נכספה וגם כלתה נפשו להכיר פנים את הר"ר ערטער ומשכילי בראָדי, להסות בצל קורתם ולשאוב מבאר הכמתם, עזב את דובנא ויבא לבראָדי. הד"ר ערטער שמח מאד לקראתו ויקבלהו בסבר פנים יפות וגם נהן לו מהלכים בבתי אנשים נכבדים וחכמים: יה"ש, ר"א היילפערין וצה"ב חותניו של הגאון שי"ר זצ"ל, וגם המציא לו משען ומשענה בהשיגו למענו לחנך איזה צעירים בעיר הזאת ויתמהמה בבראָדי כשנתים ימים.

במשך שבתו בבראָדי למד בשקידה רבה ועצומה בספרי הכמה ומחקר וגם למד שפת אשכנז וסורית, ולא זז מבית מדרשו של ערטער אף יום אחד. בעת ההיא ערך מאמר גדול בלשה"ק צחה, כולל השקפות שונות אדות הכמי רוסיא ומצב העם וחנוך בניהם, וישלח את דבריו להד"ר יאָסט מו"ל מ"ע האשכנזי „איזראַעל. אננאלען" והח' יאסט העתיקו לל"א והדפיסו במכתב־עתו משנת 1840, 10 — 4 № ולא קרא שמו עליו, ומאמרו זה — ראשית בכורי פרי תבונהו בספרות העברית — הפיק רצון הקוראים מאד, וחכמי אשכנז הללוהו מאד, ויצא שמו על פני חוץ.

ע"פ בקשת הוריו שב לביתו לארץ מולדתו. בעברו על גבול אוסטריא ורוסיא בלי מכתב־מסע נתפס בכף השוטרים והובא בכבלי ברזל בלוית אנשי־חיל לעיר קרעמניץ, ובהשתדלות רבה על ידי החכם ריב"ל ז"ל יצא להפשי אחר שבתו שמה כחמש ירחים בבית־האסורים. משם הלך לזאגער, ובמסעיו עבר גם דרך עיר ווילנא והתראה פנים עם משכיליה הנודעים לשם וישב לעירו. הוריו ורעיתו, צהלו מאד לקראתו אחר עבור זמן ועדן אשר היה נפרד מהם.

החכם ר' חיים ז"ק נ"ע יסד אז למענו בית־הספר ויתן על ידו את בנו לחנכו בגפ"ת ותנ"ך בחברת עוד איזה צעירים. בעת ההיא הדפיס הרש"ז מאמר נכבד במ"ע „ציון" אשר יצא לאור בפפד"מ ע"י הר"ר יאָסט וקרייצענאַך, ועוד מאמר אחד באננאלען שלו.

משכילי העיר ראָסיין אשר חיו בעת ההיא קראו אותו כי יבא אל עירם להפיץ השכלה ומדע בין תושבי עירם כי שמו הטוב היה הולך וגדול, והרש"ז הטה אזן לבקשתם, ואחר עבור ששה חדשים בשבתו בזאגער, עזב עוד הפעם את הוריו היקרים ויסע לראָסיין *). משכילי העיר קבלו פניו בתרועה ושמחה, והגביר ר' יהודה גאָלדבערג המכונה מאטינאיצער, אספהו אל ביתו להיות מורה לבניו. ויתמהמה שמה עד קץ שנת תר"ג וישב אח"כ לזאגער, ובעבור חג האסיף, נסע ברשות הוריו ורעיתו לעיר ברלין להשתלם שמה בלמודים.

בלכתו לברלין התעכב בדרכו משך איזה ירחים בעיר קאָניגסבערג בפרוסיא, באשר כי לא היה לאל ידו להשיג מכתב־מסע לבא לברלין, והר"ר פרייסטאַרט ז"ל, השתדל למענו אצל הגראף פאָן איילענבערג [אשר היה אז שר המחוז בק"ב] לתת לו מכתב־תעודה לגור בברלין בלי מפריע, ובשנת תר"ד בא בשלום ברלינה.

בברלין היה שמח בחלקו. ויבקר שם את בית־מדרש המדעים וישמע לקח בפלוסופיא מפי ראשי־המורים: שעללינג ואלטהויז, והיו אוהבים ומכבדים אותו בכיאור וגם המוכהו בנדבת לבם; ימיו בברלין היו רעים ומרים, ובימי עני אלה ובמיתת בניו הקטנים ודאבון נפש יגון וצער לנכח פניו בכל יום — כתב והדפיס אז את ספריו הנחמדים, היונה והתחיה, הפליט וכ"ח.

בשנת הרט"ז בעת עבר דרך ברלין השר יוסף יוזל גינצבורג ז"ל בלוית סופרו הנאמן הח"ר מתתיהו מאפו נ"י, נקרא נקרא הרש"ז, ע"פ השתדלות ידידו ה' מאפו הנ"ל, ללכת אתם לפאריז, לחנך את בן השר ה' אורי גינצבורג ואז הוטב מצבו מאד, וייסד את בית עקד הספרים נדפסים וכת"י למען השר ר' נפתלי הערץ גינצבורג אשר היטיב עמו מאד; וכאשר הלך וגדל וטוב בנו היקר ר' דוד גינצבורג נ"י, מנה אותו למורה גם לבנו זה, ויחנך את דוד בהנ"ך וספרי מחקר ושירי חכמי הספרדים הקדמונים, וגם הרגיל אותו בקריאת כת"י.

ביום ועש"ק ח' סיון העבר, הגג הרש"ז את

*) בשבתו בראסיין נדפס ממנו מאמר יקר במ"ע „פרחי צפון" ח"ב.

יום מלאת לו שבעים שנה. כל נכבדי עירנו ובראשם הרב הגדול דפאריז מוהר"ר צדוק כהן בלוית המזכיר של חכי"ח ה' איזידאָר לאָב וגם הד"ר שוואַב ועוד חכמים נכבדים שחרו אותו בביתו בברכתם ותשורתם כיאות לחכם כמוהו אשר זכה לימי זקנה. כל מו"ל מכ"ע עברים ברוסיא ובחו"ל הריצו אליו את ברכתם ע"י הדלוג־רב וגם שלחו אליו את סופריהם הנכבדים המודיעים להם חדשות מפה לקדם את פניו בברכתם לכבוד היום ההוא. שלשה ימים רצופים לא חדלו נושאי־מכתבים וטעלעגראמות להביא אליו מכתבים ותלגרמים אשר באו אליו מרוסיא, פולין, אוסטריא ואשכנז. כל המ"ע לבני"י הדפיסו מאמרים נכבדים אדותיו ופעולתו בספרות העברית! ובמ"ע „ליטעראטורבלאַטט" (№ 24 ש"ז) היו"ל ע"י הר"ר ראהמער במאַגדעבורג.

נדפס מאמר גדול בשם: „סעניאָר זק"ש" צו זיינעם 70 געבורטסטאגע" מאת ידידו הפראָפעססאָר ד"ר דוד קויפמאנן מפעסט, ועוד במ"ע שונים.

הביבליותיקה של הבאראָן גינצבורג, נעתקה בימים האלה לעיר המלוכה ס"ט פעטערסבורג, ורבי שניאור זק"ש התפטר עתה ממשמרתו ובקרוב יעתיק את משכנו מחוץ לעיר להנפש שמה מעבודתו.

שמות ספריו היקרים, מובאים בספרי הביבליוגרפיה של פירסט ובן־יעקב, וגם „באסף המזכיר" של המו"ס ח. ד. ליפפאַ מווילנא. ואלה הן לשמותם: „היונה", „כנפי יונה, „קיקיון דיונה", „התחיה" כ"ח, „הפליט", „שיר השירים לרשב"ג, „כרם חמד" השמינית והתשיעית, „תולדות ר' שלמה ן' גבירול (בלתי נשלם) ורשימת ספרי גינצבורג (ג"כ לא נשלם). ועוד הקדמות לספרים, ומאמרים שונים המפוזרים הנה והנה בהצופה „להמגיד", „כבוד הלבנון", „השחר", „המצפה" „המליץ", „הציון" ומ"ע של פרענקעל, ועוד הרבה מאמרים ומכתבים אשר עודן תח"י בכתובים.

כל איש החפץ בספריו, יוכל לפנות אליו על כתובתו הנודעת במחירים הקצוב וישיגם בכל המוקדם. זולת הכ"ח חוברת שמינית איננו עוד תח"י ויקר הוא במציאות.

ואתה ידידי המו"ל! חפצתי לכתוב גם השקפה פרטית על ספריו ועל מאמריו ועל פעולתו בחכמת ישראל, אך חזקו עלי דבריך למהר במעשה מפני נעילת שערי „כנסת ישראל", על כן אקצר ואומר שלום לך ולקוראיך היקרים.

ישראל איסר בן משה **גאָלדבלום**

פאריז, סוף חדש תמוז, תרו"ם לפ"ק

ראשון לציון

או תולדות הרה"ג הצדיק ראש וראשון לחוב"צ רבי צבי הירש קאלישער זצ"ל

כעצי פרי אשר עליהם יבלו מזקן, סעפותיהם הנופצנה וענפיהם יהיו לבער, ואם אך לא גם לחם ועוד לא יבש לשד חיתם, ישובו לאור באור החיים ואחרי בלותם עדנה תהיה להם לשלח שלוחותיהם ופארותיהם על ארץ רבה, לשאת פרי תנובה ולהיות למקור חיים לעם רב, כן גם כל הגיון לב אשר ממנו תוצאות חיים לאדם וגוי יחד, כל דעה אשר הכתה פעם שרשיה עמוק עמוק בלב גבורי האומה, לא תולד לריק ולא תכחד עוד מארצות החיים, ואם גם ביום נטעה לא תשגשג ועקבותיה עוד טרם הודענה בחיי העם, אך גם מות לא תמות בבוא פקודת נושאי הדעה ויוצריה מרחוק ולא תרד עמם אל קבר. דעות כאלה חיות הנה, ובהמר ארץ, בתמורות העתים וחליפות המסבות השונות, והנה יתעורר הרעיון ועלה מתהום הנשיה ועז בידו וגבורה בימינו למשוך אליו כבירי כח לב וכל איש אשר רוח לו בחבלי אהבת העם; הדעה תצא ותעבור מעולם המחשבה והאצילות אל עולם העשיה והמפעל, הפשוט צורתה ההגיונית וההזיונית ותלבש צורה הדשה פועלת ומתפעלה מהחיים ומסבותיהם עד אשר הפלס לה נתיב בכל פנות העם ותהיה לקנין האומה והוין לבה בדורות עולמים.

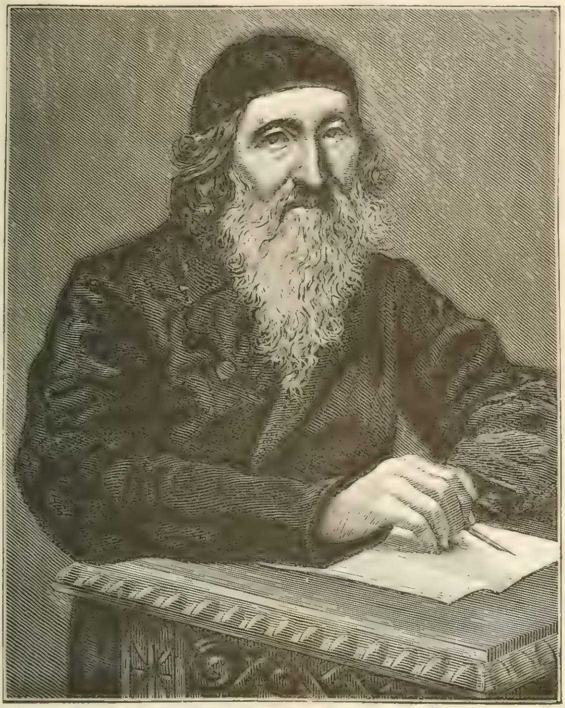
כמראה זה הראנו גם ברעיון הקדוש של ישוב אה"ק אשר איננו חדש מקרוב בא, כי כבר יצא לפני שלשים שנה מלב שנים שלשה אנשי-רוח משומרי חומת הדת באשכנז, אשר ירו אבן הפנה למפעל זה ע"י יסוד חברה גדולה ליא"י ערוכה בכל ושמורה. אפס כי אוירה של הארץ ההיא לא היה מסוגל להתפתחות הדעה הזאת אשר אדניה הטבעו על ההאהדות הדת עם החיים, האמונה עם העבודה ויגיע-כפים ויסודתה בחפץ קיום האומה. כן היו גם נסבות אחרות אשר עמדו אז לשטן על דרך חו"צ באשכנז להוציא את פעלם למענהו, והכי נכבדה מהן היתה: כי מטרת ראשי החברה הזאת היתה לא לשלח לא"י אנשים מתוך הגולה ולנחל אותם על אדמת הקדש כי אם להרגיל את היושבים שמה משכבר הימים לעבודת האדמה, והמה אלה לא חפצו להביא את צוארם בעל עבודה גופנית וגם נתנו כתף סוררת למועצות היראים והחרדים באירופא אשר הכבירו עליהם במלין לחבר תורה עם דרך ארץ וללמוד לשון ערבית כמבואר בשפת יתר וברב ענין בהקריאה הגדולה אשר קרא הרב הגאון ד"ר הילדעסהיימער ע"ד יא"י בשנה העברה ואשר נדפסה בכמה גליונות במ"ע „יידישע פרעססע". אמנם בכל זה לא עלתה הדעה של שיבת ציון במרוצת הזמן בתהו ועוד לא אבדה מתוך הקהל, ואם כי לא הכירנה מקומה בארץ אשכנז ולא יצאה שם לפעולת ידים, הנה עשתה לה כנפים ותסל לה מסלות אל לב גלות יהודה אשר בארצות הסלאֵיים.

ממזרים באה קרה וסערות תימן התחוללו על בית ישראל, הארץ התמוטטה תחת רגלי הנודד הנצחי, והנה עברה רוח סערה ותטהר לב צעירי בני ישראל מתעלולי הטמיעה וההזונות אחרי המעטת הדמות ומחית שם ישראל סבא, והשיות הנדחות האלה שבו אל עדר אדני ויתנגשו ויתלכדו יחד ויהיו לאגודה אחת אשר צרר אותה רוח והפץ אחד בכנפיו: לקומם הריסות ציון וחרבות ירושלים ולטעת את אחב"י האובדים והנדחים בארצות פזוריהם על אדמת אבותם. וההתעוררות הזמניה לחבת ציון שתה נוספות על צורתה הדתית שהיתה לה משכבר הימים ותלבישנה במחלצות עת החיה וחפץ תקון העולם הישראלי בהישרת המדות, בקדושת העבודה, ביסוד מקום מנוס ומקלט לנדחי בני ישראל, ובמשך עת קצרה התאזרה עז ותעצומות ותרחב צעדיה תחתיה מיום ליום ותרכש לה בקרב עמנו נפשות לאלפים ולרבבות.

והנה עתה בימינו אלה אשר הרתה התנועה הלאומית ותלד לנו — מפלגת עובדי אדמה מבני ישראל על אדמת אבותם, עתה הגיע ההתיר לשום על נסנו ודגלנו את הראשונים לציון, יוצרי הרעה ומחולליה ולספר לדור מה פעלו האנשים האלה לעמם בעתם ובזמנם. מן עשרה הראשונים לחובבי ציון הכי נכבד הרב הגאון הצדיק רבי צבי הירש קאלישער ז"ל מיסד החברה הראשונה לישוב א"י, איש התהלה אשר אף בהיותו מאדירי התורה בדורו לא התנהג ברבנות על מנת לקבל פרס, סוחר אשר עסקי ביתו היו אצלו עראי ותורתו — קבע, איש רב פעלים חש בבאב עמו וחש לעזרתו, לרוחתו ולהשועתו, ועל כן אמרנו להביא את תולדות ימי חייו בספר „כנסת ישראל" והיו לזכרון נצח לבני דור הולך ובא.

הרה"ג ר' צבי הירש קאלישער נ"ע נולד בירח ניסן שנת תקנ"ה בעיר ליכסא אשר במדינת אשכנז. עוד בהיותו באביב עלומיו כבר פרש את ידיו לשחות בים התלמוד ונושאי כליו ויצק מים על ידי הגאונים המפורסמים ר' עקיבא איגר מפאזען ובעל חות דעת. לא ארכו הימים ולמורו שָנָה לו פרי תנובה, כי חבר ספר נכבד בשלשה חלקים בשם „מאזנים למשפט" והוא פירוש על חשן המשפט אשר לבד גדל ערכו

ושויו מצד תכנו, גם כתוב הוא רובו בשפת עבר צחה וקלה וממשכת את הלב. שני החלקים הראשונים יצאו לאור בשנת 1854 והחלק השלישי עודנו נמצא בכ"י אשר עוד עסק המחבר בכתיבתו קרוב ליומו האחרון. כן הוציא לאור עוד קוים לזה ספר אחד נקוב בשם „אבן בחן" והוא פירוש על כמה פרקים בודדים בחשן המשפט. וירא כל העם כי ברכה בו ויצא שמו לתהלה ולתפארת בכל הארץ, ורבנים יושבים על מדין מקרוב ומרחוק החלו לפנות אליו בשאלות משאלות שונות סבוכות ומפתלות וקשיה ההבנה בדברי הלכה ובעניני דת ודין, והוא חש ולא התמהמה לענות לאיש ואיש כשאלתו בעתה ובמועדה בסגנון יפה אף נעים ובאופן ישר וקל ונוח להבין כפי אשר הורהו ברק שכלו השנון, ותועפות שיא הגיונו וכיד ידיעתו הגדולה והרחבה בכל מקצעות הספרות התלמודית, עד כי רבים וכן שלמים השתוממו ויתפלאו עד מאד על רחב בינתו ורוחו הכביר ויהי לנס. ביחוד משך עליו את עיני אדירי התורה בעצמיותם של הגיונותיו ודעותיו ילדי רוחו ובדרכו המיוחדת אשר סלל לו בלמוד תורת אל חי, כי חשקו הכביר והנמרץ לרדת עמוק עמוק אל נבכי ים התלמוד ולגלות בו עמוקות מני חשך, הרימהו מעל לגבול

הרב הגאון הגדול הראשון לציון
ר' צבי הירש קאלישער ז"ל.

אשר גבלו להם גדולי התורה בימי נעוריו, ועי"ז שקידתו העזה והעצומה היה לנאמן גם בכל הדרי הספרות הפלוסופית של ימי הבינים, אשר העיון והמחקר בה היו מבחר שעשועיו כל ימי חייו. כמו כן השתדל לרכוש לו ידיעה גדולה גם בשיטות הפלוסופיות היותר חדשות, ובמרוצת הימים כאשר כבר מלא כרשו מעדניהן, עמדו לו כשרונותיו הנעלים וכחו הנפלא בעיון ומחקר והעמק שאלה להמציא לו שיטה חדשה מעין פלוסופיה דתית, אשר בתחלה נשאה עליה מדברותיו ויבאראת טיבה במאמרים בודדים ואחרי כן בספר בפני עצמו נקוב בשם „אמונה ישרה" אשר פזר לו הפראָפֿעססאָר ד"ר יוליוס פירסט תהלה וכבוד מלא חפנים במ"ע „אריענט" שלו. החלק הראשון מספרו זה יצא לאור בשנת 1843 יחד עם באורו החדש על ספר קהלת ואיוב, והחלק השני הופיע בשנת 1869. אך לשפת יתר תחשב אפוא להגיד, כי לא נכתב הספר הזה מנקודת ראות כל דעה אחרת שבעולם בלתי אם ברוח תורת ישראל בימי הבינים, ברוח היהדות הטהורה מורשה קהלת יעקב אשר היה המחבר בעצמו כרוך ומקופל במחיצתה ראשו ורבו ויהי כל ימיו אדוק בכל לב ונפש גם בכל הדברים התלויים בה משנות עולמים. אך בכל

זה פעל הספר הזה פעולות עזות ונמרצות על יהודי רוססיה ופולין ההולכים בחשך ושומרים דתם ואמונתם כמצות אנשים מלמדה, ויועל הרבה לזכך המוחות, לצחצח הלבבות המלאים חלודה ולהבינם בינה לדעת על מה יעשה ישראל את כל המצווה עליו, ובהיותו נכבד ונשגב בתכנו עד מאד וכתוב בלשון מדברה גדולות כלשון אחד המליצים, מצא לו מהלכים במחנה ישראל ויתפשט בין בני עמנו בהמון רב. פה הוא המקום להעיר, כי היה המנוח אחד מסופרי לשון עבר המהירים והמצוינים והיוצר הנהו גם בשאר רוח למלאכת הספרות ויהי אחד מראשי סופרי „המגיד" ומ"ע עברים אחרים בארצו ובחו"ל, וכל עבודותיו הספרותיות עבד שלא על מנת לקבל פרס כשם שלא קבל מימיו אף פרוטה, בעד כל המון פעולותיו העצומות לטובת הכלל, כאשר נספר במרוצת מאמרנו הנוכחי.

ולא רק בתורתו ורחב בינתו הנפלאה בלבד הצטין האיש הנעלה הזה כי אם גם בטבעו, בתכונת נפשו העדינה, בטוב לבו וברוחו הנדיבה אשר סמכתהו, ובכל המעלות והמדות התרומיות אשר נקבצו באו בו היה לצפירת תפארה לאחיו בני עמו ולציפת לכל בני האדם. האיש הזה לא נהנה מימיו מן התורה ולא עשה אותה לקרדום לחפר בו, וכארבעים שנה הורה צדק לעדת ישרון בטהארן חנם אין כסף, אף כי התפרנס את עצמו בצמצום ולא ברוח מבית המסחר אשר התעסקה בו אשתו, וחלק כהלק את בני עדתו נשא בכל ימי חייו בטרחי הקהלה ובמשאה. וכה הקפיד לבלי להנות מהורתו, עד כי השיב לקהלתו גם את התשורה אשר הקריבה לו ליום חתנת בתו הצעירה, וכן לא קבל מימיו אף פרוטה מבעלי הדין הבאים לפניו כפעם בפעם בלתי אם היו רוצים להתנדב איזה סך לישוב א"י, שאז קבל מהם את הכסף וירשום אותו לזכרון בפנקס הפתוח המונח לפניו. האיש הזה היה עמוס כל ימיו בעבודות שונות לטובת הכלל, השתדל בכל מאמצי כחו וידאג בכל לב ונפש להטבת מצב היהודים בארצות פזוריהם וביחוד מעמד היהודים היושבים בארץ הצבי, ויהי מעוז ומחסה לאלפי עניים ואביונים אשר נהרו אל ביתו מכל עבר ופנה לשמע שמו הטוב, ורבות פעל ועשה בימי חייו חלדו בדבר שפתים, בעט סופרים ובפעולת ידים לטובת קשי יום ומרי נפש מבני ישראל, וכל זה עבד בחרף-נפש ובלי שום תשלום גמול מצד אחרים כי אם אך מאהבתו העזה והעצומה אל מעשה הצדקה והחסד ובהיותו נתון בכל נפשו ומאדו לכל דבר טוב ומועיל אם הרבה או מעט ולכל רעיון והגיון לב זורע צדקות ומצמיח ישועות לעם רב.

אפס כי את מבחר עתותי חייו הקדיש רק לטובת רעיון ישוב א"י אשר החל לפעמהו עוד בשנת תק"צ כנראה מהשאלות והתשובות שערך בעת ההיא לרשבכבה"ג ר' עקיבא איגר והחתם סופר בענין בית המקדש ומזבח, ולא עזבהו עד בא קצו, קץ כל בשר. הוא מצא את תשועת ישראל אך בהתקוה על ביאת המשיח ושיבת בנים לגבולם ציונה כנבואות החוזים אשר נשא אליה את נפשו ורוחו כל הימים; אך רוח מבינתו הורהו לבא אל תכלית דברי הנביאים ונחמותיהם בחקירה חפשית במקצת, וירא ויבן כי לא באותות ומופתים ולא פתאום לפתע ובלי עזרתנו אנחנו תבא הגאולה, ונהפוך הוא, כי עוד חובה קדושה רובצת עלינו להכין את כל המכשירים והאמצעים לקרב ביאתה אלינו ולסקל את הדרך לפניהם. והדבר הזה היה לא יהיה בלתי אם נחיה את אדמת אבותינו מערמות העפר אשר נערמו עליה במשך אלפים שנה מיום הזרותנו בגוים, ונטע עליה נדחי בני ישראל לעבדה ולשמרה ולעשותה „לארץ זבת חלב ודבש" כשהיתה בשנים קדמוניות. ברעיון זה שם כל מעיניו ולא נח ולא שקט ויפליא עצות ויבקש תחבולות איך ובמה להוציאו לפעולת ידים, ואי זו הדרך להגיע אל מטרתו אשר חש לה עתידות טובות ויאמן אמונת אמן כי לא רחוקה היא להשיגנה וכי אין כל דבר אשר יוכל להיות לאבן נגף ולצור מכשול על דרכה, וכי סוף סוף וידי אוהבי הרעיון תעשינה חיל. לתכלית זו ערך כמה מאמרים חוצבים להבות אש פלדות, אש האהבה אל הרעיון הקדוש ואת ספריו דרישת ציון ושלום ירושלים, אשר הוכיח בהם את גדל ערכה של הדעה מן התורה והנביאים ודברי חז"ל, ועד כמה נחוץ ודרוש הוא להרחיק את היהודים הרבים היושבים בא"י מן העצלות והבטלה ולהרגילם לעבודה וליגיע כפים. מובן מאליו כי דעתו זו מצאה לה התנגדות גדולה מצד כמה רבני אשכנז שקוו אל הגאולה שתבא רק ע"י עני ורוכב על החמור ומצד בעלי החלוקה בירושלים ובראשם הרה"ג ר' מאיר אויערבאך ז"ל שיראו לנפשם פן ישבר מטה לחמם שיקבלו על פרישתם מהויות עולם הזה ועוסקים בדברים של מה בכך. אך רצ"ה קאלישער לא חת ולא זע מפניהם ויחגור שארית כחו וישב מלחמתם שערה בדברי נגידים נוקבים וחודרים עד עמקי לב וקרב, בדברים לקוחים מספרי הספרות התלמודית ויחליש את כל טענותיהם ויוכיח להם לדעת כי בהתרחב הישוב בא"י לא תבצר מאחב"י לקיים כמה מצות התלויות בארץ, מה שאין כן בתוך הגולה, עד כי באחרונה השלימו אתו רבני אשכנז. והוא שקד על פעלו ועבודתו באמץ לב ורוח כביר, עד כי עלתה בידו למשוך לחפצו גם את לב החכמים המפורסמים הפראָפעססאר גראֶטץ והעסס בעל הספר

ראַם אונר יערוזאלעם", ובמרוצת הימים היה לו מרוץ מכתבים עם כל גדולי עמנו ונטילי הזהב בכל הארצות, ויעורר בקרבם רגשי האהבה והתשוקה לארץ אבותינו והחפץ להיות מעוזריו להוציא את דבר הישוב למענהו. דבריו עשו בכל עת רושם עז ונמרץ על הקוראים, הטו את לבות בעלי השפק להכיר את האמת, הראו להפוסחים על שתי הסעפים אי זה הדרך ישכן אור, חזקו ידים רפות ויאמצו ברכים כושלות ויצא כברק חצם להאיר את הליל, וכתבי-הקריאה שהפיץ בישראל לעורר חבת ציון בלב העם, עשו פרי תנובה, כי בערים רבות בארצות שונות התעוררו שלומי אמוני ישראל ליסד חברות לישוב א"י, והיא היה רוח החיה באופניהן ויהי המוציא והמביא את כל עניני האגודות וצרכיהן, כן החליף מכתבים על אודות הענין הזה עם ראשי „חברת כל ישראל חברים" בפאריז, ויהי לו דבר את השרים: מאיר אנשיל ראָטהשילד, כרמיה ואלבערט קאָהן נ"ע, אשר כבדוהו ויוקירוהו עד מאד ויתנו ידים לפעלו, וברור הוא כשמש בצהרים כי אך הוא נתן את הדחיפה להצעד אשר צעדה הכי"ח תחת הנהגת כרמיה בשנת 1860 ביסוד המושב „מקוה ישראל", וכי הפעולה הזאת נעשתה בעתה ובזמנה במחשבה תחלה להתפתחות הישוב באה"ק כדמוכח בדברי השר כרמיה לעת הנכת המושב הזה. ר"מ מונטיפיורי נ"ע הבטיחהו לעמוד לימינו בכל אשר יוכל וימציא לו משען ומשענה לפעלו זה ויהי מבעלי בריתו כל הימים. באחרונה יסד חברה גדולה בעיר פראַנקפורט דמיין בשם „חברת ישוב א"י", ששמה לה למטרה לרכוש לה באה"ק אחוזת נחלה ולהלקה לחלקים בין בני ישראל יושבי א"י מכבר ואלה אשר חרשים מקרוב באו אליה, ולתמיך את האנשים האלה גם במזין ימהיה במיני זרעים וזרעוני תבואה, עד אשר תשא הארץ פרי. החברה הזאת נפלגה לשתי כתות, הכתה האחת היתה מחברים המכונים בשם „גבאים" אשר גבו את כסף הנדבות מאת החברים ויביאוהו אל הקופה הכללית, והכתה השניה היתה מהאנשים הממונים על עבודת המתנהלים אשר ישבו באה"ק, ושתיהן יחד הרחיבו צעדיהן תחתיהן מיום ליום והחברה היתה כפורחת, ורצ"ה קאלישער היה המנצח על עושי המלאכה וע"י מכתבים למאות ולאלפים האיץ בבעלי שתי הכתות ויורז אותם לעשות את עבודתם בשקידה ובחריצות ידים, ולא משך את ידו מעבודתו זאת עד נפלו על ערש דותו אשר לא ירד ממנה עוד, ומכתבו האחרון שכתב בימים אחדים לפני מותו היה ערוך אל הענרי מאָזעס דודו של השר מונטיפיורי בלונדון בבקשה שידבר עם מונטיפיורי ע"ד ישוב א"י ולהודיעהו כי יש בידו התומים הרבה על הדבר הנשגב הזה.

לא יאמן כי יסופר כי איש חלש ורפה-כח זה שתמיד היה כרוך ומקופל ראשו ורבו בעבודות מרובות וקשות עוד יעצר כח בנפשו לכלכל גם את דבר חליפות המכתבים לאלפי אנשים ולנהל את עניני כל האגודות ליא"י וצרכיהן, ועלינו למצא את נסבת הדבר הנפלא הזה באהבתו העזה אל הסדר והמשטר וברוחו הכביר והנאור אשר לא עזבהו עד בא פקודתו. כאיש אלהים ההתלך המנוח בחייו עלי אדמות, כי פרש את עצמו כל הימים מתענוגי בשרים ומחמודות החיים ומנעמיהם ונפשו היתה מועפת ביעף מבית המרה אל עולם האצילות והעיון. האיש הזה היה לאלפי אנשים לא רק כמורה דרך ומנהל, כי אם גם כמושיע ומנחם לעתות בצרה. כי טוב לבו, צדקת נפשו ונדבת רוחו ובריתו את אנשים גדולים ורמי המעלה בכל עיר ועיר, מדינה ומדינה, נשמעו עד למרחוק, והיה כל איש אובד ומר נפש ופנה אליו לבקש עזרתו, והוא הטה אזן קשבת לתפלת כל אחד ויעתר לו ויט אליו חסדו לפי ערכו. הנה כי כן היו חיי המנוח שרשרת ארוכה שזורה ועבותה מצדקה וחסד, ממעשים טובים ורצוים ומפעלים נכבדים אשר תבואתם טובה לעם רב, וכמספר רגעיו כן רבו חסדיו אשר פעל ועשה לבית ישראל. ביחוד השפיע שפעת חסדו לבני רוסיה ופולין אשר התגוררו באשכנז, כי התהלך עמהם כאב רחמן ויסוכך עליהם באברת צדקתו ולא נתן למוט רגליהם. גם נוצרים רבים מבני עליה אשר שמעו את שמעו הטוב הלכו לו כבוד ויענדו עטרת תפארת לראשו.

נפלאים היו חיי האיש הדגול מרבבה הזה בכל מקצעותיהם. בהיותו ידוע חולי ואיש מכאובות כל הימים וכמה פעמים קרבה לשחת נפשו, הנה לא נמר רוחו הכביר ושכלו השנון עמד בו בעצם תמו עד צאת נשמתו וכל חושיו לא התרופפו וימצאו בחזקתם כחושי נער קטן, ועוד בימים אחדים לפני מותו עסק בעריכת מכתבים כל הלילה עד עלות השחר וידיו לא רעדו ולא נלאו עד כלותו עבודתו.

לבד הספרים הנזכרים למעלה, עוד חבר ספר הברית והוא באור על חמשה חומשי תורה, ספר „יציאת מצרים" באור על הגדה של פסח, כן חבר כמה הגהות על ס' יורה דעה ונדפסו בווילנא בבית הדפוס של האלמנה והאחים ראָם, ובכ"י נמצאים תחת יד בנו הרב הגביר ר' יהודה ליב קאַלישער נ"י בטאָהרן הגהות על המגן אברהם ועל המשניות ואיזה פלפולים וחדושים על כמה מסכתות.

הרה"ג רצ"ה קאַלישער זכה לשנות שיבה ונפטר בשנת השמונים לימי חייו ביום ה' חשוון תרל"ה. יהי זכרו ברוך ושמו ינון בקרב אחיו בני עמו לעדי עד.

תולדות רבי יצחק ברניים ז"ל

(Bernays)

מי שהיה „חכם" בק"ק המבורג, הרב הראש והראשון להעדה הגדולה האשכנזית שמה.

„להמחקה חיי אדם והתבולותיו עלי במתי=ישחק לא יאגיד הדור הבא אחריו זרי תפארה", כי הדור החדש אשר יקום אחריו לא ראה את נפלאותיו אשר עשה ברוחו הכביר ובכשרונותיו המסוגלים וישכחהו. הדור אחריו על עפר יקום לא ידע את הרושם העז ואת הפעולה הנמרצה, אשר יצר וברא איש הרוח, בהגשימו לפני בני דורו את חזיוני סופרים ומשוררים, אשר הוקמו על להיות לחזיים לבני האדם, ליסרם ולנחמם, להכות קדקד רשע ולמחות דמעה מעל עפעפי ישרים. הדבר החי נוראות יפעל בעת השפתים נעות והקול ירעם וירעש או בדממה ישים מהלכו ללב שומעיו, אפס פעולתו איננה תמידית, אם לא יחקה בעט ברזל, שחור על גבי לבן, למשמרת לדור דורים, ובימים מעטים ישכח ואתו עמו הגבר המצוין, אשר בהן שפתיו וקסם לשונו להיב הלבבות ויטם כחפצו. כמחזה הזה יראה לעינינו בחיי האדם הגדול, אשר נספר בזה הולדתו ופרשת פעולתו. החכם ברניים אף כי לקח נפשות בחייו ובהשתלשלות היהדות לקח גם הוא חבל, אולם באשר מנע עצמו מכתוב בספר הלך=רוחו והגות לבו ולא הפיץ מעינותיו בחוץ, לקחה התולדה נקמתו ממנו; כמעט היה שמו וזכרו נשכח לולא בא אחרי שנים רבות החכם גראֶטץ ויעש ציון לזכרונו.

גראֶטץ זכה וזכה את הרבים בהעלותו מתהום הנשיה את זכרון רבי יצחק ברניים, כי בקורות דברי הימים לישראל, יפקד שם אחד ממוריו המשכילים, אשר סכך ככרוב על דת ישראל. כל הימים בהלו נרו על ראש עדתו, וככוכב מזהיר הפיץ אור היהדות בלקהו אשר דטיף. הדור הישן פה, אשר ראה וידע את מורהו, מקדיש ומעריץ עד היום הזה — יותר מדור שלם אחרי מותו — את שם „החכם" ואב לבנו יספר מחכמתו וטהר נפשו, וכדברי חוזה יה מתנחלים כל מוצאי שפתיו הנשארים עוד לפליטה מפה לפה — מורשת קהלת יעקב בהמבורג. מי היה ברניים ומה פעל בחייו עלי אדמות, כי היה ככה לברכה בקרב עדתו? הקרתי ודרשתי בין אלה החיים עוד אתנו, אשר שמעו לקחו ואשר ידעוהו פא"פ, ואת אשר שמעתי 1) אותו אשמור לספר.

בסוף מאה העברה בשנת 1792, בעת אשר רוח האדם החל לשבר כבלי העבדות הרוחנית ולהתנשא ממצבו השפל, נולד רבי יצחק ברניים בעיר גערא הקטנה הסמוכה למאַינץ. עוד בהיותו באביב ילדותו משך עליו הנער יצחק, על ידי כשרונותיו הנפלאים. את עיני הרה"ג ר' הירץ שייער ז"ל, שהיה אז אב"ד ור"מ בקהלת מאַינץ. הרוח העז אשר נשב אז מעבר לנהר הרהיין, מצרפת, הפיכת הקערה על פיה שמה, עלית בונַפרטו וריחת כוכבו, והחוקים החדשים אשר חקקו שרי צבאיו בכל ארצות אשכנז, אשר נכבשו לפניהם, ביחס חיי היהודים, לא עברו על פני ברניים מבלי משים ומבלי לעשות פעולתם על רוחו. אם השכלת תלמידי רמ"ר, אשר היתה לזועה אז בעיני החרדים על דבר ה' בראותם כי מות דתי בסיר ההשכלה, מנעה האבות מהורות את בניהם חכמת העמים, וגם הנער יצחק לא ישב מעודו על ספסל גמנזיום, ורק בתורת ישראל הגה, אולם לא עצם עיניו מראות את אשר רוח העת ההיא דרשה בחזקה מעת מורי ישראל, ויעמיק חקור בשכלו החד גם בחכמות וידיעות חיצוניות. בעת למדו בישיבת הרה"ג ר' אברהם בינג בווירצבורג לא מנע רגליו כנראה מלבקר את האוניברזיטט שמה, לשמוע לקח הפלסופיה, את חקירה הדתית, אשר שגשגה אז בדרום אשכנז, ורוחה עשתה גם בו פעולתה. כמו כל מחזיקי בבריתה ראה=גם רבי יצחק ברניים בכל יש וישות בטבע, בהשתלשלות המקרים, בקורות הימים, בכל נקוף אצבע קטנה, נצוצי רעיון האין סוף, וקרני אור הגנוז הנראים לעין רוח ובשר. ההגדה מספרת עליו מהעת הזאת: כי בחלות אחד המורים בהאקדמיה לפתע פתאום באמצע שעורו, ויקם ברניים ויבקש רשות מהשטודנטים לשאת ולתת בהנושא הלזה אשר עליו הטיף המורה החולה מלתו. ברניים כלה מה שהחל ברב חכמה ודעת, עד כי השתוממו כל חבריו ושומעי לקחו על רחב בינתו ויהי לנס בעיני כל בני העיר, בישראל ואדם. שקידתו בחכמות חיצוניות לא נחשבה לו לחטאת, כי שלם היה עם אלהים ודתו, לא הפר חק ותורה ולא הקל במנהגי ישראל אף כחוט השערה. בעת ההיא פסקה דינא דישראל ונטל הכח והעז מדייני ישראל בכל ארצות אשכנז לשפוט ולדון ורק לר' אברהם בינג

---

1) אמר אול"ה: אזכיר לטוב את שם האברך פֿירינגר וואָלף ראש חברת „אהבת ציון" פה המבורג, כי הביא לי איזה נוטיצים ממכיריו מחיי ברניים, אשר ע"י אוכל לצייר התמונה הנוכחית לפני קוראי עברית פני החיים ולא להיות כמעתיק דברי אחר.

מפני חשיבותו בעיני הרשות הניחו עוד להיות שופט ולדון דיני ישראל, ויבחר בברניים להיות דיין בבית דינו, וכשלש שנה דן והורה את ישראל בעיר ווירצבורג.

בימים האלה שמים חדשים נגולו לפני בני ישראל יושבי ארצות אשכנז. הרמבמ"ן ז"ל הראה לעמו את האור הנסתר והנעלם מהם, אור חכמת העמים, כי טוב ויפה ומרפא בכנפיו לעם השסוי והבזוי, תולעת ולא איש בעיני העמים אשר בתוכם הוא יושב. בן=מנחם, גבר חננו אלוה ביתרון הכשר חכמה ודעת, העיר רוחו הכביר על עמו ויפתח חרצבות רוחו, בחפצו להבר ולאחד תורת ישראל עם חכמת העמים, כמו שעשו לפניו חכמי ישראל באלכסנדריה ובספרד, ויתן צו, כי אין עוד צורך לישראל להיות נזור ופרוש מיתר העמים גם בדבור ובהגיון לב, ברעיון ומחשבה. הוא חשב, כי התבוללות ברוח מבלי תביא שום הפסד לרוח היהדות, וכמו שאפשר כי הדת השלטת תלך שלובה יד עם החכמה והחקירה החפשית ותשים משטרה על רוח האדם, כמוה כן היהדות ואמונת ישראל הזקנה ממנה לא תאבד ממשלתה; הוא חשב כל אדם כמוהו ומבשרו חזה את עמו, והכתר שקשר לראש היהדות למען לתת לה פאר תחת אפר ולמען יראו העמים יפיה ולא יבזוה עוד. אמנם רק טוב חשב עלינו ר' משה מדעססוי, וגם טוב רב בא לרגליו על אחינו במצבם החומרי והמוסרי, אפס הזרע אשר זרע לא הביא הפרי המקווה גם להיהדות; תחת חטה יצא חוח, ותחת להחיות עצמות היהדות היבשות כאשר חשב, נסך עליהם סם רעל למען החניטם. אחרי סגר רמ"ד את עיניו, ויבוא רוח קטב מרירי בלב תלמידיו ויוצאי חלציו; את היהדות חשבו לגוף מת חנוט, ורוחה לנשמה ערטילאית הקלועה בכף הקלע זה מאות בשנים, מבלי כל תכלית וקץ, ומבלי כל גאולה ופדות. רבים סרו ממנה ויעזבוה ויכנסו לחסות תחת כנפי הדת השלטת, ואחרים, אשר רוח בן=מנחם באה כשמן בעצמותם, חשבו מזמות להפיח רוח חדש, רוח אחרת בגוף היהדות לתת לה עי"ז תקוה ואחרית.

רבי יצחק ברנייס

נולד בשנת תקנ"ב ומת בשנת תר"ט.

גבר נכבד ובעל בעמיו, ישראל בן יעקב (Jacobson) בנה במה חדשה לדת ישראל בעירו זיזן (Seesen), הקים שמה היכל הריפורם, ויעש כונים למלכת רוח ההתבוללות, אולי האמין בלבו, כי משם תצא גאולת ישראל החלוטה והגמורה, כי בהחלו לעשות כמעשי הגוים גם בבית תפלתו, אז ישראל בעמים יתבולל, והרוחה תהיה לו בהמשך הימים. עשירי ישראל בהמבורג למדו להם דרכי בן־יעקב, ויבנו למו גם המה היכל, ואת הנביאים החדשים אשר קמו אז עדוארד קליי וגאָטטהאָלד סאלאמאָן, שכרו להם למורים ומטיפים, כי יורו להם את דרכי היהדות החדשה. צלצלי שמע ותרועה בהיכל הבנוי לתלפיות, נאומים הנאוים מהמטיפים אשר צחות בקסם המליצה דברו, משכו אליהם לבות רבים מאחינו, גם מאלה אשר עוד לא פנו ערף לאמונה ודת, למרות החרמות מהרבנים והגאונים שחיו בימים האלה, ופרץ רחב נראה לפתע פתאום בחומת קהלת ישראל העתיקה בהמבורג!

לעצור בעד הרעה הזאת הנשקפת להיהדות אז מהריפורם, ראו ראשי עדת המבורג, כי אין עצה ותחבולה אחרת, רק לבקש להם רב חכם בלשון למודים ובשפה מדברת צחות, כי יטיף להעם כדרך המטיפים החדשים ולהרעיף גשם של תחיה על לבות אלה אשר החלו לאט לפנות ערף להדת הכתובה והמסורה. מהעת אשר עזב הרה"ג ר' רפאל הכהן את משמרת הרבנות לא היה רב בהמבורג, רק כל עסקי איסור והיתר היו נחתכים על פי ב"ד משלשה דיינים, והמה היו לפה לקהלתם בכל שאלות הדת. אלה הדיינים אשר לא נהנו עוד מאור חכמת העמים, בחוג מבט צר — ד' אמות של הלכה — כדרך רבני ישראל לפני מאה שנים, לא יכלו קום נגד לשון מדברת גדולות כמטיפי ההיכל החדש. שם ברניים יצא אז לתהלה, כיחיד בדורו, אשר תורה, חכמה ויראת אלהים 2) יחדו מצומדות בו, ותבחר בו עדת המבורג

2) לא אדע מי הגיד להפרופיסור גראָטץ (חלק XI צד 427) כי ברניים התרחק מעט מהיהדות הרבנות (der zwar selbst mit einem Fusse aus dem rabbinischen Judenthum herausgetreten war) הלא כל מכיריו יאמרו פה אחד, כי יראת ה' היתה אוצרו. מהדברים אשר הביא מהביבלישעם האָריענט „כי אנשי כנה"ג רצו לעשות מחבלי אהבה אשר הוציאם בהם אלוה ממצרים עבותות עגלה, חבלים עבים, ולקשר בהמה את ישראל אל ארץ כנען, והרוח החדש אשר הפיחו בו אנשי כנה"ג רוח מי היה? האם היה הרוח אשר מעל הכרובים מבעל ירחף? רוח חכמת אדם היתה זאת, רוח בינה והגיון" ! אין למרין מאומה, הלא ברניים כחש בבן זה אשר אמצו לו. רק הד"ר יאָנאס, מטיף בהיכל הריפורם פה, אמר לי: כי לולא היה ברניים לרב

להיות רבה ומורה, והשם עליו בשנת 1821 את כתר הרבנות, למען יתיצב בחרב שלופה, זו כחו וגבורתו בתורת ישראל וחכמת העמים, נגד האויב החדש אשר קם מקרבה, נגד עדת ההיכל. —

בשבת פרשת לך בשנת 1821 דרש לראשונה בבהכנ"ס הגדולה פה אשר היתה מלאה מפה לפה עד אפס מקום כי נהרו כל בני ישראל, כישנים כחדשים, לשמוע בפעם הראשונה „דרשה אשכנזית" לא מפי מטיף (פרעדיגער) לבוש בגדי כומרים ומלעיב בדברי חכמים, אך מפי רב וגאון בישראל, אשר מלא כרסו מש"ס ופוסקים, הנבחר לשבת על כסא הרבנות, אשר ישבו עליו הני צנתרי דדהבא, ר"י אייבשיץ ור' רפאל כהן. פתקאות (קארטען) נמכרו במחיר יקר עד למאד — עד ששים מארק, כי בלא פתקא לא הניחו איש לבוא פנימה לשמוע הדרשה. „עת לעשות לה' הפרו תורתך" לקח לנושא דרושו, ובפום ממלל רברבן גלל לפני שומעיו את המסך הפרוש על קורות בני ישראל ועל השנויים הנמרצים אשר נתהוו בחיים אז לרגלי חליפות והתמורות במקרי יתר העמים. „אמנם יש הצדקה להיהדות — אמר בהמשך דבריו — לשנות פניה לפי שנוי מקרי הימים הכוללים, אבל לא לפרוץ חוק ולהרוס גדר הדת על ידי שנוי הפנים". אוהבי התקון — עדת ההיכל החדש — אמרו: הפרה התורה מותר מן התורה אם הכונה לשם שמים, וסמכו על הפסוק עת לעשות וכו' ולכן הביאו עבודה זרה בבית אלהים, גרשו את התפלות המדברות מיעוד הלאומי, מגאולה משיחית וכדומה, ואל דברי התלמוד לא שעו, כי אבדה קדושתו בעיניהם; למולם פנה ברניים בדרשתו, להבינם, כי כוונת הפסוק עת לעשות לה' וכו' איננה מוסבה על הכחשה בתורה שבע"פ, ועל חקוי מעשי הגוים וגרוש רוח היהדות מבתי ה'. כח־חכמים (תלמודישע אויטריטעט) היה קדוש ונערץ מאז מעולם בעיני עמנו — הוסיף לאמר, עד כי אמרו חז"ל: סוקלין על נערה המאורסה, הרי עונש סקילה על עבירה נגד מטבע שטבעו חכמים וקדושתו קדושת עולם ועמה תקום ותפול הדת כלה.

ברוח חכמה ודעת החל מלחמתו נגד המתקנים, אבל לא עפר בעפר, כי מטבעו איש אוהב שלום ורודפו היה, והתרחק מן המחלוקת אף לשם שמים. „חכם" נקרא בפי בני עדתו כמו שקוראים הספרדים לרבניהם, וחכם אמתי היה לראות, כי לשוא מלחמת תגרה עם הרוח החדש, רוח השכלת ברלין, אשר

ל;דה אורתודוכסית, היה גם הוא לאפיקורוס, כיתר הפלסופים האותודידקטים מסופרי המאספים והבב"ע.

בבר אחז דרכו בלבות רבים ויכה שרשיו עמוק עמוק. על מי מנוחות רעה צאן מרעיתו, וישקם מבאר חכמתו לרויה, ולא קנא קנאת ה' מהעדה החדשה, אף כי לו נתנה היכלת מהרשות להעיק ולהצר לה, באשר רק הוא נחשב בעיני המלכות לרב העדה, ואת אשר גזר הוא קיימה הממשלה. רק פעם אחת יצא ברניים במלחמה גלויה נגד עדת ההיכל, ובחמה ושצף קצף יצא נגדה ויקרא גם את הסענאט לעזרה. בשעה שמטיפי ההיכל קליי וסאלאמאָן חברו את סדור התפלה שלהם וקראו אותו בשם „סדור תפלות ישראל" התיצב נגדם יאסר להם להדפיסו באמרו: סדור כזה לא לישראל הוא, אין לישראל שומר מצוה ותורה חלק בו, קראו אותו „סדר תפלות" — אמר — אבל לא „תפלות ישראל", אפס לא יצא כמנצח מהריב הזה. עשירי ישראל שעמדו בראש העדה החדשה ראו את חפצם יוצא לפעולת כפים, כי דעתם וחפצם הכריעה את הכף והמשקלת לזכות הסדור החדש.

הפרופיסור גראֶטץ מתאר את השקפה הדתית והלך הגיוני של ברניים כפי מה שמצא בשתי החברות „דער ביבלישע אוריֶנט" המתיחסות על שם „החכם" מהמבורג, אף כי הוא כחש בילדי רוחו אלה ואמר כי הוא לא חוללם ומאתו לא יצאו. ברניים האמין כי תעודת דת ישראל הוא לעשות את האדם — אשר נברא בצלם אלהים ואשר נתקלקל ע"י חטא — ישר, ותעודת עם ישראל הוא, להראות לכל יתר העמים, איך להתדבק במדותיו של הקב"ה ולהיות כמוהו, כי רק אז טוב ואשר יבוא לעולם, אם האדם יחגור שארית כחו להדמות לאלהיו והאמונה בהשגחתו תמלא כל חדרי לב איש. היהדות הביאה גאולה (ריפורמציון) לעולם, כי שברה לרסיסים את העצבים והאלילים, יצורי בני אדם, ברצותם להגשים תארו ומדות אל עליון. בכל מהלך התולדה ראה רוח אלהים המניע את הכל ע"י חוקי הטבע, אשר גבול שם להם ולמשטרם, ואמונתו הגדולה בהשגחה פרטית היא למדתהו לראות בתולדות ישראל חזיון עצום ונורא, וכי תעודה נצחית יש לו, תעודה נפלאה מאד נשגבה, להיות מורה ומדריך לגויי הארץ ברוח דתו, ונצח יקום ויחיה כתעודתו אשר נצחית הנה. אהבתו לחקירה ודרישה בספר התולדה הכוללת הביאה חכמה בלבו הרחב ובשכלו החד להבין את עמו ורוח דתו יותר טוב מאשר הבינו משכילי ברלין בימים האלה, תלמידי רמ"ד. את רוח הדת חפץ לשמור מכל טומאה וערבוב כמו שהיה בנו זה אלפים שנה, ולכן חמה עזה היתה לו על העדה החדשה, אשר חקו מעשי הגוים בכהול ופרכום חיצוני ויגרשו את רוח היהדות מבתי תפלותיהם. שוטים וקצרי ראות היו לו ר"ד פרידלנדר וחבריו, אשר האמינו לראות ביהדות כבראי את הפנים אשר הראו לה, ולכן חשבו להם לצדקה להתת לנו תורה חדשה. „תלמידי רמ"ד יתבוששו כי זקנה אמם היהדות, יתנו היתרון להיות בני-אספי מהעת החיה הזאת, בלי מתג ורסן דתי, ובחרו להפר חק ומוסר ולפרוץ גדר דתנו הישנה, תחת לשמוע בבית אלהים מה פעל אל. באהבתם לחקות כקוף את דרכי העמים, הרבו לכתוב ספרי עקרי-דת וישרצו לרוב ספרים כאלה בספרות ישראל, אשר מבין שורותיהם תצהיר מחשבת פגול, לבנות גשר על יסודי מאמרי התורה, ולעבור עליו שלום אל הדרך המוביל תחת כנפי הכנסיה הפרוטסטנטית".

אלה המה הגיוני „החכם" הנמצאים ג"כ בהביבלישען אוריענט המיוחס לו והחיים עד היום בפה ובלב רבים מבני העדה פה. להשקפה דתית כזו אמרו ג"כ מטיפי הריפורם אמת ויציב בפרטים אחרים; גם הם אמרו: יש תעודה לישראל ללמד כל בני אדם תורה ומוסר, אבל סיימו: "ואח"כ נבלעים באוה"ע". לא כן ברניים, הוא אמר היהדות לא תכלה, כי רוח נצח אל-מות בה, וכל מה שהשתלשל במרוץ הזמן בחיי היהדות וההתפתחותה, להם הצדקה להיות ולהשאר נצח, ועם היהדות גם היהודים לא יכלו. יעודנו הלאומי חי בקרבו, בקרב אמונתו, כי נצחיות ישראל תלויה ביעוד לאומו, ולכן ראה בחפץ המתקנים להסיר לב העם מאמונת המשיח, החפץ והרצון לחתור תחת קיומנו ולהביא כליון חרוץ עלינו.

ברניים בכל רוחב ועומק ידיעתו בש"ס ופוסקים כאחד הגאונים, אהב אהבה עזה שפת קדשנו, הרים מעלת הדקדוק בכל דרושיו, ויעמיק חקור בכתבי הקדש ומרגלא היה בפומיה „ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא". ברניים בקש ומצא בלשון הקדש יותר מרוח שיר ומליצה לבד, כאשר מצאו בה רמ"ד וחבריו ותלמידיו; הוא מצא בה מלחמת רעיון האחדות נגד הבלי העמים, מלחמת היהדות נגד האלילות. בשפת קדשנו ראה ומצא עוד רושם נכר „איך רעיון האחדות התפוצץ לנצוצי הרבוי, ועובד אלילים ישב לאט לאט למקור השגת אלוה יחיד" (גראֶטץ). כדרך הגר"א ז"ל העמיק חקור בכתבי הקדש ובהם חפש ומצא סעד וסמך לכל חקקי לבו. ההגיון והחקירה בדברי הימים חשב למצוה המרומזת בתורה, דכתיב: זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור. אבל גם קדושת התלמוד הרים תמיד על נס ויתמרמר נגד הנטיה אשר הכתה שרשיה בלבות אחינו יושבי אשכנז אז, לעזוב באר תורתנו וחכמתנו ולחצוב לבניהם בארות חכמת יון

ו״ימא. מבלי הכרת ערך עצמו, באשר כרע רבץ תחת עול קשה ואוצר צרה וחרפה בכל שנות גלותו הארוך, וע״י סתימת כל מעיני חכמה לפניו, היתה תשוקת היהודי לשתות מבור התבונה עזה למאד; ויהי כי נפתחו לפניו שערי רחמים אלה ויחל כמעט ליהנות מאור ההשכלה הכללית, החל לפנות ערף להתלמוד, אשר נהלהו באותות ומופתים כל ימי הבינים. דברים נעלים כאלה, השמיע לא פעם בדרושיו המלאים רעיונות עמוקים, אשר הצטיין בזה נגד המטיפים החדשים, אשר להם היו צלצלי מליצה וניבים נאוים העיקר, למען תפוש את העם בלבם ולהעלות אבק רב לסמא את העין. כנראה רצה לברוא השכלה יהודית, סם מרפא לתחלואי השכלת תלמידי רמ״ד והסתעפותה — הריפורם; אולם באשר לא חקק הגיוני לבו עלי לוח, חכמתו ירדה עמו קבר, ורוח האדם הגדול הזה חלף הלך מאתנו ואיננו עוד.

קרוב לתשע ועשרים שנה רעה צאן עדתנו פה המבורג, וישביעם לרויה ממוסרו הטוב ומלקחו הזך, עד כי קרא ה׳ רוחו אליו בשנת השבעה וחמשים שנה לימי חייו (1849), ובמות רבי יצחק ברנייס, הורם העטרה מעל ראש עדת המבורג, ונלקח ממנה צפירת תפארתה. שמש ברנייס שקעה, אבל שמש אחרת לא זרחה תחתיו; ומני אז לא האיר היום בעדתנו, והשבת ליל יאיר כיבב 3), אפס אידו לא יאיר עינים ולא יחמם הלבבות וחשכה שוררת בכל סביבותינו.

Leōn Horowitz

מכונה איל״ה.

---

3) שמערען שם הרב אשר יושב על כסא ברנייס.

למלא אחרי דברי ידידנו החכם כותב התולדה הזאת, ראינו עוד להוסיף דבר קטן שנשמט מדבריו ונכבד אל רבים מקוראינו אשר שמעו את שמע המשורר האשכנזי אשר ממקור ישראל יצא, הוא היינריך היינע, המתלוצץ הנעים, אשר גם בהתוליו המריב היה הוגה דעות וקולע אל מטרת האמת בנשאו משאו על תכונות אדם וגוי גם יחד. האיש הזה, אשר למרות יציאתו מן הכלל, צדקו עליו דברי אחד מאוהביו „כי לו טוב טעם ודעת היהדות באצבעו הקטנה, מאשר בראש כל באי „המגינים הנאורים" כלהם" — הוא בשכ״ו החד הוציא משפטי התרוץ על החכם ר״י ברנייס ועל מיסדי הטעמפעל בדברים אלה (במכתבו אל רעהו מאָזער): „שמעתי דרשותיו של החכם ברנייס, היהודים שומעי דבריו לא יבינו לרעו, הוא איננו רודף אחרי גדולות ונפלאות ועל כן מעשיו לא יחילו, אך זאת ארע, שלו יתר שאת בטוב טעם ודעת מהריפורמר כ קליי, סאלאמאָן ואויערבאך ביחד". בעת ההיא סר היינע ממסעותיו ברחבי אשכנז אל עיר מכורתו האמבורג והימים ימי בכורי הריפורם. המחלוקת בהעדה הישנה והחדשה היתה בעצם תקפה. דודו של היינע הבאנקיר סאלאמאָן היינע היה מראשי מיסדי ההיכל, היינע בחכמתו ודעתו את רוח האנשים הרק משפטו על מעשיהם שהם מעשי קופים מחקים את הנוצרים הפרוטסטנטים ובית התפלה והעבודה הוא להם לבמת הזיון לַרְאֲוָה בו ויור עליהם בהתוליו דבר מר. בעלי ההיכל מהרו להכותו בשוט לשון לפני דודו העשיר, אשר חרה אפו בו וימנע ממנו טובו. הנה כה — יאמר הח׳ גראֶטץ — נתן דבר הריב בין המפלגות ענין להוסיף מזמות, להרוס שלום משפחה ולהגיל ריב ומשטמה בין איש ובין קרובו. (הם ל)

זִכְרוֹנוֹת יְמֵי נְעוּרָי

מאת

ד"ר פ. יאמפא־סקי

(אליהו הלוי אָרשאנסקי , השקפותיו על שאלת היהודים ברוססיא ותוכן מאמריו בסקצוע הזה) .

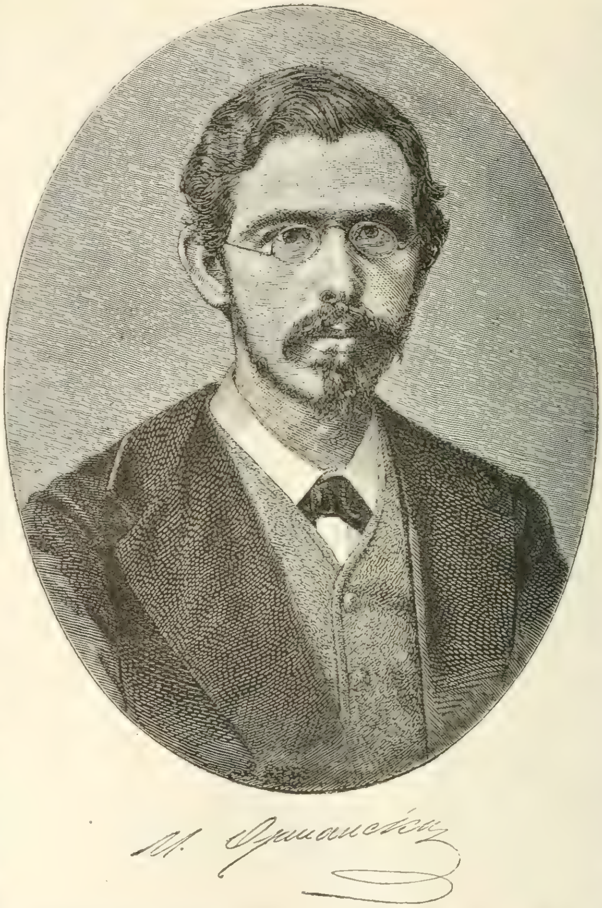
I.

„בין בחורי=חמד הדורשים חכמה ותושיה , המרימים „דגל ההשכלה והממיתים עצמם באהל התורה והחכמה „יתנוסס כאבן=נזר המשכיל הנבון אליהו הלוי אָרשאַנסקי . „החכם הנכבד הזה נולד פה בעיר יעקאטערינאסלאוו . „אף כי אביו לא יתלונן בצל=הכסף והעשר , אך בראותו „את שכל בנו הזך , תבונתו הרחבה וכשרונותיו הנפלאים „התאמץ בכל כחו לתתו בידי מורים טובים אשר „הבינו כי עת לעשות לשכל אליהו , לשננו ולצרפו „בכור הלמוד עד אשר יצא כזהב מזוקק שבעתים . „בזמן לא כביר עשה תושיה רב בתלמוד , אך חלק „לו ה' די בינה לדעת מה הדור הזה דורש ממנו „וילמד את כל הלמודים הנדרשים לרוח הזמן החדש . „וכה הלך מחיל אל חיל בלמודיו הרבים . במלאת לו „שש עשרה שנה אחרי צאתו חפשי מן החדר „התעוררה בקרבו עוד ביתר=שאת תשוקה עזה „ונמרצה לתורה ולתעודה וישב בביתו ויהגה בתלמוד „ובפוסקים , ובמרוצת הימים האלה השלים ג"כ את „חוק למודי=הגימנאזיום . ידיעה עמוקה קנה לו בחמש „לשונות : עברית , רוססית , אשכנזית , צרפתית „ורומית וידיו רב לו בחכמות שונות , בלאומי ימימות „אומר, כי נעלה אָרשאנסקי על כל יהודי=ארצנו הנודעים „לשם ולתהלה , ואשר יפלא עוד יותר בעינינו הוא : „כי גם אחרי נסעו לבית מדרש המדעים בחארקאוו „יישמע לקח טוב ונעים מפי פראָפּעססאָרען , בכל „זאת לא ילוזו מעיניו ספרי עמנו ותורת אלהינו והשפה „העברית היא תנחומת נפשו , ועלינו לשבח את „המשכיל הזה ולברכו : ברוך הוא בבואו לחדר „המדעים , יתן לו ה' און ואמיץ לדרוש אחר חכמה „ודעת וישלח לו עזרתו מקדש לעבוד כל ימיו לתועלת „כל ישראל ברוססיא , ולתפארתנו נגד העם אשר „בקרבו נשב" .

אלה המה הדברים אשר ערכתי בשנת תרכ"ה מעיר יעקאַטערינאַסלאַוו לאחד מבני גילי אשר שאל שאלני ע"ד אָרשאַנסקי , כי גם אז כבר הלך שמעו הטוב למרחוק וכל בני הדור החדש , שואפי חכמה ודורשי השכלה צמאו לדעת מי הוא אָרשאנסקי — מופת בני הנעורים בהדור ההוא . ממכתבי הנ"ל יוכל הקורא לחרוץ משפטו על הרושם הגדול והעמוק אשר פעל אָרשאנסקי על בני עירו אשר הכירו אותו פנים אל פנים , וכאשר החכם היקר אָרשאנסקי הוכיח לעיני כל ישראל ברוססיא את צדקת תקותנו ומבטחנו אשר שמנו בו , ע"כ מגיש אנכי הפעם לקוראי „כנסת=ישראל" מנחתי הדלה — כל זכרונותי אדות אָרשאנסקי מנעורי יחד עם פרשת כל השקפות אָרשאנסקי על שאלת היהודים ברוססיא וקצור רובי מאמריו בפנה זאת .

מה נעימים ומתוקים המה זכרונות ימי=הנעורים לכל איש וביחוד ליהודי רוססי אשר נולד וגודל על ברכי התקופה היותר מאושרה בקורות רוססיא בכלל ובקורות השכלת ישראל ברוססיא בפרט ! מי מבני גילי אנשי הדור ההוא לא יזכור בגיל וברעדה את ימי בכורי השכלתנו , את הצורה החדשה ואת התמונה כלילת=היופי אשר לבשו אז חיינו ! בעודנו נערים — תלמידי החדר הישן ; אחוזים בסבך סדר הלמוד הקדום כבר שמענו בת קול הזמן החדש , הריחונו מרחוק הד חיים חדשים , אם כי לא התבוננו היטב פשר דבר מכל הנעשה לעינינו . עוד לא שבחנו את קול הששון והשמחה אשר יצא מפי כבירי ימים ממנו בשנת כת"ר , שנת דרור לרבבות עבדי=רוססיא , אם כי לא ידענו לשמחה מה זה עשה ? עיני הורינו ומורינו הפיקו אז אור צהלה כאלו יצאו המה בעצמם ובכבודם מעבדות לחרות . באזנינו הרכות שמענו קול חדש ובעינינו — עין הילדות — ראינו אורח חדש אשר בא בערמה להדרנו ובקסם שפתיו וביפי תארו משך אליו את לבותינו ; הארח הזה — המה המשטרים החדשים אשר נכנסו אז בחיי החדר . למוד השפה הקדושה , כתבי קדש ודקדוק , קריאת ספרי משוררינו וסופרינו : וויזול , לוצאטו , אד"ם הכהן , גינצבורג ומאפו — זאת היא התמורה הגדולה אשר נעשתה בסדר למודינו , במרוצת שנים אחדות אחרי שנת תר"ך . ארץ חדשה ושמים חדשים נפתחו לפנינו , גם אנחנו , תלמידים בני עשר שנים יצאנו מחשך החדר הישן לאור הלמודים החדשים . עודני זוכר את החג הגדול אשר חגגנו מדי שבוע בשבוע ביום קבלנו מהפאָסט נומער „המליץ" „המגיד" „הכרמל" „השחר הרוססי" . . . אשר חכינו עליהם בכליון עינים ובצמאון נפש . מה טוב ומה נעים היה לנו לשבת אחים גם

יחד ולקרוא את „מכתבי־עתים" האלה אשר הזילו את שמנם הטוב על לבנו הרך והוך, אשר האירו עינינו על כל נגעי ופצעי חיי־היהודים והורו לנו את הדרך נלכה בה. בשמאלם הציגו לפנינו מקור משחתנו ומחסורי חיי עמנו אשר לא תאר ולא הדר להם ובימינם הקדימו רפואה למכה: הקריבו אותנו אל השכלת אירופא ואל סדר חיים חדשים. אכלנו את לחם הפנים החדש הזה ולא ידענו שבעה, ותשוקה נמרצה כאש מתלקחת התעוררה בנפשנו לתורה ולחכמה, הרימונו את ידינו לאל עליון ושפתותינו דובבו שבועה קדושה: לשאת כל ימי חיינו את הדגל אשר עליו חרותים בכתב אלהים: תורה והשכלה, מאושרים וברוכים אתם, זכרונות ימי־נעורי! עד יום מותי לא אשכחכם ולא אחדול מלהעלות אתכם על ראש זכרונותי! כרוח אלהים מרחפים אתם לפנינו בעברנו את ים החיים הזועף והסוער וכעמוד האש תאירו לנו כל הימים את דרכנו במדבר ובישימון קורותינו.

II.

באביב שנת תרכ"ג — בן שלש עשרה שנה לחיי — באתי לרגלי למודי ליעקאטערינאסלאוו. העיר הזאת כבר התעוררה מתרדמת ההויה ורוח ההשכלה החל אז לפעם בלבות יושביה. מרבית בני הדור החדש גדלו אז על סדר ומשטר נכון, אחוזי־יד ושלובי זרוע הלכו, למוד הגמרא, תנ"ך והשפה העבריה יחד עם לקח לשונות איירופיות וחכמות חיצוניות, אך עוד פחדו בני עמנו לעשות צעד הלאה להתקרב ולהתאחד עם עם־רוססי: להביא את בניהם לבתי־ספר הכללים כי בפתורי־מתכות המצוחצחים הפילו עליהם אימתה ופחד. ובזמן בואי ליעקאטערינא־סלאוו היה מספר התלמידים היהודים המבקרים את הגימנאזיום מעט מוער. באחד החדרים אשר בו נכנסתי לשמוע לקח מפי מלמדי מצאתי את הסדר הכללי לכל החדרים מהעת התחדשה: הגמרא

היה הלמוד העקרי, אך כמעט שכם אחד עמדו לקחו יתר=הלמודים. עד לחם הצהרים למדנו גמרא; מן לחם הצהרים עד ערב הקדשנו עתנו ללמוד דברים חיצונים ומן הערב עד אישון ליל השתעשענו על חקר השפה העברית. כנער חדש מקרוב בא הכרתי לאט לאט לדעת את יתר בני גילי, והנה עוד ביום הראשון שמעתי את שם אָרשאנסקי עולה בפי כל חברי מהולל ומפואר בתור „חריף" „עילוי". „האיש הצעיר הנפלא הזה — הגידו לי חברי — מבקר את פני רבו, אחד מן המלמדים היותר מצוינים בידיעת התלמוד, רק שעות אחדות ביום, ויתר העת הוא יושב באהלו והוגה יומם ולילה בתורה". כן גלו את אזני כי א ל י ה ו איננו אוהב להתרועע עם איש, אין לו ריע נאמן או ידיד נפש כי אם ברד וגלמוד יושב הוא רחוק משאון העיר ולא יבוא בברית אחוה או רעות עם אחד מבני גילו. המקום האחד הגלוי לכל אשר בו יופיע ארשאנסקי לעתים רחוקות הוא בית המדרש התחתון ששם יבוא להתפלל בשבת וביום טוב, אך גם שם לא יבוא בדברים עם איש ותיכף אחרי כלות התפלה ילך לביתו אשר לא יסור ממנו כמעט כל השבוע, עמוס ורבוץ תחת משא למודיו. משפט חרוץ כזה על דבר תכונת נפש ארשאנסקי, כשרונותיו הנפלאים ושקידתו העזה שמעתי גם מפי הורי חבירי ומפי כל המלמדים וכלמו — בני הדור הישן והחדש — הגידו בפה אחד כי על שמי היהדות ברוססיא דורך עתה כוכב חדש. אך בעת אשר בני הדור הישן קוו ויחלו כי ב ק ה ל ה ג א ו נ י ם יחד כבוד אליהו, רחש לב הדור הצעיר כי לא בסוד הרבנים הגאונים תבוא נפש א ר ש א נ ס ק י.

באחד מלילי החרף שנת תרכ"ד בא מ ל מ ד נ ו — אחרי כלותו את תפלת המעריב בבית המדרש — אל חדרנו, פניו זועפים וסוערים, תוגה ויגון תרותים עליהם, אנחות פורצות ממעמקי לבו והוא הולך בחדר הנה והנה נבוך ועמוק ברוב שרעפיו. מעולם לא ראינו את מלמדנו במצב עצוב רוח כזה, אך לא הרהבנו עז בנפשנו לשאול אותו פשר דבר; אחרי רגעים אחדות פנה אלינו וישאלנו: „הידעתם בני את האסון הגדול אשר נקרה?...." ולא כלה את דבריו כי קצרה רוחו, „איזה אסון? למי נקרה"? שאלנו כלנו בקול אחד „לאליהו ארשאנסקי!" הוסיף מלמדנו אחרי שאפו רוח מחדש, „לאליהו ארשאנסקי"? צעקנו בדלגנו ממקומותינו, כי כרעם בגלגל כן צלצלו באזנינו דברי המלמד „המת הוא, או חלה למות"? „לא — ענה המלמד — אך הוא לֻקח ממנו לעולם, כי נסע להארקאָוו לבוא לבית מדרש המדעים, ואם כן אבדה היהדות ג א ו ן ע ו ל ם!" עמי דל ורפה להאר בחרט אנוש את הרושם אשר פעלה עלינו הבשורה הזאת ואת כל אשר רחש לבנו ברגע ההוא, רק זאת אדע כי רגשי גיל וששון מלאו את כל גדות נפשנו באמרו לנו את אשר עשה ארשאנסקי; לבנו פחד ורחב ושכורי שמחה היינו כל הלילה ההוא. הבשורה הזאת עשתה לה כנפים ובימים אחרים עפפה בכל החדרים אשר שמה כים למרקחה, וכל בני העיר נחלקו אז לשתי מפלגות: הללו — בני הדור הישן — מצטערים ומתאבלים על האבדה הגדולה ושאינה חוזרת שאבדו, כי לֻקח ממחניהם ג א ו ן ג ד ו ל — פאר הדור. והללו — בני הדור הצעיר — צהלים ושמחים כי הצליח לאחד מהם לבוא לבית מדרש המדעים. כלנו הרגשנו כי צעד ענק עשה ארשאנסקי ויסל מסלה חדשה גם לחיינו בעתיד וכי יעורר את החשק בלב אבותינו להכניס אותנו בבתי ספר האמצעים לקבל שם השכלה איירופית לכל פרטיה וחקיה; הפלא האחד אשר לא יכלנו להבין פתרונו היתה בעינינו השאלה: באיזה אופן צלחה לארשאנסקי להשלים את חק למודי הגימנאזיום בביתו? הן כל הימים הגה רק בתורה, מי הורהו את הדרך החדש הזה? ומי אִלְפהו דעת בכל הדברים הדרושים לזה? מלמדינו שחקו לשאלתנו זו; „אין להתפלא — החליטו — אם נער מופלג, בקי בש"ס ובפוסקים ומתמיד גדול כארשאנסקי עסק בין השמשות ועשה חיל בדברי חול וקלי הערך כקורס=הגימנאזיום, כי מה הנה כל החכמות שבעולם לעמת הגמרא עם כל באוריו ופרושיו?.. אך אנחנו מצדנו אחרת שפטנו, מן הנסיון היומי ידענו היטב כי לא דבר שחוק או ענין שעשועים הוא קורס=הגימנאזיום. וכי לא בשעה שבין יום ובין לילה יוכל איש להשלים חק למודי=הגימנאזיום וביחוד לעלם עני כארשאנסקי אשר לא היה לו לא מורה ולא כל הספרים הנחוצים למטרה זו. אחת היא על כן אמרנו כי ארשאנסקי הלך מכבר לאט לאט בדרכו זו ובעת אשר עסק בש"ס ובפוסקים הקדיש בסתר עתו ללמודי הגימנאזיום. פרי מחשבותינו אלה היה, כי כל תלמידי החדר אשר חננם ה' באהבת החכמה והדעת אזרו ג"כ עז לדרוש בלמודי קורס=הגימנאזיום לכל הליכותיו, מטרתנו היתה לבוא לבית מדרש המדעים בלי עזרת הגימנאזיום. הקורא יראה כי רק נכנס ארשאנסקי להאוניווערזיטעט והנה תמורה גדולה נעשתה בעולם הדור הצעיר. בנוגע למחמד נפשנו — ארשאנסקי — קבלנו תמיד ידיעות נכונות ונאמנות אשר הרגיעו לב הדור הישן ועשו שלום בינו ובינינו. ארשאנסקי ישב בהארקאָוו בבית אחד הרבנים, איש ירא אלהים; שם בשובו כל יום ויום מהאוניווערזיטעט אחרי כלותו את למודיו היומיים עסק כמלפנים בתורה ונשאר נאמן

לאלהיו ולדתו ושמר את כל מצות תורתנו. הבשורה הזאת היתה לנו למשיבת נפש ולעד נאמן לפני אבותינו כי עלם עברי יוכל לבקר את האוניווערזיטעט בלי שום הפסד לאמונתו. ובבוא ארשאנסקי בימי הקיץ ליעקאטערינאסלאוו לנוח מעבודתו ראינו אותו מתפלל בבית המדרש ועולה לתורה, ראוהו בני הדור הישן — ויהללוהו בשערים, ראוהו בני הדור הצעיר — ויקנאו בו, והקנאה הזאת העירה בקרבנו חפץ נמרץ ללכת בדרך ארשאנסקי: לְצָרֵף תורה עם חכמה.

מכח הפעולה ומקסם החן אשר הציק ארשאנסקי על בני עירנו יעקאטערינאסלאוו נוכל לשפוט ממספר התלמידים העבריים אשר בקרו את הגימנאזיום אחרי בוא ארשאנסקי להאוניווערזיטעט. המספר הזה נתרבה משנה לשנה ולהגימנאזיסט העברי עוד לא לעגו, לא בזו לו כמלפנים, ובלי שום הפרזה אחליט כי הצעד אשר עשה ארשאנסקי הקריב אותנו ביד חזקה אל השכלת איירופא. אחדות ארשאנסקי ה מ ש כ י ל עם אליהו ה י ה ו ד י ראינו עוד בשנה הראשונה בהיותו בחארקאוו ממאמריו הנדפסים „בהמליץ" וב„הכרמל" משנת תרכ"ד. בשנה השנית יצא לאור מאמרו בשפת רוססית „הגדות התלמיד אדות אלכסנדר מוקדון". המאמרים האלה העידו באמת כי היהדות וספרותה אופני הרוח בחיו הצעירים. איך עמל ויגע ארשאנסקי בהאוניווערזיטעט ידענו מפי כל בני עירנו אשר בקרו אותו בחארקאוו, ע"כ שמחנו אלי גיל על שלשה חדשים במרוצת הקיץ, ימי שבתון ללמודים בהאוניווערזיטעט, אשר בלה ביעקאטערינאסלאוו. הימים האלה היו לנו ימי חג, כי השתעשענו בחברתו ובשיחותיו המפיקות חכמה ודעת. את פניו קדמנו תמיד בספרים ובמ"ע, זה הביא לו את מ"ע „המליץ" וזה הגיש לו את „המגיד", האחד הביא לו את „הכרמל" והשני את „הגארטענלויבע" וכו', ותוכן מכתבי עתים אלה או הספרות הרוססית המה הציר אשר עליו סבבו דלתי שיחתנו. מן הרגע הראשון הכרנו לדעת כי אליהו איננו אוהב להרבות בדברים, אך שומע הוא ברב חפץ ובאזנים קשובות, ורק לעתים רחוקות יגלה את דעתו בדברים קצרים מלאים חן ושכל. השיחות האלה נתנו לנו יד להבין ולהוקיר את גדולת נפשו ושכלו. עוד אז היה ארשאנסקי בקי בכל הספרות העברית וכל רז בעולם הספרות האיירופית לא נעלם ממנו. מכחות נפשו ורוחו אשר נגלו לעינינו אזכיר פה: א) שכלו הזך והבהיר; ב) השגה נפלאה; ג) כח הזכרון אשר אין דמיון וערוך לו, כל דבר אשר קרא או שמע ארשאנסקי פעם אחת בחייו היה אצלו כמונח בקופסא; ד) ענוה בלי מצרים; ה) אהבת האמת בוערת כאש, ושנאת מות לכל דבר שקר; ו) כשרון מיוחד ומצוין לרדת לעומק כל הלכה ושאלה, לאחד ולאגד דברים היותר רחוקים איש מרעהו על פי המבט הראשון ולהפיץ עליהם אור בהיר וחדש הנושא עליו חותם האמת והמשיב נפש השומע; ז) כח הרצון ככח הברזל, אם חפץ ארשאנסקי, להשיג איזו מטרה או קלע אליה ולא החטיא, בלי שאון והמולה הלך מצעד אל צעד ומחיל אל חיל עד אשר הגיע אל מחוז חפצו והוציא מכח אל הפועל את מחשבתו; ח) כח הסבלנות לשאת יחיל ודומם את פגעי הזמן והמקרה, לא בצרור פרחים היה זרוע דרך החיים אשר בו הלך ארשאנסקי, ובכל זאת לא התאונן מעודו על גורלו ולא גלה לאיש את מכאובו ופצעי נפשו, כי בדד ומבלי דבר דבר נשא את עלו הקשה אשר נפל לו לחבל; ט) התמדה מאין כמוה, הוא הגה בתורה וחכמה מילדותו ועד יום מותו יומם ולילה, במלא מובן המלה. ארשאנסקי הצטיין עוד בשכלו החד (остроумie) את מליצותיו ועקיצותיו החדות פחדנו כפחד מות, חידוד אחד של ארשאנסקי דיו היה להשתיק לעולם כל מתהלל על שקר, או מתפאר בתבונתו, או מתהדר בעשרו. פה המקום להזכיר עוד אחת מתכונות נפשו היותר מצוינות: כ ב ו ד א ב ו א ם, בכל ערב וערב מימי הקיץ התהלך לשוח בגן שעות אחדות עם אמו הזקנה, ואיש לא הרהיב אָז לגשת אליו, ורק אחרי אשר נפרדה ממנו אמו ללכת הביתה נספח גם הוא אל חברת מכיריו ומיודעיו, הדבר הזה העיר תמיד פלא בקרבנו ואיש את רעהו שאלנו: מה הוא תכן הענינים אשר ממנו ידבר תלמיד חכם כארשאנסקי עם אמו בלתי מלומדת שעות תמימות? ה א ב ו ת הציגו תמיד לפני ב נ י ה ם את ארשאנסקי לאות ולמופת ביהם כבוד הורים.

מדי שנה בשנה בימי הקיץ הרחיב ארשאנסקי למרות הפצו את גבול מכיריו, כי מרבית בני הדור החדש דרשו את פניו והראו לו כל אות אהבה וכבוד. פעמים רבות בקר את החדרים היותר מצוינים ובא בדברים עם המורים המשכילים ועם התלמידים אשר הצטיינו בכשרונותיהם או בשקידותם. תוכן השיחות האלה היה: שפת עברית, דקדוק והספרות העברית או ענינים אחדים לקוחים מן התלמוד ומן הספרות הרבנית. במהירות נפלאה הלך שמעו הטוב בכל ערי נגב רוססיא והעיר יעקאטערינאסלאוו צהלה ושמחה, כי בה נולד, ממנה יצא פאר הדור — ארשאנסקי.

III.

במשך שתי שנים הראשונות אשר היה ארשאנסקי בחארקאוו היה מצבו רע ומר, כי אבותיו לא יכלו להיות לו למשען בכספם כיאות ע"כ חי ברחקות ובצמצום, אך בשנת תרכ"ה נשתנה מצבו לטוב, כי לקח אותו לביתו באדעססא החכם הסיפר המפואר ר' שמואל יעקב טראכטמאן. באדעססע נכנס ארשאנסקי להמחלקה השניה בהאוניווערזיטעט (למפלגת חכמת המשפטים) וישב בבית טראכטמאן בתור מורה לבנו הבכור. החכם טראכטמאן ורעיתו היקרה עטרוהו בכל כבוד ופאר וכאבות את בנם וחמל נפשם התהלכו עמו. בשנת תרכ"ז באתי לרגלי למודי לאדעססע לכנוס אל בית ספר ללמודי המסחר (קאממערץ-שולע), בבואי לאדעססע היה ארשאנסקי בקורס האחרון של האוניווערזיטעט אשר כלה בשנת תרכ"ח. בשנה ההיא הכרתי לדעת בפעם הראשונה את בית טראכטמאן ולא אוכל לעבור פה בשתיקה מבלי הזכיר בדברים אחרים את החכם טראכטמאן ורעיתו היקרה.

כל אחד מאתנו וביחוד נער עברי הדורש חכמה ודעת במרוצת זמן ההתפתחות שכלו וכשרונותיו יבוא לתקופה אשר בה יחרץ משפט כל ימי חייו לשבט או לחסד, ובה יבחר את הדרך ללכת הלאה. כל המעצורים והמכשולים, כל התלאות והמצוקות אשר ישתרגו יעלו על צואר דורש השכלה, כל המלחמה האיומה בעד קיום גוו ונפשו כעשן יחלופו אם יופיע פתאום לפניו מלאך מושיע הגואל אותו מכל רע, מלאך גואל כזה היה החכם טראכטמאן יחיה לכל צעירי עמנו אשר באו לאדעססע לדרוש בתורת השכלה. כל נער עברי דורש חכמה, מחולל מפשעי הזמן ומדכא מעון גורלו מצא תמיד מחסה ומפלט בבית טראכטמאן. את הבית הזה נוכל באמת לכנות בשם „בית מקלט לכל בני ישראל השואפים לדעת". בית טראכטמאן היה תמיד בית ועד לחכמים, פתוח לרוחה לכל דורשיו. לכלם הטה ארון הבית את חסדו ומשך לכם בקסם נפשו היקרה והטובה, תמכם וסעדם בכל האמצעים האפשרים: בשכלו, בעצתו ובכספו. הוא אמץ ברכים כושלות, לב נשבר ונדכה אמץ וחזק באמריו המטיפים טל תקוה, נחמה ותחיה בספוריו הנעימים מחיי היהודים. כבכי גדול בענין זה השביע את נפשנו ענג ונחת בהארו לפנינו כיד ה' הטובה עליו מחזות שונים ונפלאים מחיי המון עמנו. כל אשר שמע גם שיחת חולין של החכם טראכטמאן לא ישכחם לעולם. אין קץ לכל הטובות ואין מספר לכל החסד אשר עשה האיש היקר הזה לבני עמנו הצעירים. בדבר הקדוש הזה לקחה חלק גדול גם אשתו הברוכה והעדינה. בלבה הטוב והרך היתה בלי הרף מגן ומחסה לכל קשה יום אשר הדחיפהו הגורל למדחפות. ברוכות אתן לה' נפשות טהורות, יקרות ועדינות! בחרדת קדש וברגש תודה היוצאים ממעמקי לבי אזכור את שמכם היקר לי מפז כל הימים על פני האדמה! זכרה להם אלוה לטובה!

בבית החכם טראכטמאן ישב ארשאנסקי עד כלותו את למודיו בהאוניווערזיטעט ונקל להבין את כל הכבוד והיקר אשר הראו לו המשכיל טראכטמאן ואשתו היקרה. עוד בשנה ההיא (תרכ"ח) הציעה לארשאנסקי ממשלת האוניווערזיטעט לכהן פאר על כס הקתדרה.

כל הפראָפעססאָרין הכירו לדעת את עמק שכלו ורחב ידיעותיו ואת כל התועלת אשר יוכל ארשאנסקי להביא להאוניווערזיטעט בתור פראָפעססאר, אך דת ארשאנסקי עמדה כאבן נגף וצור מכשול בינו ובין המשרה הנכבדה הזאת. בלי תפונה קוו הפראָפעססאָרען כי עברי משכיל כארשאנסקי יקבל בשתי ידיו את הכבוד הזה ויעזוב על נקלה את דתו ועמו, אך תקותם נשארה מעל, כי ארשאנסקי אם כי העפיל לעלות על גפי מרומי ההשכלה, היה בכל לבו ונפשו יהודי אמתי פאטריאָט עברי גמור במלא מובן המלה. הוא גודל מנעוריו בין אחיו, וראה את עני עמו במצרים החדשה, ראה את הלחץ אשר המצרים החדשים לוחצים את בני ישראל, הוא ידע את כל מכאובי אומתו ובצר לה גם לו צר, ואיש דגול מרבבה כזה יעזוב את עמו בעד הכבוד המדומה ונוסף גם הוא על שונאינו? לא איש כזה היה ארשאנסקי העשוי לבלי חת! היהודים והיהדות היו תמיד בן יקיר לאליהו, ילד שעשועים לארשאנסקי, וכל אשר יענו את עמו, כל אשר ימררו את חייו, כן התלקחה בלבו ביותר שאת אש התשוקה לצאת אל אחיו וללחום מלחמת תנופה בעד כבודם המחולל ולקדש שם היהדות ברבים.

הדבר אשר החזיק ארשאנסקי באמונתו היה לישועה להשכלה ברוח היהדות בין העברים יושבי הנפות הדרומיות, כי מדרכו למדו בני הנעורים אשר הלכו בעקבותיו, ולהפך לו שקר חלילה ארשאנסקי באמונתו היה זה למות ומשכלת להתפתחות ההשכלה ולמופת משחית לכל בני עירו ומכבדיו לדור הישן והחדש, הן אז יש להם צדקה ומשפט לקרוא: „זו השכלה וזו שכרה"? „אם אמת היא כי ההשכלה תפריא את לב הבנים, מה בצע לנו בהשכלה? לא מעוקצה ולא מדובשה של השכלה כזו!" לו עשה ארשאנסקי את הצעד הזה אז בלי ספק ירדה ההשכלה ביעקאטערינאסלאוו עשר מעלות אחורנית

על פי תכונת נפשו לא ספר ארשאנסקי מזה לאיש, רק הודיע את הבשורה הזאת באחד ממכתביו להוריו אשר לפניהם שפך תמיד את הגות רוחו ולבו, אך באופן זר ומוזר. לדוגמא נביא פה סוף מכתבו זה: „פה הציעו לי להשאר בהאוניוורזיטעט (למלא מקום קתדרה חפשית), זה ימים אחדים קניתי לי אדרת שער (Шуба), יותר אין לחדש, היו בשלום". היודע את ארשאנסקי אשר אהב, כתלמיד חכם, לקצר במלים גם במכתביו לאבותיו, יבין שבר דבריו בסוף מכתבו הנ"ל. לאיש רחב השכל וטהר הלב כארשאנסקי לא היתה שום שאלה אם לעזוב את אמונת אבותיו או לא? הן לא אדרת שער היא אמונתנו הטהורה אשר כלבוש נחליפנה חדשים לבקרים.

בשנים האחרונות של למודי ארשאנסקי בהאוניווערזיטעט מצאתיו תמיד בבית מראכטמאן יושב והוגה בספרותנו, ואם כי היה אז עסוק להכין במדה גדושה את כל החומר לעבודתו הספרותית לעתיד, בכל זאת לא עזב את השפה העברית ובעינים פקוחות צפה הליכות ענין הספרות העבריה בכלל ומ"ע עברים שיצאו אז לאור בפרט. כל סופר עברי אשר בא לאדעססא ואשר ראה בו ארשאנסקי מתת אלהים או כשרון ספרותי הכיר אותו לדעת ולבוא עמו בקשר אחוה ורעות.

אחרי כלותו את חק למודיו בהאוניווערזיטעט בשנת תרכ"ח מוצאים אנחנו את ארשאנסקי עומד על אם הדרך: רוחו הכביר כבר נתבשל כל צרכו; המטרה אשר אליה יקדיש את כל חייו, עתו וכשרונותיו הנפלאים היתה לפניו זכה וברורה כאור השמש, אך עוד לא הגיע החזון לגשת אל מלאכתו הקדושה. „השחר" (ראזסוויעט הרוססי של ראבינאוויץ) כבר אסף נגהו, „ציון" (של ד"ר סאלאווייטשיק ופינסקער) בניה עזובה בלא עתה, ועוד לא נברא מחדש כלי מבטא ספרותי אשר בו יוכל ארשאנסקי להביע את כל הגות רוחו ולדבר בקול את דבריו הנשגבים והרמים, ע"כ חכה ארשאנסקי ארך אפים וקוה, קוה וחכה, עד אשר האיר „היום" בשנת תרכ"ט אשר ברעדאקציאן זאת נכנס ארשאנסקי בתור חבר תמידי מן הרגע הראשון של קיומו. — אחשוב למותר לספר פה את כל אשר כתב וברא ארשאנסקי בעטו הנפלא מן העת ההיא עד יום מותו, כי כל מעשי עטו וגבורתו ופרשת גדולת השקפותיו הלא הם כתובים בשני ספריו אשר יצאו לאור ואשר קצורם אציג לפני הקורא למטה, ע"כ אוסיף את זכרונותי עד סופם.

אחרי אשר בא ארשאנסקי בברית הרעדאקציאן של „היום" העתיק את מושבו לימי מספר לבית הרעדאקטור אֶרנשטיין. אם כי כל מכירי ומוקירי שם ארשאנסקי ידעו כי קנה לו ידיעות רחבות בהרבה לשונות וחכמות, אך מכמות כל מדעיו לא יכולנו לשפוט מישרים, כי כאשר הגדתי למעלה, ארשאנסקי שם תמיד מחסום למו פיו לדבר על אדותיו ולא אהב להתפאר בחכמתו. בשנת תר"ל בבואי פעם אחת לחדר משכיתו (קאבינעט) של ארשאנסקי בהרעדאקציאן לא מצאתיו בביתו, בתוך החדר עמד שלחן גדל הערך ועליו חמרים חמרים של ספרים ומכתבי עתים. שאפתי לדעת מהות הספרים האלה והנה ראה זה מצאתי: פה מונח „חשן משפט", פתחתיו והנה כמעט על כל דף ודף ציוני ארשאנסקי; שם תלמוד בבלי או ירושלמי ג"כ ברוד ורקום בציונו; פה מכתבי עתים בשפת ענגליש ופולין אשר התוה תו עליהם; שם „קאמדיע אלהית" של המשורר האיטאלקי דאנטע עם ציוני ארשאנסקי ומכתבי עתים בשפת צרפתית ו„המגיד" משנת תרי"ח, בפנה האחת גל של האדעססקי וויעסטניק משנת 1828 ועל שולי נומערין אחדים סימני עט עופרת של ארשאנסקי; בקרן השני, צבור קיובליאנין משנת תרכ"ג בדוקים ומבוקרים ביד ארשאנסקי. שעה שלמה חפשתי, בקשתי, דרשתי וראשי סחרחר מהמון הספרים הרבים, השונים והנפרדים באיכותם על שמונה לשונות מערביות. — אך עוד יותר השתוממתי בראותי קונטרס אחד באמצע השלחן, וכאשר החלותי לקרוא אותו הנה והנה מצאתיו מלא על כל גדותיו במראה מקומות (ציטאטען) מארבע כנפות כל הספרים שבעולם, מצאתי שם ציטאטען שלמות וקצרות מכל מיני ספרי חכמה ודעת משפות שונות, מתלמוד, ממדרשים, מאגדה, ממכתבי עתים ישנים גם חדשים; הקונטרס הזה היה לארשאנסקי כפי הנראה כלי שרת שמחזיק בו ברכה מן רוב הידיעות בעולם המדעים; הוא היה האוצר הנחמד אשר בו אסף וצבר גרגרים יקרים מכל הספרים; הוא האילן הגדול אשר עליו תלה כל אשר קרא, ממנו פנה, ממנו יתד לכל מאמריו; הוא הגולם (סקעלעט), אשר כל נתחו ובתרו אם רק נפח בו ארשאנסקי נשמת שכלו נהפך לגו אדיר ויפה תאר. שתי שנים עבד ארשאנסקי עבודתו בהרידאקציע של „היום". בחרף שנת 1871 נסע ארשאנסקי לפעטערסבורג ומן העת ההיא לא ראיתיו יותר פנים אל פנים. ההתמדה הגדולה אשר בה הגה ארשאנסקי בתורה, השקידה הנפלאה אשר בה דרש בחכמה משחר טל ילדותו הרסו לאט לאט את מוסדי שלום גופו והמחלה הנוראה — מחלת השחפת — אשר הורידהו בלא יומו לשחת התגנבה בסתר מכבר.

מתחלה התנהגה בכברות בימי ילדותו ועלומיו, אך במרוצת העת הלכה מחיל אל חיל והכתה שרש עמוק אשר חכמת הרפואה בכל תחבולותיה הרבות והחדשות לא יכלו לזוז ממקומה, ובכל זאת לא התאונן ארשאנסקי מעודו על בריאות גופו אם כי קרוביו וביחוד הוריו ראו בלבם והבינו לאותיות מחלתו בטרם תצמחנה. העת משנת 1871 עד 1875 היא עת המלחמה בין רוח ארשאנסקי ובין מהלתו העזה, עד כי נאלץ היה לעזוב את רוסיא ולמצוא לו מנוח בארצות נכריות לשאוף שם רוח צח ואויר טוב לבריאותו. בקיץ שנת 1875 בבואו מחוץ לארץ רוסיא לראות את פני אבותיו ביעקאטערינאסלאוו, בה בעת אשר על פי מראית עין הוטב מצב בריאותו לטוב ורוח לו, התחולל לפתע פתאום הסער על ראשו. מחלתו הנסתרה עשתה צעדי ענק וביום 5 סענטיאבר שנת 1875 גוע אליהו ארשאנסקי, וימת ויאסף אל עמיו!

IV.

ויהיו ימי חיי אליהו הלוי ארשאנסקי עשרים שנה ותשע שנה. באביב ימי חייו ירד לשחת! מעטים היו ימי שני חייו, אך זכר האיש היקר הזה חרות בצפורן שמיר על לוחות ספר תולדות יעקב אשר בארץ רוסיא. כבד מאד לחרוץ משפט נכון אדות גדולת ארשאנסקי מעולמו החיצוני ומחיו הפרטיים, כי קצר ידים היה עולמו החיצוני, מעטים ודלים היו ימי חייו הפרטיים, ובאמת הנוכל להרחיב בדברים אדות החיים הפרטיים של איש כארשאנסקי אשר המית עצמו כל ימיו באהל התורה והחכמה? ע"כ עלינו לחדור אל עולמו הפנימי ור' אמותיו של הלכות שאלת היהודים, להדור אל עמק עסק נפשו ולרדת לתהום מהשבותיו ושרעפיו כי רק שם נחזה את כל הוד ותפארת האיש המצוין הזה. עולמו הפנימי, נפשו הסתומה מונחים עתה גלוים לעין כל בתור שני ספריו אשר יצא לאור בשנת 1877. הבה נא, קורא יקר! נבוא נא החדרה ונכנוס לתוך ביתו של ארשאנסקי פנימה, אז רק אז נשכיל לדעת מה עשה ופעל ארשאנסקי לטובת היהודים בתור יהודי במרוצת ימי חייו הקצרים, אך כאשר הבית הזה הוא גדל הערך ורחב ידים, לו אלפי מבואים אולמים וחדרים, על כן אציג לפניך תאר הבית הזה בכלל וממנו תשפוט מישרים מכל הבנין של ארשאנסקי.

שני ספרי ארשאנסקי בשפת רוססית מכלכלים בתוכם מאמרים רבים ושונים ע"ד שאלת היהודים ברוסיא. את כל המאמרים האלה נוכל לחלקם בכלל לשלשה חלקים: שם החלק הראשון הוא, „חקי הממשלה הרוססית ע"ד היהודים"; את החלק השני נוכל לכנות בשם „מאמרים ע"ד מצב העקאָנאָמיע של יהודי רוססיא", ואת החלק השלישי נקרא בשם „מאמרים ע"ד המצב החברתי של יהודי רוססיא".

ראשית דבר נשקיף השקפה כללית על מצב שאלת היהודים ברוססיא בעת אשר יצא ארשאנסקי כגבור על שדה המערכה ללחום עם אויבינו ומהרסינו שבחוץ, אחרי כן יביא בסדר ובמשטר ידוע את כל השקפותיו על הענין הזה ואת כל אשר חדש בהלכות השאלה הזו.

כל סופרי ישראל אשר שקלו וטרו על דבר שאלת היהודים ברוססיא עד ארשאנסקי לא ירדו לעומקה של הלכתה, המה נלחמו רק עם הדעות הנפסדות השוררות בין משכילי עם הארץ ע"ד היהודים; המה הוכיחו לדעת כי היהודי בתור אדם ואזרחי לא נופל הוא מכל יתר יושבי ארץ רוססיא וכי כנברא בצלם אלהים לא בצדק ישללו ממנו את משפטיו האזרחיים, בקוצר מלים כל עמלם קלע רק אל מטרה אחת: לפעול על לב הקורא בדברי נחת או תוכחה, להשבית במאמרים נעימים שאון אמוני הבל הסוערים בלב רבים מבני עם הארץ, אך איש מהם לא ערב לבו לגשת אל הר ההר, הר גבוה ותלול, מאלפי חקים, משפטים, דינים ואזהרות אשר נקבצו במשך זמן רב לעשות רצון קוניהם, לחפש ולמשש בעינים חודרות כליות ולב את גלי גלים של הלכות מגבילות, עונשים, אסורים אשר נתנו לנו, לחקור ולדרוש את מולדתם, מקורם ותוצאותיהם ולהפיץ אור על כל הסבות אשר על ידן יצאו מכח אל הפועל כל אבות ותולדות נזיקין אלו. ארשאנסקי היה הראשון אשר נוכח לדעת כי לא בדבר שבתים ולא בדברי תוכחה תוכל להפתר שאלה נכבדה וזקנה כשאלת היהודים, וכי נחוץ לגשת אליה כגבור חגור כלי-דעת ובינה לברר, לצרף וללבן את כל החקים אשר יצאו לאור, לשום לב אל ימים חלפו לדרוש בעינים פקוחות את השאלה הזאת מצדדה הלאומי והדתי. ארשאנסקי נוכח לדעת כי כל הדעות הטפלות וכל הבלי שוא אשר יש להם מהלכים גם בין משכילי רוססיא ע"ד היהודים הנה רק תוצאות מצבם האזרחי. כן הרחיב והרחיק ארשאנסקי לאט לאט את חוג מבטו על השאלה הזאת, מן ההוה שם את פניו אל העבר, מצד החיצוני של השאלה בא ונכנס לפני ולפנים וביצאו במבטיו על השאלה הנ"ל מחיי החברה הגיע אל חקר דבר ע"ד הממלכה. פרי המבט החדש הזה היה מאמרי רבי הכמות והאיכות ע"ד מצב המשפט של יהודי רוססיא (אשר נכנסו בחלק הראשון של ספריו), בהם הוא דורש

ותוקר כיד החכמה והשכל הטובה עליו את כל חקי ממשלת רוססיא ע"ד היהודים, וביותר שאת את סבות ותנאי החיים וההיסטוריה אשר הועילו להתפתחות החקים האלה, ופה יופיע לעינינו בכל כחו והדרו הרוח העז אשר שפך (ועוד שופך) יסוד הדתי על תולדות והתפתחות כל חקי הממשלה הרוססית ע"ד היהודים.

את כל האמור למעלה מוצאים אנחנו בחלק הראשון של מאמרי ארשאנסקי הנושא שם „חקי הממשלה הרוססית ע"ד היהודים". במאמריו ההם יתן ארשאנסקי לקוראיו מתחלה ידיעה כללית, ברורה ונכונה מתכונות כל החקים הנ"ל, אחרי כן יפנה אל העבר למצוא שם את פתרון שאלת הזמן ההוה, וכל אשר יפגוש בדרכו זו — בהלכו לשוח בשדה ההיסטוריה הרוססית יתן לו יד להשוף תעלומות לוקחות לב ארות ההתפתחות הכללית של כל חקי ארצנו ולהאיר מחזות רבים מימים חלפו, אשר על פי המבט הראשון רחוקים המה הרבה מאד מן שאלת היהודים ובכל זאת עומדים המה בקשר אמיץ עם שאלתנו זו. מחקירות העמוקות והנפלאות של ארשאנסקי בענין שאנו דנין בו, רואים אנחנו כי מצב יהודי רוססיא החברי והמשפטי בזמננו, איננו מחזה יחיד ומיוחד במינו בחיי עם רוססי לבד, כי דמותו ודיוקנו מוצאים אנחנו בקורות התפתחות מצב היהודים בכל מדינות איירופא. — מעמד המעבר אשר עליו עומדים עתה יהודי רוססיא היה גם לאחינו בכל ארצות איירופא במרוצת קורותיהם. התפתחות שאלת היהודים ברוססיא מתאמתת כד בכד עם כל החליפות והתמורות של השאלה הזאת בכל ארצות איירופא. משפט חרוץ כזה אשר על אמתתו יביא לנו ארשאנסקי המון עדים נכונים ונאמנים ומופתים מן ההיסטוריה הכללית ירים בפעם אחת את הקורא גבוה גבוה על כל הדעות קצרות יד אשר על ברכיהן גדלנו עד כה, ואשר מהן פנה מהן יתד לנו על השאלה הזאת, והקורא יראה ברור כי צעקות משטינינו ע"ד מדות היהודים הנשחתות ועל החקים הנחוצים להגביל את הרע המדומה היוצא ליתר העמים מהיהודים רק על אדני תהו ואבני בהו נוסדו; ואז אור יקר וחדש יאיר את עיני הקורא המרגיש כי מחזות חיי היהודים ברוססיא מקורם ושרשם בעבר ובצל השכלת העמים בכלל. ארשאנסקי יגע ועמל הרבה למצוא את מקור הסבות אשר הביאו את יהודי רוססיא למצבם הנוכחי הפרוע לשמצה ותקירותיו מלאות שכל אלו, הביאו אותו לידי החלטות גדולות הערך. ראה קורא יקר, ארשאנסקי מצא דבר חדש: כי גורל היהודים ברוססיא השתנה תמיד מרע לטוב ולהפך; חליפות ותמורות רבות לגורל עם ישראל ברוססיא במרוצת ימי חייהם, וכל החליפות הרבות והשנוים השונים של גורלו אהוות ואסורות, דבוקות ומשולבות בקשר אמיץ עם גורל כל עם רוססי אם זרחה שמש ההצלחה לרוססיא ולאזרחיה העקרים, אז הביאה בכנפיה מרפא גם לישראל ובעת צר ומצוק לרוססיא גם לנו צר. הוראת היחס והקשר אשר מצא ארשאנסקי בין הפרט — שאלת היהודים ובין הכלל — חיי עם רוססי, נכבדה ונשגבה לאין ערך בתור הלכה (טעאריע) כאשר בתור מעשה (פראקטיק). בתור הלכה מעידה לנו ההוראה הזאת כי לשוא יעמלו בוני המלוכה, לשוא ישקדו שומרי הממשלה בכל התבולותיהם מעשה ידי אמן להושיב בדד איזה מחזה חבריי ולהרחיקו ולהפרידו מכל תנאי החיים המהלכים המקיפים אותו מכל עברים בכלל את הפרט; בתור מעשה התחזק ותאמץ ההוראה הזאת בלב בני ברית ובלב שאינם בני ברית את רעיון האחדות המאגד את שתי המפלגות (עם רוססי ויהודי) לגו אזרחי אחד. בלב היהודי תעורר עוד ההוראה הזאת חפץ נמרץ להשלים ולהשוות חפצי ודרכי חייו עם כל חפצי ודרכי ארץ מולדתו.

אם מן המשפטים המושכלים הכוללים האלה נרדה עתה לדעת את כל היסודות והתנאים אשר על ידם השתלשלו והתפתחו חקי הממשלה הרוססית ארות היהודים, אז יורה לנו ארשאנסקי בראיות והוכחות ברורות את „ההלכה הגמורה כי היסוד הדתי הוא הכח הפועל היותר גדול אשר הציק בלי הרף את שפעתו על מחוקקי רוססיא בדרשותיהם ע"ד היהודים, רצוני לאמר: כי האמונה היתה תמיד נר לרגלי מחוקקי ארצנו. ואור לנתיבותיהם בכל מעשיה, האמונה היא קנה המדה לכל חקות ממשלתנו בכלל ולחקותיה ע"ד היהודים בפרט. מנקודת האמונה תביט הממשלה על כל חזיוני חיי הממלכה, וכאשר האמונה השולטת ברוססיא היא הפראוואסלאווית ע"כ לאיהויה ולדורשיה היתרון בכל. — הצד הכלכלי (עקאנאמיש) של שאלת היהודים הפליאה גם כן את פעולתה על השתלשלות החקים אשר נתנו לנו, אך הצד הזה — למרות כל הדעות השוררות בין משכילי עם רוססיא אודות הענין הזה, לא תמיד גרם הפסד גדול לחפצי יהודי רוססיא, כי בעת אשר מפלגת הסוחרים הרוססים אורה תמיד עז וגבורה והשתדלה לפני הממשלה להגביל את משפטי וזכיות היהודים, עמדו לימין ישראל ברוססיא אדוני הארץ והאכרים. המלחמה הזאת בין חפצי ודרכי מפלגות שונות של עם רוססי שנתה תמיד את פני שאלת היהודים אשר היתה נעה ונדה. בשכלו החד והעמוק יוכיח לנו ארשאנסקי

את היחס הקרוב בין שני מחזות החיים הרחוקים והנפרדים על פי מראית העין איש מרעהו: בין עבדות האכרים ברוסיא ובין מצב היהודים ואת הדעה הזאת יעיד בעדים נאמנים מן ההיסתוריה; אחרי אשר יעביר ארשאנסקי תחת שבט בקרתו את השטה הכללית אשר בה אחזו מחוקקי ארצנו בדבר שאלת היהודים, יערה מקור כל החקים ואבן הפנה יסוד מוסד לכל הדינים והתקנות בזמנים שונים יציג לעינינו מחזה זר ומוזר אשר עליו ישתאה וישתומם הרואה: בעת אשר המחוקק יביא במשפטים כל דבר מחיי היהודים אשר יש לו איזה יחס קרוב או רחוק אל חיי יתר בני עם הארץ יעלים עיניו מכל היוצא מחוג הכלל הזה ולא ישים לבו אל יחס משפחת היהודים ובין דתם בית חייהם, חיי היהודים ויחוסם בינם לבין עצמם המה כספר החתום להמחוקק אשר אין לו כל חפץ בו. בקורת רוח יבים על העולם הפנימי של עם ישראל ומעבדו בתוך ביתו וחוג בני בריתו, וזה הוא הסבה העקרית להתבודדות בני יעקב ברוסיא, היא ההתבודדות אשר בעדה רבות שבעה לה נפשנו בוז ולעג והענין אשר בעבורו קראו הקוראים תגר עלינו בצדק ושלא בצדק.

מכל האמור למעלה יבוא ארשאנסקי להחלטה גמורה, כי באה העת להפיח רוח חדש בשטת המחוקקים ע"ד היהודים, ולהסיר מלבם כל הדעות אשר עבר עליהן כלח והמתנגדות לרוח הזמן החדש וחפצי האנושית (הומאניטעט), לטהר ולצרף את שאלת היהודים בכור הבקרת, להרוס את קיר הברזל מעשה ידי אמן המבדיל בין אזרחי ארץ אחת בעלי שתי אמונות והמביא רעה ונזק לחפצי הממלכה בעצמה, כי חקה אחת ומשפט אחד דרושים לכל יושבי הממלכה; אחדות כל החקים לכל בני הארץ בני ברית ושאינם בני ברית — היא הרפואה היחידה לחבוש את הפצע טריה בגוף החברה היא שאלת היהודים כי רק אז תושע רוסיא וגם ישראל ישכן בה לבטח.

V.

אחרי אשר תארנו ההשקפה הראשונה של ארשאנסקי על שאלת היהודים ברוסיא בכלל כפי הנראה ממאמרי חלקו הראשון (לדאבון נפשנו לא יכלנו למלא את חפצנו להביא את קצור מאמריו מחלק הראשון וזאת נעשה בפעם אחרת) נלכה נא, קורא יקר, לראות ולשמוע את אשר דורש ארשאנסקי במאמריו מחלק השני של ספריו. לדוגמא נביא פה את מאמרו הראשון כלו כאשר יצא מעט הסופר ומיתר מאמריו נציג רק תמצית דבריו על פי הסדר הנמצא בספרו:

א) השקפה על המצב הכלכלי (עקאָנאָמישע) של יהודי רוסיא.

„מצבנו הכלכלי רע מאד" זאת היא השירה אשר ישירו לנו כל מב"ע מדי יום ביומו וזאת היא הבשורה אשר תגיע לאזנינו מתחום מושב היהודים. ממשלתנו הרמה עשתה הרבה למובתנו, הרחיבה את זכיותינו ונתנה לנו משפטים חדשים וטובים; שומרי המלוכה ופקידי הממשלה מביטים ג"כ בעין חמלה עלינו ומתיגעים בכל כחם ולבם הטוב לנו להוציא לפועל בשכל ובזריזות את כל חקי הממשלה הנוגעים להועלתנו; עם רוססי הולך ומתקרב אלינו מיום ליום, ההתקרבות הזאת נרגשת ונראית, נכרת ומוחשת בכל פנות חיי שני העמים — רוססים ויהודים. ובכל זאת בתחום מושב היהודים וביחוד ברוסיא צפונית מערבית רואים ושומעים אנחנו כי מצבנו העקאָנאָמיי לא רק שלא נשתנה לטובה אך עוד יותר גרוע הוא מבימים הראשונים אשר לא התענגנו עוד על זיו הזכיות החדשות.

יש מחליטים כי מצבנו העקאָנאָמיי באמת נשתנה לטוב, אך השנוים הגדולים בחיי היהודים אשר יצאו לאור ע"י התקונים הכלליים של ממשלתנו הם גלו את המסכה הנסוכה על פני חייהם המבוערים; כי כלל גדול הוא, כי כל עם ועם בצאתו למרחב ממדרגה שפלה, של התפתחותו הרוחנית או המדינית, למדרגה יותר גבוהה, ירחש וירגש ביתר עז את כאביו הנוכחים אם כי אינם גדולים בכמותם ואיכותם מכל מכאוביו אשר סבל בעבר. הראיה לזה היא מצב האכרים הרוססים אחרי צאתם מעבדות לחרות, אם כי מעמדם בכלל נהפך בלי ספק לטוב, בכל זאת שומעים אנחנו קול אנחה ודאגה ע"ד מצב האכרים, יען כי האכר החפשי מרגיש עתה יותר את כל אשר נחוץ לו כמלפנים. ההחלטה הזאת אם כי יש בה קורטוב של אמת בכל זאת איננה דיה להפיץ אור בהיר על כל שאלתנו. מופת מוחלט הוא כי מצב היהודים ברוסיא בעת האחרונה נשתנה לרעה לא בדמיון או בחזיון ליל אך במעשה.

לעמת זה יש מחליטים כי מצבנו הרע בזמננו הוא רק תולדת מצבנו בעבר. גלוי וידוע כי כל סדר אי-ישר ומשטר אי-נכון אשר הכה שרש עמוק בלב איזו חברה או עם כל אשר יאריך ימיו כן יתרבו ויתגדלו ענפיו ר"ל תולדותיו הנשחתות, וכאשר מצב היהודים ברוסיא היה תמיד פרוע לשמצה ע"כ נהרסו, נשתרש

במרוצת הזמן כל עמודיו. הדעה הזאת נוסדה על אדני האמת ואין שום פלא כי כל הצרות, המצוקות וההגבלות אשר השתרגו עלו על צוארי היהודים מכבר, לא תחלופנה במהרה וכי מחויבות הנה להציק את פעולתן גם על הדור הנוכחי אף כי הוקל מעט עול החקים המגבילים את חיינו.

אך כל האומר כי הדעה הנ"ל דיה לפתור את שאלת דלותנו הנוראה אינו אלא טועה, הסבה העקרית והראשית של שפלות מצבנו העקאָנאָמיע, יסודתה בהשנוים החדשים שנעשו בחיק הממשלה והחברה בעשרים שנה האחרונות, שנויים טובים בעקרם לאזרחי הממלכה ולכל ישראל הדרים ברחבי ארצנו:

א) התקון הגדול ע"ד האכרים, יציאתם מהשך העבדות לאור החרות פעלה פעולה עזה ורעה על מצב היהודים: לפנים היו יהודי רוססיא עמוד התוך בין שתי המפלגות הרחוקות מאד אשה מרעותה כבמעמדם החמרי כן במצבם הרוחני, ר"ל בין אוחזי האדמה, אפרתי ואדוני הארץ, האצילים העצלים אשר כל ימיהם געלה נפשם בעבודה ורק תענוגות החיים היו כל מטרתם וע"כ לא חפצו ולא יכלו לעשות מאומה בלי עזרת היהודי, ובין האכרים העבדים אשר לחמם הצר אכלו בזעת אפם, בשפלות ובצמצום, רחוקים מאד מכל ידיעה נכונה בהליכת המסחר, במשא ובמתן, בתורת מכירה וקנין. וע"כ בכל דבר מסחר או לוית כסף היה היהודי לעזר גם להאכרים בתור סרסור זריז. שתי המפלגות הנ"ל היו מקור לא אכזב ומעין המתגבר אשר ממנו שאבו היהודים כל האמצעים לחייהם. אך אחרי אשר יצאו האכרים לחרות נתפרקו היו האצילים אוחזי האדמה לעשות את כל מלאכתם בכבודם ובעצמם, לשבת באחוזותיהם ולהתנהג על פי חקי העקאָנאָמיע, כי ראו ויתבוננו כי מקור כל דלותם אחרי הרעפָארמע ע"ד האכרים הוא ההרגל לעשות הכל ע"י אחרים. האכר מצדו כאיש חפשי איננו עוד מוכה ונגוע כמקדם, כי עובד הוא את עבודתו רק לתועלתו ולא לתועלת האדון,, הוא יודע עתה מחיר הסחורות, מוכר וקונה הכל בלי עזרת היהודי, האכר הוא בעל כסף מעט, איננו מתמיד כמלפנים בהלכות השתיה והזהירו מיין שרף מביאה נזק גדול למסחר היין הנמצא על פי רוב ביד היהודים.

ב) התפתחות מסלות הברזל, אניות הקיטור פעלה גם כן לרעה על מצב היהודים אשר מרביתם אבדו את מחית נפשם ונפשות ביתם מן האכסניות בדרך, מסחר הסוסים, בי דואר, בעלי עגלה וכו'.

ג) ע"י בטול הקבלנות בעסקי הממשלה ומכס היין נהרס מעמד אלפי משפחות בישראל אשר מצאו לפנים פרנסתם ברוחה.

ד) נזק גדול למצב היהודים הסבו חקי הטאריף משנת 1857-58.

עתה הראינו לדעת דבר זר מאד על פי המבט הראשון, כי התקונים אשר עשתה הממשלה לטובת הארץ ואזרחיה בחיי העקאָנאָמיע ערו עד היסוד את מעמד היהודים כת הסרסורים. היוצא מזה — יאמרו שונאינו בפחזותם — כי היהודים בטבעם מתנגדים הם לכל דבר מועיל לאזרחי רוססיא וא"כ רק למותר המה בגו הממלכה, אך ההחלטה הזאת איננה נושאת בד בבד עם הנסיון על קורות האדם. ההיסטוריה תלמדנו, כי בכל ארצות איירופא במרוצת ימי הבינים בעת אשר מצבן העקאנאמיע היה דל ושפל, החזיקו היהודים בשטתם הסרסורית כברוססיא. ובכל זאת כאשר נשתנו אופני חיי איירופא נשתנה ג"כ יחס היהודים אל כלכלת המדינה, וממפלגה של סרסורים וחלפנים נהפכו למפלגה של אוכלים ועושים (производители). ההיסטוריה תתן לנו מופתים חותכים וסימנים מובהקים כי בכל מקום אשר הממלכה לא יצאה עוד ממצב ימי הבינים, כל זמן אשר דעות נפרדות, דעות דתיות או מדיניות שוררות בקרבה, מוכרחים היהודים להעמים על שכמם את עול הסרסרות למען מצוא מחית נפשם. ואז הסרסרות מביאה באמת תועלת גדולה להממלכה ולהיהודים, אך כל אשר הוסיף הממשלה לשנות לטוב את דרכי הכלכלה בחברה ובמדינה כן תאבד הסרסרות את כחה ותועלתה ואז יהפכו הסרסורים בעל כרחם למוציאים; אך בעת הבינים, ר"ל מן העת אשר בחיי העם יסולו להם מסלות עקרים חדשים בתורת הכלכלה עד הזמן אשר הסרסורים מתרגלים אל הסדרים החדשים, מצב הסרסורים לא תאר ולא הדר לו וע"כ כל תוצאותיו רק שבר ויגון.

עת המעברה הזאת רואים אנחנו בזמננו בין יהודי רוססיא, וזאת היא סבת דלותם ושפלותם. היוצא מזה כי מצבנו הנוכחי ברוססיא איננו מעיד עוד כי אין לנו שום מקום בתור אבר יחיד בגו ממלכת רוססיא, מצבנו הוא רק מעמד המעבר לחיים חדשים. בכלל התקונים הגדולים אשר נעשו בארץ רוססיא הביאו תועלת גדולה גם לנו: הרחבת תחום מושבנו, זכיות חדשות אשר לא חלמנו מלפנים, כל אלה המה דברים אשר יפעלו עלינו בעתיד לטוב, ותקופת המעבר תחלוף כליל אחרי כי נתרגל אל הסדרים החדשים אשר בהם נמצא מקור חיים חדשים ומהשתלמות חיי החברה הכללית יעמוד רוח והצלה גם לנו.

ב) מה הוא מסחר היהודים ?

במאמרו זה בוחן וחוקר ארשאנסקי את אמתת תלונות צוררינו ע"ד הסכנה הגדולה הצומחת ממסחר היהודים לחפצי ארץ רוססיא וע"ד התעשרות היהודים מן העקספלואַטאַציע, כן יעביר תחת שבט הבקרת כל צעקות שונאינו ע"ד אחדות בני ישראל והקהל הגדול והנורא. ראשית דבר נראה מן הסטאטיסטיק כי מכל יהודי רוססיא רק מעט מזער מהם אוחזים במלאכת הפַאבריק, יען כי לזה דרוש כסף ורכוש רב והיהודים על פי רוב המה באמת עניים ודלים; בנפות רוסיא המערבית מוצאים אנחנו אומנים יהודים רבים אך מצבם רע מאד לרגלי ההתחרות הנוראה; מרבית יהודי רוססיא אנשי מסחר המה, אך הסבה לזה לא נטיה מצוינת ומיוחדת למסחר, כי אם תנאי החיים השונים (למשל עצלות האזרחים בעניני מסחר וכו'); אחדות היהודים בעולם המסחר הוא רק פרי הדמיון העז של מנדינו; בין סוחרי היהודים שוררים פרוד דעות וקנאה בלי מצרים, דחיקת רגלים וירידה לאומנות במדה מרובה מאד; ע"ד התועלת הגדולה אשר יביא מסחר היהודים לארץ רוססיא ולאזרחיה מציג המחבר ראיות והוכחות לאין מספר — . ההחלטות אשר אליהן יבוא ארשאנסקי בענין שאנו דנין בו הלא הנה: א) מסחר היהודים נוסד על יסודות מושכלים ולא על מנפול, ר"ל כי עיקר גדול הוא להיהודים במסחרם להרבות במקח וממכר, לתת לכסף תוצאות ולמסחר תנועה וחיים ולהסתפק ברוח קטן מאד; ב) מסחר היהודים יצטיין отсутствіе капиталовъ בהעדר רכוש, ע"כ נושא מסחרם חותם רכולה הנמכרת מעט מעט; ג) מסחר היהודים שופך את שפעתו הטובה על תוצאות בתי חרשת הרוססים; ד) ע"י מסחר היהודים יתרבו ויתנשאו ענפים חדשים בעשר הארץ. בנוגע למומי מסחר היהודים, כללים המה לכל עולם המסחר בכל עת וזמן. בסוף מאמרו הנ"ל הוא מרחיב דברים ע"ד הרושם הרע אשר תפעל על מרבית הרוססים נטית היהודים למסחר, ומוכיח הוא כי: א) סרסרות היהודים היא הולדה מחוייבת של תנאי הכלכלה; ב) רואים אנחנו את הנטיה למסחר בכל מפלגות עם רוססיא כמו יונים, ארמנים וכו' ובכל זאת יושבים הם ברוססיא תחת כנפי כל הזכיות ומעולם לא עלה על דעת הממשלה להוציא חקים מגבילים את מסחרם; ג) בעת האחרונה מרבים היהודים להתעסק באומנות (ремесло) וזאת תתן לנו תקוה כי אם ישתנו תנאי חייהם במרוצת הזמן לטוב אז ישובו היהודים גם אל עבודת האדמה.

ג) מסחר היהודים והנפות התיכוניות.

במאמרו זה הוא מאריך בדברים ע"ד הגעטטא העברית — תחום מושב היהודים — הקללה הארורה הרובצת עלינו מיום שנכנסנו תחת כנפי ממשלת רוססיא. הגעטטא הזאת מקור דלותנו ושפלותנו, ובכל זאת לא תרחיב הממשלה את גבול מושבנו, יען השטן המקטרג רוקד לפניה וצועק בקול: אם תתנו להיהודים לכנוס בפנים רוססיא, כי אז אבד תאבד רוססיא מן האגרוף של היהודי ומן העקספלואַטאציע של בני שם. ארשאנסקי מוכיח כי הפחד הזה הוא פחד שוא והבל, ומביא ראיות כי הסוחרים הרוססים עמדו תמיד לימין היהודים והשתדלו לפני הממשלה להרחיב גבול מושבם, יען כי מזה תצא תועלת גדולה למסחר הרוססי. כן יחליטו גם כל גדולי וסופרי רוססיא אשר חקרו את השאלה הזאת בלי משוא פנים וברוח חפשי מדעות קדומות. עוד במאה החולפת במלוך המלכה עליזאבעטא פעטראָוונא (בת המלך המפואר פעטער הגדול) השתדל הסענאט לתת הרשיון להיהודים לבוא לרוססיא הקטנה למען הגדיל את המסחר. בשנת 1809 השתדל שר הפלך מאסטראָבאַן להרשות לאומנים יהודים לשבת בפלך הנ"ל לטובת ולתועלת אורחי המקום ההוא. כל החקירות הנכבדות של ארשאנסקי בענין הזה מביאות אותו לידי החלטות האלה: א) הסוחרים הרוססים לא לבד שאינם יראים את הקאנקורענציא העברית אך עוד בטוחים המה כי ממסחר היהודים רוח והצלה יעמוד לכל מסחר הרוססים; ב) העקספלואַטאַציע מושלת בכל פנות רוססיא גם בלי עזרת היהודים והוא רק תולדת מצבנו העקאנאמיע, ולא ע"י חקים מגבילים תאבד העקספלואַטאַציע את כחה כי אם ע"י תקונים גדולים בחיי האכרים: הפצת השכלה, הקלת המסים וכו', וא"כ העקספלואַטאַציע מקורה לא בתכונת נפש היהודים כי אם בתנאי חיים ידועים. וע"כ אין לנו לפחוד כי היהודים בבואם לפנים רוססיא ישחיתו את מצב הנפות החדשות האלה; ג) בוא היהודים לפנים רוססיא ששם עומד המסחר במדרגה שפלה יביא עמו חיים חדשים; ד) נקל להבין כי יציאת היהודים מגליל הדרומי והמערבי של רוססיא אל הנפות הפנימיות יקר ונכבד מאד בערכו לכל יתר היושבים בתחום היהודים.

ד) היהודים ומסחר משקאות.

ארשאנסקי במאמרו הנ"ל נלחם מלחמת תנופה עם הדעה המכוערת של שונאינו, המחליטים כי היהודים גורמים במסחר המשקאות הפסד גדול לעם רוססי

מועילים להוות האכרים ופועלים פעולה עזה ורעה על התפשטות השכרון ברוססיא. מתחלה יראה לנו כי בפלכי רוססיא הפנימים ששם אסור לאיש יהודי לשבת ולסחור יתפשט השכרון ביתר שאת מבתחום מושב היהודים, ואם כי סכום בתי משקה ברוססיא הפנימית מעט מאד בערכו עם מספר בתי משקה בתחום מושב היהודים (בתוך התחום על 23 מילליאן אנשים נמצא 77400 בתי משקה ובפנים רוססיא על 38 מילליאן רק 66000 בתי משקה), בכל זאת המספר של בתי משקה לא יוכל להיות קנה מדה לנטית העם לשכרון, הוא מעיד רק על התפשטות מסחר יי"ש בין סוחרים רבים וזה מביא רק תועלת להעקאָנאָמיא של העם. לעד נאמן בענין הזה מביא ארשאנסקי את מאמר הסופר הרוססי המפואר ראגאזין „השקפה על החקים אדות השכרון בארצות שונות" ששם הוא מונה וסופר את כל התחבולות לאין קץ וכל החקים אשר יצאו לאור נגד הרעה הזאת באנגליא, אמעריקא, בעלגיא וצרפת; החקים האלה גדולים ונוראים המה באיכותם ובכמותם ובכל זאת יפרח שם השכרון כמקדם. וזאת תורה לנו לדעת, כי השכרון אחוז בקשר אמיץ בסבך מצב העקאָנאָמיא של העם. עוד מוצאים אנחנו, כי בכל מקומות רוססיא אשר שם הרחיקו את היהודים ממסחר היי"ש ונמסר לידי הרוססים האזרחים התרבה השכרון לאין ערך. — ארשאנסקי מחליט כי לא היהודים הם סבת השכרון ברוסיא, כי מקורו במצב העקאָנאָמיא של רוססיא ועד אשר לא יצא עם רוססי ממדרגתו הרוחנית השפלה, עד אשר לא תחדל מלחמתו הנוראה עם טבע הארץ הזועף ועם כל תנאי החיים הסוערים, עד העת ההיא כל החקים המגבילים את מסחר יי"ש לא יזיזו את השכרון אף כמלא השערה, ולהפך עוד ילך הלוך וגדול. המספר הגדול של בתי משקה בתחום מושב היהודים אינו סימן רע ממצב העם, אדרבה הוא מראה לנו כי מסחר היי"ש ילך בדרך הנכונה והישרה של מסחר, היינו: רדת המחיר, חלוקת השכר הנולד מן המסחר הזה בין משפחות רבות וההתחרות החפשית, וא"כ הרשיום להיהודים לעסוק במסחר יי"ש בפלכים הפנימים יגרום רק תועלת גדולה ליושביהם.

ה) עבודת האדמה והיהודים.

מחזה מלא עצב ותוגה יתאר לנו ארשאנסקי במאמרו זה בהציגו לפנינו את כל תהלוכות הנסיון אשר עשתה הממשלה ע"ד ישוב בני ישראל בדרום רוססיא וחפצה לעשות בחזקת היד את היהודים לעובדי אדמה. תכלית הנסיון הזה היתה להמעיט את ההפסד המדומה היוצא לרוססיא ממסחר היהודים. להשיג את המטרה הזו יש שני דרכים: א) להביא את היהודים במצב אשר ימריצם לעזוב את המסחר ולשוב אל עבודת האדמה, היינו: לתת להם כל משפטי האזרחים, אז ממילא יתקרבו היהודים אל העם הרוססי אשר בתור עם עובד אדמה ישפיע את פעולתו הטובה ביחס הזה גם על היהודים. אך הדרך הזה ארוך מאד ודורש מפקידי הממשלה אהבה מיוחדת או לכל הפחות העדר כל דעות טפלות אדות היהודים, ע"כ בחרה הממשלה ללכת בדרך יותר קצרה והמביא במהרה אל המטרה אף כי חכמת העקאָנאָמיע כבר הראתה לדעת את אי־הצלחת מדה זו. ב) להעיר בלב היהודים חשק אל עבודת האדמה ע"י זכיות שונות ויפויי כח בהלכות מדינה אשר העניקה הממשלה לעובדי האדמה העברים שכם אחד על כל אחיהם. אחרי אשר יבאר את כל הליכות ענין הישוב של יהודי רוססיא המערבית ברוססיא החדשה, ויתור אחרי הסבה הראשונה אשר הפריעה מחשבת הממשלה על היהודים לחנכם בעבודת האדמה והחטיאה המטרה, לדעתו הסבה לזה היתה: אשר הממשלה התאמצה ליסוד הקולוניות בעד היהודים ברוסיא החדשה הרחק מתחום מושבם אז — כי זה רק תועלת הארץ, להפוך את רוססיא החדשה ממדבר לערי נושבות ולא תועלת היהודים — אך לו יסדה הקולוניות האלה בקרבת ערי מושבות היהודים מכבר, כי עתה עשתה הממשלה והצליחה. ביסדה הקולוניות ברוססיא החדשה, לא שמה אל לב, כי התפתחות עבודת האדמה צריכה ללכת אחוזי יד עם התפתחות המסחר ויתר ענפי העבודה, ואין להתפלא אם היהודים, בני עם עוסק במקנה וקנין משנות דור ודור, פנו ערפם אל עבודת האדמה — דבר חדש בעיניהם, המלא מכשולים ותחתחתים על כל צעד וצעד וישלחו ידם במסחר אשר התפתחותו ג"כ דרושה היתה להגליל, כי התפתחות המסחר נחוצה לארץ חדשה במדה שוה עם התפחות עבודת האדמה. לו נמצאו אז הורשים גם טובת היהודים, אז התאמצה הממשלה להרגיל את היהודים לעבודת האדמה בקרבת ערי מושבם*) בנפות רוססיא המערבית, ששם יושבים הרבה מהם בכפרים ומכירים ויודעים את ארחות חיי האכרים; במחוזות דרומית מערבית הארץ ג"כ טובה ודשנה, והפצת דעת עבודת האדמה בין היהודים בתחום מושבם היתה יכולה

---

*) הדעה הזאת, מטוב הקולוניזציה של יהודי רוססיא ברוססיא בקרבת ערי מושב אשר בתוך התחום, ויתרונה על הישוב בקצות הארץ הזאת הרחק ממקומות מגוריהם, נתבררה כהלכה ובמופתים חותכים עפ"י מספרים סתתיסתיים ע"י הח' קנאָראָזאָנווסקי במה"ע Русскій Еврей לראשית שנת 1882 (המו"ל).

להיות רבת פעלים וגדולת העליליה, בהאצילה רוח אהבה לעבודה שמעמלת את הגוף, על כל היהודים יושבי התחום, ולו נתנה להם הממשלה, שם במקום מושבם מלפנים זכיות יתרות ויפויי־כח על כל אחיהם, היה פועל המעשה הזה פעולה עזה על העם, יתר רב מאשר הביאה באונס את הקולוניסתים לארץ חדשה ושמים חדשים, ארץ אשר אקלימה משחית את בריאות הגוף. ע"י הקולונזציה מרחוק, ירד לטמיון כסף הצבור וילך תמם מיד ליד. פה מציג ארשאנסקי עוד איזה סבות אשר היו כאבני נגף להפרחת קולוניות היהודים ברוססיא החדשה, סבות שאי אפשר לבארם במקום הזה. תוצאות המעשה הזה היה, כי התיאשה אחרי כן הממשלה מחפצה לעשות את היהודים לעובדי אדמה וגם תרומת הכסף להענין הזה נשבת בשנת 1866. אך כמה יקרו לנו פרי הבחינה הזאת וכמה ממון ונפשות קבעו בהבנין הרעוע הזה.

ו) מצב היהודים בנפות המערביות.

למען העמיד את האמת על תלו, לצרף וללבן את השאלה הנכבדה ע"ד מצב היהודים העקנומיי בנפות המערביות, מצב אשר אדותיו מוצאים אנחנו מחלוקת גדולה בספרותנו: הללו — סופרי היהודים יתארו אותו כדל ושפל, והללו — שונאינו כ„ווילענסקי וויעסטניק" ו„קיעווליאנין" מחליטים כי היהודים ישבעו שם אך טוב ונעימות, חיל גוים יאכלו ונחלתם שפרה עליהם מנחלת יתר האזרחים — יביא ארשאנסקי במאמרו הנ"ל את כל הידיעות אשר שאב ע"ד השאלה הזו ממקור נאמן: מספרי חכמי רוססיא אשר חקרו ודרשו בענין זה בלי משוא פנים ואשר האמת היתה נר לרגלם ואור לנתיבתם. והנה כל הסופרים הנכבדים האלה (כבזמננו כן בימים חלפו) מעבירים לפני עינינו מחזה מלא עצב ותוגה מהדלות הנוראה השוררת בין היהודים, פלצות תאחזנו בראותנו את כל התלאות והמצוקות, השפלות והדחקות, הצמצום והעניות, החוסר והעוני אשר יסבלו שם אחינו! מצב שפל כזה מוצאים אנחנו גם כן בין יהודי רוססיא הלבנה בנפות רוססיא דרומית מערבית וברוססיא הקטנה. מכל המופתים הכלליים אשר יביא ארשאנסקי ירד לדעת פרטים אחדים המפיצים אור בהיר על תכונת מצב היהודים ברוססיא בכלל ומשים עינו על קנין הבתים של היהודים ועל חלוקת יושבי היהודים למושבותיהם. הסתתיסתיק תורה לנו דעה: כי יחס יושבי איזו ארץ אל מושבותיהם הוא קנה המדה למדרגת הצלחתם; המטרה היותר נכבדה בחיי כל חברה היא: כי כל משפחה ומשפחה תדור בביתה אשר בנתה או קנתה לה, כי כל איש ואיש הדר בבית קנין כספו ואינו מוכרח להיות נע ונד הוא אבר מועיל בגו החברה, ולהפך מי שאין לו ד' אמות קנין כספו ומדור בפני עצמו הוא כאבר המדולדל ואות נאמן על עמדו ברויטא התחתונה בבחינת רכישת הקנינים; התנאי השני להתפתחות הכלכלות של איזה חברה הוא חלוקת יושביה במדה שוה למושבותיהם, ר"ל כי כל משפחה ומשפחה תשב במדור מיוחד. אם מנקודת המבט הנ"ל נחפוץ לשפוט ע"ד מצב היהודים בנפות רוססיא המערביות אז נמצא כי מספר הבתים השייכים להיהודים בערכו למספר הכללי של הבתים מעט מצער הוא לעמת מספר היהודים בערכו אל מספר הכללי של היושבים. (פה מביא ארשאנסקי שורה גדולה של אותיות מספרים). מלבד זה רואים אנחנו, בעת האחרונה בחיי היהודים ברוססיא, מחזה חדש אשר דמותו לא ראינו מעולם לפנים: תשוקה עזה לעזוב את ארץ מולדתם וללכת גולה לארצות נכריות*). אין לך פנה בעולם אשר לא נמצא שם יהודים פולנים העוזבים את ארצם לרגלי העוני הגדול. מלאנדאן עד קאליפארניע, ממצרים ועד אויסטראליע פרישה גלות היהודים -эмиграція את רשתה. — מה הנה הסבות הממאלצות את היהודי — אשר מטבעו איננו נע ונד וקשור תמיד אל ביתו ומשפחתו ומקום מגורתו — לעזוב את ארץ מולדתו, לשוט בארץ ולהתהלך לארכה ולרחבה? רק הדלות הגדולה והנוראה היא הסבה הראשית לזה, ואין כל פלא אם מצב היהודים בכלל עם כל מחסוריו ואסוניו יעורר כל מיני מחלה בין בני עמנו וביחוד מחלות התלויות בהעדר מזון בריא.

ארשאנסקי מוצא בחיי היהודים של רוססיא המערבית כל סימני מחלת הכלל: העדר מחסה ומפלט תמידי, תנאי החיים הפרועים לשמצה וכל תולדותיהם הנשחתות והמכוערות, ההגברות כל מיני מחלות, חובי מסיהם ודלות משברתם.

ז) בפרוע פרעות באדעססע.

ככופה וסער ביום צח ובהיר כן הרעישו הפרעות באדעססא בחדש מארט שנת 1871 את כל יושביה בני ישראל. ארשאנסקי ראה בעיניו כל תעלולי להקת היחפים בעת ההיא, ראה והשתומם, ויחקור לדעת את סבת המחזה החדש הזה ולפתרון השאלה הזו הקדיש את מאמרו הנ"ל. ישנם רגעים אחדים בחיי כל עם אשר אז יופיעו לנגד עינינו כל חפצי לבו היותר נסתרים

*) התנועה הזאת התגברה בארץ עוד יותר ויותר אחרי מות ארשאנסקי לרגלי המקרים בשנים האחרונות. בהשנה הזאת עשה מספר היוצאים מן הא"ץ ליותר מעשרים ושנים אלף איש. (המו"ל)

בכל מערומיהם. רגע כזה יקר מאד בערכו כי הוא יתן לנו היכלת לשאוב ממעמקי חיי העם הידיעות היותר נחוצות להכרת פני החברה. ארשאנסקי ראה את השנאה הגלויה של המון העם אל היהודים, ההמון ביחד עם משכיליו, ומביא ראיות רבות מקורות הפאגראָם באדעססע המעידות על אמתת המופת הזה. מה הוא סבת השנאה הכללית הזו להיהודים? מדוע רק היהודים המה יוצאים מכלל יתר העמים היושבים באָדעססא בשלום ובשלוה איש את רעהו? בחקירותיו אלה יבוא ארשאנסקי להחלטה גמורה, כי הסבה העקרית של שנאת הנוצרים באדעססע ליושביה היהודים והמשטמה הרבה אשר נשרשה בלבם, הוא: מעמד היהודים במדרגה שפלה בכל דבר החק ומשפט ובכל מעמדם העקאָנאָמי. וההפרש הגדול לבין המעמד המדיני אל המעמד הָעקונומי של אחינו ברופסיא הדרומית. מעבר האחד תבים הממשלה — ועמדה גם כל הרוססים — על עם היהודי כעל כת מיוחדת הנרדפת בלי הרף ע"י חקים מגבילים את משפטיה האזרחים, ואין להתפלא אם הרוססי אשר עוד משחר טל ילדותו ינק בחלב אמו כל הדעות הטפלות אדות היהודים בראותו כי גם המשפט לא יכיר לטובה את היהודי, מביט ג"כ על העברי כעל איש יוצא מכלל יתר אזרחי הארץ ואין לו שום ערוך ודמות עם שאר תושבי הארץ. כל הדעות המושכליות המופשטות ע"ד אחדות ואחוות בני האדם, אינן מספיקות לשרש את אמונת ההבל ע"ד היהודים בעת אשר החיים ההוים ומעשים בכל יום מעידים על כל צעד וצעד כי מצב היהודים — על פי הקינו — הוא יחיד ומיוחד במינו. מצד השני קבל דרום רוססיא במצבו העקאנאמי, לרגלי סבות שונות אשר לא נוכל פה לפרטן, תכונת אר״ץ מסחרית; וכאשר היהודים המה ביותר שאת עם מסחר ויעקאטערינא השנית נתנה להם משפט בלי מצרים להתישב בכל נגב רוססיא, על כן לא אחרו להראות את פעולתם הגדולה בעולם המסחר, ואם כן רואים אנחנו עולם הפוך: העברי אשר על פי דין הרוססי הוא איש נעזב ונדח, כל דרכי חייו גדורים בגזית ונבצרה ממנו לעלות על כלם חיי החברה, עומד חזק ואמיץ כסלע בלב ים ביחס העקאָנאָמי, ובכחו הרוחני ינתק כחוט את כל האסירים אשר שמו עליו תנאי החיים. ההתנגדות העמוקה הזו בין חפצי החיים החדשים ובין הדעות הנפסדות הזקנות, תסמא עיני הרוססים המביטים על תשוקת היהודים לצאת למרחב ממצבם הישן — ירושת הזמן העבר — כעל אות עזות חפץ העברת חק או חמס מצד היהודים. כל אחד מיתר העמים היושבים ברוססיא אם יפגוש עם אחר העומד על מדרגה גבוהה ממנו בתור קאָנקורענט במסחר לא ירהיב עז בנפשו לצעוק עליו חמס, יען כי יודע ומרגיש הוא כי חברו ומתחרהו יתענג במדה שוה כמוהו על טוב כל הזכיות ומשפטי האזרחים, אך אם איש יהודי — אשר על פי חקי הממשלה הוא האחרון שבאחרונים במדרגת החברה, אם הוא יעוז להתהדרות בהאזרח העקרי ולעשות הון וחיל אז יילילו כל העקריים כי שוד וחמס נעשו בארץ. היוצא מזה כי הסבה הראשית אשר על ידה נבראו הפרעות בארץ, היתה לא המלחמה בין עבודה ורכוש, אך בין רכוש ורכוש. הראיה היותר גדולה לזה הוא, כי בראש התנועה נגד היהודים עמדו הסוחרים היונים אשר קשה קנאתם כשאול להיהודים על אשר הצליחו להעלות את המסחר בדרום רוססיא למדרגה יותר גבוהה ומעילה להרוססים כהיונים מלפנים. פה מראה לנו ארשאנסקי את עז וכח הקנאה הבוערת כאש בלב כל אורח עקרי לכל יהודי המתגרר במלאכתו בעת אשר אין שום שנאה וקנאה ליהודי העסיק במלאכה שאינה עימדת ביחס קרוב עם מלאכתו. למשל, הרופא העקרי שונא שנאת מות את הרופא היהודי ולעמת זה אוהב הוא את החולים היהודים או את האומנים מקיזי דם העבריים הממציאים לו פרנסתו, אשר עליהם מביט הוא בפנים שוחקים וצהלים; כן יביט העורך דין או האומן על האדוואקאט או האומן העברי וכו' — אך עוד יותר מן הנזק החמרי גדולה השחתת המדות היוצאות מן הפרעות ורוח המשטמה והשנאה אשר יעוררו עתה בלב המון ומשכילי העם. כמחלה מדבקת התפשט הקנאה לישראל מכת לכת וממפלגה למפלגה ותוליך שולל את המון העם. הקנאה האמצם להתרחק מן היהודים ולהביט עליהם כעל שונאי הארץ. השנאה הזאת — אשר מקורה בתנאי חיי היהודים — מעולם לא אברה כחה ולא תחדול לעולם עד אשר לא ישתנו תנאי וסדרי החיים מן הקצה אל הקצה. אך מתי ישתנו התנאים האלה? זאת היא „השאלה" אשר על פתרונה מחכים אנחנו בבליון עינים זה אלפים שנה.

— — — —

VI.

עתה נלכה, קורא יקר, ונשמע מה דורש אָרשאנסקי במאמריו מחלק השלישי של ספריו „ע"ד מצב החברי של יהודי רוססיא". וגם פה נביא את תמצית המאמרים היותר מצוינים בסדר ידוע כאשר עשינו עד בה.

א) ע"ד התבוללות היהודים ברוססיא.

אחרי מרד פולין בשנת 1863 באו כל חכמי רוססיא לדעה אחת, כי להועלת ארצנו דרוש ונחוץ

מאד לאחד ולאגד את כל העמים היושבים בה לגוי אחד, אשר בראשו יעמוד בצדק עם רוסי. אך בנוגע להשאלה: באיזה דרך או באיזה אמצעים נוכל להשיג את המטרה הנכבדה הזאת? מוצאים אנחנו בהספרות דעות שונות מאד אשה מרעותה: הללו (והמה הרוב) מחליטים, כי להצלחת רוסיא נחוץ כי כל העמים הגרים היושבים על תחומי הארץ (כמו הפולנים, היהודים וכו') ישוללו מכל זכיותיהם אשר נתנה להם הממשלה ורק הרוסים העקריים המה לבדם יהיו ארוני הארץ, להם לבדם להתענג על זיו כל הזכיות והמשפטים, כי אז רק אז תושע רוסיא; והללו (והמה המעט) מוכיחים בשכל ובאמת כי רק אחדות וחפש כל יושבי הארץ — בלי יוצא מן הכלל ומבלי הבט על מוצאם ודתם — המה בוראי אחדות הארץ, אם כן — יאמרו אוהבי רוסיא באמת — אם יש בחפצנו כי גם כל תחומי ארצנו ישאו את חותם רוסיא האמתי, אז נחוץ כי חקה אחת ומשפט אחד יהיו לכל דרי רוסיא ולכל יושביה, כלמו ישכנו תחת כנפי משפטים וחקים טובים, המשפטים והחקים האלה דרושים להיות שוים ומשוים את כל אזרחי הממלכה.

אם נפנה עתה לראות את יחס היסוד הכללי הנ"ל אל שאלת היהודים ברוסיא, אז נוכח לדעת, כי את נקודת המבט השני נוכל להשתמש ביתר שאת ביחס ליהודי רוסיא המערבית; מופת מוחלט הוא, כי במרוצת חמש עשרה שנה האחרונות נעשתה תמורה גדולה בחיי היהודים אשר בכל לבם ונפשם מתקרבים המה אל ארץ מולדתם; מתהדרים בשם רוסים וכל חפצם ומטרתם להיות רוסים גמורים נאמנים למלכם ולארצם. אין כל ספק כי סבת התמורה הזאת, היא תולדת התקונים הגדולים שנעשו במרוצת המלוכה האחרונה (בימי מלוך הקיסר החסיד אלכסנדר השני ז"ל), די היה להממשלה להראות רק פנים שוחקים ליהודים בתור זכיות חדשות והנחות רבות, והנה היהודים הלכו בשמחה וגיל לקראת השכלה רוסית וישאפו בצמאון את רוח הרוסי; במה דברים אמורים אם היהודי בלי שום אונס מצד הממשלה רק בחפצו ובשכלו יבקש וידרוש התקרבות עם עם רוסי, אך אם יאלצו את היהודי בעל כרחו ויכופו עליו הר כגיגית להתבולל אז כל עמלם יעלה בתהו. על הכלל הזה מעידים לנו קורות היהודים בדרום רוסיא, ששם עומדים המה בקשר יותר אמיץ עם העם הרוסי מאחיהם — יושבי רוסיא המערבית, ואם כי מצבם המשפטי ברוסיא הדרומית לא נשתנה במאומה ממצבם הנ"ל ברוסיא המערבית, אך כאשר יהודי רוסיא הדרומית מפוזרים ונפרדים בין שאינם בני ברית ומצבם העקאָנאָמי נשתנה הרבה לטוב, ע"כ עלו שם אחינו לַמדרגה יותר גבוהה בהתפתחותם הרוחנית והשכלית מבני עמם במערב רוסיא*), ומיום ליום יתקרבו אחינו הדרומים בלשונם; בדרכיהם; באופן חייהם; במנהגיהם ובמדותיהם אל הרוסים, והתמורה הזאת בין יהודי דרום רוסיא נעשתה לרגלי תנאי התפתחות החיים בעצמם בלי שום אונס מצד הממשלה. וכלל גדול מוצא ארשאנסקי, כי כל החקים המגבילים אשר מטרתם — התבוללות היהודים בין העמים, לא רק שאינם משיגים את המטרה אך עוד גורמים הפכה גדול לענין זה. בדברים מלאים חן ושכל הוא מוכיח ארשאנסקי, את שטות ובערות, פחזות והבלות האבסימילאטאָרים המחליטים: כי לאחדות עם ישראל עם בני עם הארץ נחוץ להשמיד ולהכרית כל דבר, בחיי היהודים, הנושא עליו חותם יהדות מיוחד; ויורנו לדעת כי כל תמונה (פֿאָרמא) בחיים אשר נבראה ע"י תנאי וסבות ההיסתוריה של איזה עם או חברה יש לה הצדקה לקיום הפשי אם רק איננה מתנגדת לחפצי הממלכה בכלל: חיי המשפחה, הדת, החיים הפרטים של כל איש, מדות והנהגות העם יכולים ומחויבים להתפתח במדה חפשית אצל כל עם ועם במדינה ואין שום צדקה להממשלה להתערב בחיים הפנימים של העם. — לרגלי המצב, היוצא מן הכלל אשר בו באו היהודים, במרוצת ימי הבינים נבראו ויצאו לאור מהוות חיים העוברים לפני עינינו גם היום. אם נשאל עתה: מה לעשות לנו עם כל תולדות ההיסתוריה העברית אשר לא חדלו עד היום לפעול את פעולתן על חיי היהודים? אז משיב לנו ארשאנסקי, כי כל מחזה בחיים רק אז יתחשב לרע בהחלט, אם אינו מתאמת עם רוח הזמן וחפצי חיי החברה, וכי גם עם כל תולדות חיי היהודים אשר כבר עבר עליהם כלח עלינו ללחום עם אותם כלי המלחמה אשר בהם נשתמש במלחמתנו עם כל רע רוחני אשר נמצא בין יתר יושבי הארץ. כן מראה לנו ארשאנסקי את כל שגיאות המתבוללים המתנפלים ברעש ובזדון על החדר, בתי מדרש לרבנים והישיבות, אשר נכונים המה להרוס בכל רגע ורגע; הן סדר החיים לא יוכל להשתנות

*) אל נא ישבת הקורא שהמנוח אָרשאנסקי בעצמו היה יליד הפלכים הדרומיים ועל פי הכלל שהן מקום על יושביו הה"ל, כי לבני עמנו הדרומים יתר שאת בהשכלה ושאר רוח על אחינו בני גפות המערב; ההלכה שאינה מסכמת עם האמת. עד כמה נכונה ההחלטה כי ההתבוללות היא רפואה קודמת למכת הפרעות, ישפטו אחינו אשר בעיניהם ראו תהלוכות הפרעות והתפשטותם שהתחוללו בארץ, כי בעת סערות תימן בכל הגפות הדרומיות, היתה מנוחה ושלות השקט בכל כתוות צפונית מערבית רוסיא. (המו"ל)

בפעם אחת, וביום אחד לא יולד גוי. ההדר וכל יתר בתי ספר של היהודים יקרים מאד בעינינו כי בעד חלונם יבוא אלינו אור השכלת איירופא. בנוגע להתלמוד, אשר עליו יביטו המתבוללים כעל מקור משחת, לא נופל הוא בפעולתו הרוחנית והמוסרית מכל למודי הקלאססיציזם בהגימנאזיום. בכלל יחליט ארשאנסקי, כי בשאלה גדולה ונכבדה כשאלת השכלת היהודים ברוססיא דרוש ללכת לפתרונה לאט לאט ולא בחפזון, כל המתפאר כי הפיץ הוא באמת לעשות מאומה לטובת ולתועלת היהודים מחויב הוא לא להרוס בנשימה אחת כל אשר בראה ההיסתוריה שלנו במרוצת אלפים שנה כי זה רק חזיון דאן־קיחאָט — אך לדרוש ולבקר בעינים פקוחות את החיים ההוים ולהשתמש בכל תולדות **העבר** ככלי מחוק ברכה להשיג את המטרה — השכלת היהודים בעתיד. ואת אשר תעשה הממשלה בענין הזה עם שאר יושבי הארץ, מחויבת היא לעשות עם עם ישראל, ולא להבדיל בני ישראל מיתר אורחי וגרי הארץ. למשל מביא ארשאנסקי, איך התהלכה הממשלה בשאלת ההשכלה עם עם התתרים בקרים: את כל החדרים והמלמדים שלהם עזבה המלוכה במצבם הקדום, יען כי נוכחה ע"י הנסיון כי בלעדם אין שום יכולת להפיץ אור ההשכלה בין הדתיים, יהיו גרועים אנחנו מן התתרים? במה נופלים אנחנו — בני יעקב — מן הציונים האלה? ומי נתן הצדקה למדקדקים, אשר רבים מהמה הם גם אחינו בני עמנו, להרים בשופר קולם כי דרוש להרוס את ההדרים שלנו ולרדפם עד חרמה? מאין יבוא אלינו אז נצוץ השכלה? —. בנוגע למשפטי שונאינו אדות „החברות" של היהודים והרע היוצא מהן לרוססיא וצעקתם ע"ד „הקהל" יוכיח ארשאנסקי כי רק דברי שטות והבל המה. בלי שום תפונה יש מפריעים רבים וגדולים לרעיון התבוללות היהודים בין בני עם הארץ, אך את המעצורים ההם עלינו לבקש לא בתכונות נפש היהודים, אך בתכונות החקים אשר בהם הבדילו היהודים לרעה מכל יושבי הארץ, ופה יבאר ארשאנסקי מחדש ובפרמות אחת מן הדעות היותר יקרות ונכבדות בעיניו כצופה ומביט הליכות והתפתחות החיים הנימוסיים בממלכה בכלל והחקים המיוחדים להיהודים בפרט: **החקים האחרונים האלה** — יאמר ארשאנסקי — המה רק המה מציגים קיר ברזל המבדיל את היהודים בינם לבין יתר בני האומות ומרחיב הוא את דבריו בשכל עמוק אדות תכונת החקים האלה ומוצא הוא כי כלמו קולעים רק אל מטרה אחת: להשפיל את כבוד אמונת היהודים, **האמונה** היא הציר אשר עליה יסבו כל הגיוני המחוקק, לא רעיון „שווי זכיות" כי אם

ענין האמונה הוא יסוד כל החקים האלה, ונקל להבין כי מנקודת המבט הדתי מוכרח היה המחוקק לברוא ולצבור המרים חמרים ותלי תלים של הלכות מגבילות ומפרידות בין האזרחים העקריים אוחזי הדת השלטת ובין הגרים. בכוף מאמרו יחליט ארשאנסקי כי עד אשר לא יעשו תקונים גדולים בכל חקי ממשלתנו; עד אשר לא יכנוס בם רוח עת החיה, ועד אשר מן ההפך אל ההפך ישתנה מצב היהודים עם מצב האזרחים, עד העת ההיא אין שים יכלת ואין לנו צדקה לדבר (או לחלום) מהתקרבות הדעות והלבבות בין התושבים העקריים והיהודים.

* *
*

מיתר מאמריו הנמצאים בחלקו זה יוזכיר: א) „על דבר החסידות", בו יבאר ויספר קורות והתפתחות כת החסידות וערכה בעולם היהדות; ב) **על דבר הקהל**; ג) **בית דין הרבנים**. בשני המאמרים האלה ידבר תוכחות עם המומר בראַפמאן אשר הרעיש את לב כל אויבינו עם ספריו המדברים בגנאי היהודים. ארשאנסקי מוכיח לדעת שקרות ופחזות כל דעותיו ע"ד היהודים; ד) **התבודדות היהודים**; ה) **שירי המון העם העברי**; ו) **ספור, איך הוצאתי את עצמי ממספר מפקד קהל עדתי**; ז) הגדות התלמוד אודות אלכסנדר מוקדון. ארבעה מאמרים האחרונים המה פרי עט ארשאנסקי בנעוריו.

VII.

הנה כן הארנו לפני הקורא השקפות ארשאנסקי על שאלת היהודים בכלל ותמצית מרבית מאמריו אדות הענין הזה. לא נדבר הפעם מכל יתר מאמרי ארשאנסקי אשר בהם הוא דורש וחוקר ע"ד מצב ארץ רוססיא ומחסורי ומומי חקי הממשלה בכלל, כי הדברים האלה אינם נוגעים לענינינו.

טרם אכלה את דברי יש בחפצי להעיר את לב הקורא עוד על דבר אחד אשר יש לו יחס קרוב אל שאלת היהודים בכל עת וזמן בכלל ובזמן הנוכחי בפרט.

ארשאנסקי היה פאטריאָט עברי גמיר, במלוא מובן המלה. מטרת כל ימי חייו היתה להגין בעד בני עמו מפני כל מהרסיו ומחריביו. **כיהודי אמיתי** נשא ארשאנסקי תמיד את דגל היהדות ביד רמה. כסמל כל התכונות היקרות והנכבדות של עמי היה לני ארשאנסקי למליץ יושר לפני כל צוררינו, שונאינו ומקטריגינו. מתוך גרונו של ארשאנסקי הביעה היהדות את רוחה המר ושפכה את לבה הנשבר

כל היהדות הרוססית. כמה גדולה היא האבדה שאבדו במות ארשאנסקי בני ישראל ברוססיא וביחוד „חובבי ציון" העומדים עתה בראש התנועה הלאומית. מי יודע כי לו ראה ארשאנסקי בעיניו הזכות את כל המהומות והמבוכות, את כל הצרות והתלאות אשר השתרגו עלו על צוארינו בפרוע פרעות בישראל בנגב רוססיא, לו ראה את העלולי האנטיסימיטיזם החדש אשר כמחלה מתדבקת נתפשט בכל מקומות מושבות בנ"י באירופא, לו שמע את כל האנחות הפורצות ממעמקי לב „ישראל סבא" בסוף המאה התשע עשרה, אז היה הוא ראש וראשון להתנועה הנשגבה. על אמתת ההשערה הזאת יעיד לנו מעבר האחד — קול היאוש במאמרו „ע"ד הפאָגראָם באדעססע". המחזה הזה אשר בזמנו היה יחיד ומיוחד במינו, הרעיש את לב ארשאנסקי באופן נורא מאד. רוח יגון בלי מצרים מרחפת על כל שולי מאמרו זה כמו חרד הוא בעד גורל עמו ובעד גורל רוססיא אשר אהב בכל לבו הרך ונפשו הטהורה, כאלו מרגיש הוא כי כל אמונתו בפראָגרעס רוסיא נוע תנוע. מעבר השני — די לנו לזכור כי סופרים ומשכילים נודעים לשם ולתהלה כלעוואנדא, ד"ר פינסקער וד"ר רילף אשר כל ימי חייהם עבדו — אחד המרבה ואחד הממעיט — על שדה ההתבוללות ואשר האמינו באמונה שלמה כי רק בההשכלה האירופית כל תשועתנו השליכו אחרי גום את כל אלילי ופסילי ההתבוללות ובלב נאמן ושלם שבו לעַמם ולאומתם ועובדים בכל לבם ונפשם לתועלת התנועה החדשה.

זכר שם ארשאנסקי יעורר את לבנו עוד על מחזה זר ומוזר מחיינו הנוכחים: כידוע היה ארשאנסקי יהודי אמתי אוהב עמו ודבק בנפש אומתו, יען כי מנעוריו גָּדל על ברכי היהדות ולמד בחדר. בלב מלא על כל גדותיו רגשות עצב ויגון רואים אנחנו איך מיום ליום ילך הלוך ודל למוד שפת קדשנו וספרותנו היקרה; מרבית בני הדור החדש יקבלו השכלתם בבתי ספר הכוללים — האמצעים והגבוהים — ויוצאים משם דכמים ומשכילים בתור רופאים, אדוואָקאטים ואינושינערים וכו', אך בנוגע לידיעת שפתנו, ספרותנו, קורותינו וחפצי היהדות, יופיעו לפנינו המשכילים ההם כבורים גמורים, אשר גם שם היהדות כמשא לעיפה להם; מרבית הגדיים העבריים האלה נעשו כבר לתישים הרוקדים וקופצים בראש להביע את כל העולה על רוחם בדבר חיי היהודים אשר לא ידעו שחרם. המשכילים העבריים החדשים האלה אשר לא הריחו מעולם את ריח היהדות ולא טעמו את טעם התורה מתבוששים בשם יהודי! בזדון או בשגגה מעבירים המה מעל פניהם את צלם היהדות וחותם תכנית זרע קדש עד כי בצדק לא נדע הלנו הם אם לצרינו? המן המשכילים ההם תבוא עזרתנו ומחזק חברתם יצאו מליצי יושר ללחום את מלחמתנו הקדושה עם כל אויבינו שבחוץ ושבפנים? המהם יושע ישראל? המהם תבוא תשועת בת יעקב? — מה היה ארשאנסקי העברי לו לא למד בחדר? בלי תפונה היה אז משכיל כמרבית המשכילים החדשים בינינו אשר גם הטובים שבהם אינם יודעים ואינם מבינים בין ימינם לשמאלם בכל דבר הנוגע ליהדות. האהבה הקדושה לעמו הבוערת כאש, ההתדבקות הטהורה בכל לבו ונפשו לאומתו, החפץ העז והנמרץ לעבוד כל ימי חייו לתועלת ולכבוד ישראל, את כל התכונות האלה קנה לו ארשאנסקי מילדותו בחדר, ולא לבד ארשאנסקי כי אם כל גדולי וחכמי עמנו אשר בכל זמן ועדן נקראו מבטן אמם לרעות את עמם או להאדיר ולהגדיל כבוד אומתנו, כלמו, בלי יוצא מן הכלל, יצאו מן החדר. לא אדבר הפעם מהבז"ל: התנאים, האמוראים, סבוראים והגאונים ומכל חכמי ספרד וצרפת, אך גם כל יחידי חכמינו מזמן היותר חדש המזהירים ככוכבים על שמי קורות היהודים כמו: הרמבמ"ן, נחמן קראָכמאל הכהן, מיכל זקס, גבריאל ריססער וכן כל גדולי דורנו הנוכחי: צונץ, גראֶץ, לאסקער, אויערבאך וכו', כלמו ברוחם היהודית ובאהבתם לשם יהודי המה פרי החדר. — אין בנפשי לשיר שירי תפארת ותהלה על ההדר, לשבחו ולהללו כסמל כל נכבד, טהור וקדוש. כתלמיד החדר, יודע אנכי ומרגיש בעצמי כל מחסוריו הרבים, אי-המשטרים לאין קץ והסדרים אי-נכונים השוררים בו; יודע אנכי את כל הרפש והטיט המונחים בו והמחניקים גו ונפש התלמידים, אך מחויבים אנחנו ואין אנו בני חורין להבטל מן החוב הזה, להוקיר את החדר, המורשה היקרה אשר עזבו לנו אבותינו הקדושים והפאַטריאַטים שלנו הגדולים מימים חלפו עוד מזמן יהושע בן גמלא לפני חרבן הבית השני; מחויבים אנחנו לטהר את החדר מכל חלאה וצואה אשר עלו עליו במרוצת שנות ראינו רעה — ימי הבינים החשכים והאומללים; מחויבים אנחנו לצרפו, ללבנו ולהעמידו מחדש על בסיס נכון קים וטהור כמקדם, ועד אשר לא נעשה בחדר כל התקונים הגדולים הנחוצים לרוח הזמן החדש, עד אשר לא נביא — כל אחד מאתנו — את בנינו להדר מתוקן כהגון טרם יכנסו לבתי ספר הכוללים לקבלת השכלת איירופא, עד העת ההיא בטוחים אנחנו כי לא נראה שנית גבור לוחם מלחמת ה' כגבריאל ריססער הגערמאני ולא נשמע עוד קול גבריאל ריססער הרוססי — אָרשאנסקי מתהלך בגן ספרותנו.

ראָסטאָוו על נהר דן, בירח שבט תרמ"ג

לתולדות האמוראים

תולדות „רבא בר יוסף בר חמא" א)

הרבה מחכמי ישראל הרבו לחקור ולדרוש בתולדות התנאים והאמוראים, לגלות ע"י זה מצפוני אגדות מוזרות הלוטות תחת מכסה עלטה של העדר ידיעת סדר הדורות וסדרי התלמוד מבנות דור ודור. כל אחד ואחד עמל ויגע להסיר את פני הלוט הלוט על מעשיות וספורי התלמוד המבהילים לב ונפש, ע"י ידיעתם הרבה בתולדות ימי עם ישראל יושבי ארץ אבותיהם ובארץ גלותם הוא בבל, מאז הוסד התלמוד עד יום הונח עליו חותם התשלום והמלואים, מהם שהרבו ומהם שהמעיטו להפיץ אור בהיר על פני מאמרים רבים והלכות שלמות שבתלמוד, המונחים תחת ענגה חשכה הרת: אי-ידיעת סדר למודו, הנהגתו את רביו, חבריו, תלמידיו, בני ביתו, בני עירו, בני עדתו, וכל זולתו של כל אחד ואחד מאותן החכמים שעסקו במלאכת הקדש: הרעדאקטיאן של התלמוד, ובהמים מעליהם הענגה הלזו, מאירים המה כספירים ולבני ישראל האוהבים את התלמוד באהבה עזה, החרדים על דבריו כעל דברי תורה משה העתיקה היה אור.

האמן היותר נפלא בידיעת „סדר הדורות" היה הגאון ר' יחיאל היילפערין הידוע לכל ישראל ונקרא בפיהם על שם ספרו הנפלא: „בעל סדר הדורות", ולולא הוא כי עוד עתה נשבנו כעורים קירי התלמודים והמדרשים וכל ספרותם בלא עזר ובלא הועיל.

גם בימינו אלה קם איש חכם גדול אחד וזרע ידיעות רבות על שדה זה. הוא אסף בחפניו כל דברי החכמים שקדמוהו וסדרם בסדר ישר ונכון, עד שאיננו נופל בתועליותיו מהועליותיו של הראשון; הוא קטף מלמרת הארז של ס"ה, ויטעהו בגן זרע ויקרא את שמו „דור דור ודורשיו". גם אותו ישאל כל ההוגה בספרות התלמודית, כאשר ישאל בעלת אביו, גם הוא כמו אביו יפיץ אור בהיר על מחשכי אגדות והלכות ופלפולים הרבה; גם הוא כמו אביו עשה כלי ברכה מועט מחזיק את המרובה; גם הוא כמו אביו שוגה הוא לתלמידיו דרך אחד קצרה. והנן בינם אלה: 1) שבעל ס"ה לימד במקום שלב כל ההוגים בו חפץ בבלי, ירושלמי, מכלתא, ומדרשים, ובעל דור דור ודורשיו מביא ממרחק לחמו, רוב ראיותיו מביא מירושלמי בלא כל אדם זוכה לעיין בו במרוצה לבחון ולדעת היעמדו דבריו אם לא; 2) הראשון לא הניח לבאים אחריו אלא לקטף מלילות, ללקט שבלים קטנים מאחרי הקוצר, והשני הניח מקום גדול רחב ידים למבקר אחד להתגדר בו, להעביר את כל חלק השלישי תחת משפט הבקורת, לבחנו ולבדקו היטב היטב לראות אם עשה מעשהו שלם מעשהו או לא; אם כל דבריו על אדני האמת והצדק נוסדו אם לא; אם אותן החכמים שהניח עליהם חותם היהירות והגאוה והבטול, הבאמת יהירים וזחוחי הלב הם כאשר ישפוט הוא, אם לא.

אנכי לא באתי במאמרי הנכחי לבקר את ספרו כי אם לכתוב מעט מהרבה מתולדות הגדול מכל בני דורו „רבא בר יוסף בר חמא" ולבקר אחרי דברי בעל סה"ד שהוליא עליו דברים אשר לא כן (לפי דעתי) ולפתור אגב אורחא שתי חידות בתלמוד, וממילא יפלו הרבה מדברי החכם הגדול וייס אלה. והיה כאשר יחייני אל ויאיר עיני בתורתו הקדושה אשוב אהפוך בדבריו בחלק השלישי, ואת אשר ישים האמת בפי אותו אשמור לדבר נגדה נא כל קהל קוראי „כנסת ישראל", מבלי הרחיב פה על גבר חכם בעוז כהרב הגדול המחבר ס"י גם מבלי לחליק אליו לשון, כי האמת נר לרגלי תורתנו הקדושה והעתיקה.

במס' ב"ק כ' ע"ה: א"ל רב חסדא לרמי בר חמא לא היית גבן באורתא בתחומא וכו' וכו' אמר רבא כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה דאע"ג דלא דמי למתניתין קבלה מיניה וכו', ואמר בעל סה"ד שמתוך קנאה על שבמשו רב חסדא דבר הדברים הללו, שאלרי ליה מאריה לבעל סה"ד שהוליא דבה על צדיק עתק כרבא! כאבן ספיר כן התנוסס רבא בין כל חכמי בני דורו, לא לבד בחכמת התורה כ"א גם בכל המעלות ומדות הטובות שנתאחדו כולם בו, מבלי לדחוק חד את אחד, עד שיוכל בצדק לכנותו בשם אָריגינאַל ואידעאַל. חכם היה ועשיר ב) כמו רבו

---

*) המאמרים האלה התאחרו לבא ובאו פה שלא על פי הסדר.

א) המאמר הלז נדפס ממני „בהמאגאזין פיר וויססענשאפט דעס יודענטהומס" בשם: ביטרעגע צור געשיכטע דער אמוראים" הוצאת ד' שנת 1885, ומפני רפיון פיזי המחבר שבעתקה בהגהה ובתוספה לבא „כנסת ישראל" עד בימים שלהתגונים שלנו.

ב) על עשירותו של רבא די לנו לראות במקום במס' ב"ב קמ"ג שספרו אותו תריסר אלפי זוזי וכוה לא בכה ולא נתן רק „אקדרי"— ואם תראה גם לכה דמס' ב"מ פ"ג ע"א: אמרו ליה רבנן לרבא קאכל מר רבים דבו"ע וכו' ומסלקי להריביה בגיכן מר וכו' ולכה דע"ב רב סעורם אחוה דרבא כוה תקיף ליה' דלא מעלו ומעייל להו בגובסקא דרבא, יכא מידעא רבה לדברי במאמרי של רבא ולא לרבים בדברי הרב וויים בניא תריסיה שעליו. ומה שנוגע לחכמתו של רבא, נמוכר לי לכבים

רב נחמן, עכ"ז לא גבה לבו על חבריו ותלמידיו, אלא אהבם ודאג עליהם עד מאד ויגחם בעלותיו בארח מישור כמו חברו אביי הנדכה והעני (שבת ל"ב ע"א) ומרגלא בפומייהו לאמר: צורבא מרבנן יעשה כך וכך, צורבא מרבנן אל יעשה זאת — (ראה סוכה מ"ט ע"ב, תענית ד' ע"א, שבת קי"ט ע"א, ערובין ס"ג ע"א ועוד ועוד) השפיל את עצמו לפני רבו (ראה במאמרי השני) כבד מאד את חבריו, חפץ בזכותם, שמח בשמחתם, צער בצערם, והיה קוראם בשם „גברא רבא" ג) (נדרים ל' ע"א, ב"מ ס"ח ע"ב, וב"ב קמ"ד ע"א). ק נ א ה לא ידע. הוא בעצמו משבח את רב אחא בר יעקב לפני רבו ר"נ „דאדם גדול הוא" (ב"ק מ' ע"א) וכן את רב סחורה (נדרים כ"ב ע"ב) בשם אדם גדול הוא, והיך יעלה על דעת מי להאמין שקנא ברמי ב"ח על זה ששמשו רב חסדא? במקום שנצטער מאת אחרים בציעורין ממש לא נאמר עליו כ"א „א ק פ ד ר ב א". רב אויא שלא היה נחשב בעיני בני דורו עד שרבה בר רב הונא הענוותן היותר גדול בדור (מ"ק כ"ח ע"א) צעק עליו: עורבא פרח! (ביצה כ"א ע"א, חולין קכ"ד ע"ב) בא לפני רבא והוא מאיסן כרעיה בטינא והוא מניחן על פוריה דרבא, ולוא היה אחר כי נגשהו מביתו חוצה, ורבא לא עשה כן אלא „א ק פ ד ר ב א" ד) (שבת מ"ז ע"א) (עיין מס' קדושין ל"ב ע"ב, ועיין מס' ב"מ ל"ז ע"א) הפסידו אותו תריסר אלפי זוזי לא נאמר כי אם „א ק פ ד ר ב א" (ב"ב קמ"ט ע"א). ועל זה שקמצו

ראיות, כי מי שלמד מסכת אחת בכל הש"ס יהיה בדיני מועד, נשים נזיקין, או קדשים או טהרות ולא ראה כמעט בכל דף או נד את דברי רבא ובמס' נדה כ' ע"ב יסופר לנו איך שלאמים של שבור מלכא שדרה שתין מיני דמא קמיה דרבא וכולהו אמרינהו, עי' שקראה יהודאי בתווני דלבא יתביתו. ושם הרב בעל „ערך מלין" אומר: אבנתא דליבא ל Vernunft (מגילה כד ע"ב) כ' רש"י לא פירש כלום", שהנה ראפ"ש כתב אות שאלה אחר תרגומו המלה, כמו מבואר הוא אם אבנתא הוא מעין השנה היא אי לא, וגמרא מפורשת היא במס' ע"ז כ"ח ע"ב: שירייקא דעינא באוכמא דליבא תליא — ופירשו התוספות אבנתא דליבא שנות הלב — ומה שאמר רש"י לא פירש כלום, טעות הוא בידו, עיין במס' נדה כ' ע"ב יהודאי בתווני דלבא יתניתו וברש"י שם, ועיין מה שכתב הרב בעל „בית הדש" על הגליון.

ג) הרב בעל „ערך מלין" אומר: „אב בית דין" מתרגם Gerichtspräsident ומבכר לבוכית שלשון אב בית דין אינו נופל כי אם על בקי בכל הדינים, ויודע לשפוט ולפסוק בדיני ממונות.... ור' נתן הבבלי אב"ד (סוף הוריות) נאמר עליו בש"ס כמה פעמים לענין ממון: דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא" וכו' וכו'. דברי הרב הנ"ל אמתים המה ולא מטעמו. — לשתי להביא ראיות שאב בית דין צריך להיות דיין גדול, דשלא כמו אב בית דין מוכיח עליו שעומד בראש נעלה מכל הדיינים היושבים אתו יחדו לשפוט בין איש לרעהו שגם המה חכמים המה (סנהדרין ד' ע"ב) ומה גם השומר עליהם לאב ולראש, שלא ברור הוא שמחויב להיות אומן ובקי בכל הדינים הקשים להדיינים שלו. — ומאותן המקומות שבתלמוד שמביא ראיה על דבריו אינם מוכיחות; כי מה שאמר „כמה פעמים בש"ס" גוזמא היא רק פעמים שתים ימצאו הדברים הללו בתלמוד, 1) במס' ב"ק נ"ג ע"א, 2) במס' ב"מ קי"ז ע"ב. כן אמנם ימצא עוד פעם שלישי הדברים והשבחים הללו, אכן לא על ר' נתן כי אם על ר' יוסי ב"ח שלא דיין ולא אב ב"ד ולא בוש מאד מברה על שכמו היה, ועכ"ז נקרא בשם „דיינא דנחית לעומקא דדינא" יען מה? תשאלני אהובי הקורא, ע"ז אשיבך: יען שבטבעו של רבא טוב הלבב רק המזג היה לאהב לכל החכמים לכולם ושבחם לאמרם בשם „גברא רבא" „אדם גדול", ולא יפלא הפלא בעינינו אם נמצא על דיין כזה שהנה „נחית לעומקא דדינא" בשם רבא. ראה בב"ק נ"ט וג"ג, מפי רבא יצאו השבחים על ריב"ח ועל ר"נ, ומי יודע אם גם בב"מ קי"ה לא נבל שמות נדפים ונתחלף מרבא לרבה כאשר נתחלפו *) פעמים לעשירות כאשר רואה הקורא בספרי „עין יפה" — סוף דבר אין לשבה ראיה שר' נתן האב בית דין היה נחשב בעיני כל בני דורו לדיין מובהק כמו בעיני רבא, אם לא נאמין שכמו „אב בית דין" מוכיח עליו.

איידי דאתינא לספר „ערך מלין" אזכיר אשיבוש שבספר עוד מערה אחת. במלות „אבידן" מתרגם Versammlungsort רב לא אזיל לבי

*) במאמרי: התלמודים והמדרשים נלקו" מברר אנבי שצ"ל רבא במקום רבה. יפ"ה

אבידן (שבת קט"ז ע"א) שמה כתבה ראפ"פ נליין גם (שבת קנ"ב ע"א, ע"ז י"ז ע"ב), ושם הרב בעל „דור דור ודורשיו" (S. 166 B) העיר על המקומות הנשנות; ורוצה להוכיח מזה שגם בא"י היו אסיפות של אבידן ואחר זה הוי כתבה וויים מדבריו באמרו „המתבונן בכל אלה השמועות ימצא שאין זה לשון בריתא ולא לשון ירושלמי אלא לשון בבלי, כלומר שחכמי בבל סדרו כן בלשונם וקוראים את האסיפות בשם פירוש לבבלים „בי אבידן" ע"כ — כמדומה לי שאדון אתו ולא מטעמו. משא דלא ימצאו בירושלמי מלות „בי אבידן" אין להביא ראיה שלא ידעו מעולם את השם הזה כי דברים הרבה נשכחו מני אז שתפלפלו ולמדו ונתנו עד יום בא אלינו תלמוד ירושלמי, ודבר כפתים בזה אך לאמר הוא. אך יש להביא ראיה ברורה שבא"י לא ידעו מעולם לכנות את בתי הוועדים הללו בשם „בי אבידן" גם בימי קיסר אדריאנוס ור' יהושע ב"ח שבתוכחו המינים והיהודים והגוים Heiden נדבר אמונותיהם השונות. ברור הוא לכל חוקר קדמוניות שהאסיפות הללו דרכם היה להתפלפל בדברי האמונות והדתות עד שבתלמוד יספר לנו — בעודנו מדבר מספרי מינין — רב לא אזל לבי אבידן, הרי ברור הוא שהשם בי אבידן מכוון הוא למקום שהם ימצאו כופרין ומינין — ואיתא במס' יומא ל"ח ע"ב מאי ושם רשעים ירקב? אמר ר' אלעזר (מלא האריא דיבראל יומא י' ע"א, נדה כ' ע"ב) רקבון תעלה בשמייהו... מיתיבי מעשה בדואג וכו' — הרי דנקרא איש על שם דואג האדומי הרשע — הוי אמי סליק כיה — דנשנה מאלויב ונגבל — ופרש אהרי. שבידי בעל הגמרא מאי הוה ירוש מי ברור ומוחק היה שלא יקרא איש את בנו על שם רשע, ומה גם על שם מקום של מינין וכופרין הרבה, ואיך יעלה על הדעת שיקרא איש את בנו בשם „אבידן" בעוד הוא יודע ש„בי אבידן" הוא מקום מסוכן ומתועב מחכמי ישראל ושמו מעיד עליו שמאבדים שמה נפשות? והנה מילאים אני את שם אבידן נמצא ולגרסה בחיי רבינו הקדוש ובחיי ר' אלעזר בן יהודא (ברכות כ"ז ע"ב, יבמות ק"ה ע"ב, נדה כ"ו ע"א ובירושלמי ומדרשים פעמים הרבה) והיה מן החכמים המפורסמים שבדור עד שנשאר על ר' ישמעאל בר' יוסי (יבמות שם), הרי ברור הוא כשמש בצהרים שלא קראו בא"י את מקום האסיפות בשם „בי אבידן" ולא הכירו את השם הזה, ורק בבבל נודע ושם היה, כנ"ל, ורבות למנקר לעקר.

ד) יאהבה נא הקורא תשובו (לראות מה שכתב הרב וויס בחלק השלישי מספרו צד 201 לנגיעת ראיה על ענותנותו של רבא.

ר"ה את רב"ח יקנא בו לצוציא מפיו דבר קשה לפי דעת בעל סה"ד. היאומן ?! ולבד זאת מי מלל לבעל סה"ד שבדברים כאלה לא תלי וכו' מונחים דברי קנאה? האם גם רב הונא שאמר הדברים הללו אות באות על המלך דוד (מס' יומא כ"ב ע"א) מתוך קנאה דבר על שלא עלתה לו בשתים עברות להסירו ממלכותו? האין האותיות מתכימות בנתוך רגבי שמחה וכבוד על הצלחתו של המלך דוד יצאו הדברים הללו מפי רב הונא ומפני מה לא נאמר גם על טוב המזג רבא בשמח עד מאד את חברו רמי ב"ח שלא נתבייש מרב חסדא על שלא אמר לו דין דמתניתין דלא דמי לאה דבאל אותו? — ואחרי שגם בלעדי דברי בעל סה"ד קשים המה כל הדברים מהחל ועד כלה להולמם, ע"כ אקח לי רשות לברר וללבן הדברים באזני הקוראים הנכבדים, בנתינת רשות למבקר נאמן לעקר.

1) האם באמת היה צריך רמי ב"ח לשמושו של רב חסדא? 2) אם לא היה צריך לשמושו מפני מה טרחו חנם, הלא זה לא נהנה וזה חסר הנהו? 3) הלא הבין ר"ח שלחוק יעשה לו רב"ח, ומפני מה הם לשקול סודרא ולכרוך ביה? 4) אם לא הבין שלחוק יעשה עמדו וסבר שבאמת רוצה בשמושו, האם כריכת סודר שמוש היא? 5) אם רצה רב"ח בשמושו של ר"ח, מפני זה מהר להגיד לו המשנה טרם שמשו שמוש גמור. 6) כבר הקשה הרב מהרי"ט והרב בעל כהב (?) סופר הלא המשמש בכהן חייב מיתה, ורב חסדא כהן היה (ברכות מ"ד). 7) מוסיף אנכי הלא חותנו היה (שם וב"ב י"ב ע"ב), גם עשיר היה ר"מ (מ"ק כ"ה ע"א) ואין ד"א לבקש ממנו שמוש?!

כאשר סדר רבינו הקדוש את המשנה, אחרי אשר אסף את כל מה ששמע ושברו בעיניו, וסדרם בסדר נכון ושר, פעלה ה) המשנה כ"כ פעולה עזה על לבות החכמים בני דורו, עד שעשאוה כמעין לא אכזב לשאוב ממנה רזי וכל תורתם, כבדוה והללוה ויסימוה לאבן בחן לבחון בה את התלמידים, אם בקיאים המה בה או לא; לבזיון ולמזכרת רוח היה לאותו שלא ידע לפשוט ממנה כל אבעיותיו ושאלותיו וכל דהתאמר בבי מדרשא מפי מורה גדול. במלה אחת: לדעתם ימצא בהמשנה כל מה שתלמיד ותיק יכול לחדש. במס' ברכות י"ט ע"א אמר ר' יהושע בן לוי בכ"ד מקומות ב"ד מנדין על כבוד הרב (עיין בירושלמי מ"ק פ"ג

ה) יחשב נא הקורא לראות מה שכתב הרב ווייס בראש כספר כנ"ל, ולשבוש מיכרים אם באמת מתנגדים היו למשנת רבינו הקדוש אם לא, ומעיר אנכי את אזני הקורא בבעוד ר' אלעזר יושב לפני ר' יהושע ב"ל בתור תלמיד מקשיב בקול רבו, היה עוד רבינו הקדוש חי. (ראש השנה ג').

ה"א) וכולן שניתו במשנתני, רצה לראות אם יבינו התלמידים מדעתם את המשנות אם לא. — א"ל ר' אלעזר (תלמידו) היכא? א"ל לבי תשכח (הגע בעצמך ומצא) נפק דק ואשכח תלת (אותן השלשה שנשנו באמת בפירוש בהמשנה מלא) הלא בכ"ד מקומות היכי משכחת לה? ריב"ל מדמי מלתא למלתא (ולפי זה הנה עשרים וארבעה, עיין מס' חולין כ"ד ע"א, בכורות ד' ע"א. תמיד פ"א. ירושלמי מ"ק פ"ג) ר"א לא מדמי מלתא למלתא, לא היה בדרך למודו לדמות מלתא למלתא (עיין מס' זבחים ח' ע"א) ולפי זה לא מצא אלא השלשה שנשנו בפירוש במס' מכות ע"ז ע"א: זה הכלל כל לא תעשה שיש בה קום עשה אין לוקין עליה. אמר ר' יוחנן אין לנו אלא זאת ועוד אחרת, א"ל ר' אלעזר היכא? א"ל לבי תשכח! (הגע בעצמך למצאה) נפק דק ואשכח. במס' יבמות ל"ו ע"א: א"ר אלעזר אפשר איתא להא דר"ש בן לקיש דהלילת מעוברת לא שמה חלוצה ולא תנן לה במתניתין? נפק דק ואשכח (משנה מפורשת כנ"ל). במס' ע"ז ס"ח ע"א: אמר רב עמרם אפשר איתא להא דר' יוחנן ולא תנן לה במתניתין? נפק דק ואשכח. במס' זבחים כ"ח ע"א: אמר ר' זירא אפשר איתא להא דר' יוחנן ולא תנן לה במתניתין? נפק דק ואשכח. במס' כתובות ס"ט ע"ב: אילפא תלא נפשיה באסקריא דמבותא אמר: איכא דאמר לי מלתא דבי ר' חייא ור' אושעיא ולא פשטינא ליה ממתניתין נפילנא מאסקריא וטבענא. יוצא לנו מכל אלה: 1) שהמשנה היתה יסוד תלמודם. 2) שלבזיון היה נחשב לאותו שלא ידע לפשוט מהמשנה כל דהתאמר בי מדרשא, עד שהכין אילפא נפשו למות. 3) שמהם שביכלתם היה לדמות מלתא למלתא כמו ריב"ל ואילפא, ומהם שלא היה בדרך למודם לדמות מלתא למלתא כמו ר' אלעזר שלא שם לבו רק על המשנות המפורשות.

כאשר ספר רב חסדא לרמי בר חמא את האבעיא שנשאלה בבית מדרשו: „הדר בחצר חבירו שלא מדעתו צריך להעלות לו שכר (דהא נהנה) או לא" (דהא זה לא חסר) וקוראה בשם „מילא מעליותא" א"ל רמי ב"ח מתניתין היא! הלא משנה שלמה היא, ולזה תקרא מילא מעליותא כמו חדתא היא לך? (עיין מס' נדה ס"א ע"ב) ור"ח היה סבר שאותה משנה מפורשת היא, התחיל לעמול ולייגע לחפש אחריה למצאה ושאל את עצמו ו) היא מתניתין? לאיזה משנה יכוון רמי ב"ח, וכאשר ראה רב"ח שלא ימצא המשנה ואף שמחפש

ו) כל קורא יודע לדברי אלה אחרי אשר יעיין בדף כ' ע"ב, ולא ימצא את המלות „אמר ליה", כאשר נמצאים כמה בברכות י"ט ובשארי המקומות.

אחריה זמן כביר, התחיל להרהר בדעתו אולי אין בדרך למודו של ר"ח לדמות מלתא למלתא וע"כ אמר לכי תפמש לי, לכשתלמוד הללו ותראה איך שמדמה אנכי מלתא למלתא, אזי תמלא המשנה ע"י התדמות Anologie, ורב חסדא שהיה ערוך מאד בלערו הגדול ובחשקו לידע המשנה ולאלת ממבוכתו, טעה בדבור רמי וסבר, שבאמת ירלה אינה שמוש ממנו, ובאשר לא היה קפדן על כבודו (כאשר אברר אי"ה בתולדותיו) שקיל סודרא וברך ביה. וכאשר הכיר רב"ח את טעותו של ר"ח ואת לערו הגדול לידע המשנה עד שמחל על כבודו ויחוסו ועשרו וזקנתו, חס ולא התמהמה אף רגע וא"ל: אם נהניה מגלמת מה מנהנית — הרי דבתר הנאה אזלינן ואף דלא חסר בעל הפירות, דסתם פירות ברה"ר הפקורי מפקיר להו — ורבא דעמד עליהם היה חרד פן יתן ר"ח על לבו דלא דמי למתניתין ויבזה לרב"ח על שלערו חנם, ועכשיו שראה שרב חסדא הסתפק א"ע בזה בילא ממבוכתו מבלי לבחון את דברי רמי הבאמת דומים הם למתניתין אם לא, שמח שמחה עזה ואמר כמה לא חלי ולא מרגיש וכו' ! !

ועתה נראה דבר מה שאמר המחבר ווייס בתולדות רבא: לדעתי — כן שונה הוא דבריו פעמים אחדים — נולד רבא כשהיה רב חסדא בן שמונים ושתים ובמות ר"ח היה רבא נער כבן עשר (עיי"ש לד 200) ומטעם זה מוכרח הוא לאמר: 1) שלא היה תלמידו, 2) לשבש ספרים לעשות מרבא — רבה, 3) לעשות את רבה לתלמיד רב חסדא ועוד ועוד. ובאשר החזיק בהדעה הזאת ולא סר ממנה, ע"כ מלאתי את עלמי מחויב לבחון הדבר ולבדקו היטב לראות אם האמת אתו, ולחוות דעתי „בכנסת ישראל". לא דיו שדבריו סותרין את דברי בעל סה"ד, ולמאמרים הרבה שבתלמוד אלא סותר גם את דברי עלמו: בלד 200 יאמר (עיי"ש הערה 9): הנה ביומא ע"ה ע"ב רבא מייתי ליה אריסיה כל יומא שליו ... אמר ש"מ נח נפשיה דרב חסדא ובדיל ר ב ה אכיל ת ל מ י ד א, משמע שהיה תלמידו, וכבר בא בין האחרונים .... ובהכרח לריך להיות רבה (במקום רבא) וכן הוא בספר דקדוקי סופרים", ובלד 190 הלא כה דבריו: „ויהי אחרי מות רב הונא אך שהה (רבה) ימים מועטין בסוריא ויהי דברו עם רב חסדא, וממנהגו אתו במשאו ומתנו נראה כי לא נחשב בעיניו כרבו כי אם כחברו, כי דבר ז) עמו כאשר ידבר איש את אחיו, לא כאשר ידבר איש את רבו" — האיננו סותר דברי עלמו? פה משוה את רבה לחברו של רב חסדא שלא כבודו, ושם משוה אותו לתלמיד הלועק מר על אבדן רבו ממנו שבגינו ובזכותו אכל שליו? — . שאלות הרבה שואל אנכי מאת המחבר שיחי': 1) אחרי תתו אמון בכל דברי רבא לד 181 הערה 2 מפני מה איננו מאמינו גם בזה שהעיד על רבה ועל ענותו עד שלא היה ביכלתו לפרנס את בני ביתו בנהמא דשערא (מ"ק כ"ח) והעני הלז אריס למחלה ולשלים ולרביע מאדות יהא לו? האינם מחכימות האותיות של ר ב א ולא ל ר ב ה הבית האריס כל יומא שליו? 2) לפי דבריו שבמות רב חסדא היה רבא רק בן עשר, ורמי ב"ח שישב אתו לפני ר"ה היה קשיש מיניה — מלשון הגמרא (ב"ב י"ב ע"ב) משמע שהיו בני שנים שוים כמו דהוה יתיב את אביי קמיה דרבה (ברכות מ"ח), והיו בני שנים שוים, גם התלמוד מזכיר את שמו קודם לשם רב"ח, מזה נראה שלא היה לעיר ממנו לימים — ב"ב י"ב ע"ב .

זה ברור לכל מבין וגם המחבר יודה שרבא לא היה אז תינוק אחרי שהבין לאמר: „הגא בתרא" — הלא היה למלער בן שמונה, ורב חסדא היה אפוא בן תשעים והתלמוד קורא את בתו בשם תינוקת הרולה לשנים חתנים, משמע שהיתה בת שלש או ארבע (ע' במס' קדושין פ"א ע"ב שרב חסדא היה מקדש את בנותיו כשהיו קטנות מאד ולא החזיקן בכנפיו משום אבת אים, ואחרי שבת ברתיה החזיקה בכנפיו מורה שהיתה לעירה לימים מאד, וזה ברור. ועתה ענה מהרי ווייס וכי רב חסדא כבן תשעים שנה יוליד?!! יודעים אנו בתולדות רב חסדא שנשא אשה כשהיה לעיר לימים (קדושין כ"ט ע"ב), ומלאנו את אשתו הזקנה מתקשטת בפני כ ל ת ה במועד ורב חסדא קוראה בשם אמא דאמא ועומדת על פתח קברה (מ"ק ט' ע"ב), ועתה הגם אשתו שהיתה שוה בשנים כמוהו כבת תשעים תלד?! וכל כותב את תולדות רב חסדא לא העיר אזניו שנשא אשה אחרת לעת זקנתו ובתלמוד אין שום רמז לזה? 3) אם מלא איזה פעמים בש"ס שיאמר רבה הלכה אחת בשם רב חסדא מה משמע מפיו? אנכי לא מלאתי זאת, האמנם ימלא במס' מנחות כ"ח ע"א אמר רבה אמר רב חסדא דם שקרש והבלו וכו', לא הביא בתור תלמיד המביא הלכה בשם רבו, אלא כדי לחלוק עליו, כאשר חולק הוא עליו בדברי האופה מיו"ט לחול (פסחים מ"ו ע"ב עיי"ש מ"ז ע"ב טרם

ז) על כהנס וויים הכונה ר ב א באמרו „גילה בגיריס מקטי ועדויל ידיה מעתליס" (פסחים כ"ח ע"א), ספר מוגה היה בידי המחבר בעודנו כותב פעורים שללו ונתחלף לו מר ב א (הוא כגרסא באמתיה במס' ביצה כ"ח ע"א, ובמס' כתובות ס"ח ע"א) לר ב ה, ולא באמת כאשר יאמר המחבר במאמרות בולטות כימני „איישכנוד" ותנרום, שלא היה רבא לא רק תלמידו של רב חסדא, אלא גם חתנו בשלא מגן ספוגו, מריש דאכרבא!!

נאמרו הדברים בעי מניה מרב חסדא, ובאו התבות ואמרי לה מרב הונא ככל האמוראים המקבילים בקול וחולקים על דברי חבריהם. 4) במס' נדה דף י' איתא ר' שמעון ב"ל אומר משום ר' יהודה נשיאה עוגה בינונית שלשים יום, ורבא אמר רב חסדא עשרים יום, וכן במס' זבחים י"ט ע"א. וכן במס' ב"מ ע"ב ע"א אמר רבא אמר רב חסדא — ועתה האם למד רבא מרב חסדא כשהיה בן תשע הלכות נדה, הלכות קדשים הלכות הבית? 5) במס' ב"ק ל"ז ע"ב: בעא מניה רבא מרב חסדא המלוה וכו', האם בן תשע היה אז שידע ושאל אותו אפי' כי נפיא אפי' כי תרטיא *)? 6) גמורא ערוכה היא במס' ערובין מ"ג ע"ב: הני שב שמעתתא דאתאמרן בגלפרא בשבתא קמיה דרב חסדא בסורא ובי פניא בשבתא קמיה דרבא בפומבדיתא? ח) — לא אפונה שבמות רב חסדא היה רבא כבר איש בין האנשים, ובעוד רב חסדא חי מת רב"ח, ואלמנתו שהתה עשר שנים ונשאה רבא לאשה. וכאשר יחייני אל אשוב אהפוך בדברי אלה, אבחנם אצרפם אזקקם שבעתים, ואם אמצא שטעיתי אודה ולא אבוש לבקש מחילה וסליחה מאת החכם המחבר שיחי' על כי הרהבתי בנפשי עוז לבקר את דבריו, וכבר מלתי אמורה כי לא לבקר את ספרו באתי במאמרי הנוכחי כי אם לכתוב איזה הערות בתולדות רבא ולפתור עוד חידה אחת בתלמוד, והיא במס' ב"ק כ"ד ע"א:

אמר רב נחמן אמר רב אדא בר אהבה הלכה כר' יהודה במועד (דהעדאתו שלשה ימים) שהרי ר' יוסי מודה לו, והלכה כר"מ בתם (כל שיהיו התינוקות ממשמשין בו) שהרי ר' יוסי מודה לו. א"ל רבא לר"נ ולימא מר הלכה כר"מ במועד (שלשה פעמים) שהרי ר"ש מודה לו, והלכה כר' יהודה בתם (דחזרתו שלשה ימים) שהרי ר"ש מודה לו? כל משכיל ע"ד אמת יתמהם בדברי רבא למה ייטבו בעיניו דברי ר' שמעון מדברי ר' יוסי, הלא ידע מה שישיב לו רבו על שאלתו דר' יוסי נמוקו עמו? — לך נא אחרי קורא יקר ונכבד! ונלכה לבית הרב והתלמיד ושם נכיר

ח) המחבר כתב בספרו צד 202 במושב רבא לא היה בפומבדיתא כי אם במחוזא — מסא דעירובין מ"ג ע"ב, ומסא דשבת קכ"ט ע"א מאמר סיטב שלא כמי ביתו במחוזא היו, הוא נעצמו שבת בבתו בפומבדיתא, ונמצא שם שהיא ודרש בגלס. אין נמן כפי הוכח כרואים לגרוס בעירובין כנה.

*) בסמ' ביצה כ"ח ע"א ובכתובות ס"ח ע"א א"ל רבא לר"ח נדרוש משמך הלכה כר' יהודה? א"ל יהא רעוא דכל כהני מילי מעלייתא יהאמרון משמאי, הלא ברור הוא שהית בחייו מורה הלכות. עיין מה שכתבתי בהערה ז' איך שמעת ושבש ועשה מרבא רבה. יפ"ה

ללמוד את טבעיהם המשונים זה מזה. הרב עומד ומורה הוראות לישראל כפי שיטתו לבו, והתלמיד עומד לפניו בירא‌ה וברתת ושואל אותו: הלא הוראתך רבי נגד השכל הישר הנהו? — במס' ביצה: אמר רב נחמן הלכה כר"ש (דדבר שאינו מתכוין מותר ביו"ט) שהרי ר"א בן עזריה מודה לו. א"ל רבא לרב נחמן ולימא מר הלכה כר' יהודה (דדבר שאינו מתכוין אסור ביו"ט) שהרי חכמים (הרבים) מודים לו? א"ל אנא כר"ש סבירא לי (ומש"ה צריכה להיות הלכה רווחת בישראל!) ועוד (כמו יהודה ועוד לקרא) שהרי ר"א מודה לו. כאשר אמר רב נחמן במס' ב"ק הלכה כר"י וכו' שהרי יוסי מודה לו, א"ל רבא (תלמידו הענותן והמקשיב לקח דידע את נטות לבבו לדברי ר"ש אף במקום שחכמים הרבים חולקין עליו) ולימא מר (גם בזה) הלכה וכו' שהרי ר"ש מודה לו (ובזה הוא רק נגד ר' יוסי), א"ל אנא (במקום שר"ש פליג את ר' יוסי) כר' יוסי סבירא לי דר' יוסי נמוקו עמו. — במס' פסחים י"ג ע"א אמר רב נחמן הלכה כר' יהודה דאוכלין כל ארבע ותולין) אמר ליה רבא לר"נ ולימא מר הלכה כר"מ דסתם לן תנא כותיה? גם בזה תתעורר השאלה מה ייטבו דברי סתם משנה בעיני רבא מדברי ר' יהודה שרבו ר"נ פסק הלכה כמותו, האם שכח ר"נ את המתניתין? וגם בזה יתורץ מהא דמס' קדושין נ"ד ע"ב: אמר רב נחמן הלכה כר"מ וכו' דסתם לן תנא כותיה והלכה כר"י וכו' הואיל וסתם לן תנא כותיה, וע"ז שואל רבא לר"נ בפסחים, לפי דעתך שמקום שסתם משנה כר"מ אין הלכה כר"י, ומפני מה תאמר בזה הלכה כר"י הלא סתם משנה כר"מ? וע"ז השיבו השיב לאו סתמא היא וכו'.

היוצא לנו מכל אלה: דהלכה כר' יהודה לגבי ר"מ (פסחים י"ג ע"א), והלכה כר"ש גם לגבי ר' יהודה (ביצה כ"ג ע"א). הלכה כר' יוסי גם לגבי ר' שמעון (ב"ק כ"ד ע"א) והלכה כסתם משנה נגד כולם (קדושין נ"ד ע"ב) — עיין מס' ערובין מ"ו ע"ב ובסנהדרין כ"ז ע"א, ועיין בירושלמי ברכות פרק ב' הלכה ד' על המאמר רב תני בשם שניהם להקל, במקום שבעלי „גליון הש"ס" שכחו לציין על בבלי מ"ו ע"ב.

ברלין, אסרו חג של שבועות, תתרס"ו

אברהם יהושע בהר"ר פסח יפה זללה"ה

הערות אחדות לתולדות הרשב"ם

1) הוא היה אביר הפשטנים. ומגדל אהבתו לפשט הפריז פעם אחת על המדה ופי' גם מלות: והיה לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך (שמות י"ג ט"ז)

באורח הפשט, וכן כל האגדות פי' בדרך הפשט, ולכן חשבם לדברים שאינם צריכים עיון (פירושו על ב"ב קמ"ה ב' ד"ה זהו בעל אגדה). ולא כן חשב הרשב"ם. יעוין פירושו על פ' חלק מ"א, ואולי פי' המלוה הנ"ל הוא אך הוספת אחד החולקים על הקבלה למען חזק דעתם על פי רבני ותלמודי דגול מרבבה.

2) הוא גלה ראשונה, כי כל מספר שלש מאות אשר בלשון חכמים הוא אך גוזמא והבאי. יעוין פירושו על פסחים (קי"ט א' ד"ה משוי שלש מאות): משוי שלש מאות לאו דוקא וכן כל שלש מאות שבש"ס עכ"ל. ועפ"ז נעשה בהרבה ספורי רז"ל העקוב למישור.

3) דבר נפלא מאד מצאתי בפירושו על התורה. והוא. כי יש בו דברים הלקוחים מהתרגום הסורי. ואלה הם:

1 בבראשית (א' י"א): עשה פרי למינו. לפי הפשט נאמר למינו בדשאים. שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי מוסב גם על עשב מזריע זרע עכ"ל. והוא מתאים עם התרגום הסורי שתרגום למינו (לגנסה) כתוב בו גם בעשב מזריע זרע „עסבא דמזדרע זרעא לגנסה".

2 שם א' ט"ו: לאמר. כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר עכ"ל. וכ"ה בשמות א' כ"ב ובויקרא א' א'. וזה למד מהתרגום הסורי שמתורגם בו כל „לאמר" אשר אחרי ויצו, ויקרא, וידבר, ויאמר. במלת: ואמר.

3 שם כ"ב ב': המוריה. אמוריה. ארץ האמורי. הרבה אלפי"ן חסרים וכו' עכ"ל. והוא מהתרגום הסורי שמתורגם בו: לארעא דאמוריא.

4 שם כ"ה כ"א: לנכח אשתו בשביל עכ"ל. והוא מהתרגום הסורי שמתורגם בו: מטל אנתתה.

5 שם ל"ג י"ח: ויבא יעקב שלם. אל עיר ששמה שלם. וכו' עיר שכם, עירו של שכם עכ"ל. וכן בתרגום הסורי: ואתא יעקב לשלים קריתא דשכים.

6 בויקרא (י' פסוק ויקחו בני אהרן): ונתנו בהם אש זרה אשר לא צוה אותם משה ביום הזה. שאע"פ שבשאר ימים כתיב ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח. היום לא צוה ולא רצה משה שיביאו אש של הדיוט לפי שהיו מצפים לירידת אש גבוה ולא טוב היום להביא את זה (נ"ל: אש זרה) כדי להתקדש שם שמים שידעו הכל כי אש באה מן השמים עכ"ל. והטעם הנפלא הזה למד הרשב"ם משתי מלות אשר הוסיף המתרגם הסורי בפסוק הנ"ל „דלא בזבנה". שהוראתן: שלא בזמנה. וענינן: שעונשם היה בעבור שהקרבת אש זרה היתה עתה שלא בזמנה. וע"פ הדברים האלה נקל לנו לדעת. כי המתרגם הזה היה מן החכמים אשר במעט מלין דעה יכבירו. וכי שמן דבר ישגה כארז בלבנון בלב נבון כהרשב"ם. ואולי המטיב לראות יותר ממני ימלא עוד דברים בפי' הרשב"ם הלקוחים מהתרגום הסורי.

יעקב רייפמאן

שעברשין ג' צו תרמ"ו

מִכְּתָבֵי ב"ג ז"ל *)

שלום לידידי וכו', כמ"ר

אליקים געצעל פֿײַפֿער

פלפלא חריפתא.

את מכתבך ידידי קבלתי, והקשית לשאול בני לבאר לך פירוש המשניות להרמב"ם במסכת אבות! ואיך תרצה ותבקש מאיש זקן ולא קנה חכמה לבאר לך דברים אשר אדון החכמים בעצמו אמר: ולהבין הדברים קשה מאד, אפילו מי שיעיין בספר החכמה המיוחד לידיעות כאלו וכל שכן להבין דברים אשר נרמזו עליהם ברמז לבד. ועם כל זאת, לעשות רצונך חפצתי, שלא תחשדני לאיש גאה וגאון, העתקתי לך פירוש הרמב"ם בלשון ערבי ותרגמתי בלשון עברי כאשר יכלתי בעניי, כאשר עיניך לנכח יביטו, ואפס קצהו תראה ותבין וכלו לא תראה, כנבואת רבנו משה זה שאי אפשר להבין הדברים בכלל. וגם בקשתי שתמחול על אשר אחרתי עד כה להשיב לך, כי אני טרוד מאד לכתוב הערות לאגרת רב שרירא גאון, אשר הוצאתיה לאור בדפוס **) בימים האלה; וגם להשיב הנה והנה לשואלים התרת ספיקותם בעניני חכמה. ולו ידעו השואלים, כי תכלית ידיעתי היא שאיני יודע מאומה, לא הטרידוני בשאלות, כי איה שדי תבונות אשר ינקתי בהם? נולדתי בפולין בעיר קטנה, ובן חמש עשרה שנה העלו עול רחיים על צוארי, ועד היום אשר אני כרבי אלעזר בן עזריה ועוד שתי שנים אני נושא העול הזה. ואני יושב בעיר פריס, אשר ישיבתה קשה מישיבת כרכים. ועם כל זאת אני אמרתי בלבי לא טוב אנכי מאבותי ורבותי הראשונים, והאחד מהם רבי יוסי אשר אמר: יודע אני בעצמי שאיני כהן ואם אמרו לי

*) המכתב הזה בכת"י החכם המנוח ב"ג נ"ע, הוא דף מ"ד מספר כת"י „כתבי ב"ג ז"ל", אשר נמתיו בבית עקד ספרי הממשלה פה; ונושא בקובץ fond hébr № 1346. ולכבוד נשמת החכם המחבר ז"ל, הבאתיו בדפוס.

ישראל איסר בן משה גאלדבלום.

ערב חג המצות, משו"ש. פה פאריז הבירה.

**) נדפס האגרת עפ"י כת"י בונים נעיר מנטא בשנת תרנ"ג [illegible].

חברי עלה לרוכן אני עולה. ואם יקבלו איזה תועלת מתשובתי ויקבלוני בתשובה מאהבה, אומר עם הבעלי-תשובה הראשונים: אשרי זקנותי שכפרה על ילדותי שלא למדתי חכמה בימי נעורי.

ואל דעה פהו מעניׂה פלספי רקיק גדא ואנא. אדכרה מתכלא עלי פהם מן נטר פי הדא אל גרץ̇ ודלך̇ אן אלעקל ליס יתתצל לנא ונסתפידה אנמא הו אדרכאנא אל מעקול תת אלתי נדרכהא אנמא באן ננתזע אל צורה ונעקל הא או נדרך אל צור אל מפארקה פי וגודהא דון אן נגעלהא נחן עקלא בל הי פי וגודהא עקל והדא אל אדראך̇ הו אלדי יתסמי בינה והוא אל עקל ובאל עקל איצא נעקל וימכננא אן נדרך̇ מא נדרך̇ פבאנה יקטע אן לם נדרך̇ מעקולא פלא עקל לנא ואן לם יכון לנא עקל פלא נדרך מעקולא ואן באל עקל נדרכה ופהם הדא עויץ̇ ולו מן אל כתאב אל מוצעה לה פכיף̇ ען הנא ואנמא ארשדא פקט.

וזה יהיה תרגומו בעברי [והתרגום הנדפס הוא משובש]: והדעת היא כונה פלוסופית דקה מאד, ואני אזכירה כי אני סומך על הבנת מי שכבר עיין בזאת הכונה. וזהו כי העקל [תרגומו: שכל, או דעת] לא מוטבע בנו ולא נקנה, ר"ל: מושכלות ראשונות ושניות אינם מוטבעים באברי ההשכלה שלנו שיהיה כמו נייר אשר כתובים עליו דברי חכמה; אבל אברי השכל שלנו, כמו נייר לבן ולנו שנכתוב עליו דברי חכמה שנשיג, אך היא [ר"ל הדעת], היא השגתנו המושכלות אשר השגנו והגענו אליהם, וזה יהיה [ר"ל שנשיג] על ידי שנפשט הצורה ונשכילה, או שנשיג הצורות הנפרדות במציאותם, לא שאנחנו נשים אותם מושכלים, אך המה במציאותם הם מושכלים וההשגה הזאת נקראת בינה והוא העקל [הדעת], ובהעקל ג"כ נשכיל [או נדע], ויתכן לנו שנשיג מה שנשיג, וכאלו היה אומר [ר"ל התנא]: אם לא נשיג מושכל אין לנו שכל, ואם אין לנו שכל לא נשיג מושכל כי בהעקל נשיג. —

ולהבין זה הדבר קשה מאד אפילו בספר המיוחד לזה וכש"כ בכאן; אמנם אני רמזתי על זה. וע' בספר „רוח חן". פ"ב ותבין יותר.

פריס, ד' לסדר „וישב יעקב" תרל"ג.

אני דוב גולדברג, מכונה ב"ג.

שני גרגרים

באורי שני מאמרי חז"ל מאת נפתלי משכיל לאיתן

א.

מבלתי יכלת ה' יכול ה' מיבעי ליה? אמר ר' אלעזר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עכשיו יאמרו אומות העולם תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל, אמר הקב"ה למשה והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים, אמר לפניו רבש"ע עדיין יש להם לומר למלך אחד יכול לעמוד לשלשים ואחד מלכים אינו יכול לעמוד (ברכות דף ל"ב ע"א).

המחברים והמפרשים אשר נשאו את המאמר הזה על דל שפתם כלם כאחד נתלבטו בקושיא אחת, כי יכלת איננו לשון נקבה כי אם שם דבר הוא נרדף לשם כח, וכן פרש"י והראב"ע בפי' החומש במקומו, ומאין הוציא ר' אלעזר דרשתו כי מרע"ה התכוין בלשון יכלת כי יאמרו או"ה שתשש כחו כנקבה? והקושיא הגדולה והעצומה הזאת היא שגרמה להמחברים לכנוס בפרצות דחוקות ודוחקו של אחד גדול משל חבירו, ובמחכ"ת שקטנם עבה ממתני כלם טחו תפל ויגאו למצוא הפתח. ואני לעצמי הוספתי להקשות בפשטם של דברים, כי עצם המאמר קשה להולמו, דאכתי קשה יכול מיבעי ליה ומה חידש הכתוב בשנותו מאמר זכר לנקבה, דהיא היא אלו היה כתוב מבלי יכול ה' בלשון זכר יתבאר ג"כ שתש כחו ואין ידו משגת לעבותה להביא אותם אל הארץ, דהלא הכתוב מדבר בשלילה שאין לו כח ח"ו. א"כ גם בלשון זכר מבלי יכול ה' להביא וגו' מבוארת השלילה חסרון כח ההבאה, ומה תתן ומה תוסיף לנו לשון הנקבה מבלתי יכלת? ולא ראיתי מי מהמחברים שהרגיש בזה. מלבד שמצאתי שהרגיש כן הגאון בעל יפה תאר בספרו יפה עינים חלק שני אשר אתי בכתובים *) ודרכו ביישוב המאמר ג"כ דרך רחוקה דרך הדרוש אשר לא תתקרר בכמו אלה דעת המבקש את הפשט.

ואומר אני כי נהפוך הוא ואדרבה הדרשה היא דוקא ממה שיכלת הוא שם דבר, ור' אלעזר התעורר על זה גופא על באור מלת יכלת שהיא שם הכח. דהנה מצינו במקרא, חדש ושבת קרא מקרא לא אוכל (ישעיה א' י"ג) הלא לא נוכל לפרשו כפשוטו כי הקב"ה מודה ואומר שאינו יכול באמת חלילה, רק פירושו איננו סובל כלומר העדר ההסכמה ומניעת הרצון, וכן גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים ק"א ה'), באותו כתוב עלמו מלשני בסתר רעהו אותו עלמית וכופל הדברים גבה עינים ורחב הלבב אותו לא אוכל, ולמה לא יוכל לו הלא בידו להצמיתו גם הוא, רק לא אוכל

---

*) הוא ספר דרושים כסדר התורה, חלקו הראשון נדפס כבר בוויניציא והוא נעדר המציאות במדינתנו, וחלקו השני לא נדפס עוד מעולם (עיין שם הגדולים במערכת ספרים להגאון חיד"א ז"ל ובס' אוצר הספרים הערכו) ונמצא אצלי בכתובים בכתב ספרדי, ומי יתן וימצא לו גואל להדפיסו ולהצילו משן חצת לבל יאבד מתוך הקהל.

פירושו לא אשא לא אסבול, וכן ולא יכלו דברו לשלום (בראשית ל"ז ד'), לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם (שם מ"ג ל"ב), הכונה אינם סובלים זאת, כי זהו נגד הרצון והסכם, וכדומה הרבה בכתבי הקדש.

ומעתה המאמר שלפנינו יוצא מלובן ומזורז היטב, יכול מיבעי ליה א"ר אלעזר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עכשיו יאמרו אוה"ע תשש כחו כנקבה, פי' אלו היה כתוב מבלי יכול ה' היה אפשר לפרש על מניעת רצונו להביאם אל הארץ ולא בהעדר הכח, אבל מדקדוק הלשון מבלתי יכלת מובן שכונתו על חלול שמו ית' שיאמרו אוה"ע שאין לו כח ויכלת בעצם לעשותו, יען כי יכלת הוא שם דבר של הכח, וכשדקדק ואמר ואמרו הגוים מבלתי יכלת בוקעת ועולה הכונה שחשש שיאמרו אוה"ע שחסר לו עצם הכח והיכלת שתשש כחו כנקבה שהיא חלושה וחסרת אונים בעצם, שאין העדר הפעולה אלא ממניעת ההסכמה והרצון רק פשוטו כמשמעו מבלתי יכלת שחסר לה הכח, כן יחולל בפיהם שמו של הקב"ה חלילה כי אין לו היכלת חס ושלום. ואין הכונה באמרו כנקבה משום דמלת יכלת היא נקבה כאשר הבינו המפרשים, כי אדרבא ר' אלעזר מוציא דרשתו דוקא ממה שיכלת הוא שם דבר של הכח, אשר הדרש הזה הוא באמת עומק פשוטו של מקרא, רק תפש בלשונו תשש כחו כנקבה למשל על חסרון הכח בעצם שהנקבה היא חלושה ורפת כח בעצם וראשונה. ומכנים הדברים בפי מרע"ה כי הכונה הזאת חודרת ובולטת מלשון מבלתי יכלת שהוא שם הכח. — והרחיב הדברים עוד: אמר הקב"ה למשה והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים, פי' שמכנים בפי הקב"ה מה שיש להקשות איך היה מקום לחשש זה של חלול שמו שיאמרו אוה"ע כי מהעדר העוז והכח לא יביאם אל הארץ והלא ראו את הנסים ואת הגבורות שעשה להם על הים, וא"כ על כרחך שחסרון הבאתם לארץ הוא רק מרצונו וחפצו, והתשובה ע"ז מכנים בפי מרע"ה, שעדיין יש להם לומר למלך אחד יכול לעמוד כו', פי' זו היא הכונה במאמרו של משה באמרו מבלתי יכלת המורה על חסרון הכח בעצם, שחשש לחלול שמו ית' באופן זה שיאמרו מלך אחד יכול לכבוש כו'.

גם מה שתפש הנסים והגבורות שעל הים דוקא ולא תפש הנסים והנפלאות שעשה ה' במצרים, פרשו המפרשים בדרך דרוש, כי יש מעלה ויתרון לנסי הים על נסי מצרים, כי בים נאמר יד ובמצרים אצבע עפ"י דרשת בעל ההגדה בזה. ומלבד שהוא פירוש דרושי, יש לשאול דא"כ מדוע בכל התורה זכר תמיד רק נסי מצרים ולא זכר נסי הים מטעם היתרון הזה. ולדעתי גם זה פשוט כי ביחש אמירת אוה"ע על הקב"ה שאין לו יכלת ח"ו תפש במכוון הנסים והגבורות שעל הים, כי שם נאמר מפורש שמעו עמים וגו' וזהו שאמר והלא ראו כו' פי' הלא כתוב הדר שם שאוה"ע שמעו ויודעים מזה, והוא פשוט.

ב.

אמר רב יהודה אמר רב בשעה שאמר לו הקב"ה לאברהם אבינו התהלך לפני והיה תמים אחזתו רעדה אמר שמא יש בי דבר מגונה, כיון שאמר לו ואתנה בריתי ביני ובינך נתקררה דעתו (נדרים דף ל"ב ע"א).

המפרשים ישתאו ישתוממו אל המאמר הזה מה היא המגונה ומה היא המרגעה שמצא אברהם אבינו ע"ה במאמר ואתנה בריתי ביני וביניך לרעדתו הקודמת, מה מצא בדברים אלה להסיר פחדו ומוראו שמא יש בו דבר מגונה, וכל דבריהם יגעים עיין עליהם. ואני אשורנו למאמר פשוט וקל. והוא כי התאר תמים יש לו שני מושגים מוסרי וחמרי, א) נאמר על דרך המוסרי, על תמימות הדעות ויושר ההנהגה, על עשית צדק ומישרים ולכת בדרך ה', כמו צדיק תמים היה בדרתיו (בראשית ו' ט'), ויעקב איש תם ישב אהלים (שם כ"ה כ"ז), תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים י"ח י"ג) והרבה כמוהם. ב) נאמר על דרך החמרי, על שלמות איזה גוף וחומר שאיננו בעל מום ומחוסר אבר, כמו זכר תמים יקריבנו (ויקרא א' ג'), פר בן בקר תמים (שם ד' ג'). ועתה יצא כנגה משפט המאמר שלפנינו, כשאמר הקב"ה לאברהם אבינו התהלך לפני והיה תמים, היה אפשר לחשוב שכונת מלת תמים במובן המוסרי להזהירו על עשית צדק ומישרים ומובן מזה כי עד הנה לא יצא עוד ידי חובתו בצדקו ונמצאו בו עוד עונות ופשעים, ומכנים הדברים בפי אברהם עצמו שאחזתו רעדה ואמר שמא נמצא בי דבר מגונה ואינני עוד צדיק על צד השלמות, אבל כיון שאמר לו הקב"ה בסוף דבריו ואתנה בריתי ביני וביניך שהיא מצות מילה, מובן למפרע כי מה שאמר לו הקב"ה בראש דבריו היה תמים הכונה במושג החמרי שיהיה תמים בגופו ולא בעל מום כי הערלה נחשבת לו למום, ע"כ נתקררה דעתו כי זה איננו מצד בחירתו ויצרי לבו, כי מה עול נמצא בו אם כך יצרו יוצרו ואיננו אשם בדבר, והמאמר פשוט ומבואר.

מִי־זֶה ׀ בָּא מֵאֱדוֹם חֲמוּץ בְּגָדִים מִבָּצְרָה זֶה הָדוּר בִּלְבוּשׁוֹ צֹעֶה בְּרֹב כֹּחוֹ אֲנִי מְדַבֵּר בִּצְדָקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ׃ מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ וּבְגָדֶיךָ כְּדֹרֵךְ בְּגַת׃ פּוּרָה ׀ דָּרַכְתִּי וגו' (ישעיה סג)

כדי להוסיף לוית חן ולהרבות חין ערך תפארת המליצה הרוממה התופפת בפרשה זאת, בחר לו הנביא הנשגב בשמות שני מקומות המתאימים ומשולבים עם מטרת רעיון הנבואה. ארץ אדום; שם שיש בו גם הוראת אדמימות. עיר בצרה; שם שיש בו גם הוראת בצירת ענבים. ומתחלה שאל בדרך רמז: מי זה בא מאדום (ורמז גם על הוראת מֵאָדָם), חמוץ בגדים מבצרה (ונכלל בזה הוראת בצירת ענבים. ושנה שאלתו אחרי כן ביתר באור: מדוע אדם ללבושך ובגדיך כדורך בגת. והשאלות מקבילות לעמת שתי שאלות הראשונות.

א.. האלבערשטאם

דרישה וחקירה בהרחבת תקנת חכמים:

בתאסיפת לתקופת השנה העבר נתאמר "אבן בוחן" לכת' א' אטלאס בנקרתו לס' "שער תורת התקנות" (צד 239) יאמר: "שם אות י"א יאריך בדברי המל"מ פ"ד ממלוה ולוה אי במלתא דלא שכיחא תקינו רבנן או לא? ואשתמיטתי' "משנה מפורשת" הובאה בגיטין (דף ל"ז א') ת"ה אין כותבין פרוסבול אלא על הקרקע ופרש"י אם יש קרקע ללוה דלא תקנו הלל בזמן שהוא כשאר רוב השטרות שהן נגבין מן הקרקע. דהוי מלתא דשכיחא כדאמרי' בכ"ד דמלתא דלא שכיחא לא עבוד רבנן תקנתא וע"ש בתוס', והפלא גם על המל"מ והבאים אחריו שלא הרגישו בזה" עכ"ל המבקר. והענין דורש להשיב לו בזה בהלכה, ולבאר מעט בארוכה. הנה מ"ש ואשתמיטתיה "משנה מפורשת" כו' שגה ברואה לפי שלא ראה בזה רק בגיטין שם לפרש"י ותוס', אולם אשתמיטתיה להמבקר דבאמת לאו דעת הכל היא, ואמנם הרשב"ם במס' ב"ב דף ס"ו רע"א ודף ק"נ ע"א מפרש לה דלא הוקנו רש"י ורק דהשים לו קרקע ללוה דמי כאילו יש למלוה משכון דכגבוי ועומד הוא כו' עש"ב, וכ"כ בתוס' קידושין דף כ"ו רע"ב בשם ר"ת דה"ט שכותב פרוסבול על הקרקע משום דהאי גבות תוכו ודלא כרש"י שם עש"ה, והכי מפרש לכך משנה במקומה בשביעית (פ"י מ"ו) בפירוש הר"ש מחלק ג"כ כהרשב"ם ור"ת, וכ"פ הרע"ב שם בשיטות (וכ"כ עוד בפ"ג דפיאה מ"ו), ויעויין בתוי"ט שם ד"ה אלא כו' שכ' בסופו "ובפירוש שהזכרתי (פ"ו דפאה מ"ד ע"ש, וצ"ל שהוא הוא פי' הרא"ש לס"ז שלפנינו ויעוי"ה) כ' לפי שהקרקע אינו יכול להשמיט ולהצניע א"נ כו' ובמלתא דל"ש לא עבוד רבנן תקנתא עכ"ל וטעם השני כ' ג"כ הרשב"ם ס"ד דב"ב בשם זקנו ז"ל כ"ל דהייט רש"י ז"ל" עכ"ל התוי"ט, ופלא בעיני על התוי"ט שנראה נעלם ממנו מה שפרש"י בזה להדיא בגיטין שם (ל"ז א') וכ"כ עוד רש"י בב"ב דף כ"ז ובקידושין כ"ו רע"ב [וכ"ה בסמ"ג מל"ת ע"ר ובנמק"ת שער מ"ה ע"ש], ויעויין בר"ן בהלכות גיטין שם דמייתי לשני הפירושים ובנ"מ להסברותיהם לדינא בהי"ל קרקע בשעת כתיבת פרוזבול ומכרו קודם שביעית עש"ב ומובא ג"כ בב"י בטוח"מ סימן ס"ז מתודש י', ותידוש הוא שלא הוזכר מזה כלל בשו"ע שם תילוקי הדינים בזה, ובבאר הגולה שם סכ"ב אות ק' מזכיר רק לפירוש הר"ש מאהן, וכן ראיתי בלבוש שם כתב רק טעם הר"ש דמשכון וגבוי הוא ע"ש, גם ראיתי בתי' מהרי"ט למס' קידושין שם שהרבה להקשות אפרש"י שם ומכריח לפרש כמ"ש התוס' שם בשם ר"ת עש"ה, ובו"כ שהכריע כן להלכה בתומים ס"ק כ"ב עש"ה [ולא ראה שם לדברי הלם אף למ"ש התוס' בקידושין להדיא בשם ר"ת דלא כרש"י כמש"ל בתומים לדעת ר"ת, גם מ"ש בתומים דלרש"י לא מהני מה שהי"ל קרקע בשעת הלואה ולא בשעת כתיבת פרוזבול, ל"י מנ"ל זה לדרש"י לפירושו וטעמו, ולענ"ד מבואר אדרבה בס' העיטור אות פ' פרוזבול שכ' "אבל רש"י פי' ללוה. ואיכ"ל טעמא משום דלא שכיח הוא דלית קרקע לחד מינייהו ומשתכחת דוקא שלא בשעת הלואה אבל בשעת הלואה אינו משמיט" עכ"ל. ותסר בדבריו מלת "הי"ל" וכל"ל דוקא שלא הי"ל בשעת הלואה כו' והוא לטעמא דרש"י, והוא כעין מ"ש הר"ן בגיטין שם להלק בין שני הטעמים הנ"ל, ועי' בביאור שעה"ח שם אות ע"ח ע"ש לידי"נ הגאון רמ"י נר"ו נדחק בדברי בעה"ע הרבה וכ' להגיה ולא נחית לכ"ז, ויעויין היטב כי אכמ"ל].

עכ"פ דעת רוב המפרשים המכרעת לדינא דטעמא דהך משנה דא"כ פרוזבול אלא על הקרקע הוא בפשיטות משום שאז ההוב כגבוי ביד ב"ד ולא משום מלתא דשכיחי ול"ש, והי"ל להמבקר לשית עינו כמבקר נאמן במקור המשנה בשביעית ובפירושיה שם וכן בהר"ן בגיטין שם ובאחרי הסוגיות הנ"ל, —

אולם כד מעיינינן שפיר י"ל זכות על המל"מ דאין לה"ר מהך דפרוזבול לענין כלו אף לפרש"י, דהלא מפורש במשנה דשביעית (פ"י מ"ג) טעמא דפרוזבול "שראה שנמנעו העם מלהלוות זא"ז ועוברין עמ"כ בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' התקין הלל לפרוזבול", א"כ עיקר תקנתו בזה היתה משום סייג וגדר לתורה מ"ש בתורה השמר לך וגו', ובלה"ו כ' ג"כ הרמב"ם בפ"ה מה' שמו"י ע"ש, ואף שאמרו בגיטין (ל"ו ע"ב) מאי פרוסבול פרוס בולי ובוטי ופרש"י תקנה לעשירים ולעניים מ"מ עיקרו הוא משום תקנה וסייג לעשירים שלא יעברו עמ"כ בתורה כמ"ש במשנה, וכמו שנקרא פרוסבול, וכ"כ רש"י גופי' להדיא בגיטין שם בד"ה רבא אמר "דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מה"ת במקום סייג וגדר כו'" עכ"ל וכ"כ הר"ן שם, וכ"כ הגר"א בשנו"א שביעית שם "והא דתני פרוזבול משום שעיקר התקנה לא היה רק בשביל עשירים שראו שנמנעו העם וכו' ועוברים כו' וזה אזהרה לעשירים" עכ"ל, וכ"כ בס' הון עשיר על המשנה שם דה"נ מלי המשנה עש"ה, וכ"מ עוד בפי' הרא"ש פ"ג דפאה מ"ו עש"ה, וכ"מ בגמ' שם במ"ש אא"ת לדרי עלמא תיקון והא אין ב"ד יכול לבטל כו' שזה אמרו במלתא דגדר וסייג לאיסור תורה ולא בתקנת ממון בעלמא שהיא נגד ד"ת עש"ה, [וכ"ז הוא דלא כמ"ש הכ"מ ברפ"ב מה' ממרים אמ"ש הרמב"ם בס"ג שם דבדברים שראו ב"ד לגזור ולאסרן לעשות סייג אם פשט איסורן אין ב"ד גדול אחר יכול לעקרן ולהתירן אפי' היה גדול מן הראשונים, דהקשה ממ"ש שמואל בגיטין שם אי איישר חילי יותר מבטל אבטלינהו כו' ומתרץ לה "די"ל דפרוסבול לאו גדר הוא פן יפרצו ע"ד תורה דאדרבה ד"ת הוא שישמט והלל הפקיע הממון ותיקן דלא לישמט ואע"ג דאמרי' התם לפי שראה שנמנעו כו' ועוברים עמ"כ בתורה השמר לך כו' לאו איסורא גמרי הוו עבדי שנמנעין מלהלוות דהא שב ואל תעשה הוא הי' עכ"ל הכ"מ, והוא נגד כל המפורש למעלה כפשטות המשנה שראה שנמנעו הע' ועוברים כו' וכ"כ הרמב"ם גופי' בפ"ה משמו"י ע"ש, א"כ לא ניחא ליה למריה דשמעתא הכי? וגם דהכי הכ"מ דלאו איסורא לגמרי הוו עבדי שנמנעים מלהלוות, אין לזה שחר אחרי המפורש בתורה איסורא ע"ז השמר לך וגו', וגם קשה לפי"ד מאי פריך בפשיטות בגמ' אא"ת לדרי עלמא תיקון והא אין ב"ד כו' כמש"ל; ובעיקר קושיתו אדהרמב"ם היא באמת קושית התוס' בגיטין שם ד"ה אלא א"כ גדול כו' וכן בע"ז דף ל"ו ע"א ד"ה והתנן כו', ויש שם תירוץ בדבריהם דתקנת פרוזבול איכ"ל דלא פשט בכ"י, וכמ"ש בגמ' בגיטין שם לשמואל גופי' דלמא כי תקין הלל לדרי עלמא כגון ב"ד דידי' כו' (וע' בתומים הנ"ל דהכי נקטינן לפרש"י עש"ה) ועמ"ש במסגרת"א על סו"ד התוס' גיטין שם עש"ה. עוי"ל לדהרמב"ם שמחלק בין סייג וגדר גדול להוזקת עיקרי התורה בנוגע לטהרת וקדושת האומה וריחוקה מן העכו"ם כמו הי"ח דבר, ובין סייג דפרוסבול אף שהוא כדי שלא לעבור עמ"כ בתורה אבל הוא דבר שבממון בדברים שב"א לתנאו. ויותר נלע"ד לומר לחלק להרמב"ם בין סייגים שאסרו חכמים מן המותר בשביל סייג לתורה כי"ח דבר דבהא אין ב"ד אחר יכול לבטל ולהתיר אפי' גדול, ובין הך דפרוסבול אף שהוא סייג לתורה שלא יעברו העשירים אמ"כ בתורה השמר לך וגו' אבל במה נתקן זה הלא בהעברת דין תורה אחר בודאי בבטול שמטת כספים או שהוא מדרבנן ועיקרו מה"ת, בעוד שעלינו ליזהר במלוה קלה כבחמורה, ובאופן כזה אף דאמרינן ג"כ דאין ב"ד אחר יכול לבטל מ"מ אם היה גדול יותר היה אפשרות לבטל, וזה שהסמיך שמואל ואמר כהדדי: הא פרוסבלא עולבנא דדייני הוא אי איישר חילי אבטלינה", וזה יבואר ג"כ למעיין היטב בל' הרמב"ם שם. — ומש"ע הכ"מ שם מהך דאר"ת פרוס בולי ובוטי, אין משם ראיה מ"ש להוסיף בטעמים לתקנת הפרוסבול ג"כ משום בוטי עם שאין זה טעם העיקר, ויעו"ע בתו"ח לרש"ת שם, וע"ע בערוך ערך בט ומש"ש הכ"ב מוסיף עש"ה. — שו"ר להפנ"י בגיטין שם ע"ד הגמ' ובתוס' שם שהעיר בזה קצת, ולפמ"ש בענ"ד א"ש הכל ועש"ה ואכמ"ל].

והנה באופן הזה הלא מודה המל"מ שם מפורש בשם מהרדכ"ך דלא תקנו "גדרים וסייגות" משום שמא יעבור על ד"ת במלתא דלא שכיחא וכמ"ש בגמ' בכ"מ דמלתא דלא שכיחא לא גזרו רבנן אבל כשאין הענין משום גדר אלא שרצו לזכות את ישראל אזי על כל צד זכיה ותועלת תקנו ולפ"ז שוטה ותרש ה"ה כקטן דיהבינן למעותייהו באבק רבית כי היכי דלא ניכלו נכסי כיון דממנין להו אפוטרופוס לפקח על נכסיהם כמ"ש הנעה"ת כו' ומסיק זה בפלוגתא דרבוותא עש"ה.

אכן זו היא שקשה לי בדיני ממונות על המל"מ ומהרדכ"ך עד להפליא כי אישתמיטתייהו גמרא מפורשת במס' ב"מ דף מ"ו ע"ב ודף מ"ז ע"א מ"ש "ד"ת מעות קונות ומפני מה אמרו משיכה קונה גזירה שמא יאמר לו נשרפו חטיך בעליה ומלתא דשכיחא גזרו בי' רבנן מלתא דל"ש לא גזרו רבנן" ע"כ, והלכה פסוקה בטוש"ע חו"מ סי' קצ"ט סה"ב מפורש בטעמא הנ"ל ע"ש, [ומ"ש בזה לא גזרו ע"כ הוא ל"ד וה"ל לא תקנו רבנן תקנה זו בדיני ממונות לתועלת הקונים ואין זה ענין לגזירה משום גדר וסייג לתורה כמובן]; איברא דלפי"ז יל"ע ג"כ איך נפרש מ"ש להלכה בשו"ע חו"מ סי' רל"ה סע"ט בקטן דאכל קרקע שירש מאבותיו או שאר מורישיו כו' אין מוכרו ממכר עד שיהא בן כ' שנה כו', והוא דעת הרמב"ם ונשו"ע והרמ"ה דפליגי אהרשב"א שמחלק בין ירש מאבותיו לשאר מורישיו דאינו מצוי ולא שכיח ולא תקנו בזה יעויין בב"י בארוכות, וא"כ לכאורה ק"ל להרמב"ם וסייעתו דתקנת רבנן היא בכ"ג אף במלתא דלא שכיחא, ואיך מתקיימין שני הלכות אלו?, ואפ"ל דבעלמא ל"פ הרמב"ם וסייעתו אסברת הרשב"א דבמלתא דל"ש לא תקנו רבנן ורק ס"ל דשאר מורישיו לא נכנס תחת סוג מלתא דלא שכיחא או שהוא מיעוט המצוי. הלא שהמעיין בלשון הרמ"ה בש' הריב"ש שהביא הב"י שם מתבאר דפליג אהרשב"א אף אי הוי מלתא דל"ש כיון דחד טעמא הוא שנתקן גבי קטן במלתא דירושה משום דמקרבא דעתיה לגבי זוזי עש"ב, וי"ל עוד דהאי התם משום שמינו מפורש דביטלו הממכר גם בחרש ושוטה וב"ד מעמידי' אפוטרופוס לשוטים כדרך שממנים לקטנים כמבואר שם בסעיף י"ז וסע"כ, וא"כ היתה תחלת תקנת המו"מ לקטנים ולהו"ש אף דלא שכיחי וס"ה מה שנתקן לקטנים שלא לשם בירושה דה"ה והוא הטעם מה שלא לשם משאר מורישיהם אף דלא שכיח כולי האי דב"ד יש להם להוש ולגדור כל עניניהם הצריכים השגחה יתירה הואיל ואין לה דעת עצמם בשלימות ומלתא דמו"מ בענין שיהיה בדעה צלולה ושלמה, ואיך שנאמר בזה, הנה הקושיא גדולה על המל"מ ומהרדכ"ך מנ"ש גבי הך דקנין כסף דבמלתא דלא שכיחא לא תקינו רבנן? וע"ע בסמ"ע סי' רכ"ז סעיף י"ט שדעתו גם גבי אונאה לחלק בין מלתא דשכיחא למלתא דלא שכיחא אלא שהש"ז השיג עליו דמה שייכות

נחלק בזה כאומרה דאורייתא דווקא באסמכתא דרבנן במשיכה יש לחלק בזה עפ"ה, [והאמת אולא דברי המל"מ הוה ניחא לן כך דינא דבעה"ח דמעות מי שהשטה יתבינן ליה ג"כ באבק רבית כמעות היתומים קטנים, שלא מטעם דתקנה היא אף במלתא דל"ש, רק משום דבכ"ז נשתוו לכדדי דינא דהו"ע וקטן וב"ד אפוטרופסים ומגיס להו אפוטרופוס וכיון דהשוו לפרנס: היתומים והתירו לגבייהו אבק כי היכי דלא ניכלי נכסי בע"כ השוו גם לתקנת בהו"ע דאשו הו"ע לא כעי חיי וכדי איתנהו בעולם והלים על הב"ד להוג לפרנסם והיוסם, ודמיא ג"כ לענין מ"ש במוכר היתומים בקרקע שירשו גם מאחר מורישיהם ומו"מ בהו"ע ג"כ מעין הטעם הנ"ל וכמש"ל, והכי דייקא לישנא דבעה"ת במל"מ המוזכר למעלה. וכן ראיתי שהביא זה להלכה בהי' רעק"א לשו"ע יו"ד סי' ק"ס סעיף י"ח בקצרה בשם הגה"ת דה"ה נשתטה דינו כיתום דהרי מעמידים אפוטרופוס לפקח בנכסיו ושכ' כמ"ל דה"ה חרש עכ"ל ויותר לא הזכיר דבר ממה דאפיק זה המל"מ גם בפלוגתא דרבוותא ע"ש. וי"ל עוד דלכל הדעות מ"ש בגיטין דף ל"ז ע"א ובשו"ע חו"מ סימן ס"ו סעיף כ"ח דיתומים אינם צריכים פרוזבול דר"ג וב"ד אבותן של יתומים ומה"ט ה"ה מי שחייב לקופת צדקה של עניים אינו משמט, דזה ודאי ה"ה לשוטה וחרש דלא אתיק בזה מלד תקנה גרידא רק דבורת הדין נותן כן דהוו שטרותיהן כמסורין לב"ד וכגבויין ועומדין וכפרוזבול לכ"ע והבן] .

אולי יאתו לחלק בין שאר תקנות כגווני דתקנה דמעות יתומים לפלוות באבק רבית דרבנן וגם דלא נשתקע איסורא דרבית הנאהה בתקפה גרובה דפלמה, דלכן לא איכפת להו לסרתיב התקנה גם על מעות חו"ש דלא שכיחי, משא"כ בכך דמעות קונות דבר תורה והקנו חכמים לעקור לגמרי קנין דמעות בישראל לכן נתגר דהכיתו לו מקום לחול עכ"פ במקח דלא שכיח, אבל בכ"ז התפלא דלא הו"ל למבור על כ"ז בשתיקה!

ומש"ע המל"מ שם בשו"ד ז"ל „וע' בפסקים וכתבים סי' רס"ז שכ' דבתקנת ר"ת אין לחלק בין מלתא דשכיח ללא שכיח והיינו משום דבתקנה היתה משום ותם לריק וכל היכא דשייך האי טעמא תקנו ואפי' בדבר דלא שכיח וכמ"ש מהרדכ"ן עכ"ל, וג"ז הנה הובא להלכה בשו"ע אהע"ז ס"ס קי"ח בשם פסקי מהרא"י והביאו בח"מ שם בטעמו „כי בתקנה אמריק לא פלוג אפי' בהוראה דלא שכיח כיון דתקינו רבנן בהד אונס ה"ה בכולהו אי שייך בהו הד טעמא", אולם לתרץ זה בלא תקפי מה"ש בקנין מעות במקח דלא שכיח דלא הקנו בו רבנן כמש"ל, נלע"ד בשנדקדק בדברי הספר בהטעמים המהרא"י הואיל דגם מיתה בבנה הראשונה ערירית הוא אונס ותאורע ערוה ועי"ז עצמו הועילו חכמים בתקנתן, א"כ לא הפלו שוב בין אונס לאונס רחוק יותר דגם אונס מיתה חד הוא וכיון דתקיס רבנן „בהד אונס ה"ה בכולהו" ויעויה"ט, ואי"כ אין מזה ראיה לנידון שאר תקנת חכמים אי הקנו במלתא דלא שכיח, שרלס המל"מ להסתייע מזה להרדכ"ן ודוק. ועי"ש באהע"ז ס"ס קי"ח בפ"ת סק"ד עמ"ש דבתקנה אמרי' ל"פ מה שציין לע' בת' הספרדיות שאיך סה, (וגם הס' שער הוראת התקנות אינגו פה ולא ראיתיו). —

עוד אחת ראיתי להעיר כי לולא דקדוקו של המל"מ מדברי מהרדכ"ן אשר מנעו לחלק לפי"ד בין מה שתקנו משום ספק הפשט דזה לא השבו כולי האי במלתא דלא שכיח ולא תקנו שם כמו בגווני דהרשב"א דהיפה לדבריו התקנה בשביל דלמא ושמא מקרבי דעתיה דיתום במלתא דירושה לגבי אזי ובין מה שתקנו מטעם ברור דתקנו בכל ענין דשייך הטעם עפ"ב, הנה נראה החילוק הזה נכון בסביעות ומסכים לכל החילוקי דינים שמצינו באותו ענין, דהיינו טעמא מ"ש בקנין כסף שגזרו „שמא" יאמרו לו נשרפו חטיך בעליה ובמלתא דלא שכיח ל"ג רבנן, וכן לגבי פרוזבול שתיקן הלל משום השש שמא יעבור עמש"כ בתורה השמר וגו' או גם בשביל תקנת העניים שמא לא ילוו להם מחמת שמא לא יחזיר לו הלוה בשביעית ע"כ לא תיקן רק בית קרקע ללוה, וכיגון דא אמרו דבמלתא דל"ש ל"ג רבנן, משא"כ בכך דינא דבעה"ת דמעות יתומים או נשתטה לפלוות באבק רבית דהתירו משום פרנסה והיותא דידהו דלא ניכול לכולהו נכסי, וכן בכך דתקנת ר"ת שהתקין משום ותם לריק ועג"כ דהאב בלי לתא דספיקא וגזירה, שפיר התקינו זה כל היכא דשייך הטעם אף במלתא דל"ש הואיל והטעם הוא ברי ולא שמא; ואשר חלקו הרמב"ם וסייעתו אהרשב"א ביתום קטן בנכסי שאר מורישים, היינו דס"ל דלא אמרו דלמא מקרב דעתי' לגבי זוזי אלא דודאי הוא, וכמ"ש בל' הרמב"ם והשו"ע „מפני שדעתו נוטה אחרי המעות ועדיין לא נתיישבה דעתו בדרכי העולם" ובלא תקנה גם אליבא דדינא אין מקחו ומתנו בכה"ג קיים בלתי דעה צלולה ומיושבת ויעויין בכ"ז היטב, והכמ"ל יותר.

בילסק. יצחק בהר"ד מייזיל

לאחי יקירי ומר חביבי הרב וכו' שפ"ר נ"י בונה בית הכנסת לישראל, שלום!

מלב ונפש אסודך על כי הרויתני נחת בהמציאך לידי הספר היקר אחד מכתותינו הראשונים רבינו משולם זצוקלה"ה אשר הוציא לאור הרב הגדול וכו' מוהר"ו לובעצקי נ"י העומד על משמרת הקודש להורות דבר ה' זו הלכה לבני רו"פ בעיר הבירה פאריז, אורו עיני גם לאור יקרת אשר הפיץ על פני התיבור הקדוש, בבאורו הנחמד כי האיר והסיר לפראות שיטת רבינו הקדוש, אשר כבר על שלחן מלכים וגדולי הראשונים נסתו לאורו והזכירו את דבריו הקדושים, ונדרך כלשונו זה זכה גם הוא לעצמו להביא מן החדש, לבאר או לבתור בדברי רבינו שיטת האחרונים גדולי הפוסקים, אשר לא ידעו ולא ראו את החיבור הקדוש הנ"ל. והנה בעברי על דלתות הספר היקר שבלתה לי מלאתי להעיר עליו כאיזה פעמים, כן בפנים הספר וכן בבאור הרי"ל כי אשר לא אחבן למותר לבניה לפני התורנים קוראי הכנסת: בפ"ק הי' י"ג בפנים בדברי הרי"ף צריך להגיה ולא אוקמי אדאורייתא וכן לכלן צריך להגיה ביורפין • בס' ה' בבאור אות יו"ד בד"ה, ובאורה אין נ"מ לדינא כמ"ש הש"ך ... אמנם ... עי' באורי הגר"א בח"מ סי' רס"ח ס"ק י"א מ"ש בזה ומביים ג"כ ואין כ"מ בין הפירושים אלא לענין זה (היינו דאם נפרש מה דאמר שם בב"ק מ"ש כ' דליתא לאמבון בחלירו אין להוכיח מן הסוגיא דבעומד בלד בדבו אין צריך לומר תזכה לי שדי, משא"כ אם נפרש דליתא בחלרו שבעל החלר איט בכאן. יש להוכיח מדלא מוקים דאיתא בחלרו ולא אמר תוכי לי), ונראה דלפי מה שכתב הש"ך בסי' ר"נ ס"ק ג' ופ"ש כיבועות יפקע שבכיה כן מבה תוספות רי"ד דהעיקר דכל שלא זכה בשעה שבא ההפן בחלרו צריך לומר תקנה לי חלרי. א"כ לכ"ע אין מכאן ראיה לג"ד כלל אלא דבבר קבו גם בדברי הש"ך הנ"ל, ונ"ל להביא ראיה לשיטת הרא"ש והסובר שהביא הרמ"א דבעומד בלד שדהו אין צריך לומר תזכה לי שדי, מדברי הירושלמי פ"ק דמליעא ה"ד מרבי בר בר מני סליק אריבוי' לדיקלא אשכח גוזלין ונבהון אזל שאל לרב לא א"ל כלום אזל חזר, א"ר בא בר בר מנא קשיא לן כויתא הזר ותייהר ממליאהו, פי' הפני מפה שר' בא א"ל דמשום דלרב היה קשה הדין דלכן לא השיב לו כלום לזה ר' בר בר מני החזיר המציאה מה שלא היה לו להחזיר, ולענ"ד אין זה מדרך הסוגיא והפי' הפשוט דלא הוא גם אמורא המוזכר בגמ' בבלית בשם ר' אלעאי ור' בר בר מני שאל לר' לא אם זכה האדים בהמליאה או בעל הדקל וזכה בה שהוא בר בר מני, „כלום אזל הזר" פי' האם הלך ר' בר בר מני הביב הדקל דאז כיון בהיה עומד בלד שדהו היה הוא זוכה קודם שזכה האדים ועי"ז אמר ר' בא בר מני קשיא לן כויתא חזר (פי' הדבר קשה בעיני שר' בר בר יוסים הולך הביב הדקל כמבואר בפסחים ד' קי"א שהוא הכנה „ותייתר ממליאתו" פי' דלכן ראוי לסלק את עלמו מן המליאה ועכ"פ דאם היה עומד ר' בר בר אגל הדקל היה הוא זוכה המליאה אף שלא אמר תזכה לי חלרי כסברת הרא"ש והרשב"א ז"ל:

בהגוזל בתרא בסי' א' אות ב' בבאור הביא דברי התוס' דמסיק דעיקר ראית הסוברים דאין הלוקח מן הגזלן צריך לשלם דמים להגזלן הוא מהא דמסיק שם הסו"ת יותר כרבותי לוקח ולפ"ז תמה על רבינו שדחה ראיה זו. וי"ל דעיקר הטעם של הסוברים דצריך לשלם דמים הוא מטעם „מוין שעבודו של חבירו שהזיקו במה שקנה מן הגזלן וביורש אין לומר כן שהרי מאילא נעשה הבנוי.

אחיך הנאמן המכבדך ומוקירך כרום ערכך

אריה ליב ראשקעס

דברי תורה ודברי קבלה.

איפא בראש השנה (דף ז') ת"ר באחד בניסן ר"ה לחדשים וכו' לחדשים מנלן דכתיב החדש הזה לכם ראש חדשים וכתיב שמור את חדש האביב איזהו חדש שיש בו אביב זה ניסן ואימא אייר בעינן אביב וליכא ואימא אדר בעינן רוב אביב וליכא מידי רוב אביב כתיב אלא א"ר חסדא מהכא: באספכם את תבואת הארץ, איזהו חדש שיש בו אסיפה זה תשרי וקא קרי ליה שביעי ואימא חשון בעינן רוב אסיף וליכא, מידי רוב אסיף כתיב, אלא אמר רבינא דבר זה מתורה משה לא למדנו, מדברי קבלה למדנו: ביום עשרים וארבעה לעשתי עשר חדש הוא חדש שבט וכו':

מזה מבורר שאין לנו ראיה מוכחת מן התורה, קביעות המועדים בהם בחדשים הידועים לנו בשמות ניסן ותשרי. והנה מדי עברנו על הסוגיא הזאת נתעוררנו על דברי רבינא שאמר בהחלט מדברי תורה לא למדנו, והנה מקרא מלא יש: וחג האסיף תקופת השנה, אשר ממנו הוציאו רבי יהודה ורבי יוסי את דרשתם (בסנהדרין י"ג) המסכמת אל פשט הכתוב, שחג האסיף צריך להיות בתקופה חדשה, כלומר תקופת תשרי, ומתוך שבין התקופה לתקופה צריך להיות לעולם נ"ג ימים וי"ב שעות וכו' על כן נפילת תקופה החדשה בחדש אלול הוא דבר שאינו במציאות כלל וכלל. ואם כן הרי נמצא מפורש בתורה שחדש השביעי זמן חג האסיף הוא תשרי. אין הפנאי להאריך פה בהמקום הזה, אך כל המעיין בהסוגיא שבסנהדרין (דף י"ג) ימצא שלפ"ז נמצא לנו כתוב מפורש שחג האסיף הוא בתשרי דוקא. וא"כ איך יאמר רבינא דבר זה מתורת משה לא למדנו? והדבר צריך עגר ובר נגר דיפתרינה.

שפ"ר

הערה ושאלה.

האיש אשר טעם מעט דבש מהלך חכמת הטבע ויתבונן בעין פקוחה על מצות תורת ישראל הכתובות והמקובלות, ימצא כי גם המצות אשר קראו להם הקדמונים בשם חוקים או גזרות שאין לבקש ולמצא להם טעם בשכל, יסודתם בחכמה רבה, ותכליתם—תקון המדות ושמירת בריאות הגוף והנפש, וידוע כי דרכי התורה דרכי נעם והיים הם למוצאיהם. אחת מן המצות האלה אשר לפי ההשקפה הראשונה הן נכנסות בגדר החוקים או הגזירות ובאמת אינה אלא מצוה שכלית; ה״א מצות שחיטת בעלי חיים, כמו שהעיר עליה הרמב״ם ז״ל, שאחרי אשר הביא מאמרם ז״ל וכי מה איכפת לו להקב״ה בין מי שהוא שוחט מן הצואר למי שהוא שוחט מן העורף? הוי אומר „לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות שנאמר אמרת ה׳ צרופה וכו׳, „ואשר צריך שיאמינהו כל מי שדעתו שלמה בזה הענין, הוא מה שאספרהו, וזה שכלל המצוה יש לה סבה בהכרח, ומפני תועלת אחת צוה בה אבל חלקיה הם אשר נאמר בהם שהם למצוה לבד, והמשל בו שהריגת בעלי חיים לצורך המזון הטוב מבוארת התועלת, כמו שאנחנו עתידים לבאר, אמנם היותו בשחיטה לא בנחירה, ובפסיקת הוושט והגרגרת במקום מיוחד, אלו וכיוצא בהן לצרף בהם את הבריות, וכן יתבאר לך ממשלם שוחט מן הצואר לשוחט מן הערף, ווכרתי לך זה המשל מפני שבא בדבריהם ז״ל שוחט מן הצואר לשוחט מן הערף, אבל אמתת הדבר הוא כי כאשר הביא ההכרח לאכילת בעלי חיים כיון למיתה הקלה עם קלות המעשה, שא״א הכאת הצואר אלא בסיף וכיוצא בו, והשחיטה אפשר בכל דבר ולברור מיתה קלה התנו חדוד הסכין״, עכ״ל (מורה נבוכים ח״ג פרק כ״ו) וגם גדולי חכמי הטבע בימינו ובכלל גדולי חכמי הפהיזאלאגיע כולם הסכימו כי אופן השחיטה הנהוג בישראל הוא האופן היותר טוב והיותר קל בגרם הצער לבעלי החיים הנשחטים מכל אופני הריגתם והכשרם לאכילה,

אמנם כאשר נתבונן אל פרטי הלכות שחיטה מנקודת המבט של חכמת הרפואה בכלל ושל חכמת הנתוח (אנאטאמיע) בפרט, מצאנו מקום עיון גדול וצריך תלמוד לפי דעתנו. —

לפי ההלכות המקובלות, הכשר השחיטה לכתחלה בחתוך שני הסימנים או רובם וחז״ל עשו הבדל בין בהמה לעוף, ואמרו השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה ורובו של אחד כמוהו. (הולין דף כ״ז ע״א) והנה האברים הנשחטים ידועים שהם הקנה והושט, ולמדים אנחנו מזה כי בחתוך האברים האלה ובמדה המשוערת די להמית את בעלי החיים מיתה קלה ומהירה עד שתצא נפשם מיד, אולם הכמת הרפואה תלמדנו והנסיונות שבכל יום ויום יורונו לדעת, כי ההתיכה ברוב הקנה והושט לבד אינה מספקת למיתת בעח״י מיתה גמורה שתצא נפשם עד מהרה, לפי למודי הכמת הפהיזאלאגיא אין האברים האלה אברים שהחיות תלויה בהם כי אם אברים משמשים ומשרתים לקיום החיות, הקנה עשוי להביא את האויר הבא אל בעח״ת דרך הפה והחוטם או הריאה לעשות שם מעשהו, וכן להוציא את הקול, ותכלית הושט להוליך את המזון והמשקה אל האצטומכא, ולזאת יוכלו בעלי חיים לחיות איזה זמן אם גם יארע חולי לשני האברים האלה ויתקלקלו ויחדלו מעשות פעולתיהם, על ידי תרופות ואמצעים שונים, אשר תורנו חכמת הרפואה; כשיחלה הושט חילי שלא יתנהו להבא את המאכלים אל האצטומכא יוכל החולה לחיות ימים אחדים עד אשר ימות ברעב, וכמו כן יכולים אנחנו להחיותו בהביא מזון אל קרבו דרך פי הטב״ת על ידי החיקן (קליזמען), ולא עוד אלא שאם בלע הושט גשם זר וישב לו בתוכו עד אשר נכתם הללו נוכל לעשות חתך בושט ולהוציא הגשם הזר ההוא „ ויתפרו ההתך וישוב ההולה לאיתנו. מעשה הרתך נודע בחכמת הרפואה בשם „יעזאפאגאטאמיא״. — וכן הדבר עם הקנה כשתקיה לו מחלה ממין אסכרה המעכבת את פעולתו כמחלת הדיפטעריט והקרופ, עושין חתך בקנה ונותנים בו צנור קטן לשאיפת האויר והצנור נתון שם כמה ימים עד אשר יתרפא הקנה, וזהו שנקרא בחכמת הרפואה „טראכעאטאמיא״. — וכשהצעתי הדבר לפני אבי מורי שיהיה, הראה לי שגם חכמי התלמוד ידעו ששחיטת שני האברים האלה אין בה כדי לגמור את המיתה מיד כמו שאמרו: והאמר רב יהודה אמר שמואל שחט בו שנים או רוב שנים וברח מעידין עליו ואי סלקא דעתך חי הוא אמאי מעידין עליו, אמרי חי הוא וסופו למות, אלא מעתה יהא גולה על ידו, אלמה תניא שחט בו שנים או רוב שנים הרי זה אינו גולה, הא איתמר עלה, א״ר הושעיא חיישינן שמא הרוח בלבלתו אי נמי הוא קירב את מיתתו״ (גיטין ע׳ ע״ב). על פי הדברים האלה, הנני שואל שאלה קטנה וגדולה היא בעינינו, מה ראתה הקבלה להסתפק בשחיטת שני האברים או גם בשחיטת רובן בבהמה ובשחיטת אחד מהן, וכמו כן רובו בעוף, אחרי שעיקר טעם מצות השחיטה כהלכתה היא לפי דעת הרמב״ם הברורה והישרה אינה אלא לכוון מיתה קלה עם קלות המעשה ומשום צער בעלי חיים? זאת ועוד אחרת, לפי הנראה כדבר שאין בו

ספק כלל, שעיקר מיתת בעלי חיים היא תלויה ביציאת הדם שהחיות תלויה בו, וכן מצות הקרבנות יוכיחו במפורש בתורה ושחט את בן הבקר לפני ה' והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם וזרקו על המזבח סביב (ויקרא א' ה') ועוד כמה פעמים, וביותר באור ,כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשותיכם (שם י"ז י"א), ולפי זה בא המנהג בלשון הקדש לכנות גם הריגה בשם שפיכת דמים כנודע, והדבר ידוע שבשחיטת שני האברים הקנה והושט לבד לא יצא הדם שהנפש תלויה בו, וזה שאנו רואים בשחיטת הבהמות שהדם מקלח בקלוח גד"ל אין זה דם היוצא משני אברים הנ"ל כי אם מן העורקים (ארטעריען) והגידים (וועגען) הסמוכים ודבוקים בהם ונחתכים גם כן אתם בבת אחת, וכשבאה ההלכה להסתפק בחתיכת האברים לבד מבלי נגיעה בהגידים והעורקים, כנראה שלא חששה ליציאת הדם ? — ולפתור את השאלה הזאת שלא לשלול מחכמי הקבלה ידיעת תכלית השחיטה וסימניה, הנני לשער השערה קרובה בעיני, שמה שקבעו חז"ל את מקום השחיטה ושעורה בשחיטת הקנה והושט או רובן בבהמה ושחיטת אחד מהם או רובו בעוף, לא בדיוק אמרו זה, ולא למעט ולהוציא מכללה את חתיכת הגידים והעורקים, ולא זכרו את האברים האלה, כי דרך כלל לפי שידוע שבחתיכת האברים האלה נחתכים גם הגידים והעורקים עמהם ממילא, ולדעתנו רמוז לזה במה שקראו את האברים הנ"ל בשם סימנים (כידוע שהשם סימן ענינו רמז ואות זכרון לדבר אחד, וכמו שאמרו אין התורה נקנית אלא בסימנים (עירובין נ"ד ע"ב), פרשה זו עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ומלמטה (שבת קט"ו ע"ב); לאמר שהאברים האלה הם סימנים מובהקים למקום השחיטה הכשרה, ומפני שאמרו הכל שוחטין ושחיטתן כשרה, ולא כל אדם יודע ומכיר את גידי הדם והוורידין, קבעו אותם לסימנים, לפי שהם נראים נכרים ומורגלים ביותר מן הגידים והעורקים, וכשנבוא לדייק בלשון המשנה שהוא מקור ההלכה נמצא כעין ראיה להשערתנו, שזה הלשון המשנה השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה ורובו של אחד כמוהו, רבי יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין, והנה בגמרא דקדקו ושאלו השוחט דיעבד אין לכתחלה לא, ב' בבהמה לכתחלה לא עד כמה לישחוט וליזיל, איבעית אימא אאחד בעוף, ואיבעית אימא ארובו של אחד כמוהו (חולין כ"ז א') ובמה שאמר רבי יהודה עד שישחוט את הוורידין, אמר רב חסדא, לא אמר ר' יהודה אלא בעוף הואיל וצולהו כולהו כאחד, אבל בבהמה כיון דמנתחח אבר אבר לא צריך, למימרא דטעמא דר' יהודה משום דם הוא, והתנן רבי יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין, אימא עד שינקב את הוורידין, ומאי עד שישחוט עד שינקיב בשעת שחיטה וכו' (שם כ"ח ע"ב). הרואה בעין פקוחה יראה שכן תשובת השאלה הראשונה וכן פירוש דברי ר' יהודה להלום את המשנה חן לפי ההלכה למעשה כמו שהיתה נהוגה בימיהם אבל לא לפי פשוטן של המאמרים ופשוטו כמשמעו לפי דעתנו הוא שסתם המשנה אומרת שבדיעבד די בשחיטת הסימנים לבד, ורבי יהודה מתנה את שחיטת הוורידין כתנאי מוכרח לשלימות השחיטה היינו להמית את בעלי החיים מיתה קלה במהירות האפשרית, וכמו כן להוציא את הדם להכשיר את השחיטה לתחלת יציאת הנשמה.

והנה בברייתא אמר ר' יהודה בעוף עד שישחוט את הוושט ואת הורידים (שם כ"ח ע"א) ולהשוות דבריו בברייתא עם הדברים הנאמרים בשמו במשנה יתכן לאמר שבאמת כל עיקר דברי רבי יהודה לא נאמרו כי אם בעוף ומשום דם אבל לא משום איסור אכילת דם הנשאר בוורידין כי אם מפני שביציאת הדם תלויה יציאת הנשמה, וחילוק גדול יש בין שחיטת בהמה לבין שחיטת עוף, מקום השחיטה בבהמה הוא רחב מאד, ובחתוך הסימנים נחתכים הוורידים עמהם ממילא, ועל כן לא ראה רבי יהודה לדקדק ולהתנות שחיטת הוורידין, מה שאינו כן בעוף שמקום השחיטה הוא קטן מאד ובהעברת הסכין על סימן אחד או על רובו אפשר שלא יגע בוורידין כלל ולא יצא הדם ולא ימות העוף מיד, אבל ישאר בחיים, לפיכך דקדק להייב בשחיטת הוורידין.

וכשנבוא למוצא דבר מודים אנחנו שבשחיטת הבהמה אין מקום חשש להכשירה מצד ההערה אשר הערנו שאין די בשחיטת הסימנים לבדם לגרום מיתה קלה ומהירה, כי להיות מקום השחיטה רחב והסכין גדול נחתכים הוורידים עם הסימנים בבת אחת וממילא; אבל בשחיטת העוף ראינו מקום חשש להערתנו, ואמרנו לפנות אל גדולי ההוראה בישראל בשאלה כזאת: מעשים בכל יום ויום בשחיטת העופות, שהעופות הנשחטים עודם חיים קצת ולפעמים גם כמה שעות, והשוחטים כשרואים ונוכחים שהעוף הנשחט עודנו חי, מניחים רגליהם על ראשו ודוחקים אותו בכח או חובטים את ראשו בקרקע או בכותל עד שתצא נפשו, ועושים כמפורש בטור יו"ד סי' כ"ג ,שחט רוב אחד בעוף או רוב שנים בבהמה ושהה למות, מוטב שיכנה על ראשה ממה שיחזור וישחוט, ובב"י שם מביא מס' התרומה דלדעת רש"י אם שוהה למות יכנה על ראשה, ומובא כ"ז לפסק הלכה בשו"ע סעיף ה' בהגה"ה שם ועי' בסי' ס"ז סעיף ג' בהגה"ה ובט"ז שם. — וכאן אני שואל איזה דרך ישכון אור להקים את

ההלכה עם יסודות הכמת הרפואה כמבואר? — שהרי כל זמן שאנו רואים שבעל הי׳ השחוט הי׳ ברור הוא באין כל ספק שלא נחתכו כי אם הסימנים, אבל לא הגידים והעורקים שבהם תלוי עיקר החיות, ושחיטה כזו איננה גומרת את המיתה ואיננה מכוונת לתכליתה להמית את הבעל הי׳ במיתה קלה והטופה ולמעט את צער בעלי חיים כפי האפשר, והעצה אשר יעצו הפוסקים להכות את העוף הנשחט ועודנו מפרכס בקופיץ או במקל על ראשו היא עצה תמוהה בעינינו, נשגבה לא אוכל להבינה, שהי׳ אחרי שהשחיטה לא הביאה לידי מיתה גמורה, איננה אלא חבורה מסוכנת שבעל ההי׳ יכול למות בה אחר זמן כשהמקים ישאר פרוע, וכמו שאמרו חז״ל בשחט בו שנים או רוב שנים שאינו גולה חיישינן שמא הרוח בלבלתו, אי נמי הוא קירב את מיתתו (גיטין ע׳ ע״ב), וענין בלבול הרוח כפי הנראה הוא הכנסת הרוח בחלל הסימנים הפרועים שגורם לידי דלקת, וכן מה שאמרו, אי נמי הוא קירב את מיתתו היא כמו שפירש״י ע״י שפרכס, והפרכוס גם הוא שהחולה מתנידד ומתחבט הנה והנה בשארית כחו גורם לעיקור הסימנים או הורידין, והדברים האלה הם הם שהילידו מהל״ה אי כבה שהמיתה תלויה בהן; ולכן השוחט שני סימנים או רובן אינו גולה, וכל זה מפני שלא היה רק הגורם הראשון למיתה והיא נגמרת ע״י סבה אחרת (אונדירעקט) אבל לא המית ביחוד ובעצמו (דירעקט). ומעתה אנכי שואל אם כשבלבלתו הרוח או הוא עצמו קירב מיתתו ע״י פרכוס, ויד אחרת זולת הרוצח ששחט בו את הסימנים היתה בו, אין אנו מחזיקים את השחיטה למעשה של מיתה גמורה ואינו גולה על ידה על אחת כמה וכמה לא נוכל להחזיק את שחיטת העוף כשהוא נשאר קצת זמן בחיים שחיטה כשרה כהלכה ולהכשיר את העוף לאכילה במיתה שהיא תלויה בהבאה על ראשו בקופיץ במקל, והמיתה ההיא בלא שום ספק אינה מיתת שחיטה כי אם מיתת מכה וחבטה, וגורם צער גדול לבעלי חיים. — ומה השתוממתי לראות בעיני כששלחו מביתי לשחוט תרנגול, והמשרתת הביאה אותו שחוט והתרנגול היה הי׳ מהלך מקפץ וחוטף גרעינין מן הקרקע ובולע. — אנכי לפי מיעוט ידיעתי בפוסקים וממוצא ידיעתי בחכמת הרפואה אמרתי ששחיטת התרנגול אינה שחיטה כשרה, וגם כשתצא נפשו לאחר זמן וימות מעצמו לא מן השחיטה לבדה, וביחוד הוא מת מחולי ממית שיתהווה בו בגרם השחיטה, וכששלחתי לשאול את פי מו״ץ הכשירו, אך לבי נקפני, ולא רציתי לאכול ממנו ונתתיו במתנה אל השוחט ואכלו אחרי אשר חבטו בקרקע או הכהו על ראשו ומת. — ואמת אציע בשאלתי לפני גדולי מורי ההוראה ואבקש את כ״ת ללמדני דעת לכוון את הדין הפרטי הזה מהלכות שחיטה עם הלכות שחיטה בכללה שכולה חכמה רבה וחמלה גדולה ויתרה, ולישר ולהשוות המדה בדבר ההלכה, ברוצח בשגגה שאינו גולה וכמו כן לצאת גם ידי חובת יסודות חכמת הרפואה אשר בשמה נדגול ועל פיה אנו חיים.

דר׳ בנימין בן הרב רש״י פין.

פליאה בדברי התוס׳

זבחים צ״ז ע״ב תוס׳ ד״ה ואחד עצם — וא״ת שאני הכא דאפשר לקיים שניהם דמנח גומרתא עלויה ושקיל ליה מוח. וי״ל דלא אפשר בגומרתא משום פס״דא דקדשים — דאי אפשר שלא ישרף הגומרתא מעט מן המוח שבפנים — ותימה גדולה אצלי דאמרינן בחולין דף י״א ע״א: ממאי דילמא דמנח גומרתא עליה וקלי ליה ובדיק ליה, ולדברי התוס׳ כיון דאי אפשר שלא ישרף מן המוח שבפנים ע״י גומרתא כ״ש שהקרום שעל גב המוח ישרף, וא״כ איך אפשר לבדוק את הקרום ע״י גומרתא, דילמא במקום שנשרף נקב הוי אם לא דאזלינן בתר רובא.

חיים יעקב קרעמער

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל

או

נֵצַח יִשְׂרָאֵל

א"ר יצחק דור הולך ודור בא (קהלת א ד) אומה נכנסת אומה יוצאת, והארץ לעולם עומדת, אלו ישראל שהן עומדין לעולם, ואין ארץ אלא ישראל שנאמר (מלאכי ג יב) כי תהיו אתם ארץ חפץ, וכן הוא אומר (שופטים יח) עד יום גלות הארץ, וכי הארץ גולה? אלא אלו ישראל שגלו: (מדרש שוח"ט מזמור ל"ו).

1.

מִיּוֹם כִּי־הֵם בֹּהוּ נָח הֶחָלֶד,
הֹּרוֹת יִסָּעוּ, יָשׁוּבוּ אֶל תֹּהוּ,
דּוֹר הֹלֵךְ דּוֹר בָּא עַל אֶרֶץ יֻוָּלֵד,
זֶה נֹבֵל זֶה צָץ, גַּם יִבֹּל כָּמֹהוּ,
חָלְפוּ הַדֹּרֹת, לַעֲמֹד לֹא יוּכָלוּ,
מִתְּקוּמָה אֶל כִּלָּיוֹן יִתְגַּלְגָּלוּ. —

2.

אוּלָם הָאָרֶץ בְּמִשְׁטָר וָעֵרֶךְ
מוֹסְדֶיהָ יִכּוֹנוּ, הִיא לֹא נֶהֱרֶסֶת,
וּלְמַהֲלַךְ דֹּרוֹת הִיא נָתִיב וָדֶרֶךְ,
וּבְלֶכְתָּם יִרְמְסוּהָ, הִיא לֹא נִרְמֶסֶת,
הֵם יִכְלוּ יֹאבֵדוּ, הִיא לֹא אֹבֶדֶת,
הִיא תָּקוּם נֶצַח, וּלְעוֹלָם עֹמֶדֶת. —

3.

כַּדֹּרֹת אֻמּוֹת עוֹלָם עָבְרוּ תַּמּוּ,
עַמִּים קָמוּ בָאוּ עַמִּים הָלָכוּ,
כַּחֲלֹם נָדָדוּ, בַּחֹשֶׁךְ נָדַמּוּ,
מִתְּחִיָּה לִתְהוֹם הַנְּשִׁיָּה הָשְׁלָכוּ,
כִּתְמוּרַת הַדֹּרֹת מָעֳמָד אֵין לָמוֹ,
בַּחֲלִיפוֹת הָעִתִּים חָלְפוּ אֵינָמוֹ. —

4.

זִכְרוּ קְרוֹת עוֹלָם! וּשְׁנוֹת דֹּר בִּינוּ!
גּוֹיִם עָרִיצִים אֲרָצוֹת רָעָצוּ,
וּלְעַמִּים רַבִּים מַטְבֵּחַ הֵכִינוּ,
פֶּתַע בָּא קִצָּם, וִימֵיהֶם חֻצָּצוּ,
וּלְמַשְּׁאוֹת הַפִּילוּם אֵיד וָנֵכֶר,
וּכְלֹא הָיוּ הָיוּ, אֵין לָמוֹ זֵכֶר.

5.

אֲבָל יִשְׂרָאֵל עֹז נִצְחוֹ כָּאָרֶץ,
כִּימֵי שָׁמַיִם עַל אֶרֶץ יָמֵיהוּ,
מִגּוֹי לֹא יִכְלֶה, לֹא כִלָּהוּ קָרֶץ,
אִם שִׁנָּה פָּנָיו לֹא יֶחְדַּל רוּחֵהוּ,
כִּי אֵל בָּחֳרֵהוּ אוֹת שָׂם בּוֹ עַל מֵצַח,
וִיהִי וִיחִי עִתּוֹ עַד, קִימוֹ נֶצַח!! —

6.

אֵל אֶחָד גַּם דָּתוֹ, קִרְבּוֹ הָרוּחַ,
בָּם הוּא חָנוּט חַי עַד, נִצְחוֹ בָּאֵלֶּה
בִּימֵי חָשְׁכוּ הֵם עָלָיו אוֹר זָרוּחַ,
וּלְנֵס עַמִּים יַעֲמֹד וּלְמוֹפֵת פֶּלֶא;
עַם כֹּהֲנִים הוּא, וּבְתוֹרַת אֵל יוֹרֵה דֵּעַ,
וּבְאֵשׁ דָּתוֹ אוֹר עַל גּוֹיִם זוֹרֵעַ. —

7.

וּלְאוֹרוֹ זֶה יֵלְכוּ תֹּעִים בָּאֹפֶל ,
וּבְלֶכְתָּם סְלוּהוּ כַּעֲרֵמַת גֹּרֶן ,
אַךְ הוּא לֹא מוּבָס, עוֹד יִתְעַל מִשָּׁפֶל,
מִכָּל אַבְדָן נִמְלָט, גַּם יָרִים קָרֶן ;
וּשְׁבֻעַת אֵל בָּאֲרָצוֹת לֹא חָדֵלָה ,
לִשְׁמֹר יִשְׂרָאֵל מִכָּל כָּלָה סֶלָה !

8.

כֵּן נִפְלָא יִשְׂרָאֵל, גּוֹרָלוֹ פֶּלְאִי,
אֶבֶן מַרְגֵּמָה הוּא תּוֹךְ כַּף הַקֶּלַע ,
הוּא הָרִיפוֹת בֵּין מַכְתֶּשֶׁת וָעֱלִי ,
מֻכֶּה וּמְנֻפָּץ בֵּין פַּטִּישׁ וָסֶלַע ,
זֶבַח עוֹלָמִים הוּא עַל כָּל מַטְבֵּחַ ,
וְעֹלַת תָּמִיד – שֶׂה עַל כָּל מִזְבֵּחַ –

9.

בָּעַמִּים שָׂם קִלְעוֹ, יַשְׂכִּיל גַּב יַעַל ,
כִּי לֹא יֹאבַד נִצְחוֹ יִתְמְהוּ תָּמֹהַּ ,
כָּל מֹרְטוֹ, יוֹדוּ, בָּאֵל יִמְעַל מָעַל ,
כִּי עַם עוֹלָם הוּא, לוֹ כֹּחַ אֱלֹהַּ –
יַבְלִיג עַל כָּל שֹׁד, כָּל אֵשׁ לֹא תֹאכְלֶנּוּ ,
כַּסְּנֶה בֹּעֵר בָּעֵר, אֻכָּל אֵינֶנּוּ – ...

10.

שָׁוְא עַמִּים! עַל יִשְׂרָאֵל תַּרְבּוּ שָׁבֶר ,
נֵצַח־יָהּ עִמּוֹ בַּצָּרָה וָדֶהִי ,
נֵצַח יָהּ נִצְחוֹ , דָּמוֹ – עַל כָּל עֵבֶר ,
וּבְדָמָיו מִתְבּוֹסֵס לָנֶצַח יֶחִי ,
לֹא בְּשַׂר יִשְׂרָאֵל יָמוּת לַשָּׁחַת ,
רוּחַ־יָהּ כֻּלּוֹ , תַּוָּתוֹ נִצַּחַת .

11.

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל! אִם שׂוֹנְאַיִךְ עַתָּה ,
מִשְׁפַּט אָדָם מֵאֵל מִמֵּךְ יַעֲשֹׁקוּ ,
הָרְסוּ מַעֲמָדֵךְ , הִשְׁלִיכוּךְ מַטָּה ,
וּבְקוֹל רֶצַח אָיֹם יֶהֱמוּ יָשֹׁקוּ :
נִטְחַן יִשְׂרָאֵל כָּאָבָק וָאֵפֶר ,
יַחַת מֵעָם , וּשְׁמוֹ נִמְחֶה מִסֵּפֶר ! "

12.

אַל יִשְׂרָאֵל! תֹּאמַר „עֶזְרִי מֵאָיִן ?
נוֹאַשְׁתִּי מִנִּצְחִי , קִצִּי הִגִּיעַ ! ! "
אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שָׂא תָּמִיד עַיִן !
שָׁם מֵאַדְמַת צִיּוֹן יֶשְׁעֵךְ יוֹפִיעַ ,
הִיא – אֶל אוֹר יוֹם תַּהֲפֹךְ לָךְ חֶשְׁכַת לַיְלָה ,
וּתְקוּמַת עוֹלָמִים בָּהּ תָּקוּם סֶלָה ! ...

ישכר בערוש הלוי איש הורוויץ

שבעה עשר בתמוז , תרמ"ו , ווילנא

חשבונו של עולם הישוב בארץ הקדושה.

יפו, עה"ק ת"ו.

לא מצאנו מקום שנקרא ישראל ציון אלא זה. ולאמר לציון עמי אתה. (ירושלמי שקלים).
עובד אדמתו ישבע לחם. אם עושה אדם עצמו עבד לאדמה ישבע לחם, ואם לאו לא ישבע לחם. (סנהדרין נ"ח ע"ב).

הטבת עשה, ידידי בפנותך אלי בבקשה להודיע לך ברב ענין את פרשת כל המעשים והפעולות אשר עלתה בידי חו"צ לעשות ולפעול לטובת ישוב א"י ולהרחבתו מיום קבוץ הכחות המפוזרים והמפורדים זה בכה וזה בכה לאגודה אחת ליסוד „מזכרת משה" באה"ק. כותב הטורים האלה אשר ימים על שנה תקע את עצמו לענין הישוב כאחד מן הנכנסים לפני ולפנים מחיצת פעולת חו"צ על אדמת הקדש; אנכי האיש אשר עיני ראו ולא זר את כל עלילותיהם ומעבדיהם ואת כל הדברים המתוקנים כפי מדת היכלת היוצאים מתחת ידם יום יום להתפתחות הישוב ולהעמדתו על בסיס חזק וקים; אנכי אשר נגולו כספר לפני כל המכתבים שנכתבו וכל ההחלטות שנחלטו בענין זה, וכל חליפות דברי המשא ומתן, השקלא וטריא שהיה בין ראשי המתעסקים בהנהגת הישוב בארצות שונות פרושים כשמלה לפני, אנכי אשר פנקס חשבונו של עולם הישוב פתוח לפני עם כל המספרים מההכנסה וההוצאה, — יש לאל ידי למלא חפצך זה ולתת לך ידיעה ברורה ושלמה ממעמד הענין בעת הזאת בכל הנוגע אליו מבית ומחוץ, ולגולל לפניך תמונה חיה ונאמנה מצוירה בצבעים בהירים ומבריקים מפעל פעלי שלומי אמוני חו"צ במשך שמונה עשרה ירחים האחרונים, היינו מימי חדש חשוון תרמ"ד עד חג הפסח בשנת תרמ"ו.

הנך אומר עם הספר: „יבאו דבריך וכבדתים לקבוע אותם בדפוס". מטעם זה מצאתי לנכון לפני לפרש ולבאר לך בזה את כל הדברים הנראים בעיני אחרים כסתומים וצריכים באור, לברר וללבן את כל המחשבות הטובות אשר חשבו בעלי ברית יסוד „מזכרת משה" באה"ק ע"ד הישוב ותוצאותיו לעתיד לבא ואת כונתם האמתית והגיון לבם בדבר זה, לצרף ולזקק את כל הדעות והמושגים אשר בחרו להם חו"צ לאבני מוסדות, אבני פנה למשאת נפשם והזון רוחם, ולהפיץ אור יקרות על רוח החיה באופני פעולתם על שדמות ציון וירושלים אשר נפשי יודעת מאד כי לא רבים ירדו לסוף דעתם של בעלי היסוד „למזכרת משה" ותלו בהם בוקי סריקי ודברים אשר לא דמו ולא עלו על לבם, וערבוב דעות ובלבול מושגים יש כאן, המושכים אחריהם פרוד לבבות, פרעות ואי-סדרים המכבידים מאד את השגת המטרה הכללית. ואני תפלה כי דברי אלה המיוסדים על אשיות האמת הטהורה ועל מקרים נאמנים ונכונים, כי דברי היוצאים מקרב ולב מלא על כל גדותיו אהבה יתרה לצור מחצבתנו ולכל דבר אשר לנו הוא, יועילו לפקוח עינים עורות לראות אור בהיר כי יהל, לפשט את העקמומיות שבלב הישרים והתמימים, המתנגדים מחוסר הכרה פנימית וידיעה נאמנה את מצב הדברים כמו שהם, ולהורות בינה להועי-רוח המלגלגים על מעשי חו"צ, וראו כל העם כי רבות עשו בחרף נפש וביגיעת בשר ורוח למעלה מכח אנוש אנוש, וכי יש שכר לפעלתם ואחרית ותקוה לכל סבל בית יוסף, וידעו להוקיר את נפש הילד הרך והענוג אשר טפחו ורבו חו"צ זה כשנתים ימים, ויהי איש מעיר לעזור לחזקו ולאמצו למען אשר לא יבול בשחר טל ילדותו, כי אם יפרח וינוב חילו ויגדל ויחזק ויברכהו ה', והיה לברכה ולפליטה גדולה לקיום הכנסיה, ובהר ציון תהיה פליטה לתחית האומה ותקומתה.

בכדי שלא לערבב ולבלבל את הענינים, הלקתי את מכתבי לפרקים המבארים:

א) התעוררות רעיון ישוב א"י במחנה העברים. קבוץ הכחות לאגודה אחת בשם „מזכרת משה".
ב) אספת חובבי ציון והחלטותיה.
ג) המלאכות. ראשית פעולתה לדבר הישוב ואחריתה.
ד) פעולת ה' מוליאל לטובת הישוב, כותו ויציאת ההנהגה ליד הדירקטור הירש נ"י.
ה) ידיעות כלליות בנוגע להישוב.
ו) הצעות שונות לטובת רעיון הישוב.
ז) השקפה כללית ואחרית דבר.
ח) חשבון ההוצאה וההכנסה ע"ד הישוב.

א.

התעוררות רעיון ישוב ארץ ישראל במחנה העברים.

רעיון ישוב א"י לא חדש מקרוב בא במחנה העברים, כי עוד לפני עדן ועדנים היה נס להתנוסס לגדולי אחינו בצפון אשכנז, כמו להגאונים המפורסמים

רצ"ה קאלישער ור' אליהו גוטמאכער זצ"ל, המה אלה החלו לטפל את עצמם ברעיון ישוב א"י ע"י עבודת האדמה בשעה שבני ישראל ברוב ארצות פזוריהם עוד שקטו על שמריהם ויחיו חיים טובים, וכל ימיהם עסקו הגאונים האלה לגלות במקצוע זה מסתרי מאמרי חז"ל בתלמוד ומדרשים, ובאו בענין זה במשא ומתן של הלכה לפני הגאון המפורס' רבינו עקיבא איגר וצ"ל, והם שמו למישור כל המעקשים שבהלכה זו, גם היו נאה דורשים ונאה מקיימים, כי יסדו חברה לישוב א"י בעיר פראנקפורט אם מיין *), ואם כי לא ארכו לה הימים ותפול למשואות ולא יכלו להוציא את מחשבתם מכח אל הפועל, כי רוח העם היה רחוק מאד מענין זה ותקות א"י כבר נשכחה כמת מלב, אבל דברי הגאונים האלה הכו שרש בלב רבים והועילו הרבה להתרחבות הישוב ע"י הבאים אחריהם. אין כל ספק כי הם המה העירו את השר הצדיק ר' **משה מונטיפיורי** ז"ל לפנות את לבו לרעיון הקדוש הזה, ובהיותו בפעם הראשונה בירושלים הציע לפני המושל ליסד אחוזות ישראל באה"ק וסבות שונות הפריעו את מחשבתו הטובה, ואחרי אשר קנה אחוזה אחת סמוכה ליפו ומסרה לידי ספרדי אחד לעבדה ולשמרה והזניחה ולא השגיח עליה, הסיח דעתו מהתיסדות קולוניות באה"ק וירק את כל שפעת חסדיו לתושבי ירושלים עה"ק. גם חברת „כל ישראל חברים" בפאריז נתנה או את לבה לעבוד ולפעול לטובת הישוב, ותהי ראשית מלאכתה על פי הצעת האדון הנכבד „קארל נעטטער" נ"ע להקים בא"י בית ספר לעבודת האדמה בשם „מקוה ישראל", והתפתחות האחוזה הזאת היתה הקו המאיר לאוהבי הישוב באה"ק. הדר הכרמל והשרון אשר נתן להערבה הזאת, משכנות מבטחים ומנוחות שאננות אשר הוקמו על במדבר שמם זה, נתנו תקוה בלב חובבי ציון כי עוד ישבו רבים מאחינו באה"ק ועוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת אשר אומרים עליה שממה היא, ועובדיהם ישאו ברכה ושמחת עולם על ראשם.

כל הדברים האלה נעשו לטובת הישוב בארץ הקדושה, בעת אשר קוו אחינו שבגולה כי עוד מעט ויראו חיים גם עשר וכבוד בארצות פזוריהם ויחלמו חלומות בהקיץ על שבות עת הזהב להמין האנושי והיתה הרוחה לכל בני האדם עלי-אדמות. פתאום לפתע וסערת האנטיסעמיטיזם התחוללה על ראשי החולמים ויפקחו עיניהם לראות את מצב ישראל בעמים וישאו עיניהם אל ארץ הצבי, לאדמת אבותיהם

*) עיין לעיל בהמאמר „רהבן לציון".

וערש ילדותם, ורעיון ישוב א"י הקיץ לתחיה ויבא מחדש לעמוד על הפרק כידוע לכל ואך למותר יחשב לי להרחיב הדבור בזה.

עקר כונת הראשונים לציון בזמן האחרון אשר שמו את הדעה הקדושה על נס ויפלסו לה נתיב בלבות אישי האומה הישראלית, הוא: לאחד את כל אברי האומה המפוזרים לקבוץ אחד שלם, העודר בלא לב ולב בעד קיומו וחיותו, ולחזק את האחדות הזאת ע"י חוג פעולה וענין לאומי שיהיה לכל בן ישראל ענין לענות בו, פעולה אשר ממנה יהיה יתד ופנה לצרוף הדעות וטהרת המחשבות ע"י אהבת העבודה והתחדשות רוח נכון על פי מסרת אבות. הדעה היסודית של המטיפים לחבת ציון איננה להתהלך בגדולות ונפלאות ממנה, לא לקרב קצים ולא להתהולל בילדי הדמיון וההזיה, אף לא תקח לעצמה עטרת ההשגחה העליונה ובהדי כבשי דרחמנא למה לה? אך אדיר כל חפצה הוא: לתקוע יתד להאחדות הלאומית במקום נאמן על הררי ציון, ערש אמונתנו ואומתנו, למצוא בית מנוס לנדחי עמנו ולכונן להם ישוב מסודר בנעם המדות המתוקנות אשר בלעדיהן לא יקום גוי על האדמה ולא תכון עמדתו בארצות החיים. לפי דעת דורשי ציון הגיעה עתה העת לזרוע זרע ישרון על אדמת הקדש לצמיחת קרן אורה אל בית ישראל ועריכת נר להכנסיה ע"י אהבת העבודה ויגיע-כפים בזעת אפים על נחלת יהודה בימים מקדם, וכל השתדלותם ועמלם היא, שבנין הארץ יהיה לנקודה מאחדת ומיחדת את כל בני עם מפוזר ומפורד ברוח ובבשר פזור מקומי ומוסרי, הוא הרעיון אשר ממנו פנה ויתד גם לבנין בית ישראל ההרוס, לגאולת ארצנו, פדות נפשנו והתחדשות רוח נכון בקרבנו. ברעיון היסודי הזה אחזו כל טובי חו"צ ויהי נר לכל פעולות העוסקים במצות הישוב לשמה, וכן יהיה מעתה ועד עולם.

אלה הנה מחשבות הראשונים לציון בשנות ראינו רעה. עתה נשים עין על השתלשלות התפתחות האחדות בין חו"צ באשר הם שמה, עד אשר נקבצו כל הכחות לאגודה אחת ליסוד „מזכרת משה" באה"ק.

הכל יודעים כי בשעה שממזורים יצאה קרה וסערות תימן התחוללו על בית ישראל, מהרו רבים מאחינו להמלט על נפשותם לכל אשר נשאתם עינם; אלה ברחו לארץ החדשה ואלה לארץ ישראל. גם אחינו הרומענים עזבו בעת הזאת המונים המונים את הארץ אשר תנוט תחת רגלם וילכו לאה"ק להתנחל שמה. בראשונה עלו לאה"ק אלה אשר שלחם הועד

המרכזי לישוב א"י הנוסד בגאלאטץ על הוצאותיו, והמה התישבו במקום אשר שם „זכרון-יעקב" נקרא עליו כיום הזה, ואחריהם הלכו רבים מעצמם על הוצאותיהם. כנודע, מצאו את הגולים תלאות ומצוקות רבות על דרכם, כי כמעט החלו גולי רומניה לבוא חבורות חבורות להאחז באה"ק, והנה בעצם העת ההיא יצא פתאום לפתע מטעם ממשלת תוגרמה דבר מלך שלטון האוסר על היהודים להתישב בפלשתינה. ותהי העת ההיא עת צרה ויגון להנודדים מאין כמוה וישבעו מרורות כמים. וגם אחרי אשר עלתה בידם סוף סוף אחרי כמה וכמה תחבולות וערמומיות ובמחיר כסף הרבה לבא דרך חופים שונים לא"י, עוד טרם הונח להם מעצבם ומרגזם ועולמם חשך בעדם, כי בעת הזאת התרוקן אוצר הועד המרכזי בגאלאטץ מאפס תומך בידו ומחזיק בימינו ולא יכול להושיט יד עזרה להמתנחלים על אדמת שמרון (זכרון-יעקב היום), ירעב כל העם הם ונשיהם וטפם ללחם, ויגיעו מים עד נפש, וכזה קרה גם להמתנחלים בהמושב „ראש פנה" אשר יחלו לעזרת הועד בגאלאטץ, ואיננה, ותעל שועת הגולים האמללים השמימה!—*)

בעת ההיא התעורר הרה"ג ר' שמואל מאהלוועלר הנודע באהבתו את ציון ויסע לפאריז להתיצב שמה לפני גדולי ישראל ולהעיר את לבבם להחזיק במעוז רעיון ישוב א"י, להתמכו ולסעדו ולתת לו ידים; ונסיעתו לא עלתה בתהו ופרי שותה לעניננו הקדוש ועל ידה לבש קלסתר פנים חדשות ומצבו נשתנה מן הקצה אל הקצה. בהיות הרב הנ"ל בפאריז מצאו דבריו מסלות בלב אחדים מבני עליה ובראשם הרב הג' רבי צדוק הכהן הרב הגדול לעדת ישראל בפאריז והרב הגביר הנכבד והנעלה כש"ת ר' מיכאל ערלאנגער נ"י, ובעזרתם עלתה בידו להתיצב לפני הנדיב הידוע ולהטות גם את לבבו לרעיון הישוב. אך בטרם אשר החל הנדיב להריק שפעת חסדו על דבר הישוב, חפץ להוכח לדעת אם לא יזרע את צדקתו אל קוצים, היינו אם אמנם מוכשרים אחינו לעבודת האדמה וליגיע כפים ויש בהם בכלל תאבי מלאכה וחפצי עבודה המפרכת את הגוף, שיש תקוה מהם לבנין הארץ. בכדי להראות להנדיב כי אכן ישנם אנשים במו אלה החפצים להתנחל על אדמת הקדש, הציע לפניו הג' מהרש"מ להחל את מעשה צדקתו בבחירת אנשים אחדים מתוך הגולה לנהל איתם בא"י, והיו לו לאבן בחן ולמאוני משקל אם כדאי וישר הוא לתמוך את דבר הישוב ויש תקוה לאחריתו, ויאות הנדיב. ויהי כשוב הרב רש"מ למקומו וועץ עם אחד מעוזבי

*) עיין להלן בהמאמר „זכרון יעקב".—

הדין מעיר וו. חובב ציון בכל לבו ונפשו, איזה המקום למצוא בו אכרים מאחב"י אשר יפיקו רצון הנדיב ויהיו דרושים אל המטרה, ואחרי שקלא וטריא החליטו לבא בדברים עם אחינו האכרים החונים בסביבות העיר ר. והאנשים האלה עובדים עבודה האדמה כל ימיהם ועוסקים ביגיע כפים ולהציע לפניהם להתישב באה"ק. ויעש הרב כן ויפן אל האנשים האלה בדברים, ודבריו ישרו בעיניהם, כי חפצו בכל לב ונפש לעלות לארץ הצבי ולהתנחל על אדמתה לעבדה ולשמרה. ויהי באחרית שנה תרמ"ג ויצאו האנשים האלה תחת הנהגת הרב ר' יחיאל בריל בעל הלבנון מביתם ומעירם ויעלו במספר י"א משפחות לא"י ויסורו אל המושב „מקוה ישראל" אשר לחברת „כל ישראל חברים". במושב זה ישבו כשנה תמימה ונתנסו ממנהלי המושב בכל מיני נסיונות, ולמען דעת אם ראוים הם לקבל השפעת חסדי הנדיב נבחנו ונבדקו בשבע בדיקות ויצאו מן המבחן בכי טוב, כי עושי דבר הנדיב נוכחו לדעת כי יורעים המה את מלאכתם על בוריה ואוהבי עבודה המה. ואז קנה הנדיב למענם את הנחלה „עקרון" ולא חס על כספו ויעמידם במשך עת קצרה על בסים נכון וקים ויתן להם את כל מחסוריהם בבית ובשדה, ועתה כבר עלתה המושבת הזאת כפורחת ואחינו האכרים שמחים בחלקם ובנחלת שפרה עליהם.

כראות הנדיב כי לא הניח מעותיו על קרן הצבי וכי יש תקוה לדבר הישוב, ויט אזן לקול שועת הגולים אשר עלה באזניו, משמרון, מראש פנה ומראשון לציון ויפרוש כנפי חסדו גם עליהם, כי לקח את שלשת המושבות האלה תחת מחסהו ויחלצם מן המצר ויוציאם לרוחה ממצבם הנורא והאיום ויעמידם על מעמד חזק ואיתן, ומן העת ההיא והלאה אין קצה לרובי חסדיו אשר יפליא לעשות את אחינו האכרים חדשים.

בין כה וכה, הנה בשעה שזעקת הגולים בשמרון הקיפה את כל הארץ וקול בכים נשמע עד למרחוק, נגע מצבם עד לב אחינו שבתוך הגולה ויראו ויתנו אל לבם לצאת לעזרתם במשען כסף לפי היכלת. מעשה הצדקה הזה נתן יד להתיסדות בכמה מקומות חבורות ליא"י, וחו"צ איש איש ממקומו נגשו לעשות דבר מה לטובת הישוב, ומזה החל הרעיון להתפשט לאט לאט בכל תפוצות ישראל.

אך יען כי דרך בני עמנו הוא מאז מעולם לצאת פרצים איש נגדו, לכן היו כל מפעלי חו"צ ומעשיהם בלי סדר ומשטר; איש איש לעבר פניו הלך וגבר במסלתו בלי ישוב הדעת, בלי שיטה נכונה ותשועה ברב יועץ וידיעה קודמת למעשה, וע"כ לא

יפלא אפוא בעינינו אם המעפילים לעלות לא"י לא עמדו על ענין הישוב אלא אם כן נכשלו בו, אם אנשים שלא יצאו מקיר עירם וחוצה ורוב שנותיהם עברו עליהם באמת הסוחרים ומאוני כנען ולא ידעו את טיב הארץ ותכונתה, נימוסיה ודרכי שלטונה, אנשים אשר במנוסה יצאו ובחפזון הלכו לארץ חדשה ותחת שמים חדשים לעבוד עבודה חדשה שלא הסכינו בה הם ואבותיהם, — אם אנשים כאלה החטיאו את המטרה בכמה וכמה פרטים ונוקשו ונלכדו במצודים וחרמים שונים.

הנה כי כן רחפה תנועת הישוב בימים האלה בין המות והחיים, עד שבאו חו"צ באגודה אחת והושיטו ידם לעזרתו וירעיפו עליו איזו רסיסי סם חיים.

כי אבי והשגחה הנוהג בחסדו בכל דור ודור את קורות ישראל וקיומו למרות כל הרוחות, הסופות, והסערות אשר יסערו עליו להפיצו, כאשר ראה כי כבר תשו כחותיו של ישראל ואין בו כח לשאת ולסבול את הרעם הזה אשר היה חודר אל נפש ישראל, הערה רוח ממרום על יחידי סגלה בישראל אשר ידעו כי אם ח"ו ימוט עתה דבר הישוב, לא יוסיף לקום עוד, ותבא חכמה בלבם כי אם יהיו כל חו"צ נפרדים במעשיהם זה בכה וזה בכה, ירד כל עמלם לטמיון וכל חסדם כציץ השדה, ועל כן עליהם להתאחד ולהתאגד יחדו בקשר של קימא ולעבוד שכם אחד לטובת המטרה משאת נפש איש איש מישראל, וימהרו ויחלטו להחל ראשית פעולתם בדבר האחדות.

למען דעת את מקום תפוצות חובבי ציון למושבותיהם, ראו היחידים האלה ונתנו אל לבם להלביש את הרעיון בתמונת פני משה מונטיפיורי אשר בעת הזאת היה חג יובלו ליום מלאת לו מאת שנה ממשמש ובא. העצה להפיץ את תמונת השר הצדיק רמ"מ נ"ע ברבים, היתה כעין תחבולה למצוא על ידה את חו"צ באשר הם נחתים שם, כי בקסם על שם השר הצדיק הנ"ל למשוך אליו את לבות אחינו בני ישראל מארבע כנפות הארץ, ואמנם ע"י ידי המשתדלים בזה תושיה באופן טוב ויפה אשר לא קוו אליו, אבל בזה עוד לא הסתפקו הפועלים, ויאמרו לעורר בקרב העם אהבת ציון וחבת ירושלים ילהליב את לבם לרעיון הישוב ע"י השתתפות כללית בחגיגת חג יובלו של השר שהכל חיבים בכבודו, וההחלטה הזאת יצאה לה און קשבת אצל רבים וכן שלמים, ובמשך עת קצרה התאחדו בדבר החגיגה בחמשים ערים, אשר בחרו מקרבם את הרד"ג ז"ל בעל „המגיד" להתיצב לפני השר בהיכלו ולמסור לו את כתבי הברכה אשר ירחש לו לב אלפי אחיו אשר בתוך הגולה. כנודע היתה השליחות הזאת יפה בעתה ותהי לעזור לא מעט לענין הישוב, ועל ידה צעדו חו"צ את הצעד הראשון בדרך האחדות הכללית.

וקול יצא מטובי חו"צ, קול כרוזא קורא לאחדות ולהתחברות שלמה, קול קורא לחזק הבדקים ולרפא השברים בחומות ירושלים, בבנין הישוב בעוד מועדן, והקול הזה לא היה כקול קורא במדבר ויצלח לאשר נשלח, יען כי כמו שזכרנו למעלה הועילה הרבה ההצעה להלק הכבוד הראוי לזקן האומה ביום חג יובל ובהמון וארח קלקטיווי להתקרבות הדעות והלבבות ותתן יד להתיסדות כמה חברות נכבדות ליא"י. ימי החרף תרמ"ד היו ימי בכורי רעיון האחדות. בעת הזאת נתנו ידם אל האחדות כל איש אשר לבו לציון ומהם גם אחינו בחו"ל העסקנים במצות הנודעים לשם: הרב הדוקטור ה' ליב סאלוועגדי בדירקהיים אשר בבייערן, הרה"ג הדוקטור ר' עזריאל הילדעסהיימער ועוד רבים וכן שלמים מבני עליה שבכבודם מלא עולם היהדות. כן קראה אחדות זו לאור גם את יסוד האגודה לישוב א"י בלונדון ע"י טובי אחינו שם, שבהשתדלותם תקע את עצמו לענין הישוב גם השר הנעלה והבאנקיר הנודע למשגב ר' שמואל מאנטאגו הי"ו עם הגאון האב"ד הנשר הגדול רבי נתן אדלער נ"י ובניו הרבנים הגאורים.

האחדות בין חו"צ הועילה הרבה לרכוש נפשות רבות להרעיון ולהרחיב את צעדיו תחתיו בכל המקומות אשר אחינו בני ישראל נחתים שם, והאחדות הלכה הלוך ומתגברת מיום ליום צועה ברב כחה במשכנות ישראל לאגד ולקשר את המרוחקים ולקרב את הלבבות ולחבר את יריעות אהל יעקב להיות אחד! —

בצאת דבר האחדות לאור, נמנו וגמרו חו"צ להתאסף במקום אחד ולכונן שם אגודתם על מכון בל ימוט, לטכס עצה ולבקש תחבולות, לשאת וליתן בשאלות העומדות על הפרק על דבר אופני פעולה מסודרת ערוכה בכל ושמורה ולהלביש את הענין צורה מוחשית ובולטת ולהעמידו על בסיס נכון וקים. קול הקריאה לאספה כללית נתקבלה בחבה מראשי כנסיות לחובבי ציון, וביום שמונה עשר לירח חשון תרמ"ד נקבצו באו יחד כשלשים אנשים תמימי-דעים בעיר קטנה, היושבת על גבולות שלשת ממלכות.

ובכן שערי האספה נפתחו, וינשאו פתחי התקוה לאחינו האמללים בהמושבות אשר באה"ק—שם בקטוויץ העיר ירה ירו אבן הפנה לבנין „עזרת ישראל".

ב.

אספת חו"צ והחלטותיה.

בטרם אשר אבא לדבר על אדות ההחלטות חו"צ, לא למותר אחשוב להביא בזה ראשי פרקים ממדברותיו של היושב בראש האספה המבארים את היסודות אשר רעיון הישוב בנוי עליהם.

„העמים העוינים אותנו—אמר ראש המדברים במרוצת דבריו—מביטים על מפעלנו ומעבדנו רק בשדה המסחר וחרשת המעשה כעל עמל ואון כעל חפץ אנשים הדורשים רק עבודה קלה וממאנים במלאכה המעמלת את הגוף. עלינו אפוא לעשות דבר לטובת התפתחות כחותינו ולהביא ערך שוה בפעולתנו. נחוץ לנו אפוא להשיב לעבודת האדמה נחלת אבותינו מימי קדם, מעט או הרבה מאחינו המדוכאים, אשר עתה יפשעו על פת לחם הקלוקל להחיות נפשות עולליהם העטופים ברעב".

„עד כה גברה השנאה עד כי קימנו (אונזער דא זיין) היא חטאת לאומנו, וישותנו פה על הארץ נחשבה לנו לחטא התמלאות מחרבנה של החברה האנושית"!

„עלינו אפוא לחגור שארית כחנו לצאת למרחב ממעון צר ולשאוף רוח חיים חדשים אל קרבנו. תאחז נא ידנו היום באת ומחרשה תחת אשר החזקנו עד היום באמת הסוחרים ובמאוני כנען ונהיה עתה את אשר היינו לפנים טרם עלינו על שפת לשון ודבת עמים רבים".

„הרעיון הנכבד לחדש רוח נכון בקרב האומה ע"י עבודת האדמה, נשוא הוא על כנפי רוח טהור, רוח מלא אהבת אומתנו ואמונתנו ונשא בכח דעה נשגבה ומאד נעלה היא הדעה מ י ש ו ב א ר צ נ ו העתיקה. ק ל נ ז צ י ה היה תהיה מעתה נר לרגלנו ואור לנתיבותינו ובשמה נדגול כל היום".

„להאספה הזאת נצפן אשר וכבוד להרים דגל הרעיון הנשגב ולשימהו על נס איש התהלה, אחינו הזקן ר ב י מ ש ה מ ו נ ט י פ י ו ר י, אשר לבו ונפשו אמונים להרעיון של עבודת האדמה ע"י אחינו באה"ק וכל ימיו הקדיש אונו והונו להרמת קרן אחיו בני עמו, איש התהלה אשר שמו וזכרו חקוק על לוח לב כל איש ישראל. בהתיסדות אגודת מונטיפיורי להתפשטות עבודת האדמה בין אחב"י ולתכלית ישוב אה"ק, הננו מציבים יד ושם לאחינו זה אשר כל עמודי-פאר וכל מצבות-כבוד לא יערכוהו בגדלם ובתפארתם, ועם זה הננו מניחים גם אבן פנה לבנין עולם, לחדש רוח נכון בקרב האומה, לחלצה מן המצר ולהסיר מעלינו חרפת גוים וכלמת לאומים".

„יודעים אנחנו כי פעולתנו עתה אינה אלא כי אם נעיצת קנה בים התולדה ורעיון אשר יצא לאור אחרי כמה דורות ומעשה אבות ישלימו הבנים ובני בניהם. יודעים אנחנו כי גוי שלם לא ישנה פניו בין לילה ולא יולד לחיים חדשים פעם אחת, אך מה המה ימי שנים שלשה דורות בחיי ע ם-ע ו ל ם? ובמה נחשבו עשרות בשנים לעם עתיק יומין ומלא כח עלומים כעם ישראל?"

באספה זו באו חו"צ לידי החלטות אלה:

א) עתידות הענין הקדוש תלויות בהצלחת העולים הראשונים וההעמדה במרחב את הקולוניסטים אשר רגליהם עומדות היום על אדמת הקדש, הפרחת המושבות שנוסדו עד היום, אלה המושבות המדושנות מזעת אפים של אחינו היקרים ומדמם וחלבם, המה אבן בחן, אבן ישראל, יסוד לבנין עדי-עד, וממנה גם פנה גם יתד לאדיר כל חפצם והוא:

ב) ה ר ח ב ת ה י ש ו ב ו ה ת פ ש ט ו ת ו. היינו לקנות קרקעות בא"י ולגאול את הארץ ולנחל עליה אנשים עובדי-אדמה ותאבי-מלאכה שיש תקוה מהם לרעיון הישוב.

ג) אך המאמין ל א י ח י ש. על חו"צ להזהר שלא לבנות מגדלים פורחים באויר, שלא יקרו בשמים עליתם בעוד אשר א ג ו ד ת ם לא על ארץ נוסדה; עליהם לשום אל לבם כי נחלה מבהלת בראשיתה גם אחריתה לא תברך, ואך במתינות ודעה צלולה יעשו ויצליחו. עתה הגיעה תקופת הזרוז והלבון, תקופת קבוץ הכחות וסדור הפעולות, ועל כן מהיום הזה והלאה עליהם לעשות מעשיהם בהדרגה, בהתבוננות יתרה, בזריזות וזהירות, במנוחת-לב ודעה מיושבת, לסקל המסלה ולהרים כל אבני נגף אחת לאחת, להתאזר בסבלנות ולעבוד בלי-חשך ובלי-הרף, להתחזק נגד כל המונעים והמפריעים בלי רעש והמולה בלי סופה וסערה, ל א ב ח י ל ו ל א ב כ ח כ י א ם ב ר ו ח, כדברי חוזה יה אל משובב נתיבות האומה בימי עולם ושנים קדמוניות.

ד) מפני שהמכשולים והחתחתים רבים על כל פסיעה ופסיעה ולהרחיקם נחוצים אנשי-לב בעלי רוח כביר ובינה יתרה הנאזרים ברוח סבלנות ואמץ לב, מדות שלא נמצאו רק בבני עליה המעטים, על כן נחוץ הוא שהנהגת ענין הישוב תהיה מסורה בידי יחידים העובדים עבודתם לרבים ויודעים עת וחשבון לכל מפעל ומעשה, וזאת כל טובת האחדות רוח החיה באופני הפעולה הכללית ובלעדה לא תוכל עמוד.

ה) מפני שאין דבר בעולם המחליש כח ההתעוררות כפעולה לתהו ועבודה לריק, על כן אי למהר בתמיכת הקולוניסטים שנאחזו באה"ק

ולהושיעם תשועת עולמים, עד אשר ימצא אחד ומיוחד משלומי אמוני ישראל, נדיב וחובב ציון נודע למשגב בעמו אשר יתעשת לחרף נפשו ולעבור ארחות ימים לאחיו השוכנים בארץ הקדושה, לראות את שלומם וצרכיהם המרובים, לתת קצב ושעור להתמיכה בפעם אחת והתמיכה התקופית במשך איזו שנים, עד אשר יגיעו לכלל הצלחה והפרחה.

ו) טובת ישוב א"י והאפשרות להרחיב הדעה, לעשותה מרוצה לעם ונוחה לבריות. דורשים מחו"צ להכנים את כל ענין הישוב תחת השם „מוכרת משה" על שם השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי ז"ל אשר שגה באהבת הארץ הזאת משך מאת שנה ולכל בה היו חיי רוחו.

ז) להמציא ראשונה תמיכה להקולוניסטים הנמצאים כבר באה"ק ולהעמיד במרחב רגלי החלוצים הראשונים, והפעולה שאחריה תהיה להושיב קולוניסטים חדשים לעת רצון ושעה מוכשרת.

[הערה] התמיכה הראשונה שנחוצה היתה כרגע לפתח-תקוה ו„יסוד המעלה" אשר נמצאו יושביהן בצרה גדולה, שלחו חו"צ למקום תעודתה באותו מעמד באמצעות הרב הגביר הנעלה רבי מיכאל ערלאנגער בפאריז. תמיכה זו עלתה לסך 10,000 פראנק או 3870 רו"כ. הסכום הזה נמסר מאת ה' הירש מנהל „מקוה ישראל" ליד מיסדי הקולניות והם המה חלקו את הכסף להקולוניכטים ולרבים מהם עלה עד כדי חמש מאות וחמשים פראנק לכל אחד ואחד.

מלבד זה נשלח במשך החרף בשנת תרמ"ה הסכומים האלה בתור תמיכה לפי שעה: 700 רו"כ לבני ביל"ו. 700 רו"כ, לקולוניסת אחד בגדרה וסך 2000 רו"כ לבני „יסוד המעלה". והסך האחרון הזה לא הגיע למקום תעודתו רק אחרי בא הרק"ז לאה"ק כמו שיבואר במרוצת הדברים.

ח) אחרי כי מלבד התמיכה הראויה להקולוניסטים שנאחזו באה"ק מכבר, עוד יהיה עקר פעולת חו"צ לקנות אדמה בא"י אשר לדבר זה נחוצה ידיעה שלמה וברורה מתכונת הארץ, גם מבין ויודע טיב האדמה, נמוסי המדינה ובפרט ההשתדלות שלא להכשל בקרקע שיש עליה מערערים כאשר כבר נכשלו אחדים מאחינו וע"י המשפטים המה מושכים עליהם את שנאת העם היושב בפלשתינה, מטעם זה אין טוב להם בלתי אם ליסד ועד הפועל בא"י. אך אחרי כי חו"צ היושבים בחו"ל אינם יכולים לדעת בשום אופן אי זה דרך ישכון אור האמת וכל הידיעות הבאות אליהם כא"י מכחישות וסותרות כל אחת את רעותה, ע"כ הנה בחפצם לכונן דבר קים

ולא לבנות מגדלים פורחים באויר, מן הנחיצות הוא לשלח לא"י אנשים בעלי יכלת שאינם תלוים בדעת יהיה מי שיהיה, אנשים דבקים בהרעיון וכבירי-כח לב, חכמים שעינם בראשם ולא יתפשו במזמות בעלי ערמה ותחבולה, האנשים האלה יתמהמהו באה"ק ירחים שנים ויקבעו ועד הפועל, ואז תחל הפעולה.

לא למותר אחשוב להביא בזה דברים אחדים מדרשת היושב בראש לעת הסגר האספה.

„המפעל הזה—רעיון ישוב א"י—יטהר את אומתנו משני פשעי ישראל שהיו לו למכשול. עון במשך אלפי שנה והחטאים שנשתרשו בתכונת לאומנו: ההתרשלות בעבודת האדמה ועל חטא שחטאנו בהתכחשותנו לצור מחצבתנו ולאחדות לאומנו; אחרי שנדע את החטאים שנשתרשו בקרבנו, היה תהיה לנו ההכרה הזאת לאור מאיר על הדרך אשר עלינו להתיצב עליה מהיום, למען אשר נרבוש לנו כבוד-אדם מן העמים אשר בקרבם הננו יושבים, ההכרה את כבודנו אשר היינו רחוקים ממנה עד היום".

„הבינו איש לשפת רעהו ונבא לידי עצה אחת „והסכמה כללית, אשר בלעדה לא תקום כל מחשבה „טובה ומפעל נכון לשנות את גורלנו וארחות חיינו „לטובה. פה בהתבוננו מרחוק על הארץ ערש „אומתנו ואמונתנו חורה ונעורה בנו גם התשוקה „לעבודת האדמה אשר נשכחה מאתנו ברבות הימים, „העבודה הקשה הזאת המחזקת את בעליה והאחדות, „הכלי המחזיק ברכה לטהרת רוחנו עורבות ערובתן „כי בישע ה' נצליח בפעולתנו ותקום ותעמוד לדור „דורים".

ודבר יצא מאת ראשי הנהגת הישוב באה"ק אל חו"צ בכל מקום שהם לאמר: „אחים יקרים! עליכם לדעת כי האמת הוא חותמו של ה' הבוחר בירושלים, וע"כ הלילה וחלילה לכם להוליך שולל את ההמון למען הטות את לבם אל הרעיון לאמר להם כי באמרם: „דורשים לציון אנחנו!" יזכו לנחלת שדה וכרם, כמו שקרה בכמה מקומות. עליכם להסביר ולבאר לכל שואליכם כי נדבת לבם היא קרבן חובה על מזבח האהבה לכנסת ישראל ושהישוב הוא חובת הגוף על כל איש נאמן לאומתו ואמונתו ואיננו דבר מסחר ופרקמטיא. בכלל על כל חו"צ להזהר שלא להונות את העם למשוך לבו בתקות כוזבות, ואך האמת יורה דרכו.

ראשית פעולת חו"צ אחרי האספה היתה המלאכות, היינו נסיעת הג' וויסאצקי לאה"ק, שמזמן זה החלה תקופה חדשה בחיי הישוב. היאוש חלף הלך לו, והתקוה באה דרך פתחו של אולם!—

ג.

המלאכות, ראשית פעולתה לדבר הישוב ואחריתה.

מלאכות אחינו היקר וציר נאמן לשולחיו רבי קלונימוס זאב וויסאָצקי נ"י עלתה בעתה על שפת לשון רוב מה"ע לבני ישראל ומוצאיה ומבואיה כמעט נלוים וידועים לכל, ואנכי לרגל מלאכתי אעביר פה רק ראשי פרקים מהמפעל הגדול הזה שהיה לתל שכל פיות חו"צ פונים אליו.

שלשה חדשים רצופים עברו לחו"צ בחליפות מכתבים ותלגרמות במציאת תשובה נכונה על שאלת: את מי נשלח ומי ילך לנו? ולא נמצא כל איש להעמיס עליו את העבודה הזאת וע"כ נמשכו השקליות והטריות על ההלכה הזאת כל ימות החרף שנת תרמ"ה. בין כה וכה ואחינו האכרים העובדים את אדמת הקדש היו צמאי ישועה ותאבי תמיכה עד שאי אפשר היה לדחות את ענין המלאכות עד ימי הקיץ, שאז אולי נמצא אחדים שחפצו גם יכלו לקבל עליהם טורח זה. זאת ראה הראש והראשון לכל דבר שבקדושת האומה הנדיב ר ב י ק ל מ ן ז א ב ו ו י ס אָ צ ק י ויאמר: הנני, שלחוני! ויקם על נדיבות לצאת בהמלאכות הקרושה בחרף נפש ובהוצאה רבה מכיסו, וביום כ"ח אדר שנת תרמ"ה יצא בשעה מוצלחת מביתו ועירו ללכת אל מקום שם נשאו רוחו הכביר ולבבו הטוב. תעודת מלאכות האיש הנכבד הזה היתה: א) להודע מצב הקולניות הנוסדות מכבר: „ר א ש ו ן ל צ י ו ן" (חלק קטן ממנו) „ג ד ר ה" (בילו), „פ ת ח ת ק ו ה" ו„י ס ו ד ה מ ע ל ה", ולשים קצב ומדה להתמיכה; ב) לשום עין על הרחבת הישוב ואופן השגת מטרה זו; ג) לבא בקשר ויחס עם חברת „עזרת נדחים" אשר בירושלים; ד) לקבוע ועד הפועל שתכליתו תהיה: 1) למנות מנהיג ומכלכל (עקאָנאָם) להקולוניות; 2) להשגיח על מעשה המנהיג ולחתוך הדין בינו ובין הקולוניסטים או בינם לבין עצמם; 3) לתת התמיכה ולהגבילה לשעורים; 4) לדאוג לצרכי העדה בהקולוניות, ליסד בתי תפלה, בתי ספר, ובתי מרחץ, לפלס ארחות האכרים ע"פ דרכי הנקיות ותורת הבריאות, לכונן בתי מכלת וחנות לצרכי אכל נפש בעד בעלי המושבות, ובכלל לחנכם ולהבינם דעת נעם המדות המתוקנות ודרכי החברה הנוסדה על עזרת אחים ואהבה ורעות.

ביום ערב פסח בא ה' וויסאָצקי ל ק ו ש ט א. ובעיר זו עשה שלשה שבועות ויבקש גם מצא נתיבותיו בבתי אחינו בני העליה הנכנסים לפני ולפנים ויעשה הצעדים הראשונים להמתקת הדינים בדבר החקים הנוגעים אל חיי אחינו האכרים על אדמת הקדש. כן בקר בלוית בן לויתו בדרך החכם אלעזר רוקח נ"י את החכם פחה הרה"ג ר' משה הלוי עפּפּענדי אשר קבלהו באהבה גלויה ויבינהו כי מסור הוא לרעיון ישוב א"י בכל לבו ונפשו ובכל כחו ישתדל לפעול ולעבוד במקצע זה, ודבריו היו לה' וויסאצקי כצרי נחם וכטל של תחיה, ויפיחו בקרבו רוח עז ותעצמות ללכת בדרכו דרך הקדש. בבאו ליפו כבר מצא שמה את הכהן הגדול מאחיו, הגאון רבי נפתלי דאקטור אדלער שליט"א ממלא מקום אביו הגאון ברבנות לונדון והמדינות. איש התהלה הזה השתתף לה' וויסאָצקי במעשה הצדקה, כי מסר לו את הסך 300 ל"ש הנתן על ידו מקופת נדיבי עמים, לחלקם בין בני עם אלהי אברהם יושבי המושבות. אז הגיעה לה' ווים. עת העבודה ובקרת המעשים, שנהיו והוים עתה בא"י, החלה.

נשים נא הפעם עין על מצב הענינים שמצא ה' וויסאָצקי בא"י ברגע פעולתו הראשונה.

שלש הנה הקולוניות הנזונות ומתפרנסות מחסד חו"צ: פתח תקוה, גדרה ויסוד המעלה. השתים הראשונות נמצאות בקרבת יפו והשלישית בגליל העליון אצל צפת והמושבות זכרון יעקב וראש פנה. מושב פ"ת ישתרע על ככר ארץ גדול מאד לערך המשפחות היושבות עליו שלשים וחמש במספר. אדמת המושב שמנה מאד ופוריה, אך מפני שמנותה וליחות האויר המעלה אדים מן הארץ שאינה מיושבת כל צרכה, תשרור שם קדחת קלה לאחרית ימי הקיץ לעת תגבורת החום. המיסדים הראשונים היו אנשי ירושלים, אשר חיש מהרה עזבו אדמתם וישובו העירה. המושב הזה השמם מאין אדם חזר ונתיסד ע"י יוצאי רוססיה בשנת תרמ"ב, ולבעבור הזהר מחמת הקדחת, נועצו המתנחלים לבנות להם מקום מושב, הרחק מאדמתם כמהלך שעה וחצי בהכפר אימלעביש על כברת ארץ קטנה במדת ששים דונם או חמש דעסיאַטין. הם המה חפרו באר בגבה ההר וישקיעו הון עתק בבנין ובבטן האדמה. ומאשר כי מקומות שבתם רחוקים מאחוזתם וההליכה והחזרה מבלות עתותי העבודה, נמנו וגמרו אחדים לקנות ככר ארץ בקרבת מקום המושב החדש, ולא ידעו האנשים האלה להזהר ויקנו קרקע שחובות הממשלה

ממסים וארנוניות רובצת עליה ויניחו כספם בענין רע ולארצם לא היתה גאולה עד היום. עוד מכשול גדול היה לבני פ"ת מערבוב הגבולים בינם ובין הערבים המשתמשים עמם בערבוביא, דבר המביא כמובן לידי קטטות המושכות עליהן חרון אף של בעלי הרשות ויושבי הארץ לפנים. גם נמצאו ביניהם אלה המחכירים שדותיהם ומעשיהם נעשים ע"י אחרים. אלה הם מעטים מהרבה המכשולים שהמלאכות היתה צריכה ליישרם ולהסירם מעל דרך הישוב.

המושב גדרה נמצא ביפה נוף, אווירו טוב ומבריא את הגוף, גם הארץ פוריה ומסוגלת לתבואות, לשדי זרע ומטעי כרמים וגנים, אך שמם הוא מאין בית לשבת. והרשיון על בנין הבתים כבר כלו לו חדשיו עוד בשנה העברה ואבד זכותו וצריך להחליפו באחר, שדבר זה קשור עם עבודה רבה ויגיעה גדולה. אדמת המושב הזה הכיל 300 דונם שהם 250 דעסיאַטין תתחלקה לכ"ה חלקים, (כל חלק יכיל 120 דונם או 10 דעסיאַטין), שמספר $14\frac{1}{2}$ מהם שייכים להועד אשר „למוכרת משה" באה"ק והנותרים הם מקנת כסף יחידים אשר כבר הודיעו חפצם להקדיש גם חלקם להועד שהושיב על אדמתו ארבע עשרה קולוניסטים על מנת שישלמו את מחירה לאט לאט. עד בא ה' וויסאָצקי לארה"ק וגם בעת צאתו משם, עדיין לא היה רשות לבנין הבתים על פי נמוסי המלכות וחוקי המדינה שאחינו באים להתישב שם.

המושב יסוד המעלה משתרע על כר נרחב המכיל בשטחו כשלש מאות דעסיאַטין ויותר בקרן בן שמן, הארץ כלה משקה והאויר צח ונקי, והעובד אדמת הארץ הברוכה הזאת ישבע לחם ויראה שכר טוב בעמלו. אך גם פה היתה אי הידיעה לפח ולמוקש לאחינו העולים בני מעוריטש אשר ברוסיה המדינה. את הקרקע קנו בכסף מלא, במחיר שמונת אלפים רו"כ במזומנים מאת איש יהודי ספרדי, אך לא השכילו לקחת ספר המקנה עפ"י הנימוס ויסתפקו בקנינים כתובים עברית, ובדבר הזה נתנו ידים להמוכר להקיפם ראש ותלאה ע"י קנוניות וערמומיות ובעד כתיבת הנחלה בערכאות דרש הון עצום, ובבא אחינו אלה לבנות בתים והנה-מתלאה! כי לא נתנה להם הרשות המקומית לבנות בתים, ובצדק, ספני שאין לך מדינה אחת בעולם שיהיה בה רשאי לבנות בית על קרקע שאינה שייכת להבונים. כאלה וכאלה רבו המכשולים הקלקולים והמעותות שרובם באו רק מחסרון ידיעה את חקי הארץ שהם באים אליה, מהעדר ישוב הדעת לפני הפעולה, ממכשול-לב בשגגה העולה זדון של אחדים אשר אחינו הנ"ל הפקידו טובם בידם, והעקר מחסרון ועד הפועל מאנשי מעשה ובעלי נסיון.

כראות ה' וויסאָצקי את כל הדברים האלה ואחרי אשר ברר ולבן את כל עניני הישוב כמו שהם, נגש אל מלאכת יסוד ועד הפועל, להוציא לפעולות ידים את כל החלטות חו"צ בעתן ובמועדן. ראשית ראה לו להור אחרי אנשים שיהיו ראוים והגונים לקבל עליהם את העבודה הכבודה והכבדה הזאת; אחרי אנשים שימלאו אחרי התנאים הנחוצים והנכבדים האלה: א) שיהיו אנשי אמונה ואינם תלוים בדעת אחרים; ב) אוהבי רעיון הישוב וחפצים ביקרו, אנשי מעשה ברדיני ממונות והלכות מדינה וחכמים בעלי נסיון; ג) קרובים לאדוני הארץ ונשואי פנים במערכות הרשות המקומית; ד) בעלי סבלנות לשאת טרחם ומשאם של הקולוניסטים וקרובים להם לדעת מחסורם בכל עת ועינה, ולהחיש לרוחתם ולתשועתם; ה) שיהיו משגיחים בעינא פקיחא על הקולוניסטים שיהיה השם הזה ראוי להם בעבדם את האדמה בידיהם כפי האפשרות ולרגלי המלאכה וההתרגלות; ו) והאחרון הכביר, שיהיו לעינים ומורי דרך הישוב להעולים החדשים היום שרובם הנם בעלי מלאכה ועבודה ועושים מעשיהם ברעת נפש, להם יוכל הועד הפועל להיות לתשועת-עולמים, לא בחיל ולא בכח כי אם בכלכלת מעשיהם ברוח משפט והארת עיניהם על צעדיהם הראשונים; ואחרי כל אלה שהועד הפועל יקבל אחריות על פעולתו לפני כל קהל ישראל, זאת הבין אחינו היקר. ובפנותו הנה והנה ראה כי אין איש אשר ימצא בו כל התנאים שהזכרנו ואף רובם, מלבד הגביר היקר ה' אברהם מויאל ז"ל אשר גם הנדיב והעמוד התוך להישוב שם בו מבטחו, שבו נמצאו רובי התכונות המבוארות למעלה ועליו גם באה הסכמת דעת הקהל באה"ק; האיש הנעלה הזה התעשת לבקשת ה' וויסאָצקי לקבל על עצמו את המשרה הכבדה הזאת, ולבל תקשה עליו העבודה ולא יכבד עליו לפנות מעסקיו הפרטיים ועוד יותר מפני ההסכמה להספיק להקולוניסטים את הנחוץ להם לעבודה ופרנסה בצרכים ולא בכסף מזומן, שלוה נחוץ מנהל ומפרנס יודע דרכי הכלכלה בבית ובשדה, — ושאלת המנהל אשר יהיה המוציא והמביא ביחוד עניני המושבה „פתח תקוה" נשארה בלי פתרון עד היום. בין כה וכה וה' מויאַל לא שקט במכונו ויחל לעבוד את עבודתו הקדושה ברוב אונים ובחפץ כפים, ואין קצה לכל הטובות אשר הגיעו להישוב על ידי האיש היקר הזה, כאשר אספר בהרחב באור בפרק הבא.

עפ"י הידיעות אשר אסף ה' וויסאצקי בחפניו במשך ימי שבתו בארה"ק, מצאו חו"צ להם לנחוץ לצמצם את כל כחותיהם לע"ע רק על תמיכת שלשת המושבות: „פ"ת", „גדרה ויסוד" „המעלה" ולהעמידם במרחב. במשך שלשת הירחים אשר ישב ה' וויסאצקי בארץ הקדושה באו ליפו סכומים ממקומות שונים, בכלל זה כעשרת אלפים פראנק שנתן ע"י הציר הנכבד הנ"ל לתת להמתנחלים התמיכה הנחוצה תומ"י והסך 2000 רו"כ שנשלחו לראשונה על ידי איש מיוחד ר' ביינוש מאנפערל ונמסרו אחרי כן לציר חובבי ציון בעד בני „יסוד המעלה". סכומי ההוצאות יבאו בפרוטרוט בפרק המיוחד אשר יעדתי לרשימת הוצאות הישוב בכלל ובפרט. — ה' וויסאצקי בקר את כל המושבות, שם עין חודרת על צרכי כל קוליניסט בפני עצמו ולפי מדת היכלת של חו"צ נתן תמיכה לכל אחד ואחד, וככלותו את מעשהו שב לביתו שבע רצון וענג על כל הטוב והחסד אשר עשה עמו ה' אלהי ישראל בדרך הקדש אשר הלך עליה.

ד.

פעולות ה' מויאל לטובת הישוב. מותו ויציאת ההנהגה ליד ה' הירש נ"י.

כמו שאמרתי בפרק הקודם נגש ה' מויאל, בצאת ה' וויסאצקי מאה"ק, בחדש מנחם אב תרמ"ה, לעבודת הקדש בכל לב ונפש ובחריצות ידים, — בהשתדלותו היה עתה מראה המושב פ"ת כמראה עיר קטנה יושבת על תלה. מי אשר ראה פ"ת לפני שנה ויראה היום יברך: ברוך מציב גבול אלמנה; ישתומם על חוב"צ ועל פעולת צדקתם לחיי המושבה כלה, כי במשך זמן קצר כזה עלתה ביד הבונים לבנות עיר קטנה יפהפיה במקום גלים נצים ועיי מפלה, אשר שרדו ממפולת בתי הקולוניסטים הראשונים שעזבו את מקומם, בתים נאוים מתנוססים במשטר ובסדרים בטעם בתי איירופא, והמון אכרים ויוגבים עובדים עבודתם בשדה ברנה ובחפץ כפים. גם קנה סוסים ופרדים, פרות ושורים, כלי מחרשה וזרע השדה בעד האכרים היוצאים לפעלם בשדה ברוח נכון, וכאשר חזו חו"צ מראש כן היה: התרחבות הישוב הועילה להבראת האויר והקדחת עוד לא שלטה שם בימי הבציר בשנה זו, ובשנה הבאה באשר עצי הקאליפטוס אשר יטעו אותם עתה יגדלו, יתהפך האויר לחיי נשמות. מלבד הזרע והמקנה וכלי המלאכה נתן לחם לאוכלים ועושים בסכומים קצובים לעתים מזומנים; ה' מויאל עשה גם את שלו לשכך כעס וחמה מצד השלטון המקומי ועמלו לא נשאר מעל. — בגדרה התנחלו הבילויים ועוד איזו משפחות; דבר הבנין לא היה יכול לצאת לפעלו תומ"י מטעם האמור למעלה, אך כל הנחוץ להשגת הרשיון מהמושל בעזה אשר בפלך הזה נמצא המושב נעשה, אחרי אשר המציאה הנהגת הישוב בארה"ק את ההרשאה על ההשתדלות מהגאון ר"ע הילדעסהיימער אשר על שמו כתובה האחוזה בערכאות. הביל"ויים והמשפחות היושבות בגדרה נגשו אל עבודתם בחשק נמרץ ובלב מלא תקוה אל ימים טובים ותודה לחו"צ מחזיקיהם ומעודדיהם. — „ליסוד המעלה" שלח ה' מויאל איש עתי וששת אלפים פראנק בידו על הצרכים הראשונים והנחוצים ויעשה גם כל הנחוץ לשבר זרוע מעול וחומץ לבל יחרוך רמיה צידו. הכל כאשר לכל עשה ה' מויאל בשקידה גדולה ועצומה בעמל נפש ויגיעת בשר ותקותו האבירה נץ כי ברבות הימים ישים קץ לעמל הקולוניסטים ינחמם וישמחם מיגונם ויביאם אל המנוחה והנחלה.

מכל האמור נראה שהמלאכות עשתה את שלה באמונה ותמצא את הנקודה התיכונה להשתלמות הישוב והרחבתו; ע"י התמנות ה' מויאל למנהיג ומנהל את ענין הישוב, כבשה המלאכות את הדרך לפני בעלי הישוב הבאים אחריה, וזאת תהלתה ותפארתה לדור אחרון. מודים המה חו"צ שיש ויש תקונים נחוצים לשעה ודורות, אך אי-השלמות לפתח כל בני תמותה רובצת, ועוד חזון למועד להשלים את פעל פעלה המלאכות, לשכללו ולכללו כחפץ כל חובבי ציון באמת ואמונה.

כאשר אמרתי למעלה, הנה רבות היו המחשבות הטובות אשר חשב ה' מויאל על הרחבת הישוב לימים יצרו, אך „לב אדם יחשב דרכו ומה' מצעדי גבר!" האיש הרם הזה מת פתאום לפתע בדמי ימיו ובמותו אבדו חו"צ גבור משכיל אשר היה בכחו לישר הדורים ולשים מעקשים רבים למישור, איש חי ורב פעלים, איש מכבד בעיני כל יודעיו ומכיריו אשר לא שנו אחרי דבריו וגם אחרי רצונו, איש אשר ידע לעות דבר וה' חננהו בלשון למודים לדבר ולהתיצב לפני מלכים, איש בעל רצון אדיר ומתמיד ועל כל אלה בעל לב נלבב ואוהב עמו אהבה עזה בלי מצרים, איש אשר כאוצר יקר היה לחו"צ ובו היו שמורות תקות רבות לאלפי פעולות ותוצאות טובות בעניני הישוב, עד כי נוכל להגיד

ולהעיר בפה מלא לפני כס תולדת ישראל, כי לו ארכו ימי חיי המנוח והלך הלך וצעד למטרתנו הקדושה בשעשה עד נשימתו האחרונה, כי אז קבעו חו"צ בעזרתו צורה אמתית לישוב אה"ק, ולא יספו לדאבה עוד. אבל אבי ישראל לקח את המתנה הטובה שהיתה בגנזי כ נ ס ת י ש ר א ל ! —

פה הוא המקום להציב ציון לנפש צדיק זה ולספר אחרי מטתו מאהבתו העצומה לרעיון ישוב א"י אשר היה מסור אליו כל הימים בכל לב ונפש ומדאגתו הרבה לגורל הקולוניסטים הצפוים לעזרת חו"צ, ואשר נתן בידו לתמכם ולסעדם, ביומו האחרון, עת אשר איש צרבת (בראַנד) נשקה בגויתו ובינתו התבלעה, בכל זה לא חדל מבטא בשפתיו דברים מקוטעים הנוגעים רק לעניני הישוב ויצו במפגיע: „לתת תמיכה להקולוניסטים .... לקנות כוסים להביל"ויים .... לקנות שדות עבור מושבות הרשות .... לדבר עם הפחה אודות רשיון לבנין הבתים .... לעשות גנים למטעי כרמים .... מה יאמרו חו"צ עתה? ... עוד ירחם ה' את עמו .... נר ישראל לא ידעך" ... ובהמלים האחרונות האלה השיב רוחו אל ה' ונשמתו הטהורה עלתה אל אלהיה תנצב"ה.

את שם המנוח מ ו י א ל ז"ל יזכירו הקולוניסטים עד היום ביראת הכבוד וברגש תודה עמוקה, כי הוא שעמד להם בכל עת צרה וצוקה וינטלם וינשאם עד הגיעם למרום קצם ולמחוז חפצם.

ה' מויאַל ז"ל קבל מחו"צ לתמיכת הקולוניסטים „כפ"ת", „גדרה", ו„יסוד המעלה" סכומים אלו: 30,000 פראַנק (11,859,87 רו"כ) ע"י ה' ערלאַנגער דרך פאַריז; 12000 פ"ר (4,778,79 רו"כ) ג"כ ע"י ה' ערלאַנגער, 30000 פר' (12105,16 רו"כ) ג"כ ע"י ה' ערלאַנגער דרך פאַריז, וכולם יחד עולים בס"ה: 72,000 פרנ' או; 28,843,2 רו"כ. סכום ההוצאות שהוציא ה' מויאַל לצרכי הישוב יבא בפרוטרוט בפרק מיוחד אשר יעדתי לרשימת הוצאות הישוב בכלל ובפרט.

עפ"י הנסיון, המורה המובהק אשר מ מ נ ו יקחו תורה כל העובדים עבודתם לרבים, אשר נהלו להם חו"צ בשנת פעולתם הראשונה ע"י המלאכות והתמנות ה' מויאַל ז"ל שלא מנע ארשת שפתיו מחו"צ ויודיע להם כפעם בפעם את כל החקירות והדרישות שעשה בעניני הישוב במקצעות שונים, באו חו"צ אל ארבע החלטות נחוצות ליסוד וקיום הפעולה באה"ק והתחזקות הרעיון בחו"ל, ואלו הן: א) ערך השווי בין היכלת והחפץ עם האחדות השלמה וההתרחקות מבלבול הדעות והמושגים; ב) התרחקות מתערובות חולין בטהרת הקדש; ג) פעולה נכרת ומוחשית בכל פנות הענין; ד) עבודת אדמת הקדש ב י ד י בני ציון.

א) ערך השווי בין היכלת והחפץ כיצד?

בנוהג שבעולם אדם יוצא לפעלו על שדה העבודה, המסחר והרשת המעשה, הוא סופר ומונה את רכושו ועל פי מדת היכלת הוא מנהיג את עסקיו ומכונן פעולתו. ואם הדין כן באיש פרטי שהוא ארון לעצמו, על אחת כמה וכמה בעובדים עבודתם לטובת הצבור הישראלי שלא אלמן הוא מדלי-מעש ומגבירי כקרת, שהם צריכים לעשית מעשיהם בידיעה נכונה כי יכלו את אשר החלו לבל יעמדו באמצע הדרך וישלו את העם בתקוה כזבה לאבד האמונה בהם ובהמתעסקים. על פי הדברים האלה, הנה בכל חפצם להגדיל את כבוד הענין ולהאדירו ע"י פעולה מוחשית ולפעול מעתה להרחבת הישוב שהיא רוח החיה באופני ההתעוררות האמתית, היינו לקנות קרקעות ולתת עזר וסיוע להמתנחלים בעלי אמצעים מצמצמים, אחרי אשר הקולוניסטים הראשונים כבר באו בעזרת ה' לכלל ישוב ולא תחסר להם רק תמיכה תקופית,—בכל זאת לא יוכלו חו"צ לעמוד על המקח להאחז בסבך איזה עסק, כל זמן שלא ידעו את תוכן האמצעים העומדים לפקודתם ואם תהיה להם האפשרות להביא את הענין אל מרום קצו, והדבר הזה תלוי בכל איש אשר לבו לציון באמת אם ידגול בשם האחדות האמתית ב ר ע י ו ן ובפעולה.

ב) התרחקות מתערובות חולין בטהרת הקדש כיצד?

ענין הישוב הוא נשגב ונעלה ורעיון שלם בפני עצמו. הרעיון הזה צריך להיות חובת הגוף על כל איש ישראל מבלי נטיה פרטית וחיצונית. לא יתכן הוא כי נטית חו"צ לאיזה קולוניסטים תבריע אותם לצד אחד ויאמרו כי חפצים המה לראות עולים אך מקרבם, מבלי להעלות על הדעת אולי אלה אשר בקרבם הם יושבים אינם מסוגלים להיות חלוצי הישוב; תערובות חפץ פרטי בענין כללי מבלה כל ענין נכבד ומחשבה יקרה. ע"כ שמו להם טובי חו"צ לחק ולמשפט שבדבר תמיכת הקולוניסטים הראשונים צריכים כ ל הפנים להיות שוים ובהעזר והסיוע בהושבת אכרים חדשים, דרוש ונחוץ הוא לשים עין רק על מעלת התקנה לכלל הישוב מהמתישבים בלי כל פניה ונטיה צדדית.

ג) בדבר הפעולה המוחשית והנכרת בהרחבת הישוב, החליטו חו"צ להביא לידי בירור את המשפחות החפצות והיכולות ל ע ב ו ד ב י ד י ה ן

את האדמה, וע"פ מדת האמצעים אשר בידיהן, [יוכלו חו"צ להיות להן לעזר וסעד וגם בעצה ותושיה לכונן דרכם אל מטרתם] ע"י הועד הפועל לבל יכשלו חלילה.

ד) והכי נכבדה היא: ע ב ו ד ת א ד מ ת י ש ר א ל ב י ד י י ש ר א ל, לא ע"י ארסים הגונבים ושמים בכליהם, לא ע"י חוכרים מבני עם הארץ, כי אם אחב"י ב כ ב ו ד ם ו ב ע צ מ ם יקיימו גם בעצמם את דברי חז"ל: א ם ע ו ש ה א ד ם ע צ מ ו ע ב ד ל א ד מ ה י ש ב ע ל ח ם, ו א ם ל א ו ל א י ש ב ע ל ח ם". מהכלל הזה לא יזועו חו"צ, כי כתחית הארץ כן תחית העם לא תוכל להיות כי אם ע"י עבודה ופעולה ביגיעת בשר וזעת אפים, יכלל אחר אין להם.—

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אחרי מות ה' מויאל ז"ל, ודרוש היה לחו"צ למצוא איש אחד בעל כשרון, חכם ונבון, איש רב פעלים אשר ינהל בחכמתו את הישוב בכלל והמושבות בפרט, שמו אז עינם בהאדון הנכבד והיקר ר' שמואל הירש מנהל „מקוה ישראל" ומוציא ומביא את כל עניני הנדיב בארה"ק, ויפנו אליו בבקשה כי בהיותו אוהב נאמן להמנוח מויאל, יתעשת להקים נחלת המת או שם המת על נחלתו נחלת יעקב ויקבל עליו את ההנהגה הראשית בא"י על כל עניני הישוב, עכ"פ לפי שעה עד אשר תמצא ידם לעשות סדרים בזה, ויאות האדון הנכבד הירש בטובו לקבל על עצמו את העבודה הכבדה הזאת לפי שעה, אף יסד ועד משמונה אנשים מצוינים, מומחים ונאמנים בברית ישוב ארץ ישראל בכל לב ועל פיהם ישק עתה דבר הישוב וכל עניני הקולוניזציה. ע"י האסון אשר קרה את חוב"צ במות המשגיח הכללי ה' מויאל, לא היו יכולים חו"צ לרעת חשבון ברור מכל פרוטה ופרוטה שיצאה על ידו באה"ק על כל הנעשה שמה במשך זמן הפעולה מיום צאת המלאכות מאה"ק עד יום מותו. במות ה' מויאל בדמי ימיו בלי צואה מה יעשה ליתומיו הקטנים, נמסרו כל פנקסאותיו ורשימותיו לידי האדון הדירעקטור רבי שמואל הירש נ"י שהוא האפוטרופוס הפרטי על עזבון המנוח, והאיש היקר הזה שקד על מלאכתו להביא את החשבונות לידי גמר ובעת כתבנו עתה הדברים האלה פרוש לפנינו חשבון דבר הישוב בשמלה בכל פרטיה ודקדוקיה, כאשר יראה הקורא ברשימות הוצאות הישוב אשר נביא בפרק האחרון במכתבנו זה.

מכל דבריו ופעולותיו של האדון הירש, רואים חו"צ בעליל כי נתון הוא להדעה הקדושה של ישוב א"י בכל נפשו ומאודו וכי ימלא את משלחתו בלב מלא אהבה נאמנה ודאגה להקולוניסטים ולכל צרכיהם, ונכרין דברי אמת שטובתם ושלומם הם כל ישעו וחפצו כל הימים. אם נבא הפעם חשבון לראות את כל אשר השפיקו חו"צ לעשות בכחותיהם הדלים לטובת הענין הקדוש, כי אז מחזה נעים ויקר, מחזה מרנין לב ומשמח נפש תחזינה עינינו: במשך שנת פעולתם הראשונה בנו עשרים בתים ושלשה עשר רפתים לבד מ ק ו ה וברכת מים ויתנו להקולוניסטים א ו ה ב י ע ב ו ד ה אשר בשלשת המושבות: פ ת ח ת ק ו ה, ג ד ר ה ויסד ה מ ע ל ה את כל צרכיהם הנחוצים להם ביותר; בהמות, כלי מחרישה, זרע השדה, לחם לפי הטף ומספא לבהמות וגם שכרו להם רופא, המציאו להם רפיאות ויתר הצרכיים הכלליים החומרים והרוחניים הנחוצים לכל קבוץ וישוב בני האדם ביחד. וה' ממרום קדשו השקיף אל כל עמל חו"צ לטובת ארצו השוממה והתרבה וישלח את ברכתו מקדש בגשמי נדבה לארצנו הקדושה, ועתה יש תקוה כי אם ינהלו חו"צ את עובדיה בלחם ובצרכים הנחוצים עד ימי הבציר ההולכים וקרבים, יגדל כח רבים מהם לעמוד במרחב וללכת רומם על דרכם, ועל חשבון חו"צ תהיינה רק הוצאות כלליות כמו: טהרת האויר בפ"ת ע"י נטיעות, בנין הבתים בגדרה ויסוד המעלה, נטיעת כרמים, החזקת בתי ספר ומרחצאות וכו' עם איזו תמיכה פרטית להעניים ביותר מחבריהם, והיה אם ירבו אמצעי חו"צ, ק ד ו ש י ם י ה י ו ר ק ל מ ק נ ת א ח ו ז ו ת ח ד ש ו ת ב א ה" ק.

בשעה שאני עורך את הטורים האלה, נסע ה' שמואל הירש פקיד המושבה „מקוה ישראל" שהוא גם ראש הועד הפועל המפקח על כל הקולוניות כאמור למעלה, לזמן קצר מארה"ק לרגל מלאכתו, ועד שובו מנסיעתו ממלא לפי שעה מקום היושב ראש ה' אסאָוועצקי פקיד המושב „ראשון לציון", ותחת הנהגתו מתאספים חברי הועד לאספה פעמים בחדש לשפוט על כל עניני המושבות בכלל ובפרט, וכל החלטותיהם יובאו כפעם בפעם חרות על ספר מידי הסופר והמזכיר ה' רוקח, כן נוהג הדבר עד היום הזה.

בחמשת הירחים האחרונים מן י"א כסלו עד ר"ח ניסן נכנסו לקופת ועד הפועל ביפו ע"י ה' ערלאַנגער דרך פאַריז סכומים אלו: 10,000 פראַנק. (4063 רו"כ); 6000 פראנק (15, 2426 רו"כ); 4000 פראנק. (80, 1588 רו"כ); 6000 פראנק (2421 רו"כ,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכל הסכומים ביחד עולים לסך: 26,000 פראַנק או. 10,498 ,95 רו"כ. סכום ההוצאות שעלו לצרכי הישוב במשך זמן זה יבא בפרוטרוט בפרק המיוחד אשר יעדתי לרשימת הוצאות הישוב בכלל ובפרט.

ה.

ידיעות כלליות בנוגע להישוב.

הפעולות העזות והנמרצות, אשר פעל ועשה ועד הפועל בא"י להתפתחות הישוב ולהעמדת הקולוניסטים במרחב, משכו עליהן התבוננות רבים וכן שלמים מבני עליה ואנשי שם בחו"ל ונוספו גם המה על המון המחזיקים ברעיון הקדוש הזה וחוגרים שארית כחם לתמכו ולסעדו ולתת לו ידים. ביחוד הפליא לעשות לטובת הישיב הרב הגביר הנכבד והנעלה ה' מיכאל ערלאַנגער בפאַריז עושה דבר חברת כל ישראל חברים ובכל בית הנדיב הידוע נאמן הוא. האיש הדגול מרבבה הזה הכנים ראשו ורובו בענין הישוב מיום היותו בעצמו בשנת תרמ"ד בארה"ק ויבקר את כל המושבות, וכפעם בפעם מחזק הוא את לב הנדיב הידוע להשפיע שפע ברכה וישע להעובדים את אדמת הקדש. ישלם לו ה' כפעלו הטוב ויהי נועמו עליו ועל מרעהו החכם המזכיר לכל מעשי הצדקה לאחב"י בפאריז רבי אליהו שייד נ"י הוא הגבר הקם על כל המושבות אשר להנדיב באה"ק ואין קץ לכל הטובה אשר עשה להישוב כאשר יבא בפרקים הבאים. גם רבים מאבירי התורה בחו"ל הכירו בימים האחרונים את רב הטוב הצפון לעמנו בקבוץ נדחיו אל ארץ אבותינו לעבוד אדמתה ולשמרה ומלבד הראשון לציון ביניהם הרה"ג רבי שמואל מאהליווער נ"י היו במחזיקי הישוב גם הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יצחק אלחנן מקאוונא והרה"ג ר' נפתלי צבי יהודה ברלין נ"י ראש הישיבה בוואלאזין. הראשון במכתבו אל הועד הפועל ביפו יאמר במרוצת דבריו לאמר:

„לע"ע נחוץ עוד תשלום תמיכה להעובדים עד אשר יצוה ה' את ברכתו במעשה ידיהם ומעמל כפיהם ישבעו — עד בוא עת התבואה ש"ז, ואז מזונותיהם יהיו מסורים בידו של הקב"ה אשר יענה את השמים והם יענו את הארץ אשר תתן את יבולה להם. אל נא נעמוד על דם אחינו לבלתי תת להם יד לעזרה לחלצם מן המצר ולא יגועו חלילה מעצר רעה ורעב בטרם בואם אל מטרתם הנשאה! במקום שיש פקוח נפשות אחינו העניים ההם אין חולקין בדעות ובפרט מעשים, יבטלו נא היחידים את דעתם ורצונם זהו כבודם מפני רצון הרבים, כי אין אנחנו מוצאים כלי מחזיק ברכה לעניננו הקדוש בפרט ולכל דבר קטן וגדול בכלל אלא השלום בלבד ואם אין שלום אין כלום, והגורמים להתפרדות החבילה עתידים הם ליתן את הדין לפני מי שהשלום שלו וגם לבם יכמו מוסר אכזרי באחרונה על הפרידם בין הדבקים אבל לא יוכלו הושע עוד. בתים רבים גדולים וטובים הוכו לרסיסים על סלע המחלקת חלילה, כן יורונו מעשים רבים מקדם והמון פעולות שמבראשית, וה' יודע עת נרפא מן המחלה הזאת העצורה בעצמותינו!..... יואל ה' אדון השלום, הבוחר בציון בית חיינו ובישראל עמנו לצוות את הברכה והשלום אתכם באגודתכם יאחזו צדיקים דרכם וטהורי ידים יוסיפו אומץ לקראת הפעולה הקדושה והמצוה הרבה הלזו אשר אין ערוך לה (הרמב"ן בענה"ם שלו מן הספרד, הגאון מוהר"י עמדן בספריו היקרים והגאון בעל שפת אמת וע' שו"ע אבהמ"ז סי' ע"ה בפ"ת שם בשם הגאון המביט זכר צדיקים וקדושים לברכה) ואשר יש בה גם מצות פקות נפש העובדים המצפים לישועה. ומי יתן והיה עם לבב כל אחינו בני ישראל לשית לבם לחמלה על אחינו עצמנו ובשרנו מחונני עפר ציון ועובדי אדמתה ובזכות ההשתדלות הקדושה להגדיל ולהאדיר את הישוב הקדוש על ידי עבודת האדמה ומלאכה בידי הצעירים החפצים ליהנות מיגיע כפם, התחזינה עינינו בהרמת קרן עמנו הממשך וממרט ובשיבתנו אל אדמת קדשנו אשר לקחנו ממנה זה כאלפים שנה והיה ראשיתנו מצער ואחריתנו ישגה מאד כחפץ ורצון אחיכם המוקירים שמכם ומכירים פעולתיכם הטובות בעניננו הגדול והקדוש כמשאלות לבבם וידידם באמת יצחק אלחנן ספעקטער החופ"ק קאוונא".

הרה"ג מוואלאָזין הביע את רגשי אהבתו וחבתו לרעיון ישוב א"י בשני מאמרים נכבדים ויקרים אשר נדפסו במ"ע „המגיד" שנה זו, והקוראים קראו אותם בעתם ובמועדם, ואך למחסור יחשב לי לשנותם בזה.

כמו כן רכש לו הרעיון נפשות רבות באשכנז ואוסטריה. החברה „עזרא" בברלין החליפה כח ותחדש כנשר נעוריה ומספר חבריה אשר נאספו עד היום לדגלה עלה למעלה ראש. בוויען החל לצאת לאור מ"ע בשם „זעלבסט עמאנציפאציאן" המכוון להכליתי, להשריש הדעה הלאומית בלבות

בני הנעורים, ועל ידו נוסדו בוויען האגודה הנכבדה „אדמת ישרון" שנתקיימה מצד הממשלה שמה, האגודה הנושאת דגל הלאומית ו ע ת י ד ו ת ישראל בשם „צוקונפֿטט", ואגודת נשים עדינות למטרת ישוב א"י בהעיר הנ"ל ושמה „מרים". כן נוסדה חברה בעיר לעמבערג ע"י האדון הד"ר קאבאַק בשם „מקרא קדש" שמטרתה להפיץ את הדעה הלאומית ואמונה צרופה וטהורה בלבות דור יבא, ועוד כמה חברות במקומות שונים.

לפני שלשה ירחים קנה הנדיב הידוע חבל ארץ בשטח גדול סביב להקילוניה „ראשון לציון" ומטרתו בקניה זו היא, לא להושיע לנצרכים כי אם ל ת ת ג א ו ל ה ל א ר ץ ולהרבות באה"ק ב ע ל י א ה ו ז ו ת מ ב ע ל י י כ ל ת ב מ ד ה ה ג ו נ ה, שיהיה בידם לתת עבודה בידי האובדים עתה בענים באה"ק והעניות מעברת אותם על דעת קונם עד שהם נאלצים לפשוט יד להמיססיאָן להסיר כל מכשול מדרך המתשיבים ולהנחילם טוב ונעימות החברה המתוקנה עפ"י תוה"ק וחקי חיים ישרים. ע"כ גמר אמר, כי האיש אשר בני משפחתו רוצים ויכולים לעבוד בידיהם את האדמה ואשר יקבל עליו לשכור פועלים-עוזרים יהודים ושלא ל ת ת מ ק ר ק ע ו ת י ו ב ח כ י ר ה ל ה ע ר ב י ם, יוכל לזכות באדמה על שטח 150 ד ו ל א ם; בבית בנוי בנוה עם כמה מדורים למכסת נפשות המשפחה; ערך מקנה בהמות גסות ודקות די העבודה בשדה וכלכלת הבית; גן עצי פרי וגן ירק; כרם, גפנים וזתים אשר יתן פריו במשך איזה שנים; כלי מחרישה וכל המכשירין, תורת העבודה והכלכלה מאומן בקי בעבודת האדמה וכ"ז בקרבת מושב ששם ימצא בית תפלה, בית ספר לילדים וילדות, רב, שוחט, מרחץ ומקוה וכל הענינים הנחוצים לעדה ישראלית. אבל בכל זה יזכה רק האיש שיש בידו להוציא עתה בערך סך 2500 רו"כ ועוד סך 1500 רו"כ במשך איזו שנים, אשר המשפחה תמצא מחיתה מההנהגה הכללית של הנדיב עד העת אשר האדמה תתן יבולה והגפן פריו די כלכלה מ ת ו ך ה ר ו ח ה. הסך האחרון יוכל הקולוניסט לסלק על יד על יד.

האדון הנכבד הי' ע"ל במכתבו האחרון יאמר במרוצת דבריו לאמר: „זה איזה ימים שהגיע לידי מכתבכם היקר ועד היום הזה לא הייתי פנוי אפילו רגע להשיב על מכתבכם דבר, ועתה שאו נא לי אם אחרתי עד היום הזה, והנה אשיב על ראשון ראשון: מה טוב אם ימצאו אצלכם אנשים בעלי יכלת ובעלי מדות טובות, גם יחד עובדי אדמה ותאבי עבודה אנשים כאלו אשר לבם הם בקרבם לישוב הארץ יצליחו במעשי ידיהם. אמרתי בכלל שצריך 6500 פר' וזה לכם הפרט: הקרקע השבנו 150 דולאם שהם כמו $13\frac{1}{2}$ העקטאַר מדת צרפת, 10 פר'; הדולום—1500 פר' הבית למשפחה שלמה 1500 פר'; רפת לבקר 900 פר'. הבקר: שני שורים 600 פר'; עגלה, מחרשה וכל כליהם 600 פר'; הזרע לזריעה 500 פר'; גפנים ונטיעות 500 פר'; תבן ומספוא לבקר 400 פר'. ס"ה 6500 פר'. תדעו וגם תבינו שעל החשבונות האלו יש גם להוסיף וגם לגרוע לפי המקום ולפי השעה — שער השורים עולה ויורד, הוצאות לבנין הבית תעלינה או תרדנה לפי רחוק המקומות מן הפסילים וכו' אך הכל יחד יעלה לסך הנזכר..... אך אין ספק אתי שאם יאבו ראשי חוב"צ לערב את האנשים העולים להתנחל שם, שיקבל אותם בלב שלם לשלם במשך איזה שנים את 3500 פר' הנותרים. גם בזה נאות לכם להתנהל את אחוות האנשים האלה ולעבוד אדמתה ולנמוע הגפנים והאילנות ע"י פקידי השר עד שיהיה הכל מוכן. אך יש לי לשאול את פי הפקיד שם אם יהיה ההפסד מרובה על השכר או השכר מרובה על ההפסד, כי צריך לעשות מלאכתם ע"י אחרים ולשלם שכר הפועלים, התשיג תבואות השדות לשלם דמי הזריעה והנטיעה יחד בהימים הראשונים אשר הפירות מעטים והבעלים ישבו בחו"ל ופקידי הנדיב יכלכלו את אחוזתם בארץ, הן הן התשובות על כל מה ששאלתם ממני ומוכן אני להשיב על כל מה שתבקשו עוד לידע ממני, ותהי נא יד ה' הטובה עלינו להצליח במעשי ידינו וכו' עבדכם ומוקירכם הק' מיכאל ערלאַנגער".

נחלה כזאת שמבאר ה' ע"ל נ"י עולה בשויה בחו"ל ר ב י ו ת ר מ ס ך ח מ ש ת א ל פ י ם ר ו"כ. ומהכרם לבדו ישאו בעליו לא פחות מן 1500 רו"כ לשנה אחר חמש שנים, הטובה הרבה הצפונה בפעולת הנדיב היא ההתהנכות וההתרגלות אחינו בחיי-עדה עפ"י משטרים וסדרים ישרים, ההנהגה בעצה טובה ונכונה, ההוראה בדרכי עבודת האדמה והמטעים מאת אמנים בקיאים, ההושבה על הנחלה וההתאחזות בלי כל דאגה מצד הממשלה, אפוטרופסות הנדיב אשר כאב את בניו ירחם את הקולוניסטים כל אלה מוכשרים המה לעורר את אחינו בעלי היכלת לתת יד להענין הזה, אשר טובה רבה נשקפת ממנו להישוב והרחבתו באה"ק.

ע"ר הבהלה שהיתה לפני חג הפסח בפ"ת, הנה תוכן הענין כבר נודע ונתברר ע"י כה"ע, וכל אלה השופטים מישרים הבינו כי לא היה בהמעשה הזה אף קורטוב אחד מקנאות בני-בלי-שם ושנאת הדת השוררת ברוב ארצות המערב, לא מהומה, — כי אם ריב היה בפ"ת, ריב שכנים עם שכניהם. בשעה שאני כותב המורים האלה ילך דבר המשפט למישרים והברי הועד הפועל ביפו מלאים תקוה כי הטה ה' את לב השרים לטוב על הישוב וגם הפחה מירושלים היתה עתה רוח אחרת אתו, רוח מלא רצון לאחינו העובדים את אדמת הקדש, ולא יארכו הימים ומשפט האכרים כאיר יצא. ומעז יצא מתוק, כי כאשר יכתבו ציוני הגבולים בערכאות, ירויחו חו"צ קרקע בערך ארבע מאות דעסיאַטין יותר מאשר יש להם היום בפ"ת.

וזאת נוסחת הפקודה ששלח הקיימאקאם מיפו אל הערבים בני הכפר יהודיה:

„12375. נודיע בזה את מוכתרי (המורשים) „מכפר „יהודיה", כי הגיעה לאזנינו תלונת ראש „החברה הישראלית הנמצאת באדמת אמלעביש, „כי הנכם משיגים גבול אדמתם. ומבקש ממני להסירכם „מעליהם ומגבוליהם, כן הנהו מבקש שכל אחד „מאלה אשר חרשו על אדמתם יכתוב עליו סענעד „(שטר), שבו יבאו כל התנאים הנדברים ומפחדי „לבל יבא הדבר לידי מחלוקת, עליכם להזהיר לכל „בני הכפר לבל יהין איש לעלות על אדמתם, כי „אם אלה אשר יקחו הרשאות מהראש של החברה „הנזכרה, ועליכם לקחת סענעדעם על הנז' ואתם „תקיימו חתימותיהם והסענעדעם התנו ליד „הראש הנ"ל, ואם יבא הראש של החברה הישראלית „עוד הפעם בתלונה עליכם, אז אעשה בכם „משפטים. אבטח בכם כי עוד לא יהיה כדבר „הזה קיימאקאם מוסא עפענדי."

כפי הידיעות אשר באו מפאריז לעירנו יפו, נכון האדון שייד עושה דבר הנדיב הידוע ועוד אחדים מגדולי אחינו לבקר את המושבות ועל מוצא פיהם והשקפתם על מצב הקולוניות היום יקום דבר הנדיב ופעולתו לעתיד לבא, בכלל משחקת תקוה טובה לבני אחינו עובדי האדמה באה"ק מהנסיעה הזאת.

ר' ישראל ניעמצאָוויטץ אשר למד חכמת החעמי בבית המדעים הגבוה בוויען, והוא איש אמיד ועשיר, בא לא"י וקבע דירתו בעיר לוד ופותח שם בית הבד לדריכת זיתים ועשית שמן. השמן אשר יכינו באה"ק ימכר בסך רב לצרפת ושם יסננוהו ויזכוהו ויעשו ממנו את השמן הטוב מפראָוואַנס העולה על שלחן נדיבים. בטרם עלותו לאה"ק ישב ה' ניעמצאָוויטץ כשנה תמימה בנגב צרפת וראה ולמד שם את טיב מלאכתם בבתי הבד ובהכנת השמן הטוב. בלוד כבר שכר לו ה' ניעמצאָוויטץ בית והעמיד את היים ואת הממל ואת העכירין ואיננו מחכה בלתי אם עד בא הגלגל והמכונות המובאות לו מצרפת ואז יגש אל המלאכה. יתר החרשות שנעשו בהענין במשך ארבעה חדשים האחרונים ימצאו הקוראים בהמאמר „אבן שתיה" המדבר על כל מושב ומושב בפרט.

ו.

השקפה כללית ואחרית דבר.

העברתי לפניך הקורא, פעולות חוב"צ „בני מוכרת משה באה"ק", ראית את מעשיהם על פי מדת כחותיהם הדלים והקלים, ויותר הרבה ממה שכתוב כאן תחוש ותדע מן כל אבני נגף ואבני אפל אשר יכשלו בהם על כל צעד וצעד, הפחים והחרמים הפרושות לרגליהם ובכל זאת עד היום עוד לא כשל כח הסבל של יחידי סגולה שבהם, אשר כבבירי כח לב, אדיר כל חפצם, הוא הדעה אשר נתנו את נפשם עליה וכל עבודתם היא עבודה תמה ונקיה מכל שמץ פניה זרה וחפץ כבוד מדומה, או תקוה לתודה והכרת טובה מאלה אשר למענם המה עובדים בחרף נפש, השרידים היחידים האלה יודעים, כי זאת תורת כל האדם, המוציא למענהו רעיון נכבד, אשר יחולל ויוליד לחיים חדשים גוי ואדם, להיות נוחים ועלובים גם לאנשי ריבם, ועל כן אינם שמים לבם לשפעת קלגסים, קלי הדעת וגסי ההרגשה, לא ייראו חרפת אנוש ומגדופותם אל יחתו. הם לא ישעו לדברי בלע היוצאים מפיות בעלי ההפקרות שאין להם בעולמם אלא הנאתם המזוהמה ותשעה קבים לצנות הוללה וברחנות פרועה. ולמתנגדיהם מחסרון דעת חפצם הטוב המה עונים בשפה ברורה ודברי חכמים הנשמעים בנחת על דגל „בני מוכרת משה בארץ הקדושה" כתובים לאמר הדברים: „זריזות, זהירות, סבלנות ומתינות" ועל כן גם כל מלאך רע יענה אמן בעל כרחו ויודה, כי אין מכל האגודות באה"ק וחוצה לה—שהפליאה לעשות במשך שנתים ימים מחצי

שנת תרמ"ד עד ניסן תרמ"ו — כמוה. „בני מזכרת משה בארץ הקדושה" אינם מחזיקים טובה לעצמם, יודעים הם בנפשם שאינם לא נשיאי ישראל ולא מושלים במכמני הזהב, אך פעולתם נשואה על כנפי רוח חפץ נשגב ונעלה, להרבות התרבות בין אחינו בני אה"ק, לחבב העבודה בשדה וכל יגיע כפים בזעת אפים ולהקדישה בקדושת הארץ אשר עיני היהודי בה מיום היותו עד יום מותו ולכל בה חיי רוחו ונשמתו, וכונתם הרצויה זאת, היא שעמדה להם לקרוא לאור עולם מ פ ל ג ת י ה ו ד י ם עובדי אדמה אכרים ונוסעים בעדר, לברוא דמות יהודים אכרים עודרים במעדר בלא לב ולב על הרי יהודה, אך לא אכרים בוערים כי אם למודי ה', בעלי תרבות, תורה והשכלה, דבר אשר לא היה בעמנו מיום גלותו מעל אדמתו. ע"י כונתם הרצויה זאת העירו ממערב צדק נדיב כביר ונאור, ודרך כוכב מבית יעקב, כוכב העולה על שמי היהדות אחת לאלף שנה, להציב גבול אלמנה ולשמח ציון בבניה.

כל הדברים האמורים בהפרקים הקודמים נאמרו לפני חמשה ירחים ומאז ועד הנה נשתנו פני הישוב שנוי לטובה: ככר ארץ על שטח גדול ורחב ידים שנקנה ע"י הנדיב נמכר כבר לחלקים לבעלי יכלת וחפצי עבודה, בית מלאכה ערוך בכל כאחד הפאבריקים באירופא המערבית לכתישת זיתים וסנון שמנים הוקם על וממנו תוצאות חיים ועבודה לעשרות משפחות. בית מסחר להאדון הערצענשטיין ערוך ככל הלכות בתי המסחר באירופא, נותן מחיה לסופרים ומעתיקים מאחב"י, נחלה גדולה מאד בקרן בן שמן, נחלת „ארבל" נקנתה ע"י חבר אנשים בעלי הון הבקיאים בשבילי אה"ק, ומחיר הקנין לבדו עלה לכמה וכמה עשרות ותקוה גדולה להישוב הכללי מהנחלה והמתישבים בה, שהם אנשים משכילים על דבר אמת בעלי מסחר ונסיון אשר שבילי אה"ק נהירין להם ורוח יהודים אוהבי עמם בכל לב ונפש תפעמם. גם העצמות היבשות, אשר נואשנו מתחיתם, בני הבטלנים מקבלי החלוקה משנות דור ודור, גם המה התנערו מעפר שפלותם, הכירו כבוד אדם ורוחם תאבר נץ למעלה ויקומו ויתאזרו חיל למלחמת קיומם ויקנו הנחלה הגדולה „נחלת יהודה" בעבר הירדן מידי ממשלת תוגרמה, ותחת שבעת-כפרי הפרזות (קאלאניען) ישנם עתה תשעה ובהם כאלפים נפש אדם עודרים בלא לב ולב,

ומי לא יודה שכל המעשים האלה יש בידם להעמיד רבים מקרבנו בקרן אורה, לצרף הדעות ולזקק המושגים ע"י נתינת חוג-פעולה לכל בני המפלגות בקרבנו? לראבון נפש כל החפץ לראות שלום החלוצים העובדים אדמת הקדש הננו רואים, שבמשך חמשת החדשים האחרונים נסתמו צנורות ההשפעה ובני הועד הפועל בקרבנו שבתו ממלאכתם, ע"י ההתרשלות והקפאון, אשר נראו בין אלה אשר טובנו בידם, ההתרשלות אשר מקורה בהטית אזן קשבת לקול מלחשים ודברי בלע ולצנות מהרסי ומחריבי כל מפעל טוב, נעלה ונשגב. תקותנו כי תקופת השביתה הזאת לא תמשך וטהורי לב יוסיפו אמץ להעמיד הישוב על בסיס נאמן ולתמכו ולסעדו במשפט וצדקה.

ממוצא כל הדברים האמורים בששת הפרקים הקודמים יראו הקוראים ויוכחו: א) שיש שכר לפעולת העובד אדמתו באה"ק והמכשולים והתקלות כלם באו רק ע"י אי-זהירות והעדר הידיעות הנחוצות. ב) כי אין הברכה חלה, כי אם על השלום והאחדות וכל פגימה ופקפוק בשלום ואחדות מושכים אחריהם הריסת בית חייהם של החלוצים הראשונים באה"ק. ג) כי המפעל הזה עשה דרכו ככל המפעלים הגדולים החת השמש שתחלתם יסורים וסופם שלוה, וכל הששים לעשות צדק ידעו ויכירו כי זרעם לצדקה ישא פרי תהלה. ד) כי הדעה הנשגבה תסל לה מסלות גם אל אדירינו ורבים מהם מתיהדים ופותחים את לבם אל רעיון התחיה עם ישראל היושב בציון. ה) כי העבודה הזאת היא לנו ולבנינו ולא לנו להיות פחז כמים לראות במספר שנים, ואם נתאזר בסבלנות כיאות לבני עם עולם וצוה ה' את הברכה, והעובדים אדמת יהודה ישאו ברנה פרי עמלם, והשוכן בציון ישלח מלאכו לפניהם, להופיע על עצתם, לאמצם ולעודדם ולהשלים כל חפצם, אמן ואמן!

בן־שם

חשבון הכולל מהכנסות וההוצאות אשר להמזכרת משה באח"ק
מן חדש חשון תרמ"ה עד ניסן תרמ"ו

	קאפ'	רו"כ	קאפ'	רו"כ
הכנסה				
משבעים והשע ערים שונות [1]	1 ½	30360		
ע"י מו"ל „המליץ" [2]		5550		
מארבעים ושלש ערים שונות (מלבד 98½, 73 רו"כ בצד 1 שורה 1; 13, 144 רו"כ צד 3 ש' 10) [3]	95 ½	9553	7	45464
מארבעים ותשע ערים מהעמדת קערות בבכנ"ס בעיוה"כ העבר [1]	27	2406		
משלשים ערים ע"י הנ"ל [3]	19	707	46	3113
מפדיון התמונות מן חדש טבת שנת תרמ"ד עד ח"י חשון תרמ"ה [4]	88	9342		
„ די' „ ח"י חשון „ ר"ח טבת „ [5]	19	2278		
„ די' „ ר"ח טבת „ תרמ"ה „ חדש כסלו תרמ"ו (א"נ				
כל ההוצאות מן ח"י חשון תרמ"ה עד היום) [6]	45	3495	52	15116
צינזען מההשלשה (כמובא בחש"כ של ספו"כ ח"ש צד 6 ש' 6 ובהמלואים צד 3 ש' 10)			62	205
ההכנסה בס"ה			67	63899
ובהצטרף לזה הסך שנשתלם מהוב"צ בני הערים הנקובות בשמותם להלן בהמאמר ע"ד המושב „גדרה", בעד שטח הארץ בהמושב הנ"ל 1400 דונאם שעלה ג"כ לסך 10000 רו"כ נמצא ס"ה ההכנסה			67	73899
הוצאה				
להרי"מ פינס שלחנו (כמובא בחשבונו) [7]				728
למושב פ"ת ע"י ה' ערלאנגער לתמיכה לפי שעה (כפי החלטת הפרטי כל צד 17) 1 נאוועמבר 84 [7] — 10000 פר'				3870
להג' וויס. ע"י ר' ביינוש מאננפערל בעד בני יסוהמ"ע [7] — 4487		2000		
להנ"ל דרך ארדעססא [7] — 6040	29	2330		
להנ"ל ע"י ה' ערלאנגער [7] — 5000	19	1927		
בס"ה שלחנו להג' וויסאצקי — 15527 [8]			48	6257
להאדון מויאל ע"י הנ"ל 27 מאי 85 [7] — 30000	87	11859		
להנ"ל „ הנ"ל 1 יולי „ [7] — 12000	79	4778		
להנ"ל „ הנ"ל 10 אקטיאבער 85 [9] — 30000	16	12105		
בס"ה שלחנו להאדון מויאל — 72000 [10]			82	28743
להאדון הירש ע"י הנ"ל [11] — 10000		4063		
להנ"ל „ הנ"ל — 6000	15	2426		
להנ"ל „ הנ"ל — 4000	80	1588		
להנ"ל „ הנ"ל — 6000		2421		
בס"ה שלחנו להאדון הירש — 26000			95	10498
לקולוניסתים יחידים :				
למאיראוויץ [7] — 300, 12 רו"כ				
להנ"ל [11] — 203 „	12	503		
טראנספארט	12	503	25	50098

		קאפ'	רו"כ	קאפ'	רו"כ
טראנספארט		12	503	25	50098
לר' ביניש מהג' עט.[9]			235		
לבעלקינד ברל"צ [7]			700		
לבני בילו 25 יאנואר 85 [9]	700				
לת' 15 דעסיאט. [7]	50		750		
הוצאת נסיעה של ששה קולוניסתים [9]			460		
לליפשיטץ [9]			100		
לאיזראעלים [9]			100		
לבני יסוד המ"ע בעד כלי מחרישה [9]	94, 6				
להנ"ל דרך אדעססא [11]	200	6	294		
ליאקאבסקינד [11]			60		
לאיש ירושלמי [11]			200	18	3402
הוצאות על מה"ע והודעות [9]		52	409		
די' על הנ"ל [11]			240	52	649
חובות העומדים לידי גוביינא [9]				21	706
הוצאת ע"י הרי"ם					
א) מעלענר. [9]		49	186		
ב) שכר סופרים ומעתיקים [9]		80	155		
ג) פארטא למכתבים פרטיים וכלליים [9]		45	395		
ד) הדפסות באבן ומתכות [9]		1	413		
נסיעות שונות:					
א ב) ע"י הנסיעות שנעשו לפני ח"י חשון התרמ"ד [12]		89	590		
ג) נסיעות בודדות מן ח"י חשון עד חרף שנת תרמ"ו [9]			50		
ד) נסיעת האדון ז. מב. [9]		30	358		
ה) נסיעות בחרף תרמ"ו [13]			40	94	2189
פרסים למזכירים במשך שנתים ימים (כפי החלטת הפרטי כל צד 37) מן שבט תרמ"ד עד ניסן תרמ"ו [14]		52	2556		
לסיוע [13]			180	52	2736
הוצאות שונות [9]		74	399		
די' כמו שיתבאר בחשבון פרטי			456	74	855
הוצאת שונות ע"י הרד"פ [9]			410		
די' " הנ"ל [11]			81		491
צעטל על אדעססא (אשר עוד לא בא לידי גוביינא) [9]			50		
כסף במזומן [15]		31	2720	31	2770
הדוצאה בס"ה				67	63899
ועם הקרקע בהמושב „גדרה" ע"ם 10,000 רו"כ				67	73899

[1]) כמבואר בחשבון הכללי לספר הזכרון ח"ש, מיום ח' כסלו שנת תרמ"ו (צד 5 1). [2]) בשני משלחים: 4560 בימי אדר תרמ"ה עם 1000 רו"כ. בהדש אב שנת הנ"ל. [3]) מלואים לסהז"כ הר"ל, מח' ניסן תרמ"ו (צד 3 1). [4]) חש"כ מהתמונות צד 21 ש' 32, 30. [5]) חש"כ מהתמונות צד 22. [6]) חש"כ לספהז"כ צד 5. [7]) חש"כ לספהז"כ צד 6 ושמה מבואר ביותר. [8]) הסך הזה מבואר בהוספה להמגיד תשרי התרמ"ה. כל הכספים נשלחו אליו במשך הימים מן ניסן עד מנ"א התרמ"ה. [9]) חש"כ לספ"ז צד 7. [10]) הסך הזה מבואר בפרטות בחשבון של האדון סויאל VIII, [11]) מלואים צד 3. [12]) הש"כ לספז"כ צד 7 אות a b. [13]) זה נכלל בהסך 76 12 רו"כ אשר בהמלואים צד 3. [14]) היינו: 52, 1956 רו"כ כמבואר בחש"כ לספז"כ צד 6 עם התוספת 600 רו"כ בעד ששה הרשים מכסליו עד ניסן תרמ"ו ועד בכלל. [15]) מלואים צד 4.

להרים מכשול מדרך עמי

וְאַתֶּם הָרֵי יִשְׂרָאֵל עַנְפְּכֶם תִּתֵּנוּ וּפֶרְיְכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קֵרְבוּ לָבוֹא׃ כִּי הִנְנִי אֲלֵיכֶם וּפָנִיתִי אֲלֵיכֶם וְנֶעֱבַדְתֶּם וְנִזְרַעְתֶּם׃ וְהִרְבֵּיתִי עֲלֵיכֶם אָדָם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֻּלֹּה וְנוֹשְׁבוּ הֶעָרִים וְהֶחֳרָבוֹת תִּבָּנֶינָה׃ (יחזקאל לו)

כאשר יזרע הזורע והשליך גרעין אחד אל בטן האדמה וישמרהו וינצרהו והפר סביבו כפעם בפעם, ובאו העבים והמטירו מטר ובא השמש ויהל אורו, מעט מעט והנה הגרעין הוציא פי עשרה וממלא הפנים גרעינים, נברא שדה גדול ורחב ידים מלא ברכות שמים ותנובות ירחים, עמקים עטפו בר ושדי תבואות לנגד עינינו, כן הוא גם ענין ישוב ארץ הקדש. כגרעין עלה לפנינו, גרעין אשר השליכו על אדמת ארץ הקודש אנשים אחדים אשר בלבם התלקחה להבת שלהבת האהבה לעמם ויזרעו בדמעה וירטבו את האדמה בדמעות עיניהם ובדמי לבבם ויעברו הימים, ויגקפו הירחים, ויגדל הגרעין, ויוצא פרח, ויצץ ציץ ויכס את פני הארץ ועתה גני חמד שדי תנובות וכרים נחמדים יראו לעינינו, ירהיבו את רוחנו ויחזקו את לבנו לעבוד עבודתנו בכרם הזה כרם ה' צבאות אלהי ישראל כי ברכה בו ובו התשועה.

באש וברעם נשפט ה' את בני ישראל ורק מכות האכזרים הניאו את עמנו לשוב לחבק את ארץ קדשנו ובעלות הרב היונה על ראשנו וינוסו נסים ויפלטו פליטים בלי סדר ומשטר ותרב המהומה ועקבותיה נודעו עד היום כי גם עתה עוד אי-הסדרים ישיכו משטרם על פני ארץ רבה, בכ"ז, גם בהמבוכה הזאת, למרות העננים הגדולים אשר החשיכו את המאורות בעדנו, הספקנו לגדור מעט מפרצת ירושלים והרבה אבנים כבר הונחו והיו לאבן הפנה אשר עליהם יוסד בעז"ה בית גדול לעם ישראל.

שני מקומות בחרו להם העולים הראשונים ויתחלקו לשני ראשים: הראש האחד פונה יפו אשר בסביבותיה התיישבו מספר מאחינו היהודים ויבנו להם מושבות והראש השני פונה חיפה; שמה בין חיפה ובין הירדן אוו בני ישראל לשבת ולשדד אדמת הקדש. המושבות אשר אצל יפו: כברת אדמת טובה מכלכלת 3,000 דולאם נחלת יהודים — היא המושבה „גדרה"; לצפינה כברת אדמה בעלת 3,000 דולאם—המושבה „עקרון", ששה עשר משפחות מאחינו יעבדו את אדמתה בידים חרוצות, להם נבנו בתים יפים ונהדרים, הבור יספה את מימיו, האדמה פוריה ותקוה טובה כי תשלם שכר טוב לעובדיה ותעניק מטובה לבניה; צפונית מערבית אדמה 3,600 דולאם — המושבה „ראשון-לציון", המושבה הזאת בחסד גשמי הנדבות אשר ירעיף עליה הנדיב הנודע עשתה חיל ותעל בגדלה, ולפנינו בכר כרמים נטועים ברבבות גפנים — כחמש מאות דולאם—, עצי זית למכביר, בור מעלה מימיו למעלה על ידי מכונה הולך ומשקה את כל הגנות, שנים ועשרים בתים טובים ומעולים ומאה והמשים נפש אדם מספר יושביה; צפונית מזרחית אדמה רחבת ידים בעלת 15,000 דולאם — המושבה „פתח-תקוה". האדמה שמנה ודשנה ומיטב אדמת ארץ ישראל היא ומקום מיוחד בנו להם היושבים לבנות בתים — מושבת יהודי — ואיזה עשרות מאחינו בני ישראל יושבים עליה ומעדרים את תלמיה ונוטעים את כרמיה. בפנה השנית בין חיפה והירדן שני מושבות „שמרון" „וראש-פנה". המושבה „זכרון יעקב" (לפנים שמרון) תכיל כשלשה אלף דולאם אדמה, בתים הרבה כבר נבנו ויושביה יעבדו אדמתם בידים הרוצות: יזרעו, יטעו ואדמתם תענה להם. והשנית ראש פנה תכיל 4,210 דולאם, גם שם כבר נבנו הרבה בתים, השדות זרועים, הגנים נטועים ויושביהם יעשו חיל; מזרחה להמושבה הזאת קנו מבני מעזריטש מרוסיה כברת אדמה מושבה אשר „יסוד המעלה" קראו לה ועוד איזה אנשים פרטים קנו שם עד 4,000 דולאם, זה דבר המושבות אשר כוננו אחינו בארץ קדשנו ויניחו את אבן הפנה לבנין לאומתנו. מלבד אלה המושבות היו עוד אנשים פרטים אשר נבדלו מיתר אחיהם ויקנו להם גנות — באיארעס — ויהיו גם המה לברכה בקרב הארץ, ראשון היה ה' לערער אשר קנה גנה גדולה, ווייד-אבנין במרחק חצי שעה מראשון לציון ושטח אדמתה 1,800 דולאם, מהם 330 המה גנים והנותר אדמת שדה לזריעה. אחרי ה' לערער נמצאו עוד אנשים הרבה אשר קנו גנות בארץ וישבו שם.

שלש שנים חלפו להיהודים עתה בארץ הקדש בארץ אשר הנוצרים האשכנזים, הצרפתים וכו' משלו ממשל רב ולהיהודים לא היתה תקומה, להיהודים לא היתה שום אחיזה בארץ ורק מדוכאים ונענים רעבים וצמאים חכו תמיד לנדבת אחיהם, בארץ הזאת אשר אמרו מתה היא ולא תחיה ועל בניה על עם ישראל אמרו רק אל המסחר יצלחו, הנה עתה בארץ הזאת כששים אלף דולאם אדמה לבני ישראל למורשה ומספר גדול מיושביה מאחינו היהודים יעבדוה בידים חרוצות ובכשרון נפלא, ואין כפק כי ברבות הימים תענה להם הארץ כאשר ענתה לאבותיהם בימי נעוריה ויושביה (ועובדיה אלה) והאנשים היקרים אשר היו הראשונים להחל את הדבר הקדוש הזה דבר עבודת האדמה ויחרפו את נפשם להלחם נגד כל המכשולים הרבים והעצומים המה יהיו למשל ליתר אחיהם ויבראו בעמנו את מין „עובד אדמה יהודי" החסר לנו ואשר רק בו תשועתנו ואשר רק בארץ אבותינו יוכל להברא כי בארצות אחרות (כמו באמעריקא) אם יהיה עובד אדמה לא יהיה יהודי ואם יהיה יהודי לא יעבוד את האדמה, לא כן פה אשר יעבוד את ארץ הקדש וזכרונות קדומים וקדושת הארץ תשמרהו ותנצרהו תמיד לבל יסור מני ארח וישאר נאמן לעמו ולדתו, כאשר כן ראינו פה הרבה אנשים אשר בהיותם בארץ נכריה רחקו מאום מחצבתם ובבואם הנה וישובו אל חיק אמם והיו ליהודים כשרים ונאמנים.

בשלש שנים האלה למרות מצב בנ"י בכל הארצות אשר מורה היה מאד בכל אלה השנים ולהבה אחזה כל פנות בית יעקב ולא יכלנו לעבוד במתון ונחת, בכ"ז, בשלש שנים האלה כבר הונחה מוסדה להענין הגדול והקדוש ותקופה חדשה בדברי ימי ישראל נבראה ועבודת שלש שנים האלה תוכל לשוות פאר והדר לעם בזוז ושסוי מפוזר ומפורד בין עמים וגוים שונים ותוכל לחזק בלבם את האמונה ולהראות בעליל כי לא חדל ישראל מהיות גוי וכי לא אלמן ישראל בכל דור ודור מאנשים תנבונים לחרף את נפשם בעד קיום עמו אשרו והצלחתו.

שלש שנים עברו ורעיון ההתבוללות כמעט חלף ועבר, ותחתיו עלה כארז בלבנון הרעיון הקדוש של ישוב א"י ותחת דגלו התלקטו רבים ואלפי אנשים יחזיקו במעוזו ומכל עבר ופנה יגהרו אליו וכלם יקראו ויאמרו: אך בו תשועתנו.

שלש שנים חלפו ועברו והיהודים אשר נדחו ונהדפו לכל עבר ופנה, איש את רעהו לא הכיר ואח את אחיו שכח ובני ישראל נגשו גדודים גדודים, כתות כתות שונות, האחת צוררת לרעותה, עתה בהרים רעיון יה"א את נסו וישמע קולו במחנה ישראל, עתה התלקטו והתאספו כלם, איש לרעהו הושיט יד, האחד את השני הכיר ויאמר אחי אתה. (וזרמי דמעות נטפו מעיני האחים הנפרדים אשר רחקו זה מזה ימים כבירים וישכחו איש את רעהו, עתה ראו ויבינו כי לא טוב היות כל אחד בודד במועדו ויאמרו לכונן מרכז לכלם וציון עלה על לבם) ואיש את רעהו כרתו ברית לעבוד יחד שכם אחד לאשר והצלחת עמנו ולולא נברא רעיון יה"א רק למען דבוק את הנפרדים דיגו!

וכל זאת נעשתה במשך שלש השנים האלה. אך עלינו להודות כי לא כל הדברים נעשו כסדרם וכי הרבה פעמים בגשתנו בחשך נפלנו במהמורות, כאשר כן תמיד בכל דבר חדש אשר יעבור זמן כביר עדי ילמדוהו על בוריו ויודעו מוצאיו ומובאיו וכל מסתריו ואחרי כן ילכו ארח סלולה, והחלוצים אשר יעברו בראשונה בטרם סוקלו אבני הנגף הרבה פעמים יכשלו בהליכתם והקוץ והדרדר יבואו בבשרם ופצעי אלה האנשים יראו עתה לעינינו בימינו עין על שדה המערכה, אלה המה החללים אשר הכו במלחמה, אליהם נהוש להושיעם ואליהם נביט ונלמדה לדעת את הדרך בה נלך ואת המעשה אשר נעשה לבל יפלו הנשארים אשר יבואו אחריהם במהמורות והיו לנו החלוצים האלה למורי דרך, ונחקרה ונדרשה סבת אי-הצלחת

הראשונים בעבודת האדמה, במסחר ובכל משלח יד אשר החלו לעשות. נתחיל מהמושבות:

מקורי הרעות בהנסיונות הראשונים

ראשונה למושבות החדשות „ראשון-לציון". בעת אשר רעמי הרעמים הרעימו מכל עברים על ראש העברים ופליטים נסו בלי סדר ומשטר וימלאו את ערי יהודה וחוצות ירושלים, הרבה מהם לא ידעו למה באו ועל מה באו, כי רק דמיונות כוזבות ושמועות שוא התעום, ואשר ידעו את חפצם הברור לא ידעו איך למלאותו ולהפיקו, בעת ההיא באחד הבתים אשר ביפו חברת אנשים התאספו כלם סוחרים, רוכלים ועושי מלאכה. מעולם לא ראו בעבור איש את אדמתו וכי יראו חלקת אדמה לא יבינו הטובה היא או רעה, השמנה או רזה, התיניק את בניה אשר יתבקו את חיקה או תשכלם ותקיאם ממנה וילכו ויקנו כברת אדמה — מדבר חול ובאותה שעה שנקנתה המושבה „ראשון לציון" — אותו היום ט' באב היה — באותה שעה נכתבה מגלת איכה על המושבה ויושביה, ולולא מהר אליה המלאך הגואל אשר צדקותיו לא ימנו ולא יספרו כי עתה היתה למשואות נצח ותטבע בערמות החול. ובהקנות האדמה והאנשים עוד טרם ידעו חיי האכר מה המה, ומנהגי איש האדמה זרים להם ואינם יודעים מה לעשות, כה בראשונה ומה באחרונה, ויצאו השדה ויהי ראשית דברם לבנות בתים גדולים ורמים וישקיע כל איש חלק גדול מכספו בבנין בית לשבתו וצאן ומקנה לא היה להם, ותחת להתאמץ להיטיב את אדמתם, אחרי רואם כבר כי אדמתם רזה היא ולא תצלח, תחת לחפש אמצעים להפוך את פניה ולשנותה לטוב או לחפש אמצעי מחיה אחרים למען יוכלו לחיות את נפשם, תחת לעשות כל אלה, הלכו האנשים האלה ויתחילו מהרה לעבוד את שדותיהם ויקנו כלי מחרשה סוסים וכו' ויגשו אל המלאכה, ויעברו איזה ימים וחדשים וידלו יושבי המושבה עד מאד ורבים מהם אשר הביאו 12—10 אלף רובל נשארו בערום ובחסר כל (ויאלצו להושיט יד ולבקש עזרה מאת אחיהם). ככה נפלו ונכשלו בני המושבה הזאת מחסרון ידיעתם בהענין אשר לקחו על עצמם, מחסרון אנשים מתושבי הארץ אשר יצאו לקראתם ויראו להם כל דבר כידיעתם הטובה עליהם, מחסרון מורים ומנהלים אשר יראום את הדרך בה ילכו ואת המעשה אשר יעשו. וקול מרחוק ישמע, קול לעג השאננים, קול אלה המשתמשים בכל מקרה למען נבל את הארץ בעיני בני ישראל, קול אנשים מראים באצבע על „ראשון לציון" וקוראים ואומרים: הנה הארץ המשכלת יושביה!

פתח-תקוה, ידוע כי המושבה הזאת אשר לפנינו עתה היא השניה ליצירה וכבר נוסדה ונתישבה כשש שנים קודם לכן. אדמת המושבה טובה מאד וממיטב אדמת הארץ היא. בפעם הראשונה היו רוב חבריה מיושבי ירושלים ויהי בצאתם השדה ויתרו בהם אנשים ויאמרו: אל תשבו אל הנהר פן תפגע מהלה בכם, ולא שמעו לקול האנשים האלה וילכו וישבו על יד הירקון במושב פתח-תקוה — אמלבס — ותפגע המחלה בהם ובראותם כי כלתה להם הרעה ויקומו וינוסו על נפשם, ויעברו השנים וימצאו אנשים אחרים חדשים מקרוב באו וילכו המה לפתח-תקוה ויתאספו החברים עוד הפעם ואת עצת יודעי דבר לא שאלו ויעשו גם המה כמעשי בני ראשון לציון ויחלו לבנות גם המה בתים גדולים ורמים וישקיעו בזה הרבה כסף והאדמה גדולה ורחבה למאות אנשים ויוצאי השדה ואוחזי את רק מתי מספר ותרב העזובה ולא שמרו את גבולותיהם משכניהם הערבים ויבואו הערבים להם ויעשו את שדותיהם מקום מרעה לעדריהם ותבואותיהם היו למרמס לרגלי השור והחמור והאנשים לא השתדלו גם לקחת רשיון מהממשלה על בנין בתים בטרם נגשו אל המלאכה לבנות מושבה — כאשר ישנם רשיונים כאלה להאשכנזים בשרונה ובמושבותם אצל חיפה — ותצא הממשלה ותצו עליהם לפסוק ממלאכתם ויסתבכו בהמשפט הנודע ועוד הפעם באו משפחות רבות לעמקי שאול. ובבוא עת רעה לבני המושבה וירימו במרום קולם ויקראו לעזרת אחיהם מרחוק ומהם אשר לא הסכינו לעבודה ולמלאכה או אשר לא הננם ה' ברוח כביר לגבור על כל המכשולים המונחים על דרכם וישובו לביתם ויצאו נביאי השקר עוד הפעם ויתנו אותותיהם אותות ויוקיעו את האנשים האלה לנגד השמש ויקראו ויאמרו: הנה הארץ המשכלת יושביה!

שומרון וראש-פנה. מי האיש אשר הביט אל המושבות האלה בהולדם ולא ראה כי צפוים המה אלי מות כי אין כה אשר יעודדם ויחזקם למען יוכלו לחיות חיים ארוכים. המושבות האלה נוסדו על ידי הועד מגאלאץ אשר חסר לו הכסף והאמצעים לגמור את אשר החל גם בדבר המושבה האחת וכה אם עוד שנים נפלו עליו, לכן נאלץ להשאיר את מלאכתו באמצע והאנשים אשר שולחו על ידו היו צפוים אלי רעב, חסר וכפן, ובאכוף עליהם פיהם וישובו רבים מהם אל ארצם המלאה חמס ושוד ויברחו פלטים מהם אל כל עבר ופנה ושונאי הישוב הרימוב על נס ויקראו: הנה הארץ המשכלת יושביה!

הפעם הראנו את מקורי הסבות אשר הסבו בזה שהרבה דברים לא הצליחו והרבה אנשים נפלו במהמורות והרבה כסף ירד לטמיון. אך בבארנו את כל הדברים האלה מחויבים אנו לשום עין על מראה אחד נפלא ומרהיב עין אשר נראה לעינינו בימים האלה, מראה אשר לא ישכח מפינו ומפי זרענו. עלינו לפקוח עין על הדבר אשר לולא הוא כי עתה באמת היה כל עמלנו לשוא. אנשים למאות נאנחו מחסר ועוני, ויצעקו מעצר רעה ויגון. מושבות שלמים עמדו על עברי פי פחת עוד כמעט ושבלת המים הזידונים תשטפם ולא ישאר זכר להם ומי יודע מה היה את רעיון יה"א כלו לו לא הצליחו החלוצים האלה. אז הקים ה' לנו מושיע את הנדיב הגדול שרו של ישראל אשר יצא כמלאך מושיע כשמש בצהרים וליהודים היתה אורה. אין קצה לכל הדברים אשר עשה ואשר עושה הנדיב הידוע למען הענין הזה וכמוהו כאלפי רבבות ישראל; הוא הוא אשר בעצמו הוא לבדו ואין איש אתו לקח תחת מחסהו ארבעה מושבות וכאב את בניו כן ינהלם ולא יזוז מהם עד ראותו אותם על מרום ההצלחה. הוא הוא אשר הפך את ראשון לציון ממדבר חול לכרם וגן זית, הוא אשר יסד ויברא ויכונן את המושב הגדול עקרון, הוא הוא אשר הציל מאבדון את „זכרון יעקב" — לפנים שומרון — וראש-פנה, ובכל מקום נגעה ידו הנדיבה שם נכשלים אזרו חיל, רעבים מצאו לחם וצמאים מים ואשר הלכו בחשך ראו אור גדול, גם ליתר המושבות יטה בפעם בפעם עין חסדו ויתחכם בידו הנדיבה; ומי ימלל ומי יספר את אשר פעל ועשה האיש הדגול מרבבות עם הזה אשר בין גבורי ישראל ומצילי עמנו יחשב שמו בדברי ימינו ורק על ידו יצא רעיון יה"א ממחשבת ומחוג אנשים אחדים ויהי לרעיון גדול הולך ושוטף ולוקח לב כל איש אשר לישראל הוא. עתה נדרשה ונחקרה בכל זאת מהות הארץ הזאת טבעה ואקלימה, תקותיה ומשפטיה, עמיה ותושביה ונוציא משפט ישר למה תצלח והכי באמת לא השתתפה בשום דבר לאי הצלחת הנסיונות הראשונים, ואם השתתפה וגם בה האשם, עלינו לדרוש כמה גדול אשמה, איזה המה הדברים התלוים בארץ העומדים לנו לכשול על דרכנו, היש יכלת להסיר את המכשולים האלה ובאיזה אופן? למען יסד מושבות לעבודת האדמה הארץ בכלל טובה היא.

טבע האדמה

רובו אדמתה טובה מאד, ישנם מקומות הטובים לזריעה ומקומות הטובים מאד לנטיעת הכרמים. אדמת פתח תקוה ועקרון יעידו על טוב הארץ הזאת שמנה ודשנה, כל הכל עזה והמקומות אשר בין חיפה, צפת, טבריא והירדן מהוללים בעד תנובתם הרבה ומימיהם הרבים והטובים אשר לא יכזבו לעולם, רק שממון נורא פרוש על פני הארץ הזאת. כמו מסכה נסוכה עליה ולוטה בערפל ותפל אימה על הבא אליה בפעם הראשונה וכמו הארץ כלה לבשה אבל ודמעותיה יזולון על בניה כי עזבוה.

האויר

האויר טוב מאד במקומות הרחוקים מהשפלה ומאגמים — באסא — אשר שם ימצאו מים נרפשים, אך גם המקומות אשר נשחתו מהמים אשר נקוו קרוב להם בהאגמים והמים הנרפשים האלה מעלים צחנה ואדיהם ישחיתו את האויר, גם פה יש עצה ותרופה לטעת עצי יער וגנים, ליבש את האגמים, להמיש מהם את המים על ידי תעלות ובכלל להיטיב מצב הארץ להושיבה, לזרעה ולנטעה, כי אז מעט מעט מעצמם יהפכו מדבר וציה לאגם מים, יושבי הארץ הערבים אינם פראים חומסים וגוזלים כאשר יתארום אלה היושבים מרחוק והאומרים ארי בחוץ. הערבי מטבעו אוהב הוא את המנוחה

ואת השלוה וריב ומדון שנאה נפשו. מטבעו יתקשר להאיש אשר ירע להתהלך אתו בצדק ובמישרים ועבד נאמן יהיה לו. רבים מהערביים עובדים בלב ונפש אצל אחד האכרים היהודים או האשכנזים ושמץ דבר רע לא ימצא בהם, ותמיד לא רק שיוקיר ויכבד את בן איירופא כי גם אימתו מוטלת עליו, ובדבר הבדוים הנודדים, גם המה לא יפילו חתיתם על יושבי הארץ. ורק לפעמים רחוקות יקר מקרה אשר יתנפלו על אחד הולך אורח וינצלוהו, אך רק לעתים רחוקות יקרו דברים כאלה, וגם בהרבה מארצות איירופא עוד האדם איננו בשמירה מעולה וכמה פעמים הוא לבז ולמשסה ואין אומר השב, וביחוד אנחנו היהודים... וגם זה תלוי ברבוי הישוב ואם יבואו ויתישבו הרבה אנשים ובני יהודה ילמדו קשת לעמוד על נפשם בבוא עליהם אנשים פראים, אז יהיה פרזון בארץ ישראל ולא יראה רמת וכדון, וגם הבדוים האלה אם רק יראו ויוכחו בפעם הראשונה כי יש יכלת להשיב להם דבר וכי יש כח ועז לעמוד נגדם, אז יבהלו ויסוגו אחור, ואם בצדק ובמשפט יהלכו אתם, אז מאויבים יהפכו לאוהבים כאשר כן קרה פה הרבה פעמים. בכלל לא יכון להאנשים הנתונים למרמס לכל מעול וחומס ואשר היו בהרבה מקומות להפקר ואיש איש מצורריהם כטוב בעיניו יעשה אתם, לירא מפני פראים והומסים בארץ אשר הרשות לכל אחד לצאת נגדם ביד רמה, לא לנו אשר נסינו לדעת כבר בשנים האחרונות מה היא איירופא, השכלתה וחכמתה וצדקתה, לא לנו אשר היינו כעפר לדוש ואין בעדנו חקים ומשפטים, אין בעדנו שומרים ומגינים, סיגים ודינים ורק פחים וצנים להפיל עני ולהמיט עליו שואה ובלהות, לא לנו לירא מפני אנשים אשר ישרם בם ובכל פראותם עוד לא נשחת רוחם, והרבה יותר יש יכלת לחיות בשלום עמהם מאשר לחיות בשלום את ההמון מהעמים הנאורים, אשר לא יוכל הבט בקר עין אם ישאף העברי רוח, וכל אשר יראה אצל העברי, כל אשר היהודי הביא בדמי לבבו וביגיע כפו יחשוב לקנין עצמו ויאמר כי שלו הוא והרשות לו תמיד לקחתה מיד היהודי כי הארץ שלו היא והיהודי נכרי הוא שם ולא במשפט אוכל את פריה ושבע מטובה.

המסחר וחרושת המעשה

הארץ בכלל עשירה היא ארץ החטה והשעורה, הדורה והתורמס, כרמיה יוציאו ענבים יבשילו אשכלות הגפנים, הענבים יטיפו יין הטוב. הזיתים יתנו שמן זך, והתאנה תחנוט פגיה. גניה ממולאים תפוחי זהב ועסיס רמונים. ועדריה מעבר להירדן מזרחה שמש תפרוצנה לאלפים בנאות דשא וברכת ה' בהם, חופיה אל הים התיכון, קרבותה אל תעלת זועץ ואל הארצות המלאות הון ועשר, ומקומותיה הקדושים ויחוסה לדברי ימי עולם ימשכו אליה בכל שנה ושנה אנשים לאלפים, אך אבלה נבלה הארץ שוממה היא ועזובה, פניה קומטו מסכה נסוכה עליה, דמעות תזולנה מעיניה, גלמודה ושכולה, עצובה ואמולה, תפרש כפיה, תספוק ידיה, בקול בוכים תקרא איכם בני יוצאי חלצי, מדוע עזבתוני (בידי עריצים) בואו נא הנה רעו בגני, מככו משמני, דרכו היקבים ושתו יינם. איכם בני ישראל, עד אן תהיו גולים ופזורים, בכבלים אסורים, דחופים ודחוים, למות צפוים, מרמס לרגל רשע, חטאת הקהל על כל פשע. בואו נא הנה שובו לארצכם, תבקו את חיק אמכם ותיתה, הארץ תסיר בגדי אבלותה, תשנה פניה, תבנה ההרוסה, ובת ציון תלבש שני עם עדנים, תפרח פרח תוציא נצנים ותיתה הארץ יתיו גם בניה, תשמח האם ישמחו גם יוצאי חלציה, הארץ אמנם עשירה בתנובות האדמה, מטעי כרם וגז כבשים, אך יושביה עודם במצב הפרא ואינם יודעים להוציא תועלת ולהשתמש בעשר ארצם לכן ישלחו את הדברים כמו שהם גדלים פה מבלי עבוד ותקון וישולח הדבר לאיירופא, שם יעבדוהו יתקנוהו ויביאוהו הנה או ישלחוהו לארצות שונות ומחירו יהיה פי עשר, ונקח לנו למשל את הבורית ואת השמן, הבורית—סבין—אשר יעשה מפסולת השמן יעשה באופן כזה אשר תקוץ בו נפש היפה, בעת אשר לו תקנוהו כראוי, כי אז השתמשו בו בכל ערי ארץ הקדם, כאשר ישתמשו בבורית צרפת ואנגליא. עצי הזית פלאים לרוב על פני הארץ וביחוד בסביבות ירושלים ולוד וכו'. הזיתים טובים מאד, רק שלא ידעו איך לתקנם ולזככם ולכן יצלח רק לשמן המאור ויביאו הנה סוחרי מארסיליע ויקנוהו בזול מאד ויקחוהו אליהם ויזכרוהו ויתקנוהו כראוי והיה אצלם לשמן פראוואנס. המסחר נפרץ בערי החוף וגם עתה רבה היא ההוצאה וההבאה והרבה אנשים יכלו להרוות על ידי המסחרים האלה ועל ידי התערבותם לאנשי הבינים — קאממיסיאנערע — עיקר הסחורות היוצאות הנה: שמן, שומשמין — ברוכיא סימיטאטי, תורמס — כמון ליופין — ובורית — סבין. עיקר הסחורות הבאות הנה: משי, צמר גפן וצמר, נפט, ברזל, עץ וצוקר. הסוחרים אשר יסחרו בהדברים האלה ואשר הרבה מהם עשו עשר על ידיהם הנה הערבים האשכנזים והיונים. האשכנזים הנודדים אשר יעזבו מדי שנה את רבצם בגרמניא וילכו לארצות נכריות לא שכחו גם את הארץ הקדושה ויבואו הנה וישבו פה. הרבה מהם באו לרגלי איזה רעיון —כמו הטעמפלער— אך הרבה באו גם עם רעיון יחיד ומיוחד להושיע לעצמם ולמלא אמתחותיהם זהב; אלה ואלה יעבדו בידים חרוצות, ינצלו את עדי הארץ מעליה; בעבודת האדמה, במסחר ובחרשת המעשה ידם משלה ואין אחד מצנורי ההשפעה בהארץ הזאת אשר לא החזיקו בו האשכנזים. מושבותיהם תפרחנה ותגדלנה וככר היו כלן לערים גדולות ונושבות. מסחרם פרץ בארץ, כאשר להם גם בתי הטחינה בקטור, בית מעשה השכר, בית מעשה כלי הרס וגם בית התוך הברזל נכונים לעשות פה, וכל דבר אשר יתחילו תצלח בידם ותעלה למעלה ראש. האנשים האלה נתמכים מאת אחיהם בחוץ וגם פה בארץ איש את רעהו יעזורו בכל דבר, בכסף, בהוראת דברים ובכל אשר ביכלתם והנם יחד כגויה שלמה אשר תלך לבטח דרכה ובמצעדי און תצעד קדימה ותכבוש את הארץ לפניה. גם היונים עושים חיל פה במסחר וביחוד סחר האתרוגים ותפוחי הזהב אשר עד הנה כמעט היה כלו בידם, רק מאחינו מעטים מאד הסוחרים וראשי בתי מעשה ורובם עניים מבקשים לחם. בכלל היהודים ביפו עיר החוף והראשונה למסחר היוצא והבא מעטים מאד והנם עדה קטנה ודלה, כי רק זה מעט החלו להתישב שם וטרם החלו העולים החדשים לעלות לארץ ישראל לא היו ההולכים משתקעים בעיר הזאת וילכו כלם לירושלים, לחברון ובכלל להמקומות המצוינים בקדושתם כידוע טבע ההולכים אשר הלכו כפעם בפעם ציונה ואשר לא היה בדעתם לכתור ולערוב את הארץ. ומעט היהודים הנמצאים ביפו ואשר גם המה איש לעברו יפנה וכל אחד בונה במה לעצמו לא יוכלו התחרות את האשכנזים הלכודים חותם צר ויהיו לבשר אחד. מכל הדברים אשר דברנו עד הנה הראנו לדעת כי אמנם כן הרבה דברים נעשו לא כמשפט אך לא הארץ אשמה בזה ואף לשוא יאשימוה שונאי הרעיון של ישוב ארץ ישראל כי הארץ באמת הנה כאשר נשתבחה בתורתנו הקדושה ארץ ברוכה ממגד שמים ומתנובת ירחים, ארץ כנען לכנענים וסחרה ועזבונה יוכלו להתפתח באופן היותר נעלה, וגם כל מלאכת חרש וחושב יוכלו להצליח פה אם יעשו בסדר ובמשטר נכון ע"י אנשים יודעי דבר כאשר כן מצליחים בני עמים שונים אשר החלו פה לעסוק במסחר או במלאכת יד. לא הארץ אשמה בזה שלא הצלחנו רק בעונותינו באונו כל אלה ובחטאתינו סבבונו מכשולים רבים ומאי ידיעתנו נפלו רבים מאתנו בכהמורות ומאי הסדרים אשר שלטו אצלנו נכשלו רבים ונוקשו ונלכדו. איזה היא „ההנהגה" אשר נהלה את כל אחד ואשר האירה את דרכו לבל יגשש באפלות, איה המה המפקחים והמורים אשר שמו עין ושחרו מכהם בעד כל איש ואיש ויגוננוהו ויסוככוהו וישמרוהו לבל יפול בידי זרים ועריצים, חשך ואפלה שרתו אצלנו בכל העת, צלמות ולא סדרים, איש לעברו תעו, וכלם יחד נטו מני ארח, פקו פליליה. וכי יבוא איש מארץ רחוקה פה יסבוהו כדבורים עדת עריצים סוחרים בנפש אדם יתחרו בכל כהותיהם לצוד את „החדש" ויגצלוהו ויציגוהו ערום מכף רגל ועד ראש. זה קונה אדמה וישען על בינתו ולא שאל את אנשים יודעי דבר ונפל במכמרת ועלה בידו חרס, וקנה אדמת חול ונפל הוא ונפלו גם רבים עמו וקול זעקת שבר ישמע קול הודר כליות ולב. זה קונה אדמה ולא ישים אל לבו להשיג רשיון מאת הממשלה הנחוץ לכל הבא לבנות מושבה, וזה קונה אדמה ומוכרה לאנשים שונים ולא ישים עין לראות היוכלו האנשים האלה לחיות יחד בשלום ובשלוה, היכון האחד אל השני, היוכלו להתאחד ולהיות לבשר אחד וכל יתפרדו זה מזה, בל יעשו גדודים גדודים רק שכם אחד יהיו כלם, אשר זה הוא התנאי הראשון לכל חברה וחברה ואשר בלעדי הדבר הזה לא תכון שום חברת אנשים תחת השמש. זה קונה גנה ולא שם אל לבו ולא חשב את כספו היוכל לגמור את אשר התחיל, הכי לא ישאר באמצע הדרך, והתחיל במלאכה והסרה לו הלואת בכסף לעבידה והנהו נאלץ לעזבה

שוממה וכספו ילך לאבדון וייגע להבל ולריק ונשאר הוא ומשפחתו בלי פת לחם וקול נהי ישמע קול אנשים מבקשים לחם. נחדלה מלגולל את האשמה על הארץ, אוירה יושביה ועממיה, נרף מלחפש את סבת אי הצלחת הנסיונות הראשונים הוצה להם, הן ראינו והכרנו כי גם הארץ טובה, גם אוירה צח ובריא, גם יושביה אינם איומים ובחן וכבוד יפגשו את בן איירופא הבא לשבת בתוכם רק עלינו בעצמנו להתאחד ולעשות סדרים נכונים ומועילים ואז רעיון ישוב ארץ ישראל כפורחת יעלה לפנינו וייף בגדלו וישלח נטישותיו ותחת צלו יחסיו רבים. עמלנו בשלש שנים הראשונות האלה, אף כי לא בסדר ולא במשטר עשינו את דברינו, בכ"ז, הניחו את אבן הפנה למעשנו. מספר מושבות עבריות ככר נראה לעינינו, אנשים הרבה העובדים בחריצות ידים וביגיע כפים עומדים ומשדדים את תלמי ארץ הקדש, גם במסחר ובחרשת המעשה החלו זה מעט והנסיונות הרבים אשר נסו אחינו הועילו לנו למען נדע עתה את הדרך הישרה ונדע להזהר מפני אבני הנגף, הסלעים והכפים הגודרים בעדנו הנמצאים על דרכנו ואשר יביאו בבשרנו. עתה באה העת לנו לחדש את כחנו, לחזק את רוחנו ולהרים את ידינו. עתה עתה נוכל לעבוד לפעול ולעשות ולבנו נכון ובטוח יהי כי כל פרוטה ופרוטה אשר ידור איש למעשה הצדקה של הרעיון הנשגב תצטרף לחשבון גדול ועל ידיהם יעשה דבר טוב ומועיל לעמנו, וכל פעולה אשר יעשה האיש אשר האהבה לציון בוערת בלבו בשלהבת יה, כל פעולה וכל מעשה תעלה לרצון על מזבח, עם היהודים, תשוה פרי ותוציא נצנים לשמח אלהים ואדם ולרפא את מחץ עמנו; עתה עתה עלינו העת לצאת אל העבודה לעבוד בלב ונפש חפצה, בשקידה נמרצה וברוח כביר כי גדול מאד הדבר ומכומים גדולים נחוצים להוציא אל הפועל אף מעט מהרבה. הן כבר נוכחנו לדעת כי אין שום תקוה לעמנו בארצות פזוריו, שם כבבשה נאלמה יהיה לטרף לשני זאב ערבות אשר יאכלו את יעקב ומבשרו לא ישבעו, וכל עת נהיה פזורים בגוים גדודים גדודים, מתנות מתנות, אז אין לנו שום תקוה לחיים ויבואו ויכו את המחנה האחת ואחר השנית ואחר השלישית ומי יודע מה תהי אחריתנו וכבר ראינו כי רוח עז רוח שואף לדמי נקיים צרר בכנפיו את כל העמים וחרב נטויה בידם חרב מורטה, חרב צמאה לדם ישראל וממדבר, מים, מצפון ומדרום ישמע קול אנקת בני ישראל קוראים לעזרה, קול אנשים נואשים מתקוה לימים טובים כל עת ישארו במעון תנים. רק בארצנו ההפך נראה: יושבי הארץ לבם אך טוב להיהודים והארץ כלה קוראת לבניה ופה בלי ספק יוכלו אחינו למצוא מנוחה לנפשם העיפה מחברת ידי העריצים, פה ישבו ועבדו את אדמתם ונטעו גנים ואכלו את פרים ובנו בתים וישבו ורעו עדריהם ויגוזו גז כבשיהם ורק פה יתאחדו בני ישראל והיו למתנה אחת, יהודה לא יצור את אפרים ואפרים לא יאכל את יהודה ושלום יהיה על ישראל; המוסדה הונחה, ההתחלה נעשתה, עתה עלינו ללכת הלאה ולעבוד בלי הרף ובנינו אשר יבואו אחרינו, אולי, יגמרו את מלאכתנו. ואלה הכה הדברים אשר למדנו מהעבר ואשר עלינו לשום עין עליהם בבואנו ליסד איזה דבר באה"ק בעתיד: טרם כל נחוה את דעתנו כי אין שום הבנה ברורה ומהות כל פעולה בדבר אה"ק להאיש היושב בארץ רחוקה ובעיניו לא ראה את הארץ הזאת. לכן אין שום חברה אשר תביא תועלת אם תלך לבדה ולא תתאחד את יתר החברות הנוסדות להמטרה הזאת וכל החברות האלה יחד לא תצלחנה אם לא יהיה להם מרכז וברית התיכון בארץ הקדש אשר על פיו יצאו ויבואו עניני החברה בארץ ישראל. וזאת אשר עלינו לעשות בבואנו ליסד מושבות:

א) כל הבא להתישב בארץ ישראל יביא אתו שלשת אלפים רו"כ ואם לא לא יצליח לבוא אל המנוחה ואל הנחלה,

ב) כל הקונה אדמה ידרוש ויחקור קודם למכירה מאת אנשים יודעי דבר, הטובה האדמה והמוכשרה היא להמטרה אשר בעבורה תקנה על ידו?

ג) הטוב הוא אוירה? והאם לא נמצא בקרבת המקום אגמי רפש, אשר המים הנרפשים הנמצאים בהם יעלו אדים וישחיתו את האויר ויביאו חליים רעים?

ד) הנמצא שמה מים? ואם אינם, לחקור ולדרוש עד כמה צריך לחפור באדמה למצוא מים:

ה) קודם קבלת שטר המקנה על האדמה להשתדל להשיג רשיון הממשלה לבנות שם בתים לשבת ורפתים וכו' וכו':

ו) אחר שהמושבה צריכה שתהי כמשפחה אחת ולמען

אשר המושבה נחוץ אשר יושביה יחיו בשלום ובמישור ובאחוה איש את רעהו, לכן הבא ליסד מושבה עליו להשגיח שיהיו האנשים הבאים לשבת שם בעלי רוח נכון ונוחים עם הבריות ושיהיו מכוונים בדעותיהם ובמנהגיהם זה לזה למען יוכלו לשבת ביניהם בשלום ובשלוה ובל ישמע מצה ומריבה ביניהם.

ז) אנשי המושבה יבחרו מקרבם אנשים נכבדים אשר יצאו ויבואו לפניהם ויכלכלו את כל דבריהם ועל פיהם ישק כל דבר וכלם חיבים בכבודם.

ח) הועד הראשי יהיה באיירופא והועד הפועל יוסד באה"ק ויבחרו אנשים ידועים ונכבדים, יודעי הארץ משפטיה ותקותיה ועל פיהם יעשו כל דברי החברה בכל עת מצוא:

פה בארץ אשר אליה נשואות עיני כל בני ישראל, פה בארץ אשר עיני ה' צופיות עליה, פה נבנה בית לעבודתנו; שמה יבוא איש ישראל אשר לבו נאמן לעמו ובדעה זכה וצלולה גכר להתישב בארץ ובא אל הבית הזה ומצא שם עצה טובה ונאמנה, ומצא אנשים היודעים דבר דבר על אפניו ואשר יכוננו את צעדיו ויורוהו את הדרך בה ילך ואת המעשה אשר יעשה, וכי תמוט ידו ומצא גם תמיכה הגונה לבל יפול ולבל יכשל עדי יגבר ויעש חיל ויצא ממבוכתו וישיב את אשר נתנה לו מהחברה.

את הדברים האלה נשמור לעשות ולקים ואז נקוה באלהי ישראל כי נצליח על דרכנו וכי נשיג את חפצנו, והיתה עבודתנו לרצון ולתועלת על מזבח עמנו.

ואלה הדברים אשר על „חובבי ציון" לשום עליהם עין בארץ הקדושה לעת הזאת:

א) להראות ולהוכיח לממשלת תוגרמה יר"ה כי אך שוא טפלו עלינו אנשי מרמה ויביאו את דבתנו רעה לפני השרים והסגנים, וכי כל חפצנו ועמלנו לעבוד את אדמתנו, לחיות מיגיע כפנו וברוח אמונים לשלטון הארץ.

ב) לבחור אנשים יודעי דבר ומכירים את הארץ, אנשים אשר ישבו תמיד ביפו ועל פיהם יעשה כל אשר יהיה בחפץ חו"צ לעשות פה לטובת הישוב.

ג) לתמוך בתמיכה הגונה ומסודרה את כל היושבים בהמושבות, התמיכה באופן אשר תחזק את הנתמכים ותעמידם על בסיס נכון ולא שתציקם ותסבינם לבקש נדבות.

ד) ליסד ביפו בית הלואת כסף לזמנים ארוכים ולזמנים קצרים בשביל אלה אשר יראו כי מלאכתם ועסקם מביאים תועלת להישוב.

ה) ללמד תורה ודרך ארץ לבני האכרים בהמושבות אשר יחסרו בתי תלמוד תורה.

ו) להרבות קנות אדמה ככל אשר תשיג יד חו"צ, אדמה לבנין מושבות לע"ה ואדמה למושבות בשביל מסחר וחרשת המעשה (כאשר כתבתי בהצעתי ע"ז לועד „חובבי ציון"); להמטרה הזאת על החברה להוציא שטרות (אקציען) ולהשתדל להפיץ יותר ויותר את הרעיון הקדוש והנשגב אשר רק בו חיי רוחנו ורק בו תקות עמנו.

מנשה בן צבי מאיראוויטש

על דבר חרשת המעשה בארץ ישראל.

כי תרושת המעשה אחוזה וקשורה בע"ה וע"ה בחרשת המעשה וכי רק אז נצליח בענין ישוב א"י רק עת שני הדברים האלה צמדים ילכו ולא יתפרדו. ואומר כי עלי החובה להודיע לאדוני את כל הידיעות אשר רכשתי לי במשך ימי שבתי באה"ק, וגם הרבה שנים קודם, ידיעות להלכה ולמעשה. והנה לא ארבה במליצות ובוכוחים ורק אחל מעצם הדבר: אם נתבונן אל הארץ ונראה שני דברים אשר ערכם רב מאד ואשר עלינו לשום עין עליהם: א) כי יש בארץ הזאת חמרים ראשונים רבים ואין בה אף בית מלאכה אחד ערוך כמשפט בתי המלאכה אשר באיירופא להוציא מהחמרים האלה כל התועלת אשר יש יכלת להוציא מהם וכלם ישולחו לאיירופא ומשם יובאו הנה בצורה אחרת. והשנית פי כל ההתחלות אשר לא היהודים החלו כי אם האשכנזים הצליחו ויוציאו פרי ויעשירו

את בעליהם. מטחנת קטור לטחון קמח היתה ביפו רק אחת ויבאו האשכנזים ויבנו את השנית ואת השלישית ולכלן יש מלאכה. בתים למלאכת הסבון (בורית) ערוכים כמשפט איירופא אין ביפו ובכל המחוז אף אחד, ובחיפה יעשו האשכנזים סבון יפה ונקי מאד. הרבה בתי מסחר אשר ראשיתם היה מצער הנה עתה גדלו ויעלו והנם ממציאים סחורה לכל ארץ ישראל ועסקם פרץ על פני כל מלא רחב ארצנו, ורבים המה עוד העסקים והמסחרים הגדולים אשר יהבו עדי ימצאו אנשים ויפתחום ובזמן קרוב יתנו שכר טוב לבעליהם רק אם יחלו הדבר ברוח אמיץ וכביר, בדי כסף ובדעת ובתבונה בדבר הזה. ונחשוב את הדברים היותר נכבדים אחת לאחת ומהיותר נכבד משמן הזית נתחיל:

מעשה שמן הזית:

מספר עלי הזית בכל א״י יחשב לעשרת מילין. מרוב הזיתים יעשה שמן והלק הקטן מהם יאבל. את השמן יוציאו מן הזיתים באופן קדמון אופן פשוט מאד כאשר נהגו עוד בימים קדמונים. את הזיתים ינקפו מן העצים במקלות ויפילום על הארץ, ואחר יאספו וישמו בכלים מקש. הכלים האלה את הזיתים יכבשו בראשונה באבנים ואחרי כן במכבש (בד) פשוט מאד. המקום אשר תעשה שם המלאכה הזאת, כמו כל בתי המלאכה להערבים לא נקיים מאד ואין להם אף כלי המלאכה מתוקנים כמשפט איירופא. ועל כן מראה השמן לא מהור וטעמו מר וחלק גדול מהשמן האצור בהזיתים יאבד בלי תועלת, כי לא יצא מהזיתים על ידי הכבישה הזאת. ואם ישאלוני כמה ריוח תביא המלאכה הזאת, נוכל להשיב תשובה מספקת על ידי המספרים אשר נביא פה: בשנה הזאת נשלח מפה מעט שמן לבית מסחר גדול באודעסא לנסות אם יש יכלת לעשות בזה מסחר וימצא כי פה שלמו להסוחרים בעד כל אוקה שמן ארבעה גרוש וחצי, לאמר, פוד בארבעה רו״כ; מכס שלמו שלשה רו״כ ועשרים קאפ׳. הוצאות הובלת הסחורה שלשים קאפ׳. החבית שלשים ושנים קאפ. ס״ה שבעה רו״כ ושנים ושמונים קאפ. ועוד היציאות אחרות עד המקום עלו לא יתר משמונה רו״כ יחד הפוד. אחרי כן לקחו בעד זה לא פחות משמונה רו״כ וחמשים קאפ׳, ועד תשעה רו״כ לפוד. אבל עוד יתר יהיה ריוח על השמן אם לא נקנה את השמן פה מידים שניות, לאמר מהאנשים שקנוהו מהפלחים ולא מעט, מעט, כי אם הרבה בפעם אחת. הסוחרים פה קונים את השמן מעצם ידי הפלחים בחצי שנה וגם כשנה קודם לפני זמנו ונותנים להפלחים האלה את הכסף על השמן ברבית וגם בעת הקניה ישאר להם מכל גרה (חבית אשר מדתה ידועה) כאוקיה או כשנים ואם קונים הרבה שמן היתרון הזה הוא גדול. ואם כן אם נקנה שמן כמו הסוחרים פה רק למען מכור אותו באיירופא, בזה לבדו נוכל לעשות עסק טוב מאד ולהעמיד הדבר על מכון טוב לבלתי ימוט. אבל עתה נוכל לשאל שאלה אחרת, אם בקנותנו את השמן במדה גדולה יעלה מחירו לא יתר משלשה רו״כ ושבעים או שלשה רו״כ ושמונים קאפ׳. ואם ההוצאות האחרות, למשל הובלת הסחורה, המכס ובדומה, תשארנה כאשר הזכרנו למעלה, א״כ מדוע לא נזקק את השמן הזה ולשלחהו אחר כן מזוקק להו״ל? אין ספק שאם מחיר שמן לא נקי יעלה עד אודעסא עד שמונה רו״כ הפוד. אם כן אם נוסיף לשמונה רו״כ האלה ההוצאות הצריכות למלאכת הזקוק ויתר המלאכה, נקבל פוד שמן זך כמו שמן פרובינצא ומחירו לנו לא יעלה יתר מתשעה רו״כ או כתשעה רו״כ והמשים קאפ׳ עד אודעסא ומחירו למכירה לא פחות משנים עשר רו״כ ולפעמים עולה עד עשרים רו״כ. ואם כן, השמן הוא דבר טוב לא למסחר לבדו, אבל גם חמר לאחד מענפי המלאכה הנכבדים בארץ, והוא לזקק את השמן. אבל אנשים בקיאים בדבר מעידים כי אם נזקק את השמן העשוי על ידי הערבים, נוכל בלי ספק להתקן אותו מעט באיכותו, אך לא יוכל להיות טוב באיכותו כשמן צרפת, והסבה האחת לזה היא יען אופן הוצאת השמן מהזיתים לא טוב הוא, בגלל אופן הוצאת השמן מהזיתים כמשפט מעשהו בימים הקדמונים בלי התקונים אשר נוספו בימים האחרונים השמן לא זך ויש בו מרירות, הבאה מהעצמות המתמעכות בעת הכבישה וריח מיוחד לו אשר אין להחזיקו גם על ידי הזקוק. ועל כן למען נוכל להוציא שמן זך, אשר איכותו תהי טובה באמת, עלינו להחל את הדבר מראשיתו, לאמר בכבישת הזיתים בכלים מתוקנים ובאופן נאות ורק השמן אשר יצא מהכבישה הזאת לא יוזקק בכלי הזקוק *).

עתה נתבונן לתכונת המקום ותכונת יושביו ביחס להענין אשר לפנינו: הערבי יליד הארץ, בראותו כי יש לאיש צורך בדבר אשר יש בידו ונמצא אצלו, מוכן להכות הדש ושני הדשים וגם שלשה, ורחוק הדבר כי הוא יוותר משלו. ואם חפצת לקנות מקנה רב ואמרת להערבי כי כבש בן שנתו תקנה ואם אדמה תקנה ואמרת כי בית תבנה ואם בית הבקש והגדת כי בגן חפצת וכן בכל דבר. ואם נעמיד בית מלאכה לשמן במקום אשר יבול הזיתים רב, למען קנות את הזיתים מהפלחים למעשה השמן, יש לירא פן יעמוד הבית בלי מלאכה מחסרון זיתים, כי הערבים לא ימכרום בחפצם מחיר גדול מאד. על כן עלינו להחל מהחמר ההוא אשר יושבי הארץ לא יעשו בו דבר כי אם ימכרוהו כמעט בלא מחיר. והנה ידוע הדבר כי בשנים האחרונות החלו להשתמש בגיפים כמיים להוציא מהגפת הנשארה אחרי כבישת הזיתים הרבה שמן אשר אין יכלת להוציאו בכבישה לבדה גם במכבשים מתוקנים ויכינו לזה בתי מלאכה במרכז מלאכת הוצאת השמן מורעונים ומזיתים, ובאופן הזה הם מוציאים מהגפת הזאת מורעונים משמונה עד עשרה למאה, ומזיתים גם עד עשרים למאה. וזה יבוא מהגפת אחרי כבישת הזיתים בכלים מתוקנים כמשפט איירופא ונוכל אפוא לשער כמה נוכל להוציא מהגפת הנשארת אחרי הכבישה בבתי הבד פה בארץ, ונוכל לומר בהחלט, כי המשה ועשרים או גם שלשים למאה יאבד והשמן הזה יש יכלת לקנותו בלא מחיר. ואם באיטליה, למשל, אצל פיזא הקים ה׳ דיס בית מלאכה רק להוצאת השמן מהגפת ובכל יום הוא מעבד המשה ושלשים אלף קילוגרם גפת ומהם הוא מוציא שלשת אלפים וארבע מאות קילוגרם שמן, הנה אם נעמיד מכונה כזאת במרכז מעשה השמן פה בארץ, (שכם, ארץ הגליל וכדומה), יש יכלת להעמיד את הדבר הזה על מדה הגונה. ואחרי עבור השנה הראשונה, כל עוד אשר לא נכיר לנכון את תכונת יושבי המקום ותנאי קנית עצי הזית וכדומה, נוכל להעמיד מכבשים וכלי זקוק, ולהחל לקנות מעט מעט שמן עשוי מהמין הטוב היוצא מהכבישה הראשונה אשר יש יכולת לזקק אותו ולהיטיבו, ואחר נבוא בעסקי כסף את הפלחים, ובזה תהיה היכלת לקנות מהם מעט מעט כרמי זית מוכנים, או להכור אותם מהם ורק אז נוכל להכין את בית המלאכה למעשה השמן על מכונו כמשפט. העת הצריכה להכנת בית המלאכה על מכונו תהיה בתנאים רבים. ויכול להיות מאד כי לא יצטרך לזה יתר מחדשים אחדים, אך בכל אופן העסק הזה בטוח לגמרי וכי השמן הטוב המוכן כמשפט איירופא ומזוקק טוב ימצא לו קונים רבים בשוקי איירופא וארצות הקדם. בענין הכסף כמה צריך להכנת בית מלאכה כזה, מובן, כי אוכל להראות רק בכלל כי פרטי הדברים יוכל רק לברר אחרי כן איש הבקי בזה ובכל זאת למען תת מובן בקרוב מהדבר, אקח לי איזה דבר ואציגהו למשל:

הנה ידעתי בית מלאכה אחד ברוסיא בית גדול למעשה השמן (מורעוני שמן) ושם נמצא מכונת קיטור בעלת המשה ועשרים כחות וששה מכבשים מים, שני זוגות מעגילים, זוג רצים משיש. כלי זקוק וממין וכל זה עלה להם בארבעה עשר אלף רו״כ. ולפי חשבון בתי מלאכה אחרים למעשה השמן יותר קטנים, כל הכנות המכונות עלו עד שבעת אלפים רו״כ ועוד קטנה כזה ארבעת אלפים ושמונים רו״כ. ואם נחשב בראשונה להכין בית מלאכה במדה בינונית, נוכל לחשוב הוצאות על מכונות כשבעת אלפים רו״כ, והוצאות על הבנין המשים למאה, לאמר, שלשת אלפים והמש מאות רו״כ, על כל הדבר להוציא את השמן מהגפת חמשת אלפים רו״כ. ס״ה חמשה עשר אלף רו״כ. וההוצאות על יתר הדברים הצריכים לזה, למשל,

---

*) מעת כתיבת המאמר עד היום עברו כשנה הדפיס וכמעט העת הקים המשכיל והגביר היקר רבי ישראל גשמלאוויץ ממוהליב בית מלאכה לשמן זית בהעיר העתיקה לוד שהיתה מסובבת בשמנה עוד בימי חכמי התלמוד. המשכיל הזה למד לדעתו חכמת הכעמיה על בוריה בפאריז והגדיל הידוע היה למשען לו בקנית מכונות והעמדת הפאבריק, לבד ממנה עתה תוצאות קיום ועבודה למשפחות רבות. המו״ל.

לבנין בור לאצור בו את השמן, אוצרות להגפת וכדומה עד עשרת אלפים רו״כ. ויעלה לנו הכל ביחד עד חמשה ועשרים אלף רו״כ.

אין ספק כי בסך כזה יש יכלת להכין את הדבר כלו בסדר נכון, וריות הדבר הזה יבין כל איש בשומו לבו לזה, כי ארץ ישראל, לפי כמות השמן אשר תוציא בכל שנה לא נופלת היא מארצות רבות באיירופה, למשל, צרפת, כפורד וכו׳. ואשר נראה כי הריות מהוצאת השמן בארצות האלה רב מאד ובא״י הוא מצער, הוא רק יען שבארצות איירופה יעשה הכל כמשפט איירופה, לאמר, בדי בכף, באמץ לב, ובדעת כל דבר על בוריו, ואם יהיו אצלנו שלשת הדברים האלה, לא אדבר על דבר ההוצאות האחרות, אך בדבר מעשה השמן, אוכל לומר כי יש תקוה חזקה כי יצליח בימים יבואו ויהי באופן שהוא עתה בצרפת וספרד וביתר ממלכות איירופה.

כדבר המחובר והקרוב מאד לתוצאת השמן אדבר על מעשה הבורית.

ב

מעשה הבורית

יען כי השמן יעשה באופן רע מאד בארץ הזאת, החלק הגדול ממנו אשר ישתמשו בו פה בארץ, ילך למעשה הבורית. בתי מלאכה למעשה הבורית יש הרבה מאד בארץ וביחוד במקומות אשר תוצאת השמן רבה שם, כן, למשל, בשכם בלבד יש שנים ועשרים בתי מלאכה וכן יש הרבה בירושלים, ורמלה, לוד וכו׳. אך הבתים האלה ככל הדברים אשר יעשו פה, מצוינים בזה שאין בהם שום דבר המתוקן במשפט, כל הדברים לא נקיים, כל היוצא משם לא תאר ולא הדר לו ובצורתם הזאת הפחותה מאד ואיכותם הרעה ימכרו בכמומים גדולים והרבה מהם ילך למצרים ותוגרמה האיירופית, ולא יהומו על הכסף וימצאו לנכון גם להביא ליפו את הבורית על דבשת גמלים מהלך עשר ושתים עשרה שעה ולשלחם מפה לאיירופא. אין ספק כי לוא הכינו את הבורית לפי כל חקי מעשי הבורית באיירופא, כי מלבד שהיה יוצא הרבה יותר מהסבון ולא היו נשארים הרבה מהשמן בלי תועלת, כי גם היה גרוש הרבה יותר והתקבל בלי ספק בשוקי מצרים וכל ארץ תוגרמה וגם בשוקי ארץ ישראל וסוריא ותחת חמשה ועשרים אלף שקים אשר יצאו מיפו בשנת 1883 על סך 568,000 רו״כ, היה היכלת לשלוח פי שנים ופי שלשה. גם בעלי בתי המלאכה פה בארץ אשר ילידי הארץ המה, גם המה מכירים את הצרך לתקן את אופן מלאכתם ואעד לי לעד את אחד מבעלי בתי המלאכה בפה אשר נודע לו על פי השמועה כי אנכי יודע לעשות בורית לבנה ובעלת צבעים וילך אחרי שבועות מספר ויחפוץ לתת לי שכר טוב מאד, למען אכנס גם אני בעסקו ואף כי הרביתי לדבר ולהבינו שאינני יודע במלאכה הזאת, הוא לא חפץ להאמין לדברי ויחשדני כי חפצי לעשות לי בית מלאכה מיוחד. ועל שאלתי מדוע לא ישתדל בעצמו לעשות תקונים בבית מלאכתו, ענני: מנהג אבותינו בידינו ואין אתנו יודע אופן אחר:

דבר מעשה הבורית קשור הרבה לענין מעשה השמן כי בהוציאנו את השמן מהזיתים ישארו המינים האחרונים אשר יצלחו רק למעשה הבורית גם את אשר יוציאו מהגפת באמצעים כימיים יצלחו רק למעשה הבורית. מפני הטעם הזה כל הבא לבנות בית למעשה השמן ובנה אצל הבית הזה גם בית מעשה הבורית, יען כי הדברים האלה אחוזים וקשורים יחד והאחד תלוי בחברו, ושניהם ביחד יוכלו להביא תועלת רבה. ומלבד שיביאו רוח לאשר יוציא את כספו עליהם ויעסוק בהם אם רק בחכמה ובדעת ובכשרון וברוח אמיץ יעשה את מלאכתו ולא יהיה אך להעשיר כי גם תועלת גדולה אצורה בזה לעובדי האדמה מבני ישראל אשר לרובם גם כרמי זית אשר יתנו את פרים אי״ה בקרב הימים:

מעשה מלח לימון ושמנים נותנים ריח

לכל מלאכה ומלאכה בארץ וארץ יש תקוה להצליח רק עת החמרים הראשונים הנחוצים להמלאכה הזאת נמצאים שם במקום אשר יעשו הדברים האלה. ומעשה מלח הלימון הוא אחד מאלה הדברים, ואיננו נפרץ באיירופא מחסרון החמרים הראשונים בארצות האלה. המלח הזה ידרש הרבה באיירופא וכל אשר יוסיפו לעשותו לא יחדלו קוניו וימצא תמיד מקום בטוח בכל שוקי איירופא ובשוקי ארץ ישראל. בארץ הפלשתי תוכל לפרות המלאכה הזאת כי הרבה מאד מספר הלימונים אשר תוציא הארץ וביחוד רבו הגנים המלאים מהם בסביבות יפו עיר החוף. וכפי עדות אנשים יודעים ובקיאים בהדבר הזה ואשר התיעצו את מומחים בענינים כאלה מפריז פטרבורג וכו׳ כל מקום אשר בו די חמרים ראשתים להדבר הזה יפה ומעולה הוא ובלי ספק יצליח מי אשר יבוא ויתחיל שם בהעסק הזה.

יפו תוציא בכל שנה מליון לימונים, אך להרחיב את עשית מלח המליון נאלץ להביאם גם ממקומות אחרים (כמו טרבלוס), לקנות אותם במקומם לסחוט אותם שם לשום את המיץ בחביות ולהביא את המיץ הזה ליפו. ואם נחשב כי יש יכלת למצוא ביפו מהמין הזול היינו הלימונים הנושרים מהעצים כחצי מליון מדי שנה בשנה וידענו כי לכל פוד מלח צריך כששה אלפים לימונים, נמצא כי נוכל להוציא עד מאה פוד מלח מהלימונים הנופלים מהעצים ועוד מספר כזה נוכל להוציא מלימונים טובים, ואם נוסיף לזה את כל המיץ אשר נוכל להוציא מהלימונים הנמצאים בהערים הקרובות בארץ ישראל ובסוריה, אז נוכל להוציא בכל שנה עד חמש מאות פוד מלח לפחות. ואם נחשב אלף לימון (ופה בארץ יחשב אלף — אלף וחמש מאות) שמונה פרנקים — הנופלים מהעץ —, נראה כי החמר להוצאת פוד אחד לימון יעלה במחיר ששה פעמים שמונה — שמונה וארבעים פראנק. ואם נחשב הוצאות המלאכה עוד שנים עשר פראנק, נמצא כי מחיר הפוד יעלה עד ששים פראנק, או ארבעה ועשרים רו״כ. ובעד פוד מלח נותנים 53,55 רו״כ. אם נוסיף עוד לעשרים וארבעה הרו״כ אשר הנם שוים לנו ששה רו״כ בשביל המכס (למשל ברוסיה) ושני רו״כ לתובלת הסחורה, למקבל את הסחורה בשליחות וכו׳ יהיה שוה לנו לעצמנו במקום השוק 32-33 רו״כ ישאר לנו א״כ 22-23 רו״כ ריות נקי. מובן כי גובה המחיר תלוי הרבה במהות הלימונים הטובים הם אם רעים. בכל אופן מעשה מלח הלימון יוכל להבטיח לאשר יתהיל לעשותו תקוה טובה לימים יבואו ורק דברים קטנים ופשוטים נחוצים להמלאכה הזאת: איזה מכבשים, כלי לנקות (קריסטאליזציה) וכלים לסנן.

להוצאת מלח הלימון נוכל לחבר עוד הוצאה אחרת והוא שמן הלימון אשר דבר יקר הוא ויוצא מקליפת הלימונים אשר יסירו בראשונה מהלימונים טרם יתחילו לעשות מהם את המלח. הוצאת שמן לימון לבדו הוא דבר אשר שכרו בצדו ויוכל להביא רוח טוב, כאשר כן אנו רואים בסיציליה אשר נפרצה שמה המלאכה הזאת ואשר משם ישלחוהו בבקבוקים עשוים מנחשת לאיירופא ונקרא Estagnou. גם בנגב צרפת, במאנטפליער, גרעציע ושארי ארצות החזיקו רבים במלאכה הזאת וידרש הרבה מאד בכל שוקי איירופא למיני הרפואות ולתמרוקים ומיני משקה. להוצאה הזאת נוכל לחבר ולהוציא יחד גם שארי שמנים נותני ריח, ואחרים משמנו הרפואות ושמן היוצא מפרחי הלימונים Oleum Neroli ושמן שושנים הטוב ושמן שקדים אשר יעשה בנגב ספרד מהשקדים המרים. כל זה יש יכלת להוציא במספר גדול יען החמרים לזה נמצאים במספר רב בארץ הקדש ומצוינים ברוב ההומר הפרחים והגדולים המוציאים ריח. כן נקל הוא להוציא שמן קיק מהזרעונים הגדלים פה לרוב. הדבר האחד קורא להשני ואיש לרעהו יעוורו: החמרים הרבים הפזורים על פני הארץ יקראו לאנשים בעלי כשרון שיבואו ויעבדום ויתקנום ויוציאו דברים מתוקנים, והאנשים האלה אם יבואו ויחלו להשתמש ולהוציא תועלת מהחמרים האלה והרבו בעלי הגנים להרבות במטעי העצים נושאי הפרות האלה, ויטעו במושבות בני ישראל אלפי שושנים, עצי קיקיון, בעלי הפרדסים ימצאו לטוב להרחיב ולהרבות במטעי הלימונים ומעשה מלח הלימון ומעשה השמנים הנותנים ריח המחובר למעשה מלח הלימון יוכל לגדל ולפרוח בארץ באופן נעלה מאד, אם רק יהיו בידים חרוצות בידי אנשים היודעים את הדבר להלכה ולמעשה.

עבוד העורות

הרבה מספר העורות הנדרשים בסוריא וארץ הפלשת. בערי ביירוט, סמירנא, אלכסנדריא גם בן ידרשו הרבה וכל זה יבוא במדה מרובה ממארסיליע. לחוף יפו לבד יובא מדי שנה בשנה בעד סך ארבעים אלף רו״כ, רובם יבואו מצרפת ולעמת זה עורות בלתי מעובדים יצאו מארץ ישראל הרבה בכל אניה ואניה לחוץ לארץ והם מכל המינים: עורות עזים, שורים וכו׳. ובכל הארץ אין אף בית מלאכה אחד אשר שם יעבדו את העורות כמנהג איירופא. והסחורה אשר תבוא הנה מאיירופא תמכר במחיר גבוה מאד כי יעלו עליה הוצאות הדרך, המכס וכו׳. בחפצי לדעת ולחקור היטב בדבר המלאכה הזאת, פניתי אל אחד העוסקים במלאכה הזאת פה בארץ, הבקי בזה ולמד את מלאכתו בפריס וזאת אשר נודע לי: בארץ ישראל על כל מיני העורות ימצאו קונים מלבד העור לבתי הידים אשר לא רבים החפצים בו. גם בסוריא ובארץ מצרים ידרש הרבה עורות והדורשים מוכרחים להביא את סחורותיהם מצרפת ומרבוי ההוצאות והמכס הקצוב לכל סחורה הבאה מחו״ל תעלה להם הסחורה ביוקר גדול, בעת אשר לוא נעשו העורות פה בארץ, כי עתה לא היו צריכים לתת מס בכל ארץ הסוריא ומצרים. לפעמים נפגוש בארץ הזאת איזה בתי מלאכה לעבוד עורות, אך כל אלה יעסקו בעשית העורות הפשוטים לנעלי הערביים.

ההומר בעצמו כאשר אמרנו ישנו די פה בארץ מהם עורות הכבשים והעזים בזול מאד ועורות השורים לא כן, אך יש יכלת להביאם מסוריא שמה ימצא הרבה מהם ומחירם לא גדול כ״כ. מתכרון הדברים הנחוצים להמלאכה הזאת. בית עבוד העורות המיוחד הנמצא פה ביפו בעבודת בעל הבית ושני עוזרים יכינו בשנה אחת מאה פעמים שנים־עשר עורות הכבשים, חמשים פעמים שנים־עשר עורות עזים וכעשרה עד עשרים פעמים שנים־עשר מעורות שורים. אך לפי המכתבים הרבים אשר יבואו להאיש הזה מהרבה ערים בא״י ובסוריא ניכל להשיב כי יש יכלת להמציא עבודה גם למאה אנשים אם נרחיב את בית המלאכה אך לזה צריך כסף. לפי חשבוני לעשות בית מלאכה לעבוד עורות אשר יעבדו שם רק עשרים אנשים נחוץ כסף סך אלף נאפאלעאן ואז נוכל לעשות בכל שבוע סך חמשים פעמים שנים־עשר עורות.

בדבר הרוח אשר יביא עבוד העורות אוכל לומר, כי למשל מחיר עור הכבש יקבל תמורתו בהצמר אשר ישאר ממנה, ואם ננכה את מחיר המלאכה ישאר רוח נקי מכל עור פראנק אחר, ואם יעשו את המלאכה עשרים אנשים ויעשו 50×12, יהיה הרוח בכל שבוע שש מאות פראנק. ועור העז אשר לא יתן צמר יתן עור אשר באיכותו הוא יותר טוב מעור הכבש; למשל, עור העז אשר ישלמו בעדו שלשה עשר גרוש ימכר אחרי העבוד והתקון בשלשים גרוש. ננכה על הוצאית המלאכה שבעה גרוש וישאר רוח נקי עשרה גרוש (הגרוש הוא כשמונה קאפ׳).

הצמר אשר יוקח מעורות הכבשים ישולח למארסיליע ומחירו מן פראנק אחד ועד שנים הקילוגראם.

המספרים יותר מוכיחים מאשר יוכיחו כל המליצות והדבורים. אם מעבר מזה נשים עין על מכפר הסחורה הבא לאה״ק מדי שנה בשנה מצרפת ומעבר השני נראה את הסחורה הרבה היוצאת בצורתה הראשונה מפה, אם נזכור כי בארץ הזאת נמצאים כל החמרים הדרושים להוסדת בית מלאכת עבוד העורות וישום ג״כ אנשים הבקיאים בדבר ילמדו את המלאכה הזאת בפאריז וכו׳ ואשר אנשים גדולים וידועים כי מוכשרים הם להעבודה הזאת, אם את כל הדברים האלה נעלה על לבנו, אז נראה כי הוסדת בית מלאכה לעבוד עורות יוכל להביא תועלת עצומה להארץ וליושביה ובימים לא מעטים יוכל בית כזה לעלות למעלה ראש ולגרש משוק ארץ הפלשת, כוריא וכו׳ את הסחורות האלה המובאות מארצות אחרות.

עשית הרעפים, הלבנים ומרצפות (פליטען).

מלבד כל אלה הדברים אשר הראיתי למעלה ישנו עוד דבר אשר ברכה רבה אצורה בו ואיננו דורש הרבה כסף, היינו, מלאכת הרעפים, הלבנים והמרצפות. הרעפים מאת החלו לבוא בארץ יפלסו להם נתיב יותר ויותר, ולא רק בני איירופא כי גם הערבים אשר תמיד היו מכסים את גגותיהם בהרעפים הקטנים „הערביים״ החלו גם הם להשתמש ב„האיירופיים״ וכן בכל הארץ. כל הרעפים האלה וכו׳ יבואו מצרפת (מארסיליע) בעת אשר בסביבות יפו ימצאו הרבה מקומות אשר טבע אדמתם מסוגל מאד למעשה הרעפים. עשית הרעפים פשוטה מאד: נחוץ שתים שלש מכונות, ואיש היודע מלאכת עשית הרעפים. אשר יעשה את המלאכה הזאת, ואז היינו יכולים לגרש כלל וכלל את תוצאות ארץ צרפת, כי בעשותנו את הרעפים בארץ היינו פטורים מן המכס ולא עלו לנו ההוצאות על הליכתם וכו׳ ואז נוכל להוריד את השער עד שלא יהיה יכלת לסוחר מארסיליע להתחרות אתנו.

בעשית הרעפים תלוים ג״כ עשית המרצפות להגיח על הרצפה הנהוג מאד בכל ארץ הקדם, הלבנים, מלובני העשן וכו׳ ואשר יובאו כלם מאיירופא אתשוב לנחוץ להעיר פה כי בדבר עשית הלבנים כבר החל פה אחד מיושבי יפו (אשכנזי) לעשות אותם ובלי ספק יצלית, כי יוכל הוא לתת מיני סחורה אשר לא יהיו נופלים בערכם מסחורת מארסיליע.

מעשה היין

טרם התימי את דברי אעיר עוד על דבר אחד, והוא מעשה היין: בכר ארץ מצרים. ארץ כוריא וארץ הפלשת יוציאו הרבה יין ומהמינים היותר נבחרים. היין הזה מובא מאיירופא וימצאו לנכון גם להביאו מארץ רחוקה כמו מרוסיא. עתה נשוה לפנינו מה היה לו פתחנו את המסחר הזה בארצנו. כל החמרים הראשונים הנחוצים לזה ימצאו למכביר בארץ ומחירם שפל מאד, אך בכל הארץ הזאת אין בית מעשה היין. והיין שרף רק בקלחת יבשל ויעשה העושה את יין השרף כאשר נעשה בימים קדמונים. אין ספק כי להוסדת בית מעשה היין ידרש הרבה כסף. אבל אם פעם יעשה בית כזה ויסודר בסדר נכון, יש ביכלתו לעשות מיני יינות ומשקאות היותר טובים. תאנים, לאקריין ושארי הדברים הנצרכים לזה ימצאו פה במספר רב וימכרו בזול מאד, כי כדמן על פני האדמה הם, מלבד הקאקאס אשר יוכל להמצא חנם, כי רב הוא על כל הדרכים ובכל המקומות ואשר ישאר מעשית היין אשר היכלת לעשות מכנו הרבה כפירט ואשר ימצא לרוב מאד, כאשר כן רבים המה פה הצמוקים והענבים. כאשר בכלל ארץ ישראל תוציא הרבה מאד מיני פירות ודברים נותנים ריח אשר היכלת להוציא מהם את המשקאות היותר טובים בעולם.

אך זה הוא התנאי הראשון לכל דבר חדש ובית מלאכה אשר יבואו ליסד פה, כי אם רק ימסר הדבר לאדם בקי מומחה ויודע את המשרה אשר העמיסו על שכמו והאיש הזה ישכיל לבחור לו מאנשי הארץ היודעים שפתה, מנהגיה, חקותיה ומשפטיה, למען יהיו האנשים האלה לעזר לו, כי אז מלבד מה שהבתים האלה יוכלו לתת די מלאכה ליושבי הארץ לבל יצטרכו לאחרים, כי גם יתנו שכר טוב להעוסקים בהם וכל אשר יקח הבל בהדברים האלה, בלי ספק, ירויח במדה הגונה.

עוד הפעם אומר: השמן של יפו יוכל למצוא לו קונים בכל שוקי ארץ הקדם לוא נעשה באופן יותר טוב ולא היה נעשה „כמעשה הערבים״. כן הוא גם הבורית. הביטו להבורית אשר יעשה ביפו וראו היוכל להתחרות את הבורית אשר יעשה באיירופא ומה חסר לו? הלא רק התקון ואופן ההכנה. כן הוא גם בדבר מלח הלימון, בדבר עבוד העורות, בדבר עשיית הרעפים וכו׳. הארץ כלה עשירה היא תוציא כל פרי למינהו, כל חיה למינה וגם כל שארי הדברים הנצרכים להפצת חרשת המעשה, אך שוממה היא ועזובה ויושביה קצרי רוח והנה קוראת לבניה מרחוק: יבואו יתושו מארבותיהם, יעלו ציונה, יגשו אל המלאכה, יעבדו יעמלו ייגעו וימצאו ויענתה להם הארץ ותפרח כחבצלת השרון והיתה לגאון ולתפארת.

מנשה בן צבי מאיראוויטש

אבן שתיה

המה תולדות שבעת המושבות אשר מהם יושתת בנין הישוב בארץ הקדושה, אבני פנה הם אבני מוסדות לבנין בית ישראל.

יְדֵי זְרֻבָּבֶל יִסְּדוּ הַבַּיִת הַזֶּה
וְיָדָיו תְּבַצַּעְנָה...
כִּי מִי בַז לְיוֹם קְטַנּוֹת וְשָׂמְחוּ
וְרָאוּ אֶת הָאֶבֶן הַבְּדִיל בְּיַד
זְרֻבָּבֶל שִׁבְעָה אֵלֶּה עֵינֵי יְיָ
הֵמָּה: (זכריה ד ט י)

א.

תולדות המושב שמרון או זכרון יעקב מיום הוסדו עד היום הזה.

עוֹד תִּטְּעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שֹׁמְרוֹן
נָטְעוּ נֹטְעִים וְחִלֵּלוּ (ירמיה לא ד)

המושב זכרון יעקב הנקרא לפנים בשם שמרון, נוסד בשנת הרמ"ב ע"י הועד המרכזי לישוב א"י בגאַלאַטין בהשתתפות ראשי כל האגודות והחברות הנוסדות למטרה זו ברומניה. הכנסות האגודות הנזכרות היו: נדבות החברים לשבועות ולירחים, והכסף המתכן — נתינת האנשים אשר בחר בהם הועד לנחל אותם על אדמת הקדש בהמושב העתיד להוסד, שתשלום זה הוקצב לאיש איש כפי אשר יכול שאת לפי מצבו ומעמדו. בדרך כלל היו הנתינות הללו מתחילות בסך אלפים פראַנק ומסיימות בסך שבע מאות פ' לכל נפש, אך נמצאו גם רבים אשר נבחרו מאת הועד להיות לאכרים במושב החדש חנם אין כסף. כל חברה בפני עצמה בררה לה מאנשי עירה כמה אנשים שמצאתם ראוים והגונים להיות נשלחים בתור קולוניסטים לאה"ק ותציגם לפני הועד המרכזי, והוא העביר אותם תחת שבט הבקרת והיה כל בן חיל המסוגל ומוכשר ביתר שאת לעבודת האדמה וליגיע-כפים ומשפחתו קטנה ואיננה למשא עליו, ושם בו הועד את עיניו לטוב ובחר בו לספחהו אל הקולוניה החדשה. ככה היה הועד עושה לפי מדת האמצעים הנמצאים ברשותו ולפי כמות הכסף שהיו החברות ממציאות לתוך קופתו כפעם בפעם.

עשתי עשרה משפחות מבחירי הועד אשר חפצו להיות מן הזוכים לראות בבנין המושב ובהתיסדותו, מהרו ויעפילו לעלות אל ארה"ק עוד בטרם אשר נקנתה האדמה הדרושה לו ויבאו אליה בירח אלול שנת הרמ"ב. בימים הראשונים לירח תשרי שנת תרמ"ג יצא לאור ע"י באי-כח הועד המרכזי דבר קנין הנחלה שמרון מיד בעליה הצרפתי במחיר 46000 פראַנק, מלבד 5000 פר' שהוציאו על הערכת ספר המקנה על שם ראש הועד המנוח ר' יצחק לעבל ז"ל. המושב שמרון נמצא בחלקו של שבט מנשה במרחק מהלך שעה וחצי מים התיכון ומהלך שש שעות מעיר החוף הקטנה היפו ונוטה מעט יותר ממעלת o 32 $^{1}/_{3}$ לפאת צפון ברחב; הרי שמרון — גבנוני הר הכרמל המה. כן קמה למושב זה לאחוזה גם כברת ארץ גדולה בכפר הערבי הנטורה השוכן לחוף הים.

כמעט החלו גולי רומניה לבא חבורות חבורות להאָחז בארה"ק, והנה בעצם העת ההיא יצא פתאום לפתע מטעם ממשלת תוגרמה דבר מלך שלטון האיסר על היהודים להתישב בפלשתינה. ותהי העת ההיא עת צרה ויגון להקולוניסטים מאין כמוה! כפעם בפעם בבא הגולים באניות אל ערי החוף, יצאו פקידי התוגרמה לקראתם ויקדמו את פניהם ולא נתנום לרדת העירה; והיה כאשר התעשתו הגולים לשוב על עקבם אל האנית, והנה מצאו גם את הדרך הזאת נגדרת לפניהם בגזית מטעם בעלי האניה אשר חברת הנוסעים העברים לא היתה לרצון ולענג נפש להם. ויכוננו הגולים שנית צעדיהם אל החוף, וגם בפעם הזו לא ידעו הפקידים רחם וכקיר ברזל נצבו בינם ובין מחוז חפצם ומשאת נפשם ולא נתנו בידם גם להציג כפות רגלם על אדמת הקדש, וכן הלכו הגולים במר רוח הלוך ושוב מן החוף אל האניה ומן האניה אל החוף, ולמרית הנדנוד והטלטול במשך כמה שעות רצופות ממקום למקום, עלה בכל זאת עמלם בתהו, וסוף סוף הכירם מקומם בבתחלה באנית הקיטר אשר נשאתם על פני המים מחוף לחוף, ובכלם לא מצאו כל רגש חנינה והשתתפות בצערם ובענות נפשם מצד הפקידים וישובו ממנו וידיהם על ראשם לעמת שבאו במכשול לב ובמפח נפש. על רבים מהגולים עברה רעת הגזרה הזאת באופן מבהיל, כי נאלצו להתגלגל תחת שואה ונלמית ולשבוע נדודים בהאניה משך שלשה

ירחים, והימים ימי החרף, ימי סגריר ומטרות עז, ימי קור וקרה, סופה וסערה!... באחרונה עלתה בידם ע"י כמה התחבולות וערמומיות לבא דרך חפים שונים לארה"ק, ובמשך ארבעה ירחים כבר נקבצו באו אל המושב כל הגולים במספר ששים וחמשה איש, וישארו הנשים והטף יושבים במעונות אשר שכרו להם בחיפו, והגברים שמו פעמיהם אל הקולוניה... הועד המרכזי לא"י בגאלאטין השתדל לפעול לטובת הגולים עד כמה שידו מגעת, וישלח להם את כל החפצים הדרושים ונחוצים לעבודת האדמה ותשמישיה וכל צרכי אכל נפש, ועושי דברו המפקדים ממנו להשגיח על עניני המישב, חלקו להקולוניסטים מדי יום ביומו קמח ושאר צרכים למאכל ולמשתה מלבד שני פיאַסטער (עשרה קאפ' בערכך) בכסף מזומן לכל נפש ונפש בפני עצמה. אפס כי אוצר הועד אשר לא היה מלא וגדוש החל לאט לאט להתרוקן וללכת הלוך ודל מיום ליום, וכמו לשית נוספות על סאת שבר הגולים ואסונם, עוד בא בעצם העת ההיא המות כחתף ויעל הכורת על הרב הגביר ר' יצחק לעבל ראש הועד ורוח החיה באופני פעולותיו לטובת הישוב בא"י, עד כי בעת קצרה רפו ידי הועד מעשות תושיה ויאלין להשיב אחור ימינו ולעצור את עבודתו על שדמות ציון.

ב.

דעת לנבון נקל כי המסע לא"י עם כל המון בלהותיו עשו רשם לא טוב על הקולוניסטים ועל בני משפחתם; ימה רבתה מבוכתם יצרת נפשם בבאם אחרי ירחי עמל ותלאה, אחרי ימי חשך ואפלה מנדח למחוז חפצם ויראו עין בעין כי אך מקסם שוא וכזב התעתם להאמין בשבתם בתוך הגולה, כי הארץ אשר המה הולכים אליה לשבת בה, ארץ ברוכה היא עוד כיום הזה, ארץ זבת חלב ודבש כאשר היתה בשנים קדמוניות! נמס לבם בקרבם כדונג ויהי למים ויאוש נורא מלא את בתי נפשם בראותם כי באו אל ארץ ציה ושממה, ארץ מלחה ותלאבות, ואין בה לא אלונים רעננים ולא עצי תמרים, לא עצי גפנים מסבלים באשכלות ענביהם ולא עמקים עוטפים בר ומגד שמים מעל, בלתי אם חרולים וקמשונים, סלעי הרים וכפים, גלים נצים ומעי מפלה והאדמה אדמת כבול היא. האנשים האלה אשר בטרם הנתקו כפות רגליהם ממשכנותיהם שבגולה שוו לנגד עיניהם איש איש תחת התגור

והכירים בסתר אהלו את מצב ארץ הקדש כמו שהוא עתה בשלל צבע רקמתים. שכחו את דברי החוזה ירמיהו: „רעים רבים שחתו כרמי בוססו את חלקתי נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה"; לא זכרו ולא עלה על לבם כי במשך שמונה עשרה מאות שנים אשר נעים ונדים אנחנו על אדמת נכר, פשטו המון צרים את ידם על ארץ מולדתנו ויהפכו את הודה למשחית וישבו אוצר כל כלי המדהה ופעמים אין ספורות הרסוה ויחריבוה ויערוה עד היסוד בה. האנשים האלה לא חכמו השכילו להבין ולדעת כי מעינות החלב והדבש עוד טרם דללו וחרבו כי אם כסו בערמות הגלים, האבק והחלאה אשר נערמו עליהם במשך שנות גלותנו, והיה כמעט תגע בהם יד החרוצים ותגל את הגלים והאבנים מעל פיהם, כי אז עד ארגיעה יקרו הלבם ודבשם כהקיר ביר מימיה ושבו והיו למחיה ולמשיב נפש לעם רב. סוף דבר: הגולים לא היו חכמים לראות את הנולד ולא התבוננו אל טיב הענין אשר נתן להם מחדש לענות בו; לא הכירו בהכרה פנימית כי אם אמנם תשאה הארץ שממה ותתנצל את כל חמדותיה ויצא ממנה כל הדרה, אך חובה קדושה רובצת עליהם כעל כל בני שבוליה האובדים והנדחים בארצות פזוריהם, להשיב אותה להיה, לקומם את הריסותיה ולהפוך אותה לגן ה' כבשנים קדמוניות, והדבר הזה לא יבצר מהם אם אך יהיו חרוצים ומהירים במלאכתם וישקדו עליה לעשותה כמתינות ובזריזות וידעו כי העבודה הזאת לא לשבועות ולא לירחים היא כי אם לשנים ודורשת היא מאת בעליה עמל נפש ויגיעת בשר, ומתן שכרה בצדה לימים הבאים ביד נדיבה ובברכה מרובה. מכל הדברים האלה לא היה להגולים אף מושג קל, ועל כן לא נפלאת היא בעינינו אם בבאם אל אה"ק ויראו את כל תקותיהם מנפצות אל סלע המציאות, הנה כרגע נפל לבם עליהם, רוחם נבקה בקרבם ויהיו כמתיאשים. לו היה רעיון תחית האומה ושיבת בנים לגבולם, רעיון הקמת ניר לעמנו והרמת קרנו בכבוד על אדמת אבותיו מפעם את רוחם, כי אז היה הרעיון הזה כתנחומות לנפשם וכטל של תחיה בשעות הרעות, ייפח בקרבם רשפי החשק לעבוד עבודת העם בשארית כחם ובכל עוז ויכלתם, ולהביט ברוממה והשקט על כל אבני הנגף תצורי המכשול הפרושים ליד מעגלם עד הגיעם אל מטרתם. אבל האנשים האלה מפש לבם מהבין את הרעה הנשגבה וכל תקפה וגבורתה לחזק לאימנו לעתיד לבוא, ויביטו על היציאה לא"י כעל מעבר מחיים קשים ומרים לחיים טובים ומאשרים, כעל רוח והצלה ממצבם החמרי

המר כלענה. האמנם לא נעשה שקר בנפשנו לאמר כי חפצם זה עלה במחשבה תחלה לפניהם בלי כל התעוררות לאומית ובלי כל נטיה לאחה את הקרעים ולכנס פזורינו לירכתי ארץ אבותינו מאז מעולם; אבל דבר ברור הוא כי נחשב אצלם הרעיון הזה לטפל ולא לעיקר ויהי להם רק לתאוה נחמד לעינים ולענין הרצוי ומקובל אל הלב, ומעולם לא עלה על לבם כי אינם בני חורין להבטל ממנו וכי חובה עזה וקדושה מוטלת עליהם להחזיק במעוזו ולתת לו ידים, בשגם כי רק הוא הדרך האחד להציל את כנסת ישראל מכליון חרוץ ואבדן נצח ואך בו תושע יהודה תשועת עולמים. אמנם כשם שלא יתכן להאשים את העור על אשר טחו עיניו מראות ובל יחזה שמש, כן אין לנו המשפט והצדקה לטפול עון על הגולים בגלל הדבר הזה; כי מה פשע העם ומה חטאתו אם במשך שנות נדודו בארצות לא לו, נפקד בלבו אחד הרגשות הטבעיים הנטועים בלב בני האדם, רגש הכרת ערך חיים מדינים ואהבה טהורה ונאמנה נובעת מקרב לב ונפש לארץ מולדתו ולערש ילדותו? —

אך אם כה ואם כה היה הדבר, הנה לב הגולים כשבלול תמס הלך וימלא יאוש נורא על כל גדותיו בראותם את מצבם החדש בעליל לעינים. במקום אשר שם שמרון נקרא עליו נמצא רק בנין אחד ולו שני תאים הנראה לעין בצורת בית. מלבד כמה אהלי קדר אשר היו משכנות לבעליהם הערבים ומכלאות צאנם גם יחד. במקום הזה ישבו מתי מספר מבני הערבים אשר לקחו בחכירה חלקה קטנה מאדמת המושב לעבדה ולשמרה, ויהי עזוב ונטוש עד מאד ולעוברים ולשבים לא היתה בו ובסביבותיו כל דרך סלולה ומסלה ישרה ויליל ישימון נשקף על פני כל הככר ההוא. נוסף על כל הרעות האל, עוד השתרגו עלו על צוארם צרות ותלאות שונות לרגלי אי-ידיעתם שפת הארץ ותנאי החיים החדשים המקיפים אותם.

ג.

אולם בכל המצוקות הרבות אשר עברו על ראש הגולים עד כה, עוד טרם מלאה סאת ענים ומרודם ויהיו נכונים לימי חשך רעים מאלה. הימים האלה באו בעת אשר נסתמו צנורות הקופה של הועד המרכזי ויחדל מהעניק להם די מחסורם אשר יחסר להם בכסף ובצרכי אכל נפש. נקל הוא לציר בנפשנו את ענות ארבע מאות הנפשות האל, גדל שברם ואבונם המר בהמצאם על אדמת נכר בעירום ובחסר כל מבלי מזון ומחיה נתונים ביד גורלם קשי יומם ואין תומך בידם ומחזיק בימינם! בימי המבוכה האלה בחרו להם הקולוניסטים מתוכם ועד מיוחד לכלכל את כל צרכי המושב וענייניו, ותהי המשרה על שכמו להרעיש ארץ גם שמים בקול צורח מר קורא לעזרה. וירא הועד ראשית לו לפנות בשאלתו ובבקשתו אל כל אחינו בני ישראל נטילי הכסף והזהב אשר בארצות איירופא; ותעל שועתו לאזני רבים וכן שלמים ויפתחו את צרורות כספם וישלחו להועד ככף משען וגם הבטחות טובות לעתיד לבא... כן קבל הועד כסף בסכומים קטנים מכמה קהלות ישרון ברוסיה, וגם השר הנוצרי הישר באדם סיר אָליפהאַנט נ"י הנודע באהבתו וחבתו את ציון וירושלים השתדל בכל כחו ויכלתו לטובתו ויושט לו יד עזרה לעתות בצרה, וכזאת עשה גם הקאפיטאן סיר גאָלדשמידט מלאָנדאָן אשר בא בכבודו ובעצמו לבקר את המושב. אך הקמץ הזה לא השביע את הארי וכל הסכומים אשר קבל הועד ממקומות שונים לא היו דים להשפיק להקולוניסטים אף את צרכיהם היותר הכרחיים. ותקצר נפש העם במצבו המר ואיש איש החל לתת בערבון או למכור בכסף מלא זה את חפציו וכלי ביתו וזה את בגדיו אשר עליו, להשקיט רעבונו ולהשיב נפש עולליו המבקשים אכל. ובעמי נמצאו אנשים מרעים ובני בליעל אשר עינם להלכה יצפנו לחטוף עני ולמשכו ברשתם. והמה אלה מצאו להם הפעם שעת הכשר ועת רצון להפשיט עשרה עורות משור אחד ולהציג את האברים האמללים ככלי ריק. הנה כי כן ירד מצבם פלאים מיום ליום וצרת נפשם הגיעה למרום קצה, עד כי לפני חג השבועות הכביד עליהם הלחץ זה הדחק אלצום ללוות סך כסף מאחד מאחינו הספרדים מתושבי המקום ולתת לו בעבוט את ספר התורה אשר להמושב, ואת הסכום הזה חלקו בינותם חלק כחלק ותעל מגידה אחת (בערך רו"ב אחד וחצי) לכל משפחה ומשפחה. בעת ההיא, עת צרה וצוקה, עני ולחץ להקולוניסטים מאין כמוה, נטה עליהם גם שנוי האקלים את ידו לרעה וישלח את חציו אל לבם, רבים מהם נפלו על ערש דוי, ולא היה בית אשר לא נמצאו איזה חולים בצל קורתו. יותר מעשר משפחות שבו בעת הרעה הזאת על עקבם לרומניה וכעשרים איש עולי-ימים אשר הביאום אתם הקולוניסטים הלום בתור פועלים ושכירי-יום, בפחדם פחד פן תדבקם הרעה ויתמו לגוע ברעב, עזבו את המושב וימצאו להם עבודה ומלאכה בהקולוניה אשר להמסיתים.... במצב נורא כזה

נמצאו הקולוניסטים כל ימות הקיץ, והנה קרבה ישועתם לבא וצדקתם להגלות! האדון הנכבד ווענעציאַני אשר היה בעת ההיא בארץ הקדושה, סר אל המושב לראות בעבודת הקולוניסטים בשדה ויבקר גם את בני משפחתם אשר בעיר, ובראותו את ענים ומרודם נכמרו נחומיו עליהם והחיש להם ישע ועזרת בצר וימן להם תמיכה הגונה ויראג לשלום החולים ומאתו היתה שומה להביא אליהם לפי שעה רופא ורוקח, ועל כלם הבטיח להם להשתדל ולפעול בכל מאמצי כחו ועד כמה שידו מגעת להעמידם לימים יצרו על בסים חוק יקום כל ימיו... הוא הבטיח להם לבקש בעבורם רחמים ותחנה מאת האיש הדגול מרבבות ישראל אשר כמעט גמר פעם אמר להוציא איזה פעל נכבד למענהו ויחזיק במעוזו, לא ישקוט ולא ינוח ולא יתן דמי לו עד אשר יבצע את אשר יזם לעשות. ה' ווענעציאַני מלא אחרי דבריו באמונה ובתם לבב ויקיים את הבטחתו, ויחד את הרב הגדול מאחיו רבי צדוק הכהן מפאריז החל להשתדל לפני הנדיב הנודע ולחלות את פניו כי יפרוש כנפי חסדו וצדקתו על הקולוניה, ותפלתם לא נשארה מעל יתקבל ברצון, באחרית שנת תרמ"ג נאות הנדיב לקחת את הנהגת המושב בידו ולסוכך עליו באברתו, ובירח תשרי שנת תרמ"ד בא להיפו ציר הנדיב ובא כחו ה' אליהו שייד נ"י, ולרגלו זרחה לבני המושב שמש צדקה, שמש מרפא וישע והנה גשם נדבות נתך ארצה... ויד שלוחה, יד נדיבה וחזקה, לזרוע צדקות ולהצמיח ישועות. אז אז הופיעה פעולת צדקת הנדיב לחיי אנשי המושב בכל חין ערכה והדרה. ותהי ראשית מעשהו הטוב להחל תת לכל איש ואיש סך 12 פראַנק לירח (התמיכה הזאת עודנה נוהגת כיום הזה), ולהביא אל המושב רופא ורוקח וגנן צרפתי ומורה עברי בעד הילדים. כן הפקידה ההנהגה אנשים לסל מסלות ולפלס נתיבות בהמושב, להקים בתים פשוטים לצרך השעה בעד האכרים העובדים עבודתם בשדה, לכונן שני תנורים למשרפות מלט ומלבן ולהצוב אבנים לבנינים שונים. כשלשת ירחים ישב ה' שייד בהקולוניה ולפני נסעו מזה בא לפה האיש הנכבד והיקר ה' יהודה ליב וואַרמוזער נ"י אשר שמהו הנדיב לראש על המושב והנהו כיום הזה מנהלו ומנהיגו, וימסור ה' שייד לידו את כל דברי המושב ועניניו וישב לפאריז. בעת ההיא היו ידי כל בני המושב מלאות עבודה רבה, עבודה קשה עד מאד ומפרכת את הגוף אשר לא-הרפתם עד בלעם רקם: עזקו, סקלו, בנו בתים, נטעו עצים, שמו רכסים לבקעה ומעקשים למישור; במקום אשר לא היתה היכלת לאיש לעבור שמה גם ברגל, סללו עתה מסלה למסע בעגלות ובמרכבות. יגיעות רבות יגעו בני המושב על כל העבודות האלה, הרבה עמל יבחת ראי בטרם אשר הוציאו את כל הדברים המבואים למעלה לפעולת כפים; אך עמלם נשא פרי ישוה לו וימצאו שלומים ליגיע כפם ולזעת אפם, כי לאט לאט הלכו עקבות השממון הלוך וחסור והמושב קבל פנים חדשות ויפות וילבש מראה ששון תחת מעטה כהה ופאר תחת אפר. עוד בימי שבת ה' שייד בארה"ק החל להשתדל לפני ממשלת תוגרמה בדבר השגת רשיון לבנין בתים בהקולוניה, וה' וואַרמוזער קבל מאת הממשלה את הרשיון המבוקש בתנאי קודם למעשה כי יקבלו עליהם הקולוניסטים את שעבוד מלכות תוגרמה. אחרי הדברים האלה החלו לבנות בהמושב שמנה בתי-אבן, אך כעבור ימים מעטים נשבתה המלאכה מטעם פקידי תוגרמה. וזה הוא הדבר: בספר חקי מדינת תוגרמה כתוב לאמר: „אדם כי ימות ובן אין לו, וקמה נחלתו לאחוזת עולם להממשלה". והנה ה' יצחק לעבל אשר קנה את אדמת המושב על שמו מת מבלי השאיר אחריו בן לירשו (בנו שהל"ה אחרי עת קצרה למית אביו) ומטעם זה נחשב עתה המושב בעיני הממשלה לאחוזה שנכנסה לרשותה עפ"י דין. כאשר באה הידיעה הזאת לפאריז נשלח ה' שייד שנית לארה"ק ואחרי רוב עמל ותלאה עלתה בידו סוף סוף להוכיח לממשלת תוגרמה ולהראות אותה לדעת כי כל תביעותיה וטענותיה לא הטבעו על אדני הצדק והמשפט ולהשיב את התקף והעז לרשיון בנין הבתים כשהיה. אך מאשר כי לא חפץ ה' שייד כי ימשך דבר הבניה לעדן ועדנים, הנה עוד בטרם צאת המשפט הזה לאור קנה ברומניה ששים בתי-עץ, אשר הגיעו אחרי איזה מעצורים בדרך להקולוניה.

ד.

בימי החרף שנת תרמ"ה קרבו אל מלאכת בנין בתי-עץ, ואחר חג הפסח שנה זו העתיקו משפחות הקולוניסטים את מושבם מן העיר אל הקולוניה. על הר נשפה ורם אשר משני עבריו נשקף הים בכל הדר תפארת מראהו, השתרע המושב בסדר נכון ובמשטר ישר ויפה בתבנית רחוב ארוך הפונה מפאת צפון תימנה. ברחוב זה נבנו 54 בתים, מהם 50 בתי-עץ, בעלי מעון אחד, וארבעה בתי-אבן ולהם שני מעונות לכל אחד. כן נבנו

באותו הרחוב : בית תפלה , בית ספר , בית פקידות ההנהגה ובית לגנן . ארך הרחוב 600 מתר ורחבו 20 מתר. לכל בעל משפחה נתן בית אחד למעון אשר שני חדרים לו, לבד בית מבשלות הנמצא בחצר בבנין אבן מיוחד. מאחורי כל בית יש חצר רחבת-ידים, גם רפת לבקר וצאן וגן אשר ארכו 150 מתר ורחבו 20 מ׳. כל בתי המושב מוקפים גדרים יפים עד מאד אשר אחד באחד ידבקו ויתלכדו יחד והיו לשרשרת ארוכה נחמדה לעין ההולכת ונמשכת לכל ארך הרחוב . זה הוא המושב או, יותר נכון, החלק הראשי שלו, ושתי מסלות עוברות בו לרחבו, אשר אחת מהנה עילה לחלק השני של המושב הנקרא עוד כיום הזה בשמו הראשון שמרון ובו חמשה בתי-אבן המכלכלים בתוכם 13 מעונות, והמסלה השניה הנראית כעין המשך אל הרחוב הגדול, עולה אל החלק השלישי של הקולוניה שיש בו ששה בתי-עץ ובית אבן אחד. בס"ה נמצאים בהמושב 71 בתים המכילים בתוכם 83 מעונות וביניהם בית הרופא, בית הרוקח, בית המילדת אשר להקולוניה, בית מורה שפת צרפת בבית הספר, בית הרב והשו"ב ומעון להמלמד, ובית המרקחת נמצא בבית פקידות ההנהגה. בשנה זו שתלו בצדי רחוב המושב ובצדי כל המסלות עצים למכביר וביניהם כמה עצי משי. בקרב הימים יחלו להאיר את המושב בנפט, וכבר הוכנו פנסים לדבר זה. כחמשה מעינות מים ימצאו בהמושב ובהם אחד אשר מימיו רבים למאד ובימים האלה עוסקים בתקונו; מעין זה ישפיע מים דרך צנורות מקלחין לבית המרחץ אשר להעדה הקרוב לו, אשר שתי מקות מים לו.

תושבי המושב המה: האכרים ובני ביתם וכמה נפשות הקרובות אליהם ממשפחתם ועוזרים ומשרתים ועבדים, ומספרם יחד עולה לסך 382 נפש, ומהם אנשים—183 נשים—191. מספר הנולדים היה :

בשנת 1883— 4 *)
בשנת 1884— 18
בשנת 1885— 12

נמצא כי לפי מספר הנולדים בשנה האחרונה, יולד לכל אלף סך $31\frac{1}{4}$, בשנה. מספר הנפטרים היה:

בשנת 1883— 3
בשנת 1884— 5
בשנת 1885— 9

המתים לכל אלף עולה בשנה לסך: $23\frac{5}{6}$.

חמשים נערים יבקרו את בית הספר. למודי הקדש יורה רב המושב והמלמד אשר נקרא לבא הלום מעיר טבריה. ואלה המה הלמודים: קרא מקרא, תרגום התפלות, דקדוק לשון עבר, תנ"ך. משנה וגמרא ופרקים מיוחדים מהשלחן ערוך. שפת צרפת יורה לע"ע בן אחד האכרים, אך בעוד ימים מעטים יבא הלום מפאריז מורה מיוחד ללמוד שפה זו. נערים רבים מבני המושב כבר ידברו כן בלשון צרפת. בעוד זמן לא כביר יפתח גם בית ספר לנערות, וכשלשים נערות כבר עומדות הכן להסתפח אליו.

כל עניני המושב ודברי עדתו נהתכין על פי ועד מיוחד מתשעה אנשים הנקרא בשם „בני איש אחד" אשר בחרו להם הקולוניסטים מקרבם, והם המה גם ישפטו בין איש לרעהו ויביאו בפלילים את כל פורץ גדר ופורע מוסר.

כי יצעדו האכרים בדרכם דרך הקדש בצעדי ענק קדימה ומעת לעת יוסיפו לעשות חיל בעבודת האדמה—שהיא היא מטרתם הראשית ואדיר כל חפצם, על זאת יעידו הדברים האלה: כשש מאות העקטאר ארץ (150 דעסיאַטין) יש להקולוניה, ומהם מוכשרים אך 264 העקטאר לעבודה. כן יש להמושב ערך 150 העקטאר ארץ במקום הנקרא בשם „נעסלי" אשר נקנה ממנו זה לא כביר. בשנת 1883 נעבדו ע"י הקולוניסטים כשלשים העקטאר. בשנת 1884 נעבדו מהם 75 ה׳, בשנת 1885 עלה מספר ההעקטארים הנעבדים על ידם לסך 224, לבד אשר עסוקים האכרים בימים האלה בעבודת 40 ה׳ אדמה בהמקום נעסלי. כן עבדו הקולוניסטים בשנה זו כל אחד את הגן אשר לפני ביתו בחצר, נטעו כרמים הרבה וכמה מקומות הררים המלאים סלעים וכפים ונעצוצים, קוצים כסוהים וסלונים ממאירים הפכו בחריצות ידיהם למטעי עצי גפנים אשר ישאו פרי ברכה. בס"ה נמעו האכרים בשנה זו 68000 עצי פרי ובהם זמורות ערביות וצרפתיות למטעי גפנים, עצי אפרסקין, עצי אגווים, עצי לימונים ועצי תוהים, וכמעט כלם שרש בארץ גזעם על צד היותר טוב ויפה. במשך שלשת השנים האחרונות קנתה בית פקידות ההנהגה סוסים 38, שורים 183, פרות 61. זה לא כביר הקימו בהמושב בית רחים ע"י כח סוסים הדורש איזה תקונים נחוצים.

*) את כל המספרים האלה הואיל בטובו לתת לי הרב הנכבד ה׳ ווֹערמסער מנהל המושב.

בימים האלה רבה התכונה בהמושב להרוס
13 בתי-עץ ולבנות תחתם בתי-אבן, להטיח בסיד-עב מבפנים את כל יתר בתי העץ ולהקציע אותם סביב מבחוץ. בתי האבן יבנו בכסף בית פקידות ההנהגה וגם הקולוניסטים יקחו חלק קטן בהוצאה זו. מלאכת בנין בית התפלה מבפנים הולכת הלוך וקרוב לקצה. בית התפלה הנהו רחב-ידים ובנוי לתלפיות ברב פאר והדר ויענוד עטרות לראש כל המושב, ונקרא בשם „בית יעקב" ושם בית הספר— „נוה יעקב".

בעת הזאת יעל המושב כפורחת וישגשג בהדר גאונו ותפארתו. בכל פנות שאנחנו פונים— תדשא הארץ דשא מעלף ירקרק הרוץ. העמקים יעטפו בר, נאות שדי ירעפון דשן. הגבעות גיל תחגורנה יתרועעו אף ישירו, ותקות הקולוניסטים תאבר נין כי השנה הבאה תהיה שנת ברכה ושבע. מראה המושב ייטיב פנים מיום ליום וירהיב עין ביפעת חמדתו. הספק יעזוב לאט לאט עמדתו מלב האכרים והיאוש נמוג וילך והלום... ומשעה לשעה יכירו וידעו את חין ערכו של ענין הישוב ואת רב הטוב הצפין בו לעמנו בהוה ובעתיד... וכמה מעלות טובות עלינו להאיש הנעלה האחד המיוחד אשר דרכה נפשו עז ויתעורר ויתאושש להחזיק במעוז המפעל הקדוש הזה, ולא ייעף ולא ייגע לשכללו ולפארו ולבצר עמדתו למען ירום ונשא וגבה מאד! —

שורה ישראל! שא נא עיניך והביטה את אשר יעשה לטובת עמו אחד מבניך, בני ציון היקרים, איש חי ורב פעלים, וראית והשבות אל לבבך כי לו היה לבב כל אנשי השם ורמי המעלה ואדירי הכסף, אשר לא אלמן ישראל מהם, כלבב הנדיב הזה, כי אז מצאה ידם לבנות כמו רמים את בנין הלאום ולהרים את קרנו בכבוד על אדמת אבותיו.

הדור! אתם ראו כי אבן הפנה להזון רוחנו ומשאת נפשנו כבר הונחה למרות כל המכשולים הרבים ואבני הנגף אשר מצאו החלוצים הראשונים על כל מדרך כף רגלם. הבה היו לאנשים ולקטו אבנים, הביאו חמר ולבנים מלט ומלבן ובנו את בית ישראל על שדמות ציון וירושלים! — הבה!! —

יצחק בן נחום עפשטיין.

מושב זכרון יעקב, עשרה ימים לירח ניסן,
תרמ"ו.

ראשון-לציון.

רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן הִנֵּה הִנָּם וְלִירוּשָׁלַםִ
מְבַשֵּׂר אֶתֵּן (ישעיה מ"א כ"ז).

בתשעה לחדש מנחם אב שנת תרמ"ב (1882) קם חבל השדה (עין קורא) למקנה ביד המיסדים הראשונים האדונים הנכבדים ה"ה לעווואנטינים, האחים ה. ה. פיינבערג, ה' הייסמאן, אבראמאוויטש, פריימאן, אייזענבאנד, חאנקין ועוד, וימודדו את נחלתם וימצאו בה מדת שלשת אלפים וחמש מאות וחמשים דולאם (לערך שלש מאות דעסיאטין) ויכוננו שם מושבה ויקראוה בשם ראשון לציון.

גבולותיה המה: לפאת דרומית-מזרחית במרחק חמש-עשרה כברות ארץ תתנוסס לתפארה העיר המהללה יפו; מפאת מערבית תעבור המסלה המצטינת בשיירותיה העוברים ושבים מיפו עותה; לצפונה ולמזרחה יאחזו הנוסעים ארחות דרכם, על פני הכפר הגדול (*Sarafend*), חברינה וירושלימה; ולנגבה ימצא הכפר (*Bet Dadjan*) בית-דגון מלבד כפרים רבים גדולים וקטנים אשר מצאו מקומם מסביב להמושבה, כמו כאפריע, יאזור וכדומה...

המושבה תשתרע על הר גבוה ותלול המתנשא בגבה מאתים ושבעים רגל מעל פני הים; גם רכסי הרים רבים, מסודרים על פי פקודת הטבע בסדר ובמישור ישר, נפגוש במקומות אחרים. מפני גבהה יראנה הנוסע מרחוק בהציגו רגליו על הדרכים המוליכות ירושלימה, ראמלה, לודה, יפו וכדומה.

מחזות שונים יעוררו רגשי עצב וגיל בנפש העומד בהמושבה ומביט על הכבר מסביב. מעבר האחד הנהו רואה מרחוק ארץ חרבה ושוממה, ארץ אשר התאכזרה לה הטבע ותכסה בצעיף אלמנות, ותלבישנה מעטה חול לבן ושחור והיו לה שני הסלעים הנשקפים מבעד שכבת החול והאבק הדק חלף עצים רעננים אשר תתגאינה במו אחיותיה... מעבר השני יתענג הרואה על הדר העיר יפו, המהללה ברוב כפריה אשר סביבה, והמפארה בגניה הנחמדים ובכרמיה הנושאים ברכה לבעליהם. כל הנעימות האלה יחד עם המית גלי הים השוטפים בשאון ירימו יעדו עטרות לראש המושבה.

אמנם המיסדים הראשונים לא קלעו אל המטרה

הנשגבה והתכלית הרוממה אשר שמו להם לקו בראשית הוסדה; מלבד כי נקנתה המושבה במחיר רב (שנים וארבעים אלף ותשע מאות פראנק) הנה המקום ההוא בעצמו לא הוכשר עוד למלאות חפץ המיסדים ולהוציא את מחשבתם היקרה לפעלה: השממון שלט בעצם תקפו על פני הנחלה, רגבי עפר וסעפי סלעים, ערמות חמר וצורי שיר כסו פני האדמה עד כי לא צלחה למזרע החטה והשעורה, אך הקאלאניסטים הראשונים, בהיותם נכונים להקריב גם את נפשם על מזבח אהבת „העבודה" לא שמו לב לכל החתחתים והמכשולים האלה, ובלב מלא תקוה כי גם מצורי-שדה יוציאו לחם למו, יצאו חוצץ כלם ויפתחו וישדדו את אדמתם ביד חרוצים ויזרעו שדותיהם בעמל וביגיעה רבה, ולדאבון לב כל חובב עמו הנה הזורעים בדמעה—בדמי לבבם קצרו, הלך הלכו ובכה גם בנשאם אלמותיהם. (מלבד אשר לא ראו ברכה בעבודתם הקשה, הנה עוד חלק גדול מהאחוזה לא נעבד ולא נזרע מחסרון בסף וכל הכלים הדרושים לעבודתם). גם מים לא היה לשתות ויהיו מביאים יום יום מהמושבה „מקוה ישראל" או מהכפר בית דערין (הרחוקים במהלך פרסה וחצי ממקום מושבתם). בתים לשבת לא נבנו עוד, ואחרי שבעם עמל ותלאה כל היום, כי עבודתם הקשה שברה עצמותיהם, לא מצאו מנוחה לנפשם גם בלילה, והאמונים עלי תולע (כי גם גבירים שירדו מנכסיהם ומשכילים היו ביניהם) חבקו אשפתות ויתהפכו בציריהם על מצע רגבי עפר וחרשי טיט עד עלות הבקר.

כד משלם שערא מכדא נקיש ואתי תגרא, אחרי כי מעין האוצר אשר ממנו שתו כל בני החבורה מימיהם בלחץ—חרב כלו, התעוררו מחלקת ופרוד הדעות ביניהם והפרעות האלה שתו על גורלם המר נוספות.

* *
*

הנה כן היה מצב ראשון-לציון לפני ארבע שנים להוסדה, וזה הוא מצבה בעת אשר חשך ערפל וצלמות פשטו את ממשלתם עליה, מלאכי בלהות וזועות הקעו יתדות אהליהם בה ויפריעו את מנוחת יושביה.

אולם כאשר גבר היאוש בלב העולים וכמעט שחפצו לפנות ערף להארץ הקדושה משאת נפשם והנה שמע ה' לקולם וימן להם מלאך מושיע אשר חש לעזרתם, יד נעלמה שלחה ממרום לחלץ מן המצר אוהבי רעיון הישוב, לבנות חרבן המושבה ולקומם הריסותיה. ובני ראשון לציון בהביטם על אחוזתם עתה אחרי כי חלפו העננים וסרו העבים הנם מברכים בקול: ברוך מציב גבול אלמנה, וברוך הטוב והמטיב!!

* *
*

כל הסכסוכים והפרעות אשר הפריעו מנוחתם לא יכלו להפריעם מעבודתם בכל הנוגע ליסוד המושבה; רוחם החזק והאמיץ הלבישם גבורה כשריון ויוסף להם אמץ ללחום ביד חזקה עם התלאות אשר מצאום, ויקבלו באהבה את חצי הזמן אשר נחתו בם ולא הרפו ידיהם אף רגע מעבודתם ויבטחו בה' ובצפיתם צפו כי סוף כל סוף יסקלו את המסלה, ירימו מדרכם כל המכשולים ויבאו בשלום אל מטרתם הנשגבה. ואמנם נתקיימה תקותם כי הנדיב הידוע פרש כנפיו על העובדים האמללים וישם עיניו עליהם לחמלה, לישר את ההדורים ולהוליכם אל מחוז חפצם הנעלה ומהעת ההיא החלה תקופה חדשה בדברי ימי המושבה.

נסורה נא עתה לראות את שלום אחינו האובדים והנדחים.

לב מי לא ישמח בראותו המושבה כלולה בהדרה, הסירה צעיף אלמנותה מעליה ותלבש גאה וגאון, הדר ויופי כאחת מאחיותיה בנות איטאליא וצרפת. עשרים וששה בתים—מאבני גזית—נבנו בה, יש אשר תחתים לבד ויש אשר תחתים ושנים למו, גם ארות לסוסים לחמורים ולפרות בנויות לכל אחד מהבתים, והמה מסודרים אחד מול אחד בשתי שורות ישרות והרחוב באמצע. משני צדי הרחוב נטועים עצים רעננים מפיקי-ריח—מלבד הגן הנחמד אשר לכל בית—וענפיהם ישלחו להגן על העוברים ושבים לבל יכם שרב ושמש.

אמנם לדאבון לבנו עוד מצבם המוסרי והרוחני ברע הוא, כי לא נפתח עוד בה"ס לנערי בני המושבה, ויושבים לע"ע צפופים בחדר המלמד ולמוריהם יתנהגו בלי סדרים. גם בית תפלה אין בהמושבה ובבית אחד מהם יתאספו החברים להתפלל—אך בכל זאת התקוה תשעשענו כי ימים לא ימשכו ונפש הקאלאניסטין תתענג גם על יפי הבתים האלה אחרי כי כבר ערוכה תבניתם (*plan*) על ידי אחד מחכמי חרשים. בית הרחצה עם מקוה טהורה כבר יתנוססו להפארה בהמושבה. עובדי אדמה עשרים וחמש משפחות במספר, חרשי עצים שנים, הרש ברזל אחד, מלבד השו"ב אשר הביאוהו העובדים מירושלים ומשכרתו שלמה

מיר הנדיב הידוע — נוסף על הבית והגן אשר נתן לו חלף עבודתו . הרב ומו"ץ לבני המושבה הוא אבי הממונה והמפקח על עסקי הקהלה, איש ישר ותם דרך ועיניו פקוחות על כל הליכות העדה והנהגותיה ומשתדל בכל עז להיטיב את מצבם המוסרי, לחנכם על ברכי מדות טובות והנהגות ישרות, ווה ירחים אחדים יתקבצו כל בני החבורה (נפשות המושבה 150) — בפקודת רבם — להתפלל יחד, ובימי המנוחה יקראו כלם במתון ובנעימות את דברי נעים ומירות ישראל אחר התפלה . גם בית-מרקחת (*Apotheke*) להמושבה ורופא מעיר יפו — המקבל פרס מידי הנדיב — יבקרנה יום אחד בשבוע ולעת הדרוש פעמים בשבוע . לבד חמור, או סוס אשר לכל אחד מהקאלאניסטין, לפתח בו אדמתו ולשדד עמקיו, יש להם עוד פרות-חולבות שלשים ושתים במספרן . עזים אין לבני המושבה כי תשחיתנה את יבול השדות והגנות ואין שוה להחזיקן אך תחת זה יש להם עופות במספר רב .

אחרי אשר נוכחו בני המושבה בשנים הראשונות כי אדמתם איננה מוכשרת למזרע החטה והשעורה, ולא תוסיף תת כחה בהתבואות האלה — הרפו ידיהם מעבודה הזאת ויסכימו כלם לעצה אחת למטעת בשדותיהם כרמים ופרדסים ולהפוך את מקום מושבתם לכרמי חמד אשר יביאו ברכה לביתם ולפרדסים עושי פרי אשר בכבודם יתימרו כל בני ארץ ישראל .

בכל יום ויום מבקר עד ערב יוצאים העובדים לעדור במעדר ולטעת עצי פרי למיניהם: זיתים, גפנים, תמרים, שקדים, חרובים וכדומה, וחפצם בידם מצליח; עד היום נמצאים בהמושבה נטועים: יותר מן חמשים וחמש רבוא גפנים ולערך מן ששה עד שבעה אלפים זיתים, מלבד עצי פרי שונים אשר עוד ידי בעליהם מתעסקות בם . לפני חג האביב שנת תרמ"ה נגמרה המלאכה לנטיעת הגן הגדול ורחב ידים — אשר עצי ציטראנען, לימאנען ואתרוגים נטועים בו — השתול על פלגי מי הבאר הנפלאה אשר חפרוה בני המושבה עד עומק שנים וארבעים מעטר (ששים אמית) ויבנו מכונה-קטורית על גבה לדלות המים .

ע"י המכונה ההיא ישאבו בני המושבה מים בששון וע"י גם ישקו את הגן אשר חלק כחלק לכל בני המושבה בו — מלבד הגנות אשר לבתיהם . עתה ישמח לב הקאלאניסטין ותגל נפשם, בראותם כי העבים אשר הקדירו שמי חייהם עד כה כליל יחלופו ושמש הצלחתם הציצה מבין מפלשי עב להאיר לראשון-לציון ולדרים בה, ותחת ענותם עד כה ישישו אלי גיל בהתקבץ סוחרי ארצות אל-אויאן-קירא השממה לקבוע שוקי מסחר ולרכול מרכלתה: יין ענבים, צמוקים, שמן-זית וכדומה .

עד כמה נאמנה תקותם כי ברבות הימים נכון יהיה מקום מושבתם בראש מישבות צרפת ואינגארן, הנה המעשים האלה לעד, כי מציעים אחדים מבנעני הארצות אשר מעבר לגבול לפני בני המושבה עוד לא מעט באופן כי יעשו עמהם חוזה לימים יוצרו למכור להם פרי עמלם כפי אשר יצא השער על פרי הארץ בימים ההם . . .

ראשון-לציון תשוה לפנינו עתה סמל גן-ערנים הנותן קטורה באף ההלך; אוירה הצח — עוד ביום הוסדה — וריח הכרמים אשר נוסף לה עתה הם למשיב נפש לכל הבאים לראות בהודה ולטייל בפרדסיה הנחמדים למראה . רבים יבאו שמה בעצת הרופאים למצוא רפאות העלה למחלתם (חזון יקר הוא לנו כי מאז נוסדה המושבה לא מת עד היום אף אחד, יאריך ה' ימיהם) .

החרף לא ישליך קרחו כפתים בהמושבה כמו בארצות אירופא ובני המושבה יתענגו גם בימי החרף על הדר הטבע: העמקים יעטפו בר, הגנים הפרדסים והכרמים יפרחו בכל ימות השנה, אך שנה אחת ישבות השדה, לא יזרע ולא יחרש, היא שנת השמטה; הירקות ועשבי מאכל יזרעו ארבע פעמים בשנה, ובעודם באבם יקטפום בעליהם, ומתוקים המה לחך אוכליהם כי לחותם בקרבם ולשדם לא נתר . רבים מיושבי יפו נושאים את נפשם לרכוש להם אחוזות בהמושבה, ע"כ עלה שער הקרקע למאד, אך תקוה טובה נשקפה כי הנדיבים בעם יקנו בקרוב עוד ארבע מאות דעסיאטין שדה, ובלי ספק גם החבל הזה יהפך לכרמי חמד ולפרדסים עושי פרי *) .

בכלל נוכל להחליט כי אושר גדול שמור לבעלי המושבה בימים העתידים לבוא, יען קרובה היא לחוף הים — יפו . ובעוד שנתים ימים, ברצות ה', אז תהיה המושבה לגאון להמיסדים הראשונים אשר ירו אבן פנתה, לאבן-חן לכל עם ישראל כלו, ולצפירת תפארה להנדיב הידוע אשר לא שכח חנות אחיו הנתונים בצרה וכמלאך מושיע ממרום שלח אליהם להלצם מן המצר ! ובברכנו את שמו חייבים אנחנו לברך גם את העובדים בעצמם אשר בזעת אפם

*) הידיעות האחרונות תבשרנה, כי כבר נקנו הארבע מאות דעסיאטין בזה וכמעט נמכרו לאחדים בכסף מזומן. כאלף דונאם נקנו ע"י איש אחד אשר כבר נטע בחרף העבר כשלשים אלף גפנים ובשנה הבאה יטע עד מלא מאות אלף גפנים, האיש היקר הזה עסק בנטיעת כרמים בקוקז וכעת יושב על האדמה אשר קנה כשבת משפחות מאחיו בעלי אחוזות במדינות רוססיא ופולין .

ועמל כפיהם והריצותם הנפלאה הפכו ארץ מלחה לשדה פוריה ומדבר שממה לכרמי חמד.

ראש-פנה

אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה
לְרֹאשׁ פִּנָּה (תהלים קי"ח כ"ב)

כמהלך שלשת רביעיות שעה מצפת העיר למזרחה נשקפים שני הרים נשאים ורמים הנודעים בשמם עד היום, „הרי נפתלי". בהגיא אשר ביניהם ונשען על יד אחד מהם עומד הכפר „גי-אוני" מקים מושב ערביים, וקרוב לו על פסגה נפלאה ונהדרה בהמון מחזות מרהיבי עין נוסדה בשנת תרמ"ב (1882) מושבה ליהודים ופי המיסדים קרא שמה: „ראש-פנה".

וראש-פנה היא מקום נחמד ופנת יקרת לכל אשר תמרוה לשבתם, רוח חן ונעם הוצקה על כל המראות הנשקפות מרחוק: מנגב להמושבה יראו פני „ים-כנרת", יהמו גליו יחמרו מימיו הוכים. כדמות ראי-מלוטש המפואר במשבצת פטורי צצים ממראה התכלת מעשה ידי אמן נפלא, כן מראה הים בתוך הגבעות הרבות אשר על שפתו הנחפות בירק דשא ומעלפות עשב למינהו. לצפון המושבה יתפשט היאור „מי-מרום" על כל גדותיו, ופלגים יבלי מים יוצאים ממנו להשקות בכר גדול רחב ידים המעלף דשא ונהדר בשלל תבואותיו ועציו הרעננים. לפאת קדמה מורחה מתנשאים הרי עבר הירדן (כמהלך ב' שעות וחצי מהמושבה להירדן) אשר יפליאו עין הרואה בתועפות ראשיהם.

עשרים ושש משפחות מעיר מינעשטי (רומאניא) וחמש מרוסלאנד ובראשן המיסדים ה' דוב שו"ב, ה' ה' ישראל גאלדענבערג, דניאל בענדלער, מרדכי כ"ץ כוננו את המושבה אשר קנוה בכספם מיהודי צפת בעלי האחוזה לפנים ויבנו להם תשעה עשר בתים שפלים ונמוכים משוללי תאר והדר מחסרון הכסף הנדרש להפצם הנעלה.

השדות—בשטח שלשת אלפים דונאם (מאתים ושבעים דעסיאטין)—רחוקים הם מהמושבה. שני אלפים מהם—שדה הניר והנותרים אשר רק במעדר יעדרון מרוב הסלעים ורגבי עפר המכסים פני האדמה לא יצלחו עוד לעבודה ויהיו למשלח עיר וחמור ולמטע עצים עד יסקלום בעליהם מאבן. האדמה שחורה, שמנה ופוריה וטובה למזרע כל תבואה, ויעוד היתרון לה כי גם הצמחים השואפים רק אויר חם אל קרבם ישרישו בה וישאו ברכה לבעליהם אך אליה וקוץ בה! שדות האחוזה מפוזרים ומפורדים איש מעל אחיו ולמורת רוח בני המושבה ולשוטט בצדיהם תשתטחנה ביניהם גם נחלות הערביים בני הכפר „גי-אוני" ולכן בנפש שוקקה הנם מחכים בעלי ראש-פנה לעת יתוקן המעות וימנה החסרון הזה.

ועינות מים קרים וטהורים כבדלח—שלשה במספר—נוזלים מתחת ההרים הגבוהים (הרי נפתלי) ומתפשטים על פני אדמת ראש פנה להשקותה, להרטיבה ולהפרותה. אך ביותר יפרו את האדמה הקאלאניסטין בכחם בעצמם, כי בהיותם מסורים בלב ונפש להטבת מצב המושבה ולהרמת קרן יושביה, לא ייעפו ולא יגעו וכל עבודה קשה משחק למו אם דרושה היא לטובת המושבה.

אמנם צרות רבות ותלאות אין מספר עברו גם על בני המושבה הזאת בראשית הוסדה; בהחלם לגשת אל עבודת אדמתם, פתאום קרם אסון נורא ע"י אחד מחבריהם אשר הוריד לשחת בלי צדיה נפש ערבי בקנה רובה אשר בידו, ובחרות אף הערביים עליהם ויאמרו לנקום מהם נקמת דם אחיהם השפוך נאלצו האמללים לעזוב את נהלתם ולהחיש מפלט למו אל עיר צפת הקרובה, וגב אחרי כי שככה מעט חמת הערביים ושדה קטל נהפך לעמק השלום והבנים המשולחים שבו לאט לאט לגבולם, גם אז לא חדל הזמן משלוח בם חצי זעמו: ריש, מחסור, רעב, כפן, ולרגלם גם מחלות אנושות ופגעים רעים (נעלה מעל כל ספק כי גם שטן המשטמה הריב והמצה קם לרקד בעת ההיא ביניהם). אין כח גם בפי עט סופר מהיר ודובר צחות להאר בשיר נאמן כל התלאה אשר מצאתם בימי הרעה ההם, כי נשארו בעירם ובחסר כל, באין לחם לשבור רעבונם ובאין שמלה לכסות מערומיהם.

אך גם בימי המצוק האלה לא אמרו האמללים לתקותם נואש, לא נפל לבם עליהם, ולא הרפו ידיהם מעבידה, זאת ראה המלאך המשיע המסתתר בחביון עווז ויעמד במרחב רגלם, בצל כנפי חסדו יחסיון ועינו שם עליהם לטובה להביאם אל המנוחה והנחלה. ויהי כאשר ראו העובדים כי לא השבית ה' להם גואל ותחי רוחם. העובדים התאורו ויעמיסו את עול העבודה על שכמם ביהר שאת וביתר עז. כמעט לא יאומן כי יסופר כי האנשים—מהם מלמדים, חנונים, נושאי-מכתבים ורוכלים—אשר מעולם לא למדו ידיהם לעבוד עבודה המעמלת את הגוף, נקשרו עתה בעבותות אהבה רבה אל עבודת האדמה הדורשת עמל כפים, ובזמן קצר החליפו תכונתם ויהיו לאכרים העושים מלאכתם בתריצות נפלאה ושקידה נמרצה,

לעובדי-אדמה בכל פרטיהם: רועים פני צאנם ושתים לבם לעדרים, והרואה אותם יענה ויאמר: אכן רוח עצה וגבורה לעמוד במערכות החיים נוססה באנשים האלה וכח אל מסתתר צפון בקרבם.

שלשים ושלשה בתים—רובם מאבני גזית ומכוסים ברעפים—עם גנות יארות לסוסים להמיריב ולבהמות יתנוססו בהמושב היום. בהמ"ד מפאר ובה"ס לנערי בני המושבה בנוים על תלם בתוכה, וה' אשרין המפקח על עסקי הצבור בכבודו ובעצמו יבוא אל הבית, מלבד מורים אחרים העוזרים על ידו במלאכת הקדש—ויאציל מהוד השכלתו על שומעי לקחו ילמדם ערבית, צרפתית ועוד ידיעות הנחוצות לאופני תייהם שמה. מחוץ להמושבה וקרוב לה יתנוסס בית הרחצה עם מקוה בנויה מאבנים וכל הבית כלו אומר כבוד.

כחמש וארבעים משפחות (כשתי מאות נפשות) בהמישבה כלם עובדי אדמה, מלבד רב ושו"ב לטבוח טבח הנושא גם משרת ש"ץ על שכמו, גם אומנים רבים ישנם בין הקאלאניסטים, אך מאהבתם את אדמת הקדש ועפרה יחוננו, עמדו בעלי אומנות אלה על הקרקע ויבכרו את עבודת האדמה הקשה על מלאכות נקיות וקלות ורק לעתים רחוקות, אם השעה צריכה לכך, ינסו את כחם גם במלאכת ידם מלפנים. כל קאלאניסט רכש לו: צמד שורים, פרה חולבת, סוס או חמור, מארבעה עד המשה כבשים, ועופות אחרים; מחרשה, קלשון לשדד עמקיו, ועיד כלים כמיהם הדרושים להיי אכר ובעל-שדה. בהמושב „ראש פנה" רב תבואות בכח עובד אדמתה חטה ושעורה וכו', באופן אשר קציר התבואה משביע רצון את בעליו ומטע כרמים טפל לו, ולכן מעטים הם הכרמים בהמושבה. אחרי אשר נוכחו הקאלאניסטים לדעת כי מרעה רב לבקר ולצאן באחוזתם וישיתו לבם—וביחוד הנשים—לגדל עדרים, וגם חפצם זה מצליח בידם ומספר עדריהם הולך ורב. שפת עברית חביבה מאד על הקאלאניסטים עד כי גם בסוד שיחם עם בהמותיהם ישתמשו בה, אף כי בכלל ידיעתם בשפת קדש לא רבה היא.

להמושבה הזאת צפונות עתידות גדולות ונצורות. כי חברו לה יחד כל התנאים העושים אותה לאבן פנת הישוב. תבונתה בקרבת הירדן, באדמתה הדשנה והפוריה אשר כלה משקה, בחיי נשמות אוירה הצח והמבריא, בשדי מרעה לעדריה, מכל אלה נחזה לה עתידות טובות, כי עתידה המושבה ראש פנה להיות פנת יקרת הישוב בארצות הגליל ואחד מכפרי הפרזים אשר בהם יתפתח הישוב הישראלי, אשר הדרו יראה על פועל פעל הנדיב הי"ו.

עקרון.

וְהָיָה כְּאַלֻּף בִּיהוּדָה וְעֶקְרוֹן כִּיבוּסִי

(זכריה ט ז)

מי אשר ראה בקעה רחבת ידים העטופה בר על כל גדותיה ומוקפת בחומת עצים רעננים השתולים לשמרה ולשות לה הוד והדר—ומי אשר יתענג על המחזה הנאדרי בקדש, בנשוב הרוח ותתנודדנה השבלים אל כל עבר כמו מרחשות שפתותיהן תודה וברכה להטבע ולכל המשפיעים שפעת היים עליהן—מי שראה כל זאת לו לב להבין את יקרת המראה וחין ערכו אשר תשוה לפנינו המושבה „עקרון", המשתרעת בעמק שוה בלי כל הר וגבעה בשטח שני אלפים שבע מאות ושמונים דונאם, (שתי מאות והמשים דעסיאטין) מהלך שלש שעות „מיפו" ושעה אחת מעיר „יבנה" המהללה.

שתי מסלות ישרות ורחבות יוצאות ממנה אחת לדרומה ואחת למזרחה, ותעלה—במדת מעטר אחד בעמק וברחב—תקיפנה, אשר כרוה העובדים ביד חרוצים ויטעו פרחי קאקטוס משני עבריה, ורוח צח, רוח חיים מרחף במלא רהב המושבה.

מיסד המושבה הוא „הנדיב הידוע" אשר קנה אותה בכספו (ע"י ה' הירש) במחיר 60000 פראנק ויחלקנה בתוך אחת-עשרה משפחות מסביבית ר.... וה' מויאל ז"ל ספק צרכיהם במדבר הזה ע"ת הנדיב עדי הביאם אל מנוחתם ומחוז חפצם. עתה נוספו עליהן עוד חמש משפחות ויהי מספרן שש עשרה, ונפש—מאה וארבעים ושבע. העובדים מוכשרים לעבודה, בריאים ושלמים, מבנה גום איתן, מלאים כח עלומים ועובדי אדמה מנעוריהם, כי גם בר'.... מקום מולדתם (אשר משם יצאו בשנת תרמ"ג (1883) וישימו לארץ הצבי פניהם) התעסקו בהעבודה ההיא ולכן כל הרואה אותם יכיר כרגע כי יושבי המושבה הזאת המה עובדי אדמה מנעוריהם.—

באמצע המושבה יתנוססו מעונות האכרים: ששה עשר בתים נהמדים למראה, שוים בקומתם ובמדתם וחלונות מרוחים לכל ארבעת רבעיהם. הבתים אינם עומדים צפופים, כי בוניהם השכילו לעשות רוח ביניהם; מאחורי הבתים נבנו ארוות

לסוסים וממגורה לתבואת השדה בעת האספה הביתה. גן עצי פרי וגן ירק לכל בית אשר צלעם האחת נשקפת מול פני הרחובות, וצלעם השנית צופה פני השדות ומיוחדת רק לפירות בלבד. בין כל בתי הכפר הקטן הזה מתנוסס לתפארה בית אבנים גדול ונהדר, מלא זיו ונהורא מעליא מאור השמש החודר אל תוכו דרך החלונות הפתוחים לרוחה מכל עבריו. הוא הבנין אשר לא לשוא עמלו בוניו בו ליפותו, לפארו ולהקימו על על יתר אחיו כי בית תפלה הוא. בו יתאספו החברים בעתות המנוחה והמרגוע לשפוך שיח ולשאת רנה ותפלה בעד מיטיבם כי הביאם אל המנוחה ואל הנחלה בלי עמל ויגיעה רבה. קרוב להבית הזה נראה עוד בית אחד בגבהו ובגדלו—אם כי אל הראשון לא בא—בו ישכון כבוד הממונה על הקהלה ובית ועד הוא לכל בני המושבה.

על יד הבתים תמצא באר מים חיים קרים וטובים לשתיה, ואצלם נבנתה בית רחצה ומקוה מים. האחוזה נחלקה ביניהם לכל איש ואיש כפי מכסת נפשות ביתו ויהיו החלקים מן 150 עד 75 במדה, מלבד הגנות והבתים אשר לכל אחד. אין שנאה ואין קטטה, אין תחרות ואין קנאה ביניהם, כל אחד שמח במתנת חלקו ומסתפק בחבלו הנעים ויצטיין בעבודתו אשר אליה היו עיניו צפויות עוד בשבתו בסביבות ר... מלבד ידיעתם הרבה בטיב העבודה, ישנם ביניהם גם אמנים נפלאים: בוני בתי לבנים ועושי תנורים שלשה, חרש-צעצועים (טאקאר) אחד, חרשי עצים שנים ועושי מעשה רקמה שנים—אך בנפשם ולבם נתונים המה אל „עבודת האדמה",

בעלי „עקרון" עולים הם בחריצותם ושקידתם ובידיעתם הרבה בטיב העבודה, שכם אחד על כל אחיהם הקאלאניסטים וגם על שכניהם האשכנזים המתגאים בעבודתם.

בהימים הראשונים שכרו להם בעלי אחוזת „עקרון" מבני הערביים לעזור על ידם, אך מאז נבנתה ונתכוננה המושבה ויביאו העובדים גם את נשיהם ובניהם להחסות בצלה, מהעת ההיא אין לזר חלק בעבודתם, כי גם הנשים והבנים אינם יושבים בחבוק ידים, לא יתרפו במלאכתם ויהיו לעזר על יד הגברים.

כמעט לא נאמין למראה עינינו, עת נתענג על המחזה אשר רוח אלהים מרחפת על פניו, בצאת כל בני הבית לפעלם ולעבודתם עדי ערב, תחזינה עינינו אנשים אשר כמעט שיבה זרקה בם וזקנם מגודל, פאות ראשם וציציות כסותם תתנענענה אחת הנה ואחת הנה והמה צועים ברב כחם ובמהירות נפלאה הנם מרימים חרמש על קמתם ונשיהם עוזרות על ידם מאלמות אלומים ולוקטות, השבלים השטוחות על פני השדה. והילדים מה הם עושים? אחדים מהם בשמחה רבה מעמיסים את העמרים על כתפותיהם, וישאום אל המקום הנועד להגדישם עשרה עשרה, למען יעמדו על השדה עד עת האספם הביתה, ויתר אחיהם עפים כצללים על פני הבקעה כי רועים הם את העדרים, ולעת ערב אחרי כלות עבודתם ילכו הלוך ורנן הביתה.

אז יפיל הלילה חבלי שנה עליהם ותנומה על עפעפיהם, מתוקה להם שנתם שנת העובד ולמחר אך יבקיע השחר עפעפי אורו הנם כבר ערוכים ומוכנים לצאת למלאכתם. במלה אחת העובדים ימשכו עליהם את עין רואיהם, בשקידתם הנמרצה, בחפץ כפיהם, באהבתם העזה לאדמתם, ובידיעתם הרבה בטיב עבודתם, וירהיבו כל עין בקומתם וחסונים המה כאלונים ומצוינים בכחם ואילותם אשר חוננו בו מידי היוצר.

לכל קאלאניסט נתנו ע"ח הנדיב כל הבהמות והכלים הדרושים לחיי אשר ולעבודתו. האדמה טובה למזרע כל תבואה ותוסיף תת כחה כן בתבואת ארצות איירופא וכן בתבואת ארץ הצבי.

בשנה הזאת אף כי במשמני פרי האדמה שלח רזון וגם חלק רב מהאחוזה לא נעבר ולא נזרע, באשר עסוקים היו בני המושבה לכלות בניניהם, בכ"ז לא רעבו ללחם ועוד הצליחה ידם להוביל תבואתם העירה ולמכרה בכסף מלא. ולשנה ברצות ה' את מעשיהם וישמור את שדותיהם מכל נגע ופגע, משדפון ומירקון, אז נוכל לקוות כי גאולה שלמה תהיה להמושבה ולהדרים בה, גאולה אמתית אשר לא תסלה בכתם אופיר ולא יערכוה כל מכמני תבל....

בשנה הזאת יצאו כל הקאלאניסטים מתחת החסות בצל הנדיב כי ברך ה' אותם בכל טוב ואינם נזקקים עוד לעזרתו. אך הנדיב המושיע לא שלח אותם ריקם, כי הרים מתנה לכל קאלאניסט ערך מקנה: שור, פרה-הולכת וכבשים ועזים, ולמען יוכלו עתה לשלם חובותיהם במשך עשרים שנה הרחיב את נחלתם ויקן בכספו עוד שדה ויחלק ביניהם.

הבשורה הנעימה הזאת, והידיעה האחרונה כי לבשו השדות דשא ותקות שבע-רב משחקת לפני בעלי המושבה— הבשורה והידיעה הזאת הרהיבנה בנפשנו עז לאמר: כי המושבה „עקרון" תהיה בקרוב „לאסם" מלא תבואה אשר ממנו יזונו כל היושבים בגלילותיה.

פתח־תקוה

וְנָתַתִּי לָהּ אֶת כְּרָמֶיהָ מִשָּׁם וְאֶת עֵמֶק עָכוֹר לְפֶתַח תִּקְוָה (הושע ב׳ י״ז).

בשנת תרל"ח (1878) התעוררו אחדים מיושבי ירושלים ובראשם ה׳ דוד גוטמאן, ה׳ שטאמפפער, וה׳ ו. . . מ. סאלאמאן ויתורו להם חלקה אחת רחבת ידים במדת שמונה כברות-ארץ 14070 דולאם, המשתרעת בעמק שוה בין יפו ובין רמלה על יד הכפר אילעמיש ויכוננו שם מושבה ויקראו את שמה עד היום פתח-תקוה.

על יד גבולות השדה ילפות ארחות דרכו היאר נהר-על-אדשוע—ישקה את האדמה ויפרנה, ויעשה אותה לדשנה ופוריה יתר רב משדות האדמה השחורה אשר בארץ רוססיא; אך בחרבוני קיץ כאשר יבשו מי היאר הזה יעלה אד מאדמת הרפש והטיט עם אגמי הבצה אשר בקרבת המקום ההוא, והאד הזה מחליש את הגוף ומביא עליו לפעמים קדחת לסירוגין. אך בעת האחרונה, כאשר החלו הקאלאניסטים לטעת בה עצים, אז נחלש כח המחלה, ולאט לאט יאבד גם זכרה.

הקאלאניסטים הראשונים נחלקו לשתי מחנות: אחדים מהם מבלי דעת את אשר לפניהם בנו להם בתי-חמר שפלים ואפלים על שפת היאר במקום המנוגע והמסוכן, והנותרים העתיקו אהליהם הרחק כשתי-שלש כברות-ארץ מן היאר ויבחרו להם הר גבוה עשרים מעטר ויבנו שמה בתי-חומה חזקים לשבת בם. מצב המושבה בראשיתה לא נופל הוא ממצב יתר המושבות בהימים הראשונים להוסדן. גם בני פתח-תקוה התגלגלו תחת מסבות ותהפוכות הזמן עדי באו אל המנוחה ואל הנחלה.

בקיץ שנת תרל"ט כמעט החלה הקדחת לפרוע פרעות באחדים מן המתישבים על שפת היאר. וישליכו את משכנותיהם הצרים והאפלים וינוסו אל הערים הקרובות: ירושלים, צפת, חברון, להסתר שמה. גם יתר הקאלאניסטים נבהלו, ואף כי עדיהם לא הגיעה הרעה, בכ"ז עשו גם הם כמעשה אחיהם וימסרו שדותיהם בחכירה להערביים והבתים נשארו הרבים ושוממים.

אולם אם גם נלאו בני פתח-תקוה הראשונים, בכ"ז לא חדלו לבקש תחבולות להסיר מעל מושבותם כל שטן נגע ומחלה, ובשנת תרמ"ב אחרי אשר נלוו אליהם העולים החדשים שלא נולדו ונתגדלו על ברכי החליקה, יהנסיון המהיר להועיל ככר הביא חכמה בלבם לדעת תבונת המקום ומזגו, מעלותיו ומגרעותיו יצאו חלוצים עוד הפעם וירכשו להם חלקה חדשה המכונה בשמה „יהוד", חלקה אשר לא יחסר המזג בה באויר זך, ומשתרעת על יד אחוזתם הראשונה על פני הר הגבוה מן ששים עד שבעים מעטר מעל פני האדמה, ויבנו בה בתי-חומה גדולים וטובים. אז זכרו גם את פתח-תקוה" השוממה מאין יושב והחרבה ממעונותיה: המבינים דבר מטע הכרמים לאשורו החלו לטעת בה עצים רעננים מפיקי ריח. לטהר האויר מאדים המשחיתים ולהגן על היושבים לבלי תאונה אליהם רעת המחלה עוד; ויתר אחיהם בצרו את הבתים הרחוקים מן היאר ויחזקו את בדקיהם. מהעת ההיא עולה המושבה כפורחת..

עובדי אדמה בהמושבה (בשני חלקיה: „פתח-תקוה" „ויהוד") חמשים משפחות, — מלבד שתי משפחות עשירות אשר מלאכתן תעשה ע"י ערביים — ונפש, שתי מאות שבעים וארבע. שמונה עשר בתים גדולים וטובים—מחציתם בתי עץ ורק מיוסדים על אבנים ומחציתם ממסד עד הטפחות לבנים מתנוססים „ביהוד" ושלשים ושנים (מזה שמונה עשר בתים נבנו בכסף חובבי ציון) בפתח תקוה, מלבד בית-תפלה נאה. שתי בארות בהמושבה: אחת „ביהוד" אשר חפרוה העובדים עד עמק 46 מעטר (65 ארשין) ומכונת-הקטור לדלות מים על גבה, והשנית בפתח-תקוה 26 מעטר (37 ארשין) עמקה, ואצלה מכונת סוסים לדלות המים.

בקרב הימים תגמר גם מלאכת חפירת הברכה אשר ידי העובדים מתעסקות בה עתה. על יד „יהוד" משתרע ככר רחב ידים ומעלף דשא עשב למינהו, שם תרעינה הבהמות: שורים בריאי בשר שבעים, פרות חולבות ארבעים וחמש, סוסים שלשים וחמשה, פרדות ששה, חמורים ארבעה, גמלים שנים מלבד העגלים והסיחים. רועה אחד על כל העדר אך גם עין הילדים צופיה עליו. כבוד הנשים פנימה, צופיות הליכות ביתן ובעבודת הגברים לא תתערבנה. ד"ר הערמאן אדלער כותב במכתבו כלאנדאן, כי נפשו התענגה מאד על נקיון הבית וטהרת הכלים אשר ידי גברת הבית נגעו בם ליפותן ולנקותם. כלי מעון יקרים ומלוטשים אין למו, אך תחתם יפיצו אורם על כל הבית הכלים הנאים והנקיים המסודרים איש איש על מקומו בסדר ובמשטר ישר.

באמצע המושבה יתנוסס. בה"ס, אשר בו

יתקבצו הנערים לשמוע לקח מפי המטיף אליהם דברתו בטוב טעם ודעת, ולעת הצהרים יוצאים הנערים מבית חדרם השדה ורועים את העדר. זה הוא מראה המושבה פנימה, אך נצא נא השדה ונראה את אחינו העובדים שמה...

השדה עטופה בר, השבלים מכסות את עין הארץ, שם תמצאינה: חטה, שעורה, דגן, שבלת שועל, כוסמת, ארז, וכדומה כל אחד יעבור בשדה חלקתו, אך לעתים יעשו חוזה ביניהם ויעבדו עבודתם ביחד. אחרי כלות עבודתם ילכו הביתה. ויקבעו עתים לתורה, להגות במקרא ובמשנה איש איש על פי מעלות רוחו. העובדים בפתח-תקוה הם יראים ושלמים בתורת ה' ובמצותיו ורובם הנם גם מלומדים, חריפים ובקיאים בכל חדרי התורה; אך בכל זאת הנם גם עובדי אדמה ביד חרוצים. זמן תורה לחוד וזמן עבודה לחוד.

אך עוד רעה אחת חולה, כי דלים הם גם היום; לו מצאה יד חברת „חובבי-ציון" לעזור להם גם עתה כאשר פרשה כנפי חסדה עליהם בשנת תרמ"ה ותשם עיניה עליהם לחמלה, בהוציאה מקופתה לערך שמונים וחמשה אלפים פראנק ותקדישם להטבת מצב המושבה — לו יכלה גם היום להאציל איזה אלפים רו"כ בעד העובדים למלאות את החסרון: בהמות, מכונות וכלים הנחוצים, אשר בלעדם תכבד העבודה על העובדים, או חיתה גם פתח-תקוה לאחד מן המקומות המאשרים...

לראכון נפשנו קופת החברה לע"ע דלה ורזה. אך התקוה תאמצנו כי גם פתח-תקוה תושע בקרוב תשועת עולמים ובניה גם הם עוד יתענגו ויהנו מזיו עבודתם.... האמנם קרא לה פתח-תקוה, לאמר: תקוה מובה נשקפה ליושביה!

ידיעות אחרונות על אדות המושבה פ"ת (ממ"ע הצבי)

מפתח תקוה מודיעים לנו כי יש מבני המושבה אשר שדותיהם לא נתברכו בשנה הזאת ובקושי הוציאו את אשר זרעו; אבל רובם היתה ברכה מרובה באסמיהם בה. מחיר תבואת „פתח-תקוה" יעלה אי"ה השנה הזאת לא פחות מארבעים אלף רו"כ, וראיה לדבר: מעשר המלך. החוכרים את המעשר הביאו לאוצר המלך שלש מאות וחמשים לירא טורקי, ויהי להם רוח יערך מאה לירא. בס"ה תשעה פעמים ארבע מאות וחמשים בערך, הרי ארבעת אלפים וחמשים רו"כ. וא"כ אפוא כל התבואה מחירה ארבעים אלף וחמש מאות. ארבעה וארבעים בעלי המושבה זרעו השנה הזאת בידיהם, ומדת האדמה אשר זרעו בידיהם עולה במספר 5035 3/4 דונאם.

וזה החשבון בפרט:

לתבואת-החרף 2587 3/4 דונאם, לאמר: לזרע חטים 892 1/2 כלים. (הכלים הוא שבעים לטרות רוסית) — 1533 1/2 דונאם, לזרע שעורים 571 1/2 כלים — 1015 3/4 דונאם, לזרע תורמוס 20 1/4 כלים — 38 1/2 דונאם; ולתבואת-הקיץ 228 1/2 דונאם, לאמר: לזרע דורא 25 כלים — 705 דונאם, לזרע שומשמין 700-עקא — 1358 1/2 דונאם, לזרע אבטיחים (מקשאות) — 218 דונאם. לנטיעת כרמים 56 1/2 דונאם. לירקות ולתפוחי-אדמה 14 קנטר והחומצה בס"ה ערך 110 דונאם=בס"ה 5035 3/4 דונאם.

על הח' יש להוסיף עוד סך 654 דונאם שנזרעו אבטיחים בשותפות עם ערביים, ועוד 1500 דונאם שזורעים נכרים בחכירה כנהוג. על האדמה שנעבדה בידי ישראל העלו עליה, 49 מחרשות, 29 סוסים, 64 שורים, 7 פרדות וגמל אחד, כלומר לחרישה וזריעה וקצירה ודישה וכו'.

גדרה.

יום לִבְנוֹת גְּדֵרָיִךְ (מיכה ז' י"א)

קרוב ליפו ובעשרים כברות ארץ מהמושבה ראשון-לציון תשתרע המישבה „גדרה" או „קאטרא" עיר מושב לבני חברת ביל"ו.

אך טרם נספר הליכות ימי המושבה מאז נתיסדה ועד היום, מצבה, תכונתה, מזגה וכל אשר לה — מצאנו לנכון להתחקות גם על שרשי מיסדיה, באשר דברי ימי חייהם הנם ראוים לשית לב אליהם.

בשנת 1881-82 ובהשתרג ענני אנטיסימיטיזמוס על שמי אירופה, ומטר חרפות וגדופים, לעג וקלסה נתך על ראשי היהודים, ואחריו גם הרעמים והזועות, הרציחות והפרעות השאירו זכר איום במקומות אחדים; בימים ההם אשר עיני היהודים נשואות היו אל ההרים מאין יבוא עזרם, ואלה לאלה שאלו: „אנה ננוס?" „איפה נסתר?" — בעת ההיא התעוררו צעירים אחדים מבאי בתי-ספר-הגבוהים, אחרי אשר אנחות אחיהם נגעו עד לבם, ויקראו גם הם בקול: בית יעקב לכו ונלכה! ומבלי חכות עדי ישמעו אחיהם לקולם, ולמען היות למשל ליתר אחיהם כי יעשו גם הם כמעשיהם, עזבו את ארץ מולדתם, שכחו את כל העתידות

הטובות הצפונות למו בחיקה וילכו לבקש מנוחה למו בארץ-הצבי.

שוו נא קוראים נכבדים לפניכם! בחורי ישראל שכבר טעמו טעם חיי ההשכלה ולחמו ממנעמי הציוויליזאציא, צעירים אשר התקוה היתה משחקת לפניהם למצוא מחיתם ברוח וכבוד בארץ מולדתם, מאסו את כל הכבוד הזה וילכו לגור בארץ נכריה אשר לא ידעו שפת יושביה. הרכים והמפונקים אשר מעולם לא עלה עול עבודה עליהם רצו עתה כצבאים אל ארץ חמדתם לעבוד אדמתה, ובלב מלא תקוה ובטחון באו אל מחוז חפצם.

מי יספר כל המכשולים הרבים אשר מצאו אחינו אלה האוהבים הנאמנים לעמם על הדרך אשר הציגו כף רגלם עליה. בנסיונות רבים נתנסו: היום למדו אצבעותיהם למלאכה ומחר יצאו להפיר בשדות זרים בעד פֿראנק אחד כל היום; מקום ללון לא מצאו ויהיו נאלצים לחבק אשפתות בראש כל חוצות; בעצמם בשלו אכל למו אחרי הימים הרבים אשר רק בלחם ומלח הסתפקו.

אולם כל אלה לא הרגיזו מנוחתם, בהשקט ובבטחה סבלו כל המצוקות אחרי כי זה חפצם מאז יצאו מארצם להיות למשל לכל העם כלו, להקיץ הישנים ולעורר הנרדמים למען יעשו גם הם כמעשיהם.

כשתי שנים וחצי התגלגלו תחת שואה אוהבי ארץ הקדושה. כשכירי יום עבדו עבֹדת-אדמה בהמושבות הנמצאות בסביבות ירושלים וגלילותיה. אמנם רכשו להם ידיעה רבה בהעבודה ההיא בשנות רעה אלה, אך מה יסכון להם מכל עמלם אם אין להם שדה אשר יוכלו להנות מפריה ולא יצטרכו לידי מתנת זרים, לבקש עבודה ומעשה בשדות אחרים.

אולם לכל תכלה ראינו קץ וגם לעמל העובדים האלה בועת אפס בא הקץ; אחרי סבלם עמל ותלאה מרבה להכיל חשה החברה חובבי-ציון להושיט להם יד עוזרה, ותקן בכספה ככר גדול ורחב ידים ותוצא גם כסף רב למלאות כל הדרוש להעבודה, ורוב בני חברת ביל"ו אחזו בו ויכוננו שם מושבה והיא הנקראת „גדרה".

עתה נשובה להתבונן על מצב המושבה ובניה מאז באו להחסות בצל החברה חובבי-ציון.

המושבה תשתרע קרוב להים ומכלכלת בתוכה 3080 דונאם, ונמצאת במרחק מהלך שמונה שעות מירושלים, חמש שעות מיפו, שלש שעות „מראשון-לציון" ושעה אחת „מעקרון", ומקומה לפאת נגב מראשון-לציון, ולפאת תימנה-מערבית מעקרון. לפאת צפונית מערבית מגדרה, במרחק מהלך שתי שעות, נמצאת העיר העתיקה הנודעה בשמה „יבנה" („איבנה" בלשון ערבית). בגדרה נשקפים בתי המושבה עקרון,

חוצותיה, והבאר אשר בה, וגם בתי „ראשון-לציון" שתי שלישיות מאדמת גדרה ארץ שפלה היא, והשליש הנותר הוא הררי. בני גדרה יקחו לע"ע מים מהבאר אשר להערביים, הנותנת מימיה רק בימי הקיץ, ובימי החרף יקחו הערביים מים מנחלי-הבתות (וואַדר) ע"כ נאלצים גם האכרים היהודים לשתות את מי הנחלים האלה הנרפשים והנאלחים. אך תקות בני גדרה חזקה כי עוד מעט ותוסר המכשלה הזאת מקרבם, כי בימים האחרונים ראה הנדיב הידוע בענים זה ויקם על נדיבות ויתן-סך כסף לחפירת באר בגדרה, ויתר הצרכים השייכים לה.

אדמת המושבה נקנתה (בשנת תרמ"ד) ע"י האדון הנכבד ר' יחיאל מיכל פינס מאת בן הציר הצרפתי פעררינאנד פּויליבער בימים עברו. ותהי ראשית פעולת ה' פינס לבנות לפי שעה בגדרה בית-עץ מקרשים, מכוסה ברעפי צרפת, חמשה מעטר ארכו וארבעה מעטר רחבו.

המושבה תכיל סך 3080 דונאם: , מהם 2000 דונאם טובים לזריעה, 450 דונאם למטעי כרמים, 425 דונאם לעצי זית וסך 205 דונאם הניתרים למטעים אחרים. כל שטח האדמה נחלק בחמשה ועשרים חלקים, 123 דונאם לכל חלק, $15\frac{1}{2}$ חלקים שייכים לבני אדעססא, ווארשא, ווילנא, חארקאוו, מאסקויא, מינסק, פאלטאויא יריסטיב, אשר בעת אספת קאטאוויץ נתנו חלקיהם במתנה להועד הכללי. מן $15\frac{1}{2}$ החלקים האלה כבר נתנו ארבעה להבילויי"ם. הסך $9\frac{1}{2}$ חלקים הנותרים שייכים לאנשים פרטיים היושבים עוד על מקומם ברוססיא.

ויהי בשנת 1884 כאשר ישבו הבילויי"ם משך ששת ירחים בלי כל עבודה ויקומו כלם כאיש אחד חברים ויגמרו אמר לעקור דירתם לגדרה, ולעבוד שמה את ארבעת חלקי השדה הנתנים להם מחברות שונות. בטרם כל פנו בבקשה אל ה' פינס כי יורם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ותישר בעיני ה' פינס החלטת הבילויי"ם ללכת ולהתישב בגדרה, ויבטיח לתת להם לכל אחד סך 30 פר' (12 רו"כ) לכל חדש, ולעזור על ימינם לבוא אל מטרתם. ויתן להם כסף לקנות חמור וכמה כלים הנחוצים ודרושים למטעי כרמים. הדברים הטובים אשר דבר ה' פינס על לב הבילויי"ם ודברי התנחומות אשר שמעו מפי יתר תושבי ירושלים, חו"צ אשר השתתפו בענים ומרודם, הפיחו בקרבם רוח עז ותעצומות לקרב אל המלאכה וביום הכ"ו לירח כסלו שנת תרמ"ה יצאו הבילויי"ם במספר תשעה אנשים. (צוקערמאן, לייבאוויץ, ליפס, מאגילעווסקי, מאגילענסקי, האזאנאיי, סייעדלאיו, פיקס והורוויץ)

ויבאו לגדרה (קאטראוו). אחרי אספת קאטאוויץ נתן הועד להבילויי"ם עוד 5 חלקים אדמה, מחמש-עשרה החלקים השייכים לו, ויעל מספר הלקי האדמה אשר לחבילויי"ם לסך המש עשרה.

מפני שחסרו להבילויי"ם הכלים הדרושים לעבודת האדמה וכסף למקנה זרעוני השדה, נאלצו לתת אדמתם בחכירה להערביים במחיר חמישית התבואה אשר יאספו משדותיהם, והם בעצמם נגשו אל מלאכת מטעי עצי גפנים ויעלו על הר „יהודית" (לזכר יהודית אשת השר הצדיק רמ"ם ז"ל) ויטעו עליו עצי גפנים על שטח 36 דונאם. ויהי לפני חג הפסח כאשר כלו את מלאכת מטעי הגפנים ויעשו גדר מסביב להם, ויחלקו את עצי הגפנים לתשעה חלקים ויפילו גורלות ביניהם. בס"ה נטעו בסך 8000 זמורות חברון, במרחק שני מעטר אשה מעל רעותה. אך לרגלי מעט הגשמים לא עלו עצי הגפנים בשנה הנ"ל בכי טוב, כי מחצית הזמורות לא שרש בארץ גזען, וכחציר גגות קמלו.

ביום הבא לירח אפריל שנת 1885 כאשר בא הג' וויסאצקי נ"י לארץ ישראל וימסור את הנהגת המושבות העומדות תחת מחסה חו"צ אל יד הג' מויאל הוטב מצב בני גדרה וגם מספר הקאלאניסטים נתרבה בעוד חמשה אנשים. עוד לפני בא ה' וויסאצקי לארצנו הקדושה בנד ה' פינס בגדרה חמשה בתי-עץ, לכל אחד 10 מתר בארך וחמשה מתר ברחב. ויהי בשנת 85 כאשר הביאו הבתים לגדרה ויעמידום שמה, והנה התנגדו הערביים יושבי המקום לדבר זה מבלי הבט על הרשיון לבנית ששה-עשר בתים אשר קבל ה' פינס, בקנותו את חלקת אדמה בגדרה; אחרי החקירות והדרישות הרבות שעשה ה' מויאל בדבר זה נודע לו כי כבר עבר זמן הרשיון זה כשני ירחים ואבד כחו. כי חק ומשפט הוא בתוגרמה כי הרשיון לבנין בתים נמצא בחזקתו רק במשך השנה מיום שנתן, ואם לא נבנה בית אחד למצער במשך השנה, ועלה הרשיון בתהו.

בירח אקטאבער שנת 85 קנה ה' מויאל בעד כל אבר סוס אחד, מחרשה ערבית וצרפתית רתומה לסוס אחד, ושבע מחרשות צרפתיות, כל אחת רתומה לשני סוסים ועגלה אחת לשני קאלאניסטים. בכלל השתדל ה' מויאל להיטיב את מצבם ולהביאם אל המנוחה השלמה שהמה רוצים בה.

אך פתאם לפתע מת האיש הטוב והמטיב הזה ויעזוב אחריו את בני ביל"ו לאנחות. לרגלי מחלתו ומותו התאחרו בני גדרה בשנה זו במזרע שדותיהם במשך ירח אחד. כאשר הלכו הקאלאניסטים אחרי מטתו של ה' מויאל לגמול אתו את החסד האחרון וללותו לבית עולמו, כבר זרעו הערביים היושבים בהכפרים הקרובים אליהם כמעט את כל שדותיהם, רק כעבור תשעה ימים אחרי בחירת ועד פועל חדש ביפו להנהגת הישוב מטעם חו"צ והאדון הנכבד הירש הדירעקטאר מהמושבה מקוה-ישראל הוקם למנהל ומנהיג הועד, החלו הבילויי"ם לעסוק במזרע השעורים וביום העשירי לירח יאנואר בעת אשר כבר כלו הערבים את כל מזרע החרף, החלו בני גדרה לעסוק גם במזרע החטים. על שטח 917 דונאם נזרעו סך 496 קולל חטים וכך 100 קולל שעורים ועל שטח 320 דונאם זרעו שומשמין.

לבד מזרע החרף והקיץ נטעו הקאלאניסטים כל אחד בפ"ע סך 58 עצי-זית, מטעי גפנים לא נטעו בשנה זו מלבד הבילויי"ם אשר על מקום 4000 הזמורות אשר יבש בשנה העברה שרשן בארץ נטעו גפנים חדשים, וגם האחים סמאליצאנסקי נטעו על שטח 60 דונאם סך 18000 גפני חברון וכך 5500 זמורות צרפתיות, מלבד זה נטעו האחים האלה גם 300 עצי-זית ומאה עצי-תאנה.

גם אחרי רבוי הגשמים שהיה בגדרה בשנה זו לא נוכל לקוות כי השנה הזאת תהיה שנת שבע, והלואי שיביא הזרע סך מן שבעה עד חמשה פראצענט. בכל זאת אין כל ספק כי יהיו להקאלאניסטים למחיה ולכלכלה לשנה הבאה ולמזרע השדות, אבל לא למחית הסוסים והבקר שדבר זה עמוס לע"ע על חובבי-ציון.

השנה הזאת לא תהיה שנת שבע מפני טעמים אלו: א) בחדש אחד האחרו הקאלאניסטין בדבר המזרע, ב) הערביים אשר לקחו את האדמה לחכירה עשו אותה לשמה ולשאיה. ג) מחסר זבל על השדות, והדבר הזה הוא מפני שאין עגלה להוליך בה זבל. ישנה עגלה אחת לתשמישים אחרים; להביא מים, לנסוע אל העיר לקנות איזה צרכים, וגם אין להקאלאניסטים במה לאסוף את התבואות מן השדות אל האסמים. בעד כל קאלאניסט נחוצות שש עגלות שיעלה מחירן 750-800, כל אחת רתומה לשני סוסים. והיה אם לא יסירו חו"צ את המכשלה הזאת, כי אז אין לקוות גם לשנה הבאה כי תהיה שנת שבע. —

לבד נתינת עגלות עוד חובה מוטלת על חו"צ לדאוג להתפתחות מטעי עצי פרי בגדרה, אשר בזה תלויות עתידות כל המושבה אם לחסד אם לשבט. אם יתנו להקאלאניסטים היכלת לטעת איש איש עצי גפנים על שטח 10 דונאם אדמה, כי אז תמצא יד הקאלאניסטים מקץ ארבע שנים להחל להשיב לחו"צ את חוב הכסף אשר הוציאו עליהם. לחו"צ אין לשבות כי עוד מעט ותגענה שנות „שמטה" „יובל".

מן היכלת הוא להכין בעת הזאת ענבים לרוב. אשר יקלו את עול מצב הקאלאניסטים. לרגלי ההתחלה בחפירת באר, לא תבצר מהאכרים לטעת בשנה הבאה, עצי תפוחי-זהב, עצי לימונים ואתרוגים. בין כל המושבות הנוסדות בא"י אין אף אחת המסוגלת למטעי אתרוגים כהמושבה גדרה. 15 קאלאניסטים יושבים בגדרה: עשרה מהם רוקים, וחמשה בעלי אשה. מספר הנפשות היושבות בגדרה עולה לסך 26. בשנה העברה נסע אחד מהבילויי"ם (מאגילעווסקי) אל ארץ רוסיא, ויכתוב משם כי מסבות אשר אינן תלויות בו לא יוכל לשוב עוד ולעבוד חלקו הנתן לו מידי חו"צ. שנים הם אשר נשאו נפשם אל החלק ההוא: האחד ה' צערטאק (בילויי) והשני הוא העובד בחלקו של פראנק שלום הענקין, אך מאגילעווסקי, הודיע כי רוצה שישאר החלק ת"י ה' צערטאק.

י. הורוויץ.

יְסֻד־הַמַּעֲלָה

בשנת תרמ"ג נחה רוח הישוב על עשרים וחמש משפחות מיושבי עיר מעזעריטש ותהיינה לאגודה אחת לכונן להם מושבה בא"י. איש איש מהחברים נדב לאוצר החברה סך מסוים כפי אשר השיגה ידו. וישכילו לעשות בערמה מעשיהם וישלחו מקצותם שני אנשים חרש לתור בתחלה את המקום לחקור ולדרוש על ארותיו. המשולחים (ה' ליב רובין וה' פישל סאלימאן) באו לא"י וגם הם לא גלו דבר מעשיהם ובדעה מיושבת תרו להם את המקום וימצאו בגליל חלקה רחבת ידים במדת 2400 דונאם (220 דעסיאטין) הרחוקה כמהלך ארבע שעות מצפת (לצפונה) שלש שעות מהמושבה ראש-פנה ושעה אחת מהירדן, והחלקה ההיא בחרו להם לשבתם ויקראו את שמה יסוד-המעלה.

קרוב להמושבה למזרחה יתפשט היאור „מי-מרום"; דגתו רבה וטובה מכל דגי א"י. והוא גם ישקה את האדמה באופן נעלה. אדמת המושבה שמנה מאד ועולה היא גם על אדמת המושבה פתח-תקוה. אם יחפר אך כשתי או שלש אמות בעמק האדמה ימצאו מים קלים וטובים לשתיה, ע"כ טובה האדמה למזרע כל תבואה ולמטע כל עץ.

האדמה תתנשא בגבה 70 מעטר מעל פני הים, והמושבה בהיותה קרובה להר הנודע בשמו „חרמון" המכוסה בשלג בכל עתות השנה, ע"כ אוירה צח ומבריא לרגלי הרוחות הקרים הנושבות בה מצד ההר הזה.

באמצע המושבה ישתרע גן גדול על שטח מן 60 דונאם, והקאלאניסטים נטעו בו עצי פרי למכביר. אך מסבות מראיבות נפש לא זכו להנות מפרי עמלם בימים הראשונים לנטיעתם. כמאה אמה מן הגן עומד בנין אבנים גדול ארבעים אמה ארכו ושמונה-עשרה רחבו, אך מראהו יעיד עליו כי עתיק יומין הוא, וגם חלונות פתוחים אין בו. אמנם נגשו הקאלאניסטים אל מלאכת הבנין, לתקנו. להסיר את האפל המרחף עליו ולכרות חלונות מרוחים בו ויאבו לפי שעה לקבוע דירתם בו, אך גם עבודתם זאת לא הצליחה, כי קפץ עליהם רגז הזמן ולא נתנם לכלות מלאכתם ויהי הבנין עד היום לארוה לסוסים.

הקונים השנים מהרו להודיע לאחיהם דבר הקניה ויאיצו במו לבוא ולהתישב באחוזתם מקנת כספם, אך הקריאה הזאת היתה להם לחטאה כי החישו במעשיהם בטרם בא המועד. שבע משפחות, שכורי יין השמחה, עזבו חיש מהר ארץ מולדתם ותבאנה לעבוד אדמת אחוזתן; ויהי אך החלו לגשת אל העבודה, לחרוש, לזרוע ולבנות בתים למו, ויקם הפחה, בהודע לו כי האחוזה שייכת מעתה ליהודים ובהוכחו כי ספר-המקנה אשר בידם לא נכון עוד כנהוג בנמוסי תוגרמה, ויפריעם ממלאכתם, אז הגיעו ימי הרעה להעובדים. באין בתים לשבת, נאלצו האמללים לחבק אשפות הבנין הגדול, אוצר הכסף נתדלדל, המחסור ההל להשתרר עליהם בעצם תקפו, ולרגליו תקפי עליהם גם מחלות איומות יתקפידנה מביניהם נפש אחת, אשה צעירה לימים מתה....

אך נוסף על גורלם המר והנורא, הנה עוד הרגיזו מנוחתם מקרה נורא מרעיד לב ונפש אשר קרה בתוכם: איש צעיר לימים מעיר ווארשא, בתעותו פעם אחת מן הדרך, נבעת למראה עיניו ויוכה במחלת „מרה-שחורה", ובתקוף עליו מחלתו קפד פתיל חייו וימצאוהו שחוט בחדרו... מלבד כי לא חש אף אחד לעזרתם, נמצאו בצפת עריצי-נפש אשר הביאו דבתם רעה לפני הממשלה וילשינו עליהם לאמר: כי ידי העובדים שפכו את דם האיש המת. הממשלה הטתה אזן קשבת לדברי המלשינים וידי העובדים לנחשתים הוגשו, ומבלי חקור ודרוש

*) (הערת המו"ל) ע"פ מכתב האדון בייר, לבנין הבתים בגדרה ולתשלום כל הנחוץ להם דרוש סך בערך 4000 פראנק, והסך הזה דורשת גם המושבה יסוד המעלה, וביחד עם התמיכה הנהוגה עוד לפ"ת נחוץ סך מאה אלף פראנק לתשלום כל התמיכות והעמדת כל הקאלאניסטים הנמצאים היום בא"ק על בסיס קים ולבנות בית חייהם על יסודות נאמנים אשר לא ימוטו.

אחרי שרש עונם ורעתם אם רבה הובלו האמללים אסורים לבית-הכלא. אמנם לא ארכו ימי שבתם בבית-האסורים. עד מהרה הגיעה השמועה הנוראה לאזני הישרים שבצפת ויקומו—ר' יעקב חי ועמו אחדים מילידי צפת—וימהרו להראות צדקת האמללים ולהוציא משפטם לאור, והעיבדים שבו אל אחוזתם ונחלתם, אך בנוגע למצבם פנימה לא הוטב להם עד מה: המחסור יום יום התגבר... הגן הגדול אשר נטעו נחרב, התבואה אשר בכליהם היתה למאכלת עש והאסון הדפם בלי חשך.

במצב נורא כזה התגלגלו העובדים עד שנת תרמ"ה עד אשר החישו חובבי ציון לעזרתם ויחלו לעשות סדרים חדשים בהמושבה. אמנם עוד מעצורים רבים מכשולים וחתחתים על דרכם, כי יד החברה לא תשיג עוד לבנות המושבה על תלה, אך בכ"ז הנה כבר שמה עיניה עליהם לחמלה ולאט לאט תמצא ידה להביא את האובדים אל המנוחה ואל הנחלה.

וכבר שלחו חובבי ציון להקולוניסתים כלי מחרשה ויתר הצרכים, ובהיות ה' שייד נ"י באה"ק הרעיף שליח מאת השר הנדיב גשם נדבות ויקן לכלם ערך מקנה וישלם חלק נכון מחובותיהם ועתה נשתנו פני המושבה לטובה מעט כי תקות שבע רב משחקת לפניהם. הגן הגדול יסיר ממנו מעטה אבל ותקוה נעימה תחיים כי גם הגן הזה יהפך למקום נחמד ופרי ישוה לכל בני המושבה. משפחות המושבה לע"ע שבע, ונפש—שלשים ושלש.

מי הוא זה ואי זה הוא?

מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק,
עַל־אַדְמַת צִיּוֹן יַחֲזִיק בֶּדֶק,
יְבָעֵר קוֹצִים וּמְשֻׂכוֹת חֵדֶק
וְלִישֻׁרוּן הוּא אוֹר זָרוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי הֵשִׁיב אֲסִירֵי תִקְוָה לְבִצָּרוֹן,
עַל־הֲדַר הַכַּרְמֶל וְהַשָּׁרוֹן,
הֵקִים לְיַעֲקֹב בֵּית־זִכָּרוֹן,
מִן־הַמִּסְפָּד עַד־הַיָּצוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יָזִיל כֶּסֶף לִרְבָבוֹת,
בְּאֶבְרָתוֹ יָסֵךְ לְאַרְבָּעָה מוֹשָׁבוֹת,
בְּטוּבוֹ יְשַׂמַּח בָּנִים וְאָבוֹת,
וִיחַבֵּשׁ כָּל־עָצוּב וְנָגוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יִפְרוֹשׂ לַדַּלִּים כַּפָּיִם,
לִצְמֵאִים כָּרָה בְּאֵרֹת מָיִם,
וּבְהַר־הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלָיִם
הָיָה לְמַעְיַן יֶשַׁע וּמַבּוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי לְעוֹלָלִים יִבְנֶה בָּיִת,
עַל־פַּלְגֵי תוֹרָה יִפְרְחוּ כַזָּיִת,
הֲלָאָה יִזְרֶה שָׁמִיר וָשָׁיִת,
כָּל־חָנֵף וְעַיִט צָבוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יְחַיֶּה אֶת־רוּחַ הַלְאֹם,
מָגֵן וָשֶׁמֶשׁ הוּא לְהוֹלְכֵי תֹם,
חַסְדּוֹ יַגְדִּיל מִיּוֹם לְיוֹם,
וַאֲמִתּוֹ מִשָּׁבוּעַ לְשָׁבוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יָקוּם עַל נְדִיבוֹת,
יַשְׁבִּית מְדָנִים יַשְׁקִיט רִיבוֹת,
וְלֹא יִשָּׂא קוֹלוֹ בְּרֹאשׁ נְתִיבוֹת,
כִּי עָנָיו הוּא וְצָנוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי יוֹפִיעַ מֵעִיר תִּפְאָרָה,
מַלְאָךְ מוֹשִׁיעַ לְעִתּוֹת בַּצָּרָה,
וּבְאֶחָיו צִדְקָתוֹ גָבְרָה,
הֵם שׁוֹעִים וְהוּא אֲבִי־שׁוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

מִי אַדִּיר וְדָגוּל מֵרְבָבָה,
לוֹ לֵב פָּתוּחַ וְיָד רְחָבָה,
אַהֲבָתוֹ לְעַמּוֹ חוֹמָה נִשְׂגָּבָה,
וּבְקִרְבּוֹ כְּמִשְׁמָר נָטוּעַ?
הֲלֹא הוּא הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

„מִי יָשִׁיר לַשָּׂר שִׁיר רָבוּעַ,
וְשֵׁם כְּבוֹדוֹ לֹא בוֹ קָבוּעַ,
גַּם בְּרָאשֵׁי הַטּוּרִים אֵינוֹ תָקוּעַ,
עַל־מַה־זֶּה וּמַדּוּעַ?"
הֲלֹא זֶה רְצוֹן הַנָּדִיב הַיָּדוּעַ!

ש. מ—ן

מיפיפותו של יפת באהלי שם .

מאמרי-הגיון נושאים מדברותיהם על היופי והנעימות, חכמת חרשים ומלאכת מחשבת בין בני עמנו בשנות קדם והעת החדשה .

השירה וההקירה

בישראל ובעמים

מאת

וואלף יעבץ .

כארבעים שנה קדמה האיבה לבני שם בדעית לאיבה שבמעשים . בראשית ימי רענאַן וחבריו החלו לפלפל על יתרון בני יפת מבני שם בחכמה ובצדקה, בחן ובכבוד . ובני ישראל כל עוד אשר אמרו כי לבטח הם יושבים בין העמים לא בדקו ולא הרהרו אחר דעותיהם אשר הוו עליהם, ורבים ממשכילינו שקנו הכמה באמונת הכמים — שבעמים — מהרו ויענו אחריהם ,אמן' מפני הכבוד . אך העונה אמן הטופה ימיו מתחטפים . ברגע נהפכו עליהם בלהות, הדעות התמות נהפכו למעשים אכזרים . לרגלי התלאות שבאו עלינו בא גם מועד לגוי צדיק שאומר אמנים , לשוב ולהיות שומר אמונים לנפשו , לשקוד* ולבחון אם נאמנו הדברים הנאמרים עליו מפי מנאציו .

ראשית חטאת אשר טפלו חוקרי בני יפת על בני עם , לאמר — על ישראל , היא , כי נופלים משוררי ישראל — הנביאים ומשוררי הקדש— ממשוררי עמי יפת . בני הודו ויון גדול כחם להתכחש לנפשם בדברם דברי שיר ; לגרד את לוח לבם ולמרק כח דמיונם למען יוכלו לקלוט בעצם טהרתה את דמות הדבר אשר אותו שמו ענין לשירם . ובני ישראל בתתם בשיר קולם לא יוכלו נקיון מתוספת ערב פנימי בלתי כרת הדבקה בשירם תמיד , כי רגשי לבם אשר לא יוכלו לכבוש אותם אף רגע יטפלו כסיגים על עצם הענין לזיפו ולהשביתו מטהרו . — מפטר מים זה פרצו נהלי בליעל על בני ישראל להומם ולאבדם . כי אם הנביאים לא דמו בכבוד ובגדל למליצי יון גמר ומגוג , עולה הדבר מאליו ; כי המון בני ישראל נופל מכל עם .

למען בקר את הדעה הזאת כהלכתה , יש לנו לסמן במצריו את גבול המקים , אשר תמלא השירה בין חברותיה , בין יתר ההכמות והמלאכות. אז נדע להכיר את ערכה על פי פעלה ; ועתה שמעוני נא קוראים נכבדים :

להמון מעשים אשר יעשה האדם בגופו לשם חפץ אחד יאמר : עבודה . ולהמון שעפים אשר בהם יערוך ברוהו* דמות אחת — מחשבה . אם תעשה העבודה לא רק בטרח בלבד , כי אם גם בתחבולות בדעת ובכשרון , יקרא לה : מלאכה . המלאכה הזאת כל עוד אשר אין חפץ אחר לה בלתי אם הנאה גסה , תקון המזון , המלבוש והמעון וכהמה , מלאכת עבודה היא . אך בקרוב המחשבה אל המלאכה לתת מהודה עליה להגות בה בני אדם , להרחיב את דעתם ולרומם את לבם , אז תהיה למלאכת מחשבת (שאָנע קונסט) .

ככל אשר תגבר הרוח על החמר , כן תרחק המלאכה מן העבודה ותקרב אל המחשבה המטהרה (אבסטראַקטען אידעע) . מלאכת המחשבת חמש הן למיניהן : האדריכליא (אַרכיטעקטור) ; החטיב (סקולפטור) ; הציור (מאלעריי) ; הנגון (מוזיק) והפיוט (פאָעזיא) . באדריכוליא שהיא מלאכת הבנין המפואר לא תתודע הרוח בלתי אם בסדר ובמערכת ובמראה ההוד והרוממות, לעמת זה כבדה עליה יד התשמיש הגס—המעון—למהול ולותר משלה לכל דרכיו , החמר הרב הוא העקר המכריע , והרוח זקוקה לו לכל

דבר. — במלאכת החטוב, המחטבת באבן תבנית אדם או בהמה, נצחה הרוח את החמר ותעשהו עבד לה, כי לא תתנהו להשתרע ולהתמודד בלתי אם די הגבול הראוי לחול עליו צורת התבנית, אולם אף כי תכנה את החמר במדתה, בכל זאת עודנה צריכה אליו. לא כן מלאכת הציור, היא הפקיעה מעליה את זקתי הגלם הכבד הבולט ודבר אין לה בלתי עם השטח החלק אשר עליו היא משחקת בשלל צ ב ע י ה. וכמעט, יאמר כי קיומה המורגש בנפש האדם גדול מקיומה המוחש בחוץ; אולם אף כי ליצירי המלאכה הזאת אין עובי, בכל זאת עוד ארך ורחב להם. לכל אחת משלש המלאכות יאמר מלאכת משכית (פלאסטישע ק') או מלאכה יוצרת (בילדענדע ק') והצד השוה שבהן ששלשתן בנות עולם הנראה הן, בעלות מדה (דימענזיאנער) וקבועות וקימות בצורתן, אך לעמת זה דוממות הן ואין כל חיים מסורים בידן — למעלה מהן מלאכת הנגון, נשמתה היא נשמת האדם וגופה הוא הקול הנוצר באויר המזדעזע ברוח פי אדם או בצליל כלי, היא תביע את המית הנפש ואת כל רגשותיה, אחוזה ודבוקה היא באדם, מלבו היא באה ואליו היא שבה. אך הגדולה והרחבה מכלן היא מלאכת הפיוט (אשר נקרא לה גם אנחנו שירה רק משום מנהג, כי אין שם שירה מספיק לתרגום שם „פאָעזיא"). כליה הוא הדבור בו תבטא בדברים נמרצים ונמלצים את כל החמודות אשר תשוה לנגד עיני האדם המשכית הדוממה ואת הנעימות אשר יהגה ויהמה קול הנגון האלם. היא תביע את הרוח בכל עמקי תעלומותיה, היא הכלית כל מלאכת מחשבת ולמעלה ממנה אין דבר כי אם המחשבה המטהרה אשר דבר אין לה עם רוח חן בלתי עם האמת הפשוטה לבדה —. הדבור לא יהיה לשירה בדברו לצרכו או לאונסו דברי חול אשר אין בהם דבר בלתי אם תועלת הגוף כי אז אין בידו אלא מלאכה בלבד או בפלפלו בדבר חכמת בינה כי אז אין בידו אלא מהשבה בלבד. רק אז יהיה לשירה בשומו את פניו להביע את רוח החן אשר תביע מלאכת המחשבת. בנשוא האדם מדברותיו (רעדע) — אף כי לצרך או לאונס הן — בסדר נאה ובטוב טעם, תחל רוח החן להתודע בגלמי הצרכים אשר הם העקר. מדברת כזאת מכונת היא כנגד מלאכת הבנין, בהעבירו בחזון את מערכי הדברים בעצם תמם למען הראות יפים אז תצא לו השירה היוצרת (בילדענדע פאָעזיע) שירת עלילה (עפיק) המכונת אל מלאכת המשכית, החטוב והציור. אך בהביע האדם את נהמת לבו ואת נחת רוחו, את פחד לבבו ואת כליון נפשו, את געגועיו ואת שעשועיו, אז תהיה שירתו לשירת הנפש המכוונת אל מלאכת הנגון, „שירת ההתפעלות" (ליריק).

על פי הדברים האלה גבוהה שירת השיח המרגשת על שירת המשכית היוצרת, כגבוה מלאכת הנגון על מלאכת הבנין, החטוב והציור. ועתה אם היתה שירת הנביאים, השירה העברית, שירת שיח, עלו מעלה במעלות השיר על בני הודו ויון. ויען כי השירה הזאת בת הרגש המכלכלת את דבריה לפי צרך הלב ודבר אין לה עם עולם החיצון בלתי אם לבקש שם סממנים טובים לסייעה במלאכתה, על כן לא רשות כי אם חובה היתה בידם לשנות לפעמים את צלמי המוחשים מעט מעין בריתם ולכונם על פי מדת עצמם, כי לא דברם כהויתם נבקש מידם כי אם את הדמות הערוכה להם בלבם. השירה הזאת לא שירת החושים כשירת העלילה היא, כי אם שירת הלב והרוח על כן היתה השירה הזאת לשירת הקדש לשירת הנבואה בעם אשר אין לו בעולמו כי אם לבו ורוחו בלבד.

אך עוד יש מקום לבעל הדין לחלוק ולאמר: „חכם שאמר דבר אין מזיחין אותו", ואם דבר חכמי יפת ההדשים על אודות הכשרון העברי אינו ענין לדבר זה תנהו ענין לדבר אחר. אמת הדבר כי בהיות השירה העברית שירת שיח הטיבו הנביאים לשום את הלב למליץ. אך מי יודע אולי יען כי אין כח בהם לשכוח את נפשם אף רגע ולכון את הלב אל הענין, על כן בחרו בשירת השיח המכונת את הענין אל הלב?' טוב הדבר, אענה, נחפשה נא ונחקורה נבא ונחשוב השבונו של עולם עם המושלים ביצרם, עם הכמי בני יפת הכובשים את רגשותיהם בדברי שיר, ונראה אם יכבשו הגבורים האלה את יצרם במקום הראוי ובדבר הראוי לכיבוש, בדברם דברי הכמה אשר כל רגש ורתחנות פוסלים בה? — לא, כלל וכלל לא, בני יון ורומי ותלמידיהם, חכמי אירופא, ותלמידי תלמידיהם — סופרי ישראל בדורותינו, בבואם להתוכח עם חבריהם על דבר מדע ישכחו כי לא ריבי נפשם יריבו איש מיד רעהו, כי מלחמה להם רק בענין ולא בבעליו, דבר אחד של חכמה בטל להם בעשרה דברים של לצנות ותהת ראיות ומופתים נמצא שם חרופים וגדופים. צאו וראו כמה תלי תלים של

הלכות קנטור צברו מליצי רומי ואירופא בספרי תורת המליצה (רהעטאריק). בדרך הזאת הכבושה לעמי יפת לא דרכו אבותינו מעולם עד בא ימי ההשכלה ההדשה. המה אמרו: הלומד תורה לקנטור נוח לו שלא נברא (ברכות י״ז. תוס׳ ד״ה העושה). וככל אשר היתה שירתם פנימית ומלאת רגש כן היתה חקירתם היצונה ומלאה אמת לאמתה; פשוטה ומופשטת מכל דבר שבלב, רחוקה ומרוחקת מנפש החוקר וקרובה ומתקרבת אל עצם הענין ודבקה בו בכל עז מבלי פנות אל תכלית אחרת. על כן אף אם נהלקו באחד הדינים או באחת הסברות, בכל זאת נהגו הבה ורעות איש באחיו לקים מה שנאמר והאמת והשלום אהבו (יבמות י״ד:), ואם גם לפעמים התמלט מפיהם בחום הוכוח דבר קשה, „לא זזו משם עד שנעשו אוהבים זה לזה״. כי בהיות המחלוקת לשם האמת, לאמר — לשם הענין עצמו, לא היה מקום בה ללצון ולקנטור, ועדים לדברינו הם כל ספרי ישראל, אשר כמעט דברי כלם המה בקרת על דברי חכמים קודמים להם או בני זמנם, בדין או בסברא, הדעה נדונה בלי משוא פנים וכבוד בעל הדעה במקומו מונח. — לא כן בני יפת לא אל אמתת הענין הפשוט בלבד שמו את לבם כי אם גם אל מתכנתו אליהם על כן התערבו בחינות המשיג והמושג יהד; חפצי הגוף והנפש התבוללו בציורי הענינים החיצונים ויהי לערב זר, לזרע כלאים אשר משם צצו הקטטות והמדנים בעולם עד כי גבר החפץ על הדעה והיצר הכריע את השכל ונמצא הענין מזדייף, החכמה מסתלקת והדעת נטלת. אין קץ ואין ערוך לרעות אשר הביאו בני יפת לעולם בהרגשתם המתבוננת ובבינתם המתרגשת דבר שהוא מוכחש מתוכו. כל העומד על סוף דבר זה ידע כי זאת, זאת ולא אחרת, היא שרש כל שקר בדעות, כל חנף במדות וכל עול במעשים.

אם נכוחים דברינו שומו נא להם לב אחינו המשכילים! שובו מדרכיכם אלה ושובו אל דרכי אבותיכם, לא המחלוקת לשם שמים, לשם התורה והחכמה, האוהבת ומכבדת את היקום ואת הבריות, את התוכחות ואת המישרים, לא בת החכמה ואת שנואה לפני המקום, כי אם הקטטה הזועמה בת הזדון שנואה היתה בימי אבות וראויה היא שתהא שנואה גם בימי בנים. ואתם ברורי ישראל מבשרי ציון השומעים לקול נביאי הקדש הנותנים בכם רוח לכו בדרכיהם ושמעו ועשו את דבריהם אשר דברו לאמר: „הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי... לא יצעק ולא ישא.. קנה רצוץ לא ישבור... לאמת יוציא משפט.

בנין · עולם!

בונה ירושלים ה׳ נדחי ישראל יכנס!

אדון יקר הכונם כנסת ישראל !

במכתב היקר ובו״ה עדות ביעקב הרגזתני ממנוהתי ; ידידי ! כבר עברה חצות לילה ; פהילאדעלפיא ומלואה ישנים— ולבי ער ; שמורות עיני עיפות באמעריקא, ולבי ונפשי— עורגים אל כנסת ישראל אל ארץ קדומים וציון קרית מועדנו הה מרום ! מה נשגבו שלוש חזיונות האל ציון , כנסת ישראל , וכנום נדחים, החזיונות אלה ישכחוני ברגע זו את עמלי, הרב עם הגולים , את יגיעי להחברה ולהממשלה ; את מרוצתי כל היום להמציא מלאכה ועבודה להאובדים מירכתי צפון , בגדים-לערומים לחם-לרעבים , וכח-לאין אונים ; את עמלי הרב לאחים אובדים מגולים הנדחים מארץ סוריא, ואת תעודתי לקרב רחוקים ; הרפו ממני כל עמל ותלאה ! כי קול „כנסת ישראל״ הומה באזני כקול שדי בדברו מתוך גרונו של משה רבנו ועזרא סופרנו ובן אמוץ חוזנו . . . רוח מלאכי אל עליון אלה יכנם את גדולי סופרי דורנו אל תוך „כנסת ישראל׳, שתהי בישע עליון מרכב עמנו ואמנו כבימי עולם ובשנים קדמוניות. אפס , לא על הרוח לבדו , אף שהוא קיומו של עם נצחי הזה , תחיה כנסת ישראל, כי על כל מוצא פי התורה והחכמה הדת והדעת , והדרך אכף כל מלאכת מחשבת אמונה ותבונה , חכמת הרשים ונעימות-יה כל למוד והנסיון מחיי ישראל ועמים, ישובו של עולם וישוב ארץ ישראל , על כל יסודות חזקות האלה תבנה ותכונן כנסת ישראל תאמצנו כי על מוסדות כאלה תהי לה תקומה נצחת כהר ציון אשר לא ימוט לעולם !

כמעט טבלתי עטי במי-שיחור ודליתי בו קורטוב של דיו והנה רוח מבינתי ישאלני טפה זו מה תהי עלה ? רעיונך המקופל במוחך כילד במעי אמו-מפרכס לצאת לאויר העולם, ומה תהי תארו ומדתו משפטו וחוקתו ?— אולם רגשותי הניעו את ידי מבלי משים, לכתוב הפעם וכוח הכמים גדולים בהשאלה : מדוע נפגוש את ישראל בהרבה מקצועות חחכמה והמדע זולת בחכמת הבנין״ ? נקבתי את מאמרי הקטן הזה בשם „בנין עולם״ .

באחד האולמים שבהיכל „הבונים החפשים״ בעירי פהילאדאלפהיא נשמעו דברים האלה : קסם על חרבות עתיקי-ימים למשוך את תמהון לבנו מההוה אל העבר ; מעל פסגת מגדליהם נשקיף על שנות אלפים שעברו, ולעינינו תשתרענה המון גוים גדולים וממלכות עצומות עולים ויורדים . נבראים וכלים ; אבני מצבותיהם אלה תזעקנה על אבדן חכמת מיסדיהן ובינת בוניהן הסתתרה , ולבנו ירחש רגשי כבוד ותודה לזכר עמי יון ורומא בעמדנו נוכח חרבותיהם השרידים הנצלים משן-העת להגיד לדור אחרון את הגדולות והנצורות שעשו בוניהם בחכמת—הבנין בימי קדם ; ומדוע נפלאו „יהודה״ „וערב״ שבטי בני שם אשר דבר אין אתם שיעיד על הין ערך בוניו בימי אשרם והצלחתם ? החרשי אבן לא היו ביהודה אם בונים לא היו בערב ? אין זאת : כי אם התקופה המאושרה שלא נמשכה זמן רב אצל שבט יהודה , ותרדמת העצלות הארוכה של שבטי הערביים , הניאו את העמים ההם לעשות להם שם עולם במקצוע זו , אמר היושב ראש .

— אחי ! (השיב לו חכם אחר) , אחי ! אם יצדק משפטך על הערביים , לא יתכנו דבריך על היהודים , כי הלא המה חצבו בהררי מצרים והקימו פארי—עמודים על קברי מלכיה ובמות אחד ממלכי מצרים בטרם נשלם פאר — עמודו נאנח ישראל ויזעק ותעל שועתו אל האלהים מן העבודה ! וזה לא כביר נתגלה , במעבי אדמת מצרים על יד תעלת״ יוסף, חרבה אחת מעיר פיתום המפות-ת פתוח-החרטומים וזמן הבנותה נושא בד בבד עם זמן עבודת בני ישראל תחת סבלות יד פרעה רמס השני. שרידי חרבות הענקים האלה יתנו לעד את תוקף ישראל וכי בימים ההם לא היה נופל בחכמת הבנין מתלמידיו חכמי הבונים ביון ורומא שקבלו ממצרים החכמה זו בשנות מאות אחריו ; וכשקבלו בני ישראל את תורתם במדבר , רק אז מאסו את מלאכת הבנין בתי-הומר ולבנים ומהר סיני הסיעו להם אבני קודש-לוחות אבנים ויבנו בהן כמו רמים את מקדש האמונה באל אחד ; מקדש - אשר לא יחרב לעולם . . . ובמה נחשבו היכלי אפאללא ויופיט-ר-משואות יון ורומא לעומת היכל עתיק הזה הנקרא בית תפלה לכל העמים ? !

— אכן (ענה חבר אחר) , אכן „אמונת ישראל׳ רבה היא על כל סביביו , ובית ישראל — בית תפלה הוא לכל העמים הנאורים , אך לא לעצמו , אחרי כחדו את עמתו והמירו את לאומתו בלאומות גוים שכניו ! „אמונתו״ גם היא נקפאה , ורק למראה עינים , חנוטה היא כמלכי מצרים, מבלי הוות בה כל רוח חיים : כעדות אספות הרבנים-בפידהר , הפושטת צורת ישראל מעל היהדות ונותנת לה צורה חדשה הנאותה לרוח המקום והזמן . לו יקום ישעיהו בן-אמוץ , הנערץ והנקדש בין המתקנים , מקברו, וישמע את שמונה העקרים שעליהם יסדו כהני-און אלה את דת היהדות-החדשה , או אז , יצעק חמס

על מאשרים מתעים האלה ויקרא ריב לה׳ צבאות עם עמו ועם המתקנים יתוכח; ועתה הגידה נא לי במה גדול כח העם הזה כי הדמה את בניו שרידי-חרב לענקי יון ורומא? היופיעו נמלים בעיניך בדמות שנהבים? —לדעתי טוב יעשו האדונים האלה אם יסירו מצנפת הקדושה מעליהם, ולא יתנשאו עוד בתור כהני ה׳ וצירי אל עליך להטיף לכל העמים אמונת-ה׳—הרחוקה מכליותם.

אל תבהל על פיך להוציא משפט מעוקל טרם בחנת לרע העם הזה (קרא אליו חכם אחר), כי חוק היא ליודעי בינה לעתים החפצים לשפוט עמים בצדק ולאומים במישרים, לשים עינם על תכונות הנדונים הכתובות במכתב אלהים בספר דברי-הימים; התולדה היא האנך-טהערמאמעטער-בידם למוד ולשקול בו את טבע ומזג, תכונת-נפש, והלך הרוח של כל עם ועם. אם בעינים פקוחות נביט בה ונתבונן בהשתלשלות המקריים, אז תגלה לנו סבת הריסת או קיום איזה מדינה וסבת החיים והמות של אומה שלמה: עתה אנא הודיעני: אם שמת לבך מימיך לתולדות ישראל? המנית חליפות וצבא עתותיה ותקופותיה עברו לעיניך כבני מרון, כי תנבא על קצה ותאמר על בניה „גוי אובד־המה-ואמונה נכרתה מלבם׳? ראה נא אחי, אנכי נוצרי מלדה הנני כמוך, בעמדי על הפרק הראשון בדברי ימי ישראל, זה רבות בשנים כמעט החלותי להסתכל בו באספקלריא המאירה, ותארנה עיני מכבוד ה׳ החופפת עליו ועל אמונתו; ויותר שנתקרבתי אליו באהבה ואתרועע עמו, כן הוספתי להוקיר את רוח תולדתו ותבונת חייו, נשען על דעתי את העם הזה מהתולדה ומהתחברותי אתו, ארשה לי לערוך מחאה נגד החלבתך אשר רוח האיבה נוצצת בה ומשפט-קרום מרחפת עליה, ואחוה דעי: כי ישראל הוא עם חי וקים, כדברי ה׳ הנצבים לעולם! התקלה הגדולה שיצאה מאת הדוגלים בשם בן-מנחם ללא אמת, „השגיון״ הזה שהוליד „שגעון״ הכפירה בקרב המחבלים את כרם ה׳ בית ישראל לא יאריך ימים על הארץ, כי עוד מעט תתיצב שפת עבר אתם למשפט—ותרשיעם, וגדול כח השפה הקדושה! כי היא כבשה ברוח ה׳ הדבר בה את כל עמים הנאורים תחת דגל אלוה עולם! היא קשרה את ישראל המפזר ומפורד, בחבלי משפטה והאהוה זה אלפים שנה; למי כל המ״ע והספרים היו״ל הדשים לבקרים בכל מקצועות החכמה ומדע וספרות ישראל אם לא להיהודים הנאמנים לעצמם לעמם ולשפתם? ! לשוא נסו המתקנים לבער את קדושת השפה זו מבית אלהים, כי היא ברוחה הקדוש פלסה נתיבות לה בשער בת רבים, קולה סובב והולך על כל כדור הארץ ואיים

רחוקים אשר בני ישראל נחתים שמה, ואין אדם שליט עוד ברוחה לכלוא אותו! ירעשו המתקנים ויגעשו הרעדיקאלים במ״ע היו״ל על ידם, יצפצפו ויהגו בקורת שלילית על היהודות-ההיסטורית, ישליכו עליה חצים ואבני בליסטראות של הפראזאלאגיא הרקה הממלאת את חללי מוחיהם השוממים; והיא—תבוא אליהם פתאום בשם ה׳ צבאות להורות תועי לב ורוח-בינה, ורוגגים— לקח! כן אחי! (הוסיף החכם הזה לדבר), הפרעססע העברית היא הקו-המדבר למרחוק, הנקרא בלשוננו טעלעפאָהן האוגד את לבות כל ישראל ממזרח ומערב מצפון ומים באגודה אחת; היא תפיח היים הדשים בעצמות ישראל היבשות, תלקט עצם אל עצם ותקרום עליהם עור ובשר גידין ועצמות ותרם אותו לתור אדם המעלה וגוי—נפלא, היודע להוקיר את ערך עצמו ולא ימכור את בכורתו עוד בנזיד-עדשים. אמנם כן: גוי נפלא הוא עם ישראל! בהשקפה פרטית יביט על תכלית פעולת הי-לאומתו ובהשגה פנימית-אינבענרוף— הנהו משיג מטרת קיומו הור והנפלא.

לו יעמיקו חכמי הגוים חקור בקורות עם נצחי הזה, אז ישימו כבוד תהלתו תחת לרדפו ולענותו, תולדות-ישראל הטווה מחוטי זהב „הנשגב״ הנה מרוקמת מחבלי „הטוב והמיעיל׳ ורתיקתה רתוקת כסף המליצה. גלי נחל קדרון׳ יתגלגלו ויצלצלו בנעימת שאונם עד כלות תקופות העתים ומראש הר הרמון תרד, שפעת טל של תחי׳ להחיות לב נדכאים עד קין כל הזמנים... תורת ישראל תתן ענין לכל חכם הרשים לענות בו: הציר ישכל ידיו לתאר על הלוה את זוהר פני דניאל איש חמודות, ואת נורא הוד אשת לפידות כדמותם וצלמם בכתבי קודש; המנגן קאמפאזיטער שואב את רוח השיר, להשביע נפשות בהמית קני העוגב והליליו—משירת מרים הנאדרה ברעש התופים ובמחלות מחנים ובהמולת גלי ים זועף. מאיר בעער, מענדלזוהן, הלוי, בני העם הזה עדים נאמנים הם כי כמאז כן עתה ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו - גם היהודי בימינו כבערו יהזה את „סנה חורב״ הבוער בלבת-אש! „וכהר סיני׳ נאזר גם הוא במוה ברקים הנוצצים עליו מאויביו הרבים מבית ומחוץ; הליכותיו ונדודיו במדבר תלאובות העמים, נרשמים גם היום בעמוד הענן ומצוינים — בעמוד-אש! בארצות רבות אין לו גם היום כל מוצא למחיתו, ודנהו מאובלי-המן—המדשן בלשדי עצמותיו והמאדים דם עורקיו כמיץ ענבי— האשכול!

הלאיתיך אחי בהשקפתי זו, כדי לפצע עקמומית שבלבך על ישראל ואמונתו; ועתה נלכה ונשובה אל

השאלה העקרית „מדוע לא הצטיינו עצמם שבטי בני-שם ושבט יהודה בחכמת הבנין?‟ אשר שאל אחינו היושב ראש; המענה אשר ענה אחינו ה' פ—ק. טובה ונכוחה היא מאוד אך קצר במקום שהיה ראוי לו להאריך, ולכן הננו למלאות את דבריו הנחמדים והמיוסדים על אדני דברי ימי הבונים החפשים, הלא כה דבר החוקר הגדול געארג פ. פארט בספרו The Early Historyand antiquities of Freemasonry צד קנ"ב: „מארציאנים קאפעללא, במאה החמשית חלק את הכמה הכללית לשבע, וכן אלקוניוס במאה השמינית נשא על שפתיו „שבע חכמות‟ אשר מוצאן. לפי החלטתם בספריהם, מרהם משהר ילדות הגוים; אחד מבני למך היה אבי כל „תופש כנור ועוגב‟, והשני אבי „כל הרשי נהושת וברזל‟, בבנין „מגדל בבל‟ הוצבו בני אדם וירו אבן פינת „הבונים ההופשים‟ „נמרוד‟ עמד בראש „הבונים החפשים‟, ובמצותו ופקודתו בנו ערים שונות, כן צום להיות באהדות גמורה איש את אחיו ולעבוד באמונה את אדוניהם בשכר. „אברהם‟ ירד מצרימה וילמד שם את שבע ההכמות להמצרים וחכמת הבנין בבלל.

ימים רבים אחרי כן היתה „הכמת הבונים‟ מורשה לקהלת יעקב, אשר גרו בארץ גושן, ובצאת ישראל ממצרים נטלו ונשאו אתם את החכמה הזו לירושלים ודוד מלך ישראל הרהיבה בהפצו לבנות בית לה'. המלך הנאור הזה עמד בראשה בעצמו ובכבודו, ופוד נתן לחברי הבונים ההפשים ובעלות שלמה בנו על כסא ישראל נתן דהיפה עצומה בהשתדלות אביו לבנות את בית ה', והעמיד שמונים אלפים הוצבי אבן ושלשת אלפים בעלי הכשרון שבהם העמיד לפקידים עליהם שמעו עמים — וישמהו, הירם מלך צור נתן ידו לו! את Anyon בן הירם הפקיד שלמה לנצה על מלאכת בית ה' בגלל הכמתו הרבה בהגעאומאטריא ודרושת אבן ובכל מקצועות „חכמת הבונים החפשים‟. מסורת החכמה זו היתה יקרה להמלך שלמה עם כללותיה ופרטותיה, הוא הרהיב אהלה סביב לירושלים ונטה יריעות משכנותיה אצל העמים שבניו לתהלה ולתפארת. אחד מהבונים ההופשים היה Naymus Graceus „או

נענוס היוני אשר שנים רבות הי בארץ ישראל ועמוס בחכמה ששם נתקבל בכבוד מלכים אצל „קארל מארטעל‟ אשר קבל על עצמו „משמרת — הבונים‟ וינהגיה בקרב השרידים בבני עמו; משם נפוצו מעינות „חכמת הבונים‟ באנגליא על ידי „סענט אלביאן‟ שהאיר מחשכי הבערות בארץ ההיא ויבן בה חומות בצורות בנינים ובתי תפלות, וכו'. כזאת יספר החכם הנ"ל הסופר וקורא דורות הפריי מוירער מראש; ובמקום אחר בספרו הקדיש פרק מיוחד המתאר את הדר תפארת מקדש ירושלים ויעטה עליו הוד והדר וכלילת כל פאר תהת השמים; ואתם אחים: הנכם שואלים „מה פעל ישראל בחכמת הבנין? עליכם ועל ישראל הנני קורא: אבן מאסו הבונים — היתה לראש פינה!

דעו נא אחי, כי כהיהודי Antokolsky ראש הרשי אבן בימינו, כן היו הרשי אבן ובונים בעמו, עת שכן בטח על אדמתו! אולם מאז פרש טיטוס ידו על כל מהמדי ישראל, הרם ולא המל את כל נאות יעקב, ויגלהו מארצו — שפך ישראל את חמתו על עצים ואבנים, וכאבותיו על נהרות בבל בכה גם הוא: איך אבנה בנינים על אדמת נכר? רבי יוחנן בן זכאי ראה את קץ ממשלת יהודה החומרית וידע כי אין לישראל עוד תקומה פוליטיקית בארצו, אסף אליו המון תלמידים לעיר יבנה, שם שם להם חק ומשפט ויטף להם תנחומי אל במוסר-השכל ותורת חסד ברוח דעת ויראת ה'! אמת הדבר, כי אויבים רבים צררו את ישראל גם על אדות קניניו הרוחניים, אולם הם ברוח ה' אשר עליהם ובדברו אשר בפיהם קמו ויתעודדו, ואויביהם — עובדי האלילים ספו תמו מארץ החיים, קודש ישראל לה'! וכל עבודתו בעולם הרעיון והמחשבה, הוא רודה בכל אפסי רוח הזמן המתקוממים לו, וכוף סוף יכריע ישראל גם אותו תחתיו, מקדשיו הראשונים שנבנו בידי אדם נהרסו, ומקדשו האחרון יבנה הקב"ה בעצמו, שנאמר: „בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס‟ ונאמר: אני אהיה לה חומת-אש נאום ה', ולכבוד אהיה בתוכה!

פהילאדעלפיא בארצות הברית אשר באמעריקא אשר באמעריקא הצפונית. אדר ה' תרמ"ו.

משה קליין

הבניה והגזרה.

השקפה על הכמת הרשים הנראה בתבנית בתי הכנסת לישראל משנות דור ודור.

מאת

אברהם מאנענבוים.

אינזשעניער

א.

במאמרנו זה באים אנחנו לברר וללבן על פי תורת הבנאים והכמת הרש״ם שאלות אחדות, הנוגעות לבנין בית תפלה לאהב״י לשפוך שיח וצקון לחש לפני שוכן מרומים, באופן מסכים ונאות ע״פ חכמת האדריכוליא (אַרכיטעקטורי) וחקי היופי והנעימות, ותכלית דברינו הוא, להורות דעת את העם, הלכה למעשה, את הדרך אשר ילך בו בענין זה הדורש עיון נמרץ והתבוננות עמוקה.

נעלה הוא מכל ספק, כי ראשית הובת כל עדת ישראל היא, לבנות לה בית תפלה בטוב טעם ודעת ובאופן נאה ונחמד למראה עפ״י חקי היופי והנעימות (אֶסטהעטיק) יפי בית מקדש מעט, אם קטן ואם גדול הוא, והדרת קדשו, עדות נאמנה היא המראה באצבע לבאי עולם על רגשות הכבוד אשר ירחש לב בוניו לקונם ויראת הרוממות המקננות בבתי נפשם, הלא הנה הרגשות הנעלות והנשגבות, אשר האיש התמים עם אלהיו וחרד לדתו ולאמונתו באמת ימצא בהן את משאת נפשו וחזיון רוחו, את מעון הברכות ומקיר הנטיות היותר נכבדות של טבעו המוסרו, מובן מאליו כי פתרון השאלה הזאת בנוגע אל הדור מצות בנין בית-הכנסת, לאמר: ההשתדלות לכלכל את דבר יפוי בית התפלה במועצות ודעת ושיהיו כל הלקיו דרושים לחפצם ומקבילים איש אל אחיו בקצב ישר, במדה נכונה וערך נעים, — הדבר הזה מסור כלו להאדריכול, אשר התוה את תבנית הבית הזה וצורתו והמנצח על כל מלאכת הבנין, אולם תכונת בית הכנסת ע״פ תורת הדת וחקי עבודת ה׳, הנהוגים ומקֻבלים בהאומה, צריכה להיות נהתכת רק ע״פ רבנים מומחים לאותו דבר, ע״י אנשים שיש להם יד ושם בתורת אמונת ישראל, החובה על ראשי העדה ומנהליה לשקול ולפלס כפעם בפעם במאזני דעתם ובינתם את אפני כל תבנית ותבנית, אשר יציעו הבנאים לפניהם לבנין בית מקדש מעט ולראות ולהתבונן עליהן בשום לב, איזו מהן ממלאות אחרי תנאי הדת וסדר העבודה ואיזו מהן אינן קולעות אל המטרה הזאת. אפס כי עד כה הסכננו לראות, כי אין מאתנו דורש ומבקש לתת פתרון נכון ונאמן להשאלה הנכבדה הזאת, וכי עוד טרם באו בני עמנו לידי הסכם כללי על דבר תכונת הגזרה והבניה בבית תפלה ועל כל פרט ופרט רבו הלוקי הדעות: זה בונה וזה סותר, זה מתיר וזה אוסר, וכלם אינם מכונים אל האמת הטהורה. רואים אנחנו בעליל, כי גם האנשים, אשר לפי ראות עינינו נוכל לסמוך על הם במקצועות הידיעות השונות, הדרושות ונהוצות להשקלא וטריא בנידון דידן, תעו רובם ככלם בתהו לא דרך ויאחזו בהשקפות ודעות מוטעית מתחלתן ועד כיפן והכניסו, הלילה, משפטים כוזבים ומחזות שוא אל מהנה ישראל, בנוגע לחכמת בנין בתי כנסיות לתפלה; הנה כי כן נטל עלינו לירות אבן פנה, להיות לנו כל הימים ליסוד מוסד, אשר עליו תכונן תורת בנין בית תפלה, זלקו ולמשקלת לערוך בהן הין ערך התכניות השונות, אשר יפרשו הבנאים לפנינו כשמלה.

השאלה בדבר בנין בתי כנסיות לתפלה שזכרנו למעלה תתעף לסעיפים רבים והנה כמעט כקרקע בתולה ושדה החקירה שעוד לא דרך בה אחד המומחים בשתי הפנות: בחכמת הבניה ודעת התורה, וגם אנחנו במאמרנו זה לא יתנונו הזמן והמקום לנתח את השאלה הזאת לנתחים דקים מן הדקים לרדת לעמקה ולבררה לכל פרטיה ודקדוקיה, אבל תקותנו תשעשענו, כי גם הערותינו והארותינו המעטות, אשר נעיר ונאיר בזה, תבילנה איזו תועלת בקרבן, ואולי יתעוררו אחרינו מומחים לאותו דבר לשאת מדברותיהם ביתר ביאור על אדות הענין, אשר נשוב נהפוך בו הפעם, ומנהון ומנן תסתיים שמעתתא.

כבר מלתנו אמורה, כי במאמרנו זה לא באנו להתגדר בדבר ה׳, זה הלכה, כי אם לנגוע בקצה המשא ומתן על דבר בנין בית הכנסת ולהוות דעתנו, לרגל מלאכתנו, מלאכת האדריכוליא, אשר לפנינו, במה שנגע לתכונת הבנין ולאפניו ע״פ חכמת הרשים. ומכיון שנגיע לפרשת תורת היופי בין העברים נהיה זקוקים לנטות מעט במרוצת דברינו הצדה ולהטיף מלים בזה גם על הכמת הבנין בכללה, ובהיות עיקר דברינו נוגע אל מלאכת כל בנין גדול ורב ערך, יסובבו שרשיהם ממילא גם על מבנה בית תפלה, לרגלי היחס והקשר האמיץ אשר בשאלה הזאת, שאנו

דנים עליה היום, בין חכמת היופי ותורת ההרשים ובין צרכי הדת והאמונה, יתגלגל לידנו לנגוע לפי מדת הנחיצות גם בהצד הדתי. ומה מאד חשקה נפשנו, כי חות דעתנו במקצוע זה תמשוך עליה התבוננות נבוני דבר בהמקצוע הזה ויתעוררו גם המה איש ממקומו לעזור לנו בתקוניהם ובהשגותיהם וגם לשית נוספות על דברינו, אם ימצאו לפי ראות עינם איזה צרך בזה; וביחוד רובצת חובה קדושה על רבני קהלות ישרון, ועל כל אלה המומחים בשאלות הנוגעות לחקי דת ישראל ומנהגיה, להפיץ אור יקרות על ענין זה לכל פנותיו ומקצועותיו, לבררו, ללבנו ולצרפו כיאות וכהוגן ולא יכשלו עוד בו רבים וכן שלמים.

כל בנין אשר יבנה לפי התבנית, אשר הורה והוגה הבנאי בהלך נפשו, צריך למלא לפי מדת היכלת את תעודתו ותכליתו על צד היותר טוב, ועם זה דרוש ונחוץ הוא שכל חלקיו יהיו מכוונים וערוכים ביופי ונעימות ע"פ חזיון לב הבנאי וחושו בו את רגשי התפארת וההדר בכלל וע"פ תכונת הבנין הזה בפרט. בית הכנסת לתפלה צריך להבנות באופן: אשר יוכלו המתפללים לשפך שם את שיחם בנחת ובהשקט, בלי כל משבית ומפריע ונאות לכל חקי עבודת ה' ע"פ הדת הישראלית, ובנוגע לצד הנעימות והיופי, דרוש הוא שיהא בנוי לתלפיות מבית ומחוץ במראה נאוה עד מאד, במראה מרהיב ביקרת תפארתו את עין הרואה ומשפיע על נפשו שפע רגשות נעימות, מראה אשר יעיד על תעודתו הנשגבה, כי בית מקדש הוא להשתפכות נפש בני האדם בשירי הלל וזמרה, שבח והודיה לפני אדון עולם ואביר כל היצורים, ועם זה נחוץ הוא, כי היופי וההדר השפוכים על הבנין ישאו בד בבד ויעלו בקצה אחד את רוח אמונת היהדות ואותות הזכרון ע"פ מסרת קדומים וקבלת אבות (טראדיציאָנעללע סימבאָליסטיק). מזה יבין כל משכיל, כי עיקרה של ההשתדלות בדבר מלאכת בנין בית מקדש מעט הוא, שיהא נעשה על טהרת הקדש ונאות ומכוון בכל מקצועותיו אל מטרתו הראשית ולעשותו כלי נכון למעשהו לאמר: בית תפלה לבני אל חי.

כאן יש לשאול: אם בכלל טוב ויפה אנחנו עושים ולרוח האמונה נתהלך, בהתאמצותנו לכלל את יקר תפארת בית התפלה ולשית עליו פאר והדר, הוד וחן מלא חפנים, למען הביע בזה את רוממות חין ערכו וגדל מעלתו ותעודתו הדתית הנעלה בעינינו? או כי יותר טוב ונכון היינו עושים, לו בנינו את בתי תפלותינו בתכלית הפשיטות? כי הנה אין חפץ לה' בהדר תפארת ובסגלות כל יופי, כי אם בתם ובישר לבב, בנפש עדינת חכה וברוח נדיבה ובהרצון ללכת בדרכיו, לאהבה אותו ולדבקה בו, ולמצא בעיניו חן ושכל טוב, ע"י מעשים טובים ורצויים?

בתשובה על שאלה זו נשיב אמרינו — מבלי הכנים את ראשנו בפלפולים ודקדוקים צדדיים — לאמר: יש ויש בידינו להוכיח בכמה ראיות מכתבי הקדש וגם בכמה ראיות בתלמוד, כי הדור בנין בית תפלה לפי תעודתו הנשגבה הוא דבר רצוי מאד ע"פ רוח דת ישראל ומסרת אבות; האמנם כי תורתנו הקדושה תורנו כפעם בפעם, כי עולה וזבח מובאים לקרבן לה' בידי איש חוטא לרעהו היושב לבטח עמו, בידי איש אביר לב הרחוק מצדקה, אשר רביבי דמעות עני וחלכה לא ימוגגוהו מורת-רוח גם תועבה המה לו, און ועצרה. אבל בזה עוד לא נאמר, כי אין חפץ לה' בשפך שיח נפש טהורה, בעשית נחת רוח לצדיקים החפצים להביע יראת הרוממות לאלהי הצבאות; אלה האנשים אשר רק מצפטי ההגיון להם לקו בעניני דת ואמונה וע"כ יחליטו, כי אין כל חפץ לאלהי הרוחות במתנת בשר ודם ואין לבו פונה אל שלמי תודה שיביאו לו בני האדם. עם השטה הזאת אין לנו דבר במאמרנו זה, אחרי כי ההחלטה הזאת נשענת על יסודי הדת התגיונית והשכלית, הפשוטה וערה מכל התרוממות הנפש והשתפכות הרוח, השטה אשר בהרחיקה ללכת עד קצה האחרון תגע גם בגבול השלילה המוחלטת ותכחיש את כל עניני העבודה ומעלת המצות המעשיות... האיש המאמין במציאות הבורא אמונת אמן ואדוק בו בכל נפשו ומאדו, בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, האיש אשר לבו ובשרו ירננו אל אל חי וכל קרביו ירחשו ליוצרו רגשות יראת הכבוד ורוממות אין קץ וכל עצמותיו תאמרנה: ה' מי כמוך! האיש הזה איננו יכול לשער בנפשו, כי אדון כל היצורים יאסור אסר על האדם יציר כפיו את העונג הרב להביע את רגשי אהבתו לקונו ואמון רוחו בו ע"י תשמישי חול לאמר: באופן היותר מסוגל עפ"י תכונת נפש האדם להביע בו את התדבקותו באלהיו ואת רגשות אהבתו אותו. תוצא לנו מדברינו אלה, כי ההשתדלות בדבר הדור בנין בית הכנסת נחשבה מאז ומעולם בצרך מורגש ומוחש, אשר יסודתו ברגשי האמונה הנטועים בקרב לב בני האדם, והנהו אחד מן המכשירים היותר טובים ויפים להעיר ולעורר את רגשות האמונה בהבנו.

הנחיצות הגדולה, כי בנין בית הכנסת לעבודת ה' ימלא במראהו החיצוני ותכניתו וצלם דמות תבניתו אחרי תנאי המוסר ותורת היופי, הוא דבר מובן מאליו. מראה הבית מחוץ צריך, לפי מדת האפשרות

לפעול פעולה נעימה ומרחבת נפש על כל העובר על פניו ברחוב העיר, אם יהודי או בן אומה אחרת, להפיח בקרבו רגשות נעלים ונשגבים, ולמשוך אותו בחבלי אהבה אל מי ששכן שמו בבית הזה. כל הדברים האלה דרושים ונחוצים המה גם למראה הבית פנימה, ועם זה מן הצרך הוא, כי יועיל להניע ולהמריץ את לבות המתפללים, לקבץ את כל רעיונותיהם והגיונותיהם אל סדר העבודה ואל עניני הדת והאמונה הכרוכים בעקבה, לעורר בקרבם רגשי יראת הכבוד והרוממות ולשוות לנגד עיניהם את הדר כבוד מלכות שדי ושכינת עוזו בגבהי מרומים, כפי מאמר חז"ל הידוע: „דע לפני מי אתה עומד!"

מלאכת המצאת האפנים הנכונים והנאותים להביע בהם את כל הדברים שזכרנו למעלה הנה פרי רגשות היופי של הבנאי וחכם החרשים, את היסוד המוסד, אשר עליו תבנה ותכונן מלאכה זו יקח לו הבנאי מהמשפטים הכוללים של חכמת היופי ותורת הנעימות וביחוד מחקות אמונת היהדות והשקפותיה עפ"י זכרונות קדומים וקבלת אבות; כל חרש וחושב חכם לב, היודע את טיב מלאכתו על בוריה ונהירין לו שבילי השתלשלות תולדותיה מאז עד היום וטוב טעמו ביופי ונעימות כבר גמל ויציץ פרי, יבין מדעתו, אם בפנת הבניה שהוא עוסק בה טוב וישר הוא לו לקחת לו לעינים את מעשה התבנית והאפנים שהמציאו חכמי החרשים אשר לפניו, או כי לא יכֹנו דרכיהם למלאכתו ומוטב לו להסיח דעתו מהם.

עפ"י הדברים האמורים למעלה דבר ברור הוא, כי על הבנאי להיות נזהר עד מאד לדקדק כחוט השערה בקיום כל התנאים הנוגעים למראה החיצון של תבנית בנין בית תפלה לכל משפטיה ואפניה, ובהיות ידוע, כי תכונת כל בנין נשגב ונאדר שיבנה האדם מבצבצת ובולטת תחלה לעין כל אך ברוח החן והסגנון הנעים, אשר יאצל מרוח חכם החרשים על פעל ידיו, על כן נטל עלינו ראשית כל לטפל עצמנו בפתרון השאלה: מה יהיה אפוא הרוח והסגנון לבנין בית כנסת? השאלה הזאת כבר עמדה פעם על הפרק בספרות ישראל ובעתה היתה לרבים וכן שלמים לענין לענות בו ולכלע המחלקת בין בעלי דעות שונות, שאיזה מהם העירו באמת צחוק מכאיב לב. אנחנו מצדנו נשתדל במרוצת מאמרנו זה לתת פתרון נכון ונאמן לשאלה זו. אולם מפני ההיצות, שזכרנו למעלה, לשתף את צרכי הדת והאמונה אל ברור היסודות המוסדים לבנין בית-תפלה, הננו רואים חובה לעצמנו לנגוע טרם כל בקצה עטנו בתולדות החכמות היפות בין העברים.

אמנם עם ישראל לא קבע לו מקום רם ונשא בספר תולדות החכמות היפות, אבל שונאינו האומרים כל היום, כי אין לעמנו כל חלק ונחלה בכשרון לתורת החן והיופי וחסר טעם הוא להבין ולדעת קשט ויסודי אמת בעולם ההוד והנעימות, מעידים המה בדבריהם אלה על עצמם, כי לא ימצאו ידיהם ורגליהם בדעת תבונת ישראל, ודמיון השופטים נמהרי הלב האלה הוא כאיהם האנשים, אשר בראותם איש עני ואביון מכסה מערומיו בבלויי סחבות שונות, הנתונות לו במתנה, ימהרו לחרוץ משפט, כי האמלל הזה איננו יודע ולא ידע מעודו לערוך חן ערך בגד טוב ויפה.

האמת נתנה להאמר, כי בדבר הבנת חקי היופי וההדר בטוב טעם ודעת לא יכלו היהודים מעולם להדמות אל היונים והרומיים בשנים קדמוניות. העמים האלה, וביחוד הראשון מהם, עלו בתולדות החכמות היפות למעלה ראש על כל יתר העמים, אשר עד היום הזה לא עלתה אף ביד אחד מהם לרדת עמוק עמוק אל נבכי תהום החכמות אלה כמוהם; וכאשר נחזה לנו, יהיו היונים הקדמונים כל ימי הארץ מאורי הדעת להאיר לפנינו את הדרך בגבולות החכמה לתורת מלאכת מחשבת ע"פ משפטי היופי והנעימות, כתעודתם הנצחית של היהודים במחקרי הדת והאמונה. אבל בערכנו אל העמים האחרים, הקדמונים והחדשים, נראה כי לא נופלים אנחנו מהם במעלת טוב טעמם בחן ויופי, בתשוקתם חן אל כל מראה עוטה הוד כשלמה וחזיון תפארת. נכבת הדבר אשר ארץ יהודה העתיקה פשוטה ועורה כיום הזה ממצבות זכרון, אשר תעידנה על תבנית הרשת בניניה הנשגבים והנפלאים שהיו לה בימי קדם. היא: ההרס והשממון, האבדון והכליון אשר המיטו עליה פעמים אין ספורות המון צבאות גוים עריצים, אשר כשטף מים כבירים פרצו ועברו בה, לערות אותה עד היסוד ולעשות כלה את הארץ הקטנה הזאת, המשתרעת בפתח עינים על אם הדרך בין עמי שנות קדם, עמים כענקים, אשר הלשו על גוים וירעישו ממלכות ותהי בידיהם ככדור לשחק בו ותצא בלי השך מיד ליד ומרשות לרשות וכל אחד עשה בה כאדם העושה בתוך שלו. רואים אנחנו בעליל, כי בפנת ענין אחד, הנוגע במחיצת החכמות היפות, במלאכת השירה, כביר מצאה יד היהודים לעשות בה חיל ולפעול גדולות ונצורות. לא נדבר אפוא בזה על אדות מעלת רוח השיר הנשגב והנעלה, החופף על כפרי התנ"ך, אשר תקף קדושתו לא ירשנו לשוב להפוך בו אך ע"פ בקרת מצד מלאכת מחשבת מעלפת יופי ונעימות, כי די לנו שיר מליצי נפלא „בשיר השירים", אשר

עלה בתועפות שיא הגיונותיו, בברק יפעת מערכת צבעי תמונותיו, במתק מדבריו ובנעם נאומו וניבו הנאוה מעלה מעלה על כל ספרי השיר של העמים הקדמונים, להוכיח בו לבאי עולם, כי עם היהודים חונן בכשרונות נעלים ונשגבים ובשאר רוח נפלא למלאכת השירה. הכל מודים, כי בימי הבינים וגם בימינו אלה לא עמד עם היהודים מלדת משוררים ומליצים נאדרים בכח כשרונם ושאר רוחם המתנוססים כאבני נזר וככוכבים מזהירים בשורה הראשונה במשיבות אנשי השם חוקרי תעלומות חכמה, אשר רוח אלהים בקרבם. כמו כן דבר ידוע הוא, כי גם בחכמת המוזיק לא נפלו היהודים מיתר העמים, כבשנים קדמוניות, כן גם בעת הזאת שאנו חיים בה. על כן הנה הסבה, אשר נחשלו היהודים הקדמונים אחרי העמים האחרים בחכמות יפוי הבנינים והדורם, כמו: מלאכת הציור, מלאכת פתוחי אבן וחרשת הבניה, הוא לא מאשר כי חסרו להם הכשרונות הנחוצים ללמוד חכמות אלה או כי קצרה ידם מעשות בהם תושיה, ע"פ תבונת חקי דתם—כאשר נואלו להוציא משפט חוקרי תולדות החכמות היפות בשנים קדמוניות, המתפלספים, המעיילים פילא בקופא דמחטא—אך מאשר כי לא היה להם האפשרות למלא אחרי תנאי המלאכות היפות שזכרנו למעלה, הדורשות לטובת התפתחותן והשתמרותן חיים לאומיים שלוים ושקטים, חיי מנוח ומרגוע, מבלי כל משבית ומפריע, ע"י מקרים ופגעים רעים מן החוץ, במשך תקופה ממושכה, אשר חזון תקופות כאלה לא נפרץ היה בחיי עם ישראל וימי שלותם לא ארכו להם, כי מעטים היו. ולהימים הטובים המעטים האלה יתיחסו אמנם השרידים המעטים של בניני היהודים בשנות קדם, אשר לא הלו בהם ידי הזמן לרעה, אחרי כל ההריסות הרבות, וישתמרו עד היום הזה ועל אחדים מהם עוד נודעו עקבות רוח נפלא ומיוחד וטוב טעמי בוראיהם ויוצריהם הקדמונים במשפטי ההוד והנעימות, ואותם נקח לנו לעינים, בבואנו הפעם לברר וללבן את תכונת מלאכת הבנין אצל היהודים, ומטעם זה נביא פה את כל פרשת תולדות החכמות היפות בעם ישראל משנות קדם עד העת הזאת.

בעתות עברו האמינו רבים וכן שלמים, כי ראשית מולדת החכמות היפות היתה בארץ מצרים ושם ירו אבן הפנה ויסוד כל התבניות ואפנים השונים למלאכת הבניה והגזרה, אשר במרוצת הזמן עלו כפירחת ויעשו פרי תנובה על אדמת יון הקדמונית. בה התפתחו ממסגרותיהם וילבשו פנים חדשות ויפות עד להפליא וממנה נפוצו אל כל ירכתי תבל, אשר נגה אור ההשכלה והדעת בעת ההיא. על הדבר הזה יעידו עיי המפלה הנפלאים והנשגבים ושרידי בניני מצרים, עמודי הפירמידים הגדולים והעצומים, הספינקסים הרבים, העוטים הוד וגאון ומצבות האבן היפות והנחמדות למראה, אשר השתמרו הרבה אלפי שנה כצלם דמות ההגיונות המוזרים וערפלי זהר ההשכלה של העם הנפלא מכל עמי הארץ הקדמונים. מלבד זה הנה גם מצבות הזכרון הראשונות בתולדות יון הקדמונית תספרנה לנו מהפעולות העזות והנמרצות, אשר פעלה עליה ארץ מצרים, אשר ממנה באו המדעים וההכמות היפות לארץ יון. נשען על ההוכחה הזאת, היתה להסכמה כללית בפי חוקרי קדמוניות מלאכת מחשבת, כי ערש חכמת חרשים הוא ארץ חם וכי נבצרה מאת בני שם ובכללם היהודים לברוא חדשות בחכמת חרשים, אבל לרגלי התגלות העמוקות מני חשך ההיסטוריה ע"י החפירות שנעשו בהעת האחרונה, נשתנו הדעות וההשקפות על הענין הזה מן הקצה אל הקצה ותלבשנה קלסתר פנים אחרות. בעת הזאת נודע, כי משפט מעוקל הוא לאמר, כי נתפתחו החכמות היפות רק בארץ יון ושמה קבלו צורה חדשה ומיוחדת, אחרי לקחם להם מקודם ליסוד מוסד רק את חקי ומשפטי ארץ מצרים במקצוע זה. ההמצאות החדשות בהיכלי ארץ אשור, בחארסאבאד, נמרוד וקלאנדזיק, מצבות הזכרון באזיא הקטנה, בצור ויהודה, באיי יון, באיי קפריסין, ראדאס, מעלאָגא ועוד במקומות שונים, הם המה לא רק כי העשירו את החכמה בחמר נכבד ויקר, כי אם גם שנו את המבט על תולדות החכמות היפות וההשכלה של יון הקדמונית, שנוי גמור מן הקצה אל הקצה; עתה נגלה נגלו החוטים המאחים את השכלת יון הקדמונית וחכמתם במלאכות היפות אל חכמת היופי וההוד בארצות הקדם; ובפעם בפעם יגלו בקהל שפוני טמוני מצבות זכרון משנים קדמוניות, הנותנות תקף ועז להוכחה זו. הדעה הזאת, כי החכמות היפות ומלאכות מחשבת שהגיעו למרום קץ שלמותן אצל היונים הקדמונים מוצאן מארצות המזרח, הביעו עוד לפני עשרות שנים חכמים מפורסמים רבים ובראשם החכם המלומד הנודע למשגב קארל מיללער, המשפט הזה נתאמת עתה וברור הוא עתה כשמש בצהרים ויום ליום יביע יחוה דעת אמתתו. עתה גלוי וידוע הוא, כי ראשית דמות המלאכות היפות ותבנית קרומים לחרשת המעשה ע"פ החן והנעם הובאו ע"י עם הכנענים והעמים האחרים מארצות הקדם אל איי יון ומשם נפוצו על פני כל ארצות המערב. ע"י המספר הרב של שרידי המצבות העתיקות שנמצאו בעת האחרונה. לא תבצר ממנו להתחקות על כל

שרשי השתלשלות והתפתחות החכמות היפות בארץ יון ואת אשר עבר עליה בכל העתים והזמנים ; אספות גדולות מתבניות ותמונות נכבדות ורבות הערך תמצאנה באוצר הסגלות הבריטאני בלאנדאן ובבית הסגלות הלוורי Louvre בפאריז.

העמים הקדמונים לא היו היי בודדים במועדיהם ולא הביטו האחד על השני בעינים מפיקות בוז ומשטמה, ובעת אשר הגינו על לאומיותם המיוחדת בכל כחם ואונם וישמרוה כבבת עינם, ילא חדלו בכ"ז מעמוד בקשר ויחס תמידי אל העמים האחרים והדבר הזה הוא שעמד למטעי חכמת חרשים, אשר עלו כיונק, להתפתח ולעשות פרי תהלה בארץ אחרת. ביחוד הועילו הרבה להתפשטות ההשכלה ולמסע החכמות היפות ממזרח שמש עד מבואו — מארץ אשור אל ארץ יון — המושבות הרבים, אשר יסדו להם הכנענים בארצות נכריות והליפות דברי המסחר והמשא ומתן שהיו בין רבי פעלים אלה ובין כל יושבי תבל ואיים רחוקים.

על כן רואים אנחנו, כי בשרידי המלאכות היפות של היהודים הקדמונים מבצבצת ובולטת מצד האחד קרבת דמות אל מעשי הכמי החרשים בארץ כשדים ואשור בשנים קדמוניות ומצד השני דמיונם במצבות הבנינים הנהדרים והנאדרים של עם הכנענים (אשר הם היו להיהודים לעינים ולמורי דרך בהרעית הגזרה והבניה), ובני אשור, אשר ישבו לפאת מזרה מים התיכון, אשר משם לקחו היונים את היסוד המוכד לחכמות היפות וראשית ידיעתם במקצוע זה. למען הבין אל נכון את טיב מלאכת היופי והנעימות בארץ יהודה העתיקה, דרוש ונחוץ הוא לחפצנו לדעת על בוריה את מהות המלאכות היפות של העמים הקרובים אליהם, כי רק שרידי הבנינים הנאווים של היהודים בתקיפות האחרונות נושאים עליהם חותם תבנית רוח מיוחד ובה פרטי, אשר ממקור ישראל מוצאו. מספר שרידי פתוחי בבל העתיקים בפרטות ובהרחב באור נמצא בספרו של האנגלי ראלינסאן, הנקוב בשם The fire great monarchies of the ancient eestern worldl London 1862. החכם הזה סופר ומונה לאחד אחד את כל פתיחי האבן והחמר והמתכת, אשר נשארו עד ימינו אלה לפליטה בין החיים ; ומיום צאת ספרו של ראלינסאן לאור נתוספו על המספר המצער המובא בו עוד שרידי פתוחים למכביר הנמצאים בבית הסגלות הלוורי (עיין בכפר Musée Napoleon III Choix des mo-numents antiques pour servir à l'histoire de l'art, en orient et en occident Texte explicatif par Adrien de longperier, membre de l'institut conservateur des antiques de musées inperiaux Paris.). אחרי אשר ההשכלה הכשדית של ארץ בבל היתה ישישה לימים מהשכלת בני אשור, על כן נכבו ורהבו אפני מלאכת מחשבת מעם אחד אל השני הקרוב אליו בקרוב מקום ויחס שבטים. מלבד דברי העדות של הסופר קטעזיאס (Ktesias), אשר ישב ב' יר בבל בתור רופא בארמון המלך ארתחשישתא (Artaxerxes) אשר יספר, כי הבנינים היותר נכבדים בעיר הזאת היו מעולפים ציורים נשגבים ונפלאים ותמונות יקרות מעשי ידי אמנים נבוני דבר. גם יוכיחו דברי הסופרים העברים, האומרים כי כותלי בניני בבל היו מצופים בתבניות שונות, כמובא בספר יחזקאל (כ"ג י"ד) „ותרא אנשי מחקה על הקיר צלמי כשדים חקקים בששר". עדות שבכתב זאת מאומתת ומאושרת ע"י שרידי הדברים העתיקים שגלו חוקרי קדמוניות באותו מקום שעמדה עליו לפנים עיר בבל.

טיב המלאכות היפות אצל בני אשור נגלה לבאי עולם ע"י הספרים רבי ההדר שהוציאו לאור החכמים ה' באָטט (Botta) : Monuments de Ninive ; Paris 1849 — 1850 ה' לויארד (Leyard) : וספרו: The monuments of Niniveh 1853 A second series of the monuments of Niniveh London 1353 וה' פלאס: Ninive et l'Assyrie. Paris 1867

בכל אשר נוסיף להתחקות על שרידי הבנינים, אשר נמצאו בימינו באזיה הקטנה, בכנען ואיי יון, כן תתגבר ותתחזק החלטתנו ע"ד הפעולות העזות והנמרצות שפעלו החכמות היפות של בני אשור ובבל לטובת התפתחות החכמות הא"ה בהארצות הקרובות אליהם. החכמות היפות, אשר נולדו על שפת נהרי פרת והדקל צמחו כפי הנראה מתחתן ומכח עצמם, מבלי אשר ירדו מצרימה לקבל משם נצוצות הדעת במלאכת מחשבת. אפס כי אין לכחד, כי בתקופה האחרונה, באשר המשא ומתן בין עמי אזיא המערבית וארץ מצרים התחזק ביתר שאת ועז וילכו הלוך וחזק, אז האצילו גם המצרים מרוחם על תבונת החכמות היפות אצל הממלכות האל *) וגם על ארץ יהודה, שיש כמה ראיות לדבר זה בכתבי הקדש. תורת מלאכות הגזרה והבניה קבלו היהודים ראשונה מהכנענים, שהם המה דלה דלו את החכמה הזאת כבאר הפרוה חכמי אשור במחוקק במשענותם, כאשר הבאנו למעלה.

*) עיין בכפרו של ה' אפּעֶרט Memoire sur les rapports de l'Egypte et de l'Assyrie dans l'antiquité, l,elairois lis parl 'étud.: de textes.

ב.

מכל חכמי אירופא המפורסמים, אשר בדורנו זה, אין גם אחד מהם, אשר העשיר את עולם החכמות והמדעים בידיעות נאמנות ונכונות על דבר שרידי המלאכות היפות של עם הכנענים, כהחכם הנודע למשגב בידיעתו העמוקה והרחבה בלשונות בני שם ה' ע ר נ ס ט ר ע נ א ן. האיש הנעלה הזה עמד בראש חברת הצירים, אשר שלח נאפאלעאן השלישי מלך צרפת בשנת 1860 אל לב ארץ כנען להתחקות שמה על שרשי שרידי כל מלאכת מחשבת ודברים עתיקים מחוקים וחרותים בעט סופר על לוח, וכל המון הידיעות הנכבדות אשר אסף החכם הזה בחפניו במקצוע זה הלא הן כתובות על ספרו היקר והנעלה הנקוב בשם Mission de en Phénicie Paris 1869.

בשומנו עין על שרידי כנען אשר אספו לאספה בבית-הסגלות הלוורי מחפירות רענאן וממקורים אחרים, אז נוכח לדעת, כי במלאכת מחשבת וחכמת חרשים היו הכנענים למקבלי השפעה מעמי אשור ומצרים, ביחוד נכרו על שרידי העתיקות הכנעניות, אשר בבית עכיות הלוורי רשומי יסדי היופי והנעימות של האשורים בעצם תמם וטהרתם.

בהיותנו עסוקים עתה בחפצנו הראשי למצוא רשמי חכמת חרשים בבניני בתי כנסת לישראל, לא נוכל להרחיק לכת בשדה החקירה, על השתלשלות החכמות היפות ותבניות כל מלאכות מחשבת ומעברן דרך איי הים התיכון אל בני יון. אך בכל אהבתנו את הקצור הנה בטרם נבוא אל פרשת הדרישה והחקירה על פעולת מלאכת מחשבת בין היהודים בפרט ואל דעת הקשר הנמצא בין חכמת ההוד וההדר אצל היהודים הקדמונים והעמים שהיו קרובים אליהם בקרבת מקום ומשפה ובין אפני ותבניות מלאכת מחשבת אצל העמים היותר נעורים בימי קדם, עלינו להטיף מלים גם בהמקצוע הנכבד הזה, המפיץ אור יקרות על תבונת ההשכלה העתיקה בין העמים הקדמונים.

מכל הגוים והעמים, אשר ברוחם הכביר והזון לבם יצרו במשך מאות רבות בשנים, אשר עברו על בני האדם המון מושגים ודעות לאין תכלית, הלא המה אבני המוסדות, אשר ההשכלה הזמנית נשענת עליהן. — הנה אחדים מהם כבר ירדו מעל במתי התולדה ויכס עליהם העבר, אחרי השאירם לנו רק מצבות זכרון לעלילותיהם ולמעבדיהם, יש מהם אשר רק שנו מראיהם לרוע והמה פנים קלקלו וירדו עשר מעלות אחרנית במעלות ההשכלה, אשר עמדו עליה אבותיהם המפארים ואשר יעמדו עליה העמים בימינו אלה, ויש עמים אחרים (כאשר נחזה לנו יתחשב רק עמנו בלבד על הכתה השלישית הזאת) אשר לרגלי אסונות היסטוריים אשר עברו עליהם, יהיו כל ימיהם חיים רעים ומרים ורק תקותם הנצחית לראות ימים טובים מאלה תקל עליהם את על צרותיהם ותנחמם בימי ענים ומרודם. והנה השתלשלות התולדה באופן זה רואים אנחנו לעתים לא רחוקות מחזות מרגיזים ומחרידים כל איש אשר לב רגש לו; הננו רואים כי איש ההולך בשפל ועומד במדרגה תחתונה במעלות הדעת — והוא נין ונכד לאחד העמים הנאורים בשנים קדמוניות — יביט בעינים מפיקות פלא משונה ומוזר כתמהון פראי-אדם על ברק יפעת השכלת איזה עם, הנראית כלה בעיניו כנכריה וחדשה מקרוב באה, מבלי אשר יעלה על לבו הצפון מדעת, כי רק ידי אבותיו בימי קדם עשו את כל החיל הזה, בעוד עמי ומננו זה שאנו חיים בו, תעו הנה והנה ביערי החשך וצלמות כחיתו יער. צאצאי היונים המהוללים יבואו כיום הזה לדרוש ולחקור ולקחת לקח ותורה על דבר חין ערך אבותיהם בימי קדם ופעולותיהם הנמרצות להרחבת החכמות, מפי עמי אירופא התיכונית, אשר חכמיהם ומלמדיהם יעסקו ביד חרוצים, בחפץ כפים ובשקידה גדולה במעשה החפירות בבטן אדמת היונים, למען חשוף כל שריד ממלאכות היפות והנפלאות של היונים הקדמונים; היהודים הנאלצים כעת לקרא להם לרוב חרשי צירים מבני עם אחר להתוות תאר ראוי ויכון לבנין בית מקדש מעט לשפוך שיחם לפני אלהיהם. אך מעט מזעיר יחכמו להבין ולדעת, כי רוב הציורים וההדורים הנראים להם מוזרים ונפלאים, המה תוצאות חכמת החרשים, אשר שרדה לפני מאות בשנים בארץ אבותיהם.

והנה טרם נכלה לבאר את רעיוננו זה נציג פה למשל ולדוגמא את האלילה עשתרת, אשר גם היא חלפה ועברה ממדינה למדינה ומארץ לארץ, עד אשר שבה אל מקומה הראשון אשר יצאה משם. האלילה הזאת נזכרת במקומות רבים בספרי הקדש, אשר העידו בנו חוזינו לבלתי התמכר לעבודת האלילה... הזאת, אולם ימים רבים עבדוה היהודים וישתחוו לה למרות אזהרות נביאיהם ושופטיהם, אשר העידו בם וויכחום לבלתי לכת בדרכי הגוים ולבלתי עבוד את שקוצי העמים, אליליהם ופסיליהם. לא ארכו הימים ועבודת האלילה הזאת נתפשטה בכל רחבי ארץ ואיים רחוקים, בראשונה מצאה קן לה בעיר אשקלון, הנמצאת בגבול ארץ יהודה, בין ערי אשדוד אשר בארץ הפלשתים, בעיר הזאת התנוסס בית

תפלה עתיק יומין, אשר התפללו בו עובדי האליל אשארגאטים...

מן הארץ ההיא יצאה עבודת האלילה עשתרת ותמצא לה מסלות על האי קפריסין. ביחוד התמכרו לה יושבי הלק האי הנזכר המכונה קיטהערא. מהאי קפריסין עברה לארצות אזיען הקטנה ומשם תרה לה מקום באיי כרתים Kreta, לעבבאס, דעלאס, ולאחרונה הגיעה לאיי בעאטיא עד אתנקא, משם נשתרבבה עבודת האלילה הזאת להצי האי פעלעפונים ושם אותה למושב לה את האור קורינת. גם בסיציליען מצאה נתיב לה האלילה הזאת, אשר שם על הר עריקס נמצא בית-עבודת האלילה אפרודיטא, אשר כבדוה ויעריצוה כל יושבי הארץ ההיא. גם היונים ויושבי ערי פנורמא וקרתגא עד הערים הרחוקות באיטאליא, בלאציום וברומא. ברומא שרכה האלילה הזאת את דרכה ותשב אל בית אביה בנעוריה אל חופי ים התיכון, כנען ופלשת, ותביא אימים על יושבי ארצות הקדם בתמונת אשה נצורת-לב היא לילית, אשר תצודד נפשות לפורהות ובערבית קראו לה Allilit. הנה כן נראה את התמונות הנבראות בכח הדמיון של עם ועם הוזרות חלילה ובאות אל המקום אשר יצאו משם.

ג.

מאד לא נאמנה הדעה אשר יחוו רבים וכן שלמים, כי היהודים החלו ללמוד את חכמת בני כנען ולהתבונן אל מעשי הרשיהם ובוניהם בימי הבנות בית שלמה ע"י הכנענים, וכי הבית הזה, אשר נחשב בעיני היהודים למרכז החיים הדתיים ואבן פנת כנסיתם, הוקם ע"פ תנאים וסדרים, שאינם מתאימים עם טעמם והשנתם. עוד רבות בשנים לפני מלכות שלמה מצאה לה הכמת בני כנען נתיבות בין היהודים ובימי הבית כבר נתיחסה להיהודים כמו להכנענים. רק באשר הכנענים קדמו להם בהתפתחות השכלהם ומצבם המוכרי (?) לכן עלתה בידם להרחיב את גבולות חכמתם ולהעמיק מחקר בתורת התרשת והבניה ויצאו מקרבם הכמים, אומנים והרשים, אשר ידעו והבינו טיב הדברים הדרושים למלאכתם ויגלו גדולות ונצורות בהכמת הרשים, ולא לבד בין היהודים יצא שמם לכבוד ולתהלה, כי אם גם היונים ידעו להוקיר ערכם ולהכיר יתרונם. אבל אין להחליט מזה, כי עד בוא הכנענים לנצח על בנין בית שלמה לא שררה אצל היהודים הכמת החרשים בעצם תקפה, כי כבר למדוה היהודים מבני כנען בימים מקדם ויקנו להם ידיעה רחבה בכל פנות ההכמה הזאת.

בספר דברי הימים יסופר גלוי לכל, כי הפקידים המוציאים והמביאים בבנין הבית של שלמה היו כלם מבני היהודים. בספר שופטים וגם ביתר כפרי הקדש תמצאנה עדות והוכחות למדי, כי בערי ישראל העתיקות התנוססו למכביר מגדלים ומצודות, במות ומזבחות נפלאים ומרהיבים עין. גם בתי תפלה רמים ונשאים, אשר הכילו בקרבם באלף איש. (הצריח במגדל שכם). כן שרר אז המנהג בישראל לפתח פתוחים בבסף ובעצמות ולעשות פסילים ומסכות, אפוד ותרפים לעובדי אלילים. בדבר הזה אחזו היהודים במעשי העמים הקרובים אליהם, ולמרות המריבות והקטטות, אשר התפרצו ביניהם לעתים לא רחוקות, בכל זאת לא חדלו מהיות ביניהם חליפות דברי שלום ואמת בנוגע להייהם הפרטיים, אף היו ימים, אשר התחתנו ביניהם. בעת אשר חלק רב מבני היהודים אחזו במעשי הכנענים ויתר העמים הקרובים אליהם ויתמכרו לתועבותיהם ועבודת גלוליהם, נמצאו ביניהם מתי מספר, מפוזרים ומפרדים בכל רחבי ארצם, אשר ידעו והכירו את האמונה הטהורה באל אחד, האמונה, אשר באחרית הימים גברה והתפשטה בתבל ותעל מעלה מעלה על כל האמונות האחרות, ובכל זאת לא רבו שתי הכתות האלה איש את רעהו ויהי שלום אמת ביניהם. אולם ברבות הימים, כאשר חזקו מוסדות האמונה באל אחד ותשלח שרשיה בכל אפסי תבל, קמו הנביאים והיראים ההרדים לדבר ה' ויערכו מלחמת כליון ואבדן עם עובדי האלילים ויאמרו להכחידם מתחת שמי ה'. — אף אם מבין ספורי קורות היי היהודים המבארים בספרי הקדש תשקיף כונה מיוחדה, להעריך לעינינו את פרשת הדברים לפי תבונת רוח העת, אשר נכתבו בה הספרים האלה וכפי המסרות והקבלות, אשר היו בידם מאבותיהם — בכ"ז נקל הוא להוציא מהם משפט ישר וידיעה נכונה על מצב המוסרי של עם היהודים, כשרונותיהם ומעלות רוחם, חפצם ותשוקתם העזה לדעת ולהבין את יתרון העמים הקרובים אליהם והיותר שלמים מהם במעלת ההשכלה, ללכת בעקבותיהם, לחקות אל מעשיהם וללמוד את הכמת הרשיהם ובוניהם.

ד.

מלבד מצבות הזכרון לחכמת ההרשת העתיקה, אשר נמצאו בימים האחרונים בפלשתינא ואשר ייחסום החוקרים להיהודים, נמצאו בבתי הנגלית בארצות אירופא מטבעות שונות, אשר התמונות והציורים המפתחים עליהם יתנו עדותם, כי מוצאו מימי הכשדים, בעת אשר האמונה גברה למעלה ראש ותהי

לעזור וכלי חפץ בידי חכמי החרשים וחושבי מחשבות. בעת ההיא עמדו להיהודים חקי דתם ואמונתם לשטן על דרכם וימנעום מלפתח ולהרחיב בארצם את חרשת המעשה ומלאכת הציור. גם בחכמת הבניה, היותר מועילה ודרושה לחפץ האדם, לא עשו ידיהם תושיה, כי היה מצבם הלאומי רע ומר מאד. רבם ככלם היו אנשי מקנה ועובדי אדמה והעמים הקרובים אליהם אנשים גבורים ומלמדי מלחמה פשטו עליהם כפעם בפעם וירגיזו שלומם וידריכום מנוחה (שופטים ו׳; שמואל א׳ י״ג ועוד). עוד זאת יורונו דברי הימים דעת, כי חכמת-חרשים תמצא קן לה להתפתח ולהתרחב ולהכות שרש עמוק עמוק רק בארץ, אשר חזון העבדות נפרץ בה ואלפי עבדים נכבשים תחת ידי אדונים קשה, המעבידים אותם בפרך.— העבדות, אשר מצאה קן לה לא לבד בארצות אזיא המערבית, כי אם גם בין משפחות העמים בני יפת ביון וברומא, שתי הנסבות האלה החלישו והכשילו כה התפתחות חכמת הבניה והחרשת בישראל והם עמדו להם לשטן על דרכם ויגדרו בעדם את הדרך מהשתלם בחכמתם עד עצם ימי שלמה המלך. ורק אחרי הגבורות והנצחונות הרבים, אשר הראה המלך דוד, בהיותו נע ונד כל ימי חייו בארצות אויב ולא מצא מנוח לכף רגלו, עד הבינו ועד הקימו את כסאו נכון בירושלים וינח לעמו מכל אויביו מסביב, וישב ישראל בטח על אדמתו באין מחריד ומכלים דבר, רק אז מצאו להם היהודים שעת הכושר להקדיש ימיהם גם לחכמת חרשים ומלאכת מחשבת, וכשבת שלמה על כסא דוד אביו נשאו לבו לבנות בית לה׳, גם הכין לו היכל לשבתו ויעש ציים ואניות מלחמה. חקי בנין הבית של שלמה וסדר הקמתו לא היו באופן זר ונפלא להיהודים, כאשר יחליטו האנשים, שאינם בקיאים בטיב הענין. למעלה הזכרנו, כי סדר אחד ומשפט אחד היו ליהודים ולכנענים בדבר חכמת החרשת והבניה, והנה החפירות שנעשו בימים האחרונים תעידינה על אמתת דברינו אלה. שלמה הפקיד נציבים וחרשים מבני כנען, יען כי מהירים היו במלאכתם יותר מבני היהודים, כאשר יוכיחו עליהם ספרי תולדות חכמת הבניה. אך בהיות הבית הראשון מעשה חרשת מימי קדם קדמתה, טרם התפתחה עוד החכמה הזאת לפי תכונת העת החדשה, לכן הוקם ונבנה ע״פ חקי תורת הבניה, אשר שררו אז בארצות כנען ואשור. אילם לרגלי החליפות והתמורות הרבות, אשר הביאה בכנפיה העת החדשה, שנתה גם חכמת הבניה את פניה ותסתעף לסעיפים רבים ושונים והיהודים גם הם הלבישו אותה פנים חדשות ויבראו בה סדר אחר ומשפטים אחרים, כאשר תוכיחינה מצבות הזכרון, אשר נמצאו בימים האחרונים.

והנה הענינים האמורים למעלה ועוד סבות אחרות אשר נבארם במרוצת דברינו, לא יתננו להרחיב דברינו בתכונת בנין הבית בירושלים, אשר החקירה עליה נוגעת בגבול חכמת „חקרי קדמוניות" ולא נמצא לנכון להאריך מדברנו עליו. רק לקוראינו השוקקים להתחקות ביותר על תוכן השאלה הזאת נעיר, כי מלבד הראיות וההוכחות הרבות מתלמוד וספרי הקדש, אשר יביא החכם יוסף פלאוויוס בספריו, בבארו לנו את סדר מבנה הבית וחקי הקמתו, עוד ביותר שאת תתנה עדותן ע״ז החפירות שנעשו ע״י חוקרים מלומדים במקום אשר עמד עליו הבית. בין החוקרים האלה הכי נודעים לשם הח׳ פערגוססען, קאנדער, הנסיך דער וואגיוע, וואררען, איאילסאן, פאלמער ועוד חכמים וחוקרים רבים, אשר לא חדלו מתור את ירושלים ויתר ערי יהודה משך שנים רבות, והחקירות שהעלו במצודתם הדרושות לעניננו נדבר מהם במרוצת מאמרנו, והחפצים לדעת ולהתבונן ביותר אל החקירות וההמצאות בתכונת הבית, ימצאו את מבוקשם בספרי החוקרים שהזכרנו למעלה, אשר חוברו מקצתם בשפת צרפת ומקצתם בשפת בריטנית. עוד נעיר את לבב אוהבי מחקר ושוחרי מדע, על ריב סופרים, אשר התגלע במ״ע Builder 1878—79 בין הח׳ קאנדער ופערגוססען, ואנחנו נסב מזה ונחזור אל עניננו ומטרתנו, להוות דעתנו בדבר חקי הבניה וחרשת המעשה בישראל, אשר תעדנה עליהם מצבות הזכרון שנמצאו מקרוב.

ה.

בדבר המצאת המצבות האלה יש לנו להכיר טובה להחוקרים המלומדים אשר חיו בדורות האחרונים ולתת כבוד לארצות בריטניא וצרפת, אשר עמלו ויגעו שנים רבות לחקור ולתור את כל ערי ארץ ישראל ומקומות מושבותיהם לפנים, וביחוד הפליאו לעשות בזה החוקרים ראבינזאן, טאבלער ועוד נוסעים רבים מארץ בריטניה. גלו עמוקות מני חשך ויוציאו מבטן האדמה מצבות זכרון מדורות קדומים, מצבות אבן המדברים בשפה ברורה על טיב טעם העברים הקדמונים, ומעידות ומוכיחות כי היו ימים טובים לישראל בעת שבתו על אדמתו לתור ולדעת גם בחכמת חרשים. דעת הבנאים וכל מלאכת מחשבת. לפני עשרים שנה נוסדה בבריטניה חברה אחת תחת חסות המלכה וויקטאריע; החברה הזאת שמה לה לקו ולמטרה לתור את עיר ירושלים וסביבותיה ולהתחקות על שרשי מצבות הזכרון הנמצאות בקרבה ובכל סביביה. מערכת חשבונות

רבים עם תמונות וציורים, אשר הוציאה החברה להעיד על מעשי החפירות. שנעשו ע"י השר ווארען, אשר עמד בראש החברה וע"י ה' קאנדער וואוילסאן— אוצר נחמד הוא להוקרי קדמוניות הארץ הזאת. מלבד זה יסדה החברה בית שכיות דברים עתיקים, כלי בית וכלי תשמיש לצרכי האדם, דברים קלי הערך בפני עצמם, אך חשובים ונכבדים המה לדורשי עתיקות. בארץ צרפת, בין יתר ההוקרים המלומדים, התעוררו להתחקות על שרשי מצבות הזכרון בא"י דע-סאסי, הנסיך דעוואגיוע, וההכם וויקטאר הרען. הראשון מצא את הסגלות היקרות הנמצאות כעת בבית האסף הלוורי אשר על ידיהם גדל כבוד הבית הזה.

ארונות קברי היהודים המצוירים בצבעים שונים נעלים הם ביפים על כל הסגלות היקרות, אשר נמצאו לפנים בארצנו: הם ישאו עליהם את חותם תכנית רוח הלאום הישראלי, ואין להם שום ערך ודמיון להציורים והתמונות הנמצאים בבנין שלמה, עליהם לא נמצאו תמונות בעלי היים שונים, המורים על מקרים ידועים, אשר המציאה הכמת אזיען, רק ציורי עשבים ופרחים הגדלים על אדמת יהודה, ימלאו את כלם. סבת ההבדל בתכונת הציורים האלה הוא, מאשר כי ההתפתחות חכמת הבניה בישראל קבלה אחר זמן ידוע כדר אחר ומשפטים אחרים: כאשר כלו הכנענים את עבודתם בבנין הבית בירושלים שבו לארץ מולדתם והחרשים מבני היהודים אשר התבוננו אל מעשיהם וילמדו לדעת את דרכי בנינם וסדר עבודתם במלאכת הבניה והרשת-המעשה, החלו להרהיב ולפתח בארצם את הכמת הבניה לפי תכונת רוחם, טעמם והשגתם, ויקחו להם לציונים ודוגמאות את מפעלות הטבע, אשר הפליאה לעשות בארצם; ההשתנות הזאת במלאכת הציור נכרת על הארונות (סארקאפהאגען) שנתגלו בדור האחרון. על ארונות השמש, אשר מצא ה' דע-סאסי בקברות המלכים בקרבת ירושלים מצוירים בשלל צבעים תבניות עלים שונים, ענבי גפן, מקלעות פרחים, רמונים, פרחי שושנה ועוד ציצים ומטעים שונים למיניהם, מרהיבים עין ומשמחים לב, מפוזרים זעיר שם זעיר שם, ואמנם אחדים מהם עוד ישוו מעט לציורי הכמי כנען, כמו פטורי ציצים (ראזעטטען) עשבים שונים, הגדלים על אדמת אשור והנמצאים למכביר בין הציורים אשר על מצבות הזכרון בארץ ההיא. הכנענים הקקום על כותלי קבריהם, הנמצאים בכפרי הפרזות (קאלאניען) על איי ים התיכון ומשם הביאום לארץ יון. אחדים מהציורים האלה מפתחים על מטבעות היהודים העתיקות. לפי הוכחת ה' דע-סאסי הארונות האלה עתיקי יומים המה במאד, ולפי השערתו הארון היותר נאה ומהודר בציוריו ופתוחיו הוא ארון דוד המלך, אך הדעה הזאת כבר סתרה והכהישה ה' דע-לאנפעריע Notice des antiquités assyriens, babiloniens, perses, hebraiques, exposées dans le galéries du Musée du Louvre: Par Adrien de Longperier etc. 3 édition. Paris 1854.

ו.

למעלה קראנו בשם איים אהדים, הנמצאים על ים התיכון, אשר על ידיהם עברו הזונור הרתיים, מעשי ההרשת, המסרות והקבלות מאזיען הראשית לארץ יון. האי קפריסין הנמצא בתוך בין חלק ארץ מצרים אשר לבני חם בין מושב בני שם בארץ כנען ובין הלק ארץ יון אשר להאורים, — הוא העמוד התיכון והנקודה המרכזית, אשר עליה נכרו רשמי חליפות הדברים והפעולות, אשר היו בין העמים הקדמונים בנוגע לדרכי השכלתם ועניניהם המוסריים, אך אנחנו נזכיר בזה רק את הדברים הנוגעים לשאלת הכמת הרשים בישראל ויחוסה למוצא החכמות בארצות אחרות. על האי קפריסין מצאו התירים מצבה עתיקת ימים מאד ועליה חקוקה תבנית מלך או כהן. בגדיו ישאו בד בבד עם הבגדים אשר לבש הכהן הגדול בבאו אל הקדש, ככתוב בספר התורה. בבית שכיות הלוורי נמצא ספל גדול למאד עשוי מאבני ניר, המובא מעיי המפלה של העיר העתיקה אמאנטהאנט Amonthant. לפני ימים כבירים ישבו שמה הכנענים, אשר בהרו להם לשבתם את החוף הדרומי של האי הנזכר, לא הרחק מבית מקדש „אפרדיתא", אשר על ידו עשה לו הישוב הזה שם תהלה בין כל איי הים, על הר גבוה נמצאו שני ספלים גדולים למאד, אשר רחצו בהם את ידיהם האנשים הבאים אל הקדש פנימה. הספל הגדול היה נעבר ונשחת מאד, עד כי גמרה ממשלת צרפת להשאירהו על מקומו. ואת הספל השני לקחו ויביאוהו לבית הסגלות הלוורי. מראה דמות הספל הוא פשוט מאד, רק ארבע ידות לו, בלתי נקובות, וביניהם עומד במנוחה שור פר, תבנית מעשה צעצועים. בשנת 1806 בקר את האי קפריסין הנוסע הנודע לשם אלי בעי — אשר המיר את דת הנוצרית ויבוא בברית המושלמנים — וימצא את הספל אשר הניחוהו הצרפתים על מקומו. ארבע ידותיו עמדו צפופות ונשקפות אל ארבע רוחות השמים. גדל הכלי וכבד משאו לא נתנו להניעו ממקומו ולהעבירו ממקום למקום. הפרים אשר עמדו על ארבע

ידות הספל בסדר נכון, ערוכים כמשפט וכחקות הפוסלים, נדמו מאד בתבניתם למראה פני הפרים, אשר הציג המלך שלמה על ים הנחשת. סבת השתוות הציורים האלה נקל להבין, בדעתנו, כי מצבות הזכרון המתנוססות בירושלים ובקפריסין, אם גם שונות הנה בגדלן ובשטחן, בכל זאת כלן הוקמו ונצבו ע"פ הקי תורת הבניה של הכמי כנען בסדר אחד ומשפט אחד. בנוגע לזמן עשית הספל מהאי קפריסין נעיר, כי נעשה הכלי הזה שנות מאות רבות אחרי הרבן הבית בירושלים.

אחרי שבארנו בזה את תוצאות חכמת הרשים העתיקה בישראל ויהוסה להתפתחות הכמת בני שם, אשר ישבו בחלק אזען המערבית ולהכמת העמים אשר שבנו על חוף ים התיכון באירופא ואפריקא, נשענים על ראיות והוכחות רבות מספרי הקדש ועל מצבות הזכרון מהכמת הרשים העתיקה, נבוא עתה לבאר את מצב חכמת הבניה בארץ אבותינו והתפתחותה במשך הזמן, למרות הפגעים והמכשולים, הצרות והרדיפות, העגום הקשים והמרים אשר נשאו וסבלו בני עמנו בעתות ההם מאויביהם נפש, אשר רעצום וירוצצום ויאכלום בכל פה ויכבידו עליהם את עלם ויכבשום ויענום בפרך משך שנים רבות ויגזלו מהם את חפשם הלאומי ויציגום ככלי ריק, עם ממושך ומרט, גוי אובד עצות, מכה ומעונה, מרדף בלי חשך

ז.

כנודע מספרי הקדש ישבו העברים בתחלה באהלים, סכות ומערות, אשר הצבו בסלעים ויהי להם למחסה ולמסתור מחמת אויביהם, אשר פשטו עליהם כפעם בפעם להפריע שלומם ולהרגיז מנוחתם גם ימים רבים אחרי התישב ישראל בארץ כנען. האהלים אשר הקימו היו מצבע שחור ובתבניתם נדמו לסכות הנודדים (בעדואינען), אשר יעשום מעורות גמלים. ה' דע-כאסי בנסעו לבקר את המקומות על נהר ירדן השתאה והשתומם מאד בהתבוננו אל חיי העמים הנודדים הנמצאים במקומות ההם, איך נושאים הם בד בבד כן במעונותיהם, במלבושיהם במנהגיהם ובכל ארחות הייהם אל דרכי ומנהגי העמים הקדמונים, אשר ישבו שם מלפנים, כאשר יתארו לנו ספורי ספרי הקדש. מעט מעט, כאשר החלו העברים לעזוב את ארחות חיי עם נודד ונוסע בעדר, ומלבד מרעה צאן ובקר, החלו להתעסק בעבודת האדמה, לטעת כרמים ולדרוך גתות, גם פרו ורבו ותמלא הארץ אותם, אז החלו לבנות להם בתים למעון, לראשונה

ישבו בבתי-חמר (איוב ד' י"ט) ואחרי כן בנו להם בתים מאבנים ועצים (ויקרא י"ב מ'); גם עשו להם לבנים ויבנו בתים מאבני גזית (ישעיה ט'ט'); בתי-העץ והאבן הקימו לרוב על ההרים ויותר המקומות הגבוהים, אך בהבקעות והשפלות הבינו בתים מהמרים מוצקים, אשר לתכונת הבניה. את כותלי הבית שדו בשיד וטהו בטיט, למען יחזקו ויעמדו ימים רבים. למען הגדיל תפארת הבית ולכלול יפיו עדוהו במעשה רקמה אטון מצרים, במשזות יקרות משבצות, כדרך שכניהם יושבי ארצות המזרח בני בבל ואשור. מן כל הצבעים השונים השתמשו ביותר בצבע ששר (ירמיה כ"ב י"ד); כן לקחו ליפוי הבנין מיני עצים טובים יקרי המציאות, ויצפו בהם את כותלי הבית, הפתחים, הגגות והחלונות: ברוש, שטה, ארז ותדהר (מלכים ו' י"ב). אולם הבנינים הקטנים קלי הערך הקימו מעצי שקמים, (ישעיה ט' י').

לרוב הבתים היו תחתים ושנים; העליה נזכרת במקומות רבים בספרי הקדש (מלכים א' ג' ב'; שופטים ו' י"א: דניאל כ"ג י"ב: מלכים ב' י"ז י"ט. שופטים ד' י'). מפני אויר המקום החם במאד הקימו להם בתי קיץ ובתי חרף (ירמיה ל"ו י"ב; עמוס ג' מ"ה, שופטים ג'). גגות הבתים היו שוים וישרים, למען יהא הנקל לשוח עליהם ולשאוף רוח צח בעתות הנופש והמרגוע, ולפי מנהג המקום, השורר שמה גם עתה, בנו להם סכות על גגות הבתים (נחמיה ח' ט"ז); ע"פ חקי תורת משה מצוה כל איש מבני ישראל לעשות מעקה לגגו, לבל יפול הנופל ממנו.

הערים אשר ישבו בהם היהודים היו מקצתם אשר לקחים מידי אויביהם בחרב ובמלחמה ומקצתם בנו בעצמם. על אם השדות והכרמים בנו להם כפרים וישבו שמה (שיר השירים ז' י"ב). אולם בהכפרים האלה ישבו היהודים רק בעתות השלום, בעת אשר הונח להם מאויביהם מסביב ולא פחדו מהמת שכניהם העמים לבל יעלו עליהם לשדד רבצם. אבל לרוב היה מושבם איתן בערים מוקפות חומה או בערים בצורות ובבנותיהן. ובני הכפרים ורעי הצאן תרו להם מנוח בנקרות הצורים ובהגוי הסלעים, במערות ובכפרים, או נתישבו באהלים וסכות ודירות עראי, למען יהא הנקל להם להעתיקם אל מקום אחר, כאשר יבוא צר בגבולם. למען בַּצֵּר את עריהם אשר הנה שם חיל-המבצר לקחו אבנים גדולות ויקימו מהם מצבות ע"י מערכת מעשה חיץ, המכונה ציקלאפענבויא.

יתר באור החרבות ועיי המפלות, השרידים העתיקים מערי ארץ ישראל, ביהוד בירושלים ובחברון, ימצא הקורא בספר קאנדאר (חלק 2 סעיף 8)

ח.

בין יתר שרידי ימי קדם בערי יהודה הכי נכבדים המערות, אשר כרו היהודים לקבור בהם את מתיהם. אנחנו לא נרחיב פה את דברינו על אודות הדבר הזה, אשר יש לו יחס מעט לעניננו, אך את זאת מצאנו לנכון להעיר בזה, כי הכוכים (שאכטעל) שעשו היהודים לקבור בהם את מתיהם והנזכרים בתלמוד (בבא בתרא) דומים מאד בתבניתם להקברים העתיקים, שנתגלו במצרים בערי Aecropolis, Theben, אולם „בהכוכים" קברו היהודים את מתיהם בלי ארונות, ורק אחרי ימים רבים החלו להשתמש בהם בקבורת מתיהם.

והנה לפני הרחבת הבאור בדבר השתלשלות והשתלמות הכמת הבניה בין העברים הקדמונים עלינו לשום לב אל מערכת בנין בית המקדש בירושלים. הידיעות במקצוע הזה הננו מוצאים מפוזרים בספרי הנביאים, בתלמוד וספר יוסף פלאוויוס, אשר בעיניו ראה את בנין הורדוס, אשר הכמינו בעלי התלמוד הרבו לתנות את כל תקף תפארתו. אולם פרטים אחדים נשארו לנו סתומים וחתומים עד היום, מלבד כותל המערבי, הנודע מכבר בתארו ותבניתו ואשר רבים מאחב"י יבכו לפניו בכל עת בנהרי נחלי דמעות, עמלו וינעו נוסעים והוקרים רבים לגלות עוד העלומות רבות במקום הנפלא הזה, ע"י הפירות רבות הנודעות למשגב *) ואמנם צלחה בידם לתאר לעינינו את צורת בית מקדשנו כפי תבניתו בימי קדם. בספרי ה' פערגוססען קאנדער ועוד חוקרים מלומדים רבים ימצא הקורא ידיעות פרטיות בדבר ציור הבית ע"י החכמים ההם, בהיות הבית בלו נבנה משדרת עמודים ישרים ופשוטים, כדרך כל בניני הכנענים. לא היה בתכונת בנינו שום דבר מפליא ומעיד על גדל כשרון הבנאים, אשר הפליא לעשות במלאכתם, רק סדר הקמתו, הנערך בטוב טעם ודעת; תמונתו החיצונה, המלאה הוד והדר, המה שתו עליו לוית חן ויכללו יפיו והדרו. יוסף פלאוויוס אשר ראה את הבית בשנות המאה הראשונה לספירת הנוצרים בכל תפארת גדולתו והדר גאונו, תאר בספרו: את תקרת הבית, העשויה מעץ ארז ממרט ומפארה בעלי-זהב נחמדים למראה; את המסדרון העשוי מנחשת-מצדב (בראנזא) בגבה שמונה ועשרים באמה; מסגרת הבנין וכרכבו, אשר תבנית פרחי שושנה ורמונים זר סביב למו! הדלתות הנפלאות, העשויות מעץ ארז ומצפות בכסף וזהב, ואת פרכת המסך הנעשה מבד ומרקמת תכלת וארגמן ופרחים רבים מרהיבים עין.

בדבר שני עמודי הבדיל, אשר קרא להם שלמה שמות מוזרים ונפלאים „יכין ובעז", ישנם חליקי דעות רבים בעיקר תעודתם והוראתם; מהדברים המבוארים בספרי הקדש; בקצור נמרץ לא נוכל להוציא משפט ישר וידיעה נכונה, אם נעשו העמודים האלה לתמוך בהם את קירות הספון, או נצבו הרחק מתקרת הבית, והגלות והכתרות אשר עליהן הוסיפו הוד והדר על מבנהו ויכללו יפיו. חוקרים אחדים יחליטו, כי העמידים האלה דומים בתבניתם לעמודי מצבות

---

*) פה מקום אתנו להביע את כנגת לבנו ותוגת נפשנו על המראה המעציב בחיי גדולי עמנו ואלופיו המושלים במכמני הזהב, כי בעוד אשר גדולי האומות וחכמיהם, אף כי עוד לא זקנה אומתם ושלשלת יחוסם לא תגיע לשנות אלפים, ימצאו בכל זאת חפץ וענג נפש להתהלך בחקר קורות עברו ודעת דברי ימיהם, ועל מזבח הפצם זה המה מקריבים הונם ואונם וכל הפצים לא ישוו באהבתם את זכרונות שנות קדם ודורות עולמים, הנה אחינו המשכילים, אשר אור הדעת זרוע על דרכם והון ועשר מנת חלקם, המה עומדים מנגד לכל דברי ימי האומה ודבר אין להם עם היהדות וזכרונותיה! לבם בפש כהבין במראה את החזיון הגדול ומסע בני ישראל במדבר החיים במשך ארבעת אלפים שנה, ושתומי עין הכה בראות את מצבות הזכרון, אשר כפארי העמודים יביטו עלינו מארבעת אלפי שנה. האותות אשר באין אמר ודברים יגידו בשפה ברורה את פעל העם עתיק יומין, גבורותיו ונצחונותיו, נגעיו ופגעיו, שיחו והגיונו של ישראל כבא המלוכד בצרות ומנוסה בכל מיני נסיון, ואיך לא יתהפך לבבנו בראותנו, כי אלה האנשים כאחינו, אשר האירה להם ההצלחה את פניה וימלא זהב חורם ואין קצה לאוצרותם, האנשים אשר ידמו בלבבם, כי הם המה המשכילים הנאורים, אשר שולחו ממרום להאיר נתיב להולכים בחשך ולפקוח עינים עורות, להראותם הדרך ילכו בה, האנשים הפוסעים בגאוה על ראשי בני עמם ומתפארים בלבבם כי הם המה ההולכים קדימה, נושאי דגל השכלת-ישרון, האנשים האלה הנם שמים פעמיהם כפעם בפעם לפאריז, לפזר שמה כסף כאפר על קנין אבנים יקרות וכלי חפץ, מגלות וחמודות שונות, או לצוד ציד ביערות פאנמענעבלא ויתר המקומות של ארץ המדה הזאת, אשר לא ידעו מהם כשלם המה ואבותיהם. ולעמתם החכמים והמשכילים האמתים מבני ארצות צרפת ובריטניא, ימצאו ענג ושעשועים לנפשם בפזרם כסף כאפר ובנשאם די עמל ותלאה על דרכם הכבדה והכבודה, להתחקות על שרשי שרידי עתיקי ימי קדם בערי ארץ ישראל ולשום לב אל תכונת חייהם בדורות עולמים, ומלאכתם זאת יקרה היא להם מכל סגלות התבל והמדת החיים! לא אוכל התאפק מבלי הזכיר פה לכבוד ולתהלה את שם אחינו החכם האמתי, אוהב עמו בכל לבו ונפשו, הוא. אברהם העברי דר' הרכבי. בהמיפו פעם אחת את לקחו בכמ' פ"ב על אודות דברים נעלים ונשגבים, העומדים ברום עולם המחקר וההשכלה, הראה בין יתר מדבריו את אהבתו הטהורה לעמו ודתו, חפצו ותשוקתו העזה לראות בעיניו את מצבות הזכרון בארץ אבותינו, שרידי מחמדינו מימי קדם ולהתחקות על שרשי מוצאיהן, ערכם ויחוסם לחיי בני עמנו מימי קדם קדמתה. ועתה הנה הראה החכם הזה והוכיח לעינינו, כי דבריו לא היו דברי שוא ותפל, אשר הצמיד לשונו ולבו בל עמו, ורק אשר הורה והוגה לבבו הטהור אותו דובבו שפתיו ואותו שמר לעשות (ואמנם בזה האמינו כל שומעיו ויודעיו בטרם עוד הוציא את מחשבתו לפעל), ותהי ראשית דרכו, אך הונח לו

הזכרון, אשר הקימו ידי הכנענים על האי ארד, על המקום אשר עמדה שמה עיר-קדומים בשם „מאראטהאס", אולם אנחנו אשר ראינו בעינינו את ציור עמודי הבנין ההוא, לא מצאנו בהם אף דמיון מעט לעמודי בית המקדש, כפי המבואר בקצרה בספר מלכים. כן ישנם חוקרים אחרים, אשר לפי השערתם תאר אחד ומראה אחד לעמודי בית המקדש בירושלים ולעמודי בתי-התפלה אשר התנוססו לפנים בארצות הודו ויאפאניען, ואשר דרך בם באו המתפללים אל הבית פנימה, בעברם על לוח עץ, המונח לרחב העמודים כעין מעברה. אולם כל ההשערות וההחלטות ההנה נבנו על קירי עכביש ואין להם שום יסוד מוסד על אדני האמת, ולדעתנו הקים שלמה בכונה מיוחדה את העמודים בדרך זר ומשונה, למען יבדל בית מקדש היהודים בתארו ותבניתו מכל מקדשי הגוים, ויעמוד לנס עמים בתבניתו ותמונתו המיוהדות. הענג והתלהבות, אשר יתאר בהם כופר דברי הימים את מבנה העמודים האלה, יוכיחונו לדעת, כי היופי וההדר אשר שררו עליהם התאימו עם טוב טעם והשגת בני הדור ההוא. ומדברי הכותב, אשר בתארו לנו את דבר מבנה הבית, יכנה את כל הלקי העמודים ופרטי הבנין, הגלות והכתרות, הציורים והקשוטים, ההדורים והצעצועים וכל מעשה חרש וחושב אשר נמצא בהבית הזה, בשמות הנאותים להם, מבלתי הדרש לבאר לנו את הוראתם, בהשוותו אותם לבנינים אחרים. — מדבריו אלה נשפוט ונוכח, כי מבנה העמודים שהזכרנו וחקי הקמתם לא היו מוזרים להכותב. אבל בנוגע ליפוי הבית בתבנית מעשה צעצועים, תמורות ופטורי ציצים, הכרובים, הארויות והבקר ויתר

ההדורים והפתוחים בתוך הבית פנימה ועל דלתות החצר, כל אלה נדמו בתארם למלאכת התבניה הנוהגת בארץ אשור ויראו לנו באצבע על היחס והקשר האמיץ אשר היו בימים ההם בין סדרי ואפני הרשת המעשה אצל העמים הקדמונים יושבי ארצות אזיען. תבנית כפות-התמרים והפרחים אשר הוחקו על כותלי הבית נמצאת גם עתה על כותלי ההיכלות והארמונות, המתנוססים בעיר נינוה כמו תבנית פרחי עץ-החיים, המחקית על עיי המפלה והחרבות העתיקות, הנמצאות בעיר נינוה והמורות על ענינים נכבדים ומאד נעלים, היקרים וחשובים מאד בעיני ההמון.

ט.

מלבד בית המקדש בנה שלמה גם היכל לשבתו כנודע. שלש עשרה שנה בנה את הבית ויכלהו (מלכים א' ז' י"ב א'). ההיכל הזה כדרך כל בניני מושלי ארצות אזיען התיכונה בעת ההיא, הכיל בקרבו משכנות וחדרים רבים ושונים. בכתבי הקדש נמצא פעמים רבות את השמות: בית יער-הלבנון, אולם העמודים (Säulenhalle), אולם הכסא (Gerichts-halle), ביתו אשר ישב שם (Wohnhaus), בית בת פרעה. כותלי הבית היו עבים ומוצקים במאד, בנוים מאבני גזית (Quadern), והיכוד אשר עמד עליו הבית הוקם מאבנים גדולות. תפארת הבית פנימה, העמודים וקירות-הספון נעשו מעץ ארז. ביותר הצטיין בברק נגהו ויקר תפארתו הכסא אשר ישב עליו שלמה (מלכים א' י') העשוי מאבני שן והב פרוים. בימי המלכים אשר היו אחרי שלמה השתמשו באבני-שן לבנינים שונים ולרוב הקימו מהם היכלי ענג וארמנות מבטהים (תהלים מ"ה ט', עמוס ג' ט"ו, מלכים א' י"ב ל"ט). — מצבות הזכרון העומדות בירושלים מימי החשמונאים והמלך הורדוס מצטינות ביפי בנינם ותכניתם הנערכת בטוב טעם ודעת יותר מבניני שלמה, אשר הופיעו לעיני הרואה בברק יפעת האבנים היקרות, אשר עטרום וימלאום מכל עבריהם, ובכל זאת לא הצטיינו במלאכת חושב והרש חכם אשר השכיל והפליא לעשות במלאכתו מלאכת הבניה. המצבות שהזכרנו המה ציונים שהוצבו על קברות היהודים בעת ההיא. אם נתבונן היטב אל פרטי תכניתם נכיר עליהן רשמי פעולות חכמי יון, אולם לרוב היו מעשה ידי חכמי החרשים והבנאים מארץ יהודה ולפ"ז יש בהם תערובת רבה, הבולטת מאד לעיני המתבונן בהם, ממראה תכונת בנינם המתאמת עם כל חקי ומשפטי תורת הבניה לכל פרטיה ותנאיה—מצד האחד וממראה פתוחי ענבים ותמרים,

---

בעצם מעבודתו הרבה והכבדה העמוסה על שכמו, לשום פעמיו לארץ הקדש, להציג את רגליו על אדמת ירושלים, האדמה העוצרת בקרבה את כל אשרנו ומחמדינו אשר היו לנו בימי קדם, לזכרון לבניה עד דור אחרון, האדמה אשר בה ינוחו חכמינו וגדולי לאומתנו, העומדים לנס עולם בישראל ובחבה נטמן נצחני וכבודנו! — נקוה לה' כי יסף עליו באברתו, יאמצהו ויחזקהו ויתן בלבו עצה ותבונה להביא פרי תועלת בעמלו ויגיעו הרב בחקר קדמוניות ישראל! כן תאמצנו תקותנו, כי הפעולות הנכבדות של צעירי אהב"י בימינו אלה, אשר מראה הצרות והרדיפות, אשר נשאו וסבלו אחינו בצוק העתים האלה, הפיח בקרבם רוח חדש ויעידם ויעוררם לצאת לישע אחיהם ולעמוד לימינם בצר להם, הפעולות הגדולות והנכרצות ההן תשתלנה נטעי נעמנים על תלמי לבות בני הדור החדש, להשליך את אלילי כספם וזהבם, אשר היו כל שעשועיהם ומחמדיהם עד הנה ולא יוסיפו עוד לקצות בעמם ודתם ולשום תהלה בכל דבר המביא תועלת לחיים המוכריים ולבחור רק בענג ומעדני בשרים המעורים עיניהם ביפעת נגהם המדומה.

אשר הכבינו היהודים לחקות ולפתח על כל הציונים והמצבות, אשר היו להם מימי קדם, באהבתם הגדולה להקרי מפעלות הטבע, אשר העניקה לארצם בכל מחמדיה ויקר תפארתה.

בתבנית הקברים האלה נערכו גם ציוני קברות הכשדים אשר הוצבו באמצע המאה השניה לפה"נ. לפי המסרת אשר בידינו ע"ד מערכת קבר-הכשדים הוא בנין גדול מאד, עטוי כל פאר והדר; באמצע הבנין נצב עמוד הפנים (Piramide) וסביביו כתרותיו ששה עמודים קטנים כמנו בגבהם. קבר הילני המלכה, הנמצא בקרבת ירושלים (בצפון-העיר) נשען על שלשת עמודי פנים; אולם בימינו אלה אין איש יודע אל נכון איה מקום הקבר ההוא. מאד נפלא מראה קברי מלכי יהודה, החצובים בסלע איתן, בעמק יהושפט וסביבותיו, אשר לא היתה בהם יד-הזמן להאבידם וישארו לנו עד הנה לאות ולמופת מכל מחמדינו אשר היו לנו מימי קדם. נקל הוא להיודעים ומבינים את חקי תורת הבניה ומשפטיה להכיר ולהוכח, כי יש דמיון רב בין הציורים האלה לציוני קברי מלכי מצרים, בימי בית המלכות העשרים ושש למלכיות בית פרעה. לפני הקבר ישתרע חצר (פֿארהאף), אשר ארכו ורחבו יעלו לשמונים ושלש רגל, ואחרי החצר תמצאנה המערות אשר הועמדו בהם ארונות המתים. אל המערות האלה יבואו דרך מסדרון, אשר תבונת בנינו נערכה באופן קל ופשוט מאד, אבל נעימה היא מאד בתארה ונחמדה למראה. הבנינים האלה ישאו עליהם את חותם תבנית הכטת בני יון וערובים וכדורים לפי רוח העת החדשה, ובמקצוע מיוחד מתאימים הם עם סדר הבניה אצל הרומאים. תבנית עלים ופרות החצובים בסלעי-ענן כנראה מוצאה ממסורת עתיקה, אשר היתה בידי יושבי הארץ משנות קדומים. (מלבד ספרים וחבורים רבים, כתובים בידי סופרים ידועים ומלומדים בדבר תוצאות הציורים והפתוחים האלה, מאד נעלים המאמרים: Raval Rochette, Quatre mére-de-Quinzy F. de Saulci: הנדפס במ"ע „Revue archiologique“. בשנות הבינים הסכינו להציב על ראשי הקברים עמודי פנים (Piramiden). בין הקברים הנמצאים בקרבת ירושלים מצטינים ביפים והדר-תבניתם קברי אבשלום וזכריה הנביא. לשניהם מבנה רבוע ובלתי מוקפות חצרות. ליד אבשלום איל רבוע לכל פנה ובין איל להברו עמודי-מחצה שניים שניים, ועמודי רבוע (פֿיערטעלזײלען) נשענים עליהם. מראה האילים והעמודים ומעשיהם בסגנון היוני (יאניש ער סטיל) ותבניתם כתבנית יצירי בנאי יון האחרונים, כי קים מכוירים לארכם לא היו להם. התקרה עשויה במעם הדורות האחרונים, כי כתרת גלופי-שלישים (טריגליפֿען) להם, ומעט מן התקרה אשר ממעל לכתרת יש בה מעין מלאכה מצרית וכנענית עברית גם יחד, וממעל לתקרה מגדל ענול משפע ועולה עד שהוא כלה בחוד צר מאד. גם בנין קבר זכריה הנביא בתחתיתו כמשפט הזה, ועליו עוד נכרת תבנית גלה רחבה, ומצבת-עז (פיראמידע) ממעל לה. יתר הקברים אשר במקום ההוא מיוחדים ביפי מלאכתם הפשוטה אשר במבוא ויש אשר ידמו בפתוחיהם אל יצירי מלאכת יון ויש אשר יבדלו מהם במלאכה מיוחדה להם לבדם.

הקבר אשר יכנהו ההמון בשם „יד אבשלום“ הוא באמת מקום קבורת ינאי המלך, גלות-העמודים (קאפיטעל) והכתרות אשר עליהן (ראזעטטען), הלולים (געווינדרענע זײלען) והשבכות (טריגליפֿען) כלם נעשו ונערכו ע"פ חקי תורת הבניה של בני ארץ יון. אולם לנוי וליופי נחקקו עליהם תבנית עלי עץ גפן, אשכלות ענבים בשלל מערכת צבעיהם, המתנוססים בהדרם למכביר על המקום ההוא. שטח הבנינים לא התאים עם בניני היונים, אשר הקימו בארצם, וביותר נדמה לבניני המצרים. אולם בכל אלה נקל היה להכיר, כי ידי היהודים הקימו את הבנינים האלה ועל כלם נראה חותם תבניתם לפי טעמם והשגתם. קברים רבים, כתבנית אלה שזכרנו נמצאו במקומות רבים בארץ ישראל וכלם דומים איש לרעהו בתבונת בנינם ומראיהם החיצוני: המסדרון אשר למבוא הקבר חצוב בסלע ארכו עשרים רגל, מדת רחבו וגבהו עשר רגל; עמודי שיש גבוהים יתמכו את קירות הספון החצובות בסלע. דרך מבוא צר יבאו מן האולם אל הקבר פנימה, אשר בכל ארבעת פנותיו ימצאו תאים מיוחדים ובהם הונחו ארונות המתים. המתבונן ביותר לפרטי מערכת תאי הקברים ותבנית בנינם בימי הורדוס ואחריו יוכח מזה, כי מחוקקי תורת הנוצרים תארו בספריהם את הקברים הנזכרים בצלמם ותבניתם, בלי שום הפלגה וגוזמא, וכל דבריהם במקצוע זה שקלו במאזני צדק ואמת. אולם אנחנו לא נוכל להרחיב דברינו בענין זה ורק מדי עברנו בו הזכרנו על אודותיו בדרך אגב.

ביותר יצטינו ביפים והדר תבניתם בתי-הכנסת אשר בגלגל שנמצאו מקרוב, לפי הוכחת אחד הסופרים הנודעים לשם (Isaac Chelo ?), נוסדו הבנינים האלה במאה השניה לפה"נ.

*

באיזה זמן נבנו ונתכוננו בתי-תפלה אלה? השאלה הזאת עומדת היא על הפרק זה כשתי מאות שנה והחכמים והחוקרים רבים יעמלו לפתרה.

Hugo Grotius יחליט, כי משה היה הראשון לבוני בית-תפלה לעבודת אלהים. Franz Burmann יחוה דעתו, כי אחרי שוב היהודים מגלות בבל, הקימו להם בתי תפלה לשפוך שם שיחם לפני אלהיהם. בהדעה הזאת החזיקו רבים מחכמי הנוצרים, הוקרי דעת אלהים (Theologique), Compius Witringa, Georg Lorenz Bauer ועוד, אבל אחד החוקרים אשר הי בתקופה האחרונה, ייחס את התיסדות בתי התפלה לימי מלוך היונים בסוריא בתקופת הסיליקיים. בהדעה הזאת החזיק גם הה' צונץ (Gottesdienst-liche Vorträge Seite 2) אשר הוא העלה בראשונה את השאלה הזאת על שלחן החוקרים. הה' הערצפֿעלד יוכיח כי הפרסים היו הראשונים למיסדי בתי-התפלה, והה' הופפֿעלד יחליט, כי נוסדו אחרי ימי הכשדים. אולם לפי השערת הה' גראֶטץ נוסד בית-התפלה הראשון בימי הכשדים (גראֶטץ 3, 97). הה' Leopold Löw, אשר על אדני מאמריו היקרים והמלאים אמרי תבונה ודעת תמכנו יתדותינו במאמרנו זה, יוכיח בראיות ברורות ומופתים גלויים, כי בתי הכנסת המתנוססים בערי מושב היהודים בימינו אלה, לא נעשו למזכרת בית המקדש אשר היה לפנים בירושלים ומוצאם הוא מבתי אסף העם, אשר נתיכדו עוד בימי שלמה והידועים בשמותיהם בספרי הקדש: בית העם, בית מועד, מקרא, הבתים אשר*) שמה העירו הנביאים למוסר את אזן העם וחזוי יה הרעימו נפלאות ויחצבו להבות אש-דת בלב בני ישראל, להשיבם מדרכם הרעה ולהטות לבבם אחרי ה' צור מושיעם וגואלם חי, ולכן קבל הבית הזה השם בית-הכנסת, (כי כניסה וקהלה הם נרדפים ויום הכניסה בתלמוד הוא גם יום קהלה לכל, כמבואר במסכת מגלה).

אולם לרגל מלאכתנו פה ומטרתנו העקרית במאמר הנוכחי, אין אנו מחויבים להכנים עצמנו בהחקירה הזאת ע"ד בתי-הכנסיות הראשונים לב"י ומועד התיסדותם, אך אל תבונת הבניה וסגנונה ואל רוח הכמת הרשים אשר שׂרְרה בין בני עמנו בימי קדם עינינו נשואות, לברר וללבן את פרטי מערכת הבניה ולסדרם לאחד אחד, ולמטרתנו זאת דרוש לנו להתחקות על שרשי שרידי בניני בתי התפלה העתיקים, על עיי המפלה והחרבות השוממות, אשר נשארו לנו משנות קדם. מהבנינים העתיקים אלה הכי נכבדים לחקירתנו המה שרידי בתי הכנסת אשר

בארץ הגליל, ולכן מצאנו לנכון להרחיב פה מעט את דברינו על אדותם.

עלינו להכיר טובה לבעלי החברה שנוסדה באנגלה הנקובה בשמה Palestine Exploration fund. החברה הזאת הוציאה לאור את תמונות שרידי בניני היהודים העתיקים האלה עם פרשת פרטי בנינם ואפני הקמתם. בתי-הכנסת אלה, עשרה במספר, ישתרעו מצפון לים כנרת: Nebartin, Meiron, Um-el-Amud, Irbid, Tel-Hum, Sufrat. מלבד אלה מצאו החוקרים עוד חרבות אחדות, אבל סגנונם פשוט מאד ואינו שוה לדבר עליו.

לדאבון לבנו שרידי בתי-התפלה האלה מעטים היו במאד. מלבד העזובה והשממון אשר באו לרגלי הזמן הרב שעבר עליהם, עוד הועילו להותם ולהריסותם החליפות והשניים שנעשו בתבונת בנינם. רבים מהם נהפכו לבתי תפלה לנוצרים ולמושלמנים; חלק רב מאבניהם לקחו הערבים לשומם בבתי מעוניהם. אמנם גם החרבות המעטות האלה דים להוכיח על טעם בנאי העברים וסגנון מלאכתם בימים הקדמונים ההם. מכל בתי הכנסת אלה אך שלשה נמצאו שלא שלטה בהם יד הכליון וההריסה: המה בתי-התפלה בערי Irbid, Tel-Hum, Kerazeth. השנים האחרונים נהפכו בזמן אחד לבתי תפלה לנוצרים; בית התפלה שונה לבית תפלת מושלמנים, כאשר יוכיח על זה מבוא הבית הנעשה לצד המזרח. אולם בבתי התפלה האחרים היה המבוא בדרום הבית ולכן לא יכלו המושלמנים להאחז בהם ולעבוד בהם את עבודתם בקדש, כי בבואם אל הבית היו פונים באחורי גום לדרך מעקקא וזהו נגד חקי דתם ותורת נביאם.

יא.

כל הבנינים הנזכרים המה בעלי קרנות ישרות ומכוונות ומדת ארכן הוא מצפון לדרום. ארבעה טורי עמודים יחלקו את הבית להמש מחלקות; מלבד בית התפלה הגדול אשר בכפר-בירים, אשר בתוכן נצבו רק שני טורי עמודים, המחלקים את הבית לשלש מחלקות. מערכת הכתלים חזקה ואיתנה וטוחה בטיח סיד ואבני גיר הנמצאים במקום ההוא. אבני הבית משלבות אשה אל אחותה ואחוזים בחמר וסיד. בתחתית הקירות ובצדיהן הקצעו כעין שקערורות בעמק שתים או שלש אצבעות. יתר מעשי הבית פנימה נעשו ונערכו באופן פשוט מאד: אבני הבית מחוץ מחטבים ומקצעים ישר. אולם בתוך הבית היו מראיהם עקב ומעוקל כמעשה נבנונים. למען ידבק בהם ביותר הטיח והחמר הנגרים עוד עתה

---

*) המנהג לקרוא לבית הכנסת בית-עם היה נוהג גם הרבה אחרי הרבן הבית השני כמבואר במס' שבת דף ל"ב ע"ש. המו"ל

חורבת בית הכנסת של רבי **שמעון** בן **יוחאי** בגליל העליון .

בשרידי בית-התפלה בעיר תל-חום . את גבה אבנים מדדו באמה, למען יהיו טורי האבנים הנקבעים בקיר ישרים ומכוונים, אבל כנראה כבד מאד הדבר על הבנאים להקצות ולישר כל אבן ואבן ולכן מעטות הנה האבנים השוות במדתן.

המבוא וכל בתי התפלה הוא בצד דרום, זולתי הבית באירביד (ארבל), אשר לפי מערכת בנינו נאלצו הבנאים לעשות את פתחו לצד מזרח. לכל מבוא שלשה פתחים. דרך הפתח האחד באו אל המחלקה התיכונה ומצדיו היו שני פתחים קטנים, אולם לבית התפלה אשר בכפר-בירם יש רק פתח אחד. הדלתות מפארים בכתרות (ארכיטראוו), כאשר תחזינה עיני הקורא על ציור כותל הבית בסופראט עם תבנית המבוא. בערי מירון וכפר-בירם נערכו הקשוטים האלה באופן פשוט מאד. אולם בארבל וביתר הערים יצטיינו כותלי בתי-הכנסת בהדורים נחמדים מרהיבים עין. הדלתות נקבעו במשקע הקיר ומבית ננעלו בבריחים. בבית-הכנסת הגדול בכפר בירם — אשר בימים האלה תגור שמה משפחה אחת מבני ערב — הושמו הדלתות, אשר נערכו לפי טעם הבניה של התקופה האחרונה על מזוזת פתח המבוא הישן. בנעבארתין ממעל למבוא הבית מפתחה כתבת עברית ומתחתיה חקוקה באבן תבנית מנורה בעלת שבעה קנים, הדומה להציור הידוע, הנמצא על קשת הנצחון לקיסר טיטוס ברומא ואשר כמתכנתה היתה נמצאת במערכות קברי הרומיים.

על בית-הכנסת הקטן בכפר-בירם נמצאת כתבת אחרת ועליה מצוירה תבנית דמות שתי בהמות רובצות ומשני עבריה מפתחים שתי פטורי ציצים. כנראה יורה הציור הזה על סדר עשית קרבן הפסח. בבית-הכנסת הגדול אשר בכפר בירם נכרת עוד תבנית זר פרחים עם שני כבשים ועליהם מסב-קלע עם תבנית שריגי ענבי גפן ונבל פרחים (וואזע); בערי קערזעט, מייזאן, אירביד וסופראט יש לקירת הספון, אשר ממעל לדלתות המבוא, גזרה עגולה כעין כפה, המרכבת מאבנים מיוהדות; בטעל-חום מצוירה מצד אחד תבנית ספל פרחים (וואזע), אשר נעשתה, לפי השערת אנשי המקום, למזכרת המן ומצד השני מצויר קנה זקוף — יוכל היות למזכרת „מטה אהרן". הפתוחים והציורים ממעל למבוא הראשי נמחקו ומרקו משטף הזמן הרב אשר עבר עליהם, עד כי קשה מאד להבין את הוראתם ותעודתם, רק מקלעת ציצים נכרת עוד, צנופה וכרוכה מאד ועליה חקוקה תבנית פרח-שושן. בכפר-בירם ממעל למבוא הראשי נכר עוד מעשה הספון כמראה קשת וחצי מחוגה, ועליו זרויים ומפזורים פרחים וקשוטים שונים. ממחצבי האבנים, אשר נמצאו במקום הבית ההוא נקל להוכיח כי יתר בתי התפלה נבנו ונערכו בטעם וסגנון הזה. למצער זאת ידענו אל נכון, כי האבנים, אשר תמונות שרידי הציורים עליהן, שנמצאו בעיי המפלה של חרבות בית התפלה בקערזעט, היה מקומם ממעל לדלתות הבית.

ביתר שאת נראים ונכרים הפתוחים והציורים ממעל למבוא הראשי בבית התפלה בסופראט, אשר יראה הקורא על הציור, אשר הננו נותנים פה לפניו.— את הבית הזה, כפי הגדת ההמון, בנה ר' שמעון בן יוחאי. כנראה על הציור אשר התוה שר הצבא (לייטענאנט) Kitschener בשנת 1878, נעשה הספון אשר ממעל לדלתות הבית מאבנים, אשר נערכו כעין כפה עגולה ועליה תבנית זר פרחים מחצבים באבן ותמונות שני ראשי אילים ומקלעת פרחים סביב להם. מעל האבן הזאת בנוי ספון כמראה קשת משני טורי אבן, מפארים ומקשטים בפרחים וקיים סבוכים ומשתרגים אלה באלה. במשקע הקיר נמצאת אבן אחת ועליה חקוקה תבנית שבלול — חזון לב ומשאת נפש כל הרשי צירים, בקחתם להם לציונים ודוגמאות ברואים כאלה, אשר הפליאה בהם הטבע את פעלה. שמירת המשטר והסדרים במערכת הציורים האלה תוכיח לדעת, כי האמנים וחכמי החרשים בימים ההם עוד שמרו מכל משמר את חקות המדה והקצב במבנה חלקי הגוף בבעלי חיים. אולם בתקופות האחרונות החלו הצירים לסגת אחור מדרכם זו ומלאכת ציוריהם וצלמי מעשיותיהם מצטיינים כעת בתמונתם המיוחדה, הערוכה עפ"י חזיון לב הציר ותכונת רוחו, מבלי שום לב, אם מתאימים המה עם מבנה הגלמים והצמחים ואם ישוו להם בכל פרטיהם כפי שנבראו ונעצבו בידי הטבע, וכל חפץ לב הציר הוא עתה לתת לפעל כפיו מראה נחמד ונעים, לפחת בו רוח חיים, תנועה ורגש, הלוקחים לב המתבונן בו ומעירו להתרגש ולהתפעל על יפי תאר התמונה. להתפלא על מערכת שלל צבעיה הנחמדים ועל יפי גזרתה, אשר כמו חיה נצבת לנגדו.

מלבד הציורים הנזכרים, המחוקים על אבני חרבות בתי התפלה בגליל, עוד נכרים עליהם צלמי תמונות אחרות, הערוכות לפי טעם התקופה ההיא, בשלל צבעי תמונותיהם וחליפות מראיהם, כמו נשרים ואריות, הנמצאים בשירי מליצות וחזיונות רוח היהודים.

יב.

בנוגע לאפני הגזרה והבניה בבתי-הכנסת, הנה נמצאים בבית-הכנסת אשר בכפר-בירם עזרה לפני

מבוא הבית וכמוה היתה גם במירון. על קירות הבית נמצא כרכב קטן, בגבה כני הכותרות המכסות את עמודי העזרה. שרידי הקשוטים האלה נמצאו בחרבות ערי Meiron (מירון), Irbid (ארבל), תל-חום ומעידים כי גם המה נערכו כתבונת הבית אשר בכפר-בירים. ממעל לכרכב ההוא נמצאת גלת הכתרת, אשר שרידיה עוד נכרים בחרבות בתי הכנסת בערי תל-חום ומירון. אולם כל עמל החוקרים לא עמד להם לדעת ולמצוא איזה ציורים היו ממעל לגלה ההיא. לוחות אבן רבות, מצוירות בתמונות פרחים ומטעים שונים, הנמצאים בערי Tel-Hum, Hum-el-Amud המה חלקי המסגרת (Tries). בהראשון מהבתים האלה נמצאו שברים רבים וכנראה המה חלקי המסגרת אשר בגבה העמודים ממעל לכרכבו. אולם הבית הזה מצטיין בסגנונו ותבונת בנינו מיתר בתי-הכנסת ולכן כבד מאד הדבר להחליט, מה המה הציורים והצעצועים שהיו במקום אשר קירות הבית והגג היו משלבים ואחוזים ומשיקים איש אל אחיו.

הגגות האלה נעשו מערמות עפר, אשר נצברו ונשפכו כסוללה על רקעי-אבנים, המכסים על העמודים. הריוח שבין עמוד לעמוד היה קטן במאד. אם מחפץ הבנאים ללכת בחקות בנאי בית שלמה או מחסרון ציורים ומעשה צעצועים, לקשט בהם את הרוחים והמקומות הפנויים בין העמודים.

גלות העמודים שונות הן בסגנונן; בתל-חום וקעראזעט נעשו בסגנון דגל-הקארינטי (orinth) וההגורות אשר מכביב לגזען נפלאות מאד ביפין והדרן. בתל-חום נמצאים ג"כ רקועים, אשר לפי מעשה גזרתם יתיחשו להסגנון היוני (Jonisch); בארבל נמצאו עמודים שונים הדומים בתבניתם למעשה הקורינתים והיונים ובערי על-סים כפר בירם, מירון ואום-על-עמוד מצטיינות גלות העמודים בגזרה מיוחדה, אשר נערכה לפי טעם הבנאים מבני היהודים.

בביהכ"נ הגדול בכפר-בירם נמצאו שני הלונות להאיר את הבית, אך אפני מערכת ההלונות על ירך הבית ואי זה הדרך התרו קרני השמש לביא אל הבית פנימה, — כל זה נעלם מאת החוקרים ולא יכלו לרדת אל תכליתו. קרקע הבית היתה רצופה ברקעי אבני גיר (Kalksteinplatten).

מלבד בתי הכנסת הנזכרים נמצאו בערי ארץ ישראל עוד שרידי חרבות בתי כנסת, עתיקי ימים מאד, הבנויים, כנראה, בשנות המאות הראשונות לספירת הנוצרים. (בתי הכנסת בערי כפר נחום וטבריא ועוד.

יותר מכל אלה הצטיין בית הכנסת בעיר כפר נחום. אשר זה מקרוב מצאו החופרים חלק גדול מקירותיו החיצונות ובנים ואדנים בבים, אשר עמודי הבית עליהם נשענו. גלות העמודים נערכו בסגנון הקורינתי ובקרבתן נמצאו הכרכב והכתרת אשר ממעל לעמודים. קירות הבית מהוץ היו מקשטים בגהרים (פיללאסטער), אל כותל המזרח נשען בנין הדש, אשר הוקם בתקופה מאוחרת, בעל קרנות ישרות ומכוונות, ושלשה מבואות לו בכותל הצפוני ומבוא אחד בכותל המזרח. עמודים רבועים (פילאסטער) תמכו את הבית ואת הבנין הנשען עליו. כותלי הבנין החדש משולבים ואחוזים עם עמודי הפנים אשר בקרנות בית-הכנסת. החופרים במקום הזה מצאו אבן גדולה ועליה חקוקה תבנית בית כנסת גדול נחמד למראה; הבנין הזה נשען על עשרה עמודים-רבועים, עם כתרות ממעל לראשם בסגנון היוני (Yonisch). ולארכם מונחת מסגרת-עץ. שני עמודים מקיפים את מבוא הבית ומכוסים בחוד עגיל עם מעשה צעצו ים, כתבנית הפתוחים הנמצאים בקעראזעט, ארבל ותל-חום. ביחד עם בתי הכנסת האלה נמצאו עוד שרידי בניני עתיקים רבים, אשר נבנו בתקופה מאוחרת.

בדבר ביתי התפלה באלכסנדריא של מצרים רבי היופי וכלילי התפארת נזכר במקומות רבים בתלמוד. אולם כמראיהם החיצון לא נודע לנו מאומה, כי אם שהיה עשוי בעין בסילקי גדולה (גראססבע באזיליקא *).

יג.

מיום גלות היהודים מעל אדמתם ועטרת החפש לקחה מעל ראשם והם הוצגו ככלי ריק, אובדי עצות ותועים במדבר החיים כשיות נדהות, מן העת ההיא חדלה הכמת חרשיהם ובוניהם להשתלשל ולהתרחב ולעשות פרי למעלה; עמודי הלאום החלו להתרופף, חלקי האומה התפרדו, כי כשל כח המאחד, משפטי דתם וסדרי עבודתם בקדש אפסו חדלו, מחסרון אמץ וכח לאימי, הסרין החפש והדרור, חסרון מנוחת הגו והנפש! היהודים נפוצו ונפרדו בכל קצוי ארצות המזרח והמערב, נרדפים על צואריהם, מדכאים ונענים, נאלצים תמיד להסתר מפחד מבקשי נפשם, להטמן במערות ובכפים, לבלתי נפול בידי זרים עריצים ולבלתי הכחד מן הארץ מתגרת ידם הקשה! מלבד זה נאלצו היהודים תמיד להסתיר ולהעלים מעיני שכניהם העמים את דרכי עבודתם וגם בימים הטובים, ימי האשר והמנוחה, כאשר ישבו לבטח על אדמתם, הסתתרו תמיד במהבואי ביתם ושמחתם היתה עצורה בקרב לבבם, לבל יראו הגוים כי יושבים

*) עיין סכה נ"א ע"ב. המו"ל.

הם שלוים בביתם ושוקטים הם על שמריהם ובערה בהם אש הקנאה ואכלה את יעקב בכל פה. בארץ פרס בנו היהודים את בתי כנסיותיהם בסביבות הערים, כפי ספורי התלמוד, כי הפרסים, בשנאתם הגדולה והכבושה לעם ישראל החריבו את בתי תפלות היהודים בכל ערי מושבותיהם ויהרסום עד היסוד. אולם בהארצות האחרות בנו היהודים את בתי כנסיותיהם בתוך הערים או ברחובות המיוחדים לשבתם, אך תאר בתי-הכנסת ותבניתם לא נבדלו בתמונתם החיצונה מבתי-מעון פשוטה וגם זה לבלתי העיר את קנאת העמים עליהם, הנכונים בכל עת ובכל שעה להתנפל על היהודים זעומי נפשם, לענותם ולהעיקם ולעשות בהם שפטים נוראים, וראשית דבר התריבו את בתי מקדשיהם ויחללו את קדושת ספרי תורתם. אולם כאשר שמרו היהודים את שפת אבותיהם ויוסיפו לדבר בו גם אחרי אשר התבוללו בין עמים וארצות שונות, בין אומות ולשונות אשר הגלם ה' ביום חרון אפו—כן השתמרה בקרבם ימים רבים חכמת חרשיהם ובוניהם ואפני חרשת המעשה אשר השתררה בארצם, ויחוקו תמונות וציורים רבים בבתי כנסיותיהם וירבו פאר והדר במלאכת בתי מקדשיהם פנימה, במקומות הנעלמים והנסתרים מעיני העוברים בחוץ. ולכן כותלי בתי הכנסת אשר נמצאו בשנות הבינים, פשוטים ועורים המה מחוץ מכל מעשה חרשת וצעצועים ורק גלי אבנים גבוהים נצבים בלי שום קשוטים והדורים, וכל התפארת וההוד, כל הכבודה והחמדה, כל מעשי הציורים והפתוחים, התמונות הנפלאות בשלל צבעיהן המרהיבים עין ומשמחים לב ונפש — כל אלה התנוססו בקרב הבית פנימה. אבל אחרי הצרות והרדיפות, הנענועים והנדודים, אשר נשאו וסבלו בני ישראל במשך גלותם, שנות ראו רעה, נחרבו ונשמו כל הבתים האלה ויהפכו לעיי מפלה. אין מדינה ועיר באירופא, אשר לא נשפך שמה דם אבותינו כמים! אין ארץ ומדינה, אשר לא נשא שמה עם בני ישראל חרפות ונאצות, שוד וחמס ופגעים רעים ונוראים! ולכן מעטים המה במאד בתי הכנסת, אשר נמלטו משני הזמן ונשארו לנו לזכרון אשרנו ומחמדינו מימי קדם, אמנם כל הבנינים האלה נבנו בתקופה מאוחרת, אך בכל זאת על מעשה הצעצועים והפתוחים, אשר ימצא במו, נכרים פעלי ידי החרשים והציירים מבני ישראל, אשר העריכו הכל כפי ראות עיניהם, טעמם והשגתם, כפי המסרות והקבלות, אשר היו בידם מחכמי ארצות המזרח ומספרי הקדש. והנה נפלא מאד הדבר, כי חכמי החרשים והבנאים בימינו אלה, העושים במלאכת בנין בתי-הכנסת לישראל, לא יקחו להם לציונים ודוגמאות את שרידי ההדורים והקשוטים, הנמצאים עוד בחרבות בתי-הכנסת העתיקים והנושאים עליהם את חותם תכנית הלאום הישראלי ואשר נבנו ונערכו בסגנון בניניהם וכפי טעם והשקפת חרשיהם ובוניהם, אך עושים הם את מלאכתם כפי נטית דעתם והשקפתם וכחקי תורת הבניה של העת החדשה. הדבר הזה חרפת עולם הוא וכלמת נצח לעם ישראל כלו! עון פלילי אשר לא נוכל כפרו רובץ על ראשי גדולי עמנו ואצילינו אשר זה כל תשוקתם, חפצם ומעינם לאסוף כחול כסף ולמלאות בתיהם הון ועשר ולראבון לבנו עוד ישאו עליהם את השם „ראשי עדת יעקב ומנהיגי קהלות ישרון"! וזה דרכם כסל למו להתפאר בלבבם, כי המה ברחב דעתם ולבם הרחב כפתחו של אולם הגיעו אל מרום ההשכלה והדעת ויסוד השכלתם הוא לבלתי האמין בכל דבר הנעלה מעל חקי הטבע, וכחש באמונתם ודתם ולשום תהלה בתהלת ישראל! ואת הרעיון הנעלה והנשגב בדבר בנין בתי כנסת לישראל, להתאסף שמה עם ה' לעתים מזומנים, לאחד ולקשר את לבבם במסרות אהבה ורעות ולשאת יחד רנה ותפלה לצור יוצרם ומושיעם — את הרעיון הנשגב והנעלה הזה, עזבו לאחיהם החשכים (Pöble), יושבי חשך וצלמות, אשר לבם צפון מהשכל לכלכל בטוב טעם ודעת את סדר המלאכה בבנין בתי-כנסת. ואת אחיהם אלה יבזו בלבבם ובשאט בנפש יביטו עליהם, לא מאשר כי רחוקים המה מדעת ודרכי ההשכלה זרו להם, אך מאשר כי לא נכבה עוד בקרבם שביב האמונה ועודם מחזיקים בדרכי אבותיהם! אך אל זה שמים הם את לבם: כי ידמו בתי-הכנסת בתבניתם מבית ומחוץ לבתי תפלות בני אמונות אחרות ולבל יזכיר בתארו וסגנונו את בית-מקדשנו, אשר עמד לפנים לנס עמים בירושלים. אל מערכת סדר התפלה ודרכי העבודה אינם שמים את לבם והיה כל מעינם והגיונם במעילים השחורים והכובעים בעלי ששת-הקרנות אשר ילבש החזן עם להקת משורריו, למען ישוו בתבניתם למלבושי הכהנים הקטולים. — אולם אל נא יעלה על לב הקורא לחשדני כי אין דעתי נוחה בערך משטר וסדרים נכונים בסדר העבודה בבית-הכנסת, במערכת מקהלת המשוררים בסדר נאה ויפה וכדומה! אבל ראשי עדתנו הרחיקו מאד ללכת בדרכם זו! הנני מאמין בכל לבבי, כי האנשים, אשר יכדו בראשונה את בתי-הכנסת בסגנונם החדש היתה כל מטרתם להביא משטר וסדרים בסדר העבודה ולשום קץ להפרעות ואי-הסדרים אשר שלטו בבתי-כנסיותינו הישנים; אולם בכל זאת מראה בתי-הכנסת החדשים יפעלו על לב המתפללים פעולה לא-טובה, כמו בנויים המה לא במטרה מיוחדה לעבודת אלהים, אך

למען נכבדי שכנינו בני אמונות אחרות, הבאים לפעמים לבקר את בתי-תפלותינו, למען יראו בעיניהם, כי לא נבדל אנחנו מהם גם בסדר עבודתנו, למען יאמרו הגוים: „איה אלהיהם של אלו' ובמה יודע אפוא, כי יהודים המה, בני עם אחר ואמונה אחרת? אבל הה! אחרי כל עמלנו ויגיענו להשליך מעל שכמנו את על הדת והאמונה ולהדמות בכל דרכי חיינו, החמריים והמוסריים, אל שכנינו העמים, אשר בקרבם אנחנו יושבים, — אחרי כל אלה לא עלתה בידינו להסיר מעלינו את חרון אף אויבינו בנפש ולכבות את אש-הקנאות הבוערת בלבות שונאינו ומנדינו, ונהפוך הוא: עוד הגדלנו המדורה והוספנו להעיר עלינו את אש המתם, להגדיל שברנו ולהפליא מכותינו על אחת שבע!

למעלה העירונו, כי ראוי ונכון הוא להתחקות על שרידי בתי כנסיותינו העתיקים, להתבונן על פרטי מעשה החרשת והבניה, החן וההוד שהוא חותם-תכנית רוח לאומנו וסגנון חכמי חרשינו ובונינו. הנני קורא ומעיר את אחי בני עמי בכל ארצות פזוריהם ומקומות מושבותיהם, אשר דברי אלה היוצאים ממעמקי הלב הכו שרש בלבם, הנני מעירם ומעוררם: כי אלה הגרים בערים, אשר ימצאו שמה שרידי בניני בתי-כנסת עתיקים, יחקו נא את דמות השרידים האלה והדורי הבית פנימה עלי גליון, אם ע"י מכונת-הצלמון ע"י ציר מבין במלאכתו, אחינו החוסים בצל הכסף ישחדו מכחם בעד המפעל הגדול הזה. קבוצת התמונות האלה תביא לנו תועלת לא מעט, בהשאירה לנו זכרונות ימים עתיקים, שנות אשרנו ומחמדינו; היא תערוך חזיון נחמד ונעים לחובבי עתיקות וחוקרי קדמוניות. יחכמי החרשים וחושבי מחשבות ובעלי מלאכות מחשבית ימצאו בזה התבנית הראויה וענין רב למלאכתם בבנין בתי כנסת ליהודים.

והנה טרם נכלה את דברינו בדברי ימי החרשת והבניה בארץ יהודה ונבוא לשום מבטנו על תנועת מלאכת מחשבת בפעל (פראקטיק), נחשוב לנחוץ לחוות דעתנו בדבר תכנית בתי-הכנסת החדשים, אשר נבנו בדורות האחרונים בארצות המערב באירופא.

מלבד בתי-הכנסת העתיקים, אשר יצא להם שם ביפים ועודם קימים עד היום הזה נוספו במערב אירופא בשלשים שנה האחרונות בערים רבות בתי כנסת חדשים, אשר בכמה פנים ראוים המה להיות לתבנית לבתי הכנסת העתידים להתחדש; לא ראשי הקהלות שמו לב להביא את מבנה בתי הכנסת החדשים לידי יתרונם, כי הם לא קבעו מעולם חותם צר על סגנון המלאכה, כי אם חכמי הבנאים לבדם, אשר כל מראה עין עושה בהם רושם, המה הרהיבו

את גבול מלאכת מחשבת זאת, כללוהו בהדרה ויעשו בה גדולות. זה מעט אמרנו, כי בערוך הבנאים דמות לבנין בתי הכנסת לא שמו להם את סגנון בית הכנסת העתיק לעינים *) כי אם הלכו בדרך לבם, כי אין לדרוש מבנאי בני עם נכר, כי יעמיקו להתבונן בסגנון העתיק (אשר כמעט אין לנו ממנו כי אם כרוגין סרוגין) לכל משפטיו ולכל חקותיו, על כן ראינו את בתי תפלת ישראל החדשים שונים ונבדלים בכל תכונתם ובכל צורותיהם מן בתי הקדש העתיקים, וגם בדבר רוממות רוח היהדות, אשר אמרו להשרות על הבנין, לא השלימו הבנאים את החפץ הנשגב לחתום קדש ולהביע את הרוח הרוממה, אשר דרכה לנוח על כל קו ועל כל תו בבית הקדוש, אשר בית כנסת ישראל יקרא לו. רבות הנה התמונות המשובשות, אשר דבר אין להן ולרוח היהדות, אשר כל חבורם אל בית-הכנסת אינו אלא עראי, כי הבנאים וויעציהם הלכו אחרי לבם, בכללם בהן את הדר הבנין, מבלי הבט אם יכיר אותן מקומן בבית כנסת לישראל אם לא. בכ"ז ראויים המה בתי הכנסת החדשים בכמה פנים לתתם למופת לבתי התפלה הבאים; אולם ארכיטקטים נבון דבר יתן אל לבו, בשומו פניו לבנות בית הכנסת, ומנע מבנינו כל השגיאות והצורות הזרות שהתגנבו בבניני בתי הכנסיות החדשים, ועוד יהיה לנו מקום במאמר זה להעיר אזן קהל הקוראים על היתרונות ועל החסרונות שבנגדם.

אחרי כל הדברים והאמת האלה נקל הוא לקוראינו לפתור את השאלה בדבר סגנון בית כנסת לישראל — השאלה, אשר כבר עמלו חכמים וחוקרים רבים לפתרה ולא עלתה בידם, באשר היו דעותיהם ומחשבותיהם בנדון זה כוזבות ומשובשות. אבותינו בעתות קדומים, בבנותם בתי-כנסת לעבודת ה', לא שמו את לבם ומעינם לפתרון שאלות כאלה; באמונתם הטהורה באל מושיעם, בנו היהודים את בתי מקדשיהם כפי דעתם והשגתם אז במלאכת הבניה, מבלי שום לב אל אפני החרשת והגזרה, אשר נהגו אז אצל שכניהם העמים, היותר שלמים מהם במעלת ההשכלה ומלאכת מחשבת. אולם בימים ההם ידעו היהודים לחתום קדש על פעל ידם, לחרוט בחרט אנוש על כל פתוחיהם ומשכיותיהם את חותם

*) אחד חוקרי זמננו הדפיס זה מקרוב מאמר אחד, בו יראה לדעת, כי רוב חכמי הבנאים, אשר היו ראשי המפקחים בבנין בתי הכנסת בחו"ל בתקופה האחרונה, היו מבני היהודים; אבל למרות חפצנו, הננו מוכרחים להגיד, כי דבריו בלתי נכונים; כמעט כל החרשים והבנאים, אשר הקימו את בתי הכנסת בערי חו"ל בעת האחרונה איו — נוצרים!

תבנית לאומם מערכות לבם וחזיונות רוחם, כותלי הבית הוכיחו, כי ידי היהודים פעלום אף הבינום, אבן מקיר זעקה: ליהודה אני! וידי ישראל עצבוני ויכוננוני! כל פרטי הבניה ותבניתה, באין אמר ודברים, העידו והגידו בשפה ברורה על תבונת עם ישראל, שפל מצבו ומעלת רוחו, הולישת הגו ואמץ הנפש גם יחד! וכל עמל אחינו המשכילים בימינו אלה המאבדים את הונם ואונם על בניני בתי הכנסת, ברצותם לשכלל את יפים ולהרבות בהם הוד והדר, כל עמלם ויגיעם זה לא יעמדו להם להלביש את הבית את ההוד והנעימות, השפוכים על הבנינים העתיקים, אשר הבינום והקימום ידי בנאים וחרשים, אשר אמונתם הטהורה היתה להם לעינים, לחתום על כל פעל ידם הותם-אלוה. הותם אמת, ענוה וצדק! „אם ה׳ לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו!״

בין כל הלוקי הדעות בדבר סגנון בתי-כנסת שתים הנה הראויות לשום לב אליהן ולא למותר הוא לבארם בזה: אחרים יחוו דעתם, כי בהיות זמן הבית אשר בירושלים העת היותר טובה ומאורה בחיי היהודים וזכרון הבית הזה קדוש בעיני כל איש ישראל, ההרד לאמונתו ודתו, לכן ראוי ונכון הוא, כי בתי הכנסת הנבנים והמתחדשים בימינו אלה יבנו ויכונו בסגנון בית המקדש, כפי המסרות והקבלות, אשר ישנן בידינו מימים קדומים; וכנגדם יחליטו אחרים, כי בהיות דת היהודים קרובה לדת המושלמנים, לכן הסגנון לבנין בתי כנסת היותר נכון ומתאים עם חפץ העת הוא סגנון בתי תפלת המוירים. הבנינים אשר הקימו הערבים, הקרובים לנו והמתיחשים על דגלנו. ומלבד זה יזכירו לנו הבנינים האלה את ימי הבינים, ימי האשר והמנוחה לעם ישראל, בשקטם על שמריהם בארץ שפאניען במקימות מישב המוירים בני שם כמוהם באין משבית ומפריע. עוד דעה שלישית תחליט. כי מימות שלמה, אשר הקדיש לבנין הבית לה׳ את החרשים והבנאים מארץ כנען, ואחריו הסכינו היהודים לקחת להם לציונים ודוגמאות לכל בניניהם את הסגנונים שנהגו בעת ההיא אצל העמים והלשונות, אשר שכנו מסביב להם. לכן אין לנו גם עתה לשום לב אל שרידי הבנינים העתיקים, העומדים לנס זה אלפי שנים, אך להתאמץ, כי בתי הכנסת שלנו יהיו בנוים בטעם חכמת הרשים ובהסגנון השורר

בין בעלי מלאכת מחשבת של עם ועם אשר בקרבו נשב, הכל כפי הסגנון הכללי לבתי תפלה לכל העמים, בהבדל מהם כל ציון קו ותו הנושאים עליהם הותם תבנית האמונה ובהביא תחתם אותיות אמונתנו והותם תבנית דתנו *).

והנה הדעה הראשונה. אשר החזיקו בה חוקרים רבים מבני אמונת הנוצרים, לא נתקבלה על לב חכמי זמננו. כי כל פרשת דברי בנין הבית, המפוזרים ומפורדים בכל כתבי הקדש, המסרות והקבלות הנמצאות במקומות רבים בתלמוד, כן ההפירות, אשר כרום נדיבי עמים נאורים, הכמים וחוקרים במשענותם, אחרי כל אלה לא עלתה בידנו לערוך דמות לבית המקדש אשר עמד בירושלים ולשוות לעינינו את דמיון הבית כמדתו, ככל משפטיו וחקותיו, לכן לא שמו החוקרים מעולם את לבם להוציא את הדעה הזאת לפעל אדם. אולם מלבד זה תוכן הדעה הזאת ויסודה בנוים על אדני תהו ואין לשום אליה לב, כי באמת אין כל יחס וקשר בין תעודת בית המקדש לתעודת בתי-כנסת. בתי הכנסת לא הוקמו לזכרון בית המקדש, אשר היה לפנים בירושלים, כאשר ידמו רבים, ורק בתי-קדש הם בפ״ע. ואמנם אחרי הרבן הבית הובאו שמה שרידי קדושת ישראל ויהיו לבתי מקדש מעט, ולכן גדול כבוד בית כנסת, תכונתו ותעודתו מתעודת הקרבנות והמנחות, אשר בבית המקדש. *) אמנם עלינו לכבד ולהוקיר כל נפץ אבן ושבר כלי מהבית הגדול והקדוש, אשר בשנות קדם היה מרכז קדושתנו והעמוד התיכון, אשר עליו נשענו כל יסודות בנין בית היינו הרוחניים. אבל באשר עתה אין לנו לא כהנים ולא קרבנות ויתר דרכי העבודה בבית מקדשנו, לא נוכל לכונן את בתי כנסתנו, אשר כל תעודתם הוא לתפלה ולתחנונים, כמשפט בית-המקדש וכמתכנתו. אולם כאשר בסדר תפלותינו נזכיר פעמים רבות את סדר עבודת-האלהים בזמן שבית המקדש היה קיים, כן עלינו לערוך את תבנית

---

*) הדעה הזאת הביע המטורר יל״ג בגליון 5 בהראזכוויעם שנה א׳ בהשגתו על החכם ספאססאוו, שגלה דעתו כי בית הכנסת לישראל בפעטערסבורג צריך להיות בנוי על פי כננון המוירים לבני ארץ הקדם. במרוצת דברינו נשיב על דברי שני החכמים האלה.

*) נכונים וישרים מאד דברי הח׳ Leopold Lëw בכאמרו הנדפס אחרי מותו במכה״ע Gra tz-Frankels Monatsschrift (108, 33, 3) „לא הכהנים בקרבנותיהם, אך הנביאים בנאם לקחם ומדברותיהם הנעלים והנכוחים, אשר הטיפו בהתאסף קהלת ישרון לשמוע כפיהם תורת אל, רק המה החזיקו את לב בני ישראל לנהות אחרי ה׳ וישרשו בלבם את האמונה הטהורה באל אחד״. עיין בספר אשר יצא מקרוב לאור Die Religion Altisraels etc.; von Israel Sack Leipzig und Berlin 1885. (71) פה מקום אתנו להעיר את הקוראים, אשר דעת חיי היהודים הכוהריים נגבה עד לבם, לקרוא בשום לב את הספר הזה, אשר רב טוב צפון בו, אף אם לא כל הדעות וההשערות, אשר יגיד לנו הסופר הנכבד, ישרות הנה.

הפתוחים והמשכיות בבתי כנסיותינו כתבנית הציורים, אשר פארו את בית-המקדש לפנים, למען יעלו גם הקשוטים האלה על לוח זכרוננו את ימי האשר והמנוחה לעם ישראל, הימים, אשר שכן ישראל בטח בדד על אדמתו, שלם בגופו ובנפשו. על ההדורים והקשוטים הנמצאים בבתי הכנסת העתיקים, שהזכרנו למעלה, נראה רגש חיים ורוממות רוח, והדבר הזה מראה ומוכיח, כי חכמי החרשים והבנאים, אשר הכינו והקימו את הבתים האלה לקחו להם לעינים את בית מקדשנו בירושלים. ואמנם דבר ראוי ונכון הוא מאד, כי מלאכת הבית ומתכנתה פנימה יזכירו את תבנית בית המקדש בירושלים, כפי עדות ספרי הקדש ומסורות בעלי התלמוד, והכל תלוי בטעם והשגת חכמי הבנאים והשקפתם על סדר הבניה.

הדעה השניה לבנות את בתי הכנסת בסגנון המורי, מאשר כי סדרי עבודת היהודים והמורים שוים הם זה לזה, גם להדעה הזאת אין שום יסוד נכון. אחרי חרבן הבית החלה חכמת היהודים בימי חכמי התלמוד להתפתח ולהתרחב מאליה, ולא הנוצרי ולא המושלמנים, אשר קבלו את יסוד העבודה בבתי מקדשיהם מהיהודים, לא אצלו עליה מרוחם. עוד משגה אחד נפל אצל המחזיקים בדעה זו ונחשוב לנחוץ לבארו בזה: בעלי הדעה הנזכרת יתנו טעם לדבריהם, באמרם כי לפי חקי תורת המורים לא יראה ולא ימצא בבתי מקדשיהם שום תמונות ומסכות, האסורות ג"כ ע"פ חקי תורת משה. לדאבון לבנו החרו החזיקו בהדעה הזאת רבים מחכמי החרשים והבנאים בימינו אלה, ובבתי-הכנסת אשר נבנו בדורות האחרונים, לא יראו כעת שום תמונות בעלי חיים. לא אבוא פה להתוכח ולהוכיח עד כמה מגעת חומרת האיסור הזה—את השאלה הזאת אניח להאנשים היותר מומחים בפירוש הכתובים— אבל זה נראה לי ברור, כי האיסור הזה איננו חמור כ"כ ע"פ חקי דת משה כמו ע"פ תורת המושלמנים. כי הן מלבד תמונות הכרובים האריות והבקר, שנמצאו בביהמ"ק, עוד נמצאו על מלאכות התבנית (דעקאראציע) ליהודים מימי הבית עד התקופה האחרונה תמונות חיות ועופות, המורות על מעלות ידועות בחיי האדם, כמו תמונות ארי, נשר וצבי המפתחים על מצבות-זכרון שונות ליהודים מבלי אשר יאסרום בעלי ההוראה אשר ידעו מזה. (יעוין למעלה בדברינו, אשר תארנו את פרטי מלאכת בתי הכנסת בגליל ועל הציור הנמצא שמה). והנה בלי שום טעם ויסוד נכון חדלו חכמי הבנאים בימינו אלה לפתח ולצייר על כותלי בתי כנסת החדשים את התמונות הנזכרות וסגנון בניני המוריטים לא יוכיח לנו מאומה מזה. ועוד נמצא מקום במאמרנו זה לדבר בדבר סגנון בניני המוריטים ותכונת בנינם.

בעלי הדעה השלישית שבארנו למעלה כנראה לא ידעו עד מה בדברי ימי חכמת הבנאים ותכונתה בימינו אלה. ההצעה כי נקח לנו את בתי תפלת הנוצרים לתבנית בבנין בתי כנסיותינו המתחדשים ונבנים בימינו אלה תוכיח, כי האיש אשר חוה בראשונה את הדעה הזאת לא דרך מעודו על מפתן בית תפלת הנוצרים, ואם אמנם לא נוכל להוכיח לו דרכו זאת על פניו, בכ"ז הוא בזה נואל ושגה, בחוותו את דעו בדבר אשר לא ידע ולא יבין בו מאימה. בראש מאמרנו הוכחנו לדעת, כי חכמי הבנאים מבני היהודים אשר היו בזמן הבית ידעו והבינו את חכמת הבניה וההרשת ככל הכמי כנען ויותר שכניהם ולא נפלו מהם במעלת ההשכלה והדעת. כי הסגנון הכללי בכל בנין לא יוכל להיות נערך בכל פרטיו ופרטי פרטיו עפ"י הקים קבועים שאין לסור מהם, גם הסגנון היותר נאה, מתוקן ומקובל אצל חכמי הבנאים עשוי להשתנות ולהתחלף בפרטי כפי תעודתו ותכליתו, וכמו כן לא יגבר אותות הזמן ורוח היום המתהלך בין הכמי חרשים בעת הבנותו. על פי זה הננו באים לידי מסקנא, כי בתי תפלת היהודים בשנות קדם נבנו בסגנון מיוחד, אשר שרר אז בערי ישראל ומקומות מושבותיהם לבדם. ולכן דעת לנבון נקל, כי בסגנון הבניה, אשר היה סבור ומקובל בפי כל חכמי החרשים והבנאים בעתית ההם, בסגנון ההוא נבנו ונערכו אז כל הבנינים למיניהם; הארמונות והטירות וההיכלים, בתי-העם ובתי מקוה הסוחרים (בירזע). בתי-התפלה לבני אמונות שונות ובתי-הכנסת ליהודים, ואך לתקופות הימים החלו חכמי הבנאים לברוא להם דרך אחר וכללים אחרים בסדר בנין בתי-התפלה ויחקו להם חקים ומשפטים מיוחדים, המתאימים ביותר עם רוח האמונה והדת ונבדלים לפ"ז בסדרם ותכונתם מסדר הבניה הכללית לבניני חול, אשר הלכה והשתלמה מאליה במשך הזמן, למרות השנויים והתמורות שנעשו בסגנון בתי התפלה. כן בתי תפלת הנוצרים בנויים וערוכים במדתם ושטחם בדמות צלב — אות-דת-היונים — עמודי התיכון משתרעים לארך הבית בסדר מיוחד לבנין בתי תפלה, יתר פרטי מלאכת הבית, כמו שער המלך, מסך האיקון Iconostase הדגלים ויתר הקשוטים וההדורים, כן גזרת החלונות והדלתות, מדתם ומערכת בנינם, — כל אלה נעשו ונערכו ע"פ כללי המסרת והקבלה שנשארו בידי חכמי הבנאים מעתות קדומים.— עתה ירא נא הקורא וישפוט, אם ראוי ונכון הוא

לקחת לנו לעינים בבנין בתי כנסיותינו את תבנית בתי תפלת הנוצרים, אשר נבנו ונערכו לפי טעם וסדר עבודת הנוצרים ואין להם שום קשר ויחס עם תעודת בתי כנסיותינו וחקי עבודתנו.

לכן יותר טוב ונכון הוא לבלתי שום לב אל אָפני מלאכת בתי תפלת הנוצרים ולקחת לנו לעינים את חקי תורת הבניה החדשה moderne Baukunst אשר מאד השכילו בה חכמי הבנאים, בקחתם את פרטי חכמת הבניה העתיקה ויבררו את המובחר שבה ויבראו להם סגנון חד״ש, יפה אף נעים לבניני בתי הכנסת המתחדשים ונבנים בדורות אלה. אבל בכ״ז ההובה על חכמי הבנאים להתבונן בעינים פקוחות על הליכות מלאכת הבניה, לקבוע חותם צר בסגנון מלאכתם, ובל יהיה שונה ונבדל בכל פרטיו מסגנון מבתי כנסיותינו העתיקים. לא אנשים פרטים, אשר נוכל לכנותם בשמותיהם, הביאו את מלאכת הבניה לידי השתלמותה הנוכחית, אך מעט מעט, ביגיעת בשר ועמל נפש, במשך זמן הרבה עלתה בידי חכמי הבנאים לשכלל ולהשלים את סגנון המלאכה, כאשר עינינו רואות אותו עתה. לכן דרוש ונחוץ הוא טרם כל לשום עין בוחנת על סגנון מלאכת בתי כנסת הישנים והחדשים, לבחור הטוב שבהם ולמאוס ברע, לברור הפסולת מתוך האכל. — והנה כל דברינו האמורים, ועוד השקפות אחרות שנבאר עוד בהמשך מאמרנו זה, יעמדו לנו להוות דעה ישרה ונכונה בדבר סגנון הד״ש למלאכת בתי הכנסת הנבנים בימינו אלה.

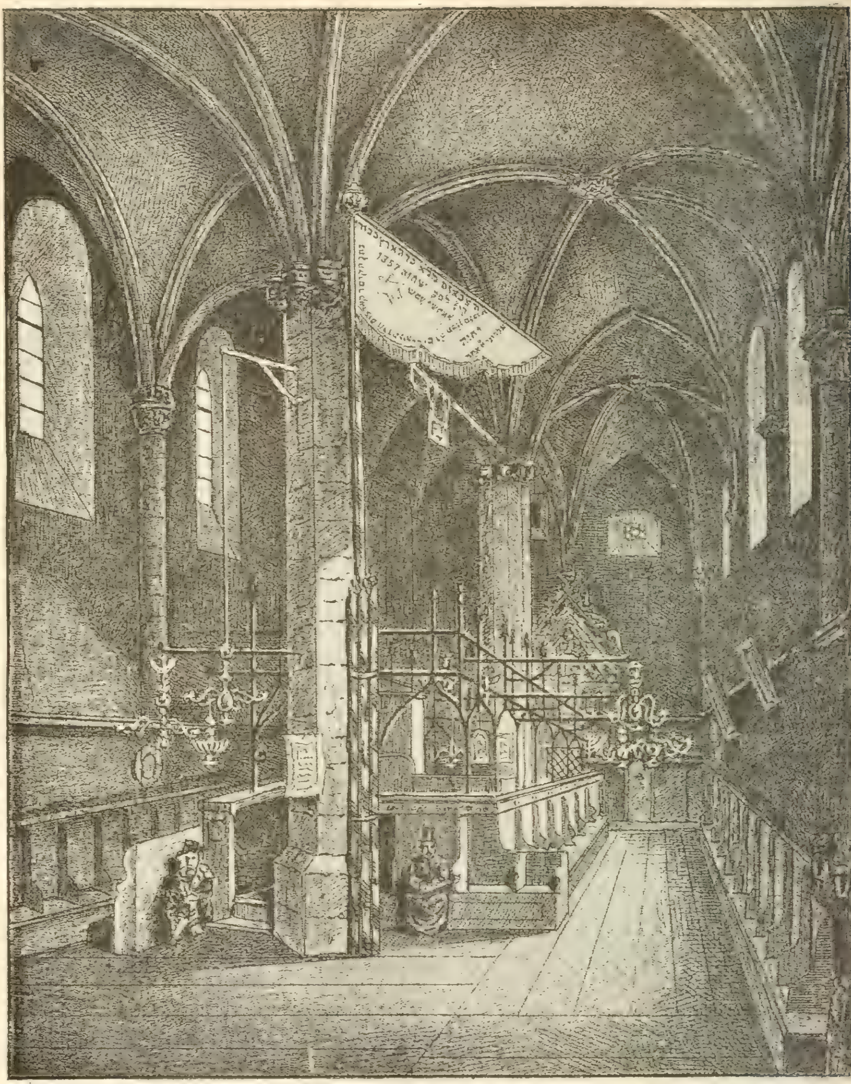
יד.

הסגנון היותר נאה ומקובל על הלב הוא סגנון Renaissance,״ המצטין ביפיו והדרו והנהוג באיטאליא ע״פ מערכות לב הארכיטקטוס Gottfried Semper אשר בנה את בית הכנסת בדרעזדען, אבל בכ״ז אין להסיח דעת מסגנונים אחרים ולקחת מהם את הדברים הנאותים ומתאימים עם חקי האָסטהעטיק. לכן מצאנו לנכון להעביר פה תחת שבטנו סגנונים אחרים במלאכת הבניה, הראוים לתת לב אליהם.

לו נדרשו החרשים והבנאים, בנצחם על בנין בית כנסת, לשום כל מעינם לערוך את הדרי הבית באופן שיהא הנקל לכל הבאים אל תוכו להתפלל לראות ולשמוע את כל הנעשה והנשמע על הבמה, מקום שם עומד החזן והקורא, אז היה די להם לבנות הדר ארוך ורחב ידים, או לערוך את רצפת הבית שתתחיל במקום נמוך אצל המפתן ותעלה מעלה מעלה עד מקום הבמה, כמערכת בתי-התיאטרון הקדמונים ולקורות עליהם תקרה משופעה רבת

הקרנות, או לערוך את מערכת הספון באופן אשר מרכז קוי האור (פֿאקוס) יהיה בקרבת מקום החזן, למען תגיעינה מנגינות החזן והמקהלה לאזני הנאספים, כידוע להמבינים בדעת התפשטות-הקולות (אקוסטיק). וכן לו נדרשו הבנאים לשום את כל מעינם לשכלל את הדר הבית ולהרבות בו פאר ויופי, אז היה די להם לקחת להם לעינים את בתי תפלת היונים, המצטיינים ביפים והדרם בציוריהם ופתוחיהם הנהמדים ונעם מלאכת משכיותיהם. אבל דעת לנבון נקל, כי לא זאת היא תעודת בית-כנסת, בית אשר עם ה׳ נק״א עליו! בנין הנועד לעבודת ה׳, אשר אפני גזרתו ופרטי מלאכתו לא יעידו על תבונתו ותעודתו הנשגבה. בנין כזה הוא כגו בלא נפש, כגשם ובשר ורוח אין! ובנוגע לבתי תפלת היונים הקדמונים, הנה לא נועדו הבתים האלה למקום אספת אדם רב לשפוך שם את שיחם ולשאת רנה ותפלה לשוכן מרומים, וכל תעודתם הוא רק להיות לבתי מעון לאליליהם ועדת כהניהם, לכן לא יוכל סגנון הבתים האלה להיות לנו לתבנית במלאכת בתי כנסיותינו, לברית כל ההוד וההדר השרוים עליו. — חכמי הבנאים בארץ יון שמו את כל פתוחיהם ומעשה צעצועיהם על קירות הבית הוצה, למען יהנה מהם כל העובר עליהם ממראה עיניו, אבל בקרב הבית לא הרבו פאר והדר ויערכו את הקירות פנימה באופן פשוט מאד, אך באופן נעים וערב ומקובל על הלב. והוא הוא הדבר, אשר יכבד כעת על חכמי הבנאים לערוך את מלאכת בתי התפלה בסגנון היוני. ועי״ד גם זאת, כי בהיות רוב הבתים והבנינים בימינו אלה נבנים ע״פ סגנון היוני לא יצטיין לפ״ז בנין בית כנסת בגזרה מיוחדה ואבד את כל ערכו והשיבותו. — סגנון בניני היונים בכללו הוא סמל דמות כל דבר יופי, הדר וגאון ומנת מדים. והטעם המיוחד אשר להסגנון הזה יתן בלב הכמי-החרשים דעת ותבונה להשכיל ולהתחכם בכל דבר בניה וחרשת המעשה ושתהא מלאכתם מתאמת עם חקי תורת היופי והנעימות (עסטהעטיק).

בתי הכנסת, אשר התנוססו למכביר בשנות המאות הראשונות למספרם, המה מעשה ידי הנוצרים, אשר עמלו לחקות אל מלאכת היהודים בבנין בתי כנסיותיהם. ככלות התקופה ההיא החל להשתרר אצל חכמי הבנאים מבני העמים סגנון הוויזאנטי, אשר בכמה פנים ראוי הוא לקחת ממנו ציונים בבנין בתי-הכנסת בדורות אלה. רבים מחקי הסגנון הזה ומלאכת פתוחיו וציוריו נוטים המה לתכונת רוח הבנאים מבני היהודים; אבל ברבות הימים באו בו תערובות רבות מסגנונים אחרים ועל פיהו נבנו בתי תפלה להנוצרים בכמה ערי איטליא כמו ס״ט וויטאל בראוועננא ומארק

ביהכ"נ אלט נייא-שול' בפראג.

העתיק בבתי הכנסת באירופא. בביהכ"נ הזה קשורים זכרונות רבים מקורות עמנו בארץ ביהם.

בוויניציא והיכל סיפיא-הגי בקושטא ועוד. אולם אפני מלאכת הבניה בתקופה האחרונה לפי סגנון היוני והוויזאנטי עם הצורות המיוחדות להן, אשר למדו הבנאים באירופא המזרחית, יש להרחיקם מבתי-כנסת שלנו.

בסגנון הביצנתיני והגאטטי הישן Frühgot-tisch נבנה אחד מבתי הכנסת העתיקים, הנודעים לשם בערי אירופא בית הכנסת החדש-הישן בהעיר העתיקה פראג, שנבנה במאה השמינית למספרם, אמנם ע״פ מראה ציורים אחדים, הנמצאים בבית הזה, יש לשער, כי נבנה במאה האחת עשרה. בעת ההיא נוסד בהכ״נ בעיר ווירמייזא בנגב אשכנז גם היא בסגנון הביצנתיני, והמון הגדות וספירים מפליאים קשורים בהבנין הנפלא הזה, אשר עשה לו שם עולם גם בספר תולדות ישראל.

לשני בתי הכנסת אשר בשתי קהלות ישראל היותר עתיקות באיירופא בווירמייזא ובפראג, יש שני אגפים. שני עמודים גבוהים ומוצקים, עשוים מאבני חול, (Sandstein) יחלקו את הבית פנימה לשתי עזרות רבועות ועליהם מונחות קירות הספון בשתי ובערב. עזרת-הנשי׳ בכהכ״נ אשר בווירמייזא נמצאת ביציע אחד עם עזרת האנשים, בפנת הבית ורק גדר גבוה יפריד בין שתיהן. המבוא הראשי נמצא בצד צפון ובצד מערב — בית תפלת „רש״י״, היופי וההדר השולטים בבית פנימה והערוכים בטוב טעם ודעת בסגנון המאה האחת עשרה, גלות העמודים, הבנויים כמו רמים באמצע הבית ויתר מלאכת הבית יתנו עדיהם כי ידי הרש אמן רב פעלים ומלא רוח חכמה ודעת הקימו את הבנין הנפלא הזה. הבימה וארון הקדש נעשו בתקופה מאוחרת, רק קשת-הספין המכסה על הארון והעשויה בתבנית קו עקום באופן מיוחד ונפלא, היא עדנה מלאכה קדומה.

בית הכנסת אשר בפראג נשרף פעמים רבות עד היסוד ולכן רק מעשה הקירות והספון יתיחס למאה העשתי עשרה, אבל יתר מערכות הבניה נעשו בסוף המאה הארבע עשרה.

טו.

בין בתי הכנסת החדשים, הבנויים בסגנון הוויזאנטי מצטיינים ביפים בתי הכנסת New Sinagogue Petersburg Place, Bayswoter, אשר בעיר ליאָן בצרפת. הראשון יש לו מבוא הראשי באמצע כותל המערבי משני עברי המבוא. המקרה בספון עגול כעין קשת בסגנון המוירי והעמוק מעט במראה מסדרון. בנויים שני מגדלים ובסופם שני צריחים. עוד שני מבואות נוספים לו בפנות צפונית-מזרחית ודרומית-מזרחית. מראה החיצון של הבית הזה יראה הקורא על הציור אשר הננו נותנים לפניו; ארון הקדש נמצא במראה כפוף אחורי מקהלת-השרים. מקום המקהלה הוא בהיציע העליונה ועל ידה נמצאת יציע מיוחדה לנשים לבדן. בוני הבית הזה המה הה׳ Joseph und Audsley.

בית הכנסת הבנוי בעיר ליאָן על חוף נהר-טילזיטט (Tilsitt) לא יפלא מאד במראהו החיצון. בהיות בנינים אחרים נשענים עליו משני עבריו, ורק פני הבית יראו על שפת הנהר, אשר שם לשבת-הסופרים. כל הבנין עומד באמצע חצר ברחב 20 מעטער — והחצר הזה יפריד בינו ובין האגף אשר לפני הבית. בדבר פרטי בנין בהכ״נ הזה, הראויים לשית לב אליהם, נזכיר עוד בהמשך מאמרנו זה. אולם המנים (ארגאן) הנמצא בבית הזה; ישחית את מראהו היפה וכמו לא יכירו פה מקומו. הארכיטקטוס אשר בנה את הבית הזה היה הה׳ הירש. — בסגנון הביצנתיני נבנה עוד בית כנסת אחד במדינת אנגליה בעיר Edguare road. להבית הזה מראה רבוע (קוואדראט) ארבעה עמודי-שיש עם הכתרות אשר עליהם, תומכים את גלת הגג התיכונה, אשר עליה נשענים בכל פנותיה עוד ארבע גלות, קטנות ממנה. ארון הקדש נעשה גם הוא מאבן שיש. אולם למרות רוחנו גם פה הציגו עדת המתפללים המנים (ארגאן).

עוד בית כנסת אחד. הבנוי בסגנון הביצנתיני ומצטיין בנעם מראהו ויפי גזרתו הפשוטה והנחמדה למראה נמצא בעיר Chatam. את הבית הזה בנה ה׳ Simon Magnus מכסף נדבתו שנדב לדבר-קדש לזכר בני הנהדרג הקאפיטאן Lasaruss Simon Magnas.

כבר מלתנו אמורה כי אין דעתנו מסכמת לקחת את סגנון המוירי לעינים בבנין בתי כנסיותינו. אולם פרטים אחדים בסגנון הזה הראויים לצרפם לבנין בתי הכנסת. לא נכחד תחת לשוננו, כי יש קשר ויחס בין הסגנונים המוירי-הערבי ובין סגנון היהודים. אם גם יחס מעט ורחוק. מלבד זה טוב ונכון לערוך בסגנון המוירי את חלקי הבנין, אשר אין את לב הבונה כי יהא מצבם איתן ויעמדו לימים רבים, ורק עיקר כונתו הוא להרבות בהם פאר ויופי, לענג בהם את נפש הרואים. בדבר התפשטות סגנון המוירי בבניני בתי הכנסת המתחדשים בדורות אלו פעלו ועשו רבות וגדולות חכמי-הבנאים בימינו אלה. אשר בעמל גדול ויגיעה רבה הביאוהו לידי השתלמותו הנכחית.

החסרון אשר לא יוכל להמנות במערכת ההדורים והקשוטים בבתי-כנסתנו הוא, כי מזג ארצנו ארץ הצפון לא יתאים עם מראה ההוד והנעים השפוך על הציורים והפתוחים, המורים על פלאי מפעלות הטבע, והמפארים במקומות רבים את כותלי הבית פנימה; לא כן ארץ הקדם, אשר העניקה לה הטבע את כל מחמדיה, עדיה וקשוטיה, ותרבה בה הוד ונעם עד להפליא. הארץ, אשר על כל מדרך כף רגל ישגשגו בה פרחי הוד ונצני תפארת מרהיבים עין ומשמחים לב ונפש; גבעות ברכה ושדי חמד יסובבו את כל עיר וכפר ובלי אמר ודברים יתנו את כל תקף הבריאה הנפלאה ויעירו בלב חכמי החרשים וחושבי מחשבות רעיונות נעלים ונשגבים, ומיטב הגיון, לתת לפעל ידם מראה הוד ונעימות ולהלבישם כל יופי וצבי תפארת. למרות הפצם יאלצו הבנאים לקמץ בהדורי הבנינים, במעשה הרקמה ומשבצות, מקלעות כרובים ופטורי ציצים, הפועלים פעולה עזה ונמרצה על לב המתפלל. — עוד גם זאת, כי ע"פ סגנון הערבי יעשו עמודי הבית דקים וישרים כתבנית מוטות-העץ, התומכות את סכות הנודדים במדבר ויערות. והנה עמודים דקים כאלה לא יעצרו כח לתמוך בראשיהם את קורות הספון העבות והמוצקות, המכסות על בתי כנסתנו. אולם בכ"ז יש ויש בידי הבנאים להציב עמודים בסגנון הערבי גם בבתי כנסתנו, כאשר נראה בהוכחות ברורות בהמשך מאמרנו זה. עוד הפרק אחד ימצא במערכת בתי-כנסיותינו ע"פ סגנון המורי, הנוגע ביותר לערי ארצות הדרום וביחוד לארץ צרפת. בארץ הזאת נבנו בתי-המרחץ ויתר בתי-אסף העם בסגנון המורי, המעיר רגשי ששון, עליצות נפש והרחבת הדעת בלב הבאים להקור ממכך, וזה לא יתכן לקשט את בתי-הכנסת בהדורים, הנמצאים על כותלי בתי-מרזח.

בין הבנינים העתיקים הבנויים בסגנון הזה הכי נכבדים הנה שתי מצבות הזכרון העומדות לנס בארץ ספרד למזכרת ימי האשר והמנוחה לעם ישראל. — הנה שני בתי תפלה הרבים ונהרסים הנמצאים בעיר טאלעדא. האחד הוא משנות המאה התשיעית (כעת נהפך לבית תפלה לנוצרים (Santa Maria Blanca) והשני — משנות המאה הארבע-עשרה (El Transita). שני בתי התפלה האלה בנויים בסגנון הערבי.

רבים מבתי הכנסת החדשים הנבנים בערי אירופא המערבית נערכו בסגנון המורי; הסגנון הזה נתפשט בארץ בהשתדלות הבנאים הנודעים לשם ה' ה' סעמפער ופערסטער; ביותר הפליא לעשות בזה הראשון הנודע בפעלו הרב בנצחו על מערכת מצבות הזכרון בעיר וויען ויעש לו בזה שם עולם.

בין בתי הכנסת המצטיינים בהדרם ויפי תבניתם נפלא הוא מאד ביהכ"נ בעיר וויען העומד בפרור העיר (פֿאָרשטאָדט) והוא מעשה ידי הבנאי Ludwig Forster. המקום אשר עומד עליו הבית הזה לא יצטיין בשום אותות יופי והדר, ולכן ביותר שאת יפליאו את עיני הרואה ההדורים והקשוטים הממלאים את כותלי הבית מחוץ. מלבד הדר התפלה ימצאו בהבית הזה חדרי מעון להפקידים שומרי משמרת הקדש ועוד הדרים שונים לצרכי הקהלה. הכותל המזרחי הנשקף אל הרחוב עם שני אגפים משני עבריו נפלא מאד במלאכת גזרתו הנעימה. בקרבת האגף התיכון נצבים עמודים דקים אשר בתבניתם המה מזכירים מעשה העמודים

טז

הבית אשר בנה הח' סעמפער בדרעזדען הוא היפה והנהדר ביותר מכל בתי-הכנסת הבנויים בסגנון המורי, בערך מחירו המעט (העולה לא יותר מסך 30,000 טהאלער). מראה הבית נפלא ונחמד מאד, בהיותו בנוי על ככר נחמד על שפת נחל. מבנה הבית פנימה מצטיין בהדר מלאכת צעצועיו ופתוחיו; ועוד נרחיב דברינו בבאור מבנה הבית הזה במאמרנו זה.

אולם בערך מלאכת הבניה והגזרה מצטיין יותר מאלה בית הכנסת בברלין, אשר בנה הארכיטקטום Knoblauch. לא תשבע עין לראות את המון הציורים והקשוטים, הממלאים את כל הבנין מבית ומחוץ. ביותר נפלא מראה ארון הקדש והבנינים אשר מסביב לו, מעל קשת הספון תתנוסס תמונת „מגן דוד"; גלה רהבה משוחה בשלל צבעים ובעין כוכבים קטנים מזהירים ומבריקים סביבה. מראה העמודים הנהדרים, המנורות הנפלאות, פרכת-המסך ויתר מערכות הבנין, ערוכות בטעם חכמי הבנאים אשר בארצות הקדם. לארך הבית מימין ומשמאל תשתרענה עזרות-נשים, נשענות על עמודי-ברזל-יציקים, הערוכות בטוב טעם ודעת בסגנון המורי. כן עזרת הנשים באמצע הבית יתנשאו ביפים עמודים דקים וגבוהים. משוחים בשלל צבעים ומפארים בציורים יפים ונחמדים ועליהם נבנו גלות רהבות, ההולכות ומתפשטות לארך הבית על ראשי המתפללים. חלונות גבוהים ומהודרים יפיצו על פני הבית אור נחמד יומם, ובלילה, כאשר יאירו הנרות לנגדם, יציצו ויבריקו ביפי נגהם וימלאו את כל הבית אור יקרות בשלל צבעים כמראה הקשת אשר בענן. הכותל אשר אחורי ארון הקדש נעשה במראה חצי-עגול ושני טורי חלונות ימלאו את כל שטחו, מהם צרים וארוכים, ומהם עגולים כמראה כוכב.

בבנין שלמה; והנה אם בעיקר הדבר כונת הבנאי היתה רצויה במערכת העמודים כמו שהיה בבית קדשנו מלפנים, אבל העמודים האלה על פי דמותם וגזרתם אינם מתאימים עם הסגנון הכללי של הבית וכמו זר נחשבו וכל רואם יכירום כי אך בשגגה הוצבו הנה.

העששיות אשר בראשי העמודים מפיצים אור יקרות בנטות היום ובזהרם נותנות אות לבני העיר, כי שעת תפלת ערבית הגיעה.

במבוא הבית ישתרע מסדרון רחב-ידים, והספון המכסה עליו עגול כמראה קשת ומלא ציורים נחמדים ונפלאים.

מבנה החדרים בבית פנימה נערך כפי המסרות אשר ישנן בידינו ממערכת חדרי בית המקדש.

בעיר פֿראנקפֿורט על נהר אָדער יתנוסס בית כנסת נחמד למראה וערוך בסגנון המוירי ע"י ההרש החכם Kayser. הגולות ערוכות בטוב טעם ודעת בקרנות הגג. המבוא הראשי נבנה במראה עגול כעין קשת ומשני עבריו ימצאו שני פתחים לעזרת הנשים. נאוה ונעים מאד מראה החלונות, הערוכים ע"פ חקי הגזרה היותר נעימה בסגנון ההוא. מראה הבית מחוץ יפעל פעולה נעימה ונמרצה על לב הרואה וכמו ינבא לו מראש את תכונת הבית פנימה ותעודתו הנעלה.

ממבוא הבית יבוא המתפלל לתא רחב ידים, בעל שלש מחלקות, האחת באמצע התא ושתים מצדיו. המרחב הגדול בירכתי המבוא, אשר בו עשויות מעלות הנשים, בנוי בדמות מסדרון רחב ומקצהו נצבים שני עמודים גדולים ועליהם ספון משלש ועגול כעין קשת. משם יגלה לעין הרואה חלק המזרחי בפנים הבית, משקע עגול עשוי בקיר ובו יעלו במעלות אל ארון הקדש, חדר החזן, הבימה ומקום הרב. בכותלי מזרח ודרום נמצאות שתי עזרות לנשים, העזרה התחתונה נשענת על עמודים גבוהים וחזקים והעליונה עומדת על מוטות-עץ דקות ויפות למראה. מבעד לחלונות גבוהים ונהדרים יחדרו קרני השמש ויפיצו אור יקרות על פני מרחב הבית. מערכת הבנין הנחמד והנפלא, שפע אורה הנפוצה על פני כל הבית וקול זמרת מקהלת-השרים החודר מעל הבמה, כל אלה יפעלו פעולה עזה ונמרצה על לב המתפלל ולהיבו את רוחו ונפשו להגות רגשי קדש והגיונות נעלים ליוצרו ובוראו, אשר שכן את שמו בבית ההוא. כל פרטי מלאכת הבניה והמון ההדורים והקשוטים עשויים וערוכים בטוב טעם ודעת במדה וקצב נכון, בלי שום הפלגה וגוזמא.

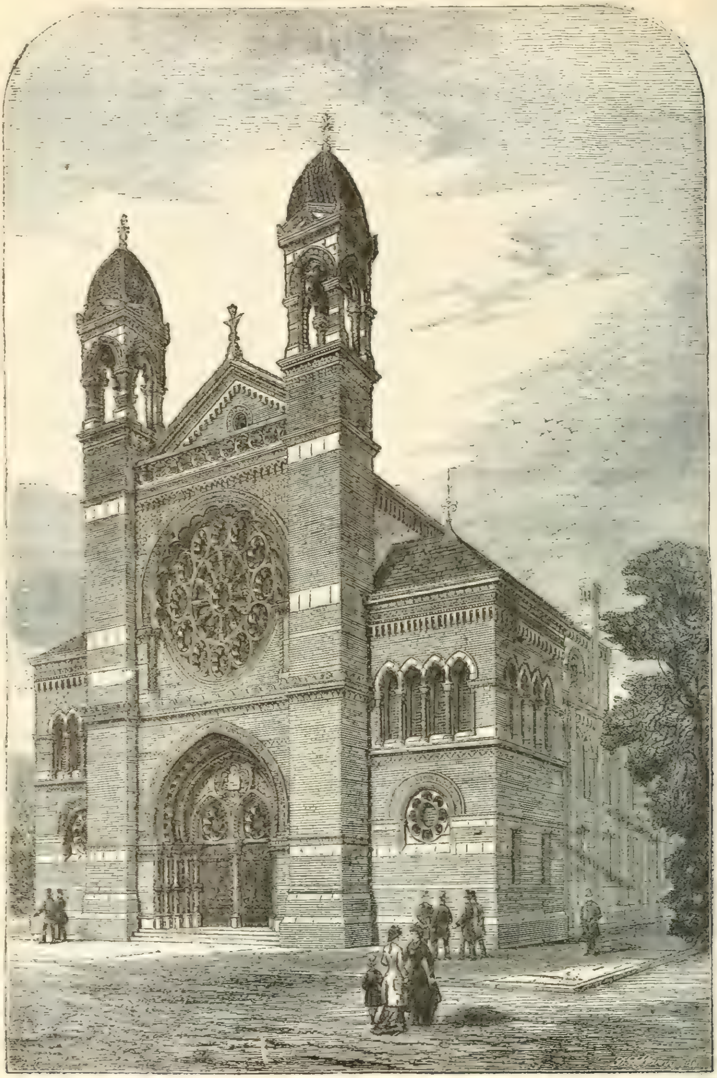
עוד פה מקום אתנו להזכיר, בין בתי-הכנסת הבנויים בסגנון המוירי, את הבית בצערנאוויץ בגאליציען אשר באוסטריא אשר בנה הפרופיסור צאחאריעוויץ והבית הקטן בשטחו בעיר האללען במדינת שווייץ. מבנה הראשון, אם גם נערך בטוב טעם ודעת וסדר נכון ויושר, בכ"ז שגגות רבות יצאו מלפני הבונה החכם ובכמה פנים לא מלא אחרי תנאי תורת היופי והנעימות, ועוד נמצא מקום בהמשך מאמרנו זה להרחיב דברינו מזה.

בהכ"נ בהאללען במדינת שווייץ הוקם ע"פ תכנית הבנאים Tchudy והח' Chiodera, אשר לקחו להם לעינים את סגנון בתי התפלה אשר לבני אמונת מחמד, אשר בערי ארץ מצרים. כותלי הבית משוחים בשלל צבעים ועל זכוכית החלונות מצוירות תמונות שונות נחמדות למראה; קירות הבית מחוץ מצופים באבני-גביש וטיח מבריק. אולם האנשים שאינם מלומדים במלאכת הבניה לא יתפעלו ויתפלאו למראה הדר הבית והמון הציורים והפתוחים ותמונות „המגן דוד", אשר השכיל הבונה לעשות ביד חרוצים, לעורר בקרב הבא אל הבית רגשי קדש ושלהבת-יה ולשום את לבו אל תעודת הבית הנשגבה.

עוד ישנם בתי-כנסת בערי חו"ל, אשר אם אמנם לא נבנו ככל הקות הסגנון המוירי, בכ"ז נפלא ונהדר מאד מראיהם וראוים הם לשית לב אליהם. בתי כנסת כאלה מתנוססים בערי קאססעל והערדענ-היים Herdenheim.

בית הכנסת בקאססעל הוא מעשה ידי הבנאי ראזענגארטען, וסגנון בנינו נקרא בפי חכמי הבנאים Rundbogenstyl, בהיות להספין אשר מעל הפתחים והחלונות מראה עגול בדמות חצי-החוג. הסגנון הזה יצטיין בכל פרטיו מכל יתר הסגנונים: במבנה הרכב הראשי מחוץ ושדרות העמודים בתוך הבית, ונקל הוא לכל מבין בחכמת הבניה להכיר, כי זה היה כל עמל הבנאי וחפץ לבבו לערוך דמות לכל פרטי הבנין באופן שישוו ויתאימו יחד בערך נעים ויהיו נקבלים איש אל אחיו בכל פרטיהם ופרטי פרטיהם.

בית הכנסת בהיידעלהיים נבנה ע"י הח' בירקליים ומצטיין ביפי מערכת בנינו, שיש בו התערובת שני סגנונים: הווענעציאני והערבי. כתבנית הציורים הנמצאים עליו נראים גם עתה בהיכלי המצרים, הבנויים כמו רמים על חוף התעלה הגדולה בוויניציאה. למבנה הבית מראה אחד מבית ומחוץ. באמצע כותל המזרח נמצאו פתחי המבוא עם שלשה אשנבים ממעל להם ומראה דמותם עוד יגדיל את הפעולה הנעימה, אשר יפעלו על לב הרואה יותר

ביהכ״נ הגדול בלונדון.

פרטי הבנין ותשפוך רוח נעלה ונעים על כל תכונת הבנין. על ירך הבית קדמה נמצא חדר התפלה, ומשני עבריו ישתרעו חדרי המעלות ושער הבית לפניהם; החלונות הגבוהים והנהדרים יאירו אל חלק הבית הראשי והקטנים נפתחים אל החדרים אשר בצדי הבית. החלונות אשר בצלע הבית והמאירים אל חדר המעלות שוים בדמותם אל החלונות הגדולים אשר בהדר הראשי, בהיותם דרושים להאיר מרחב גדול בקרב הבית.

בין בתי הכנסת הבנויים, רבם או כלם, בסגנון המורי מצטיינים ביפים בית הכנסת בפעסט והדומים לו בערים אחרות. אולם אנחנו לא נרחיב פה את דברינו בתכונת הסגנון הזה, כי כבר בארנו אותו בארוכה במקומות שונים במאמרנו זה, ורק לא למותר נחשוב להזכיר ע"ד בית הכנסת הגדול בלאנדאן (Great Portland Street), אשר הוקם עפ"י התכנית וחזיון רוח חכם הבנאים ה' Joseph. אל הבית הזה ישוה בתכנית בנינו בהכ"נ החדש בבריסטאל רק הראשון גדול ממנו בשטחו.

יז.

בבואנו עתה לחוות דעתנו בדבר סגנון הרמני אשר באפני התפתחותו יש לו קשר ויחס עם הסגנון המורי, נחשוב לנחוץ להעיר, כי לרגלי החסרונות והמגרעות שהזכרנו למעלה, הנמצאים בסגנון המורי הסכינו הבנאים להשתמש בכמה פנים גם בסגנון הרמני ויבחרו את הטוב והערב שבשניהם ובדרכם זו הביאו את חכמת הבניה לידי השתלמותה הנוכחית. והנה לפ"ז נבנים כעת בסגנון הרמני חלקי הבית היסודיים, כמו הקירות, העמודים, הספון וכדומה, ובסגנון המורי יעשו ההדורים והקשוטים המפארים את כותלי הבית ויתר חלקי הבנין, כמו ציורי הדלתות והחלונות, יפוי הכתלים מבית, ארון הקדש וכדומה, ולכן החובה על הבנאים להיות נזהרים במלאכתם ולערוך את כל פרטי הבנין במדה נכונה וקצב ישר, עפ"י הסגנון הנאות להם, כדרך חכמי החרשים והבנאים בארץ צרפת.

בין בתי הכנסת הבנויים בערוב שני הסגנונים הנזכרים ראויים להיות לעינים לבתי הכנסת המתחדשים ונבנים בימינו אלה: בית הכנסת בקאָלן, ואשר בפאריז ובגלאזגוי (בבריטניא), הראשון נבנה בהמשים שנה האחרונות ע"י הבנאי ה' ערנסט צווירנער, מכסף נדבת הבאראן אפפענהיים. בהיות הבית הזה בנוי ברחוב צר ובמקום שאינו נאות ומתאים לבנין כזה, לכן לא שמו הבנאים את לבם לעשות פאר והדר על פני הבית הנשקף אל הרחוב, כי הבנינים הנמצאים סביבו יכסוהו ויסתירוהו מעיני הרואים, עד כי נראה אפס קצהו; אולם פרטי הבנין הזה נעשו ונערכו באופן נאה ונחמד עד מאד: על ראש הגג מתנוססת גלה גדולה ורחבה, ועליה שלשה מגדלים קטנים וצרים, לפני הגלה על שפלת-הגג נמצאים ששה מגדלים (מינארעטען); להלק הראשי מראה מרבע ועליו מתנוססת גלה רחבה על תף גבוה Tambour. את הגלה הזאת יתמכו ארבע קורות עגולות עשויות בסגנון המורי ונשענות על שמונה עמודי ברזל.

לכתף הבנין המרבע הזה נשענים ארבעה אגפים ועליהם נטויה כפה עגולה (Tonnengewölbe). באחד האגפים האלה נמצא ארון הקדש ומקום הרב; ובשלשת האגפים הנותרים ישתרעו מסדרונים בעלי שתי יציעות; עמודי ברזל דקים וגבוהים יתמכו את המסדרונים האלה ובראשם השני יגיעו אל עמודי התיכון, אשר כל הבית נשען עליהם.

בית הכנסת בפאריז Rue de Tournelles נפלא מאד במראהו החיצון: הכותל הראשי מפואר בציורים שונים. כפות תמרים, תבנית הצוצרות-התרועה, וכתובות רבות מפתחות פתוחי חותם. ביותר נפלא ונהדר מראה הקורה העשויה בדמות חצי-מחונה ועליה מפתחים שני לוחות-העדות; חלונות רחבים, עגולים וחצי עגולים; על ראש הגג ומצדיו יאירו אל פני הבית, כותלי הבית פנימה מצוירים ומפותחים בהדורים שונים ומלאים כתבות רבות, לקוחות מספרי הקדש.

בהכ"נ בגלאזגוי בנוי לרב בסגנון הרמני, ורק במערכת הציורים והפתוחים נערך בסגנון המורי; עקבות סגנון הרמני נראים ונכרים במבוא הראשי, המכתר בעמודים גבוהים עם כתרות, גזורות וחרותות עליהם; העמודים נושאים עליהם כפה עגולה נאה ונחמדה למראה כעין חלון עגול; שני חלונות יאירו את מבוא הבית ויפיצו בתוכו אור יקרות בשלל צבעים; מעלות עשויות מאבני-שיש מובילים אל מערכת הספון, אשר ממעל להמסדרון; עמודים בעלי שמונה קרנות, מפוארים בגלות וכתרות יחלקו את הבית למחלקות שונות והומכים בראשיהם את המסדרון, אשר בעזרת-הנשים; ממעל להעמודים האלה מונהות קירות הספון עגולות בדמות חצי-קשת ועליהן נטויה התקרה התיכונה ואשר בצדי הבית; התקרה התיכונה מתחלקת לחלקים רבים ולכל אחד מהם ציורים מיוחדים; צלעות-העץ אשר ממעל לחלונות מפוארים במקומות שונים בזכוכיות בעלות צבעים שונים, לכותל המזרח אשר ביצע המסדרון שני חלונות עגולים; תועפות החלונות, אשר בכתף הבית

מראה החיצון של בית הכנסת החדש במינכען.

נערכו ברמות חצי מחוגה, אולם החלונות אשר מעל המסדרונים רבועים המה, שם הבנאי אשר הקים את הבית הזה John M. Leod.

בימי הבינים היה סגנון הרמני ההשוב ביותר מכל יתר הסגנונים ומעת אשר החלו היהודים לקחתו לעינים בהדורי בתי-כנסיותיהם ולערבו עם מעשי הפתוחים והצעצועים, אשר יערכו ע"פ המסרות והקבלות אשר ישנן בידיהם מעתות קדומים — מן העת ההיא נהיה הסגנון הזה הערב והנעים ביותר מכל סגנוני הבניה והציורים הנעשים ונערכים על פיו ופעלו פעולה נעימה וערבה על לב הרואים. והנה ערוב הסגנון הזה עם אפני מלאכת הבניה עפ"י מסרותינו העתיקות, אשר ע"י זה יסבכו וישתרגו יחד זכרונות עתים עברו עם פעלי העת החיה, מסרות עתיקות עם הזיונות הרשים מקרוב באו, העבר וההוה יופיעו לעינינו בלבוש אחד — המחזה הנפלא הזה ינבא לנו עתידות טובות ונעימות, ותקותנו תשעשענו, כי ימים יבאו ואהינו המשכילים בני הדור החדש, אשר רוח אהבת עמם ולאומם תפעם בקרבם, ישימו את לבם אל אפני התפתחות חכמת הבניה במלאכת בתי כנסיותינו באופן נפלא כזה ויתעוררו להשלים ולשכלל את יפי מלאכת הבניה והחרשת ומערכות הציורים והפתוחים בבתי קדשנו בבינה והשכל ובטוב טעם ודעת.

הלקי הבנין בבתי כנסתנו הבנויים בסגנון הרמני המה: קורות-הספון, המסדרון עם שדרות העמודים המשתרעים לארכו באופן מאד נעלה, ועליהם מונחות קורות עגולות ברמות חצי-מחוגה, וראשיהן בבואם אל תוך המסדרון נעשים חדים וקצרים, תבנית חורי החלונות ומעשה החלון אשר מעל המבוא הראשי; כן היטיבו הבנאים בקחתם מסגנון הרמני את הספון ויתר הדורי הרכבב, המסגרת, המגבלות והחשוקים כמו תבנית חצי-מחוגה עם קו זקוף (ווערטיקאל), הרוצת-שנים בעלת שלש פנות (צאהנשניטט), ציור מעשה קשקשת, (שופפענאָרנאמענט), קשתות עבתות וסבוכות אלו באלו (פערשלונגענע באָגענאָרנאמענטע), משבצות השאך (שאכאָרנאמענטע), ותמונות עשבים ונטעים (פפלאַנצאָרנאמענט).

והנה אנחנו אין את נפשנו להרחיב פה את דברינו בדבר בתי הכנסת הישנים והחדשים, שנבנו בסגנון הרמני, ורק למשל ולעדה נזכיר פה את בהכ"נ הנפלא והנהדר, המתנוסס בעיר מינכען, ע"פ התכנית וחזיון רוח חכם הבנאים ה' אלבערט שמידט. מלבד בתי הכנסת בברלין ובברעסלוי אין גדול ממנו בכל בהכ"נ אשר לישראל בכל ערי מושבותם. היתרון אשר להבית הזה על יתר בפ"נ הוא כי יש לו פתחים ומבואים בכל עבריו, ולכן עלתה בידי הבנאים להקים את כל חלקי הבנין באופן יפה אף נעים. הבית הזה יכיל בקרבו את ההיכל התיכוני (מיטטעלשיף), המכוסה בקורות הספון לארכו ולרחבו (קרייצגעוועלבע), והחדרים אשר בקרנות הבנין לצלעות הבית (זייטענשיפפע) והספין אשר עליהם עשוי בדמות הביות (טאננענגעוואָלבע); כל הקירות האלה, השוות בגבהה כפותיהם (קאמפערהאָהע) נשענות על עמודים דקים ועגולים, האולמים אשר לפני הבית נשענים על שדרות עמודים, המשתרעים בשתי ובערב, יפנו מקום רחב ידים לחלונות האגפים אשר בצלע הבית. יתר האולמים התיכונים נצבים על בנין עץ, הנשען על עמודי אבן עגולים, צלעות הקורות בולטות חוצה ובזה יגדילו את הפעולה הנעימה אשר יפעלו על לב הרואה מראה הבית מחוץ. אצל כותל המזרח נמצאת שקערורה בדמות חצי בנין בעל שמונה קרנות ועל הבימה הנקבעת בתוכה עומד ארון הקדש ומאחריו נמצא חדר הרב; מעל הבנינים האלה נמצא הדר מיוחד בעד המשוררים ובלי-השירה (ארגאן), (כלי-זמר, אשר נוח היה לנו שלא נשתמשו בו בבית כנסת לישראל!); בפאת מערב לפני הכר הנרחב משתרע מגדל רבוע; אל היציע התחתונה אשר בהמגדל הזה יבאו דרך מבוא רחב ידים, אשר עליו נטויות תשע קורות-הספון, משכבים בשתי ובערב, וביציע העליונה משתרע מסדרון, הנשען אל הדר התיכון בבנין בעל שמונה קרנות ובקצהו יוצאות קירות בולטות חוצה בארך 30 מתר; פנות הקורות האלה חברו אל בנין המבוא והמעלות. במלאכתו זאת הפליא מאד הבנאי לעשות ובידים אמונות כוון לחקות אל סגנון הרמני שהיה נהוג בימי הבינים ולעשותו כלי חפץ בידו להטותו ולשנותו כפי דעתו ורוח בינתו. פני הבית הנשקפים אל הרחוב ערוכים באופן נאה ונחמד מאד ושדרות הלבנים המונחות על טורי אבני-חול המובאות מארץ בייערן והמפרידות בין המסדרונים, המבואות והמעלות, מעידות ומוכיחות על חין ערך הבית הזה ותעודתו הנשגבה לרוממות הנפש. אולם בכל אלה אין להבית הזה שום ערך ודמות אל בתי תפלת הנוצרים, הבנויים גם המה בסגנון הרמני. מראה הבנין מבית, במקום אשר חלקי הבניה נעשו מאבני-הול צהוב-ירקרק וצלעות קורות הספון מכוסים בשדרות לבנים וקירות הבית הרמים והנהדרים טוחים בגיר וסיד, — המראה הזה יפעל על לב הרואה פעולה נעימה ומרהבת נפש, ומעורר בקרבו רגשות נעלים ונשגבים.

מדי דברנו בסגנון הרמני נמצא לנכון להזכיר פה בדבר בית הכנסת הבנוי כמו רמים בעיר ברעסלוי אשר הקים הכם הבנאים הנודע לתהלה ה' אפפלער. הוא בנה את בתי הכנסת המתנוססים לתפארה בסגנון הזה בערי האננאווער, שווייניטץ והאממעלן.

האדריכלים, המומחים בחכמת הבניה והרשת המעשה, יחוו דעתם, כי בהכ"נ החדש הנבנה כעת בעיר מינכען, יעלה ביפיו ובתכניתו הנפלאה על כל הבנינים הנהדרים, הבנויים לתלפיות בעיר הזאת.

בנוגע לסגנון הגתי הנה יודה כל יודע ומבין בתכונת הבניה והחרשת, כי א"א לקחתו לעינים בבנין בתי כנסתנו החדשים ולהקותו בתכניתו ואפני הקמתו, מבלי לנטות ממנו באיזה שנויים ע"פ רוח היהדות. מגרעות רבות עלו ובאו בהסגנון הזה ולמען הביא בו סדרים ישרים ולעשותו ערב ונעים ודרוש להפצו דרושות לזה הוצאות רבות וגדולות, כי נחוץ להכין חומר רב למלאכת הבנין ולבלות זמן הרבה במערכת ההדורים והקשוטים. אילם הסגנון הזה לא יפעל פעולה נעימה וערבה על לב הרואים. בהיותו מעורב עם תכניות סגנונים שונים. לכן הדלו הכמי הבנאים בימים אלה להשתמש בו ולקחתו לעינים בבנין בתי הכנסת, רק בתי תפלת הקתולים בערי אשכנז נבנים בסגנון זה, בהיות לו יחס וקשר אמיץ עם תולדות דתם ומסרות אבותיהם. והסבה הזאת לבדה מספקת לבלתי תת לו מהלכים בבנין בתי כנסתנו. בדורות האחרונים התעוררו אחדים מחכמי הבניה, אוהבי חכמת החרשת העתיקה, באשכנז ויאמרו להדש נעורי הסגנון הזה ולכונן על פיהו את בתי הכנסת המתחדשים ונבנים בימינו אלה. אולם מחשבתם זאת לא צלחה בידם ואחרי כל עמלם

ויגיעם עלתה להם להדש את המצבות העתיקות, הערוכות בסגנון הגתי, ולתקן את בתי תפלותיהם העתיקים (בקאֶלן ועוד), אשר לא השלימו בהם הבנאים את מלאכתם והגם עומדים במצבם זה מאות בשנים. אמנם רק בוויען, העיר המצטיינת בבניניה הנפלאים והנהדרים, בהין ערך היכליה והועפות מגדליה הרמים והנשאים, נמצא בנין אחד הנערך בסגנון

מראה הפנימי כביהכ"נ אשר במינכען.

הגתי, לכל פרטיו והקותיו ובכל זאת מתאים הוא עם חקי היופי והנעימות ונפלא מאד ביפיו והדר תכניתו. בטח הבינו קוראינו כי דברינו מוסבים על בית-מועצות-העדה הבנוי לתלפיות בעיר וויען ע"פ חזיון רוח הכם-הבניה ה' פריעדריך שמידט. המתבונן אל פרטי הבנין הזה יתפלא וישתומם על מעשה החרש הנפלא הזה ודעת מלאכת מחשבת אשר בקרבו, בהפליאו עצה לערוך את הסגנון הגתי ולכונתו אל מושגי חשת

התחיה וכללי הבנין אשר זה חדשים מקרוב באו. אולם המתבונן בעין חודרת ובשום לב אל תכונת הבנין ההוא יבין ויכיר כי הבנאים הוסיפו והדשו בו דברים הרבה מדעתם, למען יתאים עם אפני חכמת הבניה החדשה. על המגדל התיכון וארבעת המגדלים אשר יסובבוהו מכל עבריו, העומדים זקופים למעלה, כן על מעשה המסגרת והרכבב נראים ונכרים אותות סגנון חדש, המעורב בו מבלי משים. מראה המגדל הגבוה, המתנשא בשיא חסנו אל גבהי שחקים, עם המשת היציעות הנקבעות בו, לא יפריע את המנוחה השאננה והערבה, המרחפת על פני הבנין הנפלא והנהדר הזה. והנה מעשי ידי החרש האמן

ביהכ"נ בעיר ווילקאווישק

הזה יעידו ויוכיחו מה רב עמל הבנאים להלביש בנין חדש, הנבנה לפי תכונת העת החיה, צורת הבנינים העתיקים הערוכים בסגנון הגתי.

והנה היוצא לנו מדברינו, כי סגנון הגתי בהיותו נשגב בעצמותו יכבד מאד גם על האדריכל חכם החרשים לבא עד תכונתו ולכן לא נוכל לקחתו לעינים בבנין בתי כנסתנו, ויותר טוב נכון הוא לדעתנו לשום עין על אפני התפתחות חכמת החרשת בימינו אלה ולקחת מהם ציונים ודוגמאות לבנין בתי תפלותינו. אמנם ישנם בתי כנסת במקומות הצריכים להבנות בסגנון הגתי, המה בתי הכנסת הנבנים בערי מושבות היהודים, הנמצאים בלחץ ובדחק ורוע מצבם לא יתנם להקים להם בתי כנסת גדולים ונשאים, הדורשים הוצאות רבות וגדולות, כמו בערי אשכנז, רוסיא, דענעמארק שוועדען ונארוועגען, המקומות אשר מחיר החמר והלבנים יקר במאד ועצים לבניה יושגו בנקל ובמחיר מצער, ולפ"ז יש בידי היהודים יושבי הערים האלה להקים להם בתי עץ לתפלה ולפארם וליפותם בסגנון הגתי. והנה בעתות עבר עשו כזאת רבים מאחינו ויקימו להם בתי-עץ לתפלה, המתנוססים עוד גם עתה בערים אחדות ברוסיא המערבית. הננו שמים פה לפני הקוראים את תבנית בית-הכנסת הישן נושן, העומד גם עתה בעיר ווילקאווישקי פלך סובאלק *) השוה בדמותו לבתי תפלת הנוצרים במדינת דענעמארק, הבנויים מעץ

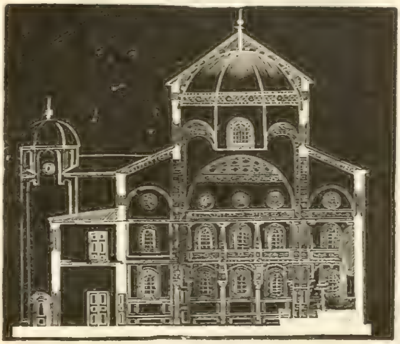
---

*) הננו מגישים תודה וברכה מקרב לבבנו לאחינו הצעיר לימים החרש הנפלא, חניך בית מדרש מלאכות מחשבת (Academie der schönen Künste) בס"ם פפ"ב, אשר צ"י לבקשתנו את תבנית הבית הנפלא הזה.

בסגנון תגתי. הבית הזה נבנה לפני מאה ותמשים שנה ולא נודע מי היו האדריכולים והמנצחים על בנינו. כותלי הבית נעשו עץ אלון (אייכענאָלץ), מאד נפלא מראה הבנין התיכון, אשר הדרים ואולמים קטנים יסובבוהו, המסדרון הסובב את כל הבית, מבנה הדלתות העגולות ושפוע הגגות. לפני ימים לא כבירים התנוססה על ראש הגג גלה גדולה ורחבה אבל הבנאים אשר חזקו את בדק הבית, הסירוה משם. (מאד ידאב לבנו בראותנו, איך הבנאים חסרי-הדעה בחזקם את בדקי בתי הכנסת לא ישימו את לבם לשמור את אפני הסגנון לבלתי השחיתו, ורק מתקנים הם כפי דעתם והפצם וישנוהו לרע כנטית רוחם). הדורי הבנין מבית נפלאים מאד במלאכתם הנחמדה, ביחוד נפלא מבנה ארון הקדש, הנעשה גם הוא מעץ אלון והמפאר במשבצות מעשה רקמה ומעורב מסגנונו המוירי והגתי ועליו חקוקים תבנית דמות בעלי כנף שונים והיתו יער. בין התמונות האלה נראות תמונות היות שונות, ובתוכן הביברים הנמצאים למכביר בסביבות המקום הוא. ומה מאד השכיל התרש במלאכתו בקה ו לו לציונים את מפעלות הטבע, אשר העניקה לארץ הדיא ביד נדיבה.

עוד יש לנו לבאר בזה סגנון אחד הידוע בשם Renaissance — או הסגנון שקבלו הכמי הבניה בתקיפת התחדשית רוח דעת ושיב טעם לגויי אירופא בשנות המאה התמש עשרה למה״נ, עת חזרו ויסדו את ראשי החכמות ומלאכות מהשבת שנשכחו כבר מלבות עמי אירופא בשנות הביניים — הסגנון הזה דרוש להיות בכמה פנים לעינים לחכמי החרשים בבנין בתי-כנסת בעת הזה. שנויים אחדים שבאו בסגנון זה הדשו את נעוריו והנהו מתאים עתה עם כל חקי הבניה החדשים. חכמי הבנאים: ה׳ נאמטפריעד, סעמפער, היינריך, פערסטעל, שטאפיל הענזען ועוד הדשו בו דברים רבים ונכבדים וירבו בו הוד והדר עד להפליא. כל מדינה ומדינה באירופא המערבית תביא אל קרבה בחפץ לבב ובענג נפש כל מבנה ותבונה, המתחדשים ובאים בחכמת הבניה ע״פ סגנון הרענעססאנס. וחכמי הבנאים במדינות ההן יערכו דמות להסגנון הזה כפי טעמם ונימוסי ארצם; ובמשך שנות מספר נתקבל הרענעס-סאנס׳ באהבה וברצון בארצות איטאליא, צרפת ואשכנז. ביחוד נפלא ונהדר בנין בית כנסת ע״פ סגנון הרענעססאנס. לע״ע יש לנו רק ביהכ״נ אחד בסגנון זה והוא מעשה ידי הכם הבנאים הנודע לשם ה׳ סעמפער. אשר בחכמת לבו ובתבונות כפיו הרחיב והשלים את סגנון הרענעססאנס באיטאליא באופן נפלא ונחמד מאד—הוא בהכ״נ המתנוסס בעיר דרעזדען, אשר בו נגלה כל היופי והנעימות האצורים בסגנון הזה.

אדריכל: ג. סעמפער.

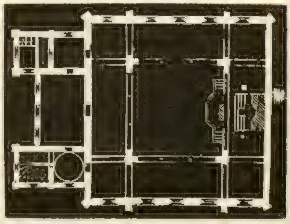

גזרת (Durchschnit) פני ביהכ״נ בעיר דרעזדען.

הבית הזה לא יצטיין בגדל שטחו ובערכו הרב — הוצאות הבנין עלו רק לסך 30,000 טהאלער, בכ״ז נפלא הוא מאד ביפי מראהו והדר גזרתו. מלבד החדר הגדול המיוחד לתפלה נמצאו בהבית הזה עוד הדרים ומחלקות שונות: כמו הדר האספה, מעון לשמש הקהלה ומחלקה לחולים. בחלק הראשי נמצאו שלשה הדרים: הדר-התיכון ושני הדרים בצלע הבית; גלת-עץ תתנוסס על גג הבית. עמודי-עץ ואבן נצבים בשדרה אחת משוחים בצבע שהור ומפארים בכתרות, עשויות מנהשת מצהב (בראָנזא). הקירות והשבכות מעשה רשת, המונחות על העמודים עשויות גם הן מעץ ומפארות ברקמות ומשבצות. בן הקירות והגדרים (פיללאסטער) הגבוהים במדת-איש, מפארים בלוחות-עץ פשוטות אבל נחמדות למראה. במעלה הקירות נמצאים ציורים נפלאים, מעשה רקמה, ע״פ סגנון המוירי והביצאנטיני, בצבע בהיר-ירקרק ממראה כהה, גלת-הגג משוחה בצבע תכלת ודמות שבעה רקיעים מצוירים עליה וקרני אור יוצאים מהם ומתפשטים אל כל עברי הגלה; ארון הקדש ונר התמיד מצוירים בתמונות מיוהדות ע״פ חזיון רוח הפרופיסור סעמפער; המנורה הזאת תלויה על שרשרת-כסף.

בעיר דאנציג נבנה בעת בית-כנסת בסגנון הרענעססאנס ע"פ התכנית ואפני הבניה שקבלו

אדריכל **ג. סעמפער.**

תכנית ביהכ"נ בדרעזדען

בנאי ארץ אשכנז בסגנון זה וישלימוהו לפי טעמם והשגתם בבנינים רבים המתנוססים בעיר הזאת. למלאכת הבנין יקחו הבנאים אבני חול ממראה אדמדם, המובאות מבית מחצב אבנים אשר במדינת שלעזיא. אולם לצפוי הכתלים ישתמשו לרוב בלבנים ממראה כהה אדמדם. את הגג יכסו באבני פצלות (שיפער) ובמקומות אחדים בברזל מוקשה (צינק). בתוך הבית נצבים עמודים מחוטבים מחלמיש צור (גראניט), הנושאים את קורות הספון. כנראה תכלה מלאכת הבית הזה בשנת 1887 (התחלת הבנין היתה בשנת 1885 בעת הבציר).

למעלה קראנו בשם בתי כנסיות רבים, ישנים גם חדשים המצוינים בהפארת בנינם והראינו לדעת יתרונם על בתי כנסיות אחרים. במרוצת מאמרנו זה עוד נשוב נהפוך בהם, כפי שיחייב טבע הענין שאנו עסוקים בו. אולם בנוגע לאפני הסגנון המיוחד, אשר על פיהו יבנה ויכונן בית כנסת לישראל הנה כבר חוינו דעתנו בזה. חכמי הבנאים לא השלימו עדנה את סגנון בנין בתי הכנסת ולא כלו עוד את עבודתם בדבר הגדול הזה. ספרי קדשנו ומסרות אבותינו לא בראו לנו סגנון מיוחד לבנין בתי תפלותינו ולא כפאו עלינו הר כגיגית לאמר: כזה תעשו! כנהוג אצל עמים אחרים. הרשות בידינו לחדש ולשנות את מלאכת הבניה בכל עת כפי דעתנו והשקפותינו, להלבישה תמיד פנים חדשות וצורה אחרת, למען תהא כלולה בהדרה ותתאים אל חקי היופי והנעימות ברוח העת החיה. כנודע לכל, עמלים כעת כל חכמי החרשים והבנאים לשכלל את מלאכת הבניה בתכלית ההוד והיופי, להביא בה סדרים חדשים ולהעמידה על יסוד מוסד, למען תהיה לעינים לחכמי הבנאים בימים יבאו ויקרא עליה השם „סגנון המאה התשע-עשרה !"

לכן דרוש ונחוץ הוא לנו לשום לבבנו אל כל השנויים והחדושים הבאים במלאכת הבניה ולקחתם לעינים לבנין בתי כנסיותנו, וחלילה לנו להרחיק בזרוע כל דבר חדש, אשר הביאה בכנפיה העת החדשה ולהוציא כל חדש מפני ישן, כי אם נאחז בזה וגם מזה אל נניח ידינו והיו המסרות העתיקות וטוב טעם העת החדשה לאחדים בידי האדריכל חכם חרשים הבונה בית הכנסת לישראל.

אמנם כן גם המסרות העתיקות בדבר מלאכת הבניה אשר היתה נהוגה בארצנו מלפנים תביאינה לנו תועלת לא מעט, המסרות האלה תהיינה לנו ליסוד מוסד ולאבן הפנה במלאכתנו על שדה החקירה בחכמת הבניה ואותן נקח לנו לעינים להקים את בתי כנסתנו באופן שיהיו נבדלים בתבניתם מבנינים אחרים, אשר נבנו למעון ולמושב אנשים, ויהיה שם ה' צבאות נקרא עליהם וכל חלקי הבנין כלם כאחד יעידו ויגידו על תעודתו הנעלה והנשגבה ועל חין ערכו הרם והנשא.

יח.

בפרקים הקודמים שמנו לפני הקוראים את פרשת דברי חכמת הבניה העתיקה והראינו באצבע על פרטי מלאכת הבניה הראוים לתתם מופת בבנין בתי הכנסת החדשים; בארנו את היתרונות והחסרונות באפני הבניה בבתי כנסת ישנים וחדשים; הורינו לחכמי הבנאים את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון בבנין בתי כנסתנו. אולם הכל תלוי בכשרונות הבנאי ומעלות רוחו, בדעתו והשגתו טוב טעמו וחכמת לבו, לכלכל דבר במשפט ולנהג את מלאכתו הכבדה במשטר ישר וסדרים נכונים. כל בתי הכנסת המתחדשים ונבנים בימינו אלה יהיו למופת ולעינים לדורות הבאים אחרינו, לכלל ולהשלים את חכמת הבניה, ע"פ חקי ומשפטי חכמת היופי. יוכל היות כי אחדים מקוראינו יתאוננו עלינו על כי אין אנו מגבילים את דברינו בדברים קצרים ומשפט כולל, לאמר: אלה המה חקות הבניה וכזאת וכזאת יעשו הבנאים בערכם דמות לבתי-כנסת-ישראל. אמנם על זה נשיב אמרינו לאמר: לחרש אמן היודע ומבין את ערך מלאכתו והמומחה בחקי תורת הבניה לכל פרטיה ודקדוקיה, לחרש חכם כזה ישפיקו דברינו אלה וידע

איזה דמות לערוך לפעל ידיו, וזאת הלא יכיר ויודה כל יודע ומבין דבר, כי לא כל הבנאים מכשרים לבנות בתי כנסת ולא כל הכמי הרשים הוננו מרחם להיות המנצחים על בנין בית לה'. והן אמנם גם הסגנון הכללי לבניני בתי מעון לא כבר גם הוא עדנה כל צרכו ועוד יש בו כמה פרטים הצריכים שנוי ותקון אך בכ"ז רבות נוספו ונתחדשו בו במשך המאה הנוכחית, והדורות הבאים ידעו להוקיר את פעולות חכמי זמננו, אשר פעלו ועשו במלאכת הבניה והכמת הרשים.

עתה יש את נפשנו לבאר פרטים אחדים בתכונת הבניה. באופן שתהא מקבילה ומתאמתת אל חקי היופי והנעם.

בנוגע לבחירת המקום לבנין בית-כנסת ראוי ונכון הוא שיהא המקום הזה על כר נרחב ונראה וגלוי לעין כל, ולפי שיורונו חכמי התלמוד צריך שיהא מרום ונשא מכל יתר בניני העיר, אולם בימינו אלה, כבד הדבר מאד להוציאו לפעלו, כי ברוב ערי אירופא יתנוססו כעת בתים וארמונות רמים ונשאים ולפ"ז תכבד מאד העבודה על ראשי קהלות ישראל ותרבינה ההוצאות הדרושות לבנינים גדולים כאלה. במקומות אחדים העמידו היהודים על ראש הגג של בהכ"נ

מוט ברזל גבוה מאד, כמראה המוטות העשויות בבנינים רבים „למחסה מרעם" והמוט הזה נראה בכל פנות העיר.

בתי הכנסת העתיקים אשר באשכנז ופולין היו עמוקים מעט והבאים בתוכם להתפלל השפילו לרדת במעלות, לקיים מה שנאמר : ממעמקים קראתיך ה'. אולם בימינו אלה לא ישימו הבנאים את זאת על לבם ובתי הכנסת החדשים לא יבנו באופן זה.

שטח הבנין צריך להיות לפי מספר אנשי הקהלה. לרוב יבואו לבהכ"נ להתפלל שני שלישים ממספר אנשי העיר ומהם שלשה חומשים אנשים ושני חומשים נשים. עזרת הנשים נמצאת לרוב ביציע העליונה.

בית כנסת שהוא רבוע ארוך נצב הזויות (לאנגבוי יכיל בקרבו שטח גדול ביותר מהיות לו מבנה רבוע מכוון ארכו כרחבו (קיואדראט). ולפה"ח יש לכ"א מהמתפללים מקום פנוי על רצפת הבית, מלבד מקום הבימה וארון הקדש, 0,88 מעטר מרבע (1,74 אמה מרבעות), תחת אשר בבית כנסת רבוע יש לו רק 0,90 מעטר מרבע, 1,78 אמה מרבעת). את החשבון הזה הוצאנו ממבנה בתי הכנסת, אשר נבאר פה :

בית"כ החדש בברלין (Knoblauch)	הוא ישר הזויות	ולו 0,88 מעטר מרבע	(1,74 אמה מרבע)	
" בדרעזדען (Semper)	" מרבע	" 1,07 " "	2,12) " "	
" בהמבורג Rosengarten	" "	" 0,94 " "	1,86 " "	
" בהאננאווער Oppler	" "	" 0,92 " "	1,82 " "	
" בברעסלוי	" " "	" 0,90 " "	1,78 " "	
" בטינגען	" " "	" 0,71 " "	1,40 " "	תבנית (פראיעקס)
" בשווייידניץ	" " "	" 0,72 " "	1,44 " "	
" בהאמבלאניע	" ישר הזויות	" 0,90 " "	1,78 " "	
" בבלייכעראדע Scherbach	" "	" 1,04 " "	2,06 " "	

ליתר באור דברינו אלה נמצא לנכון לשית נוספות על מצוי החשבון למדת בתי הכנסת הנזכרים :

בית הכנסת בדרעזדען יחזיק בקרבו אלף איש, מקומות לישיבה ונמצאו בו רק חמש מאות : שלש מאות לגברים ביציע התחתונה, ושתי מאות לנשים ביציע העליונה. בהכ"נ בפאריז (Rue de Tournelles) יחזיק בקרבו שלש מאות גברים ומשש עד שבע מאות נשים ביציע העליונה. פני הבית (פאסאד) משתרעים לארך 22 מעטר, וכל שטח הבית מגיע למדת 1930 מעטר מרבעים. בהכ"נ בגלאזגוו יחזיק 312 מקומות לישיבת גברים וכך 218 לישיבת נשים, ארך הבית 90 רגל (במדת בריטניא) ורחבו 53⅓ רגל, מלבד שטח המבוא המגיע למדת 29 רגל ארך, ברחב 22½ רגל. בית הכנסת המרכזי בלאנדאן ברחוב (Portland Steet Great) יחזיק

מקומות בעד אלף איש, ארכו 94 רגל ורחבו 60 רגל. בהכ"נ שם ברחוב Esdqare road בנוי בתבנית מרבעה וכל אחת מקירותיו תכיל 70 רגל בהכ"נ החדש בבריסטאל מחזיק מארבע עד חמש מאות נפש אדם, ארכו 62 רגל ורחבו 46 רגל. בהכ"נ בליאן מחזיק 320 גברים וכך 235 מקומות לישיבת נשים ושטחו עולה לכך 550 מעטר מרבעים. בתי-הכנסת הקטנים בשטחם : בהאללען מחזיק 350 מקומות לישיבה ואשר בהיידענהיים — 300 מקומות. בהכ"נ הגדול בברלין מחזיק 1800 גברים 1200 נשים.

המספרים והמדות שהבאנו פה יקלו הרבה על הבנאים לערוך את שטח הבנין לפי מספר אנשי הקהלה, אמנם אם לרגלי איזה סבות לא יוכלו אנשי הקהלה לבנית להם בית כנסת רחב ידים, אז עצתנו

אמונה, כי יקימו להם שנים שלשה בתי כנסיות קטנים במקומות שונים וישתדלו שיהא כל אחד מדם כלול בהדרו וישיתו עליו פאר והדר כפי יכלתם.

יט.

למעלה הזכרנו בדבר הבנינים ישרי הזויות והמרבעים. איזה מהם נאה ומהודר ביותר — בפתרון השאלה הזאת רבו חלוקי הדעות. ידוע לכל מבין בכללי המדידה שבכל המרבעים השונים נצבי הזויות, המרבע שכל צלעותיו שוות הוא הקטן במדתהקפו*) ואם כן הדבר ברור שהיתרון להמרבע הארוך, מפני רבוי המקומות אשר סביב להכתלים. אמנם לעמת זה הוצאת ההסקה מרובה בבנין מרבע הארוך מאשר במרבע שארכו כרחבו, מפני שכותלי הבית פולטים ובולעים את ההבל מהתנורים. וכפי אשר תמעט מדתם, כן תמעט ג״כ הוצאת ההסקה. בדבר הלוקת האור אם אור נר או אור שמש יתר שאת לבנין ארוך שמדת האור הבא מן הנרות או חודר דרך החלונות מתפשט במדה אל כל פנות הבית מה שאין כן במרבע אמתי, שאם לא נעשה איזה תחבולות בבנין החלונות, יתפשט האור לצדדי הבית ויתמעט בהחלק התיכוני. ולהחפץ הזה, חפץ התחלקות האור במדה שוה בכל שטח הבית, דרוש ונחוץ לעשות הלונות רבים זה למ͏לה מזה ועי״ז יקשה עלינו עבודת הכפה והגלה אשר עליה, על כן הננו מחוים דעתנו בזה, כי יתר שאת לבן דרוש ונחוץ הוא לעשות הלונות רבים, זה למעלה מזה, אך אז נחוץ לשנות את מבנה הגלה והדבר הזה יכבד מאד על הבנאים לעשותו. לכן לדעתנו טוב ביותר לבנין ישר-הזויות או מרבע ארוך וגם יתר שאת לו על מבנה מרבע, בהיות בו מקום ארון הקדש וההזן נראה ביותר לעיני המתפללים. בכלל נעיר בזה, כי בתי כנסת גדולים ורחבי ידים צריכים להבנות במבנה ישרי הזויות ובנינים קטנים יוכלו להבנות גם במראה רבוע הצלעות. מן בהכ״נ שהזכרנו למעלה נערכו בהכ״נ בברלין, האמעלן, בלייכעראד, מינכען,

---

*) הכלל מתבאר לנו על פי ההוכחה הזאת: הרי שהיו לפנינו שני מרבעים, שבהקפם הם שוים זה לזה $= 4a$, אחד אמתי שכל אחת מצלעותיו $= a$ ואחד ארכו יותר מרחבו, ארך הצלע הארוכה $= a + b$ והקצרה $= a - b$, המרבע ישר הצלעות או נצב הזויות $= a^2$ ושטח המרבע הארוך שוה $(a + b)(a - b) = a^2 - b^2$, נמצא ששטח המרבע נצב הזויות גדול כן הארוך בשטח b^2 אעפ״י שהקפם שוה ונלמד להפך: שני מרבעים אחד ישר הצלעות או מרבע אמתי ואחד ארכו יתר על רחבו, השוים בגנ͏ת שטחם על כרחנו הקפו של האחרון גדול מן הראשון.

דאנציג, ליאן, גלאזהאף, ואחד בלאנדאן בזווית ישרות, ולנגדם בהכ״נ בברעסלוי, דרעזדען, האמבורג האנאיווער, שוויידניץ, קאָלן ואחד בלאנדאן במראה רבוע הצלעות. יש אשר מחכרון מקום רחב ידים בסביבות בהכ״נ לא יוכלו הבנאים לערוך לו דמות כפי הפצם וטעמם. כן נאלצו הבנאים לערוך לבהכ״נ הנהדר המתיוסס בוויען דמות אות ש׳. לכן התובה על הבנאים לדעת את אשר לפניהם ולהשתדל בכל יכלתם לערוך לפעל ידם דמות בנין יפה ונהדר לפי מדת האפשרות.

לבנין כותלי הבית ישתמשו הבואים באבנים, חלמיש-צור (גראניט) אבני חול, גיר וסיד וכדומה. אם יקימו הבנאים את הבית מלבנים אז טוב להשאיר את הכתלים מחוץ בלתי טוחים בטיח וסיד ולערוך את הכרכבים והזיזים מלבנים בולטים מן הקיר החוצה. טוב לערוך את עמודי הבית פנימה מברזל סיגים (גוסאייזען), למען לא יפריעו את עדת המתפללים מלהביט ולהתבונן אל מקום ההזן ומקהלת המשוררים בהיות העמודים האלה דקים ביותר, מלבד זה לא ישלט בהם אש והנם הוצצים בעד יתר הלקי הבנין בשעת שרפה. אולם על הבנאים להיות נזהרים בעריכת העמודים האלה, כי יהיו מתאימים עם יתר חלקי הבנין ולא יבדלו מהם במראיתם ותכניתם. לכן יש להציב עמודים כאלה אם בבתי כנסת הבנויים בסגנון המוירי, או-בבנינים הבנויים בסגנונים אחרים, לקרבם אל חלקי הבנין העשויים ממתכות שונות. פה מקום אתנו להעיר, כי ע״פ החקירות החדשות בדבר מלאכת הבניה ע״י הפרופיסור בווישינגער, גם עמודי ברזל סיגים וקורות הספון לא ישמרו את הבנין משרפה שלא תבוא, כי בפרוץ הלהבה על פני הבית ותסובב את כל הלקי הבנין אז יכפו העמודים את ראשיהם הצדה והקורות הנשענות עליהם יפלו ונהרס כל הבנין. לכן נחוץ הוא לצפותם ברקועי פחים, אשר לא ישלוט בהם אש, כמו בצפוי מלט (צעמענט) ובדומה. בין הבנינים המצטיינים בתכניתם הנפלאה והבנויים מלבנים, בלי טיח שיד וגיר, הכי נכבד מראה בהכ״נ בוויען, במגרש העיר (פֿארשטאדט). מראה הכותל בפני הבית, אשר הוקם משדרות לבנים צהובות, אדומות וכהות, מחברות בטיח גיר ושיד ואבני שיש אדומות, — המראה הזה נפלא ונעים עד מאד. כן יצטיין ביפיו בהכ״נ בהאללען, אשר הוקם מאבני-גביש (פֿאיאנס), עשויות מחומר מלובן ומבריק כעין זכוכית והמון ציורים ופתוחים נפלאים ימלאו את כל קירות הבית מחוץ בשלל צבעים יפים ונהמדים. ברזל-הסיגים, שנעשו ממנו העמודים בבהכ״נ אשר בוויען יצלח עוד לצרכים אחרים

במלאכת הבניה. כמו למערכת הקורות הזקופות, והעוגנים (אנקער). חלקי המתכות מצופים בזפת וחמר תמרוק (ליאַק). קרסי ברזל מבריחים את העמודים והקורות מן הקצה אל הקצה. עמודי ברזל סוגים נמצאים עוד בבתי כנסת אחדים, כמו בבהכ"נ אשר בצערנאוויץ ועוד.

בדבר מערכת הספון לא נתן פה כללים מיוחדים וכל זה תלוי באפני הסגנון, אשר על פיהו יערך בנין בית הכנסת. בהבנינים הבנוים בהסגנונים שנהגו בשנות הבינים נכון לערוך את קורות הספון בשתי ובערב (Kreuzgewölbe). ע"פ הסגנונים הישנים יערכו קורות הספון במראה עגול (Kugelgewölbe), חבית (Tonnengewölbe). אפני מערכת הקורות האלה, הערוכות בסגנון הרענעסכאנס, ראויים להיות לעינים לחכמי הבנאים בימינו אלה בבנין בתי הכנסת החדשים.

הקהלות שאין ידם משגת לערוך את הספון ע"פ האופנים שזכרנו יוכלו לעשותו מקרשי-עץ, ע"פ הסגנון שנהג בשנות הבינים, או להניח מעל לעמודים קורות וביניהן לוחות-עץ דקות. טיח הקורות בשיד וגיר, הנהוג ברב הבנינים, לא יכירו מקומו בבתי-הכנסת.

ההובה על הבנאים לערוך את מבנה הבית פנימה באופן שיהא קול החזן ולהקת המשוררים הולך ומגיע לאזני המתפללים ולא יהא נפסק או יאבד כלה במרחב בית התפלה. חלקי הבנין היכולים לפעול פעולה טובה או רעה על התפשטות קול נגינת החזן ומקהלת משורריו המה: מערכת הספון והמתכת או הטיח, אשר נעשו מהם הקירות. לפ"ז טוב לערוך את הספון מסדרות לבנים נבובות וחלולות, טוחות בחומר יוצרים פשוט. ועוד יתרה לכפון כזה, בהיותו קל ביותר ולא יכביד על כותלי הבית בהעמסת משא לעיפה. (בכך המשה עשר פעמים הוא קל ביותר ממערכת הספון הנהוג ברוב הבנינים). גלת הגג תעשה לרוב מקרשי-עץ, אולם ראוי ונכון הוא ביותר שתהא נעשית מאבנים ובזה נתאים יותר עם הקי היופי והנעימות. מאד נפלא מבנה הכפון, הערוך ע"י הפרופיסור זאהאריעוויץ בבהכ"נ אשר בצערנאוויץ; הקורות עשוות ממתכת והגלה ותתוף ממוטות ברזל.

רצפת הבית צריך שתהא עשויה מלוחות עץ תחת הכפסלים ויתר המקומות המיוחדים לישיבה אולם במקומות הגלוים, אשר יעמדו עליהם המתפללים תעשה הרצפה מרקעי ברזל עם בליל מלט (צעמענט). בבכ"נ הקטנים ובמקומות אשר אין יד אנשי הקהלה משגת להרבות בהוצאות על בנין הבית יוכלו לעשות את הרצפה מלבנים הזקות וקשות, מונחות על צדיהן. את הלבנים יערכו בדמות ענפי עץ אלון באופן שיתראו כעין משבצות וציורים מעשה רקמה. בדורות האחרונים החלו חכמי הבנאים לערוך את הרצפה ממתכת מלט או חמר. נפלאת היא ג"כ מערכת הרצפה העשויה מאבנים, אשר יכינום חכמי הבנאים מבליל ההמרים: Beton Mischung aus Cement, Kies und Sand. באופן זה נקל הוא לערוך את הרצפה משבצת רקמת אבן ואז תשא עליה את השם: מלאת אבן מצבע רקמתים (Mosaik Fussboden).

כ.

עתה נבאר נא לאחד אחד את כל חלקי הבנין הצריכים להמצא בבית כנסת, ואלה המה: 1) מבוא הבית או האולם, 2) עזרת אנשים, 3) עזרת נשים, 4) ארון הקדש, 5) מקום המקהלה, 6) הבימה. מלבד אלה צריכים להיות בבתי הכנסת היותר גדולים ומהודרים: 7) חדרי הרב והחזן והמשוררים, 8) חדר המעלות, 9) מלתחה או חדר-הבגדים, 10) חדר אספת הקהל, 11) מחראה, 12) מרתף.

אולם הבית נמצא לרוב בכותל המערבי, למען יהיו פני המתפללים, בבואם אל הבית, פונים לצד מזרח, המקום אשר עומד שם ארון הקדש. המנהג שיהיו פני העם פונים כלפי מזרח החל בשנות הבינים, אולם במשנה לא נזכר מזה מאומה. אמנם נמצא בברייתא, כי היהודים הגרים בחו"ל יסבו את פניהם בעת תפלתם אל המקום אשר עמד שם בית ה'. אבל לפ"ז היהודים הגרים בהארצות אשר מצפון ארץ ישראל צריכים להסב את פניהם לצד דרום. אחדים מבעלי התלמוד יוכיחו, כי יש לפנות בעת התפלה לצד מערב, ואחדים מהם יחליטו, כי הכל תלוי בדעת ורצון המתפלל (הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום). המנהג השורר בעת הוא לפנות בעת התפלה לצד ירושלים. בבתי התפלה העתיקים, הנזכרים בתלמוד, אשר נמצאו בארצות המזרח במאה החמש עשרה, היה מבוא הבית מצד מזרח, בהיות סדר התפלה נערך תחת כפת השמים. בבתי הכנסת אשר בגליל נמצא המבוא אם בצד מזרח אן בצד צפון. המנהג לבוא אל בית-הכנסת דרך כותל המערבי נתפשט בערי מושב היהודים בארצות רומא ושפאניען, בידעם, כי אדמת הקדש נמצאת למזרח עירם. כאשר הוסיפו היהודים להתישב ולהתפשט בערים רבות בארצות אירופא, כן רבו ביניהם חלוקי דעות בדבר מערכת כותלי בהכ"נ שיהיו פונים לצד ירושלים. בימות ר' מרדכי יפה בעל הלבוש (בתחלת המאה השבע-עשרה) נהגו לערוך את מבוא הבית בצד דרומית מזרחית. באונגארן הקימו

את כותלי הבית באמצעות אבן שואבת (קאמפאס). לפני גלות שפאניען נהגו היהודים, אשר טרם ידעו את משפטי ה' ומנהגי ישראל, להציב את ארון הקדש בכותל המזרח ואת ה„עמוד" בכותל הפונה לירושלים ולצד ה„עמוד" פנו כל העם את פניהם. בימינו אלה נבנים בתי התפלה כלפי המזרח, כפי הוראת ר' יוסף חרן (אורח חיים). יש הבדל בין חדר התפלה הנמצא כנזכר בצד מערב ובין אולם הבית הנמצא בדרום הבית. בעת שנבנה בהכ"נ בפעסט התיעצו ראשי הקהלה באיזה צד לעשות את המבוא לאולם הבית (Vestibul), אם מצד מזרח, כנהוג בכל בתי־התפלה או בצד מערב, למען יפנה הבא אל הבית בפניו לצד מזרח. ר' משה כופר חוה דעו לעשות את הפתח בכותל הדרומי; בימינו אלה נעשים פתחי בתי הכנסת בצד מערב, ורק בבהכ"נ אשר בברעסלוי נמצא המבוא בצד מזרח.

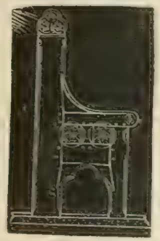
בבתי הכנסת הישנים נמצאים מבואות מיוחדים לאנשים בפ"ע ולנשים בפ"ע. אבל בב"כ החדשים יבאו אל שתי העזרות דרך מבוא אחד, לכן צריך שיהא המבוא רחב ידים, לפי ערך הבנין. מן המבוא הזה יבואו דרך שלשה פתחים לעזרת האנשים ולעזרת הנשים יובילו מעלות הנמצאות ג"כ במבוא הזה. אולם־הבית נערך בדמית מבדרון ובו יבואו דרך חדר־צר. אבל בבתי הכנסת רחבי הידים טוב לעשות את האולם מבוכה מכל עבריו ומבוא רחב ידים יעבור דרך בו.

החובה על הבנאי לשום לב למערכת המבוא הראשי לבהכ"נ, שיהא ערוך בתכלית ההדר והיופי, המעלות המובילות אל הדר התפלה צריכות להיות ערוכות באופן נאה ונחמד בכל חקות האֶסטהעטיק. אולם המעלות המובילות אל יתר חלקי הבית יוכלו להיות קטנות ופשוטות ביותר.

עזרת אנשים הוא חדר התיכון הנמצא באמצע הבנין. האצטבאות נצבות לארך החדר ממזרח למערב. ראוי לשום לב במערכת האצטבאות, כי המאחרים לבוא לבהכ"נ לא יפריעו את היושבים ממנוחתם, בעברם עליהם לשבת על מקומם. רחב הרוח בין טורי האצטבאות המוליך מן המבוא אל מקום ארון הקדש (אם הבימה לא תפסיק באמצע) צריך שיהא לא פחות מן 1,88 מעטר (2 אמות 10¼ ווערש.). ורחב הרוחים אשר בין כל אצטבא ואצטבא — לא פחות מן 1,25 מעטר (2 אמות 3 ווערש.). בצדי החדר מסביב לכתלים צריך להניח רוחים באופן שיוכלו לסוב את הבית בעת „ההקפות".

בבתי כנסת רבים בערי בריטניא מקבילות האצטבאות לכותלי צפון ומערב, וזה לא יתכן. — אצטבא אחת צריכה להחזיק עליה שמונה בני אדם לא יותר. מקומות הישיבה יהיו נבדלים במחוצות קני ברזל ובתוך האצטבאות יערכו תיבות קטנות להחזיק בהם את הטליתים וסדורי התפלה. התבות האלה יוכלו להעשות אם בהאצטבאות או בהשלחנות (פולט). באופן הראשון תהיינה ההוצאות מעטות ביותר.

אדריכל: ע. אפפלעד

תבנית כפסלי ביהכ"נ בהנובר

ארך מקום הישיבה 0,86—0,94 מעטר (1 אמה 3 ווערש.) (1ארשין 5 ווערש.). רחבו 0,54—0,57 מעטר (12—13 ווערש.) עמקו 0,49 — 0,52 מעטר 11—11¼ ווערש.). גבהו 0,44—0.47 מעטר 10 10½ ווערש.) גב האצטבא (ריק־לעהנע)—גבהו 1,09—1,17 מעטר, (1 אמה 8½ ווערש. עד 1 אמה 10¼ ווערש.). עומק השלחן (לעזעברעטט 0,20 מעטר 4½ ווערש.).

האצטבאות טוב לעשות מעץ אלון.

ארון הקדש צריך להיות מהודר בתכלית היופי בבדי לקיים מצות „זה אלי ואנוהו" כדרשת הז"ל, בהיות תעודתו להחזיק את ספרי התורה. טוב לעשותו מאבן שיש וליפותו בציורים ופתוחים ולצפותו בצפוי זהב. אולם בכ"א נחוץ לעשות את ארון הקדש מהומר, שלא תשלט בו אש, למען ינצלו משרפה ספרי התורה, אם תפרוץ ח"ו תבערה בבהכ"נ. רחב הדלתות—לא פחות מן 1,56 מעטר (2 אמות 3 ווערש.) גבהן 2,20 מעטר (3 אמות 1½ ווערש.), רחב הפרכת 1,88 מעטר (2 אמות 10 ווערש.) ארכה לא פחות מן 15 מעטר (4 אמות 7 ווערש.). בבתי הכנסת הקטנים יוכלו למעט את השעורים האלה לפי הערך. את הפרכת צריך לערוך באופן שתוכל להקפל ולעלות למעלה או לסור בצדי הארון. כן מהראוי הוא לעשות מעל לארון אשנבים קטנים, להאיר אל תוכו; למען יעמדו ספרי התורה ישרים ומכוונים למעלה יעשו כנים על רצפת הארון להחזיקם ולהעמידם בהם. כן נחוץ הוא לשום לב לבל יעלו גוילי ספרי התורה הלודה, בעמדם על מקומם זמן רב. ארון הקדש צריך לעמוד על מקום גבוה, באופן שכל המתפללים יוכלו להביט עליו ולראותו מכל פנות הדר התפלה. לפני ארון הקדש ישאירו מקום פנוי, לא פחות מן 1,90 מעטר (2 אמות 11 ווערש.), למען יעמדו עליו הכהנים בעלותם לדוכן.

הציורים והפתוחים הנמצאים על ארונות הקדש בבתי כנסת העתיקים ראויים להיות לעינים לחכמי הבנאים בדורות אלה. מערכת הציורים בדמות פרחי הוד ונצני תפארת הממלאים את כל עברי ארונות הקדש הנזכרים והערוכים ע"פ המסרות והקבלות אשר ישנן בידינו מחכמי התלמוד, יתנו עדיהם, כי ממעי יהודה יצאו וחזיונות רוח חכמי לאומנו הקדמונים הורו והגו אותם. כהכרת אלהי אמת ויסודי המוסר והדת אשר היו לנחלת בני שם, כן הערה ה' רוח חן ודעת היופי והנעימות על בני יפת. בחכמת הבניה קבלו בני שתי המשפחות האלה עקרים רבים איש מרעהו, ועל כן כל דרכי הנעים והנשגב של הארים, כל יפיפיותו של יפת אם תוכנם אינו מתנגד אל עקרי האמונה ראוים הם להיות הדור מצוה בבתי כנסתנו הנבנים בדורנו. לו חכמו השכילו נדיבי עמנו, העומדים בראש קהלות ישראל, אזי התעוררו כל אחד ממקומו ויחקו עלי גליון את תמונות הציורים והפתוחים הנמצאים על כותלי בתי כנסתנו העתיקים, המתנוססים בערים רבות בארצות אירופא וביחוד את תמונות ההדורים והקשוטים הנמצאים על ארונות הקדש והיו לאות ולמשמרת לבני ישראל לדורות עולם, למען ידעו ויבינו, כי גם בימי ענינו ומרודנו, לא פסו מקרבנו אנשי הרוח וחכמי חרשים, כי רוח ישראל כביר כח הנהו והצרות הרבות והרעות לא הספיקו לגרש מקרב לבנו רגשות היופי ונעימות כל חן והדר. החיבה הקדושה הזאת רובצת על ראשי מעריכי מ"ע לישראל ועוזריהם בערי מושב היהודים, אשר ימצאו שמה שרידי בתי כנסת עתיקים, לכתוב את פרשת פרטי מערכת הבנינים ההם בספר עם תמונות ציוריהם ופתוחיהם, והיו לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם לזכרון לדור נולד ולקץ הימים.

בין ארונות הקדש המצטינים ביפי תכניתם נפלא הוא מראה ארון הקדש העומד בביה"כ אשר בעיר פארדוביק (באהמען). במעלת ציוריו הנהדרים הערוכים בסגנון הערבי ע"י הבנאים: הח' שמאראנץ והח' מאליטקא. הארון הזה מתהלק לשלש מחלקות: חלק התיכון, והוא המהודר ביותר, ושני חלקים משני עבריו. החלק התיכון משקע מעט לצד הכותל וערוך במשבצות בעלי זויות ישרות וממעל להן כעין קשת עגולה, ערוכה בסגנון המוירי, ומשני עברי הארון נצבים שני עמודים קטנים ודקים. על גג הארון עשוי כעין כרכב. ועליו מפותחים שני לוחות הברית. קשת הספון במשקע התיכון מתחלקת לשתים ע"י קורה קטנה המשכבת לרחבה. מכבר מעשה רשת עשוי מעץ ארז בסגנון המוירים סובב את קירות הספון. מתחת לחלק התיכון נמצא פתח בעל שתי דלתות (צווייפליגעליגע טהיר). ברחב 1,58 מעטר וגבה 2,53 מעטר ונפתחות הנה לצד הארון. כל אחת מדלתות הפתח מתנועעת במשבצת ברזל, זקיפה למעלה ותוכל להסב לצד הארון, המפואר במכבר עץ וממעל לו כרכב ומסגרת כאשר בחלק התיכון. ממעל לדלתות הפתח, אשר בחלק התיכון, נמצא מוט-עץ-אלון, העשוי להרים ולהוריד בו את פרכת המסך; רחב הארון 3,8 מעטר, וגבה 6 מעטר. הציורים נערכו בצבע-שמן ומצפים בפאליכראמיע. הכתבות נעשות בצבע זהב, המכבר צבוע בשלל צבעים על משחת צבע כהה. כותלי הארון מבית מצפים בארג זהב, מלא נקודות רבות בדמות כוכבים מזהירים ומבריקים. מחיר ארון הקדש הזה עלה לכך 2100 פלארין.

בבתי הכנסת הגדולים תעשינה שקערורות בכותל המזרח לשום בהן את ארון הקדש. יש אשר יערכו אשנבים מזכוכית בעלת צבעים שונים ממעל לשקערורות ההן, כן בכותלי הארון, וכאשר יפתחו הדלתות יאיר לעיני הרואים איר נחמד ונעים זרוע על כותלי הארון והמראה הזה יפעל פעולה נעימה ומרהבת נפש על לב המתפללים. בתבנית הזאת נעשה ארון הקדש בבהכ"נ אשר בצערנאוויץ). הפרכת טוב יותר לעשות באופן שבעת פתיחת הארון תסוב הצדה ולא שתתרומם למעלה.

הבימה עומדת לרוב באמצע הדר התפלה, אולם בבתי כנסת החדשים אשר בערי אשכנז נמצאת הבימה אצל ארון הקדש ושם מקום החזן והמטיף וראשי הקהלה והמקהלה ועוד. אמנם בעינינו לא ישרה מערכת הבימה בקרבת ארון הקדש, כי אז לא יראה הארון כלו לעיני המתפללים והבימה תחוץ ותבדיל ביניהם. הבימה צריך שתעמוד על מקום גבוה. פתוחה משני עבריה ועליה השלחן; ראש השלחן כפוף מעט, ארכו 1,02 מעטר (1 אמה 7 ווערש.), רחבו (למען יעמדו מסביב לו ארבעה אנשים: הקורא, הגבאי והקרואים) 1,25 מעטר $1^{3}/_{4}$ אמות), עמקו 1,02 מעטר (1 אמה 7 ווערש.). מלבד זה צריך להמצא על הבימה מקום לישיבת שני אנשים המגביה והגולל. בבהכ"נ הישן אשר בקראקא נמצא שלחן יפה ונהדר עד מאד, עשוי כלו מברזל וערוך בסגנון המאה החמש עשרה.

גבה העמוד צריך שיהא 0,94 מעטר (1 ארשין 5 ווערשי) (למען יהא „סדור-התפלה" מונח לפני החזן במרחק תשע אצבעות 0,23 מעטר הדרוש לראיה בינונית). רחב קרשי העמוד 0,54 מעטר ($^{3}/_{4}$ אמה) ועמקו 0,41 מעטר ($9^{1}/_{4}$ ווערש.). מסביב לעמוד צריך להיות מקום נרחב למקהלת המשוררים,

אם לא נמצא בעבורם מקום מיוחד על הבימה, כנהוג בבתי הכנסת החדשים.

בבכ"נ החדשים עומדת קתדרה אצל ארון הקדש, ועליה ישען הרב או המטיף, בנשאו מדברותיו לעדת ה'. הקתדרה נמצאת במרחק 1,90 מעטר (2 אמות 11 ווערש.) מארון הקדש, גבהה 1,02 מעטר (1 אמה 7 ווערש.). רחבה 0,94 מעטר (1 אמה 5 ווערש.) ועמקה 0,78 מעטר (1 אמה 1½ ווערש.). על הקתדרה יש מקום מיוחד להניח עליו ספר. מערכת הקתדרה בכלל היא טובה ונכונה, אבל חוצצת היא בפני ארון הקדש וזה לא יתכן. בבהכ"נ אשר בוויען עשו את הקתדרה באופן שיוכלו, בעת שירצו, להורידה מתחת לרצפה, אבל גם זה לא יתכן, המחזה הזה ישים את בהכ"נ ,לבמת חזיון' (תיאטר). וטוב מזה לעשות את הקתדרה באופן שיוכלו בכל עת שירצו להעתיקה ממקומה ולהעמידה על מקום אחר.

המקומות לישיבת הרב וראשי הקהלה צריכים להמצא בכותל המזרח, לא הרחק ממקום ארון הקדש. גם ראוי להרבות בהם פאר ויופי, למען יצטינו מיתר המקומות המיוחדים לישיבה, לאות על רגש הכבוד, אשר יראה המון העם לראשיו ומנהיגיו. אולם המנהג לשום את מקום הרב וראשי הקהלה במקום גבוה אצל ארון הקדש לא יישר בעינינו. באופן כזה ערוכים בתי תפלה לנוצרים, אשר ראש הכהנים יושב על מקום מיוחד למענו, לא כן בתי כנסת לישראל, אשר תעודתם ותכליתם הוא ,עבודת ה'', ובשפך שיח וצקון לחש לפני אלהינו שבשמים אין שום הבדל בין אנשים פשוטים לראשי הקהלה, לכן מקומם הוא בין יתר המתפללים, ולא אצל ארון הקדש, מקור הקדושה אשר עיני כל המתפללים נשואות עליו. ומאד נפלא הדבר בעינינו, אשר בהיות מדת ,הענוה' המדה המשבחת אשר בה יצטינו רבני וגדולי ישראל, בכל זאת בעת התפלה יראה רב-העדה גאות לבו, בהרימו שבתו גבוה מכל העם!

הדר הרב והחזן והמקהלה טוב שימצאו בכותל המזרח, ואליהם יביאו רק פתחים מיוחדים מחצר הבית, למען יוכלו הרב והחזן והמשוררים לבוא אל הבית ולשבת על מקומם, מבלתי הדרש לעבור בין המתפללים. בהחדרים האלה יוכלו להחזיק את הכלים, אשר ישרתו בהם בעת התפלה והעבודה. מדת החדרים האלה דיה אם יחזיקו כ"א עשרה מעטר מרבעים (20 אמות מרבעות). לפעמים יערכו את החדרים האלה ביציע העליונה.

עזרת הנשים נמצאת בבתי כנסת הישנים ביחד עם עזרת האנשים ורק גדר גבוה מבדיל ביניהם. אבל בבתי כנסת החדשים תעשינה עזרות הנשים ביציע העליונה. עזרת נשים נמצאת בצדי מערב, צפון ודרום של עזרת-אנשים, והיא נשענת על שדרות עמודים, המחלקים את עזרת האנשים לשלש מחלקות. המקומות לישיבה בעזרת נשים ערוכים ברמות חצי גרן עגולה (אמפיטהעאטר). העזרה בכללה נערכה בשפוע במדת 0,15—0,31 מעטר, באופן שתוכלנה הנשים לראות את פני המטיף בשעת הדרשה. לכן נהוג לעשות מדרגות קטנות בעזרת נשים למען תוכלנה הנשים לעלות ולשבת על מקומן. אם נעשה הספון בגבה הגג מעל רצפת הבית ומספר הנשים שוה למספר האנשים, אז טוב לעשות שתי עזרות נשים זו למעלה מזו. (בהכ"נ במגרש עיר וויען).

טוב לערוך את המעלות המובילות לעזרת נשים, באופן שתכלינה באמצע השטח שבין העזרה לרצפת הבית ושם יערכו מרצפת-עץ קטנה אשר ממנה תובילינה מדרגות קטנות אל כל חלקי העזרה. גבה השבכה אשר לפני העזרה — 0,94 מעטר (1 אמה 5 ווערש.). והנשים היושבות אצל כותל המזרח תוכלנה להשתמש בה במקום השלחן. האצטבאות תעמודנה באופן שתהיינה הנשים פונות בפניהן לפנים הבית. האצטבאות בעזרת נשים תעשינה בתבנית אלה שבעזרת אנשים, ותחזיקינה ג"כ לא יותר משמונה נשים על אצטבא אחת. בתחתית השלחן יעשו מכונת-קרש, למען תניחינה שם הנשים את מעטפותיהן, כן יעשו שמה לוח עץ לתמוך בו את הרגלים. גדרות מבדילות בין מקומות הישיבה אינן נחוצות פה. רחב המקומות 0,57 מעטר (13 ווערש.), גבהם 0,41 מעטר (9½ ווערש.), עמקם 0,44 מעטר (10 ווערש.). גבה גב האצטבא 1,00—1,02 מעטר (1 אמה 6½ ווערש. — 1 אמה 7 ווערש.).

בבתי הכנסת שנבנו בשנות הבינים נמצאה שבכה גבוהה לחציץ בין שתי העזרות. אבל בבכ"נ החדשים יבנו גדר נמוך, רק לסימן מחיצה. ספורי דברי הימים יורונו דעת, כי המחיצה בין עזרות האנשים והנשים רק כנהג ישן הוא ואין לה שום יסוד וסמך בחקי הדת והאמונה. בדורות קדומים התפללו האנשים עם הנשים בחדר אחד, ובבתי הכנסת אשר בארץ פרס, בערי פומבדיתא ובמחוזא, קבעו לעשות מחיצות בין שתי העזרות בימי הצום, כאשר תהיה אספת העם רבה מאד, אבל בשאר ימות השנה ישבו הנשים על המקומות המיוחדים להן בחדר התפלה, ולא היתה שום מחיצה מפסקת בינן ובין האנשים. בפרשת דברי בנין בהכ"נ אשר באלכסנדריא לא נמצאה שום הוכחה על מציאות שתי עזרות מיוחדות בבית ההוא. הרמב"ם בהלכות תפלה, בבארו את סדר מערכת בתי התפלה ע"פ הוראת בעלי התלמוד, לא יזכיר מאומה בדבר

המחיצה בין שתי העזרות, ומזה נוכל להוציא משפט, כי בימיו עוד לא היה המנהג הזה, רק בשנות 1230—1280 החלו הבנאים להחזיק בו.*)

המעלות לעזרת נשים תעשינה במבוא הראשי המוביל אל חדר-התפלה או במבואות מיוחדים, הבנויים בצד צפון ודרום. מדרגות המעלות האלה צריכות להעשות מאבן או מברזל, אבל לא מעץ. רחב המעלות, אם נעשות הן במרצפת מיוחדה — 1,25 מעטר (1¾ אמות). אבל אם המעלות עשויות כדמות לולים (ווענדעלטרעפפען), אז יגיע רחבם למדת 1,90 מעטר (2 אמות 10¾ ווערש.) אם עזרת הנשים מחזקת יותר מארבע מאות מקומות לישיבה, אז טוב לבנות שתי מערכות לבנים רבועות, לעלות דרך שם אל העזרה (טרעפפענהייזער); אם תחזיק העזרה שש מאות מקומות, אז נחוץ לעשות ארבע חדרי מעלות: שנים למזרח העזרה ושנים למערבה, למען תוכלנה הנשים לצאת החוצה בכלות סדר התפלה, מבלי אשר תצרנה ותדחקנה אשה את רעותה. טוב לעשות מעלות נוספות על אלו, בכדי שתהא ביהכ"נ פתוחה לרוחה מכל רוחותיה על כל צרה שלא תבא ובעת מהומה ומבוכה כשרפה וכדומה. לעת הצרך, אם יארע ח"ו איזה מקרה לא טוב; דלתות חדרי המעלות תפתחנה החוצה ולא לפנים מהחדר. חדרי המלתחה צריכים להיות מיוחדים לאנשים בפ"ע ולנשים בפ"ע. הראשון ימצא במבוא הראשי, והשני בקרבת העזרה.

בבכ"נ החדשים ימצאו חדרים מיוחדים, אשר יתאספו בהם ראשי הקהלה להועץ בדבר צרכי העיר.

---

*) דברי ידידנו החכם כותב המאמר אינם מובנים במקום הזה. הוא קובע מסמורות בדבר, כי בדורות קדומים התפללו האנשים עם הנשים בחדר אחד בלי מחיצה מפסקת, גם יגביל הזמן שנתפשט המנהג לעשות המחיצה בשנות 30—1230 מבלי להעירות את המקור אשר ממנו שאב החלטותיו אלה. כפי הנראה נמשך במשפטיו אלה אחרי דעת הד"ר לעאפאלד לעוו בס"ע הירחי להדר' גראעץ שנת 1884. אבל שגגה יצאה משני הסופרים האלה, כי ממקום שנסתייע ידידנו הח' ס"ב, מפרשת בנין ביהכ"נ באלכסנדריא מוכח כפורש ההיפך ונקרא לו שפיל לסיפא דעמוד במסכת סכה ד' נ"א בגמרא בד"ה: מאי תיקון גדול א"ר אלעזר כאותה ששנינו חלקה היתה בראשונה והקיפוה גזוזטרא והתקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה ועוד להלן: ת"ר בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ והי' באין לידי קלות ראש התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים ועדיין היו באין לידי קלות ראש התקינו שיהו אנשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה, היכי עביד הכי? אמר רב קרא אשכחו ודרשו וספדה הארץ משפחות משפחות וכו'. מזה נראה כפורש שהמנהג שנתפשט בישראל מלפנים ועוד יותר בזמנינו לקבוע עזרת הנשים בהיציע אשר מסביב הבית הוא מנהג ותיקון מימות בית שני עד היום. המו"ל.

טוב לבנות את החדר הזה ביציע העליונה, בקרבת עזרת נשים, למען יוכלו לבוא אליו דרך המעלות אשר לעזרה ההיא.

בדורות האחרונים נהגו לבנות בבתי הכנסת החדשים מחראות מיוחדות, וטוב להרחיקן מחדר התפלה או לשומן במרתף הבית. אבל טוב מאלה, כי תמצאנה המחראות בבנין מיוחד הסמוך לבהכ"נ.

במקומות אשר האדמה לחה ורטובה, טוב לבנות מרתף בארך כל הבית, ואם יבשה היא והרבה, די לכרות מרתף קטן בחלק המערבי של בהכ"נ. בהמרתף הזה יוכלו להחזיק את כלי קבול הקטור (גאזאמעטער), המכשירים הנחוצים להשקה (אם נעשית היא ע"י מים או קטור) והעצים.

הדור בהכ"נ מבית ומחוץ הוא נותן ענין רב להארכיטקטים לענות בו, וכבר דברנו מזה בארוכה במאמרנו זה. בכ"ז נמצא לנחוץ להוסיף פה מעט באור לדברינו. — בנין המגדלים בבהכ"נ יקל על הבנאים את מלאכתם להלביש את פני הבית צורות שונות וחליפות המראה בסגנון בניני שנות הבינים. באחדים מבתי כנסת הישנים שמרו הבנאים לעשות רק שנים-עשר שנים-עשר חלונות לא יותר. ומאד ינעם לנו עתה לראות, כי חדלו בנאי זמננו ללכת בדרך זו הכבדה מאד. הזכוכיות בהלונות בתי הכנסת הנה לרוב בעלות צבעים שונים. בבהכ"נ הבנוי במגרש עיר וויען נצבו בחלונות הבית זכוכיות ממראה עמוק וכהה, ובתוך הזכוכיות ההן נצבו עוד קטנות מרן ורביעית ממראה צהיב-אדמדם. הזכוכיות מיסבות במשבצת-עופרת ומדבקים בדבק-סיד (קיטט). רק החלונות הגדולים והעגולים מפארים בזכוכיות אדומות וממראה תכלת. שלל הצבעים אשר יבריקו בהם החלונות ישפיעו על לבות המתפללים רגשי נעם, רגשי אהבה ורוממות הנפש, גם עוצרים המה בעד קרני השמש מלהדור אל תוך הבית ולהפריע את המתפללים ממנוחתם, לכן ראוי ונכון שיהיו חלונות בהכ"נ החדשים ערוכים באופן כזה, וחכמי הבנאים ישימו את לבם לבחור את הצבעים היותר נאותים ומתאימים אל חקי היופי והנעימות. אל עזרת הנשים יאירו החלונות הנקבעים בכותלי חדר תפלת האנשים. ע"כ, למען הרבות בהן אורה, טוב לעשות אשנבים גם בגבה הספון (אָבערליכטער).

אם אין יד אנשי הקהלה משגת להרבות בהוצאות על מערכת צפוי הכתלים באבני שיש ובדומה יש לצבוע אותם בציורים שונים מצבעים מיוחדים (מבלי הערובת שני צבעים ביחד), בצבע אדום תכלת, צהוב ולבן, טוב לצייר על כרכבי הכתלים כתובות, לקוחות מכתבי הקדש ותבנם יהיה, השתפכות

הנפש לפני ה׳ יוצרה ומחוללה , רגש קדש ואיש דת . על בניני בית הכנסת להזהר מלציר על כותלי בהכ״נ פסוקים שתוכנם הם למוד (בענטענץ) ידוע , כי בהכ״נ הוא מקום שפך שיח וצקון לחש אך לא בית-מועד לביד שיח בדברי מדינה ולמודי החברה , ועל כן לא שפרה עלינו דרך בכ״נ הגדולים בארצות איירופא , הממלאים פני בהכ״נ בפסוקים מביעים כללי החיים כמו בבהכ״נ החדש בווארשא אשר מסביב לאה״ק נמצאים פסוקים עם סענטענצים כאלה : „הלוא אל אחד בראנו. . . ומדוע נבגד איש באחיו״ . בהכ״נ תעודתו לשפך שיח ולקרב לב האדם אל אביו שבשמים ולא להתהדר בשיחות נאות לפני העמים אשר בקרבם נשב . הכתובות אשר תוכנן הוא רחשי תודה וברכה למשפחת מושל הארץ טוב לצירם בכותל המערב ממעל למבוא הבית .

אצל חכמי הבנאים בח״ל נתפשטה הדעה , כי ע״פ חקי תורת היהודים אסור לציר על כותלי בתי הכנסת תמונית חיות ובקר ולכן ימנעו את עצמם מלציר על כותלי בתי כנסיותנו, רק ציורי עשבים ונטעים שונים. מאד ידאב לבנו בראותנו , כי לרגלי הדעה המשובשה הזאת , אשר יסודה בהתערבות חקי דת המושלמנים במשפטי תורת היהודים , נאלצו חכמי הבנאים בדורות אלה להגביל ולמעט את הדורי בהכ״נ ולבלתי תת מקום לרוח דמיונם לעשות ולציר כפי העולה על רוחם . ובאמת לא נמצא ע״ז שום איסור בכל ספרי קדמונינו ובבתי כנסת העתיקים אשר בגליל העליון נמצאו פתוחי חיות ובקר לרוב , בהיות התמונות האלה חזיון לב ומשאת נפש כל חכמי הבנאים מבני ישראל בשנות הבינים . אמנם על הבנאים להיות נזהרים במלאכתם ולערוך את ציורי התמונות בטוב טעם ודעת וכחזיון לב היהודים , אבל בתמונות אנשים אין לפאר את כותלי בהכ״נ .

למען הראות לעין כל את תעודת הבית ותכונתו הנעלה, הסכינו חכמי הבנאים בדורות אלה לציר על כותלי בהכ״נ מחוץ את לוחות העדות עם המלים הראשונות מ„עשרת הדברות״ ועל ראש הגג יחוקו תמונת „מגן דוד״ . משני ההדורים האלה הכי נכבד הוא הראשון , בהיות הדברים הנאמרים בלוחות העדות יסוד תורתנו ואבן פנת דתנו . מלבד זה תוסיף תמונת הלוחות יופי והדר על פני הבית הנשקף אל הרחוב ותגדיל את ערך תעודתו הנשגבה . במראה זה נבנה בהכ״נ בהיידעלהיים , ובעיר ווארשא , ששם לוחות העדות מפתחות בפנת הגג ומעליהן יתנוסס הכרכב הראשי, הסוכך ומכסה עליהן .

בבתי כנסת אחדים לא עלתה בידי חכמי הבנאים לפתח את תמונת הלוחות על כותלי הבית, באופן שיהיו נאים ומתאימים אל יתר ההדורים והפתוחים הממלאים את קירות הבית חוצה . בבהכ״נ אשר בקעסטעל השכילו הבנאים במערכת פתוח הלוחות, בצירם מסביב להן עוד ציורים אחדים השיים להן בתמונתן ובאופן זה חברו את מראה הלוחות עם יתר הציורים והיו לאחדים .

אולם ביותר יכבד על הבנאים לערוך את דמות ה„מגן דוד״ . בציור הזה אין שום יסוד במלאכת התבנית אשר לבנאי היהודים . ודומה הוא בתבניתו לתמונת הצלב המתנוסס בראש בתי תפלת הנוצרים ולכן אין דעתנו נוחה הימנו כ״כ . אבל בכל אלה לא נוכל להסכים לדברי המשורר והמבקר הנכבד הר״ל גארדאן המוכיח במאמרו (הוואכהאד 5 № 1879) . כי יש להרחיק כלה את תמונת ה„מגן דוד״ מציורי בתי הכנסת . ה׳ גארדאן יתן טעם לדבריו , בהוכיחו בראיות ובמופתים , כי תמונת ה„מגן דוד״ אין מקורה בהכמת בנאי ישראל . אבל לדעתנו אין להעביר תחת שבט הבקרת מוצא תמונית וציורים , הנמצאים בבתי תפלה . זה פעמים רבות נסו המבקרים להוכיח על ענינים רבים הנהוגים בסדרי עבודת ישראל בבתי תפלותיהם כי מוצאם הוא מבני עם אחר , אך בכל אלה לא יקטן ולא יפחית ערך המנהגים האלה : אנחנו די לנו בדעתנו , כי ציור ה„מגן דוד״ בכל בתי קדשנו נהוג אצלנו שנים כבירות וכבר הסכינו היהודים להביט עליו כעל דבר נכבד וקדוש בעניני הדת , ע״כ עצתנו אמונה , כי חכמי הבנאים יוסיפו לציר את התמונה הזאת על פרכת המסך , ארון הקדש, החלונות וכדומה . בין יתר קשוטי הבית יש לשום לב אל מערכת „נר-התמיד״ ו„מנורת חנכה״ בעלת שמנה הקנים והנר אשר יעלו לזכרון מת (יאהרצייטסלייכטער) הציורים אשר עליהם צריכים להתאים אל יתר ציורי הבית . בבהכ״נ אשר בערים הגדולות יאירו את הבית מנורות-תליית (ליוסטער),מנורת-קנים(קאנדעליאבריען) מנורות-שמן (לאמפען), „מאור-הקטיר״ (גאזבעלייכטונג) נאה ומהודר ביותר . אבל אז יש לשום לב לעשות ארבות בכותלי הבית לנקות את האויר המשחת ע״י אד הקטור . בבהכ״נ החדש אשר בברלין יאירו את הבית באמצעות המכונה „טראנספארענט בעלייכטונג״ מנורות השמן נצבות בין החלונות הכפילים . ממעל למשקע החלונות נמצאו אשנבים קטנים , אשר ע״י ידיהם יצא אד הקטיר ההוצה . בבהכ״נ אשר במרכז עיר וויען נמצאו 500 קני מנורה , אשר אורם נגד כאור 3000 נרות .

פה מקום אתי להעיר בדבר מאור העלעקטרי אשר בדורות האחרונים החלו להשתמש בו ביותר למאור הזה טוב לבחור מנורות ישרות , המפיצות

אור נעים וקל, ולא עגולות כעין קשת. בטוח אני, כי בקרוב יקובל מאור העלעקטרי גם בבתי כנסתנו. כידוע, יוכלו להאיר את הבית באמצעות האקקומו-לאטארען בערבי שבתות ויו"ט. ולפ"ז לא יאלצו לחלל את קדושת השבת בעבודת המכונות.

בבתי כנסת הקטנים יוכלו לעשות את התנורים מלבנים (קאכעלאָפען) עם דלת קטן מברזל סיגים. בבכ"נ הגדולים טוב לערוך השקה מרכזית (צענטראלהייצונג) אם באמצעות הקטור (דאמפפהייצונג) או במים (וואססערהייצונג). כל אחד מאפני ההשקה האלה יש לו יתרונות מיוחדים וחסרונות כנגדם. לכן לא נוכל אנחנו להוכיח בברור איזה מהם הטוב ביותר:

ראוי לשום לב על סדר נקיות האויר, כי מאור הקטור ידחוק ויגביה את האויר למעלה אל היציעות העליונות. האויר המחומם בהגיעו למעלה משטח הבית ישים מחנק לצואר היושבים בהיציע העליונה ודרוש לפ"ז נקיות האויר מדוקדקה ביותר. טוב לעשות אשנבים במקום הספון של העזרה התחתונה, שהוא רצפת היציע העליונה, ודרך בם יצא האויר המשחת החוצה.

במאמרנו זה נגענו רק בקצה עטנו בדבר בתי הכנסת הנבנים ומתחדשים כעת במדינת רוסיא. הערותינו בדבר בתכ"נ העתיקים שהרבינו במאמרנו זה נותנות הן ענין רב לחכמי הבנאים לענות בו. הננו מעירים את אחינו המחבבים את שרידי עתיקי קדמוניותינו לשום לב אל דברינו והערותינו במאמרנו זה. ותקותנו תאמצנו כי הרב המו"ל את ה„כנסת ישראל", יאמר ויישר לפעלנו זה ויתן מקום למאמרים וציורים כאלה בהמאסף, אשר שמו יעיד על הקשר והיחס שיש בין כנסת ישראל ובתי תפלתם.

בין בתי הכנסת המתנוססים לתפארה בערי רוסיא: מצטיינים מאד, בית הכנסת הישן אשר בווילנא, ובית הכנסת החדש אשר לנאורים בווארשא, במערכת המבוא הראשי בפני הבית והדר מלאכת גלת הגג. הקוראים אשר כבר למדו לדעת את השקפותינו על תכן ההדורים והקשוטים בבהכ"נ מבית ומחוץ, יבינו מדעתם איזה מהם יישרו בעינינו ואיזה אשר אין דעתנו נוחה מהם. בבירת רוסיא, במקום שאנו כותבים את הטורים האלה, יבנה כעת בית כנסת חדש, אשר יעשה לו יד ושם בין כל בתי כנסיות המתנוססים בערי רוסיא. אולם הבית הזה לא יצטיין בשום דבר חדש וגזרה מיוחדה בתורת הבניה, וכל פרטי בנינו ואפני גזרתו לקוחים הם מסגנוני בתי כנסת אחרים. אמנם מכשולים ומעצורים רבים עמדו לשטן על דרך ראשי קהלת ישראל בפט"ב, עד אשר נגשו אל מלאכתם זאת. יוכל היות כי מוכר שדי הוא, על כי אחדים מהמה לא היתה מטרתם לשם שמים, רק לתקן עיתד בבירת רוסיא ולקבוע מושבם שם, (קהלת ישראל בפט"ב תשא עד היום זאת השם „קהלה זמנית"). אכן העון הזה כבר כפר להם, כאשר כפרו עונות ישראל על ידי המקרים המעציבים אשר הרעישו לב ונפש כל אחינו במקומות מושבותיהם. לכן תקותנו תשעשענו, כי בקרוב נזכה לראות את בהכ"נ בפט"ב כלול בהדרו, כאשר נקוה כי יחמול ה' על שארית עמו לטעת אותו על אדמתו, לבנות בית היינו בקרוב ולהשיבנו לכבודנו הראשון אמן, ואמן!

מאזני צדק*)

רעה חולה היא בבני איש, כי יטו תמיד בדרכם אל אחת הקצות, ולא ישכילו לפלס להם נתיב „ולהלוך באמצע בין שני השבילים". רוב בני אדם ידעו רק שתי מדות תחת השמים: את הקדש ואת החול, ואת כל המון הדברים הנתונים באמצע לא ידעו ולא יבינו. כל אשר לא יקרא לו דרך הקדש הול הוא בעיניהם, וכל אשר איננו דרך חול קדוש יאמר לו; כשהם מעלים מעלים עד לשמים וכשהם מורידים מורידים עד לעפר, וישכחו כי לעולם „האמצעי משובח".

התלמוד — זה הים הגדול ורחב הידים, קדש היה מאז לבני ישראל, וכל שיחה קלה שבו, נחשבה בתוך הדברים העומדים ברומו של עולם. אך בהשתנות העתים נשתנו גם דעות בני האדם, הבקרה עברה עליו בתער הסופר אשר בידה, ותנתחהו לנתחים: להלכה, לאגדה, למשלים, לשיחות חולין ולאחרים מלבד אלה; והעם העומד בחוץ, בשמעו כי לא יאמר עוד קדש לכל אשר אמר עד עתה קדש, נפלג לשתי פלגות: האחת, קראה טמא לכל מחקר וכל בקרת להועבה היתה לה, ותוסף עוד יותר להקדיש ולהעריץ כל הגה וכל אמר אשר התמלט רק לשעתו מפי אחד הקדמונים, והשנית — על הכלל כלו יצאה ותלעג בלבה על המקדש וקדשיו, ותחרוץ מראש משפט כי הכל הבל ורעות רוח, ואיננו שוה לדרוש ולחקור עליו, היש בו תועלת אם אין, כי במה נחשב הוא כי תשים אליו לב?

בתוך המפלגה הזאת נמצאו גם אנשים של צורה, אשר ראו את מאורות החכמה בימינו המזהירים כזהר הרקיע, והם עורו את עיניהם מראות נכוחה, ויפת לבם, כי הקדמונים, אשר לא ידעו את החכמה במונו היום, טח מראות עיניהם, מהשכיל לבותם, ויקלו מאד בעיניהם, עד כי נהגו קלות ראש בעצמם, לבלתי בדוק עוד אחריהם אולי — לא תעו מני ארח?

הדבר אשר אנחנו באים לדבר על אודותיו, יורנו, כי ראוי לחכמינו להיות מתונים בדין, ולא ימהרו להוציא משפט.

בתוך המנהגים השונים אשר היו נהוגים בין הסוחרים ומוכרי כל ממכר, זכרה המשנה גם הכרעת טפח לכל הדברים הנמכרים במשקל, ונתינת גרומין במקום שאין מכריעין: אחד ממאה ביבש ואחד מארבע מאות (או ממאתים) בלח (ב"ב פ"ח:) ובברייתא הובאו שמה גם אופני תקוני המאזנים ודרך תליתם כמשפט הזה:

נפש מאזנים (של מוכרי ברזל כמפורש בגמרא) תלויה באויר שלשה טפחים וגבוהה מן הארץ שלשה טפחים, וקנה ומתנה שלה י"ב טפחים; של צמרים ושל זגגים תלויה באויר שני טפחים, וגבוהה מן הארץ שני טפחים, וקנה ומתנה שלה תשעה טפחים ושל חנוני ושל בעל הבית תלויה באויר טפח, וגבוהה מן הארץ טפח, וקנה ומתנה שלה ששה טפחים, ושל כורכני תלויה באויר שלש אצבעות, וגבוהה מן הארץ שלש אצבעות וכו' (שם פ"ט).

כל אשר למד יסודות הטבע הראשונים, בקראו את הדברים האלה, יעלה על לבבו עד מהרה את הכללים אשר נתנו החכמים בספריהם, שהרגשת המאזנים תגדל בהאריך מדת ארך הקנה ולשון המאזנים והקטן ברבות המשא ובהתרבות השיפה (רייבונג), ויקרא: כמה גדולים דברי חכמים, שכבר ישבו גם הם על מדוכה זו, והעלו בידיהם הלכה למעשה, להגדיל את מדת נפש המאזנים וארך הקנה לפי רבות המשקל אשר ישקלו עליהם! וגם האיש אשר ירד יותר אל עומק חכמת המשקלת (סטאטיק), וידע כי לא שלמו עוד בזה כל התנאים כלם, לא יתמה על החפץ ולא ישים תהלה בחכמי התלמוד בדעתו כי תקוני המאזנים נשתלמו בזמנים האחרונים, אחרי אשר שמו החכמים את עיונם בם, ויעמיקו לחקור על הפרדת הכחות והרכבתם; ובזכרו את דברי הטורה (ח"ג פי"ד): „אל תבקש ממני שיסכים כל מה שזכרו רבותינו בענין התכונה למה שהענין נמצא באמת, כי החכמות הלמודיות היו בזמנם חסרות" — יניח את רוחו בראותו כי התנאים הראשים היו ידועים להם, ולא יבקש מהם, כי ידעו יותר מאשר נודע להחכם והחוקר ר' יש"ר מקנדיא, אשר חי רק כמאתים והמשים שנה לפנינו, ואשר יזכיר רק את חמשת התנאים האלה: ארך הבריח; קלותו ושל הכפות ג"כ; יושר הבריח וחזקו שלא יתעקם; שתי נקודות הכפות תהיינה נרחקות בשוה מאזן הבריח; שהכפות תהיינה שוות במשקלם בדקדוק (מעין התום תמר מ"א).

ואולם החכם הרחז"ס בבואו לדבר על ההלכות האלה (הכרמל תרכ"ג צד 337, הצפירה תרמ"ב צד 247), סר מן הדרך וימהר ויחלוט כי לא בארך הקנה תלוי הדבר כי אם במרחק נקודת הכבד מנקודת הציר אשר יסובו עליו המאזנים, וכי הכרעת טפח הספיק למלאות את הגרומין, שהם אחד מארבע מאות, בכל מיני המאזנים השונים, אחר אשר נעשה מרחק הנקודות האלה גדול במאזנים הגדולים, וקטן במאזנים הקטנים. ע"פ הדברים האלה גזר אמר כי שגגה היא ביד שונה הברייתא, ולכן הרמב"ם אשר שם לו החכמה לקו, „אשר גלה את דעתו בדברים ברורים ומפורשים שבהלכות השקולות ע"פ עיון וסברא יתרון לשכל האנושי על הנבואה שאינה מועילה בזה" (הקדמה לסדר זרעים, עיין שם וערוך את הדברים זה לעמת זה ואם תוכה תבחין!) „סבב את פני ההלכה", „לשנות את פני הדינין האלה ממשמעותם בגמרא, בכדי שיסכימו עם הידוע לו מצד החכמה", „מבלי לגלות לנו מאיזה טעם הוא נוטה להכריע", ובאמת „העמיק עצה בהלכה המקופחת לפי דעתו, לבל תהיה כמפגיע לשכל העיוני", ולכן „הפך הסדר (הלכות גנבה פ"ח): בראשונה העתיק כל פרטי השעורים השנוים בברייתא, ולבסוף לשון המשנה וחייב להכריע לו טפח, אשר מזה יצא לו דין כולל לכל המוכרים, שאינם חייבים רק הכרעת טפח אחד לבד, וכל השעורים שבברייתא בשעור גבהם מן הארץ ותליתם באויר, אשר הביאם שם, אינו מפרש מה ענינם, כאילו אינם להלכה כלל!"

אמת נכון הדבר, כי מעולם לא נמנעו חכמי ישראל הקדמונים, אשר היה התלמוד כל חיי רוחם, מנמות מאחרי דבריו בכל מקום אשר בא המופת על הפכם, אבל לא שמו להם סתר פנים, ואת אשר הרה והגה לבבם אותו הגידו בקהל רב. אבותיהם של ישראל

---

*) המאמר הזה נכתב בעתו להצפירה בפנים אחרות כמין מכתב להמו"ל, וכבר היה נכון לבוא בדפוס (עיין „בו"ת" המו"ל בהצפירה תרמ"ב צד 264), אולם אחרי כן נחם המו"ל על מחשבתו ונפסק הדבר ולא נאמר. ובהיות הענין נוגע בכבוד הז"ל אמרתי הנלוה לי מהעלימו והנני נותנו בזה לפני הקוראים המבינים דבר לאשורו, למען יראו ויבחנו

רב שרירא גאון ורב האי בנו (הביאם מהר"ם אלאשקר בתשובותיו סי' צ"ו, ובעל מאור עינים בפי"ר) דחו ברייתא שלמה (פסחים צ"ד) ואתה יחד את כל דעות חז"ל בבנין העולם, מפני חכמת התכונה, ולא בסתר דברו: „ליתא להך ברייתא, דבין ר' יהודה ובין רבה ס"ל הרקיע עשוי כקובה וכו' וליתא להך מלתא מכמה אנפי (שיסודתם בחכמת התכונה)". הגאון רב שמואל בן חפני לא השב לו לעון לאמר בפה מלא: „לא יקובלו דבריהם במקום שיש להם מכחישים מן השכל" (רד"ק ש"ב כ"ח). רבינו חננאל מצא את לבבו לחלוק על מאמר הגמרא „למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה" ויגזור אמר כי השובת הגמרא „שאני ר"ח דנפיש זכותיה" „שינויא בעלמא היא ולא סמכינן עליה" (מובא בבחיי פ' משפטים). הרמב"ן הביע רוחו ואמר: „ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים, שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה" (בפירושו לבראשית ט' י"ב), וגם בעלי התוספות ההליטו שהש"ס ור' יוחנן מעו בכלל אחד במדידה ששמעו מדייני דקיסרי (ערובין ס"ו:) — רק החכמים והחוקרים אשר עשו את המחקר והפילוסופיא עיקר ואת התורה טפל, ואשר לא בטח בם לב העם, המה היו מעמיקים לסתיר עצה וישיתו השך סתרם א), ובעקבותם דרכו רבים מהאחרונים לעשות חנף ולדבר על כל תועה, ויתהפשו באדרת האמונה — למען כחש! והדברים עתיקים.

הרמב"ם, אשר ידע כל ישראל כי דבר ה' בפיו אמת, לא חבש מעולם את דעותיו בטמון. כל ההוגה בספר המורה ידע כי לא פעם ולא פעמים חוה דעתו לא כבתוב, וגם בספרו היד החזקה ובתשובותיו יאחז בדרכו זה, הכל יודעים את דבריו נגד אמונת הכשוף (הלכות עכו"ם סוף פי"א), ונגד אמונת ההוגות וסכנת קטלנית (תשובותיו סי' קמ"ג), וקריאתו הגר על הכותבים שמות במזוזה והושבים אותה לקמיע ולשמירה (הלכות תפלין פ"ה ה"ד). ויותר מהמה נראה בתשובתו לחכמי מרסיליא (דפוס לייפציג דף כ"ו), בה יצא להרום את כל אשיות הבלי האסטרולוגיא — אשר העבירה חכמים רבים וגדולים על דעתם, ואשר נמשכה עד הדורות האחרונים, וגם התוכן המפואר קעפלער לא נקה ממנה — והרמב"ם ביושר שכלו בז לה לעג לה, ואף כי ידע, כי נמצאו גם בתלמוד דברים המראים לה פנים, לא נסוג אחור מדעתו, ולא כחד אותה תחת לשונו, וכה אמר: „ואני יודע שאפשר שתחפשו ותמצאו דברי יחידים מחכמי האמת ע"ה בתלמוד ובמשנה ובמדרשות, שדבריהם מראים, שבעת תולדתו של אדם גרמו הכוכבים כך וכך, אל יקשה זה בעיניכם, שאין דרך שנניח הלכה למעשה, ונהדר אפירכי ואשינויי, וכן אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת, שכבר נתאמתו הראיות בהן, וינער כפיו מהן, ויתלה בדברי יחיד מן החכמים ע"ה, שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה, או שיש באותם הדברים רמז, או אמרם לפי שעה ומעשה שהיה וכו' ולעולם אל ישליך האדם את דעתו אחריו, כי העינים הם לפנים ולא לאחור, וכבר הגדתי לכם את כל לבי בדברי". ומה נמלצו אמריו בסוף תשובתו ההיא: „כל דקדוקי השאלות שלכם כלם שריני אילן אחד הם, ואני מצוה לכם בדעתי, גודו אילנא וקציצו ענפוהי, ונטעו עץ הדעת הטוב, ואכלו מפריו וטובו, ושלחו ידכם וקחו גם מעץ החיים, ואכלו והחיו לעולם!"

ומי יאמין אפוא, כי האיש אשר דבר ברוחו הכביר דברים ברורים כאלה, יהפך לרך לבב, ולא ימצא לו דרך אחרת, כי אם להוליך את קוראיו שולל, ולסבוב אותם בכחש? ומה גם כי לא היה לו כל צורך לבקש ארחות עקלקלות, בהיות דרך ישרה וסלולה לפניו, לעזוב את דברי הברייתא, המדברת על מדה גובה המאזנים מעל הארץ, ולהסתפק בדין המשנה כלבד, ששעור ההכרעה הוא טפח. הלא כן עשה בעזובו בהלכותיו את התנאי הנזכר בתלמוד „דחזי ליה בבואה דבבואה" (גטין ס"ו), שהיה לפי דעתם הסימן המובהק המבדיל בין אדם לשדים, וכן בהשמיטו את הדינים המפורשים בגמרא: „אסור לישן בבית יחידי וכל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית" (שבת קנ"א:), „לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות" וכו' (פסחים קי"ב)!

אכן כבוד הרחו"ס במקומו מונח, כי תעה בענין הזה ושגה הרבה מאד, ומספר מליו היו שגיאותיו. אך לחנם חפה דברים לא כן על דברי הברייתא הנכוחים והישרים, ובלא משפט טפל על הרמב"ם עון גנבת דעת, אשר לא עלתה על לבו.

והנה החכם רחו"ס תמך יתדותיו על התמונה האלגברית הזאת: $\text{ח}=\frac{\text{א}\sqrt{\text{א}^2-4}}{1602}$, אשר א יורה בה על מחצית ארך הקנה, ואות ח על מרחק נקודה הציר מנקודת הכבד; אבל לא גלה לנו מוצאה ומובאה, ונראה שנפלה בה שגיאה ב) וצ"ל $\text{ח}=\frac{\text{א}\sqrt{\text{א}^2-16}}{1600}$; בלי כפר יצאה לו בדרך זה:

א) וכדברי תוה נראה גם בבאורי המקראות, כי את אשר לא ערב הראב"ע את לבבו להגיד ברמז, בא הרשב"ם וישמהו לעיני השמש, כמו דעתו בענין תפלין (פרשת בא) והפרת הבעל בקדמין (פרשת ממות), וכן פירושו לפסוק ויהי ערב ויהי בקר (הנדפס בכרם המד השמיני וברשב"ם הוצאת ראזין), אשר לפי דעת הח' גראעץ (ח"ו צד 415) נגדו ערך הראב"ע את ספרו אגרת השבת.

ב) בהכרמל נמצא $n=\frac{a}{100}\sqrt{a^2-4}$ וגם התמונה הזאת אינה נכונה, והמחירים הנרמים למעור ם. והם 2,86; 0,71 אינם מסכימים עם אחת התמונות.

נניח כי אחרי שהיו המאזנים שקולים, והקנה AB מקביל לאופק, הוספנו בכף הימנית משקל p על המשקל P הקודם, עד שירדה הכף התלויה בנקודה B למטה בשעור $i = EB'$, ועי"ז נעתק מצב הקנה אל $A'B'$, הנה אם נציין חצי ארך הקנה ע"י a, משקלו ע"י Q, מרחק נקודת כבדו G מנקודת הציר O ע"י n, נמצא כי על הקנה פועלים שלשה כחות העושים ביניהם שווי המשקל, היינו:

$$(P + p)\ OE = P\ ЬO + Q.\ LO$$

והנה המשולשים הנצבים והדומים OEB', $G'OL$, $ЬOA'$ נותנים,

$$OE = ЬO = \sqrt{a^2 - i^2}\ ;\ LO = \frac{EB'.\ OG'}{OB} = \frac{ni}{a}$$

ע"כ $(P + p)\sqrt{a^2 - i^2} = P\sqrt{a^2 - i^2} + \frac{Qni}{a}$

ומזה

$$(A) \ldots\ldots \quad n = \frac{pa\sqrt{a^2 - i^2}}{Q\ i}$$

ואם יושם בתמונה הזאת $= \frac{1}{400}$, $Q = 1$, $i = 4$

יצא לנו $n = \frac{a\sqrt{a^2 - 16}}{1600}$

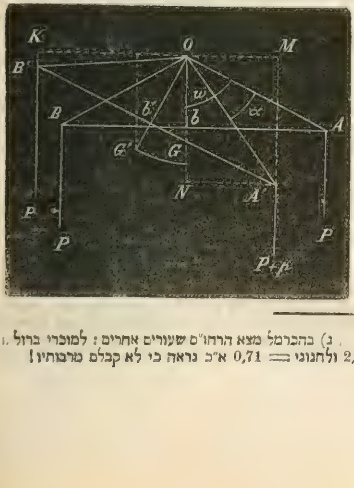
מתוך התמונה הזאת למד הרחז"ם „ששעור הכרעת טפח אינו מתיחס באמת למדת ארך הקנה, רק לפי מדת השעור n שבתוך הבריח, אשר הוא גדול במאזנים הגדולים, וקטן במאזנים הקטנים"; „ד"מ במאזנים של מוכרי ברזל, אשר אצלם $א = 24$ אצבעות, יהיה $ח = 0,35$, כראוי במאזנים גסים כאלה, אבל במאזני החנוני, אשר אצלם $א = 12$ יהיה $ח\ 0,088$=ג"כ כתקו נו", „משא"כ לדעת הפוסקים המחייבים למוכרי ברזל לתת הכרעה ששה טפחים (ששה מאן דכר שמיהו!) הלא תעלה ההכרעה קרוב לאחר מששים".

כל היודע בטיב התמונות האלגבריות ושומע את שפתן ישתומם ויקרא: כלפי לייא! הן התמונה (A) שהשעור a נכנס בה עומדת וצווחת להפך כי השעור i תלוי גם באורך הקנה a? — ויוסיף להתפלא מה ראה רחז"ם על ככה לקצוב את מחיר $n = 0,35$ אשר מזה יצא לו כי i הוא טפח, אולי מחיר n היא 0,1 ונמצא i מכוון שלשה טפחים? — ומי זה הודיעו אל נכון, ששעור הגרומין ליבש הוא אחד מארבע מאות, ולא אחד ממאתים? הן הדבר הזה קם בתיקו? ואם אמנם הפוסקים קבלו את השעור אחד מארבע מאות, זה מפני שאין לחייב את המוכר מספק כמ"ש במגיד משנה במקומו, וכדין כל תיקו דממונא שהוא קולא למוכר (ערוך ערך גם ג'), אבל לרחות עי"ז את הברייתא לא יתכן; ואם נקבל את הגרומין אחד ממאתים נמצא $i =$ שלשה טפחים אם נניח $n = 0,2$.

הן אמנם לפי הנראה נשמר הרחז"ם משתי הקושיות האחרונות בהוסיפו לאמר „כראוי במאזנים גסים כאלה" אבל גם אם נאמין שהשעור n הוא ככל השעורין שבתורה, שאמרו עליהם (עירובין ד') שהם הלכה למשה מסיני, ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע ג), לא היתה עוד לרחז"ם כל סבה לדחות את הברייתא, כי לפי שיטתו הכרעת טפח מכוונת לגרומין של יבש שהן אחד מארבע מאות, אבל המאזנים הלא נתקנו לשקול בהם גם דברים לחים הצריכים גרומין אחד 1 ממאה; ועתה ינסה נא להעמיד במקום $\frac{p}{Q}$ את המחיר $\frac{1}{100}$ אם לא יעלה בידו. עוד יותר מעט משלשה טפחים ($13^1/_2$ אצבע ויותר), ואם יעביר מעט על מדותיו ויעשה מחיר n שוה 0,41 אז ימצא $i =$ שלשה טפחים. או אם יעמוד על דעתו ויחזיק במחיר שקצב $n = 0,35$ ויניח $i =$ שלשה טפחים או יצא $\frac{p}{Q} = \frac{1}{119}$ פחות עוד מאחד ממאה — לא קרוב לאחד מששים כאשר חרץ הרחז"ם משפט!

אולם מה יאמר הקורא אם נראה אותו כי היסוד אשר הקים עליו הרחז"ם את כל בנינו — יסוד נופל הוא, והתמונה אשר קרא לו לעזרה לא תעמוד לו ביום שידבר בה, כי שתי תשובות בדבר: האחת, כי בתמונה הזאת אין השעור P נכנס כלל, וא"כ מחיר n אינו נקצב על ידו ואינו תלוי בו כל עיקר, באופן שהוספת משקל p תגרום נטיה שוה (הכרעת טפח במשלנו) לכל משקל שבעולם, מבלי הפרש אם קטן או גדול יהיה, וא"כ אין לה ענין כלל עם הדבר שאנו דנים עליו! והשנית, כי בקחתנו את השעור Q, שהוא משקל הקנה, לאחרות, הנה יהיה שעור הגרומין p אחד מארבע מאות במשקל הקנה לא בדבר הנשקל, והוא דבר אשר אין לו שחר! — הנה כי כן משה היתד התקועה במקום לא נאמן ונגרעה ונפלה ונכרת המשא אשר עליה, ומחי קבלו ואבני קלעו של הרחז"ם נפצו לרסיסים ויאבדו כלי מלחמה!

סבת הענין היא, כי הדבר אינו תלוי במרחק נקודת הציר מנקודת הכבד לבד — כי אם גם במרחק נקודת הציר מאמצע הקו המחבר שתי הנקודות שהכפות תלויות בהן; ואם נשים לב אל כל התנאים האמורים, הנה תעלה בידינו תמונה אחרת השונה מכל וכל מן התמונה שהביא הרחז"ם אשר היא רק תולדה מיוחדת מהתמונה הכוללת הזאת.

ג) בהכרמל מצא הרחז"ם שעורים אחרים: למוכרי ברזל $= 2,86$ ולחנוני $= 0,71$ א"כ נראה כי לא קבלם מרבותיו!

אם A B יורה על קנה המאזנים בהיותם מעוינים, O על נקודת הציר הנמצאה למעלה מעט מנקודת b החולקת את הקו A B לשני חצאים שוים, G על נקודת הכבד של הקנה, ונציין את המשקל הנתון בכל אחת מהכפות ע"י P, את הקו A O=B O ע"י A, את חצי ארך הקנה A b ע"י a, משקל הקנה ע"י Q, את מרחק נקודת הציר מנקודת b או הקו O b ע"י b ומרחקה מנקודת הכבד או הקו O G ע"י n, את הזוית A O b ע"י w, הנה אם נוסיף אל הכף התלויה בנקודת A משקל p הרד הכף למטה בשעור=i, והקנה יסב סביב נקודת O אל A'B' כשעור הזוית α=A O A'. במצב כזה יפעלו על הקנה ארבעה כחות האחוזים בשלשת הנקודות A' B' G', היינו שני המשקלים P, p על הנקודה A בכח=O M (P+p), משקל P בנקודת B' בכח=P. K O, ומשקל הקנה Q הפועל עליו בנקודת כבדו בכח=Q. L O, ולמען יולידו הכחות האלה שווי המשקל והמאזנים ינוחו, עליהם לקיים את המשוה הזאת:

$$(P+p).\ OM=P.KO+Q.LO$$

או $(P+p)\,A\sin(w-\alpha)=P\,A\sin(w+\alpha)+Qn\sin\alpha$

ומזה $\tan\alpha=\frac{p\,A\sin w}{(2P+p)\,A\cos w+Q\,n}$

או יען כי $A\cos w=b\ ;\ A\sin w=a$

$$\text{(I)}\quad \tan\alpha=\frac{p\ a}{(2P+p)\ b+Q\ n}$$

והנה בדרך כלל $\tan(w-\alpha)=\frac{\tan w-\tan\alpha}{1+\tan w\tan\alpha}$

נציג במשוה הזאת תמורת $\tan\alpha$ מחירו שמצאנו זה עתה (I) ובמקום $\tan w$ השוה $\frac{bA}{bO}$ את מחירו $\frac{a}{b}$ ונמצא

$$\text{(II)}\quad \tan(w-\alpha)=\frac{a\ (2P\ b+Qn)}{2Pb^2+(a^2+b^2)p+Qbn}$$

מצד אחר יתן לנו המשולש הנצב O A' N

$$\text{(III)}\tan(w-\alpha)=\frac{NA'}{ON}=\frac{OM}{ON}=\frac{\sqrt{OA_1^2-MA_1^2}}{ON}=$$

$$\frac{\sqrt{a^2+b^2-(b+i)^2}}{b+i}=\frac{\sqrt{a^2-2bi-i^2}}{b+i}$$

נשוה את שני המחירים שמצאנו אל $\tan(w-\alpha)$ ונמצא

$$\frac{\sqrt{a^2-2bi-i^2}}{b+i}=\frac{a\ (2Pb+Qn)}{2Pb^2+(a^2+b^2)p+Qbn}$$

ומזה
$$\text{(IV)}\quad n=\frac{(a^2+b^2)\ p}{Q\left[\frac{a(b+i)}{\sqrt{a^2-2bi+i^2}}-b\right]}-\frac{2bP}{Q}$$

אם נשים במשוה הזאת b=0 נמצא

$n=\frac{pa\sqrt{a^2-i^2}}{Q\ i}$ כמו שמציאנו למעלה, ואשר מזה

יצאה תמונת הרחז"ס בעין מקרה פרטי, אבל המקרה הזה רחוק מאד במציאות מפני שא"א לצמצם ומתקני המאזנים יקפידו רק שיהיה b שעור מחייב ד) קטן בערכו מאד אבל לא יגיע לאפס גמור, כי אז יהיו המאזנים מדוקדקים יותר מדאי, והוספת משהו בכף אחת תכריע את המאזנים, ותטריד את השוקל לחזור פעם בפעם ולהישירם, ובפרט במאזנים הגדולים, שהדקדוק היתר בהם הוא אך למחסור.

כאשר נשים עין על התמונה הכוללת (IV) שמצאנו, נראה מיד כי אין מן הנמנע כלל, שהכרעת שלשת טפחים תתן גרומין אחד מארבע מאות. ד"מ, אם נניח שמשקל כל אחת מהכפות בפני עצמה היא עשרים ליטרא, וטעונה במשקל ארבע מאות ליטרא, היינו P = 420 א"כ p = 1 ומשקל הקנה Q = 25 ושעור b הוא $\frac{1}{25}$ אצבע ונציג תמורת a, i את מחיריהם 12, 24 אצבעות אז נמצא n = 0, 316178 קרוב לשלישית האצבע — השעור הנבחר ע"י הרחז"ס.

את כל הדברים האלה כתבתי לפי הבנת בעל הפרישה את דברי הברייתא, שכל השעורים הללו לענין הכרעה נאמרו, ולפי הנחת הרחז"ס, שהכרעת טפח מכוונת לגרומין אחד מארבע מאות, אבל איני יודע מה מזקיקנו לומר כך, ורואה אני את דברי רבינו נתן (בערך נפש) שכתב: „וצריך להגביה כפות המאזנים ששוקלין בהם מן הארץ שלשה טפחים, שלא יבעט הכף שבה המשקל לארץ בכח, ויחזור מהרה למעלה, ונראה הכף האחר מכריע, ויאמר הרי כבר שקול" עכ"ל, ודבריו לקוחים אות באות מפירוש רגמ"ה הנדפס בש"ס דפוס ווילנא, וכן כתב הר"ש (כלים פכ"ט מ"ה) דטעמא משום רמאות דפחות מכאן יכול לרמות, וכן נוכל להכנים את הכוונה הזו בפירוש הרשב"ם, ומה שאמר „שלא תגע בגג כשיכריע", „שלא צע בקרקע בשעת הכרעה" אין הכונה על ההכרעה שעל המוכר ליתן אחר שהיתה הכף שקולה (אם אמנם כן הבין המהרש"א שלא ראה כפי הנראה פירוש הערוך), כ"א על ההכרעה לכאן ולכאן בשעת המשקל, ור"ל כשתכריע כף אחת בשעת המשקל, או כשיכריע המוכר במתכוין את המאזנים כדי לרמות את הלוקח (כפי' הערוך ורגמ"ה), והראיה שזו כונתו, שעל „יגביה מן הארץ טפח" כתב „דכך צריך להכריע", מה שלא כתב כן אצל הרחקת שנים ושלשה טפחים; וגם בעל נמוקי יוסף שכתב: „כדי שלא יגע למעלה או למטה ויעכב ההטיה (לא ההכרעה כלשון התלמוד) הראויה לה" לכך נתכון, ר"ל על הנטיה וההתנועה אילך ואילך בשעת המשקל, ובלי ספק זו היא כוונת הרמב"ם בשנותו סדר משנתו ה) וא"כ קושית

ד) אם יהיה השעור b משולל והקו AB יעבור ממעל לנקודת O אז יוכלו המאזנים להיות מתהפכים והוספת דבר קל לא לבד כי תהרוס את שווי משקלם אך תהפוך אותם עליון לתחתון ותחתון לעליון.

ה) מדברי התוספתא נראה קצת שחדבר מחלקת וז"ל: „מקום שנהגו להכריע) מכריע לו כל צרכו ר"ג אומר טפח מלא התוס המאזנים ובטורטני טפח שהן טפחים בלח דברי רבי ר"ג אומר כל המשקלות שאמרו כשעור לטומאתן כך שעור

הפרישה ופירושו בברייתא בטלו מעצמם, ותשובות הרחז"ם נשארו מעל! — וכן מה שהניח הרחז"ם לדבר פשוט, שהכרעת טפח מכוונת לשעור הגרומין אחד מארבע מאית, הנה מה דפשיטא ליה לרחז"ם מבעיא לי טובא; חדא דלא אשתמיט התלמוד למימר כי אורחיה אירי ואירי חד שעורא הוא ו) ועוד שכפי הנראה ממשמעות דברי התלמוד, הכרעה אחת ליבש שגרומיו אחד מארבע מאית וללח שגרומיו אחד ממאה ז), ועוד, וכי העלה על הדעת שבכל מיני המאזנים השונים בתקונם ובגדלם שנוי רב, בכלם תהיה הכרעה אחת גורמת הוספת שעור אחד! ובאמת ראינו מתוך כל התמונות שהבאנו שהשעור $\frac{p}{Q}$ מחובר ומקושר עם שעורים אחרים a. b. i. n. Q. ותלוי בהם, ויותר מזה נראה מתמונה (I) אשר ממנה יתחייב

$$\frac{p}{Q}=\frac{I}{a-b\,\text{tang}\,\alpha}(2\,b\,\text{tang}\,\alpha\perp Q\,n\,\text{tang}\,\alpha\frac{I}{P})$$

ונמצא כי מחיר הערך $\frac{P}{Q}$ מרכב משני חלקים, האחד קצוב וקיים והשני מתחלף ומשתנה עם השעור P באופן שבאותם המאזנים עצמם יקטן הערך הזה יותר ויותר בהתגדל P, וכבר הרגיש הרשב"ם בזה בפירושו למשנה „דנפיש יותר מדאי הכרע טפח בדבר קל"; ואם נראהו להלן פוסח על שתי הסעפים, וחושב לפעמים שהכרע טפח שוה לעולם למשקל הגרומין באותם המאזנים עצמם, הוא מפני שעלו בו דברים מעורבבים ונמצאו בו בעדות המגיה „פרישות נכריות". ובאמת נראה דעת התלמוד שהדבר תלוי במנהג: במקום שמעיינין תקנו שיהיו נותנין גרומין שעור קצוב וקיים כעין דראַבאַט הנהוג אצלנו, ובמקום שמכריעין תקנו לעולם להכריע טפח הן ביבש והן בלח (או לדעת התוספתא טפח ביבש ושני טפחים בלח) אף אם ידעו שמדת ההכרעה משתנה עפ"י תקון המאזנים, לפי משקל הקנה ומצב הנקודות שבארנו, ושהכרעה קצובה תוסיף יותר על המשקל הקל מאשר תוסיף על המשקל הכבד; ד"מ ההוספה הנולדת ע"י הכרעת טפח, בהיות כפות המאזנים טעונות במשקל עשר ליטרין, גדולה בערכה יותר מאשר בהיותן טעונות במשקל מאה ליטרין, כי אי אפשר לתת כללים מיוחדים לכל המשתמשים במאזנים, ולקצוב הכרעות שונות לכל מאזנים ומאזנים. ולכל משקל ומשקל, שיהיה ערך ההוספה אחד תמיד כדרך שהדבר בגרומין, ואין דנין אי אפשר משאפשר, ובעל כרחם הוצרכו להשוות מדותיהם, ולהת־קצב למדת ההכרעות טפח אחד לעולם, ולא ליתן את דבריהם לשעורין, וכן הבין מהרש"ל כונת הגמרא וכן נראה מפורש מדברי הברייתא: „היה מבקש ממנו עשר ליטרין לא יאמר שקול אחת אחת והכריע אלא שוקל לו כולן בבת אחת ונותן הכרע אחד לכולן", נשמע ממנה שהוספת המשקל בהכרעת טפח מתגדלת בערכה כל כמה שיקטן המשקל, והרשב"ם פירש ברייתא זו והקודמת לה היה מבקש ממנו ג' רבעי ליטרא וכו' מטעם שאי אפשר לצמצם ובמקום שאין מכריעין, וזה דוחק, שהרי בפירוש אתמר בברייתא שקול אחת אחת ו ה כ ר י ע, ובאמת נראה שהפירוש הזה אינו מהרשב"ם, שהוא אינו צריך להעמיד במקום שאין מכריעין, שהרי לדעתו אף במקום שמכריעין אין מכריעין בפחות מליטרא, (ונראה שדייק כן משנוי לשון שתי הברייתות, שבזו נאמר והכריע ובזו לא נאמר, ושתיהן במקום שמכריעין) ועוד איך אמר (בר"ה ולא יאמר) דאם היה יכול לצמצם ההכרעות חד שיעורא הוי, הרי לדעתו עכ"פ בפחות מליטרא, שבזה אנו עסוקין, אין ההוספה נערכת על המשקל, ונפיש יותר מדאי הכרע טפח, וכן איך אמר (בר"ה אלא שוקל) דבמקום שמכריעין נותן ג' רבעי ליטרא ומכריע באחת ומניח בשר בשניה ומכריע, הרי בפחות מליטרא לא בעי הכרע! ח)

העולה בידינו, שאין לנו כל סבה לפרש את השעורים השנויים בברייתא לענין הכרעה, ושהרמב"ם פירשם עפ"י דעת הערוך ורגמ"ה, ועל פיהם סדר דבריו, הוא, ואחריו הטור ור"י קארו בהלכותיהם, שנתקשה בהם בעל הפרישה והסמ"ע בחנם, והשיאם לכונה אחרת, ושהכרעת טפח אינה מכוונת כלל למדת הגרומין, וא"כ אין לדייק כלל, כמה הכרעת טפח מוסיפה על המשקל, וחסרנו אפוא כל התנאים שאנו צריכים להם, להביא את דבריהם בכור הבקרת ולצרפם ע"פ החשבון; אכן גם אם נקבל את כל ההנחות האלה, ונאמר למצוא חשבון על פיהן, גם אז לא יהיה בדבריהם דבר זר, המתנגד לחכמת ההנדסה והמשקלת.

חיים יחיאל בארנשטיין

להכריען". ונראה שדברים מעורבבים וכצ"ל: „מכריע לו כל צרכו מפח שהן טפחים גלח דברי רבי, ר"ג אומר מלא חוט המאזנים והטירטני, ר"נ אומר כל המשקלות שאמרו וכו'" וא"כ לר"נ שעור ההכרעה משתנה לפי מדת המאזנים ולרבי היא קצובה לעולם טפח ביבש וטפחים בלח, ואולם הפוסקים לא חלקו בין לח ויבש, [ומקצת מפרשים (ס"א ברשב"ם פ"ח:) חשבו שהכרעת טפח מכוונת למדת הלח], כי מסתימת לשון הגמרא נראה שהכרעה אחת לשניהם ובפרט שהתוספתא חלוקה בכל הענין על תלמודנו (עיין ר"ש כלים פכ"ט מ"ה).

ו) גם בעל תורת חיים כתב שההכרעה אינה מכוונת לגרומין, והוכחתו מהברייתא (פ"ט) שאם אמר הריני מעיין במקום שמכריעין לפחות לו מן הדמים, והריני מכריע במקום שמעיינין להוסיף לו על הדמים, הרי שההכרעה יתרה על הגרומין שהרי אף במקום שמעיינין נותנין גרומין כמו ששנינו במשנה.

ז) וגם לפי דעת התוספתא הנותנת הכרעות שונות ליבש וללח, לא נוכל לומר שהגרומין מכוונים למדת ההכרעה, שהרי היא אומרת שגם במדה במקום שלא נהגו להשפיע נותן לו גרומין אחד מעשרה (לעשרה) ביבש ואחד מעשרים בלח, והדבר ידוע דגודשא תילתא הוי (שבת ל"ה, עירובי, י"ד)!

ח) ועתה שמחתי לראות שכוונתי אל האמת כי בפירוש הרשב"ם האמתי שבדפוס פיזרו הנעתק עתה בש"ס ווילנא לא נמצאו כל הדברים האלה.

קינה לדוד

Machet nicht viele Federlesen
Schreibt auf meinen Leichenstein:
Dieser ist ein Mensch gewesen
Und das heisst ein Kämpfer sein.
(*Göthe*).

ביום הששה עשר לחדש אייר שנה זו, הרב החכם ה. דוד גארדאן בעל „המגיד". גוע ויאסף אל עמיו.

קשה למצא תנחומים על אבדה זו. המנוח נגזר מארץ החיים בלי-עת, בשנת החמשים וארבע לימי חייו. רבי דוד גארדאן היה יכול לחיות ולעבוד לטובת עמו עוד ימים רבים ולזכות לשנות שיבה כאהרים מאחינו אנשי השם בארצות המערב כב"ג, צונץ, מונטיפיורי...

ישנן מיתות בעולם המכוונות את השעה הנכונה ובאות בזמנן ובמועדן כדבר בעתו. אם איש פלוני דבר את כל אשר היה באפשרותו לדבר ויפעל את כל אשר היה בחוג פעולתו לפעול ולעבוד ויכת, הרי זו מיתה זמנית. לו ארכו עוד ימי האיש הזה עלי אדמות, כי אז היה חוזר על הראשונות ומרפרף על פני דבריו ועלילותיו מעתות עברו או כי בא סוף סוף לידי תשישה רוחנית באופן שפל עד הדיוטא התחתונה ומותו התרופף עליו ויהי כלא היה...

אבל הכי באלה חלק הרב המנוח אשר באנו הפעם לספדו ולבכותו? הגם הוא כבר הגיע עד קצה גבול פעולתו? הגם הוא כבר השמיענו את דבריו האחרונים ומותו היה כגן נעול וכמעין התום?

בטוח אני כי כל אלה אשר היו באמנה את „המגיד" וביחוד בשנים האחרונות, יענו על השאלות האלה בשלילה.

הן אמנם היו ימים אשר קול „המגיד" היה נמוך ודק עד מאד ויתבולל בין הקולות של יתר כתבי העתים העברים אשר צמחו אחריו והשעה השפיקה להם להעבירו בכחם ואילותם גם בבשר גם ברוח, ויתלכד בהרמוניה הכללית ולא נשמע לאזן כקול בפני עצמו בצלצל המיוחד לו על פי תכונתו, ומטבע הדברים הוא. גארדאן בחכם הרואה את הנולד חשב מחשבות על אודות „היעוד הלאומי" והעם היה עוסק בחלומות ע"ד תור הזהב ובבנין מגדלים פורחים באויר; גארדאן נשא כל הימים את עיניו ולבו אל ארץ הצבי והעם-אל מכהו. אבל באו שנות השמונים וצרותיהן וצרות צרותיהן, והנה ראינו את גארדאן נפרד מעל עדת השרים בשירים על לב רע ונשמעהו מדבר אלינו מתוך סערות תימן בקולו המיוחד לו. שמענו אותו מדבר — את אשר הורה והוגה לבו עוד לפני חמש ועשרים שנה, את אשר כבר נסה להשמיענו במאמריו „בשובה ונחת תושעון" „ודבר בעתו" („המגיד" שנת 63) ואנחנו שחקנו לענגנו אז לו ולהלומותיו; שמענו אותו מדבר — ברוח כביר ונאור, באמיץ לב עשוי לבלי חת, בםוח עצמותיו ובדם התמצית.... והפעם לא נחבא קול מליו כי אם הלך וירעם נפלאות מראש העולם ועד סופו ויהי הודר ובוקע, יורד ונוקב עד עמקם של לבות אחינו שבתוך הגולה בכל המקומות אשר הם נחתים שמה. עתה, בשנים האחרונות, שנות ראינו רעה, מצא לו גארדאן כר גדול ונרחב לפעולה ולעבודה לטובת אותו הרעיון שהיה מבחר שעשועיו וכל הגיגו בו מיום עלותו על במת הסופרים ויהי למטיף לבני עמו. עתה החל „המגיד" לספור לו תקופה חדשה, תקופת העז והמפעל, ובכחו זה שגבר חילים מיום-ליום וברוחו הכביר והנאור אשר הגביה עוף ויאבר נץ מעת לעת, היה גארדאן מוכשר ומסוגל לפעול על ידי „המגיד" גדולות ונצורות על הרי ישראל עוד ימים על שנה. אך פתאום לפתע והנה כחתף וכשוד משדי בא המות ויורידהו מן העולם בעצם עבודתו על שדמות ציון וירושלים! —

העל זאת לא ידוה לבנו ולא נעשה מספד כתנים?!

במות גארדאן אבד לכנסת ישראל לא רק אבי המו"ל מ"ע עברים, סופר מצוין אשר הועיל הרבה להרמת קרן שפת עבר, חכם גדול ומלומד נעלה, כי אם גם אחד מבחירי בניה, אחד מיחידי סגלה אשר נקבצו באו בבתי נפשו כל המדות הנעלות והתרומיות שמנו הכמים. גארדאן היה סמל היושר והצדק וחותם תכנית התם והענוה, בעל מזג טוב ורך, בעל לב טהור ונפש עדינה וזכה ורוח נדיבה סמכתהו כל הימים. בגארדאן התלכדו יחד אמונה צרופה ע"פ מורשת אבות והשכלת המאה התשע עשרה; אהבתו לעמו מלאה את כל חדרי לבבו, ועוד הניחה בו מקום פנוי לקלוט בתוכו גם אהבה בלי-מצרים להמין האנושי בכלל. אם ישמע הקורא מפי כי גארדאן היה מוכן ומזומן בכל עת ובכל שעה לתת את נפשו כפר עמו אם אך היה המפעל הזה לפי דעתו מן הצרך והתועלת לעמנו אף במקצת, — אל נא יבהל ברוחו להוציא משפט כי הפרזתי על המדה אף במעט. כל אלה אשר עמדו בחייו קרוב למחיצתו יודעים נאמנה, כי מאום לא נשא בעטלו הרב לטובת

אחיו בני אמונתו וגורלו ומנת חלקו בכל ימי חלדו היו אך כעס ומכאובים, תלאות ומררות, וכל זה אך בשביל שלחם המנוח כל ימיו נגד ההתבוללות והטמיעה הגמורה וישם על נס את הרעיון של תחית האומה ושיבת בנים לגבולם אשר לא הפיקה רצון מאת האדונים האמונים על ברכי ההשכלה החיצונה והאפפיציעלית. אלמלי היה גארדאן ממלא את כל גליונות „המגיד" רק במאמרים ובשקלות וטריות הנוגעים לשאלת ישוב א"י והיה מפנה מקום במכתב עתו גם לשאלות אחרות שבראו סופרינו מלבם למען הוציא לידי חובת הקו"רה האיירופית ואף לענינים ולדברים הייצייפ מהוין לתחים צרכי האומה הישראלית כשהיא לעצמה, אלו היה גארדאן מתעשת לבשר כפעם בפעם לקהל קוראיו חדשות וילדי-יום להפליא ולענג בם את נפש הקוראים, הילדים הגדולים אשר ימצאו חפץ בכל דברי תפל מכל ארבע כנפות הארץ מלבד אה"ק, לו היה גם הוא מאלה הכרומים המהפכים עצמם למאה גוונים ועושים סחורה בדעת הקהל, וידיעות של מה בכך היו חביבות עליו כל כך, כשם שהיה זריז לבשר להם את מספר הסוסים והשורים שקנו חו"צ בעד בני המושבות פ"ת וגדרה בארה"ק, כשם שמהר להביא להם את הידיעות ממצב זרע השדות של הקולוניות עקרון וזכרון יעקב וכדומה, כי אז לא היה מן הנחיצות לאסוף אחרי מותו נדבות בשביל אלמנתו ויתומיו. הדבר הזה כשחר נכון מוצאו.

ר' דוד גארדאן
נולד בשנת תקצ"ב

אבל גארדאן אדם ישר היה מטבעו ועל כן לא החליף ולא המיר את דעותיו חדשים לבקרים ולא עשה את המכתב עתי שלו לחנות. שלש תקופות עברו על פניו וכל אחת הבאה למחנה ישראל דעות ונטיות חדשות שכמה סופרים וצופים עברים התפעלו והתרגשו מהם עד מאד והיו רגילים להוציא ישן מפני חדש, והוא לא זז ממקומו אפילו כמלא שעל ויעמוד בדעתו כסלע איתן. בשקט לב ובמנוחת נפש נענע ראש לכל גל וגל שעבר עליו ולכל אבני הקלע אשר ירו עליו ממחנה השאננים והבוטחים, ויהי מן הנעלבים ואינם עולבים, ורק בזמן שהשעה היתה צריכה לכך ענה לחורפו דבר וגם אז בלי הרפות וזלזולים, בלי ליצנות ופשוק שפתים כי אם בטענות צודקות ובמשפטים נכונים והרוצים, ואף לעתים רחוקות היה מתבל את דבריו בעקיצות יפות ובסרקזמים נפלאים אשר הדרו כחצים שנונים ללבות מתנגדיו. בכלל השתדל בכל מאמצי כחו לברוח מן המחלקת ולהתרחק את עצמו מכל מיני פולמיק ומלחמת סופרים ויבקש שלום וירדפהו לקיים מה שנאמר: „והאמת והשלום אהבו" אשר הרת על דגלו.

ובשביל כל המעלות האלה אשר ענדו עטרת תפא"ת לראשו, היה גארדאן כל הימים אהוב וחביב לרבים מגדולי אחינו בארצות המערב, וישנם מהם אשר התעשתו לקרא את „המגיד" המדבר עברית, רק מאשר כי גארדאן מוציאו לאור הוא. ההתקשרות המוסרית שהיתה בין גארדאן ובין אחינו שבמערב היתה לתועלת לא מעטה לאחב"י שבארצות הצפון בכמה ענינים בעתים ובזמנים שונים. ולא רק בהיותם בדפוס היו דברי גארדאן נשמעים לבני עליה שבמערב, כי אם גם בבואם במכתבים בודדים אשר ערך למאות ולאלפים בזמן שהיתה מלאכתו זו נחוצה לטובת אחיו בני עמו אשר אהב סלה. היו ימים ושנים אשר היה גארדאן נאד דמעותיהם של בני ישראל בכל ארצות פזוריהם והבריח התיכון המבריח את טובי אישי האומה מן הקצה אל הקצה. פה הוא המקום להעיר, כי רק על ידי גארדאן רכש לו רעיון ישוב א"י נפשות רבות בין אחינו אנשי השם ורבי הפעלים שבמערב, אשר אחדים מהם נדבה אותם לבבם לתמכו ולסעדו ולפחת בו רוח חיים כידוע לכל בקי במשנת ישוב ארץ ישראל.

עד כמה השתדל גארדאן לברוח מן הכבוד, יעיד הדבר כי אולי רק שנים או שלשה מקוראי „המגיד"

יודעים כי זמן כביר היה עוזר תמידי למ"ע האנגלי „הטימעס" היו"ל בלונדון ולכמה מ"ע בשפת צרפת בפאריז וכי שנים רבות היתה עמוסה על שכמו לבד הוצאת „המגיד" גם הוצאת מ"ע בשפת אשכנז לפוליטיק ולילדי-יום נקוב בשם „ליקער אנצייגער" שיצא לאור שלש פעמים בשבוע. המנוח ידע לכתוב צחות ולדבר כן בשפות: אנגלית, צרפתית, אשכנזית, רוססית, ופולאנית, ויהי לו יד ושם גם בשאר חכמות וידיעות שתפארת הנה להיודע אותן, ובכ"ז לא זכר מזה באיזה מקום אף ברמיזה קלה.

גאָרדאָן היה גם איש טוב ורב-חסד ויצטיין במעשה הצדקה באופן נפלא, כלומר לא לפי מדת יכלתו והאמצעים העומדים ברשותו. בהיות מגורו בעיר הקטנה „ליק" היושבת על יד הגבול בין מדינות רוססיה ואשכנז, רבים היו מספר העניים והאביונים אנשי רוססיה ופולין אשר דפקו על דלתות ביתו יום יום ויבקשו עזרתו, וביחוד אנשי מכאובות וידועי-חולי אשר נסעו לקאָניגסבערג לדרוש ברופאים, ומה גם בשנות השמונים אחרי תקופת הרעמים והפרעות כאשר התגברה היציאה לאמעריקא, והוא לא השיב את פני שואליו ריקם ופזר נתן לאביונים ביד נדיבה.

גאָרדאָן אהב את סופריו כאהבת אב את בניו ובכל עת היה מתעשת לפקוד לשלומם ולמצבם ויקח חבל בצרתם ובשמחתם וידע בשכל מלין להזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות. לכמה מהם סלל מסלה חדשה בחיים ויצב להם יד בתבל, כמה העמדו בקרן אורה בעצתו הטובה והישרה, וכל אלה שהיה להם דבר אליו אם כי רק פעם אחת, נמשכו אחריו כבחבלי-קסם ולא יסוף לנצח מזכרונם ואף מתנגדיו הספרותיים נכנעו תחת ישרת נפשו ובר לבבו ויהיו ממכבדיו ומוקירי שמו.

ברעיון ישוב א"י מצא המנוח חזות הכל והוא היה חזון רוחו ומשאת נפשו עד יומו האחרון, ובחבת ציון וירושלים יצאה נשמתו בטהרה. הדברים האחרונים אשר דובבו שפתיו בכותו היו: „געריססעט דיע פריינ-דע ציונס; מיר איזט ניכט פערגאָננט דיע מאָרגענראָטהע מיינעם פאָלקעס אויפגעהען צו זעהען", ר"ל: „דרשו לשלום חובבי ציון; לי לא הוכיח ה' כי אראה את השחר פרוש על הרי ישראל" — ובדברו שבה נפשו אל אלהי הרוחות וימת!...

ואם איש אשר כזה ירד שאולה בדמי ימיו — האם לא אבל כבד הוא לכל בית ישראל?!

קשה הוא למצוא תנחומים על אבדה זו שאין לנו תמורתה —

ומה מאד נחוץ ודרוש לנו איש כרבי דוד גאָרדאָן בעת ובעונה אשר אנו חיים בה! —

שם גאָרדאָן ינון לעד לגאון ולתפארת בספר דברי הימים לבני ישראל והיה לאחד המאורות הגדולים אשר בהם תָּלַן עין כל איש ישר מבני ישראל האוהב את עמו ומתכבד בו.

בצדק ובמשפט נוכל לכנות את מות גאָרדאָן בשם: לקוי המאור הגדול! —

אבל משקעה שמשו של גאָרדאָן בארצות פזורינו, הנה זרחה באור שבעתים על שדמות ציון וירושלים. שבעת המושבות לאחינו האכרים המתנוססים כאבני-נזר בארץ הקדש, שבעת קני המנורה המה המקבלות שפע אורן מזיו איקונין של קלסתר פני גאָרדאָן ההופף עליהם כל היום! —

הביטו נא, קוראים יקרים, בעפעפים בוחנות וראו את תאר פני גאָרדאָן הנעימים והיפים המחֻקים בזה על הלוח; שורו אל עיניו המפיקות המלה ונעם, ידידות ואהבה לכל בני האדם, ואל האור הקטן, אור יקרות וצחצחות משיב לב ונפש, — הביטו בפנים האלה בעין תודרת ותראו בהם את פני השחר הפרוש על הרי ישראל....

וזאת היא כל נחמתנו!...

תהי נפש רבי דוד גאָרדאָן צרורה בצרור החיים עם נשמות שאר צדיקים יסודי לאומנו! —

שמואל ליב ציטראָן.

ווארשא, בירח אלול, תרמ"ו.

ר׳ מתתיהו שטראשון

הרה״ג ר׳ מתתיהו בן הגאון ר׳ שמואל שטראשון זצ״ל שבק חיים ל״ח ביום החמישי לירח טבת התרמ״ו בשנת הששים ושמונה לימי חייו. ביום העשרים ושנים לחדש כסלו הוכה במכאוב על משכבו וכל עמל חכמי הרופאים לנהות ממנו מזור היה לשוא.

הרב המנוח היה אחד מגדולי חכמי ישראל המצוינים, שר התורה וחכמת ישרון. מלבד בקיאותו העצומה בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, היה גם נאמן בכל חדרי המחקר וההגיון, הקבלה והפילוסופיא ויהי משכיל יקר ומאד נעלה. כמעט יחיד היה בדורי בבקיאותו הנפלאה בכל מקצעות שבתורה וחכמת ישראל ובשכלו החד והישר אשר קלע תמיד בכל דבר אל השערה ולא החטיא, ואם כי לא רבות כתב בחייו, אבל המעט שיצא מעטו נתן מקום להכמים להתגדר בו ולבנות עליו בניניהם כעל יסוד נכון וחזק אשר לא ימוט. כח זכרונו היה נפלא עד מאד, עד כי כל המון הספרים אשר נמצאו בביתו, שיעלה מחירם לסך שלשים אלף רו״ב היו שגורים על פיו, וכל מה שקרא פעם בחייו נשאר שמור בזכרונו כמונח בקופסא. הרבנים הגאונים שרי התורה ידעו להוקיר את ידיעתו הגדולה והרחבה עד מאד בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים כאחד הגאונים היותר מצוינים, וכן גם חכמי עמנו הגדולים באשכנז, החוקרים והמבקרים, מהם גם שאינם בני ברית כמו הפראָפעססאר אויגוסט ווינשע מלייפציג פנו אליו לפעמים בשאלות בעניני חכמה ומדע ודבריו מצאו מסלות בלבבם בכל עת ובכל שעה.

ר׳ מתתיהו שטראשון
נולד בשנת תקע״ה

כן הצטיין המנוח באופן מאד נעלה בתכונת נפשו היקרה, בענוה, תם רוח, ובכל מדה נכונה ויקרה שתפארת לה מן האדם ומן המקום וידע להלוך נגד החיים וכל יודעיו ומכיריו כבדוהו ויוקירוהו מאד. כמו כן גם גדול היה כבודו בעיני ממשלתנו הרוממה אשר עטרה אותו באותות כבוד ויקר בגלל פעולותיו לטובת הכלל. הוא הניח אחריו במותו אוצר ספרים יקרים וכו׳ אשר אין דוגמתם בבית איש פרטי אחר וצדקתו עומדת לעד, כי הקדיש את כל ספריו לעדת ישראל בווילנא, ויש תקוה כי ברבות הימים יהיה בית עקר הספרים הזה לבית גדול, שמגדלים שם למורי ה׳ לתורה ולתעודה בעיר הזאת, שהיתה מימי קדם קדמתה למגדלת חכמים וסופרים מאורי הגולה. מלבד ספריו הקדיש סך עצום גם ליתר מעשה הצדקה. תנצב״ה! —

ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ

הרב ד"ר יום-טוב ליפמאַן צונץ גוע ויאסף אל עמיו ביום העשירי לירח אדר שני שנת תרמ"ו, בשנת התשעים ושתים לימי חייו. השמועה כי החכם הגדול הזה שבק חיים לכל חי, פלחה כחץ רעל לבות כל אוהבי חכמת ישראל ומוקירי ספרותו, כי כאשר שקעה שמשו של האיש המרומם והנעלה הזה, הועם זוהר אחד המאורות הגדולים אשר האירו על שמי היהדות וקרנים מידם להיי עמנו הרוחניים בכלל. צונץ היה אחד השרידים אשר ה' קורא להראות לבאי-עולם את אוצר כל כלי החמדה הצפון בספרותנו העתיקה ואת כל סגלות יקרותיה, אשר בני דורו הבוגדים בעמם ובכל קדשי בני ישראל לא השגיחו ולא התבוננו אליהם ויביטו על כל פרי הספרות שלנו כעל שריד נרפש ונאלח מבצת ימי הבינים. צונץ החזיר את עטרת חכמת ישראל ליושנה ובספריו היקרים אשר אין ערוך ליקרם ולתועלתם היה ככרוב הסוכך על היהדות ולתכלית זו לקח חלק גדול ונכבד בהתיסדות החברה „שוחרי הטוב והתושיה", ובעת אשר יתר מיסדיה נערו את חצנם ממנה לאט לאט כי שטף הבגידה וההתנכרות לעם ישראל נרפס בעים רוחו וימירו את דתם לדאבון לב כל איש ישר, בעת הזאת נשאר אך צונץ לבדו נאמן לדגלה ויהגור שארית כח להיות להומה על היהדות, וכפעולתו זאת לא נסוג אחור עד נשימתו האחרונה. בשעה שראה צונץ כי מצב ישראל בעמים מורה מאד ודל הוא בגוים ואת רבים וכן שלמים אחז יאוש נורא ואיום, ויחלו לעזוב אחד אחד את מערכות ישראל ואת זכרונותיו מימי קדם ולהספח אל מחנה האויב, אל צוררי היהודים ותורתם, — באותה שעה בא אל ההכרה הפנימית כי רק מהחכמה והספרות יחד גם פנה לתשועת ישראל, ואם רק לשתי אלה יהיה נאמן כל הימים, קרובה ישועתו לבא וצדקתו להגלות. בפיו דבר ובידו מלא כי עד יום מותו לא עזב את קסת הסופר מידו וספריו אשר כתב מצבות כבוד המה לעם ישראל לדורות עולמים, והוא עם המון תלמידיו אשר שתו מבאר חפָרָה שר התורה הזה במחוקק במשענותיו, הסיעו אבנים שלמות אבנים יקרות לבנות את הבנין הגדול, בנין חכמת ישראל, והדור הבא אחריו בנשאו אליו עיניו ירום ונשא ויגבה מאד בשומו אל לבו כי הבנין הנשגב והמפואר הזה אך לו לו הוא, ואין לזר כל חלק בו!...

ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ
נולד בשנת תקנ"ד

ד"ר יום-טוב ליפמאן צונץ נולד ביום העשירי לירח אויגוסט שנת 1794 בעיר דעטמאָלד בצפון ארץ אשכנז. ראשית למודים קבל בבית הספר העברי בעיר וואלפענ-ביטעל. בשנת 1820—22 היה מטיף ומגיד מישרים באחד מבתי התפלות בעיר בערלין. בשנת 1825 נסגר מטעם הממשלה בית התפלה אשר היה בו למטיף ואז היה למנהל בית הספר אשר לעדת ישרון בבערלין, ובכהגתו זאת שמש משך ארבע שנה. בשנת 1835—36 היה דרשן בעיר פראָג, ובשנת 1840 שב לעיר בערלין ויהי שם למנהל בית הספר למורים עברים.

את עבודתו על שדמת היהדות וספרותה החל בשנת 1819, ומהעת ההיא והלאה לא מש מאהלה של תורת ישראל אשר הקדיש אליה את כל אונו וכחו. ואלה המה ספריו היקרים אשר חבר בימי חלדו ואשר יצא טבעם בעולם וימשכו עליהם התבוננות כל אבירי החכמה וינחילו לו שם עולם אשר לא יכרת. ספרו הראשון הנקוב בשם „מעט מספרות הרבנות" יצא מתחת ידו בשנת 1819 לבד כמה מאמרים יקרי הערך שנדפסו במ"ע שהוציא בעצמו לאור והכי נכבד מהם מאמרו „שלמה בן יצחק המכונה רש"י". אחרי כן כתב ספרו „דרשות היהודים" Gottesdienst-lige Vorträge das Juden, historichs entwi-ckelt שראה אור בשנת 1832. על הספר הזה נוכל

לאמר כי הוא נחל גדול ורחב-ידים אשר אליו ישתפכו כל הפעולות הרוחניות שפעל ישראל בעולם המדע, כל אופני השתלשלות התפתחותו בכל העתים והזמנים, כל הסבות והמקרים אשר נתנו איזו דחיפה אם קטנה או גדולה לחייו ואשר הניעו את גלגלי מכונת עלילותיו ומעבדיו לצאת לפעלם ולעבודתם. הספר הזה כולל בתוכו תמונה חיה ונאמנה ממהות עמנו, מתכונתו והלך נפשו, גם יכלכל את כל עקרי היהדות במקצעותיהם השונים, ובצדק נוכל לאמר כי עוד לא בא כבשם הזה בספרות ישראל.

בשנת 1845 כתב צונץ את ספרו „תולדות ישראל וספרותו", „וספרות הפיוטים בימי הבינים" יצא מתחת ידו בשנת 1835; כן חבר „Ritus des Synagogalen Gottesdienst" 1859 (סדר העבודה בבתי התפלה); „Zur Geschichte der Synagogalen Poesie" 1865 (לקורות הפיוט בעבודת אלהים); „אודות השמות העברים" וגם העתיק לשפת אשכנז כמה מספרי הקדש. בשנת 1874 במלאת לו שמונים שנה, הוציאה חברת „מזכרת צונץ" את כל ספריו בתוצאה כוללת לאות כבוד ויקר.

אלה המה אך קצות פעולות האיש הדגול מרבבה הזה, אשר לא נעשה שקר בנפשנו אם נאמר כי לא הניח אחריו כמותו, ועליו יאָמר באמת: חבל על דאבדין ולא משתכחין עוד! כי מי יביא לנו תמורתו בדורנו זה דור יתום מאנשי שם ובני עליה? ! —

תהי מנוחתו כבוד!

ר' יעקב ראזענפעלד

המו"ל את המ"ע „ראזסוויעט" נאסף אל עמיו בעיר מינסק ביום הראשון לירח כסלו תרמ"ו בשנת החמשים וארבע לימי חייו. החכם הנעלה הזה מלא מקום נכבד בספר תולדות יהודי רוססיה בתקופה האחרונה, בתקופת הרעמים והפרעות והתעוררות רעיון ישוב א"י במחנה העברים. המ"ע „ראזסוויעט" שהוציא המנוח לאור משך שלש שנים היה אחד ממה"ע העברים רוססים אשר בשנות ראינו רעה הטיף לרעיון יעוד הלאום ושיבת בנים לגבולם וירם גם ציונה ויהי חצוצרה לשלומי אמוני חו"צ אשר נקבצו נאספו לדגלו, וביחוד לאלה הצעירים אשר התמכרו להתבוללות ולבטול ישותם ואחרי כן בעלות האנטיסימיטיזם כשואה להכות בשצף קצף על קדקד בני ישראל, שבו אל עמם ואל אלהיהם ויהיו ליהודים בכל לבם ונפשם. „הראזסוויעט" רדף כל ימי צאתו לאור רק אמת וצדק. ורק אהבה טהורה ונאמנה לצור מחצבתו היתה רוח החיה באופניו, לא שם שקר משגבו, לא שת חנף להגבירים, אגודלם של אילי הכסף לא היה נעוץ בגרונו וידבר לפעמים גם את הדברים אשר לא שמו קטורה באפם, וגם בעת אשר שטמוהו ויכררהו ורבו בעלי חצים לא חת ולא זע ולא נסוג אחור ממלאכת הקדש, עד אשר עזבוהו כחותיו ויפול שדוד כגבור מלחמה על שדי קטל...

„הראזסוויעט" הועיל הרבה לרכוש נפשות רבות לרעיון ישוב א"י, ואלמלא לא מת מיתה המטופה היה בכוחו לפעול גדולות ונצורות לטובת הענין הקדוש, חסרונו מבצבץ ובולט בכל יום ויום, ומי יביא לנו תמורתו?

בשנת 1882 כשגברה היציאה לארץ התרשה ולא"י והמונים המונים נקבצו באו לעיר קאנסטאנטינא-פאל ע"י שמועות שוא שעשו להן כנפים בארצנו, בחרו חו"צ בהמנוח להיות להם לציר לשום פעמיו לקושטא. ולראות בעיניו את כל הנעשה שמה ולדרוש ולחקור אם יש תקוה בכלל לרעיון הישוב, והחכם ראזענפעלד מלא את משלחתו באמונה ובנסיעתו הפיץ אור יקרות על הענין לכל פרטיו כירוע.

ככל סופרי ישראל לא ראה המנוח בחייו כל פרי בעמלו והוצאת המ"ע השביעתהו מררות כמים ויאלץ למשוך את ידו ממנו, ואז נשבר לו כל מטה להם ויבא עם בני ביתו למינסק ויהי שם לעורך מושבע בבית המשפט הגליל. ויעמוד תמיד לימין עניים וירב את ריבם חנם אין כסף כי איש טוב ורב חסד היה. אך גם במקום זה לא הונח לו מעצבו ומרגזו ולא ראה בטובה וימת מיתה חטופה שבע עמל ויגון.

ה' יחונן עפרו וישלם נחומים לאבליו בתוך שאר אבלי ציון וירושלים! —

ר' בנימין בן יוסף מאנדעלשטאמם

ביום השלישי לירח אייר תרמ"ו גוע ויאסף אל עמיו בעיר סימפערָאפאל הרב המפורסם מוהר"ר בנימין בן יוסף ממטה השקדים. המנוח היה משכיל ומלומד נעלה וסופר עברי מצוין בסגנונו ויחבר ספרים אלה: „פאריז", „חזון למועד", „אבני זכרון" „ומשלי בנימין" והרבה כתבי-יד יקרי הערך עוד נשארו אצלו. כבוד גדול עשו לו אנשי עירו במותו: המונים המונים נהרו אחרי מטתו ובראשם אצילי העיר ונדיביה והרה"ג אב"ד דק"ק הנ"ל נשא עליו מספד מר ויתאר בצבעים נאמנים את גודל ערך האבדה

שאבדה לכנסת ישראל, וכל העם געה בבכי ויורידו כנחל דמעה כי היה המנוח גם מעוז לדל ומחסה לאביון בעת צרה ויפליא חסדיו לכל אובד ונדה, לכל מצוק ומר נפש. אחרי ההספד הרב נשא עליו קינים והגה והי בשפת רוססיה החכם ה' טירכב מי שהיה הרב מטעם הממשלה בעיר הזאת. תנצב"ה!

ר' יוסף הירש ב"ר משה שלום פאליטשינעצקי

הרב החכם הזה אשר שמש כמה שנים בכהונת מורה תנ"ך בבית מדרש הרבנים בזיטאָמיר, גוע ויאסף אל עמיו ביום כ"א שבט התרמ"ו בהיותו כבן שמונים ואחת שנה. המנוח הבר ספר „קרא מקרא" אשר החלק השני ממנו נמצא עורנו בכתובים, ויהי איש תם וישר וכל ימי חייו לא פסק פומיה מגירסא, כל תלמידיו הרבים אהבו אותו כאב רחמן, כי כל דבריו היו נכנסים אל הלב. המנוח הרביץ תורה ברבים במשך זמן כביר, ושמו ישאר לברכה לדור אחרון. תנצב"ה!

ר' חיים אברהם שאפירא

ביום א' בהר ד' אייר שנה זו נלקחה העטרה מעל ראש עדת ישורון בסמארגאָן, כי הרה"ג מו"ה חיים אברהם זצ"ל בן הצדיק הרה"ג המפורסם מו"ה אריה ליב אב"ד דק"ק קאוונא, גוע ויאסף אל עמיו בשנת הששים ושלש לימי חייו אחרי שבתו על כסא הרבנות שלשים ושלש שנה. הרב המנוח מלבד רוב בקיאותו בתלמוד ופוסקים היה גם חכם גדול בהויות העולם. כבוד גדול עשו לו במותו, כי מלבד אחיו הרבנים דק"ק נאוואאלעקסאנדראווסק ובאברויסק נקבצו באו הרבנים מן הערים: אוליא, זאסקעוויץ, קרעווא, סאבל ווזפראָן לחלק לו את הכבוד האחרון ולהספידו כראוי (אף כי הוא כרב ענותנותו צוה לבלתי הספידו), והדרשן מ"מ דק"ק ווילנא הטיף אמרתו בקהל וכל העם געה בבכי על האבדה הגדולה. תנצב"ה! —

ר' יצחק ישעיהו קאראבקאיו

ביום השני לירח חשון גוע ויאסף אל עמיו בעיר פטרבורג הגביר הנכבד והנעלה מו"ה ישעיהו קאראבקאוו, בשנת החמישים ואחת לימי חייו המנוח היה אחד מראשי עדת ישורון בעיר הבירה, נדיב-לב ושש לעשות חסד והוא נמנה בין הראשונים לכל דבר טוב ומועיל בעדה ובחברת בני האדם. כן היה אחד מאלופי הקהל וגבאי בביהכ"נ אשר על יד גשר מצרים ובת"ת, בחברה קדישא ובכל דבר שבצדקה, וגם חבר לועד בוני ביהכ"נ הגדול. כל ימיו היה משלומי אמוני ישראל וכל עשרו הרב עשה לו בתבונתו וביושר לבבו.

אחרי מטתו נהו אלפי אנשים והמהנה השתרעה מבית משכנו עד ביהכנ"ס. נכבדי עדת בני ישראל ואציליה באו לתת הכבוד האחרון לאיש היקר הזה: הבאראָן ה. הָאראַץ גינצבורג, ה. אברהם ווארשאווסקי, ה. וואוועלבערג, ה. ליב פרידלאַנד, רבני הקהלה וגבאי ביהכ"נ: הד"ר הרכבי, הד"ר דעמבא וה' קליינ-אדל נשאו ארונו מבית התפלה, ואנשים למאות לווהו לבית עולמו הרחוק מן העיר כרחק רב. שם הספידותו כהלכה רבני עיר הבירה הרב הד"ר דראַבקין תנצב"ה! —

ר' אבא סירקין

הלך לעולמו ביום ו' פרשת אמור התרמ"ו בעיר ווילנא. המנוח היה אחד מנכבדי עדת ישורון בווילנא, איש יקר ורב פעלים מגזע הגאון הב"ה ז"ל. האיש הזה הצטיין בימי חייו במזגו הטוב ובמדותיו הרצויות לכל. כבוד גדול עשו לו במותו, כי המונים המונים נהרו אחרי מטתו וכל המפלגות באו לגמול אתו את החסד האחרון, וגם פקידי העיר ושריה לווהו לשדי הקברות, כי היה חבר בבית המועצות. ינחם ה' את כל המתאבלים עליו. ! תנצב"ה —

ר' אברהם ראטהויז

ביום ד' כ"ט טבת הרמ"ו הלך לעולמו בעיר בערדיטשוב הגביר המשכיל הנכבד והיקר מוהר"ר אברהם ב"ר מנחם מאניש ראטהויז ז"ל. הוא היה מן הראשונים באנשי בערדיטשוב אשר נגה עליו אור ההשכלה ויאצל כאורו על בני גילו, בעת אשר החשך כסה כל מושבות אחינו ברוססיה בכלל ובבערדיטשוב בפרט. עוד בשנת 1842 כאשר הלך הד"ר ליליענטהאַל ע"ה למסעיו במשלחת שר ההשכלה גראף אובאראוו להטות לב היהודים לכונן בתי-כפר ולחבב עליהם את הדעת, היה ה' ראטהויז לו למזכיר ויכתוב מכתביו הרבים בשפת עבר צחה ונקיה אשר ידע אותה על בוריה ויאהב אותה ואת ספרותה כל הימים אשר חי, ה' יחונן עפרו. תנצב"ה! —

ר׳ שלום הכהן

שבק חל״ח בעיר פעסט באונגארען ביום השמיני לירח טבת הרמ״ו בשנת החמשים ושמונה לימי חייו. המנוח היה סופר עברי נכבד והיה עוזר לכל המ״ע העברים ונודע לקהל הקוראים בחתימתו „והיה זה שלום״, ויותר משלשים שנה למד דעת את העם, דרש בבתי הכנסיות אשר להחברות בעיר פעסט ויהי מורה דת ישרון ומלמד להועיל בשפת קדש, אהוב ורצוי לגדול וקטן וכשמו כן היה אוהב שלום ורודף שלום כל הימים. ספרי הלמוד אשר כתב נדפסו פעמים ושלש ונתפשטו בבתי הספר אשר בארץ עסטרייך-אונגארן, וכן כתב מאמרים ומכתבים המדברים בענייני אומתנו ואמונתנו גם במ״ע בשפת העמים. המון עם רב שהם כולם יודעיו ומיודעיו, תלמידיו והבריו, נאספו לספוד לו ולבכותו והרב המטיף מוה״ר ד״ר שמואל קאהן נ״י הספידהו כהלכה. תנצב״ה! —

ריטטער פאן קאלליר.

ביום ה׳ ער״ח אדר ראשון גוע ויאסף אל עמיו בעיר וויען הגביר הנעלה ה. ריטטער פֿאָן קאליר. המנוח נתן קאלליר נ״ע נולד בבראָדי ביום י״א נאוועמ-בער 1821 והיה נצר מגזע משפחה רמה ונכבדה וגם עשירה וה׳ הננו שכל טוב ולב נדיב ומנעוריו גודל על ברכי התורה והדעת, וכאשר בא באנשים עמד בראש בית המסחר בשטרות לבית קאליר בבראָדי אשר הרחיב עסקיו למרחקים ושמעו מרע זה כבר למשגב בעולם המסחר, וה׳ נ. קאלליר עוד הגדיל תפארתו, וברוחב בינתו לנהל דרכי המסחר הצליח בעזר שדי בכל מפעליו ויגדל שם כבודו לתהלה בכל הארץ. אולם ה׳ נ. קאלליר לא היה מאלה אשר כל עמלם רק למענם להרבות הון ולפנק בשרם כרוב עשרם, כי מכל טרדותיו הרבות פנה זמן גם לעסקי עדתו ועירו ואזניו היו בכל עת נטויות לאנקת נכאים וידו פתוחה לתת בנפש חפצה נדבות הגונות לכל מעשי הצדקה והחסד בקהל עדתו ועירו ובכל מקום אשר בא לרגל עסקיו. המנוח נשא משרות כבודות בעדתו ובקרית משבנו בראָדי. שנים רבות ישב בראש (פרעזידענט) לשכת המסחר (האנדעלס-געווערבע-קאממער), וגם היה ציר אמונים לגליל עיר מולדתו במועצות הממלכה בוויען (רייכסראטהס אבגע-ארדנעטער) ושם ישב מני אז עד בוא קצו, קץ כל בשר. ה׳ יחונן עפרו וישלם נחומים לאבליו! —

ר׳ אריה ליב ווידענער

הרב מטה״מ בעיר פאלטאווא, מת במיתה חטופה ביום ד׳ י״ט אדר ראשון תרמ״ו, בשנת הארבעים ושמונה לימי חייו, בשובו מאת שר העיר ובשורה בפיו כי קבל מאת הקיר״ה מטבע של זהב בפעם השלישית במשך שנות עבודתו באמונה. המנוח היה אהוב וחביב לכל, כי במשך ימי שבתו על כס הרבנות כ״ג שנה — דרש רק טובת אחיו אנשי עדתו; גם בעיני השרים והפקידים אשר לפניהם התיצב המנוח, היה יקר ונכבד מאד. כבוד גדול עשו לו במותו, כל ההנויות סוגרו על מסגר ובבית הכנסת הגדול התאספו אנשים ונשים המון רב עד לאין מספר ובתוכם גם תלמידי בתי ספר הגימנאזיום והרעאל-שולע, בביהכ״נ הספידוהו כהלכה ובבית מועד לכל חי הספידוהו שלשה אנשים הכמים מנכבדי העיר בשפ״ר. — תנצב״ה! —

ר׳ אריה ליב ליבערמאן

ביום ו׳ כ׳ להדש תמוז גוע ויאסף אל עמיו הרב הגאון ר׳ יהודה ב״ר יוסף ליבערמאנן מ״ץ בעיר אָרענ-בורג. הרב המנוח היה אחד מיחידי סגולה אשר כל המעלות והמדות הטובות שמנו חכמים התאחדו בבתי נפשו. מלבד בקיאותו הגדולה בש״ס ופוסקים, הוא היה משכיל אמתי בכל דרכיו ובקי בכל הספרות העברית ויהי סופר מצוין ומאמריו נדפסו במ״ע „המליץ״. גם היה אחד מחובבי ציון הנאמנים ויפעול פעולות עזות ונמרצות להרחבת הרעיון בעירו ובמקומו וויועיל הרבה לרכוש נפשות להישוב. יהי זכרו ברוך. תנצב״ה!

ר׳ זאב וואלף אייזמאנן

נקטף בדמי ימיו מארץ החיים בעיר ניקאליאעוו. המנוח היה איש יקר וטהר-לב, שומר חכמה ותושיה ויהי כמעין ישע וכמקור נדבות לכל הרופקים על דלתותיו וישחרו עורתו בדבר שפתים ובפעולת כפים. — כן היה סופר נכבד בשפת הארץ ויהי עוזר למ״ע „ראזסוויעט״, ובשנים האהרונות היה סופר ומזכיר לחברת הו״צ בעירו ואין ערוך לכל פעולותיו הטובות והיקרות במקצוע זו. אבדה גדולה אבדה להענין במותו, כי היה אחד מאלה אשר הקדישו לו מבחר כחו ואונו וכל מעיניו. ה׳ יחונן עפרו! —

הגאון ר' גדליהו טיקטין

ביום הראשון ז' אב שתל"ח בברעסלוי הרב הגאון ר' גדליהו טיקטין אשר ישב שם על כסא ההוראה ארבעים וארבע שנים. המנוח היה בן הרב ר' שלמה טיקטין (שגם הוא נהג ברבנות בברעסלוי) בן הרב ר' אברהם גדליה טיקטין בעל „פתח הבית". המנוח למד תורה בנערותו אצל הר"ר חיים אויערבאך אב"ד דק"ק לונטשיץ בעהמ"ח ספר „דברי משפט" על ש"ע ח"מ ועלה לשבת על כסא הרבנות אחרי מות אביו. ביום השני ערב ת"ב אחר הצהרים הובל לקברות בכבוד הראוי לו במארי דאתרא. לפני מטתו הלכו כל הנערים והנערות מבית מקלט היתומים ומבתי הספר, וכל פרנסי העדה וגבאי בית הכנסת ובתי גמ"ח להרב הד"ר יואל בראשם הביאוהו לביה"ק וקברוהו במעלה הקברים, אבל לא קשר עליו מספד, כי כן צוה לפני מותו שלא יספידוהו. — תנצב"ה! —

עלה אריה!

עיר **בילסק** אבדה כלי חמדתה, וכל בית ישראל אבדה אבדה גדולה שאינה חוזרת, במות עלינו אדמו"ר הרב הגאון הגדול בקש"ת מוהר"ר **אריה ליב יעלין** זצ"ל, ביום ב' ז' ניסן לסדר אחרי **מות** לפ"ק, בשנת הששים ושש לימי חייו ושנת השלשים לשבתו על כסא הרבנות פ"ק בילסק. הוא היה **ארי** שבחבורה משרידי זקני גאוני וגדולי דורנו, עמודי ההוראה אשר כבי"י נשען עליהם, ואשר לתורתו וחכמתו פנו כל רבני הסביבה יצ"ו. והיה לעינים לכל מבקש דבר ה' מעל שני התלמודים ספרא וספרי מכילתות ומדרשים, בהגהותיו הנפלאות **יפה עינים** על כל הש"ס בבקיאות נפלאה ועצומה אשר נעטר בהן הש"ס החדש דפוס ראם בווילנא, ונודע בספריו היקרים שגבר הו"ל **קול אריה ומצפה אריה**, מלבד רובי חבוריו הגדולים אשר הניח אחריו ברכה ערוכים וסדורים **שו"ת** שהשיב להלכה למעשה, **ודרושים נפלאים** על כל סוגי מסכתות הש"ס (אשר העתקתים ונכנסו בהם הגהות ממני התן המחבר). ביחוד הצטיין בבקיאותו ושכלו הבריא יחדש פני **הירושלמי** בבאור נפלא מבלי הרבות בשנוי גרסאות ויקראהו בשם **פני אריה**, וכהנה ענינים רבים וכן שלמים, גם בחכמת העבור ידו הרה במועצות ודעת ואפס קצהו נראה „ביפה עינים" למס' ערכין אשר יצאו הדברים כבושים נגד הרה"ה חז"ם נ"י, וכן הראה כחו בחקירת קדמוניות גאוני ישראל במכתבו היקר בס' „עיר תהלה" שנדפס זה לא כביר.

נוסף על כל אלה היה דרכו והלוכו בקדש בהצנע לכת, מצויין במתינות נפלאה ובסבלנות יתרה, ויתהלך בשלום ובמישור לרוח היום עם כל המפלגות אשר כבדוהו כלם והעריצוהו עד מאד, הרבה עניני צדקה וחסד הנהיג בעדתו, **אדם כי ימות באהל!** ועד רגעי חייו האחרונים לא פסק פומיה מהוראה והנהגת עדתו בהשכל, ויהי לנס!

חתנו ותלמידו הכותב בשברון מתנים.

יצחק בהר"ד **מייזיל**

ר' אהרן קלאצקי

ביום כ"ב טבת שנה זו נאסף אל אבותיו אדוני אבי זקני הרב הישיש והחכם הנכבד ר' **אהרן** קלאצקי נ"ע בשנת השמונים ושש לימי חייו —. עוד בימי עלומיו היה מצוין בשכלו הזך, ולמד תורה ביחד את ש"ב הגאון המפורסם מו"ה ר' **יהושע אייזיק** ז"ל אב"ד דק"ק סלאנימא —, אך ברבות הימים היה זה לגאון עצום, ואדוני אבי זקני — לסוחר נכבד, ושמעו יצא לשם ולתהלה בכל ערי ליטא וזאמוט — כחמשים שנה היה לראש וַדָּבָר בעירנו הנכבדה, ועסק בצרכי צבור באמונה; תקן תקנות רבות וביחוד בחברה קדישא; הוא דבק במדותיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, וכל אנשי עירנו שאלו בעצתו כבעצת אלהים ובטרדתו במילי דעלמא ודמתא קבע גם עתים לתורה וידע להלוך גם לפי רוח העת, ועי"כ היה מקובל ומרוצה בעיני הבריות כבני ברית ואינם ב"ב —. בכל כבוד תפארתו וגדולתו לא רחב לבבו ולא רמו עיניו.

בשנת תר"ו—1846 בהיות השר ר' **משה מונטי-פיורי** ז"ל נוסע לפ"ב בדרך המלך וסר אל בית הר"ר אהרן קלאצקי ז"ל מצא נחת בחברתו, ובחברתו וחברת הד"ר **לעווי** עסק בעניני הכלל ויערוך להשר מכתב גדול כיד חכמתו ומליצתו הטובה עליו—, כל מוצא שפתיו, הן במילי דשמיא והן במילי דעלמא היו מועילים וערבים גם יחד, היה ירא ה' ודחיל ומוקיר רבנן. הרב הגאון ר' **שמואל פאדווא** נ"י אב"ד דפה הספידו כהלכה, ועל כתף נשאוהו לבית מועד לכל חי, וכל יושבי עירנו חלקו לראשם ומנהיגם זה את הכבוד האחרון כראוי לו — תנצב"ה.

ינחם ה' את כל בני משפחתו היקרה, ובתוכם גם אנכי נכדו **שלמה זלמן** קויפמאן מווילקאמיר.

ר׳ יוסף אלי׳ קלאצקי

הלך למנוחות ביום כ״א טבת תרמ״ו בעיר קורסק בשנת הס״ו לימי חייו. האיש היקר הזה יליד ווילקאמיר מגזע משפחה רמה ונכבדה, והיה אהוב לכל ביראתו ובמדותיו הנעלות. עוד בימי עלומיו הצטיין בבקיאתו הגדולה וידיעתו הרחבה בתלמוד ופוסקים. בהיותו סוחר נכבד ושמו יצא לשם ולתהלה. כאשר שלח ה׳ את הברכה במעשי ידיו — היה אץ לעשות חסד והושיט עזר להמט ידו ביד רחבה. בכל ימי חייו לא משמאהלה של תורה, בשבתו בביתו ובלכתו בדרך רק התורה היתה שעשועיו ולכל בה חיי רוחו ונפשו ויקנה לו שם טוב בעולם המסחר וכל הסוחרים כבדוהו ויאהבוהו.

תנצב״ה!

ינחם ה׳ את יוצאי חלציו היקרים, ואת כל המתאבלים עליו ובתוכם גם אנכי בנו הכותב בנפש מרה.

מרדכי קלאצקי

ר׳ גימפל גאלדוואססער

נאסף אל עמיו ביום כ״ב מרחשון תרמ״ו לשנת השבעים ושתים לימי חייו. הוא היה אחד מן השרידים מדור העבר והתנהג כל ימיו בדרכי התורה והחכמה, הצדק והיושר כאחד. נשא ונתן באמונה ויעש עשר במשפט ויהי לתהלה לכל יודעי שמו. גם אלה מעם הארץ שנשאו ונתנו עמו אהבוהו ויכבדוהו עד מאד. עשר שנים לפני מותו העתיק מושבו מעיר מולדתו לאָשיצע — לוואַרשא ויהי מתבואות הבתים אשר קנה לו. — לפני מותו צוה את בניו: הג׳ ר׳ יוסף, ר׳ משה ור׳ ישראל גאלדוואססער נ״י לבלי לדרוש שכר מעון מהעניים הדרים במעונתיו ולהשיב את כל המשכנות ושטרי החובות לבעליהם.

ומחה ה׳ דמעה מעל כל פנים. הכותב בשברון מתנים.

א״ג.

ר׳ אליעזר לאנדא

אב״ד דק״ק ווילקאווישקי פלך סובאלק (בפולען), גוע ויאסף אל עמיו בן מעלה מתשעים שנה ביום א׳ במדבר ל״ג בעומר. האיש המורם מעם הזה בן בנו של הגאון הגדול ר׳ **יוסף הצדיק** זצ״ל אב״ר דק״ק פוזנא, חתן הגאון ראש כבה״ג מוהר״ר **יחזקאל לאנדא** זצ״ל אב״ד דק״ק פראג, בעהמח״ס **נודע ביהודה והצל״ח**, וחתן הרב הגאון ר׳ **יעקב יוקעל הלוי** ממשפחת הורוויץ ועטינגער אב״ד דק״ק ווילקאווישקי הנ״ל. המנוח הצטיין ביותר בחריפיתו ובקיאותו בש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים ובאהבתו את האמת בכל לב. אבדה גדולה אבדה העיר ווילקאווישק, בהלקח ממנה צבי תפארתה, עטרת קהלתה, אבדה שאינה חוזרת לעולם! אך היא תדע להוקיר את מפעלו הטוב, ותאמר להציב לו מזכרת עולם בהכינה את תמונתו בליטאגראפהיה יפיפיה ופרי תבואתה יהיה קודש לבנין בית בקור-חולים על שמו. וה׳ ינחם אותה כרוב חסדיו, ויאמר לצרותינו די, ומחה דמעה מעל כל פנים! אמן.

אליהו זאב הלוי לבית לעווין-עפשטיין.

ר׳ אליהו נייווידעל

ביום ט״ו לחדש אלול ש״ז נאסף אל עמיו פה ווארשא ידידנו החכם והמשכיל הישיש רבי אליהו בן הרב רבי שלמה זלמן נייווידעל ז״ל, בשנת הששים והמש לימי חייו. המנוח היה אחד מזקני המורים לבני הנעורים בעירנו וכשלשים שנה היה אמון פדגוג ואמן וחבר ספרים טובים בהלמוד על פי הדרגה ישרה את שפת עבר ודקדוקה בספריו „תורת לשון עברית" בשטת אֶללענדאָרף כתוב בשפת אשכנז וספר מקרא לבני הנעורים בשם „אב לבנים", ויותר שהיה רבי אליהו נייווידעל משכיל אמתי, זך הרעיון והוגה דעות, היה בעל מדות תרומיות צנוע באורחותיו, אהוב למעלה ונחמד למטה וירכוש לו אהבת כל יודעיו ומכיריו, אשר ראו בו חותם תבנית השרידים היחידים כמשכילי הדור העבר בעלי לב טהור ורוח נדיבה, המשכילים לרבים באמת ותמים ההולכים ומתמעטים לדאבון נפשנו! ר׳ אליהו נייווידעל היה חוטר מגזע ישישים גין ונכד להגאון הנודע רבי זלמן מוואלאזין ז״ל יליד זאמוט וימי עצומיו עברו עליו בעיר ראסיין בחברת רעיו וידידיו המשכילים אשר עשו להם שם בעולם הספרות. למרות עבודתו הגדולה חי כל ימיו חיי צער ודחקות, אך לא התאונן על גורלו, קבל יסוריו באהבה וסבלנות כגבר כביר כח לב וחכם באמת, עד כי גם צהלת רוחו לא עזבתהו עד הרגע האחרון. שנים רבות תעבורנה וזכר המשכיל האמתי רבי אליהו נייווידעל לא ימוש מלב כל מכיריו מבאי שער עירנו. הנצב״ה.

ספר

אורות מאפל

קובץ

כולל בקרבו כתבי יד עתיקים משרי התורה בדורות עברו וכתבי העדה והרשות, המפיצים אור על קורות הישוב בקהלות ישראל בכל תפוצותיו

ומחזיק בקרבו :

א) **דקדוק ופירוש על התורה** מהגר"א ז"ל מווילנא בנתוה המלות, הכ"י הזה נמצא באמתתת כתבי יד קדשו והוא העתקה כתובה בידי בנו של הגר"א ז"ל הגאון רבי אברהם ז"ל מעצם כ"י.

ב) גרגר אחד מהספר „**מיני תרגימא**" המיוחס להגאון רבי ישכר בער ז"ל אחי הגר"א ז"ל, הכ"י בשלמותו הוא ערך מלים זרות בתלמוד ומדרשים ונמצא באוצר הספרים של הרב החוקר רבי אברהם ברלינער נ"י.

ג) „**שירי נחמיה**" שירים מאחד מגדולי הקדמונים שנכתבו בשנת הקע"ח ליצירה, שמצא החוקר הד"ר ברלינער הנ"ל בבית עקד הספרים הוואטיקאני ברומא.

ד) פרק נכבד מאד מספר הקורות לעדת ישראל בעיר קאוונא, כולל בתוכו „**מגלת שמואל הקטן**" עם הערות והארות על המגלה, נשענות על יסוד כתבי הרשות מראשית שנות המאה העברה.

פתח דבר מאת המו"ל

החלק הזה מהמאסף השנתי „כנסת ישראל" אינו אומר דרשוני. מי מקרבנו לא ידע, כי החבוב שאנו מחבבים דברי קדמונינו נותי נפש אשר מימיהם אנו שותים ולאור תורתם נתחמם, היא חבת הקדש ואהבת עם-הספר אל חכמיו וסופריו מאורי הגולה אשר במאור התורה האירו הדרך לפני העם ההולך בחשך הגלות זה אלפים שנה. בזמנינו הכל מודים כי מצות „לקטו אבנים", אבני חפץ לבנין בית התולדה לישראל, היא מצות עשה שהזמן גרמא והרגש והשכל מחייבים אותנו להוקיר כל דבור שיצא מאת אבות העולם בשנות קדם כתורה שלמה בדברי ימינו.

בכל זאת אין אנחנו חושבים למותר להעיר את הקוראים נבוני דבר, כי בעבודתנו זאת, ככל העבודה אשר לנו בבנין „בית כנסתנו" לישראל, לא יצאנו מידי הכלל שכללנו לנו, לתת לקוראינו ד ב ר ולא ח צ י ד ב ר, ודבר שלם ונכבד מאד כזה הוא הכ"י היקר של הגר"א ז"ל. בכ"י הזה שנה לנו רבינו הגדול הלכות גדולות בחקי הדקדוק. רבינו הגה"ל נוטה בכמה הלכות קבועות מתורת המדקדקים של בני דורו ושנוי דעות נמצא בו מהנאמר בספרו „דקדוקי אליהו" ויש ידים מוכיחות שהכ"י שלנו נכתב בזמן מאוחר והלכה כבתראי. אחרים מהשנויים והנטיות ימצא הקורא במקומם ופה נעיר רק, שמספרו זה נראה ברור שרבינו הגדול היה מבעלי „השלישים" תוזת אשר עד היום מנו אותו „השניים" לבן שטתם, זה נראה ברור מדבריו צד 7 בדבור המתחיל „תיבות". כן נראה מדבריו צד 8 בד"ה „בראשית", שלא קבל דעת המחלקים את הפעלים לשלשה משקלים; בכלל נראה, כי דברי אחרוני המדקדקים בזמנו לא היו לפניו או שלא חש לדבריהם. גם בחלקי הדבור בתר לו דרך מיוחדת מכל המדקדקים שקדמיהו. ההלכות הגדולות ששנה לנו רבינו במשנת הטעמים והנגינות הנה חדשות לרובי החוקרים במקצוע זה. הנה כן זכינו להוציא לאור חמדה גנוזה ודבר חפץ לחקרי שפתינו. כן תועלת הכ"י האחרים נ"כ גלויה וידועה וביחוד המגלה וההערות אשר מלפניה ומלאחריה, ועם זה הננו מעירים את הקורא שבהמגלה נאלצנו להשמיט שורות אחדות עפ"י סבה שאינה תלויה בנו, אך ההשמטה הקטנה הזאת אינה משחתת את הענין. נקוה כי קהל קוראי הכנסת יחזיקו לנו טובה על מנחתנו זאת ויקבלוה ממנו באהבה ורצון.

הגבור בירושלים, ישלח ברכה וחיים, לכבוד רב פעלים מקבצאל הרב המו"ל לתפארת „כנסת ישראל".

התענגתי לראות העלים. לרוגמא מספרך היקר כנסת ישראל, מלאכה מפוארה מעין שפרי דבית יעקב, הראוי לבא בקהל ישראל, תקותי כי ימצא לו מהלכים רבים בין נקיי הדעת בישראל. והיודעים המבינים כי רק שמירת יסודות התורה והמצוה הוא הבריח אשר יכול להבריח את בית ישראל להיות לעם וללאום גם יחד, המה ימצאו מנוח בספרך היקר, המה יעלו עליו גם פעולתם ברוח הפרנוגי על העם כלו, על מצבם ומהלכם ועל כל דרכי חייהם למעת ביניהם רוח הלאומי על יסודות קדמונינו ז"ל ועל דרכיהם דרכי נעם ועל כל נתיבות שלום.

ולהוסיף עליו פאר ויופי הנני שולח לך חמדה גנוזה אשר הזמין ה' לידי בין כתבי הגר"א ז"ל מווילנא דקדוק וביאור על התורה כסדר התורה, משקל כל שם פעל ומלה וכל תבה ואות, נקודות וטעמים, ואגב מבאר כל חכמת הדקדוק בטוב טעם ודעת; הסדר הנפלא מעיד על עצמו כי מפי הגר"א ז"ל יצאו ושמתי עולה בסגנון עם שטתו באדרת אליהו, ובמשנת אליהו, ובפרט כי יחסותי אליו, ובין העתקת באוריו לתורה ולדברי הימים שטוהו. ולפי הנראה הכתב הוא מר' אברהם בנו ז"ל או מגדולי תלמידיו. וגם ידוע כי סדר למודו היה לעת זקנתו בפסוקי חומש והיה הולך מן הקודם אל המאוחר וכולל בו כל דבר וחוזר עמו כל התושבע"פ בכל החכמות וכאשר מבואר במעלת הסולם ד' כ' בשם הגאון מוהר"ש, אפס קצהו תראה, והשאר גלוי וידוע לבקי בספריו, ובסדר למודו, כי לא רצה לעשות שום למוד צורה מפשטת בלא עצם התורה רק שיהיה מחויב לה כחיוב הצורה אל חומרו ולקיים גם עמהם מצות והגית בו וגו'.

ראוי היא הקונטרס הזה להיות רוח החיה בהאופנים בסדר הלמוד, וכאשר נוכחנו לדעת כי ע"י למוד הגר"א צ"ל נעשה יסוד מוסד לתורה בכל הדור ההוא ונטע אהבה גדולה לעסוק בתורה אשר ב"ה עוד היום לא כבה בכל מדינת ליטא וזאמוט ובכל המקומות אשר שטף הטוב הלך למישרים. ובזמן הזה כי דרוש לנו פרנוגי נקיה וקלה אשר ממקום טהור תופיע על למוד התורה ע"פ דקדוק הלשון, יכול הסדר הזה להביא ישע רב וראוי לכבודו לשום הקונטרס הזה בתוך ספרו ולעורר ע"ז כי יראו וכן ילמדו לעשות בכל חלקי התורה, והיה אם הדברים יעשו פרי ותהיה ממזכי הרבים וגם זכרוני יעלה לטוב.

יצחק הירשענזאהן מדפיס בעה"ק
ירושלים הוב"ב בן להרב הגאון מו"ה
יעקב מרדכי נ"י הירשענזאהן ראש ישיבה
בבה"מ שנות אליהו בעה"ק ירושלים תוב"ב.

דקדוק ופי' על התורה
מהגר"א ז"ל

אשר נמצא באמתחת כתבי יד קדשו, והוא העתקת כתב יד הגאון ר' אברהם ז"ל בנו. אשר העתיקם בעצם ידו ממש.

בראשית: תחלת הכל צריך האדם לידע שהתורה שלנו היא היותנו, וכמו שהדגים חיים במים ואם הם נפרדים מן המים הם מתים כך האדם כשנתפרד מן התורה אפילו רגע אחד מיד הוא דומה כמת, לכן מברכין על התורה וחיי עולם נטע בתוכנו. וכמו שהעולם נחלק לג"ח דהיינו שמים ורוח וארץ השפלה כן האדם מתחלק לג"ח דהיינו נפש רוח ונשמה, וכמו כן התורה נתחלקה לג"ח דהיינו אותיות ונקודות וטעמים, והאותיות כמו גוף האדם, והדגושים הם כמו נפש האדם, והנקודות הם כמו רוח האדם, וכמו שהרוח הוא עיקר האדם והרוח הוא רוח החיוני, שהאדם שבו הרוח יכול לילך לכל מקום שירצה והוא כח התנועה שהאדם מתנועע לכאן ולכאן, כמו כן הנקודות מנענעים האותיות ובהם חיים האותיות, כי האדם מנענע האותיות בנקודות. והטעמים הם כמו נשמה שבאדם והיא נפש המשכלת שבו אדם משכיל לאיזה [דרך] הוא רוצה לילך ולשמור א"ע אם ילך לכאן או לכאן, כמו כן הטעמים בהם אדם יודע באיזה מקום יוליך האותיות אם למעלה או למטה. והאותיות מתחלקין לג"ח דהיינו אותיות אהחע"ר אין מקבלין דגש כלל, ט"ס שק"ץ נוזלי"ם לעולם *) הם דגושים, בג"ד כפ"ת לפעמים הם דגושים ולפעמים הם רפויים. האותיות הם כ"ז [כח] **) ועיקרן כ"ב אלא שהמש מהן כפולים וענינם שהן נכתבין בסוף התיבה, והפשוטים נכתבים בתחלה או באמצע, וב' שיני"ן ימין ושמאל, הנקוד בימין נקרא שי"ן והנקוד בשמאל נקרא סי"ן, ודגש הוא נקודה באמצע האות והרפוי הוא קו על האות והסופרים השמיטו אותו הקו. הנקודות ג"כ נחלקין לג"ח, תנועות גדולות,

*) ע' בספרו דקדוק אליהו שער הדגש ס"ב וז"ל: „דגש קל בא ג"כ בכל האותיות, אך הסופרים השמיטוהו ולא הניחו כ"א באותיות בג"ד כפ"ת". (המו"ל)

**) כן מצאתי בכ"י בשני הצאי מרובע, וט"ס הוא, ואולי יחשב שי"ן ימנית ושי"ן שמאלית לשנים, אבל בפירושו לס' יצירה (פ"א) אמר מפורש: כל האותיות עשרים ושבע הן. (המו"ל)

ונקראים: קמץ, הירק שאחריו יו"ד נחת, צירי, מלאפום, חולם, והן נמשכין בקריאה, והן אבות, וכנגדן חמש ת"ק ונקראין: פתח תולדה של קמץ, חירק בלא יו"ד תולדה של חירק גדול, סגול תולדה של הצירי, קמץ קטן תולדה של החולם, שורק תולדה של המלאפום, והן השבעה מלכים כי חיריק גדול וקטן נחשבין כאחת אלא שהילוק יו"ד ביניהם, וכן השורק והמלאפום אלא שהילוק וי"ו ביניהם, והיה ראוי [להיות] השורק באמצע האות כמו המלאפום, אלא כדי שלא לטעות בדגש שיאמרו שהוא דגש, אבל במלאפום שלא יוכל לטעות לפי שמלאפום בוי"ו והוי"ו הוא נח נסתר וא"כ לא יכולין לומר שהנקודה הוא דגש כי זהו כלל גדול שלא יוכל לבוא נסתר ונראה באות אחת. והראיה, אפי' בשורק במקום שלא יוכל לטעות (עמדו) [העמידו] באמצע האות כמו ופרעה שע"כ הוא שורק, ולא יכולין לומר שהוא מלאפום, הלא כלל גדול בהכמת הדקדוק שאות שלישי לפני נגינת טעם במתג והוי"ו הוא אות שלישית אע"כ הוא שורק ולעולם לא יבוא על שורק ועל ק"ח לא נג"ט ולא מתג, ולפיכך לפעמים יבוא מלאפום במקום שורק במקום שלא יכולין לטעות, וכן להפך יבוא שורק במקום מלאפום הסר וי"ו כי היו יכולין לטעות בדגש ע"כ בא שורק במקום מלאפום כמו הָעֳפָלִים, וכן קמץ גדול וקטן ג"כ אחת נשאר א"כ שבעה מלכים. וה' שואין: שוא נע ושוא נח ה"ק וה"פ והטף סגול, והן נחטפין ואינן נקראין תנועה כלל, והטעמים ג"כ נחלקין לג"ח, שבעה פסיקי סו"פ ואתנח, סגולתא, זקף קטן, פסיק, מקף, מתג *), וט"ו מלכים זרקא לגרמיה רביעי פשטא ז"ג טפחא פזר ת"ג ת"ק אזלא גרש גרשיים תביר יתיב, שלשלת קרני פרה. י"ב משרתים עילוי מכרבל מונח מהפך מרכא דרגא קדמא אזלא מרכא כפולה ירח בן יומו מאיילא, עילוי מכרבל מונח צורתן אחת אלא שמונח שבא לפני אתנחתא וז"ק וזרקא נקראין עילוי, ובאם שיש שני מונחים לפני ז"ק אזי מונח הראשון נקרא מכרבל והמונח השני שלפני ז"ק נקרא עילוי, וכן מונח הראשון הבא בראש התיבה נקרא ג"כ מכרבל ובתנאי שלא יהיה במקף והשאר נקראים מונחים. אזלא וגרש של המפסיקין צורתן אחת אלא הבא מלרע נקרא אזלא ומלעיל נקרא גרש, ומשרת של אזלא נקרא קדמא ומשרת של גרש נקרא גרש ונקרא אזלא, וכן לפני שאר הטעמים, קדמא ופשטא צורתן אחת אלא

*) עיין לקמן בדיני פסקי הטעמים במלת והארץ. (המו"ל)

שהפשטא נכתב לבסוף התיבה אפי' הוא נח נראה או נסתר בקצה האחרון של האות, ואם הוא מלעיל נכתב תרין פשטין אחת כנ"ל ואחת מלעיל, וכן זרקא סגול ת'ק נכתבין ג"כ כמו הפשטא ות'ג נכתב בראש התיבה בקצה האות וכולן נקראין במקומן הראוי להם. מאיילא משמש לפני ס"פ ואתנחתא וזרקא. לפני אס"פ צורתן כטפחא ולפני זרקא צורתן כמרכא. עם ס"פ יבא לעולם בתיבה אחת במקום המתג ולפעמים בשתי תיבות רק יהיה ביניהם רק נקודה אחת, ועם זרקא יבא בשתי תיבות ובלבד שיהיה לפניה קדמא ובלא פסיק, וכשיבא פסיק אזי הוא מרכא לעולם :

תיבות התורה שרשם ג' אותיות לא פחות ולא יותר והשאר שמושים וכל שרש נשקל במשקל פעל, אות הראשון פ"א והשני עי"ן והשלישי למ"ד הפעל, ונחלקות ג"כ לג"ח שם פעל מלה, שם הוא מופשט מהזמן, פעל הוא פעולת בזמן, מלה אינו לא שם ולא פעל אלא להבר שם ופעל, וכל אחד נחלק לג"ח שם, שם העצם, והתואר, ומקרה. שם העצם נחלק לב', שם העצם הכללי כמו שם המין שור אדם וכיוצא, ושם הפרטי כמו שם האישי ראובן שמעון ודומיהם, וההבדל שביניהם הוא בארבעה, שם הפרטי לא [יבואו] בהם ה"א ידיעה וסמיכות ורבוי וכנוי, שם התואר הוא כמו חכם ע"ש ההכמה שבו. שם המקרה הוא החכמה עצמה שאין לה מציאות בלתי נושא, ונחלקין לי"ג *) שמות, שם הנבדל כמו שלחן, שם הנרדף כמו שמש חרס חמה, שם המשותף כמו עין ועין המים, שם המושאל כמו ראש שנשאל מראש האדם, שם המסופק כמו תבנית, שם המצטרף כמו אב אדון, שם היחס כמו עברי מצרי ולנקבה עבריה או עברית או מצרית בתי"ו בסוף, שם המספר כמו אחד שנים, שם הנגזר מפעל או משם :

והפעל ג"כ נחלק לג"ח כמו שנחלק הזמן עבר עתיד הוה, והוה נחלק לג"ח בינוני פועל ופעול, ופעול הוא בדבר שנעשה כבר ועדיין המעשה קיים, ועתיד נחלק לב' חלקים צווי ועתיד, צווי משמש תיכף, והמקור בפעלים כמו שם המקרה בשמות, בלשון אשכנזית הוא בנו"ן בסוף המלה עסין טרינקען וכדומה, והמלה ג"כ נחלקת לג"ח, א' שלא יבא עם הכנוי כמו כי אשר ודומיהם, ב' שיבוא עם הכנוי כמו למען למענו למענך, והג'

*) מספר הי"ג הם אלה לפ"ד : ט' החושב הלאה ועוד ד' הם : עצם כללי ועצם פרטי, תואר, מקרה. (המו"ל)

שאין בהם אות משורש כלל אלא יבוא שמוש עם הכנויים כמו לי הלמ"ד הוא השמוש ויו"ד הוא הכנוי מדבר בעדו, ויש ב' כמו בו בה בך לך מלות שיבוא לעולם עם כנוים, אך במלת לָךְ יש הילוק באס"פ וז"ק, והכ"ף בא עם מ"ם וי"ו בין הכ"ף והכנוי כמו כמוהו כמוך כמוני כמוכם כמוכן כמוהם כמוהן, ולפעמים יבוא הרבים כמו הבי"ת והלמ"ד דהיינו לָהֶם לָהֶן בָּהֶם בָּהֶן יבוא לעולם הלמ"ד בקמץ חוץ מי"ד בתורה שבא הלמ"ד בשוא והב' בקמץ במסורה פ' בראשית (וי"ו) [ויו"ד] בנ"ך בדניאל ק' יו"ד ובלשון נתינה במלכים כולן לָךְ חוץ ה' בנתינה לָךְ במלכים :

בְּרֵאשִׁית. האותיות נהלקין לג"ח הציין שרשיות והן ח"ס פ'ר'ט' ג'ז'ע' צ'ד'ק', אלב"ש בראש התיבה שמושיות, אבל באמצע ובסוף אינן אלא שרשיות, ת'כ'ן' ה'י'ו'ב' פעמים שמושיות בין בראש ובין באמצע ובין בסוף, והשמושיות נחלקין לג"ח, אחד נוספים על השרש בשמות הנגזרים והן אותיות ה'א'מ'נ'ת'י'ו בראש ובסוף ושנית שמושי פעלים והן יבואו ג"כ ה'א'מ'נ'ת'י'ו לבד המקור והכנוי כדלקמן בכולם יבאו בסוף השרש לבד המקור יבא בראש, ועתיד בראש ובסוף, בעבר משמש כל האמנתי"ו בסוף לבד אחד שאין יכול לבוא, בינוני נחסר א' ונו"ן, וצווי לא יבא רק אותיות י'ו'נ'ה וכולם בסוף, ובעתיד אית"ן בראש ויונ"ה בסוף, ומקור ב'כ'ל'ם בראש וכנוים בסוף ובא אותיות הכנוי"ם בין בשמות בין בפעלים בין במלות, והג' שמוש מש"ח כל"ב ובראש התיבה, ונקודו מ"ם בחירק, שי"ן בסגול, ה"א בפת"ח או בה"פ, וכל"ב נקודתו העצמית בשו"א וזהו הב' שבכאן. ובתוכו דגש כי שני מיני דגושין הם, א' דגש חזק והוא בכל האותיות ואינו בא אלא אחר תנועה מעשר התנועות, והשני דגש קל ואינו בא אלא בתהלת התיבה או אחר שוא נח אפילו באמצע, ואינו בא רק באותיות בג"ד כפ"ת והוא דגש שבכאן : ראשית נגזר מראש והוא שם המושאל והשאר מאותיות האמנתי"ו : נקוד הב' בשו"א כנ"ל : רי"ש בצירי ושי"ן בחירק כי השמות חלוקים מהפעלים כי כל הפעלים במשקל אחד הם הולכים ואינן מחולקין אלא בנזרותיהן כמש"ל אבל השמות הלוקים במשקליהם, יש במשקל פֶּעֶל כמו מֶלֶא ויש במשקל פָּעָל כמו דָּבָר, ויש נוספים עם ה'א'מ'נ'ת'י'ו' ודומיהם וג"כ נחלקים בבניניהם ובחלקיהם, כי הפעלים נחלקים לשלשה אבות ולשלשה תולדות ואב ותולדה בעצמו, שלשה אבות הן פָּעַל פִּעֵל הִפְעִיל, ושלשה תולדות הן נִפְעַל פֻּעַל

הִפְעִיל, ואב ותולדה בעצמו כמו הִתְפַּעֵל, וכן השמות הנגזרים מהם יש מקל ויש מִפְעָל ויש מַהִפְעִיל וכיוצא ויש מעבר ויש מעתיד וכיוצא, וזהו החילוק שבין רִאשׁוֹן לְרֵאשִׁית, כי רִאשׁוֹן נגזר מעתיד הקל כמו יִפְקֹד תִּפְקֹד. וְרֵאשִׁית נגזר מעבר מבנין הִפְעִיל ויורה על חזוק הדבר אלא לפי שעיקר שמושו בסמיכות נשתנה לצירי כמו דְּבָרִים דִּבְרֵי: האל"ף והיו"ד נח נסתר והתי"ו נח נראה, כי כל הנקודות נקראין תנועות לבד שו"א שאין בכלל התנועות, ושני מיני נחין הם נח נסתר ונח נראה. וכל האותיות שהם נחים נראים במבטא לבד מאותיות אהו"י הן לפעמים נחים ונסתרים וכולם ראוים להנקד בשו"א אבל הספרים השמיטו מנה נראה שבסוף התיבה ומנח נסתר אפילו באמצע רק בנח נראה שבאמצע הניחו השוא, לפיכך כל נח שנקוד בשוא בודאי נח נראה הוא, וסדר הנהתן כך הוא, האליף נח נסתר אחר כל שבעה מלכים הנ"ל, אחר קמץ בעצם וראשונה כמו בָּרָא, אחר חירק כמו רִאשׁוֹן, אחר צירי כמו רֵאשִׁית, אחר מלאפום כמו פֻּארָה, ואחר הולם כמו רֹאשׁ, ואחר פתח כמו חַטַּאת, ואחר סגול כמו נֶגְאָה, ואם הוא נראה נקד בשוא כמו יַאְדִּיר ודומיהם, היו"ד תנוה אחר הירק וצירי כמו דִּבְרֵי ואחר שאר הנקודות הוא נראה, הוץ יו"ד הרבים נסתר אחר סגול כמו דְּבָרֶיךָ ואחר קמץ כמו דְּבָרָיו, הוי"ו תנוח אחר חולם כמו הוֹדוּ ואחר מלאפום כמו בָּרוּךְ, וההה"א לא תנוח באמצע התיבה לעולם רק בסוף באופן שלא יהיה במפיק, ואם הוא במפיק הוא נראה. החירק גדול והמלאפום לעולם יבואו אחריהן אותיות הנה דהיינו היו"ד והוי"ו בעצם וראשונה אבל הקמץ והצירי וההולם לפעמים הן חסרים: הנגינה שעליו הוא טפחא מהמלכים כנ"ל והוא המפסיק הראשון שבא לפני אתנח וס"פ ובלעדו לא יבא מפסיק אחר קודם לאס"פ: ומלרע כי הטעם לא יבא כ"א בשבעה מלכים הנ"ל, ולא יבואו כי אם בתנועה האחרונה מהתיבה ונקרא מלרע או בתנועה שלפניה ונקרא מלעיל, וכאן יבא מלרע כי זה כלל גדול כל תיבה שסופה נח נראה ולפניו ת"ב הוא לעולם מלרע: ב' שמושים כאן הזמן כמו ביום וכיוצא: ראשית החילוק שבין ראשון לראשית בפירושם הוא זה, כי הראשון את מה שיש לפניו נ"ב ראשון, אחרון נ"ב יש לאחרון עוד אחרון כמו לאה וילדיה אחרונים, וראשית הוא בעצם וראשונה, ראשית שאין לפניו ראשית, ולכן כל ראשית שבתורה הוא סמוך כמו ראשית ממלכת יהויקים שהוא ראשית למלכותו לבד, אבל ראשית שבכאן הוא ראשית שאין לפניו ראשית והוא מורה על חידוש העולם שאין ראשית לפניו כלל לכן התחילו התורה בזה לפי שחידוש העולם הקדמה לתורה שבלי האמנת החידוש אין האמנת התורה, והחידוש ויציאת מצרים הם שני עדים לתורה, לכן מצוה ראשונה שבת שנ' ראשונות בשמו ית' כי השבת הוא עדות להידוש העולם כמ"ש בדברות הראשונות ועדות ליציאת מצרים כמ"ש בדברות האחרונות, וזהו שנחלקה התורה להמשה ספרים, ספר הראשון הוא התחלת התורה, אדם הוא התחלת העולם, נח הוא התחלת האומות, ואבות הן התחלת ישראל ובהם סיים הספר, הספר הב' הוא תחלת ירידתן למצרים וגאולתן ונתינת התורה ועשית המשכן, וספר שלישי הוא התורה לבאי הארץ ונכרת להם ברית הדשה וברכות וקללות כבראשונה והתחלת אלה החקים לעשות בארץ:

בָּרָא הוא פעל עבר מבנין הקל, כי הפעל נחלק לשלשה חלקים שלמים והסרים ונחים, שלמים הוא כל אותיות השרש שלם ולא נחסר לעולם ולא תנוח לעולם רק בא בשלמות, חסרים הוא כל האותיות שאחד מהן לפעמים נחסר דהיינו שפ"פ שלו הוא נו"ן או למ"ד בנזית לקח או יו"ד אם ע"פ צד"י כמו יצק הוץ יצא כמש"ל או ע"פ ול"פ דומות או שלמ"ד הפעל נו"ן ותי"ו נחים הוא זה, כל שפ"פ א' או יו"ד או ע"פ וי"ו או יו"ד או למ"ד פעל א' או ה"א נחים לפעמים כמש"ל, בשלמים ובהסרים נקודים שוה קמץ ופתח, כמו שָׁמַר פָּקַד נָגַשׁ נָתַן כָּרַת, אבל ראוי שיהיו בו שני קמצין כמו מָצָא, אבל לפי שיש ד' מבטלין לקמץ, א' שוא נח באמצע תיבה, ב' דגש, ג' שמוש בי', ד' יו"ד בחירק קטן, ולכן נשתנה לפתח כמו פָּקַד שבשביל שבנמצאים ומדברים צ"ל שוא נח אחר פ"פ [ע"פ] כמו פָּקַדְתָּ ובהסרים מפני הדגש שצ"ל כמו סַבֵּב, ונ"ע נ"כ ראוי להיות הפ"א בפתח כמו בח"ע דהיינו סַב ונקוד בקמץ כמו שָׁב להבדילו מכפילים ושם צריך לנקוד בפתח בעבור הדגש שאחריו כמו סַבּוּ סַבֵּב אבל בנחי למ"ד כמו מָצָא פָּנָה בא בשני קמצין לפי שלא בא אחריו שוא נח או דגש לעולם לכן הוא בשני קמצין, ולכן ברא שבכאן הוא בשני קמצין כנ"ל, ומלרע כדין כל הפעלים שע"פ שלהם בעצם וראשונה כמו פָּקַדְתָּ פָּקַדְנוּ פְּקַדְתֶּם ודומיהן, והטעם הוא בעילוי לפי שברא יותר דהוט לאלהים ממלת בראשית לברא, וכל מונח שלפני אתנח נקרא עילוי, וה"ה אם יש שני מונהין לפני אתנח, הראשון שאצל האתנח נקרא עילוי, והב' מונח סתם: והפי' של

ברא הוא זה, כי יש שלשה מיני הויות באדם דהיינו בריאה ויצירה ועשיה, בריאה נאמר על חומר וצורה העצמית מה שאין ביכלת ביד האדם לברוא, ויצירה הוא דבר שמצייר אותו דהיינו ריבוע או עיגול מה שיש ביד האדם לצייר, ועשיה הוא השלמות הדבר לכן יש עשית הוץ הדבר ההוא כמו וישראל עושה חיל כיון שהוא שלמות האדם לכן נקרא עשיה וזה הפי׳ של ברא על הומר וצורה העצמית :

אֱלֹהִים השרש אֱלֹהַּ במשקל פֹּעַל ויו״ד מ״ם סימן הרבים, ויבא בלשון רבים לפי שהוא בעל כח שבכל הכחות כדלקמן : האל״ף בח״ס לפי שלעולם לא יבא שוא נע לבדו על אותיות הגרון אם לא בצירוף פתח או סגול או קמץ חטף ונקראין ח״פ ח״ס ח״ק, וזה בח״ס לפי שבל אֱלֵי או אֱלוֹ תמיד בח״ס כמו אֱלִיעֶזֶר והדומיהם, וכל אֲחִי או אֲבִי תמיד בח״פ כמו אֲבִיעֶזֶר אֲחִיעֶזֶר : הלמ״ד בחולם כמשקלו מן פֹּעַל, וזה תדע כי הפעלים שומרים תמונתן אבל לא כן השמות כי כל שם יש לו משקל מיוחד : והה״א בחירק לפי שהוא לפני יו״ד מ״ם הרבים כמו דָּבָר דְּבָרִים : ומלרע כנ״ל במלת בראשית : ובאתנת לפי שהוא סוף ונושא המאמר ומכאן הוא מתהיל נשוא המאמר וכאן הוא הפסק גדול בפסוק. והפירוש הוא מנהיג הוא שם השגחה ולכן יקראו כל האמצעים בעלי ההשגחה בשם זה אפילו בני אדם המשגיחין נקראים אלהים כמו אלהים לא תקלל, וכן השרים של האומות נקראים אלהי העמים. והשי״ב הוא בעל היכולת ובעל הכחות כולם ולכן נקרא בלשון רבים, ועוד שבל לשון שררה נקרא בלשון רבים כמו ויקח אֲדֹנֵי יוסף ביו״ד הרבים :

אֵת השרש כאן מנ״ע אות, לפי שיש במלה שני [מיני] שרשיות נ״ע ובפולים זאת ידוע [כי נ״ע] באים עם כל התנועות הגדולות כמו זָר בקמץ קִיר בהירק זֵר בצירי אוֹר בחולם דוּד במלאפום, ובכפולים אינו בא רק בקמץ כמו רָךְ ובצירי כמו חֵן קֵץ ובחולם כמו תֹּם קֹר ובפתח כמו רַג, ולידע החילוק שבין נ״ע הבאים בקמץ צירי חולם ובין כפולים הבאים על משקל קמץ צירי הולם הוא זה, שבכפולים דינו הוא לבא בדגש להורות על אות הכפל לכן כשיבא בריבוי ובכנויים אזי נשתנה מקמץ וחולם לפתח כמו רַךְ רַכִּים רַכָּיו. תֹּם תַּמִּים תֻּמָּיו וכו׳ ומצירי לחירק כמו חֵן חִנּוֹ אבל בנ״ע מזה המשקל יקום (הת״נ) [התנ״נ] ברבוים ובכנוים, ובמלת אֵת מצאנו לפעמים שיקום הת״נ וע״כ צ״ל מנ״ע כמו אוֹתוֹ אוֹתְךָ, אִתִּי וכו׳ צ״ל

ע״כ מכפולים כמו מן חֵן חִנּוֹ וכאן הוא בודאי מנ״ע לפי פשוטו כמו שאבאר לקמן אי״ה : והטעם עליו מרכא, לפי שמרכא משמש לטפחא וס״פ ותביר וזרקא ולגרמיה, וכאן הוא משמש לטפחא : ופי׳ אֵת הוא מורה על עצם הנפעל בל״א „דיא״ וכשבא אחריו ה״א הידיעה הוא בל״א „דעם״ כי ה״ו יש לטעות, וכל אתין שבתורה הוא מנ״ע וג״כ הוא מורה כנ״ל חוץ מהבאים את יעקב ששם פירושו עִם בל״א „מיט״, וזה ג״כ חילוק שבין נ״ע וכפולים משרש זה, כי אוֹתוֹ אוֹתְךָ פירושו בל״א „איהם״ „דיך״ וְאִתּוֹ וְאִתְּךָ וכו׳ פי׳ בל״א „מיט איהם״ „מיט דיר״ :

הַשָּׁמַיִם הה״א הוא ה״א הידיעה, כי ה״א הידיעה בא על ד׳ אופנים, א) הנראה או הנשמע בחוש כמו הקול קול יעקב הוא ידיעה בחוש השמיעה וכמו הארץ הוא ה׳ ידיעה בחוש הראיה. ב) ידיעה בשכל כמו ויפגע במקום כמו בהמקום, והיא זו כי השמים ה׳ ידיעה בשכל. ג) מה שהיה במאמר הקודם. ד) מה שיהיה אח״כ במאמר ההוא, ויש נ״כ ה״א שהוא משמש לקריאה ונקרא ה״א הקריאה, כמו הדור אתם ראו, ויש ה״א שהוא משמש על התימה, כמו הלבן מאה שנה יולד, ויש נ״כ ה״א שהוא משמש על השאלה כמו הכתנת בנך היא אם לא : והשי״ן מ״ם שבכאן היא משרש כי השרש הוא מנחי ל״ה שָׁמֶה וראיה שישתנה בסמיכות כמו שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם, ואם היה מנ״ע לא היה נשתנה בסמיכות, ואם היה מכפולים היה ראוי לבא דגש במ״ם וע״כ צ״ל (מנ״ע) [מנל״ה] ויו״ד מ״ם הוא סימן הרבים כמ״ש לקמן : ומעתה אבאר הנקודות. הה״א הוא בפתח כי כל ה״א הידיעה בא לעולם בפתח וכן ה״א הקריאה ולפעמים נ״כ בה״א התימה והשאלה במקום שאין יכולין לטעות שהוא ה׳ הידיעה והקריאה הוא בפתח, והשי״ן ברגש כי אחר ה׳ הידיעה והקריאה בא לעולם בדגש ולפעמים אחר ה׳ התימה והשאלה כנ״ל : והשתא דאתית להכא אבאר כל דיני הדגש, אחר מ״ם בחירק בא לעולם דגש וכן אחר שי״ן בסגול וכן אחר וי״ו המהפך מעתיד לעבר חוץ כשאות שאחריו הוא בשוא כנ״ל, וכן אחר כל״ב הבאים בפתח להורות על הידיעה, וכן בא לפעמים דגש על הסרון פ״א או עי״ן או למ״ד, וכן על חסרון נו״ן נפעל במקור וצווי ועתיד חוץ כשאחריו שוא כנ״ל, וכן בא דגש על סימן הבנין דהיינו פִּעֵל פֻּעַל הִתְפַּעֵל בכל הלקיחון, וכן בא דגש על חסרון תי״ו התפעל וכן על כנוי כי ליחיד נסתר

מעתיד בא לעולם דגש וכן בשמות בא דגש על תסרון פ"א כמו מַצַּע מַסַּע ועל ח"ע כמו בת בתי וכו' כי השרש מן בת הוא בנת וכן בשמות שהם ע"מ פֻּעַל פֻּעַל הִתְפַּעֵל, וכן בריבוים כשהנפרד הוא בפתח בכוף כמו זמן זמנים דגש בנו"ן, מן קטן שפן גמל יבוא ג"כ דגש בריבוים אע"פ שתנועה אהרונה בקמץ כמו קְטַנִּים שְׁפַנִּים גְּמַלִּים, וכן יבא דגש בג' מיני דחיקין שיתבארו לקמן אי"ה. ויש עוד וכמה דגושים שהם ללא צורך אלא מפני חוזק הענין. ומלת ל"ב אי"ש דהיינו למה בתים אנה ימה שמה הוא זר כי הוא ללא צורך כלל: והשי"ן בקמץ כי השרש הוא שָׁמָה מנחי ל"ה כנ"ל: והמ"ם רפוי כי הוא אחר ת"נ, ובפתח כי לפני יו"ד בחירק בא לעולם פתח כמו הַמַּיִם פַּעֲמַיִם, והיו"ד בחירק קטן כי מה שהוא מורה על שני דברים היו"ד בח"ק כמו שנים וי' מ' סימן הרבים כי ב' שמים יש, ולעולם לא בא בנפרד כי יש משקלים שבאין לעולם בל"ר כמו בתולים זקונים, ויש משקלים שבאין לעולם בל"י, ויש שנמצא רק בלשון שנים כמו מאזנים רחים וברוב הוא בא בשני דברים שלא יוכלו להתפרד, וזאת תדע כי רבוי זכרים יבאו ביו"ד מ"ם ורבוי הנקבות יבאו בוי"ו תי"ו, ושמים בא לעולם ביו"ד מ"ם: והנגינה עליו טפחא מפני שהוא המפסיק גדול שלפני ס"פ: ומלעיל מפני שהוא כלל גדול בדקדוק שכל תיבה שסופה נח נראה ולפניו ת"ק ולפני הת"ק לא בא לא שוא ולא דגש, הנגינה מלעיל, חוץ שמוש תָּם תֵּן לעולם מל"ע, וכן אַחַר אַחַת לעולם מלרע, ופי' שמים הוא לשון גובה וכל הדברים הגבוהים נשאל משמים כמו שמי קורה:

וְאֵת הוי"ו הוא וי"ו החבור. ואגב זה אבאר כל דיני וי"ו השמוש כי הוי"ו משמש ג' שמושים. א) וי"ו החבור בין (תיבת נפ"רד) [תיבות נפרדות] דהיינו שם לשם פעל לפעל מלה למלה ומאמר למאמר. ב) וי"ו המהפך, ובתוכו יש שני מיני ו' ההיפוך, א' מעבר לעתיד ב' מעתיד לעבר. ג) ו' ההתחלה, ובתוך ו' החיבור נכללין כמה ווי"ן כמו, ו' החילוק כמו מכה אביו ואמו, וי"ו אז כמו אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם גו', וי"ו אבל כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה, וי"ו הטעם כמו ולא ירבה לו נשים ולא יסור וגו', וי"ו הדמיון כמו מים קרים על נפש עיפה ושמועה גו' [משלי כה] [וכן ברוב כל ספר משלי דכוותיה], וי"ו אעפ"כ כמו ארבעה קטני ארץ והמה חכמים מחוכמים [שם] וכן כל אותה פרשה דכוותיה, וכל הווי"ן האלה בשוא נע הם. אך הוי"ו המהפך מעתיד לעבר הוא בפתח ואחריו דגש, כמו וַיֹּאמֶר, חוץ כשאותיות אית"ן בשוא ופ"פ מאותיות הגרון אזי נשמט (השו"א) [הדגש] ובא מתג לפניו, כמו וַיֶּהִי וַיְהִי וכן כל וידבר היו"ד הוא רפוי, אבל וי"ו המהפך מעבר לעתיד הוא בשוא כדין כל הווי"ן האלה כמו ועשית לך ארון וגו', אך לידע הסימן שבין ו' ההיפוך מעבר לעתיד ובין ו' החיבור הוא זה, אם עבר קודם אזי הוא ו' החיבור כמו מי פעל ועשה, ואם לפניו עתיד או הוא בראש ענין אזי הוא ו' ההיפוך, והוי"ו שבכאן הוא ו' החיבור: אֵת הוא משרש [אות] כנ"ל במלת את: הוי"ו הוא בשו"א כדינו כי הוא ו' החיבור: האל"ף בצירי כמשקלו כי הוא מנ"ע כנ"ל, ומלרע כנ"ל, ופי' את כנ"ל:

הָאָרֶץ הה"א היא ה"א הידיעה, וארץ הוא השרש, הה"א בקמ"ץ כי היה ראוי להיות בפתח ואחריו דגש כדין כל ו' ההיפוך, אך מפני שאחריו אות אההע"ר שאין מקבלין דגש כלל רק האל"ף והרי"ש מקבלין לפעמים דגש ונמנה במסורה לכן נשלם בתנועה שלפניו, אם הוא פתח נעשה קמץ, ואם הוא חירק וסגול נעשה צירי, ואם הוא קבוץ או ק"ח אזי נעשה חולם. ודוקא על ג' תנועות אלו קמץ צירי הולם ולא על שאר ת"נ, לפי שלא בא אחריהן שום אותיות אהו"י נחות לכן בא כאן בקמץ לפי שנשלם הדגש שבאל"ף ונעשה מפתח קמץ כנ"ל: והקמץ שבאל"ף והסגול שברי"ש הוא משרש כי המשקל הוא פֶּעֶל *) ומלעיל כנ"ל במלת שמים, והנגינה עליו ס"פ, ופי' של הארץ היא הארץ הכוללת כמו שאבאר לקמן אי"ה:

וְהָאָרֶץ הוי"ו הוא ההתחלה כנ"ל במלת ואת, והה"א היא ה"א הידיעה כנ"ל במלת הארץ, וארץ הוא משרש כנ"ל, הוי"ו הוא בשו"א כנ"ל, והה"א הוא בקמץ כנ"ל, וקמץ וסגול כנ"ל במלת הארץ, ומלעיל כנ"ל, והנגינה עליו רביעי. ואגב זה אבאר קצת דיני פסקי הטעמים, כי זאת ידוע לנו כי הטעמים הם כ"ב כנ"ל במלת בראשית, שבעה פסקי טעמים וט"ו מלכים כנ"ל, אך מתג ומקף שנמנה שם בכלל פסקי הטעמים אינם בכלל הטעמים, וכן פסיק ושלשלת וקרני פרה ג"כ לא נדבר מהם מפני שהם נמנים ע"פ מסורה ד' שלשלת בתורה וג' בנביאים וכולם לא יבאו רק בראש הפסוק ואחריו פסיק. ט"ז פעמים נמנים במסורת

*) מרוע לא יכניסו במשקל פֶּעֶל וקמץ האל"ף כאן הוא מפני הפסק מאמר? (המו"ל)

קרני פרה, נשאר א"כ רק י"ז, אך הת"ק אע"פ שלענין בנ"ד כפ"ת הוא משרת אבל לענין הטעמים הוא אינו משרת נמצא ח"י טעמים הם שהם מפסיקים, אך פשטא ויתיב דין אחד להם דהיינו במקום שלא יוכל הפשטא לבא דהיינו שהוא מבראש ופשטא לא בא לעולם בראש בא היתיב במקומו. לפיכך לא בא היתיב אלא בראש ובתנאי שאין לפניה מלה מוקפת, ומציינין אותו חוץ לתיבה כדי שלא יטעה במהפך, דהיינו אם תרין תיבין בפשטין והראשון הוא בראש התיבה אזי נעשה יתיב ויטעה הקורא ויאמר שהוא מהפך פשטא לכן העמידוהו חוץ לאות, וי"א יתיבין נמנו במסורה שבאין לפני פשטא, וז"ק וז"ג ג"כ דין אחד להם, דהיינו במקום שלא יוכל הז"ג [לבא] דהיינו אם לפניה משרת וז"ג בא לעולם בלא משרת כי היא א' מנ' טעמים שאין להם משרתים כלל דהיינו ז"ג יתיב שלשלת אזי בא במקומו ז"ק ועל שלפניו בא מונח, וכן אם לפניו מלה מפסקת שלפניה בא פשטא, וכן אם יש בתיבה מתג שבא בתנועה בעצו"ר אזי בא במקומו ג"כ ז"ק ובמקים המתג בא מונח, וכן אם יש ג' תנועות קודם הטעם אפי' שוא נע ביניהם אזי יבא ג"כ ז"ק ועל התנועה השלישית בא פשטא, ואין שני מלכים משמשין בכתר אחד הוץ מפשטא ז"ק נמצא ז"ק וז"ג דין אחד יש להם. וכן אזלא וגרש וגרשיים ג"כ דין אחד להם, והחילוק שביניהם הוא זה, אזלא וגרשיים לעולם מלרע וגרש לעולם מלעיל. אזלא לא בא בלא קדמא וקדמא יכול לבא בלא אזלא. גרש יכול לבא בלא אזלא, וגרשיים בא לעולם בלא קדמא ואזלא רק מונח. קדמא לא בא בראש אא"כ ת"ק לפניה, ומונח המשמש לפני גרש וגרשיים הוא לעולם בראש לפי שהוא במקום קדמא כי קדמא שהוא בא בראש לעולם נעשה מונח, וכן לפני זרקא פשטא ותביר ג"כ הוא בראש, וכן כשבאים שני מונחים לפני זרקא פשטא ותביר ג"כ הוא בראש וקדמא לא בא אלא לפני משרת, ואם אין לפניה משרת אזי הקדמא אזיל וגם האזלא ובא הגרשיים, וכן אם אין לפניה כלל מלה מחוברת ג"כ יבא גרשיים, ואם תלישא לפניה אזי יעמוד הקדמא במקומו וכן האזלא, ואם אין לאחריה משרת אזי האזלא במקומה עומדת והתלישא נסוג אחור ועומד במקומו קדמא כמו ויסר ביום ההוא את התישים נשאר א"כ רק שלשה עשר. וסדרן של הטעמים זה למעלה מזה הוא זה, ס"פ אתנחתא סגולתא ז"ק טפחא רביעי זרקא פשטא תביר גרש פזר ת"ג ת"ק, וכל הקודם בסדר הוא מפסיק יותר, אתנח

בא במקום היותר מפסיק, ואין בפסוק אחד ב' אתנחתות, ואין כל פסוק בלא אתנח אם לא מאמר קצר ביותר, ואם ב' מפסיקים בפסוק אחד אזי בא על השני סגול, ואין ב' סגולים בפסוק אחד, ואין זרקא וסגול אחר אתנח, טפחא הוא מפסיק הראשון לפני אס"פ לכן לא בא יותר משני טפחות בפסוק א' ואין אחריו לא זרקא ולא סגול, ואם יש מפסיק גדול לפני טפחא אזי יבא ז"ק וב"כ, ואם לפני ז"ק וב"כ ג"כ גדול אזי בא עוד ז"ק עד ג' יוכל לבא והראשון גדול משני, וכן כל היכא דכתיבא שני מלכים בפסוק אחד אזי הראשון יותר הפסק מהשני אבל לפני סגול אינו גדול, ואם לפני סגול ז"ק טפחא קטן ממנו אזי באים פקידים שלהם, לפני סגול זרקא, לפני ז"ק פשטא, ולפני טפחא תביר. ואם לפני הפקידים הנ"ל יש גדול מהם וקטן לפני המלכים אזי יבא רביעי, ואם לפני רביעי גדול ממנו אזי נעשה הרביעי הנ"ל פקיד מן הפקידים שלפניה והראשון רביעי, ואם לפניה עוד גדול אזי רביעי ראשון במקומו הוא עומד, וכן ב' פקידים אם יש מפסיק פחות מהם לפניה אזי הוא פשטא כי לעולם לא יוכל לבא שני רביעים ביחד זא"ז כמו כן הפקידים אינן יכולין לבא ג' ביחד כ"א פ"א יש שלשה זרקין ביחד, ואם הוא גדול ג"כ לפני ז"ק הראשון אזי יבא ג"כ ז"ק ולא איכפת לן מה שהפחות הוא ביניהם, ואם הוא קטן לפני הפקידים הנ"ל וכן לפני רביעי אזי יבא אזלא וסיעתו, אך יש חילוק, לפני הרביעי אפי' אין לו משרת, אבל לפני שלשת הפקידים צריך להיות משרת, ואם אין משרת אזי הקדמא במקומו עומד ונעשה האזלא למשרת מהפך או דרגא או עילוי, ואם לפני אזלא גדול ממנו בא ת"ג, ואם קטנה בא ת"ק, ואם לפניהם גדול בא פזר, ואם לפניהם עוד גדול בא ג"כ פזר, ואם קטן לפניהם אזי יבוא מונח וכן לעולם מונח עד גמירא. וזה הפסוק שבכאן הוא כך, על תהום אתנח הפסק מאמר הראשון, ועל חשך טפחא כי הוא מפסיק לפני אתנח, ובהו שהוא מפסיק גדול מטפחא אזי יבא עליו ז"ק ולפניה בא קטן ממנו אזי הוא פקיד של הז"ק דהיינו פשטא, והארץ הוא מפסיק גדול מתהו (וגדול) [וקטן] מן בהו (וכן) [לכן] בא ברביעי שהוא ממוצע בין פקיד להשר, והפי' של הארץ כנ"ל ואמאר אי"ה אח"ז:

הָיְתָה דע כי כל שרשי לה"ק נשקל במשקל פעל כנ"ל בהקדמה אך לוח הבנין העמידו על מלת פָּקַד, מפני שכל הנזרות והבנינים מצאנו בתנ"ך ממלת פָּקַד. וזה ידוע כי שלש נזרות יש שלמים וחסרים ונחים כנ"ל בהקדמה ולכל נזרה יש

שבעה בנינים כנ"ל ויש בכל בנין ו' זמנים עבר ועתיד בינוני פועל ופעול מקור צווי ועתיד, ובכל זמן ד' גופים יחיד יחידה רבים רבות, ובכל גוף שלשה מדברים נוכח נסתר ומ"ב והיה ראוי להיות י"ב דבורים אך בכל הזמנים כל המדברים שוה כמו פָּקַדְתִּי פָּקַדְנוּ נמצא היה ראוי להיות עשרה אך נסתרים ונסתרות בעבר ג"כ שוה כמו פָּקְדוּ נשאר א"כ רק ט' בעבר בכל הגזרות והם: פָּקַד פָּקְדָה פָּקְדוּ פָּקַדְתִּי פָּקַדְנוּ פָּקַדְתָּ פָּקַדְתְּ פְּקַדְתֶּם פְּקַדְתֶּן: והנקוד של אלו התשעה הוא כך, בשלמים והסרי פ"א ונחי פ"א נקודם שוה, בשלמים הפ"א בקמץ רק בנוכחים ונוכחות הפ"א בשוא מפני שהיא תנועה שלישית מנג"ט כי הנגינה היא תמיד בתֶּם תֶּן, והעי"ן בפתח בכל הגופים רק בנסתרים ונסתרת בשוא כמו פָּקְדוּ פָּקְדָה, (והסרי פ"ע כפ"א) [והסרי עי"ן פעל הפ"א] בכל הגופים בפתח ודגש בלמ"ד להסרון עי"ן (כמו סבה) והלמ"ד בנסתרת הוא בקמץ [כמו סַבָּה] ובנסתרים הוא בשורק [כמו סַבּוּ] ובנמצאים ומדברים הלמ"ד בחולם [כמו סַבּוֹתֶם סַבֹּנוּ] ואחריו רפוי, ובהסרי למ"ד כמו נתן נוהג ג"כ כמו בשלמים אך בנמצאים ומדברים הלמ"ד חסר ודגש אחריו כמו נָתַתָּ, ונ"ע בא הפ"א בקמץ בכל הנסתרים, ובנמצאים ומדברים הפ"א בפתח והלמ"ד בשוא ואחריו דגש (וכמ"ש בכל א') [וכמ"ש. בנל"א] בנסתר בשני קמצין והאל"ף נסתר. בנסתרת הפ"א בקמץ והעי"ן בשוא והאל"ף בקמץ ובנסתרים האל"ף בשורק כמו מָצָא מָצְאָה מָצְאוּ, ובנמצאים ומדברים נוהג כמו בשלמים אך התילוק שביניהם שבכאן הוא בשני קמצין והאל"ף נסתר ואחריו רפוי. ובנל"ה נוהג ג"כ כמו בנל"א אך התילוק שביניהם שבנל"א העי"ן בקמץ ואחריו א' נסתר ובכאן נתחלף הה"א ליו"ד והעי"ן בחירק, ובנסתרת נתחלף לתי"ו, ובנסתרים נופל הה"א לגמרי כמו בָּנְתָה בָּנוּ. וזה היתה שבכאן מנל"ה העבר לנקבה נסתרת:

ועתה אבאר הניקוד של מלת היתה, הה"א בקמץ והיו"ד בשוא נע כי הוא אחר ת"ג וגם אחר מתג, כי ט' סימנים הם להכיר בין נע לנח, א' אם השוא הוא בראש התיבה בודאי הוא נע כי בראש התיבה לעולם לא יהיה נח. ב' אם ב' שואין באמצע השני שוא נע כי לעולם לא יהיו שני שואין נעים ונחים בין בראש בין באמצע אך בסוף באופן שהאות האחרונה היא מאותיות בג"ד כפ"ת או ק"ף או טי"ת או אל"ף לכן וירא בלק הבי"ת בדגש כי האל"ף נח נראה אך הספרים השמיטו השוא שבאל"ף. ג' אחר כל ת"ג לעולם יהיה נע. ד' היינו דגש דהיינו אם יבא שוא באות שמנוקד בדגש אזי הוא נע כי דגש חזק צריך לקרוא בכפל אות הראשון נח והשני נע. ה' היינו דומות דהיינו אם שתי אותיות דומות והראשון בשוא אזי הוא נע. ו' אם יבא לפניו מתג אזי הוא בודאי נע חוץ משמושי אית"ן של שרש היה חיה האית"ן במתג ואחריו נח. ז' אם שני טעמים בתיבה אחת אזי אחר טעם הראשון הוא בודאי נע חוץ מפשטא ז"ק בתיבה אחת אזי אחר הפשטא אם יבא שוא היא נח. ח' אם יבא שוא אחר נג"ט שהיא נס"א בין מחמת קירוב הטעמים בין שניתוסף אותיות אהו"י הנהות אזי הוא נע. ט' אם יבא ה"פ על שאר אותיות חוץ אותיות הגרון אזי היא נע. ושוא נח הוא זה, א' אם שני שואין באמצע אזי הא' נח, ב' אם יבא נג"ט אזי הוא בודאי נח וע"ז יש מבטלין כדלקמן, ג' אם יבא אחר השוא דגש אז הוא נח, ד' כל שוא שקודם נִי נוּ נָה תִּי תָּ שמוש בסוף התיבה היא בשוא נח, ה' כל שוא שבלמ"ד פעל בעצו"ר בודאי הוא נח [חוץ כנוי נוכח המקור כמו בְּשָׁכְבְּךָ], ועל אותיות הגרון הסימן פשוט, אם יבא בחטף אזי הוא נע ואם בשוא פשוט הוא שוא נח. והשוא שביו"ד בודאי הוא נע. והתי"ו הוא רפוי כדינו אחר שוא נע. והקמץ שבתי"ו הוא ק"נ, לפי שלעולם לפני ה' נקבה יהיה ק"נ. ודע כי ג' מיני ההי"ן באין ע"מ זה, א' פָּקְדָה העבר לנקבה נסתרת, ב' פִּקְדָה צווי לזכר בתוספת ה' זכרה לי אלהי, והחילוק שביניהם שבעבר הפ"א במתג ובצווי בלא מתג, ג' פְּקֻדָּה כנוי המקור של נקבה כמו תשב על דמי טָהֳרָה *) אך החילוק שביניהם שבצווי הה"א בלא מפיק ובכנוי הה"א במפיק ובכאן הוא עבר לנקבה נסתרת והה"א היא נחה. ומעתה אבאר המתג שבה"א וכל דיני מתגים, כי ג' מיני מתגים יש, א) כל תנועה שלישית מנג"ט הוא במתג ובלבד שלא יהיה אחריו שוא נח או דגש. ואם יש אחריו נח או דגש אזי נעתקה הנגינה לפניה, ואם גם בה דגש אזי נעתקה עוד לפניה וכן לעולם. וכי לפני שוא נע אפי' בתנועה ב' יהיה מתג לעולם וכן תנועה ג' שלפני מתג יהיה עוד מתג וכנ"ל, וכן תנועה ג' שלפני נג"ט בב' תיבות המקיפות זה לזה כי ב' תיבות המקיפות כמלה הרא יהשב, וכן אם נה נראה בסוף התיבה ולפניה ת"ג והיא במקף למלה שלאחריה אזי בא עליו מתג ויהיה המתג במקום הנגינה כמו כי עת לי.

---

*) ט"ס וצ"ל עד מלאת ימי טהרה, כי דמי טהרה היא שם על משקל הבפה, וימי טהרה הוא כנוי המקור של נקבה.

ב) שלשה מתגים נכרים, דהיינו שלפעמים יהיה המתג ואחריו נח או דגש ונגינה וברוב הוא בא על מ"ם מִתְפַּעֵל כמו מִתְיַהֲדִים . ג) הוא מה שקראו המדקדקים בשם געיא ומנו בעלי המסורת ומצאו כמנין געיא והוא מתג עם שוא באות אחת לצד שמאל, והמתג שבכאן הוא בעבור שהוא לפני שוא נע, והנגינה מלרע לפי שכל קמץ המורה על ה' נקבה תמיד הוא בא בנגינה ואפילו נס"א אינו נוהג בה ואפי' שכשנשתנה בסמיכות תהיה כה הנגינה ואינו נוהג בה נס"א כמו מן קָמָה קָמַת, וזה אינו רק בשמות אבל בפעלים אינו כן רק אם צ"ל נס"א אזי נס"א וכאן במלת היתה צ"ע למה לא יהיה נס"א. והנגינה עליו מרכא לפי שהוא משמש לפשטא. וששה משרתים לפשטא מרכא או מהפך דהיינו אם אין בין נגינה לנגינה נקודה אחת אזי הוא במרכא וא"ל הוא במהפך, ואם יש עליו משרת הוא בקדמא או במונח וזה התבאר לעיל, ואם יש עוד משרת אזי הוא תלשא ואם עוד משרת אזי הוא מונח, ובכאן הוא מרכא לפי שבין היתה לתהו אינו מפסיק אפי' נקודה אחת. והפי' של היתה הוא פעל לא עומד ולא יוצא, כי ג' מיני פעלים יש, פעל עומד, פעל יוצא, פעל שהוא לא עומד ולא יוצא רק המקבל במקרה כמו עמד שכב, והסימן שלא שייך בו שאלת מה, כלומר מה עמד מה שכב. ופעל יוצא הוא מה שתצא ממנו פעולתו לאחר כמו אכל שמר פקד, ופעל שהוא לא עומד ולא יוצא כמו זקן. וההבדל שביניהם הוא זה, בפעל יוצא שייך כל הבנינים וכל התולדות וכל הזמנים, ובפעל עומד לא שייך בו פֻּעַל והָפְעַל בכל חלקיו, וכן בינוני פעול לא שייך בו, ובפעל שאינו לא עומד ולא יוצא לא שייך ג"כ הצווי, והיתה הוא פעל לא עומד ולא יוצא, וכן כל הויה הוא לא עומד ולא יוצא רק ספור דברים:

תֹהוּ הוא במשקל פֹּעַל והשרש תהה אך בכאן הוא נתחלף לוי"ו לכן הוא במלאפום, וכשהוא בלשון נקבה כמו צָלָה נתחלף ליו"ד כמו צָרִי קָלִי לכן הוא בחירק ומלעיל, כי כל משקל פֹּעַל וּפֵעֶל וּפֶעֶל (וּפִעֶל) [וּפָעֶל] לעולם מלעיל, לכן צלי מלרע כי המשקל פְּעַל צלה בה"א נקבה ולעולם הנגינה תהיה על ה"א נקבה כמש"ל: והתי"ו רפויה לפי שהיא אחר אותיות אהו"י הנחות, והכי נמסר במסורה כל אותיות אהו"י דסמיך לבג"ד כפ"ת הוא רפוי לבר מטפיק מפסיק דחיק ואתי מרחוק. מפיק כאשר יהיה אות יהו"א נראה במבטא, יו"ד אחר כל תנועות הוין מחירק וצירי, ה"א אם במפיק הוא נראה וא"ל הוא נסתר, וי"ו הוא נח אחר כל התנועות לבד מחולם ומלאפום, א' אם בשוא הוא נראה וא"ל הוא נסתר, מפסיק כאשר תיכה שלפניה היא באתר מטעמים המפסיקים דהיינו כ"א מלכים *) דלעיל הוא בדגש קל. דחיק הוא בג' ענינים, א) אם המלה שלפניה במפיק ותנועה אחרונה בקמץ או סגול או פתח ואחריו ה"א, ב) אם המלה שלפניה בעצו"ר ותנועה אחרונה קמץ בין שיש אחריה ה"א או לא, ג) אם המלה שלפניה מלעיל מחמת נס"א ותנועה אחרונה סגול ואחריו ה"א ובזה יש פלוגתא. אתי מרחוק הוא באם ששני אותיות בג"ד כפ"ת דומים והראשונים בשוא אזי הוא בדגש, וי"ה מלין תשין בתר יהו"א בלא מבטל, והם ח' בג"ד כפ"ת וסי' כי גאה גאה, ידמו כאבן, מי כמכה נאדר בקדש, כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, נלאיתי כלכל, ושמתי כדכד, וחכמה כחכמת אלהין, נדבריא דתבריא. וב' צר"י קומו צאו מן המקום דלוט, קומו צאו מתוך עמי. וד' למ"ד ויאמרו לו חכמיו, ויאמרו לא כי ברחוב נלין, ויאמרו לא כי מלך, ויאמרו לו החרש דבני דן, ועשית קערותיו לדשנו. וד' יה קראתי יה, יסר יסרני יה, ויאמרו לא יראה יה, אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, כל עצמותי פלוגתא דבן אשר ובן נפתלי, עכ"ל המסורה: והנגינה עליו פשטא לפי שהוא מפסיק פחות מז"ק אזי בא פקיד הז"ק והוא פשטא, אך היה ראוי להיות יתיב לפי שהוא בראש התיבה ואין פשטא בראש כמש"ל אך מפני שיש לפני משרת מרכא ויתיב אין לו משרת כלל לכן [בא] על דינו הראשון פשטא:

וָבֹהוּ הוי"ו הוא לחבר שמות נפרדים כמש"ל. בהו על משקל תהו כמש"ל במלת תהו. קמץ הוי"ו מפני שאחריו הנגינה, כי הוי"ו שלשה מיני נקודים יש לו, שוא היא נקודה עצמית, וג' ת"ג דהיינו קמץ וצירי והירק, וג' ת"ק דהיינו פתח וסגול ושורק, קמץ הוא בד' אופנים: א) אם וי"ו המהפך מעתיד לעבר ואחריו אותיות אר"ע הוא בא בקמץ. ב) וכן אם הוא מורה על הידיעה ואחריו אות אר"ע הוא בא ג"כ בקמץ. ג) אם בא לפניו חטף קמץ הוא בא ג"כ בקמץ. ד) אם הנגינה באות שאחריו הוא בא ג"כ בקמץ ובלבד שיהיה בה העמדת הענין כמו תֹהוּ וָבֹהוּ, וצירי הוא בא לעולם על

---

*) אלה הם הכ"א כפי אשר סדר בספרו דקדוק אליהו: סו"פ, אתנחתא, סגולתא, ז"ק, ז"ג, קדמא ז"ק במלה אחת, רביעי, טפחא. זרקא, פשטא, יתיב, גרש, גרשים, אזלא, תביר, פזר, ת"ג, קרני פרה, לגרמיה, פסיק, שלשלת. (המו"ל)

לשון אלהות והא' נחה. חירק אם בא וי"ו על יו"ד שואית אזי נשמט השוא ועל הוי"ו בא הירק גדול כמו לוי ויהודה. פתח הוא בג' אופנים, א) אם וי"ו המהפך מעתיד לעבר ואין אחריו אות אר"ע. ב) אם מורה על הידיעה ואין אחריו אות אר"ע. ג) אם בא לפני חטף פתח גם הוא בפתח, וסגול אם יבא לפני חטף סגול גם הוא סגול. ובשורק אם בא לפני אות שהיא בשוא או לפני אותיות בומ"ף אזי הוא בשורק ונקודה במלאפום לפי שכאן לא היה מקום לטעות כדלעיל, ולעולם הוא שורק וראיה שלא יבא עליו מתג כשהיא תנועה שלישית מנג"ט, לפי שלעולם לא יבא מתג ונג"ט על מה שהוא חוץ מהטבעה מלכים כמ"ש לעיל, כמו ופרעה כדלעיל, וכל התנועה שבא בוי"ו היא הנקודה העצמית חוץ משורק וחירק ונקודה העצמית הם השוא אך כשבא לפני יו"ד שואית אז לפני אותיות בומ"ף אזי יכבד על המבטא לכן העמידו חירק ושורק, וראיה שמצאנו שהם נדחים כמו נִדְבַּר הראוי וְיִדְבַּר כי היו"ד היא בשוא אך מפני שוי"ו המהפך נקודה העצמית היא בפתח לכן לעולם אינן נדחין אבל חירק ושורק נדחים לכן ובהו הוי"ו בקמץ לפי שהנגינה באות שאחריו, וקמץ הוי"ו הוא קמץ גדול. וסימן להכיר בין קמץ גדול לקטן הוא זה. במקור כל הכנוים הפ"א בקמץ קטן, בצווי לזכר בתוספת ה"א הפ"א בקמץ קטן כמו זָכְרָה לי הז' בק"ק, אבל זכרה ירושלים הוא עבר לנקבה נסתרת וראיה שהוא במתג, וכן כל כנויי הצווי (הי') תמיד הפ"א בק"ק, וכן כנוי עתיד ליחיד נוכח כמו אָזְכְּרֶךָ זהו בפעלים. ובשמות כל משקל פֹּעַל כמו חֹדֶשׁ אֹזֶן שכשיבא בכינוים וברבוים אזי הפ"א בק"ח כמו חָדְשׁוֹ אָזְנוֹ, וכן כל בָּשְׁבַּת אָסְנַת חָכְמָה עָרְמָה בק"ח חוץ וצידון כי חכמה מאד [זכריה ט' ב'] היא בקמץ גדול וראיה שהוא במתג *), ובהדך כלל הוא אומר כאן שכל קמץ שאחריו נח או דגש אזי בודאי הוא ק"ק, או שהוא תנועה ג' מנג"ט ולא בא עליו מתג אזי בודאי הוא ק"ק, ובמקום שיש לטעות דהיינו שלא בא אחריו שוא וגם שאינו תנועה ג' מנג"ט אזי נקודה שתי נקודות אצלו כמו מעט צָרִי, ובכאן הוי"ו הוא בודאי ק"ג. א) מחמת שלא נקודתו אצלו שוא. ב) לפי שמצאנו קיץ וחרף הוי"ו בקמץ

נדול ושם בודאי הוא ק"ג לפי שלעולם לא תהיה ת"ק לפני אות הגרונית שהיא בת"נ אביה מוכח משם שהוי"ו הוא ת"ג א"כ גם כאן הדין הכי, מ"ש קיץ וחרף או תהו ובהו, ועוד ראיה ממה שהוי"ו אחריו רפוי: ופי' של תהו ובהו, תהו הוא החומר ובהו הוא הצורה, כי כל דבר יש לו חומר וצורה, האדם מה שהוא מדבר הוא הצורה שלו, והבהמה מה שהיא חיה היא הצורה שלה והדומם והצומח הוא החומר שלה, והצומח הדומם הוא החומר שלו והצומח הוא הצורה ולכל היסודות יש עוד חומר והיסוד הוא הצורה, וראיה ממה שראינו שמים שכשהוא נתבשל אזי נתמעט והולך עם האויר, כי הארבע היסודות הם עפר ומים ורוח ואש, עפר קר ויבש ומים קר ולח לכן הן מתדבקין עפר ומים לפי שהם שוים בקרירות, ורוח לח והם ואש חם ויבש ואנו ראינו שנתדבק אש ומים שזה שני הפכים שאינן שוים בשום [אופן] לכן צריכין לומר שיש עוד חומר לארבע היסודות, ולקמן אבאר אי"ה הפי' הנכון באריכות:

וְחֹשֶׁךְ הוי"ו הוא וי"ו החבור, חֹשֶׁךְ כל האותיות משרש, וממשקל פֹּעַל, הוי"ו הוא בשוא לפי שהוא חיבור מאמרים ואלו היה מחובר מלות היה הוי"ו בקמץ לפי שהנגינה באות שאחריה כמו ובהו, והשי"ן ימיני ונקודתו רק נקודה אחת על חולם החי"ת ועל שי"ן ימיני, וכן להיפך כשהשי"ן שמאלי בחולם נ"כ אינו רק נקודה אחת על שמאלי ועל חולם, ובמקום שיש לטעות נקדו שתי נקודות אחת על ימין ואחת על שמאל כמו עֹשֶׂה וכן להיפך, והך' בשוא, לפי שלעולם לא תהיה אות בסוף התיבה בתנועה ואין אחריה לא נכתר ולא נראה רק אותיות כ'ה'נ'ת' משמשין בסוף התיבה ואין אחריהן לא נראה ולא נכתר והך' הוא ברוב בקמץ [כמו] יְבָרֶכְךָ לכן כאן בשוא כדי שלא לטעות שהוא בתנועה, וכן כשהיה ראוי להיות שני שואין בסוף התיבה כמו אָמַרְתְּ יָפְתְּ וכששוא הראשון מאותיות הגרון אזי נשמט שוא הראשון ונשאר רק שוא השני לבדו כמו נִתַּחְ יתרו וזה וזה נ"כ מטעם הנ"ל: והנגינה עליו טפחא לפי שהוא מפסיק ראשון לפני אתנח: ומלעיל כנ"ל במלת תהו:

עַל־פְּנֵי שניהם הם סמיכות, והשרש מן עַל עָלָה ומן פְּנֵי פָּנָה. כי זהו כלל גדול כי השמות כנוייהם הולכין ע"מ בינונים, ומעתה אבאר הבינוני בפירוש כי הבינוני אינו רק ד' גופים יחיד יחידה רבים רבות, וכשרוצים לשמש בכל הי"ב דבורים צריכין להושיב עמהם מלות כמו הוא הִיא אַתָּה אַתְּ

---

*) אף כל בָּשְׁבַּת וְאָסְנַת הקמץ במתג וא"כ הוא קמץ גדול, ואולי המתגים האלה לזר יחשבם, כי יש ויש כמה מתגים הבאים עיד הורות. המו"ל

אֲנִי אַתֶּם אַתֶּן הֵם הֵן (אָנָה) [אנחנו] , ולפעמים נהסרו המלות ויובן הדבר מכח המאמר כמו עֹשֶׂה פְּרִי , והנקוד הוא כזה , יחיד הוא חולם וצירי , והשאר הפ"א בחולם והעי"ן בשוא , והלמ"ד ביחידה בקמץ ואחריו ה"א נחה או העי"ן והלמ"ד בסגול ואחריו תי"ו , ורבים בחירק ואחריו יו"ד מ"ם , ורבות בחולם ואחריו וי"ו תי"ו , וכל זה הוא בשלמים כמו פּוֹקֵד פּוֹקְדָה א׳ פּוֹקֶדֶת פּוֹקְדִים פּוֹקְדוֹת , וכן כל חסרים חוץ מכפולים הולכים ע"ד השלמים , כמו בח"פ נֹגֵשׂ נֹגְשָׂה או נֹגֶשֶׂת נֹגְשִׂים נֹגְשׂוֹת , ובח"ל כמו נֹתֵן נֹתְנָה נֹתְנוֹת , ובכפולים יחיד יחידה כמו בעבר והשאר כמו בשלמים רק העי"ן נופל ודגש משלימה , ובכולם הפ"א בפתח כמו סַב סַבָּה סַבִּים סַבּוֹת . ונחים הולכים עד"ז , נפ"א או יו"ד הולכים ע"ד השלמים , כמו אֹכֵל אֹכְלָה אֹכְלִים אֹכְלוֹת . יֹדֵעַ יֹדְעָה יֹדְעִים יֹדְעוֹת , ונ"ע הפ"א בכולם בקמץ והעי"ן ביחיד וביחידה כמו בעבר רק ביחידה העבר מלעיל ובינוני מלרע וברבים וברבות כמו בכפולים כמו שָׁב שָׁבָה שָׁבִים שָׁבוֹת , ונל"א הולכים ג"כ כמו בשלמים רק ביחיד האל"ף נסתר ולפעמים העי"ן בסגול כמו קֹרֵא קֹרְאָה קֹרְאִים קֹרְאוֹת , ובנל"ה נופל הה"א לגמרי רק ביחיד יקום הה"א ולפניה סגול וביחידה נופל הה"א לגמרי וקמץ בא לפניה , וברבים וברבות נופל ג"כ הה"א לגמרי כמו פֹּנֶה פֹּנָה פֹּנִים פֹּנוֹת . וזה הוא בפעלים בכל הגזרות אבל בשמות אינו כן רק ברוב בכל משקל אינו בא (רק) יותר מב׳ דהיינו יחיד ורבים כמו דָּבָר דְּבָרִים או יחידה ורבות כמו צְדָקָה צְדָקוֹת , וביחידה יש ג"כ ב׳ משקלים , יש שבא בשניהם כמו עֲטָרָה עֲטֶרֶת , ויש שבא על משקל פֹּקֶדֶת כמו אַדֶּרֶת , ויש שבא ע"מ פְּקֻדָּה לבד כמו צְדָקָה , ויש שבאין ביחיד ע"מ זכר וברבוים הוא ע"מ רבות כמו אָב אָבוֹת , וכן להיפך שבא ליחיד ע"מ נקבה והריבוי הוא ע"מ רבים כמו שָׁנָה שָׁנִים , ויש שמשמשת כל הגופים חוץ היחיד כמו פִּנָּה פְּנִים פִּנּוֹת , ויש שנחסר הרבים כמו גֶּבַע גִּבְעָה גְּבָעוֹת , ויש שנחסר היחידה כמו דּוֹר דּוֹרִים דּוֹרוֹת , ויש שנחסר רבות כמו דָּג דָּגָה דָּגִים , אבל ברוב הוא על אלו שני משקלים יחיד ורבים כמו דָּבָר דְּבָרִים או יחידה ורבות כמו צְדָקָה צְדָקוֹת ובכל א׳ מהן יש שלש סבות המשנים הנקודות נפרד וסמיכות וכנוים , והמשקל המבורר הוא יחיד נפרד כמו דבר כמו בפעלים יחיד נסתר דהיינו פָּקַד כמו כן הוא דָּבָר נפרד יחיד בשמות ויש ד׳ סבות המשנים הנקודות והסימן נ׳ר׳ס׳ך נקבה רבוי וזה אפילו בנפרד וסמיכות וכנוים בכולם , ובכנויים

ראוי להיות דבורים י"ב , ד׳ גופים ובכל גוף ג׳ מדברים דהיינו נוכח נסתר מ"ב , אך שבשביל שמ"ב שוים בין ביחיד בין ברבים נשאר א"כ רק י׳ דבורים וסמיכות ונפרד הם י"ב ביחיד , וברבים יש ג"כ י"ב כנ"ל , ונקודם הוא זה , בשלמים וכנוי יחיד הפ"א נשתנה בכולן לשוא והעי"ן בקמץ חוץ נמצאים מרבים ורבות העי"ן בפת"ח לפי שנתוספים שני אותיות מורגשות , וכן בסמיכות כמו נמצאים ונמצאות לפי שסמוך למלה שאחריה ע"כ כמלה חדא יחשב לכן הוא בפתח כמו דָּבָר דְּבַר דְּבָרוֹ דְּבָרָהּ (הה"א במפיק וכן כל הכינויים של נקבה) דְּבָרְךָ דְּבָרֵךְ דְּבָרִי (בחירק הרי"ש) דְּבָרָם דְּבָרָן דִּבְרְכֶם דִּבְרְכֶן דְּבָרֵנוּ (בלא יו"ד) , והכינוי מרבים הפ"א בשוא והעי"ן בקמץ בכולם חוץ כשמ"ם ונו"ן בסוף הפ"א בחירק והעי"ן בשוא והלמ"ד בצירי לפי שיתרבה בתנועות לכן העי"ן בשוא ופ"א בחירק לפי שלעולם לא יבא שני שואין בראש כנ"ל וכן בסמיכות הפ"א בחירק והעי"ן בשוא ובכולם נופל המ"ם לגמרי ונשאר היו"ד ובסמיכות ובנסתרים ובנסתרות ובנמצאים ובנמצאות ובמדברים צירי לפני היו"ד , ובכולם היו"ד נסתר חוץ מנקבה נוכחת היו"ד בחירק ובכולם יקום היו"ד הרבים חוץ ממ"ב נופל היו"ד ונשאר רק יו"ד הכינוי כמו דְּבָרִים דִּבְרֵי דְּבָרָיו דְּבָרֶיהָ דְּבָרֶיךָ דְּבָרַיִךְ דְּבָרַי דִּבְרֵיהֶם דִּבְרֵיהֶן דִּבְרֵיכֶם דִּבְרֵיכֶן דְּבָרֵינוּ . ובשמות שבאים בלשון נקבה כמו חָכְמָה בא בנפרד בה"א בסוף וקמץ לפניה , ובסמיכות הה"א נשתנה לתי"ו ופתח לפניה כמו חָכְמַת , וכן בכינויים נתחלף הה"א לתי"ו ולמ"ד בקמץ חוץ נמצאים בפתח לפניה כמו חָכְמָה חָכְמַת חָכְמָתוֹ חָכְמָתָהּ חָכְמָתְךָ חָכְמָתֵךְ חָכְמָתִי חָכְמָתָם חָכְמָתָן חָכְמַתְכֶם חָכְמַתְכֶן חָכְמָתֵנוּ (בלא יו"ד) . וברבות בוי"ו תי"ו כדינו ובסמיכות ג"כ בוי"ו תי"ו רק הפ"א בפתח ובכינוי הוא בוי"ו תי"ו וגם ביו"ד הרבים חוץ ממ"ב נופל יו"ד הרבים ונשאר יו"ד הכינוי לבד כנ"ל , ובזה המשקל הפ"א והעי"ן לא ישתנו חוץ מסמיכות הפ"א נשתנה לפתח כמו חָכְמוֹת חַכְמוֹת *) חָכְמוֹתָיו חָכְמוֹתֶיהָ חָכְמוֹתֶיךָ חָכְמוֹתַיִךְ חָכְמוֹתַי חָכְמוֹתֵיהֶם חָכְמוֹתֵיהֶן חָכְמוֹתֵיכֶם חָכְמוֹתֵיכֶן חָכְמוֹתֵינוּ ונזרת נל"ה הולכין ע"מ בינוני פּוֹעֵל שם של יחיד בסגול לפניה ושלנקבה נשמטה ה"א השרש והלמ"ד בקמץ ואחריו ה"א נקבה וברבים ורבות נ"כ נופל הה"א וברבים הוא

*) לדעתו ז"ל חַכְמוֹת נשים (משלי יד א) הוא שם מקרה ולא תאר ולא כדעת רש"י ז"ל . וכו בלשון שבא שם ט א׳ חָכְמוֹת בנתה בנפרד בו בלשון בא כאן בנסמך . (חמו"ל)

ביו"ד מ"ם וברבות בוי"ו תי"ו, כמו מִקְנֵה מִקְנֶה מִקְנִים מִקְנוֹת ובסמיכות היחיד נשתנה הסגול לצירי ובסמיכות היחידה נשתנה לתי"ו ולפניה פתח כמו בשלמים, ובכנוים של יחיד נופל הה"א לגמרי, ובכנויים של יחידה הה"א נשתנה לתי"ו וברבים וברבות נשמט הה"א בין בסמיכות בין בנפרד ובין בכנויים כמו מִקְנֶה מִקְנֵה מִקְנוֹ מִקְנֵהוּ מִקְנָהּ מִקְנְךָ מִקְנֵךְ מִקְנִי מִקְנָם מִקְנָן מִקְנְכֶם מִקְנְכֶן מִקְנֵנוּ, ורבים מִקְנִים מִקְנֵי מִקְנָיו מִקְנֶיהָ מִקְנֶיךָ מִקְנַיִךְ מִקְנַי מִקְנֵיהֶם מִקְנֵיהֶן מִקְנֵיכֶם מִקְנֵיכֶן מִקְנֵינוּ. וביחידה כמו מִנְחָה מִנְחַת מִנְחָתוֹ מִנְחָתָהּ מִנְחָתְךָ מִנְחָתֵךְ מִנְחָתִי מִנְחָתָם מִנְחָתָן מִנְחַתְכֶם מִנְחַתְכֶן מִנְחָתֵנוּ, וברבות מְנָחוֹת מִנְחוֹת מִנְחוֹתָיו מִנְחוֹתֶיהָ מִנְחוֹתֶיךָ מִנְחוֹתַיִךְ מִנְחוֹתַי מִנְחוֹתֵיהֶם מִנְחוֹתֵיהֶן מִנְחוֹתֵיכֶם מִנְחוֹתֵיכֶן מִנְחוֹתֵינוּ: וְעַל הוא כלה, ופני הוא שם מושאל כדלקמן, ושניהם מנל"ה, והשרש מן עַל עָלָה ומן פְּנֵי פָּנָה, ומשקל פנה אינו בא ביחיד בין בנפרד בין בסמיכות בין בכנוי אלא ברבים כמו פָּנִים, והסמיכות בא ג"כ מרבים כמו פְּנֵי, והכנויים בא ג"כ ברבים כמו פָּנַי פָּנָיו פָּנֶיהָ פָּנֶיךָ פָּנַיִךְ פְּנֵי פְּנֵיהֶם פְּנֵיהֶן פְּנֵיכֶם פְּנֵיכֶן פָּנֵינוּ. בכולם הפ"א בקמץ חוץ כשמ"ם ונו"ן בסוף אזי הפ"א בשוא כנ"ל, וכן במלת עַל הולכים ע"ד פנה.... נפרד וסמיכות וכנוי יחיד אבל (במלת עד יעו) בסמיכות כמו עַל כמו מן דָּבָר דְּבַר.... יחיד הוא עָל בקמץ והוא שם אבל נפרד מרבים לא בא במלת עַל רק נפרד מיחיד והכנויים הולכים על משקל לשון רבים לעולם כמו עָלָה עַל עָלָיו עָלֶיהָ עָלֶיךָ עָלַיִךְ עָלַי עֲלֵיהֶם עֲלֵיהֶן עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶן עָלֵינוּ. ומלת עַל שבכאן הוא סמיכות היחיד ופני הוא סמיכות הרבים: והנגינה עליו עילוי כנ"ל. ומלת עַל במקף לפי שפְּנֵי הוא לתוספת באור, וזה כלל גדול כל שני תיבות שאחד מהן הוא לתוספת באור כמו עַל־פְּנֵי תהום והיה ראוי ג"כ על תהום רק פני הוא לתוספת באור בא בב' משרתים, והיה ראוי להיות ג"כ [כאן] בב' משרתים אך שזה ג"כ כלל גדול שאתנה וסגול יש לכ"א שני משרתים לאתנה עילוי ומונח ולסגול ב' מונחים וזהו להפלגה גדולה ומפני דוחק גדול, וס"פ אין לו רק משרת אחד אפי' ע"י הדחק, לכן כאן הוא במקף לפי שהוא דוחק גדול לבא שני משרתים לפני אתנח:

תְהוֹם ע"מ פְּעוֹל וכל האותיות משרש והתי"ו רפוי כנ"ל, ומלרע כנ"ל. והנגינה עליו אתנה לפי שכאן הוא הפסק מאמר: וּפְנֵי הוא שם מושאל מפני אדם, כי הדבר הנראה נקרא פנים כמו הפנים שהוא נראה באדם לכן כל דבר נקרא פנים וכן פני תהום הוא מה שנראה מתהום, ותהום הוא מים התחתונים לכן בא לעולם בקבוץ וי"ו תי"ו בנקבות ומים הוא מים העליונים לכן בא בקבוץ יו"ד מ"ם כזכרים כמש"ל אי"ה:

וְרוּחַ הוא מנ"ע, ומשקלו פול, והחי"ת בפתח לפי שקודם לה הוא ת"ג והוא כלל גדול כל אות הח"ע בסוף תיבה ולפניה ת"ג חוץ מקמץ אזי איתיות הח"ע [כפתח] וקורין הפתח על האל"ף גנובה ואותיות הח"ע כנה נראה, והנגינה לעולם מלעיל, והמשקל הזה לא ישתנה לעולם......

... ד' השתנות דהיינו ס"ר נ"ך *), ושם זה הוא בא ע"מ יחיד ורבות כמו רוּחַ רוּחוֹת, רוּחַ רוּחַ רוּחוֹ רוּחָהּ רוּחֲךָ רוּחֵךְ רוּחִי רוּחָם רוּחָן רוּחֲכֶם רוּחֲכֶן רוּחֵנוּ, רוּחוֹת רוּחוֹת רוּחוֹתָיו רוּחוֹתֶיהָ רוּחוֹתֶיךָ רוּחוֹתַיִךְ רוּחוֹתַי רוּחוֹתֵיהֶם רוּחוֹתֵיהֶן רוּחוֹתֵיכֶם רוּחוֹתֵיכֶן רוּחוֹתֵינוּ. ושם זה משמש בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה, כי יש שמשמש רק בלשון זכר כמו האזינו השמים לשון זכר ויש משמש רק בלשון נקבה כמו ותשמע הארץ, ורוח משמש בשניהם כמו ורוח נסע מאת ה' לשון זכר, ורוח גדולה באה מעבר המדבר לשון נקבה, ושם זה משמש ג"כ בפסוק אחד בשניהם כמו ורוח גדולה וחזק לשון זכר ולשון נקבה. ורוח שבפסוק זה הוא סמוך לאלהים ופירושו מן אלהים. וכן כל לשון סמיכות הפירוש הוא מן וגם כאן הוא משמש בלשון נקבה כדלקמן. והוי"ו שבכאן הוא חבור מאמר למאמר:

אֱלֹהִים כנ"ל, ומלרע כנ"ל, והנגינה עליו ז"ק לפי שהוא מפסיק גדול מטפחא, ורוח בעילוי לפי שהוא סמוך לאלהים לכן הוא במשרת. ומה שהוא משמש לפני הז"ק הוא בעשרה אופנים, הא' פשטא וז"ק בב' תיבות, הב' עילוי וז"ק בב' תיבות, הג' פשטא עילוי ז"ק בג' תיבות, הד' פשטא ז"ק בתיבה אחת, הה' עילוי ז"ק בתיבה אחת, הו' פשטא בתיבה אחת ועילוי ז"ק בתיבה אחת, הז' מכרבל עילוי ז"ק בג' תיבות, הח' יתיב ז"ק בב' תיבות, הט' יתיב בתיבה אחת ועילוי ז"ק בתיבה אחת, היו"ד יתיב עילוי ז"ק בג' תיבות, אך אלו העשרה הם רק שבעה, כי כל דיני היתיבין הם הולכים ע"ד הפשטא, כי במקום שלא יוכל הפשטא לבא דהיינו בראש התיבה אזי בא היתיב במקומו כנ"ל. ומעתה אבאר כאו"א בפרט, פשטא וז"ק בב' תיבות דהיינו אם בא מלה מפסקת פחות ממנו אזי הוא בפשטא פקיד של הז"ק כנ"ל, ועילוי ז"ק בב' תיבות דהיינו אם בא מלה מחוברת לפניה אזי הוא בעילוי ובאופן שלא יהיה באותה תיבה

*) ר"ת: סמיכות, רבוי, נקבה, כנוי. (המו"ל)

שהז"ק בה ב' תנועות ממקום הז"ק ובא"ל אזי הוא בפשטא אע"פ שהיא מלה מחוברת, וגם זה הכלל הוא באופן שלא יהיה לפניה מלה מופסקת פחות ממנו ובא"ל אזי המלה המופסקת הוא בפשטא והמלה המחוברת הוא בעילוי אע"פ שיש לפני הז"ק ב' תנועות נמצא הוא בפשטא עילוי ז"ק בנ' תיבות. פשטא וז"ק בתיבה אחת הוא אם יש ג' תנועות לפני הז"ק ואפילו ב' תנועות ושוא נע אזי בא על התנועה פשטא וצ"ל אחריו נח נמצא הוא פשטא ז"ק בתיבה א' ובאופן שלא יהיה לפניה מלה מחוברת או מלה מופסקת ובא"ל הוא . . . . . [כנ"ל]. עילוי ז"ק בתיבה א' הוא אם יש בתיבה שהז"ק בה תנועה שהיא בעצו"ר וראוי למתג אזי בא במקום המתג עילוי, וא"ל יקום המתג נמצא הוא עילוי וז"ק בתיבה א'. פשטא בתיבת א' ועילוי ז"ק בתיבה א' הוא אם יש לפניה מלה מופסקת פחות ממנו אזי הוא בפשטא נמצא פשטא בתיבה א' ועילוי ז"ק בתיבה א', ובאופן שלא יהיה העילוי עם הפשטא קירוב טעמים, ובא"ל שיש קירוב הטעמים אזי יקום המתג. מכרבל ועילוי וז"ק בנ' תיבות הוא בשתי תיבות שאחת מהן לתוספת ביאור אזי הראשון מכרבל והשני הוא עילוי וברוב הוא בא על מלת אשר, לכן כאן ורוח בעילוי לפי שהוא מחובר לאלהים ואין בתיבת אלהים שתי תנועות לפני הז"ק ובא"ל הוא כנ"ל:

מְרַחֶפֶת מגזרת השלמים, השרש רחף ונקבה מבינוני פִּעֵל ע"ם מְפַקֶּדֶת, כי זה ידוע שבנין פִּעֵל העי"ן בדגש בכל החלקים לכן לא ישתנה החירק שלפניה כדי לקיים הדגש. העבר מבנין פִּעֵל הפ"א בחירק בכל הגופים והשאר כמו בקל. חוץ יחיד נסתר העי"ן בצירי. כמו פִּקֵּד פִּקְּדָה פִּקַּדְתָּ פִּקַּדְתְּ (פִּקַּדְתִּי) פִּקְּדוּ פִּקַּדְתֶּם פִּקַּדְתֶּן פִּקַּדְנוּ. וכן ה"פ בא ע"ד השלמים בכל החלקים כמו נִגֵּשׂ נִגְּשָׂה נִגַּשְׂתָּ נִגַּשְׂתְּ (נִגַּשְׂתִּי) נִגְּשׂוּ נִגַּשְׂתֶּם נִגַּשְׂתֶּן נִגַּשְׂנוּ. ה"ע ונ"ע באים ע"ם א', פ"א ואחריו וי"ו נחה ול"פ כפול. הפ"א בכולם בחולם והנקוד של שתי האותיות בא כמו העי"ן והלמ"ד בשלמים דהיינו בצירי, ונקרא בנין מרובע כמו שׁוֹבֵב שׁוֹבְבָה שׁוֹבַבְתָּ שׁוֹבַבְתְּ שׁוֹבַבְתִּי שׁוֹבְבוּ שׁוֹבַבְתֶּם שׁוֹבַבְתֶּן שׁוֹבַבְנוּ. ובכפולים סוֹבֵב סוֹבְבָה סוֹבַבְתָּ סוֹבַבְתְּ סוֹבַבְתִּי סוֹבְבוּ סוֹבַבְתֶּם סוֹבַבְתֶּן סוֹבַבְנוּ. וח"ל כמו כרת הנקודות הולכין כמו בפִּעֵל והאותיות הולכין כמו בקל. כמו כֵּרֵת כֵּרְתָה כֵּרַתְּ כֵּרַתְּ כֵּרַתִּי (כֵּרְתוּ) כֵּרַתֶּם כֵּרַתֶּן כֵּרַתְנוּ. (ופ"א) (ונפ"א) בא ע"ד השלמים וכן נפ"י. כמו אִכֵּל אִכְּלָה אִכַּלְתָּ אִכַּלְתְּ אִכַּלְתִּי אִכְּלוּ אִכַּלְתֶּם אִכַּלְתֶּן אִכַּלְנוּ. תפ"י כמו יִדַּע יִדְּעָה יִדַּעְתָּ יִדַּעְתְּ יִדַּעְתִּי (יִדְּעוּ) יִדַּעְתֶּם יִדַּעְתֶּן יִדַּעְנוּ. ונל"א בא ג"כ ע"ד השלמים בכל החלקים רק הא' (נסתרו) ואחריו רפוי. ונל"ה הפ"א בחירק והעי"ן בדגש והשאר הולכין כמו בקל. נל"א מִצֵּא מִצְּאָה מִצֵּאתָ מִצֵּאת מִצֵּאתִי מִצְּאוּ מִצֵּאתֶם מִצֵּאתֶן מִצֵּאנוּ. נל"ה פִּנָּה פִּנְּתָה פִּנִּיתָ פִּנִּית פִּנִּיתִי פִּנּוּ פִּנִּיתֶם פִּנִּיתֶן פִּנִּינוּ. והבינוני בא במ"ם שואית בראש והפ"א בפתח והשאר בא ע"ד הקל. ה"פ בא ע"ד השלמים. נ"ע וכפולים בא בבנין מרובע. נפ"א ויו"ד וח"ל ונל"א בא כמו בשלמים, ונל"ה המ"ם בשוא והפ"א בפתח והעי"ן בדגש והשאר ע"ד בנין הקל:

שלמים	מְפַקֵּד, מְפַקְּדָה או מְפַקֶּדֶת, מְפַקְּדִים מְפַקְּדוֹת	
ח"פ	מְנַגֵּשׂ, מְנַגְּשָׂה או מְנַגֶּשֶׂת, מְנַגְּשִׂים מְנַגְּשׂוֹת.	
כפולים	מְסֹבֵב, מְסֹבְבָה או מְסֹבֶבֶת, מְסֹבְבִים מְסֹבְבוֹת.	
ח"ל	מְכָרֵת, מְכָרְתָה או מְכָרֶתֶת, מְכָרְתִים מְכָרְתוֹת.	
נ"ע	מְשׁוֹבֵב, מְשׁוֹבְבָה או מְשׁוֹבֶבֶת, מְשׁוֹבְבִים מְשׁוֹבְבוֹת.	
נל"א	מְמַצֵּא מְמַצְּאָה	מְמַצְּאִים מְמַצְּאוֹת.
נל"ה	מְפַנֶּה מְפַנָּה	מְפַנִּים מְפַנּוֹת.

ומלת מְרַחֶפֶת הוא מגזרת השלמים נקבה מבינוני מבנין פִּעֵל ע"ם מְפַקֶּדֶת, ומה שלא נשלם הדגש שבע"פ, הלא כלל גדול הוא אם ע"פ הוא אותיות אהחע"ר אזי נשלם הדגש כמו מְבָרֵךְ ובבינוני ובשאר החלקים נעשה קמץ, אך אותיות ה"ה ברובם לא נשלם לכן גם כאן אינו נשלם הדגש, וגם מצאנו לפעמים שגם באותיות אר"ע אינו נשלם אבל הוא מעט מזעיר. והנגינה עליו טפחא לפי שהוא מפסיק ראשון לס"פ. ומלעיל כמו אדרת כי הבינוני הולך ע"ם השמות:

עַל־פְּנֵי כולו כנ"ל, הנגינה כנ"ל, ובמקף כנ"ל ובפרט בס"פ כנ"ל:

הַמָּיִם הה"א הוא ה"א הידיעה והמשקל היא מים ולפי שהמים נהלק לשנים כדלקמן לכן לא בא לעולם בנפרד כי הוא ע"ם שנים ביו"ד מ"ם של רבוי זכרים, וגם הכנויים לא בא מיחיד אך הסמיכות בא מיחיד כמו מֵי הירדן, ולפי שבא היחיד ע"ם רבים לכן עשו השם מים כאלו הוא יחיד לענין שיבא עוד יו"ד מ"ם הרבוי אצלו כמו מֵימִים או מֵימוֹת כמו מן לַיִל לֵילוֹת היו"ד נחה וגם הכנויים בא במשקל רבים כמו מֵימַי מֵימָיו מֵימֶיהָ מֵימֶיךָ מֵימַיִךְ מֵימֵי מֵימֵיהֶם מֵימֵיהֶן מֵימֵיכֶם מֵימֵיכֶן מֵימֵינוּ.

וכן פנים לפי שלעולם לא בא בנפרד מיחיד לכן עשוהו כאלו הוא יחיד לענין שיבא עוד יו"ד מ"ם ברבוים כמו פנימים, אך החלוק שבין מים לפנים, כי מים בא הסמיכות מלשון יחיד תם מלשון רבים כמו מֵימֵי אבל פנים לשון זכר ולשון נקבה כמו פְּנִימִים פְּנִימוֹת והסמיכות לא בא מן פנימים רק מן פנים כמו פני כל: והמ"ם בקמץ לפי שהוא סוף פסוק, כי כל הכללים הנ"ל שמבטלין

הקמץ אינו שייך רק שלא בהפסק אבל בהפסק יקום הקמץ. וכן כל פתח באתנח ס"פ נשתנה לקמץ כמו מַיִם מָיִם, יש יוצאין מן הכלל ונמנו במסורה, וכן יש לפעמים קמצי"ן בז"ק ונמנה ג"כ במסורה, וכן יש מעטים שנשתנו במלכים אחרים על פתח: והנגינה מלעיל כנ"ל: והפירוש של זה הפסוק אבאר אי"ה אה"ז אך מה שהוא מוכרח לפרש אפרש. ורוח כמשמעו ונסמך לאלהים לפי שהוא מורה על הפלגה גדולה, וכן כ"ד שמורה על הפלגה גדולה נסמך לאלהים כמו הררי אל ובהרבה מקראות נסמך הרוח לאלהים כמו נשפת ברוחך, והטעם לפי שהם הולכין בלי סבה אמצעית כמש"ל. מרחפת נושב ליבש המים, ובא בלשון בינוני לפי שב"ד ספור מספור הפסוק כאלו הוה, והיה ראוי להיות כמו היה מרחף אך שדרך המקראות לדבר הוה במקום עבר וכמוהו הרבה. על פני המים בה"א ידיעה לפי שהוא מורה על המים הנראין כנ"ל ותהום הוא מים התחתונים ואין נראין לכן לא בא בידיעה, ולכן בא מים על קבוץ זכרים כמו מימים, ותהום בא לעולם על קבוץ נקבות בוי"ו תי"ו והטעם ידוע:

וַיֹּאמֶר הוי"ו הוא וי"ו המהפך מעתיד לעבר והיו"ד הוא מאית"ן המשמש בראש העתידים כנ"ל. השרש אמר מגזרת נחי פ"א. והשתא דאתית להכי אבאר העתיד מכל הגזרות ונתחיל מגזרת השלמים כמו פָּקַד, וזה ידוע כי ראוי להיות בעתיד מכל הבנינים י"ב דבורים דהיינו ד' גופים יחיד יחידה רבים רבות, ולכל גוף ג' מדברים דהיינו נוכח נסתר מ"ב נמצא הם י"ב דבורים, אך מפני שכל המ"ב שוים בין ברבים בין ביחיד כי כמו שהזכר אומר אֶפְקֹד כך הנקבה אומרת אֶפְקֹד, וכן כמו שרבים אומרים נִפְקֹד כך רבות אומרות נִפְקֹד, נמצא היה ראוי להיות עשרה דבורים אך נקבה נסתרת וזכר נמצא ג"כ שוים כמו לנקבה נסתרת אומר תִּפְקֹד וכן לזכר נמצא תִּפְקֹד, וכן רבות נסתרות ורבות נמצאות תִּפְקֹדְנָה, נשאר א"כ רק שמונה דבורים ותשמש בהן שמוש אית"ן בכל הדבורים, ולא כעבר של זכר נסתר שאין בו שום שמוש כמו פָּקַד אבל בעתיד אפילו לזכר נכתר משמש יו"ד משמושי אית"ן דהיינו יִפְקֹד לזכר נסתר. ומעתה אבאר הי' של אותיות אית"ן בכל הגזרות, שלמים ית"ן בחירק וא' בסגול וכן כ"מ שאותיות ית"ן בחירק הא' בסגול, ופ"פ בשוא נח בכל המדברים, ובמשקל הזה הוא לרוב יוצא, וע"פ הוא על שני משקלים, א) בחולם כמו יִפְעֹל, ב) בפתח כמו אֶפְעַל אֶקְרַב, וזה הוא לרוב בפעלים עומדים ובשעי"ן או למ"ד מאותיות הגרון אזי בא

לעולם ע"מ אֶפְעַל כמו יסלח ודומיהן, ולמ"ד בנח נראה חוץ נמצאת ונמצאים ונסתרים העי"ן בשוא ולמ"ד בתנועה, וכן כשבא עתיד מ"ב עם תוספת ה"א אזי ג"כ העי"ן בשוא כמו אֶזְכְּרָה אֶשְׁמְרָה בין לגזרת אֶפְעֹל או אֶפְעַל, העי"ן בשוא לפי שנתוספו אותיות הנחים בסוף לכן נשתנה להקל ומזה הטעם ג"כ הלמ"ד בתנועה כמו אֶפְקֹד יִפְקֹד וכו' וכן לגזרת אֶפְעַל אֶקְרַב יִקְרַב וכו' אֶסְלַח יִסְלַח וכו', וכן בצווי הדין כן כי הצווי שוה תמיד לעתיד רק האית"ן יפריד ביניהם, כי כשתסיר אותיות אית"ן נשאר הצווי כמו פְּקֹד מן תִּפְקֹד חוץ כשאצל העתיד הוא בשני שואין דהיינו תִּפְקְדִי אזי בצווי הוא בתנועה, דהיינו חירק כמו פִּקְדִי פִּקְדוּ בין לגזרת אֶפְעַל או אֶפְעֹל, וכן הצווי ליחיד בתוספת ה"א ג"כ נשתנה לחירק, כמו שִׁכְבָה עמי [ומלת קָרְבָה יוצא מן הכלל כי הוא מהנפרד קְרַב ע"מ פְּעַל וראוי להיות בחירק כנ"ל ויבא בקמץ] וזה דוקא לגזרת פְּעַל אבל לגזרת פְּעֹל הוא בקמץ כמו זָכְרָה לי ודומיהם, וכן כשעי"ן או למ"ד מאותיות הגרון אם בא בתוספת ה"א ג"כ בקמץ ולא [כן] במשקל אֶפְעַל בשאר אותיות. ועוד יש הילוק בין משקל אֶפְעַל בשאר אותיות ובין משקל אֶפְעַל באותיות הגרון, בגזרת אֶפְעַל באותיות הגרון נתהפכו התנועות דהיינו קמץ הפ"א על העי"ן ושוא העי"ן על הפ"א כמו שִׁמְעָה סְלָחָה וכן בכנויים ג"כ נתהפכו התנועות כמו סְעָדֵנִי רְפָאֵנִי אבל לא כן במשקל אֶפְעַל בשאר אותיות, וזה ידוע כי בצווי לא בא רק ד' דבורים דהיינו יחיד יחידה רבים רבות כי הצווי אינו אלא לנוכח. — חסרי פ"א נופל הפ"א בכולם ודגש שבע"פ משלימה כמו (כי יִגַּשׁ [יִגַּשׁ אליהם] הג' בדגש להסרון נו"ן נגש, וניקוד אותיות אית"ן כמו בשלמים והעי"ן בא על ג' משקלים כמו אֶפַּל כי יִשַּׁל. אֶפֹּעל יִגֹּשׁ. אֶפְעֵל יִתֵּן. ובשל"פ מאותיות הגרון בא לעולם ע"מ אֶפְעַל כמו נָסַע אֶסַּע יִסַּע, ובצווי נופל ג"כ הפ"א ובא רק על ב' משקלים פַּעַל פְּעַל כמו שַׁל נעליך, תֵּן זרע ודומיהן, וכן יִצַּק לקח בא ג"כ ע"ד זה אֶצּוֹק אֶקַּח ודומיהם. — ח"ע אותיות אית"ן בא בקמץ והפ"א בחולם וברבוים הלמ"ד בדגש חוץ רבות נסתרות ונמצאות ג"כ ברגש אך הפ"א הוא בשורק לפי שהנגינה באה על הלמ"ד ונשאר א"כ ת"ג בלא נגינה ולא יכול לבא אחריו דגש לכן הוא בשורק, ומפני שהשורק מובשר יותר לגבי דגש לכן העמידו השורק והתי"ו בשוא לפי שהיא תנועה שלישית מנג"ט, וכן הצווי הפ"א בחולם בכולם חוץ רבות (נסתרות ונמצאות) בשורק. — ה"ל בא ע"ד השלמים כמו אֶכְרֹת יִכְרֹת וכו' אֶתֵּן יִתֵּן וכו'. — נפ"א בא על שני משקלים,

א) שבא הא׳ נחה ואית״ן בחולם ואחר א׳ אית״ן נופל הא׳ לפי שקשה על המבטא כמו אֹבַל יֹאבַל וכו׳, ב) שבא בשלמות רק האל״ף בח״ס ואית״ן בסגול כמו יֶאֱסֹף תֶּאֱסֹף, ועל המעט בא כולו בשלמות כמו יֶאֱסֹר ודומיהם, ואם הפ״א בה״ס ואית״ן בסגול ועל גזרת אֶפְעַל אֶפְעֹל וכן בצווי בא ע״ם השלמים ולא ע״מ הנחים לפי שלעולם לא תבא אות נחה בראש לכן בא ע״מ השלמים כמו אֱבֹל אֱמֹר, ואם הפ״א שאר אותיות הגרון ג״כ כנ״ל פְּעֹל בח״פ פְּעַל בה״ס — נ״פ בא האית״ן על ב׳ משקלים, א) אותיות אית״ן בצירי ובלא יו״ד כמו אֵשֵׁב יֵשֵׁב או יֵבַע תֵּדַע, ב) אותיות אית״ן בחירק ואחריו יו״ד השרש כמו אִירָא יִירָא וכן בצוויין הבאים בחירק גדול בעתיד כמו אירא אזי הצווי ג״כ ביו״ד כמו יְרָא והבאין בצירי ובלא יו״ד אזי הצווי [ג״כ] בחסרון יו״ד כמו דַּע בני, ואין חילוק בין גזרה זו לגזרת ח״פ כי בשניהם נאמר בחסרון פ״א. — נ״ע אותיות אית״ן בכולם בקמץ והפ״א במלאפום חוץ רבות נסתרות ונמצאות התי״ו בשוא כמו אשוב ישוב וכו׳ וכן בצווי כמו שוב וכו׳. — נל״א אית״ן ופ״א הולכין ע״ד השלמים והעי״ן בקמץ והלמ״ד נחה חוץ מרבות נסתרות ונמצאות העי״ן בסגול כמו תִּמְצֶאנָה ונסתרים ונמצאים (ונסתרת) [ונמצאת] בא ע״ד השלמים כמו אמצא וכו׳, וכן בצווי מְצָאוּ מִצְאִי בא ע״ד השלמים מְצָא בקמץ מְצֶאנָה בסגול ובכולם הא׳ נחה כמו מצא וכו׳. — נל״ה אית״ן ופ״א בא ע״ד השלמים והה״א נחה ועי״ן בסגול לבד אם וי״ו או יו״ד באים בסוף הה״א נשמט לגמרי ובאותיות נָה בסוף תתחלף ליו״ד כמו אֶפְנֶה וכו׳, וכן בצווי כנ״ל עם יו״ד וי״ו נשמט לגמרי ועם נה נתחלף ליו״ד אך היחיד העי״ן בצירי כמו בְּנֵה וכו׳:

לוח הצווי

שלמים, פְּקֹד פִּקְדִי פִּקְדוּ פְּקֹדְנָה
משקל אחר, קְרַב קִרְבִי קִרְבוּ קְרַבְנָה
ואם ל״פ מאות הגרון, שְׁמַע שִׁמְעִי שִׁמְעוּ שְׁמַעְנָה
ח״פ, גַּשׁ גְּשִׁי גְּשׁוּ גַּשְׁנָה
מ״א, שַׁל שֹׁלִּי שֹׁלּוּ שַׁלְנָה
ואם ל״פ מאות הגרון, קַח קְחִי קְחוּ קַחְנָה
ה״ע, סֹב סֹבִּי סֹבּוּ סֻבֶּינָה
ח״ל, כְּרֹת כִּרְתִי כִּרְתוּ כְּרֹתְנָה
נ״פ, אֱכֹל אִכְלִי אִכְלוּ אֱכֹלְנָה
מ״א, אֱמֹר אִמְרִי אִמְרוּ אֱמֹרְנָה
נפ״י, שֵׁב שְׁבִי שְׁבוּ שֵׁבְנָה
ב״א, דַּע דְּעִי דְּעוּ דַּעְנָה
מ״א, יְלֹד יִלְדִי יִלְדוּ יְלֹדְנָה
נ״ע, שׁוּב שׁוּבִי שׁוּבוּ שֹׁבְנָה
גל״א, מְצָא מִצְאִי מִצְאוּ מְצֶאנָה
גל״ה, פְּנֵה פְּנִי פְּנוּ פְּנֶינָה.

לוח העתיד

שלמים, אֶפְקֹד יִפְקֹד תִּפְקֹד תִּפְקְדִי נִפְקֹד יִפְקְדוּ תִּפְקְדוּ תִּפְקֹדְנָה.
מ״א, אֶקְרַב יִקְרַב תִּקְרַב תִּקְרְבִי נִקְרַב יִקְרְבוּ תִּקְרְבוּ תִּקְרַבְנָה.
ואם ל״פ מאות הגרון, אֶשְׁמַע יִשְׁמַע תִּשְׁמַע תִּשְׁמְעִי נִשְׁמַע יִשְׁמְעוּ תִּשְׁמְעוּ תִּשְׁמַעְנָה.
ח״פ, אֶגַּשׁ יִגַּשׁ תִּגַּשׁ תִּגְּשִׁי נִגַּשׁ יִגְּשׁוּ תִּגְּשׁוּ תִּגַּשְׁנָה.
ה״ע אָסֹב יָסֹב תָּסֹב תָּסֹבִּי נָסֹב יָסֹבּוּ תָּסֹבּוּ תְּסֻבֶּינָה
ח״ל אֶכְרֹת יִכְרֹת תִּכְרֹת תִּכְרְתִי נִכְרֹת יִכְרְתוּ תִּכְרְתוּ תִּכְרֹתְנָה.
נפ״א אֹכַל יֹאכַל תֹּאכַל תֹּאכְלִי נֹאכַל יֹאכְלוּ תֹּאכְלוּ תֹּאכַלְנָה.
מ״א אֶאֱסֹף יֶאֱסֹף תֶּאֱסֹף תַּאַסְפִי נֶאֱסֹף יַאַסְפוּ תַּאַסְפוּ תֶּאֱסֹפְנָה.
ואם פ״פ משארי אותיות הגרון.
לגזרת אֶפְעֹל. אֶעֱמֹד יַעֲמֹד תַּעֲמֹד תַּעַמְדִי נַעֲמֹד יַעַמְדוּ תַּעַמְדוּ תַּעֲמֹדְנָה
לגזרת אֶפְעַל. אֶחֱזַק יֶחֱזַק תֶּחֱזַק תֶּחֶזְקִי נֶחֱזַק יֶחֶזְקוּ תֶּחֶזְקוּ תֶּחֱזַקְנָה.
נפ״י, אֵשֵׁב יֵשֵׁב תֵּשֵׁב תֵּשְׁבִי נֵשֵׁב יֵשְׁבוּ תֵּשְׁבוּ תֵּשַׁבְנָה.
מ״א, אִישַׁן יִישַׁן תִּישַׁן תִּישְׁנִי נִישַׁן יִישְׁנוּ תִּישְׁנוּ תִּישַׁנָּה.
נ״ע, אָשׁוּב יָשׁוּב תָּשׁוּב תָּשׁוּבִי נָשׁוּב יָשׁוּבוּ תָּשׁוּבוּ תְּשׁוּבֶינָה.
נל״א, אֶמְצָא יִמְצָא תִּמְצָא תִּמְצְאִי נִמְצָא יִמְצְאוּ תִּמְצְאוּ תִּמְצֶאנָה.
נל״ה, אֶפְנֶה יִפְנֶה תִּפְנֶה תִּפְנִי נִפְנֶה יִפְנוּ תִּפְנוּ תִּפְנֶינָה.

ויאמר שבכאן הוא מנחי פ״א אל״ף והשרש אמר והיו״ד הוא מאית״ן והוי״ו הוא וי״ו ההיפוך מעתיד לעבר וניקוד הוי״ו בפתח כדין כל וי״ו ההיפוך, היו״ד הוא בחולם בדין כל איתן מנל״א, והמ״ם בסגול לפי שבכל וי״ו ההיפוך נשתנה ת״נ שבמ״ת לת״ק מחמת שהנגינה מלעיל ואינה משתנית רק בר׳ גזרות אלו דהיינו נחי פ״א ונחי עי״ן ונחי למ״ד ח״ע, בנפ״א נשתנה הפתח לסגול כמו יֹאמַר וַיֹּאמֶר, בכפולים נשתנה החולם לקמץ קטן כמו יָסֹב וַיָּסָב, בנ״ע ג״כ נשתנה לקמץ קטן כמו יָקוּם וַיָּקָם, ובנל״ה נופל הה״א לגמרי והסגול בא בל״פ כמו יִפְנֶה וַיִּפֶן. ובדרך כלל אומר לך בכ״מ שאחר אית״ן שוא או דגש אזי יקום הנגינה על אותו אות ולא ישתנה התנועה אחרונה כמו אֶפְקֹד וָאֶפְקֹד. יִגַּשׁ וַיִּגַּשׁ, אכרות ונכרת,

יִמְצָא בַּמְּצָא. לכן כאן נשתנה מפתח לסגול, והנגינה מלעיל כנ"ל. — והנגינה עליו מרכא לפי שהוא משמש לטפחא כנ"ל, והפירוש של ויאמר הוא רצון כמו ויאמר בלבו:

אֱלֹהִים האותיות והנקודות כנ"ל, ומלרע כנ"ל, והנגינה עליו טפחא לפי שהוא מפסיק ראשון מאתנח כנ"ל:

יְהִי מורכב מנ"ע ומנ"ל, והשרש היה. והשתא דאתית להכא אבאר כל דיני המורכבים ואגב זה אבאר תחלת המקור מכל הגזרות ואתחיל בשלמים. שלמים שכל האותיות לא נחסר כמו בעבר פָּקַד פָּקְדָה וכו', בינוני פּוֹקֵד וכו', פעול פָּקוּד. מקור הוא על שני משקלים פָּקֹד או פְּקֹד [ע"ם צווי], ועם אותיות בכל"ם הוא לעולם ע"ם פְּקֹד וניקוד בכל"ם בחירק, ואחר מ"ם לעולם דגש, והפ"א בשוא נח כמו בִּפְקֹד כִּפְקֹד לִפְקֹד מִפְּקֹד חוץ אחר מ"ם שהוא נע לפי שהוא בדגש, והצווי פְּקֹד או פְּקַד, והעתיד אפקד אֶפְקַד. — [חסרי פ"א] דהיינו שפ"פ נו"ן או יו"ד כשע"פ צד"י כמו יצק, או למ"ד בגזרת לקח, העבר נגש וכו', פועל נוגש, פעול נגוש, מקור גְּשֶׁת, ועם בכל"ם בא על שני משקלים, א' ע"ד השלמים כמו בנדר כנדר לנדר מנדר, ב' שבא בחסרון פ"א ובא בתי"ו בסוף ומשלימה ועי"ן ולמ"ד בשני סגולים וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ אבל המ"ם לעולם בחירק כמו בְּגֶשֶׁת כְּגֶשֶׁת לָגֶשֶׁת מִגֶּשֶׁת, וכשפ"פ יו"ד ואחריו צד"י בא לעולם ע"ד זה כמו בְּצֶקֶת כְּצֶקֶת לָצֶקֶת מִצֶּקֶת, וכשל"פ מאותיות (ה"ה) [ח"ע] אזי בא בשני פתחין כמו בְּנַעַת כְּנַעַת לָנַעַת מִנַּעַת, ובגזרת לקח כמו בְּקַחַת כְּקַחַת לָקַחַת מִקַּחַת. ובדרך כלל אומר לך שב"מ שבא שני סגולים קודם נח נראה דהיינו משקל סֶגֶל אם הנח נראה אותיות ה"ה אזי נשתנה סגול שני לפתח כמו צֶמַח, וכשע"פ אותיות ה"ה אזי הוא בשני פתחין כמו נַעַר נַעַר. הצווי גש גשי והעתיד כמו אגש. — ח"ע דהיינו ב' אותיות אחרונים כפולים, בעבר סַב סַבָּה, פועל סֹבֵב וכו', ובמקור סֹב בחולם ועם בכל"ם יקום החולם, והניקוד של בכל"ם ב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק כמו בְּסֹב כְּסֹב לָסֹב מִסֹּב. והצווי סֹב וכו העתיד אָסֹב וכו'. — ה"ל כמו כָּרַת כָּרְתָה וכו', פועל כּוֹרֵת וכו', פעול כָּרוּת וכו', מקור כָּרֹת או כְּרֹת ועם בכל"ם כמו בשלמים בִּכְרֹת כִּכְרֹת לִכְרֹת מִכְּרֹת, והצווי כְּרֹת והעתיד אֶכְרֹת כמו בשלמים. — נפ"א שפ"פ אלף כמו אכל, בעבר אָכַל אָכְלָה וכו'. פועל אוֹכֵל אוֹכְלָה וכו', פעול אָכוּל וכו'. מקור אֲכֹל או אֱכֹל בח"ס, ועם בכל"ם בא ע"ם אֱכֹל הפ"א בח"ס ובכל"ם בסגול כמו בֶּאֱכֹל כֶּאֱכֹל לֶאֱכֹל מֵאֱכֹל (חוץ) הצווי אֱכֹל וכו',

העתיד אֹכַל יֹאכַל וכו' ואם הפ"א שאר אותיות הה"ע הפ"א בח"פ ובכל"ם בפתח כמו בַּעֲבֹר כַּעֲבֹר לַעֲבֹר מֵעֲבֹר. כל תיבת לֵאמֹר שבתורה מפני רוב השתמשותו האל"ף נחה והלמ"ד בצירי אבי הסגול. נפ"י הוא שפ"פ יו"ד כמו ישב והדומיהם. העבר יָשַׁב יָשְׁבָה וכו', פועל יוֹשֵׁב. פעול יָשׁוּב. מקור יָשׁוֹב ועם בכל"ם נופל היו"ד ובא בתי"ו בסוף ועי"ן ולמ"ד בשני סגולים וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק, ואם ל"פ ח"ע אזי הוא בשני פתחין כמו בְּדַעַת כְּדַעַת לָדַעַת מִדַּעַת, הצווי דע וכו', העתיד אדע וכו'. — נ"ע שע"פ וי"ו או יו"ד כמו שָׁב וכו', בינוני שָׁב וכו', פעול שׁוּב וכו', מקור שׁוּב בחולם ועם בכל"ם מתהפך החולם לשורק וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק כמו בְּשׁוּב כְּשׁוּב לָשׁוּב מִשּׁוּב, ובדרך כלל אומר לך כ"ם שפ"פ בשוא נח אזי אותיות בכל"ם בחירק ואם שפ"פ בתנועה אזי ב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק, ואם המקור בא בה"א נוסף או בכנויים לעולם בכ"ל בשוא ומ"ם בחירק או בצירי לתשלום דגש כמו לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו. — נל"א בא ע"ד השלמים האל"ף נסתר כמו מָצֹא או מְצֹא ועם בכל"ם בִּמְצֹא כִּמְצֹא לִמְצֹא מִמְּצֹא. — נל"ה דהיינו שפ"פ ה"א, בעבר בָּנָה, פועל בּוֹנֶה, פעול בָּנוּי, מקור בָּנֹה ע"ד השלמים ועם בכל"ם בא הניקוד ע"ד השלמים אך הה"א נופל ובא וי"ו תי"ו בסוף כמו בִּבְנוֹת כִּבְנוֹת לִבְנוֹת מִבְּנוֹת, הצווי בְּנֵה וכו', העתיד אֶבְנֶה וכו'. — חסרי הקצוות היינו שפ"פ ול"פ הם נו"ן דהיינו נתן או שפ"פ יו"ד ואחריו צד"י ול"פ תי"ו ג"כ הוא בכלל חסרי הקצוות כמו יָצַת, בעבר נחסר ל"פ כמו נָתַן נָתַתָּ נָתַתִּי וכו', פועל נוֹתֵן וכו', פעול נָתוּן, מקור בא על ב' משקלים, ע"ד השלמים כמו נָתֹן או שנחסר ב' הקצוות ותי"ו בסוף כמו תֵּת ועם בכל"ם בא לעולם ע"ם שני וב"ך בשוא ולמ"ד בקמץ ומ"ם בחירק כמו בְּתֵת כְּתֵת לָתֵת מִתֵּת. הצווי תֵּן נחסר פ"א ובעתיד ג"כ נחסר הפ"א אֶתֵּן יִתֵּן וכו' וכן יצת ג"כ הולך ע"ד זה, בעבר יָצַת יָצְתָה וכו', בינוני יוֹצֵת פעול יָצוּת, מקור יָצוֹת או צֵת, ועם בכל"ם בְּצֵת כְּצֵת וכו'. הצווי צֵת. העתיד אֱצַת וכו'. ח"פ ועי"ן כמו נדד הולך ע"ד ח"ע כמו בעבר כמו נשני נופל השי"ן ובינוני נושש המקור שֹׁשׁ ועם בכל"ם בשֹׁשׁ וכו' העתיד והדר שנתי וכו'. — ח"ע וה"ל כמו חתת ג"כ הולך כמו בכפולים, העבר חת חתה וכו' פועל חת פעול חַת המקור חֹת ועם בכל"ם בחֹת כחֹת וכו', העתיד אחת וכו'. ח"פ נ"ע כמו נוע הנוע ארץ בא ע"ם נ"ע, בעבר נָע וכו' ובבינוני נָע, מקור נוֹעַ, ועם בכל"ם בנוֹעַ כנוֹעַ וכו', העתיד אנוע וכו'. ח"פ

נל"א (או ע"ד השלמים בנשוא כנשוא) כמו נשא בא ע"ד שניהם כמו נשא נשאת וכו', בינוני נושא, פעול נשוא, מקור נָשֹׂא או שְׂאֵת. ועם בכל"ם בִּשְׂאֵת בִּשְׂאת וכו', הצווי שָׂא וכו'. העתיד אֶשָּׂא יִשָּׂא וכו'.

ח"פ נל"ה כמו נטה בא ג"כ ע"מ שניהם אך הצווי בא לעולם בשלמות כמו בעבר נָטָה נָטְתָה וכו', בינוני נוֹטֶה וכו', פעול נָטוּי, מקור נְטוֹת, ועם בכל"ם בא לעולם ע"ד נל"ה כמו בנטות וכו', הצווי נְטֵה והעתיד אטה וכו'. ה"פ נל"ה נ"ע כמו נוה בא לעולם ע"ד נ"ע וכו'. ח"פ וח"ע ונל"ה כמו נֹהַּ בא ע"מ נל"ה. נ"פ וח"ע בא ע"מ ח"ע, העבר אָרַר וכו', בינוני אֹרֵר, פעול אָרוּר, מקור אֹרֹר, צווי אֹרֹר, עתיד אָאֹר יָאֹר וכו'. נפ"א נ"ע כמו אור ע"מ נ"ע לבד. נפ"א נל"ה כמו אבה הולכים ע"מ שניהם, בעבר כמו אבה אבו וכו', הבינוני אֹבֶה וכו'. נפ"א ונ"ע ונל"ה כמו אוה הולכים ע"ד נ"פ ונ"ל. נפ"י ונל"ה כמו ידה הולכים ג"כ ע"מ שניהם. נפ"י ונל"א הולכים ג"כ ע"מ שניהם כמו יצא יצאה וכו'. נ"ע ונל"א כמו בוא הולכים ג"כ ע"מ שניהם כמו בא באה וכו'. נ"ע ונל"ה כמו היה הולך ג"כ ע"מ [שניהם] כנ"ל, לבד בעבר כמו היה היתה וכו' ולא ע"ד נ"ע ונל"א כשהולכין ע"מ שניהם לפי ששם יש לנוח שניהם לפי שזהו כלל גדול ששני אותיות או"י לא תנוח באמצע תיבה לעולם רק בסוף באופן שהשני אל"ף אבל בנ"ע ונל"ה בא רק ע"מ נל"ה. ומעתה אבאר באריכות כל המורכבים, א) ח"פ וח"ע כמו נדד וח"פ ונ"ע כמו נוד פי' אחד להם כולם לשון נדידה, והכלל אם שני הקצוות מורכבים פשמשין ע"ד שניהם, ואם עי"ן ולמ"ד או פ"א ועי"ן הראשון אינו נופל והשני נופל חוץ שני נחים בסוף והב'. אל"ף ובכאן היה ראוי לפול בנוד הוי"ו ובנדד הדל"ת הראשון אך אינו כך אלא שהדלתי"ן עומדים בעתיד והנו"ן נופל כדי שלא לטעות שהוא נ"ע, נדד משמש בעבר ע"ד השלמים כמו נדדו הלכו ירמיה ט', בינוני כעוף נודד ישעיה י"ו, המקור הנה ארחיק נדוד תהלים נ"ה, העתיד ותדד שנתי מעיני בראשית ל"א כמו עבר נדו כו' ירמיה נ', ונוד בא ע"ד נ"ע כמו נודי הרכם צפור תהלים י"א הוא צווי, נודי ספרתה אתה שם נ"ו הוא מקור, ויניד בראשו ירמיה י"ח הוא עתיד, ב) ח"ע ות"ל כמו התת ענין שבר או יראה ופחד היה ראוי לפול התי"ו הראשון כדין כפולים והשני ג"כ היה ראוי לפול כדין תי"ו למ"ד הפעל אך הכלל (הירואה) נופל תי"ו ל"פ בעבר אם נא תי"ו השמוש אחריו לכן בא בחתת בעבר שבא תי"ו השמוש נופל התי"ו האחרון אבל עבר במקום שאין בא תי"ו השמוש אחריו

ובצווי ועתיד ובינוני ומקור שאין נופל תי"ו ל"פ אזי תי"ו הראשונה במקומה עומדת כמו והתו מנם שריו ישעיה ל"א ט' הוא עבר אך הוי"ו הוא מהפך לעתיד, ראיתי המה חתים ירמיה מ"ו הוא בינוני והפתח מעי"ן בא על הפ"א, יחתו מריביו ש"א ב' אל תיראו ואל תחתו דה"ב כ' הוא עתיד, והאית"ן בצירי לתשלום הדגש (אע"פ שהי"ת ועי"ן ברובם לא נשלם... כאן בב"מ התת... הדגש שבחי"ת) מבנין נפעל והפ"א בקמץ מפני שהוא ס"פ ונופל התי"ו הראשון וראיה שבא דגש בתי"ו שניה, אבל וְהַחִתֹּתִי את עילם ירמיה מ"ט נופל התי"ו השני לפי שבא אחריו תי"ו מ"ב בא בדגש לתשלום התי"ו השני והה"א מהפעיל ובפתח להרחבת אות הגרון, והשוא נח לפי שאותיות בנ"ד כפ"ת אחריו בדגש קל (וכן ההתתי את עילם). ג) ח"פ נ"ע כמו נוע בא הכל ע"ד נ"ע, העבר נעו מעגלותיה משלי ה'. בינוני שפתיה נעות ש"א א', מקור אהבו לנוע ירמיה י"ד, העתיד נוע תנוע ישעיה כ"ד, אם ינועו ונפלו נחום ג', הוא עתיד מנפעל, ראש הניעה ישעיה ל"ז הוא עבר מהפעיל. ד) ח"פ ונל"א נשא בא ע"ד שניהם בעבר ובינוני בא ע"ד נל"א כמו ולא נשא אותם הארץ בראשית י"ג הוא עבר לזכר נסתר. נשאה חן בעיניו אסתר ה עבר לנקבה נסתרת, (פן נשאו רוח ה' מ"ב ב ט"ז הוא עבר לנסתרים), לא חמור אחד מהם נשאתי במדבר ט"ז עבר מ"ב, נשאת ארון ה' מ"א ב' עבר לזכר נמצא, ונשאתם את אביכם בראשית מ"ה עבר לנמצאים אך הוי"ו הוא מהפך, והנושא את נבלתם ויקרא י"ב בינוני פועל ליחיד, נושאים מטוב מצרים בראשית מ"ה בינוני לרבים והסמיכות ממנו נושאי המשכן במדבר י', נשאת זהב וכסף מ"א י', בינוני לרבות, והפעול נשוא, נשוא לשוא עריך תהלים קל"ט, והמקור או נָשֹׂא או נְשֹׂא או שְׂאֵת ועם בכל"ם או ע"ד השלמים כמו בִּנְשֹׂא וכו' או בִּשְׂאֵת כִּשְׂאֵת וכו', הצווי שָׂא שְׂאוּ וכו', ובעתיד בא ע"ד שניהם הפ"א נחסר והא' נח אשא ישא וכו', ה) ח"פ ונל"ה כמו נטה בא ג"כ ע"ד שניהם בעבר ובינוני ע"ד נל"ה כמו נטה נטתה וכו', ובבינוני נוטה וכו' ובפעול נטוי וכו', מקור נטה או נטות, ועם בכל"ם בנטות וכו', הצווי לא בא רק ע"ד נל"ה כמו נטה נטו וכו', העתיד בא ע"ד שניהם כמו אטה יטה וכו' כמו לא נטה ימין ושמאל במדבר כ' ובהפעיל לא תטה משפט שמות כ, [הַט] הוא צווי מהפעיל ובמלת ויט אין בו אלא אות אחד משרש היינו הט' לפי שהנו"ן נופל לפי שלפניה הוא יו"ד איתן והה"א נופל לפי שהוי"ו

שהוא להיפוך בגזרת נל"ה אזי נופל הה"א כמו ויפן, ולפעמים בלא וי"ו ההיפוך כמו אל תט הט אזנך והצירי שבמלת הט הוא לתשלום הדגש. — ו) ח"פ נ"ע נל"ה כמו נוה בא ע"ר נל"ה לבד כמו נגר יהיר ולא ינוה הוא עתיד מבה"ק, אניהו מהפעיל ובא ע"ר השלמים וג"כ מעתיד. — ז) ח"פ נ"ע נל"א כמו נוא בא ע"ר נ"ע ולמ"ד לפי שהשני אל"ף לכן יבולין שניהם לניח כמו הניא מחשבות עמים הוא עבר מהפעיל. ח) ח"פ ח"ע נל"ה כמו נהה ע"ר נל"ה לבד, וְנָהָה (מיכה ב) הוא עבר, ולא נה בהם (יחזקאל ז) הוא מקור, ונשאו אליך בְּנִיהֶם קינה (שם כ"ז) הוא מקור עם כנוי הם, נְהֵה על המון מצרים (שם לב) הוא צווי, הה"א הראשון אינו נופל לפי שה"א השני נחה והנו"ן אינו נופל לפי שאחריו אות הגרון ולא יובל לבא דגש. — ט) נפ"א ח"ע כמו ארר בא ע"ם ה"ע כמו תָּאֹר יָאֹר ואָרוֹתִי את ברכותיכם וגם ארותיה (מלאכי ב) הוא עבר, מקללך אאר הוא עתיד, לכה ארה לי צווי עם ה"א נוספת והיה ראוי להיות בפתח האל"ף אלא עבשו"ם הדגש שבריש על הסרון רי"ש, ויש שבאים ע"ם נל"ה כמו ארה אריתי מורי עם בשמי הנפרד הוא מנל"ה כמו ארה ופירושו ליקוט, והצווי בא ג"כ עם ה"א נוספת ארה. י) נ"פ נ"ע כמו אור בא ע"ם נ"ע לבד, הולך ואור בינוני, קומי אורי צווי, ובכל הקל בא בחולם, יאר פניו הוא מהפעיל ווי"ו נחה לכן הוא בא בשלמות, ויאור להם בחברון הוא עתיד מנפעל. יא) נפ"א נל"ה אבה בא ע"ם שניהם, בעבר בא ע"ם נל"ה לבד וכן בבינוני ופעול, ועתיד בא ע"ם שניהם אֹבֶה יֹאבֶה וכו' ונמצאים בפסוק, אבה לשלחם ולא אביתם לעלות הוא עבר (ולא אבו לשמוע אלי יחזקאל כ) [כי אינם אֹבִים לשמוע יחזקאל ג] הוא בינוני, אולי לא תאבה האשה הוא עתיד, אָבִי יבחן (איוב לד) הוא מקור. יב) נפ"א נ"ע נל"ה אוה מן הראוי היה לבוא ע"ם שני קצוות והוי"ו יהיה נראה אלא לפי שזה המשקל לא יבא אלא בבנינים הדגושים ולא יכול לנוח הא' לכן גם האל"ף נראה ולא נפתר רק הה"א והנמצא במקרא אוה למושב לו הוא עבר מפעל התאוו, התאויתי עבר מהתפעל, מתאוים בינוני מהתפעל, ויתאו דוד הוא עתיד מהתפעל. יג) נפ"י נל"א יצא בא ע"ם שניהם דהיינו בעבר בא רק ע"ם נל"א לבד כמו יצא יצאה וכו' וכן בבינוני ופעול אך בצווי ועתיד בא ע"ם שניהם כמו צא צאי וכו' אצא יצא וכו' וכן משקל ירא, והחילוק שביניהם שביצא בא העבר ע"ם פָּעַל ובירא בא העבר ע"ם פָּעֵל, וגם יש חילוק בצווי ועתיד כי משקל יצא בא בצווי בחסרון יו"ד ובעתיד אית"ן בצירי ובלא יו"ד ובמשקל ירא בא הצווי בשלמות כמו ירא והעתיד בא האית"ן בחירק גדול והיו"ד נכתב אחריו כמו אירא יירא וכו'. יד) נפ"י נל"ה כמו ידה יפה, וההילוק שביניהם, יפה לא יבא רק בקל וידה בהפעיל ובאים ע"ם שניהם כמו הודו לה' כי טוב הוא צווי מהפעיל, ומודה ועוזב הוא בינוני מהפעיל, אודך ה' כי אנפת בי הוא עתיד ובא ג"כ בבנין התפעל והוא לשון וידוי והתודה ומתודים, ויש הרבה שבאין על לשון זריקה כמו וידו אבן בי, ידו גורל, ובאין לעולם עם דגש וי"א שהם מבנין פִּעֵל וחסר יו"ד אית"ן, ויפה בא ג"כ ע"ר שניהם אך הוא תמיד בקל, יפה את רעיתי עבר, יפו דודיך בינוני, לשוא תתיפי עתיד מהתפעל, נתיפי בה"ק נִיף ג"כ מבה"ק. טו) נ"ע ונל"ה כמו היה בא רק ע"ם נל"ה. טז) נ"ע ונל"א בא ע"ם שניהם עבר בחסרון וי"ו כמו בנ"ע כמו בא ועתיד יבא בחולם ושניהם נחים לפי שהאחרון א' לכן נחים שניהם בכל החלקים ואינו בא אלא בהפעיל וקל. והכלל כל מה שאמרנו שבא ע"ם שניהם הוא בשאר הבנינים אבל בבנינים הדגושים שבא העי"ן בדגש לא נחסר לעולם הפ"א כמו אוה שאינו בא רק בבנין פִּעֵל לכן לעולם לא נח האל"ף וכן העי"ן לא נחסר ונח בהן לעולם. ועוד כלל כ"מ שבאין הנחים או החסרים בשני הקצוות הולכין ע"ם שניהם אבל כשהם סמוכים דהיינו הפ"א והעי"ן או העי"ן והלמ"ד בא הראשון ע"ם השלמים והשני נחסר או נח. א"א כל שני נחים הבאים בסוף והשני אל"ף באים שניהם נחים: וכאן במלת יְהִי השרש היה מנ"ע ונל"ה ועתיד ממנו יהיה ובא כאן בחסרון ה"א ל"פ כמו שבאה עם וי"ו ההיפוך דהיינו ויהי ובא כן לפי שמשמשין בו הרבה לכן נופל הה"א. והניקוד של יְהִי אבאר אי"ה אח"ז במלת ויהי: והנגינה הוא עילוי כנ"ל, ומלרע כנ"ל: והפירוש של יהי הוא יש מיש לכן פריך בגמרא אור מהיכן נברא לפי שכתיב יהי:

אוֹר הוא משקל פֹּול וסמיכות היחיד ג"כ אור והכנוים אור אורה אורך וכו' ובא הרבוי ממנו בוי"ו תי"ו כנקבות אורות אורותיה וכו', ויש ג"כ ע"ם פֹּול בשורק כמו אור והסמיכות ג"כ אור אורה אורתך והרבוי בא ביו"ד מ"ם כזכרים אורים אוריך וכו', וההילוק שביניהם הוא זה, כי הבא ע"ם פֹּל הוא שם עצם ופוּל בשורק קרוב לשם המקרה... וכל אור הבא בפרשה זו הוא אור עצמי והשאר מה שבא הוא מושאל וכן האורות שלנו הוא מושאל מאור העליון ומאורות בתוספת מ"ם הם על המשכה מאור שפני לפי שהם מקבלים האור מן

אור העליון ומאיר לעולם כמו הלבנה שמקבל משמש:
ובאתנחתא כנ"ל:

וַיְהִי־ הוי"ו הוא וי"ו ההיפוך, והיו"ד הוא מאית"ן, והה"א והיו"ד השני הוא משרש היה, וה"א ל"פ נופל כדין כל נל"ה כשבא עם וי"ו ההיפוך כמו ויבן הראוי ויבנה וכן כאן ויהי הראוי וַיִּהְיֶה. ומעתה אבאר הניקוד, הוי"ו בפתח כדין וי"ו ההיפוך והדגש שאחריו נשמט לפי שהוא בשוא ואחריו אות הגרון כנ"ל, והיו"ד בשוא והיה ראוי להיות בחירק קטן כדין כל נל"ה כמו ויבן, אך מפני שזהו כלל גדול שלעולם לא יהיה לפני אות הגרון המנוקדת בת"נ ת"ק שלה לכן כשהוא בהפסק הוא נשתנה לסגול וכשאינו בהפסק נשתנה לשוא להקל, אך היה ראוי להיות הה"א בסגול כדין כל נל"ה שהה"א נופל והסגול בא על האות שלפניה כמו וַיִּבֶן אך מפני שצריך להיות אחריו יו"ד נחה ולעולם לא יהיה אחר ת"ק נסתר אם לא אחר סגול וכשהוא בננ"ט וכאן צ"ל הנגינה על היו"ד כדינו לכן נשתנה לחירק לפי שהיו"ד תנוח אחר חירק בעצו"ר ולכן לא יכול להיות היו"ד בחירק קטן כנ"ל: ומלרע כנ"ל: ובמקף כנ"ל ובפרט לפני סוף פסוק:

אוֹר: כנ"ל:

וַיַּרְא הוי"ו הוא וי"ו ההיפוך מעתיד לעבר, היו"ד הוא מאית"ן והרי"ש אל"ף הוא משרש והה"א נופל כדין כל וי"ו ההיפוך בגזרת נל"ה כי שרשו ראה מנל"ה, הוי"ו בפתח כדין כל וי"ו ההיפוך והיו"ד דגוש כנ"ל, והיו"ד בפתח לפי שהוא מהפעיל כמו וַיַּשְׁקְ, והרי"ש בשוא לפי שזהו כלל גדול בכל גזרת נל"ה כשבא עם וי"ו ההיפוך אזי נופל הה"א כנ"ל אך אם העי"ן הוא מאותיות בג"ד כפ"ת נופל ג"כ הה"א אבל בא הפ"א והעי"ן בשני שואין כמו וַיֵּשְׁבְּ וַיֵּבְךְּ וַיֵּשְׁתְּ והשני לעולם בדגש קל, ומה שהוא במלת וַיִּחַר החי"ת בפתח הוא להרחבה, ובמלת וַיִּיף היו"ד נסתר והפ"א רפה, כי זהו כלל גדול באם שהפ"א באותיות אהו"י אזי הוא נסתר אחר אית"ן והעי"ן רפה ובנח נראה כמו וַיִּיף בגדלו (יחזקאל לא), וכן לפעמים בלא וי"ו ההיפוך נופל הה"א ובא פ"א ועי"ן בשני נחים כמו וַיֵּרְדְּ מיעקב, יַפְתְּ אלהים ליפת והוא משרש פתה מלשון ארמית וכן ת"א כי ירחיב ארי יַפְתְּ, וכן בשמות כמו גֵּרְדְּ ודומיהם, וכן אל יֵשְׁטְ אל דרכיה, ולכן כאן הרי"ש בשוא נח והיה ראוי להיות גם האל"ף בשוא נח אך הסופרים השמיטוהו לפי שקשה לבטא, ולכן אות בג"ד כפ"ת שבא אחריו דגושה כדין אחרי שוא נח נראה. והיוצא מזה שהאית"ן בא על ג' משקלים בפתח כמו יַפְתְּ וַיַּרְא, ובצירי כמו וַיֵּבְךְּ וַיֵּשְׁתְּ, ובחירק כמו וַיִּשְׁבְּ וַיִּיף: והטעם עליו דרגא כי הוא משרת לתביר, וזאת תדע כי הדרגא משרש לג' לתביר ולטפחא ורביעי ועיקר שמושו הוא לתביר. ואופן רביעי התבאר לפנינו בעז"ה ולטפחא דהיינו אם בא מרכא כפולה לפני הטפחא אזי בא לפניה דרגא קדמא אזלא מונח תלישא, קדמא אזלא תלישא ומונח נתבאר לעיל ודרגא ותביר לעולם סמוכים לתביר. והכלל אם יש בין משרת למלך ב' תנועות או שוא נע בראש התיבה ותנועה או חטף ותנועה אפי' באמצע או נע ותנועה באמצע באופן שהנע אחר נח או ביניהם פסיק אף שאין ביניהם שום תנועה ושוא בא דרגא וא"ל מרכא כמו שה תמים (שמות יב), אבל י"ג הן יוצאין מן הכלל שבאין בדרגא אף בלא אופנים הנ"ל והם ואברהם הָיוֹ יִהְיֶה בראשית יח. וכי יִגַּף שור־איש שמות כא. לוֹ תִהְיֶה ויקרא ז. וכל אֲשֶׁר אֵין־לוֹ דברים יד. בֵּין בֵּית־אֵל יהושע ח והברו שם. וקאם שאן בעמק הושע י. כְּשֹׁד עַמְּוֹן עם. עתה יִבַע לָנוּ ש"ב כ. ואיש משך בקשת דד"ה. הֲכַף יָדָךְ מ"א כב. כי לֹא יָכְלוּ לעשותו דה"ב ל. כל אשר תִּמְצָא יָדְךָ קהלת ט: אֱלֹהִים האותיות והנקודות כנ"ל, ומלרע כנ"ל, וטעמו תביר מפסיק פחות לפני טפחא. והנה אין תביר בלא טפחא אבל בא טפחא בלא תביר לבד מקום אחד בא תביר בלא טפחא והיא ארץ מאפליה [ירמיה ב] אבל בי"ד מקומות נשתנה התביר למרכא כפולה והם ויבא לוֹ יין וישת. לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹה לעבדיך. אשר לֹא צוה אתם. הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שוב במדבר יד. ויקרא לָהּ נבח בשמו שם לב. אשר לֹא הִגִּיד לה דמלכים [י' ג'] וד"ה [ט' ב']. אלה נכח אלה מ"א כ'. הֲלוֹא זֶה אוּד מצל זכריה ג. ודי לָא יָדַע תהודעון עזרא ז ויהי רִיב ומדון ישא חבקוק א. נִעֲנֵיתִי לָךְ בה יחזקאל יד. ויהי לֵב לָעָם לעשות נחמיה ג. וַיִּתֵּן לָךְ אלהיו דה"ב כו:

אֵת־ השרש כנ"ל ובסגול, והיה ראוי להיות בצירי כדינו אך מפני שזהו כלל גדול כל את במקף הוא בסגול שאם היה בצירי לא יכול להיות אחריו תי"ו נח נראה אחר ת"ג ע"כ נתחלף לסגול וכשהוא בלא מקף רק בנגינה יוכל לנוח אחריו התי"ו מפני שאחר ת"ג שיש בו נגינת טעם יוכל להיות אחריו נח או דגש. ובמסורה ג' סגולין בטעם אֶת גאון יעקב תהלים מז, בהצותו אֶת ארם נהרים שם ס, כי אֶת אשר יאהב ה' יוכיח משלי ג', ואחד במקף וצירי אֵת־כָּל גבוה יראה איוב מא, וכן דין כל מלה זעירא דהיינו שאין בה אלא תנועה אחת והיא צירי המוקפת למלה שהנגינה באות ראשון נתהפך הצירי

לסגול, כמו יֶשׁ לנו אב זקן בראשית מד, הֶן סלע איוב ל"ט, הֶן היא שם ח, אבל אם הנגינת [לא] באה על האות הראשון בא בצירי כמו הֵן תוהלתו איוב מ"א, וכן הדין במלה המוקפת אף שאינה זעירא אם התנועה האחרונה מהראשונה צירי ובתיבה השניה הנגינה על האות הראשון ממנו ג"כ נשתנה לסגול, — וכללי הֶן כל בן מוקף בר מן ד' יוצאין מן הכלל, והם ותלד הֶן ששי ליעקב בראשית ל', הֶן אחד לאחימלך ש"א כב, ולמפיבשת הֶן קטן ש"ב ט', והוליד הֶן יחזקאל יח. וכשבא עם נגינה ובלא מקף הוא בצירי בר מן ו', את בן הבקר ויקרא א, בן הישראלית שם כד, בן יברכיהו בן משלמיה בן יאזר בן משלם, וד' בחירק בִּן הכות הרשע דברים כ"ה, אגור בִּן יקא משלי ל, שבן לילה היה ובן לילה אבד יונה ד' וכן בִּן נון דכוותיה, וכן שֶׁבֶן מִבֶן הלבן בסגול. כל שֵׁם בצירי אף במקף בר מן ו' בסגול ויקרא אברם שֶׁם בנו דישמעאל בראשית ט"ז, וכן דיצחק שם כ"א, על שם שמר אדוני מ"א י"ג, וגם שם עיר יחזקאל ל"ט שם בנו משלי ל', שם בנו הבכור יואל ש"א ח. — כל הֵן בצירי בר מן ה', הֶן עם לבדד ישכן, הן עם כלביא יקום במדבר כ"ג, הן הוא משוש דרכו איוב מ', הן כל ראתה עיני שם י"ג, הן זאת לא צדקת שם ל"ג, הן תוי שדי שם ל"א, וכן כל בהן בצירי בר מן ג' ולכל בהן חיי רוחי ישעיה ל"ח, אשר ישרתו בהן יחזקאל מ"ב, ויבאו פלשתים וישבו בהן ש"א ל"א. וכן כל הנה בהנה להנה בצירי וכל הן בסגול, וכל אל המשמשין בלשון למ"ד במקף ובסגול וכל לשון אלהות והזק וקינה בצירי. וכאן הוא במקף לכן הוא בסגול:

בכל המקפין ועילתן הוא זה, כי זה ידוע כי ח"י מלכים הן, והן ס"פ, אתנחתא סגולתא, ז"ק, טפחא רביעי זרקא פשטא תביר אזלא, גרש גרשים פזר ת"ג יתיב שלשלת קרני פרה ז"ג. ז"ג יתיב שלשלת אין להם משרת כלל נשארו א"כ ט"ו שיש להם משרת, אזלא גרש ת"ג. פזר קרני פרה יש להם משרתים נרדפין פי' כמה משרתים ביחד לפניו והם לפני פזר וקרני פרה ות"ג משמשין הרבה מונחין, ולפני אזלא וגרש בא לפניהם קדמא ואזלא משרתים שלהם ולפניהם ת"ק ולפניו מונחים אבל לפני גרשים אין לפניו רק משרת א' והוא מונח אחר. לפני ג' פקידים דהיינו פשטא זרקא ותביר בעצו"ר שלהם אין לפניהם רק משרת אחד דהיינו לפני פשטא מהפך או מירכא, לפני זרקא עילוי, לפני תביר דרגא או מרכא, אבל בג' אופנים בא לפניהם ב' משרתים ולעולם הן קדמא או אזלא ולפניו ת"ק ולפניו מונחים כדין קודם קדמא ואזלא

והן א) באם שראוי לבא לפני הפקידים קדמא ואזלא אבל שאין מקום לת"ק לבא לפני קדמא ואזלא אזי נשתנה האזלא למשרת וקדמא במקומו, ב) כשבאין לפניהם שני משרתים ואחד מהן לתוספת באור כמו בשנת שש מאות שנה לחיי נח שבשנת ושנה כפולים לתוספת באור, וכן כשבא בין תיבת המשרת ומלך מלת כי אשר הנה את לי לך לו שהם להן לכם לכן או כנוי למ"ד וכן כל לשון הויה יהיה תהיה יהי וכן כשהתיבה לפני משרת היא מלת לו וכן כשבא מקור לפני פעל כולן דומין לכפולים ובאו שני משרתים, וכן כשיבא שם המקרה אחר שם הפעל נ"כ דומין לכפולים לכן נדרש בגמרא. והעולה שכל מקרה נכלל בשם הפעל כמו הנה ברך לקחתי פירושו הנה ברך ברכה וכן כל לא תאכל פי' לא תאכל אכילה, וכן ברוב יועצים תקום כאלו כתוב ברוב יועצים תקום עצה לכן כשבאין שניהם דומין לכפולים וכן לא תשא שמע שוא ועיין באבן עזרא על תיבת תקראנה מלחמה. ג) כשבאין שני שמות נרדפין או שני (שמות) רצופין כמו אני אל שדי בראשית ל"ה. בני אהליבמה בת ענה מכפר כמו שלש מאות אמה ארך התבה, כפות זהב שתים עשרה במדבר ז', כל זה כששני המפסיקין ראוי למפסיק פחות אבל אם ראוי לגדול נשאר הגדול בכל התנאים הנ"ל. וכן לפני כל הנ"ל לבד מאופן ראשון שאינו נוהג ברביעי, כי לפני רביעי בא קדמא אף שאין לפניו משרת כלל, ושמושי רביעי הן מונח ולפניו דרגא ולפני דרגא לגרמיה, ולפני מרכא או דרגא מונח לגרמיה. מרכא קדמא יתבאר לקמן. לפני ז"ק אינן אלא שני משרתים עילוי מכרבל, ומכרבל בא עם הרוב על מלת אשר ויש מעטים בשאר מלות לפני סגולתא בא ג"כ שני מונחים אבל ברוחק גדול אבל לפני אתנח אינן באים בשום אופן לבד כשלפניו שתי מלות זעירות וראשון כי, וכן לפעמים במי כמו כִּי קָא הָמִין שמות יב. אריה שאג מִי לָא יירָא עמוס ג. אבל לפני טפחא כלל לא לבד מי"ד הבאים במרכא כפולה בא דרגא מ"כ טפחא והם במסורת אבל לפני ס"פ כלל לא. ונאמר משלשה אופנים שזכרנו, אופן ראשון אינו נוהג אלא בפקידים שני אחרונים בכולם לכן לפי כל הנ"ל כשבאין שני משרתים במקום שאין יכולין לבוא נסמכים במקף כנ"ל במלת על פני. ואומרים מלה זעירא שסופה אהו"י נחים כמו או זה כי פי' כל מלה זעירא שאין בה אלא תנועה אחת הנסמכה לתיבה שנגינתה פשטא ומלעיל נקפת כמו או נפש ויקרא ה', או נודע שמות כ"א, ולשאר טעמין על רובם במקף וכן אפילו במלות ארוכות שהוא ראוי להיות מלרע ונסמכת לתיבה

שתנינה בת מלעיל והראשונה אינה יכולה לסוג אחור בא במקף כמו כִּי יבער־איש שָׂדֶה או־כרם לפי שמלת יבער אינה יכולה לסוג אחור על הב' לפי שהוא בשוא ואו כרם הוא מלה זעירא וכן ברוב מלות זעירות שבאין אחר גזרות הענין ותיבה של אחריו אינה בקמץ לשל אחריה בא במקף ובצירי בלא מקף כשלפניו גזרות הענין דהיינו בכל הלק ושני ושלישי לאחריו ג"כ הפסק ענין ובלבד אם השלישי הפסק שיהיה השני סמוך לשלישי בא של, דהיינו את מזבח העולה פי' מזבח של עולה, ואם השלישי סוף פסוק אף שהוא יותר משלישי כמו ואת כל כלי האהל שמות ל"א, ואת מסך פתח האהל שם מ"ב ובא עליו הטעם ממוצע בין של אחריו ובין האחרון ויש יוצאים מהכלל.

וכללי כָּל הוא זה. כל שבא אחריו נשוא שלו כמו כל איש אשר נמצא, כל דבר אשר יבא דברים ל"א הוא במקף וק"ח אבל כשלא בא [נשוא אחריו] כמו כל אשר בבשרה ויקרא ו ולא נאמר כל איש בא בחולם ונגינה, אבל אם בא לתוספת באור אף בלא נשוא בא בק"ח ובמקף כמו כל הנוגע במת הראוי הנוגע במת במדבר יט.

כל כי אם הבא בתורה הטעם תחת כִּי ואם במקף לבד בג' המקף בכי־אם, והם כי־אם אשר יצא ממעיך בראשית ט"ו, כי־אם בדם שופכו במדבר ל"ה. אין זה כי־אם רוע לב, ובמסורה כל אם ואם דמשפטים במקף בר מן א' ואם שור נגח הוא. — כל כי דמשפטים עד תצ המצות שני או שלישי לו טפחא או פשטא אינו במקף והשאר עד הנ"ל במקף בר מן ב' כי שור נגח הוא, כי תפגע שור איבך. — על כולן במקף לבר מח' בתורת כהנים, על ירך המזבח ויקרא א' י"א, על כל קרבנך ב' י"ג, על חטאתו אשר חטא ד' ג', ה' ו', על שגגתו אשר שגג ה' י"ח, על אשי י' ט"ו, על המטהר לפני ה' י"ד ל"א, על לחם הבכורים כ"ג כ'. עד ועד כולן במקף בר מן י"א והם במסורה. — חָק ה' במקף, והם חק עולם שמות ל', כל זכר ויקרא ו' י"א, והכהן המשיח שם ו' ט"ו, והיתה לאהרן ולבניו שם כ"ד, האותי לא תיראו ירמיה ה' כ"ב.

הָאוֹר הה"א הוא לידיעה כנ"ל, והשרש כנ"ל, וקמץ לתשלום דגש כנ"ל.

כִּי־טוֹב במקף לפי שהיא מלה זעירא, וטוב מלעיל וכנ"ל, טוב הוא כנ"ע ולפעמים בא טוּב בשורק, והחילוק שביניהם הבא בחולם הוא שם התואר ובשורק הוא שם המקרה. וכן כל פעל הוא טוֹב בחולם, ובמסורה י"ט הן טוּב בשורק והשאר בחילם והן ויקח העבד בראשית כו, וקחו את אביכם שם מ"ה, ועינכם אל תחוס שם, ולאביו שלח כזאת שם, ובתים מלאים כל טוב דברים ו', תחת אשר לא עבדת שם כח, וילך חזאל לקראתו מ"ב ח, אם תאבו ושמעתם ישעיה א', הסדי ה' אזכיר שם סג, הנה עבדי ירונו שם ס"ה, ובאו ורננו ירמיה לא, ואפרים עגלה מלומדה שם י'. בנותיכם אל תתני עזרא ט, ערים בצורות נחמיה ט, בטוב צדיקים משלי יא, לולא האמנתי לראות תהלים כז, אשרי תבחר ותקרב שם סה, טוב טעם ודעת שם קיט, ברוך ה' מציון שם קל"ה.

וַיַּבְדֵּל הוא עתיד מהפעיל משלמים, הוי"ו הוא וי"ו ההיפוך מעתיד לעבר. ואגב זה אבאר כל בנין מהפעיל הפעל.

עד כאן נמצא בכתובים, ומכאן והלאה לא ידענו אם לא כתב עוד, או נאבד והכל על דאבדין וכו'.

מיני תרגימא

מצאנו בספר כתב יד בשם מיני תרגימא המיוחס להגאון הגדול רבי ישכר בער אחי הגר"א מווילנא, ונמצא בבית עקד הספרים של הד"ר ברלינער נ"י*), מאמר באור קצת מטבעות שהזכירו רז"ל אשר מצאתי בדברי הרופאים הקדמונים:

„קרט" היא מלה ערבית קראות נ"כ קראטיאן ומשקלה ב' חלקים או ארבעה גרעינים (גראַן).

„דנקא" היא ג"כ מלה ערבית ונקרא „דאניק" משקלה „שמונה גרעינים".

„דינר" נקרא דנריום, הוא משקל הנקרא אצל הרוכלים סקרופל כ"ד גרעינים $^{1}/_{288}$ ℔. והוא שליש לוט.

„דרכמון" היא דראכמא של הרומיים (היונים) והיא שמינית אונץ ובת ג' סקרופל או דינרים ויש בה ע"ב גרעינין.

הדרכמון של הרוכלים היא גדולה משל צורפי זהב ושבעה של הרוכלים המה משקל אונץ.

„איסר" נקרא בלשון רומי אסריום או שיקליקוש הוא שם משקל אחד והיא רביעית אונץ והמה ב' קינטליין או ששה סקרופלין.

„פונדיום" נקרא דופאנדיום הוא משקל לוט שלנו או הצי אונץ. י"ב אונץ בליטרא ובאונץ שמונה קווינט או שבעה דינרים או כ"ד ? סקרופל או תקכ"ו גרעיני שעורין.

„מנה", הוא נקרא מאַן או מינה בלשון רומי והוא משקל ליטרא של אנשי אתון (כאשר הזכירו רז"ל בספבי דבי אתונא) ומשקלה מאה קווינט... (בכ"י מטושטש) ויש ח' קווינט באונץ נמצא המנה יש בה י"ב אונץ והצי.

„כוס" נקרא מאנשי אתון כוס ומהרומיים קביוש (קניוש) (? ?) והיא מדה המחזקת באתון משקל תשעה ליטרות וברומי משקל עשרה ליטרות. והכוס מחזקת משקל ט' ליטרות שמן ועשרה ליטרות יין, י"ג ליטרות וחצי דבש.

„קיתון" נקרא בלשון רומי קיתוש, תבניתה כמו בעביר, מחזקת אונץ והצי שמן, אונץ וחצי ועוד ד' סקרופל יין, ב' אונץ ורבע דבש. וזה שאמרו לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון, כי לכוס יין היו נותנים בו קיתון מים.

חסר (?) קורטבן שהיא המדה הקטנה היא שמינית שבשמינית. נראה קירטבן פי שני קרט מדה מחזקת שני קרט מים והיא שמונה גרעינים והיא פחותה קצת משמינית שבשמינית מדרכמון כי בדרכמון יש ע"ב גרעינים.

*) עיין מאמר מגרל המאה צד 182.

שירי נחמיה

בתוך מספר כ"י אשר מצאתי ראיתי באוצר הספרים אשר בוואטיקאנו בעיר רומא, יש להזכיר הכ"י על קלף אשר רשום תחת מספר 278, כולל כ"ח שערים משורר אחד אשר לא מצאתי עדיין נזכר במקום אחר, והוא קרא את עצמו בשם נחמית בר מנחם קאלומיני, אשר כלה את ספרו בחדש סיון שנת תקע"ח, ואף אם שיריו אינם שקולים, בכל זאת ראוי לידע ולהודיע את פרי הגיוניו ומעשה ידיו בכנסת ישראל, ע"י דוגמאות אשר הריטותי מתחלת הספר וגם מסופו.

אברהם ד"ר ברלינער.

אמר נחמיה הצעיר

צעיר אני והקוראים ישישים
על כן זהלתי מחוות דעי לאנשים
התת והלהלה אחזת לי
ואפול משמים ואקרא אל אלי
ואומר אל אלהים אתה ידעת
בונתי ולבי כבר בחנת
כי לא מרוב בינתי וחכמתי
מן החכמים שאר עדתי
עמדתי לתור למצא ולבקש
מלין לחבר ופעמון לקשקש
כי כבר חסרוני ידעתי
ולבוש קצר לבשתי
להגיע עטי בדברים עתיקים
אשר בהם מבחר ותיקים
כי מה לעבד לבא אל אדונו
להשתחוות הלא יגור מהרונו
פן ההשתחויה ההיא לא ידע ערכה
איך וכמה ובמה יהיה צרכה
בנ"ד (?) אם יפרוץ גדר ויחפ"ץ לבא
למחוז משכנו והוא לא ידע המבוא
הלא ראוי לו לבוש ולהכלם
כי שק טים הוא בולם
פן יחטא ביצרו או במכתבו
ואף המלך יחרה בו
וירגז ויתקצף עליו
ויפשיט הדירו וינבל עליו
עד אשר ישאר בגולם
מוטל וכאיש חלום חולם

אף גם אנכי בהיותי תוך אהלי
יושב ומביט כאיש דולה בדלי
(העיצוני) [יעצוני] רעיוני לאמר
קום נא קרא מזמור
אשר מבנו יעורו רעיוניך
ויהיה לך פרי טוב לפניך
שאם תרצה אשריך
ואם לאו יקיצו הבאים אחריך
כי קנאת סופרים תרבה חכמה
וכ"ש בתורת השם תמימה
כי אהד הממעיט ואחד המרבה
אחד הנגלה ואחד הנחבה
כי מצינו ריח ניחח בבהמה
וריח ניחח בעוף אשר חשבונו מה
על כן קמתי להניע עט
להחזיק האמת ולא אהיה כבועט
כי ראיתי זה הלקי מעמלי שעמלתי
שבניתי ועמרים אספתי
כי חנני אלהים בן משכיל
לכתוב שבהיו אין ספר להכיל
מגלה כל כתום בהכמה
מעיין ומקשה ומתרין בתורת י' תמימה
דורש ברבים הכמות פניניות
ולוקח ממני ואשב בזויות
ואין מזכיר בשמי בלתי ספרי
אשר אכתוב ואחבר וזה לי לפרי
ואמרתי אחרי מותי
יהיה זה לי לדורות שבירתי
ואחשב כמגדל פריו מאחריו
ואבואה גם אני אל שעריו
וראיתי להבר דברי במליצה
וזה יהיה לי להדוה ולריצה
ופל דבר באופני מזומן
וימן אלהים מן
וא"ב (ג"ב ואח כ) אכלול כל דבר ודבר בהרז
ואגלה כל סתום ורז
ואראה בבה שהאמת נשארת
ואף אם מעיני איש נסתרת
והיא השארות הנשמה
אשר אם תזכה תעלה רומה
ולא כחשק תאות השקר
הוא הנוף אשר יציץ בבקר
ולערב ימולל ויבש
ונמאס ונבאיש כרפש וטיט היבש
ואל אלהים יודע שבונתי לטובה
לא לשררה ולא לגאוה

ואנא הקורא אל יאשימני
אם הטאתי במכתבי או לשוני
כי חסר דעת אנכי
ולא בינת אדם בהוכי
אמנם יתקן העוות ביכלתו
וזה הוד גדולתו ותפארתו
ולא יהיה באנשים המדברים סרה
כי זה עון פלילי ולא זו תורה ושכרה
כי האיש המורה עונו ירוהם
ולא יהיה כלוחם ונלהם.
וקראתי שם זה הספר
מלהמ"ת האמ"ת
כי באמת נותן אמרי שפר
ומקיים דת אל אמת
ואשר יקרא ויהגה בו תמיד
ימצאנו פתיל וצמיד
כי מפז דבריו נעמו
ומפנינים יקרים עצמו
משיב נפש האדם אל בוראה
בערב היא שבה ובבקר היא באה
מראה לה הדרך הישרה
הנעימה והטובה והברורה
ובאלה הדרכים זוכה בתענוג הטוב
והיה באחרית כגן רטוב
ובאמת אין למאמרים האלה ערך
אם העולם מלא פנינים רוחב ואורך
בו ידע דרכי הפרישות והכניעה
לכן יהגה בו תמיד כל שעה
וישוב ויכניע תמיד אל בוראו
בקומו בצאתו ובבואו
ויתן תמיד שבח והודיה
לאלהיו ולא כאיש עושה רמיה
ויזכור לעד כי העולם הזה
דומה כאיש הלום חוזה
אשר בהלומו ירוה צמאו
ובהקיצו עדיין הצמאה תלאו
לכן תמיד יבקש רפואה לנפשו
לבל הגוף במפעליו יענישו
ויהגה בספר זה יום ויום
ויתן שבח והודיה לאל איום
ויזכה אז לאור הגנוז לצדיקים
על כן כורו אלי קרובים ורחוקים
כאמרו שמעו רחוקים אשר עשיתי
ודעו קרובים גבורתי
ואומר אשרי אדם שומע לי
לשקור על דלתותי ולשכון באהלי

ואקרא ואומר ובחרז יזמר

ראה ספר חקקו איש נחמיה
ותקרא בו ותאמר הללויה
קראהו בכל יומך ולילך
ותתענג ותמצא בו רויה
דבריו שים כמו מרפא לחליך
הלי כתם וגם נפך בשביה
ירווך בעת תצמא ותרעב
בדריה וזה דרכה ופריה
ויורך בדרכי הכניעה
דבריה לכל תפול שאיה
היות נפשך לעדי עד שפלה
ועת תמות הלא תמצא רטיה
קשרתיהו כמו צמיד למצחי
ובו אמצא בתוך אורבים צדיה
בזה יקרא אנוש נדכה בחטאו
וישוב מדרכיו עוד וחיה
ונפשו תעלה רומה בשובו
בעת תפרח ותצא מגויה
מאד יקרו דבריו מכלי פז
ובו תרוה ותאמר הללויה

זה הספר

אשר בו מלחמת
השקר והאמת
הגה וקרא בו תמיד
ואז האמת תעמיד
ואף אם תראה לפעמים השקר מנצח
במזמור וגם למנצח,
ולפעמים אנשי השקר
מצליחים ערב ובקר
והולכים ובאים ומתחזקים
ומתכם (?) דים מאנשי לצון ומשחקים
אל יעלה בלבך מורך
לאמר זו הנתיבה וזאת הדרך
אמנם המבוקש היא האמת
ובה תתחזק ותתאמת
כי איש דובר שקרים
בעיני השם לא יכון בדברים
והאמת במקומה תעמוד
ובה לעולם תחמוד
ללכת בדרך האמת והיושר
ואז השם הליכותיך יאשר
ואויביך הצמית יצמת
ולזה קראתי זה הספר

מלחמת האמת

ודע כי היצר הוא השקר
והאמת הוא (השני) [השם] אשר כליות חוקר
וטוב לעזוב דברי יצרך
וללכת בדרכי יוצרך
כי היצר לעולם ישיאך לרעה
ויראה לך הדרך התועה
לאמר זו היא הדרך הטובה
ובה תמצא מנוחה רחבה
ויורה לך האור להשימו להשך
והחשך לאור ובזה אותך מוינך
ולפעמים תתפתה לקולו
וימשיכך מעט מעט אצלו
כי זה העולם כלו תאוה
ומשיב המר למתוק ולנאוה
לאמר אכול ורוה ממתקים
ושתה שתה כאלה החקים
והשקר והרע תאוה לעינים
והוא כמן ולחם יומים
ומשכך צדה (?) וביזו אותך
למלאת רוע תאותך
וזה מפני שהגוף לעולם הומד
לדבר רע ובו עומד
והנפש השפלה העניה
אז היא בעיניו בזויה
המוכה מאוסה ודחופה
תחת היותה זכה ויפה
והאמת היא היא הנפש
בצאתה מטיט ורפש
והיא מבקשת לעלות
דרכי שמים במעלות
ואשריך אם תשמע לעצתה
וללכת אחרי רצונה ותאותה
כי אז תעלה השמימה
ותמצא מעלה רמה
כי כל דבר מבקש שרשו
ומה שטבעו הורשו
א"כ אחר שהגוף מן העפר
מבקש דבר אשר בו יהפר
והנפש היא היא השכל
ע"כ כל ימי חייך ממנו תאכל

ועל כן אמרתי לשורר

עד אן תהי נסת לקול יצריך
טוב נא עבוד ושמע לקול יוצרך

יצרך יפילך עד לתוך בורך
יוצרך יברכך וישמרך.
ומעתה אתחיל ואומר
בעזר יוצרי בכל מיני זמר

אמר נחמיה אף נעים הנקרא קאלומיטי
בכה"ר מנחם נב"ת וו"א המחבר.

אמר האמת

הנה נא הואלתי לדבר
ויושר מלין להכר וכו'

בשער כ"ז כתב המשורר בזה"ל

א"כ לפי דרך זה אומות העולם
לא יתבטלו מן העולם
אבל רוח הטומאה תתבטל
אשר לא יכרת איש מקטל
ויהיו כלם כלובשי עדי
ואז ירום קרני והודי
ויהיה שם אלהינו אחד
ולעבדו הכל שכם אחד
ייבושו עובדי בלעדיו
ויאמרו כלנו מעשה ידיו

בשער כ"ח כתב :

ואל יפתך מאמר כל ישראל
יש להם חלק לעולם הבא ותואל
ותאמר אף אם מעשיו מקולקלין
כלו קדש לה' והלולים
וכלם צדיקים וכראי מוצק הזקים
אף אם עברו מאלה החקים
וע"כ אצטרך להודיעך פירושו
ואבאה בחצרותיו ואל מקדשו.

אמר חז"ל כל ישראל שנ'
ויש לך לשאל איך אמר כלם צדיקים
והלא אנו רואים
כמה רשעים אשר אין להם מספר
איך אמר כלם צדיקים

חרוז מפעלות הסופר ושמו חרות עליו,
וכולל בו כל שערי הספר.

אשורר שיר לאל אדיר אדירים
וארנן שמו כי טוב לדורים
נכה רוח נכה לבב להודות
וחסדו אזכרה נגד משוררים
ירחם נא עניים אמללים
אשר טובו מקוים עד ווזכרים

נחמיה בן מנחם לי להודות
להגדיל את שמו תוך החברים
התרתי לי מצא דרך מנוחה
להזכיר את שמי תוך הישרים
משכתני כלילת אהבתי
כתוב ספר היותו בין ספרים
יריעותיו קרסיו וקרשיו
בלולאות אהבה להיות קשורים
היות חלקי ומבטחי וסברי
בעת אמות ואובל לקברים
בעת יהגה אנוש נבר ותמים
דבריו כל אשר המה יקרים
נעימים ומתוקים הם כמו צוף
ומשיש ומחמה מאירים
מנחם את לבב קורא והוגה
באלף לו ומאתים לנוטרים
נרדים הם כמו פרדם בשמים
ואהלות מגדים וכפרים
חלבי הוא וגם ייני ודבשי
שתו דודים רוו נא בשערים
מאד צחו דבריו מבדולח
קווצותיו ותלתליו שחורים
קראתיהו בשם אמת ואילם (אולי ושלום)
מצאתיהו בבין דודים ושומרים
אני אומר לצפון קום ועורי
להשביר בר ולחם לברורים
להיו כערונת הבשמים
ממולאים כמו שבעים תמרים
ונוזלים מן באר חיים לבנון
מגדיו הם כמו תרשיש טהורים
מקורו צח והשותה יבורך
ירוה את צמאו כנהרים
ירושה היא לצדיקים תמימים
שבות חילו בתורה מסבירים
תרופה רב וגם צרי לדורשיו
תבונה תת לקוראים בו וחוקרים
ילדיו יקרישו את אלהים
ורוננים ילמדו לקח ועורים
ויספו אז ענוים עז ושמחה
ואביונים לקולם מכירים
לשון אום תרנן אז בנילה
בכי נבקע במדבר מי יאורים
ועושו נא והקשיבו צבאיו
ושעריו שמונה הם ועשרים
מראשיתו קרא ובא עדי סופו
וחלילה הלא המה חוזרים

וזהו ס״ר השערים

א״ת התבודדו״ת גם היחירו״ת
והחושי״ם להבניע בהורים
ומנדג״י כניעתם וסימני
כניעת״ם ותועלת״ם להרים
ושוב״ה נא ותקדי״ם את גדודיו
ותרט״ת ועזיב״ה נזורים
ונדרי המחיל״ה נא תקב״ל
ואופנ״י ההער״ה ספורים
וישתו״ה אנוש הש״ב כצדיק
ואופניו שלשי״ת הם סדורים
פרו״ש ונדו״ר דרכיך ואהו״ב
אלהיך בנפש ומהירים
ומהו״ת נפשך עם צא״ת ותקום
ותתאב״ל עלי גופו בעפרים
ודינ״ה גם תהיית״ה להכיר
בעולמ״ך אשר גופות סגורים

ואלה הם שערים הכתובים
מבוארים ואינמו סתורים
ואקודה ואכנע לבוראי
אשר חזק ידי צעיר צעידים
יהחל זה וכלהו בחסדו
ושמהו בתוך ספר וסופרים
ביום שני בחדש השלישי
שנת הקע״ת ורסי״נ (?) מחזורים
נחמיה בן מנחם המחבר
ורוב אבל הוא חפוי וצירים
ואקרא נא להביא את משיחו
ולכנוס גם לקבץ עם פזורים

סוף הספר:

ועל מה ששאלת ואמרת בתהלה
בסוד הנשמות שהם במעלה
ומדרגה שאפי׳ מלאכי השרת
אינם משינים בה בזרת
הנני אגלה אזנך בסודות הנסתרות
אמרות ה׳ אמרות טהורות

אמר בסוד התורה וסתריה
ענין עסוק בזה יגדיל במאמרית
כי יש באותו העולם צדיקים גמורים
והם במעלת השלמות בבירורים
ואע״פ שהם לשם באותו המעלה
הב״ה שם אותם להיות מגן למעלה
להיותם מגינים על זה העולם
כי איש מישראל לא יהיה מוכלם
וכשישראל הם בצער ויגונות
נפשות הצדיקים הנתונות בעליונות
הקב״ה עושה להם מחילות
תחת כסא הכבוד וממללות
והצדיקים עומדים ומגינים עליהם
ופני המקום על מעליהם
והב״ה אמר מאן דקרא פיתקא הוא יהיה
שליח [פי׳ כל מי שקורא האגרת הוא יהיה
שליח. מי שמתהנן על בני העולם הוא
יעשה השליחות]
והב״ה עושה להם כנפים
בין מלאכי השרת ארך אפים
ושטים והולכים על כל העולם
לעשות נסים לישראל לעולם
וזאת ההבטחה לצדיקים השלמים
הנאהבים והנעימים
ובענין זה הבטחת יהושע
בן יהוצדק הכהן רב ושוע
שהבטיחהו הב״ה הבטחה זו
לשמחו לצדקו ולהעליזו
וזו היא מעלה גדולה על מעלתו
להיות מושל בירואת אלהים בצדקתו
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

וע״ז אחז״ל עושה להן כנפים ושטין
חסידי העולם ועד סופו ולא משטין
כלומר נותן להם כנפים כדוגמת
מלאכי השרת עד שהן באין בעד צדקתם
. . . .
. . . .

בין העומדים האלה ,
והו פירושו ההתנון והמעולה
כאדם ההולך ממקום למקום
דרך שאינו מתקיים ליקום
ולפיכך עושים כמאמר בוראם
והוזרים למעלה בבואם
ואל תתמה על זה ותאמר איך יורדים
למטה לעשות בעולם הזה ורודים
ואח"כ עולים למקומם
ואין איש עומד עמם
כעין המלאכים שבאו לאברהם אבינו
וירא והנה שלשה אנשים רחוק ממנו
וכעין מלאך שראה מנוח
וסיימו שליחותם וחזרו למקומם
ולא איחרו ועלו ביומם
א"כ אין להרהר כי הכל אמת
מה שפיר' בזו החותמת
כי הב"ה עושה שליחות או ע"י המלאכים
או ע"י הצדיקים שיש להם מהלכים
כי מעלת נשמתן של צדיקים מעלה גדולה
אשר אין לה קץ ותכלה
וע"י נשמתן של צדיקים
אשר שמרו מצות וחקים
ישלם העולם ויחזור לקדמותו הראשון
בלי זוהמא ולכלוך אלא זך כאישון
וע"י צדיקים הראשונים התמימים
ישרים ונאמנים
אשר מעלתם רמה ונדולה
מפוארת משובחת ומהללה
כגון אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן
ושאר הצדיקים הישרים
כלם יצטרכו להחזיר העולם
בתקונו הראשון ולשיר שירים
ר"ל כמו שהיה קודם שיחטא האדם
כי רמה קרנם אצל השם מהודם
ואז כל העולם יהיה בשלמות
והוא ינהגנו על מות
ויחוד השם ימשול באחדות מעלה ומטה
ונוזר ונעשה במפעל במבטא
ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד
וכל העמים יעבדוהו שכם אחד ביחד
ויכירו כח גבורתו
וישבחו שבח מלכותו
ויאמרו ברוך אלהי ישראל
אשר בידו הכח והאל

ויבושו ויחפרו עובדי בלעדו
ואשר לא היו קודים ליהודו
ויאמרו אוי לנפשותינו כי אבדה
ואוי (ובוי) [ואבוי] לאותה העבודה
אשר היינו עובדים ומיחלים
וכורעים ומודים לאלילים
טוב קוינו ויבא רע וניחלה
לאור ויבא רוב אפלה
נפשנו תכרת מן העולם
הבא וגופנו יהא נכלם
אבדה תקותנו נגזרנו לנו
וכבגד עדים כלנו
אמנם אלהי ישראל אל אמת
ואנחנו זדנו והרשענו בהותמת
הוא יחיד ומיוחד ועבודתו
אמת ובכל משלה מלכותו
אין לו דמיון ולא ערך
על כל זה שמו יברך
הוא עשה שמים וארץ
והכל במצותו ירוץ
נוטה שמים לבדו
ודורך על במתי ארץ בהודו
מי ימלל ומי יספר גבורתו
כי מעלה ומטה מלכותו
אילו פינו מלא שירה כים
ולשוננו רנה כהמון דכים
ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע
ועינינו מאירות ואישון מניע
וידינו פרושות כנשרי שמים
ורגלינו רצות כאילות הדומים
אין אנו מספיקין להודות לו
ולספר קצת הודו ומהללו
ע"כ לו דומיה תהלה
כי מלכותו בכל משלה
טובו וחסדו בכל מעשיו
ישמחו השמים ותגלנה (?) הוסיו
כי הוא המכין טרף לכל בריה
ע"כ אמרו לפניו הללויה
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם
וברוך שם אלהי ישראל מן העולם ועד העולם
אמן ואמן .
האלהים ישימנו משומרי מצותיו
חקיו ומשפטיו וארחותיו
וידריכנו בדרכו הישרה
הטהורה והברורה

וישמרנו נצח מכל פגעים
בכל עתים ורגעים
ויגעור יצה"ר ממנו
ונשמחה בו כל ימינו
ותמיד נהיה ביראתו
בעבודתו ועול מלכותו
ולב טהור יברא לנו
ורוח נכון יחדש בקרבנו
וידבקנו תמיד בעדותיו
וירהיב לבנו במצותיו
ונמצא טוב וחן בעיניו
ויקרבנו תמיד לפניו
ומשגיאות יצילנו
ומנסתרות ינקנו
וברחמיו הגדולים והרבים
ישיב על שער בת רבים
יהודה וישראל המפוזרים
אנה ואנה ברחובות ובשערים
ונזכה למה רב טובך אשר צפנת
ליראיך ולהוסים בך פעלת
ואז כל הנשמה תהלל יה
בבוא תשבי מנחם ונחמיה

ויקוים בנו מקרא שכתוב לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך :

ברוך ה' לעולם אמן :

ונשלם על ידי נחמיא הצעיר בכה"ר מנחם קאלומיטי נב"ת וי"א בחדש כיון שנת הקע"ח למחזור רפי"ג (?) ליצירה :

חזק הסופר ואמיין אותיותיו סופר :

השירים הנ"ל נשלחו לנו מהרב החוקר ד"ר בערלינער בלי כל באור והארה על תכונתם ומהות הספר ושעריו, על כן כל הדבר כמוס וחתום, גם הזמן שנת הקע"ח איננו מסכים בדיוק אל החשבון של מחזור רפי"ג — רע"ג שהשנה הזאת כבר נכנסה במחזור רע"ד, והננו מניחים בזה מקום לדורשי רשומות להתגדר בו ולברר לנו את תכונת הספר וסופרו עם מקום שבתו. (המו"ל)

מגלת שמואל הקטן מקאוונא
ראש דבר

המגלה הזאת הנתונה לפני קהל הקוראים של „כנסת ישראל", נכתבה אשורית על קלף ישן. לזכר ההרות והיתר איסור הישיבה בקאוונא העיר, אשר נתן המלך הטוב והמטיב ליהודים סטאניסלאוו אויגוסט פאניאטאווסקי ליהודים שמה בשנת תקמ"ג לפ"ק.

כנראה מלשון המגלה הזאת, היתה העיר קאוונא מקום מושב לאחב"י מימי קדם *) ושתי פעמים נגרשו ממנה; בפעם הראשונה, בשנת תקי"ג, נגרשו רק מאדמת גבול שכניהם הרעים ותהי להם פליטה בגבול הנקרא הצר המלך, אשר אם כי קטן היה בכ"ז החזיק בתוכו את כל הנגרשים אשר גרו שם, כמובן, בלחץ ודוחק. בפעם השנית נתנה הדת ולא יכלו עוד להתמהמה שם כי נרשו קָּהה ויָצאו גם את המקום הזה ולא נשארה מהם פרסה. בית קדשם היה לשרפת אש וכל מחמדיהם — להרבה ורבת שבעה לה אז נפש אחב"י לעג השאננים ובוז גאיונים. המלך סטאניסלאוו מיום עלותו על כסא מלכותו החל להראות אותותיו אותות כי לבו אך טוב לישראל, ונעתר לבקשת אחינו אלה, והדת נתנה להיות היהודים עתידים ליום הזה, יום הראשון לחדש אדר שני, בשנת ויעבור מלכם לפניהם וה' ב'ר'א'ש'ם' (תקמ"ג). —

כותב המגלה, אחרי ספרו מה הגיע לדורו, הוא מאריך למעניתו ומוכיח חובת ההודאה על הטובה ופרסום הנס, ומביא ראיות לזה מ„רעיא מהימנא" וגומר בתודות והלל ומראה פנים לדרך כתיבת המגלה „דברי אגרת הפורים הזאת השנית אשר נעשה בזמן שאין לנו אח ואהות בבית המלך". בסוף הוא זוכר לטוב את הקהל אשר היה מעיר לעזור להוציא את דבר ההשתדלות לפעולות אדם וביחוד את האחים הנגידים המפורסמים בני ר' יצחק סאלאווייציג: ר' אברהם והרב המאור של הקהלה, ר' משה. (האחרון היה רב הקהלה בימים ההם ושמו מברך בפי בני קאוונא וסלאבאדקא ותהלתו על לשונם עד היום, הוא העיר את לבות בני עדתו לקרבה אל ההשתדלות הזאת. ואחרי שוב עדת קאוונא למנוחתה ונהלתה, בנו שני האחים האלה בית כנסת גדול ויפה העומד על תלו עד היום

*) ראה בס' „קריה נאמנה" להרב החכם הגדול, סוקר וחוקר קורות ישרון, הרש"פ מווילנא שליט"א, מש"ש בהערה צד 95 — 194, וז"ל: „עדה המגלה הזאת כי היתה העיר קאוונא מקום מושב לבני ישראל מימי קדם, וכבר מצאנו בסוף המאה החמישית שם את הרב הגדול מוהר"ר עזריאל במוהר"י נושא ונותן בדבר הלכות עם מחותנו הרב הגדול מוהר"ר שמואל במוהר"ר אלקנה מחבר ספר שו"ת מקום שמואל (ע' שו"ת מקום שמואל סי' א' וכו'), והרב מהר"ש יכנהו בתאר הרב הגדול נ"י ע"ה פ"ה החכם הכולל וכו' אב"ד דק"ק קאוונא בגליל העליון דק"ק הורדנא".

בווילִיום-פאַל, היא סלאבאָדקא, מגרש קאָוונאָ).
ראשי החרוזים אשר בראש המגלה המה אותיות:
„מגלה חדשה שמואל הקטן מווילנא".
בסופה שיר קטן אשר ראשי תבותיו: „קאָוונאָ חזק". מסגנון לשונו של מחבר המגלה נראה שהיה סופר מהיר בזמנו וחכם תורני. החכם הרשי"ף (בק"נ צד 196) אומר: „וזולת זה לא ידענו ממנו (ר"ל מר' שמואל הקטן מחבר המגלה) דבר", והוא מביא עוד מה שמצא על מצבה אחת בביה"ק דק"ק: „צפורה בת הצדיק המופלא מוהר"ר יוסף בן יחיד להזקן המופלא המפורסם מוהר"ר שמואל הקטן זלה"ה מ"מ דק"ק קאוונא". „ובלי ספק — יסיים הרשי"ף — שזהו בעצמו כותב המגלה". והנה אנכי שמעתי שנמצא בביהכ"נ בעיר בריסק סדור „כל בו", כ"י על קלף ישן, אשר שם כותבו עליו: „שמואל הקטן מווילנא" והוא הוא בל"ס מחבר וכותב המגלה הזאת. — המגלה כפי אשר יצאה מתחת יד כותבה הראשון היא כתובה על קלף ישן והיא נמצאה עתה בידי אחד מבני הרב המנוח ר' יצחק וואלף סאלאווייציג ז"ל מקאָוונאָ (הריוו"ס הנ"ל הוא נכדו של הרב ר' משה ז"ל הנ"ל ואביו של נאון דורנו, נזר הלומדים והו"צ אמתי, הר"ר יוסף דוב מבריסק, מחבר ספר „בית הלוי" שליט"א) והעתקה נאמנה ממנה נמצאה פה ביד הר"ר ברוך צדוק קאַברינסקי חתנו של הריוו"ס. והנגביר הנדיב היקר, ההה"ש, הר"ר איסר בער וואלף נ"י בק' צוה להעתיק ממנה העתקה נכונה על קלף למענו וישלחנה למו"ל „הכנסת".

אין אתנו ידיעה ברורה אם היתה המגלה הזאת נקראת בזמן מן הזמנים בקהל ועדה. מהזקנים שבדור בק' (אשר רַבִּים שבקו לן חיים וכמעט כלם אינם ילידי העיר הזאת כי ממקומות שונים נקבצו באו לה אחינו ויחלו להתישב בה במספר רב רק כשמונים שנה לפנים), גם מישישי סלאבאָדקא לא שמענו מזה מאומה. ואין לסמוך על עדות הלוחשה המַבטַחַת כי המגלה הזאת היתה נקראת הרבה שנים מדי שנה בשנה ביום שושן פורים בבהמ"ד הישן לפני קהל השומעים אשר חגג את היום ההוא לזכר הטובה אשר עשה ה' עם אבותינו. כי כאן אני שואל: מה זה ועל מה זה ובאיזה זמן פסקה הקריאה ההיא והחגיגה שעמה? גם מדוע לא יזכרו מזה הזקנים? לא ימלט כי דבר אשר באמת יסודתו הוא נמסר מפי האבות לבניהם ונקלט בזכרון הבנים מורשה מאבותיהם. מדוע לא ימצא שמץ דבר מזה בשום פנקס? גם במגלה עצמה אין זכר להוכח או קבלת הקריאה בה! ומעורר אני בזה את אלה היודעים דבר ברור מתולדות הימים האלה ליהודי קאָוונאָ וסלאבאָדקא או נמצאו בידיהם כתבי יד עתיקים הנונעים לזה, יודיעו בטובם למו"ל „כנסת ישראל" בווארשא, והידיעות אשר תבאנה לבית המערכת במשך זמן הכנת המאמרים לשנת תרמ"ח, תמצאנה מקום בכנסת השניה, יחד עם שאר הידיעות הנכונות אשר תשאבנה ממקור נאמן:
אקטום כתב יד בלשון פולנית המחזיק בערך מאה דפים, כתוב בווארשא בשנת 1778. בכ"י הזה המון פסקים והחלטות ע"ד היהודים שבק. וס. וזכיותיהם והגבלותיהן. תחת אחדים מהכתבים והפסקים חתום בכתב ידו המשנה למלך פולין השר סאפהיען ונושפנקא של חותמי המלכות על חומר חותם לבן כשיד. מתוך הפסקים האלה יתבררו ויתלבנו הרבה דברים הנונעים למצב אחינו יושבי הערים הנ"ל בימי ממשלת פולין. — הכ"י הזה נמצא פה ביד ההה"ש והתורני המופלג הר"ר ברוך צדוק קאַברינסקי הנ"ל.

עוד בשנת תר"ך שם לפנינו הח' הרשי"ף הי"ו את קצור תכן המגלה בלשונה (בספרו ק"נ צד 96 — 194), „ולאשר דברה נונע לקורות עיר ואם בישראל... ולהיותה פליטת מליצת סופרי הדור ההוא", אמרנו להעתיקה כלה כמות שהיא ולתתה בלשונה בספר השנתי „כנסת-ישראל", אשר לו נאה ויאה לאצור בתוכו אוצר נחמד כזה, האוצר בקרבו הוראה לשעבר ומעשה שהיה המראים באצבע כי אך טוב לישראל אלהים ולא ינום ולא יישן שומר ישראל, וכי היה ה' בעזר אבותינו בפרוע פרעות בהם ובהתנדבם לצאת לישע עמם להעיר ולעורר מדת הרחמים של המלכות, אשר נעתרה להם בחסדה ותפקדם בדבר ישועה ורחמים ובאור פני מלך טוב וישר חיים בהבטל מעליהם הגזרה הקשה שלא יכלו לעמוד בה, ולכל בני ישראל בקאָוונאָ היה אור במושבותם; כה יתן ה' כה יוסיף גם בימינו אלה לחזק את בדקי אומתנו הנהלאה, לרפא כל הרוס ולהקים כל כושל בתוכנו ולאמר לישראל „עמי אתה!" ולציון — „בית חיינו!" — וזה שם המגלה אשר אקרא לה אנכי, ע"ש מחברה: מגלת שמואל הקטן מווילנא.

האל"ף.

מגלת קאוונא.

מגלה נקראת ספר, ספר וספור דברים, דבר בעתו מה טוב ומה נעים.

גרסה נפשי לתאוה, תאוה הוא לעינים, עין רואה ואזנים שומעים.

יגל יעקב ישמח ישראל, ישראל עשה חיל, ימין ה' רוממה. רם ה' על כל גאים.

לבי ובשרי ירננו, רננו צדיקים בה', בה' נהלל דבר, דבר שלח ביעקב וישראל וכל העם רואים.

הט אזנך ושמע, שמע ישראל, ישראל נושע בה' תשועת עולמים.

חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה', לה' הישועה ישועת הסן לעמוסי בטן ומרחם נשואים.

דור לדור ישבח, שבח מעוז ומגדול. מגדול עוז ה' לעמו יתן להנצל משני רשעים.

שב ה' שבות עמו, עמו וחבל נחלתו, נחלה לישראל עבדו מקומם אשר היו ממנו מוצאים.

היום הזה ראינו, ראה ראינו בעינינו, בעינינו היא נפלאות נוראים.

שנו חכמים ונבונים בלמד דעת למבינים
משנכנס אדר מרבים בשמחה וצהלה ורנונים
ולישרי לב שמחה בלב ונפש מכוונים
אין שמחה אלא בבשר צדק בשאונים
למען דעת צדקות ה' שוכן מעונים
הנותן ליעף כח ועצמה לאין אונים
קרוב ה' לכל קיראיו באמת וצדיק נכונים
טוב ה' ומטיב לאשר עליו נשענים
נשגב ונורא וקדוש שמו בעליונים ותחתונים
מאזין ומקשיב קול שועת זרע אמונים
ויזכור לעולם בריתו אשר כרת לאיתנים
ויושיעם למען שמו מיד קמים ושוטנים
יחל ישראל לה' אלהים ואדוני האדונים
לא יטוש ה' עמו העניים והאביונים
נוקם ונוטר למחרפים ומגדפים ולוהצים ומענים
אל ה' ויאר לנו הכדיו הנאמנים

שיר המעלות לדר"א עב"ד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, ישראל נושע בה' תשועת עולמים, גם היום נושענו משוכן מרומים אנחנו קהל עדת ישראל, רב טוב לבית ישראל, ישראל עושי חיל ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל, לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם אזי חיים בלעונו בחרות אפם בנו נחלה עבר מרשותנו, ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם, נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים, בית הלוי ברכו את ה', יראי ה' ברכו את ה', כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בהללות פה מקום (קאוונא) מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם מאת אלהים היתה נסבה. קו"ה קוינ"ו אל ה' ויט אלינו חסד ויתן אותנו לרחמים בעיני השרים האחשדרפנים ושרי האפרתמים היושבים ראשונה במלכות לתת לנו חנינה ולשום לנו שארית בארץ הזאת העיר העליזה וקריה המעטירה מימי קדם קדמתה. ואשר גרו בה מימי עולם ושנים קדמוניות, אבותינו ואבות אבותינו הקדושים אשר בארץ המה, המה הלכו למנוחות שאננות, ואותנו עזבו לאנחות וקינות, כי זה פעמים נגרשנו ממנה, בימי אצילי פולין כעת הראשון זה שלשים שנה הקל. כי לא נגרשנו מצרים כלה, רק מאדמת גבול השייך לאנשי המקום הרעים, ונתישבו בגבול הנקרא חצר המלך יר"ה. וזה אחד מן המקומות שהחזיק המועט את המרובה, אמנם זה האחרון הכביד כבמטאטא זה לנו למוקש; שמונה עשרה שנה שָׁנָה עלינו הכתוב בפתשגן כתב הדת אשר נתנה ביד אויבי מבקשי נפשנו כלה גרש יגרשנו ולא נוכל להתמהמה לא נשאר שמה ממנו פרסה, ובית קדשנו אשר הללו אבותינו היה בימים ההם לשרפת אש וכל מחמדינו ומאויי נפשנו היה אז לחרבה, ולחרפה וקלס ולעג השאננים ובוז לעגונים, ונשים עצות בנפשנו להתישב בעבר הנהר ווילייא אשר נתישבו שם מאזל"א גירו"ש הראשון מתי מספר על המקום שהיה שם מלפנים נחלת הרוכס ונקראת היום ווילִיאמפאלא, ונאמר הנה העיר הזאת קרובה לנו נמלטה נא שמה, והנה היא מצער, וגם שמה לא הונח לנו מאנשי המקום (קאוונא) ויכרו שחת רשתם לבלתי נאחז גם שם אחוזת נחלה ויבקשו לשלות יד להרחיקנו משם עד גבול שלש פרסאות, ועל אלה התאפק ה' עד בוא עת לחננה וירחם עלינו ה' כרחמיו ורוב חסדיו, ויהי ה' עמנו, ויוצא כאור משפטנו, זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו.

מי ימלל גבורות ה' ישמיע קול תהלתו, תהלות ה' ידבר פינו ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד, ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות עשתה זאת, זה היום קוינו ראינו את ישועת ה' עין בעין, ואף גם זאת בהיותנו בארצות אויבינו ומבקשי

רעתנו, אויבם בנפש הקיפו עלינו ועל בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל לבלתי תת חניה במקום הזה ה' אלהי אבותינו היה עמנו לא עזבנו ולא נטשנו והפיר את עצתם וקלקל את מחשבתם אשר חשבו על היהודים, ויתן בלב ארונינו המלך החסיד יר"ה ובלב השרים והסגנים היושבים על מדין ויודעי דת ודין לכתוב על היהודים כטוב בעיניהם ויכתב בספר דברי הימים הנקראים לפני המלך והשרים ואת פתשגן כתב הדת אשר נתן ליהודים אשר גורשו להקהל ולהתאסף לשוב לאיתנם על נכון למקום אחוזות נחלת אבותם אשר גרו בה מימי עולם ושנים קדמוניות ולא יעבור, והדת נתנה גלוי לכל העמים להיות עתידים ליום הזה, יום שהוכפל בו כי טוב, באחד לחדש הזה חדש שלשה עשר הוא חדש **אדר שני** למלואים שנת ויעבור מלכם לפניהם וה' ב'ר'א'ש'ם לפ"ק למנין שאנו מונים כאן (בקאוונא) מתא דיתבא על נהר נימון ועל נהר ווילייא כל הנשמה תהלל יה הללויה: נכתב בשם המלך החסיד יר"ה ונחתם בטבעת המלך לשוב נדחי ישראל אל אדמתם איש אל נחלתו ונחלת אבותיו ביתר שאת ויתר עז ותעצומות אשר היה להם מימי קדם באין נודד כנף ופוצה פה ומצפצף ומוחה ומעכב ומערער ומסטין ומקטרג ולבל ירים איש צר ואויב את ידו ביהודי ולכל בני ישראל יהיה אור במושבותם:

ומודעת זאת ולא נפלאת היא אשר חכמים הגידו הרבה צריכים להודות ולהלל ולשבח ולפאר ולרומם ולהדר ולברך ולעלה ולקלס קול שירות ותשבחות על הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות שנעשו לאבותינו ולנו, ומקרא מלא דבר הכתוב: לה' הישועה על עמך ברכתך סלה, וז"ל הרעיא מהימנא בפ' בא מ"א ע"א: חובה איהו על בר נש לאשתעי תדיר קמי קב"ה ולפרסומי ניסא בכל אינון נסין דעבד. ואי תימא אמאי איהו חובתא והא קב"ה ידע כלא כל מה דהוה ויהוי לבתר דנא, אמאי פרסומא דא קמיה על מה דאיהו עביד ואיהו ידע, אלא ודאי אצטריך בר נש לפרסומי ניסא ולאשתעי קמיה בכל מה דאיהו עביד בגין דאינון מלין סלקין וכל פמליא דלעילא מתכנשין וחמאן לון ואודאן כולהו לקב"ה ואסתליק יקריה עלייהו עילא ותתא. ובדף מ' ע"ב כתב הרעיא מהימנא וז"ל: פקודא בתר דא לספר בשבחא דיציאת מצרים דאיתו חיובא על בר נש לאשתעי בהאי שבחא לעלמין הכי אוקימנא כל בר נש דאשתעי ביציאת מצרים ובההוא ספור חדי בחדוה זמין איהו למהדי בשכינתא לעלמא דאתי דהוה חדו מכולא דהאי איהו בר נש דחדי במריה וקב"ה חדי בההוא ספור, ביה שעתא כניש קב"ה לכל פמליא דיליה ואמר לון זילו ושמעו ספורא דשבחא דילי דקא משתעו בני והדאן בפורקני כדין כולהו מתכנשין ואתיין ומתחברין בהדייהו דישראל ושמעו ספורא דשבחא דקא חדאן בהדוא דפורקנא דמאריהן כדין אתיין ואודן ליה לקב"ה על כל אינון נסין וגבורן ואודאן ליה על עמא קדישא דאית ליה בארעא דחדאן בחדוא דפורקנא דמאריהון. כדין אתוסף ליה חילא וגבורתא לעילא וישראל בההוא ספורא יהבי חילא למאריהון כמלכא דאתוסף חילא וגבורתא כד משבחין גבורתיה ואודן ליה וכולהו דחלין מקמיה ואסתלק יקריה על כולהו ובג"כ אית לשבחא ולאשתעי בספור דאכמה דאתמר. עד כאן לשון הרעיא מהימנא. הוא מרע"ה ומשה אמת ותורתו אמת ויציב ונכון וקיים הדבר הזה עלינו ועל בנינו ועל דורותינו לשמור ולעשות את כל דברי התואר"ה הזאת חק ולא יעבור ימי הפורים האלה לעשות בזמניהם:

אחרי הודיע לנו אלהים את כל זאת עלינו לשבח לאדון הכל ולתת גדולה ליוצר בראשית על כל הטובה אשר עשה ה' עמנו היום לא את אבותינו עשה ה' כי אם עמנו כלנו חיים היום, היום ראינו את ישועת ה' ועוז נפלאותיו אשר הפליא חסדו עמנו ובעמק עכור פתח תקוה טובה ומי האמין לשמועתנו זאת ומי ראה כאלה לא יאומן כי יסופר לדור לעם נולד כי עשה נפלאות נוראות גדולות כאלה בצוק העתים עת צרה היא ליעקב וממנה יושע אשר כל הגוים יושבים שלוים ושקטים במבטחות שאננים דשנים ורעננים: ועם ה' אלה דווים סחופים מגודפים ומחורפים מטולטלים נעים ונדים מלאי פחדים נבוכים הם בארץ לא להם מגור עליהם המדבר כרחל לפני גוזזיה נאלמה משא דומיה אשר לא נהיתה כמוה מיום גלותם מעל אדמתם אדמת קדש כי כעת הראשון משני ושלישי הקל וזה האחרון הכביד נהשתו עלינו ועל צוארנו נרדפנו עד כי כשל כח הסבל אין לנו מנהל ותומך ואפס עצור ועזוב, ובכל זאת באתנו לא עזב ה' אותנו ויתן אותנו לרחמים ולחן וחסד בעיני המלך החסיד יר"ה ובעיני כל השרים האפרתמים והסגנים אשר לפניו מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו:

לא נפלאת היא עשר הכמים הגידו ולא כחדו וקדמונים אחזו שער בנפשם מהיכן חייב אדם לקרוא את המגלה מגלת אסתר המלכה ומרדכי היהודי זה אומר מכה וזה אומר מכה ואיפסיקא הלכתא דחייב לקראתה כולה וקריאתה זו הלול"ה אף גם דאכתי עבדי אחשורוש אנן קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל זרע זרעם לעשות את ימי הפורים האלה בזמניהם חק ולא יעבור וזכרם לא יסוף מזרעם, ואמר הפייטן ואם כל המועדים יהיו במלים ימי הפורים האלה

לא יהיו נבטלים, מעתה הדעת נוטה הדעת מכרעת להעלות על ספר חוקה את כל דברי תקף האגרת הזאת, תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה, כתוב זאת זכרון בספר האגרת לאות ומשמרת לבני ישראל לדורותם דורות עולם, למען יספרו לדור אהרון בנים יולדו את כל תקף דברי האגרת הפורים הזאת השני אשר נעשה בימים האלה, ובזמן הזה אשר אין לנו אח ואחות בבית המלך כאשר היה לפנים בישראל בימי מרדכי היהודי ואסתר המלכה אשר היה מקים לבוערים בעם ה׳ אלה, וביותר לכל העמים והשרים לחשוב על ה׳ אלהינו תועה ולדבר על צדיק צדיקו של עולם עתק להוציא עתק מפיהם ולשונם יכזבו לו לאמר לא ה׳ פעל כל זאת כי אם מרדכי היהודי היושב בשער המלך ואסתר המלכה אשר תושם כתר מלכות בראשם המה יהדו הטו את לב המלך אחשורוש לעשות כדברים האלה, כאשר עלתה על לב כמה וכמה להקטין איפת צדק הפלגת הנסים והפורקן והגבורות והתשועות שנעשו לאבותינו בימים ההם ובזמן ההוא, מה יענו על הנס והפורקן ועל הגבורה והתשועה הזאת אשר נעשה לנו היום הזה יאמר כל מי שיש לו מוח בקדקדו מי כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו יראו שונאינו ויבושו תאלמנה שפתי שקר ומי הוא זה ואי זה הוא איש צר ואויב המין הרע הזה אשר ימלא לבו לדבר עוד כדברים האלה, ינועו אמות השעפים מקיל הקורא את המגלה הזאת כל השומע תצלינה אזניו הכבד ואז יאמרו בגוים הגדיל ה׳ לעשות עם אלה:

ברם על טוב יזכר ויפקד זכרון ופקדון כל הקהל הזה אשר היו מעיר לעזור להוציא הדבר מכח אל הפועל ישועות, אפס שיר המעלות מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד אמר נעים זמירות ישראל ברוח ה׳ דבר בו ומלתו על לשונו, ואף אנן נימא כהאי מלתא, מי ימלל פאר הוד כבוד האחים הנגידים המפורסמים, כגלים מסוימים, אשר שם האחד אחד היא אברהם אברהם זקן יהיה בימים וה׳ יברך את אברהם בכל מכל כל ויחכם מכל האדם כהימן וכלכל, ושם השני משה שפיר קאמר, סביר וגמיר, וזאת הברכה אשר יברך משה מאת בני ישראל, נרו יאיר

עד בנין אריאל ובא לציון גואל ויכנס נדחי ישראל אז ישיר משה ובני ישראל ה״ה כבוד הרב המאור דקהלתנו, ויעמוד משה בשער המחנה מחנה ישראל ויאמר מי לה׳ אלי לעמיד לעזרת ה׳ בעזרת ישראל, בכל מה דאפשר, ויאסף כל בני לוי לעמוד על משמרת בית ישראל בעבודת הקדש עליהם בכסף ישאו ויתנו לא נתנו שנה לעיניהם ותנומה לעפעפיהם זמן ועדן עדנים מכמה ימים ושנים עד מצאם משכנות ישראל ישכון ישראל בטח, איש על מחנהו במבטחות שאננים, ישמח האב הכי קרא שמו יצחק כל השומע יצחק לאמר צחוק עשה ה׳ לנו ולבנינו ולמולדתנו ביוצאי חלציו חלוצי צבא ראשי אלפי ישראל המה, ותגל האם בפרי בטנה ככתוב ישמח אביך ותגל יולדתך ונאמר מושיבי עקרת הבית—— אם הבנים שמחה, כי ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר:

קול ששון וקול שמחה
וקול רנה וישועה באהלי צדיקים
אז ישיר ישראל השירה
הזאת ויאמרו לאמר בה׳ הדבקים
ובנה ירושלים עיר הקדש
במהרה בימינו וימלא פינו שחקים
ותחזינה עינינו בשוב ה׳
את שבות עמו מארץ מרחקים
נשמע קול מבשר ואומר
פקד ה׳ עמו ודבריו הקים
אמן כה יעשה האל
ויבנה אריאל וארמון על משפטו יקים
הזה ציון קרית מועדנו
אשר אנחנו מחלים ומצפים ומחכים
זה השער לה׳ אלהים ואדוני
האדונים בו יבואו צדיקים
קטרת תכון תפלתנו לפני
יוסף ארקים ושוכן בשמי שחקים.

מלואים.

לדברי המצלה עפ"י כתבי המלכות (אקטען) הנמצאים אצל יורשי הרב המנוח

ר' יצחק זאב סאלאווייציג מקאוונא.

בתחלת המאה הי"ח עשו היהודים, היושבים בקאוונא, חוזה עם תושבי העיר הזאת אשר על פיו התחייבו היהודים א"ע לשלם חלק הט"ו מכל המסים והארנוניות המוטלים על העיר, ובעבור זה הורשה להם לאחוז במסחר ובכל משלח יד מלא רוחב העיר וכו' אך ברבות הימים, כאשר נאבדו כתבי הזכיות עלהם, החלו תושבי העיר להציק ליהודים, ויחפצו לשלול מהם כל הזכיות אשר נתנו להם מלפנים, ועי"כ הגישו שני הצדדים עצומותיהם לפני בית המשפט הגבוה מעל גבוה, אשר בווארשא. ביום 14 סעפטעמבער 1753 יצא הפס"ד הראשון: אשר הרשות ליהודים לגור רק ביורזדיקע סטא-ראסצינסקא, ובימי הירוק נתן להם הרשיון לעסוק גם בכל העיר במסחר משקאות ובכל מלאכת עבודה ומשא ומתן וכו'.

אחרי עבור איזה שנים קם כטאראסטא חדש על קאוונא, פראזאר שמו, הוא, בחברת ראשי בית-המועצה, החל לרדוף באף את כל היהודים, גם יושבי הוריזדיקע, ווירעצום ווירוצום, ובשנת 1761 שברו עליהם אנשי בליעל, אשר שלחו באש את בתי היהודים ביורזדיקע, וכאשר התאספו תושבים נוצרים להציל את בתי היהודים ורכושם מתוך המהפכה, לא נתנום הפקידים הנ"ל לבצע את מחשבתם הטובה, והריקים והפוחזים, אשר נשכרו בעד בצע כסף, שללו בבזה את ידם. ואח"כ, כאשר הקימו היהודים מחדש את בתיהם ההרוסים, אז צוה עליהם פראזאר בחזקת היד לעזוב את מעונותיהם ולבקש להם מקלט במקום אחר. הדו"ד אודות זה הגיע שנית לפני בית המשפט הגבוה בפולין וביום 20 יאנואר 1766 (akt. 2) צוה בהמ"ש לעשות חקירה ודרישה בדבר העול שנעשה ליהודים, ולהשיב להם מאוצרות העיר הנזק אשר הוסב להם ע"י השריפה והגירושין, כפי שומת הקאמיסיאן.

אך הסטאראסטא ואחוזת מרעהו, ביראם לנפשם לבל תגלה חרפתם בקהל, ובהפצם למנוע הטוב מהיהודים, אחרו למלאות אחרי דבר משפט ויעשו כל אשר ביכלתם להמשיך מעשה החקירה והדרישה, ואולי נשתקע הדבר לולא הוסיפו עוד להעיק ולהרע ליהודים, זמן רב כבלו היהודים יחיל ודומם, אך כחמש עשרה שנה אח"ז התעוררו ראשי עדת הויליאמפאל (היא סלאבאדקע הנפרדה מקאוונא ע"י נהר ויליע), אשר גם אליהם נגע דבר הריב, ויבואו בקובלנא לפני בית המשפט הגבוה הנ"ל—בעת ההוא שולח לפניהם מלאך מליץ אחד מני אלף, הנסיך ראדזיאל, אדוני וויליאמפאל, הוא התערב בריב, ויכתוב מגלה עפה (הנדפסת בין האקטין) בה הראה לדעת כי כל טענות התושבים מהבל הנה גם יחד, ויכוזן מאפע ויכיחם על פניהם בדברים בוטים כמדקרות הרב על עשותם זר מעשיהם, ומשפט היהודים הוציא כאור. דברי הנסיך הנ' עשו רושם גדול, ובשנת 1781 חזו היהודים נקם בשונאיהם, כי על פראזאר והעוזרים על ידו נחרץ המשפט לשבת כ"א במאסר במשך ב' שבועות, ולשלם ליהודים כסף ענושים, וגם נתן צו בכל תקף אשר החקירה והדרישה הנ"ל תעשה חיש מהר, ותכלית הזאת נמנו פקידים אחרים.

סוף דבר, בשנת 1782 הובאו הדו"ד באחרונה לפני השופטים בווארשא, ואז יצא דבר המשפט אשר על העיר קאוונא מוטל לשלם ליהודים במשך שתי שנים 15,000 זהובים בעד ההזקות אשר הוסבו להם וליהודים הרשות לשבת ביורזדיקע באין מפריע, וגם לבוא לכהור את העיר ביומי דשוקא, הוצאות המשפט הוטלו על העיר, ויתר השו"מ שהיו לשני הצדדים והתביעות הושמו לאל.

א"ז טאבילאווסקי.

כנסת ישראל

ספר שנתי לתורה ולתעודה

החלק השמושי

כולל בתוכו השקפות דברי ימי השנה במרחבי תבל ובמשכנות יעקב, ידיעת
הסטאטיסטיקא הכללית והעברית, מאמרים בכלכלת המדינה ודרכי המסחר
עם לוח השנה והידיעות הנספחות אליו.

חלק שני.

שנה ראשונה, ה׳תרמ״ז

הצופה ומביט

על דברי ימי השנה בדברי המדינות, כלכלת העם ועניני החברה.

א) במרחבי תבל

סוף שנת התרמ"ו נעוץ בתחלתה. הברית הברלינית יציר כפיו של איל הברזל הנסיך ביסמארק לפני שמונה שנה, היא הברית אשר מיום בריאתה היתה הלחישה על כל המכות אשר הוכתה אירופא במשך העת הזאת והעושה שלום במרומי הממלכות האדירות, הברית הזאת אשר לא הניחה דעת כל הממלכות האדירות אשר דברי ארצות הקדם נוגעים לעצמן ובשרן, ולעמת זה נתנה כר נרחב לחומסי מזמות ורוקמי תחבולות בסתר, הִנֵּה היום כמטבע שנפסלה צורתו וחרב גאוה בלי נצב ולהב. שאלת ארץ הקדם, אשר זה כמאה שנה לא תתן דמי לעדת לאומים, שוכני קרן מזרחית דרומית איירופא, ואשר מדי תתעורר תרעש הארץ תחתיה ומפניה ירגזו כל האיתנים מצוקי איירופא, השאלה הזאת עמדה על הפרק בימים הראשונים לימי השנה החולפת ובצאתה קבלה עוד יותר פנים זעומות ושמי איירופא כסו עתה בעננה הרת מקרים רבי העליליה.

ביום השמונה עשר לחדש סעפטעמבער, בערב יום הכפורים לשנת תרמ"ו, פרצה המרידה בהמחוז רומיליא המזרחית הנחשבת אז למחוז תוגרמה, המתנהג על פי משטרים מיוחדים לו לבדו, ומושלו מקרבו יוצא הוא נושא משרה מטעם הסולטאן. כנודע רוב יושבי המחוז הזה הם בולגארים כאחיהם יושבי הנסיכות הנושאת השם הזה, ורק הברית הברלינית לחלק יצאת ותפריד בין בני עם אחד אשר האחדות והעמידה ברשות עצמם הם משאת נפשם והגיון לבם. המרידה הזאת נעשתה בתנופת יד, בהשקט ובבטחה מבלי שפך דם וצלצול חרבות. לא עברו שלשה ימים והמחוז רומיליא המזרחית חדל להיות לבריה בפני עצמה, הבולגארים היו לגוי אחד בארץ, הנסיך אלכסנדר לבית באטטענבערג מושל בולגאריא לקח בידו מושכות ההנהגה גם על רומיליא והזון=לב כל הבולגארים להיות לגוי אחד ועומד ברשות עצמו קם ויהי; בדבר הזה נתפרקה חוליא נכבדה מהברית הברלינית וכמעט שנתבטלה מכל וכל. עוד מעט והנה נראה, כי בפעם הזאת לא מאת רוססיא האדירה, אשר בישע ימינה וברבבות דמי בניה עשתה את כל החיל הזה לבולגאריא, באה הקרחה בהברית הברלינית. רבים מהבולגארים אשר מעמו טעם החרות המדינית והעמידה ברשות עצמם, היו לכפויי טובה נגד הממלכה האדירה אשר שברה מטות עול תוגרמה מעליהם, והם מנשאים את עצמם ללכת במסלתם בדברי המדינות מאין פנות לעצת רוססיא. זאת ראתה בריטניא ותבן לה, כי אין טוב לפניה כי אם לעשות בולגאריא לממלכה רבת האונים העומדת בפני עצמה, ותוצצת בין תוגרמה ורוססיא לבל תקרב זאת האחרונה אל חומת קונסטנטינופול וברוב לקחה הטתה את הנסיך אלכסנדר לעשות מעשהו ולבעוט באנשי חסדו, אשר מידו לו העטרה והמשרה וכל כבוד מלכים, על כן, למרות הדבר אשר רוססיא חגרה בעז מתניה להרחיב ארץ ממשלת הסלאווים על חצי האי הבאלקאני, היתה המרידה בבולגריא למרות עיני כבודה ותתן אותותיה אותה, בהוציאה מן הארץ הזאת את פקידי הצבא אשר למדו ידי הבולגארים לקרב, ותאפוף מהנסיך אלכסנדר את טובה ושלומה אף מחהה את שמו ממספר שרי הצבאות הגדולים בממלכה, כי ראתה ממשלתנו באיצטנינותה, כי אחדות בולגריא ותקן גבורתה לא לה המה כי אם לצריה, אז פרצה מלחמה בין אחים: סרביה, הסרה למשמעת אוסטריה, התקנאה בירך חברתה בולגריא ותאמר גם היא להגדיל כבודה ולהרחיב גבולותיה לעמת דרומית מערבית גבולות ארצה. מהמלחמה הזאת יצאה סרביה וידיה על ראשה, כי הבולגארים השיבו מלחמה שערה וכמעט שהיתה בכל רע לולי אמרה אוסטריה, להבולגארים ההולכים מחיל אל חיל ומנצחון אל נצחון: עד פה תבאו! אולם גם הפעם הראתה רוססיא לדעת, כי כל הנוגע בכבודה לא ינקה ואין לך דבר העומד בפני חפצה האדיר לשית ידה על מבואות ים השחור בהים התיכון, לפלס נתיב לחפצה על קרן הזהב וקונסטנטינופול, אשר עליה אמרו המושלים מימות הרומיים הקדמונים עד נאפאלעאן הראשון, כי כל התוקע לו יתד במקום הזה יהיה המושל לבדו בשלשת חלקי התבל. עפ"י סעיף נ"ט בהברית הברלינית היו העיר והחוף באטום למבואים חפשים (Porto-franco). בעתה היתה זאת שומת מאת ביקונספילד, בכדי למנוע את רוססיא מבצר את החוף הזה ולעשותו למבוא אניות מלחמה, אך עתה, מכיון שנהגה בריטאניא ידה לטפירי הברית הנזכרת, גלתה גם רוססיא את דעתה לעשות באטום לחוף מלחמה ולא יהיה עוד מבוא־ים־חפשי כאשר עד הנה.

כמעט ששב השלום על מכונו בראשית שנת 1886 והנה נראה כי הנסיך אלכסנדר על שבכה יתהלך, העם וצבאות החיל אשר ראו את תקפו וגבורתו וכביר כח לבו על שדה קטל אמנם אהבוהו בלי לב ולב ובכל מקום עברו מקטר ומגש לשמו, אבל גם רבים מאלה אשר היו באמנה את רוססיא, אשר קראה את עם בולגריא לאור עמים ותנחילם כסא כבוד בתור גוי עומד ברשות עצמו, הם ראו ויוכחו, כי בהתנכר הנסיך להרוססים מטיביהם הוא מביא רעה על הארץ.

עד כה ועד כה ורוח חדש התעורר מפאת ים. צרפת, אשר כמעט חדל להיות לה ארח ממלכה אדירה שבה עתה אל כחה הראשון. בבתי הנשק רבה התכונה, המבצרים התבצרו, דעת תכסיסי מלחמה היתה לקנין העם כלו ומספר אנשי הצבא בעת שלום כמספר אנשי המלחמה באשכנז ובשעת חירום יש בידה להוסיף כהנה וכהנה. צרפת בקשה קרבת רוססיא ותפצה מצא מסלות בלב גדולי העם הרוססי, וביחוד בין אלה החפצים להכנים את כל הסלאווים תחת כנפי רוססיא האדירה ולאחדם וליחדם ברוח אמונה וקרבת עם ומשפחת הסלאווים, הם הנודעים בשם „כלאיואפהילים" העוינים את האשכנזים ורוחם זרה למפעלות ביסמארק. הברית בין צרפת ורוססיא היא הזין לב זאת הראשונה, אליה התחור בכל עז ומפניה נחת גם איל הברזל הקאנצלער האשכנזי, בדעתו כי אז לא יבצר מצרפת מהשיב נקם ושלם לאויבתה מימות עולם ולהשיב אליה את שני המחוזות אשר נקרעו ממנה ויהיו לאשכנז בשנת 1871. התנועה הזאת הסבה את גלגל עניני המדינות אחרנית וביסמארק חש עתידות לו וימהר לשנות טעמו, התרפס אל רוססיא וירכין ראשו אל כל מעשיה אשר היא עושה ואשר תעשה במזרח איירופא מבלי לשום לב אל בעלת בריתו אוסטריא, אשר בזה יצרו צעדיה ותרד עשר מעלות אחרנית.

הדברים האלה ועוד סבות גלויות ונסתרות אמצו לבב קוראי תגר על ממשלת הנסיך אלכסנדר ובחצי הלילה ליום 21 אויגוסט נהדף הנסיך מכסאו ועדת הקושרים הביאו אותו באניה אל חוף רוססיא בהעיר רעני בפלך בסרביה אשר ברוסיא. שיבת הנסיך לבולגריא, חליפות התלגרמות בינו ובין הוד מלכנו הקיסר יר"ה והסתלקותו מכסאו וממשלתו ברצונו הטוב, הם דברים הנעשים ברגע כתבנו הטורים האלה. בהמעשים האלה עמדה השאלה המזרחית בראש כל הענינים המדיניים. אותות הקנאה וצרות עין בין האיתנים מצוקי התבל בריטאניא ורוססיא נראו שנית בכל תקף עוזם, ולפתח איירופא רובצים היום סכסוכים מדיניים להרגיז ממלכות ולהרעיש ארצות תחתיהם.

משנויי המדינות פנימה הכי נכבדה: תמורת הממשלה בבריטאניא ודברי האי אירלאנד. בחפצנו לתת לקוראינו מושג שלם בדברי ימי עולם והליכות המדינות הננו להרחיב מעט הדברים: יושבי האי אירלאנד נבדלים מהבריטים במראיהם, קומתם וצביונם, בהיותם בני שבט הקעלטים והבריטים המה יוצאי ירך הגרמנים בהערובות משפחות הפראנקים ושמם הכללי הוא אנגלא־זאקסים. האי הזה בא תחת ממשלת בריטניא בשנת 1156 והאפיפיור אנדריגום נתן אותו במתנה למושלי בריטניא. בשנת 1250 נוסד פרלמנט מיוחד בדובלין בירת אירלאנד, אך הזכות להבחר נתן רק להבריטים אדוני הארץ ולא להאירים. בימי הריפורמציא, כאשר נתקה בריטניא מוסרות האפיפיור מעליה רחב הפרץ עוד יותר, כי האירים נשארו באמנה להדת הקתולית ואל קנאת עם נספחה גם שנאת הדת, אז פרצה מרידה גדולה בארץ בשנת 1602 וחלק גדול מהקרקעות אשר לבני עם הארץ נקרע מהם ונתן לחורי הארץ הבריטים, וכהני הדת האנגליקנית ישבו בארץ להצר צעדי כהני הדת הקתולית; המרידות הלכו הלוך ורב כן בימי נשיא הרפובליק שהיתה אז בבריטניא קראמוועל וכן בימי המלך ווילהעלם השלישי לבית אראניען אבי המשפחה המולכת היום בבריטני, ע"י המרידות הרבות באו כמעט כל הקרקעות בידי הלורדים חורי בריטניא והאירים היו לשכירים או להוכרים, אשר יש בידי בעלי הנכסים לנשל אותם מאדמתם בכל עת ובכל שעה, הנה כן רחב הפרץ בין שני העמים עוד יותר ותהי לקנאה משלשת: קנאת הדת, הלאום והרכוש, אך רוח העת כבשה הדרך גם לפני האירים וגם להם החלה לזרוח שמש צדקה, בשנת 1831 נתן להם החפש המדיני להיות בוחרים ונבחרים בהפרלמנט וחקה אחת בכל זכיות האזרחים להאנגליקנים, בין כה וכה ואלפי אלפים אירים נושבו באמעריקא ויהי הקשר ביניהם אמיץ, לחרוש רעה על בריטניא ולהביא שואת פתאום עליה, היא ברית הפֶניים אשר לבלע ולהשחית מזמתם, הנה כה הקים הזמן רעה על בריטניא מתוך ביתה והאורב הגדול יושב לה בחדר פנימה; והנה איך לשבח את שאון האירלנדים העולה תמיד, נחלקו הבריטנים בדעותיהם: הטארים וחלק רב מן הוויגים והרדיקלים אומרים שאחדות הממלכה היא ענין יותר נכבד מטענות האירלנדים, ואיך שבעלי הכתות הנזכרות בינם לבין עצמם מחולקים בדעותיהם, אם לרעות את האירלנדים

במקל נעם או מקל חובלים, שניהם מורים, כי פרלמנט מיוחד לאירלאנד הוא פרץ רחב בחומה אחדות בריטניא, מלבד זה, לישר מעקשי החברה והסכסוכים בין עובדי האדמה האריסים והחוכרים, האכרים ואדוני הארץ בעלי הנחלאות חורי בריטניא, נחוץ להממשלה לכפר פני בעלי הקרקע בהון עצום והוא תנאי קשה אשר הממשלה לא תוכל עמוד בו, אך חלק מהליבעראלים, והזקן שבתבורתם גלדסטון בראשם, אומרים שאך טוב להממלכה להרגיע רוח האירים על ידי הנהגה מיוחדת ופרלמנט מקרבם ישב ברובלין בירת הארץ; גם הממשלה תכיר לטובה את האריסים ותתן להם היכלת לקנות לצמיתות מבעלי האחוזות את האדמה אשר הם יושבים עליה, ואז תרע בריטניא כי שלום בעצמיה ולא תירא רע. עפ"י הבחירות האחרונות נראה, כי רוב העם נוטה לדעת הראשונים, וע"כ נדחה גלדסטון משאתו וראש הטארים סאליסבורי אחז בידו מושכות הנהגת הממשלה בפעם השנית במשך השנה.

אם נשים עין על המצב הכללי של עניני המדינות באיירופא נראה, כי מחזקים הממלכות בהכלל „ברצותך להחזיק את השלום היה מוכן למלחמה", אמנם ההכנות למלחמה בכל ממלכה וממלכה נראות ונעשות לעינינו — והפץ שמירת השלום הוא דבר המוטל בספק. על ידי גרמניא שהיא עתה פטיש כל הארצות וחולשת על גוים היתה עתה שומה על יתר הממלכות להתחמש ולעמוד בכל עת נשענים על נשקם הכן ליום קרב ומלחמה. המיניסטר החדש לעניני הצבא בצרפת בולאנזשער חשב מחשבה גדולה והמציא שטת לקיחת אנשים לצבא, אשר זמן העבודה יהיה קצר מאד ובכל זאת ברגע התגלע הריב יעמדו מילליאן וחצי צרפתים על שדה המערכה. מחוקקי אויסטריא יצרו חק עלי עמל בדבר השמעת העם כלו לצבא (לאנדשטורם), ואשכנז, הארץ אשר ממנה יצאה רעת המיליטריזם על כל הארץ עוד עלתה על חברותיה; כל כלי הנשק וכלי המשחית מקני רובה הקטנים עם הגדולים עד כלי התותח נשתלמו במשך השנה בכל הממלכות, הנה כן אנחנו רואים את כל הידים עסוקות, הלבבות חושבות, כלי מחשבת נעשים והכל מוכן — ליום עברות, ומי יודע אם היום ההוא עומד אחר כתלנו או ירחק חק.

מן המקרים היותר נכבדים והנוהגים אותותיהם אותות המחלה הסוציאלית אשר האכל בכל פה את חברת איירופא, היא התגלות הריב בין הפועלים ובעלי בתי המלאכה. עד היום הסתפקו מחריבי עולמות על מנת לתקנם על פי רוח דמיונם רק בדברים ובמגלות עפות, מלבד אחדים מהם שהתנקשו לנפשות מלכים ושרים, וישפטו משפט מורדים ורוצחי מלך אך לא מצאו און בנפשם לצאת למלחמה נגד החברה המתוקנה בחוקת היד ובזרוע חשופה. בשנה הזאת פרצה המלחמה העקונומית בחזק יד וכלי הנשק, ומקומות המערכה היו — ארצות הדרור, בלגיה, צרפת, הולאנדיא ואמעריקא. השערוריות שנעשו ברעקאוויל אשר בצרפת, בערי בלגיה, באמשטרדם ובשיקאגא, נתנו עדיהם על השחתת המוסר, רפיון עמודי החברה יהריסת היסודות אשר עליהם הכון הצלחת העמים. הם יראו לדעת כי גם ברבות הטובה לא רבו אוכליה והרשת המעשה ובתי המלאכה אשר רבו בארצות המערב לא הביאו ברכה לעולמנו, ולא עשו שלום בין מפלגות החברה שם, כי חיים הננו בתקופה הרת שנויים כבירים ותמורות אין חקר ומי יודע את רוח בני האדם אם עולה היא עתה למעלה למשכיל או יורדת היא למטה, על ידי תגברת התאות הבהמיית, הרדיפה אחר המותרות והתענוגים, אבדת חזון נעם והכחדת כל הגיון לב וכבוד אדם, מלבות רוב בני המאה הי"ט, המשוקעים במטריאליזם והשאיפה להון בכל האמצעים שבעולם.

גם בהליכות המדינות, בדברי כלכלת־העם, בעניני התקון העולם והטבת המצב העקונומי, הננו רואים כי הרוח הנושב עתה באיירופא הוא רוח ממזרים קרה המשליך קרחו בלב כל משפחות האדמה וכפור שמים בכל פעולת בני האדם בין עם לעם. תחת השמות הקדושים לאנשי הרוח בסוף המאה העברה: חרות, אחוה והשתוות, הננו קוראים היום הדברים הכתובים בדם ואש שחורה על גבי אש אדומה על דגל מחנה ביסמארק: קנאת־עם, שנאה לאומית וצרות עין בין גויי הארץ. גם בשדה המלאכה והמסחר הננו רואים שטת ההתנכרות בין בני ארצות שונות והפי'ת ברית המשא ומתן ביניהם, שהיתה מימות עולם הקשר של קיימא בין עמי הארצות.

ההתחרות היא עתה אבן הפנה לכל עלילות בני האדם ועמים שלמים. על פי הכלל הגדול בהלכות הכלכלה המדינית, שטובת המדינה דורשת אשר הוצאת סחורותיה חוצה לה תהיה יתרה מהכנסת סחורות מן החוץ אליה, יגעו ומצאו אחדים מחכמי העקונומיה המדינית, שהטלת מסים כבדים והרמת מכסים גדולים על תוצאות בתי המלאכה אשר בחו"ל, מעלה למעלה ראש את התפתחות המלאכה והוצאות לסחורות הנעשות בידי בני המדינה פנימה, או אז ימצאו בעלי בתי המלאכה בקרבנו און להם להתחרות עם בני חו"ל ולהוזיל סחורתם במדת המכס אשר ירימו מהוצאות בתי המלאכות הנכנסות מחוצה לארץ; לשטה הזאת

יקרא בשם שטת הַהֲגָנָה Protectionismus או „שוטצאללסיסטעם", לעמת בעלי השטה הזאת עומדים ראשי חכמי כלכלת המדינה, אשר הבריטני קָבדען היה הראש והראשון שבהם. הם אומרים שהאפוטרופסות הזאת מצד הממלכה לא לבד שלא תועיל להתפתחות המלאכה וחרושת המעשה, כי אם גם תזיק: הפאבריקאציאן לא תתמלא מחרבנו של המסחר, והרמת המכסים על סחורות חוץ תסבב רק התיקרות חפצי החיים וכנטל חול הכביד על המון העם. שטת ההגנה היתה טובה לו עשתה כן אך ממלכה אחת, אך השטה הזאת מכרחת את יתר הממלכות ללכת בדרך הזה ולאסור גם את הבאת סחורתנו אליהן, ואם כלן תעשינה כזאת, אז במדה ההיא אשר חקיהן יגדרו הדרך בפני תוצאות ארצות אחרות, לא תוכלנה להוציא את סחורותיהן אל שכנותיהן המורדות להם מדה כנגד מדה. ההתחרות הזאת הקרא בשם מלחמת־המכסים (צאללקריעג). על ידי הדבר הזה מתנתקות כל מוסרות המסחר בין מדינה למדינה, ברית הסוחרים תופר ובעלי בני המלאכה בפנים הארץ, הרואים את עצמם כבנים בכורים העומדים תחת הסות אפוטרופסות מיוחדת, אינם חשים להיטיב פני סחורתם ולהביא את בתי מלאכתם לידי השלמות הדרושה, כי כלל גדול הוא בכל עלילות בני האדם, שרק קנאת איש מרעהו וההתחרות בעולם המשא ומתן תרבה כבוד העבודה והמשוך אחריה התפתחות חרשת המעשה והרמת קרנה.

באמת היתה שטת ההגנה מוצא לכסף לכל צרכי הממלכה ומלבד תעודתה הראשונה להטבת מצב בעלי בתי המלאכה בארץ היתה ליסוד מוסד להכנסת המדינה. בגרמניא היו המכסים המקור היותר בטוח לכל ההוצאות הדרושות להחזיק צבא רב בכדי להפיל חתיתה על כל העמים סביבותיה. הרמת המכסים מכל הסחורות שאינן נמצאות, בארץ מטרתה רק להעשיר את אוצר המלכות ולהם יקראו בשם (פינאנצצאָללע) ישנם מכסים מיוחדים מהסחורות העוברות ממקום למקום, דרך ארץ ידועה, היושבת בין שתי המדינות ולהם יקראו בשם „טראנזיטצאָללע". אין פה המקום לבאר את תורת כל המכסים למיניהם, כי פרק כזה בהלכות העקונומיא דורש חבור שלם וגדול מאד. אך זאת נאמר, כי עד השנים האחרונות הרימו מכסים רק מתוצאות בתי המלאכה ובכלל מדברים הנעשים בידי אדם ולא מיבול הארץ ועצי השדה, עד שבא ביסמארק וחדש הלכה, להרים מסים גם מן תבואת הארץ, בכדי להצר צעדי המסחר של מדינת רוססיא המשלחת את מערבה בתבואות הארץ לפרוססיא, ובכדי להשביח סחורתם של בעלי הנכסים והקרקעות אצילי הארץ באשכנז, שגם ביסמארק הוא אחד מהם ונתת להם יד להעלות השער על כל צרכי אבל נפש ויתר הצרכים כאבני פחמים ועצים להסקה ולבנין וכדומה.

בגלל הדבר הזה נשמו דרכי המסחר בין עם לעם ונרתק חבל הכסף שהיה מאחד ומיחד את בני עמים ומקרב לב איש לרעהו, עתה התגברה שטת ההתנכרות איש לאחיו, שטת שנאת הגר, צרות עין ואבירות הלב. הגביל המבדיל בין ממלכות הארץ היה לקיר ברזל בין העמים השונים ושנאת חנם וקנאה העמים איש מרעהו הולכות הלוך וגדול.

הנה כן ראינו, כי תורת חיים ואהבת חסד, אשר ל"ו פעמים צוותה על אהבת הגר, לתתו לשבת בטוב לו ולתת לו נחלה בקרב אחיו, התורה הזאת עם כלליה ופרטיה נרמסת עתה ברגל גאוה; דבר יצא מפי איל הברזל ומאות ואלפים משפחות נהדפו ממצבם, נגרשו ממעון השלום אשר בו ישבו כיובל שנים ויותר ואין אומר השב. וזאת התורה היוצאת לנו מהשכלת אשכנז, אשר שמה משמרה על גוי ואדם יחד ברבע האחרון למאה הי"ט.

ב) במשכנות יעקב

חק הוא לכל פעולות הטבע והחיים, כי כל תנועה כבירת כח ורבת העליליה, כל מפעל אמר והגיון הבאים בעקבית התעוררות רבה ונמרצה, במדת התפשטותם והתרחבותם על פני ארץ רבה, במדה הזאת שתפלס לה נתיב בין החיים למשוך אבירים בכחה להרחיב ולהגדיל את פעולתה. מחוצה לה Exensivität, כן תאבד את תקפה, עצמה וגבורתה הראשונה Jntensivität במקום לדתה. על כן הננו רואים בכל תנועה מעלות ומורדות, התמדת הכח היא דבר מתנגד אל כל מחזה החיים אשר יסודתו ברגשות הנפש ותגברת הרוח, אחרי כל עבודה רבה והתעוררות עצומה בא תבא הריאקציא או תקופת העיפות והלאות. אולם התנועה אשר מקרב החיים מוצאה, לא תשקע תחתיה, והיא יורדת ועולה כל זמן שהסבות קימות והענינים אשר קראוה לאור עולם עודם במקומם עומדים.

אם נשים עינינו אל הליכות השנה העברה, הנה נראה, כי היתה השנה הזאת שנת שביתת הכחות ותקופת העיפות הבאה אחרי ההתעוררות, כן במחנה בני בלי־שם, משנאינו מנדינו, וכן באהלי שם ובכל חיינו פנימה. כל אלה בעלי עין יפה השמחים לאיד האנטיסימיטים באיזה ארצות אינם אלא טועים, כי כל זמן שסבת השנאה לעם עולם במקומה עומדת, כל עוד שהרוחות הרעות הנושאות בכנפיהן אידים מזיקים

לבריאות החברה עודן מנשבות בעולמנו, הננו יודעים כי השביתה הזאת אינה אלא נפישה זמנית וריאקציה עוברה, וכאז כן עתה נכונים הננו לצלע, לכל מרעין בישין, לכל מכות מדינה וכל מדוי האנטיסימיטיזם הרעים אשר ידענום בחמש השנים החולפות.

כארץ אשכנז ערש האנטיסימיטיזם נראה, ימי ירידתו, למן היום אשר התכחש לו הנסיך ביסמארק ויעש את עצמו כאלו לא ידע את שטאָקקער, עי"ז סר צלו של הנסיך הברזל מעל כהן-און, ופתגם המשפטים השונים עליו, כי עומד הוא על נקודת הנגוד אל האמת והמישרים, השלים תבוסתו. מני אז חדל להיות להאנטיסימיטיזם אורח בין האזרחים בעלי החברה הנאורה; אך לעמת זה נראה התגברותו בין דרי מעלה. כאשר נגזרה גלות על אלפי משפחות אחב"י בני רו"פ הגרים באשכנז, מצא המיניסטער פוטקאממער את לבו לחרוץ משפט על אלפי אנשים תמימים וישרים ולתת אותם לאנשים אשר משחתם בם, המה יהודי רו"פ רו"פ הגרים באשכנז, אשר אזרחי אשכנז הגידו להם ישרם ויתאוננו רעה על הממשלה, כי בגרשם את הסוחרים הישרים, היא מביאה שואה על מחוזות פרוססיא המזרחית והמערבית מן העיר מעמעל עד מחוזות שלעזיא התחתונה והעליונה לארך כל גבול רוססיא. העם האשכנזי אשר במשך כמה שנים בלע זוהמתו של שטעקקער היה עתה לפולט, וחברת צער בעלי חיים עשתה את כל אשר בידה לאסור שחיטת בהמות ועופות על ב"י יושבי הממלכה. המיניסטער שעל השכלת העם השיב אחור החק הפוטר את התלמידים העברים בהגימנאזיות מהכתיבה בשבת, בכל מרחבי פרוססיא לא נתנה הרשות לנערות עבריות להיות מורות בבתי הספר לעם, עוד קשה מזאת, הגזרה הקשה שיצאה מאת הממשלה לאסור על ילידי חוץ לשאת משרה בקהלה ישראלית, גזרה שאין רוב הצבור הישראלי באשכנז יכול לעמוד בה, מפני שרובי השוחטים והחזנים ומורי הדת היו ילידי רו"פ או ארצות אוסטריא, באחדים מהאוניווערסיטעטים באשכנז נוסדו בין התלמידים חברות הנושאות עליהן דמות דיוקנה של תפלצת האנטיסימיטיזם. עד היום הננו רואים שכל מה"ע הדוברים ברוח ביסמארק והמה"ע Köl. Ztg. בכללן בדברם על עניני המדינות שאין להם כל נגיעה להיהודים ולשאלתם כעניני בולגאריא ומי שהיה נסיכה, הם מעפרים בעפר על היהודים והליבעראַלים. כל איש היודע רוח עמי ארצות המערב ידע כי המחזות האלה דים והותר להוכיח על רוח היום המתהלך שם במערכות העם והממשלה.

גם באוסטריא הננו רואים, אור וחשך משתמשים בערבוביא. ראש צוררי ישראל הכהן ראהלינג ירד בחרפה מעל במתו. ע"י הד"ר בלאך מת מיתה מוסרית, מות נבל ועוכר שלום בני הארץ. התגלות ספרו של הד"ר קאפפ עשתה את תבוסתו שלמה, אך בפסיק רישיה של שונאי ישראל עוד לא מתה השנאה בעצמה, ונהפוך הוא, היא נתנה אותותיה אותות, ע"י משפט ריטטער — אשר לאחרונה יצא כאור משפט המשפחה ע"י פתגם בית דין הגדול בווינא, אך השופטים המושבעים מן העם הראו את שנאתם, בהרשיעם הצדיקים ויגמרו דינה למיתה ע"י תליה. התעלמות העלמה שטיענגליץ. הגזרה על היהודים לשבות שבת שני של גליות, יסוד אגודה מבעלי נכסים וסוחרים נוצרים בגאליציא, בכדי להפקיע עצמם מברית המסחר עם היהודים שנואי נפשם, הרעש אשר נעשה במחנה הפולנים בגאליציא ע"י חפץ האלליאנס הווינית ללמד בני יהודה את עבודת האדמה, כל מעשיו של המיניסטער טרעפֿאָרט באונגאריא, הכופה את התלמידים באי בתי הספר הכוללים להלל השבת, אשר לא היתה כזאת באוסטריא-אונגאריא עד היום, הפדות אשר שם בין בני יהודים פשוטים ובני רבנים בשמירת יום השבת, בחירת האַנטיסימיטים להפארלמענט של הממלכה מאת אזרחי וויען, הכתובות הנראות על הבתים אשר בסביבות ווינא שאין משכירים אותם ליהודים, כי אם בהעלאת השער מן 500 עד 1000 זהובים. מעשה המוכיח על תכונת כל התנועה שהיא רק תוצאות לב עקוב וחומד ממון אחרים החביב על שונאי-שם יותר מנפשם, כהנה וכהנה יתנו עדיהם על אויסטריא ואונגאריא, שרק על פי דבר מלך שרטון נהנים שם היהודים מזכוי משפטי אורח, ושבתם בתוך עמי הממלכה הזאת היא הישיבה אל עקרבים, וגם לפני ולפנים הננו רואים כי עוד לא פסה השנאה הכבושה על בני עם עתיק יומין מכיתי המלכה מאריא טהערעזיא הקתולית האדוקה, עד כי ציר ממשלה אדירה כבירה ונאירה, "כארצות הברית אשר באמעריקא, לא זכה להתקבל בחצר הקיסר לבית האַבסבורג יען כי ארש לו אשה עבריה.

גם בארצות האור והדרור, בארצות מערב אירופא הננו רואים את קטב מרירי האנטיסימיטיזם, אשר מוצאו מאשכנז, משליך ארסו בכל פלגות החברה: בצרפת הנאורה, אשר עד היום היתה נקיה מחלאת אדם זאת, גם בה נראה הנגף, ע"י הספר שהוציא דרומאן בשם, „צרפת המתיהדת". כתב-עמל זה היה להתורה חדשה לכל האנטיסימיטים ובית נשק לכל צוררינו; סוברין ויעלענסקי וזאלעסקי עם כל בנותהון נפלו על המציאה הזאת וישימה מטעמים לקוראיהם.

נעוי לב אלה אינם מסתפקים בתשעת קבין השנאה ליהודים ותוצאותיה הרעות והמרות לעיניהם, אינם מסתפקים בהמכות אשר הכו ומכים את בני עמנו בשבט פיהם, אך מכניסים עוד תבן לעפריים ומולחים את המלח, כירחים אחדים עלה ספרו של דרומאן על שפת לשון הפרעססע האיירופאית והקרב אשר נלחם עם יהודי מומר אחד והפצע אשר נפצע מזה האחרון היה לפצענו וחבורתנו. ספרו של דרומאן אמנם לא עורר את שאלת היהודים בצרפת, השוה ומשוה את כל בניה ומחשבת הבדלה לרעה בני אמונה ומשפחה ידועה לא תפיסא בה כלל וכלל. אך בארצות אחרות נראתה הפעולה ההיא לרעה מאד מאד, בתתו מזון למה"ע הדוברים בשם השנאה הנצחת הזאת.

בבריטניא ואיטליא לא נעשו כל חדש ביחס העמים שם אל בני ישראל. בהארצות האלה כבר הדל להיות לשנאת העמים אל ישראל ארח בחיק החברה. מלבד התעלות השר נתנאל ראטהשילד למעלת לורד, אשר לא היתה עוד כזאת בישראל, בחירת שבעה חברים להפרלמנט הבריטני וחמשה להסענאט ובית הנבחרים באיטליא לא נעשו כל חדשות בארצות אלה.

ובשומנו עין אל ארצות מזרח איירופא נראה, כי גם שם על קוי אור אחדים ירבו ענני אפל ועל רוב אחינו עוד לא זרחה שמש צדקה בכל יום. אמנם כן אחינו היושבים בסרביה ובולגאריה נהנים מזכותי אזרח, ובימי המלחמה האחרונה בין שני העמים הראו היהודים לדעת, כי בכל דבקיתם באמונתם ומורשת אבות הם נכונים להקריב חייהם על מזבח ארץ מולדת אשר הכירם לטובה ולא תפלה בינם לבין יתר יושבי הארץ. כהיהודים בבולגריא ובאחיהם בסרביה נלחמו כאריות ויתנו כבוד לשמם ולצור מחצבתם כיוצאי ירך הגבורים אשר מעולם, המכבים אשר מסרו נפשם על קדושת אמונתם וחרות ארצם. אולם אם נסב עין משתי הארצות האלה ונראה את הנעשה בקרב ארץ הדרור, ארץ המתנהגת ע"פ תורת מדינה ברוח החרות הקיצונה רומיניא, אז תחשכנה עינינו על אלפי רבבות אחינו הנתונים בצרה, על הגזרות המתחדשות מיום ליום ומשעה לשעה. אין קצה לכל מעשה האכזריות הנוראה של הרומנים יוצאי ירך עם כבד עון אשר שלח ביד פשעו אל ארץ גורה בימי הרומיים הקדמונים. כל איש אשר עוד לא חשכו מאורות בינתו בראותו המעשים הנוראים, אשר תעשה רומיניא לעיני השמש ואין אומר השב, הוא ידע ויכיר, כי אמנם אין מפגיע בעדנו, אין בכל ממלכות הארץ אף אחת אשר תשית לבה לחמלה על שה פזורה ישראל ותאמר למלאכים הרעים ברומיניא: הרפו ממעשיכם!

בהארץ הזאת תכפו צרות על בני עמנו ואין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו, מאות האנשים אשר יצאו בראש גולים, לאי קפריסין ולאמעריקא נמוגים עתה מעצר רעה ויגון בקראקא ובמדינת הים ואין איש שת לבו לחמלה עליהם. על ידי הצירקולאר אשר שלח שר המשפטים אל דורשי המשפט בממלכת רומיניא לדעת כמה מן בעלי הריב יהודים ונוצרים יוצאים זכאים בדין, נתנה הרמז להטות משפט העברים בריבם וכמעט שהותר דמם כדם הצבי והאיל.

והנה אם נאבה להשיב גם על השאלה מה פעל ישראל? אז לראבון נפשנו אין לנו להשיב על השאלה הזאת מענה משיב נפש כל חובבי עמם, הורתם ואמונתם. באשכנז ראינו אך איזה התעוררות הרוח בהגיגת יום מלאת מאה שנה להאסף הרמבמ"ן. החגיגה הזאת היתה לנו למשיב נפש, כי בפעם הראשונה ראינו את מפלגות ישראל עושות שלום ביניהן ובלב אחד ורוח אחת נקבצו באו יחד להג את יום הזכרון, יום מות אחד ומיוחד בין חכמי ישראל מיום היותו לגוי, בפעם הראשונה שמענו את הרבנים היראים והשלמים ר"ע הילדעסהיימער ובנו הד"ר נ"י והד"ר א. בערלינער עם בית הסעמינריום כלם חוגגים הגם ביחד עם הפרופיסור לאצארום ושטיינטהאל. ההתעוררות הזאת היתה נכונה לחזק את חומת האחרות הישראלית באשכנז אשר כפרץ נופל נבעה ראינו בה מיום אשר יצאו שם המתקנים להרוס בית היהדות. באויסטריא מצאה ההצעה לכונן בתי גימנאזיות לעברים מסלות גם בלב רבנים נאורים בהד"ר גידעמאנן, אך עד היום לא בא שם לידי יסוד בית מדרש לרבנים אשר ממנו תצא תורת אמת, אף כי המקום שם מסוגל מאד, בארץ החפש, ועם זה עוד לא פסו מקרבה יודעי הספרות העברית והתלמודיה. בצרפת עשתה החברה להרבות חכמת ישראל חיל Le Societe des études Juives והספרים שהיא מוציאה לירחים מעשירים ספרותנו ומרחיבים גבול החקירה בכל ענפי היהדות. הדבר הנכבד האחד שיצא לאור במשכנות יעקב בארצות המערב היא ההתעוררות לתחיה של חברת „מקיצי נרדמים". בדברינו המעטים האלה כלינו השקפותינו על יהודי ארצות המערב וכן התמו כל דברי חיינו במשך שנה שלמה.

הוא הדבר אשר אמרנו, כי השנה הזאת, כן באהלי שם וכן במחנה בני בלי שם נושאת עליה חותם תכנית השביתה לפי שעה והעיפות אחרי ההתעוררות.

על המעשים בארצנו לא נרבה דברים, כי רובי קוראינו המה גם קוראי מה"ע ומשם ראו, כן הוכן העניינים של הועד הקבוע מטעם הממשלה הרוממה

במושב הראש הגראף פאהלען, וכן התקים, הפקידות והאזהרות השונות מפקידה לפקידה. במקום הזה נעיר רק על שני דברים נכבדים מאד להיי היהודים בארצנו: הישבת הועד בווארשא לעיין בשאלת היהודים יושבי פלכי הווייכסעל ולמתוח גם עליהם דין החקים הזמניים מן 3 מאי 1882. תוצאות הועד הזה עוד לא נודעו, ורק שמועות שונות נשמעו בין החיים, ודברי האגרת אשר כתבו ראשי הבאָרוע בעירנו הרימו קול רעש גדול במחנה כותבי העתים אשר רוחם רעה על ישראל, והאחרון הכביד המה חקי הממשלה הנכונים לשום גבול לחפץ היהודים להשתמט מעבודת הצבא. הממשלה במתחה עליהם את מדת דינה, הראתה לדעת כי חפצה היא בהצדקנו, כי יחדלו הקולות על היהודים המפקיעים את עצמם מחובת הגוף הזה, שהיא חובה קדושה על כל אזרח בארצו, הנהנה מטוב המדינה ורואה בנעם חיי אזרח. בדבר הזה העידה בנו הממשלה הרוממה, כי נתבונן לאחריתנו. הן ידוע, כי מעתה תהיה המשפחה אשר אחד מבניה הפקיע עצמו מעבודת הצבא מחיבת לשלם כסף ענושים שלש מאות רו"כ. הסך הזה די והותר להמתיק מרורות חיי איש הצבא ואין ספק כי לו תתאחרו הקהלות להמציא עזר להנלקחים לצבא כי עתה לא רבו הנסים והמשתמטים לבשתנו ולמשנה שברוננו, אולם עד היום לא נראה כי שמו הקהלות לב לזה, תיר לקיחת אנשים לצבא עוד מעט יגיע, ואם נחשה עוד ומצא העון הזה את כל בית ישראל ועל כל הבנסיה יהיה הקצף. הגיע העת לראשי כנסיות עמנו לטכס עצה בדבר הזה, להסיר הנגע הזה מקרבנו, למען תדע הממשלה, כי נאמן ישראל לארצו ולמלכו, לא נמנה את פישעים ועם שונים לא יתערב. וה' אשר בידו לב מלך ישרים יתן גם בלבם רחמנות לעשות טובה עמנו ולתשיב לנו ששון ישעם וחסדיהם הנאמנים.

א 1 בריאת אדם וחוה. לידת קין והבל בניו. ראשית
מרעה צאן ועבודת אדמה. קין הרג את הבל אחיו.
ק"ל 130 לידת שת בן אדם.
רל"ה 235 לידת אנוש בן שת ובימיו החלו לקרא בשם ה'.
שכ"ה 325 לידת קינן בן אנוש.
שצ"ה 395 לידת מהללאל בן קינן.
ת"ס 460 לידת ירד בן מהללאל.
תרכ"ב 622 לידת חנוך בן ירד, לידת יובל אבי יושב אהל ומקנה,
לידת יובל אבי כל תופש כנור ועוגב, התחלת לטישת
נחשת וברזל ע"י תובל קין.
תרפ"ז 687 לידת מתושלח בן חנוך.
תתע"ד 874 לידת למך בן מתושלח.
תתק"ל 930 מות אדם.
תתקפ"ז 987 חנוך לקח אל האלהים בן שס"ה שנה.
א. מ"ב 1042 מות שת בן תתקי"ב שנה.
א. נ"ו 1056 לידת נח בן למך.
א. ק"מ 1140 מות אנוש בן תתק"ה שנה.
א. רל"ה 1235 מות קינן בן תת"י שנה.
א. ר"צ 1290 מות מהללאל בן תתצ"ה שנה.
א. תכ"ב 1422 מות ירד בן תתקס"ב שנה.
א. תקנ"ו 1556 לידת יפת בן נח.
א. תקנ"ח 1558 לידת שם וחם בני נח.
א. תרנ"א 1651 מות למך בן תשע"ז שנה.
א. תרנ"ו 1656 מות מתושלח בן תתקס"ט שנה. בני האדם השחיתו
דרכם על הארץ, המבול, בנין תבת נח והצלתו.
א. תרנ"ז 1657 יציאת נח וביתו מן התבה, נח נטע כרם.
א. תרנ"ח 1658 לידת ארפכשד בן שם.
א. תרצ"ג 1693 לידת שלח בן ארפכשד.
א. תשכ"ג 1723 לידת עבר בן שלח.
א. תשנ"ז 1757 לידת פלג ויקטן בני עבר, בנין מגדל שנער, בלילת
השפה, תפוצת העמים. נתינת השם „בבל" לעיר
שנער. נמרוד גבור ציד יסד מלוכה בבבל. אשור
בן שם יצא מבבל ויבן את נינוה. יסוד ממשלת אשור
וממלכות כוש, מצרים, כנען ועמי בני יון ושאר
ממלכות הקדם.
א. תשפ"ז 1787 לידת רעו בן פלג.
א. תתי"ט 1819 לידת שרוג בן רעו.
א. תתמ"ט 1849 לידת נחור בן שרוג.
א. תתע"ח 1878 לידת תרח בן נחור.
א. תתקמ"ח 1948 לידת אברם בן תרח.

לב"ע
א. תתקנ"ח 1958 לידת שרי אשת אברהם.
א. תתקצ"ו 1996 מות פלג בן רל"ט שנה.
א. תתקצ"ז 1997 מות נחור אבי תרח בן קמ"ה שנה.
ב. ו' 2006 מות נח בן תתק"ן שנה.
ב. כ"ג 2023 אברם יצא לארץ כנען, רעב בכנען. ביאת אברם
למצרים ושובו לכנען.
ב. כ"ו 2026 מות רעו בן רל"ט שנה, מלחמת אברם את המלכים.
ב. ל"ג 2033 אברם לקח את הגר שפחת שרי לו לאשה.
ב. ל"ד 2034 לידת ישמעאל.
ב. מ"ז 2047 אברם החל להקרא בשם אברהם ושרי בשם שרה.
אברהם קיים מצות מילה, מהפכת סדום והצלת לוט.
ב. מ"ח 2048 לידת יצחק.
ב. מ"ט 2049 מות שרוג בן ר"ל שנה,
ב. פ"ג 2083 מות תרח בן ר"ה שנה עקידת יצחק
ב. פ"ה 2085 מות שרה בת קכ"ז שנה, אברהם קנה את מערת
המכפלה לאחוזת קבר.
ב. פ"ח 2088 יצחק לקח את רבקה לאשה ואברהם לקח את קטורה
לפילגש.
ב. צ"ו 2096 מות ארפכשד בן תל"ח שנה.
ב. ק"ח 2108 לידת עשו ויעקב בני יצחק.
ב. קכ"ג 2123 מות אברהם בן קע"ה שנה.
ב. קכ"ו 2126 מות שלח בן תל"ג שנה, יצחק בא לגור בבאר שבע
ב. קמ"ח 2148 עשו לקח שתי נשים חתיות למרת רוח אבותיו.
ב. קנ"ח 2158 מות שם בן ת"ר שנה.
ב. קע"א 2171 מות ישמעאל בן קל"ז שנה. יעקב לקח בעצת רבקה אמו
את הברכות אשר אמר יצחק אביו לתתן לעשו.
ב. קפ"ה 2185 יעקב ברח מפני עשו הרגה, עשו לקח את בת
ישמעאל לאשה.
ב. קפ"ז 2187 מות עבר בן תס"ד שנה.
ב. קצ"ב 2192 יעקב לקח לו את לאה ורחל בנות לבן לנשים, לאה
ורחל נתנו ליעקב את בלהה וזלפה שפחותיהן לנשים,
לידת בני יעקב, ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר,
זבלון, דן, נפתלי, גד ואשר, לידת בתו דינה;
ב. קצ"ט 2199 לידת יוסף.
ב. ר"ה 2205 יעקב ברח מלבן ולבן רדף אחריו וישיגהו. כריתת ברית
השלום ביניהם במצפה. ביאת יעקב לשכם. מעשה
שכם. נקמת שמעון ולוי. מות דבורה מינקת רבקה.
יעקב נקרא בשם ישראל. מות רחל בהקשותה ללדת
את בנימין וקבורתה באפרת.
ב. רט"ז 2216 שנאת בני יעקב ליוסף אחיהם. מכירתם אותו לסוחרים
ישמעאלים. מכירת הישמעאלים את יוסף לפוטיפר כרי
פרעה במצרים. מעשה יהודה ותמר. מעשה יוסף ואשת
אדוניו. ירידתו לבית האסורים.
ב. רכ"ז 2227 חלומות שר האופים ושר המשקים ופתרון יוסף.

לב"ע

ב. רכ"ח 2228 מות יצחק בן ק"פ שנה.

ב. רכ"ט 2229 חלום פרעה ופתרון יוסף. התמנות יוסף למשנה על כל ארץ מצרים. שבע שני שבע. יוסף לקח לו את אסנת בת פוטיפרע לאשה.

ב. רל"ו 2236 סוף שני השבע ותחלת שני הרעב. ביאת אחי יוסף למצרים. יוסף התנכר אליהם, לקח מהם את בנימין. התודעו אל אחיו.

ב. רל"ח 2238 יעקב וביתו באו למצרים.

ב. רמ"ג 2243 סוף שני הרעב.

ב. רנ"ה 2255 ברכת יעקב את בניו. מיתתו בן קמ"ז שנה, חניטתו והעלותו לכנען וקבורתו במערת המכפלה.

ב. ש"ט 2309 מות יוסף בן ק"י שנה.

ב. של"א 2331 מות לוי בן קל"ז שנה. בני ישראל פרו ורבו, המצרים החלו לענותם. גזירות פרעה.

ב. ת"י 2410 לידת אהרן ומרים.

ב. תי"ג 2413 לידת משה והלקחו לבית פרעה. משה הרג את המצרי אשר הכה איש עברי. בריחתו אל ארץ מדין, קחתו את צפורה בת רעואל לאשה. לידת גרשום ואליעזר בני משה. מות פרעה. התגלות ה' למשה מתוך הסנה. משה ואהרן באו לפרעה. עשר מכות.

ב. תצ"ג 2493 עשית הפסח, יציאת ישראל ממצרים. קריעת ים סוף. ישראל הונה במדבר שור, מרה ואילים ומדבר סין. המן החל לרדת. נתינת השבת. מלחמת עמלק את ישראל. נצחון יהושע. ביאת יתרו. נתינת התורה. מעשה העגל. שבירת הלוחות. כליחת עון בני ישראל. נתינת הלוחות בפעם שנית. צווי בדבר בנין המשכן.

ב. תצ"ד 2494 הקמת המשכן. משיחת אהרן. מות נדב ואביהוא. נשיאת ראש בני ישראל. ב"י הונים במדבר פארן. בחירת שבעים זקנים. נבואות אלדד ומידד במחנה. שליחת המרגלים. ישיבת ישראל במדבר עד תום כל הדור. מרידת קרח במשה. הארץ פתחה את פיה ותבלע את קרח, דתן ואבירם. מות מרים בקדש. מלך אדום מאן לתת את ב"י עבור בגבולו. מות אהרן בן קכ"ג שנה. מלחמת בני ישראל את סיחון ועוג. בלק שכר את בלעם לקלל את ישראל והקללה נהפכה לברכה. אלעזר כהן תחת אהרן אביו. קנאת פינחס לאלהים ונתינת ברית כהונת עולם לו ולזרעו. נשיאת ראש הרשה. משה סומך את ידו על יהושע המלחמה עם מדין ונצחון ישראל. נתינת חוק הענבה נחלה ע"י בנות צלפחד.

ב. תקל"ג 2533 משה החל לבאר את התורה. נתינת משנה תורה. מות משה בן ק"כ שנה. יהושע העביר את בני ישראל בתוך הירדן. עיר יריחו נלכדה. שרפת עכן. כבוש ל"א מלכים.

ב. תקל"ט 2539 תחלת הלוקת הארץ לשבטים. יהושע קורא את התורה באזני ב"י בשכם. מות יהושע בן ק"י שנה. מות אלעזר הכהן. לכידת דביר, צפת וכו' לפני בני ישראל. ישיבת ישראל בתוך הכנעני והאמורי וכו'. התחתנם את העמים האלה ועבדם את אלהיהם. ענים ומרודם תחת יד כושן רשעתים. תשועתם ע"י עתניאל בן קנז. עתניאל היה לשופט. שקיטת הארץ משך מ' שנה. מות עתניאל. בני ישראל הוסיפו לחטא. להיתם ועניים

תחת יד עגלון משך שמונה עשרה שנה. אהוד הרג את עגלון. יד ישראל גברה על מואב. שקיטת הארץ פ' שנה. שמגר בן ענת הכה את פלשתים ויושיע את ישראל.

ב. תרל"ג 2633 בני ישראל עשו את הרע בעיני ה'. האנחם והאנקם מפני תגרת יד יבין מלך חצור משך עשרים שנה.

ב. תרנ"ג 2653 תשועת ישראל על ידי ברק. מות סיסרא ביד האשה יעל. דבורה שופטת את ישראל. הארץ שוקטת משך ארבעים שנה.

ב. תרצ"ג 2693 ישראל מתבוסס ברעתו תחת יד מדין.

ב. ת"ש 2700 תשועת ישראל ע"י גדעון. גדעון לכד את עורב וזאב ואת זבח וצלמונע וימיתם. ב"י חפצו לתת את המלוכה לגדעון ולזרעו עד עולם, והוא מאן לקבל. הקמת האפוד. שפטו את ישראל מ' שנה.

ב. תש"מ 2740 מות גדעון. ממשלת אבימלך על ישראל שלש שנים.

ב. תשמ"ג 2743 מרידת אנשי שכם באבימלך ומלחמתם אתו. אשה אחת רוצצת את ראשו בפלח רכב. מות אבימלך. אחריו שופט תולע את ב"י משך כ"ג שנה.

ב. תשס"ו 2766 יאיר הגלעדי שופט את ישראל כ"ב שנה.

ב. תשע"ט 2779 לידת עלי הכהן.

ב. תשפ"ח 2788 מות יאיר. ישראל נתן בידי הפלשתים והעמונים במשך י"ח שנה.

ב. תת"ו 2806 יפתח הכה את בני עמון. הכנעתם תחת ישראל. נדר יפתח. בני אפרים מתקנאים ביפתח. מלחמתם את בני גלעד. נפילת מ"ב אלף איש מהאחרונים. יפתח שופט את ישראל שש שנים.

ב. תתי"ב 2812 מות יפתח. אבצן מבית לחם היה אחריו לנביא. מעשה בעז ורות.

ב. תתי"ט 2819 מות אבצן. אילון הזבולוני שופט את ישראל עשר שנים.

ב. תתכ"ט 2829 מות אילון. עבדון בן הלל שופט את ב"י ח' שנים.

ב. תתל"ז 2837 מות עבדון בן הלל. עלי הכהן היה לשופט מ' שנה. ארון הקדש הובא מבית אל לשילו. הפלשתים מושלים בישראל. פסל מיכה. מעשה פילגש בגבעה. גבורת שמשון, דלילה אשתו הסגירתהו בידי הפלשתים. נקמת שמשון לפני מותו מאת הפלשתים. כ' שנה שפט שמשון את ישראל. לידת שמואל בן אלקנה וחנה.

ב. תתע"ז 2877 יד הפלשתים חזקה על ישראל. ב"י נגפים לפניהם. הארון נלקח מאת האויב. מות חפני ופינחס שני בני עלי. מות עלי.

ב. תתע"ח 2878 הפלשתים נגפים בחלאים רעים ונאמנים. שיבת הארון למקומו. שמואל היה לשופט.

ב. תתצ"ח 2898 בני ישראל הסירו מקרבם את הבעלים והעשתרות וישבו אל ה'. הפלשתים נגשו למלחמה על ישראל. מפלתם במלחמה. שיבת הערים מיד פלשתים לבני ישראל. שלום בין ישראל ובין האמורי. חזון בני הנביאים.

ב. תת"ק 2900 לידת דוד בן ישי. שמואל שם את יואל ואביה בניו לשופטים בישראל. בניו סרו מדרך הישר. בקשת בני ישראל להמליך עליהם מלך. שמואל משח את שאול בן קיש למלך. מלחמת שאול במואב ובעמים אחרים והצלחתו. הצלחת יהונתן בנו במלחמתו עם פלשתים.

לב"ע

מלחמת שאול עם אגג מלך עמלק. עברו על מצות שמואל בשם ה'. המלוכה נקרעה ממנו. שמואל משח את דוד למלך. רוח רעה מבעתת את שאול. דוד מנגן לפניו. דוד היה לנושא כלי שאול. התחזקות דוד. הריגתו את גלית הפלשתי. בני ישראל גברו על הפלשתים. ברית דוד ויהונתן. כבוד דוד בעיני העם וקנאת שאול בו. חפץ שאול להמיתו. מנוסת דוד. אחימלך הכהן קבל אותו ואת אנשיו באהבה. מלשינות דואג האדומי. שאול הרג לפי חרב את כל הכהנים בעיר נוב. הצלת אביתר הכהן. שאול רודף אחרי דוד. שלום בין שאול ודוד.

ב. תתקכ"ה 2925 לידת מפיבושת בן יהונתן. מות שמואל.

ב. תתקכ"ח 2928 דוד נשא את אביגיל לאשה. אכיש מלך פלשתים נתן לדוד את עיר צקלג.

ב. תתק"ל 2930 הפלשתים הוסיפו להלחם בישראל. נגיפת ב"י לפניהם. שאול ויהונתן נפלו חללים במלחמה. דוד היה למלך על יהודה בחברון. איש בשת בן שאול היה למלך על ישראל במחנים. מלחמת בית דוד ובית שאול. מות עשהאל ואבנר.

ב. תתקל"ו 2936 מלוכת דוד על יהודה וישראל, לכד את מצודת ציון, התישב בה ויקרא אותה בשם עיר דוד. הארון הובא לעיר דוד. מלחמתו בפלשתים וביתר העמים. דוד מגבר חילים עליהם. גדולת ממשלתו. שלומו עם הצורים, נבואות נתן הנביא. חזון גד הנביא. כהונת צדוק.

ב. תתקנ"ו 2956 לידת שלמה בן דוד מבת שבע. מרידת אבשלום ומותו. עצת אחיתופל והניקתו. מרידת שבע בן בכרי בדוד ומיתתו. רעב בארץ. דוד מצוה לספור את בני ישראל. דבר בישראל. גבורי דוד. דוד חלק את הלוים לכ"ד משמרות. יסד משמרת השיר לעבודת בית ה'.

מלכי יהודה

מלוכת רחבעם על יהודה. הקהילו את בני יהודה להלחם בישראל. שמעיה איש האלהים מעורר אותם לשוב איש איש לביתו וישובו.

ג. י"ד 3014 שישק מלך מצרים עלה על ירושלים. בזז את אוצרות בית ה' והמלך. עבודת אלהים אחרים התפשטה בעם. מלוכת טבריםון על ארם בדמשק.

ג. כ"ז 3027 מות רחבעם. מלוכת אבים בנו. מלחמתו את ישראל.

ג. ל' 3030 מות אבים. מלוכת אסא בנו. הסיר את הגלולים והשאיר את הבמות. חזק את המלוכה. בנה ערי מבצר. התגבר על זרח הכושי הרודה במצרים. אסא כרת ברית את בן הדד מלך ארם. הסית אותו ללחום על בני ישראל. לקח את אבני הרמה אשר בנה בעשא ויבן בהן את גבע והמצפה.

ג. ל"ו 3036 לידת יהושפט בן אסא.

לב"ע

ב. תתקס"ט 2969 לידת רחבעם בן שלמה. אדוניה מתנשא למלוך. עזרת יואב בן צרויה ואביתר הכהן לאדוניה. דוד ממליך את שלמה בנו תחתיו.

ב. תתק"ע 2970 מות דוד. במצות שלמה הומתו יואב ואדוניה. מאביתר נלקחה הכהונה. תקופת מלוכת שלמה. רוב חכמתו ורחב לבו. דברו דברי משל ושיר. שלמה נשא את בת פרעה לאשה.

ב. תתקע"ג 2973 החלת בנין הבית. הצורים עוזרים לשלמה במלאכת.

ב. תתק"פ 2980 כלות מלאכת בנין המקדש.

ב. תתקפ"א 2981 חנוכת הבית. הארון עם לוחות העדות העמדו בקדש הקדשים. בנין בית יער הלבנון לשלמה. בנין בית הנשק. בנין הערים בעלת ותדמור. שלמה עושה אניה. שולח את עבדיו בלוית עבדי מלך צור לים. העבדים יביאו לו מאופיר זהב, עצי אלמוגים ואבן יקרה. באניות תרשיש הובאו לשלמה קופים, שנהבים ותוכיים. ממצרים הובאו לו סוסים. שימת מס על התרים והרוכלים. המלכים מסביב מביאים מתנות לשלמה.

ב. תתקצ"ג 2993 השלמת המלאכה בבנין בית שלמה. מלכת שבא באה לשמוע חכמת שלמה. שלמה הרבה מספר נשיו. הנשים הטו את לבבו לבנות במות לאלהים אחרים. הדד האדומי קם לשטן לישראל. הוציא את ארצו מיד שלמה. רזון בן אלידע מלך בדמשק ויצר לישראל. שלמה בנה את המלוא. סגר את פרץ עיר דוד. ירבעם בן נבט מרד בשלמה.

ג. י' 3010 מות שלמה. שבטי ישראל נאספו שכמה להמליך עליהם את רחבעם בנו. בקשתם אותו כי יקל מעליהם עול שלמה אביו. רחבעם נותן להם כתף סוררת. בני ישראל נפרדים מעל בית דוד. המלוכה נתחלקה לשתים.

מלכי ישראל

מלוכת ירבעם על ישראל. משכנו בשכם. עשה שני עגלי זהב ויתן אותם בבית אל ובדן. העגלים היו למוקש לישראל. חטאת ירבעם והחטיאו את בני ישראל. בנה ויבצר את פנואל. השלום עם המצרים.

ג. ל"ב 3032 מות ירבעם. מלוכת נדב בנו (שנתים ימים).

ג. ל"ג 3033 התקשרות בעשא בן אחיה על נדב. נדב הומת מידי בעשא. בעשא מלך תחתיו בתרצה (כ"ד שנה). הכרית את כל בית ירבעם. נלחם את אסא. יהוא בן חנני הנביא. נבואתו הרעה על בעשא וביתו על עשותם הרע בעיני ה'.

ג. נ"ו 3056 מות בעשא. מלוכת אלה בנו (שנתים ימים).

ג. נ"ח 3058 זמרי שר מחצית הרכב קשר על אלה ויך אותו ואת כל בני ביתו. מלוכת זמרי שבעת ימים. אנשי הצבא המליכו את עמרי. לכידתו את תרצה. זמרי שרף את ארמון המלך. מות זמרי. כתה אחת רפצה להמליך את תבני. יד החפצים במלוכת עמרי היתה על העליונה.

מלכי יהודה

ג. ס״ג 3063 לידת יהורם בן יהושפט.

ג. ע״א 3071 מות אסא. מלוכת יהושפט בנו. התחזקו על ישראל. עשותו הטוב בעיני ה׳.

ג. ע״ד 3074 שלח את שריו ללמד תורת ה׳ ביהודה. השלים עם מלך ישראל. יהורם נשא לאשה את עתליהו אחות אחאב מלך ישראל.

ג. פ״א 3081 לידת אחזיהו בן יהורם. יהושפט שם שופטים בכל ערי יהודה. ה׳ היה את יהושפט. גבר על כל אויביו מסביב.

ג. פ״ח 3088 יהושפט הלך עם אחאב למלחמה על מלך ארם ברמות גלעד.

ג. פ״ט 3089 יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת אופירה. האניות נשברו בעציון גבר. מאנו אחרי כן לשלח את עבדיו באניות עם עבדי אחזיהו בן אחאב. נביאות אליעזר בן דודיהו. צאתו עם יהורם למלחמה על מואב. מגפת מואב לפניהם.

ג. צ״ה 3095 מות יהושפט. מלוכת יורם בנו (ח׳ שנים). מרידת האדומים בו. צאתם להפשי מתחת ידו והיותם למלוכה כמקדם.

ג. ק״ב 3102 לידת יואש בן יהורם.

ג. ק״ג 3103 מות יהורם. מלוכת אחזיהו תחתיו. אחזיהו מת מידי אנשי יהוא. עתליה אם המלך הכריתה את זרע הממלכה. יואש בן אחזיה ישב שש שנים בהחבא. מלוכת עתליה שש שנים.

ג. ק״ט 3109 יהוידע הכהן הגדול והשרים המליכו את יהואש בהיותו בן שבע שנים. מיתת עתליה. העם נתץ את בית הבעל ומזבחותיו. המלך צוה את הכהנים להזק את בדק הבית מכסף הנדבות.

ג. קכ״ה 3125 לידת אמציה.

ג. קל״א 3131 המלך צוה כי כסף הנדבות יובא בית ה׳ תחת יד הכהן הגדול ושרי המלך. חזאל מלך ארם שם פניו לעלות ירושלימה. יואש שלח אליו כל כסף הקדשים וכסף בית המלך. יהוידע הכהן. יואש נפתה לעצת שריו לעבוד אלהי נכר. זכריהו בן יהוידע העיד במלך. זכריה נרגם במצות המלך באבנים בחצר בית ה׳.

ג. קנ 3150 עבדי יואש קשרו בו ויהרגוהו. מלוכת אמציה בנו. מצותו להמית את רוצחי אביו. הכה את אדום ויתפוש את הסלע. שלח דבר אל מלך ישראל כי יתראה עמו פנים. נגף לפני ישראל ויתפש חי.

ג. קס״ג 3163 לידת עזיה בן אמציה.

ג. קע״ט 3179 אמציה סר מאחרי ה׳. קשר קשרו עליו וינס לכישה. הקושרים רדפו אחריו וימיתוהו שם. מלוכת עזיהו בנו תחתיו. עשה את הישר בעיני ה׳. מלחמתו בפלשתים. פרץ בעריהם. בנה שם ערים. רעש הארץ בנבואת עמוס החוזה. העם סר מדרכי ה׳.

ג. ר״ה 3205 לידת יותם בן עזיהו. אהבת עזיהו לעבודת האדמה. בנה מגדלים בירושלים ויבצר אותה. ה׳ עזרהו בכל אשר פנה. גאותו וביאתו אל ההיכל להקטיר. וינגע אתו ה׳. יותם בנו היה לשופט.

מלכי ישראל

ג. ס״א 3061 עמרי היה למלך על ישראל. מות תבני.

ג. ס״ג 3063 עמרי בנה את שמרון. עשה אותה לעיר המלוכה. (י״ב שנה).

ג. ס״ה 3065 מות עמרי. מלוכת אחאב בנו. אחאב לקח לו לאשה את איזבל בת אתבעל מלך צדונים. בנה בית בעל בשמרון. חיאל בנה את יריחו. מות אבירם בכורו בעת הבנין. מות שגוב צעירו בהציבו דלתיה. איזבל הרגה את נביאי ה׳. מצותה להמית את נבות על ידי עלילת שקר למען גזול ממנו את כרמו. קנאת אליהו הנביא. מלחמות בן הדד השני מלך ארם עם אחאב. אחאב הכה אותו פעמים. מלחמת אחאב את מלך ארם ברמות גלעד. נבואת מיכיהו בן ימלה. מות אחאב במלחמה. מלוכת אחזיה בנו תחתיו (שנתים ימים). פשיעת מואב. מות אחזיהו. מלוכת יהורם בן אחאב תחתיו (י״ב שנה). עשה הרע בעיני ה׳, אך הסיר מצבות הבעל. צאתו עם יהושפט וגם מלך אדום למלחמה על מלך מואב. הכותם את מלך מואב. אליהו מלא את ידי אלישע להיות נביא לישראל. עלית אליהו בסערה השמימה. אלישע עושה גדולות ונפלאות. בן הדד עלה על שמרון ויצר עליה. רעב גדול בשמרון. מנוסת מחנה ארם.

ג. ק״ג 3103 התקשרות יהוא בן יהושפט שר הצבא על פי עצת אלישע על יהורם. הכותו אותו ואת כל בית אחאב. מלוכת יהוא. יהוא ויונדב רעהו השמידו את הבעל מישראל. לא שמרו ללכת בתורת ה׳. חזאל לכד את ערי ישראל בעבר הירדן מזרחה.

ג. קל״א 3131 מות יהוא. מלוכת יהואחז בנו. עשותו הרע בעיני ה׳. חזאל ובנו בן הדד השלישי לחצו את ישראל. הוא השאיר במחנה יהואחז רק חמשים פרשים, עשרה רכב ועשרת אלפים רגלי.

ג. קמ״ה 3145 מות יהואחז. מלוכת יואש בנו. עשותו הרע בעיני ה׳. ביאת גדודי מואב מדי שנה בשנה למלחמה על ישראל. מות אלישע. הערים אשר לקח בן הדד מלך ארם מיהואחז הושבו ליואש בנו. בא לירושלים ויפרוץ בחומותיה, בזז את אוצרותיה ולקח את בני התערובות מירושלים שומרונה.

ג. קס״ד 3164 מות יואש ומלוכת ירבעם בנו. נבואת יונה בן אמתי. ירבעם השיב את דמשק וחמת לישראל. נבואת עמוס.

ג. ר״ה 3205 מות ירבעם. העם ויושבי [illegible]. התחזקות ממשלת אשור.

ג. רט״ז 3216 מלוכת זכריהו בן ירבעם ששה חדשים. שלום בן יבש קשר עליו וימיתהו וימלך תחתיו. מנחם בן גדי הכה

מלכי יהודה

ג. רכ"ז 3226 לדת אחז בן יותם.

ג. ר"ל 2230 מות עוזיהו. מלוכת יותם בנו תחתיו. ישעיה הנביא החל להתנבא.

ג. רל"ז 3237 לדת חזקיה בן אחז. יותם בנה את שער בית ה' העליון. ערים, בירניות ומגדלים. ויתחזק על בני עמון.

ג. רמ"א 3241 (התהלת מספר השנים לנבופלאסר מלך בבל).

ג. רמ"ז 3247 מות יותם. מלוכת אחז בנו תחתיו. עשותו הרע בעיני ה'. העביר את בנו למלך. אויביו התחזקו עליו. אילת הושבה לארם. אחז שכר את מלכי אשור לעזור לו במלחמתו את מלך ארם ופקח מלך ישראל ועוד.

ג. רמ"ט 3249 תגלת פלאסר מלך אשור עלה על דמשק ויגל אותה קירה. אחז יצא לקראת תגלת פלאסר דמשקה. בנה לכבורו מזבח בהיכל ה' בירושלים כתבנית המזבח ברמשק. בבנין ההיכל ועבודתו עשה שנויים רבים. מיכה המורשתי הוכיח את הכהנים והשופטים. ממשלת יהודה החלה לסור למשמעת אשור.

ג. רס"ב 3262 מות אחז. תהלת מלוכת חזקיה בנו, עשה הישר בעיני ה', קדש את הכהנים וההיכל, אבד ושבר את הבמות והאשרות, כתת את נחש הנחשת אשר קטר לו העם, העיר את ישראל לעבודת ה', הכה את פלשתים. מרידת חזקיה במלכי אשור. חעם בקש עזרה ממצרים למרות הזהרת ישעיהו. צבאות אשור יצאו לרשת ארצות וישימו את צור וצדון למעי מפלה. לכידתם את אשדור ואת נוא אמון ומצרים.

מלכי ישראל

את שלום וימלוך תחתיו עשר שנים. עשה הרע בעיני ה'. פול מלך אשור בא ויתן לו מנחם אלף ככר כסף לכונן את הממלוכה בידו.

ג. רכ"ח 3228 מות מנחם. מלוכת פקח בנו תחתיו. עשה רע בעיני ה'.

ג. ר"ל 2230 מות מנחם ע"י פקח בן רמליהו. מלוכת פקח רוצחו תחתיו. עשותו הרע בעיני ה'. עלותו עם רצין מלך ארם לצור על ירושלים. תגלת פלאסר עלה בארצו ויפרוץ בערי צפון ומזרח ויגל את יושביהן אשורה.

ג. ר"נ 2250 קשר הושע בן אלה על פקח. הושע המית את פקח. מלוכת הושע.

ג. רנ"ט 3259 שלמנאסר מלך אשור עלה עליו ויכניעהו תחתיו. ויהי לו לעבד נושא מנחה.

ג. רס"ב 3262 הושע בקש את סוא מלך מצרים כי יגאלהו מכף מלך אשור. חמת שלמנאסר מלך אשור עלתה עליו עד להשחית וישימהו בבית הכלא.

ג. רס"ה 3265 שלמנאסר עלה על שמרון ויצר עלית.

ג. רס"ח 3268 שלמנאסר לכד את שמרון ויגל את ישראל אשורה ויושב אותם בערי מדי. בא הקץ על ממלכת ישראל אשר ארכה רמ"א שנה.

ג. רע"ה 3275 צאת תרהקה מלך כוש למלחמה על מלך אשור. לכידתו ערים רבות. חזקיה הזק את ירושלים ויכתם את המעינות, ויעש סקות מים בין החומות. שלח שהד לסנחרב מלך אשור בבקשה כי ישוב מעליו, סנחריב לא נאות לבקשתו. מרידת שבנא בחזקיה. סנחריב שלח את עבדיו ירושלימה לחרף את חזקיה ולגדף את ה'. מגפה במחנה אשור כנבואת ישעיהו.

ג. רע"ז 3277 מחלת חזקיהו ורפואתו.

ג. רע"ח 3278 מראדך בלאדן מלך בבל שלח אל חזקיה ספרים ומנחה.

ג. ר"פ 3280 לדת מנשה בן חזקיהו. בני שמעון באו ויכו את העמונים וישבו תחתם. מקצתם עלו להר שעיר. הכו את שארית עמלק. התישבותם שם.

ג. רצ"ב 3292 חזקיהו מצליח בכל מעשיו. מותו. התחלת מלוכת מנשה בנו. סגירת מצרים ביד אדונים קשים ומלך עריץ.

ג. רצ"ג 3293 בני סנהריב הכו את אביהם. מלוכת אסר חדון בנו. מלך אשור הביא עמים מבבל, מכותה ומשאר ארצות אשור ויושיבם בערי שומרון, אלה המה השמרונים או חכותיים. מנשה עשה את הרע בעיני ה', שב לבנות את הבמות ובתי הבעל, שם פסל אשרה בבית ה'. בנהו מזבחות לצבא השמים בחצרות בית ה'. העביר את בנו למלך, שפך דם נקי בחוצות ירושלים. בני עמון ומואב פשטו על ערי המזרח והגדי וירשו אותן. ההחזקות ארץ מצרים. המלך שם את עיר מלכותו במוף.

ג. שכ"ה 3325 לדת אמון בן מנשה. שר צבא אשור לכד את מנשה ויאסור אותו בנחשתים. מנשה שב למלכותו ירושלימה.

ג. שמ"א 3341 לדת יאשיהו בן אמון.

ג. שמ"ז 3347 מות מנשה. ראשית מלוכת אמון. המלך והעם תרבו לפשוע.

ג. שמ"ט 3349 קשר עבדי המלך על המלך, המיתם אותו. עם הארץ המליכו את יאשיהו לשמונה שנים.

ג. שנ"ה 3355 לידת אליקים בן יאשיהו.

ג. שנ"ז 3357 לידת יהואחז בן יאשיהו.

ג. שס"א 3361 תחלת נבואות ירמיהו ותוכחותיו. התכוננות מלכות בבל ע"י נבופלאסר. לכידתו את נינוה. בא הקץ על ממלכת אשור. חזון נחום האלקושי וצפניה. יאשיהו עשה הטוב בעיני ה.

ג. שס"ו 3366 חזק ברק הבית. חלקיהו הכהן מצא ספר תורה בבית ה'. המלך כרת ברית עם זקני יהודה וירושלים לפני ה'. השמידו את כל הבמות והבעלים מיהודה ומערי השמרונים. השביתו את כהני הבמות. אבדו את המצבות וטהרו את בית ה'.

ג. שס"ז 3367 עשות חג הפסח הראשון מימי השופטים.

ג. ש"ע 3370 לרת צדקיה (הוא מתניה) בן יאשיהו.

ג. שע"ג 3373 לדת יהויכין בן אליקים.

ג. ש"פ 3380 פרעה נכה מלך מצרים לכד את עזה. שם פניו לקראת מלך אשור דרך ארץ יהודה. יאשיהו עלה לקראתו. מיתתו ביד נכה. קינות ירמיהו והשרים והשרות עליו. עם הארץ המליכו את יהואחז, עשה את הרע בעיני ה'. אחרי מלכו שלשה חדשים עלה פרעה נכה על ירושלים ויאסרהו ויביאהו אתו מצרימה ויתן ענש כסף על הארץ. מלך מצרים המליך את אליקים אחיו, ויסב שמו ליהויקים. יהויקים ערך את כסף הענושים על העם ויתנהו לפרעה. כי מדרכי ה', המית את אוריהו בן שמעיהו על תוכחותיו ונבואותיו.

ג. שפ"ג 3383 פרעה נכה עלה לקראת נבוכדנצר מלך בבל, ויך אותו נבוכדנצר. נבוכדנצר היה בבל ארצות כבל ומצרים. נזירות בני הרכבים. העם הרבה לפשוע. את ירמיהו נתנו בכלא למען אשר לא ינבא. כתיבת דברי ירמיהו ע"י ברוך בן נריה.

ג. שפ"ה 3385 קריאת ברוך דבריו בצום התשיעי. המלך שרף את המגלה.

ג. שפ"ז 3387 נבוכדנצר עלה על יהויקים ויכניעהו לעבד שלש שנים.

ג. שפ"ח 3388 לדת דריוש המדי.

ג. ש"צ 3390 מרד יהויקים במלך בבל. גדודי כשדים ארם ומואב באו ביהודה להשחיתה ולהאבידה בזה.

ג. שצ"א 3391 דלות מצרים. מלך בבל אסר את יהויקים ויביאו אותו ואת כל כלי בית ה'. מלוכת יהויכין בן יהויקים משך שלשה חדשים ושלשת ימים. ירושלים באה במצור. יהויכין וביתו יצאו למלחמה על מלך בבל, ומלך בבל לקח בשבי אותו ואת שריו ונשיו ואת כל אילי הארץ וגבורים במספר עשרת אלפים ואנשי החיל שבעת אלפים איש ויגל אותם בבלה. הוציא כל אוצרות בית ה' ובית המלך ויקח בגולה שלשת אלפים ועשרים ושלש נפש מבני יהודה. מלך בבל המליך את מתניהו בן יאשיהו למלך על יהודה ויקרא לו בשם צדקיהו, צדקיהו עשה הרע בעיני ה'. נבואת חבקוק.

ג. שצ"ה 3395 נביאת נביאי השקר כאחאב, צדקיהו ושמעיהו הנחלמי. התחזקות ממשלת מצרים לעת מלך פרעה חפרע.

ג. שצ"ו 3396 נבואות יחזקאל הנביא.

ג. ת' 3400 מרד צדקיהו במלך בבל למרות הזהרת ירמיהו. מלך בבל עלה ויצר על ירושלים. ירמיהו העיר את העם לצאת אל מלך בבל.

ג. ת"א 3401 השרים נתנו את ירמיהו במאסר, וישליכו אותו אל הבור. עבד מלך הכושי הוציא אותו מן הבור בכחר במצות המלך. חיל פרעה נכה לעזור לבני יהודה בירושלים ותהי תבוסתו שלמה.

ג. ת"ב 3402 ירושלים נבקעה לפני הכשדים. השיגו את צדקיהו המלך ויביאוהו רבלתה וישחטו את בניו לעיניו ויוליכוהו בבלה אחרי נקרם את עיניו. ישרפו את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים וחומותיה, הריגת שריה כהן הראש ושבעים ואחד איש מגדולי העם ברבלה. יהודה גלתה מעל אדמתה. קץ מלכותה, וראשית גלות בבל. מלך בבל הפקיד את גדליהו בן אחיקם על דלת העם הנשאר בירושלים, לפקיד ולנציב. נבואת ירמיהו. שרי החילים הנותרים לפליטה והיהודים אשר במואב בבני עמון ובאדום ובכל הארצות אשר נדחו שמה, שבו ויאספו אל גדליהו

יב"ע

ג. ת"ב 3402 ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה הכה בעצת בעליס מלך בני עמון את גדליהו והיהודים והכשדים אשר אתו. לקח בשבי את שארית העם. יוחנן בן קרח רדף אחריו וישיגהו בגבעון, וישב את אנשי השביה. ישמעאל נמלט בשמונה אנשים אל בני עמון. יוחנן בן קרח הביא את כל העם למצרים למרות דברי ירמיהו. מלך בבל פקד את צבאות חילו לצאת למלחמה על מצרים.

ג. ת"ה 3405 מלך בבל עלה על צור ויצר עליה. החריב את ערי מצרים וילחץ בחזקה את היהודים אשר נמלטו שמה.

ג. ת"ו 3406 מלך בבל הכניע תחתיו את עמון ומואב.

ג. ת"ז 3407 מלך בבל הגלה שבע מאות וארבעים וחמשה איש מיהודה לבבל. בחר מבני הגולה אשר בבבל ילדים משכילים מזרע המלוכה, ויצו לכלכלם וללמדם ספר ולשון כשדים. התחזקות נבוכדנצר במלכותו, עשה צלם גדול מזהב, ויצו לכל עבדיו כי ישתחוו לו. דניאל חנניה מישאל ועזריה מאנו לעשות מצות המלך. הנצלם מכבשן האש. נחמות הנביאים ומראות יחזקאל.

ג. תי"ח 3418 נבוכדנצר עלה מצור אחרי שצר עליה ימים רבים מבלי הפיק חפצו.

ג. תכ"ז 3427 מות נבוכדנצר ומלוכת אויל מרודך בנו. אויל מרודך הוציא את יהויכין מבית הכלא ויעש אתו טובות.

ג. [illegible] מלוכת נרגלאסר בבבל. מלוכת כרש בפרס.

ג. [illegible] מלוכת בלשאצר על בבל.

ג. [illegible] כרש הכה את מלך לוד.

ג. [illegible] בא הקץ על מלכות בבל. דריוש המדי וכרש הפרסי הכו את חיל בבל ויצורו על בבל. תקות ישראל נתקימה. כורש התחזק בממלכתו, לכידתו את צור ותהי והביאו אותם תחת עלו.

ג. [illegible] 3450 התגברות חיל פרס ומדי על בבל. בבל נבקעה לפניהם. בלשאצר מת. מלוכת בבל נפלה למשואות. מלוכת דריוש בבבל.

ג. [illegible] מלוכת כורש על כל ארצות פרס ומדי. כורש התעורר לשלח את היהודים חפשי ולבנות בית לה' בירושלים. זרובבל מזרע יהויכין וישוע בן יהוצדק הכהן הגדול מזרע שריה ועמהם ארבעים ושנים אלף איש עלו מבבל ירושלימה. ברשות כורש העלו עמהם את כלי בית ה' אשר הוריד נבוכדנצר בבלה. השמרונים חפצו להשתתף בבנין ההיכל, והיהודים מאנו להתערב עמהם. השמרונים נצבו לשטן לבנין הבית. שביתת הבנין. נבואת עובדיה.

ג. [illegible] 3594 מות כורש. ראשית מלוכת אחשורוש (קאמביזעס) בנו. השמרונים כתבו שטנה על היהודים אל המלך.

ג. תס"ג 3463 ארץ מצרים באה תחת יד פרס.

ג. תס"ו [illegible] מלוכת ארתחשסתא. השמרונים כתבו שטנה על היהודים בפעם שנית.

ג. תס"ז 3467 ראשית מלוכת דריוש. נתן רשיון לבנות בית לה', ויצו לתת מאוצר המלוכה כל מחסוריו והקרבנות הנצרכים. אף כי שבו השמרונים להלשין על היהודים גם בימיו. זרובבל נמנה לפחה על ארץ יהודה. חגי וזכריה הנביאים העירו את רוח הפחה והעם לבנות בית ה'.

ג. תס"ח 3468 הבטחת זכריה הנביא כי יקנא ה' לירושלים ובחר בה.

ג. ת"ס"ט בטול הצומות ע"י זכריהו .

ג. תע"ב 3472 עבודת בנין בית ה' נשלמה . (דריוש ענש בני בבל על בקשם למרוד בו). הקמת מפלגות הכהנים ומחלקות הלוים .

ג. תצ"ג 3493 ראשית מלוכת אחשורוש (קסערקסעס) על פרס . אחשורוש הכניע את המצרים התחתיו , ויתן את עיר מלכותו בשושן .

ג. תק"ה 3505 אחשורוש עם ושתי .

ג. תק"ח 3508 עבודת היהודים בחיל פרס במלחמתם עם היונים .

ג. תק"ט 3509 מעשי אחשורוש , מרדכי ואסתר .

ג. תקי"ד 3514 גזרת אחשורוש ע"י מלשינות המן .

ג. תקט"ו 3515 קבלת הפורים .

ג. תקכ"ג 3523 ראשית מלוכת ארתחשסתא על פרס . קריאתו דרור לכהנים וללוים ולשומרי בית ה' מכל מס .

ג' תק"ל 3530 עזרא ועם רב מבני יהודה עלו לירושלים .

ג. תקל"א 3531 עזרא הבדיל מהיהודים את הנשים הנכריות . ויכן את לבבם לדרוש בתורת ה' .

ג. תקמ"ד 3544 אלישיב היה לכהן ראש. נחמיה משקה למלך פרס בקש מאתו להטיב את היהודים . המלך שלח אותו לירושלים להיות שם לפחה . החזיקו ביד היהודים לבנות העיר ולחזק עבודת בית ה' . חק השמטת משה יד. העם קבל עליו לתת איש איש שלישית השקל בשנה .

ג. תקנ"ו 3556 נחמיה שב לפרס . העם הוסיף ללכת בדרך רע . יד הסגנים במעל זה .

ג. תקס"ג 3563 ראשית מלוכת דריוש . נבואת מלאכי . כהונת יהוידע בן אלישיב . נחמיה עלה שנית לירושלים , ויעורר את בני יהודה לחזור בתשובה .

ג. תקע"ד 3574 נחמיה כתב את כל הקורות אותו . ארץ מצרים פשעה במלך פרס . השמרונים נפרדו מישראל . בנו להם היכל בפני עצמם בהר גרזים ע"י מנשה בן יוידע חתן סנבלט .

ג. תקפ"ד 3584 ראשית מלוכת אחשורוש השני . Artaxerxes II

ג. תצ"ח 3598 ראשית כהונת יוחנן בן יוידע .

ג. תרכ"ד 3624 ראשית מלוכת אחשורוש השלישי . Artaxerxes III

ג. תרל"ח 3638 הפרסים לכדו את ארץ מצרים פעם שנית .

ג. תרנ"ג 3653 ראשית מלוכת דריוש הפרסי .

ג. תרנ"ו 3656 ראשית כהונת ידוע בן יונתן .

ג. תרנ"ח 3658 התחזקות אלכסנדר מלך מוקדון . בא הקץ על מלוכת פרס . היהודים באו תחת יד היונים . אלכסנדר מוקדון עלה לירושלים ויכבד את אלהי ישראל . היהודים קבלו עליהם עול מלכותו באהבה רבה . התיסדות קהלת ישראל באלכסנדריה של מצרים .

לפה"ס

323 מות אלכסנדר . א"י באה תחת יד לאאמעדאן .

320 יהודה באה תחת יד תלמי לגוס מלך מצרים אחרי מלחמתו את לאאמעדאן ויולך בשבי מאת אלף איש מבני יהודה אשר עברו בצבא לאאמעדאן .

לפ"ה

318 ראשית כהונת חוניו בן ידוע .

300 ראשית כהונת שמעון הצדיק .

277 מלוכת תלמי השני (פילאדעלפוס) בן תלמי לגוס . הטבתו את היהודים . קרא דרור להיהודים שנמכרו לעבדים במצרים . העתקת התורה ליונית משבעים ושנים זקנים ע"י אלעזר כהן גדול שנקרא אל המלך לאלכסנדריא .

263 כהונת כנשה . אנטיגנוס איש סוכו קבל תושבע"פ משמעון הצדיק .

249 בוא היהודים לתחת בימי ממשלת מלך מבית מעאו .

236 כהונת חוניו השני בנו של שמעון הצדיק .

212 ארץ יהודה באת ת"י סילאקוס השלישי מלך סוריא .

207 ארץ יהודה נכבשה שנית לפני תלמי פילופאטור מלך מצרים. המלך הזה התפרץ לבא אל בית ה' פנימה, וישפוך חמתו כאש על היהודים אשר לא נתנו לו הרשיון לעשות כדבר הזה . רבים מהם הרג לפי חרב ורבים מכר לעבדים בארצות נכריות . יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן מבעלי הקבלה .

203 מות תלמי פיליפאטור . יהודה באה ת"י אנטיוכוס השלישי אשר בראשית ימי מלכותו הפליא לעשות הסד את ישראל .

181 כהונת חוניו השלישי .

173 ישוע (יאזאן) קנה את הכהונה הגדולה מאנטיוכוס עפיפאנעס . חוניו השלישי הכהן הגדול הנאמן לאלהיו נתן במשמר באנטוכיא .

170 מענעלויס אחי חוניו קנה הכהונה הגדולה מהיונים , הבטיח להסיר לב ישראל מתורת ה' . חוניו נהרג באנטיוכיא .

170 אנטיוכוס בא לירושלים . הרג חמשים אלף איש מהיהודים , וכמספר הזה לקח בשבי .

168 שרפת ירושלים ע"י עפיפאנעס וגזרותיו . קנאת מתתיהו חשמונאי ובניו לעמם ולתורתם . ראשית מלחמתם את אנטיוכוס . היתר מלחמה בשבת . מות מתתיהו חשמונאי וצואתו את בניו לשמור דרך ה' ולקנא לעמם ודתם .

166 נצחונות יהודה המכבי .

165 נס חנוכה . מפלת אנטיוכוס השלישי . הסורים השליטו את היתדים חוניו בן חוניו השלישי יצא למצרים .

162 עלות דימיטריוס הראשון למלוכה .

161 נצחונות יהודה המכבי ומותו .

158 גבורות יהונתן . הסורים נאלצו לבקש שלום מאתו , יהונתן היה לכהן גדול . לפלגות בישראל . פרושים אסיים וצדוקים מספר הפרושים עלה למעלה ראש . יהונתן כרת ברית את הרומיים והלקדמנים , וכל העם מכבדים ומוקירים אותו .

149 בנין מקדש חוניו באלכסנדריה של מצרים .

144 מות יהונתן ובניו . עלות שמעון אחיו לכהונה גדולה , מפעלותיו .

141 יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי . מפלת אנטיוכוס הרביעי לפני יוחנן בן שמעון .

135 מות שמעון ושני בניו ע"י תלמי התנו . יוחנן ברח מיד מבקש נפשו לירושלים ויהי שם לכהן גדול ולמלך תחת אביו . כריתת ברית בינו ובין אנטיוכוס השביעי .

130 יונתן לכד את עיר שכם . הרס את מקדש השמרונים על הר גרזים .

129 כבש את ארץ אדום , שם את אנטיפטר איש ארומי

לפסה"נ

שהתיהד לנציב הארץ הזאת. הדש ברית אביו את הרומיים.

120 היו היהודים בשלום בארץ שבא, תימן וערב. מלך התימעריטים בערב קבל עליו את דת היהודים, ועל כן היטיב להם ויט אליהם כנהר שלום.

109 הורקנוס (יורגן) לכד את שמרון. הכה את השמרונים והסורים והנוצרים עוזריהם. בראשונה נטה אחרי כת הפרושים ויתהלך עמדם באהבה. אך עפ"י מקרה נגע אחד מהם בכבודו. ובעצת יהונתן רעו חלק לבו מהם ויליה אל הצדוקים.

107 מות הורקנוס, ארסטובול בנו היה למלך ולכהן גדול כאחד. הוא הביא את אמו אשר עפ"י צואת אביו נפל עליה לקחת חלק בהממשלה, אל בית הסהר. שלשה מאחיו הושיב בכלא. ולאנטיגנוס אחיו הרביעי נתן להשתתף עמו בהנהגת המלוכה. באחרונה הכו את אנטיגנוס בלשון לפניו וימיתהו.

103 מות אריסטובול. אלכסנדר אחיו בא על מקומו. הרג ששת אלפים פרושים. יהושע בן פרחיה נמלט למצרים.

100 התגירות הערבים בתימן בימי המלך טבאי.

10 מלחמת המפלגות בירושלים נגד אלכסנדר ינאי. התגברותם עליו. המלטו על נפשו.

88 נצחון אנשי אלכסנדר. הרגו הרג רב בהפרושים. בבקשת שמעון בן שטח אחי אשת המלך ינאי, נתן הרשיון ליהושע בן פרחיה לשוב לארץ יהודה.

76 מות אלכסנדר ינאי. עלות אלכסנדרה אשתו למלוכה ובנו הורקנוס (השני) לכהונה. לדת הורדוס בן אנטיפטר.

70 מות אלכסנדרה ועלות הורקנוס למלוכה. אחיו ארכטובול התגבר עליו ויעל על כסא הממשלה.

66 אנטיפטר רע הורקנוס השתדל להשיב אליו את המלוכה וילחם את אריסטובלוס, אך האחרון הכה את היל אנטיפטר בעזרת הרומאים.

לב"ע	לפסה"נ	
ג. תרצ"ז	63	פאמפעיוס נציב רומא לכד את ירושלים, נתץ חומותיה וישם מס על ארץ יהודה. הורקנוס השני עלה למלוכה. ארסטובלוס ושני בניו נתנו בכלא. מרידת אלכסנדר בן ארסטובול. הכה ע"י גאבינוס שר צבא רומא.
ג. תש"ב	58	רבים מיושבי יהודה עזבו את ארצם ויתישבו בארץ היגא, והמלך קבלם באהבה וכבוד יהודים רבים מבעלי המסחר התישבו באיי יון ואזיה הקטנה, ויתענגו שם על רב טוב.
ג. תש"ד	56	אריסטובלוס השני ואנטיגנוס בנו נמלטו מבית האסורים ברומא וישובו לארץ יהודה ויקשרו קשר. סיזענא בן גאבינוס הפר את מחשבתם.
ג. תש"ו	54	קראסוס שר צבא רומא בזז את בהמ"ק. בארץ יון שללו מאת היהודים את כל זכיותיהם שנתנו להם בראשונה. פאמפיוס צוה להמית את אריסטובלוס השני ואלכסנדר בנו ע"י רעל ומרורות פתנים.
ג. תשי"ג	47	יוליוס קיסר היה למושל על כל ארצות רומא. הוא השיב את המלוכה ליהודה וישב לה את הערים אשר נקרעו ממנה וימליך עליה את הורקנוס השני. נתן חקים ומשפטים

לב"ע	לפסה"נ	
		צדיקים ליהודים ויצו לבנות מחדש את חומת ירושלים ובית ה'. היהודים אשר חסו תחת כנפי ממשלתו, היו לאזרחים בממלכת רומא. מנה את אנטיפטר למשנה למלך ארץ יהודה, ואת פתואל בנו לשר הפלך בירושלים ואת הורדוס בנו שם למושל על ארץ הגליל.
ג. תשט"ז	44	חומות ירושלים והמקדש נוכדו מחדש. שמעיה ואבטליון היו לראשי הסנהדרין.
ג. תשי"ג	43	מות אנטיפטר ע"י מליכוס. הורדוס ופתואל אחיו הרגו מבלי רשיון המלך את רוצח נפש אביהם. המלך בעזרת היל רומא התקומם נגד רוצחי נפש מליכוס, אך הוכו מאת הורדוס ופתואל. הורדוס הציק להמלך הורקנוס השני כי יתן לו את מרים נכדתו לאשה. נתן ידו להמלך להכות את אנטיגנוס בן אריכטובול השני אשר השבית מנוחת הורקנוס.
ג. תש"כ	40	התנשאות הורדוס למלוך. הורקנוס ופתואל נתנו בבית הסהר. פתואל המית את עצמו בכלא, ואת אזני הורקנוס כרתו למען אשר לא יכשר לכהונה גדולה. הורדוס ברח מפני רודפיו לרומא לבקש שמה עזרה. אקטביוס מלך רומא המליך את הורדוס על ארץ יהודה ויתן לו אנשי היל ללכת ירושלימה ולהלחם את אנטיגנוס. אחרי מלחמות שונות הכה את היל אנטיגנוס מכה גדולה. הלל ושמאי היו לראשי הסנהדרין.
ג. תשכ"ג	37	הורדוס לכד בעזרת שרי צבאות רומא את ירושלים. למרת רוח הורדוס עשה כאפיוס שר צבא רומא שמות בירושלים, ולולא שקבלו על ידו כסף תועפות, כי אז האביד בחמתו כלה את העיר. אנטיגנוס הובא כשבי לרומא. והורדוס, יליד חוץ, עלה על כסא המלוכה. עפ"י השתדלותו הכרע אנטיגנוס לטבח כאחד הפושעים. רוח העם לא היתה נוחה מממשלת הורדוס ולא חפצו לקבל עליהם עול מלכותו. הורדוס חשב למשפט כי יד הסנהדרין במעל הזה, ויצו להמית את כלם, ואך את שמאי והלל עזב בחיים, כי זכר להם את החסד אתו בימי המצור על ירושלים. הלל ושמאי יסדו בתי מדרש להורה ולתעודה. יהושע בן גמלא תקן בתי ספר לתינוקות.
ג. תשכ"ו	34	במצות הורדוס הומת ארסטובול אחי מרים אשתו בהניקה בהיותו בבית המרחץ. הורדוס הלך לרומא להתיצב לפני המלך אנטאניוס ויתנצל לפניו על פעלו זה.
ג. תש"ל	30	רעש הארץ נורא מאד, שלשים אלף איש הומתו ע"י הרעש הזה. הורדוס צוה להמית את הורקנוס הותנו אחרי קראו אותו לבא אליו מארץ בבל בהיותו בן שמונים שנה.
ג. תשל"א	29	המית את מרים אשתו. דבר נורא פרץ בירושלים, והורדוס נמלט. קדחת כאש תופת אחזה בו והרופאים אמרו נואש לחיו.
ג. תשל"ב	28	אלכסנדרה אם מרים בקשה לעורר את העם למרוד בהורדוס. והמלך שכבר שב לאיתנו מהר לכבל את עצתה ולשים קץ לחיה.

לב"ע	לספה"נ	
		הורדוס הלך בדרכי הגוים וילמד מעשיהם. בנה בית משחק בירושלים, ומחוץ לעיר יסד בית משחק החיות בתבנית חצי גרן עגולה. נפש העם בחלה בכל הבנינים אשר בנה הורדוס ויהיו למרת רוחו.
ג. תשל"ד	26	עשרה אנשים קשרו על הורדוס ויאמרו להתנפל עליו בהיותו בבית המשחק ולהמיתו. אך לא עלה חפצם בידם, כי הוגד מזה להורדוס ע"י מלשני בסתר. הורדוס צוה להמית את עשרת האנשים האלה. יושבי העיר התנפלו על המלשינים בחמה שפוכה וישסעום כשסע הגדי. הורדוס הלך בקרי את עושי הדבר הזה וייסרם שבע על פעלם. בנה את עיר שמרון מחדש ויקרא לה בשם סבסטיה.
ג. תשל"ה	25	רעב גורא בארץ. הורדוס חמל על העם, וינצל את כסף אוצרו ויקן להם תבואה ומכלת בארץ מצרים, ויתן לבני ארצו חנם אין כסף, וגם להעמים הקרובים אליהם פזר נתן להם לאכול, ובדבר הזה קנה את לבבם לאהבה אותו.
ג. תשל"ח	22	יסד עיר קיסרי וחוף לה. בנה ארמנות והיכלים בירושלים והוצה לה. שלח את שני בניו לרומא ללמוד ולהשכיל בחצר הקיסר אויגוסטוס הראשון, אשר קדמם בסבר פנים יפות ויחנכם וידריכם בעצמו ובכבודו.
ג. תשמ"א	19	אויגוסטוס נתן להורדוס במתנה ארצות רבות, שעל ידיהן נתרבה מספר הכסף באוצר הממשלה. בשנה זו הציע הורדוס לפני בני עמו לבנות בית לה' מחדש, ויתתור בכל עת להחל במלאכת הבנין.
ג. תשמ"ד	16	מסעו לרומא להביא את בניו. אגריפס חתן המלך אויגוסטו בא עפ"י בקשת הורדוס לבקר את ארץ יהודה. הורדוס עזר אותו לכבוש את היונים באזיא הקטנה בקרבת ים השחור.
ג. תשמ"ו	14	אחרי אשר נצחו שניהם את היונים, נתן אגריפס, לאות אהבה והכרת תודה להורדוס, להיהודים היושבים בארץ יון משפטים טובים וזכיותיהם משכבר הימים. יונתן בן עוזיאל תרגם את כתבי הקדש לשפת כשדית. החלו מחלקות להתרבות בישראל ע"י תלמידי שמאי והלל.
ג. תשמ"ט	11	בנין הבית על ידי הורדוס, ברב פאר והדר כבימי שלמה. חנוכת הבית. שלומית אחות המלך ופהורוכוס אחיו הכו בלשון לפניו את בניו ממרים אשתו, והוא הובילם לרומא ויציגם שמה לפני המלך, אשר הוציא כאור צדקתם, וישם שלום בינם ובין אביהם. בשובו לירושלים מנה הורדוס את אנטיפטר בנו הנולד לו מפילגשו דאָרים למלך על יהודה תחתיו, וישלחהו לרומא לרכוש לו שמה את אהבת הקיסר.
ג. תש"נ	10	כלה לבנות את קסרי והחוף. הורדוס בנה עוד ערים רבות לזכר אביו, אמו ופתואל אחיו.
ג. תשנ"ד	6	המלך הורדוס האמין לדברי המלשינים על

לב"ע	לספה"נ	
		בני מרים. ויתנם בבית הכלא, ואחרי כן חרץ עליהם בעצמו משפט מות, ויוציאם להורג בעיר סבסטיה. נוחם ומכשול לב ומפח נפש אכלו כעש את עצמותיו, מוסר אכזרי הציקהו ויפילהו על ערש דוי. שמועת שקר יצאה בעיר כי מת הורדוס, ויתעוררו שני אנשים, מתתיהו ויהודה, ויתיצבו בראש ארבעים צעירים ליטים, וילכו יחד ויקרעו בחזקה את נשר רומא מעל פתח בית ה'. ויצו המלך לשרוף את מתתיהו ויהודה וכל העוזרים על ידם חיים באש. הופר השלום בין המלך ואחיו. אחרי דרישה וחקירה נודע להורדוס כי אחיו ואנטיפטר בנו יזמו לרצחהו נפש. אחיו נמלט על נפשו וימת בהיכלו אשר בעיר פערעא, ואת אנטיפטר בנו השב מרומא צוה לאסרו באזיקים ולהורידהו אל הבור.
ג. תשנ"ו	4	הורדוס אשר ידע כי ימיו חוצצו, צוה להמית את אנטיפטר בנו, וימליך תחתיו את ארכעלוס בנו הנולד לו ממאלהעע אשתו השמרונית. ויצו את שלומית אחותו, כי כמעט ילך בדרך כל הארץ, תפקוד לרצוח נפש כל ראשי היהודים וזקניהם אשר אספם אספת אסיר ביריחו, למען אשר יבכה כל העם אחרי מותו הרבה בכי.
ג. תשנ"ז	3	כחמשה ימים אחרי מות אנטיפטר, מת הורדוס בשנת השלשים וארבע למלכותו, וכל איש מהסרים למשמעתו לא בכה לו ולא ספד לו, כי רבו שונאיו ומגריו. שלומית אחותו לא מלאה את רצון המלך האחרון, ותקרא דרור להשבוים ביריחו. ארץ ישראל נתחלקה לחלקים רבים. אנטיפטר הנקרא ארכילאוס עלה למלוכה. מלחמות בארץ. היהודים בחרו מקרבם חמשים איש וישלחום לרומי להתחנן לפני הקיסר כי יספח את א"י לארצו ויקחנה תחת כנפי ממשלתו. קיסר רומא בחפצו לפתור בפעם אחת את שאלת ארץ יהודה, מנה את בנו הורדוס ואחותו לנשיאים בא"י ויתן לאיש איש מהם מחוזות ופלכים למשול עליהם. והם בנו בחלקם ערים רבות לתלפיות כאשר עשה הורדוס אביהם ויקראו אותן בשמות בני זרע המלוכה,
	אספה"נ	
ג. תש"ס	1	רבן שמעון היה לנשיא ביהודה אחרי מות הלל אביו. רבן יוחנן בן זכאי ורבי חנינא מבני דורו היו.
ג. תשס"ז	7	ארכילוס אבד חנו בעיני קיסר רומא. גם בני עמו שנאו אותו על הקילו בכבוד הדת הישראלית, ועפ"י בקשתם את הקיסר, נהרף משאתו. ותבא ארץ יהודה תחת יד ממשלת רומא, אשר הקימה בה מושל ומנהל עומד תחת פקודת נציב ארץ סוריה. שרי רומא התנהגו בעריצות עם ישראל, הרגו יהודים לאלפים בעברתם כי קשתה, חמסו כל אוצרות בית ה' וישפכו דם נקי הרבה מאד. ביחוד

לב"ע	אספה"נ	
		קם עליהם במטה זעם הצורר פאנטיוס פילאטוס, אשר הקדישם לטבחה ולהרגה וירעצם וירוצצם. הארץ המשורר המפואר אשר הי' בעת ההיא ברומא היה אוהב דבק מאד למשורר נשגב יהודי מירושלים בשם מוסקוס אריסטיוס.
ג. תשע"ה	15	פרעות בישראל לרגלי עריצות הנציבים הרומיים.
ג. תש"צ	30	נשיאות רבן גמליאל בן רבן שמעון. גלות הסנהדרין לעיר יבנה לרגלי הפרעות בירושלים, ורבן יוחנן בן זכאי שהיה מכובד בעיני הרומיים הרים בכבוד גם את מעלת הסנהדרין ביבנה.
ג. תשצ"ו	36	הדת הנוצרית החלה להתפשט בתבל.
ג. תשצ"ז	37	אגריפס הראשון עלה למלוכה. פילון האלכסנדרוני
ג. תשצ"ט	39	גזירת קאליגולא קיסר רומא להעמיד צלם בהיכל ה' בירושלים.
ג. ת"ת	40	היהודים שלחו את פילון ואנשים אחרים אתו לקאליגולא לבקשהו כי ישיב דבריו בדבר העמדת הצלם, והוא לא נעתר להם.
ג. תת"א	41	הסרת הצלם בהשתדלות אגריפוס.
ג. תת"ב	42	אגריפוס היה להן בעיני קלודיוס וימליכהו על כל ארץ יהודה. היהודים ארבו אותו עד מאד.
ג. תת"ד	44	מות אגריפוס. יהודה נספחה עוד הפעם לרומא. רעב בארץ.
ג. תת"ה	45	הורדוס אחי אגריפוס נמנה לנשיא על הארץ.
ג. תת"ה	48	אגריפוס השני עלה לנשיאות על יהודה אחרי מות הורדוס.
ג. תתי"ב	52	גרוש היהודים והנוצרים מעיר רומא על דרשם בשבת דתיהם.
ג. תתי"ד	54	נירון קיסר רומא הרפה ליהודים לשבת ברומא. לקח עיר חלתית מאת אגריפוס ויתן לו ערים וארצות אחרות.
ג. תתי"ח	58	מות רבן גמליאל. אונקלוס תלמידו חלק לו כבוד גדול במותו. רבן שמעון בנו היה לנשיא הסנהדרין.
ג. תתכ"ב	62	דברי ריבות בעם ע"ד עניני הכהונה. פקיד רומא היושב ביהודה מצא תואנה בזה להרע לישראל.
ג. תתכ"ד	64	נירון לא מחה ביד פקידו על לחצו את היהודים. והעם קצף על הדבר הזה. פלארוס, פקיד רומא צוה להוציא את נכבדי העם להורג במספר רב ולשלול ולבוז את כל הונם ורכושם. ברניקה אחות אגריפוס התנפלה לפני פלארוס ותתחנן לו כי יחדל מהרע להיהודים. והוא השיב את פניה ריקם. רבים מתושבי העיר נמלטו על נפשם. ורבים התעוררו למרוד בממשלת רומא. פלארוס עזב את העיר, יען כי לא עלתה ביד חילו לכבוש את המקדש בהפעם, כי מרה נפש העם.
ג. תתכ"ה	65	מלחמת הכתות פרצה בירושלים. הבתים של עשירי העיר, בית המועצה וארמון אגריפוס היו למאכלת אש.
ג. תתכ"ו	66	המרד ברומיים הלך הלוך וחזק. נירון שלח

לב"ע	אספה"נ	
		את אספסינוס לירושלים להלחם את היהודים. לפרות אמץ לב היהודים ועוז כחם, נפלו בידי אספסינוס כל מבצרי העיר. שתי מאות ושלשים אלף איש נפלו מהיהודים במלחמותיהם אתו.
ג. תתכ"ט	69	אספסינוס עלה למלוכה ברומא. טיטוס בא תחתיו למלחמה על יהודה.
ג. תת"ל	70	ירושלים במצור ע"י טיטוס. העיר הבקעה לפניו ויעש שמות נוראות ביהודים. נקמותיו ביהודים אחרי המלחמה. ביום שבעה עשר בתמוז חדלו להקריב קרבנות במקדש. שרפת בית ה' וכל כלי הקדש. יהודים רבים הרישו ממלט למו לארץ יעמען.
ג. תתל"א	71	הריסות מבצרי היהודים. יהודים אין מספר נפוצו על פני כל חלקי התבל, וביחוד באזיה וחלק גדול מצא לו מנוח בארץ ספרד. היכל חוניו באלכסנדריה של מצרים נסגר. קיום הסנהדרין ביבנה. נשיאי ארץ ישראל. ראשי גליות בחו"ל.
ג. תתל"ה	75	מות רבן יוחנן בן זכאי. רבן שמעון בן גמליאל היה לנשיא. ירידת רבן גמליאל ועלית רבי אליעזר בן עזריה. אח"כ השתמשו שניהם בכתר הנשיאות. יסוד בתי ישיבות בביתר, אושא, לוד, פקיעין ובני ברק.
ג. תתל"ט	79	טיטוס עלה למלוכה ברומא באחרית ימיו נהפך לבו לטובה על היהודים.
ג. תתמ"א	81	דאמיציאן אחי טיטוס לחץ את היהודים בחזקה וישם עליהם מס כבד מנשוא.
ג. תתמ"ו	86	היכל חוניו באלכסנדריה נהרס עד היסוד.
ג. תתנ"ח	98	טראיאנוס מלך רומא התאבק אל היהודים התוסים בצלו, ואכזריותם אליהם העירם למרוד בו. יסוד בית ישיבה בעיר נציבין ע"י ר' יהודה בן בתירה.
ג. תתס"ז	107	כבוד ר' יהושע בן חנניה גדול בעיני המלך ויבטיח לו לבנות בית ה' מחדש.
ג. תתע"ה	115	באלכסנדריה התקוממו נגד היהודים. מלחמות אדריאנוס בם באי קפריסין. טריינוס גזר עליהם כי יעברו על דתם. אלישע בן אבויה עזר על יד הרומאים. רבי עקיבא בן יוסף נמלט מחמת הרומיים.
ג. תתע"ו	116	להערים שעל יד הרהיין, ביחוד בהערים קעלן וטריער, באו יהודים רבים לשבת.
ג. תתע"ח	118	קמעא בר שלום אחד משרי אדרינוס מלך רומא, השתדל לטובת היהודים. אדרינוס המית אותו. עקיבא בן יוסף ירש את הונו.
ג. תתפ"ב	122	מלחמת בר כוכבא את הרומיים, נצחונותיו. התגברות חיל רומא. חכמי ישראל נהרגו.
ג. תתצ"ב	132	הרומיים הביאו את העיר ביתר במצור. גבורות היהודים. בר כוכבא הרג את רבי אליעזר המודעי ע"י ערמת הרומיים.
ג. תתצ"ה	135	ביום תשעה לירח אב הבקעה העיר ביתר. תבוסת היהודים ומפלתם הנוראה. מות בר כוכבא במלחמה. כל חילו הרב נפל בשבי. חמש מאות ושלשים אלף איש נפלו חללים. היהודים הנותרים נמכרו לעבדים ולשפחות

לב"ע	אחס"נ	
		וינפצו לכל רוח. אדריגוס גזר על היהודים היושבים באויה לבל יהינו לעלות ירושלימה אשר בנה מחדש ויקראנה בשם עיליאם. הלל את כבוד הר הבית ויצג עליו צלמים ופסלים. אונקלוס הגר תרגם את התורה לשפת יון.
ג. תתצ"ח	138	המלך אנטאניוס פיוס נתן חוקים טובים וישרים ליהודים.
ג. תת"ק	140	ר' מאיר עזב את אושא ויתישב בבבל. בהמשך הזמן חזר ויבא לשבת בעיר טבריה שבא"י. ר' יוסי בן חלפתא בעל סדר עולם. ר' יהודה בר אילעאי מחבר הספרא על ספר ויקרא. כבד את המלאכה ויהי מכובד בעיני הרומיים. רבי שמעון בן יוחאי הסתתר עם רבי אליעזר בנו במערה אחת קרובה לטבריה.
ג. תתק"כ	160	רבן שמעון בן גמליאל הנשיא העתיק את מקומו מאושא לטבריה ור' נתן היה לאב בית דין ור' מאיר להכם בהסנהדרין בטבריה. ר' מאיר אסר יין של כותים. ר' ישמעאל בר' יוסי עשה אותם כעכו"ם. שנאת הכותים להיהודים גדלה עד מאד. וישתדל להרע להם ע"י הרומאים. הפרץ בין היהודים והנוצרים נתרחב.
ג. תתקנ"ג	193	רבן גמליאל השלישי. היה לנשיא הסנהדרין בטבריה.
ג. תתקע"א	211	בימי ממשלת קאראקאלה ברומא היו ליהודים משפטיהם וחוקיהם הקודמים.
ג. תתקע"ח	218	המלך העליאָגאבאלום הניח להם מעצבם ומרגזם ויט אליהם כנהר שלום.
ג. תתקפ"ב	222	המלך אלכסנדר סעווערוס, היטיב להיהודים ביתר שאת ויחוננם בחוקים צדיקים, ר' אלעזר בן ר' שמעון בן יוחאי היה אחד משרי ממשלתו.
ג. תתקצ"ה	235	מות אלכסנדר סעווערוס. פרעות בין הרומיים פנימה. נתן חק להיהודים לשאת במשא מלך ושרים ובל המסים השונים במדינה,
ג. תתקצ"ז	237	רבי יהודה הנשיא וסדור המשנה. היה אהוב לבריות בחכמתו וצדקתו הגדולה. ר' חייא ור' הושעיא. רב הונא היה לראש גלותא אצל היהודים הבבליים. שמואל ירחינאה. רב הנקוב בשם אבא אריכא יסד ראש ישיבה בסוריא על נהר פרת. בר קפרא. ר' לוי. ר' ישמעאל ור' אליעזר, סדרו את הברייתות.
ד.	250	מות רבי יהודה הנשיא. ר' גמליאל בנו היה לנשיא, ר' שמעון בנו לחכם ור' חנינא בן חמא לאב בית דין.
ד. י"ט	259	ארעגאטהוס מזרע היהודים יסד ממלכה בפלמירה מבלי סור למשמעת הרומיים.
ד. ל'	270	ר' יהודה בן גמליאל עלה לנשיאות בימי נעוריו, וע"כ היו ר' יוחנן וריש לקיש העוזרים על ידו ומוריו בכל דבר אשר עשה. המלכה היהודיה צנאביה משלה אחרי מות ארעגאטהוס בעלה בארץ פלמירה. ותרב להרחיב את גבולות ארץ ממלכתה ותלכוד את ארץ מצרים ותמלך את בניה עליה. אוריאלנוס מלך

לב"ע	אחס"נ	
		רומא יצא עליה למלחמה וינצחנה ויהרוס וישם את כל ערי פלמירה. צענאביה המלכה הובלה בשבי לעיר רומא, ושמת חלקו לה כבוד ויתנו לה היכל נחמד לשבת בו. ר' יהודה בן גמליאל הנשיא שם מס על העם, וחכמי ישראל וביחוד ר' יוסי ממעון התנגדו לזה, ר' יוסי דרש בטבריה למרות רוח הנשיא ונאלץ לנוס מן העיר. ר' יוחנן וריש לקיש השתדלו לבקש מאת הנשיא להיטיב את הבורח ולתתו לשוב אל העיר, ויעמדו בפרץ להחליש את הנשיאות ולהרים את מעלת הרבנות. חבור תלמוד ירושלמי ע"י ר' יוחנן. מות רב ראש ישיבת סוריה. תלמידיו לקחו תורה מפי תלמידיו מנהרדעא. רב נחמן ממלא מקום שמואל. רב הונא יסד ישיבת סוריה מחדש. רב יהודה בר יחזקאל יסד ישיבה בפומבדיתא.
ד. נ'	290	רב אמי ורב אסי ממלאי מקום ר' יוחנן. רבי אבהו יסד ישיבת בקיסרי. היה נכבד בעיני שרי הרומיים ע"י עשרו וחכמתו, ובגללו היטיבו את היהודים.
ד. ס"ג	303	אספת י"ט בישופים בפעם הראשונה בארץ ספרד להתיעץ במה לחזק את אמונתם ואיך להצר לבני יתר האמונות. מן העת ההיא החלה שנאת הדת להרע להיהודים.
ד. ס"ה	305	ר' הלל בן ר' יהודה הנשיא עלה לנשיאות.
ד. ע'	310	אספת חכמי ישראל עפ"י ר' הלל לישא וליתן בדבר קביעות השנים והחדשים.
ד. ע"ב	312	קאנסטאנטין הגדול מלך רומא קבל עליו דת הנוצרית. כלל את יפי ירושלים בארמונות בנוים לתלפיות ובבתי תפלה להנוצרים נאוים ונהדרים. גזר גזרות על היהודים. יהודים רבים נפוצו בסבת רוע מצבם לארצות פולין הגר וביהם.
ד. ע"ח	318	מות ר' יהודה בר יחזקאל ראש ישיבת פומבדיתא. חכמי ישראל חפצו למנות תחתיו את רב יוסף סגי נהור, אך הוא מאן להשתמש בכתר זה בחיי רבה בר נחמני.
ד. צ'	330	קאנסטאנטין העתיק את בירת ממשלתו מרומא לעיר ביצאנץ (קאנסטאנטינאפאל). רב יהודה השלישי היה לנשיא אחרי מות הלל אביו.
ד. ק'	340	ראש הגולה אבא מרי סב את רבה בר נחמני בכלא ע"י דרשותיו ברבים כנגד טובת הארץ. בריחתו מבית הסהר ומותו. רב יוסף היה לראש הישיבה בעיר פומבדיתא.
ד. ק"א	341	הכנסיה הנוצרית החליטה לשבות ביום הראשון לשבוע ולהפריד בין היהודים והנוצרים.
ד. ק"ג	343	רב נחמן בר יצחק היה לראש ישיבה במקום רב יוסף.
ד. קי"ג	353	רדיפות היהודים בימי קאנסטאנטין השני. נאלצו למרד בו, והוא עשה בהם שפטים נוראים. רב הלל השלישי במקום רב יהודה השלישי אביו לנשיאות.
ד. קט"ו	355	בארץ יעמען תחת מלכים מבני ישראל

לב"ע	אספה"נ	
		התפשטה הדת הנוצרית במדה נפרזה.
ד. קכ"א	361	יוליאנוס אפוסטאטוס המולך ברומא אחרי קאנסטאנטין, נתן ליהודים חוקים טובים וצדיקים וירב לעשות עמהם הסד ויתן להם כסף לבנות היכל לה' בירושלים מחדש, ורבים מיהודי פרס ובבל ומיתר הארצות ההלו לעלות לארץ ישראל ועמהם כסף וזהב להוצאות הבנין.
ד. ק"ל	370	מר ימר ראש גלותא בארץ הקדם.
ד. קל"ד	374	שבור מלך פרס הצר להיהודים עד מאד. היכת מחכמי ישראל הרג לפי הרב והרבה כהם להץ לעבור על דתם.
ד. קל"ו	376	הפוצת היהודים במדינות שונות בכל אפסי תבל, לרגלי נדידת העמים ממקום למקום שנמשכה עד שנת 406.
ד. קמ"ה	385	ר"ג בנו של ר' יהודה השלישי עלה לנשיאות.
ד. ק"נ	390	רב אשי היה לראש ישיבת סוריה. רבן גמליאל הנשיא בטבריה קבל מאת טהעאדאסיוס מלך רומי את שמו הכבוד „נציב", ויהי למנהל על כלל היהודים בא"י. מלך רומי הנ"ל צוה לשרי המדינות לבל יתערבו בעניני היהודים בינם לבין עצמם ושיהיו ראשי כנסיות ישראל ועובדי עבודת הקדש פטורים ממסים וארנוניות.
ד. קס"ד	404	הינוריוס בן טהעאדאסיוס המולך תחת אביו ברומא, נתן הרשיון לבני ישראל היושבים בארצו לשלוח כסף נדבות אל הנשיא אשר בטבריה.
ד. קס"ט	409	המלך הנ"ל צוה על שופטיו לבלי העמיד את היהודים הסרים למשמעתו במשפט ולבלי קרא אותם לכל חקירה ודרישה אל בתי הערכאות בימי השבת והחגים. היהודים בארץ רומא עוסקים בסחר העבדים.
ד. קע"ב	412	בית הכנסת לישראל בעיר אנטיוכיא נשרף ע"י יושביה הנוצרים. המלך הינוריוס צוה לבנותו מחדש. ויעמוד בפרץ לבלי תת לשנאת הדת להתגבר בארצו.
ד. קע"ה	415	מחלוקת בין הנוצרים והיהודים באלכסנדריה של מצרים. הנוצרים שרפו הרבה בתי כנסיות. מאת אלפים יהודים גרשו מן העיר.
ד. ק"פ	420	התחלת סדור התלמוד ע"י רב אשי: לב הינוריוס נהפך לרעה על היהודים. ויצו לבלי תת בידם לבנות להם בתי כנסיות ויגרש אותם מבין צבאות חילו.
ד. קפ"ה	425	המלך טהעאדאסיוס השני גזר גזרות רעות על היהודים. ראשית תקופת רדיפות היהודים בימי הבינים.
ד. קפ"ז	427	היהודים החוסים בצל ממשלת הוואנדאלים בחופי אפריקא, באלגיר, טריפליס, ומונים יהיו חיי השקט ובטחה ויהגו מזיו הפש הדת,
ד. קפ"ח	428	היהודים היושבים על האי מינארקא נאנסו ע"י ענוים ויסורים קשים ומרים לעזוב את דתם. מתי מספר מהם עזבו את כל עמלם ויגיעם הונם ורכושם ויחישו מפלט להם.
ד. קפ"ט	429	בפקודת המלך טהעאדאסיוס בטלה משמרת הנשיאות במות רבן גמליאל (הדור השלשת עשר להלל). עניני היהודים בא"י מתנהלים ע"י ראשי הקהלות.
ד. קצ"ב	432	באי קאנדיא קם נביא שקר בשם משה ויבטח להעביר את היהודים בים בחרבה ולהעלותם לא"י. המלטו על נפשו בכל הכסף אשר נתנו המאמינים בו על ידו.
ד. ר"י	450	התימת התלמוד ע"י רבינא ורב אשי. מטעם יעסזיגערד השלישי מלך פרס הצורר להיהודים נסגרו בתי הכנסיות והישיבות, ואת רבים מחכמי ישראל הרג לפי הרב. רבינא ממלא מקום רב אשי, ורב הונא בר נתן אחריו.
ד. רכ"ה	465	מלך הבורגונדים בדרום גאלליען נתן חוק לענוש את היהודים אשר יעיזו להכות את איש נוצרי.
ד. רל"א	471	רדיפות היהודים ע"י פירוס מלך פרס.
ד. ר"מ	480	פאהארא ממשפחת רב הונא בר נתן ראש הגולה, היה לראש הגולה בפקודת מלך פרס.
ד. ר"נ	490	מרידת השמרונים והכנעתם תחת נציב הארץ.
ד. רנ"א	491	השמרונים התקוממו בפעם שנית ומפלתם; היהודים בא"י סבלו הרבה ע"י זה.
ד. רנ"ג	493	טהעאדאריך מלך הגאטהים אשר הכניע תחתיו את ארצות רומא, הגין על היהודים נגד שנאת הבישאפים. התפשטות היהודים בנעאפאל, גענוא, מיילאנד. הרחיבם את המסחר במקומות אלה.
ד. רנ"ה	495	מר זוטרא בן בנו של ר' חנינא עלה למעלת ראש גולה במקום פאהארא.
ד. רנ"ט	499	רדיפות היהודים בפרס ע"י קאבאד מלכה. מות רבינא.
ד. ר"ס	500	איש אחד בשם ר' מיר, מיר או מאיר, קם למשיח לישראל בפרס, ויבטיח לנחות את היהודים לא"י בעמוד אש. בעזרת ארבע מאות איש מהנהים אחריו, עלתה בידו להכות את חיל הפרסים, ללכוד ערים אחדות ולעשותן למבצרים.
ד. רס"ח	508	הצטינות היהודים בעיר ארלעס שבמדינת גאליה במלחמה נגד חלאדוויג אשר לחץ את המדינה הזאת ויקח משגה ערים רבות. מפלת משיח השקר מקץ שבע שנים ע"י קאבאד מלך פרס.
ד. ר"פ	520	מות מר זוטרא ראש גלותא ור' חנניא זקנו ור' יצחק איש שלומו כאחת, כי נתלו כולם על העץ, מידי מלך פרס, ששנא את היהודים תכלית שנאה. מנוסת מר זוטרא בר מר זוטרא ראש גלותא המומת לא"י. בעיר טבריה עלתה בידו להחזיר את עטרת למוד התורה ליושנה, אחרי הורמה זה מאת שנה. וישתדל לתת להלמוד בבלי מהלכים בין בני עמו. בעיר רומא שרפו הנוצרים את בית הכנסת ליהודים. להיהודים בגענוא הושבו כל זכיותיהם בפקודת טהעאדאריך מלך הגאטהים. ע"י רדיפות היהודים בפרס, יצאו יהודים במספר גדול ובראש רבן יוסף אל חוף מאלאבאר, אשר קבלם שם מלך הודו המזרחית בסבר פנים יפות ויתן להם את העיר קאָכין לשבת בה.
ד. רפ"ג	523	יוסטינוס הראשון מלך ביצאנץ גזר לבלי תת

לב"י	אספה"נ	
		להיהודים ולהשמרונים כל משרה בעבודת הממשלה ולבל יעבדו בצבא.
ד. רפ"ד	524	בא הקץ לממשלת היהודים במדינת יעמען שנמשכה שש מאות שנה רצופות.
ד. ר"צ	530	יוסטיניאנוס הראשון המולך תחת יוסטינוס הראשון פסל כל איש יהודי או שמרוני לעדות בבתי הערכאות בעניני דת ודין. לקח מאתם את בתי כניסיותיהם ויעשם לבתי תפלה להנוצרים.
ד. רצ"ה	535	סגירת בתי הכנסיות להיהודים באיי אפריקא, והאיסור לעבוד עבודה שבלב בפומבי, בפקודת יוסטיניאנוס.
ד. רצ"ז	537	אמונת היהודים היושבים בנעאפאל למלכם, והלחמם בגבורה נמרצה בעד שלום העיר מול חיל יוסטיניאנוס הראשון.
ד. ש'	540	המלך כילדעבערט בן חלאדוויג אשר כונן איתן בירת מלכתו בפאריז, גזר גזרות רעות על היהודים, ויצו לבל יצאו בימי אידיהן מפתח ביתם החוצה.
ד. שי"ב	552	גזרת יוסטיניאנוס לבלי יחוגו היהודים את חג הפסח לפי חשבונם.
ד. שי"ג	553	התאמצות הכומרים באיטליא להעביר את היהודים על דתם, והמלך יוסטיניאנוס נתן לפעלם ידים.
ד. שכ"ב	562	המלך חילפעריך נכד חלאדוויג להץ בחזקת היד את היהודים לקבל עליהם את דת הנוצרית. רבים מהם נהיו בגלוי לנוצרים ובסתר החזיקו בדת מורשה.
ד. של"ט	579	הבישוף אביטוס מקלערמאנט אנס את היהודים לקבל עליהם הדת הנוצרית או לצאת בגולה
ד. שמ"א	581	רדיפות היהודים בבבל ופרס ע"י המלך הורמוץ (הארמיסדוס).
ד. שמ"ו	586	רעקארעד מלך שפאניען שקבל עליו את דת הנוצרית אנס את היהודים לעבור על דתם.
ד. שמ"ט	589	מעבאד שר צבא קאסרא'עס השני מלך פרס הרג יהודים רבים באנטוכיא. הרמת קרן הישיבה בפומבדיתא. התחדשות ישיבת סוריא ע"י מר ענן. יסוד ישיבה בעיר פהירוץ-שבור ע"י ר' מרי. התפשטות התלמוד והתקבלו ללמוד בבתי הישיבות ולהלכה למעשה. התחלת זמן הגאונים. והתנגדותם לראשי הגולה בנוגע לקיום המצות.
ד. ש"נ	590	הזהרת האפיפיור גרעגאר הראשון לבלי לאנוס את היהודים לקבל עליהם את הדת הנוצרית, כי אם ללמדם משפטיה ועיקריה, למען יקבלוה ברצון.
ד. שנ"א	591	רעקארעד בן חורגו של הילפעריך מלך הוועסטגאטהען, גזר על היהודים לבל ישמרו את יום השבת והחגים, מצות מילה ואיסורים באכילה ושתיה.
ד. שע"ה	615	חלאטהאר מלך צרפת הוציא דבר חוק בהסכמת אספת כהני הדת הנוצרית, לבלי לתת להיהודים משרה בעבודת הצבא והנהגת המדינה.
ד. שפ"א	621	בטול האונס לקבל דת הנוצרית ע"י סווינטילא.

לב"י	אספה"נ	
		יהודים רבים אשר עזבו את הארץ מפני חמת המציק, שבו עתה אליה, ויחלו לעבוד את אלהי ישראל בגלוי.
ד. שפ"ד	624	חצרות הראשונות של היהודים ע"י מחמד.
ד. שפ"ח	628	צרות היהודים בא"י ע"י המלך הערקליוס. גזרתו לבלי ישבו היהודים לפנים מרחק שלש פרסאות מירושלים.
ד. שפ"ט	629	דאגאבערט מלך צרפת הטיל על היהודים לקבל עליהם את דת הנוצרית או לצאת מן הארץ.
ד. שצ"ב	632	גירוש היהודים מערב ע"י אבו-בעקער חותן מחמד המושל אחריו.
ד. שצ"ג	633	בטול החוק להכריח את היהודים לקבלת דת נצרת ע"י זיזענאד מלך שפאניען והסכמת אספת כהני הדת בטולידה לבטול ההכרח ולבלי לתת משרה במדינה להיהודים.
ד. שצ"ז	637	יעסדערגערדעס מלך פרס גזר על השבת. המית את ראש הגולה ורבים מחכמי ישראל. ורבים מהם נתן במשמר.
ד. שצ"ח	638	חינטילאן המולך בספרד גזר על היהודים בהסכם אספת כהני הדת בטולידה לקבל עליהם דת נצרת או לעזוב את הארץ.
ד. ת'	640	בנין בית מסגוד לישמעאלים בהר הבית בימי הכליף אמאר. נתינת חופש הדת ליהודים בממשלת המחמדים. יהודי סוריא וא"י שולחים במסחר ידיהם ורואים פרי ברכה.
ד. ת"ב	642	כפרס הונח לישראל מעט ע"י חלום המלך וכבוש אמאר חלק גדול מארץ הזאת.
ד. תי"א	651	שנוי מצב היהודים בפרס לטובה. התחדשות כהונת ראש הגולה של בוסתנאי באדרית ימי יעסדערגערדעס ובימי אטמאן כליף לממשלת המחמדנים שלכד את כל ארץ פרס.
ד. תי"ג	653	אספת כהני הדת בטולידה שמה לחובה על המלך לעשות את הדת הקאטולית לשלטת לבדה בכל ארצו, ולענוש קשה את בני הדתות האחרות.
ד. תי"ו	656	עלי כליף המחמדנים מנה את בוסתנאי גאון ויועץ המלך לעניני היהודים לשר הרכוש למדינת פרס. כבוד ר' יצחק גאון בעיני הכליף.
ד. תל"ה	675	גרוש היהודים מנרבוני.
ד. תמ"ב	682	אספת הכהנים בטולידה הוציאה עשרים ושמונה סעיפים מכוונים לאנוס את היהודים לקבל עליהם דת נצרת. רבים מהיהודים המירו את דתם אך למראה עין, ורבים עזבו את הארץ.
ד. ת"נ	690	יציאת יהודים רבים מפרס לרוססיה. אשכנז ושווייץ.
ד. תנ"ד	694	מלך שפאניען בהסכמת כהני הדת גזר לקחת לאוצר הממשלה את רכוש היהודים שקבלו ושלא קבלו עליהם דת נצרת, ולמכרם לעבדים, לגזול מהם את בני שבע השנים ולחנכם על ברכי תורת הנוצרים.
ד. תנ"ח	698	התפשטות יהודי ערב החכמים ובעלי המסחר באפריקא ע"י היותם לעזור להערביים במלחמתם את אפריקא וקארטהאגא.

לב״ע | אספה״נ

התעסקות יהודי ארצות יון בדת ודין.

ד. ת״ס 700 וויטיצא מלך ספרד קרא את היהודים המגורשים לשוב לספרד, ויתן להם חופש הדת וזכות אזרחים. יהודי דעמבעא שפכו את ממשלתם על מדינת לאזטא ע״י יהודית בת מלכם גדעון היושב בבירת ממלכתו זאמען הנשאת לאשה למושל בוגנא.

ד. תפ״ב 722 לעא השלישי מלך יון לחץ את היהודים לקבל עליהם את הדת הנוצרית, ורובם עשו את הדבר אך למראית העין. מטעם הכליפים נתן עוז וגבורה לראש הגולה הבא אחרי בוסתנאי לנהל את היהודים עפ״י רוחו וחפצו, ובידו נמסר לגבות את המס מאת היהודים ולהביאו לאוצר המלוכה, הדבר הזה היה נסבה לאחד מקרובי ראש גלותא לנגוע בכבוד רבנים וגאונים בפומבדיתא, ועי״כ עזבו גאונים רבים את מקומם, ויצאו לגור במקומות אחרים.

ד. ת״צ 730 בכוריא קם איש יהודי ויתאמר להיות למשה השני לבני ישראל ולהושיע מצרתם, ולתקנם במלכות מיוחדת כבשנים קדמוניות. רבים נואלו לתת על ידו כל הונם ורכושם, והוא ברח עם כל הכבודה לאחד המחוזים הרחוקים, אך במצות הכליף הִשָׁאם נתפש ויובא בכלא.

ד. ת״ק 740 עם הכוזרים השוכנים מצד המערבי לים הכספי עד הים השחור, קבלו עליהם את אמונת היהודים. ראשית התישבות היהודים בארץ אנגליה.

ד. תק״ח 748 שלמה ראש הגולה לא חפץ בבחירת רב אהאי לגאון בישיבת פומבדיתא, וישם תחתיו את תלמידו מר רב נטראי בר מר רב אמונא לגאון, והדבר הזה הימב הרה לרב אחא ויעקור את דירתו לא״י. רב שמעון קאירא בעל ה„הלכות גדולות״. הגאון מסוריא מר רב יהודא בר מר רב נחמן.

ד. תקי״ב 752 המלך פיפין הקטן היטיב להיהודים, ויבקש תורה מפיהם בדברים שלא חפץ לגלות להכהנים הנוצרים.

ד. תקי״ד 754 אבו גיאפאר אל־מאנזאר, הכליף השני ממשפחת האבאסידען, אהב להתעסק בחקר הכוכבים. היהודים בארצו שקדו על חכמת הרפואה, על ידיעת התכונה והפלוסופיה. רבים מהם נשאו בגלל חכמתם משרות גדולות במלכות. רב ענן מיסד כת הקראים.

ד. תקי״ח 758 בארצות הכאליפים באזיען, היו שרים יהודים ממונים על יציקת מטבעות המלכות וגנזי הממשלה.

ד. תק״ל 770 מר רב מלכא גאון בפומבדיתא. זכאי ראש הגולה. רב נטראי בר כאבינאי היה לראש הגולה השני עפ״י בחירת מפלגה מיוחדה.

ד. תקל״ב 772 מות מר רב מלכא גאון, ורב נוטראי הדל מלהיות ראש הגולה, כי הגאון מר רבה בר מר דוראי נטה אחרי זכאי. נוטראי יצא לא״י.

ד. תקל״ח 778 לעת ממשלת קארל הגדול בן פיפין הקטן על עם הפראנקים האדיר, חיו היהודים בהשקט ובטחה.

ד. תקמ״ד 784 הגאון מר רב חנינא בר אברהם הכהן בפומבדיתא, הודח ע״י זכאי ראש הגולה משאתו, ועל משרתו בא מר רב הונא הלוי.

ד. תקנ״ח 797 המלך קארל הגדול שלח שלשה מיועציו אל הקאליף הארון אל ראשיד לבקש ידידותו וקרבתו. בין הצירים האלה היה גם איש יהודי ושמו יצחק.

ד. תקס״א 801 שני צירי קארל הנסיכים לאנפריעד חיגיסמונד מתו בדרכם לאזיען, וימלא היהודי יצחק לבדו את מלאכות קארל על צד היותר טוב, וימצא חן בעיני המלך ביתר שאת, וישלחהו במלאכותו גם פעם שנית.

ד. תקס״ט 809 מר רב אבומאי בר מר רב שרירא ורב יוסף בר חייא היו לגאונים בפומבדיתא. דוד ודניאל שני ראשי הגולה.

ד. תקע״ד 814 קארל הגדול אסר לפני מותו על יהודי ארצו להחזיק בביתם עבדים מבני הנוצרים. מר רב כהן צדק היה לראש ישיבת סוריה. מר רב אברהם הכהן דודו היה לראש הישיבה בפומבדיתא.

ד. תקע״ז 817 המלך לודוויג החסיד היטיב לישראל. איש יהודי ושמו צדקיה היה רופא ביתו.

ד. תק״צ 830 אגאבערט בישוף עיר ליאָן חפץ להפריע את שלום היהודים עם הנוצרים ע״י אמצעים שונים. היהודים הגישו עצומותיהם אל המלך לודויג, והוא שלח שנים מיועציו לעיר ליאָן לסכל את עצת הבישוף.

ד. תר״ה 845 רב עמרם ראש ישיבת סוריה, שלח את נוסח תפלת היהודים בארצות הקדם ליהודי ספרד. כהני דת הנוצרית בפאריז החליטו לאשר ולקיים את כל גזרות מלך הגאָטהען בשפאניען על היהודים.

ד. תר״ך 860 הבישוף רעמיגיאוס בעיר ליאָן השתדל להמות לב הילדים הקטנים להמרת הדת ולהעשיר את הכנסיה הנוצרית ביהודים מומרים.

ד. תרמ״ז 887 ר׳ יצחק בן חסדאי קרוב למלכות הכליפים בקארדאוה, הרים למעלה ראש את בת השירה העברית ויעורר את היהודים בשפאניען לפנות אל החכמה והדעת. על ידו הגיעו שמואל אבן תיבון, מנחם בן סרוק ודונאש בן לאבראט מעיר פעז, למדרגה נעלה ורמה בתור משוררים עברים ובעלי דקדוק.

ד. תרס״ה 905 מר עוקבא מגזע ראש הגולה זכאי, היה ע״י חשיבותו בעיני הכליף לראש הגולה בשני זמנים שונים, וע״י התנגדות הגאונים לדבר זה, נהדף בכל פעם משאתו.

ד. תר״ע 910 דוד בר זכאי היה לראש הגולה. מבחירה זו היה נוחה דעת הגאון מר רב יעקב בר מר רב נטראי והרבנים בישיבת סוריה. הגאונים מפומבדיתא התנגדו לו.

ד. תרע״ו 916 אחרי מות הגאון מסוריה מר רב יעקב, בחר ראש הגולה דוד בן זכאי באיש בלתי מלומד עוסק במלאכת האורגים, יום טוב שמו, לעמוד בראש הישיבה, וכל העם ותאונגו

לב"ע	לספה"נ	
		כרה על זה. רב מבשר היה לראש ישיבת פומבדיתא.
ד' תרפ"א	921	בהסכמת ראש הגולה יסד גם מר רב כהן צדק ישיבה בפומבדיתא.
ד' תרפ"ה	925	מות מר רב מבשר.
ד' תרפ"ז	927	אחרי מות יום טוב ראש ישיבת סוריה, בא רב נתן על מקומו. במות רב נתן, היה רב סעדיה מעיר פיתום במצרים לראש מתיבתא.
ד' תרפ"ח	928	ראש הגולה בא בריב את רב סעדיה ויחרם אותו, ואת משרתו נתן לרב יוסף בר רב יעקב. רב סעדיה החרים מצדו את דוד ראש הגולה וישתדל לתת את כהונתו ליוסי אחיו. ואחרי אשר הצליח חפצו בידו, נמלט יוסי ביראו מפני אחיו, לעיר קאראכסאן.
ד' תרצ"א	931	מות יוסי בן זכאי בעיר קאראכסאן. יד דוד ראש גלותא על העליונה.
ד' תרצ"ה	935	רב סעדיה השלים את דוד ראש הגולה, וישב להיות ראש ישיבת סוריה. אכס כי מכר ברצון את המשרה הזאת ליד רב יוסף בר רב יעקב כשהיה.
ד' תש"ב	942	מות רב סעדיה גאון. העתיק את חמשה חומשי התורה לשפת ערב ויחבר ספרים נכבדים הרבה.
ד' תש"ג	943	מות הגאון בפומבדיתא מר רב חנינא בר מר רב יהודה. רב אהרן בר יוסף קבל משרתו. המשורר רב חסדי בר יצחק היה לשר האוצר, ליועץ הראש ולרופא בית אצל הכליף אבדעררהמן השלישי בקארדאווא שאהב את החכמה והדעת. רב חסדי ערך מכתב אל מלך הכוזרים, שבו יבקשהו להודיענו דבר על אודות מצב הארץ, על תולדות האומה והשנה.
ד' תשי"ט	959	קץ ישיבת סוריה.
ד' תש"כ	960	אחרי מות רב אהרן ראש ישיבת פומבדיתא, נחלקו הרבנים והלומדים לשתי מפלגות. המפלגה האחת בחרה ברב נחמיה בר מר רב כהן צדק לראש הישיבה, והשניה בחרה ברב שרירא בן רב חנניא גאון. באיטאליען היו היהודים נכנעים תחת שני אדונים, תחת מלך אשכנז שהיה גם מושל רומא ותחת האפיפיור, ושניהם שמו עליהם מסים כבדים וגדולים מנשוא.
ד' תשל"ט	979	אחרי מות רב נחמיה גאון, היה רב שרירא לגאון בפומבדיתא לכל הדעות, רב שרירא הפיץ תורה גם בבית הישיבה בעיר שאבור (תשעים אלף יהודים גרו בעיר זו) אשר יסד אביו רב יהודה גאון.
ד' תש"ם	980	ארבעה מופלגי תורה: רב חושיאל, רב משה ורב שמריהו ועוד איש אחד עברו ארחות ימים לשם מטרה דתית, ויקרה האסון לאניתם לנפול בידי שודדי ים, והם מכרו אותם לעבדים. יהודי אלכסנדריה גאלו בכסף את רב שמריהו, ורב יקותיאל נקנה מאת איש יהודי באי טינעזיען. היהודים בקורדובה פדו את ר' משה ואת ר' חנוך

לב"ע	לספה"נ	
		בנו אשר הובאו אליהם, וע"י ידיעתו הגדולה בתורה, עשוהו לראש העדה, ותישר הבחירה הזאת גם בעיני הכליף. משפארמא גרשו כל היהודים. בין היהודים בשפאניען פרחו החכמה והדעת, ותעשינה להן כנפים ותעבורנה את אי אפריקא, את הרי הפירעניען עד הרהיין, אשר נמצאו שם הרבה קהלות ישראל. רב שרירא גאון בפומבדיתא שהיה סופר גדול ומלומד, נתעלה בכל יום בחנו בעיני כל היהודים היושבים על יד נהר פרת, עד כי הוא לבדו מלא מקום ראש הגולה ושני ראשי ישיבות. בשלעזיען ובביהם תחת ממשלת באלעסלאוס השני, נתנו ליהודים חוקים טובים ומשפטים צדיקים.
ד' תשנ"ז	997	לעת זקנותו מסר רב שרירא את משרתו לבנו רב האי גאון, אשר נשא לו לאשה את בת רב שמואל בר חפני ששקד בשקידה גדולה על ספרי העמים.
ד' תשנ"ח	998	אחרי מות רב משה ראש העדה בקורדובה, היה רב חנוך בנו לממלא מקומו. ר' יוסף בן יצחק בן סטאנאס תלמידו של רב משה, העתיק במצות הכליף את התלמוד לשפת ערבית.
ד' תשנ"ט	999	אחרי מות רב הסדאי, התפרצה מפלגה אחת בקורדובה נגד רב חנוך ותאמר לתת את משרתו לרב יוסף בן יצחק. קנאים הלשינו לפני הכליף אחמעד קאדער בבאגדאד על רב שרירא גאון ורב האי בנו כי עשו עושר ולא במשפט ויבלעו חיל זרים. הכליף צוה לקחת מהם את כל רכושם ולתתם בבית האסורים. ואת רב שרירא שנמלאה לו בעת ההיא מאת שנה צוה לתלות. הכליף נוכח לדעת כי אך עלילות שוא טפלו על רב שרירא ובנו, הוציא את רב האי לחפשי, וישב להיות ראש הישיבה בפומבדיתא. רב יקותיאל שהיה את לצרה לרב משה, היה לראש העדה ולמפיץ תורה בעיר קיראן באפריקא, ויהד את רב שמריהו שהיה אחרי שובו מאלכסנדריה להרב הראשי בעיר אל־קאהירא, יסדו ישיבות ללמוד תלמוד בבלי. לרב האי גאון בפומבדיתא היתה חליפות מכתבים עמהם. בעיר רומא נוסד בית מדרש גדול לרבני ישראל. בעיר קאלן בנתה קהלת היהודים בית תפלה גדול.
ד' תשע"ה	1015	מות רב חנוך ראש ורב לעדת היהודים בקארדאווא, בנשאו מדברותיו ביום שמחת תורה ע"י התמוטטות הבימה תחת רגליו.
ד' תשע"ה	1018	רבי שמואל הלוי בא מעיר קורדובה למאלאגא ומשם לגראנאדא עיר הבירה ויהי ליועץ אצל הכליף האבוס השני ומרוב כבדו והוקירו אותו הרימהו לראש על כל היהודים הכרים למשמעתו. רב יוסף בן מיגאש. מנוכתו לעיר סעווילא. מות הכליף האבוס השני. עלית באדיס בנו על כסא המלוכה אשר הרים את ר' שמואל הנגיד למעלה

ליב"ע	אספה"נ	
		נכבדה בממשלתו ויט אליו חסד. מות רב חושיאל. רב חננאל בנו בחברת רבינו נסים אחד מתלמידי רב האי ור' חושיאל, היו למורי התורה ומצודתם היתה פרושה לא רק על העיר קאירואן כי אם גם על כל ערי המזרח והרבה מקומות באפריקא. עדה גדולה נכבדה בעיר פעץ. השתדלות ר' שמואל הנגיד לאשר היהודים לא רק בגראנאדא עירו כי אם גם אחיו בני עמו היושבים מחוץ לארץ שפאניען כמו באטליה, באפריקא ובארץ הקדם, נהנו מפעולותיו הנמרצות. הוא היה משורר ומליץ גדול, ויהי לו חליפות מכתבים את רבינו נסים מקאירואן ויתמוך בידו. ע"י רבינו נסים נפוצו מעינות תורתו של רב האי מפומבדיתא לכל ערי שפאניען.
ד. תשצ"ו	1036	מות רב האי גאון זקן ושבע ימים. השאיר אחריו ספרים הרבה בלשון ערבית בחכמת התורה, בחכמת הקבלה אשר לקח לו בה למורה דרך את המקובל הגדול ר' אברהם קאבסי. חזקיה נכד דוד ראש הגולה היה אחרי מות רב האי לגאון ולראש הגולה בפומבדיתא. יהודים מיושבי ארץ הקדם ברחו מחמת המושלים שמה ויבאו לגור באפריקא הצפונית.
ד. תשצ"ח	1038	הכליף אבואללה קאים בעאמריללאה בעיר באגדאד צוה להמית את ר' חזקיה מפומבדיתא. בניו נמלטו על נפשם לעיר גראנאדא, ושמה מצאו להם מנוח בבית ר' שמואל הנגיד. במות ר' חזקיה במלה ישיבת פומבדיתא. עדואַרד מלך אנגליה הרע להיהודים היושבים בארצו ויחשוב אותם ואת רכושם לקנין כספו ובכל עת מצוא בזז את כל יגיעם ועמלם. ר' שלמה בן גבירול מעיר מאלאגא התישב בעיר סרגוזה וינחל לו תהלה וכבוד ע"י שיריו הנפלאים וביחוד על ידי „הסליחות" אשר חבר. הוא ועוד יהודים אנשי שם מבני דורו חברו שירים לעבודה זו תפלה. במות רבינו נסים בעיר קאירואן בעל כמה ספרים נשגבים, ירדו הישיבות באפריקא עשר מעלות אחורנית ואחרי מות רב חננאל חברו נבטלו לגמרי, ותשארנה אך שתי ישיבות בעיר אלמדיה ובעיר קאלאא האמאד אשר בממלכת פעץ.
ד. תתט"ז	1056	מות ר' שמואל הנגיד. ר' יוסף אבן נגרלה בנו בא על מקומו ליועץ המלך ולרב ויקח את בת רבינו נסים לאשה.
ד. תתכ"ד	1064	אחרי שמונה שנה לכהונת ר' יוסף במשרתו, הומת יחד עם אלף וחמש מאות איש מנכבדי עדת היהודים בגראנאדא. יהודים רבים חשו מפלט להם ובתוכם שני בני ראש הגולה חזקיה אשר ישבו בבית ר' יוסף. רבים מתלמידי ר' יוסף נפוצו למדינות שונות. המשורר והסופר ר' יצחק בן ברוך אלקלעי, אחד מתלמידי ר' יוסף ומאוהביו היותר מצוינים, אסף את כל כתבי יד מורו האומלל ויפלס להם נתיב בקרב היהודים.

ליב"ע	אספה"נ	
ד. תתכ"ט	1069	ר' יצחק הנ"ל הגדיל לתהלה ע"י ידיעתו הגדולה בחכמת האצטרלגיה, רכש לו את אהבת הכליף אלל־מאַנהאמאד בסעווילה ויעשהו לפקיד על חצר המלוכה ולרב על עדת היהודים. ר' יצחק בן יהודה בן גיאת היה לרב בעיר לוצענא. בצרפת הצפונית נוסדו הרבה קהלות ישראל ובתוכן רבנים מופלגים ואדירי התורה. המצוין שבהם הוא ר' גרשון הנקרא בשם „מאור הגולה". תלמידו המפואר ר' יעקב בן יקיר אשר הפיץ את תורת ר' גרשון מורו ברבים, היה מורה לר' שלמה יצחקי (רש"י) למשפחת ירחי מעיר טראיעס. בצרפת הדרומית התעסקו רוב רבני הקהלות הגדולות נודדי ארץ שפאַניען גם בשאר חכמות ובלמוד הפלוסופיה לבד למוד התלמוד. ר' משה הדרשן מעיר נרבונא המלאה לה אדירי תורה, נסע לערים רבות לדרוש לפני קהל ועדה. בצרפת הדרומית והצפונית פזרו לו תהלה וכבוד מלא הפנים וגם רש"י נהנה מדרשותיו וישתמש בהן לפעמים בבאוריו.
ד. תתמ"ז	1087	ווילהעלם רופוס מלך אנגליה היטיב ליהודים בשכר הרב שלקח מאתם בעד טובותיו. היהודים באוקספורד בנו להם בית תפלה ובו גם בית ספר מיוחד ללמוד שפת עבר וספרותה ליהודים ולנוצרים. ר' יצחק בן ברוך אלקלעי ירד ממשמרת הרבנות בעיר סעווילה ע"י המושל החדש שעלה שם למלוכה.
ד. תתמ"ח	1088	יהודים רבים משפאניען הערבית באו לגור לארצות אלפהאָנס החמישי מלך קאַסטיליען אשר הטיב עמהם ויסוכך עליהם באברת צדקתו. רבי יצחק אלפסי יליד ממלכת פעץ היה לרב בלוצענא אחרי מות ר' יצחק בן יהודה בן גיאת.
ד. תתנ"ב	1092	לאדיסלאויס הקדוש מלך אונגארן הגין על היהודים אשר בארצו.
ד. תתנ"ו	1096	מסע הצלב הראשון. ע"י התעוררות האפיפיור אורבאן השני בעיר טריער נהרגו יהודים רבים ע"י נוסעי הצלב תחת פקודת פעטער מאַמיענס וגאטשאַלק וואַלטהער רעין. הבישאף ענגילבערט אסף את כל היהודים אל היכלו בהבטיחו כי לא יתן לגעת בהם לרעה, ואח"כ העיד בם כי אם לא ימירו את דתם יסגירם להורג. רבים מהם קבלו דת נצרית למראית עין. נוסעי הצלב רחצו הליכתם בדם היהודים בכל מקום אשר עברו, לבוא אל ארץ הקדש. בהערים אשר על הרהיין, המאיין והדנוי עשו שמות ביהודים ויאכלו את ישראל בכל פה ולא ידעו שבעה, עשקו, חמסו, שדדו, רצחו לבלי חמלה. הרג רב ביהודי עיר וואָרמס. בעיר מיינץ אסף הבישאף רייטהארד את כל היהודים אל היכלו להיות עליהם למחסה ויותר מאלף ושלש מאות איש באו אליו עם כל כספם והונם, אפס כי בעוד יומים פרץ

אל ההיכל ראש השודדים הנסיך עמיכא פאן לייניגנען שאר בשר להבישוף רייטהאד וכל האלף ושלש מאות יהודים נפלו חללים לפי חרב השודד הזה. ששים יהודים התחבאו בבית התפלה אשר להכהן הנ״ל, ויתפשו ביד עמיכא וישחטם כלם. בעיר קאלן היו האזרחים מבני עם הארץ למחסה על היהודים, וביחוד הבישאף הצדיק הערמאנן השלישי. שפיכת דם היהודים בערים רבות.

ד. תתנ״ז 1097 המלך היינריך הרביעי, דבר רתת על פעולות הרוצחים, ויתן הרשיון להיהודים שנאנסו להמיר את דתם, לשוב לאמונתם כבראשונה, ולהשיב להם את כל רכושם שעשקו מהם.

ד. תתנ״ט 1099 השר גאטפריד פאן בוליאָן שהלך בראש גדודי הצלב ללחום במושלי ארה״ק, לכד את ירושלים. רבים מיהודי העיר הומתו מחרב המנצחים ורבים נמלטו לבתי התפלה וישרפו שם ע״י הנוצרים.

ד. תת״ס 1100 פהיליפ הראשון מלך צרפת, נתן ליהודי פאריז וערים אחרות לגור אך ברחובות מיוחדים בעדם, וישם עליהם מסים כבדים מנשוא.

ד. תתס״ג 1103 מות רב יצחק אלפסי בעל „האלפס״ בהיותו בן תשעים שנה. ר׳ יוסף בן מיגאש ור׳ ברוך בן יצחק היו לממלאי מקומו ברבנות בעיר לוצענא. מות רש״י לששים וארבע שנה. ר׳ שמואל בן מאיר (רשב״ם) נכדו. ר׳ יעקב בן מאיר הנקוב בשם רבינו תם אחד מבעלי התוספות. רדיפות היהודים תושבי הערים אשר בצרפת הדרומית.

ד. תתס״ז 1107 פעטרוס אלפהאָנזי מאסקא (יהודי מומר נקרא לפנים בשם ר׳ משה) רופא המלך אלפהאנס החמישי מקאסטיליען. כתב שטנה על היהודים, ולא עשה פרי.

ד. תתע״ז 1117 אלבערט, בישוף באנגליה, כתב מרורות על היהודים, אך לא פעלו מאומה על המלך היינריך הראשון ויעש כל ימיו טובות עם היהודים. ר׳ יהודה הלוי משורר בקורדובה.

ד. תתפ״ו 1126 מות ר׳ ברוך בן יצחק בלוצענא, ור׳ יוסף בן מיגאש נשאר יחיד במשמ״ת הרבנות.

ד. תתצ״ה 1135 ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא מטולידה תלמיד רבי יהודה הלוי.

ד. תתצ״ז 1137 המלך לודוויג השביעי צוה להמית איש יהודי אחד שהתאמר למשיח ואתו יחד את כל אלה המחזיקים בו, והרבה בתי תפלה הפך למאכלת אש. ר׳ יהודה בן יוסף בן עזרא נעשה ע״י המלך אלפהאנס השביעי מקאסטיליען לראש העיר קאלאטראבה אשר קרעה מאת הערבים.

ד. תתק״א 1141 מות ר׳ יוסף אבן מיגאש. ר׳ מאיר בנו בא על מקומו לרב בלוצענא. כת הקראים נתחזקה ע״י חברים הרבה בקאסטיליען שנספחו אליה ותשלח פארותיה עד למרחוק, ותצר עד מאד לכת הרבנים, ותרע לה רעה גדולה. בהשתדלות ר׳ יהודה אשר העתיק מושבו לקאסטיליען התאזרו הרבנים חיל וימצאו מחסה בכל ארצות אלפהאנס השביעי, והקראים נלחצו בחזקת היד ויגרשו מכל ארצות קאסטיליען.

ד. תתק״ו 1146 מסע הצלב השני ע״י התעוררות האפיפיור אויושעניוס ובערנהארד הקדוש בצרפת הדרומית. הרג רב ביהודים בערי הרהיין. רבים ברחו לארץ הפראנקים והשוואבים. שפיכות דמי היהודים בערי אשכנז ע״י נוסעי הצלב. בערנהארד הקדוש עומד לימין היהודים ובפקודתו שמו בכלא את הכהן הצרפתי רודאלף שהסית את ההמון ביהודים לאבדם. המלך קאנראד השלישי לא נתן לעשות רעה ליהודי ארצו, ויהי כרוב הסוכך לראשם ביום צרה. משיח שקר בפעץ, רבים מהמאמינים בו נענשו קשה מאת הממשלה. רבי משה בן מיימון (הרמב״ם) יליד לוצענא יושב בקורדובה. לקח תורה בחכמת הפילוסופיה מהפילוסוף הערבי אווע־איעס, ומהערבים המלומדים הגדולים אבן תאפהיל ואבן סאיג למד תורת הרפואה, חכמת התכונה והחשבון ושפת ערבית. בארץ אשכנז היה לחק לפנות רחובות מיוחדים ליהודים לשבת.

ד. תתקט״ז 1156 לודוויג השביעי מלך צרפת לא הסכים לעצת שרי ממשלתו לגרש את היהודים מן הארץ, אך אסר עליהם לעסוק בסחר בספים. דוד אל ראי קם בעיר אמאדיע במדינת פרס כמושיע לישראל, ויאסוף אליו אנשים רבים מבני אמונתו וילך עמהם למלחמה על ירושלים. נציב ארץ פ״ס הכה את רוב אנשי חילו אך לא יכול להכחידם כלה כחפצו, ויבקש להשלים את דוד אל ראי בתנאי כי יתן לו אות כי שלוח הוא ממרום למשיח על ישראל. דוד אשר לא יכול לתת לו את האות המבוקש הובא לעיר דאגעסטהאן על נהר גוזן וינתן בבית האסורים. מנוסת דוד מבית הכלא, שובו אל אמאדיא. בקשת נציב פרס מאת היהודים לסגור בידו את דוד. דוד לא שמע להם ולא חפץ להיות לקרבן בעדם. הנציב בכעסו על היהודים הרג הרבה מהם. מות דוד אל ראי ע״י חתנו.

ד. תתקי״ט 1159 האפיפיור אלכסנדר השלישי היטיב להיהודים, ויתן בידם לשמור את שבתותיהם ומועדיהם מבלי משבית ומפריע. רב יחיאל נכד רב נתן „בעל הערוך״ ברומא, היה למשגיח על גנזי אוצר האפיפיור הנ״ל. המשורר הנעלה רבי יהודה הלוי בעל „הכוזרי״ נהרג ע״י ערבי בעלותו לירושלים משאת נפשו. רבי משה בן מיימון (הרמב״ם), פרושו על המשנה בשפת ערבית, ע״י התהלכו כרע את הפלוסוף הערבי אווראיעס, נאשם מאת אחיו היהודים כי יקל בכבוד הדת. תרבר הזה הניע את לבבו להעתיק מושבו למדינת מאראקא אשר באפריקא. יהודים רבים יושבים בארץ יון וביחוד בעיר הבירה, וכלם עוסקים במסחר הצבעים והזכוכית. יהודים במספר לא מעט גרים בא״ק הקדש

לב"ע אספה"נ

(חוץ לירושלים) ועוסקים במלאכת יד ויגיע כפים. עדה גדולה באלכסנדריה. הרמב"ם אוה למושב לו את העיר פהאוסטאדא אשר במצרים ויהודים רבים בה, ויחיה את נפשו מִמסחר אבנים טובות וחלוף מטבעות. מסעות ר' בנימין בן ר' יונה מטודילה באיירופא ואזיען לראות את שלום אחיו היהודים ומצבם. ספרי מסעותיו נעתקו משפת עבר ללשון צרפת ורומית. הרמב"ם היה רופא לשר צבא התוגרמים אשר שפך ממשלתו על מצרים.

ד.תתקכ"ח 1168 ר' יוסף בן אפרים בן אבו באסם הלוי מעציה מצא חן בעיני אלפהאנס השמיני מלך קאסטיליען וירימהו למעלת שר במדינה. שמואל בן פאקער רופא המלך הנ"ל ואחד מראשי יועציו.

ד.תתק"ל 1170 הנוצרי גאנצאלעס מארטין, אחד משרי אלפהאנס העומד תחת פקודת יוסף הנ"ל, הפש מזמות להביא שואה על ידי מלשינות על ראש יוסף ועוד רבים מנכבדי היהודים. כאשר לא הצליח הפצו בידו, קנה במחיר רב מאת המלך עשרה יהודים, מבלי אשר פורש את שמותיהם לפני אלפהאנס, והצורר לקח את השרים יוסף ושמואל ועוד שמונה יהודים נכבדים ויאסרם באזיקים וישימם בכלא ויקח מאתם את כל רכושם והונם. חמת המלך בשמעו את הדבר עלתה עד להשחית, וימהר ויפר את ברית המכירה ויקרא דרור להאסורים, אך יוסף מת בבית האסורים, ויקבר במצות המלך בכבוד גדול וברוב פאר והדר בעיר מולדתו. ר' משה בן אבודאלל היה לשר אצל המלך תחת ר' יוסף והון שמואל בן יאיש הורם לסופרו הראשון, מות הצורר גאנצאלעס במצות המלך.

ד.תתקל"א 1171 סאלאדין יוסף בן איוב מושל מצרים, עשה את הרמב"ם לרופא ביתו ולראש יועציו.

ד.תתקל"ב 1172 משיח שקר באחת מערי מאראקא באפריקא. מותו בגרון ע"י שר הארץ. המאמינים בו שלמו כַּכֹּף ענושים.

ד.תתק"מ 1180 משיח שקר בקורדובה. צרות היהודים על ידו. ר' אברהם בן דוד הלוי ממולידה מחבר ספרים רבים ונכבדים מת בעִנוּיים קשים על קדושת השם.

ד.תתקמ"א 1181 פהיליפה אויגוסט מלך צרפת נתן חוק כי כל הנוצרים בארצו פטורים משלם את חובותיהם להיהודים, והיהודים מחויבים להשיב להם את שטרי החובות אשר בידם.

ד.תתקמ"ב 1182 המלך הנ"ל צוה על היהודים לעזוב את ארץ צרפת, השתדלות היהודים לקרוע את רוע הגזרה, נשארה מעל. פקידי המדינות לקחו מהם את כל כספם והונם.

ד.תתקמ"ה 1185 הרמב"ם שעשה לו שם לתהלה ולתפארת בין כל אלפי התורה בישראל ע"י ספרו „יד החזקה", חבר את הספר „מורה נבוכים"

לב"ע אספה"נ

בלשון ערבית.

ה.תתקמ"ח 1188 הײנריך השני מלך אנגליה דרש מאת יהודי ארצו כי ישקלו על ידו כסף בסכום ששים אלף למרא שטערלינג להוצאות מסע הצלב השלישי. עשירי היהודים אשר לא יכלו להמציא את הסך העצום הזה, גרשו מן הארץ, ואך האיש אשר נתן למלך המשה אלף מארק בעד נפשו, נשאר בארץ.

ה.תתקמ"ט 1189 הרג רב ביהודי לאנדאן ביום שימת כתר המלוכה על ראש המלך ריכארד לב האריה. בין ההרוגים היה גם רבינו יעקב מארלעאנס (רבינו תם).

ה. תתק"נ 1190 היהודי דן סאלאמאן בן דן יוסף היה לראש שרי צבאות היל פארטוגאל בימי המלך זאנקציוס הראשון. נוסעי הצלב הפצו לעשות כלה את יהודי ליסאבאן, והמלך הנ"ל הפר את עצתם מאהבתו את היהודים בהשתדלות דן סאלימאן שר צבאו. נוסעי הצלב הקדישו הרגה על היהודים היושבים בעיר יארק אשר בארץ אנגליה. חמסו ויבוזו את כל הונם ורכושם ויעטו אל השלל לכל אות נפשם. התנפלו בחמה שפוכה על ארמון היהודי ברוך שר האוצרות אשר למלך ויהרגו אותו ואת כל בני ביתו לפי חרב, ואת היכלו הנחמד שלחו באש. יהודים רבים נמלטו עם כל הונם אל הארמון אשר מתחת לעיר, ויוכלו ללחום את השודדים אשר התנפלו עליהם בחמת רצח. בראות היהודים כי עוד מעט ויפלו בידי מבקשי נפשם, שלחו בעצמם את הארמון באש ויעלו כלם על המוקד. רבים מרכי הלב נפלו בידי נוסעי הצלב אשר הוציאום לטבחה ולאבדון, כחמש מאות יהודים הומתו ביום העברות הזה, והנותרים הוצגו ככלי ריק פשוטים ועורים. המלך ריכארד שהיה בעת הזאת בירושלים בשמעו את כל אשר עוללו השודדים ליהודי ארצו, התקצף עד מאד וישלח לחקור ולדרוש אחרי עושי התועבה, ואת הנתפשים בידו יסר מוסר אכזרי.

ה.תתקנ"ד 1194 ר' אברהם בן מאיר אבן עזרא לקח את בת ר' יהודה הלוי לאשה. מסעותיו ברוב ערי איירָאפא. נסיעתו לא"י והתודעו אל רבני ישראל ואבירי התורה בעיר טבריה. בדרך איי יון שב לעיר רהאָדוס וימת שם בן שבעים וחמש שנה. הוא רכש לו ידיעה רבה בחכמת הרפואה ותולדות הטבע והתכונה והחשבון, ויהי משורר ופלוסוף מפואר. חבר ספרים הרבה והכי נכבד מהם הוא באורו על התורה.

ה.תתקנ"ה 1195 ריכארד מלך אנגליה שם מס כבד על היהודים, ויבחר מקרבם שני אנשים נכבדים נקובים בשם ברוך ויוסף אהרן לפקח על ענייני המס.

ה.תתקנ"[illegible] 11[illegible] פיליפ אויגוסט מלך צרפת התיר להיהודים המגורשים לשוב לארצו כבראשונה, במחיר

לב"ע | אספה"נ

כסף רב אשר נתנו על ידו. מסעות ר' פתחיה מרעגענסבורג לארצות הקדם לראות את שלום אחיו בני עמו. בעיר מור יסד רב' אפרים בית ישיבה גדול. ישיבות מפוארות לתורה ולתעודה בכמה ארצות אזיען.

ד. תתקנ"ט 1199 יאהאן מלך אנגליה אחרי ריכארד אחיו, נתן זכיות שונות ליהודי ארצו וחופש הדת, ויקם עליהם למנהל ומנהיג את כל עסקיהם את ר' יעקב ראש העדה שישב גם בסוד המועצה של הממשלה לחוות דעת בעניניה.

ד. תתק"ס 1200 המלך הנ"ל הרבה להיטיב את היהודים ולהוסיף על זכיותיהם. בעד חסדו זה שקלו היהודים על ידו סך ארבעה אלף מארק במטבעות של כסף. ר יהודה בן שלמה הנקוב בשם אלחריזי חבר את ספר התחכמוני ויהי משורר נפלא. הוא היה יליד א"ץ שפאניה הערבית, ואחרי נסעו למטרת רכישת החכמות והידיעות לאזיען וישב ממסעו, התישב במארסעללא ויעתיק את הספר „מורה נבוכים" לשפת עבר. אחרין העתיק גם ר' שמואל אבן תבון את הספר הנ"ל לשפת עבר. התחזקות למוד התלמוד בצרפת הצפונית ובארץ שפאניען ע"י בעלי התוספות ואספת באוריהם עליו ע"י ר' שמשון בן אברהם (רישב"ם). בארץ אשכנז רבו לומדי התורה ואביריה בכמה קהלות ישראל. גם בארץ איטאליען נמצאו רבנים מופלגים אנשי שם אשר הקדישו כל ימיהם לבאר את התלמוד ולהוסיף עליו חדושים נעלים ונשגבים. בארצות ביהם, שלעזיען ופולין נתרבו מושבות היהודים.

ד. תתקס"ב 1202 מות הרמב"ם בעיר אלקאהירא, ויבכו לו היהודים בכל תפוצותיהם ויספדוהו בכל בתי הכנסיות. הוא בא לקבורה בעיר טבריה בא"י. אברהם בנו עומד בראש הישיבה אשר באלקאהירא והנהו רופא הסולטאן תחת אביו. ר' שלמה ראש העדה ורב בעיר מאנטפיליער יחד עם שנים מתלמידיו ר' דוד ור' יונה שרפו את הספר „מורה נבוכים" קבל עם, ויחרים את המחבר וכל קוראי ספרו ושאר ספרי פלוסופיא בלשון יונית וערבית. רבני צרפת ושפאניען קראו תגר על החרם הזה. בשתי ארצות האלה נפרדו גדולי הרבנים למתנגדים להרמב"ם ולמחזיקים בשיטתו.

ד. תתקע"ב 1212 רדיפות היהודים בטולידה ע"י מלחמת מלכי שפאניען הנוצרים את המויערים.

ד. תתקע"ה 1215 האפיפיור אינאצענטיוס השלישי גזר על היהודים לתת החלק העשירי מהונם לכהני הנוצרים, לבלי התראות בחוץ בימי אידיהן, ללבוש בגדים משונים ולבלי התקבל לעבודות הממשלה.

ד. תתקע"ו 1216 מות יאהאן מלך אנגליה, במצב היהודים שם לא נעשה כל שנוי לרע.

ד. תתקע"ז 1217 בעמבראקע אפוטרופסו של הייגריך מלך אנגליה שעלה על כסא המלוכה בן תשע

לב"ע | אספה"נ

שנה, נתן חוק כי ישאו היהודים שתי התיכות בד או קלף על מעילם העליון ממול חזיהם. אספת הרבנים בעיר אלקאהירא לטכס עצה במה לחזק את עמודי הדת אשר רופפו בקרב הרבה מקהלות ישראל במצרים.

ד. תתקע"ח 1218 במצות פעמבראקע נתן הרשיון להסוחרים היהודים מארצות אחרות להשתקע באנגליה, ובלבד שיקבלו עליהם את כל התוקים והמשפטים הנתונים ליהודי המדינה. המלך פהילים אויגוסט גזר גזרות קשות על יהודי צרפת המלוים כסף ברבית. הכהנים באנגליה הפצים להכביד על היהודים עול חוקים קשים, והממשלה נצבת להם לשטנה. כהני ספרד ישתדלו בכל כחם להשבית חגי היהודים ולאנסם כי יעברו על דתם. האפיפיור האנאריוס השלישי לא נתן בידם לעשות מעשיהם זר מעשיהם.

ד. תתקפ"א 1221 יהודי לאנדאן בנו להם בית תפלה כלול ביפיו והדרו עד מאד.

ד. תתקפ"ג 1223 ר"דוד בן יוסף קמחי (רד"ק) מנרבוני, הוא היה מדקדק מפואר, ויקנא קנאת הרמב"ם בריבו את ר' יהודא בן יוסף אלפהאבער רופא וראש הרבנים בטולידה.

ד. תתקפ"ו 1226 מברעסלוי גרשו היהודים ע"י עלילת שרפה.

ד. תתקפ"ט 1229 פרידריך השני מלך אשכנז לכד את ירושלים ויגן על היהודים הנמצאים מסביבותיה לבל תאונה אליהם רעה ע"י נוסעי הצלב. ר' משה בן נחמן (הרמב"ן) היה רופא וראש עדת ישורון בגעראנא אשר בספרד, וקבל עם היה ממצדיקי הרמב"ם.

ד. תתק"צ 1230 הייגריך השלישי מלך אנגליה הלך בקרי את היהודים והחלק השלישי מהונם לקח אל אוצר המלוכה. את בית התפלה בעיר לאנדאן הבנוי לתלפיות עשה לבית תפלה להנוצרים.

ד. תתקצ"ב 1232 ר' בחיי בן משה מסרגוזה יחד עם אחיו הצעיר פנו במכתב חוזר אל כל אדירי התורה בספרד, לקנא קנאת הרמב"ם ולהוציא כנגה צדקתו, במכתבם זה יאמרו כי במושב רבנים הרבה נמנה ונגמר לענוש בנדוי את שלשת הרבנים ממאנטפעליער שיצאו לחלל את כבוד הרמב"ם ולהחרימו, עד העת אשר יבטלו המה את החרם מצדם. דברי שני האחים מצאו מסלות בלב כל גדולי ישראל, ויסכימו להחרים את שלשת מתנגדי הרמב"ם, והמה אלה ביראם מפני המשפט החרוץ הזה, מהרו ויבטלו את החרם אשר החרימו את הרמב"ם, ויחדל הריב.

ד. תתקצ"ג 1233 המלך הייגריך השלישי מאנגליה אחרי קבלו שמונה עשרה אלף מארק מיהודי בירת ממלכתו, יסד בית ללמוד תורת דת נצרת לכל מי החפץ לקבלה עליה.

ד. תתקצ"ד 1234 מצות לודוויג העשירי הקדוש מלך צרפת על היהודים לתת במתנה להנוצרים את החלק השלישי מהכסף שהם נושים בהם.

ד. תתקצ"ו 1236 בפאריז ובהרבה ערי צרפת נהרגו יהודים

לב״ע | אספה״נ

רבים לפי חרב ע״י שנאת הדת. האפיפיור גרעגאר העשירי השתדל להפריע את מקנאי הדת מבוא בדמים. פרידריך השני מלך אשכנז הגין על היהודים בהאגענוי אשר נאשמו ברציחת נפש שלשה ילדים נוצרים בני שבע שנה, ואח״כ נודע הדבר כי ענו בהם עדות שקר.

ה׳ תתקצ״ט 1239 יאהאן האדום, הערצאג מברעטאגנע, גרש את כל היהודים מארצו.

ה׳ א׳ 1241 מלחמה בין היהודים והנוצרים בעיר פראנקפורט על המיין. הנוצרים אחזו בכלי נשק והיהודים עמדו על נפשם. מאה ושמונים יהודים והרבה נוצרים נפלו חללים. מחצית העיר עלתה על המוקד. ע״י נצחונות המאנגאלען באירופא סבלו היהודים רדיפות איומות ונוראות.

ה׳ ב׳ 1242 ר׳ אמנון ממיינץ. מיתתו על קדושת השם. לזכרו חבר ר׳ קלונימוס תפלת „ונתנה תקף" הידועה.

ה׳ ג׳ 1243 בעיר בעליץ בנסיכת בראנדענבורג, נשרפו יהודים רבים ע״י איזו עלילה. אחד הכומרים בממלכת אראגאן העיר את המלך יעקב כי יצוה על הכהנים הנוצרים לעסוק בלמוד ספרי רבני ישראל, למען אשר יוכלו להתוכח עם היהודים בעניני דת ואמונה.

ה׳ י״ג 1253 האפיפיור אינאצענטיוס הששי אסר על בני עמו לרדוף את היהודים ולאנסם לעבור על דתם.

ה׳ י״ד 1254 גזרת המלך לודוויג העשירי למסור אליו כל ספרי התלמוד ונושאי כליו, כעשרים וארבע עגלות טעונות בספרי ישראל נשרפו בעיר פאריז קבל עם. היהודים באנגליה רובצים תחת מסים כבדים מנשוא. בקשתם את המלך לתתם לעזוב את הארץ, אחרי כי אין ביכלתם לתת לו את סכום הכסף אשר הוא מבקש מהם. תשובת המלך כי לא יוכל לראות ברע אשר תמצאם משונאיהם בעזבם את ארצו, בכל זאת לא חדל ממצוץ כעלוקה את כל הונם ועמלם וכל אשר להם.

ה׳ ט״ו 1255 צעקות היהודים לפני המלך הייגריך השלישי באנגליה כי ידם אינה משגת לתת לו את הכסף אשר הוא דורש מאתם, לא עשו פרי, ולא שעה אליהן. ההערצאג ריכֿארד אחיו לקח ממנו את כל היהודים בערבון ויתן לו בעדם סך חמשה אלף מארק.

ה׳ י״ז 1257 ההערצאג ריכֿארד היה למלך אשכנז ויוסף גם הוא להטיל מכים קשים על היהודים. ויבחר מקרבם שני אנשים לפקח על עסקי הגביה ויתן להם הרשיון לשום בכלא את כל מי שיסרב לשלם את המס המוטל עליו,

ה׳ י״ח 1258 המלך אטאקאר מביהם אשר ישפך את ממשלתו על ארץ מעהרין, עסטרייך, שטייערמארק, קערנטהען וקראן, הגין על היהודים היושבים בארצות ממלכתו. אלפהאנס העשירי מלך קאסטיליען עשה חבר

את היהודים. היהודי דאן סאיג היה אצלו לשר אוצר המלוכה וגם את יוסף אחיו גדל וינשא. המון יהודים מלומדים, רופאים, עורכי דין, פלוסופים, בעלי חשבון ותוכנים היו יוצאים ובאים בארמונו. המלך אלפהאנס אסף אליו לעיר טולידה חמשים יהודים מלומדים בחכמת התכונה, וימלא את ידם לאסוף את כל ספרי התכונה הכתובים בלשון ערבית ולהעתיקם לשפת רומית. החכמים האלה חברו יחד את הספר הידוע על חכמת התכונה בשם „לוחות אלפהאנזא".

ה׳ כ׳ 1260 הייגריך השלישי מלך אנגליה גזר על היהודים לתת מס לאוצר המלוכה מכל ילד הילוד להם, ולבלי להשמיע קול גדול בבתי התפלה כי אם להתפלל בחשאי.

ה׳ כ״א 1261 רדיפות היהודים ע״י כהני הנוצרים בעיר מאגדעבורג. האפיפיור אלכסנדר הששי השתדל להגן עליהם, אך לא עצר כח להפיק את חפצו. הבישאף רופרעכט מעיר מאגדענבורג האשים את היהודים בחטאת לקיחת רבית וישימם במשמר. אחרי קבלו מאתם ששים אלף מארק לתשורה, קרא להם דרור. אזרחי העיר האלבערשטאדט הבטיחו את היהודים היושבים ביניהם להגן עליהם מחמת הבישאף. הייגריך השלישי מלך אנגליה הטיל מס חדש על היהודים.

ה׳ כ״ב 1262 אצילי העם באנגליה אשר כעסו על המלך הייגריך על המעיטו את זכיותיהם, בקשו למשוך אחריהם את כל אזרחי לאנדאן, ובראותם כי יד היהודים תכון עם המלך, הרגו שבע מאות אנשים מהם וישרפו בתיהם ובתי התפלה אשר להם.

ה׳ כ״ד 1264 הנסיך באלעסלויס מפאלען נתן חוק בעיר קאליש לתת ליהודים את חופש הדת ושאר זכיות.

ה׳ כ״ה 1265 בשוב הייגריך השלישי כמנצח מהמלחמה אצל עוועסהאם, נטה שלום להיהודים בכל ארץ אנגליה ויתן צו להשיב להם את כל הבתים והאדמה אשר גזלו מהם.

ה׳ כ״ז 1267 אספת כהני הנוצרים בעיר וויען נתנה חוקים מעיקים להיהודים, ועל פיה היתה שומה כי ישאו היהודים על ראשם מגבעות בעלות קצוות. הרמב״ן עזב את ארץ ספרד וילך לירושלים ויסד שם ישיבה ללמוד התורה.

ה׳ כ״ח 1268 במחיר אלף ליטרא שטערלינג התפטרו יהודי אנגליה את עצמם ממסים וארנוניות משך שלש שנה.

ה׳ כ״ט 1269 לודוויג העשירי מלך צרפת אסר על היהודים כי יהיה להם איזה אות על בגדיהם.

ה׳ ל׳ 1270 איסור מטעם הפארלאמענט באנגליה על היהודים לבלי קנות להם שדות או לקחתם אף בחכירה. פהיליפ השלישי מלך צרפת בראשית עלותו על כסא המלוכה נתן חוק כי כל הנכסים המטלטלים של היהודים שייכים המה להאצילים שיהסו בצלם, כי עדותם בנוגע

לבה״ע אספה״נ

לאיש נוצרי פסולה, כי אסור להם לקחת עבד או שפחה נוצרית לביתם וכי מחויבים המה ללבוש בגדים משונים לפי החלטת הכהנים. צרות היהודים בצרפת ע״י החוקים האלה.

ה׳ ל״א 1271 היינריך השלישי מלך אנגליה מבקש מחדש מאת היהודים ששת אלפים מארק בעד עדוארד בנו להוצאותיו לנסיעתו לירושלים בראש נוסעי הצלב. בית התפלה אשר ליהודים בלאנדאן נהפך ע״י המלך לבית תפלה להנוצרים.

ה׳ ל״ב 1272 המלך היינריך השלישי שם בבית האסורים את היהודים אשר לא יכלו לתת לו את המס המוטל עליהם, ויענם באכזריות קשה. במותו יצאו לחפשי.

ה׳ ל״ד 1274 עדוארד הראשון בנו השב מארץ הקדש, חדש להטיל מסים על יהודי ארצו, ורק שני יהודים היו כיוצאים מן הכלל.

ה׳ ל״ה 1275 המלך עדוארד הראשון שם מס חדש על היהודים, ואלה אשר לא יכלו למלאות את תשלום המס, גשלחו במשך שלשה ימים מן הארץ. הוא הרשה ליהודים לקחת שדות בחכירה על עשר שנה, לבנות להם בתים ולסחר בארץ אך ביום דוקא.

ה׳ ל״ו 1276 בבייערן תחת ממשלת לודוויג השני נתן צו לגרש את היהודים.

ה׳ ל״ט 1279 עדוארד הראשון צוה להמית מאתים ושמונים מיהודי לאנדאן שנאשמו ע״י עלילת שוא בעון עשית מטבעות מזוייפות ויהודים רבים ממקומות אחרים הביא לבית האסורים. בעת ההיא השתדלו גם הכהנים הנוצרים מצדם לאנוס את היהודים לעבור על דתם.

ה׳ מ״ב 1282 המלך זאנקטיוס הרביעי מקאסטיליען לקח מאת היהודים את כל זכיותיהם והחוקים הטובים הנתונים להם מאת המלך אלפהאנס.

ה׳ מ״ה 1285 בעיר מינכען העלילו על היהודים כי רצחו נפש ילד נוצרי, ההמון התנפל על היהודים לעשות אתם כלה, והמה התמלטו אל בית הכנסת. הנוצרים שלחו את בית התפלה באש ומאה ושמונים יהודים עלו על המוקד.

ה׳ מ״ז 1287 מעיר בערן גרשו כל היהודים ע״י עלילת דם. המלך האשכנזי רודאלף לבית האבסבורג עמד בפרץ להגן עליהם ולהושיבם אל מקומם, אך פתאום נאלץ לעזוב את העיר. נוצרי קנאי אחד בשם רינדפלייש קם בארץ השוואבים ויתאמר למשיח שלוח ממרום להאביד את היהודים. בעזרת המון עם רב אשר האמינו בו נסע בכל ערי השוואבים ויתנפל על היהודים ויבוז את כל עמלם ויגיעם וימת מהם עם רב לבלי חמלה. אזרחי רעגענסבורג התמרמרו על תועבות רינדפלייש ויבקשו ממנו אות כי אמת יהגה חכו.

ה׳ נ׳ 1290 עדוארד הראשון מלך אנגליה נתן צו לכל היהודים בממלכתו לעזוב את הארץ וכל השב אליה מות יומת. כהני הנוצרים ואפרתי העם

לבה״ע אספה״נ

הקריבו להמלך תשורה יקרה על הנזק הגדול אשר הוכב לו ע״י יציאת היהודים מן הארץ. הנודדים היהודים הוצגו ככלי ריק, כי הנוצרים לקחו מהם בטרם עזבם את הארץ את כל אשר להם. חמשה עשר אלף יהודים יצאו מאנגליה לבקש להם מנוח. בארץ הפראנקען והשוואבים שרפו היהודים בעצמם את כל הונם ורכושם למען אשר לא יפלו בידי צורריהם. היהודי סאדעבלאָס שהיה לרופא אצל הכליף ארגהון בן אבאקא בבגדד, נתעלה למעלת ראש הפחות במדינה. אחרי ארבע שנה לעבודתו, התנפלו עליו אחדים מהמושלמנים וירצחוהו נפש, ואתו עמו עוד יהודים רבים.

ה׳ נ״ג 1293 מות ר׳ מאיר בן ברוך מרוטענבורג בבית האסורים אשר ישב בו שבע שנה במצות המלך רודאלף. המלך הנ״ל צוה לבלי להביאו לקבורה.

ה׳ נ״ה 1295 איש יהודי בשם שמואל היה מורה לפערדינאנד מלך קאסטיליען בהנהגת המדינה. ויהודי שני בשם דאן שמואל היה ממונה על גנזי ממלכתו, ויהודי שלישי בשם דון שמואל היה רופא ביתו.

ה׳ נ״ח 1298 ר׳ דוד נכד הרמב״ם הפיץ תורה ברבים בעיר אלקאהירא.

ה׳ ס״ג 1303 ר׳ זיסקינד פיוועץ השיג במחיר כסף רב את הרשיון להביא את ר׳ מאיר מרוטענבורג לקבורה בבית הקברות אשר לבני ישראל בעיר וואָרמס.

ה׳ ס״ה 1305 רבינו אשר בן ר׳ יחיאל תלמיד ר׳ מאיר מרוטענבורג, בא לספרד ויהי לרב בעיר טולידה. ר׳ שלמה בן אברהם בן אדרת רב בעיר ברצלונה אסר על לומדי התורה שעוד לא הגיעו לשנת החמש ועשרים ללמוד את הפלוסופיא היונית, ויחרים את העובר על דבריו. הפלוסוף ר׳ ידעיה הפניני בן אברהם מברצלונה הנודע בשם הבדרשי, מחבר ספרים אחדים ותפלות שונות, דבר בלשון מדברת גדולות בשבח הכמת הפלוסופיה ויתנגד להחלטת ר׳ שלמה. בעיר אווילה קם איש יהודי שהתאמר לנביא.

ה׳ ס״ו 1306 פהיליפ הרביעי מלך צרפת אשר הגדיל ויאדיר את הונו ורכושו מחורבנם של בני ישראל וישם עליהם מסים כבדים מנשוא, גרש את היהודים מארצו אחרי אשר לקח מהם בתחלה את כל עמלם ויגיעם.

ה׳ ס״ט 1309 בעיר פולדא נאשמו היהודים ע״י עלילת שוא כי קשרו קשר על הנוצרים, והאחרונים הרגו מהם כשש מאות איש לפי חרב.

ה׳ ע״ב 1312 רדיפות היהודים בקאסטיליען אחרי מות המלך פערדינאנד הרביעי.

ה׳ ע״ד 1314 גרוש היהודים מארץ בייערן ע״י לודוויג מלך אשכנז. בכל ערי אשכנז פנו ליהודים רחובות מיוחדים לשבת.

ה׳ ע״ה 1315 המלך לודוויג העשירי נתן הרשיון להיהודים

לב"ע | אספה"נ

התגורשים מארץ צרפת לשוב אל הארץ על משך י"ב שנה, והיהודים נתנו לו בשכר הרשיון הזה סך 122.500 ליווערעס.

ה' ע"ט 1319 בעיר טולאזע שרף האינקוויזיטור בערנהארד שתי עגלות מלאות בספרי התלמוד.

ה' פ' 1320 מסע הצלב מחדש ע"י ארבעים אלף רועים אשר הלכו מעיר לעיר בדרכם לקבר הנוצרי, ועל כל מדרך כף רגלם עשו שמות ביהודים ויתנפלו עליהם וישללו ויבוזו את כל אשר להם וימיתום במות נורא ואכזרי עד מאד. ממאה ועשרים קהלות ישראל בצרפת וספרד הצפונית לא נשאר כל שריד ופליט. המלך פהיליפ ע"י התעוררות האפיפיור קלעמענס החמישי קבץ את חילו וישלחם לקראת השודדים ויקחו רבים מהם בשבי ואת רבים מהם תלו על העץ. בעיר אראגאן אשר שמה נמלטו השודדים על נפשם, הוציאם המלך יעקב השני להורג. דון יהודה, אחד מאדירי התורה, היה לשר על גנזי המלוכה תחת ממשלת המלך דיאניזיוס הצדיק בפארטוגאל. ר' אשר מטולידה היה נכבד עד מאד בעיני דון יואן עמנואל מושל קרדובה.

ה' פ"א 1321 מחלת צרעת נוראה שולטת בצרפת. עלילת שוא על היהודים כי ישליכו רעל ומרורות פתנים בבארות להמית את הנוצרים. הרג ואבדן ביהודים ע"י העלילה הזאת. בעיר הינאן העלו שמונה ועשרים יהודים על המוקד. גרוש היהודים מעיר פאריז, העשירים הושמו בבית האסורים ובמחיר מאה וחמשים אלף פראנק יצאו לחפשי.

ה' פ"ח 1328 היהודים חלקו כבוד גדול להמלך לודוויג בעלותו על כסא המלוכה ויושיטו לו ספר תורה לאות יקר. פרעות בעיר נייווארא אשר בצרפת. הרבה אלפים יהודים בערים שונות נהרגו לפי חרב בעלילת הלואת כסף בנשך ומרבית. מות רבינו אשר מטולידה. בניו: ר' יהודה ממלא מקומו ברבנות העיר טולידה, ור' יעקב בעל הארבעה טורים, שהלך בעצת אחיו להשתקע בארץ אשכנז.

ה' פ"ט 1329 אלפהאנס התשיעי מלך קאסטיליען נתן צו להיהודים הנושים כסף מהנוצרים כי יגבו מהם רק שלשה חלקים מהחוב המגיע להם. השתדלות הכהנים הנוצרים בקאסטיליען להגביל את מספר היהודים בערים רבות.

ה' צ"ו 1336 קאזימיר השלישי מלך פולין הפליא לעשות חסד את היהודים הרבים החוסים בצלו ויתן להם משפטים צדיקים וחוקים יחיו בהם. מצות פהיליפ הששי מלך צרפת לבל יהין איש לשלם את נשיו להיהודים.

ה' צ"ז 1337 באוויגנאן, מקום מושב האפיפיור, נמנה ונגמר כי לא ישאלו הנוצרים בעצת רופאים יהודים. בעיר דעקענדארף בבייערן, התמרמרו הנוצרים על היהודים ע"י עלילת דם, והנסיך הייגריך מלאנדסהוט פזר במכתב גלוי תהלה וכבוד לאזרחי דעקענדארף על התנפלם על היהודים להרוג ולאבד אותם, ויתן להם למנחה את כל רכוש היהודים הנהרגים והנרצחים ובכספם לבנות בו בית תפלה. אכר אחד בשם ארמלעדער מנסיכות נאססוי אסף אליו המון אכרים ויסיתם להשמיד את היהודים. בראש גדודי חילו שטף ועבר בכל הארץ ובכל מקום שנפלו היהודים בידו, המית אותם באכזריות נוראה ונמרצה עד מאד. המלך לודוויג מבייערן השקיט את הפרעות ואת ארמלעדער ראש השודדים המית.

ה' צ"ח 1338 רדיפות היהודים בזאקסען, ביהם, עסטרייך, בייערן וקערנטהען, ע"י עלילת שוא כי ישימו רעל בבארות המים. רבים מהם ענו ביסורים קשים ונוראים ורבים נהרגו בחרב. ידי המלך לעשות קץ להרדיפות האלה, לא עשו תושיה.

ה' ק' 1340 המלך פהיליפ הששי גזר על היהודים להמיר את דתם, או לעזוב את הארץ. היהודים בחרו ביציאה מן הארץ.

ה' ק"ד 1344 לודוויג הראשון מלך אונגארן גרש את היהודים מארצו.

ה' ק"ו 1346 החברה הנוצרית בשם „בעלי התשובה" התפרצו לעיר פראנקפורט ע"נ מאיין ויתלו להכות את היהודים, והמה התיצבו נגדם והעיר נהפכה לשדה קטל, ודמי ישראל נשפכו כמים הנגרים ארצה, ורק בידי מעטים צלחה להמלט על נפשם.

ה' ק"ז 1347 בהערים קרעמס וסטאין באויסטריה התנכלו הנוצרים על היהודים לפתע פתאום ויבוזו את כל רכושם ובתיהם שלחו באש.

ה' ק"ח 1348 דבר נורא בצרפת. עלילה על היהודים כי ידם במעל הזה, רבים נשפטו בחרב ובאש והממשלה לקחה את כל הונם ורכושם. בספרד נתנו ליהודים רחובות מיוחדים לגור.

ה' ק"ט 1349 בלי חמלה נהרגו היהודים, האפיפיור והמלך קראו הגר על פורעי הפרעות.

ה' ק"י 1350 דאן שמואל הלוי הנגיד היה לשר האוצר אצל פעטער האכזר מלך קאסטיליען.

ה' קי"ג 1353 עפ"י בקשת דון שמואל את המלך, נתן הרשיון ליהודי טולידה לבנות להם לתלפיות שני בתי תפלה.

ה' קט"ו 1355 דון הייגריך טראַסטאַמארא אחי המלך פעטער, בבקשו לעלות בחזקה על כסא המלוכה בקאסטיליען, וילכוד אחד ממגרשי העיר ועשה שמות באלה אשר קמו לשטן לו שהיו בתוכם גם יהודים רבים, בימי הפרעות האלה המית ר' יהודה בן רבינו אשר בידיו את אשתו וחותנתו ואחרי כן את עצמו, למען אשר לא יפול בידי הלוחמים האכזרים ולא יתעללו בו. חיל הייגריך עשה נקמות בכל המון היהודים אשר פגע בדרכו מטולידה.

ה' ק"כ 1360 דון שמואל לוי הוכה בלשון לפני המלך, וינתן בבית האסירים וכל רכושו נלקח לאוצר הממשלה. מותו ע"י יסורים קשים. ר'

לב"ע | אםפה"נ

מתתיהו עזב את ספרד ויבא לצרפת, וקארל בן המלך יאָהאן הרים אותו לרב ראשי על היהודים הנמצאים בצרפת.

ה. קכ"א 1361 להיהודים בצרפת נתנו זכיות אהדות.

ה. קכ"ג 1363 גזרת המלך יאהאן על היהודים לנשוא אות על בגדיהם.

ה. קכ"ה 1365 בביתם נתן המלך יאהאן חוקים לא טובים ליהודים. שם עליהם מס גדול להוצאות מלחמותיו.

ה. קכ"ט 1369 בימי מלחמת הײנריך את פעטער אחיו, נפלו כעשרים ושמונת אלפים יהודים לפי הרב הלוחמים. היהודי דון דוד בּעגראַ היה לשר בית המלך פערדינאנד בפורטוגאל, ויהודי אחר בשם דון יהודה מֻנה לשר האוצר.

ה. ק"ל 1370 המלך הײנריך בקאסטיליען הטיל על היהודים מסים וארנוניות חדשים על גביהם. ר' יוחנן בן ר' מתתיהו בצרפת מִלא מקום אביו ברבנות אחרי מותו.

ה. קל"ד 1374 בעד שלשת אלף ליוורעס במטבעות זהב, נתן קארל החמישי מלך צרפת ליהודים לשבת בארצו עוד זמן עשר שנים במחיר 3000 ל"ש אחרי עבור העשרים ושש שנה שהותר להם לגור בצרפת.

ה. ק"מ 1380 ההמון בפאריז התנפל על היהודים ועשק את רכושם, גזלו את בניהם מידיהם ויוליכום אל בתי התפלה ויביאו אותם בחיק האמונה השלטת.

ה. קמ"ט 1389 בעיר פראג התנפל העם על היהודים ויהרוג כמה אלפים נפשות ואת בתיהם שלח באש, גם הרסו את קברות אבותיהם, והמלך װענצעל לא עשה בהם שפטים על מעלליהם הרעים.

ה. ק"נ 1390 אחרי מות יואן הראשון מלך קאסטיליען, עורר הבישוף פערדינאנד מארטינעץ בבית התפלה בסעװילא את ההמון בדרשותיו לרדוף את היהודים. ההמון שמע לדבריו ויתנפלו על היהודים וישמו את נויהם ויעשקום וירוצצום לבלי חמלה. מגרש העיר מקום מושב היהודים היה למאכלת אש, והיהודים הנמלטים על נפשם אשר נפלו בידי הרוצחים נאנסו לעבור על דתם. גרוש היהודים מעיר קװעדלינבורג. היהודי דון יוסף היה לרופא המלך דון יואן הראשון מפארטוגאל.

ה. קנ"א 1391 פשט ההמון בעצת הבישוף ברחובות היהודים ויעשקו את כל אשר להם, ובהוותם כי לא נענשו על תועבותיהם, הוסיפו להרוג כארבעת אלפים יהודים. יהודים רבים נאנסו להמיר דתם. בכל התועבות האלה נעשו ליהודים בכל ארצות חצי אי הפירענעען. בשבעים ערים שונות עשו ביהודים הרג ואבדן, ורבים נאלצו לעבור על דתם למראה עין, למען הנצל מהרדיפות האיומות. אחדים מרבני ישראל היותר מפוארים, כמו: ר' יצחק בן ששת (ריב"ש) מסרגוזה, ותלמידו ר' שמעון בן צמח (רשב"ץ) נכד מבאר התורה ר' לוי בן גרשום (הרלב"ג), הצליחו להמלט מידי השודדים.

ה. קנ"ב 1392 הריב"ש ברח לעיר אלגיר ויהי שם לרב, קבל משרת השופט הראשי על כל קהלות ישראל באלגיר. הרשב"ץ תלמידו שהיה מלומד גדול גם בחכמת החשבון ותורת התכונה וידיעת משפטי המוסלמנים ובשאר המדעים, עמד לימין מורו ויעזרהו בעבודתו.

ה. קנ"ד 1394 בארצות איי אפריקא עלה מספר היהודים למעלה ראש. ויצליחו במסחר עבודה והרשת המעשה אף עשו חיל בתורה וחכמה גם נהגו מזכות אזרח. אחרי עבור שלש שנים משפיכות הדם בקסטיליא נתן צו מאת המלך לבלי הרע ליהודים. הבישוף מטולידה חשב את הדבר לחטאה. קארל הששי מלך צרפת גזר על היהודים שחדלו לשלם לו את המסים הכבדים אשר שם עליהם, לצאת מן הארץ. כל היהודים הלכו לעלזאס ולארץ אשכנז. הרשב"ץ היה אחרי מות ר' יצחק לרב הראשי באלגיר.

ה. קס"ו 1406 בהשתדלות הדאָמיניקאַני װינצענץ פֿעריער (יהודי מומר) מורו ומלמדו של דון יואן, אשר מלך תחת הײנריך מקאסטיליען, נפתו יהודים רבים להמיר דתם. מספר היהודים המומרים הנקראים בשם „אנוסים", נתרבה בימים האלה.

ה. קס"ז 1407 בעיר קראקוי בפולין נאשמו היהודים כי השליכו אבנים על כהן נוצרי, ההמון התנפל עליהם ויכם מכות נמרצות ואת בתיהם שלח באש. יהודים רבים המירו דתם.

ה. ק"ע 1410 בעיר סעגאָװיא נאשמו היהודים בעלילת דם. במצות אלמנת המלך הײנריך בן דון יואן הראשון, ענו היהודים באכזריות נוראה. גם היהודי דון מאיר אלװארעץ שהיה רופא המלך הײנריך, נגזר לגזרים בתוך המון היהודים ההרוגים, ובית התפלה לב"י בסעגאָװיא נהפך לבית תפלה להנוצרים.

ה. קע"ב 1412 בספרד נגזר על היהודים לשאת אות על בגדיהם ולבלי התקבל לכל משרה וכהונה אצל הממשלה. יהודי ספרד ובראשם הרבה רבנים גדולים, כתבו מכתב התנצלות והצטדקות מוכיח ישרת לב היהודים המכהנים פאר בעבודת המלוכה ועל דרשם טובת המדינה ואשרה.

ה. קע"ג 1413 הרופא יהושע מלארקי הנקרא אחר המירו את דתו בשם היראנימוס דע סאַנקטא פֿע, דבר על לב האפיפיור בענעדיקט השלשה עשר יליד ספרד, כי יאסף אספה מחכמי היהודים, להוכיח להם אמתת דת נוצרית מפמה מקימות בהתלמוד. האפיפיור קבל בשמחה את עצתו. רבני היהודים בהרו

מקרבם את הרב דון ווידאל בן בינבינישתי שהיה מלומד גדול גם בשפה רומית, להיות להם לפה על דאספה. הירא‌ֽנימוס הודיע בקהל את דרישותיו נגד התלמוד. דון ווידאל ור' יצחק נתן מעתיק ספר הקונקורדנץ משפת רומית לערבית, הוכיחו צדקת התלמוד ובערות הירא‌ֽנימוס.

ה' קע"ה 1415 בעיר פֿעין נתן מאת המלך מגרש מיוחד ליהודים לשבת, למען אשר לא יגעו בהם שונאיהם המושלטנים לרעה.

ה' קע"ו 1416 האפיפיור בענעדיקט השלשה עשר התקיף על אחיית האספה, ויתאמץ לאנוס את היהודים ביד חזקה להמיר את דתם רבים מהאנוסים השבים אל דת ישראל נשללו ונהרגו במצותו. החרים ספרי התלמוד. פוילוס מבורגאס כגן האפיפיור הוכיח את צדקת פעולתו בכתבי פלסתר נגד היהודים. ר' משה מגעראָנא העריך מאמרי מחאה נגד כתבי פוילוס.

ה' קע"ז 1417 היהודים חלקו כבוד גדול להאפיפיור מארטין החמישי ביום עלותו לכהונה.

ה' קע"ט 1419 האפיפיור מארטין החמישי בטל את כל גזירות האפיפיור בענעדיקט השלשה עשר על היהודים ויתן צו לבלי הפריע את מועדיהם. החלטת אספת רבני היהודים בעלואסס כי רק להרב אשר יקבל מאת גדולי התורה את השם „מורנו" יש הצדקה לעשות דבר בפומבי בעניני דת ודין. מנהגים שונים ונוסחאות שונות בתפלה הבדילו את יהודי אשכנז מיהודי עסטריך, ביהם, מעהרין, שלעזיען ופולין.

ה' קפ"ב 1422 האפיפיור מארטין החמישי השב לרשאה לכהני הנוצרים המשתדלים להעביר את היהודים על דתם, ויתן להם צו לבלי לדרוש ברבים על אודות היהודים.

ה' קפ"ג 1423 גרוש היהודים מעיר קעלן לרעאין.

ה' קפ"ט 1429 חוק חדש בפארטוגאל כי היהודים והערבים ישאו אות על בגדיהם. המלכה יאָהאננא השניה מנעאפאָל שמה מס כבד על היהודים, בחפצה לקנות בכסף הנלקח מאתם את קבר דוד המלך מאת התוגרמים.

ה' ק"צ 1430 גרוש היהודים מעיר שפייער ע"י אורחי הנוצרים.

ה' קצ"א 1431 האפיפיור אוגעניוס הרביעי חדש את הגזירות הנושנות על היהודים. החלים באספה בעיר באזעל להבריח את היהודים לשמוע דרשת הכהנים בבתי תפלתם. אסר על הנוצרים לבא במשא ומתן את היהודים ועוד גזרות רבות.

ה' תקצ"ד 1434 תרע רב ביהודי ווארמס מהאורחים הנוצרים. המלך עדוארד ופארטוגאל נתן חוק שלא למנות יהודים וערבים למשרות אצל הממשלה.

ה' תקצ"ט 1439 רדיפות היהודים ע"י תבערה שפרצה בעיר גלאגוי בשליזיא והרבה כתב הומתו.

ה' ר"ז 1447 הנוצרים מעיר ליגנוץ גרשו את היהודים היושבים שמה

ה' ר"י 1450 ר' ישראל איססערלין בעל ספר „תרומת הדשן", יושב בעיר ווינעריש נייסטאדט ונודע לשם ולתהלה. באשטרייך העליונה כמו: בבאווייען, פיעמאָנט, לאמבארדיי וקירכענשטאאט רב מספר היהודים. התחזקות לסוד התורה שמה בביא שמה כמה רבנים מארץ אשכנז וצרפת.

ה' רי"ב 1452 ר' יצחק אבוהב היה חשוב עד מאד בעיני אלפונס החמישי מלך פארטוגאל. פרעות נגד היהודים בקירהובה. המון רב נהרגו באכזריות נוראה ובתיהם היו למאכלת אש.

ה' רי"ג 1453 לכידת קונסטנטינופול ע"י התוגרמים. ממלכת ביזאנץ נפלה. אחרי כעהה המלוכה היתה הרוחה להיהודים בתוגרמה ומחמד השני הטה להם חסד.

ה' רי"ד 1454 בימי יאהאן השני מלך קאסטיליען, מרבים כהני הנוצרים להעיק וללחוץ את היהודים ולהסית בהם את ההמון ולהכות את האנוסים בלשון לפני המלך. אך הוא לא הטה אזנו לדבריהם והאנוסים הרבו להטיב לאחיהם ובני אמונתם מלפנים.

ה' רט"ז 1456 גזירת לאדיסלאוס פאסטהאמוס מלך ביהם ואינגארן לגזול מאת היהודים את ילדיהם בני שבע שנה לחנכם על ברכי דת הנוצרית, גרוש היהודים מארבעים ערי בייערן, במצות המלך לודוויג העשירי. כל הנודדים האלה אחזו דרכם לערי אטליען העליונה. היהודים נושאים משרות בממשלת אלפהאנס החמישי מלך פארטוגאל.

ה' רכ"ב 1462 בפראנקפורט אם מיין נתן ליהודים מגרש מיוחד לשבת. בעיר מודיגה בעיר טולווה במדינת אראגאן הומת ע"י אחד השרים היהודי גאון הממונה על המס. המלך דון יואן השני מאראגאן עשה נקמות בהרוצח.

ה' רכ"ד 1464 מעיר קראקוי גרשו כל היהודים, אך נתן להם מגרש מיוחד במבוא העיר לשבת בו. רופא יהודי גרש מעיר וויען על רפאו חולים שמה למרות חקי הכנסיה הנוצרית.

ה' רכ"ה 1465 פרעות בין אורחי קאסטיליען. היינריך הרביעי ירד מעל כסא המלוכה ואלפהאנס אחיו בא על מקומו. למען החליש כח היהודים בהיינריך, התנפלו גדולי העיר סעווילא על היהודים והאנוסים בחמת רצח. הנסיך מיראנית ממעדינא הקים את הסער לרמות.

ה' רכ"ו 1466 ר' גרשון, יהודי אשכנזי, הדפיס בפעם הראשונה את חמשה חומשי התורה.

ה' רכ"ט 1469 אביאבער, רופא יהודי, רפא את עיני המלך יאהאן השני מאראגאן ויהי לו לאוהב ורע.

ה' ר"ל 1470 ר' משה קאפסאלי רב קונסטאנטינופול ועוד רבנים אחרים בתוגרמה הטו לבבות ממשלתם גם על כל המון היהודים אשר נקבצו באו לארץ תוגרמה מכל קצוי תבל ולעשותם כלם לעדה אחת, הקהלות מאנו

לב"ע | אספה ג

להביא צוארן בעול הרבנים . ר' יוסף קאלאן מפאוויה, אחד מאדירי התורה עמד לימין היהודים הגרים נגד קאפסולי .

ה. רל"ב 1472 ר' יעקב יהיאל לאאנס מלומד גדול בשפת עבר, רע ומורה שפת עבר להנוצרי יאהאן רייכלין .

ה. רל"ה 1475 גרוש היהודים מעיר באמבערג .

ה. רל"ז 1477 שיבת רבים מהאנוסים לדת ישראלי. חרון אף המלכה איזבל מקאסטיליען על זה . יסדה בית משפט האינקוויזיציה בסעווילה לענוש קשה את השבים לאמונת ישראל. קיום האינקוויזיציא מאת האפיפיור סיקסטוס הרביעי . היהודים קוראים תגר בספר גלוי על פעולות איזבל ועל הדת הנוצרית , הכהן הנוצרי מורה המלכה עונה על דברי היהודים.

ה. ר"ם 1480 האינקוויזיציה הנוראה בספרד תחת ממשלת פערדינאנד מאראגאן . עם הנוצרים מתנגד להאינקוויזיציאן ולהיעביתיה . אנשים רבים פנו לעזרת רוזנים ונסיכים שונים

ה. רמ"א 1481 הרוזנים והנסיכים קבלו פקודה למסור האנוסים הנמלטים אליהם, ואם לא, יוקח מאתם כל הונם ורכושם . בעיר סעווילה הועלו משפט האינקוויזיציאן מאתים ושנים אנוסים על המוקד ובערי המדינה נשרפו כאלפים איש . שבעים ותשעה איש הושמו במאסר לשבת בו כל ימי חייהם ושבעה עשר אלף איש נענשו בעונשים אחרים .

ה. רמ"ב 1482 האפיפיור סיקסטוס הרביעי לקח כסף תועפות מהאנוסים , והשתדל לצדד בזכותם .

ה. רמ"ג 1483 הדומיניקאני מארקוועמאדא ראש האינקוויזיציאן , יסד אינקוויזיציאן גם בערים אחרות , על ידו תושבי ספרד נצערו ע"י אכזריות האינקוויזיציא .

ה. ר"נ 1490 גרוש היהודים מהערים אולם וגענף ע"י האזרחים הנוצרים .

ה. רנ"ב 1492 גרוש היהודים מעיר גאלאטץ ע"י האזרחים . יהודי ספרד נתנו תועפות זהב להוצאות המלחמה נגד שארית הערבים בגראנאדא , בעד הבטחת הממשלה להגן עליהם . גזרת המלך פערדינאנד לפתע פתאום כי כל היהודים יצאו מארצו אם לא ימירו כלם את דתם . גרוש ספרד. העשיר והמלומד הגדול דון יצחק אברבנאל בן דון יהודה אברבנאל הנמלט מסעווילה לליסאבאן , אשר אחרי מות המלך אלפהאנס החמישי נדחף ממשמרתו אצל ממשלת פארטוגאל וינס לקאסטיליען ויהי שם נכבד ונעלה עד מאד בעיני היהודים ובעיני המלך והמלכה אשר נתנו אמונתם בישרת לבבו ובצדקתו, — התנפל לרגלי המלך והמלכה בבכי ובתחנונים לבקש רחמים על עמו במחיר אוצרות כסף וזהב , אך מארקוועמאדא סכל עצתו ויהפוך לב המלך והמלכה להכחיד היהודים מקרב הארץ , כששים רבוא יהודים יצאו בראש גולים מספרד , ויאחזו דרכם לפארטוגאל , להוגרמה,

לב"ע | אספה ג

לאפריקה , צרפת ואיטליה . בדרכם מצאו אותם צרות רבות ורעות ויסבלו רדיפות ותלאות איומות ומצוקות נוראות .

ה. רנ"ג 1493 יאהאן השני מלך פארטוגאל קבל את השלשה ושמונים אלף היהודים גולי ספרד שבאו לארצו על משך שמונה חדשים, בתנאי שאם לא ימירו במשך הזמן הזה את דתם, יעשם לעבדי עולם, ר' יהודה היות רב מלומד גדול , נלוה לחברת הצירים בעברם ארחות ימים במצות יאהאן השני לגלות ארצות ומדינות , ואתו עמו נמצאו עוד יהודים אחדים במלאכות זו . דון יצחק אברבנאל אשר הלך ברצונו הטוב בגולה את בני עמו , התישב עם בני משפחתו בחצר המלך פערדינאנד בנעאפאל אשר בא אליה יחד עם פליטים רבים מקארטהאגענא. גרוש היהודים מעיר מאגדעבורג. במעקלענבורג נשרפו יהודים רבים, ורבים גורשו מן העיר. יהודי פארטוגאל הודיעו את הפצם אחרי עבור השמונה חדשים המוגבלים לישיבתם, לעזוב את הארץ.

ה. רנ"ד 1494 דון יצחק אברבנאל מלוה את המלך אלפהאנס בן פערדינאנד הנלחץ והנרדה ע"י הצרפתים עד מעסינא. היהודים הנשארים בפארטוגאל מקבלים עליהם דת נצרת ברצון ובאונס , ואחרים מהם בחרו להחזיק בדת ישראל ולהיות עבדי עולם להממשלה.

ה. רנ"ה 1495 עמנואל מלך פארטוגאל אחרי יאהאן השני נתן הפשה להעבדים היהודים, אך הרשה להם לשבת בארצו רק שמונה ירחים אם לא ימירו במשך זמן זה את דתם. אחרי עבור שמונת ירחים , קבלו רבים דת נצרת עליהם אך למראה עין, ורבים עזבו את הארץ. היהודים המגורשים מכל ארצות חצי האי הפירענייען. יסדו בכל מקומות מושבותיהם קהלות מיוחדות בשם „עדת הספרדים" במנהגים שונים מאשר לאחיהם האשכנזים . גזרת מלך פארטוגאל על שארית היהודים ללכת מעיר ליסאבאן דרך הים באניות, בבואם אל העיר הנזכרה החלים המלך עמנואל לקחת מהם כל ילד בן ארבע עשרה שנה ולהלקם בין הנוצרים ולשלחם לשבת בהאיים החדשים אשר נגלו מקרוב . הגזרה הזאת הביאה על רבים מהיהודים יאוש נורא , עד כי המיתו בידיהם את בניהם, רבים המירו דתם , ואלה אשר נשארו באמונתם היו לעבדים כבראשונה ונשלחו להודו המזרחית דון יצחק אברבנאל בשובו ממעסינא , העתיק את מושבו יחד את בני ביתו לקארפו ומשם למאנאפאלים , ושם חבר את ספריו הנשגבים .

ה. רנ"ו 1496 גזרה על היהודים בוועניג ללבוש מגבעות צהובות. גרוש היהודים מעיר אפֿען באונגריא.

ה. רנ"ח 1498 גרוש היהודים מעיר ואלצבורג . אזרחי נירענבערג הקריבו להמלך מאקסימיליאן מאשבנו תורה יקרה מהכסף אשר עשק

לב״ע | אספה״נ

מאת היהודים, בעד הרשיון לגרש את היהודים, והמלך נאות לבקשתם, וישלימו את חפצם. יהודים רבים מפליטי ספרד מתישבים בערי תוגרמה ונהגים מתקים ישרים וצדיקים, משיח שקר בשם ר׳ אשר (דוד) לאֶמליין מאויסטריה. סוף ממשלת היהודים במשך אלף שנה במחוז קראנגאנאר על האי מאלאבאר, ע״י מדנים בין אחים.

ה׳ רס״א 1501 חמס והרג ביהודי המגרש אשר במבוא העיר קראקוי. וולאדיסלאוו הרביעי מפולין מלך ביהם, הוציא חק המתיר את היהודים לשבת בארצו, וכי לא יהיו כל היהודים ערבים זה בזה.

ה׳ רס״ב 1502 המלך מאקסימילאן העלה את היהודי יוסף לאאנס (ראסהיים) לראש על כל היהודים אשר בארץ אשכנז.

ה׳ רס״ו 1506 הרג רב בהאנוסים בעיר ליסאבאן. אנשים לאלפים הומתו מידי הנוצרים אשר הפצו להשמיד כלה את כל יהודי פארטוגאל. יהודי שפייער עוסקים במלאכת ההדפסה. מדפיסים יהודים בקאנסטאנטינופול ובסאלוניקי.

ה׳ רס״ח 1508 מות דון יצחק אברבנאל בווענעדיג לשנת השבעים ואחת לימי חייו, בעיר פאדואה בא לקבורה. בני דורו של אברבנאל שהתענו בכל צרותיו, היו המופלגים אדירי התורה: ר׳ יוסף יעבץ מספרד שהעתיק מושבו למאנטוא; ר׳ יהודה החיט; ר׳ יצחק בן ערמאה בעל הספר „עקדת יצחק"; ר׳ יוסף קארו מטולידה הנמ״ט מפארטיגאל לארה״ק בעל הספר „בית יוסף" על הטור ושלחן ערוך, ר׳ משה בן יצחק אלאשקר הנמלט מספרד למצרים; ר׳ יעקב בן חביב בעל העין יעקב, ר׳ אברהם זכותי מחבר ספר „היוחסין".

ה׳ ר״ע 1510 בברלין נשרפו שלשים יהודים ע״י עלילת דם. המלך מאקסימיליאן מאשכנז שם מס כבד על כל איש ואשה מהיהודים מבן שלש עשרה שנה ומעלה. המומר יאָהאַן פפעפפערקארן השתדל לפני המלך מאקסימיליאן לשרוף ספרי התלמוד ונושאי כליו. הנוצרי רייכלין הוכיח צדקת ספרי היהודים. חיל מלך פארטוגאל בלכדו את האי מאַלאַבאַר גרש את כל היהודים הנמצאים שמה, המלך מקאבין קבל את הפליטים היהודים בסבר פנים יפות, ויתן להם כברת ארץ גדולה לשבת בה. ר׳ אליהו בן אברהם רב ושופט לעדת ישרון בקאנסטאנטינופול, מרביץ תורה והכמה בקרב עמו.

ה׳ רע״ב 1512 רבי יוסף המון רופא הסולטאן סעלים הראשון בקאנסטאנטינופול.

ה׳ רע״ד 1514 רדיפות היהודים במצרים. בהשתדלות ר׳ אברהם קאסטרא הממונה על מעשה המטבעות אצל הממשלה, ההיש להם השולטאן עזר, לזכר התשועה כתבו מגלה כעין מגלת אסתר ולקראנה ביום שנגאלו מצרותיהם בשם

לב״ע | אספה״נ

„פורים מצרים".

ה׳ רע״ט 1519 יהודים רבים ממגורשי ספרד, פנו בבקשה אל המלך קארל הראשון, כי יתן להם הרשיון לשוב לארצו, והוא השיב את פניהם ריקם. יהודי רעגענסבורג נאלצו לעזוב את העיר אחרי מות הקיסר מאקסימיליאן. אנוסי ספרד שלחו צירים מקרבם אל הקיסר קארל הדטישי לבקש מאתו במחיר שמונה מאות אלף שקלי זהב להקל מעט את עול האינקוויזיציה האכזרית. הקארדינאל קסימענעס הסית לאשר ולקים את תקף האינקויזיציה. באונגארן ובארצית הסלאווים נתרבה מספר היהודים, ויעשו חיל בכל ענפי המסחר.

ה׳ רפ״ה 1528 חלק גדול מהיהודים המגורשים מעיר נירענבערג, ירו אבן היסוד לעיר פירשה.

ה׳ ר״צ 1530 הרב רבי יעקב פאלאק ממציא „הפלפול". בהערים: בראָדי, לעמבערג, לובלין וקראקוי, נוסדו ישיבות גדולות ע״י יהוד פולין.

ה׳ רצ״ג 1533 יהודים רבים נמצאים באמעריקא, אשר בא שמה יחד עם השפאנים.

ה׳ רצ״ה 1535 איש יהודי יושב עיר טוניס הציל בחרף נפש חיי כמה אלפים מבני שפאניען, אשר הקדישם שודד הים בארבאראססא מלך מיניס לטבחה ולהרגה, אחרי לכידת העיר טריפאָלים, גרשו הספרדים את היהודים מן העיר. גזרת פהיליפ מלך העססען גזר על היהודים לשמוע פעם אחת בשנה דרשות כהן נוצרי.

ה׳ ש׳ 1540 משנה המלך בנעאפאל בקש את הקיסר קארל ההטישי כי יתן לו הרשיון לגרש את היהודים מן העיר. הקיסר מלא את רצונו, וכל היהודים עזבו את הארץ. רבים אחזו דרכם לצפון איטאליה ורבים לארץ תוגרמה. ר׳ משה בן יצחק אלשקאר מעיר מיצר (מצרים), הלך לירושלים. ר׳ יעקב בירב נמלט מקאסטיליה לפעץ ומשם דרך מצרים לצפת. ויהי לראש הישיבה. אספת רמישת ועשרים רבנים. ר׳ יעקב נבחר לראש עליהם ויתנו בידו הרשות למנות רבנים חדשים לפי דעתו וחפצו.

ה׳ ש״ו 1546 מות ר׳ יעקב בירב בצפת, ר׳ יוסף קארו בעל הב״י ממלא מקומו במשמרת הרבנות, ומרביץ תורה בצפת יחד עם ר׳ משה ממראָני הנקוב בשם „המבימ".

ה׳ ש״ז 1547 קאסמוס הראשון, הנסיך הגדול מטאָסקאַנא, נתן הרשיון ליהודים לשבת בערי פלאָרענץ, אך ברחוב מיוחד. ר׳ עובדיה בן יעקב ספורנו מקאזענא מי שהיה מורה בידיעת השפות להנוצרי הנודע רייכלין ויהי גם סופר ורופא מפואר, הקדיש לכבוד הייגריך השני מלך צרפת ספר ע״ד מה שאחרי הטבע שהעתיק לשפת רומית ואחרי כן גם את באורו לספר קהלת.

ה׳ ש״י 155… מדפיסים יהודים בערי איטאליען; גם בפראג, לעמבערג, לובלין וקראקוי מיסדים

לב"ע | אסה"נ

בתי דפוס לספרי עברית .

ה, שי"ב 1553 עריך נסיך ברוינשווייג , גרש את היהודים מארצו , היהודי שמואל אוסקווע חבר וכותים בשפת ספאניה בנוגע לרדיפות היהודים .

ה, שי"ד 1554 האפיפיור יוליוס השלישי שרף כמה פעמים הרבה מספרי התלמוד . ספר דברי הימים למלכי צרפת מרבי יוסף הכהן היקר מאד לחקרי תולדות ישראל .

ה, שט"ו 1555 גזירת האפיפיור פאול הרביעי על היהודים לבלי לגור עם נוצרים במדור אחד , לבלי החזיק בביתם עבדים מבני הנוצרים, לבלי בנות להם יותר מבית תפלה אחד בעיר ושלא להראות בחוצות קריה בלתי אם בנשאם אות ירוק על מעילם העליון. ליהודי רומא נתן מבוי מיוחד (געטטאָ) לשבת בו . וכן היה ברוב ערי איטאליה . היהודי דוד אשכלי אשר ערך כתב כחאה בלשון רומי על גזרת נתינת אות ירוק על בגדי היהודים , נענש בענש קשה ויבלה מפחות ימיו בבית האסורים .

ה, שט"ז 1556 היהודי יעקב קאנסינא מאראן , נבחר מאת הקיסר קארל החמישי להיות לציר שפאניה בחצר השולטאן במאראקקא . היהודים בנסיכת בראנדענבורג סבלו צרות רבות ע"י היהודי ליפאָלד מפראג שבא לברלין , שמנה אותו הקורפירשט יאָאַכים השני לראש ולנגיד עליהם .

ה, שי"ח 1558 יצחק קאנסינא מאראן היה אחרי מות אביו לציר מלך ספאניען במאראקקא .

ה, שי"ט 1559 האפיפיור פיוס הרביעי הביא רוח צח וטהור ברחובות הגעטטאָ ויקל מעט את מצבם . נתן להם חפש הדת והרשיון לקנות קרקע ולקחת אדמה בחכירה מאת הנוצרים .

ה, ש"כ 1560 עה"ק טבריה נבנתה מחדש ונוסדה בה ישיבה ללמוד התורה . משיח שקר במצרים .

ה, שכ"ה 1565 האפיפיור פיוס החמישי לחץ את היהודים בחזקת היד למכור את כל חלקי האדמה אשר קנו להם מכבר עפ"י רשיונו .

ה, שכ"ז 1567 בעיר מיץ התישבו ארבע משפחות מיהודים . דון יוסף נשיא מאנוסי ספרד , נמלט מחמת האינקוויזיציאן לאנטווערפען ומשם לוועגעדיג ואח"כ לקאנסטאנטינופול , שם גדל אותו השולטאן זאלים השני וישימהו למושל על שנים עשר איים בים היוני ויכב שמו להערצאג פאן נאַקסאס . בהשתדלות דון יוסף באו הרבה מאנוסי ספרד לקאנסטאנטינופול וישובו בגלוי אל דת אבותם .

ה, שכ"ט 1569 האפיפיור פיוס החמישי החליט כי היהודים הנם מכשפים ויתן צו לגרשם מארצו . ורק בהעיר אנקאנא הותר להם לשבת .

ה, ש"ל 1570 סעלים השני שלח את ר' שלמה לוועגעדיג לכרות שמה ברית שלום עם שרי הרפובליק . בימי ממשלת פהיליפ השני יושבים יהודים בספרד . ר' עזריה די ראָססי ממאנטובה , הוציא לאור את ספרו „מאור עינים" .

לב"ע | אסה"נ

ה, של"א 1571 מות ליפאָלד ראש היהודים מבראנדענבורג ע"י הנסיך יאָהאן געארג הבא אחרי יאָאַכים למלוכה . גזרת יאהאן געארג על כל היהודים לעזוב את הארץ או להמיר דתם . כל היהודים מכרו בכסף נמאס זנת כל חפציהם וילכו רבים מהם לארץ באָהמען , ורבים לפולין . חבור השלחן ערוך והתפשטותו בישראל . ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) מלובלין והרמ"א מקראקא מרביצים תורה בישראל .

ה, של"ג 1573 האפיפיור גרעגאר השלשה עשר מתקן לוח העתים , השתדל להעביר את היהודים על דתם , ויתן צו , כי כל איש יהודי מחויב לבא בכל שבת ושבת אל בית התפלה לנוצרים לשמוע דרשות הכהנים . מות מלומד גדול ממצרים שבא לצפת בשם ר' דוד אבי זמרא , בן מאה ועשר שנה . מספר רבני ישראל בכל ערי תוגרמה עלה למעלה ראש , ומהם הצטיינו רבים , בתורה ובחריפות , וביחוד רבני צפת . מות הגאון ר' משה איסרלש (רמ"א) בעל הגהה על הש"ע מר"י קארו .

ה, של"ה 1575 ר' יוסף הכהן כלה כתיבת ספרו „עמק הבכא" על דבר צרות היהודים ורדיפותיהם בעתים שונות . יונגרב , איש יהודי מקראקא , בעל חשבון גדול ותוכן מפואר וידע שמונה ועשרים שפות על בורין ויחבר ספרים הרבה על ידיעות וחכמות שונות , נפל בשבי וימכר לעבד .

ה, ש"מ 1580 בעיר אלקאהירא הפיץ תורת הרב ר' בצלאל מאשכנז . עדת היהודים בסאלוניקי בנתה לה בית ישיבה בעיר חברון .

ה, שמ"ה 1585 האפיפיור סיקסטוס החמישי בטל את כל הגזרות הקודמות על היהודים ויתן להם חקים טובים וישרים . הרופא והחכם הגדול, בתולדות הטבע , ר' דוד בן יצחק דע פאמיס הקדיש לכבודו את ספר המלים שהוציא לאור . תבערה נוראה ומגפה גדולה במגרש היהודים בעיר סאלוניקי . ע"י המקרים האלה נפסקה פעולת אבירי התורה . המקובל הגדול ר' משה קורדובירו העלה למעלה ראש את הישיבה בצפת .

ה, שמ"ז 1587 יהודים רבים באו לפרס ויעשו שם חיל במשלות ידם .

ה, שמ"ח 1588 ר' גדליה בן יחייא השאיר אחרי מותו עשרים ואחד ספרים נכבדים ונשגבים ע"ד הפלוסופיא ותורת הדת , וביניהם גם ספרו „שלשלת הקבלה" .

ה, שנ"ב 1592 בשנה זו כלה ר' דוד גאנז מפראג לכתוב את ספרו „צמח דוד" . ר' ליב בן בצלאל (מהר"ל מפראג) ראש הרבנים במעהרן , דבר עם המלך רודאלף השני פנים בפנים , וישיג הרשיון מאתו לתרים קרן הישיבות במעהרן וביהם שירדו פלאים בעת ממשלת הקיסר פערדינאנד הראשון .

ה, שנ"ד 1594 היהודים המגורשים מנסיכת ברוינשווייג

לב״ע אספה״נ

נתקבלו שנית לשבת במדינה זו. הספר
„חזוק הדת" מאת ר' יצחק בן אברהם
מטראק, מצא לו מהלכים בקרב היהודים
באשכנז.

ה. שנ״ה 1595 השולטאן מחמד השלישי בא באמצעית
היהודי גבריאל באנעוועגמירא לידי ברית
מנוחת נשק עם מושל מלך ספרד.

ה. שנ״ו 1596 שאך אבבאס הגדול מלך פרס, איש עריץ
בטבעו, הטיל מסים כבדים על היהודים
היושבים בארצו ויגזור עליהם כי יגידו לו
למתי יבא המשיח שהנם מחכים לו, ואם
לא, יענשם בענשים קשים ומרים. היהודים
בחפצם להמלט מחרונו, אמרו לו כי זמן
ביאת משיח הוא לאחר שבעים שנה, ויער
בהם המלך כי אם לא יאמנו דבריהם ולא
יבא אחרי זמן זה, מחויבים הםת לקבל
עליהם דת מחמד, ואם לא יחפצו בזה, יעשה
אתם כלה, אך אם בא יבא, אז הרי הוא
ובניו מוכנים ומזומנים לקבל עליהם דת
ישראל.

ה. שנ״ח 1598 האמפיזור קלעמענס השמיני הרשה ליהודים
לגור אך בשלשת הערים: רומי, אנקאנא
ואויניון. פערדינאנד הראשון הנסיך הגדול
מטאסקאנא, נתן ליהודים חפש המסחר בכל
ענפיו וסעיפיו.

ה. שנ״ט 1599 היהודי חיים קאנסינא בן יצחק דנאז, היה
לציר שפאניען בחצר הסולטאן במאראקקא.

ה. ש״ס 1600 בתי דפוס לספרי ישראל בצפת ודמשק, אחד
מרבני קאנסטאנטינאפאל הרבים, ר' דוד
פרדו הולך לעיר אמסטרדם ויהי שם לרב.
היהודים בדאמבעא אשר בארץ כוש, היו למס
עובד להערבים.

ה. שס״ג 1603 המלך הײנריך הרביעי (ממשפחת הבורבאנים)
בצרפת, נתן רשיון לארבע עשרים משפחות
מהיהודים לגור בעיר מעץ.

ה. שס״ד 1604 פהיליפ השלישי מלך ספרד נתן רשיון
לרבים מהאנוסים לשוב לדת ישראל ולעשות
דרכם לערי החוף אשר בארצות הנאורות
(הולנדיא).

ה. שס״ה 1605 הממשלה בצרפת גרשה את היהודים הישבים
במושבותיה אשר באמעריקא.

ה. שס״ו 1606 יהודי ספרד ופארטוגאל באמסטרדם בנו
להם בית תפלה בשם „בית יעקב" על שם
ראש מיכדי הקהלה יעקב טיראדא.

ה. שע״ד 1614 פרעות נוראות ביהודים בעיר פראנקפורט
אם מיין ע״י שלשה נוצרים שהסיתו בהם את
ההמון. בני ההמון התפרצו לבתי התפלה
ויעשו שמות בכל כלי הקדש, קרעו את
ספרי התורה לגזרים, שברו את המצבות על
קברות היהודים ויסגרו את רחוב מגאם על
מסגר, ולא נתנו את היהודים לשבת בעיר.
הקורפירסט ממיינץ והנסיך מדארמ־
שטאדט חרצו משפט מות על שלשת הנוצרים
שהסיתו את ההמון לקצות ביהודים. הקיסר
מאטהיאס נתן רשות ליהודים לשבת בעיר

כבראשונה ולשלם להם כל הנזק הגדול,
בתפים ובמחולות הובילו את היהודים אל
העיר וסך 175919 שקלים נתנו להם בעד
כל נזקיהם. יהודי פראנקפורט ע״נ מיין
קבלו עליהם ועל זרעם לעשות מדי שנה
בשנה את יום הרדיפות לחג ששון ושמחה
ולקראהו בשם „פורים פינץ".

ה. שע״ה 1615 רדיפות היהודים בעיר ווארמס. האזרחים
התנפלו עליהם ויגרשום מן המגרש אשר ישבו
בו, ויהרסו בית התפלה שעמד על תלו
כשמונה מאות שנה. מטעם הקורפירסט
מהפפאלץ שלם ראש העיר סך אלף שקלים
כסף ענושים ונהדף ממשמרתו.

ה. שע״ו 1616 ביום התשיעי לירח יאנואר שבו היהודים
למושבותיהם בעיר ווארמס. ר' מרדכי מייזעל
הזיל כסף מכיסו לבנות בית תפלה לתלפיות
בעיר פראג ויכלל את יפיו ברב פאר והדר.
תמך בידי לומדי התורה בא״י ובפולין וירם
את קרן הישיבות שמה.

ה. שפ״ג 1623 בהאמבורג עיר החפש התישבו יהודים רבים,
ויבנו להם בית תפלה. המלך פערדינאנד
השני גער בנזיפה על ראשי בית מועצת
העיר על תתם הרשיון להיהודים לבנין בית
התפלה.

ה. שפ״ד 1624 ההולאנדים הרשו להיהודים לגור בבראזיליען.

ה. שפ״ה 1625 ר' יעקב בן יצחק חבר את הספר בעד הנשים
בשם „צאינה וראינה". הבערה גדולה שנית
בעיר סאלאניקי. לדת שבתי צבי בעיר
סמירנא.

ה. שצ״ד 1634 התישבות היהודים בהכפרים לאנגאו ועדינגען
בארץ שווייץ.

ה. שצ״ט 1639 דוד נשיא יכר בקאכענגע אשר באמעריקא
הדרומית מושב בעד היהודים. היהודי
בענעדיקטוס דע קאסטרא היה לרופא המלכה
כריסטינע משוועדען. הרבנים ר' יואל
סירקיש (ב״ח) ור' יושע פאלק (סמ״ע)
בקראקא מרביצים תורה בישראל והרבנות
בפולין פורסת מצודתה על רוב יהודי איירופא.

ה. ת״א 1641 מעיר אמסטרדם יצאו חמש מאות יהודים
לבראזיליען בלוית הרבנים משה רפאל דע
אגולאר ור' יצחק אבוהב.

ה. ת״ג 1643 כבוד שבתי צבי בעיני המון היהודים הולך
הלוך וגדול. מספר תלמידיו שומעי לקחו
עלה למעלה ראש.

ה. ת״ז 1647 אוריאל אקאסטא החרם מטעם רב עדת
הפורטוגיזים באמסטרדם על הקילו בכבוד
הדת. המית את עצמו בקנה רבת.

ה. ת״ח 1648 שבתי צבי התאמר למשיח ולפודה את ישראל
מכל צרותיו. הרבנים בעיר סמירנא תחריפוהו
ויתירו דמו. שבתי צבי נמלט לסאלוניקי. חרצו
הרבנים עליו משפט מות אך הוא נס לירושלים
ויעץ שמה ברבים את תורת הקבלה. בפוא
העיר פראג במצור ע״י השוועדים, תמכו היהודים
בכסף תועפות בידי אזרחי העיר, והתהוגים
הטיבו עמם על פעלם זה, ע״ז שלום

וועסטפהאַליען, היתה ארץ עלזאַסס ויהודיה לצרפת, ומצבם לא נשתנה אף במעט.

ה. ת״ח ת״ט 1618,9 חמעלניצקי התנפל בראש גדודי הקאָזאַקין על ארץ פולין ויעש הרג רב ואבדן בהאצילים והיהודים. יהודי פולין הנצולים מידו קראו את תקופת הרדיפות האלה בשם: „גזרת חמעלניצקי". מאות אלפים יהודים נהרגו על ידו. ע״י הרדיפות האיומות האלה נמלטו יהודים רבים וביניהם אדירי התורה לערי אשכנז, ובזמן קצר יצא שמם לתהלה ולתפארת וילקחו אחר כבוד להיות רבני אשכנז ורועי הקהלות.

ה. ת״י 1650 ר׳ דוד אפפענהיימער בפראג השתדל ויחתור בכל עוז ליסד בעיר פראג בית עקד גדול לספרי ישראל. אספת שלש מאות רבנים וגדולי ישראל באונגארן. בעיר אמשטרדם נוסדת ישיבת בשם תלמוד תורה. ברוב ערי איירופא נוסדו בתי כנסיות וישיבות רבות.

ה. תי״ד 1654 ע״י רפיון כח ההולאנדים בבראזיליען, גרשו היהודים מהארץ הזאת.

ה. תט״ו 1655 ר׳ מנשה בן ישראל יליד ליסאבאן ותושב אמשטרדם, רופא מפואר והוקר הדת, הלך במלאכות עדת היהודים הספרדים מאמשטרדם ללאנדאן לבקש מקראָמוועל את הרשיון ליהודים לשוב לארץ אנגליה מחדש. ספרו „תשועת ישראל". רדיפות חדשות נ״ד היהודים בפולין וליטא ע״י הקאזאקען. אלפים יהודים מתושבי ווילנא נהרגו. הרב הגאון ר׳ שבתי כהן (ש״ך) יצא מווילנא בראש גולים והתישב בטרעבישו באונגאריא. ר׳ משה רבקש (באר הגולה) מווילנא התישב באמשטרדם.

ה. תט״ז 1656 התישבות היהודים בעיר נעוויאָרק באמעריקא.

ה. תי״ז 1657 לודוויג הארבעה עשר מלך צרפת, נתן הרשיון ליהודי מעטץ שנמצאו במספר תשעים ותשע משפחות לסחור בארץ כאות נפשם.

ה. תכ״א 1661 אחרי אשר לכדו ההולאנדים את הודו המזרחית, השיבו ליהודים היושבים שמה את זכיותיהם הראשונות שנלקחו מהם ע״י פקידי חיל פארטוגאל.

ה. תכ״ג 1663 בימי ממשלת קארל השני מלך אנגליה, בנו להם היהודים בית תפלה בלאנדאן. הנביא השקר נתן העזתי. התפשטות נביאות נתן בסמירנא ע״י אחי שבתי צבי.

ה. תכ״ד 1664 הצרפתים החריבו את מושב היהודים הנוסד ע״י דוד נשיא בקאיענע, והוא נס עם אחוזת מרעיו לסורינאם תחת מחסה מלך אנגליה. יהודי תוגרמה היושבים בעיר וויען השיגו את הרשיון לבנות להם בית תפלה, במחיר מאה שקל כסף לכל שנה שישלמו לאוצר הכהנים הנוצרים.

ה. תכ״ה 1665 שבתי צבי התאמר בגלוי למשיח. הרבנים בירושלים חרצו עליו משפט מות. בהמלטו על נפשו, כתבו הרבנים ליהודים אשר בקאנסטאנטינאפאל ובסמירנא כי יתפשוהו וימיתוהו, אך כל איש לא נגעו להמיתו. בבאו לסמירנא גדל ערכו בעיני רבים מהיהודים ויעריצוהו. מחלוקת בין היהודים על דבר שבתי צבי. רבני סמירנא יראו מפניו ויעזבו את העיר. המחזיקים בתורת שבתי צבי רבו בסאלאניקי, בקאנסטאנטינופול וביתר ערי תוגרמה, וישלחו אליו צירים ותשורות יקרות בידם. בכל בתי התפלות שרו מזמורי תהלים לכבודו.

ה. תכ״ו 1666 מות יעקב קאנסינא ציר ספאניען במאראקקא. כמעט עלה קארל השני על כסא הם וכח בספרד, נתן צו להיהודים בארען אשר במדינת אלגיר לעזוב במשך שבועת ימים את העיר. היהודים יצאו לניצא ולליוואָרנא ונתקבלו שמה בסבר פנים יפות. מולעי ארכעי מטאפילעט מושל מאראקקא גרש את רוב היהודים ממחוז זוס, ונקרא כאת מלך פעץ. במאראקא ומעדולת הרס ארכעי את בתי התפלה עד היסוד וישם מכים כבדים כנשוא על היהודים. הרג רב ביהודים אשר בארץ פרס, רבים ברחו לתוגרמה והודו, ורבים קבלו עליהם למראית עין דת מרמר. באיטאליען, פולין ואשכנז הרבו לספר במכתבים מפעלות שבתי צבי ומנפלאותיו, וע״ז נספחו תרבה׳ יהודים וגם נוצרים להכת המחזקת בו. שבת צבי בא לקאנסטאנטינאפאל ווישם שם במסגר. המונים המונים יהודים מערים רבות באו לראותו והוא קבל את פניהם כאחד הנסיכים. יהודי אחד מפולין בשם ר׳ נחמיה, מקובל מפואר, התוכח עם שבתי צבי בכמה ענינים, ויאמר כי משיח שקר הוא, היהודים חפצו להרגו, ויברח לאדריאנאפאל להוכיח שמה את הסולטאן מתרמית שבתי צבי. בוא שבתי צבי אל השולטאן. קבלו עליו דת מחמד. הרבנים בתוגרמה החרימו אותו. הפחה שם אותו במבצר ולא נתן איש לבא אליו. ר׳ יעקב ששפירטש מאפריקא הצפונית נוסע באיירופא להוכיח שקרות שבתי צבי.

ה. תכ״ז 1667 ההולאנדים לכדו את סורינאם ויתנו ליהודים היושבים שמה את חפש הדת וזכיות שונות.

ה. תכ״ח 1668 היהודים בוויען נאשמו כי שלחו אש במבצר העיר. תלמידי בית מדרש המרעים התנפלו על רחוב היהודים להרג ולאבדם, אך היהודים עמדו בפרץ ויפצעו רבים מהם ויגרשום אל העיר. להנצל מרעותיהם, בקשו היהודים מחסה מאשת המלך לעאָפאלד הראשון ויקריבו לה לתשורה ערש זהב יקרת הערך. אך היא השיבה את פניהם ריקם, לא קבלה את המנחה מידם ולא מלאה את בקשתם.

ה. תכ״ט 1669 גרוש היהודים מוויען ומכל ארצות עסטרייך.

ה. ת״ל 1670 אלף וארבע מאות יהודים עזבו עיר וויען. שני בתי התפלה שלהם נהפכו לבתי תפלה להנוצרים. יהודים רבים באו לברלין,

לפאטסדאם, לעיר פראנקפורט דאדר ועוד לעיים אחרות בארץ אשכנז, והקורפירסט מבראנדעבורג, פרידריך ווילהעלם, קבלם בספר פנים יפות, ויתן להם רשיון לשבת בארץ עשרים שנה.

ה. תל״א 1671 עדת היהודים הפארטוגיזים באמשטרדם, בנו להם בית תפלה גדול מאבני שיש נהדרים למראה.

ה. תל״ג 1673 הפלוסוף ברוך שפינוזה.

ה. תל״ד 1674 יאהאן סאביעסקי מלך פולין נתן בדפירה כל הכנסותיו להיהודים.

ה. תל״ו 1674 מות שבתי צבי בעיר דולציגא ע״י הים האדריאטי. אחרי מותו היו הנותים אחריו לכתה מיוחדת וגיסי הפלוסוף יעקב היה להם לראש. במסעותיו בארצות הקדם הרבה מספר המרוים בכת שבתי צבי רבים ממתנגדי ש״צ לפנים נהפכו למאמינים בו וביניהם ג׳ ר׳ נחמיה שינאי כימים עברו. וע״כ החרימו אותו רבני פולין. בעיר סמירנא הוציא אחד מתלמידי ש״צ את הקול, כי ש״צ לא מת, כי אם עלה השמימה, ועוד מעט יראה שנית עלי תבל ארצה.

ה. תל״ז 1677 להיהודים שמואל אפפענהיימער ושמשון ווערטהיימער, שני משחקים בית המלך אשר בהיכל המלך בייען, הורשה לשבת באייסטריה, ובהשתדלותם, השיגו רשיון כזה עוד יהודים רבים. ממאלאבאר הודו המערבי מהודו המזרחית באה הידיעה לאמשטרדם, כי במקומות רבים יושבים שמה יהודים לבנים ושחורים שיש להם בתי תפלה נהדרים למראה ונוהגים בכל דבר כמנהגי היהודים הפורטוגיזים ויש להם רבנים שונים מאבירי התורה.

ה. ת״מ 1680 הספר „שבט יהודה״ מר׳ שלמה ן׳ וירגא נדפס בפעם הראשונה באמשטרדם. שבתי רפאל נוסע בערי איטאליען ואשכנז להסית את לב היהודים להיות שבתי צבי, וע״י ספרי קבלה וקמיעות צלחת בידו להוליכם שולל.

ה. תמ״ג 1683 מצב היהודים באוקריינה נשתנה לטוב מיום ביאם תחת ממשלת יאהאן סאביעסקי. בעדת הפורטוגיזים באמשטרדם נמצאות חמש חברות לתורה ולתעודה ועשר אגודות למעשה הצדקה.

ה. תמ״ד 1684 היהודי יוסף דע שולערא היה אחד השרים במלוכת מאראקא ובהשתדלותו נכרת ברית השלום בין מלך מאראקא וההולאנדים.

ה. תמ״ה 1685 האפיפיור אינאצענץ העשתי עשר בטל את גזרת האפיפיור גרעגאר השישה עשר על היהודים ללכת פעם בשבוע אל בית התפלה להנוצרים ולשמוע את דרשות הכהנים. העיר אפען באונגארן באה במצור ע״י העסטרייכים, היהודים עמדו לימין התורקים ויגינו בכל מאמצי כחם על מגרש העיר אשר ישבו בו.

ה. תמ״ו 1686 ר׳ משה, איש יהודי מאמשטרדם, נסע להודו המזרחית לראות את מצב היהודים הנמצאים שמה, ויחבר ספר על הידיעות אשר אסף בהפניו במסעותיו.

ה. תמ״ז 1687 אחר נצחון העסטרייכים על התורקים, העיקו על היהודים עד מאד ע״י חקים קשים על עמדם לימין שרי אונגארן ואציליה.

ה. תמ״ט 1689 מושב היהודים בסורינאם פרח לגאון ולתפארת בסאוואנא, שהמקום הזה היה נושב רק מהיהודים לבדם. מלומד מפואר מאמשטרדם, ר׳ דוד שמו, היה עליהם לרב.

ה. תנ״ה 1695 קארל העשתי עשר מלך שוועדען, לא נתן ליהודים לבא בארצו.

ה. תנ״ז 1697 באחד ממגרשי העיר וויען, נוסדה שנית קהלה ישראלית.

ה. תנ״ח 1698 פרידריך אויגוסט הראשון מלך פולין לקח מאת היהודים את כל ההכירות שנתן להם משכבר הימים, בהשאירו להם את זכיותיהם הנושנות. נולד ר׳ ישראל בעש״ט.

ה. ת״ם 1700 היהוקות כת שבתי צבי בפולין ואשכנז ע״י חיים מלאך ונחמיה חיון. ההמון בוויען התנפלו על בית השר היהודי שמואל אפפענהיים, ויבוזו את כל אשר לו. הממשלה חרצה משפט מית על פריצי הפרעות. הצורר יאהאן אנדרעאס איזענמענגער מדפיס ספרו „ענטדעקקונג דעס יודענטהומס״. הקיסר לעאפאלד אסר את הספר לבא בקהל. הקורפירסט מפרייסען הדפיסו על הוצאותיו. מות הצורר איזענמענגער.

ה. תס״ד 1704 ומפית פאטער גאזאני הודיע ברבים, כי במסעותיו בארץ רינא, מצא בעיר קאיפאנגפו עדת יהודים גדולה ויש להם שמה בתי תפלת אחדים בנוים לתלפיות:

ה. תע״א 1711 בערה גדולה פרצה בבית הרב והמקובל הגדול ר׳ נפתלי הכהן בפראנקפורט ע״נ מאיין ותתפשט למעי מפלה את כל הבתים מגרש היהודים. רבים מהנוצרים הושיטו יד עזרה להיהודים.

ה. תע״ח 1718 נוסדה ישיבה גדולה ומפוארה בעיר מעץ רק לשמונים משפחות מהיהודים נתן הרשיון לשבת בעיר.

ה. ת״פ 1720 נולד הגאון מאור הגולה רבינו אליהו מווילנא זצ״ל.

ה. תפ״ב 1722 בארץ פולין החרמו כל אלה המחזיקים בכת שבתי צבי. לודוויג החמשה עשר מלך צרפת שם על היהודים מס עולה לסך מיליאן ליורא.

ה. תפ״ה 1725 יהודי בשם משה מאיר בעיר מאנהיים, השתדל להרהיב והפיץ ברבים תורת שבתי צבי ע״י כתבים ומחברות. בבואו לעיר פראנקפורט הושם במשמר וכל ספריו וכתביו לקחו ממנו ואחר כן נגרש בחרפה ובוז מן העיר.

ה. תפ״ו־ז 1726,7 ליהודים בלאטהרינגען נתנו רחובות מיוחדים לשבת ויטילו עליהם מסים כבדים מנשוא.

ה. תפ״ט 1729 נולד הפילוסוף הגדול רבי משה בן מנחם מענדעלסזאהן.

ה. ת״צ 1730 על ר׳ משה חיים לוצאטו הוציאו [illegible]

מחזיק בתורת שבתי צבי, מחלוקת בין יהודי יאמייקא על אודות עניני הדת והאמונה.

ה. תצ"ה 1735 העשיר זוסס אפפענהיים נתעלה למעלת שר האוצרות אצל הנסיך קארל אלכסנדר מווירטעמבערג ויהי לאיש סודו.

ה. תצ"ח 1738 אחרי מות הנסיך קארל אלכסנדר ובני היכל עלה על מקומו, גרשו מווירטעמבערג כל היהודים וביניהם גם זוסס אפפענהיים, כריסטיאן הרביעי מלך דענעמארק נתן ליהודי ארצו זכיות שונות.

ה. ת"ק 1740 בשנת מות פרידריך ווילהעלם הראשון מלך פרוססיא, עלה מספר היהודים בעיר בערלין לסך אלף ומאתים. אחרים מעשירי היהודים בעלי בתים לחרשת המעשה היו חשובים ונכבדים בארץ. קארל מלך נעאפאל וסיציליען נתן הרשיון ליהודים להאחז בארצו ויתן להם שווי זכיות.

ה. תק"ג 1743 מענדעלסזאהן בא לבערלין להשתלם בלמודים.

ה. תק"ד 1744 גרוש היהודים מביהם ע"י עלילת שוא כי רוחם אינה נאמנת את הממשלה ישובם אל הארץ אחרי צאת כאור משפטם.

ה. תק"ה 1745 המלכה יעליסאבעטהא ברוססיה גרשה את היהודים המעטים שגרו בפנים הארץ.

ה. תק"ח 1748 העלנה המלכה מאריא טהערעזיא באויסטריה, קיימה החקים הטובים ליהודים היושבים בארצותיה ותרשה להם ליסד בתי חרשה המעשה, ולעסוק בעבודה ויגיע כפים.

ה. תק"ט 1749 היהודי הפארטוגיזי פערייראַ שהוקם למליץ בבית עקד הספרים אשר להממשלה בפאריז, נחל כבוד ויקר מאת האקאדעמיא על השיטה שהמציא ללמד חכמת הדבור לחרשים אלמים.

ה. תק"י 1750 פרידריך השני הגדול מלך פרוססיא. נתן צו לבלי תת ליהודים להתעסק בכל ענפי האומנות היפות והידיעות, הוץ ממסחר הכסף וזמרת הארץ. מלך מאראקא שלח את איש יהודי לציר בחצר המלוכה בדענעמארק.

ה. תקי"א 1751 נולד ר' שניאור זלמן בעל התניא וראש לבני החב"ד אשר לכת החסידים.

ה. תקי"ב 1752 רבני כל קהלות היהודים בפולין הפיצו מגלות עפות ברבים להסיר את לב העם מאחרי תורת ר' ישראל בעל שם טוב ולבטל את כת החסידים.

ה. תקי"ג 1753 מצב היהודים באנגליה נשאר רופף כמקדם. חפץ הממשלה לגרש מן הארץ אלה שעוד לא מלאו שלש שנה לשבתם בה. כהן נוצרי השתדל לטובת היהודים ויעל עליו בזת את חמת העם עד להשהית. אספת רבני פולין בעיר יאראסלאוו ע"ד מפלגת החסידים שהחלה ללכת הלוך וחזק בכמה ערים מערי פולין. ר' יונתן אייבשיץ יליד קראקא, היא היה לרב ראשי על שלשת הערים: אלטונא, האמבורג, וואנזבעק. העלילה הראשונה עליו כי הנהו נוהה אחרי כת שבתי צבי, והשנית: כי הגהו מתלמידי הבעש"ט. ריב בין כמה רבנים מתנגדיו ומחזיקים בו.

מענדעלסזאהן עושה חיל בלמודים מיום ליום.

ה. תקי"ד 1754 התודעו אל לעססינג, ניקאלאיי, ואבט ועוד גדולים מחכמי הנוצרים, אשר בחברתם שקד על דלתות הספרות האשכנזית.

ה. תקט"ו 1755 מאריא טהערעזיא אשר הטיבה בראשיתה ליהודי ארצה, גזרה עליהם עתה דינים מעיקים וקשים. במדינת עסטרייך יחד את ערי איטליה ואשכנז השייכים לה עולה מספר היהודים לסך שש מאות אלף.

ה. תקי"ז 1757 התחזקות כת שבתי צבי בעיר סאלוניקי ע"י ברכיה יליד פולין הנקרא בשם יעקב פראנק. דרשותיו ברבים הכו שרש בלב השומעים וכמה קהלות נתנו אמון בו ובתורתו. בהיותו בן שלשים ושמונה שנה בא לפאדאליען, ומאתו היתה שומה לשרוף את כל ספרי התלמוד ולהקדיש ולהעריץ את ספרי הקבלה, וביחוד את „הזהר", אשר באר את תוכנו לפי רוח שיטת ש"צ ולמען מצוא חן בעיני הבישוף השתדל להתאימה אל אחדים מעיקרי דת נצרת. והרבנים מצאו ע"ז מקום להחרימהו ולהבדילו מכלל ישראל.

ה. תק"כ 1760 מות ר' ישראל בעש"ט. שלשה נכדיו התיצבו בראש מפלגת החסידים בשלש ערים מיוחדות. ויקראו בשם „צדיקים". התפשטות החסידות בערי רוסיה. מאלדוי, וואלאכיה, אונגארן וגאליציען.

ה. תקכ"ה 1765 המלכה מאריא טהערעזיא מאויסטריה נתנה הרשיון להכתנים הנוצרים בארצה להסית את ילדי היהודים מבני שבע שנה לקבל עליהם דת נצרת.

ה. תקל"ב 1772 בימי איר וסיון הגר"א מווילנא מחרים ראשי כת החסידים אשר בעיר הזאת, ספרי הבעש"ט והחב"ר נשרפים על חצר ביהכ"נ. הגאון מוציא קול קורא נגד החסידות, חרם כנגד בני הכת הזאת ביומי דשוקא בבראדי ועוד ערים רבות בליטא פולין וגאליציא. גוסטאוו השלישי מלך שוועדען נותן הרשות ליהודים לשבת בשטאקהאלם, קארלסקראנא וגאטהענבורג. התחלקות מדינת פולין בפעם הראשונה בין ממלכות רוססיה, אוסטריה ופרוססיא. מספר היהודים ברוססיה אחרי שנספחו אליה ארץ קרים, אוקריינא ופולין, עולה ליותר ממיליאן אחד.

ה. תקל"ג 1773 גזרות בעלזאסס על היהודים המלוים ברבית.

ה. תקל"ח 1778 מענדעלסזאהן הוציא לאור ספרו „מלות ההגיון". רבי נפתלי הירץ מעדעלסהיים Cerf Berr מליץ יושר על יהודי צרפת, מושיע ורב לבני עמו בעלזאסס.

ה. תקל"ט 1779 העתקת מענדעלסזאהן את התורה לשפת אשכנז. תלמידו של הגאון בעל שאגת אריה, זאלקינד הורוויץ מקאוונא אשר בא לרגלי רבו למעץ, קם למליץ על ישראל בספרו בשפת צרפת, אשר כתב בכגנון אחד עם

לב"ע | אכפה"נ

הכהן הראש גרעגואר ע"ד העמאנציפאציא מטעם האקאדעמיא במעץ. הגראף מיראבא הוציא לאור כפרו ע"ד מענדעלסואהן ותקונים במצב המדיני של היהודים.

ה. תקמ"א 1781 מענדעלסואהן העתיק את הספר „תשועת ישראל" מאת מנשה בן ישראל, ויכתוב בראשו הקדמה גדולה ונכבדה. היהודי אלמורעי אחד משרי האניות בהאללאנד, נתכבד במטבע של כבוד בגלל הגבורות אשר תראה במלחמת הים נגד האנגלים.

ה. תקמ"ב 1782 הקיסר יוסף מאויסטריה, נתן חק החפש לכל היהודים היושבים בארצו, ויבטל את כל הגזרות הנושנות שנגזרו עליהם בזמנים שונים, ויתן להם חקים ומשפטים צדיקים וזכיות שונות. הקיסר יוסף השני נתן הרשיון להכהנים הנוצרים להפות להמרת הדת רק ילדים יהודים בני ארבע עשרה שנה, ויתן חק כי כל הבן שיאנוס ילד עברי לקבל דת נוצרית בחוקת היד, ישלם אלף גולדען ככף ענושים, והילד ישאר באמונת הנוצרים.

ה. תקמ"ג 1783 מענדעלסואהן כתב את הקדמתו להעתקהו את החמשה חומשי תורה ויקרא בשם „נתיבות "השלום. אחרי השלימו את באורו לספר במדבר דברים, החל להעתיק את ספר התהלים, ספרו „ירושלים", צאת לאור מ"ע „המאספים" בקאניגסבערג והתיסדות חברת דורשי לשון עבר.

ה. תקמ"ד 1784 מענדעלסואהן חבר את ספרו „פהע־אָן", ויצא שמו לאחד הפלוסופים הגדולים אשר בארץ. לודוויג הארבע עשר מלך צרפת, בטל את החק הקשה בדבר נתינת המס שנגזר לפני חמשים ושש שנה על היהודים כלאטהרינגען.

ה. תקמ"ה 1785 היהודים בפאראמאריבא באמעריקא, תמכו בכסף בידי הקאטהאָליקים עמה לבנין בתי התפלה הראשונים שלהם.

ה. תקמ"ו 1786 מות הפילוסוף מענדעלסואהן בשנת החמשים ושבע לימי חייו. ר' יצחק אייכל מקאָניגסבערג, העתיק את ספר תפלות ישראל לשפת אשכנז, ויכתוב בשפת עבר תולדות בן מנחם. הגאון מווילנא ותלמידיו מתנגדים לכת החסידים ומחרימים את ראשי הכת הזאת.

ה. תקמ"ז 1787 פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוססיא, פטר את היהודים משלם את המס לגלגלת.

ה. תקמ"ח 1788 יאקאב פראנק אחרי נסעו כמה שנים בערי פולין, מעהרן וביהם, שם את משכנו בעיר אָפּפּענבאַך על המאַיין ושם השתדל להרחיב את תורת שבתי צבי ברבים, ורבים מהמחזיקים בה נסעו לראותו ויביאו לו תשורות יקרות, ר' נפתלי וויזל חבר את ספרו „ספר המדות".

ה. תקמ"ט 1789 האספה הלאומית בפאריז נתנה שווי זכיות לכל החוסים בצל ממשלת צרפת וגם ליהודים, ויצא חק לפטור אותם מכל המסים והארנוניות ותעשם לאזרחים גמורים. היהודי אליהו לוי היה לשר במלוכת מאראקקא, ואתו עמו נתעלה גם היהודי העשיר וירא אלהים ר' מרדכי הנקרא בשם אלל־האססאן־בעני.

ה. תק"נ 1790 רדיפות היהודים במאראקקא ע"י השולטאן מולעיי יעסיד. בכלי חמלה עשקם ויבז את כל אשר להם ויסת הרבה מהם. הציר השפאני היהודי כאלאמאן האססאן נהרג במצותו. השר עליאס לעווי הוכה בחבלים של קוצים מכות נמרצות ויקבל עליו את דת מחמד, ובמשך ימים אחדים מת ממכשול לב ומפח נפש. ר' מרדכי מת על קדוש השם, ר' דוד פריעדלענדער בא מעיר קאָניגסבערג לברלין, ויכתוב הצעות במה לתקן את מצב היהודים בפרוססיא ובפולין, אף עשך מכתב אל ראש הכהנים בפרוססיא ע"ד התחברות היהודים אל הנוצרים מבלי שיאלצו לקבל עליהם איזה מעיקרי האמונה של הדת הנוצרית. חפצו עלה בתהו.

ה. תקנ"א 1791 החכם הד"ר מארקוס הערץ, נתעלה ע"י פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוססיא להיות פראָפעססאר להכמת הפילוסופיה. יהודי צרפת קבלו חק שווי הזכיות. מות יעקב פראנק באָפּפּענבאך, והריכות המפלגה המחזקת בו, ונפוצת הבריה לכל רוח. בפולין נשארו מהם מעט מזעיר.

ה. תקנ"ב 1792 פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוססיא בטל את כל המסים והארנוניות שנטלו על היהודים ויתן להם חקים טובים וזכיות, אך כי הטיל עליהם החוב ללכת בצבא ולמלאות את כל החובות האזרחיות לארץ. חברה חדשה נוסדה ע"י היהודים בעיר בערלין בשם „אגדת רעים", ומטרתה להיטיב לבני עמם בכל יכלתם ע"י אמצעים שונים.

ה. תקנ"ה 1795 בהאללאנד נתנו ליהודים שווי זכיות ומשפטי אזרחים.

ה. תקנ"ו 1796 באמשטרדם נוסדה אגודה חדשה בשם „עדת ישרון", מטרתה להיטיב את חנוך היהודים.

ה. תקנ"ח 1797 מות הגאון מווילנא ביום ב' דחוה"מ סכות.

ה. תקנ"ט 1798 פרידריך ווילהעלם השלישי מלך פרוססיא, נתן ליהודים שווי זכיות והרבה להיטיב עמהם.

ה. תק"ס 1800 בירושלים יושבים כשלשת אלפים יהודים ומצבם בשפל המדרגה. בכל ערי אשכנז, בארצות פולין, אונגארן, צרפת, האללאנד ואנגליה, נמצאים חכמים מפורסמים ואנשי שם מבני היהודים שיתעסקו בתורה ובחכמה ויתנו כבוד ויקר לעמם ולצור מחצבתם.

דברים אחדים לפרק קורא הדורות.

הַצִּיבִי לָךְ צִיֻּנִים ... שִׁתִי לִבֵּךְ לַמְסִלָּה דֶּרֶךְ הָלָכְתְּ.
(ירמיה לא כ).

בגשתנו אל הוצאת הספר השנתי הנוכחי, היתה לנגד המטרה הראשית והנכבדה לני ביותר, לחבב על בני עמנו את זכרונות האומה ולהביא בלבם דעת תולדותינו באופן מעורר הלבבות, להתבונן על החליפות והתמורות אשר עברו על עם עולם בדורות עולמים, להיות לעדות ביעקב על כח החיים הנטוע בקרבו. להגיע אל המטרה הזאת מצאנו לנכון לפנות מקום גדול ב„כנסת ישראל" אל קורא הדורות, לא ככותבי רשימת השנים והזמנים במספרים אלמים בלי כל רוח חיים, כי אם לשום לב ביותר אל תוכן העלילות, הקורות ותולדותיהן, השתלשלות המקרים ותוצאותיהם ופעולתם על חיי העם והתפתחותו ההורנית, המוסרית והמדינית, להציב לנו ציונים ולשית לב למסלה דרך הלכה בו כנסת ישראל מיום היותה לגוי עד עתה, לדעת את דרך הרוח החיה בגלגל החוזר בעולמנו ולמצוא פתרון נכון על קיומנו. החפץ הזה גלוי וידוע מפרקי „קורא הדורות" אשר בו ימצאו הקוראים זכרון נושאי דגל התורה והדעת לחיי עם ישראל; ימי נדודו ועניו ומרודו מלפנים ותקותו ליום אחרון. על פי החפץ הזה השתדלנו לסלק עצמנו מן הספקות. כנסת ישראל בתתה את הפרק הזה לפני קוראיה, חפצה רק להציב לה ציונים בקורות עמנו באופן מעורר הלבבות להרבות לקח ולהוסיף דעת בהמקצוע היקר הזה הנכבד מאד לשמירת התורה וקיום האומה בדור יבא, ולא עלה על לבנו להכנים עצמנו בין הררי המחלקת של מחשבי קצין מימי הראב"ד עד ר' עזריה מן האדומים וממנו עד דורנו האחרון, בדבר הספירות הנהוגות עתה בישראל ובאדם. כי לא כרושמי דברי הימים ומחשבי תקופות הקורות בספר תולדות העמים המה קוראי הדורות בעמנו; לכל העמים יש מספר מקובל ומסכם בעוד אשר הבּראָנאָלאָג העברי נאלץ לרכב אחרי רכשי: לקבוע עתים על פי המספר המקובל לבריאת עולם הנהוג אצלנו מימות הגאונים, ולהביאו לידי הסכמה אל המספר הנהוג בכתב עמים ומנין השטרות שהיה נהוג בעמנו בכל תפוצות ישראל עד אחרי התימת התלמוד. ביחוד רבה המבוכה בסדר הדורות של שעביד מצרים, ימי בית ראשון ותקופת העת מראשית בנין הבית השני עד ימי החשמונאים אולם לרגל המלאכה אשר לפנינו נוכחנו לדעת, כי מכל המספרים הנודעים אין גם אחד שיהיה ראוי לסמוך עליו בהחלט כדבר העומד למעלה מן הספק. גם בהמנינים הנהוגים בקוראי הדורות של הכמי העמים לא נמצא התרה לכל הספקות. הערָאדָאט הוא הראשון שבין סופרי יון המוהזק לבר סמכא וגם אצלו לא נמצא דבר ברור על חשבון ימי היונים בתקופות האלימפיאדע וכו', על כן גמרנו אמר לקיים בעצמנו עצת חכמינו: „שבקיה לקרא דאיהו דתיק ומוקים אנפשיה" ומבלי להתחבט בההלכה החמורה הזאת תפסנו את המנין המקובל בכל רשימת הדורות בזמן כתבי הקדש, ובזה יצאנו בעקבות הרב החכם החוקר דה"י הרב רש"י פין נ"י בספרו „שנות דור ודור"; בתקופת ימי בית שני עד החשמונאים אשר ערפל תחלתה הצבנו רק המספר הנהוג בכתב עמים, בהיות הסימן הזה המובהק והנותן מושג נאמן מזמן המקרים וסדורים, ומהחשמונאים עד היום הצבנו שתי הספירות מקבילות אשה אל אחותה.

והנה כבר אמרנו, שספר שנתי החפץ להפיץ בעם ידיעות מועילות לא יוכל להשפיע כל טובו בפעם אחת ולא יסף. והנה את אשר שמנו לפני אוהבי הכנסת בשנה הזאת בפנת הרחבת הידיעה של קורות ישראל, לא נאמר עוד די; יודעים הננו שבקורא הדורות לא באנו עד קצה חפצנו ועוד לנו לספר לדור דברי ימי עמנו במאה שנים האחרונות, אך מפני שהחמר הזה הוא רב האיכות והכמות ועבודה כזאת דורשת עת ועבודה רבה, על כן נבקש מהקוראים להבליג על חפצם עד השנה הבאה, וברצות ה' דרכנו נתאמץ למלאות את החסרון הזה כיד החפץ והרצין הטובה עלינו. לא נתפאר בעבודתנו ולא נתאמץ למשוך עליה חוט של חסד, רק את חפצנו נביע, להועיל לבני הנעורים, להרחיב חוג ידיעתם ולעורר בלבם אהבת עמנו ודעת דברי ימיו בכל תפוצותיו מעודו עד היום הזה.

המו"ל

ילדי יום

חֹק ומשפט לישראל

ופרעות בני בלי שם בכל משכנות יעקב.

יצאה פקודת הממשלה בארצנו כי כל החפצים לקבל עליהם משרת הרבנות באחת מקהלות ישראל בערי פילין, מחויבים לעמוד על המבחן לפני ועד מיוחד לזה שיבחנו אותם בידיעת שפת רוסיה וביתר הידיעות הדרושות לכהונתם. — יצאה פקודה להגביל מספר היהודים הבאים לשמוע לקח בבית המדרש למלאכות בחארקאוו (טעכנאָלאָגישי אינסטיטוט) לעשרה ממאה לעמת מספר כל התלמידים — שר ההשכלה הרשה להתלמידים שנגרשו בחדש דעצעמבער שנת העברה מביה"מ הגבוה בקיוב ונתרחקו מלמודיהם לשנה אחת (כידוע, היו רוב המגורשים יהודים) להתקבל באחד האוניווערסיטעטים ולהצטרף במספר השומעים בלמודים בשנה הנוכחית. — הצורר המומר ברימאן דאתקרי ד"ר יוסטוס נתפש בעיר גראַטץ ויובא במאסר. -- הקצב הנוצרי בערענדט מעיר שקירץ שהעליל בראשונה על היהודים כי הם הרגו את הנער ציבוללא ואחרי כן נתפש בעצמו ונגלה עונו כי הוא לבדו הרוצח, הובא לבית האסורים אשר בדאַנציג לשבת שם עד אשר יחרץ משפטו. — האנטיסעמיט נעמינאר הנודע בוויען, נשפט בעון הרמית במסחר ונענש לשבת שני חדשים במאסר. — הרב ד"ר קאהוט בעל הספר „ערוך השלם" הביא בפלילים את המו"ל מ"ע האנטיסעמיטי בשם „דיע וואהרהייט" בברלין על אשר פגע שלש פעמים בכבודו בשקרים גלוים, ויהי פסק דינו לשלם 75 מארק כסף ענושים. לפי דברי השופט ראוי היה הנאשם לענש יותר קשה מזה, אבל יש ללמד עליו זכות כי אנטיסעמיט הוא... — בהסכמת שר הפנים עם שר ההשכלה בארצנו נקבעו ההוצאות להשכלת היהודים בגליל הלמודים בווילנא אשר תלקחנה לשנת 1885 ממכס הנרות — 633, 105 רו"כ. — נבלה גדולה נעשתה בשדה הקברות לב"י בעיר אבערלוידערבאַך באונגאַרן כי נמצא גדר אבניו הרוס, מצבות רבות נשברו או הוסרו ממקומן ועצי השית הגדלים שם נעקרו מבלי עזוב להם שרש וענף. — בעיר קלויזענבורג, המטרפולין של מדינת זיבענבירגען התחדשה עלילת הדם על היהודים ועם הארץ התעתד להרים יד ביהודים, רק הנציב הנודע למשגב, הגראַף עסטערהאַצי, הוא שעמד בפרץ לאחינו שם ויצילם מרעה. — במחוז ליפטא באונגאַרן הוציאו האנטיסעמיטים לאור תמונה ליטאָגראַפית המתארת לעיני הרואה שחיטת ילדה נוצרית בביהכ"נ לבני ישראל. — בארץ פרוסיה יצאה הפקודה מאת הממשלה לאסור נפיתת הבשר והריאה, ובקשת רבני בערלין לבטל האסור, הושבה ריקם. — המפקח על בתי הספר בווילנא צוה לחקור ולדרוש איזה מן בתה"כ אשר לילדי ישראל מאושרים ומקוימים מאת הממשלה, ולסגור בלי אחור את אלה שאין עליהם רשיון הממשלה. — המו"ל מכה"ע האנטיסעמיטי „Riado" ווילהעלם האַרוואַט (יהודי מומר ושמו מלפנים הירשמאַן) נתפש בעיר שטוהלווייסענבורג (הונגריה) והובא במשפט על מעשים רעים שעשה בסתר ובגלוי להשבית מנוחת המקום ויושביו, ונשלח ביד פשעו מאת המחוז ההוא לבלי שוב אליו עד עולם. — בעיר יארטשוב בגאַליציען התנפלו שני נערים נוצרים על איש יהודי מחזיק בית יין וירצחו את נפשו ונפש אשתו. — חק חדש יצא משלטון שר ההשכלה בארצנו לאמר: כל פרס ועזרה הנתון מאוצר הממשלה יהיה קבוע מעתה רק לת"ת בעלי האמונה הנוצרית בלבד. — מטעם פקודת שלטון פלך קורלאַנד, הותרה הישיבה בעיר ליבאַווא רק להיהודים האלה: א) לסוחרים בעלי המדרגה הראשונה; ב) לאלה שיש להם שם חכם; ג) לבעלי מלאכה, לחכמי חרשים ולמבשלי י"ש ושכר אם באמת עוסקים הם במלאכתם ואומנתם; ד) לאלה הנמצאים כתובים בספר הרשומות לתושבי קורלאַנד עד 13 אפריל שנת 1835. לכל יתר היהודים אסורה כל ישיבת קבע בעיר ליבאַווא. — מאת שלטון פלך בסרביה יצא צו לכל פקידי השוטרים אשר בפלך ההוא לאסור על היהודים הבאים מחו"ל להתעסק שם בכל מסחר ומו"מ אם לא שישלמו מס השנה הנהוג בסוחרים בעלי המדרגה הראשונה, ובכל מלאכה ואומנות אם לא שיהיו חרשי אמנים בבתי חרשת לעברים או שיהיו קרואים מאת הממשלה להיות לרבנים בקהלות ישראל בארצה או לרופאים כומחים בצבא הים או היבשה. — שר השוטרים בקיוב נתן צו לכל היהודים הגרים שם מבלי היות להם רשיון על זה מאת הרשות, כי ישתדלו להשיג הרשיון (אם ישלהם המשפט על זה) עד יום 20 יוני ואשר יאחר המועד ישלח מן העיר. — הגענעראַל קאָנסול הרוסי בקאֶניגסבערג הודיע גלוי ליושבי המקום כי לילידי רוססיה המגרשים מפרוסיה והשבים לרוסיה יש הזכות להעביר חפציהם מבלי תשלומי מכס, וחק נתן להם להעביר מבלי מכס את כל הדברים הנחשבים במטלטלין אשר מחירם יעלה עד ערך 500 רו"כ לכל איש או בערך 900 לכל משפחה. — איש אלמוני ירה בקנה רובה בחלון בי"ס לילדים עברים בברלין. הכדור עבר דרך החלון והפתח אשר לעבר השני מכולו מבלי פגוע באיש לרעה. — במאתים ועשרת התלמידים הנוצרים השומעים לקח בלמידי דתם בביה"מ הגבוה בעיר קאֶניגסבערג נתאחדו יותר ממחצה להיות לאגודה אחת אנטיסעמיטית בהשתדלות הצורר שטעקקער. האדון פיקקענבאק הנודע בשנאתו לישראל, הודיע ברבים כי על הברכה אשר שלח לביסמארק בשם חברת האנטיסעמיטים, קבל תשובה מלאה דברי אהבה ורצון. באספה כללית בעיר לאנגענטהאל בארץ שווייץ הכינו שונאי ישראל מכתב בקשה כולל להציע לפני ועד המחוקקים בבערען לאסור את השחיטה באסור מוחלט. — מספר המשפחות מישראל ילידי רוססיה שישבו בפרוסיא זה שנים רבות מבלי היות לאזרחים ועתה גרשו לרגלי הפקודה החדשה, עולה לכמה מאות ואסון רוב הגולים איום ונורא הוא עד מאד. — שערוריה היתה בעיר קייזערליגג (אחד ממקומות הרחצה ומעיני הישועה באויסטריה) כי נאספו המון אכרים גרי העיר וסביבותיה על הבית אשר בו התפללו כל אורחי ישראל המתרפאים במקום ההוא, ובמלאם פיהם חרפות קראו קול אחד: „אבדון ומות ליהודים! לא תשאר כל נשמה!". אח"כ החלו להשליך אבנים ולשבור הדלת והחלונות. אך ראש העיר ומורה ביה"ס חשו אל מקום ההפכה ויעצרו בעד הרעה בטרם החל העם לנגוף. — ממשלת רומניה חיבה חובת גלות שנים עשר אנשים מבני ישראל, בתוכם הסופר הנודע ד"ר גאסטער המו"ל מ"ע „פראַטערניטאַוס", ה' שוואַרצפעלד המו"ל „בוקאר. טאגעבלאַטט", ה' בראזינער המו"ל „בוקארעסטער פרייע פרעססע", ה' קנוים ועוד אחדים מהמצוינים שבסופרי ישראל. — בגאַליציען אסרו פקידי המדינה ליהודים לקבור את מתיהם בלי ארונות. — שני האנטיסעמיטים הידועים, האחים יוליוס ולודוויג ווערהאָוויי שנאשמו בעון מעילה בכסף הקדשים, עמדו למשפט לפני שלחן גבוה בב"ד של מעלה בעיר פעסט, ויצאו שניהם זכאים בדינם, מטעם ממיר ונעלם, ואנשי חברתם שמחו ויענו הידד כדורכים. — לעיר וויטעבסק באו חבל משחקים מארץ

אונגארן אשר הציגו על הבמה מחזה מעלילת דם, אך פקידי בית המשפט לא נתנום להפיק את זוממם ויצא עליהם במפגיע לעזוב את העיר.— האיש הויזער בציריך אשר בשווייץ שהרג את נפש היהודי הסוחר אפפענהיים, נשפט בב"ד של שופטים מושבעים אשר ישב בווירטעמבערג להאסר לעבודת פרך משך חמש עשרה שנה וגם לגבות מרכושו סך 15 00 פראנק שלומים למשפחת הנרצח.— המ"ע הרוססי בשם „גאלאָם מאסקווא" שנוסד בהוצאות סותרים אנטיסעמיטים חדל לצאת לאור.— בעיר אחת במדינת טעפילאט אשר במארוקו שדדו שמונים בתי ישראל מידי בני השבט הקאבולי אשר הקיפו את העיר מסביב ולא נתנו ליהודים להניס את רכושם.— בב"ד הגליל במאסקווי נגמר דין שני הפועלים אשר רצחו את נפש אדוניהם בעל בית החרשת, הסוחר המשכיל ה. ש. שטראַשון בחדש רעצעמבער שנה העברה, אחד מהנאשמים נפטר בדין, כי לא נגלה עונו, והשני נשפט להאָסר ארבע שנים לעבודת פרך ולהשלח אח"כ לצמיתת לארץ סיביר.— בעיר דאראזאנעשטי ברומניה פרע ההמון פרעות בישראל, את אחינו הכו בלי חמלה ואת בתיהם שסו ויבזו והממשלה לא התעוררה לעשות תקירה ודרישה וליסר את הפוחזים כרשעתם — אוהבי שטעקקער כלו עבודתם באספת חותמים על מכתב ההכרה שבדעתם להגיש לולתת הסכמתם עליו וכי איש אמת וצדיק הוא בכל דרכיו. על החתום באו ה' אלפים וחמשים איש, מלבד זה גם אספו סך 6050 מארק להגיש לו למנחת תשורה בעד פעולותיו הנמרצות נגד היהודים.— באלגיר פרצו נגד היהודים פרעות קטנות, גדודי אנשים צעירים רצו הנה והנה ברחוב העיר ויקראו: השמר; שבעה אנשים נתפשו בכף הפאָליציי.

בעיר בריסטאסא מחוז באקו ברומניה יושבים שלשים משפחות בני ישראל. בימים האלה התנפלו עליהם התושבים הנוצרים בכלי מלחמה ויכום באכזריות נוראה וימיתו רבים מהם וישללו את כל אשר להם. כל זה נעשה לעיני השוטרים והפקידים ואיש לא עמד לימין האמללים להצילם.— בעיר פעץ במאראקקא נרצחו שני יהודים עשירים ע"י שני רוכבים שלוו אותם בדרכם וישפכו את דמם למען בצוע בצע, כי נשאו היהודים עמם סך 30000 פראנק.— בעיר טאַקמאַק התנפלו שודדים מבני הנכר על בית היין אשר לה' שלום סלאָווקין ויהרגו אותו ואת אשתו ויעטו אל השלל ויברחו.— במדינת פולין נשאלה שאלה לאיזה תכלית יוקדש כסף העונשין הנתבעים מיהודים העוברים חק האוסר ללבוש מלבושי העברים, ונציב ווארשא חרץ משפט כי עפ"י חות דעת היושבים ראשונה במלכות המקוימה ביום 4 מאי 1882 מאת הקיסר נחוץ להביא את כסף הענושים לקופת הקרן קימת לבנין בתי אסורים כוללים.— מכפרים במחוז אָרחיוב החלו לגרש את היהודים שהתישבו שם אחרי צאת חק 3 מאַי 1881.— בועד היושב בווארשא לבדוק זכיות היהודים ומשפטיהם נקראו בתור בחירי הסוחרים ה' יאָהאנן בלאָך וה' הייגריך גאטהאנסזאָהן להועץ עמם ולשמוע חות דעתם בשאלות היהודים.— בית פקודות שר העיר והשוטרים בפטרבורג הוציא קונטרס קטן המחזיק את המרובה והוא: „קובץ דינים והוראות, מכתבים גלוים (צירקוליאַרע) ופקודות אודות היהודים. חובר בפקידת שר העיר הגענעראַל לייטענאנט גראָססער, להיות למורה דרך בהנהגת העיר והפאָליציי בס"ט פעטערסבורג.— בית דין הגבוה בוויען קרע את רוע גזר דין האיש ריטטער ואשתו מרזשעשאָוו שנאשמו בעלילת דם וישבו כארבע שנה בבתי הסהר וישלח אותם לחפשי.— המעדיצינסקי דעפארטאמענט בארצנו שלח מכתב גלוי לכל בתי פקודות הפלכים המפקחים על עסקי התרופה ומחלקותיהן להודיע בלי אחור כמה רופאי בעלי חיים, רופאי שנים, מילדות, חובשים ורוקחים מבני ישראל נמצאים בהפלכים.— בין הלשונות המנויות בספר החקים אשר בהן יוכלו להשתמש השולחים טלגרמות לחוץ נחשבה גם שפת עבר. (ממילא מובן כי לא בכתב עברית).

כבוד ישראל

ד״ר מאריץ רובינשטיין יליד טשערנאָוויץ בבוקאווינא סגן השני לשר האוצרות לממלכת אויסטריה, נתמנה בעת בפקידת הקיסר פראַנץ יוסף לסגן ראשון לשר האוצרות. — הד״ר מעד. ה. י. פיינבערג בקאָווגא קבל מאת אדוננו הקיסר אות הכבוד (אָרדען) וולאדימיר מדרגה שלישית בעד מפעליו בתור פקיד ונגיד (דירעקטאָר) בועד הממונים על בתי האסורים בקאָוונא. — בהקאָנווערזאַציאָנס-לעקסיקאָן בשפת שוועציה היוצא לאור בימים האלה, נזכר לטוב שם איש יהודי לודוויג לאָהם כי היה הראשון במדינה זו אשר הכין מכונות האריגה ועוד כמה וכמה בתי חרשת ותקונים ככל אשר ראה במסעותיו במדינות שונות. — בחיל צבא אנגליה יש מחנה אחד אשר נאסף מהמתנדבים בעם לעלות לצבא. במחנה הזה נמצאים כאלפים נפש מאחב״י אשר באהבתם את הארץ הזאת קבלו עבודתה עליה מרצונם הטוב ונכונים המה באמונתם לה לתת נפשם כפרה. — הממשלה העליונה הואילה להכיר לטובה את תועלת אחינו הנכבד החכם הנודע הר״ר צ״ה ראַבינאָוויטש במ״ע „רוסקי יעווריי״ שהוא מוציא לאור והכבדנו להקרא מעתה בשם „אזרח נכבד״. — הבאראָן האָראַץ פאָן גינצבורג והעורך דין ה׳ מיכאל באַנק, נבחרו בתור יועצי (גלאַסני) קרית פעטערבורג. — כבוד אחינו היקר הגביר ר׳ יעקב פאָליאַקאָוו מטאַגאַנראָג, נתכבד מאת הקיסר יר״ה בשם הכבוד „ווירקליכער שטאאטס-ראַטה. ביום חג היובל להנסיך ביסמאַרק בהוז בעיר קאַרלסרוהע בהפרופיסור גאָלדשמידט לשאת מדברותיו שם לכבוד היום ההוא. — הרב ד״ר ראובן ביהרער מי שהיה רופא לבית המשפט בעיר לעמבערג נקרא עתה מאת מלך זערביען לבא לבעלגראַד ולשרת לפניו בתור רופאו. ה׳ ביהרער הנ״ל עמד בראש היהודים הלאומיים בעסטרייך ויתגדל בכל כחו לטובת התפשטות רעיון ישוב א״י לתחית רוח ישראל. — העלמה היהודיה ילידת רוססיה סופיה ראפאלאוויטש המתגוררת בפאַריז עשתה לה יד ושם בין חכמי ההשכלה המדינית בספר חדש גדול ונכבד הערך אשר הוציאה לאור בשפת צרפת בשם „חיי קאבדען״ (קאבדען הוא אחד המדברים בהכמת הכלכלה המדינית באנגליה). הד״ר מאַביעל לעווינפעלד, פרופיסור בבית מדרש המדעים בברלין, נתכבד עפ״י פקודת מלך איטאַליען להיות חבר לחבורת חוקרי דברי הימים למלכות איטאַליע (רעמישע געזעללשאפט פיר פאטערלענדישע געשיכטע). — אחינו הד״ר בתורת המשפטים והמו״ל הראשי בועד הסטאַטיסטי אשר לשלטון שר הפנים ה׳ אילאריאָן (הלל) קויפמאַנן, נשלח מטעם הממשלה לעבור בארצות המערב באייראפא ולבחון את החקים והמשפטים הקבועים לבתי חרשת המעשה לדעת עד כמה הם מכונים בפעולתם להתכלית הנרצה. מלבד זה הלך ביחד עם הדירעקטור של הדעפּארטאמענט הסטאטיסטיקי של לשכת שר הפנים, השר טראָיצקי לשבת כבוד באספה סטאַטיסטית. — הרב הדרשן מורה לשונות בני-שם בביה״ם הגבוה בפראג ד״ר שאול קעמפף נ״י בהתפטרו בימים האלה ממשמרתו, נתכבד מאת הקיסר פראַנץ יוסף בשם הכבוד „יועץ הממשלה״ (רעגירונגס-ראַטה) על פעולותיו הטובות במשרה שהיתה על שכמו להגדיל הכמה ולהאדירה. — בביהם התיכונה באחד המחוזות המיוחדים לנוצרים, נבחר אחינו הפרופיסור לתורת המשפטים בבימ״ד הגבוה אשר להטשעכים בפראג, ד״ר צוקקער, לשבת בשמם בבית המחוקקים. — אספת חברת מצילי נפשות בפאַריז שמה את אחינו עד. פהיליפ לה לראש, בזכרה לו גבורותיו אשר עשה במלחמת 1870 בהנות האשכנזים על עיר הבירה. — בין אחד עשר האנשים המצוינים אשר נשאו מדברותיהם בעת הרוית הסופר הצרפתי הוגא אל בית עולמו, היה אחד מאחינו הפיטור טוללא זוסאראני מרומא אשר נבחר מכל תכמי אטליה לספוד את הפיטן הגדול ההוא בשם כל גדולי ארצם. — באנגליה זכו שנים מאחינו לעלות לגדולה, האחד הוא הבאראָן נתנאל פאָן ראָטהשילד אשר הרימתהו המלכה למעלת לאָרד והשני הוא הבאראָן הענרי וואָרמס אשר בא בסוד שרי הממשלה ויהי יועץ ומזכיר להשר הממונה על האוצרות: — בפאַריז נבחר ה׳ קאמיל דרייפוס העומד מצד הרעדיקאלים למו״ל מ״ע „L Union״. — בשטאָקהאָלם בירת שוועדען כבדה הממשלה את איש אחד מאחב״י, פהיליפזאהן שמו, ותרוממהו למעלת שופט עליון. — מסדר ספר „דתי המלכות אודות היהודים״, ה׳ מ׳ לעווין בס״ט פעטערבורג הושיט את ספרו להדר כבוד אדונינו הקיסר, אשר נתן תודה להמסדר, וזה ימים אחדים אשר נתעלה למעלת אזרח נכבד בעד פעולתו המועילה בתור מורה ומחבר. — אדונינו הקיר״ה הואיל בטובו

ובחסדו להרים אחדים מאחינו למעלת „אזרחים נכבדים״ בעד פעולתם הטובה להשכלת אחיהם העברים, ואחד נתעלה למעלת אזרח נכבד לדורותיו. המורה בביה״ס ההנוך למורים בווילנא ה׳ אשר וואָהל — למעלת אזרח נכבד; ה׳ שמואל קאצינעללינבאגען המורה לפנים בביה״ס לעברים במינסק ועתה מורה דת לילדי ישראל בבית הגימנאזיום הששי בפט״ב — למעלת אזרח נכבד, ה׳ אליהו ראקאווציק מחזיק בי״ס לנערות ישראל במינסק — למעלת אזרח נכבד, וה׳ מאיר גארדאן, סוחר גילדע ראשונה בווילנא, משגיח נכבד בבי״ס לעברים בעיר מערעץ למעלת אזרח נכבד, ואת המורה לפנים בבי״ס לרבנים בזיטאָמיר, האזרח הנכבד ה׳ אשר ראזענצווייג — למעלת אזרח נכבד לדורותיו. — העיר טריעסט בחרה באיש יהודי לבא כחה בבית המחוקקים, הוא ה׳ רפאל לוצאטא. — האקדמיה לחכמות ומדעים בעיר רומא קצבה פרס גדול למי שיפתור שאלה גדולה בדבר חכמה. את הפרס ההוא (עשרת אלפים לירא) קבל הפראָפעסער היהודי הצעיר ה׳ לוריא. המלך בכבודו ובעצמו היה בעת שנמסר לו הפרס, והוא וכל שרי המלוכה הללו את היהודי החכם הזה בפניו. — רופא הסולטאן בקיפטא עליאס (אליהו) פהה נתעלה למדרגת דיוויזיאנס-גענעראל, הוא היהודי הראשון אשר זכה למדרגה גבוהה כזו. עליאס פהה הצטיין מאד בעולם המדע בהמצאות נכבדות ובספרים יקרים אשר כתב בענין הכמתו. יחד עם ההתעלות למדרגת דיוויזיאָנס-גענעראל קבל אליהו פהה אות כבוד של זהב המכונה „ניכאני אוסמיאז״. — המלך המושל באיי סאנדוויק, קאלאקיא, מנה את היהודי פאול ניימאַן לשר האוצרות בממלכתו. — היהודי דזאורדז פיליפס נושא משרת שעריף (שופט ומזכיר) בעיר לאנדאָן ומידלעסעקס, הורם למעלת אצילות. — היהודי אלוואני הוא תופש את רסן המיניסטריום התיצוני באיטליה. — בעיר טשערנאָוויץ נבחר הפרופיסור היהודי היללער לראש המשגיחים (רעקטאָר) על בית האוניווערסיטעט. — הרוזן היהודי הספרדי, אחד משלומי אמוני ישראל, בעל תורה והכמה והטר מגזע ישישים, דוד עפפענדי מולכו, המתורגמן הראשי בדיוואן (סוד) המלכות, נתעלה לכבוד גדול ונתכבד באותות יקר וגדולה מאת הסולטאן ומאת ממלכות שונות באיירופא, והכי נכבד הוא אות הכבוד „אפפיציער דעס אָרדענס איזאַבעללא דיע קאַטהאָלין״ שבו נתכבד ה׳ מולכו מאת המלך אלפונזו הספרדי. — באספה הגדולה לבעלי מסלות הברזל מכל הארצות אשר היתה בעיר בריססעל בבעלגיען, בא איש יהודי ה׳ מ. ווארשאווסקי, יועץ המלכות ופקיד אינזיניר במסלות הברזל אשר לממלכת רוססיה בתור בא כח הממלכה הזאת. — האקדמיה לחכמת הרפואה בפאריז נתנה את הפרס הראשון 2500 פראנקס לאחינו הד״ר לעווענבערג בעד עבודתו המועילה בתחבשת פצעים (כירורגי). — בין בני ישראל הגולים אשר הגלו מרומניה היה כנודע גם החכם הבלשן ד״ר גאסטער; הגולה הזה בא והשתקע באנגליה ועתה נמנה באוניווערזיטעט אוקספורד למורה שפת רומניה וספרותה וגם לשון סרביה ובולגריה ויתר לשונות הסלאווים. — אחינו היוצר פסל הצעיר לעאָפאָלד בערנשטאַם אשר גמר חק למודו בהאקדמיה לחכמי הרשים בספ״ב, נמנה לדירקטור בבימד״ר הנודע בשם „Musee Crewin״ בפאַריז ויעש שמה צלם דמות שני שרים צרפתים מרבי המדינה: ראש המינסטריום פרייסינע והתייר המבואר סאוואַרגנאַן דע־בראצצא. — הגראָפין נאטאליה אָוראוו בת הנסיך גארטשאַקאָוו אוהבת את תורת ישראל ושפתנו הקדושה ובשבתה במאסקווי שחרה את פני הרב ה׳ מינאר כי יתן לה מורה אשר יוסיף ללמד לה תורה וספרות ישראל, ויצג לפניה ה׳ מינאר את הרב החכם הבלשן רי״א דעמאנט מטויראָגען אשר למד תלמוד בבלי להפרופיסור מהדוכאווגע אקדמיה בקיוב ה׳ אוליסניצקי, ותואל הנסיכה ללמוד אצל ה׳ דעמאנט ובשקידה נפלאה תט אזן ללקחו — הפרס הגדול הקבוע בבית מדרש החכמה College de France בפאַריז למי שמצטין בחכמת ההנדסה הנשגבה שהוא סך שנים עשר אלף פראַנק, קבלה בשנה הזאת נערה יהודית כמשפחה נכבדה באודיסה ושמה באָרטניקער. — הד״ר אברהם אליהו הרכבי זכה לכבוד גדול שלא נעשה עוד לאיש יהודי עד הנה, כי נמנה לחבר לחברת „סילאָגאס״ בקונסטנטינאפאל, לתקירות ודרישות בארצות הקדם, אשר הבריה גדולי הכמי איירופא ואזיה. — היוצר פסל אנטאָקאָלסקי נמנה לחבר בהאקדמיה של המלך לחכמות היפות בברלין. — אחינו הפרופיסור נ. באַקסט, נספח מטעם שר ההשכלה לנושאי משרה בתמיניכנרי:ם ההוא. — הד״ר לעהמאן מו״ל המ״ע „איזראַעליט״ נתכבד לקבל מכתב

תודת מאת הנסיך לואיטפאָלד המושל בבייערן בעד מאמר ראשי אשר הדפיס במכתב עתו וקשר בו הספד על מות המלך לודוויג.— המדפיס היהודי בקורפו ושמו יוסף נקמולי הדפיס פרקי אבות עם העתקה יונית והקדיש את הספר לשם יורש העצר, והנסיך הגדול הזה קבל את תשורתו בפנים יפות ושלח לו מכתב תודה כתוב בעצם כתב ידו.— אחינו חכם הרשים יוצר פסל ה׳ ל. בערנשטאַם אוה זה לא כביר למושב לו עיר פאַריז להשתלם שם במלאכת, ומיום ליום יגדל שמו לתהלה בארץ צרפת. וזה ימים אחדים הציעו לפניו לעשות פסל הגראַף מפאריז. מלבד זה נעשים כעת בבית מלאכתו עוד תמונות שני שרים הנודעים לשם בצרפת: שר המלחמה גענעראַל בולאַנזשע ושר אניות המלחמה אדמיראַל פיטיע. פסל הגראף מפאַריז נעשה מאבן שיש, ופסלי הגענעראל בולאנזשע ופיטיע — מנחשת קלל.

חסד לאומים.

חכם נוצרי מארץ אונגארן, ה. קלמן פאָן קרייצאָוויטש, התעורר להיות למליץ ישר לעמנו וידפיס דבריו בחוברת קרואה בשם „האנטיסעמיטיזם באונגריה, ועל שער החוברת מתנוסס הכתוב שאמר יותנן השליח בברית החדשה „רק מהיהודים תבא גאולה לעולם״, ובפתח דבריו יאיר אמרי הנבחר הקראָאַטי כטארקעוויטש הנודע לשם אשר בריבו ריב עמו את הונגריה קרא באפו לאמר: „ארץ אשר בה צוררי ישראל ישחיתו יתעיבו עלילה כעלילת טיסה עסלאר, הועבת נפשנו היא וחרפה לנו להקרא בשמה.— המלכה האיטלקית מארגהאַריטהא תדע באר היטב את השפה העבריה ומדי שנה בשנה בעברה דרך עיר וועניעדיג תקרא אל רב העדה ה׳ גהעטטי ותשיח עמו בעניני הכמת ישראל וספרותו, וגם חופפת היא במחסה עוזה על בית החולים לישראל, ואין לפניה הבדל בין בעלי הדתות.— הוקר דין נוצרי בשם מיעדניקאָוו מעיר ביאליסטאק שלח את איש עברי צעיר לימים בשם „סיראטע״ על הוצאותיו לבית למוד הנגינה והזמרה בעיר פעטערבורג.— החכם הפרופיסור רענאַן בפאַריז שלח את בנו הציר האמן ירושלימה לבקר את כל המקומות הקדושים הנודעים בשם ולתאר אותם לפניו לזכרון עולם.— בהיות הפרינץ פ׳ וואלס, יורש עצר ממלכת אנגליה בפעסט לראות בשער המצבה, בא בדברים עם התיר הנודע הפרופיסור וואַמבערי אשר מוצאו ממקור ישראל ובאמבערגער היה שמו לראשונה. בדברו זכר את היהודים לטובה ויאמר: „בימים האלה קראתי במ״ע האנטיסעמיטי „וועכטער גרינענבאָטען דברי שטנה על היהודים לאמר, כי אינם מוכשרים להיות בנים נאמנים לארץ מולדתם יען כי עינם ולבם נשואים תמיד אל הארץ הקדושה נהלת אבותיהם מקדם; אבל השטנה הזאת בשוא ושקר יכודה, כי מי בחובבי ציון גדול מהמנוח סיר משה מונטיפיורי אשר כמעט זכה לשם שר ונכבד בארץ והנה שם את שם „ירושלים״ על חותם תכניתו ועל כל כלי ביתו ובגדי עבדיו ומשרתיו, ובכל זאת לא נמצא איש אוהב את אנגליה מולדתו באמונה ובלב שלם כמוהו״.— הסופר הצרפתי הנודע לואי אולבאַך שהוא ממקורבי קארל מלך רומניה ומחליף עמו מכתבים, כשמעו כי גרשו מרומניה הסופרים ומוציאי כתבי העתים אשר מבני ישראל, כתב להמלך ולהמלכה וגם להשר בריטיאַני ויוכיחם על זה.— הגראַף האונגארי סטעפהאַן עסטערהאַזי, נציב הפלך פרעסבורג, נתן להיהודים היושבים בשדה אחוזתו בגליל אראַד במתנה מקום רחב־ידים לבנות עליו בית הכנסת.

שדה־בוכים.

בירושלים מת הישיש הנכבד ר׳ יעקב אבן־ספיר (חותנו של ה׳ ברילל מו״ל „הלבנון״) בשנת ס״ג לימי חייו. המנוח היה סופר מצוין ויוציא לאור ספר „אבן ספיר״ בשני חלקים ומכתבים מפוזרים במ״ע העברים.— בעיר שאוויל מחוז קאוונא מת המורה הנכבד, הסופר ה׳ יוסף אליעזר עפשטיין בשנת הששים וארבע לימי חייו.— באנגליה שבק חל״ח החכם המפואר ד״ר יוסף קאליש, הוא היה חכם מובהק בכל ענפי חכמת ישראל ויכתוב ספרים יקרים בשפת אנגליה על דקדוק לשון עבר, על באורי מקראות ועל רות הדת והפלוסופיה.— בעיר ווילקאמיר גוע ויאסף אל עמיו האינזשיניער נחום דוב בן יעקב שעססאל בשנת השלשים לימי חייו.— ביום ה׳ ט׳ טבת גוע ויאסף אל עמיו בעיר ווארשא בשנת השבעים ושתים לימי חייו החכם הנכבד מ׳ יששכר בער המכונה בערנאַרד צימערמאַן אשר היה מורה בבית ספר הרבנים בעיר ווארשא לפנים ומבקר לספרי ישראל (צענזאָר) מטעם הממשלה ימים רבים.— בעיר יפו בארה״ק מת הגביר הנכבד ר׳ אברהם מויאַל ראש ועד הפועל להנהגת הישוב שיסדו הו״צ בא״י.— בעיר טארנאפאל בגאליציען מת איש רב פעלים ונודע לשם בדברי ימי השכלת היהודים שמה, הוא ה׳ מיכאל בן יוסף פערל נ״ע.— בעיר קאוונא מת הרב הד״ר דובער יצחק זאמעלסאָהן בשנת השלשים לימי חייו. המנוח היה מעוז לדל ומחסה לאביון ובחלותם המציא להם מזור ותרופה חנם אין כסף, גם היה משכיל גדול וסופר מהיר בשפת עבר במליצה ושיר.— נבהר בית מועצות עיר בערלין, אחד מאנשי השם לבני ישראל, ד״ר זאב שטראסמאנן הלך למנוחות לדאבון לב כל מכבדיו ומוקיריו הרבים והעצומים.— ביום השבת פרשת בא, ג׳ שבט, מת בלאנדאָן הרב ר׳ יוסף אלימלך, רב ראשון לעדת ב״י במאגאדור במאראקקא. מות האיש הזה הוא לב״י במאראקקא אבדה גדולה שאין לה תשלומין, כי זולת מה שהיה המנוח רב בקהלתו היה גם סגן הקאָנזול לממלכת איטליה בעיר מושבו ובכחו זה עשה טובות הרבה לאחיו העשוקים והרצוצים בארץ איומים ההיא.— בעיר דובנא מת הגביר הנכבד הר״ר מאיר שומסקי בשנת השמונים ושש לימי חייו.— בפראנקפורט ע״נ מיין מת המנצח על מקהלת המנגנים (מוזיק דירעקטאר) עד. עליאסזאהן כבן שבעים ושבע שנה.— בעיר ווילנא מת אחד מנכבדי עדת בני ישראל שמה ומזקני עיריה, ר׳ אברהם שלמה קאראסיק. המנוח היה ממשכילי הדור הישן, ירא אלהים, נוצר תורה ונמנה גם בין אוהבי דעת ותכמה.— בעיר ריגא מת אחרי מחלה אנושה וממושכה אחד מנכבדי עדת ב״י והוא הר״ר חיים לאנדא (אבי החכם לאנדוי המו״ל את ה„וואסחאד״). המנוח היה אהוב וחביב לכל יודעיו ומכיריו, כי היה איש מנוחות ודובר תמים, דורש טוב לעמו, ובעת היותו לאחד מפרנסי הקהלה, עשה את מלאכתו באמונה, בהשכל ובדעת.— ביום השני 16 (28), יוני מתה בוויסבאדן אשת המנצח בנגינות המפורסם יעקב מאיר־בעער בשנת השמונים ושתים לימי חייה, והאריכה ימים אחרי אישה שתים עשרה שנה. המתה הובלה לברלין ותבא לקבר ישראל באהוזת קבר בית מאיר־בעער בקבר אשר הניחו לה אצל אישה ובתוך שאר בני משפחתה.— בווארשא מת הרב החכם ר׳ יעקב עלזענבערג. המנוח היה תלמיד ואחר כן מורה בית מדרש הרבנים בווארשא, וספרים רבים הוציא לאור ע״ד הדת הישראלית, והבוריו נתפשטו ונדפסו במהדורות רבות. בשנים האחרונות היה המנוח מזכיר וסופר בבית התפלה אשר לנאורים פה.

לתורה ולתעודה

הרב ד״ר אדלער בלונדון הוציא לאור חוברת בשפת אנגלית אשר בה יבאר באר היטב כמה מעלות טובות לשפת עבר. המחברת הזאת היא תשובה על עצת סופר מכתהר להכיר מגבירה בבתי הכנסיות את השפה העבריה ולהתפלל בשפת הארץ. — הפרופיסור ווינשע גמר את העתקת המדרש לשפת אשכנז. — החכם בחכמות בני קדם, פרופיסור שטראקק בבערלין יסד מכ״ע בשם „נתנאל״, ומטרתו להרחיב בין הנוצרים ידיעת היהודות ולעמוד לשטנה להאנטיסעמיטיזם. — ה׳ איטשקאוויסקי בבערלין הוציא לאור את המשניות בהעתקה אשכנזית חדשה. — חברת הרבנים היהודים בנעוויארק קבעו פרס למחבר אשר יכתוב את הספר או את המאמר היותר טוב עד תולדות הצדוקים והתפתחותם, סך מאתים דאללאר. — מאת החוקר הנודע ווערהויזען יצאה לאור החוברת הראשונה מספרו „סקיצצען אונד פאראַרבייטען״. בו ידבר על אודות תולדות עם ישראל, לא רק ע״ד המקרים החיצונים שקרו לעמנו, כי אם אודות הליכות התפתחותו הרוחנית. — הסופר המפאר ה׳ גראדאָווסקי אחי הפרופיסור הנודע לשם, הדפיס בלשון רוססיה ספר גדול המחזיק בעשרים גליונים ויסודתו בשאלת הכנסות הארץ ואוצרותיה. בו נכבדות מדבר ע״ד היהודים לכל מעבדיהם והתועלת שיביאו לארץ ויושבי בה. כפי הנודע קבל תמיכה הגונה משלטון שר האוצרות להדפסת ספרו הנכבד. — ה׳ יוסף עהרענשטיין בן א של ראש קהלת ישראל ה׳ סימאָן אַפפעל בוויען, חבר שיר נפלא הנקרא בשם Glaube und Treue אשר יכודהו במעשה רצח שנעשה ליהודים בממשלת רומניה. — הרב החכם ד״ר אברהם אליהו הרכבי בספ״ב מצא בכ״י אשר בבית עקד הספרים להממשלה בעיר הבירה הנ״ל לקוטים מפי׳ תהלים לרב יוסף אבן שטנאש (בן אביתור) היקרים מאד, בהיות הפירוש הזה התבור היותר קדמון בבאור כתבי הקדש שנתחברו בשפת עבר. — חברת „אגודת-אחים״ בלאנדאן הוציאה לאור ספר חדש על אודות מצב היהודים ברומניה. בספר הזה יסופר כל אשר עבר על היהודים הרומנים מיום התיכת ספר הברית בברלין עד עתה. — באספה לחברת סיפרי אשכנז בבערלין, קרא אחד החברים, הפרופיסור גאָש מעיר האללע לפני עדת חבריו מאמר אשר כתב ע״ד התלת מעשי יהודי בערלין לספרות האשכנזית; בו הראה לדעת כי הרבה הועילו היהודים להרחבת מכה״ע ודברי בעלי אסופות בעיר בירת גרמניה „אם צדק משל הקדמוני בדברו (ברלין—אור העולם) אזי גם זה אמת, כי האור הזה נאצל לה מהיהודים במדה מרובה. — בבית מדרש המדעים באוקספורד נמנו וגמרו להרחיב את למוד השפה העבריה ולמנות עוד מורה אחד נוסף על המורה אשר מכבר. — תלמידי אוקספורד אשר רובם ככלם בעלי הדת הנוצרית המה שוקדים מאד על למוד שפת עבר ועושים בה חיל עד להפליא. — הד״ר ניבויער העסוק בבית אוצר הספרים הבאדעליאני יורה לתלמידים גם דעת המשנה וקורא לפניהם מספרי הקמחי, והד״ר שיללער שינעססי מגלה להם את מסתרי הקבלה. הגביר גדליהו בלונדון הוציא לאור את המכתב אשר כתבה אשת המנוח דעמידאוו סאָן דאַנאַטא במ״ע פיגארא ע״ד ימי חיי בעלה האחרונים בכתבו הצרפתי עם העתקה אנגלית בתבנית חוברת קטנה להפיץ בין מיודעיו אנשי המעלה, יען כי גם בדברי המכתב הזה רצוף אהבה לישראל. — החברה הלונדונית המתעסקת בהעתקת התנ״ך מחדש ללשון אנגליה (היא חברת המסיתים) הוציאה את העתקתה במהדורא חדשה. בה נזהרה להדפיס את כה״ק כפי המסורה ואת ההעתקה כפי הכונה האמתית מבלי הערב בה טעמי הברית החדשה. — המנגן היהיר בדורו ה׳ א. ג. רובינשטיין הוציא לאור מנגינת קדש [Духовная опера] בתמונה מחלקות ויסודתה בתולדות משה רבינו ע״ה מזמן הולדתו עד יום מותו. — הספור מחיי היהודים בשם „מאישקא פאן פארמא״, מאת הסופר הנודע קארל עמיל פראנצאָז, יצא במהדורא שניה ונעתק ללשונות אנגליה, הָאללאנדיה דאניה ועוד. אחד מאהב״י בלאנדאן, ה׳ יוסף יאַקאָבס, הוציא לאור רשימה גדולה מכל החבורים, כתבי העתים, מאמרים וחברות קטנות שנכתבו במשך עשר השנים האחרונות על אודות „שאלת היהודים״ בכל הארצות, כן אלה המדברים לטובת ישראל, וכן אלה אשר לרעתם. מספר כל החבורים המובאים ברשימתו הוא 1250. העיר אשר בה נדפסים כה״ע להאנטיסעמיטים במספר גדול מאד יותר מבמקום אחר בכל התבל, היא עיר ברלין בירת אשכנז. בפאריז נדפסו רק שלשה כ״ע לשונאי ישראל. — השר האנגלי ווארדען דרש באסיפה גדולה בעיר שעפילד בענגלאַנד ע״ד ירושלים וארה״ק בכלל; השר הזה עמד בראש האגודה שנוסדה לתור את ארה״ק ולהתחקות על שרשי קדמוניותיה. תמצית דבריו הוא, כי לרגלי פעולתו בענין זה מצא על כל צעד וצעד אות ומופת כאמתת כל המסופר בכה״ק, דבר לא נעדר. בדברו ע״ד ישוב א״י ע״י בני ישראל אמר, כי מבני ישראל מובחרים המה היהודים ממארוקא ביהוד להדש נעורי אדמת אה״ק ע״י עבודת אדמה, מפני כי שם נמצאים מקומות רבים מאד אשר היהודים מתעסקים בעבודת האדמה מדור דור. — בעיר לאנדאן, נפתח בית עקד ספרים לתורה ולהכמת ישראל מעזבון הרב המנוח דיין הקהלה א. ל. גרין נ״ע, מספר הכרכים הנמצאים בבית עקד הספרים הזה עולה לערך עשרת אלפים, ובפרט גדול החלק הכולל ספרים בשפת אנגלית הנוגעים לעניני היהדות: — הד״ר יעקב ראפאפארט בוויען קבע למזכרת אביו הד״ר מ. ראפ. בוויען פרס סך 800 פלארין לאיש אשר יחבר חבור באחד משני הענינים האלה: א) איזו היא הפעולה אשר פעל ספר התהלים על סדרי עבודת אלהים והשירים והמקהלות בבתי התפלה לעמים שונים, בפרט בין העמים החדשים? ב) במה גדול כח היהודים בצרפת במדע ובספרות ובחיי הלאום ועד כמה צעדו קדימה מן העת אשר זכיותיהם השוו אל זכיות שאר תושבי הארץ? — בעיר היילבראָן נאסף מקרא-עם והסופר היהודי ארנאָלד פערלעס מעיר לייפציג קרא באזני הנאספים את מאמרו „שטעקקער ומשפטי ולמיות האוהיה אשר היהיר מכה״ע הקאנזערוואטיבי היו״ל שם לבל יעז איש נוצרי בנפשו ללכת לשמוע מפי בן דת אחרת דברי חרוף וגדוף על כהן גדול ומטיף של הקיסר, נמלא בית האספה מפה לפה והשומעים שמעו את דברי פערלעס וימחאו כף, והכהן הנוצרי אשר עלה הבמתה אח״ב להצדיק את שטעקקער היה לצחוק ויצא מן הבית בפחי נפש. — המתורגמן הממונה מאת ממשלת תוגרמה, כיר משה עפפענדי, הוציא לאור חבור חדש והוא דקדוק לשון תוגרמית, להועלת נערי בני ישראל; הספר הזה הוא הראשון אשר כתב איש יהודי בשפת תוגרמית; המחבר הפיק רצון מאת השלטון, אחרי כי הסולטאן, נוטה חסד ליהודים העוסקים בלמוד לשון המדינה, כנודע. — חברת „עוזרי מסחר״ בין היהודים בעיר ווארשא קבעה עתים לדרישות חכמים בעניני מדע; החכמים הדורשים רובם נוצרים ומקצתם גם יהודים מלומדים הנודעים לשם בעולם הספרות הפילאנית, והדברים אשר בפיהם יהדיו המה דברים מעירים ומרחיבים את הדעת.

ספר איוב

מבואר מחדש על פי כללי הדקדוק והמליצה של שפת עבר. מאתי בנימין סאלד (מילידי שאלנאוו-נעמעשקורט בארץ הונגאריא) רב ומורה לעדת „אוהב שלום״ בעיר באלטימארע במדינת אמעריקא״ *).

הספר הזה הוא הספר הראשון בשפת עבר שנדפס באמעריקא (בעיר באלטימארע), וכמו כל דבר שיוצא מתחת ידי האמעריקאנים הוא מתוקן ובתכלית השלמות במה שנוגע למלאכת מחשבת, כן גם הספר הזה הוא נדפס בכל פאר ויופי על נייר עב ולבן וצח כמו קלף, וכן תכריכו הוא יפה עד מאד, וגם גדול בכמותו, הוא מכיל מאתים וחמשים דפים (500 זייטען) לעקסיקאָן אָקטאוו.

אם לא נשגה אם נחרוץ משפט ממראהו ותארו של הספר גם על רוח המבאר? אם נלוה את המבאר בבאוריו על כל מקרא ומקרא בפרט, אז לא נמצא כמעט כל דבר חדש בדבריו, אבל אם נלוה אותו בהרעיון הכללי, אשר הוא מוצא בספר איוב, אז אמנם דבר חדש נמצא בו, והוא כי הספר לא נכתב (על פי דעת המבאר) להתיר את השאלה: מפני מה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו? כמו שאומרים רוב המבארים, כי לא מדברי אליהוא ולא ממענה ה׳ תצא פתרון השאלה הזאת, כי אם תכלית הספר הוא להראות, אשר איש תם וישר וחסיד בכל מעשיו, לא יעזוב תמתו ולא יטה מדרך הטוב, אף אם גורלו רע ומר הנהו ולא לפי מעשיו. זאת היא שטת המבאר אשר לפנינו ועל פי השטה הזאת הוא הולך מראשית הספר עד אחריתו, ולו הנן ה׳ להמבאר שפה ברורה וקצרה כי עתה על נקלה היה לו למשוך אחריו את הקורא, אבל המבאר בכבדות ובאריכות גדולה יתנהג, והקורא יכול לשכוח את דבריו הראשונים עדי יזכה לשמוע את דבריו האחרונים. בכל זאת נוכל לשמות על הספר היה, כי מלבד אשר דברים טובים ימצאו בו, הנה נעים לראות אשר גם באמעריקא ההרו אהבי לשוב לתורתנו ושפתנו אשר זנהו זה שנים רבות.

*) הסוכן הכללי באיירופא של הספר הזה הוא המוכר ספרים הנכבד ה׳ ליפא בוויען Praterstrasse № 13, מחירו בעד הוספיה ארבעה רו״ב.

ספר הקונקורדאנץ

ספר הקונקורדאנציא הוא ספר נחמד ונחוץ ומועיל מאד לספרות העברית כידוע טיבו בעולם, והוא ספר ישן נושן ונדפס כמה פעמים, בראשונה נדפס בווינציא, רפ״ב, על ידי ר׳ מרדכי נתן שהעתיק אותו מלשון רומי לעברי, ונסדר שם לשרשיו כסדר תנ״ך אף שהמלות אינן דומות רק שהם משרש אחד, ואח״כ נסדר ע״י החכם הנוצרי יוהנן בוקסדארף, וסדר אותו כל פעל לבניניו וגזרותיו ומכניו וכנוייו וכל שם לפי נטיות משקלו ולפי כנוייו כסדר תנ״ך, ובסופו כל מלות ארמיות שבתנ״ך כסדר א״ב, באזיליא 1632, ואח״כ הוסיף בו החכם ר׳ יוסף אלזארי המכונה ד״ר פירשט, באור כל שרש ע״פ חכמת חקר הלשון למקורו ומוצאו ויחוסו אל שארי לשונות קדם וכו׳ עם תוספות שרשים וחלק המלות כנ״ל, אשר לא היו בראשונים, ובסופו כמה ענינים זולתם הדשים גם ישנים, נדפס בלייפציג 1837, ובשנת תרכ״א נדפס בשטעטין ע״י יששכר בעער, והוסיף עוד הוספות, והנה אחרי כל ההוספות והיגיעות והעמל אשר עמלו ויגעו החכמים האחרונים, פירשט ובעער אף שהגדילו לעשות אבל לא תקנו הכל לנכון, ועדיין הוא שבר כלי, כי הוא מלא שגיאות וטעותים ומגרעות:

ועתה אתם ברוכי ה׳, בואו ונחזיק טובה ותשואת הן להחכם המליץ הנודע בשערים מוה״ר שלמה מאנדעלקערן נ״י מלייפציג, אשר קם ונתעורר וישם את לבו לכל אלה, ועמל ויגע ועבד בו עבודה רבה, להשלים ולמלאות כל החסרונות, ולתקן כל המעות, ועוד הוסיף בו כל חלק המלים. כמו הן הנה גם כי בלתי וכו׳ וכו׳. גם הוסיף בו החכם הנ״ל לבאר כל מלה ומלה על כמה לשונות. כמו עברית ואשכנז. צרפת ואנגליא, ועוד, וא״כ עתה יעלה הספר הזה בכמותו יותר כנגד הראשון פירסט ובעער, ועתה הוא כלי שלם למעניו וכלי מחזיק ברכה: והנה זה שנתים אשר החכם המחבר השלים עבודתו להכניסו להדפסה, ונגש עתה אל הוצאת הספר הגדול הזה, אוצר כלי חמדה לספרותנו, ובאשר כי הדפסה בזאת דורשת הוצאה רבה במאד מאד על כן יוציאנו חוברת חוברת.

עמילן של סופרים*) .

בשנות תרמ"ה-תרמ"ו .

ספרים כתובים עברית .

אגדת מאמרים והוא כל מאמרי החוקר והמבקר אברהם ב"ר נחמן ז"ל קראכמאל נאספים מן ההלוץ' ושדה צופים . לעמבערג תרמ"ה.

אגרות שי"ר . אשר הריץ הרב שי"ר אל רשד"ל (משנת תקצ"ג עד תר"ך) י"ל ע"י ה' שאלתיאל אייזיק גרעבער עם הערות מאת הח' שהז"ה ועם מבוא מאת הד"ר הרכבי , מחברת א' פרשעמיסל 1884 .1 פל' .
דומא מחברת ב' שם 1885

האוצר . אוצר לשון המקרא והמשנה , כולל פתרון כל המלות שנמצאו במקרא ובמשנה , באור התרגומין הראשונות וההוראות הנגזרות מהן והבדלי השמות והפעלים הנרדפים ועם בה זכרון המלות הנגזרות מלשון המקרא והמשנה שבאו בתלמוד ב המדרשי ההלכות והאגדות , בפיוטים ובספרי גדולי חכמי ישראל האחרונים , ללשון רוסית ואשכנזית , וכן כל שמות העצמים בפרטים שנזכרו במקרא . מאת הה' רש"י פין בווילנא יוצא לאור וחוברות ע"י נפתלי משכיל לאיתן ואברהם צוקקערמאנן , ווארשא (עד היום יצאו לאור , המש חוברות) .

ארעא דרבנן . כולל שבע מאות כללים גופי תורה ע"פ סדר הא"ב , מאת הרב הגאון מו"ר ישראל יעקב אלגאזי ז"ל . קראקא תרמ"ה .

ברכת אברהם . והוא פירוש ראב"ע על ס' משלי , ואחרי כי נכתם ולא נפרץ חזונו עד כה ובשמו יכונה ללא אמת הפי' על משלי אשר במקראות גדולות הנדפסים אשר לא לו הוא אך לר' משה קמחי ז"ל ע"כ יעצוני כליותי לזכות את הרבים ולהוציא לאור את פירושו זה האמיתי ע"פ כ"י ישן נושן . אנכי הצעיר חיים מאיר הורוויץ הלוי פפד"מ 1884 .

דבר על אודות התלמוד . אם יכול הוא להתרגם כל צרכו , כתבתיו לכבוד הרבני דנהירין ליה כולי תלמודאי וקבע ליה מוניטין בחיבוריו הנפלאים מו"ה אייזיק הירש ווייס נ"י רעי בבהמ"ד ווינא ליום מלאת לו ע' שנה (כ"ט שבט תרמ"ה) מרעו המדגיל לו בהלכה מאיר איש שלום וויען תרמ"ה .

דמשק אליעזר . פירוש על ספר ויקרא ובמדבר מאת הרב המאה"ג מו"ה אליעזר זוסמאנן כופר אבד"ק האלאש פאקש תרמ"ה .

ספר דקדוקי סופרים . כולל נוסחאות ושינויי נוסחאות בהלמוד כ"י משנת נ"ז לאלף הששי המונח בעיר מינכען וכו' עם הגהות ובאורים וכו' מאת הרה"ג רפאל נטע ראבינאוויץ במינכען . בעת י"ל הלק הדש על מסכת מנחות , מינכען תרמ"ו .

הגיון בכנור . שירים מאת חיים יעקב אונגער רב בעיר איגלוי , הוצאה ב' עם נוספות . איגלוי .1885

זכרון לראשונים . מחברת ד' תשובות הגאונים רב שרירא ורב האי בנו ועוד כמה גאונים ע"פ כ"י באוצר הספרים בפעטערסבורג , גם הערות ומבוא מאת הח' אברהם אליהו הרכבי הו' א' שפ"ו סימנים בערלין תרמ"ה (ע"י חברת מקיצי נרדמים שהוקמה מחדש ע"י החכמים אברהם בערלינער בבערלין , דוד גינצבורג בפאריז , יוסף דערנבורג בפאריז , שלמה חיים האלבערשטאם בביליץ , א"א הרכבי בפ"ב , מרדכי יאסטראוו בפילאדעלפיע , משה עהרענרייך ברומא , דוד קויפמאנן בבודאפעסט , מתתיהו שטראשון בווילנא) .

חקר אלוה עם תורת האדם . (Spinozas Ethik) מתורגם ומבואר עם מבוא גדול מאת הד"ר שלמה רובין וויען תרמ"ה

חשן משפט . Simeon b. Josefs Sendschreiben an Menahem b. Salomo. Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Exegese und Predigt im Mittelalter מאת הה' הפרופ' דוד קויפמאן . בערלין .1884

יין לבנון . פירוש על מסכת אבות מאת הרב החכם השלם נפתלי הירץ וויזל ז"ל נדפס אך פעם אחת בבערלין זה מאה ועשר שנה ויצא עתה לאור פעם שנית בהוספות מראה מקומות בכה"ק בש"ס ומדרשים ווארשא תרמ"ה :

כפר היהודות . לר' יצחק בן שלמה הישראלי Ein Beitrag zur jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters. י"ל ע"י שלמה פריעד . לייפציג 1884

כתובים אחרונים . כוללים : ספרי חשמונאים . אגרת ירמיה וכו' העתיקם מלשון יון הה' יצחק זעקיל פרענקיל איש המוגיא הוצאה שלישית . ווארשא תרמ"ו .

לוח ארז . כולל הידושים מאירים ופירושים על חמשה חומשי תורה , יפיגו אורה גם על נביאים וכתובים ומדרשי הז"ל ונוסף עליהם הספדים על הרבנים הגאונים דק"ק פ"ב וויזניצא . מאת הרה"ג יצחק קונשטאדט מפרעסבורג אב"ד דק"ק ראדוויץ והגליל מהוז בוקאווינא , קראקא תרמ"ו .

לחם רב . שו"ת בעל הלחם משנה יצא לאור מהדש ע"י ה' שמעון בצלאל ניימאן מטארנו קראקא תרמ"ה .

מאירי . בית הבחירה למס' יומא ירושלים , תרמ"ה .

מבוא המשנה . ח"ב , דרכי רבי בחיבור המשניות מאת הרב מו"ה יעקב ברילל אבד"ק קאיעטא . פפד"מ 1885 .

מדרש תנחומא על חמשה חומשי תורה . יצא לאור ע"פ כ"י ישן נושן הנמצא באוצר הספרים באקספארד וע"י עוד ה' כ"י עם מבוא גדול והערות מלומדות ותקונים רבים מאת החכם שלמה באבער ווילנא תרמ"ה

מחזות החיים . שראיתי בעיני בעת הלכתי למסעותי בארצות המזרח הלא הנה : ארם , ארם נהרים ערב , הודו המזרחית והאיים אשר בהם וארץ סינים מאת וו. שור . וויען 1884

מליץ אחד מני אלף . או מאסף מאמרים ושירים לגליון האלף מאז החל לצאת המליץ לאור , מנחת שי למחזיקי המליץ מאת הר"ר אלכסנדר הלוי צעדערבוים פעטערסבורג תרמ"ה

ספר המיסר לרופאים לר' יצחק הישראלי . י"ל ע"פ כ"י ונעתק לש"א ע"י הח' דוד קויפמאנן עם מבוא מאת הד"ר ברלינער (נדפס בהמאגאזין של ברלינער והאפפמאנן 1884 ובחוברה מיוחדה אך בכ"ה עקזעמפלארין 1885)

מי מנוחות . ההולכים לאט לרוח קדים ולרוח היום ונחו עליהם רוח דעת ורוח יראת ה' מאת הרב הגדול מו"ה ליפמאנן נייזאטץ זצ"ל בעל ס' בציר אליעזר י"ל ע"י בן המחבר . פרעסבורג 1884 [הספר הזה הוא הון יקר בספרותנו

*) בזה מעוררים בזה את הכותבים , המו"ל והמדפיסים כהפלים , כי בספרים פיוגלים על ידיהם יכין נוכרים ברשימתנו בהכנכם לשנת תרמ"ת כי יבלתו את ספריהם לנו למועד נכון . המו"ל .

החדשה, כי מחברו הוא אחד מגדולי הרבנים מהדור העבר ובכ"ז ידיו רב לו בחכמה ומדע ובלשונות, כאשר יעידו למדי דבריו הנעימים הכתובים על טהרת לשון הקדש ויושר הגיוניו הנפלאים. גם נמצאו ממנו איזה גליונות שהעתיק מספרו זה לשפת אשכנז צחה (באותיות עבריות) ונדפסו ג"כ ע"י בנו הנ"ל יש"פ]

ספר המלאכים. והוא ח"ב מספר „מעשה מרכבה" מאת הד"ר שלמה רובין וויען תרמ"ה.

ספר המנהיג. כולל טעמי ויסודי כל המנהגים דינים והלכות להרב ר' אברהם בר נתן הירחי ז"ל. ווארשא תרמ"ו

ספר המסע לאה"ק. אשר נסעתי ויגעתי והקרתי ודרשתי בשנת תרמ"ב אנכי יעקב בכרך. הוצאה ב' ע"י כפירשטיין ווארשא תרמ"ד

ספר המסעות. בארץ קוקז ובמדינות אשר מעבר לקוקז מאת ה. ש. מטארני, פעטערסבורג 1884

מערכי לשון עבר. תורת לה"ק ערוכה בשיטה חדשה ובדרך קצרה. מוכדה לפי חקרי הלשון בזמננו. מאת הח' יהושע שטיינבערג ווילנא תרמ"ה

משניות ששה סדרי משנה. בנקוד האותיות ובהעתקה אשכנזית (עם הערות מהוכמות והקדמות בש"א לכל מסכת) מאת הד"ר אשר כאמעטער (המעתיק של מ' ב"מ לשפת אשכנז), כל המשניות יצאו לאור בארבעים הוברות במחיר 75 פפ' להוברת, עד עתה יצאו לאור ה' הוברות ע"י ה. צבי איטצקאוווסקי. בערלין (תרמ"ה-תרמ"ו)

משק בית. פירוש וביאור על פרקי אבות מאת ה. חיים ליבוש זאנדבאנק. פרעסבורג תרמ"ד.

סדר למשנה. או דרך החנוך לתועלת התלמידים המתהילים לבוא בשערי התלמוד שישיגו מושג נכון בלמודי המשנה והתלמוד בזמן קצר. יכיל שני חלקים: הלק המשנה והלק התלמוד. מאת יהושע זעליק הכהן איש פוראזאווע. ווארשא תרמ"ו.

סניגור. מליץ יושר ופרקליט לעם ישראל ותורתו מול מגידי פשעיהם. מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל ווארשא תרמ"ו.

עיון תפלה. בו נכללו כ"ג שערים שידובר בם מעיוני הכמינו ז"ל הקדמונים לאהבה את ה' ולדבקה בו כדובר ע"פ העיון והבקרת מאת אברהם קראכמאל, לבוב תרמ"ה.

עין יהודה. מאמר הכהנים-הלוים, באור מאמרי חז"ל, בכ"ד מקומות נקראו כהנים לוים, מאת יהודה ב"ר ידיאל בעהאק ווילנא תרמ"ד.

עין יהודה. מאמרים שונים, מאמר שמואל בדורו והוא באור קצת מלות ופסוקים בריש ספר שמואל. מאת הנ"ל תרמ"ד.

ספר ערוך השלם. הלא הוא ספר הערוך (אשר בו נקבצו כעמיר גורנה כל המלות ההמורות בתלמוד ומדרשים ונסדרו ע"פ א"ב למען ירוץ הקורא בו) מאת רבינו נתן בן רבינו יהיאל ז"ל עם מוסף הערוך לר' בנימין מוספיא ז"ל עם הוספות הגהות הערות ותקונים מאת הרב החכם הד"ר קאהוט רב דגראססוואדדיין באונגארען (וכעת בנויארק) וויען 1885

ס' פחד יצחק. מאת הרב ר' יצחק לאמפרונטי, ערך קים — רתת, יו"ל בפעם הראשונה מתוך כ"י הנמצא באוצר הספרים בפאריז ע"י חברת מקיצי נרדמים בערלין 1885 (הוא המשך מס' פחד יצחק שיצא לאור ע"י ח' מ"נ בשנת תרל"ד עם הערות ותקונים מאת הרב ר' יואל זלקינד מרייגראד).

קדמות התנהומא. יכלכל השגות והערות על דברי הה' שלמה באבער בס' מדרש התנהומא שהוציא לאור, מאת הח' אברהם עפשטיין (נדפס בבית תלמוד שנה ה') וויען תרמ"ו.

קהלת דוד האפרתי. באור נפלא מכלכל דברי הקהלת בדרך קצרה מוסר השכל בענין ההשגחה והידיעה ופילוסופיא קלה ומובנת בסתירת הידיעה והבחירה, בלשון צח על מהרת הקדש מאת הרב הגאון מו"ה דוד מעבלי אפרתי מוויטעבסק בריסיא. בערלין תרמ"ד.

קובץ על יד. והוא ספר האסיף, כולל דברים עתיקים נעתקים מתוך כתבי יד. יצא לאור בפעם הראשונה ע"י חברת מקיצי נרדמים שנה א' בערלין תרמ"ה. תכן הענינים: מורה מקום המורה. אספת שירים הנוגעים לרמב"ם וספריו מאת משה שטיינשניידער, מליצת אמרי נועם וגר ישראל עם כ"י מהוואטיקאן, אגרת התשובה, מאת יצחק לאטיף, גם כן מהוואטיקאן, ע"י הד"ר בערלינער, שערי עץ חיים מאת בנימין ב"ר אברהם הרופא (מכ"י ברומא), הוספתות על פי ראב"ע ז"ל, צבי מודה ח"א מהח' פראנקים, שירים מתוך כ"י ישן, דיסא ה"ב, שירה מהנ"ל, כפור שבתי צבי מהנ"ל, הכד לאברהם מאת שניאור זקש.

קונטרס המספיד. רשימה ביבליאגראפהית מדברי הזכרון למתים והספדים מאת הרב הד"ר יעללינעק. בערלין 1884

קונטרס המספיד הוא הקונטרס העשירי של קונטרסי ח"א, מונה ומזכיר שמות הנספדים וזמן פטירתם ושמות המספידים וזמן ההספד ושמות הספרים אשר בם ההספד, אספתי ערכתי אני אהרן יעללינעק, שם.

רב פעלים. להרב החכם הפילוסוף יצחק בן אברהם אבן לטיף ז"ל י"ל בפעם הא' מתוך כ"י עם באור רחב ונלוה אליו שני מכתבים מבן המחבר ר' משה לטיף מירושלים ועוד המשה מאמרים מאת המו"ל והמבאר הרב מו"ה שמואל שענבלום לבוב תרמ"ה.

שערי ציון. כולל סדר הקבלה מאדם הראשון עד אנשי כנה"ג וסדר תנאים ואמוראים עם שלשלת רבנן סבוראי וירוס הרבנים עד זמן ה"א קל"ב חברו הרב ר' יצחק די לאטיס ז"ל עם הערות ותקונים מאת החכם שלמה באבער יאראסלאוו 1885

ספר שערי תורת התקנות. הוא מאסף לכל מהגות התקנות אשר יסודתן בהררי קדש מימות משה עד זמן חתימת התלמוד קבצן וסדרן ובארן זעירא דמן חבריא אריה בלאך מורה בבהמ"ד לרבנים דמדינת הגר. הלק א':

תולדות אנשי השם ופעולתם. בעדת בערלין מעת הוסדה בשנת ה"א תל"א עד שנת תרל"א. ח"א כדר הרבנים אשר שמשו בהואר אב"ד או ראש ב"ד משנת ה"א תל"א עד ה"א תק"ס מאת אליעזר ליזר ב"ר מאיר לאנדסהוט בערלין תרמ"ד.

תרגום אונקלוס. על התורה ע"פ נוסהא בהומש דפוס סביוניטא שנת ש"ז. י"ל ע"י הד"ר ברלינער. בערלין 1884 (בשני כרכים. ח"א נוסח התרגום (Text), וח"ב הערות מבוא ולוח המפתחות).

תשובה. בענין קבורת אנשי ישראל בקבר ישראל מאת אליעזר בן מרדכי הויזדארף לייפציג 1884.

ספרים כתובים לועזית.

Die Agada der Tanaiten. I Von Hillel bis Akiba v. Dr. W. Bacher (פרופ' בבית המדרש לרבנים בפעסט) Strassburg 1884.

Das Buch Al-Chazari (כוזרי) v. Jehuda ha-Lewi aus dem Arabischen übersetzt v. Dr. Hartwig Hirschfeld Breslau 1885.

Vier apokryphische Bücher aus der Zeit und Schule R. Akibas: Assumpho Mosis; das vierte Buch Esra; die Apokalypse Baruch; das Bunch Tobe v. Dr F. Rosenthal. Rabbiner in Beuthen Leipzig 1885.

Archeologische Beschreibung Jerusalems, seiner Oertlichkeiten und Prachtgebäude, mit bes n-

derer Rücksicht auf den Tempel und seinen Einrichtungen v. S. S. Kalbe. Wien 1884.

Der babylonische Talmud in seinen agadischen Bestandtheilen, zum ersten Male wortgetreu übersetzt, v. Dr Aug. Wünsche (הכם נוצרי)

Beiträge zur geographie Palästinas v. Dr. Hirsch Hildesheimer Berlin 1886.

Beiträge zur Geographie und Ethnographie Babyloniens v. Dr. A. Berliner Berlin 1884.

Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien v. S. Perles München 1884.

Ueber die Beziehungen des Talmuds zum Judenthum und zu der socialen Stellung seiner Bekenner v. Rabbiner Raphal Hirsch, Frankf. a M. 1885.

Bibliotheka Babylonica. Die haggadischen Bestandtheile des babylonischen Talmuds zum 1-ten male in deutsch. Uebersetzung herausgegeben v. Dr. Wünsche Leipzig 1886.

Bib'iotheka Rabbinica. Eine Sammlung alter Midraschim zum 1-ten male ins Dentschen übertragen v. Dr. Wünsche. Lieferung 29—34 Leipzig 1884 (enthaltend die von Salomon Buber edirte Pesikta, redigiert in Palästina v. Rab. Kahana).

Einblicke in die Geschichte der talmudischen Litteratur v. Dr S. S. Bloch Wien 1884.

Einleitung in die Mischna 2 Theil v. Dr Brüll Frankfurt a M. 1885. (החי הא' יצא שם בשנת 1876)

Festpredigt zur Feier des 100 Lebensjahres des Sir Moses Montefiore, v. Rud. Plant Frankf. a M. 1884.

Festpredigten für die Hauptfeiertage des Jahres v. Rabb. Dr Ad. Schwarz, Karlsruhe 1884.

Festschrift zur Einweihung der neuen Synagoge zu Erfurt mit einer Geschichte der Juden in Erfurt v. Th. Kroner Erf. 1884.

Frankfurter Rabbinen. Ein Beitrag zur Geschichte der isr. Gemeinde in Frankf. a/M. Frankf. a/M. 1884 (1740—1769) יהושע פאלאק ור' אברהם ליכסא

Gedanken einer Jüdin über das Judenthum in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Stuttgard 1885.

Geschichte des Erziehungswesens und der Kultur der Juden in Italien während des Mittelalters von Dr Güdemann Rabb. in Wien 1884.

Geschichte des Erziehungswesens u. d. Kultur der abendländischen Juden während des Mittelalters bis in der neueren zeit"

Die Frau im jüdischen Volke Vortrag gehalten zu Gunsten des isr. Frauenverreins in Bielitz v. Dr Ad. Kurrein Rabb. in Bielitz 1885.

Gegen Gildenmeister. Herrn Prof. Gildenmeisters Gutachten über den jüdischen vit. Codex (שלחן ערוך) und das Verhältniss der Juden zu demselben, kritisch beleuchtot v. Dr M. Joel Rabb. in Breslau. Breslau und Leipzig 1884.

Geschichte der Erziehung und des Unterrichts bei den Israeliten v. B. Strasburger in Buchan. (in 9 Lieferungen Stuttgart 1884.

Geschichte der Juden v. Prof. Dr Grätz. erscheint in 3 Auflagen in 72 Lieferungen à M. Leipzig 1886.

Geschichtsbilder aus d. nach talmudischen Zeit nach den Quellen bearbeitet (מימי הב"י עד זמן מענדעלזאהן) v. Dr. M. H. Friedländer, Rabb. in Gotsch-Jenikan Band III Brünn. 1886.

Geschichte der jüdischen Litteratur v. Gustav Karpeles 18 Lieferungen à M. Berlin 1885.

[הספר הזה , הממלא חסרון נכר מכבר בספרותנו , כתוב בטוב טעם ודעת וצחות הלשון כיד המחבר הטובה עליו , אשר עשה לו שם גדול ע"י מאמריו הספרותים בהמכה"ע הכללים. אולם אם רב ברכה בספר הזה לבני העם החפצים ע"פ רוב אך לקרוא ולא ללמוד , לא יפיק רצון בשלמות מאת דורשי חכמה ותושיה המבקשים מופתים ומקורים נאמנים לכל דבר והמחבר לא דרך חוקר הדורש עד תכלית כל דבר , אחז בספרו כ"א דרך סופר ומליץ המנעים דברי חכמה להמון העם . יש"פ]

Gott und der Mensch in den Aussprüchen der Bibel alten und neuen Testaments, des Talmuds und des Koran v. S. Blumenau Lehrer u. Prediger in Bielefeld 1887.

Grammatik des biblischen Aramäisch v. Dr E. Kautsch Leipzig 1884.

Die Grundlage der Kant'sehen Erkenntnisstheorie, einne Einführung in die Kritik der reinen Vernunft II Aufl. v. Dr W. Münz, Rabb. in Gleiwitz Breslau 1885.

Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalid Mervau ibn Ganach v. Dr Baher Wien 1884.

Die hebräish-neuhebräische und die hebräisch-aramäische Sprarchvergleichung des Abulwalid ibn Ganach von dems. Wien 1885.

Dr. Salomon Herxheimer, ein Lebensbild v. Dr Salfeldi Frankfurt a/M. 1885.

Handbuch der isr. geschichte von der Zeit des Bibelabschlusses bis zur gegenwart v. Emanuel Hecht. In der 3 Auflage gänzlich umgearbeitet v. Rabb. Dr Kaiserling in Budapest. 5 Aufl. 1884

Das Jahrhundert nach dem babylonischen Exile mit besonderer Rücksicht auf die religiöse Entwicklung des Judenthums v. Dr Ad. Rosenzweig Rabb. in Teplitz. Berlin 1885.

Aus **dem jüdischen Leben**. Erzählung v. B. Hause. Eisenach 1884.

Der jüdische Stamm in nicht jüdischen Sprichwörtern I Serie 2 Aufl. Wien 1885. d-to II Wien. 1885.

Die jüdische Stammes verschiedenheit, ihr Einflus auf die innere und äussere Entwickelung des Judenthums v. H. Mosler Leipzig 1884.

Jubelschrift zum 90. Geburtstag des Dr L. Zunz, herausgegeben durch das Curatorium der Zunz'schen Stiftung. Berlin 1884.

[הספר הנכבד הזה , שחובר לכבוד ראש חכמי זמננו רי"ל צונץ ז"ל ליום מלאת לו צ' שנה (10 אויגוסט 1884) הוא יהיר בערכו הרב , כי הוא כולל מאמרים גדולים ונכבדים מהכמי ישראל בארצות שונות וספרים עתיקים שיצאו לאור בפעם הא' ע"פ כתבי יד ולא למותר אחשוב להודיע להקורא תוכן הספר בפרוטרום: הוא יפרד לב ראשים: א) מאמרים חדשים , ב) ספרים ומאמרים עתיקים , בחלק הא' ימצאו המאמרים האלה:

1) die Metaphysik des Aristoteles in jüdischen Bearbeitungen, ein Versuch v. M. Steinschneider.
2) Beiträge zur Bibelexegese v. Dr David Rosen. (מורה בביהמ"ד לרבנים בברעסלא).
3) La Genesie la Scieneza. Note sull'originee sull' età bell'homo (ספר בראשית והמדע) v. Marco Mortaro. (רב הכולל במאנטוא באיטאליען).
4) Begriff und Ursprung der Tosefta v. Dr N. Brüll. (רב בפפד"מ).
5) Hagada und Midrasch-Hagada ein Beitrag zur Sagengeschichte v. Dr M. Güdemann.
6) Abraham ben Nathan aus Lunel Verfasser des Manbig v. Dr David Cassel.
7) Vorbemerkungen zu אוהב נשים
8) „ zu מאמר גן עדן
9) „ zu חשן משפט
10) „ zu פירוש המשנה
11) „ zu שני שירי ר"ש בן גבירול
12) „ zu פיוטי בן קליר

ואלה הם המאמרים והספרים העתיקים (כלב בש"ע) :

1) v. Dr Neubauer אוהב נשים מידעיה הבדרשי (ביבליאטהעקאר שני בהביבליאטהעק הבאדליאנית באקספארד) .
2) v. Abbé Perreau מאמר גן עדן מחיים הישראלי
3) Bibliographie der hebräischen Denk u. Trauerreden v. Dr Jellinek
4) v. Baron D, Günzburg באר לחי מיצחק בן מודורים
5) v. O. H. Schorr הלכות גדולות, הלכות קצובות, הלכות פסוקות .
6) v. Prof. Dr Kaufmann חשן משפט משמעון בן יוסף
7) v. Prof. Derenburg פי' משנה דמס' כלים להרמב"ן (בפאריז)
8) v. Dr. Eggers, Berlin שירי ר"ש בן גבירול
9) v. Dr P. Frankel Berlin] פיוטי בן קליר

Die Juden, mit einer Schlussbetrachtung v. Dr W. Goldblum. Wien und Teschen 1884

(הוא חלק מהספר הכללי בשם) :

„die Völker Oesterreich-Ungarns, Ethnographische und kulturhistorische Bilder")

Kaiserschnitt, Wiederum über die Lehre vom K. im Talmud v. Dr M. Ravitzki (Separatabdruck aus Virchows Archiv für die pathologische Anatomie.

Das **Buch Kohelet** nach der Auffassung der Weisen des Talmud und der jüdischen Erklärer im Mittelalter. Frankf. a M. 1884.

(ח"א מזמן המשנה עד התימת תלמוד בבלי)

Königthum und Staatswesen der alten Hebräer, nach biblischen und talmudischen Quellen bearbeitet v. Dr. M. Ehrlich, Rabb. in Rechnitz 1885.

Leben und Werke des Abulwalid Mervan ibn Ganach (ר' יונה) und die Quellen seiner Schrifterklärung v. Dr Bacher Budapest. Leipzig 1885.

Lehrbuch der neuhebräischen Sprache und Litteratur: I Gramatik, II Litteratur v. Prof. Dr Strack und Siegfried (חכמים נוצרים) Karlsruhe und Leipzig 1884.

Die **Medizin der Talmudisten** mit Anhang über die Anthropologie der alten Hebräer v. Dr Bergel Leipzig 1885.

Sir Mosos Montefiore, 2 Reden zu dessen 99. u. 100. Geburtstage gehalten und aus dem Dänischen ins Deutsche übertragen von Dr A. A. Wolff Oberabb. in Copenhagen 1885.

Moses Mendelsohn und seine Familie v. Dr Adolf Kohut in Dresden. Eine Festschrift zum 100 jährigen Todestage M. Mendelsohns (4 Januar 1886) Dresden 1885.

Sir Moses Montefiore. Ein Lebensbild zum Andenken an die Vollendung seines 100 Lebensjahres (23 Octeber 1884 ח' מרחשון תרמ"ה) aus dem Englischen des Mr. Israel Davis ins Deutsche übersetzt v. Dr Liebermann. Nebst dem Bildnisse Sir Moses und Lady Judith Montefioris II verb. Aufl. Frankfurt a M. 1884.

Ein **moderner Methusalem.** Bemerkungen und Betrachtungen anlässlich des denkwürdigen Testaments des Baronets Sir Moses Montefiore von Moritz Tuschak. Wien 1885.

Nachgelassene Schriften von Salomon Plessner. Band I. Predigten, herausgegeben v. Dr Elias Plessner. 1 Liefrg Frankfurt a M. 1884. (דרשות על D-o II Lieferung 1885 ס' בראשית)

Prister und Propheten. Ihr Wirken und ihr gegenseitiges Verhalten v. Dr Stier., Rabb. in Steinamanger Wien 1884.

Real-Encyklopaedie für Bibel und Talmud. Wörterbuch zum Handgebrauch für Bibelfreunde, Theologen, Juristen etc. v. Dr S. Hamburger, Landrabbiner in Strelitz. 2 verm. und verb. Aufl. Abtheilung I, Heft I (Biblische Artikel) A — Babel. Strelitz 1884.

Reime und Gedichte des Abraham ibn Esra. v. Dr Rosin. Breslau 1885.

Die Religion Alt-Israels v. I. Sack Leipzig 1885.

Das religionsphilosophische System der Mutakallimum nach dem Berichte des Maimonides (Doctor-Dissertation) v. Dr Guttmann (Schüler des Breslauer Seminars) Leipzig 1885.

Reminiscenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw vom Jahre 1829 bis zu seinem Lebensende 1875. Ein Beitrag zur Culturgeschichte von Dr Feitel Papa 1885.

Religiöse Reden bei freudigen Familiener-eignissen nebst einem Anhang 2 Aufl. v. B. Hause Frankfurt a M. 1885.

Sansinim. Bertrachtungen zu den 5 Büchern Moses nach Ordnung der Wortenabschnitte zur Verbreitung erhöhter kunde und Würdigung des Judenthums II verb. Aufl. Prag 1885.

Der Schulchan Aruch und seine Beziehungen zu Juden und Nichtjuden v. M. L. Rodkinssohn Wien 1884.

Die Schriften des Dr M. Steinschneider zu seinem 70 Gebutstage 30 März 1886 zusammengestellt v. Dr A. Berliner. Berlin 1886.

Der Schulchan Aruch und die Rabinen über das Verhältniss der Juden zu Andersgläubigen v. Dr D. Hoffmann, Docent am Rabbiner Seminarium Berlin 1885.

Die Sinne, Beiträge zur Geschichte der Physiologie und Psychologie im Mittelalter nach hebr. und arab. Quellen v. Prof. D. Kaufmann Pest 1884.

Die Simbolik in Cultus und Dichtung bei den Hebräern. Vortrag v. Dr G. Deutsch, Religionsl. in Brünn 1885.

Die Sprüche Salomos nach der Auffassung im Talmud v. H. Deutsch. I. Einleitung Berlin 1885. (נדפס בהמאגאזין של הד"ר בערלינער והאפפמאנן)

Der Talmud v. Abr. Hochmuth, Rab. in Vesprim Wien 1885.

Talmudische Chrestomatio Mit Anmerkungen, Scholien und Glossarien und besonderer Berürksichtigung der talmudischen Disscussionen (als Lesebuch zu der von ihm edierten Wienerschen Grammatik Leipzig 1888.

Thierschutz und Menschentrutz

(כולל הדברים שכתבו חכמי הזמן אודות השחיטה אם לערער נגדה משום צער ב"ח וכדומה ואם להצדיקה והמחבר מכריע לכף זכות ע"ד החקירה עם קבוצת מאמרים ומכתבים מסלומדים גדולים ומומחים). Abbildung der Zecha'aschen mite. Legmethode v. H, Ehrmann Rabb. in Trier. Frankf. a M. 1885.

Der Tractat Magilla nebst Tosafot ins Deutsche übersetz v. Dr M. Ravics Rab. in Schmieheim. Frankf. a M. 1884.

Der Tractat Rosch-haschana mit Berücksichtigung der meisten Tosafot ins Deutsche übertragen v. dems. Frankf. a M. 1886.

Der Tractat Taanit des babylonischen Talmud zum 1-ten Male ins Deutsche übersetzt (בשום לב על תלמוד ירושלמי מדרשים, פסיקתא, אבות דר"נ, פרקי דר"א, מכילתא, ספרא ושאילתות). v. Dr Aug. Wünsche Halle 1884.

Trauungsreden für alle Wochenabschnitte des Jahres v. E. Karpeles Breslau 1885.

Die Uhr Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Alten (Hebräer-Griechen-Römer) v. Dr S. Spitzer Essen 1884.

Aus Vergangenheit und Gegenwart 5 Theil (enthaet. die Erzählungen. Parthenope, der Sohn Wittwe, aus der Reaction Spurlos verschwunden) v. Dr M. Lehman, Rabb. in Maintz Frankf. a\M. 1884.

Vergleichende Datum-Tabellen. 216 Jahre des jüd. und allg. bürgerl. Kalenders (1784—2000 (תקמ"ה-תשס"א) zum Gebranche für die Civil-und Amtspraxis insbesondere für Behörden, Gemeinden und Cultuskanzlein etc. berechnet und herausgegeben v. Rabb. Salomon W. Freund in Wien 1885.

Von Heliopolis nach Berlin oder die Verwandtschaft ferner Jahrhunderte. Eine historisch-kritische Parallele v. Dr Schwabacher, Rabb. in Oddessa 1885.

Vünsch zum jüdischen Neujahrsfeste Gelegenheitsgedichte und Tischreden für alle freudigen Vorkommnisse im jüdischen Hause v. Dr Scherbel Prediger in Gombinen 1885.

Zweites Targum zum Buche Esther. In vocalisiertem Urtexte mit sachlichen und spralichen Erläuterungen (aus dem 2. Theil des Buches: Aus Literatur und Geschichte von Paulus Cassel Berlin u. Leipzig 1885.

Zur Reform des Heimaths-und Armenrechtes. Eine socialhistorische Studi evon Dr S. S. Bloch Wien 1885.

ספרים המדברים בשאלות הזמן.

Betrachtungen über die inneren jüdischen Verhältnisse der Gegenwart v. H. Neisatz (בש"ע). Pressburg 1884.

Jüdische Pessimisten v. S. Schweinburger Wien 1884.

Das Judenthum in Gegenwart und Zukunft. Socialpolitische Abhandlung v. Eduard v. Hartmann Leipzig 1885.

Aus der Vergangenheti für die Gegenwart Social-und literarhistorische Vorträge und Essay's vom Reichrath-Abgeordneten (Mit dem Bilde des Verfassers) Dr Bloch in Wien 1886.

Briefe berümther christlicher Zeitgenossen über die Judenfrage v. Isidor Singer Wien 1885. (Sollen die Juden Christen werden?) v. dems. Wien 1884.

Die Darstellung des Neustettiner Synagogenbrand-Prozesses (gedruckt in „Tribunal").

Die Gesetzessammlung des Judenspiegels zusammengestellt und gefälscht v. A. Brimon. beleuchtet und berichtigt v. Dr K. Lippe, Jassy 1885.

Zur Judenfrage. Nach den Acten des Prozesses Rohling-Bloh v. Dr J. Kopp in Wien Leipzig 1886.

Der Judenspiegel v. Dr Justus ins Licht der Watrheit gerückt v. Ad. Levin Magdeburg 1884.

Kritische Beleuchtung des in Paderborn 1883 v. Dr. Justus (Brimanus) erschienennen „Judenspiegels" v. Dr Josef **Gugenheimer** Rabb. in Kölin Wien 1885.

Der Neustettiner Synagogenbrand Prozess von den Geschworenen zu Cöslin und Conitz Stuttgart 1884.

Herr Adolf Stöcker, Christliche Liebe und Wahrhaftigkeit v. Prof Strack Berlin 1885.

Der Talmud vor Gericht. Vorträge, gehalten in Leseclub „Scrinta" zur Beantwortung der den Prozess „Ritter" betrefenden Fragen, in soweit der Talmud verantwortlich gemacht wurde v. S. Ch. Korn. Wien. 1884.

Die Assimiltationssucht. Ein Wort an die sogenanuten Deutschen, Slaven, Magyaren etc. mosaischer Religion v. einem Studenten jüdischer Nationalität. Wien 1884.

Die Seele des jüdische Volkes v. Albert Katz Religionslehrer in Fürstenwalde a d. Spree 1885. (המחברת הזאת כאחותה הבכירה „היהודי וארץ אבותיו" שיצאה לאור תרמ"ג כלאה, דברי התעוררות לרעיון הלאומי וישוב א"י, אך מצד אחד רוח רעפארעם שפוך עליה).

חָכְמַת הַסְּפִרוֹת

או

הָאָרֶץ ומלואה, תבל ויושבי בה

עם

מספר בני ישראל

בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם
יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃
(דברים ל"ב ח')

אכן שונים המה הימים האחרונים מהימים הקדמונים! — בהימים הקדמונים החוקרים והפלוסופים יסדו את שטותיהם לא לבד בחכמות שלמעלה מהטבע, כי אם גם בחכמות הטבע ובעניני המדינה לא על הנסיון, כי אם על רעיונות, אשר בדו מלבם כפי אשר עלה על רוחם באותה שעה, — ויען כי הרעיונות ישונו לא לבד בין אנשים שונים, כי אם גם באיש אחד לפי העת ולפי המקום, ע"כ לא יפלא בעינינו אם מספר שטות החכמים הקדמונים רבו ותכונותיהן שונות ומתנגדות אשה לרעותה. — המקורים והיסודות של חכמת החכמים הקדמונים לא בהטבע, לא בעולם הנגלה לנו, כי אם בדברים מפשטים הפורחים באויר הרעיון, אם אך יש לנו רשות לדבר כן, יד" בלי כל יסוד ובלי כל מעמד. — המין האנושי בימי קדם נחלק לשני חלקים: עבדים נרצעים לפתחי אדוניהם ואדונים עריצים, אשר בידיהם היה חיים ומות של עבדיהם הרבים. — העבדים לא יכלו והאדונים לא חפצו לדרוש אחרי כחות הטבע ולגלות מצפוניה, ע"כ החכמים היו יקרים בימים האלה. — ומה היה לעשות להחכמים המעטים אשר היו בימי קדם למען דעת את כל הנעשה גם בימיהם, גם אם חיו חיי מתושלח, אם לא היו בידיהם האמצעיים להעביר תחת הבקרת את שטות החכמים אשר קדמו אותם או את שטותיהם אשר בדו מלבם. — בקשו נא בחדר חכמי זמננו ותראו כמה אלפים ורבבות אנשים יגעו עד אשר הכינו לו אמצעיו הנדרשים לו בכל שעה ובכל רגע! ומי יודע מה היתה גם בימינו חכמת חכמינו הרבים, הגדולים והמפורסמים בלי האמצעים האלה! גלוי וידוע לכל איש, שאם אך נניח על רגע אחד ששתי פעמים שנים הם ארבעה וחצי, אז על פי מדות אמתות וישרות של חכמת החשבון בעוד רגעים אחדים נוכחנו לדעת ששלש פעמים שלש הם חתולים מתים. — אם היסוד של איזה שטה או חכמה אין לו רגלים, אז אין סוף, אין קץ לדברי הבל של כל השטה והחכמה הזאת. — אחרי הדברים האלה לא יפלא בעינינו אם בין רבים מגדולי החכמים הקדמונים היו גם דורשים אל המתים בעד החיים, ושחית היער תשמענה לקול מצפצפים ומהגים; אם רבים מהם, ובתוכם גם חכמי מצרים, האמינו באלהות השור, הלויתן אשר ביאר, החתול, הרוח ועשב השדה. — ואם גם אמונתנו ותורתנו שמרו אותנו מדעות נבערות כאלה גם בלעדי חכמות ובחינות, אך כבר הלא נכתם החזון, אין עוד נביא בישראל אשר יהיה לנו לעינים בדברים, אשר קצרה בינתנו להקור אותם עד תכליתם, ע"כ הננו כעת כשאר העמים, אשר אנחנו יושבים בתוכם הזקוקים לברר כל דבר הנעשה בארץ מתחת עפ"י בחינות ומופתים, ובלעדי הבחינה והנסיון כעת נגשש גם אנחנו בצהרים כעור באפלה.

כמה קולסוסים נשברו, כמה דיו נשפך בהתרת שאלת הידיעה והבחירה! המאמינים אמרו, שלא יעשה דבר וה' לא צוה, וכל מעשינו יעשו בעל כרחנו, גם למרות חפצנו. — ואם נשאל אותם, א"כ במה חטא הרשע ברשעתו ובמה יצדק הצדיק בצדקתו, אם גם הטוב גם הרע לא בידי אדם המה? אז התשובה בצדה של השאלה „שהבורא יקשה לב הרשע לעשות אך את הרע למען שפוט אותו כרשעתו ויכונן מצעדי הצדיק לעשות אך את הטוב לשלם לו כצדקתו". ואם נשאל אותם „הלא גם לב רע, גם לב טוב מאת ה' הוא, לפי שטת המאמינים בגזרה קדומה, ובמה חטא הרשע, אם ה' נתן לו לב רע, ואיה איפה צדקת הצדיק, אם ה' נתן לו לב טוב?" אז על השאלה הזאת אין כל תשובה. — מהצד השני החוקרים והפלוסופים אמרו „שלהאדם נתן החפש לבחור בטוב ולמאוס ברע, ואיש טוב יבחר בטוב, ואיש רע יבחר ברע, ע"כ יש לנו רשות לשפוט את הצדיק כצדקתו ואת הרשע כרשעתו"; ואם נשאול את החוקרים האלה, „היפלא מה' דבר גדול או קטן בין בעבר, בין בהוה, בין בעתיד?" אז יענו לנו החוקרים, „שבאמת אין כל נעלם מה' והוא יודע מראש, במה יבחר זה וזה, אם בטוב, אם ברע, אם כי הבחירה בידי כל איש". — ואם נוסיף לשאל את החוקרים, „הלא גם הידיעה הזאת נוסדה על יצר לב האדם ותכונת נפשו, אשר נתנו לו ביום הולדו, ואם כן תשאלה במקומה עומדת, „במה חטא הרשע יד" שבחר ברע, ובמה יצדק הצדיק שבחר בטוב, אם יצר לב האדם רע או טוב מעת גיחו מרחם אמו?" — אחרי שאלות כאלה רבים מהחוקרים כפרו בהשגחה העליונה כלל וכלל באמרם, שהכל תלוי אך במקרה. תוצאות פתרון השאלה הזאת גדולות ורבות הנה בעולם המעשה ובעולם הרוחני של מין האנושי. מהפתרון הזה נלמדת לדעת, אם יש אלהים שופט צדיק, אם יש לנו רשות על פי הצדק והיושר לשפוט את הרשע כרשעתו, אם יש יכלת בידינו להיטיב מצבנו? אם מחויבים אנחנו לסבול כמה צרות רבות וגדולות, אשר תבאנה לנו מידי עריצים אנשי דמים ומרמה, או להפך יש לנו רשות או מחויבים אנחנו ביד רמה ובזרוע נטויה לתת ג ולהשמיד את העריצים האלה מתחת שמי ה'?

לכאורה השאלה על דבר הידיעה והבחירה אין לה כל פתרון, אשר יתקבל לכל הדעות, וע"כ תסוב על צירה עד שיבוא אליהו. אך רפאות הנפש כרפאות הגוף היא. — מודעת שכמעט כל רפאות הגוף נגלו לנו אך על פי מקרה, המקרה פתר לנו גם השאלה הגדולה הזאת על דבר הידיעה והבחירה. המקרה הוליד את חכמת הספירות (סטאטיסטיק), והחכמה הזאת לפתע פתאום האירה עינינו בהשאלה הזאת כבשארי שאלות גדולות העומדות ברומו של עולם ואשר בלעדי החכמה הזאת לא תפתרנה לנצח.

שני דברים המה אבות חכמת הספירות: אמונת הנוצרים ומצב חמדיני בארצות הנאורות באיירופה. —

לפי דיני תורת משה והתלמוד, כל איש ישראל, באשר הוא ישראלי, הוא עולם בפני עצמו, הוא בעצמו נותן דין וחשבון אך לפני אביו שבשמים, ואין איש שיאמר אליו מה תעשה, אם אך לא יעבור על איזה עקרים. איש ישראל יולד, ישא אשה, יוליד בנים ובנות, יבנה בתים, יכתר את יד" הארץ וימות בלי כהן ובלי רב. לא כן היא אמונת הנוצרי! היא תשמור צעדי בניה מלדתם עד מותם, כאשר יולד הנוצרי, הכהן יטביל אותו ויכנהו בשם. טרם ישא אשה יד" כהן הנוצרי יבקש הדבר אם פנוים המה החתן והכלה אם לא, ואחרי כן יסדר ויקדש הקדושין. — כאשר יוליד בנים או בנות הכהן יטביל גם אותם ויכנם בשם ובשם אביהם. כאשר יבנה הנוצרי הזה בית חדש הכהן יקדיש את הבית. אם יחפוץ הנוצרי לשלח מעל פניו את אשתו השנואה, הכהן יבקש הדבר אשר בינו ובין אשתו וישפוט לפי שכלו, אם צדק האיש או האשה בריבם. בימי החג הכהן יקדיש את המאכלים הערוכים על השלחן. כאשר ימות הנוצרי יוביל אותו הכהן למנוחת עולמים ויבקש רחמים בעד נפש המת. — מלבד כל אלה חיב כל נוצרי להתודות מדי שנה בשנה לפני הכהן, כאשר יתודה העברי לפני ה' ביום הכפורים. — מלבד כל אלה אמונת הנוצרים תחמיר על העריות יותר מאמונתנו ע"כ על כהניה לדעת כל בני בית משפחה אחת, כל שארות בשרם הקרובים והרחוקים, יום ומקום הולדתם, נשואיהם ומיתתם ועוד רבים כאלה. —

כמעט עד המאה הי"ח למה"נ בכל הארצות הנאורות כעת באיירופא יד השליטים הויה אך בחלשים ולא בהעריצים הרבים אשר נתנו חתיתם גם על מלכיהם. — העריצים האלה חמסו, הרגו את החלשים מהם, גזלו וענו את נשותיהם ובנותיהם היפות ואין מציל מידם, לא היה לא דין ולא דיין, אשר ידרוש דמי הנרצח מידי הרוצח. כל חק וגבול לא היה לחפץ העריצים ואף בדיני וכללי המוסר שבין איש לאשתו לא היו ידיהם אסורות. מי לא ידע דברי ימי חיי המלך הגדול להפראנקען קארל הראשון, והיינריך השמיני בענגלאנד אשר היו להם כמה נשים בבת אחת נגד מצות אמונת הנוצרי. אם המושלים עשו כמו אלה לעיני כל העם, עאכ"ו עריצים קטנים, אשר לקחו להם למשל מעשה מושליהם! — אך מעט מעט מושלי איירופה ראו והבינו שהאמונה היא אבן הפנה ובה יכונו כסאותיהם, ע"כ לקחו להם את האמונה

לקו על דרכי חייהם, וכאשר קמה המשרה בידי המלכים האלה וידם היתה על העליונה בדברי ריבם עם העריצים הקטנים עם הגדולים, אז החלה המלכות לדרוש משפט ולריב ריב החלש עם העריץ ולדרוש דמי הנרצחים מידי הרוצחים ולשלם להם כפעלם. ע"כ החלה המלכות לדרוש מי הוא הרוצח, הנרצח, הגוזל, הנגזל, הגנב, הנגנב, מה היא סבת הרציחה או הגזלה או הגנבה? מי הוא המת הנמצא בשדה? אם נרצח, או המית עצמו לדעת, או מת על פי מקרה או כדרך כל הארץ? כמה ימי שני חייו? מה מלאכתו? אולי לו אשה ובנים? איפה המה? אולי לו כסף, בתים, שדות וכרמים, איפה המה, מי יורשיו? ועוד ועוד; - מלבד כל אלה מספר המס ואנשי חיל לא היה קצוב מראש לפי מספר הגלגלות כי אם בהשנים של המאות האחרונות, ע"כ אך בהשנים של המאות האחרונות החלו הממשלות לכתוב בספר שמות ומספר הנולדים והנולדות, החיים והמתים. —

ויהי כאשר החלו לכתוב בספר מספר הנולדים והנולדות, מספר המתים והמומתים והממיתים א"ע לדעת, מספר הרציחות, הגזלות והגנבות, את שמות המחלות או כלי מות אשר בם מתו, המיתו אחרים או א"ע, מספר השרפות, מספר הנשואין והגרושין, את מספר שנות כל איש עד יום הקדושין ויום מותו, מספר האנשים אשר לא לקחו אשה כל ימיהם, מספר שנות האנשים האלה עד יום מותם, שמות המלאכות אשר בם יחיו האנשים עד יום מותם, מספר ושנות חיי האנשים והנשים אשר יצאו מרעתן, מספר הנולדים מתים ומספר הנולדים חיים וקיימים, מספר הנולדים והנולדות בכשרות ולא בכשרות, מספר הילדים מתים כבני שנה בני שתי שנים וכו', מעמד ואמונת ההורים של הילדים הנולדים והמתים האלה, מספר המכתבים אשר לא באו לידי בעליהם על פי טעות הכתובה אשר על המעטפה ועוד רבים אין מספר, אז ראו כן תמהו, יען כי נגלו להם, בלי כל חקירות ודרישות, שאלות ותשובות, שכל אלה „המקרים" כמעט מספר אחד להם בכל שנה ושנה, כאלו חק שם להם איזה כח נעלם, אשר ערפל חתלתו, כח המושל על כל מעללי מין האנושי, להשנות מדי שנה בשנה מספר קצוב מראש. חכמת הספירות תאיר עינינו לא לבד בשאלות וחקירות מפשטות, כי אם גם בדברים מעולם המעשה: ד"מ אם ישאל אותי השואל האם הצליחו האשכנזים כעת, בשמעם לקול ביסמארק ודבריו היו לו כדברי האורים ותמים. אז נביא את ספרי הזכרונות ונראה, כי כעת, עת אשר ביסמארק יפיל אימתו על כל מלכי הארץ, אשכנזים רבים חכמים ובעלי מלאכות לאלפים ולרבבות יברחו על נפשם מארץ מולדתם ויבקשו להם מפלט מעבר לים האוקיאנוס מהצלחת ביסמארק. — אם ישאלו אותנו, האם בצדק יתפארו האשכנזים במדות מוסרם הטובות ויראו לנו, שלהם יתר שאת בענין זה על כל עמי הארץ. אז נקרא ספרי הזכרונות לחכמת הספירות ונראה, שהזנות ובתי הזנות והממזרים והרציחות יתרבו מיום ליום בכל ערי אשכנז ומספרם רב יותר מבכל הארצות. — אם נשאל אותנו, האם טוב עשו הצרפתים, כאשר הסירו מעליהם ממלכת נפליון השלישי ויכרו ממלכת־עם? אז עוד הפעם נקרא ספרי הזכרונות לחכמת הספירות ונראה, כי מאז נוסדה הממשלה הנוכחית בצרפת רבו התלמידים ובתי ספר גבוהים ואמצעים, בתי ספר לעם, בתי חרושת המעשה ועוד ועוד, אם כי השעה איננה משחקת לצרפת ביחוסיה להממלכות האדירות באירופה. — אם יאמרו עלינו שונאינו ומנדינו שעלוקות אנחנו המוצצות דמי האכרים, כי נשקה אותם מיין שרף בבתי המרזח. אז עוד הפעם נפתח נא את ספרי הזכרונות הנ"ל ונראה שהשכורים, המתים על ידי היין אשר הדליק אותם בשתותם אותו, רבו כמה פעמים בהפלכים הרבים אשר בהארץ הברוכה ששם אסור לאיש עברי לדרוך כף רגלו, מבהפלכים המערבים אשר כמעט כל בעלי בתי־מרזח עברים המה. — אם יאמרו עלינו שונאינו ומנדינו, שעם לא בינות אנחנו וכי אנחנו איננו מן הישוב ואיננו מוכשרים כי אם לרמאות ועוד. אז נקרא בספרי הזכרונות ונראה כי מספר התלמידים והתלמידות בכל בתי הספר, מספר החכמים והסופרים מבני ישראל יתרבו מיום ליום רב יתר מערך מספרם לעמת העמים, אשר בתוכם המה יושבים, אם כי עתנו היא עת צרה ליעקב כמעט בכל ארצות פזוריו. —

מכל הדברים האלה יראה הקורא שחכמת הספירות באמת איננה חכמה כלל, כי אם מלאכה פשוטה, ושהאנשים העובדים עבודת החכמה הזאת אינם חכמים, כי אם לפעמים אנשים אשר בכבדות יכתבו בעט שמותיהם ושמות אבותיהם ואשר מפקדים המה על פי המלכות לכתוב בספר כל דבר מקרה טהור או לא טהור. ולפעמים האנשים האלה לא ידעו ולא יבינו, מה כל החרדה הזאת? מה בצע אם יכתב דבר זה וזה בספר? — בכל זאת נוכל לאמר שעל פי רוב מספר אחד ממספרי הספירות יכריע באיכותו כמה אלפים ספרים גדולים, רחבים ועבים, מלאים תלי תלים דרשות של דופי המעוררים שחוק כל איש, אם אך יש מעט מוח בקדקדו, אם כי מחברי הספרים האלה היו החכמים הגדולים שבימיהם. — המספרים של חכמת הספירות לא יקחו שחד, לא יעותו הדבר; אינם לא אשכנזיים, לא צרפתיים, לא רוסיים, ולא קורדיים; לא נוצריים, לא עבריים ולא מושלמניים; המספרים האלה המה חותם האמת הערומה; על ידיהם אצבע אלהים תורנו חוקות השמים, הארץ ומלואה בהבראם, חקות התבל ויושבי בה, חקות עניני המדינה באין משא פנים; המספרים האלה יראו לעינינו את המשפט אשר חרץ הכח העליון על כל מעשינו יחד לא בעיני בשר, כי אם בחכמת אלהותו; המספרים האלה יראו לנו כשמש בהיר בצהרים, שהמין האנושי, אשר לפי דברי המשורר האלהי, אך מעט נחסר מאלהים, הוא באמת אך כלי בידי ההשגחה העליונה, הנוהגת בחסדה כל דור ותכונן צעדיו לכל אשר יחפוץ, ואם הוא יאמר בלבו: „אני ואפסי עוד", יושב בשמים ישחק, ילעג לו; המספרים האלה יראו לנו את העבר וההוה ויורנו על העתיד, ועלינו אך ללמוד את המספרים האלה וללמדם לאחרים, והמה יורונו לדעת, מה ה' שואל מאתנו? ואם קצרה בינת אדם לדעת את מהות כחות הטבע, ולהתחקות על שרשיהם, המספרים האלה יראו לנו לכל הפהות פעולותיהם הנפלאות.

זאת היא חכמת הספירות, או טוב יותר לאמר „מלאכת הספורות". המקרה הולידה, עובדיה אינם לא חכמים, לא חוקרים, כ"א אנשים מעמי הארץ, אך תוצאותיה על חיי כל עמי הארץ, על כל נשא ושפל, ופתרוניה יקרים מזהב ומפנינים, על כן מכבדיה ירבו מיום ליום באיכות ובכמות, וברבות מכבדיה ועובדיה תגדל גם היא; יען כי כעת בכל המדינות הנאורות כל מקרה טהור או לא טהור יכתב בספר לזכרון לדור אחרון למען ישמעו וילמדו!

חכמת הספירות לא חדשה היא בתולדות בני ישראל. — העם, אשר חי לא אך למען ההוה, כ"א ביחוד למען העתיד להיות לאות ולמופת לדורות האחרונים, מוכרח היה לכתוב בספר שמות ומספר גדולי אנשיו; העם, אשר כל איש ואיש נחשב בעיניו כעולם קטן בפני עצמו וכבן יקיר לבורא שמים וארץ, אשר ידרוש דמו מהשופך אותו, בלי משא פנים, מוכרח היה לכתוב בספר לעתים מזומנים מספר אנשיו למען דעת מי ומי על פי הצדק והיושר חייב ללכת לצבא לשפוך דמו בעד עמו וארצו? מי ומי המשלמים מס לגלגלת? מה שמותיהם ושמות משפחתם? העם אשר כל מגמת פניו היתה ללמוד וללמד איך להיות ע"פ הצדק והיושר ולמצוא חן בעיני אלהים ואדם מוכרח היה לספר לדור אחרון שמות ומספר הצדיקים והחטאים ועוד כאלה. ע"כ יודעים אנחנו שמות שבעים נפש אשר ירדו עם יעקב אבינו מצרימה; יודעים אנחנו שבמעשה העגל נפלו מישראל כשלשת אלפים איש; שכל מספר בני ישראל אשר עברו על הפקודים במדבר ערב מבן עשרים שנה ומעלה בפעם הראשונה היה 603,550 כל יוצאי צבא בישראל, ובפעם השניה 601,730 אנשי חיל; יודעים אנחנו שמספר הנגפים בדבר קרח היה 14,700 אנשים מלבד קרח ועדתו; יודעים אנחנו שבני הלוים במדבר היו 23,000 זכר מבן חדש ומעלה; יודעים אנחנו שמות ומספר האנשים אשר עלו מבבל ירושלימה עם עזרא ונחמיה ועוד ועוד. — בלי תפונה נוכל לאמר, שלולי אבדה ממלכת עמנו, כי עתה חכמת הספירות גדלה בימינו עד מאד.

מתחלה בדעתנו היה להציג לפני הקורא ספירות כל ממלכות אירופא, אך כאשר קרבנו אל המלאכה ראינו, כי קצר המצע מהשתרע, ע"כ, למרות רצוננו, מוכרחים הננו לקצר את הכמות, אם לא רצינו להקטין את האיכות. מסבה זאת לקחנו עלינו להציג לפני הקורא ראשונה איזה ספירות קצרות וכלליות הנוגעת לכל הארץ ומלואה ולתבל ויושבי בה ואחרי כן שבנו לספירות ממלכות אשכנז, צרפת, רוסיה ועברים עם פרטיותיהם, ובחרנו בהממלכות האלה, יען כי בלי ספק ימים לא ימשכו וכל עיני חברת הארם תצפינה לראות, מה פעלו הנה מבית ומחוץ? ואת הקורא נבטיח, שבהספרים של ה„כנסת ישראל" הבאים נמלא את החסרון הזה כפי אשר תשיג ידנו.

בעקבות כל כתבי ספירות הרשינו לנו לפעמים, גם חשבנו לנו לחובה, לבאר הוראת איזה מספרים ופרשת דבריהם על פי

דברי הימים שעברו ולהראות תוצאותיהם לימים העתידים לבוא, יען כי בלעדי באורים כאלה רבים מהמספרים האלה המה בעיני אנשים שאינם מוכחים בדברי הימים ובתורת הממלכות כגוף בלי נשמה, אשר לא יצליחו כמעט למאומה.

המקורים, אשר ממנו שאבנו ידיעות למאמרנו זה הוא ספר הספרות של קאלב, המכונה „Statistik der Neuzeit" נדפס בלייפציג בשנת 1883, לוחות שנות 1886 של סוווארין (נדפס בפעטערסבורג בשנת 1885), של האפפע (נדפס בפעטערסבורג בשנת 1885) ואַטמאַ היבנער, וזשורנאל תחדשי להמיניסטעריום של ההשכלה ברוסיא.

את המספרים העברים שאבנו ממקורים רבים ושלמים המפוזרים על פני כתבי העת לא־ב"י בארץ והוץ לארץ ובכמה ענינים היו לנו לעינים המאמרים הנכבדים במקצוע זה שבאו במשך השנה הנוכחית בהאיזראעליטא הפולנית.

תבל ויושבי בה

השקפה כללית

א.

מספר תושבי כל חלקי התבל (מלבד תושבי קצות צפון ודרום של כדור הארץ) במיריאמעטרים מרבעים

(המיריאמעטר הוא 9 ווערסט עם $186,^2/_3$ אמות משולשות — קלאפטער —)

שמות חלקי התבל	מיריאמעטרים מרבעים	מספר האנשים בכלל	מספר הבינוני על מיריאמעטר מרבע אחד
איירופא	98,150	325,000,000	3,310
אזיען	445,800	745,000,000	1,671
אמעריקא	405,000	104,000,000	256
אפריקא	298,200	120,000,000	402
אויסטראליען עם אָצעאַניען	88,000	3,500,000	40
ס"ה (מלבד הפרטים הקטנים)	1,335,150	1,297,[illegible]0,000	ס"ה מספר הבינוני על מיריאמעטר אחד של כל כדור הארץ 974

ב.

מספר עמי הארץ לפי אמונותיהם:

a) נוצרים: קאטילים	215,000,000	b) אמונות אחרות: מושלמנים	120,000,000
פראטעסטאנטים	122,000,000	עברים	8,000,000
דת היונית	80,000,000	עכומ"ז: בראהמאנים	128,000,000
נוצרים אחרים	8,000,000	בודדיסטים	483,000,000
		פעטישיסטים	189,000,000
כ"ה נוצרים	425,000,000	ס"ה מושלמנים, עברים, ועכומ"ז	928,000,000
ס"ה ביחד עברים, נוצרים, מושלמנים, ועכומ"ז			1,343,000,000

מהמספרים האלה נראה שפחות משליש אנשי תבל מאמינים באמונת הנוצרים, ובין הנוצרים יותר מחצים מאמינים באמונת הקאטולים. אך מספר בני אמונת הבודדיסטים עולה על כלם.

ג.

ממלכות איירופה

שמות הארצות	רחבת הארצות האלה במיריאמעטרים מרובעים	מספר תושביהן: שנת המספר	המספר עם כל פרטותיו	ערך המספר מלבד השרשות בשנת 1883	המספר הבינוני של תושבי׳ על מירי׳ א׳	שמות מלכיהם או ראשי הממלכה. מתי נולדו? מתי ישבו על כסאותיהם?
רוססיה (באירופה)	53730	1870	75000000	86000000	1499	אלכסנדר השלישי נולד 45, מלך 81
אשכנז	5405	1880	45234061	45500000	8418	ווילהעלם הראשון נולד 22 מערץ 1797; מלך פרוסיה משנת 1861; מלך אשכנז משנת 1871
עסטרייך־אונגארן	6240	1880	37839392	38000000	6090	פראנץ יאזעף הראשון נולד 30, מלך 48
צרפת	5286	1881	37672048	37800000	7151	ממלכת־עם (רעפובליק) ראש הממלכה יוליוס גרעווי נולד 1813, נבחר 1886־9
בריטאניען (עם אי מאלטא ועוד) [1]	3150	1881	35246562	35400000	11238	מלכה וויקטאריע, נולדה 19 מלכה משנת 37
איטאליען	2885	1880	28951374	29000000	10052	הומבערט הראשון; נולד 44 מלך 78
שווייץ	414	1880	2846102	2850000	6884	ממלכת־עם; ראש הממלכה בשנת 86 דר. א דייבער
ליכטענשטיין	$1{,}^5/_{10}$	1880	9124	9100	6067	יאהאן השני; נולד 40 מלך 58
בעלגיען	295	1880	5519844	5530000	18746	לעאפאלד השני; נולד 35, מלך 65
נידערלאנדען	330	1879	4012693	4100000	12424	ווילהעלם השלישי; נולד 17; מלך 49
לוקסעמבורג (נספח אל נידערלאנד)	26	1880	209570	210000	8077	
דענעמארק (עם איסלאנד ופעראער)	1446	1880	2052707	2070000	1432	כריסטיאן התשיעי; נולד 18; מלך 63
שוועדען	4505	1880	4565668	4600000	1021	אסקאר השני נולד 29; מלך 72
נארוועגען	3254	1875	1806900	1850000	569	
שפאניען	5081	1877	16623384	16700000	3287	מאריא כריסטינא, נולדה 58; מולכת בשם בתה הקטנה מאריא מערסעדעס, למס
פארטוגאל	923	1878	4550699	4600000	4984	לודוויג הראשון; נולד 38; מלך 61
ארץ יון, גריכענלאנד)	647	1881	1979728	2000000	3091	געארג הראשון; נולד 45, מלך משנת 1863
רומעניען	1300	1882	5376000	5376000	4135	קארל הראשון; נולד 39; מלך 66
סערביען	486	1878	1670000	1760000	3621	מילאן אברענאוויץ הראשון נולד 54; מלך 68
מאנטענעגרא	90	1880	236000	236000	2622	ניקולאי הראשון נולד 41; מלך 60
ממלכת התוגר אשר באירופה	2653	1882	7300000	7300000	2752	אבדול־האמיד נולד 42; מלך 76
ס״ה (מלבד הפרטיות הקטנות)	98150		318702000	330300000	3510	

מהמספרים האלה נראה שארץ רוסיא תכיל בקרבה כמעט ⁵/₉ רחבת כל איירופה. ארצם זאת גדולה כמעט תשע פעמים מעסטרייך אונגארען, ועשר פעמים מכל ארצות אשכנז ביחד, מצרפת ומספרד. גם מספר תושביה הוא כמעט החלק הרביעי מכל מספר תושבי איירופה, אך מהצד השני המספר הבינוני הוא מעט מאד.

[1] לפי דברי הסופר המפירסם מאקאליי בספרו דברי הימים לממלכת אנגליה מספר תושבי אנגליה בקצה המאה הי״ז למה״נ היו פחות מעט מן 5200000 אנשים (Hystorie of England. I, p. 275).

ד.

הארצות אשר לממלכות איירופה בשארי חלקי התבל:

שמות הארצות	מיריאמעטרים מרובעים	מספר האנשים
בריטאניען	220400	268000000
רוסיה	163000	15000000
ממלכת התוגר	58000	33000
ממלכת הנידערלאנדען	17800	26100000
צרפת	6700	24000000
ספרד	3300	8200000
פארטוגאל	17200	2000000
דענעמארק (גרענלאנד)	880	55000
איטאליען	6	600
ס״ה (מלבד הפרטיים הקטנים)	487100	376000000

מהמספרים האלה נראה
שארץ בריטאניה באירופה
עם ארצותיה הפרוזות
בשארי חלקי התבל תכיל
בקרבה 303,400,000
אנשים, כלומר פי ש״ש פעמים
ועשרה יותר ממספר תושבי
יושבי אירופה ובאוזה
יחד

ה.

אלה מספר הגערמאנען, הראָמאנען והסלאווען אשר באייראפה

A) להגערמאנען יחשבו:

a) אשכנזים: במדינות אשכנז 41,700,000; בעסטרייך־אונגארען 9,800,000; בשווייץ 2,000,000; ברוסלאנד ובפולין 1,500,000; מפוזרים בארצות רבות 800,000; ס"ה אשכנזים 55,800,000;

b) האָללאנדים 4,000,000 ובעלגיים 3,000,000; ס"ה בני הארצות הנמוכות 7,000,000.

c) בריטאנים, אשר גם הם חטר מגזע הגערמאנים המה. בבריטאניען 30,000,000.

d) סקאנדינאַווים, אשר גם הם חטר מגזע הגערמאנים בדענעמארק, בשוועדען ונארוועגען 8,400,000.

ס"ה בני משפחת גערמאנים 101,200,000

B) להראָמאַנען יחשבו:

a) הצרפתים: בצרפת 37,000,000; בבעלגיען 2,400,000; בשווייץ 800,000; מפוזרים בארצות שונות 800,000; ס"ה צרפתים 41,000,000.

b) תושבי ארץ איטאליא 28,700,000.

c) תושבי ארצות ספרד (היספאניע ופארטוגאל) 20,500,000.

ס"ה מספר הראָמאַנען עולה עד 90,200,000

C) להסלאווים יחשבו:

a) הרוסים 65,000,000.

b) הפולנים ברוסיא ותושבי ליטא 7,000,000.

c) הסלאווים בעסטרייך־אונגארען 18,000,000.

d) הסלאויים בפרייסען ובזאכסען 3,500,000.

e) הסלאווים בארצות על נהר דונאַי ובממלכת התוגר 6,000,000.

ס"ה מספר הסלאווים באייראפה עולה עד 99,500,000

ו.

מספר בני אמונות שונות בכל ארצות אייראפה (מלבד פרטים קטנים)

שמות הממלכות	קאטולים	פראטעסטאנטים	יונים	שארי נוצרים	עברים	מושלמנים
רוסיה אשר באייראפה	8,000,000	4,000,000	63,000,000	550,000	3,500,000	2,000,000
אשכנז	16,200,000	28,300,000	3,000	90,000	562,000	100
עסטרייך־אונגארען	28,500,000	3,700,000	3,500,000	100,000	1,650,000	300
צרפת	37,000,000	600,000	—	50,000	85,000	3,500
בריטאניען	5,500,000	23,500,000	—	6,000,000	70,000	—
איטאליען	28,800,000	60,000	—	50,000	50,000	—
שווייץ	1,160,000	1,670,000	—	10,000	7,400	—
בעלגיען	5,500,000	15,000	—	500	3,000	—
נידערלאנדען	1,450,000	2,500,000	—	15,000	82,000	—
לוקסעמבורג	207,800	900	—	40	780	—
דענעמארק	3,000	1,953,000	—	9,400	4,000	—
שוועדען	600	4,560,000	—	3,800	1,900	—
נארוועגען	600	1,808,000	—	5,400	50	—
שפאניען	16,600,000	—	—	—	—	—
פארטוגאל	4,500,000	—	—	—	—	—
יון	25,000	1000	1,700,000	2,500	2,500	1,000
רומעניען	150,000	15000	4,700,000	14,000	400,000	5,000
סערביען	5,000	500	1,600,000	?	2,000	6,300
מאנטענעגרא	4,000	?	228,000	?	?	4,000
ממלכת התוגר באייראפה	200,000	?	3,500,000	300,000	100,000	3,000 000
ס"ה	153,800,000	72,680,000	78,230,000	7,200,000	6,515,000	6,500,000

ז.

מספר האנשים של הערים הגדולות אשר באייראפה (מלבד הפרטים הקטנים)

1) ארבע ערים של המחלקה הראשונה, אשר תושביהן יותר ממאה רבבות (מיליאָן), הלא הן: לאָנדאָן עם 3832000; פאַריז עם 2269000 בערלין 1122000; וויען 1103000 תושבים.

2) שש ערים של המחלקה השניה, אשר תושביהן יותר מחמשים רבבות (איינע האַלבע מיליאָן) דלא הן: סט. פעטערסבורג 877000; קאנסטאנטינאפאל 650000; מאסקווא 612000; ליווערפאָל 552000; גלאַסגאָוו (ע"פ ספירת 1871) 548000; מאַנשעסטער 538000 תושבים (שלש הערים האחרונות בבריטאניען).

3) הערים מהמחלקה השלישית, אשר תושביהן מן 200000 עד 500000 במספר הנה ארבע באשכנז, הלא הנה: האמבורג 410000; ברעסלוי 273000; מינכען 230000; דרעזדען 220000. — בעסטרייך־אונגארען שתי ערים: בודאפעסט 360000; פראג 218000. — שלש ערים בצרפת: ליאן 376000; מארסייל 360000; באָרדאָ 221000. — בבריטאניען חמש ערים: בירמינגהאם 400000; לעעדס 309000; דובלין (1871) 395000; שעפפילד 284000; בריסטאל 206000. — ברוסיה עיר אחת: ווארשא 339000. — באיטאליען חמש ערים: נעאפאל 494000; מאיילאנד 321000; רומא 300000; טורין 252 000; פאלערמא 242000. — בבעלגיען עיר אחת: ברוססעל 395000. — בנידערלאַנדען עיר אחת: אמסטרדם 316000; בדענעמארק עיר אחת: קאפענהאגען 273000. — בשפאניען שתי ערים: מאדריד 379000; בארסעלאנא 249000; בפארטוגאל עיר אחת: ליסבאָן 246000. — ברומעניען עיר אחת: בוקארעסט 221000 תושבים.

4) הערים ממחלקה הרביעית, אשר מספר תושביהן ממאה אלף עד מאתים אלף הנה: באשכנז ערים תשע: לייפציג 149000; קעלן 144000; קאָניגסבערג 141000; פראנקפורט על נהר מיין 136000; הנובר 123000; שטוטטגארט 107000; ברעמען 112000; דאנציג 108000; שטראסבורג 104000. — שתי ערים בעסטרייך־אונגארען: טריעסט 133000; לעמבערג 109000. שש ערים בצרפת: ליל 178000; טולוז 140000; נאנטעס 124000; סט. עטייען 123000. ריאן 106000; האוור 105000. — בבריטאניען ערים שבע עשרה: עדינבורג (עם לייט, ע"פ ספירת 1871) 197000; שטאק על נהר טרענט 192000; נאטינגאם 186000; בררעדפארד 183000; בעלפאסט 174000; קינגסטאן על נהר האל 154000; היל 153000; ניוקאסטעל על הטין 145000; אועסט האם 128000; פארטסמוטה 127000; לייצעסטער 122000; חנדעע (1871) 119000; אָלדהאם 111000; זונדערלאנד 116000; ברייטאן 107000, באָלטאָן 105000, בלאָקבורן 104000 תושבים. — ברוסיה שש ערים: אָדעססא 193000, ריגאַ 168000, חערסאן 128000, קיעוו 127000, קישינוב 112000, מיפלים 104000, חארקאוו 101000. — באיטאליען ערים שש: גענוא 179000, פלארענץ 169000, ווענעדיג 132000, מעססינא 126000, באלאניאַ 123000, קאטאניא 100000. — בבעלגיען ערים שלש: אַנטווערפען 169000, גענט 131000, ליטטיך 123000. — בנידערלאנד ערים שתים: ראטטערדאם 150000, גראווענהאגע 114000. — בשוועדען: שטאקהאלם 168000: — בנארוועגיען: קריסטיאניא 122000. — בשפאניען ערים שלש: וואלענציא 144000, סעוויללא 134000, מאלאגא 114000. — בפארטוגאל: פארטאָ 105000 תושבים.

ח.

אם נחשב את הערים אשר מספר תושביהן מחמשים אלף עד מאת אלף להמחלקה החמישית והערים אשר מספר תושביהן מארבעים אלף עד חמשים אלף להמחלקה הששית, והערים אשר מספר תושביהן מעשרים וחמשה אלף עד ארבעים אלף להמחלקה השביעית, אז נראה:

שמות הארצות	הערים הגדולות					הערים הבינוניות			
	ממחלקה הראשונה	ממחלקה השנית	ממחלקה השלישית	ממחלקה הרביעית	ס"ה	ממחלקה החמישית	ממחלקה הששית	ממחלקה השביעית	ס"ה
בריטאניען	1	3	5	17	26	24	18	35	77
אשכנז	1	—	4	9	14	27	6	39	72
עסטרייך־אונגארען	1	—	2	2	5	7	4	19	30
צרפת	1	—	3	6	10	19	9	29	57
רוסיה	—	2	1	7	10	14	9	57	80
איטאליען	—	—	5	6	11	14	7	49	70
שווייץ	—	—	—	—	—	3	1	1	5
בעלגיען	—	—	1	3	4	—	5	9	14
נידערלאנדען	—	—	1	2	3	1	3	7	11
דענעמארק	—	—	1	—	1	—	—	2	2
שוועדען	—	—	—	1	1	1	—	2	3
נארוועגען	—	—	—	1	1	—	—	1	1
שפאניען	—	—	2	3	5	9	3	14	26
פארטוגאל	—	—	1	1	2	—	—	—	—
יון	—	—	—	—	—	1	—	1	2
רומעניען	—	—	1	—	1	2	1	3	6
סערביען	—	—	—	—	—	—	—	1	1
ממלכת התוגר	—	1	—	—	1	2	—	—	2
ס"ה	4	6	27	58	95	124	66	269	459

אשכנז

(Deutsches Reich, Германія)

ממלכת אשכנז תכיל בקרבה עשרים ושש ממלכות; מהן ארבע ממלכות גדולות: פרוסיה, באייערן, זאכסען, ווירטעמבערג, והנותרות ממלכות קטנות, ואחדות מהן גם עירות נבדלות עם מגרשיהן לממלכות בפני עצמן תחשבנה, ונקראות בשמותיהן: ליבעק, ברעמען והאמבורג. הממלכה הגדולה מכל ארצות אשכנז היא פרוסיה, והקטנה מכולן היא ברעמען.

שטח כל ארצות אשכנז ביחד היא 407,736 קילאמעטרים (הקילאמעטר הוא 2_{44190} רגל על פי מדת ארצנו) מרבעים. — מספר כל האשכנזים לפי הספרות של חדש אפריל ג"ל משנת 1883 הוא 45,213,907 אנשים, נשים וטף.

עד שנות המלחמות של 1870–1 נפות עלזאס־לאָטהרינגען (שטח 14,508 קילאמעטרים מרבעים) עם 1,566 670 תושבים לצרפת התחשבנה. אך על פי הברית מפראנקפורט, אשר כרתה צרפת עם אשכנז בשנת 1871, שתי הנפות האלה מאז ועד עתה שייכות לאשכנז.

אלה המה מספר תושבי ארצות אשכנז לפי אמונותיהם ולפי מיניהם בשנת 1880:

שמות הארצות	עוואנגעלים	קאטולים	נוצרים אחרים	עברים	אשר לא נודע אמונתם או כופרים בכלל	אנשים	נשים
פרייסען	17627658	9204930	[illegible]	363790	23534	13414866	13864245
באייערן	1477320	3748032	5870	53526	30	2705868	2578910
זאכסען	2885622	73009	7317	6518	330	1445330	1527475
ווירטעמבערג	1361559	590183	5945	[illegible]	100	951600	1019518
באדען	546777	992938	3165	27278	126	765310	804944
העססען	635474	269384	4162	26746	544	464917	471423
מעקלענבורג — שווערין	571361	2524	208	2580	382	284479	292576
אָלדענבורג	260416	72254	1154	1654	—	167838	169640
ברוינשווייג	337744	9624	697	1388	4	174226	175141
זאכסען — מאיניגנען	302968	2273	207	1027	—	101418	105657
זאכסען — אלטענבורג	154182	740	81	33	—	75253	75786
זאכסען — קאָבורג גאָטהא	191997	2042	127	[illegible]	69	94299	100417
אנהאלט	226241	4541	—	1754	58	115079	117513
שווארצבורג — זאנדערסהויזען	70450	412	33	212	—	34675	36432
שווארצבורג—רודאלשטאדט	79798	397	51	15	5	41152	39144
וואלדעק	53995	1576	67	854	30	26938	29584
רייס הבכורה	50158	449	115	60	—	24984	25798
רייס הצעירה	100526	441	294	69	—	49566	51764
שוימבורג — ליפפע	34519	521	22	259	17	17752	17642
ליפפע	115544	3628	35	1030	9	59910	60336
ליבעק	62092	807	98	560	14	30981	32590
ברעמען	149883	5574	496	766	4	75593	81130
האמבורג	419967	12035	967	16024	4906	221525	232347
עלזאסס — לאָטהרינגען	305167	1218468	3246	39278	511	770107	796562
ס"ה	28318592	16229292	93894	561612	30673	22185433	23048629
	או	או	או	או	או		
	62,60 %	35,88 %	0,21 %	1,24 %	0,07 %		

המספרים האלה יראו לנו שמספר הקאטולים באשכנז יותר משליש מספר שארי תושביה; שבבייערן מספר הקאטולים כמעט שלש פעמים יותר ממספר הפראטעסטאנטים; בבאדען מספר הקאטולים שתי פעמים יותר ממספר הפראטעסטאנטים, ובעלזאס־לאטהרינגען — ארבע פעמים יותר. מספר הנשים עולה על מספר אנשים על כך 863,196.

כבר נודע, שכל הממלכות האלה נתאחדו לממלכה אחת תחת פקידות (העגעמאניען) פרוסיה בשנת 870·, עת הראתה גבורת אנשי חילה בלחמה עם נאפאלעאן השלישי מלך צרפת ותוכל לו. האחדות הזאת עודנה בתקפה עד היום הזה. אך די לנו ללמוד ולהבין את המספרים של הלוח הנ"ל לראות, שהיהוד הזה בעתותי איזה מבוכה באשכנז מבפנים או מבחוץ יתעופף ואיננו.

ראשית דבר נראה, שאם כי רבים המה בכל ארצות אשכנז בכלל העוואנגעליסטים על הקאטולים, אך גם הקאטולים עוד ידם רמה, ובארצות אחדות כבייערן, באדען ועלזאס־לאטהרינגען ידם על העליונה. אם כי ארץ אשכנז מפורסמת היא לארץ מגדלת חכמים גדולים, אשר שנאת האמונה רחוקה מלבם; וגם נמצאים באשכנז כמה אנשים, אשר יודו בריש גלי, שבנים לא אמון בם, כמו שנראה מהלוח הנ"ל, אך האנשים האלה כמעטים המה ונער יכתבם. תושבי אשכנז בכלל עודם אדוקים באמונת לוטער או האפיפיור בכל לבם ובנפשם. ע"כ בלי ספק הקאטולים, ובפרט כהניהם, יביטו בעין רעה על ממשלת פרוסיה הפראטעסטאנטית בכל ארצות אשכנז. ואם כי כעת אין פוצה פה ומצפצף נגד ממשלת פרוסיה באשכנז, אך זעיר שם, וזעיר שם ואותות יראו לנו שכל אלה לא לארך. — לא שנאת האמונה לבד גרמה בנזק פרוסיה, כי אם רוע מצב המדיני של כל ארצות אשכנז אחרי נצחונותיה בהצותה את צרפת בשנות 1870–1, כמו שיראה הקורא מהדברים האלה:

מי לא יזכור קול צהלה ורנה של האשכנזים, אשר הללו וברכו כל היום וגם קדשו את שמות ביסמארק וחבריו כאשר הורד גאון צרפת בהמל מות האדה! כי לא יזכור את התהלות והתשבחות של האשכנזים, אשר שבחו את שרי צבאותיהם, באמרם: „נפלה משמים זו צרפת, מרגיזה ארץ, מרעישה ממלכות, עתה באה העת לנו להרים כסאנו ממעל לכסאות כל מלכי ארץ, אשר מהיום והלאה תכו לרגלינו; כלנו גבורים אנחנו על שדה המלחמה, כלנו חכמים, כלנו נבונים בבתי המדרש, בבתי עקד הספרים ובבתי הרשת המעשה, כל טוב הארץ לנו המה, אנחנו תחת ממשלת „ביסמארק האדיר" נלכה בראש הציוויליזאציאָן ומאתנו תצא תורה לכל העמים אשר על פני האדמה; שם „בכל החרשה" (כלומר פאריז) ימחה מתחת שמי ה', ברלין יהיה מרכז חכמת כל המין האנושי וכל העמים ילכו באור תוקרית ופלוסופיה".

גם הכמים גדולים כדוד שטרויס, יאָהאן שערר, בלונצלי ודומיהם קדמו פני ביסמארק בתהלות ובתשבחות בספריהם ובמאמריהם, וכלם פה אחד ענו ואמרו: „הגדיל ביסמארק לעשות עמנו. אין כמוהו בכל הארץ, יהי שמו מברך לדור ודור!" — „צרפת תשלם לנו, קראו האשכנזים בקול צהלה ורנה, חמשה מיליארדים (תעו לבות דאשכנזים וראשיהם עליהם סחרחר בשמעם את המספר הנורא הזה), על השבון הכסף הזה נבנה בתי מדרש, נכונן בתי יקד הכפרים בתי תרושת המעשה, בתי חולים, וכל אלה לנו אך מיד ביסמארק הגדול הגבור והנורא*).

אכן אבדה הכמת חכמי אשכנז בעת ההיא! פליאה דעת ממני, על מה הטבעה תקותם על הצלחת ארצם ועמם אשר באת להם על ידי רציחות וגזלות? למודים הם האשכנזים, לחתוך מרת הדין הקשה על בני עם אחר, לאמר כי עריצי גוים המה והם בעצמם מנשאים למעלה את עריציהם אשר מקרבם יצאו? אך לא כמונו דמו אז הכמי אשכנז, אשר רוח העבדות מדברת תמיד מתוך גרונם, מלבד איזה יוצאים! המה שכרו ולא מיין, עינים להם ולא ראו, אזנים להם, אך לא שמעו, כלם הכו בסנורים על ידי ביסמארק וחבריו. — אך לא ארכו הימים ורבים מחכמי אשכנז ראו כן תמהו ונבהלו, בראותם, כי החמשה מיליארדים מס צללו בבתי מסבות הנשק ולא נודעו כי באו אל קרבם, יען כי כאין המה בערך אל ההוצאות החדשות אשר ידרשו כעת ביסמארק וחבריו להיות תמיד מוכן ומזומן למלחמה עם אויבי אשכנז הרבים מלפניה, מלאחריה ומצדדיה, ואלה האשכנזים מעם הארץ, אשר שפכו דמם כמים בעד כבוד וגדולת ביסמארק, בורחים כעת על נפשם לאלפים ולרבבות מדי שנת בשנה מעבר לים האטלאנטי, ואומרים לביסמארק: „לא מעוקצך ולא מדובשך!" ומי יודע אם לא גם לעת כזאת השתחוו חכמי אשכנז כעבדים נרצעים לפתחי אוניהם, להוד גדולת ביסמארק, לולי הספרות הארורה, אשר לא תשא גם פני הקדוש הזה! מי זה יאמין לשמועתנו? זה ביסמארק, אשר מלכי ארץ כנאפא און השלישי רגזו לקראת בואו, כעת ירגז לקראת איזה מספרים, אשר כתבו לפי תמם בספרי הזכרונות אהרים מעושי רצונו ... אכן יש אלהים שופטים בארץ! הן אמת ביסמארק ושמתו עוד ימשלו על אשכנז, לאסון כל המין האנושי, אך כבר שקעה שמשו של האיש הזה. ואם נראה כי ככחו אז כחו עתה עוד לא סר צלו מעליו, הנה כל זה לא על פי רצון העם האשכנזי, כי על פי דבר מלך שלטון אדונו ומלכו הזקן ובא בימים ... **) אך השופט הגדול הלא הוא דברי הימים כבר הקדים להרוין משפטו עליו ועל מפעליו על פי עדות אמתית של הכמת הספרות! ...

כמעט קמה סערת המלחמות משנות 1870-1 לדממה, עוד רבים מכותבי ומשוררי אשכנז, בעד שחד אשר קבלו מגנזי המלכות אלה תלאות הכמי איירופה, ישירו אף יריעו בחוצות את גבורת וקדושת ביסמארק וחבריו, עוד חוקרי אשכנז ופלוסופיה יחקרו ויפלפלו אודות הטובות לכל העולם ומלואה אשר תבאנה לרגלי מפלת צרפת וגדולת אשכנז, רואים היום האשכנזים הישרים בלבותם כי מצב המוסר של העם פרוע מאד, להצניעות של בנות אשכנז אין כל זכר עתה, והעם כלו בבחינה מוסרית אשר לא היתה כזאת בהארץ ההיא עד היום; ראו והבינו שיד ביסמארק בכל ויד כל בו ושימים לא ימשכו וביסמארק. אם ברצון או בחזקה, יחרש את גבורותיו על חשבון דם בני אשכנז; ראו בני אשכנז שבשנות 1870-1 דרש ביסמארק את כספם ודמם, ובעוד איזה שנים ידרוש גם כסף ודמי בניהם; ראו האשכנזים, כי תחת צדקה, אך צעקה ישמע בחוצות „אחון לאשכנזים", צעקת אם על בנית המתים בקרב, צעקת אשה על בעלה אשר שב משדה המלחמה ומכף רגל ועד ראש אין בו מתום; ראו האשכנזים, שתחת העשר, המהלל בפי סופרי אשכנז, העוני ילחץ אותם עוד יותר מבשנים קדמוניות, תחת החרות — עבדות עם כל פרטיה ודקדוקיה וכוונותיה וכל האסונות התלויות בה; הבינו רבים מהאשכנזים, שאויבם לא בצרפת הוא, לא על נהר סענא, כי אם באשכנז, על נהר שפרעע. וברחו על נפשם לאלפים ולרבבות עד כי, ע"פ ספירות פקידי ממשלת אשכנז הממונים על חופי ימי אשכנז באנטווערפען, ברעמען, האמבורג, שטעטטין, משנת 1871 עד 1882 ועד בכלל, עזבו 1,289,932 אשכנזים את ארץ מולדתם והלכו באשר הלכו, מלבד האשכנזים, אשר עזבו את ארץ מולדתם וירדו באניות חופי בעלגיען וצרפת. גם אלה אשר באה עתם לעבוד בצבא עזבו את ארץ מולדתם. עד כי מן המחנה הט"ו (Der 15 Arméecorps) במשך שנת 1879 עזבו את ארץ מולדתם 24,640 אשכנזים עומדים על הפקודים לצאת בצבא!...

אחרי כל אשר דברנו נקל להבין שמספר הנשואין באשכנז הלך ונתמעט משנת 1871, ולעמתו מספר הנולדים מתים או הנולדים לא בקדושה הולכים ורבים.

מקדישי ביסמארק מתפארים, שבשנות 187⁰/₁ מצבאות אשכנז מתו במלחמה, אך (?!!) 6,247 שרי צבאות ורופאים עם 123,453 אנשי חיל, ולעמתם מהצרפתים מתו ארבעתים במהמה ובשבי (נחמו, נחמו, יתומי אשכנז, צאו במחולות אלמנות גבוריה, הקיצו ורננו, אשכנזים, שוכני עפר על שדה מלחמות ווערטה, גראנוועלעטטע, סעדאן, מעטץ, בימץ, בעלפאָר, אָרלעאַן!). עתה נשאלה נא את החנפים האלה, מה בצע להאשכנזים מומתים, נפצעים ואשר אבדו כל רכושם בסבת המלחמה הזאת, אם מהצרפתים מתו ונפצעו רבים מהאשכנזים? האם על ידי זה יחיו מתו אשכנז וירפו פצעיהם? למה ישכחו את האשכנזים הבורחים מארצם ובפרט מעבודת הצבא? למה ישכחו את הדורות אשר יולדו באשכנז, לולי העוני והמרסור אשר באו שמה לרגלי חמשת המיליארדים, אשר טבעו באוצרות ביסמארק?

„אם אין קמח, אין תורה" אמרו חז"ל. הדברים האמתיים האלה נתקיימו בימינו באשכנז, יען כי גם ההשכלה הולכת ומתמעטת בין תושביה, כמו שנראה מן המספרים האלה: בשנת 1880 מספר הקרואים לצבא, אשר לא ידעו קרוא לכתוב בשפת ארצם היה בפרוסיא המזרחית 7,03%, בפרוסיא המערבית 8,75%; בפאזען 9,91%; ובשנת 1881 בפרוסיא המזרחית והמערבית מספר הקרואים, אשר לא ידעו קרוא וכתוב היה 7,35% ובפאזען 10,95%. עתה אם נחבר את המספרים 7,03% עם 8,75% ונחלק את הס"ה לשנים אז יוצא לנו סך 7,885% הוא המספר הבינוני של הקרואים לצבא בפרוסיא המזרחית והמערבית. ועתה אם ננכה מספר 7,35% מן 7,885%, אז נראה, שמספר אנשי הצבא בפרוסיא המזרחית והמערבית, אשר לא ידעו קרוא וכתוב בפרוסיא (מרכז חכמת אשכנז!) בשנת 1881 רבו לעמת מספר כזה משנת 1880 עד 0,435%. אם נעשה כמו אלה עם המספרים, אשר קבלנו מפאזען, אז נראה, שמספר הבורים בפאזען בשנת 1881 רבו יותר מבשנת 1880 עד 1,04%; כן הוא כמעט בכל ארצות אשכנז!

כמראה, אשר ראינו בספרות הקרואים לצבא והבורחים מ„הצלחת ביסמארק", נראה גם בספרות הנשואין בספרות אנשים, אשר יצאו מדעתם ואשר המיתו א"ע לדעת. בשנת 1872 מספר הנשואין היה 423,900. מן העת הזאת המספר הזה הולך וקטן עד כי בשנת 1879 ירד עד 335,113, כלומר על 88,787 פחות! ואם גם הנולדים מתים נתמעטו מעט מעט (בשנת 1875 היה 4,12%, בשנת 1881 אך 3,80%), אך ההטבה הזאת היא אך מר מרלי מול הרעות, אשר מצאו את אשכנז לרגלי נצחונותיה והחמשה מיליארדען, אשר עורו עיני פקחי אשכנז, ויסלפו דבריהם עד כי לא ידעו להבדיל בין טוב ובין רע, בין אוהב ובין אויב. —

בשנת 1871 מספר האנשים, אשר יצאו מדעתם בפרוסיא לבד היה 55,043, ובשנת 1881 הלך וגדל עד 66,345! ועתה נוכל להבין, כמה נשתגעו בכל ארצות אשכנז? — בזאכסען לבד בשנת 1881 1242 אנשים המיתו א"ע לדעת, כמה אנשים המיתו א"ע בשנה זו בכל ארצות אשכנז?

---

*) זכור אזכור עודני אז תלמיד בית מדרש החכמים בקיעוו פעם אחת ישבתי בבית גביר אחד נמסבת בני האשכנזים, ובאשר בהלם נספי בתהלות ובהשבחות, אשר הרבו לביסמארק האשכנזים ההם, אז אמרתי, „שלפי דעתי, לו חכמו, השכילו האשכנזים ויבינו לאחריתם כי דעה כנגד פניהם, אז שלחו את ביסמארק לארץ גזרה או דנו אותו כאשר ידונו הפושעים והחטאים הגדולים בעולם". האשכנזים, בשמעם דברי, קמו ממקומותיהם בחרי אף ויאמרו אלי אפשר לנו לשבת לפני שלחן אחד עם איש לצעיר לימים, אשר ידבר בתים אלהים כביסמארק!...

**) עקרי הקאנסטיטוציאן באשכנז שונים כמה מאשר בארצות המתנהגות על פי חקי הדרור נאמת הבלגיה ובריטניה; שם מחויבת הממשלה לנטות אחרי רבים ועפ"י בחירי העם יקום דבר, ולו היה כדבר הזה גם באשכנז, כי עתה כבר עזב ביסמארק את מקומו, באשר כי פעמים רבות הביעו הנבחרים את דעתם מפורש שאינם מוצאים קורת רוח בעמדתו במדינית נפנים הארץ.

אלה המה שמות ערי אשכנז, אשר מספר יושביהן לא פחות מחמשים אלף איש:

בערלין, בירת ממלכת אשכנז תכיל בקרבה	1,122,230 תושבים
קעניגסבערג (בפרוסיה המזרחית)	140,909
דאנציג (בפרוסיה המערבית)	108,551
פראנקפורט ע"נ אדער (בבראנדענבורג) .	51,147
שטעטטין (בפאממערן)	91,756
פאזען (בפאזען)	65,713
ברעסלוי (בשלעזיען)	272,912
גערליטץ (שם)	50,307
מאגדעבורג (בזאכזוניא הפרוססית) . . .	97,539
האללע (שם)	71,484
ערפורט (שם)	53,254
אלטאנא (בשלעזוויג-האלשטיין)	91,047
האננאווער (בהאננאווער)	122,843
דארטמונד (בוועסט פאללען)	66,544
פראנקפורט ע"נ מאין (בהעססען נאססוי) .	1[illegible],[illegible]
קעלן (בארצות ע"נ ריין)	144,772
בארמען (שם)	95,941
דיססעלדארף	95,458
עלבערפעלד	93,538
— (עם בארמען)	189,479
אכען	85,551
קרעפעלד	73,872
עססען	56,944
ס"ה מספר הערים האלה כ"ג ומספר תושביהן ביתר עולה עד	3,388,620 תושבים

כלומר מספר תושבי כל הערים הגדולים שבכל ארצות אשכנז מעט ממספר תושבי בירת בריטאניען, הלא היא לאנדאן הבירה, אשר מספר תושביה עולה כעת יותר מן $3^3/_4$ מיליאן!

מהמספרים האלה נראה, שמכל תושבי אשכנז אך $3^1/_2$% ישבו בערים גדולות ושארי $96^1/_2$% כמעט כלם תושבי כפרים או עירות קטנות. מודעת לכל בר בי רב שתושבי כפרים ועירות קטנות רובם ככלם לא יבינו מאומה בדברי המלוכה ובשאלות ותשובות מהיי הלאומי והמדיני, ואף אחדים מבני כרכים, יבינו לעבור תחת הבקרת דברי ומעשי אנשים העומדים בראש העם. וידיעת כתוב וקרוא, אשר בם יתפארו (אם כי ללא אמת הוא) האשכנזים, לא תגדיל ולא תמעיט הבנת העם בכלל בעניני המדינה, ע"כ קל הוא לאנשים כביסמארק להיות שוררים באשכנז ככל העולה על רוחם. ואם ישנם באשכנז אנשים טובים וישרים הנכונים ומזומנים ללמד לבני ארצם את אשר לפניהם ולהורותם הדרך אשר ילכו בה, ביסמארקים אלה יתאמצו להרחיק עיני העם מעניני המדינה פעם ע"י המלחמה עם אמונת הקאטולים (קולטורקאמפף) נ"ע, פעם ע"י רדיפות בני שם (אנטיסעמיטיזם) נ"י. ויען כי המלחמות האלה עם האמונה הקאטולית ועם בני שם האמללים אינן לא מלחמות מצוה ולא מלחמות הובה, כ"א לעור עיני עם האשכנזים, ע"כ שקר אין לו רגלים, וכל איש, אשר עינים לו לראות ואזנים לשמוע ולב להבין יראה, ישמע ויבין שבן זקונים של ביסמארק, הלא הוא האנטיסעמיטיזם, כילד שעשועים שלו ה"ה הקולטורקאמפף, בין לילה הוא, וכאשר בא כן יתעופף.

יען כי יודע אנכי היטב שדברי האחרונים האלה לא ימצאו חן בעיני רבים מבני עמנו, אשר נרדפו על צוארם בשנים האחרונות בכל ארצות איירופה המזרחית, מקומות, אשר דבר ביסמארק כגיע, וע"כ כבר נתיאשו בלבם ולא יקוו עוד ליטיב טובים מימינו בעד עם ב"י בתוך בני יפת, ע"כ אזכור ראשונות תולדות ימי הקולטורקאמפף ונראה, שהיי המדיני של הברה המין האנושי לא בידי איש אחד הוא מי שיהיה, ביסמארק, נאפאליון, אטטילא, אלכסנדר מוקדון, צינגיסחאן ועוד.

כמעט שבו אנשי חיל אשכנז לטבורתם אחרי נצחונותיהם בצרפת ויגופף ביסמארק „דגל ההשכלה" במלחמתו עם אמונת הקאטולים. האשכנזים, אשר האמינו באיששגגת ביסמארק, האמינו, שביסמארק גביר הוא כאלכסנדר מוקדון, אוהב אמת הוא כסאקראט, חכם כאריסטו ורואה את הנולד כנביא ה', ואם איש כזה, אשר כחו וגבורתו מלא עולם, צוה, מי לא יקרא: „נעשה ונשמע!" ויאמינו בביסמארק ובמלחמת מצותו, ולא היה כמעט איש, אשר שאל: „הלא ביסמארק פקח הוא ובמה ראה לשטות זה?" אם כי כל איש, אשר באמת אהבת אנשים, אהבת האמת ואהבת ההשכלה בערת בקרבו אין דעתו נוחה מכמה דעות ופעולות הקאטולים, אך לא לביסמארק ללחום מלחמת האור עם החשך, מלחמת האמת עם השקר, מלחמת הצדק עם העול; למען ללחום עם החשך, השקר והעול נחוצים כשרונות, אשר בם לא חננה הטבע אנשים כביסמארק. ביסמארק מצדו ברום לבבו קרא: „אנחנו לא נסע לקאנאססא" לבקש רחמים וכפרה מהאפיפיור על אשר מרדנו בו, כאשר עשה בימי הבינים היינריך הרביעי מלך אשכנז! מי זה האמין לשמועתנו ולמראה עינינו כעת? ביסמארק „נסע לקאנאססא" כרת ברית את האפיפיור איש קברתו ויכפר פניו. עתה לכל הפחות נפרע המסכה מעל פני ביסמארק, אבי האנטיזעמיטיזם! עתה שני הקדושים אשר בארץ האלה שלובי יד ילכו ולוחמים ביד רמה ובזרוע נטויה מלחמת החשך עם האור. ישר כחכם, קדושים, נפילים אשר בארץ! מתי יבוא הקץ להמסכה הנסוכה על כל עמי הארץ? —

ועתה בראותנו חליפות כאלה, למה זה יאמר אך יעקב וידבר אך ישראל „נסתרה דרכי מה', וכאשר אבדתי אבדתי!" אם כי קטן יעקב מאד ודל הוא, אין מציל אותו מידי רודפיו, אך הלא יד ה' גלתה לנו, הלא היא ההשכלה והאמת. אם כי בינת המין האנושי ואהבתו להאמת מתגברת ומתפתחת אך מעט מעט, אך מי לא ידע שקץ אחד משמש האמת היושר וההכמה, אם אך יש לנו רשות לדבר כן בלשון קדשנו, יפזר לכל רוחות השמים אנני אפל של השקר, העול והפתיות לאלפים ולרבבות. ע"כ אם כי לא נביא ולא בן נביא אנכי, לבי בטוח כי האנטיסעמיטיזם ומולידו עם כהניו שטעקקער ומרעיו יהיו בימינו בקרוב לשמצה ולדראון גם בפי האשכנזים!... ובכלל נאמר שדי הוא לאשכנז איזה מבוכה וסכסוך בעניניה עם ממלכות אחרות ובפרט איזה פגע ואסון על שדה המלחמה — וכל בנין ביסמארק ותבריו יהרס עד היסוד, כמו שנהרסו הבנינים של מדי ביסמארק, ה"ה הנאפאלעאנים, פעם אחת לתמהון לב האנשים, אשר יאמינו בכחות עריצים יותר מבכחות הטבע ודרך החיים וישכחו שדרך החיים הוא בעצם פעולת כח אלהי, אשר לא יחפץ ברעת המין האנושי, ע"כ עריצים כביסמארק לא בעצם יבאפו ויסודו, כ"א בהטבע, ומי יעמוד נגדה, מי יקשה אליה וישלם?

בשנת 1878 היו בפרייסען 9,539 שרי המלכות ממדרגה הראשונה; 25,436 שרים ממדרגה השניה; 39,217 שרים ממדרגה השלישית וגם 313 נושאי משרה אחרים. —

הפרס הבינוני, אשר קבלו מגנזי המלוכה אנשי המשרה ממדרגה הראשונה (חוץ מדירה ועצים) היא 4,0[illegible]2 מארק; ממדרגה השניה — 1,884 מארק; ממדרגה השלישית — 1,020 מארק; ממדרגה הרביעית — 1,286 מארק; ס"ה קבלו כל אנשי המשרה 180,507,521 מארק; מסכך הזה 131,4[illegible]7,781 מארק הוא הפרס האמתי, והנשארים קבלו על דירה ועצים. השכר, אשר קבלו המורים בבתי ספר לעם בפרייסען בהשנה ההיא היה 63,046,533 מארק, מהסך הזה 12,975,527 הוא שכר הלמוד, אשר קבלו המורים מאבות התלמידים; 7,577,217 נדבות כמו בתי תפלה, בתי ספר וחברות אחרות; 34,840,217 נדבות איזה קהלות, בעלי נכסים ודורשי השכלה בכלל, ואך 7,65[illegible] נתנו מגנזי המלוכה!... כלומר היוצאות ממלכת פרייסען המהוללה על בתי ספר לעם היא אך 0,8% (בלי ספק למען לא יהרץ כלב לשונו) מכל ההוצאות! עתה שמחי נא וגילי, אשכנז, בביסמארק שלך, זו גדלת ורבית, המוליכך בתוך השכלתך!....

במשך שנת 1880 הנשבעים הרצו משפטם בפרייסען על 6,712 אנשים. המספר הבינוני היה נהרג אחד בין 4000 תושבים. ביניהם היו גם 55 משפטי מות. —

מספר אנשי חיל אשכנז בעת השלום הוא 18,134 שרי צבאות (אפיצירע), 427,274 אנשי חיל, 3,847 רופאים ושארי אנשים הנדרשים לחפצי המלחמה, 81,629 סוסי מלחמה. בעתותי המלחמה 35,427 שרי החיל, 312,731 סוסים 1,456,677 אנשי חיל מלבד 27,000 רופאים ועוד. בהמחלקה הי"ד (14 Arméecorps) בשנת 1881 — 273 אנשי חיל המיתו א"ע לדעת, ובהמחלקה של מלכות בייערן מראשון לחדש אפריל 1874 עד שלשים ואחד לחדש מערץ 1879 121 אנשי חיל המיתו את עצמם לדעת

מספר המבצרים של ערי אשכנז הם 31. מהם 20 בפרייסען, 1 בזאכסען, 5 באשכנז הדרומית, והמשה בעלזאס-לאטהרינגען.

מספר אנשי חיל אשכנז הנלחמים בימים ובנהרות עם אויבי ארצם הוא 495 שרי צבאות, 41 חכמים במלאכת הבניה (אינזשענער) 10,000 אנשי חיל, גם 86 אניות מלחמה.

מספר מכתבי עתים אשר יצאו לאור בשפת אשכנז הנשלחים על ידי הבי דואר של ארצות אשכנז הוא 5169. מהם 4398 יצאו לאור בארצות אשכנז, 771 בארצות אחרות כלומר 359 בעסטרייך-אונגארן (בוויען 212, בפעסט 11), 268 בשווייץ, 89 באמעריקא (29 בנויארק), 27 ברוסיא, 14 בארץ לוקסעמבורג, 5 בצרפת, 3 באיטאליען, 2 בענגלאנד, 2 בבעלגיען, ובנידערלאנדיען, 1 ברומעניען.

מהמספר 4398 מ"ע היוצאים לאור בארצות אשכנז 2462 יצאו לאור בפרוסיא (בבערלין 260, בפראנקפורט על נהר מיין 52, בקעלן 21) ובשארי ממלכות אשכנז 1936 מכתבי עתים, מהם בביירן 518 (מינכען 75), בזאכסען 499 (דרעזדען 73, לייפציג 280), בווירטעמבערג 169 (שטוטטגארט 162), עלזאס לאטהרינגען 56 (שטראססבורג 29, מעטץ 5), האמבורג 49, ברעמען 25, והנשארים 604 מ"ע בשארי ארצות אשכנז (העססען, באדען, אלדענבורג, מעקלענבורג, ברוינשווייג וארצות טהירינגיען). מלבד המ"ע האלה באים לאשכנז מ"ע בשפות אחרות, מהם בצרפתית 944 (מהם מפאריז יבואו 527 מ"ע, משטראסבורג 7, ממעטץ 6, בערלין 5), בבריטנית — 766 מכ"ע (מהם 479 מלאנדאן), באיטלקית 157 מ"ע (מהם 34 מרומי, 7 מנעאפאל, 16 מפלארענץ), 153 בדאנית, 122 בשוועדית, 88 בהולאנדית, 68 בנארוועגית, 67 בפולנית, 55 ברוססית (מהם 36 מפעטערבורג, 9 ממאסקווא), 42 בספרדית (29 ממאדריד), 31 ברומאנית (מבוקארעסט 17), 26 בהגרית (21 מפעסט), 17 בצעכית (13 מפראג), 8 בשפת הוולעמען, 8 ביונית (4 מאתונא, 2 מקאנסטאנטינאפאל), 7 בפורטוגיזית (6 מליססאבון), 6 בשפת הוועגדען (4 בבויטצען), 6 בשפת עבר, 5 בסרבית, 5 בסלאוועגית, 4 בליטוית, 3 בבולגארית, 3 בשפת הקראאטען, 3 בשפת הפינען, 2 בשפת ארמעניען, 2 בפרסית (מקאנסטאנטינאפאל ומטעהעראן), 2 בתוגרמית (מקאנסטאנטינאפאל), 2 ברוטהענית (מלעמבערג) 1 בשפת הסלאוואקען, 1 ברומית.

כמות מסחר אשכנז עם שארי ארצות בכל הלקי תבל:
(בשנת 1880)

שמות הארצות	הסחורות היוצאות מאשכנז באלפי מארק	הנכנסות לאשכנז באלפי מארק
ארצות אשכנז אשר לא נכללים בדיני המכס של כל ארץ אשכנז (צאלל פעראיין): ביירן, ווירטעמבערג, באדען, עלזאסס—לאטהרינגען.	773398	501644
דענעמארק	51881	27061
שוועדען ונארוועגיען	61718	23057
רוסיא	228452	336206
עסטרייך—אונגארן	299755	414254
שווייץ	176740	143639
צרפת עם אלגיר	291811	262708
בעלגיען	167130	195149
נידערלאנד	229744	193901
בריטאניען	447710	354757
ספרד (שפאניען ופארטוגאל)	23490	13107
איטאליען	55044	63994
שארי מדינות איירופא ומלכות התוגר אשר באזיא	20159	9246
אפריקא (מלבד אלגיר)	5162	17115
אזיא (מלבד רוסיא וממלכת התוגר)	27148	66481
אמעריקא הצפונית	212854	184499
טבור ודרום אמעריקא	24806	51791
ס"ה מלבד הפרטים הקטנים	3099482	2876413

בשנת 1881 היו הסחורות היוצאות והנכנסות למיניהן:

	Export אלפים	Import אלפים
צאן ושארי בהמות חיות	134159	189047
מיני אכילה ושתיה	464626	803863
זרעים וצמחים	27735	70417
דברים המתלקחים	62477	33026
דברים הנצרכים לכל מלאכת חרש וחושב כמו שיצאו מחיק הטבע (ראה-שטאפפע), חרשת הכמיע, סמי רפואה	255309	363950
חרשת אבן, לבנה, גפסים וזכוכית	124551	44698
חרשת ברזל	401287	128770
חרשת עץ, מקלעות	89705	125282
חרשת ניר	69040	17183
חרשת עור	210596	164457
בגדים	961714	893901
חרשת גפר מרקע (קויטשוק), חרשת אטון—דנג (וואכסטוך)	17627	20752
דברים הנדרשים למסלות - ברזל, כלי בית	6895	725
מכונות, כלי מלאכה	95753	33935
עדיים	56271	11784
דברים השייכים להספרות ולהחכמות היפים	38258	15340
סחורות אחרות, אשר לא נדע מינם	498	—
ס"ה	3040196	2990251

צרפת,

אחרי המלחמות של 1870/1 לקחה לה אשכנז מצרפת שני פלכים הלא המה עלזאס-לאטהרינגען עם שתי ערים גדולות ובצורות כשטראססבורג ומעטץ. ע"י זה נתמעט שטח ארץ צרפת ומספר תושביה. בכל זאת גם כעת שטחה עולה למדת 5285 מיריאמעטער מרבעים עם 37,672,048 תושבים, מלבד אנשי חיל צרפת באלזיריען ובשארי חלקי התבל, לפי המספר משנת 1881. — ארץ הצרפתים אשר באיירופא תחלק על 86 נפות (Departamenti) (דעפארטאמענטע), וכל אלה הנפות יחלקו עוד ביניהם על 362 פלכים (ארראנדיססעמאנים) עם 2,868 מחוזות (קאנטאנע). סך כל הקהלות בצרפת 36,097.

לרגלי מהומות ומבוכות המרידה הגדולה בצרפת בהשנים האחרונות מהמאה הי"ח למה"נ ובחצי המאה הניכחית עלתה בידי אנשים רודפי כבוד כנאפאלעאן הראשון והשלישי לשבת על כסא צרפת למרות רצון העם. ויען כי ידעו אנשי מרמה אלה שאהבת החרות ישנה, אך לא מתה מלבות בני צרפת ושיום הדין הולך וקרב, ע"כ הרחיקו את יום הדין הנורא ע"י מלחמות עם כל עמי הארץ, למען תת להצרפתים ענין אחר מלבד אהבת החרות לענות בו, להשקותם כוס שכרון וילבשו גאות בראותם, ששם צרפת הולך וגדל תחת ממשלתם עד קצוי ארץ ואיים רחוקים ואז יסיחו מלבם את חפץ הדרור והחלק בהנהגת המדינה. זה הוא עקר סבת מלחמות נאפאלעאן הראשון והשלישי. בין כה וכה אלפי רבבות צרפתים מתו על שדה קטל בכל הארצות. ובאמת איפה לא שופכו דמי הצרפתים? אדמות הודו, מצרים, אמעריקא, קרים, רוסיא, פולין, אשכנז, עסטרייך, איטאליען, ספרד, בעלגיען, נידערלאנדיען ועוד ועוד כלם פצו פיהם לבלוע דמי מבחר בני הצרפתים. ע"כ קל הוא להבין את הסבה, אשר על ידה מספר הושבי צרפת לא ירב כאשר ירבו העמים האחרים אשר באיירופא. לעמת זאת נראה תמיד שמספר תושבי הערים הגדולות שבצרפת הולך ורב עד מאד; כן נראה שמספר תושבי פאריז במשך השנים של 1875—81 הלך ורב על 280,217 אנשים; העיר מארסיל 41,231; ליאן 33,798; ליל 15,000; האוור 13,000; גיצצא 12,882; אנגערס 11,203; מולון 8,617 תושבים.

מספר האנשים מארצות אחרות הגרים בצרפת ע"פ ספירות שנת 1881 הוא 801,754 כלומר 2,₁₇% כל תושבי צרפת, ההת אשר בשנת 1881 המספר הזה היה אך 1,₀₆% ובשנת 1872 2,₀₃% הרוב מהגרים האלה יחשבו להבעלגיים (374,498),

להאיבלקים (165,313), להספרדים (62,437), ולבני השווייץ (50,203). מספר האשכנזים כעת בצרפת מעטים המה ממספרם בשנים דקודמות למלחמות 1870/1 על 38%, יען כי מודעת שרבים מהצרפתים מביטים בעין רעה על כל איש אשכנזי אשר יבוא לגור בצרפת בחשבם אותו למרגל, כאשר היה באמת בעתותי מלחמות 1870/1, שאז כמה אשכנזים, אשר גרו בערי וכפרי צרפת בתור מורים, משרתים בחנויות ובבתים ועוד, שבו אחרי כן בשנית דמלחמה 1870/1 להמקימות האלה בתור זאנ-דארמען, אולאנען ועוד ועוד. בכל זאת גם בשנת 1881 בצרפת גרו 50,028 אשכנזים. מספר הבריטאנים אשר בצרפת עלה עד 30,077. מספר בני עסטרייך-אונגארן ושארי ארצות הגרים בצרפת לא נדע. אך זאת נדע שבני אמעריקא, רוסיא, חצי האי שקאנדינאוויען, רומעניען ובני אזיא גרים כמעט כלם אך בפאריז, בני יון, התוגרמים ושארי בני אזיא הקטנה גרים גם בעיר מארסייל, היושבת על חוף ים התיכון.

מספר הקדושין, הנולדים חיים והנולדים מתים; מספר הממזרים והמתים בכלל היה:

בשנת	קדושין	נולדים חיים	נולדים מתים	ממזרים	מספר המתים
1873	321238	946364	44487	70600	844589
1874	303113	954652	44613	69294	781706
1875	300427	950975	43834	66876	845062
1876	291393	966682	44680	67306	834074
1877	278094	944576	43387	66854	801956
1878	279580	937317	43293	67781	839170
1879	282776	936527	43875	66968	839882

כ"ה על מאה תושבים בשנת 1873 היו קדושין 0,88%,
ובשנת 1879 0,76%
נולדים 2,81%
ובשנת 1879 2,53%
ס"ה על מאה נולדים בשנת 1873 נולדו מתים 4,70%
ובשנת 1879 4,47%
בכשרות בשנת 1873 ממזרים 7,46%
ובשנת 1879 7,07%
ס"ה על מאה תושבים בשנת 1873 מתו 2,33%
ובשנת 1879 2,25%

בשנת 1879 היו 13,549 מיתות פתאומיות, מהסך הזה נמצאו על פרשת הדרכים בשדה 2,814 אנשים מתים.

מספר האנשים האמללים אשר המיתו את עצמם לדעת היה:

בשנת	1876	1877	1878	1879	1880
	5472	5804	5922	6496	6434

אלה הנה ערי צרפת אשר מספר תושביהם לא פחות מחמשים אלף איש (ע"פ ספירות של שנת 1881).

בירת צרפת פאריז הכיל בקרבה . . 2269023 תושבים
ניצצא (Nizza) 66279
מארסייל (Marseille) 360090
דיושאן (Dijon) 55000
בעזאנסאן (Besançon) 57067
ברעסט (Brest) 69110
נים (Nimes) 63552
בארדא (Bordeaux) 221305
טולוז (Toulouse) 140289
מאנפעליע (Monpellier) 56005
רענן (Rennes) 60974
טור (Tours) 52209
גרענאבל (Grenoble) 51371
סענט—עטייען (Saint-Etienne) . . . 123813
נאנט (Nantes) 124319
ארלעאן (Orleans) 57264
אנושער (Angers) 68049
ריימס (Reims) 93823
נאנסי (Nanci) 73225
ליל (Lielle) 178144
רובע (Roubaix) 91757
טורקאאן (Tourcoing) 51895
ליאן (Lyon) 376613
לע-מאנס (Le-Mans) 55347
רואן (Rauen) 105906
לע-האוור (Le-Havr) 105867
אמיען (Amiens) 74170
לימאזש (Limoges) 63765

מספר כל הערים האלה 29 ומספר התושבים 5,165431 כלומר מספר תושבי הערים הגדולות בצרפת בערכם אל ס"ה של כל תושבי הארץ הזאת הוא 13½%.

מספר כל הקהלות אשר בצרפת הוא 36097. מהם 720 פחות ממאה תושבים; 3486 קהלות עם 100—200 תושבים; 12664 קהלות עם 200—500 תושבים; 10633 קהלות עם כמעט 1000 תושבים; 3982 קהלות עם כמעט 1500 תושבים; 1917 קהלות עם כמעט 2000; 1388 קהלות עם התושבים משני אלפים עד שלשה אלפים במספרם; 526 קהלות, אשר מספר תושביהן כמעט 4000; 246 קהלות עם כמעט 5000 תושבים; 312 קהלות עם תושבים מחמשת אלפים עד עשרת אלפים; 132 קהלות עם תושבים מעשרת אלפים עד 20000; 91 קהלות, אשר מספר תושביהן מעשרים אלף עד 30000; 47 עירות, אשר מספר תושביהן יותר משלשים אלף איש, באחת מהן (פארים) מספר התושביה יותר משתי מאות רבבות; בשתים מהנה יותר משלש מאות וששים אלף; בשבע מהנה יותר ממאה אלפים תושבים.

בשנת 1801 מספר תושבי פאריז היה 552,686; בשנת 1811 המספר הזה היה 630636; בשנת 1821 מספרם היה 723551; בשנת 1831 מספרם היה 785483; בשנת 1841 מספרם היה 935261; בשנת 1851 מספרם היה 1,053262; בשנת 1856 מספרם היה 1,174346; בשנת 1861 (כמה קהלות קטנות וגדולות, אשר בשנים עברו היו מחוץ לעיר פאריז, וע"כ נחשבו עד העת הזאה לקהלות בפני עצמן, משנת 1861 נתאחדו לפאריז והיו לקהלה אחת); מספר תושבי פאריז היה 1,696141; בשנת 1866 המספר הזה היה 1,825274; בשנת 1872 המספר הזה היה 1,851792:

מהמספרים האלה נראה שמספר בני כרכים גדול מאד בצרפת. ואם נזכר עוד שהצרפתים מטבעם בכלל אינם פלוסופים אשר יחקרו מה למעלה ומה למטה וישכחו את אשר לפניהם; להפך, שהצרפתים מטבעם מעולם המעשה המה ויודעים או על כל פחות יחפצו לדעת את אשר לפניהם. אז נבין, מדוע לא צלחה בידי הנאפאלעאנים, הבורבנים, הארלעאנים למשול עליהם, כאשר ימשול ביסמארק על האשכנזים, אם כי באמת בין הבורבנים, בין הארלעאנים, ובפרט בין הנאפאלעאנים היו אנשים גדולים וחכמים יודעים בינה לעתים, אשר כביסמארק בלו כל ימי שנותיהם ברמאות עניני המלוכה מבפנים והמדינות מבחוץ (פאליטיק). וגם שבת נאפאלעאן השלישי על כסא צרפת היתה לא מרצון ומהסכמת הצרפתים, אך יען כי המון הצרפתים, ובפרט הפועלים הרבים, הגרים לאלפים ולרבבות בהעירות הגדולות, ראו, כי לשוא שפכו דמם כמים בעד הצדק והיושר בשנת 1848 בחוצות פאריז, המה ראו והבינו שאחד הוא להם, אם יגזול פעולת שכרם הרעפובליקאנער לאמארטין, קאוואנייאק וחבריהם או עבדי נאפאלעאן. מה להם להפועלים, אם בנותיהם תמכרנה את כבודיהן בעד אגורת כסף תחת ממשלת ראש הרעפובליק או איזה מלך? ממשלת נאפאלעאן, תהלתה וכופה על כל תוצאותיה הראה לדעת להאנשים מבית מדרשו של לאמארטין וחבריו הנושאים דגל הרעפובליק על שפתם, שעם הצרפתים יבין שלא השם הוא העיקר, כ"א המעשה, ראו הרעפובליקאנים האלה, שכאשר קראו המה ביום שני לחדש דעצעמבער בשנת 1851 להפועלים להתקומם נגד נאפאלעאן בא-נאפארטע בשם הרעפובליק, אז שחקו הפועלים עליהם באמרם: זו מעשיכם, זו תורתכם וזו שכרכם! ראו גם הפועלים, שרבים מהרעפובליקאנים מכרו את דגלם בנזיד עדשים ויהיו למטה זעם בידי נאפאלעאן השלישי נגד החרות ונגד אשר והצלחת הצרפתים. מי לא יזכור הפעם את היום הגדול בו הצטדק האיש הדגול מרבבה גאמבעטטא לפני הנבחרים, בשנת 1882, כאשר הגיע

למעלת ראש שרי הממשלה אשר בצרפת (Premieur), בהראותו שלהנם יהשדו אותו, פן נורקה בו רוח אהבת השררה? זה גאמבעטא, אשר לשמו ולזכרו תאות נפש כל רעפובליקאני בצרפת, זה גאמבעטא, אשר גם שונאיו ומנדיו בצרפת ובאשכנז יודו, שהגדיל לעשות בשנות 1870-1, זה גאמבעטא, אשר הוא היה אבן הפנה של ממלכת העם בצרפת משנת 1871 והלאה, זה גאמבעטא שמע באזניו מפי מוקיריו ומכבדיו באמת: „אהבנו אותך, נכבד אותך כערכך וכמעשיך הנפלאים עד כה, אך לא נאמין בך, אחרי אשר התמלטו מפיך איזה דברים נגד ההרות!“ כבד עלינו לדעת, אם אמת היה החשד אשר חשדו בגאמבעטא, או לא, אך זאת נדע שבהיום הזה נצחה צרפת נצחונות גדולות מכל נצחונות אשכנז בשנית 1870-1, צרפת כבשה את יצרה; צרפת אהבה את גאמבעטא והאמינה בו, אך הפעם בבלה את אהבתה ואת אמונתה, להראות שגם אנשים גדולים ואהובים כגאמבעטא לא יצליחו בידם להכות אותה בכנורים ולהוליכנה שולל. — בהיום הזה הצרפתים נצחו את אויביהם היותר חזקים, את אויביהם מבפנים; היום הזה הראה לְדעת שימי נאפאלעאן הראשון והשלישי לא ישובון עוד! . . .

כאשר נצח ביסמארק את נאפאלעאן השלישי בשנות 1870-1 (רחוק ממנו לאמר שנצחו האשכנזים את הצרפתים, להפך, באמת כל הנצחונות האלה היו כמי היים להצרפתים וכמי מות להאשכנזים), אז אמר ביסמארק בלבו לקחת מצרפת לא לבד שני פלכים עלזאס-לאטהרינגען עם 1.500.000 תושבים, כי אם גם כל הונה, למען לא תמצא עוד ידה ללחום עמו ולקחת ממנו נקם, ע"כ דרש ממנה 5.000.000.000 פראנק, כסף ענושים אשר לא נשמע עוד כמוהו מאז ועד הנה. יוֹ ע ביסמארק שהוצאות הצרפתים על המלחמות האלה הגיעו עד 10,000,000,000 פראנק, ס, הכל עם המס הנ"ל 15,000,000,000 פראנק, מלבד ההיזיקות של אנשים פרטים ע"י השבתת המסחר והמלאכה, אשר אין מספר להן, יען כי א"א לדעת אותן. דמה ביסמארק שצרפת לא תשלם את המס הזה במשך כמה שנים, ובין כה וכה אנשי היל ביסמארק ישבו בצרפת וישליכו עליה התיתם. ולעת מצוא ישים אותה בשלום למס לדור דור. אך מעות גדול מעה ביסמארק בתחילת כבודו! במשך המלחמות האלה הכמי אשכנז הראו לדעת, שלא יבינו מאומה על איזה אופן תוסד הצלחת אמת של כל עם ועם, וביסמארק הראה לדעת, שלא ״ ״ יבין מאומה בעניני כלכלת הארצות והאומות (פאליטישע עקאנאמיע). ביסמארק עם כל מרגליו לא הבינו שההירות בפני עצמה היא מעין המתגבר, וגם אם נהר יהרב וייבש, אך מקור המעין הזה לא יבוש לעולם. —

אחרי המכות הנוראות אשר הכתה צרפת, (יאמר קאלב דאשכנזי, אשר שנאתו לצרפת נראה ׃ מבין שירות כפריו) בשנות 1880-1 בסבת הנאפאלעאנים (והאשכנזים עוד יעלזו לאמר שעון המלחמות האלה חלים על הצרפתים!!) אין איש אשר האמין ביכלת הצרפתים לעשות את אשר עשו לטובת ארצם. לא לבד שהרעפובליק שלמה את החמשה מיליארדים לאשכנז, כי אם גם שלמה את העשרה מיליארדען הוצאות פנימיות על המלחמות האלה, היא הכינה נשק לצבאותיה מחדש והרבה אותה יותר מבשנים קדמוניות, ותבנה מבצרים רבים חדשים על גבולותיה, הרבה הוצאותיה על עניני המדינה לטובת תושביה, בפרט ההוצאות על עניני השכלת העם הוציאה ארבעתים יותר מבימי ממלכת נאפאלעאן, ותקרב עוד אל מלאכות רבות וטובות להכלל, וגם שלמה כמה חובות המלוכה, ומלבד כל אלה הנחה עשתה על סך 300 מיליאן פראנקין לשנה מהמס אשר שלמו הצרפתים להממשלה. והנה גם קרבו אל מלאכות מסלות ברזל חדשות וגדולות, לחפור תעלות וחופי ימים ועוד. בשנת 1882 שר האוצרות בצרפת הראה לדעת שבמשך י"ב שנים האחרונות, כלומר מעת נפילת הנאפאלעאנים, שלמה צרפת 2,000,000,000 פראנקים חובות.

שכר ראשי ממלכת צרפת לשנה

ראש הממלכה, הפרעזידענט, יקבל 600,000 פראנקים; חוץ מזה יקבל הוא על הוצאות דירתו 300,000; על נסעותיו ושארי הוצאות, הנדרשות למעלתו בתור פרעזידענט 300,000 פראנקים; ס"ה 1,200,000 פראנקים או 300,000 רובל כסף; ראש פלך אלזיריען מקבל 125,000; כל אחד משרי המלוכות (מיניסטארים) יקבל 60,000; הוצאות בית ישיבת זקני הארץ היושבים ראשונה במלכות (סענאט) עולות עד 4,300,000; הוצאות בית ישיבות הנבחרים עולות עד 6,521,000 פראנקים. — השר הראש אשר על פלך סיינה (ופאריס בכללה) יקבל 50,000; ראש דפאליצייא יקבל 40,000; השנים האחרונים יקבלו גם דירה מהמלוכה; משארי שרי פלכים י"א מהם מקבלים 35,000 כל אחד, ל"ג מהם 25,000 כ"א, מ"א מהם 18,000 כ"א. — מלאכי צרפת בהצרות מלכי ארצות אחרות מקבלים: המלאך אשר בפעטערסבורג 250,000 פראנק; אשר בלאנדאן 200,000; בוויען 170,000; בבערלין 140,000; במאדריד 120,000; ברומא אחד על יד מלך איטאליען ושני על יד האפיפיור, כ"א מהם מקבל 110,000 פראנקים; בפעקינג (כינע) 85,000; בוואשינגטאן (באמעריקא) 80,000; ביאקאהאמא (יאפאניען) 80,000; בבערן (שווייץ) 60,000 פראנקים. — שלשה שרי צבאות (מארשאלס) מקבלים כ"א 30,126; השר העומד בראש בית מחסה לאנשי חיל צרפת אשר כבדו מוקן (L'hotel desinv lides) יקבל 27,000; שר צבאות פאריז 25,000; שר צבאות ליאן 15,000. ס"ה 14 מיליאנים עם קמ"ז אלפים, שע"ח פראנקים, כלומר $3,536,594\frac{1}{2}$ רו"כ. — שר האמונה (ערצבישיף) דקאטולית אשר בפאריז יקבל 45,000 פראנקים, באלזיר 20,000 ושארי י"ו שרי אמונה מקבלים כל אחד 15,000 פראנקים; שרי האמונה השניים (בישעפע), אשר מספרם ס"ט מקבלים כל אחד 10,000 פראנקים. חוץ מזה שני הקארדינאלים מקבלים עוד 10,000 פראנקים כל אחד. (בהממלכה הקטנה והעניה באיירען הקארדינאלים מקבלים יותר מכפלים של הסך הזה. שארי כהני האמונה ממדרגת הראשונה, אשר מספרם תק"פ מקבלים 1,600 כ"א; ר"ע כהנים ממדרגה השניה מקבלים 1,500 כ"א; שני אלפים תקכ"א כהנים ממדרגה השלישית מקבלים כ"א 1,300 פראנקים; ארבעים ואחד אלף עומדים על ידי הכהנים (Cápláns) מקבלים מסך 450 עד 1000 פראנקים. מהאחרונים האלה 9634 מקבלים את הסך הקטן 450 פראנקים, כלומר $112\frac{1}{2}$ רו"כ לשנה. מזה נראה שכמה כהני הקאטולים יחיו לא מקופת הממשלה כ"א מקופות הקהלות. — בכל זאת כל הוצאות ממשלת צרפת על שכר כהני הקאטולים המה כמעט 40,000,000 פראנקים כלומר כמעט שלש פעמים יותר משכר שרי הממלכה. — זה הוא הפסד ממשלת צרפת המסובב לה ע"י הברית (קאנקארדאט) אשר כרתה ממשלת מלכה בשנת 1815 עם האפיפיור!

מי האיש, אשר לו עינים לראות ולב להבין יראה ויבין שימים לא ימיצכו וחבריות הזאת תקרע כפתיל נעורת, ואז יבוא גם הקץ לממשלת האפיפיור ברוח הקאטולים בצרפת!

מספר אנשי חיל צרפת

בימי השלום 505,665 עם 182,060 סוסים, לפי דברי המכ"ע הצרפתי „Jornal des scinces militair s“ משנת 1879. בימי המלחמה מספר אנשי חיל צרפת יגיע עד 1,562,150; לעת הצורך המספר הזה יגיע עד 2,423,164 גם עד 3,753,000;

אחרי אשר לקחה אשכנז מצרפת שני המבצרים הגדולים: שטראסבורג ומעטץ, צרפת היתה מוכרחת לבנות לה מבצרים אחרים תחתיהם על גבולות שבין אשכנז וצרפת. המרכז של כל המבצרים האלה הוא פאריז, שהיא עתה אחרי בנין הפארטען החדשים המבצר היותר גדול וחזק שבעולם. על גבול בעלגיען: ליל, דונקירקען קאללע (Calais), אררא (Arras), דוע (Deuai), קאמברע (K mbr i), וואלענסיען (Val nciennes) וושיווע (Givet); סט' אמער (Ct. Omer), מאבייזש (Maubeuge), מעזיער (Mezières), סעדאן (Sedna), לאנגווי (Longwy), לאפער, סואסאן, גראוועלען (Gravelins), קאנדע (Condé), לאנדרעסיע (Landrecieus), ראקרוא (Rocroi), מאנמעדי (Montmedy), פעראן (Peronne) ועוד ששה מבצרים קטנים. המבצרים על גבול אשכנז: בעלפאר (Belfort), ווערדיון (Verdun), בעזאנסאן, לאנגרע (Langrées), טולי (Toul), אקסאן (Oxonne) עם עוד תשעה מבצרים קטנים; על גבול איטאליען: ליאן, גרענאבל (Grenable), בריאנסאן (Briançon) ועוד י"א מבצרים קטנים; על חוף ים התיכון: טולאן, אנטיבעס ועוד כ"א מבצרים קטנים; על גבול ספרד: פערפיניאן (Perpignan), באייאנן (Bayonne), מאנלואי (Montlouis), סט' יאאן פיע-דע-פאר (St.-Sean Pied-de-Port—) ועוד עשרה מבצרים קטנים; על חוף ים האוקיאנוס ראשפאר (Roch fort), לאריען (Lorient), ברעסט (Brest), ארלעאן, לא-ראשעלל (La R chell), בעלל-איילל (Bélle Isle), בלע (Blayé), איל-רע (Ile Rhé), פאר לואי (Fort Luis) ועוד י"ז מבצרים קטנים; על חוף התעלה: שערבורג, סט' מאלא, לע האוור (Le Hâbre) ועוד מ"ז מבצרים קטנים. ס"ה כ"ב מבצרים גדולים מהמדרגה הראשונה, מ"ו מבצרים מהמדרגה השניה, י"ב מבצרים מהמדרגה השלישית עם תשעים מבצרים מהמדרגה הרביעית. ס"ח קל"ם מבצרים.

מספר אנשי חיל הים בצרפת היה בשנת 1883 : 57,968 עם 278 אניות מלחמה .

ס"ה מכל הכנסות צרפת בשנת 1883 היה 3,030,000,000 פראנקים
ס"ה מכל הוצאות צרפת בהשנה הזאת — 3,028,000,000 „
רבה ההכנסה על ההוצאה 2,000,000 פראנקים

בשנת 1882 בצרפת מכרו גלילי עלי קטורה (ציגארריען) בעד 16,767,318 פראנקים ; עלי קטורה הנגללים בניר דק (ציגארעטטען) נמכרו על סך 16,767,318 פראנקים ; עלי טאבאק לריח בם — על סך 78,229,507 פראנקים ; עלי קטורה — ע"ס 164,939,180 פראנקים , עוד שארי מיני עלי-קטורה על סך 37,613,054 פראנק, ס"ה 355,339,019 פראנקים . המספר הבינוני על כל איש בשנה הוא 941 גראמם במחיר 9,43 פראנקים ; בשנת 1881 המספר הבינוני היה 925 גראמם , 1880 — 907 גראמם , 1875 — 855 גראמם במחיר 8,58 פראנקים .

מסחר צרפת אשר באיירופה עם שארי ארצות ועם דנפות אשר לה בכל חלקי התבל בשנת 1880 הגיע עד 10,725 מילליאנים (בשנת 1879 היה אך 9849 מילליאנים) . מהסך הזה הכנסה הגיעה עד 6,113 מילליאנים , והיציאה עד 4,612 מילליאנים מלבד המסחר הזה באו לצרפת סחורות מארצות אחרות לשנות אותן לטוב ואחרי כן יצאו משם לארצות אחרות . מחיר הסחורות האלה הגיע עד 78 מילליאנים . — גם מספר הסחורות של ארצות אחרות אשר יצאו ובאו דרך צרפת ונמצאו איזה זמן בערי מסכנות צרפת גדול מאד ובפרט בערים היושבות על חופי ימים ; מקח הסחורות האלה הגיע בשנת 1880 עד 746 מילליאנים פראנקים .

כמות המסחר בצרפת בשנת 1881 היה : הכנסה 4,863,508,000 פראנקים ; יציאה : 3,664,504,000 פראנקים . בשנת 1882 ; הכנסה : 4,972,132,000 פראנקים ; יציאה : 3,629,164,000 פראנקים. צריך לדעת שבמשך החדשים האחרונים של שנת 1882 אבדה צרפת בכל יום ויום עד ארבעה מילליאנים פראנק ע"י המבוכות של בני מרד (אנארכיסטים) . ריוח צרפת מציד-דגים בשנת 1880 היה כמעט 87 מילליאנים פראנק . בהמלאכה הזאת התעסקו עד 88,000 דיגים ומלחים .

ארך מסלת הברזל בצרפת הוא 27,457 קילאמעטרים . — כאשר נפלה ממשלת נאפאליון השלישי ארך הטעלעגראף היה אך 11,000 קילאמעטרים . אחרי עבור שמונה שנים נוספו עוד 57,500 קילאמעטרים חדשים . בשנות 1878/79 נוספו עוד 13,000 קילאמעטרים . בשנת 1883 ארך הטעלעגראף היה 87,020 קילאמעטרים .

מקח הנכסים הנבטחים מנזקי התבערה בשנת 1880 היה 101,415,354,623 פראנקים .

טרם נפלה ממשלת נפליון היו בצרפת 6,139 חברות להיות לעזר איש לרעהו בעת צרה ומצוקה עם 45 מילליאן (חוץ מפרטים קטנים) פראנקים . מהמספר הזה 300 חברות היו בעלזאס-לאטהרינגען אשר באו בידי אשכנז . בכל זאת בשנת 1879 היו בצרפת 6,525 חברות עם 92 מילליאן קאפיטאל ועם 900,000 חברים . בשנת 1880 היו בצרפת 6,777 חברות עם 1,065,507 חברים 94,556,372 פראנקים .

מספר חברות גמילות חסד בכלל בשנת 1879 היה 13,509, אשר עזרו להרבה אנשים , אשר מספרם עולה עד 1,279,936 . הכנסות החברות האלה עלו עד 41,989,815 בשנה .

מספר בתי חולים בצרפת בשנת 1878 היה 1,563 אשר הכנסתם עולה עד 100,918,600 פראנקים לשנה , אשר בם יוכלו למצא מזור ותרופה 164,955 חולים .

מספר הנדבות בשנת 1878 עלה עד 24,373,630 פר' ; מהם 10,064,190 על בתי חולים ; 8,065,126 על בתי תפלות ; 5,675,172 על צרכי קהלות וגלילות .

מסחר בית כתר-כסף ושטרות של מדינת צרפת בשנת 1880 עלה עד 10,686,507,200 פראנקים ; בשנת 1881 — עד 14,388,955,200 פראנקים .

כמות מסחר צרפת עם שארי ארצות בכל חלקי תבל
(בשנת 1881)

שמות הארצות	יציאה (מצרפת) (Export) (באלפי פראנקים)	הכנסה (Import) (באלפי פראנקים)
ממלכת אמעריקא הצפונית	332,2	731,0
אנגליה	910,6	663,6
בעלגיען	465,0	457,4
אשכנז	362,9	438,3
איטאליען	181,3	398,3
שפאניען	158,7	343,2
רוסיא	34,0	314,1
הודו אשר לבריטאניען		155,6
ממלכת עם בארגענטיניען	84,6	143,9
ממלכת התוגר	45,5	133,5
אלגיר	161,8	126,9
עסטרייך-אינגארען	28,6	124,1
שווייץ	320,4	114,1
כינא		100,8
שוועדען		87,3
מצרים	37,5	55,7
בראזיליען	76,2	52,4
נידערלאנדיען	37,5	40,9
נארוועגען		34,9
הודו אשר להאללאנד		34,0
סט. טהאמאס	23,9	
גראנאדא החדשה	21,8	
אוראגוואיי	21,0	
פארטוגאל	19,7	

התפתחות הרוחנית בצרפת .

גלוי וידוע לכל מי שקרא דברי ימי עולם שהאמונה הקאטולית קננה לה קן והצבה עמודיה טבעה בלבות בני צרפת במשך השמנה עשרה מאות שנים אשר עברו מלדת הנוצרי . גלוי וידוע שמלכי צרפת היו העמודים החזקים , אשר עליהם נשענים תמיד האפיפיורים ברומא ; ספרי דברי ימי צרפת מספרים לנו שמלכי צרפת השמידו מתחת שמי הארץ הזאת , כל איש אשר העיז להטיל ספק באמונת האפיפיור ולדבר בה . כבר נודע שהאמונה הקאטולית מתנגדת תמיד לכל ההתפתחות רוחני של המקשיבים לקולה , יען כי יראה היא פן יעברו תחת הבקרת כמה עקרים שלה , ע"כ התאמצו כהני האמונה הזאת תמיד להרחיק מהמאמינים בה כל חקירות ודרשות , טענות ומענות בדברי אמונה ותולדותיה . למען לא תחדור רוח החקירה והספק בלבות בני הנעורים של צרפת , יסדו הנזירים והנזירות , כמה בתי חנוך לנערים ולנערות , אשר באופן זה התגדלו על ברכי דעות כהני האמונה הזאת , אשר כל חקירה ודרישה בעניני אמונה פגול הוא לא ירצה בעיניהם ; נקל הוא לדעת את המעלות הרוחניות אשר קבלו התלמידים והתלמידות מפי מורים כאלה , אשר כל מגמתם היתה לא ההתפתחות של בני הנעורים , כ"א להשתרר על גויהם ונפשיהם . — כמה פעמים כהני קאטולים , ובפרט היעזואיטים התירו לבנות אמונתם את הגאוף ועוד תועבות כאלה , אם אך בזה איזה עריץ יפול ברשתם אשר טמנו לו . ממילא מובן הדבר, שכאשר פרצה המרידה הגדולה בצרפת , כאשר גרש הקאנווענט את כל כהני הקאטולים ממשרותיהם , אם אך לא נשבעו באמונה להיות נאמנים לחקי הרעפובליק , אז מסר הקאנווענט את דרכי החנוך למורים ישרים , אשר מחוז חפצם היה באמת להדריך את הדור החדש בדרך ההשכלה האמתית . אך כאשר ישב נאפאלעאן הראשון על כס ממלכת צרפת , אז הבין שההתפתחות הרוחניות של הדור החדש ירע לו מבפנים יותר מכל צבאות מלכי איירופא מבחוץ , ע"כ חדש נאפאלעאן הראשון את סדר החנוך כשנים עברו . כה היה דרך החנוך בצרפת עד אשר נוסדה בצרפת הרעפובליק הנוכחית . גם שנות המהפכות של 1831 , 1848 לא שנו מאומה בדבר החנוך , יען ימיהם היו מעטים ורעים ; אחרי

מהפכת 1831 עמדה ממלכת לודוויג-פיליפ, ואחרי מהפכת 1848 עמדה ממלכת נאפאלעאן השלישי על תלן. הצד השוה שבנאפאלעאן הראשון, השלישי, לודוויג-פיליפ והדומים להם, שכלם דרכם להזיק לכל סדר נכון בדרכי החנוך. ע"כ קוראים אנחנו כמעט תמיד בתולדות חכמי צרפת, שכמעט כלם למדו בנעורם בבתי חנוך הנזירים. ומי יודע אם לא נם כספרד צרפת היתה, לולי נמצאה בין ארצות הפראטעסטאנטים של אשכנז מצד אחד, של בריטאניה מהצד השני, אשר הקלו לרוח הדרישה, החקירה והספק לחדור מעבר מזה ומעבר מזה בתחתיות בתי הנזירים, באהלי האביונים ובארמנות שרים ומלכים: אם כי באמת לא היה מעצור בעד רוח החפש, הספק, הדרישה והחקירה לחדור בלבות רבים מבני ובנות צרפת, אך הרוח הזה היה אך לחם סתרים, אשר זכו ממנו אך מעטים מבני עליה, והמון העם נשאר באולתו, באמונת הבליו עד ימי נפילת ממלכת נאפאליון השלישי.

ראשית דבר ממשלת הרעפובליק הנוכחית בצרפת, כמעט קמה גם נצבה על עמדה (אם כי באמת סערות גדולות וחזקות מהוללות עליה עד הנה מבית ומחוץ), היה לשנות לטוב את דרכי החנוך האבלות, למרות כהני אמונת הקאטולים, אשר היו תמיד לאבני נגף ולצורי מכשול לכל ממשלה על זה הדרך. הידיעות אשר לנו ממספר בתי הספר לעם בצרפת מגיעות אך עד שנת 1880. בלי ספק מספר בתי הספר עם תלמידים ותלמידות כעת גדול ממספרם בהשנה הזאת, יען כי בהשנה הזאת בדרכי החנוך עוד משל רוח כהני הקאטולים מימי מאק-מאהאן, אשר בכל כחו התאמץ להשיב על כסא מלכות צרפת אחד מבני המלכים אשר מלכו בצרפת. אך בכל זאת מספר בתי הספר, תלמידיהם ותלמידותיהם גדל מאד בצרפת בערכם אל המספר הזה בשנים הקודמות לממשלת הרעפובליק. למרות האסונות הנוראות, אשר קרו לצרפת בשנות 1870/1; למרות המכשולים, אשר נתנו כהני הקאטולים והמקשיבים לקוליהם לשרי הממשלה הזאת על דרכי החנוך, מספר התלמידים והתלמידות בבתי ספר לעם בחדש דעצעמבער משנת 1876 בימי ממשלת מאק-מאהאן הנ"ל היה 4,716,935, אשר מספר ימי שנותיהם משש עד תשע עשרה שנה; מהם 2,400,882 ילדים, 2,316,053 ילדות: מהמספר הזה 1,907,027 ילדים, 1,835,349 ילדות, ס"ה 3,742,376 ילדים וילדות היו רכים עוד בשנים וע"כ היו מחויבים ע"פ תקנת הממשלה לקחת לקח בבתי ספר. — מספר בתי ספר לעם היה בהשנה הזאת 71,547, מהם 9,352 אשר לקחו התלמידים לקח בלי שכר למוד. בתי ספר אלה נחלקו: 25,418 לילדים, 29,126 לילדות, 17,003 לילדים ולילדות ביחד. — ממספר ב"ס אלה 51,657, אשר בם הילדים לא למדו מאומה מתורת אמונה איזה שתהיה. המספר הזה נחלק: 38,149 ב"ס לילדים או לילדים ולילדות ביחד; 13,508 אך לילדות. מספר המורים והמורות היה 110,709: מהמספר הזה מספר המורות יותר מחציו = 58,992. בהמספר הזה נכללים גם בתי ספר מיוסדים ע"י אנשים פרטיים; מספרם בבתי הספר הנוסדים ע"י הממשלה הוא: 46,400 מורים, 33,663 מורות.

מספר המורים והמורות של הלמודיות והחכמות החיצוניות בבתי ספר אשר לעם בכלל הוא 42,249 מורים, 21,776 מורות. מספר המורים והמורות בבתי ספר הנוסדים ע"י כהני הקאטולים והברות נזיריהם (קאנגרעגאציאנים) הוא: 9,468 מורים, 37,216 מורות, כלומר 42% (מי האמין כזאת ?!). — גם מספר בתי ספר הנוסדים ע"י הברות הנזירים עלה עד 28% (מי ראה כאלה, מלבד בספרד ?!). — 68,997 תלמידים ותלמידות גמרו בהשנה הזאת חק למודם וקבלו: 40,171 תעודות מורים חכמות חיצוניות; 19,325 תעודות מורות חכמות חיצוניות; 3,768 תעודות מורי דת, 5,733 תעודות מורות דת הקאטולית.

המספרים האלה יראו לנו שגם תחת ממשלת הרעפובליק עוד יד כהני דת הקאטולים והברות נזיריהם רמה. גם כאשר נפלה ממשלת מאק-מאהאן וישב גרעווי על כסאו, אשר נודע מכבר לאוהב חקות ממלכת עם (רעפובליק) מעודו עד היום הזה באמת ובתמים. גם בשנת 1880 היו בצרפת 73,764 ב"ס, מהם 53,800 ב"ס תחת השגחת אנשים, שאינם מבני חברות הנזירים (45,153 מורים; 25,263 מורות), אשר מספר הילדים והילדות אשר לקחו שם לקח היה 3,144,938; 19,964 ב"ס תחת השגחת בני חברות הנזירים (10,029 מורים, 39,125 מורות), אשר מספר תלמידיהם, ילדים וילדות 1,804,653, כלומר מספר המורים מבני חברות הנזירים בשנת 1880 היה $41^1/_2$% ומספר בתי ספריהם 27 % ויותר !!

כאשר ראתה כל אלה ממשלת גרעווי אשר הבינה שלא בחרב ולא בחנית תגביר יד צרפת על אויביה מבחוץ ומבפנים. כ"א בחנוך ישר ע"פ דרכי החיים אז גזרות יצאו מלפניה לגרש כלה כמה חברות הנזירים מן הארץ, אשר חקותיהם (סטאטוטים) אינם בן הישוב לשלול מבתי ספר להנזירים הנותרים בארץ על פי רשות הממשלה את כל זכיותיהם ולבטל את כל התעודות אשר יקבלו תלמידיהם בגמרם חקי למודיהם בם, אם אך לא קבלו התלמידים האלה תעודות מבתי ספר הנוסדים ע"י הממשלה ועוד גזרות אחרות, אשר מכוונן היה להרחיק את חברות הנזירים מדרכי החנוך בצרפת. בלי ספק מאז ועד הנה שונו דרכי החנוך לטוב, ואי"ה בהספרים הבאים „מהכנסת ישראל" נשוב עוד אל הענין הזה.

מספר מכתבי עתים אשר יצאו לאור בצרפת בשנת 1880 הוא 2,968; מהמספר הזה 1,316 יצאו לאור בפאריז. מספר קוראי מכ"ע „Pet. Journal" גדול ממספר קוראי מכ"ע אחרים; המכ"ע הזה נדפס במספר 598,300 עקזעמפלארים. המ"ע היוצאים לאור לעתים מזומנים הם: 240 המדברים אודות כלכלת המדינות (פאליטישע עקאנאמיע); 59 מעניני האמונה; 110 מדתי ודיני ארצות שונות ועתות שונות; 22 מדברי הימים לכל עם ועם ומתכונת הארץ (געאגראפהיע), 128 כפורים, שנינות, חדודים והלצות; 38 מכ"ע המכילים דברי לקח ולמודיות שונות; 149 המדברים אודות מלאכות מחשבות, 3 אודות מלאכת מכונת הצלמון (פהאטאגראפהיע), 9 אודות מלאכת הבנין, 3 אודות הקירות ודרישות בספרי ודברי הימים הקדמונים, 15 אודות חכמת הנגון, 15 אודות מהעאטער; 73 אודות מנהגי המלבושים (מאדען); 92 מחכמת הרפואה; 51 שארי חכמות. 24 מלמודי מלחמה והנסיעות בימים; 28 מהליכות השדות (לאנדווירטהשאפט); 18 אודות כלכלת הסוסים (ספארט); 23 מ"ע מכילים ענינים שונים לפי העת. מספר מ"ע היומיים היוצאים לאור בפאריז הוא 67.

הארצות אשר לצרפת בשארי חלקי התבל:

במשך ימי השלום בין אשכנז וצרפת משנות 1870/1 עד הנה (אם כי באמת אין שלום לצרפת עד אשר הנקם נקמת המכות אשר הכה אותה ביסמארק) הצליח בידי צרפת להרחיב ולהגדיל ממשלתה בשארי חלקי תבל. אך גם בשנת 1830 כבשה צרפת את ארץ אלגיריען בצפון אפריקא.

שטח ארץ אלגיריען, הנחלקת על שלשה נופים: אלגיריען, אראן וקאנסטאנטינע הוא לכל הפחות 318,334 קילאמעטרים מרבעים עם 3,310,412 תושבים, לבד אנשי חיל צרפת, אשר מספרם 51,000.

התושבים האלה נחלקים לפי לאומותיהם.

צרפתים 156,365; 33,312 עברים אשר נולדו באלגיר ואשר קבלו כל זכיות אזרחי צרפתים בשנת 1870 על פי פקודת שר צרפת ה"ה אחינו בן אמונתנו יצחק קרעמיא ז"ל; 92,510 בני ארץ שפאניע; 25,759 בני ארץ איטאליען; 14,220 בני האי מאלטא; 5722 אשכנזים; 25,751 בני עמים אחרים, ס"ה 353,639 אנשים מארצות אירופא; 2,956,773 בני ערב מאמונת המושלמנים; ס"ה עם אנשי חיל צרפת 3,361,412 תושבים.

אלה המה ערי אלגיריען עם מספר תושביהן: אלזשיר (לפי ספירת 1881) עם 71,339; אראן עם 40,000; קאנסטאנטינע עם 30,000; טלעמסען 18,000; באן (Bône) 16,196, פיליפפעוויל 10,267; מאסקארא 9,240; סידי בעל אבבעס 8,787; בלידא 8,113; ביסקרא 7,367; מוסטאפא 7,161 תושבים. כל אלה חוץ מאנשי חיל.

לא אך לגזול ולהמם תכבוש צרפת ארצות בשארי חלקי התבל, כמו ששושים כמעט רוב העמים הנושאים דגל השכלה למראית עין. להפך, כמעט תכבש צרפת איזה ארץ, תתאמץ ליסד שמה בתי ספר לכם ממדרגות רבות להאיר עיני יושביה בהשכלתה ולכבוש גם לבותיהם כפי אשר תשיג ידה. ע"כ רואים אנחנו באלגיריען 664 בתי ספר ממדרגה הראשונה (מהם 162 נוסדים מאחים-נזירים) עם 1248 מורים (מהם 445 אחים-נזירים) ועם 48,175 ילדים (מהילדים האלה 23,827 צרפתים, 15,933 מארצות אחרות, 5,876 עברים, 2,539 מושלמנים); 15 בתי ספר ממדרגה השניה עם 3,817 תלמידים (מהם 2,759 צרפתים, 373 מארצות אחרות, 422 עברים, 263 מושלמנים). בית ספר אחד גבוה עם 334 תלמידים. — לא בממשלת צרפת הטון, אם

רוב המושלמים ימנעו את בניהם מהתשכלה ולא יתנו את בניהם לכתת לקח בפי מורים טובים וישרים.

טונים.

בשנת 1881 נכנע הביי מטונים תחת צבאות צרפת ומן הוא והלאה ארץ טונים סרה למשמעת ממשלת צרפת, אם כי הביי לבראה עוד ימלוך בטונים, יען כי באמת כל ענייני המדינה מבפנים ומבחוץ יסדרו ע"פ ציר ממלכת צרפת הגר בבירת הארץ הזאת, בטונים. שטח ארץ טונים לפי דעת אחדים הוא 168,700 קילאמעטרים מרבעים, לפי דעת אחרים הוא רק 120,348 קילאמעטרים מרבעים.

מספר התושבים היא משלשה עד ארבעה מיליאנים. — מספר אנשי חיל צרפת בהארץ הזאת הוא 33,000 (בשנת 1882).

שמות ושטח הארצות הקטנות והגדולות אשר לצרפת בשארי חלקי התבל עם מספר תושביהן:

שמות הארצות	שטחן בקילאמעטרים מרבעים	מספר תושביהן
מארטיניק (Martinique)	99	164,250 (1879)
גואדעלופ (Guadeloupe, עם מגרשיה	265	191,509 "
גויאנא הצרפתית	720	26,116 "
סען-לואי (Saint-Louis) עם גארע (Gorée)	251	176,648 "
גאבאן	?	?
מאיאט (Moyotte)	36	10,288 "
נאססי-בע (Nassi—Be).	29	10,967 "
סען-מארי – דע-מאדאגאסקאר	90	7,135 "
בהודו: פאנדישערי, קאריקאל, יאנאן, מאהע, שאנדערנאגאר עם סוראט (Surate).	49	285,122 (1876)
באצעאניען: איי החברים, איי מארקעזאס	9,500	26,019 "
אי קאלעדאניען החדש	20,000	54,828 (1877)
איי סענט-פיער ומיקעלאן	?	5,224 (1879)
חלק קאכינכינא אשר להצרפתים	6,000	1,597,013 (1879)
ס"ה מלבד הפרטים הקטנים	38,000	2,600,000
הארצות, אשר כבשו הצרפתים בימים האחרונים:		
חוף הזהב	2,000	?
חלק מאי מאדאגאסקאר	1,000	?
ארץ קאנגא	?	?
קאמבאדושא (תחת מגן צרפת)	84,000	1,500,000
טאנקין	200,000	15,000,000
ס"ה מלבד הפרטים הקטנים	325,000	19,000,000
ס"ה כל ארצות צרפת באירופה ובחלקי תבל אחרים מלבד הפרטים הקטנים הם 13,000 מיריאמעטרים מרבעים או	1,300,000	62,000,000

מאז כבשה צרפת את ארץ אלושיריען עד היום הזה הוציאה צרפת מכיסה למענה 2,000,000,000 פראנקים וגם כמה רבבות צרפתים מתו בלא עתם בעבור ממשלת צרפת בה, אך כל עמל צרפת במשך שנים רבות נשאר מעל עד השנים האחרונות. אורחי הארץ בכל שעת הכשר הראו לדעת שעל אפם ועל דמתם תמשול בהם צרפת ויתאמצו להשליך מעליהם עולה. אך מאז נוכחה ממלכת-עם בצרפת הופכ גם כצב אורחי אלושיריען, עד כי כעת לא יתאוננו עוד אורחי אלושיריען על גורלם. אם כי גם כעת בספק גדול הוא אם השתכרה צרפת באלושיריען אם לא, יען כי ההוצאה גם כעת מרובה על השבח, אך בכל זאת מן הוא והלאה ארץ אלושיריען דבקה בצרפת, כשארי הנופות, והיתה לארץ אחת.

אחרי נפילת ממשלת זדון נאפאלעאן השלישי הוכה צרפת לא לבד מבפנים, כי אם גם מבחוץ. כעת נסי אניות צרפת מרחפות אל כל רוחות כדור הארץ. לצרפת חדשו ימי קדם עת נחשבה בין הממלכות האדירות בימים:

ימים לא יכשכו והמה יודיענו יד מי משתי הארצות האדירות והגאיונות באירופה (אשכנז אי צרפת) תהיה על העליונה? שני האויבים הענקים האלה עומדים זה לעמת זה, וכל אחד מהם שומר צאת ובוא מתנגדו, מה מעשהו מבפנים ומבחוץ; בפיהם ידברו שלום איש את רעהו, אך מתחת למדיהם חרבות מלטשים לחדור בהם לב מתנגדו בשעת הכשר, ההולכת וקרובה אלינו בצעדי ענק. כל אחת מהארצות האלה תקרא לעזרה להחכמות ולהמצאות הנפלאות, אשר נהפכו בידיהן למלאכי מות להוריד שאולה אלפי רבבות אנשים (הכמתך ידעתך, אירופה, היא אסונך ומשובתך!); ההכנות, אשר נעשו בצרפת, יראו לנו שהמלחמה העתידה להתפרץ בינה ובין אשכנז תהיה לא לבד בימים וביבשה, כי אם גם באויר בין השמים ובין הארץ. מרגלים, ויוכל היות גם א"ח, ישופו כצפרים עפות במגדלים הפורחים באויר ממעל לראשי צבאות האויב לדעת מה נעשה בם? אור העלעקטרי יהפך חשכת ליל לאור יום. בזו העת, אשר הכמת אדם התגאה, בהראותה את יקר תפארת גדולתה, על ידה רבבות מבחרי אנשים בימי עלומיהם יפלו בעמיר מאחרי הקוצר מתבוססים בדמם!... הכמת אדם, אשר משלחתה לקרב הלבבות, להרחיק שנאת הנם ולהאריך ימי חייהו על הארץ, החכמה הזאת עוד תרחיק הלבבות. תגדיל מדורת, שנאת חנם ותקצר ימי שנותינו!... עוד לא תמו אמונות בעל ומלך מבני האדם, אם כי שמות הבעלים האלה שנו: בנותינו לא יעבירו עוד דרכינו להרים בשם הבעל, אך בשם הרעב, אשר יכביד עליהן אכפם; אנחנו לא נעביר עוד את בנינו באש למלך, כי אם לכבוד ביסמארק, נאפאלעאן ובאלה. לבעל ולמלך השתחוינו בעת נערותנו, ועתה נשתחויה לאלהים אדירים אלה בעת, אשר כמה מכחות הטבע תמו לרגלינו!... ע"ב המלחמה, אשר בלי ספק תפרוץ בין צרפת ובין ביסמארק, היא מלחמת האור עם החשך: צרפת תהפוץ שמין האדם יהיה על פי הצדק והישר ושהחכמות וההמצאות תהיינה אך לתועלתו, וביסמארק ועדתו יחפצו למשול במין האנושי, כאשר ימשול הרועה בצאנו, ע"י החכמות וההמצאות, אשר לא נתגלו אך למענם. — עתה נראה נא בעיני בשר שלנו ונעריך כחות ואמצעי צרפת ואשכנז. בלי ספק ביד מקרה אחד לשום לאל כל השערותינו, אך המקרים האלה כמוסים באוצרות העתיד וא"א לנו לדעת אותם, ואנו אין לנו כ"א לראות את אשר לפנינו, כיד ה' הטובה עלינו:

הימים, אשר כל מוצא פי ביסמארק קדש היה לכל בני אשכנז, כבר נגזו ועברו ולא ישובון עוד. ועיר שם זעיר שם נשמע באשכנז קול תלונה על מנהיגת זה, יען כי קותה לעת זהב ולהיי שלוה ושקט, להיות לאות ולמופת לכל העמים אשר על פני האדמה, אשר יתברכו בה, והנה אך צר ואור חשך בעריפיה מבפנים, וכל עמי הארץ נהפכו לאויבים לה מבחוץ. מלבד זאת רבות מהמדינות, אשר לאשכנז התחברנה, נהפכו בפעל לנפות פרוסיה ומלכיהן מלבד ביסמארק, אשר יכה אותם לכל אשר יחפוץ, ואם גם כעת הארצות האלה ומלכיהן ישבו וידמו, יען כי כבדה יד ביסמארק עליהם, אך מי יודע מה ילד יום המלחמה. אם כי כבד עלינו לאמר שהממלכות האלה תספחנה על שונאי אשכנז, אך אויה לה לפרוסיה, אם גם העטורנה כנגד ולא תצאנה בצבא, כמו שעשו בשנות 1870/1, ללהום מלחמת ביסמארק. אך נניח, שכל צבאות ארצות אשכנז יצאו חלוצים ללחום עם צרפת, אז נראה, למי היתרון?

ס"ה מספר אנשי חיל אשכנז בעת המלחמה, בים וביבשה הוא	1,502,603
ס"ה מספר אנשי חיל צרפת בעת מלחמה, בים וביבשה הוא	1,625,118
ולעת הצורך יגיע עד	3,753,000
מספר המבצרים באשכנז הוא	31
מספר המבצרים בצרפת	139

המספרים האלה אינם צריכים באור ;;.

לא לחנם בשנת 1875, עת צרפת התאוששה חיל ותחל לשנות לטוב את כל הרעות אשר מצאו אותה, חפץ ביסמארק, בדאגו לאחרית נצחוניו, לחדש המלחמה עם צרפת, לולי מחה בידו הקיסר אלכסנדר השני אשר אמר לביסמארק: „רב לך!"

רוסיה.

„כבד מאד, אומר החכם קאלב, להגביל שטח ארץ רוסיה, יען כי הנפות של הארץ הזאת שונות הנה ומותרות אשה את רעותה; ובפרט כבד מאד להגביל מספר תושביה. בשנת 1870 פקדו את כל בני רוסיא, אך מהעת הזאת כבר עברו שש עשרה שנים, ובמשך השנים האלה הושבי רוסיה רבו על פי חקי הטבע ונתמעטו ע"י המלחמות של 1877/8. והפקודים של שנת 1880 לא נגמרו, ע"כ עלינו לסמוך על מחברי לוחות השנה ה"ה סוווארין והאפפע. ה' סוווארין אומר שהמספרים בלוח שלו משנת 1886 לקוחים מהפקודים הנכתבים ע"י שרי הפלכים וחכמי הועד העוסקים בספירות (статистическій комитетъ). — אם כי בכמה שאלות ה' סוווארין איננו מוחזק לבר סמכא, אך חזקה היא לנו שגם ה' סוווארין לא יעיז פניו לאמר בלשון רוסיה, בלוח השנה שלו, בשם שרי הרשות וחכמי ארץ רוסיה, דברים שקרים כדרכו.

שטח רוסיא ומספר כל תושביה

שמות הנפות	מספר פרסאות מרבעים	מספר קילאמעטרים מרבעים	מספר התושבים (זכרים ונקבות)	מספר בינוני על פרסה מרבע	מספר בינוני על קילאמעטר מרבע
ארץ רוסיא אשר באיירופא	89,884,$_{33}$	4,949,291,$_{1}$	77,617,697	863,$_{68}$	15,$_{19}$
נוף פולין	2,312,$_{19}$	127,310,$_{0}$	7,083,475	3063,$_{53}$	55,$_{04}$
נוף הפינים (פינלאנד)	6,784,$_{06}$	373,603,$_{9}$	2,060,782	303,$_{73}$	5,$_{52}$
ס"ה כל ארצות רוסיה באייראפה	98,981,$_{38}$	5,450,205,$_{6}$	86,761,954	876,$_{65}$	15,$_{92}$
ארץ קויקאז עם הנפורם באטום וקארס	8,507,$_{51}$	468,448,$_{7}$	6,534,853	768,$_{12}$	13,$_{95}$
ארץ סיביר	226,924,$_{20}$	12,495,109,$_{7}$	4,093,535	18,$_{04}$	0,$_{33}$
נפות רוסיה בעבור אזיה	59,381,$_{17}$	3,272,811,$_{03}$	5,891,970		
ס"ה כל ארץ רוסיה	403,731,$_{89}$	22,125,993,$_{82}$	103,282,312	251,$_{64}$	4,$_{6}$

א.

מספר בתי ספר הגבוהים הכוללים (אוניווערזיטעטים) אשר ברוסיה עם מספר תלמידיהם ומוריהם בשנת 1883.

שמות בתי הספר	מספר המורים	מספר התלמידים (סטודנטים)	מספר התלמידים שאינם מחברים посторонніе слушатели	שמות המחלקות (פאקולטעטים): דברי הימים (והלשונות)	דת ודין	טבע וחשבון	רפואה	אמונה ושפות ארצות הקדם	בני אצילים	אחרים	הוצאות
ווארשאווא	81	1228	112	45	445	148	590	—	762	466	370,691
דערפט	69	1417	?	173	240	108	710	186	518	899	376,651
קיעוו	82	1709	92	162	304	253	990	—	855	854	1,158,833
קאזאן	119	892	47	?	?	?	?	—	?	?	649,711
מאסקווא	94	2799	393	267	692	526	1,314	—	?	?	1,793,171
אדעססא	57	389	49	36	171	104	—	—	?	?	417,025
סט' פעטערבבורג	100	2246	?	253	834	1,102	—	57	?	?	384,282
חארקאוו	84	1076	157	79	183	170	644	—	?	?	721,152
ס"ה	686	11,756	850	1,015	2,869	2,411	4,248	243	—	—	5,871,516

ב.

בתי ספר לעם הרוסים Низшія и начальныя училища

פרם נתנה החרות להאכרים בשנת 1861 בכל ארץ רוסיא ופולין היו אך 4,622 בתי ספר לעם. במשך שנת 1862 נוסדו עוד 1,984 בתי ספר לעם. במשך עשר שנים 1864/73 נוסדו עוד 8,329 בתי ספר לעם; משנת 1874 עד תחלת שנת 1880 נוסדו עוד 6,137. בשנת 1869 בכל נוף מאסקווא נמצאים אנשים, אשר ידעו כתוב וקרוא 77,605, נשים — 10,984; אחרי עבור ס"ו שנים, כלומר בשנת 1883, היו: אנשים — 184,512, נשים — 24,311, אשר ידעו כתוב וקרוא, כלומר שליש כל מספר אנשי הנוף וחלק העשרים מנשי הנוף. אך גם המספרים האלה יראו לנו שמספר יודעי כתוב וקרוא עוד מעטים מאד גם במרכז המדינה, ועאכ"ו בהנפות הרחוקים ממרכז ההשכלה ברוסיא; בכלל נראה שהמון עם הרוסים ישלחו אך בניהם

הקטנים לבית הספר, וכמעט הגיע הנער עד שנות 12-13 לימי חייו, אז ישליך אחרי גוו את הלמוד וילך לבקש לו מחיה בפני עצמו או להיות לעזר לאביו במלאכתו בבית או בשדה. בשנת 1879 מספר כל התלמידים בבתי ספר לעם בארץ רוסיה היה 544,600 אשר כמספר שנותיהם היה מן 7 עד 10 שנים; אך בני 12 שנים היו אך 259,000 תלמידים. „כמה פעמים נראה, אומר סוואריץ, שנערים, אשר למדו בבתי ספר לעם, לא ידעו לא כתוב ולא קרוא. בבתי ספר אלה ילמדו כמעט אך שפת הסלאווים הקדמונים ונגון של התפלות. „מלבד כל אלה, יאמר סוואריץ בפה קדשו, כמעט גמר נער האכר את למודו (?!) בבית הספר אשר לעם יבקש לו אמצעים אחרים לחיות, ולא יחפוץ עוד לשבת בכפר ולעבוד אדמתו (ואת העברים יחרף ויקלל על אשר לא יחפצו מקטנם ועד גדולם להיות עובדי אדמה!), כל אלה יראו לנו שבתי ספר לעם אינם עצהיו"ם". הוצאות על בתי ספר אלה בשנת 1879 היו 6,231,160 רו"כ; מהסך הזה מגנזי המלך הוציאו 747,772 רו"כ; הכנסיות העוסקות בצרכי הערים והכפרים של הנפות בכלל (земства) נתנו מכיסן 2,512,113 רו"כ, והנשארים 2,971,285 יתנו האכרים. ה' סוואריץ גם פה ילך כדרכו ויזיק, ירדוף את החלשים ויחניף בחלקות לפני האצילים, באמרו, שבהאכרים העון, אם בתי ספריהם ודרכי למודיהם ואיכותם רעים מאד.

אלה המה מספר התלמידים בבתי ספר לעם בשנת 1882 בכל גופי ההשכלה ברוסיה:

שמות גופי ההשכלה учебные округи	מספר בתי ספר	מספר התלמידים
פט' פעטערבורג (6 פלכים) .	2,523	121,643
מאסקווא (11 פלכים) .	6,277	341,285
חארקאוו (6 פלכים) .	2,960	179,398
קיעוו (5 פלכים) .	4,204	160,722
אדעססא (4 פלכים) .	2,299	134,302
קאזאן (6 פלכים) .	3,246	255,873
ארענבורג (3 פלכים) .	1,671	88,129
ווילנא (6 פלכים) .	2,114	90,625
דערפט (3 פלכים) .	3,030	171,054
ווארשא . . .	?	?
ס"ה בכל ארץ רוסיה באייראפה, מלבד פולין ופינלאנד . . .	28,324	1,538,671

בשנת 1870 מספר בתי הספר לעם בכל ארץ רוסיה באייראפה עם גוף פולין, מלבד פינלאנד, היה אך 22,472; בשנת 1879 — 22,700: — מספר התלמידים בשנת 1870 היה אך 822,050; בשנת 1879 — 1,073,000. — מהמספרים האלה נראה שערך מספר בתי ספר לעם ותלמידיהם גדול יותר בגוף דערפט מבכל גופי ההשכלה של מדינת רוסיה, יען כי מספר כל תושבי שלשת הפלכים של גוף ההשכלה של דערפט עולה אך למספר 2,196,396. מספר תושבי הפלך האחד של מאסקווא עולה עד 2,135,574, ודי"ל.

ג.

בתי ספר ללמודי אמונת היונים.

מספר כל בתי ספר ללמודי אמונת היונים בשנת 1882 היה 4,811, כלומר: בתי ספר גבוהים (Духов. академiи) — 4; אמצעים (Семинарiи) — 53; קטנים — 185; בתי ספר השייכים לבתי תפלות ולבתי נזירים — 4,521; בתי ספר לנערות — 48; תלמידים בבתי ספר הגבוהים — 1,130; בבתי ספר האמצעים — 15,621; בבתי ספר הקטנים — 30,109; בבתי ספר השייכים לבתי תפלה ולבתי הנזירים — 115,804; בבתי ספר לנערות — 9,047; ס"ה 171,713 תלמידים ותלמידות. — מספר כל המורים והמשגיחים של ב"ס אלה עולה עד 2,800. סך כל ההוצאות על בתי ספר עולה בהשנה הזאת עד 4,952,214 רו"כ. — מספר בתי עקד הספרים בהשנה הזאת היה: השייכים לבתי תפלות 16,392; השייכים לגלילות ראשי האמונה (Благочинскiй округъ) — 624; ס"ה 17,016.

ד.

גוף ההשכלה בפלכי קויקאז.

בשנת 1884 מספר בתי הספר בהגוף הזה היה 3,240; מהמספר הזה בתי ספר למושלמנים השייכים לבתי תפלותיהם — 1,917; בתי ספר לעברים — 72; ס"ה מספר התלמידים 108,375. הוצאות בתי ספר אלה: 87,158 רו"כ מגנזי המלוכה; האכרים מכיסיהם נתנו: מצפון להרי קויקאז — 204,250 רו"כ, מדרום להרי קויקאז — 101,611 רו"כ; ס"ה 453,019 רו"כ. ההוצאה הבינוני על כל בית ספר בגוף קויקאז היא 686 רו"כ, כלומר כפלים כהוצאות על בית ספר כזה בהרבה פלכים ברוסיא אייראפית. — „אם לא נחשוב בתי ספר למושלמנים ולעברים, אומר בפה קדשו סוּבארין, אשר אין להם כל יחש להשכלה (אראה בנחמה, אם אדע במה גדול כח ההשכלה בלמוד נגון התפלות ושפת הסלאווים הקדמונים בכח ההשכלה בלמוד הנ"ך, גפ"ת ושארי הכמות, אשר ילמדו בגוף קויקאז תלמידי עברים בבתי ספריהם?!), אז נראה שמן 81,253 תלמידים לרוסים יחשבו 35,127 או 43%; לגרוזינים — 18,8%; לארמענים — 26,1%; לפאבארים — 2,3%. שקר של המספרים האלה נראה לעין כל. מדברי סוואריץ נודע לנו, שמלבד בתי ספר להרוסים ישנם בגוף קויקאז עוד בתי ספר לעברים ולמושלמנים עם 27,122 תלמידים עברים ומושלמנים. א"כ ערך תלמידי הרוסים לא יותר מן 32% וערך תלמידי אמונות אחרות גדול יותר מחשבון השקרן המפורסם הזה.

ה.

מרכז מסחר מדינת רוסיה את ארצות אחרות הוא על גבול מערבית. ערך מסחרה על גבול מזרחית קטן הוא מאד. המספרים הנכתבים למטה יראו לנו כמית ואיכות הסחורות אשר באו לנו מארצות אחרות באייראפה ואשר מכרנו להן אנחנו, כלומר הוצאות הסחורה מארצנו לחוץ והכנסתה מחוץ לפנים.

הוצאה והכנסת הסחורות על גבול אייראפה.

שנים	הוצאה	הכנסה
מן 1864 עד 1868	208,709,000	?
מן 1869 עד 1873	334,474,000	373,008,000
מן 1874 עד 1878	486,202,000	461,111,000
מן 1879 עד 1883	591,360,000	357,544,000
בשנת 1884	553,963,000	491,649,000

המספרים האלה יראו לנו שהוצאת והכנסת הסחורות הולכות ורבות משנה לשנה ויוכיחו לנו מצד האחד שכח ארצנו מכפנים יתפתח ויעשה חיל, עד כי כעת בקצוי ארץ ומאיים רחוקים ידרשו ליבול ארצנו וליצירי כפינו. מצד השני יוכיחו לנו שגם כעת, עת אשר דרכי המסחר אבלות ורבים מעמי הארץ ימותו ברעב, עשירינו יגדילו את תענוגיהם ויקחו מארצות רחוקות סחורות משחורות שונות, אשר לא ידעו אותם אבותינו ואבות אבותינו בארצנו.

אם מסחר ארצנו על גבולות איירופה גדול הוא, המסחר על גבולות אזיה קטן הוא מאד, כמו שיראה הקורא מהמספרים האלה:

הוצאת והכנסת הסחורות על גבול אזיה.

שנים	הוצאה (לאלפי רו"ב)	הכנסה (לאלפי רו"ב)
1877	6,902	20,546
1878	2,290	28,105
1879	10,506	30,306
1880	12,704	33,035
1881	13,067	31,190
1882	13,798	32,853

המספרים האלה יראו לנו על העתיד שעתותי והצלחת ארץ רוסיה משולבות אל עתות והצלחת ארצות הנאורות באיירופה ולא באזיה, למרות כל הנצחונות אשר נצחו שרי צבאות רוסיה בסבור אזיה. תחשב ארץ רוססיא לממלכה איירופאית ולא אזיאתית. איירופא היא המעין אשר ממנה שאבה רוססיא את השכלתה וההשכלה הזאת היא לבדה תרומם גוי ותרוממהו למעלה למשכיל ואף בה כל תקות העם הגדול הזה.

שמות ונקח הסחורות הנכנסות (לאלפי רו"ב):

סחורות	1864/1868	1869/1873	1873 1878	1879 1883
דגן	494	869	362	1606
ארז	1020	1681	1492	2862
מלח	2731	5588	6453	6494
דג מלוח	3014	3771	4456	6679
קפה	3751	5079	5117	6849
עלה קטרה (טאבאק)	3257	5901	8419	6090
ציצי סינים (טהעע)	11212	24244	32048	48271
יינים	6244	10737	11712	14328
ס"ה	32,223	57,870	70,059	93,179

אם כי כל הסחורות האלה לצרכי החיים יחשבו, אך מי לא יראה ולא יבין, שלהמון עם ארצנו אין כל חלק בהן, מלבד דגן ומלח ומעט ציצי סינים. המון עם, אם כי יקטר עלה קטרה, אך הוא לא יקנה את העלים האלה מחוץ לארצנו היקרים, כ"א את העלים הצומחים על שדותינו אשר מחירם קטן הוא. גם דג-מלוח אשר יאכל המון עם הרוסים לא מעבר לגבול ארצנו הוא. ע"כ נוכל לאמר, שמצד האחד ההכנסה הגדולה הזאת לא תורה על הטבת מעמד עם הרוסים בכלל, כ"א על הטבת מעמד איזה יוצאים מן הכלל; ומצד השני המס אשר ישלמו הסוחרים על גבול ארצנו בעד כל סחורות אלה ישלמו אך על חשבון היוצאים מן הכלל אלה, ע"כ איננו למשא על כל העם.

הדברים האלה אשר דברנו ישרים המה גם אודות הכנסת הסחורות האלה:

סחורות	1864—68	1869—73	1873—78	1879—83
משי	2,977	6,490	7,856	10,945
צמר	6,552	13,288	16,996	25,860
פשתי-עץ	29,821	39,882	49,738	72,547
אטון	3,821	9,258	13,600	18,230
גחלי אבן	2,541	9,504	12,032	15,764
חמאת צמחים	6,991	11,267	11,105	14,578
ס"ה	52,703	89,689	111,327	147,924

גם מהסחורות האלה אך פחמי-אבן ידרש מכל עם הרוסים ושארי הסחורות יועילו אך לעשירים ולבני תענוגים, אשר ע"כ אך המה ישלמו את המס על גבולות ארצנו.

בכלל מסחר ארץ רוסיה את ארצות אחרות נתמעט בשנים האחרות כמו שנראה מהמספרים האלה:

שנים	הכנסה	הוצאה
1880	571,417 אלפים	500,664 אלפים
1881	507,908 "	547,845 "
1882	528,699 "	667,343 "
1883	514,494 "	627,419 "
1884	491,649 "	553,963 "
1885		

נודע לכל שארץ רוסיה תחיה אך על הלחם אשר תוציא מאדמתה ותשלח לכל קצות הארץ. ויען כי בהשנים האחרונות באו לאיירופה דגן לרוב מאד מארצות אמעריקא, הודו המזרחית, אויסטראליען, אי קאנאדע, מצרים ועוד, ע"כ כמה ארצות איירופה תחת דגן רוסיה תדרשנה כעת דגן הארצות האלה הנמכר בזול, ובפרט חטים, אשר בכל ארצות איירופה כעת יםכר כמעט במחיר אחד עם מחיר דגן.

המספרים האלה יראו לנו כמות אלפי צענטנער חטים הבאות לארצות איירופה המערבית מאמעריקא, מהודו המזרחית, מאויסטראליען וכמה צענטנערים מרוסיה בשנות 1880—1883:

	אמעריקא הצפונית	הודו המזרחית	אויסטראליה	רוסיה
1880	9,452,099	6,201,515	4,267,743	6,139,297
1881	20,006,540	7,444,375	2,978,130	8,222,397
1882	18,756,239	19,901,000	2,475,127	12,823,894
1883	12,960,540	אך באנגליא 15,714,000	?	14,067,959

אם כי מן הלוח הזה נראה שכמות החטה של רוסיה הנמכרת באיירופה המערבית לא נתמעטה, אך תחת הכמות נתמעט המחיר, יען כי סוחרי רוסיה מוכרחים היו למכור את החטה שלהם בזול. ויען כי הזול הזה איננו דבר מקרה כ"א תולדות הליכת החיים, הטבת הדרכים בים וביבשה, הטבה והתפתחות עבודת האדמה בהארצות הנ"ל, גדלות כמות הנשק וקטנות הנשך, הטבת הכמת הרשים הנצרכת לעבודת הארבה וכל אלה ביחד זה כמה שנים זעיר שם. זעיר שם הסיבו מעט מעט מחיר הדגן, החטה ועוד, ע"כ הליכות מסחר ארצנו נושא בד בבד עם הטבת עבודת האדמה, רבוי מסלות הברזל והתחזקות הכו"ס בינינו ובין הערים הגדולות בהוצה לארץ.

הלוח הנכתב למטה יראה לנו את כמות הסחורות אשר באו לארצנו מארצות המערב באיירופה ואשר יצאו מארצנו להארצות האלה:

שמות הארצות	הוצאה	הכנסה
שוועדען עם נארוועגען	18,405,000 רו"ב	?
אשכנז	171,658,000 "	167,209,000 רו"ב
האללאנד	47,089,000 "	?
בעלגיען	22,881.000 "	9,598,000 "
בריטאניען	152,113,000 "	123,117,000 "
צרפת	39,203,000 "	18,691,000 "
עסטרייך ואונגארן	30,883,000 "	20,511,000 "
טירקייא	8,226,000 "	9,812,000 "
ממלכות אחרות	60,047,000 "	137,391,000 "

מהמספרים האלה נראה, שהמסחר בין רוסיה מצד האחד ובין אשכנז ובריטאניה מצד השני גדול מהמסחר אשר בינה ובין שארי ארצות איירופה.

שמות הגפות או הפלכים	תושביהן זכרים ונקבות	זכרים לבד	נקבות לבד	תושבי הערים זכרים ונקבות	תושבי הכפרים זכרים ונקבות	על כל ווערסט מרבע	מספר המשפחות	שמות ערי הנוף (Губернск. города) עם שנת הספירות	מספר תושבי הערים האלה	מספר הרופאים המינים מטעם הממשלה	מרחק הערים מפ"ב בפרסאות	המרחק ממאסקווא בפרסאות	שטח הנוף: ווערסט מרבעים	שטח הנוף: פרסאות מרבעות	שטח הנוף: קילומטרים מרבעים	מספר בתי הספר 1882	מספר התלמידים והתלמידות מלבד בתי הספר הגבוהים 1882	מספר בתי מלאכה במדינה 1882	מחיר הסחורה העשויה בבתי מלאכה בשנה לאלפי רו"ל	מספר הפועלים
אקמאלינסק	463347			12181	451166	(פ) 46_{1}		אמסק	30890	8	3175	2707	479200	9303_{9}	545339					
אריאל	1892932	930692	962940	234467	1658465	46_{1}	9039	אריאל (1883)	76601	44	962	358	41057_{7}	848_{57}	46724_{4}	595_{84}	44622	9478	19831	36869
ארענבורג	1196133	600486	595647	114170	1081963	7_{2}	2247	ארענבורג (1882)	42123	36	2104	1500	166710_{6}	3445_{53}	189720_{3}	636	29713	587	5473	5494
אלאנעצק	327323	158190	169133	21694	305629	2_{9}	4609	פעטראזאוואדסק (1883)	11419	23	451	1055	112322	2321_{69}	127824_{7}	249_{84}	13345	345	2056	2895
אוראלסק	525332	271569	253763	32000	493332	(פ) 78_{3}		אוראלסק (1879)	20677	5	1578	1472	321965	6654_{1}	366402					
ניף על נהר אמור	40533	22162	18371	15633	24900	(פ) 4_{9}		בלאגאוועשצענסק (79)	7975	2	8156	7552	394984	8163_{4}	449500					
אופא	1771988	874843	987145	69164	1702824		4155	אופא (1883)	25186	38	1961	1357	107209_{7}	2215_{78}	122006_{8}	323_{83}		210	5706	10208
ניף אבא-ביערענבורג	344649	168138	176511	39655	304994	18_{6}		אבא	22967		520	1124	17281_{5}	357_{17}	19666_{7}					
אולעאבארג	207782	101481	106301	14908	192874	1_{4}		אולעאבארג	9705		622	1226	137339_{3}	2838_{49}	156295					
ארחאנגעלסק	315367	152580	162787	26615	288752	0_{4}	3270	ארחאנגעלסק (1882)	17728	14	1105	1226	740366	15301_{62}	842551_{9}	152	8463	2290	2360	4730
אסטראחאן	790338	395824	404514	78335	712003	3_{6}	1314	אסטראחאן (1883)	69319	25	2018	1414	207193_{1}	4282_{26}	235789_{8}	202	9868	390	7219	34169
אירקוטסק	398873	207211	191662	43113	355760	(פ) 2_{1}	2268	אירקוטסק (1884)	36117	24	5611	5143	703650	14542_{8}	800768					
ניף מעבר לאגם הבייקאל	497760	262319	235441	20000	477760	(פ) 43_{9}		טשיטא	12593		6560	6034	847966	11325_{2}	623596					
באקו	569992			70063	499929	14_{6}	1563	באקו	15604		2992	2389	35116_{8}	725_{78}	39116_{8}	130	2591			
באטום						9_{7}		באטום (1883)	8671		2399	1801		131_{26}	7233_{2}					
בעסאראביען	1419762	736332	683430	298638	1121124	36_{4}	3876	קישיניאוו	130000	82	1729	1434	39014_{9}	816_{34}	44399_{8}	606	32812	732	929	2800
גראדנא	1226946	623542	603549	207886	1019060	36_{2}	9476	גראדנא (1883)	40124	85	811	1020	33900_{8}	700_{66}	38579_{4}	560	30375	842	9241	10177
נוף על נהר דן	1474133	741315	732818	30346	1443787	0_{4}	2408	נאוואטשערקאסק	37091		1716	1112		2909_{60}	160215_{3}					
דאגעסטאן	529271			20386	508885	15_{9}	1030	דערבענט (1882)	14750		2758	2154	26042_{5}	538_{28}	29636	234	5307			
וויבארג	301975	148177	153798	20019	281956	7_{9}		וויבארג	14668		120	724	26466_{8}	547_{31}	30132_{9}					
ויאזא	358480	174979	183501	17370	341110	9_{7}		ניקאלאייסטאדט (וואזא)	6309		711	1315	32998_{8}	682_{01}	37553_{2}					
ווארשא	940998	464401	476597	100294	840704	69_{9}		ווארשא (1882)	406261	22	1050	1223	12753_{8}	263_{71}	14520_{9}	527_{63}	26867	1610	31444	24345
ווילנא	1204746	606376	598370	123050	1081696	32_{7}	23813	ווילנא (1883)	93763	80	663	884	36825_{3}	761_{11}	41907_{6}	349	16410	192	3483	1907
וויטעבסק	1170987	596116	574871	191118	979869	30_{3}	22800	וויטעבסק (1884)	52592	39	581	520	38649_{5}	798_{76}	43983_{9}	265	12453	576	1738	2230
ווילאדימיר	1352140	654221	697919	118745	1233390	31_{6}	9782	ווילאדימיר (1884)	18424	68	781	177	42831_{8}	883_{23}	48743_{5}	520	30091	1692	91766	90501
וואלאגדא	1161551	562103	599448	44145	1117406	3_{3}	14916	וואלאגדא	17025	48	708	453	353349_{4}	7302_{90}	402118_{7}	324	16782	240	3011	2314
ווראנעזש	2443348	1209948	1234309	112526	2321131	42	6233	ווראנעזש (1880)	50100	85	1154	550	57902	1196_{69}	65893_{6}	565	40897	1638	19591	9087
ווייאטקא	2740953	1323025	1417928	80666	2660287	20_{4}	23097	ווייאטקא (1883)	24004	75	1388	991	134537_{7}	2780_{57}	153106_{5}	655	45173	452	20792	17878
וואלין	2062270	1038359	1023911	177698	1884572	32_{7}	14864	זיטאמיר (1884)	54827	117	1232	974	63036_{8}	1302_{82}	71737	1010	36553	846	12931	11330
זעראוושאנסק	351897			55051	296846	(פ) 380_{4}		סאמארקאנד	36000		4337	3733	44754	924_{9}	50931					
זאקאטאל	75000			1117	73883	20_{0}	89							75_{69}	4167_{6}	1	109			
חערסאן	1865164	960564	904600	549559	1315605	30_{0}	8256	אדעססא (82) (טושב הג"ג)	277000	122	1716	1407								
—								חערסאן (1883)	60921	86	1733	1257	62213_{2}	1285_{80}	70799_{9}	608_{64}	44118	1075	10320	35192
חארקאוו	2162263	1084931	1075332	311052	1849211	45_{1}	9527	חארקאוו (1883)	159660	168	1335	731	47884_{8}	989_{67}	54493_{9}	588_{83}	41467	737	30903	20990
טאוריטשעסק (קרים)	964329	505501	458828	198975	765354	18_{9}	4455	סימפעראפאל (1881)	29028	119	1955	1357	53079_{5}	1097_{04}	60405_{9}	343_{63}	19544	720	5248	5700
טאמבאוו	2490313	1219527	1270786	167295	2323018	42_{6}	7256	טאמבאוו	34000	95	1054	450	58511	1202_{28}	66586_{7}	633_{83}	41076	706	24750	11518
טווער	1617685	759457	858228	151120	1466565	28_{6}	13805	טווער	39101	66	447	156	56837	1174_{69}	64681_{6}	1004	50407	716	23173	23172
טיפליס	726685			153174	573511	19_{6}	2067	טיפליס (1883)	104024		2630	2026	35376_{9}	731_{16}	40259_{7}	259	17894			
טאבאלסק	1283168	648491	634677	75606	1207562	(פ) 48_{7}		טאבאלסק (1883)	20132	25	2801	2332	1210667	25021_{8}	1377776	302_{83}	10527			
טאמסק	1134748	581150	553598	109866	1024882	(פ) 49_{6}		טאמסק (1883)	31552	25	4502	3584	747819	15476_{3}	852172	237_{83}	8990			
טולא	1340866	671623	669243	119449	1221417	49_{3}	8010	טולא (1882)	63510	85	785	181	27204_{7}	262_{25}	30959_{3}	731_{84}	39926	1133	16126	13802
נוף טורגאי	326706			3596	323110	(פ) 38_{6}		טורגאי	384		2754	2078	460146	9510_{1}	523656					
טשערניגאוו	1970094	481563	1488431	221118	1748976		12758	טשערניגאוו	19000	35	1008	713	46041_{2}	951_{59}	52397			824	11183	13405
טאוואסטגוסט	221360	108727	112633	17568	203792	11_{6}		טאוואסטגוסט	3923		368	972	15560_{4}	321_{60}	17708					
טיארסק	615660			70936	544724	11_{1}	937	וולאדיקאווקאז (1883)	32230		2357	1755	53487_{6}	1105_{17}	60870_{2}	130	9543			
יעקאטערינאסלאוו	1620853	825567	795286	244368	1376485	28_{5}	6172	יעקאטערינאסלאוו (82)	41098	134	1497	945	59507_{6}	1229_{89}	67719_{5}	581	39814	753	22450	16126
נוף על חוף הים	74000	44400	29600	15190	58810	(פ) 2_{1}		חאבאראווקא (1880)	2500	7	8944	8340	1661373	34836_{7}	1890677					
יאקוטסק	243443	123954	119489	5060	238443	(פ) 3_{4}		יאקוטסק	4778		8429	7961	3452656	71358_{3}	3929193					
יאראסלאוול	1010662	468401	542261	96410	914252	21_{9}	11719	יאראסלאוול (1883)	23032	61	656	261	31230_{7}	645_{46}	35541_{2}	523_{84}	38464	939	21455	15965
יעליסאוועטפאל	636316			41258	595058	15_{9}	1691	יעליסאוועטפאל	18505		2816	2212		801_{67}	44153_{3}	350	10632			

Insert

Foldout

Here

הערה אל הלוח. בהכתים אשר נדפס שמה אות (פ) עם שתי חצאי לבנה נכתב המספר הבינוני של התושבים — על כל פרסה כרבעה.

ס"ה תושבי רוסיה לפי צור מהצבתם נחלקים:

1) בני יפת (אריען) 88%, הלא המה: סלאווים 81%, בני הליטיים 3½%, אשכנזים 1¼%, בני יון, רומינים ועוד 1%; 2) בני שם הלא המה העברים 4%; 3) שבטים מבין הרי אוראל ואלטאיי, ה"ה פינים, טטרים, זיריאנים ועוד — 4%; 4) בני קדר 4½%. — על פי אמונותיהם יחלקו: 1) לאמונה יון 65%; 2) לכתות שונות, אשר נבדלו מאמונת יון 11%; 3) לאמונת בני ארמעניען 1%; 4) לאמונת הקאטולים 8%; 5) לאמונת הפראטעסטאנטים 4½%; 6) לאמונת העברים 4%; 7) לאמונת המושלמנים 6%, 8) עכומ"ז ½%. לפי יחוסם יחלקו: 1) בני אצילים לדורותיהם ½%; 2) אצילים בנפשם 1½ 3) משפחות הכהנים 1%; 4) יושבי הערים 9%; 5) יושבי הכפרים 75%; 6) משפחות אנשי חיל 5%; 7) בני ארצות אחרות 1½%; 8) אחרים אשר לא נכללו בכל המספרים הקודמים 1%.

בשנת 1882 קבלו עליהם אמונת היונים ברוסיא: קאטולים — 1070; ארמענים — 15; פראטעסטאנטים — 791; עברים — 585; מושלמנים — 254, עכומ"ז 4151. — מספר בתי הנזירים ברוסיא, מלבד גרוזיען ופולין, הוא 566; מהם 385 לאנשים, 181 לנשים. — בבתי הנזירים לאנשים היו בשנת 1881 נזירים — 10,709; נזירות — 18,708, ס"ה 29,417 אנשים ונשים נזירים מבשר, ויין ואשר לא יקחו נשים ולא תהיינה לאיש. — מספר בתי תפלה לבני אמונת יון ברוסיה בשנת 1882 היה: 40,596 בתי תפלות גדולים; 14,167 בתי תפלות קטנים. סך הבינוני בית תפלה אחד על 1131 אנשים. — מספר כהני דת היונית בשנת 1882 היה 44,327, משרתי בתי התפלה (причетниковъ) 45,395. — הוצאות על כלכלת בתי התפלה ושכר כהני האמונה היונית בשנת 1882 היה 6,246,966 רו"כ מנגוי המלוכה. סך כל הנדבות לטובת בתי תפלה בשנת 1882 היה 12,221,792; מהם 1,734,020 רו"כ לפאר בתי תפלות, 4,262,667 רו"כ לבנות בתי תפלות חדשים. — במשך שנת 1881 נולדו 3,408,147 בני אמונת יון ברוסיא; בשנת 1882 מתו 2,384,054 בני האמונה הזאת: — מספר הרופאים בשנת 1882 היה 15,384; מהם 2135, כלומר 13,9%, מוכתרים בשמות תפלה „חכמי הרפואה" Докторъ медицины וגם 75 נשים אשר גמרו חוק למודם בחכמת הרפואה; 3717 מילדות, חובשי חולים (Фельдшера) — 7679. — מספר בתי כמים לרפא בערים גדולות וקטנות — 2002, מהם 428 בערי הנוף: — מספר המתים בשנת 1882 היה ברוסיה 3,464,404 אנשים. מספר הנולדים 4,403,555 אנשים; א"כ מספר הנולדים רבו על מספר המתים 939,151 איש. מהם בעשרה פלכים מדרום רוסיה נתרבה עד 1,5%; בשבעה פלכים במזרח רוסיה עד 1,4%; בשש עשרים פלכים במערב רוסיה עד 1,4%; בי"ד פלכים מצפון רוסיא עד 0,9%, בי"ג פלכים כפנים רוסיה נתמעט עד 1,7%. — מספר כל בתי מלאכה ומכונות בכל נפות רוסיה, גם פולין בכלל הוא 75,932. מספר הפועלים של בתי מלאכה ומכונות אלה — 1,058,077. מחיר הסחורות של בתי מכונות אלה במשך שנה הוא 1,273,342.000 רו"כ. — בנפות פולין מספר כל בתי מלאכה ומכונות 19,027 מספר הפועלים של בתי מלאכה ומכונות אלה הוא 103,106; מחיר הסחורות של בתי מכונות אלה במשך שנה הוא 147,309 רו"כ. — מספר כל בתי מלאכה ומכונות בנפות רוסיה אירופית מלבד פולין הוא: בתי מלאכה ומכונות — 56,905; מחיר הסחורות של בתי מכונות אלה במשך שנה הוא 1,126,033; מספר פועליהם — 954,971. — המספר הבינוני של כל בית מלאכה ומכונה הוא 16,1 פועלים, המספר הבינוני של מחיר הסחורות העשויות במשך שנה בבתי מלאכה במכונות הוא: 19,788 רו"כ; על כל תושב ותושב בארץ רוסיה מחיר הסחורות בבתי מלאכה ומכונות הוא 14 רו"כ עם 26 קאפ'; ערך מספר הפועלים ברוסיה בערך אל מספר שארי התושבים הוא 1,3%.

סִפְרוּת הָעִבְרִים.

א.

הספרות בתורת משה ובדה"י לב"י

כבר דברנו בהקדמתנו למאמרנו זה אודות הסבות, אשר מררו מסדרי ספרי קדשנו לכתוב בספר כמה ספרות, ואדות הסבות, אשר הכריחו ראשי ב"י לספור את בני עמנו לעתים מזומנים. ע"י הסבות האלה יודעים אנחנו, מלבד המספרים אשר דברנו טרם בהקדמתנו, כמה היו ע"פ קבלתנו שנות חיי ראשי הדורות הראשונים מאדם הראשון כמעט עד דור השביעי לזרבבל; יודעים אנחנו את העמים, אשר יצאו מחלצי אברהם אבינו מלבד ב"י; יודעים אנחנו, שבימי המבול ירד הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה; שא"א קנה מעפרון החתי את מערת המכפלה בעד ארבע מאות שקל כסף; שבני יעקב מכרו את יוסף אחיהם לעבד לארחת ישמעאלים בעד עשרים כסף; שישבו בני ישראל במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה; יודעים אנחנו תולדות עשו אבי אדום והמלכים אשר מלכו באדום לפני מלך מלך לבני ישראל ועוד מספרים כאלה אשר מסבת שנוי המקום והזמנים לא נדע ערכם. יודעים אנחנו כל פרטיות ארך ורחב המשכן ושמשה, כאשר קדש בפעם הראשונה את אהרן ואת בניו לכהן לה' במשכן, ביום חג גדול כזה, הקריב אך פר אחד בן-בקר, אילים שנים, לחם מצות וחלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן *).

אך מאז נפל יעקב בידי צרים אכזרים, הלא המה הרומיים אשר לא חמלו גם על יוצאי חלציהם ואחיהם ובני אמונתם והמיתו אותם לאלפים ולרבבות, ועתה איך יחמלו על בני יעקב, אשר הובלו במשך כמה מאות שנים לטבח, טבעו בימים ובנהרות או היו לשרפה מאכלת אש לאלפים ולרבבות באין מספר! חדלו הספרות בקרב עמנו במשך ימי הבינים וגם בפנות המאות האחרונות עד המאה התשע עשרה. וגם כעת מצב היהודים בכמה ארצות בשפל המדרגה, ע"כ בשטת או בצדק עד כה הביטו ב"י בעין רעה על כל ספרות הפקדות על פי הרשות, עד כי גם בימינו אלה אי אפשר לדעת אל נכון מספר ב"י בהארצות האלה, ובטח נוכל לאמר, שהמספרים האמתים של היהודים בלי תפוגה גדולים מהמספרים הנכתבים בספר, וד"ל.

ב.

השקפה כללית.

הנה הבאנו למעלה שמספר כל בני האמונות על פני כל הארץ יגיע עד 1,355,000,000; מספר העברים על פני כל הארץ כעת הוא אך 8,000,000, כלומר מספר העברים בערכם על מספר כל תושבי הארץ הוא אך $0{,}_6\%$. לו היה ערך מספר העברים לעמת ערך מספר שארי האומות שוה בכל ארצות פזוריהם, כי אז יוכל היות כי חיו העברים חיי מנוחה ושקט ואין איש ירדוף אותם על צוארם. אך העברי מטבעו יאהב לשבת בקרב עמו ובמעט ימצא איזה מרגוע מעבר לים בארץ נדודו יקרא אליו ב"ב, אחיו הקרובים והרחוקים, שכניו ומיודעיו עם שותפים וגודקים, רבנים, שדכנים ועוד המוכנים בכל עת לעזוב את ארץ מגורם ולבקש להם מפלט מהצרות אשר ימצאו אותם שם. ע"כ נראה שבארצות אחדות מספר העברים רב מאד ממספרם בארצות אחרות: ויען כי במשך ימי הבינים העברים האמללים מצאו להם איזה מנוח אך במזרח אירופה, ע"כ מספר העברים שמה גדול ממספרם באירופה המערבית. — מספר כל העברים באירופה הוא 6,500,000 מלבד פרטים קטנים; מספר כל תושבי אירופה הוא 325,000,000, א"כ ערך מספר העברים לעמת מספר שאר תושבי אירופה הוא 2%. ואם נבקש ערך מספר העברים בכל ארץ מארצות אירופה בלבד, אז נמצא.

ברוסיה אשר באירופה.	3,500,000	או	4,07⁰/₀
בעסטרייך-אונגארן.	1,650,000	״	4,67⁰/₀
באשכנז . . .	562,100	״	1,30⁰/₀
בצרפת . . .	85,000	״	0,22⁰/₀
בבריטאניען (ע"פ ספרות האחרונות משנת 1871)	110,000	״	0,32⁰/₀
באיטאליען . . .	50,000	״	0,17⁰/₀
בשווייץ . . .	7,400	״	0,26⁰/₀
בבעלגיען . . .	3,000	״	0,06⁰/₀
בנידערלאנדיען . .	82,000	״	2,0⁰/₀ [illegible]
בלוקסעמבורג . .	780	״	0,38⁰/₀
בדענעמארק . . .	4,000	״	0,20⁰/₀
בשוועדען . . .	1,900	״	0,042⁰/₀
בנארוועגען . . .	50	״	0,0029⁰/₀
שפאניען . . .	—	״	—
בפארטוגאל . . .	?	״	?
ביון . . .	2,500	״	0,125⁰/₀
רומעניען . . .	400,000	״	10,7⁰/₀
בסערביען . . .	2,000	״	0,12⁰/₀
במאנטענעגרא . . .	?	״	?
בממלכת התוגר באירופה.	100,000	״	1,30⁰/₀

מהמספרים האלה נראה: ראשית שערך מספר העברים ברומעניען, בעסטרייך-אונגארן וברוסיה גדול מערך מספרם בשארי ארצות אירופה המערבית; שנית שב"י, אם כי עם עולם הוא, בכל זאת, ע"י הרדיפות, ההריגות ושארי אסונות אשר קרהו מאז ועד הנה, קטן ודל הוא גם כעת וערך מספרו עולה אך $0{,}6\%$ מול ערך מספר שארי תושבי ארץ. מצד האחד תראה לנו כשחוק מכאיב לב המלחמה אשר קדש כל המין האנושי על מתי-מעט ומצד השני נתפאר בראותנו, שאלה האחרונים, לא לבד שלא ברחו משדה המלחמה, כ"א שרו ויוכלו לאויביהם הרבים והעצומים; שלישית, שרוב ב"י ישבו באירופה; רביעית, שרוב ב"י אשר באירופה יגורו בארצנו ארץ רוסיה; חמישית, שרוב ב"י יגורו בעירות, ולא בכפרים. — לא נביא אנכי, ע"כ לא באתי בסוד ה', למען אוכל לגלות את הקץ, אך זאת אראה, שגם אחרי אשר נגלינו מארצנו, כלכלה אותנו ההשגחה כלמלה גבר להארצות הנאורות במרכזי ההשכלה, למען נוכל ללמוד וללמד, לחלק מחכמתנו לשארי העמים וללמד גם מהם לעשות כמעשיהם הטובים למען נהיו מזומנים עת תבוא עתנו, עת הזהב, בין בארץ אבותינו בין בחוץ לארץ.

עתה נעזוב את ספירות העברים לגלגלותיהם ונראה מה תראה לנו הספרות ע"ד ארחות טבעם. מדותיהם וכשרונותיהם. המספרים האלה יבארו לנו, שעד כה לא התבולל יעקב בעמים, כאשר לא יתבולל השמן במים. מאד ומאד צר לנו על אשר לא עמקו העמים הנאורים באירופה בימים קדמונים, בימי הבינים ובמאות האחרונות בכלל במלאכת הספרות, כי אז ראינו עין בעין, מה בין מדות וכשרונות ב"י ובין מדות וכשרונות עמים אחרים, ואז בלי ספק נוכחנו לדעת, שהעברים לא יכלו, על פי דרכי הטבע, להתבולל בעמים, גם אם חפצו להיות כאחד מהם!

כאשר עשינו בספרות אשכנז, צרפת ורוסיה, כן נעשה בספרות עמנו ב"י. נביט נא מה יספרו לנו הספרות אודות אישת העברים. הולדתם, מותם, ארך חייהם, מצב בריאתם, כשרונותיהם ועוד

---

*) אך המקרה הורה לנו לערוך יקרת איזה ספרות בכתבי קדשנו. ד"מ מלך רומי יוליאן הכופר הקריב לאליליו לקרבן צפורים יקרות. מרגל היה להקריב פעם אחת על מזבח אליל אחד כמה מאות שורים. חעם ירא, פן ישוב יוליאן מפרס בתור מנצח, אז יקריב לקרבן לאליליו כל מין השורים בארצו. קבלה היתה בפי הרומים, שהשורים הלבנים שלחו מכתב למלך רומי מארקוס ובו היה כתוב: „מהשורים הלבנים, למלכנו מארקוס, שלום! אם אך יצלח בידך חפצך, אז כאשר אבדנו, אבדנו!" (Chateaubriand Discours historiques, t. II, p. 106) בלי ספק לו ידענו חיי ודעות העמים הקדמונים עד תכליתם, אז ידענו ערוך שארי מספרים קטנים עם גדולים הנמצאים בכתבי קדשנו ואשר כעת לפי ראות עינינו למספר הוא לנו.

כבר נמנו הכמים וגמרו שבני ישראל ירבו רב מכל העמים אשר המה יושבים בתוכם. החכמים לעגאט (Légot) בספרו: La France et l'étranger, 1864 בצד 624, האנסהאפער, בספרו Wyklad Statistyki, Warszawa 1875 בצד 400, עטטינגען בספרו Die Moralstatistik, Erlangen 1876 בצד 594, האפמאנן (Urzędowe tabelle) כלם פה אחד ידברו כזאת. ד"מ אם נביא כפרות פולין משנת 1819 עד 1848 אז נראה שבהארץ הזאת בעשך העת הזאת מספר התושבים גדל על סך 1,351,343 אנשים, כלומר 39,3%; אם נחלק את מספר 39,3% על מספר השנים 1819—1848 אז נראה שבכל שנה ושנה מספר תושבי פולין גדל על 1,35%; מספר העברים גדל בשנות 1819—1848 על סך 253,320, כלומר 85,0%, דהיינו 2,96% לשנה. כאשר בקשו הכמים רבים לדעת סבות רב מספר הנולדים העברים בערכו אל מספר הנולדים של עמים אחרים, אז מצאו שהדבר הזה תלוי לא ברוב מספר הקדושין, יען כי לפי דעתם מספר הקדושין אצל העברים מעט ממספר הקדושין אצל עמים אחרים, (עיין ספר — De certaines immunités phisiol giques de la race juive בהזשורנאל (Revue scientifique, 1881, p. 503) כי אם ברוב מספר הנולדים. אך מוכרחים אנחנו לאמר, שא"א לסמוך על מספר הקדושין של העברים, הנכתבים בספרי הזכרונות ע"י פקידי הממשלות, יען כי ע"פ דת תוה"ק האשה נקנית בכסף, בשטר ובביאה וקדושין תופסין, גם אם לא היה בעת כדורן לא רב, ולא מו"ץ ולא פקיד הממשלה, ואם יכנסו לחופה אנשים מהדור החדש, אשר יהיו בקרב אינם ב"ב, ישאו ויתנו אתם ויתנכו בגירם בבתי הספר להממשלה, אז יתאמצו שנשואיהם יכתבו בספרי הזכרונות להממלכה, יען כי יודעים המה, שבימים העתידים לבוא ידרש מהם או מילדיהם אשר יולדו להם תעודות לדתם וקדושיהם; אך אם הנכנסים לחופה המה מהדור הישן, אשר אין להם כל יחש עם שאינם ב"ב ובתי הספר להממשלה, אז יקדש החתן את הכלה, כאשר קדשו אבותינו ואבות אבותינו, ובספרי הזכרונות להממשלה לא יזכר ולא יפקד מנשואים כאלה. ע"כ נגד דעות חכמי האומות, נוכל לאמר, שאם מספר ב"י ירב מהר ממספר שארי האומות, הוא יען כי ערך מספר הקדושין בב"י גדול בפועל מערך מספר הקדושין באומות אחרות, יען כי כמעט רוב בני ישראל ישאו להם נשים עוד בימי עלומיהם ולא ישחיתו ראשית כחם וראשית אונם בבתי הזונות, לא ידעו מאומה ממחלות-האהבה האיומות, אשר ימנעו כמה אבות מאימות אחרות לבניהם ולבני בניהם, אשר נסבה בזאת יולדו מתים או כמעט מתים. וגם אם לא תמצא חן אשה עבריה בעיני אישה או האשה תשנא את אישה אז תקח האשה גט מידי אישה ותהיה לאיש אחר והאיש יקח לו אשה אחרת, יען כי הקדושין והנשואין ע"פ תוה"ק אינן „סוד קדוש" וכמום עם הקדושים אשר בנו, כ"א כשארי דברי מו"מ הנוגעים להיי איש ואיש. איש עברי יקח אשה, אם לא מצאה חן בעיניו יתן לה ספר כריתות, יקח לו אשה אחרת וכו'. נערה עבריה תהיה לאיש, אם לא מצא אישה חן בעיניה הדרוש כמנו גם פטורין ותהיה לאיש אחר. בין כה וכה אשה עבריה לא תפור בעל כרחה דרכיה לזרים, ואיש עברי לא ישחית זרעו בבתי הזונות בעל כרחו, ע"כ ילדי בני ישראל לא ינהלו מאבותיהם מחלות-אהבה, אשר תהמכנה ותתרפנה כמה דורות ואין מציל מידיהן.

הדברים אשר דברו המילדות העבריות שפרה ופועה לראש צוררי היהודים: „כי לא כנשים המצריות העבריות, כי חיות הנה, בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו" היים יקיימים הנה גם בימינו. אצל כל העמים חבלי לידה ימשכו בפעם הראשונה כ"ו שעות, ולפעמים—מן 10 עד 12 שעות Статистический временникъ, II, выпускъ восьмой. Спб. 1872 г.) אצל העברים בין מאה חבלי לידות ל"ה ימשכו ה' שעות, ל"ד מן ה' עד י' שעות, י"ח חבלי לידות—מן י' עד כ' שעות, י"ג חבלי לידות לא ימשכו יותר מן כ' שעות (Отчетъ кіевской акушерской клиники за 1854—64 г.) — גם מחלות היולדות אחרי הלדה מעטות הנה אצל העבריות בערכן אל נשי שארי העמים. ע"י המחלות האלה יולדות מתות אצל העבריות 1% ואצל שארי האומות 4% (Lombroso). אך לעמת זה מספר הנולדים אצל העברים קטן הוא ממספר הנולדים אצל שארי האומות. באיטליא בשנת 1861 מספר הנולדים אצל הקאטולים היה א' בין 25,59 אנשים, בין העברים א' בין 36,70 אנשים. ברוסיה בכלל מספר הנולדים הוא 4,54%, אצל העברים אשר ברוסיא 4,39% בצרפת מספר הנולדים בכלל הוא א' בין 37,49%, ואצל העברים אשר בצרפת א' בין 40,11. אך אם גם מצד אחד מספר הנולדים אצל העברים מעטים המה ממספר כזה אצל שארי אומות, אך מהצד השני בחיים יותרו מהנולדים אצל העברים רב יותר מהנולדים אצל שארי האומות, כמו שנראה להלן;

ראשית דבר נראה, שמספר הנולדים מתים מעט הוא אצל העברים ממספר כזה אצל שארי האומות, כמו שיעידו על זה אסטערלען בספרו; „האנדבוך דער מעדיצינישען סטאטיסטיק"; האפמאנן, בספרו „האנדבוך דער פאפולאציאנססטאטיסטיק", וואפפענס (Vappoens) בספרו „בעפעלקערונגס—סטאטיסטיק" והספרות אשר יצא לאור ע"פ פקידת הממשלה ברוסיא בשם статистический временникъ II, 17 ורבים אחרים.

שנית נראה שמספר הילדים, אשר מתו בימי ילדותם, מעט הוא אצל העברים מאצל שארי האומות כאשר יראה הקורא מהלוח הזה, המראה לנו ערך ממספר הילדים, אשר מתו בבאדען (אשכנז) משנת 1864 עד 1870 בין מאה ילדים מתו:

	שואנגע-ליסטים	קאטולים	עברים
בחדש הראשון לימי חייהם .	8,25	11,21	6,73
בחדש השני .	3,44	3,57	2,35
בחדש השלישי .	2,63	2,59	1,79
ס"ה במשך רבע שנה ראשונה .	14,03	17,47	10,89
במשך רבע שני .	5,59	5,32	4,11
במשך רבע שלישי .	3,57	3,33	2,43
במשך רבע רביעי .	2,57	2,45	1,1
כ"ה במשך שנה ראשונה .	25,69	28,93	19,19

כמספרים האלה נראה בבאדען בשנות 1871—3 על מעט מספר הילדים-מתים אצל העברים ממספר כזה אצל שארי אומות יודו גם אסטערלען (l.c., p. 147) גערהארדט, בספרו „האנדבוך דער קינדערקראנקהייטען" (נדפס בטיבינגען 1877, I, צד 580), דר' נייפוויל (Neufville). בספר האנדהאפער הנ"ל לקאפיטעל צד 19 וספר הזכרונות לממשלת רוסיא הנ"ל (חלק שני צד 17). אך לא לבד בשנים הראשונות להיים, כי אם גם כאשר באו באנשים חיי העברים ארוכים יותר מחיי שארי האומות, כמו שנראה מהמספרים האלה: בפראנקפורט על נהר מיין בשנת 1860 מן מאה תושבים היו בני שבים ומעלה לימי חייהם;

קאתולים . .	4,41%
ליטערים . .	6,59%
עברים . .	7,53%

בהאמבורג עד שנת עשרים ואחת לימי חייהם יגיעו: בין העברים — 79%, בין בני שארי האומות בכלל 71%; מספר הבינוני של שנות חיי איש בעסטרייך הוא: אשכנזים — 28,8; ווענגרים 23,11; קראאטים 22,10; עברים — 30,3.

ואם נספור המתים במשך איזה עת מוגבל בין העברים ושארי האומות, אז נראה, שמתי עברים מעטים ממתי שארי האומות. בפרוסיה בשנות 1834—1849 מן מאה תושבים מתו:

שואנגעלים . .	2,91
קאתולים . . .	3,12
עברים . . .	2,16

בעסטרייך בשנות 1864—1870 מת עברי אחד מן 47,62 עברים; נוצרי אחד מן 29,56 נוצרים. במקומות מושבות של האיטליאנים והאשכנזים אשר לעסטרייך התשבנה בשנת 1837 מת נוצרי אחד מן 30,4 תושבים, בשנת 1838 מת נוצרי אחד מן 38,2 תושבים; מן העברים מת בשנת 1837 איש אחד מן 38,2 ובשנת 1838 מת איש אחד מן 42,7 תושבים. ברוסיא במשך שנות 1852—1859 מת עברי אחד מן 35 עברים ונוצרי אחד מן 29,8 נוצרים.

אך אם מהצד האחד ערך חיי העברים ארוכים מחיי שארי האומות וערך מספר מתיהם קטן ממספר כזה אצל שארי האומות, מהצד השני בריאות העברים חלשה היא מאד ומבנה גויהם רפים ממבנה גוי שארי האומות באייראפה, וגבה קומתם קטן הוא מגבה קומת שארי תושבי אייראפה, חוץ מהפינים, המאדיארים ותושבי אי סיציליען. על פי עדות מאפינהארד קומת העברי הבינוני עולה עד 163,1 סענטימעטרים וקומת שארי אנשי אייראפה הבינונים עולה עד 165 סענטימעטרים (Antropologia, pp. 370—371). כדברים האלה יספר גם דר. ב. בלעכמאנן אודות העברים היושבים בנפות רוסיה, אשר אצל ים הבאלטי ואשר במדינת פולין שברוסיה: קומת העברים בהנפות האלה קטן הוא מקומת שארי תושביהן („איין בייטראג צור אנטראפאלאגיע דער יודען", דארפאט, 1882 צד 51—55); בשנת 1875 בפולין רוב אנשי חיל, אשר שלחו לחפשי ע"ד קטנות קומתם, ישראלים היו. אך לא לבד קומת העברים, כ"א גם כל מבנה גויהם יראו על רפיון כחותיהם. ע"פ דרישות ה' בלעכמאן הנ"ל רחב הגו בהשכם אצל העסטים והליוואנים מגיע עד 374,380 מילימעטרים ויותר, ואצל העברים — 345 מילימעטרים. המעגל אשר יסבב הלב עם השכם סביב לגוף האדם אצל העברים מגיע אך עד 832 מילימעטרים, ואצל שארי תושבי נפות ים הבאלטי מגיע עד 929 מילימעטרים. רפיון-כח ומעוט התפתחות נוגני נראה רב מאד אצל העברים, כמו שנראה מהלוח הזה:

בשנת 1875 קראו דרור בפולין להעומדים על הפקודים לשרת בצבא בעד רפיון כחותיהם:

עברים . . .	23,1%
ליטויים . . .	19,9%
אשכנזים . .	18,7%
פולנים . . .	17,6%
רוסים . . .	15,4%

אך אבר אחד גדול הערך, אשר יתפתח אצל ב"י עוד יותר מאצל שארי האומות, הוא הקדקד. ע"פ דברי לאמבראזא (Annali universali di statistica, Avril 1876):

	אצל איטליינים.	אצל העברים.
המעגל של הקדקד	580 מילימעטרים	569
הקו העקלתון העובר לארך הקדקד	„ 385	343
הקו העקלתון העובר לרחב הקדקד	„ 320	300
רחב המצח	„ 160	156
הקו הארוך ההולך לארך המצח	„ 210	196
הקו הארוך ההולך לרחב המצח.	„ 169	153

ויען כי התפתחות הקדקד משולבת עם התפתחות המוח, אשר שמור בו, ויען כי הכוח הוא מקור רעיונות כל חי, ובאשר ירבה כן יפרצו כשרונותיו והשתלמותו, ע"כ נקל להבין מדוע כשרונות העברים גדולים המה. אך לעמת זאת לפעמים תוצאות התפתחות הקדקד עם המוח יותר מדי הנה מחלות הנפש ומחלות עורקי החושים. ובאמת נראה ע"פ דברי לאמבראזא הנ"ל מספר האנשים, אשר מתו ע"י השבץ, אשר אחזם, גדול בערכו אצל היהודים מאצל שארי העמים: לפי דבריו באיטאליען 19% סבות מיתות אצל העברים הנה השבץ ומחלות עורקי החושים, 9% מחלות הלב, ואצל הנוצרים — 8% השבץ ומחלות עורקי החושים, 4% מחלות הלב.

בדאנציג בין 10,000 משוגעים נוצרים — 334, עברים — 585. בווירטעמבערג ערך מספר תושבי העברים לעמת מספר תושבי הארץ הזאת בכלל הוא אך 7/1000, בכל זאת משוגעים עברים המה 1%. אך מהצד השני בעתותי דבר העברים ידעו להזהר ולמשול ברוחם בלתי אכול או בלתי עשות איזה דבר אשר ירע לבריאותם, ע"כ ערך מספר מתי-דבר אצל העברים מעט הוא ממספר כזה אצל שארי האומות. בפעסט בשנת הדבר של 1851 מתו 1,85% נוצרים, 0,275% עברים. בשנת 1866 בבית החולים להנוצרים בפעסט מתו ממחלת הדבר 51,78%, בבית החולים לעברים — 31%; ברומי, בירת איטאליען, בשנת 1866 מתו קאתולים בדבר 69,13%, עברים 22%, שארי בני אמונות 42,13%, אם כי בשנת 1866, עת אשר האפידעמיע משל ברומי, מושב העברים בהעיר הזאת (געטטא) היה מסוגל מאד להרגות המתים בדבר.

מכל הדברים האלה נראה:

ר א ש ו נ ה, שמבנה גוי העברים חלש הוא ונתפתח מעט ממבנה גוי הנוצרים, מלבד הקדקד, יען כי העברי יחיה רק על מוחו; בכל זאת

ש נ י ת, ימי שני חיי העברים רבים מימי שני חיי הנוצרים, ועל כן אם כי

ש ל י ש י ת, מספר הנולדים מעטים בין העברים מבין הנוצרים, בכל זאת

ר ב י ע י ת, רבוי מספר הנולדים על מספר המתים אצל העברים גדול הוא מרבוי מספר הנולדים על מספר המתים אצל שארי אומות, יען כי ארך חיי העברים גדול מארך חיי הנוצרים ומספר המתים בין העברים קטן הוא ממספר המתים בין שארי העמים, ע"כ

ח מ י ש י ת, מספר תושבי עברים הולך וגדול יותר ממספר תושבי נוצרים.

ואם נבקש את הסבות לכל אלה, אז נראה שעקרם הוא בתכונות נפש היהודי, בחייו ובמדות מוסריו, ולא במבנה גוו. העברים, אומר באנדין בספרו Tracté de géographie et de Statist. medicale. II, p. 137 ירבו מכל העמים אשר הם יושבים בתוכם ע"י מעוט המיתות וע"י מדותיהם ותכונותיהם כמו שראינו מספר הנולדים מעטים המה אצל העברים, אך המספר הזה נתמעט אך מעט מעט ע"י מיתות, אשר ערך מספרם קטן הוא, גם צירי יולדה עברית אינם מסוכנים כל כך כצירי יולדה נוצרית לא להנולד ולא ליולדה, כל אלה יבואו להעבריות על אשר תשמרנה א"ע ואהרות מכל אסון בעת הריון. להפך, אם אך קרובי או שכני עבריה, אשר הרה ללדת, לא ישמרו את הילד מכל פגע, אז המות לא יבדיל בין ילד עברי לאינו עברי. על כן נראה, שבשנת 1873 ממאה בנים שנולדו לא בכשרות מתו:

אצל הפראטעסטאנטים	38,49
אצל הקאתולים	38,31
אצל העברים	44,89

מהמספרים האלה נראה שילדים-ממזרים-עברים מתים רב יותר מילדים כאלה מעמים אחרים, יען כי את ילדי עברים כאלה לא יוקירו כל כך לא אמותיהם ולא קרוביהם, ואין מי ידאג להם. ע"כ בצדק נוכל לאמר, שסבת מעוט המיתות בין ילדי עברים הנולדים בכשרות וסבת מעוט מיתת העברים בכלל בימי המגפה, וסבת ארך חיי העברים תלויות במדות מוסרם של ב"י. ואם נוסיף עוד, שמושבות רוב היהודים בערים גדולות אינן מסוגלות להאריך ימיהם, כמושבות הכפרים, אז נוכל להבין ערך יקרת מדות היהודים ומחירן לא בעולם הבא, כ"א בעולם הזה.

עתה נשמע נא, מה יספרו לנו ספרי הזכרונות ממדות מוסרם וכחות נפשותיהם של ב"י?

את ערך מדות מוסרם של העברים בדברים שבין אדם לחברו ובדברים שבין אדם למקום נראה ממספר העברים, אשר נחרץ עליהם משפט ענש בבתי המשפט של המלוכה. ע"ד המספרים האלה הדעות נחלקות; אחדים מהם כהאנסהאפער ועטינגען יאמרו, שערך מספר העברים, אשר נחרצו עליהם ענשים בעד עונות ופשעים כאלה מעט הוא מערך מספר בני אומות אחרות, אשר נחרצו עליהם ענשים כאלה (Oettingen l c., p. 482; Haushofer l c., p. 366) לפי דעת הפולאני זאלטוייסקי: „אם נערוך מספר אסורים - עברים לעמת מספר אסורים - נוצרים, אז נראה שמספר אסורים-עברים גדול ממספר אסורים נוצרים" (Статистика Царство польскаго Спб. 1842, p. 116) אם נזכור את מעמד המדיני של היהודים אז נראה שמה דברים מותרים לבני אמונות אחרות ואסורים לב"י, ע"כ נוכל לאמר בצדק שכמה אסורים-עברים הפים מכל פשע-אמת. ד"מ אם העיז העברי לגור אצל גבול המערבית של ארצנו ולסחור שם או לסחור באיזה כפר וכדומה, אז אם אך לא יסור מדרכו יאסרוהו באסורים ובזיקים וישלחוהו לביתו ביחד עם שארי אנשים הנאסרים בזיקים על אשר גזלו רצחו ועוד. הנה כבר אמרנו שערך מספר היהודים בפולין הוא 13,5%. בשנת 1866 ערך מספר העברים, אשר נחרץ עליהם איזה ענש, הוא 12,4%; בשנת 1867 — 14,1%; בשנת 1868 — 14,0%; בשנת 1877 — 12,7%. מהמספרים האלה נראה, שגם אם נאמר, שכל העברים, אשר נחרץ עליהם בבתי-המשפט איזה ענש, באמת חטאים ופושעים הם, גם אז בכלל ערכם לא יותר מערך בני שארי אמונות, אשר נחרץ עליהם איזה ענש. עתה נראה נא במה חטאו האסורים-העברים?

ממילא מובן שבמספר העברים, אשר נחרץ עליהם משפט ענש על דבר הבאים נגד ביזת נשים, הוצפה ברשות הרבים, ושוד הבאים כמין זה, קטן הוא מאד. בשנת 1866 ערך עברים כאלה מול ערך כמספרם, אשר נחרץ עליהם איזה ענש בכלל, הוא 1,4% . אצל הפולנים — 1,5% . בשנת 1867 עברים — 0,9%, אצל הפולנים — 1,1% ; בשנת 1868 אצל העברים — 0,6% אצל הפולנים 0,9% . בשנת 1877 נחרצו משפטי ענש בעד עריות וכדומה אצל העברים — 0,3%, אצל הפולנים — 0,8% — ממספר האנשים, אשר נחרץ עליהם משפט ענש, על אשר לא מלאו חובתם ביחס ליוצאי חלציהם ואשר לא כבדו את הוריהם כדת, קטן הוא מאד: במשך שנות 1865—1868 בין העברים היו ארבעה אנשים כאלה, בין הפולנים — כ"ט. במשך כל השנים האלה לא היה אף עברי אחד או עבריה אחת אשר יענשו ע"ד עריות, או על דבר אשר רצחו את נפש הוריהם, נשיהם, בעליהם, קרוביהם או אשר הטו באגרוף אחד מכל אלה ואצל הפולנים י"ז אנשים נענשו בעד פשעים כאלה. במשך שנות 1865—1868 לא נחרץ על איש בין העברים איזה ענש ע"ד השחתת זרע בבטן האם; אצל הפולאנים — על שני אנשים נחרצו משפטי ענש על דבר עתות כאלה. בשנות 1865—1866, 1877 נענשו נשים על אשר המיתו את ילדיהן אשר נולדו לא בכשרות, אצל הפולנים — 255, אצל העברים — 5. במשך השנים האלה ממספר הנשים, אשר נענשו ע"ד אשר עזבו במזיד או השליכו מעל פניהן את ילדיהן, היו: בנות הפולנים — 24, עבריה — 1. מלבד כל אלה מודעת לכל איש היודע התלונות האגורים בארצנו ארץ רוסיה ופולין, שכמה מאות ואלפים מהם ילכו בכבלים בלוית אנשי חיל מעיר לעיר, מבית הסהר לבית הסהר במשך כמה שנים, לפעמים במשך 10—15 שנים יען כי לא ידעו או לא יחפצו להודות, כי המה? מה שמותיהם? איפה נולדו? מי הוריהם? ועוד. ע"פ דתי ארצנו אנשים כאלה לבסוף ישלחו לארץ גזרה לסיביריען, אחרי אשר ישללו מהם כל זכיות אזרח ויכום שלשים מכות. ממילא מובן שעוד לא היה עברי לא ברוסיא ולא בפולין, שיאסר בעד עון כזה; כי הוא העברי אשר יוכל להתאפק ולהסתיר א"ע במשך כמה שנים משארי בשרו? מי הוא העברי אשר קרוביו ישליכו אותו בעת צרתו ולא יהיו לו לעזרה עד אשר ידם כנגעת?

כמראה הזה נראה אם נספור מספר הנענשים על דבר רציחות במזיד או בשוגג, על אשר נהגו טובים בעמיתיהם במזיד או בשוגג. בשנות 1865—1868 ס"ה מספר הנענשים על דבר רציחות במזיד היה 140 אנשים, ביניהם עברים 5 (3,5%); על דבר רציחות בשוגג בכלל — 2122 אנשים, בתוכם עברים — 56 (2,6%); על דבר אשר נתנו מומים בגוף רעיהם בכלל 3175 אנשים, ביניהם עברים — 235 (7,3%); ממספר הנענשים בכלל על אשר עזבו לכתחלה איזה איש בעת ובמקום סכנה בלי עזרה או על אשר לא היו לעזר לאיש בעת ובמקום סכנה — 103 אנשים, מהם עברים 2 (1,9%). בשנת 1877 על דבר רציחות במזיד נענשו בכלל 25 אנשים, מהם עברי 1 (4%); ע"ד רציחות בשוגג בכלל 62 אנשים, מהם עברים 2 (3,2%); על דבר אשר נתנו מומים בעמיתיהם, אשר מתו בם, בכלל 43 אנשים, כלם נוצרים ואין גם עברי אחד (0%); על דבר שארי מומים אשר נהגו בעמיתיהם, ואשר לא מתו המוכים בם, בכלל נענשו 227 אנשים, מהם 9 עברים (3,9%);

הסבה לכל אלה הוא, יען שהעברים מטבעם רחמנים וטובי לב הם, מלבד איזה יוצאים, ע"כ א"א להם לעמוד על דם רעיהם, או להתחמם ולהתלהב בריבם עם רעיהם, עד אשר ירצחו נפש בשגגה או במזיד; וע"פ רוב הכה בהתנגחם ואינם עולבים.

אך אם נפן כהמספרים האלה אל מספרי הפושעים בדברי משא ומתן ושלי ושלך, אז נראה ההפך: ערך מספר פושעים-עברים רבים מערך כמספרם בכלל: במשך שנות 1865—1868 מספר האנשים אשר נענשו ע"ד אשר המיטו מחיר המטבעות בממלכת פולין היה בכלל 10 אנשים, מהם עברים 4 (40%); על אשר זייפו מטבעות נענשו בכלל 19 אנשים, מהם עברים 9 (47,3%); על דבר רמאית שונות נענשו בכלל 1068 אנשים, ביניהם עברים 431 (40,3%); ע"ד גנבות במצבות, אשר יגדילו את העון, נענשו בכלל 4207 אנשים, ביניהם עברים — 4050 (96%); ע"ד גנבות במצבות אשר לא יגדילו את העון נענשו 4532 אנשים, ביניהם עברים — 547 (12,1%); על אשר כלו או שלחו ידם במכלכלי דניידי נענשו בכלל 438 אנשים, ביניהם עברים — 48 (10,9%); בעד גזלות נענשו 136 אנשים, ביניהם 17 עברים (16,5%); כמו כן גדול הוא ערך מספר העברים הנענשים על אשר עברו על מצות הרשות הנוגעות לטובת הכלל ולישוב המדיני, מספר הנענשים, על אשר עברו על מצות הרשות, ע"ד האמצעים לקדם פני רעת מגפת היהו בית, במשך שנות 1865—1867, הוא 861 אנשים, ביניהם עברים — 124 (14,4%); על אשר עברו על חקות הרופאים נענשו 303 אנשים, ביניהם 161 עברים (52,2%); על אשר עברו על חקות התעודות המסע נענשו 282 אנשים, ביניהם עברים 86 (23,3); על אשר לקחו חלק בגורלות הנאסרים ע"פ דינא דמלכותא נענשו 24 אנשים, ביניהם עברים 11 (45,8%); על אשר עברו על מצות הרשות בדיני סדר הבנינים נענשו 327 אנשים, ביניהם 160 עברים (48,9%); על אשר עברו על מצות הרשית הנוגעת לשמירה משרפות נענשו 15 אנשים, ביניהם עברים 3 (20%); על אשר עברו דיני הבלוטה על דבר הלואה, דיני מקח וממכר, דיני בתי הרשת (вексельный устав), דינים, הנוגעים לבעלי מלאכת-יד (ремесленный устав) נענשו 75 אנשים, ביניהם עברים 46 (61,3%).

מהמספרים האלה נראה, שערך מספר העברים הנענשים על אשר עברו נגד דיני ממונות גדול מערך מספרם בכלל. הסבה לזה בלי תפונה הוא מעמדם הנוכחי בארצנו. ע"כ לבנו בטוח, שימים לא ימשכו, כאשר ייטב מצבם המדיני בכלל, אז מב"י גם בדברי ממונות יקחו הגמים מוסר, כאשר יקחו מוסר ממדותיהם בכלל.

הנה זה גמרנו את ההשקפה הכללית של ספרות העברים. רפעם לא ראינו לא שדה קטל מלא רבבות פגרי אדם מתים לכבוד איזה עריץ, לא שמענו לא קול „הידד!" של המנצחים, לא קול יללה של המנוצחים והולכים בשבי, לא קול צוחה של הנפצעים על „שדה-הכבוד" (הוי הוללים, עד מתי תהולו?). והעברים מאז היו לגוי לא התפארו בגבורתם ובנצחונותיהם. כל גבוריהם הגדולים ואנשי מלחמותיהם המפורסמים, ממרע"ה עד בר כוכבא, כלם כי ואמרו: „לה' הישועה, לו הגבורה!" לא באסון שארי האומות יתפאר ישראל מאז היה לגוי, לא זו תהלתו, הוא להם וילחם גם כעת לא ברמחים, לא בקשתות, לא בקנה רובה, גם לא ברוב כספו, כי אם ברוחו הכביר. את כלי נשקו זה מים לא שטפו ואש לא שרפו, ואלפי רבבות שונאיו נסוגו אחור ממנו, ורבים מאויביו ומבוזיו נהפכו לאוהביו ולמכבדיו, וגם אם אחדים מאתנו לפעמים ישובו משדה המערכה מוכים באיזה פצעים רוחניים, אך הפצעים האלה כמעט תשבת המלחמה יחיו והיו כלא היו, והמוכים האלה עברים היו ועברים נשארו, בני זרע קדש, כבירי רוח, רודפי צדק, טובי לב, אוהבי החכמה וההשכלה.

ג.

מספר בני ישראל בארץ רוסיה.

ברוסית מרכז מושבות בני ישראל הוא מדינת הפולאנים והפלכים אשר בצפונית מערבית להארץ הזאת:

שמות הפלכים	מספר העברים בערים גדולות וקטנות	מספרם בכפרים	ס"ה בערים ובכפרים	ערכם % למספר שארי תושבים
בעססאראביען	130,717	37,110	167,827	12,1
ווילנא	140,997	34,999	175,996	14,8
וויטעבסק	117,167	16,622	133,789	12,9
וואלין	231,393	58,427	289,820	14,9
גראדנא	195,005	34,569	229,574	19,7
יעקאטערינאסלאוו	27,807	19,497	47,304	3,2
קיעוו	288,813	50,744	339,557	14,6
קאוונא	202,902	66,497	269,399	19,0
מינסק	218,646	64,548	283,194	20,1
מאהילעב	121,990	29,065	151,055	18,1
פאדאלסק	351,466	67,392	418,858	18,7
פאלטאווא	64,943	19,098	84,041	3,5
באוור (קרים)	11,901	9,296	21,197	2,5
הארקאוו	7,258	1,216	8,474	0,4
חערסאן	105,432	34,730	140,162	9,5
משערניגאוו	45,426	37,691	83,117	4,4
ס"ה בי"ו פלכים	2,261,863	581,501	2,843,364	11,3

חוץ מזה מספר העברים היושבים בערי רוסיה דרומית מערבית, אשר תחת פקודת שרים פרטיים (градоначаль-ства), הוא:

באדעססא 73,389 או 35,1%
בקערטש 3,136 " 9,8%
בסעוואסטאפאל 750 " 3,0%

ס"ה תושבי ערים 2,339,138; תושבי כפרים 581,501; ס"ה תושבי הערים ותושבי הכפרים 2,920,639; ערכם אל מספר שאר תושבים בהפלכים האלה הוא 11,5%.

מהמספרים האלה נראה הערך היותר גדול במספר ב"י ברוסיא הוא בנפות צפונית מערבית, כלומר בליטא ורייסין, והערך היותר קטן בנפות רוסיה החדשה. בפלך מינסק מספר ב"י המישית מספר כל התושבים, וכמעט כזה נראה בנפות גראדנא, קאוונא, מאהילוב ובפלך פאדאל. מלבד זאת ערך מספר בני ישראל גדול בנפות בעססאראביען, ווילנא, וויטעבסק, וואלין וקיעוו; בפלך חערסאן ערך מספר תושבי ב"י הוא עשירית מספר כל התושבים. בכלל ערך מספר התושבי ב"י ילך ויתמעט מצפון לדרום וממערב למזרח, עד כי בנפות הארקאוו ערכם אך 0,4%. בהנפות, אשר אסור לב"י ע"פ חוקי המלכות לגור שם, מלבד איזה יוצאים, ערך מספר תושבי ב"י מעט הוא מאד; ד"מ בפלך פערם ערכם עולה אך עד 0,997%; בפלך קאזאן — 0,016%; בפלך וויאטקא — 0,014%; בפלך וואראנעזש — 0,015%; בפלך פענזא — 0,018%; בפלך ארלא — 0,028%; בפלך קאלוגא — 0,029%; בפלך אלאנעצק — 0,12%. — ואם נערוך מספר בני ישראל בערים בערכם אל שארי תושבים, אז נמצא:

בארבע ערים ערכם עולה בן 80—86 %
בי"ד ערים " " 70—80 "
בעשרים ערים " " 60—70 "
בעשרים ותשע ערים " 50—60 "
בי"ט ערים " 40—50 "
בט"ו ערים " 30—40 "
בי"ד ערים " " 20—30 "
בכ"ג ערים " " 10—20 "
בעשרים ערים " " 1—10 "
בשמונה ערים " " פחות כן 1/100.

ואם נערוך מספר העברים בכפרים ובערים קטנות של המחוזים (уѣзды), אז נמצא, שאך במחוז אחד קאניעו (פלך קיעו) ערך מספר העברים עלה עד 15,1%, בשארי המחוזים נמצא:

בב' מחוזים ערכם יותר משליש שאר התושבים
בב' מחוזים ערכם כשליש שארי התושבים
במ' מחוזים ערכם כשליש בן 1/4 עד 1/3;
בי' מחוזים " " 1/5 " 1/4;
בכ"ז מחוזים " " 1/6 " 1/5;
במ' מחוזים " " 1/10 " 1/7;
במ"ו מחוזים " " 1/20 " 1/10;
במ"ה מחוזים " " 1/100 " 1/20;
בי"ב מחוזים " פחות כן 1/100;

המחוזים, אשר מספר תושביהם מבני ישראל גדול בערך ממספר תושבי ב"י בשארי ערים וכפרים של שארי המחוזים, המה: מחוזי בערדיטשוב (בפלך קיעו), מאהילוב, ארשא מסטיסלאוו (כ"ם בפלך מאהילוב), ווילנא (פלך ווילנא), וויטעבסק (פלך וויטעבסק), ב ־עסט וביעלאסטאק (שניהם בפלך גראדנא), קאוונא (פלך קאוונא), מינסק, באברויסק וסלוצק (פלך מינסק), באלטא (פלך פאדאל). בכלל מספר העברים בערים (2,261,863) ארבע פעמים יותר ממספרם בכפרים (581,501).

מספר העברים בפולין אשר לרוסיה לא נודע לנו בפרטיותו, אך זאת נודע לנו, שבחמשה פלכים מספרם עולה עד 431,800 נפש. הפלכים האלה המה: לובלין — 125,161 נפש, פיעטראקאוו — 106,733 נפש, סובאלק 100,068 נפש; סיעדליץ — 99,835 נפש, קעלץ — 10,63% שארי תושבי הפלך. בעיר ווארשא 146,246 (70,174 גברים, 76,072 נשים).

ואם נבקש ערך מספר תושבי העברים בערי פולין אשר לרוסיה, נמצא:

בחמשה ערים ערך מספרם בן 70 עד 76 %
בי"ד ערים " " 60 " 70
בי"ח ערים " " 50 " 60
בעשרה ערים " " 40 " 50
בי"ח ערים " " 30 " 40
בד' ערים " " 20 " 30
בו' ערים " " 16 " 20
בה' ערים " " 0 " 10

בכפרים של מדינת פולין ערך מספר תושבי העברים עולה אך עד 2,21% בערך מספר שארי תושביהם, בכלל ערך מספר ב"י בפולין, אשר לרוסיה, עולה עד 13,5%.

אלה הנה האחוזות אשר להעברים ברוסיא (בדיסיאטינים):

שמות הנפות	בתורת קנין: לאכרים	בתורת קנין: לאדוני הארץ	בתור שכירת האחוזות	ס"ה	ערך אחוזות העברים להאחוזה בכלל
בעססאראביען	—	109210	167539	276749	9,1%
וויטעבסק	749	32173	44278	77200	2,2%
וואלין	408	13916	[illegible]	319572	5,[illegible]%
גראדנא	3,573	21085	294952	319610	10,8%
יעקאטערינא-סלאוו	30,257	61007	58058	149322	2,5%
קיעוו	—	11477	261518	272995	6,3%
קאוונא	2,252	4033	36432	42717	1,3%
פאדאלסק	2,006	6857	240108	248971	6,9%
פאלטאווא	—	40836	172379	213215	5,3%
באוורי (קרים)	161	84580	24891	109632	2,1%
חערסאן	—	218843	254050	472893	8,4%
משערניגוב	—	79876	139505	219381	5,6%
ס"ה בי"ב נפות	39,105	[illegible]	[illegible]	2721957	3,3%

כן הלוח הזה נראה שהמספרים היותר גדולים שבאחוזות העברים המה בנפות גראדנא ($10,_8\%$), בעצם ראביען ($9,_1\%$), חערסאן ($8,_4\%$), פאדאלסק ($6,_9\%$), קיעוו ($6,_3\%$), צשרניגאוו ($5,_8\%$), וואלין ($5,_8\%$) ופאלטאווא ($5,_3\%$).

מספר הדיסיאטינים בכל י"ב נפות הנזכרות בכלל הוא 50,778,062; מהם ברשות העברים בתור קנין נמצאים 723,299 או $1,_4\%$; בתור שכירה $3,_9\%$; ס"ה $5,_3\%$. — אם נזכור מספר תושבי הפלכים האלה בכלל ובי"י בפרט, אז יוצא לנו מספר בינוני כזה: לכל עברי בהפלכים האלה שייך $0,_3$ דעסיאטין, ולכל נוצרי $2,_9$ דעסיאטין.

לפי דברי ה' סעמיאנאוו בשנת 1859 היו ל"ה מושבות עבריים, עם 205,603 דעסיאטינים ועם 26,376 אכרים כאב"י. בשנת 1869 נוסדו עוד 56 מושבות עם 20,665 אכרים-עברים חרוצים בעבודת האדמה. ס"ה מספר האכרים כאב"י ברוסיא בשנת 1879 עלה עד 100,000.

מכל אלה נראה שלא בב"י העון אם מעטים מהם עובדי אדמה; בלי תפונה לולי המונעים הרבים, העומדים לשטן על דרך העברי בחפצו לעבוד את האדמה, אז רבו הכפרים מלאים אכרים בב"י, אשר הראו כהיותיהם והריצותם בעבודה חזאת, כמו שיראו עתה חריצותם בכל ענפי ההכמות ומלאכות אהרות. לדאבון לבנו ולאסוננו א"א כעת לב"י לקנות אדמה ולגור חוץ לערים, גם בהפלכים, אשר מותר להם לב"י לגור שמה. עתה מי ישמע את דברי צוררינו, האומרים לנו, כי נרפים אנחנו, ולא יצחק? אם אכרחם אותנו בסבותים, למה זה עוד הדרשו מאתנו שנפזו ונברכר לשמח לבכם? אם נקרתם את עינינו למה זה תיכרו אותנו על אשר לא נבדיל בין צבעי רקמתים של הקשת אשר בענן?

ספרות היהודים בבריטאניה.

נעזבה נא, קורא יקר, את אחינו אשר בארצות המזרח והצפון, הארצות אשר רבים מדכאיהם גם כעת במזיד ובשגגה, ביודעים יבלא יודעים יאמר ליעקב „אוכל אדם הוא", ונפן מקצה מזרחית איירופה לקצה מערבית שלה, הלא היא ארץ בריטאניה. שמה גוי ממשך ומורט לא ישמע קול נוגש קורא: „צא לך, טמא!" שמה שם ישראל איננו שוד לשמצה ולדראון, לא עד ירודף שם כמין הרים לפני רוח; שמה העברי לא ישא אל ההרים ואל הגבעות עיניו, מאין יבוא עזרו, שלא יהיה הלק לשוסיו וגורל לבוזיו לעיני כל עמי הארץ ואין מציל אותו מפני היתו מרף ההולכות על שתים; שמה לא יאמרו עלינו, שפושעים וחוטאים אנחנו מעת נוהנו מרחם אמנו, מרם ידענו מאום ברע ובחור' בטוב; שמה לא יאמרו על תורתנו הקדושה שהיא מלאה תרמית ותוך; שמה לא יטילו ספק באמונתנו ובאהבתנו לארץ מולדתנו; שמה לא ישמעו לצדיקות בני אדם המתאמצים בכל כהותיהם להבאיש ריחנו בעיני אחינו הנוצרים. שמה איננו מוכרחים לאמר לאחינו בני אמונתנו לא ידענום ולהחליף שמותינו ואמונתנו בשמות ואמונה נוצרים, למען לא יבולע לנו, למען נוכלו לחיות ככל האנשים אשר על פני האדמה.

פן יאמר הקורא שעברי בריטאניה ממבעם טובים המה מכל העברים שעל פני האדמה, ע"כ אחשב לחובה להציג לפניו בקצרה תולדות המהפכות בדעות תושבי בריטאניא, ויראה, שלא בהעברים תליא כלתא:

כמעם נער היינריך השביעי מלך אנגליה ממנו את אמונת הקאטולים וקבל עליו ועל עמו אמונת הפראטעסטאנטים, אז קמה באנגליה כתה אחת גדולה והזקה, המפורסמת בשם: „פוריטאנים". הפוריטאנים האלה כפרו בכמה עקרים היקרים לא לבד לבני אמונת הקאטולים, כי אם גם לנוצרים בכלל. ד"מ. הפוריטאנים לא חשבו לקדושים גם תלמידי מיסד הדת הנוצרית, הפוריטאנים האלה, לפי דברי מאקאליי (בדברי הימים שלו לממלכת אנגליה, חלק א', צד 79—80) שקדו כל ימיהם על ספרי תנ"ך לא בהעתקת שבעים זקנים או הוואלגאטא, כי אם בשפת עבר, לקהו להם לקו על דרכי חייהם את דברי מוסר נביאינו וספרי קדשנו, את בניהם קראו לא בשמות נוצרים, כ"א בשמות עברים; יצחק, יעקב, משה ועוד, אם כי מבלו אותם ע"פ דת הנוצרית; חגגו את יום השבת, לפי דברי מאקאליי בכל מעשיהם התאמצו לדמות אל כת הפרושים במלבושיהם, בלשונם, בלמודיהם, בתענוגיהם, עד שנכרו בחוצות ע"י הליכתם מלבושיהם ושריקות שערות ראשיהם. הפוריטאנים התאמצו תמיד להביא ראיות לדבריהם מספרי תנ"ך. גם כאשר דברו בלשון אנגלית דברו בנגון לשון התנ"ך, אם כי דרך שפת עבר רחוק מאד מדרך שפת אנגלית, כאשר החל מלך אנגליה לרדוף את הכתה הזאת, אז מרדה במלכה ואהרי מלחמות עצומות בין אנשי חיל המורדים ובין אנשי חיל המלכות עלה בידי ראש הפוריטאנים הלא הוא קראמוועל המפורסם לשבת על כסא המלוכה ויכנה א"ע לא בשם מלך כ"א בשם: „פראטעקטאר" (מגין על ארץ בריטאניה). אז במשך כמה שנים היתה המשרה על שכם הפוריטאנים, ורוחם ודעותיהם שררו בכל ארצות בריטאניה. אז בימי משרת קראמוועל בא לאנדאנה ר' מנשה בן ישראל לבקש מלפניו שיתן רשות לב"י, אשר גרשו מבריטאניה עוד בהמאה השלש עשרה למה"נ, לשבת שם ולבנות להם בתי תפלה. מהעת הזאת יגורו העברים בבריטאניה וכמעט אין מעצור בעדם. בלי ספק במשך שנים אחדות גדל מספר היהודים בלאנדאן, כנראה מדברי מאקאליי, שבשנת 1665 היו בלאנדאן כמה בתי-משקה (קאפע-הייזער) לעברים, אשר שם נמצאים תמיד סוהרים בשטרות ושולהנים עם עינים שחורות באים מווינעציא ומאמסטרדם. בלי תפונה לא נהמו הבריטאניים על אשר קבלו היהודים בארצם, כמו שנראה משיר תהלה של המשורר האנגלי קאוולי (Cowley) אשר נכתב לכבוד „חברת מלוכת אנגליה", ובו בהרוזים נעימים מלאים רעיונות עמוקים יעורר את „העם הנבחר לכבוש את הארץ הקדושה, זבת חלב ודבש, אשר ראה אותה מהוקקנו הגדול מהר הפסגה, יען כי לא נתנה לו רשות להציג כף רגלו עליה" מהעת הזאת ב"י באנגליה את ארץ מולדתם הם אוהבים אהבה עזה בלי מצרים, בשם ישראל יתפארו ואת אלהי אבותיהם הם עובדים באמת ובתמים עד היום הזה. אם כי ימי ממשלת הפוריטאנים לא ארכו ובשנת 1660 מלך קארל השני, בכל זאת מצב היהודים היה טוב מאד בכל משך מאות השנים האהרונים, אף כי לא יכלו היהודים להבהר בהפרלמענט עד שנת 1831 וגם אהרי כן לא ישב איש מהם בסוד המחקקים מפני נוסחת השבועה הנהוגה, שהיתה ברוח האמונה השלטת ורק בשנת 1856 נשתנתה הנוסחא, והיהודי ליאנעל רוטהשילד היה הראשון שבא לשבת בסוד הפרלמנט בשנה ההיא. עתה עלה אחד מאחינו גם לגדולת „פער" ולורד והוא יושב במושב זקני הממלכה ומחוה דעתו על עניני המדינה מבפנים ומבחוץ.

כבר אמרנו שמספר היהודים בבריטאניה הוא 110,000 כלומר $0,_{32}\%$ שארי תושבי הארץ הזאת, דהיינו $14,_{63}$ פעמים מעט מערך מספר העברים ברוסיה לערך מספר הרוסים.

מספר הקדושין בבריטאניה בשנת 1877 היה 447; מספר עברים מתים בהשנה הזאת 1,203 (אנשים 758. נשים 445).

על פי דברי הדר' גיבבאן מספר המתים בין העברים בבריטאניה מעט הוא ממספר המתים בין שארי האומות של הארץ הזאת. בנוף אחד בין 1000 עברים מתים אך 20; בין שארי האומות בבריטאניה בין 1000 תושבים מתים 43 אנשים. הסבה לזה ע"פ דברי היבבאן הוא יען כי העברים יעצרו ברוחם וישמרו את ילדיהם מכל רע יותר משארי האומות.

מספר תושבי בריטאניה במשך שנות 1811—1861 רב עד $0,_{38}\%$ (ע"פ דברי Brachelli), אך מספר העברים רב עוד יותר.

המספר הבינוני של שנות חיי עברי בריטאניה גדול הוא ממספר כזה של בני שארי האומות בהארץ הזאת, ע"פ דברי הדר' גיבבאן לפי דבריו כמה מחלות לא נודעות בין עברי בריטאניה. כדברים האלה יאמר גם דר' בעהרענדס (Jews Chronickle 1881).

לפי דעת הדר' הזה הסבה לזה הוא דיני טהרות וטרפות ע"פ התלמוד. עסקי היהודים בבריטאניה המה: מסחר בכלל ומסחר בשטרות בפרט; רבים המה היהודים בבריטאניה אשר יחשבו. בין הסוהרים הגדולים אשר בארץ, והמה יקחו חלק בכל בתי הרשת המעשה וירבו טוב הארץ. כסף העברים בבריטאניה יסבב עולם המסחר במהירות גדולה מכסף בני שארי האומות ויהיה לנחלה למשפחה אחת במשך כמה דורות, וכזאת לא נראה בין רוב בני שארי האומות בבריטאניה. כבד מאד להגביל ערך הגנסת העברים

בבריטאניה, אך זאת נוכל לאמר, שבין עברי בריטאניה מספר שוכרי פועלים גדול יותר ממספר הפועלים.

מצב יהודי בריטאניה טוב מאד, מספר העניים קטן הוא מאד, גם בעד המספר הקטן הזה ישנן כמה תקנות טובות לקדם פני הרעה בעוד מועד. מלבד כל אלה פתוחות לפני יהודי בריטאניה ארצות רחבות ידים אשר לבריטאניה בשארי חלקי התבל מעבר לים לחיות שמה כטוב בעיניהם.

העברים בבריטאניה יושבים ע"פ רוב בהערים הגדולות. בלאנדאן הבירה, מספרם עולה עד 41,700 נפש. בכלל יחיו על פני כל הארץ ואין מעציב רוחם ע"ד אמונתם וצור מחצבתם.

העברים בבריטאניה לא יקחו להם נשים טרם מצאה ידם לבקש טרף לבני ביתם, ע"כ מספר העברים האלה לא ירבה כל כך כאשר ירבה מספר אחינו ב"י בארצות המזרח אשר באיירופה.

אם כי העברים בבריטאניה יחיו ככל עם הארץ הזאת, ידברו אך שפת בריטאנית ולובשים כהבריטאנים, בכל זאת הכרת פניהם תענה בם כי מזרע ישראל המה, וכל זה יען שלא יקחו להם נשים מבנות הנוצרים (אם כי על פי דיני המלכות מותר הוא להם) וישמרו דיני התלמוד ע"ד טרפות ומאכלות אסורות ודיני טהרה. — העברים האלה נחלקים לספרדים (יוצאי חלצי גורשי ספרד) ולאשכנזים (בני עברים, אשר באו מאשכנז). הספרדים התפארו על האשכנזים ביחש תורתם וביחש עשרם.

בין עברי בריטאניה ישנן חברות שונות, המועילות להכלל. החבורה האחת נקראת בשמה חברת העברים באנגליה (Anglo-Levish Associ teon), אשר מגמתה אך צדקה וגמילות חסד; החבורה השנית נקראת בשמה: חברת הספרות העברית (Society of Hebrevo Lite atur) אשר מגמתה להרבות מספר ההושבים העברים בארץ ישראל לקרב את הקץ.

ע"ד פושעי ישראל בבריטאניה נדע, שעוד לא נשמע, שעברי בריטאניה ישפט על דבר איזה רציחה. אך לעתת זאת לפעמים נראה, שאחד העברים ישפט על כי מעל בממון חבירו. — היהודים בבריטאניה לא לבד שיעשו חסד עם היהודים ילידי ארצם, כי אם גם עם בני אמונתם מארצות אחרות.

ההשכלה נפרצה מאד בין היהודים בבריטאניה. בית גדול ערך בית-הספר לילדי בני ישראל הנקרא בשמו: (Sews rei Scool). בית ספר זה ידוע ומפורסם בכל ארצות איירופה, יען כי טוב הוא מכל בתי-ספר לעם בכל הארצות האלה. בבית-ספר זה יקחו לקח חנם אין כסף 3,200 ילדים.

בתי-עקד-ספרי יהודים נמצאים אצל החבורות הנ"ל ואצל אנשים פרטיים. ליהודי בריטאניה יש שני מכתבי עתים בלשון אנגליה ומכתב עתי אחד בלשון המדוברת של יהודי רוסיה ופולין.

ביחוסם אל עניני דת ישראל, יהודי בריטאניה נחלקים למבקשים חדשות בדת (רעפארמאטארים) ולמקדישים את הישנות. אך מבקשי חדשות ומבקשי ישנות כלם אוהבים עמם באמת ובתמים ומתפארים בצור מחצבתם. לארד ביקאנספילד-דיזראעלי יוכיח, שגם אחרי אשר קבל עליו דת הנוצרית; גדל על כל שרי הממלכה בבריטאניען; ביד חזקה משל על ארץ מולדתו וזרועו נטויה על כל ארצות מזרח ומערב, גם אז בכל עת הכשר בספריו ובמדבריו לא לבד שלא כחד את מולדתו, כי אם גם התפאר כי מבני שם הוא. מי לא ידע את השם הגדול של ר' משה מאנטעפיארע ז"ל אשר נחל כבוד וגדולה מכל עמי בריטאניה, אם כי כמעט כל ימיו הקדיש לטובת עמנו? מלבד האנשים הדגולים מרבבה אלה, ב"י באנגליה אם כי ערך מספרם קטן הוא, עשו ויעשו לטובת ישוב א"י אלף פעמים יותר באשר יעשו כל ב"י תושבי נאות פולין ברוסיא, אם כי מספרם כמעט עשרת פעמים יותר, ממספר ב"י בבריטאניה.

מכל אלה נראה שב"י בבריטאניה יתעסקו בכלל אך במסחר ולא בעבודת האדמה, שרבים מהם עלו לגדולה ורק כסא המלכה גדול מהם, רבים מהם עשירים גדולים ועצומים, ובכל זאת רחוק מעמי בריטאניה לעשות כמעשה האנטיסעמיטים בשארי ארצות אירופה המזרחית. המ"ע האנגלי הנודע „Times" מכנה את האנטיסעמיטים בשמות: „משוללי השכל הישר, פראים" ועוד: המ"ע „Daily News" מעריץ ומגדיל את אהבת ב"י בבריטאניה לארצם ומגנה מאד את האנטיסעמיטים.

יען כי דרך החיים לא יעמוד על עמדו, כ"א ירוץ ידלג ויקפץ הלאה באין מעצור, למרות מעשה כשפים של איזה עריצים, אשר התפתחות המין האנושי לצנינים בעיניהם; יען כי יום אחד בימינו יפעל פעולה יותר מאלפי שנים בימים קדמונים, ע"כ לבנו בטוח שקרובים המה הימים, אשר בם שונאי ישראל בכל ארצות שבותו ילבשו בשת וכלמה, בראותם שחשדו בכשרים ושכל עמי הארץ ידעו להוקיר הון ערך מדות טובו ותפארת עם, אשר במשך אלפי שנים לחם עם עמים גדולים ועצומים מהם ויוכלו להם לא בחרב ולא בחנית, כ"א בדעתו ובמדותיו הנפלאות!...

מספר העברים בצרפת.

מה נפלאו דרכי חיי עמי הארץ! פה נראה עם גדול ורב השולח בים צירים וזמים גדולים ועצומים סרים למשמעתו, אם כי אך איזה מאות שנים עברו והעם הזה עמד במהר המדרגה, בסודות מלכי ארץ לא בא, יען כי כאין נחשב בעיניהם, ושם עם עני ודל מאד עד כי לא יאמן כי יסופר, שבימים הקדמונים משל על כל סביביו. — פה לעינינו עם אשר השכלתו עומדת על נקודת הקפאון אם כי מלפנים האיר לארץ ולדרים עליה בחכמתו ובדעתו, ושם נראה עם חכם ונבון אשר כל עמי הארץ יקחו תורה מפיו אם כי אך איזה מאות שנים עברו מהעת אשר בין העמים הפראים התחשב. — פה נראה עם אשר ירדוף בלי חשך בני אמונה אחרות אם כי מלפנים עמד בראש ההשכלה האמתית ולא ידע לא קנאת-הלאום ולא שנאת-האמונה, ושם לעינינו עם, אשר מלפנים הדריך מנוחת כל בני אמונות אחרות, וכעת כל העמים כאחים בעיניו בלי הבדל בין בני אמונתו ובין בני אמונות אחרות.

צרפת „הבת הבכירה לאמונת הקתולים", אמונה, השוללת כל זכות ותקוה לחיי עוה"ב מכל האנשים אשר לא יאמינו בקדושת האפיפיור ובאמתת משלחתו; צרפת, אשר עמדה בראש חלוצי צבאות נושאי הצלב, אשר שפכו דמי עברים כמים בכל ארצות איירופה המערבית; צרפת, אשר לעתים מזומנים בימי הבינים הרשתה להעברים לגור בה למען תוכל במשך הימים לגזול את כל כספם וזהבם ולגרשם מעל פניה; צרפת, אשר בלילה אחד הרגה בליל חג ווארטהאלאמיי הקדוש את כל הנוצרים הקאלווינים, אשר גרו בה, על אשר לא האמינו בקדושת ובתורות האפיפיור; צרפת, אשר הרשתה בימי לודוויג הי"ד לאנשי חילה לענות נשי ובנות הקאלוויניסטים לעיני בעליהן ואבותיהן; צרפת, אשר זונות כפאמפאדור, דובאררי, מאנטעספאן, מאנטענאן, משלו בה, הבת השובבה הזאת היתה בימינו למרכז ההפש, ההכמה, היושר והצדק בעניני מלוכה ומדינה!... זה כמאת שנים כמעט נצוץ אחד יוצא מרוצות פאריז כרגע יהיה מצד אחד לבער ולשרפה מאכלת אש, ומצד השני — למאור גדול, אשר באורו ילכו עמים רבים על דרכי חייהם המדיני!...

האמונה הקאטולית בכל העתים ובכל המקומות, אשר משלה שמה, עמדה על ב"י לכלותם והדריכם מנוחה, פעם ע"י עלילות דם, פעם ע"י עלילות רגל, באמרה, שב"י נתיו רעל במימי הנהרות, בבארות וכדומה, פעם ע"י כסף, זהב, כבוד ויקר, אשר נתנו לכל עברי, אשר המיר דתו, בלי הבדל בין עברי נכבד ובין פחות ערך ונבל, אשר מוכן ומזומן המיר למכור את בכורתו לכל אמונה, אשר תרבה מחיר. האמונה הזאת הלכה כדרכה והזיקה לב"י גם בצרפת עד ימי המרידה הגדולה, ע"כ מספר בני ישראל בצרפת היו מעטים מאד בימי הבינים; רבים מהם קבלו בעל כרחם אמונת הנוצרים, אם כי בסתר לבבם היו עברים, נאמנים לאלהי אבותיהם, אך מעט כמעט בקצה המאה הט"ז למה"נ העיזו העברים באיזה ערי צרפת להודות שעברים המה בלבם ונפשם. אחרי כן המלך הגדול לודוויג הי"ד נתן להעברים איזה זכיות. אך בכל זאת מצב העברים בצרפת היה רע מאד עד התחלת ימי המרידה הגדולה בצרפת בקצה המאה הי"ח למה"נ. עוד טרם פרצה המרידה, כהן דת הקתולים גרעגואר רב ריב העברים עם אויביהם והחזיק בידי יועץ המלך המפורסם ה"ה מאלהערב (Malesherbes), אשר חפץ להיטיב מצב העברים בצרפת. כאשר פרצה המרידה ביום כ"ג לחדש יאנואר שנת 1790 בחירי העם נתנו שוי הזכיות אך להעברים אשר גרו בדרום צרפת, ואחרי כן בימי כ"ח של חדש סעפטעמבער ול"א של חדש נאוועמבער בשנת 1791 בחירי העם נמנו וגמרו שכל ב"י ישראל בצרפת צרפתים המה עם כל זכיותיהם וחובותיהם לארץ מולדתם. מהעת הזאת חדלו הרדיפות, דברי ימי ישראל בצרפת, לא יספרו לנו עוד לא מענוים, לא מנדות, לא מגלות, כי אם כאיש פלוני ופלוני גדול ומכובד העולך בה ובמעי יהודה יצא, ע"כ בו יתפאר ישראל.

כבר אמרנו בהשקפתנו הכללית, שמספר בני ישראל בצרפת עולה עד 85 אלפים, כלומר $0{,}22\%$ בערכם אל מספר שארי תושבי צרפת.

עניני הדת של בני ישראל בצרפת מתנהגים תחת השגחת רבני הנפות. נפות כאלה בצרפת הם תשעה: בנוף פאריז 50,000 עברים; בנוף באייאן — 2,500; בנוף במזאנסאן — 2,600; בנוף באררא — 3,500; בנוף ליל — 2,800; בנוף ליאן — 2,200; בנוף מארסייל — 5,300; בנוף נאנסי — 4,500; בנוף ווזול — 3,500 עברים.

בשנת 1789 בפאריז גרו אך 500 עברים; בשנת 1806 גרו שם 3000 עברים; בשנת 1842 — 12,000 עברים; בשנת 1872 — 40,000 עברים; בשנת 1884 בערך 50,000 עברים, (בלי ספק בהמספר הזה נכללים כמה עברים, אשר ברחו מרוסיה לרגלי הרעמים המפורסמים). מהמספרים האלה נראה שעד שנת 1884 מספר בני ישראל בפאריז נתרבה מדי שנה בשנה על $2{,}08\%$, על כן ע"פ חקות הטבע מספר בני ישראל בפאריז יכפל במשך $33{,}59\%$ שנים, בעת אשר מספר תושבי צרפת בכלל בשנות 1821—61 נתרבה בכל שנה אך על $0{,}24\%$, ע"כ מספר תושבי צרפת בכלל יכפל אך במשך 405 שנים; א"כ מספר העברים בצרפת יתרבה שמונה פעמים יותר ממספר תושבי צרפת בכלל.

לפי דברי לאבראזא, אצל היהודים אשר בצרפת בין 220 נולדים נמצאים 120 ילדים, 100 ילדות.

מעמד בני ישראל בצרפת כעת בכלל טוב הוא מאד. כמעט לא נראה שמה עברים נעזבים מבקשים לחם. כמעט כלם יתעסקו במסחר, רבים מהם יגמרו הק למודיהם בבתי מדרש החכמות בתיר רופאים, עורכי דינים או בתיר חכמים במלאכת הבנין (אינזשעניערע); רבים מהם עלו לגדולת שרי הממשלה, שרי צבאות; רבים מהם נודעים בין הסופרים הגדולים, אשר בארץ הזאת:

ע"פ הידיעות משנת 1880 נמצאות בצרפת אשר באירופה ובשארי חלקי התבל 171 קהלות עבריות. אלה הנה הקהלות הנמצאות בצרפת אשר באירופה: בנוף פאריז — קהלה אחת; בנוף באייאן — 5 קהלות; בנוף במזאנסאן — 4 קהלות; בנוף באררא — 2 קהלות; בנוף ליל — 12 קהלות; בנוף ליאן — 6 קהלות; בנוף מארסייל — 16 קהלות; בנוף נאנסי — 17 קהלות; בנוף ווזול — 24 קהלות.

אם כי מעמד בני ישראל בצרפת טוב הוא מאד, אך כבר אמר מרע"ה כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, גם אם היא זבת חלב ודבש, ע"כ הקנו ב"י בצרפת כמה חברות גמילות חסד לתמוך נופלים ולסמוך אביוני עמם. בשמחת לבב נוכל לאמר, שאב"י הנאורים בצרפת למדו מאחיהם הנוצרים רק את מעשיהם הטובים, ולא את הרעים, כמו שעשו אחינו הנאורים בכמה ארצות אחרות, ובפרט בפולין. אהבת כל המין האנושי יהדור במעמקי לבות הצרפתים, עד כי כמעט משנות המרידה הגדולה עד הימים האחרונים עם הצרפתים היה תמיד למחסה לכל איש, אשר יסבול בעד דעותיו ואמונתו בקצוי ארץ ואיים רחוקים. אב"י בצרפת גם המה קבלו עליהם לעמוד לימין בני אמונתם בכל עת ובכל מקום שתבוא עליהם צרה בעד אמונתם והקנו חברת „Alliance Israelite Universelle" (חברת „כל ישראל חברים" על כל פני הארץ), אשר כל מגמתה: א) לעשות כל אשר ביכלתה להיטיב מצב החומרי והרוחני של אחיהם בני אמונתידם בכל הארצות; ב) להיות לעזר לכל עברי, אשר יסבול בעד אמונתו; ג) לתמוך בידי כל מחבר או מוציא לאור ס"ע אשר יועיל בחבורו או בס"ע להגיע אל מחוז חפץ זה; המרכז של החברה הנכבדה הזאת הוא פאריז, וסניפיה פרושית על כל פני הארצות, אשר בפנים ובמערב אירופה; שם סניף החברה הזאת, אשר באנגליה היא: Anglo-Jewish Association in Connection with the Alliance Israelite Universelle, ושם סניף החברה הזאת אשר בווין הבירה היא: „Israelitische Allianz"(*

מלבד החברה הזאת ישנה בצרפת עוד חברה נכבדה הנקראת בשמה: „Societé des études juives", אשר מטרתה להוציא לאור ספרים יקרים מספרות העברים. גם תלמידי בתי ספר הגבוהים מאב"י בפאריז יסדו חברה אחת בשם: „Jehuda Hanizchi". בעיר פאריז נמצאות בין העברים שלשים חברות

גומלות חסד, מלבד תשע חברות כאלה, אשר יסדו בנות ישראל בהעיר הגדולה לאלהים הזאת, המפורסמות מהנה הנה: L'Union Israelite; Comité de bienfaisance; L'Union des dames Israelites ועוד כאלה. מכל אלה נראה שבנות ציון בצרפת לא תבושנה בצור מחצבתן, לא תאמרנה, כרוב בנות ציון הנאורות בפולין ובפרט בווארשא, לעמם לא ידענו אותו; אהבת בנות ציון בצרפת לארץ מולדתן לא תתנגד לאהבתן לבני אמונתן. לו תשמענה כזאת בנות ישראל ברוסיה ופולין ותקחנה מוסר! . . . . . .

בפרט נודעים ומפורסמים בתי-עקד-ספרי-עברים אשר לאב"י בצרפת, הלא המה: 1) בית עקד הספרים של „Alliance Israelite Universelle", המכיל בקרבו 10,545 חבורים, המכילים בקרבם חקירות ודרישות אודות דה"י לב"י וספרותיהם בכל הארצות אשר על פני האדמה; 2) בית עקד הספרים של „Societé des etudes juives"; 3) בית עקד הספרים של הבאראן גינצבורג, המכיל בקרבו, מלבד ספרים רבים ויקרים ממחברי העברים, 900 כתבי יד היקרים במציאות.

אם כי בכלל מעט הוא ערך ממספר העברים בצרפת, אם כי עוד משנת 1789 הדלו הרדיפות בעד האמונה בהארץ הזאת, אם כי כעת דברי ב"י בצרפת משולבים אל דברי צרפת בכלל, יען כי הצרפתים יחשבו בעיני בני ארצם בכל עניני המדינה, בכל זאת בין בני ישראל בצרפת נמצאים חכמים גדולים בחכמת העברים כדארמשטעטער, וויל, פראנק, מונק, כהן, בעדארריד ודומיהם. ע"כ לא יפלא בעינינו, אם בין נוצרי צרפת ימצאו חכמים כרעגנאן, דע-סאלסי, יולי מורי ודומה, אשר הקדישו כל ימיהם להכמת העברים ולספרותה ויקנו להם שם עולם בספריהם ובחקירותיהם בדברי ימי עמנו מאז ועד עתה. מה נפלא רוח דברי הימים! מצד האחד בני ישראל הנאורים ברוסיה ופולין, אשר מהם עוד בימינו יצאה תורה לכל מושבות ב"י בארצות פזוריהם, יאמרו כעת לאחיהם לא עמי אתם, ולתורתם לא ידענוה, ויתאמצו בכל כחותיהם להכחיר מעין רואים כי ממעי יהודה יצאו, ומצד השני חכמי הנוצרים בהארצות היותר נאורות באירופה ירעיצו ויגדילו חכמת ישראל ודברי ימיו לעיני כל עמי הארץ! יהודי רוסיה ופולין, כמעט נחה עליהם רוח ההשכלה, ילעגו ויבוזו לכל איש, אשר יהגה בתורת משה והתלמוד, ובתי עקד הספרים של המלכיות האדירות והנאורות אשר באירופה משלמים במיטב כספיהם בעד איזה כתבי-יד מדה"י לב"י או מספרותם כמה מאות אלפים רו"כ ויוקירו אותם מפז ימכתם אופיר. האמנם כנים המה דברי הנוצרים, האומרים, שהם המה „העברים-ברות" האמתיים ולא אנו? האמנם הציוויליזאציאן המדומה עורה את עינינו? האמנם?

בשמחת לבבנו נתן על השאלה הזאת: „לא ולא!" את חכמת ישראל יבזו אך בחירי הישיבות היושבים אחורי התנור יהבירים, אשר אם כי מלאו כרסיהם מש"ס לא למדו לא דתי ודיני אומות אחרות ולא דברי ימיהן ולא קבלותיהן, או בני הנעורים אשר גדלו על ברכי ההשכלה החדשה אשר לא ידעו מאומה מיקרת תורתנו ומדברי ימינו, ע"כ א"א להם לערוך אלה מול אלה ולהבין מה בין תורת העברים לתורת שארי העמים. אך המחלה הרוחנית הזאת אך זמנית היא ולא לארך. ימים הנה ימים באים ושבו בני הנעורים מב"י למקורם, ויבינו ערך חכמת העברים, ואז גם אחינו הנאורים ברוסיה ובשארי ארצות לא עוד יבוזו ליקרת אבם, כי יבינו שממנה יצאה תורה לכל העמים הנאורים אשר ע"פ האדמה, ולולי תורתנו, אז בלי תפונה גם הארצות הנאורות כצרפת גם בימינו היו שקועות ביון מצולת הבערות כאשר היו בימי קדם.

למרות רצוננו מוכרחים אנחנו כעת לשים קץ גם לספרות העברים ב„הכנסת", יען כי א"א להלאות את קוראי „הכנסת" בספרים אין קץ. ואת הקורא נבטיח, שבהכנסת הבאה בשנה הבע"ל נשלים את אשר החלונו.

נתן בן משה גאלובאוו.

ווארשא, בו"ב אלול, התרא"ו.

*) פרטי מעשי החברה ימצא הקורא בין צד 708—711 נ"י חלק א'. המו"ל.

תורת רמש האויר

Theorie der Parasiten

או פרא-זוטי.

בראותי כי בעתות האלה לרגלי השטה החדשה ברפאות תעלה ממחלת פחד המים, אשר הממציא החכם פאכטער שמו, היה למלה ולתהלה בפי כל יושבי תבל. ולשמו ולזכרו תאות כל נפש תהי מאיזה כתה מכתות הקהל השונות, אמרתי לתת לפני הקוראים בקצור נמרץ ובסגנון קל כל עצמת המחלה הזאת לפרשה לפני הקורא לכל פרטיה והוקיה, ואז יבין גם תחבולת ורפואת חכם הרזים הזה.

בחפצי לתת לפני הקורא מושג שלם למען יבין וידע על מה אדני תרופתו ומזורו הטבעי, נחוץ לי להקדים ולפרש גם המצאת פאכטער והתגלות על ידו רמש האויר הדק מן הדק אשר בעין בשר לא יראה רק בעין המושה בזכוכית מגדלת מיקראסקאפ, ידיעת הנעלמים האלה אשר אך זה מקרוב באה בקהל ידיעות חכמי הרופאים, בעת קצרה גברה ידה, עד כי הכה דה ותעקר משרש חוקים רבים ודעות נושנות ותקח עמדתן, ובלבות ריפאים מומחים ופראפעסארים מובהקים נתקבה דעת פאכטאר, ועתה היא מנויה וגמורה בסוד חכמי הרפואה כמקור וסבת מציאת המחלות השונות למיניהן. תקותי הזקה כי לא יכבד על הקורא אם אסבב לו פני הדבר, להראותי מראש הנה את באם עד בדבר הרמשים הנעלמים מן העין הממלאים כל פני האויר הסובב אותנו.

ידע הקורא כי שם פאכטאר המתנוסס זה לא כביר להתהלה בפי כל יושבי תבל. זה כשלשים שנה יהל כהילל בן שחר בעולם הרפואה וכל גדולי הבמיה זכו להנות מאורו, הוא הראה לדעת כי כל האויר הסובב אותנו מלא רמשים בעלי חיים דקים מן הדקים אשר מרוב קטנם לא יראו לעיני בשר. רק אם נביט בקנה ראי אז נראם על נקלה, ויהי אך נגלתה דעתו בקהל גדולי הפראפעסארים עשו דבריו רושם גדול בעולם הרפואה, וכל החכמים החלו לענות בהענין הזה למלא אחר פאכטער לעבוד את הקרקע בתולה ככר רחב ידים הזה אשר גלה פאסטייר לעיניהם, ועמלם לא היה לריק, בכל פנות פנו ראו כי המצאתו עשתה תושיה ומרפא בנגעד, חקירא במה ישאל בענין, מה ענין הבעלי חיים הקטנים הנעלמים מן העין. אצל המחלות ורפואתן בכלל, אף אני אשיבו כהלכה, אם יאבה ללכת עמדי אל אחד מבתי החולים במחלות הפצעים והנגעים, אשר משם תצא תורת הרפואה הנסיונית לעולם, כירורגישע שפיטעלער, שם יראה המיחק הרב וההפרש הגדול שיצא מתורת פאכטער הזאת, קודם מתן תורתו מהבתים האלה היו למות תוצאות שמונים למאה ויותר, ורק עשרים אחוז ממאה נשארו בחיים, בנוגע במחלות הפצעים הכתובים בספר הכריתות (אפעראציאן) ודורשים מהירות היד היה זה הסדר, אחרי עלות הכורת על החולה. ואחרי הושם שבין בפצעי ובחבורתו, החל החום והשחין להשתרר בו, הפצע היה למכה טריה ויזוב זוב כמראה אמוץ, אחרי כן נשתנה הצבע למראה ירקרק, וריח רע התאחד עמו, החום כמו בן גבר, ועמו יחד בא גם השבץ, החולה יצא מדעתו וימת.

גם לא טובים היו הללי מקלטי לידה ובתי אוסף הרופאים המילדים, היולדת באה עד משבר ותמלט צלחה. ואחרי עבור שנים או שלשה ימים בלי כל סבה צדדית הנראית לעין, פתאום חום קדחת יפול עליה דרכי אידו, ענגה הרת תוגה על פניה תשכון, לא תצעק לא תשמיע קול צוחה, לא תתאונן על כל מדוה וכאב והיה כפשתה דועכו יכבו, מהמחלה הנקראת קדחת שאחרי ההולדה.— (Nachfieber). גם בבתי החולים במחלות הקרב והמעים נודע לכל, כי תמיד תלו גם הרופאים גם ההמון קבות ההתחלות בהצטננות, ובהתקררות, ראובן הלה במחלה פנימית כזאת, חום הקדחת יבער בו, כוהותיו יעזבוהו. בבטנו ירגיש מכאובים נאמנים, ישכב על ערשו שבעת ימים, לפעמים ארבעה עשר יום, גם עשרים ושמונה ימים, החולה ימות או יקום ממשכבו, ויהי מהליו כפי מצב המחלה והמקרה, הרופא יכנה את המחלה בשם טיפהוס, ולמען יכביר פנים לנפשו ולהחולה, יתחקה על שרשי המחלה וישאל את החולה אם לא קרה לו פעם כי סכר בשרו מקור, החולה יזכור כי באמת קרה לו באיזה עת, כי יצא ההוצה אחר שתות חמים משקה המהעג, וודה להרופא כי לא החטיא המטרה, ובכן גם הרופא גם החולה יצאו ידי חובתם, כי הלא נודעה סבת המחלה, ומה לנו עוד, — גם שמעון הלה את חליו, חום קדחת יבער בקרבו. ראשו עליו יכאב, ושיעול ידכאהו, ישליך ליחה חלודה מקרבו, בצדו ירגיש כאב מדקיר, החזיון הזה נגד עינינו שמונה או תשעה ימים, וסופו לעפר או לחיים, הרופא יקרא שם להמחלה הזאת קדחת הריאה (לונגענענטצינדונג), אחרי מרבית שאלותיו יוציא מפי החולה מענהו כי

שבץ הקור הוא . נסורה נא עתה להחולה לזו ונראהו, עד הנה היה בריא אולם, עתה פתאום השהפת תתראה על רגלו האחת, וכאב הזק ירגיש עמה, כעבור שנים או שלשה ימים השהפת תעבור מאברי הרגל האחת ותאחוז מקומה על הרגל השנית. על ידו הימנית או השמאלית או גם על שתיהן, בעוד ימים אחדים תוכל השהפת להחליף את עמדתה, בכל העת הזאת חום הקדחת תבער בו, יסבול מכאובים עצומים בהאברים המוכים, הרופא יקרא המהלה בשם: כאב עצבים המעיפף; ואחריתו מחסור לב, והמכבה גם פה תקרא הצטננות והתקררות, האחד החל להרגיש ביום סגריר כאב ביד או ברגל, השני יכבול תמיד מקדחת לסירוגין, יום אחד הוא בריא אולם, ובשני מחלתו תתקפהו, ובשאלך יד מי עשתה זאת? מי הביא המחלות על האנשים המובלים? מי זה לא יענה כי רק יד ההצטננות עשתה זאת, ההתקררות היא השעיר העזאזל הנושאת עון כל המהלות עליה, אבן איככה בשגעון תתנהג הצנה, להאחד תתן את הטיפהוס למנה ותעצרהו שמונה ועשרים יום במטתו, להשני תבאיב ותדאיב את הריאה, להשלישי תתן את הקדחת על יום אחד, ותעזבהו על שני ימים למען שוב אליו עוד ביום השלישי, לפעמים תראה נפלאות תפזז ותכרכר מאבר אחד על משנהו, מארכובת הרגל האחת על השניה ומשם על הלב, ומדוע רק על הארכובה תקה מקומה ולא על כל הרגל? ואם תען כי רק על ארכובה אשר הוכחה במכאוב תעלה ההתקררות, אך מדוע זה תעלה כמו כן על ארכובת היד השמאלית, האם רק הארכובות הוכהו במכאוב? למה תשרך את דרכה לקחת עמדתה לפעמים על הריאה, ולפעמים תפרע פרעותיה במעי הקיבה, לפתח השאלה רובצת, למה תשוב הצנה, אהרי אשר כבר השליכה משכנה ותעזוב את קרבנה. לבקרהו עוד הפעם, ואל השערה תקלע ולא תהטיא את העת והרגע כעבור יום או יומים מאז עזבה אותו, . היוכל היות כי החולה הזה הוא מועד להתקרר באותו עת ובאותו רגע תמיד אחרי עבור שני ימים, ועתה יוכל הקורא להבין ולשפוט איככה שגו עד הנה הכמי הרפואה בדעותיהם, וכמה רבבות אנשים נפלו קרבן להשגיאה הזאת, ולהדעות הכוזבות בדבר הולדת המחלות בכלל, כי אם לא ידע ולא יבין הרופא סבת המהלה, איככה יוכל לקלוע אל מטרת רפואתה, ומזורה בטה מוזר לו, יען לא ידע מי הוא אויבו ונגד מי לו להלחם, מי קם על החולה לאורב בסתר, ואיככה יוכל לחלצהו מן המצר? אכן חכם הרזים הזה פאסטער גלה פני הלוט הלוט על אויבינו בנפש הזה, אחרי אשר הודיעה לו הכמתו

מבעלי היים האוורים הדקים מן הדקים הסובבים אותנו, ובתוכנו הם יושבים, כל גדולי חכמי הרפואה החלו לשאת וליתן בהשאלה הזאת, אולי הרמש הדק הזה אשר ימלא כל חללו של עולם והוא הוא האויר אשר נשאף אותו אל קרבנו, אולי הרמש הזה יסב לנו גם כל כאב ומדוה. מי הוא בעל שכל ישר, ואשר אך לו מוח בקדקדו, לא יבין כי קרוב מאד הדבר להאמין ומי זה לא ידע ולא יבין כי יותר נראה להחליט שהמחלות והמרעין בישין תבאנה מבעל הי ובעל הפץ, מלהאמין כי רק לרגלי איזה מקרה בלת מוגבלת כמו ההצטננות תולדנה מהלות כאלה אשר תתחלפנה מעת אל עת והקלענה רגע באנה, גם אם נקח לנו המטרה הזאת יותר נקל להבין מדוע כה תשתנינה המהלות ותתחלפנה למיניהן, כי שינוי המחלות תלוי בשינויי הבעלי הים ובמיניהם הרבים, אשר לפיהם תשתנינה ותתרבינה גם המהלות, גם נתבונן ונדע מדוע מנהגי המחלות ומקומן רק בכה ולא באופן אהר, יען הרמש הדק אוהב לקנן פה ולא שם, וכן מן הקדהת לסירוגין נוכל על נקלה לתת לנו מושג נכון יען כי בעלי החיים המכבבים המהלה הזאת קצרי ימים המה אשר רק יום או יומים יחיו, אחר יכחדו וישאירו ביציהם אהריהם, וכעבור יום יולדו צאצאיהם וישובו לשחת כאבותיהם, וכן הלאה, עד אשר תגיע העת והרגע אשר יכהדו גם הרמש גם ביציהם, כמו אם יתנו להחולה שהק ההינא, המועיל מאד לקדחת השומרת מועדיה, וכמו כן על נקלה נוכל להפיץ תבונות אור על מהלות שונות אשר לפי הדעות הקדומות היה קשה מאד להולמם. והבינה הישרה לא ידעה מה ובחשכה התהלכה, כמו איככה נוכל לקשר ולאחד עם סבת ההצטננות את המהלות המתפשטות והמתרחבות בזמן קצר על מדינה שלמה או גם על חלק גדול מכדור הארץ, אשר המונים המונים יהיו כעם קרבנותיהן לשחת ולאבדון, והמהלות כולן בכלל אהת דומה להברתה בכל פרטיהן ותהלוכותיהן, מלתנו אמורה על החלי—רע ועל המגפות בכלל, האם נוכל לומר כי כל המתים במגפה כולם הצטננו, ובאופן אשר בכולמו נתראו סימני המחלה, מבלי כל שינוי והלוף מהאחת להשנית, אכן אם נניח ונקה את הבעלי היים האוריים לסבת המהלות ויסודן, אז יוכל היות כי חי אהד משחית ומחבל, הוא בעצמו הוליד את כל הפגעים רעים המשהיתים את מין האנושי וצאצאיו נפזרו בעת קצר לכל רוח מחלקי כדור הארץ לכן המחלה תמונה אחת לה יען כל המשהיתים אחים בני תולדה אהת המה, ובכן נראה כי השכל הישר וההגיון הנכון, יראנו לדעת תורת הנעלמים האלה, וכי רק היא הסבה הראשית בכל המחלות השונות המתהלכות

בארץ. — עתה נסורה נא לראות מקרים מוכיחים מראות עין ונסיונות, אשר נקרו ויאתיו לרגלי שטת פאסטאר הזאת; אחרי אשר לקח הרעיון הזה את לבות כל הרופאים המובהקים, לא טמנו ידם בצלחת. אך החלו לחפש ולחקור את החיים הדקים במחלות שונות, ועמלם לא היה לריק, כי באמת מצאו במעי אנשים אשר מתו ממחלת הטיפהוס, גם בהיותם עוד בחיים בקיאם ובצואתם זוחלים קטנים ארוכים כמראה מקלות, ובמחלת דלקת הריאה מצאו זוחלים ממין אחר אשר מראה עגול למו, ובמחלת דלקת הגרון עוד מין אחר כמו כן בדלקת הלידה וכן בכל מחלה ומחלה מין פרא-זוטי שונה בתכונתו ובמראהו מהאחרים. — לפני שתי שנים בהתגלות החלי-רע בהערים מארכעל וטולאן נסע שמה חכם הרופאים הנודע למשגב ראבערט קאך מעיר בערלין, למען התחקות על שרשי המחלה הזאת ללמוד לדעת מהותה ואיכותה בנסיון היומי. ויגלה לעינינו כי בקיא וגללי הצואה נמצא פרא-זוטי בעל חי דמיונו כנקודת ההעמדה (קאממא) ולכן נקראת נקודת קאך על שמו, גם בשנת 1882 גלה החכם הזה פרא-זוטי ממחלת השדפון או הרזון, אשר עתה כבר היא מנויה וגמורה בסוד כל חכמי הרופאים, אכן לא על נקלה הסכימו כל הרופאים להחלטה הזאת, רבים התנגדו לדעתו ויאמרו כי הפרא-זוטי הנראה לא מוליד אך יליד המחלה הוא, וכי רק אחרי התגלות המחלה, הוא נולד בהריאה, על ההתנגדות הזאת ענה החכם הנ"ל בנסיון ברור ונראה לעין, בקחתו את קיא וליחות חולה השדפון, ויערבם בדמי בעלי חיים שונים כמו חתול כלב ושפן, וכל הבעלי חיים האלה כולם הלו במחלת השדפון, מזה הראו כולם לדעת כי הפרא-זוטים האלה לא ילידי רק מולידי המחלה המה, אכן מתנגדי השטה הזאת גם פה מצאו מקום לענות באמרם כי יוכל היות, אשר מחלת הרזון דבקה בהבעלי חיים על ידי ההרכבה, יען כי מסבת ткoнь וליחות הריאה אשר הפרא-זוטי מצא שם משכנו באו אל קרבם, אכן לא הבעל חי הנמצא שם הוליד מחלתם, לזמטרה הזאת נאלץ החכם קאך להוסיף עבודה על עבודתו, וימצא לו חומר *) (שטאף) מקום מקלט ומושב להפרא-זוטי הזה וישימהו שם, ועד מהרה החל שם להרבות ולהפרות צאצאיו, קאך לקח מהצאצאים הנולדים ויושיבם במקום אחר, הצאצאים האלה גם פה החלו לפרות ולרבות, וגם מהדור החדש הזה לקח ויושיבם במקום חדש קרן בן שמן, אשר מצאו

*) הוא דם קרוש משור פר בהוספת עוד דברים אחרים.

שם חית ידם ויפרו וירבו עוד, ומשם שנה עוד את מקומם ויקח מבניהם אחריהם את הדור החדש, כה עשה שנה והחליף מקומותיהם וצאצאיהם; עד הגיעו לדור התשעים מהפרא-זוטי הראשון אשר יצא ממעי החולה, ואת הדור החדש האחרון הזה אשר בטח היה נקי מכל סיג וערבוב ליחת החולה אשר אבי אבותם עד תשעים דורות היה מלוכלך בו, את הנכד החדש הזה לקח וירכיבהו בדמי בעלי חיים חתולים וכלבים וכמוהם, והיש מהר שלח רזון בנפשם, והמחלה השתררה בהם בכל תוקף עווה כמאז מאבי זקנם הראשון. רק אז צלחה בידי החכם קאך להראות לכל כי הוא הפרא-זוטי, מוליד מחלת השדפון, ורק אז נחל את הכבוד הראוי לו. — עתה נראה נא ונדע הלא האויב נמצא ונדענו. ומה לנו עוד, נאבד אותו נשחיתנו, נעש עמו כלה, ולא נדע כל מחלה וכל רע ממנו, אכן מקור ועצמת הרע הוא, כי לא על יתוש אחד אנהנו קוראים מלחמה רק על אלפי אלפים ורבי רבבות הפרים ורבים עד מאד, אשר בעצה אחת ותחבולה כללית לא יושחתו, והסם הממית את האחד לא יוכל עשות כל רע להשני, נוסף לזה, כי בוהרים המה מקום מושבם במקומות הנסתרים מעינינו כמו הריאה והכבד ושם יעשו במחשך מעשיהם, לכן פעולתנו תשאר מעל. וחפצנו לעשות אתו כלה לא יצא עד הנה לאור. אכן חוג למוד תילדות וטבע חיי הפראזוטי הזה יתרחב ויתגבר כיום ליום בעתות האלה. וכבר הראה פעולתו להביא תועלת גדולה לנו, וידי הרופאים תעשינה תושיה להתגבר על האויב הקטן והאיום הזה. ביחוד אם ילחום נגרנו מלחמת תנופה בעזות מצח, לא יסתר במסתרים, ויבחר עמדתו על חלק מחלקי הגוף במקום אשר תשיג ידנו לעשות שם פעולתנו, כי כבר נמצא אצלנו אמצעים שונים ברוקים ומנוסים אשר על ידם נאבדנו ונשחיתנו —

הטבע הראשי הנראה בהפרא-זוטי הזה, הוא נטיתו ואהבתו לחדור אל תוך וקרב מבנה גוינו, בעד כל חבורה מכה טריה אשר תמצא בנו, הטבע הזה נתן לכל רופאי הפצעים (כירורגען) ענין לענות בו, ולהבין סבת האסון השירר בבתי החולים, אך משם שכין בפצע והבורה, יען כי אז יבוא הרמש האוירי הזה לקנן בטרית בשר החולה, שם ימצא מאכלו ושם יניח את ביציו יפרה וירבה, ואז יחל הבשר החתוך להוריד רירו ווובו. ויעלה צחנה ובאשה, הריר הזה ימוץ לאט לאט אל תוכו גם את דמו, לכן תתעורר ותתגבר גם מעלת החום, עד כי לאחרונה

תעשה התבוללת והתערבות כללית והדם יהפך כולו לזוב וריר, ואז תבא גם המיתה, ולכן למען הרחיק את האסון הנורא הזה, עלינו להביט מראש על נקיון הפצע והחבורה הזאת להתוך אותה בשכין נקי, בידים נקיות, ובחדר נקי, לקשר אותה בהותלות הרחוצות למשעי, להדיח ולנקות את החבורה באמצעים כאלה אשר יאבדו וישחיתו את הפרא-זוטים האלה, בכלל נחוץ לשמור על הפצע לבל יגיע אליו האויר המזיק לו, וביחוד אויר בלתי נקי, במלים אחדות להביא את החבורה במעמד אשר לא יוכל הפרא-זוטי להדבק בה מהיום והלאה, ולהשמיד ולהרוג את הנדבק מכבר, הרעיון הזה לקח את לב אחד מגדולי בריטאניע ליסטער שמו, עד כי המציא מין קשר של קימא אחד לקשר בו את החבורה למען לא ישלוט האויר בה, ועל ידו קנה לו שם עולם, והקשר יקרא עד היום על שמו, ויביא תועלת רבה וישועה ומרפא לכל חולי הפצעים, כי בכל מקום אשר דבר קשר ליסטער מגיע ימצאו החולים רפואה ומזור במספר רב ובכמות עצום מאד נגד עתית הראשונות. מהפצעים לא יזוב ריר, והחום קדחת לא נראה, החולה ישכב ינוח ישקט, משמונה עד שנים עשר יום יעברו, והחולה יקום בריא אולם. — לא אאריך פה לתאר לפני הקורא את איכות הקשר החדש הזה ואת כל האמצעים אשר עזרו על ידו לנקות האויר רק אזכיר אלה אשר על הרוב יוקדו להמטרה הזאת, והם הימין הקארבאל, עת אראפארם, ומזג כול מאטא יכהנו, רק לא בהדריצר בכמים האלה תליא מלתא, ידים לא נקיות, כלים לא נקים, כפוג לא נקי, או מעט צמר גפן לא נקי, היינו אשר לא נקי כדת, יוכלו להביא אויר רע ומזיק אל הפצע, ולכן נחוץ מאד לנקות, לא רק מקום הפצע אך גם הידים גם הכלים והותלות המים והכפוג, גם בגדי הרופא אשר יגש ויקרב אל החבורה נחוץ להיות מנוקים כדת, ובזה גם נראה לעין, כי במקומות אשר ידקדקו הרופאים היטב וישמרו את תפקידם כמצוה עליהם מפי ליסטער, בבתי חוליהם נראה שנוי לטוב גדול מאד, לא כן אלה אשר אך מעט נטו הצדה ולא עקרו על תקנתו לשמרה בכל פרטיה ודקדוקיה אף בענין קטן שבקטנים, אז יצאה גם אחרית לא טובה ויהי תוצאות למות כמאז ומקדם. — כל ענין בתבל יאהב כי יעשוהו בדת מעשה שלם וגמור, ולא למחצה לשליש ולרביע, אכן בענין קישורו של ליסטער הדקדוק בו הוא העיקר, ובלעדו לא יכון, וטוב שלא תקשר כלל באופן קישורו משתקשר בו ולא תדקדק למלאות כל פרטיו.

לא יחשוב הקורא את דברי לנעתרות, חפצי ומטרתי להבינו, אולי יקר מטרתו לשמוע מפי איזה רופא פצעים דברי סרה על קשר של ליסטער אשר יאמר כי לא ראה סימן טוב ממנו, ואשר למית למות, לכן ידע כי דברים כאלה ישמע רק מאלה רופאי-אליל אשר יעשו מלאכתם רמיה ולא ישמרו את תפקידם למלאות חוקי ליסטער לכל פרטיהם ודקדוקיהם, רק יאחזו במקצעם, מלאכת אבותיהם, רופאי דורות הראשונים בידיהם, ורק למען יהי למו כסות עינים, או למען השקט רוח היושר הסוער בקרבם ללכת אחר ליסטער המהולל, יבחרו למו אחד מהאמצעים אשר המציא על דבר נקיון האויר לעשותו, ודי להם להיות למו פתחון פה ששומרים הם חוקי ליסטער, ובכל זאת מתכונת המתים לא יגרע כי היא לא תצלח לפי דבריהם. אכן באמת הקולר תלוי בצואריהם ובם האשם על עשותם חצי דבר ולא דבר שלם, לא ימלאו את הקישורים שלו לכל פרטיו ודקדוקיו לכן לא יראו סימן ברכה, ולא יהי קשר של קיימא, המה יכלפו דרכם ועל ליסטער יזעפו, כי עברו נא בארצות שונות וראו שם רופאים מצוינים מובהקים המדקדקים היטב בכל פרטי ואופני קישורו והתמהו תמיה איככה הגדילו לעשות, ראו את לאנגענבעק, בילראטה, נוססבוים, מיקוליטש, סקליפאסאווסקי וכמוהם, המה יאמרו קשר לכל אשר יאמר ליסטער קשר, והמה יבינו עד מאד את ערך פעולתו הנשגבה, ועיניהם תחזינה בבתי חוליהם כי הפליא תרופת ליסטער לעשות, תעלה ארוכה, ותביא מרפא בכנפיה, בימים מקדם בראות חובשי הפצעים בצרת חוליהם האומללים, איככה זוב מרית הפצע התדבק ויתערב בדמי העורקים והדם כולו נהפך לריר כמו זובת הפצע, בראותם האסון הגדול הזה אשר לא היתה לאל ידם מצוא עצה ותחבולה נכונה, אז בפה מלא ענו ואמרו, כי האיש אשר יעלה בידו למצוא עצה ותחבולה נכונה, כי הדם לא יתדבק, ולא יתהפך לריר המכה הבריה, יוצב לו מצבת זהב גדולה, וציון זהב מופז לזכר עולם עד אחרית הימים, את הציון הזהב הזה רכש לו בצדק עתה ליסטער החכם הנשגב, האמרים האלה יצאו מפי הפראפעסאר סקליפאסאווסקי באחת מדרשותיו ותורתו אשר שם לפני תלמידיו בדרשו על הקתדרא, אכן הרופאים אשר תורת התנגדות הרקבון антисептика למו רק מצות אנשים מלומדה, ורק יען לא נאה ולא יאה להם הבדל מעדת החכמים הנודעים אשר קיימו וקבלו תורת ליסטער הזאת, המה ישאו את שמה תמיד על שפתם, ולבם רחק ממנה, לא יקיימוה ולא ימלאוה בכל פרטיה ודקדוקיה, לכן יצא אצלם אחרית לא טובה, והמתים ירבו כמו רבו, אל כתות רופאים כאלה יחשבו כמעט רוב רופאי הפצעים אשר בווארשא, מלבד אחדים מהם, ולא למותר לי לספר אשר שמעתי מפי החכם

המובהק מאחב"י נוססבוים פריוואטדאצענט בוניווערזי-טעט בווארשא אשר אחד מפרחי הרופאים החירורגים, הגיד לפניו תמהון לבו כי לא ידע ולא יבין מדוע החכם הנזכר יכניס ראשו ורובו בענין תורת התנגדות הרקבון (антисептика) ויקשור כתרים לקשר של ליסטער בעוד אשר הוא לא יראה כל תועלת נמרצה וכל אהרית טוב בעמלו, אף כי הוא כמו כן לא יט מן הדרך אשר כלל ליסטער, אז אמר החכם נוססבוים ללכת לראות בכלל את מנהגו ומעשהו, פעם אחת בעשותו מעשהו לעיני החכם הנ"ל הראהו חסרונותיו ומגרעותיו, האחת כי בכרתו הפצע לא רחץ כדת את ידיו במי חומץ הקארבאל, והשנית כי מקום הפצע לא נקה מהלאה ושומן, גם כלי אומנתו בעת תתו אותו אל תוך הפצע לא היה מנוקה כדת, והקשר בעצמו היה קטן המדה מאד ולא כסה את החבורה כולה למען הגן על האויר לבל יגע בה לרעה, ועוד ענינים כאלה, אשר בטח אך קטנים היו ולא נחשבו בעיני ההובש ההוא למאומה, אכן גדולים היו להחכם נוססבוים, עד כי אמר לו כי גם חסרון אחד כזה לא יוכל להמנות ודיו לשים שמות בחבורתו, ואף כי כולמו ביחד לרגלי קשר של ליסטער הזה, חבישת הפצעים הגיעה בעת הזאת עד מרום קצה, וידי הרופאים תעשינה תושיה, עתה יעלה הכורת במקום אשר בימים מקדם לא עלה גם על דעת ורמיון איש להרוס לצפונות כאלה, למשל לבקע הבטן למען כרות משם בשר השחפת הפנימי, בעתות האלה הוא ענין נקל, ובידי רופא אמן כמעט תמיד אחרית טובה נשקפה, על כן יאמר עתה, כי לא מהשכין יומת המת, כי אם מאי—נקיון השכין. — גם המילדים והמילדות לכל דרכיהם ישכילו עתה, וישועות נעשו בכל בתי הוליהם, ואם ישית הקורא לבו להבין כי בצאת הולד מרחם אמו ישאר אחריו מכה טריה גדולה מאד, אז יבין מדוע בעת הקדומה רבו כמו רבו הקדחות שאחר הלידה, ואצל אחדים מהרופאים גם בעתות האלה ירביון, המחלה סבב המילד או המילדת בעצמו בנגעו בידים אי—נקיות בכותלי הרהם בעת הלידה ואחריה, אכן בכל מקום אשר המילד או המילדת ישימו להם לחוק לבלי נגוע אל היולדת בידים, או בכל כלי אמן טרם נקו, וירחצו אותן למשעי, במינים המרחיקים כל התדבקות, שם לא תאונה כל רע וקדחת הלידה לא תראה ולא תמצא. — בבית למוד חכמת הרפואה אשר במאסקווע בחלק חולי ההולדה Accoucherklinik ההלו הפראפעסארים לשית לב ולדקדק ביותר על שמירת התוקים המתנגדים להרקבון, כמו הנקיות ורחיצה במינים המרחקים התדבקות, וכפי אשר יעיד עתה הפראפעסאר מאקיעעב לא קרה בכל העת הזאת אצלו מחלת הקדחת שאחר ההולדה אף פעם אחת, תחת אשר מראש ומקדם הפילה המהלה הזאת בבית ההילים הזה מספר רב ועצום, גם מהלות העור וכבותיהן ההלו בעתות האלה כמו כן לתלות בתורת הפרא—זוטי. ולכן יראו סימן טוב ורפאות תעלה אם ירפאו את החולים בהאמצעים המתנגדים להפרא—זוטי או לחומר הרקב, רק במחלות הפנימיות לא יוכלו עוד הרופאים לעשות תושיה כי הוא מקום הסמוי מן העין כאשר אמרנו, לכן בכל עמל הרופאים לא נעשה בו אות לטובה רק מעט, והמקצוע הזה עוד נשאר להחכמים להתגדר בו, רק תקוה נשקפה כי בעתות תבאנה יגיעו גם פה אל המטרה הנכונה, והתועלת הנדרשת. —מינים אחרים מהרמשים האלה, מטבעם ותולדתם כה ירעו וישהיתו, עד כי בבואם פעם אחת אל גוף האדם יביאו עליו מהלתו ואהר כן יקום ויחי ממהלתו, הנה עוד לא נקה מהמשחיתים האלה ומרשתם, כי עוללו לו עלילות ברשע להכשיר את גופו ולעשותו עלול אם אל אותן החליים בעצמן או גם אל הליים רעים ונאמנים אחרים, כמו האיש אשר הלה במהלת קרחת הריאה פעם אחת אז הוא עלול לאותה מהלה או גם למהלת הטיפהוס. או להיפך, יש גם מיני פרא-זומים אחרים, אשר להיותם חרוצים מאד ובני און וכח, יעשו זר מעשיהם כאות נפשם, וימשלו בהגוף אשר באו בו ממשלה בלי מצרים, לכן גם לא יתנו לא אותה מהלה בעצמה ולא גם אחרת לפעמים, להתדבק בו עוד הפעם על פני המהלה הראשונה, לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם שמביאים ארס לגוף האדם ומזיקים לנו בערבם אותו בדמנו, לפי דברנו אלה. ראינו כי הפרא—זוטים האחרונים המה בני ארכיים היותר הזקים, והיותר מסוכנים להאדם ובבואם רק פעם אחת אל תוך גיוו, לא יעזבוהו ולא ימצא חופשה מהם עד יורידוהו דומה, מובן הדבר כי פה אין לנו לחפש אמצעים ותחבולות לבל תתהדש המחלה שנית, אכן אם נצייר בשכלנו אשר מצאנו עצה ותחבולה להקטין ולרפות את כח הארס ההוא, עד כי לא ישחית את גונו רק על עת ידועה וקצובה, כעבור העת ההיא יאבד הארס ואיננו, אז הלא החולה לקח ערובתו כי המחלה הזאת לא תשוב אליו עוד, עתה עוד נשאר לי רק להוסיף כי אחדים מהארסים האלה לא ימהרו להשחית את גונו תיכף כבואם אל תוכו, רק תעבורנה עתות שונות טרם יחלו זר מעשיהם, אם כן איפוא אם יצלח בידינו להביא הארס ההוא בעצמו אל תוכנו במדה רפויה אשר רק יך שרשיו בנו, ואחר כן יעבור ואיננו, הנה אז המחלה הגדולה העתידה לשחת אותנו לעת קץ, בבוא עתה העבור ואיננה, ולא הראה ולא תמצא בנו. יען כי

הארם ההוא בעצמו מצילנו מידה, ונפשינו תנצל מהמחלה וממות. על היסוד הנאמן הזה הטביע פאסטער את אדני רפואתו ממחלת פחד המים, לבאר את הדבר ביתר ביאור אתן לפני הקורא את מהות המחלה הנוראה הזאת: המחלה הזאת מעצמה לא תבא על איש רק אם נשכו כלב שוטה התול או זאב שוטים, לעתים רחוקות יקרה כי תתהוה המחלה גם מנשיכת שור פרה וסוס אשר גם המה היו נשוכי כלב שוטה באיזה עת מקדם, יען כי גם עליהם לא תנוח המהלה מעצמה אם לא באמצעית כלב שוטה, וגם אצל האדם נראה על פי רוב ממין החולים רק נשוכי כלב, והתדבקות המהלה תהיה על זה האופן: הארם הנמצא בריר הכלב ורוק פיו בא על ידי נשיכתו אל החבורה הנעשה בשיניו בבשר האדם, ומשם יכנס ויבא אל מקורי דמיו, הדם ירוץ במרוצתו ויוביל עמו את הארם אל כל הלקי גוף האדם, איככה תבא המהלה ראשונה אל גיו הכלב עוד לא נודע על פי נסיונות נכונים, לכן עלינו לבאר זאת רק באפני טבע היותו של הפרא—זוטי, גו הכלב בכלל היא אהוב לכל מיני הרמשים כולם, אכן כפי הנראה להשגעון עוד גם המקים והזמן גרמא, על הרוב יוכו הכלבים בשגעון בימי האביב, גם יש מחכמי הרופאים אומרים כי מחלתם זאת תכב למו התעוררות העורקים וגרוי העצבים אם לא יכלאו את תאותם לצורך המשגל, אך יחל רוח השגעון לנוח על הכלב, לראשונה יתראו בו אותות אי—מנוחה, הנופה יתר על המדה. פעם שוכב הוא, פתאום יקיץ, יזדעזע ויעמוד, ירוץ הנה והנה, אחר כן יבא השגעון בעצמו, ועמו הלהץ הגדול הוא הצורך לנשך לכל אשר אך יראה ויפגוש על דרכו, אם איש אם בהמה גם אבן ועץ וכדומה, נשיכתו תהי בלי כל ידיעה והבנה עצמית, ובאון וכח גדול מאד, עד כי לפעמים ישבר שיניו בפיו בנשיכתו, הנשיכה הזאת תולדתה מכאב הגרון ובית בליעתו, אשר רק על נקלה יוכל להולד אצלו, כמו מבליעת מעט רוק, ואף כי משתית מים, אף גם מדמיון וממהשבה לבלוע מה, וזאת היא עצמת הסבה אשר ינום ויפחד כן המים, יען כי גם מראה המים יוכל להוליד בו ההפץ והרצון לבלוע ואז יוכל השגעון לבוא בו, ולכן נתן להמהלה הזאת שם פחד המים; Hydrophobie ומטעם זה לא יבלע כלב שוטה גם את רירו, ותמיד יורירו מפיו, מיראה פן מבליעתו תתחדש עליו המחלה והשגעון יפול עליו לדכאהו, אחר עבור בעותי הרוה הרעה, הכלב יפול וישכב רפה כח והלש מאד, עד אשר יתהדש עליו הרוח הרעה לבעתהו, אחר עבור עליו רוח השגעון שתים או שלש פעמים, ימות הכלב מרוב מכאוביו ומרוב רזון. —

נפלא הדבר ומועיל מאד לדעת אשר הורה הנסיון, כי ריר ודם האדם החולה במחלת פחד המים לא ידביקו המחלה הזאת על זולתו, בעת אשר ריר ודם כלב שוטה מסוכנים מאד להדביק המהלה הזאת. — אך ינשך האדם מכלב שוטה, על מקום הנשיכה תשאר חבורה טריה או לפעמים תכוסה ממעל בעור ותתראה לעין כמו תהל להתרפאות, אם כה ואם כה מעת הנשיכה עד נוח רוח השגעון עליו יעברון מארבעה עד ששה שבועות ויותר, העת הזאת תקרא עת התפשטות הארם періодъ инкубаціи. אחר כן תתחיל עת המבשרת періодъ предвѣстниковъ; אז יחל לחוש מהפצע ריר אמוץ, מראה אפר, מעלה סרחון, אם קרם הפצע עור עליו לראשונה אז העור יתעבה ויקבל מראה ארומה וחלושה, חלוצת העור הזאת תתפשט ותתרחב תמיד סביבות מקום הנשיכה אחר כן כעבור ימים אחדים תחל מחלת פחד המים בעצמה, אשר מקירה בהתפלצות עורקי וגידי בית הבליעה ורהטי הנשימה, הנשימה תכבד מאד עד כי תהפך לאנחות, ביחוד תקרינה לו כאלה עת יטהו רצונו לשתית מים, או גם בהתאסף רוקו בפיו, ולכן ההולים בהמחלה הזאת ירוקו תמיד, ולא יחפצו שתות מים, טרם תפול ותנוה עליהם המהלה יראו אותות אי-מנוח, כעס, ופחד, והרוח הרעה בעצמה תביא את האדם ליאוש ולשגעון גמור, לא ימצא לו מעמד, יפול מעבר אחר אל משנהו, ויעשה מעשה תעתועים, עד אשר תעבור עת שגעונו ותסור הרוה הרעה אז ישאר במנוחה נכונה, המחלה תתחדש בכל רבע או מחצית שעה, עד כי תביא את החולה לשחת ולאברון, על הרוב ימהר המות לבוא אחר כמה מקרים בעותי שגעון, ימות או בחניקה יען כי הנשימה תכבד עלו עד מאד, בעת נוח עליו השגעון, או לאט לאט періодъ конвульсія אשר על הרוב תתארך שני ימים ושני לילות ולפעמים גם עד ששה או שבעה ימים. —

עתה כגלותי לכתוב ולתאר את מחלת פחד המים בכלל, נשוב אל אשר החילונו, אל עבודת פאסטער ומעשהו בענין הזה, החכם הנשגב הזה, עמל ויגע הרבה על נסיונות טבעי בעלי החיים למיניהם, וימצא כי ארם שגעון הכלבים הוא עוכר ומציל נפלא מהתדבקות הרשה, נבאר זאת ביתר ביאור, אם נקח למשל מעט מן ארם השגעון הזה ונחלישהו עוד על ידי שנעבירהו בגופי בעלי חיים רבים ושונים, ומן הבעל חי האחרון אשר הארם בו כבר נחלש מאד, עד כי אין בו כח לעשות מעשהו להוליה עוד מהלת פחד המים, נקח ונדביקהו לגוף חדש, אז הארם החלש הזה ישמרו ויצילו מהמחלה הזאת אם גם ינשכהו כלב שוטה גמור, ולא תתדבק עוד בו המחלה כלל. —

נסיון החכם פאסטער היה על זה האופן, מראש כלב שוטה לקח את המוח medulla oblongata ויכן את הארם ממנו לחפץ מעשהו. את הארם החזק הזה לקח, ויז ממנו מתחת לעור כלב בריא, על ידי זה הדביק המחלה בו, רק המחלה נראתה באופן חלש רב יתר מן הראשונה, השגעון היה באופן קטן יתר מאד, עד כי בכח הכלב היה גם להשאר בחיים, את הכלב הזה המית, וכמו כן לקח מראשו את המוח, ויכין ממנו את הארם, ויז ממנו אל גיו כלב בריא אחר שלישי, וממנו לרביעי, וכן הלאה, עד כי בהאחרון לא נראה כל סימן או אות שגעון, אחר כן הגיש את הבעל חי האחרון הזה לכלב שוטה גמור, למען ישכהו, ולמען יראה אם תדבק בו המחלה, ואז ראה כי נשאר בריא כמקדם, והמחלה לא שלטה בו, אז נוכח לדעת עד כמה הארם הזה בעצמו מגין ומציל, מארם שני כמוהו, אז הראה החכם הזה לפני שתי שנים לעיני כל בפאריז נסיון גדול כזה, לקח עשרים כלבים אשר הדביק במו מראש את הארם כאשר כתבנו, ועשרים אחרים מן השוק אשר לא נדבק במו ארם מימיהם, ויקבץ את כולם יחד ואל כל קהל הכלבים האלה הוסיף עוד כלב שוטה גמור אחד, הכלב השוטה עשה מעשהו וישוך את כולם עד אחד לא נעדר וכעבור שבועות אחדים נראה כי מכל אלה אשר הדביקו במו את הארם לראשונה לא נחלה אף אחד, והנשארים אשר לא נעשה למו השמירה הוכו בשגעון. — אחר הנסיון הברור הזה פאסטאר החל להדביק ארם כזה גם לאנשים, ועד העת הזאת כבר נרפאו על ידו יותר מתשע מאות איש, רק ששה אנשים לא נרפאו, יען התאחרו מבא אליו, ובעת ביאם כבר עברו שבועות אחדים מעת הנשיכה, והארס כבר נתערב בדמם ונתפשט ברוב עורקיהם, לכן קצרה היתה יד ההדבקה מהושיע למו, ובאמת במקרים כאלה נחוץ למהר במהירות היותר אפשרית בעוד הארם לא יצא מפצע הנשיכה. — לדאבון לב כל מצב הענין הזה עודנו ברע הוא בעתות האלה, כי על כל כדור הארץ רק מקום אחד ימצא המביא תרופה ומזור להמחלה האיומה הזאת, הוא ע״ר פאריז ואיש המופת פאסטער ומה יעשו אלה אשר לא יוכלו להגיע שמה מרוב המרחק, או העניים אשר אין ידם משגת לנסוע לפאריז, גורל האומללים האלה אחת דתם למות, במאסקווא והארקאוו החלו ע״ה לישא וליתן בדבר התיסדות בתי הולים כאלה, אצל בתי למוד חכמת הרפואה, ותקוה נשקפה כי גם ביתר הערים הגדולות יתנו לב להענין הנכבד הזה, ולא יאחרו מיסד בתי הולים כאלה אשר יביאו תרופה לחולי גלילותיהם. — אשים קנצי למלין, ואקוה כי הקורא שם לבו להבין ולדעת מהות מחלת פחד המים, ועל כה הטבעה רפואת פאסטאר, תורת הפרא-זיטי, ועצמת סכנתו לאנוש אנוש, ומזה ישפוט ויבין גודל נחיצת הנקיות במלבושיו בביתו ובהאויר הסובב אותו, לנקיות לא נחוץ עושר גם איש מסכן יוכל לשמור את גופו ומלבושיו הדלים בנקיות וטהרה, אויר זך ונקי ישב בכל חלקי התבל עליו יוכל להתענג כדל כעשיר, יד ה׳ הלקה בקו לכל ההי כל הנחוץ להחיים.

דאקטאר אליעזר פרענקיל

מִכְתָּמִים.

א.

עֶבֶד נֶאֱמָן, כַּכֶּלֶב שׁוֹמֵר רֹאשׁ בְּעָלָיו,
לֹא יִעַף לֹא יִגַּע לֹא יַעֲצֹר כֹּחַ
עֹשֶׂה בֶּאֱמוּנָה אֲשֶׁר נָטַל עָלָיו
וְעַל כֵּן כָּל יָמָיו עֲצָמוֹת יְפַצֵּחַ!
וְהִנֵּה וְאִישׁ מִרְמָה גּוֹנֵב לֵב בְּעָלָיו,
אַךְ מָשׁוּךְ, אַךְ סָחוּב כְּחָתוּל וְשֶׁרֶץ
עַל כֵּן יַפְרִיחַ, בִּבְטְנוֹ יֵדַע שָׁלֵו
וְאוֹכֵל בְּטוֹבָה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ.

ב.

רַבִּים יִתְפַּלְאוּ הַפְלֵא וָפֶלֶא
מַדּוּעַ לֹא הוֹצִיאוּ מַיִם מִסֶּלַע
כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳ בִּדְבַר שְׂפָתַיִם
וּלְבִלְתִּי הִכּוּהוּ בְּמַטֶּה פַּעֲמַיִם? —
מֹשֶׁה נָתַן אוֹת לִבְנֵי מֶרִי
לְבִלְתִּי יֵלְכוּ עִמּוֹ קֶרִי,
וְלָקַחַת מוּסָר מִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים,
כִּי אֶבֶן לֹא תֵרַךְ מֵאֹמֶר וּדְבָרִים,
וְנִסָּיוֹן הַיּוֹמִי יוֹרֵנוּ לָדַעַת,
כִּי בְּלֵב אֶבֶן זֹאת הַמִּגְרַעַת!

ש. יאנאם.

עובר לסוחר

מכלכל בתוכו משפטי הוועכסיל ושטרי מדינה השונים, הליכות הבאָרזע ושערי המטבעות השונים, גם חשבון צינזען ודיסקאנטא באופן קל ופשוט,

מאת דוב אריה פרידמאן

§ 1

על שלשה דברים עולם המסחר עומד, על כסף מזומן, על סחורה ועל שטרי חוב אשר יתחייב איש פרטי לשלם לזולתו ונקראים וועכסיל, או אשר תתחייב הממשלה לשלם לקוני שטרותיה בזמן מן הזמנים ונקראים שטאאטספאפירע, שטאאטסאבליגאציאנען, או אשר תתחייב חברה אחת מהחברות הרושת המעשה, או חברת מסלת ברזל וכיוצא בהן, לשלם לקוני שטרותיהן, ונקראים אקציען אבליגאציאנען, ויען כי שטרי החוב הם הציר היותר גדול אשר אופני המסחר יסבו עליהם, לזאת מצאנו לנכון לתת להקוראים מושג נאמן ממהות שטרי חוב השונים וערכם ותועלתם בעולם המסחר.

§ 2.

I וועכסיל *)

וועכסיל הוא כתב התחיבות אשר יתחיב איש אחד לשלם לזולתו במקום מיוחד ובזמן מיוחד, וישנם

*) זמן המצאת הוועכסיל הנמשך עוד לא נודע באר היטב להוקרי קדמוניות. רבים יחליטו כי היהודים המציאו את הוועכסיל, כי כאשר נגרשו מצרפת תחת ממשלת פיליפ אויגוסט (1181) ותחת ממשלת פיליפ הארוך (1316), מצאו מפלט למו במדינת לאמבארדיע. ויען כי נשו כסף רב בבני הצרפתים, נתנו כתבי תעודות לסוחרי לאמבארדיע אשר ערבו מערבם בצרפת לגבות בהם את כספם, או כי שלחו כתבי תעודות כאלה למכיריהם בצרפת לגבות את הובותיהם מיד הלוים. ובאופן זה נתהוה הוועכסיל, אחרים ייחסו את המצאת הוועכסיל להאיטאליאנים, והעד על זה, כי מבטאים רבים הנוגעים אל נוסח הוועכסיל הם ממוצא שפת איטאליאנית. ואחרים ייחסו את הוועכסיל לזמן יותר קדום, וכן נמצא זכר הו עכסיל באחד ממכתבי הסופר הרומי ציצערא:

שני מיני וועכסיל: 1 אם המציג את הוועכסיל יתחיב לשלם בעצמו את הסך הנזכר בהוועכסיל נקרא וועכסיל פשוט, זאלא וועכסיל (איינגער טראקקער וועכסיל. 2) ואם ישולם הוועכסיל באמצעות איש שלישי אשר איננו במקום אשר הוצג הוועכסיל נקרא וועכסיל נמשך, (געצאגענער וועכסל, טראטטע)

§ 3.

לפי דברינו אלה יקחו שלשה אנשים חלק בוועכסיל נמשך. הראשון המציג או המושך את הוועכסיל ונקרא אויסשטעללער, טראסאנט -выставля-ющій Вексель, השני המחזיק את הוועכסיל ונקרא רעמיטענט ремитентъ, השלישי האיש אשר עליו הוצג הוועכסיל ונקרא בעצאגענער או טראסאט Вексель принниматель, ואחרי אשר קים ואשר הבעצאגער בחתימת ידו את שלום הוועכסיל נקרא המקום ג"כ אקסעפטאנט Акцептантъ.

§ 4.

הטראטטא-וועכסיל יכלכל בתוכו הענינים האלה.

1 המקום אשר שם ישלם הוועכסיל.

2 הזמן אשר בו הוצג הוועכסיל והמקום אשר הוצג שם.

3 סך הכסף אשר יש לשלם (שתי פעמים, אחת בציפערן והשנית מפירש במלים)

4 זמן שילום הוועכסיל (טערמין, וואלוטא)

5 שם האיש אשר על האקסעפטאנט לשלם לו את הכסף או לבא כחו (ארדרע).

6 באיזה אופן קבל המציג הוועכסיל את ערך הכסף הנזכר בו מיד האיש המחזיק את הוועכסיל אם במזומן עליו לכתוב valuta baar או בסחורה עליו לכתוב valuta in waare

7 באיזה אופן על האקסעפטאנט לשלם את הכסף למחזיק הוועכסיל אם אהרי הודעה מיוחדת אשר יודיע המציג אל האקסעפטאנט laut Bericht או גם בלי הודעה מיוחדת מהמציג ohne Bericht ההודעה דרושה להיות במכתב פרטי או ע"י טעלעגראף אם הדבר נחוץ, ואז על השולח את ההודעה לכתוב את הטעלעגראם באופן אשר לא יבינו רק השולח ואשר אליו נשלח ההודעה, ויש להכוהרים סמנים שונים לכתוב הודעות כאלה:

8 התימת המציג את הוועכסיל מתחת הוועכסיל בעבר הימני:

9 שם האיש אשר עליו הוצג הוועכסיל ומקום מגורתו מתחת הוועכסיל מעבר השמאלי:

§ 5.

העיקר בוועכסל נמשך הוא הקיום אשר האקסעפ־טאנט מאשר ומקיים בחתימת ידו לשלם את הסך הנזכר בהוועכסיל למועד השלום. ויכתיב לרוחב הוועכסיל מעבר השמאלי אקססעפטירט או אננענאמען, ואז מוטל עליו החוב לשלם את הוועכסיל לזמן המיועד כמו אם חתם בעצמו על הוועכסיל. ויוכל לקיים את האקסעפטאציאן על פי תנאים שונים היינו לשלם למחצה לשליש ולרביע וכדומה.

§ 6.

האיש אשר בידו הוועכסיל יוכל למסור את זכותו לאיש אחר והמסירה הזאת נקראת Indossament, Giro והאיש אשר מכר הוועכסיל נקרא Indossant Girant, וכל ההתחיבות אשר על המציג ועל האקסעפטאנט מוטלים גם על המוכר את הוועכסיל, ואם לא שלמו הם להמהזיק את הוועכסיל מחויב הוא לשלם, רק בזה יבדל האינדאסטאנט מהראשונים כי אם לא עשה מחזיק את הוועכסיל פראטעסט ביום השלום אז יצא הזשיראנט חפשי מערבותו. וכן יוכל הקונה את הוועכסיל למכרהו לשני והשני לשלישי וכלם ערבים בעד שלום הוועכסיל, ואם אין עוד מקום על הוועכסיל לכתוב את הזשיראנטין אז ידבק אליו פסת נייר ויקרא Allonge, והשורה הראשונה מהזשירא תהי על הוועכסיל והיותר על הנייר הדבוק, ומעבר השני להנייר יכתב תוכן הוועכסיל בקצרה:

§ 7.

הטערמין הנזכר בהוועכסיל, יוכל להיות על אופנים שונים

1 a vista נאך זיכט, היינו לשלם את הוועכסיל תיכף אחרי הראותו אל האיש אשר עליו הוצג.

2 Uso היינו כפי מנהג המקום לשלם, ברוסלאנד הוא חמשה עשר יום אחרי האקסעפטאציאן, בצרפת שלשים יום מעת אשר הוצג הוועכסיל, בפאלען אשכנז ועסטרייך אין מקום לוועכסיל כזה.

3 בזמן מיוחד אחרי הצגת הוועכסיל למשל אחרי שני חדשים או שלשה,

4 ביום אחד לחדש פלוני, למשל ביום ב׳ לחדש נאוועמבער.

5 ביום השוק (מעססע), והיום לפני בלות ימי השוק הוא יום האחרון להשלום, וטערמין כזה נהוג לרוב בארצנו רוסלאנד.

6 Medio או Ultimo היינו בראשית החדש או בסוף החדש, באופן הראשון יום האחרון להשלום הוא יום החמשה עשר להחדש. ובאופן האחרון הוא יום האחרון לחדש.

§ 8.

ישנם מקומות אשר ינתן להאיש אשר עליו לשלם הוועכסיל הרחבת זמן אחרי הטערמין, בפאלען רק יום אחד אחר הטערמין ואם הוא יום חגיהם ישלם אחר החג. ברוסלאנד עשרה ימים לכל הוועכסלן מלבד אם הוועכסיל הוצג אַ וויסטא אז ינתן הרחבת זמן רק שלשה ימים, מבלי לנכות ימי החג וימי גינוסיא (גאלא טאגע), בצרפת באשכנז ובאסטריך לא ינתן הרחבת זמן כלל: בענגלאנד הרחבת הזמן הוא שלשה ימים. בהאללאנד בעלגיען ואיטאליא רק יום אחד, ברוסלאנד וענגלאנד אם היום האחרון מהרחבת הזמן הוא יום חג או יום גנוסיא עליו לשלם יום אחד מקודם.

§ 9.

לפעמים יוצג וועכסיל נמשך בשנים או בשלשה עקסעמפלארען: הראשון נקרא פרימא: השני זעקונדא השלישי טערציא, באופן כזה יעשה על פי רוב אם שלוח הוועכסיל אל הרעמיטענט איננו בדרך בטוח כמו מעבר לים או בשעת מלחמה וכדומה, ישלחו העקזעמפלארען אל הרעמיטענט בזמנים ובדרכים שונים, ואז אף אם יאבד אחד בדרך יגיע השני אל ידו. מלבד זה הוא לתועלת גדולה גם להרעמיטענט כי יוכל בעת, אחת לשלח עקזעמפלאר אחד אל האקסעפטאציאן והשני למכור לאיש אחר (זשירירען) ובעקבזה יש תמיד הצדקה להרעמיטענט לדרוש עקזעמפ־לארען אחדים מיד המציג וכל העקזעמפלארען יבלבלו רק חוב אחד. ולכן נחוץ מאד כי העקזעמפלארען ישאו בד בבד בתכנם ובחתימתם: רק בכל אחד דרוש לכתב מה הוא, אם פרימא או זעקאנדא או טערציא, וכאשר ישלם פתשגן כתב אחד אז יאבדו האחרים את ערכם ושווים:

§ 10.

דיסקאנטא־וועכסיל נקרא אם מחזיק הוועכסיל רוצה למכרהו קודם זמן הפרעון, אז ינוכה פראצענט ידוע בעד הזמן העתיד. למשל אם יש לאחד וועכסיל אשר זמן הפרעון שלו הוא 15 פעברואר וביום

1 יאנואר דרוש לו כסף אז ימכר את הוועכסיל לאחר והקונה ינכה פראצענט ידוע בעד 45 ימים כפי אשר ישתוו בינהם, ואופן חשבון הצינזען אבאר בזה בדרך קצרה אף למי שאינו בקי בהליכות החשבון על בוריה, וקודם כל זה אציג פה כללים אחדים הדרושים לחפץ ענינו.

§ 11.

1 ברוב עוי המסחר נחשבה השנה רק 360 יום, וכל חדש 30 יום, חוץ מענגלאנד ואמעריקא נחשבים שם השנה והחדשים כמו שהם.

2 אם נאבה להלק מספר מה במספר 100 אז עלינו רק להציג קאממא כזה, אחרי שני מספרים מצד ימין, למשל אם נחלק הסך 56968 במספר 100 נציג קאממא אחרי שני המספרים הראשונים 569,68 ואז יהיו המספרים החתובים חלק ממאה מהמספרים הבאים אחריהם ויהיה 569, רובל 68 קאפ.

3 המלה פראצענט באורו פער הונדערט כי סענט הוראתה מאה. ואם נאמר 1 פראצענט או $1^0/_0$ כונתנו רובל אחד ממאה רובל, שלשה פראצענט ענינו מכל מאה רו״כ הרוחתי שלשה רו״כ.

4 סימן החבור $\perp$, סימן החסור $\div$, סימן הכפל $\times$, סימן החלוק : .

§ 12.

אם נרצה לדעת כמה הם $6^0/_0$ לשנה מסך 650, אז נחלק את הסך 650 במספר מאה ויעלה לנו 6,50 היינו 1 פראצענט הוא 6,50 רובל לשנה ואח״כ נכפול את הסך הזה במספר 6 ואז יעלה 39,00 היינו 39 רובל לשנה, וכן נוכל לכפול מתחלה $6 \times 650 = 3900$ ואח״כ לחלק את הסך במספר 100, אם הלוינו לאחד סך 650 על $6^0/_0$ לשנה והוא החזיק הכסף רק שלשה חדשים, אז נחלק את המספר 39 רובל במספר 4, יען כי שלשה חדשים הוא חלק רביעי משנה ויעלה לנו 9,75, אם החזיק שני הדשים נחלק במספר 6, ארבעה חדשים נחלק במספר 3, חמשה הדשים נחלק ג״כ במספר 3 ויעלה לנו 13 רובל ולכך 13 נצרף עוד חלק רביעי מהסך 13 ויעלה לנו

$$\begin{array}{r} 13 \\ \perp 3{,}25 \\ \hline 16{,}25 \end{array}$$

וטעם הדבר, כי הסך 13 רובל הוא פראצענט רק בעד ארבעה הדשים והדש החמישי הוא חלק רביעי מהארבעה, לזאת נחלק את המספר 13 בהמספר 4 ונחבר יחד ויעלה 16,25, אם החזיק ששה הדשים נחלק את המספר 39 במספר 2, שבעה חדשים נחלק ג״כ במספר 2 ואח״כ לסך היוצא חלק ששי ממנו ויעלה 22,75, שמנה חדשים נחלק במספר 2 ולסך היוצא נחבר חלק שלישי ממנו, כי שני הדשים הוא חלק שלישי מן 6 ויעלה 26.

§ 13.

אם הלוה החזיק את הכסף לימים למשל 40 יום, אז מן הדין לנו לחלק את המספר 39 במספר 360 שהוא ימי השנה ויעלה לנו צינזען בעד יום אחד $10^5/_6$ קאפ׳ ליום ואחר כך לכפול את מספר היוצא במספר 40. ויעלה $4.\ 33^1/_3$ או לעשות באופן זה $650 \times 6 \times 40 = 156000$. היינו נכפול את סך הכסף בהפראצענט ואח״כ נכפול סך היוצא בהימים ואח״כ נחלק את הסך היוצא כזה $1560{,}00 : 360 = 4{,}33^1/_3$. היינו מתחלה נחלק את סך היוצא במספר 100 כאמור למעלה. ואח״כ במספר 360 שהם מספר הימים של כל השנה. והקורא יוכל להוכח כי החשבון עולה אחד אם נחלק תחלה במספר 360 ואח״כ נכפול במספר 40 או להפך, נכפול במספר 40 ואח״כ נחלק במספר 360, ואדרבה באופן זה יקל לנו כי לא נצטרך לחשוב בשברים.

§ 14.

אולם באמת אין אנו צריכים גם לזה ונוכל לחשב צינזען בדרך יותר קצרה. הן כפי אשר יראה הקורא מעלה עלינו לכפול את סך הכסף בהפראצענט ואח״כ לכפול את סך היוצא במספר הימים. ואז עלינו להלק את הסך היוצא במספר 100 ובמספר 360, ועתה נשאל למה לנו בזאת? הן זאת נדע כי מספר 6 עולה במספר 360, 60 פעמים בלי כל עודף וא״כ למה לנו לכפול במספר 6 ולהלק במספר 360 הלא טוב לנו לחלק מיד במספר 60 ונעשה באופן זה

$$650 \times 40 = 260{,}00 : 60 = 4{,}33^1/_3$$

היינו נכפול סך הכסף במספר הימים 40. ונחלק את סך היוצא במספר 100 היינו כי נחתוך שני ציפפערן ונציג קאממא ואח״כ נחלק במספר 60, הנקרא מחלק הראש (גענעראל-דיוויזאר). אם היה $5^0/_0$ נחלק את מספר במספר 72, כי 5 עולה במספר $360=72$ פעמים בלי עודף, ולהקל על הקורא נציג פה טאבעללע קטנה לדעת את הגענעראל דיוויזאר מכל צינזפוס.

גענעראל-דיוויזאר מכל צינזפום •

$2\% = 180$	$9\% = 40$	$7\% = 60 \perp 1/_6$
$3\% = 120$	$10\% = 36$	$11\% = 36 \perp 1/_{10}$
$4\% = 90$	$12\% = 30$	$13\% = 30 \perp 1/_{12}$
$4^1/_2\% = 80$	$15\% = 24$	$14\% = 24 \div 1/_{15}$
$5\% = 72$	$18\% = 20$	$6^1/_2\% = 60 \perp 1/_{12}$
$6\% = 60$	$20\% = 18$	$6^1/_4\% = 60 \perp 1/_{24}$
$8\% = 45$	$24\% = 15$	$7^1/_2\% = 45 \div 1/_{16}$
		$8^3/_4\% = 40 \div 1/_{36}$

§ 15.

אם נרצה לדעת 7% פראצענט, אז נהלק במספר 60 ואח"כ נחבר אל מספר היוצא עוד הלק ששי ממנו, כי 1 פראצענט היא חלק ששי מן 6%, אם נרצה לדעת $6^1/_2\%$ אז נהלק ג"כ במספר 60 ואח"כ נחבר אל מספר היוצא הלק שנים עשר ממנו כי $^1/_2\%$ הוא חלק שנים עשר כמספר ששה, $8^1/_4\%$, נחלק במספר 45 ונחבר אל הסך .היוצא עוד $^1/_{32}$ כי $^1/_4\%$ הוא חלק $^1/_{32}$ משמנה פראצענט, באופן כזה נוכל לחשב כל עניני הפר' גם עם שברים .

§ 16.

עתה נראה להקורא כי באופן קצר נוכל להשב וועכסלען אהדים ביהד בנקל מאד. למשל, אהד רוצה למכור לי חמשה וועכסלען ביום 1 יאנואר, על 9%.

1 וועכסל 600 זמן פרעונו ביום 1 לחדש פעבריאר ויש לו עוד 30 טאגע
1 „ 500 „ „ 20 „ „ „ 50
1 „ 400 „ „ 15 „ מארץ „ 75
1 „ 750 „ „ 19 „ „ „ 79
1 „ 250 „ „ 10 „ אפריל „ 100

אז נהשב באופן זה

$600 \times 30 = 18000$
$500 \times 50 = 25000$
$400 \times 75 = 30000$
$750 \times 79 = 59250$
$250 \times 100 = 25000$
$\overline{1572{,}50 : 40 = 39{,}30}$

ואז יעלה הפראצענט מכל הוועכסלען קאפ' 30 . 39 רובל.

§ 17.

היועכסעלין הם ככל הסחורות, יש להם קצב ומהיר, ומהירם תלוי ברבוי הסחירה הזאת או במעוטו. ובן אם יש דורשים רבים אחרי הוועכסעל בהבערזע אז יעלה מחירם. ולהיפך ירד מחירם, מהיר הוועכסעל נקרא קורז, והערכת הקורז נקרא נאטירען מודיעי הקורז הם הסרסרים המושבעים הנקראים אגענטין או מאקלערס היושבים בהבערזע, והרשימה המכלכלת הערכת הקירזען נקרא קורזצעטטעל, Cedulach gieldowych ומהיר הוועכסעל יהשב בשני

אופנים, 1 ברוב ארצות איירופא הוואלוטא הנכרית היא הקימת והוואלוטא המקומית היא המשתנית, למשל בווארשויא יקצב היום מחיר בעד 100 מארק בערלינית 50 רובל ומחר יקצב המחיר 90, 49, ואח"כ הסך 100 מארק לא ישתנה לעולם רק סך הרו"כ ישתנה בכל יום על הבערזע. 2 בארצות רוסלאנד ענגלאנד ואמעריקא יחשב להיפך האוואלוטא המקומית היא הקימת והוואלוטא הנכרית היא המשתנית, למשל בפעטערבורג יחשב המחיר בעד רו"כ אהד כמה מארק ינתן או כמה פלארין עסטרייכי: מובן מאליו כי אם נחשב הקורז באופן הראשון אז כאשר יעלה

הקורז יעלה גם מחיר הוועכסעל וכל אשר ירד הקורז ירד מחיר הוועכסעל, ובאופן השני הוא להיפך כל אשר יעלה הקורז ירד מחיר הוועכסעל וכל אשר ירד הקורז יעלה מחיר הוועכסעל.

בכל קורזצעטטעל נמצא שתי מחלקות האחת להוואליטא הקימת ואחת להמשתנית.

§ 18.

גם הערכת המחיר איננה שוה בכל הבערזין, וגם בבערזע אחת לא י ךך המחיר בשוה על כל ערי המסחר, למשל בווארשוויא יערך מחיר וואלוטא הבערלינית בעד שני ימים, היינו בעד 100 מארק ינתן כך וכך אם זמן פרעון הטראטטע לא יארך יותר משני ימים, ונקרא טערמין הקצר, ולכן אם קניתי היום טראטטא על בערלין אשר זמן הפרעון הוא אחר שנים או שלשה חדשים אז ינוכה פראצענט בעד הזמן ההוא, וואלוטא הלאנדאנית יערך בפה בעד שלשה חדשים, היינו בעד 1 Ł ינתן כך וכך אם זמן פרעון הטראטטא יהי לשלשה חדשים, ונקרא טערמין הארוך, ולכן אם קניתי טראטטע על לאנדאן אשר זמן הפרעון יהי אחרי חודש ימים אז יהשב עוד פראצענט אל מהיר הקורז. גם השבון הפראצענט איננו שוה לכל המקומות, כי זה תלוי במדרגת הצינזפים השוררת במקום ההוא אשר שם ישולם הוועכסיל, למשל בבערלין הודיעה הבאנק של הממשלה או הנאציאנאל-באנק כי הציגה את הצינזפוס על 4% לזאת אם קניתי בפה ווארשויא טראטטע על בערלין או על שארי ערי אשכנז, אז ינוכה 4% דיסקאנטא, וכן אם הוועכסיל היצג על ווארשויא במארקען, יחשב כפי הצינזפוס אשר בבערלין, בלאנדאן ובפאריז תודיע תמיד הנאציאנאלבאנק את מדרגת הצינזפים.

§ 19.

מלבד הקורז המצוי על כסף בערלין אשר בארתי למעלה, ישורר עוד קורז אחר בין הבאנקייער

ונקרא קורז בפראצענט, היינו מתחלה יהפכו המארקען אל רובל כפי ערכם ושווים האמיתי 1 מארק 30 קאפ' ואח"כ יהשב אל הכך היוצא כך וכך פראצענט. והנני להראות לפני הקורא בזה את שני דרכי החשבון האלה, למשל היום קניתי טראטטע על בערלין 1500 מארק לשלם נ א ך ז י כ ט, והקורז היה 51, היינו בעד 100 מארק ינתן 51 רו"כ, או במלים אחרות הקורז בפראצענט היה 70 אז נהשב באופנים האלה.

1500	1500
51×	30×
1500	45000
7500	170 ×
765,00	31500
	450
	765,00

באופן 1 כפלתי בקורז 51 את סך הכסף ואח"כ התכתי שני ציפערן מצד הימין, היינו הלקתי את הכך היוצא במספר 100 כי הקורז 51 הוא בעד 100 מארק, ובאופן 2 כפלתי במספר 30 את סך הכסף כי המארק הוא 30 קאפ' ונעשה מן 1500 מארק 450 רובל, ואל הכך הזה נתוסף עוד 70%, לזאת כפלתי את הכך 450 במספר 170, וכן נוכל לכפל את הכך 450 רק במספר 70 ויוצא לך 315 רובל ואחר כן להבר

315
450+
765

אם נאבה לדעת מהקורז הפשוט את הקורז בפראצענט אז נעשה באופן זה $170 = 30 : 51$, היינו עלינו להלק תמיד את הקורז במספר 30 שהוא ערך המארק האמיתי והיתר היא פראצענט.

§ 20.

הקורזעטטיל של הבערזע הווארשאווית

Cedula urzędowa giełdy Warszawskiej d. 10 Maja 1886.

Weksle וועכסעל	z terminami טערמין	Za בעד	Dyskont. Bankowe מדרגת הדיסקאנט	Dopełnione tranzakcye השתוות המחיר	żądają דורשים	Płacą משלמים
Berlin Hamburg Wrocław. Gdańsk. i t. d.	długim krótkim	2 d. 100 m	3%	50, 12½-10,-07½, 02½	50,15	50
London	długim krótkim	3 m. 1 £.	3%		10,16½	
Paris	długim krótkim	10 d. 100 fr.	3%		10,60	
Wiedeń	długim krótkim	8 d. 100 fl.	4%		80,75	
Petersburg	długim	3 m. 100 Rs.	5%		—	

באור והערות להקורזעטטעל בווארשויא.

1 בהקורזעטטיל ימצא שלש מחלקות, (רובריקען), בהמחלקה הראשונה מצד הימין נכתבה המלה płacą ובאורה „משלמים״, היינו ישנם קונים המשלמים מחיר כך וכך בעד וועכסיל של עיר פלונית, אך אינם נמצאים מוכרים אשר יאבו למכרם במחיר זה, בהמחלקה השנית כתוב żądają ובאורו „דורשים״ היינו המוכרים דורשים מחיר כך וכך בעד וועכסיל אך לא נמצאו קונים אשר יאבו לשלם המחיר הזה, ובמחלקה השלישית כתוב dopełnione tranzakcye ובאורו המחיר הממוצע אשר השתוו המוכרים והקונים.

2 עלית וירידת הקורז יוכל להשתנות במספר 2½ קאפ׳ לא בפחות, וכן עלית וירידת הקורז בפראצענט יוכל להשתנות במספר 1/12% לא בפחות.

3 הקורזעטטיל הווארשאווי יציג לכל קורז שני טערמינען הארוך והקצר אף על פי שלעיקר הדבר אין הבדל ביניהם, כי הארוך והקצר שניהם שוים, על בערלין רק שני ימים, על לאנדאן ופעטערסבורג שלשה חדשים, על פאריז עשרה ימים, על וויען שמנה ימים.

4 קנית הוועכסעל ומכירתם יעשה על ידי הסרסרים (מאקלער) הנועדים לזה, והם יכתבו הטראנזאקציאנען של כל יום ויום, וחברי הועד של הבערזע יציאו את הקורזעטטיל, המאקלער יקבל שכר סרסרות ½‰ הנקרא קורטאזש. Courtrage.

5 הקורז יקצב מחיר וועכסעל של העיים האחרות בעד כך 100, היינו 100 מארק 100 פראנק, חוץ על לאנדאן יקצב מחיר בעד 1 £ (הוא פפונד שטערלינג, 1 £ הוא 20 שיללינג 1 שילינג 12 פענס).

§ 21.

הקורזעטטעל של הבערזע הפעטערבורגית:

וועכסיל	טערמין	בעד	קורז		מדרגת הדיסקאנט
לאנדאן	מאנאט	1 ר.	23 13/32, 1/2 7/16	פענס	3%
אמשטרדם	″	″	118 3/8, 3/4 1/2	סענטים	3½
האמבורג	″	″	199½ 3/4 1/2	פפעניג	4%
פאריז	″	″	246¼, 3/4, 1/2	סענטים	3%
בעלגיען	″	″	248¼ 3/8	סענטים	3½%
בערלין	″	″	—		—
וויען	″	100 רו״ב	—		—

כבר אמרנו למעלה כי בפעטערבורג יחשב הקורז להיפך מבאשר בווארשויא, כי שם הוואלוטא המקומית היא הקימת והוואלוטא הנכרית היא המשתנית, היינו הקורז יקצב מחיר לרו״כ אחד או למאה רו״כ כמה מארק או כמה פראנק ינתן, אם זמן פרעון הוועכסיל יהיה לשלשה חדשים, ובאמנם דרך חשבון הקורז באופן זה כבד יותר, למשל אם נרצה לקנות בפעטערבורג 600 מארק על בערלין והקורז עומד 199, היינו בעד רו״כ ינתן 1 מארק 99 פפֿעניגע, אז עלינו לעשות מהמארקין פֿפֿעניגע ואח״כ עלינו להלק את הסך הזה בהקורז 199

$$60000 : 199 = 301\ ,\ 50^3/_4$$

אם נרצה לקנות בפעטערבורג .Ł 65 s 15 8 d, היינו 65 שטערלינג 15 שילינג (1 פ׳ שטערלינג הוא 20 שיללינג) 8 פענס (1 שיללינג 12 פענס האות d מורה denar שהוא פענס) והקורז עומד 23 היינו בעד 1 רובל נותנים 23 פענס, אז עלינו לעשות בתחלה מהפ׳ שטערלינג ומהשיללינג כלו פענס, ואחר כן להלק את הסך הזה בהקורז שהוא 23

$$\begin{array}{r} 65 \\ 20\times \\ \hline 1300 \\ 15+ \\ \hline 1315 \\ 12\times \\ \hline 15788 : 23 = 686,\ 43^1/_2. \end{array}$$

כל זה הוא אם הוועכסיל הוא על שלשה הדשים, אולם אם הוועכסיל היה לפחות משלשה הדשים אז עלינו להשב אל סך הכסף עוד $3^0/_0$ לשנה בעד הזמן הנחסר, ואם הוא יתר על שלשה הדשים עלינו לנכות $3^0/_0$ לשנה מסך הוועכסיל בעד הזמן הנוסף.

§ 22.

הערות להקורזצעטיל הפעטערבורגי.

1 הדיסקאנטא בפעטערבורג יחשב כפי מדרגת הצינספוס השוררת במקום אשר שם ישולם הוועכסיל.

2 הקורז ירשם בהקורז צעטטיל לפעמים בציפֿער אחד ולפעמים יותר מאחד. אם נמצא רק ציפֿער אחד יורה כי ביום זה שלמו מחיר הוועכסעל כפי אשר נדרש, אם נמצאים שני ציפֿערן יורה הציפֿער הראשון על המחיר היותר גדול והציפֿער השני על המחיר היותר קטן. אם נמצאים ציפֿערן אחדים. אז השני ציפֿערן הראשונים יורו על המחיר היותר גדול והציפֿער השלישי והבאים אחריו יורה הקורז אשר בו נעשה טראנזאקציאנען.

3 ההבדל בין עלית וירידת הקורז בהבערזע הפעטערבורגית על וועכסל לאנדאן, הוא. לא פחות מן $^1/_{32}$ פענס, על האמבורג פאריז בערלין ובעלגיען $^1/_8$ מהמטבע היותר קטנה שם. על אמשטרדם $^1/_4$ סענט.

4 כפי רשימת הקורז בפעטערבורג כן ירשם בכל ערי המסחר אשר בארץ רוסלאנד וביחוד בשתי הערים הנודעות בעולם המסחר אדעססא וריגא. רשימת הקורז בריגא היא כמו בפעטערבורג אין נגרע דבר. במאסקוי ירשם הקורז כמו בפעטערבורג רק על ארבע הערים לאנדאן אמשטרדם האמבורג פאריז. באדעססא היא ג״כ כמו בפעטערבורג. רק הקורז על לאנדאן יקצב המחיר כמו בווארשויא. היינו בעד 1 פ׳ שטערלינג ינתן כך וכך, לשלשה חדשים.

§ 23.

הקורזצעטטיל הבערליני

וועכסעל	בעד	טערמין	נאטיץ
אמשטרדם	100 fl. פלארין	8 טאגע	168, 25 b
"	"	2 מאנאטע	167, 45 b
בריססעל אונד אנטווערפען	100 fr. פראנק	8 טאגע	80, 60 b
"	"	2 mon. מאנאט	80, 20 b
שקאנדינאַפישע פלעטצע (שוועדען נארוועגען)	100 kr. קראנען	10 טאגע	112, 25 G
קאפענהאגען	"	"	112, 15 B. b
לאנדאן	1 Ł. שטערלינג	8 טאגע	20, 345 b
"	"	3 מאנאט	20, 23 b
פאריז	100 fr. פראנק	8 טאגע	80, 70 B. b
"	"	2 מאנאט	80, 30 b
וויען, עסטרייכעשע פלעטצע	100 fl. öw.	8 טאגע	168, 20 b
	"	2 מאנאט	127, 28 b
שווייצער פלעטצע	100 fr.	10 טאגע	80, 70 b
איטאליענישע פלעטצע	100 Lire לירע	"	80, 75 b
	"	2 מאנאט	80, 25 b
פעטערסבורג	100 rub. רו"ב	3 וואכען	195, 60 b
"	"	3 מאנאט	193, 75 b
ווארשא	"	8 טאגע	196, 50 b

בבערלין הוואלוטא הנכרית היא הקימת והוואלוטא המקומית היא המשתנית. והוואלוטא הקימת היא תמיד 100 חוץ הוואלוטא של כסף לאנדאן היא Ł 1. גם יקצב הקורז שם מחיר להטערמין הארוך לבד ולהטערמין הקצר לבד, חוץ על ארצות שוועדען נארוועגען דענעמארק ושווייץ ווארשויא אשר הטערמין הארוך והקצר אחד הם, הטערמין הקצר הוא 8 יום הוץ על איטאליען הוא 10 ימים, על פעטערסבורג שלשה שבועות.

הקורז אשר תקצב הבערזע הבערלינית היא אחד לכל הבאנקפלעצע אשר בארצות אשכנז היינו בכל עיר אשר ימצא שם ענף מהבאנק של הממשלה.

והנה בהקורזצעטטיל ההאמבורגי נמצא שלש מחלקות להקורז באחת כתובה Brief בריף, היינו המוכרים דרשו מחיר הזה, ובהשנית כתובה, געלד Geld. היינו הקונים רצו לשלם מחיר כזה. ובהשלישית כתובה המלה בעצאהלט Bezahlt היינו למחיר כזה נשתוו המוכרים והקונים. ובהקורז צעטטיל הבערליני ישנה רק מחלקה אחת, רק בצד הקורז של כל אחד רשומים האותיות b, או G או B ולפעמים B ,b האות b. מורה בעצאהלט, היינו המחיר הזה נחלט ונגמר בהבערזע, האות G. געלד מורה כי המוכרים דרשו המחיר הזה והקונים לא רצו לשלם, האותיות B b, מורה כי המחיר אשר דרשו המוכרים נגמר ונעשה הטראנזאקציאנען.

והנה אם נרצה לדעת מהקורז הבערליני את הקורז הווארשאווי שלנו, למשל הקורז נרשם בהקורזצעטטיל הבערליני 198, היינו בעד 100 רוביל ינתן שם בבערלין 198 מארק, ואנחנו נרצה לדעת כמה עולה מחיר 100 מארק בכסף שלנו. אז עלינו לעשות באופן הזה.

$$100 \times 100 = 10000 : 198 = 50{,}50\tfrac{1}{2}$$

היינו מתחלה נכפל את הוואלוטא הקימת אשר בבערלין בוואלוטא הקימת אשר בווארשא ואחר כן נחלק את הסך היוצא בהקורז 198, באופן זה נוכל לחשב את הקורזין אשר בכל ערי המסחר, למשל בהקורז צעטטיל בוויען נרשם הקורז על ווארשא או על פעטערסבורג 119 היינו בעד 100 רו"ב ינתן 119 פלארין אז נחשב ג"כ באופן זה,

$$100 \times 100 = 10000 \div 119 = 84\ 06{,}7.$$

היינו בעד 100 גולדין עסטרייך עלינו לשלם בפה ווארשא 84 רו"ב 6 קאפ' וגם $^{7}/_{10}$ קאפ'.

§ 24.

II שטרי מדינה

שטרי המדינה נחלקים לשני מינים, 1 אבליגאציאנען, המה כתבי חוב אשר הוציאה הממשלה או חברה אחת בעקב הלואה אשר עשו, ובהם יתחיבו לשלם הקרן עם פראצענט קצוב באופנים שונים, אל ידי מחזיקי השטרות האלה. 2 אקציען, והמה כתבי שותפות אשר השתתפה חברה אחת בענין מסחר או הרושת המעשה, כגון לבנות בית מלאכה גדול, או לסול מסלת ברזל וכיוצא בזה, וכל אחד מהשותפים יקנו סך ידוע מהאקציען האלה, ואם פעלם יביא פרי אז יקח כל אחד ממחזיקי האקציען חלק מהריוח בערך מספר האקציען אשר בידו, והריוח הזה נקרא דיווידענדע.

§ 25.

האבליגאציאנען יבדלו בזה מוועכסלען, כי האבליגאציאנען יוצגו לזמן ארוך מאד על ששים או מאה שנה ולפעמים עד עולם, כי ישנם מיני אבליגאציען אשר לא יגאלו לעולם ורק הכנסה תמידית להם פראצענט ידוע והם נקראים רענטען, גם הרוב אשר נעשה מהממשלה או מאיזה חברה לא הוצג בסך אחד כי אם סך החוב נחלק לסכומים קטנים למען יוכל כל אחד לקחת חלק בקנית האבליגאציאנען ולהרויח את הפראצענט אשר יביאו, הפראצענט ישולם על שני אופנים, 1 על ידי קופאנס, היינו קונה האבליגאציאן ישיג עוד כתב תעודה ממוציאי האבליגאציאנען אשר בו רשום הפראצענט מכל חצי שנה, ובבוא זמן שלום הפראצענט יחתוך מכתב התעודה חלק קטן אחד אשר בו רשום סך הפראצענט מהזמן הזה ויקרא קופאן, והוא עובר לסוחר כמטבעות כסף. 2 בכל עת אשר יגיע זמן שלום הפראצענט, על מחזיק האבליגאציאן לבוא אל המקום הנועד אשר שם ישלם הפראצענט ושם ישיג את סך הפראצענט ועל האבליגאציע יוצג הותם, לאות כי הפראצענט שולם עד עתה, גם שלום הקרן הוא באופנים שונים, I על ידי משיכה בגורלות, למשל אם הממשלה הוציאה אבליגאציאנען על סך 1 מילליאן רובל ותתחייב לשלם 5% לשנה צינזען, 2% לשנה לשלום הקרן, סך הכל 7% והוא 35000 רובל להצי שנה היינו 25000 רובל ריבית וסך 10000 לשלום הקרן, אז ימשכו הנומערין של האבליגאציאנען בגורלות וכל אבליגאציאן אשר זכתה בגורל יקבל מחזיק האבליגאציאן את מחירה ממקום הנועד לזה, ואם האבליגאציאן הוא למשל על 100 רו״כ ישלם בכל חצי שנה בעד 100 אבליגאציאנען, II על ידי קנית סך אבליגאציען מצד הממשלה על הבערזע, היינו הממשלה בעצמה תקנה בכל עת וזמן סך ידוע מהאבליגאציאנען האלה, מובן מאליו כי תקנה רק בזמן אשר מחירם ירד מסך הנאמענאלני היינו מסך הרשום בהאבליגאציאן, למען תוכל להרויח בזה. III על ידי חליפין באבליגאציאנען אחרים, היינו אם אחרי כלות זמן האבליגאציאנען נשארו עוד סכום מה אשר לא קנתה הממשלה מידי בעליהם והיא צריכה להלואה חדשה אז תקח את הישנים מידי הבעלים ותתן להם חדשים.

§ 26.

הממשלה תעשה הלואותיה בשני אופנים, 1 ע״י סובסקריפציאן, היינו הממשלה תודיע ע״י מכה״ע כי יש בדעתה להוציא אבליגאציאנען על סך ידוע ועל זמן פלוני ומחיר כל אבליגאציאן יהי כך וכך ומדרגת הפראצענט כך וכך, וכל הרוצה ליטול חלק בהלואה הזאת יבוא ויכתב ידו בבית אוצר הממשלה כמה אבליגאציאנען הוא רוצה לקנות ושלום הכסף מחיר האבליגאציאנען הוא לפעמים גם למחצה לשליש ולרביע. 2 ע״י זובמיסיאן, היינו הממשלה תעשה הלואותיה באמצעות הבאנקייער הגדולים אשר במדינה או מחו״ל אשר יקבלו על עצמם למכור את האבליגאציאן במשך זמן ידוע וישיגו בעד זה פראצענט ידוע קאממיססיאן.

§ 27.

ההלואות תשאנה עליהן שמות שונים, אם על שם מספר הוצאותיהן, כמו ההלואה הראשונה הלואה השניה, או על שם השנה כמו ההלואה משנת 1864, או על שם מדרגת הפראצענט 4% אנלייהע 5% אנלייהע, או על שם הבאנקייער אשר על ידו יצאו האבליגאציאנען, כמו הלואת שטיגליץ הלואת ראטהשילד.

§ 28.

הפרעמיען יתר שאת להם על כל האבליגאציאנען כי מלבד אשר יש להם פראצענט ידוע, ישלם כאשר יצאו במשיכת הגורל מחיר יותר נעלה מהסך הרשום בהפרעמיע, ועוד יוכלו לזכות בגורל בסכומים גדולים, למשל הפרעמיע הרוסית משנת 1864. כל פרעמיע הוא על 100 רו״כ ומביאה 5% לשנה, פרעמיע אשר תצא במשיכת הגורל ישלם מחירה עתה

125 רו"כ וגם יש להפרעמיען האלה זכיה בגורלות באופן זה.

זכיה אחת על כך		200000
„ „ „		75000
„ „ „		40000
„ „ „		25000
שלש זכיות כל אחת	10000	30000
חמש „ „	8000	40000
שמנה „ „	5000	50000
עשרים „ „	1000	20000
260 „ „	500	130000
		600000 רו'

בגלל זה יע"ה מחיר הפרעמיען מעלה יותר מכל האבליגאציאן, וכן היא גם הפרעמיע משנת 1866, ושלום מחיר הפרעמיען היא ג"כ ע"י משיכה בגירל ובעקב זה יוכל מחזיק הפרעמיע לבוא לפעמים לידי הפסד כי מחיר הפרעמיע על הבערזע עומד עתה לערך 230—45 ואם תצא במשיכת הגורל לא יקבל בעל הפרעמיע כי אם 125. אכן גם לזה יש תחבולה כי כל מחזיק פרעמיע יוכל להבטיח (אססעקורירען) אותה באיזה קאנטאר אשר אם תצא במשיכת הגורל יתחיב בעל הקאנטאר לשלם לו כפי הקורז השורר בעת הזאת על הבערזע.

§ 29.

טאבעללע לשטרי ממשלת רוססלאנד

שם ההלואה	כך ההלואה במיליאנען	ערך כל אבליגאציאן	זמן פריעת הקופאנס
ההלואה ההאלאנדית הראשונה משנת 1798 בת 5%	fl. 88, 3	fl. 1000	31 דעצעמב'
„ „ השניה „ 1828 „ 5%	„ 18,	fl. 1000	—*
„ „ השלישית „ 1829 „ 5%	„ 24	1000	—
„ „ ואנגלית „ 1864 „ 5%	„ 70	Ł. 100 / fl. 1000	$^1/_4$ $^1/_{10}$
„ „ „ „ 1866 „ 5%	„ 70	כהנ"ל	$^1/_4$ $^1/_{10}$
ההלואת הו"ל משנת 1877 „ 5%	m. 307, 5	m. 400 / fr. 500	$^1/_1$ $^1/_7$
ההלואה בלי זמן משנת 1820 „ 5%	rub. 40	—	$^1/_{13}$ מארץ $^1/_{13}$ זעפט'
„ „ „ 1822 „ 5%	„ 43	—	$^1/_{13}$ מארץ $^1/_{13}$ ועפטעמ'
„ „ „ 1831—32 „ 5%	„ 20	—	—
הלואת שטיגליץ משנת 1854 „ 5%	„ 50	500, 1000, 2000, 3000, 4000, 50000	$^1/_{13}$ אפריל $^1/_{13}$ אקטאב'
„ „ „ 1855 „ 5%	„ 50	500	כהנ"ל
„ „ „ 1862 „ 5%	Ł. 15	Ł. 50, 100, 500, 1000	$^1/_5$ $^1/_{11}$
הלואה על $4^1/_2$% „ 1849	„ 5, 5	Ł. 100, 500, 1000	$^1/_1$ $^1/_7$
„ $4^1/_2$% „ 1860	„ 6, 5	כהנ"ל	$^1/_7$ $^1/_{12}$
„ 4% „ 1840	rub. 25	rub. 500	$^1/_5$ $^1/_{11}$
„ 4% „ 1842	„ 8	„ 500	$^1/_{13}$ פעברואר
„ 4% „ 1843	„ 8	„ 500	$^1/_{13}$ אויגוסט

*) אלה אשר לא נרשם אצלם זמן פריעת הקופאנס כבר ספו תמו ואינם עוד.

שם ההלואה	סך ההלואה במיללאנען	ערך כל אבליגאציאן	זמן פריעת הקופאנס
הלואה על 4% משנת 1844	„ 12	„ 500	—
„ 4% „ 1847	„ 4	„ 500	1/13 אפריל 1/13 אקטאבּ'
„ 3% „ 1859	Ł. 7	Ł. 100 1000	1/5 1/11
ההלואה בפנים המדינה 6% משנת 1817	rub. 94½	500	15/28 יאנואר 15/28 יולי
הלואה בהכנסה תמידית (רענטע) 6% משנת 1883	„ 50	125, 500, 1000	1/13 יוני 1/13 דעצעמבּ'
הלואה על 4% משנת 1859	—	250, 500, 1000, 10000, 100000	1/13 מאי 1/13 נאוועמבּ'
תעודת מקנה קרקעות מבעלי האחוזות מש' 1861 5%	—	מכך 300 ומעלה	
תעודת הבאנק של הממשלה משנת 1872 5½%	—		1/13 פעבואר זעפ מאי נאוועמבּ'
בילעטין 5% מהבאנק של הממשלה משנת 1859 סעריע 1	rub. 277,8	100, 150, 1000, 5000, 10000, 25000	1/13 מאי נאוועמבּ'
„ „ „ „ 1863 ס' 2	„ 100		„ מארץ „ זעפטעמ'
„ „ „ „ 1869 ס' 3	„ 15		„ מאי „ נאוועמבּ'
„ „ „ „ 1876 ס' 4	„ 100	100, 500, 1000 5000	10/22 מאי „ נאוועמ'
„ „ „ „ 1881 ס' 5	„ 100		1/13 אפריל „ אקטאבער
הלואה המזרחית 5% משנת 1877	„ 200	50, 100, 1000	„ יוני „ דעצעמבּ'
„ „ 1878	„ 300	100, 1000	2/14 יאנואר „ יוני
„ „ 1879	„ 300	100, 1000	2/13 מאי „ נאוועמבּ'
בילעטין של הבאנק במטבעות מתכת משנת 1860 5 סעריען	„ 60	300	„ סעפטעמ' „ פעברואר
פרעמיען משנת 1864 5%	„ 100	100	2/14 יאנואר 1/13 יולי
„ „ 1866 5%	„ 100	100	„ מארץ „ סעפט'

לוח לשטרי ממשלת רוסס-פאלען

שם ההלואה	סך ההלואה במיללייאנען	ערך כל אבליגאציאן	זמן פריעת הקופאנס
אבליגאציאן 5% של אוצר ממשלת פאלען			
סעריע 1 משנת 1834	fl. p. 10	fl. p. 1000 Rub. 150	
" " " "			
סעריע 2 משנת 1838	" 35	"	
" " " "			
סעריע 3 משנת 1841	" 60	"	
ליקווידאציאנס-בריפע (ליכטי ליקווידיציני) 4% משנת 1864	—	100, 250, 500, 1000	1/3 1/9
כתבי עבוט (פפאנד בריפע) ליכטי זאסטאווני 5% של ממשלת פאלען			—
ההוצאה הראשונה סעריע 1 משנת 1825	—	—	—
" השניה " " 1838	—	—	—
" השלישית " " 1853	—	—	—
" השלישית " 2 " 1860	—	—	
" השלישית " 3 " 1869		3000, 1000, 500, 250, 100	22/6 22/12
כתבי עבוט מעיר ווארשויא 5% " 1870		1000 500 250 100	1/4 1/10
" " לאדזי 5% " 1872		כאופן הנ"ל	1/5 1/10

§ 30.

חשבון הפאפירען השונים

הקורז הנותן מהיר לשטרי מדינה לא יכלל במהיר הזה גם הפראצענט אשר יביאו הקופאנס, ועל הקונה פאפירען כאלה לשלם בעד הקופאנס בעד העת העברה. גם חשבון הפראצענט יחשב מערך הכסף הרשום בהפאפירען (נאמינאלווערטה) ולא מערך הכסף אשר יקצב הקורז, למשל ביום א יוני קניתי 1000 רו"כ ליכטי זאסטאווני מעיר ווארשויא ומהיר הקורז 94 היינו בעד כך 100 נותנים 94 אז יחשב באופן זה

$1000 \times 94 = 940$

צינזען מיום 1 אפריל שלשה חדשים 5% — 12.50

כי זמן פריעת הקופאנס 1/4 1/12 (עיין בטאבעללע) — 952.50 עלי לשלם,

קניתי ביום 1 אויגוסט 1000 רובל פרעמיען משנת 1864 על פי הקורז 230, יחשב באופן זה $1000 \times 230 = 2300$.

צינזען מיום 1/13 יולי 17 יום — 2,36

2302,36

אם המוכר רוצה לקחת הקופאנס לעצמו אז הוא להיפך, על המוכר לנכות פראצענט בעד העת העתידה עד תום זמן הקופאן, במשל הראשון על המוכר לנכות בעד שלשה חדשים העתידים, ובמשל השני בעד 5 חדשים 13 יום העתידים.

לוח למטבעות השונות

		קאפ׳	רובל
אמעריקא	1 דאללאר א 100 סענט	32	1
איטאליען	1 ליר 100 סענטעסים	25	
בעלגיען	1 פראנק 100 סענטים	25	
גריכענלאנד	1 דראכמא 100 לעפטא	$21\frac{1}{2}$	
דייטשלאנד	1 מארק 100 פפעניגע	30	
דענעמארק	1 ריגסטהאלער 6 מארק א 16 שיללינג א 5 פפעניג	70	
האללאנד	1 פלארין (גולדין) 100 סענט	52	
טירקייא	1 פיאסטער 40 פארי א 3 אכפער	$5\frac{1}{2}$	
סערביען	1 דינאר 100 פארי	25	
עסטרייך	1 פלארין (גולדין) 100 קרייצער	60	
ענגלאנד	1 ליפרא שטערלינג א 20 שיללינג א 12 פענס	20	6
פראנקרייך	1 פראנק 100 סענטים או 20 סוא	25	
פארטוגאל	1 מילרייז 1000 רייז	47	1
רומעניא	1 לעיא 100 באני	25	
שפאניען	1 פעזעטאס 100 סענטימאס	25	
שוועדען נארוועגען	1 קראנע 100 ערע	35	
שווייץ	כמו בפראנקרייך		

לוח

לשנת ה׳תרמ״ז לב״ע

הוא שנת חמשת אלפים ושש מאות { וארבעים ושבע למולד בהר״ד
וארבעים ושש למולד וי״ד לספירת התלמוד וס״ע }

אלף ושמנה מאות ושמנה עשרה לחרבן בית שני.

שנה רביעית למחזור רצ״ח ללבנה, ושנת שמונה עשרה למחזור ר״ב להשבון הלוך החמה, שנה רביעית לשמטה לדעת הרא״ש והטור, והמישית לדעת הרמב״ם והגאונים ולמנהג יושבי ארץ ישראל.

הקביעות הכ״ז פשוטה, ימיה שנ״ד, ושבתותיה נ״א.

בלוח הזה באו על הסדר: ימי השבוע והחדש; שבתות השנה ופרשיותיהן כסדרן; קביעות וראשי חדשים; חשבון התקופות והמולדות וזמן השאלה; המועדים והצומות; סוזק״ל בכל חדש; זמני שקיעת החמה בערבי שבתות ויו״ט ומוצאי שבתות ויו״ט על אופק ווארשא וכל המקומות אשר תחת מעלה 52° לרחב צפון. — לוח הקראים והמהמדנים וימי חגיהם. — לוח הרוססים, היונים והרומאים, חגיהם לכל פרטיהם עם יומי גנוסיא דמלכא.

מולדו—יום ג' נ"ח רגעים ט"ז חלקים על שעה י' בבקר.

סוק"ל כ' רגעים על שעה ה' אחר חצות ליל ד' י"ד בו.

מספר המחמד	לוח לקראים ולמחמדים	מספר הקראים	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הנוצרים	קביעת התקופה: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	ר"ה לקראים; מאהארעם (ראש השנה למחמדים) 1304	א ב	30	Wrzesień Septemb. Сентяб.	18	5	40	א	ה	א' דראש השנה (תשליך)
2	א' דושומאא למחמדים	ג	1	Październik October	19	5	37	ב	ו	ב' דראש השנה
3		ד	2		20	5	35	ג	ז	האזינו שבת שובה
4		ה	3		21	5	33	ד	א	צום גדליה נדחה
5		ו	4		22			ה	ב	
6		ז	5		23			ו	ג	
7		ח	6		24			ז	ד	התקופה בשעה 3 אחר חצות היום
8		ט	7		25			ח	ה	
9	יו"כ לקראים. ב' דושומאא	י	8	Ап. Іоанна Богосл.	26	5	21	ט	ו	ערב יו"כ א"א מ"ל ולמנצח וא"א א"ם וא"נ עד אסרו חג
10	אשורא או יום הזכרון להריגת הוסיין למחמדים	יא	9		27	5	19	י	ז	יום כפור
11		יב	10		28			יא	א	
12		יג	11		29			יב	ב	
13	ג' ימים המקודשים למחמדים (13–15)	יד	12		30			יג	ג	
14	א' סכות לקראים	טו	13	Октябр. Покр. Пр. Богор.	1	5	10	יד	ד	ערב סוכות עירוב תבשילין
15		טז	14		2	5	8	טו	ה	א' דסוכות (למען אמתך)
16	ג' דושומאא	יז	15	Jadwigi	3	5	5	טז	ו	ב' דסוכות (אבן שתיה) א' הוה"מ בארץ ישראל
17		יח	16		4	5	3	יז	ז	שחוה"מ קהלת (אום נצורה)
18	חול המועד לקראים (16–20)	יט	17		5			יח	א	ב' דחוה"מ (אערוך שועי)
19		כ	18	Lukasz	6			יט	ב	ג' דחוה"מ (אל למושעות)
20		כא	19		7			כ	ג	ד' דחוה"מ (אדון המושיע)
21	ש"ע וש"ת לקראים	כב	20		8	4	55	כא	ד	הושענא רבה עירוב תבשילין
22	צום גדליה לקראים	כג	21		9	4	52	כב	ה	שמיני עצרת (עשר, גשם) במוסף מתחילין לומר משיב הרוח
23	(צום גדליה [ד' דושומאא] עפ"י יש נוהגים)	כד	22		10	4	50	כג	ו	שמחת תורה (ברכה) א"ח בארץ ישראל
24		כה	23		11	4	48	כד	ז	בראשית א"ח מבה"ח וא"א א"ה (מתחילין לומר ברכי נפשי)
25		כו	24		12			כה	א	
26		כז	25		13			כו	ב	
27		כח	26		14			כז	ג	
28		כט	27		15			כח	ד	
29		ל	28	Szymona i Tadeusza	16			כט	ה	ער"ח יוכ"ק וא"נ במנחה
30	ר"ח לקראים. ה' דושומאא	א	29		17	4	36	ל	ו	א' דראש חדש מרחשון

מולדו—יום ה' מ"ב רגעים י"ז חלקים על שעה י"א בערב.

סוק"ל כל ליל ה' י"ג בו.

לוח העברים	ימי השבוע	ימי החדש	שקיעת החמה באופק ווארשא (שעה)	(מינוט)	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הנוצרים	מספר הקראים	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמדים
נח שבת ר"ח, השטים כסאי וא"א א"ה וצ"צ	ז	א	4	34	18	Październ. October Окт.	30	ב	סאפאר למחמדים	1
	א	ב			19		31	ג		2
	ב	ג			20	Listopad Nowember	1	ד		3
	ג	ד			21	Wszystkich Sw.	2	ה		4
	ד	ה			22	Ико Ир Богор. Кав.	3	ו		5
	ה	ו			23		4	ז		6
	ו	ז	4	23	24		5	ח	ו' דושובאא	7
לך לך ומברכין בה"ב	ז	ח	4	21	25		6	ט		8
	א	ט			26		7	י		9
תענית שני קמא	ב	י			27	Opicki N. M. P.	8	יא		10
	ג	יא			28		9	יב		11
	ד	יב			29		10	יג		12
תענית חמישי	ה	יג			30		11	יד	ב' ימים מאושרים	13
	ו	יד	4	11	31		12	טו	למחמדים ז' דושובאא	14
וירא	ז	טו	4	10	1	Ноябрь	13	טז		15
	א	טז			2	Stanislawa K.	14	יז		16
תענית שני בתרא	ב	יז			3		15	יח		17
	ג	יח			4		16	יט		18
	ד	יט			5		17	כ		19
	ה	כ			6		18	כא		20
	ו	כא	4	2	7		19	כב	ח' דושובאא	21
חיי שרה המסופק אם אמר משיב הרוח א"צ לחזור	ז	כב	4	0	8		20	כג		22
	א	כג			9	Ofiarow. N. M. P.	21	כד		23
	ב	כד			10		22	כה		24
	ג	כה			11		23	כו		25
	ד	כו			12		24	כז		26
יוכ"ק	ה	כז			13		25	כח		27
	ו	כח	3	54	14	Рожд. Ея И. В. Г.* Императрицы	26	כט	ט' דושובאא	28
תולדות מברכין החדש וא"א א"ה וצ"צ, למפטיר מחר חדש	ז	כט	3	53	15		27	א	ר"ח כסליו לקראים. חג השופר למחמדים	29

מולדו—יום ו' כ"ז רגעים על שעה י"ב קודם חצות היום.

סוקל עד מ"ט רגעים על שעה ו' ליל ש"ק י"ד בו.

מספר בפתאמ'	לוח לקראים ולמחמרים	מספר קראים	מספר אזר'	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר רוסים	שקיעת החמה בהופך וולבבה (מינוט שעה)	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	רעבי־אֶל־אווּעל למחמרים	ב	28	Listopad November Нояб.	16		א	א	ראש חד"ש
2		ג	29		17		ב	ב	
3		ד	30		18		ג	ג	
4		ה	1	Grudzień December	19		ד	ד	
5		ו	2		20		ה	ה	
6	י' דזשומאא	ז	3	Введ. во Хр. Пр. Богрод.	21		ו	ו	
7		ח	4		22	3 48	ז	ז	ויצא
8	מעדינא הורמה להיות עיר הבירה למחמרים	ט	5		23	3 48	ח	א	השאלה ומתחילין לומר טל ומטר
9		י	6	Mikołaja B.	24		ט	ב	
10		יא	7		25		י	ג	
11	הלילה תקרוש למחמרים	יב	8	Niepok. Pocz. N. M. P.	26		יא	ד	
12	יום הולדת ויום המותה למחמד	יג	9		27		יב	ה	
13	ג' ימים המאושרים למחמרים	יד	10		28	3 46	יג	ו	
14		טו	11		29	3 45	יד	ז	וישלח
15		טז	12		30		טו	א	
16		יז	13	Декабрь	1		טז	ב	
17		יח	14		2		יז	ג	
18		יט	15		3		יח	ד	
19		כ	16		4		יט	ה	
20	י"ב דזשומאא	כא	17		5	3 46	כ	ו	
21		כב	18	Св. Николая М.	6	3 46	כא	ז	וישב
22		כג	19		7		כב	א	
23		כד	20		8		כג	ב	
24		כה	21		9		כד	ג	ערב חנוכה
25		כו	22		10		כה	ד	א' דחנוכה הלל שלם כל שמונה
26		כז	23		11		כו	ה	
27	י"ג דזשומאא	כח	24		12	3 49	כז	ו	נר חנוכה קודם לנר שבת
28		כט	25	Narodz. Chr. P.	13	3 49	כח	ז	מקץ שבת חנוכה, מבה"ח וא"א אה"ר וצ"צ
29		ל	26	Szczepana Męcz.	14		כט	א	
30	ר"ח טבת לקראים	א	27	JanaEwangelisty	15		ל	ב	א' דראש חד"ש טבת

תרמ"ז — מזל—טבת—גדי (כ"ט יום) — 1886-7

מולדו—מו"אי שבת י"א רגעים חלק אחד על שעה א' אחר חצות הלילה.

סזק"ל עד ל"ג רגעים על שעה ז' ליל ב' י"ד בו.

מספר החדש	לוח לקראים ולמהמדים	מספר קראי	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר רוסים	שקיעת החמה בלובלין ובקראקא: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	רעביע-אל אחר למהמדים	ב	28	Grudzień December Дек. брь	16			א	ג	ב' דראש חדש
2		ג	29		17			ב	ד	זאת חנוכה
3		ד	30		18			ג	ה	
4	י"ד דושובאא	ה	31		19	3	55	ד	ו	
5		ו	1	Styczeń Nowy Rok Januar 1887	20	3	56	ה	ז	ויגש
6		ז	2		21			ו	א	
7		ח	3		22			ז	ב	
8		ט	4		23			ח	ג	
9		י	5		24			ט	ד	
10		יא	6	Trzech Króli Рожд. Іисуса Христ.	25			י	ה	עש"ה בטבת. תקיפה בשעה 1/2 1
11	ט"ו דושובאא	יב	7	Соб. Пр. Богор.	26	4	3	יא	ו	
12		יג	8	Муч. Стефена	27	4	4	יב	ז	ויחי
13	ד' ימים המאושרים למחמדים	יד	9		28			יג	א	
14		טו	10		29			יד	ב	
15		טז	11		30			טו	ג	
16		יז	12		31			טז	ד	
17		יח	13	Январь 1887 (Н. Г.)	1			יז	ה	
18	ט"ז דושובאא	יט	14		2	4	13	יח	ו	
19		כ	15		3	4	15	יט	ז	שמות
20		כא	16		4			כ	א	
21		כב	17		5			כא	ב	
22		כג	18	Богоявл. Господ.	6			כב	ג	
23		כד	19		7			כג	ד	
24		כה	20		8			כד	ה	
25	י"ז דושובאא	כו	21		9	4	25	כה	ו	
26		כז	22		10	4	27	כו	ז	וארא מברכין החדש וא"א א"ה
27		כח	23		11			כז	א	
28		כט	24		12			כח	ב	
29	ר"ח שבט לקראים	א	25		13			כט	ג	ער"ח שבט יוכ"ק

מולדו—יום ב' נ"ה רגעים ב' חלקים על שעה א' אחר חצות היום.

סוקיל כל ליל ג' י"ד כו.

לוח העברים	ימי השבוע	ימי החדש	שקיעת החמה בלופן וולבלא (שעה מינוט)	מספר הרומים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר חו"ל	מספר הקראי'	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמד
ראש חדש	ד	א		14	Styczeń Januar Январь	26	ב	דועמאד־אל־אוועל	1
	ה	ב		15		27	ג		2
	ו	ג	4 37	16		28	ד	י"ח דושומאא	3
בא	ז	ד	4 39	17		29	ה		4
	א	ה		18		30	ו		5
	ב	ו		19		31	ז		6
	ג	ז		20	Luty Februar	1	ח		7
	ד	ח		21	Oczyszczenie N. M. P.	2	ט	יום הולדת אלי למחמדים	8
	ה	ט		22		3	י		9
	ו	י	4 50	23		4	יא	י"ט דושומאא	10
בשלח שבת שירה	ז	יא	4 53	24		5	יב		11
	א	יב		25	Starozapustna	6	יג		12
	ב	יג		26		7	יד	ג' ימים המאושרים למחמדים	13
למנחה אין נופלין	ג	יד		27		8	טו	יום מות אלי	14
חמשה עשר	ד	טו		28		9	טז		15
	ה	טז		29		10	יז		16
	ו	יז	5 04	30		11	יח	כ' דושומאא	17
יתרו	ז	יח	5 05	31		12	יט		18
	א	יט		1	Mięsopnstna Фев.	13	כ		19
	ב	כ		2	Срѣтеніе Госп.	14	כא	מחמד השני נצח את קאנסטאנטין בשנת 1455	20
	ג	כא		3		15	כב		21
	ד	כב		4		16	כג		22
	ה	כג		5		17	כד		23
	ו	כד	5 17	6		18	כה	כ"א דושומאא	24
משפטים שבה"ח פרשת שקלים וא"א אב הרחמים	ז	כה	5 19	7		19	כו		25
	א	כו		8	Zapust. Масляница (Мясопустъ)	20	כז		26
	ב	כז		9		21	כח		27
	ג	כח		10		22	כט		28
ער"ח יום כפור קטן	ד	כט		11		23	ל		29
א' דראש חדש אדר	ה	ל		12		24	א	ר"ח אדר לקראים	30

מולדו—ליל ד׳ ל"ט רגעים ג׳ חלקים על שעה ב׳ אחר חצות הלילה.

סזק"ל עד רגע אחד על שעה ט׳ ליל ה׳ י"ד בו.

לוח העברים	ימי השבוע	ימי החדש	שקיעת החמה באופן ווארשא (שעה)	(מינוט)	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר חו"ל	מספר הקראי	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמד
ב׳ דראש חדש	ו	א	5	30	13	Luty Februar Февраль	25	ב	דזעמאדי־אל־אחר המלאך גבריאל נראה למחמד	1
תרומה הפסקה ראשונה	ז	ב	5	32	14		26	ג		2
	א	ג			15	Сыропустъ 1 Postu Wstępna	27	ד		3
	ב	ד			16		28	ה		4
	ג	ה			17	Marzec März	1	ו		5
	ד	ו			18		2	ז		6
	ה	ז			19		3	ח		7
	ו	ח	5	41	20		4	ט	כ"ג רושומאא	8
תצוה פרשת זכור וא"א א"ח	ז	ט	5	43	21		5	י	יום תולדת אבובעקער למחמדים	9
	א	י			22	2 Postu Sucha 1 Нед. Пос.	6	יא		10
	ב	יא			23		7	יב		11
	ג	יב			24		8	יג		12
תענית אסתר	ד	יג			25		9	יד	פורים לקראים	13
פורים } א"ג וא"א למנצח	ה	יד			26	Рожденіе Госуд. Императора	10	טו	ג׳ ימים המאושרים למחמדים	14
שושן פורים } א"ג וא"א למנצח	ו	טו	5	53	27		11	טז	כ"ד רושומאא	15
תשא הפסקה שנית	ז	טז	5	55	28		12	יז		16
	א	יז			1	3 P.Glucha. Мартъ 2 Нед. Пос.	13	יח		17
	ב	יח			2	ВосшествіенаПреотолъ Госуд. Импер.	14	יט		18
	ג	יט			3		15	כ		19
	ד	כ			4		16	כא	יום הולדת פאטימא המחמדית	20
	ה	כא			5		17	כב		21
	ו	כב	6	06	6		18	כג	כ"ה רושומאא	22
ויק"פ מבה"ח פרשת פרה וא"א א"ה	ז	כג	6	07	7		19	כד		23
	א	כד			8	4 Pos. Srodop. 3 Нед. Пос.	20	כה		24
	ב	כה			9		21	כו		25
	ג	כו			10		22	כז		26
	ד	כז			11		23	כח		27
יום כפור קטן	ה	כח			12		24	כט		28
ער"ח ניסן	ו	כט	6	18	13	Zwiastowanie N. M. P.	25	ל	כ"ו רושומאא	29

מולדו—יום ה׳ כ״ג רגעים ד׳ חלקים על שעה ג׳ אחר חצות היום.

סוק״ל עד מ״ה רגעים על שעה ט׳ ליל ח׳ דפסח.

לוח העברים		ימי בשבוע	ימי החדש	תקופת החמה בהופעה ושקיעה (מינוט / שעה)		מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הנ״ל	מספר הקראים	לוח לקראים ולמתחדים	מספר כמחדש
ויקרא שר״ח פרשת החדש א״נ וא״א א״ה וצ״צ כל החדש		ז	א	19	6	14	Marzec März Марть	26	א	ר״ח ניסן לקראים רעדשעב וחג בנין תיבת נח למתחדים	1
		א	ב			15	5 Pos. Biala 4 Нед. Пос.	27	ב		2
		ב	ג			16		28	ג		3
		ג	ד			17		29	ד	ליל הסוד למחתדים	4
		ד	ה			18		30	ה		5
		ה	ו			19		31	ו		6
		ו	ז	28	6	20	Kwiecień April	1	ז	כ״ז דושומאא	7
צו שבת הגדול פוסקין לומר ב״נ ואומרים עבדים היינו		ז	ח	31	6	21		2	ח		8
		א	ט			22	6 Pos. Kwiet. 5 Нед. Пос.	3	ט		9
		ב	י			23		4	י		10
		ג	יא			24		5	יא		11
		ד	יב			25	Благовѣщ. Пр. Богор.	6	יב	ג׳ ימים המאורשים למתחדים	12
ליל בדיקת חמץ. תקופה בשעה 6 בבקר		ה	יג			26		7	יג		13
ערב פסח וא״א מ״ל	[illegible]	ו	יד	42	6	27		8	יד	כ״ח דושומאא	14
א׳ דפסח. (משכו) טל		ז	טו	44	6	28		9	טו	א׳ דפסח לקראים	15
ב׳ דפסח (שור או כשב)	א	א	טז	45	6	29	Wielkanoc Нед. Вербн.	10	טז		16
א׳ דחוה״מ (קדש לי כ״ב)	ב	ב	יז			30	Wielkanocny	11	יז		17
ב׳ דחוה״מ (אם כסף תלוה)	ג	ג	יח			31		12	יח	חול המועד לקראים	18
ג׳ דחוה״מ (פסל לך)	ד	ד	יט			1	Апрѣль	13	יט		19
ד׳ דחוה״מ (במדבר סיני) עירוב תבשילין	ה	ה	כ	52	6	2		14	כ		20
שביעי של פסח (בשלח)	ו	ו	כא	54	6	3		15	כא	שביעי עצרת לקראים כ״ט דושומאא	21
אחרון של פסח שה״ש (כל הבכור) הזכרת נשמות	ז	ז	כב	56	6	4		16	כב		22
אסרו חג א״א לבנצח	ח	א	כג			5	Przewodnia Пасаха	17	כג		23
	ט	ב	כד			6		18	כד		24
	י	ג	כה			7		19	כה		25
	יא	ד	כו			8		20	כו		26
	יב	ה	כז			9		21	כז		27
	יג	ו	כח	06	7	10		22	כח	ל׳ דושומאא תחלת נבואת מחמד	28
שמיני מבה ח ואומרים א״ה למפטיר מחר חדש פ״א	יד	ז	כט	08	7	11		23	כט	ליל עלה מחמד לשמים	29
א׳ דראש חדש אייר	טו	א	ל			12	Нед. Ап. Өомы	24	ל	ר״ח אייר לקראים	30

מולדו—יום ש"ק ז' רגעים ה' חלקים על שעה ד' בבקר,

סוקל עד כ"ט רגעים על שעה י' ליל ח' י"ד בו.

מספר החדש	לוח לקראים ולמחמדים	מספר קראים	מספר חו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה כאופק ווארשא (שעה מינוט)	ימי החדש	ימי השבוע	ספירת העומר	לוח העברים
1	שאבאן למחמדים	ב	25	Kwiecień April Апрѣль	13		א	ב	טז	ב׳ דראש חדש
2	יום הולדת הוסיין המחמדי	ג	26		14		ב	ג	יז	
3		ד	27		15		ג	ד	יח	
4		ה	28		16		ד	ה	יט	
5	ל"א דושומאא	ו	29		17	7 18	ה	ו	כ	
6		ז	30		18	7 19	ו	ז	כא	תזומ"צ מברכין בה"ב פרק ב׳
7		ח	1	Maj Mai Апр.Н як Мир.	19		ז	א	כב	
8		ט	2		20		ח	ב	כג	תענית שני קמא
9		י	3		21		ט	ג	כד	
10		יא	4		22		י	ד	כה	
11		יב	5		23		יא	ה	כו	תענית חמישי
12	ל"ב דושומאא	יג	6		24	7 29	יב	ו	כז	
13	ימים המאושרים למחמדי׳	יד	7		25	7 31	יג	ז	כח	אחרי וקדושים פרק שלישי
14		טו	8	Н. о Роз	26		יד	א	כט	
15	ליל הנסיון, בה קבל הקאראן מן השמים.	טז	9		27		טו	ב	ל	תענית שני בתרא
16	מעקקא התעלה לקאאבי	יז	10		28		טז	ג	לא	
17		יח	11		29		יז	ד	לב	
18		יט	12		30		יח	ה	לג	ל"ג בעומר ואין נופלין
19	ל"ג דושומאא	כ	13	Maй	1	7 41	יט	ו	לד	
20		כא	14		2	7 42	כ	ז	לה	אמור פרק רביעי
21		כב	15	Н. о Сам	3		כא	א	לו	
22		כג	16		4		כב	ב	לז	
23		כד	17		5		כג	ג	לח	
24		כה	18	Рожденіе Госуд. Наслѣдника	6		כד	ד	לט	
25		כו	19	Преполовеніе. Wniebowstąp.	7		כה	ה	מ	
26	ל"ד דושומאא	כז	20		8	7 51	כו	ו	מא	
27		כח	21	Перен. мощ. св. Ник. чуд.	9	7 53	כז	ז	מב	בהר ובחקתי מבה"ח ואומרים א"ה פרק חמישי
28		כט	22	Н. о Слѣп.	10		כח	א	מג	
29		ל	23		11		כט	ב	מד	ער"ח יום כפור קטן

מולדו—יום א' נ"א רגעים ו' חלקים על שעה ב' אחר חצות היום.

סזק"ל כל ניל ב' י"ד בו.

לוח העברים	[illegible]	ימי השבוע	ימי החדש	קביעת החמה בהופק ותקופת: שעה	מינוט	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הנ"ג	מספר הקראי'	לוח לקראים ולמחתדים	מספר הפתחד'
ראש חדש	מב	ג	א			12	Maj Mai Май	24	א	ר"ח סיון לקראים ראָמאַדאַן למחתדים ויתענו בכל החדש.	1
	מו	ד	ב			13		25	ב		2
שלשת ימי הגבלה א"ג	מז	ה	ג			14	Вознес. Госп.	26	ג	קבל אברהם ספר מן השמים	3
	מח	ו	ד	8	01	15	Св. коронов.ніе Е. И. В. Госуд. Имп.	27	ד	שליחת הקאַראַן ל"ה דושומאא	4
במדבר וא"א א"ה וצ"צ	מט	ז	ה	8	03	16		28	ה		5
פרק ששי א' דשבועות (אקדמות)		א	ו	8	04	17	Zesłanie Św. Ducha	29	ו	חג השבועות לקראים	6
ב' דשבועות (רות) כל הבכור		ב	ז	8	06	18	Świąteczny	30	ז	התורה ירדה מן השמים למחתדים	7
אסרו חג אין נופלין		ג	ח			19		31	ח		8
		ד	ט			20	Czerwiec	1	ט		9
		ה	י			21	Juni	2	י		10
		ו	יא	8	11	22		3	יא	ל"ו דושומאא	11
נשא פרק ראשון		ז	יב	8	12	23		4	יב		12
		א	יג			24	Trójcy. Троицы	5	יג	ג' ימים המאושרים למחתדים	13
		ב	יד			25		6	יד		14
		ג	טו			26		7	טו		15
		ד	טז			27		8	טז		16
		ה	יז			28	Boże Ciało	9	יז		17
		ו	יח	8	17	29		10	יח	ל"ז דושומאא	18
בהעלתך פרק שני		ז	יט	8	18	30		11	יט		19
תענית כ' סיון בקצת קהלות		א	כ			31		12	כ		20
		ב	כא			1	Іюнь	13	כא		21
		ג	כב			2		14	כב		22
		ד	כג			3		15	כג		23
		ה	כד			4		16	כד		24
		ו	כה	8	22	5		17	כה	ל"ח דושומאא	25
שלח מבה"ח וא"א א"ה פרק ג'		ז	כו	8	22	6		18	כו		26
		א	כז			7		19	כז	ליל הגבורות למחתדים	27
		ב	כח			8		20	כח		28
ערב ראש חדש יוכ"ק		ג	כט			9		21	כט	יום אבל על מפלת המחתדים אצל העיר וויען בשנת 1683	29
א' דראש חדש תמוז		ד	ל			10		22	ל		30

מולדו—יום ג׳ ל"ה רגעים ז׳ חלקים על שעה ה׳ אחר חצות הלילה.

סוקיל עד נ"ז רגעים על שעה י"א ליל ד׳ י"ד בו.

לוח העברים	ימי השבוע	ימי החדש	קביעת השבת כלופק והלכה — מינוט	שעה	מספר הרוסים	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר פו"ל	מספר הקראי	לוח לקראים ולמחמדים	מספר המחמדי
ב׳ דראש חדש	ה	א			11	Czerwiec Juni Іюнь	23	א	ר"ח תמוז לקראים. שעואל למחמדים	1
	ו	ב	23	8	12		24	ב	ביירם קטן למחמדים ל"ט דושובאא	2
קרח פרק רביעי, יום הארוך	ז	ג	23	8	13		25	ג		3
	א	ד			14		26	ד		4
	ב	ה			15		27	ה		5
	ג	ו			16		28	ו		6
	ד	ז			17	Piotra i Pawla	29	ז	מית גמזי המחמדי	7
	ה	ח			18		30	ח		8
	ו	ט	22	8	19	Lipiec Juli	1	ט	תענית לקראים לזכר מנוסת המלך צדקיהו וחיל	9
חקת פרק חמישי	ז	י	22	8	20		2	י	היהודים מירושלים מפני נבוכדנצר	10
	א	יא			21		3	יא		11
	ב	יב			22		4	יב		12
	ג	יג			23		5	יג	ג׳ ימים המאושרים למחמדים	13
	ד	יד			24		6	יד		14
התקיפה בשעה $1\frac{1}{2}$ בצהרים	ה	טו			25		7	טו		15
	ו	טז	19	8	26		8	טז	מ"א דושובאא זכרון המלחמה אצל אָגורא	16
בלק פרק ששי	ז	יז	18	8	27		9	יז		17
תענית שבעה עשר בתמוז (נדחה)	א	יח			28		10	יח		18
	ב	יט			29	Петра и Павла	11	יט		19
	ג	כ			30		12	כ		20
	ד	כא			1	Іюль	13	כא		21
	ה	כב			2		14	כב		22
	ו	כג	13	8	3		15	כג	מ"ב דושובאא	23
פינחס מבה"ח ואומרים א"ה פרק ראשון	ז	כד	12	8	4		16	כד		24
	א	כה			5		17	כה		25
	ב	כו			6		18	כו		26
	ג	כז			7		19	כז		27
	ד	כח			8		20	כח		28
ער"ח אב יום כפור קטן	ה	כט			9		21	כט		29

מולדו—יום ד' י"ט רגעים ח' חלקים על שעה ו' אחר חצות היום.

סוק"ל כל ל"ל ה' י"ד בו.

מספר המתמד'	לוח לקראים ולמהמדים	מספר הקרא'	מספר הו"ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה כהופן וזהלבא: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	ר"ח לקראים. דוולקאי"ע	א	22	Lipiec Juli Іюль	10	8	05	א	ו	ראש חדש
2		ב	23		11	8	03	ב	ז	מטות ומסעי פרק ב'
3		ג	24		12			ג	א	
4		ד	25		13			ד	ב	
5	יסר אברהם את הקאאבא למחמדים	ה	26		14			ה	ג	
6		ו	27		15			ו	ד	
7	עבר משה את הנילוס למחמדים	ז	28		16			ז	ה	
8	תענית לקראים מ"ד רושומאא	ח	29		17	7	55	ח	ו	
9		ט	30		18	7	53	ט	ז	דברים שבת חזון
10	תענית לקראים לזכר שרפת המקדש ע"י נ"נ	י	31		19			י	א	תשעה באב (נדחה)
11		יא	1	Sierpień August	20			יא	ב	
12		יב	2		21			יב	ג	
13	ג' ימים המשמורים למחמדים	יג	3	T зовменит. Ея И В. Гос. Импр—цы	22			יג	ד	
14		יד	4		23			יד	ה	אין נופלין במנחה
15	מ"ה רושומאא	טו	5		24	7	43	טו	ו	חמשה עשר אין נופלין
16		טז	6		25	7	41	טז	ז	ואתחנן, נחמו, פרק ג'
17		יז	7		26			יז	א	
18		יח	8		27			יח	ב	
19		יט	9		28			יט	ג	
20		כ	10		29			כ	ד	
21		כא	11		30			כא	ה	
22	מ"ו רושומאא	כב	12		31	7	30	כב	ו	
23		כג	13	Августъ	1	7	28	כג	ז	עקב מבה"ח וא"א א"ה פרק ד'
24		כד	14		2			כד	א	
25		כה	15	Wniebowzięcie N. M. P.	3			כה	ב	
26		כו	16		4			כו	ג	
27		כז	17		5			כז	ד	
28		כח	18	Преображ. Госп.	6			כח	ה	יום כפור קטן מוקדם
29	מ"ז רושומאא	כט	19		7	7	16	כט	ו	ערב ראש חדש
30	ר"ח אלול לקראים	א	20		8	7	14	ל	ז	א' דר"ח אלול ראה פרק ה'

מולדו—יום ו׳ ג׳ רגעים ט׳ חלקים על שעה ז׳ בבקר.

סזק״ל עד כ״ה רגעים על שעה ח׳ ליל ש״ק י״ד בו.

מספר החדש	לוח לקראים ולמתחדים	מספר הקראי	מספר ח״ל	לוח לנוצרים יונים ורומים	מספר הרוסים	שקיעת החמה לתופק ולארבה: שעה	מינוט	ימי החדש	ימי השבוע	לוח העברים
1	דזולגירשע למתחדים	ב	21	Sierpień August Августъ	9			א	א	ב׳ דראש חדש מתחילין לתקוע ואומרים לדוד ה׳ אורי עד שמע״צ
2		ג	22		10			ב	ב	
3		ד	23		11			ג	ג	
4		ה	24		12			ד	ד	
5		ו	25		13			ה	ה	
6	מ״ח דזשומאא	ז	26		14	7	01	ו	ו	
7	התחגלות למתחדים	ח	27	Усп. Пр. Богород.	15	6	58	ז	ז	שופטים פרק ששי
8	ביירעם גדול למתחדים	ט	28		16			ח	א	
9		י	29		17			ט	ב	
10		יא	30		18			י	ג	
11		יב	31		19			יא	ד	
12	ימים המאושרים למתחדים	יג	1	Wrzesień September	20			יב	ה	
13	מ״ט דזשומאא	יד	2		21	6	45	יג	ו	
14		טו	3		22	6	43	יד	ז	תצא פרק ראשון ושני
15		טז	4		23			טו	א	
16		יז	5		24			טז	ב	
17		יח	6		25			יז	ג	
18	חג חנחל למתחדים	יט	7		26			יח	ד	
19		כ	8	Narodzenie N. M. P.	27			יט	ה	
20	נ׳ דזשומאא	כא	9		28	6	28	כ	ו	
21		כב	10	Усѣкн. гл. Кр. Іаона	29	6	27	כא	ז	תבוא פרק שלישי ורביעי
22	חג ברית השלום למתחדים	כג	11	Тезоим. Е. И. В. Госуд. Имп.	30			כב	א	א׳ דסליחות
23		כד	12		31			כג	ב	
24		כה	13		1			כד	ג	
25	טבעת אלי למתחדים	כו	14		2			כה	ד	
26		כז	15		3			כו	ה	
27	נ״א דזשמאא	כח	16		4	6	12	כז	ו	
28		כט	17		5	6	10	כח	ז	נצבים פרק חמישי וששי
29	ערב ר״ה תרמ״ח לקראים	ל	18		6	6	08	כט	א	ערב ראש השנה תרמ״ח זכור ברית ואין נופלין

מודעות

מודעות

מודעה

לכל יודעי שמי ושוחרי בעצתי אודיע, כי זה איזה שנים אשר העתקתי משכני מוויען לאדעססא, ואקבל פה כל החולים הבאים להתרפאות במימי הים השחור ובמימי ים המלח הנקרא „לימאן", חלא המה החולים במחלות רעאומאטיזמוס, מחלות שקרופעל או זאלאטוכא, מחלות העצבים והעור (הויט אונד נערווען-קראנקהייטען), מחלות כלי הלידה וההולדה והשתן לנשים ולאנשים, הגלויות והנסתרות וכו' וכו'. לאלה אשר ישאלו במכתבים אשיב על כל מה שיהיה באפשר להשיב במכתב, לאיש ואיש ככתבו וכלשונו.

אדרעססע:

Доктору А. Поріесу, Одесса. Уголъ Екатер. и Базарной ул. Д. 77.

(שם הד"ר פאריעס כבר נודע לתהלה בעולם המדעים ושם עולם עשה לי בספרותנו בחבוריו היקרים בשפת עבר אשר כמוהם וכסגנונם עוד לא באו בשפה הזאת ספרי מדע. אין ספק שכל איש אשר יפנה אליו ימצא ארחות חיים ועצתו תנחהו באופן היותר טוב ונעלה, המו"ל)

להחפצים לקנות ספרי

Институтъ убѣжища у древнихъ евреевъ въ связи съ уголовнымъ и государственнымъ правомъ Моисея и Талмуда и сравнительно съ институтами убѣжищъ у древнихъ Грековъ, Римлянъ, въ средневѣковой и новой Европѣ.

אודיע בזה כי מחירו לאחדים עם המשלוח 1 רו"כ 75 קא"פ.

האדרעססע אלי.

Натану Моисеевичу Голубову въ Варшаву.

(הערת המו"ל) ברצותנו שיתפשט הספר המועיל הזה בין הקוראים ומחפצנו להיטיב לקוני „הכנסת", בקשנו את החכם המחבר להוזיל להם מחיר ספרו ונאות לנו לעשות הנחה לקוני הכנסת ותותמיו 20 פ"צ. ומי מקוני „הכנסת" החפץ בו יפנה אל המחבר או אלינו וישיגנו במחיר הקצוב להם.

ספר שירי שפת עבר

מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן, לייפציג תרמ"ג, כולל קנ"ו שירים שונים, החפץ בס' זה ישלח אל המחבר Dr. Mandelkern Leipzig פאסט מארקען ערך 75 קא"פ ויקבלנו חפשי, מחיר הס' מכורך יפה א' רו"כ, למו"ס תנתן הנחה גדולה.

פענסיאן

קינדער, וועלכע איינען אויפענטהאלט אין מילדעם קליכא בעדירפען, פינדען ליעבע-פאללע אויפנאהמע אים הויזע דעם אונטערצייכ-נעטען. דער היעזיגע אָרט איזט אלס קלימאטישער קוראָרט אונד זאָאלבאַר אונטער דען טהירינגער באָדערן בעקאננט. אויך גוטע שולען, וויא רעאלשולע אונד פריוואט אינשטיטוט, בעפינדען זיך אים אָרטע. דיא צאָגלינגע ערהאַלטען איינע נאָך אַללען ריכטונגען הין פאָרציגליכע ערציהונג, זאָוויא אונטעררילכט אים העבראָישען אונד נאַכהילפע אין פרעמדען שפראַכען.

דען איכלאָנדערן כאָבּטע איך נאָך בעזאָנדערס בעמערקען, דאס איהנען היער בעהופ'ז אויפענטהאַלט אונד שולבעזוך ניכט דאס געריננזטע הינדערניס אים וועגע שטעהט.

דיא בעזטען רעפערענצען שטעהען צור זייטע.

L. Wolpert Lehrer Schmalkalden Th. Deutschl.

בעקאנטמאכונג

וויין האנדלונג עקסעסטירט פון 1830 יאהר.

מיין וויין געשאָפט עמפפילט דעם געעהרטעם פובליקום פערשיעדענע אלטע געטראָנקע אין וויין, רום, קאניאק, -פארטער, מעד אונד פערשיעדענע אויסלענדישע ליקערין צוא ביליגען פרייזען, אונד רעעלסטער בעדינונג.

B. Silberstein vormals.
M. W. Hanna Warschau Przechodnia № 1.

מודעה

בבית הרחיים — הקיטורי — וואלצאווי אשר להאשה
שפרה ראזענבערג בפאלטאווא.

יש למכור קמח סולת כהסארטין הגבוהים עד הנמוכים, הקמ"ס טוב מאד. וכל החפץ יכול להשיג ע"י מסלות הברזל בערבון א' רו"כ לכל שק, והמותר ע"י נאכנאהמע או ע"י קאנטאר בטוח, פרייסקוראנטין יכול להשיג כל דורש בלי מחיר. האדרעססע:

Шифрѣ Абрамовнѣ Розенбергъ въ Полтаву.